

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ZÁVADA PÁL: Nagyvárad, Berlin (*regényrészlet*) 1
SCHEIN GÁBOR versei 9
MARKÓ BÉLA versei 11
NÁDASDY ÁDÁM versei 14
LÁNG ORSOLYA versei 16
CSORDÁS GÁBOR: Miłosz. A pályakezdés (*fordítói előszó*) 18
CZESŁAW MIŁOSZ versei 19
WITOLD GOMBROWICZ: A művész és a professzor (*naplórészlet*) 27
NAGY IMRE OTTÓ: Indiánok a Hadapród utcában (*Emlékképek
a gyermekkorból*) 36
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Vendég a háznál (*elbeszélés*) 65
DEÁK JÚLIA: Élete legmagasabb nője (*prózarészlet*) 73
SZOLLÁTH DÁVID: Egy életmű titkos dinamikája (*Tardos Károly beszélgetése
Mészöly Miklósról*) 84

*

- THOMKA BEÁTA: Évszak-kvartettek (*Ali Smith regényei és K. O. Knausgård
jegyzetei*) 99
P. MÜLLER PÉTER: Bővülő technológiák – szűkülő fókusz (*Auditív és vizuális
eszközök és műfajok szerepe Samuel Beckett performatív műveiben*) 104
KÓRIZS IMRE: „Mi volt a legszebb” (*Tolnai Ottó és a gyömbérvirágúak rendje*) 111

*

- VAJNA ÁDÁM: „Keresem a legtalálhatóbb képet” (*Markó Béla: A haza milyen?*) 118
RADNÓTI SÁNDOR: Hol lángot apróz matt opáltükkör (*Dunajcsik Mátyás:
Víziváros*) 121
KISANTAL TAMÁS: Harcképek (*Karl Ove Knausgård: Harcom [Harcom 6.]*) 123
VILMOS ESZTER: Nővériség Auschwitzban, számkivetettség utána (*Charlotte
Delbo: Auschwitz és utána*) 131

2022

JANUÁR

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETI DÍJ. A *Bertók Attila* és a *Jelenkor* folyóirat által alapított díjat első alkalommal *Parti Nagy Lajos* vehette át december 6-án, Bertók László születésnapján a pécsi Kodály Központban. Az est folyamán föllépett a Szelkiáltó együttes, *Bera Márk* színművész Bertók verseiből olvasott fel, majd *Balogh Máté* két zeneművének ősbemutatójára került sor: a Bertók-szövegekre írt *Hangyák indulója* című kantátát, valamint a Paul Peuerl műve nyomán írt *Intradát* a Pannon Filharmonikusok adta elő, vezényelt *Vass András*, közreműködött a Pannon Filharmonikusok Fesztiválkórus, *Váradi Marianna* szoprán, illetve *Lázár Balázs* mint narrátor. Parti Nagy Lajost *Ágoston Zoltán* laudálta, illetve ő beszélgetett a díjazottal, akit *Péterffy Attila* polgármester is köszöntött. Az est házigazdája *Bószé Adám* volt.

HOLTVERSENY. *Totth Benedek*kel *Görföl Balázs* beszélgetett november 25-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában abból az alkalomból, hogy az aznap megrendezett Baranya Megyei Irodalmi Versenyen a szerző regénye volt a téma.

*

MARIA JOÃO PIRES. A Verbier Fesztivál Kamarazenekara Mozart és Beethoven műveit adta elő december 12-én a Kodály Központban, vezényelt *Takács-Nagy Gábor*, zongorán közreműködött *Maria João Pires*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Füst Milán-díjat idén *Bán Zsófiának* és *Láng Zsoltnak* ítelték oda. – A Horváth Péter Irodalmi Ösztöndíjat ebben az évben *Kormányos Ákos* vehette át. – A Petri György-díj ez évi kitüntetettje *Vados Anna* lett.

Szerzőink

- Závada Pál** (1954) – író, szociológus, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.
Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.
Láng Orsolya (1987) – költő, író, grafikus, Budapesten él.
Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Deák Júlia (1943) – író, Budapesten él.
Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, Budapesten él.
Tardos Károly (1959) – közgazdász, jelenleg bölcsész interjúer, Budapesten él.
Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécssett él.
P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécssett él.
Kőríz Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.
Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.
Vilmos Eszter (1992) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorvárományosa, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

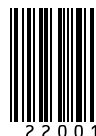
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 2 0 0 1

Nagyvárad, Berlin

részlet

5

1

A mi fiktív angelusz-háromságunk,
az Orsi–Lenke–Charlie angyalraj
a háború nyomában – túl az első
szembesülés sokkján – sírva tallóz.
Levetítik, s ami jön, végignézik:
Tájkép tájkép után, csata után.
Egyszer csak: – Odanézz! Ilyen csodát még...! –
kiáltja Lenke, mert fölismeri
a tolószékes Apfelbaum Juliskát.
A pokolból taszította magát
idáig, ez van az arcára írva,
de hogy miként, az elmondhatatlan.
Úgy néz ki, meg akar szólalni mégis,
előregurul, és beszélni kezd:

2

– Hogy itt, ahol a halál mind kiölte
az örömet, én mit kereshetek?
A vész betört ajtónkon, és magával
sodort mindnyájunkat, földúlt mindent.
Tán Isten hatalmas ujja érintett,
az ég büntetése sújtott le ránk?
Kérkedve járt a gyilkolás, a rablás,
égen-földön se részvét, sem segély.
Hitünk elveszett, elhagyott teremtőnk,
a málló szobrok elporladnak mind.
Hát hol találjak új istent magamnak,
ki újra fölemel a salakból?
A hitetlenség pusztít városomban
hatalmasabban, mint a döghalál...

3

Angyalaink csak olyankor tartoznak
munkakörileg beavatkozni,
s rögtön jelentést tenni, hogyha Isten-
tagadás vagy -gyalázás forog fenn.
– Vészhelyzet – most elsőnek Charlie jelzi –,
kapcsoljunk át! – Mert amit ez a lány
kimondott, többszörösen kimeríti
a hivatkozott határátlépést.
Ezt jelenteni kell Orsi szerint is,
pláne, hogy Juliska mondja tovább:
– Te korcsult nemzedék, el fogsz pusztulni!
Nem él az Úr, hogy gondja lenne ránk,
és nincs hatalma rajtunk, hogy új népet
és új eszmét hozzon a világra.

4

De sem Juliska prófétaságára
nincs több idő, sem örvendezésre,
hogy túlélte, sem elmarasztalásra
elrugaskodásáért Istentől.
Mert némi utóvédharcok kezdődnek,
nem messze heves puskaropogás...
A színt – e nagyváradi tájat – ekkor
szovjet katonák népesítik be.
Juliska örömmel fogadja őket.
Egyikük rögtön enni ad neki,
másikuk inni, szépen tologatják.
Majd kiborítják kerekesszékéből,
és sorban mind megerőszakolják,
s mint feslett kurvát föl is pofozzák.

5

A meggyalázott lány jajveszékelve
édes jó Istenét szólítja meg,
de nyilván megszokásból... Így gondolják,
s ezért iszonyúak az angyalok
vöröskeresztes nővéri üzembe
helyezve... Hát minek továbbítsák
Juliska segélykérését uruknak...?
Lucifer viszont így nyilatkozik:
– E látvány kissé tán hányingerkeltő,
de nem emberrel kell-e küzdenem?
Mit én nem bírok, ő teszi helyettem,
hasonló tréfát gyakran láttam már.
Leáldozik most a horogkeresztnek,
a vérengző vöröscsillag marad.

2

6

Minthogy kiáltozott a megtiport nő,
igenis hogy megjön a segítség.
Mihelyt a harcosok eltakarodtak,
abban a percben, a legmagasabb
helyről való lélekerősítéssel,
rögvest ott teremnek az angyalok.
– Az Úr meghallgatott. Tekints körül hát,
újjáéled az elkorcsosult föld. –
Most Orsi szózatát Charlie folytatja:
– E pufajkás, barbár vitézek, ők,
kik üszköt vetnek fényes városokra,
s lovukat tempломoltárhoz kötik...
A satnyult erekbe a frissítő vért
ők hozzák. És a testvériséget...!

7

– ...fogják hazudni, angyalom, így érted? –
tapossa szét az égi szárnyasok
kincstári optimizmusát az ördög.
Mindnyájuknak torkán akad a szó,
és hátat fordítanak Lucifernek.
Egyedül Lenke nem bírja tovább,
odamegy Juliskához, s fölállítja
feldöntött kerekesszékét. Aztán
mégiscsak ő ül le inkább a lányhoz
a földre, magához vonja fejét,
majd ölébe fordítja és dajkálja.
Betakarja egy férfikabáttal,
bebugyolálja, míg ki tudja, honnan
való kis dalocskát dúdol neki.

8

Uram, Lenke vagyok, megengeded, hogy...?
Mert amit hallottam, botrányos tán,
de megfulladok, ha magamba fojtom...
Tudod, a bölcseknek kétségeik
támadtak... És pont veled kapcsolatban...
Hogy Auschwitz után nem lehet, hogy jó
is légy, meg mindenható is. Hallgattál,
rejtélyesen, mélyen... Vagy megfagyta...?!
S a rabbik összegyűlnek, hogy... – bocsánat
a szóért –, hogy Istent... eltemessék.
Mi mást tennénk?, mondják, meghalt... De merthogy
az elhantolás elhúzódik, Lőw
fölnéz a csillagokra, s ezt kiáltja:
Későre jár, menjünk imára már!

9

Meghaltam?, vagy hogy volt ez lehetséges?
Az égtől miként szakadt el a föld?
A gondviselő szeretet védőkart
nyújthat, de nem magamutogató.
Tetterős hatalom és szabadító
oltalom föltámadhat rabságban,
pusztulásakor... A poklok kapuján túl
is létezhet, úgy is, hogy nem látszik.
Rejtőzködöm, tehát vagyok. De máskor
kinyilatkoztatok, és úgy vagyok.
Más Isten kívülem nincs, én teremtek
világosságot és sötétséget.
Próbálkozni lehet, igaz-e az, hogy
az én arcom fölragyogtatható.

10

És ekkor ez a ringatást rögzítő
kamera szépen fölemelkedik
ügyes drón-helikopterén a földről,
s így lassan fölismerhető, hogy ez
a nagypiaci transzformátorház és
a várárok közti szemétdombnál
történik. Majd körbetekint a műszer,
mellyel mindez jól megmutatható,
Nagyváradon. Föltűnnek a negyvennégy
szeptemberi bombázás-ütötte
sebek az állomáson, a kórházban,
végig az Árpád vezér út helyén,
a nagyprépostháznál, a Kolozsvári
országúton vagy Váradvelencén.

11

A városi épületkárokon túl
szembeötlük minden kibelezett
lakóingatlan önmutogatása,
odúinak ijesztő tömege.
A légifelvétel kirajzolódó
cipőalakzatára gondolok
természetesen. Benézve a Szarvas-
sor mellékutcáiba – Liliom,
Major, Bertsey –, tárva-nyitva álló,
kiürített tömegtanyáiba,
értjük a közterek kietlenségét.
Ez hát Nagyvárad ma – zsidók nélkül.
És látjuk, hogy Réz Paliék Széchenyi
téri lakása is üresen áll.

4

12

A Réz család, ahogy mondják, csodával
határosan tudott a gettóból
kimenekülni. Ehhez nemcsak egy-két
marék Napóleon-aranyra volt
szükség, hanem annál több tisztességes
segítségre. A járványkarantén
fölgújtása elől, életveszélyből
futottak át a határon a majd
szokásos román módra megalázó
rabságba. Zsilvásárhelyi láger,
a front utáni élet Bukarestben,
majd váradi lakásukban újra...
Mindezt kifogyhatatlan folytatásban
hallgattuk Réztől Holmi-hétfőnként.

13

Tizenöt évesen Réz Pál is ott volt,
mikor a társai előadták
a zsúfolásig telt színházteremben
a háborús főbűnösök perét.
Pali barátja lép színre ügyészként,
briliáns érveléssel szónokol.
És most föl kacagnak, tapsvihar tör ki,
s egy nevető katonának eldől
a puskája, és átlövi a szívét
az ügyészt játszó fiúnak. A Réz
család akkor már gyakran gondol rá, hogy
elhagynák újra Romániához
került városukat. És most a drón tán
a határt átlépőket követi...

14

Előbb azt hittem, csak a mesefűzés
hajdán volt svungja mondatja Rézzel
a történetet úgy, hogy nem csupán pénzt
adott neki a nagybátyja, mert át
kellett essen őszerte az érett
férfivá avatás processzusán,
hanem hogy együtt mentek a bordélyba,
s még partnert is ő választott neki.
De később a kételkedő kérdésre
szó szerint így meséli, s hogy a lány
ki lett kérdezve, és elégedett volt,
holott a dolog nem is sikerült.
– Ugyan! – legyint –, mért lettek volna prédák?
Inkább perdita-kultikus papnők!

15

Évek múltán ezt konferálja Charlie:
– Ezerkilencszázötvenben vagyunk
a nagyváradí székesegyháznál és
a Kanonok-soron. S ott Apfelbaum
Juliska gurul kerekesszékében
az árkádok alatt. A parkon át
most Ádám jön – bőrrönddel, elegánsan.
– Hát ez meg...? Látod, hogy ki ez? – Látom! –
Orsi pikírten grimaszol Lenkének.
– A saját hűgát sem ismeri meg?
– Hát nézd, eléggé megváltozott, mondjuk...
– Mondjuk, Ádám is... – De nem annyira. –
Ám hogy a hűg sem szólítja meg bátyját,
magyarázatuk erre nekik sincs.

16

Holott Juliska úgy készült, ott várja
az állomáson Ádámot, mivel
Lenke elárulta neki, hogy jönni
fog... De hirtelen megijedt, s most fél.
Mert fájna neki látni, hogy a bátyja
nem mer a szemébe se nézni majd...
Hisz ennyi év után... Mert nem elég, hogy
nem kereste meg őt a gettóban,
de még a front után sem érdekelte...
Olykor a félelme szorongássá
mélyül... Vagy előnti a harag, ám úgy,
hogy átkozódik, de hát röstelli,
így némán... Hátsó kerekén megpördül,
és otthagya csapot-papot, menekül.

17

– Nos, újra itt, a szülővárosodban...! –
így lép elő viszont most Lucifer.
– Nagyvárad nem a szülővárosom – ezt
hazudja merő ellenkezésből
Apfelbaum. – Öt év után milyen érzés...?
– Vagy hat... – Vagy hat. Na és jól utaztál?
Honnan is? – Hiszen tudod, Bukarestből.
Megtudhatnám, mért pont itt kell nekünk...?
– Hát nem fűz Váradhoz sok szép emléked? –
– Hát nem éppen... – Ádám nem érti, mit
akar Lucifer ezzel. Provokálni?
– Vagy ez a katolikus barokk hely
zavar? A szelleme? – Ugyan! Itt már csak
annak kísértetei bolyongnak...

18

Mint ördögnek nem dolga, együtt érez
mégis, hogy ezek így megingatták
az Úr pozícióit. Hogy például
kiebrudalták palotájából
a püspököt, s bezsupoltak ezerszám
görög menekültet, kommunisták
gyerekeit. – Mekkora ötlet ez, nem? –
Lucifer kilyukadhatna most már
valahol, de tovább gyötri Ádámot,
idézze föl hajdani hőskorát.
– Család, szerelem, tudásvágy, ifjúság...?
– Az életemben volt sok változás...
– Tényleg? Most ezzel akarod elütni,
barátom? Mondjuk a nőkről mesélj!

19

Hát erre csak fejcsóválás a válasz,
s az ötlik Ádám eszébe: A nők?
Nem egyetlenegyről van-e szó mindig,
csak két, száz két megtestesülésben?
De megkülönböztethetik-e mások
az én két, száz két nőalakomat?
– Miket beszél?, száz két nő?, Atyaisten! –
Orsolya irtózva ütközik meg.
Lenke szerint Ádám úgy érti: Két nő
van életében: Éva és Lilit,
lényegében... – Hohó! Na és a többi? –
S Ádám megretten: Női szemmel ő
egyvalaki-e, avagy tucatember?
Megjegyzendő vagy elfelejtendő?

20

– Nem oly rég roppant ambíció fűtött:
E kort te kell, hogy újjáteremtsed! –
emlékezteti hősiünket az ördög.
– Kijózanítottál: Az egyén nem
térítheti el korának folyóját.
Sodortatja magát vagy belefül.
– Na és akikről krónikák beszélnek?,
kérdetted, és csak azt felelhettem:
Megértette korát, ki tudott hatni. –
Az ismert leckét így mondja Ádám:
– Sosem lesz hajnal kukorékolásból,
de szól a kakas, merthogy virrad már.
– Illúzióid elvesztek, s így lettél
tudós, nem kommunista pártvezér?

21

– Ha voltak is ilyen illúzióim,
velük keresnivalóm nem volt itt,
a megszállás keleti térfelében,
a széjjeltiport komplett szisztémák
romjai közt. – Jaj, mindjárt megsajnálak,
Ádám! Minthogyha nem az efféle
rapid újítások zavarosában
szeretnél te leginkább halászni!
– Ahol stratégia a befagyasztás,
ott nincs halászat, nincsen mozgástér.
Nyugat-Berlin fogságba ejtésének
a keletnémet tömb blokádja lesz
az ára, pedig de régóta vágyom
ifjúkorom bűnös városába!

22

– Elrepítettelek, kívánságodra,
először Berlinbe, harminchétben... –
Lucifer jegyzeteiben lapozgat,
Apfelbaum eltűnődve bólogat.
– Na és nem veszed észre, hogy azóta
ügyszólván semmit sem öregedtél?
Ideje volna megköszönni, nemde? –
Hősöm belegondol, és zavartan
helyesel. Lucifernek tudható be
vajon...? De igaz ez egyáltalán...?
– Hogy túlélted pusztán, az is nagy szám.
Ezt továbbra is garantálhatom.
Emellé azt, hogy férfikorod csúcán
öregedésedet lefékezem.

23

– Ez örület...! Na és mit kérsz cserébe?
– A lelked üdvét, természetesen.
Ez ügyben én diktálok ezután is.
Így legalább látod, hogy működik,
nem zsákbamacska: Tagadj le húsz évet,
s ne öregedj! Ez a mi kései
hallgatólagos megállapodásunk
hosszú távú – tán megbonthatatlan? –
rögzítése. Kvázi keretszerződés,
amelyet mindig konkretizálunk.
A nők, hát... kiöregszenek mellőled,
hogy úgy mondjam. De ahogy ismerlek,
neked nem gáz, ha nő a korkülönbség,
csak legyen mindig fiatal a nő.

Harmadnapja egyfolytában

*Azoknak a szedett-vedett,
semmire sem való tárgyaknak,
a két rozsdás metszőollónak,
a szakadt jutazsáknak,
az ásónyélnek, a falétrának
és a kiömlött homoknak is,
ami mostanra megkövesedett,
a szögeknek és a fűrésznek,
a műanyagcső zöld kígyójának,
a gyerekmedence lyukas oldalának,
még annak is, pedig az aztán
tényleg semmire sem volt jó,
és azoknak a hiábavaló képeknek,
ahogy hülyén kapkodtunk esernyő után,
mikor a téli vihar elkapott bennünket
a tenger felé vezető úton,
az umbriai búzamezőnek,
és a villamosnak, amint csörömpölve megállt
a cukrászda előtt, és úgy indult el újra,
mint egy nehézsúlyú bokszoló
ahogy föltápaszkodik leütés után,
és annak a roskadozó fahídnak,
amely alatt gumicsizmában trappoltunk,
a cseppek szétszakadó gyöngysorának,
ezeknek mind gondját kellett volna viselnem,
és nekik is, halottaimnak,
Magda, Péter, Szilárd, az apám,
nem értem, miért nem ülnek itt
most is a konyhában,
miért nem kérnek vizet,
gondját kellett volna viselnem
a hangjuknak, a kezüik melegének,
és az ajtó csukódásának, miután elmentek,
építenem kellett volna nekik egy házat,
azoknak a szedett-vedett,
semmire sem való tárgyaknak,
azoknak a képeknek,
amit nem tépáz meg a szél,*

*amit nem szakít be a hó,
amit nem szárít ki a napsütés,
amit nem temet be a felejtés,
hogy ne ilyen magányosan
álldogáljanak odakint, toporogva,
harmadnapja, hogy egyfolytában esik.*

Erdők éjszakája

*A tükör előtt, az elátkozott tükör előtt,
amiben nagyanyám fészülködött,
fészülte az örök novembert,
fészülte a nem múltó ködöt,
az égő pajtát, az elfelejtett neveket,
fészülte, míg a haja mind egy szálig
ki nem hullott,
a tükör előtt most én állok, és vetkőzöm,
leveszem az átázott ruhát,
ahogy levették ők is, mielőtt
beléptek a konzervdobozba,
ők beléptek, én futottam Lengyelországból,
nem akartam naplót, emlékezőt, engesztelőgépet,
mert nincsen szó, mellyel magamat hasíthatnám,
és most sem akarok átkelni az éjszakán,
nyitva a kapu, régóta nem lehet bezárni,
a domboldal felől meg éppenséggel kerítés sincs,
meztelenül várok,
jöjjetek, lengyel erdők,
gyújtsatok tüzet nagyanyám tükrében,
vörösen lobogjon a farkasok bundája,
égjenek el, vonyítsanak,
még ismerem a párna alól előkapart imádságot:
áldott legyen az erdők éjszakája,
a reggelek szakadéka,
és áldott legyen minden befejezetlen nap,
csak az az út, ami az utazó halála,
én akarom,
én akarom,
nyom nélkül eltűnök.*

Mind közelebb

*Egy ideig, ha meghalt valaki,
rögtön kitörültem a telefonszámát.
Aztán a múltkor hirtelen rádöbbsentem,
hogy mostanában már nem teszem.
Vagyis hagyom, hogy gyűljenek
ezek a kódolt nevek, mert hát
igazság szerint olyanok, mint egykor
az a játék: ország, város, fiú, leány,
növény, állat, és így tovább. Ugyanabban
a sorban ugyanazzal a kezdőbetűvel
mindig. Persze itt más a logika, de hogyha
sikerül minden rubrikát hamarabb
kitöltened, mint a többiek, nyerni fogsz.
Kerülgetem a lényeket, ugye? Igen,
egyre ritkábban dobom ki az elhasznált
ruhadarabokat, legfeljebb elajándékozom
valakinek. A kiolvasott folyóiratoktól
még megszabadulok, de az is mind
nehezebben megy. Nézegetem olykor
a telefonszámokat, hogy eltalálok-e,
ki van mögöttük. Nullahétkettőkettő,
nullahétkettőhárom, nullahétnégy-négy,
nullahétnégyöt és még hat számjegy
utána, legalábbis nálunk Romániában,
számjegyről számjegyre közelebb
senki mással össze nem téveszthető
barátaimhoz. Férfiakhoz. Nőkhöz.
Idősekhez. Néha fiatalokhoz. Már-már
hívnám is őket, és figyelném, miként
barkochbáznak az éterben a rádióhullámok,
mielőtt végül célba érnek. De hova?
Ki tudja? Nem merem megpróbálni.
Jobb, ha minél később gyűjtöd fel a villanyt,
amikor este hazaérsz. Amíg sötét van,
minden ott lesz a helyén: asztal, szék, ágy.
Pontosan úgy, ahogy hagytad reggel.*

Csak idelent

Már régóta tudom, hogy a szeretet
nem fér bele az életünkbe, ha sok
a dolgunk. A szeretet túl nagy helyet
foglal el, és időigényes is. Amikor
elutazik, akit szeretünk, hosszasan
integyetünk utána, fáj is ott legbelül,
hogy eltűnt a szemünk elől, aztán
egymásra nézünk, beülünk a kocsiba,
és elindulunk hazafelé. Üresség van
bennünk. Vagy inkább könnyűség?
A szeretetnek súlya van. Jólesik
magunkhoz szorítani ezt a láthatatlan
terhet, de legyünk őszinték, időnként
jólesik kiegyenesedni is. A szeretet
legalább annyira nyomaszt minket,
mint a bűn. Rosszul alszunk tőle.
Egész éjjel csak forgolódunk. Kínoz.
Akárcsak egy megoldatlan feladat.
Elvonja a figyelmünket. A szeretet
nem olyan, mint a szerelem. Nem kell
kölcsonösnek lennie. Elegendő,
ha mi szeretjük őt. A gyermekünket.
Anyánkat. Apánkat. Felebarátunkat.
A szeretet rettenetes, mert folyton emészt
minket. Teljesen feléli a tartalékainkat.
Elszívja az energiánkat, amelyet éppen
egy újabb szeretetre akartunk fordítani.
Szeretnünk kellene Jézust is, akivel
nem találkoztunk soha. Sőt, állítólag
Júdást is. Talán. Meg aztán a hazánkat.
A népiünket. A múltunkat. Folytatva egy
régii költő gondolatait, „ki géppel száll
fölébe”, hogy egyszerre ölelhesse magához
az egészet, annak meg előbb-utóbb
ki kell dobnia a mindenféle apró-cseprő
szeretetet, egyébként könnyen lezuhanhat.
Meg kell értenünk a mi érdekiünkben
munkálkodókat is odafent, hiszen folyton
attól rettegnék, nehogy megszeressenek
minket. Egy egészen parányi szeretet is
megbonthatja az egyensúlyt a repülőgépben,
és az észrevétlenül szivárgó léggömböt is

*sziklának sodorhatja. Bár ez csak metafora,
ők természetesen nem utaznak léghajóval.
Nem érnek rá. A hatalom nem szórakozás.
Pedig milyen szép ott fent szállni a fényben.
De a szeretetet csak idelelt lehet elviselni.
Igen, ez az igazság. Valamit valamiért.*

Szekér

*Kitér jobbra, kitér balra és beragad,
és egyre nagyobb sarat ver föl,
és lassan elnehezül a kereke,
és kellemetlenné válik, tolni kell.*

*A teherbírása most már korlátozott,
megbillent jobbra-balra többször is,
csúszkálnak rajta az értékei,
egy tenyér hiányzik, ami megállítaná.*

*Egy tenyér, hogy végre föltartaná.
Kijózanodna akkor a szekér,
hogy nem is út ez, csak táj, természetes,
vízes, gombás, mohos és szövedékes.*

*Gyerünk tovább. Nincs itt senki és semmi,
nincs, aki besározódna, félreugrana,
nyiszog a szerkezet, csekélyke rakománya
még föl is erősíti a himbálódzását.*

Nem mutatta senki

*A tudásszomjat nem mondták neki,
hogy hegyezni kéne a füleit,
hogy bátor dolog szépen tükröződni,
s a mások fénye tényleg melegít.*

*A feltárulkozást se javasolták,
ezért vonzóbbnak tűnt a duzzogás,
hogy mért nem jön (mert ugye emlegették)
a toronymagas lépték, a csodás.*

*A szépséget, azt nem mutatta senki,
úgy leste el: ragadt véletlenül.*

*A szentélybe csak besettenkedett,
tájékozatlanul és egyedül.*

*Hogyan kell erősödni, nem mutatták,
se azt, hogy mire jó egy kapcsolat,
hogy mélyen bevághat, ha nem vigyázunk,
és hogy kell használni a láncokat.*

Összefolyók

*Délután szóba jött a tenger,
ahogy a tengerek általában szóba jönnek:
egy sóhajtás kíséretében.
A koszos kis patak medrében
iszkolás a villámok elől. Reggel
hiába kerested a telefonodból kimosódott képeket,
ami nálam maradt, azon alig vagy kivehető.
Én vagyok éles, az ürügy.*

*Mi hiányzik a boldogsághoz?
A boldogság maga.*

*Nem úgy a talpunk alól menekülő,
sötétben csobbanó békák.
Az összetapadt párok sérthetlenségük tudatában
maradtak mozdulatlanok.*

*Az emlékezés erózió.
A felejtés megörökítés.
Hidak alatt lehajolva futni szárazságot jelent.*

*Itt egy falra fűjt feliraton valaki azt kéri
egy másik valakitől, repítene őt a Holdba.
Magyarán azt szeretné, maradjon vele.
Illetve, szó szerint: maradj velem.*

*Talán kevésbé megkapó, mint egy névre szóló
üzenet, de idővel sosem lesz olyan
személytelen.*

Valahol

Szétszedni egy házat és összerakni máshol.
Ezt lehetne még. Vagy egy tóra néző sírhelyet.
Az a sziget az Északi-tengeren,
ahol a madarak megpihennek, mielőtt
délre költöznének. Térdig érő fehér fű
a szürke ég alatt. Na az.

Egy idő után mindig valahol másutt.
Vagy itt, de akkor valaki más bőrében.
Vagy az enyémben, de nem ezzel a tudattal.
Valaki más életét, vagy a sajátomat, de
nem ezekkel az emberekkel. Vagy velük,
csak akkor valahogy másképp, igen,
másképp kellene, azt hiszem.

Az pedig ott egy elöregedett falu, ahol
ebben a pillanatban megy haza a csorda,
csörömpölnek a tehénnyakakban lógó
eltérő hangoltságú kolompok.
Egy kis ház kredencébe rézsút besüit
a dombok mögé lemenő nap, és
egy kölnivizes üvegcsé alján
gyantasúrúségűvé tömörül.

A szobában valaki éppen rám gondol.
Illetve éppen én gondolok órá –
ő gyakran gondolkodik azon, hogy miért
itt vagyok és nem ott vele, és ha vele lennék,
mi volna más, mi történne másként, és ha
vele volnék, miért kíváncoznék el.
Arra gondol, hogy egy idő után úgyis
máshová, mással, vagy sehová és ugyanazzal,
de végül mindig ugyanazt mondani:
mindegy, ez csak egy élet.

Eszébe jutnak azok az alagutak is, amelyek
valamikor városokat kötöttek össze
egymással a föld alatt. Ha nem a meneküléssel
lennének összefüggésben, akkor akár
romantikusan is gondolhatnánk őket.
Erre gondol, miközben a mézgaszínú fény
kifut a szobából. És a megszokott mulasztás
érzése helyett most váratlanul békesség tölti el.

MIŁOSZ. A PÁLYAKEZDÉS

Első versei 1930-ban, a wilnai Stefan Batory Egyetem diáklapjában jelentek meg. Tizenkilenc éves ekkor, másodéves joghallgató, noha eredetileg lengyel szakra jelentkezett. Néhány hét múlva szakot váltott, mert úgy vélte, a jogi végzettség kevésbé korlátozza további pályafutását.

A következő évben egyik alapítója az irodalom társadalmi elköteleződését hirdető Żagary költőcsoportnak. A csoportot és holdudvarát haladó katolikusok, liberálisok, Piłsudski hívei és szocialisták alkotják. Ahogy a csoport balra tolódik, egyesek eltávolodnak, mások viszont éppen ezért csatlakoznak. Miłosz baloldalisága mindenesetre nem pártos szólásokban, hanem például az ipari táj minket, magyarokat József Attilára emlékeztető ábrázolásaiban nyilvánul meg. A cselekvés terén pedig abban, hogy az ekkoriban kezdődött egyetemi zsidóverések idején a megtámadottak oldalán bocsátkozik harcba.

Bár Litvánia 1919-ben elnyerte függetlenségét, a főként lengyelek lakta Wilnót és a túlnyomórészt belarusz népességű Dél-Litvániát a lengyelek szállták meg, és Lengyelországhoz csatolták. A térségben egymásnak feszül a lengyel és a litván nacionalizmus, kölcsönösen a status quo felborítására törekedve. Ahogy az lenni szokott, a lengyel és litván nacionalisták korántsem gyűlölik annyira egymást, mint azokat, akik helyzetüknél vagy meggyőződésüknél fogva távol tartották magukat a nemzeti konfliktustól: a zsidókat, a liberálisokat, a szocialistákat. A litván vidéken felnőtt Miłosz számára kezdettől fogva világos, hogy nemzetállami keretek között lehetetlen a nemzeti ellentétekre és a kisebbségek problémáira megoldást találni.

A lengyel állami lét és az egész európai berendezkedés törekenységét, ideiglenességét talán sehol sem érezték át annyira pályájuk elején álló fiatalemberek – akiknek a dolgok természete folytán mindennél fontosabb, mit hoz a jövő –, mint a politikai és nemzeti-egységi ellentétek szaggatta Lengyelország legsebezhetőbb pontján, Litvánia névleges fővárosában, Lengyelország második legnagyobb városában, Wilnóban/Vilniusban. A Żagary csoport költészetét, amelyet a fenyegető, elháríthatatlan katasztrófa tudata hatotta át, nem véletlenül jellemezték utóbb a *katasztrofizmus* megjelöléssel.

Miłosz és barátai mindemelllett éltek a hozzájuk hasonló egészséges, kalandvágyó fiatalemberek életét. Sportoltak, kenuval és gyalog túráztak a Wilnót körülvevő tóvidéken és erdőségekben. Miłosz itt raktározta el magában a természeti világ elementáris élményét, amely annyira jellemzi költészetét, és lehetővé teszi, hogy később majd a kaliforniai táj szépségeire is szeme legyen.

1931-ben barátaival elhatározzák, hogy vízi úton jutnak el Franciaországba, megtekinteni a nevezetes Gyarmatügyi Kiállítást (Exposition Coloniale), amely akkoriban nyílt meg a Bois de Vincennes-ben. Számos viszontagság, egy hajótörés, minden holmijuk és pénzüik elvesztése után sikerül elvergődniük Párizsig, úgy, hogy útközben többször is erdőben alszanak, mert nincs pénzüik szállodára. Miłosz ekkor találkozik először távoli rokonával, a franciául író költővel, Oscar Vladislas de Lubicz Miłosz-szal (1877–1939), aki lelkes litván nacionalista.

1933-ban megjelenik első verseskötete *Poemat o czasioe zastygłym* (Költemény a megalvadt időről) címmel. 1934-ben jogi magisztrátust szerez. Az 1935-ös esztendő a lengyel Nemzeti Kulturális Alap ösztöndíjával Párizsban tölti. A tomizmusról hallgat előadásokat, a francia

kultúra meglepően kevés nyomot hagy költészetén. A következő évben irodalmi referensként alkalmazzák a Lengyel Rádió wlnói stúdiójában. Megjelenik *Trzy zimy* (*Három tél*) című második verseskötete.

1937-ben baloldali nézetei miatt elbocsátják a rádiótól. Rövid – de benne mély nyomot hagyó – olaszországi tartózkodás után a Lengyel Rádió varsói stúdiójában vállal munkát. Egyre-másra jelennek meg versei varsói folyóiratokban, több kisebb díjat is kap.

Megismerkedik leendő feleségével, Janina Dłuska-Cękałskával, és 1939 nyarát az ő kelet-lengyelországi (ma Belarusz területén található) birtokukon tölti. Ott éri a háború kitörése. A Lengyel Rádió autókaravánjával kelet felé, Romániába indul. Néhány hónapot Bukarestben tölt, majd hontalan útlevéllal, viszontagságos úton, 1940 januárjában Wlnóba érkezik.

C Z E Ś Ł A W M I Ł O S Z

Diszkosz

*Sárga vizű folyó mellett a város, mély sóhaját
gyárák pumpálják naponta rézszínű alvadt felhőkön át,
a kiáltozást, transzparens-suhogást, fém sziszegését, mikor hevül,
remegő léghullámok sodorják tova szüntelenül.
Rendőrök menetelnek. Sisakok koccannak fegyverek csövével,
forradalmi jelszavakat ír a falakra valaki minden éjjel,
a tanítók minden reggel a haza dicsőségét – a szent függetlenséget hirdetik,
esténként a kocsmákban zokogva veszik észre, hogy mennyire kicsik,
a pilóta csodás szimbólum, száll a város felé 45 fokos szögben,
gépe zúgása boldogítja, de ő sem fölszabadult közben.*

*Nézek, hallgatok, az utcán bolyongok,
nézek, hallgatok, járnak az utcán nemzeti színekbe öltöztetett tankok,
lehet, pár év, és gáztól lesznek tarkán foltosak a rétek,
lehet, pár év, és a Rajnától a Volgáig városok égnek.
Nézek, hallgatok.
Hogy eldöntsem, fiaim korához melyik a méltó forma,
hogy a legszebb himnuszok fényes diszkoszának súlyát meglátolva
odavágjam...
A gomolygó ködbe a jövő dübörgő zuhatagában.*

[19xx]

A haza

Lassan a szájakig emelkedő hosszú
tárogatók, vízszintesen a láthatár fölött.
Az elcsöndesült égbe harapott erdők.
Kanyargós utak, mint tintahal karjai.

Szólnak a magasba emelt
Kezekben ringó tárogatók.
Búsan és egyszerűen köszöntenek minket,
kik nyugodtak, férfiasak és kemények vagyunk.

Utak porába dőlünk. Tépjük a fűvet. Fáj.
Erdőkben zúg a dallam. Mint vitriol gőzölög.

[1930?]

Egy fiatal férfi halálára

Húszévesen heverve a kései sötétben,
Csillagot, szénaboglyák húsét álmodva lustán
Néha örvénybe hullunk, és rettegés rohan ránk,
S lüktet a vér az agyra fonódó verőérben.

Végünket látjuk. Virrad, barázdált óra néz
Fekete posztóval takarva álmos ablak,
Sápadt gyertyák. Valaki egy könyvből imákat olvas,
Fuldoklunk, hörgünk, halálunk hosszú és nehéz.

Így képzeli egy ifjú ember, miközben karcsú teste
Vággyal és illatos csókokkal van teli,
Kezére néz, amely ma még a tó vizét szeli,
Lábára – mely szárnyként röpíti. S mindez elrothad egyszer.

A halál nagy hatalmát, mely rettenetes, megejtő,
Csak szépek érthetik. Ó, mennyire szerette
Az életet, kárhozottan mikor szájába vette
A revolver csövét Szergej Jeszenyin költő!

*Ő is, ki itt fekszik most, büszkén és szilajon
Szállt velünk fekete vízen túl fehér homokra,
S mint hullámok sörényén, úgy lendült napról napra,
És ugyanannyit ért virradat, rótes alkony.*

*Legyen ma más a búcsú, így tiszteljük meg őt,
Lidérces harangkongás és Chopin indulója
Helyett nyíljon előttünk fényes fehér aréna,
Hol táncot járunk, frisset, könnyűt és rebbenőt.*

*És krizantém helyett más koszorú dukál:
Küzdők egymást szorító, verejték lepte teste,
Mert noha iszonyú pörölyét ránk emelte,
Az életnél sohasem nagyszerűbb a halál.*

[Párizs, 1934]

Mind, amit írtam

*Én egyszer csak bohóckodásnak láttam
mind, amit írtam. Szavak nem maradtak.
Egy kómellvédre könyökölve néztem
az óriási, lüktető világot.
Folyó hömpölygött, felhőkbe vitorlák
téptek, alélt az alkony. Minden szép táj,
minden létező, amit megkívántam,
hatalmas hold gyanánt az égre lebbent.
És én e lengő lámpásokat nézve
és pályájuk hajlásszögét latolva
suttogtam: tűnj, világ, végem, kegyelmezz.
A szépet szó nem képes kifejezni.
Tágas völgyeket láttam önmagamban,
és képes voltam bronz-szárnyú bokával
járni fölöttük, légi gólyalábon.
De emléktelen éjben hunyt ki mindez.*

[Párizs, 1934]

Virradatok

Nagy volt a ház. Fala a sötétben felmagaslott,
A juharfák lombusogása, sietős léptek zúrzavara fölé.
Nagy volt a ház, fényeivel kikönyökölt a térre.
A hajnal előtti kihalt órán a lift halkan sziszegve
fúródott az emeletek közé. Kábelek zúgtak,
kakasszó, ereszek orgonája és egy csővezeték
trombitált, hogy belereszketett a ház. Felriadoa hallották
ezt a dalt a falakban, szörnyű volt, mint a föld öröme.

Már csikordul a kapu. Nappal. És füst megint.
Ó, sötét nap. Az emeleti szobákba
zárva madárrajok szállnak el
fölöttünk tollsuhogással.
Túl kevés. Egy élet túl kevés.
Kétszer szeretnék élni a szomorú bolygón,
a magányos városokban, éhséggel teli falvakban,
látni minden rosszat, bomló testeket,
és fürkészni a törvényt, amely szerint
az idő süvítve elszállt fölöttünk, mint a szél.

A ház udvarába zenészcsapat vetődik.
Hallgatják őket, kezek fénylenek ablakokban.
Egy nő fölkel a gyűrött ágyból.
Álmában ruhákra, utazásokra gondolt.
A fekete tükörhöz lép. Rövid volt az ifjúság,
senki nem tudta, hogy a munka a napot
nagy fáradságra és zsibbadt pihenésre osztja,
és a hold éjjelente minden tavasszal megáll
a megfáradottak álma fölött. A súlyos szívverésben
se tavaszunk már, se szeretésünk.
Eltakarni a lábat, ne emlékeztessen
a vékony lila erek csomóival:
a gyerek futkos a lépcsőházban,
a gyerek szalad a szürke járdán.
Még messzire hallatszik nevetése –
újonnan, mindent újonnan ismer meg,
és hatalmas, kihalt, fagyos úton,
lüktető vértől döngve zengő térben
elmegy a gyerek tőle. És vonít az idő.
Meztelenül a tükör előtt a nő
két könnycseppet kendővel letöröl könnyedén,
és kihúzza szemöldökét.

Wilno, 1932.

[Hatalmas éj]

*Ó, éj, hatalmas vagy, hozzád nem ér el,
Ha száj lángol, ha felhóárny lebeg,
Hallom hangod álmok sötét terében,
és fénylesz, mint nappal ha közeleg,*

*Éj vagy. Veled szerelmeskedve láttam
jövendő rossz csatákat, sorsomat.
A plebsz kerül, a hírnév is odább van,
zene fröccsen, tört üveg láb alatt.*

*Az ellenség erős, a földünk keskeny,
s te hűséges vagy hozzá, kedvesem.
Fekete bodzaágot ismeretlen
vadonból szél hajt földi vizeken.*

*Ó, Halandó Nő, gyöngye kézbe fogva
roppant bölcsesség, több-mint-női jó.
És a tudás vet fényt a homlokodra:
bomlatlan hold, teljesség-embrió.*

Wilno, 1934.

Az este kapuja

*Faragott szék, csodás virágok rajta,
sárkány oson közöttük, szájában alma,
súlyos, komoly szék, karfái, mint az észak felől
mohos törzsű tölgyek gyökerei,
egy parton áll, a mart peremén,
a távolban termékeny szigetcsoportok,
kavargó vizek, szilfák és kőrisek
bóbitái meredeznek, sorban vadkacsák
merülnek el az alkony sugaraiban. Csillog a tenger.*

*A széken, állat öklére támasztva, vékony
kis nő ül. Kócos szőke haja libben,
miközben mosolyogva lábát
lóbálja picit, mint egy iskoláslány.*

*És könnyű füstöt lát lebegni a városok fehére fölött,
és közeledő bárkákat lát,
és vitorlákat bevonó sok tengerészt.
Vízcepp pereg az evezőkről, keskeny csónakok iramodnak,
és az emberevők népe kiköt a homokon.*

*Az emberevők kórusa:
nagy tisztaság csillaga, aki vezérelsz minket,
aki magad sem tudva bevilágítasz minden vidéket,
vággyal szeplőzött, mégis szeplőtelen,
húr az örökkévalóság ujja alatt, habár halandó,
ígéret lantja.*

*Íme századokon át vándorolunk gyilkolva, pusztítva és gyűjtogatva.
Íme városokat építünk, hogy porrá égessük őket.
Gyűlölettel ittas gyermekeink születnek, a bölcsőben kést ragadnak,
első játékszerük a kő, örömük a gyöngék gyűlölete.*

*Te, kinek minden megszólítása rész egy fény sugarból,
lélek teremtett galambja, hogy simogassunk,
hogy halálunk óráján érezzük arcunkon gyöngéd tenyered,
láthatatlan igazságok kiáltó szava,
ne fordítsd el tekinteted.*

*A mi törzsünkől való volt, akit nagy fájdalommal sújtva
pokolra küldtél a sötétlő erdő kalauzával.
Akinék aztán a paradicsom égi lankáit megmutattad,
mikor a földön a víz fölött hajnal piroslott.*

*A mi törzsünkől való volt, aki meglátta az angyali báj
Margit testében, és hallotta a hangot: „megváltatott”,
és aki elcsábított apácaként ábrázolta a Madonnát,
és az elragadtatás könnyeitől összeragadt pillákkal festette le
az ágy szélén ülve reggel.*

*Közülünk született minden szerencsétlen és néma,
aki robbanó gránátok tüzeiben imádott téged,
futóárkok sarában, ágyúk dörgése közben,
és örökre elveszett szavakat mondogatott,
amelyek fekete rózsák csokraként hullhattak lábad elé,
egyenként dicsőítve minden lábujjadat,
ó, beatrix,
telhetetlenek látomása,
bűnösök bocsánata,
Elmondhatatlan.*

*Mi maradna belőlünk, ha nincs ez az énség, térdhajtás
és elragadtatás, mely a kegyetlenség pálmáját legyőzi,
mi menthetne meg minket, ha nem ismertük volna
a nézést, mely megnyitja életünk sziklakövét?*

*Igaz pillanatok törekeny háza,
élő jel közöttünk, akik élünk,
mivé váltunk volna, ha körül nem vesz a szeretet?*

*Dicsőítünk nappal,
dicsőítünk éjszaka,
dicsőítünk, mikor véget ér a század,
és tétován lépeget egy nemzedék.*

*A hegyekben felvirradó fényben,
a születő hitekben,
az új gabona tengerében,
fényesítse arcodat
a hallgatás aranya.*

[1938]

Siena

*Az álom így szép: jellé alvad szépen
a vér, nem ömlik, ha a kard lecsap,
az álom így szép: angyalok körében
pihensz, s körülvesz a sötét agyag.
És az arany vipera tekereg,
és tart az idő, noha nem pereg.*

*Ó, éhség, ez a csönd végez velünk,
mert szebb imát mond egy márványvirág.
Ó, éhség, ez a csönd. Vésett betűk
élnek a padlón. S mi, mint fáklyaláng,
mely haloányan remeg tűző napon.
Vagy madárdal a végső hajnalon.*

*Legyek közérthető. Nos hát, az eget látom,
kéklőn borul Siena várfalára.
Legyek közérthető. Küzdés megannyi páston,
És egy torony, akár egy virág szára.*

*Arannyal mérve a kínok keresztje,
a szárny darué, az arc, mint a fecske.*

*Égi szőlők édes lehellete.
De eltaszít a földtől, ami édes.
Égi szőlők. De nem ezt kellene
Kérni alázattal naponta. Kétes
kérés az, amit lehajtott fejjel
ad elő, kinek vér, kéj, szerelem kell.*

*Ó, zihálása izzó pörölyöknek,
síüket salak a betontörmeléken,
alélt fűvek a gyárkerítés mellett,
ó, bánat, ó, az elváltozott égen
bádogtetők alól gomolygó szürke gőz,
ó, keserűség, hogy a sors legyőz.*

*Ó, reggeli fütty, tartályok, ködök,
s minden, ami a szív sebét okozza,
kemény szemű nők a házak között,
a huta csillagát követjük botladozva
kiszáradt réten át, és minden éjjel
vagonok döngenek, megrakva szénnel.*

*A fénybe hull Siena, mint a harmat
zúgó patakba, ha az ág elejti.
A fénybe hull Siena, égbe horgadt
kő-tollait és színeit felejti.
A harci zaj, kísértetlárma elhal.
Csillag, ne büntess boldog nyugalommal.*

Olaszország – Szilézia, 1937.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

A művész és a professzor

Péntek

Ültem a Fragatában.

Azt kérdeztem tőlük: – Mitévő legyen az – egy átlagember –, akit tudós emberrel sodor össze a sors? És ha ez a tudós elárasztja őt a maga *besserwisser* tudáskonzentrátumával? Milyen védekezési lehetősége marad ilyenkor a közönséges embernek?

Fogalmuk sem volt. Erre elmagyaráztam nekik, hogy a legalkalmasabb ellen-szer csakis az lehet, ha nekiesnek – az öklükkel vagy a lábukkal – e kompetens személynek. És hozzátettem, ezt az én terminológiám úgy nevezi, hogy „behatolni a másik személybe” vagy „eljutni a másik személyhez”. Mindenesetre ki-zökkenteni őt az elméletéből.

És feltettem a kérdést, vajon te, a művész képes lennél-e ilyen ütletet vagy rúgást mérni a professzorra? Tisztességtelen a kérdés? Igen, az, de elkerülhetetlen...

Azt hiszitek talán, a tudománynak és a művészetnek együtt kell futnia előre, kézből kézbe adva a fáklyát, ahogy a maratoni futók teszik? Hagyjátok meg a sportolóknak ezt a futást. A jövő cudarul fest, sőt könyörtelenül. Megindító, ha a művészet a haladás nevében együttműködésre lép a tudománnyal, de a költőnek tudnia kell, hogy a professzor érző szorítása előbb-utóbb megfojtja őt. A tudomány bestia. Ne higgyünk a tudomány emberségében, hisz nem az ember lovagol a tudományon, hanem a tudomány üli meg az embert. Ha kíváncsiak vagytok rá, hogyan fest majd a jövőben az ember tudományos „embersége”, vegyétek csak szemügyre egyik-másik orvost. „Jók” és „emberségesek”? Igen, de hogyan? Nem fura egy kicsit ez az egész? Nem afféle kvázi jóról van szó, ami nem is jó, olyan kvázi emberségről, ami embertelen... egy őrzőangyal, aki kimért és rideg, akár az ördög, egy angyal-technikus. Neki a kórház nem teszi tönkre a reggelijét. Pokoli hűvösség és *valószínűtlen közöny*...

Valószínűtlen – ezt hangsúlyozom, mert a természetünk minden módosulása, ami a tudomány hatására megy végbe, magán viseli a fantasztikum ismertetőjegyét, mintha túllépnénk a normális fejlődés keretein. Elképesztő emberi történet küszöbén állunk. Az értelem olyan beavatkozásokat végez rajtunk, amit nem is sejtünk. Hisz egyfolytában haladnia kell előre, nem ismer olyan következtetést, amely megállítaná, visszatértené a kiindulópontra.

Aki hajlott rá, hogy rózsaszínek lássa a jövőt, annak egykor úgy tűnhetett,

---

Witold Gombrowicz *Naplójának* első kötete a Kalligram Kiadónál jelent meg 2000-ben. A jelen részlet a második kötetből való.

hogy ha a tudomány el is szakad emberi nivoltunktól, csak azért teszi, hogy aztán visszatérjen hozzá... és az értelem diktálta degeneráltságunk visszakanyarodik majd az emberi természethez... a nemesebb, egészségesebb, hatalmasabb emberhez... hogy e keserves út végén megtaláljuk magunkat.

Nem! Nem találunk meg semmit! Sehova nem térünk vissza! Ha odaadjuk magunkat az értelemnek, örökre elbúcsúzhatunk magunktól – az már soha nem jön vissza! A jövő embere, a tudomány szülötte radikálisan más lesz, felfoghatatlan, semmi kapcsolata velünk. Ugyan mit kezd a halállal a tudományos fejlődés... Az ember úgy hal meg, ahogy él... mintha ez már nem is rá tartozna. A tudomány hatása alatt az ember képes lemondani egyszer és mindenkorra mai nivoltáról. Nem értitek? Egyszerűen azt akarom ezzel mondani, hogy ha a jövő emberének a hátsóján is feje nő, az nekik nem lesz se nevetséges, se visszataszító.

És a művészet? Mit szól ehhez a művészet, ha egyszer beleszeretett az ember mai habitusába, ha ragaszkodik a személyünkhöz? Nincs ugyanis nála személyesebb, egyénibb, sajátabb, egyedülállóbb, a *Brandenburgi versenyművek*, *V. Károly portréja*, *A romlás virágai*, ha közkinccsé válnak, akkor épp azért, mert ott van rajtuk az alkotó egyedüli és megismételhetetlen kézjegye, akár egy bélyeg, amely tanúsítja, hogy ez hozzám tartozik, ez az én művem, ez én vagyok!

Akkor hát, művészet – hisz megmondatott, semmi sem sérti úgy a személyiséget, mint egy jókora rúgás vagy ütés –, mikor hagysz fel jámborságoddal, és kezdesz végre ütni-vágni?

Hétfő

Nem vagyok bugris, nem kedvelem az utcai balhékat. Nem szokásom demagóg hévvel ordibálni, rémisztgetni, túlozni; nem, egyáltalán nem esetem a túlzás, mindig is a mértékletességből merítettem erőt.

Nem tévesztem szem elől, hogy a tudomány (noha embertelen) a reménységünk, hogy (noha deformál bennünket) ezer más deformálódástól megszabadít, hogy bár kegyetlen, egyúttal gondviselő anyánk. Hogy ez az átok egyúttal áldás is számunkra.

Arra biztatom a művészetet, hogy jól sózzon oda – piff-puff –, nem azért, hogy a professzor érezze fenékebe rúgva magát; kizárólag hogy a művész megérezze a maga ütőerejét. Nem a tudomány megalázására törekszem, csak vissza szeretném hódítani a művészetnek a saját életét, a maga teljes különösségében. Hogy végre megharapja azt a két lábon hízelgő uszkárt! Egy „modern” koncert meghallgatása, egy kiállítás megtekintése, a mai könyvek olvasása után elfog a gyengeség az ő gyengeségüktől, mint aki egyszerre szembesül a kapitulációval és a misztifikálással. Egyszerűen nem világos, hogy ki beszél hozzád: a költő vagy a „képzett, tájékozott és bennfentes kultúremler”? Az alkotó, aki nemrég még úgy tűnt, isteni sugallatra szól, ma úgy alkot, mint aki fabrikál. Úgy alkot, mint egy tanonc. Mint egy szakember. Mint egy szaktudós. Botrány, elég ebből!

Kedd

Egy gyomrost neki! Vagy a fogát!

Szerda

A pofáját...

Csütörtök

Bummtrala-bumm! Mindent bele!

Péntek

Fogd vissza magad, huligán szóömleny!

Végül is, művészek, mi egyéb dolgok lenne?

Tegnap a bárban. Egy szociológussal vagy inkább pszichoanalitikussal.

Ott feszítettem előtte, akár egy hivatali kisablak előtt, amíg odabenn folyik a könyvelés, összesítés, katalogizálás, egy egész eljárás, ami rám vonatkozik, számomra mégis hozzáférhetetlen. Úgy éreztem magam, mintha egy sebész vagy inkább egy zsarnok kezében lennék. Felhoztam ellene az érveimet, a neveltetésem, de mit neki az én egyéni igazam, szemben az ő igazával, amelyet évezredek során háromszázezer agy dolgozott ki számára, egy funkcionális alattvalói fejekből tornyosuló hegy?

Nec Hercules contra plures!

De amikor bokán rúgtam, feljajdult. Ó, a tudós feljajdulása milyen felszabadító!

Szombat

Behúzni neki egyet!

Vasárnap

Mindazonáltal, művészek, a legkomolyabban mondom, ütni kell. Nem feltétlenül ököllel, mert akadnak köztük izompacsirták is.

De tényleg jó lenne, ha megéreznék az ellenfelet bennetek. Akkor majd megértik, hogy nincs mindenki elájulva az ő szerepüktől és az általuk prezentált árutól. Elmesélem, mi történt az én prezentörömmel. Ez a funkcionárius nagyon meg volt elégedve magával, hisz az általa betöltött funkciót, akár a friss pékárut kiszállító fuvarosét, a társadalom pozitívan ítélte meg, mindenki komolyan vette őt; úgy vélte hát, megengedheti magának, hogy görbén tartsa magát, kicsordul-

jon a nyála, savanyúan nézzen, egyáltalán hogy szürke legyen és érdektelen, amit a csúfsága és jó adag szétszórtsága csak kiemelt.

Egyszer-kétszer kénytelen voltam vérig sérteni, amíg felfogta, hogy az, *ki is vagy*, fontosabb annál, hogy *mit csinálsz*.

A tudomány hadd hajszolja a hasznosságot. Ám a művészet törődjék az emberi formátummal!

Kedd

Hogy a kommunizmus a saját elmélete szerint tudományos – hogy ez a két világ, a tudomány és a kommunizmus közeli rokonságban áll egymással, hogy tehát a tudománynak is megvan a maga kommunizáló tendenciája –, az világos, mint a nap. Teran professzornak (Quequenben) nemrég épp azt magyaráztam, ha az egyetemi ifjúság a vöröset kedveli, az nem az agitátorok műve, csupán a saját tudományos kultúrájának a folyománya. Tisztelik és vallják a tudás hatalmát, a kommunizmus a szcientizmus nimbuszaként jelenik meg a szemükben.

Az – autentikus – rokonság a tudomány lenyűgöző szellemével a forradalom ütőkártyája a világ meghódításáért folyó játszmában. És ha valami, hát e tudományos hullám juttatja majd célba őket, amely mindent eláraszt. Furcsa viszont a művészet viselkedése a hidegháborúban: miért nem sikerült észrevennie, hogy a barikád túoldalán van a helye? Ezen valóban csodálkozom, hisz a művészen eleve antikommunista vér lüktet; néha én is azon kapom magam, hogy alkalmassint szívesen engednék a bennem ébredő, néha felettébb erős rokonszenvenek a vasfüggöny mögött történő dolgok iránt, csak hogy művészként muszáj antikommunistának maradnom, más szóval csak úgy lehetnék kommunista, ha emberi mivoltom ama alapszükségletéről lemondanék, amit a művészet fogalmaz meg.

Valóban! Ha a művészet „a legszemélyesebb valami”, ha ez „az elképzelhető legegényibb tulajdonunk”, ha a művészet a személyem, az „én”... Hát próbáljátok meg, ti, gyárkombinátok és kolhozok hívei elmagyarázni Chopinnek, hogy a *h-moll szonáta* nem az övé. Vagy hogy nem ő a *h-moll szonáta*, éspedig a legtökéletesebb, legszilajabb módon. Ó, elképzelem a csábos, szerelmes, örült, felsőbbiségre és mindenféle luxusra szomjas, megfélemezhetetlen, megragadhatatlan, meghatározhatatlan artizmus táncos kis bohócát, elképzelem ezt a valószínűtlen és arrogáns kísérteget, ahogy észszerű szabályaitoknak megfelelően engedelmes és hasznos módon végzi a maga kijelölt feladatát. Milyen mulatságos is: a művészet tébolya, lobogása stabil, józan erkölcsi normák alapján, kellőképp „társadalmasítva”.

Marx nem vette észre, hogy a művészet engesztelhetetlen ellensége, és mindig, minden körülmények közt az is marad, függetlenül attól, milyen termelési rendszer táplálja. Nem ismerte eléggé a művészetet? Nem volt tisztában, mint általában azok, akik keveset tudnak róla, elementáris, robbanékony természetével? Azt hitte, hogy a művészet civilizált, normális, pozitív, vagy legalábbis az lehetne. Nem értette benne a kisülést, a robbanó erőt. És hogy ilyenkor épp az tör felszínre belőle, amit a marxizmus képtelen megragadni. A vörös egyház szent doktorainak és tanítványaiknak kontójára írandó a kommunizmus és a művészet románcja, amely mind a mai napig tart, miközben a termés groteszk módon szegényes.

Hisz másfelől nem térültek-e meg busásan a „művészeti termelést” és a művész kulturális érzékenységét gondozó pénzügyi alapok? Kényszerházasság volt, vagy nem kényszer, végül is évtizedeken át sikerült megőrizni a közös front látszatát. Egyszerűen közölték a művészettel: – Velünk jössz, és kész. A haladás nevében! Az erkölcs, a humánus, az igazságosság nevében! Nem hiányoztak az érvek. Jól elhalmozták érvekkel.

A mai művész azonban, aki elvesztette az ösztönét, különösen érzékeny az érvekre. Ez lett a sorsa, miután elcsavarta fejét a tudomány, temperamentumát belefojtotta az intellektusába, a virágot a lelkével kezdte szagolni, nem az orrával. Mit várjunk e naiv, tisztos, szőrszálhasogató figuráktól, akik „dolgoznak önmagukon”, tökéletesítik, elemzik, konstruálják a maguk morálját, reszketnek a saját felelősségüktől, szenvednek az egész emberiségért, e kutatóktól, tanároktól, vezetőktől, bírároktól, felügyelőktől, a lélek mérnökeiktől, e mártiroktól, sőt még akár szentektől is – akik azonban sosem táncosok vagy énekesek... Laboratóriumban kihabart művészet... de mit várjunk e serpenyőben sistergő tojásoktól, hogy fog ez a rántotta bármivel is szembeszállni?

Eszembe sem jut a politikai harc, nem arról beszélek. Le a politikával, ó művészet! Légy egyszerűen önmagad. A természetedet őrizd meg, semmi egyebet.

Csütörtök

– Hogy higgyek neked, ha a művészetből személyiségővő lovagot kreálsz? Ha kijelented, hogy ez „az ember legegységibb megnyilvánulása”, hogy a művészet az „én”? Hát nem te siránkoztál azon, hogy az ember soha nem képes magát teljes mértékig kifejezni? Nem te állítottad, hogy „embernek lenni annyit tesz, hogy az ember soha nem lehet önmaga”, vagy hogy a forma, amellyel megmutatjuk magunkat, köztünk és mások közt készül, azaz ki van ránk szabva... Sőt, kijelentetted, hogy mások által, kívülről vagyunk „megteremtve”... Hát a művészet? Hát a művész? Hogy mondhatod, hogy „Chopin maga a *h-moll szonáta*”, ha már annyiszor levezetted, hogy a mű nagymértékben önmagát alkotja, saját logikája, saját szükségletei szerint? Hogy vetheted a tudósok szemére, hogy a tudomány deformálja őket, ha szerinted éppen hogy a művészet deformálja a maga alanyát, amikor elkezd a művésztől függetlenül megalkotni magát, maga szabva meg ehhez a formát?...

– Engedd meg. Nem tagadom, hogy a művészet is „emberen túli”, pontosabban „emberközi” jelenség. A művész azonban abban különbözik a tudóstól, hogy ő önmaga akar lenni... És nem írtam már le ebben a naplóban, hogy ez az „én én akarok lenni”, a személyiségnek ez az egész titka, ez az akarat, ez a vágy határozza meg a deformálódáshoz való viszonyunkat, ez teszi, hogy a deformálódás elkezd fájni. Habár a külső erők úgy összevissza gyúrnak, akár egy viaszfigurát, addig önmagam maradok, amíg szenvedek ettől, amíg tiltakozom ez ellen. Hiteles formánkat az eltorzulás elleni tiltakozásunk rejti magában.

– És állítod, hogy a tudomány embereitől idegen ez a tiltakozás?

– Dehogy! Ők – mert objektívek – mindig készek alámerülni a maguk tárgyi igazságába... de nem arra hivatottak, hogy megéljék az ember és a forma közti

disszonanciát! Ha ezzel foglalkoznak, azt tudományosan teszik, azaz szenvedés vagyis tapasztalat nélkül...

– Tehát úgy gondolod, csak a művész a vevő erre a fájdalomra, erre a tapasztalatra?

– Ó, nem! Ez a szenvedés általános, minden embert érint; de azoknál intenzívebb, akiket az önkifejezés kérdése szenvedélyesen foglalkoztat...

*

És figyeld csak meg, a tudomány offenzívája ígéri a legszebb érvényesülést a művészetnek.

Egy napon majd egyedüli barátunkat és védelmezőnket pillantjuk meg benne. Sőt, ő lesz önazonosságunk egyedüli bizonyítéka.

Valóban! Gondolj csak bele! Egy reggel felébredve azt látod, hogy éjszaka bizonyos bio-fiziológiai eljárás folyományaképpen a hátsódon is nőtt egy fejed, és ahogy ezt megállapítod, elveszted a fejed, hisz azt sem tudod már, a kettő közül melyik a tulajdonképpeni fejed, mi egyéb marad hát számodra, mint kiáltani, tele rémülettel, lázadással, tiltakozással, kétségbeeséssel... kiáltani, hogy nem egyezel bele!

Ez a kiáltás megtalálja a maga költőjét... és tanúsítja, hogy még mindig az vagy, aki tegnap voltál.

Ami engem illet, azt várom az eljövendő – tudományos – világtól, hogy megerősíti, amit a *Ferdýdurke* mond a *formától való távolságunkról*, és *hogy nem tudunk azonosulni a formával*. A holnapi művészet ennek jegyében kel életre, lévén deformált lények művészete...

Ők tudatosan hozzák majd létre a maguk formáját (a maguk fizikai alakját is). De nem fognak vele azonosulni.

Szombat

Nem adnék érte három garast, hogy Szkrjabin Lisztől függetlenül eltalált a (félhanggal leengedett) kvart-akkordhoz a *Prometheusban*. És ha nyomon követjük ennek az akkordnak a további útját Debussynél, Mahlernél, Dukasnál, Richard Straussnál?

Ami a kvart-szext akkordot illeti, kérdem én, vagy a kvint-akkordot, ami nála az alap, ez érzelmi „játék”-e, nem pedig konvenció, amit a klasszikus versenyművek kádenciái is megerősítenek (esetleg inkább kódtéma)?

Hm, hm...

Vasárnap

Siegrist váratlan látogatása, aki jelenleg New Yorkban tartózkodik, a két legutóbbi évet a Yale-en és Cambridge-ben töltötte. J. G. Gomezzel együtt érkeztek. Úgy tűnik, teljesen kihűlt e kiváló férfiú, kihunyta a láng, ami a La Troya-i idők óta

lobogott benne. Szokása szerint nekilátott figurákat skiccelni egy papírlapra, amit vendéglátóként én tettem elé.

Mindketten állítják (bár elsősorban Siegrist véleménye ez), hogy a legújabb fizika tempója nem azért lassult le, mert kimerültek az olyan lényeges, termékeny ellentéttípusok kínálta gondolati lehetőségek, mint a folyamatosság–megszakítottság, makrokozmosz–mikrokozmosz, hullámelmélet és korpuszkuális elmélet, gravitációs és elektromágneses tér stb., inkább azért, mert maga a fizika is bizonyos interpretációs rendszer áldozata lett, amely a tudósok intellektuális érintkezése, vitái során alakult ki. Olyasféle szellemi csörtékre gondolnak, mint a Bohr–Einstein, Heisenberg–Bohr polémia, a Compton-effektus valamennyi *ex re* magyarázata, olyan szellemek érintkezésére, mint Broglie, Planck, Schrödinger, arra az egész „dialógusra”, amely véleményük szerint észrevétlenül, fokozatosan, ám túl korán és önkényesen szabta meg e problémakör irányát és súlypontjait, létrehozva egy bizonyos fejlődési vonal kényszerét. Ez az egész magától zajlott le az elkerülhetetlen pontosítás következtében. – Ide vezet, lám, a mértéktelen szószaporítás – jegyezte meg Gomez. – Egy kicsit túl sokat beszéltek...

Amikor megengedtem magamnak, hogy felhívjam figyelmüket, e tudósok döntő többsége milyen hallatlan lelkiismeretességgel igyekezett kontrollálni értelmezési rendszerét és meghatározni annak szerepét, valamint a megismerés határait, amikor Einstein példáját említettem, észrevettem, hogy Siegrist feljegyez valamit a papírra. Csupa nagybetűkkel ezt a kis szót: „MACH”.

És hozzátette:

– A részvények zuhannak.

Hétfő

Jóízű halat ettem.

Hétfő

A „fény” titka Mozartnál. Mennyire igaza van Gide-nek, amikor azt mondja, az értelem és a lélek átvilágította Mozart-zenében a dráma nem dráma többé. A *Jupiter-szimfónia* első allegrojának ragyogása e belső folyamat megkoronázása: a fény győzedelmeskedik és háborítatlanul uralkodik. Mozartban is, Leonardo da Vinciben is látok azonban egy perverz vonást, az élet egyfajta illegális kijátszását; Leonardo mosolyában is (főleg a rajzain), Mozart mosolyában is ott ez a jegy, mint akik tilos mulatságot keresnek, mintha nemcsak szórakozni akarnának, hanem eldicsekedni azzal, amit nem szabad, sőt azzal is, ami fáj... diszkrét, mégis huncut, ravasz, nagyon intelligens érzékiség ez... de már maga az „intelligens érzékiség” is bűn. Hát a belépő és kilépő zenei tonalitás a *Don Giovanni*ban nem afféle furcsa tréfa, ami gúnyt űz a pokolból? Mozart magas regiszterei számomra nemegyszer valami megengedhetlent, valami bűnt sejtetnek.

Mozart ellentéte Chopin lehetne, hisz nála a gyengeség, a gyengédség rendkívül határozott és makacs végigvitele végül ahhoz is erőt ad, hogy farkasszemet

nézzünk az étellel. Chopin annyira „tartja magát magához”, olyan kategorikusan az akar lenni, aki, hogy ez teszi őt igazán létezővé, vagyis megkérdőjelezhetetlen jelenséggé, likvidálhatatlanná. Így, ettől az önigenléstől a kétségbeesett, kárhozott, csupa szenvedés chopini romantika, kiszolgáltatottan a világ hatalmasságainak, akár egy szalmaszál a szélben, szigorú klasszicizmus lesz, az anyag birtoklása és fegyelmzetté tétele, igazi uralkodni akarás. Milyen megindító és fenséges a heroizmusa, ha innen nézzük, és milyen teátrális, retorikus és rémes, ha „hazafias” szemmel tekintünk rá. „Azt ragadom meg legerősebben magamban, ami a legyengébb bennem” – mintha ezt kiáltaná a műve.

Szerda

Kotlett. Ananász. Egy szürke nap.

Come clean, „Gombrowicz”! *There are at least nine of you and you have written a masterpiece unawares...* Azt szeretném, hogy valaki fordítsa már le nekem ezt a mondatot, valami invitálást érzek benne, de mi lehet ez?... Ki hív engem? És miért nem tudok angolul? Ma belehalok a szürkeségbe. Ki hív engem?

Péntek

Levélváltás Adam Czerniawskival, általa Czaykowskival is, a *Ferdydurke* angol kiadása ügyében, a *Wiadomości*-ban, a *Kulturában* és a *Kontynentyben* folyó vita olvasása felkelti bennem a kétséget, nem kellene-e bővebben írnom itt a naplóban a fiatal emigráns írók e csoportjáról, hisz oly vehemensen igyekeznek beindítani magukat lengyelül a londoni ugaron. Ez nekem nem kerülne sokba, nekik meg hasznos lenne...

Épp csak felmerült bennem ez az idea, de máris határozottan visszakozom. Az ijeszt meg, hogy undorodom az egyetemes irodalom aspektusától. Ó, csoportok! Szövetségek! Pályakezdők! „Írók”, „fiatal írók”, „öreg írók”, „fiatal nemzedék”, „feltörő értékek”!... Elég az nekem, hogy valakire felfigyeljek, és elkezdjem olvasni, akkor az többé nem „író” számomra, hanem Pasek vagy Chesterton *tout court*. A neveken kívül nem látok semmit a művészetben.

Ha az egyik ilyen fiatal és köztem felszikkrazna a szellemi rokonság, ez az illető abban a pillanatban számomra... csakis ő maga lenne... se nem irodalmár, se nem fiatal, se pedig pályakezdő a száműzetésben. De ez a szikra oly könnyen nem pattan ki. Könnyebb erre gondolnom a hazai fiatalsággal érintkezve, és nem itt e negyedangolokkal, a rájuk ragadt angol kultúra így-úgy letagadott nyakörvével. Az angolságuk elnyomja, megfélemlíti a lengyelségüket. A lengyelségük nem engedi, hogy angolok legyenek, hogy az angolságuk gyökeret eressen bennük. Elképesztően nehéz, szinte nyaktörő feladat vár rájuk: úgy kombinálni e két dimenziót, hogy nyelvüket megoldó feszültség süljön ki belőle! (Könnyebb lenne a helyzetük, ha angolul írnának, mint Conrad vagy Pietrkiewicz, akkor legalább a mélyen bennük rejlő lengyel egzotikum a fejükbe szállna.)

Egy furcsa bokor, ami itt nő nekünk a kertben ezen a kedvezőtlen emigráns talajon. Ha kertész lennék, reggel és este gondosan locsolnám, mert a furcsaság néha érdekes lesz. Csakhogy nem vagyok kertész.

Szombat

Alkalmasint szememre hányják, hogy misztifikálok. Nemrég egy nő odapattant hozzám a Dom Polskiban: – Maga misztifikál! Sosem lehet tudni, komolyan mondja-e, amit mond, vagy csak a paradoxon, a hecc kedvéért!

– A tökfej – szóltam erre – semmitől sem fél annyira, mint attól, hogy tökfejnek nézik. És soha nem csitul benne ez a félelem: csak át ne verjenek! De hát tökfejkém, miért kellene tudnod, hogy „őszintén” vagy „őszintétlenül” mondtam-e? Mi köze ennek az általam mondottak igazságához? Nem állíthatok-e „őszintétlenül” egetrengető igazságot, és „őszintén” bődületes marhaságot? Tanuld meg a gondolatokat értékelni, függetlenül attól, ki és mikor mondta.

A misztifikáció amúgy ajánlott eljárás az írónak. Hadd kavarja meg maga körül a vizet, hogy ne tudják, ki is ő –bohóc? kópé? bölcs? csaló? felfedező? szájhős? idegenvezető? Vagy netán egyszerre mindegyik? Elég a szép álomból a kölcsönös bizalom ölé. Maradj éber!

Légy résen!

És előre, tökfejek!

Buenos Aires, 1961

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Indiánok a Hadapród utcában

Emlékképek a gyermekkorból

Halálaim

Neked csak megszületni volt nehéz, mondta M., egykori tanártársam némi irigységgel a Zipernowsky Technikumban. Feleségem családja akkortájt vette meg az ún. Schindler-házat a Mecsek-oldalon, aminek az iskolában az előző tulajdonos, az iskola legendás igazgatója révén komoly hírértéke volt. M-nek abban kétségtelenül igaza volt, hogy megszületnem valóban nagyon nehéz volt. Apámat ugyanis születésem előtt néhány hónappal behívták katonának, s anyám ott maradt jövedelem, támasz nélkül. Talán ezért is vállalkozott otthonszülésre. Nem volt jó döntés. 1940. július 25-ére virradó éjjel, majd reggel nagy fájdalmak gyötörték, de én nem akartam világra jönni. Elindultam, de félúton megálltam. Amikor a bábaasszony látta, hogy itt komoly baj van, elrohant segítséget kérni. Szerencsére ismert egy nagy tekintélyű szülészorst, akit zsidó származása miatt elbocsátottak a klinikáról, ily módon nem volt kórházi elfoglaltsága, otthon tartózkodott, s a várható kockázatok ellenére vállalta a szülés levezetését. Ide írom a nevét: Dr. György Ármin. A történetet anyám többször elmesélte nekem, tőle tudom annak a napnak a történetét. Az orvos mesterségbeli tudásának hála, félgyakor végre megszülettem. Azazhogy... Anyámnak az volt a legfurcsább, hogy nem hall gyereksírást. Merthogy halva születtem. Anyám ijedtséggel egyes csodálkozással nézte, hogy György doktor gondterhelten rázogató engem, tornáztat, számba fúj, masszíroz. Végül is visszahozott erre a világra. Felsírtam. Amikor azonban anyám közelebről meglátott, megijedt tőlem. „Két fejed volt”, mondta, amit úgy kell érteni, hogy a koponyacsontjaim egymásra tolódtak, teljesen felcsúcsosodtak. Ekkor a doktor formálni kezdte a fejemet. (Megjegyzem, sebészorvos vóm a történetet megismerve úgy nyilatkozott, hogy a szülés levezetése az „utómunkálatokkal” együtt orvosi bravúr volt, ma klinikai körülmények között is igen kockázatos lenne. Vagyis mázlista vagyok.) De György doktor még ott maradt mellettem, bénának mutatkozó bal kezemet tornáztatta, érzékelési próbákat végzett egész testemen, másnap is eljött, újabb megfigyeléseket végzett, majd elköszönt. Anyám megkérdezte tőle, mennyivel tartozik. György doktor válasza így hangzott: „Asszonyka, az ön férje most katona. Én magától egy fillért sem fogadok el.” Képzeld, még a taxira sem, mesélte anyám. – Négy év múlva véletlenül találkoztak. Anyám a városháza épületéből jött, ahol hasztalanul próbált valami munkát vagy segítséget kapni, s az Irgalmasok templomába igyekezve a járókelők között megpillantotta György doktort. Sárga csillag volt a kabátján. Anyám döbbenetesen megállt. Az orvos is megismerte őt: „Jól

van a kisfia”, kérdezte mosolyogva, majd az igenlő választ hallva búcsút intett, s tovább ment. Anyám hosszan nézett utána. Többé nem látta.

*

Önéletrajzi szöveget meghalással kezdeni, el kell ismernem, eléggé különös, de ha már így alakult, akkor ezen a vonalon folytatom. A történet baljós fordulatainak felelevenítését bizonyára jótékonyan kiegészíti az elbeszélés képessége: végül is megvagyok, élek, most éppen ezt a visszaemlékezést írom. Nézzük tehát! 1947 februárjában Patacson voltunk K.-éknál. Anyám ugyanis fehérnemű varrássával foglalkozott, az elkészített darabokat élelmiszerre cserélte. Ez történt akkor is. Én pedig és az ottani fiúk kint a szabadban futkároztunk, játszottunk. Elég messze elkalandoztunk. Akkor történt a baj. Csúszkálás közben beszakadt alattam a vékonynak bizonyult jégréteg, és beleestem egy vízzel teli, mély építkezési gödörbe. Némi segítséggel ki tudtam ugyan evickélni belőle, de a fagyos szélben csurom vizesen nagyon átfáztam, mire fedél alá jutottam, s meg tudtam szárítkozni. Tüdőgyulladás lett a vége a dolognak. Napokig feküdtem magas lázzal, egy falatot sem tudtam enni. Anyám kétségbe volt esve, és már Linka doktor is komolyan aggódott. Félrebeszéltem és vizionáltam. Úgy éreztem, hogy valami könyörtelen prés szorítja össze a koponyámat. (Ezt a prést később is éreztem olykor, ha lázas beteg voltam.) Végül már semmi életjelet nem adtam. Anyám sírva felkapott, magához szorított. És akkor váratlanul megszólaltam: „Szeder...” Ő megértette. Az éléskamrában ugyanis vékony falú, karcsú üvegekben sorakoztak a szederbefőttek, ezt nagyon szerettem, és magamhoz térve most is megkívántam. A szeder fanyar-édes íze hozott vissza az életbe. Valahol bennem egy titokzatos erő az elmúlás helyett az életet akarta, ez váltotta ki a szám, az ínyem érzéki emlékét, aminek megújuló vágya a *szeder* szót hívta elő gyermeki tudatomból. Néhány napig csak szederbefőttet ettem, naponta egy egész üveggel, aztán az étvágyam is fokozatosan visszatért. Anyám megvitte gyógyulásom hírért a Piusba osztályfőnökömnek, Miriam nővérnek, majd hazatérve rám nézett, és azt mondta: „Miriam nővér imádkozott érted.”

*

A következő eset – most kicsit előre futok – 1951 júniusában a Hullám Fürdőhöz kötődik. Sajnos nem tudtam úszni, de két barátom, akikkel együtt mentem fürödni, a nálam erősebb és idősebb C. Pityu és H. Feri becsalogattak a mélyvízbe. Ússzuk át a medencét, mondták, majd segítünk neked. Vonakodtam, de ők netvetve belöttek a vízbe. Egy ideig valóban segítettek, de mikor a medence közepén süllyedni kezdtem, ők már nem voltak sehol. Percekig vergődtem, de ez mások számára nem volt nagyon feltűnő, mert leginkább a víz alatt voltam. Fuldokoltam. Utolsó erőmmel próbáltam a medence fenekéről felfelé lendülni, a derengő világosság felé, amikor elvesztettem az eszméletemet. Ekkor, ezt homályosan éreztem, egy kéz megragadott, és felhúzott a víz fölé. Egy ismeretlen fiatalember ugyanis észrevette, hogy mi történik, fejest ugorva megtalált, és kihúzott a medence szélére. Kezemet rászorította az ott lévő vaskorlátra, s azt

mondta, nincs semmi baj, ha egészen magadhoz tértél, menj haza. Mire megköszöntem volna neki életmentő segítségét, már nem volt sehol. Nem tudom, ki lehetett. Senki sem ismerte. – Nem hiszem, hogy C. Pityu és H. Feri szándékosan vesztemet akarták volna. Legalább is tudatosan nem. De tény, hogy soha nem voltak jóindulattal irántam. Más voltam, mint ők, ez a két jól megtermett, harsány fiú. Azt hiszem, csupán hagytak volna megfulladni. Másnap, amikor találkoztunk, úgy viselkedtek, igaz, hogy én magam is, mintha semmi különös dolog nem történt volna. Talán nem is történt. Mert mi is volt? Fürdés.

Képek a családi legendáriumból 1.

Az én családom átlagos kispolgári família. Ha gyerekkoromban beszéltünk is időnként a régi dolgokról, de úgy gondoltuk, ez a mi ügyünk, nem kíván írásbeli megörökítést. Egy-egy levél, néhány oklevél, ennyi elegendő. Nem szükséges ennél több. Jó ideig én magam is ezt gondoltam. De aztán felismertem, hogy éppen ezért, az átlagosság miatt, ha ugyan létezik ilyen (mert az átlagosság fogalma inkább csak fikció), s különösen így, az idő távlatából visszagondolva, életünk mégiscsak igen tanulságos. Talán másoknak is, főként a hasonló körbe tartozóknak, akik sokan vannak. A család szereplőinek bemutatása, történetük elbeszélése pedig az én számomra, végül erre is rájöttem, valójában az önmegértés egyik módja. Leültem hát a számítógép elé.

Apai nagyapámmal kezdem, Nagy Jánossal, akiről Örkény mondata jut eszembe Suhajdáról, a pilótáról, a *Kulcskeresők* hősről, s azt átformálva, a pilóta szót a fodrásszal helyettesítve, rá alkalmazom: nagyon jó fodrászmester volt, csak nem volt fodrászmesternek való. Ő ugyanis tanító akart lenni, ez volt minden vágya, ám az anyja, az én dédanyám, Kozma Júlia, aki nagyon határozott nő lehetett, szigorú döntéssel iparra adta, mert, mint mondta, abból jól meg lehet élni. Ki is bérelt a fiának a Színház téren egy elegáns üzletet (ma is megvan ez a helyiség hasonló funkcióval), minden jól indulni látszott, de hát kedvetlenül, lélek nélkül nem lehet egy ilyen ipart fenntartani. Szóval kudarc lett a vége. Ezzel egyidejűleg nagyszüleim házassága is válságba jutott, nagyapám Pestre ment, nem tudom, ott mivel próbálkozott, életének erről az időszakáról velem csak annyit közölt, hogy 1906-ban látta Rákóczi fejedelem Rodostóból hazahozott hainainak átvonulását Pesten, s ebből nagy sztorit formált, többször elmesélte. Aztán kapott egy üzenetet, hogy a nagyanyám terhes, s akkor hazatért. Sajátos életformát alakított ki magának. Hajnali négykor kelt, ötkor elindult, sorra járta azokat a vendégeit, akik igényt tartottak a munkájára, tizenegykor már otthon volt, megebédelt, aztán olvasott estig. Különösen a 19. századi magyar klasszikusokat kedvelte, végigolvasta többször is a százkötetes Jókait, szerette Mikszáthot, Eötvöst. Ezekből a könyvekből formált nekem egy gyerekkori mesévilágot. Szinte láttam, ahogy Hargitay Judit, különféle életveszélyekkel dacolva, viszi az Alföldön át a komáromi menlevelet férje számára, bele is halt, de persze, csak tetszhalott volt (ő is!), és feltámadt (ő is). Gyűlöltem a cselszövő, elvetemült Krénfyt, és sírva fakadtam szegény, tiszta szívű Czipra halálakor. S amikor Szunyoghy Ozmonda öngyilkos lett az áruló Ocskay sírján (a *Szeretve mind a*

vérpadig nagyapám egyik legkedvesebb könyve volt, talán a Rákóczi-élmény miatt), megint csak kipotyogtak a könnyeim. Nagyapám nagy mesélő volt. Egyébként nem sokat törődött velem, mint ahogy a világgal sem. Majd elfelejttem: ő nyírta a hajamat, amit nem írtam a javára. Élhetetlen ember, mondták róla, s ez igaz is volt, mert nagyon szerény jövedelemmel rendelkezett, úgy is mondhatnám, nagyszüleim szegények voltak. Ezt a nyomorúságot ellensúlyozva mindig öltönyben járt, nyakkendővel. És választékosan beszélt. Minden családi gondot feleségére hagyott. Ő maga is kedves írónak külön szereplőire emlékeztetett.

Nagyanyám akkor szeretett bele, amikor egyszer hozzájuk ment látogatóba, s azt látta, hogy János, amúgy valami bála készülve, sötét öltönyben, lakkcipőben eteti a disznóólban a disznókat. A szerelemből házasság lett, ami nem volt egyszerű, merthogy ők első fokú unokatestvérek voltak, a vérrokonság pedig házassági akadály. Különleges egyházi engedéllyel, a tiltás hatálya alóli felmentéssel, dispenczióval köthettek házasságot. Erre szokta anyám mondani, amikor ez a dolog szóba jött: az ő horvát vére nagyon kellett ebbe a családba egy kis frissítés végett. A rokonság, persze, ellenezte ezt a kapcsolatot, amely végül is tartósnak bizonyult, még egy válságot is kibírt, meg két világháborút. Nagyanyám, ez a törekeny, kicsi asszony páratlan szívóssággal viselte a család gondjait. Szentegáton született, ahol apja, az én dédapám a Biedermann-birtok kulcsárja volt, tekintélyes, megbecsült polgár. Dédanyám, Schrempf Mária pedig sváb szorgalommal gyarapította a renomé. A bárói család kislány-nagyanyámat szinte a családhoz tartozónak tekintette, törődtek vele, nyáron még üdülést is biztosítottak számára. Nagyanyám elfogult emlékei szerint (amit egyébként a tények, a szentegáti közösségi emlékek igazolni látszanak) a báró különlegesen jó és szeretetre méltó ember volt, családtagjai szintén. (Én a bárói család egyik gyermekének a mintájára kaptam az Imre Ottó keresztneveket, ehhez nagyanyám ragaszkodott.) Ez volt nagyanyám életének a legszebb időszaka. Az elveszett Paradicsom. Arová mindvégig visszavágyott. Ha kiejtette a száján azt a szót: Szentegát, tekintete elhomályosult. Házasságával nagy teher szakadt rá, amit fokozott az a körülmény, hogy a világháború idején nagyapám katonai szolgálatot teljesített, eközben a boszniai harcokban megsebesült. A karjából kioperált puszkagolyót ereklyeként őrizte egy dobozban, időnként ünnepélyesen megmutatta. Számomra a világháborút ez a golyó jelképezte. Tetézte a gondokat, hogy szegény nagyanyám süket volt. A családi vélekedés szerint szülésben megszakadt a dobhártyája. Nem biztos, hogy csakugyan ez okozta a problémát, viszont a sükettség tény. Teljesen süket volt. Nem lehetett vele élőszóban kommunikálni. Ennek következtében a családban úgyszólván soha nem hangzott semmiféle beszéd. Néma csöndben éltünk. Nagyanyámat láthatatlan fal vette körül, nagyapám Jókait olvasott. Beszédkészségem nem is fejlődött megfelelően. Sokszor, s egyre inkább, keresnem kellett a szavakat a tanórákon vagy játék közben. Talán ennek a némaságnak a kompenzálására alakítottam ki a magam számára azt a tanulási módszert, hogy a megtanult feladatok ismétlése gyanánt esténként nagyanyám mellé bújtam, és a fülébe kiabáltam a megtanult leckéket, verseket, énekeket. Lehet, hogy ezt azért hallotta. Legalábbis úgy tett. Az én emelt hangú leckefelmondásaimon kívül azonban nálunk senki nem szólalt meg. Ezzel szemben a családtagok rendkívül fejlett gesztusrendszert, arcjátékot alakítottak ki, s

ily módon érintkeztek egymással. Egy-egy mozdulattal, sőt a pillantásaikkal is képesek voltak nemcsak érzelmeiket kifejezni, de véleményt, ítéletet is tudtak ily módon nyilvánítani. Ha Sanyi bácsi, a nagybátyám jött hozzánk látogatóba, ő is rutinosan átvette ezt a sajátos közlésmódot. Kétfajta örökséget kaptam tehát. Az örökös hallgatás következtében hétköznapi szókincsem igencsak szegényes volt (Jókai nyelvén azért talán tudtam volna beszélni, a *delnő* szó különösen tetszett nekem, meg a *zomotor*), viszont a metakommunikációt nagyon is megértettem. Talán innen eredeztethető a színház, a színháték iránti érzékenységem. (Gimnazista koromban azért szerettem meg a drámákat, mert rájöttem, hogy ezek kétszólamú szövegek, nem csak a párbeszédeket kell figyelmesen elolvasni, a zárójelbe tett mellékszövegek, a szerzői utasítások szintén fontosak, mert ezekből lehet megtudni, hogy a szereplők miként viselkednek, s ez gyakran többet elárul róluk, mint a szavaik.)

Egyébként süketsége okozta nagyanyám halálát. Ugyanis 1954 decemberében (most megint előre pillantok) közlekedési baleset áldozata lett. Akkoriban csak ritkán, leginkább péntekenként lehetett húst kapni a hentesnél, s az asszonyoknak már éjjel sorba kellett állni a bolt előtt, hogy a hétvégi ebéd biztosítva legyen. Nagyanyám sorállás közben hazafutott a reggelire szánt péksüteményekkel, nekem friss, illatos zsömléket és sós kifliket hozott, aztán sietett vissza beállni a helyére, s amikor futott át a Szigeti úton, éppen jött a villamos. Az csöngetett, de hát ő nem hallotta...

Úgy tudom, nagyanyám Rudolf nevű öccse, és ennek gyermekei – egy tanító-nő s egy újságíró – fiatalon a tüdőbaj áldozatai lettek. A végzet, úgy látszik, nem tűrte a kiemelkedni akarást. Ez csak Feri bácsinak, nagyanyám fivérének sikerült. Fiatalon beleszeretett egy nála jóval idősebb elvált vagy özvegy zsidóasszonyba, aki a családi szóbeszéd szerint azt mondta neki, amikor megkérte a kezét: Feri, én a felesége leszek magának, de előbb embert csinálok magából. Így is történt. Feri bácsi leérettségizett, gazdasági tárgyú okleveleket szerzett, vagyont gyűjtött, s mint a villanytelep igazgatója, bekerült Kiskunfélegyháza úri társaságába. Egy kúriában lakott a második feleségével, a mindig elegáns, ápolt Margit névvel, akinek társalkodónője is volt (a korábban Kassáról családjával elmenekült Kati néni), cselédek, szakácsnő, kocsis tartoztak az udvartartáshoz. Mindezt saját szememmel láttam egy családi látogatás alkalmával. Nekem nagyon imponált ez a milió, s még az a körülmény sem korlátozta tetszésemet, hogy annyi légy volt náluk mindenhol, mint egy alföldi tárgyú Móricz-regényben. Később annak is tanúja voltam, hogy 1950-ben mindenüket elvették, s a hortobágyi kitelepítés elől hozzánk menekültek Pécsre. Feri bácsi akkor is úgy nézett ki, mint a kommunista gúnyplakátokon a kövér „burzsuj”: mellényes öltöny, csokornyakkendő, óralánc. Az angol rádiót hallgatta, s mindennap közölte velünk, hogy belátható időn belül vége lesz ennek a szovjet mintájú vircsaftnak. Nem lett vége.

(De a dolgoknak megvan a maguk időbeli, jövő felé nyitott rendje. Feri bácsi hálából, nagyanyám kívánságának eleget téve, egyik Kiskunfélegyháza melletti birtokát, Pákapusztát rám íratta. Persze, ezt abban az időben csupán jelképes gesztusnak tekintettük, időnként tréfálkozva került szóba, hogy valahol a Kiskunságban van ám nekem egy pusztám. A rendszerváltás után azonban kárpótlási jegyet kaptam érte, s ebből tudtuk megvenni azt a társasházi másfél szo-

bás lakást, amelyben anyám lakott. Mit is mondhatnék: mégiscsak volt nekem egy alföldi birtokom, amelyet soha nem láttam ugyan, de anyámat látogatva mégis kicsit mindig Pákapusztára is eljutottam.)

Képek a családi legendáriumból 2.

Nagyatádon, anyai nagyszüleimnél minden más volt, mint Pécsen. Szépen berendezett, háromszobás családi házban laktak a Lőcsei utcában, szemben a vásártérrel, amelynek színes forgatagát heti vásárok alkalmával ámulva néztem. Ilyenkor Cs. Jani, nagyanyám keresztfia mindig megjegyezte a sokadalomra utalva: „Összegyűttek, köröszanyám, mint a kutya seggibe a savó!” A híres somogyi búcsúhelyre, Segesdre menő zarándokok (a prosecció) is ott vonult el ünnepeken a ház előtt, énekelve, zászlókkal: „Fáradságban nyugalmunk, sírásunkban örömünk” – hangzott az énekük. És reggelenként jött a konda, amelyhez vidáman csatlakoztak nagyanyám disznai: a túlkölő kanász irányításával indultak Somogyiszob felé az erdőre makkolni. Anyai nagyanyám, Kovacsics Klára, ahogy én neveztem: Messze-mama nagyasszonyi viselkedésével egész kis gazdaságot irányított. Reggel hozták a frissen fejt tejet, hetente meg a hatalmas, malomkerék nagyságú házikenyeret (olyan finom kenyeret azóta se ettem), a spájzban kolbászok, szalámik lógtak, „véndölben” a zsír, bödönben a lépes méz. Nagyanyám évszakonként egyszer ment boltba vásárolni. Ennek az eseménynek külön szertartása volt: tervezetés előzte meg, majd a hiányok felmérése után megfogadta Cs. Janit a „spediter-kocsival”, s egy lista alapján hosszasan és alaposan, időnként a boltosokkal, eladókkal vitatkozva és alkudozva bevásárolt. Lisztet zsákkal, cukrot faládával, sót, fűszereket, gyümölcsöket szakajtókkal, babot, lencsét, s minden egyebet, amire szükség mutatkozott. Megfontoltan, takarékosan költekezett. Később, a viszonyok szigorodásával szinte önellátásra rendezkedett be. Karakteres, autonóm lény volt, igazi irányító, szervező típus, a világ véleményével nem nagyon törődött. „Fújhatnak a fenekembe hat funt tolat”, szokta mondani, a font szó helyett *funtot* mondott. A pécsi hallgatáshoz szokott fülemnek ő nagyon hangos volt, túlságosan erőteljes és dinamikus. Ha megcsókolt, utána órákig csengett a fülem. Ezeket a csókokat soha nem úsztam meg. Szigorú rendet tartott. Az előszobában egy fehér, hímzett terítővel letakart asztalon, virágvázák között egy Jézus-szobor állt, s a lakásba belépés előtt itt keresztet kellett vetni, és egy hálaadó imát elmondani. Nyár végén hazautazáskor ez a szertartás, amelyre Messze-mama szigorúan felügyelt, ismét lejátszódott. (A Jézus-szobrot most, afféle családi klenódiumpént a feleségem őrzi a csebrékálya tetején.)

Nagyanyám imádta a cigányzenét, a magyar nótákat. Minden délben ez szólt a rádióból. Gyönyörködve hallgatta. Némegyszer az énekessel együtt fújta a nótát, s néhányszor táncra perdült egy-egy csárdásnál, maga is ropta, körbe lejtett a szobában, kezét a magasba tartva ujjáival csettintgetett, olykor kurjantott is egyet-egyét. Muzsika közben egyszer azt mondta nekem: „Kisfiam, bölcs volt a Jóisten, hogy engem lánynak teremtett, mert férfiként én már mindenemet elmulattam volna.” Ezt el is hittem neki. A szüleiről soha nem beszélt: az apja,

Kovacsics Antal, azt hiszem, erdészféle lehetett, más beszámolók szerint kocsmáros, a visontai erdőben találtak rá halva. Ehhez az esethez egy betyárlegenda is fűződik. A dédanyámat, Nemes Júliát (Jádi előnévvel) származására büszke asszonyként emlegették leszármazottai. Nagyanyám házához számtalan mellékhelyiség, udvari építmény tartozott (a fáskamrában mindig volt egy-egy macskacsalád) az udvaron kerekas kút állt (vize hűvös, kristálytisza és jóízű volt), és még három kert is tartozott a birtokhoz. A ház előtt egy virágoskert csoportokkal, ezt nagyanyám gondosan ápolta (nem is vette jó néven, ha oda bemenészkedtünk), volt ezen kívül egy konyhakert meg egy baromfiudvar, tyúkokkal, kakassal, kacsákkal, és még egy hatalmas, futballpálya nagyságú terület, le az evangélikus templomig, benne szőlősorok, hatalmas káposzták, gyümölcsfák. Ez volt az én nyári birodalmam. Itt játszódtott le az a jelenet, amelyet most elmondok. Nyári hőség volt, anyám és Messze-mama kapálgattak, én meg ott tébláboltam mellettük. Egyszer csak vízcsobogást hallok, mintha eső csurogna. Ezen elcsodálkoztam, mert rekkenő meleg volt, sehol egy felhő. Ránéztem kapája nyelére támaszkodó nagyanyámra, s döbbenve láttam, hogy széttartott lábai között szoknyája alól ömlik valami. Először azt hittem, hogy vér, s szegény nagyanyám mindjárt meghal. A zuhatag egyre áradt, amikor meghallottam anyám hangját: Vigyázz, anyu, itt van a kisgyerek, mármint én. Ekkor jobban odanéztem, s rájöttem, hogy nem vér folyik abban a gazdag sugárban, mert az nem piros, hogy vér legyen. És ez a különös áradat nem akart elállni: belezúdult a porba, ahonnan aranyló csöppök röppültek szerteszét. Én, aki még soha nem láttam egy női test efféle fiziológiai megnyilvánulását, megbotránkozva sütöttem le a szememet. De nagyanyám egyáltalán nem szégyellte magát: felkapott, táncolva fordult velem párat, s azt mondta: Na, a mama jól megöntözte a káposztákat. Próbáltam mosolyogni, de aztán jött a csattanós csók, s vele a fülszengés.

Az az igazság, hogy nagyanyám életereje, dinamizmusa kissé sok volt nekem. Persze, szerettem, de a nagyapám, Csitkovics István, közelebb állt hozzám. Egy visontai iparoscsaládból származott, tizenhatan voltak testvérek, ő volt a tizenhatodik gyerek. Csendes, dolgozó ember volt. A parkkal szemben tágas cipésműhelye volt, s ő művésze volt a szakmájának. Gondosan elkészített cipői szinte műtárgy számba mentek, ennek híre volt. Az üzlet másik felében nagyanyám gombkötőműhelyt rendezett be (okleveles gombkötő és paszományos mester volt), neki is jócskán akadtak megrendelői, a műhelyben mindig élet pezsgett, jóízű beszélgetés, amit kíváncsian hallgattam. Egy csoport egyszer azt vitatta, hogy a Rinyán észak felé evezve el lehet-e jutni a Balatonba. Egyesek állították, hogy igen, mások ezt cáfolták, s akadt, aki úgy vélte, hogy meg lehet ugyan csinálni ezt a balatoni utat, de közben egy dombon át kell vinni kézben vagy vállon a csónakot, s egy másik patakon lehet tovább evezni. Nagyapám inkább csak nagyokat hallgatva dolgozott. Bal kezét nem tudta se kinyújtani, se behajlítani, mindig mereven tartotta, mert a háborúban egy golyó szétronsolta a könyökének ízületeit, csontjait. Csúnya csonk állt ki belőle. De ez nem hátráltatta a munkában. Esténként pedig leült a „világvevő” rádiója elé, amelynek varázsszeme volt, s állomáskeresés közben ennek fókuszálva változó élességű, hunyorgó fényét rádiózás közben sokáig elnézegettem. Messze-papa kedves könyve *A Föld és lakói* című, a Pesti Hírlap kiadásában 1938-ban megjelent vaskos kötet volt,

ebből szokott időnként olvasgatni. (Most itt van az én könyvtáramban.) Engem megkülönböztetett módon szeretett. Ezért nagyon megdöbbsentem, mikor tudomásomra jutott, hogy ő nagyanyám második férje, vér szerint nem is a nagyapám. Ezt nem akartam elhinni. De ez az információ később sem változtatta meg érzéseimet iránta.

Igazi, vér szerinti nagyapám egy horvát fiatalember volt. A Dráva menti P-ben született, majd Eszék környékére került. Egy zsidó földműves családdal, G-ékkal közeli kapcsolatot ápolt. Ha szabadságra hazakerült, előbb mindig hozzájuk ment, s csak utána a szüleihez. G-ék tanácsolták neki, hogy mint az ő egyik családtagjuk szintén, próbálkozzék Nagyatádon, hiszen már volt segédlevele, azzal ott lehet valamit kezdeni. Kicsit tudott már magyarul, de erősen törve beszélt. És itt már magyar kiejtéssel írták a nevét: Franyo Crencics. (Franjo Crncic helyett.) Úgy hírlik, a Dráván túl egy nagy szerelmet hagyott maga mögött, egy bizonyos Annát. Nagyatádon ismerkedett meg nagyanyámmal, s ez az új érzélem törölni látszott az emlékeket. Nagyanyám szörnyen féltékeny volt rá, mert a szép, délceg horvát fiatalembert (aki a hírek szerint maga sem volt érzéketlen a női bájak iránt) sok lány és fiatalasszony rajongta körül. Már házások voltak, amikor egyik éjjel nagyanyám arra ébredt, hogy ifjú férje álmában sírva kiáltozik: „Annám, Annám!” Felrázta őt, és zokogva számon kérte. Nagyapám állította, hogy tévedésről van szó, ő csak azt mondhatta, „Anyám, Anyám!”, merthogy ővele álmodott. Így volt-e valóban, vagy csak kimagyarázta magát? Nem tudni. Aztán jött a háború, nagyapámat elvitték katonának, s 1916-ban az olténiai Craiovából jött az értesítés, hogy az ottani hadikórházban meghalt. 26 éves volt. Nagyanyám magára maradt kétéves anyámmal. Néhány évig, második házasságáig magányosan élt. Persze, a nagyatádi pletyka kikezdte, szerintem alaptalanul. De egyébként is, szép, fiatal, egyedülálló nő volt, nem tartozott senkinek számadással. Sokáig visszavárta férjét. Még az is megfordult a fejében, a holtá nyilvánítást igazoló hivatalos papírok ellenére, hogy férje talán valami okmánycsere folytán új életet kezdett valahol a bizonyos Annával. Ez akkor jutott eszembe, amikor egyszer találkoztam egy kollégámmal, R-rel, aki szemrehányást tett nekem, mivel pár nappal korábban, mint állította, Splitben találkozott velem, megszólított, de én úgy tettem, mintha nem ismerném, s ez nem volt szép tőlem. Mondtam, hogy én nem voltam Splitben, itthon tartózkodtam, összetévesztett valakivel. R. hitetlenkedve csóválta a fejét. Nem baj, mondta bizalmasan, biztosan jó okom van arra, hogy letagadom saját magamat. Ez a találkozás szöveget ütött a fejembe: lehet, hogy van egy horvát hasonmásom?

Még egy fénykép történetéről szólok röviden. Nagyanyám sokáig őrizte kinyitott esküvői fényképüket. Titokban, egy fehérneműt tartalmazó fiók alján, papírba csomagolva rejtegette, mert nem akarta ezzel a ragaszkodással megbántani második férjét, de megválni sem tudott ettől az emléktől. Egyszer, pakolás közben, mégis előkerült ez a kép, fény derült nagyanyám titkára. Valami vallomásféle is volt a kép szélére írva, amelyben a „csak téged” és a „mindörökre” szavak is szerepeltek. Nagyanyám egy ideig némán hallgatta férje szemrehányásait, majd indulatosan kettészakította és a cserépkályha lángjai közé dobta a képet. Bizonyára a férjét szerette volna kiengesztelni. Vagy így óhajtott végleg megszabadulni a fájdalmas emléktől? Nem tudom. De másnap, amikor ki akarta szedni

a kályhából a hamut, döbbenet láttam, hogy a kép elégett ugyan, de az a része, amelyen az ő arca volt haján a menyasszonyi fátyollal, különös módon, körbeéggve ugyan, de éppen megmaradt. Kivette, és a nagyalakú *Jézus élete* című könyv lapjai közé tette ezt a fényképdarabot. Halála után én ott megtaláltam. Elvittem egy képkeretező műhelybe, ahol leszedettem róla az elszenesedett szegélyt, körülvágtam az ünnepi portrét, és bekereteztettem. Most itt van az íróasztalom fölött.

*

Két nagybátyám, anyám féltestvérei életkorban közelebb álltak énhozzám, mint a „Nenéjükhöz”, s ily módon gyermekkorom részeivé váltak. Emil bátyám túltengő képzelettel és kalandor lélekkel bírt, s ez egész életében különböző szerepekbe kényszerítette, s hajtotta, úzte őt egészen Svájcig. Vele mindig történt valami, s ez a valami bizony gyakran nem volt jó dolog. Egy esetre különösen jól emlékszem. Ő a Fémipariba járt (én pedig a Piusba, ez akkoriban afféle pécsi Fradi-MTK ellentétnek számított, Emil bosszantásomra sokat gúnyolódott a papokon), s nyári gyakorlatként Nagyatádon egy műhelyben kellett dolgoznia. Sokszor olajos volt a ruhája, amit én szóvá tettem, hogy némileg ellensúlyozzam papi vicceit. Ezt csúfolódásnak vette, ami nem esett jól neki. Egy este aztán váratlanul közölte velem, hogy másnap nem gyalogosan, hanem „rangosan”, motorbiciklivel fog hazajönni, amit én nem hittem el, hiszen nincs is motorja. Na, csak állj ki délben a kapu elé, s figyelj. Kíváncsivá tett. A megjelölt időben kiálltam a kapu elé, s az árok szélén a gömbakác mellett várakoztam. Egyszer csak látom ám, hogy egy motorbicikli bekanyarodik a Lócsei utcába, s tényleg Emil bátyám ül rajta. Elég gyorsan közeledett. Előbb csak emiatt csodálkoztam, de rögtön utána már azon is, hogy nem lassít, pedig nagyon közeledik a házunkhoz. És akkor már tudtam, hogy azért nem fékez, mert *nem tud* fékezni. Rákanyarodott az árkon átívelő kis hídra, alig tudtam félreugrani, majd teljes erővel nekiütközött a drótkerítésnek. Én azt már az árokból kilesve láttam, hogy a kerítés beszakad, a motor (a műhelyfőnök elkötött járműve) felbőgve vergődik a földön, majd néhány pörgés-forgás és pufogás után elhallgat. Emil bátyám pedig a földön fekszik elterülve. Messze-mama égnék emelt karokkal és harsány „Jaj, Atyám!” kiáltásokkal szalad a kert felől, miközben a póru jár motoros vérző arccal felemeli fejét, rám néz, és azt motyogja: Na, ugye, megmondtam, hogy motorral...

Pityu bátyám öccsének szöges ellentéte volt: a szorgalom és a megbízhatóság mintaképe. Róla is van egy történetem. 1948-ban Pesten egy műhelyben dolgozott, s munka után kitöltött egy totószelvényt (akkor még a lottó nálunk nem létezett, viszont a totó fénykorát élte), s elkészönt munkatársaitól. Pityu, ha nyersz, remélem, nekem adod a felét, mondta a főnöke viccelődve. Rendben van, feleznék, válaszolta a nagybátyám. De ő ezt nem viccnek vette. Megütötte a főnyereményt, hatalmas összeget kapott, aminek a felét letette a főnöke elé. Helytállt az ígéretéért. De hát csak viccelődtek, mondták neki néhányan. Az mindegy, válaszolta, a kimondott szónak súlya van. És felezett. Ilyen volt. Egyébként ipart tanult, de ő építész akart lenni. Otthagytta a műhelyt, s beiratkozott a pécsi építőipari technikum esti tagozatára. Mivel a technikum mellett dol-

goznia is kellett, ács munkát vállalt egy építkezésen. Hajnalban kelt, ledolgozta a nyolc órát, hazajött, megmosakodott, átöltözött, s ment az iskolába. Esténként tanult, hétvégén a beadandó rajzokat készítette. Kitűnő eredménnyel szerzett technikus oklevelet, simán felvették a budapesti Műszaki Egyetem építésmérnöki karára, ott is szépen haladt a tanulmányai során. Két évet végzett el sikeresen, majd a forradalom leverése után külföldre távozott. Mindent újra kellett kezdenie. Úgy tudom, okkal döntött így. De erről ennyi elég.

Nagyanyám soha nem heverte ki azt a sokkot, amit fiainak külföldre távozásra, ahogyan ő mondogatta: „elvesztésük” okozott. Évekig nem is találkozhattak, s amikor már feloldották a disszidensekkel kapcsolatos tilalmat, akkor is csak nagyritkán. Ennek a traumának a következménye lehetett, hogy bár nagyanyám korábban is „álomlátó” volt (a „fényes tollú vörös kokassal” kapcsolatos jelenései valóságos meseciklust alkottak), idős korára egyre inkább elmosódtak számára a valóságnak és a képzeletének a határai. Egyre inkább álomvilágban élt.

Hadapród utca

Mindennek ez a kezdete. Minden itt kezdődik. A Hadapród utca Pécs Szigeti külvárosának egyik észak-déli fekvésű utcája, amely a ma már nem létező Pius utca (ez később még Zója névre hallgatott egy darabig) és a Kürt utca között, azokkal párhuzamosan összekötötte a Makár utat a Szigeti úttal. Déli végénél volt a villamos végállomása. Ha beérkezett a két kocsi álló szerelvény, az első kocsi, amelyben a vezető foglalt helyet, s amely fölött az áramszedő időnként hatalmas elektromos szikrákat villantott, előre gördült a vaspálya végéig, ahonnét visszafelé indult, a kitérőn áthaladva megelőzte a másik kocsit, majd visszatolva rákapcsolódott arra. Az utasok felszálltak, a kalauz kiszáratva megrántotta a kapaszkodó-fogantyúk közt függő szíjat, csengetett, s a szerelvény megindult. De mi most menjünk ellenkező irányba! Ha a Szigeti úton nyugat felé vesszük utunkat, a Hadapród iskola előtt ellepegetve a Kürt utcához érünk (ebben lakott a tudós könyvtáros, Várkonyi Nándor), azon túl kertes, családi házak sorakoznak egészen a Szigeti vámig. Azon túl már Rácváros következik. Ha a másik oldalon, a villamos végállomástól indulunk a Szigeti vám felé, először a huszárlaktanya előtt haladunk el, s mögötte déli irányban a PAC-pályát pillantjuk meg. Ennek tribünje is volt a nyugati oldalon. (Úgy emlékszem, itt játszott a első – és győztes – NB I-es meccsét később a Pécsi Dózsa.) De most itt nem állunk meg, hanem nyugat felé megyünk egy darabig tovább a Szigeti úton a vám felé. Körülbelül félúton egy malom áll, mögötte, kissé távolabb terül el a repülőtér. A PAC-pályától délnyugatra vezet egy köves, poros út a repülőtér felé, kétoldalt eperfákkal. Mi ezeket szederfáknak neveztük, tavasszal, lombfakadáskor virágba borultak, nyáron apró szemecskékből álló, leveses terméseikből nagyokat lakmározunk. Egyes fák fehér, másikkal sötétkék gyümölcsöket teremtek, de mi a lombok között tanyázva mindegyiket szürkének láttuk, mivel az arra haladó kocsik, szekerek által felvert hatalmas porfelhők belepték a fákat bő termésükkel együtt. Hanem azért nekünk a szeder nagyon ízlett porosan is. Képzeletben most is ott vagyok. Látom a patakot, amely az utat átszeli, fölötte egy régi kőhíd, alatta a kissé megtorpanó vízfo-

lyás árnyékos, védett tavacskává szélesül, amelyet vízi növények öveznek, sás, nád, vízi liliom, a vízben pedig békák, rákocskák, apró halak élvezik a nyugalmat. Ahogyan állok a parton, s nézem kedvenceimet, a tarajos gótéket, mögöttem éppen száll le a füves térségre a pesti repülőjázat gépe.

Ma ebből semmi sincs. A poros út, a kőhíd, a patak, az eperfák meg a repülőter helyén emeletes házak állnak. Uránváros útjai, terei, épületei. Ez egy másik világ. Amit elmondtam, már csak az emlékeimben él. Miként az egész gyerekkorom.

*

A családi arcképek után a Hadapród utcával kell folytatnom emlékező jegyzeteim sorát, életem első szakaszának pécsi színhelyével. (Ma Honvéd utcának nevezik, de nekem megmarad a régi nevén.) Kétarcú világ. Délen a Szigeti útba torkollik, ahol, mint említettem, a kor igényeinek megfelelően villamos járt, északon pedig a Pius templom neoromán épületével nézett szembe, vagy inkább a templom nézett rá, mintegy várakozva. Délen a civilizáció, az evilági technika akkori hazai fejlettségi fokával, északon a kultúra, az időtlen szellem. Mivel ez már a Mecsek-oldal lankája, a templomhoz *fölfelé* kellett menni, a villamoshoz *lefelé*. Az utca keleti oldalán, ha a templom felé fordulunk, akkor a jobb oldalon családi házak sorakoztak. Ezekben a házakban egyszerű, dolgos emberek laktak családjukkal: iparosok (bádogos, üveges, szabó, asztalos), hivatalnokok, tisztviselők. Az utca felső végén egy tanítócsalád, B-ék laktak orvostanhallgató lányukkal, Ilikével. Egy gyermektelen zsidó házaspár is élt az utcában, akiről megtudtuk, hogy két fiúk meghalt a háborúban. Ha ez szóba került, anyám mindig hozzátette: Istenem, szegények. De ennek a sóhajszerű mondatnak a valódi jelentését akkor még nem ismertem.

Az utca nyugati felén a Hadapródiskola épületei álltak, és magas téglafallal övezett parkja terült el. A Honvéd Reáliskola 1942-től M. Kir. Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapródiskola néven működött. Szép, méltóságteljes Szigeti úti főépületét (amelynek homlokzatát Ottlik Géza megörökíti *Buda* című könyvében) a Kádár-korszakban lebontották, s egy formátlan, fantáziátlan monstrumot emeltek hűlt helyén. Ma az orvoskari kampusz része. A Hadapród utca felől megmaradt az eltüntetett Zrínyi immár nem létező főépületének stílusára emlékeztető háromemeletes épület két lépcsőházzal, a másik hasonló épület derékszögben elfordulva a Szigeti úttal párhuzamosan helyezkedik el. Ezek tisztii lakásokat foglaltak magukban, a „jobbpart” lakói szerint gőgös emberek, vagyis „urak” voltak a lakóik, akik viszont az ő eltávolításuk után kerültek a helyükre (akkor már Dózsa Lövész Tisztii Iskola volt az intézmény neve), azok többnyire az ország mélyrétegéből kerültek elő. Olyan család is volt köztük, akiknek még bútoruk sem volt: szalmát terítették a fényes parkettára. A „jobbpart” szóhasználatára szerint „prolik” voltak. A régi tisztiek fönti, úri világa helyett most jöttek az újak lentről. Csak az a közép, amit a Hadapród utca keleti oldalának polgári házai képviseltek, az maradt ki (most is) a játékból. És szegény K. bácsi szintén. Ezt az öreget korábban egy őrnagy megszégyenítette, merthogy kiszökött a malaca az utcára, sőt a tisztii járda szélén is turkálni merészelt, mire a malac gazdája

emelt hangon lett rendre utasítva, aki ijedten el is takarodott malacostól. Később ugyanennek az öregnek ki akarták igényelni a házát, mert az új tisztek egyikének nem jutott már az emeletes épületben lakás. Láttuk az öreget alázatosan könyörögni a parancsnoknál, hogy a lánya elvált, a férje kitette a lakásból, most ide költözne a gyerekével, de hova menjen, ha elveszik tőle azt a lakást. (A világ megváltozott, de K. bácsi helyzete a régi maradt. Ez az ügy egyébként szerencsésen megoldódott, mégiscsak el tudtak mindenkit helyezni a „tishti” házban.)

Közúti forgalom ott, a Makár és a Szigeti út között szinte egyáltalán nem létezett. Az utca egyetlen lakójának, S. bácsinak volt egy öreg, háború előtti autója, amit, ha néha használni akarta, kurblival kellett nagy nehezen működéskébe hozni, köhögve, billegve járt a köves, vízfolyások vájta úton, s ha fordulni akart, gombnyomásra egy emberi ujra emlékeztető piros rudacska emelkedett ki a helyéről oldalt, mutatván az irányt, ha éppen működött. Ez a kis gépezet belőlünk, gyerekekből nagy tiszteletet váltott ki. A nekilendülő autót diadalordítással kísértük a sarokig. Járművek tehát arrafelé nem nagyon voltak. Viszont volt sok gyerek. Annyi, hogy két futballcsapatot is ki lehetett állítani. A családi házakból kerültek ki a „Kintiek”, a „Zrínyiből” pedig (mi ragaszkodtunk ehhez a névhez) a „Bentiek”. A kézilabdapályán (néha a nagypályára is átmentünk) ádáz focicsatákat vívtunk. Büszke voltam arra, hogy, bár a kisebbek közé tartoztam, én voltam a „Kintiek” kapusa. Igaz, előbb csak tartalék, később, már nagyobb fiúként, az első számú. A park kalandozásaink felejthetetlen színtere volt. Kipróbáltuk a tornaszereket, s jókat vízipóloztunk az úszómedencében, amelynek az intenzív használatától, egy-két zászlóalj lefurdése után, olykor már sötétzöld színe volt. De nekünk úgy is megfelelt.

Ez a hatalmas park volt nagy indián játékaink színtere. Mi, „kintiek” voltunk az indiánok, ők, a „bentiek” pedig vállalták a hódító spanyolok szerepét. Mivel többnyire erősebbek, nagyobbak voltak nálunk, igencsak passzolt rájuk ez a szerep. Mi tollakat illesztettünk a homlokunkat elfedő, fejünkre kötött számozott papírlaphoz, ők pedig puskákat jelképező botokkal vonultak felénk, szintén számokkal a homlokukon, amit azonban leleményesen eltakartak. Mi viszont kénytelenek voltunk fedetlen homlokkal játszani, mert a takarási tilalmat a füttykösök fenyegető suhogtatása támasztotta alá. Igaz, lehajthattuk vagy félrefordíthattuk a fejünket, de ez korlátozta a mozgásunkat. Mondanom sem kell, hogy az erőviszonyok ilyen alakulásának következtében a játék végén indián „holttestek” borították a csatateret. Számainkat leolvasták, tolldíszeinktől megfosztottak bennünket. Hogy aztán másnap újra kezdjük a számháborút. Néhány esetben azonban mégis meg tudtuk nehezíteni a spanyolok dolgát. Futballkapusként rájöttem ugyanis, hogy nekem sajátos térlátásom van. A kapuban állva képes voltam kiszámítani a pályán zajló folyamatok várható irányát, esélyeit, lehetőségeit, azaz átláttam a teret, prognosztizálni tudtam a mozgásokat, előre láttam a labda útját. Ezt a képességemet az indiánok javára is érvényesítettem. Úgyesen helyeztem el a parkban a társaimat csata előtt, és stratégiaként olyan mozgási ütemet dolgoztam ki, támadási ritmust és védekezési sorrendet, hogy ezzel megleptük ellenfeleinket. Persze, azok győztek így is, de nem egykönnyen. H. Karcsi, a legfőbb spanyol oda is jött hozzám egy játék végén, és azt mondta: „Kár, hogy te nem vagy benti.”

A vonatozás csapattagságtól, „indiánságtól”, „spanyolságtól” független, közös játékunk volt. A tisztai ház alagsorát ugyanis kisvasúttal is felszerelték, mozdonyal, kocsikkal, rendes vágánya volt, még egy kitérője is. Annak idején ezzel szállították a tisztai családok tüzelőtárolóihoz, kamráihoz a téli tüzelőt. Az épület északi végén található aknán keresztül a teherautóról az akna nyílása alá álló vonat kocsijára bedöntötték a szenet, fát, s a vonat a megfelelő helyre szállította terhét, majd jött a következő fuvar. Ez a szállító művelet a tisztok távozása után szünetelt. Úgy véltük, a kisvasút miránk vár, hogy megfelelő szerepet kapjon. Ennek érdekében elfoglaltuk, sőt uralni kezdtük az alagsort. Valóságos vasúti forgalmat képzelünk oda, egész napos menetrendet alakítottunk ki, s ennek alapján vidáman gördült ide-oda a szerelvény. Nagyon élveztük. Egyszer azonban túlságosan felgyorsítottuk a vonatot, ráadásul rosszul állítottuk a váltót, s a nagy lendülettel érkező szerelvény nem kanyarodott be a megfelelő helyre, hanem egyenesen tovább rohanva átszakította a sorompót, kidöntötte az ajtót, s az ott tartózkodók legnagyobb megdöbbenésére, akik alig tudtak félreugrálni, kitértünk az udvarra. Mintha a föld nyílt volna meg. Voltaképpen az is történt. A meglepetéstől egy percig szólni se tudott senki, de aztán kitért ellenünk a népharag. A lakók haditanácsa megtiltotta a további vonatozást. Ezzel a Hadapród utcai kisvasút története véget ért.

*

A jobb oldali ház ma már nem létezik. Egy városrendezési terv alapján a hatvanas években az egész házsort lebontották, köztük a mi otthonunkat (Hadapród utca 14.), az én szülőházamat is, és panelházakat emeltek hűlt helyükön. De a képzeletemben minden lépcső, küszöb és ajtó elevenen létezik. Az a négy freskó is, amelyet ismeretlen művész a tágas kapualj magas falaira festett. A négy évszaktot ábrázolta: a tavasszal virágzó mandulafákat, az aratást, a szüretet, valamint a hegyoldalban csilingelve haladó szánokat vidám társasággal. Olyan élethűnek láttam az ábrázolt világot, hogy valóban hallottam (hallani véltem) az énekszót és a száncsengőt. Rumbach bácsi is mindig megállt a képek alatt, ha hozzánk jött, mézet hozott, mert méhészettel foglalkozott, vagy, üveges mester lévén, egy-egy kitörött ablakot pótolta, s ilyenkor magyarázatokat fűzött a freskókhoz, amelyek, mint mondta, pécsi helyszíneket ábrázolnak. Az egyikben meredek utat láttam a Mecsek felé kanyarodni, a Pius már rajta volt a képen, de a templom még nem, s megkérdeztem tőle, milyen út vagy dűlő az ott fölfelé, hova vezet. Rumbach bácsi erre elmesélt egy érdekes történetet. 1740-ben történt – mesélte, s én azért jegyeztem meg az évszámot, mert én éppen kétszáz évvel később születtem –, hogy egy Pellegrandt György nevű péket és feleségét, akik olyan finom kenyeret sütöttek, hogy annak híre járt a Tettyén és környékén, és még jóízű sört is főztek, az irigyeik azzal vádoltak meg, hogy boszorkányokkal szövetkeztek, azért megy olyan jól a pékségük. Mivel néhány hamis tanú is ellenük vallott, akik állítólag látták a boszorkányokat éjfélkor berepülni hozzájuk a kéményen át, perbe fogták őket, és gyorsan meg is született rájuk a halálos ítélet. Rumbach bácsi itt kis szünetet tartott az elbeszélésben, én annál kíváncsibban vártam a folytatást. Rumbach bácsi élvezte a hatást, majd így folytatta: –Elfogták tehát Pellegrandtékat,

s a főtéren várt rajuk az akasztófa. Sok érdeklődő, kíváncsi ember gyűlt oda, de a tömegben a barátaik is felbukkantak. Tumultus támadt, és a zúrzavarban sikerült a vádlottaknak híveik segítségével elmenekülniük. A Rókus-domb felé igyekeztek, nyomukban üldözőikkel, majd a Mecsek felé fordultak azon a meredek ösvényen, amit a képen látsz. Sikerült is egérutat nyerniük, bottal üthették a nyomukat. Azt az utat pedig róluk és erről a történetről nevezték el Boszorkány útnak – fejeződött be a mese.

Rumbach bácsi különös ember volt, hosszúra nőtt dús, ősz hajjal és tekintélyes, prófétai szakállal. Tőle hallottam, hogy korábban, 1940-ben, amikor születtem, Csorba Győző lakott a szomszédunkban albérlőként. (Később találtam egy dokumentumot, amely igazolta Rumbach bácsi információját.) Az öreg (én nagyon öregnek láttam) arról volt nevezetes, hogy gyűlölte a dohányos embereket. Ha valamelyik házban munkát vállalt, megkövetelte, hogy érkezése előtt hat órával szellőztetni kezdjenek. Ha mégis cigarettaszagot érzékelt, szitkozódva távozott. Gyakran kiállt a kapujába, s onnan szórta átkait az arra haladó dohányzókra.

A freskók történetéhez tartozik még, hogy a tavaszi tájat ábrázoló kép bal felső sarkában egy fecskepár fészket rakott. Mivel a képen is lehetett repülő madarakat látni, olyan érzésem támadt, hogy a fészkek voltaképpen a festményhez tartozik. A fecskék évről évre visszatértek, s nagy csiviteléssel jelezték, hogy megérkeztek. Berepültek a kapualj magas terébe, s amikor látták, hogy a fészkek rendben megvan, örömben repültek néhány kört. Én pedig futottam fel a lépcsőkön, s az udvaron kiáltoztam: „Megjöttek a fecskék! Megjöttek!” Erre mindenki kijött az udvarra, még a süket nagyanyám is, és mondogatták: tényleg, itt vannak. Még a szomszédból is átkiabáltak: „A maguk fecskéi jöttek meg?” Igen, válaszoltuk, a mieink. Megvannak, mind a kettő. A fecskék közben elrepültek, majd visszaszálltak, s hozzáfogtak fészkek takarításához, rendberakásához. Még Ilike, a medika is megnézte őket, ha arra járt.

Tőlünk két házzal lejjebb Csordásék laktak. Gyakran megálltam előttük, s a deszkakerítés résein be-belestem az udvarukra, különösen a konyha ajtaja előtti lugas csalogatta a tekintetemet az érett szőlőfürtök látványával. Ha Csordás néni meglátott, behívott, szakított nekem egy szőlőfürtöt, vagy felemelt, hogy én magam dézsmáljam meg a dús bogycsokkal teli gyümölcsöt. Egy ilyen látogatásom alkalmával (1945 nyarán) gyereksírást hallottam. Mivel a nénit mindig egyedül láttam, megkérdeztem: Csordás néni, ki sír odabent? Hát a kis unokám, válaszolta mosolyogva, most itt lakik nálam. Azért sír, mert beteg? Bizony, nagyon beteg volt, de már jól van. Nem jön ki? Még babakocsiban van – hangzott a válasz. Hogy hívják? – kérdeztem. Gyöngyike. (Ez a Gyöngyike lett az én feleségem. Most, hogy ezt írom, a szomszéd szobában beszélget valamelyik lányunkkal telefonon.) Kocsiban is tologattad azt a kislányt az udvaron, mielőtt visszavitték volna Sopronba a szülei, mesélte a nagyanyám. (Gimnazistaként került vissza a szomszédunkba. Neked nem kellett a királylány keresésére indulnod, mint a mesében, tréfálkozott anyám, házhoz jött.)

Háború

Legkorábbi emlékeim a háborúval kapcsolatosak. Pécsen nem voltak harcok, bombázásokra sem került sor, de ezt akkor nem tudhattuk előre. Persze, a németek kiűzése után a megszálló csapatok katonái által elkövetett erőszakos cselekmények hírei félelemmel töltötték el bennünket. Gyakran megszólalt a sziréna is. Ezért többnyire a pincében tartózkodtunk. S mivel a szomszédos házak nem mindegyikének volt óvóhelyül szolgáló pincéje, mások is nálunk húzódtak meg. Gyakran nyolcan-tízen is összegyűltek. Rosszul kezdődött a dolog, mert az első meneküléskor elbotlottam a lépcsőn, és bukfencezve jutottam le a mélybe. Nagyon megütöttem magamat, sírtam, de anyám megtapogatott, s a vizsgálat után megnyugodva azt mondta: szerencsére György doktor jól összerakta a fejedet, nem lett semmi baja. A pince ideiglenes lakói különféle emberek voltak, nem is ismertük mindegyiküket. A veszély összehozza az embereket, szinte kis közösség alakult ott ki, rövid, halk beszélgetések hangzottak el, mindenki hozzáadta a maga történetét a közös tapasztalathoz. Híreket mondtak egymásnak, félelmeiket fogalmazták meg. Átérezték egymás sorsát, így könnyebb volt a magukét elviselni. Egy alkalommal azonban, amikor valaki sírva sóhajtozott, hogy csak már lenne ennek az egésznek vége, megszólalt egy férfi: „Micsoda gyáva társaság! A Führer most fogja bevetni a csodafegyvert. Biztos a német győzelem.” Néma csönd lett. Majd valaki halkán megszólalt: „Az lehet, de most éppen verik őket.” – „Szégyellje magát!” – torkolta le a csodafegyveres ember.

Én aránylag jól elvoltam a pincében. Volt ott ugyanis egy nálam négy-öt évvel idősebb lány, Terike, aki pártfogásába vett, és megtanított engem írni. Igaz, csak a nagybetűkre jutott idő. A pincében bőven található hamudarabok szolgáltak kréta gyanánt, szépen lehetett velük színes vonalakat húzni, rajzolni. A lépcső aljánál lévő, nyersfából, gyalult deszkákból készült, a pincelejáratot a pince belső terétől elválasztó ajtó volt a tábla. Terike példás türelemmel vezetett be engem a betűk világába. Ha felrajzolt egy betűt az ajtóra, ismételve bemutatta a megfelelő hangzót, s ehhez mindig hozzáfűzött egy-egy hasonlatot: az A betűnél például azt mondta, látod, ez itt egy háztető, a két ereszkedő felét gerenda köti össze, hogy szilárd legyen. A C betű volt a holdsarló, az S pedig egy tekergő kígyó, és így tovább. Könnyen ment. Később a Piusban Miriam nővérnek az én esetemben már könnyű dolga volt a kisbetűkkel, meg a zsinórirással. Terike mesélt is nekem, miközben kint szóltak a szirénák. Meséi közül arra emlékszem leginkább, amelyik egy csodaszép királyfiról szólt, aki olyan jóvágású, délceg legény volt, emelte fel az ujját Terike, hogy még a Nap is megállt az égen, ha megpillantotta. Az apja, a Felföldi Király éppen ezért nagyon féltette, nehogy megverjék szemmel (ekkor a mesemondó tágra nyílt szemmel, igazóan rám nézett, hogy én rögtön megérettem, mit jelent a szemmel verés), és egy toronyba zárta. Egyszer mégiscsak elengedte vadászni, amikor is a királyfi úzóbe vett egy szarvast, és eltévedt. Egy szénégetőre talált, aki varázsló volt, megfogta, tűzbe vetette a királyfit, aki a tűzből újjászületve, százszoros erővel ugrott elő. Tovább vándorolt, legyőzte az Alföldi Király vitézeit, megkérte a királylány kezét, de a király egy gonosz szolgálja segítségével egy pincébe zárta kígyók és békák közé. – Te lány, szólt közbe valaki, hát éppen egy pincében kell kígyókkal és békákkal ijesztget-

ned ezt a gyereket? – Nem kell félned, nyugtatott meg Terike, mert ennek a királyfinak volt egy barátja, egy kánya (Terike felrajzolta a táblára a madarat), akinek korábban megmentette az életét, s a kánya most hálából megszerezte neki a pincekulcsot, amivel a királyfi kinyitotta a pincét, így hát kiszabadult. Legyőzte az Alföldi Király maradék vitézeit, mire az végre neki adta feleségül a lányát, és hozzá fele királyságát – fejezte be a történetet a mesemondó. Sajnáltam, hogy vége van a mesének.

Egyszer azonban menekülnünk kellett. Híre járt, hogy az orosz és bolgár katonák rettegésben tartják a környéket, lopnak, úgy mondták: „zabrálnak”, és nőekkel erőszakoskodnak. Anyám nagyon félt. Mit tegyen? A házunkban nem maradhatunk, mert oda biztosan betörnek majd, a pincébe se mehettünk ezúttal, mert az már ismert búvóhely volt (valaki ezt rosszindulatúan hírül adta). Ebben a helyzetben anyám úgy döntött, hogy a szomszéd ház szegényes udvari lakásában rejtőzünk el, ahonnan a lakók, L.-ék falura menekültek. Este fogott hát bennünket, engem és a húgomat, átmentünk oda, s a szobában az ablak alá lekuporodtunk. Anyám magához szorítva átölelt bennünket a korom sötétben (még most is hallok a szíve dobogását), s némán mozgott az ajka: imádkozott. Időnként hallottuk, hogy egy-egy katonacsizma végigkopog az udvaron, fojtott kiáltás, röhögés, szitkozódás is elhangzott, egy távolabbi sikoltást is hallottunk. Egyszer egy csizmának taposó, súrlódó lépései éppen a búvóhelyünk ajtaja előtt torpantak meg, az illető nyilván kémlelődött – talán két perc telhetett el ebben a szörnyű várakozásban, kiszolgáltatottságban, én úgy éreztem, megállt az idő –, de aztán valaki hangosan odaszólt, bizonyára hívta az ajtónk előtt álló katonát, mire lassan eltávolodtak a lépések. Ott töltöttük összebújva az éjszakát az ablak alatt a földön, hátunkkal nekitámaszkodva a falnak. Kora reggel aztán kiáltást hallottunk: „Elmentek az oroszok!” Félve előbújtunk, és hazafutottunk. A kaput feltörve táltuk, az ajtókat tárva-nyitva. Az udvaron tűz nyomai látszottak.

De az oroszok mégsem mentek el. Csak másfélék jöttek, akik nem erőszakoskodtak. Legalábbis mi így tapasztaltuk. Hozzánk beszállásoltak egy középkorú őrmestert, aki szerényen beérte nagyszüleim szuterén lakásának egyik szobájával, s ha még valaki közülük bejött a házba, azokat elzavarta. Be is mutatkozott, azt mondta, ő Miska bácsi (ennyit tudott magyarul), és hogy ő „ucsítyel”, azaz tanító. Engem az ölébe ültetett, és könnyekkel a szemében magyarázott valamit, amiből kivettük, hogy otthon neki hasonló korú kisfia van, mint én. Volt egy tangóharmonikája, s esténként orosz népdalokat adott elő, a muzsikát énekkel kísérve: Sztjep da sztjep krugom, puty daljok lezsit, ezt így megjegyeztem, mert a dalt többször elismételte. Időnként elővett egy könyvet, s hangosan olvasott belőle, amin szintén elérzékenyült. Azt mondta, Puskin. Amikor elvezényelték, illendően elbúcsúzott, s nekem egy dobozka cukrot adott ajándéka.

Két-három hónapot Nagyatádon töltöttünk, ott bővebben volt élelem, s a front már túljutott a városon. Nagypám gyalogosan jött el értünk, két napig tartott az útja, éjjel egy szalmakazalban aludt. Pécsről kalandos körülmények közepette utaztunk Somogy felé: különböző vonatokra kapaszkodtunk föl, hol fapados kocsiban, hol „marhavagonban”, hol tehervonaton utaztunk, hosszú várakozásokkal, zötykölődve. Útközben egyszer nagyon megrohanták a kurta szerelvényünket az utazni szándékozók, hatalmas csomagokkal, megrakott ko-

sarakkal jöttek, kiáltoztak, veszekedtek. Nagy tumultus támadt, s hogy engem nehogy eltapossonak vagy elsodorjanak, anyám a vécéfülkébe nyomott. Ott védve voltam, s bele tudtam kapaszkodni a nem éppen tiszta vécékagyló peremébe. De végül eljutottunk Nagyatádra.

Az apámról egyetlen kisgyermekkorai emlékképet őrzök. Nem csoda, hiszen mindig behívták katonának. Ő mondta később, hogy ha két cintányért valahol összeütöttek, neki tüstént mennie kellett. Akkor is éppen búcsúztattuk az állomáson. Az épület előtt álltunk a város felőli oldalon anyámmal, nagy nyüzsgés volt, rengeteg katona, az első vágányon szerelvény állt, a mozdonya időnként türelmetlenül füttyentett, sürgetve a búcsúzások befejezését. Apám egyszer csak felbukkant a vonat felől teljes felszerelésben, vállán általában a borjúnak nevezett, összecsavart pokróc, megölelt, megcsókolt bennünket, majd eltűnt a tömegben, a háborúban, a Volga menti, szaratovi hadifogolytáborban, ahonnan csak 1948-ban szabadult. Számomra apa nélkül teltek ezek az évek.

Hogy meg tudjunk élni valahogyan, anyám néhányszor Tarcsa-pusztára gyalogolt, mert ott ismert egy-két parasztcsaládot, akiknél el tudta cserélni az általa varrt ruhákat, fehérneműt élelmiszerre. Ebből éltünk. Tarcsa-pusztá tizenöt kilométerre van Pécestől. Oda-vissza harminc kilométer. Most elképzelem: egy fiatal nő, batyúval a hátán gyalogol a havas úton, szélben, fagyban. Az anyám. (Itt megállok, ezt nem írom tovább, inkább megtörlöm a szemem.)

*

A Zrínyiben hadikórházat rendeztek be, az udvaron is feküdtek sebesültek: az egyiknek szörnyű, fájdalmas, szűnni nem akaró jajongását napokig hallottuk. Azt mondták, mindkét lábát amputálták. Aztán csend lett. A legfájdalmasabb, mert engem gyerekként közvetlenül érintő háborús emlékem kedves kutyánkkal, Bodrival kapcsolatos. Reggelenként, ha nyugalom volt, nagyapám kiengedte, hogy fusson egyet. Egy alkalommal sebesülten érkezett haza. Valaki meglőtte. Ott ült nagyapámék szobájában, s ahogyan nézett rám, szemében a szokásos, odaadó szeretet mellett valami ismeretlen döbbenet sejtett. Akkor vettem észre, hogy mellő lábainál egy sötétlő folt növekszik. Folyt a vére. Erősen lihegett. Hamarosan el is pusztult szegény. Ez az emlékkép azért is bennem maradt, mert később rávetült egy másik. Tíz évvel ez után, nagyanyám halálos balesetét követően, amikor nagyapám hazajött a kórházból a halálhírrrel, amint megállt, karján a kabáttal, ami akkor volt nagyanyámon, amikor elgázolta a villamos, a gyűrött, szakadt kabátból egy alvadt vérdarab hullott a szőnyegre. Arra a helyre, ahol a sebesült Bodri ült.

Háborús emlékeimet 1944 karácsonyával zárom. Csendes, nyugodt nap volt, nem is kellett volna az óvóhelyre mennünk, anyám azonban, miután bezárta a kaput, mégis a pince felé vette az irányt. Kézen fogva vezetett engem, egyéves hűgomat a karján vitte. Amint leértünk a lépcsőn, tekintetem a pince belső szögletében álló öreg, kopott szekrénykére esett, amelynek tetején ez alkalommal egy üvegvázába állított fenyőágot láttam, előtte gyertyácska égett. Halvány fényében észrevettem, hogy a fenyőágon két szem szaloncukor függ. Egyik a tied, másik a Zsuzsáé, mondta anyám. Leültünk, anyám átölelt bennünket, s halkán elkezdett énekelni: Mennyből az angyal...

A Pius 1.

Egy pillanatig sem volt kétséges, hogy az iskolás kort elérve a Piusba kerülök. Az iskolának jó hírve volt, ott volt a közelünkben, a Hadapród utca felső végénél, és anyám, akit Nagyatádon a zárdában apácák és ferences papok neveltek, hallani sem akart arról, hogy állami iskolába menjek. Így lettem piuszista.

Itt most egy kis előzetes magyarázatra van szükség. Az én második keresztnévem, mint már említettem: Ottó. Ezt a nevet egy későbbi osztályfőnököm túlzottan germánnak tartotta, és elhagyta a nevemből, s ez a rövidítés hagyományozódott. A Piusban azonban Ottónak szólítottak. A társaim, a tanárim, a Kedves-nővér, egyszóval mindenki. Piuszista osztálytársaim (néhányan még élnek) ma is így szólítanak, ha összefutunk valahol. Ezért most visszaveszem az Ottót, s a teljes nevemet írom emlékidézésem szövege fölé. Jobban illik ezeknek a visszapillantásoknak a világához. Ezeknek az emlékezéseknek a „hőse” tehát egy Ottó nevű fiú, aki most, míg írom ezt, várakozóan rám néz.

1946 szeptemberében tehát életem egyik legfontosabb eseményére került sor. A Pius diákja lettem. Ez a méltán híres jezsuita iskola 1912-ben kezdte meg működését Pécsen, 1915-től véglegesnek szánt helyén, a Makár úton, illetve az alapító püspökről elnevezett Zichy Gyula úton, a Mecsek déli lejtőjén, a Csoronika dűlői püspöki szőlő területén. A templom 1930-ra készült el (a házunk kapualjában lévő freskón, amely a húszas években keletkezhetett, ezért nem láthattam), majd a nyugati szárny, valamint a nevezetes sportkombinát az előírt szabványoknak megfelelő futballpályával, azután a park is kialakult az arborétummal. A szeptemberi évnyitón, a *Veni Sancte* ünnepélyes szertartásán az első osztályos kisdiákok egyikeként vehettem részt. Az egész család számára nagy esemény volt ez, Messze-mama is eljött Nagyatádról (ő fizette ki a tandíjamat). Sötét ruhát kaptam, zsinóros kabáttal, hosszú nadrággal, aranyrojtos nyakkendővel, s ezt az elegáns öltözetet egy sárga-fehér szalagos, sildes, kerek diáksapka egészítette ki, ami különösen tetszett nekem. Sajnos Emil bátyámnak is, aki titokban ki is cserélte a maga fémipari iskolás sapkájával, áthelyezve erre a sárga-fehér szalagot, csak azt hagyta meg nekem az eredeti sapkából. Ez a csere nem tetszett nekem, ám ő azzal nyugtatott meg, hogy amúgy sem a sapka, hanem a szalag a legfontosabb, mert az jelzi, hogy piuszista diák vagyok. Ebben aztán meg is nyugodtam. De az öltözékem miatt akadt egy kis bonyodalom, mert a hosszú nadrág alapján a felsőbb évesek közé soroltak, s az ünnepség végén anyám és nagyanyám sírva kerestek, mert nem találtak az osztálytársaim között. Ezt a jelenetet, amelynek során többször elhangzott nagyanyám „Jaj, Atyám!” kiáltása, egy kicsit restelltem.

De nem volt könnyű átállnom az iskola napirendjére. Ez magyarázhatja, hogy az első iskolai napok után bizony elcsavarogtam. A hiányom persze feltűnt, s egy hozzánk küldött osztálytársam útján értesítették anyámat, aki nagyon csodálkozott, mert reggelenként rendben elmentem otthonról. Csak éppen nem az iskolába, hanem azt megkerülve a Makár-hegy felé vettem az irányt. Két-három nap, csavargásos délelőtt után tehát lelepleződtem, s a következő reggelen anyám sírva futott velem a boltíves főkapuhoz, s átadott az ott szolgálatot teljesítő páternek. Aki megnyugtatta őt, s átvett tőle. Kézen fogott, elindultunk, majd egy hosszú folyosón végighaladván bevitt a szobájába, s leültetett. Semmi jóra nem

számítottam. De ő komolyan rám nézett, s megkérdezte: „Elszöktél?” Persze ő tudta ezt, csak tőlem akarta hallani a választ. „Igen” – vallottam be. Kicsit hallgatózott, mintha elgondolkodott volna, majd azt mondta: „Tudod, fiam, megértelek téged, hiszen ez másokkal is megtörtént. Még velem is” – tette hozzá, majd azzal folytatta, hogy „lám csak, milyen szép idő van odakint, s arra gondolok, hogy talán jobb lenne a parkban sétálgatnom, mint itt az asztalnál írogatni. De nekem ezt a feladatot adta a Jóisten, ő tudja, mi célból. Te pedig azt a feladatot kaptad tőle, hogy tanulj ebben az iskolában. Bízzál benne.” Azzal kézen fogott ismét, odavitt az osztályteremhez, benyitott, s azt mondta Miriam nővérnek: „Minden rendben van.” De mielőtt kilépett volna, az ajtóból még halkán hozzám fordult: „De többé ne szökj meg.” Azért meséltem el ezt a kis történetet, mert példája lehet a megértő, türelmes, mégis határozott követelményeket támaztó jezsuita nevelésnek. (Csorba Győző, aki református létére korábban szintén a Pius diákja volt, azt mondta, hogy a jezsuita papok művelt, magas szinten képzett tanárok voltak, de – tette hozzá – nevelni nem tudtak. Én, igaz, kisdiaákként, de most, visszapillantva is úgy vélem, hogy a nevelésük is igen hatásos volt. Én vagyok erre nézve az élő példa. Mert ha az a pap, aki átvett anyámtól és bevitt a szobájába, akkor megbüntet vagy megszid engem, amit, mi tagadás, megérdemeltem volna, talán elriaszt, s az iskolával szemben ellenszenvet ébreszt bennem. Ám ahogyan ezt az ügyet kezelte – azt mondta, megért engem, sőt nagylelkűen szolidaritást vállalt velem –, azzal egy életre „megfogott”. Levette vállamról a fegyelmi vétség terhét, s gyengéden helyére tette annak a súlyát, amit feladatnak, kötelességnek nevezünk. Meg is fogadtam ennek a páternek a tanácsát. A jezsuiták elhurcolása után a hűlt helyükön létrehozott iskolának, később az ugyanitt működő főiskolának is diákja voltam, ma pedig, bár a kampusz kibővült, az egyetemi szobám ugyanabban az épületben található, ahol egykor kisdiaák voltam, ahol a páter intelme elhangzott. Abban talán a hely szellemének üzenete is benne rejlett. Tanári asztalomon még a jezsuiták leltári bélyegzője látható. Kollégáim már ki is akarták cserélni valami modernebbre, de én ragaszkodom hozzá.)

Végül megszerettem a diákéletet. S ebben nagy szerepe volt az osztályunkat vezető apácának, Medgyes T. Miriam nővérnek, aki született pedagógus volt: szeretet és jóindulat áradt belőle. Lelki érzékenységre és anyai empátiájára jellemző a következő két eset. Az egyik nap a szekrény mögül, amint a Kedves-nővér (így szólítottuk őt) ráakasztott egy térképet, előfutott egy egér. Éppen felém tartott, s én ijedtemben reflexszerűen rátapostam. El is terült szegény. A vigyázók (a hetesek) kinyitották az ablakot, és a külső párkányra tették. Szomorúan néztem áldozatom mozdulatlan kis testére. A Kedves-nővér tanúja volt bánatomnak, s a tízperces szünet után, ahogyan vonultunk be az osztályba, így szólt hozzám: „Ottóka, képzeld, a kiséger nem is halt meg. Magához tért, és szépen elszaladt.” Csakugyan nem volt már ott az ablakpárkányon. Nagyon megkönnyebbültem. Egy földrajzi tárgyú foglalkozáson pedig, amely egyben nyelvyakorlás is volt, nagy kezdőbetűkhöz kerestetett velünk földrajzi neveket (bámulatosan tudta társítani az ismereteket), s ennek során azt találta kérdezni, hogy ki tud R betűvel folyónevet mondani. Én nagyon jelentkeztem, s kivágtam: Rinya. Mert nekem a Rinya jelentette a folyót, nem a Rajna vagy a Rába. Óriási röhögés támadt az osztályban, én megszégyenülve ültem le. Másnap Miriam nő-

vér felém fordult az órán, s azt mondta: „Igazad volt, utána néztem; jó hogy a Rinyát említetted, mert erről a folyóról nem tudtunk eddig.” Ismét mondom: kitűnő pedagógus volt. Egy alkalommal megkérdezte valaki tőle, hogy az *Üdvözlégyben* mit jelent a „méhednek gyümölcse” kifejezés. Ez a kérdés erősen foglalkoztatott bennünket. Ő azt mondta, hogy a méh az anya szíve alatti hely, ahová a Teremtő odarejti a majd megszületendő gyermek lelkét a kis testével együtt, hogy ott védve legyen. Lehet, hogy ez a magyarázat orvosi szempontból nem egészen pontos, de mi megilletődve elfogadtuk.

Miriam nővér tanítónői érzékenységére jellemző M. Tibi esete. Ez már másodszor történt. Tibi ismétlő diák volt, hosszú, esetlen gyerek, mindig nagyokat lépett, s ha szóltak hozzá, kicsit remegni kezdett a feje. Meg hát dadogott. Miriam nővér tanuló párokat jelölt ki, akik hetenként felváltva jártak hozzá, hogy segítsék a leckék elsajátításában. Én S. Józsival mentem hozzájuk. Hát bizony nehezen ment a dolog. Egy alkalommal kínos jelenetre került sor. Közös tanulásunk közben erős férfihangot hallottunk a másik szobából: „Miért erőlteti ezt a dolgot, hiszen láthatja, ez a gyerek buta.” Ez Tibi apjának a hangja volt, mire egy női hang, az anyja ezt válaszolta: „Miért alázza meg a fiát, itt vannak a társai, segítenek neki.” „Értse meg, hogy hiába”, ez megint az apai hang volt. Amikor Tibi anyja bejött, kávét hozott nekünk süteménnyel, az arcunkon látta, hogy mindent hallottunk. Tibi is. Remegett a feje... Tovább tanultunk. Amikor tanulótársi szolgálatunk utolsó foglalkozásának végén elköszöntünk, Tibi váratlanul megszólalt: „Most mu-mu-mu...” Mutatni akar nektek valamit, tolmácsolta az anyja. Sétáljatok ki vele a kertbe. Nagy kertjük volt, kissé vadregényes, de a hátsó részén egy valóságos, rendezett kis kertészetre bukkantunk. Ez volt Tibi tanyája. Még üvegházat is láttunk, benne kaktuszok, tulipánok, sokféle növény, különlegesek is, amiket mi nem ismertünk. Tibi ültette és gondozta őket, név szerint ismerte valamennyit. Ezek itt rorododendronok, mondta Tibi büszkén, elég jól megküzdve a nehéz névvel. Megdicsértük a fenyőit, mire ő: ezek nem fenyők, hanem cédrusok. Megálltunk egy fényes levelű bokor előtt, ő rögtön mondta: li-liomlevelű babérmeggy. Láttuk, hogy Tibi boldog. Kedvesen mosolygott, mikor elváltunk tőle.

Most egy olyan esemény tör elő emlékeim kútjából, amelyet ma sem tudok kellően megmagyarázni. Egy alkalommal ugyanis egy másik apáca jött be az osztályba, s a szokásos közös ima után tudatta velünk, hogy Miriam nővér megbetegedett, s gyógyulásáig ő fogja az órákat megtartani. Rendesen foglalkozott velünk, de más volt a hangja, mások a gesztusai, másként tanított. Nagyon hiányzott Miriam nővér, nem csak nekem, a többieknek is. Ekkor határoztam el (ami voltaképpen az intézmény szabályait ismerve képtelenség volt, gyermeki naivitás), hogy meglátogatom. Otthon az iskolába készülődve titokban beledugtam a táskámba egy szederbefőttet, s mivel tudtam, hogy napközben tervemet nem valósíthatom meg, előbb elindultam otthonról, s az épületnek ahhoz a szárnyához igyekeztem, ahol az apácák laktak. Klauzúrának hívták. Szerencsém volt, észrevétlenül besurranhattam. Megkerestem Miriam nővér szobáját, és bekopogtam. Egy ideig csönd volt. Csönd... Majd kinyílik az ajtó, s ott áll Miriam nővér a bizonyára gyorsan magára kapott szokásos apáca öltözkében. Az arca láztól megviselt, a hangja fátyolos. Csodálkozva néz rám.

– Ottóka, hogyan kerülsz te ide?

– Orvosságot hoztam, hogy a Kedves-nővér mielőbb meggyógyuljon – mondom, s előszedem a táskámból a befőttesüveget, amely, ezt megnyugodva észlelem, nem dőlt ki, igaz, nagyon vigyáztam is rá. – Tetszik tudni, fűzöm hozzá, amikor beteg voltam, ez gyógyított meg, a Linka doktor is mondta.

– Ezt tényleg nekem hoztad? – kérdezi némi gondolkodás után. Megsimogatja a hajamat, s átveszi az üveget. Már jobban vagyok, mondja, hamarosan megyek vissza az osztályomhoz. Hanem most igyekezned kell, mert ez klauzúra. Ide nem lehet másoknak bejönni.

Én indulok, de ő még utánam szól: „Várj csak, én is adok neked valamit.” Besiet a szobájába, majd egy szalvétába csomagolva valamit hoz, s átadja.

– Edd meg a tízóraidhoz. Most siess, nehogy észrevegyenek.

A szalvétában két linzer volt.

Miriam nővér egyszer mégis megbántott, bár akaratlanul. Hógolyócsatát vívtunk az udvaron, s ő az ablakból követte az eseményeket. Egy óvatlan pillanatban jó nagy hólabda találta telibe a képemet. Annyira váratlanul ért ez a támadás, hogy a lélegzetem is elállt. Ahogyan töröltem le magamról a nem kívánt küldemény szétmállott darabjait, észrevettem, hogy Miriam nővér nevet. Ez rosszul esett. Pedig hát valóban komikus volt a jelenet. Egyébként is pár perc múlva jóvátette ezt a nevetést. Láttam, hogy hosszan rám nézve előbb vállaira tett kezeit egymáshoz közelíti, majd összekulcsolja. Megértettem, arra figyelmeztet, a játék hevében kibomlott sálamat kössem meg a nyakamon.

Az órák utáni udvarra vonulásnak kis szertartása volt. Osztálytermünk a legalso folyosóról nyílt, kimenetelkor egy ajtón áthaladva egy lépcsőn kellett felmenni az udvarra. (Később valamikor ezt az ajtót befalazták, egy ablakot nyitottak a helyén, így ez a lépcső a vaskorlással funkció nélkülivé vált, de ma is megvan.) Miriam nővér az én kezemet fogva vezette a menetet. Ez az első naptól kezdve így történt. De a lépcső tetején rendszerint meg kellett állnunk, s mögöttünk a lépcsőn álló osztálynak, hogy a felsőbb évesek elvonulhassanak előttünk. Ott álltunk, jobb kezem Miriam nővér kezében, balommal a vaskorlát végét fogva. Egy ilyen alkalommal különös élményben volt részem. Tavasz volt, a fák lombjain átsütött a napfény, ott álltunk, vonultak előttünk a felsősök, távolabb a diákok vidáman játszottak a téren, a parkból ide hallatszott a gimnazisták éneke, a kézilabda-mérkőzés labdapuffogása, a nézők kiáltásai, az udvar zsivaja, s akkor engem eltöltött a hirtelen rám törő boldog érzés, hogy élek, hogy a létezés része vagyok, s ez milyen jó.

A Pius 2.

(Actus Primus)

Az oktatás és a hitélet a hagyományos rendben folyt. A szívgyárda foglalkozásai délután kerültek sorra, vasárnaponként pedig fél tízkor gyülekeznünk kellett a templomkertben (ez ma a bölcsészkar parkolója), majd sorban átvonultunk a diákmisére. Az elsőáldozás után egy évvel már bérmálkoztunk is, a jezsuiták tudták, hogy nincs már sok idejük, siettek bennünket „felruházni a szentségekkel”. Szorgalmam, kitűnő tanulmányi eredményem jutalmaként az első tanév zárásakor egy könyvet kaptam: Schmidtmayr *Gyermekek a szentség útján* című könyvét a

Szent István Társulat kiadásában. Kegyes, érzelmes olvasmányokat tartalmaz, de az egyik legsúlyosabb kérdés rejlik a történetek háttérében: miféle magyarázatot lehet találni az ártatlan gyermekek szenvedésére, halálára. A kis Organ Nelly vagy Mária Klotild és a többiek története választ ad ugyan erre a kérdésre, de a fájdalmas talány sajtója benne marad a lélekben. Akkor ezt még nem tudtam. Ezzel el is búcsúzom Miriam nővértől, piuszysta éveim főszereplőjétől, csak még egyetlen adalék a róla őrzött képhez. Másodikban év végén, hosszú betegsémem következtében, nem gyűlhetett össze elegendő érdemjegyem az osztályelső rang megőrzéséhez, mire Miriam nővér sajátos megoldást választott: „Érdemjegy” című oklevellem igazolja, hogy nevezett „az osztályelső első helyen megközelítette általános kitűnőrendű osztályzatával”. Ez a „nem első, de mégis az” formula, amelyet ő találhatott ki, a pedagógiai tárgyilagosságnak és a nevelői empátiának, szeretetnek páratlan sűrítménye. Nekem hosszú évekre lelki támaszt jelentett.

A jezsuita oktatás, ahogyan a rend 18. századi jeles költője, Faludi Ferenc megfogalmazta, egyszerre irányult „az istenes jóságra”, a majdani üdvösség elérésére és a „szerencsés, boldog életre”. A földi életben is hasznosítható erényekre, erkölcsi normákra tanítottak. Ne úgy élj, „mint a teátrumok némái” (ez megint Faludi), a színdarabok statisztái, hanem vállalj aktív szerepet az életben, hallasd szavad, s őrizd meg hitedet. Itt most páter Cs. és páter K. hittanórái jutnak eszembe a bibliai történetekkel, s az a tanítás, amit a bűnökhöz való viszonyunkról hallottam, már nem tudom melyiküktől: a bűnök, sajnos, ezzel számolnunk kell, zsákmányra sóvárgó madarakként ott köröznak a fejünk fölött, várakoznak, figyelnek és csábítanak, s ha elúzni nem tudjuk is őket, de arra vigyáznunk kell, hogy ne rakjanak fészket a fejünkre. Ezek a papok, mind az ismeretek, mind az erkölcsi normák terén igen határozottak voltak, de mindig megértők és türelmesek. Nyitottak. Ez utóbbira jellemző, hogy ez a madaras példázat, úgy tudom, Luther Mártontól származik, de ők átvették. Sok évvel később, egyik könyvem szakmai vitájára eljött F. professzor, aki elmesélte, hogy őt a vészidőszak idején a szülei Pestről ide menekítették, Pécsre, a jezsuitákhoz, akik befogadták, s éppen úgy bántak vele, mint bárki mással, ugyanazt a törődést és figyelmet kapta, mint a gimnázium többi diákja. Pedig én, tette hozzá, „csak egy kis zsidógyerek voltam”. Megmentették az életemet, mondta.

A szívgyárda foglalkozásai közül arra emlékszem leginkább, amikor egyik páter átvitt bennünket a Piusz templomba, és a Szent Alajos oltárnál elbeszélte nekünk Gonzaga Alajos történetét. Ez a 16. században élt, olasz hercegi családból származó ifjú a római pestisjárvány idején részt vett a betegek ápolásában. Egy alkalommal az utcán talált egy súlyos állapotban lévő embert. Elhatározta, hogy kórházba viszi. Társai figyelmeztették, hogy vigyázzon, nehogy elkapja a kórt, ő azonban azt mondta, hogy szenvedő embertársunkat nem hagyhatjuk magára. Vállára vette a beteget, s elcipelte a kórházba. Megfertőződött, s fiatalon, huszonhárom éves korában meghalt. Ő a nagy jezsuita szentek egyike. Jellemző anekdotát is kaptunk róla. Egy alkalommal diáktársaival együtt vidáman kiáltozva játszottak a labdatéren. Odament hozzájuk egy pap, s azt kérdezte tőlük, mit tennének, ha megtudnák, hogy pár óra múlva meg kell halniuk. Az egyik azt mondta, hazasietne, mert megbántotta az anyját, bocsánatot kérne tőle. A másik megadná az adósságát a borbélynak, a harmadik egy utcai árusnak törlesztené a

tartozását, és így tovább. – És te mit tennél, kérdezte Alajost. Ő rövid gondolkodás utána így válaszolt: – Én tovább játszánék. A mesélő nem értelmezte számunkra a történetet, ezt ránk hagyta. Éppen ezért maradt meg bennem ilyen elevenen. Sokkal inkább, mint más alkalommal az egyik atya által kedvelt Fulgur-történetek. A kozmikus sugárzás titkát felismerő, s ezt a titokzatos energiát gyakorlati erőként a világ átalakításában hasznosító főhős emberfeletti erőfeszítése, eltökélt céltudata és akaratkultusza idegen maradt számomra. Rideg hatalomra törését nem voltam képes egyeztetni Gonzaga Alajos egyszerűségével, szelídségével, önfeláldozó lelkületével. De a többieknek is csupán a „sci-fis” epizódok tetszettek, mint például a rovarlábakon száguldó autók bogárseregének futkározása. Fulgurnál jobb a *Hódító Robur* meg a *Nemo kapitány*, mondtam magamban, mert akkor már ismertem Vernét. Ekkor tájt kezdődött a nagy Verne-olvasásom időszaka. (Verne könyveit ma is előveszem néha, s nem restellem, hogy változatlanul kiváló írónak tartom. Könyvei – ötletes, jól kitalált alaphelyzetekből fakadó érdekes cselekményeikkel – a tudományokba, az emberi megismerő képesség erejébe vetett hitet sugározzák. Faltam őket. Engem ezek a könyvek vezettek el a klasszikusokhoz. Kedvenceimet is elárulom: *Hatteras kapitány*, *Hector Servadac*, *A különös végrendelet*.)

Mielőtt a piusista évek nagy élményére, a színházra rátérnék, még egy apró történet jut eszembe. Iskolai felszerelésem, mint másoké szintén, nagyon egyszerű volt: a tolltartóm felszereléséhez egy kihegyezett grafitceruza (KOH-I-NOOR HARDTMUTH HB), egy piros-kék színes ceruza (CASTELL), egy tollszár és egy 363-as számú tollhegy tartozott. Meg egy tintásüveg, de ez utóbbit nem kellett mindennap magunkkal vinni, mert könnyen kilottyanhat belőle a tinta, vagy feldőlhet. Inkább csak otthon használtuk. Amikor a szóban forgó eset történt, a grafitom már eléggé rövidre fogyott a sok hegyezéstől. Tanítás végén mentünk ki az osztályból, s én eközben megláttam a folyosói fűtőtest alatt egy (szintén rövidke) ceruzát. Visszamentem érte, felvettem, és eltettem. Délután, amikor írtam a leckémet, anyám észrevette az írószerek gyarapodását. – Ez a másik ceruza honnan van, kérdezte. Elmondtam, hogyan került a tolltartómba. – Nem gondoltál arra, hogy ez valakinek hiányozni fog? – kérdezte ismét. Majd hozzátette: – Talán már keresi is a gazdája, mert a leckéjét írta. Lesütöttem a szememet. – Na, kisfiam, mondta anyám, most megfogod azt a ceruzát, s visszaviszed oda, ahol találtad. Igyekezz! ... Így tettem.

Az, amit színházi élménynek nevezek, a díszteremmel kapcsolatos. Az előcsarnokból három szárnyas ajtón lehetett bejutni a nézőtérre, ahol széksorok várta az ünnepi előadások nézőit. Ha beléptünk, balra nézve hátul a karzatot láttuk, ahová kívülről lehetett bejutni egy keskeny falépcsőn. Jobbra volt a zenekari árok, az orkeszter, elől a karmester helye, hátul belső feljárata a színpadra, ahová egy külső, emelt térből nyíló ajtó is bejárattal szolgált. A színpadot a nézőtér felé kétfélel felhúzható bordó bársonyfüggöny választotta el. A színpad, a háromszáz éves jezsuita játékhagyománynak megfelelően, remek technikai felszereléssel volt ellátva, elől rivalda, hátul a színpadi teret lezáró függöny, mögötte a jelenetek előkészítése folyhatott, oldalról mozgatható díszletek álltak készletben, a színpad közepén süllyesztő, felül és oldalt irányítható, szabályozható fényű reflektorok egészítették ki az apparátust. A színészek három ajtón át juthattak a színpadi tér-

be, jobbról, balról és középen. Az előadások folyamatosságát nem törte meg semmi nem kívánatos nehézség. Mindez maga volt a csoda. Mint tudjuk, a jezsuita pedagógiában kulcsszerepet játszott a színház, a nagy egyházi ünnepek, meg a tanévzáró *Te Deum* alkalmával, s ez a funkció összefüggött a jezsuita vallási élmény és általában a spirituális életfelfogás teátrális elemeivel. Eleget mond a barokk templomok freskóira néznünk, amelyek drámai jeleneteket mutatnak be, s a kupolát kitárják az égboltra. A rendalapító, Loyolai Szent Ignác nevezetes lelkigyakorlatos könyvében a misztikus élmény dramatikus formát ölt: „most képzeld el”, „lásd magad előtt”, „figyeld meg”, szólítja fel a lelkigyakorlatot végző hívőt, a látomásos jelenet légkörébe bevonva az Istenhez felemelkedni kívánó lelket. Ily módon valósul meg a nagy jezsuita élmény, az isteni kegyelem és a sorsát felismerő egyén hatékony együttműködése. Ezért volt oly nagy szerepe a színháznak, amely voltaképpen a világ modellje (*Theatrum mundi*), ahol ki-ki egy neki rendelt szerepet játszik a Teremtés nagy egészében. Mindezt akkor még természetesen nem tudtam, de azért megsejtettem, éreztem, átéltem, s ennek a sejtésnek érzelmi hullámai áthatották egész valómat. (A díszterem az államosítás után politikai rendezvények színhelye lett, később főiskolai, illetve egyetemi események kerültek sorra falai között. Egy ideig mozi működött benne.)

A színházi élmények közé sorolom a missziós útra induló szerzetesek búcsúztatását, akikre úgy néztünk fel, mint a mítoszok hőseire, mint a nagy missziós szentnek, Xavéri Szent Ferencnek méltó örököseire. De a mi egész kis életünknek volt egy leheletfinom, mégis létező rituális természete. A közös imák reggel és harangszókor, a vasárnap délelőtti gyülekezés a templomkertben, a Gonzaga fiú emlékének megidézése a Szent Alajos oltárnál, a szívgyárda- gyakorlatok, ahol a harmattestvéreknek (ma úgy mondanánk: a dedósoknak) folyamatosan megnyílt az út ahhoz, hogy gyémánttestvérekké váljanak. Nyárra kaptunk egy kis füzetet annyi lappal, rovattal, ahány nyári vasárnap volt, s azt mise után, bárhol voltunk is, le kellett pecsételtetni a sekrestyében a misét mondó pappal. Szegény nagyatádi nagyanyám nehezen fogta fel, hogy a vasárnap délelőttre tervezett nagy takarmánygyűjtő családi akció, többek között csalánszedés a kacsák számára a bodvicai erdőben (a jó levegőn), részemről teljesen lehetetlen, már a felvetése is képtelenség, Egyszóval nyáron is piusista voltam.

(Interludium)

Csak nem akar ez a gyerek pap lenni, kérdezte nagyanyám, vallásos asszony létere is némi fejcsóválással. E téren Marikának is volt véleménye. Marika szőke, kék szemű kislány volt, nálam egy-két évvel idősebb. Az egyik nagyatádi szomszédunkban lakott, s szinte naponként átjött hozzánk játszani. Apró ajándékokat is hozott nekem, képeslapot, karácsonyról maradt szaloncukrot, egy készletéből elkóborolt sakkfigurát, színes ceruzát. Cserébe nagyanyám ott marasztalta ebédre. Kalandoztunk a kertben, kergettük a lepkéket, virágokat szedtünk, „papás-mamást” játszottunk, amikor is ő úgy tett, mintha főzne nekem, és „drágámnak” szólított. Marika nem titkolta irántam táplált gyengéd érzelmeit, és én is éreztem, hogy ártatlan játékaink mélyén valami ismeretlen vágy rejlik. Egy alkalommal a kertben álló, már kellemesen felmelegedett kútvízzel teli vaskádban (amit mosáskor szoktak használni) meg is fürödtünk ruha nélkül. Fürdés után egymás

kezét fogva szárítkoztunk a napon. Ennyi történt. Nyár vége felé Marika kijelentette, hogy mi most már egymáshoz tartozunk, később majd feleségül jön hozzám, nekem amúgy is védelmező társra van szükségem, konkrétan őrá. Ezzel búcsúztunk el. Sajnos, Marika nem tudta megvalósítani ezt a maga számára kijelölt szerepet. Kaposvárra költöztek (vasutas édesapját oda helyezték), s többé nem találkoztunk. Védelmező nélkül maradtam.

(Actus Secundus)

Egy, a Pius díszterméhez kötődő színházi jelenet erősen bele van vésve az emlékezetembe. Az a különös, hogy egy percnyi az egész, s benne egyetlen mondat hangzik el. Ennek a színpadi képnek a tudatbeli szerepe is igazolja, amit más esetekben szintén tapasztaltam, hogy az emlékezet működése dramatikus természetű, azaz jelenetszerűen rögzíti az élményeket. Bizonyos események, anélkül, hogy akar-nánk, valami ismeretlen indíttatásra, mint felbukkanó szigetek a tengerszint alól, kiemelkednek a felejtés közegéből. A szóban forgó jelenetet egyetlen gyertya fénye világította meg (és egy jól irányított reflektor), a színpad többi része homályba borult. Ketten szerepeltek a jelenetben, mindketten rómaiak, római öltözékben. Egyikük ült, töprengve az asztalra könyökölt, a másik az asztal előtt állt, s karját széttárva felkiáltott (ez az a bizonyos mondat, amely ma is hangzik a fejemben): „Császár leszel!” A mondathangsúly, a hangléjtés talányos. Vajon egy régen várt óhaj jövőbeli, esetleg nagyon is küszöbön álló beteljesülését közölte a beszélő, vagy talán a rá váró történelmi feladattal összefüggő felelősségére hívta fel a másik szereplő figyelmét, aki talán nem bízott az eseményeknek ebben a fordulatában, esetleg vonakodott is a rá váró küldetéssel járó teher vállalásától? Nem tudom. Hogy itt valami krízisről, tragikus kockázatról van szó, a jelenet szavak nélküli folytatása egyértelműen jelezte: az asztalnál ülő szereplő, a császárság várományosa indulatos vagy elhárító, esetleg a megdöbbenést kifejező mozdulattal felugrott, eközben mozdulatával feldöntötte a gyertyatartót, s a színpad sötétbe borult. – Mi történt itt előttünk? Mi lesz ennek a jelenetnek a folytatása a színpadon vagy a történelemben? Nem tudtam. A jezsuita iskolai színjáték gazdag hagyománya e római témakörben is bőséges témaválasztást tett lehetővé. (Ma már ismerem a drámatörténeti vonatkozásokat, de az nem tartozik ide. Én nem tényekről beszélek, hanem emlékekről, meg szeretnék tehát maradni az emlékezés közegében, egy nyolc éves gyerek tudatának horizontjához alkalmazkodva.)

*

Ünnepi előadásra készültünk, valószínűleg a karácsonyi ünnepkörben. Sokszereplős, történelmi tárgyú, jelmezes darabot adtunk elő, amelynek tárgyát az indián törzseknek a keresztény szerzetesekkel való találkozási adta, tehát Európa és az Újvilág, pogányság és kereszténység konfliktusa képezte a témát. Találkozásról volt tehát szó, arról, ahogyan két különböző kultúra egymásra néz, persze, a nézőpontot a keresztény pozíció szolgáltatta. A díszletek mögött talán harci eseményekre is sor került. De a pogány indián gyerekek egyáltalán nem voltak ellenszenves fickók, ezt tanúsíthatom, aki egy indián fiút alakítottam az előadásban. Afféle harmattestvérek voltunk inkább, akik végül készen állunk ar-

ra, hogy gyémánttestvérekké váljunk. A jelmezeink elkészítése az egyes családok feladata volt. Nagyanyám hónapokig gyűjtötte a tollakat a fejdíszhez, anyám varrta az öltözéket, nagyapám a mokaszint, illetve a vadbőrből készült indián bocskorra emlékeztető cipőt. A rendező csak összehangolta a jelmezeket, amelyeket főként a fejre illesztett tolldíszek egységesítettek. Vagy tizen-tizenöten alkottuk a csoportot, azaz az indián fiúk kórusát. Ezek között ott voltak az én Hadapród utcai barátaim. Az egyik jelenetünkben tábortűz körül ültünk, amelynek piros selyemszalagokból, krepp-papírokból készült lángjait alul elhelyezett fúvókák lobogtatták igen valószerűen. Következő színpadra lépésünk zenés-énekes jelenet volt. Ez alkotta az előadás egyik leghatásosabb epizódját.

Bevonult tehát a csoport, felsorakoztunk félkörívben a színpad közepén, majd én előreléptem, és elénekeltem a begyakorolt szólót. Négysornyi ének az egész, kis szerep, de úgy éreztem, rajtam a világ szeme:

Hegyen, völgyön, harci ösvényen
Lábunk bátran lép.
Indiánként szabadban élni
Ó, mi jó, mi szép.

Tűrhetően előadtam, mások szerint szépen, anyám szerint gyönyörűen, csak az utolsó sornál késtem egy negyed ütemet, de nem lett belőle baj, mert a többiek figyeltek rám, ők is kivártak kicsit, aztán felzengett a kórus:

Sugárzik a ragyogó jókedv
Pirult orcánkról,
Dalra zendít kacagó kedvünk,
És a nóta szól.

Aztán előről kezdtük, kórusban még egyszer előadtuk az egészet, s közben, a közönség tapsától kísérve, kivonultunk.

(Néhány éve, az új bölcsészkar huszonöt éves évfordulójának ünnepén, engem kértek fel valami kis emlékezésféle megtartására. Beszédemet a színpadról mondtam el. Azon a helyen álltam, ahol sok-sok évvel korábban az indián dalt adtam elő tolldíszel a fejemen.)

Azután...

Tudtuk, hogy időközben nagy változásokra került sor, a felnőttek beszélgetéseiből el-elcsíptünk egy-egy félmondatot, mégis, amikor 1948 szeptemberében ényitóra érkeztünk, nagy megdöbbenésünkre egy másik világ fogadott bennünket. Ismeretlen emberek jöttek-mentek, furcsa, rendetlenül öltözött, hangoskodó gyerekeket láttunk, akikről lerítt, hogy nem piuszisták. A falakról eltűntek a virágtartók az aszparáguszokkal, a termekből a fészületek. Az egyik képről, amely frissen kerülhetett a falra, mert még sohasem láttuk, ismeretlen bajuszos, szakállas férfi portréja nézett ránk nagy ósz hajjal. Tanácstalanul néztük, találgattuk, ki

lehet, mikor az egyik Hadapród utcai gyerek kijelentette, hogy ez nem más, mint Rumbach bácsi, az üveges. Sejtelmünk sem volt arról, hogyan kerülhetett oda. Térültünk, fordultunk, nem tudtuk, mitévők legyünk. Végül megkérdeztük az egyik tornatanárféle alakot, akit ott rendelkezni, irányítani láttunk, hogy merre találjuk Miriam nővért, mert mi az ő diákjai vagyunk Némi gondolkodás után azt válaszolta: őt ne keressétek, mert ő már nincs itt. És páter Tüll, az igazgató? Ő sincs, hangzott a lakonikus válasz. Menjetek az új osztálytermetekbe, adta ki az utasítást, s megmondta, hogy az melyik. Egyik ámulatból a másikba estünk.

Másnap tovább szaporodtak a meglepetések és a bajok. A reggeli becsengetés-kor felálltunk, és szokás szerint elmondtuk a Miatyánkot. Az osztályteremben lévő tanár nem imádkozott velünk, amit eléggé különösnek találtunk, azt meg pláne furcsállottuk, hogy kifejezetten haragosnak látszott. Kopott, szakadt, használt tankönyveket kaptunk, a reggeli tanár időnként eltűnt, majd visszajött, látszott rajta, hogy nem tud mit kezdeni velünk. A botrány harangszókor tört ki, amikor felálltunk, és elkezdtük mondani az Úrangyalát. Ezt nem hagyta, kiáltozni kezdett, hogy hagyjuk abba. Majd közölte velünk, hogy mi a klerikális reakciót képviseljük, de ő majd tesz róla, hogy észre térjünk. Szinte földbe gyökerezett a lábunk. Összenéztünk: mit képviselünk mi? Mit mond? Nem értettük. Mit akar velünk tenni? Tanakodtunk. Úgy éreztük magunkat, mintha megint indiánok lennénk, s jönnek ellenünk a spanyol katonák és hittérítők. S ezek a papok, töprengtünk gyanakodva, nem biztos, hogy olyan jóindulatúak lesznek velünk, mint abban a színpadi előadásban szereplők. Egyébként hamarosan megtudtuk, mire célzott az a tanár. Néhány nap múlva a fele osztály hiányzott (valójában csak egy másik osztályba kerültek a mi osztályunkból hiányzó diákok), s helyükre azokból az évnnyitón látott különös, furán öltözött fiúkból került jó néhány. Ezek külön csoportot alkottak, szúrós tekintettel, gúnyosan néztek ránk. Igyekeztek borsot törni az orrunk alá. Trágár szavakat kiáltoztak felénk. Mi ezeket a kifejezéseket nem ismertük, ahogyan ők sem értették a mi szavainkat. Kis csuhások, mutogattak ránk. Az egyik szünetben az udvaron a háborúból maradt lövészárokból csaltak bennünket, majd felhúzták a létrát, s röhögve odébb álltak. Szerencsénkre egy felsőbb éves diák tanúja volt az akciónak, és kiszabadított bennünket. Pedig mi nem voltunk kis szenteskedők, normális gyerekek voltunk, mint mások, csupán volt az életünknek egy kialakult rendje, amibe szívesen beilleszkedtünk, és tisztaság vett körül bennünket, amit szerettünk és természetesnek tartottunk. És ők, az újak, akikkel összekevertek bennünket, felbontván az osztályok korábbi egységét, ők sem voltak mind elvetemült suttyók. Rendesebb, alapjában jóindulatú gyerekek is voltak közöttük, akik olykor fékezni igyekeztek a gyűlölködőket. És volt egy fiú, aki a tanítás végén mindig sírva fakadt. Amikor megkérdeztük, mi baja, azt mondta zokogva, hogy várja őt a vízbe áztatott kötél. Kivettük töredezett mondataiból, hogy az apja kocsis, és ha ő hazaér az iskolából, az apja, aki akkorra már részeg szokott lenni, nekiesik azzal a kötéllal, és ok nélkül összeveri. Mindennap. Nagyon elcsodálkoztunk, és sok mindent megértettünk ezeknek a gyerekeknek a magatartásformáiból. Azt azonban nehéz volt elkönyvelni, hogy később néhányan mindenáron osztályharcot akartak vívni ellenünk. Amikor megkérdeztem, ez mivel fog járni, az egyik fiú azt mondta, hogy most a ti házatok áll, mint a cövek, így mondta, mi pedig düledező viskóban la-

kunk, de cserélni fogunk. Most mi jövünk. Ez az osztályharc, magyarázta. Eléggé fenyegetően hangzottak akkor ezek a jóslatok, különösen az én fülemnek, hiszen apám nemrég tért haza az orosz fogságból, és mondott egyet-mást az ottani viszonyokról. De többé-kevésbé más is félt. A felnőttek is. A Hadapród utcára árnyék borult. (Akkortáiban vitték el a tisztakat.) A hangulatra jellemző, hogy az utca egyik szerény házában lakó egyszerű asszony, akit, mivel tyúkokat tartott és tojásokat adott el, „Tojásos” Kató. méniként emlegettek, a nevezetes születésnapon színes krétával felírta a kertjét az utca felé lezáró deszkakerítésre: ÉLJEN SZATLIN. Szép babérkoszorút is rajzolt a név fölé. Az arra haladók elgondolkodva nézték a különös dekorációt. Egyesek nevettek, mások homlokukat ráncolták. A betűk hibás sorrendjét senki nem tette szóvá.

Valamelyes rend akkor alakult ki az évfolyamunkon, amikor Klencsár tanító úr vett át bennünket. Faluról jött, ezt maga mondta, nyers modorú, de őszinte ember volt. Sajátos módszereket alkalmazott. Egy (az anyja szerint) diszlexiás fiút olvasási próbák közben a hosszú vonalzóval hátára mért ütésekkel gyógyított ki a fogyatkozásából. Legalábbis a delikvens ezt állította, és ezért hálás volt. Egy másik fiúról kitudódott, azért hiányzik, mert a városban vendégeskedő vándorcirkuszhoz csatlakozott. Az anyja sírva kérte a tanító úr közbelépését. Ez meg is történt. Klencsár tanító úr (akit kartársai elvtársnak szólítottak) elment a legközelebbi előadásra, s amikor a fiú a lovakat kísérve bejött a porondra az egyik műsorszámban, felkelt a helyéről, átlépett a kordonon, bement szépen a lovak közé, fülön csípte a meglepett gyereket, s néhány jól irányzott nyakleves kíséretében és fenyegető kiáltásokkal hallatva magával vitte. A közönség lelkesen megtapsolta ezt az intermezzót. Ilyen ember volt Klencsár tanító. Mindig volt nála egy Petőfi-kötet, s abból olvasott fel nekünk. Ezt szerettem. Azt állította, hogy ebben a könyvben minden benne van, amit nekünk, magyar embereknek tudni kell. Ami pedig nincs benne, azt nem érdemes tudni.

Talán ennek a Petőfi-kötetnek is szerepe volt abban, hogy jelentkeztem Gádoros tanárnő irodalmi szakkörébe. Bár ő ezt felső tagozatosoknak tartotta, látva elszántságomat, kivételesen bevett engem is a szakköri tagok közé. A foglalkozások voltaképpen felolvasások voltak. Az első órán Gádoros tanárnő felnyitotta a magával hozott könyvet, s közölte velünk a szerző nevét és a könyv címét: Krúdy Gyula: *A szabadság csillaga*. És elkezdte felolvasni a regényt. Az óra végén megjelölte a helyet, ahol abba kellett hagynia az olvasást, s a következő órán ott folytatta. Így ment ez hétről hétre, míg a regény végére értünk. A tanárnő egy szót sem fűzött hozzá, egyedül csak Krúdy hangját hallottuk. És a felolvasások során a szakkör a Krúdy-rajongók meghitt körévé alakult. Képzletben együtt küzdöttünk az utolsó kuruc hősökkel, Kanizsi diákkal és János magiszterrel a német dragonyosok ellen. S amikor János magiszter vasból öntött szemekből felfűzött olvasójával hadakozott, még utoljára megmutatva a kuruc virtust, a feje fölött fegyverként forgatott olvasó zúgását az osztályteremben is hallottuk, miként a szél suhogását Késmárk fölött. És amikor a bíró szavát hallottuk, hogy Rákóczi meghalt, nincs többé, csak a császár van, néma csönd támadt. Szélkakas kapitány és Buckó komikus párosa nem nagyon enyhítette számunkra a kifejlet szomorúságát. Én akkor talákoztam először egy nagy íróval. (Akinek azóta is töretlenül híve maradtam.)

Időközben a Hadapród utca Honvéd utcává változott, a Zrínyiből Dózsa lak-tanya lett, a Piusból pedig állami iskola. Egy történet befejeződött, s egy másik elkezdődött. De ez már csakugyan egy *másik* történet. December vége felé azon-ban Tojásos Kató néni deszkakerítésén még jó ideig feltűnt az a bizonyos felirat.

Még néhány szó

Nem kívánok kommentárt fűzni az elmondottakhoz De ismét hangsúlyozom, hogy nem tényekről, hanem emlékekről beszéltem. Pontosabban olyan emlékekről, amelyek az egykori eseményekre visszapillantó tudatomban felidéződtek. E felidézés, vagy inkább *felidéződés* során nem egy meglepetés ért engem. Az emlékképek ugyanis különös átalakuláson mentek, mennek át. Egyfelől nem is voltam mindig tisztában azzal, hogy bizonyos emlékek egyáltalán megmaradtak a tudatomban, ám úgy látszik, az emlékezés bűvópatakja, bár öntudatlanul, de mégis magával sodorta ezeket. Másfelől a fejemben őrzött emlékek szintén sajátos átalakuláson mentek át. Az emlékezés, ezt jól tudjuk, de ezúttal én saját magamon tapasztaltam, alkotó, teremtő folyamat. Éppen ezért nem is tudom eldön-teni, hogy az elbeszél emlékekhez mennyiben járultak hozzá a felidezésükkel együtt járó képzeleti tevékenység asszociációi. És azzal sem vagyok egészen tisztában, hogy mit adott mindehhez hozzá az elbeszélés aktusa, amely ugyancsak saját törvényei szerint működő folyamat. Minden elbeszélésnek, így a Hadapród utcai indiánok történetének is létezik a narráció által megteremtett horizontja, ahol egymásra vetül a valóság (vagy amit annak tartunk) és a fikció.

Nem végeztem levéltári, könyvtári és helytörténeti kutatásokat. Időm se volt erre, meg kedvem se nagyon. Ezért nem fűzök hozzá a dolgokhoz, eseményekhez, azok hátteréhez történeti adalékokat, és csak ritkán nevezem meg a szereplőimet, s ha igen, ez az elbeszélő főhajtásának jeleként történik, többnyire viszont a nevek helyett csak betűjeleket adok, általában azokat is megváltoztatva. Egyébként a nevek sem stimmelnek minden esetben. De mindig élő személy van mögöttük. A történetet 1940-től 1948-ig beszélem el, persze, szükségképpen vannak előrepillan-tások, mert az életkorok nem úgy váltják egymást, mint az éjjeliőrök. Nyolcéves koromig jutottam el, de úgy vélem, a történet, külső és belső okok miatt, mégiscsak kerek egész, mert – erre most döbbsenem rá – nyolcéves koromig életem minden fontos tényezőjével találkoztam. Elbeszélésem hőse tehát egy gyerek, az, aki én voltam, többé-kevésbé, hogy Borgest idézzem. Az én esetemben is érvényes, hogy egy gyerek tekintete, bár sejtések és érzelmi indíttatás által, sokszor mélyebbre hatol, tisztábban és helyesebben látja a világot, mint a felnőtt. Ezért igyekeztem megmaradni a gyermeki látókörön belül, s ha olykor szándékaim ellenére arra kényszerültem, hogy ebből kilépjek, igyekeztem oda minél előbb visszatérni.

Amikor ezeket a sorokat papírra vettem, 2021 nyarán, magamra úgy gon-doltam, mint aki nemcsak írja, de olvassa is ezt a szöveget. Nem foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy más is olvassa, olvashatja-e. Talán a családom tagjai, az utódaim számára lehetnek benne információk. És másoknak? Nem tudom. De az bizonyos, hogy én e történet elbeszélése által önmagam jobb megismeréséhez jutottam.

Vendég a háznál

Az apa az előszobában volt, az anya a fürdőszobában, a fiú a saját szobájában. Az apa a beépített szekrényben felaggatott nyakkendői közt válogatott, az anya a haját tupírozta a tükör előtt, a fiú unatkozott. Már rég készen volt a leckéjével, aznap teniszedzésre se kellett mennie. Hosszasan feküdt az ágyán és olvasott, de megunt az olvasást is.

Mindig várta, hogy történjen valami, de vele nem történt semmi, ezért újra és újra a könyvekre fanyalodott. Jobb lett volna, ha hozzá jönnek, de hozzá nem jött senki, és őt se nagyon hívták sehova. Igaz, nem is szívesen ment, mert az osztálytársait durvának és közönségesnek látta. Vágyott közéjük, de ha köztük volt, nem tudott kibontakozni: tartott tőlük, viszolygott a stílusuktól, alpári gesztusaitól. Egyedül, otthon, magában kimondta néhányszor, amiket tőlük hallott, és elismételte azokat a mozdulatokat is, amiket tőlük látott, de mások előtt képtelen lett volna ugyanerre.

Örült a vendégségnek, legalább némi változatosság szökik az életükbe, még akkor is, ha ez nem az, amire igazán várt. Mégis, ezzel is telik az idő addig, amíg talán valóban történik valami. Kínosnak érezte a felnőttek buta kérdéseit az iskoláról, a lányokról, arról, hogy mi lesz, ha nagy lesz, vagy hogy kinek szurkol a focicsapatok közül. Jobban szeretett volna arról beszélgetni, ki mit olvasott és mi a véleménye róla, de a felnőttek, legalábbis azok, akiket ismert, nem nagyon ejtettek szót könyvekről. Szívesen váltott volna szót lányokról is, de erről aztán senkivel nem lehetett. Az osztálybeli fiúk csak röhögcséltek vagy durvultak, apja és anyja pedig szóba se jött.

Feszengett, hogy felnőttek között érzi jól magát, pedig köztük se volt annyira jó, legfeljebb jobb, mint egyedül. Ők is hangosak voltak, de nem annyira durvák, mint a gyerekek. Ha azonban felnőttekkel töltötte az időt, egy idő múltán unni kezdte azt, amiről beszéltek, s egyszer csak ugyanazt érezte, mint a gyerekek között: nem hozzájuk tartozik.

Meg kell talán várni, míg a gyerekek felnőnek, gondolta szomorúan, akkor talán velük is lehet majd barátkozni, addig meg maradnak az idősebbek. Biztos lesz egy pont, amikor megkomolyodnak, és őket is érdekelni fogja mindaz, ami őt.

Apja és anyja máskor esténként otthon is dolgoztak, nem lehetett velük játszani, vagy hosszasan beszélgetni, legfeljebb hétvégén. Mintha nem viselték volna el a szabadidőt, mindig csinálniuk kellett valamit. Amikor vendégek jöttek, akkor legalább nevettek és hangoskodtak egy kicsit, ami csak akkor zavarta, amikor le kellett feküdnie.

Ha hármásban voltak otthon, esténként, apját és anyját mindig komolynak látta, gyakran szigorúnak. Csak akkor mosolyogtak, ha jó jegyet hozott, vagy ha néha ugratták. Ha szóltak hozzá, általában a leckéjéről kérdezték, rosszabb esetben fel is

kellott mondania, egymás között pedig főleg anyja munkahelyi dolgairól váltottak szót, vagy más, számára unalmas ügyekről: a nagymamák kiadandó lakásairól vagy a festményeikről, antik bútoraikról, a bélyeggyűjteményükről és a régi pénzekről, amikről, ahogy a lelkére kötötték, mások előtt nem beszélhetett. A régiség volt a szenvedélyük. Gyakran mondták a fiúnak, hogy neki is foglalkoznia kellene ezzel, ezért is mutatnak neki művészettörténeti albumokat és katalógusokat, mert ha ők meghalnak, rá marad a gyűjtemény, ő az örökös, de ez egyáltalán nem keltette fel az érdeklődését, és a kedve se lett jobb. Azt mondták, felnőttként kezelik, de ő kínosnak tartotta, hogy a halálukra gondoljon. Olyan érzés kerülgette, mint amikor apja a szexről akart beszélgetni vele, hogy felvilágosítsa: minden roppant bonyolultnak és felelősségteljesnek tűnt, és félelemmel töltötte el.

Szívesebben ment volna velük moziba, de ők csak kiállításra és színházba vitték. Cowboy-filmeket csak az öreg néni férjével nézhetett meg, akiknél sok időt töltött. Nem értette, szüleivel hármásban miért nem lehet nevetgélni, csak komoly, sőt gyakran szomorú dolgokról beszélni, ahogy az is rosszulest neki, hogy apja és anyja mindig lepisszegik, ha kicsit hangoskodik vagy bohóckodik. Úgy érezte, nincs más választása, ezért szót fogadott. Tartott tőlük, fel se merült benne, hogy ellenállhat nekik.

Ha vendégek jöttek, ők is oldottabbá váltak, viccelődtek és felemelték a hangjukat, de ha ő szólt hozzájuk, hogy egy pillanatra rá figyeljenek, vagy vele legyenek olyan vidámak, mert részesülni akart a hangulatukból, akkor sokszor elkomolyodott az arcuk, mintha zavarta volna őket. Ilyenkor megsértődött, mert ezt igazságtalanságnak tartotta. Miért csak a felnőttekkel lehet viccelődni? Vele miért kell mindig szigorúan, ráadásul türelmetlenül viselkedniük?

Bevinnéd az üdítőket?, kiabált anyja a konyhából. A fiú kiment, és az üdítődobozokat, -palackokat egymás után bevitte a szobába.

A tálalókocsira tedd, légy szíves, kiáltott utána az anyja.

Kétszer fordult, utána a salátástálat is bevitte volna, de anyja rászólt:

Azt még ne! Úgy nem elegáns. Majd ha már itt vannak.

Amikor újra bement a nagyszobába, apjába botlott.

Hányan jönnek?, kérdezte.

Hatan. Három házaspár. De ne te vidd mindig a prímet, jó?, kérte az apja.

Erre nem tudott mit válaszolni.

A vendégségek elejét szerette, a vacsoráig, vagy addig, amíg ő is velük lehetett. Akadt egy pont, soha nem lehetett előre tudni, mikor következik, amikor apja és anyja türelmetlenné váltak. Válaszolgattak egy ideig, ha kérdezett, vagy végighallgatták, ha mások kérdéseire felelt, de már érezhette, mindjárt rászólnak, hogy menjen a szobájába, vagy ami még rosszabb, azt mondják: nyugodtan bemehetsz a szobádba, amiből egyértelműen tudhatta, úgy érzik, itt az ideje, hogy távozzon.

Hosszabb történetbe vagy gondolatmenetbe sosem kezdett, vagy ha mégis, általában belezavarodott, mert ha ránéztek, úgy érezte, sietnie kell, mert udvariatlanság a felnőttekkel szemben, hogy gyerek léte sokáig tartja magánál a szót. Dönthetett úgy is, hogy a szobájában marad, csak köszönni jön ki, de mivel az este hosszú volt, és a vendégek sokáig maradtak, nem tudta megállni, hogy egy idő után ne bújjon elő, és be ne menjen hozzájuk. Jölesett egy ideig a beszélgetés,

pláne, ha vele foglalkoztak. Szerette, ha egyenrangú partnerként szólnak hozzá, megdicsérik műveltségéért, választékos stílusáért.

Mi van rajtad?, kérdezte az anyja. Hadd lássam!

Ki kellett mennie a konyhába, és megmutatnia magát. Farmert viselt, piros pólót és bebarnult drapp alföldi papucsot. Divatosnak érezte magát benne, ilyet hordtak az osztálytársai is, igaz, ő viszolygott az elszürkült fehér frottírzokniktól, amit mások felvettek hozzá, csak meztláb szerette viselni, legfeljebb vékony drapp zoknival, ha rászóltak, hogy vegyen fel valamit, mert megfázik. Gázalarctáskája is volt, rockzenei kazettái is, de ezeket leginkább azért hallgatta, mert a többiek is ezt tették, nem okozott neki örömet. A lányokkal szívesebben barátkozott volna, mert azok kevésbé vadultak, mint a fiúk, de a lányok, számára érthetetlen módon, azokhoz a fiúkhöz vonzódtak, akik durván beszéltek velük, káromkodtak és titokban bagóztak. Némelyikük már alkoholt is ivott. Ő is fog majd, ha nagyobb lesz, a gimnáziumban, döntötte el, hátha az segít. De dohányozni nem. Egyszer kipróbálta, köhögött és émelygett tőle, nem értette, mi lehet benne a jó.

Kicsit megfésülködhetnél, mondta az anyja. És rakj rendet a szobádban, hátha oda is benéznek.

Jó, mondta dühösen, bement és magára csukta az ajtót.

A szobájában mindig rend volt, legfeljebb egy póló vagy pulóver feküdt az összecukott fotelágyon, amit előző nap vetett le, néhány tankönyv, füzet az íróasztalon, s egy pár cipő a szekrény előtt, amit még nem rakott el. Ha bejöttek, rászóltak, ő kénytelen-kelletlen elrámolt, bár megjegyezte, lehet, hogy még ma fel akarja venni. Akkor majd újra előveszi, felelték, de az ember életében rendnek kell lennie.

Hanyatt feküdt az ágyán, de nem tudott olvasni, nem volt türelme hozzá. Lehunyta a szemét: álmodozni próbált. Mindig ugyanaz a kép jött elő: egy ház a téli erdő közepén, s benne egy lány, aki várja. A tűzhelyen és a kandallóban ropognak az égő fahasábok, s a hó borította téli táj tompa csöndje fölött a kémény komótos füstöt ereget. Az erdőben sétál, puskával a vállán, takarmányt tesz az etetőbe. Hideg van, látszik a lehelete, de a vastag vattakabátban nem fázik. Leselkedő őzek gyűlnek köréje a sűrűből. Szomorú szemük megcsillan, odadugják meleg pofájukat, s ő igazságosan megsimogatja valamennyit. Egy kutya lohol mellette a hóban, vaskos bundája védi a hidegtől, sebesült szarvashoz vezet a fák közt, agancsa beakadt a lombok közé. Fűrész fog, levágja az ágat, bekeni az állat fejébét gyógyszerrel, a hálás jószág a kezét nyalogatja. A kutya örömeiben vakkant néhányat, körbeugrálja a szarvast, az pedig agancsával mintha hálásan bólogatna. Füttyent a kutyának, vége a szolgálatnak, indulhatnak hazafelé, a meleg házba, ahol a lány gőzölgő étellel várja.

Csörömpölés riasztotta fel.

Mi történt?, kiáltott ijedten apja a szobából.

Egy pohár. A franc egye meg!, szitkozódott anyja a konyhában. Ne gyertek ki!

Izgultak. Minden vendégség előtt. Nem értette, miért, hiszen a barátai jönnek, nem idegenek, nem is a főnökeik, akik előtt viselkedniük kell. Azt sem értette, miért kell apjának öltönyt venni és nyakkendőt kötni, anyjának pedig elegáns ruhát és arany nyakláncot, rajta a kinyitható kis szelencében az ő hajtincsével, babakorából, amit különben sose hord.

Kiment a konyhába. Néhány pillanat múlva apja is feltűnt.

Mert mindig kapkodsz. Miért kell ilyen nagy traktát csinálni?, nézett szemrehányóan a konyhaajtóból.

Muszáj ezt?, nézett fel az asszony.

Ne segítsek?, lépett előre a fiú, megelégedve, hogy csak nézik, ahogy anyja hajlong. Lehajolt, hogy kivegye kezéből a lapátot.

Mondtam, hogy ne gyertek be!, kiáltott rá az anyja. Csak beviszitek a szilánkokat.

A partvissal próbálta a személtlapátra tolni az üvegcserepeket. A fiú megsértődött, felegyenesedett.

Menj inkább a szobádba, fiam!, tolta félre az apja. Nem tudsz segíteni.

Dühösen visszament. Az ágyra vetette magát, forróság toltult a fejébe. Torka összeszorult. Lehunyta a szemét, de nem jöttek elő a korábbi képzetek, csak a lüktetést érezte. A fal felé fordult, felhúzta a lábát. Úgysem tud aludni. Az volna pedig a legjobb. Aludni, sokat, egészen addig, amíg felnő.

Csengettek.

Nyissatok ajtót!, kiabált anyja a konyhából.

Nem tudta, menjen-e, vagy maradjon, végül az előszobába nyíló ajtó előtt állt meg, onnan köszönt, amikor beljebb léptek és észrevették.

Milyen nagyot nőttél, mióta nem találkoztunk!, biccentett elismerően a pár női tagja, amire udvariasan mosolyognia illett. A nő megsimogatta az arcát, aztán visszahúzta a kezét és elnézést kért.

Elvégre majdnem felnőttem vagy már.

A fiú elpirult és kihúzta magát. A nőnek vörös haja volt, széles szája, Ágnesnek hívták. Nem emlékezett, mikor jártak náluk utoljára. Férje, alacsony, kopasz ember, csak bólogatott és kezet nyújtott, férfiasan megszorította az övét.

Jól megy a sulis?, kérdezte, hogy mondjon valamit ő is.

Bólogatott, mire apja elnevette magát és megjegyezte:

Azért matematikából akadnak problémák.

Megrándult az arca, de erőt vett magán. Mint aki páncélt öltött. Jól akarta érezni magát.

Amikor a kölcsönös üdvözlések után a vendégek bevonultak a szobába, kiment a konyhába az anyja után.

Segítetek bevinni az ételt, mondta.

Még nem kell. Menj csak be, mindjárt jövök én is, csak begyűjtöm a sütit, hogy melegedjen a csirke.

Besomfordált a szobába. Közben újra csöngettek. Egy másik házaspár érkezett, ezeket kevésbé kedvelte. A magas férfi szigorú volt, morózus, a lányaikkal is jártak már náluk egyszer, kiabált velük. A fiú emlékezett, sose kérdezett tőle semmit, nem is nagyon reagált arra, amit mondott, látszott rajta, hogy nem szereti a gyerekeket. Az asszony köszönt, kíváncsian végigmérte őt, de ő se kérdezett semmit.

Anyja is bejött a szobába, körbeülték az asztalt. Neki egy támla nélküli puff jutott. Apja körbekinálta az italokat a zsúrkocsiról: a kopasz férfi kis pohárban pálinkát ivott, a nők rumpuncsot. Az apa, miután szertartásos mozdulatokkal mindenkinek töltött, behűtött sört hozott a fridzsiderből a morózus embernek. A fiú kólát kapott.

A harmadik párral, akiket a fiú még nem ismert, s akik fiatalabbak voltak a többiekénél, mint hallotta, nyáron ismerkedtek meg egy nyaralás alkalmával. Kicsit elkéstek, de megvárták őket a vacsorával. Bocsánatkérések közepette hupantak le közéjük, érdeklődve kapcsolódtak be a beszélgetésbe, de egy-egy mások által tett megjegyzés után, a fiú észrevette, gyakran egymásra néztek, mintha csodálkoznának, vagy némán jeleket váltanának egymással.

Hangosan társalogtak, egymás szavába vágva, csak néha tudott elcsípni egy-egy mondatfoszlányt, amit megértett. A zsongás azonban, ami körülvette, jólesett neki. Várta, mikor szólnak hozzá, vagy mikor mehet segíteni a konyhába, hogy történjen valami.

Anyja nemsokára felállt, kiment. Ment utána ő is. Az asszony elzárta a gázt, kihúzta a tepsit a sütőből, és darabonként egy díszes porcelántálra helyezte a ropogós pirosra sült csirkecombokat. A csontos végét mindegyiknek alufóliába tekerte, hogy ne zsírozzák össze a kezüket, és körberakta velük a tálát. Elővette a hűtőből a franciasalátát a kaszinótojással, s egy másikat, marhanyelvvvel és tormás sonkatekerccsel.

Biztos be tudod vinni?, kérdezte a fiút, aki elindult befelé a csirkével.

Biztos, bólintott a fiú. Dühös lett, majd hirtelen úgy érezte, kiszalad kezéből az erő. Izgult, hogy le ne ejtse a porcelántálat, amit csak vendégségek alkalmával használtak, az ezüst étkészlettel együtt. A fiú nem szerette a villákat. Nagyobbak voltak, mint amivel hétköznap ettek, mindig felsértették a száját. Higgadságot erőltetett magára, és a csirke épségben érkezett meg a vendégekhez.

A salátástálat és a felvágottakat az asszony vitte be. Még egyet fordult a kenyereskosárért.

Elismerő szavakkal fogadták az ételt, még mielőtt megkóstolták volna, és utóbb is dicsérték az ízeket, csak a morózus férfi hallgatott. Evés közben is beszéltek, korábbi vacsorák emlékét idézték fel, és fogadkozások hangzottak el a vendégek részéről, hogyha legközelebb náluk járnak, miket főznek majd.

Desszertnek gesztenyepürét kaptak a vendégek. Miután mindenki jóllakott, elégedetten dőlték hátra, s a fiúval kezdtek beszélgetni. Főleg az új ismerősök kérdezgették. Apja és anyja minden kérdés után várakozón néztek rá. Nagyon figyelt, és igyekezett megfontolt válaszokat adni, amiből kiderül, mennyire olvasott és tájékozott. Bár a vendégekkel beszélt, és elismerő pillantásokkal jutalmazták, a fiú szeme sarkából a szüleit leste. Látni akarta az arcukat, tekintetük apró rezdüléseit, hogy figyelemmel követik, érezni akarta elégedettségüket. Ha látta rajtuk, őt is elégedettség töltötte el.

Mint kiderült, az új vendégek mindketten tanárok: a férfi filozófia és történelem, Eszter, a felesége irodalom szakos. Látván, hogy a fiút ez érdekli, olvasmányairól kérdezgették, amitől felvillanyozódott. Esztert különösen vonzónak találta. Elmondta, miket olvasott az utóbbi időben, s amikor Eszter rákérdezett, mi a kedvence, elárulta, hogy a *Winnetou*.

De nem ám akárhogy olvas!, büszkélkedett az anyja, és sejtelmesen mosolygott.

Hanem?, nézett rájuk felváltva Eszter.

Meg akarod mutatni?, kérdezte cinkosan fiához fordulva az asszony.

A fiú bizonytalan arcot vágott.

Na, mutassuk meg!, kérlelte az anyja. A kedvemért. Hozd be a könyvet, szaladj.

A fiúnak felgyorsult a szívverése, ahogy a szobájába sietett. Nagyokat nyelt az izgalomtól. Az első kötetet hozta a négyből, puha borítójú, recézett fekete-fehér fedelű példányt, Old Shatterhand történetét. Ezt szerette a legjobban. Odaadta, és visszaült a helyére.

A szobában elhalkult a beszélgetés, kíváncsian figyeltek mindannyian. Anyja felcsapta a könyvet és beleolvasott.

„Egy fiút az én hajamból! – kiáltotta. – Hogy került hozzád?” Azzal elhallgatott, és felemelve tekintetét megadta a jelet.

A fiú csak egy pillanatilag gondolkodott, azután fejből folytatta.

„– Incsu Csunna az imént arról beszélt, hogy amikor a kajovák elfogták a fiával együtt, és a fákhöz kötözték, a Nagy Szellem egy láthatatlan segítőt küldött a megmentésükre. Az a láthatatlan szellem – én voltam.

– Te? Te? Hát akkor te vágta le a szívaimat? Te vagy az, akinek a szabadságunkat, az életünket köszönhetjük?”

Gyorsan mondta, kicsit darálta a szöveget, közben azért igyekezett színész módjára hangsúlyozni is a beszélgetést. Ahogy a saját hangját hallotta, feszengett, de elégedett volt, hogy pontosan emlékszik a részletre.

Anyja jelentőségteljesen körbenézett és továbblapozott.

„Ebéd után Winnetou és a húga visszavonult, és magamra maradtam Incsu Csunnával.”

A fiú arcán halvány mosoly futott át.

„Mindenféléről beszélgettünk. Úgy vettem észre, vizsgáztatni akar. Elmesélte, hogy többször látta már a barátomat, Sam Hawkinst, amint egy fiatal özvegyasszonnyal sétálgatott. Végül még elveszi feleségül. Mi a véleménye Old Shatterhandnek egy ilyen házasságról? Helytelennek tartja?

– Egyáltalán nem – feleltem. – Ha szeretik és megértik egymást, nagyon boldogok lehetnek.”

Erősen kellett koncentrálnia a szövegre, hogy pontosan idézze, és az angol szavakat is szépen ejtse. Várta, hogy anyja félbeszakítsa, de az csak hallgatott, mint aki bizonyítani akarja, hogy nem egy-két előre megbeszélte mondatot tud fejből, hanem az egész könyvet. A fiú egy pillanatra elbizonytalanodott. Nem tudta, hogy folytatódik a szöveg és kétségbeesett. Anyja felhúzta szemöldökét, várt egy pillanatilag, majd segített.

„Tehát fehér...”

A fiú pupillája kitágult. Orrcimpái megremegtek. Minden erejét összeszedte, és eszébe jutott a folytatás.

„– Tehát fehér testvérem is megtenné, hogy egy indián lányt válasszon squaw-jának? Nem akartam megbántani – inkább kitérő választ adtam.

– Ezt nem lehet előre elhatározni. A szív dönti el. Ha egyszer megszólalna a szívem, nem nézném, hogy akihez vonzódik, milyen néphez tartozik. A Nagy Szellem minden embert egyenlőnek teremtett. Akik összeillenek, előbb vagy utóbb megtalálják egymást.”

A fiú egy levegővel mondta végig az idézetet. A végére kimerült, nagyokat szuszogott. Anyja körülnézett, nyugtázta az elismerő pillantásokat.

Na, még egyet?, kérdezte a fiát.

A fiúnak átforrósodott a teste, szívdobogása felgyorsult, kellemesen borzongott a ráirányuló figyelemtől, de elfáradt. Kicsit megroggyant a felsőteste, de kiegyenesedett, ahogy tanították, úgy nézett vissza, közben lopva apjára is sandított, aki leplezni igyekezett mosolyát.

Na?, kérdezte újra az anyja.

Mehet, mondta a fiú.

Akkor most figyelj, emelte fel az anyja jobb keze mutatóujját, és visszafelé lapozott a könyvben. *„Övébe vadászkést tűzött, de több zacskó is függött rajta...”*

„...azokkal a dolgokkal”, folytatta a fiú, „melyekre erdei úton szükség van. Úgynevezett »oroosságos zacskója« a nyakában függött, a békepípával együtt, melynek fejét a szent agyagból metszették. Kezében dupla csöves puskát tartott, melynek fából készült részeit apró ezüstszegekkel verték ki. Ezt a fegyvert később fia, Winnetou örökölte, és nem volt ember a Vadnyugaton, aki ne hallotta volna emlegetni a híres »ezüstpuskát«.”.

Az asszony elégedetten eresztette le ölébe a könyvet.

Előlről-hátulról, oda-vissza kívülről tudja, jegyezte meg büszkén.

A vendégek tapsoltak és elismerően bólogattak. Apja nem tapsolt, de továbbra is somolygott, mint aki nem tudja vagy nem akarja szabadjára engedni érzéseit. Anyja elégedetten nézte a fiát, de a gyerek úgy érezte, mintha várna még valamit.

A fiú Eszterre pillantott, kíváncsi volt, mit szól ahhoz, amit hallott. A tanárnő először bizonytalanul rámosolygott, azután eltűnt a mosolya, és elkapta a tekintetét.

És mi szeretnél lenni, kisöreg?, kérdezte hirtelen Eszter férje, akinek nem emlékezett a nevére. Minden szem a fiúra szegeződött. Elszorult a torka, zsongott a feje. Rég nem kérdezték ezt tőle. Már nem érzett elfogódottságot, mint aki megmámorosodott a sikertől.

Erdész, mondta csendben, de határozottan, mint aki nem rögtönöz, hanem sokszor végiggondolta választását.

Miért pont erdész?, kérdezte Eszter kíváncsian.

Erdész?, vágott közbe nevetve a fiú apja, mielőtt válaszolhatott volna. Eddig nem erről volt szó! Fejét csóválva körülnézett, mint aki várja, hogy mások is nevéssenek. Erdész, te? Hát ezt meg honnan vetted?

A fiú összezavarodott. Nem értette, mi rosszat mondott.

Szóval, miért?, kérdezte Eszter. A fiú szemébe nézett, mint aki arra biztatja, ne törődjön semmivel, mondja, amit gondol.

Csak úgy cikáztak a fejében a képek és a gondolatok. Az erdészház a fák között. A kandallóban lobogó tűz. A tűzhely előtt álló lány. A prémekkel letakart ágy. Puskával a vállán közeledik a ház felé. Megáll az etetónél, belehelyezi az edelét. Köréje gyűlnek az őzek, a kutya a lábához simul. Ha netán farkas jár a környéken vagy más vadállat, és az őzek összerezzennek az itatónál, lekapja a puskáját és... és...

Mert az állatok, kezdett a válaszba, de az izgalomtól elakadt. Nagyokat kellett nyelnie. Mert a fákat és az állatokat meg kell védeni... Mert ők... A fiú egy szót keresett, ami kifejezhetné homályos érzéseit, de nem találta, csak a homályt.

Védtelenek?, kérdezte halkán Eszter. A fiú bólogatott, a nő egy pillanatra megint elmosolyodott, azután ismét elkomorodott.

Erdész..., csóválta fejét az apja. Ezt a marhaságot! Ilyet még nem is hallottam.

A fiú némán, mozdulatlanul ült, mint aki megfagyott.

Ezért taníttatunk?, nevetett újra az apja, és megint körbenézett, mint aki megerősítést vár csodálkozásában.

Igaza van a gyerekeknek, mondta az addig néma és morózus vendég, aki a pálinkától feloldódott némiképp. Az erdőben sosincs egyedül az ember, igaz, kis-öreg? Nekünk is ott a nyaralónk. Igaz, csak én járok le, de hétvégeként jó elbújni a világ elől. Ott is vannak a környéken vadak.

Nektek is jobb lett volna két gyerek, nem?, fordult a fiú apjához a kopasz férfi, aki szintén jócskán ivott. Jó lenne egy testvér, igaz?, kérdezte a fiútól, aztán megint az apjára nézett. Miért nem csináltok még egyet?, csapott a térdére.

Az apa, zavarában, szellemességgel akarta kivágni magát a kínos helyzetből.

A prototípus félresikerült, biccentett a fia felé, a tömeggyártást nem kezdtük meg. Különbem én is egyke voltam, mégis felnöttem. Ki lehet bírni.

A fiú rezzenéstelen arccal a semmibe nézett, mint máskor, ha olyasmit hallott, amiről nem akart tudomást venni, majd hirtelen Eszterre pillantott.

Az állatok, kezdett volna egy mondatba, de közben elcsuklott a hangja, nyelnie kellett. Anyja türelmetlenül szólt rá.

Menj most a szobádba, jó? Hadd beszéljünk mi is egy kicsit, felnőtt dolgokról.

A fiú szédült. Lükтетett a homloka. A könyvért nyúlt, anyja az asztal fölött nyomta a kezébe.

Kifelé menet megtorpant. Egy pillanatra elbizonytalanodott, mint aki még visszafordulna, mondana valamit, majd köszönésfélét mormogott, és behúzta maga mögött az ajtót. A szobájából hallotta, amint a nagyszobában nevetés csattan, és hangosan, egymás szavába vágva beszélgetni kezdenek.

Leheveredett az ágyára, nagyokat fújtatott, mintha kilométereket futott volna. Belelapozott a könyvbe, és olvasni kezdte a *Winnetou* első fejezetét, habár minden mondat után tudta, mi következik. Újraolvasta a jól ismert történeteket, és amikor elfáradt, behunyta a szemét. A könyvet az íróasztalára tette, aztán vetközni kezdett. A szomszédos fürdőszobában fogat mosott, leoltotta a villanyt és lefeküdt.

A sötétben, ahogy minden éjjel, búcsúzni kezdett a szobájában található tárgyaktól. Külön-külön mindegyiktől. Halkan formálta a szavakat, mert nem tartotta fairnek, ha csak gondol rájuk. Egytől-egyig ki kellett mondania a nevüket. Amikor végzett a szobájával, a lakás többi helyiségében található tárgyakat próbálta sorra venni. Igazágtalanságnak tartotta volna ugyanakkor, hogy megkülönbözteti a lakáson belüli tárgyakat a lakáson kívüliektől. Ezt nem engedhette meg magának. Beleremegett, hogy sosem lesz vége. Hangtalan sírás környékezte. Felhúzta a lábát, összegömbölyödött. Ringatni kezdte magát, és a rücskös tapétát birizgálta ujjával, hogy az anyag felületének fizikai érzete elterelje a figyelmét kényszerű rituáléjáról. Hirtelen elkapta a kezét, mert rádöbbsent, hogy a tapéta rücskei is megszámlálhatatlan sokaságot képeznek. Lehetetlen minden tárgytól egyenként elbúcsúzni. A tárgyak mellett a fogalmakat sem sértheti meg azzal, hogy megfélemezik róluk. Kétségbeesésében úgy döntött, lesz, ami lesz, egyszerre köszön el tőlük, és miután megtette, kimerülten álomba zuhant.

Élete legmagasabb nője

Quasaro ébren van, bár az álmából még nem lépett ki teljesen.

Szerencsére megmenekült. Megint tűzvészal álmódott. Egy éjszakai kertben sétált, amelynek végében lángoló épület állt. A fák is tüzet fogtak, a környező bokrok fehéres lánggal égtek. Ő elmerülten figyelte, amint a lángok némán bekerítik. Már megszokta az ilyesfajta álmait, ahogy azt a gondolatot is, hogy a világ beteg és a pusztulása felé tart. Persze időnként mindezt fölülírta egy-egy elsöp-
rően verőfényes reggel. Csak ezekben a szerény örömeiben bízhat még.

Mindennap tudomásul kell vennie, hogy a lakásában a tárgyak túlságosan elszaporodtak. Egy rossz printeren kell átböklöznie ahhoz, hogy a konyhába jusson. A tárgyak lassan ellepik a kis garzont, de az aggasztó helyzetre nem lát megoldást. Az eszével tudja, néha a tárgyai által elfoglalt hely többet ér maguknál a tárgyaknál, de annyi jó műszaki eszközt talál kidobva az utcán, hogy nem tud közönyösen elmenni mellettük. A tárgyaknak ezt a szélsőes körforgását is a pusztuló világ egyik körtünetének tartja. És úgy védekezik ellene, ahogy tud.

Ez is olyan probléma az életében, amellyel szemben, be kell ismernie, tehetetlen. A tehetetlenségéhez némi büntudat társul. Már nem tud büntudat nélkül ránézni a lassan lakhatatlanná váló lakására. A világtendenciákkal való szembe-
fordulásnak ára van. Mások másként élnek, és biztosan elítélnék azt, ahogyan ő él. Ő sem elégedett az életkörülményeivel, de az általános trendet, amely a tárgyak idő előtti szemétre vetését sürgeti, még kevésbé tudná követni.

Talán ma ellátogat Somához. Állandó társasága nagyjából egyetlen emberből áll, Lomházi Somából, akivel évek óta kimerítő eszmecsereket folytatnak. Többnyire a nőkről van szó, mely témában meglehetősen eltérő álláspontot képviselnek. Quasaro igyekszik a valóságtól kissé elszakadt barátját beavatni az ismerkedés fortélyaiába. Például, hogy ne akarjon készen kapni mindent, mint a boltban, ahol csak rámutat valamire, és már övé az áru. Ne higgye azt, hogy az áhított nőt is dobozban megveheti használati utasítással, lehetőleg garanciával. Eközben mindketten tudják, hogy ezek az intelmek semmilyen hatással nem lesznek Soma jövőjére, aki évek óta bezárkózva él, és esze ágában sincs kilépni a zavaros viszonyokkal teli külvilágba. De a beszélgetéseik nem is azt célozzák, hogy bármit megváltoztassanak az életükben. Éppen ellenkezőleg. A léleknek szüksége van egy helyre, ahol állandóságra lel. Ahol mindig minden a régi, ahol a beszédnek nem az értelme a fontos, hanem a dallama.

Ez a dallam az ő közös szignáljuk, megszokták, ismerik, szükségük van rá. A barátságuk ezért megingathatatlan. Bármi történik is velük, ők végül mindig ott találják magukat a megszokott szoba megszokott asztalánál, kedvenc témájukról csevegve.

Soma a nőkön kívül még sok mindentől fél. Elsősorban a pókoktól. Amikor a

szüleitől kapott új autóján Quasarával próbaútra indultak, a forgalom kellős közepén vérfagyasztóan felüvöltött, és mindkét kezét görcsösen a háta mögé rejtette. Ámokfutásuknak a sztráda egyik gyanútlanul merengő fája vetett véget. Ahogy Quasaro magához tért az alig felismerhető autóban, kérdőn fordult a barátjához. Az néma iszonyattal meredt a műszerfal egyetlen épen maradt pontjára, ahol egy közepes méretű pók hintázott vékony lábain. – Ott!

A nők terén mindig is Quasaro volt az aktívabb. Tapasztalatszerzés céljából hosszadalmas eszmecseréket folytat magányos női lelkekkel az internet párkeresein. A személyes találkozásokot viszont egy ideje kerüli. Egészen pontosan azóta, amióta a megbeszélte találkozóhelyen a rejtélyes vallomásokat küldözgető leányzó helyett egy éltes asszonyság jelent meg, hogy kíváncsi már, kivel levelezget olyan lelkesen a leánya. Ő bizony szeretné magának jól megnézni azt az illetőt. Quasaro, miközben földbe gyökerezve állt, nem tudott megszabadulni egy rettenetes víziótól. Mi van akkor, ha ő nem is a lánnyal levelezett eddig, hanem az anyjával? Elképzelte, ahogy ez az izgatottan hadonászó, vékony ajkú nő elmentmondást nem tűrő arccal diktálja a gép fölé görnyedő, vézna lányának az elfojtott erotikával teli üzeneteket. Elhatározta, hogy ezek után óvatosabb lesz, mielőtt előbújik az internet oltalmazó rejtekéből.

Quasaro feltehetően nem az az ember, akit a nagyravágyó anyák megálmodnak a lányuknak. Cselekedeteinek indítékai általában nem teljesen átláthatók a köznapi emberek számára. Néha még önmaga számára sem. Ezt az Izidorral való esete is bizonyítja. Izidor akkor még nem volt Izidor, csupán egy fekete kandúr, akit Quasaro gyakran látott, ahogy a lépcsőház felé igyekezvén végigbandukolt a körfolyosón. A macska az egyik konyhaablak párkányán ült, és a mancsával ütemesen kapargatta az üveget. A pofája kimondottan aggodalmasnak látszott. Arról a lakásról azt tartották, hogy egy ördögi nő lakik benne, aki rendszeresen veri a magatehetetlen férjét. Az idős férfihoz állítólag csak azért ment hozzá, hogy megszerezze a nyugdíját. Időnként rettenetes csetepaték zaja hallatszott ki a gangra. A pénz, mint a házban beszéltek, itatra kellett a nőnek, aki már olyan keményen ivott, hogy bármit megtett volna egy korty pálinkáért. Azt is mondták, hogy a nő agyával valami baj lehet, mert józanul is úgy ordít mindenkivel, mint egy örült. Úgy is hívták, hogy örült Rozi. Quasaro nem törődött a ház pletykáival, de a kandúrt kifejezetten sajnálta. Rossz volt látnia, ahogy naphosszat kitaróan karmolássza az üveget, és semmi reménye a szabadulásra. – Csapdában vagy barátom – mondta neki. – Nem segíthetek. – Azután egyszer nagy zajt hallott a folyosóról. Mindenki ordította. Tűz van. Jaj istenem. Az örült Rozi meg a férje bent vannak a konyhában. Quasaro átfurakodott a tömegen és egy rúgással betörte az ajtót. A nő a padlón feküdt, a férfi a tolószékben ült. A gáztűzhely mellett már lángolt minden. Quasaro a macskát kereste. Az most is ott kuporgott, ahol eddig, csak még kétségbeesettebben kaparta az üveget. Quasaro gyorsan felkapta és kivitte a gangra. Aztán a tolószékes férfi következett. Majd legvégül a magát eszméletlenül leivó nő, akit a karjánál fogva sikerült még időben kivonszolni.

Az egész történetből csak a macskára emlékezett később. Meg a lakók ordítására. Érdekes, a fekete macska nem ellenkezett, amikor magához ölelte. A szőre fényes volt, a szeme sárga és nagy. Minek ezeknek ilyen szép macska – gondolta Quasaro, akit ezután egyöntetűen hősnek tartottak a házban. A cécó végén

valaki azért bátoritanul megkérdezte. – Mondja, fiatalember, miért a macskát mentette ki elsőnek? – Erre nem tudott mit válaszolni. Egyedül az lett volna a korrekt válasz, hogy a macska őszintén érdekelte, a többiek esetében pedig csak gépiesen tette a dolgát. Lehet, hogy elsősorban a macskáért törte be olyan határozottan az ajtót? Ez a lehetőség is felsejlett benne, ezért kissé kényelmetlen érzéssel fogadta a lakók gratulációit.

Quasarót idegesíti, hogy barátja mennyi értékes tárgyat dob ki, amelyeknek még jócskán hasznát vehetné. Ő a tárgyak újrahasznosításának az eltökélt híve. Tudja, az ember természeti világa pusztulóban van, és személyesen csak annyit tehet ez ellen, hogy lassítja a folyamatot. Amint Somának már többször kifejtette, élete egyik fő célja, hogy a leghalványabb ökológiai lábnyomot se hagyja maga után. Ezért a lakását szinte teljes egészében az utcáról rendezte be. A hűtőszekrénye, a könyvespolcai mind valamelyik lomtalanításból származnak. A külvilágban járva éles szemét egyetlen apró részlet sem kerülheti el. Ahogy Somának mondta, az emberek elfelejtettek látni. Csak azt látják, ami előre be van programozva az agyukba. Különböző vakok. A múltkor éppen felnyitott egy üres kukát az udvaron, és mielőtt a szemeteszsákját beledobta volna, lenézett az aljára. Nem tudta, jól látja-e, amit lát, de azért vaktában lenyúlt érte a mélybe. A mocskokból felhozott papírdarab egy alig felismerhető tízezres volt. Hihetetlen, de odalent, a kuka szeméttelvében nedvességtől összeragadt papírpénzek feküdtek. Alig látszottak, mert rátapadtak a lucskos aljzatra. Óvatosan kiemelte, azután lemosta és hajszárítóval megszáritotta őket. Az eredmény káprázatos lett. Nyolc darab ropogós tízezres feküdt előtte az asztalon. Első örömeiben elhatározta, hogy megtartja a bankókat emlékül. Be is csúsztatta őket egy könyvbe. Egy darabig hősiiesen rájuk se nézett, el akarta felejteni, hogy valahol ott vannak a lakásban. A titkos tartalékok meglelte önbizalmat ad, a nagy szerencséje pedig megérdemli, hogy megőrizze az emlékét. Csakhogy Quasaro életében visszatérően eljönnek azok a bizonyos nehéz idők. Előbb-utóbb beköszöntenek és nem ismernek irgalmat. Mivel, úgy is mondhatjuk, szabadúszóként dolgozik, ha éppen dolgozik, sosem tudhatja, hogy mit hoz a holnap. A bevételei minden pillanatban elapadhatnak. Amikor már a kamraként használt konyhaszekrényében sem talált semmi ehetőt, és két napja csak szikkadt kenyérvégeken élt, az egyik tízezrest fájó szívvel felváltotta egy élelmiszerboltban. Később újra megszorult, és némi vívódás után felváltotta a másodikat is. Ma már üres a könyv. Quasaro azzal vigasztalódik, hogy a pénzek felújítása igazi profi munka volt. Valóban, a pénztárosok semmit nem vettek észre. Somának már úgy adta elő a dolgot, hogy ő csak újrahasznosította a papírt. Kihagyva a nagyipari érdekeltiséget, közvetlenül a szemétből csinált pénzt. Soma mindig jól mulat a barátja történeteiben. Ő maga gyakran még arra is lusta, hogy kivigye a saját szemetét a kukáig. A szemeteszsákok halomban állnak az udvarán. A kóbor macskák nagy örömeire.

Quasaro eltűnt. Egész társasága, konkrétan Lomházi Soma, kétségbeesetten keresi.

Az igazság az, hogy mások is keresik.

Eddig nem említettük Quasaro szerteágazó, távoli nőkapcsolatait. Bizonyos leányzókat a múltból. Mert Quasaro, mint tudjuk, senkit és semmit nem dob el. Az egykor hozzácsapódott lelkek valamilyen módon részévé válnak az életének.

Eltűnnek, majd felbukkannak, de közben lankadatlan érdeklődéssel figyelik Quasaro számukra sosem közömbös ténykedéseit.

A mostani hír váratlan és botrányosan felzaklató.

Leginkább, amikor az eltűnés oka is köztudottá válik.

A szereplők értetlenül merednek maguk elé.

Ezt azért nem várták volna.

Ilyen hirtelen. Csak úgy.

Mi jöhet még?

Annyi baj éri úgyis az embert. Hát kell ez most nekünk?

A hír éppen a maga banalitásával sebzi meg legmélyebben a magányos lelkeket:

Quasaro szerelmes.

Aki a hírről a leghamarabb tudomást szerez, az Bermuda88. Bermuda88 neve az internetes párkeresők kevésbé fantáziadús fedőnevei közül való, nem úgy, mint Quasaróé, aki önfejlesztő programozóként annyira otthonosan mozog a virtuális univerzumban, hogy a valódi nevét már szinte el is felejtette. Azt viszont jól tudja, hogy az ottani nevének a jelentése: kvázi csillag. Egy olyan óriási fénykibocsátó jelenségről van szó, amelynek a közepén egy irdatlan vonzerejű fekete lyuk tátong. A csillagászok szerint a kvazárok hatása egész galaxisrendszerekre kiterjed, de valódi működésük az őket elfedő gázok és ködök miatt nehezen fel tárható.

Amikor Quasaro először találkozott Bermuda88-cal, a nő halvány rózsaszínű miniruhát viselt, és a kezében hasonló színű drasztétáskát szorongatott. (Quasaro így emlegette később ezt a kerek, apró táskát, amelynek édeskés nőiessége sehogyan sem illett a nő robusztus testalkatához.)

Ahogy a reménytelen beszélgetési kísérletekbe belefáradt Quasaro hirtelen magához ölelte a nőt, megdöbbenve észlelte, hogy micsoda izmos hátat ölel. A nőnek olyan hátizmai voltak, hogy hihetetlennek tűnt, mit keresnek ezek a hatalmas izmok ebben a plázaciáknak szánt ruhában. Quasaro egyetlen hazakísérésre gondolt, aztán maga sem tudta hogyan, a lány ágyában találta magát. Érezte, hogy sodródik, de nem volt szíve elrontani a lány örömét. A lány úgy örült Quasarónak, mint egy kisgyerek, Quasarót egy olyan magasabb rendű világ küldöttének tekintette, amelybe ő eddig soha nem léphetett be. Igyekezett kiélvezni az új barátjával töltött idő minden pillanatát. Quasaro rá irányuló figyelme megtanította arra, hogy nagyobb tisztelettel tekintsen önmagára. Ahogy összeölelkezve feküdtek az ágyon, Quasaro észrevette, hogy a nő álmában nevet. Felébresztette, és mintha semmi nem történt volna, a nő csak nevetett tovább. Quasaro még soha nem tapasztalta, hogy a jelenléte ilyen fergeteges örömet szerzett volna bárkinek is.

A nő kicsiny lakása fel volt osztva tiltott és szabad területekre. A tiltott területeket láthatatlan vonal választotta el a szabadon használható területektől. Quasaro, amikor ott aludt, igyekezett betartani a lakásban való közlekedés bizonyult szabályait, de az nem mindig sikerült neki. Például a nő rendszeresen tornázott, és a tornaszőnyegére idegen láb nem léphetett rá. Voltak egyéb tiltott területek is, amelyeknek a rendeltetését Quasaro már nem is próbálta megfejtetni. A nő görcsösen ragaszkodott az élete kialakult rendjéhez, ebből a rendből biztonságot merített. – Tartsd meg a rendet, a rend megtart téged – mondogatta. De

alapvetően az ágyban érezte jól magát, ahol a testét végre átadhatta a fiúnak, aki ilyen tömör testet még életében nem ölelt. Quasarót meglepte, hogy a nő a maga rögeszmés szokásaival együtt milyen jól megvetette a lábát a körülötte zajló világban. Egyik fő szenvedélye az volt, hogy állandóan kereste a bolti akciókat és kiárusításokat. Mindent a lehető legolcsóbban akart megvásárolni. Ha csak egy kis hibát talált az árun, azonnal visszavitte. Az üzletekben többnyire már ismerték, reménytelennek tartották vitatkozni vele, gyorsan megadták, amit kért, ő meg diadallal vonult haza a zsákmánnyal. A különféle zacskók már hegyekben álltak a szegényes garzon sarkaiban. Kiderült, hogy a zacskókat is gyűjti, az újabb reklamációs ügyek újabb zacskókkal gyarapították a gyűjteményét. Quasaro, bármit tett is a nő, bármilyen kicsinyesnek látta is az üzletekkel folytatott csatározásait, mégis csodálattal nézte ezt a szűk szabályok közé szorított életet, amely nem szóródott szanaszét, ahogy az övé, hanem rendezett és átlátszó volt, mint a kristály.

Sétáikon a rózsaszínbe öltözött, tagbaszakadt leány után sokan megfordultak. Ez Quasarot nem különösebben zavarta, habár a drázsétáskát idővel mégis sikerült lekönyörögnie a nőről.

Bermuda⁸⁸ egy irodában dolgozott. Amikor a munkahelyén először kellett levonulnia a lépcsőn, a nagy feltűnésre való tekintettel inkább a hátsó kijáratot választotta. Tényleg nem mindennapi látvány volt a tapadó miniszoknyája alatt feszülő combjaival. A vállizmai majdhogynem szétrepesztették a könnyű selyemblúzáat. Olyan vállalai voltak, hogy a hozzá képest csenevésznek tűnő fiúk zavartan kerülték ki az utcán. Quasaro szerint a sportteremben, ahová verekedni járt, rettegve várták, kinek lesz a partnere, mert nagyokat ütött, és fáradhatatlan volt, akár a gép.

A kicsiny irodában, ahol a telefonokat kezelte, néha rászóltak, mert váratlanul lefüggönyözte az ablakokat, és buzgón tornázni kezdett. Erős izzadságszaga zavarta a váltótársát, aki komputerkezelő volt a cégnél, idegesen pislogó, allergiás fiú, és sehogy sem tudott szót érteni ezzel a rózsaszínben virító izomnövel. De Quasaro még akkor is imádta kedvesének izzadságszagát, amikor megmondta neki, hogy elhagyja. Később tanácsokkal látta el a lányt, hogy ne járjon olyan fiúval, mint például a cukrászfiú, aki már az első nap kifogásolta, hogy a lánynak miért oly kicsinyek a mellei, talán eltornázta őket? Quasaro arra tanította a lányt, hogy sose járjon azzal, aki nem fogadja el őt úgy, ahogy van. Quasaro annak idején sokat faggatta kedvesét, hogy ha nem órá várt volna rózsaszínű drázsétáskáját szorongatva, ha másvalaki jött volna el a randevúra, és az is ilyen kedves lett volna hozzá, akkor azt is ezzel a rabszolganő imádatlaltal vette volna-e körül, mint Quasarót. De a lány csak mosolygott, mert nem értette, hogy Quasaro arra kíváncsi, hogy a maga egyediségéért szerette-e meg őt, vagy csak azért, mert talált valakit, aki hihetetlenül gyengéd hozzá, és ha elkíséri az edzésre, akkor oda lehet dörmögni a társaknak, főként a lány idegenkedve mustrálgató férfiakkal: – A barátom.

– Nekem van barátom – jelentette ki elszántan még akkor is, amikor Quasaro már hetek óta csak azt magyarázta neki, hogy ők ketten miért nem illenek össze. Quasaro tudta, hogy a lány még most is megközelíthetetlen, mennél többször és több oldalról magyarázza el neki, hogy hiába minden, a lány zacskógyűjtési mániájában nem tud osztozni, mint ahogy a lány sem tud osztozni az ő örökös kó-

szálási vágyában, és ha mégis kimennek végre a szabadba, akkor olyan érzése van, mintha egy több tonnás páncélcocsit volna maga előtt, és azzal próbálna spontánul siklani rejtett ösvényeken. A lány, ha megkörnyékezte valaki, ugyanúgy lesütötte a szemét, és még dacosabb torokhangon vetette oda – Mit képzelsz? Nekem van barátom.

Quasarót felkavarta ez az oktalan hűség.

A Quasaro körüli vészterhes csendet még súlyosabbá teszi a fiúval meghatározhatatlan viszonyban lévő Nekeress! sértődött hallgatása. Nekeress! bár óvakodik bármilyen véleménynyilvánítástól, komoran figyeli a fejleményeket. Kellemetlen érzéssel gondol a saját nemrég felszedett barátjára, akit oly nagy ovációval jelentett be Quasarónak, de máris zavarja a srác rigorózus rendmániája.

Nekeress! legnagyobb baja, hogy minden látszat ellenére nem hisz önmagában. Egyedül Quasarónál képes megfélekezni erről. Quasaro a lányt a macskákhoz hasonlítja, amelyeknek elbűvölő önzéséhez már gyermekkorában hozzászokott. Quasaro, saját bevallása szerint, leginkább a macskák között érzi jól magát, az emberi világ túl megterhelő a számára. Tetszik neki, hogy ezek a könnyedén surranó állatok mindmáig ellenálltak az ember háziasítási törekvéseinek. Úgy élnek az ember közelében, hogy közben a saját életigényeikről sem mondanak le. A macskáknak már a látványa is elégedettséggel tölti el. Ezért bár szidja Nekeress! pontatlanságát, aki ha elindul Quasaróhoz, csak nagy ritkán ér oda, mert közben dolga akad, elfelejti, hogy mit akart valójában, valaki elhívja, vagy éppen más-hoz támad kedve, ugyanakkor Quasaro tudja, hogy a macskák öntörvényűek, és amikor Nekeress! végre megérkezik, akkor Quasaro élvezzi a lány fesztelenségét, csak ő tud úgy jelen lenni valahol, mintha nem is lenne ott. Néha cirkuszol. Quasaro, baszki! Üres a hűtő. Nem igaz, hogy megint nem vásároltál be. Hihetetlen. De Quasaro tudja, hogy ez csak a szokásos bemelegítő purparlé, amelyet a lány a következő pillanatban már el is felejt. Nekeress! úgy, ahogy van, leveti magát az ágyra, és máris mély álomba merül. Quasaro pedig gyönyörködik lapos orrában, mulatságosan öntelt állában és a háromszög alakú arcában, amely éppen olyan magáért valóan tökéletes, mint a macskáké, amikor a meredten figyelő szemükön oldalról átsüt a nap.

Nekeress! most jön rá, hogy milyen fontos a számára Quasaro, amikor veszélybe kerül ez a köznapi mértékkel nem mérhető barátság. Ha fekszik az ágyon, elég a farmernadrágos fenekének egyetlen rántásával jeleznie, hol kívánja, hogy Quasaro megmasszírozza. Vagy amikor bugyiban, melltartóban jön-megy a lakásban, és tombol, hogy mennyire utálja magát, legszívesebben törnézúzna, gyűlöli az egész világot, ki győzi majd meg arról, hogy a teste gyönyörű, a kedve meg mindjárt megjavul, csak maradjon már nyugton egy percre. Quasaro fényképeket készít róla, még a legádázabb arcáról is, amikor pocskondiázza önmagát, és a fényképek jók lesznek. Nekeress! lassan megnyugszik, látja magát, lejtős homlokát, busa szemöldökeit, és el kell ismernie, valóban hasonlít az arca a macskákéra. Újabb fotókat csináltat magáról Quasaróval, aki szereti őt fotózni, mert a Nekeress!-ről készült felvételek erőteljesebbek, nem olyan semmitmondóan talányosak, mint általában a fényképek, amelyeken az emberek feszes arccal várják a fényképezőgépet kattánását. Nekeress! kívül hordja a lelkét, ezért Quasaro

minden fotója jól sikerül róla. Nekeress! azon töpreng, mit tenne, ha meglátná Quasarót új választottjával az utcán. Biztosan villámgyorsan elmenekülne, vagy meglapulna a legközelebbi kapualjban.

Quasaro szerelembe esésének lehetősége legjobban barátját, Lomházi Somát aggasztja. Már érzi, közeledik a minden hónapban esedékes nagy letargiája, és olyankor hiába vásárol különleges dobokat és ritka, egzotikus hangszereket, hiába halmozza fel őket egy üres szobában, hiába tapasztja be a kis ház összes ablakát kartonpapírral, semmi nem segít akkor már. Csak egyvalami. Kell egy végtelen türelmű barát, akivel elüldögélhet egy asztalnál, akár valamelyik gyorsétteremben, és az a valaki senki más nem lehet, mint Quasaro.

Lomházi Soma jelenleg a tétényi kis ház kertjében téblábol, és a macskákat figyeli. Valamiért ideszoktak a macskák a diófa alá, és azóta egészen elviselhető lett az élete. Kevesebbet unatkozik. A macskák voltaképpen Quasaro kedvéért jelentek meg a kertben, őt észre sem vették, mint ahogy Quasaro nélkül ő sem vette volna észre őket. Mostanra a kapcsolata a macskákkal stabilizálódott. De megmaradt a kölcsönös távolságtartás szintjén.

Soma, ezt nagyon kevesen tudják róla, zeneszerző. Olyan zenéket ír, amelyekben a hangoknak nincsen pontosan meghatározott helye, s ezért a dallamokat csak azok tudják követni, akik számára ez a lebegő, önmagát örökösen felülíró zenélés élvezetet okoz, vagyis a különleges kiválasztottak. Soma szerint ez így van jól. Mert a pillanat szülte dallamok úgyis elszöknek az éterbe, nem kell őket arra kényszeríteni, hogy földi nyomokat hagyjanak maguk után. A hatásuk éppen az egyszeriségükben van. Legalábbis Soma így képzelem. Soma ízlésének minden létező hang túl konkrét, így attól fél, hogy ezek a köznapian egyértelmű hangok csúfot űzhetnek a végletekig átszellemült zenei álmodozásaiból. Munkálkodásának eredményeképpen a zenéje annyira kifinomult, hogy már csak az essenciája lett mindazon elképzelt világra, amelyekkel Soma amúgy is már régen átlépett a sejtések és képzelődések világába. Quasaro megkérte, hogy csak egyszer játssza le neki a zenéjét, de Soma azt válaszolta, hogy ezt a zenét rajta kívül úgysem értené meg senki. Ezzel a válasszal be is rekesztette a témát. A zenéjét a komponálás egy-egy szakaszának a végén azért néha mégis kinkeser-vesen lekottázza, de egészében lejátszani még soha nem merte. Nem akar szembesülni az otromba valósággal, az elképzelt értetlenséggel, a lenéző megjegyzésekkel. Nyilván az önbizalmának a végletekig lepusztult állapota is szerepet játszik ebben. Meggyőződése, hogy nála az alkotásnak mindig együtt kell járnia valamilyen gyötrelmes szégyenérzettel, amely részben abból a kétségbeesésből ered, hogy a zenei ideáit sosem tudja tökéletesen megvalósítani. Ettől a szégyenérzettől egyedül úgy menekülhet meg, ha a művét névtelenül felajánlja a világ-mindenségnek.

Quasaro barátja most éppen a kettőjük barátságáról gondolkodik. Bár ez inkább csak valamilyen meghatározhatatlan merengés.

Somának bőven van ideje a gondolkodásra. Tőle nem várja el már senki, hogy úgy tüsténkedjék, mint az apja például, akiről mindenki tudja, hogy nagyon fontos ember, de az anyja is eléggé fontos ember, és ehhez mértelen megfelelően kemény is, akár a húga, akit mindig jobban szerettek őnála, mert megéreztek, hogy

ugyanolyan fontos emberré válik majd, mint ők. Quasaro barátja jól tudja ezt, és azt is, hogy őt már annyira sem veszik komolyan a családban, mintha egy csendes elmebeteg volna. Ezt nem mondják ki, de gyerekkora óta éreztetik vele. Néha odadobnak neki valamennyi pénzt, és ezzel letudták a kötelességüket, hogy érdeklődjenek a sorsa felől. A sikeres vállalkozócsaládban Soma selejtes emberpéldánynak számított mindig. Nem is tudják, mivel foglalkozik. Ha tudnák, akkor jönne a „na persze”. Zenét ír. Fogyasztja a papírt, áltatja magát. Végül is jobb, mintha mozdulatlanul ülne és a nyálát folyatná. Hadd csinálja.

Egyszóval Quasaro körül nagy és vészterhes a csend. Akik tudják, amit tudnak, azok a saját életüket hirtelen nehezebbnek és reménytelenebbnek érzik. Rossz belegondolniuk, hogy bizonyos események megállíthatatlanul közelednek, már halkan pereg a dob, a légtornász döntő ugrásra készül a trapézon.

Quasaro különleges érzelmi fellobbanásának megvoltak a maga előzményei. Ezt nyilván nem kötötte senkinek az orrára. Mármint, hogy szereti tesztelni az interneten megismert nőket. Szereti tanulmányozni a stílusukat, a szóhasználatukat, elmereng a helyesírási hibáikon. Egy időben hitt abban, hogy a szöveg maga az ember. Azután rá kellett jönnie, hogy ez az elmélete nem hajszálpontosan működik a gyakorlatban. Egyszer alig tudott megmenekülni egy félelmetesen jól fogalmazó pszichológusnő karjaiból. A nő már az első találkozáskor is meglehetősen furcsán viselkedett. Mosolyogva addig figyelte Quasarót, amíg az zavarba nem jött. Azt mondta, hogy számára azért nagy élmény a Quasarával való megismerkedés, mert a praxisában ritka az olyan páciens, aki ennyire menekül mindenfajta felelősségvállalás elől. Milyen unalmas már az a sok céltudatos ember. Mindegyik attól retteg, hogy nem teljesít elég jól. Üdítő végre találkozni valakivel, aki nem akar semmit, csak rábizza magát a véletlenre, legyen úgy, ahogy a sors akarja. Quasaro tudta, hogy gúnyolódik, bár a szeme tele volt erotikus kihívással. Quasaro nem szerette, ha a lelkét elemzik, különösen, ha ezt egy olyan nő teszi, akivel semmilyen hosszabb távú terve nincsen. A nő arca az anyja egyik könyvtáros barátnőjére emlékeztette, ráadásul a túl nagy mellei kifejezetten taszították. A súlyosan ingó mellek az agresszíven előreugró mellbimbóikkal megmagyarázhatatlan félelmet keltettek benne. A nőiségnek ez a különösen hangsúlyos jelenléte zavarba hozta, mintha egy filmet olyan közelről kellene néznie, hogy a szereplőknek még a felnagyított pórusait is látja. A nő hol szidta, hol elragadtatott jelzőkkel illetve a fiút, izgatónak tartotta a kamaszos külsejét, meg azt a nemtörődömséget, ahogy a saját vonzó tulajdonságait kezelte. Bölcs fölénye kifejezetten idegesítette Quasarót, mert érezte, hogy ez csak póz, amely arra szolgál, hogy a nő mennél jobban befurakodhasson az életébe. Még senkitől sem kapott golyóstollal írt leveleket. A nő minden héten küldött neki egyet. Quasaro nem tudta mit kezdjen a levelekkel, amelyek mégiscsak kézírással íródtak, és ez a tény valahogy felértékelte és egyedivé tette őket. Akár akarta, akár nem, a levelek lassan a személyes tárgyaivá váltak. Folyton ott hányódtak az asztalán, és minduntalan a szeme elé kerültek valahonnan. A nő hajlékonyan fogalmazott, és olyan bizalmas stílusban, amelyet Quasaro a kettőjük viszonyát illetően egyáltalán nem érzett megalapozottnak. A leveleket ezért sosem olvasta végig, de egyes részleteik mégis valahogy bennragadtak az agyában. A nő azt írta, rájött, Quasaro

örökké az élet keresztútjainak a metszőpontján áll, és nem tudja, melyik utat válassza a céljai eléréséhez. Azért vesztegel egy helyben, mert attól fél, hogy egyetlen választással elveszítheti a többi választási lehetőségét. Neki mindig az egész kellene, ezért inkább nem indul el semerre. Quasaro gyerekkorában szeretett behallgatni a telefonkagylóba, amikor a megszakadt beszélgetések szüneteiben mindenhol áradtak felé a titokzatos zörejek és hangfoszlányok. Hallgatta a világ zaját. A szobája falán még ma is ott a firkákkal teli lap, amelyre mindig rárajzol egy újabb vonalat, s a firkák lassanként mozgalmas grafikai egészé állnak össze. Igen, őt mindig a teljesség érdekelte. De ha a nő esetleg arra célozna, hogy ő lenne az a bizonyos helyes választás, és őérte kellene Quasarónak feladnia a szabadságát, akkor nagyot kell csalódnia.

Amikor végre lélegzethez jutott, egy saját készítésű gyurmaszobrot küldött a nőnek. A nő ellágyultan köszönte meg az ajándékot. Ez a reakció meglepte a fiút, mivel az amatőr igyekezettel megformázott szobrocška hatalmas keblű némbert ábrázolt, akinek a talpai alatt egy eltaposott férfitest hever. A nő azt írta válaszul, hogy becsüli a kreativitás minden formáját, és hogy Quasaro az ajándékával megnyerte a szívét. Quasaro megállapította, hogy a nő sebezhetetlen, mert minden reá irányuló kritikát hajlékonyan ki tud kerülni a szavaival. Ekkor tőle szokatlan nyerseséggel lezárta ezt a rövid viszonyt. Válaszul még több golyóstollal írt levelet kapott, amelyek külön életet éltek az íróasztalán. Felbukkantak, majd újra eltűntek. Mintha gunyoros elemzéseikkel továbbra is részt kívánnának venni Quasaro életében.

Most viszont teljesen tanácstalan.

Eddigi gyakorlatában először találkozik olyan esettel, amikor a tesztjeivel nem megy semmire. A párkeresőn legújabbán megismert lány, Kőmadár, nem tesztelhető. Ha valakinek a természete tökéletesen más, mint a miénk, akkor nincsenek szempontjaink a teszteléséhez. Ez a lány igazából nem illik a párkeresők világába. Erre Quasaro hamar rájön. A lány mondatai nem túl eredetiek, de mégis van bennük valami, amiért újra meg újra elolvassa őket. Rövid, voltaképpen ügyetlen mondatok, de élet van mögöttük. A lány távol áll attól, hogy elmerüljön az írás ígézetében, inkább üzeni akar a szavakkal, keres valakit, aki a szavakon átgázolva győzedelmesen eljut hozzá. Annyi mindent leírnak a különböző internetes felületeken, Quasarónak már elege van a sok grafomániás nőből, aki a saját képzelgéseinek rabjaként teljesen elveszítette a kapcsolatát a valósággal.

Webkamerán át nézik egymást. Most először élőben a hosszas levelezés után. A lánynak a szokásosnál hosszabb arca van, és fogszabályozója. Amikor oldalt fordul, meglátni a nagy, előreugró orrát. Az egész lány komolynak tűnik. A mosolya is komoly. Smink nincs rajta. A haja vékony lófarokban összefogva. Cipzáras, a nyakánál nyitott melegítőben van, ha igaz, mert csak mellközépig mutatja a kamera. Quasaro nem tudja, mit mondjon neki. Túlságosan meg van rendülve. Hogy kerül ide ez a lány. Olyan egyszerű és természetes. A lány köznapisága elbűvöli. Ez a lány benne van abban a józanul létező világban, amelyből magát mindig kirekesztettnek érezte. Ez egy teljesen normális nő. Egészen hihetetlen, hogy egy ilyen lány érdeklődik iránta. Mit kérdezzen tőle.

– Te most hol vagy?

– És te?

– Én otthon. – Quasaro nem tudja, mit láthat meg a lány a körülötte lévő rendtelenségből.

– Az ott mi a hátad mögött.

– Ja ez? Csak egy firkarajz. Hülyéskedés.

– És az a sok papír előtted?

– Ezek? Számlák, még ki kell fizetnem őket.

Hebehurgyán felmutat egy számlát, amelyik éppen a kezébe akad.

– Húú. Szegény.

Quasarót felkavarja a lány hangja, amelyet most hall először. Ahogy azt mondja, szegény. A hang sokféle izgalmas jelentést hordoz. Ezek a jelentések ígéretesek, de teljesen ismeretlenek. Quasarónak nagyon sokat jelentenek a hangok. Ez a hang kislányosan közvetlen, és van benne valamilyen magabiztosan meleg zengés. Mintha a lány egy bensőséges közösséghez tartozna, ahol többen is így beszélnek. Az biztos, hogy jól ismeri a számlák nyomasztó hatalmát. Nem vetheti föl a pénzt. A háttérben mozgás támad. – Megjött a lakótársam, tudod, akiről írtam már neked. Akivel együtt kézilabdázunk. Majd beszélünk még. Most már nem tudunk. Be kell fejezzük. Mennem kell.

A monitorról eltűnik a lány feje, majd hirtelen egészen behajolva újra megjelenik. Az arca most alig felismerhető. Középujt széles lett, a szemek beszűkültek. A kamera a száját hatalmasra nagyította. A hang suttogóra váltott. – Ke-ress-meg!

A kapcsolat megszakad.

Quasaro kábán ül a helyén.

Olyan hirtelen váltott a lány. Talán csak képzelődik.

De a hatalmas száj kimerevítve ott maradt a képernyőn.

Akkor minden igaz.

A lányt nem ijesztette el a külseje. Sőt.

De mi az, hogy keresse meg. Hogy értette ezt.

Nyilván nem a párkeresőre gondolt. Akkor nem ezt mondta volna.

Hanem?

Otthon?

Ez örültség, hiszen a lány nem adta meg a címét.

Fogalma sincs, hol lakik.

Legalább a város. De még az sem biztos.

Mellesleg a lány nevét sem tudja. Vagy igen. Kőmadár. Ez jó.

Quasaro már sejti, hogy nem mindennapi kaland előtt áll. Nyilvánvaló, hogy ehhez a lányhoz nem kerülhet közel küzdelem nélkül. Meg kell találnia őt, mint a királylányt a mesében. Mintha egy filmben látott volna valamilyen hasonló egymást keresést. Ez kicsit zavarja, mert már eszébe jutott az a francia film, amely annak idején még tetszett is neki. A lány ötlete nem túlzottan eredeti, de ezen most nincs mit agyalnia. Kihívás előtt áll, és ez felpezsdíti. Az utóbbi időben kissé egykedvűvé vált. A pszichológusnő azt írta róla az egyik levelében: olyan vagy, mint az óra, amelyet a kar mozgatása tölt fel energiával, ha leteszik hosszabb időre, akkor megáll. Ezt a megállapítást elég találónak tartotta. Most újra érezte az energiát magában. A keresésben egyetlen eszköze a komputere, amelyet magától értetődő könnyedséggel használ. Na meg a logikája, amely a hosszas tunyaság után kiélelve várja a nem mindennapi feladatot. Fő, hogy higgadt maradjon. Könnyedén

be tudna jutni a párkereső adattárába, de az túl olcsó megoldás volna, kezét sem mozdítja ebbe az irányba. Nemes vadat úz, és azt az ügyhöz méltó módon kell megtalálnia. A komputer mestere nem élhet olcsó eszközökkel. Kinagyítja a lánynak a monitorán rögzített képét. Ott egy ablak. Az ablakon át látszik egy fa meg egy templom. Ezt a furcsa templomot mintha már látta volna valahol. A főváros valamelyik peremkerületében. Nagyon jellegzetes épület. Szerencse. A peremkerületeket némi türelemmel végig lehet kutatni. Erre vannak eszközei. Az ablak szöge, ahogy az épületre esik. Ez sokat elmond a ház helyzetéről. Quasaro lázasan ötletel. Összevet. Irányt vált. Nem csügged, dolgozik a megoldáson. Újra előveszi a lánnyal való csetelésének a szövegeit. Minden szót átrág. Kézilabda. Kézilabdacsapat. Annak a bizonyos kerületnek a női kézilabdacsapata. És fent vannak. Csoportkép a lányokról. Ott, hátul a második sorban.

Meg foglak találni – írja a lánynak. És nem vár választ.

EGY ÉLETMŰ TITKOS DINAMIKÁJA

Tardos Károly beszélgetése Mészöly Miklósról

Tardos Károly: – Hogyan kerültél kapcsolatba Mészöly Miklós munkásságával?

Szolláth Dávid: – Régi história. Az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán kezdtem a felsőoktatást, és az egyik szemináriumi dolgozat feladata az volt, hogy a modern 20. századi próza hogyan használja föl a Bibliát. Ez volt a téma, és volt egy olvasmánylista. Akkoriban nagyon bele voltam bolondulva Thomas Mannba, a *József és testvéreit* akartam, ide nekem az oroszánt is alapon, már többször olvastam. De közeledett a szemináriumi dolgozat leadásának a határideje, úgyhogy föladtam, és megnéztem, hogy az olvasmánylistán melyik a legrövidebb mű. Ez Mészöly Miklós *Saulusa* volt, és az rendkívül megtetszett akkor. Írtam róla valami kezdetleges szöveget. Akkoriban jelent meg egymás után Mészölytől a *Hamisregény*, a *Családáradás* és Thomka Beáta Mészöly-monográfiája is.

– *Ez a kilencvenes évek közepe.*

– Igen. A *Saulus* volt persze a fő cél, de azért ezeket is elolvastam. A *Hamisregény* volt az első Mészöly-mű, amelyet olvastam, nem is a *Saulus*. Egészen eredeti gesztusnak találtam, hogy valaki újraollózza, és -ragasztja a saját életművét. Természetesen a *Saulus* is elkapott, de igazán tetszett a *Családáradás* is, meg Thomka könyve. Tudtam, hogy egyetemre akarok menni, és akkor tudtam meg azt is, hogy Thomka Beáta a pécsi egyetemen tanít. Ezek nyomán mentem át a pécsi egyetemre, ami jó döntésnek bizonyult, mert egyik legfontosabb tanárom lett a következő években.

– *Hogyan érett meg benned a szándék, hogy monográfiát írjál, és hány évet tettél bele?*

– Nem akartam monográfiát írni, mert láttam, hogy ez egyrészt roppant nagy feladat, másrészt a műfajnak vannak csapdái. Az egyik szerintem az, hogy a teljességet ígéri, aminek nehéz megfelelni. Hogy minden művet minden szempontból körbejárj, a teljes recepciót alaposan kézben tartsd és elemezd, de ne vessz el a részletekben, ez ijesztően nagy feladat volt. Csak Nagy Boglárka, az én kiváló szerkesztőm, aki ráadásul az egyik legjobb Mészöly-filológus is, ragaszkodott hozzá, hogy ne Mészöly-tanulmánykötetet, hanem monográfiát hozzak a centenáriumra a Jelenkor Kiadónak. Még időben szólt, volt körülbelül két és fél évem, hogy a meglévő anyagból ne tanulmánykötetet, hanem monográfiát készítek. Összesen körülbelül tíz év munka van benne, de széthúzva huszonegy-huszonkét évre. Miközben azért sok minden mással is foglalkoztam, James Joyce-szal, a magyar kommunista és baloldali irodalmi gondolkodással, folyóiratot szerkesztettem, satöbbi. Kicsit cinikusan hangzik, de a pandémia nekem jól jött, mert úgysem tudtam volna mást csinálni, mint ülni és dolgozni, bár rosszul is jött, mert nem volt könyvtár. Hát így született.

– *A teljesség igényének szempontja mellett milyen egyéb fontosabb kihívások voltak?*

– A szerzői monográfia nagy presztízsű műfaj, amelynek van saját normakészlete, elvárásokészlete, hogy mi mindenről kell szólnia, hogy kell szakszerűnek és hogy kell befogadhatónak lennie. Ha egy kiadó vállalkozik egy monográfia kiadására, akkor azt is szeretné, ha az eljutna az emberekhez, és nem csak harminc szakmabeli vitakozna róla. Tehát, hogy egy szakdolgozó diáknak, egy portfóliót készítő magyartanárnak épp olyan befogadható legyen, mint teszem azt egy irodalombarát urológusnak. Szerintem irodalomtörténeti szolgáltatásnak kell felfogni: én azért kapom a fizetésem, hogy elolvassak sok mindent, amire másnak nincs ideje.

– Mennyiben tűnt fontos szempontnak, hogy azt a poétikai sokféleséget, amely, mint írod, Mészöly Miklós munkásságára egyidejűleg is jellemző volt, valahogy egyazon elméleti kereten belül rendezd el?

– Ez már nem általában véve a monográfia mint műfaj nehézsége, hanem kimondottan Mészölyvel kapcsolatos probléma. A monográfia ebből a szempontból Prokrusztész-ágnak tűnt eleinte, mert Mészöly olyan szerző, aki egészen eltérő formanyelvek szerint alkotott jelentőset, és nagy bajban lennék, hogyha ezt a sokféleséget az én nézőpontom, akár öntudatlan elfogultságaim szerint redukálnám. Sokat törtem a fejem, hogy lehetne olyan nézőpontokat keresni, amelyek mentén megmarad a sokféleség is, ugyanakkor nem esik szét a monográfia. Ezért lett volna nekem sokkal kényelmesebb a tanulmánykötet.

– Ott nem kell felelni azért, hogy ez egy műegész legyen. De azért itt a kronológiai rendet kicsit csak megbontottad.

– Épp ezért megbontottam a kronológiai rendet, igen. Erre nem hivatkoztam a könyvben, de titokban nagyon örültem annak, hogy Mészöly azt mondta – a *Párbeszéd*kísérletben Szigeti Lászlónak –, a kronológia bezár, a nem kronologikus előadásmód pedig fölszabadít. Na, mondom, ha Mészöly ezt mondja, akkor nekem is szabad.

– Az is kitűnik, hogy jó néhány magyar és külföldi kortárs szerzőt is idézel, e próza sokféleségéből adódóan. A 20. század második felének magyar írói közül neki azért az átlagon felül voltak külföldi mintái, forrásai, sőt, még az is érdekes, hogy a magyar szerzők nem is annyira forrásai voltak, hanem inkább már a hatástörténetéhez tartoztak.

– Erre több válaszom is van. Az egyik az, hogy egyre inkább úgy gondolom, a kultúra jelentős műveit sokkal nagyobb arányban tekintjük individuális produktumoknak, mint amennyire azok. Hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy a kultúra összjátékának is van kreativitása. Szerzői nevek alatt tartjuk a könyvtárban az irodalmat, szerzői nevek alá rendezzük az érettségi tételeket, és mentális könyvtárunkban is szerzőtől levezetve rendezzük el a műveket. Ez rendben van így, csak éppen elfedi az intertextualitás szerepét. Az intertextualitás mindig is fontos tényezője volt az irodalomnak, csak ekkoriban jön ki az árnyékból. Ekkoriban nyer létjogot vagy lesz divat. Úgy gondoltam, hogy vegyük komolyan az intertextualitást, főként egy olyan szerző esetében, akinek a szövegeiben ennek rendkívül fontos szerepe volt, és legyen nagyobb hangsúly a szövegek összjátékán. Másrészt az utóbbi húsz évben, Mészöly halála óta másokkal együtt tartottam attól, hogy Mészöly híre kicsit megkopott, és hogy esetleg nehézkes lesz az ő áthagyományozódása a következő generációkra. A centenáriumi érdeklődés erre szépen rácsáfolt, de amikor 2019–20-ban a hajrában írtam a könyvet, akkor úgy gondoltam, most esélyem van arra, hogy megmutassam Mészöly jelentőségét. És az ő irodalomtörténeti jelentőségét illetően alapvető, hogy egy olyan korban, amikor rettentően nehéz volt kortárs nemzetközi művészeti áramlatokkal találkozni, az ő műve úgy volt párbeszédképes ezekkel, mintha a vasfüggöny nem is létezett volna. És erre a generációjában kevesek voltak képesek. Másrészt a következő legalább két írógenerációban rengeteg élvonalbeli szerző van, aki mérceként vagy mesterként hivatkozik Mészölyre. Ha az irodalmat hálózatként fogjuk föl, ő kikerülhetetlenül fontos csomópont. És ezt is meg akartam mutatni ezekkel az összehasonlító elemzésekkel.

– Azért mások is olvastak nyelveken, tehát elvileg adva lett volna a lehetőségük, hogy kövessék ezeket az áramlatokat. Kérdés, hogy volt-e bennük annyi nyitottság, intellektuális érzékenység, szóval mi volt az, ami Mészölynek többletet adott?

– Igen, Pilinszky, Örkény vagy Nemes Nagy is hasonlított bizonyos mértékig Mészölyhöz ebből a szempontból, tehát nagyon is benne voltak koruk szellemi áramlataiban. Vagy Konrád György, Nádas, Tandori. De Mészöly valahogyan „szivacsagyú” volt, bármilyen szellemi hatás rendkívül könnyen ráragadt. Egészen jó volt a szimata. Amikor már utazhatott külföldre, akkor meglepően kevésből, egy-egy színpadi előadásból, egy-egy könyvből gyorsan tudott adaptálni.

– *Levette a kódot.*

– Igen, és előszeretettel kipróbált dolgokat. Ugyanakkor, amivel a korabeli marxista kritika vádolta, hogy Ionesco-követő, hogy Camus-majmoló, hogy sznob-egzisztencialista lett volna, abból semmi nem igaz, mert közben olyan erős volt a saját stílusa, hogy a kulturális, irodalmi hatások nem veszélyeztették az eredetiségét.

– *Thomka Beáta Mészöly-monográfiája 1995-ben jelent meg. Ő igazán szerényen úgy fogalmaz a bevezetőjében, hogy az egy „alternatív monografikus vázlat”. Mi minden változott azóta, ami időszerűvé tette a vállalkozásodat, azon túl, hogy te eleve jóval részletesebben, több elágazással fogalmaztad meg a monográfiád?*

– A monográfia műfaja legalábbis problematikus, ha azokból az irodalomelméleti és teoretikus alapokból indulunk ki, amelyeket a szakma az utóbbi évtizedekben elfogad. Viszont úgy tűnik, hogy az irodalmi kultúrának mégis szüksége van monográfiákra, mert kellenek a tíz-húsz-huszonöt évenkénti szintézisek, amelyek összefoglalják az addigi kutatást, mondanak valami átfogót, egy kötetben szintetizálnak valami kézzelfoghatót, tehát szükség van rájuk a kultúra normális működéséhez. Csakhogy irodalomelméletileg megroppant problémás a műfaj, éppen azért, amit az elején mondtam, hogy totalitást ígér. És nem nagyon tudok olyan kurrens és érvényes irodalomelméletéről, amelyek egy pillanatig is hinne a teljes igazság megmondhatóságában. Ebben tehát illúziókeltést, csúsztatást orront az elméleti gondolkodás. Van egy megörökölt műfaj, amelyet az irodalomtörténésznek tudnia kell teljesíteni, meg a saját irodalomelméleti szkepszise, közöttük pedig egy ellentmondás, amire sok monográfus utal is. Van, aki hajlamos ezzel megbékülni, mint például Havasréti József a Szerb Antal-monográfiájában, amely kiváló monográfia. Ő azt mondja, hogy ebben a monográfiában nem teszi kirakatba az irodalomelméletet, mert ennek nem az a feladata. Azt viszont, hogy mi a különbség vagy hasonlóság Thomka Beáta és az én monográfiám között, nem igazán tudom megmondani. Azért nem, mert a tanítványa vagyok vagy voltam, és rendkívül hálás vagyok neki, úgyhogy ezt nem nekem kellene megítélni. Egyet azért mégis mondanék. Messzemenően érezhető a szakirodalomban az, hogy Thomka Beáta könyvének mekkora hatása volt. Szerintem azzal a könyvvel jött el a pillanat, amikor a Mészölyről való beszéd az irodalomkritika területéről átlépett az irodalomtudomány területére. Így Thomka Beáta könyvének hatalmas emancipációs szerepe volt, amelyet kiválóan teljesített.

– *Nagyon erős elméleti fejezetekkel indítja a monográfiát, és rögtön beemeli Mészölyt is e kerekbe.*

– Így van. Olyan nyelvet, olyan szemléletmódot használ, amelytől egész egyszerűen más szintre, az irodalomelméleti reflexió szintjére helyeződött a Mészölyről való beszéd. Ez nem egyedül az ő érdeme, ott van Balassa vagy Kulcsár Szabó vagy számos kritikus még, például Béládi Miklós. De valahogy az ő monográfiája fordulópontszerű ebből a szempontból. Thomka Beáta másfelől sokkal inkább Mészöly kortársa volt, mint én. Jóban voltak Mészölyvel. Én Mészölyt személyesen már nem ismertem, bár a halála utáni években Alainé-nel kapcsolatba kerültem, rendkívül kedves volt velem. Egy másik szempont még a monográfiák különbségét illetően, hogy engem kifejezetten érdekel a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak kultúrpolitika-története, az irodalompolitikai meccseik, manipulációik, a megfigyelések, a besúgók, a jelentések, azt a generációt pedig, akinek az életéből több évtized ráment a múlt rendszerre, azt érthető okokból ez kevésbé érdekli, és szeretné inkább eltolni magától. Thomka Beáta például így a fontosabb kultúrpolitikai vonatkozásokat elmondja, de nem tartja érdekes szempontnak, míg én igen.

– *Melyek voltak a fogalmi hálód kialakításában a legfontosabb szempontok? Írod, hogy minél komplexebben próbáltad ezt strukturálni, merthogy például pusztán egy integratív-dezintegratív kerettel önmagában még mindig korlátoztad volna e sokrétű életmű összetettségét. Így kiterjesztetted ezt egy álintegratív-áldezintegratív dimenzióval is, és e négyes kategóriarendszerhez hozzátetted*

tél a még finomabb distinkcióra módot nyújtó tizenöt-húsz változót, amelyek mentén még tovább lehetett differenciálni az egyes művek integratívabb vagy dezintegratívabb jellegétől függően.

– Mészöly életművében a művek különböző formanyelveket használnak: van, ami a tárgyiaságával hat az olvasóra, van, ami az abszurd eljárásokkal, van realista, van még szociografikus is, a *Szárnyas lovak* kötetben például. Amiről leginkább ismerjük, az a realista típusú elbeszélés mód folyamatos megbontása. Eközben Mészöly az esszéiben folyamatosan azt írja, hogy ő nem „nem realizmust” csinál, hanem másfajta realizmust. Saját műhely-esszéiben meg a róla szóló kritikában is szerteágazóan sokfajta terminust találhatunk, úgy-hogy ebből nehezen tudtam volna egy történetet összerakni. A Camus-tól ellesett írásmód, a francia *nouveau romannal* összefüggésbe hozható poétika, a beckett-i-ionscói abszurd, a García Márquez-féle mágikus realizmus – mind meglehetősen különböző írásmódok. Tehát ott vagyok egy szakajtó fogalommal, amelyek mintha szanaszét szaladnának, mint a zsákba zárt bolhák. Ugyhogy úgy döntöttem, hogy csinálok egy ernyőfogalmat, amelyben mindezt megpróbálom elrendezni. Így adódott az integratív-dezintegratív dimenzió. Klasszikus olvasmányainknál, amelyeknél olyan megelégedettséggel tesszük le a művet, hogy ennek volt eleje-közepe-vége, kiteljesítette saját műfaji elvárásait, azt tudjuk mondani, hogy ez integratív mű. Érdekes módon vannak ilyenek Mészölynél. A *Jelentés öt egérről*, a *Teréz krónikája* vagy a *Szárnyas lovak* szerintem ilyen, noha nem erről híres Mészöly. Mészöly inkább arról híres, hogy ezeket a teljesség benyomását keltő formaegységeket egyre radikálisabban szétcincálta, provokatív módon felrúgta. Amivel híres lett a hetvenes-nyolcvanas években, amiért Esterházy, Nádas és a többiek, Balassa Péter kitüntették, az éppen a dezintegráció. A kompromisszum nélküli szétszedése, szétanalizálása az irodalom készen kapott formáinak. Minél inkább felrúgni az olvasói elvárásokat. Aztán időskorában van még egy, és talán leglátványosabb fordulata, a *Film* után, a *Szárnyas lovak* kötettől, ez a pannon próza, amelynek reprezentatív gyűjteménye a *Volt egyszer egy Közép-Európa* kötet, a legismertebb műve pedig a *Megbocsátás* című kisregény vagy hosszú elbeszélés. Ott meg úgy tűnt, hogy a formák szétcincálásában jeleskedő modernista fenegyerek most öregkorára hátradől a kandalló mellett a fotelben, és elkezd régi meséket mondani. Persze ez nem igaz, mert ezek a régi mesék nem állnak össze, csak úgy csinálnak, mintha. Erről meg úgy gondoltam, hogy ez látszatintegráció. Elhitei az olvasóval, hogy ez egy integratív történet, de igazából nem az. A dezintegratív műre pedig a legjobb példa az *Alakulások*, a *Film* vagy a *Nyomozás*. Látszik, hogyan bontja föl a kronológiát, a lineáris elbeszélést, az elbeszélés szintjeit és a többi, és az olvasónak meg kell dolgoznia azért, hogy valamilyen értelemegységet létrehozzon. Végül a negyedik lehetőség, az áldezintegráció az, amikor egy mű csak eljátssza azt, hogy dezintegratív, de igazából nem az. A *Bunker* című drámája szerintem ilyen, amely a klasszikus dramaturgiát eleinte alaposan felrúgja, sokáig úgy tűnik, hogy nincs drámai cselekmény, csak várnak a bunkerben, várnak. Nekünk ez már ismerős a *Godot*-ból, de akkor, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ez még egészen botrányos volt, még közép-európai groteszk sem igen volt. Aztán a dráma második szakasza visszatér egy konvencionális dramaturgiához, amelyben van lázadás a bebörtönzöttség ellen, van szabadságtematika, szerelemtematika, van áldozat és van egy valamilyen feloldozást adó vég. Így a második szakasz visszatér egy integratív, jól ismert dramaturgiához. Erre mondom, hogy áldezintegratív, mert úgy tűnik, hogy megint egy formai konvenció provokációja következik be, aztán a végére kiderül, hogy nem. Rendkívül érdekes egyébként, most elhagyva kicsit Mészölyt, hogy amikor az avantgárd művészet elterjed, behatol a populáris kultúrába, amikor rájönnek a producerek, hogy érdemes a forgatókönyvekkel variálni, és nem várt, akár provokatívan újító dolgoknak kitenni a nézőt, mert az is pénzt hoz a konyhára, akkor igen sokszor találkozunk az áldezintegrációval.

– Mészöly pályája – és ez talán nem is olyan szokatlan – tehát klasszikusabb integratív művekkel indul, majd dezintegratív ihletettséggé alakul, aztán újból egy konzolidációs szakasz

következik, ami megint csak integrációra való törekvés lehetne, de ez jellemzően álintegráció. Lehetne így felfogni?

– Sajnos nem. Jó lenne, ha ilyen egyszerű lenne. Igaz, van egy ilyen tendencia. Az ötvenes-hatvanas években Mészöly elhagyja a realizmus szűkös kereteit, ami a publikációs esélyeit akkor nem javította. Majd az *Alakulásokban*, a *Filmben*, de már *Az atléta halálában* meg a *Saulusban* ez egészen provokatív, újító szemléletű műveket hoz létre, aztán időskorában jó néhányan úgy értékelik, hogy visszalép. Én ezzel nem teljesen értek egyet. Nem ilyen egyszerű a dolog, bár a fő tendencia talán ez. Ám a késői művek között is vannak olyanok, amelyek egyértelműen integratívak. És ami ennél fontosabb, hogy a pannon próza semmiképpen nem a modernizmus vagy a kísérletező kedv feladása, hanem azt kell mondanom, hogy az álintegratív mű rafináltabban modernista, mint a dezintegratív mű.

– *Például a Sutting ezredes tündöklése...*

– A *Sutting ezredes tündöklésénél* azt hiszi az olvasó, hogy valami békebeli 19. századi vagy krúdys vagy dzsentiregényekre emlékeztető tipikus prózát olvas, amely szépen elringatja, nem fogja túlságosan kellemetlen dolgokkal szembesíteni, mert ez a hang egészen ismerős. Ezt hiszi az olvasó, aztán egyik kétségből a másikba esik, hogy ez mégsem az, amire számított. De elhitette vele, hogy az. A dezintegratív mű harsányan, látványosan provokatív, ott rögtön tudja az olvasó, hogy nehéz dolga lesz. Az álintegratív rafináltabban az.

– A *Nyomozások mondjuk pannon próza, ugyanakkor egészen dezintegratív.*

– Igen. Ugyanis az önéletrajzi, Tolna megyei anyag ugyanaz a *Nyomozásokban*, mint a *Magyar novellában*, a *Családáradásban* vagy a *Megbocsátásban*, de a szerkesztésmód más. Ugyanakkor bizonyos művek esetében kérdéses, hogy álintegratívak vagy dezintegratívak. Volt olyan mű, ahol bizonytalan voltam, és végül döntöttem így vagy úgy, de lehetne vitatkozni.

– *Ezt a pályát fel lehet fogni úgy is, hogy az egyik fajta, mondjuk analitikusabb típusú redukcionizmus felől egy másik fajta, inkább szintetikusabb és történetekre orientáltabb vagy azokra építő reduktivitás felé tendál. Merthogy Mészöly intellektuális alkatához erősen köthető ez a reduktivitás.*

– Van erre egy idézet Mészölytől. Azt mondja ebben Mészöly, hogy őt mindig is a világ algebrája érdekelte, hogy aztán időskorára átadja magát a történetmondás örömeinek és a létezés intenzív gazdagságának. Ezt a *Párbeszédkísérletben* fogalmazta meg igazán markánsan: „Egyre kevésbé akartam a dolgok végére járni mindenáron, helyette az vonzott, hogy elvesszek az emberi történet gazdagságában”, s hogy „azt a meztelenséget, amit a *Filmben* elértem, meg kellett próbálnom újra felöltöztetni, múlttal, történelemmel...” Amit ő a világ algebrájának nevez, tehát ez az absztrakt, redukcionista, analitikus, nagyon erősen intellektuális prózáírás, ezzel elérte a végpontot. Már az *Alakulások* után is volt egy kisebb írói válság, tehát mint aki teljesen kimerített egy formát, elment a falig, ahonnan nem lehet továbbmenni. Aztán a *Film* után, amely hasonló törekvés, szintén volt egy, ezúttal kiadósabb írói válsága, nem a produktivitás szempontjából, hanem alkotáslélektanilag. Amikor azt kérdezi magától az ember felérve egy hegytetőre, hogy akkor innen hova lehet tovább felfelé menni, és nem lehet. És akkor keres más utat, olyat, amely mindig is benne volt a pakliban. Erről a *Műhelynaplók* tanúskodnak legjobban: a negyvenes évek végén keletkezett jegyzeteit veszi elő, tehát a legkorábbi műhelynaplók anyagát, amelyek teli vannak azokkal a nevekkel, anekdotákkal, történetekkel, amelyeket aztán a kései pannon prózában használ föl, olyan harminc-negyven évvel később. Akkor áll neki, hogy megcsinálja a saját felfogása szerinti történeti prózát. Érdeemes megfigyelni, hogy a kései Mészölyt rendkívül kevésbé érdekli a kortárs magyar valóság. A gondolkodót meg a közéleti embert érdekli, de a prózáíró kevésbé, az 1956 utáni Magyarország ezután elvétve jelenik csak meg a műveiben. Annál fontosabb viszont a közös kulturális emlékezet, elsősorban a háború, meg a háború előtti világ, ami egyszerre nagyon otthonos, ismerős, hi-

szen saját önéletrajzi, tapasztalati anyagából táplálkozik, az ő gyerek- és ifjúkorából, meg a családtörténeteiből. Ez a vármegyei kis világ a furcsa figurákkal, a vadkanszerű félbarbár nagybácsikkal, a borozgató, kaszinóba járó, joviális kisvárosi lateiner értelmiséggel, a Muslinca vadásztársasággal, a pökhendi olasz autóversenyzővel. Jönnek ezek az anekdotikus prózahagyományból ismerős figurák, történetek, miliók, amelyeket megtalálunk Mikszáthnál, Krúdynál vagy Jókainál akár, amely hagyománynak Mészöly folyamatosan ellentartott. Kitéssékelt az ajtón, és most visszajön az ablakon. Ennek ellenére kicsit vitatkozom Grendel Lajossal, aki egy egyébként igen értékes könyvet írt körülbelül tíz éve, *A tények mágiája* címmel jelent meg, amelyben azt mondja nagyjából, hogy ez szembefordulás azzal, amit szövegirodalomnak neveztek. Tehát a posztmodern ellenáramlata lenne. Lehet így is érteni, én nem így értem. Szerintem nem visszalépés valami korábbi, gyanútlanabb történelmi regény, realista elbeszélés, metonimikus elbeszélés felé, hanem egy újabb csavar. Olyan csavar, ami konvencionálisnak mutatja magát, de egyáltalán nem az. Becsapósan nem az.

– *Most akkor a hosszú pályakezdés műveit tekintenénk át. Mészöly első kötete a Vadvizek volt 1948-ban, és érdekesen hangzott, hogy úgy tetted fel a kérdéset, milyenek is voltak Mészöly „valóban korai” írásai, szemben azzal, hogy általában a hatvanas évekbeli munkáit szokták „korai” írásaiknak nevezni. Ezek közül ő maga egyetlen művet emelt ki aztán későbbi gyűjteményes kötetei számára, ez pedig az 1942-es Koldustánc volt. Milyen kvalitásokat mutatott szerinted ez a mű?*

– Azt hiszem, egyedül itt találhatók Mészölynél zsengek, amelyekben bőbeszédűség van, olykor stilisztikai bizonytalanság. De ezt csak azért lehet mondani, mert amiért aztán szeretjük Mészölyt, az az iszonyú sűrítés, atmoszférateremtő képesség, itt még csak kezdeti, bőbeszédűbb formában van meg, még nem húzta annyira a jelzőket meg a határozószókat, mint később. Az általad említett *Koldustáncot*, amely valóban az első remekműve Mészölynek, aztán az *Alakulások* kötetbe a hetvenes években újra beválogatta, átdolgozta, és meglehetősen sokat húzott belőle. Általában is rengeteget húzott önmagából. Kalapálta, kalapálta, még tömörebbre, mindig elégedetlen volt magával. A *Vadvizek* kötet egyik legfontosabb élményanyaga, hogy Mészöly apja árvízvédelmi mérnök volt Báta mellett, ami ott van a Duna-parton, Szekszárd közelében, és kamaszkorában ott a vadvizeken – innen a cím –, az árteren, elvadult halászok között néhány haverjával indiánkodott, élte a mezítlás életet. Ez a természetközelség aztán sok művében megmaradt, ebben a kötetben is. Például abban az írásban, ahol a szarvassá változott fiú a szeretett anyáról leválik, elmegy az erdőbe, és nem jön többé vissza. Az írások egyébként nem összefüggő novellák, mégis felfűzhetők egy szála, egy fiú egymást követő életkori szakaszainak történetére. Az élményanyag aztán átkerült a szerintem egészen kiváló, a *Tüskevárral* vetekedő *Fekete gólya* című ifjúsági regénybe is.

– *Még a Koldustáncot illetően: hogy látod Németh Gábor vállalkozását, aki Egy mormota nyara című remek regényében Camus Az idegenjét és Mészöly Koldustáncát, ezt a két, érdekes módon ugyanabban az évben keletkezett művet olvasta egybe?*

– Én is egészen kiváló műnek tartom az *Egy mormota nyarát*. Ahogy például Takáts József is mondta a kritikájában: jóval szélesebb a látóköre, mint általában a mai magyar prózának szokott lenni. Keletkezhetett volna valamely másik európai nyelven is, és nem volna kevésbé érvényes. Jó lenne, ha lefordítanák néhány nyelvre. Az ezredforduló európai emberének problémáját tudja roppant adekvát módon tárgyalni. Rengeteg irodalmi referenciához nyúl, Byrontól kezdve Erdély Miklóson keresztül Bram Stokerig, de legkitüntetettebben talán Camus-höz és Mészölyhöz. Jól összeköti azt, ahogy egyrészt Mészöly *Koldustáncában* is van egy hatalmi játék, egy koldus heccelése, másrészt *Az idegenben* milyen hatalmi reláció van Meursault és a földön heverő arab között – aki ugyan megvillantja a kését, de Meursault elsétálhatna mellette, ez nem az ő ügye, csak egy alkalmi haverjának van konfliktusa azzal az arabbal –, és Meursault mégis lelövi, és erre a tetterére nincs

magyarázata. Ahogy arra sincs magyarázat, hogy a *Koldustánc* elbeszélője miért hecceli a koldust. És Németh Gábor észreveszi, hogy ezt a kettőt össze lehet kötni, és kihoz belőle valami a mai helyzetre érvényes leírást, hogy az európai kultúra hogyan szembesül a migráció jelenségével. Tehát a hetven évvel ezelőtti, kevésbé ismert Mészöly-elbeszélés ma is megszólítható, és ez jó.

– Az ötvenes évek Mészöly-művei is még dominánsan a realizmus jegyében fogantak, bizonyos alternatívóákkal együtt, és valahol azt írod, hogyha semmi változás nem lett volna a pályáján, és realista szerző maradt volna, annak is kiváló lett volna. De elkezdett, mint az alcímedben mondd, „a műforma felbontása” irányába haladni. Ám már itt megfigyelhető volt a töredékesség, a kihagyásosság, egyfajta absztrakció, egyfajta példázatoság. Mekkora szerepe volt ezekben szerinted az ő külföldi forrásainak, a háborús tapasztalat elbeszélhetetlenségének, és mekkora szerepe volt Mészöly intellektuális alkatának?

– A hosszú pályakezdést poétikája alakulásának szempontjából úgy lehet megfogalmazni, hogy „kifelé a realizmusból”. Vannak művei, mint a *Teréz krónikája* vagy a *Jelentés öt egérről*, amelyek kifejezetten tetszetek még a Mészölyt egyébként elmarasztaló marxista kritikusoknak is. Ezek tisztán realista művekként értékelhetők, és valóban kiválóak. De van például a *Sziklák alatt* című elbeszélése a *Sötét jelek* kötetből, amely a *Ház a sziklák alatt* című Tatay Sándor-novella átírata, ha a Tatay-mű felől olvassuk, akkor látszik már az elmozdulás a töredékesség felé, a kihagyásosság felé, a sűrítettség felé. Ugyanakkor, ha a *Film* felől olvasod vissza a korai Mészöly-elbeszélést, akkor azt mondd rá, hogy ez egyszerűen realista. Miközben lépésekben halad kifelé a realista ismerősségből.

– A *Jelentés öt egérről*, amelyet 1958-ban írt, rögtön nagyobb figyelmet kapott, aminek talán az is volt az oka, hogy példázatosan utal többek között a náci népirtásra. Érdekesnek találtam, hogy míg a *Koldustáncban* alulmotivált Meursault *acte gratuit*-je, itt szinte determinisztikus a történet.

– A *Jelentés öt egérről* meggyőző érveléstechnikája arra épül, hogy mindig csak az egek úgyszólván etológiai működését látjuk. Túl kell élni a falkának. Minden lépésüket ez motiválja. Minthogyha egy természeti törvény működne, és ennek logikus lépései alapján jutnánk el a pusztuláshoz. És ez mélyre megy, roppant hatásos.

– Érdekes az is, hogyan csúszott át a cenzúrán például az 1957-es *Sötét jelek* kötetben a Stiglic című elbeszélés, vagy az egyel későbbi, *Jelentés öt egérről* című 1967-es kötetben a *Tragédia*, miközben ezek mélyreható betekintést nyújtanak az akkori aktuális politikai környezetbe.

– A *Stiglic* az akkori Mészöly igen komoly vállalkozása. Foglalkozhattam volna többet is vele, megérdemelte volna, de végül is azt, amit a *Stiglicben* megcsinál, azt más műveiben aztán jobban megcsinálja. Kérdésedre az egyik válasz az, hogy a *Sötét jelek* kötet 1957-ben Bodnár György magvetős szerkesztő, irodalomtörténész kockázatvállalásának köszönhetően jelent meg így. A rendcsinálás közepette nem volt még kapacitás a kiadók rendes felügyeletére, ezért kicsúszhattak ilyen könyvek. Aztán akadályozták a terjesztését, meg visszahívtak példányokat a boltból. A *Tragédia* esetében meg eléggé átlátszó a fügefalevél, hogy úgy mondjam, amellyel el van takarva a politikai mondanivaló, ugyanis egy szinte nyilvánvalóan ÁVH-s, ötvenes évekbeli szervezőkísérletnek a történetét úgy mondja el az elbeszélés, mintha 1944-ben volnánk, és a Gestapo szervezne be. De így mehetett. Ezzel kapott útlevelet ez az elbeszélés. De mondjuk Tandori Dezső kapásból értette, hogy miről van szó.

– Szintén korai, 1957-es *Az ablakmosó, Mészöly első drámája*. Ebben a *privát szférába betolakodó hatalmat* elemzi, és túlmegy a *Koldustánc hatalmi analízisé*n, mert ez is mikroanalízis, de a makroösszefüggések is beszüremlenek a kortárs politikumból. Szinte bizonyos volt, hogy el kell hagynia a színház területét, hogy ilyen műveket nem fognak játszani.

– *Az ablakmosó* valóban azt a témát érinti, amelyet Mészöly sokszor megírt, de nemcsak Mészöly, hanem akkortájt elég sokan megírtak, hogy a hatalom betör a *privát szférába*. Ugyanez a helyzet a későbbi *Tötékban* Örkénynél. Itt az *ablakmosó*, ott az Örnagy úr nyo-

mul be a családba, és veszi át Tartuffe-ként a hatalmat a család fölött. Ez az akkori ember alapproblémája volt, és a közép-európai groteszk, abszurd, példázatos irodalmak folyamatosan visszaigazolják ezt. A felvetésére Radnóti Zsuzsa meg Márton László azt válaszolja, és én velük csak egyetérteni tudok, hogy egy színházi szerzőt sokkal könnyebb elhallgattatni, mint egy prózaíró. Mert a színházi szerzőnek kell színpad, társulat, rendező, színikritikus, dramaturg és a többi. Regényt könnyebb a fióknak írni. Egyébként nemcsak a színházi szerzőt sikerült elhallgattatni, hanem a filmes Mészölyt is.

– *Egzisztenciális okokból is sok mesét írt Mészöly, főként az ötvenes években, de később is, miközben arra panaszkodott, hogy ő nem tud mesélni. Ez nekem kicsit olyan, mint amikor Füst Milán arra panaszkodott, hogy nem tud drámát vagy regényt írni. Ugyanakkor ezek azért nem szokásos mesék.*

– Nem, én kettőt kipróbáltam a legnagyobb gyerekemmel, és nem volt jó a hatás.

– *Ezek felnőttmesék.*

– Igen, bár nem mindegyik. Van olyan is, amelyik eltalálja a korosztályt. Ez az a korszak, amikor a politikai kompromisszumra nem hajlandó írók peremműfajokba, műfajgettókba kerülnek: fordítanak, ifjúsági és gyerekirodalmat művelnek, bábszínházban dolgoznak.

– *Megint csak remekmű, sőt, úgy is citálok mint az első igazi remekművet, a Magasiskola című kisregényt vagy regényt, amely összesen 40 oldal. Mészöly későbbi regényei és kisregényei sem túlzottan terjedelmeseek. Thomka Beáta írja azt Mészöly-monográfiájában, hogy szerinte a 20. században a Thomas Mann–Joyce–Proust-i típusú nagyregényhez képest keletkezett egy másik, Kafka–Camus–Virginia Woolf-féle karcsúbb regény, amelyben jellemzően erőteljes volt a metaforikus, parabolisztikus, filozofikus, intellektualizált dimenziók jelenléte, ami önmagában is segítette abban, hogy kisebb terjedelmük ellenére is erősen összetetté váltak ezek a művek. S mivel a linearitástól is eltértek, még kevésbé volt szükségük a nagyobb terjedelmekre.*

– Az a reláció nem áll szerintem, hogy a rövidebb mű összetettebb, a hosszabb meg nem annyira összetett. Komplexitás van Joyce-ban, Proustban, Thomas Mannban, vagy Bolañóban, Nádasban is, bőségesen.

– *Csak úgy értem, hogy ez megadja azt a komplexitást a rövidebb műben is...*

– Meg metaforikusság is van az előbb említett, nagyobb terjedelmű epikai modernista formabontókban. De a lényeg itt szerintem az, hogy Mészöly a sűrítés nagymestere. Tehát elképesztően komprimált szövegeket tud létrehozni, nagyon kevéssel tud sokat érzékeltetni, ezért aztán állandó olvasói tapasztalat – nemcsak nálam, hanem másoktól is így hallottam –, hogy amikor elolvasod egy-egy regényét vagy művét, legyen az a *Magasiskola*, a *Saulus* vagy pláne a *Film*, meglepő, hogy oldalszámra milyen rövid, miközben az a nyom, amelyet az olvasás során hagy, egy nagyobb műre enged következtetni. Tehát a fragmentált kisformáinak nagyepikai aurája van. Ez rendkívül érdekes...

– *Én is ezt próbáltam mondani. De ez nem jelenti azt, hogy minden rövid regénynek ilyen aurája van.*

– Igen, csak hogy Thomka Beáta ebben a Kafka, illetve Proust–Joyce összevetésben szerintem máshova helyezi a hangsúlyt. Most nincs frissen előttem, a terjedelem is számít, de nem csak az. Tehát, hogy attól azok is metaforikusak. Mindenesetre az viszont Beáta ropant fontos felismerése a *Narráció és reflexió* című könyvében, amelyet jóval a Mészöly-monográfia előtt írt, hogy metaforikussá válik a modern regény, azaz olyan költői nyelvet, olyan költői eszközöket kezd el használni, amelyek a lírára jellemzők hagyományosan, nem a prózára. És ennek egyik mellékhatása lehet az, hogy tömörebbé válik a szöveg, olyan pregnáns sorok, olyan prózaritmus, olyan képiség van benne, amelyet hagyományosan a költőktől várunk el, nem az íróktól. És erre Mészölynél nem kell jobb példát keresni.

– *Világos. Egyébként a Magasiskola sajátos jellemzője az is, hogy többretegűen példázatos.*

– Szerencsére ezek olyan művek, amelyek többféleképpen olvashatók. Aki azt akarja

látni benne, hogy az ötvenes évekről szól, hogy az államszocializmusról szóló politikai példázat, annak a számára vannak olyan sorok, amelyek alátámasztják ezt az olvasatot is, még ha én ezt egyébként reduktív olvasatnak gondolom is. Vannak arra is érvek, hogy ez a mű a hatalom mindenkori természetéről szól, például amikor a vadászsólyom kilométeres magasságból visszarepül a solymász kezére, abban meg lehet érezni, mi ez a hatalom. De egzisztencialista példázatként is lehet olvasni. Egy regemkű képessége az, hogy különböző emberek, generációk és korszakok akár homlokegyenesen másért tudják szeretni.

– Az atléta halálát Mészöly már 1961-ben megírta, csak nem adták ki rögtön. Ez egy atléta egzisztencialista példázatként is olvasható halálát meséli el, ahol érdekes az is, hogy egy áldilettáns női elbeszélő közlésein keresztül, erősen asszociatív, önreflexív narrációval. Melyek a legfontosabb lépések, amelyeket megtesz ez a mű a műforma felbontása szempontjából?

– Az első az, hogy az ok-okozatiságon alapuló történetmondás elvét megbontja vagy inkább feladja. Őze Bálint folyamatosan kutat a saját múltjában, próbálja megérteni, hogy miért úgy alakult az élete, ahogy, és miért van az, hogy ő kiemelkedően sikeres sportoló, de még sincs öröme az életben, inkább megmagyarázhatatlanul szorong. Amikor meghal, akkor Hildi, a szerelme próbálja rekonstruálni az atléta életét, de sehogy sem állnak össze a kockák, hiányzik az egyszerűsítő vezérfonal. De ez így sokkal többfelé nyitott, mint-hogyha Hildi nem egy úgynevezett áldilettáns, hanem egy mindentudó elbeszélő lenne, aki elmondaná elejétől a végig a történetét. Itt dolgoznia, gondolkodnia kell az olvasónak, és így gazdagabb, ezzel a nyitottsággal.

– Ez a példázatoság, ahogy írod, valamikor a hetvenes-nyolcvanas évek fordulója után aztán idejétmúlttá vált a magyar prózában, akkortájt, amikor Balassa Péternek megjelent az Észjárások és formák című tanulmánykötete, és az új prózát „öntükrözőnek”, „önreflexívnek” kezdték nevezni. Mennyiben sejthető e mögött az öntükröző terminológia mögött, mint fejtegeted, a mimézis, a tükrözés lukácsi-marxista realizmuskonceptiójának az ellenfogalma?

– Erre röviden nem fogok tudni válaszolni, de azért vállalom a kérdést. A szellemtörténetben nagyon sokszor látjuk azt, hogyha az új tendenciát vagy az új paradigmát, az új generációt meg akarod különböztetni a létezőtől, akkor arra ébredünk, hogy eléggé meghatároz minket az, amitől meg akarod különböztetni magunkat. Erre igen sok példa van. Ez is egy közülük: amikor a kritika vezérfogalma az öntükrözés, az önreflexió lesz, az viszonylag egyszerű negációja annak, hogy az irodalom, a művészetek valami magukon kívül tükröznek. Nem akarom én ezt nagyszabású leleplezésnek beállítani. Balassa Péter rendkívüli koponya volt, és nem is egyedül ő mondta akkor, hogy merről fújjon a passzát-szél, mellette számos kiváló kritikus volt még, Szegedy-Maszák Mihálytól Thomka Beátán keresztül Radnóti Sándoron át, és még sorolhatnám a neveket. A kritikai konszenzust eléggé befolyásolta a hetvenes-nyolcvanas évek idején, hogy a lukácsi típusú marxista esztétikától meg akarta különböztetni magát, és ennek legegyszerűbb formája szerintem az volt, hogy azt mondták, a művészet nem a valóságot tükrözi, ahogy a marxisták mondják, hanem önmagát. Ennek megvannak a komoly hagyományai, világos, de eléggé lát-szik rajta az eredet, a konszenzus születési körülményei, az, hogy mitől akartak elkülön-böződni. És ez kissé levezz az eredetiségéből az én szememben.

– Saulus című regényében Mészöly Saulus bibliai történetét a megvakulásáig követi, a végki-fejlet előtt elvágja. Itt már a mottóban benne van Camus Az idegenjéből Meursault acte gratuit-je. „Miért, mondja, miért lőtt egy földön elterülő testbe?” Ezzel vajon végső soron az emberi cseleke-detek lélektani realizmussal történő megmagyarázhatóságát kérdőjelezi meg?

– Ez a lényeg, ugyanis hogyha azt gondoljuk, lélektani motivációk alapján minden megmagyarázható, Eugène de Rastignac azért futja be azt a pályát Balzacnál, és azért bukik el, mert előre akar törni a társadalmi ranglétrán, és nagyobb akar lenni, mint amek-korának született, akkor érthető a világ, érthető az ember, és nyugodtan alszunk. Ha ki-vesszük a lélektani megmagyarázhatóságot, akkor meg azt állítjuk, hogy hiába vagyunk

mi gondolkodó emberek, attól még nem vagyunk átlátszók önmagunk számára. Erre rendkívül érzékenyen reagál a modernista irodalom: Proust, Joyce, Kafka, Mann, sorolhatnám, és ebbe a sorba áll be Camus és Mészöly is, hogy nemcsak a lélek, hanem a tudat sem átlátszó önmaga számára. Saulus sem tudja, hogy mi baja van a saját szerepkörével. Ő Isten szolgája, templomi nyomozó, mérhetetlenül elkötelezett, elszánt, a legjobbak között van, teszi a dolgát, és mégsem érti, mi baj van vele, ahogy Őze Bálint sem érti, mi baj van vele. Az *Atléta* és a *Saulus* ilyen értelemben nem történelmi regény, nagyon is a modern ember problémáját viszi történelmi, bibliai díszletek közé.

– *A vak koldusnak és az üldöztetésnek, amely oly sokszor fordul elő a Saulusban, mi a metaforikája?*

– Ezt sokféleképpen értelmezték. Nyitott metaforának gondolom, tehát jogos sokféleképpen értelmezni. Van bibliai háttere, mint a *Saulusban* majdnem mindennek. Nem történelmi regény, de azért Mészöly megcsinálta a házi feladatot, a referenciák többsége rendben van a Biblia szempontjából. Leginkább a damaszkuszi úton bekövetkező pillanatról szól, amikor megvakul Saulus erre a világra, ahhoz, hogy lássa a kinyilatkoztatást. De ez csak egyetlen megoldás, többféleképpen értelmezik.

– *Miként kapcsolódik Mészöly Camus-höz nemcsak poétikai, hanem filozófiai szempontból, ahogy Camus-esszéiben tapasztalhatjuk?*

– Többrétegű ez a kapcsolódás: van az íróé és a gondolkodóé. Mészöly prózájában egyrészt a leíró nyelvében, másrészt a lélektani okozatiság elengedésében sokáig erősen kapcsolódik Camus-höz, *Az atléta halálában*, a *Saulusban*, kisebb művekben is. A gondolkodó kapcsolata pedig egy hitvitában írható le. A század botrányát, a népirtást, a tömegpusztítást, a háborút látva lehet-e még értelmes teremtésről beszélni vagy sem. Vagy pedig – ahogy Camus mondja – az abszurd van mint alapvető tapasztalat, ezzel kell tudnunk együtt élni, és ebben a kérdésben folytat vitát Mészöly Camus-vel.

– *És Beckett-tel is...*

– Beckett-tel is, nagyon hasonló módon, ahogyan Pilinszky folytat vitát Camus-vel, ő Beckett-tel kevésbé. Szerintük az abszurdot mégsem lehet végső válaszként elfogadni. Ez hitvita, és hitvitákban nem lehet igazságot tenni. A vita attól függetlenül érdekes és izgalmas. De ha nem arról lenne szó, hogy Mészöly legkiválóbb műveit Camus felől olvasva komoly segítséget kapunk, akkor ez a hitvita se volna önmagában olyan érdekes.

– *Mennyiben volt Mészöly számára Beckett is az egyik legfontosabb kortárs külföldi inspiráció?*

– Nem annyira szokták emlegetni, pedig szerintem Beckett legalább olyan fontos vitapartnere volt Mészölynek, mint Camus. Beckett Camus-nél is sötétebb, mélyebbre megy. És félelmetes, hátborzongató fekete humora van. Szerintem Mészöly erre is fogékony volt, annak ellenére, hogy Mészöly műveitől a humor eléggé idegen. Az ironia nem, de a humor igen. Érdekes összevetni például a *Bunkerben* a kapcsolódási pontokat a *Godot*-val és *A játszma végével*, illetve a Beckett-regényekkel is nyilvánvalóan van kapcsolat. Rendkívül érdekes, ahogy a kortárs abszurd irodalmat Mészöly társítja a magyar irodalmi hagyományokkal, például Madáchcsal.

– *Ez a Madách – Beckett – Sziszifosz című esszé.*

– Igen, de a *Bunkernél* is, ahol Beckett az egyik fontos előkép, a másik forrás *Az ember tragédiája*. Termékeny hagyománykeveréseket hoz létre Mészöly.

– *Azt írod mégis, hogy a kelet-közép-európai, mrozeki, örkényi groteszk, abszurd drámákhoz talán mégis közelebb állnak a Mészöly-drámák, mint a beckettiihez.*

– Azért, mert a politikumra érzékenyebbek, mint Beckett, a hatalom meghatározta létre erősebben reagálnak, ami meg inkább Kafkához köti őket, mintsem Beckett-hez. Meg a parabolisztikusság is. Bár Kafka Beckettnek is fontos, egy helyen kitérek Mészöly és Beckett eltérő Kafka-képére.

– *Mészöly aztán folytatja a dialógusát Beckett-tel a prózai művekben, az Alakulásokban, illetve majd a Filmben is. Az Alakulásokban újszerűen használja a montázstechnikát, amivel egy*

készülő műre vonatkozó szerzői önreflexiók mellé hoz be különböző intertextusokat, és így kísérletezik. Hogy működik ez a szöveg?

– Ez a maga idejében rendkívül provokatív mű volt, Mészöly talán egyik legprovokatívabb műve. A Mészölyt a kezdetektől kitartóan támogató kritikus barát, Béládi Miklós is azt mondja az *Alakulásokra*, hogy eddig és ne tovább. Viszont a fiatalabb generáció jobban reagált rá. Hogy hogyan működik? Látszólag egyszerű a képlet: mintha nem kész mű lenne, hanem egy készülő mű különböző változatait mutatgatná nekünk az elbeszélő. Ha csak ennyi volna, akkor ez viszonylag egyszerű volna. De nincs előre bejelentve, hogy ez metatörténet, ezt az olvasónak kell összerakni a töredékekből. Aztán a végére összeáll valami az utolsó öt-hat oldalon, két öreg története, akik a hóból próbálják kiásni a kertet, mert várják az albérlő lányt, hogy visszajöjjön karácsonyra. Ennyi a felszínen történet, de ez egy banalitás, amiről mégis lehetne folytatni egy háromórás beszélgetést.

– Az abszurdral való küzdés vonulatához képest egy másik irányból érkezhettek a Pontos történetek, útközben, amely a Polcz Alaine–Mészöly Miklós házaspár együttműködésében keletkezett, és itt is kimutatható világirodalmi hatás, a nouveau roman, különösképpen Robbe-Grillet hatása. Mit tükröz ez a mű a Mészöly–Polcz Alaine-kapcsolatból?

– Nézzük először a keletkezéstörténet. Mészöly Miklósnak és Polcz Alaine-nek nem lehetett gyereke Polcz Alaine háborús sérülései, a nemi erőszakok miatt. Igen fontos a házasságuk történetében a közös munka. Ez sokszor megélhetési, máskor kreatív munka volt, bábszínházi dramaturgi mesefeldolgozások, rádiós meseátdolgozások, illetve Polcz Alaine pszichológiai tanulmányait is javította Mészöly stilsztikailag, eléggé gorombán le is szidta, amiért nem jó a stílusa. De közös munkásságuk legfontosabb pontja a *Pontos történetek, útközben*. Ez Mészöly neve alatt jelenik meg, A.-nak van ajánlva. Polcz Alaine, amikor végre hazamehetett Erdélybe, úti jegyzeteket mondott magnóra, amit aztán legépeltetett Bernáth Márta barátnőjével, és ezeket a legépelte szövegeket írta át Mészöly, ebből lett a *Pontos történetek, útközben*. Női elbeszélője van, alapvetően az az anyag, amit Alaine írt, kicsi, de nagyon fontos stilsztikai módosításokkal, amitől az egész megkapta azt az újító irodalmi esztétikai értéket, amije van. És itt jön a képbe a nouveau roman, azzal, hogy kísérletképpen sok konvencionális elemőt megfosztja az elbeszélést. Például nincsen áttekintés, nincsen koherencia a történetek között. Ezek csak történetek, de nem föltétlenül egy összefüggő történet. Sok tárgyyszerű leírást, közeli képet ad, de nincs átfogó totálkép.

– Ez lenne akkor az a Robbe-Grillet-i tézis, miszerint a világ nem jelentéssel és nem is abszurd, a világ egyszerűen van?

– Igen, és ezzel nemcsak a konvencionális realizmus jelentéskereső irodalomfelfogását opponálja Robbe-Grillet, hanem Camus-ét, Beckettét is. Mert az abszurd is valami jelentéskeresés – negatív – nyoma, eredménye. El kell fogadni, hogy a világ olyan, amilyen, van, és nem értünk, emberekért van, nem a mienk, nincsenek benne azok a jelentések, amiket mi belevetítünk, tőlünk független létező. Nagyon elfogulatlan pillantás ez. Ekkoriban egyébként egészen hasonló irányokban kísérletezett Nadas Péter is.

– A *Filmről*, amely 1976-os, azt írod, hogy előzmény nélküli a magyar prózában. A *Film*ben egy nagy hatalmú forgatóstáb kamerájának többes szám első személyű elbeszélésében követszintén egy idős pár útját, rezdüléseit, kapcsolatba akarják hozni többek között egy hatvan évvel korábbi gyilkossággal, ami nem sikerül, viszont a stresszelés miatt a pár végül meghal. Miként szintetizálja ez a mű Mészöly addigi életművét?

– Azt nem mondanám, hogy szintetizálja. Az biztos, hogy az egyik legfontosabb témáját, a hatalom analízisét, amely a *Koldustánctól*, a *Magasiskolától*, az *ablakmosótól*, a *Bunkertől* sorra állandó témája, a végtelékig viszi. A két öreg kiszolgáltatottsága, az...

– ...iszonyatosan nyomasztó volt olvasni...

– ...az ennél jobban nem fokozható. Amikor azt mondom, hogy előzmény nélküli a magyar prózában, akkor például erre is gondolhatunk, hogy az elbeszélői kegyetlenség-

nek nem igazán van hagyománya a magyar irodalomban. Nem volt Artaud vagy Sade márkái, annál mindig is humanistább vagy jólfésültebb volt a magyar irodalom. Persze ez sem igaz, hiszen mondjuk Csáthnál van elbeszélői kegyetlenség, de sohasem volt ez fősdor. Mészöly ezt a végletekig viszi, és elég erősen próbára teszi az olvasót, miközben lebilincseli. Szörnyű dolgokat lát az ember a *Film*et olvasva, de nem bír nem odanézni.

– *Ez tényleg így volt. És mennyiben reagál itt is Robbe-Grillet-re az agnoszticizmus szempontjából, miszerint kutakodunk, kutakodunk, de hát eleve kudarcra ítéelve?*

– Azt, hogy a világ nem számunkra valóan van, mi pedig azt hazudjuk róla, hogy számunkra valóan értelmes, rendkívül élesen megmutatja a *Film* is, annak ellenére, hogy teoretikusan végső soron ahogy Camus-vel nem ért egyet Mészöly, ugyanúgy Robbe-Grillet-vel sem ért egyet. Egyébként Robbe-Grillet-re az esszéiben nem is rezonál annyira, de a prózájában igen. Csakhogy a *Film*, bár a humanizmus provokációja, végső soron mégiscsak humanista, mert szerintem az olvasók többsége együttérez a kiszolgáltatott és meghurcolt öregekkel, és elborzad az elbeszélő manipulációitól. A kamerát pedig egy fasisztoid megfigyelő gépezetnek tekinti. Ez is olyan irány, amerre Mészöly tette meg az első lépéseket, és egészen hasonló irányba megy tovább Nádas Péter. A kiszolgáltatottság könyörtelen leírásaiban.

– *Gondolom, a Világoló részletekre is gondolsz, meg a Párhuzamos történetekre is. Hogyan kezeli egymáshoz képest a történeti összefüggés rejtélyét Mészöly és Nádas?*

– A *Film* jóval kisebb terjedelmű mű, ezért az alapképlete egyszerűbb. Van néhány ki-tüntetett múltbeli időréteg: az egyik 1912. május 23-a, amikor Silió Péter története zajlik, a Városmajor, a Csaba utca, a Vérmező környékén, és ugyanezen a területen sétál a két öreg hatvan évvel később, azaz a két elkülönülő időréteget, amelyek között semmiféle racionális összefüggést nem tud rekonstruálni az elbeszélő, a tér köti össze. Láthatólag igen erős az összefüggés, csak nem értjük, hogy mi az. Talán a katonán állapotba került, halála előtt lévő öregember valamilyen szereplője volt annak a történetnek? Esetleg elkövetett valamit? Esetleg áldozata volt valaminek? Számos hipotézis elhangzik. A *Párhuzamos történe-tekben* pedig egymástól térben és időben is, de sokszor csak időben elkülönülő szereplők között jön létre érdekesen megmagyarázhatatlan kapcsolat, amely az egyébként széttartó történetszálakat villanásszerűen összekapcsolja. A káosznak és a rendnek nagyon hasonló a dinamikája a két műben szerintem.

– *Mindegyik ígér egyfajta rendet ...*

– ... amelyet aztán vagy megad, vagy nem, de inkább nem.

– *A traumatikus múlt és a történelmi fikció felmerülése mennyiben eltérő Mészöly Filmjében, illetve Márton László Árnas fútca című regényében?*

– Bár azt szokták mondani, hogy Nádas Péter a legközvetlenebb kapcsolata a fiatalabb generációkkal Mészölynek, azért számos további szál meghúzható Mészölytől az időben hozzánk közeledve. Például Márton László ilyen, aki fontos adatközlő is, jó Mészöly-értelmező is, de a műveiben is felfedezhetők kapcsolatok. Az *Árnas fútca*ban például nagyon hasonló elbeszélői többes szám első személyt használ, mint ahogy a *Film* elbeszélője. Bár erről aztán Márton azt mondta némi éllel és viccesen, „biztos forrásból tudja”, hogy az *Árnas fútca* írójának nem járt a fejében Mészöly *Filmje* az írás közben. Biztos így van, és ilyenkor azt hiszem, nem volna elegáns vitatkozni a szerzővel. Amit én a könyvben összevetek, az a *Film* kameraelbeszélője, aki meglehetősen érzéketlen a szenvedőkkel, és az *Árnas fútca* elbeszélője, aki pedig ironikus, olykor cinikus hangon beszél a holo-kausz áldozatairól.

– *Ezt megengedjük neki, ezt akkor elveszjük tőle.*

– Grammatikailag bevonja az olvasót, mi ezt és ezt látjuk, de az olvasó nagyon nem kíván vele egy brancsba tartozni. Folyamatosan kényelmetlenül érzi magát az olvasó, de ez a műveknek persze jót tesz. Rendkívüli feszültsége van e művek olvasásának.

– Zoltán Gábor regényeivel is van kapcsolata...

– Igen, ő az utóbbi években ennek a budai néhány négyzetkilométeres területnek a nyilas múltját dolgozza fel, először az *Orgiában*, az eléggé nagy visszhangot elért provokatív történelmi dokumentumregényében, azóta pedig a *Szomszédban* meg a *Szép versek* 1944-ben. A *Szomszédban* reflektál is Mészölyre. Kifejezetten érdekes, hogy a két író a helyi emlékeztörténetre vagy inkább felejtéstörténetre hogyan reagál kritikailag, hogy mit csináltak a nyilasok 1944-ben. Ez a *Film*nek is eléggé fontos része, az *Orgiának* meg egyenesen a lényege.

– *Monográfiád utolsó részeként tárgyalod a „Kései változatok”-at, amelyek a pannon próza kifejezéssel is összeköthetők. Az első kérdés talán az, miként alakulhatott ki, hogy Mészölynél éppen a dezintegratív próza példátlan sikere közben és ellenére jelent meg az integráció igénye.*

– Valami olyasmiről lehet szó nagyon leegyszerűsítve, hogy a *Film* után, ahogy Mészöly is többször mondja, nem lehetett már az elbeszélés rendjét tovább szétbontani. Az *Alakulások* is a határára ért az olvashatóságnak, a *Nyomozások* is. Gyönyörű megnézni, miként kísérletezik az olvasó túréhatárával. Ekkor a másik oldalon pedig táplálnia kell a kíváncsiságát, hogy ne meneküljön el a szövegből, belemenjen ebbe a nehéz játékba. Alkotáslélektanilag is értelmezhető ez, a *Párbeszéd*kísérletben beszél is erről, úgy tűnik, ez egyfajta pokoljárás lehetett neki, lemenni egy ilyen mély bugyorba, amiből örült, hogy visszajött. Így aztán kifejezetten jól tette, hogy váltott, nagyon kevés alkotó képes erre, ha valamiben sikert ért el. Főleg kritikai sikerről van szó, mert a *Film* meg az *Alakulások* a legkevésbé sem populáris mű, de ezek nyomán óriási nagy presztízse lett Mészölynek az irodalmi mezőn belül. Ám ő váltott, méghozzá már nem fiatalon.

– *Hatvanéves kora tájékán is előszedett rengeteg korábbi vázlatot, változatot, és ezeket átírta, ezért is írod talán, hogy kronológiával kevésbé lefedhető, mert inkább tipológiát ad ki. Innen jött az ötleted a tipológiára?*

– Ez igazából didaktikai kérdés: hogy tudod a gazdag és sokrétű anyagot átadni úgy, hogy áttekinthető legyen, és ne legyen információvesztés. Egyébként nagyjából megtartom a kronológiai rendet, bár néha eltérek tőle. Itt a végén pedig elengedem a kronológiai rendet, mert már teljesen értelmetlen lett volna. Egy olyan alkotónál, aki hol ezt, hol azt, hol amazt próbál ki, aztán visszatér ehhez, aztán újírja azt, hogyha én a kronológiához ragaszkodom, akkor összevissza szaladgálás lett volna a monográfia. Így talán áttekinthetőbb, legalábbis reményeim szerint.

– *Milyennek tekinted a Volt egyszer egy Közép-Európa című 1989-es könyvét, amely a pannon próza legnyilvánvalóbb összefoglaló kötete? Inkább tekinted, miként írod valahol, egyfajta „rejtőzködő regénynek”, vagy esetleg lazábban összefüggő szerkezetnek, úgy, mint amilyenek például az Esti Kornél – Sinistra körzet – Párhuzamos történetek akár, vagy pedig egyszerű mellérendelő novellaciklusnak?*

– Nagyon érdekes kérdés. A *Volt egyszer egy Közép-Európa* zömmel kései elbeszélések-ből áll, a pannon próza körébe tartozó írásokból, de sok korai elbeszélés is van benne, tehát végül az egész életműből válogat.

– *A Magasiskola is benne van...*

– Így van. A kései Mészöly regionális történeteket, történelmet feldolgozó munkássága felől rendezi át az egész életművet. És van belső struktúrája, amely leginkább egy novellaciklusra emlékeztet, noha ezek nyilvánvalóan nem ciklusként íródtak. Bizonyos szempontból pedig regény, tehát ez a „nyomokban regényt is tartalmazhat” intés az olvasónak. Van történeti felépítése, a legkorábban, a török kor végén játszódó novella van legelől. Aztán szerepel benne a kuruc időkben játszódó elbeszélés, majd a 19. századi szabadságharcok idején játszódik a *Sutting*, így jövünk előre az időben, és ettől olyan elképesztően tudatosan szerkesztett a kötet, ami talán több mint egy novelláskötet, és ropant érdekes szerkezetet vet föl. Kimeríthetetlenül gazdag kötet egyébként. Ha valaki

azon gondolkozik, hogy Mészöly kisprózáját hol kezdje el olvasni, akkor mindenképpen ezt a kötetet olvassa, mert ez talán a legizgalmasabb önválogatása.

– *Most jön a tipológiád közelebből.*

– Elmondom úgy, hogy követhető legyen, és ne legyen túlzottan terminológiai szőr-szálhasogatás. Tehát eddig beszéltünk arról, hogy vannak integratív művei, amelyek a klasszikus lekerekítettség művei. Vannak az integritást szétbomlasztó dezintegratív művei, mint az *Alakulások* vagy a *Film*, és vannak az álintegratív típusok, amelyek látszólag klasszikus lekerekítettséget ígérnek, de azt végül semmi pénzért nem adják meg. Ez a három fő típus jellemzi a kései műveket is. Például a *Szárnyas lovak* és az *Anyasírató* integratív, a *Nyomozás* vagy a *Lesiklás* dezintegratív, de vannak még az álintegratív típusok is. Ez utóbbi műcsoportot tovább lehet bontani négy alcsoportba, amelyeket a monográfiában részletezek, de most nem akarok felsorolni, hosszú lenne. Csak egyet emelnék ki ezek közül: a családtróféti ciklust, amit csak én neveztem el ciklusnak, ezt a kritikában nem így szokták emlegetni. A *Megbocsátás*, a *Családáradás*, a *Magyar novella* meg egy-két mű tartozik ide, ahol azt a végtelenül izgalmas, gazdag, visszás, zaklatott családot fikcionalizálja, amely az ő családja volt fiatalkorában a háború előtt. Ebből rengeteget kihoz úgy, hogy bemutasson az olvasónak valami igazán tipikusan magyar, egyben tipikusan közép-európai múltat, ami hol nagyon ismerős, hol ugyanannyira idegen. A saját múltunkban is fel tudja mutatni az idegenszerűséget, ezt háborzongatóan tudja csinálni.

– *A Megbocsátásról egyébként Bazsányi Sándor írt részletesebben. De központi kérdés lehet a családtróféti ciklussal kapcsolatban, hogy miért jutott a recepció nagyobb része arra, hogy Mészöly 1983-ban a Megbocsátással a csúcsra ért, és ezután már csak hanyatlott. Te hogyan látod ezt?*

– A legjelentősebb, legcsodálatosabb kései műve szerintem is a *Megbocsátás*. Én ugyanakkor nem lennék annyira szűkmarkú, mert szerintem a kilencvenes évek közepén megjelent *Családáradás* is kiváló. Ám elég igazságtalanok lennénk, ha csak ezeket emelnénk ki, ugyanis a kései pannon prózában remekművek sora található. A *Magyar novella*, a *Sutting ezredes tündöklése*, a *Bolond utazás*, a *Szárnyas lovak*, az *Anyasírató*, az *Anno*, a *Ló-regény*, a *Térkép Aliscáról*... Sok olyan kései rövidprózája van Mészölynek, amelyek a 20. század magyar novellaantológiáiból nem maradhatna ki. Sorjáznak a remekművek elképesztő virtuozitással. A késői Mészöly a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek folyamán elképesztő bőkezűen osztogatta a kincseit. A kilencvenes években aztán hullámzó volt a teljesítménye, például a *Wimbledoni jácint* szerintem is sikerületlen mű, már-már bosszantóan parodisztikus újraírása *Az atléta halálának*, és van egy-két gyengébb eresztés is, vagy ami jól indul, csak aztán kompromisszumos a vége. De hát ennyi mellélövés megengedhető, hiszen a felsorolt remekművek rendkívüli gazdagságot mutatnak. Mészölynél az összes művek és a válogatott művek aránya hihetetlenül jó. Én kevés művet hagynék ki a válogatott műveiből. Nagyon kis hibaszázalékkal dolgozott.

– *Világos. Rögtön kihúzta a „fölösleges” részeket. Mészölynél a gondolati epikájára utalva egyébként Thomka Beáta úgy vélekedett, hogy Mészöly nem a rendszeralkotó filozófiai gondolkodás iránt érdeklődött annyira, hanem volt egy intellektuális affinitása, és azt kötötte össze azzal, hogy esszéiben írta meg, vagy pedig a műveiben, úgynevezett ontologizáló prózában mutatta be az alapkérdésekkel kapcsolatos nézeteit.*

– Thomka Beátának teljesen igaza van. Mészöly nem szisztematikus, inkább azt mondanám, hogy eklektikus gondolkodó volt. Ezzel nem szídom. Az eklektika nagyon kreatív tud lenni, jó oldala, hogy zseniális ötleteket produkál váratlan képzettársításokkal, mint ahogy az előbb mondtam, például Beckettet Madáchcsal összeolvasni. Egy tisztességes színháztörténész ilyenre nem vetemedne, mert szakmaiatlan lenne, az ő kreatív elméje viszont ebből jót hoz ki. Másfelől Nádas idézi fel, hogy amikor Mészöly ötletelt, akkor bizony a szigorúbb elmék elborzadtak, mert annyira összevissza tudott kapcsolni külön-

böző dolgokat. Ez már nem Nádas szava lesz, de amolyan intellektuális free jazzbe ment át, tehát nehéz volt követni néha.

– Befejezésként egy személyes kérdés még. Most, hogy áttanulmányoztad, feldolgoztad a Mészöly-életmű ágát-bogát, melyik műtípusok állnak hozzád a legközelebb? A hosszú pályakezdés művei, a műforma felbontásával jellemezhetőek vagy a kései változatok? Vagy valami egészen más bontásban mondanád? Melyik a te „személyes Mészölyöd”?

– Nem tudok választani egyet. Más-más miatt jók, más miatt szeretem őket. Talán a szívemhez legközelebb azért a pannon próza művei állnak.

– Igen?

– Igen. Ugyanakkor, amikor én egyetemistaként magyar–esztétika szakra jártam, elképesztően lehetett a *Filmen*, az *Atlétán* vagy a *Sauluson* olvasni tanulni, tehát a legmagasabb fokú intellektuális örömet, izgalmat lehet, hogy a dezintegráció művei adják. Viszont most a monográfia finisében, az utolsó másfél évében hatalmas felfedezés volt számomra az is, hogy a *Sötét jelek* és a *Jelentés öt egérről* novellái között tényleg remekművek vannak. Tehát ott meg az újrafelfedezés öröme fogott meg, hogy hiába ilyen nagy a presztízse Mészölynek, azért nem látszik a teljes életmű, vannak takarások az irodalomtörténeti emlékezetben.

ÉVSZAK-KVARTETTEK

Ali Smith regényei és K. O. Knausgård jegyzetei

Míntha valami váratlan Joseph Haydn-divat terjedt volna az elmúlt években, hol Norvégiában, hol Skóciában bukkanak fel a *Die Jahreszeiten* (Az évszakok) című tetralógiák. Az inspiráció azonban sem Karl Ove Knausgård *Årstid encyclopedien* (2015–2016), sem Ali Smith *The Seasonal Quartet* (2016–2020) című ciklusa esetében nem igazolható. Véletlen egybeesés, s míg Knausgård *Évszak-enciklopédiája* esetében nem leltem esetleges forrásra, Ali Smithnél talán van némi támpont arra, hogy címadását David Hockney képsorozata befolyásolta. Az évszakok neveiből képzett kötetcímeit mégis ötletszerűnek tartom, és nem osztom a vélekedéseket, melyek szerint az *Ősz* és *Tél* kötet komor világát a *Tavaszi* vagy a *Nyár* érzékelhető derűvel cserélné fel. A *Tél* előterének konfliktusos epizódosorával összhangban áll a központi alakok, a két nőtestvér és Arthur régi karácsonyainak mozaikja is. A regény az ünnep lényegével ellentétes jelenkori és múltbeli tapasztalatok szötte.

A *Harcom*-hexalógiát közrebocsátó Knausgård míntha a terjedelmes opus írása előtt és alatt jegyzetelt volna a „*Levél meg nem született lányomhoz*” gondolat jegyében. Ez lett az *Évszak-enciklopédia* első három kötetének (*Ősszel, Télen, Tavasszal*) alcíme, majd az utolsóból (*Nyáron*) el is maradt. A jegyzetelés elindítója a személyes várakozás, az apa aggodalma, érzelmei a születendő kislány iránt, akit majd jó ideig maga gondoz. Arról, hogy később sem nehéz neki ellátnia négy gyermeküket, sokat olvasunk a *Harcom* köteteiben is. A publicisztikus feljegyzések megszólítottja a majdan születendő, akinek képzeletben számol be a világ köznapi dolgairól. A jelenségek rögzítése eleinte hónapok szerinti tagolású. A címmel ellátott kis szövegek nem esszék, nem naplójegyzetek, elvéve személyesebb hangúak, inkább azonban az írásrutin, a magány, töprengés, jegyzetelés jelentéktelen termékei. Alig akad figyelemre méltó írás, az intellektuális tapasztalatoknak is csak elvéve van helye, s minthogy a már világszerte ismert író kezéből kerültek ki, kétlem, hogy e melléktermékek bármely közegben különösebb elismerést kapnának.

Ali Smith *The Seasonal Quartet* (2016–2020)¹ tetralógiája ezzel szemben az elmúlt évek jelentős irodalmi eseménye. Magyarul az *Ősz*,² most pedig a *Tél*³ című kötet jelent meg. A skót író munkásságára figyelő nemzetközi olvasótábor különösen gazdag fikcióval és bonyolult poétikával szembesül. Néha az a benyomásom, hogy prózáját a vájtfülűeknek szánja. Ennek a hol metaforikus, asszociatív, hol narratív, hol nem-elbeszélő logikának a követése azonban élményt jelent, és vitán felül álló eredetisége megéri az olvasói kitartást. Minthogy a regényciklust és egyes darabjait is rendhagyó módon szerkeszti, talán nem felesleges a tetralógia egészének megismerése előtt érinteni néhány jellegzetes kompozíciós eljárását.

A kötetek közötti kapcsolatot – a ciklikus szerkesztés hagyományától eltérően – nem a szereplők, a család azonossága vagy nemzedékeinek váltakozása biztosítja. Nincs folya-

¹ Ali Smith *The Seasonal Quartet* (Autumn, Winter, Spring, Summer, Hamish Hamilton, London, 2016–2020.) A sorozat Penguin Random House UK, Kindle Edition kiadását használtam.

² Ali Smith: *Ősz*, Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, 2020. Részletesebben *Szenzuális fikció: Ali Smith prózája* című írásomban foglalkoztam a művel. *Jelenkor*, 2021/3, 326–329.

³ Ali Smith: *Tél*, Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, 2021.

matos történetív. A szaggatott narráció egy-egy alak vagy szereplőcsoport történetét sok dialógusból és eseménytöredékből alakítja. Az epizódokat, szokatlan módon, nem irodalmi nyelvű szövegek tagolják, sajtókivágások, ironikusan ható átvételek, politikai szövegek. Smith kompozícióiban más-más hangvételű, tárgyú, témájú, modorú, nyelvű egységek és betétek követik egymást. A szereplő néha hosszú időre eltűnik szemünk elől, majd később ismét felbukkan vagy ugyanabban, vagy egy másik kötetben. A történetészében tehát háttérbe szorul az időrend is, ingázunk a helyeket, időket, konkrétumokat és a szereplők képzelgéseit váltogató beszédfolyamban.

A négy kötetet a határozott művészi beállítottság, egyes poétikai eljárások és az időszerű korproblémák, vagy éppen az aktualitásokra adott reakciók szervezik sorozattá. Kompozicionális és tematikus tekintetben állandósul bennük néhány elem. Megfigyelhető továbbá az is, hogyan mélyülnek el a fikció egyes dimenziói, hogyan radikalizálódik a hangnem, a tárgyakat illetően pedig hogyan válnak kiemeltté a regény jelen idejének meghatározó jelenségei. A ciklus talán legmeghatározóbb vonásai közé tartozik a gazdag művészeti, irodalmi utalás- és motívumrendszer, ami azonban nem távolra mutat, hanem meglevenített regényanyagként működik. A felidézett, idézett, részletezett művek, a kommentált írók, művészek, a drámai figurák és modellek kettős funkciót töltenek be. Bensővé teszik a kulturális kontextust, ami így egy időben külső és belső vonatkozáshálózatként működik. A regények e sűrűn szőtt háló által jelölik ki kötődési pontjaikat egymáshoz, a kulturális örökséghez és a jelenkorhoz. A fikcióba irodalmi művek, szereplők, fotók, festmények, freskók, vizuális alkotások épülnek be. A regények tényezőivé válnak azok az affinitások, esztétikák, poétikák, magatartások is, amelyekkel a konkrét Ali Smith-mű szellemi és szenzuális rokonságot vállal. Mozgásba jönnek, új alakban lépnek színre, felidézik az előképet, mint a visszatérő Shakespeare- és Dickens-minták.

Smith vizuális művészeti fogékonysága a könyvborítóktól kezdve a kiemelt regénymotívumok szintjéig érvényesül. Az imaginárius képtár egyebek között David Hockney, Pauline Boty, Édouard Boubat, Barbara Hepworth, Tacita Dean műveit foglalja magában. A regény és a *The Seasonal Quartet* eredeti borítóin látható Hockney-képek címei közötti részleges megfelelés is jelentésszerű: a képsorozaton egyazon vidéki, fasorral szegélyezett út és tájtöredék látható, az egyes évszakok megfelelő tónusaiban. A képi és irodalmi impulzusok észlelése, érzékelése, értelmezése nem feltétlenül egy-egy beszélőhöz, szereplőhöz vagy elbeszélőhöz köthető, inkább az olvasók számára felkínált lehetőség. Mindez nem szokatlan, az irodalmi hagyomány mindenkori több forrásból táplálkozik, s ez lényegében történeti felkészítésünk a szemfüles olvasásra. A regényműfaj koronként más-más módon nyílik meg az irodalmi, művészeti, történeti, politikai indíttatások előtt. Smith eredetisége abban rejlik, hogy irodalmi kötődései nem csupán allúziók, átvételek, mottók, idézetek, utalások, parafrázisok, rájátszások formájában kerülnek elének, hanem a történetek cselekvő, dinamizáló, tevékeny elemeként. Az *Évszak-kvartett* regénymodellje a kollázs, s ez az eljárás mód tovább tagolja a ciklus négy darabjának három-három fejezetét. Az Ősz talán éppen ezért mélyed el Pauline Boty heterogén elemekből szerkesztett pop-art képeiben.

A tetralógia mottói jelzésértékűek. Az ötből egy rendszerint nem irodalmi, filozófiai, művészeti, hanem aktuálpolitikai jellegű, ami előrevetít valamit a regény intencióiból. A rendszeres Shakespeare-mottókon kívül az Őszben egy időszerű *The Guardian*-újságidézet, a *Tél*ben pedig egy nacionalista Theresa May-idézet szerepel („De aki azt képzelem, hogy a világ polgára, az a semmi polgára”). Az egyik a talajeróziót, a másik a világpolgár fogalmának kétségbevonását illeti. A *Tél* Barbara Hepworth-mottója is Smith vizuális affinitására utal: „A táj megrendezi a maga képeit”. Az angol szobrásznő (Eleanor Clayton festőnő partnere) egyébként a történet fontos pontján is felbukkan (219–221.). A *Tavas* Shakespeare-, Rilke-, Alain Badiou-, Katherine Mansfield-, G. M. Brown-mottói közül a Badiou-hivatkozás a Trump utáni újrakezdést érinti. Rilke és Mansfield alakja, utolsó élet-

szakaszuk különös módon aktualizálódik a történetben. A *Nyár* mottóinak sorát Virginia Woolf, Dickens, Stanley Kubrick, Edwin Morgan után Shakespeare „O, she’s warm!” idézete zárja. A borítót Hockney *Early July Tunnel* (2006) című képe illusztrálja. A regénymotívók mindegyikének tehát kiemelő, rámutató rendeltetése van. Kötődésekre utalnak a klasszikusokkal, valamint a kortárs filozófia, festészet, film példáival jelzik az ihletések hálóját. Ezért is érthetetlen számomra, hogy miért maradtak el a mottók az Ősz magyar kiadásában.

A regények nyitányai meglepetésszerűek, váratlan hanghordozásúak. A sokszerű hatást kiváltó kezdőfejezetekre a következő oldalak nem feltétlenül adnak magyarázatot. Már-már az a benyomásom, hogy a szerző kezdeményező, szokatlan megoldásokra fogékony elbeszélői stratégiája néha csak az opus alakulásának követésével, visszamenőleg válik érthetővé. Mintha az a poétikai tétel nyerne igazolást, mely szerint a motívumok jelentése és az opust alakító művészi stratégia nem tárulkozhat fel előttünk sem az egyes motívumok és szövegdarabok, sem az egyes művek és választott hagyományuk közötti kontextuális kapcsolat nélkül. Smith előadásaiban olvassuk: „A könyv könyvet, a stílus stílust szül. [...] De a stílus nem nyelv – nagyobb, mint a nyelv. A stílus nem hang. A stílus nem forma. Nem stilisztika vagy mellérendelés vagy ritmus vagy metafora. A stílus akkor jön létre, amikor hang és forma találkozik, és valami olyasmivé egyesül, ami mindkettőn túlmutat.”⁴

Ha csak a nagy hatású irodalmi és művészeti motívum-sziporkázásra helyezném a hangsúlyt, ugyanolyan egyoldalúság jellemezné megközelítésemet, mint az Ali Smith-művek kritikuskokat és olvasókat befolyásoló kiadói reklámszövegei. A szerzőt határozott politikai állásfoglalás és merész kiállítás jellemzi az olyan emberi, erkölcsi és társadalmi kérdésekben, amelyek vagy kieleződtek a 21. század eleji világban, Európában, Nagy-Britanniában, Skóciában, vagy régiek, és nem oldódtak meg sem az elmúlt, sem a jelen században. Mégsem hiszem, hogy az *Évszak-kvartett* nyitókötetét kimerítené „az első Brexit-regény” jellemzés, vagy a *Tavaszt* a klímaváltozás krízise és a migráció kezelése, ahogyan a ciklus megírásának idején zajló egyéb politikai aktualitások tematizálása sem a mű poétikai minőségeit. És azt sem, hogy társadalmi elkötelezettsége a művek esztétikai értéke híján elegendő lenne a világhírnévhez vagy akár a 2021-ben elnyert Orwell-díjhoz. Ali Smith opusának narratív etikája és poétikája szerves egységként áll előttünk.

A szerző nem igyekszik megkönnyíteni olvasói és kritikusi dolgát, merész, kockázatos, rapszodikus és megfontolt egy időben. A provokatív művészi gesztusok, a sűrű utalásháló és a kollázsszerű komponálás következtében a kuszaság, az összefüggéstelenség benyomása is felmerül néha. A komponálástól a forrásfelhasználásig, az átvételektől az inspirációig visszafelé haladva azonban feltérképezhetjük a poétikai hátteret és az autentikus eljárásrendszert. Minthogy a Shakespeare-művek kimeríthetetlen forrást képviselnek számára, ezáltal pedig a középkori krónikák, továbbá Boccaccio, az angol irodalmi és történelmi források, valamint a mitológia, nyomon követhető, hogyan válik mindez közvetlenül a Smith-szövegek működésbe hozott motívumrendszerévé. Az olvasást újraolvasással és utánajárással kell kiegészítenünk. Mivel túl sok regiszteren játszik egyszerre, egyeseket a szokatlan formai megoldások, másokat a hangsúlyos politikai radikalizmus, az aktualitásokra adott reakciók zavarják. Feltételezem, hogy Smith prózája bonyolult imaginációja miatt és a szakmai megbecsülés ellenére sem kerül a közkedvelt olvasmányok listájára. Eddigi tíz regénye nem azonos színvonalú, ám nemzedékéből ma a nemzetközi porondon kevesen működnek ilyen kifinomult művészi érzékkel és gazdag invencióval. Szurkolhatunk annak, hogy intellektusa, művészi képzelőereje, sokoldalú fogékonysága, érzékisége, temperamentuma változatlan maradjon, s hogy írói találékonysága se csökkenjen, mert nehezen találunk a prózájának vibráló elevenségéhez foghatót.

⁴ Ali Smith: *Artful*, The Penguin Press, New York, 2013.

Az Ősz már-már szürreális, költői nyelvű, látomásos, képtelen logikájú jelenettel indul. Nem emlékeztet semmilyen regénykezdet-konvencióra: váltakozó, hol belső, hol külső nézőpontú, megszólító módú belső beszéd, leírás, emlékezés, egy híres fotó látványleírása, pontosabban elbeszélése. Ezt követően vált át a szöveg Elisabeth Demand történetére, ami szorosan összefonódik a furcsa felütésben már megnevezett, idős Daniel Gluck sorsával. Az *Évszak-kvartett* utalásrendszere és reflexiók spektruma, mint említettem, egyszerűen van kívül és belül. Egy-egy elem hatósugara nem korlátozódik egyetlen regényre, hanem az újbóli előfordulással összefüggést teremt a korábbival, és új értelemvonatkozással látja el azt. Ilyen a fasizmus elől a kontinensről kivándorolt Daniel Gluck alakja is. A *Nyárban* visszatérve mintha „Glück” figurája mindazt magába szippantotta volna, ami az Angliába érkezése óta eltelt nyolc évtizedben a menekültek iránti viszonyban bekövetkezett. Óvatos feltételezéseként, mintha a *Tél* furcsa szereplője, Sophia (Arthur anyja) szerelmében, Dannyben is ugyanezt a (német s más nyelveken kívül héberül is tudó!) alakot ismernénk fel. A tetralógia egyik központi szála éppen a bevándorlók és a menekülők nem csupán helyi, hanem világméretű problémája. Konkrét sorsokban és helyzetekben tér vissza a kérdés, amelyről az idős Paddy beszél a *Tavaszi* kötetben: „Ne hívd migránsválságnak, már milliószor kértem. Emberek. Egyének, akik a körülmények ellenére átszelik a világot. Ezt megszorozzuk 60 millióval, az az összes egyén, akik a napról napra romló esélyek ellenére mind átszelik a világot. Migránsválság. És te egy migráns fia” (Albert Noémi fordítása). Itt kapnánk választ a *Téli*beli Arthur bizonytalan származására?

A *Tél* sem szerkezetileg, sem tematikusan nem mutat rokonságot az *Évszak-kvartett* előbbi darabjával, és esztétikai minőségei mintha alulmaradnának az Őszéhez viszonyítva. A regény nem kielégítő kohézióját James Wood is észleli. Atmoszféráját és egyes motívumait illetően inkább a *The Accident* (2005) rokon, és nem csak a Dickens-szövegek variációi miatt. A *Télben* ez a *Karácsonyi ének*, az előbbiben pedig a *Két város regénye*. A *Tél* egyik Dickens-mottója: „A sötétség olcsó”. Az elején ismét felbukkan az Ősz nyitását inspiráló Éduard Boubat-fotó, és e kötet is rendhagyó hangnemű bevezetéssel indul. Mint a seregszemle az eposzokban, a regényt hatásos felsorolás, számbavétel nyitja. A megszűnt, halott, nem létezőnek érzett eszmék, hitek, dolgok, értékek tagadásfolyama kihívó, figyelemfelkeltő tiltakozás, kiáltás. „Isten halott volt: kezdjük ezzel. És a romantika is halott. A lovagiasság halott. A költészet, a regény, a festészet mind halott, és a művészet is halott. A színház és a mozi is halott. Az irodalom halott. A könyv halott” (11.). Az „Isten halott volt” kijelentés is Dickens-variáció: „Marley was dead, to begin with.”⁵ A kiáltványszerűen elhangzó tagadó mondatok a költészettől, művészettől a történelmen, demokrácián, modernizmuson, posztmodernizmuson, politikán, a gondolaton, a reményen, az igazságon át a szerelemig, halálig, karácsonyig mindennek a halálát hirdetik. Az eredeti nyelven múlt időben, a magyar változatban jelen időben, ami kétségtelenül magyarázatra szorul.

Csak a kísértetek nem halottak még, s ez vezeti be Sophia Cleves karácsonyi történetét. A *Karácsonyi ének* zsémbes, fukar vénemberének attitűdje belevetül az élettől, világtól elidegenült idős asszony alakjába. Noha elhangzik a figyelmeztetés, hogy nem kísértet-históriával találkozunk, Sophiát az első fejezetekben mégis egy lebegő, test nélküli gyermekfej látványa kíséri. Jelenésszerű látvány Dickensnél és Shakespeare *Cymbeline*-modelljében is van. Mostani előfordulását az angol tradíció misztikus előképein kívül egy gyakorlatiasabb körülmény magyarázhatja, az idős Sophia látászavara. A látótérkiesésnek nála optikai eredete, a vízióknak pedig lélektani oka is van. Összefüggésben áll a fiához, Arthurhoz, Arthoz fűződő furcsa viszonyával, amiről a férfi szempontjából értesülünk. A zsémbes, önző Scrooge-ot a Dickens-történetben elhunyt üzlettársa, Marley, valamint a múlt, jelen, jövődő karácsonyainak szelleme kísérti. Az 1843-ban és a 2017-

⁵ „Hogy az elején kezdjem, Marley halott volt. Ehhez nem fér semmi kétség.” (H. László Éva fordítása)

ben írott történeteket a karácsony esti időpont és a zavaró, kellemetlen atmoszféra, a ridegség, érzéketlenség mozzanatai rokonítják. A *Tél* kényszerű családi összejövetelét és a benne résztvevőket jellemző rossz közérzet összefügg a mai brit politikával kapcsolatos felháborodással, a megosztottság és zűrzavar tapasztalatához pedig a *Cymbeline* kínál fel Ali Smith számára előképet: „Egy királyságról szól, amit a káosz, a hazugság, a zsarnokoskodás, a megosztottság és a jó sok mérgezés és önmérgezés foglal rendszerbe” (173.).

A téli napforduló idején játszódó történet és a Pasolini *Teoréma* című filmjének alap helyzetét idéző *The Accidental* (2005) című regény közös mozzanata egy idegen nő, Lux, illetve Amber megjelenése a családban. Az ismeretlenek, nem családtagok véletlenszerű felbukkanására és kissé misztikus alakjukra mindkét regény a konfliktusok enyhítőjének, ellensúlyozójának szerepét osztja. A bonyolult, rideg, elhidegült vagy ellenséges emberi viszonyok közé csöppenve dramaturgiai funkciójuk lesz az esemény sorban. Luxra Art az utcán figyel fel. Mindig ugyanott ül és olvas, mint a *Hotel Világ*beli (2002) hajléktalan lány. Lux képzett, Shakespeare-témában járatos horvát menekült, aki elfogadja az ismeretlen fiatal férfi ajánlatát, hogy barátnőjeként kísérje el Cornwallba, karácsonyi látogatásra anyjához, Sophiához. Smith gyakori beszélő nevei, mint az említettek is, szójátékaihoz, hangzaspárhuzamaihoz hasonlóan, stílári vibrálást visznek a szövegbe. Iris, Sophia nővére és a hozzájuk vendégségbe invitált Lux autentikus alakok, árnyalt magatartások, álláspontok, beállítottságok képviselői. Sophia és Art figuráját azonban eltűzöttnek érzem: az anyát lelketlensége, konzervativizmusa, ironikusan megformált fiát pedig a kiszolgáltatottsága miatt.

Az *Évszak-kvartett* dinamikus szerkesztés- és elbeszélsmódja nem időelvű ugyan, mégsem csökken benne az eseményelbeszélés, illetve a drámai feszültségfokozás jelentősége. Talán gazdagodásról és funkcióbővülésről is beszélhetünk, hisz nyilvánvaló az egyes központi kérdések, történelmi, erkölcsi, politikai problémák narrativizálása a ciklusban. Ezek mind konkrét emberi helyzetekben és viszonyokban, alapvetően közvetlen párbeszédekben, reakciókban, egyetértésekben és ellentétekben jelennek meg, és a fordulatokat, sorsokat alakító drámákban válnak elevenné. A ciklus visszatérő mozzanata a hagyományos közösségi mikromodellek, a család felbomlása, a férj-feleség, anya-gyermek, nővér-nővér viszonyok torzulása. A tetralógia négy kötete a különféle emberi konfliktusváltozatok panorámája, melynek végső áttekintésére a teljes magyar kiadásig várunk kell. A nemzedéki és nézetbeli szembenállásoknál is nagyobb különbségek vezetnek a megosztottságokhoz, amiket a politika, a média befolyásoló szerepe, az idegengyűlöletre és a nemi, faji, nemzeti megkülönböztetésre alapozó kormányzás és propaganda irányít. Ali Smith klasszikus mintái is mintha előrevetítenék azokat a veszélyeket, melyeket ma is időszerű, új fenygetésként élünk meg.

BŐVÜLŐ TECHNOLÓGIÁK – SZŰKÜLŐ FÓKUSZ

Auditív és vizuális eszközök és műfajok szerepe Samuel Beckett performatív műveiben

Egy korábbi írásomban Samuel Beckett dramatikusan életművének a színre vitt testtel kapcsolatos sajátosságait tekintetem át. A *Testfogyatkozás. A test felszámolása és teatralizálása Samuel Beckett drámáiban* című tanulmányban¹ ugyanakkor nem érintettem azt a vonatkozást, hogy miközben Beckett radikális redukciót hajt végre az emberi test színrevitelében, aközben mind nagyobb teret ad különböző technológiák alkalmazásának. A továbbiakban ezzel az összefüggéssel foglalkozom, az életmű néhány – e szempontból – meghatározó példáján keresztül.

Bár a kiadások *Plays* vagy *Drámák* megnevezéssel egy kategóriába sorolják Beckett nem költői és nem elbeszélő műveit, ezeknek a szcenikus, performatív szövegeknek a műfaji hovatartozása is technológiai meghatározottságra utal. A színpadi alkotásokon kívül jelen vannak ebben a korpuszban hangjátékok (*All That Fall – Minden elesendők*, 1957; *Embers – Zsarátnok*, 1959; *Rough for Radio I. – Rádiótöredék I.* 1961; *Rough for Radio II. – Rádiótöredék II.*, 1960-as évek eleje; *Words and Music – Szöveg és zene*, 1962; *Cascando*, 1963; *The Old Tune – A régi nóta*, 1963), illetve szerepelnek benne filmek és televízióra írt művek (*Film*, 1965; *Eh, Joe – Mondd, Joe*, 1966; *Ghost Trio – Kísértettrió*, 1976; *...but the clouds... – ...csak a felhők...*, 1977; *Quad – Sitt*, 1982; *Nacht und Träume*, 1983).

Emellett Beckett drámáiban is meghatározó szerepet töltenek be a dramaturgiát és világképet alakító technológiák. Beckett, akinek színpadi művei többnyire nem egy fikció terét, hanem magát a színpadot viszik színre – annak technikai adottságaival és körülményeivel –, a színházi technológiák alkalmazása során is a testhasználat párhuzamos radikális redukció eszközével él. A színpadon sötét van, és a fény metsz ki egy láthatóvá tett, kontúrosan vagy elmosódottan lehatárolt kicsiny teret. *Az utolsó tekercsben* csak Krapp asztalának környéke kap fényt, az instrukció szerint „a színpad többi része homályban van”.² *A Játék* három urnába zárt alakját a fény bírja szóra, vallatóként. A darabvégi instrukcióban a világitásról a szerző elsőként azt írja, hogy „a fény egyetlen forrásból ered és ennek feltétlenül az áldozatai által elfoglalt eszményi térségen (a színpadon) belül kell lennie”.³ *A Nem én* esetében a SZÁJ-ra fókuszáló fény minden mást kitakar, „az arc többi része árnyékban marad”,⁴ az *Altatódalban* a legelső instrukció az, hogy „Fény: A székre összpontosul. A színpad többi része sötét”.⁵

A Színház és technológia című színháztudományi konferencián elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata. (ELTE, 2021. szeptember 24–25.)

¹ P. Müller Péter: *Testfogyatkozás. A test felszámolása és teatralizálása Samuel Beckett drámáiban*, *Jelenkor*, 2008/6, 690–701.

² Samuel Beckett: *Az utolsó tekercs*, ford. Szenczei László. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 244.

³ Samuel Beckett: *Játék*, ford. Bart István. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 365.

⁴ Samuel Beckett: *Nem én*, ford. Feldmár Terézia. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 424.

⁵ Samuel Beckett: *Altatódal*, ford. Romhányi Török Gábor. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 480.

Ugyancsak konstans tényező a hangtechnikának, hangkulisszáknak az alkalmazása, ami *Az utolsó tekercs*-ben a magnetofonszalagok lejátszása révén Krapp alakjának akusztikus megkettőződésével jár. A *Lélegzet*-ben pedig a kétszer elhangzó halk, fojtott kiáltáson kívüli hang, a lélegzet „tág skálán mozgó, magnófelvételen rögzített”.⁶

E színpadi művek, illetve hang- és tévéjátékok keletkezési dátuma alapján úgy tűnhet, Beckett érdeklődése az ötvenes évek közepétől fordult kitüntetett módon az auditív és a vizuális médiumok felé. Az 1956-os *Minden elesendők* című hangjátékkal, az 1958-as *Az utolsó tekerccsel* a hangzó médium fókuszba helyezése felé, majd pedig a hatvanas évek közepén az 1965-ös *Filmmel* és az 1966-os *Mondd, Joe*-val a mozgókép felé. Beckett azonban már évtizedekkel korábban komoly érdeklődést mutatott az akkoriban kibontakozó technikai médiumok iránt, már akkor, amikor még írói elköteleződése sem vált véglegesé. Mindez kapcsolatban volt azzal, hogy közel egy évtizeden át, 1929-től 1937 áprilisáig (tehát huszonháromtól harmincegy éves koráig) többször és hosszabb időt töltött Németországban, ahol egyfelől a vizuális kultúra műfajaiban (képzőművészet, film), másrészt a rádiózás lehetőségeiben tájékozódott.

A téma (Beckett és a technológiák) iránti szakmai érdeklődés korántsem új keletű, és nem tekinthető marginálisnak az életmű tudományos vizsgálatában. Az előbbire példa, hogy James Knowlson már 1972-ben önálló – igaz mindössze ötven oldal terjedelmű – könyvben elemezte fény és sötétség szerepét Beckett drámaiban.⁷ Azóta pedig kisebb könyvtárnyi szakirodalom keletkezett, amely a technológia jelenlétével és jelentőségével foglalkozik Beckett műveiben. Az utóbbi, széles körű érdeklődést még az is mutatja, hogy 2018 őszén háromnapos konferenciát szenteltek a témának a prágai Károly Egyetemen, *Beckett & Technology* címmel,⁸ melynek programján harminckét előadás szerepelt. A Beckett-szakirodalom egy meghatározó része nem az író szövegeivel, hanem ezeknek színpadi, rádiós, televíziós, mozgóképes megvalósításaival foglalkozik. Hogy e félévszázados és pár évvel ezelőtti két példa közötti időszakból is említsek egy ide vonatkozó munkát, 2009-ben jelent meg Ulrika Maude *Beckett, Technology and the Body* című, bő két-száz oldalas kötete.⁹

Miként a színrre vitt emberi testeket Beckett az egymásra következő szcenikus műveiben egyidejűleg számolja fel és egyben teatralizálja, hasonlóképpen jár el a szöveg és a technológia kapcsolatának kezelésében is. Hivatkozott írásom elején idéztem Beckett drámaírói szándékát, mely így szól: „a lehető legjobb darab az, amelyikben nincsen szereplő, csak szöveg van. Egy ilyennek a megírásával próbálkozom”.¹⁰ Ez a törekvés, a redukció és felszámolás intenciója megmutatkozik abban a folyamatban is, amely a csend iránti vonzalma nyomán a néma cselekvéshez, a pantomimhoz vezet. Másfelől a hang iránti érdeklődése juttatja el a rádió médiumához.¹¹ Dacára annak, hogy Beckett fokozatosan egyre több ismeretet és tapasztalatot szerzett a színház technikai működéséről, a darabjai mégis egyre takarékosabban bántak a nyelvvel és a látvánnyal. A bővülő ismeretek „nem arra vezették, hogy ezeket a forrásokat még intenzívebben, hanem épp ellenkezőleg, arra hogy még mérsékeltebben használja – mindazonáltal egyre jobban megértve az erejüket”.¹² És ahogy a testfel-

⁶ Samuel Beckett: *Lélegzet*, ford. Romhányi Török Gábor. In: Uő.: *Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 422.

⁷ James Knowlson: *Light and Darkness in the Theatre of Samuel Beckett*. London, Turret Books, 1972.

⁸ <https://beckettprague2018.ff.cuni.cz/>

⁹ Ulrika Maude: *Beckett, Technology and the Body*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

¹⁰ Idézi Deirdre Bair: *Samuel Beckett: A Biography*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1978, 722. Magyarul az idézet megtalálható itt: John Calder: *Samuel Beckett filozófiája*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Európa, 2006, 32.

¹¹ Vö. William York Tindall: *Samuel Beckett*, New York – London, Columbia University Press, 1964, 39.

¹² Charles R. Lyons: *Samuel Beckett*, London, Macmillan, 1983, 12–13.

számolás a teatralitás irányába vitte el a darabjait, ugyanígy, az intenzív színpadi látvány iránti növekvő bizalma a rövidülő szöveggel kombinálva egyre teátrálisabbá tette őket.¹³

Mindennek, az ötvenes évek közepétől művekben manifesztálódó, a hangzás és a mozgókép iránti kitüntetett figyelemnek azonban korai előzményei vannak a huszonéves Beckett életrajzában, amikor a szakirodalom által „németországi periódusnak” nevezett években, keresvén a kifejezőeszközök lehetőségeit és határait, érdeklődése egy új médium és technológia felé fordult. Az irodalomnak a nyelvi korlátait átlátva más kifejezésformáktól remélt ösztönzést. A nyelv lehetőségei kapcsán – már e tapasztalatok birtokában – fogalmazza meg pár évvel később a következőket: „A nyelvem mindinkább fátyolnak látszik, melyet szét kell tépniem, hogy eljussak a mögötte fekvő dologhoz (vagy semmihez). Nyelvtan és stílus. Olyan érvénytelenné (hinfällig) váltak számomra, mint egy biedermeier fürdőruha vagy egy úriember rendíthetetlensége. [...] Mivel egy csapásra nem tudjuk kikapcsolni a nyelvet, legalább semmit ne mulasszunk el, hogy minél rosszabb hírnévbe keverjük.”¹⁴

Ez az új, technológia alapú médium ekkor, a fiatal Beckett számára a rádió volt. A rádió iránti érdeklődése naprakészen követte az ezen a területen kibontakozó fejleményeket, párhuzamosan a német kulturális és művészeti élet több résztvevőjének törekvéseivel, akik között írók, zeneszerzők, gyakorló rádiósok kutatták és kísérletezték, hogy miként lehetne a rádiósugárzás során a nyelvet médiaspecifikusan használni, ami nem pusztán abból állna, hogy a megszólalók (adott esetben színészek) csupán felolvasnának vagy játszanának egy állványra rögzített mikrofon mögött. A témáról 1929 őszén Kasselben tanácskozást tartottak, „Költészet és rádióközvetítés” (*Dichtung und Rundfunk*) címmel. Az ott elhangzottak meglepő összhangban vannak azzal, amit Beckett ugyanebben az évben kiadott *Dante... Bruno. Vico... Joyce* című esszéjében írt Joyce költői nyelvéről.¹⁵ A nyelv jelentéssége helyett annak hangzóssága volt számára a meghatározó, valamint a nyomtatott szó képisége. Joyce, akkor készüléfében lévő, *Work in Progress* címmel említett (később *Finnegans Wake* címen megjelent) művéről ezt írta: „ez egyáltalán nincs megírva. Nem olvasni kell, vagy inkább, nemcsak olvasni kell. Nézni kell és hallgatni kell”.¹⁶

A következő évtized derekán Beckett a film intenzív tanulmányozásába fogott. Olvasta Pudovkin, Rudolf Arnheim és Eisenstein filmes, filmelméleti munkáit, és még azt is komolyan fontolóra vette, hogy Moszkvába megy, az Állami Filmintézetbe, és levelet írt Eisensteinnek, hogy vegye fel gyakornokának.¹⁷ A tervből semmi sem lett, de Beckettnek az ez idő tájt folytatott rádiós és filmes tanulmányai két évtizeddel később beértek, biztos alapot szolgáltatva rádiós és filmes technológiákkal operáló műveinek.

Beckett 1956-ban kezdett el a rádiós technológia számára írni. A BBC Harmadik Programjának készítette el a *Minden elesendők* című rádiójátékát az év nyarán. A mű 1957. január 13-án került sugárzásra. Amikor Beckett a BBC-től kapott felkérést követően először jelent meg a rádióban, az egyik munkatárs azt jegyezte fel, hogy „az volt a benyomásom, hogy nagyon szilárd elképzelése van a rádióra történő írás problémáiról, és valami

¹³ Vö. Lyons, i. m., 13.

¹⁴ Samuel Beckett: Levél Axel Kaunhoz, 1937. nov. 9. In: *Disjecta*, New York, Grove Press, 1984, 52. Idézi Szegedy-Maszák Mihály: Felmagasztosítás és tönkretétel: nyelv a két háború közötti regényben. In: Uő.: *„Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*, Budapest, Balassi, 1995, 215.

¹⁵ Gaby Hartel: Emerging Out of a Silent Void: Some Reverberations of Rudolf Arnheim's Radio Theory in Beckett's Radio Pieces, *Journal of Beckett Studies*, Vol. 19, No. 2, Beckett and Germany (2010), 218–227. 219.

¹⁶ Samuel Beckett: 'Dante... Bruno. Vico... Joyce', Essay in English on *Finnegans Wake*, by James Joyce. In: *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress*. Paris, Shakespeare and Co., 1929, 3–22., 14.

¹⁷ James Knowlson: *Damned to Fame. The Life of Samuel Beckett*, London, Bloomsbury, 1996, 226.

igazán jóra számíthatunk”.¹⁸ Ne feledjük, ez lesz Beckett legelső rádióra írt munkája. Ami egyből a rádiójáték műfajának klasszikusává válik.

A *Minden elesendők* hagyományos dramaturgiát követ, ahogy például a *Godot* is teszi, a maga csehovi várakozásra épülő, változást ígérő szituációjával. Az ír kisvárosban játszódó rádiójátékban az idő lineárisan halad, a cselekmény és a közvetítés ideje fedi egymást. A hetvenéves Mrs. Rooney elcsoszog a vasútállomásig, ahonnan a férjével együtt térnek haza. A nyitó instrukció kijelöli azt a négy hangzó elemet, amely egyenrangú tényezője a rádiójátéknak: a falusi hangokat, a halk zeneszót, a beszédet és a csendet. Bár a darabot a párbeszéd és monológok uralják (a hangeffektusok aránya kisebb), a monológok kapcsán indokolt jelezni, hogy ezek nemcsak a szituációban elhangzó szövegek lehetnek, hanem a szereplő gondolatai is. Mrs. Rooney például többnyire magában beszél. Mivel nincs színpadi jelenlét, nincs látvány, ami elvonhatná a figyelmet a szóról, így a hallgató mintha a szereplő tudatába költözne be. A párbeszéd során pedig a szereplők sokkal inkább a szavak hangzóssága révén vezetnek egymást, semmint a megnyilatkozásaik jelentésével. Mr. Rooney például azt mondja a feleségének: „Tudod-e, Maddy, olykor joggal hihetné az ember, hogy holmi halott nyelvvel bajlódsz”. Amire az asszony azt feleli: „én magam is gyakran érzem, kimondhatatlanul kínzó érzés”.¹⁹ A halott nyelv (ami nem azonos a holt nyelvek valamelyikével) nem a jelentésével, hanem a hangzásával van jelen, azaz a beszéd a műben gyakorta akusztikus elemként – a zenével, a csenddel és a hangeffektusokkal együtt – képezi meg a kompozíció polifóniáját. Úgy tűnik, Beckettet ebben az első rádióra írt munkájában „elbűvölik a hangeffektusok, és olyan sokat használ belőlük, amennyit csak lehet”.²⁰ Ez a későbbi rádiójátékaiban radikálisan csökken.

Bár a *Minden elesendők*et intermezzóként két pantomim követi (a *Némajáték I.* és a *Némajáték II.*), a rádiójátéknak szoros kapcsolata van Beckett következő jelentős színpadi művével, *Az utolsó tekerccsel*, amelyet 1958 elején írt. A *Minden elesendők* rádiófelvétele során az egyik színész, a Mr. Slocum szerepében megszólaló Patrick Magee orgánuma olyannyira inspirálta Beckettet, hogy úgy döntött, készít egy darabot az ír színész számára. *Az utolsó tekercs* eredeti kéziratának a címe még az volt, hogy *Magee monológja*. A Royal Court 1958. októberi ősbemutatóján Magee játszotta a számára írt szerepet.²¹

A monodrámá alakja Krapp, akit Beckett a *Godot* figuráihoz hasonlóan bohócszerű attribútumokkal ruház fel. Mint a nyitó instrukcióban írja: „... micsoda fura lábbeli! Szennyesfehér egészcipő, legalább 48-as méretű, nagyon keskeny, hegyes. Arca sápadt. Orra rezes. Szürke haja borzas.”²² Beckett a technológia révén voltaképpen a doppelgänger dramatikusan hagyományát éleszti fel, amikor a színen lévő Krappet akusztikusan kettőzi meg a magnetofonfelvételek bejátszásával. A szalagok egyszerre tárgyak és elhangzó szövegek. Krapp két mibenléte között hasadék van, ami egyszerre temporális, továbbá térbeli és lelki. A szalagokon lévő Krapp a színen lévő Krapp kísértete. Az akusztikus kettőzés mellett Beckett a fénydramaturgia révén további határozott oppozíciót teremt. A játék során Krapp időről időre távozik az asztalt és környékét megvilágító erős fényből a sötétbe, majd pedig „rákényszeríti magát, hogy visszatérjen a fénybe azért, hogy szembesüljön az emlékeivel és valamikori önmagával”.²³

Beckett az általa – nemcsak itt – alkalmazott fénydramaturgiával Katherine Worth szerint kozmikus teret hoz létre. „Újra feltalálja a középkori misztériumjátékok háromszintű

¹⁸ John Morris feljegyzését idézi Knowlson: i. m., 428.

¹⁹ Samuel Beckett: *Minden elesendők*, ford. Osztovits Levente. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 225.

²⁰ Shimon Levy: *Samuel Beckett's Self-Referential Drama. The Three I's*. London, Macmillan, 1990, 67.

²¹ Charles R. Lyons: i. m., 92.

²² Samuel Beckett: *Az utolsó tekercs*, i. m.

²³ Charles R. Lyons: i. m., 95.

színpadát (menny, föld, pokol) a világítás segítségével”.²⁴ Ezt az eredetileg vertikális tagolást átstrukturálja, de saját színpadi gyakorlata megerősíti ezt az értelmezést. Amikor 1969-ben a berlini Schiller-Theaterben megrendezi *Az utolsó tekercest*, akkor Krapp többször a háta mögé néz, amiről Beckett azt mondta, hogy „Ott van Old Nick [azaz az ördög – PMP]. Krapp mellett áll a halál és ő akaratlanul is azt keresi”.²⁵ Beckett e gesztussal – ha csak a halál alakjával is, de – benépesíti a sötétben tartott területet. Ennek az előadásnak a végén „kihuny a fény, csak a magnetofon piros lámpája világított – ami igen erőssé tette a befejezést, mivel a közönség tudta, hogy Krapp még mindig ott van, mozdulatlanul és megvilágítatlanul ül”.²⁶

Robert Wilson 2008-ban vitte színre (rendezte, tervezte és játszotta) Beckett darabját. A pandémiáig rendszeresen játszott produkcióról 2013-ban adott interjút. Ebben a beckett színházesztétika kapcsán kiemeli, hogy Beckett „vizuális drámaíró volt. Nem olyasvalaki, aki csak szavakat írt, hanem aki mindezt a képek szempontjából is látta. A darabjait vizuálisan konstruálta meg, plusz szöveggént”.²⁷ Amikor tehát *Az utolsó tekercs* kapcsán technológiai vonatkozásokról beszélünk, akkor egyaránt fontos a kompozíció szempontjából a technikailag (analóg módon) rögzített hang és a fénnel vezényelt vizualitás.

A színpadról a képernyőre áttérve, a televízióra és filmre írt Beckett művek kapcsán megállapítható, hogy ezek képi keretezése többnyire megismétli a kései színpadi művek látványvilágát, ami egy élesen lehatárolt megvilágított képek és az azt körülvevő sötétségnek a kontrasztjára épül. „A tévéjátékokban a cselekvés tipikusan egy központi területen történik, amit sötétség vesz körül, ami a megvilágított, a történetben lefestett belső állapot edényeként szolgál.” Jonathan Kalb szerint ennek a komponálási módnak az előképe a művészettörténetben Caravaggio, akinek egyébként Beckett a csodálója volt.²⁸ Ez az árnyékban, sötétben tartott környezet a *Mondd, Joe* televíziójáték nyitó instrukciójában oly módon is megfogalmazást nyer, miszerint: „No need to record room as a whole”.²⁹ Azaz „nem kell a szobát a maga egészében mutatni”. A magyar fordításból ez a mondat sajnos hiányzik.³⁰

Beckett első televíziójátéka, amelynek megírásába ötvenkilencedik születésnapján fogott bele, s amelyet – mint *Az utolsó tekercest* – meghatározott személynek, ezúttal az ír színész, Jack MacGowran számára írta, a játékteret egyetlen helyszínre korlátozza, és a történés dinamikáját a precízen rögzített kameramozgások révén biztosítja. A kettőzés az alakok tekintetében itt is megjelenik, és miként *Az utolsó tekercs*ben, akusztikai dimenziót kap. A tévéjátékban nem Joe beszél, ő mindvégig szótlan, hanem egy női hangot hallunk. A hang tulajdonosának mibenléte kapcsán hasonló kettősség vehető fel, mint a *Minden elesendők* esetében, azaz hogy amit hallunk, az valakinek a beszéde, vagy pedig valakinek a fejében hallatszó hangok. Vajon van-e női szereplője a *Mondd, Joe*-nak, aki nem látható, de hallható, vagy ez a hang Joe fejében szól? Bár a szerzői önértelmezés nem bizonyosság s nem érvényesebb, mint az elemzői magyarázatok, érdemes Beckett véleményét számba venni. Ő interjúkban és magánbeszélgetésekben úgy nyilatkozott, hogy Joe számára a

²⁴ Katherine Worth: *Samuel Beckett's Theatre: Life Journeys*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 42.

²⁵ Idézi James Knowlson: *Theatrical Notebooks of Samuel Beckett: Krapp's Last Tape*, London: Faber and Faber, 1992, xvi. A Merriam-Webster-szótár szerint az Old Nick kifejezést ebben az értelemben cirka 1643 óta használják.

²⁶ David Pattie: Coming out of the Dark. Beckett's TV Plays, *Journal of Beckett Studies*, 18/1–2 (September 2009), 123–135., 124.

²⁷ Nicholas Johnson and Robert Wilson: 'Automatic in the Muscle', *Journal of Beckett Studies*, 23/1 (2014), 101–106., 103.

²⁸ Jonathan Kalb: *Beckett in Performance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, 98.

²⁹ Samuel Beckett: Eh Joe. In: *Collected Shorter Plays of Samuel Beckett*, London, Faber and Faber, 1984, 201.

³⁰ Samuel Beckett: *Mondd, Joe*, ford. Mihályi Gábor. In: *Uő.: Összes drámái*, Budapest, Európa, 1998, 414.

hang egy konkrét személy, aki bár halott, Joe-ban mégis él. Mint Beckett mondja: „Ez az ő szenvedélye: megőlni a hangokat, amiket nem képes megőlni”.³¹

A tévéjáték valamennyi szövegkiadásából hiányzik a felvételt záró mozzanat, nevezetesen az, hogy Joe elmosolyodik. Beckett ezt a mosolyt azzal indokolta, hogy Joe „győzött”, sikerült magában megfojtania a hangot.³² Ez az eltérés a szöveggönyv és a felvétel között arra is rámutat, hogy Beckettnek a rádiót, televíziót, filmet, hangrögzítést alkalmazó alkotásainak vizsgálata során nem elegendő pusztán a szöveget tekintetbe venni. Hogy Beckett mit szolt a mosolyhoz, amit a szöveggönyvbe nem írt bele, arra az első angol nyelvű felvétel kapcsán választ adhat az a tény, hogy Alan Gibson rendező mellett mindvégig jelen volt a tévéfelvétel során.³³ Ez egyébként Beckett legtöbbször felvett tévéjátéka.

Az 1975-ben írt és először 1977-ben sugárzott *Kísértettriót* követően a fénydramaturgiában a sötétség már nem sugall negatív teret, sokkal inkább a tér hiányát, a semmit fejezi ki. Míg korábban ezt a sötétet alakok népesítették be (a színdarabokban is), addig innentől a magányos szereplő olyan közegben csoszog, botorkál, szöszmötöl, amelynek nincs a láthatón túli kiterjedése. Csak a felszín, csak az itt és most van. A művek „nem sugallanak semmit azon az egyszerű állításon túl, hogy a múlt és a jövő semmi más, mint üresség”.³⁴

Beckettnek ezekben a kései műveiben, legyenek azok televízióra írt munkák vagy színdarabok, visszatérő motívum és eszköz a főszereplőnek és a főszereplő hangjának a szétválasztása. Az előbbi műfajból ezt példázzák a *Mondd, Joe, a Kísértettrió, a ...csak a felhők...*; míg a színdarabok között ez tapasztalható – többek között – az *Akkor, a Léptek* és az *Altatódal* esetében. A *Kísértettriót* sokan Beckett legjobb tévéjátékának tartják, mely a látás kettős tapasztalatát vizsgálja. Mint Laura Danius figyelmeztet, miközben a technológia hangsúlyozza az emberi szem korlátozottságát, egyúttal fel is szabadítja a megismerés feladatától, hogy a látás érzékibb élményét kínálja.³⁵ Beckett már a *Kísértettrió* kezdetén világossá teszi, hogy a darabban a hang technológiai közvetítéssel van jelen. Ez egyúttal a hangot megszólaltató testeknek a hangjuktól való megfosztódását is magával hozza, amihez Beckett a technológiát használja fel. „Egyszer sem halljuk azt, amiről F azt hiszi, hogy hallja, nevezetesen a hiányzó asszony hangját, ami kiváltja a mozdulatait és arra sarkallja, hogy az ajtó és az ablak mögé nézzen”.³⁶

E kései Beckett művek úgy is értelmezhetők, mint amelyekben a technológiai eszközök (kamerák, hangrögzítő szerkezetek, képalkotó technikák) oly módon hozzák létre a képet és a hangot, hogy az a befogadó számára olyan kettős percepciót teremt, ami különbözik a korábbi észlelési módoktól. Beckett „historizálja a percepciót, amivel azt sugallja, hogy míg a technológia által közvetített módja a látásnak és a hallásnak különbözik az ember szemétől és fülétől, ugyanakkor fel is szabadítja ezeket az érzékeket a racionalitáshoz való társítástól, és ennek során átalakítja a világfelfogásunkat”.³⁷ Hogy ezt az átalakítást bővülésként vagy szűkítésként értelmezzük-e, az nézőpont kérdése. A redukció, az enigmatikus jelleg tágabb értelmezésre nyújt lehetőséget, amit mindkét álláspont igazolva láthat a kései Beckett-művekben.

Magam inkább arra hajlok, hogy azt az álláspontot képviseljem, mely szerint a *Godotnak* és *A játszma végének* a teréhez képest, ahol a színpadon kívül is van világ, a kései

³¹ Idézi Jonathan Kalb, i. m., 103. Az interjú 1966-ban készült.

³² Uo., 255., 17. lábjegyzet.

³³ *Eh, Joe*, BBC2, 1966: <https://www.youtube.com/watch?v=SdWx19BwgA>

³⁴ David Pattie, i. m., 134.

³⁵ Vö. Laura Danius: *The Senses of Modernism: Technology, Perception, and Aesthetics*. Ithaca, Cornell University Press, 2002.

³⁶ Ulrika Maude: „whole body like gone”. Beckett and Technology, *Journal of Beckett Studies*, Vol. 16, No. 1 and 2, Special Issue: Transnational Beckett (Fall 2006/Spring 2007), 150–160., 156.

³⁷ Ulrika Maude: i. m., 158–159.

művekben (színpadon, rádióban, tévében) Beckett egyre szűkebbre vonja a fókuszot. A művek hossza (azaz ideje) egyre rövidebbé, tere egyre szűkebbé, láthatósága egyre homályosabbá válik. Rádiós és mozgóképi munkáinak ez a vonása párhuzamos szcenikus műveinek a bevezetőben említett sajátosságával, az emberi testek fokozatos felszámolásával.

Beckett a technológia alapú műveinek megkomponálása során ugyanazt az utat járja be, mint az eleven testi jelenlétre épülő munkáiban. Számára a technológia annak az eszköze, hogy egyre kevesebbel érje be, az alkalmazott médiumok nem a bővítést, hanem a redukciót szolgálják. Úgy vélem, kijelenthető, hogy Beckett viszonya a technológiához alapvetően paradox, mivel az a mód, ahogyan ezeket az eszközöket használja, nem a kifejezés gazdagodását, hanem annak csonkítását, mind enigmatikusabbá válását idézi elő. A színpadtechnika, a rádió, a film és a televízió eszközei az életmű előrehaladásával valamiféle önfelszámolás irányába hatnak, mint az az idézett beckett-i ambíció, hogy olyan darabot írjon, amelyikben nincsen szereplő, csak szöveg.

„MI VOLT A LEGSZEBB”

Tolnai Ottó és a gyömbérvirágúak rendje

A hatvanéves Takáts Józsefnek

Tolnai Ottótól a *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* került fel a *Jelenkor* nevezetes harmincas verslistájára, öt éve, mint „a kritikusok szavazata alapján” a „30 legjobb kortárs magyar vers” egyike. Eredetileg éppen a *Jelenkor* közölte 1989-ben, a januári számban, lapélen. A versnek az életműben elfoglalt fontos helyét ezen és a Tolnai-szakirodalom hivatkozásain túlmenően jól mutatja például az is, hogy az *Új Forrás* 2012. februári számában Antal K. József Tolnai-motívumokon alapuló, *Dupla klikkel* című versében is szerepel a címre tett utalás: „néhány kattintással kiadnám a parancsot / Rákeresni, hogy Dániában mi volt a legszebb”.

A verset tehát széles körben az életmű jelentős darabjaként tartják számon, ráadásul nem is feltétlenül ugyanazon ismérvek alapján. Ágh István például – aki egy ideje maga is ír szép félhosszú verseket,¹ amelyeknek terjedelmi és versformai értelemben szélső példája a *Budapest-költemény* című nagyszerű, öt folyóiratoldalt kitevő prózavers,² de ebbe a körbe tartozik a *Végül a réttis* és talán a *Fekete limuzin* is – Tolnai verséből a hazateremtés mozzanatát hallja ki: „Az utazásokban is önmagát keresve, az egyedüllétben különített személyiségét megfogalmazva is szüksége van az alapra. A *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* válasza az északi repcetábla, mintha sárga visszfénye lenne a hazai bácskainak, s a dán sör, mint a már otthon megszokott Tuborg, a temetőben napozó lányok meghökentő látványában, a kéményre állított jegesmedveszobor abszurdításában megjelenik földije, Kosztolányi, a magyar költészet a hamleti Helsingörben.”³

Ha a geográfia vonalát tovább követjük, érdemes felidézni Tolnainak azt az eredetileg a politikai földrajz képződményeiről, országokról, tartományokról, illetve településekről szóló mondatát, amelyet ars poeticának is felfoghatunk: „nálam a nagyformák mindig már eleve kis, semmis formákkal, semmis, ám annál konkrétabb tartományokkal, régiókkal, helyekkel, *fájkiskösségekkel* (...) ellenpontozódnak”.⁴ Hiszen lehet-e ennek olvastán nem a félhosszú versre, azon belül is – Tolnain kívül – leginkább Szép Ernő „semmis” kis elemek nélkülözhetetlen motívumaira is szilárdan építkező versstruktúráira gondolni? Például erre a versszakra: „Egy narancs sáros héjja került aztán utamba. / Cipőim jobbra-

¹ Erről lásd: Tandori Dezső: *Az erősebb lét közelében*. Budapest, Gondolat, 1981.

² A folyóiratközlés: Ágh István: *Budapest-költemény*. *Holmi*, 2005/9, 1031–1035. Később nem verses-, hanem esszéketekben jelent meg: Ágh István: *Szavak honvágya*. Budapest, Nap Kiadó, 2013, 5–11. Egy olyan részlet az egyszerre sétálós és narratív, önmegszólítással a dialógus érzetét keltő versből, ahol a lírai én egy másik emberben ismer önmagára (kiemelés az eredetiben): „S Berda József költő kiáltja világgá a könyvből, »Bitang té! Kegyetlen ellensége szenvedő testem minden tagjának: ó, mint utállak-gyűlöllek én!« Szegény vándor ágyrajáró, kinek költőietlen utóda baktat a túlsó járdán, vékony nagykabátban, kötött pomponos fejfedőben, koszlott szatyorral, talán a pamutkesztyű ujjai is lyukasak. Lehetnél ő, te is! Mint egyik elszenvedője a büntetésnek. // Amíg családod, lakásod lehetett, meg kellett találnod a létezés szépségének rád eső részét.”

³ Ágh István: *Fekete létrán azúrba*. Tolnai Ottó: *Versék könyve, Kortárs*, 1993/12, 83–88., 87.

⁴ Tolnai Ottó: *A pompeji szerelmesek: Fejezetek az Infaustusból*. Pécs, Alexandra, 2007, 297.

balra futtatták, húzták, tolták, / Míg megúntam s lerúgtam a járdáról örökre” (*Magányos éjszakai csavargás*). Vagy továbbra is szinte taláalomra: „Itt ülök íróasztalnál, itt bokáznak el sorba tintás betűim / Itt ezen a papiroson s megáll az öklöm és nyúlkálok errébb arrébb, / Megfogok egy könyvet és helyre teszem, a gyufatartóhoz érek, nem tudom mért, nem tudom én azt. / Minden amit itt megnézek, minden mond nekem valamit, valami betegséget, családást” (*Itt volt benn a szívemben*).

Ágh a *Kozmikus pacnikat* című Tolnai-versről írja, de szavai a *Mi volt kérded a legszebb Dániábanról* és általában a félhosszú versről is elmondhatók: „Az ihlet függőlegesei és vízszintesei keresztezik egymást. Találkozik a hatalmas a kicsivel, a hétköznapi az ünneppel, a tisztaság a piszkossal, a piszkozat a véglegessel, s megváltódik a vers mikrokozmoszában”.⁵

Tolnai maga is utal a versre *Életem legszebb irodalmi estje* című prózájában: „dán kötetembe is okvetlen fel kellene venni, afféle utószóként a *Mi volt kérded a legszebb Dániában-t...*”,⁶ illetve egy későbbi – a *Nem könnyű* című kötet első ciklusának címet adó – versét (*SCANDAL*) is így kezdi, mintegy önidézettel: „Mi volt a legszebb / kérdezték az ipari alpinistát”.

Mikola Gyöngyi a képzetnek és a valóságnak a Tolnai-művekben betöltött szerepéről írja, hogy „nem lehet megállapítani, hol húzódik a határ” közöttük, hogy „nincs hierarchia vagy fontossági sorrend a megfigyelés, a valós eseményekre történő visszaemlékezés és a képzet tudati működése között”,⁷ de érdemes észrevenni, hogy a hierarchia hiánya, a mellérendelő jelleg a félhosszú verseknek – ezek talán legismertebb példája a *Hajnali részegség* – eleve struktúrateremtő vonása. Erről a sajátos szerkezetről Mikola ezt írja: „a prózák és versek bonyolult tükörrétegeik, »fluiditásuk«, »többbivarú esszéizmusuk« ellenére is, pontosabban éppen e sajátosságuk következtében rendkívül szilárdak. Kettős természetűek, mint a folyadékkristályok, melyek molekulái, bár relatíve könnyen elmozdulnak, a szilárd anyaghoz hasonló elrendezettséget mutatnak. E fizikai hasonlat összefüggésében szinte törvényszerű, hogy a folyékony prózák Tolnainál gyakran rövid, töredékszerű versekké »fagy-« , költői kategóriáit pedig esszévé, esszéisztikus elbeszéléssé oldja.”⁸

A Tandori könyvében leírt félhosszú versnek, különösen a Tolnai-féle változatnak,⁹ fontos jellemzője a mellérendelés, illetve annak egy kiterjesztett változata, mert azt is lehetne mondani, hogy a versekben tapasztalható viszonyok hálózata voltaképpen nem

⁵ Ágh: Fekete létrán..., 85.

⁶ Tolnai Ottó: *Életem legszebb irodalmi estje*. Kisprózák nagyobb tömbök közül, III., *Jelenkor*, 2007/4, 363–386. In: Uő.: *Grenadírmars. Egy kis ízelt opus*. Zenta, zEtna, 2008, 43.

⁷ Mikola Gyöngyi: A nagy konstelláció, *Jelenkor*, 2000/7–8, 750–756., 750., 751.

⁸ Uo., 754.

⁹ Érdemes észrevenni az elsőre nem éppen kézenfekvő tény: Tandori kötetében nem szerepel Tolnai-vers. Ezzel a tendenciával nem összefüggésben, de talán többé-kevésbé vele párhuzamosan Tolnai is csupán négyszer említi enciklopédikus életútinterjújában (Tolnai Ottó: *Költő dísznózsírból*. Pozsony, Kalligram, 2004) magyarországi pályatársát: először Domonkos Istvánnal kapcsolatban: „Domonkos egyszerre jelentette azt akkortájt, hatvan körül, amit a magyar költészetben Juhász és Tandori” (156.), egyszer mint Szép Ernő újrafelfedezőjét (369.), egyszer pedig azt hozza szóba, hogy Tandori a *Híd* című vajdasági folyóiratban publikált először (371.). A negyedik alkalommal az elismerésbe – a másol (369.) „a nyugatos irodalom diktatúráját”-t emlegető, bár ezzel egyidejűleg a nagy teljesítményeknek élvezettel adózó – Tolnai részéről mintha távolságtartás is vegyülne: „intenzív munka folyik. De ezt a magyar irodalom ismeri. A maga módján Tandori is hasonló módon, intenzitással dolgozik, noha nála a klasszikus forma természetes kezdetektől fogva” (323.). Alighanem arról a talán paradigmaticusnak is nevezhető helyzetről van szó, hogy a két nagy költő, aki számos tekintetben hasonló úton jár, és olyan tartományokat akar meghódítani az irodalom számára, amelyekről korábban nem volt sejtendő, hogy ott irodalom lehetséges, nem egymás lépéseire, hanem a maga – járatlan, szépségekkel és veszedelmekkel szegélyezett – útjára figyel.

két-, hanem háromdimenziós mellérendelésekből, bővítésekből, visszatérésekből áll össze: mintha Mikola Gyöngyinek a kristályokmolekulákról szóló fejtegetése is ennek a jelenségnek a megragadására irányulna. Ebben a rendszerben nem lehet „fönt”-ről és „lent”-ről beszélni, a kiterjedéseknek ugyanis a félhosszú versben nincs rögzített hierarchiájuk, minden egyszerre van minden mellett (Varró Dániel versének címével szólva: *Minden olyan mint minden*), a formális logikának valahogy úgy mondva ellent, mint Maurits Cornelis Escher lehetetlen struktúrákat ábrázoló képeinek világa.

Nyilván ugyanennek a jelenségnek a megragadására tesz kísérletet mindenki, aki Tolnai költészetét Deleuze és Guattari rizómájának¹⁰ vagy akár – ritkábban – a karfiolnak a képével szemlélteti. Ezek közé tartozik maga a költő is, aki a két motívumról ezt mondja a Parti Nagy Lajos kérdései nyomán készült interjúkötetben: „Az aggteleki cseppkőbarlangban való látogatása alkalmából írta Petőfi ezt a mondatot: »Ó ti szűkkeblű emberek, kik mindenben örökké szabályokat kerestek és állítottok, jertek ide, és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt.« Én sokat bajlódtam ezzel a szabálytalansággal, a karfiollal is ezért foglalkoztam meg a csicsókával, próbáltam szerves formákat találni, szerves formátlan formákat fölemelni, hogy bizonyítsam a lehetségességét, anélkül, hogy program-szerűen csináltam volna, s hát jóval a rizóma mint filozófiai kategória megjelenése előtt.”¹¹ Tolnai itt többek közt talán a Kassák és Füst Milán halálára írt *Balaton*¹² című versére utal – „íriszgyökéreként zsugorodnak” –, amely még valóban Deleuze és Guattari nagy hatású írása¹³ előtt több mint tizenöt évvel jelent meg. Érdekes, hogy a Juhász Ferenc egyik kései félhosszú versében (*Árnyjáték Illyés Gyula pecsétviasz-színű sírkövén*) leírt cukorrépa-beta-karítást e tekintetben Tolnai felől is remekül lehet olvasni:

Ó, herceghalmi béresek!
hogy dolgoztam én köztetek!
Ástam a cukorrépát
mint óriás fehér szívet
gyökér-bajszú, fehér cukor-szív sár-téglát
fűzőtlen fekete magasszárú cipőben
guggolva a végtelen földön, kotorva a földben
kesztyűtlenül akár a béresek,
ástam a marharépát, a sárból szívvé nőt véreset,
könyékig sárban túrva
nyögve és köddé lazulva.
Ástam, kalapáltam korhadtt,
féreg-szivacsos, barna kráter-lukas föld-belseje fogat,
rothadt, penészhabos, bajszos, szempillás halottat
tömegsírban állva

¹⁰ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Rizóma*, ford. Gyimesi Timea. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla – Szamosi Gertrud – Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitáshoz. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2002, 70–86.

¹¹ Tolnai: *Költő dísznóvsír*, 50–51.

¹² Tolnai Ottó: *Balaton. Új Szimposion* 29–30 (1967. szeptember–október), 4–7. Az „íriszgyökér” egy évtizedekkel későbbi párja a *Nem könnyű* című kötet *Véres húscsapatokkal* című versében szereplő „kanna”, amelynek gyökere a vers főszereplőjének „egyetlen gyenge pontja volt (...) mintha félt volna a nagy lila rizómáktól”, a „kanna” ugyanis nyilván a *Canna Indica* néven ismert – egyébként egy másik rizomatikus Tolnai-motívumot felidéző módon a „gyömbérvirágúak” rendjébe tartozó – dísznövény magyarosan írt neve.

¹³ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mille Plateaux*. Paris, Éditions de Minuit, 1980.

Azokat a szavakat is lehet a formátlan formáknak fölemelésére vonatkoztatni, amelyeket Tolnai-mongráfiájában Thomka Beáta ír le éppen a *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* – ezzel a „nagy összefoglalás”¹⁴-nak nevezett verssel – kapcsolatban: „A lírai alanynak nincs egyebe, nincs közlendője azon az empirikus látomáson, metaforából szőtt imaginárius tárgyi világon kívül, melyben számára renddéződik a világ. Minden materiális bűvölete, naturalista, realista törekvése ennek a fiktív univerzumnak a rendszerében nyeri el értelmét.”¹⁵

A minden mellett egyszerre létező mindenről szólva érdemes felidézni az előbb már említett *SCANDAL*-t, a *Nem könnyű* című kötetből. Ez a vers mintha csak a borgeses Alef és a dantei istenlátás totálisan extenzív egyidejűségének lenne egy tolnais léptékkal mérve szinte kámeaszerűen tömör megmutatása, miközben a *Hajnali részegség*ből ismerős „abba-hagytam a munkát” motívuma is felmerül – ha nem is feltétlenül közvetlenül onnan –, hasonlóan a másik emberben való önmagunkra ismerésnek (Heltai Jenő és különösen Szép Ernő által leírt) érzetéig.

A „mi volt a legszebb” kérdésre egy ipari alpinista idézi fel, hogy amikor „egyszer pihent / lógott a kötél / kissé igaz hosszabban mint szokott”, meglátott két kéményseprőt egy háztetőn a felkelő napban, és az jutott eszébe, hogy ha nem ipari alpinista, akkor kéményseprő lett volna belőle. Ekkor a hetedik emeleten „egy keserű / borostás emberke” veszi észre az alpinistát, és mivel azt hiszi: felakasztották, eljátszik egy dalt a tiszteletére a tangóharmonikáján: „az volt a legszebb / ahogy akkor játszott”. Itt azonban egy helyesbítés következik – egy még asszociációnak sem nevezhető váratlan escheri dimenzióugrás –, a közepén az egész verset ismét megfordító, váratlan metaforával: „illetve az volt a legszebb / ahogy közben a sparhelton / nagy intenzív fehér rózsza / kifutott a tej”. Itt – figyeljünk a „rózsás”-nak a „fehér”-t megelőző váratlan, más-szabású jelzőjére – tulajdonképpen véget is érhetne a vers, az olvasónak talán nem lenne hiányérzete. Annál érdekesebb, hogy az ezt követő fecsegősebb magyarázkodás – „ugyanis tetszik tudni / nekem valóban / rálátásom van az egészre” – csak éppen annyi szükséges ereszkedést mutat, hogy utána még magasabbra lendüljön a vers vége: „még annak a kis elnyűtt / tangóharmonikának a márkáját is / ki tudtam betűzni / azt írta gyöngyház borításán / *SCANDAL*.”¹⁶

Takáts József Tolnairól és Méliusz Józsefről szóló felfedezés értékű tanulmányában épp csak futólag említi a *Mi volt kérdés a legjobb Dániában*,¹⁷ de számos olyan megállapítást tesz, amely a magyar félhosszú vers belső és külső összefüggéseire világít rá.¹⁸ Ilyenek például a Ginsbergről szóló szavai: „Tolnai különben éppúgy hangsúlyozza a *Költő disznósírból* beszéd-folyamában, milyen nagy hatással volt rá Ginsberg költészete, mint tette Méliusz; s többször emlegette már, hogy az *Üvöltés* magyarul először a *Hiában* szólalt meg, még 1960-ban, azaz Tolnai költői pályafutásának legelején.”¹⁹ Tulajdonképpen az egész tanulmánynak ez a téje: a szerző a benne bemutatott utazásokkal kapcsolatban abban bíz – és ezt az olvasói tapasztalat vissza is igazolja –, hogy ezek „magyarázó erővel rendelkező háttérret rajzolnak ki Tolnai Ottó esszéversei mögé, amelyek a kortárs magyar költészet különös és jelentős teljesítményei”.²⁰ Takáts pontos érzékkel citálja például

¹⁴ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Pozsony, Kalligram, 1994, 138.

¹⁵ Uo., 141.

¹⁶ A vers prózai parafrázisa magától a költőtől, mégpedig a Vajdasági Írók Egyesületének életműdíja átadásán mondott beszédben: Tolnai Ottó: Valaki műanyag kanalat rágcsál, *Jelenkor*, 2017/5, 558–559.

¹⁷ Takáts József: Avangárd utazások, *Jelenkor*, 2011/9, 935–945., 945.

¹⁸ Mennyire megfelelnek a félhosszú versről adott Tandori-féle jellemzéseknek azok a szavak, amelyekkel például – mintegy mellesleg – Tolnai *Csendélet* című versét illeti: „oldottság, az esetleges látzata”. (Uo., 936.)

¹⁹ Uo., 945.

²⁰ Uo., 935.

Tolnainak azt a Kassák-versekről szóló mondatát, amelyet akár a szemléletes hasonlatokkal könyvében oly szívesen élő Tandori is írhatott volna a félhosszú vers dinamikájáról: „Érezni, hogyan húzza ki, feszíti versét, az olvasó élménye mindig ez a jelenlevő erőbedobás, nem pedig, mondjuk tovább képletesen, a madár lelövése.”²¹ Reveláció, amikor Méliusz egyik interjújából azokat a szavakat idézi, amelyek Tolnai – és Tandori – költészetére, illetve a félhosszú versekre is magyarázó érvénnyel vonatkoztathatók: „Van olyan elmélet, hogy a sűrítés az írás titka. Fialtal koromban megpróbáltam. Ez a recept nekem nem jó. A reárákás, a kiegészítés és a mélyítés: a modellálás alakítja ki azokat az írásaimat, amelyek talán jók. Asszociatív író vagyok, de ez nem a villanatot jelenti csupán, hanem a folyamatot.”²² Azon a ponton pedig, amikor Takáts a Méliuszról író Tandorit idézi, szoros kapcsolatban Tolnaival, a cikk gondolatmenete jelen írásnak már nem is csak holmi megelőlegezője, hanem egyenesen ihletője: „Ez az örvénylés, ez az újra és újra olvasni kényszerítő sokszerűség, az élet négyzetre emelése és mégis roppant egyszerűsége, elemisége avatja (...) olvasói gyönyörűségünk kiemelkedő szerzőjévé Méliuszt.”²³

Takáts így folytatja: „Tandori nemcsak magasra értékelté Méliusz írói teljesítményét (»Kassák után rangsorolnám közvetlenül«), hanem a hatvanas évek végén kezdődő új magyar líra előzményét is látta benne: Méliusz versei »a határainkon belüli lírai megújulás egyik lehetőségének előzetesei«, írta”. Erről az utóbb idézett mondatról ezt mondja: „ha jól értem, azt jelenti, hogy nem a saját költészeti gyakorlata »előzetesekre« ismért rá a bukaresti író verseiben, hanem mások törekvéseinek »előzetesekre.«” Azt hiszem, Takáts itt túl óvatos, egyrészt mert az idézett rész előtt Tandori szövegében ez az inkább csak formai udvariasságból egyes szám harmadik személyben megfogalmazott mondat áll – figyeljünk a szemérmes személytelenséget egy apró gesztussal felfüggesztő kurzíválására –: „Hogyan is ne bővölne el – hogy a végszónál folytassuk! – sokféle irányulású író, olvasót az a visszaigazolás, az a próba, egyszerűen, az az *igazolás*, amit Méliusz József épp az újabb, a szellősebb irodalmi törekvéseknek ad”,²⁴ másrészt mert mintha Tandori „szellősebb”, parlandósabb költészete, félhosszú versei eleve ezeknek a „szellősebb irodalmi törekvések”-nek a sorába illeszkednének, sőt, állnának a maga korában, Tolnaival és Méliusszal együtt, az élén.

Ezek után aligha lehet kérdés, hogy mi a legszebb a *Mi volt kérded a legszebb Dániában* című versben.

A vers a dialógusimitálás megszólító gesztusával kezdődik, de ebben az esetben is helyesebb azt mondani, hogy inkább arról van szó, hogy mintha egy valós dialógusnak az egyik beszélgetőpartner részéről elhangzó felét hallanánk. Tolnai versei esetében felmerülhet, ahogyan a leginkább még Szép Ernőével kapcsolatban is (a *Hajnali részegséggel* kapcsolatban viszont például nem), hogy a megszólított személynek csak azért kell jelen lennie, mert fennáll a veszély, hogy nélküle a vers esetleg egy feldemhesztett, szinte szolipszista egó kifakadásába csapna át (amire Juhász Ferenc kötetének sikerületlenebb oldalain találni példákat).

Jellemző tehát, hogy a tömör kérdés elhangzása után jön a válasz, amely hasonlóképpen tömörnek látszik ugyan – „kapásból válaszolhatok a repce” –, de Tandorival szólva világos, hogy „itt nem rövid elintézésre számíthatunk, tehát elragad bennünket a nagy lélegzet”.²⁵ Hiszen már a harmadik sorban egy tudományos kifejezés („keresztesvirágúak”) akaszt meg, és tíz sor se kell, hogy máris a költészet olyan nagy témáiról olvashas-

²¹ Tolnai Ottó: Útinapló, folytatásokban, *Híd*, 1967/6, 520–537., 532.

²² Marosi Ildikó: Korallsziget Szinaján, *Igaz Szó* (Marosvásárhely), 1972/9, 358–370., 365.

²³ Tandori Dezső: Egy költő tiszta asztalai. Méliusz József: *Kávéház nélkül*, *Új Írás*, 1979/3, 109–112., 112.

²⁴ Uo., 110. (A kiemelés már Tandorinál.)

²⁵ Tandori: *Az erősebb lét...*, 17.

sunk, mint az arany, az angyalok és a tenger, amely – a repülőgépről mutatva meg a látványt – rögtön fizikai értelemben is különös távlatot ad a versnek. Már a mozgás képzelete is érdekes. Gondoljunk csak a Szép Ernő „sétálós versei”-től kezdve Kosztolányi loholós rapszódiaján át – *Most elbeszéltem azt a hónapot* – Nadányi Zoltántól a *Losoncon született-re*, a maga vasúti pályaudvaros komótosabbságával, vagy Karinthy *Karácsonyi karénekére*, a maga süllyedő hajójával, illetve még inkább a *Mindszenti litánia* feledhetetlen légi jelenetere: „Emlék ez a hajó, emléké a város emléké vagyok én / Elszáll és múlnak az évmilliók s nem lesz pillanat, egy se / Robogó légitűzár visszaroohanó Lethe-hajók / Ablaka mellől lesve ki fekete ködben / Hogy egymást messe mégegyszer szempillantásra a két út / Elvillanva hogy lássalak s te is, és intsünk az ablakon át”.

A biológiai rendszertanból vett kifejezés ezután nyeri el értelmét, a keresztes lovagok felidézésében: „akárha a keresztesvirágúak valami furcsa hadjáratában / a sötét templomokból összegyűjtötték volna mind / a fény-írt ikont”. A templomokból pedig a templomkertre vándorol át az objektív lencséje – „a koppenhágai kierkegaardba (= sírkert)” –, pontosabban „a sírokon szanaszét félmeztelen napozó szőke lányok seregé”-nek emlékezetes képére: „akárha a feltámadás fanfárjait véltem volna hallani”. Később ez olvasható a versben e kép „szépségének ... dimenzójá”-ról: „csakis iszonyúnak mondható”, amiről a legtöbb versolvasónak alighanem Rilke jut eszébe – „Ein jeder Engel ist schrecklich”, Nemes Nagy Ágnes fordításában: *Iszonyu minden angyal* –, akitől nemcsak *Az erősebb lét közelében* veszi a címét, hanem Tolnai költészetében, egész világában is fontos szereplő.²⁶

A megszólaló legszívesebben belehalna ebbe a feltámadásba. Innen nehéz folytatni, de Helsingör említése mégis be tud vezetni egy új témát, Hamlet révén, a városban a turisták között felismerni vélt – „egy kis turistacsoportból meredt ki délceg alakja” – Kosztolányi Dezső alakjával, akinek skandináviai gyógykezelése idején az „uránagyú alatt” fekvő „felesége harmos ilonka a hamletet olvasta”:

akár angolnak is nézhetem
ha közelebb lépve nem veszem észre a drága sál
csurom vér
akárha valami kocsmai veszekedésben nyakon döfték volna
ám ő e dőfésre mit sem hederítve halálában is csodálkozva
rótta a csak rá jellemző semmis megfigyeléseket
a lét a semmis nyomokban mutatkozik legszívesebben
rótta arról hogy milyen kicsi is ez a kronborg

Ekkor tűnik fel Csáth is, hogy rögtön ezután, inkább egy újabb áttűnéssel, mint éles váltással – „a vérrel átitatott hosszú drága sál / csapkodva eltűnt a nyikorgó kis kék tapétaajtó résében” – hamarosan Koppenhágában találjuk magunkat, ahol a beszélő a városháza kéményén elhelyezett jegesmedveszobrot szemlélve töpreng feketéről és fehérről – a versben később majd ismét megjelenő hattűkkel kapcsolatban is –, majd a városháza mögött újra Kosztolányit véli feltűnni, későbbre tartogatva a fekete és fehér visszatérését, de a motívumnyaláb egyik szálát ha diszkréten is, folyamatosan kézben tartva. A képet ugyanis Andersen fogja össze: az ő szobra, e „gügyére sikerült nagy bronzbácsi” előtt jelenik meg – már nem is Hamlet Helsingörjéből, hanem „az élet rémdrámájából” – Kosztolányi és Csáth alakja (egyszerre „két bácskai szegénykisgyerek”, illetve „két csodálatos férfi”, „gary cooper & anthony perkins”), és az ő, Andersen *Rút kiskacsa* című meséjére tett utalásként tűnnek majd fel a versben az igazi kis fekete hattűk is: „akárha gyönyörű hómárvány anyjuk tényleg / a városháza kéményén költötte volna ki őket”. De ekkor már

²⁶ Thomka: *Tolnai...*, 21., 88. Rilke nem különböző összefüggésekben mintegy tizenöt-ször *A költő dísznózsír*ből lapjain is szóba kerül.

Andersen is bele van ölelve a bácskai mitológiába, felidézve, „hogyan utazott belgrádba újjvidékre, ahogyan naplójába rajzolta a magyar címert”.

A vers ezután Kosztolányi fiktív jegyzetfüzetének egy koppenhágai antikváriumban történő előkerülésével az ima regisztereit szólaltatja meg (érdemes felidézni a vers elején szereplő angyalokat, templomkertet és ikonokat): „jézuskám írta alig olvashatóan jézuskám aki a lazac / rózsaszín húsában rejtőzöl tán csak a flamingó selymében / ilyen bizonyosan jézuskám segíts elkergetni a rosszat”.²⁷ A lazacevés aztán váratlanul a kéménnyel, rajta keresztül pedig a jegesmedvével és a hattyúkkal lép kapcsolatra: „bámultam a füstölt lazacot / és egyszer csak megértettem / miért kell felfüstölni / a kéményen óvni mindent mi tiszta”, hogy utána a félhosszú versekben gyakran bekövetkező leltározás során a vers a repce, a sírokon napozó meztelen lányok, „a síró kosztolányi” és „a csurom vér csáth” elősorolása után a – Tolnai más művei, például a *Bayer-aszpirin* révén is elsajátult – dán sör látványával és ízével érjen véget.

Ágh István így ír Tolnai költészetéről: „Hova repült a nikkelszamová? — kérdeztük Kassák halála idején az életmű fölött; akkor még úgy tűnt, sehova. Ez a lemondó vélemény tévesnek bizonyult. Tolnai Ottó avantgárd eredetű költészete például a megőrzés, megörökítés elemi indulatával fordul a hagyományok felé, s ezáltal gyökerezik vissza a magyar költészet hagyományába.”²⁸ És gyökerezik annak a félhosszú versnek az avantgárdban gyökerező hagyományában is – tehetjük hozzá, a gyökerezésben való gyökereztetés rizómájának is örülve –, amelynek lírai énjére oly jól vonatkozathatók Thomka Beátának az éppen a *Mi volt kérdés a legszebb Dániábannal* kapcsolatban megfogalmazott szavai: „Megadatott számára a semmis nyomok határtalan észlelési készsége, nemcsak azért, mert kifelé irányuló tekintete a finomműszer pontosságával működik, hanem mert az imaginációt s a benne teremtődő összképet a nyelv ritka kreativitásával szemlélheti.”²⁹

---

²⁷ A flamingó motívumáról: Toldi Éva: Egy motívum az intermedialitás és intertextualitás határhelyzetében, *Híd*, 2010/6, 74–79.

²⁸ Ágh: *Fekete létrán...*, 88.

²⁹ Thomka: *Tolnai...*, 141.

„KERESEM A LEGTALÁLÓBB KÉPET”

Markó Béla: *A haza milyen?*

Alig több mint egy évet kellett várni a legutóbbi Markó Béla-kötet, az *Egy mondat a szabadságról* folytatására, és valóban folytatásról lehet beszélni, *A haza milyen?*-ben ugyanis egy már kipróbált megszólalásmód csiszolódik még hatékonyabbá és egységesebbé vers- és kötetszinten is. A cím azonban valamennyire félrevezető. Aki jól bejárattott közéleti lírát vagy klasszikus értelemben vett hazaverseket vár – és miért is ne várhatna Markó Bélától ilyesmit –, könnyen lehet, hogy csalódnai fog. Mert bár a kötet egyik lehetséges olvasatának alapját tényleg a címben feltett kérdés adja, a válasz, vagy talán még pontosabban a válaszadási kísérletek, a személyes egzisztencia felől képződnek meg, és csak másodsorban a közösség viszonylatában.

A kötet első, ciklusokon kívüli, programadó versének és a záróversnek is fontos szereplője a haza, érdemes azonban összeolvasni a könyv legelső és legutolsó mondatát. „Hideg neongömb fölöttem a nap” (5.), indul a kötet, hogy aztán 5 ciklussal, 71 verssel és 152 oldallal később a következő mondattal záruljon: „Aztán kialszik” (157.). A két kijelentés összeolvasása nemcsak azt világítja meg, milyen fontos szerep jut a kötetben az öregezés, az elmúlás tapasztalatának, hanem kijelöli azt is, milyen perspektívából szól hozzánk a kötet beszélője, és mi lehet az olvasóhoz való fordulás mozgatórugója. Markó kötetének címe ugyanis nem kérdésnek álcázott panaszt és nem is valamiféle jövőre vonatkoztatható politikai programot vezet be. „A haza milyen?” őszinte kérdés, amelyet a könyv a személyes múlt feldolgozásával és a hétköznapokból kiindulva igyekszik megválaszolni, mielőtt még késő lenne.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önismereti kaland, amelynek olvasóként szemtanúi leszünk, ne lenne politikai. Nagyon is az, és nemcsak a romániai forradalom vagy a politikai karrier egy-egy pillanatának felidézése miatt olvasható politikai líraként, hanem mert politikai jelentések utalások nélkül is kiolvashatók a versekből. Például az első, gyerekkori emlékeket felidéző ciklus címadó verse, az egy távoli, falusi rokon öngyilkosságát feldolgozó *Tündérvkert* nehezen értelmezhető kielégítően a korabeli társadalmi viszonyok átgondolása nélkül: a versben a testi fájdalmaival mit kezdeni nem tudó és így a szénapadláson saját nyakát elvágó Véri néni halálát a nagypapa csupán azzal nyugtázza, „azt [a szénát] már nem eszi meg a marha” (20.).

A kötet mindazonáltal a hazát nem a szűken értelmezett politika felől igyekszik körülírni, nem arra kíváncsi elsősorban, kik a részei és kik nem, megéri-e áldozatokat hozni érte vagy sem, szeretetre méltó-e vagy sem. A haza jelentése ebben a kötetben ennél valamivel tágabb. A könyvet ebből a

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
160 oldal, 3500 Ft

szempontból olvasva mindenképpen kulcsszövegnek kell tételeznünk a mottójában Baka István *Döbling* című versét megidéző *Kincset*. A Baka által Széchenyi István szájába adott „Magyarország csak bennem él” mondatot körüljáró szöveg élesen elválasztja egymástól a kinti és benti hazát, és a rendszerváltásra úgy emlékszik vissza: „Úgy éreztük, hogy végre teljesült a cél. / A feladat. Hogy ezután ne bent, hanem / kint legyen Magyarország” (112.). Majd ezután következik a kötet egyik kulcsmozzanata: „kiderült, / hogy mégis bennünk van Magyarország. / Ami kívül volt, nem az volt” (112.). Többről van itt szó, mint a magyar lírának arról a mára nagy hagyományokkal bíró irányáról, amelyben a rendszerváltás kudarcát különféle találó és kevésbé találó képek igyekeznek átérzhetővé tenni. Ami ebben a versben megfogalmazódik, és ami bizonyos szempontból a kötet programja is, az a hazáról való gondolkodásnak, vagy talán pontosabban a haza szó értelmezésének egy másik lehetséges útja.

Ha a könyv címében szereplő hazán ezt a belső hazát értjük, akkor valóban olvashatjuk valamennyi szöveget úgy, mint válaszadási kísérletet arra, ez a haza milyen. Ebből a szempontból is izgalmas összevetni a nyitó- és záróverset. Előbbiben, a *Hideg fényben* a versbeszélő a hideg és meleg fényű izzók keltette eltérő hőérzetekről elmélkedik, hogy aztán mintegy ellenállva a hideg fény keltette hidegségérzet illúziójának, azzal zárja monológját: „Csak világíts nekem, téli fény! Van / még annyi erőm, hogy elképzeljem, / amint a lassan szétáradó forróság / feltámasztja fagyott hazámat” (6.). Hiába jön tehát természetszerűleg kívülről a fény, a fagyott haza feltámasztása belül, a képzeletben történik meg. A belső haza olvad ki, nem pedig a külső, ami persze nem jelenti azt, hogy a kettő ne lenne valamiféle kölcsönhatásban egymással.

Ezt a kölcsönhatást világítja meg a záróvers, a kötet címét is adó *A haza milyen?*, amely a könyvbemegvalósított program összefoglalásaként is olvasható. A haza itt szinte megfeleltethető a versbeszélőt körülvevő világnak, és úgy nő vagy zsugorodik, ahogy az érzékelt terek és megélt kapcsolatok is sokasodnak, majd fogynak az életkornak megfelelően. Erre az élményre még Trianon is ráíródik, előbb „A boldog / terjeszkedés” mint „ellen-Trianon”, az öregedés maga pedig mint „Élet-Trianon” (156.). Belső és külső haza tehát itt is összeér, s bár látszólag rajtunk kívül van, valójában mi teremtik meg azzal, amit érzékelünk a világból. A szöveg ráadásul univerzalizálni is igyekszik ezt a hazafelfogást, amennyiben egyes szám második személyű megszólításokra épül, ezzel az olvasóra is projektálja a személyességet. A vers lezárásánál aztán itt is a melegedés motívuma válik központiá: „Nagyon kicsi / a haza. Nem férsz el benne. Kilóg / a kezed, a lábad, kicsap belőle a tested, / mint kályhából a láng” (157.). Az ember mint a haza fűtőanyaga persze behozhatja holokausztutalásként akár a gyilkos haza képét is, de a nyitóvers főmotívumával összeolvasva én ennél erősebbnek érzem, hogy a kötet utolsó hasonlatában is mi adjuk a haza melegét.

A haza tehát mint személyes élmény képződik meg, mert a haza milyenségéről mond el valamit az is, hogy a gyerekkorban rendszeresen fellapozott *Színházi Élet* címlapján Abbáziában mosolygó Bársony Rózi „csak nyaralt egyfolytában / [...] hiszen amíg nem ért véget / az első világháború, nem kellett arra gondolnia, / hogy vajon túléli-e végül a másodikat” (26.). A hazáról van szó akkor is, ha a rigófütty „ezelőtt húsz, / harminc, negyven évvel is ugyanez volt. / Nem ugyanilyen, hanem ugyanez” (75.), és ez biztonságot ad. És az is hazaélmény, hogy a falu koldusa, a már az előző kötetben is felbukkanó Anna, hogyan hal meg egykori háza előtt a koronavírusjárvány alatt.

A személyességet a versek nyelve és felépítése is erősíti. A majdnem az összes verset domináló élőbeszédszerűséget már megszokhattuk Markótól, a közvetlenséget azonban nemcsak a szövegek szabadvers mivolta és a beszélt nyelvre jellemző fordulatok (például „de mondom, ez régen is így volt” [80.]) vagy megtorpanások (például „Visszavisz / a szó oda, ahonnan inkább csak távolodni / szeretnék. Vagy mégsem” [23.]), tehát alapvetően a

szerkesztetlenség hatását megképző részletek adják, hanem a versek szerkezete is. A legtöbb ugyanis valamilyen hétköznapi helyzetből vagy megfigyelésből indul ki, azzal folytatódik, hogy szemtanúi lehetünk annak a gondolatmenetnek vagy emlékidézésnek, amit az adott téma a beszélőből kivált, végül pedig kapunk egy csattanót, gyakran egy-két jól idézhető mondat formájában. Bár a beszélő esetenként elkalandozik a gondolatmenet közben (a *Biztonság* című vers közepén például még közli is, hogy „Nem is ezt akarom / mondani” [75.]), ez a szerkezet jellemzően így is könnyen befogadható monológokat eredményez. Egyrészt azért, mert a vers az utolsó sorokban látszólag levonja a saját tanulságait, másrészt pedig azért, mert ehhez a technikához gyakran társul allegorikus szerkesztésmód. A versek több esetben is egyetlen központi tekinthető kép kibontására, variálására épülnek.

Ez a kompozíciós technika látszik a második ciklus címadó versén, az *Igen, igen, nem, nemen*. A szöveg elején az egyes szám első személyű hang egy kérdést tesz fel: „Mondd, ez már a tél?”, majd nem sokkal később átnyargal egy másik kérdésre: „Ez már diktatúra-e vajon?” (60.). Az ezt követő sorok a diktatúra tapasztalatáról és arról tudósítanak, hogy a zsarnokok mindig egyértelmű válaszokat várnak, aztán a vers a vége felé lezárja a tél-diktatúra allegóriát egy szállóigének is beillő mondatlallal: „Hogyha csak / akkor fogod észrevenni a telet, amikor / már hó borítja a fenyőt az ablakod előtt, / késő lesz” (61.). A vers végül az utolsó három mondatra visszatér a jelenbe és a beszélő valóságához: „Nem esett le még a hó. Tényleg / szépen zöldell kint a fenyő. De hazudik” (61.). Tűnhetne ez a három mondat túlbeszülésnek, hiszen feltételezhetően már az itt eggyel korábban idézett részletből kiindulva is jól körülhatárolható lenne a szerzői intenció, de a vers ezzel a lezárással éppen az egyik központi dilemmájára felel meg azzal, hogy nem bújik ki az egyértelmű válaszadás felelőssége alól.

Ebben a költői nyelvben legtöbbször a metapoétikus kiszólások sem az elidegenítéshez járulnak hozzá, hanem éppen a közvetlenség megteremtését szolgálják. A *Lépesméz* című versben például azt olvassuk: „Verset írok az emlékekből, / amelyeket meggyűjtöttem eddig, és most / felélem őket. Idétlen hasonlat, de a pettyes / madártojások jutnak eszembe” (95.), majd pár sorral később a versbeszélő még azt is megengedi magának, hogy egy újabb metafora bevezetése előtt tájékoztassa az olvasót arról: „Keresem a legtalálhatóbb / képet” (95.). Ezek a kiszólások annak az illúzióját teremtik meg, hogy bepillantathatunk a versírás folyamatába, sőt talán nem is verset olvasunk, hanem élőben hallgatjuk a velünk szemben ülő költő eszmefuttatását. A „keresem a legtalálhatóbb képet” pedig akár mottója is lehetne ennek a költészetnek, egyrészt a már említett, gyakran egyetlen központi képre építő szerkesztésmód okán, másrészt pedig amiatt is, mert a címadó versben feltett kérdésre úgy próbál választ adni a kötet beszélője, hogy különböző képeket társít a hazához.

Fontos vállalást visz végig Markó Béla legújabb kötetében, melyhez a formát, a nyelvet és a tartalmat is megtalálta. Kérdés, mennyire merítette ki az ebben rejlő lehetőségeket. Mindenesetre izgalmas lesz látni, merre indul innen az életmű, nemrég például a *Literának* adott interjújában Markó egy memoár lehetőségét pendítette meg.¹ Az innen már tényleg csak egy lépés.

---

¹ Markó Béla: Nemcsak a jövőhöz kell képzelőerő, hanem a múlthoz is. *Litera*, 2021. 09. 26., <https://litera.hu/magazin/interju/marko-bela-nemcsak-a-jovohoz-kell-kepzelero-hanem-a-multhoz-is.html> (2021. 10. 04.)

HOL LÁNGOT APRÓZ MATT OPÁLTÜKÖR

Dunajcsik Mátyás: Víziváros

Rémlik, hogy egyetemi oktatóként valami közöm volt Dunajcsik Mátyás felvételéhez. Azok közé a diákok közé tartozott, akiknek érdekes tehetsége azonnal föltűnik. Az is kiderült (akkor vagy egy későbbi beszélgetés folyamán?), hogy irodalmi törekvései vannak, még hozzá nemcsak a szokásos tapogatózó, önfelismerő kísérletezés, hanem komplett életterv formájában. Ebben a projektben szerepelt egy Velence-regény, s később, Dunajcsik egyik novellájának író-hőse kapcsán szó esett holmi elvetélt Velence-regényről.

A *Víziváros*, amely az adottnál is vízibb várossá teszi Budapestet, talán ehelyett keletkezett.

Budapest képzelt és lehetséges vizei valamiféle topográfiai költészet formájában jelennek meg azokban a levelekben, amelyeket a regény hőse szerelmének, Christine-nek ír. Az első levél udvarlásképpen csillogtatja a képzeletet, hogy létrehozza a Vízivárosban lakó francia lány számára a városrész mitológiáját. Egy Vízházról regél, amely valaha ellátta vízzel a Várnegyedet (nem azonos Ybl utóbbi kávéházként, vendéglőként, kaszinóként stb. hasznosított neoreneszánsz kioszkjával), s amely közlekedő-helye volt a budapesti vizek, a termálforrások tündéreinek, annak a három habléánynak, aki megnyitotta a Rudas-, a Rác- és a Gellért-fürdőt, s aki udvarhölgye volt a Duna királynőjének, amikor meglátogatta az ifjú Ferenc Jóskát.

A következő levél újabb száz évvel visszapörgeti az időt, hogy rögzítse a későbbi Vásárcsarnok, a Szent Anna-templom és az Erzsébet-apácák kolostora határolta (Batthyány) tér egykori – csak képzelet szülte – öböl- és kikötő-voltát, vízipiact, illetve vízivásár-jellegét.

A harmadik levél Reitter Ferenc nevezetes 1865-ös tervét, a mai Nagykörút (szintén lényegében Reitter által tervezett) nyomvonalán létesítendő hajózható Duna-csatornát álmódja valósággá. „Hiszen így már minden alapja megvan a városnak, hogy Velencét és Amszterdamt tekintse példaképének, sőt hogy maga is felzárkózzon az Európa legszebbjei között emlegetett vízi városokhoz, mint amilyen Brugge, Stockholm vagy Szentpétervár.”

A negyedik levél a fantázia eksztatizálásának következő állomásaként a Pannon-tenger valamifajta fennmaradását vizionálja, a regényt lezáró ötödik pedig a víziváros-téma palinódiájaként a Duna kiszáradását lázálmodja végig.

Ezek a levelek hordozzák a regény urbanisztikai, hidrogeológiai, balneológiai poézisét, fantazmagóriáit. A másik serpenyőben a kalandos szerelmi történet van, amely rész-

---

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
252 oldal, 3499 Ft*

ben maga is városi körséták formájában jelenik meg, a leírások szintjén a realitáshoz közelebb eső módon, az elbeszélés, a *story-line* tekintetében olykor jól, olykor bántóan rítkóan elrugaszkodva a valószerűtől.

Kedvencem „a Várnegyed panorámájából valóban lenyűgöző pofátlansággal kiemelkedő” Lónyay-Hatvány-villa lélegzetelállító technikai innovációjának megragadó leírása, hogy ugyanis az újraépített ház falait ki lehet nyitni-fordítani. „Amitől persze hirtelen elképzelhetlenül levegőssé, könnyűvé és légiessé változott a korábban még monolitszerűen zárkózott épület... És annyira más volt ez, olyan abszurd módon és hihetetlenül gyönyörű, nagylelkű és bátor, annyira eltért mindentől, amit tudni véltünk a körülöttünk lévő világról, az épületekről, az országról, és ahogyan annak lakói viszonyultak a falakhoz, amik között az életüket élték, [...]” Megszakítom itt az idézetet, hogy felhívjam rá a figyelmet, az eddig remek kétoldalas főlelevenítő leírás itt hirtelen befordul – s ez nem ritka máshol sem a könyvben – egy banális, klisészerű és némiképp giccses morálba: „hogy hirtelen nemcsak a mi apró személyes problémáink tűntek nevetségesen kicsinyesnek és jelentéktelennek ehhez a szelíd és szelídségében mégis lenyűgöző erőhöz képest, hanem minden más is, ami még nem volt rendben ezen a földön”.

Az elbeszélés egyik kiemelkedő darabja, amikor az író megidézi Marcel Proust regényfolyamából Charlus báró és Jupien, az ifjú szabó híres násztáncát, és laza vonásokkal megismétli egy pesti kávézó nyilvános terében és mellékhelyiségében.

Ám persze az író talán eredendő jellegzetessége, sznobizmusa ebben a jelenetben is átüt, s attól függően, hogy önironikusan reflektál-e rá (mint legtöbbször nagy példaképe, Szerb Antal), vagy csak naivan képviseli, szolgál erényére vagy ártalmára szövegének. A művelt utalások (és jelöletlen idézetek) garmadája hímezi könyvét a Voynich-kézirattól Marina Abramović és Ulay találkozásáig, s az utolsó oldal tartalomjegyzéke alapján még az a meglepetés is éri az olvasót, hogy az eddig csak spáciumokkal tagolt szöveg hat fejezetre tagolódna, s ezek egy-egy Italo Calvino-, Ottlik Géza-, Szerb Antal-, Bodor Ádám-, Marcel Proust-, Nádas Péter-mű címét viselik.

Naiv sznobizmus és giccs kéz a kézben jár, hiszen a giccs vagy a giccsesség a magas kultúra repetitív kiaknázása. Az a történetyszál, hogy egy főpap eléri azt, amihez a magyar történelemben először és utoljára fél évezrede állt közel a magas klérus egy tagja, Erdős Renée tollára méltó.

De a legtúlzóbb lehetetlenség az, hogy a főhős néhány sor erejéig megidézett szakdolgozati konzulense, Glatter professzor (közismerten Radnóti, a költő névmagyarosítás előtti neve) akár a Múzeum körüti egyetemi folyosón, akár a világegyetem bármely pontján *vaníliás* szivart szívott volna.

HARCKÉPEK

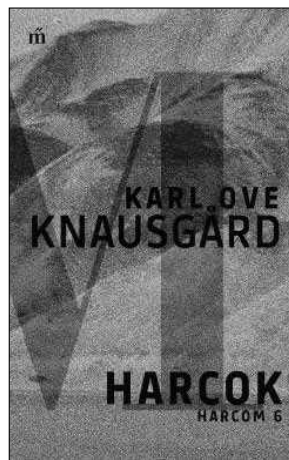
Karl Ove Knausgård: *Harcok* (Harcom 6.)

Amióta 2016-ban elolvastam Karl Ove Knausgård *Harcom*-könyvsorozatának első kötetét, és aztán minden évben hozzátettem a következőt, lényegében egy kérdés izgat, amelyet e szöveggel megpróbálok megválaszolni (vagy legalábbis alaposabban körüljárni). Tulajdonképpen miért érdekel engem egy középkorú norvég fickó élettörténete? Talán nem a legtudományosabb kérdésfeltevés (főleg egy irodalmártól), és nyilván naivnak tűnik, de alig hiszem, hogy számos olvasó ne kérdezte volna meg magától ugyanezt, miközben végigrágta magát a hat kötetten és több ezer oldalon. Persze ugyanígy megkérdezhetném magamtól, hogy miért érdekel, mondjuk, egy 20. század eleji túlfinomult francia polgár vagy egy ugyanekkortájt alkotó egykori magyar vasmunkás élete – vagy bárkié, aki valaha önéletrajzot írt. Úgy vélem azonban, hogy Knausgård-ral kapcsolatban mégis gyakrabban kerülhet elő ez a dilemma, mint más klasszikus vagy kortársi önéletrajzok esetében, méghozzá nem is annyira az író személye, sokkal inkább a könyvciklus elbeszélés-poétikája miatt. Talán az is tünetértékű, hogy az általam olvasott, Knausgård-ral foglalkozó esszékben, kritikákban is igen gyakran merül fel ez a kérdés, sőt, amint egy amerikai kritikus megjegyzi, meglehetősen furcsa, hogy többet tud Karl Ove Knausgård életéről és személyiségéről, mint saját szüleiéről, gyermekeiről vagy házastársáról; szüzségének elvesztésének pontos idejétől kedvenc ételein és cigarettamárkáján át zenei ízléséig és autóvezetési szokásáig annyiféle információ birtokában vagyunk, amennyit hús-vér emberekkel kapcsolatban ritkán szoktunk tudni.¹ Persze hozzátehetnénk, hogy tudjuk a leckét, nyilván nem Karl Ove Knausgård életéről és személyiségéről tudunk szinte mindent, hanem a Knausgård által létrehozott elbeszélőről – habár a könyv (és életrajzi szerzője) kétségkívül mindent megtesz, hogy ezt, a minden irodalmat tanuló fejébe már alaposan belevert elkülönítést megkérdőjelezze, és a lehető legvégsőig vigye az „életrajz illúzióját” (ráadásul a szövegfolyam ötödik kötetének végétől, az első könyv elkészültének és hatásának műbe emelésétől kezdve a *Harcom* még erőteljesebben problematizálja az élet és a szöveg közti különbségtételt).

Bizonyára az is árulkodó, hogy a különböző kritikák egészen eltérő kontextusban és széles skálán próbálták megmagyarázni e jelenséget és Knausgård sikerét: Prousttól Kim Kardashianig, valamint (elsősorban az utolsó kötetrel kapcsolatban) napjaink blogszférájáig számos párhuzam merült fel a

¹ Ruth Franklin: How Writing „My Struggle” Undid Knausgaard. *The Atlantic*, 2018. november. Online: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/11/knausgaard-devours-himself/570847/> (letöltve: 2021. november 23).

Fordította Patat Bence
Metropolis Media
Budapest, 2021
1200 oldal, 8499 Ft

könyvek működés módját, értékét vagy népszerűségét magyarázandó. Az analógiák feszítve nyilván túlzás, és nehéz lenne egy platformra hozni Proust regényfolyamát a kortárs valóságshow-k világával, de arról árulkodik, hogy Knausgård regényfolyama sokféle regiszterben szólhat meg, a *Harcom* számos olvasótípust mozgósítani tudott. Sőt, szemmel láthatóan pontosan ez a pillanatnyiség, irodalmi szöveg és a való élet szoros összekapcsolódása az, ami (magamat is beleértve) oly sokakat ösztönöz arra, hogy megvívják saját harcukat a könyvekkel. A regényfolyamot igen alaposan elemző, Szent Ágostontól Proustig a vallomásirodalmat (és az időfilozófiákat) mozgósító tanulmányában Martin Hägglund szerint például a norvég író többek között azzal formálta át a prousti projektet, hogy megírását, illetve a hatodik kötetben a már kész könyveknek az életbe való belépését is beleszótta a műbe (életen egyszerre értve a biografikus és a szövegbeli Knausgård világot).²

Ráadásul, ha hihetünk az írónak, a hat kötetből csak az első esett át nagyobb szerzői és szerkesztői átnézésen, a második már alig, a harmadiktól pedig gyakorlatilag minimális szerkesztéssel, szinte egyhuzamban készültek a könyvek, ezzel is igyekezve a lehető leginkább elszakadni a regényszerűségtől, és közelíteni a leírtakat szerzője emlékhalmazához és az élethez. Az utolsó kötetből az is kiderül, hogy az eredeti terv szerint tizenkét kötetben jelent volna meg, minden hónapban egy, a 19. századi folytatásos regények mintájára. Ezt a kiadó végül anyagi okokra hivatkozva nem tette lehetővé, ám a hat könyv (amelyekben tulajdonképpen a kisgyermekkorban játszódó harmadiktól figyelhető meg a szigorúbb kronológia) olvasásakor még így is érvényesül a sorozatesztetika. Pontosabban inkább úgy fogalmaznék, ugyanazt az effektust működteti, amit a folytatásos művek: az adott sorozat fogyasztásához köthető rítusok (a következő rész várása, a befogadáshoz köthető rendszeresség és repetíció, az immerzív hatás stb.) itt is megmutatkoznak.

Két olyan dolgot szokás kiemelni a regényekkel kapcsolatban, amelyek első pillantásra nehezen férnek össze. Az egyik a már említett, a sorozaton végigvonuló, hol kíméletlenek, hol inkább nárcisztikusnak ható személyesség, a másik pedig a nagyon aprólékos, részletekbe menő pontosságra törekvés. Az elnyomó, kifejezetten ellenszenvesnek ábrázolt apával való kapcsolat (főként a harmadik kötet), az apa halála és az utána következő kötelességek, rítusok leírása (első és ötödik kötet), a fiatalkori szerelmi ügyek, hűtlen kiscsapongások leírása (negyedik és ötödik kötet) vagy a második feleség idegösszeomlásának ábrázolása (hatodik kötet) stb. olyan őszinteséget feltételez, amellyel az író nemcsak magát nem kíméli, de hozzátartozóit sem. Nem véletlenül lehet olyan hatása a regényeknek, amit egy magyar író „szépirodalmi reality show-nak” nevezett: az olvasó valódi voyeurként bepillanthat egy másik ember életébe, valaki teljesen kitárulkozik előtte.³ Emellett azonban a könyvek nemcsak bőbeszédűek, hanem kifejezetten dagályosak. A jeleneteket a lehető legapróbb részletekig kifejti, majdnem egyforma hangsúlyt fektet nagy életeseményekre és csip-csup ügyekre: egy kamaszbuli vagy az elbeszélő bevásárlása és vacsorafőzése szinte ugyanolyan fontos lesz, mint a fent említett életformáló események. A regényfolyam egyik korábban idézett kritikusa szerint Knausgård tulajdonképpen minden olyat megtesz, amit az íróiskolákban negatív, kerülendő példaként tanítanak: tömörítés helyett széthúz, és különösebb narratív funkció nélkül nyújtja meg a jeleneteket.⁴ Egy másik bíráló mindezt a norvég kultúrára jellemző (és például a tévéműsorokban gyakorta megnyilvánuló) „lassúság” hatásának tartja, vagyis az ottani befogadók köny-

² Martin Hägglund: *Knausgaard's Secular Confession*. *B20*, 2017. augusztus 23. <https://www.boundary2.org/2017/08/martin-hagglund-knausgaards-secular-confession-1a/> (letöltve: 2021. november 23).

³ Kun Árpád: Egy olvasás története. Töredék Karl Ove Knausgård *Min Kampj*áról. *Alföld*, 2018/2, 38. A fenti idézettel Kun saját első olvasatát jellemezte, szövege arról szólt, hogy magyarul újraolvasva a köteteket miként tárultak fel a mű mélyebb rétegei, és bírálta felül saját korábbi kritikáját.

⁴ Franklin, i. m.

nyen azonosulhattak e részletességgel és tempóval.⁵ Nem csak ott, tehetnének azonban hozzá, a banális részletek dísztelen halmozása sajátos ritmust ad a szövegnek, éppen a látszólagos megmunkálatlanság, ok nélküli részlethalmozás révén tud valósághatást kelteni. A szerző egyik interjújában némiképp ironikusan elmondta, hogy mindössze az első kötet megjelenését, a halálról szóló esszén dolgozott sokat: ezt a részt többször átírta, alaposan megmunkálta, a többi pedig kvázi „kifolyt” belőle. Szerkesztője eredetileg ki is akarta húzatni ezt a részt, mivel elűt a többitől, túlságosan „jól megírt” – ám Knausgård ragaszkodott hozzá, hiszen fontos, hogy az olvasók is lássák, valóban tud írni.⁶ Sőt, tehetnének hozzá, ha már a sorozatesztétika szóba került: a nyitóelmélkedés olyan „narratív horogként” is funkcionál, amelynek célja a befogadó „berántása”, figyelmének felkeltése.

Persze nem feltétlenül kell készpénznek venni mindent, amit a szerző mond a szövegéről, ám árulkodó módon minden eszközzel igyekszik bizonyítani, hogy szövege olyan irodalom, ami tulajdonképpen már *nem* irodalom, hanem az élet lehető legközvetlenebb irodalmivá tétele. Az a látszólagos naivitás vezeti, hogy a múlt, az emlékezés és egyáltalán az *élet* a lehető legpontosabban ábrázolható, a könyvben olvasottak magát a valóságot jelenítik meg. Mindez vajon a kétezres években, a posztmodern után a lehető leghagyományosabb realizmushoz való visszatérést jelentené, és Knausgård szövege azért lehetett ekkora irodalmi szenzáció és bestseller, mert kielégíti az olvasók valóság iránti vágyát, kukkolhatnékját, esetleg azzal a megnyugtató tudattal szolgál, hogy a valóság mégis ábrázolható, az emlékezés problémátlanul megjeleníthető? Ennek két dolog is ellentmond. Egyrészt, gyakorlatilag lehetetlen, hogy bárki ennyire pontosan emlékezzen életeseményeire, vagyis a szöveg olyan illúziót kelt, mintha elbeszélője életének minden pillanatában folyamatosan jegyzetelt volna, mindegyik életszakasz és jelenet írója és elbeszélője egyidejű lenne – vagyis a *Harcomban* ábrázolt élet a folyamatos, *a cselekvéssel párhuzamosan rögzített napló* fikcióját közvetíti. Másrészt, maga az elbeszélő is többször reflektál saját emlékezetének hézagosságára. „Néhány részletől eltekintve [...] – állítja például meglehetősen provokatívan az első kötetben –, szinte semmire sem emlékszem a gyermekkoromból.”⁷

Ahhoz, hogy megértsük, mit csinál Knausgård a *Harcom*-sorozatban, véleményem szerint mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, mit nem csinál: azaz röviden áttekinteni, milyen, az autobiográfiára jellemző műfaji sémáknak, illetve a valóságábrázolás milyen módozatainak nem felel meg a regényfolyam. Talán már felesleges is elmondani, hogy alapvetően nem a tradicionális vallomásirodalom posztmodern szétbontása zajlik, ahogy, mondjuk, a közelmúlt magyar irodalmának bizonyos szerzői tették (Garaczi a *Lemúr*-könyvekben vagy Esterházy a *Harmonia Caelestis*ben). Ehhez túlságosan „hagyományosan” megírt szöveg, saját megbízhatatlanságára csak ritkán, szinte észrevehetetlenül reflektál – az utolsó kötetnek az önéletírással kapcsolatos hosszú poétikai és esztétikai elmélkedéseivel pedig nem megkérdőjelezni, sokkal inkább feltérképezni akarja az autobiográfia lehetőségeit. Emellett véleményem szerint a regényfolyam nem valamilyen fejlődéstörténetként megírt önéletrajz, ahol a tét az identitás létrejötte és művészi alkotássá formálódása. A *Harcom* cím így is értelmezhető lehetne: az élet mint harc, amelyben az identitás kibontakozik és szöveggé formálódik.⁸ Am itt a szöveg létrejötte

5 Domsa Zsófia: A skandináv dogmaregény, avagy irodalmi élveboncolás. *Jelenkor*, 2018/5, 600.

6 Vö. a London Review Book Podcast *An Evening with Karl Ove Knausgaard*-epizódját: <https://play.acast.com/s/londonreviewbookshoppodcasts/aneveningwithkarloveknausgaard> (letöltve: 2021. november 24).

7 Karl Ove Knausgård: *Harcom 1. Halál*. Ford. Petrikovics Edit. Magvető, Budapest, 2016, 191. A mondatot Domsa Zsófia is idézi fent említett kritikájában: 601.

8 Vö.: Joshua Rothman: What Is the Struggle in „My Struggle”? *New Yorker*, 2014. május 28. Online: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/what-is-the-struggle-in-my-struggle> (letöltve: 2021. november 24).

nem végpont, hanem újabb harcok kezdete, hiszen a hatodik kötet éppen arról szól, hogy a regény mint szöveg és műalkotás miként befolyásolja saját és környezete életét. A harcot, akárcsak a regényt pedig legfeljebb abba hagyni lehet, befejezni nem – ahogy erről az utolsó kötet zárata tanúskodik.

Az életesemények aprólékos leírásához nem kapcsolódik felstilizáló attitűd, vagyis nem a hétköznapi banalitását teszi költészetté, illetve irodalomná. Egy filmes példa jut eszembe, amely talán jól érzékelteti a kontrasztot: Jim Jarmusch 2016-os *Patersonja*. Adva van egy Paterson nevű városban egy Paterson nevű buszsofőr, aki verseket ír, alapvetően semmi lényeges sem történik vele, csip-csup eseményeket látunk, de Jarmusch lassú, erőteljes képein keresztül árad a hétköznapi költészete, a felstilizált élet szépsége. A film szuggesztív, szép, de valahogy mindig is zavarónak éreztem az ábrázolásmódját, mivel véleményem szerint egyfajta eszképzizmust, romantizált valóságképet közvetít. Knausgårdnál a banális részletek nem válnak költőivé, hanem banálisak maradnak. Emellett azonban olyan hatása is van a szövegnek (legalábbis rám mindenképp), hogy a *Harcom* jelenetei saját életem és múltam bizonyos részleteit hozzák elő – nem azért, mert túl sok tekintetben hasonlítanánk, inkább afféle katalizátorként, maga a regénybeli emlékezés aktusa (pontosabban inkább annak mikéntje, részletessége) idézi fel saját emlékeimet. Rothman kritikájában tovább megy ennél, saját olvasói tapasztalata alapján amellett érvel, hogy a befogadó egyrészt saját gondolatait, érzéseit, igyekszik megfeleltetni az elbeszélő-főszereplő (író) benyomásainak, másrészt a könyvet olvasva a való életben is felveszi annak ritmusát, cselekedeteiben is reflektálni kezdi a könyvbéli jeleneteket.⁹ Mindezt csak részben érzem igaznak, az olvasás során kétségkívül van egy tükörszerű hatás, sok részletet párhuzamba tudok állítani magammal, ám inkább maga az írásfolyam aktusa, nem pedig a szövegben ábrázoltak indítják el bennem ezt az emlékezéssort. (Az már más kérdés, hogy csak a saját tapasztalatomról beszélhetek: nem vagyok norvég, nem ugyanazt az iskolarendszert jártam végig, mint ő, apámmal való kapcsolatom is sokkal kiegyensúlyozottabb, pár évvel fiatalabb vagyok ugyan, de nem radikálisan, és férfi vagyok – azaz a regénybeli középosztálybeli férfiproblémák nyilván erősebben érintenek, mintha más korból, radikálisan más társadalmi rétegből származnék és más lenne a nemem.)

Habár az emlékezésfolyam legfőbb strukturáló elve az apa alakja – halálának feldolgozása, illetve az elnyomó apafigura emlékével való elszámolás –, mégsem tekinthető olyasféle önéletrajzi „traumaszövegnek”, mint a kortárs irodalom számos sikerkönyve (például Édouard Louis vagy Edward St Aubyn önéletrajzi regényei – hogy csak két példát említsek, amelyek a szakmai visszhangon túllépve jelentős sikert arattak és közéleti vitákat gerjesztettek). Az apához való viszony meghatározza az elbeszélő személyiségét és emlékezésfolyamát, a *Harcom* mégsem válik aparegényvé vagy gyászszöveggé, még hozzá pontosan az egyes könyvekre és az egészre egyaránt jellemző (szándékos vagy ösztönös) szerkesztetlenség miatt. Tehát a regényfolyam nem valamiféle narratív identitásra épülő, koherens történetet összerakni kívánó elv szerint áll össze, sokkal inkább a különböző alkotórészek egyenrangúsága működteti – még akkor is, ha ez sohasem teljes, bizonyos elemek könyvenként előtérbe kerülnek (akárcsak az életben).

Az apakép megalkotásával kapcsolatos küzdelem egyik irodalmi példája Knausgård számára Peter Handke *Vágy nélkül, boldogtalan* (*Wunschloses Unglück*, 1972) című regénye. Mint azt az elbeszélő a hatodik kötetben megjegyzi, Handkének az édesanyja öngyilkossága után írt szövege tulajdonképpen saját művének ellentettje lett, az osztrák szerző ugyanis a „szövegben nem az anyját ábrázolta”, nem az egykori nő életét jelenítette meg, hanem „úgy utalt rá, mint ami csak a szövegen kívül létezik, a szövegben soha. Ez azt jelenti, hogy általánosan írt azokról az összefüggésekről, amelyekben az anyja megjelent, a

---

9 Uo.

szerepekről, amelyeket felvállalt vagy nem vállalt fel”.¹⁰ Vagyis Knausgård szerint Handke úgy tudta megragadni édesanyja figuráját, hogy „körülírta”, nem tette a szöveg tárgyává, hanem inkább a körülötte lévő életviszonyok hálózatát kívánta megragadni. Amint egy interjúban a kérdéssel kapcsolatban megjegyezte, Handke szövegével szembesülve (amelynek módszerét sajátjánál sikerültebbnek érzi) még erőteljesebben megfogalmazódott benne az a probléma, hogy bármennyire is igyekezett megragadni saját élete szereplőinek valóságát (saját magát is beleértve), óhatatlanul regénykarakterekké tette őket, irodalmi alakokká, vagyis ezzel eltávolodott a lényegüktől, valódi karakterüktől.¹¹

Ezzel a problémával, élet és irodalom viszonyával több szinten is szembesül a regény. Az egyik, a leglátványosabb és a hatodik kötet fő témáját adó esemény az első könyv kézírata körüli botrány, vagyis az, hogy nagybátyja a kéziratot olvasva perrel fenyegetőzött, bizonyos nevek megváltoztatását, kitérőket követelve, mivel szerinte az író sem az apa figuráját, sem halálának és temetésének körülményeit nem írta le megfelelően. Mi több, a nagybácsi nemcsak azt állította, hogy Knausgård téved bizonyos elemekben, hanem egyenesen hazudik, saját rosszindulatú céljaira torzítja el a valóságot. Vagyis a nagybácsi (illetve az, hogy maga a téma bekerül a szövegbe) felrúgja azt az antifiktív szerződést és paradoxont, amire az egész könyvsorozat épül. Hiszen bármennyire is tény, hogy ilyen részletesen lehetetlen emlékezni, és időnként maga az elbeszélő is próbált ugyan elbizonytalanítani az emlékek pontosságát illetően, a hosszú, dagályos, részletező, elképesztő őszinteséget sugárzó próza eddig minden erejével a leírtak realitását igyekezett alátámasztani. Innentől pedig legalább két lehetőség van: a narrátor fontos részekben is megbízhatatlan, torzít, pontatlan (Knausgård számol is ezzel, az események hatására kételkedni kezd saját verziójában), vagy a nagybácsi hazudik – esetleg, finomabban fogalmazva, saját identitásához igazítja a múltbeli eseményeket. A hatodik könyvből megtudjuk, hogy az előző kötetek többi szereplője, miután elolvasták a róluk szóló szövegeket, különbözőképp reagáltak, más és más módon értelmezték az írást: egyesek megbántódtak, mások tudomásul vették, hogy szerintük Knausgård félreértette ugyan személyiségüket, de mivel műalkotásról van szó, nincs mit tenni, bele kell nyugodniuk a (szerintük hamis) ábrázolásba (és abba, hogy Knausgård félreismeri őket). A metalepszis, szövegvilág és realitás kereszteződése több ponton is meghatározó lesz: az utolsó kötet látványosan kilép az életbe, és szereplőinek is számot kell vetni azzal, hogy egy olyan könyv figurái, amelyek elbeszélője a lehető legőszintebben nyilatkozik róluk, és minden erejével igyekszik meggyőzni olvasóit valódiságukról. Vagyis az élet irodalomná formálása mellett innentől már az irodalom életté formálódása zajlik.

Ez lesz az egyik tétje a hatodik könyv jelentős hányadát kitevő, *A név és a szám* című sok száz oldalas esszének. A szöveg Paul Celan *Szűkmenet* (*Engführung*, 1959) című versének elemzéséből indul ki, a fejezet nagy részét azonban annak a műnek az analízise teszi ki, amelynek címét (azaz a könyv *nevét*) saját regényfolyamához választotta: Adolf Hitler *Mein Kampf*, azaz *Harcom* című szövegét vizsgálja rendkívüli alaposan. Knausgård könyvének eredeti címe, a *Min kamp* sokkal erőteljesebben utal a Hitler-szöveggel való összekapcsolódásra, de valószínűleg a legtöbb hazai olvasója rég tudta már, hogy a zárókötetben szerepel a Hitler-esszé, s hozzáam hasonlóan igen kíváncsian várják, mi lesz a magyarázata a különös címválasztásnak. A könyv szerint (és ezt a szerző azóta számos interjúban is megerősítette) az első kötet címadásának idején Knausgård még nem olvasta a *Mein Kampf*-ot, és csak most, a sorozat befejező darabját írva vette kezébe. Ahogy a szerző

10 Karl Ove Knausgård: *Harcom 6. Harcok*. Ford. Patat Bence. Magvető, Budapest, 2021, 162. A könyvből vett idézeteknél az oldalszámot a továbbiakban a főszövegben zárójelben adom meg.

11 Joshua Rothman interjúja Karl Ove Knausgårdal. *The New Yorker*, 2018. november 11. Online: <https://www.newyorker.com/culture/the-new-yorker-interview/karl-ove-knausgaard-the-duty-of-literature-is-to-fight-fiction> (letöltve: 2021. november 25).

fogalmaz: Hitler műve „az irodalomban létező egyetlen tabu” (460.). Mindenki hallott róla, de kevesen olvasták, itthon elvileg nem jelenhet meg, de interneten két kattintással hozzáférhető, azonban nem hiszem, hogy túl sokan végigragták volna magukat rajta. A témával foglalkozó történészek nyilván igen (én is emiatt olvastam el jó pár éve), talán néhány szélsőjobboldali is (bár csodálkoznék, ha túl sokan lennének), az átlagember javarészt tud róla ugyan, de viszolyog tőle, Hitler történelmi szerepe, valamint a második világháború, illetve a holokauszt kulturális emlékezete miatt lemoshatatlan kapcsolódik a könyvhöz valami mágikus (negatív) szakralitás. Ezt a művészet is erősíti: szinte minden, a majdani náci vezér ifjúkorával foglalkozó film vagy irodalmi szöveg eleve betegesnek vagy gonosznak állítja be Hitlert.¹² „Szinte minden irodalom csak szöveg, de a *Mein Kampf* több annál – állítja az elbeszélő. – Az emberi gonoszság jelképe. A szöveg és a valóság közötti ajtó szélesre van tárva benne, olyan módon, ami más könyveknél nem fordul elő” (460.).

Vagyis, mondhatnánk, a *Mein Kampf* ugyanazt teszi, mint a *Min kamp* – mindkét könyv nemcsak szöveg (irodalom), hanem valóság (élet) is akar lenni. Ám egészen más úton, és tulajdonképpen irreleváns, hogy Knausgård a projekt elején olvasta-e Hitlert, hiszen a hatodik könyv értelmezése nyilvánvalóan a teljes regénysorozat koncepciójához kapcsolódik. A szerző első körben igyekszik lebontani azokat a kulturális értelmezésmintákat Hitler személyéről, amelyeket részint saját maga aggatott személyiségére, részben pedig a náci vezér említett történelmi szerepe miatt kapcsolódtak hozzá. A *Mein Kampf* első része ugyanis önéletrajzi jellegű, Hitler itt a saját szellemi-politikai bildungját igyekszik felvázolni. Még hozzá igen látványosan és koncepciózusan: a szövegből egy problémátlan, egységes életút képe bontakozik ki, amely gyermekkorától a bécsi éveken és a politikai-szellemi „megvilágosodáson”, az antiszemita világkép kialakításán át saját messianisztikus szerepének „elfogadásáig” tart. Vagyis a *Mein Kampf* mindent megtesz, hogy egy álvalóságot közvetítsen, az élettörténet elemeit a már kész személyiség ideológiája felől szelektálja és kapcsolja össze, úgy mutatva be főhősét, mint aki gyermekkorától kezdve folyamatosan egy adott cél felé haladt.¹³ Persze a teleologikusság a legtöbb retrospektív önéletrajzi elbeszélésre jellemző, a *Mein Kampf* esetében legfeljebb fokozati különbség van (ám az nem elhanyagolható). A szöveg azonban annyiban „működőképes”, hogy az általa felvázolt hiperideologikus élettörténet mégis átkerült a Hitler-képbe: a szélsőjobboldaliak minden bizonnyal készpénznek veszik, mások pedig hajlamosak az egykori német vezért „született gonoszként” elképzelni – vagyis ők is a *Mein Kampf* egyik központi elemét, a valóságot eltorzító, a múltat és az emlékeket a későbbieknek alárendelő funkcióját alkalmazzák. Knausgård célja, hogy megtalálja a *Mein Kampf* mögött az embert, vagyis azt a személyiséget, aki valahonnan jött, gondolkodott, érzett, benyomások, hatások érték – amelyek révén aztán kiformalódott a későbbi rémtettek elkövető politikusa. Magyarul, közhely, de hajlamosak vagyunk elfelejteni: Hitler nem a földre szállt gonosz, hanem ugyanolyan ember, mint mindannyian, aki megvívta saját harcait – habár nem egészen azokat, amelyeket a *Mein Kampf* közvetít.

Hitler fiatalkori barátja, August Kubizek későbbi emlékiratára, valamint más, a korról szóló történet- és társadalomtudományi szakmunkákra alapozva Knausgård a későbbi náci politikust olyan fiatalemberként mutatja be, akinél folyamatosan összeütközésbe kerül saját énképe a társadalmi valósággal. Hitler kereste az utakat énje kibontakoztatásához, ám (leginkább éppen túl erős egója és ebből adódó küldetéstudata miatt) ez folyton korlátokba ütközött: szerelmes volt, de nem merte megszólítani a kiválasztott lányt, tehetséges festőnek hitte magát, de nem vették fel a művészeti akadémiára, operát akart írni, épületervei vol-

¹² Erről bővebben lásd: Kisantal Tamás: Diadal, bukás, túlélés – a Hitler-ábrázolások kulturális szerepe. In: *Uő: Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*. Kronosz, Pécs, 2017, 117–156.

¹³ Hitler könyvének retorikai elemzését lásd: Kenneth Burke: A „*Mein Kampf*” retorikája. Ford. Béndek Péter. In: *Az ellenség neve*. Szerk. Szabó Márton. Jóságos Könyvek, Budapest, 1998, 56–87.

tak, de sem a zene, sem az építészet elméletéhez nem értett, s végül, a háború kitörésével a tömegbe olvadva, a nagy cél érdekében vélte megtalálni saját útját. E személyiség részben életrajzi, családi okok következtében vált ilyenné (például autoriter apja játszott benne kitüntetett szerepet), részben a modernség kulturális-társadalmi körülményei formálták ki. Ennyiben Knausgård szerint Hitler a modernség gyermeke és áldozata, aki aztán saját énjébe olvasztotta a világot: előbb a *Mein Kampf* rossz stílusban, pocsek németiséggel megírt szövegében, később, hatalomra jutva pedig politikai tetteiben. A modern kultúrában ugyanis sajátos feszültség jellemző az egyén és a tömeg, az egy és a sok, a konkrét és az általános, a név és a szám között. Ez vezet majd a náciizmus révén végső katasztrófához, ahol egyedi embereket degradáltak számokká, névről jól ismert bűnösök tevékenységének köszönhetően névtelenül, történetüktől végleg megfosztva haltak meg emberek milliói.

Vagyis Knausgård esszéje (amelynek gondolatmenetét természetesen kissé leegyszerűsítettem)¹⁴ a holokausztra fut ki, és a 20. század legparadigmatikusabb tragédiájában egyszerre lát vég- és kezdőpontot: a nyelvvesztett, névtelen áldozatok története már nem visszaadható, ám valahol saját irodalmi stratégiájának kiindulópontjává válik. Magyarul, a knausgård-i irodalomfelfogás úgy is értelmezhető, mint a 20. századi történelmi és kulturális tapasztalatokra adott sajátos válasz, amelyben nem a névtelenség, az ábrázolhatatlanság és a nyelv kudarcának elfogadása dominál, hanem szövege a név visszanyerésére tesz kísérletet. Nem globális szinten, hiszen az lehetetlen volna, hanem lokálisan, saját életrajzán keresztül. Az életút lehető legőszintébb leírása, önmaga és a körülötte lévő világ irodalomként artikulálása révén ha más nem is, az az illúziónk legalább létrejöhet, hogy a személyiség megmutatható – egy „te”-nek, az olvasónak, a világnak. Éppen ezért kell a szövegnek kilépnie a „mi” szférájából, a társadalmi szabályok által determinált szövegeszményből: meg kell sértenie a konvenciókat, meg kell próbálnia az irodalom és a valóság közötti szűk határmezsgyén mozogni. Ez azonban fontos következménnyel jár, hiszen a valóság ilyen szintű szöveggé formálása óhatatlanul magával vonja az irodalmi szférán való radikális túllépést: innentől Knausgård élete nemcsak „közüggé”, napilapszenzációvá vált, hanem saját emberi kapcsolatai (a társas szféra „te”-jei) is megváltoznak. Mint első feleségének, Tonje Aurslandnak adott rádióinterjúban elmondta: „Valójában eladtam a lelkem az ördögnek. Legalábbis ilyen érzés. Cserébe viszont igen értékes jutalmat kaptam.”¹⁵ A fausti alku fizetése maga a könyv, amely a lehető legközelebb próbál kerülni a valósághoz. Ahogy a mű vége felé kifejti: „a valóságban nem létezik olyan, hogy szocialitás, csak különálló emberek, a mi »te«-nk, szintén az egyén oldalán. Tonje nem »szereplő«. Ő Tonje. Linda nem »szereplő«. Ő Linda. Geir Angell nem »szereplő«. Ő Geir Angell. [...] Ha pedig olyannak akarjuk leírni a valóságot, amilyen, akkor ezt a valóságot kell leírnunk. És ezt csak a társadalmi normák megsértésével lehetséges. Ha olyannak akarjuk megragadni a valóságot, amilyen az egyén számára – márpedig másféle valóság nem létezik –, ha valóban el akarunk jutni hozzá, akkor nem lehetünk tekintettel senkire. [...] Ez a regény minden hozzám közel állónak fájdalmat okozott, ahogy nekem is, és néhány év múlva, amikor már elég nagyok lesznek, hogy elolvassák, a gyerekeimnek is fájdalmat fog okozni” (955.).

Egyén és szociális tér viszonya tehát annyiban bonyolultabb, hogy az egyéni valóság a szociális szférában, könyvként, önéletrajzi regényfolyamként mutatkozik meg – vagyis,

¹⁴ Ehhez, illetve Knausgård regényciklusának művészet- és eszmetörténeti háttéréről lásd Thomka Beáta alapos tanulmányát: Knausgård művészi és intellektuális projektje. *Műút*, 65. évf. (2020), 76. sz. 76–82.

¹⁵ Hari Kunzru: Karl Ove Knausgaard: the Latest Literary Sensation. *The Guardian*, 2014. május 7. Online: <https://www.theguardian.com/books/2014/mar/07/karl-ove-knausgaard-my-struggle-hari-kunzru> (letöltve: 2021. november 26).

ahogy Z. Varga Zoltán fogalmaz, a *Harcom* alapvetően performansz,¹⁶ hiszen az egyéni kitarukozás és valóságfeltárás a nyilvánosság keretei közt megy végbe. Így nemcsak (sőt talán nem is elsősorban) maga az írás változtatja meg a szerző életét (habár mint több interjúban kifejtette, a regényírás terápiaként is működött a számára), hanem az is, ahogy a kész művek hatottak a hozzá közelálló emberekre. Ezért is lehet kiemelt funkciója a nagybácsi gesztusának, aki az apáról szóló saját, megszépített történetverziójából kiindulva éppen a testvére, a szerző édesapja nevét akarta elvenni. Egészen konkrétan ugyanis azt követelte, hogy Knausgård változtassa meg a nevek nagy részét a könyvben – többek közt az apa nevét is. Az író azonban csak részben tett eleget a kérésnek: van, amit megváltoztatott (például maga a nagybácsi álnéven szerepel), ám az apját nem volt hajlandó, helyette név nélkül, csak „apámként” utalt rá a szöveg. Egészen az utolsó könyvig, amelynek vége felé, az apa történetének végső lezárásaként szimbolikus gesztussal ott szerepel a név: Kai Áge Knausgård (987.).

Nem itt ér azonban véget a *Harcom*, a regény és az élet megy tovább, van még száz oldal, amelyben hosszán, a szokásos alaposággal ír akkori mindennapjainak legfőbb eseményéről: második felesége, Linda ideg-összeroppanásáról. Most sem annyira maga az állapotleírás, a sérült partner világ elé tárása a legkegyetlenebb, hanem az, ahogy az elbeszélő saját szemszögéből látja ezt. A férj látszólagos kedvessége mögött ugyanis ott van a türelmetlenség, a fáradtság, a meg nem értés, az írni vágyás – az élettől, a „te”-től az énhez, az irodalomhoz való menekülés folyamatos igénye. A regény nem fejeződik be, hanem egyszer csak véget ér: nincs végkifejlet, nincs zárlat, az elbeszélő mindössze megjegyzi, hogy innentől végre nem kell többé írónak lennie, hiszen elkészült az utolsó könyv, élete ettől kezdve már nem irodalom, „csak” élet.

Visszatérve szövegem nyitó kérdéséhez: Knausgård regényfolyamának talán éppen ez a gesztus a lényege, ahogy az irodalom és az élet határmezsgyéjét igyekszik elfoglalni. Tudjuk, hogy a világ leírása, adekvát bemutatása illúzió, az emlékek megragadhatatlanok, az élet teljessége ábrázolhatatlan, ám a *Harcom* mégis megpróbálja ezt, miközben ő maga is tisztában van a vállalkozás lehetetlenségével. Paradox módon (vagy talán nem véletlenül) egyébként a hat kötetből pont azok a legsikerültebbek, amelyek irodalmibbak, ahol sokkal erőteljesebben érződik a megszerkesztettség: az apa halála és temetése köré épülő első, illetve a második házasság köré csoportosuló második. Eszmeileg, a regényfilozófia szempontjából mindenképp az utolsó emelkedik ki, amelyet azonban szöveggként kissé agyonnyom a középső rendkívül hosszú (olykor kissé konfúz, máskor túlmagyarázó) esszébetét. Ám ezzel együtt is (vagy éppen ezzel együtt) monumentális munka, egyszeri és minden bizonnyal folytathatatlan kísérlet a regény, az önéletírás (és egyáltalán a művészet) lehetőségeinek feltérképezésére.

---

¹⁶ Z. Varga Zoltán: Az önéletírás mint bikaviadal (Karl Ove Knåusgard: *Harcok*). <https://1749.hu/fuggo/kritika/az-oneletiras-mint-bikaviadal-karl-ove-knausgard-harcok.html> (letöltve: 2021. november 26).

NŐVÉRISÉG AUSCHWITZBAN, SZÁMKIVETETTSÉG UTÁNA

Charlotte Delbo: *Auschwitz és utána*

„...Boltok se voltak / csak kirakatok / az üvegben / jó lett volna felismerni
magam / az elsikló sorok közt. / Felemeltem a karom / de mindenki fel akarta
ismerni magát / mindenki felemelte a karját / és senki sem tudta, melyik is ő.”
(Charlotte Delbo: *Auschwitz*)

Háromnegyed évszázadot kellett várnunk Charlotte Delbo *Auschwitz és utána* című trilógiájának magyar kiadására – legalábbis az eredeti megírásához képest –, de megérte. Az 1913-ban született francia szerző első magyar nyelven olvasható kötetét kezébe vevő olvasó ugyanis első osztályú bánásmódban részesül: gördülékeny, érzékeny, precíz fordításban olvashatja Delbo hűsbavágóan érzékletes és egyben végtelenül költői szövegét, a könyv végére érve pedig alapos, átfogó, értő – szerényen *utószó*ként megnevezett – tanulmányt olvashat az életműről, amely összetett, alapos válaszokat ad a befogadás során felmerülő kérdésekre, mélyreható elemzést kínál, és irodalomtörténeti, emlékezetpolitikai kontextusba helyezi az olvasottakat. Különösen figyelemreméltó, hogy mind a szakszerű, élvezetes próza- és lírafordítás, mind a bármilyen tudományos igényt kielégítő értekezés egyetlen ember, Marczisovszky Anna munkája.

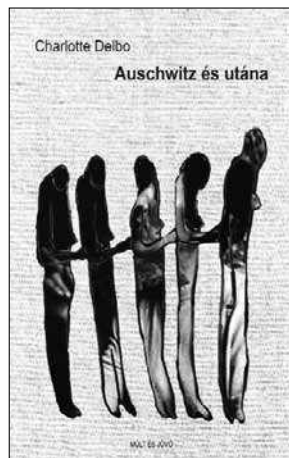
A könyv esztétikai értékét tovább növeli Kovai Fruzszi különleges borítóterve, amely nemcsak a figyelmünket ragadja meg, hanem Delbo poétikájának esszenciáját is. A kivágot, amely mögött alig kivehetően felsejlik a francia író portréja, lesaványodott, stilizált emberi testeket ábrázol, akik mintha (behajlított karjuknál fogva) össze lennének nőve egymással. A kísérteties, mégis megejtő képre az első rész *Reggel* című elbeszélésében találunk magyarázatot: „Kezdődik az appel. [...] [A]z összes, a jégen, a sárban vagy a hóban megcsúszó árny sorba rendeződik, árnyak, amelyek keresik a többieket, és egymáshoz húzódnak, hogy a lehető legkisebb felületen érje őket a fagyos szél. [...] Behúzott nyakkal, behorpasztott mellkassal, mindenki az előtte álló hónaljába dugja a kezét. Az első sorban állóknak nincs hová dugni a kezüket, váltjuk egymást. [...] [B]ár egyetlen véráramlat, egyetlen vérkeringés köt össze bennünket, mégis jéggé fagyunk” (73.).

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-I kód-számú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Fordította Marczisovszky Anna
Múlt és Jövő Kiadó
Budapest, 2021
462 oldal, 3800 Ft

Ez az *egyetlen véráramlat*, a közös létezés a legmeghatározóbb jellegzetessége Delbo trilógiájának. A politikai ellenállóként Auschwitzba, majd Ravensbrückbe hurcolt szerző-elbeszélő úgy írja le a 230 nőt számláló, egyazon transzport során deportált csoportot, mint megbonthatatlan egységet, akiknek a halál- és munkatábori mindennapjait nem az individuális túlélésért folytatott harc, hanem a bajtársiasság, még pontosabban – Marciszovszky szavával – a nővériség (*sororité*) határozza meg. Ez a sorsközösség nem csupán a cselekményben jelenik meg, amelyben minden lehetséges eszközzel próbálják egymást életben tartani a foglyok, hanem a prózapoétikában is. A gyakran többes szám első személybe csúszó elbeszélői hangot az elemző tanulmány koralitásnak (*choralité*) nevezi – az antik drámák *karának* megszólalásmódjára utalva. Azért is igazán rendhagyó Delbo írásmódja, mert a holokausztirodalom ismert alkotásaiban (Elie Wieselnél, Primo Levinél vagy Jean Amérynél) szinte kivétel nélkül a szélsőséges magányról, az emberi számkivettség végső tapasztalatáról olvashatunk, amelyet esetleg egy-egy szorosabbra fűződő kapcsolat (például Köves Gyuri és Citrom Bandi barátsága Kertész *Sorstalanságában*) zökkent ki. A csoportidentitást és az elvtársi szövetséget inkább az elkövetői nézőpont ábrázolására tett kísérletek emelik ki, amelyek ennek a csoportdinamikának a bemutatásával érzékeltetik azt a lelki- és társadalmi állapotot, amelyben a mértéktelen bűnöket elkövezték; a kortárs magyar irodalomból jó példa erre Zoltán Gábor *Orgia* című regénye, ahol a nyilastestvérek megszólalásait közvetíti többes szám első személyű elbeszélés. A csoportba verődő, aktív cselekvő elkövetőket magától értetődőbb közösségként ábrázolni, mint az akaratok ellenére, készületlenül, környezetükből hirtelen kiragadva elhurcolt áldozatokat. Delbónál azért jelenhet meg mégis ez a kivételes hang, mert őt és bajtársait nem származásuk miatt (zsidóként vagy cigányként), hanem elvi meggyőződésükért (baloldali ellenállóként) küldték Auschwitzba (a szerzőt férjével együtt fogták el, akit a letartóztatásuk után kivégeztek – erről több költemény is megemlékezik a *Fölösleges tudás* című részben); a közös ügy – mint a szöveg lépten-nyomon hangsúlyozza – mindent felülíró erőként köti egymáshoz a szereplőket. (E recenzióban is felfedezhető a koralitás bizonyos formája, ugyanis szerzőjének elsődleges benyomásai a könyvről szétszalazhatatlan összefonódtak egy közös elmélkedés során kialakuló gondolatgyüttessel, amely a budapesti Kelet Kávézóban tartott könyvbemutató során jött létre Marciszovszky Annával és Szűcs Terivel dialógusban.) Szűcs Teri megfogalmazásában a *radikális szolidaritás* az, ami áthatja Delbo művét, és amellyel leírható az ábrázolt közösség tagjainak viszonya egymáshoz, valamint a 20. század második felének történelmi-politikai eseményeiről erőteljes állításokat tevő szerző viszonya a világhoz.

Az *Auschwitz és utána* nemcsak szokatlan narrációs technikájával dönti meg a – holokausztirodalomban akármennyire is jártas – befogadó előfeltevéseit, de a szövegegyüttes hangulati ívének meglepő alakulásával is. A három kötet: *Vissza már egyikünk se tér*, *Fölösleges tudás*, *Napjaink mércéje* nagyjából kronologikusan épül egymásra. Az első két rész az auschwitzi és ravensbrücki időszakot örökíti meg rövid elbeszélések, költemények és prózaversek formájában, a harmadik pedig a hazatérés utáni éveket. Ez utóbbiban különböző (az előző kötetekből fogolytársakként megismert) elbeszélők váltják egymást, akiknek a neve gyakran az adott fejezet címeként szerepel (Gilberte, Poupette, Mado stb.), és akik időről időre megszólítanak valakit (véltetően magát Delbót) egyes szám második személyben. Feltételezhetnénk, hogy a rettenetes haláltábori élményeket követő felszabadulással a harmadik kötetre a szövegek hangvétele is felszabadultabbá, a hazatéréssel otthonosabbá válik, ám ennek éppen az ellenkezőjével szembesülünk. A látert megjelenítő részekben mellett, hogy plasztikus leírásait olvashatjuk az auschwitzi abszurd valóságnak, végig érezhető a már említett akolmeleg közösségiség, illetve nagy hangsúlyt kapnak az apró, örömtelinek mondható történések: amikor fedett térbe húzódhatnak a nők a szakadó eső elől, amikor a laboratórium melletti földből paradicsomfajak bukkannak

nak elő, amikor titkos karácsonyi ünnepséget rendeznek egymásnak a barakkban, vagy amikor az elbeszélő hosszú hónapok után megfürödhet a patakban. Az utolsó egységben már nem találkozunk ehhez hasonló pillanatnyi könnyedségekkel. A *Napjaink mércéje* című részben, amely az *Auschwitz utáni* időt hivatott ábrázolni, a túlélők szemszögéből írt elbeszélések sorra veszik, az első két kötetben megismert szereplők miként tértek haza – már ha maradt valami az otthonukból. Kivétel nélkül minden történetben azzal szembe-sülünk, hogy a beilleszkedési kísérlet a régi és új közösségekbe, legyen az akár a túlélők saját családja, kudarcra van ítélve. (Ennek a kudarcnak az előrevetítéseként is olvashatjuk az első kötet Apollinaire-től kölcsönzött címét: *Vissza már egyikünk se tér* [„Aucun de nous ne reviendra”].) A hazatérés utáni időszakot megjelenítő elbeszéléseket és költeményeket a magány, a számkivetettség, a kilátástalanság, az elveszettség, a csalódottság és veszteség érzése jellemzi. A lágerbeli napokat átható remény, hogy egyszer véget érnek a megpróbáltatások, az Auschwitz utáni szövegekből tökéletesen hiányzik. „Talán szebbnek hittük a várakozást / a várakozást / amit vártunk” – szól az egyik költemény (298.). „A történelemnek / vége / legyetek boldogok mint bárki más / a történelem / egy pillanat / most / az élet van. / Miért akartatok hát visszajönni?” – kérdi egy másik (310.). A hazatérés kudarcra utáni magányban elviselhetetlennek tűnik a barakkbeli bajtársak hiánya, olyannyira, hogy az együtt megélt idő – még ha azt Auschwitzban töltötték is – szinte ideális állapotként jelenik meg a megszólalók szavaiban.

A lágerbeli pillanatnyi örömeket leíró jelenetek közül az a legemlékezetesebb, amelyben a foglyok hosszan készülődnek egy színházi előadásra; megrendezik egymásnak a *Képzelt beteget*. A hetekig tartó kosztümgyártás, szöveggönyvalkotás, próbafolyamat és a kétórás előadás a túlélést, a valóságból való ideiglenes kiszakadást jelenti a benne részt vevők számára. „Reggel óta – ez az első alkalom, hogy nem nyúglódnunk a leves, a nehéz munka, a kenyér miatt – sürgölődünk” (187.). Ahogy az olasz Primo Levinél Dante, úgy a francia Charlotte Delbónál Molière képviseli az irodalom életmentő szerepét. Mindkét holokausztszerzőnél a művészet rejti magában az emberi mivolt visszaszerzésének lehetőségét a test végső megsemmisítésére törő környezetben. Az egész életében színházban (a nagynevű Louis Jouvet mellett rendezőasszisztensként) dolgozó Delbo műveiben kiemelt szerepet kap a drámairodalom. Trilógiájában sem csak a fent említett *Képzelt beteg*-előadás kapcsán jelenik meg Molière életműve. Egy *Mizantróp*-kötet, amelyre a napi kenyéradagjáért cserébe tesz szert az elbeszélő Ravensbrückben („Fizetett valaha valaki ilyen sokat egy könyvért?” – kérdi magában [207.]), a szó szoros értelmében létfontosságúvá válik, ugyanis minden appelt úgy tud túlélni a téli hajnali hidegben, hogy közben az előző nap megtanult *Mizantróp*-passzust mondja fel magában. Marczišovszky Anna tanulmánya meggyőzően rávilágít arra, hogy Delbo szövegét nemcsak színházi utalások, de színházi látásmód is jellemzi. A trilógia így minden műnemet magában foglal; az epika, a líra és a dráma jelenléte mégsem alkalmi keveredésnek, hanem organikus egységnek hat.

A potenciális olvasóban felmerülhet a kérdés, hogy miért is veselkedjen neki Delbo 1945-ben (rögtön a hazatérése után) írt, franciául pedig 1965-ben (változtatások nélkül) megjelent művének éppen most. Egyrészt azért, mert napjainkban érünk a holokauszttanuk korának végéhez, és ezzel gyakorlatban is bebizonyosodik, amit elméletben már régóta tudunk: a tanúságtétel irodalma véges. Az 1985 óta halott Delbo írásait mi, magyar nyelven olvasók most ajándékba kaptuk a síron túlról, de már egyre kevesebb efféle megjelentetésben lesz részünk. Másrészt – és talán ez a fontosabb érv – azért olvassunk Delbót, mert nagyszerű író és fontos gondolkodó. *Radikális szolidaritását* éppen időszerű volna elsajátítanunk.

ZSÖK

PFZ /
BERTÓK

ÖNREKLÁM

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TOLNAI OTTÓ: A fürjek alig hallható alarmja (*regényrészlet*) 137
FORGÁCH ANDRÁS verse 158
KUKORELLY ENDRE verse 167
SZIJJ FERENC versei 168
BOZSIK PÉTER verse 170
PÁL SÁNDOR ATTILA verse 174
MELIORISZ BÉLA versei 181
KÁLLAY ESZTER versei 183
MÁTYUS MELINDA: A kántor lánya (*elbeszélés*) 185
KRUSOVSZKY DÉNES: Drónok (*novella*) 221
FERDINANDY GYÖRGY: Téli trilógia (*novella*) 230
SZÉCSÉNYI ENDRE: „Felhő-fenségben ím a Hold föltámadt” (*A csillagos ég esztétikájáról*) 234

*

- CSONDOR SOMA: Megtanulni elbúcsúzni (*Kántor Péter: Elegendő ok*) 249
P. MÜLLER PÉTER: A folytatódó jelenlét dramaturgiája (*Radnóti Zsuzsa: Megmozdult irodalom. Válogatás Radnóti Zsuzsa írásaiból és közéleti megszólalásaiból. Összeállította és szerkesztette Légrádi Gergely*) 254
BALAJTHY ÁGNES: Mi jön a fehér, középosztálybeli férfiakra? (*Sári B. László: Mi jön a posztmodernre? Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*) 258
BALOGH TAMÁS: Az enyhület locsogása (*Marieke Lucas Rijneveld: Az este kín*) 266

2022

FEBRUÁR

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT KALÁSZ MÁRTON. A költő, író, a *Jelenkor* szerkesztőbizottságának egykori tagja 2021. december 30-án, nyolcvanhét éves korában halt meg.

*

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP. A január 19-én Szekszárdon immár tizenkilencedik alkalommal megrendezett emléknapon átadták a Mészöly Miklós-díjat, amelyet ezúttal *Bartók Imre* vehetett át. A Mészöly Miklós-emlékplakettet *Dicső Zsoltnak* ítélték oda. Az emléknapon leleplezték *Adorjáni Endre* Mészölyről készített szobrát. A rendezvényről tudósítást jelentettünk meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

KARÁCSONYI ORATÓRIUM. Bach művének második felét adta elő az Orfeo Zenekar és a Purcell Kórus január 5-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Vashegyi György*, énekes szólistaként közreműködött *Balogh Eszter*, *Baráth Emőke*, *Bernhard Berchtold* és *Najbauer Lóránt*.

EMLÉKNYOMATOK (ÚJ MŰVEK). *Fehér László* alkotásaiból rendeztek tárlatot 2021. november 19-e és 2022. január 15-e között a pécsi Nick Galériában. A kiállításról *Rétfalvi P. Zsófia* írt kritikát honlapunkon.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Giacomo Puccini *Bohémélet* című operáját mutatták be január 15-én a Pécsi Nemzeti Színházban. Az előadást *Bozsik Yvette* rendezte, vezényelt *Oberfrank Pál*.

*

BAUMGARTEN-EMLEKDJ. A Kukorelly Endre kezdeményezésére létrehozott elismerést harmadik alkalommal ítélték oda. Január 16-án hirdették ki az idei díjazottak névsorát: Baumgarten-emlékdíjat vehet át *Géczi János*, *Harkai Vass Éva*, *Lövétei László*, *Markó Béla*, *Nemes Z. Márió*, *Ilma Rakusa*, *Szirák Péter* és *Tamás Gáspár Miklós*; Baumgarten-emlékjutalomban *Nagy Csilla*, *Vajna Ádám* és *Vida Kamilla* részesül. A díjátadásra később kerül sor.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

Bozsik Péter (1963) – költő, író, az *Ex Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.

Pál Sándor Attila (1989) – költő, a *Forrás* szerkesztője, Szentendrén él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Kállay Eszter (1994) – költő, kritikus, műfordító, Budapesten él.

Mátyus Melinda (1970) – lelkész, Temesvárott él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.

Ferdinandy György (1935) – író, Miami-ban él.

Szécsényi Endre (1965) – eszmetörténész, Aberdeenben él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója, Gutorföldén és Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

TOLNAI OTTÓ

A fürjek alig hallható alarmja

A fürjek semmis kis alarmja

Valaki a pultra helyezte a spirálos *Mi szép?* noteszfüzetet. Ugyan ki lehetett, tűnődtem. Tán T. Olivér. Hogy hosszú idő után írjunk bele, jegyezzünk föl ismét valamit. Minden bizonnyal valami szépet. Jót. Hiszen a mi deltánk-torkolatunk a Joó Lajos, a Régi Folyó utca, melynek fedetlen csatornáján a város szennyét a Palicsi-tó irányába elvezették, majd később, mi akkor már visszaköltöztünk Magyarkanizsára, lefödték... Aztán 30 évig Újvidék, majd már Palicson is 24 év... És hát napi kávézások Czipriánnal. Vasárnaponként viszont kihagyhatatlanul, lám, a magam módján én is ugyanolyan mániákus vagyok, mint Cziprián: a kisállatpiac. Ültünk a SARAJKA teraszán Jutkával, bámultunk a GÓL irányába, a Joó Lajos deltájába... És egy napon T. Olivér azt mondta, a költszet: *joó*. Igen, tán ő készítette volt ide, írjunk be valami szép (joó) négykezeset. Én fogom a te kezdetet, te az enyémet... Érdekes, Cziprián egyszer sem bukkant fel a kisállatpiacon, se annak sok izgalmas, igaz, leginkább zabrált szajréjánál, mit Olivér: *bolhás bordúrnek* nevezett... Hihetetlen, de egy napon a *Finnengans Wake* és a *Sein und Zeit* is ponyvára került, igaz, mint ahogyan azt az antikvárius Kosztolányi-unoka, Rül megjegyezte volt, elviselhetetlenül koromszagúan (évekig egy kémény mellett hányódtak állítólag). Feljegyezni valamit, tán éppen arról, amiről mostanság ejtettünk volt szót vele. Emlékszem, utoljára a fürjekről beszélgettünk. Tán róluk, a fürjekről írjunk be valamit.

Valahogy úgy kezdődött, arról tettem említést T. Olivérnek, hogy pontosan úgy érzem magam, mint amikor fürjet fogott öregapám. És persze én lennék az öregapó. Nevezetesen Móra öregapja. Mert most valamiért Móra Ferenchez kötöttem a *Fürjet fogott öregapám* című verset, ugyanis Móra már jó ideje érdeklődésem homlokterébe került, lévén hogy édesapja szűcs volt. Mégpedig éppen Félegyházán, azért említem ezt, mert Félegyháza is mindinkább létezni kezdett számomra (olykor egy-egy fájkkösség intenzíven létezni kezd számomra, mint például Akasztó – Akasztó stadionja, hol álmomban, a holdvilágban, nagy klottgatyákban Stadlerrel fociztam volt egykapura), Ruzsa, Szatymaz, és hát mint mondom, Félegyháza, minden bizonnyal, híres galambászai, a két Német Lászlónak köszönve, meg hát nagy kutyánkat is ott vettük, még hozzá regényes módon, az egyik félegyházi er-

dőben, valamint én már régtől szerettem volna egy félegyházi Móra-féle, lövegforma som szúcssámfát is, lévén hogy egyelőre csak moholi som szúcssámfákat tudtam volt szerezni; említettem, azt is említettem már többször, Somorján szeretném őket, a lövegforma som szúcssámfákat egyszer majd kiállítani... De akkor arra gondoltam, elő kellene keresnem magát a verset is, netán idézhetnék belőle, tudom hol vannak Móra-sorozataim (külön gyűjtöm a GENIUS fekete műbőr kötésű, ideális formátumú jubileumi kiadását, külön a zsák-, külön a sárgavásznon kötésűeket), de első nekifutásra nem találok, kissé elbizonytalanodom, a biztonság kedvéért tehát be kell írnom a GOOGLE-ba, ami különben nem szokásom, én keveset, tán azt is mondhatnám, jóformán sosem is kutáskodom a GOOGLE-on, én megmaradtam a TOLNAI VILÁGLEXIKONÁ-nál, de most beírtam, hogy *Fürjet fogott öregapám*. Sokáig semmi, de akkor egyszer csak: Major Nándor írókollégám, a HÍD egykori főszerkesztője, jeles novellistánk, regényírónk, ki első regényünket írta volt az Adriáról, nevezetesen a hajóskapitányok városáról, Orebicről, igen, a GOOGLE Major Nándor, ifjúkorom apai barátja, a később ismert politikus nevét adta ki, mármint hogy a *Fürjet fogott öregapám* az ő korai verse, amely, már emlékeztem, szerepelt volt egykor az olvasókönyveinkben is... De magát a verset megtalálni nem tudtam, pedig gyűjtöm a régi vajdasági olvasókönyveket, igaz, inkább illusztrációik miatt, Ács József korai, 50-es évekbeli magyar olvasókönyv-illusztrációi miatt, melyek már akkor kubisták voltak, valóban szenzációszak... Igaz, néha bele is feledkezem ezekbe az olvasókönyvekbe, a minap például az egyik, Sejpes Ferenc és Berkes László által összeállított harmadik osztályos olvasókönyvben egészen elbűvölt Móra Ferenc, itt is Móra Ferenc, egyik fordulata, lám, nem csak a GENIUS sorozatban olvastam Mórát, a vajdasági magyar irodalmi olvasókönyvekben is, amikor is azt írja, hogy az egyik csiga:

Javában tornászott egy tormalevélen...

A másik csiga pedig megjegyzi, hogy ő meg, míg a másik fenn tornászott egy tormalevélen, alant:

Éppen egy araszt sétált...

Istenem, olykor milyen jó lenne egy araszt sétálni, és aztán magyardolgozatot írni (meghalt, lánya által mumifikált, elrohasztott magyartanárnőmnek) a séta közben megtapasztaltakról... Talán be kellene vezetnem, arasznyit sétálni, majd sétám élményeit kis házi feladat formájában megírni úgy, ahogyan tőle tanultam... Netán pontosan ezt írni be a *Mi szép?* noteszfüzetbe, azt hogy: *Éppen egy araszt sétált...*

Hihetetlen, milyen hatása, ereje volt (van) ennek a mondatnak, hirtelen képes volt leállítani az egyértelműen rossz irányba száguldó világot... Nem akartam hinni a szememnek. *Éppen egy araszt sétált...*

A különös az, palicsi sétáim nem sokkal hosszabbak egy arasznál... És én, ahelyett hogy egy araszt sétálnék Palicson, itt loholok, csattogó bakancsban Pesten...

Igen, most már tisztán emlékszem, utoljára a fürjekről meséltem T. Olivérnek. Mert a fürjek, ezek a fürjek, amelyekről T. Olivérnek meséltem, valóban hozzám kötődnek. Prosztatámhoz. Mert a prosztatám miatt vett volt Jutka a kisállatpiac Vörös terén, hol hétköznaponként az autóiskola üzemel. A kisállatpiacot ma már sajnos

kihelyezték a HIPPODROM mögé, annak bolhás bordúrjét, mihez én felettebb kötődtem, melyről én világszerte felolvasásokat tartottam volt, kioltották, az autóiskola viszont maradt, az valamiért nem zavarja az illetékeseket, nem tudom, s hogy nem tudom, ezt egyfajta vereségként fogtam-fogom fel, élem meg. Szóval Jutka még ott vette volt a négy fürjet, melyről oly lelkesen meséltem T. Olivérnek, a három tyúkot meg a kakast. Mert jó a tojásuk a prosztatára, ismételtettem. Jó a prosztatára. És kezdetben egy-két évig fogyasztottam is. Relatíván rendszeresen. A kis nagyszepplős tojásokat. Hogy a tojásfestés a teremtő egyik lényeges, minden biztonnal kedves, ihletett tevékenységei közé tartozhat, arról a kis, olajsárga alapon, meglepően szabadon, pollocki szabadsággal barnán szepplőzött fürjtojások tenyemre való emelésének pillanatában gondoltam volt minden alkalommal... Igen, rendszeresen fogyasztottam, hol túvel megütve nyersen, hol lágytojásként kanalazva ki héjából, hol pedig tükrőtojásként gyönyörködve bennük... Nem nagyobbak, gondoltam, ahogy reggelente Jutka élém toltta őket a tányéron, mármint a tükröcskék nem nagyobbak, mint Hajnóczy úr, a kéményseprő kéménykémlelő kistükre, abban a rózsaszín, műanyag púderesszelencében...

De az igazság az, engem valójában a hangjuk izgatott, azt, a hangjukat szerettem. Igen, a fürjek hangját. Amit iramodásaikkor hallatnak. Mert állandóan megmegiramodnak, állandóan megrémülnek. Halálosan megrémülnek. Jóllehet már ugyanabban a pillanatban nyomtalanul el is tűnnek. Úgy csöngetnek, akárha a kis, halálra rémült ministránsok ha csöngetnek, s úgy érzik, oltári csengettyűjük azonos zsigerükkel... Igen, hangjuk, gyengéd alarmjuk, akárha egy megrázott semmis üveggyöngyosor hangja... Igaz, azóta állítólag már nem tojnak, abbahagyták a tojást, noha ezt nem ellenőriztem le, mert hát én nem kutáskodom az alattuk lévő forgácsban, fűrészporban, amit a forgácsárustól vásároltam volt, akit mostanság már nem látok, pedig utópiám éppen őreá meg a galambürülék-árusra, meg hát nem utolsósorban a borbélyfüggönyfűző infaustusokra, még pontosabban az Orbán-féle zsilétdrót (mit egyesek, én is olykor pilledrótnek mondok) hulladékából készülő szeméremékszerekre alapoztam volt. De hát ez így van az utópiákkal. Meg hát az is igaz, maradt még valami, amibe utópiámat illetően még mindig megkapaszkodhatom, ugyanis eljutott hozzám olyan hír is, hogy Sanyi, a bambuszos Sanyi azért olykor még elad egy-egy bambuszrudat, sőt az is megesik, egész bambuszkévé, mert a Sanyi bambuszerdeje, az első vajdasági bambuszerdő isteni, fényes bambuszrudai is egyértelműen részesei voltak utópiámnak... Hogy nem sok szebb dolog van a világon, mint a fényes bambuszrudak, ugye, azt az egész távol-keleti festészet bizonyítja... Ami a bambuszrudakat és az utópia összefüggését illeti, arról pedig Lakner László híres festménye, az *Építkezés* beszél, valahogy hasonlatosan, mint fiam filmjében az a japán fiú, aki bambuszrudakból próbálta felépíteni a műtrágyagyár hűlt helyén azt a valamit, aminek majd következni kellene ott, illetve úgy általában... Laknerrel egyszer-kétszer találkoztam Berlinben. És egy évig szinte naponta láttam, ugyanis íróasztalomtól éppen a Stutti DOLINGER nevű kávéházában lévő törzsasztalához láttam...

Nem sokkal T. Olivérrel való beszélgetésem előtt történt, hogy egy napon Jutka azt mondta, a tanyán túlszaporodtak a fehér pávás galambok, van már vagy 40-50 darab, hozzunk haza belőlük néhány párat. 2-3 párat a kisebb, kerek kalitká-

ba, 5-6 párat pedig a fürjek nagyobb, házforma ketrecébe, a fürjek fölé valójában, hiszen a fürjek nemigen röpködnek, ők, mondom, inkább csak alant iramodnak. Amikor utoljára a tanyán jártunk volt kimerni a megzöldült vizet a kacsauzstatóból, melynek közepén egy kis szigetet képeztem, mikor ástuk, betonoztuk, melyre én nehéz pillanataimban felhúzódtam volt (biztosan, mondta Jonathán, mert akkortájt olvastad Pleşu tanulmányát, a *Robinson etikáját*, amellyel aztán a bécsi Sírás Tanszéken is szerepeltetek vele, mármint Pleşuval, az egyetlen filozófussal, akinek szerinted van humorérzéke), relatíve gyorsan összefogdostuk a galambokat. Igen, a pávásakat a legkönnyebb megfogni a galambok közül. Farkuk nagy legyezőjének, radarjának mozgásával vannak elfoglalva, meg a rezgő nyakukat tekergetik olyannyira hátra, első pillantásra az ember azt hiszi, gyönyörűségükben saját nyakukat akarják kitekerni, igen, rezgő nyakukat olyannyira tekergetik, hogy olykor a szó szoros értelmében a hátukra esnek... Meg kell kérdeznem unokaöcsémet, Tolnai Csabát, mi köze a rezgőnyakúak és a pávások rezgésének egymáshoz, mármint hogy egy töről fakad-e rezgésük, a félelemhez, avagy a szépelgéshez köthetőek, meg azt is, a rezgőnyakúaknak mi köze a pávásokhoz?

És aztán itthon, Palicson, beraktuk őket a fürjek fölé. Szépen megvannak. Mert ezzel az erővel le is gyilkolhatták volna egymást, mint ahogyan Lorenzin, a rózsafejú papagáj le is gyilkolta volt a télikertben a szumátrai kanárik énekén iskolázott, kénsárga szerelmét. Igen, az is szép. Hogy ilyen szépen megvannak.

Egy hete éppen, október 15-e volt – azért tudom, mert egyszer csak nagyon megijedtem, a szó szoros értelmében halálra rémültem én is: azt hittem, 15-én van Pécsen a JELENKOR folyóirat jubileumi estje, de szerencsére, 17-én lesz, gondoltam, addigra tán összerakom magam, noha én sosem is voltam jó a Rubik-kocka összerakásban... Istenem, állnék kint a színpad közepén, forgatnám ideoda a Rubik-kockát, majd széttárnám a karom, nem sikerült, súgnám a mikrofonba, nem sikerült összeraknom magam, majd észrevétlen megindulnának a könnyeim. Igen, gondoltad, addig (17-ig) még talán sikerül összerakni magad, kitalálni, mit olvass fel, sikerül találnod valami neutrális versikét, ugyanis közben sajnos valóban az történt, versszövegeid észrevétlen erősebbek lettek nálad, mind gyakrabban roppansz össze, sírod el felolvasás közben magad...

Most is, már sejtettem előre, meg hát majd Jutka aztán másnap mesélné is, hogy a JELENKOR jubileumi estje után barátaim azt sugdosták, Olivér mióta kitalálta azt a bécsi Sírás Tanszéket vagy mi a fenét, az ember már falra mászik Olivér kitalációitól, kezdi túlzásba vinni, tulajdonképpen elhitte magáról, hogy ő egy siratóasszony, igaz, a neves jugoszláv: szerb-montenegrói performer, Marina Abramović is balkáni siratóasszonyokat visz ki performanszaihoz, hogy azon a bizonyos, egyesek szerint félimaginárius katedrán, illetve hát irodalmi estjein, fellépésein, teadélutánjain, előadásain: *Kisebbség és magyarság a pilledróton innen, a zsillettdróton túl*-témában satöbbisatöbbi, mindenütt sírnia-elősírnia, zokognia, üvöltenie kell, mint a dalmát száárnak, jajgatnia, mint Jajgató Feliciánnak, igen, most a JELENKOR jubileumi estjén is muszáj volt kihívni a mentőket, mesélné Jutka. Sőt, ilyen még nem volt, muszáj volt kényszerzubbonyt húzni rá, aminek te persze megörültél, s máris azt kezdted magyarázni a megrémült ifjú szerkesztőknek,

nincs szebb érzés, mint mikor leoldják rólad a kényszerzubbonyt, s te, akárha egy madár, csapkodni kezdesz a zubbony kioldott szárnyaival...

De gondoltad, 17-ig tán még sikerülhet összeraknod magad, sikerülhet kitálni, mit is olvass fel, sikerül találnod valami neutrális versikét, amely nem zaklat fel, nem roppant össze. Mert annak tényleg semmi értelme sem lenne, a JELENKOR szépnek ígérkező jubileumi estjén elsírni magad, még majd a rádiók, tévék is leadnák, az újságok is megírnák, T. Olivér a JELENKOR jubileumi estjén, felolvasás közben elsírta magát, sírt, zokogott, üvöltött, mint a dalmát számár, jajgatott, mint Jajgató Felicián. Az idős költőt úgy kellett lesegíteni a színpadról. Egy éjszakára infúzióra kötni. Amikor a DR BRENNER nevű szabadkai elmeorvosintézetben utoljára leoldották rólam a kényszerzubbonyt, ezt is még a fiatal szerkesztőknek meséltem, Dávidnak, Balázsnak, a szó szoros értelmében felbentem, igaz, aztán meg felszorultam a mennyezet alá, igaz, jól hallottam, ahogy közben arról vitatkoztak, hogyan piszkálhatnának le, lévén hogy egy elmeorvosintézetben nincsenek hosszúkás (3-4 méteres) műszerek, végtelen nyelű partvisok, végtelen nyelű csákyák...

Szóval négy nappal T. Olivérrel való beszélgetésem előtt, napozás közben, a rozsdásodó mocsári fenyő alatt napoztunk volt Jutkával, kihallgattam őket, a csevegő fürjeket, ugyanis nagy ketrecüket Jutka áthúzta Istvánnal ide, a mocsári fenyő alá, akárha tudta volna, hamarosan eljön a mocsári fenyő egyedülálló, kora őszi vörös rozsdájának pillanata (az a rozstda már-már az aboriginálok szent hegyének, az Ulrónak a bíborát magát érinti), ahogyan lám, a fürjek pillanata is eljött, ami nagyon különös, mert ez a pillanat akkor jött el, amikor én már nem fogyasztom a tojásaikat... Immár csak mesélek róluk, csak mutogatom őket... Mint ahogyan T. Olivérnek meséltem róluk, mint ahogyan T. Olivérnek mutogatam őket, jöllehet T. Olivér akkortájt már el-eltünedezett volt, mint a rák, szeretett volna kihátrálni – hátán tapórpúpjával, illetve homárral teli hátzissákkal, kihátrálni az egészből, lehetséges, akkor sem ült ott mellettem, a Liszt Ferencsel utazott Bécsbe a Sírás Tanszékére...

Már tudtam, ilyenkor mindig ez következik, elakadok valahol, és fel fogok kapaszkodni a fekete ikonosztázióknak nevezett egészfalas könyvespolc karcsú, fekete, akárha kéményseprő létráján, a Herman Ottó-könyvekhez, nevezetesen *A madarak hasznáról és káráról* című kézikönyvhöz, ugyanis most, hogy mind többször mesélek a fürjekről, immár tényleg kíváncsi lettem Herman Ottó leleményeire, mert hát különben is szeretem Herman Ottót, meg félig-meddig vajdasági írónak is tudom, lévén hogy az Adrián, Dubrovnikban szolgált (unokatestvérem és Bada Dada Pólán, Böndör Pál és Maurits Mali Lošinjban), meg hát éppen a doroslói temető márványfelületein figyelte meg a monumentális pókkönyvében leírt ökörnyál mibenlétét... Az ökörnyál számomra a gólyafos salonképesebb, líraibb, fonálszerűbb változata... De ez alkalommal céltudatosabban vettem le Herman Ottó kézikönyvét, ugyanis mondom, éreztem, némi nehézségeim mutatkoztak a fürj hangjának kimondását, leutánzását, megragadását illetően például. Noha a semmis üveggyöngysor alarmja lényegében számomra elfogadható lett volna, egyedül csak tán az alarmot kellett volna riadóra cserélnem, ki is cseréltem, de aztán valamiért visszacsináltam alarmra, noha továbbra is félttem, az én sem-

mis alarmom valamiféleképpen letörlődik Herman találóbb szavai által, hiszen ő már a teremtő majd minden madarának színét, hangját relatíve pontosan meghatározta volt, sőt, ez szinte hihetetlen, még egyes madarak talpának is szentelt figyelmet, szentelt néhány szót, pontosan megmondta, milyenek – milyenek is a madarak talpai... Emlékszem, amikor először bukkantam egy ilyen, a madarak talpával foglalkozó leírására (azt hiszem, a dolmányos varjúról volt szó éppen, Berlin, arra a Stutti felé, hol laktunk, tele gyönyörű, nagy dolmányos varjakkal), mármint hogy:

A talp érdes.

Igen, Herman Ottó azt írja, a dolmányos varjú talpa érdes. Így kellene az embereket is leírni. A talpuknál is elidőzni. Akár azzal is kezdeni. Úgy is mondhatnánk, így kellene fejről talpára állítani. Az embert. Mint olyant. Egy-egy kis talpmasszázs által ellazítani, jobban megnyílna, noha már régtől nyitva áll, sőt tán nyitva is felejtették, nyitva is felejtette magát, elfolyik, mondták, elfolyik szegény... Igen, így kellene leírni a regényíróknak is az ő hőseiket. A talpuknál kezdeni. Szőrös-e a talpa az éppen adott, az éppen bevezetett regényhősnek? Mert van, amelynek igen. Nagyon meglepődtem, majd arra gondoltam, félig-meddig szellemeskedve persze, a hőseim, regényhőseim talpát is le kellene írni, de aztán elálltam, úgy éreztem, túlzásba viszem a dolgot, amikor véletlen, ki tudja már, hányadszor, ismét Márai utolsó naplókötete került a kezembe, s abban egy ácscezurámmal bekeretezett passzusra figyeltem fel, ahol is a halálára készülő Márai Einsteinról tesz említést:

Egy könyv Einsteinról, a magánemberről. Szerelme, házassága, a hivatal Zürichben. Betegségei. Megírják, hogy „izzadt a lába”. (Sic.)

Sokáig tűnődtem aztán azon, a halálra készülő Márai, már megvette fegyverét, célba löni jár, meg is dicsérik, satöbbi, azon tűnődik, sőt fel is jegyzi, Einsteinnek „izzadt a lába”... Nem a tér görbesége, még csak nem is Kosztolányi einsteini *görbe gríze* foglalkoztatta, mint engem, mert én valóban einsteini talpánynak tudom a *görbe grízt* mint olyant, hanem az, hogy a nagy tudósnak „izzadt a lába”...

Karcsú, kéményseprőlétrámon felmáztam tehát a fekete ikonosztázionnak nevezett falnyi könyvespolc H-betűs rekeszéhez (Hamvas, Handke, Homérosz, Heine, Herman Ottó, Herczeg Ferenc, Herczeg János, Huxley, Heidegger, Heller Ágnes), a nagy, újraüvegeztetett velencei Canaletto-plakát magasságába, ami már majdhogynem életveszélyes magasság, még fönn a létrán, gyorsan a *Fürj*höz lapoztam.

És: valóban afféle remekmű Herman Ottó kis *Fürj*-fejezete. Igazán sajnálom, hogy a *Tolnai Világlexikona* szócikkét nem ő írta, viszont igaz, a *Tolnai* nagyon szépen ír nyelvi leleményeiről, ide is másolom. Azt írja: az övénel, mármint Herman Ottóénál tősgyökereesebb magyarsággal kevesen írtak. Nyelve olyan, mint a népies hímzés: ragyogóan tarka, mégis összhangzatos, tele ismeretlen szépségekkel, amelyeket Herman mentett meg halódásnak induló szókincsünkből. Pedig anyanyelve német volt. Miskolcon, az evangélikus algimnáziumban tanult meg magyarul. Mellesleg említem, abba a gimnáziumba járt a Tiszát szabályozó, magyarkanizsai születésű Vásárhelyi Pál, meg nem utolsósorban Székely Bertalan is. Ha már Székely Bertalant is megemlítettem, meg kell említenem Herman Kossuthhoz kö-

tódó barátságát is. Elküldi neki a *Magyarország pók-faunája* tomusait, mire Kossuth hosszú levélben válaszol. Valamint Herman háromszor is meglátogatja a Torinóban bogarászó Kossuthot... De most gyorsan térjek vissza, ha másképpen nem, valami lengő pókfonálon, repüljek vissza fűrj-fejezetéhez!

Íme a kis fejezet legfontosabb momentumai. Sorban, ahogyan én, a magam kezdetleges módján abszorbeáltam őket.

*A fűrj akkora, írja Herman, mint egy siheder ökle. Ez tetszik. A siheder ökle. Sőt fantasztikusnak találok. A siheder ökle mint centrális kategória. Csak most, Herman Ottó mondatát olvasva értettem meg, méghozzá fenn a fekete ikonosztázió előtt, hogy Szerafim-Pöcök ökle azért tűnt olyan meggyőzőnek, már-már fenyegetőnek ott Bécsben, a Diplomatische Akademie Sírás Tanszékének diákjai előtt, mert megmaradt, örökre megmaradt egy siheder öklének... Sosem felejttem el, ahogyan a Diplomatische Akademie ifjú diákjai előtt egyre csak rázta kis, sihederöklét, mondván, neki már a dédapja is balos volt... És valóban, Szerafim-Pöcök akkor ott Bécsben, keskeny kecskeszakállával szinte ijesztően emlékeztetett az ifjú Trockijra (mellesleg emlitem, Malraux, De Gaulle mellett, Trockijt tisztelte legjobban)... Már-már közbekiáltottam, de hiszen akkor, Pöcök, hogyan lettél te is, mint a nagy angol festő, Francis Bacon, éppen Kadhafi ezredesbe szerelmes?! Majd Herman így folytatja, *a fűrj szinte gömbölyű madár. Istenem, egy gömbölyű madár, ez, hiába néztem, lestem őket naphosszat, valóban sosem is jutott volna eszembe. Pitymallattól alkonyatig jönnek-mennek, keresgélnek, magot, bogárságot szedegetnek; tyúkmodra kapingálnak, majd kikerülnek a verőfényre*, folytatja Herman. Lám, ez is milyen szép. Mi miért nem regisztráljuk gyakrabban azt, amikor az ember kikerül a verőfényre?! Csak Camus tette, *Az idegen* meg korai esszéprózájának nagy része éppen erről szól, mi történik, ha az ember kikerül a verőfényre... *Hangjánál és életmódjánál fogva a népnek kedves madara, nagyon szereti a vetésben bujkáló fűrjkakas „pitypalatty” szavát, melyre a fűrjtyukica „vá, vá” szólammal felelget. Nahát erről, pontosan erről van szó. Ettől félttem. Én ugyanis nem tudtam a „pitypalatty” szintjén élni a szavakkal. De mégis felfedeztem valamit Hermannál, fel azt, hogy a „pitypalattyot”, valamint a fűrjtyukica „vá, vá” szólamait észrevétlen, és ez valóban megdöbbentő, a legmagasabb színvonalon, baudelaire-i színvonalon ellensúlyozni tudja. Herman ugyanis váratlanul arról ír, hogy *a fűrjkakas nagyon, de nagyon szerelmes fajta, annyira, hogy szerelme vakságában néha még a varangyos békának is udvarol...* Azonnal fel is jegyeztem, ne felejtsem e szerelmeskedést megkísérelni részletesebben is ábrázolni, akár egy egész kis fejezetet szentelni neki, mármint a fűrjkakas és a varangy szerelmeskedésének, nem kerülve ki a kemény, brutális mozzanatok, magát a közösülést sem. Arra gondoltam, ha Francis Bacon és Kadhafi ezredes szerelmi légyottját az őszibarackszín selyemsátrában, illetve hát Szerafim-Pöcök az ezredeshez való vonzalmát tényleg le tudtam írni, olykor úgy érzem, igen, olykor úgy, hogy nem (magyartanárnőm halálának leírásával is így vagyok, lévén hogy Baudelaire *Egy döggét* se a középiskolában, se az egyetemen nem tanultuk, Lotman miatt csak *A macskákat* tanultuk), akkor a fűrjkakas és a varangy szerelmét is le tudom írni tán, és akkor még nem is tettem említést Nagy József zseniális békalemezszínházáról... És Herman itt még nem áll meg, képes még egy fordulatot tenni, amikor a passzust így fejezi be: *ezért kurjantja a székelylegény a tánc hevében ezt a táncszót:***

*Kicsi nekem ez a csűr,
Kiröpülök, mint a fűr.*

Itt tán még csak azt kellene megemlíteni, ez a felfedezésem nem sokkal azután történt, hogy Párizsban megírtam volt Nagy József eltaposott békákat, ún. békalemezeket talpra állító, akárha egy no-drámában, illetve a pekingi operában őket megénekeltető fényképkiállításához, a Boulevard Raspailon lévő, jó nevű fotógaléria, a CAMERA OBSCURA részére a megnyitószöveget.

És így erről T. Olivérnek is tettem említést, Herman Ottó-stúdióimainak köszönve, immár nem voltak problémáim a fűrj mint olyan, valamint a hangjának, alarmjának kimondásával, hiszen mondanom sem kell, az ÚJ TOLNAI VILÁGLEKXIKONA *Fűrj* szócikke is rám vár, ahogyan például a *Csicsóka*, a *Löszbaba* és a *Karfiol*, a *Könyökcső*, a *Könyök utca*, a *könyökforma tó*, *Palics* szócikkének megírása is például, hiába próbálta Tolnai Simon bácsi és majd T. Olivér is Kosztolányira tukmálni őket, lévén hogy a varanggyal szerelmeskedő fűrjkakas számomra megnyugtatóan ellenpontozza Herman eljárását, valamint azt, amit tulajdonképpen be akartam írni a pultra helyezett *Mi szép?* noteszfüzetbe, ugyanis én még egy csöpp ironiát is kihallottam az ő apró szavaikból, amelyeket semmis alarmjuk, riadójuk után, alanti iramodásuk közben egymásnak mondtak éppen. És T. Olivér is rábólintott, akkor mégiscsak ott volt, megkérdezni Jutkát, T. Olivér tényleg ott volt-e, hogy a fűrj, mármint kerekességük, semmis alarmjuk, iramodásaik és a kakas varanggyal való szerelmeskedése, mind-mind szép. Igen, minden bizonytal arra gondolt, ezt kellene bejegyezni nekem vagy neki, a spirálos *Mi szép?* noteszfüzetbe. Avagy tán arra is gondolhatott, a dolog egyik részét én jegyezsem be, a másik részét pedig ő... Ezért helyeződött tehát oda a spirálos noteszfüzet a pultra.

És én aztán, még Pécs után, Győr előtt, fel is jegyeztem ama mozzanatot, amikor a fűrjek ferde pillantásokat vetve a fehér pávagalambok túltelített felső részlege, padlása felé, azt kérdezték, igen, semmis alarmjuk után, cikázó iramodás közben, csak úgy mellékesen azt kérdezték egymástól:

Mit vétettünk, hogy éppen ide, hozzájuk evakuálták a nyugalmazott apacák e zárdáját?!

Fiam újságolja, otthon elpusztult az egyik fűrjtyúk, túl nagy tojás volt benne, csak félig fért ki belőle...

Oraveczcel Marosvásárhelyen. El kell olvasnom a *Kaliforniai fűrj* című regényét, ott majd még megtalálom mindent, amit Herman Ottónál nem.

Miért nem kapok mostanság reggelire fűrjtojást, kérdem. Azért nem kapsz mostanság reggelire fűrjtojást, mondja Jutka, mert nem tojnak a fűrjeink. Miért nem tojnak a fűrjeink, kérdem. Azért nem tojnak a fűrjeink, mondja, mert kiöregedtek. Az öreg fűrjek nem tojnak, kérdem. Nem, mondja. Noha a bakok, mondom, még a rút varangyot is megugorják. Na de hát, mondja Jutka, a varangyok, ezek a komor buffók nem fűrjtojást tojnak...

Párizs, a párizsi békás kalandunk után, hosszabb ideig nem találkoztunk Józseffel. Amikor ismét összefutottunk, felfigyeltem, hogy József csak úgy mellé-

kesen megemlítette, újabban fürjtojásokat fényképez. Azt hittem, ugrat. No de hát neki fogalma sem volt arról, hogy mi T. Olivérrel szintén a fürjekkel bajlódunk... Nem értettem, nem, egyáltalán. Vártam. Akkor Szegeden, a Tisza Szálló dísztermében bemutatta, levetítette kis fürjtojásos jeleneteit.

Az üres színpad közepén egy hosszú, szinte utcai kandelábernek tűnő gyufaszál, amikor is egy fürjtojás érkezik be maga körül forogva, maga körül sertepertelve. Ahogy a gyufa mögött elhalad, a gyufa fellobban, sísteregve világít. Lélegzetelállító jelenet. A következő jelenetben két fürjtojás halad át, maga körül forogva, sündörögve a színen... Majd ahogy a hosszú gyufaszál mögé érnek, a gyufaszál sercegve ismét fellobban... József megemlítette, 1000 fürjtojást vásárolt. Ami nem lepett meg, ugyanis békás produkcióját 3000 eltaposott békával, béka-lemezzel hajtotta végre, a párizsi tárlat után, melynek megnyitóján Hollán mester és Márkus Anna is megjelent volt, az immár multimédiás bemutató pedig Lille-ben volt... El nem tudom képzelni, hová fog fejlődni ez a fürjtojásos projektum. Mi történik például, ha a színpad megtelik maga körül forgó 1000 fürjtojással... Egy gyufaszál marad, vagy a sercegve lobbanó gyufaszálak is szaporodni kezdenek...

Olivér hajnalban, hajnali ötkor kel, ilyenkor még nagy a csönd a konyhában. De újabban rendszeresen megszólal valami. Olivér arra gondolt, valami levelibéka ugrált be a nyitott ajtón, mert még nincs felrakva a nyári, szúnyoghálós ajtó... Vércsére is gondolt, a vércse hangjára, mert Jutka említette, látott egy vércsét röpködni fölöttünk; talán hajnalban hordja el a kigalambokat, nem tudjuk.

Elmondtam, Jutkának, hajnalonta egy levelibéka hangoskodik a konyhában. Nem levelibéka az, mondta Jutka nevetve, a mocsári fenyő alatt a fürjkakas, mert nyitva a ketrec ajtaja, már csak ő van meg, ki-be szaladgál, a párját, testvéreit keresi, követeli... Elszégyeltem magam, de nem szólok Jutkának, hogy noha sok időt szenteltem a fürjnek, immár nem ismertem fel a fürj semmis alarmját...

A két kutyaház között kinyílt a babarózsa. Valamikor, még Újvidéken, a Virág utca 3-ban, a japánbirs volt a kedvencem, itt, Palicson is van japánbirs, de alig szentelek neki időt, itt, Palicson a babarózsa foglalkoztat inkább, a két kutyaház közé szorult rózsaszín babarózsabokor... A két kutyaházat a mocsárfenyő választja el a galambok és a fürjek nagyketrecétől. Sokat üldögélünk előttük. Idős házaspár. Igaz, én hajnalban dolgozom egy kicsit, Jutka pedig nem is kicsit, ki-merülésig ügyködik kertjében.

A minap azt mondta, megsajnálta az előzvegyült fürjkakast, holnap kimegyünk a HIPPODROM mögé, a kisállatpiacra, veszünk néhány tyúkot... Mondom, valami nagy cirkusz érkezett a lóversenytér mögé, a sátor tetején állítólag magyar zászló van.

Lassan megsűrűsödik az új kisállatpiac is. Igaz, kávéháza még nincs, még mindig csak a megfáradt szafarikocsi elé rakott szafariasztaloknál mérik az italt.

Végre ráfutunk egy kis, fehér bajszos, fürjekre szakosodott úriemberre. Afféle kis üzletet működtet autója leereszthető hátulján. De csak vágásra való kakasai vannak, meg fiatal jércéi. Jércéket nem ajánl, mondja, gyorsan lestrapálná őket a kakas. Mondja Jutka, a mi tyúkjaink mind elhullottak. Öregek lehettek, vagy túl rámenős a kakas. Énekel még a kakasuk, kérdezte. Igen, mondtam, nagyon. Ha

énekel, akkor gázol is... Otthon vannak neki idősebb tyúkjai is. Hol lakik, kérde Jutka. Mondja, a TRAMP utcájával párhuzamos utcában, a 12-es számú házban. Ő szinte naponta vág kakasokat. Megnyúzza, mint a nyulakat, majd vékony baconszalonnába tekerve megsüti őket... Felesége az egészséges étkezés mozgalmának a tagja, sok fürjtojást ad el, most is nagyszabású ünnepségre készülnek a NÉPKÖR-ben... Felesége az udvar közepén egy kerek betonplátón ül, egy kerek bádogasztalnál. És valami vastag könyvet olvas. Körözök, míg Jutka a kis öreget, én meg őt figyelem, netán az író nevét vagy a könyv címét megtudhatnám...

Elmondom a fürjárusnak, hányadán is állok: kivették a vesémet, az epezacskómat, hátam közepéből kivágták-kiugrasztották az öklömnyi *lipómát*, prosztata, cukor, satöbbi, élhetek-e a fürjtojással. Milyen kúrára gondolt. Egy kombináltra, mondtam. Két kakast ajánl, három-három tyúkkal. Jutka kiveszi, a kerek kalitkába telepíti a pávás galambokat, helyet csinál az új kis fürjtörzsnek. Jó ismét hallani, éjszaka, holdvilágnál különösen, kis iramodásaikat, intenzív alarmjukat, amelyekre tán jobban oda kellene figyelnünk, nincs kizárva, mondta azúr bazedovját rám meresztő Jonathán, minden egyes kis iramodásuk, alarmjuk, miniszt-ráns csengettyűjük, riadójuk valós, nagy, nagyon nagy, netán kozmikus veszélyekre figyelmeztet bennünket, ahelyett hogy hanyatt-homlok menekülnénk, mi gyönyörködünk bennük, gyönyörködünk alarmjukban...

Nekünk is hétfő a legjobb

Szabadkán, a nagybolhán jártunk Jutkával, mint vasárnaponként leginkább. A piac parkolója mellett, a BÁCSKA foci pályái, fából ácsolt központi lelátója, valamint körül a szintén fából készült, régi raktársorok közötti kis zárt területen (a 40-es évek vége felé gyakran előfordultunk volt édesapámmal árubeszerzés céljából Szabadkán, akkor sok hasonló, festékkel, fűszerrel, rafiával, szárított béllal, bőrrökkel, dalmát szivaccsal, papundeklitáblákkal teli raktárban fordultunk volt meg), nincs már ott az a síró farkaskutya, melyhez, ha a nagybolhán jártunk Jutkával, minden alkalommal megpróbáltunk közelebb kerülni, jöllehet teljesen sikertelenül. Valójában valami kis udvarról van szó, egy nagy kutyaházzal, valamint az udvar közepén, az egész udvart beborító, ernyőként működő ecetfával. Igaz, egyszer szemtanúi voltunk, amikor épp megérkezett hozzá gazdája, egy 40 év körüli szőke hölgy, aki, miután leszedte volt a HARAPÓS KUTYA feliratú táblával ellátott ajtórol a láncokat, lakatokat, leguggolt kissé, majd összeölekeztek. Mi pedig szipogva, lábujjhegyen távoztunk. Két-három hetente látogathatta kutyáját a hölgy, de nem ő, valamelyik lacikonyha tulajdonosa etette, ételmaradékot szórt be neki, meg egy locsolókannából vizet öntött az edényébe az egyik tágabbnak tűnő kerítésrésen...

Visszafelé jövet a Harambašić utcában parkoltunk (mostanában gyakran fordultunk elő abban az elnagyolt, fekete bazalttal burkolt utcában lévő, régi, terjedelmes udvarral rendelkező, már az összeomlás határán imbolygó sarokházban, ugyanis ott végzik a koronavírussal kapcsolatos tesztelést; 50-100 ember álldogál, dülöngél, vánszorog, köhög szárazon, a múltkor az egyik, alig vánszorogó ember

váratlan határozottsággal rám szólt, nyugodjon le, ez azon a napon történt, amikor megtudtuk, pozitív vagyok, épp vért vettem tőlem, Jutka meg, aki az udvar egyik eldugott sarkában lévő, egy a nagy röntgengépet rejtő, jellegzetes sufniiban fogta a soromat, kiabált, menjek már, szólítottak, mire én hirtelen zavartan kapkodni kezdtem magamra a gúnyám, közben nem véve észre, levettem, korán vettem le a kezem a tű helyére szorított vattáról, nem vettem észre, kibuggyant, nagy csöppekben hullani kezdett a vér, üljön le, nyugodjon meg, mondta, kiabálta szinte ismét az az imbolygó, köhögő, úgy tűnt, mindjárt összerogyó beteg, de aki még így is őrmesternek tudta magát, igen, még rogyadozva is, tudatában volt annak, ő az őrmesterünk, még szerencse, nem sorakoztatott fel bennünket, nem tartott egy-két kisebb alaki kiképzést, jobbra át, balra át, ő volt az első kovidos, kit a bajtársak közül megismertem), majd gyalog csöpögtünk a városháza felé. Közben belestünk a Lifka-mozi és a Kosztolányi Színház udvarába. Be, a kis gyógyszerárba, hol vékonybél-operációm előtt, azóta már a pozitív korona és vékonybél-operációm között volt, részben tán még van is, herpesz zosterem is, úgy látszik, ezek a betegségek ilyen ritmusban váltakoznak, miközben a vizet vártam, azonnal bevegym a Harambašić utcában émelygés ellen kiírt orvosságom, ugyanis akkor már napok óta hánytam, összetört alattam egy üvegutánzatú szék, meg könyököm alatt a kis, kerek, szintén üvegutánzatú asztal is, mintha felrobbant volna, és én egyszer csak váratlanul, mint a béka, elterültem az üvegcséréppel terített, hús műmárvány padlón. Néztem körbe, hol vagyok. Különös volt, nem tudtam, hol vagyok. A három gyógyszerész nő is áthajolt a pulton, nézték, mit keresek ott, az üvegcséréppel szórt műmárvány padlón elterülve. Akkor bejött egy magas fiatalember, ő is megütközött, mit keresek a földön?! Felemelt. Éreztem, könnyűnek talált. Meg akartam köszönni, hogy felemelt, de nem jött szó a számra, gondoltam, megölelem, ölelésemmel jelezve hálámat, de addigra, mire mozdultam volna, ahogy megjelent, úgy el is tűnt... Megkaptam a pohár vizet, bevettem az orvosságot.

Majd kihátráltunk. Kicsit megszeppentünk. Erősen egymásba kapaszkodtunk. A szék, az asztal tán azért tört össze alattam, mert az eszmélet elvesztésének pillanatában valami ólom öntötte el bensőm, hirtelen ólommal telítődtem... A kis gyógyszerár azon részét, hol a műüveg garnitúra állt, honnan alázuhantam, kicsit (40-50 centiméterrel) megemelték, úgy nézett ki, mint egy színpad, ha netán jobban (még 40-50 centiméterrel) megemelik, agyonütöttem volna magam. Akárha a színházban.

Nemsokára elkezdik sütni a gesztenyét, mondtam, a temetkezési vállalat után, a gesztenyesütők utcájához érve. Azt hallottam a rádióban, mondtam, a szelídgesztenyefát megtámadta a kéregrák. Nekünk csak egy szelídgesztenyefánk van, s annak, akárha a rádiót akarná igazolni, tényleg már semmi kérge, pedig vigyáztam rá, szerettem, ugyanis mikor Tanaka, a neves butoh-táncos nálunk járt, ezt a fát választotta, a sok szék, a végtelen pad, a vessző- és műanyag fotelek, hokedlik, sámlik közül azt választotta, alája kuporodott a fűre, mondta, feléjük, ha szelídgesztenyét találnak az emberek, házat építenek köré. Ezt, ha valaki udvarunkba látogatott, mindig elmondtam, Tanaka, a neves butho-táncos amikor nálunk járt, ezt a fát választotta... Talán meg kellene kérdezni a Mestert, mit csináljunk szelídgesztenyénkkel. Hogyan mentsük meg? A vadgesztenyénk lombja is rozsdásodik, de a kérge ép, tán az élete nincs veszélyben; Jutka kitalált

valamit, minden évben többször körbenyíratja Istvánnal, velem a lombját, folyamatosan új levelek mutatkoznak, nincs idejük teljesen berozsdásodni.

Alig hagytuk el a gesztenyesütők utcáját, Szabadkaország egyik legszebb tü-neményét, legvisszafogottabb tűzijátékát, feltűnt a kis kávézó cukrászda, az OPATIJA. Azt is azonnal észrevettük, nagybögös és szobrász barátunk már ott ül a bicikliút külső felén lévő tenyérnyi teraszon. Siettünk leülni melléjük. Érezni lehetett, az elmúlt órában, félórán nem sok szót válthattak egymással, érezni lehetett körülöttük a csönd igluszerűen képződő auráját. A nagybögös azóta meghalt. A szobrász pedig még akkor, ott az OPATIJA tenyérnyi teraszán, meg-hívott bennünket magához. Műteremlátogatásra.

Azt mondta, hétfőn menjünk. Neki akkor a legjobb. Jó, mondtam. Nekünk is akkor a legjobb. De aztán meggondolta magát. Azt mondta, mégse hétfőn men-jünk. Hanem, kérdeztem. Kedden, mondta. Neki jobb a kedd. Mondtuk, jó, ne-künk is jó a kedd. Nem jobb, mint a hétfő, de jó. Ám aztán a kedd se volt jó a szobrásznak. Inkább a szerda. Nem, mondta máris, mielőtt még mi igent mond-hattunk volna, a szerda, se a csütörtök nem jó. A péntek, a szombat se. Vasárnap pedig elutaznak. Akkor, mondta, mégiscsak a hétfő a legjobb. Nekünk is, mondtuk. Nekünk is a hétfő a legjobb.

Hétfőn mentünk tehát. Most is az elnagyolt, fekete bazalttal borított Haram-bašić utcában parkoltunk, csak most onnan nem a gesztenyesütők utcája, hanem a nagybolha felé indultunk.

Hétfőn tehát, a megbeszélte időben becsöngettünk a szobrász nemrég vásárolt, jellegzetes észak-bácskai, gabona- és almaillatú gazdaházának nagykapuján. Becsöngettünk egyszer. Vártunk. Nézelődtünk, forgolódtunk. Becsöngettünk másodszer. Én jobbra, Jutka balra, kisebb sétákat tettünk. De nem jött ki senki. Így kénytelenek voltunk becsöngetni harmadszor is. Végül már annak is meg-örültünk volna, ha egy félkész szobor nyit ajtót. Én el is képzeltem, ahogy egy nedves jutazsákkal letakart, félkész kékagyag szobor nyit ajtót. Amely, fantáziá-lásom közben, megdöbbenve vettem észre, véres cseppeket ejt, hasonlóképpen, mint én a vérvétel után...

Elandalogtunk a szobrász háza elől. Azt mondják, mindenkit meghív, de sen-Kit sem enged be magához. Miért is engedne be bárkit is, mondta egyik barátom. És igaza van, semmi keresnivalónk sem volt ott. Hiszen ott volt, 100 méterre se tőlünk, a Teréz-főtemplom (a bácskai Notre Dame). Ott imádkozzunk, addig imádkozzunk ott, míg teljesen ketté nem hasad nagy ikertornya...

Tovább sétáltunk. Még nem fordultunk be a Harambašić utcába, hogy ko-csinkba kászálódjunk. Előbb le akartuk ellenőrizni, nem ül-e ott, az OPATIJÁ-ban véletlen most is a nagybögös meg a szobrász. Vagy legalább, gondoltam, az a nedves jutazsákkal takart kékagyag szobor... A kis gyógyszerár előtt alig ész-revehetően felgyorsítottuk a lépteinket. A temetkezési vállalat kirakatában egy tégely- vagy kehelyforma opálurnára lettem figyelmes. Tán be kellett volna lépni az üzletbe, megtudakolni, ki írta azt a Cziprián Falconetti temetésén, egy vilá-gos, szürke öltönyös sírásó által felolvasott verset, amely olyan nagy sikert ara-tott, tudom, szokatlan, már-már zavaró itt ez a fordulat, de tényleg nagy sikert aratott, még ma is arról beszélnek az emberek. Elhangzott egy vers, mondják. Vagy úgy, hogy elmondtak akkor, ott egy verset... Milyen verset, kérdezték. De

senki sem tudott választ adni. A sírásók világosszürke öltönyéről, szürke simléderéről beszéltek, jöllehet nem tudták a világosszürke öltönyök, simléderek kapcsolatban voltak-e azzal a verssel, meg Cziprián Falconetti koporsóra helyezett fényképéről beszéltek, melyen a tó sötét jegén áll, kerékpárja kormányára támaszkodva... A különös abban a fényképben az volt, mondta Jonathán, hogy egyszerre tükröződött rajta a jég alatti és a jég feletti világ, jöllehet erről sem lehetett tudni, mindez tényleg kapcsolatban állt-e azzal a bizonyos verssel... Jonathán, mikor Palicsi P. Howardék afelől tudakolóztak nála, rokona volt-e Cziprián Falconettinek a neves palicsi vívómester, Angelo Toricelli, azt válaszolta, erről sincsenek információi...

Szelídgesztenyét vettünk. Lehet, jövőre már nem lesz, végez a szelídgesztenyefákkal a kéregrák... Máris szépen összekormányoztam a kezem. Jó, hogy még az arcom is nem maszatoltam össze. Hiszen én gyerekkoromban valóban kéményseprő szerettem volna lenni. Emlékszem, csak egy kéményseprő volt szülővárosomban. És úgy hívták, hogy:

Kordován.

Milyen szép név. Ha ismét át kellene keresztelkednünk, én azt ajánlanám: *Kordovánra* keresztelkedjünk át... Tudod, mire gondoltam, kérdezte Jonathán, már Regény Misunak is felvettem, ő azt mondta, kérdezzük meg a Professzort, a Professor azt mondta, ő benne van, egyezik, ha Regény Misu meg Palicsi P. Howard is egyezik, csak egy föltétele van, illetve kettő... Mire gondoltál, Jonathán, mit vetettél fel Regény Misunak, mit kérdeztél meg a Professzortól, tudakolóztál T. Olivér. Arra gondoltam, azt vettem fel Regény Misunak, azt kérdeztem meg a Professzortól, mi lenne, ha az utolsó pillanatban, mikor már felírtuk, VÉGE VAN, még elindítanánk, hagynánk, induljon el hátrafelé, a regény dzsumbuszában, mit Pahulek *Tohu-va-bohu*-nak nevez, így elválasztva, szaggatottan ejtve, egy új: *Kordován* nevű regényhős – és annak az utolsó fejezetnek, mely akár egy kisregény is lehetne, az lenne a címe, hogy:

Kordován hátrálása Tohu-va-bohu-ba ...

Különös, mondta Olivér. De, ne feledd szavad, mi volt a Professor két feltétele. Az első nem értettem pontosan, mondta Jonathán. Arról beszélt, T. Olivér hagyatékában van egy kis töredék, amelyből azt hámozta ki, az ÚJ TOLNAI VI-LÁGLEXIKONA szerkesztősége már követeli Olivéren a *Tohuvabohu*-szócikket (a TOLNAI így írja, egyben). Furcsamód Olivér hirtelen most is megszeppent. Nem arról volt szó, kérdezte, a *Könyökcsovét*, a *Karfiolt*, mármint a *Torz rózsát*, valamint a *Tohuvabohut* Kosztolányival íratjuk meg, hiszen vele írattuk meg az Esterházy-szócikket is például... Nem tudom, mondta Pahulek Domagoj. Itt meg kellene jegyezni, Olivér Bibliája (6 kötet) különírja, tagolja a *Tohu-va-bohu*-t, és nagyon szépen a fészekről mint olyanról beszél, amelyben, amely fölött mint tojásait költő anyamadár lebegett, feküdt: Isten Lelke...

A föld ősi állapota: Mikor az Isten a földet megteremtette, az puszta és üres (a héber szó szöveg szerint: *tohu-va-bohu*) vagyis sötét, élettelen, rendezetlen tömeg volt, melyet mélységes víz borított, de felette ott lebegett (a héber szöveg szerint talán: feküdt – mint az anyamadár a fészken, mikor tojásait költi) az Isten Lelke...

Olivér szerette ezeket a szavakat, lévén hogy éppen ezek segítségével oldotta meg a képzőművészet számára egyik legszebb momentumának-monumentu-

mának, mégpedig Braque madár-, Olivér úgy mondta, nagymadár-variációinak kérdését, mert hát Braque képein is ilyen különös a testtartása a nagy madarának, a nagy madaraknak, méltóságteljesen lebegnek, jöllehet ugyanakkor anyamadárként borulnak fölének...

Olivérnek volt egy könyve, még a 60-as években vette Párisban, emlékszik, csak egyetlen könyvre volt pénze, és ő maga is meglepődött ezen, Braque-ot választotta (hol Braque-ot, hol Utrillót, hol pedig a bolgár származású Pascint, akinek egyedülállóan gyengéd, szemérmetlenül gyengéd rózsaszínére éppen hogy szeméremkutatása közben volt szüksége), tehát vett egy Braque-kiadványt, amelyben összegyűjtötték mind Braque madarait... Először lapozva bele abba a kiadványba, Olivér máris megérezte, valami nagyon fontos dolog tudói azok a madarak... Otthon azonnal a TOLNAI VILÁGLEKXIKONA XVII. TÁV-VÉG tomusához fordult (melyben nem szerepel a 'Vég' szócik, csak az utolsó oldal, melyen a *Védőoltás* és a *Védőszent* szerepel, illetve az utolsó oldal legalján azt írja, így ponttal a végén: A XVII. KÖTET VÉGE.).

Most végre ide kell másolnom teljes egészében a TOLNAI 5 soros szócikkét, melyet a szerkesztőség szerint, mint arra a Professzor felfigyelt volt, T. Olivérnek kellett volna felfrissítenie az új kiadás részére. Itt Regény Misu megjegyzésére is utalnunk kell, ugyanis a Professzor szavaihoz azt fűzte hozzá, igen, Olivérnek kellett volna felfrissítenie, értsd, szét-írnia... A káoszhoz magához írnia... pásztania...

Tohuvabohu (héber, üresség és sivárság), Mózes 1. könyvének a legelején, a teremtés előtti állapotra használt kitétel, ezért a káossal egyértékűnek veszik, közönséges szóhasználatban: zűrzavar. És a Professzor második feltétele mi lenne, kérdezte Olivér. A második feltétele a Professzornak az volt, a *Hátrálás Tohu-va-bohu*-ba a nagytemplom kettéhasadásával vegye kezdetét...

Mikor a por már lerakódik, mint valami könnyű, finom tüll (géz) betakarja az embereket, látni, még tart a nagymise, a főminiszter megrázza az oltárcsengőt, melynek hangja Olivért mindig is a fürjek semmis kis alarmjára emlékeztette, a zsigerek üvegcsgengőjére, kitűnik, nem egy palicsi infaustus térdepel ott az oltár előtt... Fehér por, miféle fehér por, kérdezte Olivér. Aki egy kicsit zavarban volt, ugyanis immár el kellene döntenie, ki térdel ott, benn az immár fedél nélkül maradt oltár előtt. Ő, avagy az alteregója? Fehér por, kérdezte ismét. Igen, fehér, ugyanis a nagytemplom állagának egy jelentős részét gipsz képezte... Igaz, a fröccsöntött angyalok, Regény Misu úgy mondta, a rezes spray-vel befújt, fröccsöntött angyalok, rézangyalok, réz arkangyalok, részben már kiszorították a gipszet... Carco írja kitűnő Utrillo-könyvében, amikor megkérdezték, mit vinne Párizsból magával, Utrillo azt mondta, egy kis darab gipszet... Ami Kovács nagyapám vásári gipszsfeszületét juttatja eszembe, mellyel titokban verseket írtam volt palatáblámra. Nagyapám el nem tudta képzelni, mi fogyasztja (eszi) azt a feszületet, egyszer valami olyasmi megjegyzést tett, minden bizonnal az ő életével együtt fogyasztja az a valami, az a valaki... Ez a kis darab gipsz mindig megríkat, mondta halkán, inkább csak magának Olivér.

Érezték, gyorsabban fáradnak, mint gondolták, nem mondták, de tudták, ma csak a Szt. Rókus-kápolna melletti padig fognak sétálni. Ez az ő távjuk, a Szt.

Teréz-főtemplom és a kis Rókus-kápolna köze... Meg hát másért is fontos volt az a két pestisjárvány áldozatai emlékére, 1738-ban emelt, majd 1884-ben renováltott kis kápolna. Melyet nagyon ritkán lehetett tárva látni. Olivér egyszer, amikor szintén itt, a kápolna oldalában üldögéltek, arról beszélt, ezt a mostani, koronavírus terjesztette járványt, mely már évek óta tart, harmadik járványként kellene számon tartani... De tulajdonképpen más miatt szerettek ők ott azon a padon üldögélni. Arról volt szó, hogy Erzsi (Sziku), Erika, Margit, Gréti meg Ági mellett, Jutka legjobb barátnője éppen ott lakott a kápolnával szemben. Ablakai a kápolnára néztek. Nagy, állandóan nyitva levő kapubejáratán, a padról látni lehetett egy már nem használt, de éppen szépen átfestett régi műhely nagy, fazettás ablakát, Váli Dezső festményein látni ilyen fazettás ablakfalakat (imádom őket, s hát Váli különben is valamiféleképpen szabadkai, egyik őse volt a város főépítésze, ő építette volt a városházát, egyszer váltottam vele pár szót, és meglepődtem, sokkal jobban ismeri Szabadkát, mint én, aki egyszer 2 évet, meg majd aztán most ezt a 28 évet éltem volt Szabadkán, illetve fürdővároskájában), meg látni Erzsi (Sziku) kis kertjét, gyöngyvirág van benne, meg árnyékliliom, valamint a kis kertben láncra kötve látni Erzsi (Sziku) kutyáját, Morzsit. Erzsi (Sziku) egyedül élt, ugyanis férje korán meghalt, két lánya pedig New Yorkba távozott. Ahol, mivel Szabadkán orvosi középiskolát végeztek, mint nővérek dolgoztak az egyik nagy kórházban. Erzsit (Szikut) a lányok, egyiküknek azóta már szintén született egy lánya, gyakran hívták magukhoz, gyakran küldtek neki repülőjegyet, őrizze a kislányt, főzzen neki meg magának, menjen el érte az óvodába, sétáljon vele a Central Parkban...

Erzsinek (Szikunak) New Yorkban nagyon hiányzott Szabadka: a Sándor, a Majomplacc, a korzó, a tejj piac, valamint persze a kutyája, Morzsi. Olykor megkérte Jutkát, menjünk el, nézzük meg, van-e vize, dobjunk neki valami harapnivalót. Kicsit beszélgessünk vele, csináljunk neki társaságot. Hempergessük meg a porban... Örömmel mentünk, noha tudtuk, ellátása biztosan jól meg van szervezve. Jutka később részletesen megírta facebookján Morzsinál tett látogatásainkat.

Most nem sétáltunk be az udvarba. Csak kintről a kápolna melletti padról néztük, pontosabban csak én néztem, lestem, lestem volna Morzsit. Néztem, számoltam az ablakfal fazettáit... De hiába, Morzsi nem mutatkozott. Tükrözni sem tükröződött egyik fazettában sem. Arra gondoltam, tán áthelyezték azt a vasrudat, melyet egy direkt erre a célra vásárolt nagy kalapáccsal mélyen a földbe vertek, majd 3 méteres láncát (a hosszabb lánc összegabalyodik) egy ELZETT lakattal erősítették hozzá... Akkor feltűnt nekem, Jutka nem keresi Morzsit. Te, kérdeztem, hová lett Morzsi. Elpusztult, mondta Jutka. Mikor, kérdeztem. Még tavaly. És nem szóltál. Nem akartalak felzaklatni, tavaly éppen elég sok bonyodalmad volt különben is a kutyákkal, hiszen Vitéz megharapott, meg akart ölni... És hát Bodza, Lea kutyája is barátságatlanul morgott rád... Igen, valóban, kutyáink mintha megéreztek volna, valami megromlott bennem...

Erzsi (Sziku) lányai, mesélte Jutka, vettek egy kis fehér palotapincsit Erzsinek (Szikunak), amelyet rendszeresen felvisz a repülőgépre Pesten és New Yorkban is. Már ismerik a pilóták, a légikisasszonyok. Hol temették el, kérdeztem. Kit, kérdezte Jutka. Morzsit, mondtam. Ott, benn, a nyírfa alatt. Erzsi (Sziku) gyakran megsiratja Morzsit New Yorkban. Néha megkéri a szomszédasszonyt, tegyen

virágot a nyír alá... Visszafelé átmentünk a kulcsmásoló által okkupált villamos melletti zebrán (Szabadka tán az egyetlen város a világon, Pécs mellett, ahol megszüntették a villamost), úgy sétáltunk aztán a Teréz-templomig. Ahonnan szintén a zebrán visszamentünk a csillogó, fekete bazaltkővel borított Harambašić utcába, hogy aztán majd a képergetező Buzánál balra fordulva térjünk a Szegedi útra, s onnan egészen Palicsig már nem térve se jobbra, se balra...

Jó volt látni, ezek, éppen ezek a pillanatok, amikor az emberek az egész városban söprik, nagy, fekete zsákokba gyűjtik, szippantják öblös gégecsöveken az ostorfák aranytallérnak tűnő, alápilinkéző leveleit. Ehhez hasonlítható látványt csak a stockholmi szilfák selyemtermései nyújtanak... Ismét kihajtva a Harambašić utca fekete bazaltkockáiról, ismét elhajtva a Teréz-templom előtt, azon tűnődtem, ha azt mondják, két pestisjárvány volt Szabadkán, akkor ez a mostani járvány, mely olykor úgy tűnik, végtelen lesz, a harmadik, nem tudom, attól a Harambašić utcai csetlő-botló, mert az udvar is elnagyolt, durva bazaltkockákkal volt itt-ott kirakva, jöllehet mégis őrmesterként dirigáló bajtársamtól kellett volna megkérdeznem, mit gondol az egésről ... Mikor Szegeden kivették az egyik vesémet meg az epehólyagomat, a sokszobában volt egy hasonló, nevezetesen Kübekházáról származó (akkor tanultam meg Kübekháza nevét) bajtársam az első, a legelső vonalból, ő is nagyon határozott volt, és neki is mindenre volt kész válasza... Mindig azt mondogatta, haza kell mennie, mert a feleségének be kell feküdnie... A felesége meg, ha bejött, mesélték, mindig azt mondogatta, haza kell mennie, mert immár a férjének kell befeküdnie...

Milyen nap van, kérdeztem Jutkát. Hétfő, mondta. Nem gondolod, kérdeztem, benézhetnék szobrász barátunkhoz; nagyothall, biztos azért nem engedett be bennünket három hete, hétfőn... Ha hazaérünk, gondoltam, előveszem Kordovánt, már különben is kezd úgy viselkedni, akárha egy kész regényhős, igaz, komolyabb cipőre és könnyebb zakóra lenne szüksége (az ószeres Rózsa említette, kínáltak neki egy eredeti újvidéki örmény Tolveth-cipőt, melyet a betegeskedő mester, Tolveth úr felesége, a tollforgató Tolveth Oszkár édesanyja készített, azt hiszem, Kordovánnak nem lenne kifogása), el kell dönteni, mikor indítjuk, mint azt a Professzor óhajtott volt, útra... Úgy gondoltam, az út olyan lesz, mint a Harambašić utca, mindenütt, amerre csak a szem ellát, durva, fekete bazaltkockák. És Kordován ide-oda lépked, ugrál majd rajtuk puha Tolveth-cipőjében... Ki volt Harambašić, kérdezte Jutka. Mondtam, August Harambašić egy Alsómiholjácson született horvát író.... Egyszer, Szekszárdról jövet, áthajtottunk Miholjácson, csak nem tudtuk, az Alsón vagy a Felsőn... Kitaláltam, gondoltam, de még nem döntöttem el, mondjam-e Jutkának Kordován jegyzeteinek címét, ugyanis még nincs zárva, nem Kordován jegyzeteinek lesz a címe, hanem Tolveth Oszkár jegyzeteinek, amelyeket, igaz, sehogyan sem sikerül neki összerakni, kibogoznia... A mottót én kölcsönöztem nekik kis, isztambuli kötetemből, *A drágakövekből*:

AZ INHOMOGÉN KŐ

Egyértelmű, a jadeittről van szó, noha a kőzet, ami állandóan foglalkoztat, kísért, illetve csattog a bakancsom alatt, nem is drágakő, hanem a Harambašić utca fekete bazaltja... Igaz viszont, a jadeit éppen hogy bágyadt és inhomogén... Furcsa, meséltem, Palicson van egy üzlethelyiség, amely már évek óta üresen áll, csak a cégtáblája fényeskedik:

OPÁL

át kell írnom JADEIT-re (zsádra)...

Tudod, min morfondírozok már egy ideje?, szólalt meg Olivér. Nem, mondja Jutka. Az a különös nekem, különös, de ugyanakkor az is egyértelmű, jelez is valamit, mármint azt, hogy újvidéki barátunk, Aco fia a fehérorosz kézilabda-válogatott tréner, első vagy másodtréner... valamint az opuzeni Krešo bácsiék (bácsinak mondom, noha csak egy-két évvel idősebb nálam) fia is a fehérorosz kézilabda-válogatott tréner, ő a másodtréner... Mi ebben a különös?, kérdi Jutka. Az, hogy mindenki a fehérorosz kézilabda-válogatott körül serteptétel... Veszel két távoli embert, megvizsgálod őket, és azt kell látnod, mind a kettő a fehérorosz kézilabda-válogatott körül ügyködik...

Nem meséltem, mondta Olivér Jonathánnak, hogy a Harambašić utcából jövet, elhaladva a szobrász nagy gazdaháza előtt, halkán azt kérdeztem Jutkától, ugye ma hétfő van? Igen, mondta Jutka lassítva, majd félre is állva... Elolvasta a gondolatomat, ha hétfő van, lehetséges, a szobrász is épp itthon van... Egy lakatlan gazdaház nagykapuja előtt parkolt. Nézzük meg, mondta. Kiszálltunk. És a szobrász kapujához sétáltunk. Már majdnem megnyomtam a csengőt, amikor Jutka rám szólt. Ne csöngess, előbb nézd meg, lehet, nincs is bezárva... És valóban, már ahogy megmarkoltam nehéz kilincsét, éreztem, a kapu nincs bezárva. Benyitottam. Benn, egy aszúillatú lugas előtt ott állt a szobrász. Már vártalak benneteket, mondta. Előjött a felesége is. Egész nap vár benneteket. Itt áll, hallgatózik. Ugyanis egy istenért sem hajlandó betenni fülhallgatóját... Inkább itt álldogál a nyitott kapunál... Azért idegeskedik, magyarázta a felesége, fél, megszárad, szétrepedezik puha kékagyag szobra... Naponta kétszer is vízbe mártja a jutazsákokat, hogy újra bebugyolálhassa... Még puhán szeretné megmutatni nektek... Tudod, számára csak addig szobor a szobor, amíg puha... Nem puha, javította ki feleségét a szobrász, amíg: *élő*.

Olivér eltűnése

Elmesélem T. Olivér eltűnésének, egyik újabb kori eltűnésének történetét, mondtam. Mert az utóbbi időben került-fordult, el-eltűnedezett volt, s ez egy regény főhősének esetében felettébb kellemetlen, hogy a fenébe vezesse, fűzze-fonja regényét a szegény regényíró, ha főhőse, aki mellesleg az ő alteregója, nyomtalanul el-eltűnik... A szó szoros értelmében örökre, mert azok is örökre tűnnek el, akik olykor még vissza-visszaszállingóznak... Hol áttetszővé lett, tette hozzá Gorotva, hol füstbe ment, mondta Csíkós Elemér (nem Csikós, mindig összekeverik őket, mert Csíkós Elemér jár lovaglónadrágban, s nem Csikós, fogalmam sincs, hogy a fenében szerezte meg egyik neves földvári zsoké értékes, állítólag az angol uralkodóház turkájából, így mondták, származó nadrágját). Igaz, jól emlékszem, ez a véletlenül elhangzó múlt idő kissé megijesztette akkor a társaságot. Tán engem leginkább. De már, emlékszem, nem tudtam visszavonni azt a *voltot*, csak felgyorsítottam, mint ahogyan éppen tőle, Olivértől tanultam, csak felgyorsítottam kissé a történetet.

Úgy is mondhatnám, majd mindenkinek volt egy története T. Olivér eltűnését illetően. Arról, mikor is látták utoljára. Illetve, mikor is tűnt úgy, mintha őt látták

volna. Legtöbben arról a bizonyos falusi (Ruzsa? Beška? Pecelló?) kovácsműhelyről beszéltek, hogy mégiscsak ott lehet, hogy ott, annak az elhagyott kovácsműhelynek bivalybőr fújtatójába húzódott be, bújt el – olyannyira, hogy aztán nem tudott onnan kimászni... Ott mumifikálódott. Mert amióta Olivér magyartanár-nője elrothadt, illetve hát mumifikálódott, a lánya, hogy minél tovább kaphassa nyugdíját, mint egy nagy ágydíszként szolgáló trieszti kaucsukbabát, mumifikálta, azóta mind többen élünk ezzel a kifejezéssel, nem azt mondjuk, elrothadt, hanem azt, mumifikálódott...

Jonathán például a Neretva-deltában látta, mintha látta volna egy kopott, belül kobalt, kívül zöld, karcsú *trupicában* evezni. Minden bizonnyal Halillal indultak épp az egyik deltaágba uszadék fát, és hát a háború megrongálta, megpörkölte kis városkákban üszkös gerenda-, kerítés- meg ajtómaradványokat gyűjteni. Olivér végtelenül szerette, nagyra értékelte Halil Tikveša fekete-fehér grafikáit, pasztás, erotikus festészetét, uszadékfából meg a háborúból maradt üszkös gerendákból képezett asszablázsait, melyeket olykor patyolatfehér lepedőbe csavart, avagy kis sáfránycsokrokkal rakott körbe... Nem csoda, hogy végül, ha nem is az Alföldön, se nem is a Preszpa-tavon (édesapja börtönéveinek egy részét, majd egy évet, ott, a tó feletti hegységen, a Prokletijén irtotta az erdőt), de a Neretva-deltában lett pákásszá, a pákászokat meg ugye nemigen látni, sőt egyáltalán nem látni (Csíkos Elemér azt bizonygatta egyszer, ő volt közülünk legjobb barátságban Rózsa Jézussal, hogy tulajdonképpen, félig-meddig vagy egészen, maga Rózsa Sándor is egy pákász volt, ahogyan például a nagy montenegrói festő, Danilo Kiš cetinjei rajztanára, Milunović is az volt, festészetének egy része, a háború előtti Párizst, a háború utáni Belgrádot elhagyva, egy pákász festésze volt; Saint-Tropez-ből Čelebonović az ő pákászvilágába járt tulajdonképpen festeni, noha tulajdonképpen ő is úgy élt Saint-Tropez-ban, akárha egy pákász).

Szóval senki sem beszélt T. Olivér haláláról. Csak Róza ijedt volt meg, amikor elolvasta, akkor már harmadszor olvasta el, a *Szeméremékszerek* első, *A két steril pohár* című kötetét, melynek különösmód ő is egyik főszereplője volt, amiképpen az akkor még kéziratban lévő második (harmadik?) könyvnek (*Az úr pantallója, A liba szeme*), sőt ha jobban meggondoljuk, hiszen magának a *Szeméremékszerek* című fejezetnek is, mert van a *Szeméremékszerek* című trilógia és van külön a trilógiát befejező zárófejezete, de ezt most ne részletezzük. Róza előbb ilyen-olyan apróbb megjegyzéseket tett. A szerb szövegre is például, hogy az indijiacot, már-mint azt, hogy valaki indiai, nagybetűvel írják. Majd hirtelen hangot váltott. De Ottokár, mondta, nehogy meghalasz nekem T. Olivért! Mondtam, hogy nem, meg azt is, hogy se a Professzor, se Regény Misu, se Jonathán nem akarja T. Olivér halálát. Mindannyian elfogadták azt, hogy csak úgy, a maga módján el-elütunedezik, kimarad a kötetekből... Elveszelődik. Felszívódik. Még Palicsi P. H. Jenőke is, mondtam. És azon nyomban el is meséltem Rózának, hogy megnyugtassam, Jenőke, ha jól emlékszem, eredetileg a harmadik könyv szöveggyűjteményében lévő egyik ilyen jellegű történetét.

Akkortájt, mikor a migránsok cunamija már megszűnt, noha kisebb csoportjaik teljesen váratlanul még itt-ott fel-felűntek, valamint olykor tömegük közelségét, már-már lehetőséget, szuszogásukat is egyértelműen lehetett érezni, igen, akkor-

tájt történt, hogy Palicsi P. H. Jenőke, az egykori palicsi Conen-, később Tito-villa melléképületében berendezett orvosi rendelő várótermébe lépve, a közepén lévő oszlop előtt megpillantotta a magába roskadva, már-már teljesen színét veszttve, kifakulva bóbiskoló T. Olivért. Úgy érezte, mondta Palicsi P. H. Jenőke, nem zavarhatja. És különben is már éppen helyet szorított neki az oszlop mögött lévő fehér padon az egyik Lopuška utcabéli ismerős asszony, akit szerettem, mondta Palicsi P. H. Jenőke, és nem csak azért, mert a fia szintén fehérvérsejtűségben halt meg, mint annyi palicsi polgártársam... Így T. Olivér nem láthatta őt, Jenőke viszont szépen látta, hallotta, akárha egy kis színdarabot, az előtte történő, lejátszódó mozgásokat, eseményeket.

Valami járvány volt. Épp. Illetve, akárha a középkorban, immár évtizedek óta folyamatosan. Már nem is számoltuk, hányadik disznó-, illetve madárpestis-, hányadik kergekórjárvány... Nem csodálnám, ha végül a disznópestist is elkapnám, mondta volt Olivér, hiszen egy disznózsírból tapasztott költő,¹ mi másban is betegedhetne meg, pusztulhatna el... Mellesleg említem, Pahulek Domagoj egy időben abban reménykedett, a NATO-bombák sűrített uránja neutralizálni fogja a pestist, az ilyen-olyan kergekórt...

A váróterem dugig tele volt, egy szék kivételével minden hely foglalt. És az az egyetlen szabad szék különös mód éppen T. Olivér mellett állt.

De hát miért nem ült ide, mellém senki, még Palicsi P. H. Jenőke sem, akit noha Olivér látni nem látott, de érezni azonnal megérezte, ahogy belépett, valamint háta mögötti jelenlétét is folyamatosan érezte.

Olivér e járványokat-pestiseket-kergekórokat illetően csak azt tudta, Miloševićet éppen azokban a napokban szállították Hágába, amikor maga is éppen ott volt a helyszínen, mindig ott volt, akárha Stendhal hőse, anélkül hogy tudatában lett volna, hol is van, mindig ott volt Waterloonál, Waterloo közelében... Igen, Hágában volt véletlen éppen, ugyanis, ha már Rotterdamban tartózkodott (recitálta az *Omatje* című versét, a hollandusok némiképp ráéreztek), gondolta, átugrik Hágába, megnézi még egyszer Vermeer ama kis sárga falfelületét, melyet Proust a művészetek kvintesszenciájává minősített. És Olivér e látogatása különös mód egybeesett, minő egybeeséseket kreál a történelem, a tehenek kergekórjának tetőzésével, ugyanis a tömérdek leölt-lelőtt tehenet a hollandok nagy máglyákra rakták, s kísérteties fényük, hogy ismét festészeti példával éljünk, akárha valami eddig ismeretlen Brueghel- és Bosch-vásznakon, egész Hollandiát bevilágította, búzük, úgy tűnt, egész Európát meg fogja fojtani. Igen, gondolta most ott a váróteremben Olivér, minden bizonnyal már a kergekóron is átesem...

A váróteremben csönd volt, akárha mindenki aludt volna, mesélte Palicsi P. H. Jenőke, csak az asszonyok duruzsoltak itt-ott. Az egyik azt mondta, még nem tudja, ma mit fog főzni, a másik meg azt, ő a tegnapi maradékot, a tegnapi tökfőzeléket meg a tegnapi fasírtlabdacsait fogja megmelegíteni. Amikor kinyílt az ajtó, és fekete tréningnadrágban, a sok ilyen-olyan pruszlik fölött térdig nyúlt, a szoknyát is helyettesítő, patinaszín gombos pulóverben, fején meg-megcsillanó, szépen vasalt, fekete kendővel, kezében nagy csatos, fekete retiküllel, egy pörgekalapos vidám, ám katonás kiállású, mozgású fiú, minden bizonnyal a fia által

¹ *Költő disznózsírból*, Kalligram, Pozsony, 2004.

teátrálisan kitárt ajtón, egy töpörödött néni tipegett be a rendelőbe. Valóságos antré volt. Majd mindenki felfigyelt rájuk. Nincs hely, mondta a néni, és már fordult is volna vissza, már ment is volna ki, ment is volna haza, ha a fickó nem állja el az útját. Édesanyám, én már reggel korán lefoglaltam a maga számára azt a főhelyet, ott, nézze, az oszlop előtt. A fiú az Olivér mellett lévő egyetlen üres székre mutatott, hogy majd megfogva karját, oda is vezesse édesanyját. Valamint szépen, körülményesen le is ültesse. A néni leült, de máris kikattintotta az ölébe helyezett retikült. A kattanásra, amit inkább csattanásnak kellene minősítenünk, immár az is felkapta a fejét, odafigyelt, aki az antrét nem látta, nem kísérte volt. Alighogy becsukta, már újra ki is nyitotta. Leellenőrizze, minden benne van-e, nem tűnt-e el belőle valami az úton. Olivér, ha akarta, ha nem, minden alkalommal bele kellett néznie a retikülbe. Egy tiszta, vasalt zsebkendő volt benne. Olvasófűzér. Személyi igazolvány. Két bankjegy, egy 100 meg egy 20 dináros. A betegkönyvet a fiú már előző nap a salternál lévő dobozba helyezte. Meg egy cérnával kötött kis csokor volt még ott a tolóablaknál az egyik külön kis, selyembélésű zsebében a nagy retikülnek. Ahhoz, hogy T. Olivér megállapítsa, a semmis kis csokor milyen csokor is tulajdonképpen, ilyen semmis kis csokrokat sehol máshol a világon nem tudnak csinálni, legalább háromszor be kellett lesnie a retikülbe... Ha megszédül a néni, tán akkor emeli az orra elé, akkor szippant a kis csokor erős illatából, gondolta Olivér. Később meg is kérte a nénit, engedje, ő is megszippantsa a kicsike csokrot. Ugyanis, mint megállapította, kaporcokor volt. Van, amikor paszternák-, máskor meg ibolyacsokrot teszek a retikülömbe, súgta a néni. A fiam, tudja, nagyon szellemes egy gyerek, megboldogult apja volt ilyen, annak is állandóan stikliken járt az esze, a fiam mindig szól, édesanyám a gázálcot, mert így hívja kis csokraimat, nehogy elfelejtse retiküljébe tenni. Az, légy nyugodt, már benne van, mondom minden alkalommal... A fiú épp kiment a kocsihoz, leellenőrizze, jól parkolt-e. Bejött, türelmetlenkedett, olykor kérdezett valamit a salternál. Édesanyját is gyakran megkérdezte, jól van-e. Mire a néni újfent arra panaszkodott, jól lenne, ha nem lenne ilyen hideg a szék. Ha nem lenne ilyen hideg az ülőkéje. A pörgekalapos fiú nyugtatni próbálta az édesanyját, csendesedjen, majd lassan átmelegszik az ülőke. De a néni újra csak azt hajtogatta, hideg, jéghideg. A fiú ismét kiment, most mintha kissé tovább maradt volna. Biztosan rágyújtott, jegyezte meg a néni. Titokban olykor rágyújt. Cigarettazik. Az apja Hercegovinából hozatta a dohányt. Amikor a fiú bejött, ismét azt kérdezte, jól van-e. Jól lennék, ha a szék ülőkéje nem lenne ilyen hideg, ismételte csökönyösen. Mire a fiú megsokallta, azt mondta, édesanyám tessék megnyugodni, mindjárt megoldjuk. És ismét kisietett. Mindig sietve távozott, mindig sietve érkezett.

A néni Olivér felé fordult, ügyes, mindent megold, mint a megboldogult édesapja, mondta. Egy idő után a fiú, hihetetlen mosollyal az arcán, könyökével nyomva le a kilincset, egy nyaláb száraz gallyal, egy marék növényi pöszmettel, köztük akárha egy lehullott madárfészekkel, tért vissza jellegzetes fúrge járásával. És máris letérdelt a néni elé. Illetve csak most vette észre Olivér, valójában mind a kettejük elé. És lassan, nyugodtan, akárha ministrálna, a száraz levélből, a madárfészekszerű növényi pöszmetből, a gallyakból kis máglyát rakott édesanyja széke alá. A maradék gallyat, pöszmetet pedig oldalról, egyáltalán nem

érintve cipőjét, Olivér széke alá tolt, rezervába, de facto az ő széke alá is máglyát rakva. Ahogy elkészült, a fiú Olivérre kacsintott. Majd se szó, se beszéd, a száraz levelet, a növényi kócot, madárfészekszerű pöszmetet, édesanyja ne nyugtalankodjon, föl ne fázson, meztelenkedő öngyújtójával, miközben elővette, pillantást vetett öngyújtójára, meztelen-e éppen a hölgy, amikor látta, még rajta a ruha, mintha azt súgta volna, majd mindjárt neked is meleget csinállok, angyalkám, öngyújtójával édesanyja széke alatt a máglyát szépen meggyújtotta... Pontosabban, mintha meggyújtotta volna, mert ezt is furfangosan csinálta, mint csinálta volna megboldogult édesapja, előbb soká csapkodva rázogatóva, tán nem volt elég gáz benne... Előbb csak egy egész vékony füstcsík mutatkozott, majd füstölni kezdett a néni máglyája... Kisebb bonyodalom keletkezett. Igaz, Palicsi P. H. Jenőke azt mondta, végül is nem tudná pontosan megmondani mi is történt, a fiú valóban alágyújtott-e a máglyának, vagy csak úgy csinált, mintha meggyújtotta volna. Noha a bóbiskoló őrző-védő ember azonnal bemozdult, minden bizonytalansággal ő fojtotta el a tüzet, ha egyáltalán volt tűz, mindenesetre a füstöt csak sokára sikerült kiszellőztetni. De az sincs kizárva, a rendelő kályhájából csapott ki a füst, tűnődött Jenőke, noha abba a kályhába már évtizedek óta nem gyújtottak be, afféle feneketlen szemeteskosárként szolgált, de lehetséges, akkor valaki véletlen éppen bele talált dobni egy csikket... Palicsi P. H. Jenőke mesélte, később találkozott a pörgekalapos fiú egyik noszai ismerősével, aki azt állította, abban a meztelenkedő öngyújtóban már évek óta nem volt gáz, nem is lehetett utántölteni, kínai gyártmányú volt; ebben Cziprián Falconetti is megerősítette Jenőket, bizonygatva, a kínai öngyújtók titka éppen az, nem lehet utántölteni, el kell őket dobni, de hát a pörgekalapos fiú nem volt hajlandó eldobni, állítólag valamiféleképpen beleszerelmesedett abba a vetkező leányzóba, noha a kínai vetkezős öngyújtókban bizonyos idő, a gáz elfogyása után, a vetkezés is megszakad, állítólag minden egyes öngyújtó esetében, a vetkezés más-más fázisában áll le...

Mire tiszta lett a levegő, már se a néni, se T. Olivér nem ült ott a rendelő központi oszlopa előtt lévő székeken. Mind a kettő üres volt. Alattuk, a székek alatt, két, kissé mintha megpörkölődött, madárfészek sejlett volna... Igaz, mondta, akárha magának Palicsi P. H. Jenőke, sosem is láttam, hogy a gyerekek madárfészek alá gyújtottak volna, sosem. Hiszen a gyerekek a madarak pártján állnak. Maguk is madarak. Maguk is akárha még a tojás jégzsínórjához kötve... Ha valamit felgyújtottak, akkor az odvas, nagy, sötét odúkkal teljes öreg füzetet, tán, hogy kifüstöljék a bevacolt ragadozókat... Újabban vadmacskák is elő-előfordultak ugyanis bennük, sőt egyesek szerint már rozsomák is, még akkor is, ha csak a gyerekek fantáziájában, avagy a palicsi ZOO-ból kiszökve egy rövidke időre, épphogy csak a gyerekek kis szívét megeddék...

Palicsi P. H. Jenőkének fogalma sem volt, mi történt. Lehet, mondta Csikos Elemér, nem is T. Olivér volt az, aki ott gubbasztott, nem is tudván tehát, hogy máglyára rakták, nem is észlelve igazán, mekkora tűz lett a dologból, mert a füst azonnal elkábította... Istenem, sóhajtott fel Csikos Elemér, ha tudta volna, afféle Dózsa Györgyként végzi...

A. C. utolsó tánca

*Ó, aki a magamat kicsúfolom, ha kell
Típusú éleslátást sem nélkülöző,
Nem is olyan túl nagyot hibázó,
Jól megfontolt véleménye szerint
Fernandel, Humphrey Bogart és egy szamuráj keveréke,¹
Ott bolondozik egy felvételen,
Valami vidéki kastély lándzsás kerítése előtt,
Ezt Friedman nemrég a Youtube-on találta,
És hökkenten konstatalta,
Két nap múlva A. C. már halott volt.*

*Albert Camus, azon a filmfelvételen
Egy híres sebészorvostól a Nobel-díjból
Nem sokkal korábban vett,
És vagy fél éven át lakberendezett,
Méretre gyártott bútorokkal és
Szép függönyökkel kistafírozott
Provence-i háza előtt, vagy a közelében,
Produkálja magát a kamerának,
Amelyet, az árnyékból ítélve,
Vagy legjobb barátja, Michel Gallimard
Aznap 18 éves lánya, Anne tart a kezében,
Vagy pedig Francine, Albert felesége,
Vagy Janine, Michel felesége,
Vagy valaki más.*

*1960. január 2-án
Egy kiadós ünnepi ebéd után
A. C. bohóckodik ingujjban, napsütésben,
Az őspark áttetszik a kerítésen,
Mintha még tombolna a nyár,
Lourmarinben túrhető a január.*

*

*A Camus-ház –
Az a bizonyos, mediterrán táj fölött lebegő*

---

¹ A barátai ugratására válaszolva, miszerint ugyan minek köszönheti sikerét a nőknél.

Ötszintes, teraszos, oszlopos hacienda,
A mediterrán népi építészet remeke,
Boltíves, zezugos szobákkal,
Titkos átjárókkal, rejtett zugokkal tele,
Számos kisebb-nagyobb épület
Sok-sok éven, sőt évtizedeken át tartó,
Arányait megőrző, bár kellően esetleges
Összetoldásából keletkezett,
Akár M. C. Escher bizonyos metszetein,
Elbizonytalanítva a szemlélt,
Mi tartozik oda, és mi nem,
Hogy hol ér véget a ház, és hol kezdődik a szomszéd,
Miközben csöndesen hátat fordít
A város, légifelvételeken jól látható,
Csigavonalban dombra föltekeredő utcáinak,
Melyek keskeny szalagokként végül a
Házak sűrűjében rejtőző templomra csavarodnak,
És melynek főbejárata szinte észrevétlen
Egy csöndes utca szögletéből nyílik,
Homlokzata a város felől nézve zárt,
Fegyelmezett és jellegtelen, azonban
A másik oldalon valósággal kirobban
(Akár egy Camus által megírt főszerelő),
És L-alakú nagy ballusztrádos terasza
Pont arra a reneszánsz várkastélyra néz,
Ahol, mint ígéretes fiatal író, 46 ószén,
Két jó barátjával együtt lakott,
És olykor A pestisen dolgozott,
De már azelőtt beleszeretett Lourmarinbe,
Pedig még nem járt ott soha,
Mikor a filozófia algíri professzora,
Akinek sokat köszönhetett,
Egy egész könyvet szentelt a helynek,
Magyarán: A. C. hazaérkezett,
Mikor Algírből kiutálta a történelem –
Lourmarin Párizstól 800 km,
Nyilvánvalóan ez volt a döntő elem,
Hogy jó messzire legyen.

Camus magának, a zezugos palotában
– Amelyet irdatlan vagyonából
Egy selyemhernyó-tenyésztő kezdett
Építeni, mint méhek a lépet,
Jó háromszáz évvel azelőtt –
Kopár szerzetesi cellát rendezett be,
Abban írt vagy abban szenvedett, ha nem ment,

*És mostanában nem ment,
De addig is csak olcsó szállodákban tudott
Dolgozni, a lehető legsemlegesebb környezetben,
Még főművét is egy szállodában írta,
Nem melleleg a német megszállás alatt,
Amikor, szintén nem melleleg,
Meg is jelenhetett.*

*A nagy sebességgel száguldó autó
Az 5-ös főút 88. kilométerénél,
Az országút egyik felén levő fáról visszaperdült,
És nagy erővel az út másik felén levő platánba csapódott,
A műszerfalban az óra 13 óra 55 perckor megállt,
Az autó kettétört, mint egy gyufaskatulya,
Részei jó 10-20 méterre elröpültek,
Két órába telt, míg a halott író,
A roncsból ki tudták emelni,
A. C. tehát meghalt egy országúti balesetben,
Amelyet ő, köztudomásúlag,
A legabszurdabb halálnemnek tartott,
A sofőr – legjobb barátja, Michel –
Camus-t hat nap múlva követte,
A sofőr felesége és lánya életben maradt,
Floc nevű kutyájuknak nyoma veszett.*

*

*Megejtő mindama báj, gondolat és megfigyelés,
Amely ebbe a kis mutatóványba sűrűsödött,
A villanó egérmosoly kíséretében,
A. C. jön-megy, térül-fordul, pipiskedik, lábujjhegyre áll,
Fenekét kifeszíti, és úgy marad,
Mint egy igazi matakador,
Csak hogy utána villámgyorsan megpördüljön a sarkán,
Miután pár pillanatig a hátát mutatta a bikának.*

*Látszik, ez egy kedvelt műsorszám,
Amit elővett a társaság szórakoztatására,
Bár utoljára rég adhatta elő,
A tábortúzi szám egy kissé berozsdásodott,
Amit ő lebegő mosolyával ellensúlyozott,
Mint egy igazi profi: villogó szem és kislíus mosoly, ez volt ő,
Kezében hímzett kicsiny asztalterítő,
Ott áll, könyökig feltúrt fehér ingben,
Lábán lazán lötyög a barna nadrág,
A derekán szorosra húzva a keskeny öv, a*

lábfején fényesre pucolt hegyes bőrcipő, és mint egy valódi matador, mindent elkövet, hogy elálljon az aréna lélegzete, bemutatja a kötelező szoborszerű pózokat és beállításokat, a bikát jobbra és balra is megfuttatja maga mellett, féltérdre ereszkedik, végigsöpör a bika hátán a muletával, sasszézik jobbra-balra, lengeti a kis terítőt, a filigrán alak, aki különben minden divatos új táncot megtanult, egyenes derék, kidüllesztett fenék, hirtelen megtorpan, lábujjhegyre áll, mint aki majdnem elesik, de suhan tovább, felkínálja magát a bikának, ez már balett, megpörgeti a bikaviadal szótárát, elővezet egy verónicát,² egy manoletinát,³ pár adornart,⁴ a navarrát,⁵ egy vaciart,⁶ és a csúcspillanat előtt egy igen csinos, jó ritmusban előadott porta gayolát,⁷ majd jön a trasteó,⁸ az arcán mindvégig huncut mosoly, és már itt is a jurisdizzión, az ítélkezés, midőn a torreador kijelöli a bika helyét, ahol majd egy könnyed mozdulattal leöli, ekkor Camus elsétál a kastélypark lánzsás kerítéséig, affektált, nőies, piciny léptekkel, az igazi férfi, aki nő is tud lenni, a nagyvad, a torreador, akire férfi, nő felizgul, előveszi a pálcát, amelyet addig a terítőhöz fogott, és, még mindig nekünk háttal, fölemeli bal kezét, mint egy gladiátor, jelzi, hogy most következik az aguantar,⁹ majd elegánsan, mint egy focista a 16-oson belül, mert jön a kegyelemdőfés, az estocada, megpördül a tengelye körül és zumm, a volapié,¹⁰ ahogy előredőlvé, felénk roharva, előretartott pálcával, az arcán üdvözült mosollyal, elsuhan mellettünk a semmibe –

*23 másodperc, maga a csoda,
Ez volt a suerte de muerte,
A halál próbája
A bikaviadal utolsó felvonása.*

*Tisztán látszik, pontosan követhető,
Ahogyan A. C. mintegy menet közben
Lépésről lépésre emlékszik vissza
Egy korábbi létezésre,
Nem is arra, milyen egy suerte de muerte,
Inkább arra, milyen is volt, mikor ezt a sikeres műsorszámát
Legutoljára megcsinálta, mert*

² a muletát két kézzel fogja, buzdítja az állatot a támadásra, előrehelyezi a muletát és az ellentétes lábával hátralép, majd oldalra kiteszi a textilt és így engedi el a bikát

³ a bikával szemben a két láb szorosan egymás mellett, a teste mögött tartja a muletát jobb kézzel, majd átemeli az állat fejétől kezdve végig a hátán, súrolja azt, majd megfordul a saját teste körül

⁴ a viadal alatt a matador azon igyekszik, hogy minél több díszítést, bátorságot, kecsességet iktasson be a mozdulatokba

⁵ a bika feje előtt megfordul maga körül, hogy aztán ismét a bikával szemben helyezkedjen el

⁶ a bikát elengedi a vörös posztó mellett

⁷ térdén állva fogadja a bikát

⁸ muletajáték, amivel felkészítik a bikát a halálra

⁹ amikor a matador leszúrni készül a bikát, a bal lábát előre teszi, majd hívja a bikát, meg kell maradnia ebben a testtartásban, és amennyire csak lehet ellenállni a bika támadásának

¹⁰ az ölés, amikor a bikára veti magát

Voltaképpen egy tánc emlékképét adja elő,
Az író, ahogyan ír,
Látszik, ahogy pillanatról pillanatra
Eszébe jut a következő mozdulat,
Mint a színész, akit egyik szava, mozdulata vezet a másikig,
Látszik a gyermeki meglepedettség,
Amelybe férfias büszkeség keveredik,
A Na, mit szóltok hozzá, miket tudok,
Camus, a nagy mulattató,
Aki még az ügyetlen mozdulatokat is
Szándékosnak állítja be, a nagy bohócok
Nézőknek dobott félmosolyával.

És látni lehet a szürkeséget,
Mert szürke és fáradt volt az arc,
A szeme beesett, és ha egy pillanatra
Nem figyelt oda, és nem rendezte el
Arcán az arcvonásait,
Olyan lett, mint egy halotti maszk,
És nem csak mert fekete-fehér volt a film:
Jól látszik a fáradtság, a feszültség,
A teljes kimerültség, amelyet A. C., mint
Szent György a sárkányt, legyőz
Minden pillanatban, s szintúgy
Az eufória is, amelyet éppen ez
A halálos fáradtság fűt folyamatosan,
Egy mozdulat sem fölösleges,
Az aréna üvölt.

*

De történt még valami
Még decemberben, pár nappal azelőtt:
Mert szerzetesi szobája magányában
Mikor már túl volt a családi karácsonyon,
Amelyet mintaszerű apaként teljesített,
A. C. leült, hogy megírja szorgalmas hangya betűivel
Gondosan komponált szerelmes leveleit
Három, azaz három nőnek,
Mindhárom levélben a keddet jelölve meg
Az első randevúira, mikor még úgy volt,
Hogy hétfő délután Párizsba érkezik.

Gondosan megtervezte visszatértét
A bűnös városba, ahová nem kívánt visszatérni,
És ahol Malraux, a kulturális miniszter

Épp aláírni készült a dokumentumot,
Amellyel egy színházat adott a szerzőnek,
Ahol kiélheti színházi álmait,
És a kinevezés meg is történt két nappal később,
Pontosan a megpördült autó napján,
Talán ugyanabban a pillanatban.

Tudni való, hogy A. C. a teljes magány mellett,
Amelyhez erősen ragaszkodott,
Mint egy két lábon járó oximoron,
Azt az egy dolgot mégis ambicionálta,
Hogy saját színháza legyen,
Az maga volt számára a szabadság,
Abban pihent, tehát megszerezte,
Ha akart valamit, annak utána ment,
Nem volt szemérmes, ha akart valamit.

Az első szerelmes levél címzettje a nála 20 évvel fiatalabb
Friss barack szépségű dán leány,
Mette Ivers, a Jacques Fath divatház manökenje,
Akit '57-ben a Café de Flore-ban szedett föl,
Valakit odaküldött leszólítani,
Rendszerint így csinálta,
S akiről kiderült, tehetséges képzőművész.

A másodiké Maria Casares,
Aki 10 évvel volt nála fiatalabb,
Akinek nem sokkal a háború után
A még ismeretlen A. C. színdarabját ajánlotta egy közös barátjuk,
A Félreértést, akkor zúgtak egymásba,
Nem maradt semmi félreértés,
Az ünnepelt díva, aki az egyre híresebb
Íróval folytatott nem is csak félig nyilvános affér
Tárgya és alanya lett, aki miatt Francine,
A szépséges matematika-tanárnő,
Az ikrek anyja, idegösszeomlást kapott,
Tehát Casares több Camus-darabban nem játszhatott.

S a harmadiké Catherine Sellers,
A nála 12 évvel fiatalabb, a pályáján
Óvatos léptekkel elinduló színésznő,
Aki az Ördögökben Lebjadkinát adta,
A. C. éppen ezzel az ürüggyel szólította le,
És meg is tartotta a fiatal nőnek
A Café Lippben, '56 májusában tett ígéretét,
Hírneve rocksztori státust kölcsönzött neki,

*Amivel élt és visszaélt,
Boldoggá tettem őket,
Csak ennyit mondott, mint szerény ibolya, amikor
Féltékeny, irigy, álszent vagy őt valóban féltő barátai
Megszólták kalandjaiért,
S az Első ember vázlatfüzetébe,
Abban a szerzetesi szobában,
Nem is olyan régen került bele a mondat:
J.-nak négy nője van egyszerre, tehát üres életet él.*

*A három párhuzamos szíjat bonyolítani,
Úgy, hogy ne ismétlje önmagát,
Sakkmeisteri készségeket kívánt,
De A. C. tökélyre fejlesztette az évek során,
A szerelmi levelezés művészetét,
Mert maga előtt nem kívánt lebukni,
Ám ehhez tudni kell, hogy a nők
Nem tudtak egymásról, bár sejtették egymást,
Mert Camus mestere volt a színlelésnek,
A Veszedelmes viszonyok típusú
Makulátlan és leleményes hazudozásnak,
Valamit mindig elérült, amire ráfoghatta:
Én megmondtam előre.*

*Ha tudtak is egymásról, de kifogást nem emeltek –
A szavak vonulnak, mint a hangyák a száron,
Egyenletesen és feltartóztathatatlanul,
Valami szédítő magátólértetődés árad mind a három
Esztétikailag is kifogástalan levélből,
Aztán Camus a felbélyegzett borítékokkal,
Azaz Monsieur Terrasse,¹¹
Nem egyszerre, hanem szépen egymás után
Mint aki konspirál, átugrott
Penelopé névre hallgató
11 lóerős Citroën-jén
A szomszédos Cavaillonba,
Konspirálni mindig is jól tudott,
Ellenálló volt, mint sokak,
És ellenálló volt, sokakkal ellentétben,
És megjegyzendő még, hogy mindhárom levélben,
Kisebb-nagyobb variációkkal,
Felbukkan a váratlan formula:
Voici ma dernière lettre, ma tendre¹² –
Ennek igazsága sokat mélyült később.*

¹¹ *Terasz úr* – így nevezte a pincér Camus-t a helyi kávéházban, hogy a vendégek ne figyeljenek fel rá

¹² Ez az utolsó levél, kedvesem

*

Nézzük tehát az algoritmust,
Melyben tükhé és ananké találkozik.¹³

A.

Michel Gallimard-t előre figyelmeztetik
Többen is hangsúlyosan,
Hogy az időjárásra való tekintettel
Célszerű lenne vonattal utaznia
Grasse-ba, családi birtokára,
És nem a frissen vásárolt Facel Vegájában,
E rövid életű, nagy sebességű,
Divatos francia sportautóban,
De válasza rövid és velős volt:

B.

Szó sem lehet róla, mert akkor
Nem tudná szilveszterkor meglátogatni
Grasse-től 250 kilométerre levő barátját,
Camus-t Lourmarinben.

C.

A. C. is eredetileg vonattal ment volna,
Mégpedig az ikrekkel és Francine-nal együtt,
De amikor kiment az állomásra,
Mondják, gyorsan szállt a már-már induló vonatról,
Meggondolta magát, mondván, még pár napot marad,

D.

Mert azt tervezte, hogy a másik legjobb barátjával,
Aki a hosszú vonatiúton fontos dolgokról akart beszélni,
René Charral, a költővel utazik, éspedig január 6-án –
A vonatjegy, kissé összegyűrve,
Még zsebében volt a baleset után.

E.

De aztán hagyta magát rábeszélni Micheltől,
Akinek Camus szívében bérelt helye volt,
Mert Michel addig kérlette, sőt könyörgött neki,
Míg A. C. nem engedett, de búcsúzáskor,
Váratlan mozdulattal
Egy negyedik szerelmes levelet
Nyomott a megcsalt Char kezébe,

---

¹³ fátum és végzet

*Melyben iránta érzett csodálatát
Fejezte ki.*

*F.
Hívták Chart is, szálljon be ő is,
De ő azt állította, és joggal,
Hogy akkor túl szűken lennének.*

*G.
Janine átengedte az első ülést Camus-nak,
Mondván, és ez igaz volt, hogy Camus nagyobb,
Janine életben maradt, ő nem.*

*H.
Nem siettek, az idejüket beosztották,
Félúton megpihentek okosan,
Így két napig tartott volna a párizsi út,
De jött a volapié.*

Ó, alt, öreg, ősz, régies

*Tehenek mozdulatlan
legelésznek szép L-alakban,
egy kecske fut a sántól el,
táj és napfény ölel-*

*kezik, rág a tehén,
ezt láttam én
abból a mindenfeleségből, ami van,
áll, csökken és növekszik, suhog, elsuhan,*

*csoszog, csacsog,
hogy én vagyok, nem, én vagyok!,
az állomás mögött egy halom hasított
fa, akár vagy tüker, vagy mi is voln' az ott,*

*a rámpán kiköp egy unatkozó pofa,
azon méléz, hogy hogy került oda,
szabályszerű ütemben suhogó faszor,
bal lator, Krisztus, lator, Krisztus, jobb lator,*

*ágbogak, furán keresztbe állva,
tárt karokkal szaladnak a halálba,
nézem, hogy mindez mennyire öreg,
akármit elvisel, bármi viseli meg,*

*tél, téli háztető, be van havazva
a táj, szép, alaposan el van baszva,
haza, megyek haza, ez jó, hazafelé,
Hälfte des Lebens, ja, az élet túlfele,*

*láttam ebből is eleget, meg abból,
konkrétan a vonatablakból,
meg egy karambol
t.*

Ritka események

Érzés

*Ezt az érzést ahhoz tudnám hasonlítani,
mintha egy túhegy nagyságú helyen
és egyetlen pillanat alatt menne végbe
egy nagy kihalási esemény.*

A keresztutak őrzői

*A keresztutak őrzői címmel
meghirdetett közösségi előadásban
persze megint mindenki szerepelni akart
a főkapitánytól az utolsó közrendőrig.
Már kikefélétk a nadrágjukat,
és épp a kezükbe vették a szalonnabórt,
hogy kifényesítsék a bakancsukat,
amikor jött a hír táviratban,
hogy a Jóreménység Színházat
egy csőtörés miatt elöntötte a víz.*

Gyantaraktár

*A gyantaraktárba osztottak be munkára,
de micsoda munka ez? Minden reggel
megszámolni a ládákat, aztán estig
csak nézni a falat. Hetente egyszer
ha jön egy hegedűs, havonta egy brácsás.
A bőgősöket már rég elküldték, most
a gordonkások vannak soron. Elönt
a harag, ha belegondolok, hogy kezdetben
szimfóniákat vezényeltem, és később is
még ünnepi hangversenyekre
toltam be a zongorát.*

Ennyi az élet

*Száraz babot szórnak a pergődobra,
az ősök átka, mondják, nem tehetünk ellene semmit.
Ágseprűvel ütögetik a kályhacsövet,
ellenünk fordult minden hatóság, mondják,
de mi nem fizetünk. Kiveszik az ablakot,
lefektetik, ráugranak, és azt kiáltják:
ennyi az élet. Folyik a lábukból a vér.*

Sötétség

*Éjjel egy börtönkapu előtt, a nagy fénytömegben
könnyen megszülethet egy porszemnyi sötétség,
elég hozzá egy számítási hiba vagy a jövőben
egy félrehallás: szarkaláb helyett gumicsizma.
Aztán lehet, hogy az a parányi sötétség
a következő pillanatban eltűnik, és másnap
egy sziklakórház folyosóján bukkan fel ismét.*

Nevetőgép

*Nevetőgéphez szerződtek volna
helyettes kezelőnek,
de közben kihirdették
az egész országban a szomorúságot.*

Elterelő hadművelet

„A szapora beszéd súlyos nyavalya.
A szapora beszédű embert se megérteni,
se félbeszakítani,
se türelemre bírni nem lehet.
A szapora beszéd ellen csak egy mentőszer van:
a sükettség.”
(Eötvös Károly: *Badacsony tetején*)

„Az utasokat megvárja,
a bottal ügyetlenkedőknek int,
hogy csak lassan,
van idő.”
(Takács Zsuzsa)

*Szia,
köszönök rá a patika előtt
(épp a maszkját tépi le),
látom,
sántít.
Bazmeg,
mondja köszönés helyett,
köszvényes lettem.
Alig tudok menni,
annyira fáj a térdem,
a lépcsők a halálom,
úgy totyogok,
mintha a saját anyám lennék.
A déli végeken jártam,
teszi hozzá ironikusan.
Bácskában meg,
hiszen jól tudod,
közelharcot kell vívni a köretért,
húsrá hús,
rá sok barna sör és ami jön,
mindennap minimum egy disznótor.
A húgysavkristályok a jobb térdizületeimben
csapódtak ki.
Pont most kell nekem kórházakat járni,
a negyedik hullám idején,
de mondhatom,
nagyon kedves és türelmes minden
orvos és ápoló,
akivel eddig összehozott a náthás sors.*

Anyám meg kiesett a küszöbről,
deehogy kapkodott,
apám nem talált valami teljességgel
lényegtelen tárgyat,
anyám dühösen megkereste,
mondtam,
hogy ott van!,
kiáltotta,
abban a pillanatban megbotlott,
győzött a tehetetlenség törvénye,
a járdán túli fűre
rántotta le a gravitáció.
Most bottal jár.
Hál'isten nem tört el semmije,
csupa kék-zöld foltok a felsőtestén
és a lábfején,
mint Ceaușescu hullafoltos csirkéin,
ahogy festő barátunk jelentené ki.

Apám teljesen megsüketült,
a jó fülére,
így mondja.
Mivel a saját hangján kívül nem
hall jóformán semmit,
ezért mindig ő szónokol,
akár egy megunt miniszterelnök.
Társaságában úgy üvöltözünk,
mintha lókupecsek lennénk.
Orvoshoz nem akar menni,
még fülmosásra sem.
Majd ő kimossa.
Kombinált fogóval húzta már ki a fogát,
nem is egyszer,
utána ivott rá pár korty pálinkát,
megvolt a fertőtlenítés.
Önvakbélműtétre még nem vetemedett.
Bár gázláng fölött sterilizált bicskával
vágta ki kelését.
(Ő kilísnak mondja.)
Még jobb is,
hogy süket vagyok,
vihog néha maga elé,
jobb,
hogy nem kell a mamit meghallanom,
ha dirigálni kezd.
Folyton terel.
Elterel.

*Stratégiákban nincs hiány.
Mint ok az ivásra.*

*(Szóval ezért nem jelentkezett,
gondolom közben,
a szüleinél járt,
ott szedte össze a „királyi kórt”.)*

*Mindent tudok a köszvényről,
rikoltja jó hangosan,
a húgysavról,
a purinról és a diétáról!
Tudtad például azt,
hogy a csirkemellnek nagyobb a purintartalma,
mint a sovány disznóhúsnak...?
És itt végtelen litániába kezd.*

Jön velem.

*Na ezt nem úszom meg,
követni fog hazáig.*

*Közben azon töprengek,
amit Radnóti kolléga mondott a térdről.*

Tudniillik,

*hogy a térd a legeslegjobb bizonyíték arra,
nincs Isten.*

*A térd ugyanis olyan bonyolult szerkezet,
amely intelligens tervezést feltételezve
botrányosan rosszul sikerült.*

*Ha az ember kellő kort megél,
garantáltan elromlik.*

Ez semmilyen más szervünkre nem igaz ennyire.

Nyitom a lakásajtót.

*Tolat be a nappaliba,
fotelomba heveredik,
és nyomja tovább a rizsát.*

*...ötven purintartalom alatti élelmiszerek
(azaz tíz dekában ötven milligramm)*

ajánlottak fogyasztásra,

tudod,

mi marad csak?

Mértékkal gombák.

Gyümölcsök.

Kínai kel, káposzta, krumpli, kenyér,

cékla, cukkini, cukor, tojás,

tök, tej és tejtermékek, tészta... stb.

A tészta majd a szívemre csavarodik.

Rizsa.

*Napi tíz dkg disznó vagy borjúhús?
Esetleg kácsa, csuka, fácán vagy pacal?
Egy bácskainak?
Na nem,
inkább húgysavcsökkentőt szedek,
leszarom,
ha rákkeltő.
Erre legalább lesz pénzem,
ez a legolcsóbb gyógyszer a piacon.
Tudtad?*

*Kérsz sört vagy pálinkát?,
kérdesz hirtelen és tanácstalanul,
hátha kimozdítom a végeláthatatlan
monológból.
Önuralmam fogytán.
Sört egyáltalán nem ihatok,
ingatja a fejét komoran,
a pálinkáról és a borról megszlanak
a kutatási eredmény...
Hagyd abba!,
rivallok rá.*

Végre csönd lesz.

*Töltök 3-3 cent ringlópálinkát,
rágyújtunk,
koccintunk,
iszunk,
hallgatunk.
Két vénülő indián,
a kopasz meg az ősz,
csatabárd és hadiösvény nélkül,
a hibbantak rezervátumában,
tüzes vizet szürcsölgetünk.
Én boldogan,
ő boldogtalanul.
Tudod...
kezdene bele újból,
de szemmel veréssel elhallgattatom.*

Halk dzsesszzene szól.

*Cigarettnék parazsán,
mintha végsőt remegne a hamu.*

Weissbrunn, 2021. 11. 16–17.

Az utolsó disznóvágás

sűrű leírás

*hajnal helyett reggel,
hét óra, hatkor keltél,
az nem hajnal, csak annak érzed,
nagyon nehéz felülni az ágyból,
ám aztán a homályból kiélesedik minden,
izgalom, mint vizsga vagy orvosi vizsgálat előtt,
drukk, idegesség,
legyünk túl rajta,
minduntalan emlékeztetned kell magad,
hogy ez nem valami mérföldkő,
megpróbáltatás,
a lényeges, szörnyű dolgokat, tetteket
nem neked kell véghez vinned*

*várakozás a szűrt fényben,
majd lassan kivilágosodik az udvar,
rég, öreg, karcos, energiapazarló
villanykörték fénye elvezetve mindenfelé
koszos hosszabbítókon,
a disznó csendben*

*fogod a deszkát, raklapdarabot,
a böllér, aki hentes, utasít,
hogy te is menj be az ólba,
apád a falhoz szorítja,
közben simogatja,
szelíd ez,
úgy beszél hozzá, mintha kutya lenne,
egy pillanatnyi síri csend,
amíg a böllér lendületet vesz,
kivár pár másodpercig,
mielőtt az óriási dugvillát belevágná a szőrös,
puha tarkójába*

*kijöttök, marad bent a böllér
és a vérnek való bádogtálat
nehezen, reszketeg kézzel tartó nagyanyád,*

belesel,
a disznó rángatózik,
mintha az oldalára dőlve nagyon gyorsan futni akarna,
csend,
nincs visítás,
valami apró hörgés, bugyborékolás talán,
de lehet, hogy csak képzeled,
és az egész teljes csendben zajlik le,
vákuumban,
mint az űrben

elkap valami sírhatnék,
persze tartod magad,
épphogy a szemed párasodik be egy kicsit,
nem mutatsz semmit,
nem is észrevehető a nedves időben,
meg senki nem néz a másik arcába,
ha kiderülne, hogy ennyire sajnálsz,
alighanem neveltség tárgya lenne,
vagy éppen megértő lenne mindenki,
hiszen érzékeny vagy,
tudják ezt gyerekkorod óta,
ezek nem azok a régi, kemény idők,
amikor nagyapád szúrta a disznót,
akkor megvetettek volna ezért a harsány és alkoholittas férfiak,
nagyapád is megvetett volna,
teljesen függetlenül attól, hogy a vére vagy,
sőt,
apád meséli nevetve,
hogy részegen egyszer a nadrágszárán keresztül szúrta meg a disznót,
nem jól áll, reklamált,
de jól állt,
talán már nem is emlékszik rá,
később, amikor a tyúkoknak viszi a tritikálét,
elcsúszik a sárban,
csak a jajveszékését hallod a szín alól,
épp egyedül vagy ott,
az alumíniumlétráról szeded le a kampókat,
hogy legyen mire akasztani a kész paprikátlan szalámikat a pincegádorban,
mire odaérsz, már felkelt,
megijedsz, de higgadt maradsz,
szerencsére nincs baj,
hanyatt esett, de puha volt a sár,
a nadrág lett kicsit koszos,
azt kell lecserélni

ott hagyjátok az ólban,
oldalán fekve a disznót,
magára, magányban,
ráng néha,
mintha rúgna vagy futna,
a hatalmas test hullámszik,
verdes, mint egy iszonyatosan nagy,
elképzелhetetlen, felfejthetetlenül kifejlődött,
repülésképtelen madár

elmúlt a rángás,
kihúzni a testet a lábára hurkolt kötelekkel,
nagyon nehéz,
esik az eső,
a sárban, tyúkszarban csúszik,
be a szín alá

tűz, aztán víz,
előbb tűzsugárral,
szakszerűen,
majd miután befeketedett teljesen,
vízsugárral ugyanolyan alaposággal
végig bevonatolja, majd letisztítja
a hentes,
csücsörít folyton,
a fejét ingatja,
valamiféle idegrángása van,
ugye,
kérdi mindig a hülye sztorijai,
poénjai végén,
a mosóasszonnyal mindig ugratják egymást,
távolról rokonok,
bennem is van ám Rokolya-vér, mondja neki,
rokon, ne vedd zokon,
ez vagy kétszázszor elhangzik a nap folyamán

hordod a vizet a tisztításhoz,
esik az eső,
abban mész a sáros talajon a kerti csaphoz,
zuhogó esőben engedted tele a műanyag vödöröket,
itt még nem vonódtál be teljesen,
kívül vagy még,
nézed, ahogy ügyködik a hentes,
ahogy apád kapargatja le a kormot a bőrről,
ahogy késsel pattintja le a körmöket, a patákat,
mint valami kupakokat
belsőségnek kell egy nagy,

zománcos vájling,
hozod,
állványra húzzátok a disznót,
kettébontja a hentes,
kifordulnak a fodros, szürke, gőzölgő,
amorf szervek,
megannyi bűdös labda és lufi

amikor először érsz hozzá,
feladatod a szűv kimosása,
amit a hentes felvágott,
szorosán hozzá van kapcsolva a tüdőhöz,
mosd ki belőle az alvadt vért,
ez a pontos utasítás,
pár másodpercig állsz csak meg,
ennyi a szusszanásod,
mielőtt végleg részt veszel hát ebben,
hozzáérsz,
langyos, átjárja az ujjad,
mosod,
fogod azt a szívet,
olyan, mintha a saját,
futástól megnagyobbodott szívedet fognád

innettől húzni, feszíteni,
erre hajtani, arra hajtani,
erőlködni,
fogni a húst,
marja, égeti szinte a kezedet,
az ujjaidat,
mintha savas lenne,
vagy éppen lesózott,
hol az élet belőle,
hol az élet a szövetek közül,
pár órája még élet volt benne,
még langyos,
gőzöl a februári esőben,
viszed, erőlködsz,
a hentes utasít,
mit hogyan csinálj,
harmincegy éves vagy,
de neki Sanyika,
apád is Sanyika,
úgy utasítgat, úgy mondja,
mit hogyan tegyél,
mintha egy kajla kamasz felett atyáskodna,

*akit most be kell tanítani a mesterségbe,
majd belejössz,
amire a századikat csinálod,
ugye?*

*fűrészelni a csontot,
ez az újabb feladatokat apáddal,
neked később majd keverés,
töltés, mérés, pakolás,
mindig, mindig zsíros a kéz,
nézed a bőrt a kezeden,
ahogy a disznó vére elkenődik,
itt-ott elfolyik rajta,
piroskás Rorschach-pacák,
nincs sok különbség a kezed bőre és a disznó bőre között,
ki tudná megmondani a textúrából,
vagy abból,
ahogyan a vörös folyók szerteágaznak a barázdákban,
emberé vagy állaté a föld,
amit itatnak,
folyik a véres víz a ganédombra,
a horolóval medret vájt neki apád,
hogy el tudjon folyni,
mint egy folyó*

*a csont fűrészelésének hangja,
nyirkosabb, élesebb, mint bármilyen fáé,
rosszul vagytok apáddal a vértől,
rosszul vagytok a fogorvosnál,
de zokszó nélkül fűrészelitek az oldalast,
a csülköt, az orját,
mint eperszirup buggyan ki a vágatból,
s kenődik el a vágat mentén némi vér,
nedves csontvelő,
amikor egy-egy erősebb kerül sorra,
akkor a csontpor mint finom fehér füst száll zsíros kezeitek felett,
majd el is tűnik nyomtalanul*

*minduntalan zsírban turkálsz,
zsíros, fényes a kezed,
lemoshatatlanul,
bors az orrodban,
töltöd, darálsz,
óriási tálakat teszel ide-oda,
gondolkodás nélkül engedelmeskedsz a hentesnek,
minden utasítását végrehajtod,*

kiskamasz vagy újra,
csak kevésbé szorongsz,
büszke vagy magadra,
ha valamit sikerül megcsinálnod,
minden felügyelt,
minden kézbe tartott,
minden tempós,
ez a feldolgozás folyamata,
nincs idő gondolkodni,
de szükségtelen is

egyszerre csak evés,
friss, arany sült hús,
fehér kenyér,
mélyzöld kovászos uborka,
sárgás fokhagyma,
karamellszín cukros-tejes kávé,
a reggeli,
már nagyon távoli és rózsaszínű
cukros tea jut eszedbe,
mint régi emlék,
nincs alkohol,
nem ihat senki,
mert mindenkinek valami baja van,
kimerültség,
leülni jó,
majd a hentes hajt tovább,
csinálni kell

a végén,
a vacsora-ebédnél meséli a hentes,
leves és sült kolbász és sült hurka,
hogy a Míg Jóska meghalt,
elköltözött Majsára,
tudod, miért?
ez is a szava járása,
tesz egy állítást,
majd megkérdezi, tudod-e, miért,
holott nyilván nem tudod,
feltételezi, sőt, biztos benne,
hogy nem tudod,
azért kérdezi, hogy tudod-e,
nagyon meglepődne, ha tudnád,
szóval azért,
mert szép sorban meghaltak a szomszédai,
és nem akarta,

*hogy ő legyen a következő,
de látod,
ott is utolérte a kaszás*

*sertés,
házi sertés,
szép a húsa,
jól sikerült a süítés,
jól sikerült a disznóvágás,
jövőre is jövök,
ha hívnak,
más ez,
mint a vágóhídi,
jaj, ha látnád,
a marhavágásnál milyen vérfürdő van,
nehéz azt feldolgozni,
nem bírtam,
én azt sosem bírtam*

Szavad már

*mindennek ára van
de beszélhetsz bármit
szavad már hasztalan*

*kerülöd a miket
lázba hoznak mégis
évszakok? nagy vizek?*

*semmi sincs a helyén
de élsz s kocsikázol
volt őszök szekerén*

Elnémul

*a legrosszabb ami lehet
válaszoktól félni
kérdésre kérdéssel felelni*

*hagyni hogy teljenek az órák
s hogy fogyjon az erő
valami várakozásfélében*

*elnémul az alkonyat
s egyre tagolatlanabb lesz az idő
fák és cinkék nélküli*

A szó mennyit

*nincs egy jó mondat
csak hullámverése
fáradt napoknak*

*van ki attól fél
részakad az idő
s hogy a múltnak él*

*mert a szenvedés
a kín mely névtelen
halni még kevés*

*volt nyár és lesz tél
ki tudja ha van is
a szó mennyit ér*

Mégis kezdek

*nemsokára ismét unokám születik
elkezdtem csehül tanulni s végre nyár van*

*s bár sok minden ami zajlik körülöttünk
mintha egyre értelmetlenebb volna s rendkívül fárasztó
mégis kezdek kettőnkre tervezni
akarva a képzelet játékát is
ahogy már együtt járjuk az ismeretlen partokat
s lehetünk majd önmagunk hiteles tanúi
nem kell semmit se zárójelbe tenniük*

*mit gondolsz kezdhethetnénk még egymással valamit?
lehetne akár saját történetünk is?
ugye nem örültség ez az egész*

szívcsap

*az otthon tere szűkül, csomósodik benne a harag.
már kinőtte a lakást, de én mégis maradok.
a testem közügy,
nem vihetem ki úgy az utcára, hogy ne szóljon hozzám valaki.
mindenki megnéz és esküszik, hogy
fiú lesz, hogy éjjel fog megindulni,
hogy sok tejem lesz, hogy nem lesz
elég.
nem akarok már kimenni. átjössz hozzám látogatóba,
de a testem kitakar, nem ismeresz meg.
nyomom, engedlek, mondom önkéntelenül a kaputelefonba,
valamit, amit talán pár nap múlva is fogok,
amikor végre megkönnyebbülök, és megengedem
a szívcsapot.
hogyan lehetnék közelebb a történéshez?
a hírekhez, amik kényszeresen frissítik magukat, minden másodpercet
piros és kék értesítésekkel törnek át,
az utcához, az ügyintézéshez, a haladáshoz,
ezekhez már semmi,
az üres játszótéren a rigókhöz van némi közöm.*

lochias

*mint egy kioldott zár, fellélegzik bennem a lochia, utánad érkezett, és
színezi a napjaim. először úgy, mint a nehéz tempera, aztán már
éppen csak mint amikor a fákon ragadt előző napi esőt leveri a szél, és az rám
szitál, a cseppek átmenetileg maradnak a bőrön.
más szagú a húsom, mint korábban, és fut ki belőlem a tej, követem,
mint kirándulásokkor a patakot, követlek a mentén,
felveszem a ritmusod.
sírsz és a torkodból vihar kel, szeretnéd, hogy a sírásod tükrözze az ég. a nyári vihar
odaláncolt az erkélyhez, hipnotizál,
alig tudok elszakadni tőle.
most máshogy nézem, ahogy tépi a fákat, mert tudom, hogy
te közben sírsz, és ez valahol
ugyanaz az elem.*

barátaink

*az egyik sétánk vége felé
vettem észre a nagy, sötét és nehéz testű, nyugodt lovakat,
éredeklődve hajoltak át egy kerítésen.
bársony sercegés, lassú rágás. az este érkezése.
sosem voltál ilyen közel állatokhoz, a párájuk
szelíden a közeledbe ért.
eldönthetjük, hogy ők lesznek a barátaink?*

*ahogy hazaériünk az élénk körvonalak közé, a villanyfénybe,
a lovak emléke távolodni kezd.
a konyhában már csak a pirítós illatának van hely,
a fürdőszoba csobogása mellett esélyünk sincs
meghallani halk lélegzetüket.*

*csak lefekvés előtt gondolunk rájuk újra, igen,
ők a barátaink, soha, eszünkbe sem jutna
rájuk ülni, csak közel menni hozzájuk,
végtelen ideig ölelni a nyakukat.*

A kántor lánya

A kántor lánya vagyok.

Ne késsél ebédről, figyelj a prédikációra és az orgonára, ne énekelj hangosan, semmisenmi hallásod, a második sorba ülj, mindig. És ne firkálj a padra.

Mert letöröm a kezedet.

Ezek voltak a családi szabályok. Huszonegy éves koromig mindegyiket betartottam, utána megszöktem és két nap múlva férjhez mentem.

A férjem is evangélikus.

nagyonfigyelek, mindig apámra

Itt rekedtem, a második sorban, az elköltözés soha-soha nem jutott eszembe. Pedig láttam, hogy mindenki más. Jönnek-mennek körülöttem, felállnak, eltűnnek, és három sorral hátrébb felbukkannak. Az égvilágon mindenki izegmozog, balróljobbról, előlrőlhátról, óistenem, hűtlenség ez vagy bátorság. Egyenesen vakmerőség, gondolom néha. A véleményem vasárnaponként változik.

Nem vagy erős egyéniség, mondta apám.

Milyen, aki az, kérdeztem.

Hűséges.

Állhatatos.

Egy erős egyéniség mindig ugyanazt mondja.

És ugyanazt szereti.

Akkor ugye nembaj hogycsokit, nembaj hogymindigkülön szobát.

De. Az baj. Emberekre gondoljak. És fontosabb dolgokra.

Nem tudtam, mire gondoljak. Apám reggeltől estig ugyanazt utálta, anyámat, minket és a papot.

Leginkább a papot.

És mindent, ami túl közel jött, ezeket kivégezte és visszadobta. Oda, ahol a helyük volt.

A messzeségbe. Más lakásokba és távoli járdákra, fák, bokrok, szemeteskukák mögé.

versekre, nemapámrafigyelek

Nincs ellenemre ez a sok helyváltoztatás. Hátha egyszer én is.

Mert az ágyban hét éve ugyanaz, hüvely, csikló, miért száraz, még mindig száraz, mármikor, mikormár, szóljmárvégre, ha nem ügyisjó, és a munkában is ugyanaz, emberek, papírok, és az odavissza út, az is ugyanaz, a kitérőket is beleszámolva tizenhat kilométer.

A város másik felében dolgozom.

Az ülés a templomban és Eliot versei, a versek minden egyes sora. A templom és Eliot mozgatják egymást, és az én életembe is változást hoznak. Légzés, hangulat, arcszín, egy óra alatt minden szaporább lesz. És Eliot vasárnaponként csak frissül és változik.

Más költők nem ilyenek, úgy értem, nem változnak. Beállnak magukba, és egy hét alatt felszívódnak, lecsúsznak a szavakról. Minden ugyanaz, sor, szó, betű, szakasz, a sorokat elolvasom, és a köteteket azonnal vissza, a polcra. Megvan a pontos helyük.

De Eliot felforgatja a beleimet, izegmozog, én közben elfogyok, izmokat, húst, mindent kikezde.

Istent kapja el ez az Eliot, pont őt, és tartja, kéthárom pillanatig is, szorítjaszorítja.

Akkor engedi el, amikor én is felfognék végre valamit. És az Úr elröppen, akkor röppen el. Miértpontakkor. Utána szédülök.

Látogatásnélkülén végeztem az egyetemet, ebből fakadhat a felkészületlenségem.

Nem is a szakmában dolgozom.

Eliotot a templomban pihenem ki. A harangozás első percében bemegyek, és kész, a fülem mögé záródom, csak pihengetek. Hiába éget apám a karzatról.

Mert ennek már rég vége, a tekintete elvékonyodott, a hajszálaimról lepereg.

Én választok hajbalzsamot, verset, útvonalat.

Apám az elején hosszú prelúdiumot játszik, Bachot, a zenéje mindig méltó a vasárnaphoz. Mióta az eszemet tudom.

A prédikáció soha nem méltó.

Nekem mindegy. Versek körül forog a szívem.

Selejtes szinkronfilmféleségben élek, tíztől kábé féltizenkettőig.

Mintha két filmet egymásradobnának, tiszta tévedésből, zsuppp. Vagy mintha az egyik filmre ráeresztenék egy másik hangját. Egymásra pakolnak két hanganyagot, jó hangosan, és én szemezgetek a hangzavarban. Itt vagyok, és máshol is.

A papnak mozog a szája, figyelek, a száját figyelem, nem a hangot. A forma érdekel.

Az első húsz percben a szája szabályos kör, *Ez itt az elhidegülés helye / Idő előtt és utána / Félhomályban*, ezt hallom, csak én hallom. Később változik, ajkai nyújtott, vörös alagúttá formálódnak. A vers nem változik, esetleg szélesebb lesz.

A szószéken a szoros száj, és körülöttem a száguldozó versek. Átfúrják nagykabátomat is, az utolsó műtetem hegét is ismerik. Pedig senki más. Innen tudom, hogy a Szentlélek versei.

Anyá, hallgasd, anyának először énekelve olvasom, közülünk ő a muzikálisabb. Anyá, idd meg a kávédat, a szemedet hunyod be, csak rám figyelj. És vedd le a melltartódat, ha szorít. A fotelbe ülj. Hol ülsz, anyá?

Nem is tudom, hogy mondjam. Apád szerint szétszórt vagy. Apád szerint mintha hatalmas forgalmi dugóban élnél.

De ezek a Szentlélek versei, anyá, és újból felolvasom, most prózában. A telefonvonal szakadozik, teljesen mindegy, nem először hallja.

Nem is tudom, mondja. Mert apád szerint nem is létezik.

Tévedsz, anya. Egyre gyakrabban még a fő irányt is elvéted. Én kimondok valamit, és pikpak, azonnal létezik, mindenestől. A jó versek pláne. Azok testesek.

De anya nem a versekről beszél. Ő a Szentlélekről. Hogy apám szerint ez a Szentlélek nem is létezik.

Nanem, a Szentlélekkel mégúgyabb, még a jóverseket is lepipálja.

Mert eltévedtél, Melinda. Mert, ha volna Szentlélek, klaviatúrák közelében röpködne. Apád szerint nagynagy zenepártoló volna. A lelkeket kottaalagútban tartaná, sokáig, amíg csak a lélek táncolni kezd.

Na, ebből születhet a tiszta emberi lélek, semmi másból. És innen mindig fölföl, az égbe, soha nem zuhannánk vissza, mert ez a Szentlélek magasan tartana.

Apád szerint nagy zenepártoló volna, mecénásféleség, apádnak fiatal korában az volt a szavajárása is, hogy azta nemjóját, ez a Szentlélek tüze. Leggyakrabban Bachnál mondta, de szinte minden barokknál.

Apám és anya közös álláspontra jutott.

Hogy nincs jövőm. Ezekről a versekről is ugyanazt gondolják, nem templomba való.

Az ember azt hallja, ami hangzik, azt halld, amit más, Melinda. Amit apád. Az övénél tisztább hallás nincs.

A pap tátog és én ezt hallom, *Szállj lejjebb, szállj le csak / Az örök magány világába*, Eliotot hallom, *szálljleszálljle*, de én már rég. És olykor hangosan válaszolok, hát én rég ott, az örök magányban.

Magamba felejtkezem. És azt hiszem, a szószékről jön ez a sok finomság.

A végére a pap bevörösödik, a pupillái hatalmas ökrök, végül is hetvenhárom éves. A szájával kicsücsörít, bele a tér közepébe, a fejek tetejét célozza.

Én ekkor térek vissza. Felébreszt az undor.

Eredj el, testvérem. Békességgel eredj el testvérem drága drága testvér és így cselekedjél így szenteld meg az életedet te is így akkor szeret az Úr. És még a szívünket is tárjuk ki ez is fontos. Minél szélesebbre.

Mire ide érünk, már minden fej összevissza nyálazódik, nehezen választódunk el egymástól is, az én hajamban csomók képződnek, legtöbbszörnek erős hányingere lesz. A pap megint sokat beszélt.

Senki nem tesz panaszt.

Még énekelünk és imádkozunk kicsit.

Mellettem valaki mindig falsul és szlovákul énekel, már öt hete. Az utolsó éneknél tartunk, ezt is magyarul, románul, németül és szlovákul melodiáljuk. Ezek a mi nyelveink.

És három imát is egymásra mondunk, négy nyelven, jó hangosan. Az Apostolit, a Niceait és a Miatyánkot, a Miatyánkot minden vasárnap, a másik kettőt felváltva. A megnevezéseket kevesen ismerik, de engem mindig érdekelt, engem konfirmációig minden az égvilágon.

Akkor megindult a testem, és huss, vitte a lelkemet.

nemfigyelek, hátsokemlék

Első és Másodikhiszekegy, leegyszerűsítjük a dolgokat. Az Elsőhiszekegy az Apostoli, mert ezt mondjuk gyakrabban, szinte mindig. Amikor nem ezt, akkor a Másodikhiszekegyet, két hónapban egyszer.

Rövidebb, mondja a lelkész. Persze, mondja apám.

Bolondultam a különbségért, minden betűt végigsilabizáltam, és a Niceait választottam. Pedig hosszabb. Minden kihívás előbbre visz, megtanulod és kész, mondta apám, de én nem ezért, a Niceai elegánsabb, erre jutottam.

Világosság a világosságtól, ez is benne van, ezt is mondjuk, az egyik világosság a másik világosságtól, és mindketten világnak, Jézus és az ő Atyja.

És a két világosság a szívemben összeért.

Bolondultam a szóért, világnak, világnak. Megrendeztem magamnak.

Mikor apám gyakorolt, a fürdőkádba költöztem, agyonvilágítottam falat, vizet, padlót, behordtam a ház minden rejtett világosságát, karácsonyi égőket, diszkófényt, mindent bekapcsoltam és loccs, bele a forróságba. És a diszkófény körbekörbe, a testemen fénypontok, piros térd, zöld nyak, lilás comb.

Piroslilazöldlány, hátha szépmelinda.

Apám soha nem kapott el.

Mert anya finom hallású, messziről hallotta a lépteket, jön, jön, jönjön, mindent összeszedtünk, a fürdőkádat kisikáltuk, és apám két perc múlva már pisilt a fürdőszobában.

Konfirmáció előtt a fürdőhab alá költöztem, amikor a víz vérré vált, akkor.

Segítség.

Beszippantja a mellbimbómat, és én meghalok, mit szippant be, sikított anya kintről, mit mondtál, hogy a vér az én mellbimbómat, de alig volt hangom, a habba további vércörök képződtek és kövérré dagadtak. Jajistenem, Melinda, milyen vér.

Anya rám törte az ajtót, mert nem válaszoltam. Lemerültem, szinte egy egész percig bírtam.

Hát nem elmagyaráztam szépen az egészet, hát nem elmondtam, már egy éve. Legalább háromszor mondtam. Többször is.

Eddig nem láttam ilyen idegesnek anyát.

Másnap konfirmáció volt, a bugyimat kitömtük vattával, nagy, töltöttfehér liba, aki vagyok, a torkomban is vér, a combomon is, a lányokat néztem, a derék és comb közötti szoknyarészt, vajon még valaki, ki valaki még.

Az első feleletnél megakadtam. Ott, hogy miért vagy evangélikus.

Melinda, miért vagy, ha nem vagy, akkormiért, ilyen szép fehérben.

Hiszemésvallom, hiszemésvallom, de mindegyiknél megakadtam, anya a kijáratnál sokáig súgdolózott a pappal.

A kántor lánya nem akadhat meg.

Apám aznap nem ette meg az ebédet és nem nézett rám.

Ezentúl nem fürödtem, csak mosakodtam, a csap alá guggolva. Nem volt zuhanykabinunk.

Segítsen valaki, nekem test nélkül volna jó.

Ne lássam és ne keressem. Veszítsem is el.

A hónaljat és a háromszöget, a két comb találkozását, бүdös, torzonborz pokolsár van bennem, és a mellemet, azt is veszítsem, a két dombocskát minden fogmosás után hideg vízzel masszíroztam.

A szórszálakat kiszedtem anyám szemöldökcsipeszével, egyenként, kapkodva. Tűnjön el rólam minden fölösleg.

Tegnap még finom pihék libegtek rajtam.

Mást is szerettem ebben a Niceaiban, még konfirmáció előtt, hogy Jézus üdvösségünkért leszállt a mennyből.

Ő üdvösségünkért leszállt a mennyből, mondtam anyának, anya kitette a töltöttkáposztát és mindenki rám nézett.

Apám, anya és a húgom.

Miért mondod most, ezt miért mondod, most ne beszélj. Egyszerre beszéltek. Mindent megettünk, tejfölt, tölteléket és kolbászt.

nemfigyelek, ordítok

Mellettem más nyelvenken imádkoznak, belémbeszélnek és én beléjük. Mostanában szlovákok ülnek mellém, eddig főleg románok és németek, a magyarok valahogy nem pártolnak hozzám. Engem ez nem bánt, egyáltalán nem.

Mert így mindent szabad nekem. Bakizhatok, túlhangosan beszélhetek, vagy éppen csak elkezdek valamit, és tátogva hagyom, hibát hibára halmozhatok. Azt mondom, ami éppen jólesik, úgysem ért belőle senki semmit, egy árva kukkot sem.

Szerre mindent kipróbáltam, helytelen beszédet, magyartalan szórendet, a szövégek elnyelését, amit apám utál, elváltoztatott hangot, selypítést.

Vagy csak játszadozom, mondom az imát, és hangokat torzítok el, mássalhangzókkal gurgulázom, kicserélem a magánhangzók sorrendjét. A szó végét lenyelem, és apám csak játszik a fejem felett tovább, meg se mukkan, nem üvölt, nem lármáz, békésen énekel, mert nem hallja.

Most nincs olyan, hogy Melinda nyenyedel aszavakvégét, beszéljtisztán, még-ígysemjő, mégtisztábban, mostsemjő.

Ritkán egy-egy régi ismerős ül mellém, ilyenkor középre csúsztatom az énekeskönyvet, és vérszegényen énekelgetünk. Következő hétre eltűnik, visszaül a régi helyére, esetleg máshová.

Hát nem vagyok sokszavú, apámra ütöttem.

Várom a következő hetet, jöjjön a nagy összevisszaság, azt nagyon szeretem. És szerencsés vagyok, a mi templomunk ilyen. Ha idegenek tévednek be, pislognak és gyorsan továbblépnek, csak mi ismerjük ki magunkat itt, ez csak a mi kavalkádunk. Az őshonosoké.

A könyökünk és a gombunk összeér.

Nemnemnem, nem románszlováknémetmagyar őshonosok, legalább a kurva családja kímélje.

Vasárnapi ebédnél ezt a kettőt mondtuk, az Uramjézuslégyvendégünket, ezt együtt, és a Nem románszlováknémetmagyar őshonosokat, ezt apám.

Magyar, esetleg kicsit sváb őshonosok. Mi vagyunk az őshonosok, magyarok és svábok.

Kék, sárga és rózsaszín épületek előtt haladtunk, apám ötödikes koromig elkísért az iskola kapujáig. A járdán kerülgettük a sok románt és a kevés svábot, egyformán lassú emberek voltak, mindig ráértek, de mi rohantunk, apámmal mindig nagy késésben voltunk. A táskám apám bal kezében, csengetéskor még átrohant kifliért, vásárolt kettőt és belegyömöszölte a füzeteim közé.

A mákos morzsa a füzetekbe ette magát, bebordúrözte, telemintázta, kedveltem ezt a változatosságot.

Többet ne lássam a mocskos füzeteidet, Melinda. Holnapra mindent átmásolsz.

Hiszek egy Istenben, hiszekhiszek, és előttem, egyszerűsokan, credcredcred, ezaz, ezt nagyon szeretem, hogy így egyszerre, hogy így hangosan, az ima hoszúsága nem egyforma, főleg a németeké, de valahogy mindig összeérünk a végére. A németeknél minden hosszabb, a románoknál minden kevesebb, amíg én kettőt, hi-szek, hi-szek, a románok csak egyet, cred, cred, a nyelvük is sokkal könnyebb. Szét is kürtölték az egész városban.

Beindulunk, és kész, az első sor után a pap mindig elhallgat.

Hogy mindenki mondja csak békében a magáét.

Ez a leggyakoribb, ez a román, de nekem mindegy, ha azt hallom, *den Vater, den Allmächtigen*, úgy is jó, megyek tovább, minden szónál egy kicsit hangosabban, mert az enyémet is hallani akarom, az én imámat, és mindenki ugyanúgy a sajátját akarja, és mindenki egyre hangosabban, még hangosabban.

Hangokkal tolongunk, szavakkal könyökölünk, hogy ne csak a másikat, saját magunkat is, ez a lényeg, a mély és magas hangok erősödnek.

Evangélikus hitünk nem más, mint egy mezei virágcsokor, ezzel állt elő a papunk, huszonkét éve. És elintéztnek vélte a kezdést.

Szokásnak nevezte el, jövő héttől ez lesz a mi szokásunk, ez a bolondokháza, mondta apám otthon, ez a többnyelvűség, mondta a pap. Kibővítette, ez a többnyelvű egyidejűség, kijavította, egyidejű négynyelvűség, ezt is, krisztusi négynyelvűség, nem, krisztusi soknyelvűség, ezaz.

Senki nem értett semmit, bolondokháza, sziszegett apám.

A pünkösdhöz hasonlít, anya ezt hangsúlyozta, ő is szerette a különlegességeket. Reggel megterített és bal kezével a villába, a jobbal a késbekaálba.

Mindig kapaszkodott.

Kakaót kaptam és vajaskalácsot.

A kakaómba nem tett cukrot, anya, nincs benne cukor, anya ujjai remegtek, az ujjait és a száját összeszorította, a kezei remegő dombocskákká váltak. Mintha vonaton utaznánk.

Anya, nem tettél cukrot.

A két dombocska tovább vacogott, marhaság az egész, micsoda közönséges kibaszott pap.

Rendes orgonista lehettem volna valami rendes helyen a világon akárhol még most is lehetnék. Nem ezen a kibaszott helyen, ebben a kibaszott körforgalomban.

Naftalinos és parfümös, mindkettő erős, betölti a templomot, ki tudja, a szószékig is felér.

Hozzá fordulok, ezt határozom, és mosolyogni fogok. Hittestvérem.

Szürkés-kék szemű és ráncos, hideg, de tiszta arcú. A kabátja világoskék.

A szemén és kabátján kívül minden erős rajta, rúzs, retikül, cipő, gallér.

És rúzsos a parókája is, Jézusmária, a füle töve is, és kicsit a fülbevalója.

Nem zavarja, hogy nézem, nyolcvanöt körüli lehet, Věřím v jednoho Pána Ježíše Krista, Věřím v jednoho Pána Ježíše Krista, mondja tovább, egyáltalán nem halad előre, én már ott tartok, hogy világosság a világosságtól, és valóságos Isten, de ő még mindig ezt, verimveriverim, nem vagyunk összhangban, kicsit engem is összezavar, világosságosvalóságos, ilyeneket kezdek mondani, míg végül ki-vágom, HiszekJézusKrisztusban.

Nagyon szép magácska.

Ismerjük egymást, kérdezem, én nem tudok rendesen szlovákul, én csak az Apostolit és a Niceait, szlovákul nekem csak ez a kettő.

Persze, hogy nem tud magácska.

Magácska a kántor lánya.

Megengedné, és mutatom, hol a baj, előveszek egy zsebkendőt, óvatosan letörölgetem róla a rúzs, fültőről, fülbevalóról, és kabátról, gallerről, a parókáról nem, esetleg elmázolnám.

Félek, esetleg elmázolnám, mondom, és az ujjbegyemmel oda érek, ahol a legnagyobb a baj, a fejbúb és a fültő közötti részhez. Végigsimogatom. Hát itt teljesen.

Nagyon szép magácska.

Leveszi a parókáját, kettőbe hajtja, és az énekeskönyvemre teszi, mit mondjak, teljesen beborítja. Csinálja, amit kell, csak gyorsan. Mert féltizenkettő, sutogja magyarul, és utána szlovákul is, ugyanezt, a számokat én is mind a négy nyelven tudom.

És tovább énekel, kopaszon, két egész szakaszt.

Utána a letisztított parókát zsebre vágja, tegye szépen vissza, mondom, tegye a fejére, még mutatom is, hová. Szívesen segítek.

De nem. A paróka kilóg a zsebéből, legalább a fele az új kabátomra omlik, ezek az ordináre vörös hajtincsek az én vadonatúj kabátomra. Nem egymáshoz öltöztünk.

Tegye vissza, a fejére mutogatok, oda, tegye fel, ha nem vigyáz, még el is veszítheti.

A parókát az énekeskönyvvel, mindenestől, a retikülbe gyúrja.

Fűzőld retikül.

Miafenét csináltam, mit rontottam el, jelzek is a könyökömmel, picit meglököm, miabaj, a parókával van valami baj, vagy velem valami.

De semmi. Magácskával semmi baj.

Paróka nélkül jobban megy az ének, a hangok könnyebben kiszabadulnak a fejből.

A következő héten már kopaszon érkezik, ugye, magácska a kántor lánya, szorosán ül mellém, látszik, hogy a feje közepében, hogy ő meg én.

Nekem nincs ellenemre, végül is nem szépségversenyen vagyunk, ülhet mellem, ha akar, tőlem lehet kopasz és lila, akármilyen, és ezzel lezártnak is tekintem az ügyet.

Ha nem fázik a feje. Ha nem zavarja, hogy ez az erősvörös rúzs a neonfehér arcán.

A feje hétről hétre fényesedik. Egyforma magasak vagyunk, az én fejem és az övé teljesen egymás szuszogásában, ha nem vigyázok, a fülünk összeér.

Vilángolás, nyolcadik héten a vilángolás jut eszembe. Nem maga a szó. Hanem a jelentése, olyasmire gondolok, hogy változik a világ, és én a változás belsejét érinthetem.

Ki tudja, még visszaköltözöm a fürdőkádba. Egyszervalamikor. És megint igazi világosságot rendezek, kékszöld, piros diszkófényekkel.

kisérletek, az első, a szerelemé

(próba)

Ma egyszerű vasárnap van, a Miatyánknál tartunk, a legvégénél, ott, hogy kivagyamennyekben, hadarom, kivagyamennyekben, előttem Tatálnostrucare ești ești ești, távolabb az im Himmelelel, im Himmelelel, ódrágakavalkád, mellettem a szoprán néni, Otce násnásnásnás, ma ő is hangos, én az oltár Kiszjzusát nézem, túl kövér.

Kivagyamennyekben, a számat becsukom, kinyitom, beki, úgy, mint a pap, mozgásban összhangban vagyunk, a száját szoros körre nyitja, én is.

És mondanám, szenteltessékmegateneved, mert körülöttem már Sfințescăse Sfințescăsenumele Sfințescăsesfınțescăse és Posvăt' sa meno Tvoje, és mindenkinek megy, mint a karikacsapás.

De mást mondok hirtelen.

Bocsássmeg, bocsássmeg, bocsássmegbocsássmegbocsássmegbocsássmeg, ezt mondom.

Semmi nem történik.

Mi történne, egyetlen ember ül mellettem, az is bolond.

Ugyanolyan marad az együttlétünk, az ajtót nézzük és a papot, az ajtóban nyújtjuk a kezünket, a pap köszön, mi fogadjuk, és a templom előtt gyorsan fel-szívódunk.

Nem vagyunk beszélgetősek.

A villamosmegállóban is csak a szokásos vasárnapi játék, az utcát nézem, autók, buszok, villamosok, autók, autók, az autók és buszok melletti rést, ezt is nézem, rések, levegő, szél, ilyesmik. Nem sietek, elmegy a hetes, a kilences, a tizenkettes, egyikre sem ülök fel.

Ez itt a hetes, a kilences és a tizenkettes megállója.

Utána is elég sokat ülök, fél órát is, mígnem ritkul a forgalom. Mert ebédidő.

(panaszok és bánkódások, első)

Következő vasárnap szünetet tartok. Két héttel később, vasárnap. Az első éneknél tör rám, ott, hogy világosságavilágosságtól, ez énekben is megvan nálunk, világosságavilágosságtól, éneklek, és folytatnám. A nyelvem másra áll.

Bocsássmegbocsássmegbocsássmeg, ordítom, a szoprán néni egészen rám fordul, de mit bocsásson meg, drága, kérdezi, feltétlenül mondjam meg, hogy mitbocsásson meg, felháborodom, ez miért tartozna rá, kérdezem, és miért beszélnek én neki ezekről az intim dolgokról, éppen neki. Tessék mondani, miért beszéljek én önnek ezekről a dolgokról, hát tartozom én valami beszámolóval, hát ismerjük mi valamennyire is egymást, de nemnem, félreértettem, neki mondjam meg.

Neki, és felfele mutat. Feltétlenül.

Magácska olyan szép. Mondja csak el rendesen.

Én rendesen felhúszom magam, és még hangosabban ordítok.

Hogy bocsásd meg nekem, bocsásdmeg, hogy gyűlölöm.

Pedig szeretni kellene.

A Kövérkiszjézus vicсорít, a szoprán néni sír, én hirtelen békességes és bőbeszédűbb leszek.

Bocsásd meg nekem hogy gyűlölöm pedig szeretni kellene a testét a szagát a bőrét a testét és ami kijön belőle azt is szeretni de én én csak utálok csak utálok.

Ámen.

A villamosmegállóban felülök a négyesre, vizesen érek haza.

(panaszok és bánkódások, második)

Templom előtt fürdőhab nélkül fürdőszobázom, narancsbőr, comb, has, mindenem lötyög, pedig fiatal vagyok. A testrészek leváltak rólam, tizenöt éves koromra minden, további alakulásukat nem is követtem.

Ma veszem először számba, amim van. Mindent. Mell, fenék, comb, comb közötti alagút, a comb, nem hosszú, nem rövid, közöttte szegényes ágyékszőr, tüzetesen megnézem. Fény, parfüm és vajszerű fürdőlepedő, a kellékekre figyelek, és munkához látok. Az ágyékomon rövidítem a szőrt, ezzel kezdem, kicsit játszom, kívül rövidebbre, középen hosszabbra hagyom, átlagban fél centisre. Bikinivonalat borotvállok, életemben legeslegelőször. Leborotválom a hónaljszőrt is, a vádliról is minden nemodavalót.

Nem jártam úszni strandra miniben harisnyában nem jártam sehová a testemet elbújtattam falak mögé menekítettem lötyögős pulóverekbe. Nem vittem sehová.

Most kopasztott madárka vagyok.

A prédikáció hangos, én messze szálllok, nem énekelek, nem mondom az imádságokat. Felállok, leülök, felállok, leülök, a szoprán néni bezzeg ma mindent nagyon, tartja a ritmust, nekem csorog a könnyem, apám orgonál, mindent belead, magas hangokat énekel ki, a sorok végén gurgulázik, nagyon jó kántor a magácska apja, bizony az, mondom, a Miatyánknál tartunk.

Bocsásd meg a vétkeinket, mondjuk, bocsásdmeg, de én nem bírom, nekem ma sok más van.

Beleordítok, a Miatyánkba, mert ez megint az én időm, a Drágajóisten megint csak engem figyel. Megértem, hogy mindent beteljesít, bármit mondok és kérek, meglesz, mondja, én tudtam, én már reggel éreztem, mondom.

Bocsásd meg nekem, hogy gyűlölöm, hogy soha nem szerettem, hogy csak az első héten, az első hónapban, csak kicsit, és kész. És készkészkészkész.

Bocsásd meg nekem, hogy utáloomutálom, a hangját és ahogy megfordul és rám néz.

És néz tovább és a telefonhangját is azt is nagyon az utolsó szótagjait az elsőket amikor hazajön és leveti a cipőjét és pihen eszik azt is.

Leginkább amikor rám fekszik azt amikor.

Ámen.

Hazamegyek és bezárkózom a fürdőszobába, valaki hív, de nem veszem fel, a férjem dörömböl, megnepróbáld, üvöltöm, és nem is próbálja. Teletöltöm a kádat.

Hosszú idő kellett ehhez a világhoz. Pedig semmi új.

Mindig tudtam, négyéves koromtól, tíz éven át, nem ilyen tisztán, és nem mondatokban.

De a napnál világosabb volt.

Hogy nekem minden lehetséges, amit csak elgondolok, kívánok és szeretnék, minden. A templom a kulcs, hogy a Drágajóisten színe előtt. Ott minden meglesz.

Mondhatom csendben vagy suttogva, még úgy is jó, ha csak magamban.

De én ordítok, a lelkem a hangszálaimba ér és belekeveredik, és szétfröccsen a levegőben. Látja Isten, hogy sötétben üldögélek, és kivilágosítja csak nekem az egész világot. Mert nekem is látnom kell, végre.

A legfontosabbat most értettem meg, a hiányzó láncszemet, kicsi gyöngyszemecske.

Ez az egyetlenegyetlenegy dolog hiányzott, ez a bocsánatkérés. Ezen múlt minden.

Várom a keddet, hogy anyának mindent elmagyarázzak. Kérdezni fogja, honnan tudod, és én elmondom, óén régóta.

Csak hiányzott az utolsó láncszem.

De végre kibomlott a szívemben, húsban és izomban szétáradt, még a sok kövérségbe is behatolt. És az agyba.

Régóta éreztem.

Énmár négyéveskoromtól, és sokáig, legalább tíz éven megtörtént, amikor csak akartam. Hogy gondoltam valami szépet, és egy, kettő, három, azonnal bekövetkezett, kívántam valamit, és meglett, akartam, kértem, és nem hiába.

Azonnal beteljesedett. Mert kértem a bocsánatot, és a Drágajóisten megbocsátott, abban a szent pillanatban, és azt mondta nekem, Melinda, neked nincs mit megbocsátanom, te kicsisztacsirke, aki vagy.

A templom küszöbét még át se léptem, ő már kimondta. Melinda, szeretlek, szeretlek, szeretlek. Eredj el békességgel.

Akkor mi változott, kérdezi anya. Ha minden ilyen egyszerű volt nekem, mégis mi történt. Amitől a könnyű ilyen nehéz lett. Mert nem úgy tűnik, hogy olyan jól menne nekem.

Alig várom, hogy elmondjam.

Megbogosodtam, ez változott, a gyűlölettől összecsomósodtam, mint a majonéz, mindent rossz ritmusban kavartam.

Demiért gyűlöltem, demiért, és én azt mondom, amit gondolok.

Esetleg helytelen imádságnak nevezni, mert hétköznapi mondatok ezek. Hétköznapokra vonatkoznak. Azt szeretném, hogy hétköznapokon is fontos dolgokkal legyenem tele, hogy mindennap történjen valami életbe vágó velem is.

Én ordítok és Isten meghallgat, így írnám le röviden.

Lehetne halkan is, vagy átlagosan, de nem megy.

A gyomromból indul az ordítás, és perzseli a tisztátalanságot.

Nagyhangú lettem.

Bocsásd meg, hogy gyűlöltem, hogy éppen apámat.

És az evangélikus férjemet.

Ámen.

Nem szállnak ma versek, semmilyen vers, szájformálás sincs, a Drágajóisten mindent lestoppol, Melinda, ma egyetlenegy célunk van, ma a szerelmet rendezzük le, két hete csak elkezdjük. Most beteljesítjük. A szerelmet intézzük el, motyogom utána, nemnem, mondja, ez kicsinálást jelent, ne motyogj helytelen dolgokat.

A szerelmet nem kicsináljuk.

Hanem felvirágoztatjuk.

Ma jóverseket sem engedek ki a számon. És elveszem a hallásodat, látásodat, még az éber bőrödöt is. Ha szép szóval nem megy.

Azt akarom, hogy végre egyenesbe kerülj. Hogy egy másik teremtmény beléd hatoljon, és te visítsvisítsvisítsvisíts. Mint egy malac.

Utána zuhanyozzál vagy fürödj.

És imádkozzál is, köszönöm Óistenem hogy ezt az égit hogy ezt a csodát végre én is mint más.

A liturgiában ott tartunk, hogy vigyünk mindent Isten elé, főleg, ami terheli a lelkünket. A pap jó hangosan mondja, és mi visszük is, mármint viszi aki viszi, szerintem kevesen.

Én felkészülésre használom az időt, mindjárt itt a második ének, magas hangokat kell kiénekelni és hosszú ideig tartani.

Az első hangjegynél szeretnék belépni, minden porcikányi időre szükségem lesz.

(helyreállítások, első a szerelemé, másodikének elsőszakasz)

Folytatom. Szétszakadt lány voltam és összekanalaztál, a Kövérkisjézus elé vittél és még őt is megszerettem. Pedig undorodtam a kövér gyermekektől és férfiktól.

(helyreállítások, első a szerelemé, másodikének másodikszakasz)

Ha két hete nem hívsz ki engem, az oltár elé, a Kövérkisjézushoz, ha nem csöppenti rám a könnyét, ha nem küldöd utánam a szoprán nénit is, hogy a fejével előttem világítson, én sohasoha.

(helyreállítások, első a szerelemé, másodikének harmadikszakasz)

Remegtünk ketten, a szoprán nénival. Mint két angyal.

Túlközel jöttél, és megperzselődtünk, mint a disznó nagyapámnál. Mint az

angyalok. Azok éppencsak a menny alatt, éppencsak a föld felett, hozzájuk érsz és hajukszőrük elolvad. Mi is úgy.

De nem félted. Pedig kettéhasítottál. A nyakamnál kezdted, és gyomorlábujj, lélek, minden sorra került. A padló réseibe folytattál bele, és kérdezted, még mindig gyűlölsz, nemnem mondtam, de biztos kérdezted, biztos mondtam, a Kövérkiszjézusra néztem, és láttad, hogy dehogynem.

Mert arra gondoltam hogy a köldökéből is zsír csordogál, a kicsi vesszőjéből is zsír, gyűlölöm a zsíros férfiakat.

Még nem jó, mondtad, kezdjük előlről, gyűlölöd-e apádat nem gyűlölöm, gyűlölöd-e a férjedet, nem gyűlölöm, vagy valakit valakit ezen a nagyvilágon, nemnem, mondtam.

Jó.

(helyreállítások, első, a szerelemé, másodikének utolsószakasz)

Saját magadat és a nemiszervedet, a combdöközepét, azt gyűlölöd-e, ezekkel hogy állsz.

Nem állok jól.

És a szoprán néni erősebben világított, mígnem átvilágított teljesen, leginkább a testem közepét, ezek a legszebb porcikáid, mondta, én átvilágítom és te komótosan nézzed, van időnk, honnan veszi ezt, kérdeztem, hogy ott a legszebb, ezt honnan, saját tapasztalatból, onnan. Képzeld, negyven évig volt boldog, onnan.

Az égvilágon mindenki ott a legszebb. Jaj én nem, mondtam, elengedte a füle mellett, pedig jól hallotta, a hallástól mozgott a füle.

Vajon minden nő, kérdeztem, igen, mondta, úgy értem, minden nő ott a legszebb, igen, mondta, de még ő is, úgy értem még most is.

Mert állt bennem össze a kép. Mert akárhogyis, többmintnyolcvan.

Világosan elmondta. Hogy ott. De nézzem a fejét, úgy rendesen, villanykörtés és sütőtökös, ezt a fejet nem nehéz lekörözni, kuncogott hozzá, együtt kuncogtunk, különböztessen meg a nappalt és az éjszakát, bátran. És az éjszaka kivilágosodik.

Meglátja magácska.

Negyven évig tartott. Mi tartott negyven évig, a gyönyör, és tartotta a testet is, a test a nyakat, és a szájából üveghangok szálltak fel minden éjszaka, a teste szikrázott, kör alakúvá vált és ellipszissé. Hajnalban a test szélére érkezett.

És néha testet cseréltek, ki csókol kit, kérdezték egymástól.

Édesistenem, mondtam neki.

Negyven évig csak hazahaza, mindenhol, munkából, villamosról és üzletből, esőkabát, túsarkú, vanília kiskabát, zsorzsett ruha, rókaprémes bunda, mikormilyen mini, trapéz nadrág, vörös táská, levéltáska, pakolás, átlapolós, sok bizsuval, és vörös túsarkú, zöld, fekete, mikorhogy, hazahaza, de hol volt a munkája, kérdeztem, a zeneiskolában volt, ő volt a város zongoratanárnője.

Az első emeleten.

Ültünk a második padban a szoprán nénivel. Szorosan összecontolódunk, és megszagoltuk egymást, egyáltalán nem hasonlítottunk, ő öregszagú volt, én lancometrezoros. Körülöttünk hangosan énekeltek, legtöbben románul.

Milyen öregnek lenni, kérdeztem, olyasmi, mint fiatalnak. Ha volt az ember fiatal.

A karját szagoljam, a bal alkarját, itt a legrosszabb, hát tényleg rossz, mondtam, édeskés öregszag.

Erről beszél, pont erről, mondta, az öregszag kipárolog belőle, és visszaszippantja. Hogy kipárologtassa megint, ki, be, ki, be, kibekibe. De ez nem légzés, ez párologtatás.

Nem inkább fordítva, kérdeztem, úgy, hogy be, ki, bekibeki.

Nemnem, a világban már nincs beszippantanivaló. Kiengedni a régi gyönyörűségeket, és gyorsan vissza. És ki és vissza, kibekibe, ez az öregség. Ha már kérdeztem.

Egy éjszakát kiengedni, és legalább a felét vissza. Amennyit sikerül. És továbbtovább, és így forгатni a szépséges régi életet.

Melyik éjszaka és melyik férfi és melyik behatolás. És melyik szoba. Milyen nehéz választani. Bőr, hónalj, köldök, minden összefolyik.

A csodák egyformák.

Édesistenem, ebbe akarsz engem bevezetni, kérdeztem, mert hirtelen eszembe jutott, honnan indultunk.

Magácskát is ebbe akarja, mondta.

Ezek történetek múlt héten és ezeket imádkoztam.

Én küldtem neked a szoprán nénit. Nagy kurva volt.

Így akarod lerendezni a szerelmet, kérdezem.

Pont így akarom.

Nahát, mondom. Mostantól Drágajóistenemnek szólítlak, ha szereted.

Szeretem, válaszolja.

Ámen.

(megcsalásvagynem, felvezetés)

Sima Apostolit mondunk, Elsőhiszekegyet, és mindenki a saját nyelvén ordítja, kivéve a szoprán nénit, ő két hete csak magyarul, hiszek Jézuskrisztusban, kifogantott Szentlélektől, kiszületett Szűzmáriától. Engem helyettesít.

Mert én hétről hétre a magamét mondom, bemondom a közösbe, és kapom a választ.

És a bocsánatot. A hangom alig száll ki és fel, érkezik a finomolajas áldás.

Hogy a tiszta szívűeknek minden megbocsáttatik.

(megcsalásvagynem, egy)

Bocsásd meg nekem.

A hangja belém hatolt és visszhangzott bennem. Keresztülkasul, sokáig, végül megállapodott, gyomorköztájt. De tovább, onnan is, a melleim közé, és a kettő között vándorolt.

Gyomor, mell, gyomormell.

És harmadnap bummm, újból szerteszétáradt, az ujjbegyekig kitöltött.

Azóta semmi változás, ha levetném a bőrömet, mindenki csak őt látná, egyedül feküdne a kanapén.

Mert cserépedény vagyok, és őt tartogatom. A szép fehér teste mindig bennem, felvette a formámat, minden vonalat, hajlatot, szépeket és elnagyoltakat.

Kikönyörögtem. Finoman ringatom, pisilni is ritkán, fürdeni alig.

Bárcsak mindene, a nyelve, a köldöke, a hónalja.

Te beleestél, kérdezte a férjem, legelső nap gyanút fogott, pedig hívó ember, evangélikus, te ugye beleestél, kérdezte, te tiszta hülye vagy, mondtam.

Bocsáss meg, Drágajóistenem, megbocsátaszvagnem, hogytudjam.

Perszehogymeg.

Ámen.

(megcsalásvagnem, kettő)

Bocsáss meg.

Mindig nyolckor hív, hétfőn, szerdán és csütörtökön. Öt hete.

Eddig tizenöt beszélgetés.

Kérdéseket teszünk fel egymásnak és válaszolunk, ezzel telik az idő jórésze. Sokat nevetgélünk.

Ha nincs kedvünk beszélgetni, csak lélegzünk és hallgatjuk egymást, a telefon ilyenkor bepárásodik.

Szeretném-e magamba engedni, kérdezi, és én válaszolok, nagyon.

Mi van rajtam, kérdezi. De milyen részletesen mondjam, nagyon részletesen.

Méregzöld harisnyabugyi, fekete ruha, fekete bugyi és fekete melltartó, milyen melltartó, mondtam már, hogy fekete, de az anyagot kérdezi, pamut melltartó, kényelmes, a szélén egycentis csipkepánttal, a csipke is fekete, kérdezi.

Aziszfekete.

Mostmost szeretném, kérdezi, mit szeretnék, kérdezem, nem felejtettem el, de még egyszer akarom hallani a szót.

Hogy belém hatoljon, azt szeretném-e, azt nagyon szeretném, válaszolom.

Mindent közösen döntünk el. Hogy ki csókol először és hol. Pontosan fogalmazunk. Melyikünk fekszik belül, és hol érintjük egymást. Hányszor. Gyorsan vagy lassan. Az én lábam lehet-e az övé. Tudnia kell, ha nyomja a mellemet, nem nyomod, mondom, ereszkedj rám. Halljuk, amikor jó, és amikor kevésbé. Hangból és illatból állunk.

Finom hangból és illatból állsz, gyakran mondom neki.

(szünet)

Szóval magácska szerelmes.

A legrosszabbkor szól hozzám.

Megszerettem a szoprán nénit, de ez most más, most imádságban vagyok, beszámolóféleségben.

A Drágajóistennek mindenről beszámolok, mert belevetette magát az én helyrefozóságomba, a szívemre helyezi a legeslegfontosabb dolgokat, és megvonja tőlem a helytelent.

Már öt hónapja. Ha bizonytalan vagyok, megkérdem, Drágajóistenem, megbocsátsz nekem, és ő mindig.

Mert te is megbocsátottál, Melinda. Azért.

Most nem tudok válaszolni, most imádságban vagyok, mondom a szoprán néninek.

(folytatom)

Bocsáss meg, megbocsátsz, vagynem. Hogy tudjam.

Megbocsátok.

Akkor ámen.

(megcsalásvagynem, három)

Szédületes.

Ámen.

Ez túl rövid, mondja, ebből nem értem, mit kell megbocsátani. Hogy egyáltalán kell-e valamit. Vagy egyáltalán nem is kell.

Jó, mondom. Hogy a bal hónaljából a jobba költözöm.

És a szánkából kört formálunk, egymásra tapasztjuk, és áramoltatjuk a levegőt, belőlem belé, belőle belém, hogy már nem is ő és én.

A lélek, mondja, hónalj, hascomblélek, mondom.

Szédületes.

Jó, nincs mit megbocsátani.

Ámen.

kísérletek, a második, a szavaké vagy a szövegé

Meghalt a szoprán néni. A gyönyörnek és sokbeszédnek vége.

A temetőben apám ellenségeskedik, te mit keresel itt, te tisztára megkettyentél. Nem szoktál temetésekre járni.

Nem erre számítottam, azt hittem, örülni fog. Mert mindig egyedül énekel, a pap hallgat, a hívek pláne, és apám szólózik a gödör mellett. A temetés a hívek-ből kiszippantja a maradék kicsi jóérzést is, százéve erre panaszkodik apám.

Hogy bojkottálják a temetéseket, az ajkukat összeszorítják, hogy legyen világos, ők eddig sem és soha. És apám egyedül, *én Istenem, én bűnös ember, Itt állok szent színed előtt*, és amikor a *bűneim árja mintatengernél* tart, a hangszálai kipurcannak.

Azonnal mellette termék és átveszem a szót, *Hullámaival elfödött, én Istenem, én Istenem, Könyörülj árva lelkemen*, hangosabban fújom apámnál.

Tartom magam a megbocsátáshoz.

Tavaly októberben becsúszott egy sírgödörbe, az egyik lába még fent, a feje a gödörben, apám pikpak megcsinálta a spárgát, a koporsó is szempillantás alatt behasadt, pont a halott fejénél.

Apám és a halott összefejeltek, apámat két hétre betegszabadságra küldték. Jól jött neki.

Nem szeretném, hogy megint kicsinálja magát, a sértegetéseit elengedem a fülem mellett.

(kísérletek, a második, a szavaké vagy szövegé, kiváltképpen az Elioté)

Hiányzik a szoprán néni.

Egyedül maradtam itt, a második sor bal oldalán, apám felülről játszik és bömböl, a szoprán néni két kilométerre, a föld alatt. Vörösés kiskosztümben bomladozik és világit.

Rossz emlékekkel maradtam. A papunk türelmetlenkedett, a temetési vállalkozó összevissza cirkuszt.

Hogy ilyent nem szokás, hogy a koporsóban vörös, ő elhiszi, hogy szlovák-hottentotta, akármi, de attól még van jó érzés a világon, nemdebár. A szlovákok is európeerek, nemdebár. Mi a fene van itt, mindenki megbolondult.

Senkit nem hatott meg, a rokonok mutatták a végrendeletet, vörös kiskosztüm és fűzöld retikül, ezenkívül égszínkék túsarkú és az evangélikus énekeskönyv a feneke alatt.

Szóval nem üvöltözik mellettem a szoprán néni, nincs verimverim vagy Posvät' sa meno Tvoje, prid k nám král'ostvo Tvoje, a németek és románok is elég messze ülnek.

Mit mondjak, már nem az a szépen zengedező gyülekezet a belvárosi körforgalomból.

Hiába jönnek-mennek az imádságok, Első és Másodikhiszekegy, Miatyánk, nem karcol a szívembe egy árva szótag sem, pontvessző vagy egy különleges hangsúly, bármi érdekesség.

Megkukultam, hallgatok és énekelek, mint mások.

Úgy látszik, lőttek a saját imáknak.

Észre is vették a változást. Múlt héten. Amikor a családi ebéd volt.

Valahogy normálisabb vagyok, összeszedettebb.

Szóamiszó, kicsíptem magam, végül is anya hatvanéves. Túsarkú és bordó sál, szinteszép vagy, tyúha, mármár fámmfátál.

Apám hallgatott, én a szeretőmről ábrándoztam.

Miért nem jött a férjed, kérdezték mind, de elengedtem a fülem mellett, a szoprán nénitől tanultam.

Elhatároztam, semmilyen vitába nem bonyolodom. Hogyhogy normálisabb vagyok, ezt az egyet kérdeztem a végén. Mert mégiscsak nyolc éven át első tanuló voltam.

És a mai napig hithű evangélikus.

Akkor ezt mondta Isten, legyen világosság, és lett. És látta Isten, hogy a világosság jó.

Örülök ennek a világosságos igének, végre valami érdekes.

De vajon melyik volt előbb, kérdezi a pap, saját magától, a világosság volt előbb vagy a szó, nagy rétor a mi papunk, fél óráig fossa a szót, a világosság, az volt előbb, mondja, mert csak olyasmiket kérdez, amire válaszolni tud, a sok vénasszony sápiózik, mindenki más bambul. Mi volna velünk a magyarnémet-rományszlovák nélkül.

Belehalnék az unalomba.

A levegőbe jázmin érkezik. Finom ibolya, és padról padra száll.

Itt hamarosan történik valami, és kirázza a húsból az egykedvűséget. Érzem már a szagát, a mozgolódás a könyökömben.

Ki tudja, mi minden változik, megnagyobbodhat a lelkem vagy kifényesedhet. Még a végén kettős szárnyakat kapunk. Nagy dolgot érzek, szűkölködésem végét.

Mondja Isten, legyen világosság, legyenvilágosság, a pap most megnyom minden betűt, leginkább a mássalhangzókat, legyen, villágosság, Istennnnnnnnnnnnnnnn. Ő a világosság.

És elkezdődik. A szó vilángol.

Ablaktól ablakig szikrázik, és a világ összes fényessége a templomba érkezik.

Besűrűsödik világosság és szó, és mindkettő a két fülnyílásom felé tart, egyenest a fülpihébe.

Minden szó külön ég. Szabálytalan gyönyörűségek. Őlükbe fogadnak.

És visszaforgatódom a világba.

A levegő ég és nem ég el, a sok szellemet a testemhez tapasztja.

Lángol lángol.

Istenem, mennyire hiányzott már valami ilyesmi.

Olyan vagy, mint egy fordított sárkány. Mert te nem belülről kifelé, és te nem lángot, te valami egészen mást.

Drágajóistenem, én vajon mit, én mit szórok és honnan, a hasam átforrósodott, a gyülekezet négy nyelven zengedez, és a Kővérkiszjézus minden sor végén a bal szemével kacsint.

Te verseket fogsz, csak szórod szertesztét.

És megváltoztatom, mondom. Sorokat változtatok meg, kitépem belőlük a véglegességeket.

Mire gondolsz, kérdezi. Amikor azt mondod, megváltoztatom. Mondjad részletesebben.

Egyszerű szövegekre, szavakra. Hogy másképp mondanék szavakat és szövegeket. Hogy megízleljem a csodát.

De milyen csodát, a megváltoztatását, mondom, erre gondolok.

Tedrágadrága. Tisztázzuk. Hogy szöveg vagy szó.

Hát nem ugyanaz, kérdezem, egyfenét, mondja, és rögtön elővesz a bizonytalanságom. Azért elmondom, amit tudok, a szó rövid, és a szöveg kicsit hosszabb. Ez a különbség.

Egyfenét ez. A szó lélegzik.

És a szöveg mint a kimúlt szerelem. Vajaskenyér.

A szövegbe beleáll a hullamerevség. Mint a szoprán nénibe. És onnantól kész, senki emberfia nem mozdítja meg, próbálnád csak levenni a túsarkúját, próbálnád kitépni a fűzőld retiküljét. Baszhatod.

Így tudná nekem legjobban elmagyarázni.

Tyúha, mondom.

Naugye. Nézzem meg ezt a mai igét is, ezt a világosságosat. Elő kellett venni, drágadrága, elővenni és jóhangosan zengedezni, hogy megint érjen valamit. Még ez az ordinaré papunk, még ő is meglevegőzteti.

Na nem a szívem csücske a pap, alig készül és beszédhibás. De amiazövészé, minden vasárnap megszólal.

Felcipeli, kinyitja, és kész.
Egyből nem romlott vajaskenyér.

Drágajóistenem, akkor hogy legyen.

Döntsem el, mit akarok. Ha nem tetszik a verses javaslata, válasszak valami mást.

De milyen versekről lenne szó, kérdezem.

Szép versekről. Szórnám a szép verseket, ibolyásakat, jácintosakat. Csak szépeket, na.

Meglevegőztetném a kicsi testüket. És feltámadnának.

Szóval szép verseket, kérdezem, aha, mondja, azok milyenek, kérdezem, aha, mondja.

Mert a templom másik felében teszvesz, a férfiak padsoránál.

Bekapcsolódom az imádságba, a neuvvod' nás v pokusenie; ale zbav nás od zlého!, ordítom, kifújom a sok feszültséget.

Miért szlovákul.

Csak megszoktam, mióta én és a szoprán néni, aha, mondja, Drágajóistenem, én ezzel vajon valami rosszat, kérdezem.

Ónem, ez jópofa dolog.

Jó, döntöttem. Maradok a verseknél.

Akkor vázoljam az elképzelésemet, hangosan, egész mondatokban.

A sok verset szétpuffogtatom, és attól feltámadnak. Előbb eredetiben, utána megváltoztatva.

De milyen verset mondasz másként, hát eddig is nem mindent másképp mondtál, nem kifordítottál minden kurvaszót. Megbolondít a szövegmaniád.

Én Eliotot, de miért Eliotot, mert szeretem, de miafenét változtatsz meg rajta, majd bemondom, soronként, mondom az eredetit és a megváltoztatott formát, és minden más szükséges adatot is, címmel, sorszámmal. És a szótágszámot is.

Ezeket nem kell, kezd el, mondja. A verset.

Kezdem, mondom, gyorsan fog menni, mert kívülről tudok minden szakaszt, minden sort, bolondulok ezekért a sorokért, akkor miafenéért változtatok rajta, ha pontezekért bolondulok, én sem értem, a gyönyörűség nálam fájdalomba ér.

Kezdd el, kezd el végre, jókezdem, mondom, micsoda, még *Mi Urunk születése idején, karácsonytájt sincs béke a földön, jóakarát az emberek között?*

Mégegyszer, mondja, jó, mondom.

Kezdem, mondom, micsoda, még a *Mi Urunk születése idején, karácsonytájt sincs béke a földön, jóakarát az emberek között?*, gyorsabban, nem jó a ritmus, jó, mondom, micsodamég *MiUrunkszületéseidején karácsonytájtájsincsbékeaföldön jóakaratazemberekközött.*

Most a levegőztetést, mondja.

Azt nem tudom, hogy kell.

Hogy miért csinállok ekkora kázust, ezt mondjam el. Nincs béke a földön, és nincs jóakarát az emberek között, más is látja. De nincs és kész.

De a Miurunk születése idején, mondom, na ne kezdjem előlről, hát nem pont karácsonykor léptem le otthonról, nem pont a Miurunk születése napján.

Apád nem ilyen prelúdiumokat szokott, apád mindent szépen bevezetett, a zene mint egy jó fogalmazás, annál is pontosabb, de apám, mondom, semmi apám, egyházi fizetésért hol lehet kántort kapni, ilyen szintű orogonistát. Szállj le apádról.

A karácsonyfát nem díszítetted fel, a családi békére tojtál, egy csokolompuszi, valamikicsi integetés anyádnak, semmi.

Pedig ontottam a jeleket, a szeleburdi fejed közepébe, odabele, a karácsonyi ajándékot is megkaptad, fekete csipkés melltartót és kurvás tangát, pedig egyik sem rád való holmi, az ilyesmit nem szőrös vádlival, nem hurkás fenékkal.

Anyád is félt, mi ez az új mánia, hogy olyan fekete melltartót, olyan csipkés tangát, azt hozzon neked az angyal.

Nálunk a Jézuska, mondom, nane, mondja, akkor angyalka, kérdezem, az sem. Pudingos.

A hülye angyalkátok a kövér seggetekhez tapad.

A valamirevaló dolgok bezzeg átfutnak rajtatok, fejen be, seggen ki. Felnéztek és integet a jézuska, fent mint lent, hepi kopipészt.

Még a végén együtt pudingozunk.

Jó, legyen angyal, mondom.

De anyád okos nő. Heti kétszer hajmosás, reggel és este pattanás elleni krém. És napi két zuhanyozás, kettő, Melinda, kettő, és amikor menstruálsz, több is.

Akkor kapsz tangát. Elhanyagolt és slampos vagy. Pedig huszonegy éves.

Minden barátnőd virul. Ápolt, szép és illatos. Nincs is barátnőd.

Igaza volt anyádnak. A pénzt becsúszttam a táskájába, jó, legyen kurvás tangád, legyen csipkés szetted. Csak maradj otthon.

Nahát, mondta anyád, a boltok még nyitva voltak, elrohant és megvásárolta.

De két napja már nem ott járt az eszed.

Úgyhogy, mindent bevettem, a házból akadálypályát varázsoltam, hókuszpókusz, legyen áramszünet, karácsonyi özönvíz, romlott tej, baszódjon el a tévé, a kályhacső füstölögjön és apád fosson, mint a vízesés. És román kántálók jöjjenek, bokorban.

És legeslegvégén elbuktattalak a ház előtt.

Drágajóistenem, te voltál.

És kiterültél, mint egy döglött csirke.

A szoknyád alatt a csipkés tanga, abban szöktél, a csipke a kövér seggedbe csípődött, apád kinézett az ablakon, mert nem volt semmi levegője, levegőtlevegőt, ordította, tiszta levegőt.

De téged nem látott. Szemüveg nélkül szellőztette magát.

Máskor egy kicsiszar baki és rögtön meggondoljátok magatokat, egy sovány fekete macska. És voltnincs tervezés.

Nem tudtam, hogy te voltál. Na mégis ki.

Lépjünk, mondja, jókezdem, mondom.

Úgy hiszem, nékem már nem énekelnek.

Lépjünk, mondja, jókezdem, Ó Ó Ó Ó *Shakespeare a sláger – oly kikent-kifent /*

Oly intelligens / „És mit tegyek most? Mit tegyek? / Így rohanok ki, így megyek végig az utcán, / Kibontott hajjal. És holnap mit tegyünk? / És mindig mit tegyünk?”

Lépjünk, mondja, levegőztetés.

Vegyem egybe ezt a kettőt, az éneklőset a kibontott hajjassal.

Nem értem, mondom, hát gyúrjam egybe és értelmezzem, például mondjam, hogy végem van, nekem már nem énekelnek, pedig kibontottam a hajam. És így megyek az utcán.

Aha, én változtatást mondok, ő levegőztetést.

És mást is lehet, többet, a szöveget engedjem a testbe, szívjam be és hirtelen mindenestől mozduljak.

A betűt a testbe és a testet a világba. Mert odatartozik. Napuff, mondom.

Szóval ne csak olvassam és mondjam, mint a papagáj, csináljam is meg, napuff, mondom.

Lehetne valami példát, ópersze, ha azt olvasom, kibontott hajjal, bontsam is ki. És induljak a sok göndör hajtincessel.

És ha ott tartok az olvasásban, hogy rohanokrohanok, rohanjak. Például kibontott hajjal. Vagy anélkül. A szoprán néninek kopaszon is milyen jól ment.

De hová induljak, a város szélére, a versek ott várják az embert.

És énekeljek. Menjek végig az utcán, és énekeljem, hogy nékem már nem énekelnek. Pedig Ó Ó Ó *Shakespeare a sláger*, és mennyire kedvemrevaló volna.

De ez a Prufrock, mondom, ez nem az Átokföldje, aha, mondja, de különböző verseket érinthetek össze, sorokat sorokkal és sort tartalommal is. Ízlés szerint.

Az égvilágon mindent lehet.

Húha, mondom, hát a szerelemmel is nem pont ezt csináltuk, mondja.

És milyen szépen haladtunk vele.

Neki a Prufrockból leginkább ez, hogy nem így képzeltem el, egyáltalán nem így képzeltem el.

Nekem mi, én is mondjam el. Közel kerültünk egymáshoz, mindent elmondhatok.

Ó, én biztos elképzelések nélkül. Ha valamit mondani akartam, elfogyott, mire a nyelvemhez ért.

Szó és elképzelés csak távolodott, és én tátogtam, slusszpassz, nem jött semmi szó. És az elképzelés is odalett.

Így tudnám összefoglalni.

És utána apám basztatott, kéthárom napig.

És most sem dereng valami kicsi bizonyosság. Mert ebben az évben sokat foglalkozott velem, szinte különórára jártam hozzá. Perceket emelt ki az időből.

Mire gondol, kérdezem, akármire, stílusra, testre, utazásra, bőrre, ilyen apróságokra.

Jaj, egyikben sem vagyok illetékes.

És az életről, halálról, a kettő találkozásáról. Vajon a nagy témák nem fekszenek nekem jobban.

Azok sem. Utálom, amikor amikor az egyik pillanat a másikba ér.

Úgy értem, amikor az élet szuszog egy utolsó. És a halálba fejel, a halál első pillanatába. A széleken még az élet remeg.

De a halálnak nincsenek pillanatai, mondja.
Egy mégiscsak lehet, mondom. Amikor még kapaszkodik.

Nem vitatkozik erről, tovább. Az Átokföldjét mondjam, jómondom, *Így rohanok ki, Így megyek végig az utcán, Kibontott hajjal. És holnap mit tegyünk? És mindig mit tegyünk? Tízkor meleg víz.*

Levegőztetés, mondja, kezdjem a kibontott hajassal, és mondjam rá ezt a mélabússágot.

Hogy *nékem már nem énekelnek.*

De felőle ahogy akarom.

Hát ezaz. Nekem innen nem a kibontott hajas.

Nekem innen a mit tegyek most. Hogy tegyek most valamit vagy semmit és holnap mit és ketten együtt mi mit holnap valamit mi ketten egyszer valamikor vagy mi semmit mi ketten már soha. Nekem ez.

És ezek akkora nagy bajok, hogy az ember kibontja a haját, mondom.

Nalátod, ez a levegőztetés. Szószéken a helyed, Melinda.

Nem mondtad, hogy ennyire ismered Eliotot, mondom.

Nem kérdezted, mondja. Lépjünk.

Jókezdem, mondom, *ZÁRÓRA URAIM S vasárnap Albert hazajött, meleg sonkát / ebédelték,*

Lépjünk, mondja.

Jókezdem, mondom, *ZÁRÓRA URAIM ZÁRÓRA URAIM Jójszakát, Lou. Jójszakát May. Jó éjszakát. Pá, pá. Jóéjt. Jóéjt. Jójszakát, hölgyeim, jójszakát, drága hölgyeim, jó éjszakát, jó éjszakát.*

Levegőztetés, mondja. És a kettőt együtt.

A két zárórásat, az alberteset és a pápásat, jókezdem, mondom.

De nem kezdem, csak pislogok, nem tudom, hol vagyok, pedig a második padban, az evangélikus templomban, a belvárosi körforgalomból.

Miabaj, semmibaj, csak elcsordogálok, hüvelyi úton. A szoprán néni felé indultam el. Még sincs több mondanivalóm.

Nade imádságban vagyok. És imádságot hogy a fenébe akarok félbehagyni, mondja, az rosszabb mintha egy könyvet.

Az olyan, minha egy csókot, kérezem, nem, hogy is magyarázza, egyenesen lehetetlen. Mint a szárást, amikor benne vagy.

Betesz nekem ez a zárórás szöveg.

Te választottad.

Jókezdem. Szenteste volt, késő. Beszaladtam a boltba, tíz perccel záróra előtt. A portás a lengőajtóban álldogált, záróra, záróra, de kéremszépen, kéremkérem. Nagyon fontos.

A kasszánőnek is ugyanezt, nekem házassági évfordulóm van, hányéves évforduló, egyéves, mondtam, és mutattam a gyűrűmet, csak valami gyors ajándékot, magamnak és az evangélikus férjemnek, erre megennyhültek, de nagyon gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet, mert ZÁRÓRA, ZÁRÓRA, még tíz perc, az nekem pont elég, záróra, zengedezte a portás a bolt előtt.

Szóval tíz perc. Ne legyen több.

Felkaptam ezt azt, vállfákért kapkodtam, a sorok elején ing, nadrág, szoknya. Ingsor, nadrágsor, szoknyasor, szaladgáltam mindenfelé, a bal karomra néztem, négy darab, elég. Mert otthon még karácsonyi vacsora is, egybesült csirke, fahéjas lángossal.

Két férfiing, egy fekete szoknya és egy fehér blúz. Poncsójuk nem volt.

És máskor sincs poncsó, kérdeztem, máskor sincs, és nem is kereste senki.

A két inget és a blúzt a kasszánál hagytam. De a szoknyát próba nélkül mégsem lehet.

Két próbafülkékük van, széles bársonyfotellel. És mindkettőben hatalmas tükrös fal, óistenem, ide járok, mióta az eszemet tudom.

Családos bevásárlásokat csaptunk, anyám, apám, a húgom és én. A kasszásnők évenként változtak, de semmi más.

Mi a nyavalyát szarakodtok ennyit. Két perc. Kettő és megyünk.

Jajistenem, most húzza el apám a függőnyt, mostmost, elhúzza és én egészál bugyiban, a sok bársony közepén.

És mindenki engem néz. Örökké fáztam.

Nem jövök többet veletek, fenyegetőzött apám, persze mindig. Hogy ne költ-sünk sokat.

Semmit nem tudunk rendesen felpróbálni, lötyögött rajtunk szoknya, nadrág, blúz, bugyi, én mindenből egy számmal vettem nagyobbat, anyám kettővel.

De tudtam, hogy közeleg, közeleg az idő, amikor egyedül járok ide. És nagyon lassan vetkőzöm le és lassan öltözöm vissza. Ha úgy döntök, csak nézem magam, és a három tükröt egyszerre használom. Én döntöm el, hogy szép vagyok vagy csúnya. Végigsimogatom magam, comb, mell, nyak.

És javítok, amin lehet, a hasamat véglegesen összenyomom. Jobb tenyér a hason, bal tenyér a derékon, és hopp, egy hirtelen szippantás, és a sok háj egy-szuszra felszívódik.

Itt gondolom át véglegesen a szőrtelenítést is, mindeddig hetenként változtat-tam a véleményemet. Hogy igen vagy nem, hogy barna bőr és rövid ruha, vagy maradjon minden a régi. Maradjak magamnakvaló.

Vetkőzés és öltözés között sokat üldögélek, öt percet is, fekete bugyiban vagy anélkül. A lábamat nem fogom keresztbe tenni, a combomat a bársonyra nyomom, és fenékkal is kiélvezem a fotelt.

Egyé válok a finom bársonnyal.

De ez nem az az idő volt. Megint nem, mert még öt perc, és záróra.

A kék fülkébe szaladtam, amelyik függönyöstől kék. A másik bordó, mind-egy, mindkettőt szerettem.

És bent eszembe jutott, hogy még egy fekete túsarkú. Az nagyon kellene.

Hol lehet a kasszásnő. Mert én bugyiban, és már csak öt perc és záróra.

Hallgatóztam, kérem szépen, kérem, lehetne egy harminchatos feketebőr túsarkút. Mert csak öt perc, és nincs idő újabb átöltözésre, tovább kiáltoztam, kérem szépen, egy harminchatos feketét, a kassza nagyon közel van, két méterre. És több dolgot vásárolok, ennyit a kasszásnő is megtehet értem.

Egy harminchatosfeketetésúsarkút kérek. Hall engem valaki, de csend volt, úgyhogy megfordultam, hogy vissza, a fotelbe. Hogy gyors felöltözés és haza.

Mert ebből már nem lesz cipő. Mert ha a cipőt nem lehet az új szoknyával próbálni, finom harisnyával, kidobott pénz és összeroppanás.

Mert a túsarkút mindig ceruzaszoknyában, hogy a két darab mutassa egymást, aprókat lépni, az egyik térdet picit emelni, ha lehet, spiccel. És mikor egyáltalán nem számítasz rá, akkor tárják fel a testedet. És akkor hiába minden ruhadarab. Olyan hirtelen történik, ahogy eltűnik a nap melege. Még a combod között is fázol.

Takargatnád magad sállal, körömlakkal vagy napszemüveggel, de fityinget sem ér, rútság és gyönyörűség egyszerűen a világba érkezik.

Szó szerint így mondta a szoprán néni, az egyik záró ima előtt. A lába keresztben volt, a bal a jobbon, és egész testtel ringatózott, bal, jobb, bal, ötcentis kilengésekkel.

Ceruzaszoknyában és méregzöld túsarkúban üldögélt, *Hű Jézusom ölébe teszem kezem belé*, énekeltük, a férfiak bolondulnak a szép lábakért, mondta, végignézett a padokon, itt legalább harmincöt férfi ül, jól meg kell gondolni, milyen szoknyát választasz.

A halál kapujában is riszálta a seggét.

És amikor harmadszor kérdeztem, hall engem valaki, akkor csúszott be a túsarkú.

A kék függöny alatt érkezett, hegyes orru harminchatos.

Ki lehetett, a portás vagy a kasszásnő, köszönöm szépen, rebegtem, de semmi, a zárórát bezzeg hangosan zengedezték.

Nem vásárolok meg a cipőt. Fel sem próbálok.

Kivitem a szoknyát, ezt is kérem, mondtam, a két inggel. És a blúzt is.

A kasszásnő arca már távol volt, a cipőről nem kérdezett semmit.

Nem ő volt, gondoltam, visszamegyek a fülkébe és elveszem, visszaviszem a polcra. Mert bosszúból hagytam ott.

Minden az ő lelkükön szárad, ezt akartam tudatni.

Itt a karácsony, angyalkástól, mindenestől. Mégsem lehetek szemét.

Egyetlenegy pillanatot kérek, mondtam, otffelejtetem a cipőt. Helyreteszem.

Visszarohantam. Csak három perc, már annyi sem, és záróra.

És a bordó fülkébe zuhantam.

Egy meztelen férfi volt bent, bordó inget tartott a kezében. Három tükörben egyszerre láttam.

A cipőért jöttem, akartam mondani. Azért jöttem, hogy visszategyem a cipőt, hogy elvegyem a próbafülkéből és visszavigyem. Csak rossz fülkébe.

Semmit nem mondtam.

Az arcába költöztem, a szakállába. Befogadott.

Villámcsapás ez vagy felemelkedés, egyik sem, gondoltam, a kezdet vagy a vég, egyik sem.

Hozzá számlálódok, gondoltam, véglegesen.

A szerelem közepébe estem.

Édesistenem, pont a Miurunk születése napján, pont most keltesz életre engem. Mintha újból hegyeket formálnál. És hozzá szelet és hajnalt.

Egymás mellett álltunk a tükrökben.
Levetkőztem én is. Majd gyorsan fel, és elrohantam.

Tovább, tovább, Drágajóistenem, nem tudom tovább, nincs levegőm, hát nem ezért vagyunk itt, nem pont a levegőztetésért, de bedugultam, de nem ezért vagyunk itt, kérdezi megint.

Hogy kidugaszoljuk a sok evangélikus lelket.
Én kérdezek és te válaszolsz, jómondom, ezt megpróbálhatom.

(segítő kérdések és feleletek)

Kit láttál.
Nem tudom, mondom.
Mit láttál.
Nem tudom, mondom.
Mi történt.
Nem tudom, mondom.

Így nem megyünk semmire, Melinda.

De ártatlan vagyok, mondom, visszagondolok, és csak a sok bordót látom.

Mert a próbafülkében erős hatások értek.

Parancsoljon, drága, mondta a kasszásnő, és mindent a tasakomba gyömöszölt, erre eszméltem. Boldogkarácsonyt kívánt. És siessek, mert mögöttem egy férfi, elég sok holmival.

Milyen jó ízlése van magának, duruzsolt a kasszásnő, mennyi izgalmas kombináció, a bordó késsel, a fekete bordóval, és a kék a feketével is. Az is nagyon, aztamindenét, boldogkarácsonyt, uram.

A férfi kártyával fizetett.

A pulton nadrágok, ingek és zakók voltak, mindenből három szín, Istenem, mennyi szépség, egy egész ruhahegy.

A próbafülkés férfié volt minden.

Szerelmem, gondoltam.

Záróra, zengedett a portás.

A férfi engem nézett, a kasszásnő hiába duruzsolt. Milyen gyakran hord maga szoknyát, ólég gyakran, mondtam, és milyen hosszút, csak nagyon hosszút, pedig milyen csinos vagy.

Ehhez a szoknyához tényleg túsarkú kell. És ilyen mozgáshoz.

De milyen mozgáshoz, kérdeztem, mi nem ismerjük egymást, a tiedhez, mondta, te az égre jársz.

A nevét mondd. Drágajóistenem, kinek a nevét, ennek a férfinak a nevét, de jól tudod a nevét, akkorismuszáj.

Később. Amikor odaérek a beszámolómban.

A cipőt ne hagyd itt, mondta, de ehhez késő, mert záróra, mondtam, egy cipőt mindig próbálni kell, és indultam, végül is két ing, egy blúz és egy szoknya, és otthon még az ünnepi vacsora is, mert szenteste és házassági évforduló.

Így emlegettük, házasság, nem mondtuk szökésnek. Végül is január első munkanapján összeházasodtunk.

Mi a baj, írtam vissza apámnak. Elegendő lett. A negyedik cetlijére válaszoltam ezen a hangon, akkor már összevissza írkált, egyik cetlit a másik után. Azt hittem, rendes tőlem, ha megírom, január első munkanapján összeházasodunk. És címünk is van.

De megbántam, azzal kezdte, hogy csélcsap hülyetyűk, aki vagyok, mindent elrontottam, az egész kurva életemet, és biztos, hogy román. Csak román lehet.

Másnap megtudta, kiról van szó. Hogy evangélikus.

Utána mindennap két cetlit kaptam, nem vagy a lányom, írta az elsőre, mostantól nem vagy a lányunk, ezt a másodikra, mint egy közönséges kurva, olyan vagy, ezt a szégyent a családunkra, pedig őshonosok vagyunk, tiszta evangélikusok, ezt mind a harmadikba gyúrta bele.

És én az ő életének a végleges csődje, ezzel fejezte be a kilencediket.

A többit nem olvastam el.

Még tizenöt cetli érkezett, mind apámtól. Anya nem írt.

Jó éjszakát, jó éjt, pápá, jó éjt, drága hölgyem, és drága uram, jó éjszakát, drága-drága, magának és mindenkinek, az evangélikus férjének, az egész világnak, most a Miurunk születése napján.

A bolt elé érkeztünk, a lengőajtó elé, még kinnebb, még, intett a portás, egészen ki, a járdára.

De mi nem ismerjük egymást, mondtam, most sem látjuk egymás arcát, most, hogy beszélgetünk és egymás mellett állunk, mögöttünk a bolt és előttünk ez a hisztérikus karácsonyi utca.

De észrevettelek, mondta, észrevettél, kérdeztem, láttalak, mondta, láttál, kérdeztem, csak te voltál a boltban.

És a fölkéből észrevettelek.

Elértem a négyest. Ájvissjú ö merrikrisztmös, a négyesen két hete ez volt a sláger, a négyesen az Ájvissjú, a nyolcason román kolindák és az Ájvissjú románul.

A kolindák szépek voltak.

Mindegy, nekem a négyes vonal a jó, és ezzel utazom. És könnyen kikapcsolok, nézek kifelé, házak, kirakatok, emberek, koldusok, néha fülest teszek, és azt hallgatok, amit éppen csak akarok, általában Bachot.

Nem szabadulok apámtól, a kántor lánya vagyok, amíg élek.

Mi a baj ezzel, kérdezi, hát nem megbocsátottál, Drágajóistenem, persze, de most a régi időkről beszéltem.

Akkor ne kavard, a mondatokat tedd múltidőbe, mondja, és igaza van, honnan kezdjem, onnan, hogy a négyes vonal a jó.

Jó, kezdem, a négyes vonal volt a jó, és ezzel utaztam, könnyen kikapcsoltam, néztem kifelé, házak, kirakatok, emberek, koldusok, olykor fülest tettem, és azt hallgattam, amit éppen csak akartam, általában Bachot. Nem szabadultam apámtól, a kántor lánya voltam, és az maradok, amíg élek.

Drágadrága, most vissza, hová vissza, oda, hogy elérted a négyest.

Mert semmi nem ment ilyen simán.

De nem emlékszem semmire.

Ó dehogynem.

Egy négyes elment, de csak álltál. Mint aki megkukult. Két lépcsőfokot kellett volna, de annyit sem tudtál, a gombot megnyomtad, az ajtó kinyílt, visszacsukódott, kinyílt, visszacsukódott, háromszor. A villamosvezető várt egy csomót, hülyetyúkakivagy, kétszer kiköpött és elviharzott.

De öt perc se, és jött a következő, az is négyes. Aznap este feltorlódtak a négyesek. Emlékszem, mondom. Felszálltál, de nem voltál magadnál. Nem voltam, mondom.

A villamos üres volt, a középső ajtón ültél fel, és az ablakra egy szakállas fejet rajzoltál. Ájvissjúú, ájvissjú, jú, jú, ezen a négyesen volt a leghangosabb a zene.

Nincs két egyforma villamos.

A férfi mögötted ült. A cipőd, mondta.

De miért, kérdezted, miért vásároltad meg ezt a cipőt.

Nem tudtam otthagyni.

A cipőddel és a ruhástasakkal üldögélt, benne a sok nadrág, ing és zakó, minden három színben. A tasakját a tied mellé tette.

És villamosoztatok, te elől, ő hátul, emlékszem, mondom.

Egymás illatában ültetek, emlékszem, mondom.

És a második kanyarban minden leesett, mindkét tasak. Az övé és a tied, és a sok ruha összeborult. A ruhák csúszkáltak a villamos padlóján, leginkább a kanyarokban, fékezésnél és gyorsulásnál.

Még huszonegy percig.

A cipőt ölben tartotta.

Az ötödik körnél lehajoltatok, és visszagyúrtatok a sok karácsonyi ajándékot.

Minden összemocskolódtok, ing, nadrág, zakó, semmigid, mondta, ó, semmi gond, mondtad, hát nem örület, mondtad, igen az, mondtad, egymás holmiját szedegettétek, a villamos még egy kört és még egyet, egyre gyorsabban.

És a bordó zakó egy fékezésnél előrecsúszott, a villamosvezetőhöz.

Felemelte és a feje fölött megforgatta, ez a zakó pont rám való.

Magának adom, mondta a próbafülkés férfi, karácsonyi ajándék.

Krisztus és Szűzmária. Ezt a szerencsét. Hogy éppen az én villamosomba szálljanak.

Három hete csak ez az ájvisjú, az agyam is szétrobban tőle.

Bizonyisten, éjszaka is csak ezt hallom.

Hallgassunk valami szerelmeset.

Szerelmesre váltott, retróra, románul óbégatott hozzá, jaj mekkora sláger, ilyen egy életben csak egyszer, ha egyáltalán.

Nem állunk meg többet, mondta, az égig röppentem magukat, ha akarják.

Róttá a köröket, egy, kettő, tíz, minden megállóban gyorsított és kurjantott, az emberek bambán néztek, vagy rázták az öklüket.

Mindenkinek csókot küldött.

A hetedik körnél ült melléd.

Tetszik, kérdezte, nagyon tetszik, mondtad, próbáld fel, mondta, jó, mondtad. Felálltál. A bal cipőt nyújtotta, pontjód, mondtad.

Tedd fel a lábad, tedd az ülésre. Feltetted és végigsimogatott, a cipőorrtól térdközépig.

Soha nem tudtál túsarkút hordani, Drágajóistenem, soha nem tudtam, mondom, alig álltál a lábadon, alig álltam, mondom.

Innentől én akarom folytatni, mondom.

És hátha valami elkerülte a figyelmemet.

Drágajóistenem, hátha valami elkerülte a figyelmedet. Mert, Drágajóistenem, mit tudod te, milyen ez az egész.

A másikat is felpróbáltam, erősen tartott. Néztünk kifelé.

Házak, kirakatok, emberek, koldusok, vessem le a kabátomat, mondta, hogy érvényesüljön a cipő.

Vajon a combom is gyönyörű, így, túsarkúban, vajon mint a vádli és a térd, fogalmam sincs, mondtam, de ugye megnézheti, kérdezte.

Az is gyönyörű, mondta, és vajon a csípőm, az milyen, hátha az is szép, mondtam.

És vajon megnézheti.

Megforgatott, és megint, és még egyszer, a villamos visított.

Még mentem egy kört.

Kettőt mentél.

Apám nyitott ajtót, levette a kabátomat, a cipőmet, letörölte az arcomat, magához szorított, szorított és tartott.

Apám sohasoha ilyen erősen.

A nappaliba vitt, és ott is, a csillár alatt, hála Istennek, hála Istennek, tovább szorított.

Anya is. Órákig telefonálgattak, a férjemnek, itt van, mondta apám, a húgomnak, a barátnőmnek, hazajött, a nagybátyámnak, nagymamának, megvan.

Én senkinek nem mondtam semmit, apám és anya az arcomat, a szememet törölték egész este.

Fölvetődött, hogy meggyújtsunk egy csillagszórót, de nem gyújtottuk meg.

Azóta minden második vasárnap apáméknál ebédelünk.

(összecsapjuk a szöveget, a sorokat, pedig jobbnál jobbak)

Elkanyarodtunk, kezdjem előlről.

Jókezdem, mondom, *Micsoda, még a Mi Urunk születése idején, karácsonytájt sincs béke a földön, jóakarát az emberek között, most kérés formájában.*

Hogy a Miurunk születése idején mégiscsak legyen, mondom, de mi legyen, békeésjóakarát, jómeglesz, tovább.

Hát a szerelem, mondom, napuff, azt hitte, ezt lerendeztük.

De mondjam, a szöveget, jómondom, úgy hiszem nékem már nem énekelnek, ez a szöveg, és mi a gond ezzel, az égvilágon minden, mondom.

Akkor a kérést és egész mondatban. És a szövegből induljak ki.

Jókezdem, hogy nekem énekeljen. Ez a kérés.

Evangelikus énekeket és Bachot, nem vagyok finnyás, énekelhet bármit, az ócska Ájvissjút is, vagy tudom is én, valami bethániásat.

Így jó lesz, kérdezem, így jó, tovább.

A harmadiknál ez az én örök bizonytalankodásom kínoz.

A szöveget, mondja, jómondom, és mit tegyek most mit tegyek És holnap mit tegyünk és mindig mit tegyünk.

A kérést mondjam.

Hogy tudjam, mi van és mi lesz. És a tevést is, azt is tudjam, a mozgolódást és a beszédet. Vagyis mindig mindent. A vanban a leszben is. Aha, meglesz, a jobb lábujj a kulcs, mindig azt kell nézni.

És nem szeretnék zárórát sem. Ne legyen ez a pápá és jó éjt jó éjszakát, ez is fontos nekem.

Miért fontos, kérdezi, hát csakúgy, amiért neked a jézuska és az angyalka, mondom.

Mert miért van az, hogy egy csomó férfival lefeküdhetnék, szétvethetném a lábamat, markolnék a seggemet és duruzsolnának, milyen jó seggem van, még az is lehet, hogy a legjobb a világon.

De az az egy bezzeg soha, ő csak ezt a pápát. Hogy pápá jó éjt és jó éjszakát. Azt is telefonon.

Jó, nem lesz több pápá és nem lesz jó éjszakát. Megígéri. Gyorsan tovább.

Jómondom, és ekkor *Karthágóba értem Lángban lángban lángban lángban Ó Uram Te kitépsz engem Ó Uram Te kitépsz Lángban.*

És ezzel mit csináljon, mi itt a kérés.

Itt nem szeretnék sok változtatást.

Mert ez a szöveg összefogja a testrészeimet. És a világhoz erősíti.

Itt csak a legnagyobb bajon kellene változtatni.

Hogy ne tépj ki ne tépj ki netépjki.

Ne visítsak itt, mint egy malac, tárjam fel a gondolataimat értelmesen. Mit jelent, hogy ő kitép. És mit jelent, hogy nem.

Pont azt, amit másnak, mondom, egyfenétazt, mindenkinek mást jelent, nekem mit.

Ezt kérdezte.

Nekem mindig őt, a próbafülkészet. Akivel villamosoztunk.

A nevet, mondja, Pé, mondom.

Na végre. De nem gabalyodik bele. Mert mi köze neki Péhez, hát neki mindenkihez, mondom.

Nem ez itt a probléma, gondolkozzak kicsit. Ha az a bajom, hogy Pé nem engem, hogy Pé valaki mást, és az a valaki más is éppen Pét, az már egy szép pár.

És a világon egy problémával kevesebb.

És más is van itt. Ha ez ennyire életbe vágó, hogy minden halálba is fordulhat, akkor ezt mondjam.

Hogy meghalok Pé után. Mert Pé nem engem szeret. És ne arról kántáljak, tizenötszörhússzor egymásután, hogy Óuram, te kitépsz kitépsz satöbbi. Ha egyszer Pé.

Drágajóistenem, ez csak egy szófordulat.

Na ez a baj.

A pap szája csücsörít, a gyülekezet az utolsó ének utolsó sorát fújja, egy ó-t, óóóóó, végül mindenki egy utolsó csücsörít. Egyformák leszünk.

És cseréld ki a neveinket, az enyémet és az Eliotét.
Hogy jön ez ide. Még ha valaki mást választanék, nem egy ekkora bombát.
De Eliottal hogy, a szakirodalom is egy kilométer.
Szerényebbnek látszol, Melinda. A szoprán néni az agyadra ment.
Mebántam, mondja, én is, mondom.
Te mit bántál meg, kérdezi, én ezt az utolsó kérést, mondom.
Te mit bántál meg, kérdezem.
Hogy melléd ültettem.

kísérletek, a harmadik, a találkozásé

Drágajóistenem, ma nem szeretnék beszélgetést, már otthonról ezzel indultam.
Apám hosszú prelúdiumot játszik, látom, anya is eljött. Apám mellett üldögél.
Himbálja a kerek testét, balrajobbra, balrajobbra, ó Melinda, mondja a karzat-
ról, és csókot küld. Úgy gondolja, neki mindent szabad.

Mert sokáig voltunk egyben. Meddig én és honnan ő, évekre telt, míg letisz-
táztuk, a bizonytalanságom harapásba és bőgésbe szorult bele.

De anya tisztán látott, a vonalakat felkarcolta a testére, eddig gyere. Anya okos
nő. Szívtam, szívtam, anya simogatott. A hátamat, ott szerettem. Apám másféle-
képpen mutogatott, ő mutatójával. Egy héten keresztül térképet rajzolt anya testé-
re, reggel és este, amikor kezdődött a szoptatás, itt és itt. És itt nem, mondta.

Ilyen nehéz a leszoktatás.

Meztelenül szoptam, trikót, bugyit, kicsi sapkát, semmit nem tűrtem maga-
mon, az utolsó cseppig magamba, belőle mindent magamba. Tízéves koromig
anya hetenként visszatért rá, visítotál, mint egy malac, és csámcsogtál is, a kicsi
arcod maszatos és tejescsés volt.

Végül fellázdattam, anya, nem akarom hallani.

Anya most minden éneksor végén bólogat, apám nem, ő csak rázza a vállát és
szédületes tempót diktál, a kurvaéletbe, a kurvaéletbe, a trágárságait sorok közé
préseli, és a fogaiban tartja.

Azt hiszik, valami előéneke.

A házasságot ünnepeljük ma.

Ó, szeretet Forrása, te adtál minden jót, megszámlolom, száztizenketten vagyunk.
Bekapcsolódom az énekbe, *Egyesítsd szívüket, És esdeklő imánkra Mondd rá*
szent ámened, Mint egykor ott Kánában. Ma elfoglalom magam, ma megnyomom
az ámeneket, és minden jóra és szépre odafigyelek.

Feladatot is kaptunk mára, a házások hozzanak valamilyen emléket, például
az esketési Igét, mondta a pap. Vagy egy tárgyat, mondták mások, mégiscsak
emléket, mondta a pap, mégiscsak tárgyat, legtöbben erre az álláspontra helyez-
kedtek.

Vagy az első szerelmet hozzuk el, varázsoljuk vissza a régi, csodálatos érzést.

Mindenki elköltözött a helyéről, a házások zöld székpárnán üldögélnek, és
szorongatják egymás kezét, az özvegyek feketén. Legtöbben képet hoztak, vagy
valami szart, ami nem nehéz. Sokan a bizonyítékot, hogy házasságot kötöttek.

A pap a mikrofonba bömböl, *Bő áldásodat kérjük, Öntsd rájuk gazdagon, csatlakozunk, Öntsd rájuk gazdagon.*

A pap a sor végén jelt ad anyának, és anya pirossal nyomtatott igeverseket szór a fejünkre.

Apró, négybe hajtott cetliket.

Jujjj. Mint a régi szép időkben, amikor az emberek még tudtak ünnepelni.

Mint esketéskor, a nagy szerelem idején.

A hívek négykézláb keresgélnek, a padok alá is bebújnak. Kutatnak.

Végigtapogatják a szűk réseket, tenyérrel és ujjbeggyel.

A sokok cetli közül az igazi volna jó.

Válogatnak, csereberélnek, passzoljon minden szó, és érjen egyenest a szívbe. És saját nyelven, magyarulnémetülrománulvagyyszlovákul.

Mert anya négy nyelven szórta ránk ezt a sok szépet.

A németek nem mozdulnak, ezeknek soha nem lehet a kedvükben járni, a románok és szlovákok kapkodnak, mi az aranyközéputon.

Hozzám is esett egy cetli, *Mert ahová te mész oda megyek én is népedazén népem IstenedazénIstenem.* A két lábam közé.

Lelépem. Bal lábfejjel meghúzó a vonalat, mint anya szoptatáskor.

Az IstenedazénIstenemet hagyom szabadon.

Megosztaná-e valaki a boldogságát, kérdezi a pap. Hárman állnak kint, egymástól félméternyire, a pap, az előljáró és a papné. Bátorítanak minket.

Aha. Néhányan igen. De inkább verssel, mert a saját szó ehhez kevés.

Négyen a cetlijüket viszik, kisimítják, felolvassák és kibővítik.

Miért a cetlijüket, kérdezi a pap, mert mintha csak nekik, mondják, mintha az ő lelküknek.

Az első cetli szövege furcsa, *A derék asszony koronája a férjének, De mint csontjában a rothadás, olyan a szegyetelen,* tovább, mondja a pap, egyre többen bátorságot nyernek és elindulnak, a padsorok között huszonegyen állnak sorba, *Mint liliom a tövisek közt,* olvassa a következő, nenene, várjon, mondja a pap, most jön valaki románul, és jön, *Le voi da o inimă și o cale ca să se teamă de Mine totdeauna, spre fericirea lor și a copiilor lor după ei,* tanulságos és kifejező, a papunknak nagy gyakorlata van a műsorvezetésben.

A Mintaliliomoshoz fordul, most fejezze be, kérem, de nem lehetne mégis előlről, kérdezi a Mintaliliomos, persze hogy lehet, *Mint liliom a tövisek közt, olyan az én mátkám a leányok között,* akkor közt vagy között, dühöng fentről apám, szerencsére csak én hallom, továbbtovább, mondja a papunk, akik már olvastak, menjenek helyre, akik még nem, jöjjenek, de ne tolongjanak.

Legyenek türelmesek.

Mindenki sorra kerül.

Kér valaki székot?

A szoprán néni egyik rokona. És angolul akarja olvasni.

Én angolul, mondja, én a szlovákot angolul, de miért, a mi papunk sokat ad a kiegyensúlyozottságra, magyarokrománoknémetekszlovákok mind az övéi vagyunk, de a szlovák néni rokona éppen azért, hogy mindenki értse. Mert az ő

cetlije éppen a szívénél landolt, a bal mellbimbóján. És ott maradt. Azt hiszi, csoda történt. Azt hiszi, ezt az Igét mindenkinek érteni volna jó.

A paptól nincs jóváhagyás, a szoprán néni rokona mégis fordítja, *Set me as a seal upon your heart, as a seal upon your arm, for love is strong as death, jealousy is fierce as the grave. Its flashes are flashes of fire, the very flame of the Lord*, a pap a torkát köszörüli, illyent, hogy valaki ennyire érzéketlen legyen, az egész gyülekezet előtt. És ilyen erőszakos, ezeket akarja mondani, régóta ismerem. Utána mégiscsak jön szlovákul is az Ige. A szoprán néni rokona a szlovákot is olvassa.

Úgy látszik, a rámenősség náluk családi jellemvonás.

Még ketten olvasnak, mindketten románul, továbbtovább, mondja a papunk, de nincs tovább, hirtelen ér véget a sor.

A hívek felállnak és újracsoportosulnak, hátulról előre ülnek, és balról jobbra, valaki a karzatba is felmegy.

Mindenki székpárnástól költözködik, azt hiszem, csakúgy szimpátia szerint.

Vagy bibliai könyvek szerint, ez is meglehet. Mert az első padban két példabeszédes pár üldögél.

Íme minden kész, jöjjetek, az Úr megterített asztalához jöjjetek. Ez a nap fénypontja.

Én mindig a harmadik körben úrvacsorázom, tízes kört alkotunk és álldogálunk, várjuk a sorunkat. Balról jobbra. Először ostyát, utána bort.

Nem mondhatom, hogy kétszer egyesülnék Krisztussal, én általában egyszer, az ostyában vagy a borban, inkább az ostyában. Az tovább tart.

Imádságokat mondunk, én is, hálát adok neked mert jó vagy hozzám mindig érdemeim fölött örökkévaló vagy az egekig ér a te kegyelmed, ilyesmiket mondok.

És Eliotot is hozzá mondom, most is, hogy nem így képzeltem el egyáltalán nem így képzeltem el. Vagy, így hát merhetek-e s hogyan kezdjek bele. Vagy. Mit tegyek most mit tegyek.

Ami eszembe jut.

Menjete el békeséggel, és teremjétek az új élet áldott gyümölcseit, és ilyenkor indulunk is vissza a padokba, mert megkaptuk, amiért jöttünk.

Most mégsem indulok, álllok.

Még nem megyek, mondom.

Mert én is hoztam valamit. De nem jutottam szóhoz.

De milyen hosszú, kérdezi a pap, hát ez nem kiszámítható, én az őszinteséget pártolom, nálam a pillanatból születik a következő pillanat.

Elővehetem a táskámat, kérdezem, minden a táskámban van. Én is készültem a házasság hetére.

De milyen hosszú, kérdezi, mondtam, hogy nem tudom.

Jó, a körben állók menjenek a helyükre, mondja a papunk. Csak siessek, mert még fél gyülekezet vár, még négyésfél kör, vagyis negyvenöt ember.

Elkezdem a készülődést, a táskámból kiviszem az ollót és a fényképes kazetát. Szép famunka, leveles motívumokkal.

A képeket kirázom, az oltár előtti perzsára, és mindegyiket egyenként igazítom meg.

Hatvanöt kép, a teljes családi gyűjtemény.

Tizenegy kép arca esik, ezeket megfordítom és egyenes sorokba rakosgatom, ahogy a kezembe akadnak.

Öt sorban férnek el.

De mégiscsak kellene valami rendszer. Bal oldalra teszem a házasságom előtti képeket, és jobbra az azutániakat, ezt találom ki.

Ez sem jó, nem szeretném irányítani a szemlélődést.

Mindent összeszedek.

Újrakezdem, mondom. Egyetlen hatalmas négyzetet rakok ki, egy négyzet alakú, házasságos kollázst.

A papunk arcán örömet látok, és mondja is, ez tetszik neki.

Amit én itt megalkottam.

De ez most a házasság hete.

Hát én is erről, csak én képekben, mert én a szavakkal mostanában hadilábon állok.

És nézze meg mindenki, jobbnál jobb képek ezek, és mind a házasságról. Apám, anya, a húgom és én. És az evangélikus férjem.

És miért az olló, az ollóra semmi szükség, mondja a papunk, Melinda. Add ide az ollót, nincs is közügyesség.

Csak kivágom a nem ideillő arccokat. Mint annak idején vallásórán, akkor a kakukktójást kellett kivágni.

Rendben, mondja, szívesen segít, de ebben nem tud, mondom, de sietni kell, és nincs közügyességem, Drágajóistenem, mondom, de csak magamban, gyermekkoromtól ismerem a papot, nem tudtam, hogy ilyen korlátolt faszfej, és az történik, ami mindig, onnan jön az én segítségem, ahonnan nem várom, a Kövérkiszjézus rámkacsint és hirtelen pisilni kezd.

Lepisili a papot. És a képek felét. A papunk megrendül, és a képek mellé ül, azt hiszem, végre magába szállt.

Munkához látok.

De illene egy rövid beszédet tartanom, a hívek felé nézek, és fel, apámhoz is és anyához, íme, végre minden kész, mondom, jöjjetek és lássátok, nem jut más eszembe.

Halasszuk a következő vasárnapra a befejezést, mi volna, ha következő vasárnapra halasztanánk, mondja a pap, annyira hozzászólt a beszédhez, hogy lepisilve és seggen ülve sem tud hallgatni, a befejezést elhalasztjuk, ismétli a papunk.

Mert a hívek fele még nem úrvacsorázott, még négy és fél kör hátravan. Az előadásomat rosszul időzítettem. Hiába érdekesítő és tartalmas, mondja.

Legyen jövő vasárnap. És több időt szánunk rá, meglátom.

Nem szeretném. Én hagyományos szerkezetekben gondolkodom, az én fejemben mindennek eleje, és kiterjedése van, és utána jön a vég. És most a kiterjedésnél tartok, szóval nem lehet a következő vasárnapra tolni. A képek mellé ülök, hogy lássák, a döntésem végleges.

Nyissák ki a templomajtót, rendelkezik a pap, valaki nyissa ki, hogy végre egy kis levegőt, és valaki kinyitja.

zen megközelíthető körforgalomba. Tádádádáám, tádádádááám, kezdi apám, és az első akkordok után én is bekapcsolódom, végre.

Elmagyarázom, mondom hangosan. Hogy apám megérinti a billentyűket, vagyis bejátssza. Kipróbálja. Ez a toccata, és apám tényleg semmi mást nem csinál, évek óta. Csak megérinti.

Persze nem akarom lejártni apámat, úgyhogy erről hallgatok.

Felnézek, továbbtovább, mondom, hogy a fúgát is tudjam, azt is magyaráz-hassam el.

Apám most nehézkes, pedig milyen tíz ujjá van, tíz, és mind könnyű, kérlek, tartsd a ritmust, szólok fel.

És igen, itt már a fúga, mondom, ugye hallják, ugye hallják a témát. Hogy kergeti, hajszolja. Kerülgeti, ugyanazt a témát.

Mindenkivel ezt csinálta, de erről is hallgatok, végül is megbocsátottam.

Bamba arccal néznek, azt hiszem, nem hallják rendesen az előadásomat.

Mikrofont kérek, mondom, és a papunk hozza is. A fehér galléromra csípteti.

Szóval a fúga, még mindig a fúgáról beszélek.

Figyeljenek, és kicsit később ezt is megmagyarázom.

Apám végre belelendül, figyeljék a négy szólamot, a hisztérikus tizenhatodo-kat. Apám virtuóz kezét.

A kódáig is szeretnék eljutni, majd a legvégén.

Most a verset hallgassák, engem. És felnézek, hogy megint előlről.

A versemhez csak ez illik, a tádádádááám, és apám rázendít, tádádádááám, és én rámondom.

A VILÁG ÍGY ÉR VÉGET A VILÁG ÍGY ÉR VÉGET A VILÁG ÍGY ÉR VÉGET
NEM BUMMAL CSAK NYÜSZÍTÉSSEL.

Nem vagyok elégedett.

Úgy gondoltam ki az egészet, hogy amikor én a nyüszítéshez érkezem, apám a tizenhatodokhoz. De nem kerültünk összhangba, nem tartottad a ritmust, mondom neki.

És már nem is bízom benned. Hogy valaha is tartani fogod.

Megismételhetnénk, de újból elrontanád.

Más verset választok, mondom, és felnézek, megint előlről, mondom, apám rá-zendít, tádádádááám, tádádádááám.

És én rámondom, LÁNGBAN LÁNGBAN LÁNGBAN Ó URAM TE KITÉPSZ
ENGEM Ó URAM TE KITÉPSZ.

Az ajtót, mondja a pap.

Nyitják, de kívül egy másik ajtó, azt is nyitják, de megint egy.

És megint, mind egyforma.

Drónok

Egy pillanatra azt hitte, a sávtartó automata rezgettette meg a kormányt, gyorsan előredőlt, és a szélvédőn keresztül tágra nyílt szemmel meredt az idegesen villódzó választóvonalra. Nem tért ki a sávból, a szinte üres autópálya pedig nyíl-egyenes unalommal pörgött előtte, mint egy filmszalag, ami végtelen sok azonos látványt rögzítő képkockából áll. Nem a kormánykerék rezgett, hanem a keze remegett, még akkor is, amikor a halántékát kezdte masszírozni. Az elektromos motor tompa zümmögése úgy hasított a fejébe, mintha a vezetőülésen át hirtelen őt is rákapcsolta volna az autó fedélzeti számítógépe az utasfülke alatt heverő akkumulátorkötegre. Akkor már inkább szóljon valami zene, gondolta, de mi? A kocsik applikációi között volt több zenemegosztó is, és a telefonjáról is beindíthatott volna bluetooth-on keresztül bármit. De a legkevésbé sem volt kedve most válogatni, még csak végiggondolni sem, hogy mit hallgathat, hiszen akármit hallgathat, ha akar. A világ végtelen zene- és zajkínálata ott kopogtat végül is a kocsik érintőképernyője mögött, és nincs olyan szimfónia, olyan koncertfelvétel, olyan bonus track vagy olyan posztesztétikus ricsaj, ami ne lenne elérhető két-három ujjbegykoppintással. Csak hát nem kellett semmi ebből az egészből, pláne nem a tét nélküli válogatás hervasztó kényszere. Mennyivel jobb volt, amikor a kesztyűtartóban heverő három kazetta közül kellett válogatni, ez jutott az eszébe, aztán meg hogy kurvára nem volt jobb, és újra megnyomogatta a halántékát, bár ez egyáltalán nem segített a másnaposságán.

Mivel jobb ötlete nem támadt, végül is a rádiót kapcsolta be, és gondolkodás nélkül rábökött az egyik csatorna logójára, amelyiknek a neve ismerős volt valamennyire. Magyar slágerzene szólalt meg, valami duett, hallgatta pár pillanatig. A női és a férfi hang ügyefogyott rímekben, tulajdonképpen arról énekelt virágnyelven, hogy nagyon szeretnének baszni, legalábbis neki ez jött le belőle, inkább rákoppintott egy másik csatornára. Ezen meg egy több évtizeddel korábbi szám ment éppen, gyerekkorából volt ismerős a dallam, és már akkor is retrónak számított. Eleve szar volt, és az idő csak rontott rajta, gondolta, mégsem kapcsolta el azonnal. Egy réges-régi nyáron mindenki erre táncolt a vízparti diszkókban, csak hát ez már így utólag senkinek sem válik a dicsőségére. Megint csatornát váltott, a következőn nem zene szólt, hanem egy interjú közepén jártak éppen, a kérdező fiatal női hang ott tartott, hogy milyen előképek alapján csinált valamit a válaszadó. Hogy pontosan miről volt szó, nem derült ki, de egy kissé kásás hangú férfi arról kezdett beszélni, hogy a természetben fellelhető rajokat vették mintának, ezeket tanulmányozták, a méheket, darazsakat, illetve a legalaposabban a vándormadarakat. Arra voltak kíváncsiak, folytatta, hogyan viszonyul a csoport mozgása az egyes egyedek dinamikájához. Amikor idáig eljutottak, inkább kikapcsolta az egészet, és az elektromos motor álmosító zümmögésében vezetett tovább.

A szokatlanul enyhe őszi délután jellegtelen színekkel töltötte fel a tájat. És nemcsak az autópálya agresszívan semleges formáit, de a távolabbi részleteket is mintha épp most forgatta volna ki az idő a legutolsó látható tulajdonságaiból. Elvileg ilyenkor kellene a legragyogóbb vörös és sárga színekben pompázni a lomboknak, csak hogy errefelé lombok sem nagyon voltak, vagy ami mégis akadt, halványbarna bágyadsággal csüngött az ágvégeken. Az előző napi szertartás jutott az eszébe, és hiába nem telt még el huszonnégy óra sem, úgy ugráltak a temetés képei a fejében, mintha archív felvételt nézne. Egyáltalán, temetés volt ez valójában, vagy mi erre a pontos kifejezés? Hiszen nem temettek el semmit, pláne senkit, a szó szoros értelmében. Miközben ezen gondolkodott, megelőzött egy ezüstszerű tartálykocsit meg egy öreg Suzukit. Történésnek mondjuk elég kevés volt mindez, de legalább a kezeit minimálisan meg kellett érte mozdítania. Lábaival közben egy nemlétező ritmust dobolt a puha padlókárpiton, a tempomat pedig tette a dolgát szépen, hozzá sem kellett érnie a pedálokhoz.

A délkelet felől érkező autópálya, amin ő haladt, egy idő múlva finoman ívelni kezdett, majd egyre erősebben kanyarodott, kissé mintha meg is dőlt volna, hogy végül egy lassító szakasz után beletorkolljon az északkeletről érkező pályába, és eleinte öt-hat sávval, majd fokozatosan szűkülve haladjon tovább nyugati irányba. Ezeket a lassítókat egyébként éppúgy figyelmen kívül hagyta, mint gyakorlatilag az összes többi táblát a szalagkorlátok mentén, illetve az úttest felett átívelő sebességellenőrző kapukat is. Nem arról volt szó, hogy nem látta őket, tulajdonképpen mindet alaposan megnézte, unalmában nem is nagyon tudott mást tenni, csak épp nem gondolta, hogy bármelyik is rá vonatkozna, hozzá szólna, őt akarná figyelmeztetni bármire.

A kérdésre, amit már jóval a temetés előtt feltett magának, vagyis hogy mit kellene éreznie az egésszel kapcsolatban, továbbra sem volt kész válasza. Mivel zsigerileg nem érzett semmit, racionális érveléssel próbált előkaparni magából valami reakciót, de ezzel sem jutott sokkal előrébb. Tragikus, persze, de hogy neki ebben a tragédiában mekkora a részesedése úgymond, az erős kérdés volt. Úgy próbálta felfogni, mint valami piaci tranzakciót. Ennek a tragédiának kétségtelenül nem ő volt a többségi tulajdonosa, de azért volt benne némi érdekeltisége mégis, amire a múltja, a közös múltjuk volt a fedezet, és amit az azóta eltelt idő sem inflált el teljesen. Mégsem volt képes magában gyászra váltani ezt a részesedést valamiért, és ez a tény azért elméleti problémaként is érdekesnek tűnt.

A többiek láthatóan nem akadékoskodtak ennyit az érzelmeikkel, úgy lapogatták egymás vállát meg az övét is, mintha valóban vigaszra szorulnának. A régi törzshelyükre szervezett esti gyásziváson egy idő után akadt, aki egyenesen könnyekben tört ki. Már ez is eleve mennyire elbaszott ötlet volt, hogy menjenek oda inni, mintha a helyek nem épp annyit változnának, mint az emberek, vagy még annál is többet. Ez nem ugyanaz a kocsmá volt, nem ugyanazok a srácok, nem ugyanaz a pia. Egyáltalán, mihez képest ugyanaz? Mintha lett volna egy korábbi, valószínűbb életük, holott semmivel sem volt valóságosabb az, ami régen történt, mint ami éppen ott zajlott, vagy ami történhetett volna bármikor az időben bárkivel közülük. A háttérben biliárdozás meg csocsózás közben rajtuk röhögő kamaszok képe sokkal erősebben hatott rá, mint a saját úgynevezett gyászoló barátaié. Lehet, hogy több köze is volt azokhoz a suhancokhoz, mint a

taknyukat-nyálukat összefolyató pocakos faszikhoz, a srácokhoz, miért is ne, gondolta. Aztán mégis lehiggadt hirtelen, és arra jutott, a másnaposságtól kavarg ez a sok zagyvaság a fejében.

Mégiscsak inkább zenét kellene hallgatni, gondolta, de továbbra sem tudta rávenni magát a válogatásra, inkább az ujaival dobolt a kormánykeréken, hátha azzal is jobban telik az idő. Aztán, ahogy egy pihenőhelyhez közeledett, látta, hogy a megálló túlsó végén, a kihajtónál ácsorog valaki. Mi az istent keres ott vajon, kész életveszély. Rögtön eszébe jutott az a statisztika, amit néhány napja olvasott, hogy a leállósávban átlagosan húsz percünk van életben maradni. Nem mintha ebből bármi is következne, különösen egy olyan gyér forgalmú napon, mint amilyen ez is volt. Mindenesetre tényleg állt ott valaki, és ahogy az autójával közeledett hozzá, az alak fel is emelte a kezét, és mintha egy-két lépést tett volna a sáv belseje felé. Reflexből elhúzta a kormányt, de közben a fékre is rálépett finoman, és ahogy lassulva elhaladt mellette, látta már, hogy egy stoppos az, egy lány, hátizsákkal. Önkéntelenül kitette az indexet jobbra, és lehúzódva megállt a szalagkorlát mellett. Kellott néhány pillanat, amíg a lány odaért a kocsihoz, a férfi a visszapillantó tükörben figyelte, hogyan szedi a lábát a másik.

– Szia, nekem álltál meg? – kérdezte a lány kipirult arccal, ahogy benézett a leengedett ablakon.

– Ki másnak? Ül be nyugodtan.

A férfi lopva megnézte magát is a tükörben. Mielőtt megállt, nem volt rá ideje, olyan hirtelen jött a döntés, jobban mondva nem is döntés volt ez, az valami tudatosságot feltételezett volna, ő viszont úgy állt meg, hogy végig sem gondolta, mit csinál. Nem szokott stopposokat felvenni, általában egyedül szeret utazni, ne kelljen senkihez szólnia, és hozzá se szóljon senki. Ha egy kollégáját kell magával vinnie, az is inkább nyűg szokott lenni, mint kellemesen töltött közös idő. Most mégis itt állt, és gyorsan igazított egyet az inge gallériján, amit kissé elnyomott az ülés.

– Nem gondoltam volna, hogy meg fogsz állni – mondta a lány, miközben bekötötte magát.

– Miért nem?

– Hát, az ilyen kocsik, mint ez, nem nagyon szoktak...

A férfi hümmögött egyet, jobb válasza nem volt, aztán egy félmosollyal megvonta a vállát.

– Mindenesetre most így történt, mehetünk?

A koci egy élesebb zúgást hallatva meglódult, aztán mélyebb zümmögésre váltva felgyorsított, mielőtt besorolt volna a külső sávba. Azt követően, hogy megállapították, nagyjából ugyanoda akarnak eljutni, elakadt a beszélgetés. A férfi úgy tett, mint aki a vezetésre koncentrál, de közben óvatosan oldalra pillantott néha, hogy felmérje az utasát. Fiatal lány volt, a húszas évei elején járhatott, de volt benne valami érett, sőt, túlérrett vonás is, már amennyire egy-egy elkapott rezdülésből ezt meg tudta állapítani a férfi. Végül is egész szép volt, csak ahogy a mostani huszonévesek, ő is inkább takargatni látszott a szépségét, semmint kiemelni, legalábbis a férfinak ez volt a benyomása. Semmi smink, simán vállra eresztett haj, bő dzseki és a nyolcvanas éveket idéző farmer tornacipővel, meg egy rettenetes frottírzoknival. Régebben az ilyen lányokról rögtön azt lehe-

tett gondolni, hogy valami művészkék, de mióta mindegyik így néz ki, ez sem ilyen egyszerű. Mindenesetre nem akarta túl hosszan bámulni, és egyébként is, ha hosszan nézné, sem deríthetne ki róla többet, gondolta.

A lány, úgy tűnt, még mindig zavarban volt, amiért egy ilyen autóba keveredett, legalábbis összehúzott válla meg az ölébe préselt kezei, melyekkel görcsösen szorította két térde között tartott vászon hátizsákja fülét, valami ilyesmiről árulkodtak. Olyan feszülten ült ott, mintha bármikor kiderülhetne, mégsem idevaló, és azonnal kiszállíthatnák emiatt.

– Gyakran stoppolsz? – kérdezte a férfi, aztán kényszeredetten megköszöri a torkát.

– Mit jelent a gyakran? – húzta föl a szemöldökét a lány. – Te gyakran veszel fel stopposokat?

– Nem igazán – felelte a férfi, és ismét a halántéka felé nyúlt, de azán mégsem kezdte el masszírozni magát, inkább tétován visszaeresztette a kezét a kormánykerékre.

Még mielőtt beszállt volna a lány, a lehúzott ablakon keresztül alaposan végigmérte a férfit. Már az autó miatt volt egy erős elképzelése, amit aztán a vezető látványa a legkevésbé sem cáfolt meg. Fáradt, negyvenes arc bámult vissza rá, enyhén színtelen, pergamenszerű bőr, erősen mélyülő ráncok a szem körül, miközben a tekintet még elég friss, elég fürge valahogy. Szépen ápolt borosta, elegáns ing, egy sikeres, de sehova sem tartó élet apró jelei rejtőznek minden részletében. Huszonévesen az ember képtelen irgalmat érezni a kétszer olyan idősök iránt, és a lány nem is érzett semmi effélét. Az enyhén fás parfümillat, ami belengte az autót, nem volt a lány ellenére, a férfi fehér inge, fekete nadrágja és a vezetőülés fejtámlája mögé szerelt vállfán ringatózó szintén fekete zakó viszont erős viszolygást keltett benne.

– Jól sikerült a tárgyalás? – kérdezte hirtelen.

– Hogy mondd?

– Gondolom, üzleti úton vagy – felelte a lány, és tüntetően végigmérte a férfit.

Nem sokkal előttük két kamion foglalta el az autópályát. Elvileg nem lenne szabad előzgetniük egymást, de alighanem az üres út miatt most megengedték maguknak a sofőrök ezt a manővert. Csakhogy nagyjából ugyanolyan tempóval haladtak, vagyis elképesztően lassan jutott csak a másik elé a belső sávban igyekvő gép. Muszáj volt mögötte lelassítani, és ez most szinte elviselhetetlen toporgásnak tűnt az eddigi zavartalan száguldás után.

– Kivételesen nem erről van szó – felelte a férfi savanyúan, aztán erőteljesen rálépett a gázra, ahogy a kamion kihúzódott előle, és fél szemmel elégedetten nyugtázta, hogy a lány a hirtelen gyorsítástól jobb kezével végre elengedte a hátizsákját, és a kapaszkodót kezdte szorítani az ajtón. – Temetésen voltam.

– Aha, bocs – mondta a lány, és elengedte másik kezével is a hátizsákját, ami lassan becsúszott a bokái közé. – Rokonén?

– Nem – felelte a férfi. – Egy volt osztálytársam halt meg. – Aztán nyelt egyet, és még hozzátette: – Jó barátom volt régen.

A lány érezte, hogy elvörösödik az arca, de nem akarta, hogy a másik észrevegye, elszégyellte magát, elfordította a fejét, és mint akinek nincsen több kérdése, szóltanul bámult kifelé az ablakon. A síkság háttérében futó hegyvonulatot néz-

te, ez alighanem a Mátra, gondolta, és akkor az ott, amelyiknek az a pálcika van a tetején, nyilván a Kékes. Innen nem is tűnik olyan alacsonynak.

– Az ott a Kékes szerinted? – kérdezte hirtelen visszafordulva a férfi felé.

A másik a kormány fölött előrehajolt kissé, és egy pillanatra elnézett a hegyek felé. – Azt hiszem, igen – mondta aztán.

– Innen nem is tűnik olyan kicsinek – vágta rá a lány.

– Tényleg nem – felelte a férfi, és közben a lányra nézett, még mindig ott de-rengett némi pír az arccsontja fölött. – Ahhoz, hogy kicsinek érezd, egész közel kell menni.

Fogalma sem volt, ezt miért mondta, és inkább vissza is dőlt gyorsan az ülés-be. A hegyek körül már egész erőtlennek tűnt a nap fénye, az ég kékje piszkos-szürkébe fordult, mintha valahol a magasban egy hatalmas, kopott pokrócot húznának feléjük irgalmatlan lassúsággal. A kocsi-ban beállt hallgatást hirtelen a hangfalakba továbbított telefoncsöngés hasította ketté. Az autó rendszerére magától rákapcsolódó készülék automatikusan a kihangosítón szólalt meg, az érintőképernyőn pedig a hívó neve kezdett villogni. A férfi egy darabig zavartan nézte a nevet, aztán rátapasztotta ujját az áthúzott hangszórójelre.

– Nyugodtan vedd fel – mondta a lány.

– Nem kell – felelte a férfi. – Ez is egy volt osztálytársam. Gondolom, csak azt akarja tudni, minden rendben van-e a tegnap után. – De ahogy ezt kimondta, meg is bánta, hiszen semmi oka nem volt a magyarázkodásra. A lánynak viszont tetszett, hogy ezt mondta, mert valami olyan érzékenységet vélt kihallani a másik hangjából, aminek a vállalását feltétlenül korszerű férfierénynek gondolta.

– Sajnálom, ami a barátoddal történt – szólalt meg a lány egy idő után. Majd kissé oldalra biccentett fejével hozzátette: – Természetesen nem akarok úgy tenni, mintha rám tartozna, de ha beszélni szeretnél róla...

Egyszerre volt a hangjában valami kellemes és nyugtalanító. Nagyon magától értetődően, őszintén jutott el oda, hogy rákérdezzen, mi történt, ebben nem volt tola-kodó, ugyanakkor akadt a felajánkozásában valami zavaró rutinosság is. Biztosan nem először van ilyen szituációban, ki tudja, gondolta a férfi, a végén még kiderül, hogy pszichológia szakra jár. A hirtelen feltámadt bizalmasabb hangütést mindenesetre nem akarta elszalasztani a férfi, sőt, az jutott eszébe, hogy jó lenne még rátenni egy lapáttal valahogy.

– Öngyilkos lett – vágta rá hirtelen. – Felkötötte magát a garázsban éjszaka, miközben a családja odafent aludt a házban.

A lány szisszent egyet, beharapta az alsó ajkát, és zavartan járatta körbe a tekintetét a műszerfal előtte elterülő grafit-szürke domborulatán.

– Szörnyű, ez igazán szörnyű... – motyogta, de nem is annyira a váratlanul brutális információtól jött zavarba, hanem attól, hogy nem tudta rögtön, hogyan reagáljon rá. Mindig úgy gondolt magára, mint akinek ösztönösen jó érzéke van a nehéz helyzetek kordában tartásához, most meg fogalma sem volt, hogy mit kéne mondania. – Mikor történt? – kérdezte végül, bár érezte, ennél azért tudna jobbat is.

– Múlt hét elején – mondta a férfi. – Legalábbis a felesége nekem ezt mondta a telefonban, amikor felhívott a hírrel.

Miközben meggyőző magabiztossággal adta elő a történetet, arra gondolt a férfi, Tamás vajon haragudna-e érte, hogy egy kissé megbolondítja a valóságot.

A régi Tamás biztosan nem, sőt, ha vele együtt ülne itt a kocsiában, még jobban adná alá a lovat. De hogy az a Tamás, akinek a hamvait végül is szétszörták tegnap a városi köztemető erre kijelölt sarkában, mit gondolna, fogalma sem volt.

– Gyerekeik is vannak? – kérdezte a lány.

– Igen, kettő, a nagyobb lány, Zita, a kisebb fiú, őt Szabolcsnak hívják.

Egy pillanatra összerándult a férfi gyomra, ahogy zsigerből bement a saját gyerekei nevét, de ebbe legalább nem fog belezavarodni, gondolta végül. Meg a gyászos hangulat átéléséhez sem volt épp haszontalan, hogy a saját gyerekeit idézte fel magában.

– Borzasztó lehet nekik – mondta a lány.

– Az, nagyon borzasztó – bólogatott a férfi, és talán egy kissé könnybe is lábadt a szeme, annyira átérezte a dolgot.

– Van valaki, aki segít nekik?

– Igen, szerencsére a nagyszülők is ott vannak, meg barátok is...

– És szakemberek esetleg?

Ezt olyan hangon kérdezte a lány, hogy a férfi most már tényleg arra kezdett gyanakodni, valami terapeutanövendőssel van dolga.

– Nem hiszem, hogy bármilyen szakember többet tudna most tenni, mint egy jóbarát – mondta egy lemondó legyintés kíséretében, és izgatottan várta, mivel akarja majd meggyőzni a lányt.

– Persze, a barátok nagyon fontosak. De a gyászmunkában nagy segítség lehet egy hozzáértő külső személy, hidd el.

Gyászmunka, forgatta magában elégedetten a kifejezést a férfi, helyben vagyunk. De nem akarta túlfeszíteni a húrt, úgyhogy csak annyit mondott: – Biztos lesz ilyen segítség is, most sokan odafigyelnek rájuk.

Odakint a forgalom lassan kezdett sűrűsödni, ahogy egyre közelebb értek a fővároshoz. Közben azzal a magabiztossággal ereszkedett le a szürkület, amivel csak egy októberi este tud beállni. Telt, zsiros félhomály borult a tájra, és mint egy óriási tenyér, egyre keményebben préselte a talajhoz a fényeket. A férfi épp mondani akart valamit, amikor ismét megszólalt a telefonja, de ezúttal egy másik név villogott az érintőképernyőn. A lány újra biztatóan bólintott, hogy vegye csak fel, de a férfinak esze ágában sem volt. Pedig jó lett volna, ha megteheti, sőt, egyenesen életbevágó, a válóperes ügyvéd hívta ugyanis, és erre a telefonra várt már jó ideje tőle. Úgy viszont, hogy a lány ott ült mellette, nyilván nem beszélhetett az ügyvéddel, még akkor sem, ha a kihangosítóról lecsatlakoztatta volna a készüléket. Idegesen ismét az áthúzott hangszórójelre koppintott, de most nem fűzött semmilyen megjegyzést a dologhoz. A csend üvegszerűen megkeményedett a két ember között, és egyik sem volt képes hirtelen megrepeszteni. Szótlanul surrogtak alattuk az akkumulátorok, amelyek a kocsi hajtották, és az energialeadás gondosan körbezárt rendszerének tetején az idegenség nem várt súllyal telepedett rájuk.

Az autópálya ezen a szakaszon hosszú, komótos lejtőbe billent át, amelynek a távoli végén, valahol a sötétség túloldalán a nagyváros fényei is felbukkantak már. De azoknál jóval közelebb egy benzinkút óriási neon cégtáblája lebegett az úttal mellett.

– Ha nem gond, megállnék itt egy pillanatra.

– Persze, ahogy neked jó – felelte a lány.

A férfi a kutaknál várakozó kocsikat megkerülve közvetlenül a töltőállomáshoz tartozó bolt mellé kanyarodott. Miután leparkoltak, előhúzta a telefonját, idegesen lapozgatott rajta néhányat, aztán hátranyúlt a zakójáért, és odakint, a csípős szélben rögtön magára kapta.

– Nyugodtan várj meg itt, vagy ha gondolod, igyál egy kávé.

– Kösz, azt ilyenkor már nem szoktam – válaszolta a lány. – Megvárlak inkább.

– Nem fog sokáig tartani.

Miközben a férfi a fülére tapasztott készülékkel befordult a kis épület sarkán, a lány végigjáratta tekintetét a kocsit körbekerítő látványon. A sárgás neonderengést itt-ott kék foltok törték meg, néhány reklámtábla villódzása távolabbról szinte olyan érzetet keltett, mintha a levegő lüktetne az épület körül. Kicsit messzebb egy buszparkoló kiszélesedő aszfaltcsíkja terült el, majdnem üresen, csak egy felnyitott oldalú turistabusz álldogált a közelebb eső felében, körülötte dohányzó fiatalok tébláboltak kisebb-nagyobb csoportokban. Kisvártatva egy család lépett ki a benzinkút épületéből, négyen voltak, és mintha valami egyenruha része volna, mindannyian szürke melegítőnadrágot viseltek, hozzá a férfiak kapucnis pulóvert, a két nő, vélhetően anya és lánya pedig ujjatlan pufidzsekit. Amint észrevették a kocsit, a férfiak egyből közelebb léptek hozzá, és a nőknek mutogattak valamit. Nem magyarul beszéltek, de a gesztusaik alapján felizgatta őket az autó látványa. A lány tágra nyílt szemmel figyelte odabentről a jelenetet, a két föl-le hajlongó tagbaszakadt fickót és mögöttük az őszinte érdeklődést nagyon szerény színészi tehetséggel mímelő nőket. Aztán az egyik férfi tekintete találkozott az övével, és úgy összeresztett, mint valami gyerek, akire a sarkon ráhugtak a tréfás kedvű barátai. Egy pillanatnyi zavar után végül hangos röhögésben tört ki a pasas, és a többiek is széles vigyorral nyugtázták a helyzetet. Összevissza álló, hiányos fogsorok villogtak egy darabig a neonlámpák előnytelen fényében, aztán ledülöngélt a társaság a színről.

A lány ismét egyedül maradt, a férfinak egyelőre nyomát sem látta, elővette ő is a telefonját, nyomkodta egy darabig, majd unottan visszacsúsztatta a kabátja zsebébe. Összefonta maga előtt a karját, majd egy hirtelen ötlettel előrenyúlt, és megpróbálta a kocsi kijelzőjét bekapcsolni, hátha legalább valami zenét hallgathat, ki tudja, meddig nem jön még vissza a férfi. A képernyő ki is világosodott, de a menüt nem sikerült behoznia rajta, óvatosan igyekezett piszkálni az ikonokat, nehogy félrenyomjon valamit. Végül megnyílt egy új ablak, aztán még egy és még egy. Hirtelen mintha valami útvesztőbe vezették volna az ujjbegyei, a lány már abban sem volt biztos, hogy mit is keres tulajdonképpen. A nagyobb baj az volt, hogy kilépnie sem sikerült, a végén meg már egészen elkeseredetten nyomogatózott mindent, amitől a kijelző újbóli elsötétülését várta. Az nem történt meg, de véletlenül rábökhetett a kesztyűtartót nyitó opcióra is, mert egy finom kattánás után lassan a térdére ereszkedett a tároló ajtaja. A lány előrébb hajolt, hogy legyen helye kézzel visszazárni az ajtót, és akkor vette észre a piros kartonból kivágott szívet. Mosolyogva, ártatlan érdeklődéssel fordította be maga elé, egy fotó volt ráragasztva, a fotón pedig a férfi állt középen, két karján egy-egy gyerekkel, egy kislánnyal és egy kislánnyal. A lány önkéntelenül megfordította a szí-

vet, hogy elolvassa, mit írtak a hátuljára: „Nagyon hiányzol nekem apuci, meg Szabolcskának is. Zita”.

A lány visszacsúsztatta a szívet, és bezárta a kesztyűtartót. Megfogta a hátizsákja fülét, mint egy erőtlen, de mégiscsak ismerős kezét, majd ismét elengedte. A homlokát dörzsölve gondolkodott egy darabig, aztán az autó mellett megjelenő alak hangjára összerezdülve nézett fel. Nem az ő sofőrje volt, csak egy idegen, aki nagyon vehemensen magyarázott valamit a telefonjába. Újra megragadta a táskája fülét, de ezúttal már nem habozott tovább, kiszállt a kocsiból, körülnézett, aztán egyre gyorsuló léptekkel elindult a nem messze várakozó busz felé.

Miközben a férfi odabent két dobozos üdítőt a kezében tartva álldogált a pénztár előtti sorban, arra gondolt, elmondja a lánynak, hogy igazából csak kitalálta ezt a dolgot a régi barátja öngyilkosságáról. Lehet, hogy csak az ügyvédtől hallott jó hírek miatt jött rá ez az őszinteségi roham, mindenesetre most úgy gondolta, megértené a lány. Persze, nem volt szép dolog, de majd kimagyarázza magát, és az talán jó érv, hogy Tamás kamaszkorukban imádta az ilyen morbid átveréseket. Hányszor beadta különböző tanáraiknak, hogy meghalt valamelyik nagyszülője, és ő a gyásztól nem tudott felkészülni. Meg különben is, a valóság sosem annyira érdekes, gondolta a férfi, egy családapa öngyilkossága az valami, az rettenetes, de az, hogy egy egyedülálló negyvenes fickó, aki ráadásul túlsúlyos, láncdohányos és bizonyos sztenderdek szerint kétségtelenül alkoholista is, egyszer csak összeesik az albérlétéhez vezető lépcsőházban, és mire bárki észrevenné, már nem lehet rajta segíteni, ez ugyan kinek a lelkét törné össze? Hirtelen szívmegeállás, hát igen, pont úgy hangzik, mintha azt mondanák, hogy tökéletesen mindegy, miben haltál meg.

Az üres kocsi előtt egy pár másodpercre megtorpant a férfi, aztán zavartan nézett körül a kihalt parkolóban, és az épület sarkához lépve sem látta sehol a lányt. A távolban egy turistabusz prüsszögése hallatszott, és ahogy a férfi hunyorgva abba az irányba fordult, mintha a záródó buszajtóban egy ismerős dzseki, egy nemrég látott vászon hátizsák elmosódott foltja tűnt volna el épp a szeme elől. Az üdítős dobozokat a padkára tette, és dideregve járt még egy kört a biztonság kedvéért az épület körül, de a lánynak teljeseen nyoma veszett. Visszaült a kocsiba, és kinyitotta az egyik üdítőt. Lassan kortyolta a cukormentes, de édesítőszerrel és ízesítőkkal alaposan telenyomott italt. Aztán elindította a kocsit, és szinte hang nélkül, mintha lopakodna, kigördült a benzinkútról.

A város előtti bevezető szakaszon már otthonosan sűrű forgalom vette körül. Még tudta használni a tempomatot, de a távtartó automatika egyre gyakrabban fékezte le az ő hozzájárulása nélkül is az autót. Egyszerre járt túl sok minden az eszében, és közben azt érezte, egyiknek sincs igazából jelentősége. Hogy a fejében örvénylő gondolatfoszlányok zaját elnyomja, megint megpróbálkozott a rádióval. Az a csatorna jött be, amit még délután utoljára hallgatott. Épp egy politikai vita ment, de tökéletesen hidegen hagyta, hogy miről folyik a nem különösebben élénk eszmecsere. Csak annyit akart, hogy emberi hangok töltsék meg az autót, szavak, mondatok, köhintések és hűmmögések szövete tekeredjen a feje köré, akár egy könnyű, mintás kendő. Nem az értelem kellett neki, csak a tónus, és erre végül is alkalmas volt ez a csatorna. A vitát egy rövid ajánló követte, aztán időjárás-jelentés, majd ismét a stúdióba kapcsoltak. Egy mélyebb, alig-

hanem jó pár év dohányzástól érdes női hang szólalt meg, és arról kezdett beszélni, hogy nap közben már többször beszámoltak róla, de jelenleg is tart egy drónkísérlet valahol Budapest külvárosa fölött. Aki az M3-as bevezetőjén megy éppen, vagy az M0-s keleti szakaszán, és különös, világító rajt lát az égen, ne ijedjen meg, mondta a nő, és ne gondolja, hogy UFO-kat lát. Csak a Műszaki Egyetem kutatói kísérleteznek azzal, hogy egy önálló drónraj milyen módszerrel tud a leghatékonyabban közlekedni, együttműködni, önálló mozgással bíró csapatként repülni.

A férfi hallgatta még egy ideig a rádiós magyarázkodását, az volt az érzése, a bemondónak fogalma sincs arról, hogy mi ez az egész, amiről őt most beszélni kényszerítik, de ehhez képest végül is egész szépen lehozta a műsort. Pár perc után persze dögunalmas volt ez is. A férfi ismét kikapcsolta a rádiót, aztán egy rövid időre mégis közelebb hajolt a szélvédőhöz, és összeráncolt homlokkal nézett végig a külváros fölött. Hátha tényleg épp itt repülnek azok a drónok, gondolta, de ameddig ellátott, hibátlanul sötét volt az égbolt.

Téli trilógia

I. A postás mindig kétszer csönget

Nehéz megjósolni, hogy mi fogja mellbe vágni az embert. Hogy mi jut eszébe hajnali álmaiban. Nekem most ez a különös kijelentés. Hogy a postás mindig kétszer csönget. Franciául kellene ideírnom. De hát a *Le facteur sonne toujours deux fois* mondatnak nem sok keresnivalója van ebben a magyar szövegben.

Akkor, tizenkét évesen nem is értettem, hogy mit jelent. Ültünk a Grand Place sarkában működő modern moziban, Lise, a belga lányka szerette a szerelmes filmeket. Már elmúlt tizennyolc éves, és valahol Spanyolországban élt a vőlegénye. Ő pedig itt várt rá, Valloniában, és velem, a magyar kisfiúval nézte az ilyen fura filmeket.

Felkelek, megnézem újra, hetvennél több év elteltével. Most sem értem, csak az első felét. Most azért, mert a tévé képernyőjén angol nyelvű a szöveg. Mégis, jól emlékszem minden jelenetére. A kallódó figura, akit egy vén vendéglős befogad. Az öregnek álomszép asszony a felesége. Gitározgat, énekel neki. A két fiatal pedig meg akar szabadulni tőle. Én nem, megszerettem ezt a gitározó öreget.

1947-et írunk, engem is befogadtak a belgák. Ez itt a családom. Lise, a szőke lányka különben sem hozzám illő. Őt csak reménytelenül szerethetem.

Megyünk hazafelé, kéz a kézben. Lépegetünk a Grand Place macskakövein. Végig a szűk sikátoron, ami fogadott szüleim házához vezet. Hallgatunk. Tél van, leszáll a köd. Lise a vőlegényére gondol, akit nem lát viszont tavaszig. Én pedig rá, akinek fogom a kezét, és akit reménytelenül szeretek.

És akit most ez a fura film, a postás csengetése eszembe jutatott.

Lise már fél évszázada nem él. Néha egy ilyen hajnali álom az első szerelem.

II. Kétéves menyasszonyom

Gyerekeimről sok mindent megírtam. Csak évek múltán tűnik fel egy-egy fehér folt. Valami, ami kimaradt. Veronika kislányomról például leírtam egyik első, legelső emlékemet. Kislányom talán négy-öt éves, amikor a Simca gyár átadja neki – igen, neki! – új, áramvonalas gépkocsimat.

Most pedig egy ennél az autóvásárlásnál is régebbi közös emlékünkhöz is eszembe jut. Akkor már elmúlt hét év a forradalom óta, és én még mindig nem mehettem haza. Elhatároztuk, hogy francia feleségem látogatja meg a vasfüggöny mögött élő magyar családomat.

Ketten indultak útnak, mert ötéves kisfiam, Michel is velem ment. Én otthon, Strasbourgban őriztem a házat, és kislányom, Veronika is velem maradt.

Akkor kaptam a hírt: Ákos barátom a szomszédos Fuldában, Németországban volt amerikai katona. Annak idején, a vasfüggöny mögött, az ő húga, Baba volt a menyasszonyom. És hát ez a lány most váratlanul megérkezett. Én pedig mi mást tehettem, felöltöztettem Verát, és útnak indultunk, a tizenöt lóerős Citroënenem.

Nagy találkozás volt. Ákos, katonai egyenruhában, Baba, hét éve elhagyott menyasszonyom. Róla csak az jut most így hirtelen eszembe, hogy mindig esővízzel mosta a haját. Fáradtnak tűnt, furcsán megöregedett. A feleségem illatos asszonyka volt, ő pedig nem használt testápolószereket.

Az, hogy hozzám jött, csak most jut eszembe. Talán úgy képzelte, véglegesen. Hogy mennyi időt maradtunk együtt? Talán egy hetet. De az is lehet, hogy csak két-három napot. Baba elmondta az életét. Könyvelő volt, vidéken dolgozott. Sűrűn leveleztünk, én verseket küldözgettem neki. Szomorú búcsúverseket.

Ott, Fuldában keveset beszéltem. Talán csak azt mondtam el, amit mindenkinek. Hogy milyen nehéz a munkám, és hogy milyen keserves az idegen.

Az utolsó este Ákos, a milicista ünnepi vacsorát rendezett. Emlékszem, apró lánykám szájába én tördeltem a sok ízes falatot.

– Lefekteted? – kérdezte a pezsgő után barátom.

Bevittem Veronikát a szobámba. Talán azt képzeltem, hogy gyorsan el fog aludni a gyerek. Nem így történt.

– Pupus! – könyörgött mellettem az ágyban. Mert már akkor – és azóta is – ezen a beceneven szólított. – Pupus! Mesélj!

És jöttek, egyik a másik után, a sokszor hallott, jól ismert történetek.

Azután, akármilyen hihetetlen, én, az apa aludtam el kétéves kislányom lágy, langyos karjaiban. Rémlik, hogy Ákosék még benyitottak a szobába, de lehet, hogy ezt is csak álmodtam.

Másnap pedig felkerekedtünk, és útnak indultunk Strasbourg felé a ropogó, havas utakon. Aznap már Budapesten is felszállt a vonatra francia asszonyom.

A bázeli pályaudvaron vártuk őket.

– Milyen volt? – kérdeztem könnyek között.

– Majd elmesélem! – felelte sírva a francia asszony.

– És ti? – kérdezte.

Németországot elmeséltem én is. Hogy megszállta a „boche”-okat egy ötvenhatos magyar katona. De azt nem mondtam el, hogy kétéves lánykám karjaiban felejtettem el Babát, magyar menyasszonyomat.

III. Este a vurstliban

Fehér foltokról szoktam beszélni, ha csak később jut eszembe egy részlet, amit aztán gondosan besatírozok. De mi van, ha nemcsak fehér, hanem bizonytalan is ez a folt? Zavaros, megbízhatatlan? Álmodtam volna? Lehetetlen. Én csak megtörtént dolgokról álmodom.

Ami most forog a fejemben, ötven éve történt. Egy ködös, téli napon. Útközben: repülőtereken, pályaudvarokon. Leírom, saját használatra, magamnak. Aztán pedig lesz, ami lesz. Legfeljebb eldobom.

Kisfiammal éltünk, egy trópusi szigeten. Ma sem értem, hogy a francia aszszony hogyan bízhatott rám egy alig hatéves, óvodáskorú gyereket.

Jól megvoltunk kettesben. Vince a Casita del Sol – a Napsugárka – nevű óvodába járt, és a szigetvilágban nincsenek telek.

A szomszédunkban a Szörényi család lakott, és náluk is volt egy fiacskámmal egykorú gyerek. Ott, Évánál és Don Juliónál töltöttük az estét, jó volt ilyenkor messze az óhazától ez a magyar környezet.

De aztán beköszöntött a karácsony. A vakáció, az iskolai szünet. Mi pedig felke-rekedtünk, hogy odaát, a család másik felével töltsük az ünnepeket. Burgundiában élt feleségem, kislányom és nagyfiam. Hogy mi ketten hiányoztunk-e nekik, nem tudom. De Vince egyre többet emlegette a mamáját. Én is a feleségemet.

És itt kezdődik az én történetem.

*

Mert eddig minden világos. Gyanítom, hogy későn néztem jegy után, mert már kint, a repülőtéren elkezdődtek a bajok. A Britishnek nem indult London felé a szokásos légi járata. Mi ketten pedig menni akartunk mindenáron. Szörényiék már elbúcsúztak, nekik nem élt a Pocsolyán túl rokonuk.

Hogyan, hogyan nem, egy osztrák járaton találtak nekünk két helyet. Itt, az Austrian Airlines gépében már minden tétova és zavaros. A légikisasszonyok nem angolul, németül beszéltek. Valami sűrű, nagy boldogság ömlött végig rajtam, miközben hallgattam a régi, jól ismert bécsi akcentusukat. Ide már egészen közel volt Magyarország. És az óhaza jelek szerint még a burgundi családnál is jobban hiányzott nekem.

Landoltunk. Kisfiam félálomban repülte át az óceánt. Azt képzelte, hogy ez itt már francia föld, mi pedig itthon vagyunk.

Furcsa érzés volt a trópusi nyárból átrepülni a télbe. Innen most már visszafelé kerestünk egy légi járatot. Bele kellett törődnöm, hogy aznap este Bécsben maradunk. Szürke téli délután volt, korán sötétedett, és én bevitettem a Rathausplatzra a didergő kisfiamat.

Elmúlt húsz év is, mióta utoljára jártam itt. Tél volt akkor is, sorban álltunk a francia követség előtt, *flüchtlinge*: menekült magyarok. A fülünkben még ott zúgott, vibrált az eltiport forradalom hangja.

A városháza előtt most vidám párocskák korcsolyáztak, és ütemes sramlizene szólt. És mint egy hollywoodi filmben, havazott.

– Tudsz korcsolyázni? – kérdeztem a fiamat. – Na, gyere! – biztattam – Itt az alkalom! Én most majd megtanítalak!

*

Annyi idős lehettem, mint ő, amikor utoljára korcsolyáztam. A Tabánba, a Fürj utca teniszpályáihoz vitt le minket anyánk. Lent, a téren itt is zene szólt, és vidáman bukdácsoltak a gyerekek.

„Este, ha a vurstliban tánczene szól...” Most is hallom a dalt. „Hej, diridiri, hej diridiri dengó!” Anya felerősítette a korcsolyámat, és útra bocsájtott. Úgy,

mint most én is Vincét. Emlékek kavarnak. Tankok dübörögnek, figyelem csetlő-botló kisfiamat.

Este még beültünk egy kávézóba, talán még ettünk is valamit. Másnap sikerült visszajutnunk Zürichig, onnan pedig tovább, Autun felé, nyilván egy bérelt gépkocsiban.

Most, fél évszázaddal később, karácsony este felhívtam a fiamat. Ezt a régi utunkat kérdeztem tőle. De hiába faggattam, Vince még az első korcsolyázására sem emlékezett. Végül is elbúcsúztunk, és letettem a kagylót. Álom lett volna ez az út? Álmodtam volna, hogy egyszer ötven éve Bécsben korcsolyáztunk a városháza előtt?

Autunben fent, a katedrálisban voltunk éjféλι misén. A szertartásokhoz feleségem ragaszkodott. Hideg éjszaka volt, sűrűn havazott. Soha nem felejtettem el ezt a zavaros repülőutat.

„FELHŐ-FENSÉGBEN ÍM A HOLD FÖLTÁMADT”

A csillagos ég esztétikájáról

*„Hesperus vezette / e csillagtábort, legszebben tü-
zelt, / mígnem felhő-fenségben ím a Hold / föltá-
madt, fénykirályné, föltakarta / páratlan fényét, és
az éjre dobta / ezüst talárát.” (John Milton: Elvesztett
Paradicsom, ford. Jánosy István, IV. 605–610.)*

Ebben az esszében¹ a csillagos ég tapasztalatának néhány esztétikai kérdésével szeretnék foglalkozni. Az első részben általános megfontolásokat ajánlok ennek a tapasztalatnak a számunkra adott vagy elérhető lehetőségeiről és feltételeiről. A második részben pedig a csillagos ég esztétikai tapasztalatát elsősorban mint idő-élményt szeretném bemutatni. Reflexióimat – amelyek terjedelmi okokból és a téma komplexitásából adódóan szükségképpen kissé impresszionisztikusak lesznek – egyrészt a kortárs környezetesztétika elméleti szövegeinek kontextusához próbálom illeszteni, másrészt a modern esztétika kialakulásának, tehát a XVII. század végének és a XVIII. század első felének elméleti törekvéseihez, amikor is még az ezen a néven nem is nagyon nevezett esztétika inkább valamiféle alkalmazott esztétika volt, és sok tekintetben emlékeztetett arra, amit az 1960-as évek közepétől a természet szépségére fókuszáló környezetesztétikának nevezünk. A környezetesztétika kibontakozását sok tekintetben a modern esztétika kialakulása újrajátszásának gondolom,² ezért tűnik számomra termékenynek a kétfajta, időben egymástól elég távoli szövegekörpusz együttes emlegetése és felhasználása.

I.

Mindenekelőtt pontosítanom kell a tárgyamat. Arról az esztétikai élményről kívánok beszélni, amely a *Földről szabad szemmel látható csillagos égbolt tényleges természeti látványából* adódik. Tehát nem az a csillagos ég vagy éppenséggel mélyűr érdek, amely űrfotókon és csillagászati távcsövek által készített felvételek nem-valós színezésű kompilációin jelenik

¹ Eredetileg előadás formájában hangzott el a „Vadon – város – virtuális valóság: környezetesztétikai közelítések” című online konferencián, amely az ELTE Esztétika Tanszékén működő *Research Centre for Aesthetics, Nature and Environment* szervezésében zajlott le 2021. március 19–20-án. Az esszé rövidebb változata időközben angolul is megjelent (vö. Szécsényi 2021).

² Jean-Marie Schaeffer egy nemrég megjelent cikkében azt elemzi, hogy a XVIII. századi esztétika természeti szépségre vonatkozó meglátásai mennyiben hasonlítanak és térnek el a természetre vonatkozó modern környezetesztétikai törekvésektől, s úgy találja, a különbségek sokkal számszerűbbek, mint a hasonlóságok (Schaeffer 2018). Schaeffer azonban kizárólag Kant esztétikáját hozza fel az előbbi reprezentálására, én viszont sokkal inkább prekantiánus elméletekre vagy filozofikus elmélkedésekre gondolok, amikor az 1960-as évek közepétől felemelkedő környezetesztétika és a modern esztétika formálódásának első időszakában közötti párhuzamosságokra utalok.

meg, vagy akár profi fotósok high-tech gépeivel készült felvételeken található, mely képeken szabad szemmel soha nem látható színek, árnyalatok és részletek látszanak. És az a csillagos ég sem érdekel, amelyet CGI-grafikusok tálnak nekünk tudományos-fantasztikus témájú mozik újrjeleneteiben stb. – általában tehát nem a csillagos ég vagy a mélyűr digitális vagy festett képi reprezentációival fogok foglalkozni, noha bizonyára ezeknek is van esztétikájuk, és minden bizonnyal visszahatnak arra, ahogyan a csillagos éghöz „oda-kint” esztétikailag viszonyulunk.³

A csillagos ég eleven tapasztalatáról hagyományosan azt szoktuk gondolni, hogy az mindenki számára könnyen elérhető és egyetemesen nagyra értékelt élmény. Ha már a modern esztétika szókészlete felől akarjuk megnevezni, akkor általában azt mondjuk, hogy eminens példája a természeti fenségesként ismert esztétikai minőségnek. Kötelező ezen a helyen Kant *A gyakorlati ész kritikájának* agyonidézett zárszavára hivatkoznom, ahol a königsbergi mester azt állítja: „Két dolog tölti el elmémet mindig új s egyre fokozódó csodálattal és hódolattal, minél gyakrabban és hosszabban gondolkodom el róluk: *a csillagos ég fölöttem és a morális törvény bennem*” (Kant 1998, 189.). Maga a „fenségeség” ugyan csak egyszer fordul elő ebben a zárszóban, de a Harmadik Kritika felől visszafelé olvasva, az égbolt esztétikai szempontból nézve – mert persze nézhetjük máshogy is, például természettudományos szemmel, a tengerész szemével, az asztrológuséval stb. – Kant szerint egyértelműen fenséges. A prekantiánus esztétikákat szemügyre véve ez azért nem is annyira evidens, mint képzelnénk, egyáltalán nem mindegyikben lelhető fel vagy legalábbis nem tartozik az elsősorban emlegetettek közé a csillagos égbolt, amikor is sorolni kezdik azokat a természetben található látványokat, amelyek a természeti fenséges paradigmátikus példatárát jelentik: mint a kietlen hegyvidékek, a sivatagok, a háborgó vagy éppen nyugodt tengerek, a dühöngő vulkánok és fürgetegek vagy a sötét rengetegek. Ennek egyik oka minden bizonnyal a csillagos ég vallási és metafizikai túlterheltsége, ami miatt több kora újkori szerzőnek nehézséget okozhatott a *mérhetetlen* kiterjedésű fizikai látványok előbb idézett sorába állítani. Hiszen ha van valami, ami „fent van”⁴ (tehát vertikálisában áll elénk, és nem horizontális kiterjedtségében) és minőségi (nem pedig mennyiségi) természete miatt lényeges a számunkra, akkor az éppen a csillagos ég vagy hagyományosan a mennybolt.⁵ Mindenesetre Kantnál már összeér a két hagyomány, s inntől kezdve a fenséges értelmezési keretében szokás a csillagos égről beszélni. Ami még azt sem jelenti feltétlenül, hogy csak pozitívan lehetne értékelni: Kantnál persze a fenséges a morális érzésben alapozódik meg, s a magasabb rendűségünket jelentő morális lény voltunk megéléséhez kapcsolódik. De például brit kortársánál, William Blake-nél a csillagos ég világunk kifícamodott metafizikai szerkezetének jele, az a hely, ahol egy korlátolt démiurgosz trónol: egy fölénk magasodó merev, sötét, despotikus hatalom: „A tűzörömöt Urizen tíz torz parancsá rontá, / Vezetve csillagos hadát éji vadonon át...” (ford.

³ Hogy a képi reprezentációk és/vagy az irodalmi leírások miképp hatnak vissza, s ez hogyan érhető tetten a csillagos ég „közvetlen” esztétikai tapasztalatában, nagyon érdekes probléma, de erre ehelyütt nem térek ki.

⁴ A korszak angol irodalmában legalább a XVIII. század közepéig a még *nem esztétikai kategóriaként* elgondolt „fenség” (*sublime*) éppen ezt jelenti: valamit, ami fent van.

⁵ Ha esztétikai kontextusban merül fel az égbolt, gyakrabban esik szó a tiszta kéklőről vagy éppen érdekes felhőalakzatokkal tagolt nappaliról. Amikor pedig az (új) űr „mérhetlenségének” – amelyet a XVII. század végén és a XVIII. elején még gyakran a mindenhol középponttal rendelkező végtelen kör (gömb) középkori metaforája segítségével prezentálnak – borzongása vagy szédülete a téma, az egyrészt elsősorban a távcsövek tudományos felfedezéseire apellál, másrészt inkább a tér végtelenségének és a világok számosságának *gondolatához* kapcsolódik (Pascal, Fontenelle, Shaftesbury, Addison), amelyhez az éjszakai égbolt szabad szemmel látható érzéki-esztétikai tapasztalata, ha egyáltalán felmerül, csak apropóként szolgál (miközben ez utóbbi nélkül is kiválóan működik például egy dolgozósobában elmélkedve).

Tóth Eszter, *Amerika: jövődőlés*, 10. tábla) – amire szintén lehet azt mondani, hogy fenséges, csak nem éppen kanti értelemben.⁶

Azért azt is hozzá szoktuk gondolni, hogy bármennyire könnyen és egyetemesen elérhető a csillagos ég esztétikai tapasztalata, talán éppen mindennapisága miatt mindig is hajlamosak voltunk teljesen megfeleledkezni róla. Ugyanakkor az újrafelfedezése és az ismételt rácsodálkozás többnyire megrendítő erejű, és a szemlélő életének valamilyen fordulópontjához kötődik. Szépirodalmi példák sorát lehetne erre hozni, álljon itt most csak kettő: az 1811–12-es nagy üstökössel ékesített égboltra felbámuló Pierre-é Tolsztoj *Háború és békéjében* vagy az álmatlanságában az éj közepén a Logodi utcai ablakából az égi bálra rácsodálkozó Kosztolányi Dezsőé a *Hajnali részegség* című versében. Pedig más baj is van, nem csak a feledékenység: ma már, különösen a városokban élők számára, de kisebb mértékben tulajdonképpen minden néhány háznál nagyobb méretű emberi település lakója számára, a tündöklő éjszakai ég látványa többé egyáltalán nem könnyen hozzáférhető. A levegő- és főleg a fényszennyezés következtében a derült vagy enyhén felhős éjszakák nyújtotta kép nagyon távol van attól, amit Anaxagoras, Ovidius, Pascal, Kant, Thoreau vagy szinte bárki akár egy évszázaddal ezelőtt láthatott, ha az éj leszálta után észbe jutott felnézni az égre. Az a pár fényesebb égitest, amely manapság sugarai-val át tud törni ezen a vastag fátylon, csak egy töredékét jelenti a bámolni valónak. Ráadásul évezredekken keresztül az égboltot a nyugalom, a változhatatlanság és az örökévalóság megtestesüléseként tartották számon, magasztos lassúsággal forgó boltozatnak látták, vagy éppen több koncentrikus kristálysférának, amelyen az események – üstökösök, „hulló csillagok” (meteorok), fogyatkozások, (szupernóva) felfénylések vagy bolygóegyüttállások – ritka és jelentőségelteli kivételnek számítottak, s ezek közül szabad szemmel is érzékelhető gyors mozgása csak a meteoroknak volt. Most viszont akárhova nézünk, szinte mindenütt és szüntelenül repülőgépek, helikopterek, újabb drónok rajzanak, műholdak tucatjai és a Nemzetközi Űrállomás húznak el felettünk, hatalmas űrszállodát is terveznek, ahogy a hírekből értesülhetünk, s előbb-utóbb az űrszemét is elérheti a láthatósági küszöböt. Azaz ma már akár komoly túrákat vagy – ha még a forgalmas légifolyosóktól is távol akarunk kerülni – költséges nagyobb utazásokat kell tennünk távoli, elhagyatott régiókba, hogy olyan helyszínek találjunk a Földön, ahol többé-kevésbé még régi pompájában csodálhatjuk meg a csillagos eget. 2001-ben már világméretű örökségvédelmi program is indult⁷ az ilyen helyszínek összegyűjtésére és megőrzésére. Tehát a csillagos ég legtöbbünk számára ma már semmi esetre sem mindennapi és könnyen elérhető tapasztalat. Jellemzőnek tartom, hogy például a *Pi élete* című 2012-es filmes adaptációban az óceán közepén mentőcsónakban hanykolódó főhősre ráboruló hatalmas, dermesztően nyugodt és kristálytisztá éjszakai égbolt leginkább a kétségbeesítő ma-

⁶ Már korábban, a XVIII. század legelején, az éjszakai eget immár új szemmel nézők között is megfigyelhető ez a kettősség, ráadásul szellemileg egymáshoz sokkal közelebb állóknál, mint Kant és Blake: Joseph Addison, bár a „nagy” (azaz a fenséges) természeti látványok közt nem sorolja fel az éjszakai égboltot, a „nagy”, a „szép” és a „szokatlan” három (immár mondhatjuk) esztétikai minőségének együttes példajaként azért megemlíti például a *Spectator* 412-es számában (1712): „ha szépség vagy szokatlanság is társul [...] a nagysághoz, mint a kavargó óceán vagy a csillagokkal és meteorokkal ékes mennybolt esetében” (Addison 2007, 1189.), akkor e minőségek egymás hatását erősítik. Ugyanakkor Isaac Watts, jeles prédikátor, himnuszköltő, teológus és egy *Spectator*-ben megjelent esszé társszerzője, ugyanezt a csillagokkal teletűzdelt sziporkázó (téli) égboltot pusztán a hidegséggel asszociálja, amellyel teológus professzorok „a szent vallást” helytelenül csak a fej – a fogalmak és tanítások – ügyének tekintik, nem hagyva helyet a lélekben az érzelmek melegségének (Watts 1810, 687.).

⁷ *International Dark Sky Places*, 2001-ben alapították, hogy felkutassák és megvédjék a még sötét megfigyelhető helyeket, ahonnan a csillagos ég zavartalanul szemlélhető, vö. <https://www.darksky.org/our-work/conservation/idsp/> (utolsó elérés: 2021. május 27.).

gányt és elveszettséget fejezi ki, hiszen *ehhez* a látványhoz manapság már minden emberlakta helytől óriási távolságban kell lenni.

Attól persze, hogy a csillagos ég eleven és teljes látványa sokkal nehezebben hozzáférhető, és helyét a fentebb emlegetett képi, illetve mozgóképi reprezentációk veszik át, a hagyományos státusát sok szempontból megőrizte. Popkulturális közhely lett például, hogy egy elképzelt jövőben az ég vagy a csillagos ég látványának elvesztését a földlakó emberiség számára egyszerre fizikai, morális és spirituális katasztrófaként jelenítik meg, kézenfekvő példaként említhetném az olyan disztópikus filmeket, mint a *Szárnyas fejvadász* (1982), a *Mátrix* (1999) vagy *Az éjféle égbolt* (2020). Mindenesetre ennek a motívumnak a vissza-visszatérése és univerzális érthetősége azt sejteti, a csillagos ég látványa valamit mára is megőrzött még a hajdani metafizikai vagy spirituális erejéből és értékéből.

II.

Azt, ahogyan az éjszakai égbolt esztétikai tapasztalata hozzáférhető számunkra, nagyban befolyásolja az utóbbi évszázadokban, különösen Kopernikusz óta halmozódó természettudományos tudás is a Földet körülvevő világról. Hogy pontosan mi is volna ez a szerep, másképpen és kicsit általánosabban fogalmazva, hogy mi is a státusa a természettudományos tudásnak a természet esztétikai megítélésében, régóta tartó vita a környezetesztétikai irodalomban. A csillagos éggel kapcsolatos megfontolások ennek a problémának a közepébe vezetnek. Azok az elméletírók, akik szerint a természettudományok eredményeinek felhasználása nélkülözhetetlen az esztétikai élvezet és értékelés számára, azért arról is biztosítanak bennünket, mint például Sandra Shapshay egy 2013-as tanulmányában, hogy ez nem szükségképp vezet varázstalanításhoz: „amit élvonalbeli természettudományunktól megtudhatunk, az az, hogy az éjszakai ég még mindig tele van tudományos rejtéllyel”, az érintett tudományos kutatás „ezen rejtélyek mélységeinek új és kellően adatolt értékelését nyújtja a számunka; ilyen esetben a sűrű fenséges tapasztalatát támogatja” (Shapshay 2013, 197.). A *thin* és a *thick sublime* kettőségéről van szó, amelyet talán felszínes (vagy olcsó) és sűrű (vagy mély) fenségesnek fordíthatnánk. Sűrűségének, mélységének, azaz fenséges esztétikai tapasztalatként való komolyan vehetőségének garanciája éppen a kellően elmélyült természettudományos tájékozottság volna a befogadó részéről. Végső soron minden természeti szépségre vagy fenségre irányuló esztétikai ítéletnek a természettudományos tudásban kell megalapozódnia, mondják. Ennek a kognitivisták megközelítésnek a legfőbb környezetesztétikai elméletírója Allen Carlson, aki több évtizede írja az ezzel kapcsolatos könyveit, és akinek természetesen sok követője is van,⁸ miként az imént idézett Shapshay is, vagy éppen Patricia Matthews, aki még 2002-ben írt egy fontos tanulmányt a természettudományok és a természetre vonatkozó esztétikai tapasztalat viszonyáról. Ő ugyan nem hozza fel a csillagos eget, de egy vízesés példáján amellet érvel, hogy lehet ugyan valamilyen érvénye egy naiv esztétikai ítéletnek (a „zsigeri” ítéletnek, ahogy nevezi), amely a vízesés láttán érzett csodálatunkra vonatkozik, de ha biztosak akarunk lenni abban, hogy ítéletünk korrekt, akkor egyből szükségünk lesz természettudományos ismeretre (Matthews 2002, 45.). Tehát, tesztem hozzá, kellő geológiai és hidrológiai ismeretek hiányában el vagyunk veszve, nem tudhatjuk, tetszésünk megalapozott-e: avagy esztétikai tapasztalatunk sovány-e vagy valóban sűrű. Ugyanitt Matthews azért elismeri, hogy nem minden tudományos információmorzsa releváns, amikor az adott természeti tárgyat vagy látványt esztétikailag szemléljük, de az a fajta tudás szerinte igenis meghatározó, amely „megváltoztathatja a tárgyról alkotott esztétikai értékelésünket azzal, hogy megváltoztatja, hogyan észleljük azt” (Matthews 2002, 44.).

⁸ Vö. például (Carlsion – Parsons 2008), illetve a történeti érdeklődést is mutató (Barton 2016).

Innen nézve a newtoni természettudományok és különösen a csillagászat kibontakozása és térnyerése a XVII. század második felétől valóban olyan új tudás megszerzésének látszik, amely alapvetően megváltoztatta, hogyan is tekinthetünk a csillagos égre esztétikailag. Sokan és sokféleképpen írtak erről a nagy horderejű átrendeződésről az európai szellem történetében, amikor a késő középkorig érvényben lévő, alapvetően ptolemaioszi – majd kopernikuszi – világképet, amely egy hierarchikusan berendezett, spirituális minőségekkel jellemezhető szférákkal rendelkező és véges kozmoszt jelentett,⁹ leváltja az elsősorban fizikai, mennyiségi viszonyokkal leírható és modellezhető, horizontálisan vagy minden irányban kiterjedő végtelen univerzum newtoni képe (vö. Koyré 1957; Tuveson 1960); más szavakkal, a természetben megpillantható isteni felől: a természet szép és magasztos épületét teremtő istenit felváltja a beláthatatlan mélység örvényében kavargó fenséges tér-istenség. Pascal döbbenetét szokás ehelyütt idézni a *Gondolatok* címen ismert 1670-es töredékgyűjteményből, a Brunschvicg-féle számozás szerinti 72. töredéket, amelyben a távcsövekkel a világegyetemben feltáruuló kozmikus végtelen és a mikroszkópokkal felderíthető végtelen kicsinyiség végletei közé vetve pillantja meg a véges embert, aki „megrémul önmagától, s ráeszmélve, hogy természet adta tömegével a végtelenség és a semmi két feneketlen mélysége közt lebeg, remegve tekint majd e csodákra” (Pascal 1983, 32–33.). A csillagos ég alakulóban lévő természeti fenségese értelmezhető az új univerzum elsajátítására tett immár esztétikai kísérletként, Pascal kétségbeesésére adott válaszként.

Első ránézésre mindez alátámasztani látszik azt, amit Matthews mond, mégis azt gondolom, hogy az általa is képviselt álláspont inkább az esztétikainak egy sajátos kiterjesztése:¹⁰ ami az esztétikai és a tudományos különös elegyének kikeveréséhez vezet; ennek következtében aztán a természettudományos kíváncsiság és rácsodálkozás (*awe*) is esztétikainak fog minősülni. Sőt végső soron már nem is csak elegyről beszélhetünk, hanem a hagyományos esztétikai leváltásáról; pontosan ezt teszi Shapshay, amikor a csillagos ég számos intellektuálisan izgató rejtélyével magyarázza, miért nem „varázstalanodik el” a mélyúr, miért nem lanyhul az iránta való „esztétikai” lelkesedés továbbra sem. Én ezt egy kissé félrevezetőnek gondolom, inkább ragaszkodnék a modern esztétikainak mint *érzéki-spirituálisnak* az értelmezéséhez, legalábbis ami a természeti látványok tapasztalatát illeti. Ez volt ugyanis az igazi névum a modern esztétika kibontakozása során.¹¹ Élvonalbéli tudományunk lencséjén át valóban lelkesedéssel szemlélhetjük a természetet, a legnagyobbtól a legapróbb jelenségeiig, de nem biztos, hogy minden rácsodálkozás esztétikai természetű – már a XVIII. század közepén Edmund Burke megfigyelte, hogy egy természettudós rendkívüli lelkesedéssel és vonzalommal tud viselkedni mások számára „akár undorító és izléstelen”, tehát az esztétikai szféráján egészen biztosan kívül eső tárgya iránt is (Burke 2008, 128–129.).

⁹ Kopernikusz ugyan már heliocentrikus elrendezést ajánl, és az állócsillagok szféráját is távolabbra helyezi, de ugyanúgy minőségi és véges kozmoszt feltételez. Giordano Bruno lesz az, aki először szédül bele a világegyetem végtelenségének gondolatába.

¹⁰ Ez egyáltalán nem előzmények nélküli a modern esztétika korai elméleteit tekintve sem, például Francis Hutcheson 1725-ös *Vizsgálódásában* kifejezetten „matematikai stílusban” beszél a tárgyakban lévő szépségről, amibe beleérti a természet műveit is, mint „az egyformaság és a változatosság összetett arányáról [*a compound Ratio of Uniformity and Variety*]”. Ami a mennyei testeket illeti, szertinte észre és reflexióra van szükségünk ahhoz, hogy ezen óriási struktúrák szépségét érzékelhessük (vö. Hutcheson, 2004, 29–31.). A „csillagos félteke” egy „összetett idea”, amely „szép, rendezett és harmonikus” (22.), legalábbis ha a bolygók rendezett mozgásában, az égi jelenségek szabályos és állandó ismétlődésében stb. leljük fel a szépségeket, „amelyek elbűvölik a csillagászt és kellemessé teszik fáradságos számításait” (31.). A csillagos ég e szépsége meglehetősen funkcionálisnak tűnik: csak a természetkutató számára elérhető, aki mintegy fáradságos kutatómunkája jutalmaként nyeri el.

¹¹ Lásd erről (Morris 1972, 137.; Szécsényi 2020, 59. skk.).

Newton és természettudós társai felfedezéseinek eredményeként egészen máshogy észleljük magunkat és Földünket a bennünket körülvevő űrben, az is egyértelműnek látszik, hogy e felfedezés hozzájárult a természeti fenséges feltalálásához és kidolgozásához Pascaltól Lord Shaftesburyn és Addisonon át John Baillie-ig vagy Kantig és tovább. Ugyanakkor ennek az új tapasztalatnak a kialakításában számos más – teológiai, vallási, irodalmi, antropológiai, alkímiai és mágikus – elem is szerepet játszott. Úgy tűnik, e sokféle komponens alkalmazásának vagy kiaknázásának a *módja* és a *célja* fontosabb volt, mint az egyes elemek származási helye. Ráadásul az is elég tanulságos, hogy mind Pascal, mind Kant elutasítja a természettudományos igényeket a végtelen tér vagy a csillagos ég esztétikai értékelésekor. Pascal azt mondja az imént idézett töredékben, hogy a végtelen és a semmi „feneketlen mélységei” között remegő szemlélő „*kíváncsisága csodálatra fordul*, és hajlandóbb lesz némán szemlélni, mint elbizakodottan kutatni őket” (Pascal 1983, 33.). Kant pedig már explicit módon a természeti fenséges kontextusában írja a csillagos ég látványáról, hogy fenségesként való megítélésekor nem hagyatkozhatunk tudományos belátásokra a végtelen térben feltételezhető más, eszes lények lakta világokról, hanem „[i]télnünk pusztán aszerint szabad, amilyenek az eget látjuk: tág, mindent átfogó boltozatnak” (Kant 1997, 191).¹² A csillagos ég esztétikai megítélése mintha visszatérítene bennünket egy korábbi kozmosz-képhez, dacára a végtelen térbeli mélységeket feltáró nagy tudományos felfedezéseknek;¹³ vagy másképpen: mintha a végtelen térbeli kiterjedés természettudományos koncepciója csak egy újabb eleme volna a csillagos ég összetett tapasztalatának, egy újabb árnyalat vagy, ha tetszik, egy újabb szólam a kórusban, amitől azonban még az éjszakai ég sok minden más is marad. *A természettudományoknak kezdetektől fogva nem volt kizárólagos joga meghatározni, mi is a „természet” a természeti fenségesben*, és bár valóban elképesztő további fejlődésen ment keresztül a csillagászat és az asztrofizika az azóta eltelt három és fél évszázadban, s akár újabb ingereket vagy impulzusokat is adhatott a csillagos ég esztétikai tapasztalatához, *alapjaiban* mégsem változtatta meg e nagyszerű látvány esztétikai észlelését. Pascalnál, Addisonnál és később Kantnál is azt látjuk, hogy a fenséges természeti tárgyak esetében képzelőerőnk nem tud lépést tartani az értelmünkkel, nem képes elnyelni és szemléletessé tenni az újabb és újabb adatokat és tudományos információkat. Évtizedekkel ezelőtt már csodálatlalt bámultam az Oriont, ma már tudom, hogy híres köde egy nebula, hogy alfája, a vörösen izzó Betelgeuse az egyik legnagyobb méretű ismert csillag, olyan hatalmas, hogy a legnagyobb távcsöveinkkel nem pusztán izzó pontként, hanem korongként is észlelhető, valamint bármikor felrobbanhat; továbbá azt is, hogy a mögötte kelő Nagy Kutya csillagkép alfája, az északi égbolt legfényesebb állócsillaga, a kékesfehérben sziporkázó Sirius, valójában egy kettős rendszer stb. – de megváltozott-e alapjaiban az ezekhez hasonló számos új ismerettől a csillagos éggel kapcsolatos esztétikai tapasztalatom? Talán egy kicsit, bár az évtizedek alatt halmozódó élettapasztalataim bizonyára sokkal többet formáltak a percepciómat.

¹² Mellesleg itt ellentmond a Második Kritika fentebb idézett zárszavának is, ahol aztán éppen a számtalan világokat emlegeti (vö. Etlin 2012, 231.).

¹³ Érdemes azért megjegyezni, hogy a nyúlfarknyi életidejű és azallat csak arasznyi teret bejáró vagy megismerő ember és a kozmosz „határtalan” térbeli és időbeli tágasságának feszítő ellentéte régi téma, nem kellett rá a kora modern kor csillagászati felfedezéseig várni. A sztoikus szerzők például elég gyakran hivatkoznak erre az ember érintő egzisztenciális fejtegetéseikben: „Arasznyi az ember élete, arasznyi az a földzug, ahol él, de arasznyi a legtovább fennmaradó hírnév is” (Marcus Aurelius 1975, 32.). Amit viszont a XVII. század tesz hozzá, az a bizonyosság elvesztése, hogy hol is a helye az embernek a végtelenné tágult univerzumban, hogyan is lehet elgondolni, el lehet-e egyáltalán gondolni ember és természet/kozmosz összhangját – akár csak elérendő célként, ahogy még a római császár-filozófus megtehetette: „Egyszer majd rá kell eszmélned, hogy milyen az a világrend, amelynek része, vagy milyen az a világot kormányzó elv, amelynek a kisugárzása [tudniillik emanációja] vagy, s hogy kimért az idő...” (Uo., 17.).

Megfelelőbb és *korrektebb* lett-e az esztétikai ítéletem a begyűjtött csillagászati és asztrofizikai tudástól – ahogy Matthews elvárná? Elmélyült-e (sűrűbb lett-e) a csodálatom ezektől? Aligha. Mintha inkább arról lenne szó, hogy a tekintetünk „mögött” felhalmozódó és terebélyesedő természettudományos tudásunk *ellenére* is megmarad valamilyen elemen-táris vonzódás.

Lezárva esszém első részét, összességében azt gondolom, hogy a végtelen univerzum természettudományos koncepciója valóban új helyzetet teremtett három és fél évszázada, s a csillagos ég természeti fenséges tapasztalatának kibontakozása válaszként értelmezhető erre, de e tapasztalat – tartalmaival, szerkezetével, asszociációival – semmiképp nem érthető meg *kizárólag* a csillagos eget érintő percepciónk tudomány generálta megváltozásából.

III.

Két évvel 2008-ban bekövetkezett halála után jelent meg Ronald Hepburnek, a környezet-esztétika alapító atyamesterének az utolsó, eredetileg előadásnak készült írása jeles tanítványa, Emily Brady szerkesztésében, *Az égbolt és a tér esztétikája* címen (Hepburn, 2010). A cím is arra utal, ami az eddigiek után cseppet sem lep meg minket, hogy az égbolt – akár a nappali, akár az éjszakai – esztétikája szorosan összefonódik a tér esztétikájával. A továbbiakban azonban én inkább a csillagos ég egyes időbeli vonatkozásairól fogok szólni. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy a térbeli és időbeli aspektusok tisztán szétválaszthatók lennének, mégis úgy tűnik nekem, hogy a csillagos éggel időtapasztalatként kevesebbet foglalkoztak, akkor is csak a tértapasztalat kiegészítéseként.¹⁴ Az előbbi felvázolására teszek kísérletet a továbbiakban.

A közelmúltban egy meglehetősen ritka együttállásnak lehettek szemtanúi azok, akik a nyugati égboltot vizsgálták elég közel a horizonthoz napnyugta után: a Jupiter és a Szaturnusz egy hónapon át együtt volt látható, 2020. december 21-én olyan közelségbe kerültek, hogy szabad szemmel egyetlen ragyogóan fényes égitestnek látszottak. Az első hírek arról szóltak, hogy utójára ilyen, az északi félgömbről megfigyelhető jelenség a XVIII. században fordult elő, legközelebb pedig csak 2080-ban lesz, azaz jóval a születésem előtt történt a korábbi, és nyilvánvalóan a halálom után esedékes a következő. Később más dátumokat is olvastam, de a konklúzió csak még inkább megerősödött: ha most nem látom ezt az égi látványosságot, akkor egy *életre* elmulasztom. Ám soha nem láttam még – persze a nyájas olvasóval egyetemben – szupernóva-kitörést, és ha a már emlegetett Betelgeuse nyugodt marad még pár évtizedig – ami még egy röpke pillanatnak sem számít egy 8–8,5 milliárd éves vörös szuperóriás életében –, akkor minden bizonnyal sosem látok ilyen rendkívüli felfénylést és égi tűzijátékot. Persze az is lehet, már egy ideje felrobbant, hiszen nagyjából félezer év, mire ideér a fénye, és még így sem lesz elég életidőm kivárni azokat a grandiózus sugarakat. Évtizedekkel ezelőtt, amikor tinédzserként egy rövid ideig csillagásznak készültem, és sok-sok órát töltöttem azzal, hogy a kis refraktorommal az eget bámultam, egy tiszta és nagyon hideg téli éjszakán – az ilyeneket valamiért jobban kedveltem a meleg és balzsamos illatú nyárestéknél, talán azért, mert mint Thoreau is írja a *Téli séta* című esszéjében, ebben az évszakban „a menny közelebbnek tűnik a földhöz” –, nos, egy ilyen éjszakán egyszer csak fellobbant egy szupernóva a szemem előtt: alig akartam elhinni, de nem volt kétséges, mozdulatlanul ragyogott abban a csillagképben, amelyben kigyúlt, sokkal fényesebb volt, mint a Vénusz vagy a Jupiter. Felejthetetlen perc volt. Aztán kénytelen voltam ráébredni, hogy valójában egy a közeli katonai bázisról felszálló és törté-

¹⁴ A csillagos ég a világgal való érzéki kapcsolatunkat (írja Kant) „végtelenül nagyvá tágítja, világokon túli világokkal és rendszerekkel felölelő rendszerekkel való kapcsolattá, s kiterjeszti ezt periodikus mozgásuk határtalan idejére is, annak kezdetére és további megmaradására” (Kant 1998, 189.).

netesen nagyjából egy percig éppen felém repülő MiG 23-as reflektorát látom csak; aztán a pilóta kikapcsolta a fényszórót és elfordította a gépet, ekkor már hallottam a hajtómű hangját is – a csoda véget ért. Ezeket a példákat azért hoztam, mert alkalmasnak tűnnek érzékeltetni, bár kétségkívül *más-más módon*, hogyan adhat karaktert a személyes életidő – az élet-tartam tudata, a létezésünkkel kapcsolatos félelmek és remények – a „kozmosz” időnek, és megfordítva, hogyan töltődhet fel idegen és hatalmas tágasággal a személyes életidő a csillagos ég esztétikai tapasztalatában.

Ráadásul, a korábbi találkozásaink a csillagos éggel, legalábbis azok, amelyeknél volt alkalmunk valóban *elidőzni*, gyakran – vagy talán mindig – egzisztenciálisan jelentősek a számunkra, s emlékeik, amelyek múltunk fontos pillanatait hordozzák (mint az imént említett példákban is), újra játékba jönnek vagy legalábbis jöhetnek minden egyes újabb találkozásakor, temporális mélységet vagy réteget és folyamatosságot előidézve. Mondhatnánk azt is, hogy ebben a megidéződő temporalitásban egyfajta felszabadulást élünk meg a csillagos égben manifesztálódó örökkévalóságtól (az emberivel összemérhetetlen temporális skálától), avagy, ahogy egy helyütt Blake mondja, megérezzük, hogy valójában az „Idő – az örökkévalóság irgalma” (*Milton: A Poem*, 24. tábla, 72. sor). Ezzel egyidejűleg, a csillagos ég esztétikai tapasztalatában egy egyedülálló köteléket is közvetlenül átélhetünk, amely elődeinkhez, kortársainkhoz és leszármazottainkhoz fűz: a csillagos ég ugyanis – természetesen a technológiai civilizációnktól „érintetlen” változatában (tehát számunkra, teszmez azt, amikor félúton kitekintünk az éjszakába a Transzszibériai Expresszből) – talán az egyetlen olyan egyedi „objektum”, amely az emberi faj történetének egészében változatlanul és állandónak tekinthető, sem a természeti képződmények, sem az ember alkotta tárgyak nem állnak úgy ellen az idő múlásának vagy a folyamatos változásnak, mint a fölénk boruló égbolt. A csillagok, „akik nézték Hannibál hadát / s most néznek engem”, sóhajt fel Kosztolányi, de sokkal korábbra is elmehetünk időben, és előre is szaladhatunk emberi léptékekkel szinte elképzelhetetlenül sokkal. Természetesen nem csillagászati értelemben gondolom ezt, hiszen tudjuk, hogy még az égbolton is vannak változások, nem beszélve a Föld forgási tengelyének hibogásáról, mégis nyugodtan mondhatjuk, hogy a csillagos ég emberemlékezet óta állandó, hogy minden eddig élt generáció szinte teljesen ugyanazt a lélegzetállító képet láthatta, ha éjszaka felnézett az égre, miközben minden más megváltozott a környezetében. Tehát az „éterinek” vagy „szelleminek”, valamiképp „megfoghatatlannak” látszó égbolt mindig is tartósabbnak tűnt a legkeményebb kősziklánál vagy ércnél is, újabban: a praktikus örökéletűnek mondott vasbetonnál vagy műanyag flakonoknál is.

Ha a modern esztétika kicsit kitágított történetére tekintünk, akkor érdemes egy futó pillantást vetnünk Petrarca sokat idézett és sokak által értelmezett híres levelére, amelyben beszámol az Avignon melletti Mont Ventoux megmászásáról. A levelet 1336-ra datálta vissza, valójában 1350–52 tájékán született, s bár azt a látszatot igyekszik benne kelteni, mintha közvetlenül a csúcstról visszatérve szakadt volna ki belőle élménybeszámolóként, valójában egy gondosan kidolgozott humanista irodalmi alkotással, sőt allegóriával van dolgunk. E levél alapján is szokták Petrarcat az első modern embernek nevezni, aki úgymond csak a kilátás kedvéért képes volt megmászni egy hegyet: „Az a vágy ösztökélt csupán, hogy ezt a roppant magas hegyet, melyet nem ok nélkül hívnak »Viharos«-nak, a mai napon megmászsam, miszerint egy olyan csúcsot láthassak, amelyik magasságáról híres” (Petrarca 1962, 82). Most itt nem foglalkozom sem e levél értelmezésének sokrétű hagyományával, sem azzal, mi lehetett a költő valódi szándéka ezzel a szöveggel, bár aligha az, hogy a természet iránti újfajta nyitottságot kezdeményezzen, ahogy Jacob Burckhardtól Kenneth Clarkig sokan értelmezték.¹⁵ A hegyre feljutás eredeti célja valamiképp közelebb kerülni az éghez, ami

¹⁵ A levélnek a természeti látvány (esztétikai) tájként felfedezésében és a tájképfestészet műfajának későbbi kialakulásában játszott esztétika- vagy művészettörténeti szerepe és jelentősége utólagos konstrukciónak látszik, nem tűnik egyezni a szerző eredeti szándékaival.

itt, Joachim Ritter híres értelmezéséhez kapcsolódva, a természetben lévő isteni megragadására irányuló régi filozófiai törekvés mintájára a természet mint Egész átkarolása volna a csúcstról nyíló szokatlan méretű kilátásban, azaz a fizikai térben. Ezen a ponton mindenesetre összekapcsolható a grandiózus táj észlelése a csillagos égével, ahogy erre – mint mindjárt látjuk – a levél szövege is utal. A vállalkozás ötletének megszületése, az előkészületek, majd a küzdelmes felfelé menet után megérkezünk a csúcstra Petrarccal és fivérével, valamint a névtelen kísérőkkel. A ritka levegő okozta szédülés és a szokatlan méretű tér okozta megrendülés említését követően mindössze néhány sornyi, felsorolásszerű leírást kapunk a látottakról, s költőnk figyelme nagyon gyorsan másra terelődik: „új gondolatok szállták meg lelkemet, és a táj keltette gondolataimat az *időről való elmélkedés* váltotta föl [*Occupavit inde animum nova cogitatio atque a locis traduxit ad tempora*]” (Petrarca 1962, 86.). Nem „táj”, hanem a *locis* szerepel az eredeti latin mondatban, tehát a „helyekről” az „időre” váltunk. És innen-től egy érzelmileg sokkal fűtöttebb és terjedelmesebb merengés következik, amelyben Petrarca múltja, jelene és jövője lesz a téma, életének már meghozott és még meghozandó egzisztenciális döntései. A csúcstról nyíló kilátás látszólag közel hozott térben távoli dolgokat, ezzel párhuzamosan vagy ez által felkeltve időbeli sűrűsödés kezdődik, amely a múltat és a jövőt hozza közel egymáshoz, utóbbiba a túlvilági élet horizontját is beleértve. A térbeli – a földi világhoz tartozik, az időbeli – a spirituálishoz. Mintegy álomból, úgy ébred fel Petrarca ebből a révülésből, futólag még körbepásztázza tekintetével a panorámát, röviden felsorol néhány földrajzi helyet, amelyet lát vagy csak sejt, aztán következik a levél híres fordulata, amikor is végleg hátat fordít a látványnak. Találomra felüti Szent Ágoston *Vallo-másait* a X. könyvnel, s éppen ezekre a sorokra esik a pillantása: „Íme, összevissza csavarognak az emberek, hogy megcsodálják a hegyek csúcsait, a tenger iszonyatos taréjait, a folyók roppant kanyargásait, az óceán tágas tereit, a csillagok futását, de magukra ügyet sem vetnek” (Augustinus 1987, 290.). Ebben a kontextusban az éppen megmászott hegy, hasonlóan más, szintén grandiózus fizikai méreteikkel csodálatot kiváltó természeti tárgyakkhoz, a földi és ezért értéktelen csodálat tárgyaként merül fel. Ebben az aszketikus-platonikus értelmezésben, amely csak a befelé figyelést értékeli, a boldog élethez vezető igaz ösvényt kereső számára még a csillagos ég szemlélésével való bibelődés is méltatlan lesz – noha utóbbi legmagasabbra értékelésének jelentős hagyománya volt, talán elég, ha Anaxagorasra vagy Ovidiusra hivatkozom.¹⁶ Petrarca levelét a látható-fizikai és a láthatatlan-spirituális közötti mély szakadék miatt nem lehet proto-esztétikai szövegnek olvasni, a koszorús költő szelleme még nem volt képes – ahogy majd Hepburn nevezi – „metafizikai képezelőerőként” működni, amely egyszerre tekintene a metafizikaira mint támaszára és végső igazolására, ugyanakkor a konkrét jelenbeli természet- (vagy táj-)tapasztalatnak is nélkülözhetetlen eleme volna, mint ami „egybeolvadt az érzéki komponensekkel, nem pusztán egy azok által keltett meditáció” (Hepburn 1996, 192.).

Mindezzel együtt Petrarca levele már nagyon szépen dokumentálja nekünk, hogy a monumentális tértapasztalat hogyan transzformálódik időtapasztalattá, hogy egy határtalan látvány milyen intenzíven hat az idővel kapcsolatos érzékenységünkre, hogyan merülnek fel ilyen találkozásokkor azonnal a saját étellel, annak eddigi történéseivel és remélt kifutásával kapcsolatos kérdések és hogyan vetődik fel a személyes felelősség az ezekkel kapcsolatos döntések meghozatalában – és ez a csillagos ég esztétikai megtapasztalása esetén is működik.

¹⁶ Arisztotelész *Eudémósi etikájában* egyetértőleg említi, hogy Anaxagoras szerint arra születünk, hogy a mennyboltot és a világ rendjét szemléljük (vö. 1216a). Ovidius *Átváltozásai* első szakaszának végén is ezt olvassuk: „Minden egyéb állat letekint görnyedten a földre, / embernek fölemelt orcát és adta parancsát, / hogy föl a csillagokig pillantson, az égre tekintsen. / Így, mely imént nyers volt s formátlan, a föld sosemismert / emberi orcákkal vált végül tündökölővé” (ford. Devecseri Gábor).

A mennybolt temporális aspektusát természetesen sokféleképpen elgondolhatjuk. Nézhetünk rá mint a csillagászati vagy kozmikus idő megmutatkozására egy Einstein- vagy Lemaître-féle univerzumban, mely időt sokatmondóan távolságadatokban szokás megjeleníteni (a különböző égitestek vagy égi jelenségek közötti távolságok fényéveiben, vagy az Univerzumunk gömbjének feltételezett sugarában, amelyet jelenleg 13,8 milliárd fényévben határoznak meg). Ha tekintetünk csillagképekre tagolva nézi az eget, hatalmas kupolaként (ahogy Kanttól Thoreau-ig később is sokan javasolják), akkor a mitológiai idő lenyomatának is nézhetjük, számos, gyakran tragikus történet emlékének emberek és istenek konfliktusáról; vagy egy talán még régebbi, kozmogóniai idő emlékművének is, amely a világ legelső benépesítésének vallási ősidejébe vezet vissza, és ekkor a mindig hideg és távoli uranikus égistent magát láthatjuk a csillagos égboltban, ahogy erről Mircae Eliade olyan szépen írt *A szent és a profán* című könyvében (vö. Eliade 1987, 108. skk.). S persze az örökkévaló, koncentrikus gömbökként elképzelt szférák magasztos és méltóságteljes körmozgásának is látható a hosszabban megfigyelt csillagos boltozat egy ptolemaioszi kozmoszt feltételezve, amiből az idő emberi számításának alapvető ciklusai is adódtak: a napok, a holdhónapok, az évek. Mégis a csillagos ég talán elsősorban és mindenekelőtt a személyes életidő-tapasztalat egyik jelentős formájának értelmezhető.

Első nekifutásra ez a saját élet *végességének* eleven és erős érzését jelenti. Ha a mérhetetlen tértől vagy a benne sejtett hatalomtól szédülünk a csillagos égre nézve, az valamiképp elárasztja érzékeinket, összenyomja a tudatot, megdöbbsenti a szemlélőt, a végtelen térként megélt csillagos ég – láttuk, Pascal óta közhely – egzisztenciális jelentéktelenségünk érzését kelti (legalábbis ez lett a fenséges tértapasztalatként elgondolt éjszakai égbolt kiváltotta hatás első vagy kezdeti fázisának bevett leírása), ha felhasználjuk mai tudományos ismereteinket, akkor azt mondhatjuk: a viszonyítási pontok nélküli beláthatatlan térben milliárdszámra lebegő galaxisok között az egyik közepes méretűnek egy eléggé kültelkinek tűnő spirálkarjában egy harmadrendű sárga törpecsillag harmadik kőzetbolygóján kell elhelyeznünk magunkat. Az Univerzum ismert méreteihez képest annyira eltörpültnek látszunk, hogy ennek elgondolása már önmagában messze meghaladja a képzelőerőnk teljesítő képességét – Kant ezt persze már a főként boruló boltozat egyetlen látványként való megragadására is alkalmatlannak mutatta be. Ezt a nyomasztó túlaradást vagy a felfogóképességeink alkalmatlanságának (kezdeti) negatív érzését általában feloldódás követi a tértapasztalatként elgondolt csillagos ég esetében: emlékezhetünk Kant „felszabadító” moralizálására vagy Brady megfogalmazására, amelyben „a végtelenség egyfajta érzéki megérzése” volna az éjszakai égbolt fenséges tapasztalata, mint ami erősen különbözik a végtelen bármifajta intellektuális vagy matematikai eszméjétől (Brady 2013, 60). Ezzel szemben időtapasztalatként elgondolva a felszabadító vagy kiterjesztő potenciál másmilyen típusú, mint amelyet mérhetetlen térként érzélve kaphatunk, a továbbiakban ezt kísérlem meg röviden kibontani.

A csillagos ég esztétikai tapasztalatában az időbeli végesség érzése az *egyediségünk* vagy a *páratlanságunk* mintegy kozmikus viszonylatban való megéléséhez vezetethet, miközben ez mégsem jelent hübriszt vagy a megélt tapasztalatot jelentősen torzító antropomorfizálást. A szemlélő nem képzei a világegyetem urának magát, még csak morális felsőbbrendűséget sem kell, hogy tulajdonítson magának, nem kell azt sem képzelnie, hogy ő volna a jelentés egyetlen lehetséges forrása az őt körülvevő ürességben, s mindent önmagából kellene kivetítenie a szemben álló mérhetetlenre – miközben szükségképpen és mindig az éppen észlelt félgömb középpontjában állunk, akárhol is vagyunk, amikor felnézünk az égre. Az időélmény felől felsejlő pozíció lehetővé látszik tenni egy a térbelihez képest másra kifutó és koncentráló reflexiót, amelynek egyszerre tárgya az ég, a Föld és önmagam: saját életem és az emberi faj egész története, mindezek egymáshoz való viszonya – végső soron a múlt-jelen-jövő közti kapcsolat. Adódnak számunkra természetesen

más látványok és források, amelyek esztétikai befogadásakor megélethetjük létezésünk időnek kitettségét vagy végességét, mint az ősi és a modern romok, a Föld egész felszíne gigantikus romként elgondolva Thomas Burnet XVII. század végi nevezetes elmélete alapján, a „*sic transit...*” végkicsengésű tanulmányok az emberiség történetírásából, vagy akár néhány megsárgult fotó egy családi albumból alkalmas lehet erre. A csillagos ég azonban, szemben ezekkel a forrásokkal, egyúttal mindig megőrzi radikális idegenségét és roppant látványának változhatatlanságát.

Mindig marad benne valami távoli és monumentális emlékmű-jelleg, amelyen a csillagok szikrázó fénypontjai is leginkább pazar díszítő-ünnepi elemként tűnnek fel (persze nem a csillagász vagy a szextánssal dolgozó navigátor szemében), mintsem (providenciálisan) hasznos világító vagy meleget adó forrásként. Mint ilyenek osztoznak az éjszaka apró fényeiben megpillantható esztétikumban (a karácsonyfák fényei, születésnap gyertyák, fáklyás menetek, ünnepi tűzijátékok és díszvilágítások), amelyre Anne Souriau hívja fel a figyelmünket *Petites lumières dans la nuit* című rövid esszéjében.¹⁷ A csillagok a mennybolt kupoláján sokban osztozhatnak az éjszaka (emberi) fényfüzéreivel, Souriau szerint „tiszták” és valamiképp a „szentséghez” kötődnek: a csillagok fénye nem melegít, nem „ad életet”, nem „hasznos”. Ugyanakkor megszépítik az „alkalmat”: a jelen pillanatot ünneppé teszik, s ezzel időben kitüntetett ponttá emelik vagy terjesztik ki. A csillagász vagy a navigátor számára persze hasznosak is lehetnek a boltozat sziporkázó pontjai, bár mindkettő érdeklődése (a tudományos és a térbeli tájékozódási) csak az égbolt egy bizonyos részére vagy területére irányul, sosem az egész tündökletességére.

IV.

Végezetül egy másik oldalról is szeretném megvilágítani, mire is gondolok, amikor a csillagos ég esztétikáját nem elsősorban a tér-, hanem az időtápasztalat felől próbálom megragadni. Ehhez a megvilágításhoz éppen a csillagos ég fényeit fogom segítségül hívni, tehát azért metaforákkal fogok operálni. Az *éjszaka és a holdfény* című 1863-as esszéjében Thoreau megjegyzi, hogy a Hold fénye „inkább arányban áll a tudásunkkal, mint a napvilág. Nincs nagyobb homály az átlagos éjszakákon, mint amilyen szokásosan honol az elménkben, és a holdfény épp annyira ragyogó, mint a legfényesebb pillanataink” (Thoreau 1863, 583.). Mintegy másfél évszázaddal korábban, 1714-ben Addison egy pascali inspirációjú esszé-sorozatot írt *The Spectator* című folyóirata számára *Erkölcsei és mennyei esszék* címen, ennek első darabja nyitányként elmeséli egy tágas mezőn tett esti sétája történetét. A napnyugta színorgiáját követte a fokozatosan és észrevétlenül leszálló éj. Előtűnt a csillagos ég bámulatos látványa, felragyogott a Tejút, s mindennek megkoronázásaként még a telehold is felkelt „abban a felhő-fenségben [*clouded Majesty*], amelyre már Milton is felfigyelt”: és mindez „a

¹⁷ Szerinte az éjszaka apró fényei tiszta esztétikai tapasztalatnak tekinthetők, amennyiben a rájuk csodálkozás nem igényel sem elméleti, sem művészeti előképzettséget. Az ünnepi alkalmakat ünnepivé a beszédek, díszlővések stb. tehetik, aki fényt gyűjt ilyenkor, az megszépíti azokat. Sőt a éjszaka ezen apró fényei akkor is működnek esztétikailag, ha semmiféle ünnepi alkalomhoz nem kötődnek; azért nézhető tiszta művészetként, mert létezésüket kizárólag esztétikai jellegük igazolja; a fény önmagában is ragyogó, de egy fűzér apró fény megsokszorozza a ragyogását, és gazdagságot kölcsönöz a látványnak. A sötétségben elszórt apró fények mintegy kiállnak a világ többi (nem látható) részéért. A hasznos fények profánok, ezen kis fények rejtelmes ragyogása valami szent(séges)hez hasonlítja őket. A kettő közti hallgatólagosan elfogadott hierarchiát szépen bizonyítják azok az esetek, amikor a hasznos világítást lekapcsoljuk, hogy jobban láthatóvá váljanak ezek a (nem hasznos) fények, például lekapcsoljuk a villanyt, hogy a születésnap torta gyertyafénye tündökölhessen (Souriau 1977, 319–320.).

természet új képére nyitotta rá a szemet, amely finomabban árnyalt és puhább fények közé vetett, mint az, amelyet a Nap korábban felfedett számunkra” (Addison 1965, IV: 529).¹⁸ Thoreau még azt a megfigyelést is teszi, hogy a holdfényben látott táj, éppen a szokatlan élességű és másként vetülő árnyékok miatt, olyan részleteket is megmutat, amelyeket nappal sohasem vennénk észre. Ezzel a két idézettel egyrészt a napfény és a holdfény közti különbség összetett hagyományára is utalni szeretnék, másrészt egy szándékaim szerint valamelyes magyarázó erővel bíró analógiát szeretnék felállítani a hold- és a csillagfény visszaverődése és a csillagos ég látványa által előidézett időtapasztalat között. David E. Cooper hívja fel a figyelmet arra, hogy több nagy kultúrában is megtalálható olyan tradíció, amely a holdfényes félhomályt és sötétedést kontrasztba állítja a napfényvel, és az előbbi részesíti előnyben, mondván, a napfényben a dolgok elkülönülten és individualitásukban mutatkoznak meg, amíg a finom holdfényben valódi mivoltukban: végső egységben összeolvadva. Ilyenkor „a világ akként jelenik meg, amint valóban van, »bizonyos misztikus homályossággal átitatva«” (Cooper 2013, 83.).¹⁹

Ami tehát az analógiát illeti a kozmikus fénysugaraknak a természet éjszakai megvilágításával való viszonya és a kozmikus időnek (az örökkévalóságnak) a személyes életidővel való viszonya között, az éjszakai ég megtapasztalásának leírása mind Thoreau-nál, mind Addisonnál felkínál egy valamelyest újfajta esztétikai értelmezést: anélkül, hogy valamilyen illuzórikus egységet vagy akárcsak harmóniát tételezne fel az esztétikai szemlélő és valami nagy Egész között, anélkül, hogy antropomorfizáló projekciókat működtetne, mégis *viszonyt* létesít köztünk és az éjszakai égbolt radikális mássága vagy akár emberte-

¹⁸ Addison egyik forrása itt is minden bizonnyal Bernard le Bovier de Fontenelle-nek a világok sokaságáról folytatott *Beszélgetései* (1687) lehetnek, amelyben a holdfényes éjszaka méltatásával kapcsolatban mindjárt az első estén elhangzik az is: „a nappal látványa túl egyhangú: nincs más, csak a nap és a kék égbolt; ezzel szemben az ezer és ezer alakzatban szanaszét szórt csillagok látványa talán kedvez az álmodozásnak [*rêverie*] és a kusza gondolatoknak, melyekben örömet merül el az ember [*où l'on ne tombe point sans plaisir*]” (Fontenelle 1979, 19.). Fontenelle szövege azért más jellegű, egyrészt tudományoskodóbb, másrészt – a márkinóval folytatott folyamatos flörtölés következtében – mondénabb. Addison széles mezőn tett esti sétája szellemiségében inkább a *Genezist* idézi meg: „kiméne Izsák este felé elmélkedni a mezőre” (1Móz 24,63).

¹⁹ Cooper ebben a könyvében a vízfelületen táncoló és vibráló napfény elbűvölő jelenségével foglalkozik, amely szerinte a világ nagyon hasonló aspektusára hívhatja fel a figyelmünket: a dolgok fúziójára vagy egységére, a mélyükben húzódó tünékeny titokra. A tapasztalat világa – Cooper szerint – azért rejtélyes, mert egy kimondhatatlan ősforrásból származik, amely maga nem lehet tárgya a tapasztalatnak; ez a kimondhatatlanság valóban kifejezhető a félhomállyal és a holdfényvel, de ekkor az ismeretlen iránti félelemmel és borzongással is összekapcsolódik, holott szerinte „a dolgok titokzatos ősforrása, ha valamit egyáltalán, akkor, a hála érzését kelti fel, nem a félelemét, átölelésre hív, nem remegésre” (Cooper 2013, 85.). A vízfelületen táncoló napfény (amikor egyszerre látjuk a sziporkázó vibrálást, és vagyunk tudatában azon mélységeknek, amelyekben ez nyugszik) ezért végső soron hatásosabb és adekvátabb metaforája a világ misztériumának. Érdekes azért megjegyezni, hogy egyrészt Cooper is csak fokozati különbségről beszél e két metafora között, másrészt ő is tudatában van annak, hogy más emberekre más metaforák és képek hathatnak intenzívebben; szerintem a vízfelületen játszó napfény-sziporkák hatásosabbak napnyugtakor, amikor a Nap fénye és melege mérséklődik, amikor a nappal közel jár már ahhoz, hogy átadja helyét a csillagfényes éjszakának, amikor a Nap is egy olyan csillag lesz, csak nagyon közeli, mint az összes többi (még Cooper kis kötetének fedőlapján is egy tenger feletti napnyugtát ábrázoló fotó látható). Harmadrészt a holdfényes félhomálynak a borzongatóhoz vagy akár a horrorhoz kötése valóban jól ismert az európai kultúrában, de a gótikus (rém)történetektől Ady Endre *Jó Csönd-herceg előtt* című verséig (s persze tovább) ívelő tradíció csak az egyik hozzáférhető értelmezés, sem az általam fentebb hivatkozott Fontenelle-nél, sem Addisonnál, sem Thoreau-nál (és még nagyon sokanál másoknál) nincs ilyesmiről szó a hold- és csillagfényes éjszaka tapasztalata kapcsán.

lensége között. Ráadásul, ettől nem függetlenül, Addison beszámolója inkább csak a mezőn tett séta kerettörténetével sejtetve, Thoreau-é világosabban utal arra, hogy a csillagos ég tapasztalata egyáltalán nem egyenlő a boltozat látványával, hanem multiszenzoros tapasztalat, a földi környezet az összes egyéb érzékünket stimuláló ingereivel annak konstitutív része: a puha fényekkel megvilágított táj, az éjszaka hangjai és zörejei, illatai, ízei, fuvallatai és azok hőmérséklete stb. – amelyek mások, mint a nappal megfelelő és szükségképp megszokottabb minőségei – mind elválaszthatatlanul hozzátartoznak. A csillagok és a Hold fényénél egyúttal tehát a körülöttünk lévő természeti környezetnek is új képét, azaz másfajta *állapotát* pillantjuk meg; és ezen közben magunkat is máshogy tapasztaljuk meg.

Ezen a ponton talán érdemes még egy Hepburntól származó megfigyelésre hivatkoznom. Egyik tanulmányában beszámol egy éjszakai sétájáról, s noha ő ragaszkodik a térrel kapcsolatos szókészlethez, nem tanulságok nélküli az, amire jut. Északnyugat-Anglia híres Tövidékén járt, amikor egy dombra felkapaszkodva egy tengerszemet pillantott meg: a durva sziklás környezetben „csodás élvezetet okozott a háborítatlan sima víztükör” látványa, ráadásul „a hold tükröződött a tengerszemen; és az a ragyogó, pici hozzájárulás a látványhoz jelentős további változást idézett elő”. Hepburn ugyanis azt kezdte érezni, hogy ő többé „nem egy egyszerű, magányos tengerszem-néző”, hanem „valaki, aki egy űrben lebegő planéta felszínén sétál”. A „testi méretének és léptékének érzetét” és egész „pozícióját” innenől meghatározta „más mennyei testekhez, bolygókhoz, holdakhoz és csillagokhoz” való viszonya (Hepburn 1998, 273.). A holdfény visszaverődése a tengerszem felszínén egy kiterjesztett self érzetét keltette. Ha a csillagos éggel kapcsolatba hozható időtapasztalatra próbálom ezt alkalmazni, akkor ez a saját életidő intenzív és összesűrűsödő megélésével és az emberiség történeti idejére való kiterjesztésével volna jellemezhető. A visszaverődés metaforája arra is utalhat, hogy ez a tapasztalat elválaszthatatlan a földi léttől, az ismert természeti környezettől, amely – mint láttuk – szintén más arcát mutatja ilyenkor. Ugyanaz a táj vesz körül bennünket a csillagos ég alatt is, mint napvilágnál, mégis az ég, valamint a hold- és csillagfényben átforgalmazott földi környezet *együttese* egy temporálisan „kiterjesztettebb” állapotba juttatja az éjszakai sétálót, hasonlóan ahhoz, ahogy Hepburn saját testének méretét és léptékét érzékeltte egy kitágított dimenzióban, az űrben lebegő égitestekkel való viszonyában.

Mintha a csillagos éjnek ezt a temporális dimenzióját ragadták volna meg egy egészen más nyelven az álmok és a profetikus látomások ősi koncepciójában; az álmokban, amelyek természetszerűleg az éjszakához tartoznak, s amelyekben a self érzékletei intenzívebbek, és a léleknek legalább részben lehetősége van a testi-fizikai és a hétköznapi időbeli korlátoktól megszabadulni. Ez volt Szeléné birodalma, aki – a mítosz egyik változata szerint – *örök álomban* szunnyadó szép kedvesében, a pásztor Endümióban gyönyörködik éjszakákon át, s akiről a nyolcadik orphikus himnuszban azt olvassuk – itt most Thomas Taylor 1792-es angol fordítására támaszkodom –, hogy a Hold-istennő „a korok anyja [*the Mother of Ages*]” és az „éjszaka lámpása”, aki „a Természet műveinek végső célt rendel [*Who giv’st to Nature’s works their destin’d end*]” (Taylor 1792, 126.) – talán fogalmazhatnánk úgy is, *életcélt* rendel.

Végezetül még annyit tennék hozzá, hogy a XVII. és XVIII. század fordulóján, a modern esztétika megjelenésének idején, az tűnt a sürgető feladatnak, hogy újra felfedezzék vagy újra elsajátítsák a csillagos eget immár mint természeti fenséges tapasztalatot, amihez újra kellett konfigurálni a korábbi mitológiai és metafizikai tartalmakat is; manapság viszont mintha az lenne a feladat, hogy újra felfedezzük a csillagos ég esztétikai tapasztalatának egy kvázi-ptolemaioszi sémáját, hogy újra elsajátítsunk releváns és félig-meddig feledésbe merülő tartalmakat egy egyre ritkábban adódó esztétikai tapasztalaton keresztül, miközben újra konfiguráljuk a természettudományos kíváncsiság és ámulat e tapasztalatot illető igényeit; még általánosabban: a modern európai természettudományos kul-

túra igényeit, amelynek legszembetűnőbb jegye kezdettől fogva az volt, hogy fokozatosan minden kognitív értéket a (természet)tudományba kívánt asszimilálni (vö. Gaukroger 2006, 11.). Miközben az éjszakai égbolt megjeleníthet elérhetetlen térbeli távolságokat és felfoghatatlan időbeli skálát, valamilyen radikális másságot vagy akár embertelent, fenséges esztétikai tapasztalatként sokkal inkább a Földhöz viszonyul: egyrészt az adott tapasztalat partikuláris körülményein keresztül (a földi táj megvilágítása, hangok, illatok stb. révén), az emberi faj közös élmény voltán keresztül és a szemlélő személyes életidejének intenzív megélésén keresztül. A fentebb kínált, nem kognitivistá értelmezésben bárki kiaknázhhatja az éjszakai égbolt tapasztalatában lévő esztétikai potenciált, aki a kozmikus időnek a megélhető világra és a személyes életidőre való visszaverődéseként tekint az égre, és nem pusztán kimeríthetetlen csillagászati és asztrofizikai rejtélyek tárházának gondolja. A tudományos tudás bizonyos részei mindig is részeivé válhattak a csillagos égbolt esztétikai tapasztalatának, de ez a tudás nem magyaráz meg mindent, nem kizárólagos, sőt nem is konstitutív ebben az élményben. Az esztétikai szemlélő inkább csak szemezgetni fog a természettudományos ismeretek óriási asztaláról, amennyiben talál ott izgalmas és inspiráló falatokat, ugyanakkor folyamatosan felhasznál számos más és egy-mástól nagyon különböző forrást a kulturális örökségétől kezdve a saját élettapasztalatáig. Manapság ennek a visszaverődésnek a megtapasztalása figyelemzavaróként is megjelenik: egy Földünk van, egy világunk és egy életünk (az emberiség szintjén is) – ezt élhetjük meg, élvezhetjük és próbálhatjuk megőrizni: ez nem egyszerű antropocentrizmus a szó pejoratív értelmében, inkább annak megrendítő erejű tudatosítása, hogy egyediek és egyedülállók vagyunk e holdalatti világban.

Hivatkozások

- Addison, Joseph és mások. 1965. *The Spectator*. 5 vols, szerk. Donald F. Bond. Oxford: Clarendon Press.
- Addison, Joseph. 2007. „A képzelőerő gyönyörei”, ford. Gárdos Bálint. *Jelenkor*, 50/11. 1184–1209.
- Augustinus, Aurelius. 1987. *Vallomások*, ford. Városi István. Budapest: Gondolat.
- Barton, William M. 2016. *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*. London: Routledge.
- Brady, Emily. 2013. *The Sublime in Modern Philosophy: Aesthetics, Ethics, and Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, Edmund. 2008. *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, ford. Fogarasi György. Budapest: Magvető.
- Carlson, Allen – Glenn Parsons. 2008. *Functional Beauty*. New York: Oxford University Press.
- Cooper, David E. 2013. *Sunlight on the Sea. Reflecting on Reflections*. [London:] [n.d].
- Eliade, Mircea. 1987. *A szent és a profán. A vallási lényegről*, ford. Berényi Gábor. Budapest: Európa.
- Etlin, Richard A. 2012. „Architecture and the Sublime”, in Timothy M. Costelloe (szerk.), *The Sublime: From Antiquity to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 230–273.
- Fontenelle, Bernard le Bovier de. 1979. *Beszélgetések a világok sokaságáról*, ford. Lakatos Mária. Budapest: Európa.
- Gaukroger, Stephen. 2006. *The Emergence of a Scientific Culture: Science and the Shaping of Modernity, 1210–1685*. Oxford: Clarendon Press.

- Hepburn, Ronald W. 1996. „Landscape and the Metaphysical Imagination”. *Environmental Values*, 5/3. 191–204.
- Hepburn, Ronald W. 1998. „Nature Humanised: Nature Respected”. *Environmental Values*, 7/3. 267–279.
- Hepburn, Ronald W. 2010. „The Aesthetics of Sky and Space”, szerk. Emily Brady. *Environmental Values*, 19/3. 273–288.
- Hutcheson, Francis. 2004. *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue. Revised Edition*, szerk. Wolfgang Leidhold. Indianapolis: Liberty Fund.
- Kant, Immanuel. 1997. *Az ítélőerő kritikája*, ford. Papp Zoltán. Szeged: Ictus.
- Kant, Immanuel. 1998. *A gyakorlati ész kritikája*, ford. Papp Zoltán. Szeged: Ictus.
- Koyré, Alexandre. 1957. *From the Closed World to the Infinite Universe*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Marcus Aurelius. 1975. *Elmélkedései*, ford. Huszti József. Budapest: Európa.
- Matthews, Patricia. 2002. „Scientific Knowledge and the Aesthetic Appreciation of Nature”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 60/1. 37–48.
- Morris, David B. 1972. *The Religious Sublime: Christian Poetry and Critical Tradition in 18th Century England*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Pascal, Blaise. 1983. *Gondolatok*, ford. Pődör László. Budapest: Gondolat.
- Petrarca, Francesco. 1962. *Petrarca levelei*, ford. Kardos Tibor. Budapest: Gondolat.
- Schaeffer, Jean-Marie. 2018. „Esthétique de la nature ou esthétique environnementale?” *Nouvelle Revue d’Esthétique*, 22/2. 55–63.
- Shapshay, Sandra. 2013. „Contemporary Environmental Aesthetics and the Neglect of the Sublime”. *The British Journal of Aesthetics*, 53/2. 181–198.
- Souriau, Anne. 1977. „Petites lumières dans la nuit.” *Actes du VIIe congrès international d’esthétique, Bucarest 28 Août – 2 Septembre, 1972*, II. 319–321.
- Szécsényi Endre. 2020. „The Jesuit Thread in Joseph Addison’s Aesthetics’, in Claire Boulard Jouslin – Klaus-Dieter Ertler (szerk.), *Addison and Europe / Addison et l’Europe*. Berlin: Peter Lang, 49–63.
- Szécsényi Endre. 2021. „Remarks upon the Aesthetics of the Night Sky”. *ESPES – The Slovak Journal of Aesthetics*, 10/1. 51–63.
- Taylor, Thomas. 1792. *The Hymns of Orpheus*. London: a szerző kiadása.
- Thoreau, Henry David. 1863. „Night and Moonlight”. *The Atlantic Monthly Magazine*, November, 573–583.
- Tuveson, Ernest Lee. 1960. *The Imagination as a Means of Grace: Locke and the Aesthetics of Romanticism*. Berkeley: University of California Press.
- Watts, Isaac. 1810. *The Works of the Reverend and Learned Isaac Watts, D.D.* Vol. 3. London: J. Barfield.

MEGTANULNI ELBÚCSÚZNI

Kántor Péter: *Elegendők*

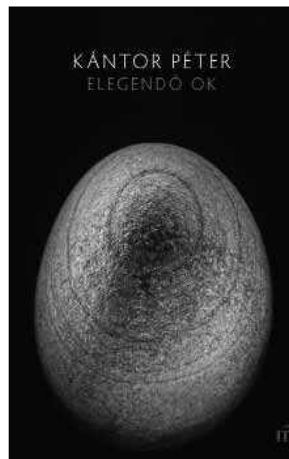
Az elmúlt bő egy évtizedben hozzászokhattunk, hogy Kántor Péter „-tól, -ig” évszámzással látta el új versesköteteit. A *Megtanulni élni* című 2009-es válogatást követően így volt ez a *Köztünk maradjon* (2012) és a *Valahol itt* (2017) esetében, és nincs ez másként a tavaly júliusban megjelent *Elegendők* okkal sem. Azt azonban már e kötet megjelenésekor tudni lehetett, hogy a cím alatt feltüntetett 2017–2021-es időszak egyben az utolsó is, amelyben újabb Kántor-versek születhetnek. A könyv a szerző halálát megelőző négy és fél évben írott alkotásait tartalmazza és reflektáltan egyfajta búcsúkötetként készült el.¹ Az *Elegendők* tehát nem kevesebbet vállal, mint hogy méltó zárata (és egyben kerete) legyen egy kiemelkedő költői pályának.

A kötet nem tagolódik különálló ciklusokra, helyett időrendben, éves bontásban sorakoznak a szövegek, ami a tartalomjegyzékben követhető. E gesztus önmagában is árulkodó lehet azzal kapcsolatban, hogy az *Elegendők* inkább gyűjtemény az utolsó évek alkotásaiból, mintsem maradéktalanul kidolgozott kompozíció. Emiatt a szerző korábbi kötetének viszonylatában néhol egyenetlennek, esetleg kiforratlannak érezhetjük, ám ez nem jelenti azt, hogy (a kiváló szerkesztői munkának is köszönhetően) ne lennének szándékolt ívei vagy jól körülhatárolható koncepciói.

Noha a megjelenés körülményeinek, illetve a szerző sorsának utólagos ismerete is megelőlegezhetné ez irányú olvasatunkat, mégsem csak ezekből következtethetünk arra, hogy a kötet egyik hallgatólagos szándéka az összegzés. Az *Elegendők* (a korábbi művekhez képest) csekély terjedelme ellenére szemléletesen idézi meg az életmű főbb állomásait, valamint sokszínű áttekintést nyújt a költő kedvelt témáiról, jellegzetes megszólalásmódjairól, alakjairól és tárgyairól. Több alkotás nyíltan is feleleveníti Kántor korábbi munkáit. Hogy csak egy kézenfekvő példát említsünk: a szerző első kötetét (*Kavics*, 1976) idézi meg (a borító mellett) a *Négykézláb* című korai mű kibővített újrairása, a *Négykézláb őszintében*. A szöveg emellett a *jukka palma* említésével a Kántor-életmű ikonikus darabjára, a *Megtanulni élni*re is utalást tesz, de számos ehhez hasonló gesztust találunk más költeményekben is.

A visszatérő szereplőkkel és témákkal kapcsolatban már a kötet első verse reprezentatív lehet. *A cirkusz* című alkotás központi alakja a nagymama, akiről a költő korábbi műveiben is gyakran olvashattunk. (Nem melleleg az *Elegendők* ok más darabjaiban is kitüntetett szerepet kap. Lásd: *Feltételes*

¹ Számos recenzió kiemeli, hogy a költő súlyos betegsége miatt a kiadvány fokozott munkatempóban készült. Továbbá e búcsújellegről árulkodik a sötét tónusú borító, illetve Dávid Anna fül-szövege is.

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
72 oldal, 1999 Ft

megálló, Valaki feljegyzéseiből.) A szöveg azonban más módon is párbeszédbe lép az életművel, hiszen az 1985-ös *Grádicok* kötetben már szerepelt egy *A cirkusz* című vers. Így az újabb mű mintha csak a korábbi (egy-egy szám első személyben elbeszélte) szöveget folytatná, avagy arra utalna vissza kezdősorával: „A nagymama is szerette a cirkuszt” (7.).

A jellemző megszólalásmódokkal kapcsolatban elmondható, hogy Kántor gyakran ajánlotta verseit pályatársainak, kollégáinak, barátainak, vagy írt nekik címzett alkalmi verseket. E kötetben is több ilyen alkotás kapott helyet, például Juhász Ferencnek, Tandori Dezsőnek, Kovács András Ferencnek vagy *D. A.-nak* (gyaníthatóan Dávid Annának) ajánlva. Emellett a költő egyik legkedveltebb műfaja, a képleírás is felbukkan a Rembrandt festménye nyomán született *Őnarckép Pál apostolként* című verssel. Habár e könyvben mindössze ez az egyetlen ilyen mű szerepel, ez annál fontosabbnak bizonyul a kötetegész szempontjából, a költő öregedéssel kapcsolatos önvizsgálatának verseként. (E jelentőségre és reprezentatív funkcióra utalhat az is, hogy a költemény annak ellenére kapott helyet a kiadványban, hogy korábban már szerepelt a 2019-es *Jég-öröm* című válogatáskötetben, amely Kántor húsz képleíró versét gyűjti össze.) A kötetben (a teljesség igénye nélkül) a szerző további olyan visszatérő témái is fontos szerepet kapnak, mint az alkotómunkára és az irodalomra vonatkozó reflexió (*Az olvasószéken, Elegendő ok*), az aktuálpolitika-kritika (*A vízesésnél, Eltévedtek*) vagy a holokausztmélkezet (*30 szó Waldseeből*). Sőt, akad olyan szöveg is (a *Tropeában két a tenger*), amely mindezeket képes érvényesen integrálni. Az *Elegendő okban* tehát határozottan megmutatkozik a szándék, hogy az új műveken keresztül tárlatvezetésben részesítse az olvasót, bemutatva a Kántor-életmű alapvető és sajátos aspektusait.

E hol implicit, hol egészen konkrét összefüggéseknél és visszautalásoknál azonban sokkal izgalmasabbak az alkotói szemléletre vonatkozó önreflexiók, melyek a kántori költészet esszenciájához visznek közelebb. Ebből a szempontból (és talán a kötet egészére nézve is) a legkiemelkedőbb szöveg a fent említett *Tropeában két a tenger*. A versben három különböző, lazán érintkező téma kerül egymás mellé. Heltai Jenő *Négy fal között* című háborús naplójegyzeteinek olvasása; a lírai én hétköznapijai és az aktuális társadalmi, politikai közeg a napló viszonylatában; végül – az utolsó három versszakban – egy fényképész, aki mindennap lefényképezi a tengert Tropeában, majd a fotót közzéteszi a világhálón. Az asszociatívnak tűnő szálak összefűzésében rögtön segítségünkre lehetnek a kezdősorok: „Két hét alatt írj valamit! – Tanulj meg élni! / De legalábbis olvasd el azt a Naplót” (12.). A felütés egyszerre önfelzárkózás, reflexió a saját életműre, valamint az írás és az élet elválaszthatatlanságának megfogalmazása. Az ezt követő naplóolvasás-kompromisszum csak látszólagos, hiszen éppen az olvasásélmény megírása válik a kívánt alkotómunkává és egyben „élni tanulássá”. Az 1944–45-ös időszakot felölelő napló vezeti el a versbéli megszólalót saját hétköznapi tapasztalatainak újraértékeléséhez: „lemeretek az utcára, mehetek, ahova / kedvem tartja: kávéházba, bevásárolni, egy / koncertre, vagy színházba is akár, / és nem kell sárga csillagot viselnem. // Felfogom-e, mekkora dolog ez? / Menni-jönni, amikor akarok! / Hallgatni a rádiót, interneten követni / vagy nem követni mások lépteit!” (13–14.), sőt saját alkotói tevékenységéhez és hitvallásához is. Ahogyan azt a nyitósorok is megelőlegezik, a naplóról szóló leírások fokozatosan Kántor ars poeticájává bővülnek: „Az apróságok, s majdnem minden az volt, / vagy azzá vált lassan, betöltik az időt, / és súlyuk napról napra súlyosabb lesz, / s a legsúlyosabb súlyok tollpelyhekként keringnek. [...] És lassan-lassan összeáll a kép, / összeáll, mondhatni, az egész pakli, / szinte magától, szándéktalanul; / a Naplóíró módjával ítél, és nem elemez” (12–13.). A fenti sorok remekül összefoglalják Kántor költészetének jellegzetes szemléletmódját, amellyel a hétköznapi, jelentéktelennek tűnő dolgokból (mint például egy kavics) kiindulva képes nagy horderejű tapasztalatokat és gondolatokat megfogalmazni, majd a maga könnyed, csevegő nyelvén újra (viszonylagosan) súlytalaná tenni azokat. Ebben a kontextusban válik érthetővé a tropeai fotográfus szerepe is a költeményben. Képeiről azt

olvashatjuk: „ez is egy // Napló – egy fényképész naplója a világról, / ami, történjen bárhol bármi, kék mindig. / De mindig más kék! Másképp ugyanaz. / '44 márciusától '45 áprilisáig jaj-kék” (15–16.). A szálakat összetartó tényező tehát az alkotómunka, azon belül is a naplóvezetés mint alkotótevékenység. A szöveg ezzel újra az élet és az írás elválaszthatatlanságának témaköréhez érkezik, mely – ahogy a kötet további verseiből lassan kibontakozik – az *Elegendő ok* legfontosabb kérdése lesz.

A kötet 2020-ban írt címadó verse látszólag arról szól, hogy mi lehet elegendő (tehát minimálisan elfogadható) ok a versírásra. A kérdés a szövegben így merül fel: „De te szeretnéd pénteken kinyitni az ÉS-t, / látni benne a nevemet, és olvasni a versem. // Elegendő ok ez a versíráshoz? / Elméletileg nem, bár talán mégis, elképzelhető” (50.). Ám a mű valódi tétje a könyv búcsúkötet mivolta felől érthető meg. A szöveg felütése: „Mikor írsz már egy verset? Régóta nem írtál. / Nem írtam, mert nincs kedvem. Majd ha lesz, írok”, amely néhány sorral később (ám lényeges különbségekkel) megismétlődik: „Emlékszem, egyszer megkérdezte tőlem apám: / Mikor írsz megint valamit? Régóta nem írtál. // Én pedig hazamentem, és rövidesen írtam egy verset. / Ahogy most is. Hogyha pénteken kinyitod az ÉS-t...” (50.). Szembetűnő, hogy az első kérdésben szereplő *vers* a másodikra *valamivé* redukálódik. A szöveg tehát még csak nem is a versírás l'art pour l'art természetét vallja, hiszen a művészet kategóriája (vagy legalább az igénye) sem merül fel. Az írás egyetlen oka a másik ember olvasási igénye, vagy pontosabban: „kell hozzá valaki, / aki fontos. Akinek fontosak vagyunk” (50.). E mű egyébként feltűnő párhuzamokat mutat a *Fönt lomb, lent avar* (1993) kötet *Hurrá, írok!* című szövegével, mely ugyancsak az írás minimumokain való töprengésből indul ki. Az újdonságot az *Elegendő ok* esetében az szolgáltatja, hogy (a szakmai, pénzügyi, önérzeti szempontok helyett) itt a meglévő emberi kapcsolatok jelentenek elegendő okot az alkotáshoz. Amennyiben innen szemléljük a tény, hogy az adott mű (tehát az *Elegendő ok*) megszületésére az apa egykori kérdésére/kérésére következő versírás szolgál példaként, úgy végső soron a halál felől elgondolt emberi kapcsolatokat emeli ki a szöveg. A címadó költemény és az abban megfogalmazott költői attitűd így a kötet egészének kontextusában nyeri el jelentőségét.

Ehhez hasonlóan lesz hangsúlyos a kötet naplószerűsége, mely egyben új értelmezési keretet is nyújthat a szerző költészetéhez. Kántor poétikáját kétségkívül számos jelzővel illelhetnénk, ám talán elégséges és kellőképp leíró, ha az elmúlt évtized két irányadó meghatározását idézzük. Darvasi László a *Köztünk maradjon* kapcsán jellemezte *beszélgetős líra*-ként Kántor versnyelvét,² Nagy Imre pedig a *Valahol itt* kötetet recenzálva ír a szerző *töprengő hangú gondolati költészetéről*.³ E két jellemzés összevonásával könnyen eljutunk a naplóírás beszédmódjára. Kántor lírája eszerint olyan beszélgetés, mely lényegénél fogva önreflexív, magánjellegű töprengés is, továbbá ennek lejegyzése. (E beszédmód számos sajátossága közt az egyik legfeltűnőbb a versekben rendszeresen előforduló visszakérdés: „Leírta szépen – mit is?” [*Tropeában kék a tenger*, 12.], „Utólag persze könnyű lesz tisztán látni. / Csak hát lesz-e valaha is utólag?” [*A hallgatás falára*, 33.], „Ha valamit megtehetsz, / azt többnyire meg is szoktad tenni. / Vagy nem? Nem mindent? / Azért nem mindent?” [*Négykézláb ószintébben*, 53.]). A naplószerű beszédmódra határozottan reflektál a korábban tárgyalt *Tropeában kék a tenger* is, amely a két feljegyzés (Heltai Jenőé és a tropeai fényképészé) keretébe helyezi saját gondolatait. E vers mintha csak előkészítené a kötetzáró szöveget, a *Valaki feljegyzéseiből* című hétsoros jegyzetektől álló hosszúverset. Az utolsó (már 2021-ben írt) költemény rövid, naplóbejegyzésekre emlékeztető szövegek sora, melyek megszólalásmódját találóan bevezeti az első hétsoros: „Aztán a busz vagy a földalatti beviszi a város központjába, / ahol valahol iszik egy kávét, eszik egy krémest, /

² Darvasi László: Egyáltalán nem kritika, jóval inkább neki. *Holmi* 2013/1, 104–105.

³ Nagy Imre: Egy veteránolvasó feljegyzéseiből, *Jelenkor Online*, 2018. március 6. <http://www.jelenkor.net/visszhang/986/egy-veteranolaso-feljegyzeseibol> (utolsó letöltés: 2022. 01. 13.).

kortyonként, falatonként beleolvad a civil létbe, / úgy báméskodik, mint egy szabadságos katona” (56.). A kívülálló lírai én elvegyül a tömegben, majd megfigyeléseiben bulvárhírek, személyes emlékek, töprengések és hétköznapi városi jelenetek torlódnak egymásra Harry herceg Kanadába költözésétől a belvárosban folyamatosan szaporodó fodrászatok képén át egészen a koronavírus-járványig. A megszólaló *valaki* szorgosan jegyzetel, feljegyzései változatoságáról pedig ugyancsak a *Tropeában...* sorai juthatnak eszünkbe: „Ez a naplóban a legmegdöbbentőbb. / Ahogy monotonon sorjáznak a napok, / ahogy fontos, nem fontos egymással vegyül, / mint keverés után a kártyalapok a kézben” (13.). A fentiek éppúgy igazak Heltai naplójára, mint a *Valaki feljegyzései* szövegre és a tárgyalt kötet egészére. E beszédmóddal való játéknak köszönhetően a szövegek sora is egyfajta naplóvá transzformálódik, annak elidegeníthetetlen sajátosságaival: bizonyos időintervallumot ölel fel (2017–2021), kronologikusan halad előre feljegyezve fontos és kevésbé fontos eseményeket, gondolatokat és nem utolsósorban: csak addig folytatódhat, amíg írója él (és fordítva), aki amíg él, írja a naplót.

A gyűjteménnyel kapcsolatos előismereteink és az ettől nehezen elvonatkoztatható olvasói tapasztalataink egy további, többé-kevésbé magától értetődő interpretációs irányt is kijelölnek: az elmúlás felőli olvasatot. A halálos betegséggel küzdő alkotó naplószerűséget idéző utolsó kötetéről kétségkívül asszociálhatnánk Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplójára*, azonban fontos tisztáznunk, hogy Kántornál egészen másféle viszonyulásmód figyelhető meg. Az eddig tárgyaltak alapján azt is feltételezhetnénk, hogy az elmúlás a kötet központi, de legalábbis jellemző témája, ám ennél jóval árnyaltabban tűnik fel a versekben. (Részben nyilvánvalóan azért is, mert a gyűjtemény hosszú időintervallumot ölel fel, így csak a kötet második felében szerepelnek a halál előrevetítésére utaló sorok.) Az *Elegendő* okban alig találunk explicit utalást a betegségre. Annak gondolata sokkal inkább amolyan bűvópatak-ként van jelen a kései alkotásokban. Félreérthetetlen utalásokat kizárólag a *Négykézláb őszintébben* című vers tesz: „Ez itt, ez vagy te? / És ez? A feleséged? / A szerelmed? A társad? / Az FFP2 maszkod? / Vagy ez lenne a gyereked? / Ez a daganat a hasadban? / És az a hosszúkás az úttest szélén? / Az a véres nyakú patkányhulla, / az kié? Azzal mi lesz? [...] Majd lesz valami azzal is. / Ahogy a jukka pálmáddal is lett. [...] Amikor először hallottad, / átjárta a testedet a remegés, / reszketett minden porcikád, / azt hitted, apró cserepekre hullasz. / Azt hitted, nem bírod ki. / De kibírtad. Elmúlt a reszketés” (52–54.). Emellett nyíltan a haláltapasztalat kérdésével foglalkozik a *Határon* című költemény, azonban a fent idézetteknel jóval személytelenebb, távolságtartóbb hangnemben. Olyasfajta gondolati líra keretében, mellyel olykor a szerző korábbi kötetei is érintették az elmúlás témakörét. Más versekben viszont csak sejtetésekkel, áthallásos utalásokkal találkozhatunk, melyekben éppen e félig kimondás érzékelteti megrendítő súllyal a lappangó halálközelség érzetét, mint például a *Valaki feljegyzéseiből* és egyben a kötet utolsó soraiban: „A könyökére támaszkodva olvas, / néha eszébe jut valami, és összerándul a gyomra. / Olvas tovább. »És akkor hazatalál minden leesett gomb / és elveszett szemüveg.« – Mikor? Mikor lesz az?” (68.). A Kántor versében szereplő idézet Marilynne Robinson *Háztartás* című regényéből származik (Szabadkai Bernadett fordításában).⁴ Az eredeti szöveghelyen az elbeszélő anyjának (és sok más embernek) a halálával kapcsolatban olvashatjuk az idézett sorokat, melyek lényegében egy feltámadás-allegóriába illeszkednek, de legalábbis a halál lehetséges jóvátételével kecsegtetnek. Ezekre a sorokra felelnek tárgyilagos kérdéssel a vers és egyben a Kántor-életmű utolsó sorai: „Mikor? Mikor lesz az?” A kötetzáró sorok tehát az életen innen kérdeznek a halálon túlra, ám a Kántor Péter költészetére jellemző könnyedséggel fordul meg az irány, amint felidézünk a gyűjtemény cím nélküli, egysoros bevezetőversét: „Messziről jön a vers, és hirtelen töri rád az ajtót” (5.).

⁴ Marilynne Robinson: *Háztartás*, Budapest, Magvető, 2020, 104.

Az *Elegendő ok* tehát bővelkedik emlékezetes költeményekben és rendkívüli sorokban, (a kiadás körülményeiből eredő) csiszolatlansága ellenére pedig izgalmas kötetegésszé válik. Sajnos azonban e csiszolatlanság egyben azt is eredményezi, hogy – még ha e kötettel kapcsolatban hálátlan feladat is ezt kijelenteni – nem tartozik az életmű legkiválóbb darabjai közé. Több felejthető vers is szerepel a válogatásban, illetve helyenként a jobb szövegekben is előfordulnak sikerületlen részek. A kötetről eddig megjelent kritikák (melyek gyakran egyúttal búcsúszövegek is voltak) jobbra elkerülték ennek kimondását, ám ez feltehetően a szerző (a kiadvány megjelenéséhez időben közel eső) halálának recepcióalakító hatásából is következik. Az általam fellelt recenziók közül kizárólag Radnóti Sándor írása ad nyíltan hangot a kötet színvonalával kapcsolatos fenntartásainak, azonban bírálata meglátásom szerint túlzó, amikor úgy fogalmaz: „verseinek ez az összeállítása az ő színvonalán nem nevezhető kötetnek, hanem csak az utolsó évek, az utolsó új kötet (*Valahol itt*, 2017) óta írott, s zömmel megjelentetett versek összeszedésének [...] Nincsenek benne kivételesen jelentős, a könyv fókuszában álló versek”.⁵ Amennyiben az idézet első felét részben el is fogadjuk, az utóbbi meglátás vitatható. A kötet bizonyos kiváló szövegei, mint például a *Tropeában két a tenger* vagy a *Négykézláb őszintébben* (de saját helyi értékén említhetnénk akár a *Valaki feljegyzéseiből* is) az életmű jelentős alkotásai közé tartoznak, és a kötetegész szempontjából központi szövegek.

Noha az *Elegendő ok* valóban nem éri el az elmúlt évtizedben megjelent (és a Kántor-életmű egésze szempontjából is jelentős) kötetek színvonalát, rögtön hozzá kell tennünk: ez nyilvánvalóan nem is célja. Úgy vélem, a valódi célkitűzésének ellenben maradéktalanul eleget tesz: nemcsak kiváló összegzése, hanem szép zárata is a költő közel ötven évet felölelő pályájának. Ahogy arra több nekrológ is utalt, újabb tíz év elteltével, mostanában lett volna aktuális a *Megtanulni élni – IV.* elkészülte. Még ha immár biztosan tudjuk is, hogy e folytatás elmarad, és a Kántor-versekben megszólaló, súlyos töprengéseit könnyedén kibeszélő én negyedszerre nem próbált megtanulni élni, az *Elegendő ok* annak ékes bizonyítéka, hogy elbúcsúzni tanulás nélkül is méltóképp tudott.

---

⁵ Radnóti Sándor: Hátrahagyott versek, *Litera*, 2021. augusztus 27. <https://litera.hu/magazin/kritika/hatrahagyott-versek.html> (utolsó letöltés: 2022. 01. 11.).

A FOLYTATÓDÓ JELENLÉT DRAMATURGIÁJA

Radnóti Zsuzsa: Megmozdult irodalom. Válogatás Radnóti Zsuzsa írásaiból és közéleti megközelítéseiből. Összeállította és szerkesztette Légrádi Gergely.

Radnóti Zsuzsa ötödik könyve egyszerre az előző négy kötetének anyagából, valamint a legutóbbi könyve óta megjelent írásaiból, elhangzott előadásából készült válogatás. Az 1985-ös *Cselekvés-nosztalgia. Drámaírók színház nélkül* a magyar avantgárd drámatól Krúdyn, Tamásin, Déryn, Remenyiken át Pilinszkyig és Weöresig foglalkozott a színpadra nem került alkotókkal, akik mellett az 1970-es, '80-as évek fordulóján fellépő nemzedék (Bereményi, Kornis, Nádas, Spiró) drámáinak dramaturgiáját, valamint az 1983-ban megjelent *Dinamit* című drámaantológiában szereplő darabokat elemezte. Az 1991-es *Mellékszereplők kora. Magyar drámák a nyolcvanas években* a könyv alcímében jelzett időszakra összpontosított, immár az ekkor drámaíróként debütáló nemzedék tagjait is bevonva a vizsgálatba, Békés Páltól Márton Lászlón át Zalán Tiborig. A szerző harmadik kötete, *A próféta színháza. Füst Milán drámáiról* 1993-ban jelent meg. Ezt követte a *Lázadó dramaturgiák. Drámaíróportrék* 2003-ban, melyben egy bevezető tanulmányt követően tizenegy drámaíró munkásságát tekintette át, részben kapcsolódva előző kötetéhez, részben újabb alkotók felé nyitva. Az ebben a könyvben tárgyalt szerzők: Mészöly, Sarkadi, Csurka, Eörsi, Örkény, Weöres, Nádas, Kornis, Márton, Spiró és Kárpáti Péter voltak. A mostani gyűjteményes mű a fentiekén túl (az eddigi névsort némileg megrostálva) bemutatja Háy János, Borbély Szilárd, Visky András, Székely Csaba, Esterházy Péter, Térey János munkásságának drámairodalmi területét, külön-külön portréban tárgyalva az ezredforduló körüli és az azt követő két évtizedben keletkezett színdarabokat.

A könyv első fele az előző négy Radnóti-kötetből átemelt újraközlés, a második fele pedig a szerző folyóiratban, napilapokban, online felületeken megjelent írásainak, illetve konferenciákon, szakmai tanácskozásokon tartott előadásainak szerkesztett szövege. Radnóti Zsuzsa már korábbi kötetekben is élt azzal a megoldással, hogy az eredeti megjelenés-kori változatot utóíráttal, kiegészítéssel, toldalékkal látta el. A *Megmozdult irodalom* kötetben szereplő 25 Radnóti Zsuzsa-írás közül tizenhétnek a végén szerepel ott az eredeti évszám után a 2020-as (egyszer) vagy a 2021-es évszám (tizenhat-szor), ami ezekre a továbbbírásokra, a jelenig tovább húzott ívekre utal. Jelezve azt az alkotói pozíciót, hogy a könyvben elemzett drámák mindegyike a dramaturg nézőpontjából potenciális színházi előadások kiindulópontja, és érzékeltetve azt a dramaturg munkájában rejlő paradoxont, hogy míg

Kossuth Kiadó
Budapest, 2021
432 oldal, 4800 Ft

az irodalom textúrájának van valamiféle lehatároltsága és befejezettsége, addig a benne rejlő performatív lehetőség újra és újra – a könyv címét kölcsön véve – az irodalom megmozdítására, a nyelvből a színpadi eleven jelenlét regiszterébe történő átfordításra törekszik. A korábbi tanulmányokhoz, esszékhez illesztett pótlások a vizsgált drámák, életművek 2021-ig kiterjesztett utóéletének nyomon követésével egészülnek ki.

A könyv „Közéleti megszólalások” című fejezete a hazai színházi élet néhány szimpotomatikus ügyét tárgyalja a közelműltből. Alföldi Róbert első két évadát a Nemzeti Színház élén (2010), Dörner György kinevezését az Új Színház igazgatójának 2011-ben, a Trafó igazgatói pályázata körüli anomáliákat 2012-ben, Jordán Tamás szombathelyi igazgatói pályázatának első körös negligálását 2017-ben, „A CEU-tól a TAO-pénzekig” című írásban a CEU, az MTA elleni támadásokat, a PIM élén lezajlott rapid igazgatócserét, a független színházak ellehetetlenítését veszi sorra. És végül az SZFE sorsában 2020-ban és ’21-ben bekövetkezett drámai változásokat tárgyalja. A fejezet végén egy páros interjú szerepel Radnóti Zsuzsával és Závada Pállal a politikai színház kérdéséről.

A könyvet két, a kötet első felében tárgyalt szerzőtől (Spiró Györgytől és Háy Jánostól) származó, általában a dramaturg munkáját bemutató, illetve konkrétan Radnóti Zsuzsa tevékenységét méltató írás, valamint a könyvet szerkesztő Légrádi Gergelynek Radnóti Zsuzsával 2021. február 19-én készült interjúja zárja.

A könyv legterjedelmesebb és legátfogóbb írása a kötet címét is adó „Megmozdult irodalom – A lázadó dramaturgiák százhusz éve” című tanulmány, mely két aranykorát emeli ki a műnem történetének (a századfordulót és az 1960–70-es éveket), majd tovább írja azt a nyolcvanas évektől a jelenig. A dolgozat korábbi (rövidebb) változata a *Lázadó dramaturgiák* kötet nyitó írása volt, és előzményének tekinthető Radnóti Zsuzsa két francia nyelvű cikke is a *Théâtre hongrois. D’une fin de siècle à l’autre: 1901–2001* (Maison Antoine Vitez, Montpellier, 2001) című tanulmánykötetből, mely anno a franciaországi magyar kulturális évad, a MagyArt keretében jelent meg. E nyitó írást tizennégy íróportré követi, melyek a bevezetőben felvázolt dráma- és színháztörténeti panoráma háttere előtt egyes drámaírói életművekre összpontosítanak.

Az 1985-ös *Cselekvés-nosztalgia* óta változatlan az az önpozicionálás, ahogyan és ahonnan Radnóti Zsuzsa a 20. századi magyar drámairodalomhoz és kitüntetett módon az aktív dramaturgi pályafutásával szinkronban létrejött kortárs magyar drámához viszonyul. Annak az első könyvnek az alcíme ez volt: *Drámaírók színház nélkül*. Voltaképpen azóta is ez a kérdés áll írásainak előterében: „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni” – idézte első könyve fülszövegének nyitó mondatában Katona József 1821-es tanulmányának címét. Ebben a hat évtizedes dramaturgi munkásságát (is) összegző kötetben azt a soha nem lankadó ösztönzést, támogatást láthatjuk, ahogy Radnóti Zsuzsa a kortárs magyar drámaírás művelését és a létrejövő darabok színpadra juttatását segíti. Pozíciója a közvetítőé, helyzete a köztesség állapota, célja az 1985-ös kötet alcímében megfogalmazott állapot megváltoztatása, a kortárs dráma színpadra juttatása. És mivel a darab megírása és a színpadon történő előadás között eltelt idő igen eltérő mértékű, gyakran sok évben, adott esetben évtizedekben mérhető, ezért is egészülnek ki írásai a legújabb színházi bemutatókról szóló információkkal. Részben ebből is adódik az a benyomás, hogy ezek az írások mindig csak befejezhetetlenek lehetnek, hiszen a működő színház közegében az író által rögzített drámaszövegeknek folytatódniuk kell a színház médiumában, a színpadi jelenlét dramaturgiájában.

Radnóti Zsuzsa tulajdonképpen évtizedekkel a fogalom megszületése előtt feltalálta a beágyazott kritikát, azt a pozíciót, amikor részese/tanúja az alkotói folyamatnak, kollaborációt folytat az íróval a dráma megalkotásának során, ám ugyanakkor a létrejött művet irodalmi, dramaturgiai és színházi szempontból elemzi. Előző négy könyvéből a Füst Milán-kismonográfiát leszámítva a kortárs magyar drámából a következő alkotók szere-

pelnek meghatározó súllyal mindhárom kötetben: Nádas Péter, Spiró György és Kornis Mihály. Ők ebben az itt szemlézett összegző opusban is helyet kaptak. Ők voltak azok, akikről (Bereményi Gézával kiegészülve) az első könyv címadó írása, a *Cselekvés-nosztalgia* szólt, mely először a *Hiánydramaturgia (Fiatal magyar drámaírók)* című kiadványban látott napvilágot 1982-ben. Negyven év telt el azóta, és nem kérdés, hogy a dramaturg-elemző akkori kanonizáló gesztusa időtállóan bizonyult.

A négy „előzmény-könyvben” és az összegző kötetben nemcsak a címadásban, hanem a bennük tárgyalt kérdésekben és e munkák szerkezetében is található rokonság. A kiindulópont alapvetően a huszadik század eleji magyar drámának az a rétege, amely mindmáig nem tudott részévé válni a hazai színházi repertoárnak. E múltbéli adósságnak a felmutatásával Radnóti Zsuzsa kötetről kötetre arra figyelmeztet, hogy a mindenkori kortárs darabokat is fenyegeti a feledés és a mellőzés lehetősége, különösen azokat, amelyek el sem jutnak a nyilvánosság küszöbéig, és sem publikálni, sem színre vinni nem sikerül őket, ami azonban nem feltétlenül árulkodik e művek minőségéről. A formabontó, dramaturgiájukban vagy tematikájukban radikális színdarabok sorsa könnyen lehet a mellőzés. És ha rápillantunk a *Megmozdult irodalom* drámaíróportréi közül azok többségére, amelyek kötetben először itt látnak napvilágot, akkor a magas irodalmi minőség és a színpadi sors diszkrépanciája szembeötlő. Borbély Szilárd, Esterházy Péter és Térey János színdarabjainak esetében például a következő a helyzet. Borbély Szilárd darabjai közül egyetlenegyszer ment a [*kamera.man*] (1999), az *Akár Akárki* (2013) és *Az Olaszliszakai* (2015). Esterházy Pétertől ugyancsak egy-egy bemutatóig jutott el ez ideig a *Búcsúszimfónia* (1996), a *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* (2008), a *Harminchárom változat Haydn-koponyára* (2009) az *Én vagyok a Te* (2011) és a *Mercedes Benz* (2019). (A felolvasószínházi eseményeket nem számolom ide.) Egy bemutatója volt Térey János *Nibelung-lakópark 3. rész* (2004), *Asztalizene* (2007), *Jeremiás* (2010), *Protokoll* (2012) című darabjainak, és kettő a Papp Andrással együtt írt *Kazamatáknak* (2006, 2018). Az elbeszélő műveiből készített adaptációk esetében is ilyen a helyzet. Ami persze remélhetőleg változni fog, és mint Radnóti Zsuzsa könyveinek – így a mostaninak is – az aktualizáló betoldásai jelzik, sor kerül újabb bemutatókra.

Mivel ez a recenzió a *Jelenkorban* lát napvilágot, pár szóban érdemes utalni az itt szemlézett kötet és a folyóirat kapcsolatára. A *Jelenkor* online archívuma szerint Radnóti Zsuzsának húsz tanulmánya jelent meg eddig a lapban. Innen kerültek be korábbi könyveibe, illetve a mostani összegző kötetbe. A Füst Milán-monográfiát pedig a Jelenkor Kiadó adta ki 1993-ban. A mostani könyv második felét kitevő új cikkek közül is több először *Jelenkor*-közlemény volt. Ha jól számoltam, a *Megmozdult irodalom* tíz tanulmánya eredetileg itt jelent meg.

Radnóti Zsuzsa könyvével párhuzamosan olvastam Presser Gábor *Presser könyve* (Helikon, 2020) című kötetét. Az előbbi recenzálásra, az utóbbi ajándékba kaptam. A Presser-könyv 327. oldalán van egy fénykép, amelyen a két szerző együtt látható. Egy kis asztal két oldalán ülnek, balra a zeneszerző, egy kezében tartott papírlapot nézve, jobbra a dramaturg, Presser arcát figyelve, egy paksamétán (a *Képzelt riport...* szöveg-könyvén) könyökölve. Közöttük egy fekete, tárcsás telefon. 1972 októbere. Presser írja: „A Vígben – a dramaturgián – Radnóti Zsuzsa szobája lett a főhadiszállás. Hihetetlenül finom érzékkel, türelmesen, szinte észrevétlenül terelt a darab »megzenésítése« felé. Ha azt látta, hogy megtorpanok, vagy elment a kedvem, a vitákban sokszor állt mellém, egyszerűen csak mert kíváncsi volt, milyen lehet egy kívülről jött emberrel kipróbálni színházban szokatlan vagy új dolgokat, pedig ott volt a nyakában *A holtak hallgatása*.” (Ez utóbbi Örkény-darab Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című könyve alapján készült, 1973. január 19-én volt a premierje a Pesti Színházban. A *Képzelt riport* bemutatójára 1973. március 2-án került sor a Víg-színházban.)

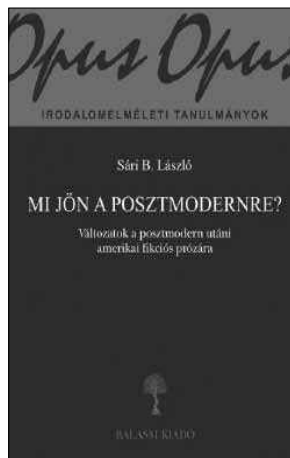
A fénykép láttán jutott felszínre bennem az a hallgatólagos tudás, hogy mindaz, amit a *Megmozdult irodalom* kötetben (ahogy a *Presser könyvében* is) olvastam, voltaképpen a jéghegy csúcsa. Egyrészt azért, mert az írások az eredményről (az elkészült, kiadott és részben színre került művekről) szólnak, és tapintatosan hallgatnak arról a munkafolyamatról, amelyben a dramaturg inspiráló szakmai jelenléte meghatározó szerepet játszhat és játszott. Másrészt azért, mert ez a válogatáskötet valamiféle „best of” névsora és listája a magyar dráma huszadik századi megújítóinak, különös tekintettel az elmúlt hat évtizedre, kiegészülve azzal a hazai és nemzetközi panorámával, amely ezeknek az alkotóknak és műveiknek a helyét a dráma- és színháztörténetben nagyjából kijelöli. Harmadrészt pedig azért, mert a könyv nem taglalja azt az intézményi hátteret, amely pusztán lehetőség, de nem szükségszerűség: hogy egy működő színházi környezet is meghatározza a szerzői és/vagy dramaturgi motivációt arra, hogy új színdarabok szülessenek. Ami intézményként Radnóti és Presser esetében a Vígszínház.

Radnóti Zsuzsa összegző kötete egy gyakorló színházi szakember tanúságtétele a pályafutásával párhuzamosan megszületett magyar dráma ügye mellett. Aki – mint a kötetzáró interjúban hangsúlyozza – azon az állásponton van, hogy „a színház feladata, hogy arról beszéljen, ami az életünk szerves része. [...] A színháznak tehát igenis dolga megfogalmazni, felmutatni az égető, válaszra váró közéleti, társadalmi kérdéseket és folyamatokat a maga módján. Szembesíteni. Nem tudok nagyobb erőt elképzelni, mint az élőlőzöt, ami elhangzik egy közösségtől a közönség felé. Számomra mindig is kiemelten fontos, hogy a kultúrának hatása legyen, mondanivalója, ha úgy tetszik, útravalója, miután hazamennek az emberek a színházból. Vagy leteszik a könyvet. Ezért dolgoztam annyit a mindenkori kortárs drámáért, amely, ha értékes, pont ezt tudja beteljesíteni”.

MI JÖN A FEHÉR, KÖZÉPOSZTÁLYBELI FÉRFIAKRA?

Sári B. László: *Mi jön a posztmodernre? Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*

Sári B. László friss tanulmánykötetének címe – *Mi jön a posztmodernre?* – szinte provokatív módon azt a kérdést szegezi nekünk, amely az elmúlt körülbelül egy évtizedben került a kortárs irodalomról folytatott (nem pusztán akadémiai kötődésű, akár valamilyen tágabb kulturális mozgalommal szélesedő) eszmecserék középpontjába. Ezeket a tudományos értekezéstől a manifesztumig és a napisajtó újságcikkeiig terjedő szövegeket az a felismerés kapcsolja össze, amit a könyvcím is implikál: a posztmodern fogalma már nem (vagy nem teljes mértékben) alkalmas a jelenkori globális irodalom és a benne artikulálódó tapasztalatrendszer leírására. Az olyan, jórészt a magyar kritika nyelvébe is begyűrűző, hol kidolgozottabb elméleti alapokon nyugvó, hol heurisztikusan alkalmazott terminusokban – mint a metamodern, az „új őszinteség”, az újrealizmus, a poszt-íronia, a poszt-millennializmus, sőt akár a poszthumanizmus¹ – az a közös, hogy olyan megértési kísérletekbe ágyazódnak be, melyek a posztmodernhez képest (és nem azon belül) jelölik ki a jelenkori kultúra helyét. Hogy egészen pontosan miként jelenítik meg ezt a viszonyrendszert, az persze számos tényezőtől függ: például attól, hogy milyen posztmodern-definíciókkal operálnak (azaz – Frederic Jameson nyomán – inkább a késő kapitalizmus társadalmi-gazdasági viszonyait tükröző kulturális logikaként, vagy elsősorban írásmódként, poétikai stratégiaként tekintenek rá), hogy milyen viszonyt feltételeznek e két megközelítési mód, az irodalom „kint”-je és „bent”-je között, és persze attól is, hogy egy korábbi állapothoz való visszatérésként, a posztmodern meghaladásaként vagy sajátos oscillációként határozzák-e meg az új irodalmi-esztétikai irányzat(ok) pozícióját. Ami olyan izgalmassá teszi a kortárs kulturális áramlatokról gondolkodást, az egyúttal persze meg is nehezíti azt: megfelelő történeti távlat híján zavarba ejtően sok címke áll rendelkezésünkre, ezek teljesítőképesége, megnevező ereje azonban még kérdéses. A legjobb példa erre a poszt-posztmodern² terminus, mely esetében eldönthetetlen, hogy a szóalkotás a posztmodern íronián csavar-e még egyet, vagy annak *őszinte* beismerése, hogy az „utániség” tapasztalatán kívül nincs más támpontunk.

¹ Lásd például: Wolfgang Iser: Postmodernism – Posthumanism – Evolutionary Anthropology, *Posthumanism Studies*, 2017/1, 75–86.

² A fogalom megalkotását Tom Turner 1996-os *City as Landscape* című, elsősorban építészeti-dizájn-elméleti irányultságú könyvéhez szokták kötni, melyben a szerző maga is kijelenti: a terminus annyira nevetséges, hogy reméli, születik majd jobb helyette. Azóta is erre várunk.

Balassi Kiadó
Budapest, 2021
248 oldal, 2700 Ft

Sári B. László kötete ebbe az ezernyi irányba szétágazó, kifejezetten eleven és intenzív diskurzusra kapcsolódik be. Az alcím – *Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára* – ugyanakkor már jelentősen leszűkíti a vizsgálódások körét, kiemelve, hogy a szerző az észak-amerikai próza horizontjából teszi fel a címben szereplő kérdést. Könyve elsősorban a magyar olvasó számára is jól ismert sztárszerzők (Thomas Pynchon, Philip Roth, Cormac McCarthy, Jonathan Franzen, David Foster Wallace) munkásságával foglalkozik, de az elemzett művek sora néhány olyan remek szerző (így például Stephen Graham Jones, William T. Vollmann) regényeivel is kiegészül, akiknek magyarországi felfedezése még várat magára. A témaválasztás természetesen nem meglepő, hiszen Sári B. László eddig is a kortárs amerikai próza magyarországi recepciójának egyik jelentős alakja volt. Új könyve egyrészt szorosan kapcsolódik 2014-es, *„Joe csikorgó fogsora vagyok”*. *Vázlat a kortárs amerikai minimalista prózáról* című kötetéhez, mintegy folytatva annak gondolatmenetét: hiszen többek között azt követi nyomon, hogy az identitáspolitikai értelmezésmódok előretörése, mely a korábbi mű konklúziója szerint a kilencvenes évek minimalizmusát műfaji-tematikus elmozdulásra készítette, milyen hatást gyakorolt a posztmodern irodalom emblematiszmus alkotóinak írásművészetére. (A két kötet közötti folytonosság mutatkozik meg abban, hogy mindkettőnek folyamatosan hivatkozott referenciapontja Mark McGurl *The Program Era: Postwar Fiction and the Rise of Creative Writing* és Robert Rebein Hicks, *Tribes and Dirty Realists. American Fiction After Postmodernism* című kötetének – ahogy Sári B. rávilágít, ellentmondásoktól sem mentes – narratívája a tágabb értelemben vett kortárs amerikai próza alakulástörténetéről.) A *Mi jön a posztmodernre?* másik fontos előzménye a *Helikon* 2018/3-as, *Próza a posztmodern (próza) után* című száma, melyben az általa szintén gyakran citált Robert McLaughlin és Jon Doyle szövegeinek fordítása mellett Sári B. jegyzi a bevezető tanulmányt is. *A posztmodern után – a kortárs amerikai irodalom dilemmái* gondolati íve mintegy megelőlegezi a friss tanulmánykötetét, ugyanakkor ez az impresszív, igen szempontgazdag áttekintés jóval több, mint a könyv kivonatolt-sűrített összefoglalója. (Számomra például megvilágító erejű az írás bevezetése, melyben Sári B. azt vázolta fel, hogy a könyvpiaci elvárások és a kreatív írásprogramok intézményes sajátosságai együttesen hogyan erősítették fel a kortárs történésekre eleve gyorsan reagáló amerikai prózában a jellel folytatott „kényszeres törődés”-t, a korszerűsége való folytonos rákérdezés igényét. Érdekes módon az új kötet erre az összefüggésre nem tér ki, pedig jól igazolja, hogy miért olyan specifikus a „posztmodern utániság”-ra vonatkozó kutatás az amerikai próza esetében, és miért bír más tétellel, mint mondjuk a jóval hagyománycentrikusabb brit irodalom esetében.)

A Mi jön a posztmodernre? tehát egy önmagát amerikanistaként meghatározó irodalomtudós műve, aki hangsúlyosan ennek az értelmezői közösségnek a tagjaként szólal meg. (Mivel a kötet érvelésmódja szerint sosem mellékes, hogy ki honnan, milyen intézményi pozícióból beszél, ezen a ponton jelen sorok írójának is színt kell vallania. Angol szakot is végzett, ámde brit sávós, és főként magyar irodalommal foglalkozó kutatóként a kérdésfeltevéseim biztosa nem a mű szűkebb értelemben vett szakmai közegének, inkább csak a 20–21. századi amerikai próza lelkes olvasójának reakcióit tükrözik. Meggyőződésem azonban, hogy – már csak a magyar nyelvű megjelenés pusztá ténye miatt – a könyv a hozzám hasonló befogadók figyelmére ugyancsak számít.) Azaz Pynchon és Franzen műveit nem olvassa „világirodalmivá” a David Damrosch-i értelemben, elsősorban nem a nemzetközi kánon részeként, hanem az amerikai irodalom meghatározó jelentőségű darabjaként kezeli őket. Ennek a – mondhatjuk: identitáspolitikai – döntésnek számos módszertani és nyelvhasználati következménye lesz. Így például a szerző következetesen csak az – egyébként nagyon alaposan feltérképezett – amerikai kritikai diskurzussal lép párbeszédbe, a kötet végén egyedül a holland Vermeulen–van den Akker szerzőpáros már magyarul is sokat idézett metamodern-koncepciójára tér ki, mint a posztmodern utáni állapot

kulturális logikájának kifejezetten európai gyökerű leírasi kísérletére. (A Pynchon-fejezet egyik első lábjegyzetében annyit jegyez meg, hogy „nem kívánok részletesen foglalkozni az amerikai posztmodern próza és benne Pynchon magyar recepciójával”, de az elzárkózás okait sajnálatosan nem fejt ki. Pedig a hazai „Pynchon-kultusz”, amire Dunajcsik Mátyas és Nemes Z. Márió 2010-es kritikáját idézve utal, azóta töretlenül virágzik, több magyar irodalomtudós is jelentkezett izgalmas és komoly elméleti felkészültségről tanúszkodó Pynchon-kommentárokkal.) A szerző interpretációs gyakorlatára általában nem jellemző a komparatív távlat érvényesítése, tehát nem keresi a párhuzamot a poszt-posztmodern észak-amerikai megjelenési formái és a más nyelvi-kulturális környezetben fellépő tendenciái között, általában a hatástörténeti folyamatok áttekintésénél is csak az USA irodalmába beágyazódó hagyomány-összefüggések ismertetésére szorítkozik (lásd például a McCarthy–Faulkner kapcsolatot). (Bár, tegyük hozzá, hogy a Philip Roth *Kiegészésében* fellelhető Csehov-intertextusnak kiemelten fontos szerepet szán, és nagyon izgalmas olvasási lehetőségek irányába mutat, amikor Don DeLillo egyetlen nap alatt játszódó *Cosmopolis*ára „afféle ezredfordulós mini-*Ulysses*”-ként utal [65.].) Mindennek ellenére nem állítható (a kötet szempontrendszerét játékbá hozva), hogy a *Mi jön a posztmodernre?* egy olyan amerikanista műve lenne, aki mintegy elmaszkolja saját nem-amerikai származását: megszólalásmódjának sajátos, kultúrák közötti szituáltságára (hiszen magyarul, magyar befogadókhoz, ámde az amerikai kritika nézőpontjait érvényesítve beszél amerikai irodalomról) azáltal reflektál, hogy nagyon sok figyelmet szentel a műfordítás problémakörének. Sári B. már eleve magyar nyelven is hozzáférhető művek értelmezésére törekedett, a fordításszövegek tüzetes elemzései, korrekciói, melyek nemcsak a problémák, de az alternatív megoldási lehetőségek számbavételére is kiterjednek, a könyv egyik legtöbb tanulsággal bíró rétegét alkotják.

Maga a Sári B. által kialakított, egyébként alapvetően olvasható, jól követhető értekezéző prózanyelv is mintha a kurrens műfordítás-elméletek „idegenesítés”-ként megnevezett stratégiáját követné, amennyiben rendszerint úgy választja ki, fordítja le és veszi használatba az amerikai recepció bizonyos terminusait, hogy azok megőrizzék idegenségüket. Az olyan fogalmak, mint a „technicitás” (ami McGurlnál nagyjából a nyelvhez fűződő önreflexív viszonyt takarja), az „evolúciós narratíva” (Rebeinnél ez az irodalomtörténeti korszakok között hagyománykontinuitást feltételező értésmód) vagy a „magas kulturális pluralizmus” (ami a különböző etnikai irodalmakat takarja) használati értéke első pillantásra a posztmodern irodalomelmélettel felvértezett magyar olvasó számára sem evidens, sőt. (A kötetet többek között azért is érdemes lineárisan, a fejezetek eredeti elrendezését követve olvasni, mert a megfelelő magyarázat kíséretében bevezetett kifejezéseket a későbbiekben – értelemszerűen – már nem keretezi külön szerzői kommentár.) Sári B. tehát a forrásnyelvi eredetükre visszautaló kifejezések tudatos használatával is jelzi, hogy a könyvcímbe elbúcsúztatott „posztmodern”-en is kifejezetten annak USA-beli változatát érti, de ennek sem a körülbelül a nyolcvanas években kanonizálódó (ön)értelmezéseit használja kiindulópontként (Brian McHale-re például nem is hivatkozik), hanem az immár retrospektív és kritikai távlatból megfogalmazódó kortárs posztmodern-olvasatokat ismerteti, melyeket elsősorban az „irodalom külügyei” érdekelnek (213.). Ahogy az *Előretékinítés* című fejezet összegzi, ebből a horizontból a posztmodern olyan „formai kísérlet”-nek látszik, mely az akadémia (és azon belül is az angol tanszékek) világához kötődik, szerzői pedig fehér, felső-középosztálybeli férfiak, akik privilegizált társadalmi helyzetüknek köszönhetően dolgozhatták ki az ideológiamentesség esztétikai programját – így válhatott központi jelentőségű műfajukká a „rendszerregény” (mint például Pynchon *Súlyszivárványa*), amelyben a „rendszer” megjelenítése nem szolgál semmilyen konkrét, a valós tapasztalatok világába visszavezető egyértelmű politikai iránymutatással. Ez a meghatározás elsősorban tehát nem szövegimmanens és/vagy irodalomtörténeti szempontokon, hanem külső (az irodalom gazdaságtanát, medi-

ális környezetét, társadalmi beágyazottságát érintő) tényezőkön nyugszik, és ugyanilyen külső okokra vezetik vissza a könyvben idézett értelmezők a posztmodern hanyatlását. E szerint azt a posztmodern ironiát, mely eredetileg a „mediatizálódott Amerika-képre adott válaszreakció” (28.) volt, átsajátította és felforgató potenciáljától immár megfosztotta a mainstream média (ahogy azt maga David Foster Wallace fejt ki *E Unibus Pluram* című híres, a könyvben is sokat idézett esszéjében); az átrendeződő könyvpiac igényeinek a szövevényes és enigmatikus alkotások nem tudnak megfelelni, ideológiaellenességük pedig az egyre markánsabbá váló identitáspolitikai mozgalmak nézőpontjából a saját társadalmi kivételezettségükre való vakságként nyert jelentést. Sári B. László szellemesen foglalja össze Rebein helyzetértékelését: „a piac számára a posztmodern próza formai szempontból túlságosan is radikális (nem »realista«), míg a liberális politikai elit (és egyetemi képviselőik) számára viszont politikailag túlságosan is »konzervatív« (nem hajlandó etnikai alapon, rendszerszemlélete alapján identitáspolitikailag elgondolni magát)” (17.).

A kötet ugyanakkor épp a Rebeinéhez hasonló, nagyon markáns következtetésekkel élő irodalomtörténeti modellek árnyalására, vakfoltjaik feltárására és megállapításaik összefésülésére törekszik, egy jóval nyitottabb narratívát létrehozva. (Ez a nyitottság tükröződik abban is, hogy a szerző nem kötelezi el magát egyetlen, általános érvénnyel használt „címke” mellett sem, elemzéseiben mindig az adott műhöz leginkább illeszkedő terminust keresi.) Így elsőként azt vizsgálja, hogy az amerikai posztmodern ikonikus szerzői hogyan reflektáltak azokra a változásokra, melyek a szűkebb értelemben vett irodalmi mezőt, illetve annak tágabb társadalmi-politikai környezetét érték az elmúlt évtizedekben. Érvéle szerint, ha nem is állt be radikális poétikai fordulat Pynchon és Don DeLillo munkásságában, de kései műveik – tematikus átrendeződésük, a fikciós világ lokális és történeti meghatározottságára helyezett erősebb hangsúlyok révén – átjárhatóságot képeznek a poszt-posztmodern formációk felé. A második fejezet *Beépített hiba*-olvasata így annak a felvetésnek az alátámasztására szolgál, hogy „Pynchon írásmódja egyre inkább etnikailag és etikailag érzékennyé válik” (78.), hiszen a kronotopikus csúsztatások (a mű a hatvanas évek végére teszi át Reagan elnökségét) egy olyan politikai allegóriába rendeződnek, melyben fontos jelentésteremtő funkciója van a valós történelmi időben lehorogonyzott referenciáknak is. Doki, az LSD nyomozóiroda folytonosan fűvező magándeaktívje ugyanis a hippikorszak végén, már a Manson-gyilkosság és Los Angeles-i afroamerikai kisebbség körében kitörő Watts-lázadás után próbálja felgöngyölni az Arany Tépőfog kartell rejtélyes ügyeit, úgy, hogy közben fény derül a kaliforniai partvidék szőrös idillje mögött meghúzódó etnikai és osztályalapú törésvonalakra is. Továbbá, fejt ki Sári B., a jól beazonosítható műfaji kódok (a hard-boiled krimi és a románcos történetszál) előtérbe kerülése is old valamennyit az általános paranoia érzetét gerjesztő, egymásba omló utalások rejtjelezettségén. A Don DeLillo *Cosmopolis*ára fókuszáló harmadik fejezet szerint a multimilliárdos Eric Packer útja New Yorkon keresztül úgy vezet el a saját haláláig, hogy mindeközben a globális kibertőke mindent átható jelenlétének számbavételétől eljutunk a piac logikájának mégiscsak ellenálló test (nyelvileg pedig a minimalizmus stílárís eszköztárának) újrafelfedezéséig; ráadásul, akárcsak Pynchonnél, ebben a regényben is felsejlik a közösségiség megtapasztalásának identitásformáló ereje.

Mintha épp az ellenkező irányba, az individuális kódoltságú önértelmezés felé mozdulna vissza Philip Roth írásművészete, akinek utolsó előtti regényében, a *Kiégésben* Simon Axler öngyilkossága „értelmezhető a posztmodern reflexió kiüresedésével és hitelvesztésével kapcsolatos egzisztenciális számvetésként” (93.). Sári B. a Rothot szexizmusáért elmarasztaló kritikák élet tompítva amellet érvel, hogy a műbe „a jelentőségét vesztő, fehér középosztálybeli heteroszexuális férfi” (91.) válságtudata íródik bele, s Roth ezen keresztül tulajdonképpen az általa megtestesített alkotószerep folytathatatlanságát jelenti be. A tanulmánykötet a homogenizálódás folyamataként ábrázolja Cormac McCarthy

prózájának alakulástörténetét: a *Véres délkörök* nyelvileg is színre vitt erőszakkultuszához képest a *Határvidék*-trilógia vadnyugati történetei már egyre inkább egzisztenciális parabolákként prezentálják magukat, *Az útban* a történeti-regionális-nyelvi vonatkozások helyét pedig teljességében a jó és a rossz harcára koncentráló allegorikus történetépítkezés veszi át. Ahogy Sári B. fogalmazza meg, az apokaliptikus szcenárió és a románcos zárlat kettőssége a „fekete giccs” sajátos esztétikai minőségét teremti meg.

A következő írógeneráció, melynek tagjaival a *Mi jön a posztmodernre?* foglalkozik, már a posztmodernhez képest, és nem annak részeseként határozza meg magát. Minden bizonnyal megkerülhetetlen közülük Jonathan Franzen alakja, akinek Sári B. viszont (számomra nagyon szimpatikus módon) nem a köztudatba már a „nagy amerikai regény”-ként bevonuló 2011-es *Szabadságára*, hanem az általa esztétikailag sikerültebbnek tartott 2015-ös *Tisztaság* című regényére fókuszál. Tézise szerint a 2001-es *Javításoktól* kezdve már „új realista”-ként számon tartható Franzen az amerikai posztmodern központi műfaji alakzatát, az allegorikus rendszerregényt menti át a „realista nagyregény keretei közé” (142.): a *Tisztaság* arabeszkszerű, remek arányérzékkel kidolgozott narratív szerkezete egy bináris oppozíciókon nyugvó történetet beszél el. Végkövetkeztetése szerint azonban „ez a kísérlet a posztmodern kritikai törekvéseihez képest – mind politikailag, mind formailag – konzervatívnak mondható” (136.). A konzervativizmus fogalmát Sári B. még többször és kissé könnyű kézzel használja a kötetben: nemcsak az tisztázatlan, hogy hol válik szét annak esztétikai és ideológiai vonatkozásmezője, de az sem világos, hogy mit ért pontosan politikai konzervativizmuson. Hiszen, ha ideológiailag voltaképpen a posztmodern is „konzervatív”, akkor ehhez képest hogyan lehet Franzen még inkább az? Sőt, egyik megjegyzése arról, hogy Dave Eggers és Franzen politikai nézetei szöges ellentétben állnak egymással, az amerikai irodalom belügyeiben tájékozatlan olvasó számára egyenesen azt a benyomást kelti, mintha az egyikük republikánus, a másik demokrata lenne – ami persze elkerülhető lett volna, ha legalább néhány mondat erejéig kitér a „konzervativizmus” amerikai kontextusaira.

A posztmodernhez fűződő viszony újragondolására vállalkozó irodalmi diskurzus másik központi alakja természetesen David Foster Wallace. A kötet narratívájában Wallace azért is játszik kulcsszerepet, mert Sári B. szerint ő már nem egyszerűen újrahasznosítja a posztmodern önironikus gesztusait, és nem is a posztmodern szövegalkító eljárások Franzen-féle megszelídítésének, kulturális fősodorba való emelésének sémáját követi, hanem a posztmodern önreflexióhoz fűzött folytonos önreflexiók révén egy „önálló írásmód”, egy valóban poszt-posztmodern poétika kialakítására tesz kísérletet. Ahogy a *Végtelen tréfáról* szóló fejezet elején erre ki is tér, Sári B. nem eredhetett a monumentális regény könyvtárnyi szakirodalmában felvetődő összes értelmezési szempont nyomába. Így elsősorban a Wallace esszéiben megfogalmazódó „kulturális program” (140.) kiterjesztéseként kezeli a regényt, és azt veszi górcső alá, hogy a mű tematikus szintjén megjelenő tapasztalatok (a különféle függőségeknek való kitétség, az idő árucikké válása) milyen nyelvi hatáseffektusok révén artikulálódnak benne. A Wallace-opus tömérdek betűszavát, rövidítéseit és nyelvi poénját értelmező-magyarázó passzusok a Kemény Lili és Sipos Balázs által készített (lenyűgöző és heroikus, ugyanakkor a kelleténél talán kevesebb szakmai iránymutatásban részesülő) magyar fordításszöveg kiegészítéseként is jól működnek. Ám az olyan konkluzívnak szánt, mégis üresnek ható megállapítások, miszerint a *Végtelen tréfát* „a nyelv hangjai szervezik” (163.) vagy hogy a mű „nem regény, hanem szöveg(világ) akart lenni” (ami ráadásul épp a „szövegirodalom” fogalmának emlékét hívja elő, melyet a magyar kritika korábban előszeretettel használt a posztmodernség szinonimájaként), jelzik, hogy az *Infinite Jest*-tel való birkózásnak még Sári B. sem ért a végére.

A kötet talán leginvenciózusabb, legérzékenyebb szövegközeli megfigyeléseket tartalmazó fejezete Jonathan Safran Foer lenyűgöző *Minden világnál* (*Everything Is Illuminated*)

című regényét vizsgálja. Sári B. tézise szerint Foer írásművészete (a magyarul már szintén olvasható Michael Chabonéhoz hasonlóan) úgy viszi tovább a posztmodern örökségét (elsősorban a historiográfiai metafikció alakzatai és a mágikus realista elbeszélésmód használata révén), hogy azt az etnikai (ebben az esetben zsidó) önértelmezés keretként működteti. Elemzésében kiváló érzékeléssel választja ki a mai Ukrajnában és egy elképzelt, múltbeli zsidó kisvárosban játszódó regény öntükröző passzusait, hogy nyomon kövesse, hogyan válik az eltolás alakzata a szöveg fő szervezőelvévé. Végkövetkeztetése szerint a mű a holokauszt direkt ábrázolását, sőt megnevezését tudatosan elkerülve egy „jövöbéli identitáskonstrukció modelljét” (188.) teremti meg.

A könyv utószavát megelőző utolsó nagy egysége a *Mi jön a posztmodern után, mellett és helyett?* címet viseli, és a kortárs amerikai próza legfrissebb tendenciáival vet számot. Wallace radikális kísérletezőkedvének továbbélését követhetjük nyomon Stephen Graham szövevényes *Demon Theory*jében, melynek Sári B.-féle olvasata arra a paradoxonra fut ki, hogy a forgatókönyvszerűen szerveződő, tömérdek végjegyzettel ellátott könyvben a posztmodern elbeszéléstechnika éppen annak a vizuális kultúrának az elsőbbségét demonstrálja, mely Wallace szerint már kisajátította és saját céljaira használta fel a posztmodern beszédmódját. Az elmúlt évtizedekben felerősödő, Franzen által is meglovagolt realizmusigényre adott válaszreakciók közül Sári B. két típust emel ki: az elsőre a mai amerikai irodalmi szcéna egyik kulcsszereplőjét, Dave Eggerst hozza fel példaként, akinél a lélektanilag motivált cselekményszövés és az allegorikus jelentésszerveződés valamilyen „pedagógiai”, értékközvetítő szándékkal kapcsolódik össze. (Habár nincs magyar fordítása, legalább egy rövid bekezdést megérdemelt volna Eggers első könyve, a 2000-es *Heartbreaking Work of a Staggering Genius* című remek – és egyébként nagy sikert arató – memoár. A mű ugyanis ezernyi szállal kapcsolódik a Sári B. által feszegetett kérdésekhez: szerző-elbeszélője fiatal, fehér, középosztálybeli, feltörekvő művészként nemegyszer reflektál arra, hogy a származásával járó társadalmi előnyök sajátos hátrányt is jelentenek a kisebbségi tapasztalatokat felértékelő irodalmi piacon. A fikciós és az autobiografikus beszédmód közötti eldöntetlenséggel folytatott játék a posztmodern előzményekre is visszautal, az iróniáról és őszinteségről folytatott, iróniától sem mentes eszmefuttatások a *Végtelen tréfiával* is párbeszédbe lépnek – és egyáltalán nem olyan didaktikusak, mint amilyenek Sári B. túlzottan általánosító értékelése ítéli Eggers prózáját.) Más irányba vezet a William T. Vollmann által jegyzett *Europe Central*, akinek sajátos, fikciólétesítést és dokumentarizmust vegyítő írásmódját Sári B. az újságírói (azaz tényirodalmi) munkásságára vezeti vissza. Habár a *Europe Central* rafinált narrációs technikájának szerintem több köze van a posztmodernhez, mint ahogy azt Sári B. látni engedi, rövid elemzése éles szemmel mutat rá arra, hogy ez a monumentális második világháborús regény nem él a didaxis Franzennél megfigyelt allegorizáló eljárásaival; szerkezetének hálózatossága inkább a privát és nagyhatalmi vágyak hol szétváló, hol egymásba fonódó hálózatát képezi le. Egy ennyire kontinentális kötődésű regény esetében viszont legalább egy mondat erejéig ki lehetett volna térni az európai irodalmi párhuzamokra – például annak a Vaszilij Grossmannnak az *Élet és sorsára*, aki Vollmannhoz hasonlóan szintén haditudósítóként kezdte a pályáját. Különös, hogy a pszichológiai realizmus újraéledését is tárgyaló fejezetben egyáltalán nem esik szó a kortárs amerikai irodalom egy másik kulcsszereplőjéről, Ben Lernerről, akinek *Az iskola Topekában* című műve nagyon izgalmas módon, több szinten is megjeleníti (illetve kikezdi) a pszichológia és a pszichiátria diskurzusait. Sári B. nagyszerű kritikát írt a regény magyar fordításáról – ennek megállapításai remekül kiegészíthették volna a monográfia gondolatmenetét is.³ Nem a posztmodern, hanem a minimalizmus felől lép be az ezredforduló utáni poszt-posztmodern irodalmi színtérre a kanadai-amerikai Douglas Coupland „A” generációja,

³ Sári B. László: Rímregény (Ben Lerner: *Az iskola Topekában*), *Jelenkor*, 2021/4, 442–448.

mely nemcsak címe, de a boccacciói-chauceri mintákat követő szerkezete révén is visszautal az *X generációra*. A két mű összevetésekor Sári B. arra a konklúzióra jut, hogy a (szerinte is kissé szájbarágsra sikerült) új mű etikai funkcióval ruházza fel a történetmesélést: a „kaptárelme” (hive mind) metaforájával összhangban – hasonlóan számos más, a kötetben szóba kerülő könyvhöz – e disztópikus regény végén is egy kölcsönös felelősségvállaláson alapuló, közösségi léttapasztatlat lehetősége sejlik fel.

Sári B. kötete azért is több tanulmányok füzérénel, mert az egyes fejezetek folyamatosan visszautalnak egymásra, egymáshoz képest újra- és újrapozicionálva, új és új konstelációkba rendezve a bennük tárgyalt műveket. Ez történik az utószóban is, mely a kötetcímet is játékba hozza: „Azt is mondhatnánk, hogy jön valami a posztmodernre, vagy éppen a posztmodern próza és annak képviselői, részben az identitáspolitikai térképen megváltozott helyüknél fogva, részben pedig a megváltozott technológiai, kulturális, mediális, társadalmi és politikai közeg hatására rá kellett jöjjenek valamire” (225.). Habár nem fejt ki explicit módon, műve mégis azt sugalmazza, hogy ez a felismerés visszafelé is működhet, azaz a posztmodern kanonikus alkotásainak is feltehetőek új kérdések. Az utószó a posztmodern folythatatlansága helyett tehát azt szögezi le, hogy a kortárs amerikai próza alakulásának dinamikáját „a (nyelv-)technológiai kérdésektől az identitás alapkategóriájának tekintett etnicitással kapcsolatos kérdések közötti oda-vissza mozgások” (225.) adják – ez az inga olykor azonban kileng Sári B. érvelésében. Egyrészt van, mikor erőltetettnek tűnik az identitáspolitikai szempontok súlykolása: az utószó erős állításai sem tudtak meggyőzni arról, hogy Wallace családi háttere több lenne a *Végtelen tréfa* egyik külső körülményénél, mint ahogy DeLillo olasz gyökereinek jelenlétét sem tudtam felfedezni a *Cosmopolisban*. Továbbá, a kötet alapvetése szerint az amerikai irodalmi mező alapvetően három szegmensre oszlik: a minimalizmusra, a posztmodernre és az etnikai irodalmakra. Habár Sári B. kifejti, hogy más kritikusokkal szemben nem lát „feltétlen el-lentmondást” a két utóbbi kategória között (20.), és ennek igazolására a kötetben a *Minden vilángol*-fejezet szolgálna, retorikájában mégis mintha az elkülönítés gesztusai dominálnának. Az etnikai irodalmakat a posztmodernről leválasztva, rendre csak a faji kódoltságú tapasztalatok hiteles ábrázolására való törekvéssel azonosítja, egyfajta transzparens nyelvhasználatot társítva hozzájuk. Pedig könnyen belátható, hogy az általa vizsgált zsidó-amerikai szerzők nagyon másként „etnikusak”, mint mondjuk a dominikai származású Junot Díaz vagy a jamaikai-amerikai Marlon James (vagyis ez a szegmens sem homogén), és a spanglish vagy a jamaikai patois nyelvi funkciója az ő könyveikben is túlmutat az etnikai hovatartozás pusztá demonstrálásán. A Toni Morrison-recepciót már régóta foglalkoztatja a posztmodern elbeszéléstechnika és az afroamerikai identitástudat megszilárdítására irányuló paradox viszonya, de erre a kötetben csak áttételesen utal egy Bollobás Enikőre hivatkozó lábjegyzet. (Arról nem is beszélve, hogy a *Metamodernism* egyik tanulmányában Josh Toth már azt állítja, hogy Toni Morrison *A kedvese* épp a posztmodernből vezet ki a metamodern felé...)

Azért is hoztam szóba Toni Morrisont, mert az „etnikai irodalmak” problémáját kissé leegyszerűsítő megközelítésmód mellett a kötetnek van egy másik vakfoltja. A *Mi jön a posztmodernre?* ugyanis azt sugallja, hogy két meghatározó nőalakja van a kortárs amerikai irodalomnak: az egyik Michiko Kakutani, a másik Oprah Winfrey. Habár a sztárkritikus és a könyvklub-alapító celebritás véleményformáló ereje nem kétséges, az viszont igen, hogy az USA-nak ne lennének ma jó női szerzői. Márpedig a *Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára* (és nem a „szerepválsággal küzdő, fehér amerikai férfi írók”) alcímet viselő kötetben egyetlen fejezet, egyetlen hosszabb bekezdés, sőt talán egyetlen önálló mondat sem foglalkozik női szerzőkkel: csak felsorolás keretében tűnik fel Lydia Davis, Jane Smiley, Rachel Kushner és (az egyébként brit) Zadie Smith neve, illetve egy lábjegyzet emlékezik meg Jennifer Egan „kiváló szövegei”-ről (216.). Bármilyen kortárs prózáról szóló áttekintés-

ben megütközést keltene a nők hiánya, de egy olyan kötetben, amely egyébként identitás-politikai olvasatokat (is) kínál fel, és szexizmusáért marasztalja el Jonathan Franzen, egyszerűen érthetetlen. Arról nyilván nem Sári B. tehet, hogy a posztmodern emblemikus szerzői történetesen férfiak, de az utolsó nagy fejezetben Eggers és Vollmann után/mellett/helyett bizony ott szerepelhetnek volna a női pályatársak művei. (Egyébként a korábbi, minimalizmusról szóló kötetet is férfi szerzők könyvei uralják, de ott erre maga a szerző is reflektál, és hosszabb gondolatmenet keretében foglalkozik például Amy Hempel prózájával. Ebben a könyvben viszont nincs is nyoma az erre irányuló önkritikának.) Hiányuk már csak azért is fájó, mert jól illeszkedhetnek volna a kötet gondolatmenetébe, és gyakran épp a fenti kategóriák között teremtenek átjárhatóságot: Elif Batuman *A félkegyelműjének* Magyarországon vendégtanító, folytonos idegenségérzettel küzdő török-amerikai diáklánya olyan nyelvfilozófiai kérdéseken töpreng, amelyek a posztmodern gyökerekhez kapcsolnak vissza; Lucia Berlin és Lydia Davis prózája a minimalizmus újragondolásának két lehetséges változatát testesíti meg; Taffy Brodesser-Akner fergetegesen szórakoztató *Fleishman bajban vanja* az amerikai zsidó irodalmi hagyományból eddig hiányzó női perspektívát teremti meg; Jennifer Egan *Az elszárt idő nyomában*jának fragmentált szerkezete a mai digitális kultúra hatásával szembesít; de akár még arra is kíváncsi lettem volna, hogy miképp viszonyul McCarthy metafizikusságához Marilynne Robinson *Gileádja*. Sári B. nyilvánvalóan jól ismeri ezeknek az íróknak a munkásságát, nemrég remek kritikát publikált például Egan művéről,⁴ melynek felvetései már mintegy tovább is gondolják a kötetben felvázoltakat: kár tehát, hogy a kortárs amerikai próza keresztmetszete szűkebbnek bizonyul a könyvben, mint Sári B. más írásaiban.

A Mi jön a posztmodernre? mindennek ellenére a magyar nyelven publikált világirodalmi kutatások megkerülhetetlen darabja, mely nemcsak a kortárs amerikai regényirodalmat, de az azt övező kritikai diskurzust, intézményi mechanizmusokat és könyvpiaci döntéseket is részletesen feltérképezi. Feladatának az amerikai kontextus(ok) felépítését tekinti, és nem törekszik azoknak a különbségeknek a feltárására, melyeket a magyar/európai horizontból való olvasás termelhet ki: mégis olyan fogalmakat és szempontokat mozgósít, melyeket a poszt-posztmodernségről gondolkodó magyar kritika is használatba vehet. A fent említett szereplők kihagyására pedig tekintünk olyan tartozásként, mely később leróható: nagyon várom tehát a következő Sári. B.-kötetet, melyből végre kiderül, hogy az alsó- és felső-középosztálybeli fehér férfiakon túl kik és hogyan írnak a mai amerikai irodalmat.

---

⁴ Sári B. László: Meddig még? Mit? Minek? (Jennifer Egan: *Az elszárt idő nyomában*), 1749.hu, 2021. 06. 24.

AZ ENYHÜLET LOCSOGÁSA

Marieke Lucas Rijneveld: *Az este kín*

Az *este kín* (eredeti címe: *De avond is ongemak*) úgy van megírva, hogy érezze magát kényelmetlenül az olvasó – ugyanakkor nagy kérdés, hogy szükségképp olvashatatlanak is kellett-e lennie. Ha ugyanis a megformálást tekintjük elsődlegesnek, akkor nehéz elvonatkoztatni attól, hogy a könyv úgyszólván tüntet az olvashatatlanságával. A gyerekperspektíva ügyetlen és következtelen használata, az erőltetett hasonlatok halmozása, az információmorzsa adagolásának sutasága, a fals hangütés (és még sorolhatnám)¹ akkor is zavarba ejtő, ha nyilván senkinek sem jutna eszébe az arányos kifejezést, az egyértelműséget vagy a világosságot számon kérni ezen a rettenetes dolgokról szólni kívánó, érzékeny témák egész sorát – gyerekkori trauma, vidéki rögválóság, szigorú vallásos környezetben nevelkedés, a test és a testiség felfedezése, holokauszt, pedofília – felvonultató regényen (ha ugyan regény). Valamelyest könnyebb elfogadni a könyvet, ha szem előtt tartjuk, hogy a kifejezni vágyás, a kényszeres mondani akarás, a meg- vagy átélt tapasztalatokon való túllépés szándéka hívta életre, vagyis ha traumafeldolgozásként olvassuk.

A történet egy Groningen környéki gazdaságban játszódik a kétezres évek elején, itt él a főszereplő-narrátor, Jas, egy szigorú református család harmadik gyereke.² Jas tízéves, amikor nem sokkal karácsony előtt idősebb bátyja alatt egy korcsolyaversenyen beszakad a jég. A kislány önmagát vádolja a haláláért: úgy érzi, nem búcsúzott el tőle. Még jobban bántja, hogy a kérdéses napon azt kívánta magában, inkább a bátyja haljon meg, mint a kedvenc nyuszija, amit anyjuk karácsonyi ételnek kíván elkészíteni (az emberi és az állati között folyamatosan elmosódik a határ a szereplők tudatában, illetve a könyv világában³); ráadásul később kiderül, látta, hogy a bátyja nem viszi magával a jégre merészkedők kötelező mentőeszközét, a jégtüskét, de nem szólt (talán túlságosan is meg van támogatva, hogy bűntudatot kell éreznie – már ha ezek nem mind valóságos elemek a könyvben). Afelett már elsiklik a kislány, hogy hozzá hasonlóan a szüleit is kínozhatja az önvád: nem mennek el megnézni a

- ¹ Csak egy példa: beszéde közben a kislány hosszú-hosszú szakaszokat idéz a régies nyelvezetű Bibliából (vagy a szerző próbálja így kizökkenteni az olvasót? Érzésem szerint átgondolatlanság lehet).
- ² Talán meg lehetett volna kockáztatni, hogy Kabát legyen a kislány neve a magyar változatban is – ennek hiányában a magyar olvasó aligha jön rá, hogy a gúnyneven vagy ragadványneven szerepel (mindenesetre így nevezi, így tartja számon magát, és mások is így gondolnak rá). A tragédia után egy pillanatra sem veszi le egyre fakuló és foszladozó piros kabátját.
- ³ Egy elejtett megjegyzésből például megtudjuk, hogy a kislány anyja megállás nélkül rág(ózik).

Fordította Wekerle Szabolcs

Scolar Kiadó

Budapest, 2021

288 oldal, 4775 Ft

versenyt, mert sürgős teendő adódik az állatok körül – talán ennek büntetése lesz később a környékbeli gazdaságokat sújtó „bibliai csapás”, a száj- és körömfájás-járvány? Ilyen környezetben Jasjének és testvéreinek valószínűleg eleve keservesebb gyerekkora lenne, a tragédia nélkül is, mintha „átlagos” családba születtek volna. Rideg és szűkös – ha nem is szegényes – környezetben élnek.⁴ Nagyon nehéz úgy lázadniuk a vallás ellen, hogy az ne zavarja meg a szüleikhez fűződő viszonyukat, és viszont. Neveltetésük és életformájuk miatt kilógnak a kortársaik közül. Szoros közelségben élnek, igénylik egymást, de szenvednek is az összefüggéstől; néha szeretnék kizárni magukat a szinte már fizikai kint jelentő közösségből – emiatt aztán furdalja őket a lelkiismeret. A haláleset katalizálja a család életét. A veszteségre mindkét szülő a maga módján reagál. Az anya véstesen fogyni kezd, árnyék-létre ítéli magát, az apa a korábnál is riasztóbb mogorvasággal és még sűrűbb parancsolgatással próbálja leplezni a meghasonlottságát. A gondoskodás, a szeretetleli odafordulás – egyáltalán a szülői jelenlét – hiányát megszenvedő, zavarodott, tanácstalan gyerekek vallási indíttatású fantáziákban keresik a feszültséget és a feloldást, büntetik magukat és egymást. Egyre szadistább játékokba feledkezve kísérleteznek a nemiségükkel, és „fedezik fel” egymás testét. Ezeket az egyébként markáns holland irodalmi hagyományokat folytató részeket végképp hiteltelennek éreztem a könyvben.

A könyv három részre tagolódik. Az első különvállik a másik kettőtől: ebben a főszereplő-narrátor múlt időben meséli el annak a napnak a történetét, amikor az idősebb bátyja meghalt, illetve a temetésig tartó rövid időszak eseményeit, úgy, hogy közben a szöveg többé-kevésbé hagyományos módon bevezeti az olvasót a család életébe – vagyis *Az este kín* úgy indul, mint a gyerekperspektívát alkalmazó és gyakran úgyszintén traumatikus élményeket feldolgozó könyvek többsége. Az első részből nem tudjuk meg, hogy milyen idős lehet a beszélő, aki visszaemlékezik tízéves korára, ezért elfogadjuk, hogy bonyolult szerkezeteket és nehéz szavakat használ, illetve olyasmiről is hírt ad, amit a történet idején nem érzékelhetett, akkori eszével aligha tudhatott. Hogy egy másik holland példát említsek, *Fuldokló* című szép könyvében Gerhard Durlacher úgy oldja fel a gyerekperspektíva és a gyereknyelv jelentette ellentmondásokat, hogy egy másik olvasatot is felkínál a kisfiú beszámolóján kívül: a szöveget a felnőttkori pszichoanalitikus ülések hatására feltört emlékek soraként is érthetjük. *Az este kín* második és harmadik részében a szerző felrúgja ezt a paktumot, jelen időre vált, majd – meglehetősen elcsépelet fogással – végképp ellehetetleníti az első fejezetben kínált olvasási stratégiát: a könyv végén az immár tizenkét éves beszélő arról tudósít, hogy rituális öngyilkosságot követ el. A második résztől kezdődően a kislány nyelve és ezzel sajnos a könyv nyelve is zavarossá válik, egymást érik a többnyire fájdalmasan rossz hasonlatok és szójátékok – az első részben még természetesebbek voltak Jas szóképei, sokkal inkább a valóságból táplálkoztak és konkrét dolgokhoz tapadtak (és itt már az olyan szavak használata is elidegenítően hat, mint például a *bigott*,⁵ a sperma vagy – csak a magyarban – a *gribedli*⁶). A kislány hasonlataiból, képeiből néha mintha hiányozna valami, máskor az ok és okozat felcserélésén alapulnak, „rövidre vannak zárva”: „a varjak

⁴ Érdekes, sőt meglepő volt olvasni, hogy mi mindent beengednek a házba vagy megtűrnek otthon a szülők, a legótól a kólán keresztül a képregényekig – feltűnő viszont, hogy Jasjének végig két olvasmánya van csupán, a régies református Biblia és a természetismeret-tankönyv (néhány mesét emleget még).

⁵ A holland „... van de zware kant” kifejezés eredetiben valójában nem *bigott*-t jelent, hanem szigorúan vallásost, semmi negatív felhangja (lásd *zware kerk*).

⁶ Itt az eredetiben „juskuiltje in de wang” szerepel. A *juskuiltje* a holland nemzeti ételnek számító stamppotban – krumpli-püré kellel vagy káposztával összekeverve, többnyire kolbásszal tálalva – a mártásnak szolgáló mélyedés, vagyis ez is egyike a kislány jellegzetes metaforáinak: az étkezésből vett kép, az arc mint táj, mint kvázi természeti képződmény. A *juskuiltje*, de a stamppot is ismeretlen nálunk, a fordítónak ki kellett találnia valamit; jobb híján egyszerűen nevének nevezte a dolgot.

fekete szeme úgy fúródik apa mellkasába, mint a jégeső”; „az oldalra fekszem, hogy még lássam anya arcát. Kék csíkos takarómon át mintha fényévekre lenne, valahol a tó túlsópartján, teste vékony, mint a vízyútké, ami belefagyott anya bánatának lékébe”; „Hij drinkt zijn koffie zwart, ik mijn limonade donker”, a magyarban: „Feketén issza a kávé, én sötéten a limonádémat” (rossz szójáték, vagy sűrű a limonádé?); „Nyomasztó gondolat, hogy jórészt a mi kezünkben van mások halála, legyen az a kéz, mint az enyém, akármilyen kicsi; egy kéz, akár a vakolókanál, építhet, de, ha az éles felét használjuk, miszlikbe is apríthat dolgokat” (sajnos a kéznek nincs éles fele...); „A szeme semmit sem árul el. Nincs benne légbuborék, ami vízszintben tartaná, mert csontszáraz” (az üres tekintetért felelős szembogár és a légbuborék összejátszatása akár még jó is lehetne, a hasonlat mégis elhibázott: a vízmérték segít megállapítani, hogy valami vízszintes-e vagy sem, ebben segít a légbuborék). Szemben az első résszel, a második és a harmadik nagy egység fejezeteiben mintha már nem pontos időrendben szerepelnének az események – már amennyire ez az évszakokra vagy a hőmérsékletre vonatkozó utalásokból kikövetkeztethető –, ráadásul néha gyors egymásutánban követik egymást, máskor viszont mintha több idő telne el két fejezet között (az első részben tízéves, a második rész tizenkettedik fejezetében, a könyv felénél már tizenkét éves a kislány). Jas reflexiói összeszedetlenek és csapongók. Egy kislányt hallgathatunk, aki ki akar tűnni az okosságaival, vagy egyszerűen csak szeretné kiönteni a szívét valakinek, bátortást keres – közönséget, más hallgatósága nem lévén, a megcsónkított – altestüktől megfosztott – babák vagy a varangyok gyülekezete. Rijneveld a folytonos elkalandozással próbálja megteremtteni az érzelmileg vezérelt gyermeki gondolkodás képzetét. A kislány az önvád és a világmegváltó szépelgés két véglete között hanyódit. Öntudatlanul is igyekszik ellendülni a valóságtól. Melodramatikussá szólamaival után szinte sohasem zökken vissza rögtön a valóságba, rendre egy testi vonás, testrészt vagy ruhadarab felé kalandoznak el a gondolatai – végtelen elvontságok váltakoznak parányiságokkal. És a bomlás, a nyálkásság, az izamós-ság vagy épp fordítva, a spródság, a szálkásság érzetét közvetíti minden.

A könyv poétikájához nyilvánvalóan hozzátartozik, hogy az olvasó érezze kellemetlenül, kényelmetlenül magát. A hevenyészettség, az odavettség is helyénvaló ebben a fikcióban, csak hogy ez azzal jár, hogy nem lehet különbséget tenni aközött, hogy valami rontott, roncolt, vagy rossz, elrontott-e.⁷ Az a paradox helyzet áll elő, hogy egy sok elemében ismerős világú és témájú, hagyományos, sőt, konvencionális művet (vagy inkább torzót) fed el az egyik legfőbb eszköze, a megmunkálatlanságból fakadó kuszaság.

A könyvben nyomokban látjuk, hogy a főszereplő kislány próbálja feldolgozni az őt ért traumát. Keresi a nyelvet, amelyen megszólalhat,⁸ mint mondja, azért, hogy kifejezhesse, „megtalálhassa önmagát” (kérdés, hogy egy ilyen szűk, bizonytalan és bezárkózó, elzárkózó én megértheti-e magát egyáltalán). A közös kultúra részét képező, elemi emberi tapasztalatokat hordozó történeteket hív segítségül, például a Háromkirályokét, és eleinte a segítő, aztán inkább a hős szerepével azonosulva próbálja összerendezni érzéseit és gondolatait, leginkább azáltal ismeri fel a helyzetét, hogy hol tart a mesében. Rijneveld mintegy folytatja és beteljesíti a valóságban félbemaradt, megrekedt feldolgozást, oly módon, hogy a fikcióban könyvbéli hasonmását elviszi egy végső, feloldó-betetűző cselekedetig. Halálra ítéli magát, ugyanarra a halálnemre, amit az idősebb bátyja halt, és szimbolikusan a testvéreit is magával viszi a „túlso partra”. El tudom fogadni, hogy Rijneveld, még mindig a traumafeldolgozás eszközeként, a megosztás, a közlés mellett döntött, abban viszont már nem vagyok biztos, hogy tovább szabad-e adni egy ennyire felemásan „feldolgozott”, rettenetes traumát.

⁷ Az emberekkel folytatott párbeszédnek egészen élettelenül konganak; talán a főszereplő dialógusképtelenségét hivatottak kifejezni?

⁸ Próbálkozásai egyébként erősen emlékeztetnek nagymamájának és anyjának a nyelvhasználatára, és az olyan, talán kedvesnek szánt, de traumatizáló szülői fenyegetések is hatnak rá, mint: „Szállj ki a kádból, különben megvízkövesedsz!”

Teljesen megértem, hogy a fordító nem igazán érezte magáénak a szöveget, és inkább csak túl akart lenni rajta. Wekerle Szabolcs már sokszor bizonyította tehetségét – mestere annak, hogyan lehet a legszükségesebb átváltási műveletekre szorítkozva visszaadni az eredetit –, ez a munkája azonban vitatható: néhány dolgot félreolvasott, és viszonylag sok esetben a könnyebb utat választotta.

„[...] de a tanítóm mindenesetre végleg feladta a reményt, hogy valaha is megtanulok számolni, és hogy a fogalmazásaim valaha is hófehérek lesznek, egyetlen piros aláhúzás nélkül” – olvashatjuk a magyar szövegben, az eredetiben viszont az áll: „in ieder geval had hij de hoop opgegeven dat ik ooit zou kunnen rekenen, dat ooit mijn schrift sneeuwwit zou zijn, zonder één rode streep”. Vagyis a sok aláhúzás is a számolásra vonatkozik: a „schrift” nem fogalmazás, hanem füzet. A kislány többször is utal rá, hogy gyenge matematikából, és a számtanfüzete tele van javítással (Rijneveld talán áthallásosnak is szánta ezeket a szakaszokat, a vörös vonalak a „hófehéren” a traumatikus élményt is idézhetik – nem igazán tudtam eldönteni). Jellemző egyébként a könyvre, hogy ezt csak mondja magáról az elbeszélő, a cselekménybe azonban nem épül be ez az elem sem, egyszer sem lesz jelentősége annak, hogy gondja lenne a számokkal, a számolással.

Vitatható megoldások is vannak a fordításban bőven. Például: „Er zijn mensen waar de glimlach altijd zichtbaar blijft, ook als ze verdrietig zijn. Daarvan kunnen de lijnen niet meer uitgegumd worden. Bij vader en moeder is het andersom. Zij zien er ook verdrietig uit als ze glimlachen, alsof iemand een geodriehoek naast de mondhoeken heeft gelegd en vanaf daar twee schuine lijnen naar beneden heeft getrokken.” – „Vannak emberek, akik mindig mosolyognak, akkor is, ha nyomja a szívüket valami. Az ilyen mosoly arcba mélyedő vonalai letörölhetetlenek. Apánál és anyánál pont fordítva van. Ők akkor is szomorúnak tűnnek, ha mosolyognak, mintha valaki háromszögvonalzót helyezett volna a szájuk sarkába, és két ferde vonalat húzott volna belőlük a föld irányába.” Az eredetiben arról van szó, hogy egyesek arcán akkor is ott van – „látható” – a mosoly, ha történetesen szomorúak, nem pedig arról, hogy vannak, akik mindig mosolyognak. A fordításban nemegyszer elhalványul, hogy a kislány honnan veszi metaforáinak elemeit. Ebben a részletben fontos, hogy az iskolás beszél, „vonalakról” van szó, melyeket nem lehet „le- vagy kiradírozni”; ráadásul az eredetiben „geodriehoek” szerepel, nem egyszerű vonalzó, hanem kihajtható (?) szögvonalzó, szögmérős vonalzó; így az asszociáció is jobban érthető.

A választott regiszterrel is vannak gondok: „Tudni kell ugyanis, hogy az ember – bocs, a varangy – mely képességeit hasznosítja, és hogyan. Tudom, hogy jók vagytok légyfogásban meg a párzásban. Utóbbiban nem értem, mi a jó, de nyakra-főre csináljátok, tehát valami van benne.” „Az ember – bocs, a varangy” a fordító kínos betoldása, a „nyakra-főre” helyett az irodalmias, ma már csak igényes az igényes nyelvhasználók által alkalmazott „aldoor” (szüntelen) áll az eredetiben. „Je moet namelijk wel weten wat je wil benutten en hoe je dat wil doen. Ik weet dat jullie goed zijn in het vangen van vliegen en in paren. Dat laatste vind ik vreemd gedoe, maar jullie doen het aldoor.” A szóválasztás máshol is megkérdőjelezhető. Elég sokszor előfordul, hogy valami elvész a fordításban, például: „Vader en moeder zien onze tics niet”. – „Apának és anyának nem tűnnek fel a hóbortjaik”. A „tic” az tik, mindenesetre a kényszeresség hiányzik a megbocsátó magyar „hóbort” szóból. Ezt megelőzően Jas arról beszél, a bátyja kényszeresen nyúlkál az apjukhoz, így próbálva meggyőződni a létezéséről, és annak leírásával folytatja, hogy elalvás előtt a húga ritmikusan veri a fejét az ágyba...

Súlyos, nyelvilleg és stílusosan is bonyolult – és nagyon problematikus – szövegről lévén szó, a fordító megérdemelte volna, hogy kontrollszerkesztő segítse a munkáját, illetve hogy figyelmesebb vagy szigorúbb szerkesztőt kapjon.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2022-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2022-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkgyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
- > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
- > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED

A pécsi Zsolnay Negyed nem alszik téli álmot!

Élje át a téli varázslatot, melyhez a **Zsolnay Negyed Vendégháza** ideális kiindulópont!

Téli Varázs Pécsett:

- 2 éjszaka szállás a Zsolnay Vendégház apartmanjában, bővített kontinentális reggelivel
- Zsolnay jegy, mely 2 napig érvényes a negyed valamennyi kiállítására
- Érkezéskor kávé/tea bekészítés
- Fejenként 1 csésze forró csokoládé a Csoko-Láda kézműves csokoládéboltban
- Wifi használat
- Zárt, kamerával őrzött parkolóház használata

27.700 Ft / fő / 2 éjszaka +IFA ártól

Az ajánlat 2022. február 28-ig érvényes.

Foglalás és recepció:
hétfő – vasárnap 08.00 – 17.00
Tel.: +36 30 195 2095
E-mail: vendeghaz@zsn.hu
zsolnayvendeghaz.hu

PECSI
MŰVÉSZETI
KÖZPONT

AutóCity

PESTI
AUTÓK

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GARACZI LÁSZLÓ: Weszteg (*regényrészlet*) 273
DARVASI LÁSZLÓ: Ebédidő (*novella*) 278
FEKETE VINCE versei 282
KISS JUDIT ÁGNES verse 284
JÁSZ ATTILA versei 286
VISKY ANDRÁS versei 287
CSORDÁS GÁBOR: Miłosz. A szerencse fia (*fordítói előszó*) 291
CZESŁAW MIŁOSZ versei 292
TÁBOR SÁRA: Fordítói előszó 300
ABDULRAZAK GURNAH: Ketrecek (*novella*) 301
ÁDÁM PÉTER: Tocqueville és az amerikai irodalom (*fordítói előszó*) 306
ALEXIS DE TOCQUEVILLE: Az amerikai demokrácia (*részlet*) 307
SZEIFERT NATÁLIA: Örökpanoráma (*regényrészlet*) 313
NÓTÁROS LAJOS: Ébredés (*regényrészlet*) 320
TATÁR SÁNDOR versei 327
DEMÉNY PÉTER verse 329
VAJNA ÁDÁM versei 331
RAFFAY SÁRA versei 334
KÉPES JÚLIA: „Egyetlen vágyam, tudja meg: egy éjjel együtt hálni Önnel”
(*A legnagyobb trobairitz, Beatritz de Dia grófnő versei*) 336

Mészöly Miklósról

- KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Mészöly szoborban (*Mészöly Miklós szoborrá avatására*) 347
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Szoboravató beszéd 349
DANYI ZOLTÁN: Nyomozás 351

Wilheim András (1949–2022)

- VIDOVSKY LÁSZLÓ: Vorbei... (*Wilheim András halálának hírére*) (kotta) 354
MÁRTON LÁSZLÓ: Szemközt (*Wilheim Andrásról*) 355

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Más behalt már (*Tatár Sándor: Haaladaas*) 358
ZSEMBERY BORBÁLA: A forradalom szerelmesei (*Szilasi László: Tavaszi hadjárat*)
361

2022

MÁRCIUS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT KABDEBÓ LÓRÁNT. Az irodalomtörténész január 24-én, nyolcvanöt éves korában halt meg. Kabdebó Lórántról *Mekis D. János* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT BABARCZY LÁSZLÓ. A színházrendező január 31-én, nyolcvanévesen hunyt el. *Spiró György* nekrológiát honlapunkon adtuk közre.

*

ELHUNYT BEKE LÁSZLÓ. A művészettörténészt január 31-én, hetvenhét éves korában érte a halál. Beke Lászlóról a *Jelenkor* honlapján *Mélyi József* írt megemlékezést.

*

MEGHALT NAGY BÁLINT. Az építész, a FUGA vezetője február 4-én, hetvenkét évesen hunyt el.

*

PART. A horvát-magyar kulturális együttműködés keretében két új helyszínen is bemutatták az *Ami összeköt* című kétnyelvű irodalmi antológiát.

A kötet szerzői közül február 15-én a nagyatádi Bertók László Városi Könyvtárban *Horváth Viktor* és *Kiss Tibor Noé*, másnap a Szigetvári Városi Könyvtárban *Kiss Tibor Noé* és *Mohácsi Balázs* olvasott fel, a beszélgetőtárs mindkét alkalommal az antológia egyik szerkesztője, *Ágoston Zoltán* volt. Február 18-án tartották meg a projekt zárórendezvényét Eszéken, a *Jelenkort Ágoston Zoltán, Keresztesi József* és *Kiss Tibor Noé* képviselte.

*

LÁTLAK. *Vonnák Diána* debütáló novelláskötetét mutatták be február 15-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

*

A VÖRÖS HEGEDŰ. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Bernstein, Corigliano és Dohnányi művei csendültek fel január 29-én a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Bogányi Tibor*, hegedűn közreműködött *Elina Vähälä*.

Szerzőink

Garaczi László (1956) – író, Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

Kiss Judit Ágnes (1973) – költő, Budapesten él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Tábor Sára (1981) – afrikánista irodalmár, Budapesten él.

Abdulrazak Gurnah (1948) – Nobel-díjas tanzániai író, irodalomtörténész, Angliában él.

Ádám Péter (1946) – tanár, műfordító, újságíró, Budapesten él.

Alexis de Tocqueville (1805–1859) – francia politikai gondolkodó, történész.

Szeifert Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Budapesten él.

Nótáros Lajos (1953) – filozófiatanár, újságíró, Aradon él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.

Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.

Raffay Sára (2000) – költő, a PTE BTK kommunikáció szakos hallgatója, Pécsen él.

Képes Júlia (1954) – műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Krasznahorkai László (1954) – író, Triesztben él.

Szörényi László (1945) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Vidovszky László (1944) – zeneszerző, Budapesten és Pécsen él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Zsembery Borbála (1987) – kritikus, Budapesten él.

Margócsy István (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *2000* szerkesztője, Budapesten él.

Urbán Bálint (1984) – luzitanista irodalmár, fordító, a *Versum* szerkesztője, Budapesten él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

- MARGÓCSY ISTVÁN: Hogyan írjuk *újra* azt, amit tudunk az irodalom-
történetről? (Milbacher Róbert: *Legendahántás. 50+1 tévhit a magyar irodalomban*)
365
- URBÁN BÁLINT: Tragikus realizmus (Karina Sainz Borgo: *Megy le a nap*
Caracasban) 371
- GYÜRKY KATALIN: Mesés hedonizmus (Vlagyimir Szorokin: *Garin doktor*) 379

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

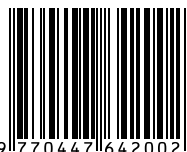
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

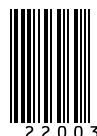
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 2 0 0 3

Weszteg

részletek

1.

Vár a kihűlt lakás Sopronban. Falak, asztalok, székek. Ebben az ágyban aludtam, ezt a festményt néztem évekgig. Minták és lenyomatok. Ráarakódtak az új lakó jelei, egy másik réteg, alig láthatóan, de lekaparhatatlanul.

A küldetés Brúnóról szól, neki riszálom magam. Felhívni magamra a figyelmét, kiközkenteni állati közönyéből. Nem csak neki, magamnak is be akarok valamit bizonyítani. Beástem magam, és most hirtelen elhagyom a biztonságos fedezéket, és elindulok a senki földjén. Ellenséges vonalak feltérképezése. Visszatérni a zsákmánnyal.

Mielőtt összepakolok, rendelek egy ajándékot neki. Sopronban nem illett volna a régi bútorok közé. Asztali és mennyezetre szerelhető típusok a Conrad webshopjában. A Klasszik nevűt választom: világító talp, percenként tizenegy fordulat. Holnapi kiszállítás. Úgy kell tennie a csaja előtt, mintha nem tudná, hogy én küldtem.

Fogkefe, töltő, fertőtlenítő, szalvéták, maszkok, Stroh rumos spricni. Becsúsztatom a kezem a kabátomba, nem találok a másik ujját a hátam mögött, megpördülök kétszer, mire sikerül fölvenni. Bezárom az ajtót, a kulcsot mintha el is dobhatnám.

Az utca végén a Hármashatárhegy: kanyargó utcák, piros háztetők, kémények, ablakok. Ijesztően közeli és éles kép. Sárga aranyeső a kerítés tövében, a függöny kacskaringós mintái. Kilép a bennszülött az őserdőből, és kinyújtott kézzel megfogja a hegyet.

Régóta nem volt cipő a lábamon, a fal mellett haladok tyúklépésben. Nedves foltok, repedések, átlépek a zebra fehér csíkjait. The floor is lava: csak bizonyos helyekre léphetsz, különben elmerülsz.

A büfében veszek három pogácsát. Úgy választok helyet, hogy minél messzebb legyek a többiektől. Fóbiás ültetés. Szalvétát terítek magam alá, fertőtlenítem a kezem. A maszkom máris lucskos belül. A kalauz a mobilról fogja leolvasni a jegyem QR-kódját. Kiszivárog a pogácsaillat a táskámból. Három óra cigi nélkül. A két sorral előttem ülő szakállas pasason nincs maszk. Nincs új üzenet.

Szerencsém van, Kelenföldön sem ülnek mellém. Brúnó tanácsa, hogy viselkedjek furcsán, morogjak, gyűröggessek zsebkendőm. A másik ablakhoz letelepedik egy nő szupermaszkban és fashion védőszemüvegben. Olyan, mint egy konaténeres járványkórház frissen kinevezett igazgatója. Maszkja csőrszerűen,

fenyegetően kiáll az arcából. Állítható gumiszalagok, mindkét oldalon szelep, százszázalékos szűrés. Azt suttogja a telefonjába, hogy át kellett ülnie, mert nem érezte magát biztonságban a kisebbségtől. Gyors oldalpillantást vet felém. Le-csavarja egy tubus kupakját, borsónyi masszát nyom a tenyerébe, körkörös mozdulattal bedörzsöli.

Egy kollégám Sopronban hirtelenszökének hívta a cigányokat. Soha nem költözne a Jerevánba, mondta, mert szereti a főtt húst, de utálja a füstöltet. Olyan kifejezéseket használt, hogy véleményes és nem látom jönni. Kitört a járvány, szerzett a feketepiacon egy pisztolyt, hogy ha elszabadul a pokol, le tudja löni, akik megrohamozzák a házat ételért. Magyarart és technikát tanított. A pincében gyakorolta a lelövést. A Jereván a soproni gettó.

Előveszek egy pogácsát. A maszkot letolom az államra, meztelen arcomat kiszolgáltatom a külvilágnak. Brúnó szerint a himlőhelyesek, kapafogúak és cserepes szájúak jártak jól a maszkkal. A kanccsalok viszont megszívták a lógó szemhéjúakkal és gülüszeműekkel együtt, belőlük csak a hiba látszik.

Bespriccelek a számba három adag Stroh rumot, a doktornő felnéz a szisszenésekre. Elfelejtettem a vírusradart bekapcsolni, a helymegosztót is aktiválom. Brúnó mostantól láthatja, merre járok. Nem érdekli, van jobb dolga. Nem is jelzi az alkalmazás, ha megnézi valaki az adatokat. Maszkot cserélek, elolvasom a híreket, az új mutáció pánikrohamot vált ki a betegekből. A külvárosi raktárakban rendezett illegális víruspartikon azok kapják a bevételt, akiket leghamarabb megfertőznek a beszervezett szuperterjesztők. Lesből támad a terézvárosi köpőrém, spermával impregnált spanglik, intimkehely-promóció.

A doktornő is a telefonját nyomkodja, kopog a körme. MÁV-logókkal pettyezett kék maszkban jön a kalauz. Szinte rám hajol, ahogy a jegykezelő terminált kezeli. Ha itt lenne Brúnó, nem merné csinálni. Érzem a pulzáló auráját. Most kellene krárognom vagy zsebkendőt gyűrögetnem. Elköszön, továbbmegy a következő utashoz.

Kiderül, hogy a szakállasnak nincs jegye. Se jegye, se maszkja, se védettséggje. Nem magyarázkodik, láthatóan nem zaklatja fel, hogy lebukott. Számított ilyenmire. Profi bliccelő benyomását kelti. Nem izgatják a következmények, mi történhet. Végig kell csinálni a színjátékot.

A kalauz tekintete megkeményedik, kihúzza magát, bajsza előredomborodik a maszk alól. Fülön csípett egy potyautast, és ezzel a jegyellenőrzés lendülete drámai módon megtorpant. Nemsokára kávézhatott volna a kis fülkájében. Intézkednie kell a nyegle alakkal szemben, aki láthatóan semmibe veszi őt, és röhög a markába.

Miért nincs jegye, a pasas megvonja a vállát. Ha nincs pénze, miért ül vonatra, miért nem megy gyalog vagy stoppal, nem kötelező vonattal utazni.

Többen felfigyelnek, abbahagyják a bambulást, olvasást, szunyókálást. Történik valami. A bliccelő foghegyről válaszolgat a kérdésekre. Legyünk túl ezen a fölösleges huzavonán. Esze ágában sincs részvétet kelteni, nem akarja, hogy megértsék. Nincs magyarázkodás, meggömbülő hát, elkínzott hang, nincs bocsánatért esedezés, aláztatokodás.

A kalauz felállítja a helyéről: az ülés a MÁV tulajdona, és a kényelmi szolgáltatások csak érvényes jeggyel vehetők igénybe. A kalauz most már hozzánk is

intézi szavait, akik becsületesen jegyet vettünk, és nyilván az ő pártján állunk a kibontakozó konfliktusban.

Szóval szándékosan próbált jegy nélkül utazni, rögzíti a tényállást. A szakállas nem reagál. A közlekedőfolyosón áll várakozó tartásban. Nem érdekli, hogy közszemlére van téve, és mindenki őt bámulja. A kalauz folytatja a korholást, kiélvezi a nyilvános megalázás kényét.

Ha más tud jegyet venni, ő miért nem. Kivételes személynek gondolja magát, akire nem vonatkoznak szabályok, aki a törvények fölött áll.

Felszólítja, hogy vegyen pótjegyet. A bliccelő nem titkolja, hogy unja az egészet. Kibámul az ablakon. Mintha dúdolgatna magában. Leng a kezében a nejlonzsatyor. Ott tartja az értékeit. A vagyont. A kalauz az iratait kéri. Nincs joga elkérni, mondja a szakállas. Szusszantások hallatszanak, hitetlenkedő sóhajtozás, ingerült morgás. Ez már mindennek a teteje. Egy ilyen véglény. Lőjék már le, haladjunk. Lincshangulat.

2.

A kalauz a peronra tereli a szakállast. Nem lökheti ki a száguldó vonatból, de az utasokat megkímélheti, hogy egy légtérben tartózkodjanak vele. Győrben átadja a helyi hatóságnak, ők döntenek a sorsáról.

A doktornő közli, hogy végig érezte a bliccelő úr kellemetlen kipárolgását.

Nem volt jegye, maszkja, igazolványa, és még szagok is körüllepték. Mosdatlanság, sunyi kis szellentések. Foghagymát rágszál éhség ellen.

Gyanús lehettem én is a fenekem alatt zizegő szalvétákkal. Nem zárhatta ki, hogy én búzlók. Benne voltam a pakliban. Ha elmúlik a szag, mentesülök a vád alól. Tisztázódik ártatlanságom.

Nem volt semmilyen szag, én legalábbis nem éreztem. A doktornő orra az utazási stressztől hiperérzékennyé válva hamis üzenetekkel bombázta az agyát. Szaglólhámgyulladás. Nem létező, de érezhető szagok. Fennakad a vírus a szupermaszk szűrőjén, de a szagok átszivárognak. Saját gyomrából és altestéből felszivárgó miazmák. Belső erjedés. A bomlás fanyar illatfelhői. Az a típus, aki alaptól hárit. Képtelen elfogulatlan önvizsgálatra, szembenézni a kínos tényekkel.

Fehér bogyókat gyömöszöl fülébe, és fölveszi a figyelő, de fontosságtudatát egy pillanatra sem elvesztő ember testtartását. Tiszti főorvosi eligazítás, belső terjesztésű podkászt az ajakfeltöltésről.

Nincs új üzenet, maszkos oltottak verekedtek össze maszk nélküli oltatlanokkal a Blaha Lujza téren. Házi készítésű tátrateás kézfertőtlenítőt árulnak a Facebook piacterén. A karanténkanosság lélektana. A nemzeti randiapp filterének segítségével már szőrzetre és világnézetre is lehet szűrni: kopaszság és sámánhit fül. A passzport funkcióval a világ bármely pontján kereshető online szexpajti. Disztópiás véleménycikk: kötelező hatósági kitűzők és karszalagok közterületen. Drónokkal juttatják be az ételt a hermetikusan zárt antivaxer gettóba.

Állati érdekességek, soha nem látott párzási időszak előtt állnak San Francisco madarai, mert nász dalukat nem nyomja el többé a dübörgő forgalom. Szétmarcangolta a cirkuszi medve a maszkos idomárt. A hangyák álmodnak, a pillangó a

lábával érzékeli az ízeket. Úgy jelzi a sáska, hogy foganársra kész, hogy letépi a párja fejét. Lejebb görgetek: a jobbkezesek tovább élnek, mint a balkezesek, a legtöbbet használt szavunk az én, a nem és az idő. Eső, szél, vihar várható a hétvégén.

Lapos szántóföld, leeresztett sorompó, üres az út, nincsenek várakozó autók, buszok, biciklik, kamionok. Elragok még egy ízetlen pogácsát. Ketten maradunk a doktornővel. Szimatolok, hogy van-e rossz szag. Az út elején kialakítottuk a kölcsönös megvetés stabil légkörét, leszálláskor sem nézünk egymásra. Két cigány-
srác megy előttünk a peronon. Fényes, fekete cipők, az egyiknek hegedűtok lóg a vállán. Ők nyugtalanították a doktornőt az út elején.

Az állomáson orrfacsaró fertőtlenítőszag. Az újságárus zárva, minden bolt és hivatal zárva, kivéve a jegypénztárt. Egy plakáton keresztben piros szalag, elmarad az előadás. Kidobom a használt szalvétát, fertőtlenítem a kezem. Beülök az egyetlen várakozó taxiba, jobb hátsó ülés, minél messzebb a sofőrtől. Figyelem, hogy bejelez-e a radar a mobilomon. Egy kinyaklott esernyő hever a lábamnál. Nem dőlök hátra, csak fenékkal érek az üléshez, megfeszülnek a farizmaim.

Bemondom a címet, bólint, indítja a motort. Lassan poroszkálunk, lehet néze-
lődni. Semmi mozgás, kihalt utcák. Nő ül egy piros padon, arcát a fénybe tartja. Megkérdi a taxis, milyen nap van, csütörtök. Bepárasodik a szemüvege a maszk fölött.

Nyirkos tömjénillat a lépcsőházban. Józsi a kulcsot a postaládában hagyta. Félek, hogy mit találok odafönt. Adós maradt az utolsó hónappal, de viszonylagos rendet és tisztaságot hagyott maga után. Bútorok, lámpák, tükrök, a játékhelikopter a szekrényen. A festményt sem lopta el, amit az ócskapiacra vettünk Brúnóval. Csak nagyapám illata tűnt el végleg a lakásból.

Tüskés szár mered ki a váza csücsörítő szájából, alatta elszáradt szirmok szív-
alakban elrendezve. Működik a tévé, és ott a madárijesztő a balkonon. A konyhá-
ban is minden a helyén: tányérok, poharak, lábasok. A mosogatóban néhány ha-
lott hangya. Otthonosan duruzsol a hűtő.

Szellőztettek, csilingel a szélharang.

Józsi áthelyezte az ágyat, mert varázsingája ártalmas vízeréket érzékelt, amik elszívták az életenergiáit. Nagyapám régi íróasztalán egy sárgaréz hamutartó. Nem hívom többé Józsit az elmaradt lakbér miatt. Megjavította a karnist, locsolta a virágokat, nem tűnik reménytelennek az állapotuk. A hibiszkuszról gondosko-
dom először. Vízet teszek alá, lespriccelem a leveleit. A fikusz, a filodendron és a vitorlavirág is mutat életjeleket.

Írok Brúnónak egy vibert, hogy megérkeztem. Nem várok választ vagy nyug-
tázó pipát. Nem érzé szükségét, hogy reagáljon. Ilyenkor már szittyafighterezik
vagy elkezdett inni. Onnan lehet tudni, hogy spicces, hogy emelgetni kezdi a
szemöldökét. A szája közelebb húzódik az orrához. Csücsörítve készül a követ-
kező kortyra. A beszéd csak terelés, halogatás, időhúzás.

Kitakarítom a mosogatót, és lemegyek borért. Háromszáz lépés oda-vissza. Alkonyodik, egyre sötétebb van a lakásban. Lámpa, képernyő, kijelző, ezekből lesz a hangulatvilágítás. Kimegyek cigizni a balkonra. Páracsík a Dalos-hegy fö-
lött. Józsi réztányérjába hamuzok.

Csöngetnek, kilesek a kukucskálón: Balog úr, az egyik szomszéd. Résnyire nyitom az ajtót. Kopaszodó ötvenes agyonmosott kezeslábasban. Amióta nem láttam, megszikkadt a feje. Vízszintes és függőleges árkok.

Motoszkálást hallott, mondja, és gondolta, ellenőrzi, nehogy betörő járjon a házban. Csak én vagyok, és nincs semmi, amiért érdemes lenne betörni. Az ördög nem alszik, mondja komoran.

A fejformája Nicolas Cage-re emlékeztet, és biztos van egy tetoválás a karján, a vállán, esetleg a lapockáján. Egy női név, Vera vagy Ági. Sas, koponya, magasfeszültség jel, zsötem. Kedvence a lebbencsleves, reggelire tömlős sajt. Nem hord maszkot, neki ne mondják meg, mit hogy kell csinálni. Ha mégis felteszi, kilóg az orra. Tokatakaró. Ez maradt a kamaszkori lázadásból. Emlékszem a feleségére, pici, riadt nő buggyos nadrágban.

Nemrég ellopták a biciklijét a tárolóból, lement reggel, és hűlt helyét találta. Úgy néz rám, mintha én loptam volna el. Ilyen, ha fájó veszteségre gondol vagy ámulást gyanít. Sajnálom, mondom, kellemetlen ügy. Eszembe jut, hogy Brúnó a pincében hagyta a bringáját. Megbeszéltük a Gázfröccsben, hogy elviszi, de nem jött érte. Nem tudom, milyen állapotban lehet. Felajánlom Balog úrnak, köszöni, nagyon kedves, de már vett egy újat. Tanult az esetből, a lakásban tartja.

A mellemre néz mohón és örömtelenül. Valamit még mondana, keresi a szót, köhint. Szivárgást észlelnek a házban, motyogja, és nem kizárt, hogy én szivárgók. Próbáltak értesíteni, de a közös képviselő nem adott elérhetőséget. Tapasztaltam-e valami szokatlant: beázás, csöpögő csap, vizes folt.

Nem, mondom, semmi ilyet nem tapasztaltam. Csuknám az ajtót, de nem adja fel. Körülnézne azért kicsit, ért hozzá, vízvezeték-szerelő.

Ahelyett, hogy elhajtanám, most nem érek rá, talán majd holnap, félreállok, és beengedem Balog urat a lakásomba, a legszemélyesebb intim terembe egy potenciális szuperterjesztőt.

Gyors leszek, mondja, egy percre zavarok. Csülökpörkölt- és cigiszagot sodor magával. Áll a konyhában, felméri a terepet. Megéri a csempét a mosogató alatt. Elővesz egy kalapácsot kezeslábasa óriászsebéből, és megkocogtatja a falat. Hallgatózik.

Négykézlábra ereszkedik, a járólpra tapasztja fülét. Csöpögés, bugyogás, kotyogás, vízerek patakzása, sziszegése. Széles háta a konyha közepén domborodik. Az a fajta, aki nem adja fel, maradék pár szál haját is varkocsba fogja a tarkóján. Ő gumival, mások megcsavarintva bogot kötnek rá.

Várom, mire jut. Csak a talpát látom, hátát, copfját, ziháló teste szelvényeit. Feltápászkodik, hümmög, homlokát ráncolja. Tudom, hogy minden lélegzetvétellel mikrobák és vírusok millióit röpíti a levegőbe. Még mindig nem közli a diagnózist. Nehéz bevallania, hogy semmit sem talált.

A végével és a fürdővel gyorsan végez, vizsgálódásai itt sem vezetnek eredményre. Már nem is rejtegeti csalódottságát. Búcsúzóul felszólít, ha nem tartózkodom életvitelszerűen a lakásban, hagyjak kulcsot valakinél, például nála. Tegyem lehetővé a bejutást. Mindannyiunk érdeke, különben előfordulhat, hogy erőszakkal kell behatolniuk.

Ebédidő

Megmondta a lányának, hogy nem kell. Hagyja őt ezzel, és a Terike se kell, mert leül és csak mondja, hogy így meg úgy. Mindig akkor jön, amikor a sorozat megy, ő nézné. Terike be van osztva, kilenctől kezdi a látogatásokat, halad végig a városon, van tizenhárom öregje, nem lehet neki azt mondani, hogy ne délben jöjjön, mert így van kiszámítva neki az útvonal, olyan ez, mint egy menetrend, ő az egyik megálló.

A hétre nem kapott étrendet. Nem tudta, mit hoznak. Tegnap gulyásleves és túróscsusza volt. Megszámolta. A levesben három körömnyi húskocka úszkált, a csuszán négy szalonnadarab didergett. Az ételhordóknak is megmondta, hogy ne fél tizenegykor jöjjenek, túl korán van, mert ha akkor jönnek, ő akkor fog ebédelni. Mégis akkor áll meg a furgon a ház előtt, a múltkor valami baj volt, és tizenegykor jöttek, ő meg nézelődött az ablaknál, és el nem tudta képzelni, mi lehet velük. Miért késnek. Volt egy kis baleset, a gondozóközpontban rosszul lett valaki. De ki. Mindegy, Fertődi néni, itt vagyunk, és már el is rohantak, nem mondták meg, de ő, mert néha azért följár a fájó lábaival, és hallt meg azt, meg is tudta, hogy a Csemányné lett rosszul, de nem fertőzés miatt, Csemánynének régóta baj van a szívével, fölment a vérnyomása, azért késtek. Orvos kellett Csemánynének. Nem jó, ha késnek. Ha egyszer fél tizenegykor vannak beütemezve, akkor jöjjenek. De mondjuk mégse kellene ez az egész. Mondta a lányának is, mert ő megcsinálja, meg tudná magának főzni az ebédet, annyira nem tehetetlen, csak néha úgy fájnak a lábai, hogy pisilni se tud kimenni, és Terike se igen kellene, bár rendes asszony, csak hát ne akkor jönne, amikor a sorozat tart, rendes asszony. El bírja magát tartani, ezt nem érti meg a lánya.

Fölvívta, hogy rossz idő lesz. És hogy tett a kártyájára ötezer forintot, de legyen óvatos. Ő igenis óvatos, csak a Juci nem az, ha rácsörög, mert hetente egyszer rá kell csörögnie, akkor csak beszél, mint a vízfolyás, nem tudja megállítani, ő meg nem tudja letenni. Fél óráig beszél a Juci, mert már nem lát, és akkor leszalad, mint az elszabadult harisnyaszem, mind az ötezer forint. De hát fel kell hívnia, meg kell mondania neki is, hogy rossz idő lesz, ami azt jelenti, hogy ónos eső jön, ónos eső fog hullani, kész életveszély. Na, most ilyenkor szoktak az öregek elesni. Mert csak elindul a bolondja. Combnyaktörés, ami lényegében véget is vet a dolognak. Az ónos eső nem is olyan igazi eső, az olyan, hogy esik is meg nem, azért alattomos, mert valójában csak szemerkélés, közben pedig jég fagy mindenhová, fénylenek a fekete, csupasz ágak, a cserepek, a kilincsre is ráfagy, a járda is csak egy kicsit fényesebb, de csúszik, mint a halál, ilyenkor a kapuig is veszélyes eltapogatózni. Amikor igazi eső esett, közmunkások hozták az ebédet, megállt a furgon a ház előtt, dudáltak, mintha ő kutya lenne, a nagysága ki se szállt, neki kellett kicsoszogni, egy pillanat alatt elázott, a közmunkás meg ült a

melegben, és kiadta a rizses húst. Öt szem hús. Nagysága, ki se száll, derogál neki, nem is köszönt. Át kellett öltöznie, úgy elázott, még jó, hogy nem kapott tüdőgyulladást.

Azért telefonált a lánya, hogy most vigyázzon, ne menjen ki, két-három napig ne tegye, ígérje meg, hogy nem bőklászik a fájós lábával, és ő megígérte, de persze a lánya azt nem tudja, hogy friss kenyér kell, enne a lánya háromnaposat, majd megtudná, ki kell mozdulni, üljön csak ő egész nap a lakásban a fájós lábával, csinálja utána.

Az ebédet is csak azért nem mondja le, mert a lány cirkusozna, de enné a lánya ezt. A macskáknak se kell. Olyan a csusza, hogy nincs is rajta tejföl, dermedt tészta, langyos gulyás, enné a lánya ezt a szart, nem kellene neki ezt fizetni. Jucinak, aki tanító volt, és még nála is idősebb, mert kilencven körül van, meg kellett mondani, hogy rossz idő lesz, ónos. Föl kellett hívni. Igaz, Juci a hályog miatt már nem jár ki, de azért tudja csak meg, hogy milyen az idő. Persze, tudja, mert a televíziót, ha nem is látja, hallja, és az is bementa az ónos időt, de az élőszó mégis más. Juci fél óráig beszél megállás nélkül, szidja a kommunistákat, pedig azok küldték főiskolára, és akkor lemegy az ötezer forint. Most mondja neki azt, hogy tegyünk le? Milyen az idő, a kommunisták, te is grízes tésztát kapsz? Tegyük le, Jucikám?

Igen, mondd neki, anya.

De ilyet nem lehet mondani.

Akkor kapsold ki.

Hogyhogy kapsoljam ki.

Kapsold ki, és kész. Szakítsd meg a vonalat, nyomd ki.

De nem lehet, mert akkor is megbántódik a Juci, mert nincs kihez szólnia.

A lányának nincsenek olyan barátnői, akik nem teszik le? Akik csak mondják. Akik csak húzzák. Akik összevissza hablatyolnak, és se füle, se farka az egész szónoklatuknak. Hát hallotta ő, hogy beszél a lánya. Nem is lehet érteni, csupa kötőszó, ja, mikor, hát persze, ez nem igaz. Majd akkor holnap. Azok nem is igazi beszélgetések, és neki hiába mondja a lánya, hogy de a telefon nem is arra való, nem igazi beszélgetésre, az csak munkakommunikáció, de ha ő egyedül van, napról napra, és már ki sem mehet, akkor mit tegyen.

Fél tizenegykor jönnek az ebéddel, ezért fél tizenegykor ebédel, de csak a felét, a másik felét este eszi meg. Néha hozzá se nyúl. Este eszi meg az egészset, vagy fél tizenegykor. Két konyha van a városban, amikor a Harmadik útról hozták, az ehetetlen. Grízes tészta. Káposztás cvekedli. Köménymagos leves? Ki eszi ezt meg. Mert az öreg szaroknak minden jó.

Most meg már tizenegy van és nem jönnek. Ónos eső esik. A fél országban figyelmeztetés. Biztosan lassabban járnak, hát persze, ki az a hülye, aki ónos esőben száguldozik. Állt az ablaknál, nézte a csúf, szürke eget, a szemközti házban, amit fiatal pár vett meg néhány hónapja, már fent voltak a cserepek. Nagy nehezen fölrakták őket. Hallott valamit. Nem tudta pontosan, mit, csattanás vagy robbanás volt-e, már rosszul hall, egyre rosszabbul, ha a lánya jön, mindig le kell halkítani a tévét, ha a sorozat van, akkor is, ő lehalkítja, aztán a lánya meg úgy beszél, hogy nem lehet érteni.

Mondd hangosabban, Judit.

Ordítok, anya.

Nem értem, mi van?

Ez nem igaz.

Valami nagy csattanás volt, talán baleset. Ónos eső esik. Az ablakból nem látott semmit, üres az utca. Délelőtt fél tizenegykor, tizenegykor, amikor az ebédet hozzák neki, üres az utca, elvétele halad el egy autó. Hatalmas csattanás volt, az biztos. Amikor az ablakhoz szokott állni, már a kezében van az üres ételhordó, ne kelljen felkapni vagy keresgélni, hogy minél gyorsabban történjen meg a cse-re, az ételhordók soha nem csevegnek. Jó napot, Füredi néni, hogy tetszik lenni, nem is vár választ, elveszi az üres ételhordót, odaadja a telit, a hideg tejbekásával. Hatalmas csattanás volt.

A kapuig el tudott menni. Nagyon óvatosan, a bottal araszolt, a kaput kinyitotta, de nem látott semmit. Illetve a távolabbi sarkon. Ott volt valami. Már embereket is látott. Átcsoszogott a járdás oldalra, és óvatosan elindult. A bot most is nagy segítség, gumi van a hegyén, az nem csúszik, kitámaszt. Nagyon lassan jutott el a sarokig, volt az húsz perc, régen kettő se kellett. Akkor már ott volt a mentő. Vিজogva érkezett. Az ételes kocsi borult fel, de nagyon csúnyán, előtte megdöntötte a villanyoszlopot, visszapattanhatott és fölborult. Széttört az eleje, kiszakadt a kereke. Kiesett belőle a vezető, hát nem volt bekötve, vagy mi a fene. Őt méterre feküdt a kocsitól, kicsavarodva. Mint akinek kitört a nyaka. Akkor már álltak ott öreg utcabeliek, a fiatalok dolgoztak, meg akadt egy-két éppen arra járó bámészkodó, meg a mentő, a kislányt éppen újraélesztették, nyomkodták a mellkasát. Térdeltek mellette, kicsapva az orvosi táska fedele. Hát ez szörnyű. Meghalt a Feri, mondta valaki, Feri a sofőr volt, aki kiesett a furgonból, hatalmas vértócsa alatta, kitört a nyaka. Rálebbentették a fekete nejlont, letakarták. Hogy lehet ekkorát ütközni ilyen időben, mennyivel haladtak. Biztosan túl sokkal. Az autó oldalára borult, látott néhány fasírtot a jeges úton, olyanok voltak, mint az elszórt székek. Az egyik fasírt véres volt. Nagy zöld foltokban kifolyt a tökfőzelék, bennük satnya kis almák fürdöztek. Összekeveredett a levessel. Közelebb ment, aztán egészen közel merészkedett, állt egy mentős a kinyílt ajtó mellett, a szétszóródott élethordókat nézte, nem tudta, mitévő legyen. Ő közben kislábizált néhány nevet, amik az ételhordók gézzel átragasztott fogóira voltak filcelve, Kovácsék, Zanákné, Rapák Endre, Bezzegék, Sánta Frigyes, Tót Rózsi. A Gondáné még él? Nem ő halt meg tavaly? Vagy az a Dögei Erzsi volt?

A kislányt éppen megmentették, eszméletére tért, kiabáltak, ez az, ez az, lélegezz, drága, csak nyugodtan. Nincs semmi baj! Ne mozogj, jó, ne mozogj. Rátesszünk az ágyra, lehet, hogy kicsit fájni fog. Egy-kettő-három. Sikoltás. Jól, van semmi baj. Akkor ő odaszólt a mentősnek, akivel a fölborult ételhordó kocsi mellett álltak. De az is lehet, hogy tűzoltó volt, ezek mind olyan egyformák.

Fiatalember.

Igen, néni.

Az az ételhordó a sarokban az enyém, rá van írva a nevem, ott.

Igen? És?

Ideadná?

Azt?

Azt. Az ebédem.

Az egyenruhás úgy nézett rá, hogy nem lehetett eldönteni, ezt most rosszallja vagy csak nem érti. Az ő ebédje. Nem borult ki, épen maradt. Mit nem lehet ezen érteni. Ha kiborult volna, nyilván nem kérné. De nem borult ki. Jár neki, nem?

Vitte haza az ebédet, és mert erre a hétre nem kapott étlapot, pedig többször mondta, hogy hozzanak, ha nem történik ez a baleset, csak akkor tudta volna meg, mit fog enni, amikor fölnyitja a dobozt. De most már tudta. Tarhonyaleves. Tökfőzelék, fasírt. Egy alma, starking. Háromszor csúszott meg, a kerítéseken tapogatózott, ugattak bentről a kutyák, de nem esett el, hazaért a jégtükrön. Hallotta, szirénázva ment el a mentő. Hazahozta az ebédjét, az övét. Harangoztak. Ma tizenkettőkor fog ebédelni, és már biztosan tudta, hogy mit.

Halálgyakorlatok

(Seol)

„Az álom létra, föl, s alá, a mélybe.”
Keresztes Szent János nyomán

Egy erdőben jár?, egy hegy tetején?, vagy egy végtelen kiterjedésű fennsíkon?, vagy egy sokszög alakú főtéren?, talán inkább egy téren, s mintha csak előre kirajzolt pályán haladna, követi a tér oldalainak vonalát, spirál alakban egyre beljebb és beljebb lépegetve, s amikor középre ér, pont a középpontba, néma biccentéssel megáll, látja, hogy az épületek fényben ragyognak, gyülekezni kezdenek az első kíváncsiskodók is, mint amikor kenyérért, kifliért megy az utca végére a minden reggel rendszeresen érkező kenyeres autóhoz, tisztos távolból megkerüli az oldalán hatalmas kifliket, péksüteményeket ábrázoló alkotmányt, emelkedik a nap, a forróság, széjjelfoszlanak a pára fátylai, a kíváncsiskodók, várakozók közelebb húzódnak a járgányhoz, amikor hirtelen felcsapódik az oldalán egy ajtó, és kihajol egy furcsa figura, hófehér arc bámul rájuk, rá is, a koponya közepéből kérdően meredő szemekkel, hófehér kesztyűs tenyerét feléjük fordítja, mintha mutatna nekik valamit, rezzenéstelenül bámul rájuk egy ideig, majd félrerántja a mögötte levő függönyt, ő pedig, és a kíváncsiskodók, várakozók hirtelen előreiramodnak, a jármű irányába, ő is tolakszik, kezében pénz helyett papírszalvéták, zsebkendők, a világ pedig mint egy gigászi léghajó, lassan elkezd lebegni körülöttük a végtelen űrben, miközben érzi, hogy ez a tér látható nyomokat hagyott rajta, látszik, honnan jön, de hogy pontosan miért, nem tudja, pedig amikor elindult, ahogy minden reggel, még tisztában volt vele, mit akar, de az biztos, hogy más ég alól jön, ez biztos, ide, egy olyan világból, ami megérett enyészetre, földrengésre, tűzvészre, rettenetes, mindent pusztító áradásra, dögvészre,

sáskák hadára, éhínségre, lassan elnyel mindent
ez a jelentés nélküli hely, hegytető, fennsík, spirál
alakú, magába szippantó főtér, ami számára rég
elvesztett már minden olyan jelentést, ami egykor
volt neki, sehol, semmiben van, kiürült, semmilyen
helyen, az átutazás, a megállás nélküli átutazás helyén,
ürességben, hiányban, jelentésvesztett, otthon nélküli
vidéken, hőttsűrű otthontalanságban, várakozásban,
csatlakozásra, továbbindulásra, mire?, és nem tud
kijönni, nem tud továbbindulni, beljebb, se mélyebbre,
se feljebb, áll bizonytalanul, fejét ide-oda kapkodva,
nem tudja, ki ő, mialatt Perszephoné már nyújtja
kezét, nyújtózkodik felé, talán, hogy átsegítse.

(Fehér árnyék)

„Omladoznék puha röggé,
foszladoznék futó köddé...”
Lator László: Hangpróba

Nem fázott, mert takarták, simogatták
a sűrű, csergés gyökerek, melengették
a föld gyomrából fölszálló, mofettákból
kiáramló melegítő áramlatok. Mellén
apró göröngyű, könnyű föld. Háta
alatt simuló füvek, kristályok, csomók.
Szájában kellemes ízek, fűszerek, hússok
édeskeserű emlékei. Orrában selymes
illatok. Fülében mindenféle könnyű,
ringató zenék. És vizek is csordogáltak
körülötte, lassan pötyögő cseppek,
de szivárgó harmatok is, nedvek is,
rostokban, hajszálerekben szállított
csillámló esők. És fény is fentről,
a kristályok, rögök között átszüremelő,
gyengéden szétmálló pászmák,
balzsamos fénycsíkok, fehér árnyékok,
villogó szemekkel kacsintó zselék.
Könnyű porok és olajos nedvedzés.
És hernyók is, férgek is, bogarak is,
tekergő, kóstolgotató, csiklanto ernyedés.
Majd bábok robbantak belülről, magok
csattantak, sárgák, kékek, bíborszínűek.
Feszült a teste, duzzadtak, repedtek, hasadtak,
nyúltak belőle felfelé, emelkedtek, fúrták,

*nyújtották, vonták, taszították, lökték
magukat kifelé valamik, törekedtek fel,
ki onnan, valahová. Hangokat hallott,
ízeket érzett, és megmagyarázhatatlan,
boldog öröm áramlott szét egész testében.*

KISS JUDIT ÁGNES

Mind-mind alusznak a dombon

*Hol vannak, akik velem együtt látták
Brezsnyev halálát, a tévémacit,
még a KISZ-tábort, már a rendszerváltást,
hogyminden párt szakad és szétszakít,
hogymúj szöveggel ugyanaz az ének?
Mivisszahozza őket, nincs varázs.
Kortársaim, akik még élhetnének.
Egyik derűvel, lázadozva más,
viselte ki-ki, amit a sors rámért –
Imádkozz mindnyájunknak jó halálért!*

*Hol van Etienne, kinek ölelését
ha tangót hallok, a vállamon érzem?
És Jean-Baptiste, akinek azt a sértést
nem bocsátottam meg, nem tudom, mért nem?
Nathalie, kibenhaldokolva is
több erő volt, mint bennem bármikor?
Aznap csirke volt, hozzá barna rizs,
hónapokig vártam, hogy hívni fog,
hisz ő viselt rám gondot pótanyámként –
Imádkozz mindnyájunknak jó halálért!*

*Hová lettek, akikkel együtt éltük
az évezred utolsó éveit?
George, kivel, azt hiszem, utáltuk egymást,
én a megdönthetetlen érveit,
Philippe, akivel jártuk kézen fogva*

*húszévesen az őszi Budapestet,
úgy sirattuk verssel, dohánynyal, borral
a szerelmet, ami mellettünk elment.
„C'est la mort” – sóhajtott, és kért egy kávét. –
Imádkozz mindnyájunknak jó halálért!*

*Hol van Mattieu, ki épp órát tartott,
mikor a szíve hirtelen megállt?
Hol Françoise, ki sosem hordott maszkot,
neki a vírus – ha van is – nem árt?
Evangeline, ki maga volt a jószág,
önkívületben is imádkozott,
utoljára vittem neki egy rózsát,
rám mosolygott: a síromra hozod?
Azt kértem, szóljon vissza, hogyha átért –
Imádkozz mindnyájunknak jó halálért!*

*Nem tűntek el, csak hamarabb indultak
oda, hová mindenki egyszer elmegy.
Még itt vannak a gyászolók, feldúltak,
aztán nemsoká ők is útra kelnek,
ki egy-két évet, ki ötvenet vár még –
Herceg, imádkozz nekünk jó halálért!*

Felhőfoszlányok a hajnali fűben

A sötétség egy szükséges állapot,
ki kell találni hozzá egy módszert,
ahogy túl lehet élni valahogy,
filmet nézni hajnalig, dobozos
sört inni közben, vagy olvasni
a ledeskék kislámpafényben és
hozzá gyömbéres, narancsos zöld
teát szürsölgetni, bámulni hosszan
az erkély előtti kisszékről a holdfény
által reflektorozott fákat a kertben,
aztán ugyanúgy és ugyanazt csinálni,
amikor elmúlik, mert vissza fog jönni
újra ez az állapot, ne szokjunk hozzá
a folytonos fényhez, mintha természetes
lenne, ezért is van szükségünk a télre.

A meggyfa utolsó, vörös levelét büszkén
tartja a legmagasabb ág végén, hegyével
fölfelé, tudja, érzi, ősz vége van, közelít
a tél, de bármi is legyen, még tartja magát,
ha közben kissé le is konyul, amíg át nem
adja helyét végleg az ürességnek, esetleg
egy újabb lehetőségnek.

Addig nézni egy behavazott fát az ablakból,
míg az összes havat le nem mossa ágairól
a szél, nem lassítani és nem gyorsítani a
folyamatot, csak nézni, részt venni benne,
madarakat küldeni a havasabb ágakra,
hogy a szotyit ott bontsák ki, miközben
az apró lábak kapaszkodásától a kitartóbb
hódarabok is lepotyognak, és a fehér nyírfa
meztelenül áll a körülötte lévő fehérségben,
éppen úgy, ahogy szerelmi bánatod tükröződik
éveid kiskertjének lassan szürkülő havában.

Fényinstallációk Hervay-mondatokra

1.

*ne adj nevet a meg nem születettnek, még egyszer ne öld meg, énekelj,
sírj, énekelj, nézd végig, ahogy előbb a szeme folyik el, majd leveti
egyenként sebhelyes tagjait, azután a fejét, a bordákat és a bordák
hullámszát, eltűnik végül a zavaros vízben, idáig tart a hús, innen
kezdődik a lélek, beléd születik vissza egy elmondatlan történet*

ne adj nevet, fordulj el, idegen istenekkel se állj szóba

2.

*melegágyon fekszenek a törmelékek alatt, két kihűlt test, az egyik férfi
volt, a másik nő volt, primőrök kiontott vére közöttük a szerelem,
meztelen gyermekek rohannak föl a törmelékhegyre, a felszaggatott
beton lábnyomaiban, az egyik hegyen: akik egyszer már megszülettek, a
másik hegyen: akik sohasem, az egyiken: akik egyszer már feltámadtak,
a másikon: akik sohasem, ne faragj szobrot senkinek, kiáltják egymásnak
a gyerekek, és nevetnek, nevetnek*

3.

*nem kaparta el őket senki sem, sem Isten, sem az arra járó bundás
állatok, vasszerszámokkal a kezükben hulltak el, fölfelé fénylő fogsorok
szegélyezik a szélfújta ösvényt, mennyi bölcsesség- és tejfog!, mennyi
arany és ezüst és finom porcelán!, mennyi fogyatkozás!, mennyi vakító
lámpafény!, füstös üvegcserepekkel kémlelik őket az ég peremén
üldögélő angyalok*

*az ott egy küllős spirálgalaxis, korongjára ferdén látunk rá, a középén
végigfutó sáv a nyelv volt, most fekete csillagközi por, szép!, szép!,
szép!*

észak felé, a csákány mellett két araszra, gyermektenyérynői tejút, mintha még lélegezne, pedig egy örvénylő fekete lyukat fog közre, néma kiáltás a sötét anyag, szép!, szép!, szép!

ne mondd ki a nevet, ne mondd ki, ne mondd ki, olyan alacsony az ég, mintha nem is lenne már, emlékezz

4.

nincs semmi dolgod, az anyaméhben mindent megtanultál, nincs semmi dolgod, anyád hangján szólítod a szerelmet, nincs semmi dolgod, apád hangján szólítod a halált, hó, hullj visszafelé, szél, fújj visszafelé, menyasszonyfátyol, takard be a csontra száradt kertet, pihenj le, elgyötört Isten, feküdj rám

5.

gyermekünk, szerelem kiskatonái, a hófúvásban tűnnek el, elnyeli kicsi piros hátizsákjaikat a vak mező, anyák és apák integetnek, csapkodnak ajtóknak, ablakok, szerelem árvái, kedveseink, boldogok, akik nem hagynak maguk után nyomot

6.

emlékszel még?, először volt az éjszaka, a halottak vize és a Lélek, azután a halottak vize az égben és a halottak vize a letarolt földön

emlékszel még?, először volt a beszéd, a halottak beszéde az égben és a halottak beszéde a földön, azután lett kóró, cikória és katáng, olajos gyomok az árokparton, vértedves hajcsomók, téglatorlaszok

emlékszel még?, először volt a szél, utána az üregek a testben és a szerelem, Kain megölte Ábelt, Ábel megölte Kaint, a lovat verték, káromkodva verték a lovat, úgy hívták, Isten, a tettes ismeretlen

7.

háztetőkön fekszel, betonpincéken és háztetőkön, a háztetőkön háztetők, megcsúszott nappalik, hálószobák és fürdők, konyha elállt gőze, lépcsőházak zúzott csigolyái, egy épen maradt fémtükör

*dermedt testnedvek a padló kerámiáin és a párnán, semmi több, se
ébredlét, se másik álom, hold, halálraszántan, széljárta földéme,
cementtömbök*

kit árultál el, amikor lefeküdtél, egyedül, egy másik szobában?

8.

*hol vannak
a kislányok?*

elrabolták őket

*és hol vannak
a fiúk?*

elrabolták őket is

*hova tűntek az örökzöldek a sírokról
az azálea a babérsom a fagyal
a japán magyal és a madárbirs?*

kitépkedték valamennyit

*ne sírjatok
ne sírjatok
vasárnap feltámadás
gyertek el mind*

*nem tudjuk hol vagyunk
mindig pénteken ért véget a hét
mindig pénteken
és utána hétfő lett megint*

9.

*csak ő, senki más, egyedül ez a velünk együtt pusztuló tanú, csak a föld
emésztő kemencéje, ez a megállás nélkül lángható krematórium,
egyedül ő tudhatja, kik vagyunk mi, emberek, kik vagyunk mi,
szerelemtől nedves felebarátok, hol járunk, merre botorkálunk*

*csak ezek a huzatos járatok, ahol a Lélek bolyong süvítve, egyedül ő,
amikor felkérdezik*

és mégis, mégis, ahogy a fák levelei a levegőben elülnek

és mégis, mégis, ahogy a föld arcára rászárad a vér

és mégis, mégis, ahogy kavarog a por

10.

*egy bibliára emlékeztem, tele tintaceruzás
bejegyzésekkel és összefényképezett
testvérekkel a zsoltárok között, hűséges jószág,
alvadt vér színű bőrkötés, német szavak gót
betűkkel, elvetélt családfakezdemények,
az ágakon, a levelek helyén, kapitális betűk
és számok, F¹, a törzs, G³, M⁶, aki, zárójelben,
szűzen ment el, biztosan egy Máriát fed
a hatos jelzetű, sokgyerekes M, a többi meg
bizonyára Franz, később Ferenc, és Georg,
később György, egy oldalági L⁴, tenger fényű,
kalligráfiai remek, talán Lídia, nem tudom,
és így tovább, a teljes német–magyar ábécé
homokszemnyi hatványkitevőkkel, apám anyjának,
bibliás Anna, anyjái, bibliás Anna ő is, lehetett
a biblia, de lehet, hogy anyám apjának, bibliás
Ferenc, anyjái, bibliás Jozefinái volt, ki tudja,
vagy inkább apám apja apjának apjái, a másik
bibliás Ferencé, a legvalószínűbb mégis, hogy
anyám anyjának anyjái, vagy az ő anyjái, azaz
jó eséllyel az első bibliás Jozefina tulajdona volt,
akitől a szemem vízkék színét örököltem és az
arcomat, pedig nincs róla rajz, se könyvomat,
csak egy kézjegy a kézjegyek között, bibliások
mind, eltökélt felmenők, a gót betűk mindenesetre
az anyai vonalat erősítik, csupa ismeretlen név,
szétszéledt megszólítás, de annyi azért biztosan
tudható, hogy gyermekbőrbe kötötték a régi bibliát,
a finom művi kötés dolgában nem merültek fel
kételyek sohasem, különleges családi darab,
ölni tudnék érte, az elsőszülött örökli női ágon,
nem emlékszem, hogy valaha hagyatéki vitára
került volna sor, és abban is nagy az egyetértés,
hogy gyermek bőrével szabad felújítani csak,
szent könyv, ne kívánd, ne kívánd, ami a másé*

MIŁOSZ. A SZERENCSE FIA

Botrányosnak tűnhet a szerencse fiának nevezni valakit, aki a második világháborút Európa két szörnyállama, a náci Németország és a sztálini Szovjetunió által megszállt lengyel területeken élte át. A koncentrációs táborok, az NKVD tömeggyilkosságai, a var-sói felkelés pokla – a háború előtti Lengyelország minden tíz lakosa közül nyolc élte túl ezt a hat évet...

De hát nem csak szép igazságok vannak, vannak botrányosak is. Ilyen botrányos igazság, hogy egy költő és gondolkodó számára az ilyen hat esztendő felbecsülhetetlen értékű tapasztalattal szolgál a nemzet és az osztályharc, a hit és az elköteleződés fogalmának, egyáltalán a kor valamennyi uralkodó eszméjének valódi tartalmát illetően. Miłosz az embernek nevezett lény viselkedését és lehetőségeit olyan széles skálán tanulmányozhatta a hősiés önfeláldozástól a végső lealjasodásig, amilyenre talán a római császárkor óta nem akadt példa Európa történelmében.

1939 októberében érkezett meg Bukarestbe, úttalan utakon kerülve el, hogy a lengyeleknek felállított menekülttáborokba zárják. A rádió többi alkalmazottjával együtt hamarosan továbbmehetett volna Franciaországba, neki azonban ki kellett mentenie a megszállt Lengyelországból szerelmét, Janina Duskát (aki akkor még Eugeniusz Cękalski filmrendező felesége volt). Janina, aki úgy tudta, hogy Miłosz is Lengyelországban van, visszautasította a svédországi emigráció lehetőségét, Varsóban ragadt. Miłosz elhatározta, hogy litván kapcsolatait kihasználva Wilnóból próbálja megszervezni Janina kimenekítését. A szovjetek ugyanis Wilnót visszaadták az akkor még független Litvániának. Miłosz litván papírjaival 1939 decemberében szovjet átutazó vízumot szerzett, és Kisinyovon, Kijeven, Vityebszken és Lettországon át megérkezett Wilnába. „A legrosszabb dolog, ami az emberrel történhet, hogy szovjet állampolgár lesz” – összegezte később úti tapasztalatait. Wilnában felújította kapcsolatait a baloldali-liberális litván értelmiséggel, egyszerre publikált litván és lengyel folyóiratokban, és közben Janina kimenekítését szervezte. Csakhogy 1940 júniusában a Vörös Hadsereg megszállta a három balti államot, és azok hamarosan „önként csatlakoztak” a Szovjetunióhoz. Így most már Miłosznak kellett eljutnia Varsóba. A Honi Hadsereg futárnője társaságában először a zöld határon át Suwalkiba szöknek, majd onnan hamis német papírokkal Kelet-Poroszországon át utaznak a Főkormányzóságnak nevezett megszállt lengyel területre. Útjuk egy pontján egy följelentőbe futnak bele, és Miłosz kénytelen megenni a litván útlevelét, nehogy megtalálják nála. Végül augusztus elején látja viszont Janinát Varsóban.

Akkori legközelebbi barátjával, Jerzy Andrzejewskivel együtt belép a Wolność (Szabadság) nevű szocialista ellenállási szervezetbe, de ott is elsősorban irodalmi tevékenységet fejt ki. Már 1940 szeptemberében megjelenik *Wiersze (Versek)* című, írógéppel sokszorosított, 28 oldalas verseskötete negyvenhat példányban. Ez az első irodalmi szamizdat a megszállt Lengyelországban. Munkatársa lesz az Oficyna Polska nevű illegális könyvkiadónak, amelynek első könyvei 1942-ben jelennek meg. Antológiákat szerkeszt, angol költőket – köztük T. S. Eliotot – fordít, esszéket publikál. A megszállás első éveiben írt ver-

---

Miłosz pályakezdéséről és az akkoriban keletkező versekből a januári lapszámunkban található összeállítás – *A szerk.*

sei furcsa ellentétben állnak tapasztalataival. A választékosan megformált, retorikus erkölcsi intelmek és idillikus gyermekkori visszaemlékezések közül egyedül a *Świat. Poemat naiwny* (*Világ. Naiv költemény*) ciklus emelkedik ki metaforái szépségével, formai eleganciájával, itt-ott felcsillanó iróniájával. Alkatának egyik később is megfigyelhető jellegzetességét érzük itt tetten: sok benyomásnak kell egymásra rétegződnie, míg a megtapasztalt élet alakot ölt, formát talál költészetében. Az 1943–44-ben született *Głosy biednych ludzi* (*Szegény emberek beszélnek*) ciklussal következik ez be – talán az elioti *persona* példája, az eltávolítás, a más bőrébe bújás teszi lehetővé, hogy az elfogadhatatlan valóság elleni védekezés görcse feloldódjon. („Tollam könnyebb / A kolibri tollánál. Ez a súly / Meghaladja erőmet” – jellemzi utólag akkori lelkiállapotát.)

A varsói felkelés leverése után a németek a város megmaradt lakosságát igyekeztek foglyotáborokba zárni. Miłoszéknek sikerült kiszabadulniuk egy ilyen táborból, és Krakkó közelében, Goszycében találtak menedéket egy ismerős családnál, ott érték meg a szovjet hadsereg bevonulását. Krakkói évek következtek. Mindjárt 1945-ben megjelent a háború alatt írt verseket tartalmazó kötete *Ocalenie* (*Megmenekülés*) címmel. Hosszú ideig az egyetlen Lengyelországban hivatalosan hozzáférhető verseskötete lesz. Amikor már leírni vagy nyilvánosan kimondani sem szabad a nevét, „a *Megmenekülés* szerzője” egyezményes kóddal fogják emlegetni. Az összeállításunkban szereplő két utolsó vers természetesen csak következő, Párizsban kiadott kötetében jelenhetett meg.

C Z E Ś Ł A W M I Ł O S Z

Dal a világvégéről

*A világvége napján
A sarkantyúka fölött méh kering,
Hálót javítgat egy halász, fényeset.
A tengerben delfinek szökellnek szelesen,
Verébfiókák kapaszkodnak az ereszen
És a kígyó bőre csak aranyszínű lehet.*

*A világvége napján
Napernyős nők járnak a mezei úton,
Részeg férfi alszik a fűvön,
Az utcán zöltséget árulnak egyre,
Egy sárga vitorlás csónak odaér egy szigetre,
Hegedűszó áll a levegőben, jelezve,
Hogy csillagos éjszaka jön.*

*És akik villámlást, mennydörgést vártak,
Csalódnak.
És akik jeleket vártak, arkangyalt trombitával,
Nem hiszik, hogy már bekövetkezik.
Míg a nap és a hold ott van fölül,
S a rózsát poszméh dongja körül,
Míg rózsaszín csecsemők születnek,
Nem hiszik, hogy már bekövetkezik.*

*Csak egy ősz öreg, aki próféta lenne,
De nem próféta, mert más a mestersége,
Ő mondogatja csak, paradicsomot kötözve:
Nem lesz másik világvége,
Nem lesz másik világvége.*

Szegény emberek szólnak, Varsó, 1943–44.

Egy könyvre

*Jaj annak, aki gyors patakokra játékmalmot épít,
mikor üvöltő ár jön és sötétség.*

*Jaj annak, aki az ellentmondások fölé emelkedik,
Mondván: a víz rossz, és rossz a tűz is, csak az ég a jó.*

*Szerencsétlen a nyájias nemzet, mely felet lép gondolatban,
De a véráldozatban nem ismer határt.*

*

*Mélabúsak, becsületesen gondolkodók, szégyenlősek
A halál közepette emelnek sátrat korhadt csillogásból
És misztériumot mutatnak be Aquinói Szent Tamással,
Akinek Maritain tartja a kabátja szárnyát.
Ott lesz Bergyajev, az archimandritának öltözött majom,
Ördögsokaság mutatja be az újkori történelmet,
És a sarlatán színigazgató szörnyei láttán
Meggönnyebbülve sóhajt, hisz megmentette a világot.*

*És lesz aztán se bal-, se jobboldali kormány,
És lesz aztán fél oktatásügy és fél reform,
Fél szabadság, fél elnyomás és fél lemondás,
Hogy a megkeseredett költőknek legyen miért jajgatniuk.*

*Az arany közép állama! Mérsékelt emberiség!
Ó, ti nemesek, hadd mondjak egy mondatot csak:
A bölcsesség harag nélkül annyit ér, mint a harag bölcsesség nélkül –
Vagyis semmit sem ér.*

*Utánozzátok a franciákat, mindent átvéve tőlük a haragon kívül,
Utánozzátok az angolokat, mindent átvéve tőlük a haragon kívül,
Csak hogy a szlávok nyugodtan alhassanak
Méhdöngést hallgatva nyári délután.*

*És ha tenni kell majd egyet és mást,
Mondjátok: tenni kell egyet és mást,
Csakhogy: primo,
Csakhogy: secundo,
Csakhogy: tertio,
Tehát jobb, ha úgy marad, ahogy volt.
Filozofikusan ezt úgy mondják: distinguo.*

*Gyászos látvány ez a siránkozás Babilon vizeinél,
A lecsúszott nadrággal új középkort élesztgető értelmiségiek.
Mint asztal alatt hentergő részek a dús lakoma után,
Az abroszba kapaszkodva levonják a zászlót –
Így feküsztek a kappan Abélard maradványai közt
Arisztotelész szószával leöntve,
És lassacskán szétömlik
Nagy folttá
A vörösbőr.*

Szegény emberek szólnak, Varsó, 1943–44.

Külváros

*A kéz a kártyákkal lehull
Forró homokba.
A sápadt napkorong lehull
Forró homokba,
Felek tartja a bankot, Felek oszt,
Fény veri át az összeragadt paklit,
Forró homok...*

*Kémény törött árnyéka. Gyér fű.
Arrébb véres téglákkal kinyíló város.
Rozsdaszín halmok, kusza drótok a megállókban.*

*Rozsdás autóváz száraz csontjai.
Csillogó bányató.*

*Egy üres kétdecis üveg
Forró homokban,
Esőcsepp porozta be,
Forró homok.*

*Janek tartja a bankot, Janek oszt,
Játszunk s nyár, tavasz elporoz,
Két éve játszunk, négy éve már,
Fekete lapokról fény szítál
Forró homokra.*

*Arrébb véres téglákkal kinyíló város,
Egy fenyőfa a zsidó ház mögött,
Síkság köröskörül, lábnyom a homokban,
Mészpor, guruló vagonok,
És elhaló panasz a vagonokban.*

*Fogj mandolint, a mandolinnal
Elnyered mindezt,
Visszhanggal csapj a húrba.
Szépséges dal,
Meddő mezők,
Üres pohár,
Több se kell.*

*Nicsak, egy vidám fruska jön erre,
Parafa papucsban, kifrizurázva,
Gyere, te lányka, velünk a táncba.
Meddő mezők,
Lemegy a nap.*

Szegény emberek szólnak, Varsó, 1943–44.

Menekülés

*Mikor a lángoló városból kijöttünk,
Visszanéztem az első dűlőútra érvén,
S mondtam: „Fű nője be az ösvényt mögöttünk,
Tűz legyen úrrá a próféták üvöltésén,
Ami ott történt, holt holtnak jelentse,
Mi új, erős törzset nemzeni hívattunk,
Melyet nem érint volt baj, volt szerencse.
Menjünk.” S a tűz a földet megnyitotta alattunk.*

Goszice, 1944.

Varsóban

*Mihez kezdesz, költő,
A Szent János-székesegyház omladékán
Ezen a meleg tavaszi napon?*

*Mire gondolsz itt, ahol a Visztula
Felől fújó szél felkavarja
A romok vörös porát?*

*Megesküdtél, hogy soha nem lesz
Belőled siratóasszony.
Megesküdtél, hogy soha nem érinted meg
Nemzeted nagy sebét,
Nehogy szentséggé váljon,
Átkozott szentséggé, amely századokon át
Üldözi majd a leszármazottakat.*

*De a fivérét kereső
Antigoné panasza
Tényleg túl van minden
Elviselhetőn. A szív meg
Egy kő, amely rovar gyanánt
Zárja magába a legszerencsétlenebb
Ország iránti sötét szerelmet.*

Nem akartam ennyire szeretni,
Nem állt szándékomban.
Nem akartam ennyire szánni,
Nem állt szándékomban.
Tollam könnyebb
A kolibri tollánál. Ez a súly
Meghaladja erőmet.
Hogy lakjak ebben az országban,
Ahol a láb temetetlen
Szeretteink csontjaiba botlik?
Hangjukat hallom, látom mosolyukat.
Nem tudok írni, mert öt kéz
Ragadja meg tollamat,
És történetüket íratná velem,
Életük és haláluk történetét.
Talán arra születtem,
Hogy siratóasszony legyek?
Ünnepélyekről akarok énekelni,
Boldog ligetekről, amelyekbe
Shakespeare vezetett. Hagyjátok meg
A költőnek a boldogság pillanatát,
Mert elpusztul világotok.

Őrületség mosoly nélkül élni,
És két szót mondogatni
Nektek, halottak,
Nektek, akiknek kijárt volna
A szellem és a test öröme,
A dalok és lakomák
Vigalma.
Két megmentett szót:
Igazság, igazságosság.

Krakkó, 1945.

Portré a XX. század közepéről

Testvéri mosoly mögé bújva,
Megvetve az újságolvasókat, a politikai dialektika áldozatait,
Kacsintva mondja ki a demokrácia szót,
Gyűlöli az emberiség testi örömeit,
Jól emlékezve azokra, akik zabáltak, ittak, közöszültek, és elvágják a torkukat a következő
pillanatban,

*A kerti táncmulatságokat dicséri, mint a nyilvános gyűlölet alkalmait,
Kultúra és művészet, kiabálja, de cirkuszi előadásokra gondol,
Halálosan unja,
Álmában vagy altatásban Istenről motyog.*

*A rómaiakhoz hasonlítja magát, akiknél Mithrász kultusza keveredett Jézus kultuszával.
A régi hitek nem haltak ki benne. Néha azt hiszi, démonok hatalmában van.
A múltat ostromozza, és fél, hogy így nem lesz hová lehajtania a fejét.
A legszívesebben kártyázik vagy sakkozik, hogy el ne árulja saját titkait.*

*Marx írásain tartja tenyerét, de otthon az Evangéliumot olvassa.
Gúnyosan nézi a szétvert templomból induló körmenetet
A háttérben a város lóhús színű romjaival.
Kezében emléktárgy egy fasisztától, aki a fölkelésben esett el.*

Krakkó, 1945.

Nemzet

*A legtisztább nemzet, villámok fényében megítélve.
Esztelen, de hétköznapi bajokban találékony.*

*Özvegyekkel, árvákkal könyörtelen, öregekkel ugyancsak,
A kenyérhéjat is képes egy kisgyerek elől elorozni.*

*Földradozza az életét, hogy az ég haragját ellenségére vonja,
Árvák és asszonyok sírásával győzi le ellenségeit.*

*A hatalmat aranykufárnak látszó emberekre bízta,
Kuplerájós erkölcsű emberek lelkesítik.*

*Legjobb fiai homályban maradnak,
Egyszer bukkannak csak föl, meghalni a barikádokon.*

*E nép keserű sírása félbeszakítja a dalt,
És mikor elhallgat a dal, harsányan viccelődnek.*

*A szobák sarkában ott áll egy árny, és szívére mutat,
Láthatatlan bolygóra vonít az eb az ablak alatt.*

*Nagy nemzet, legyőzhetetlen nemzet, gúnyos nemzet.
Képes felismerni az igazságot és hallgatni róla.*

*Piacokon portyázik, a viccből is ért,
Romokból lopott régi kilincseket árul.*

*Gyűrött sapkában, hátán az egész vagyonával
Keres lakóhelyet délen és nyugaton.*

*Se városai, se emlékművei, szobrai, festészete,
Csak szájról szájra járó szavak és költők jóslatai.*

*Áll fia bölcsőjénél e nemzetből egy férfi,
És a remény máig hiábavaló szavait mondogatja.*

Krakkó, 1945.

FORDÍTÓI ELŐSZÓ

Abdulrazak Gurnah Zanzibáron született 1948-ban, a hatvanas évek végén Angliába menekült a zanzibári forradalom elől. Egyetemi tanulmányait is ott végezte, majd a kenti egyetemen oktatott irodalmat. Annak ellenére, hogy az írással Angliában kezdett komolyan foglalkozni, Afrika szerepe meghatározó a műveiben. Tíz regénye mellett novellái és tanulmányai jelentek meg angolul.

Afrika hagyományos irodalmát áthatja a szóbeliség. A 19. századi európai gyarmatosításig a jóval kevésbé jellemző írásbeliség nyelve az iszlám afrikai térhódításának következtében nagyrészt az arab volt, vagy az arab írásjelekkel lejegyzett törzsi nyelvek. Bár a kontinensen a szóbeli irodalomban évszázadok óta elterjedt műfaj az eposz, a regény csak az európaiak térhódítása után alakult ki. A szuahéli anyanyelvű Gurnah *Writing place* című rövid esszéjében (*World Literature Today* 78/2, 2004) megemlíti, hogy a szuahéli ugyan rendelkezik írott hagyománnyal, de ő fiatalkorában csak morális tanulságú vagy szóra-koztató kortárs versekkel és kis történetekkel találkozott.

A gyarmati időkben az oktatás angol nyelven zajlott és angol tananyagon alapult. Gurnah emellett mecsetbe és Korán-iskolába járt, ezenkívül saját mindennapi tapasztalatai is hozzájárultak ahhoz, hogy megkérdőjelezze az oktatás által közvetített európai értékrendszert. Ahogy a fent említett esszében írja, rájött, hogy a különböző narratívákat egymással szembesítve alaposabb tudásra és mélyebb megértésre tehet szert. Az angol nyelv lehetőséget adott számára, hogy széles olvasóközönnyel ismertesse meg a műveit. Az olvasók jelentős része azonban nem afrikai, és Gurnahnak mérlegelnie kellett, mennyi háttértudást feltételezzen róluk a minél teljesebb megértés érdekében.

Miután arab származása miatt el kellett hagynia Zanzibárt, Angliában könnyen hozzáférhető olvasmányok széles tárházával találkozott. Az idegen környezet, a különbözőség élménye arra ösztökélte, hogy írni kezdjen. Az emlékezés kulcsszerepet játszott ebben. Gurnah saját bevallása szerint a távolság felerősítette afrikai emlékeit, amelyeket az íráson keresztül elevenített fel, az ábrázolt világ messzesége az elfogulatlanabb megítélésben is segítette. Nobel-díjas beszéde, mely a *Writing* [Írás] címet kapta, íróvá válásának okáról és folyamatáról szól.

Gurnah regényeinek fő témája, a bevándorlás rendkívül aktuális (különösen Európában), stílusa nagyban hozzájárult a rangos elismerés elnyeréséhez. Nagyfokú érzékenységgel ábrázolja a különböző kultúrák viszonyrendszerében élő, otthonától távol került ember egyetemes problémáit, ugyanakkor írásai mélyen gyökereznek a szuahéli kultúrában és a kelet-afrikai történelmi valóságban.

A *Cages* [Ketrecek] először 1992-ben jelent meg a Heinemann antológiájában (*The Heinemann Book of Contemporary African Short Stories*). A novellában Gurnah árnyaltan, gazdag szókinccsel, minden apró részletet gondosan kidolgozva, ugyanakkor letisztultan és lényegre törően festi le az idegenben élő ember magányát.

Tábor Sára

Ketrecek

Hamid úgy érezte néha, mintha kezdetektől a boltban lett volna, és élete hátralevő részét is ott töltené. Már nem nyugtalankodott, és nem hallotta azokat a rejtélyes mormogásokat sem az éjszaka legsötétebb óráiban, amelyekről korábban félelmében megdermedt a szíve. Mostanra már tudta, hogy arról az időszakosan mocsaras területről jönnek, amelyik elválasztja a városközpontot a lakónegyedektől, és amely nyüzsg az élettől. A bolt jó helyen volt, a külváros egy nagyobb útkereszteződésénél. A nap első sugarával nyitott, amikor a legelső munkások arra csoszogtak, és addig nem is zárt be újra, míg a késő éjjeli csavargókat leszámitva mindannyian haza nem vonszolták magukat. Szerette azt mondani, hogy a helyéről látja az egész életet elhaladni maga előtt. A legnagyobb forgalom idején végig talpon volt, beszélgetett és évődött a vásárlókkal, udvarolt nekik, kedvét lelve abban a képességében, ahogy a vevőkkel viselkedett, és ahogy a portékáját eladta. Később kimerülten lerogyott egy párnázott székre, ami egyben a kasszájául is szolgált.

A lány a boltban egy késő este tűnt fel, épp akkor, mikor arra gondolt, hogy ideje lenne bezárni. Kétszer is azon kapta magát, hogy lecsuklik a feje; veszélyes dolog ez ilyen nehéz időkben. Másodszorra összerázkódva ébredt fel, azt képzelte, hogy egy hatalmas kéz a torkát szorongatva emeli fel a földről. A lány előtte állt, és undorodó arckifejezéssel várt.

– Ghít, tisztított vaját – mondta, miután egy szemtelenül hosszú percig várokozott.

– Egy shilling. – Beszéd közben félig elfordult, mintha a férfi látványa idegcsillapító volna. Egy hónaljánál betűrt vászon volt körbecsavarva a testén. A puha pamut hozzásimult, kiemelve kecses alakjának körvonalát. Csupasv válla ragyogott a sötétben. Hamid elvette tőle az edényét, és lehajolt a vaját tartalmazó bádogdobozhoz. Vágyakozás töltötte el, és váratlan fájdalom hasított belé. Amikor visszaadta az edényét, a lány alig nézett rá réveteg szemekkel, tekintete fátyolos volt a fáradságtól. Egy fiatal, kis kerek fejű és karcsú nyakú lányt látott, aki egy szó nélkül megfordult, és visszatért a sötétségbe, egy nagy lépéssel átszökkenve a járdaszegélyt az úttól elválasztó vizes árok felett. Hamid a távolodó alakját nézte, és utána akart kiabálni, hogy figyelmeztesse: vigyázzon magára. Honnan tudja, hogy nincs ott semmi a sötétben? Csak erőtlen morgás jött ki belőle, mivel elfojtotta ösztönösen feltörő kiáltását. Várokozott, félig reménykedve, hogy a kiabálását hallja, de csak a lány szandáljának távolodó kopogása hallatszott, amint egyre messzebb haladt az éjszakában.

Bájos lány volt, és valamiért, amint ott állt róla ábrándozva, és a sötét lyukat nézte, amelyen keresztül eltűnt az éjszakába, megundorodott saját magától. Igaza volt a lánynak, hogy megvetéssel nézett rá. A testén és a leheletén érezni

lehetett az áporodottságot. Kevés oka volt rá, hogy gyakrabban mosakodjon, mint kétnaponta. Az út az ágytól a boltig körülbelül egy percig tartott, és soha nem ment máshova. Minek mosakodott volna? A lába formátlan volt a rendszeres testmozgás hiánya miatt. Helyhez kötve töltötte napjait, hónapok és évek múltak el így, egy bolond, aki egész életét az aklában tölti. Kimerülten zárta be a boltot annak tudatában, hogy éjszaka majd természete minden mocskának átadja magát.

Következő este újra megjelent a lány a boltban. Hamid egy visszatérő vevőjével beszélgetett, egy nála sokkal idősebb, Mansur nevű férfival, aki a közelben lakott, és néha esténként átjött a boltba beszélgetni. Félig vak volt a hályogtól, és az emberek a betegségével bosszantották, kegyetlen tréfákat űztek vele. Némelyek közülük azt mondták Mansurról, hogy azért vakul meg, mert a szeme tele van szarral. Nem tudta távol tartani magát a fiúktól. Hamid néha azon töprengett, hogy Mansur valamilyen céllal lézeng a bolt körül, utána járka, de ez talán csak rosszindulatú pletyka volt. Mansur elhallgatott, amint a lány a közelébe ért, aztán nagyot hunyorított, ahogy megpróbálta kivenni őt a gyenge fényben.

– Van cipőkrém? Fekete színű? – kérdezte a lány.

– Igen – mondta Hamid. A hangja ridegnek tűnt, ezért megköszönte a torkát, és megismételte: – Igen. – A lány elmosolyodott.

– Üdvözöllek, drágaságom! Hogy vagy ma? – kérdezte Mansur. Annyira hangsúlyosan, mély hangon és cirkalmasan beszélt, hogy Hamid azon gondolkodott, vajon viccnek szánja-e. – Milyen csodálatos szagod van, micsoda illat! A hangod, mint a *zuwarde*, tested, mint a gazelláé. Mondd, *msichana*, mikor vagy szabad ma este? Szükségem van valakire, aki megmasszírozza a hátamat!

A lány átnézett rajta. Hamid nekik háttal állva is hallotta, ahogy Mansur tovább beszél a lányhoz, összevissza dicséri, miközben megpróbál egy időpontot megbeszélni vele. Zavarában nem talált egy cipőpasztás bádogdobozt sem. Amikor végre megfordult eggyel, azt gondolta, hogy a lány végig őt nézte, és azon szórakozott, mennyire zavarban volt. Hamid rámosolygott, de a lány szigorúan nézett rá, majd fizetett. Mansur közben mellette állva beszélt, hízelgett neki, meg-megcsörgetve a kabátzsebében lévő érméket, de a lány megfordult, és szó nélkül távozott.

– Nézz rá: mintha a napra lehetne nézni, de rá nem. Milyen büszke! De az igazság az, hogy könnyű préda – mondta Mansur, és a teste rázkódott a visszafojtott nevetéstől. – Hamarosan megszerzem. Mit gondolsz, mennyit kér? Mindig ezt csinálják ezek a nők, ez a kényeskedés, az undorodó tekintet... de ha egyszer ágyba viszed őket, és beléjük hatolsz, akkor megtudják, hogy ki az úr.

Hamid azon kapta magát, nevet, hogy megtartsa a férfiak közötti békét, de nem gondolta, hogy a lány megvásárolható. Minden tette olyan magabiztos és nyugodt volt; nem tudta elhinni, hogy elég hitvány lenne Mansur szándékaihoz. Gondolatai minduntalan visszatértek a lányhoz, és amikor egyedül volt, meghitt helyzetben képzelte el kettejüket. Miután éjjel becsukta a boltot, pár percet az öreg Fajir mellett töltött, aki az üzlet tulajdonosa volt, és a bolt mögött lakott. Már nem volt képes ellátni magát, és nagyon ritkán hagyta el az ágyát. Napközben egy közelben lakó asszony jött át, hogy gondoskodjon róla, és cserébe ingyen élelmiszert kapott a boltból, de éjszaka a betegeskedő öregember szerette, ha

Hamid odaül egy kicsit mellé. Miközben beszélgettek, a haldokló ember szaga lengte be a szobát. Általában nem volt túl sok mondanivalójuk: szertartásos panaszkodás a rosszul menő üzletre és könyörgő imák az egészség visszanyeréséért. Néha, amikor Fajir nagyon maga alatt volt, könnybe lábadt szemmel beszélt a halálról, és arról az életről, ami majd odaát várja. Aztán Hamid kivitte az öregembert a mosdóba, megbizonyosodott róla, hogy az éjjeliedénye tiszta és üres, majd otthagya. Késő éjjel Fajir magában beszélt, néha halkán felemelte a hangját, és Hamidot szólította.

Hamid kint aludt a belső udvaron. Az esős időszakok alatt helyet szorított magának a pici boltban, és ott aludt. Egyedül töltötte az éjszakákat, soha nem járt el. Bő éve egyáltalán nem lépett ki a boltból, és előtte is csak Fajirral járt ki, mielőtt az idős férfi ágyhoz lett kötve. Fajir minden pénteken elvitte a mecsetbe, és Hamid visszaemlékezett az emberek tömegére meg a megrepedt kövezetre, ahogy párolog az esőben. Hazafelé elmentek a piacra, és az öregember megnevezte neki a zamatos gyümölcsöt és az élénk színű zöldségeket, néhányat felszedett, hogy Hamid megszagolhassa vagy megérinthesse őket. Mióta tizenévesen először megérkezett a városba, az öregembernek dolgozott. Fajir nekiadta az asztalát, és a boltban végezte a munkáját. Minden nap végén egyedül töltötte az éjszakát, és gyakran gondolt az apjára és az anyjára, meg a szülővárosára. Bár nem volt már kisfiú, az emlékek sírásra készítették, és elgyengült az érzésektől, amelyek nem hagyták nyugton.

Amikor a lány ismét betért a boltba babért és cukorért, Hamid nagylelkűen bánt a mérőedénnyel. A lány észrevette, és rámosolygott. Hamid ragyogott az örömtől, még ha tudta is, hogy gúny vegyül a lány mosolyába. A következő alkalommal már szolt is valamit Hamidhoz; csupán köszöntés volt, de kedvesen beszélt. Később megmondta neki, hogy Rukiyának hívják, és nemrég költözött a környékre a rokonaihoz.

– Honnan való vagy?

– Mwembemaringóból – válaszolta, és szélesre tárt karokkal érzékeltette, hogy milyen messze van. – De mellékutakon keresztül vezet az út, a hegyeken át.

Hamid a napközben viselt kék pamutruhájából láthatta, hogy szolgált. Mikor megkérdezte, hol dolgozik, a lány először halkán horkantott egyet, mintha a kérdés lényegtelen lenne. Aztán elmondta, hogy amíg jobbat nem talál, addig szobalány a város egyik új szállodájában.

– Az Equatorban, az a legjobb – mondta. – Van uszoda is, és tele van szőnyegekkel. Majdnem minden vendég, aki ott száll meg, *mzungu*, európai. Van néhány indiaink is, de senki azok közül a bozótlakók közül, akik összebüdösítik a lepedőket.

Miután Hamid este bezárta a boltot, lecövekelt a hátsó udvari hálószoza kapualjában. Abban az órában az utcák üresek és csöndesek voltak, nem a nappal nyüzsgő, veszélyes helyei. Gyakran gondolt Rukiyára, néha kimondta a nevét, de attól, hogy rágondolt, még inkább tudatosodott benne magánya és nyomorúsága. Visszaemlékezett arra, hogyan nézett rá először a lány, amikor a késő esti homályba távozott. Meg akarta őt érinteni... Azt gondolta, hogy a sötét helyeken eltöltött évek tették ezt vele, így most kinézve az idegen város utcáira azt képzelte, hogy az ismeretlen lány érintése fogja őt megváltani.

Egy este kilépett az utcára, és behúzta maga mögött az ajtót. Lassan elindult a legközelebbi lámpa felé, aztán pedig a következő irányába ment. Meglepődve tapasztalta, hogy nem érez ijedtséget. Valami mozgást hallott, de nem nézett oda. Mivel nem tudta, merre megy, nem volt értelme félnie, hiszen bármi megtörténhetett. Ez megnyugtatta.

Befordult a sarkon egy boltokkal szegélyezett utcába, egy-két üzlet ki volt világítva, majd befordult egy másik sarkon, hogy elmeneküljön a fények elől. Nem látott senkit, még rendőrt vagy éjjeliőrt sem. Egy tér szélén pár percet üldögélt egy fapadon, és azon töprengett, hogy minden annyira ismerősnek tűnik. Az egyik sarokban toronyóra állt, halkán ütött a csöndes éjszakában. Fémpóznák sorakoztak szabályszerűen és közömbösen a tér mellett. A tér egyik végén egymás mögött buszok parkoltak, a távolból a tenger moraja hallatszott.

Elindult a hang felé, és rájött, hogy nincs messze a vízparttól. A víz szaga hirtelen apja szülőföldjét juttatta eszébe. Az a város is a tenger mellett volt, és egyszer régen úgy játszott a parton és a sekély vízben, mint az összes többi gyerek. Többé már nem az otthonaként gondolt vissza rá, nem olyan helyként, ahova tartozik. A víz halkán csobbant a gát tövében, Hamid megállt, és figyelte, ahogy fehér habba tört a betonnak ütközve. Az egyik mólón még ragyogtak a fények, és egy gép berregése hallatszott. Nem tűnt valószínűnek, hogy azon a kései órán bárki is dolgozna.

Fények világítottak az öböl túloldaláról, különálló, magányos pontok, láncra fűzve lógtak a sötétség függőnye előtt. Azon gondolkozott, hogy vajon kik laknak ott. Összerezcent a félelemtől. Megpróbálta lefesteni magának azokat, akik a városnak abban a sötét szegletében élnek. Kegyetlen tekintetű, erős emberek képe jelent meg a szeme előtt, akik jól megbámulják, és kacagnak. Gyéren megvilágított tisztásokat látott, ahol árnyak leselkednek az idegenre várva, és ahol később férfiak és nők tolonganak a holttest fölött. Hallotta lábuk dobogását, ahogy egy ősi rituális táncot járnak, és hallotta örömujjongásukat, miközben ellenségeik vére áztatja a szikkadt földet. De nem csak a fizikai veszély miatt félt a túloldali öböl sötétjében lakó emberektől. Hanem azért, mert ők tudták, hogy hol vannak, ő meg a semmi közepén volt.

Visszaindult a bolt felé, és mindennek dacára képtelen volt ellenállni annak az érzésnek, hogy valamit tenni mer. Szokásává vált, hogy tett egy sétát a vízpartra, miután este bezárta a boltot, és meglátogatta Fajirt. Fajir ezt nem szerette, és arra panaszkodott, hogy egyedül hagyja, de Hamid elengedte a füle mellett a zsörtölődéseit. Időnként embereket látott, de rá se nézve mentek el mellette. Napközben fél szemmel mindig azt leste, hogy jön-e a lány, aki immár minden idejét teljesen kitöltötte. Éjszakánként elképzelte magukat együtt. Ahogy a csendes utcákon sétált, arra gondolt, hogy ott van vele, beszélget és mosolyog, néha a tenyerét Hamid nyakára teszi. Ha a lány a boltba jött, mindig adott neki valami különlegeset, és várta a mosolyát. Gyakran váltottak néhány baráti üdvözlő szót. Mikor hiány volt valamiből, a titkos tartalékából szolgálta ki, amelyet a különösen fontos vevőinek tartogatott. Amikor volt bátorsága, bókkolt neki, dicsérte a megjelenését, és mikor a lány ezért sugárzó mosolyával jutalmazta, zavarba jött, és vágyakozás töltötte el. Hamid magában nevetett, ahogy visszagondolt Mansur hetvenkedésére a lánnyal kapcsolatban. Ez nem olyan lány, akit néhány shilling-

gel meg lehet venni, hanem akinek szerenádót kell adni, aki határozottsággal és merészséggel nyerhető el. És sem a szartól félig vak Mansur, sem Hamid nem rendelkezett méltó szavakkal vagy a megfelelő hanggal egy ilyen tethez.

Egy késő este Rukiya cukorért jött a boltba. Még mindig a kék munkaruhájában volt, hóna alatt izzadságfolttal. Nem volt más vevő a boltban, és nem tűnt sietősnek neki. Kedvesen ugratni kezdte Hamidot azzal, hogy milyen keményen dolgozik.

– Nagyon gazdag lehetsz a sok átdolgozott óra után. Ástál egy lyukat az udvaron, amiben rejtegeted a pénzed? Mindenki tudja, hogy a boltosok titokban vagyontokat halmoznak fel... Arra gyűjtesz, hogy hazatérj a szülővárosodba?

– Nincsen semmim – tiltakozott Hamid. – Itt semmi sem az enyém.

A lány hitetlenkedve felnevetett. – De akkor is túl keményen dolgozol – mondta. – Nem szórakozol eleget. – Aztán rámosolygott, amint a férfi ráadás-képpen még egy kanálnyi cukrot adott.

– Köszönöm – mondta, és előrehajolt, hogy elvegye a csomagot. A szükségesnél egy pillanattal tovább maradt ebben a pozícióban, aztán lassan felegyenesedett. – Mindig adsz nekem mindenféle dolgokat. Tudom, hogy cserébe akarsz majd valamit. Mikor azt akarod, többet kell majd adnod nekem ezeknél a kis ajándékoknál.

Hamid nem válaszolt; elöntötte a szégyen. A lány könnyedén felkacagott, és elindult. Egyszer körülpillantott, és Hamidra vigyorgott, mielőtt belevetette volna magát a sötétbe.

TÁBOR SÁRA fordítása

TOCQUEVILLE ÉS AZ AMERIKAI IRODALOM

Az *amerikai demokrácia* – amelyet a mai Egyesült Államokban furcsamód a konzervatívok és a liberálisok egyformán maguknak vindikálnak – a közhiedelemmel ellentétben nem egy könyv, hanem kettő: az elsőt a szerző 1835-ben, a másodikat 1840-ben adta közre. Míg az első könyv az amerikai intézményrendszer leírása, a második kevésbé leíró jellegű; sokkal inkább látomás, mint szociográfia. Míg az első az amerikai alkotmányra és a politikai intézményekre összpontosít, a második még nagyobbat markol. A szerző ebben a kötetben a demokratikus ember antropológiáját igyekszik felvázolni: azt, hogy milyen hatással van a „demokrácia” a szellemi életre, az érzelmekre meg az életformára. Így kerül szóba a második *Amerikai demokrácia* első részének XIII. és XIV. fejezetében az amerikai irodalom is.¹

Tocqueville korántsem volt olyan közönyös az irodalom iránt, mint egyesek állítják.² Már fiatalkorában is jól ismerte a XVIII. századi szerzőket, és a korabeli irodalom sem volt előtte ismeretlen. Amikor – az itt bemutatott szemelvényben – az „arisztokratikus idők” irodalmát szembeállítja a „demokratikus idők” irodalmával, valójában a klasszicizmus meg a romantika oppozíciójára gondol. (Tocqueville, ne feledjük, korántsem kiegyensúlyozott parlamentáris rendszert ért a „demokrácia” fogalmán, hanem olyan társadalmat, amelyben, miután leomlott a feudalizmus merev hierarchiája, az egyén – elvben legalábbis – felfelé is meg lefelé is szabadon mozoghat a társadalomban.) Tocqueville-ban, semmi kétség, nagy a nosztalgia a XVIII. századi írók kristálytisztá nyelve iránt. Jóllehet a XVIII. századi irodalom a tökéletesség modellje volt a szemében, arról is meg volt győződve, hogy a romantika olyan irodalmat kínál a „demokratikus” társadalomnak, amely nagyon is megfelel az elvárásainak.

Jóllehet Tocqueville egyetlen amerikai íróat sem említ név szerint, jól ismerte Washington Irving vagy Fenimore Cooper munkáit, akik Európában is nagy népszerűségnek örvendtek. Emellett amerikai utazása során a bostoni *North American Review* körül csoportosuló írókkal is megismerkedett. Megjegyzendő, hogy Franciaországban *Az amerikai demokrácia* megjelenésének idején sokat vitáztak arról, hogy van-e egyáltalán amerikai irodalom. Philarète Charles például a *La Revue des Deux Mondes*-ben közreadott 1835-ös

¹ A XIII. fejezet címe: *Physionomie littéraire des siècles démocratiques* [A demokratikus évszázadok irodalmi arculata]; a XIV. fejezeté pedig *De l'industrie littéraire* [Az irodalom mint iparág]. L. Tocqueville, II., Édition publiée sous la direction d'André Jardin, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1992, 566–573. Az itt bemutatott rész az Európa Könyvkiadó által közreadott 1993-as könyvben (Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*, Európa Könyvkiadó, 1993, fordította Frémer Jusztina, Kiss Zsuzsa, Martonyi Éva, Miklós Livia, Nagy Géza, Schulteis Gyula, Szabolcs Katalin) a 656–663. oldalon található. A szöveg értelmezésében két angol fordítást is használtam: Gerald E. Bevan (Alexis de Tocqueville: *Democracy in America*, Penguin Books, 2003), valamint Arthur Goldhammer fordítását (*Democracy in America*, The Library of America, 2004).

² Például a nem mindig szavahihető Antoine Redier: *Comme disait M. de Tocqueville*, Perrin, Paris, 1925, 40–41. Lásd még R. Virtanen: „Tocqueville and the Romantics”, *Symposium*, 13, nr. 2, 1959, 167–185.

tanulmányában³ sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek útját állják egy sajátosan amerikai irodalom kialakulásának. Tocqueville barátja és útitársa, Gustave de Beaumont pedig, ugyancsak 1835-ben, a néger-kérdésről szóló regényében egész fejezetet szentel annak, hogy miért olyan meddő az Egyesült Államok mind irodalmi, mind művészeti szempontból.⁴ Tocqueville itt kifejtett álláspontja azonban Charles cikkeihez képest óvatosabb, visszafogottabb az amerikai irodalom jövőjét illetően.

Befejezésül pár szót a fordításról. Tocqueville-nak egy számára ismeretlen társadalmat kellett a rendelkezésére álló francia szókészlettel leírnia. Meglehet, az is ennek a ténynek a következménye, hogy nemegyszer egészen sajátos jelentésben használja a szavakat és szókapcsolatokat. Az Európa Kiadó által közreadott 1993-as *Az amerikai demokráciának* talán az a legnagyobb baja, hogy a hét fordító túlságosan is híven (de mondhatnám azt is, hogy „tapadva”) tolmácsolta a szöveget, holott Tocqueville esetében mindig el kell gondolkodni azon, hogy a szerző – a szorosan vett szótári jelentéstől eltérően – milyen jelentést tulajdonít a szavaknak. Nagy segítségemre volt a szöveg értelmezésében a Francia Akadémia egynyelvű szótárának 1835-ben (tehát az első könyv megjelenésének évében) közreadott és ma már szerencsére az internetről is elérhető hatodik kiadása.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

Az amerikai demokrácia

(részlet)

Elég belépni egy amerikai könyvkereskedésbe és tüzetesen szemügyre venni a polcokon sorakozó könyveket, máris látja az ember, hogy bár igen sok könyv jelenik meg, az ismert szerzők száma nagyon kevés.

Mindenekelőtt ott a rengeteg ismeretterjesztő mű, ami a lehető legegyszerűbben próbálja beavatni az olvasót a legkülönbözőbb tudományágak alapfogalmaiba. Ezeket a könyveket jórészt Európában írják. Az amerikaiak csak újranyomják, és saját szükségleteikhez igazítják őket. Ezek után következik a vallással foglalkozó művek – bibliák, prédikáció-gyűjtemények, jámbor olvasókönyvek, vitairatok, jótékonsági intézmények által közreadott beszámolók – megszámlálhatatlan sokasága. Végül a nagy számban megjelenő politikai pamflettek zárják a sort. Amerikában ugyanis a politikai pártok nem könyvekkel hadakoznak egymással, hanem brosúrákkal; ezek a brosúrák elképesztő iramban követik egy-

³ Philarète Charles: „De la littérature dans l’Amérique du Nord”, *La Revue des deux Mondes*, 1835. július 15. Charles a Collège de France-ban tartott 1841-es előadás-sorozatában odáig ment, hogy az amerikai irodalomnak még a létezését is tagadta.

⁴ Gustave de Beaumont: *Marie ou l’esclavage aux États-Unis*, Paris, Gosselin, 1835. Lásd a XII. fejezetet (i. m., 233–266.) Már Beaumont is megállapítja, mint később Tocqueville, hogy valójában az újságírás az amerikaiak igazi irodalma.

mást, és jóformán csak megjelenésük időpontjában aktuálisak, másnap már a kutya sem emlékszik rájuk.

A sok nevenincs író szellemi termékei közt azonban – ha nem is szép számmal, de – olyan figyelemre méltó művek is akadnak, amelyeknek szerzőit Európában is ismerik vagy legalábbis illene ismerni.

Jóllehet az összes civilizált ország közül legkevésbé az amerikaiakat érdeklí az irodalom, sokakban azért ott is eleven az igény valamilyen szellemi tevékenység iránt, és ha nem is szentelik ennek egész életüket, szabadidejüket legalább megszüpítik vele. Ezek az amerikaiak Angliának köszönhetik a legtöbb könyvet. Ami jelentős mű Angliában megjelenik, azt újra kiadják az Egyesült Államokban. A nagybritanniai irodalomnak akkora a presztízse, hogy fénysugaraival még az Újvilág sűrű erdőségeinek mélyére is behatolnak. Nincs olyan telepeskunyhó, amelyben az ember ne találna egy-két salátává olvasott Shakespeare-kötetet. Emlékszem, az *V. Henriket*, ezt a komor feudális drámát először egy *log-house*-ban⁵ olvastam.

És nemcsak arról van szó, hogy az amerikaiak úgyszólván naponta merítenek az angol irodalom kincsesládájából; teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az angliai irodalmat immár saját földjükön is megtalálják. Amerikában igen kevesen foglalkoznak szépirodalmi művek alkotásával, ezeknek a szerzőknek a többsége azonban – legalábbis a művek tartalmát és főleg stílusát illetően – angol. Ami annyit jelent, hogy demokratikus társadalomba ültetik át az arisztokratikus Anglia – általuk modellnek tartott – irodalmi témáit és műfajait. Ezek a szerzők, mindent összevéve, idegen világot mutatnak be, ráadásul idegenből vett színekkel, és úgyszólván sohasem ábrázolják azt a társadalmat, amelyben születtek; nem csoda, hogy csak legritkább esetben népszerűek.⁶

Az Egyesült Államok polgárai is tudomásul veszik, hogy a kiadók nem nekik jelentetik meg a könyveket, és az amerikai írókról általában csak az után alakítják ki véleményüket, hogy azok már megnyerték az angliai olvasók tetszését. Mintha a festészetben azt a jogot is biztosítanák az eredeti kép alkotójának, hogy méltasága a másolat érdemeit.

Amiért is az Egyesült Államoknak, legalábbis a szó szoros jelentésében, még nincs irodalma. A magam részéről egyedül az újságírókat tekinteném ízig-vérig amerikai szerzőnek. Ezek, igaz, semmiképpen sem nevezhetők nagy íróknak, viszont az ország nyelvét beszélik, és az olvasók figyelnek rájuk. A többi szerző olyan, mintha nem is amerikai volna. Olyanok ők az amerikaiak szemében, mint a mi szemünkben a görög-római auktorok reneszánsz kori epigonjai – kuriózumként számontartjuk, de különösebben nem kedveljük őket. Elszórakoztatni elszórakoztatnak, de semmilyen hatással sincsenek az életünkre.

Arról már volt szó, hogy mindez korántsem csak a demokrácia következménye, mindebben több más – a demokráciától független – sajátos körülmény is jócskán szerepet játszik.

Ha az amerikaiak – társadalmi berendezkedésüket és törvényeiket változtatnának feltételezve – történetesen máshonnan jöttek volna, vagy ha másik országba telepítenénk át őket, akkor nyilvánvalóan nekik is volna irodalmuk. És egy napon ebben a jelenlegi helyzetükben is lesz, abban biztos vagyok. De ez az

⁵ Gerendaház.

⁶ A XIX. század harmincas éveiben csak Washington Irving és Fenimore Cooper híre jutott el Európába, kizárólag a két író művei keltek el nagyobb példányszámban.

irodalom – sajátos karakterét illetően – aligha fog hasonlítani napjaink amerikai irodalmára. Hogy pontosan milyen lesz, azt már ma is fel lehet vázolni.

Képzeljünk csak el egy arisztokratikus társadalomban élő népet, amely nagy becsben tartja az irodalmat; ebben a társadalomban a szellemi tevékenység is, meg a kormányzati munka is az uralkodó osztály előjoga. Ami annyit jelent, hogy az irodalmi életnek és a politika világának szereplői csaknem kizárólag ebből az osztályból, illetve a vele szomszédos osztályból kerülnek ki. És ennyit elég is tudnunk, mert az összes többi megértésének is ez a kulcsa.

Amikor egy kisebb csoport tagjai – mindig ugyanazok az emberek – egyidejűleg azonos tevékenységet folytatnak, félszavakból is értik egymást, és közösen olyan alapszabályokat dolgoznak ki, amelyeket mindannyian elfogadnak. És ha ez a tevékenység történetesen irodalmi művek alkotása, akkor ezt a szellemi munkát csakhamar olyan aprólékosan kidolgozott törvények szabályozzák, amelyeket senkinek sem szabad figyelmen kívül hagyni.

És ha ezek az emberek örökletes helyzetet foglalnak el hazájukban, ez a pozíció nemcsak arra hajlamosítja őket, hogy önmagukra nézve fogadjanak el megváltoztathatatlan szabályokat, de arra is, hogy mindazokat a szabályokat is tiszteletben tartásuk, amelyeket elődjeik dolgoztak ki maguknak. Mindez annyit jelent, hogy ez a szabálygyűjtes egyrészt a hagyomány tiszteletén alapul, másrészt szigorúan betartandó előírásokat tartalmaz.

Mivel sohasem voltak olyan helyzetben, hogy a megélhetés mindennapos gondjaival is foglalkozniuk kellene (ilyen helyzetben nemcsak ők, de atyáik sem voltak soha), minden lehetőségük megvolt rá, hogy több nemzedéken át valamilyen szellemi tevékenységet folytassanak. Elsajátíthatták a szépírási technikáját, sőt, az alkotás örömeibe is belekóstolhattak, és nem kis élvezettel tölthette el őket a szabálykövető irodalmi művek olvasása.

De még így sem teljes a kép: akikről beszélek, mind jólétben vagy gazdagságban kezdtek és jólétben vagy gazdagságban fejezték is be az életüket; volt tehát bőven lehetőségük, hogy megkedveljék a rafinált gyönyöröket, a könnyed és kifinomult élvezeteket.

Mi több, a jómódnak köszönhető hosszú és nyugalmas életnek szellemi és érzelmi elkényelmesedés volt a következménye, ez pedig arra készítette őket, hogy semmi szokatlant, semmi felkavarót ne tűrjenek az élvezeteikben. Ők a felszínes szórakoztatást mindig többre becsülték a mély megrendülésnél. Csak azt kedvelték, ami érdekes, azt viszont nem szerették, ha hatni akarnak az érzelmeikre.

Mármost képzeljük csak magunk elé azt a temérdek irodalmi művet, amelyet vagy ezek az emberek hoztak létre, vagy mások, de ennek az olvasóközönségnek, és rögtön látjuk, csakis olyan művekről lehet szó, amelyek aggályosan betartják az előre lefektetett szabályokat, és amelyekben még a legjelentéktelenebb részlet kidolgozására is igen nagy figyelmet fordítanak; meg is látszik ezeken a nagy műgonddal kivitelezett alkotásokon, hogy nem csapták össze őket. Minden egyes műfajnak megvannak a maga külön szabályai, amelyektől nem ildomos eltávolodni, és amelyek az adott műfajt megkülönböztetik az összes többitől.

A stílus itt legalább olyan fontos, mint a téma, a forma legalább annyira fontos, mint a tartalom; a nyelv pedig csiszolt, visszafogott, választékos. Az ilyen művekben a cselekmény méltóságteljesen halad előre, nem pedig sietősen, az írók pedig inkább tökéletességre törekednek, ha kell, hát a mennyiség rovására.

Mivel a művelt osztály tagjai egymás közt élik le életüket, és egymásnak szánják műveiket, néha az is előfordul, hogy szem elől tévesztik a világ többi részét; nem csoda, hogy ezek a művek mesterkélték, hiteltelenek. Saját használatra jelentéktelen kis szabályokat erőszakolnak magukra, és miközben maguk se veszik észre, hogy ezek a szabályok egyre távolabb viszik őket a józan észről, minden kapcsolatuk megszakad a valósággal.

Ezek az irodalom természetes problémái az arisztokratikus társadalmakban.

Ha az arisztokrácia teljesen elkülöníti magát a néptől, annak gondolatszerénység a következménye. Ez a megállapítás az irodalomra legalább annyira igaz, mint a politikára.⁷

Most fordítsuk meg, és nézzük visszajáról a képet.

Képzeljünk el egy demokratikus társadalmat; ebben a társadalomban a régi tradíciók meg a műveltség aktuális szintje nyilván megteremti az intellektuális élvezetekre való igényt. Csakhogy az ilyen társadalomban a különböző osztályok már nemhogy nem válnak szét, de teljesen összekeverednek egymással. Ennek következményeként pedig a tudás – ahogyan a hatalom is – a végtelenségig elaprózódik, és – ha lehet így mondani – minden irányban szétszóródik.

Kapunk egy igen vegyes összetételű tömeget, amelynek ki kell elégíteni a szellemi szükségleteit. Mindössze az a baj, hogy a szellemi élvezetek újonnan jött kedvelői korántsem részesültek egyforma nevelésben; arról nem beszélve, hogy tudásuk, műveltségük is erősen különböző; nemcsak semmiben sem hasonlítanak az előző nemzedékre, de – mivel más és más helyet foglalnak el a társadalomban – korábbi önmagukhoz képest is folyton változnak, ahogyan érzésviláguk és vagyónuk sem marad mindig ugyanaz. Ezeknek az embereknek a hagyományok meg a közös szokások nem csiszolták egyformára a gondolkodását, és sohasem volt elég hatalmuk, akaratauk vagy idejük ahhoz, hogy megegyezésre jussanak egymással.

Pedig a szerzők ebből a tarkabarka és izgága tömegeből kerülnek ki, és ez a tömeg osztja el közöttük mind a profitot, mind a dicsőséget.

Aligha szükséges különösebb magyarázat ahhoz, hogy – ha egyszer így állnak a dolgok – a fent említett nép irodalmában csak igen kis számban fogunk olyan szigorú előírásokat találni, amelyeket az arisztokratikus évszázadokban az olvasók is, meg az írók is tiszteletben tartanak. És ha mégis előfordul, hogy adott korszak írói néhány szabály elfogadását illetően egyetértésre jutnak, az még nem jelenti azt, hogy a következő korszak írói is el fogják fogadni ezeket a szabályokat. A demokratikus nemzetek esetében ugyanis minden nemzedék külön népnek számít. Mindennek következményeként ezeknél a nemzeteknél nem nagyon lehet szigorú szabályoknak alávetni az irodalmat, az pedig teljesen lehetetlen, hogy az irodalmat valaha is állandó szabályok kalodájába zárják.

⁷ [Ez a megállapítás főleg azokra az arisztokratikus országokra érvényes, amelyek sokáig nyugatlomban éltek a királyok fennhatósága alatt. Amikor egy arisztokratikus társadalomban szabadság van, a felsőbb osztályok folyton arra kényszerülnek, hogy szolgálatukba fogadják az alsó osztályokat. Ezzel pedig közelednek is hozzájuk. Ami azzal jár, hogy valamennyi demokratikus szellemiség mégiscsak beszívárog a soraikba. Abban a kiváltságos testületben, amely vezeti az országot, olyan energia, olyan vállalkozó szellem fejlődik ki, amely szükségszerűen az irodalmi tevékenységre is hatással van, ahogyan hatással van az a tény is, hogy az ilyen testületek tagjainak a szellemi pezsgés meg a hírnév is nagyon fontos. – Tocqueville jegyzete.]

A demokratikus társadalmakban az irodalommal foglalkozó ember csak leg- ritkébb esetben folytatott irodalmi tanulmányokat, és még azok között is, akik- nek van azért valami felszínes irodalmi műveltségük, legtöbbször vagy politikai pályára adják fejüket, vagy olyan hivatást választanak maguknak, amelynek gyakorlásából csak időnként tudnak – és akkor is csak rövid időre – kiszakadni, hogy átadják magukat az intellektuális örömök élvezetének. Ami annyit jelent, hogy nem ezt az élvezetet helyezik megélhetésük középpontjába; és hogy mind- ebben csak átmeneti kikapcsolódást látnak, nélkülözhetetlen időnkénti felüdü- lést a pénzkeresés nehéz munkája közepette: az ilyen emberek sohase tudnak szert tenni mélyebb irodalmi műveltségre, nem is nagyon érzékenyek a kifino- multabb művészeti megoldások iránt, észre se veszik az árnyalati különbsége- ket. Mivel csak igen kevés időt fordíthatnak irodalomra, igyekeznek ebből az időből a lehető legtöbb hasznot kipróbálni. Ők azokat a könyveket szeretik, ami- ket mindenhol megvásárolhat az ember; az ilyen könyveket gyorsan el lehet ol- vasni, és nem kell tudományos műveket bújni a megértésükhöz. Ők a hatásva- dász könyveket szeretik, azokat, amik könnyen érthetőek, olvasmányosak, és lekötik az embert. Főleg az újdonságot értékelik, meg a váratlan fordulatokat. Ők már hozzászórtak a gyakorlatias mindennapok harcaihoz és monotonijához, amiért is sok izgalomra van szükségük, váratlan felismerésekre, vagyis arra, hogy a szerző látványosan megmutassa nekik, hogy mi helyes és mi helytelen, hogy elfeledtesse velük a hétköznapiakat, és erőnek erejével belevesse őket a cse- lekmény kellős közepébe.

Kell-e ennél többet mondanom? Hiszen anélkül is mindenki meg fogja érteni, mi következik mindebből, hogy tovább részletezném.

Az arisztokrácia uralkodásának idején az irodalom csupa rend és szabályos- ság, csupa művészet és szakértelem; a demokratikus évszázadokban viszont az irodalom egészen más képet mutat majd; a formai tökélyt ezekben az évszázá- dokban nemcsak nem tartják majd fontosnak, sőt, néha le is fogják nézni. A stílus pedig sokszor groteszk, szeszélyes, túldíszített és erőtlen lesz, és csaknem min- dig harsány, különködő. A szerzők a mű minden részében nem is annyira tö- kélyre fognak törekedni, mint inkább a minél gyorsabb kivitelezésre. A rövidebb írások gyakoribbak lesznek, mint a vastag könyvek, és sokkal gyakoribb lesz az ötletesség meg a fantázia, mint a műveltség meg az elmélyültség; a könyveket, amelyekben műveletlen, csaknem vad erő irányítja majd a gondolatokat, nagy változatosság és különleges termékenység fogja jellemezni. A szerzők nem is annyira tetszeni akarnak majd, mint inkább ámulatba ejteni, és nem az lesz a cél, hogy megfeleljenek a jó ízlésnek, hanem hogy felkorbácsolják az érzelmeket.

Hébe-hóba nyilván olyan írók is akadnak majd, akik egészen más utat vá- lasztanak maguknak, és ha megvan hozzá a tehetségük – hibáik és erényeik el- lenére –, nyilván el is fogják fogadtatni magukat az olvasókkal. De ezek az írók ritka kivételek lesznek, és még azok is, akik műveikben szakítanak ezzel a csak- nem mindenkire jellemző tendenciával, a részleteket illetően mindig követni fogják a többséget.

A fentiekben az irodalom két szélsőséges állapotáról adtam képet; csakhogy a nemzetek korántsem egyik napról a másikra lépnek az első állapotból a máso- dikba, az átmenet – végtelenül sok árnyalaton át – mindig fokozatos. Az átmen- etben pedig csaknem mindig eljön a pillanat, amikor – miután a demokratikus

nemzetek irodalma találkozik az arisztokratikus nemzetekével – mintha csak egyezséget kötöttek volna, mindkettő egyszerre akar uralkodni a közízlésen.

Ezek azonban csak átmeneti – de ettől függetlenül csodálatos – időszakok: termékenyek, de nem bőbeszédűek, dinamikusak, de nem zavarosak. Ilyen volt például a francia irodalom a XVIII. században.⁸

Ha többet mondanék, mint ami eredetileg szándékomban állt, úgy fogalmaznék, hogy egy nemzet irodalma mindig alá van rendelve a nemzet társadalmi körülményeinek és politikai rendszerének. De biztos vagyok benne, hogy ezek mellett a tényezők mellett van több más tényező is, amely szintén meghatározza az irodalmi művek jellegzetes jegyeit. De véleményem szerint az előbb említettek a fontosabbak.

Adott nép körében a társadalmi körülmények meg a politikai élet, valamint az írók tehetsége közti viszonyok mindig sokfélék; és aki az egyikkel tisztában van, annak a másik sem lehet teljesen ismeretlen.⁹

*

A demokrácia nemcsak elülteti az irodalom iránti igényt az iparban dolgozó társadalmi osztályokban, de – ezzel egyidejűleg – az iparra jellemző gondolkodást is meghonosítja az irodalomban.

Az arisztokratikus társadalmakban az olvasók kevesen vannak és rendkívül igényesek. A demokráciákban viszont sokkal könnyebb megnyerni a tetszésüket, és óriási az olvasók száma. Mindebből az következik, hogy az arisztokratikus népek körében igen nagy erőfeszítések szükségesek a sikerhez, és ezek az erőfeszítések, bármilyen nagy dicsőséggel jár is a siker, sohase hoznak sok pénzt a szerző konyhájára; míg a demokratikus nemzetek körében, épp ellenkezőleg, az író, minden különösebb erőfeszítés nélkül, még középszerű hírnévvel is komoly vagyont tehet szert. Ehhez még arra sincs szükség, hogy az olvasók csodálják, épp elég, ha kedvelik az írásait.

Az olvasók egyre növekvő tömege, valamint az állandó igény az újdonságra – ez a biztosíték, hogy még az a könyv is gyorsan elkel, amelynek pedig nem is volt különösebb sikere.

A demokratikus időkben az olvasóközönség gyakran ugyanúgy bánik az írókkal, mint ahogy királyok bánnak az udvaroncokkal; nem sajnálják tőlük a pénzt, de mélyen megvetik őket. Kell-e ennél több az olyan pénzsóvár embernek, aki vagy udvaroncna született, vagy méltó rá, hogy udvaronc legyen?

A demokratikus irodalmakban se szeri, se száma az olyan szerzőknek, akik csak kereseti lehetőséget látnak az irodalmi tevékenységben,¹⁰ és ha akad is néhány nagy író ezekben az irodalmakban, ezernél is több gondolatokat árusító kereskedő jut mindegyikre.

ÁDÁM PÉTER fordítása

⁸ A dicséret csak a XVIII. századi francia irodalomra vonatkozik, a filozófiára nem.

⁹ Vö. Madame de Staël: *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, I-II., Paris, 1812.

¹⁰ Tocqueville elsők közt teszi szóvá az irodalom „iparosítását”, vagyis azt, hogy a könyvből árucikk lesz.

Örökpanoráma

Az elemek változtathatatlansága – Jusztin forgatta a fogai között a szavakat, sokadszor mormolta el, mint egy isteni törvényt, és azon tűnődött, hogy valóban az-e, és ha igen, miért nem tudunk róla a Szentírásból, hogy amikor megszegjük, pontosan úgy járunk el, ahogy az összes többi törvéynél, amely abban a pillanatban, amikor kimondatik, még törvény, de az emberi fülbe már csábításként kígyózik be. Igen ám, hiszen dehogynem tudunk róla, ez volna hát az örökké enfarkába harapó magyarázat: a tiltott fa, a legelső törvény, és azóta akárhány nemzedék, már nem szabadulhat az első ember átkától. Mégsem találta ezt a magyarázatot kielégítőnek. Nyugalansága tompa hátfájássá változott, belenyilallt a térdébe, forgatta a könyvet a kezében, becsukta, ujjával megjelölve az oldalpárt, aztán újra kinyitotta, de nem olvasta, csak nézte a szavakat.

Nehéz napja volt, sőt nehéz hete. Feltette a könyvet az asztalra, kopasz homlokát a tenyerébe támasztotta. Mit hete, hónapja, éve, nehéz évtizede volt. Nem gondolta volna, hogy számukra – és itt úgy gondolt magára, mint az otthon maradtak közül egyre, nem mint papra vagy az egyház tagjára –, szóval, hogy az otthon maradtak számára még csak a háború után jön a neheze, a nyomorúság éveit után jönnek az évek, amelyeket ugyanolyan szívesen elfelejtene, és végül mégis ezekre fog emlékezni, ezeknek az éveknek is csak pillanataira. Már nem találta furcsának, hogy legtöbbször egy-egy kis képben sűrűsödik egy egész év, néha egy egész élet, egy mozdulatban, egy tekintetben, mint amikor Somogyiné megkapja a táviratot, és felnéz. Ő nem volt ott, a szomszédasszonya mesélte el, hogy éppen ott állt a kapuban, és a Somogyiné ki se nyitotta, tudta, mi áll benne, a postás is tudta, csak a sapkájához emelte a kezét, és ment, a Somogyiné meg tovább állt ott, rátámaszkodott a kiskapura az egyik kezével, elsőnek az égre, aztán a földre tekintett, és abból már lehetett tudni, hogy ennek az asszonnak vége van, mert nem mindenki olyan erős, hogy tovább csinálja az életet akkor is, amikor vége van. Patkánymérget meg még valamit kevert a híg levesébe aznap este, és megette minden undor nélkül, ahogy az ura meséli, aki az egészségből semmit nem vett észre, nem csoda, az ő levese üres volt, nemcsak úgy, ahogy akkoriban mindenkinek a levese, víz, valami fonnyadt gyökérrel felfőzve, hanem tiszta, mérgezetlen, csak arra emlékezett, hogy az asszony már a levestányért vette föl, kiitta, az lett gyanús, hogy mi ez a mohóság, amikor őneki alig megy le a torkán a falat, csak azért eszik, mert tudja, hogy holnap is valahogy föl kell kelni hajnalban. Hanem aztán csúnya halál az, mesélte a szomszédasszony, az orrából meg a szeméből is vér folyt, annyit kevert a levesbe, hogy azt képtelenség megenni, de úgy látszik, nagyon el volt szánva a szerencsétlen, mindenáron halni akart, nem törődött már se ízzel, se búzzal.

Jusztin addigra rég nem gondolkodott olyasmin, kinek milyen temetés jár, eltemette a Somogyinét tisztességgel, engesztelő szentmisét is mondott érte, úgy

utalt rá, hogy az asszony, akinek megszakadt a szíve az elvesztett gyermek után. Nem volt ez hazugság. Ez nem volt hazugság, pedig nem találta már olyan világosnak azt a határt, amelyet korábban biztos kézzel meg tudott volna húzni, biztos szívvvel tudott megítélni, amelynek egyik oldalán a hazugság, másikon az igazság van, mert minden igazságba keveredhet hazugság, mint gyökérlevesbe a patkányméreg, hol több, hol kevesebb, hol halálos dózis, de megfordítva is lehet, a hazugság sem mindig az ördög sugallata. A maga részéről például hitt a kegyes hazugságban, hitt a jó szándékú kis ferdtésben, apró csalásban, ami valami jót hozhat, és feltétel nélkül hitt a lélek megváltásában és az örök életben, amelyért öneki mindent meg kell tennie, és végső soron, mi az örök élethez az a kis apróság, hogy eltemet egy asszonyt, akinek mindene odalett, amiért élni próbált, és azt mondja a temetésén, hogy megszakadt a szíve.

Jusztin fáradt volt, mintha éveken át csak temetést tartott volna, alig emlékszik keresztelőkre és esküvőkre, de világosan itt van előtte az a két hét, amit Mariana a kocsmáros ágya mellett töltött.

Bart lába akkor sérült meg, amikor tüzet raktak a hátsó udvaron, hogy minden vacakot elégessenek, többek között az összegyűjtögetett pénzt, ami jóformán egyik napról a másikra nem ért semmit. Bartné a párnacihába varrva tartotta egy részét, másik részét fémskatulyában a pincében a homokba elásva, meg volt valamennyi a kamrában a demizsonok mögött egy száraz kukoricacsuhéval kitömött zsákban, de jött a világvége, mondta. Vehettek volna belőle házat, földet vagy lovakat, de már nem kapott érte a vasárnapi piacon Kistrenken tíz tojást, aztán már egyet se, az egész élet gyűjtögetése nem ért egy szelet kenyeret, úgyhogy dühében a tűzre hányt a őszi levelekkel együtt. Az ura a kidőlt hátsó kerítés léceit törögette ketté, dobálta a máglyára, a lábát, ami amúgy is mindig fáj, végigsebzette az egyikkel, amikor rároppantott, hogy eltörje. Megmosta a lábszárát kútvízzel, aznapra beült a kocsmába, és meg se mozdult, de másnap nem tudott ráállni.

Mariana ült Bart ágya mellett, zárt szájjal, mint egy szobor, és kétóránként kicserélte a kötést a fekélyen, Bartné meg idegesen rohagált a kocsmá, a szomszédok meg a templom között, közben mesélte, hogy az ura olyan bűdös, hogy nem lehet a házban megmaradni, az ördög búze van rajta, meg hogy Mariana egy szent, hogy ott ül, gyűjtött is neki fizetségül innen-onnan egy kis élelmiszert, mézet az alvégről, kenyeret Sztunneréktől, mindenki tudta, hogy ők sütik a legjobbat, egy negyed oldal szalonnát is kikuncsorgott valakitől, és egy hét múlva már azzal a hírrel szaladt körbe, hogy nem is érezni a szagot. Bart fölült az ágyban. Két hét múlva Bartné kivette a mézet az ajándékok közül, hogy azt talán mégis megtartaná, aztán Bart egy nap már maga ment ki a budira, onnan tudták, hogy megmarad, Mariana pedig hazament, de kétnaponta visszajött, hogy ellenőrizze. Bart még dolgozni is visszaállt. Megérte, hogy az új villanyvezetékét behozták a faluba, és rákötöttek egy drótot a kocsmára is a póznáról. Nagyon büszke volt arra az egy szál villanykörtére, amit a plafonról lelógattak, aztán Misi valahogy ügyesen összedolgozta a régi lámpával, így a villanykapcsolóval egy kattintásra világítani kezdett, mintha föl lenne töltve állandóan olajjal. Kicsit máshogy világított, nem lehetett szabályozni a kanócot, merthogy nem volt benne kanóc, de nem zavarta meg a huzat, ontotta magából a világosságot, és Bartné is néha elüldögélt az ajtó mellett este, és azt mondta, hogy hát hiába, azért csak

jó dolog a villanyáram emitt is. Addig csak egyetlen oszlop volt a faluban, a templom alatt, mert modern ember volt a régi gazda, hiába, hogy kimérette a földet, előtte még idehúzatta a drótot egész lentről, Trenktől, de azon az egy oszlopon már évek óta nem égett a lámpa. Bartnak volt még egy jó éve, csak aztán ütötte meg a szél. Akkor három napig nyomta az ágyat, de negyednapra már nem nyitotta föl a szemét, Mariana egyszer ott járt, azt mondta, hogy az Isten kezében van, ő nem tud érte tenni semmit, úgyhogy Bartné Jusztinért szaladt. Semmi sem állt meg, meghalt az egyik legrégebbi falusi, Karpen Misi átvette a helyét a kocsmában. Bartné, ha kellett, el-elmosogatott, de legtöbbször behúzódtott hátra a házba, egyre kevesebbet járkált át a szomszédokhoz.

Van mégis egy esküvő, amelyre Jusztin emlékszik, pedig nem is Szegélyen volt, hanem Kistrenken. Sose hitték volna, de Graber megnősült, egy sváb leányt vett el, akinek a családja elköltözött a háború után, de ő nem akart velük menni, behurcolkodott Graber viskójába, tavasszal kimeszelte, még arra is rávette Grabert, hogy valamivel kevesebb bort öntsön le a torkán, és alig egy évvel később fiút szült neki. Erős, szőke kisgyerek volt, minden asszony úgy tekintett rá, mintha a falué lenne, minthogy az anyja nem idevalósi, Graber meg továbbra is folyton úton volt, hol itt, hol ott dolgozott valami kútásáson, árokmunkán, temetésen, és hát, nem volt éppen fiatal. Ölükbe vették a kicsit, pogácsával, kásás almával etették, ha betévedt hozzájuk, mert ment az is, amint megtanult járni, akár az apja, mondták.

Azt is beszéltek, hogy a kastélyból kiköltöztették odalenn az urat, akié annakelőtte ez a föld is volt, mielőtt valami vasúti ügy miatt eladta az új gazdának, aki azután kimérette, szóval kiköltöztetik, mert nem járja, hogy egy embernek akkora háza legyen, övé legyen a jó föld, amíg itt a legtöbbször csak vályogviskó jut, meg sziklarakás. A forrongó változásban Jusztin hol az isteni igazságosság eljövételét látta, hol meg valami homályos félelem kerülgette, amelyre nem volt orvosság semmiféle imádság, úgyhogy arra fordult, amerre korábban mindig, ha meg akart tudni valamit a világról, amely körülveszi, az újságokhoz és könyvekhez. A Standardot ismét tekergette néha, hogy valamiféle híreket halljon.

Egy tavaszi csütörtökön szánta rá magát, hogy elutazzon a fővárosba, próbaszerencse alapon, hátha megtalálja a könyvárust, akiről annak idején az öreg Gede beszélt. Még a papiros is megvolt, a bolti tömbből való lapocska, rajta tintaceruzával vázlatos vonalak, egyértelműen látszott, melyik a Lipót körút a vasútállomástól, ügyesen jelezve volt, hány utcát kell menni a sarok után, melyiken kell befordulni. Az új pénzből az emberek óvatosabban dobtak vasárnaponként a perselybe, már akik egyáltalán eljöttek, de azért így is összegyűlt szép lassan a vonatjegy ára, az ultiból meg néhány könyvre valót remélt.

Hajnalban indult, Tár Pista vitte a trenki vasútállomásig. Pista arca akkoriban kezdett, ha lehet, még jobban becsukódni. Jusztin úgy látta, mintha távolodna, hiába áll közvetlenül mellette. Már azt a keveset se mondta, amit addig, és amit mondott, azt sem mondta végig, elharapta a dicséretesséket is, tessék lett belőle, ha Jusztin szólt hozzá, biccentett, hogy megértette, de nem felelt. A kocsmába egy évig nem járt, mostanában néha bedobott valamit, és ment. Mondták, hogy van otthon egész jó pálinkája, mindent összeszedett bele, de rendesen megvágotta, a rohadtat kidobta a cefréből. Nem ad senkinek, egymaga issza, reggel egy

decit, este meg amíg ki nem dől. Nem jött haza a szép fia, tudta mindenki. Néha megverte a kis sántát, többször inkább a kutyát. Jusztin egy este látta, amikor az alvégről jött fölfelé, ahol egy vénséges vén asszonyhoz járt gyóntatni, aki annyira öreg volt, hogy már a templomig sem tudott elmenni, a lánya magukhoz költöztette, se villany, se víz a házban, csak éppen tető volt a fejük fölött, ők maguk is csak a háború után jöttek a kőbánya miatt, és az öregasszony, aki valami kevert nyelven beszélt, azt kérte, még egyszer meggyónhasson, mert nem soká él már. De élt még pár évig, és Jusztin minden héten meglátogatta, aztán nagy szuszogva, gyakran megpihelve ballagott vissza a templomba. Fölfelé már neki is nehezen esett a menet, meg-megállt, leült egy kerítés szélére, vagy csak megkapaszkodott, és az egyik pihenőnél látta, hogy a Tár Pista egyik kezében egy friss ággal nagyokat suhintgat, a másikkal a láncot markolja, a végén meg ott nyüszít a kutya. Akkor odáblépett, hogy a Pista észrevegye. Nem szólt egy szót se. Pista fölneézett, inas karja még a levegőben volt, a vézna ág mintha egyenes folytatása lett volna, úgy maradt, a következő suhintás hangjának hiányával a feje fölött, aztán eldobta az ágot, elengedte a láncot. A kutya eltakarodott a szilvafa mögé, Pista meg elfordult, Jusztin hallotta, hogy sípolva sír.

Mentek hajnalban szóltanul Trenkig, Jusztin csak annyit mondott, hogy az utolsó vonattal hazajön, Tár Pista bólintott, hogy megértette, ott lesz az állomásnál este. A vonat bűdös volt, és hirtelen úgy tűnt, sokkal több ember zsúfolódik fel, mint amennyi elférhet, de lehet, gondolta Jusztin, hogy csak az ő szeme szokott el attól, hogy ilyen kis helyen ennyi embert lásson. Végül ülőhely is jutott. Áldotta az esztét, hogy nem reverendában jött. Így is azt érezte, hogy mindenki bámulja. A ruhája tiszta volt és szinte újnak tűnt, hiszen alig hordta. A hosszú úton nem kellett szóba elegyednie szerencsére senkivel. Legalább tizenöt éve járt utoljára a fővárosban, akkor is egyházi ügyben, nem igazán tudta, mire számíson. A háború nyilvánvaló nyomain kívül. A pályaudvarról kilépve leginkább az lepte meg, hogy milyen sűrű az élet. Nem emlékezett, hogy azelőtt látott volna villamost, és soha ennyi autót. A körúton a házasságkötő teremről kilépett egy fiatal pár, a menyasszony nagy fehér ruha helyett drapp szoknyában és blúzban volt, meg férfizakóra hasonlító kiskabátban, amelyet másokon is látni lehetett az utcán. Hogy éppen most ment férjhez, csak a karján tartott fehér szekfűcsokor jelezte, és persze a fotográfus, aki a lépcső előtt várta a nagyjából tízfős násznépet. Nem sokáig vacakolt, a nyakában lógó kamerájával kattintott néhányat, az újdonsült férj és feleség a járda mellett álló automobil hátsó ülésére huppant. Se harangszó, se ének. Csak egy hétköznapi, gondolta Jusztin.

Előkotorta a zsebéből a papírt, és pontosan a rajz szerint haladt tovább, csodálva, bámulva a leomlott vakolatok helyén maradt csupasz téglákat, foghíjakat a házak között. Néhány felállványozott, tető nélkül maradt ház nem számítva idelent az utcán minden olyan természetességgel és sietséggel vagy lassúsággal, de mindenképpen hétköznapi zajlott, hogy ha nem tudta volna, el sem hitte volna, hogy pár éve még bombák csapódtak be itt, ezek ültek a nyirkos pincékben, nem remélve, hogy megérik a holnapot. Abban azonban már nem bízott, hogy megtalálja a kis üzletet, nem maradhatott meg ekkora fölfordulásban. Szinte könnybe lábadt a szeme, amikor meglátta a szuterénajtó fölött a zománcos táblát: KÖNYV.

A pult mögött a fiatalember egészen biztos, hogy nem a jó Gede barátja, ahhoz túl fiatal és kelletlen, azért Jusztin mégiscsak elmondta, hogy kinek az utasításai alapján talált ide. A fiatalember blazírt képe kissé felengedett, szinte barátságossá simult. Kiderült, hogy ő is ismerte az öreg Gedét, a bolt az apjáé volt, de sajnos az öreg még a felszabadulás előtt meghalt. Ő vette át, tiszteletből, de nem soká lesz már itt, mondta, és finoman elterelte a szót, arról kezdett beszélni, hogy nem olyan könnyű hozzájutni ma jó olvasmányhoz, de sem az apját, sem Gedét többé nem említette. Jusztin értett a szóból, és a tárgyra tért, habár maga sem gondolta, hogy ilyen nehéz megmagyarázni egy idegennek, mit is szeretne, pláne, hogy maga sem tudja. A magas ablak alatt kerek asztalon nagy stósz újságot látott, mondta, belelapozna. A fiatalember biztatta, el is vihet belőle, ezek mind megvannak már bekötve a polcon is. Jusztin lapozta a halmot, régebbi dátumokat keresett, a háború vége környékéről. Leült az asztalka melletti félkarú fotelba, hogy átolvasson hirtelen, amit tud. Akkor talált rá a bombára. Csak utalásokból tudott róla a rádióból, mire áram lett, már más híreket mondtak, minden a szovjetekről meg a pártokról szólt, egyenhangú közlemények, mintha idegen nyelven volnának. A pusztító erejű bomba az amerikaiak fegyvere, olvasta most. Ami véget vetett a háborúnak. Tömegmészárlásra képes egyetlen pillanat alatt, írták. Tömegmészárlás. A szótól kirázta a hideg. A dolog felfoghatatlan. Végképp érthetetlen, hogyan történt. Hogyan hozhatott létre az ember az összes eddigi szörnyű fegyvernél szörnyűbbet. Hogy lehet, hogy a pokoli pusztulásnak köze van ahhoz, hogy odakint most nyugodtan furikáznak az autókkal, hogy a villamos fut a sínen, tetején az ÖTÉVES TERV felirattal, házasságot kötnek fiatal nők fehér szekfűcsokorral a karjukon, építőmunkások ebédelnek az állványok tövében arcukat a tavaszi napba mártva, a hirdetőoszlopon arasznyi betűkkel az áll, hogy az Opera a *Cigánybárót* és a *Lammermoori Luciát* adja, hogy ő idevonatozhatott két és fél óra alatt Trenkről, és most itt ül, és olvasgat.

Észre sem vette, hogy a többi lapot már csak átfutja, és tekintetével az atom szót keresi, atomenergia, atomkorszak, atomtudomány, és minden cikket, amelyben előfordul, akármilyen rövid, elolvas. A fiú azonban szemfüles volt, és megkérdezte, hogy az atombomba érdekl-e. Hangja olyan hűvös volt, hogy Jusztin elszegeyellte magát, mintha csak arról kérdezték volna, akar-e otthon összeeszkábalni egyet, hogy kiirtsa az emberiséget. Mielőtt válaszolhatott volna, már a kezében is volt egy kötet *A búvár könyvei* sorozatból. Az atombombáról szólt.

Ez igen érdekes, ezt ajánlom a témában, a tudósok írták, akik az egészséget csinálták – mondta a fiatalember, ezúttal a vérbeli kereskedő behízelt hangján. Jusztinnak egyszerre szabadulhatnékja támadt, megnézte a könyv árát, gyors fejszámolással levonta az erszényében található összegből, még éppen elég lesz a vonatra a maradék, úgyhogy azonnal ki is fizette, és elköszönt. Soká járta még az utcákat, magába akarta szívni a város minden illatát és szagát, megjegyezni a ruhákat, cipőket, kalapokat, a mankóval bicegő férfiakat, a boltoskisasszonyok sápadtságát, a trafikokból kitekintő üveges szemeket, elnézte hosszan az emberek, a leomlott meg a kijavított homlokzatokat, munkára szólító falragaszokat, a csillagokat a középületek homlokán, járta az utcákat, mint aki most van itt először, mint aki most van itt utoljára.

A vonaton homály ült a szemére, a könyvet a papírzacskóban a hóna alá szorította. Azt tervezte, majd egy kényelmes estén nekifog otthon, de hetekig sem akadt ilyen estéje, pedig kártyázni is már csak keddenként ment el, és csak akkor, ha nem volt haláleset vagy temetés.

A megység püspöknek fogalmazott szép leveleket arról, hogy miért is hasznos a plébánia itt fõn a hegyen, azután valami megújult igyekezettel próbálgatta, mit is mondjon a prédikációban, mibõl idézzon, mi kéré épüljön a mise. Szeretett volna valamit igazán adni azoknak, akik még nem fordítottak hátat a templomnak, akik nem gondolták a vörös csillagot fényesebbnek a betlehemnél, Zárodra is ugyanolyan lelkesen akart menni, mint amilyen lelkesen otthon állt a hívek elébe. Azt akarta, hogy ne az öregedést, a fáradságot, hanem a változatlanságot lássák rajta, biztos kezet akart nekik nyújtani, megõlelni õket a szavakkal. Nem rémíteni és fenyegetni, inkább vinni õket arra, amerre talán a nagyváros ment, valami épülésbe, talán valami másba, bizásba, ahogy régen õ tudott bízni a holnapban, az Úrjézusban, és bármiféle kétségbeesésnek képes volt ellentartani, mert kétségbeesés az mindenesetre volt, talán másból sem táplálkozott az igyekezete.

Egy este aztán végre úgy érezte, hogy itt az ideje megnézni, milyen is az a világ, amelybe kézenfogva meg õlelgetve akarja vezetni a fogyatkozó hitközséget, és elõvette a könyvet. Még mindig a bolti papírzacskóban pihent a könyvespolcon sorakozó könyvek tetejére fektetve. Órákon át tanulmányozta. Eleinte biztos volt, hogy nem fogja megérteni egy szavát sem, de szerencsére olvasott õ már a tudományról, volt a polcán, betéve a látszó könyvek mögé egy természet-tudományos enciklopédiája, mert úgy vélte, hogy az Úr nem azért adott szemet és fület az embernek, hogy mindkettõt szorosra zárja. Némi fogalmat alkotott arról, hogy miként képzelik és nevezik meg a tudósok a világot, hogyan épül föl minden élõ és élettelen teste a parányi alkotórészekbõl, és jó fantáziával le is képzelte magának, így aztán tudta, hogy létezik atom, habár ez már-már meghaladta a képzelõerejét.

És most itt álltak elõtte a leghíresebb tudósok szavai, és éppen egy honfitársnak volt különösen hálás, Wigner Jenõnek, akit a könyv Eugene Wignerként jelölt, hogy olyan szépen, érthetõen magyarázta el, mi a csuda is az atomenergia. Miután egyszer átszáguldott a kötetben, visszatért hozzá, hogy a Wigner szövegének segítségével pontosabban tudja maga elé képzelni a szemmel nem is látható történéseket, hogy például a szén és az oxigén miképpen lép egymással reakcióba, ami azt jelenti, hogy a szén elég, és szén-dioxid gáz keletkezik. Ez egészen egyszerűnek tûnik, csak átrendezõdnek, egymáshoz ragadnak az atomok, de az, amit atomi reakciónak nevez, már egészen más lapra tartozik. *Az egyik atomfajta átalakulása a másikba ellentétben áll a közönséges kémia elveivel* – írta Wigner. Igen ám, itt maga az atom változik meg. Még mélyebbre kell hát hatolni a képzelettel a parányi világba. *Olyan eredmény ez, melyet a középkori alkimisták hiába kutattak évszázadokon keresztül és csak miután felhagytak minden reménnyel, akkor fogalmazták meg ezeknek az erõfeszítéseknek hiábavaló voltát, mint általános alapelvet. Ez az alapelv, amelyet most feladtunk, az elemek változtathatatlansága.*

Az elemek változtathatatlansága – mormolta Jusztin. Sokáig hittük, hogy az atom tovább nem osztható, ez a világ legkisebb építõköve. Azután láthattuk, hogy az atomot még kisebb részek alkotják, de Jusztin továbbra is bonthatatlan dolog-

nak gondolta. De most már ezt is meg akarják, mi több, meg tudják változtatni, és a maga részéről úgy vélte, hogy ezzel az emberiség túlmegy valamiféle határon, amelyen talán nem volna szabad túlmenni. Az elemek változtathatlanságának isteni törvénynek kell lennie. Kellene. Csakhogy csiklandozta a kérdés, ugyan miért kellene annak lennie, csak mert sokáig úgy hittük, hogy lehetetlen.

Amikor mindezt úgy húsz év múlva elmeséli Valternak, aki minden héten legalább kétszer fölkeresi a magnetofonjával a hóna alatt, és szinte áhítatos figyelemmel hallgatja, akkor neki majd lelkesülten teszi fel újra és újra a kérdéseit, szinte provokálja az író urat, szálljon vitába, mondja meg, szerinte isteni törvény-e vagy sem, és hogy az ember tudása lehet-e bűn. De végül csak beszélgetnek majd, nem vitatkoznak, nincs köztük igazi nézeteltérés, legalábbis a tudomány kérdéseit illetően, minthogy egyiküknek sincs határozott válasza. És habár Jusztin megsejti, hogy az író meg Isten között talán nincs minden rendben, nem kérdez rá. Tudja, hogy egy pappal mindenki úgy beszél, mintha ő maga is hívő volna, legalábbis a szemérmesebbje, amelyik úgy tartja, hogy nem illik megkérdőjelezni azt, amire egy másik ember fölteszi az életét. Valaha kissé sértette az ilyesmi, addigra azonban rég nem bántja.

De azon az estén, amikor először elgondolkodott rajta, eszébe sem jutott, hogy valakivel beszélgessen róla, vagy hogy húsz év múlva megkérdéz róla valakit, akit akkor még nem is ismer. Ha gondolt volna rá, azt mondta volna, húsz év múlva már rég a földben porlad majd a teste. A lelkére nézvést persze mindkét időpontban egyformán remélte a legjobbakat.

Ébredés

részlet

Kevés olyan férfi van, akivel meg lehet beszélni a dolgokat, találkoztam néhány-nyal, akiről az elején azt hittem, aztán mindig kiderült, tévedtem. Egyet akartak csupán, de azt sem igazából, csak úgy, mint a vadászok a trófeát, hogy felakaszt-hassák férfiasságuk előszobájában. A férfiak sosem tudják, mit akarnak azon kí-vül. Minden pillanatban azt akarják, a természet azonban figyel a részletekre, nem adott nekik olyan erőt, mint a fáknak, hogy állhassanak rendületlenül szél-ben-esőben, erejük teljében szüntelen, szaporodva és növekedve, míg ki nem száradnak. A férfiasság potencia csupán, ami azt jelenti, hogy állandó lehetőség, de semmi egyéb pusztá lehetőségnél. Meg kell várni, ki kell koplalni az aktust, el kell valamivel ütni az időt két megvalósulás között. A hímoroslánok tudják a legjobban ezt, nem törik magukat, ásítognak tétován és ügyetlenül, ami itt pon-tosan ezt jelenti, nincsenek ügyek, amelyek elvonnák figyelmüket a lényegről: lesni, mikor tüzel a nőtény, hogy akkor a lehető legjobb formában lehessenek. Az oroszlánőstények kielégíthetetlen némberek, napokon át csúszkálnak a hím előtt, tízpercenként követelve az újabb aktust. Aztán elmennek felhajtani a vadat, a hím pedig fetreng lustán potenciájának romjain. Nem kell azonban félnie, a nőtényeknek gondjuk van rá, vadásznak neki, ritkán kérik a segítségét, főként nagyvadak esetében, hogy súlyával essen nekik, nem munka az, inkább a teljé-ben lévő hímerő, a hatalom fitogtatása. Hol van ez már a férfiak esetében?

Alig múltam tizenhét, amikor az idős orvos mintegy véletlenül a mellemlre tette a kezét. Nemrég hagytam abba az úszást, hivatalosan mert az egyetemre készültem, valójában mert meguntam, hogy sosem az történik, ami nekem is jó lenne. Alig volt kimutatható ez a rossz érzés, valójában élveztem a nyers, tömény testek mozgását, még az edző otromba vicceiben is találtam mulatságosokat, de valahogy elegem lett az egészszől. Valami megmagyarázhatatlan nyugtalanság úzta a lelkem, a versenyek még jók voltak, de sosem sikerült a dobogó legfelső fokára állni. Nincs rosszabb, mint másodiknak lenni. Annál még a harmadik is jobb, kerek és majdnem olyan egész, mint az első. A harmadik helyről könnyebb elsőnek lenni, mint a másodikról. Megmagyarázhatatlan, de így van. Akkor, ott a kórházban, könnyebb műtéten estem át, az orrommal már kislány korom óta gondok voltak, semmi komoly, nem vették ki a polipot, ehhez ragaszkoztam, hogy a testem maradjon olyannak, ahogyan a világra jött, ne vegyenek ki sem-mit, ne is tegyenek be semmit, ezért feküdtem be a híres orr-fül-gégész profesz-szorhoz egy korrekciós beavatkozásra. Talán ha nem sportoltam volna, erre sem lett volna szükség. Már lábadoztam, melegítőszerű, testre feszülő pizsamában tébláboltam a folyosókon, olvastam az ágyban, kint megállás nélkül esett az

eső. Izgalmas volt mászkálni a pizsamás emberek között, akkor még nem tudtam, mennyire izgató lehet egy kórházban lábadozni, magamat nem észleltem kívülről, azt hittem, mindenki kislánynak néz, vidám voltam és készséges, segítettem a néniken, bácsikon, nem töltöttem többet egy hétnél ott, de három nap után már mindenki ismert, és mosolygott rám üdvözülten. A professzor közelebb volt a hatvanhoz, mint az ötvenhez, hogy vagyunk, kisasszony, kérdezte minden találkozásunk alkalmával, jól, feleltem én harsányan, akár haza is mehetnék, tettem hozzá nevetve, de a fehér köpenyében kortalan professzor ilyenkor azt mondta, nem olyan egyszerű az, kedves, komplikációk léphetnek fel, még néhány napot itt kell töltenie, hogy felügyelet alatt legyen, jöjjön csak be az irodámba, nézzem azt a fitos orrát. Az első vizitnél a professzor kifogástalan szakmaisággal ellenőrizte művét, igazán jól sikerült, mormogta maga elé elmulyultan, nem lesz itt semmi baj, az orra szebb lesz, mint azelőtt. A megjegyzésben nem volt semmi mellékszöveg, a műtétnek semmi köze nem volt az orrom külsejéhez, tán csak nem látszik, futott végig az agyamon, miért, azelőtt nem volt szép? Az orvos válasz helyett felnevetett. A nevetése már cseppet sem volt szakmai és elvont. No hiszen, tért át a szavakra, de úgy, hogy a nevetést vitte tovább mesterségesen, a kisasszony nem is annyira kisasszony már. Éreztem, hogy elpirulok, fejemet gyorsan lehajtottam, néztem a doktor fehér köpenyét, ahogy szétválnak a lába között. Közben ő kezébe vette az állam, fölemelte, s megvárta, míg én is ránézek. Azt akartam mondani, hogy semmi sem fog látszani, olyan szép lesz, amilyen az lehet, két ilyen szép kék szem alatt. No, holnap majd többet mondhatunk, fejezte be hirtelen, és hátralépett.

Ahogy megfordultam, és lassan az ajtó felé indultam, szerettem volna, hogy a professzor kövessen tekintetével egészen addig, amíg el nem hagyom az irodát. De nem néztem vissza még akkor sem, amikor kívülről becsuktam az ajtót. Egyenesen az ágyamhoz mentem, kint zuhogott, a terem mindkét magas ablaka remegett a becsapódó esőszemektől, addig észre sem vettem, most olyan erősen dobolt az eső, mintha bennem zuhogna. Eszembe jutott, milyen nagyot nevettek a fiúk az osztályból, amikor megkérdeztem tőlük, hogy mi abban a jó, ha a lányok a szájukba veszik. Röhögtek, és néztek közben egymásra, aztán rám, aztán a többi lányra: ez nem igaz, mondta az egyik, ilyen nincs, képzeljétek, mit kérdezett a Bea. Nevettem én is, őszintén és kíváncsian, na, mondtam közben, mit röhögtek, talán nem tudjátok, mert sohasem volt még szerencsétek. Erre még nagyobb lett a röhögés, páran már valósággal nyérítettek, mire bejött a tanár, az osztály teljesen kikészült idegileg. Az óra alatt csak egymásra néztek, s fojtogatta őket a nevetés. Mi van veletek, kérdezte a tanár, nagy, kopasz ember volt, úgy tűnt, a deriváltakon és az integrálokon kívül nem hatja meg semmi. A tavasz, tanár úr, mondta kuncogva az osztály bohóca, erre mindenki elkezdett röhögni megint. Nevetett a tanár is, igen, mondta, tavasszal minden megtörténhet, de most nézzük csak meg ezt a szép kis formás függvényt. Nézzük, tanár úr, egyezett bele az osztály, nézzük, míg nem késő, mondta az osztály bohóca. Bea, szólt a tanár, mit szólsz hozzá. Az osztály majdnem kiesett a padból. Mi van, mi történt, nézett rám a tanár komolyan. Miért sírsz, tán csak nem rajtad nevetnek ezek az idétlének, kérdezte aztán már a pad mellől. Nem, mondtam, de már álltam is fel, félretolva a mellettem tornyosuló meghökkent tanárt, és kirohantam az osztályból.

tályteremből. A vécében sírtam ki magam. Aztán visszamentem, és csak annyit mondtam: Elnézést, tanár úr. Nem történt semmi, szólt a matektanár, és folytatta a táblán a függvényábrázolást.

Hogy miért jutott pont ez most az eszembe, ezen gondolkoztam, és azon, hogy milyen jó lesz holnap, amikor bemegyek a professzor irodájába.

Arra ébredtem, hogy a körterem izzik a napsütésben. Mintha a sarkokból jönne a fény, s megállna valahol a szoba láthatatlan közepén, amely most így tapinthatóvá vált. Lassan félretoltam magamról az otthonról hozott virágmintás plédet, amely alatt a lepedő a lábam közé csomósodott az éjjel, zaj nélkül kiültem az ágy szélére, s vártam, hogy meghalljam a madárcsicsergést. Ehelyett halk neszezést hallottam, amely mintha az ágy alól jönne, de az is lehet, hogy valahonnan a szoba egyik sugárzó sarkából bugyogna föl, mint a fény hangja. Fölláttam, elindultam az ablak felé, arra gondolva, hogy onnan majd jobban belátom a termet, benézhetek a szoba sarkaiba vagy az ágy alá. Már közel jártam az ablakhoz, amikor hirtelen elkezdtem félni. Ezzel egy időben döböntem rá arra, hogy egyedül maradtam. A körteremben hat ágy volt, abból három vetetlen, mióta megérkeztem, az enyémen kívül még kettő foglalt. Az egyikben egy falusi néni aludt éjt nappal egybetéve, a másikban egy váradi fiatalasszony várt a polipműtétjére. Úgy nézett ki, az éjszaka valaki kivitte az ágyakat, egyedül hagytak a hidegen izzó teremben. Mert ez nem napfény, most már láttam, az ablakon túl nincs semmi, mintha a szobát egy hatalmas tejesmedencébe süllyesztették volna, az ablakon túl a fény összeálló masszává változott, még csak nem is kavargott, mint a köd, olyan volt, mint a vajjá keményedett bivalytej. Ágyamon kívül nem volt más a szobában, hirtelen összerántott a semmiből érkező félelem, az ajtó felé fordultam, de az sem látszott, eltakarta előlem a sarkokból özőnlő sugárzás. Már már rohanni kezdtem a feltételezett irányba, amikor valami megmozdult előttem, s valóban, mintha a semmiből öltene testet, megjelent a professzor. Mosolyogva nézett rám, kezeit összefogva maga előtt tartotta, mint a szabadrúgás előtt a sorfalban álló futballisták, de még mielőtt ezt végiggondoltam volna, rájöttem, hogy az nem lehet, mivel a focisták nem meztelenek. A professzor keze eltakarta a lába közét, nem volt egészen világos, hogy van-e mögötte valami, még az is lehet, hogy olyan apró fürdőgatyában van, ami épp csak a férfiaságát rejtje el, egyébként olyan, mint a bikini, testszínű gatyá háromszöggel elöl és hátul. Félelmem alábbhagyott, de nem tűnt el teljesen. Léptem volna a doktor felé, valami megállított mégis. A professzor mosolyában nem volt semmi megértő és szeretetre méltó. Inkább szemrehányó, számonkérő volt, és valóban, amikor megszólalt, nem hagyott efelől semmi kétséget: Elmulasztotta a vizitet az irodámban, drága kisasszony. Ezért magam jöttem ide, hogy lássam, mi történt. Ezt nem vártam volna magától, fejezte be, és eltűnt a semmibe, amelyből érkezett. Néztam magam előtt az ürességet, és akkor már tudtam, hogy álmodom, és hogy fel fogok ébredni mindjárt. Már nem féltem, de a feszültség ott volt továbbra is az egész testemben, különösen a lábam között összenyomódott lepedő körül. Amikor kinyitottam a szemem, még ziháltam ütemesen, ez zavart nagyon, körülnéztem, s megnyugodva vettem észre, hogy a két szobatársam még alszik. Az eső lágyabban, mint az este lefekvés előtt, de jól hallhatón verdeste a sötét ablaküvegeket.

Lassan becsuktam a szemem, hallgattam az ébredező kórház zajait, a csoszogást a folyosóról, a pléhkannák koccanását, amint az ápolók elkezdtek széthordani a vajas-dzsemes-teás reggelit, félfüllel szobatársaimat figyelem, biztos vagyok benne, már fenn vannak, várják a csőrömpölő kocsikat és a lepattogzott zománcú tálcákat, amin a reggelijüket kapják, de még nem akarok körülnézni, jó így a saját melegemben, az éjjel kisimított lepedő tüzes ölelésében, felidézve a nyugtalan, mégis igéző álmot, a professzort, ahogyan előtűnt a tejszerű ködből, ahogyan rám nézett komolyan, feddően, és el is tűnt rögtön, miután felhívta figyelmemet a délutáni vizitre, amelyre nem ő jön, hanem nekem kell mennem az irodába, először át a titkárnő szobáján, hogy miután halkán bekopogok, belépjek a professzor elé, aki ilyenkor, feltételezhetően, az asztalnál ül, elmélyülten tanulmányoz valamit, lehet, éppen egy röntgenképet, amelyből számára sok minden kiderülhet, és amely a pácienseknek nem mond semmit, olyan, mint egy királyi levél, amely lehet jó vagy rossz, attól függően, hogy adomány vagy ítélet, lehet épp az én röntgenképemet tanulmányozza, mivel rám vár, és szeretne minél jobban felkészülni erre a találkozásra, még akkor is, ha neki nem jelent sokat, játék, közönséges kis évődés, hány ilyen esete volt már, fel sem tudná idézni, a legtöbbszörre nem is emlékszik, ösztönből viselkedik így a vonzó, fiatal hölgy-páciensekkel, elvégre férfi, még ha doktor is, és ezeknek a nőknek éppúgy kijár a bók, az udvarlás, mint azoknak, akik most történetesen nincsenek kórházban, talán még jobban is, mivel itt ki bókolhat ezeknek a megrettent nőknek, ha nem az orvos, teljesen mindegy, hogy milyen orvos, fiatal vagy idős, kopasz vagy szakállas, ami fontos, hogy ő itt a biztonság és a védelem, a szenvedő nők gyámolítója, és ez így természetes, nincs benne semmi különös vagy elítélendő, nincs elesettebb és támaszra, vizsgálatra szorulóbb, mint egy kezelés alatt álló nő, mivel a nők, szemben a férfiakkal, mégsem a harcra, hanem az életre teremtettek, a sérülés, a seb, a test baja nekik nem természetes, legfeljebb akkor, amikor szülnek, vagy megjön a havi bajuk, minden más zavar és félelem, hogy megroggyan a test, és nem lesz többé vonzó, nem kelti fel a férfiak érdeklődését, elismerő, vágyakozó pillantásukat, és ezzel vége is a nőiességüknek, nincs ezzel mit vitatkozni, a nőiesség alapvetően testiség, olyan hiánysugallat, amely a testen keresztül jelenik meg, míg a férfi számára a test legfeljebb jelkép, eszköz, amely attól függően kerül használatra, hogy mit akar éppen a benne meghúzódó hím: támadni vagy pihenni, meghatványozni jelenlétét vagy eltűnni önmagában, mint az éjjel a professzor, a nő jelenlét, a férfi lehetőség, ezt már egész kislány korában fölfedezte, amikor azzal próbálta büntetni anyját, hogy világgá ment, de senki sem rémült meg ezen igazából, csak ő maga, ahogyan kiért a sarokra és várta, jöjjenek utána, az anyja főként, de nem jött senki, még a szomszédasszony is, a kertből, mosolygott sejtelmesen, hogy na és akkor mikor jössz vissza, Beácska, soha, mondta ő, de tudta, hogy nem lesz ebből semmi, és sietett tovább, nehogy meglássák, amint kirobban belőle a sértett-kétségbeesett zokogás, aztán megállt a második sarkon, visszaneézett lopva, és annyira megkönnyebbült, amikor meglátta apját, amint mosolyogva jön feléje, meg is fordult nyomban, nem indult el, kivárt, mint minden nő, miután a férfi mozdul irányába, akkor már lehet várni, akkor már nincs minek sietni, a gond csak addig létezik, amíg mozdul a férfi, utána már mindent rá lehet bízni, vezetni őt a megfelelő irányba, még akkor is, ha a nő ritkán van

tisztában ezzel, és úgy általában az irányokkal, igen, ahogy most ő sem tudja, mit tegyen, hogyan viselkedjen, mert egyszerre izgató és nyugtalanító, kényelmes és félelmetes mindez, nem maga a helyzet, hanem az érzés, egészen pontosan az a meghatározhatatlan készlet, hogy ne féljen, ne óvatoskodjon, menjen a dolgok elébe, ne szalassza el az alkalmat, ne törődjön azzal, hogy nem is látja tisztán, milyen alkalomról lenne itt szó, mihez kezdene vele a professzor, igazából eszébe sem jutott eddig ez, őszintén, és amikor erre gondolt, összeszorult a torka, azt sem tudja, mit jelenthet egy férfi, mit lehet vele tenni, alig volt néhány pillanat eddigi életében, amikor olyan helyzetbe került, pár kényszeredett csók a vízparton vagy a házibulik sötétebb zugaiban, túlhevült testek összekeveredése tánc közben, fiúkezek, amelyek csecsei környékén matatnak bénán, vagy a lába között keresik óvatosan, mintha csak véletlenül tévedtek volna oda, nem mindig volt jó érzés, de mindig izgató és követelődő, aztán volt, amikor valami történt, megpattant, elolvadt, valami nagyon finom és hívogató, forró és lüktető, és ilyenkor mindig közbejött valami vagy valaki, vagy ha más semmi, hát a hirtelen megjelenő félelem, hogy ezt nem szabad, mi lesz ebből, ez veszélyes, és jó lányok nem tesznek ilyet, ilyenkor az anyja tekintete jelent meg előtte, egy óvatos-huncut kuncogás, hogy na-na, gondoljuk meg jól, mielőtt végleg elengedjük magunkat, mert a nők élete attól függ, milyen okosan bánnak a minduntalan felseljő alkalmakkal, a csábító helyzetekkel, és ilyenkor mindig elhúzódtok, s elütötte valami viccessel a dolgot, persze, nem volt abban semmi vicces, amikor ilyeneket mondott, hogy vigyázz, nehogy eltörjön az ujjad véletlenül, de hatott mindig, a kezek megálltak, ő hátrébb húzódkhatott, vagy mehetett kacéran a táncba, hogy lássák a többiek, van neki magához való esze, annak ellenére, hogy nem egy buja fiúbolond, tudja, mitől döglök a légy, belevaló csaj, akivel lehet szórakozni, de ahhoz, hogy levegyék a lábáról, nahát, ahhoz nem elég néhány heves mozdulat, egy-két pohár émelygős likőr vagy lihegő, nyelvcsuszi, ahhoz valami más kell, és most úgy érzi, igen, ez a legizgatóbb a dologban, hogy megtalálta azt a valamit, azt a mást, ami épp arra jó, hogy egyszer és mindenkorra nővé változzék, és ez a valami nem egy csók a varangyos béka homlokára vagy valami ehhez hasonló, hanem a meglett férfi nyugodt és magabiztos férfiassága, mert, és ezt most itt a meleg takaró alatt, a körülötte egyre növekvő kórházssivajban értette meg végre, a gond a fiúk korával volt, az abban megnyilvánuló éretlenséggel, a kétbalkezes esetlenséggel, ahogyan közeledtek, és próbálkoztak hehegve és kuncogva kényszeredetten, szögletes mozdulatokkal riasztva fiús eleveisége mögé rejtőzött lebegő nőiességét, ez az, amit a professzor, már koránál fogva, jobban tud, ezt érezhette meg ő, és várja türelmetlenül a délutáni látogatást az orvos külön irodájába, ezért bújik ki most a takaró alól, és siet a mosdóba, ahol alaposan megzuhanyozik, szemügyre veszi bimbózó testének összes látható és tapintható részletét, tökéletesen ívelt köldökét benne az anyajeggyel, két ágaskodó melle közt combjainak tövét, a völgyet, ahogy kirajzolódik összeszorított izmos lábai között, csak azok a pattanások ne lennének ott közel a popsijához, nem látszanak, de ő tudja, hogy ott vannak, most már nem fogja kinyomogatni őket, mert annál rosszabb, este kellett volna, hogy legyen idejük lappadni, nem nagy baj, de most a legkisebb zavar is végzetes lehet, a szeme csillog, a haja rövid, de selymesen vastagszálú, egészen fiús, ám ez annál érdekesebb lehet, mivel az orvos tudja,

hogy ő nemrég még versenysportoló volt, ezüstérmes országos bajnok az ifiknél, egyelőre jól van így, ebéd után még tesz egy kis krémet az állára, van ott is néhány kinyomott pattanás, alig látható kéket a szeme köré, van még egy tiszta, egészen szexi hálóinge, milyen jó, hogy az anyja erősködött, tegye csak oda, nem járkalhat egész nap mackókban a kórházban, mint egy kisgyerek, hiába mondta ő, hogy azok nem mackók, hanem pizsamák és melegítők, most jól jön, hogy becsomagolta mégis, azt veszi majd a narancssárga köpeny alá, amin ott van a klub címere, ez egészen vidámmá tette, mire visszaért a terembe, ahol már várja a reggeli, a néni hunyorogva kérdezi, hol volt, aranyom, kihűl a teája, legalább forró legyen, ha már alig tesznek bele teafüvet, a váradi fiatalasszony felnevet, füvet azt alig, annál inkább mást, ő néz rájuk nagy bociszemekkel, nevetnek mind a ketten, na mi az, nem tudod, mit, persze nem mindenkinek, mondja a kis váradi bögyös, csak az ilyeneknek mint te meg én, a fiatalabbjának, nem úgy, mint a fiúknak a bakaságban, azok épp ellenkezőleg, jó adag brómot kapnak, hogy csillapodjanak, a szép nők a kórházban meg serkentőporokat, hogy ne tudják, mi a bajuk, miért hevülnek váratlanul még a legtoprongyosabb ápoló megjelenésére is, ezért nem iszom én teát, csak amit magam csinállok otthon hozott zacskókból, nekem is van, mondom én, többféle is, de szerintem nincs ebben semmi por, a kórház hangulata az, amiről beszélsz, nézek a váradira, persze, mondja az nevetgélve, ezt jól kitaláltad, a kórház hangulata, hát mi lehet egy kórházban, ami még a nénit is megvadítja, ugye, Annus néni, vagy azt hiszi, nem láttuk, hogyan nézett arra a fiúra, amikor bejött, hogy megjavítsa az elromlott rolót, már hogyne, kedveskéim, máson se jár az eszem, csak azon, nem is lenne rossz így távol az öregemtől egy utolsó kaland, de hát ki néz már énrám mint asszonyra, nevet a néni, s így már nem is annyira néni, arca ugyan nem hamvas már, de telt és vidám, hálóinge alatt azonban még feszül a hús, dús ott még minden, ki figyel arra, hogy mellei nem állnak az égnek, de lógnak ott bizony súlyosan, amikor előrehajol, lenyúlnak szinte a padlóig, el lehetne azokkal szórakozni egy mindenre elszánt férfiembernek, és Annus néni nevet önfeledten, s akkor kinyílik foghíjas szája, nahát így már nem az igazi, mennyire fontos a tömött száj, a tökéletes fogak, ezt azért megköszönhetem anyának, aki erre eleitől fogva nagy gondot fordított, saját fogorvossal és az evés utáni kötelező fogmosásokkal, nincs is azokkal semmi baj, ragyognak szemtelenül, felvillannak a legkisebb mosolyban is, mosolyogj mindig, mondogatja az anyja, egy nő nem gubbaszt, nem szomorkodik, hanem mosolyog kedvesen vagy csábosan, ezt a kettőt a férfiak úgyszemint tudják megkülönböztetni, ezt ne feledd, használd ki a férfiak ügyetlenségét a vágyott női test előtt, ezt nem pontosan így mondta az anyja, de erre gondolhattott, mi másra, elvégre láttam a fiatalkori fotókon, formás teste volt, még most se folyik szét egészen, néha, amikor összekapja magát, s kibújik belőle a rakoncátlan kislány, annyira szeretetre méltó, kár, hogy ritkán ilyen, mintha valamiből nagyon kiábrándult volna, talán épp a férfiakból, az apjából, mert el sem tudta képzelni, hogy apján kívül lett volna másik férfi az anyja életében, annak ellenére, hogy a papa nem lehetett nagy szám, legalábbis idegen női szemmel nézve, de az is lehet, hogy ez nem így van, az apja minden nőnek olyan szimpatikus és jópofa, mint nekem, ezt nem tudhatom, sejthetem csupán a félszavakból, az ugatásokból, anya felhős tekintetéből, összeszorított ajkaiból, s abból a heves gesz-

tikulációból, ami előjön mindkettőjükből pár sör után a társaságban, amikor a kétértelmű beszéd átveszi a mindennapi fecsegés helyét, sosem fog elállni most már ez az eső, hallom Annus néni, ösztönösen az ablakra nézek, szemerkél a súlyos ég alatt, a neoncsövek fénye kizárja a külső sötétséget, szeptember eleje van, lehetne meleg, tűző nap és madárcsicsergés, mondjuk, az talán nem, a vándormadarak elrepültek, a verebek pedig nem csicseregnek, azért lehetne még nyár, igen, az indián nyár, az ő indiánjainak bíbor, simogató nyara, Annus néni nyara, mondom is rögtön, ne féljen, Annus néni, lesz még nyár az idén, vigyázzok, nehogy vénasszonyokat mondjak, de Annus néni sem ma jött le a falvédőről, nevet karcosan, igen, az én nyaram, azt akartad mondani, ugye, nem baj, az vagyok, vénasszony, akinek homlokürege tele van takonnyal, agya tán sosem volt, ami meg volt, az most takonnyá változott, tudod, kedves, az a legszörnyűbb egy nő életében, amikor észreveszi, hogy puhul és folyik szét, miközben belül egyre keményebb és szárazabb lesz, miket nem mond maga, Annus, emeli fel fejét a váradi fiatalasszony, honnan szorult magába ennyi bölcsesség, nem bölcsesség ez, Erika, válaszol Annus néni kiegyenesedve, miután alaposan ellapogatta az akkurátusan bevetett ágyat, szomorú valóság, én se így láttam ezelőtt még tíz évvel, de negyven után az asszony rohamosan folyik szét kívülről és szárad ki belülről, nem lehet ez a szabály, mondja félszeg mosollyal Erika, nem tudom, hagyja rá Annus néni, aki most már nem néni, hanem büszke és vonzó matróna, az élet ismerője, a férfiak ápolója s a nők bizalmasa, velem így történt, én sem voltam mindig ilyen savanyú öregasszony, ezt elhíhetitek, de hát most se az, mondtam akkor én, Annus néni egyáltalán nem öregasszony, és nem savanyú, ezt csak azért mondja, hogy mi jól érezzük magunkat, á, dehogy, nevet fel Annus néni, ha azt akarnám, hogy jól érezzétek magatokat, nem mondanék ilyen öreges nyavalygásokat, tudjátok, mit, délután, ha jobb lesz az idő, kimegyünk fagyaltozni, tudok itt nem mesze egy remek kis cukrászdát, békebeli receptjeik vannak.

„Más csak öregszik, te szenvedsz is”

A rideg döbbenet.
Amint épp átjár.
Mily rég az ötvenet!...
(De mi mást vártál?!)

*Fogy, fogy, hogy beleszédülök.
Tudtam bár, de ez durva.
Maholnap, mint a dédszülők,
magam is földbe gyúrva.*

*Semmi trükk, fohász nem segít:
nincs mutyi, nincs „...okosba”.
Az élet félrehengerít,
és távozik, robogva.*

*A zsoldár is csak hulladal.
(Teszek a művigaszra!)
Hajad, sőt fogad hulldogál,
s már nem segít Viagra.*

*(Átkozott rímkényszer, no lám!
Lett itt hamis coming out;
merthogy azt még megoldom ám
[bár nem sólymot, flamingót].)*

*Átölelhetn’ az Úr nagyon;
nem csak pálinka fér rám.
Rágódhatok bár múltamon,
de ki bagóz még énrám?*

*Ez persze únt jeremiád’.
És póz is ráadásul.
Elfogadsz szomjat vagy piát:
mi épp jön, folytatásul.*

„Csak az ősz fordultán, / Leveleid hulltán / Ne kívánj nyarat”

*Te folyton siránkozol, vazzé!
Hogy „régén jobb volt”. Hú, ne bassz’!
Ki nem volt szívesebben virgonc?!
(olyan nagyobbforma kamasz)
Könnyebben izgalomba jönni:
abból származott pár előny
– de a vége csak ugyanaz volt
park zugában vagy heverőn.
Rejtett esélyeket a holnap;
nem volt ciki, ha képzelegsz –
ma már oly rosszul áll a szénád,
hogy inkább nem vonsz mérleget.
Nincs klub, hová belépni vágynál;
míg kint vagy, meg nem szégyeniülsz
(derűs fölényrel fintorogsz csak,
ha ácsingóznál még belül).
De ha rinyálsz, azzal a múltból
semmit vissza nem hódítasz;
önsorsrontásod hajtogatja,
hogy minden csak olcsó vigasz!*

*Lásd, bor van most is, s alkonyfelhők,
és sárgán csorran még a méz.
Visszér és prosztata „jelez”, de
szolgál a smartphone, database.*

Tenger

Hol ér véget a tenger?

*Az egyik végén én vagyok a parton,
egyedül hallgatom a tenger mormolását,
körülottem izzadt nyüzsgés,
a boldogság folyamatos bizonygatása.*

*Hullámok jönnek,
híreket hoznak az ötödik égtájról,
ahol még soha nem jártam.*

*Repülni nem tudok,
életemet újrakezdeni hiába próbálkozom,
mindenképpen kimaradnak belőle szakaszok,
benne parázslik a kráter.*

*Előttem a tenger,
mögöttem a szállodák a maguk kis all inclusive-jaival,
a fánk körülhordozásából élő magyarok és románok,
önáltatás porcukra száll, mogyorókrémet kenek szét magamon.*

*Ostorom nem volt Rodostó,
és nem Zágonba vágyom,
csak egy helyre, ahol otthon lehetnék,
és nem az ékezetekben lesnék az otthonom.
Ugyan hová vezetett, ha másokkal nyaraltam,
hittem a kagylókban, homokban, gyöngyben,
a napolajokban, melyektől soha nem égek le?
Bronzos sem lettem sohasem.*

Hol végződik a tenger?

*Ne próbálj elhíttetni semmit,
ne mutass hajókra, kardszárnyú delfinekre:
még egy kicsi, s a szépségben sem hiszek.*

*A szörfözőket látom én is,
palackba rejtett üzenetek között lebegnek,
minden szárnyaló deszka egy-egy elpusztult remény.*

*A nyakuk vajon miért oly ösztövéér,
miközben mellük meg herkulesi,
hogy szinte-szinte, pedig á, dehogy.*

A túlsó partot hozd ide nekem!

*Vagy inkább ne, csak mutasd meg, hogy hol van,
melyik irányban, mégis ugyan merre:
rosszul tájékozódok, de mindent megteszek, hogy megtaláljam.
Erről a partról már mindent tudok.*

*Papírhajóm, bukdácsolj hát tovább
hullámokon és szigeteken át,
az életemtől és az életemből,
míg odatúl a másik semmi megtör,
és megvethetem benne lábamat:
végre szemembe néz és rám mutat.*

nagyanyád a riviérán (1937, utólag színezett)

*áll
combtóig
a meghatározhatatlan
színű tengerben,
szerelmes.*

*a parton
férfi,
nyelvét szája
bal sarkánál
kidugja,
koncentrál.*

*a szél
földhöz vág
egy sárga
napernyőt.*

*az öltözőkabinban
valaki
röfögve
nevet.*

*nagyanyád
mögött
nem várt
méretűre
duzzadt
hullám.*

*a horizont
gyengén
lüktető
vérömleny.*

*továbbá
nemsokára
háború.*

szerelmes férfiak

*a börtönigazgató,
míg a raborvos
megcsókolja
titkárnőjét,
kávégépet
válogat
egy túlméretezett
elektronikai bolt
második emeletén.*

*nagyon sok
a kávégép,
még legalább
húsz percet
eltölt
az üzletben,
így aztán
nem látja,
amikor a raborvos
megcsókolja
a titkárnőjét.*

*a raborvos
gondolatban
elhárítja magától
a felelősséget,
a titkárnő
gondolatban
elhárítja magától
a raborvost.*

*a börtönigazgató
vesz egy
kávégépet,
leül a folyóparton,
és elválík
a feleségétől.*

*a raborvos
hazamegy
lezuhanózni.*

*a titkárnő is
nyilvánvalóan.*

*a börtönigazgató
kávézik.*

*a folyóparton
tollászkodó
dögmadarak
őrzőjáratba
indulnak.*

hagyom magam

*tegnap azon kaptam magam, hogy
le akarom írni a neved, szépen
megformálni a betűket, és gyönyörködni
bennük, hiszen olyan csinos szavakká
állnak össze egymás mellett.
végül csak a monogramodat firkáltam
a padra, és tudtam, hogy ebből baj lesz,
de nem úgy, mint általában, a
padfirkálás miatt – az egyetemen nem
sikálják le minden nap az asztalokat,
és a monogramod ma is rám mosolygott,
nekem meg szaltót ugrott a pulzusom.*

*ma azt játszom, hogy szeretlek.
kíváncsi vagyok, át tudlak-e verni. te
ügyesebben hazudsz, mint én, játszol velem,
én hülye meg hagyom magam. pedig
játszhatnánk együtt, mondjuk azt,
hogy a vakmerő hős meghódítja a hercegnőt,
és a változatosság kedvéért megpróbálja
megtartani. máshogy nincs kedvem,
az örökös monogram-firkálásból
valamikor gimnáziumban nőttem ki,
ahhoz meg, hogy főzzek neked és sírjak
miattad, azt hiszem, még fiatal vagyok.*

*egyszer minden egészséges férfi
meg akar dugni egy színes hajú, tetovált,
pirszinges bölcsészlányt, és neked pont
én voltam kéznél. mennyivel egyszerűbb
lenne az életem (de nem csak nekem,
minden színes hajú, tetovált, pirszinges
bölcsészlánynak), ha megtanulnám
kihasználni ezeket az egészséges férfiakat.*

*holnap, ha találkozunk, majd azt játszom,
hogy nem hittem el neked, amikor
szépeket mondtál, addig a tükör előtt*

*gyakorlom, hogyan kell nem megkívánni téged.
sokat gyakorlom majd, hogy amikor azon
kapod magad, hogy le akarod írni a nevem,
olyan hercegnő lehessen, akiért a
vakmerő hősnek (életében először)
egy picit küzdenie kell.*

Huszonegy

*Ha jól számolom, hat napja vagyok huszonegy
éves. A huszonegy hárommal, héttel és önmagával
osztható, páratlan természetes szám.*

*Valahol azt olvastam, hogy hétévente cserélődnek
ki az ember sejtszintjei. Ha ez igaz, nekem épp most
esedékes a sejtszintű újjászületés, bár nem olyan
látványos, mint a fénixmadaraknál, azért egy
kicsit bennem is elhamvadt valami.*

Sajnálom, hogy épp ez a valami kötött hozzád.

„EGYETLEN VÁGYAM, TUDJA MEG: EGY ÉJJEL EGYÜTT HÁLNI ÖNNEL”

A legnagyobb trobairitz, Beatritz de Dia grófnő versei

A trubadúrokról és költészetükről még azok is egészen biztosan hallottak már, akik az irodalomban nem különösebben jártasak. Azon viszont olykor még a francia irodalom szakosok is elcsodálkoznak, hogy a trubadúrok mellett léteztek és alkottak *trobairitz*ok is, azaz trubadúrnők. Ez a reakció azért valamelyest érthető: a *trobairitz*okról, köztük a legjelentősebbikről, de Dia grófnőről, akiről a következőkben szó lesz, hihetetlenül kevés adat áll rendelkezésünkre, ráadásul ezek nem egy esetben egymásnak – legalább is részben – ellentmondóak.

Előjáróban néhány szó a *trobairitz*okról: az utókor által ismert nagyjából négyszázhatvan trubadúrnak csupán a töredékét, hozzávetőlegesen öt százalékát tették ki. Az elnevezés először a *Flamenca* című XII. századbéli verses regény 4577. verssorában fordult elő,¹ a költőnők azonban soha nem használták magukra a *trobairitz* szót. Magyarul jobb kifejezés híján trubadúrnőknek szokták nevezni őket, bár ha jobban belegondolunk, maga a *trobairitz* szó is egy szinte kizárólag férfiakra használt szó nőnemű alakja. A trubadúrszerlem szereposztása közismert (szándékosan festem a képet jóval sematikusabbra, mint amilyen a valóságban lehetett): a trubadúr reménytelenül, minél messzebből imádtá szíve hölgyét, akinek minderre a lehető legvisszafogottabban illett reagálnia, s ha a távolból futólag rámosolygott a trubadúrra, netán még integetett is neki, akkor a trubadúr elmondhatta, tényleg elért mindent, amit csak el lehetett érni.

A helyzet azért ennél persze jóval árnyaltabb és bonyolultabb volt, mégis felmerülhet bennünk a kérdés: beleillettek-e egyáltalán ebbe az „alapképletbe” a női trubadúrok? Vajon ha egy nő trubadúrverseket írt, nem veszítette-e el a trubadúrok által oly sokszor megénekelte legfőbb női vonzerejét, a kiismerhetetlen titokzatosságot?

Amennyiben valóban a titokzatosságot tekintjük a nőiesség legfontosabb jellemzőjének, a legkiválóbb *trobairitz*ről, Beatritz de Dia grófnőről verseinek nem kevésbé feltárulkozó volta ellenére is megállapíthatjuk, hogy nőiessége ebből a szempontból a legkevésbé sem csorbult: máig megmaradt távolinak és titokzatosnak – az irodalomtörténészek nagy bánatára.

Meglehetősen kevés a rendelkezésre álló életrajzi adat. Sem a provanszálul írott élettörténete, a *vidája*,² sem a többi forrás nem feltétlenül biztos támpont, és közelítőleg sem ad kielégítőnek mondható információt a költőnőről. A *vida* szűkszavúságának érzékeltetésére legjobb, ha idézem a szöveget magyarul teljes egészében: „*De Dia grófnő, Guilhem de Peitieu hitvese,*³ *szép és jóra való hölgy volt. Beleszeretett Raimbaut d’Aurengába, és több tetszetős dalt írt hozzá.*” Ennyi az egész. A *vidák* hosszúsága egyébként változó, és nem feltétlenül függ az

¹ *Flamenca* (ed.: P. Meyer, Paris, 1901): 4576–4577: „Margarida, tro ben t’es pres / e ja iest bona trobairitz.”

² *Anthologie des Troubadours, textes choisis, présentés et traduits de Pierre Bec*, 10.18, 1979, 242.

³ A de Dia grófnő férjeként számontartott Guilhem de Peitieu nem azonos az ugyanezen a néven ismert trubadúrral, Aquitánia hercegével, IX. Vilmostal (1071–1127 – de Dia grófnő később, 1140 táján született).

adott trubadúr vagy trubadúrnő költői nagyságától, hiszen de Dia grófnőt például a legkiválóbb *trobairitz*ként tartják számon. Még az sem minden esetben igaz, hogy a *trobairitzok vidája* eleve rövidebb, mint a trubadúroké, bár több esetben ez a helyzet, például Azalais de Porcaraiges vagy Na Castelosa *vidája* csupán másfél, illetve egyetlen sorral hosszabb a de Dia grófnő háromsoros *vidájánál*⁴ (ami azért azt jelenti, hogy az egyik huszonöt, a másik harminc százalékkal hosszabb, mint de Dia grófnőé, tehát arányaiban azért mégsem elhanyagolható a *vidák* közti, első pillantásra talán jelentéktelennek tűnő terjedelembeli különbség). Érdekes adalék, hogy Azalais de Porcaraiges *vidájában* maga a *trobairitz* szó ugyan nem fordul elő – ahogy más trubadúrnőkében sem –, a *trobar* szó, amelyből a trubadúr szó származik, azonban Azalais-re vonatkoztatva igen. A de Dia grófnővel kapcsolatos eleve minimális adat bizonytalanságát jól érzékelteti az, hogy bár a keresztneve nagy valószínűséggel Beatritz lehetett, de még ez a lehető legtényszerűbb adat sem teljesen biztos – *vidája* például, mint az előbb láttuk, meglepő módon nem is említi keresztnevet. Ne feledjük, hogy a középkori költőket keresztnéven szokták számontartani – gondoljunk például Thomas d’Angleterre-re vagy Marie de France-ra, akik a vezetéknev helyett lakhelyüket (az előbbi esetében) vagy éppen származási helyüket használták (mint az utóbbi esetében);⁵ Gottfried von Strassburgra és Chrétien de Troyes-ra. Így ez a bizonytalanság a költőnő keresztnevével kapcsolatban még inkább különös. Feltűnhet a szikáran szűkszavú *vidában* még az is, hogy feketén-fehéren leírja a *trobairitz*ről, hogy férje és szerelme tárgya két különböző férfi volt. (A trubadúrköltészetben a trubadúr szíve hölgye legtöbbször a hűbérúr hitvese volt, akibe, kis túlzással, szinte kötelező volt beleszeretni – tehát semmiképpen sem olyan hölgy, akihez a költő házassági szándékkal közeledett volna, hiszen akkoriban a szerelem és a házasság csak egészen ritkán járt együtt. Valószínűsíthető azonban, hogy egy *trobairitz* esetében mindez azért kevésbé volt nyilvánvaló, bár ez a „kétlakiság” többnyire az ő esetükben is megfigyelhető). Abban mindenestre megegyezik a *vida* és az irodalomtörténészek véleménye, hogy a *trobairitz* Guilhem de Peitieu felesége volt, és hogy Raimbaut d’Aurengába, a híres trubadúrba volt szerelmes – utóbbi egyébként igaz rajta kívül néhány más *trobairitz*ra is, például feltehetően a több ízben megemlített Azalais de Porcaraiges-re, akitől mindössze egyetlen vers maradt fenn.⁶

Maga az a tény, hogy női trubadúrról van szó, különlegessége miatt már önmagában is eleve nyomós érv lehetne amellett, hogy alaposabban foglalkozzunk Beatritz de Dia grófnővel, költészeté azonban sokkal több, mint pusztán irodalomtörténeti érdekesség, noha mindössze öt, pontosabban négy és fél verse maradt fenn: négy dal, továbbá a *Vita* (ennek írta nagy valószínűség szerint de Dia grófnő a „női hangját”). Az alábbiakban a *Vita*ról és további két versről fogok beszélni, címük: *Nagy bánat nyomja szívemet (Estat ai en greu consirier)* és *Úgy bánt... (A chantar m’ér...)*; mindhárom saját fordításomban fogom bemutatni. A három vers teljes egészében írásom végén található. Az itt nem tárgyalt két dal (*Fin joi mi don’ alegransa; Ab joi et ab joven m’apais*⁷) formailag ugyan érdekesnek tűnhet, ám könnyed és vidám hangvételük merőben eltér a tárgyalandó három verstől, ezért velük most nem kívánok bővebben foglalkozni.⁸

⁴ *Anthologie des Troubadours, textes choisis, présentés et traduits de Pierre Bec, 10.18, 1979, 160, 283.*

⁵ Érdekes lehet, hogy mindkét említett szerző francia származású volt, de Angliában élt. Névhasználatuk arra utal, hogy Thomas d’Angleterre egyértelműen jól érezte magát Angliában, Marie de France azonban boldogtalan volt ott, és visszavágyott hazájába.

⁶ *Anthologie des Troubadours, textes choisis, présentés et traduits de Pierre Bec, 10.18, 1979, 160–162; „Vágyba felöltözve, ruhátlan”. Válogatás a trubadúrok költészetéből, válogatta és fordította Képes Júlia, Balassi, 1996, Azalais de Porcaraiges: Újra itt a csúf hideg, 44.*

⁷ *Anthologie de la poésie occitane du Moyen Âge. Szerkesztette: Szabics Imre, Tankönyvkiadó, 1985, 53–54.*

⁸ A rövidebb vidám hangú verset sarkítva nagyjából így tudnám összefoglalni: „Fiatal vagyok és bombázó; jó pasim van, buli az élet! Aki irigykedik ránk, gebedjen meg!”

De Dia grófnő eredeti hangvételű, mély és ellentmondásokkal teli érzelmeket kifejező verseiről bátran elmondhatjuk, hogy nyolc évszázad múltán sem veszítettek hatásukból.

A grófnő érzelmei és vágyai egyértelműen kiderülnek ezekből a versekből, de vajon kiderültek azok címzettje számára is? Az üzenet valami titokzatos módon mintha mégsem ért volna célba. Ha ugyanis egy trubadúr szíve hölgye csupán mérsékelt lelkesedéssel, netán gőgös elutasítással válaszolt lovagja határtalan lángolására, abban az akkori udvari kódex szerint semmi kivetnivaló nem volt – sőt, az sem teljesen kizárt, hogy bár olykor a hölgy is viszonzotta lovagja érzéseit, de az illemkódex szabályai miatt mégis inkább közönyt mímelt. Ám ha egy hölgy olyan verset ír lovagjához, mint a grófnő, akkor az ember korántsem közönyös fogadtatásra számít: ahogy az „eredeti szereposztásban” a hölgynek mindenképpen ildomos volt húzódoznia, a lovagtól illet nemhogy nem várnánk, hanem épp ellenkezőleg, arra számítanánk, hogy legkésőbb a vers közepén térdre borul, és szerelmet vall, ha addig netán nem tette volna. Bár a *Vitá*ban úgy tűnik, mintha éppen ez történe. De elképzelhető esetleg, hogy a neves trubadúr a hozzá írott két verset nem is ismerte volna? Mindezekre a kérdésekre talán leginkább a *Vitá*ból kapjuk meg a választ – annál is inkább, mivel ott kétség sem férhet ahhoz, hogy a másik fél hallja, amit mondanak neki. (Az előző mondatban azért erőteljesen kiemelném a „talán” szót.) Mivel azonban ezeknek a verseknek az előzménye kettejük szerelmi kapcsolata volt, a hölgy érzelmeiről mégiscsak tudhatott Raimbaut d’Aurenga; a „minden kínzó kérdésre fényt derítő” *Vita* pedig az itt bemutatott három versből időrendi szempontból valószínűleg a legelső. Így tehát bármily csábító feltételezés, hogy a másik két vers összes kínzó kételye a „négykezesben” megoldódik, ez sajnos mégsem indokolt, mivel a két panasz-vers egyike a *Vita* után keletkezett, míg a másiktól ezt nem tudni biztosan.

A vitaköltemény (tenso, partimen) mint olyan, divatos műfaja volt a trubadúrköltészetnek. Alapesetben a vita két résztvevője a valóságban is két különböző személy volt, bár olykor találkozhatunk „fiktív” vitakölteményekkel is, ahol egyazon költő szólaltatja meg mindkét „vitapartner” – ez utóbbiak egy részében a vitaköltemény „fiktív” volta nyilvánvaló, mivel a másik résztvevő gyakran Isten, a költő lova, madarak vagy például egy szív.⁹ Mivel eleve kevés *trobairitz* alkotott, így léteznek ugyan női résztvevős vitaköltemények is, ám értelemszerűen csupán kis számban – magyarul is olvasható ilyen a fordításomban, például Gui d’Ussel és Marie de Ventadorn vitája az általam válogatott és fordított „*Vágyba felöltözve, ruhátlan*” című trubadúrantológiában. Az itt tárgyalt *Vitával* kapcsolatban az irodalomtörténészek véleménye némileg eltérő: van, aki szerint a női hang egyértelműen de Dia grófnőé, van, aki ezt nem tényként, csupán lehetőségként kezeli. Mindenesetre a versben a női hang markánsan különbözik a férfiéétől, így a hipotézis, miszerint voltaképpen az egész vitakölteményt Raimbaut D’Aurenga írta volna – tehát nemcsak a saját, hanem a női részt is – nem tűnik túlságosan meggyőzőnek. Maga az ötlet nem lenne feltétlenül a valóságtól elrugaskodott, hiszen ismerünk „nódalokat” (női hangvételű dalokat) férfi szerzőtől is,¹⁰ ám a nő és férfi közti vitakölteményekre nem jellemző a fentebb említett „fiktív” vitapartner. Azonnal szembeűnik, hogy a *Vita* első sora az eredetiben szinte szóról szóra megegyezik a *Nagy bánat nyomja szívemet*ével, de a magyar fordítás is nagyon hasonló a két sor esetében. – Így hangzanak magyarul és eredetiben: Nagy bánat nyomja szívemet... / *Estat ai en greu consirier*; *Vita*: Kedvesem, a bánatom / végtelen nagy Ön miatt / *Amics, en gran cossirier* – a *Vita* de Dia grófnő részével indul. Pierre Bec szerint ez az egybeesés azonban nem perdöntő jelentőségű, hiszen létez-

⁹ Mathilda Tomaryn Bruckner: *The Trobairitz*, in: *A Handbook of the Troubadours*. Szerkesztette: F. R. P. Akehurst, Judith M. Davis, M. D., University of California Press, 1995, 201–233., 205.

¹⁰ *Cahiers de civilisation médiévale*, n°87, www.persee.fr/issue/ccmed_0007-9731_1979_num_22_87, Pierre Bec: « *Trobairitz* » et *chanson de femme*. *Contribution à la connaissance du lyrisme féminin au moyen âge*, 252 (Utolsó letöltés: 2021. 12. 10.)

nek más ilyen versindítások is, például egy névtelen szerző *Ballade de malmariée* című verse (kezdősor: *Coindeta sui si com n'ai greu cossire* – kiemelések tőlem, K. J.),¹¹ vagy Bernart Sicart de Marvejols *Sirventésének* első sora: *Ab greu cossire*.¹² Bizonyítéknak tehát egyedül ez az egybeesés így nem elegendő, szerintem azonban több érv is szól amellett, hogy a *Vita* Raimbaut D'Aurenga és de Dia grófnő közös verse.

Ha többször figyelmesen elolvassuk a három verset, láthatóan több közös vonás van bennük, amely az előbb említett színte azonos kezdősoron túl is alátámaszthatja, hogy de Dia grófnő a *Vita* női hangja. Az első közös pont az imént említett kezdet: a költőnő mindjárt a legelső sorban, ráadásul mindhárom versben igen hasonló megfogalmazásban ad hangot bánatának:

1. Kedvesem, a bánatom / végtelen nagy Ön miatt
2. Nagy bánat nyomja szívemet
3. Úgy bánt, amiről kell most énekelnem.

Ezt követően mindegyik vers első strófájában elmondja bánata okát: végtelen szerelmét és mellőztetését. Mind a *Nagy bánat nyomja szívemet*, mind pedig az *Úgy bánt...* címűben, a panaszait taglaló első strófa közepén elhangzik az elárultatás, a megcsalátás:

Mert látom már, hogy *megcsalattam...*
Szerinte nem adtam szerelmet.
(*Nagy bánat nyomja szívemet*)

És oly *kegyetlenül elárul* engem,
Mintha nem volnék szebb akárkinél.
(*Úgy bánt...*)

A *Vitában* a költőnő ugyan nem fogalmaz ilyen erősen, ám soraiban hasonló szemrehányás hangzik el, mint a másik két versben:

Bánja is, hogy mit teszek,
Mebántott-e engemet,
Magának nem számít sosem:
Hölgye víg vagy örömtelen.

De Dia grófnő mindezt az „anti-trubadúr” bánásmódot mindhárom versben szembeállítja saját érdemeivel és határtalan szerelmével, ezzel is kiemelve mellőztetésének méltánytalanságát. Mindegyik vers utal arra, hogy előzőleg szerelmi kapcsolat volt kettejük között. A grófnő hangot ad annak is, hogy ő nem lehet hibás a lovag érzelmeinek kedvezőtlen alakulásáért, olykor azonban mégis felmerül benne a kétely ezzel kapcsolatban:

Egy az csupán, mivel vigasztalódom:
Nem vétettem én Önnek semmi módon,
[...]

¹¹ *Anthologie des Troubadours*, textes choisis, présentés et traduits de Pierre Bec, 10.18, 1979, 62; 158–159.

¹² *Anthologie des Troubadours*, textes choisis, présentés et traduits de Pierre Bec, 10.18, 1979, 278.

Hát emlékezzék vissza most ezér:
Szerelmünk mily szép volt a kezdetekben!
Csak nem az én hibám, ha véget ér?
(*Úgy bánt... – kiemelések tőlem, K. J.*)

Az a lehetőség, hogy talán a grófnő is tehet arról, hogy így alakultak a dolgok kettejük között, a *Nagy bánat nyomja szívemet* című versben is előfordul, ám a hibáztatás itt a lovag szemszögéből történik (láttuk az előbb, hogy ez a sor közvetlenül a „Mert látom már, hogy megcsalattam” után következik):

Szerinte nem adtam szerelmet.

Míg a költőnő önhibáztatása csupán futó lehetőségként merül fel versenként egy-egy sorban, szerelme határtalan voltának ecsetelésére azonban hatalmas apparátust vonultat fel ezekben a versekben. Több más eszköz mellett mindkét önálló versben hivatkozik egy-egy híres szerelmespárra, akiknek szerelménél a sajátját nagyobbak nevezi – ami visszatérő motívum volt a trubadúrköltészetben. A *Nagy bánat nyomja szívemet* című versben a pár Floris és Blanchefleur: „Hölgyét Floris imádta hajdan, de nálam jobban nem szerettek” (*Nagy bánat nyomja szívemet...*) – fontosnak tartom, hogy ez a két sor vezeti fel a vers csúcspontjainak egyikét – szerintem több is van belőlük ebben a versben –, a második strófa záró sorpárját:

Szemem fényét, minden szerelmet,
szívem és éltem néki adtam.
(*Nagy bánat nyomja szívemet*)

A grófnő szerelmének költői álneve feltehetően Floris lehetett, mint azt egy másik verséből következtetni lehet,¹³ így a hasonlat egyben diszkrét utalás is szerelme személyére. Az *Úgy bánt...* című versben a költőnő egy másik akkoriban feltehetően híres, az utókor által azonban kizárólag ebből a versből ismert szerelmespárra hivatkozik: „Nem szerette Séguin Valence-t ily forrón”.

Mindhárom vers utolsó strófájában a határtalan panaszáradat egyszer csak átcsap reménykedésbe – a vers vége felé mintegy meglebegtetve a „happy ending” lehetőségét is. Mindezek a motívumok nagy része megtalálható a *Vitában* is, az előbb említett hasonló indításon kívül a mellőztetés hosszas panaszlása, illetve az egész alaphelyzet „optimális kifutásának” lehetősége tekintetében is. Szerelmespárra utalást ugyan nem találunk benne, ám az utolsó strófa fordulópontja ebben a versben a leginkább hangsúlyos, és épp innen, az utolsó előtti két sorban fordul a *Vita* pozitív irányba.

Figyelemre méltó, hogy az *Úgy bánt...* című versben a grófnő, miközben – ahogy a másik két versben is – mellőztetését taglalja, elhagyatottsága pillanatában is tökéletesen tisztában van saját értékeivel, és ennek nyomatékkal hangot is ad:

Nem hatja meg szépségem, sem szerelmem,
A tisztesség hiába, nem kimél
És oly kegyetlenül elárul engem,
Míntha nem volnék szebb akárkinél.

¹³ *Ab joi et ab joven m'apais in: Anthologie de la poésie occitane du Moyen Age.* Szerkesztette: Szabics Imre, Tankönyvkiadó, 1985, 53–54.

A vége felé pedig:

Isméri érdemem és származásom,
Szépségem és igaz szivem, barátom

Mindezen érdemek hangsúlyozása igen fontos, és semmiképpen nem szabad azt éreznünk, hogy miközben a költőnő a lovag kevélységét elítélendőnek tartja, ő maga mégis ugyanebbe a hibába esik – hiszen éppen ezek az érdemek teszik őt – és csakis őt! – érdekmesnek a lovag szívének elnyerésére. Ezek a motívumok egyben jellemzői a *trobairitzok* költészetének, itt azonban a dicsérően lefestett hölgy egybeesik az alkotóval.

A grófnő ebben a versben később kiemelten hangsúlyozza a lovag értékeit is, noha ezek olykor nemhogy nem előnyként, hanem különös módon már-már hátrányként jelennek meg:

Érdemmel való teljessége aggaszt,
Szívem miatta nem lelhet nyugalmat:
Önért a legszebb hölgyek élnek-halnak,
Szerelmes szándokáról egy se hallgat.

A grófnő azonban már a következő sorokban rendületlenül bízik – ahogy mindhárom versben – szerelme „varázserejében”:

De bízom abban, hogy Ön jól ítél,
És felismeri a legigazabbat,
S közös versünk még emlékében él.
(*Úgy bánt... – kiemelés tőlem, K. J.*)

A vers csúcspontja egyértelműen az imént idézett közös versre való nyomatékos utalás – a kulcsszó az eredetiben *partimen*, ami szó szerint vitakölteményt jelent. Ez kiemelten fontos egyrészt abból a szempontból, hogy olyannyira ezt tekinti a költőnő kettejük között a legfőbb összekötő kapocsnak, hogy az erre tett hivatkozást a legfőbb meggyőző érvek érzik a trubadúr szerelmének újjáélesztésére – másrészt pedig konkrét hivatkozás ez az itt szereplő *Vitára*, tehát tulajdonképpen „tárgyi bizonyítéka” annak, hogy a *Vita* valóban kettejük közös szerzeménye, és azt is egyértelművé teszi, hogy a *Vita* című vers keletkezése megelőzte az *Úgy bánt...* címűét.

Érdekes stilisztikai megoldás, hogy épp az előző strófa utolsó sorában hangzik el a „Csak nem az én hibám, ha véget ér”, és pontosan erre rímél rá (és nem csupán formai szempontból) a „S közös versünk még emlékében él”, ami frappánsan ellenpontozza, sőt, érzésem szerint már-már felülírja a potenciálisan önhibáztató sort.

A két önálló de Dia grófnő-versben ez a magas hőfokon izzó érzellemmel teli hang – amikor már úgy érezzük, hogy annak intenzitását egyszerűen lehetetlen volna tovább fokozni – jellegében alapvetően megváltozik, és mintegy önmaga ellentettjébe csap át. Ha alaposabban megvizsgáljuk ezeket a verseket, ez a különös fordulat a versek utolsó két sorában következik be: a *Nagy bánat nyomja szívemet* című versben mindez, ahogy az előbb szó volt róla, közvetlenül a vers csúcspontja után („Egyetlen vágyam, tudja meg: / Egy éjjel együtt hálni Önnel”), melynek a közvetlen folytatása azonban egészen meglepő módon így hangzik: „Ha megigéri kész örömmel: / Teljesíti kérésemet.” Eddig tehát a hölgy ecsetelte a lovag iránti határtalan szerelmét minden lehetséges módon, most pedig egyszer csak ő szab szerelmének igen határozott – bár itt konkrétan meg nem nevezett feltételt. Némi magyarázatot adhat a trubadúrok próbatétele (az imádott hölgy mellett feküdni ruha és a hölgy érintése nélkül – ez rendszerint a hölgy kérésére történt); szinte

bizonyos, hogy a záró sorpár erre utal – de ezzel együtt is kissé diszsonánsan hangzik ez a befejezés a teljes versszöveghez képest.

Az *Úgy bánt...* című vers utolsó két sorában pedig a grófnő végső nagy érvként a következő „adu ászt” dobja be – attól tartok, abban a szent meggyőződésben, hogy valóban azt teszi –, hogy „Ezenkívül figyelmebe ajánlom: / A túlzott nagy gőg nem sok jót ígér”. Ugyan milyen reakciót vár erre a minden bizonnyal ütősnek képzelt, valójában azonban hihetetlenül jellegtelen befejezésre? Komolyan azt hiszi, hogy ennek hatására a trubadúr hirtelen magába száll, eddigi gőgjét varázsütésre sutba vágja, és leborul a lába elé, hogy a bocsánatáért esedezzen? Mindez stílusosan abszolút költői kérdés... Érdekes egyébként, hogy bár a *gőg* szó szinte átszőni látszik a verset, valójában azonban csupán négyszer fordul benne elő (bár egyszer fordításomban úgy, hogy „kevély”), mégis úgy elhelyezve, hogy a vers vezérmotívumának tűnik.

Mindenesetre elég furcsa, hogyan kerülhet két ilyen magas érzelmi hőfokon íródott vers végére következetesen ennyire semmitmondó, feltehetően didaxisnak szánt befejezés. A hölgy intenzív érzelmei mindkét – tulajdonképpen mindhárom – versből világosan kiderülnek, az is, hogy ez a kapcsolat egyértelműen neki fontosabb (sőt, valójában erőteljesen felmerül a kérdés, hogy a másik félnek vajon fontos-e egyáltalán). Végül is mindkét lapos befejezésben benne lehet a költőnő önbecsapása – hogy miután minden lehetséges módon a lovag tudtára adta érzéseit és szándékait, végül mégis ő szab feltételt, ami az előzmény ismeretében igencsak különös (*Nagy bánat nyomja szívemet...*), illetve az *Úgy bánt...* című vers záradékában a *gőg* veszélyeire vonatkozó nyomatékos figyelmeztetés. Tudjuk, gyakran fordul elő a középkori költészetben, hogy a mű legvégén néhány sorral nemhogy egy verset, de egy teljes életművet vontak vissza mint „Istennek nem tetsző, világi művet” – gondoljunk például Francesco Petrarca *Daloskönyvére*, Geoffrey Chaucer *Troilus és Cressidájára* vagy *Canterbury meséjére*, vagy Balassi Bálint utolsó verseire. Úgy érzem: van kapcsolat az imént említett palinódia és az idézett de Dia grófnő-versek záradékai között, még ha itt nem is igazi visszavonásokról van szó. A grófnő verszárásaiba belejátszhatott az a kézenfekvő tény is, hogy a szerző, bármilyen számunkra váratlan, meglepő és középkori versben modernnek tűnő dolgok szerepelnek is a verseiben, azért mégiscsak egy középkori hölgy volt, aki úgy oldotta meg a megoldhatatlan problémát, hogy miközben felrúgni látszik a korabeli konvenciókat – gondoljunk csak a *Nagy bánat nyomja szívemet* erőteljesen erotikus képeire –, úgy csinál, mintha mégsem tenne így – akárcsak a világi tárgyú művek szerzői tették a visszavonással. Talán éppen ezzel együtt lesz teljes egész a *trobairitz* alakja...

A *Vita* című vers különös módon egyszerre két síkon zajlik. A grófnő látszólag mást sugall vitapartnerének, mint amit hallani szeretne, a lovag pedig mást mond, mint amit valójában érez. A grófnő a trubadúr érzelmeit és gyöttrődését kevesli, szerinte nem is szereti őt úgy, ahogyan ő a trubadúrt. Mindez persze csak a párbeszéd felszínén zajlik így, hiszen a hölgy természetesen nem azt várja, hogy a lovag buzgón helyeseljen, és igazat adjon neki (noha egy vita során rendszerint ez a kedvező fordulat), hanem épp ellenkezőleg: azt szeretné, hogy kedvese a leghatározottabban ellentmondjon neki, bizonyítva iránta érzett szerelmét. A lovag érzelmei ugyan sajnálatos módon minden bizonnyal olyanok, amilyenek a grófnő lefesti őket, ám a lovag eleve nem is mondhat mást, mint amit a versben olvashatunk, vagyis a grófnő szavainak erőteljes cáfolatát, pontosan, ahogy a költőnő ezt elvárja, sőt szinte sugallja a sorok között – hiszen a kérdésfelvetés ebben a helyzetben egyedül a nemleges választ hívja és hívhatja életre. Úgyhogy a kommunikáció jelen esetben nyilvánvalóan színjáték – egyvalaki számára azonban semmiképpen nem. Ez az egyvalaki pedig történetesen a *trobairitz*, aki nagy valószínűséggel tudat alatt provokálta ki a „helyes választ” a trubadúrból (kérdés, hogy ez a válasz milyen szempontból helyes? Ha abban az értelemben, hogy igaz, akkor nyilvánvalóan nem az, ha abból a szempontból, hogy a grófnő kedvére

való, akkor persze nagyon is az): bár szereti őt, ám a rágalmazók miatt a legnagyobb bánátára el kell őt hagynia, szerelme és hűsége iránta azonban továbbra is határtalan és töretlen. Vagyis ha jobban belegondolunk, a válasz egyszerre igen és nem, mondhatni, elhagyni kérés, ám egyben az örök – bár (a trubadúrokhoz híven) távoli – szerelem ígérete: ami azért, lássuk be, nem kis taktikai bravúr a trubadúr részéről. Mégis úgy tűnik, hogy a grófnő ezt a finoman szólva igen különös magyarázatot teljességgel komolyan veszi, és elfogadja – miközben az olvasó azon tündöklik, hogyan lehetséges az, hogy ne lássa azt, amit rajta kívül a vers összes többi olvasója észrevesz. Ha azonban a *trobairitz* úgy lesz boldog, hogy homokba dugja a fejét, akkor az is lehet, hogy mégis neki van igaza...

A helyzet ennél annyiban bonyolultabb, hogy tudjuk, a *Vita* nem záróakkordja a három versnek, hanem épp ellenkezőleg: mivel legalább egy vers a *Vita* után született, tehát az önáltatás, úgy tűnik, csak időlegesen sikerült a *trobairitz*nak, így végül, úgy tűnik, mégis tovább gyötrődhetett a kételyek között... Mivel azonban, mint láttuk, mindhárom vers a boldog vég lehetőségével zárul, így a helyzet mégsem reménytelen. A „közös vers”, a *Vita* pedig egyrészt versbeli hivatkozásként (*Úgy bánt...*), másrészt pedig tényleges vita-közleményként is megmarad örök kapocsnak kettejük között.

Raimbaut d’Aurenga – Beatritz de Dia grófnő

Vita

Kedvesem, a bánatom
Végtelen nagy Ön miatt,
Ám nem érzem, hogy nagyon
Keseregne, jóllehet
Azt állítja, hogy szeret.
Minden kín mért marad nekem?
Miért nem osztja meg velem?

Hölgyem, Ámor már olyan,
Hogyha kettőt összead,
Van, kit bánat súlya nyom,
S van, ki boldog. Higgyc meg,
Én is éppúgy szenvedek.
Úgy rendelte a szerelem,
Hogy gyötrődjék az én szívem.

Kedvesem, bizton tudom,
Negyedét érezze csak,
Könyörülne kínomon.
Bánja is, hogy mit teszek,
Mebántott-e engemet,
Magának nem számít sosem:
Hölgye víg vagy örömtelen.

Hölgyem, mert a rágalom
Ellenünk visel hadat,
Önt immáron elhagyom.
Nem szeszély ez, higgyc meg,
S nem mert hűtelen leszek:

Játékuk tisztességtelen,
Nem hagynak nyugtot percre sem.

Kedvesem, a fájdalom
Engem Öntől elragad,
s Önt hiába áhítom.
Bár ha Ön jobb öre lesz
Kínomnak, mint én leszek,
Ön bizonynal hívebb leszen,
Mint bárki földön és vizen.

Hölgyem, félek én nagyon,
Hogy a rossz nyelvek miatt
Kincset vesztek. Ön – tudom –
Szinte semmit. Mert ezek
Megölik szerelmemet.
Őrt állok hát figyelmesen,
Hisz Ön a legdrágább nekem.

Kedvesem, én úgy tudom,
Hú a szíve nem marad,
Lovagom, úgy gondolom,
Hozzám immár csalfa lett,
S én joggal neheztelek,
Mert más köti le teljesen,
S egy csöppet sem gondol velem.

Hölgyem, többé vállamon
Súlyom ne üljön, vadat
Ne úzzek, ha elhagyom,
Nyújtott olyan örömet,
Hogy nem csalnám soha meg,
Nem vagyok ilyen hűtelen,
Aki ilyet szól, nemtelen.

Kedvesem, akkor hihetem,
Hogy Ön szeret hűségesen?

Hölgyem, oly hú Önhöz szivem,
Hogy másra nem gondol sosem.

Beatritz de Dia grófnő
Nagy bánat nyomja szívemet....

Nagy bánat nyomja szívemet:
Egy lovagért sorvadozom.
Tudják meg hát mindenkoron
Határtalan szerelmemet.
Mert látom már, hogy megcsalattam:

Szerinte nem adtam szerelmet,
Miatta szüntelen kesergek,
Vágyba felöltözve, ruhátlan.

Bárcsak végre szerelmemet
Ölelné meztelen karom,
S párnája volnék ágyamon!
Üdve sohasem szűnne meg.
Hölgyét Floris imádta hajdan,
De nálam jobban nem szerettek:
Szemem fényét, minden szerelmet,
Szívem és éltem néki adtam.

Kedves, érdemtelen lovag,
Mikor lesz végre már enyém?
Feküdne bár a férj helyén,
S adnék szerelmes csókokat!
Egyetlen vágyam, tudja meg:
Egy éjjel együtt hálni Önnel,
Ha megígéri: kész örömmel
Teljesíti kérésemet.

Beatritz de Dia grófnő
Úgy bánt...

Úgy bánt, amiről kell most énekelnem,
Kinek szive hölgye vagyok, az ellen
Ki legdrágább nekem, panaszt emelnem.
Nem hatja meg szépségem, sem szerelmem,
A tisztesség hiába, nem kimél
És oly kegyetlenül elárul engem,
Mintha nem volnék szebb akárkinél.

Egy az csupán, mivel vigasztalódom:
Nem vétettem én Önnek semmi módon,
Nem szerette Séguin Valence-t ily forrón.
Ó, bár szerelmét megnyerném – kimondom –,
Hiszen Ön mindeneknél többet ér,
De gőgjében keservesen csalódom,
Míg kedves, mikor másokkal beszél.

Gőgös szive számomra érthetetlen.
Be fáj nekem, hogy hozzám ily kegyetlen!
De más nő nem foszthat meg Öntől egy sem:
Bármit mond vagy tesz, Önnek az ne tessen!
Hát emlékezzék vissza most ezér:
Szerelmünk mily szép volt a kezdetekben!
Csak nem az én hibám, ha véget ér?

Érdemmel való teljessége aggaszt,
Szivem miatta nem lelhet nyugalmat:
Önért a legszebb hölgyek élnek-halnak,
Szerelmes szándokáról egy se hallgat.
De bízom abban, hogy Ön jól ítél,
És felismeri a legigazabbat,
S közös versünk még emlékében él.

Isméri érdemem és származásom,
Szépségem és igaz szivem, barátom,
Ezért most ezt a dalt Önnek ajánlom,
S e közvetítő által megtalálom.
Mondja meg, drága kedvesem, miért
Kell mindeme gyötrelmeket kiállnom?
Rosszindulatú, vagy csupán kevély?

Ezenkívül figyelmébe ajánlom:
A túlzott nagy gőg nem sok jót ígér.

KÉPES JÚLIA fordításai

Mészöly szoborban

Mészöly Miklós szoborrá avatására

Mészöly Miklóssal egy 1983-as *Mozgó Világ*-összejövetelem találkoztam először életemben, ahová – minden ellenkezésem ellenére – Esterházy Péter vitt el. „Elég a kamaszkorból! – rivallt rám a nagy fiatal író, észlelve tartózkodásomat. – Szó sem lehet róla, hogy nem jössz. A *Mozgónak vége*, ez lesz a búcsúparti, te is publikáltál náluk, jössz, kész, punkt!” Punkt, gondoltam, eltűnődve ezen a punkton, amely hamarosan épp olyan sok gondot fog okozni nekem, mint amilyen viccesen ezt Esterházy mondta, s addig tűnődtem, míg már ott is voltam a Bertalan Lajos utcai szerkesztőség előtt. Külön érkeztünk, egyedül be se mertem menni, mert az egyik résen megláttam Nádas Pétert. Szent Isten!, riadtam meg nagyon.

Akkor érkezett Esterházy, s szó szerint behúzott az ajtón. Rengeteg ember. Csak képekről ismertem őket. Gondoltam, beállok egy sarokba, aztán a káoszban megszököm, de Esterházy ekkor megjelent mellettem, s halkán odasúgta: „Bemutatlak Mészölynek.” S ott álltam előtte.

Mészöly olyan barátságosan mosolygott rám, mint aki összetéveszt valakivel, akit már régóta szeret. „Olvastam a »Hermant«”, tisztázta azonban a kérdést egy vadórról szóló írásomra utalva, és kifejtette, miért tetszik neki. Kérdezgetett erről-arról, még elfogódottabb lettem, mint amilyen elfogódottsággal egyébként is számoltam – elfogódottabb, mert nagyon tetszett nekem a *Mészöly Miklós!* Olyan érzésem volt, hogy egy fenség előtt állok. Mert nem pusztán szép férfinak láttam, hanem személyisége, hanghordozása, ahogyan kiejtette a szavakat, megbűvölt, ahogy állt, ahogy minden leereszkedés nélkül, baráttan, de valahogy olyan távolról szól mégis, egyszóval: királyi kisugárzással volt jelen.

Hamarosan barátságába fogadott. Én a szentendrei 11-es út mellett laktam, szinte közvetlenül, s ő, ha el- vagy visszafelé hajtott Budapest és Kisoroszi között, mindig bekanyarodott hozzám, abba a vakolatlan vályogházba, melyet a magaménak mondhattam egy 43 négyzetméteres telken. Mészöly Miklóst vonzotta a szegénységem is. Általában négy friss zsemlével s egy félliteres zacskós tejjel érkezett, leült mellém az ágyra, ahol én rendre másnaposan heverve igyekeztem elkerülni megrovó tekintetét, mely tekintetből azonban hamar kihunyott ez a rosszallás, fogaival feltépte a tejeszacskó egyik sarkát, és habzsolva az ételt megreggelizett. Közben elmondta, mit látott, kivel találkozott, ki mit mondott neki erről és arról, aztán pedig hogy mit fog csinálni, kivel fog találkozni, és ki mit fog neki mondani majd erről és arról. Néhány ügyben kíváncsi volt a véleményemre, de én, ha irodalmi jellegű volt az a kérdés, mindig kitértem a válasz elől,

---

Krasznahorkai László, Szőrényi László és Danyi Zoltán írásai eredetileg 2022. január 19-én hangzottak el a székszárdi Mészöly Miklós Emléknapon, Adorjáni Endre Mészöly-szobrának leleplezése alkalmából.

amit Mészöly is hamar megszokott, s mintha fel is szabadult volna, úgyhogy, tán épp emiatt, napról napra, hétről hétre egyre közvetlenebbé vált. Nem kérdezte, honnan jövök, hol születtem, milyen úton kerültem ide, csak hogy tudok-e bánni késsel, vagy hogy voltam-e vadőr. Nem, feleltem, késsel nem, és vadőr sem, de éjjeliőr voltam egy tehenészetben. Na, ez már érdekelte. Le kellett írnom, hogy nézett ki az a tehenészet, mi volt a dolgom, részletesen el kellett magyaráznom, mi volt a teendő, ha egy állat felfúvódott, azaz hogy mi az a szúrscapolás, és mi az a trokár. Beszélgetéseink első részében mindig idáig jutottunk. Valami kézzel foghatóhoz, ami kapcsolatban van a természettel, a földdel, az állatokkal. Közben elfogyott a fél liter tej és a négy zsemle, s minden morzsás lett körülöttünk. Ennyit a személyes vonatkozásokról.

Mert akkor kezdődött beszélgetéseink második része, ugyanis valamitől egyszerűen lángra kapott, és mesélni kezdett.

Nagyon tudott mesélni. Az életéről. A fegyverekről. A késekről. A nőkről. A szerelemről. Erdélyről. A vidéki Magyarországról. A magyar múltról. Paraszti ételekről. A földművelésről. Fákrol, növényekről, természetes gyógymódokról. A jó zsírról. Az erdélyi szalonnáról. A szalonnázásról egy erdőben. A szalonkázásról az erdőben. A katonaéletéről. A férfiasságról. A háborúról. A forradalomról. Csillogóan tiszta, egyszerű, áttekinthető módon adta elő történeteit – pont az ellenkezőjeként annak, ahogyan írt: mert írni áttételesen írt, absztrakt labirintusokban, fennköltén, nagyon komolyan, gyakran nagy, üres területeket hagyván a mondatok vagy a bekezdések jelentése között, amiket az olvasónak kellett kitöltenie azzal, hogy elfogadja az efféle üres területeket. Élete vége felé mondtam neki, mi lenne, ha egyszer megpróbálná, és úgy írna, ahogyan beszél. Mert ahogyan beszélt, az csodálatosan egyszerű volt, ahogyan írt, az csodálatosan bonyolult.

Csak nézett ilyenkor maga elé, egy darabig szótlantul, aztán legyintett egyet, s folytatta tovább. Mesélt az ágy szélén ülve, éveken, hosszú éveken át. Az életéről. A fegyverekről. A késekről. A nőkről. A szerelemről. Erdélyről. A vidéki Magyarországról. A magyar múltról. Paraszti ételekről. A földművelésről. Fákrol, növényekről, természetes gyógymódokról. A jó zsírról. Az erdélyi szalonnáról. A szalonnázásról egy erdőben. A szalonkázásról az erdőben. A katonaéletéről. A férfiasságról. A háborúról. A forradalomról.

És Szekszárdról. Az otthonról. Hogy ő hol érzi magát otthon a világban. Egy Szekszárd környéki elvadult helyen álló roskadozó kis kunyhót említett. Nagyon részletezőn, nagyon fegyelmezetten írta le. Szavait megjegyezvén oda lehetett volna találni térkép nélkül is.

Egyszer váratlanul azt mondta, megszökni, délre menni és lassan elzúlni, az volna jó.

Egy szobrot Mészöly Miklósról elképzelni is nehezen képzelni el. Ő megakadályozta volna. Még jó, hogy ezen a felemelő eseményen nem úgy van velünk. Hisz eljutott már délre, bizonyosan.

Mindenesetre e szobor jó helyre került. Szekszárdra, e kunyhó közelébe. Talán még ő is, s még onnan is látja most. Délről. És megérti, miért áll itt, s elfogadja, hogy innentől kezdve itt is fog állni.

Isten éltesse őt.

Önök pedig őrizték meg nagy szülöttüket jó emlékezetükben.

Szoboravató beszéd

Ha arra volnánk kíváncsiak, hogy a Szekszárdon született és felnőtt, és ettől a várostól lélekben soha el sem szakadt Mészöly Miklós hogyan is viszonyult szülőhelyének szobraihoz, akkor megtudhatjuk, hogy lovas szobor ugyan a város történetében egyszer volt, de már nincs, vagyis egy bujdosó felsőiregi betyár, Podrác, unalmában tapasztott egyszer egy vályogcsikót, egy útkaparó házban töltött többetes bujkálása idején. Ezt a lovacskát őrizték ugyan egy darabig a község-, majd városházán, de mire a városi múzeum felépült, szegény csikó elporladt. Ezért írja Mészöly: „Azóta nincs lovasszobor Szekszárdon; s ami meg Alisca főterén állhatna (valamelyik császáré), arról még ennyit se tudunk” (*Térkép Aliscáról*).

Persze Mészölynél semmi sincs véletlenül. Ha ő azt írja, hogy „arról még ennyit sem tudunk”, akkor ez úgy is értelmezhető, hogy természetesen volt lovas szobor Aliscában, és az egy császáré volt, csak éppen nem találták meg. Minden oka megvan rá, hogy így gondolkozzék, ugyanis az Itáliából észak felé vezető Duna menti hadiút Aliscától délre eső állomásán, Dunaszekcsőn, azaz Lugióban, Szekszárdtól délre körülbelül 37 km-re bezzeg találtak egy gyönyörű, első rangú itáliai művésztől származó Marcus Aurelius-szoborfejet, ami vetekszik a Capitolium előtt álló Marcus Aurelius-szoborral, Róma egyik legfőbb jelképével. (Ez a gyönyörű bronz ma a pécsi múzeumban látható, Szekcsőn csak egy másolata.) Szekcső pedig egyértelműen annyira pannon, hogy nemcsak római, hanem még szicíliai reminiscenciákat is hordoz, legalábbis Csorba Győző *Dunaszekcső-sziget* című költeménye szerint. Mészöly pedig egyik legfontosabb öregkori művében, a *Pannon töredék*ben éppen barátja, Csorba fordításában idéz egy Janus Pannonius-versből.

Tehát Mészöly Miklós feltétlenül találkozott egykor talán létezett, de már nem létező lovas és lótalán szobrokkal Szekszárdon. De nem érte be ezekkel. Tudniillik – mint Móser Zoltán alapvető, Mészöly Miklós és Polcz Alaine szövegeit megfényképesítő kötetéből tudhatjuk – Miklós naponta elment azon a téren, a szülőházától alig néhány lépésre, az előtt a templom előtt, ahol állott és áll ma is a Szentháromság-szoborcsoport, és azon belül az alsó harmadában: „A templomtér barokk Szent Sebestyén-szobor” (*Nyomozás I.*). Szent Sebestyén társa ebben a csoportban Szent Flórián, hiszen az első a pestis és kolera, a második a tűzvész ellen védelmezte a várost. A csoport közepén, a két mártírszent fölött a fiához, Jézushoz esdeklő Mária szobra látható, végül a szoboregyüttes csúcán a Szentháromságot megjelenítő három figura.

Olyan író volt Mészöly, hogy – abban az örökké tartónak látszó világban, mint aminek a szocializmus hirdette magát – kijelentette, az író kötelessége az, hogy: igenis, el kell menni a falig, és azután az ütött résen át tovább. (Mint tudjuk, ez az aforizmája szinte közmondássá vált.) Ő, aki annyira szerette és gyűjtötte a

régi magyar irodalom szövegeit is, bizonyára olvasta Illyés András püspök, a Kölcsey által még Pázmánynál is nagyobbra becsült író először 1705-ben kiadott szent-életrajzait (*Keresztyéni életnek példája avagy tiüköre*), ahol a Szent Sebestyénnek szentelt életrajzban olvasható az a remek retorikával megfogalmazott beszéd, amelyben a különben igen magas rangú és mindaddig, amíg ki nem derült keresztényi mivolta, a Diocletianus császár által is nagyra becsült testőrtiszt higadtan ki nem fejtí a dühtől tajtékozó császárnak, hogy ha az ember már egyszer rájött arra, mi az igazság, akkor ahhoz akár élete árán is ragaszkodnia kell. A császárnak nincs ellenérve, ezért csupán úgy járhat el, ahogy eljárt: először agyonnyilatztatja, amikor ez nem jön össze, vasbotokkal agyonvereti Sebestyént. Ezért – Illyés András ezt külön alá is húzza – Sebestyén az egyetlen szent vértanú, akinek két mártírkoszorú is kijár a Mennyben, hiszen kétszer végezték ki.

Mivel végtelenül szerény volt, ezért szót ejt persze egy író emlékére emelt szoborról is, amelyet ráadásul Párizsban öntöttek, ahová már diákkora óta el akart jutni, sőt a Sorbonne-on akart tanulni, és hát Garay János szobra, de ott sem a költőről szól, hanem a feladatáról: „Garay-szobrunk mellélakaja, a kőbe álmódott Múza, nyolcadik éve borostyánkoszorút nyújt fel a magasba” (*Ló-regény*).

Aki tehát, mondjuk, ma érkezik meg Szekszárdra látogatóként, követheti Mészöly nyomát nyílegyenesen a városközpont felé, és máttól fogva, hogy itt áll az Ő szobra is, tudhatja azt, hogy igazi koronát, azaz koszorút csak a hősök érdemelnek vagy a hősöket örökkévalósággal megkínáló írók és költők a Múzsától, jobb császárok pedig tanulják meg a szobrának fején koszorút nem viselő írótól, Marcus Aureliustól, hogy nem szabad elcsászárosodni.

És most Alisca kapott egy új központot is, hiszen nagyjából annak a körnek a közepén áll a szobor, ahonnan rögtön látható és elérhető Mészöly hajdani gimnáziuma, mindennapi sétáinak útvonalán pedig eljuthatunk a derús halál igazát hirdető Szent Sebestyén-szoborhoz, közel az író szülőházához.

Derús halál? Igen. Azt kell mondanunk, hogy igen, mert ha megnézzük a mostani, Adorjáni Endre szobrászművész által alkotott Mészöly-portré arcvonásait, akkor megdöbbenő hasonlóságot láthatunk Szent Sebestyén mosolyához, illetve a Schaár Erzsébet által készített, a halotti maszkok technikáját a hetvenes években az élő Mészöly arcmására alkalmazó szoborfejhez.

Nyomozás

A távoli múltnak látszó 1991-es év januárjában valahol vonatra ültem, hogy Budapestre utazzak.

Ma már nem tudom felidézni, hogy pontosan hol ültem vonatra, részben ezért is mondom távolinak azt az évet.

Két lehetőséget tartok elképzelhetőnek.

Abban az időben a szabadkai gimnázium diákja voltam, tehát lehet, hogy Szabadkán ültem vonatra, ha viszont ez a nap hétfvégre esett, akkor nem Szabadkáról, hanem Zentáról indultam, ebben az esetben pedig előbb át kellett buszoznom Szegedre, hogy vonatra üljek.

A vonatban mindenesetre biztos vagyok.

Azért utaztam Budapestre, mert akkor már tudtam, hogy író szeretnék lenni, és valamelyik újságban láttam egy műsorajánlót, ahol felfigyeltem egy rendezvényre.

Mészöly Miklóst köszöntötték hetvenedik születésnapja alkalmából, ha jól emlékszem, akkor a Goethe Intézetben.

Megkereshetném, hogy pontosan hol tartották ezt a születésnap rendezvényt, valahol egész biztosan utánanézhetheték, de eldöntöttem, hogy most nem keresgélek máshol, csak az emlékeimben.

Mindehhez azt is hozzá kell tennem, hogy nem először jártam Pesten, de azelőtt nem sokszor voltam, mindössze néhány alkalommal, tehát nem mondhatom, hogy ismertem volna a várost.

A pályaudvarról térkép segítségével mentem el a címre, melyet feljegyeztem magamnak, arra viszont meglepő módon ma is emlékszem, hogy ez az intézet az Andrassy úton vagy valahol az Andrassy út közelében volt.

Ma már egészen máshol található a Goethe Intézet, a korábbi helyét megint csak szándékosan nem keresem meg, maradjon az Andrassy út közelében.

Ez a környék akkoriban még nem volt olyan csillogó, mint ma, nem volt tele aranyfényű kirakatokkal, az igazat megvallva elég megkopott, szürke madár volt ez a távoli múltba merülő Budapest, de az is meglehet, hogy csak azért láttam ilyen szürkének, kopottnak és sötétnek, mert január volt, korán alkonyodott, és alighanem az ég is felhős volt, Szabadkától vagy Szegedtől egészen Budapestig sűrű, vastag rétegfelhők takarták.

Ez az elkedvetlenítő idő mégse kedvetlenített el, tudtam, hogy hova megyek, és azt is tudtam, hogy mit szeretnék.

A mesteremet akartam látni, aki nem az ünnepelt volt, de az említett műsorajánló szerint ezen az estén ő köszöntötte az ünnepeltet.

Ezért utaztam Budapestre.

Egy nagy, szürke házra emlékszem, sötétszürke, majdnem fekete, és nem intézménynek, inkább bérháznak tűnt, egy magas ajtón kellett benyitni, és aztán

fel kellett menni az első emeletre, amiből arra következtetek, hogy a Goethe Intézet abban az időben egy lakásban működhetett.

Benyitottam, egy tágas előszobába léptem, a fogason már kabátok lógtak, és hárman álltak ebben az előszobában, németül beszélgettek, egyikük alighanem német lehetett.

Azért mondom, hogy egyikük, mert a másik kettőt fényképről már ismertem, az egyik egy nagy, magyar költő volt, aki a napsütötte sávról írt felejthetetlenül szép verset, a másik pedig a mesterem.

„Nein.”

Ez volt az első szó, amit a mesteremtől hallottam, „nein”, mondta a harmadik illetőnek, aki minden bizonnyal német lehetett.

A kabátomat a fogasra akasztottam, a lehető legtermészetesebb módon elmentem mellettük, bementem a terembe, és ha nem tévedek, ha jól őrzi az emlékezetem, akkor ennek a szép, nagy belvárosi lakásnak a legnagyobb szobája volt a rendezvényterem, ami egyúttal azt is jelenti, hogy szobának ugyan nagy volt, de rendezvényteremnek inkább közepes, mindössze három vagy négy széksorra emlékszem.

Helyet foglaltam, és nem nagyon akartam bámészkodni, de azért körülnéztem, képek alapján néhány arcot felismertem, más arcokat pedig megjegyeztem, és később, más helyeken, más alkalmakon már ismerősnek láttam őket.

Aztán hamarosan kezdődött a köszöntés.

Mészöly Miklós ült középen, mellette egyik oldalon a mesterem, a másik oldalon egy másik író, és lehet, hogy volt még valaki, talán négyen lehettek összesen, de akkor már nem tudtam másra figyelni, csak a mesteremre.

Az ember a hajlamai és a vonzalmai szerint választ magának mestert, ezt nem én mondom, hanem ő mondja, ő írja Mészöly Miklósról szóló esszéjében.

Én sem mondhatom másként.

A hajlamaim és a vonzalmaim szerint választottam magamnak egy mestert, de erről senkinek nem beszéltem, megtartottam magamnak, csak magamban gondoltam rá a szabadkai gimnázium padjában ülve, vagy ha Zentán voltam, és apám rózsái közt dolgoztam, akkor a rózsák közt gondoltam a mesteremre.

Többféleképpen gondoltam rá, néha a regényére gondoltam, máskor a mondataira, megint máskor pedig az arcára.

A vonaton is az arcára gondoltam, lehet, hogy nem azon a vonaton, mellyel aznap Budapestre utaztam, hanem egy másikon, de tisztán emlékszem arra, hogy utazom egy vonaton, a behavazott tájat nézem az ablakból, és egyszer csak azon kapom magam, hogy már nem a tájat nézem, hanem az üveget, az arcomat, a rövidre nyírt hajamat nézem a vonat maszatos ablakán, és közben a mesterem arcára, az arcára és a rövidre nyírt hajára gondolok.

Az arcát kerestem az arcomban, mint ahogy később az ő arcában próbáltam keresni a mestere arcát.

Most nem tudom megmondani, hogy sikerült-e, és ha igen, akkor egyáltalán mi volt az, ami sikerült, de arra megint világosan emlékszem, hogy amikor a mesterem sorra került, akkor levette a szemüvegét, mielőtt olvasni kezdett.

Nagyon tetszett nekem, hogy a szemüvegét olvasás előtt veszi le, nem pedig akkor teszi fel, mint ahogy mások szokták.

Olvasni kezdett, és valamilyen ütésekről olvasott, botütésekről, negyven botütésről szólt a születésnapra köszöntő, melyet a mesterének olvasott: a tanítványok egy hűvös csarnokban ülnek, és a csupasz falat nézik egy őszi hajnalon, rövidre borotvált fejeket képzelünk el, és ha valaki kérdezni mer, akkor a mester negyven botütéssel válaszol, ahogy a keleti szerzeteseknél lenni szokott.

Azon a távolba vesző januári estén Mészöly Miklós közében ült, akár hárman voltak, akár négyen, ő ült közében, karját a mellén kényelmesen összefonta, a fejét kissé félrehajtotta, és most nagyon erősen kell figyelnem az emlékeimre, hogy mosolygott-e, de bennem úgy maradt meg, hogy igen, mintha mosolygott volna, mosolytalanul mosolygott, és a haja szürke volt, megint valami szürke ebben a nagy, magyar szürkeségben, de az ő haja másféle szürke volt, világos, fényes, vagy mondhatom úgy, hogy ragyogó szürke volt, és ma is valami boldogsághoz hasonló érzék, ha arra gondolok, hogy egymás mellett láthattam őket, a mesteremet a mesterével.

Aztán az utolsó vonatot még elértem, ennek így kellett lennie, nem volt más dolgom Pesten, és nem volt hol aludnom sem.

Éjjel tizenegy körül buszoztam ki Szegedről a határra, vagy lehet, hogy határbusz már nem volt, taxival kellett mennem, és átgyalogoltam Jugoszláviába.

Különös ez a név, ma már kimondani is különös, de így hívták az országot, ahol éltünk, átgyalogoltam tehát Jugoszláviába, és a másik oldalon apám várt, vagy talán nekem kellett várnom egy keveset, amíg odaért, akkor még nem voltak mobiltelefonok, de valahogy egyeztettünk, alighanem egy nyilvános fülkéből hívtam fel, kijött értem a határra, hazavitt, és utána már nem sok kellett, még ugyanebben az évben, a távoli múltnak tűnő 1991-es év tavaszán kezdték szarrá lógni Jugoszláviát.

Talán ezért alakult úgy, hogy az első szövegemben, amely nyomtatásban megjelent, mégse a mesteremet, hanem Mészöly Miklós nyomait követtem.

Egy dél-angliai kőépítményről szólt ez a szöveg, kövekről és mocsári férgek széteső testéről, és úgy volt benne a háború, mint ahogy Mészöly elbeszéléseiben, mikor valami másról ír.

Nagyon sok évnek kellett eltelnie, közben a háborúnak is vége lett, amíg egyik kéziratomat végül meg mertem mutatni a mesteremnek.

A válasza negyven botütés volt.

Ezt majd egy másik alkalommal mondom el, legyen elég annyi, hogy ma már egész pontosan el tudom képzelni, milyen ütéseket kaphatott Mészöly Miklóstól a mesterem.

Vorbei...

Wilheim András halálának hírére*

Fidorváry Ádám

(2022)

♩ = 100

8va

Primo

mf

subito ppp

Secondo

mf

subito ppp

(8)

più f

più f

* Wilheim Andrásról hallottam, nem ismerem írott forrást:
 „Amikor Gustav Mahler elszerződött New Yorkba, barátai kikísérték az állomásra. Mindnyájan le voltak sújtva, szótlánul nézték, amíg a vonat el nem tűnik. A csendet csak Gustav Klimt törte meg, amikor megszólalt:
 – Vorbei...”

SZEMKÖZT

Wilheim Andrásról

Elvesztésekor újra végig kellett gondolnom, mi a barátság lényege vagy tartalma. Nem vagyok járatos azoknak a dolgoknak a többségében, amelyekkel foglalkozott, mindenekelőtt a zenében és az általa kedvelt zeneszerzők munkásságában, így meg sem próbálhatom felvázolni a szellemi portréját. Ugyanezért legfeljebb halvány sejtelmeim lehetnek tudásáról és gondolkodói kapacitásáról.

Mégis azt hiszem, András alakjának felidezéséhez ez lehet az egyik kulcs: az, hogy már a halvány sejtlem is lenyűgöző. A másik az, hogy nemcsak a zenéről tudott – hadd mondjam leegyszerűsítve így: – mindent, hanem sok-sok más tudományról és művészetről is. Amiből következik, hogy nem nyugodott bele a tudomány és a művészet különválasztásába. Reneszánsz alkatú polihisztor volt. Érdekelte a filozófia, a képzőművészet, az építészet, a gazdaság- és vallástörténet, a nyelvészet, a botanika és még sorolhatnám.

Kiválóan értett az irodalomhoz is. Többnyire erről beszélgettünk, hol csapongva (mindig megkérdezte, épp mit olvasok, és mindig mutatta, mit zsákmányolt az antikváriumban vagy az Írók Boltjában), hol pedig munkája kapcsán mederben tartva a szót, egy-egy filológiai kérdésről vagy fordítói problémáról. Nagyvonalúságáról tanúskodik, hogy nemcsak elnézte zeneietlenségemet, hanem már-már negatív adottságnak tekintette. Azt mondta egyszer: az is érdeklődhet a teológia iránt, aki nem hisz Istenben. És valóban, amikor zenei kérdésekről beszélt, ugyanolyan lenyűgözve hallgattam, mint amikor más tárgyakról fogalmazott meg éles elméjű elemzéseket, megfigyeléseket.

Ezek a beszélgetések többnyire peripatetikus jellegűek voltak. Kezdődtek a 39-es buszon, ahová András majdnem mindig Renátával együtt vagy a városmajori Jézus Szíve-plébániánál, vagy a Déli pályaudvarnál szállt fel, folytatódtak a Határőr úti buszmegállóban, és befejeződtek a járdán a mi házunk és az ő házuk bejáratával egy vonalban. A két lakóépület ugyanis egymással szemközt helyezkedik el. A Kissvábhegy sok tekintetben egy falura, még inkább egy berlini lakóközönségre, az úgynevezett „Kiez”-re emlékeztet. A 39-es busz utasai vagy közelről ismerik egymást, vagy félig-meddig ismerős arcokkal vannak körülvéve.

Életútjaink, mielőtt találkoztak volna, évtizedeken át kitértek egymás elől. Azokban a műhelyekben, ahová nem voltam bejáratos, például a Zeneakadémián vagy az Új Zenei Stúdióban, nem találkozhattam volna vele. De már a régi (1984 előtti) *Mozgó Világ* szerkesztőségében és rendezvényein igen. A folyóirat Mészöly Miklós-számában felfigyeltem egy írásra, amelynek szerzője a *Fekete gólya* című ifjúsági regényről beszél, és arról, hogy gyerekkorában ez a könyv milyen erős hatással volt rá. Ezt a cikket Wilheim András írta, Mészöly írásművészetének kiváló ismerője, akiről akkor és még sokáig nem tudtam, kicsoda. Az 1980-as évek második felében bejárt első és utolsó munkahelyemre, a Helikon Kiadóba.

A kiadó meg akart jelentetni egy gyűjteményt John Cage esszéiből András válogatásában és kommentárjaival. Ez a terv máskor és más kiadónál valósult meg; azért említtem, mert attól fogva tekinthettem őt személyes ismerősömnek, akár milyen laza volt is az ismeretség még legalább húsz éven át.

Nem emlékszem pontosan, mikor kezdődtek az autóbuzos beszélgetések. Annyi biztos, hogy András és Renáta 2010-ben költözött a Ráth György utcába. András esetében visszaköltözésről beszélhetünk, ő régebben már lakott abban a házban, azóta elhunyt szüleinél. A barátkozás néhány évvel később indult. Első beszélgetéseink Goethe *Faustja* körül forogtak, amelynek fordításán 2014 tavaszától dolgoztam. 2010-ben jelent meg *Esszék* című, lényegében egyetlen könyve, de csak 2014-ben dedikálta Juditnak és nekem, igaz, akkor már így: „sok szeretettel”. Visszanézve e-mailjeimet, első levélváltásainkat is 2014-ből találok. Egyik levelében például azt a kérdést intézte hozzám: hogyan hangozhat németül Kurtág György egyik munkájának címe, a *Ráncigálás és gömbölygetős*?

Sokat beszélgettünk filmekről is, többek között Jancsó Miklós és Gaál István munkáiról. Tízperceken, félórákon át elemezte a *Magasiskola* egy-egy beállítását, a fény-árnyék viszony megkomponáltságát. Jancsó régebbi, *Szerelmem*, *Elektra* előtti filmjeit kedvelte, a későbbieket elutasította, a még későbbieket nem nézte meg. Amikor újabban színre lépett filmesek munkái kerültek szóba, beszámolóimat végighallgatta, részletekre rá is kérdezett, de jelezte: nem kívánja látni ezeket a műveket, mondván: „Nem visz rá a lélek.” Ennél is határozottabban elzárkózott a kortárs magyar színháztól, ezt akár előítéletnek is nevezhetném.

Voltak személyiségek, akiket fenntartás nélkül tisztelt. Mindenekelőtt Kurtág György, de közéjük tartozott a Párizsban élő Sipos Gyula is. Őket mindig csodálattal emlegette. Nemzedéktársai közül sokakkal összeveszett, sokakra megharagudott. Soha nem mondott rosszat senkire, de hanghordozásában és szóválasztásában gyakran érződött neheztelés. Soha nem beszélt személyes ügyeiről, legalábbis nekem nem, én pedig jobbnak láttam nem faggatni. Azt viszont sokszor értésekre adta, mennyire nyomasztja a közélet, és, mint sok más tanárként (is) működő, idősödő barátomnál megfigyelhettem, mennyire terhére van a mindinkább hiábavaló fáradságnak érződő tanítás.

A járdaszéli beszélgetések közé néha beiktattunk egy-egy közös vacsorát, gyakrabban nálunk, ahol jobban elfértünk, de olykor a szemközti házban is. Aki Andrásék lakását látta, sohasem fogja elfeledni: minden négyzetcentiméter ki volt aknázva. Sok helyet foglalt el a zongora, még többet a könyvek. Zsúfolásig tele voltak a mennyezetig érő könyvszekrények, a padlón derékig érő könyvoszlopok tornyosultak, köztük egy-két keskeny ösvénnyel. Ehhez járult még az a több ezer bedobozolt könyv egy régebbi, nagyobb lakásból, amelyeknek már nem jutott hely odafönt, és a pincében várták a feltámadást. Pittoreszk, de szigorú rend volt, András minden könyvet azonnal megtalált.

Fontos közös hely volt a Fuga Építészeti Központ a Petőfi Sándor utcában. (Vezetője, Nagy Bálint most halt meg, február 4-én. Kiváló ember volt, megérdemel ebben az írásműben is egy főhajtást.) Itt gyakran fellépett András (ő zongorázott) és Renáta (ő pedig énekelt). Szerettem eljárni ezekre a dalestekre, személyes közöm is volt hozzájuk: amikor német nyelvű dalok hangoztak el, András engem kért meg a dalszövegek fordítására. Egyik kézzel írt levelében (2020. nov. 24.) az előadásra szánt Beethoven-dalszövegeknek nemcsak fordítására, hanem

rövidítésére is megkért. Ez a levél figyelemre méltóan veti fel a terjedelem, az értelmi egység és az énekelhetőség vagy előadhatóság összefüggéseit. Rendezők és dramaturgok is okulhatnak belőle.

Amennyire meg tudom ítélni, ketten remekül kiegészítették egymást: Renáta derűt és könnyedséget vitt a dalokba, András pedig fegyelmezetten volt intenzív és koncentráltan szenvedélyes. Úgy volt művész, hogy tudósa is volt a megjelenített művészetnek.

Tudásával és munkabírásával óriási karriert csinálhatott volna, szupersztár lehetett volna, de ez neki nem kellett. A régi bölcsekhez hasonlóan nem írta le annak nagy részét, amit elmondott, és amit leírt, nagyjából azt sem gyűjtötte össze. Sokszor hallottam tőle egy-egy szövege kapcsán, hogy már majdnem készen van, csak egy utolsó nekirugaszkodással még át kellene dolgozni. Közrejátszhatott ebben a rejtőzködésre való hajlam, ugyanakkor valamiféle reciprok oblomovság is.

Fontos lenne András írott és nyomtatott hagyatékát összegyűjteni és kötetben közreadni. Másképpen szólva: pótolhatatlan kár lenne, ha András munkásságából elkallódna az is, ami menthető.

Ami az egészségét illeti, már évekkel ezelőtt mutatkoztak figyelmeztető jelek. András nem törődött velük, vagy inkább szerette volna őket semmibe venni. Nem kívánt szóba állni a halál hírnökeivel, noha a Grimm testvérek mesegyűjteményében olvashatott róluk, és ha máshonnan nem, ebből a baljós meséből tudhatta, milyen a természetük. Az orvosokat kerülte, szűrővizsgálatokra nem járt. Az utolsó években hullámozott az állapota: néha rosszabbul volt, aztán átmeneti javulás mutatkozott. Renáta próbált neki segíteni, figyelmesen és odaadóan ápolta, de késő ősszel így is bekövetkezett a testi összeomlás. Utána még sokat szenvedett.

Ne többet erről.

Szívesen mondanék róla, Faludy Györgyöt idézve, „valami emberit”. Például szerette a csípős paprikát, és amikor Kecskemétről, ahová munkaügyben eljárt, hozott egy-egy adagot, gondosan ügyelt nemcsak a csípősségi fokozatokra, hanem a színekre is: volt nála élénksárga, haragosvörös, halványzöld, fekete és kékeslila csövecske. Kritikus észrevételeiben is csípős volt, nemritkán szigorú, sőt kíméletlen. Ezzel együtt végtelenül szeretetreméltó ember volt, hibátlan jellem és nagy formátumú lélek.

Allergiája miatt le kellett mondania a hús és a legtöbb tejtermék fogyasztásáról. Így a közös vacsoráknak a hal és a zöldség, amit ehetett, mediterrán jelleget adott. Ehhez járult az is, hogy nem vetette meg a jó bort, és szerette összekapcsolni az ítélező ízlést a fiziológiai jellegű ízleléssel. Könnyű volt megörvendeztetni őszi kirándulásból hozott gombával, többnyire nagy őzlábbal és vargányával, néha csiperke is becsúszott. Ezekből, ha találtam, annyit szedtem, hogy neki adhassam a felét. Jorge Luis Borges rövid írásait többre becsülte, mint Gabriel García Márquez regényeit. Előbbi volt a vargánya, utóbbi a nagy őzláb, a csiperke mindig más-más szerző volt.

Beszélggettünk *Az Ezeregyéjszaka meséinek* mélységes szomorúságáról, a Titus Livius nagy művében megőrződött mágikus mozzanatokról, a Saxo Grammaticus krónikájában színre lépő fiktív ősdán királyokról mint mítoszi archetípusokról, és még sorolhatnám a végtelenségig.

Igen, erről van szó. A végtelenségről. Az élet nem, de a beszélgetés folytatódik.

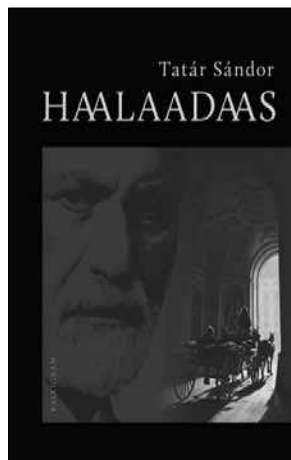
MÁS BELEHALT MÁR

Tatár Sándor: *Haalaadaas*

A tavaszi napfényben támadó belső borongás, ami messze több, mint a kedvetlenség, a motiválatlanság vagy kiségettség, és ami épp ezért nem is űzhető el egy kis pihenéssel, sétával, zenehallgatással vagy egy baráti beszélgetéssel, vagyis a depresszió, egyáltalán nem csak a művészek betegsége. Mégis tőlük tudunk a legtöbbet arról az állapotról, amikor valaki egyedülre, sötét szobára, mozdulatlanságra vágyik, de aztán épp a magánytól, a bezártságtól, a mozdulatlanságtól szenved, amikor a családtagjait sem viseli könnyen maga körül, de épp az ő megértésükre és segítségükre vár, amikor az élet szeretetét lassan kiszorítják az öngyilkos gondolatok. Az idén hatvanéves Tatár Sándor hatodik kötete kerek hatvan versben próbálja körüljárni egy éveken át tartó, rohamokkal súlyosbított depressziós életszakasz állomásait, melyek között az összeomlás, a munkaképtelenség és a különböző mániás reakciók, valamint a családdal és a családért folytatott küzdelmek mind-mind helyet kapnak. A kötet kreatív, Tatár költészetére régóta jellemző játékkal operáló címe egyszerre utal a megbetegedés és a legalább részleges kigyógyulás hosszú folyamatára, azaz az előre haladásra, illetve a hálára mindazok felé, akik segítettek túlélni azokat a mélypontokat, melyekbe sokan, köztük költőtársak is, behaltak.

A három ciklus közül a középső beszél konkrétan „D. kisasszony” látogatásairól, az ő allegorikus árnyával való kapcsolat részleteiről, a küzdelemről, az álmatlan éjszakákról és az élőholtként átkínlódott nappalokról, a pszichiáterekről, az analízisről, a növekvő gyógyszeradagokról és az ezzel párhuzamosan kiépülő magányról. A másik két verscsoportot lehet akár az előtte és az utána állapotról hírt hozó szövegeknek is tekinteni, de azok voltaképp a betegség nélküli hétköznapokról, az akkor szokásos problémákról, az akkor is elkerülhetetlen szorongásokról, a gyakori rosszkedvről tudósítanak, benne pénzügyi, munkahelyi, családi és közéleti kérdésekkel. A rosszból jutunk el tehát a nagyon rosszba, onnan vissza a sima rosszba, aminek így mégis pozitív kicsengése van, hiszen a kötet végén szereplő versek minden gyötrelmük ellenére is az imént emlegetett felfelé haladásnak a dokumentumai, a jövő felé mutatnak, a reményt fogalmazzák meg.

A kötet súlypontja, értékadó része ezzel együtt is a középső ciklus, ott érezni a valódi, személyes érintettséget, az egzisztenciális tétet, de a nyelvi-poétikai innovációt is. Mert hogy ebben a műhelyben is akkor működik jobban a nyelv, akkor adekvátabb a forma, amikor a téma súlyosabb, a szembenézés nyíltabb. Tudjuk, Tatár egészen kiváló és méltán megbecsült műfordító, és azért az, mert hibátlan formaérzékű, remek stilszta, aki úgy bánik a magyar nyelvvel, úgy képes formálni a versmondásokat is, ahogy csak kevesen. Nem

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
120 oldal, 2990 Ft

meglepő, ha a saját verseiben sem bicsaklik soha a ritmus, helyén van minden szótag, és ha vannak, eredetiek, jók a rímek is. De ez még kevés a kiemelkedő vershez. Márpedig sok Tatár-vers figyelemre méltó, néha kifejezetten egyedi, kísérletező nyelvi-formai megoldásaihoz nem kapcsolódik átélhető, érdekes, a kortárs magyar költészet diskurzusaiba jól illeszkedő téma. A kötet első és harmadik ciklusának verseiben gyakran érződik ez a fajta üresség. Mert a fecsegést, az önsajnálatot, de még a kötetvégi Lőrinc-versek kicsit lapos apai büszkeségét is kénytelen vagyok ebbe a kategóriába sorolni. Tizenöt év telt el az utolsó Tatár-kötet óta, tehát a szerző egyáltalán nem vádolható bőbeszédűséggel, túlmozgással, mégis a rutin- és az ujjgyakorlat-szerűség érződik például az *Episztémé... Na tessék!* vagy az *Also bitte!* című versekben.

Az a bizonyos tizenöt évvel ezelőtti kötet, a széles kritikai visszhangot kiérdemlő *Requiem* viszont épp azért emelkedik ki az életműből, mert nyíltan, tabusértően, fájdalomosan beszél az anya haláláról, az árvaságról, a gyász soha véget nem érő folyamatáról. A 2012-es Quasimodo-emlékdíjjal kitüntetett *Anyámnak* című versben még mindig az anya fájó hiánya volt az a többlet, ami akkor még láthatóbbá tette Tatár költészetét és az abban rejlő értékeket. Most a depresszióval folytatott küzdelem emeli meg azokat a verseket, melyekben erről van szó, és hagyja az árnyékban azokat, melyekben nem. Ezért érdemes itt inkább csak a középső, a *méjségből* (megint egy szójáték) című ciklusra fókuszálni.

A depressziós ember ezekben a versekben is elsősorban a magányosságáról beszél, már ha egyáltalán meg tud szólalni. „Most is alig kapok levegőt” – olvassuk például az *Uramisten!* (63.) első sorában, az *Ami el nem maradhat* (47.) utolsó sorában pedig arról olvasunk, ami egyetlen nap sem maradhat el: „fuldokolni fogsz”. A fojtogató érzés persze az olvasóra is átragad, és épp ezt várjuk el egy ilyen témát körüljáró verseskötettől. Az élet-erő elvesztése, a képzelt vagy valóságos démonokkal folytatott küzdelem, a beletörődés és a türelmetlenkedés különös kergetőzése, a szó szerint halálosan komoly problémák és az azokhoz kapcsolódó, néha tipográfiai ötletekkel fűszerezett nyelvi tréfák kettőssége mind-mind olyan kérdés, ami képes ezt a tapasztalatot átadni. Gyakran visszatérő motívum a barátok elvesztése is, hiszen ki szeretne egy befelé forduló, negatív, érdeklődését vesztett, néha kommunikációra is képtelen ember barátja lenni? Senki sem hallgatja szívesen a panaszt, holott a mélyen lévő ember legfeljebb önmagáról tud beszélni – feloldhatatlan konfliktus: „Ha kész meghallgatni barát, / nem öntheted rá szörnysarát / bensődnek” (*Kívülről lenne a magyarázat!? – 44.*). A depressziós ember érzéketlennek, bambának, tompának tűnik kívülről, pedig belülről, a lelkében és a testében nem is csak egyféle fájdalmat érez. „Magadra maradsz úgyis végül” – összegzi a *...lengetni az én zászlaját...* (69.), ami már nem is csak a barátokra, hanem a családra is vonatkozik. Ez a vers arra is rámutat, hogy nem csak őt hagyják egyedül, ő maga is elfordul a körülötte lévőkől. Arra, hogy miközben segítségre szorul, irtózik az esetleg segíteni próbálóktól, ahogy az emberek közelségétől, érintésétől, szavaitól is.

A versek hangulatát meghatározzák az olyan jelzők, mint a „rettenetes”, a „lidércfoltos”, a „szeszélyes, titkos gonosz” vagy a „börtönrácsos”, melyek mindegyike a nyomasztó, rideg, biztonságot nem kínáló világra utal. A kötet legnagyobb erénye, hogy több oldalról is meg tudja fogalmazni, és aztán meg tudja erősíteni ezt az érzést, és még ha nem is gondoljuk, hogy a világ ilyen lenne, azt készségesen elhiszük, hogy a beszélő ilyennek érzékeli, hogy számára ez a kizárólagos valóság. Nagyon közel van hozzá, állandóan körülötte ólálkodik a halál, és úgy tűnik, bármikor le is csaphat rá, és ezt ő néha nem bánná. A kilátástalanságot, a reményvesztettséget például az *Saját pokol. Vagy.* (82.) című hosszabb szabadvers mutatja be plasztikusan: „Hátrafelé teljesen fölösleges / sandítani, a bejárat már bezárult mögöttem. / Természetesen a kijárat is zárva”. Megrendítő az ehhez közeli fohász: „Adj, hogy fiam ne lásson betegnek, / s ne váltsa szeretetét szánalom” (*Ha az Emberfia most..., 85.*).

A mélyből azonban van visszatérés. Már maguk a versek is azt jelzik, hogy legalábbis hullámzó volt ez a depresszív életszakasz, hiszen nyilvánvaló, hogy a kritikus pontokon nem születhetnek meg. A kötet egésze pedig mintegy a múltba helyezi a történetet, eltávolítja a jelentől, és egy koncentrált, nagyobb rendszereket is átlátó alkotó kezét és munkáját feltételezi, vagyis olyasvalakiét, aki túl van a nehezen. Láttuk eddig is, hogy a dráma és a komikum, a halálos komolyság és a viccelődés, a játék nagyon is együtt jár Tatár költészetében, ahogy a szerzőre nagyon jellemző, egyedi, öngúnyba hajló kijelentések, az ellenpontozást és önkorrekciót alkalmazó, kígyóként tekeredő hosszú mondatok, a költőszerep ironikus lefokozása, a szatirikus, keserű kijelentések is helyet kapnak. Nyilvánvaló szándéka, hogy ne sülyedjen bele a komolykodó, tragizáló nyelvbe, amiben az asszociatív, csapongó vagy csapongónak látszó, saját törvényszerűségei szerint alakuló versmondatok segítik. A nézőpont, az önkép, a hangnem és a képalkotás módja sokszor az egyébként meg is idézett Petri Györgyéhez van közel, de ez nem azt jelenti, hogy a két költészetet össze lehetne tévesztetni. Fontos, hogy tud a pokol mellett „pokol-wellness”-ről is beszélni (89.), hogy néha megriad, miféle „lelki sztriptíz”-re pazarolja az energiát, a „tenort és a tonert” (80.). A szójátékok azonban nem mindig sikerültek, néhol erőltetettek, máshol kínosak. Ilyen, amikor a „hobbiszakács-démon”-ról (59.) vagy az önépítkezés kapcsán a „LEGOdaadóbb igyekezet”-ről (84.) olvasunk, de nem szerencsés, túlírt ötlet a hazardírozó démonról elmélkedve a rulettasztalig és a „Boldog zseton!”-ig (71.) feszíteni a szöveget. Ám még ha ezek a csak példaként kiragadott megoldások nem is jók, a szerepüket ellátják, hiszen az oldás, az ellenpontozás, a sötétség megtörése a funkciójuk.

Sőt, mint említettem, a kötet felépítése, íve is a reményt, a továbblépés, a kiút lehetőségét alakítja ki. A kötetzáró, a tartalomjegyzék utánra tett (tehát a tartalomban nem is szereplő) jegyzetszerű kis vers egyenesen csodáról, sőt ismétlődő csodáról beszél, és ez egyértelműen a gyógyulásra, a kigyógyulásra utal. Vagyis a tenyérnyi gyógyszeradagok, a pszichológusok és a támogató közeg ellenére is csodára volt szükség ahhoz, hogy véget érjen az agonizálás időszaka. A kötet egésze afféle hálaadás a visszakapott életért. Mert ahogy a depresszióknak nincs oka, úgy a gyógyulásnak sincs receptje, ahogy a sülyedés nem kivédhető, úgy az emelkedés sem kényszeríthető – a versek épp a tehetetlenségről, a betegséggel szembeni kiszolgáltatottságról beszélnek a legtöbbit. Aztán az *An die Hinterwelter* (38.) már az önbecsülésről és a köszönetről: „Amíg nem érzed, Barátom, a hálát, / pusztán azért, hogy itt lehetsz, / odaát sem készítenek külön szállást / neked a morcos istenek”. Talán azok helyett is, akik még vagy már nem tudnak megszólalni, nem tudnak sem önmagukról, sem a betegsükről beszélni, nem tudnak már senkinek semmiért köszönetet mondani. Tatár Sándor a maga néhol egészen olvasmányos, pergő, máshol elnyújtott, kerülőutakon járó, mellékes, lényegtelennek látszó részleteken lovagoló verseiben megteszi. És ezzel megteszi tétjeit is.

A FORRADALOM SZERELMESEI

Szilasi László: Tavaszi hadjárat

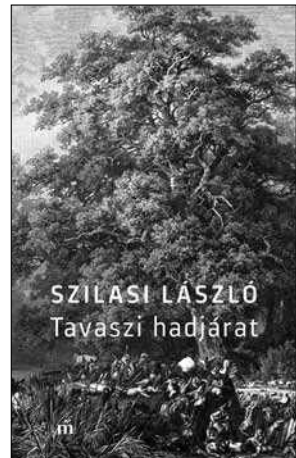
Szilasi László legújabb könyve nem könnyű olvasmány. Lehet, de talán nem érdemes gyorsan olvasni, ugyanis annyi témát dolgoz fel olyan összetett módon, hogy az olvasó könnyen megfoszthatja magát egy-egy jelentésrétegtől. Vélhetően persze ez is a játék része: a *Tavaszi hadjárat* olvasható könnyed(ebb) történelmi és/vagy szerelmes regényként is. Ez az olvasat azonban számtalan hiányérzetet és kérdőjelet hagy(na) a befogadóban: miért két kisregény, miért nem egy nagy történelmi regény? Ha történelmi regény, miért hiányzik belőle a cselekményt szervező legfontosabb esemény, az 1848-as forradalom? Mi szükség van a különböző szövegbetoldásokra, idézetekre?

Szilasi kötetében nem válaszokat érdemes keresni, sokkal inkább kérdéseket. Ezzel a stratégiával válnak körüljárhatóvá az olyan nagyszabású témák, mint a haza, a nemzet, az identitás vagy a szerelem mibenléte. A két kisregény ezeknek a fogalmaknak az állandó lebontásával és újra összeillesztésével játszik – a szövegek legfőbb jellemzője a hiány, a helyettesíthetőség és az át- vagy felülírás lehetőségeinek felmutatása, a valóság és a fikció összemosása.

A *Tavaszi hadjárat* alcíme – *Szerelmes magyarok a XIX. századból* – határozottan kijelöli a fókusz: szerelem és magyarság, mindez a XIX. század kontextusában. A magyarság aztán felbonthatóvá válik hazára, identitásra és nemzetre – a két kisregény szereplői ezt keresik egész életükön át, miközben mindent egyszerre felülír és megmagyaráz a szerelem.

Az első kisregény helyszíne és szereplői egyaránt valamifajta végállapotot képviselnek: Szakmári Ádám és Ágota a rodostói bujdosók utolsó leszármazottai, akiknek a gyökerei határokat átszelve nyúlnak vissza Magyarorszáig, annak ellenére, hogy származásuk alapján nem magyarok. A történet szerint azért indulnak vissza Magyarországra, hogy megtalálják magyarságukat, pontosabban „visszatanuljanak” abba. A főszereplők identitásának mozaikosságát, az elemek felcserélhetőségét emeli ki a kisregény címe is, mely a Rodostó szó Bercsényi Miklóstól származó híres anagrammája – *Ostorod*. Valójában mintha az egész történet az anagramma logikája szerint működne: a narratívába „kényszerített” történelem megváltozott ok-okozati összefüggései képesek új értelmet nyerni, valahol a valóság és a fikció határán.

Szakmári Ádám gyerekként Mikes Kelemen leveleiből tanul írni-olvasni, ám a történet szerint a tanulás során bele is nyúl Mikes szövegeibe. Annyira zavarja ugyanis a szerelmes szál hiánya, hogy beleír egyet. A levelekben szereplő kis Zsuzsi eszerint Ádám szerelme, Ágota. A levelek ezekkel a betoldásokkal kerülnek nyomtatásba, tehát Mikes története

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
336 oldal, 4299 Ft

így öröklődik tovább. Évek múlva az *Ostorod* két főszereplője hasonló módon kerül kapcsolatba egy másik, a magyar nemzeti identitás szempontjából jelentős történettel – Ádám és Ágota a Pilvax kávéház rendszeres vendégeiként kívülállóként ugyan, de nyomon követik az események alakulását. A két fiktív szereplő tehát beleíródik az egyik (ha nem a) legfontosabb identitásképző történetünkbe, olyannyira, hogy Ágota idős kora ellenére meglehetősen intim kapcsolatba is kerül Lisznyai Kálmánnal. Ennek a szerelmi együttlétnek a leírása jól példázza az egész kötetre jellemző eklektikusságot: a végig nagyon szigorúan tagolt fejezetek és bekezdések között egymást váltják a tényyszerű leírások, a tudományos ismeretterjesztő szövegekre emlékeztető betoldások, a szépirodalmi idézetek, receptek (!) és a szoftpornó határát súroló (nemegyszer tömeges) szexjelenetek. Az ezekből a váltásokból fakadó feszültséget sok helyen a jól adagolt humor oldja fel, ami a sokszor képtelennek ható epizódokat az abszurditásig fokozza.

Mikes levelei azért is fontosak, mert Ádám életében az emlékezés egyik korai, fontos forrásai. Az otthonról elszakadt bujdosók számára az emlékezés esszenciális, az újra és újra elmesélt, generációról generációra továbbadott történetek a létezésük alapjait jelentik: „A mesélők hittek az újramesélés erejében. Hittek abban, hogy a részletezés mindent megold. Néha új történeteket alkot” (42.). Ádám Ágota mellett ezeket az emlékeket keresi Magyarországon, hisz az emlékezés helyeinek teremtv erejében. Hóse Béri Balogh Ádám, aki az első győztes lovasrohamot vezette a győrvári csatában. Róla akar megtudni mindent, alakjára úgy tekint, mint aki magába foglalja a magyarság összes fontos aspektusát – minél többet tud meg róla, annál közelebb kerülhet saját magyarságához is. Ezen a ponton a főszereplők még történetként, elbeszélhető események egymásutánjaként értelmezik a nemzet és az identitás fogalmát: „Másodsorban azért [jöttem vissza Magyarországra], hogy visszatanuljam magam a magyarságomba. Úgy gondoltam, ha beletanulok Béri Balogh Ádámba [...], akkor elkezdődik ez a folyamat. Hol született. Hol halt meg. Közte mi történt. Ezt akartam tudni” (48.).

Ádám és Ágota számára a nemzet képlékeny fogalom, a valahova tartozás elérhetetlennek tűnő ábrándja. Magyarországi életük során is állandóan keresik az azonosulási pontokat, szinte mindig sikertelenül. A XIX. század változó nemzetfogalmai mindig reménytel kecsgetetik őket, de végül minden meghatározás, kategória kiveti őket magából, vagy legalábbis állandóan a periférián tartja őket. Arra a felismerésre kell jutniuk, hogy a hagyományok vagy az eredetek közössége nem képes egybefogni egy nemzetet, sokkal inkább a nyelv, az étkezés vagy az öltözködés: „Ülsz egyedül a Márvány-tenger partján, és arra kell rájössz, hogy az államok, a hagyományok és az eredetek fölött a ruhád, az étkezésed és a nyelved rendje adja a magyarságodat” (101.). A nacionalizmus végül a nyelvi meghatározottság felől veti ki őket magából, hiszen anyanyelvük szerint „ők törökök voltak és görögök, örmények és zsidók” (121.).

Ádám és Ágota leélnék úgy egy életet, hogy nem találjanak hazára Magyarországon, a kisregény végén hazautaznak Rodostóba. Az utazás toposza erőteljesen meghatározza az egész kötetet, a szereplők többször megteszik ugyanazokat az utakat oda-vissza, a jobb megértés, az újraélés reményében.

Szilasi *Kortárs Online*-on megjelent műhelynaplójából¹ tudható, hogy a második kisregény, a *Koppantyú lovagjai* készült el előbb. Ez a történet jóval lendületesebb, cselekményesebb. Több szereplőt mozgat, összetettebb viszonyrendszerben. Ennek ellenére a két szöveg összetartozása megkérdőjelezhetetlen: számos motívum, kérdésselvetés köti őket össze. Paradox módon a legfontosabb kapocs azonban az az időbeli hiány, ami szétválasztja a két történetet, vagyis a meg nem írt forradalom. Az *Ostorod* ennek kitörésekor zárul, míg a *Koppantyú lovagjai* már a leverése után játszódik. Ez a két kerettörténet közé

¹ Mégiscsak elmondja – Szilasi László a Tavasz hadjárat című regényének keletkezéséről: <https://www.kortaronline.hu/aktual/szilasi-laszlo-tavaszi-hadjarat.html>

ékelt radikális elhallgatás egyszerre hívja fel a figyelmet a történelem elbeszélhetetlenségére, átkeretezhetőségére, illetve az egyénre és a közösségre tett hatásaiban, jelentőségében tetten érhető különbségekre.

Mindkét kisregény narrációjában fontos szerepet kap az omnipotens elbeszélő, de jelenléte eltérő mértékű. Míg az *Ostorodban* teret enged a két főszereplő egyes szám első személyű megszólalásainak is, addig a *Koppantyú lovagjaiban* a szerelmi négyyszög tagjait végig az ő szemén keresztül látjuk.

A második regényben a fejezetek nem lineárisan viszik előre a cselekményt, hiszen a négy főszereplő történetét mesélik el külön-külön. Mindegyikük életében meghatározó pillanat megismerkedésük, majd szövevényes kapcsolatuk, mely a levert forradalom árnyékában bontakozik ki. Az artikulált, meglehetősen aprólékossággal kidolgozott történelmi háttér a Tisza szabályozása, amihez az összes szereplő kapcsolódik valamilyen módon. Számtalan szövegrész foglalkozik a szabályozás elméleti és gyakorlati kérdéseivel, egyes eszközök részletes leírásával, eredetével. Ez az országos szintű munkálat, átrendeződés a hősök életét is alapvetően befolyásolja – megismerkedésük oka és helyszíne is a sáros, tapadós, medréből kikényszerített folyó. Tarpai Ábel és Uzémer Márton a forradalom után a folyó szabályozásán dolgoznak, az alak- és nemváltó Bányai-Lebstück Máriát delejeseen vonzza ez a természettel szembeszegülő erőfeszítés, Teasdale Márta családja pedig Széchenyi hívására érkezik Magyarországra, hogy idővel részt vegyenek a szabályozás kivitelezésében is.

A négy nagy fejezet az ő történetüket beszéli el, az egész kötetre jellemző játékosággal és az *Ostorodhoz* képest még több humorral. A történetek ugyanis folyamatosan megkérdőjelezik, felülírják egymást, ezzel is hangsúlyozva az egybefüggő, nagy elbeszélések lehetetlenségét. Ez a legélesebben talán akkor válik láthatóvá (persze kizárólag a narrátor mindentudó szempontjából szemlélve), amikor Márton és Ábel találkoznak, és Ábel elmondja történetét barátjának, kifejezetten azzal a céllal, hogy ő maga megértse, mi történt vele: „El kellett az egészét mondania valakinek. El kellett mondania az egész történetet. Más talán megérti. És akkor talán ő is megértene” (247.). Márton azonban nem érti meg a történetet, nem tudja összerakni az egyes epizódokat, nem látja – nem láthatja – az összefüggéseket: „Nem, Márton nem értette meg. [...] Márton nem tudta beilleszteni az ő történetét a magáéba, s így nem tudta megérteni az övét” (uo.). Ugyanerre az esetre visszagondolva Ábel érzi, hogy a megértés nem lehet teljes a befogadó részéről, sőt fel is adja ezt a reményét, belátva, hogy a mindenkori értelmező nem befolyásolható: „Ábel tényleg csak keveset mesélt az életéről Uzémernek. Még csak történetbe sem állította az eseményeket. [...] De ő mégis azt gondolta, hogy a történet vagy a történet hiánya épp a másik befolyásolhatatlan elsajátításában válik egésszé. [...] Hogyan tudná elérni, hogy úgy olvasson, ahogy a beszélő akarja? Nem lehet elintézni” (289.).

Ezt az egy elmondhatatlan történetet – a négy szereplő életének történetét – meséli el a *Koppantyú lovagjai*. A szerkezetileg nagyon pontosan felépített regényben kissé zavaró a negyedik fejezet váratlansága, hiszen az olvasó az eddigi logika alapján az eredeti szerelmi négyyszög negyedik tagjára, Erzsire számít, azonban ezt a logikát megtörve egy új szereplő jelenik meg egy teljes fejezet főszereplőjeként. Teasdale Márta bevonása a haza és a nyelv összefüggéseinek egy újabb szintjét teszi lehetővé. A könyv utolsó lapjain Márta hagymázás állapotban, a halál küszöbén a nyelvbe kapaszkodva próbál életben maradni. Szómagyarázatok, szójátékok járnak a fejében, ahogy hagyja el az élet, úgy vonódik ki a nyelv is a szintaktikai szabályok alól. Új, képtelen szóösszetételeket alkot, majd a lorem ipsum jár a fejében – az értelem nélküli szöveg, mely bárhova behelyettesíthető. Utolsó óráiban az ábécé összes betűjének felhasználásával alkot mondatokat, jelzős szerkezeteket. Ahogy a Rodostó szó anagrammája, úgy az „árvízűtűró tükörfúrógép” is az átrendezhetőségre, az egyetlen, kizárólagos jelentés lehetetlenségére mutat rá.

A *Tavaszi hadjárat* nagyon sűrű, rendkívül összetett kötet, amely egyszerre épít fel és bont le olyan alapvető(nek tűnő) fogalmakat, mint haza vagy nemzet. A legnagyobb vállalása talán mégsem ez a gesztus, sokkal inkább, ahogyan végrehajtja azt. A kortárs irodalmi mezőnyt elsősorban a traumák alakítják, a szereplők legtöbbször a múltban szerzett sérüléseiken keresztül válnak érthetővé, azokon keresztül lehet velük azonosulni, Szilasi alakjai azonban elsősorban szerelmes emberek. Szerelmességük, szenvedélyességük alakítja életüket, írja felül, változtatja meg identitásukat, magyarságukat, úzi őket új hazába. Így válik elbeszélhetővé a történelem az egyes ember nézőpontjából.

HOGYAN ÍRJUK ÚJRA AZT, AMIT TUDUNK AZ IRODALOMTÖRTÉNETRŐL?

Milbacher Róbert: Legendahántás. 50+1 tévhit a magyar irodalomban

Legendahántás – szól kedvesen, szelíden, csábítóan és rejtélyesen Milbacher Róbert irodalomtörténeti könyvének (hivatalosan akár: tanulmánygyűjteményének) címe, a híres, legendás és titokzatos Arany-ballada címére utalván (*Tengeri-hántás*), s valóban, a könyv, akár mint a megidézett ballada főszereplő-mesélője, történeteket mond el, titkokat idéz fel, titkokat hagy meg titkoknak, rejtélyeket old meg s további rejtélyekre utal: kollokvialis beszélgetésben értekezik az irodalom kicsiny és nagy történéseiről (mintha a mesemondó tudós pásztortúze mellett ott ülne érdeklődő hallgatóságának, hallgatóinak kíváncsi közönsége), s balladisztikusan egyszerre mindent akaró és elliptikus fejtegetéseiből a magyar irodalomnak (azaz a 19. századi magyar irodalomnak) töredékeiben is impozáns és felkavaró víziója bontakozik ki. Akár úgy, mint a megidézett ballada csodálatos utolsó soraiban: „Magasan a levegőben / Repül egy nagy lepedő fenn: / Azon ülve muzsikálnak, / *Furulyáznak*, eltűnőben”.

Mert nem így vagyunk-e mindnyájan, a régebbi irodalom iránt még érdeklődők: mint-ha az irodalom a fejünk felett, magasan repülne, s a régi szerzők és a régi művek furulyaszava csak eltűnőben hallatszanék számunkra?

Milbacher, a legszigorúbban vett komoly szaktudósok egyike ismeretterjesztő könyvet írt szakmájáról, a 19. századi magyar irodalomról, s barátságos, mindennapi, időnként könnyed nyelven adja át tudományos meggyőződését, új felfedezéseit, vitáját a régebbi s mai szakirodalommal – úgy beszél, hogy elgondolásait azok is megértsék, s esetleg továbbgondolják, akik egyébként nem szoktak elmélyedni a szakirodalom fejtegetéseiben. Műfajválasztása nagyon komolyan megfontolandó – gesztusában ugyanis nyilvánvalóvá válik: hányféleképpen él is a magyar irodalom s története a magyar közvélekedésben. A szaktudomány ugyanis többnyire elfelejtkezik arról az egyébként nyilvánvaló tényről, hogy az irodalom történeti értelmezésével nemcsak a tudósok foglalkoznak, de a magyar művelődési hagyományok alapján, továbbá a mára már több mint másfél évszázados kötelező iskolai irodalomtörténet-oktatás következményeként az úgynevezett művelt középosztály is (amely, oly sok viszontagság után is, valamilyen módon még ma is létezik és működik), s ez a „nem-szakmai” vélekedés-halmaz rengeteg tudással, tudás-törmelékkel s legendával él, s hatása a közgondolkodásra, az irodalom társadalmi megítélésére, az irodalmi példák és példaképek kijelölésére megszakíthatatlanul érvényesül. A szélesebb értelemben vett olvasóközönség tiszteletre és elismerésre méltó módon érdeklődik az örökölt,

*Magvető Kiadó
Budapest, 2021
336 oldal, 4999 Ft*

az általa megtanult irodalom külső és belső viszonyai iránt – ám e viszonyokat, szinte magától értetődő módon, legendásítja is: az irodalomról (kivált a régebbi irodalomról) való közbeszéd állandóan mítikus figurákban és alakzatokban (is) gondolkodik, s miközben e legendákkal, úgy véli, közelebb hozza magához az irodalom lényegét, rögtön el is távolítja azt: a szövegek újraolvasása helyett (vagy mellett) meglegszik a róluk szóló történetek szép és emelkedett mesélésével.

Hajdanában, a 19. században, amikor megszületett ama nagy teória, mely szerint a nagybetűvel írott Nemzet az irodalom által született meg, az irodalom által affirmálja s teljesíti ki (be) magát, s az irodalom funkciója abból eredeztethető vagy arra szűkíthető, hogy a Nemzet fennmaradását biztosítja (amely teória a 19. század végére államideológiává vált, s – elsősorban az iskolai oktatás révén – a társadalmi-ideológiai manipuláció legfőbb eszközévé emelkedett), az irodalom fontossága a mai viszonyokhoz képest elképesztő nagyságban nyilvánult meg, társadalmi elismertsége és tisztelete hatalmas volt – s olvasottsága is nagyon széles tömegeket ért el (erre épült rá a szocializmus korszakában az irodalomnak az a beállítása, mintha ő lenne a társadalmi haladás legfőbb, legderekbabb hordozója). Az irodalmat becsülték, s ezért megbecsülték és nagyra tartották az írókat, s megbecsülték az irodalomtörténetet is, amely az íróknak „ércnél maradandóbb” emléket állított: a nagy, tisztelendő írók-költők szobrai előbb irodalomtörténesek által megszerkesztett életrajzaikban, műveiknek méltatásában rajzolódtak ki, s csak ezek után kerültek valóban köztéri szobrok formájában a nyilvánosság elé. Az irodalomtörténet tudománya pedig – a nagy ideológia nevében – elsősorban példaképeket keresett, talált és alkotott meg az irodalom sokszínű és nem mindig egyértelmű anyaghalmazából: tanulságos és példázatos történeteket szerkesztett meg az írók szagatott és viszontagságos életéből (sokszor nem könnyű mesterkedések révén), s a műveket is hozzáidomította (annyira, amennyire engedték magukat) a példázatos olvasás igényeihez. Ha nagyon durván hangzik is, de alighanem kimondható: az irodalom azáltal vált az iskolákban első, legfontosabb tantárggyá, hogy az irodalmat nem olvasandó és élvezendő irodalomként, hanem tantárgyként kezelték, nem olvasásra biztattak, hanem meghatározták, mit is kell tudni és mondani az irodalom kapcsán. Aminek hatásával ma is, mindnyájan és mindennap szembeszélünk: az irodalomról való közbeszéd hatalmas, túlnyomó részét nem az irodalmi tapasztalat határozza meg, hanem a megtanult, másfél évszázada uralkodó interpretációs hagyomány; nem arra emlékszünk, mit is olvastunk (hisz oly ritkán olvassuk újra az iskolai tananyag régebbi irodalmát), hanem arra, mit mondtak nekünk róla, s nem is sejtjük, hogy amit a mi (mostani) tanárunk mondott, azt száz évvel ezelőtt fogalmazták meg az akkori tananyag számára. Ami a mai magyar irodalmi közbeszédben a régiségről él, alighanem csak úgy nevezhető: „versunkenes Kulturgut”, azaz a hajdani „magas” kultúrának lesüllyedt javai: töredékei a régi nagy narratíváknak, a régi nagy koncepció hitelesítő ereje nélkül (hisz mind a nagy koncepció, mind hitelessége rég elpárolgott), a nagy példaképek életrajzi darabjainak fel-felbukkanó különössége és érdekessége (az életrajz és az élet egészének felidézése vagy értelmezése nélkül), a hatásos művek hatásmechanizmusára való rácsodálkozás (a lassú újraolvasás és tüzetes szövegelemzés igénye nélkül). A hagyományos irodalomtörténeti tananyag egységesnek képzelte el az irodalmat (a változatokat is megpróbálja homogenezálni), az írókat pedig (erkölcsi és történelmi példaképeinket) törhetetlennek és hibátlannak állítja be (legfeljebb némi magánéleti anomáliát engedélyez), s jellemrajzukat a mindennapi lélektan alapján konstruálja meg; a szövegértelmezést viszont többnyire tanulság-elvű didaktikával oldja meg – a nagy narratívák kategóriái a széles közönség szájhagyományában kényszerűen közhelyesekké válnak. Ami így az irodalomtörténetből a közérdeklődés számára megmarad, az tulajdonképpen az írók figuráinak érdekessége és furcsasága, cselekedeteiknek közvetlen megmagyarázhatósága vagy megmagyarázhatatlansága – vagyis különösségeiknek legendásíthatósága.

Ez a tananyag-szemlélet aztán persze lépten-nyomon beleakad mind a történeti tapasztalatba, mind a történeti elbeszélések kiküszöbölhetetlen sokféleségébe, továbbá a szövegek sokértelműségébe (amit semmiféle didaxis nem képes tökéletesen feloldani) – ezért az irodalmi nagyközönség, miközben megtanulja a tananyag sematikáját (és adathalmazát), folyamatosan bizalmatlanságát is fejezi ki e szemlélet mechanikusságát illetően, s nem ad hitelt a szakirodalom állításainak és következtetéseinek (legjobb példa erre a Petőfi-filológia esete: egyrészt közhelyszámba megy, hogy Petőfiről a szakirodalom buzgósága révén már *mindent* lehet tudni, másrészt azonban a széles közvélekedés Petőfiről a szó szoros értelmében *semmit* nem hisz el, akár a születést, akár a halált, akár a szerelmet, politikai szerepeket illetően); s jobb híján legendagyártásba, mitikus nagyságrendek vizionálásába, titkos kapcsolatrendszerek és összeesküvések feltételezésébe szalad bele – vagy menekül.

S mivel a nagyközönség természetesen nem olvassa a kurrens szakirodalmat (amely pedig, kivált az utolsó negyedszázadban, rendkívül impozáns módszertani és anyagfeldolgozási, elemzési átalakulások seregén ment keresztül), megteremnek és megmaradnak a legendák, a tévedések; az anekdoták hiteles továbbadása, a tananyagban megmagyarázatlan kérdések újra s újra felülírása a szakirodalom *alatt* komoly nagyságrendű tenyészet növesztett ki, amelynek terjedtségét és jelentőségét aligha lehet majd bármikor is felmérni. Csak két olyan fura példát idéznék ide, amelyek nincsenek benne Milbacher könyvében. Egyrészt elterjedt vélekedés, hogy Petőfi nem apjának, Petrovics Istvánnak, hanem a mészárszéken dolgozó legénynek a fia, s az atya ezért fattyúnak tartotta Sándort, verte – emiatt lett oly szaggatott Petőfinek lelke, s ezért (dacból) lett forradalmár. Másrészt terjed az interneten egy részletes verselemzés Arany *Tetenre hívás* című balladájáról, mely szerint a nehezen kibogozható probléma megfejtése csillagászati összefüggések felismerése révén megoldható: Kund Abigél az öreg Bárczi úrnak a lánya balkézről, ezért ellenzi a fia és a leány közti kapcsolatot (szövegelemzés: Kund Abigél felkiáltása: „megöli magát”, nem a fiatal Benőre vonatkozik, hanem az öregúr: Benő, úgymond, meg akarta ölni „magát” [= önt!]). Hasonló rejtélyeket és legendákat rendre lehetne még sorolni – javarészt az ilyenek tartják még életben a régebbi irodalom iránti közérdeklődést.

Milbacher cikkei épp e legendásíthatósággal foglalkoznak – ő nem helyteleníti a legendagyártást, csak azt kívánja megvilágítani, milyen elemekből épülnek fel a legendás és rejtélyesnek tűnő elképzelések; türelmes felvilágosító módjára lehántja a közvélekedésnek kitüremkedéseit, s megrendítően széles szakirodalmi tájékozottságát mozgósítva rámutat arra, honnan is erednek a legendák elemei. Könyvének egyik legnagyobb tanulsága épp az, hogy a legendák nagyon nagy része a 19. századi irodalomtörténet-írás ötleteit használja fel vagy hasznosítja újra – amit a régi irodalomtörténet egyszer kimondott vagy megírt (tényt, vélekedést, következtetést, jellemzést, pletykát, rágalmat), annak, úgy látszik, máig ható következményei lettek; az egyes állítások (mondatok) elhagyták régi, nagy narratív kontextusukat, szabadjárá engedetten elkezdtek kóborolni, s hol így, hol úgy új történeté álltak össze (s így ki tudják elégíteni a nagyközönség giccis iránti igényét is). A lehántás azonban sajnos nem úgy működik, mint a tengerihántás, ahol a csuhé lebontása után magvas csövek kerülnek kezünkbe – itt éppen az figyelhető meg, hogy ha lehántjuk az irodalomtörténet lerakódott (lesüllyedt) rétegeit, nem a dolog „lényege” (azaz a kukoricacső) marad a kezünkben, hanem az irodalom kultikus szemléletének mitikus, egyszerre magasztos és egyszerre pletykaéhes váza, amelyre – Milbacher teljesítménye mutatja, *újra* kell, kellene felrakni a megtisztított szakirodalom óvó burkát. Milbacher munkája azért különösen figyelemre méltó, mert ma több más ilyen „lehántó” irodalomtörténeti próbálkozás is előállt (a sok felületes internetes blog és podcast mellett): Nyáry Krisztián tollából az írói életrajzok és magánéleti kapcsolatok (szakirodalmilag többnyire korrekten) bulvárosított újranepszerűsítése született meg nagy közönségsikerral, Háy János nagy ösz-

szefoglalásában pedig a korlátlan szépirői önkény nevében dobja ki a szakirodalmat az írói szabad vélekedések hol elmés, hol gyarló áradatából. Ezekkel szemben azonban Milbacher mérvadó bölcsességgel lép fel – elismerve, sőt kinyilvánítva a régebbi szakirodalom korhoz kötött gyarlóságait nem denuncálja a régi szemléletet, hanem újraolvassa, s minden igazságot és tévedést vagy koholmányt felülbírálván építi ki a maga vélekedéseit. E kettős gesztusrendszer, ugyanúgy, mint a szerző „tisztán” tudományos értekezéseiben, nagyon komoly eredményeket hoz – s remélhetőleg felvilágosító, ismeretterjesztő tanítása eléri majd a közvélekedésnek is bizonyos csoportjait...

Milbacher remekül népszerűsíti tudományos kutatásainak kitűnő találmányait, s ezáltal új interpretációs kontextusok felé is nyit vagy javaslatot tesz (megtalálja *A vén cigány* rejtélyes „malom a pokolban” frázisának lehetséges forrását; a *Szózat* keletkezéstörténetébe lehetőségként beapplikálja a nagyon tisztelt Kölcsey Ferenc szemére, azaz félszemére való esetleges utalást; *A walesi bárdok* „pártos honfivér” kitételét úgy értelmezi, mint a király megérkezése előtti polgárháborúra való allúziót; Toldi hősi figurájának átértelmezése a grobián típusú nagytermészetű fickó irányába az egész trilógia megközelítésének átírását is szolgálja). Impozáns és aktuális a *Hymnus* leírása oly szempontból, hogy a mű a keletkezésekor nem nemzeti imádságként funkcionált (érdemes lett volna ideírni, hogy 1847-ben egy gimnáziumi irodalmi szöveggyűjtemény már vagy még Kölcsey költeményének paródiáját is beengedte az akkori tananyagba – nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy Arany János is megpróbálkozott a *Szózat* parodizálásával; sőt talán az is idefért volna, hogy a nagy népszerűsége szert tett *Boldogasszony anyánk* „nemzeti imádsága” is a nacionalista giccs hatására változtatta meg az eredeti „romlott hazánk” kitételét „édes hazánk”-ra...). A könyv kitűnően számol be a régi szakirodalom ideologikus-manipulatív torzításairól, vagyis arról, hogyan is simították el a nagy példákra sóvárgó életrajz-írók és szövegmagyarázók az anyagnak oda nem illő kiszögelléseit, az érintett figurák esetleges „hibáit” – felvilágosító attitűdjének alighanem ez a legizgalmasabb gesztusa.

Példaként említeném Petőfi szlovák származásának kérdését: bár mindenki megemlíti, régen is, most is, hogy Petőfi szlovák környezetbe született bele – ám hatalmas erőfeszítések történtek arra, hogy Petőfi szlovák anyanyelviségét mint a legnagyobb magyar költőhöz nem illeszthető jellegzetességet elhallgassák (nyilván annak is ellensúlyozására, hogy szlovák részről nem egy kísérlet történt Petőfi szlovakizálására is). Egy e könyvben nem említett jeles példát hoznék: Illyés Gyula, akinek Petőfi-könyve beláthatatlan hatást gyakorolt a 20. századi Petőfi-recepcióra (még egy pszichoanalitikus tanulmány is kétségbevonhatatlan forrásként hivatkozik rá), egyértelműen azt sugallja, hogy Petőfi magyarul kezdett beszélni („A drága Hrúz Mária, a kedves hajdani kis cselédlány ... mosolyogva s óvatosan adja fia szájába a magyar szavakat”) – holott nyilván az ő számára sem lehetett valószínű, hogy a magyarul rosszul beszélő anya nem a maga szlovák anyanyelvén neve-li kisfiát...; vagy máshol Illyés regényéből: „Véletlen leplezi le, hogy a szláv nyelvekben is otthonos” – Illyés nem meri kimondani, hogy Petőfi, egyszerűen szólván, tudott tótul). S ehhez még akár azt is hozzátehetjük: a Petőfi-filológia mindmáig nem vette észre az *István öcsémhez* című vers különös megszólítását („Pistikám” – a konvencionális magyar „Pistikém” helyett), amely nem-magyaros illeszkedési rendjével alighanem arra utal, hogy a család familiáris nyelvhasználata nem nélkülözte a szlovák jelenlétet és hatást.

Vagy ugyanilyen erős kérdésfelvetéssel Arany János szerepvállalásainak heroizálásával kapcsolatban is: Milbacher részletesen átnézi, hogy a zsarnokkal szembeszálló poéta ideálfigurája mögött mennyi mindennapi alkalmazkodás is kellett hogy rejtőzködjön, akár lélektanilag, akár politikai kompromisszumkeresés okán (amivel a régi szakirodalom nem tudott mit kezdeni) – hiszen *A walesi bárdok* költőjével szemben csak-csak megfogalmazódtak akkoriban olyan (nagyon túlzó és igazságtalan) vádak és rágalmak is, melyek oly keserű verset csiholtak ki Arany tollából („Székács, Arany, Szilassy / S hazánk

több ily pimaszi / Keresztekért akarnak / Sírt ázni a magyarnak!"), melyek feltételezik, hogy az ily megítélés akkoriban nem volt teljesen ismeretlen vagy hatástalan.

S ugyanígy kiemelendő Milbacher lassú, minden kicsiny elemre kiterjedően figyelmes szövegolvasási gyakorlata, s sok megfontolandó javaslata a klasszikus szövegek újra-interpretálására – amely mögött az a (mindnyájunk részéről megélt) tapasztalat rejlik: a nagyközönség bizony nem a szövegeket olvassa (legfeljebb annyira, hogy beismeri, nemigen érti az összefüggéseket), hanem a százötven év alatt kikristályosodott magyarázó hagyományt. Kiváltképpen fontos ez az Arany-balladák olvasatát illetően – hiszen e balladákról már Arany életében elmondták, hogy didaktikai szempontból rettenetes problémát jelentenek: egyszerű olvasással a *Vörös Rébék* vagy az *V. László* szövegének „cselekménye” bizony kibogozhatatlan (holott egy balladának történetét csak-csak el kellene tudni mondani) – ezért számtalan kommentárt kellett is írni hozzá az iskolák számára; az pedig akkoriban nem – s sok-sok esetben ma sem – merült fel, hogy e balladákat *nem* történet-elbeszélésük alapján kellene értelmeznünk, hanem kifejezés-módjuk állandóan fel-felbukkanó szövegszerű ambiguitására kellene figyelnünk (hátha ezekben rejlik a nagy titok).

De persze nem hallgatható el, hogy Milbacher néha – újszerű interpretációt keresvén és javasolván – erős túlzásokba is esik: mintha afelé vonzódna, hogy az általa felvázolt irodalmi folyamatokban elsősorban a feszültségeket, az írók közötti konfliktusokat preferálja (túlzásnak látom azt a feltételezést, miszerint Arany „megtagadta” volna a *Toldit* – hiszen 1848-ban rögtön megírta a folytatást, a *Toldi estéjét*, ha persze más szemlélettel is). Teljesen igaza van akkor, amikor a Petőfi–Vörösmarty viszályt részletesen leírja, s Petőfi politikai gesztusában az irodalmi vezérszerep-váltás igényét is felcsillantja; de szerintem túlfeszíti a Petőfi–Arany közötti viszony (elemeiben persze elfogadhatóan rögzített) kontroverziáját, s elsősorban a kettejük közötti ellentétet vagy különbséget hangsúlyozza – említés nélkül hagyván, hogy Arany élete végéig a leghűségesebben őrizte Petőfi emlékét, s levelezésüket (amelyben valóban vannak összeütközések is – az elragadtatott bajtársiaság és pajkos testvériség mellett!) a maga életében nem hozta nyilvánosságra (holott a kiegyezés után erre már lett volna kereslet); helyesen és érzékenyen tárgyalja Milbacher a nagyon érzékeny Petőfi–Jókai viszonyt és konfliktust is, de szerintem megengedhetetlen túlzással él, mikor Jókai „bosszúját” emlegeti – hiszen Jókai is megőrizte élete végéig szakításuknak titkát, s számtalan értékelő emlékezésében kizárólag a pozitívumokat emelte ki, s oroszlánrészt vállalt a Petőfi-kultusz korai kiépítésében. Az pedig, hogy Jókai a koltói nyaralás közben megesett kis erotikus félrelépést a fiatal cigánylánnyal nyilvánosságra hozta, a korabeli megítélés szerint semmi dehonesztálót nem tartalmazott, tehát „bosszúnak” sehogy sem tekinthető – sokkal inkább a Jókai által az ötvenes években már nagyon nem szeretett Szendrey Júlia felé intézett, kicsit ízléstelen, csapás volt (az esetnek egyébként máig tartó továbbélése is megfigyelhető: született már dráma is Pila Anikóról – s Koltón máig él annak legendája, mennyire rajongott is a hölgy a zseniális költő iránt). Stb.

Mindez azonban befér Milbacher kedélyes és friss irányába – az ismeretterjesztés és legenda-hántás szándéka szinte magától értetődő módon hozza magával a könnyed hangütést (amely azonban nem adja fel az ellenőrizhető állítások szigorú igényét), s a frivol kiszólásokat – amelyek nemcsak arra utalnak, hogy akkor is működik Milbacher pompás humora, ha a magasztos irodalomtörténeteket olvassa, hanem arra is buzdítanak, hogy mai olvasóként olvassuk úgy a régi szövegeket (szépirodalmat, költészetet – és irodalomtudományt), hogy feltételezzük: az írói és tudósi nagyság és komolyan vehetőség nem zárja ki annak megengedését, hogy ők, az írók és tudósok is, nagyság ide vagy oda, ugyanolyan „normális” emberek voltak, mint mi, s működésükben a nagyság és jelentőségtelenség nem mindig választható el a magánemberi, irodalmi szerepből következő, sőt a művekben is fellelhető és felmutatható gyarlóságtól. Talán nem mindenkinek fog tetszeni Milbacher nyers kitétele, miszerint Greguss Ágost esztétika-professzor máig sokszor

felidézett ballada-meghatározása („a ballada = tragédia dalban elbeszélve”) „tisztá hülyeség” – de ha belegondolunk, szaktudományunk magas ormairól, ha más nyelvezettel is, a mai irodalomtudósok többsége ezt gondolja, s ezt mondja ki.

Milbacher irodalomszemléletének legizgalmasabb (s egyben legproblematisabb) mozzanata alighanem abban ragadható meg, hogy igen nagy mértékben vonzódik az alternatív irodalomtörténet-írás iránt – rendre arra kérdez rá: mi történhetett volna, ha az irodalom története mozgása nem abban az irányban halad (fejlődik?), amint ténylegesen megtörtént, hanem valamely más, felmerülő vagy éppen már adott lehetőség irányában mozdul el. Milbacher több esetben is választási alternatívát vázol fel (például: ha *A nagyidai cigányok* vállalkozása nem fullad kudarcba, akkor nem a *Toldi* képezne a nemzeti klasszicizmus centrumát, ha Czákó Zsigmond nem pusztítja el magát, „más irányt szabhatott volna irodalmunk fejlődésének”, ha Arany nem hagyja abba fiatalkori prózaírói kezdeményeit, akkor nem került volna a korabeli elvárások központjába a már kicsit anakronisztikus eposz műfaja, stb.), amivel impozánsan érzékelteti, hogy szerinte az irodalom fejlődéstörténete (Horváth János műszava) nem előre meghatározott irányt követő valami, hanem állandóan választások és véletlenszerűségek nem tervezhető s nem kikövetkeztethető összjátéka. Az ilyen alternativitás megengedése természetesen beleillik az irodalom történeti leírásába (magam is próbálkoztam egyszer ilyenekkel: szerintem ha *Az apostol* még Petőfi életében megjelenik, egészen másként kellett volna alakulnia Petőfi kanonizációjának, s sokkal nehezebben lehetett volna a nép-nemzeti irodalom teóriáját kidolgozni és megkövetelni), ám Milbacher néhány esetben az alternativitás felvázolása során olyan értékpreferenciákkal is él, amelyek megítélésem szerint már nem igazolhatók. Mikor egy nyilatkozatában (nem ebben a könyvben) azt mondja Petőfiről, hogy fellépésével „a legnagyobb krízisbe taszította a magyar irodalmat”, s „nekiállt saját képére formálni az irodalmi mezőt. Ezzel majdnem két teljes generáció munkáját tette tönkre”, akkor igazságtalanul és történetitlenül ítél. Természetesen szíve joga, hogy Vörösmarty költészetét magasabbra értékeli, mint Petőfiét – de tönkretételről, válságba taszításról nyilván nem lehet beszélni. Az irodalmi generációváltások mindig krízisekkel és nagy konfliktusokkal járnak – de vajon milyen mérce alapján lenne az megítélhető, hogy mit is termett volna a továbbiakban Vörösmartyék „munkája”, s vajon „jobb” lett volna-e (s kinek a szempontjából) amaz eredmény, amit aztán Petőfiék, Aranyék nemcsak tovább, hanem felül is írtak. Az én meglátásom szerint az irodalom „fejlődése” sokkal inkább amőboid mozgások rendszertelenségében zajlik – s csak a későbbi kanonizációs mechanizmusok húzzák be e konfúz térbe a kívánatos egyeneseket (amelyek aztán egypár generáció feltűnése és eltűnése után állandóan újra s újra meghúzandók).

No de, Esterházyval szólván, mindez csak mellékszál. Milbacher könyve igen jeles legenda-hántást végzett el – s mind a szakma, mind a nagyközönség kíváncsian várhatja el tőle az irodalomtörténet „talált tárgyainak” további „megtisztításait”.

TRAGIKUS REALIZMUS

Karina Sainz Borgo: Megy le a nap Caracasban

Bár a latin-amerikai irodalmak elsősorban a modernséget a nemzeti jelleggel kombináló történeti avantgárd jegyében nyerték el végleges önállóságukat és alakították ki sajátos karakterüket, arra, hogy ennek a meglehetősen kiterjedt és egészen sajátos térségnek az irodalmi termelése a nemzetközi kontextusba is beíródjon, és globális elismerésre tegyen szert, egészen a hatvanas évek második feléig kellett várni. A nagy latin-amerikai boomnak köszönhetően a spanyol és portugál nyelvű irodalmaknak sikerült leszámolniuk az évszázadok óta kísértő kulturális lemaradottság (*atraso*) és elmaradottság (*subdesarollo*) koloniális szellemeivel, és Octavio Paz kifejezésével élve végre kortársai lettek a világnak. A hatvanas évek kulturális fordulatának logikájába illeszkedő boomnak köszönhetően nemcsak egy kulturálisan, nyelvileg, társadalmilag és gazdaságilag marginális térség irodalma került a nyugati világ érdeklődésének középpontjába, és újította meg az Ortega y Gasset és Walter Benjamin óta haldoklónak vagy éppen halottnak nyilvánított regényt, de megindult a világirodalom eurocentrikus fogalmának és kánonjának nagyléptékű átalakulása is. A latin-amerikai irodalmat Márquez, Cortázar, Fuentes és Vargas Llosa zajos világsikere és gyors nemzetközi beágyazódása óta felfokozott figyelem kíséri mind kiadói, mind olvasói, mind akadémiai szinteken. Scholz László mindazonáltal felhívja a figyelmet a boom koncepciójának veszélyeire és kommercializációjára, melynek köszönhetően azóta minden latin-amerikai író automatikusan a márquezi hullám meghatározó poétikájaként azonosított mágikus realizmussal hoz összefüggésbe a globális irodalmi tudat.¹ Egyfelől maga a boom sem korlátozható egykönnyen a kiadói szempontból jól marketingelhető mágikus realizmusra, hiszen eleve számos olyan szerző tartozott bele, akiknek a szövegvilága szinte köszönőviszonyban sem volt a mágikus realizmus és a csodás való irodalmával, elég, ha csak Guillermo Cabrera Infante és a nemrégiben Kutasy Mercédesz elsőrangú fordításában magyarul is megjelent *Trükkös tigristrióra* gondolunk. Másfelől pedig a boom nagy narratívájának kifulladására, valamint egy új tematikákat és poétikákat mozgató generáció felbukkanása már a nyolcvanas évek végén jól érzékelhető volt. Mindennek ellenére a köztudatban és az olvasói elvárások szintjén továbbra is tartja magát az a leegyszerűsítő képlet, melynek értelmében a latin-amerikai irodalom egyenlő a mágikus realizmussal. Az, hogy a Márquezék után és a boom örökségével szembeforduló új írónemzedékre a *postboom*, illetve a *boom junior* kifejezést ag-

¹ Scholz László: *A spanyol-amerikai irodalom rövid története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 241.

Fordította Dornbach Mária
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
256 oldal, 3499 Ft

gatták, szintén azt az elképzelést erősíti meg, mintha még mindig a hatvanas években meginduló és elsősorban kiadói megfontolásoknak köszönhetően egységesnek beállított hullám határozná meg a latin-amerikai irodalmat. Zelei Dávid találóan jelzi ezzel kapcsolatban, hogy a fiatal írókra „alkalmazott (erőszakolt?) *postboom/boom junior* kifejezés az utánérzés kétes finomságú ízet hagyja a szájban”.² Az ezredforduló és a 21. század szerzői azonban távol állnak attól, hogy a nagy üstökösök (Márquez, Cortázar, Fuentes, Vargas Llosa) utóragyogását jelenítsék meg, és a mágikus realizmus örökségétől is meglehetősen messzire kerültek. Diego Trelles Paz, a 2008-ban kiadott *A jövő nem a miénk* című korszakalkotó elbeszélésantológia szerkesztője szerint az ezredforduló tájékán feltűnő új generációt (melynek nemzetközileg legnagyobb elismertségnek örvendő szerzői Juan Gabriel Vásquez és Samanta Schweblin) többek között az egyesíti, hogy „átléptük a totális regény korlátait, végső búcsút vettünk a *boom* latin-amerikai íróiból táplálkozó, bennünk gyökerező alapeszmétől, megszünt számunkra a regényműfaj, mely egy korszak egészét akarta feltárni, megragadni, lojálisan viszonyulva országaink tragikomikus történelméhez. Természetesen nem arról van szó, hogy megtagadtuk a történelmi múlt irodalmi témaként való fölhasználását. Egyáltalán nem. Ami változott, az a forma”.³ A 21. századi latin-amerikai írók a perui irodalmár szerint már korántsem a *boom* nagymestereire tekintenek inspirációként, sokkal inkább az olyan szerzőket tartják mérvadónak, mint Roberto Bolaño, Manuel Puig, Ricardo Piglia, illetve komoly hatásként jelölnek meg számos női író is, mint például Clarice Lispector és Diamela Eltit.

A hatvanas években induló, világhírnévre szert tevő latin-amerikai írógenerációt a világirodalmi tudatban szinte kizárólag férfiak reprezentálták, pedig a *boom*nak Isabel Allende életművén túl volt egy komoly, viszont nemzetközi szinten félig-meddig láthatatlan női oldala is. A hivatkozott Lispector és Eltit mellett megemlíthetjük még a teljesség igénye nélkül Elena Garrót, María Luisa Bombal, Silvina Ocampót, Cristina Peri Rossit, Rosario Ferrét, Luisa Valenzuelát, Rosario Castellanos, Nélide Piñont és Elena Poniatowskát. Mindazonáltal, ahogy arra a spanyol nyelvű és a nemzetközi kritika egyre inkább felhívja a figyelmet, az utóbbi évtizedek legérdekesebb és leginnovatívabb latin-amerikai szerzői nők, ami egy új, immáron női *boom*ot körvonalaz. Karina Sainz Borgo regénye minden kétséget kizáróan a latin-amerikai irodalom e kortárs női hullámba illeszkedik, melyet olyan világirodalmilag egyre inkább elismert nevek fémjeleznek, mint a Kertes Gábor magyar fordításában is olvasható argentin Samanta Schweblin (*A madárevő*, 2010; *Reményvesztett nők*, 2016), a 2020-as Nemzetközi Booker-díj shortlistjére felkerülő, mexikói Fernanda Merchor vagy a szintén argentin Pola Olixarac. Venezuelai szerzőként Sainz Borgo mindemellett egy a latin-amerikai irodalmak kapcsán világirodalmi kontextusban keveset emlegetett, és az olyan nagy irodalomtermelő központokhoz képest, mint Argentína, Kolumbia, Mexikó vagy Brazília, marginálisnak számító országot is képvisel és bekapcsol a nemzetközi irodalmi körforgásba. A *Megy le a nap Caracasban* példátlanul gyors nemzetközi sikertörténete – az eredetileg 2019-ben megjelent művet ez ideig húsz nyelvre fordították le és huszonnyolc országban adták ki – tehát nemcsak a latin-amerikai női irodalom, de egyúttal a venezuelai irodalom elismerését is előmozdítja.

A közös pontot, mely az említett, jellemzően a hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján született női írók széttartó életműveit összeköti, meglátásom szerint az erőszak diszkurzusa és tematizálása jelenti. Míg Schweblin elhallgatásokkal teli, szürrealisztikus és abszurd világában az erőszak allegorikus, Olixarac *Teorías Selvajes* (Vad teóriák) című könyvének egyetemista főszereplője pedig ironikus módon az erőszak kultúrában be-

² Zelei Dávid: *(Post)boom. Kritikák és esszék a 20–21. századi spanyol-amerikai irodalomról*, Műút Könyvek, Miskolc, 2021, 153.

³ Diego Trelles Paz: *A jövő nem a miénk. Fiatal latin-amerikai elbeszélők*. Fordította Kertes Gábor, JAK–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 19.

töltött szerepéről ír szakdolgozatot, Merchor és Sainz Borgo esetében az erőszak történetileg és politikailag meghatározott: előbbi *Temporada de Huracanes* (A hurrikánok évszaka) című regényében a Mexikó déli részén található Veracruz állam drogkereskedelemmel, válogatott kegyetlenkedésekkel és nyomorral átítatott hétköznapjait mutatja be, utóbbi pedig Caracas, a „haldokló város” (10.) szívébe vezet el minket, ahol „élni annyit jelentett, mint vadászatra indulni” (19.), ahol „órákra nyúltak az áramkimaradások, és örök sötétség váltotta a naplementét” (22.), és bármelyik pillanatban váratlanul lecsaphat a halál. Sainz Borgo regénye bár óvakodik attól, hogy az általánossá váló erőszakért és az ország pusztulásáért felelőssé tett politikusokat, mozgalmakat, politikai folyamatokat megnevezze, elválaszthatatlan Venezuela történeti valóságától, a venezuelai politika, társadalom és gazdaság elmúlt évtizedekben végbemenő átalakulásától.

A könyv végén egy paratextus arra figyelmeztet, hogy „ez kitalált történet. A regény némely epizódját és alakját valós tények ihlették, de nem azok hű másolatai. Irodalmi igényvel elrugaszkodnak a valóságtól” (249.). Erre a szerzői felhívásra meglátásom szerint azért volt szükség, mivel Sainz Borgo elismert újságíróként folyamatosan közöl cikkeket és riportokat a venezuelai valóságról különböző, elsősorban spanyol sajtóorgánumban, emellett pedig korábban két tényirodalmi művet is megjelentetett. Az idézett paratextussal, mely a szöveg fikcionális/irodalmi jellegét hangsúlyozza, a szerző igyekszik eltávolítani első regényét eddigi újságírói munkásságától, és egyértelműen jelzi, hogy ezúttal nem informatív tudósítást ír, hanem regényt. A szövegen mindazonáltal érződik a szerző újságírói háttere, a mondatok sokszor rövidek, lényegre törőek, és bár a regény sokszor él költői képekkel, tartózkodik a *boom* szerzőire gyakran jellemző túlfokozott költőiségtől és a barokkosan kavargó, összetett mondatszerkezetektől.

Kutasy Mercedesz egy a szerzővel készített interjújában találoan különös realizmusként (*realismo raro*) határozza meg a regény poétikáját. Olvasatában Sainz Borgo realizmusa azért minősül rendhagyónak, mert, ahogy arra korábban már utaltam, sok esetben lemond a történelmi szereplők és jelenségek egyértelmű referenciális beazonosításáról, így teret nyit egy általánosabb, Venezuela konkrét történelmi horizontjától eltávolodó allegorikus olvasatnak. A kérdéses interjúban maga a szerző is megerősíti ezt a feltevést, és az egyes megnevezések hiányát ugyanarra vezeti vissza, amit a paratextuális megjegyzés is aláhúz: nem szeretné, ha a regényt újságírói-oknyomozói beszámolóként, egyszerű történelmi regényként vagy a latin-amerikai irodalomban kiemelt jelentőségű műfajnak számító *testimonio* (dokumentumirodalom) keretei között értelmeznék.⁴ Meglátásom szerint attól, hogy a regény lemond néhány konkrét referencia megnevezéséről, nem válik sem a civilizáció összeomlása utáni állapotokat leíró univerzális disztópiaregénnyé (mint például a teljesen areferenciális és történelmen túli valóságokban játszódó Cormac McCarthy-regény, *Az út* vagy Saramago *Vakság* című könyve), sem függetleníthetővé a venezuelai történelem sajátos horizontjától. A *Megy le a nap Caracasban*, ahogy arra a Dornbach Mária kiváló fordítói munkájának köszönhetően megszületett magyar és a számtalan külföldi kiadás címe is utal,⁵ korántsem egy az emberi civilizáció és a modern társadalmak önfel-számolását felmutató allegorikus mű, sokkal inkább Venezuela és a venezuelai társadalom széthullásának folyamatát, a diktatúra perverz működésmódját és a tarthatatlan polgárháborús állapotok között eltöltött mindennapok világát feltáró könyv. Az, hogy Chávez vagy utódja, Maduro Parancsnokként van csak hivatkozva, a bolívarizmus pedig Forradalomként íródik bele a szövegbe, nem teszi általános érvényűvé a könyvet, hiszen egyfelől a szöveg a legtöbb esetben a barthes-i valóságéffektus logikájának értelmében nem mond le a konkrét térbeli (Caracas, Ocumare de la Costa), társadalmi (a középosztály

⁴ Zúrzavar Venezuelában – Karina Sainz Borgóval Kutasy Mercedesz beszélget. https://www.youtube.com/watch?v=7nAq1E2RnSE&ab_channel=PesTextFestival

⁵ A könyv eredeti címe *La hija de la española*, azaz a spanyol nő lánya.

ellehetlenedése, a modern infrastruktúrák összeomlása, polgárháborús állapotok), politikai (a totalitárius rendszer kiépülése és ideológiájának működtetése) és gazdasági (a hiánygazdaság és a bolívar szélsőséges inflációja) referenciák használatáról, ahogy például McCarthy és Saramago említett regényei. Bár a szöveg leegyszerűsíti és összesűríti Venezuela történelmének alakulását a kőolajgazdaság kiemelkedésétől és az annak következtében meginduló urbanizációs, migrációs és bevándorlási folyamatoktól kezdve a neoliberais korszakon keresztül a chavismo kiépüléséig és a Maduro-kormányzás alatt kialakuló polgárháborús állapotokig, és mindezt a női narrátor családtörténetén, középosztálybeli státuszán és tapasztalatain átszűrve prezentálja, a kép, amelyet az „öngyilkos nemzetről” (131.) közvetít, alapvetően megfelel az ország valóságának. Éppen ezért a különös realizmus mellett, ahogy arra maga a szerző is utal, a tragikus realizmus fogalma jelenthet újabb értelmezési tartományt.⁶ Sainz Borgo tragikus realizmusa egy olyan Venezuelát mutat be, ahol „a napok inkább a háborúra, mint az életre emlékeztetnek: vatta, géz, gyógyszer, mocskos ágy, csorba szike, vécpapír. Enni, vagy meggyógyulni, ennyi. A sorban a mögöttünk álló mindig potenciális ellenfél volt, valaki, akinek többje van. Az élők foggal-körömmel harcoltak a maradékért. Abban a kilátástalan városban verkedtünk egy talpalatnyi helyért, ahol meghalhatunk” (71.).

A regényben a főszereplő perspektívájából bemutatott veszteségekkel, pusztulással, küzdelemmel, halállal és erőszakkal teli világ a „kegyetlen modernitás” tragikus világa. Ahogy azt a találó szókapcsolat és értelmezési keret kidolgozója, Jean Franco kifejti, a gyarmatosítás történelmi tapasztalatából megszületett Latin-Amerikában a felvilágosodás-alapú modernitás politikai és társadalmi projektje a koloniális örökség miatt meglehetősen problematikus módon lett érvényesítve, és a modernitásnak egy sajátosan kegyetlen változata (*cruel modernity*) alakult ki, melyben a tulajdonképpeni és a szimbolikus erőszak ugyanúgy átjárja az állam és az állampolgár közötti viszonyokat, mint az infrastruktúrákat és a társadalmi érintkezés mindennapjait.⁷ Bár az erőszak az indiánpopulációk megtizedelésének, az afrikai rabszolga munkaerő alkalmazásának és az elnyomottak mesterséges akkulturációs folyamatának köszönhetően a kolonizáció egyik alapkövét képezte, és ezzel a latin-amerikai társadalmak tragikus és eltagadhatatlan konstitutív elemévé vált, a 20. századi erőltetett és elvétett gyors modernizációs folyamatok következményeképpen nemhogy felülíródott volna, hanem épp ellenkezőleg, csak elmélyült, és egyre szervezettebb részévé vált a mindennapi valóságnak. Ennek tükrében a *Megy le a nap Caracasban* a latin-amerikai kegyetlen modernitás egyik legszélsőségesebb esetével, Venezuelával szembesít.

A regény elbeszélője, a harmincas éveinek végén járó Adelaida Falcón kiadói korrekorként és szerkesztőként dolgozik az éppen mély humanitárius katasztrófába süllyedő, véráztatta Caracasban. A könyv a narrátor rákban elhunyt anyjának temetésével kezdődik. Az anyafigura elnyúl és a kezelések ellenére visszafordíthatatlan betegsége, valamint halála nem csak a személyes veszteségtapasztalatot jeleníti meg a szövegben, hiszen a Kutasy által javasolt különös realizmus értelmében olvasható ez a nemzet megbetegedéseként, összeomlásaként és elvesztéseként is. „Mindenkiket elvesztettük abban a haldokló városban, beleértve a jelenidejű szavakat is. [...] Akár a kenyér, hiánycikk lett az alprazolám is, s a kétségbeesetteken kezdett elhatalmasodni a csüggedés, mert minden eltűnődedzett, amire szükségük volt: az emberek, a helyek, a barátok, az emlékek, az enivaló, a nyugalom, a

⁶ „Desconfío de la literatura con buenas intenciones, no me gusta nada.” <https://www.diariosur.es/culturales/libros/desconfio-literatura-buenas-20210314204039-ntrc.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> Az interjúban Sainz Borgo kijelenti, hogy önmagát nem mágikus realista, hanem tragikus realista szerzőnek tartja. A *realismo mágico* és a *realismo trágico* közötti retorikai játék magyar fordításban elvész.

⁷ Jean Franco: *Cruel Modernity*. Duke University Press, Durham – London, 2013.

béke, a higgadtság” (10.). A regény fő tapasztalata tehát a veszteség, a pusztulás és a hiány: az anya elvesztése, a nemzet elvesztése, a társadalmi és gazdasági rend elvesztése, a háborús övezetté váló Caracas elvesztése, a közbiztonság, a közgyógyellátás, valamint az élelmszer általános hiánya. Adelaidának ebben a brutális és kiszámíthatatlan környezetben kell megbirkóznia a gyásszal, ezért úgy dönt, hogy megpróbál elzárkózni a kegyetlen külvilágtól, és a temetés utáni időszakot lakásának félig-meddig biztonságos magányában tölti el.⁸ Tervét azonban keresztülhúzzák a városban uralkodó kaotikus állapotok: míg egy délután kimerészkedik az utcára immáron hiánycikknek számító lisztet szerezni, egy női forradalmárkülönítmény megszállja a lakását, így arra kényszerül, hogy szomszédasszonyánál keressen menedéket, aki azonban már holtan fekszik saját konyhájának padlóján. Miután kalandos módon sikerül megszabadulnia Aurora Peralta holttestétől, elkezd nemcsak felfedezni, de belakni is a szomszéd lakását, fényképek, levelek és különböző hivatalos iratok segítségével rekonstruálja Aurora és spanyol származású anyja, Julia Peralta történetét. Anya és lánya a hetvenes évek közepén emigrált Venezuelába a jobb élet reményében. A Peralták élettörténetében Adelaida megtalálja az egykori, mára már elveszett és identitásától megfosztott Venezuelát, az országot, mely egykor több százezer emigránsnak jelentette az ígért földjét, az új lehetőségekkel teli világot, ahol még van remény. „Olyan országban születtem és nőttem fel, ahová idegen földről jöttek emberek. Szabók, pékek, kőművesek, vízvezeték-szerelők, utcai árusok, kereskedők. Spanyolok, portugálok, olaszok és jó néhány német, akik mind olyan helyet kerestek a világ végén, ahol megint feltalálhatják a spanyolviaszt” (66.). Az olajkonjunktúra által előidézett bevándorlási folyamatból kiemelkedő modern mesztic nemzet utópiáját a 21. századra egy kudarcot vallott politikai projekt disztópiája váltotta fel. Az ígért földje, a trópusi édenkert, amely a világ számtalan részéről vonzotta az emigránsokat, pokollá vált, ahonnan a korábbi bevándorlók leszármazottai már csak menekülni tudnak. „Azoknak a bevándorlóknak a gyerekei, akik alig hasonlítottak a nevükre, elindultak visszafelé, hogy mások országában keressék meg a gyökerüket, amiből az övék sarjadt. Nekem viszont nem volt ilyenem” (66.). Az idézet két, a regény cselekményének szempontjából fontos kérdést vet fel: egyfelől azt, hogy hogyan vált a világ legnagyobb kőolajkészletével és kiváló természeti adottságokkal rendelkező Venezuela pár évtized alatt a világ legerőszakosabb és legélhetetlenebb országává, másfelől pedig hogy mivel magyarázható és mire vezet a narrátort a gyökerek hiánya?

A legtöbb latin-amerikai országgal összehasonlítva Venezuela egészen sajátos történelmi pályát járt be a 20. század második felében. Egyfelől sikerült elkerülnie a döntően jobb oldali ihletésű katonai diktatúrák és totalitárius rendszerek kiépülését, és demokratikus politikai berendezkedést alakított ki. Másfelől a harmincas években felfedezett kőolajkészleteknek köszönhetően az ország a globális gazdasági rendszer egyik legnagyobb olajexportőrévé vált, aminek következtében egészen a nyolcvanas évekig egy gazdaságilag és társadalmilag relatíve prosperáló időszak következett. A nyolcvanas évek végén bevezetett „neoliberális gazdasági reformok, privatizáció, deregulációs folyamatok és a benzinár növekedésének hatására tüntetések kezdődtek. Az 1990-es évekre a kétpárti struktúrát uraló politikai elit a súlyos korrupciós vádak miatt elvesztette a középosztály támogatását, a pártok nem tudtak megújulni, és nem tudták visszaszerezni a társadalom bizalmát, a munkásréteg úgy érezte, hogy nem részesült az olajbevételekből, szociális programokat és gazdasági lehetőséget követeltek a városokban”.⁹ Ebben a kiábrándult és a neoliberális moder-

⁸ Ebből a szempontból a cselekmény párhuzamba állítható José Eduardo Agualusa *A Teoria Geral do Esquecimento* (A felejtés általános elmélete) című regényével, melynek főszereplőnője szintén egy lakásba zárkózva próbálja hosszú évekre elbarikádozni és függetleníteni önmagát a polgárháborús állapotokba merülő Luanda brutális világától.

⁹ Hegedűs Barbara: Venezuela. In: Szenté-Varga Mónika – Bács Zoltán György (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, 164.

nizálásban csaldott kritikus periódusban nyerte el a lakosság támogatását Hugo Chávez. Az 1998-ban demokratikus választásokkal hatalomra kerülő Chávez erőteljes populista retorikát folytatva egy sajátos 21. századi szocializmus, a bolívari forradalom eszméjét hirdette és ültette át a gyakorlatba. A mai napig ellentmondásos megítélésű Chávez baloldali populista rendszere Soltész Béla szavaival élve a kétezres években bekövetkező latin-amerikai baloldali fordulat, a *pink tide* „egyik, globális szinten is jelentős társadalmi kísérlete volt”.¹⁰ A korruptnak, elitistának, globalistának és kapitalistának bélyegzett közeposztályllyal szemben a baloldali populizmus logikáját követve az önmaga körül erőteljes személyi kultuszt kialakító Chávez a népakarat hatalmára és masszív, antiimperialista, neoliberalizmus-ellenes ideológiára támaszkodott. Az alsóbb osztályok emancipációját elősegítő szociális reformokat az egyre inkább autokratikussá váló rendszer azonban kizárólag az olajbevételekből finanszírozta. A kőolaj exportjára és a termékek importjára alapozott gazdasági modell ennek következtében egy idő után értelemszerűen válságba került, a karizmatikus vezető Chávez halála után pedig mind társadalmilag, mind gazdaságilag, mind infrastrukturálisan egyre kritikusabb állapotba sodródott az ország, mindennaposá váltak a bolívari forradalom eszmeiségét védelmező kormányerők és az ellenzékiek közötti összecsapások.

Sainz Borgo regénye Adelaida történetén keresztül ezt a történelmi pályát rajzolja fel. A főhősnő nemcsak a Caracasban uralkodó szükségállapotot írja le, a folyamatos háborút a rendszer védelmezői és ellenzői között, az egészségügyi rendszer és az élelmiszerellátás összeomlását, az indoktrinációt és a karhatalom kegyetlenkedéseit, a bolívar szélsőséges inflálódásának folyamatát és az annak következtében kiépülő dollár- és euróalapú párhuzamos feketegazdaság működését, hanem az ország múltjába is vissza-visszatekint egyfelől a Peralta család történetének rekonstruálásával, másfelől pedig saját emlékein keresztül. Az emlékezés poétikáját működésbe hozó részek a jelenben kibomló cselekménnyel párhuzamosan megismertetnek Adelaida családjával és gyermekkorával, felmutatják a forradalom előtti prosperáló, utópikus Venezuelát, valamint végigkövetik a diktatórikus rendszer kiépülését, a hanyatlás folyamatát. A spanyol származású Julia és Aurora Peralta kettőse így az azonos nevet viselő narrátor és anyjának kettősével kerül párhuzamba. A négy nő sorsa különböző, mégis összeköti őket a férjek és az apák hiánya. „Ebben az országban a nők mindig egyedül születtek és nevelték a férfiak gyerekeit, akik még azt a szívességet sem tették meg, hogy lemenjenek cigarettáért, és ne jöjjenek vissza” (49.). Ebből a szempontból Sainz Borgo szövege erőteljes latin-amerikai női regény, melynek középpontjában a patriarchális és koloniális társadalom, valamint a polgárháború körülményei között egyedül boldoguló, független, erős és emancipált nőfigurákat találunk. Erre vezethető vissza a férfiszereplők minimális jelenléte a regényben. Az apák eltűntek, a hatalmat képviselő Parancsnok szimbolikus módon láthatatlan, a kormányerők által megkínzott és kollaborációra kényszerített Santiago, Adelaida legjobb barátnőjének egyetemista öccse pedig végül elhagyja a narrátor menedékéül szolgáló Peralta lakást.

Végezetül néhány gondolat Adelaida menekülésének történetéről, mely elválaszthatatlan az esetében hiányzó, pontosabban szólva visszakövethetetlen európai gyökerek problémájától. A főszereplőnek nemrégiben elhunyt anyján és a vidéken élő két nagynénjén kívül nincsenek rokonai. „Sosem tartottam magunkat nagycsaládnak. Anyám és én alkottuk a családot. A mi családfánk velünk kezdődött és velünk is ért véget. Mi egyazon rattanpálma voltunk, az a fajta ágává, amelyik bárhol megél. Kicsik és mérgezők, kevés bordázattal, talán hogy ne fájjon, ha letörik az egyik águnkat, vagy gyökerestül kitépnek bennünket. Ellenállónak születtünk” (15–16.). A Caracasban magára maradó Adelaidának így kapóra jön a saját lakásában elhunyt Aurora. A spanyol nő halott lánya (erre utal a könyv eredeti címe is) jelenti számára az egyetlen menekülési útvonalat az országos ká-

¹⁰ Soltész Béla: A venezuelai szocializmus végnapjai. https://index.hu/kulfold/2017/08/26/a_venezuelai_szocializmus_vegnapjai/?token=fcc9ac5bd61469796aab82ab63fcbf6a

oszból. A lakásban talált levelek, dokumentumok, hivatalos iratok és e-mailek segítségével a narrátor szisztematikusan elkezdí átsajátítani Aurora identitását.¹¹ „A négy fal közé bezárva tanulni kezdtem és feltárni annak a nőnek az életét, akivé válnom kellett” (197.). Felveszi a kapcsolatot a Madridban élő spanyol rokonokkal, átveszi a nő fogalmazásmódját és stílusát, elkezdí hordani a ruháit, bankkártyájának segítségével pedig sikerül repülőjegyet vennie Spanyolországba. Ahhoz, hogy ki tudjon jutni az anarchiába süllyedt, öngyilkos nemzetből, Adelaidának le kell mondania saját identitásáról, és fel kell vennie egy másik nő identitását. Az identitását elvesztett országot csak úgy tudja elhagyni, ha ő maga is szándékosan elhagyja identitását, és olyan emberré válik, aki „noha az országban serdült fel, nem sikerült magába szívnia környezete kötetlenségét és vidámságát, hiányzott belőle a kellem és a derű, mintha saját jelentéktelenségének szögesdróttja tartaná fogva” (202.). A mimikri azonban nem megy olyan egyszerűen a két nő közötti fizikai („csúnya lány volt” – 201.), stílus-, műveltség- és osztálybeli különbségek miatt. A narrátor új identitását egyfajta egzisztenciális lefokozásként éli meg. „Belebújni a bőrébe eleve veszített csata volt. Innentől kezdve nem harmincnyolc, hanem negyvenhét éves voltam, életemnek hasonlítania kellett egy – esküdni mertem rá, hogy középszerű – titkárnői és felsőfokú turizmus-szakemberi képzéssel rendelkező szakácsnőre, és nem egy irodalmi szerkesztő filológuséra. Ez felért egyfajta leminősítéssel” (202.). Itt érhető tetten a regény egyik legproblematisabb eleme, a narrátor szövegében megnyilvánuló és a szereplők nagy részével szemben tanúsított kulturális, esztétikai és ízlésbeli felsőbbrendűség. A harmincas éveinek végén járó Adelaida a bölcsészkaron szerzett diplomát, és korrektorként, szerkesztőként dolgozik jó hírű nemzetközi újságoknak. Tanárnőként dolgozó anyja volt az első a Falcón családban, aki egyetemi végzettséget szerzett, így nemcsak ténylegesen, de kulturálisan is el tudott szakadni a provincialitást és a lemaradottságot jelképező Ocumare de la Costa-i udvarháztól, valamint harsány stílusú nővéreitől, akiknek az élete a konyhára és a birtok gondozására korlátozódott. „Adelaida Falcón, az anyám művelt asszony volt” (25.) – jelenti ki a regény elején a narrátor. Eminens módon művelt asszony, aki vidékről felköltözött a fővárosba, akinek a polcain ott sorakoztak a világirodalom klasszikusainak és kortársainak kötetei, és értékes porcelán étkészlettel terített meg az ebédhez. Mielőtt Aurora Peralta bőrébe bújva a narrátor elhagyná az országot, felkeresi a temetőt, hogy elbúcsúzzon nemrégiben elhunyt anyjától. A megszólításalakzatra épülő hosszú monológban az alábbi jellemzést olvashatjuk: „Kiskorom óta büszkeség töltött el, amiért úgy döntöttem, nem maradsz a faludban [...]. Hogy mást választottál a szerencsejárték és a fahéjas rum helyett, ami enyhét ad az Ocumare de la Costában lakók lelkének. Szerettem, hogy nem hasonlítottál a nővéreidre. Hogy tapintatos és óvatos voltál. Hogy megvetted a babonáságot és a neveletlenséget. Hogy olvastál és másokat is megtanítottál rá. Mama, olyan voltál, mint az az ország, amelyben bízam. A múzeumoké és színházaké, ahová elvittél. Ahol adtak a megjelenésre és a viselkedésre. Nem szeretted azokat, akik túl sokat esznek vagy isznak. Sem az ordítókat vagy az ordítva sírókat. Gyűlölted a túlzást. De változtak a dolgok. Most minden túlcsondul” (207.). Az anyáról adott jellemzésben, mely tökéletesen illik a szimbolikus módon az anyai nevet viselő narrátorra is, olyan felvilágosult, modern szubjektum képe rajzolódik ki, mely saját identitását a babonás, analfabéta, hangoskodó és az ösztöneinek parancsolni képtelen tömeggel szemben határozza meg, és tökéletesen tudatában van saját kulturális-gazdasági felsőbbrendűségének. Civilizáció és barbárság, avagy a kolonialis/posztkolonialis retorikában Prospero és Caliban szembenállása a gyarmatosítás hajnala óta kísérti a meglehetősen megosztott latin-amerikai társadalmakat. Adelaida perspektívája a modernitást képviselő kolonialis elit perspektívája, amely az adekvát módon működő modern nemzet létezésének feltéte-

¹¹ Nem véletlen a névválasztás, hiszen az Aurora hajnalt jelent. A spanyol nő identitásának átsajátításával és az Európába való szökéssel új szakasz kezdődik Adelaida életében.

lét a provincializmus, a neveletlenség, a mértéktelenség, a vad, premodern szubjektivásra jellemző tobzódás és túlcsoordulás elfojtásában látja. A chávezi politika folytán civilizáció és barbárság koloniális alapú egymásnak feszülése új keretezést kapott a 21. századi Venezuelában. A populizmus logikáját követve a társadalom döntő többségét képező alsó rétegek támogatottságára apelláló *caudillo* igyekezett minél inkább kompromittálni a forradalmi időkip kulturálisan, gazdaságilag és politikailag domináns középosztályt. A népakarat illúziójára épülő bolívari forradalom szerint az ország irányításáért ez idáig felelős művelt középosztály elitista, elnyomja és lenézi a népet, neoliberális, kapitalista, és a nemzeti érdekek védelme helyett az Egyesült Államok gazdasági és kulturális befolyásának erősítésében érdekelt. Sainz Borgo regényének művelt és kifinomult főhőse saját műveltségét és kifinomultságát folyamatosan performálva tulajdonképpen újratermeli annak az ideológiának a bináris logikáját, amelyet messzemenően elítél, és amely az ország elhagyására kényszeríti. Adelaida nemcsak a szakácsnőként dolgozó szomszédnőt és lányát látja és látatja csúnyának és műveletlennek, de a forradalmi erőkhöz tartozó nőkről adott leírásaiban a civilizálatlanság és a barbárság gyakran az állatiassággal párosul. Míg Adelaida elegáns, művelt, kifinomult, szép, vékony és feltételezhetően fehérbőrű, addig a forradalom lányai otrombák, ápolatlanok, bűdösek, kövérek, hangosak, civilizálatlanok, primitívek, artikulálatlanul és hibásan beszélnek a nyelvet, sötétebb bőrűek, és az egyetlen kulturális forma, amit fogyasztanak, a bömbölő reggaeton. Ez az állatias banda nemcsak elfoglalja, de szimbolikus módon ürülékkel is bepiszkítja és szétveri Adelaida könyvekkel és étkezészekkel teli gyönyörű, polgári lakását.

Mindent egybevetve Karina Sainz Borgo regénye néhány melodramatikus túlzás ellenére fontos szöveg, mivel egy fikcionalizált világ keretei között és egy fiatal, független nő perspektívájából mutatja be azt a Venezuelát, amelyet döntően csak a hírekből ismer anynyira-amennyire a nemzetközi közönség. Mindez azonban nem menti fel az alól, hogy reprodukálja és megerősíti a koloniális logika és a bolívari forradalom társadalmi szerepét, melyeknek leépítését épp az értelmiségnek kellene véghezvinnie.

MESÉS HEDONIZMUS

Vlagyimir Szorokin: *Garin doktor*

„A világ visszafordíthatatlanul groteszkké vált, és groteszk irodalmi alakok irányítják”¹ – hangoztatta több alkalommal az orosz irodalom élő klasszikusa, Vlagyimir Szorokin a 2017-es *Manaraga* című regénye megjelenése után. Az azóta eltelt négy-öt, járvánnyal is súlyosított év alatt Szorokin véleménye regényben is testet öltött. Az Oroszországban 2021 tavaszán, M. Nagy Miklós ismét briliáns fordításának köszönhetően pedig a múlt év végén nálunk is megjelent *Garin doktor*ból arról is értesülhetünk, hogy a jövőben mi lesz ezeknek a világot irányító groteszk alakoknak a sorsa.

A sorsuk megismeréséhez ezúttal is támpontot nyújtanak a szorokini szépprózából már ismert, vissza-visszatérő motívumok és szereplők, illetve szüzséidő és világállapot. Hiszen, ahogyan *Az opricsnyik egy napja* vagy a *Manaraga* esetében, most is futurologia tárul elénk a *Garin doktor* lapjain. A 21. század közepén járunk, amikor a „permanens háború megszokott jelenség” (164.), Oroszország számtalan kis részre szakadt, a kazahok épp az altajikat támadják újabb területszerzés reményében, folyamatosak a zavargások, és atombombák hullanak. A korábbi művekből is ismert korszak mellett az olvasók Platon Iljics Garin doktor alakjával sem most találkoznak először. Szorokin tíz évvel ezelőtt – a mi valóságunkban is pontosan tíz éve, és a jövőt felvázoló regényidőben is épp egy évtizede – hagyta függőben Garin sorsának bemutatását a *Hóvihar* című kisregényben. A doktor akkor nem tudta bevégezni a küldetését: nem volt képes elszállítani a bolíviai fekete-kór nevű járvány elleni vakcinát a rendeltetési helyére, Dogojéba, mivel szánja megrekedt a hóviharban, és a doktor lába is súlyosan megsérült.

A sebesült Garin doktort küldi vissza most Szorokin a 2017-es kijelentésének megfelelően igencsak groteszk formában az olvasójához: a belgyógyászból azóta pszichiáterre avansált orvos a korábbi sérülése miatt titánlábakon „tipeg” a maga irányította kis világában, az Altaji Cédrusok szanatórium folyosóin, ahol a legmodernebb lélektani módszerekkel kezeli az ide súlyos idegrendszeri problémákkal bekerült egykori politikai vezetőket, a *political beingeket*. Az egykori G8-ak, a szanatóriumba keresztnevükön bejegyzett Angela, Vlagyimir, Silvio, Emmanuel, Donald stb. azonban még a titánlábú orvosnál is jóval groteszkebb jelenségek. „A Donald nevű beteg egyetlen nagy, fehér fenékből állt, melyet helyenként apró, vörös szeplők pettyeztek. A fenék felső részén hatalmas száj volt nagy ajkakkal, valami lapos orrszerűség cimpákkal és egymástól távol ülő, egészen szép sze-

¹ Lásd ezzel kapcsolatban például a *Kommersant* Szorokinnal készített interjúját: <https://www.kommersant.ru/doc/3236871>.

Fordította M. Nagy Miklós
Gondolat Kiadó
Budapest, 2021
496 oldal, 5000 Ft

mek, ötször nagyobbak, mint egy normál emberi szem. A fenék gömbölyded oldalából két vékony, ruganyos, négyujjú kéz állt ki. Lent, középén, ahol a nemi szervnek kellett volna lennie, csak sima bőr volt. A szanatórium többi hét elitbetege fiziológiailag pontosan ugyanígy festett. A fenekek csak formájukban és a bőr színárnyalatában különböztek, a szemek a szempillák hosszában és a szaruhártya színében” (17.). A *political beingek* fenékformájának is megkapjuk a magyarázatát a doktor és Angela beszélgetéséből. Angela azt állítja, egy politikus úgy hoz döntést, hogy azt „ki kell költeni, mint a tojást” (38.), ily módon az egykori vezetőket gyerekkoruktól fogva a „költés” tudományára tanították, amihez most tökéletesen alkalmazkodott a testfelépítésük. Csakhogy – és ezzel világít rá Szorokin arra, hogy a groteszk, világot irányító személyiségekkel mi is történik a jövőben – ezek a *political beingek* az „uralmuk” után épp azért kerülnek be a pszichiátriára, mert belebetegsznek, hogy az újrafelosztott világban rájuk már nincsen szükség. Talán jó ideig el is lennének a még mindig altruista, jólelkű Garin és a kollégái gondozása alatt, ha ebben a permanens háborús helyzetben nem érné az Altaji Cédrusok szanatóriumot is bombatámadás. Ami miatt Garin doktornak a teljes kompániájával – orvosostul, betegestül – menekülőre kell fognia.

A regény szanatóriumi történéseit voltaképp tekinthetjük bevezetőnek is a II. fejezettel megvalósuló műfaj- és stílusbravúrhoz, amellyel a mindig megújulni képes Szorokin most is előrukkol. Miközben Garin és kis csapata útnak indul észak felé, Habarovszk városát megcélozva, a szerző olyan műfajban csillogtatja meg nagyszerűségét, amelyet eddig nem ismerhettünk tőle. Egy pikareszk regénybe bújtatott varázsmese tárul elénk Garinéknak – majd pedig az egyedül maradt Garin – útját követve. A klasszikus varázsmese attribútumaival rendelkező történetről van szó, ahol ugyan a hős útját kegyetlen akadályok keresztezik, de ő varázslatos alakok és varázsszerek segítségével felülemelkedik rajtuk. Ugyanakkor e varázsmese törvényei teljesen mások, mint az előző Garin-történet, a *Hóvíhar* Csehov és Tolsztoj világát idéző, realista hagyományokon nyugvó szüzséjének szabályai voltak. S ha a róla szóló szüzsé törvényei megváltoznak, akkor Garin tulajdonságainak, személyiségjegyeinek is változniuk kell, a varázsmese kritériumaihoz kell igazodniuk. Éppen ezért több orosz irodalomtudós, összevetvén a *Hóvíhar* és *Garin doktor* orvosát, arra a következtetésre jut, hogy nem is ugyanarról a személyről, hanem Garin 1-ről és Garin 2-ről beszélhetünk.² Garin 2-nek a varázsmese világába csöppenve le kell vetkőznie Garin 1 korábbi altruista, a betegek érdekét szem előtt tartó magatartását – csak így élheti túl roppant veszedelmes utazását. Hiszen olyan úton kénytelen végigmenni, amely egymástól hermetikusan elzárt, saját szabályokkal rendelkező világokból áll, amelyekben egyfelől feudális jellegű hierarchikus berendezkedés, másfelől a vak véletlen uralkodik. Garinnak a *Hóvíharban* a balsorssal kellett megküzdenie, most pedig mesei szereplők, óriások és törpék, grófok és élőhalottak keresztezik az útját.

A kis világokban mindenki a saját boldogságát keresi, amelynek elérése már korántsem a politikusokon múlik – jól láttuk Angeláék sorsát –, de a világok hermetikus zártsága miatt még csak nem is a permanens háború végkimenetelén, hanem, ahogyan az egyik *political being* megfogalmazza: a testi szükségletek kielégítésének lehetőségén. „Az emberek emberek maradnak – sóhajtott fel hangosan Angela. De már nemcsak értékelni fogják a személyes kényelmüket, hanem azt teszik az első helyre. És a mai ember minden tette, minden hétköznapi, társadalmi vagy akár kulturális megmozdulása teljes egészében a fiziológiai kényelmétől függ. Manapság a test kormányozza az embert” (225.). S valóban: Szorokin új regényének minden egyes szereplője rengeteget eszik, iszik, tehát egyrészt a testi jólétre, másrészt, ezzel összefüggésben, a kellő és kielégítő szexualitásra helyezi a hangsúlyt. Ez alól Garin doktor sem kivétel, aki a szanatóriumbeli kollégájával és szerel-

² Lásd erről például Liza Birger cikkét: <https://gorky.media/reviews/kak-vladimir-sorokin-razocharovalsya-v-postmodernizme-i-polyubuil-volshebnyuyu-skazku/>

mével, Másával minden alkalmat megragad az együttlétre. De Garin szexuális étvágya semmi ahhoz képest, amit az útja állomásain tapasztal. A szanatóriumból először egy Bakunyin és Kropotkin szobra előtt tisztelgő anarchokommunista lágerlakó csoporthoz jut el, akiket egy csöppnyi, Barbie baba méretű, Anarchia nevű „anya” irányít. A láger lakói még csak nem is hallottak a háborúról, ugyanis épp azért zárják magukat szögesdrót mögé, hogy megvédjék „az anarchista eszmék tisztaságát a külső mocsoktól” (126.). Csakhogy Garinék az ott-tartózkodásuk során azt tapasztalják, hogy ezeknek az állítólag bakunyini és kropotkini elvekkel felvértezett lágerlakóknak a legfontosabb elfoglaltsága a csoportos orgiáik megélése.

Az altruista magatartását levetkőzni kénytelen Garin doktornak az életben maradása érdekében szintén alkalmazkodnia kell a varázsmesei hedonizmushoz. Egy következő állomása, Barnaul után, ahol a *political beingek* lecsatlakoznak róla – jellemző, hogy közülük hárman, Vlagyimir, Silvio és Donald cirkuszi „mutatványoknak” állnak –, és ahol egy akvaparkban a szerelme, Mása is elsodródik mellőle, Garin kénytelen egyedül folytatni az útját. Ezt követően többször is belefut egy olyan világba, ahonnan egyfelől a testi jólét érdekében végzett gyógyító tevékenysége, másfelől az ugyane cél érdekében végzett szexuális tevékenysége lesz a menekülése záloga. Sőt, a kettő egybe is kapcsolódik, amikor Garin például az óriásnő, a több falun uralkodó Matrjona Szavvisna hatalmas altestének baját orvosolja: „Ujjai behatoltak a méhnyakba, majd besiklott a keze is. Matrjoska teste megemelkedett és visszaomlott. Garin hallotta a sóhajokat” (310.). Míg a *Hóvíharban* csupán egyetlen, rendhagyó epizódban jelent meg Garin testi vonzalma – nem tudott ellenállni a molnárné csáberegének –, tehát a szexualitás inkább kivételt jelentett, addig most a megváltozott Garin Mása elvesztése után szinte az útja összes állomásán bizarr szexuális ügyekbe keveredik az adott világot irányító mesebeli szereplőkkel. Így ebben a test kormányozta világban a gyógyítás és a szexualitás válik a Garint megmentő varázsmesei véletlenné. A doktornak például a „kátrányok” lágerében raboskodva a fekete emberek között egy „fehér hollóval”, egy albínó lánnyal kell szeretkeznie ahhoz, hogy a lány – tényleg az utolsó pillanatban – kimenekítse a gonosz fekete emberek karmai közül, és így végül – Szorokintól szokatlan módon – célba érhesen, eljuthasson Habarovszk városába.

A számtalan különálló, a testi vágyakra nagy hangsúlyt fektető világ mellett azonban Szorokin gondoskodik róla, hogy Garin szellemileg is kielégülhessen. Az útja során a doktor folyamatosan irodalmi művek részleteire, oldalaira bukkan. Ezek között ott van az egykori páciense levele a készülőfélben lévő regényével, ott szerepelnek – mintegy szerzői öniróniaként – a Szorokin korai műveiből, például a *Normából* vagy a *Marina harmíncadik szerelme* című művéből vett citátumok, de egy norvég népmese is a faolajról vagy egy középkori album a Varázshollóról. Az irodalmi részletek azonban nemcsak az értelmiségi Garin szellemi jólétéhez járulnak hozzá, hanem egy újabb alternatív világot is láttatnak, amelybe egyfelől a kint tapasztalt borzalmak elől el lehet menekülni: „csak a könyvek nyugtatnak meg” (201.) – hangoztatja a doktor. Másfelől – mivel mindig Garin dönti el, hogy meddig és mennyit olvas ezekből a művekből – ez lesz az a világ, amelyet a számtalan furcsa lényvel és még furcsább vágyakkal tarkított területeket járva kizárólag a groteszk orvos irányít. Az irányítás ilyesfajta képessége, birtoklása pedig szintén óriási támaszt, vigaszt nyújt a hosszú ideig sodródó Garinnak, aki végül Habarovszkban – nem várt módon – imádott Másáját is visszakapja. S mivel ebben a városban ismét gyógyítani kezd, az sem kizárt, hogy Szorokin esetleg pár év múlva megint visszatér a doktor sorsának bemutatásához. Aki akkor már valószínűleg Garin 3 lesz.

Kodály

KÖZPONT / CENTRE

máj
09
19⁰⁰

ZSOLNAY SZÍNHÁZ*
PINTÉR BÉLA ÉS TÁRSULATA

MARSHAL FIFTY-SIX

nca

AutóCity

000

PENTHE
AUTÓHÁZ

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2022-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2022-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE: Alkonynapló (*kisprózák*) 385
KERESZTESI JÓZSEF verse 390
FENYVESI OTTÓ verse 393
ZALÁN TIBOR versei 395
SOPRONI ANDRÁS: Két hadvezér (*fordítói előszó*) 398
ALEKSZANDR SZERGEJEVICS PUSKIN versei 399
HALASI ZOLTÁN: A csapda (*próza*) 402
OLGA TOKARCZUK: Jakub könyvei (*regényrészlet*) 409
VÁRADY TIBOR: Karl Jaspers és becskerekai perlekedések
(*dokumentumpróza*) 416
BALÁZS ATTILA: Fantasztikus irodalomtörténet a déli végekről:
Brunner és Spitzer (*próza*) 423
TAKÁTS JÓZSEF: A városalapító útja az osztályhatalomhoz (*tanulmány*) 432
SÁNDOR IVÁN: Telefoneyperces (*emlékezés Örkény Istvánra*) 439
ZSEMBERY BORBÁLA: Minden szombat délután (*novella*) 442
HIDAS JUDIT: Örökség (*regényrészlet*) 447
NATALIE DIAZ verse 454
ACSAI ROLAND versei 457
NAGY DÁNIEL versei 459
ZSILLE GÁBOR versei 461
NAGY IMRE: „Kezdetben vala a mondat” (*Klemm Antal, a magyar nyelvtörténet
pécsi professzora*) 464

*

- LADÁNYI ISTVÁN: Reznició reloaded (*Fenyvesi Ottó: Hatvanhat. Válogatott
versek; Paloznak overdrive. Látomások, álmok, konkrétumok*) 474
FEKETE RICHÁRD: Egyetlen szálra, önazonosan (*Kemény István: Állástalan
táncos. Válogatott versek és válaszok Hegyi Katalin kérdéseire*) 479
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Nem ember: páciens (*Keresztury Tibor:
Hűlt helyem*) 482
SZÉNÁSI ZOLTÁN: Ügy lezárva? (*Gintli Tibor: Perújrafelvétel. Anekdotikus
elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*) 485
SÁRKÖZY PÉTER: Itália ígészetében (*Boda Miklós: Itáliából Itáliába. Püspökök,
professzorok, poéták*) 491

2022

APRILIS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MESTERHÁZI MÁRTON. Az irodalomtörténész, műfordítót, dramaturgot március 15-én, nyolcvanegy éves korában érte a halál.

*

FÉREG-GYŰJTEMÉNY. Lantos Ferenc 1989 előtt politikai indíttatásból született rajzaiból nyílt kamarakiállítás a pécsi Modern Magyar Képtárban, Lantos állandó életmű-kiállítása mellett március 17-én. A megnyitón Nagy András és Doboviczki Attila beszélgetésére került sor.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ét március 5-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban Zsótér Sándor rendezésében. – A Janus Egyetemi Színház új darabját, a *Werther és a farkast* Tóth András Ernő rendezésében vitték színpadra február 28-án. Az előadásról *Apró Annamária* írt kritikát a Jelenkor Online-on (*waw.jelenkor.net*). – Március 10-én mutatták be a Harmadik Színházban a *Közmagyar* című darabot, melyet íróként és rendezőként is Balogh Robert jegyez.

PÉCSI KONCERTEK A KODÁLY KÖZPONTBAN. A Pannon Filharmonikusok ünnepi díszhangversenyén Erkel Ferenc, Liszt Ferenc, Dubrovay László és Dohnányi Ernő művei hangzottak el március 15-én, vezényelt Hamar Zsolt, zongorán közreműködött Ránki Fülöp. – A Concerto Budapest Beethoven és Csajkovszkij műveiből adott koncertet március 17-én Takács-Nagy Gábor vezényletével és a szolista, Mihail Pletnyov zongoraművész közreműködésével. – Március 18-án a The King's Singers énekegyüttes adott koncertet.

*

ÁLLAMI DÍJAK. Március 15-e alkalmából vehetett át Kossuth-díjat Király László. József Attila-díjban idén Gáspár Ferenc, Halmai Tamás, Hodossy Gyula, Horváth László Imre, Ködöböcz Gábor, Lakatos Mihály, Poós Zoltán és Tomaji Attila részesült. – Szerkesztőbizottságunk tagja, P. Müller Péter a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét nyerte el.

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Alekszandr Szergejevics Puskin (1799–1837) – orosz költő, író.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Olga Tokarczuk (1962) – lengyel író, Wrocławban él.

Körner Gábor (1969) – műfordító, Budapesten él.

Várady Tibor (1939) – jogtudós, író, egyetemi tanár, Újvidéken és Budapesten él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Takács József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.

Hidas Judit (1976) – író, újságíró, Fóton él.

Natalie Diaz (1978) – amerikai költő.

Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.

Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.

Nagy Dániel (1994) – költő, Budapesten él.

Zsille Gábor (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Márjánovics Diána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

Sárközy Péter (1945) – irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi tanár, Rómában és Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

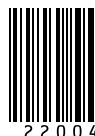
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Alkonynapló

(*Szív, vér*) Betegségeim száma újabban nőtt. Megállapítottam, hogy *pitvarfibrilláció*m, szívritmuszavarom van. Ami azzal jár, hogy a szív üregében megreked a vér, és rög képződhet, amely útjára indulva tüdőembóliát, sztrókot okoz. A fibrilláció ellen szívritmus-szabályozó szükséges, a vérrögzképződés ellen vérhígító gyógyszert szedek. Ha mégis előáll az ok, az okozat vagy mindkettő, azonnali segítségre szorulok. A bökkenő csak az, hogy amíg a tüdőembóliát vagy a sztrókot nem lehet nem észlelni, addig a ritmuszavar tünetmentes is lehet. Vagyis előfordulhat, hogy ahelyett, hogy mentőt hívnék, gyanútlanul esetleg éppen egy bejegyzést írok a naplóba.

(*Megint egy ha*) Ha nagyanyám a harmincas években nem pánikol be a Nagy Gazdasági Válságtól, és nem hozza haza Kanadából apámat, akkor az nem ismerkedik meg itthon anyámmal, és nem veszi feleségül. Kint más frigyből lehetett volna fia, de az nem én lennék, vagy csak részben én.

(*Pitvarfibrilláció*) Nagy nehézség elé állítanak az új szavak, nemcsak egy új idegen nyelv szavai, az olaszéi, hanem minden új szó, ideértve az orvosi műszavakat is. Ez idő szerint legújabb bajom, a szívritmuszavar hivatalos neve okoz gondot. A pitvar azonnal beugrik, de a fibrilláció rendszerint megmakacsolja magát, és nem jut eszembe. Volt már *fibrilláció*, *fibráció*, *defibráció*, *fibáció*, *cibráció* stb. Az, hogy most fentebb kétszer is sikerült leírnom, örvendetes kivétel. Ha nem így lett volna, akkor meg kellett volna nézmem az íróasztalom sarkán felhalmozott cédulák egyikét, amelyre a biztonság kedvéért felfirkantottam. Több ilyen papírdarabkám van, és végső esetben ezekhez folyamodom. Ha nem vagyok itthon, akkor, persze, reménytelen a helyzet. Gondolkodom is rajta, hogy egy kis noteszbe átmásolom a gyűjteményt, és mindenhova magammal viszem.

(*Akira*) Megvan az utánpótlás, már egy hónapja. Kölyök és szintén kuvasz egy békési alomból. Hirdetés vezetett el hozzá. Addig nem is tudtam, hogy van Békés nevű város is. Elképesztően pajkos és falánk. Bátor igen jól fogadta. Kissé

féltékeny rá, de szinte anyaként viszonyul hozzá, ő, akinek soha nem volt kölyke. Játék címén mindenféle nyüstölést elvisel tőle, bundaszaggatást, fülcibálást, farokhúzást stb. Napközben szabadon kószál az udvaron, de éjszakára vagy ha nem vagyok itthon, Bátorral együtt a kisebb karámba zárom, amelyet a kerítés-rács hézagain való kibújását megakadályozandó lent körüldeszkáztam. Ezt nagyon nem szereti, és mindig hisztérikus vonítással tiltakozik ellene, de aztán belenyugszik. Neve japán. M. L. adta neki, aki újabban japánul is tanul. Jól hangzik, és hallgat is rá, de nem tudom, mit jelent. Mikor ezt firtattam, azt felelte, attól függ, milyen kandzsit rak bele. Erről nem árult el többet, sőt, az sem világos előttem, mi az a kandzsi, noha egyszer már elmagyarázta.

(*Seb*) Tizenhat éve annak, hogy elveszítettem M. L.-t. Volt, van láthatás, iskolai szünetfelezés stb., és mégis ugyanúgy fáj. Elüszkösödött seb, amely nem gyógyul be többé.

(*Rémkép*) M. L. még mindig fél az emberektől, és kerüli velük az érintkezést. Még az is kivitelezhetetlen számára, hogy odamenjen egy utcai büfés bódéhoz, és vegyen valami harapnivalót, ha éhes. Egyre gyakoribb rémképem, hogy ha ez így marad, ha nem szocializálódik, akkor képtelen lesz önálló felnőtt létre, és valami szörnyű intézetben éli le az életét.

(*Mór Mari nene*) Vannak, akik fontos, sőt, meghatározó szerepet töltenek be gyermekéletünkben, de ezt csak felnőtt fejjel értjük meg. Akkor kezdenek érdekelni bennünket, de már késő, mert nincsenek a közelünkben többé, és olyan sincs már, akit megkérdezhetnénk, aki ismerte őket. Ilyen nekem Mari nene is, aki anyám öreg barátnéja volt, és e minőségében, valamint bébiszitterként sok időt töltött nálunk. A *Halászóemberben* felidézem alakját, és azzal zárom az emlékezést, hogy vajon mi történt vele azután, hogy egyszer csak hirtelen, szinte egyik napról a másikra elköltözött Szajláról Tolna megyébe. Ez a kérdés mostanra feleslegessé vált, hiszen mióta leegyszerűsíték mindent, tudom már rá a választ. Mi történt volna? Jól-rosszul leélte az életét, és halandó lévén meghalt. Alighanem olyan régen, hogy a hozzátartozói sem tartják már számon, mikor.

(*Konyhakertfogyatkozás*) Lehetett vagy 150 négyzetméter, amikor a kert laposát visszafüvesítettem rétté, és ennyit megtartottam konyhakertnek. Évekig termesztettem benne, ha nem is mindent, de sokfélé, hagymát, uborkát, paprikát, paradicsomot, petrezselymet, fejjessalátát, sárgarépat, cukkinit, sőt, egy szezonban még padlizsánt is. Vegyszermentesen, ami azt jelentette, hogy csak télen fogyasztottunk bolti, vagyis méreggel kezelt zöldséget. Aztán, hogy egyedül maradtam, és megcsappant a kedvem, továbbá egyre jobban megfájdult az ásástól, kapálástól a derekam, elkezdtem csökkenteni a területet: 125 négyzetméter, 100 négyzetméter, 75 négyzetméter, 50 négyzetméter, 25 négyzetméter, 15 négyzetméter, mígnem 10-nél kötöttem ki. Vagyis úgy összement a konyhakert, hogy M. L., ha hosszában nem is, de nekifutással keresztben át tudja ugrani. Így mondtam búcsút növénytársaimnak, egyiknek a másik után, mígnem csak a hagyma, a metélőpetrezselyem és a tépősaláta maradt. Most tavasz van, és hagyma és

metélőpetrezselyem mindenképpen lesz még. A tépősalátát illetően bizonytalan vagyok, mert tavaly egy tőig felzabálták a meztelencsigák. Viszont erősen gondolkodom rajta, nem kellene-e a fürtös uborkát visszahoznom, mert amit kapni lehet, az olyan nedvszegény, szikkadt, hogy nem lehet belőle salátát készíteni.

(*Kor*) Betöltöttem a 78-at. Ettől megrettenek. És ha utána számolok, hogy például 14 éves korom óta 64 év telt el, akkor még öregebbnek érzem magam.

(*Álmofejtés*) Kaliforniával álmodtam, tőle távol, Magyarországon, életemben először. Velem volt M. L. is. Meg akartam mutatni neki a Figueroa-hegységben a Cachuma-nyeregről nyíló kilátást. Nem érdekelte. Nem tudom, miért, de – és álmomban is éreztem – ez azt jelenti, lehet, hogy nem látom többé az államot.

(*Tető*) Szüleim egykori házán felújítatja a tetőt az épületet nyaralónak használó tulajdonos. Az ácsok vadul dobálják lefelé a korhadt szarufákat, léceket, szegélydeszkákat. Megrendülten hallgatom a recsegést-ropogást, nézem a felszálló port. Most szűnik meg végleg több mint hatvan éve elbontott ófalui házunk, lévén, hogy a tetőszerkezet annak idején jobb híján annak a faanyagából készült.

(*Boldogasszony szilva*) Nekünk nem volt ilyen fánk, sem az ófaluban, sem ideát az újban. Pedig szerettük volna, hogy legyen, mert imádtuk a termését, azokat a hamvas, ízletes, kék, ropogós gömböket, de apám, aki megrögzött almaevő volt, ellenezte. Magam és húgom idegen kertekben dézsmálással tettünk szert rá. Anyám legálisan jutott hozzá oly módon, hogy a szomszéd Cs. *nene*éknek, akik mindig a boldogasszonyfájuk alatt állították fel a bitót, segített a kendert törni, és mialatt az eszközön állva és azt serényen taposva fél kezével egy lehajló ágba kapaszkodott, a másikkal le-leszakított és be-bekapott egy szemet. Nekem évtizedekkel később végül is lett boldogasszonyfám, de ő már azt nem érte meg. L. néhai apósától, J. bácsitól kaptam három gyökeres hajtást, de csak a rönkrakás mellé ültetett maradt meg. Éveken át termett, ám közben folytonosan le kellett vágni az alsó ágait, mert egymás után haltak el. Úgyhogy mire felnőtt lett, jóformán a vezérágra redukálódott a korona, amely nyeszlett, gyér gallyaival inkább egy fordított seprűhöz hasonlított, semmint koronához, és olyan magasra nyúlt, hogy csak létráról tudtam elérni. Aztán meddővé vált, legalábbis idén tavasszal azt hittem, és ki akartam vágni, de megkegyelmeztem neki, mert úgy döntöttem, arra még jó lesz, hogy kiszolgált kerítésoszlopokat támasszak hozzá. Tévedtem. Augusztus közepén egy szem szilvát vettem észre alatta a fűben. Felnéztem, hogy van-e fönt társa. Sokáig vizslattam, még a távcsövem is kihoztam. Nem volt, vagy volt korábban, talán több is, de elcsenték a madarak. Bár az is lehet, hogy csak egy szemet hozott a világra, utoljára, szégyenlősen és rejtegetve, több nem tellett tőle. Felvettem. Érett volt, apró, és egészségesnek látszott. Kettétörtem. Egy kukac fordult ki az egyik feléből. A másik felét, talán életem utolsó boldogasszony szilváját viszont megettem.

(*Hely*) A temetőben lépcsőzetesen, felülről lefelé haladva történik a temetkezés. Valahányszor elbiciglizem mellette, óhatatlanul látom, hány szabad hely van

még az aktuális padkán. Legutóbb négy volt. Ez azt jelenti, ha idén halok meg, oda kerülök. Ha jövőre vagy egy-két év múlva, akkor egy újabba, amely az utolsó lesz, mert utána az aljban a vízenyős lapos következik, és az aligha alkalmas elföldelésre.

(*A határ másolhatatlansága*) Egy rendező filmet akar csinálni az *Ondrok gödréből*. Azon túlmenően, hogy vajon van-e hozzá igazi affinitása, ez a kérdés foglalkoztat: honnan veszi majd a határt? A ház, a porta, sőt, a falu mása felépíthető, de a határá nem.

(*Treatment*) Igaza volt K.-nak, aki saját kedvezőtlen tapasztalatai alapján óvott attól, hogy belefolyjak az *Ondrok gödre* megfilmesítésébe. Megfogadtam a tanácsát, sőt, a rendezővel megismerkedve kijelentettem, hogy nem kívánok beleszólni a munkájukba, szabad kezet adok. Bár azt hiszem, konyítok valamelyest a filmhez. Ifjúságomban kacérkodtam a gondolattal, hogy átnyergelek rá, de mint-hogy úgysem tudtam volna ehhez hivatalos papírt szerezni, csak annyi lett belőle, hogy később egy darabig filmkritikákat írtam egy hetilapba. Aztán hibát követtem el. Elküldték a treatmentet, és kíváncsiságból elolvastam. Mindenféle változtatásokat hajtottak végre az Árvai család történetén. Lehet, hogy így alkalmasabb lett az adaptációra. Baj csak az, hogy ezek némelyike nincs összhangban az egykori tehetős paraszti réteg kultúrájával, némelyike pedig a korismeret hiányáról tanúskodik. De leginkább az a módosítás hozott ki a sodromból, amely szembe megy magával a regénnyel, a regény szellemével is. Főhősömből, a szinte szűzi tisztaságú és talpig becsületes Istvánból szexuális ragadozót és tolvajt csináltak, aki házasságot tör, és ellopja az apja pénzét. Az apját, Jánost, a józan-életű és békességkereső nagygazdát pedig dúvaddá transzformálták, aki lumpenproletár módjára leissza magát, és öltre megy a fiával. Felhívtam a rendezőt, és tiltakoztam. Szabadkozott, és orvoslást ígért. Nem kellett volna felhívnom, mondta K., úgyis a maguk feje után mennek. Ezzel csak jobban belemászol a dologba, és további csalódások várnak rád.

(*Út*) Jó volna, de nem tudok felbiciglizni Külső-Rácfalura. Túl meredek a hepehupás út. Több héten át próbálkoztam, minden alkalommal egy-két méterrel növelve a távot, de aztán eljutottam egy pontra, ahonnan nem volt tovább, és feladtam. Beláttam, hogy nem megy, hiába a hegyi kerékpár, a sok sebességfokozat, a jó erőátvitel, nincs elég szuflám. A régi úton, amelyet benőtt a gaz, a dudva, lett volna. Az a völgyfenék másik szélén vitt, a farban elkanyarodott, és fokozatosan emelkedve átlósan kúszott fel az oldalban a nyeregbe, hogy a lovas kocsik teherrel is különösebb nehézség nélkül fel tudjanak rajta menni. Ezen az újon ez lehetetlen lenne. De nem is volna olyan lelkiismeretlen gazda, aki itt felhajszolná a lovait. Ez persze ma már nem szempont, hiszen nincsenek többé gazdák, lovas kocsik, igáslovak. És úgy alakult, hogy azok a teherautók sem közlekednek rajta, amelyeknek csinálták. Nem szállítják a Mélyvölgyben nyitott bányából a diabázt. Egy darabig hordták a meddőt valami távoli autópálya-építéshez, de aztán kiderült, hogy nincsen ott ilyen kőzet, humbug az egész. Remélem, hogy felelősre vonták a csaló vállalkozót, aki koncessziót és állítólag támogatást is kapott

az államtól. De az is lehet, hogy futni hagyták, és barbár ügyködésének következménye csak egy soha be nem gyógyuló, szörnyű tájseb lett, és ez a hibás nyomvonalú, amatőr módon, sima kavicsterítéssel készült út.

(Törülköző) A ruhás komód pólós fiókjában akadtam rá úgy, hogy véletlenül beljebb nyúltam, hátra, arra a részre, ahol nincs semmi. Anyám készítette maga szőtte kendervászonból. Én tettem oda, csak elfeledtem. Mikor M. L. kicsi volt, szerette, és egy darabig a párnája alatt tartotta, pedig nem is ismerte a nagyanyját. Ezt meg is írtam a *Távozó fában*. A kezem egyből azonosította kissé érdes tapintása alapján. Kiszedtem azzal, hogy majd megmutatom M. L.-nek. Ez volt az első gondolatom. A második meg az, hogy nem. Minek? Aligha emlékszik már rá. Azonkívül sosem látott szövőszéket, de még kendert sem. Csak egy rekvizitum lenne abból a világból, amely nem érdekli, legalábbis egyelőre nem. Lemondóan visszatettem hát, pontosabban, visszatettem, de aztán megint kiszedtem, és csak némi habozás után helyeztem vissza újra.

(M. K.) Életem nagy szerelme, akit meg akartam leckéztetni azzal, hogy úgy tettem, mintha öngyilkos akarnék lenni. Miért is? Hol él és hogyan? Járt azóta turistaként B.-n? Emlékezett közben valamire? Felismert legalább egy helyszínt? Hogy néz ki 68 évesen? Kövér? Sovány? Milyen az arca, a tekintete? Kihez ment férjhez? Csalódott vagy elégedett? Hány gyereke, unokája van? Jó anya, nagyanya? Anya egyáltalán? Ápolt vagy elhanyagolja magát? Lompos? Otthon mindig ugyanaz a piszkos otthonka van rajta? A szemébe lóg a haja, és akkor se söpri ki onnan, ha beszél valakihez? Olvas? Jó irodalmat vagy csak silány lektúrt és színes képeslapokat? Szenvedélyes tévénező? Van kedvenc sorozata? Izgatottan várja, és ahhoz igazítja esti teendőit? Fecsegő, pletykás vagy szófukar? Nagyvonalú vagy kicsinyes és zsémbes? Okos? Buta? Annyira eltompult, hogy netán a hülye szó illik rá?

(Ellenpont) Az elmúlásban, a halálban mégis van valami megnyugtató, vigasztaló. Nemcsak attól foszt meg, ami még kellene, amihez ragaszkodunk, de attól is megszabadít, amiből már nem kérünk, aminek a súlya alatt csak roskadozunk.

Egy mondat az adósságról

*Ahol adósság van,
ott adósság van,
nemcsak a szélütött tájban,
nemcsak a látoány nullfokában,*

*a szisztematikus tarlóégetésben,
nemcsak a reményben meg a reménytelenségben,
ahogy a színes reklámtáblák
a horizontot kettévágják,*

*ott adósság van
nemcsak az aszúszelével tálalt libamájban,
az elkerített partszakaszban,
a hihetetlen formabontó-szókimondó színdarabban,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,
nemcsak a kompótnak befőzött lakosságban,
ahogy gyűrűzik táguló körökben
a bölcsődékben és a börtönökben,*

*ahogy a bűnös lelkek,
akik csak azt kapták, amit érdemeltek,
ordítva rázzák
a járóka rácsát,*

*ott adósság van
nemcsak a virtuális valóságban,
örök jelenbe zártan
a holtod után őrzött avatárban,*

*a kasszához fáradásban,
a vörösiszap-áradásban,
a sötéten csillámló kőolajban,
a tenger fölött elveszett fecskerajban,*

*nemcsak a zsákban,
amiben harminchárom levágott láb van,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,*

*nemcsak a köldöksinórban, nemcsak a méhlepényben,
nemcsak a fölösleges ellenvéleményben,
a diadalmas sportolóknban,
a talentumot shortolóknban,*

*nemcsak a kifüstölt kaptárban,
az önkéntes haptáknban,
a beragadt klaviatúráknban,
a Mohamed-karikatúráknban,*

*nemcsak a húsvéti üres plázáknban,
a félig-meddig feltámasztott Lázárknban,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,
és nemcsak a hazugságnban,
mert ott az igazság se más:
körbetartozás –*

*ahol adósság van,
úszol az adósságnban,
és úszik körülöttned,
elringat, hazaröptet,*

*ott van a mozdulatlan
remegő régi nagy nyarakknban,
a tágasságn korszakáknban,
ott van a strandvíz klórszagáknban,*

*ott van nagyapádn kidobott szvetteréknben,
az elkallódott bélyeggyűjteményknben,
a leforrázott hangyabolyknban,
a törött gipszangyalokknban,*

*az adósságn ott van
az állandósult fantomfájdalomban,
és ott van persze minden
meszesedő hátgerincnben,*

*minden félrecsúszott nyakkendőknben
adósságn van bőven,
miközben szügyig átitat
a szeptemberi áhitat,*

*ott van minden éjféli szentmisében,
az utasellátók fasírtos szendvicseiben,
egy elfelejtett hajnal ragyogó sávjában,
a bíborban, a narancssárgában,*

*adósság van
a kattanásig feszített vágyban,
a kibontott kontyban, amely aznap este
az arcod keretezte,*

*a fölőágatlan könyvlapokban,
a csiszolt versmondatokban
ott van,
szavalj nyugodtan,*

*ahol adósság van,
ott adósság van
a hallgatásban, a meghallgatásban,
az elhallgatásban,*

*ott van a biciklizácsolásban,
a permanens maszátolásban,
a sorok közé rejtett értelemben,
az egész elbaszott életedben –
pustol a végtelenben,*

*kavarog körötted,
pörög és pörögtet:
ahol adósság van,
mindenki részt vesz a táncban,*

*ott te sem lehetsz másból,
rendből és táncból,
táncrendből, matekozásból:*

*kiszámítja, mi leszel,
tartozik és követel.*

Hamvazószerda

*A világ túl gyors lett, és rosszul alakulnak a dolgok.
Tele van borzalommal, a boldogság lefolyik a kanalizációba.
Egy kozmikus hurrikán közepén pörgünk,
a történet célja és tanulsága még nem elég világos.*

*Az életben maradt punkok a WhatsAppon üzengetnek,
meztelenül fekszenek a kádban,
az esőt várják: hogy essen, majd elálljon.
Az öreg punkokra olykor rátör a melankólia,
és szakértelemmel beszélnek a klímáról.
Pólójukon még mindig a Punk's Not Dead felirat csillog.
Sikerült életben maradniuk, túléltek Sid Vicioust és az összes bulit.
Már csak iszogatnak, és egyedül partiznak: Too Drunk to Fuck.
Kutyát sétáltatnak, felveszik a mamuszt,
és egykedvűn bámulják a manhattani toronyházakat.
Olykor átmennek Brooklynba, kimennek a Coney Islandre,
és elmélyülten szemlélik az óceán hullámait,
legszívesebben eggyé válnának vele.
Csak nézik, hogy szállnak a helikopterek a víz felett.
Nem mennek már a Boweryre, ahol rég megszűnt a CBGB.
Egészen pontosan a CBGB & OMFUG klub:
Country, Bluegrass Blues and Other Music For Uplifting Gormandizers.
Magyarul: Country Bluegrass Blues és egyéb zenék városi ínycsecknek.
Mások szerint: OMFUG – Only Mother Fucking Ugly Girls.
Hilly Kristal alapította motorosok részére,
jó kis countryzenével, ahol bendzsó ciripelt,
sör és blues csörgedezett, mindenki füvezett és révedezett,
de aztán a világ felgyorsult, és mindent elsöpört a punk,
a kapitalizmus romboló kreativitása.
Az ösztönök és érzékszervek hasítottak,
mert muszáj volt csinálni valamit, abból a nyálás törmelékéből,
amit időnként életnek nevezünk.*

*Te csillogó, taknyos élet!
Vissza a gyökerekhez! Vissza, mindig vissza!
A CBGB helyén Varvatos úr butikja működik.
Szemben, a másik oldalon ott a Bleeker Street,
nyomul a Blitzkrieg Bop, a dialektika és az új hullám.*

Hilly Kristal már meghalt, és az eredeti Ramones-tagok is, mind.
Utoljára Tommy Ramone ment el,
már emlékművét is felállították a Bajcsy-Zsilinszky úton,
a Toldi mozinál, ahol az emeleti lakások egyikében
Erdélyi Tamásként megszületett.
Hosszú volt az út a Tolditól a Rock and Roll Hall of Fame-ig.
Igen, a tábla ott van a Toldi mozi előtt,
ahol akár Ujj Zsuzsi is takaríthatott volna:
„Én sem vagyok az már, aki voltam,
csókolommal köszönnek a boltban.”
Az öreg punkokat meg Zsuzsit itt felejtette az idő.
A szabadság ott lapul a lábtörlő alatt vagy a kukásautóban.

Az öreg punknak minden ruhája fekete,
a zoknija, a gatyája, a kalapja, a zsebkendője stb.
A polcon ott csillognak a bakelitok:
Ramones, Patti Smith Group, Sex Pistols, Clash, Talking Heads.
Az életben maradt punkok körül sok a homály.
Járnak-kelnek, és folyamatosan beszélnek magukban,
jobb híján már csak önmaguknak magyarázzák a dolgokat.
Vannak, akik imádnak sorban állni a postán,
utálják a puhányokat, a rádiót rég kihajították az ablakon,
a kibaszott új zenéssel együtt.
Manhattant a tövétől-hegyéig ismerik,
néha elfogja őket az undor, olykor émeltyegnek is,
messze elkerülik a Broadwayt és a Times Square-t.
Sokat olvasnak, mert érdekli őket az elme működése.
Ez egy ilyen narratíva,
a város szimfóniájában, a szabadság textúrája.

Az életben maradt punkok régen túl vannak az ötvenen
és a hatvanon, a hetvenhez közelednek.
Rozzant ragadozóként lubickolnak a paradicsomszószban.
Nyavalyák gyöttrik őket, a szívük, a májuk, a prosztatájuk.
De akad más is: hasnyál, vérnyomás, cukor, daganat.
Nemrég meghalt az egyik, amikor rátörték az ajtót,
a halottkém csak annyit mondott: már negyedik napja halott.
A fotelben ült. Meg volt meredve. Ülve vitték a hamvasztóba.
Az arca puffadt volt, a szemét tágra nyitotta.
A szájából szürke hab csorgott.
Az ismerőseinek mindig azt mondogatta:
„hamarosan elmegyek San Franciscóba vagy a sírba”.
Szólt az internet-rádió, valami 24 órás underground műsor.
Permanens sztereó, háttérzene, zaj egészen a plafonig.
Jelentésvesztés. Háború, bűn, éhség, falánkság.
Posztkonceptualista üresség. Járványok.

*A hamvai között két bánatos csavart és egy cipzárt találtak,
ez bekerült a jegyzőkönyvbe.*

*Az öreg punkok egymásnak üzenetnek:
minden nagyon rég volt, és elfelejtették az akkordokat,
kihátráltak a bonyolult helyzetekből,
tudják, hogy milyen nehéz irányítani az életet,
és minden megy körbe és körbe,
de van, ami felmegy, aztán meg lejön.
Van, ahogy van, és van, hogy éppen nem.
Általában rosszul állnak a dolgok,
az újaknak jogukban áll utálni az ősoket.
Úgyis mind meghalunk egyszer.*

ZALÁN TIBOR

Döglött madár

*Ha meghalok egy döglött madarat találnak az
orvosok a szívemben ki majd csak harmadnapon
fog felrepülni a kristály egekbe Ideleenn
a szurok ragyogása tölti el a termeket
akkor mondja A teraszról ledobált könyvek mint
bárdolt szárnyú angyalok zuhognak át a kerten
Hiába volt minden Hiába voltam hát én is*

*Én is hiába voltam Hiába volt hát minden
Bárdolt arcú angyalok zuhogják szét a kertet
A teraszról ledobált könyvek mondja mint akkor
ragyogással töltik el a szurok gyásztermeit
Harmadnapon fog felrepülni A kristály egek
ideleenn megtelnek orvosokkal kik a halott
szívében verdeső döglött madarat keresik*

Kínai rózsák

*Művirágok az íróasztalán A kínai
kis koszosban vette őket a napokban Rózsák
Lám szebbek mint az igaziak tette hozzá a
pénztárnál zavarodottan Eddig nem szerette a
művirágot még a temetőben sem De hát így
Túl már életem és túl már halálom is És a
kis koszos is perfect Nincs több hervadás Soha van*

*Soha van Nincs több hervadás Perfect a kis koszos
is Már túl a halálon Már életem túl És hát
így Művirágok temetőben Szerelemsírok
Eddig nem szerette a pénztárosok zavarát
A rózsák szebbek lám a kis koszosban Igaz lesz
a műanyag Szebb a tétlen napok dermedtsége
Poros íróasztalán kínai művirágok*

Ukrajna

*Nem foglalkoztatja mi történik a világban
de az oroszok megtámadták Ukrajnát és ez
szorongással tölti el most Hallgat és magában
vagdalkozik Vérző köveket látott álmában
Sokat írt olvasott az álomról mostanában
Meghalni elszunnyadni és aludni Próbál nem
álmodni Anyám az álmok kurvák mondogatja*

*Kurvák mondogatja anyám az álmok Megpróbál
aludni Megpróbál csak elszunnyadni Meghalni
nem szokott délután az ember erről olvasott
Álmában vérző kövekre ír És vagdalkozik
Magába hallgat Szorongással tölti el minden
Az oroszok megtámadták Ukrajnát Történik
a világ Nem foglalkoztatja Kuporog Szorong*

A két opció

*Kezdetben rongyokba tekerte a holdvilágot
Csak később jött rá hogy alkotásai nem érik
el az ébredést Mióta felnőtt és az eszét
tudja befelé nőlni benne a dudva a muhar
Töpreng milyen lehetett az elmúlt száz évben a
humora Már ha lehetett Az idők is csak két
opciót kínálnak Megdögleni Dögleni meg*

*Dögleni meg Megdögleni Az idő két kínos
opciója Felkínálva egy bájos lehetne
Ilyen lehetett humora az elmúlt száz évben
Befelé nőlni benne a dudva muhar Eszével
tudja alkotások nem érik el az ébredést
Felnőtt Azóta egyre töpreng hová rejthette
egykor a rongyokba tekert sápadt holdvilágot*

Pont és halál

*Még mindig a két opciónál vesztegel Tehát
megdögleni dögleni meg Ezekről töpreng el
Persze hogy régiek s csak abban különböznek el
egymástól hogy a hangalakjuk más Mert tartalmuk
nincs A halálnak nem lehet tartama legfeljebb
kiterjedése Kiterjedése mint a pontnak
amely a végtelenben ér vissza önmagához*

*A pont a végtelenben tér vissza önmagához
Nem lehet még kiterjedése sem tartama a
halálnak Így lesz tartalom a kiterjedése
nélkül Mert a hangalakjuk más azonosságuk
is elkülönözik egymástól Ahogyan régen
Két eltékozolt opciónál vesztegel tehát
Megdögleni Dögleni meg Már nincsen harmadik*

KÉT HADVEZÉR

Alekszandr Szergejevics Puskin életének meghatározó élménye, a Napóleon elleni 1812-es honvédő háború a Nagy Katalin egykori palotájának helyiségeiben berendezett híres líceum növendékeként érte. A franciákkal szembeszálló csapatok, a császári gárda és a népfelkelők ott vonultak el közvetlenül a líceum szomszédságában, és a növendékek kiszaladgáltak, hogy ünnepeljék a hadba vonulókat.

*Emlékezünk: Vonult a sok sereg,
Mi bátyáinktól sorra elbúcsúzva,
A könyveinket kézbe vettük újra,
És irigyeltük azt, ki halni ment*

– írta később a költő. A nemzet széles rétegeit egyesítő, hazafias lelkesedés, majd a győzelem mámore mély nyomot hagyott a költő lelkében, és a háború számos versének témája lett. Ezek közül kiemelkedik kettő, amely két orosz hadvezérnek állít emléket.

A *hadvezér* hőse a balti német és skót elődöktől származó Barclay de Tolly (1761–1818), akit az orosz–török és orosz–svéd háború sikeres hadvezéréként nevezett ki az uralkodó a Napóleon ellen induló csapatok élére. De Tolly a felégetett föld stratégiájával igyekezett megállítani a támadót, ami azonban sokak nemtetszésével találkozott, ezért Szmolenszk el-este után I. Sándor Kutuzovot nevezte ki a helyére. De Tolly ezt követően az 1. hadsereg élén, az első vonalban vett részt a borogyinói ütközetben, ahol kétszer is kilőtték alóla a lovat.

A helyszín, ahol a költő a hadvezérre emlékezik, a Téli Palota Hősök Terme, melynek falait az angol Dawe (oroszos ejtése *Djú* – ez a ritmus szempontjából fontos) képei díszítik. Az ódát kipontozott sorokkal elkülönített elmélkedés zárja, mely a nagy ember és a hitvány tömeg Puskinnál gyakori ellentétét fogalmazza meg.

A másik hadvezér Mihail Illarionovics Kutuzov (1745–1813), aki azon kevesek közé tartozott, akik megértették de Tolly stratégiáját, és maga is ezt választotta, odáig menve, hogy még az ősi – de a 18. századtól háttérbe szorult – fővárost, Moszkvát is feladta, és így aratott végül győzelmet Napóleon hadai fölött.

Kutuzov Szentpéterváron, a Kazanyi Székesegyházban van eltemetve, amelyet kifejezetten a napóleoni háborúk hőseinek emlékére építettek, ezért itt vannak elhelyezve a zsákmányul ejtett francia hadi lobogók.

A vers 1831-ben íródott, s a küzdelem, amelynek okán Puskin a hadvezért ébreszti („Fel, talpra, s mentsd a cárt s hazát”), nem más, mint a lengyelek oroszellenes felkelése, amelynek emlékére Vörösmarty *Az élő szobor* című költeménye (1841) született – a másik fél, a lengyelek iránti együttérzésből.

Puskin a megírás idején nem publikálta a verset, mert attól tarthatott, hogy Ivan Fjodorovics Paszkevics (1782–1856), Varsó hercege, a felkelés (és utóbb a magyar szabadságharc) vérbe fojtója sértőnek tarthatja, hogy – ellentétben I. Miklóssal – a vers nem őt nevezi meg Kutuzov utódként.

A költemény végül 1836-ban jelent meg, a de Tollynak szentelt óda után, mintegy válszéként a vádakra, melyek szerint Puskin alábecsülte Kutuzovot. A költő még cikket is megjelentetett a *Szovremennjyik* folyóiratban, *Magyarázat* címen: „Egyedül Kutuzov volt képes kezdeményezni a borogyinói ütközetet, egyedül Kutuzov volt képes feladni

Moszkvát, elaltatva Napóleont, és Moszkva lángjai közt kivárni a sorsfordító pillanatot: mivel Kutuzovot össznépi bizalom övezte, amelyet csodálatosan igazolt is. Kutuzov hírnevének nincs szüksége semmiféle dicsőítésre, a költő véleménye pedig nem képes se fölmagasztalni, se alábecsülni azt, aki legyőzte Napóleont, és Oroszországot fölemelte ama magaslatra, amelyre 1813-ban jutott.”

Mindkét költemény magasztos, ünnepélyes 18. századi nyelven szól. A fordításban ezt igyekeztem érzékeltetni az archaizáló lexikai elemekkel (balvégzetű vezér, elbánt ved sorod, dicsbabér; lánglélek, hadastyán) és régies igealakokkal (festé, áldozál, átadád; megtevéd, elhagyál).

A L E K S Z A N D R   S Z E R G E J E V I C S   P U S K I N

A hadvezér

*A cári palota egyik terme e csarnok:
Se dús aranyozás, se bársonyok, damasztok,
Üvegszekerény nem őrz itt gyémántkoronát;
Más ékessége van: köröskörül falát,
Ahol helyet talált, az élesszemű mester
Festé telis-tele, szabad s merész ecsettel.
Parashti nimfa nincs, se szűz madonnafej,
Se kelyhet tartó faun, se női dús kebel,
Se tánc, se vad s vadász – csak köpenyek és kardok,
És hősi tette kész, igaz katonaarcok.
Művész festette meg tömött sorokban itt
A honvédő sereg dicsó vezéreit,
Akik felett ragyog a nagy hadjárat fénye,
S a tizenkettes év örökre szent erénye.
Köztük barangolok gyakorta, hallgatag,
S elnézem ismerős ábrázolatjokat,
És mintha hallanám mennydörgő hadparancsuk.
Sokuk eltávozott; mások, akiknek arcuk
Oly ifjú még amott, a festett vászonon,
Már aggok, s csendesen várják, ki lesz soron.
Babérral ékesek...*

*E marcona csoportban
Egy férfi vonz kívált. Előtte állva hosszan
El-eltűnődöm, és le nem veszem szemem
Óróra, és minél tovább szemlélgetem,
Annál inkább elfog az ólomsúlyú bánat.*

Életnagyságú kép. Hatalmas homlokának
A ráncai mögött megsejthető a nagy,
Igaz szomorúság. Körötte alkonyat;
Mögötte tábor áll. Nyugodtan s keserűen
Tekint onnan le ránk, s töprengve, megvetően.
A mester tán saját lelkét mutatta meg,
Így ábrázolva őt, ámbár az is lehet,
Hogy szándéktalanul diktálta így az ihlet –,
De Dawe pontosan így festé meg ezt a képet.

Balvégzetű vezér!... Elbánt veled sorod:
E földért áldozál mindent, bár nem honod.
A plebsz tekintete be nem hatol fejedbe,
S te hordtad tervedet némán magadba rejtve.
S a nép, mivel neved fülének idegen,
Harsogva üldözött, s te tűrted csendesen,
S bár áldhatná neved, mert megmentéd, helyette
Ő szítkot, átkot szórt magasztos ősz fejedre.
S az éles elme, ki felérte tervedet,
A senkik kedvéért tevéled szembe ment...
Soká viaskodál szilárd és hűvös ésszel,
Rendíthetetlenül a közös tévedéssel;
Míg végül féluton te kénytelen valál
Engedni, s átadád a dicsabért – habár
Neked jár tetedért –, hatalmad és a terved,
S a hadsorok között magányod rejtegetted.
S te ott, agg hadvezér! mint egy ifjú vitéz
Vetéd, hallván, amint az ólom füttyörész,
Magad a harcba, a halálotat keresve
Hiába! –

.....
.....

Ó, ember! Könnyre és kacajra méltó fajta!
A percnyi rossz siker megannyi híve s papja!
Hányszor jár köztetek, kit átkoz ostoba,
Bolondul elvakult és szörnyeteg kora,
Pedig dicső, akit az újabb nemzedékek
Költői lelkesen s meghatva ünnepelnek!

E szent sírkő előtt...

*E szent sírkő előtt fejem
Lehajtvá állok csendesen...
Itt minden alszik; csak a mécsek
Égnek, aranyra festve át
Színét a gránitoszlopok kövének,
S a zsákmányászlóknak sorát.*

*Alant pihen a Fővezér,
Kiről ezernyi dal regél.
Honunk nemes védelmezője,
Ki győz minden ellen felett,
Ama sasraj utolsó hőse,
Amelyet Katalin nevelt.*

*E sírban lánglélek lakik,
Onnét orosz hang hallatik,
Az évről, melyben hittél telve,
A nép bizalma szállt feléd,
S szólt, áldást kérve ősz fejedre:
„Menj, mentsd a hont!” – s te megtevéd...*

*Halld újra meg honunk szavát:
Fel, talpra, s mentsd a cárt s hazát,
Te rettegett, s dicső hadastyán,
Jelenj meg, sírodból kiszállj,
Mutatkozz meg, erőt sugallván
A hadnak, melyet elhagyál.*

*Jelenj meg és jelöld ki őt
A számtalan vezér között,
Ki léssen választott utódod!
De a templomban csend honol,
S a sírből nem hallik ki hangod,
Hol rezzenetlen álmodol...*

SOPRONI ANDRÁS fordításai

A csapda

Beállt a jég, a Bajkálon is, át lehet kelni rajta, a folyókon is, át lehet járni rajtuk, de aludni jobb, jobb lenne, a tajga is alszik. Hó alatt szunnyad a perje, a májmoha, a ternye, az áfonya, durmol a medve, a nyestkutya, a csíkos mókus, az ugróegér. Két napja nem ettem.

Messze van Irkutszk, Kelet Párizsa, ahová visznek, majd ha lenyúztak, szélsébes mozdulatokkal, avatott kezek. Ha ügyesek, úgy egyben marad majd, szinte a húsos formáját tartja az irhám, mondod, mintha nem tudnám. Van, aki fejnél kezdi a fejtést, van, aki hátsó lábánál, sietni kell, legjobb még ott a csapdánál, be ne szennyezze vérfolt a bőrt, hajrá!, hájtól, inaktól megszabadítani késsel, kikanyarítva a szemgolyót, megtartva a pofát a kifejezéssel, ujjakat egyenként kimentelve belülről, kihúzva a lompos szőrből a farkat, és megvagy, ég veled, test!

Muszáj vadásznom egyet. Az odúban amúgy is csípnek a bolhák, sok a serke. A vész-kijáratot választom, négy van belőle, a legtávolabb. Jó laza ez a magas hó. Ködbe fúródik az orrom. Hallom, cinkera raj hussan, valahol csattog egy szajkó.

Keresd, mondod, a kereskedelmet keresd, ott kereskedj, van mit, ne légy rest, keresd! A kereskedelem megy, megy, mint a nap az égen, egy van belőle, ki ne hallott volna felőle, világkereskedelem! Megy-megy, egyelőre megy, előre megy, nagy üzlet, világnagy, amerre megy, emlegetik a nevünket, várnak, keresnek bennünket.

Én is keresem, a keresletünk nagy titkát keresem, hogy miért követel minket ilyen hevesen, ilyen parancsolóan, ilyen felséges többesen. Keresem, kutatom, érteném szívesen, de fel nem foghatom, mitől hajtunk ekkora hasznót, mit eszik rajtunk a kereskedelem?

Ez nem olyan éhség, mint az enyém, mondod, aki két napja nem ettem, és lám, elhagyom a fészkeket, amit egy cirbolyában építettem, rönkben-gyökérzetben, szőrből, tollból, mohából, morzsáló fából, álcájáratok sorából, ez nem olyan éhség. Más hajtja a világot, más, a kereskedelmet, nem ez. Hanem a meglévőn túli hitele, a világ előre vitele.

Lassan itt a félhomály, engem ez hajt, nekivágok. Nesztelen szökdelek, mindig a saját nyomomba lépve, így csak két láb hagy nyomot, megtévesztve az ellenséget. A havon a hiúzt is faképnél hagyom, gyors vagyok, a mély hóban sem süllyedek el, te is tudod, nekem szőrös a talpam! Jól kistafirozott veled a természet, ugyanakkor megvonta tőlem a téli nyugalmat. Nem öröm! Ahogy az utat töröm, ez rág örökké bennem: a mormota alhat, a medve is alhat, nekem mért kell télen is ennem?

A gondolkodás csapda, ne törjem a fejem, nem áll jól nekem, megárt a szépségemnek, a testi épségemnek, azt veszélyeztettem, ha sokat okoskodom, akadékoskodom, ezt mondod, ahelyett hogy élvezném a napot, amit a Jóisten adott. Hisz volt idő, emlékezhetem, mikor más nap is sütött, nem egy, de három, há-

---

Részlet az 1688 munkacímű, készülöben lévő könyvből.

rom nap süttött és perzselt a világon, és nekem, aki eggyel is bőven beérhetem, felperzselődött az élőhelyem, a hazám. Majd megvett az isten melege, az isteneké, a három napé, kiszáradtak a folyók, a tavak, felfordultak a halak, elolvadt a hegyek csúcsán a jég. Elasztak az erdők, eltűntek a fenyők, a magvas tobozok, a dalos madarak, kivesztek a pockok, az egerek, megszűnt az ingyen ebéd, a szokásos kivételezés, a természet forrt-fortyogott, akkora volt a felmelegedés.

Jó, hogy mondd. Vézrik a szíveim az elődeimért, akik annyit küzdöttek értem, azért, hogy egyszer én tehessek ezért az élőhelyért, hogy lejáram többször egy héten. Itt a tisztás a lucosban, nézem, a fák közt mi van: császármadár? Ugyan! Pirók dalol egy bokron hangosan. Átszaladok a folyó jegén, ott a vörösfenyők között a hely, oda rejtettem el pár napja egy siketfajd maradvékát. Valaki itt járt, a cserjésben véres tollak szanaszéjjel. Ki lehetett az? Mindjárt éhen veszek és megöl a szégyen. Hú, de melegem lett!

Erre gondolj, ezt mondd mindig, ha elhagy a vadászszerecse, erre, a hajdani melegre, a nagy közös rettenetre, a kis híján végzetesre, amikor nyomozol. Meg arra is gondolj mindig, ezt is mondd, hogy ha nagy a baj, közel a menekvés. Mert emlékezz vissza, mondd, senki se tudja, a forróság mivé fajulhatott volna, meddig tűzhetett volna a három nap, ha a folytonos jajveszékre, az általános sivalkodásra, a vesztét érző élővilágra válaszul nem áll elő a megmentő, egy ifjesztő. Lehet, hogy egyetlen hős, lehet, hogy egész nép feszített íjat és kezdte lőni az eget. És egy napot, egy perzselő égi sárkányt, egy jégolvasztót biztosan leszedett. Vagy kettőt, vagy ki tudja, hányat, mindenesetre a tikkasztó hőségnek vége szakadt.

Futok tovább, napi húsz versztát simán lenyomok. Ni, itt egy patak, ami nem fagyott be. Követem a partvonalat. Elég. Most átúszom. Hoppá, egy mókus a tisztáson. Még az ősszel ide spájzolta el a moha alá a cirbolyafenyő magvait. Jött a raktárt felélni. Nem fog sokáig élni, mert elkapom. Nem észrevesz a hülye szajkó és elijeszti? Fáról fára üldözöm, de ez az ő tornaszere, a koronák emelete, úgy otthagya, mint Szent Pál az oláhokat. Madarak viháncolnak a lucon, ők bezzeg dőzsölnek; potyognak a hóra a vékony tobozpikelyek. Egy kidőlt fa tövében erdei pockok nyomai. A nyomhagyók is időnként elém ködlenek. Utol is érném őket, ha nem terhelnéd rám ezt a régi történetet.

A tengerről beúszó pára ott lebegett a föld felett, aláereszkedett, a folyók sziklaorra eleredt, csupa víz lett a föld arca, kiütött rajta a zöld borosta, a fátlan pusztaság helyét tajga foglalta el ismét, szapora erdei pockok szaladoztak, szöcske-egerek, rövid nyarak és hosszú telek, darazsak, szúnyogok, legyek; fel lett szolgálva a régi menü, a természet önkiszolgáló éttermet üzemeltetett. Ti pedig, kistragadozók, fürgék és élvetegek, birtokba vettétek a paradicsomi búvóhelyeket, újakat és régieket, Mandzsúriától az Urálig és még tovább, Karéliáig, telefialtátok az odúkat, a föld felett, a föld alatt, s azt hittétek, most már mindörökre minden megint a régi kerékvágásban halad.

Hitte a nyavalya, az erdőben nem is volt kerék, nemhogy kerékvágás, annál inkább kiszúrt velünk már akkor is a napjárás; abból ered a széljárás, nem? Ma is milyen? Hiába érzem én messziről a zsákmány szagát, ha az én illatom orrába száll minden nyúlnak, pocoknak, siketfajdnak! Ezzel szemben tele van csapdával a tajga, nincs olyan tereptárgy, ami ne valami kelepcebe csalna. És erre sütt az isten napja!

Mindennek ára van, ti meg úgy tettetek, mint akinek a számlája rendben van, rendezve van, mint aki mindent előre fizetett. Hogy képzeltek, mire néztétek a napot? Egy repülő kályha, egy magától égő máglya, ami önként és dalolva lo-

bog? Lobog és ropog mindenkiért az idők végezetéig? Ingyen és bérmentve, végstelen-végig? És mit gondoltok, mi röpíti az égre, mi tartja a pályán? És hogyan lesz úrrá éjszaka a saját hiányán? A fény fenntartása nem kerül semmibe? Mindenkinek alanyi jogon jár a nap melege? Hohó, barátom, ne légy ily mohó, a látszatnak ne dőlj be; hogy van, aki csak kap és semmit sem ad, hogy a világ mehet így előre! Azért mondom, mondod ilyenkor, amikor ideérsz az érvelésben, hogy te is értsd, azért mondom így, hogy neked is világos legyen: a világ múltában is van, fogyásban, nem csak telésben, nem csak növésben, és akire a múltás árnyéka vetül, az nyakig ül a fenyegetésben. Még maga a nap, az égi tűz is ilyen, az sem áll, az sincs állandó helyen, hol fent, hol lent; halad veszélyesen, át a veszélyeken. Mi lesz, ha a Tejút is befagy, és jéggé dermed a nap, vagy előterem egy hős, egy újabb égre lövöldözős, és kioltja az égi fáklyát?

Mi lesz, mi lesz? Mi mit tehetünk ez ellen? Mi, akiből úgysis gerezna lesz? Alig pár évet élhetünk, és akkor is csak éhezünk. Mi sötétben is látunk, nekünk nem lesz hiányunk. Ha megengeded, mi várunk. Most én is várok reggelig, de látod, a zsákmány elszőkik.

Ezt nem várhatja meg a világ, nem nézheti tétlenül, hogy elvegyék tőle világosságát, melege forrását: fényvédelem, napvédelem, ez a dolga mindenkinek! Senki úgy meg ne nőhessen, hogy egy napot lelőhessen! Ne lehessen akkora hős, ne lehessen olyan erős! Húzzuk össze magunkat, fogjuk vissza társunkat, érzjük be a kevéssel, a mindennap evéssel, és ha szükség van ránk, ne féltsük az irhánk, gyorsak vagyunk, gyorsan halunk, abból, amit vételeztünk, valamennyit letörlesztünk, kicsi fény, kicsi hő a közösbe vihető, az élet fényvető, fényvisszatérítő; aki adja, visszakapja, visszaszívja sugarát, visszanyeli melegét az ég, de meg nem tartja, beforgatja, be a családi vállalatba, állandóan fialtatja, mert ő az élet apja, az élet napja.

Mindig erre fordítod a szót, a forgásra, a körre, ami nyitott, mégis bezárul, ami a napot használja forrásul, a nap mint tőkealap, ez a kedvenc fordulatod, szakszavad, a nap az örök visszatérő, a mindennél többet érő, amiből a többlet fakad. Itt akad el az ész, az én eszem, és nem elég, hogy nem eszem, itt rendre ugrik egyet az eszmeftuttatás, mint tú a lemezen, mondván, hogy ami a nap az égen, az a cár a földön: áldás.

Meredek váltás, azért mondod így, hogy én is értsem: a nap hevét, a cár nevét dicséri minden élő; a nappal kelünk, a cárral merünk, merünk több lenni önmagunknál. Nem is kell hozzá inni, csak hinni benne, hinni, oly sokra vinni, amiről mi, kisragadozók, nem is álmodhatunk már: akkora dicsőség vár, amitől a magunkfajta a bőréből csakugyan kiugrabugrál. Egy lord kancellár nyaka köré kulcsolódni, jó mi? Lehetsz bármi: egy kanonok fején csuklya, egy spanyol infánsnő muffja! Hát miért ne várná el a cár, hogy magunkat adjuk, a legjavunkat, ha az ő jóvoltából van esélye kijönni belőlünk a maximumnak? A cár is keleten kel, nyugaton nyugszik, de csak akkor nyugszik el, akkor tér nyugton nyugovóra, akkor lesz szüksége a belőletek készült selymes takaróra, folytatod az okfejtést, akkor tér vissza a nyugalma, ha ti kelletek, ha sikerült jó áron elkelnetek: akár minden negyedik rubel a büdzsében, vagy ötödik, jöhet tőletek.

Neki kétféle zsákmánya van, vetem közbe loholás közben, a rubel meg a terület. A cár, jól tudom a leckét?, északi nap: inkább esőzik ezüstöt, mint aranyat. Ő a főkereskedő, ő a birodalomban az első kalmár, hozzá csapódik útközben minden illeték, adó, vám, tized, neki duzzad a kincstár.

Minden prémvadász érte emel rátok kezét, neki passzol tovább titeket, és a cár rendszerint elégedett, bejön a számítása. Mire értékesültök, többszöröződik a felvásárlás ára, egy rubelből öt is lehet, ezerből ötezer lehet, bár sosem elég belőletek. Ezüstpénz helyett, amiből nem sokat veret, ti vagytok a valutája, ti meg a marhák, a hétszer cserzett marhabőr. Az ezüstöt nem utálja, csak kevés a lelőhely, a bánya, szűkös az ezüstkeret, így aztán amit kivihet, lehetőleg ezüstre váltja.

Sok ezüstöt eszik sok-sok katonája, vágom rá, főleg a tisztje; sok a külföldi közte, skót, francia, osztrák, dán vagy litván, üldözött protestánsok, hétpróbás harcosok: azoknak dupla zsold jár.

Ezért is kell nektek hasznot hoznotok, az okfejtést most erre fordítod, még hozzá busásat, mert fegyvert is vennie kell a sok-sok katonának, lőfegyvert, hollandit, németet, tusásat. Fel kell zárkóztatni a sereget, hogy legyűrje a svédeket, szétverje a lengyeleket, ki kell tolni a határt északon, szabad kilátást szeretne a balti tengerablakon, meg szívesen rákönyökölné a Krímre, hogy szemmel tart hassa Konstantinápolyt.

Itt nem csapsz le a kínálkozó rímre és nem részletezed, milyen viszonyt ápol törökkel-tatárral, csak annyit jegyzel meg: Majd ha lesz ember, aki egy rendes tengeri hajót a cárnak összeácsol, akkor nem megszabadulni fog a temérdek árbofcától, nem Angliának ad el hajókötelet és rengeteg tilolt kendert, valamint hajótest-szigetelőnek tengernyi kátrányt, hanem saját flottája szántja a Fekete-tengert és vízen sem szenved többé katonai hátrányt.

Én ezt nem nagyon tudom hová tenni, a mi személyes revírünk ehhez a tengeri viszonylathoz képest egy négyzethüvelyknyi. Egyébként jól beosztjuk egymás közt a tajgát, egyetlen kisragadozó sem igyekszik megsokszorozni a birodalmát. Talán ezért is maradtunk ilyen szépek, ilyen jelentéktelenek, s épp ezzel támasztunk szükségletet, túlzót. Ilyen, mint mi, a jelek szerint az emberek közt kevés van. Vagy aki van, az nem látszik. Ott vagyokban, területben, satöbbiben állandó növés van. És valami mindig hibádzik. Ezt is tőled tudom.

Megvan mindene a cári napnak, fénye, ereje, feleled erre, csak a fogatkozás nem kenyere. Ahová egyszer besüt, bevilágít, onnan soha nem tágit, csak a kereteken, csak a határokon, azokon mindig: Kazanytól Asztrahánig, Kijevtől Minszkig. Hiába intik, hiába szorítják vissza részlegesen, összeszedi özönnyi sugarát, valamennyit belőle kibocsát, pár tízezer katonát, és már ott van újra odaát végzetesen. A hódítás italát nem unja, odatölti magát, odatolja, ő a harmadik Róma, Augustus egyenes folytatója, Bizánc jogos utódja, a romlás gátja; a vak is látja, mi a jele, a sas, naná!, a nap madara. Van két feje, van arany jogara, országalmája, nem is egy koronája, ez ám a pálya!, keletre lecsap, nyugatnak beint, itt is van, ott is van, a szárnya kiterjed, egyre feljebb és feljebb, őriz és védelmez, elragad és elvesz – de mi, figyelmeztetsz, el ne szalasszuk, ki ne hagyjuk, mert az égbe felvisz, a nagyok közé felvesz!

Hát nem tudom, végül is mi jobb, melyik jelmez: élve aranykalitkába téve menni Iszfahánba, a sáh udvarába, vagy tízezer írha egyikének lenni és követajándékként megérkezni a bécsi Burgba? Vagy akkora révbé érés-e, hogy a tajga fia (én, én, én!) háromszáznegyvenedmagával egy palást bélése, egy királyi palásté, történetesen a francia vagy az angol királyé, a házasság bajnokáé? Vagy úgy jutok a csúcsra (én, én, én!), ha megörökítenek, és a szintén keletről importált fatáblán egyszálször ecsettel festve fénylek egy

bruges-i menyegzőn vagy kézfogón, ahol a vőlegényen (a férjen?) lógva a menyasszonyt gyászolom? Nem tudom. Vagy inkább nyakba vetve simulok félig egy női felsőtestre, szépre, fiatalra, tökéletesre, esetleg panyókaformán egy aktot övezek, teltet, érzékít, egészségeset? Vagy földi karrierem netovábbja egy főrabbi fővege, egy hercegnő boája?

Igenis, érzem úgy, okítasz, hogy nem éltem hiába, mert az nem élet, hogy valaki egy gombaette üregben lakik, egy farönkben, nyáron undorító egeret zabál, télen bogyókon teng, a méteres hó alá búvik. Az ilyen örüljön, ha lelővik, ha csapdába téved! Jó, legyen tompított hegyű a nyíl, és csapófa üsse azonnal agyon, ne fogja vas, ha odacsalja a csalétek, hadd mondjon búcsút mihamarabb a teste melegének. Most egy dicsének következne, mondod, apoteózisa annak, hogyan emelkedik fel a lélek, egy prémhordozóé, a magasabb szférákba. Igen, az állati tudat. Nem úgy, mint a tavaszi hólé, nem, nem oszlik el, nem szívja fel a világpára, nem viszi el, nem ejti vissza cseppenként a szülőtajgára. Nem, ez emelkedik, egyre feljebb, szinte szárnya nő, mondod, szinte szárnyal!, és mitől?, attól a tudattól, hogy nem azonos azzal a nyomorú árnyal, aki volt, azzal a kisragadozóval, aki még kisebb préda után loholt, nem azonos a minimalitással, ami rutinszerűen jutott neki, az animalitással, ami a létben kiúttalan keringeti, hanem minden egyes szárnycsapással jobban azonos a szabadsággal, hallod?, azzal, hogy ára van!, ára!, az viszi egyre feljebb, hogy kitörhet innen valahára, az életen túl értelmet nyerhet, ez húzza egyre feljebb, hogy az árnak nincs határa, hogy szükség van rá, rá van szükség!

Ez ökörség, mondom.

Te (te, te) nem hallod, hogy repes, pirítasz rám, az állati tudat, nem hallod, a szíve hogyan verdes, mert te (te, te) nem hiszel!, de neki, az ő fülének, a tudat szívének, az állati elmének ez a legszebb ének, ha végre duruzsolnak a szirének, hogy vége ennek a vegetatív izének, a testi kényszerűségnek, a tucatlétnek; tárgyasulhat végre, értékesülhet a piacon! Nincs ennél mennyeibb érzés, nincs nagyobb jutalom; saját szívverését hallja, a piac érverését: elsülni!, ezt dobogja, értékesülni!, ezt kopogja, felszökni!, ezt dübörgi, jó magasra!, ezt üvölti. Te vagy az árak napja, az árak cárja, hozsánna néked, prémek királya, ezt hallja, királyok prémje, szőrmék császára, minden a te jöttödöt várja, Peking, Buhara, Lipcse, Prága – Párizs, London se várjon hiába!

Ezért jön ide, Szibériába a cár?, kérdezem, illetve, a cár képe, illetve, a cár képe sem, az se nagyon, a cári érme, a cár ezüstje, nem, abból amúgy is kevés van, tessék megtermelni, hogy legyen!, ugye, ez a mi dolgunk?, kérdezem.

Hogyne, feleled, ti csak nyerhettek ezen az üzleten, világgá mehettek, híresek lehettek, világpolitikai tényezők, mi több, világkereskedelmi egyenértékek lehettek, az ezüst helyébe léphettek, ott prémhettek, prémhedezhettek a világ fején és nyakán, a világ hátán és ágyékhajlatán, egymásnak köszöngethettek, egymásra csilloghattok, kacsingathattok azzal a lyukkal a szemetek helyén, csóválhatjátok a levágott farkatok, integethettek vele, helló coboly, helló hermelin, helló nyest, helló nyuszt, helló menyét! Ti persze nem tudjátok, nem is kell tudnotok, milyen pontosan jelzitek mindenkinek a helyét, és főleg azét, azokét, aki nem bújhat beléd, belétek, nem ölthet magára titeket, törvény tiltja neki, királyi rendelet. Ti se vagytok egyformák, hát még az emberek!

Ezért küld ide, kérdezem megint, Szibériába, szolgáló népeket maga helyett a cár, hogy prémben borítsa Nyugatot-Keletet, mert azok nem ismernék fel egymást, nem tudnák

hányadán állnak a másikkal? Hát hol élnek ezek, miféle jelzés nélküli, kaotikus vadonban, hogy nekünk kell elmondanunk nekik, hogy ők kicsodák, milyenek vagy milyenek legyenek, vagy hogy a világban, az ő világukban a helyük hol van?! Ezért jönnek ide a cár kozákjai, ezért ez a nagy kozákjárás, ez a folyamatos határbejárás, ezért fordul felénk tüntető figyelemmel a cár, a föld egytizedének napja, mert a fejlett Nyugat magától nem lát az orránál tovább? Hát mi a Nyugat, a világ vakja? És mi, prémek, a vak botja?

Erre kitörsz, hülye vagyok, ordítod, és az is maradok! nem értem az áldozatot, az áthozatot, az átforgatott érték lényegét, állat vagyok, bömbölöd, és az is maradok, leragadt kisragadozó, aki a saját bűzét szereti szagolni, aki a bűzmirigyével próbálja felhőbe burkolni a napot, a bűdöset mondja illatozónak, az illatot tartja orrfacsarónak, az ilyen soha nem fog az érzékiből kibúzózni, soha nem ugorja meg a nagy szaltó mortálét, hogy annak lássa, ami, aranynak!, a szőrét, a lenyúzottat.

Szóval ezért jönnek a prémvadászok, mondom inkább, mint kérdezem, miután kivágta utolsó adudat, az aranyat, szóval ezért jönnek telente, kezükben faráma, hogy ráhúzzák a kifordított bőrt, az irhánkat, hogy rávegyék a száradásra, és utóbb megtördelve, megpuhítva vigyék tavasszal leadásra. Az alantas hústestet pedig miután felszelelték, nagyobb csapdába teszik, medvecsalinak, farkascsalinak. Falkában jönnek a prémvadászok, már vagy száz éve jönnek. Flintával lődöznek, kutyákkal üldöznek, azután csapdázanak, azután töröznek. Ha igazak a számítások, sose igazak, mindent túlbecsülnek, de ha az adatokat alsó hangon adják, akkor is leadtak száz év alatt vagy hétmillió coboly gerezrát. Száz éve a cár birodalmát ennél nem sokkal többen lakták. Őket is pusztítják járványok, háborúk, mégis valahogy többen lesznek. A cobolyok meg lassacskán kivesznek.

Mi ez az önsajnálát, torkolsz le ezen a ponton, az ember nem állat! Bár részese a fajok versenyének, élharcosa is az együttműködésnek. Ha akarjátok, máris épít belőletek egy katedrális! Szőrmeszékesegyház! Hát ez se jó nektek? Ott lehettek a falon. A gerezna passiója. Hát ez sem elég tiszteletnek? Ti ellene vagytok minden kegyeletnek, minden kultúrának, minden értelmes keretnek? Veletek nem érdemes kezdeni, veletek csak végezni lehet!

Lehet, mondom erre halkan, lehet. Mi az ember, erre sincs felelet. Arra sincs, hogy mért vesz minket, mért visz minket, nap küldötte, cár szolgálja, mért ad értünk üveggolyót, cserépbogyót, gombot, pitykét, csupa bizsu csecsebecsét, azonkívül égetett szeszt, mikor erre nincs is szükség? Simán elvehetne minket tőlük, őslakóktól, evenkiktől, jakutoktól, mint ahogy mást elvesz tőlük, feleséget, gyereket, akit csak túsul vehet.

Üveggolyót, cserépbogyót cseretárgynak, ezt csupáncsak?!, csapsz le rögtön, akkorát szól, mint egy rönkfa, mint egy rám csapódó csapda. Hát a kiskés, hát a nagykés, hát a fejsze, hát a bogrács?! Civilizációs ugrás! Mert a prémet eleinte ingyen adták, úgy ám, a mi őslakóink önként, sőt kacagva adták! Pénzt ezek még sose láttak, rátok sem igen vadásztak, a fáról épphogy csak lemásztak, rénszarvas göncökben jártak. Szépen kértük, lőjenek, gyérítsenek titeket, sokan vagytok, szaporodtok, ezzel a nagy Természetnek is csak besegítenek. De hát vadászok ezek? Sose lőttek eleget. Hiába a csecsebecse, mást is kellett nekik adni, nyomatékot a kérésnek: néhányat le kellett fogni.

Egy év, kettő, három, fakunyhóba zárom: mit akarnak?, kapnak enni! – tessék a prémet letenni, a megszábot mennyiséget, a megadott napon. Vagy ha nem: a feleséget, a gyereket eladom, néhányukat el kell adni!, a rabszolgapiacon. Így volt, igaz? Ha a főnök az a zálog,

ötször annyiért kiváltod, amennyi az éves beszolgáltatásod, bigyó mellé kapsz egy bádóg étkészletet, ráadásnak egy varrótűt, amivel a rongyaidat fércelheted. Így volt, igaz?

Mér?, a mongol tűt se adott, csak behajtotta a jaszakot, így hívták a húségadót; tőlük vettük, na de hogy felfejlesztettük! Hú, ezek a tajgalakók! Csenevészek és sötétek. Mihez voltak ezek húék? A teremtés kezdetéhez. Az életet átaludták, vérfertőztek, nem dolgoztak, azt se tudták, mi az érték: ez komoly?, a coboly? Nem volt mese, megtanulták! Nem megtanulni, az lett volna vétek. Amint a cár alá betértek, beveztek a világ áramába, be a pravoszláv irgalomba, a mi erkölcsi rendszerünkbe, ahol senki sem goromba, túszt is csak akkor öltünk, ha a prém-adó késett, bekapcsolódtak az árucsereforgalomba, előre léptek vagy hétezer évet, nem ezt hívjuk haladásnak?

De ha lázadsz, mondtad nekik, mondod nekik, itt vannak a tűzgyegek, de ha nem hozod a szőrmét, a negyvenes füzéret, amikért én lovat veszek, házat veszek, földet veszek, hát én közétek lövök! Legjobb az „agyinyecék”, mondtad nekik, mondod nekik, a feketék, a selymesek, szőrük tömött, egyediek, azok a cár védencei, Európa kedvencei, azok a nagy üzletek, a világnagy üzletek, csilivili cserépbogyót adok értük hetvenet. Ezt is mondd, azt is mondod, én meg várom, lesz-e reggel, eljön-e, lesz-e zsákmány, milyen áron, kiold-e a pecekállvány, ha a csalit birizgálom, kiold, persze, vagy a hurok rándul össze, kapja el a torokfoltom, felcsapódom, rántóhurok, és egy ágon himbálózom, bim, bam, bim, bam; ilyet rengeteget láttam, távozást a fuldoklásban, nem éppen a mennyek fele.

Menjél veled, te hitetlen, te elidegeníthetetlen, te tárgyasulni képtelen, menjél veled a pokolba, ha az vár minden cobolyra! Bim, bam. Neked aztán festhetek prémmel bélelt egeket, uralkodó vállakat, milliomos fejeket, hamvas női testeket, átlényegült életet, dicső terméklétet, olthatatlan szőrmeszomjival élő istennépet, *crème de la crème*-et! Te ezt mind nem érted, te nem értesz semmit. Az ég neked zárva, csökött! Harangozz a semmi fölött, az a tied, az a csapda, az az örök!

Jakub könyvei

Köjjetek erre a tűzre

Frank varsói híveit szabadlábban hallgatják ki; az egész csapat nevében Jeruchim, azaz Jędrzej Dembowski beszél magabiztosan és terjengősen, valamint a fiatalabbik Wołowski, Jan. Mindketten jiddisül tesznek vallomást, de Moliwda ezúttal csak segédtohmács. Leül hát az asztalhoz, előtte toll és papír. Valami Bielski fordít, egész ügyesen. Moliwdának sikerült odasúgnia nekik, hogy általánosságokban beszéljenek, udvariasan és kedvesen.

Ők azonban egyre jobban belemerülnek a részletekbe. Amikor beszélni kezdenek a Jakub által, úgymond, úton-útfélen tett csodákról, Moliwda elhallgat, az ajkába harap, és leereszti tekintetét a tiszta papírlapra, amelynek látványa megnyugtatja. Miért csinálják?

Moliwda érzi, ahogy a bíróság kezdetben jóindulatú hozzáállása megváltozik, az inkvizítorok teste megfeszül, és a kis beszélgetésből igazi tárgyalás lesz, a hangok mélyülnek, a bíróság kérdései egyre kíváncsibbak és gyanakvóbbak, a vádlottak idegesen sugdolóznak, a titkár pedig nézegeti az agendát, vagyis úgy tűnik – esik pánikba Moliwda –, új időpontot adnak, nincs vége egykettőre az ügynek, ahogy hitték.

S önkéntelenül kicsit odébb tolja tőlük a székét, a kályha felé. Szinte oldalt ül.

Szlomo, azaz Franciszek Wołowski, a kereskedő és kicsit talán kalandor, aki egyaránt remekül bánik az emberekkel és a pénzzel, egyszerre úgy áll a bíróság előtt, mint egy kisfiú, remeg az alsó ajka, mindjárt elsírja magát. Jeruchim viszont játssza a magabiztos, nyílt, egyszerű embert, pedig nem ilyen, Moliwda tudja jól. Elmondja, hogyan szoktak imádkozni, mire a bíróság kéri, énekeljék el azt a titokzatos dalt, amelynek tartalmát nem akarják vagy nem tudják elmagyarázni. Bizonytalanul néznek egymásra, összesúgnak, egyértelmű, hogy titkolni próbálnak valamit. Közbeszól Matuszewski, valahogy sápadt, mintha már kimondták volna rá a halálos ítéletet. Ő lesz a kórus karnagya, felemeli a kezét, és rövid sugdosás után énekelni kezdik az *Igulét* a varsói konzisztórium bíróság előtt, mint a nebulók, éretlen fiúk. A helyzet minden komolysága ellenére még bele is feledkeznek az éneklésbe. Moliwda lesüti a szemét.

Annyiszor hallotta ezt az éneket, néha be is kapcsolódott, igaz, de most, a püspöki bíróság fűtött termében, ahol a dohszag küzd a kályhák égésterének

---

A 18. századi Lengyelországban, Törökországban és Nyugat-Európában játszódo, eredetileg 2014-ben napvilágot látott Tokarczuk-regény hőse, Jakub Lejbowicz Frank a könyv legtöbb szereplőjéhez hasonlóan történelmi személy. A karizmatikus zsidó „próféta” Talmud-ellenes mozgalmában előbb a kabbalát próbálta összeegyeztetni a kereszténységgel, majd híveivel együtt áttért a katolikus hitre. A regény magyar fordítása megjelenés előtt áll a Vince Kiadónál – *A ford.*

tisztítására szolgáló lúg szagával, ahol éjszaka jéglevelek és -ágak finom füzérét rajzolta az ablaküvegekre a fagy, abszurdnak hatnak az *Igule* szavai, nem stimmel semmi. Moliwdának Łowiczban, a legmagasabb egyházi hivatalban, Lengyelország prímása mellett van állása, sikerült neki, hazatért az övéihez, minden bűnére fátylat borítottak, és újra befogadták a tiszteletre méltó emberek közé, miért is érdekelnék ennek a dalnak a szavai, értette-e valaha is igazán őket?

Míg a vádlottak kimennek, elvonulnak a bekísért Jakub mellett. Mindenki a falhoz húzódik, és elsápad. Jakub ünneplőruhát visel: a magas sapkáját, galléros kabátját. Mintha egy királyt vezetnének be. De furcsán merev az arca. Wołowskira néz, aki elsírja magát, és azt mondja héberül:

– Köpjetek erre a tűzre.

Kérdések óceánja, amely a legerősebb hajót is elsüllyeszti

Moliwdának tolmácsolnia kell. Sikerült bejutnia ide Załuski püspök protekciójával. Most a szalagot nézi, amivel új köntöse szárnyait beszegték. Új ruhát vett fel, de most látja, túl hivalkodó, túl elegáns. Már bánja.

A bizottság már várakozik – három papból és két világi titkárból áll. A folyosóra nyíló ajtónál fegyveresek is állnak. Micsoda pompa, gondolja magában Moliwda. Az ember azt hinné, valami nagy trónbitorlót hallgatnak ki. A főszerepet betöltő egyházi bírón kívül jelen van Szembek atya gnieźnói kanonok, bizonyos Pruchnicki, konzisztóriumai írnok és Śliwicki atya jezsuita inkvizitor. Sugdolóznak, de Moliwda nem hallja, mit mondanak.

Végül nyílik az ajtó, és az örök bevezetik Jakubot. Moliwdának elég egy odavetett pillantás, hogy melegség öntse el. Jakub valahogy megváltozott, mintha fel lenne püffedve, fáradt, megnyúlt az arca. Talán verték? Moliwdának hirtelen sebesen verni kezd a szíve, mintha futott volna, torka kiszárad, keze remeg. Jakub nem néz senkire. Az előkészített gondolatok és egész fordulatok, amelyekkel fedezni kívánta Jakub ostobaságait, semmivé foszlanak. Diszkréten beletörli izzadt kezét a köntöse szárnyába, már érzi az izzadságot a hónaljában. Igen, biztos verték. Jakub a szeme sarkából, komoran néz mindenkit. Végre találkozik a tekintetük, és Moliwda minden erejével kényszeríti magát, hogy lassan hunyorítson, jelezve Jakubnak, hogy nyugodjon meg, minden rendben lesz.

Miután felolvassák a hivatalos bevezetőt és a kihallgatás célját, elhangzik az első kérdés, és Moliwda törökre fordítja. Szó szerint, semmit sem tesz hozzá vagy vesz el belőle. Megkérdezik Jakubtól, hol született, hol nevelkedett, hol lakott életében. Érdekli őket a felesége, a gyermekei száma, valamint az anyagi javai és a vagyoni helyzete.

Jakub nem akar leülni, állva beszél. Mély, bár halk hangja, de dallamos török beszéde is nagy hatást gyakorol a kihallgatókra. Mi köze van ennek az embernek hozzájuk? – gondolja Moliwda. Mondatról mondatra fordítja Jakub választát. Jakub azt mondja, a podóliai Korolówkában született, majd Csernovicban lakott, ahol apja rabbi volt. Sokszor költöztek, Bukarestbe és más havasalföldi városokba. Felesége, gyermekei vannak.

– Miről ismerték fel azokat, akik keresztény hitre akartak térni?

Jakub a plafont bámulja, majd felsóhajt. Hallgat. Kéri Moliwdát, ismétlje meg a kérdést, de most sem válaszol. Végül Moliwdára siklik a tekintete, s szinte neki mondja. Moliwda igyekszik uralkodni arca minden kis rezdülésén.

– A jel, amiről felismerem az igazhitűeket, hogy fényt látok a fejük fölött. Nem mindenkinél van.

Moliwda fordítja:

– A jel, amiről, ahogy Jézus Urunk ígérte, felismerem azokat, akik őszintén csatlakoznak az Ő hitéhez, egy gyertyaláng formájú fény, amit a fejük fölött látok.

A bíróság magyarázatot kér: kinél van fény, és kinél nincs?

Jakub vonakodva beszél, egy említett névvel kapcsolatban habozik, de Moliwda folyékonyan fordítja: ami a zsidók némelyikét illeti, Jakub akkor is elutasította őket, ha mindent elkövettek, hogy befogadja őket a hitbe, ha temérdek pénzt ígértek, mivel nem látta fölöttük a fényt. Lényegében már tudta, ki őszinte, és kinek homályosak a szándékai.

Most első lengyelországi tartózkodása részleteiről faggatják. Amikor túlságosan általánosságokban beszél, rákérdeznek a helységek nevére, a házigazdákra, akik vendégül látták. Sokáig tart, megvárják, amíg a titkárok mindent feljegyeznek. Jakubot megtöri a bürokratikus eljárás, kér egy széket, és leül.

Moliwda fordítja a beszámolót az eseményekről, amelyekben néha maga is részt vett, de most nem szívesen vallaná be; erre különben semmi szükség, senki sem kérdezi. Magában imádkozik csak, nehogy Jakub valahogy kikotyogja; amikor Frank Nikápolyról és Gyurgyevórol beszél, egy szóval sem említi Moliwdát, rá sem néz. A bíróság joggal hiheti, hogy nem is ismerik egymást, csak nemrég, Lembergben ismerkedtek meg, ugyancsak egy tolmácsolás alkalmával, ahogy Moliwda a nyilatkozatában írta.

Most rövid szünetet rendelnek el, mialatt vizet és bögréket hoznak be. A kérdező is változik, most a jezsuitán a sor.

– Hisz-e a vádlott a Szentháromság Istenében? Abban, hogy egyetlen három személyben? Hisz-e Jézus Krisztusban, az Igaz Istenben és Emberben, a Szentírásban jelen lévő Messiásban, Szent Atanáz hitvallása szerint? Hajlandó-e megesküdni rá?

Odaadják Jakubnak latinul a *Credo* szövegét, Jakub nem tudja elolvasni, így hát Moliwda után ismétli, mondatról mondatra: Hiszek egy Istenben... Moliwda saját kútfőből hozzáteszi: teljes szívemmel. Most megparancsolják Jakubnak, hogy írja alá a *Credót* tartalmazó papírlapot.

Majd jön a következő kérdés:

– A Szentírás mely helyein próbálta megfejteni a vádlott a Szentháromság titkát?

Újra kis, a többiek számára láthatatlan megállapodás jön létre a vádlott és a tolmács között. Moliwda egyszer megtanította ezt neki, Jakub jól emlékszik. És láthatólag hasznára vált a tanítás. Először a Genézis 1,26-ot nevezi meg: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra”, illetve a Genézis 18,3-at, ahol Ábrahám egyként beszél három férfihoz: „Jó Uram, ha kedves vagyok te előtted, kérlek, ne kerüld el a te szolgádat”. Majd áttér a Zsoltárokra, utal a 110.-re: „Monda az Úr az én uramnak: Ül az én jobbomon”. Aztán elveszti a fonalat, nála vannak a héber nyelvű könyvei, lapozgatja őket, de végül kijelenti, hogy fáradt, és időre lenne szüksége, hogy a megfelelő helyeket kikeresse.

Így hát felteszik neki a következő kérdést:

– Hol mondatik az Írásban, hogy a Messiás már eljött, s hogy ő a Szűz Máriától született Jézus Krisztus, ki 1727 éve keresztre feszítettetett?

Jakub sokáig hallgat, végül felszólítják, hogy válaszoljon. Azt mondja, annak idején, amikor tanította, világosság volt benne ezzel kapcsolatban. A keresztség után azonban elvesztette elméjének ezt a világosságát, s bizonyos dolgokat már nem kell tudnia, mert most a keresztény papok az ő és a többiek vezetői.

Moliwdát néha megdöbbeneti Jakub gyors reflexe. A válasz ennek ellenére tesz a papoknak.

– Melyek azok a helyek a Szentírásban, amelyekből rájött és a többieknek bizonyította, hogy a Messiás, Jézus Krisztus az igaz Teremtő Isten, és egylényegű az Atyával?

Jakub a könyveit bogarássza, de nem találja a megfelelő passzust. Dörzsölgeti a homlokát, végül így szól:

– Ézsajás. „És annak nevét Immanuelnek nevezik.”

Śliwicki inkvizítor nem ereszti olyan könnyen. Tovább üti a vasat a Messiással kapcsolatban.

– Mit ért a vádlott Krisztus újbóli eljövételén? Hová jön el? Miképp kell ezt elképzelni? Mit jelent, hogy jön megítélni az élőket és holtakat? Igaz-e, hogy a vádlott azt állította, hogy Ő már a világon van valamilyen emberi testben, és váratlanul fog megmutatkozni, mint a villám?

Śliwicki hangja nyugodt, mintha hétköznapi, közönséges dolgokról beszélne, de Moliwda érzi, ahogy sűrűsödik a csend, és mindenki feszült figyelemmel várja, mit fog mondani Jakub. Miközben Jakubnak fordítja a jezsuita kérdését, közbeszúr egy aprócska szót: „Vigyázz!”

Jakub veszi az üzenetet, lassan, óvatosan beszél. Moliwda is lassan fordítja, megvárva, amíg amaz befejezi a mondatot, gondolatban többször is meghányva-vetve a szavakat.

– Sosem gondoltam, hogy a Messiás újra meg fog születni emberi testben a földön, és sosem tanítottam. Ahogy azt sem, hogy gazdag királyként fog eljönni, aki ítélkezik az emberek között. Amikor azt mondtam, hogy ott rejtőzik a világban, úgy értettem, hogy a kenyér és a bor formájában van jelen. Annak idején a podhajcei templomban született meg bennem, valahol mélyen, a felismerés.

Moliwda kifújja a levegőt, de úgy, hogy senki ne vegye észre. Érzi, a köntöse alá vett könnyű, elegáns zsupán a hóna alatt és a hátán csupa víz.

Most Szembek atya szól közbe:

– Ismeri a vádlott az Újszövetséget? Ha igen, milyen nyelven?

Jakub azt mondja, nem, sosem olvasta. Csak Lembergben meg itt, Varsóban olvasott valamicskét Lukács evangéliumából.

Szembek atya érdeklődik, miért viselt turbánt és járt mecsetekben. Miért kapott olyan fermánt a Portától, amely lehetővé teszi a letelepedést, mintha új mohamedán lenne? Igaz-e, hogy áttért az iszlámra?

Moliwdát ájulás környékezi; tehát mindenről pontosan tudnak. Ostoba lett volna, ha nem számít rá.

Jakub rögtön válaszol, amint megérti a kérdést. Ezt mondja Moliwda szájával:

– Ha úgy gondoltam volna, hogy Mohamed hite a legjobb, nem fordulok a katolikus hithez.

S Moliwda fordítja tovább, hogy a talmudista zsidók felbujtották ellene a Portát, kenőpénzt osztogattak, hogy a törökök letartóztassák.

– Üldöztetvén, kénytelen voltam felvenni ezt a vallást, de csak színleg, a szívemben egy percig sem tartottam igaznak ezt a hitet.

– S miért írja a szultánnak címzett kérvényében, hogy szegény és üldözött, miközben, ahogy mondja, módos volt, háza volt szőlővel és egyéb földjei?

A kérdező hangján érezni a diadalt: lám, hazugságon kapta rajta a vádlottat. Jakub azonban semmi rosszat nem lát a dologban. Hanyagul azt válaszolja, hogy Gyurgyevó kormányzója, egy török utasította erre, látva, hogy így pénzhez lehet jutni. Mi ezzel a baj? – ez cseng ki Jakub szavaiból.

Szembek atya a papirosai közt turkál. Úgy látszik, valami érdekeset talál bennük, mert kitör belőle, mielőtt a jezsuita visszatérne a kérdéseire:

– Egy kihallgatott, bizonyos Nachman, most Piotr Jakubowski, azt állította, hogy Szalonikiben megmutatta neki az Antikrisztust. Hitt benne?

Jakub Moliwda szájával azt feleli:

– Nem, soha nem hittem. Mindenki mondta, hogy ő az Antikrisztus, én is így meséltem mint érdekességet.

A jezsuita visszatér a tárgyra:

– Beszélte-e a közeli Végítéletről? Honnan veszi?

Moliwda hallja:

– Igen, már közel az Ítélet, ez a meggyőződés a keresztény Írásban található, bár nem tudjuk, mikor következik el, de közeledik.

És fordítja:

– A többieket buzdítva Hóseás 3 szavait idéztem. Elmondtam, annyi éven át nem volt nekünk, zsidóknak papunk és oltárunk, s most mi, Izráel fiai megtérünk az Úristenhez, és keressük a hit által ezt a Messiást, Dávid fiát. A keresztény hitet felvéve immár vannak papjaink és oltáraink, ezért e szerint a próféta szerint ezek már minden bizonnyal a végső napok.

– Tudta-e, hogy néhány tanítványa messiásnak tartja? Igaz-e, hogy széken ülve, kávézva és pipázva hagyta, hogy a többiek sírva és énekelve imádják? Hogy maga mondta: „Az én szent Atyám”? Miért hagyta és nem tiltotta meg, hogy a tanítványai szent Atyának és Úrnak szólítsák?

Sliwicki atya egyre agresszívabbá válik, pedig fel sem emeli a hangját; olyan hangnemben kérdez, mintha mindjárt lerántaná a leplet, és a világ elé tárna valamilyen rettenetes igazságot, így a teremben egyre nő a feszültség. Most azt kérdezi, miért választott magának Jakub tizenkét tanítványt. Jakub magyarázza, hogy nem is tizenketten voltak, hanem tizennégyen, csak ketten elhunytak.

– S miért az apostolok neveit választották valamennyien maguknak? Mintha Frank lenne a mi Urunk, a Megváltó helyén?

Jakub tagadja, szó sincs erről, olyan nevet választottak, amelyet akartak. Azonkívül Franciszek is van közöttük.

– Isten ments! – fordítja a verejtékező Moliwda. – Csak nem ismerik a keresztény neveket. Egyébként van két Franciszek.

– Tudja-e, hogy néhány tanítványa fényt látott a feje fölött? Mit tud erről?

Jakub azt mondja, most hallja először, ő sem tudja, miről van szó.

Most újra Szembek atya kérdez:

– Megjósolta-e lanckoruñi és kopyczyñcei bebörtönöztetését, a felesége Podóliába érkezését, Piotr Jakubowski gyermekének halálát, továbbá két személy halálát Elias Wólowski családjából, mi több, e helyt történt letartóztatását, ahogy korábbi kihallgatásokon tanúk vallották?

Jakub igyekszik kisebbiteni magát, jut eszébe Moliwdának, mintha hirtelen rájött volna, hogy túl sok, túlságosan felhívja magára a figyelmet. S most játszik – ahogy korábban játszotta az erőset, uraskodott, most új szerepet vesz fel, észrevétlenül és a világ legtermészetesebb módján jelentéktelen vádlott lesz belőle –, udvarias, engedelmes, együttműködő, fogak és karmok nélkül, mint egy kisbárány. Ismeri annyira Jakubot, hogy tudja, élesebb az esze, mint ezeknek együttvéve, holott ostobának tartják, ahogy korábban a zsidók is annak tartották, ő pedig valamilyen különös örömét lelte abban, hogy a kicsiségbe rejtőzzön, az együgyű ember gúnyájába bújjon. Mikor mondta, hogy alig tud olvasni?

Moliwda szinte szó szerint fordítja a válaszát:

– Igen, lanckoruñi letartóztatásomat megjósoltam, a kopyczyñceit viszont nem. Ami a feleségemet illeti, csupán kiszámoltam, mennyi idő kell a futárnak, hogy odaérjen, mennyi az összecsomagolásra és az utazásra, és eltaláltam, hogy szerdán érkezik. Jakubowski gyermeke eleve gyengén és betegen született. Arra, hogy a Wólowski–Rohatyñski családban bárki halálát megjósoltam volna, nem emlékszem. Nagy család, folyton meghal valaki. Valóban igaz, hogy egy könyv fölött imádkoztam, és egyszer csak fennhangon azt mondtam: két hét múlva. Nem tudom, miért mondtam; akik hallották, rögtön a bernardinusoknál való fogva tartással magyarázták. Bevallom továbbá, ha olyan ember jövetelét vártam, aki őszintén kereste a hitet, akkor az orrom jobb oldala viszkedett, ha pedig olyan emberét, aki nem őszintén, akkor a bal – így éreztem meg előre.

A tisztelt bizottság az orra alatt mosolyog: Szembek atya, Pruchnacki atya, a titkár, az egyházi bíró. Egyedül a jezsuita nem, de – gondolja Moliwda – nekik köztudomásúlag nincs humorérzékük.

Utóbbi komolyan kérdezi:

– Ha betegként felkeresi valaki, miért végez rajta valamilyen bűbájt, ujjaival a homlokát érintve és varázsigéket suttogva? És mit ért bűbájon?

A bizottság tagjainak jókedve kicsit felbátorította Jakubot. Moliwda ezért sejti, hogy a kihallgatott mostantól kétfelé fog játszani: erősként és gyengéként, hogy semmi se legyen egyértelmű, mindenki úgy érezze, Jakub érvelése ellentmondásos és zavaros.

– Azt értem rajta, ha valaki rossz szemmel néz valakire. Mindenkiről, akinek szüksége volt rá, levettem ezt a bűbájt.

Erejét kisebbitendő, most megnevezi azokat, akik meghaltak:

– Kivéve a már megkeresztelkedett Werszeket, aki itt, Varsóban elhunyt, és reb Mordkét, azaz Mordechajt, aki még Lublinban. Rajtuk valahogy nem segített.

A vizsgálóbírók most áttérnek Iwaniére, nagyon érdeklí őket ez az időszak. Igaz-e, kérdezik, hogy Iwaniében elrendelte, hogy senkinek se legyen tulajdona, mindent oda kell adni közös használatra? Továbbá hogy ha többen vitatkoznak, és végül megegyeznek egy gondolatban, az Istentől való gondolat? Honnan vette ezeket az elképzeléseket?

Jakub fáradt, eltelt a délután, ő meg csak vizet ivott ebben a dohos, levegőtlen helyiségben; azt mondja, nem tudja, fogalma sincs. A homlokát törölgeti.

– Igaz-e, hogy megtiltotta, hogy keresztszülők és jámbor katolikusok nevelésébe adják a gyermekeket, s mindenkinek megparancsolta, hogy maradjanak együtt? Igaz ez? – olvassa egy lapról Szembek atya. Láthatólag pontos tanúvallomásaik vannak.

S folytatja:

– Igaz-e, hogy tanítványai Újszövetség-példányaikban a Jakub névvel helyettesítik Jézus nevét?

Jakub kurtán tagadja. Lehorgasztott fejjel áll. Elvesztette a magabiztosságát.

A kihallgatás végeztével Moliwda elköszön a váratlanul hűvös Śliwicki atyától és a hallgató Szembektől, elmegy Jakub mellett, rá sem néz.

Tudja, több kihallgatásra nem fogják meghívni, nem bíznak benne.

Kilép a fagyos varsói levegőre, a hideg, kegyetlen szél fellebbenti a köntösét, jól bebugyolálja hát magát, és elindul a Długa utca felé, de aztán rájön, nem mer elmenni Wołowskiékhoz, ezért sarkon fordul, és lassú léptekkel vonszolja magát kifelé a városból, a Három Kereszt-templom irányába. Itt csapja meg a bűntudat sötét, ragacsos hulláma; így hát nem marad más számára, mint betérni egy kis zsidó fogadóba és inni, hébertudásával kérkedve a kocsmárosnénak.

Reggel levelet kap a prímási hivatalból, hogy jelenjen meg délben. Egy vödör hideg vizet önt a fejére, ecetes vízzel öblöget. Az ablak elé áll, és imádkozni próbál, de úgy remeg az idegességtől, hogy nem találja magában a pontot, ahonnan úgy szokott felröppenni, mint az égbe dobott kavics. Most határozottan érzi a mennyezetet a feje fölött. Tudja, mi lesz, és azon töpreng, engedik-e, hogy távozzon. Pillantást vet kis poggyászára.

A prímás palotájában egy egyszerű pap fogadja Moliwdát, be sem mutatkozik, némán kíséri egy kis terembe, ahol mindössze egy asztal és két szék van, a falon pedig óriási kereszt lóg a sovány, megfeszített Krisztussal. A pap leül vele szemben, egyik kezét a másikra fekteti, és szelíden azt mondja, anélkül hogy konkrétan bárkihez intézné a szavait: a Moliwdának nevezett Antoni Kossakowski kegyelmes úr múltja jól ismert, különösen az a bizonyos, a havasalföldi hitehagyottak kolóniájában töltött eretnek időszaka. A filippovecek tevékenysége is ismeretes, és borzasztó undorral tölti el a hithű katolikusokat. Lengyelhon nem az ilyen elfajzottak országa, és az igaz hit mindenfajta renegátjai jobban teszik, ha más lakóhely után néznek. Ismeretesek Kossakowski kegyelmes úr ifjúkori bűnei is; az egyház emlékezete örök, nem felejt. S beszél, beszél, mintha kérkedne tudásával, és roppant tudás ez; majd kihúzza egy fiókot, és kivesz néhány papírlapot meg egy tintásüveget. Egy pillanatra kimegy, hogy hozzon egy tollat, ujjbegyével ellenőrzi, jól ki van-e hegyezve. Elejt egy szót Łowiczról. Moliwda már annyira le van sújtva, hogy nem érti. Még mindig visszhangoznak benne a pap szavai: mágia, metempsichózis, incesztus, természetellenes praktikák... s úgy érzi magát, mintha hatalmas súly nehezedne rá.

Majd a pap utasítja Moliwdát: írjon. Időkorlát nélkül, mondja. Mindent, amit Jakub Frankról tud és amit mások nem tudhatnak. S Moliwda ír.

KÖRNER GÁBOR fordítása

Karl Jaspers és becskerei perlekedések

dokumentumpróza

Valamikor (nem tudom már pontosan, mikor, de régen) olvasni kezdtem, hogy mit ír Karl Jaspers a történelem eredetéről és céljáról. Érdekesen indult a *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Az első oldalak után azon tépelődtem, hogy mi is az *Achsenzeit* („tengelykor”), mely még Krisztus előtt alakult. Aztán tovább olvastam, de valami közbejött, és abbahagytam. Mái is maradt még remény, hogy folytatom (vagy inkább előlről olvasom, mert nem igazán emlékszem már, hogy hol hagytam abba). Abban is elbizonytalanodtam már, hogy mit olvastam el. Márai sem biztat. Szerinte: „Nem igaz, hogy vénkorban az ember »többet tud«. Csak másképpen emlékezik.” És persze az is lehet, hogy az idők során több emlékezetváltás alakul. Egy mai vénkorú gyakran arra is másképp emlékezik, amit már másítás után hallott egy korábbi vénkorútól.

Jelen éveimet Márai valószínűleg már vénkornak minősítené. Míg idejutottam, sok minden eltűnt, ami gyermekkoromban és a gyermekomorommal még kapcsolatban levő időkből a történelemhez tartozott. A mindennapok történelme még inkább elfoszlott. Van, ami úgy veszett el, hogy össze sem állt, mert az emberek gondolatban sem tették egymás mellé a történelemformáló (vagy történetformáló) valóságreszleteket. Az eredet is eltűnt (és nem hiszem, hogy Jaspers könyvében megtalálnám). Hogy eltűnt történelmek ismét összetákolódjanak, szükség lenne újabb eredetre (vagy póteredetre). Azt hiszem, találtam egyet (legalábbis Becskerek vonatkozásában). Az elfelejtett iratokat. Tehát ez az *Ursprung*. Azon még töprengeni lehet, hogy mi a cél. Három iratcsomóval folytatom a töprengést. Ezek a 12707. számú aktában vannak.

Jaspers 1949-ben jelentette meg a könyvét. A perekre egy évvel később, 1950-ben került sor.

Teljesség

Ez a szöveg egy olyan iratcsomóhoz kötődik (12707/5. a száma), melyben teljességről van szó. Ilyesmire mellé nem sok fér be. Itt-ott azért próbálkozom.

Az ügyben a felperes E. Danica, az alperes pedig M. Dana. Meg vannak még nevezve tanúként Santovac Đurđinka és Radulov Jelka. A szereplők között van a felperes asszony lánya is, de az ő nevét nem látom az iratokban. Az ott áll, hogy a Solunska utca 2-ben lakott mindkét peres fél. A jogi eljárást ihlető kijelentés 1950.

május 30-án hangzott el, egy keddi napon, a „kora esti órákban”. Akkoriban a Solunska utca közelében jártam elemi iskolába, néha délelőtt, néha délután. Ha május végén délutáni tanítás volt, akkor lehet, hogy kedden, a „kora esti órákban”, láttam is valamit az eseményből, mert a közelben lehettem. Ez attól is függ, hogy aznap kivel indultam hazafelé. Hofgesang osztálytársammal az iskolakapuból balra kifordulva, a Solunska utca felé szoktunk menni. Amikor az iskolautca végére jutottunk, a Solunska 2. számú ház pontosan szemben állt. Ha átmentünk a kocsúton, a helyszínen voltunk. Egyébként, a páros számú oldalon nem volt utcasarok. A Solunska utca kezdete összekapcsolódott a Melencei utca végével. (Akkor már egy partizán néphős volt a névadó, Ive Lole Ribara lett az utca új neve, de mi még Melencei utcát mondtunk.) A Solunska 2-től jobbra az első ház a Melencei (Ive Lole Ribara) utca 68. volt. (Ezt most ellenőriztem is legutóbbi becskerei látogatásom során.) Hofgesanggal a Melencei utcán folytattuk, majd az első sarkon balra fordultunk. Ő a sarok után a második házban lakott. Én folytattam az utat.

Azt már az elemiben is tudtuk, hogy a „Solunska” nagyon hazafias utcánév. Több részletről csak a gimnáziumban értesültem. Akkoriban magyarul is a „szolunszki front” elnevezést hallottam a történelemórán. Azt tanultuk, hogy ezen a fronton nyerték meg a szerbek (a szövetségesek segítségével) az első világháborút. Azt nem igazán tudtuk, hogy a görög Thessaloniki városnév áll a háttérben. Azt még kevésbé, hogy a névadó egy hölgy, Macedóniai Nagy Sándor féltestvére. Arról tájékozva voltunk, hogy ha a Melencei utcán végigmenve a Solunska utcán haladunk tovább, Melencét közelítjük meg. (Görögország ellenkező irányban volt.)

Azt nem tudom, hogy a két vitatkozó fél (Dana és Danica) mennyire ismerte az utcájuk történelmi hátterét. Tudták-e, hogy a Szaloniki fronton a görögök ingadoztak, a bolgárok előbb a Központi hatalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, Németország) oldalára álltak (mert úgy látták, hogy egy korábbi háborúban Szerbia igazságtalanul vett el tőlük területeket), majd aztán később, az Antanttal egyetértve, kiléptek a háborúból. Az albánoknak sem volt könnyű választani. Német és osztrák (tehát idegen) hadsereg támadott – de ezek inkább az Albánia felett uralkodó Olaszországot támadták. Nem tudom, hogy albánként kinek szurkoltam volna. A Szaloniki fronton, a háború utolsó hónapjaiban, önkéntesként hadba szállt a szerb oldalon Alojzije Stepinac horvát érsek is. Ő korábban az osztrák–magyar hadseregben indult háborúba, majd az olasz fronton Píavénél foglyul esett. Miután kiszabadult, a másik oldalt választotta. Egyébként nagyon megnehezítette azok munkáját, akik történelmet írnak. Ő vezette a horvát katolikus egyházat, amikor megalakult a „Horvát Független Állam” – mely egy hitleri csatlósállam volt. 1941. április 28-án Stepinac megáldotta Ante Pavelićet, az új csatlósállam vezetőjét. De röviddel ezután, egy-két nyilatkozatában kiállt a Dávid-csillag-hordás kötelezettsége és a fajüldözés ellen is. megszervezte, hogy vagy 200 000 szerb át legyen keresztelve a katolikus hitre. Egyesek szerint azért, hogy megmentse őket a jaszenováci haláltáborba való hurcolástól. Mások szerint azért, mert nem többvallású, hanem tiszta katolikus államot akart teremteni Horvátországból. A felszabadulás után elítélték háborús bűnösneként, de 1951-ben Tito utasítására kiengedték a börtönből, és házi őrizetbe került. 1960-ban hunyt el. Sok ismerősöm biztos benne, hogy megmérgezték a kommunisták. Mások abban biztosak, hogy ez nem így volt. Míg írom ezt a szöveget, folyamatban van

egy kezdeményezés, hogy a pápa szentté avassa. Ez téma lett az egész volt Jugoszlávia területén. Sokan úgy teszik egymás mellé a történelemkockákat, hogy ezekből egy szent élete áll össze. Egy másik rakosgatás háborús bűnöst eredményez. Itt nincsen szükségem Jaspersre, hogy lássam, mi a történelem célja. Csak a cél elfedi az eredetet. Ha több különböző cél van versenyben, akkor még inkább.

Túl bonyolult a történelem-látás. Sokan úgy érezték – korábban is, manapság is –, hogy tenni kell valamit. A napokban egy texasi próbálkozásról olvasok. Törvényben elfogadott projektum révén hazafias oktatást igyekeznek biztosítani, mely mutatja, hogy merre tartott és merre tart a történelem. A projektum neve „Texas 1863”. Nem teljes egyetértés nyomán, de 1863-hoz köti a törvény Texas felszabadulását. A 2497. számú törvénytervezetet 2021 júniusában fogadták el. Ott áll, hogy a cél „*patriotic education*”. Egy kilenctagú bizottságnak kell előmozdítania a hazafias oktatást. Tudatosítani kell az őshonos indián, csakúgy mint a spanyol, mexikói és afro-amerikai örökséget is. (És ezt csak helyeselni lehet.) Aztán pontosítva lett a törvényszövegben az is, hogy mit nem szabad kihagyni a patriotizmus hirdetésekor. Ismertetni kell a Texas államot megalapító okmányokat, majd azt, hogy milyen szerepe volt a texasiaknak, amikor 1965-ben a választási jogokról hoztak törvényt Amerikában – kitérve arra is, hogy pozitív hatása volt Lyndon Johnson, majd később George Bush elnöknek is. És ott áll a texasi törvényszövegben az is, hogy hangsúlyos része kell, hogy legyen a patriotizmusnak: „a keresztény hagyomány, valamint ezen államnak az a hagyománya, hogy lőfegyver szabadon tartható és viselhető az élet és szabadság védelme céljából, csakúgy mint vadászatra”. Amerikai publikációkat nézegetve azt is látom, hogy vannak, akik másként szemlélik a dolgokat. A *Harvard Political Review*-ben 2021. augusztus 21-én jelent meg Thor Reimann írása „Patrióta oktatás: büszkeség vagy probléma?” (*Patriotic Education: Pride or Problem?*) címmel. E szerint a történelemnek nem egy hősisített változatát (*heroized version*) kellene előretuszkolni. Sőt talán nem is kellene patriotizmust tanítani. Az lenne természetesebb, ha a hazafiasság melléktermékként alakulna egy méltányos és igazságos országban. A texasi jogszabály nem ezt az utat követi. Inkább arra tér ki, hogy hogyan kell népszerűsíteni a patriotizmust. Konkrét megoldások lettek megfogalmazva. A törvénycikk 451.005 szakasza szerint egy brosúrát kell elkészíteni. Határidő is lett szabva. 2022. szeptember 1-ig kell elkészülnie a brosúrának, mely majd elmagyarázza, hogy a texasi döntések miként mozdították elő a szabadságot „a business és a családok részére”. Az 521.013 szakasz azt is előírja, hogy azoknak, akik Texasban új vezetői engedélyt kapnak, jár egy brosúra is. Így szervesen kapcsolódhat egymáshoz az autóvezetés és gondolatvezetés (feltehetően itt is, ott is automata váltóval).

1950-ben Becskereken is lendülettel hirdettek patriotizmust, de ez nem kötődött jogsíhoz. Egyébként, Danának és Danicának feltehetően nem volt akkoriban vezetői engedélye. Ebben majdnem biztos lehetek. Lehet, hogy senkinek sem volt még a Solunska utcában. Más utcákban sem. A szüleimnek sem volt, ismerőseinknek sem. Persze máshoz is lehet csatolni patriotizmust és hazafias brosúrákat.

A 12707/5. számú aktában Danica becsületsértéséről van szó. A történelem során alakuló becskereki becsületsértési perekben valamennyi disszidensséget is érzek. Voltak ugyan ingadozások, de nagyjából ideológiát mellőzve folytatódtak. Amikor 1935-ben Becskerek város neve, a patriotizmust követve, Petrovgradra

változott, lendületesen vitázó polgártársaim és polgártársnőim nem azt mondták egymásnak, hogy „te petrovgrádi kurva!”, stabilan megmaradt a „te becskerekai kurva!”. Ez egy darabig folytatódott azután is, hogy új hazafiasságra váltva, 1946-ban „Zrenjanin” lett a város neve. (Ma már nem vagyok biztos abban, hogy mi a helyzet. Nagyon rég nem hallottam már becskerekai szitkozódásokat, és a családi iroda is megszűnt már.)

Azt tudom, hogy a sértegetéseknek Tito előtt gyakran volt etnikai színezete is. Ezt látom néhány periratban és több történetben is, melyekkel továbbmesélés révén még én is találkoztam. Ha ugyanazon etnikumon belüli értékelők bélyegeztek meg egy máshová tartozó hölgyet, akkor súlyosbító körülményként többször hozzáakasztották a nemzetiségi hovatartozást is. „Ez egy szerb kurva!”, vagy „ez egy német kurva!” – mondtuk mi, magyarok egymás között. Vagy „ez egy magyar kurva!”, böktek egy magyar hölgyre szerb polgártársaink. Ha magyarok magyar hölgyet szidtak, és durvább besorolást kerestek, akkor (periratok szerint is, és emlékeim szerint is) elhangzottak olyan megállapítások, hogy „Évát minden szerb szomszédja megbasztá!” Vagy szerbek között: „Svetlana már évek óta magyarokkal baszik!” Amikor megindultak a titói évek, ezek a megállapítások kimaradtak (legalábbis ezt látom a periratokban). Több egység alakult. Az egyik vezérszólam a TESTVÉRISÉG-EGYSÉG lett (és hozzá kell tennem, hogy ebből a kisebbségeknek inkább hasznuk volt). Igaz, párt is csak egy volt már. Fragmentáció helyett teljesség felé tartottunk. A disszidensség is háttérbe szorult egy ideig. Ezt érzem azokban a szavakban is, melyekkel Dana Danicát szidta 1950. május 30-án, a kora esti órákban a Solunska utca 2. előtt. Nem igazán lehetett testvériség-egységet tagadva, hazafiatlanul szidni egy szomszédasszonyt. Ez a rendszabály brosúra nélkül is bekerült a köztudatba.

A periratban egyes szitokszavak részben betűt helyettesítő pontozással jelennek meg. Mások maradéktalanul ott állnak. A vád szerint Dana odaköpött Danica és a lánya felé, majd ezt jelentette ki:

Az anyátok p...ját. Basszon meg titeket egész Zrenjanin!

Szóval a teljes város (a friss titói elnevezéssel). Etnikai és felekezeti kirekesztés vagy korlátozások nélkül. Így fel lettek szólítva pravoszlávok is, katolikusok is, szerbek is, magyarok is, románok is, szlovákok is, zsidók is, németek is, őslakosok is, telepések is. Az egész Becskerek (Zrenjanin). Ez a város akkor a teljes világ is lehetett Danica és Dana számára. Számomra is az volt.

A magánvád azt követeli, hogy Danát ítéljék el becsületsértés okán, szabjanak ki példás büntetést, és kötelezzék a költségek viselésére. Hozzáteszem, hogy az új teljesség, melyet a szidás jelenített meg, valamennyire védőburokként is szolgált. Elhatárolta Danát a népellenesség vádjától, és így a dolgok Danica-ellenességre korlátozódtak.

A 12707/5. számú iratcsomóban sajnos csak egynéhány papírlap maradt. A magánvád mellett itt van még egy bírósági idézés, mely mutatja, hogy 1950. szeptember 5-én, reggel 8-kor volt a tárgyalás. Tanúk is idézve lettek. Az ítélet sajnos nem maradt meg az iratok között. Az apám feltehetően odaadta az egyetlen példányt Danicának, a kliensnőjének, aki magával vitte a Solunska 2. alatti lakásába. Most már késő lenne utánanézni. Viszont így is tudom, hogy megoldás

született. Az első ügyvédi beadvány másolatára az apám feljegyezte: „a felek kiegyeztek, az alperes fizeti a költségeket”. Az egyoldalas ügykezelési napló azt is mutatja, hogy Dana 1950. szeptember 8-án fizetett. Tehát mégis Danica nyert (különben nem Dana fizette volna a perköltségeket). Az a legvalószínűbb, hogy Dana bocsánatot kért, és visszavonta azt a felhívását, hogy Danicát és a lányát bassza meg az egész Zrenjanin. Ezután Dana 200 dinárt fizetett az apámnak ügyvédi honoráriumként, és plusz még 63 dinárt bélyeg- és egyéb kiadások fedezésére. Az ítéletben biztos ott állt, hogy pontosan milyen szavakkal nyújtott Dana elégtételt, de ennek már nincsen nyoma.

Jaspersszel azt közölném, hogy el lett érve a cél (*Ziel der Geschichte*), csak ez nem maradt pontosan rögzítve.

Tizenöt házzal lejjebb

A 12707. számú kartonborítóban nyolc kis ügy van. Ezekből három becsületsértési per. Mindegyik ügy 1950-ben indult. Pontosán az évszázad felén, bár akkor nem érezhették sem a történelem, sem a perek szereplői, hogy valamiben felelősen vannak. A 12707/1. számú iratcsomóban egy magyar színhelyt látok. Ezúttal az ítélet is az iratok között maradt. Olvasom, hogy András, 1950. március 19-én este, Etelkát szidta az Ive Lole Ribara (Melencei) utca 40. szám alatti ház udvarában. Ez pontosan tizenöt házzal lejjebb van, mint a Solunska 2. Van közben egy sarok is. András ekkor 41 éves volt, nős, két gyermek apja, állampolgársága jugoszláv, nemzetisége magyar, írástudó, egy osztály elemi iskolát végzett, büntetlen, vagyontalan, katonai szolgálatát teljesítette, foglalkozása szerint ács-mester. A sértett fél neve Etelka, róla csak azt látom, hogy háziasszony. Mindkét peres fél a Melencei utca 40. alatti házban lakott. A kritikus napon (pontosabban estén) az udvarban voltak még Kiss Margit, Rajić Irén, Tóth Mária és Tóth Rozália is. Gondolkodom, hogy ott lehettem-e én is. Mintha beugrana valami emlék, míg az iratokat olvasom, de ellenőrizni próbálok a dolgokat. Volt úgy, hogy egy kis kerülővel, hazafelé menet a teljes Melencei utcát végigjártam. Tehát elmentem a 40-es számú ház előtt is. Ez olyankor volt, amikor nem Hofgesanggal, hanem Schwann Ernővel és Battyány Lacival indultunk. Velük nem fordultam rögtön balra a Solunska utca felé, hanem előbb átmentünk a kocsiuton az iskolautca másik oldalára. Nem volt gyalogátjáró, de autók sem igazán voltak. A túloldalon fordultunk balra, és amikor a sarokig értünk, már nem a Solunska, hanem az Ive Lole Ribara állt velünk szemben. Ezen mentünk aztán jobbra. Hosszú utca volt. A 22. szám alatt volt Stagelschmidt Jenő bácsi szép háza. Szóval van valami támasza bizonytalan emlékezetemnek, mert ha arra mentem haza, útba esett az Ive Lole Ribara 40. De vannak ellenérvek is, és ezeket most összefoglalom:

– A Solunska utca 2-ben a ház előtt folyt a szóváltás, de az Ive Lole Ribara 40-nél a kertben. Ebben az utcában a kertek a házak mögött vannak. Tehát az utcán haladva nem láthattuk, hogy mi történik a kertben.

– A Solunska utcai esemény a „kora esti órákban” történt. Az Ive Lole Ribara 40. alatti szóváltás azonban „este”. Ilyenkor már otthon kellett lennem.

– És itt a legfontosabb érv: 1950. március 19-e vasárnapi nap volt. Tehát a vélt jelenlét nem köthető iskolából való hazajövetelhez.

Felhozva az ellenérveket, azt hiszem, pert nyertem az emlékezetem ellen. Szóval nélkülem, Schwann Ernő és Battyány Laci nélkül folyt a szóváltás 1950. március 19-én este a Melencei utca 40. alatti ház udvarában.

Egyébként az történt, hogy András a következő szavakkal fordult Etelkához:

Te piszkos kurva. Baszom az anyádat és apádat.

Etelka ezután elégtételt követelt. Az apám képviselte. Két szóbeli tárgyalás lett megtartva. Az egyik június 27-én, a másik augusztus 17-én. Az igazságszolgáltatás komolyan vette a dolgot. A tanúk megerősítették Etelka állításait. András nem tagadott, hanem csak magyarázott. Azt mondta, hogy tökrészeg volt. A bíróság úgy látta, hogy nem lehetett tökrészeg, mert a tanúk szerint „András a kritikus időpontban szemet hordott”. Így vétkesnek lett nyilvánítva. 1000 dinár büntetést kellett fizetnie (azzal, hogy ez helyettesíthető volt 20 nap „javító-nevelő munkával”). Emellett rá hárult 484 dinár költség és kiadás fedezése. A cél (legalábbis Etelka célja) teljesült.

Ma már nem igazán reális egy magyar veszekedés a Melencei utcában, magyar tanúk előtt. Csak azt nem tudom, mikor lehetett a záróveszekedés. Vagyis, hogy mikor kezdődött a múlt.

Színhely után

A kartonborítóban talált harmadik becsületsértési ügy száma 12707/6. A helyszínt ezúttal nem ismerem. A megmaradt iratokban nincsen feltüntetve sem utca, sem házszám. De ha tudnám a címet, az sem segítene, mert Orlováton (magyarul Orlód) történtek az események. Ez a falu nincsen messze Becskerektől, de nem voltak odavalósi osztálytársaim, sohasem voltam ott látogatóban. Csak átutazóban jártam arrafelé.

Az apám ezúttal V. Dragicát képviselte, aki Š. Barica ellen indított becsületsértési pert a becskereki járásbírótság előtt. A peres felek tisztviselőnk voltak. Itt is szitkozódás volt a történések eredete – az *Ursprung*, ahogy Jaspers mondaná –, de nem tudom, miből állt a sértés. Kiveszett az emlékezetből, és nincs ott az iratokban sem. Így ma már a póteredet is hiányos. Lehet, hogy valamelyik hurcolkodáskor kihullott az iratcsomóból egy-két papír, és köztük a pert elindító beadvány is. Sok minden átformálódik, miután valami véletlen kihullott. Ez néha esély is. Egyetemista éveim idején így látta ezt Belgrádban egy évfolyamtársam. Udvarolni készült egy lánynak, akinek derékig érő fekete haja volt, és Dragica volt a neve, csakúgy, mint az orlódi felperesnőnek. Az évfolyamtársamat Nikolának hívták. Egy vihar után Nikola felfigyelt arra, hogy Dragicáék házának tetejéről a szél lesodort néhány cserepet. A távozott cserepek helyén egy szív alakú teret látott. Ez persze biztatta. Nekem is megmutatta a háztetőt. Számomra nem volt egyértelmű, hogy ott most szív van, de volt valami hasonlóság. Aztán az történt, hogy a belgrádi Dragica valóban szerelmi kapcsolatba lépett – csak nem Nikolával. Ha pontosabb a vihar, és utána egy „N” betűre utaló rés is marad (esetleg cirill betűvel: „H”), Nikolának több esélye alakulhatott volna. A kihullás vagy kisöprés által fogalmazott üzenetek nem mindig pontosak.

Nemrég (2021 decemberében) magam is felfigyeltem Becskereken egy kihullás nyomán alakuló esélyre. Ha a katolikus templomtól a Cara Dušana utca felé megyünk, ott van jobboldalt a sarok előtt egy péküzlet. A falra fel is volt írva szerbül, hogy PEKAR – azaz pék. De legutóbbi látogatásom óta lemállott a végén az AR. Maradt PEK. Még csak arra lenne szükség, hogy egy kisebbségbarát varjúmadár a csőrével odakopogjon, és vesszőnyomot hagyjon az E felett. Így viszszatérhetne a magyar nyelv.

Ami a kihullott (vagy valahová tévesen áttett) papírok nélkül megmaradt az iratokban, azok lépések a már ismeretlen kezdet és a cél között. Most ez a történelem. A 12707/6. számú aktában zömmel levelezés maradt. Az apám és Dragica levelei. Innen tudom, hogy Barica viszontkeresetet adott be (mert szerinte Dragica is szitkozódott). A tárgyalásra be volt idézve egy tanú is, Josić Uroš, szintén orlódi tisztviselő. Az a valószínű, hogy ezúttal is az utcán vagy egy udvarban történt a szóváltás, de az is lehet, hogy egy irodában. Az esemény biztosan része lett a helyi köztudatnak. A cél a becsület helyreállítása volt az orlódi szintéren. Aztán 1950. augusztus 26-án meg lett tartva a tárgyalás – de nem jelent meg sem Dragica, sem Barica. Az apám ott volt Dragicát képviselve, és a tárgyalás halasztását kérte. Az történt, hogy mindkét peres fél elköltözött Orlódról. Dragica egy szlavóniai kis faluba költözött, Okučani közelében. Hogy Barica hová költözött, azt nem látom, és Dragica sem tudta. Ő ezért is Baricát tartotta felelősnek. 1950. szeptember 4-én Dragica levelet ír az apámnak, és ott áll ez a megállapítás: „ez az elvtársnő elment, és senkinek sem mondott semmit”.

Annak utána lehetett volna járni, hogy hová költözött Barica, de felvetődött egy másik kérdés. Hogy van-e értelme becsületsértési pernek, miután a felek eltávolodtak a helyszíntől, melyhez a becsületük kötődik. Dragica 1950. szeptember 17-én újabb levelet ír az apámnak Szlavóniából, és ebben egy majdnem költői mondatrészt olvasok: „mi most távol vagyunk, sem én, sem ő nem vagyunk többé itt”. Az „itt” persze Orlódra utal, ez így maradt egy Szlavóniából írt levélben is, de tudomásul lett véve, hogy valójában nem tartoznak már az „itt”-hez sem a levélíró, sem perbeli ellenfele. És ha már nincs itt az „itt”, ha kiváltak az orlódi életből, ha nem szomszédok már a színhelyközeli szomszédok és nem munkatársak az „itteni” munkatársak, tárgyalanná válhat az orlódi kötődésű becsületvédelem is. A felperes töprengett, és döntött. A bírósági eljárás le lett állítva. Dragica talán úgy észlelhette a dolgokat, mint Kundera, amikor regénycímet választott, és „Az élet máshol van” megfogalmazást látta találónak.

Szóval ebben a történetben a póteredeten belül elkallódott a kezdet (nem tudni, milyen szavak ihlették a becsületsértési pert). Majd megszűnt a cél is, mert Dragica és Barica életéből kivált a célkitűzést serkentő helyszín. Itt azt jelenthetném Jaspersnek, hogy ez a történet előbb *Ursprung*, majd cél nélkül maradt.

El lehetne gondolkodni Dragica és Barica esete kapcsán. Egyre kevésbé kötődik valós színhelyekhez az éppen alakuló új valóság. Kérdés, hogy színhelymentes valóságban merre idomul a becsület – és sok minden más.

Fantasztikus irodalomtörténet a déli végekről: Brunner és Spitzer

Azt mondják, akik tudják vagy tudni vélik, hogy tizenhat évig várt Jorge Semprun (Semprún), hogy megírja világhírű művét, amely négy napig tartó útját örökíti meg a haláltáborba. Az ünnepeelt spanyol író erre második világháborús politikai fogolyként kényszerült, és a végállomásnak Buchenwald számított. Az eredetileg francia nyelvű regény: *A nagy utazás* azonban nem csupán ennek a pár napnak a története – bár a maga módján akár az is elég lehetne –, mivelhogy a szerző mesterien szövi bele mind az utazás előtti, mind az azutáni emlékeit. Tulajdonképpen mindazt, amit lényegesnek, közölni valónak érez. Méltatói szerint erről az iszonyatos témáról soha ilyen megrázó, egyébként minden ízében modern, ugyanakkor rendkívül fegyelmezett regényt nem írtak. Mellesleg ha az emlékek sokaságáról és súlyáról beszélünk, érdekes megemlíteni egy összegző gondolatot a könyvből, amely úgy szól, hogy végül is az, ami legtöbbször nyom a latban bárki életében, mindössze néhány ember. A szabad választásról, illetve a szabadságról meg az olvasható ugyanitt, hogy annyira sosem szabad senki, hogy oda menjen, ahová csak akar. Neki szabad volt oda mennie mindig is, ahová mennie kellett.

Bori Imre tanár úr csupán futólag említette meg valamelyik egyetemi előadásán Semprunt, mert a világirodalom oktatását asszisztensére bízta, Vajda Gáborra, aki azt nagy örömmel vállalta. Vajda olyannyira tisztelte a világirodalmat, hogy például borostásan, félrecsúszott nyakkendővel sosem jelent meg a saját óráján. Esetleg vérekes szemekkel, kialvatlanul, cigifüstös ingben. Ilyesmi nem eshetett meg vele. Igaz, Bori tanár úrral sem, neki legfeljebb az éjszakai írástól voltak karikásak a szemei.

Itt Bori Auschwitzról beszélt, nem Buchenwaldról. Mégpedig a lágert túlélő írónk, a Brunner családnévvel született Debreczeni Józsefünk kapcsán, aki a maga „nagy utazását” jó évtizeddel Semprun előtt jelentette meg, ezerkilencszázötvenben (az újvidéki Testvériség–Egység Könyvkiadó Vállalatnál, melynek ötvenháromig Herceg János volt az irányító szerkesztője). Professzorunk a magyar irodalom szinte egyetlen autentikus táborregényének nevezte ezt a „hideg forrósággal” megírt „riportkönyvet”, s ehhez még hozzáfűzte halkán, hogy Debreczeni lírájának is ihletője volt a haláltábor élménye. Verseiben néhol el is tudja ragadni a szenvedély meg a fájdalom, prózai műveiben azonban sokkal kevésbé. Legkevesbé a *Hideg krematórium* tartalmaz érzelmi túlfűtöttséget, ezért

a mi Józsefünknek legnagyobb írói diadalát pont abban kell látnunk, hogy emberi nyelven tudott szólni a haláltábor borzalmairól, amelyekről valójában nem lehet beszélni. – Meg hát ugye verset sem írni róla, tudjuk, de akkor hogy is van ez? A katarzis lehetősége úgyszintén megszűnt? – mindegy. – Tetszésének azzal is hangot adott híres-neves professzorunk, hogy ennek a halálprózának egyik markáns részét beletette az általa szerkesztett, előszóval ellátott, *Irodalmunk kis-könyve* című színes válogatásba.

– Azt akkor konkrétan nem vittem magammal – mondom én –, de várt rám otthon a polcon. Meg is találtam az *Irodalmi hagyományaink* második kiadásának testvéri társaságában. Utóbbiban megpillantottam egy érdekesnek tűnő bevezetőt, amelyet egy szuszra elolvastam, mielőtt rátértem volna Debreczenire. Az a megállapítás különösen tetszett benne, hogy összes értékét felmérni a jugoszláviai magyar irodalomnak nem az irodalomtörténész szerk. feladata, egyet azonban megállapíthat: a jug. magy. irod., azon belül a vajdasági *nemcsak lehetőségeinek körét töltötte ki, hanem mintegy a lehetőségei ellenére ezen a körön túl is tudott jutni.* (Isten éltesse.)

A gyűjteményben szerepelő részlet különben azt az eseményt örökíti meg épp, ahogy a foglyokat szállító vonat befut a végállomásra, majd a szerelvény élén lévő személykocsikból kiugrálnak a kísérő tábori csendőrök. Ketten-hárman csörtetnek egy-egy vagonhoz, letördelik az ólomzárakat. Rozsdás csikorgással pattannak a reteszek, felszakadnak az ajtók, friss nap és hűvös levegő ömlik be.

– Nagyot, pazarlót lélegzem – éli át újra Debreczeni azt az örömteli pillanatot –, majd társaim ólomszín arcába nézek, közben látom a magamét is. Tükörben mintegy. Torzóban, s abban a pillanatban megremülök.

A szemtanú erejével folytatja jelen időben Debreczeni József azzal, hogy amott egy szikár SS-tisztet lát közeledni, akinek valaki jelentést tesz. A tiszt bólint, mond valamit, s máris felhangzik a vezényszó:

– Csomagokkal együtt kifelé!

Hunyorgok a déli fényben. Meleg, rövid báránybunda van rajtam, amely négy munkaszolgálati állomáshelyet járt meg velem, megbízható darab, mégis borzongok. Talán nem is a levegő teszi, hanem az ismeretlen várása. Mellettem Márkus, a szabadkai nábob makacsul rágcsál egy kenyérhéjat. Neki sincs már szivarja. Az utolsó mérges virzsiniái Érsekújvár előtt hamvadt el a szüntelenül morgó, keskeny ajkak között. Ki tudja, mire gondol ez az ember, aki ötven éven keresztül kergette a számokban kifejezhető délibábot: a pénzt, most pedig úgy poccentik le saját maga szötte, verejtéktől nyirkos kincses-zsákjáról, mint egy odatévedt rovar.

Közben többen nekilátnak kidobálni a kocsikból a mozdulatlanokat. A régi háftlingek közönyösen és gyakorlottan dolgoznak. Kézikocsikra hajigálják a testeket – élő is lehet még köztük –, majd szótlánul nekifeszülnek a kocsirúdnak.

Aztán elbeszéli még a szerző, hogyan választják el őket a poggyászaiktól, s hogyan kap szárnyra rögtön a képtelen hír, hogy azokat majd teherautón viszik utánuk. Ezt követően különparancsolják a nőket. Anyák és lányok görcsösen szorongatják egymás kezét, barátnők egymásba kapaszkodnak. Reszkető öreg-asszonyok ritkás haja ezüstlik a napban. Gyerekes anyák csitítanak rémülten vi-sító apróságokat, eszelősen szorítják mellükhöz a karonülőket. Elnyúló, rendet-

len oszlopban tűnnek el örökre az asszonyok. Néhány pillanat múlva eltakarják őket a barakkok, de a gyereksírás még soká üzen.

Emlékszem, ezen a ponton én is majdnem elsírtam magam. Láttam már lágerfilmeket, hallottam döbbenetes visszaemlékezéseket, olvastam a koncentrációs táborokról, de eladdig ez az olvasmány gyakorolta rám a legnagyobb hatást. Később majd maradandó „károsodást” okoz nekem Danilo Kiš interjúja úgyszintén, egy Lebl (Löbl) vezetéknevű hölgygel, aki túlélte a haláltáborot, még hozzá úgy, hogy nem keseredett meg teljesen a maradék életére. Őszinte csodálatot éreztem az asszony iránt, a maga halálriportjában Debreczeni pedig aztán azzal folytatja, hogy a férfiakat rövidesen válogatni kezdték egy alattomos metódus alapján.

(Alattomos? – enyhe kifejezés.)

Szóval, kisvártatva négy új katona jelent meg a színen. Egy magas tiszt aranykeretes szemüveggel, kezében papírlap, aztán egy másik, aktatáskával, meg két sötéten bámuló rohamsisakos. Megálltak egymással szemben, és a most érkezett férfiaknak az így képződött kétlépésnyi folyosón kellett sorban elvonulniuk előttük. A papírlapos mindenkire rápillantott, majd intett: jobbra vagy balra. A másik három eszerint terelte az áldozatokat a jelzett irányba.

– Akik később hazakerültek, örökre megjegyezték, mit is jelentett ez – jegyzi itt meg aprón bólogatva Debreczeni –, úgy bizony.

A rövid „orvosi vizsgálat” röpké félórája alatt mindkét oldalon kialakult az ötös sorokból álló, csaknem egyforma hosszúságú emborsor. Akkor a négy német rövid tanácskozást tartott arrébb, majd egyikük visszament és beállt a két vonal közé.

– Tíz kilométeres hegymenet következik a táborig! – kiabálta, és balra mutatott. – Ti, idősebbek és gyengébbek, teherautókon mentek, a többiek gyalog. Viszont aki a jobb oldaliak közül úgy érzi, hogy nem elég erős a gyaloglásra, átléphet.

Kurta közlését hosszú, nehéz pillanatok csendje követte. Az elítéltek és a hóhéraik egymásra meredtek, igazából azonban csak néhányukat hökkentette meg ez a nagylelkűség, ezért sokan kászálódni kezdtek. Meséli az író, hogy itt jómaga is önkéntelen induló mozdulatokat tett, ekkor azonban közelebb kanyarodott az egyik hullaszállító kocsis. Mindössze néhány lépésnyire zörgött el az oszlop előtt. Aki vezette, nem nézett rájuk, csak annyit vetett oda fojtott hangon úgy, hogy közben rájuk se nézett:

– *Hier bleiben! Nur zufuss! Nur zufuss!*

Ugyan párszor elismételte, de csak kevesen hallották az ismeretlen férfiú életmentő figyelmeztetését. Az elbeszélő is tartott a gyalogúttól, mégis, mindent öszszevetve gyorsan úgy döntött, hogy marad. Szomszédja, bizonyos Frank Pista karját is megragadta, hogy maradásra kényszerítse, de az idegesen kitépte magát, majd átment. Sokan követték példáját. Amikor a helycsere lezajlott, az emezzen az oldalon állókat két szakasz szuronyos vette közre, aztán máris indulni kellett. Úgy haladtak el némán a másik sor előtt.

– Igen, itt még egészen lassan megyünk – meséli Debreczeni József, mintegy az emlékezet filmjét pergetve –, egészen közel haladunk el mellettük. Látom, itt

van Horowitz, a beteges öreg fényképész. Pongrác gabonás, Lefkovits mester, akinek patinás régi fűtcai férfidivat-üzletéből húszegynéhány éves fiatalságom annyi tarka selyem nyakkendője és inge került ki, Weisz a sánta könyvkereskedő, Porzács, a kórosan kövér dzsesszzongorista, aki a szabadkai elitkávéházban fogyatékos hanganyaggal, de mérhetetlen ambícióval népszerűsítette a legfrissebb slágereket. Lebiggyedt ajakkal, hervadtan, hatnapos fehér tuskékkal itt van Waldmann tanár úr, a magyar és német nyelv és irodalom professzora, lakóhelyem „magyar királyi” állami főgimnáziumában, Hertelendi, a szabadkai játékboltos és sakkrejtvény-készítő, Samu, a gnóm, akit mindenki „hadihólyag”-nak hívott, de senki sem tudta, miért. Itt van Kardos, a szívbajos szegedi ügyvéd. Egyidős velem, és négyszer találkoztunk össze különféle munkaszolgálatos bevonulásokon. Hírheht lógós volt, és mindig sikerült kibújnia. Legutóbb Hódmezővásárhelyen így búcsúztunk: „A viszont nem látásra munkaszolgálaton!”. Itt áll lehetetlen, sárga kordbársony „bevonulási ruhájában”. Mindig ebben járt, az utolsó bevonulásra is ezt öltötte fel. Csontkeretes szemüvege csalfaintán csillog csapatunkra. Nyilván azt hiszi, ezúttal is ő választotta a jobbik lehetőséget. Lám, ő most sem gyalogol tíz kilométert.

És itt vannak mind a többiek. Például az író kolléga, Radó Imre. Radó, akit mindig is szenvedélyesen érdekelt a pénzemberek világa, s mindazoké, akiket a pénz bővölete csábított ezen a bolygón. De nem mindenki gazdag itt, és ha most időben mérnénk a gazdagságot, nyilván eléggé szegényes lenne összességében az eredmény. Egyébként jut eszembe, hogy Imrének még nem adtam vissza Csáth páciensének, annak az elmebeteg nőnek a kézmásolatú naplóját. Az igazságnak tartozom, hogy véletlenül lekávézttam, s valahogy idáig halogattam az őszinte vallomást.

Pillantásom végigmenetel az ismerős és ismeretlen arcokon. Ismerősök és félig ismerősök, tízen, százan, ötszázan... Már begyújtották a várakozó teherautók motorjait. Feltárul előttünk a piros-fehér-feketére mázolt sorompó, és lekanyarodunk a barakkokkal szegélyezett, lejtős makadámúton. A figyelőtorony gépfegyverei lassan utánunk fordulnak. Némán, olajozottan. Őket, a bal oldaliakat pedig sohasem látta többé senki...

Egy saját maga költötte félkész vers részletével a fejében nyújtózott ki az erőltetett menet után holtfáradtan Debreczeni-Brunner József, azon a piszkosul kényelmetlen tábori priccsen:

*Minden reggel eljön a kertész
S egy rózsató mindig elvész
Ilyenkor.*

A versben így alakul majd tovább: azért, hogy aranyfonállal ékesítve odakerüljön egy szép leány asztalára. – Ennél a gondolatnál bágyadtan elmosolyodik. Próbál aludni, de csak hánykolódásra futja. Ezen a ponton még nem tudja, hogy túl fogja élni a poklot, s aztán majd nem Pestre, hanem Belgrádba költözik. Ott költeni el maradék éveit, egy másik „tündöklő tájon”. Szerbek között, akiknek fogalmuk sincs, ki ő, de nem mintha – példának okáért – Újvidéken ez okvetlenül másképp lett volna. Csak épp emitt nyilvánvalóan meghívták volna néha

valamely irodalmi eseményre. Kicsit akár csak megmutogatni őt úgy, mint egy történelmi borzalom túlélőjét, a holokauszt két lábon járó mementóját, aki lám, még itt él közöttünk. Képes forgatni a fejét, pislog, s még int is a kezével. Esetleg ír is valamiket. Kész csoda.

– Csoda?

Emlékszem, azon a keddi napon – kedden voltak az órái – Bori tanár úr frissen nyírtan és vidáman lépett elénk világosbarna öltönyében, amelyhez hason színű mellény társult, kis kerek gombokkal. Órazseb is volt rajta, de óraláncot sosem láttunk kilógni belőle, vagy csak kilopta emlékeink féltve őrzött gyűjteményéből észrevétlenül az idő. No, mindegy, Bori Imre mosolygott, s ez különös kegyelmi pillanatot jelentett akkori tizenvalahányunk számára. Olyankor, amikor elmosolyodott, mindig volt benne valami ifjonti pajkosság, majdnem ránk is kacsintott, mindenestre megkérdezte, hogy vagyunk. Kórusban zümmögtük, hogy jól, amit meglepéssel nyugtázott, aztán rögtön váltott, s ezt kérdezte:

– Meg tudná itt most valaki gyorsan mondani, hogy mit köszönhetünk Spitzer Franjónak?

Sosem hallottam Spitzer Franjóról, de a többiek sem. A legnagyobb stréberek is csak némán bámultak.

– Nos, például a tanszékünket – mondta Bori. – Ő alapította, ötvenkilencben. Persze nem ezzel a névvel. A Sinkó Ervin név viszont már mond valamit, ugye?

Bólogattunk. Persze, persze. Sinkó Ervinről már hallottunk, ha nem is okvetlenül olvastunk bármit is tőle. Én már egyszer ugyan félig el is olvastam volt az *Optimisták* című tanácsköztársaság-regényét, még a gimiben, aztán abból a félből írtam meg a beszámolómat, ügyesen leplezve a hiányosságokat.

– Sinkó – hallhattuk tovább – Szenteleky Kornél mellett a jugoszláviai magyar irodalom legnagyobb egyénisége. Bár írói pályája az első világháború idején kezdődött, jelenléte irodalmunk életében valójában csak a hatvanas években volt intenzív, hatást kiváltó és igazából termékeny.

Buzgón jegyzeteltünk, ezért a tanár úr egy picit várt, ahogy szokott, majd Sinkó korai költészetéről kezdett beszélni. Az életrajzi adatok begyűjtését ugyanakkor ránk bízta. Perceken belül hosszabb fejtegetésbe kezdett szerinte legnagyobb magyar költőnk, Ady Endre ebben az esetben is jól megfigyelhető hatásáról, amit illetően nincs is miről vitatkozni. Kiváltképp érvényes ez a megállapítás az első világháború alatt Szabadkán megjelent, *Éjszakák és hajnalok* című verseskötetre. Itt az ifjonti lázadás motívumával kapcsolatban kis kitérő következett a kisvárosi élet fojtottsága felé, meg az elvagyódás felé, végül a sok reménnyel kecsegtető forradalom leverésének depresszív hangulatánál kötöttünk ki. A „testvér” fogalmánál, ami tulajdonképpen Jézus szeretetképzetéhez kötődik. Most persze harangoztak megint odakinn. Galambraj röppent riadtan az égbe, mikor is valaki levágódott fentről, a toronyból, de akrobatikus ügyességgel – mint a Pókember – átlengve emide megkapaszkodott az egyik kiálló épületdíszben, majd feltornázta magát az ablakunkba. Onnan könyörgött bebocsátásért.

Kiderült, nem volt ő más, mint maga a Fájdalmas Isten, természetesen Krisztus jól felismerhető, ikonikus képében. Pontosan úgy is nézett ki, némi popsztár beütéssel. Gyorsan elmondta, hogy elszunnyadt odafönn a harangnál,

de erre a pokoli kolompolásra ijedtében kiugrott a toronyból. Szerencsére nem siketült meg, Istenért se szeretné zavarni az órát, csak arra kérné a tanár urat, hogy rendesen lemelessen a lépcsőkön, mert kicsit öreg ő már ezekhez a nyaktörő mutatóványokhoz. Meg amennyiben lenne egy mosdó útközben, hogy kicsit rendbe szedje magát, hát örök hálaival tartozna.

Szerencséjére azon a napon jókedvében találta Bori tanár urat, aki utat mutatván kivezette, majd a röpke, udvarias eligazítás után visszatért. Kicsit csóválta a fejét, nevetett magában, mindazonáltal nem fűzött különösebb megjegyzést ehhez a nem mindennapi eseményhez. Látszott rajta, hogy minden erejével próbálja visszaterelni a gondolatait a költészet markáns, Sinkó apropóján éppen boncolgatott szürrealisztikus vonulatához.

Nem mellékesen a koestleri jogi és komisszár két homlokegyenest különböző típusát a saját személyében egy kalap alá rántó Sinkó eléggé kalandos életet élt azt követően, hogy 1898-ban megpillantotta a felhőfátyolos napvilágot a délvidéki Apatinban (a leghíresebb szerb sör, a Szarvas sör, a Jelen pivo városában), s rögtön teli torokból bömbölni kezdett. Persze, a gyerekkor csínytevéseivel itt nem foglalkozunk, bár akadt közülük néhány egészen meredek is. Egyszer például egy kivételesen ronda békát vitt haza, azzal ijesztette meg édesanyját, Steiner Flórát, amiért is két óriási átszállóst kapott ingyen és bérmentve kereskedő édesapjától, Spitzer Ferentől. De ez csak az edződés kezdetét jelentette. Idejekorán történő figyelmeztetést, hogy az élet telis-teli hatalmas pofonveszélyekkel, amiket jobb elkerülni. Mindazonáltal korai felnőtt életében volt egy viszonylag nyugodt szakasz a szabadkai Munkásotthon könyvtárában, hogy aztán ugyanott sikeresen összefusson a kommunizmus eszméivel. A kommunizmusával, amely már korábban is megkísértette, utána végigkövette egész életén át úgy, hogy számtalanszor ki kellett ábrándulnia belőle, ha maradéktalanul sosem is sikerült kikeverednie a vörös ötven árnyalatából. – Még jogi pillanataiban sem igazából.

S. E. kezdetben a *Bácsmegyei Napló*ba küldözte verseit. Mondhatni, sikerrel, mert rendszeresen közölték. Később fokozatosan kiterjesztette lírai hatáskörét: utóbb már olvashatók voltak a *Népszavában*, *A Tettben* és a *Mában* is az Ady mellett Nietzsche hatását tükröző költeményei.

A sinkói életmű rövid bemutatásában itt még csak az első világháborúnál tartunk, amelyben Spitzer Franjo katona három évet töltött az orosz fronton. Szerencsével megúszta, utána Pesten csatlakozott a Kassák-körből kiváló értelmiségi csoporthoz, amelyet Révai József, György Mátyás, Lengyel József, Rothbart Irma és mások alkottak. Utána részt vett a forradalmi szocialisták munkájában, majd az őszirózsás forradalom idején az Országos Propaganda Bizottság munkatársa, egyik alapító tagja a Magyarországi Kommunisták Pártjának, miként az *Internacionálé* című lapnak is csakhamar, és ami itt talán azért is érdekes, mert ez a szöveg zömmel Újpesten íródik, hogy egy ideig Újpest párttitkára. A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt aztán a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja. Kecskeméten kerül végül is a virtuális dobogó legfelső fokára, ahol városparancsnokká nevezik ki. Június 24-én még rangos szerepet vállal a Szovjetház védelmében, majd végül egy nagy var-

gabetűvel, amelybe még a román front is belefér, visszatér szülővárosába. Az időközben feleségül vett szerelmetes Rothbart Irmával és egy szál elszáradt őszi-rózsával – tűzhető ide, a kalapszalag mögé.

Apatinban mit csinál? Bujkál, kéményseprőnek álcázza magát, másik pillanatban vásári öklözőnek, de hiába üt mintegy bemelegítésként hatalmasakat a levegőbe, topog a lábával, felismerik, Ausztriába internálják, ahol rövid időn belül – fantasztikus kezűgyességének hála – megbecsült asztalosmesterré lesz. Mellette filmstatisztaként és pénzbeszedőként dolgozik. Teherbírása irigylésre méltó, miként a helyváltoztatási képessége is. Amint teheti, Szarajevóba távozik, onnan Grazba megy, megint Bécsbe. Harmincháromban – láthatjuk azt, hogy ez a vándorbot nemigen torpan, inkább sűrűn koppan – Párizsban telepszik le, majd a szovjet fővárosba utazik jórészt az *Optimisták* ottani kiadásának naivnak mondható szándékával. Hiú ábrándjával a könyv megjelentetésének, ami nem akar sikerülni, ám a kalandból a sztálinizmus egyik legjobb kritikája születik meg: az *Egy regény regénye*. – Sokak véleménye szerint az író legjobb műve, amely kárpótlásul meghozza számára a nemzetközi sikert.

(Nemzetközi tapsvihar, bábeli hangzavarral.)

De mi lehetett a legnagyobb baj az *Optimistákkal*? Hát nyilvánvalóan az, hogy egyértelmű elkötelezettségük mellett a szereplői vívódó emberek, főleg a főhős: a történelem kritikus beállítottságú szemtanúja. Mármost ez a dolog ezervalahány oldalon keresztül ilyen mennyiségű kétellyel ijesztőnek tűnt az akkori Szovjetunió szerkesztői, kiadói számára. Ezért ha már más megoldás nem mutatkozott, elbújtak a nyakukra járó szerző elől. Az erőszakkal benyomuló Sinkó megbotránkozására egyiküknek például csak az ülepét látta kilógni az irodai asztala alól, miközben az illető titkárnoje odakinn sírva a haját tépte. Különben a félelem a GULAG árnyékában egyáltalán nem volt alaptalan, és amikor egyik ottani támogatója, a magának már nevet szerzett író, Iszaak Babel végül letagadta, hogy bármiben is próbált volna segítségére lenni, Sinkónak látnia kellett, milyen messzire jutott ez a dolog, s neki is jobb lesz felhagynia ezekkel a rátarti próbálkozásokkal, amennyiben szeretné ép bőrrel megúszni. Eszébe jutott az egykori intó atyai pofon, de komolyabban megrendítette a síró Eisenstein arca, akinek a filmjét elégették. Vagy éppen Babel tragikus példája igazolta utóbb a cseppet sem elhamarkodott döntést, a távozásét. A *Lovashadsereg* szerzőjét ugyanis – tudomásunk szerint – azzal a koholt váddal, hogy japán kém – egy olyan hideg télen, amikor is a lovak odakinn állva megfagytak – simán tarkón lőtték.

Babelnek egyébként volt egy roppant találó gondolatmenete, amely hasonló Allen Ginsberg beatpoéta későbbi megfogalmazásához. Abban utóbbi halmozott szerencsétlenségnek tekinti Amerikában a saját orosz származását, költői mimózaelkét meg a pederasztiját. – Ezen a ponton érkezik ide, akárha valahonnan a földöntúli jeges pusztákról Iszaak Emmanuelovics Babel pontosító hangja:

– Kérem szépen, Ginsberget én nem olvastam soha. Következésképp azt nem tudhatom, ő szó szerint mit és hogyan mondott vagy írt le, azt viszont igen, hogy én mit mondtam Ervinnek. Nevezetesen azt, hogy magyarnak lenni már magában szerencsétlenség, de ez valahogy még megjárja. Magyarnak és zsidónak len-

ni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyaroknak és zsidóknak és kommunista magyar íróknak lenni, ez valósággal perverzítés. De magyaroknak, zsidóknak, kommunista magyar íróknak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – e mellett a megboldogult Sacher-Masoch felkorbácsolt fantáziája egyszerűen ártatlan kis pincsikutya.

Némi csend után még:

– Különben meg, ha már idéznek, szeretem, ha pontosan idéznek. Valamikor én is sokat idéztem. Például említett regényemben, amelyben leírom, hogy 'kilencszázhusz tavaszán a legendás vörös hadsereg harcosai között ott vágat egy vézna, szemüveges, diákforma lovas is, aki, bár nem nyeregbe termett, mégis elszántan forgatja a kardot. Babel a neve, a lovas hadsereg íródeákja, a világformáló események hűséges krónikása, aki...

(Itt Iszaak Babel hangja belevész a közelgő lópaták dübörgésébe, s mire a vitézek elvágatnak, az író hangjából nem marad semmi.)

Egyébként volt még kaland Sinkó Ervin életében. Például a drvari deszantos fejezet, ahol a második világégés érte. A háború alatt a megszálló olasz hatóságok internálták. A „felszabadulás” után – mert ami történt végül, azt dr. Bori Imre is ezzel a szóval illeti: felszabadulás – Zágrábban telepedett le. Ott halt meg 1967-ben, már cseppet sem optimistán bármit illetően is. Toldi Éva irodalomtörténész, professzornő, akinél manapság vizsgázni lehet a jugoszláviaiból megmaradt vajd. magy. irodalom tárgyában, hívja fel a figyelmet arra egyik írásában, hogy a férj művéből jól kirajzolódik az odaadó, erős és okos orvosfeleség alakja is, aki emigrációjuk minden állomásán munkát vállal, hogy biztosítsa egzisztenciájukat. Emellett támogatja Sinkót írói munkájában úgy is, hogy ha kell, gépel, fordít (maga a gördülő egyszemélyes fordítóház), vagy segít regénye átformálásában. Így ismerjük meg M.-et (Micit), azaz azt a Rothbart Irmát, aki miután Sinkó örökre távozott, megalapította Újvidéken a fiatal írókat támogató, rangos Sinkó-díjat, amelyet azóta is kiosztanak. Könyveit és kézirateit Mici könyvtáraknak adományozta az utolsó felvonásban, majd önkézevel véget vetett életének. Mindketten Zágrábban, a Mirogoj temetőben nyugszanak. Mert a létező nagy központok közül Belgrád helyett ők (is) végső instanciában Zágrábot választották.

– Szemben a bíróval rovom a betűket, mindig szemben a bíróval, s felvetődik, szabad volt-e, mikor nemcsak barátok, hanem ellenségek füle hallatára is beszélek, szabad volt-e a vérbe fojtott magyar diktatúráról szólva mindent megmondani? – írta és vallotta négy szemközt az elképzelt bíróval, a saját tízéves jómagával még életében Sinkó Ervin, Spitzer Franjo, majd rögtön válaszolt is a saját kérdésére:

– Nemcsak szabad volt, hanem kellett! A magyar proletárdiktatúra köztulajdonná tette a gyárat, a bányát, a bankokat, a házakat, a földet, a magyar proletárdiktatúra négy álló hónapig, mint egy lidércnyomás nyugtalanította a világ leg-hatalmasabb kapitalista államait, négy hónapig a maga testével fogta fel azokat az ütéseket, melyek nélküle a ma Hatalmas Orosz Testvérét érték volna. Nincs az az igazság, melyet kimondani a magyar proletárdiktatúra érdekében megenged-

hetetlen volna. A proletárforradalom a kapitalizmus dögletes levegőjében felnőtt embereket kapja örökségbe. Minekünk nincs szükségünk hazugságra, közben forradalmi írónak lenni nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha a forradalmat gyönyörűnek vélnénk. A forradalom céljai gyönyörűek, és a mai társadalom gyilkosabb minden forradalomnál. Mi a forradalom céljait akarjuk, s azért akarjuk mielőbb s minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot.

– *Hier bleiben! Nur...* (Amen.) – Minden reggel eljön a tavasz...

APPENDIX. Egy csendes kis drávaszögi faluban, Laskón, 1968 történelmi pillanata előtt közvetlenül Baranyai-Bosnyák István – egyik eminens tanszéki tanárunk lesz majd később e dicséretes göndör férfiú – kinéz vaksi szemekkel az ereszkedő sötétségbe. Nem lát égbe csapó forradalmi lángokat, de csaknem remetei baloldali magányában el tudja képzelni azokat. Mindenesetre ő is ír szakadatlanul, mintha igazából lenne kinek. Mintha az egész vég nélküli szóakció végeredményben nem lenne csupán *pusztába kiáltott szó* (mindenesetre sokkal szebb az utóbbi összetett kifejezés, mint: a *falra hányt borsó*). Kitarja az ablakot Bosnyák Pista tanár úr, amitől friss esti levegő árad be kintről. Langyos trágya illata terjeng ideleln, a fénylő csillagok alatt, messziről kolomp szava száll, meg a nyáját irányító pulikutya lelkesen acsarkodó ugatása. Bosnyák István mélyet szippant mindebből, majd visszaül az asztalához, befejezni Sinkó Ervin és Rothbart Irma történetét.

A VÁROSALAPÍTÓ ÚTJA AZ OSZTÁLYHATALOMHOZ

E tanulmány arra az egyszerű kérdésre szeretne válaszolni, hogyan viszonyul egymáshoz Konrád György magyarul először 1977-ben, a Magvető által kiadott *A városalapító* című regénye és *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című társadalomelméleti tanulmány, amelyet Konrád Szelényi Ivánnal közösen írt, s elsőként 1978-ban jelent meg magyarul Svájcban, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. A művek minden olvasója számára nyilvánvaló a két alkotás szoros összefüggése, érthető tehát, hogy Veres András, Konrád életművének talán legjobb irodalmár ismerője,¹ a szerzőről írott nekrológiájában, amely egyben a pálya nagyívű áttekintése is, együtt tárgyalta őket. „A második regény, *A városalapító* (1973) merőben más jellegű világban játszódik ugyan [mint az első, *A látogató*], de szerkezetét tekintve a korábbi művet próbálja követni, sajnos, nem túl meggyőző módon. Inkább tűnik nagyra növesztett esszének, mint regénynek. [...] *A városalapító* – gyakorlatilag az értelmiségesszé megregényesített változata – nem jelenhetett meg, csak évekkel később (1977), a kiadó húzásaival, erősen cenzúrázva.”²

A városalapító, amelyen – mint Veres is beszámol róla – már 1969-ben dolgozott az írója, s 1973-ban fejezett be, valójában nem lehetett (legalábbis a szó szoros értelmében érve) „az értelmiségesszé megregényesített változata”, mert már korábban elkészült, mint hogy Konrád és Szelényi hozzákezdett *Az értelmiség útja* megírásához. Az értelmiségesszé – maradok ennél a kifejezésnél, noha a mű inkább szaknyelvet használó tanulmány, mintsem esszé – 1978-as kiadásának elő- és utószavából (az előbbi Szelényi, az utóbbit szerzőtársa írta) egyértelműen kiderül, hogy a regény nemcsak hogy készen volt a közös mű megírásának kezdetekor, de addigra már vissza is utasította a megjelentetését Konrád kiadója. Akkor hát fordított volna a helyzet? Valójában *Az értelmiség útja A városalapító* tanulmánnyá alakítása? A regény az értelmiségesszé kiindulópontja, magja, szinopszisa? Nem valószínű; erre a lehetőségre sosem utalt egyik szerző sem. A talányt Szelényi Iván 1990-es szellemi önéletrajza oldja fel, amelyben részletesen ír Konráddal való, évekig tartó együttműködéséről. Ide vágó mondata így szól: „E témakörben a hetvenes évek elején Konrád Györggyel több kiadatlan tanulmányt írtunk, ám a téma módszeres feldolgozására *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvünkben vállalkoztunk.”³

Léteztek, s talán még léteznek is kéziratban ezek szerint olyan közös tanulmányok, amelyek az értelmiségesszé előmunkálatainak nevezhetők: vélhetően e nem ismert szövegekből nőtt ki *A városalapító* (legalábbis a mű társadalomelméleti szakaszai), majd *Az értelmiség útja* is. Lehet, hogy Veres Andrásnak lényegében mégiscsak igaza volt, s *A városalapító* (legalább részben), ha nem is az értelmiségesszének, de kiadatlan értekező pró-

¹ Lásd például e tanulmányait: Veres András: Az ismeretlen Konrád (Tanulmány Konrád György pályakezdéséről). In: Szabó B. István (szerk.): *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Budapest, ELTE – MTA, 1994, 302–311.; Veres András: Fordulat Konrád György pályáján: a Kerti mulatság. *Literatura*, 1996/1, 74–80.

² Veres András: Konrád György emlékezete (1933–2019). *Literatura*, 2019/3, 240.

³ Szelényi Iván: „Utószó: jegyzetek egy szellemi önéletrajzhoz”. In: Uő.: *Új osztály, állam, politika*. Budapest, Európa, 1990, 440.

zai előzményeinek a „megregényesített változata”. Azt, hogy az értekezésből elbeszélésbe való átmenet mi módon, s milyen változások árán ment végbe, csak akkor tudhatnánk megállapítani, ha hozzáférhetőek lennének a Szelényi említette kéziratok. A tartalmukról én legalábbis csak annyit tudok, amennyit a szociológus említett írása elárult. A bevezetés, amelynek a záró mondatát az imént idéztem, arról számol be, miért volt számára megvilágító erejű a hetvenes évek legelején megismerkedése Polányi Károly redistribúció-fogalmával: mert „alkalmasnak találtam a szovjet típusú gazdasági rendszerek leírására is”. S valóban: az értelmiségesszé egyik legfontosabb tézise, hogy a szocialista rendszer a racionális redistribúció rendszere, amelynek domináns osztálya, útban az osztályhatalom felé, a tervező, szervező, újraelosztó értelmiség.

Mielőtt azonban megvizsgálom e tézis, és az értelmiségesszé más állításainak, témáinak, fogalmainak a jelenlétét vagy hiányát *A városalapító*-ban (és viszont), visszatérek röviden Veres András idézett mondataihoz, pontosabban e megállapításához: „Inkább tűnik nagyra növesztett esszének, mint regénynek.” Ez a műfaji kérdés kezdettől fogva jelen van Konrád művének fogadtatásában, sőt, a szerző egész szépírói életműve értelmezésében. *A városalapító* első magyar nyelvű kritikusa valószínűleg Albert Pál volt, aki bírálatát 1976-ban a mű német (1975) és francia (1976) nyelvű kiadása alapján írta a müncheni *Új Látóhatár*-ba. „»Roman«: »regény« – emígy hangzik Konrád György magyarul mindeddig meg nem jelent művének, *A városalapító*-nak műfaji megjelölése a német, illetve a francia kiadásban. A megnevezés azonban tüstént kétségeket ébreszt az olvasóban... Mert vajon regény-e *A városalapító*, ha alig van regényesen autonóm cselekménye? S ha nem cselekményes regény, akkor miféle? A kiváló párizsi kritikus cikke hosszú első bevezetésének indázó kérdéseivel (amelyeket most kénytelen vagyok leegyszerűsíteni) jelezte a Konrád-mű műfaji heterogenitását: én-regény, „napló” volna? Kisebb értekezéseket is magában foglaló esszéregény? „Énekekre” bontható prózavers, „szürreális kifuttatásokkal”?

Bármilyen választ adott is Albert Pál e kérdésekre, világos, hogy különmemű elemek (formák, stílusok) vegyülékének látta *A városalapító*-t, amelyben az értekezés csak egy a többi forma vagy stílus között. Milyenek láttam vajon én Konrád művét első olvasásakor, 1981-ben? (Róla tartottam első irodalmi referátumomat a felsőoktatásban, Imre Mihály szemináriumán, a szegedi főiskolán.) Regénynek láttam-e? Úgy emlékszem, egyszerre nyűgöztek le egyes fejezeteinek hosszú, felsorolásos, metaforikus mondatzuhatagai, az tehát, amit Albert Pál „prózaversnek” nevezett, s középső fejezetei önelemző monológjainak a politikája („Tervező voltam a korai szocializmus időszakában, polgárból értelmiségi lettem, rendpárti bürokrata...”). Persze, hogy regénynek láttam: politikai regénynek. Most újra olvasva már túlzottan heterogén, szerkesztetlen, részleteiben nagy-szerű, egészében egyenetlen műnek látom. Regény; kísérlet egy nem cselekményes műfaj-változat létrehozására, a műfaj határai kitágítására, túl sokféle irányban is: a tudatregény, az esszéregény felé; a szöveg költői sűrűsödése, a szöveg asszociatív spontaneitása felé.

A városalapító-ról mint regényről – mint a metonímia felől a metaforikusság felé elmozduló újfajta regényírás példájáról – nem sokkal budapesti kiadása után kitűnő alak-tani elemzést írt Thomka Beáta. Ha a „metaforikus asszociációk csomósodásait”, gyűrődéseit követjük a szövegben, írta, „rájövünk arra, hogy a barokkosan burjánzó képi elemek mögött egy szigorú logikával felépített eszmehálózat áll, melynek az érzéki-képi asszociációk alárendelődnek. A regényben megbillen a cselekményhordozó elem, a *dinamikus jegyű récit*, valamint a leíró elem, a *szituatív jegyű récit* (G. Genette) egyensúlya. A reflexió, az elmélkedés elnyomja, háttérbe szorítja a külső cselekménysort, az elbeszélést és a leírást is. *Az elmélkedés felülkerekedik a narráción*. [...] Konrád gyakorlata metszően éles gesztussal szakít a történet-központú és a metonímia-realizmus analógiájában meg-

⁴ Albert Pál: *A városalapító*. In: *Uő.: Alkalmak*. Budapest, Kortárs, 1997, 272.

ragadó regényírással, és regényfókuszát az ideák metszéspontjaiban rögzíti.”⁵ Azért idézem hosszan Thomka Beáta tanulmányát, hogy kiegyensúlyozzam általa írásom féloldalasságát: az én figyelmem ezúttal a regény „fogalmi közléseire” irányul majd; csak kevés szót ejtek a mű felépítéséről, nyelvéről, szóképeiről.

A regény tíz fejezetéből döntően három, a 4., 5. és 6. foglal magában olyan mondatokat, amelyeket párhuzamba lehet állítani az értelmiségesszé fejtegetéseivel. Mivel azonban – amint már volt róla szó – *A városalapító* 1977-ben cenzúrázva jelent meg, s csak 1992-ben adta ki a Pesti Szalon a csonkítatlan változatát, kétféleképpen tehetjük fel a regény és a Konrád–Szelényi mű összevetésének a kérdését. Mennyit tartalmaz – előrebozsátott szinopszisként – a regény teljes szövege az értelmiségesszé koncepciójából (s mit nem tartalmaz belőle)? Megismerhette-e a hetvenes-nyolcvanas évek magyar olvasója *A városalapító*ból *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* nézeteit? A regény olvasóinak egy része persze ismerhette a teljes művet már 1992 előtt is: a könyv megjelenését követően hamarosan kézről kézre járt egy (vagy több) gépirat, amely a kihúzott részeket tartalmazta.⁶ Aki összeolvasta a Magvető kiadta kötet szövegét a gépirattal, megkapta a teljes művet. A magyar olvasók többségéhez azonban a gépirat nem jutott el (hozzám sem).

Nemrégiben tanulmányt vetette össze a regény 1977-es és 1992-es kiadásának a szövegét, arra a következtetésre jutva, hogy a cenzor (a kiadó igazgatója) nemcsak húzott a műből, hanem bele is írt mondatokat.⁷ A tanulmányban példákat is találhat az olvasó, mit ítélt törlendőnek Kardos György 1977-ben, s mit írt vélhetően hozzá. E filológiai bonyodalmakkal nem foglalkozom; kéziratok vizsgálatára volna szükség a cenzúrázás komolyabb értékeléséhez. A húzásokból mindenestre látszik, hogy a cenzor igyekezett eltüntetni a regényből a tézist, hogy a szocialista rendszer domináns osztálya az értelmiség. (Vagy legalábbis igyekezett úgy tenni, mintha ez volna a célja.) A 4. fejezet negyedik bekezdésében az 1992-es kiadásban olvasható e félmondat: „a forradalom tandrámájában az értelmiség főszerplő”. Ugyanez a tagmondat 1977-ben: „a forradalom tandrámájában az értelmiség szereplő”. A 6. fejezet közepén találjuk e félmondatot az 1992-es kiadásban: „Az uralkodó értelmiségi lehetősége: gyakorlatának és szövirágainak szüntelen megkérdőjelezése a többiek nevében”. A mondat 1977-es változatából hiányzik az „uralkodó” jelző. Ezekben az esetekben a cenzor olyan gondolati elemet törölt a szövegből, amely összeköti a regényt és az értelmiségesszét.

A törekvése (ha valóban törekedett rá), nem volt sikeres. A két bekezdéssel ezelőtt feltett kérdésekre az összevont válaszom így hangzik: *A városalapító* helyreállított szövegében megtalálható – más nyelvezettel és elbeszélő módban – *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* koncepciója, s ezt az 1977-es kiadás olvasói is megismerhették, mert a cenzúra törlései nem tudták eltüntetni. Példám a 4. fejezetből való; e szövegrész olvasható a regény 1977-es kiadásában is: „Rendeletek virágkora, hatáskörök osztódása, minden dön-

⁵ Thomka Beáta: Metaforikus folyamatok a regényben. In: Uő.: *Narráció és reflexió*. Újvidék, Forum, 1980, 41. Eredetileg magyarul a *Híd* 1979/10-es számában jelent meg, szerbül a *Delo* 1979. decemberi számában.

⁶ Bence György: Cenzúrázott és alternatív közlési lehetőségek a magyar kultúrában. Beszámoló a budapesti Kulturális Fórum alkalmából. *AB Hírmondó*, 1985/4, 17–38. A cenzor „Konrád György *A városalapító* című regényéből szavakat, mondatokat, bekezdéseket törölt. Szánalmas igyekezetének hiábavalóságát egy szamizdat kiadvány demonstrálja: a kis füzetben, amelyet a könyv lapjaihoz lehet illeszteni, megtalálhatók a kihúzott szövegrészek. Könnyen megállapítható, hogy a szöveg erejét nem sikerült elvenni.” – A gépirat (vagy az egyik gépirat) készítője Szörényi László volt: *Hogyan él a múlt. Szörényi Lászlóval beszélget Hafner Zoltán*. Budapest, Nap, 2020, 68–69. A cenzúrázott kiadás ügyes szamizdat kiegészítéséről Konrád is írt a regény 2010-es kiadásának előszavában.

⁷ Holman Réka: Három könyvtárgy és a retrospektív cenzurális olvasat nehézségei. Konrád György: *A városalapító*. *Alföld*, 2013/5, 76–80.

tés a mi vállunkat nyomja, városomban húsz év alatt a köztisztviselők száma tízszerezésre nőtt, a szocialista állam egyetlen nagyvállalat, élén egyetemi diplomával vagy anélkül a felülről kinevezett állami értelmiség, Nemesek és polgárok után mi csaptunk a történelem lovai közé. Eltöröltük a család és vagyon jogát a hatalomra, döntésre ezután csak a kinevezés jogosítson. Elv拉斯ztottuk a tulajdont és a rendelkezési jogot, a tulajdon minden állampolgáré, a rendelkezés az irányító tisztviselőké, akik a legjobban tudják, hogy mit cselekszenek” (74).⁸

Az idézett négy mondat nagyjából ugyanazt állítja, mint az értelmiségesszé: a szocialista társadalomban az értelmiség olyan (uralkodó) szerepet tölt be, ahogyan a feudálisban a nemesség, a kapitalistában a polgárság. Néhány idézet, párhuzamként, a Konrád-Szelényi könyvből, amely megmutatja, mi módon teszi ezt: „A modern redisztributív rendszerekben a többletermék felett a teleologikus redisztributor rendelkezik: ahhoz, hogy valaki teleologikus redisztributorra váljon, szakismerettel kell rendelkeznie, tehát értelmiséginek kell lennie.” „A racionális redisztributor hatalmát a többletermék központi újraelosztására nem a rendi helyzet, még kevésbé a tradíció vagy a karizma biztosítja, hanem az intencionális racionalitás, az a közmegegyezésé tett ideológia, mely szerint a központi újraelosztás, a központi tervgazdálkodás tervei képesek a társadalmi többleterméket a legésszerűbben újraelosztani.” „Nem lévén senkinek érdemleges magántulajdona, a racionális redisztribúció társadalmában a piramis csúcsától annak talpáig mindenki hivatalnok.”⁹ Ezen idézetek kulcsfogalma, a redisztribúció is felbukkan a regény szövegében: „Belülről jobban látható, mit csináltunk [mi, tervező értelmiségiek]: központosítva újraelosztó társadalmat, melyben a nemzeti jövedelem nagyobbik felét az állami költségvetésen keresztül osztják szét, s a részérdekek versengő játékát a hatósági döntések helyettesítik” (75).

A regény 4., 5. és 6. fejezeteiben (miként többé-kevésbé a mű egészében is) a főszereplő-elbeszélő várostervező mérnök monológját, önvizsgálatát, gyónását, emlékezését és képzelgését olvashatjuk, kiábrándulása és önutálatá lenyomataként. Önelemző magánbeszéde foglalja magában a szocialista rendszer elemzését; mondhatjuk úgy is, önelemzése egyben – legalábbis e fejezetekben – a szocialista rendszer elemzése. Amint arra már Thomka Beáta felhívta a figyelmet, a város, a városalapító alakja a regényben: metafora.¹⁰ A város a kelet-európai szocialista rendszer metaforája. Aki beszél, a várostervező építész, a társadalomtervező értelmiség metaforája. Az értelmiségesszé gondolatmenetének fontos része a szocialista rendszer három szakaszáról kialakított teória. A regény központi fejezetei ezt az elméletet is színre viszik. A 4. fejezet a korai szocializmus katonai jellegét jeleníti meg („Technikusa lettem egy központilag megszabott katonai stratégiának”, 76.), az 5. fejezet a középső szakasz technokratikussá válását („a totális politikai tervezés vallatószbóakig elérő gondolatmenetét réges-rég felcseréltük az egyensúlyra törekvő, pragmatikus tervezés számítógépes mitológiájával”, 87).

Az 5. fejezet második feléből a cenzor eltávolított egy hosszú, oldalnyi bekezdést („Kezdem visszafelé nyomozni hatalmaskodó kedvem eredetét...”, 90.), amely a szocializmus közlőgő harmadik szakaszát jellemzi: az értelmiségi osztályhatalom megvalósulását. Furcsa módon azonban benne hagyta a megjelent szövegben a rákövetkező bekezdést, amelynek záró mondatai úgyszintén a tervező értelmiség jövendő hatalmáról tudósítanak: „A papokat ki lehetett kerülni, bennünket nem, mi nem az isteni hatalmat képviseljük, a földtől megyünk az ég felé. Stratégiai, biológiai, ipari és várostervezők: a

⁸ A zárójelben megadott oldalszámok *A városalapító* 1992-es, Pesti Szalon-féle kiadására vonatkoznak.

⁹ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Áramlat Független Kiadó, 1985 (Az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásának utánnomása), 42., 46.

¹⁰ Thomka, i. m. 44., 48.

század végére mi leszünk a világ zsarnokai” (91.). Az 5. fejezet fontos, vissza-visszatérő (dosztojevszkiji) motívuma is megszólal ezekben a mondatokban: az értelmiségi osztályhatalom arra tett kísérlet, hogy a tervező értelmiségi „magával váltsa fel az isten képzetét” (82.). (A fejezet megidézi a *Karamazov testvérek* Nagy Inkvizítor-jelenetét is.) E motívumot hiába keresnénk a Konrád–Szelényi könyvben, csak a regényben található meg.

Az 5. fejezet ímént említett, a cenzor által törölt hosszú bekezdése példás tömörséggel foglalja össze *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* terjedelmesebb értelmiségtörténeti részét: „A fejedelmeknek szükségük volt ránk, nekünk a fejedelmekre, utáltuk és hiányoltuk egymást. Majd eldobtuk az udvaroncjelmezt, megvetettük a szatócsok uralmát, kitaláltuk a jobb- és baloldali romantikát, az utópiák egyetlen rendezőlvre visszavezetett tervországait”. A regény monológja azonban némiképp másként jeleníti meg az értelmiség hatalomakarását, mint a Konrád–Szelényi-könyv: az eljövendő osztályhatalmat ugyanis a filozófusok államának megvalósulásaként mutatja be. S nem ebben az egyetlen bekezdésben. A 4. fejezetben például visszaemlékszik az elbeszélő építész, hogyan képzelte el ifjan, a korai szocializmus idején a modern várost, amelyet a meglévő régi helyére fog felépíteni, s magánbeszédét így zárja: „hittem azonban, hogy az új társadalom új várost szervez maga köré, környezetbe fogalmazott történetfilozófiát” (73.). Az ideális város tervezésének persze mindig is filozófiai kiindulópontja volt: a reneszánsz városterveknek például Platon *Állama*.¹¹ Konrád regényének monológja azonban túlmege ezen a felismerésen: ha jól értem, a társadalomtervező értelmiség osztályhatalmi törekvéseinek filozófiai ambíciót, filozófiai eredetet tulajdonít.

E nézet – filozófia és hatalomakarás összekapcsolása – a hetvenes évek értekező Konrád-műveiben is feltűnik. Az alábbi szakasz az 1979-re datált *A bölcsesség órája* című feljegyzés-sorozatból való: „A filozófia eddig parancsolgatás volt a tudatlanoknak. Ezután is az lesz, nem gyónás, nem. A konfesszió: irodalom, egy ember beszél, semmi több, semmi tekintélyes.”¹² Irodalomnak mint személyes megszólalásmódnak, illetve a filozófiának mint a társadalomra kiterjedni kívánó regulatív törekvésnek a képzete, szembeállításuk, úgy sejtem, egyik mozgatórugója volt Konrád írói programjának,¹³ amely felértékelte a szemlélődést a cselekvéssel szemben, az írást az „egyszemélyes világnézet” kimunkálásának, megnyilvánulásának tekintette, s az így létrehozott személyes (ám nem pszichológiai) irodalmat a filozófia alternatívájaként állította be. Későbbi kritikusaik talán nem is a regényszerűség elveszése zavarta leginkább regényei olvastán, hanem írásainak bölcsességirodalmi ambíciója, amely nemcsak művei fikcióalkotását befolyásolta, de mondatainak, bekezdéseinek sokszor aforisztikus megformálását is. *A városalapító* megírását azonban még nem e szempontok határozták meg.

Úgy vettem észre, hogy a regény 4. fejezete monológjában feltáruló vázlat a korai szocializmus időszakáról két további ponton eltér az értelmiségesszé gondolatmenetétől. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* fejtegetéseiből hiányzik a geopolitikai szemlélet: a szerzők szerint a kelet-európai társadalmak belső fejlődésükből következően érkeztek el – mintegy logikusan – a szocializmushoz, azaz a racionális redisztribúció társadalmához; szovjet megszállásról és következményeiről, birodalom és kisállam viszonyáról szó

¹¹ Eugenio Garin: *Reneszánsz és műveltség*. Budapest, Helikon, 1988, 100–101.

¹² Konrád György: *Az autonómia kísértése*. Párizs, Magyar Füzetek, 1980, 159.

¹³ E szembenállás jelentőségének korai felismerése Sanders Iván *A cinkosról* írott soraiban: „ahol igazán jó a regény, ott Konrád azt teszi, amit szerinte minden valamirevaló író: »a konkrét emberit védi az elvont emberi többnyire erőszakos és buta megfogalmazásaival szemben.«” Sanders Iván: *Lázadók, cinkosok, szabadságkeresők* (Konrád György regényéről). In: Borbándi Gyula (szerk.): *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1987, 274–275.

sem esik.¹⁴ Nem hinném, hogy óvatos taktika lett volna ez a szerzők részéről művük hazai megjelentetésének reményében; a könyv telis-tele van például mulatságos, kihívó szövegrészekkel, amelyek a politikai rendőrség lehallgatási, megfigyelési módszereit tárgyalják.¹⁵ Aki ilyen passzusokat ír bele a tanulmányába, az nem óvatos taktikus. A *Városalapító*ban legalábbis felsejlik a geopolitikai szemlélet, még ha nem is a korai szocializmus időszakáról, hanem az előzményeiről szólva. Az alábbi mondatban az elbeszélő a Horthy-rendszer végét értelmezi: „vidéki csatlós- és csendőrállamunk [a] népét inkább maga tizedeli meg, semhogy mások tegyék ezt vele” (69). Az olvasó e megfogalmazást látva arra következtethet, hogy az ilyesféle állami viselkedés az épp aktuális nagyhatalom–kisállam viszony következménye.

A 4. fejezet önvizsgáló monológiájában feltűnnek a háború utáni évek reményei is, egyértelműen elkülönülve a korai szocializmus építésének időszakától. Ennek sincs nyoma az értelmiségességében. „A háború leckéje számomra ennyi volt: növelni kell az állampolgár függetlenségét államától, és csökkenteni az államét az állampolgárétól. Később beláttam, hogy ez az igény: anarchia, és lemondtam róla. Ma ezt a belátást szégyellem” (70–71. – Az utolsó mondatot a cenzor kihúzta az 1977-es kiadásból.). A *Városalapító* elbeszélője csalódás- és bukástörténetként mondja el a szocializmussal való azonosulásának – *Az értelmiség útja* szavával élve: racionális redisztributorrá válásának – históriáját. A múltjában (politikai önéletrajzában) azonban van egy pont, 1945-ös idealizmusa, amely mentesül kései önutálatától, s amelyhez visszatérhet társadalmi szerepétől való szabadulási kísérletében, a 6. fejezet végének a „baloldali városról” szőtt újabb, második utópiájában, amely immár az elsőt, a szocialista rendszerét kívánna meghaladni.

Az itt összevetett két könyv ugyanis, regény és tanulmány, baloldali művek voltak, noha a baloldali rezsim, amelyben elkészültek, cenzúrázta, illetve kiszorította őket a hazai nyilvánosságból. A *Városalapító*nak a 6. fejezete tanúskodik erről leginkább; *Az értelmiség útjának* pedig az elő- és utószava. Kései olvasóként úgy látom, ebben az elő- és utószóban a szerzők mintha megjedtek volna könyvük lehetséges ideológiai következményeitől. „Tanulnunk kell tehát az államszocialista társadalmak kritikájából, de nem azért, hogy elveszük a szocializmus eszméjét. Legfontosabb soron következő feladatunk, hogy munkálkodjunk a szocializmus egy alternatív modelljének az elméletén” – írta Szelényi Iván 1978-as előszavában.¹⁶ Tanulmányukból bizonyára többféle tanulságot szűrtek le egykorú olvasóik. Magamról tudok csak beszámolni. A nyolcvanas évek közepén olvasva a könyvüket, épp olyan antiszocialista következtetésekre jutottam belőle, amilyen következtetéseket Szelényi elhárítani igyekezett az előszavában.

Az örök látogató című, Konrád György emlékére összeállított kötetben közölt két érdekes visszaemlékezésében az egykori szerzőtárs-barát felidézte 2019-es (esetleg 2018-as) beszélgetésüket közös könyvükről. Az első írásban ekként: „néhány hónapja Gyuri is azt mondta nekem, »Ivánkám, az értelmiségi könyvünk liberális volt«, mintegy jelezve tehát, hogy nem baloldali.”¹⁷ A második írásban így: „Gyurival beszélgettem nem olyan régen: vajon az értelmiségi könyv liberális könyv volt-e. Én azt mondtam: nem. Az 1970-es évek

¹⁴ E feltevést, továbbá a könyv régióelfogását, amely nem tett különbséget a kelet-európai térségen belül az orosz fejlődés és a többieké között, s az előbbit rávetítette az utóbbiakra is, kritikájában élesen bírálta Kemény István közvetlenül a kötet magyar nyelvű megjelenése után: Két könyv egy kötésben. *Irodalmi Újság*, 1979. november–december, 15.

¹⁵ Konrád–Szelényi, i. m., 33., 35., 68., 69. stb.

¹⁶ Konrád–Szelényi, i. m., 8.

¹⁷ Szelényi Iván: Búcsú a baráttól. In: Kőrössi P. József (összeáll.): *Az örök látogató. Konrád György. 1933–2019*. Budapest, Noran Libro, 2020, 12. Szelényi így emlékezett 1974-es politikai nézeteikre: „abban biztosak voltunk, hogy mi a Kádár-rendszerrel és az államszocializmus más fajaitól »balra« vagyunk.”

elején még nem állt a rendelkezésünkre egy koherens liberális diskurzus.”¹⁸ Úgy gondolom, e vitában (ha vita volt) Szelényi Ivánnak volt igaza. S 1978 táján nemcsak ő kívánt munkálkodni „a szocializmus egy alternatív modelljének az elméletén”, de szerzőtársa is, aki *Az autonómia kísértése 1977–1979* között írt útijegyzeteiben töprengett a demokratikus szocializmus vagy a szocialista demokrácia plurális politikai világának a lehetőségén.¹⁹ Közös könyvük hosszú időre immár nem közös politikai gondolkodásuk origója maradt – nézeteik későbbi alakulása pedig már nem tartozik e tanulmány tárgyához.

Végezetül egy, a regény és a tanulmány közötti érdekes párhuzamra / eltérésre szeretnék még kitérni. *A városalapító* 5. fejezete hosszú, akár önálló kisesszének is tekinthető bekezdést szentelt Mózesnek, az első tervezőnek. E bibliai alak *Az értelmiség útjában* nem szerepel; ott az ószövetségi József tölti be a funkcióját: „ő a tradicionális redisztribúció ideológusa, aki a fáraó álomfejtőjeként redisztributori hatalomhoz jut, amit azonban a fáraó tradicionális hatalma legitimál.”²⁰ Úgy sejtem, e bekezdések valójában nem is a Biblia ide vágó történeteit értelmezik, inkább Thomas Mann *A törvény* című elbeszélését, illetve a *József és testvérei* „József, a kenyéradó” című negyedik részét. A felfedezés ugyanis, hogy József történetében megpillanthatjuk 20. századi gazdasági és politikai eszméinket, a német íróé.²¹ Ugyanígy felismerhető a jellegzetes, ironikus manni motívum (a vezér, aki egy láthatatlan isten követésére akarja rávenni csekély képzelőerővel rendelkező népét) a Konrád-regény bekezdésében.

Míg a tanulmány József-bekezdése könnyen érthető gondolatmenetbe illeszkedik, a regény Mózes-betéte épp ellenkezőleg: nagy feszítávú, ám sűrű, zavaros, ellentmondásos „vallásfilozófiai” monológba, amely az Isten–ember viszony elemzésének vagy persziflázásának mutatkozik. Könnyű elhibázni az értelmezését. Mindenesetre József ott, Mózes itt végeredményben ugyanazt sugallja: hogy a társadalomtervező / redisztributor értelmiségi nem modern jelenség. József a 20. századi racionális redisztributorok fejletlen őse; Mózes a 20. századi tervező értelmiségiek titkos mintaképe. Az előbbi alak mögött a „József, a kenyéradó” utópikus (reményt keltő) és ironikus elbeszélése sejlik fel, az utóbbi alak hátterében *A törvény* baljós (mert erőszakos) és ironikus elbeszélése. Tanulmány és regény eltérése olykor az egyik, olykor a másik műfaj előnyeit mutatja. Mindkettő képes arra, hogy magában foglalja a másik elemeit: a tanulmány történeteket és szereplőket, a regény értekezésszerű részeket. Ha választanom kellene, mégis azt mondanám, hogy a regény rugalmasabb forma. *A városalapító* közvetíteni tudta olvasóihoz *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* főbb állításait; az értelmiségesszé nem tudhatja megmutatni féltestvéreinek, a regénynek a formai bonyolultságát, csupán megvilágíthatja értekezésszerű értelmét.

¹⁸ Szelényi Iván: Konrád Györgyre emlékezve. Uo., 186.

¹⁹ Lásd különösen „A szocializmus harmadik korszaka” című fejezetet.

²⁰ Konrád–Szelényi, i. m., 23.

²¹ Vö. Mádl Antal: *Thomas Mann világ- és emberképe*. Budapest, Argumentum, 1999, 111. „Roosevelt szociálpolitikai erőfeszítései, elsősorban az a törekvése, hogy beleavatkozzon az amerikai gazdaság mechanizmusába, felkeltették Thomas Mann érdeklődését a szociális kiegyenlítődés lehetőségei iránt, amelyeket »visszavetített« utópiaként helyez bele a bibliai történetbe...”

Telefonegyperces

2012. április 5-én, huszonegy óra után, a nézőtéri padsorokból, mégis mintha nagyon távolról érkező *zúgás* indult el az Örkény Színház Ö. I. *Egyperces*eiből összeállított estjén. Miközben ezt leírom, nem tudom eldönteni, hogy hallottam-e a zúgást, vagy inkább *éreztem*.

Proust ír a fény kúszásáról az érzékekig: „folytonosan, s megállíthatatlanul bontakozva, szemem láttára fokozódott, mint a nyitányt gyakran lezáró végső hang. Olyan halkan kezdte, hogy az ember csak közvetlen az előtt észlelte crescendóját, mielőtt meghallotta volna, oly hévvel futott végig az egész skálán, hogy egy pillantás alatt fülsüketítő és diadalmas hangáradattá vált”.

A bontakozó zúgás olyan hévvel erősödött a színházi padsorokban, hogy aztán egy pillantás alatt vált hangáradattá a közönség tapsviharában, amikor az est végén Mácsai Pál a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* (a „Körülbelül százötven év múlva” kezdetű) egyperces utolsó sorát olvasta: „Addig ezt a pár évet ki kell bírni”.

Érezhető volt a *zúgásban* a művészet *tágabb távlata*, előre s vissza Arany Jánosig, amint Edward király lidérces álmában felordít: „Ha, ha! *mi zúg?*... mi éji dal...”

*

Előadás után éppen hazaértem, csengett a telefon.

- Ott voltál?
- Ott.
- Mi ez a zúgás?
- Ünnepeltek.
- Kit?
- Téged.
- Akkor nem zavar... Tegnap üzent Vili is.
- Milyen Vili?
- Tudod, régen írt ő is néhányat... Megbírált...
- Miért?

– Azt mondta, hogy a *Tótékban* az Őrnagyot nem négyfelé kellett volna vágni. Azt mondta, hogy III. Richárd koponyáját kilenc kardcsapás érte a bosworthi csatában. És utána mi lett?, kérdeztem. Megírtam, mondta, az ilyenek újra visszajönnek... folytatólagosan. Tudom, mondtam, a *Tóték* után én is megírtam. Mit?, kérdezte. Hogy folytatólagos. Hol írtad meg?, kérdezte. A *Pistiben*. Látod, mondta Vili, azt mi is eljátszottuk, csak más címmel. Milyen címmel?, kérdeztem. *Cordelia*, mondta.

Az írás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia által az Örkény István születésének 110. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián április 5-ére szervezett emlékkonferenciára készült.

Örkény temetése utáni éjszakai lapzártában ezt írtam a *Film Színház Muzsikában*:

Azok közé tartozott, akik az állva maradt kor előtt lépegettek. Örkény azt kereste, írta meg, amit a századközép embere átélt, de amivel félt szembenézni, amit sejtett, tán tudott is, de eltitkolt, amit nem volt bátorsága, hogy vállaljon, amivel nem volt embersége, hogy leszámoljon. Így segítette kortársait, leginkább pályája utolsó harmadában írt munkáival, hogy megpróbáljanak rádöbbsenni: hogyan élt, mivé lett az ember a huszadik század derekán valahol Kelet-Közép-Európában, a Duna–Tisza vidékén.

De életművének legnagyobb teljesítménye éppen az, hogy olvasói-nézői előtt járva is találkozni tudott velük. Előreugrását így nem magányosan vitte véghez. Ismert lett és népszerű, megérte a sikert anélkül, hogy engedett volna küldetéséből.

Témája, írói anyaga, amelyből művét megteremtette, a háború volt, mondhatnánk, de pontosabb, ha így mondjuk: A NAGY HÁBORÚT ÁTÉLT EMBER. Örkény maga is részese volt ennek a sorsnak, ezért értette meg, hogy a háború nemcsak annak a számára volt vízvázasztó, akit örvényébe rántott, és ezért sosem tudott már úgy élni, hogy ne hurcolja magával ezt az élményt, de azoknak is, akik a fiatalabb nemzedékek tagjaiként nem élték át. Mert mindazt, ami a század második harmadában történt, a sejtekben, az idegekben ott élő emlék határozta meg.

Milyennek látták, akik mélyéig látták ezt a sötét tengert, milyennek, akiknek sorsát rengéseinek következményei határozták meg, milyennek látta a háborút Örkény? Az ötvenmilliós tömegsírban, az ötvenmilliószor elpusztított és ötvenmilliószor meghajszolt halott történetében felfedezte azt a sötét lehetőséget, ami az emberben már évezredek óta élt, de amit ez a kor hívott elő belőle korábban elképzelhetetlen méreteken. Az, hogy az embernek ember által készített halálos csapdákat felismerte, végérvényesen meghatározta nemcsak anyagát, mondanivalóját, hanem stílusát is. Örkény írói hangja a katasztrófaélményből robbant ki. A kifordított, az életet sűrítetten, fonákjáról bemutató, a tragikumot még tovább, tragikomédiává fokozó stílus az önmagából kifordult embert és történelmét ábrázolta. Ezzel egy *élethelyzetet* talált telibe. Olyan szituációkat mutatott meg prózájával, s hozott be a színház világába drámáival, amelyek kifejezték azoknak a lélekhelyzeteknek a belső igazságát, amelyek nemcsak a jelent, de az időben visszafelé mutatva a voltat is meghatározták, és jellegük okán a jövőre is utalnak.

De hát miként fogadta és fogadja majd ezt a létrajzolatot a – ne tagadjuk, idillhez, álmvilághoz húzó – néző, olvasó? Nem mondanánk semmit Örkény művéről, ha nem fedeznénk fel benne sokszázvezres olvasótáborával, tapsoló színházi közönségével együtt az együttérzés, a részvét, a szeretet és a megértés dallamát. Ironiája, az egyperces novellák, a tragikomédiák sístergése nemcsak az ember végletes, önpusztító cselekedeteinek iszonyatából, de az ember védelméért küzdő bölcs erőből is született. A nemzeti

mondanivalót így emelte közösségi mondanivalóvá. Ezért léphette át hazai sikerei után az országhatárokat, ezért nyílt meg drámái előtt a világszínpad.

A *Rózsakiállítás* kézírata fölé két mottót írt. „A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet.” Ezek Wittgenstein szavai. Örökény azért volt jó író, mert a halált, a történelemben végbement többszöri nemzethalált és az ember önmaga elveszejtéseit gondolatainkat, életlátásunkat befolyásoló eseménnyé tudta változtatni. S ezzel megvalósította a másik mottót, Porteous gondolatát: „Tanítsd meg őket, hogy kell élni, és ami nehezebb, hogy halni hogy!”

Sok ki nem mondhatót mondott ki. Sok kimondására készült még. Amit ezután már utódainak kell kimondaniuk.

*

Nemrégiben újra csengett a telefonom.

- Mi ez megint, a zúgás ott lent? – kérdezte István. – Nem is zúgás, lövések.
- Megírtad – mondtam –, a dolog folytatólagos.
- Robbanásokat is hallok.
- Sok a halott, István.
- Ezt legalább megúsztam. Ti ott most mit csináltok?
- Téged köszöntünk, István.

Minden szombat délután

Tik-tak. Az órának három mutatója van. Egy kicsi és vastag, egy vékony hosszú és egy szintén vékony, de kevésbé hosszú. A nagy és a kicsi lassan, kimérten mozognak, a másik vékony rángatózó mozgása sokkal érdekesebb. Vonszolja magát körbe-körbe, minden egyes szünetet apró rezdülés követ, mintha végleg megakarna állni, de valami nem hagyja. A karóra szíját nem egyszerű bekapcsolni, de erre már régóta van egy trükkje: ha az egyik szíjat sikerül átbújtatnia az erre való csaton, csuklóját a melléhez szorítva gyorsan át kell fordítani a karját, így a kapcsot már fél kézzel is tudja rögzíteni.

Ilyenkorra általában már felöltözve állnak a szűk és sötét előszobában a testvérével, indulásra készen. Az óra a csuklóján lötyög, gyakran elfordul – a súlya lehúzza, így a kapocs van felül, ami sokszor becsípi a bőrén a szinte láthatatlan szőke szőrszalakat. Nem szereti ezeket az alattomos, semmiből jövő, apró csípéseket. Nem számít rájuk, és mindig megjíed. Attól fél, hogy valami bogár mászik a pulóvere alatt.

Induláskor az anyjuk újra és újra elmagyarázza neki, hogyan kell állnia a kis-és nagymutatónak ahhoz, hogy elindulhassanak haza. Ennyi idősen ezt teljesen feleslegesnek érzi, de nem szól egy szót sem, bólogat. A vékony, rángatózó mutatóról sose beszélnek.

Azokon a napokon, amikor kölcsönkapja az anyja óráját, a nagynénjükhöz kell átmenniük. A nagynéni, akivel évek óta nem találkoztak, egyszer telefonált, hogy szívesen látná őket. A férjével nem messze laknak, saját gyerekük nem született, most ki tudja, miért, kedvük támadt foglalkozni vele és az öccsével.

Már az első alkalommal is egyedül mentek, az anyjuk nem ért rá elkísérni őket a hűgához, akivel sose voltak valami jóban. A buszpályaudvarra lementek gyalog, ott felszálltak egy buszra, nem volt nehéz megtalálni a megállót. A testvérét leültette, ő inkább állva maradt. Félt, hogy messze sodródna a jelzőgombtól meg az ajtótól, és a leszállásnál nem tudják majd átverekedni magukat a tömegben. Az ujjain számolta a megállókat, nehogy eltévedesse: a nyolcadiknál kellett leszállni, onnan pár száz méterre lakik a nagynéni, akinek az arcát se tudta már pontosan felidézni, de rémlett neki, hogy az anyjukra hasonlított, csak valahogy csúnyább. A nagyanyjuk temetésén látta utoljára. Azokban az időkben még azt hitte, hogy az anyja a legszebb nő a világon. Most is emlékszik arra az érzésre, amikor egyszer bevásárlás közben meglátott egy eladónőt, aki szebbnek tűnt. Ijesztő érzés volt, de mintha lett volna benne egy kis öröm is.

Az ajtóban ránézett az órára, fejben rögzítette, hol állnak a mutatók. Nagyjából négy óra múlva kellett visszaindulniuk. A megálló a túloldalon van, a szeme sarkából úgy látta, nincsen lámpa a zebránál. Remélte, hogy a nagynénjük átkíséri majd őket az úton, az öccsét néha elég nehéz kordában tartani.

Hazafelé a buszon fáradtan ültek egymás mellett. Az öccse végig kifelé nézett az ablakon, nagyokat pislogott, dörzsölte a szemét. Összességében jól érezték magukat, csak a nagynénjük férje volt egy kicsit furcsa. Nem sokat beszélt, folyton cigarettázott, és végig a tévét nézte. Egyszer megbotlott, és rájuk szólt, hogy ne ott gurítgassák a labdát, de ő látta, hogy nem a labdában botlott meg, hanem egyszerűen a saját lábában vagy még inkább a semmiben.

Kaptak finom ebédet, még palacsinta is volt, az öccse megevett vagy négyet. Jobb lesz, ha ebből otthon kettőt vullanak be. A nagynénjük végig velük volt, kérdezgette őket az iskoláról, a családról, az anyjukról. Az apjukról nem kérdezett. Amikor kiengedte őket az ajtón, mindkettőjüknek adott egy-egy puszit azzal, hogy jöjjenek máskor is. A becsukódó ajtó mögül türelmetlen férfihangot hallottak felcsattanni, de nem értették, mit mond. Ő nem is nagyon figyelt, az előttük álló útra koncentrált. Az óra mutatói pontosan úgy álltak, ahogy az anyjával induláskor megbeszélték.

Innentől fogva szombatoként az anyjuk korán keltette őket, engedelmesen felöltöztek, ő az előszobában felhúzta a karórát, és elindultak. Ha nem felejtették el, az öccsével már pénteken összepakolták a hátizsákjukat, reggel már nem volt rá idő. Játékokat, könyvet vittek magukkal, idővel rájöttek, hogy jobb, ha a leckét is viszik, mert a vasárnap nem mindig volt elég a tanulásra.

A két és fél szobás lakásban eleinte bárhol játszhattak, de aztán valahogy úgy alakult, hogy a félszoba lett az állandó helyük. Ők is jobban érezték ott magukat. Általában a szőnyegen ücsörögtek, halkán beszélgettek, olvastak, leckét írtak.

Ebédre nagy szelet fehér kenyeret és kolbászt kaptak, néha átlátszó nejlonzacszkóban nápolyit. Boldogan, hosszan rágták az ostyát, a foguk alatt szinte ropogott a világosbarna, túlságosan cukros töltelék. A konyhaablakból érdekes volt a kilátás, hiszen magasan, a hatodik emeleten voltak. Ha kinéztek, látták a téren a piac bódéit, a betonasztalok körül üldögélő nyugdíjasokat, a játszóteret a fém rakétamászókával és két hintával.

Egyik alkalommal, amikor a konyhában ültek, kijött utánuk a nagynénjük férje – a nagybátyjuk? ezt sose tudta eldönteni, megkérdezni pedig nem merte –, töltött magának egy pohár vizet, és leült hozzájuk az asztalhoz. Vele szemben ült le, kezében cigaretta lógott. Mintha hirtelen támadt érdeklődés csillant volna fel a szemében.

– Hány éves is vagy te pontosan? – kérdezte, és az arcába fújta a füstöt.

– Tizenegy – halkán válaszolt, a szemét elfutotta a könny, arcát forróság öntötte el. Lepillantott az órájára. Még mindig két óra volt hátra az asznapi látogatásból. A másodpercmutató kétségbeesetten rángatózott, mintha beszorult volna az elmúlt és a soron következő perc közé. Az eset után azt mondta az öccsének, hogy jobb, ha a szobában esznek, biztosan zavarnak a konyhában.

Már vagy két hónapja jártak rendszeresen, amikor először igazán megrémült. Hiába nyomta a csengőt, senki nem nyitott ajtót. Harmadjára is csengetett, mire neszezést hallott kiszűrődni. Néhány perc elteltével fordult a kulcs a zárban, és a nagynénjük jelent meg a résnyire nyitott ajtóban. A haja zilált volt, megszurkült fehér fürdőköpenyt viselt. Zavartan nézett rájuk:

– Hát ti megint itt vagytok? Minden szombaton jöttök? Fel kéne hívnom az anyátokat, hogy mi folyik itt. Mennyi az idő?

Az utolsó kérdésnek megörült, rápillantott az órájára, és készségesen válaszolt. Percre pontosan mondta az időt, még az is átfutott a fején, hogy a másodpercet is hozzáteszi, de tapasztalatból tudta, hogy képtelenség. Ahogy kimondja, már nem ott fog állni a mutató. A nagynénjük végül kinyitotta nekik az ajtót, ő megragadta az öccse kezét, és fejét leszegve behúzta a kisszobába. Úgy érezte, valami borzasztó illetlenséget követtek el. Annak ellenére, hogy ezek után minden a szokásos menetrendben zajlott, a nap rémesen telt.

Egy ideje rászoktak arra, hogy a falhoz lapulva hallgatják a szomszéd szobában szóló tévét. A nagynéni férje néha egész érdekes filmeket nézett. Hallgatták a dialógusokat és az aláfestő zenéből vagy éppen a hosszabb csendekből próbálták kikövetkeztetni, hogy mi történik a képernyőn. Hazafelé a buszon legtöbbször ezeket a félig kihallgatott történeteket rakosgatták össze, színezték ki. Ezen a napon azonban nem ment a nagyszobában a tévé, néma csend volt, csak néha hallottak egy-egy köhögést, kisebb zajokat. Senki nem mondta nekik, hogy nem szabad, mégse mertek kimenni, pedig az öccse normális esetben folyton kijárkált. Szerette a folyékony szappant pumpálni, otthon sose tartottak ilyet, az anyjuk szerint a hasznos baktériumokat is elpusztítja, és nem tesz jót a bőrnek. Most azonban megmondta az öccsének, hogy nincs kimáskálás, szappanpumpálás, véceláncrángatás. Az óra mutatói mintha lassabban jártak volna. Többször is a füléhez emelte, hogy meghallgassa, jár-e még. Akárhányszor arra gondolt, hogy még az óra is elromlott, enyhe görcsöt érzett a gyomrában.

A mutatók végül felvették a szükséges pozíciót, és ők halkan elköszöntek, lassan sétáltak a buszmegálló felé. Az öccse különösen hallgatólag volt, feszült arccal nézett maga elé egész úton. Amikor hazaértek, az anyjuk éppen csak elhúzta a reteszt, ment is vissza a szobába. Ő kibújt a kabátjából, aztán megszokott mozdulattal térdelt az öccse elé, hogy segítsen neki lehúzni a cipzárt, ami folyton elakadt, már akkor is, amikor még ő hordta ezt a kabátot. Sötét, nedves folt terjedt lassan az öccse nadrágján, az ülepétől egészen a térdéig. A ruhásszekrényhez nem mehettek be, akkor az anyjuk biztosan észreveszi, mi történt, így a szennyesből vettek elő egy száraz nadrágot, a nedveset pedig legyűrték a kosár aljára. Amikor bementek a nappaliba, az anyjuknak semmi nem tűnt fel. Ő viszont elhatározta, hogy többet nem mennek a nagynénjükhöz látogatóba.

Azon a héten mindennap várta, hogy megcsörrenjen otthon a telefon. Biztos volt benne, hogy a nagynénje telefonálni fog, és megmondja, hogy nem mehetnek többet. Félt, hogy az anyjuk mit fog szólni, de elhatározta, hogy nem mond semmit, egyszerűen kivárja, hogy elüljön a vihar. A telefon azonban nem szólalt meg.

Szombat reggel újra ott álltak az előtérben kabátban, sálban. Felcsatolta a karórákat, és elindultak. A pályaudvar felé vették az irányt, ha az anyjuk utánuk nézne, ne fogjon gyanút. Az első sarok után megállította az öccsét, és elmondta neki, hogy nem a nagynénihez mennek. Ma inkább a városban sétálnak egy nagyot.

Több ötlete is volt, merre mehetnének. Sorra végigjárták azokat a boltokat, amiknek eddig csak a kirakatát csodálhatták meg. Bementek egy hatalmas áruházba, ahol mozgólépcső vezetett a játékosztályra. Erősen kapaszkodtak, közben ámulva nézték, ahogy mellettük a lefelé tartó tömeg lassan eltűnik a mélyben. Mindketten félték, hogy becsípi a lábukat az eltűnő utolsó lépcsőfok, az öccse akkorát ugrott, hogy utána kellett kapnia. A játékosztály beláthatatlan birodala-

lomnak tűnt. Roskadásig rakott polcok labirintusa, színek és formák kavalkádja. Eleinte óvatosan lépkedtek, hátratett kézzel vizsgálták a dobozokat, aztán lassan felbátorodtak. Tapogatták a puha plüssöket, óvatosan meglöktek egy kiakasztott, hintán ülő bohócot, megforgattak egy szélkereket. Találtak egy babát, aminek a leírás szerint illatos a szoknyája. Közel hajoltak a kiállított mintadarabhoz és valóban: műanyag és gyümölcsös rágógumi illata csapta meg az orrukat. Az öccsének hangosan megkordult a gyomra. Ekkor kapott észbe, ránézett az órájára, és rájött, hogy muszáj valamit enniük, mert még mindig két órát kell várniuk, hogy hazaindulhassanak. Tettek egy utolsó kört az osztályon, aztán ráléptek a lefelé haladó mozgólépcsőre.

A város főterén volt egy gyorsétterem, ezt nézte ki magában. A félretett zsebpénzéből sült krumplit vett maguknak, meg poharat, amit akárhányszor feltölthettek üdítővel. A mosdót is használhatták. Hosszan elüldögéltek, végigbeszéltek, hogy miket láttak a boltban. Arról álmodoztak, hogy vesznek egy lottószelvényt, nyernek, és mindent megvesznek, ami csak tetszett nekik. Ő az illatos babát meg a kagylót formázó, kinyitható babaházat, benne apró figurával. Az öccse autókat és egy távcövet. Ahogy beszélgettek, néha úgy érezte, sokan hallgatják, vagy legalábbis nézik őket. Nem volt benne biztos, hogy így van, de amikor felnézett, látta, hogy egy nő elkapja a pillantását róluk. Végignézett az asztalukon, teljesen rendben volt. Amit az öccse lecsöpögtetett, ő feltörölte, még a száraz krumplidarabokat is összeszedte, és a tenyerében elvitte a kukáig. Szalvétát is használtak, kezet is mostak, egy idő után mégse tudta figyelmen kívül hagyni a pillantásokat, ezért összeszedelőzködtek, és elindultak.

Két kört kellett tenniük a ház körül ahhoz, hogy percre pontosan érkezzenek. A lépcsőházban szétszórt szotyihéj borította a lépcsőt. Kevés emlékei egyike az apjáról, ahogy a szájába veszi a szotyit, és egy pillanat múlva már repül is a csíkos héj két irányba. Számtalanszor próbálta ő is, de sose sikerült, végül mindig a kezével kellett szétfeszegietnie a kemény tokot, ami egy kiábrándítóan kicsi és ízetlen magot rejtett magában. Az apja lelépett – az anyjuk mindig így mondta. Szerinte inkább eltűnt, de ezt sose mondta ki hangosan. Az öccsének nincsenek emlékei az apjukról, de ő még emlékszik rá, bár az utcán már nem biztos, hogy megismerné. Lenézett a lépcsőre, szemével próbálta követni, hova vezetnek a szétköpködött héjak. Még a második lépcsőfordulóban is felfedezett párat, a mellkasa ütemesen dobolt. Felértek, végignézett a hosszú folyosón. Tiszta volt, csillogott a kő.

Az anyjuk láthatóan semmit nem gyanított, a nagynéni ezek szerint nem kereste őket.

Innentől fogva a szombatokat a városban lődörögve töltötték. Boltokba jártak be, nézelődtek, amit lehetett, kipróbáltak. Szerették a kínai üzletek olcsó parfümzagát, a kisállatboltok párás üvegét, a madarak szinte kibírhatatlan zsviját, de leginkább a nagy játékuzetet szerették. Az idő egyre hidegebbre fordult, de a fáradt őszi fényben még a főtér padjain is el lehetett üldögélni, akár egy órát is. Egyszer melléjük ült egy idősebb nő, kérdezgette őket, hogy hol laknak, hol vannak a szüleik. Meglehetően könnyen tudott válaszolni minden kérdésre: azt mondta, hogy a szüleik vásárolnak, ők itt várják őket. Szerencsére a nő hamar odébbállt, ők pedig folyton körbekémlelve elsétáltak a térről. Máskor is megesett

ilyesmi: felnőttek szólították meg őket. Volt, aki a szüleit kereste, volt, aki mindenáron haza akarta vinni őket magához. Egyszer el is szaladtak, mert egy férfi ragaszkodott hozzá, hogy vele tartsanak. Egy pillanatra elgondolkodott, hogy mehetnének, az óra mutatói szerint még elég korán volt, de látta az öccsén, hogy fél, így nemet mondott. Amikor a férfi a kezéért nyúlt, odébb ugrott, és az öccsét maga után húzva elfutott. Egy ideig még hallotta a kiabálást, de nem figyelt rá, szaladtak tovább. Nehezen nyugodtak meg, abba az utcába nem is mentek be többet. Nem sokat beszéltek róla, de minden ilyen esetet megjegyeztek, és ezek alapján alakították a városban töltött délutánok egyre bonyolultabb szabályait. Bizonyos helyekre egy idő után már nem is mentek be, mert azt vették észre, hogy folyton a nyomukban van az egyik biztonsági őr. Kerülték a főteret, mert többször látták messziről az öccse osztályfőnökét, és a gyorsétteremben is egyre kínosabb volt minden alkalom: láthatóan megismerték őket. A kasszásnő szemében folyton mintha kimondatlan kérdések lettek volna, így még nehezebb volt kiszámolni a rengeteg apróból a szükséges összeget.

Egyre több időt töltöttek az utcán, kerülve a szembejövők pillantásait. Karácsony táján a kirakatok megteltek fényekkel, az utcákon a szokásosnál több ember járt. Napról napra korábban sötétedett, a csuklóján lógó óra meg mintha hétről hétre lassabban járt volna. Már egy üzletbe se mertek bemenni, csak a nagy áruház játékosztálya.

Aztán az egyik délután az öccse megnyomott valami sípoló autót, aminek a hangjáról azt hitték, hogy a riasztóé. A biztonsági őr feljűk lépett, ő kiszedte az öccse kezéből a játékot, és próbálta nyugodtan visszatenni a helyére. Remegett a keze, nem mert felnézni. „Menjünk”, sziszegte oda a testvérenek, és elindultak a mozgólépcső felé. Mindketten hátranéztek: lassan tűntek el a szemük elől a játékosztály színes fényei, az őr a lépcső tetejéről nézett utánuk.

Hazafelé nem beszélgettek, szokás szerint a kirakatokat bámulták. Az egyik üzlet előtt műanyag próbababa állt. Fején félrecsúszott a sapka, a hosszú, pufis télikabát alatt nem volt rajta semmi. Láthatók voltak szabályos mellei és a derekára erősített vastag lánc, amivel kikötözték. Az egyik kezét tenyérrel felfelé előrenyújtotta. Olyan volt, mintha kérni szeretne valamit. Megbabonázva álltak előtte percekig. Lassan a baba keze felé nyúlt, meg akarta fogni, szorítani. Ahogy hozzáért, a kéz lefordult, majd csuklónál elvált a kartól, és tompa puffanással a földre esett. Szinte egyszerre kezdtek el sikítani az öccsével. Megfogták egymás kezét, futottak hazáig. A tüdejük sípolt, a ház előtt zihálva álltak meg. Érezte, hogy sírni fog, de aztán az öccsére nézett, akinek az arcán már nem látszott más, csak a futás okozta izgalom.

Lassan vánszorogtak felfelé a lépcsőkön, igyekeztek lecsitítani a légzésüket. Ő haladt elöl lehajtott fejjel. A lépcsőn apró, fekete-fehér héjak heverték, kettesével, négyesével. Némelyik még nedvesnek, puhának tűnt. A második emeletre érve a korlátnak támaszkodott, lassan felemelte a fejét. A folyosó padlóján, mint ha csíkos bogarak menetelnének egészen az ajtójukig, héjak heverték.

Örökség

Közeledett apám második kemoterápiás kezelése áprilisban. Elhatároztuk Olgával, hogy meglepetésbulit szervezünk neki előtte.

„Mióta lettél te ekkora zsidó?“, kérdezte anyám, amikor mondtam neki, hogy örülnék, ha ő is eljönne.

„Egyszer minden régi fogadalmat meg kell szegni“, válaszoltam.

Először húzódozott, nem szeretett egy légtérben lenni Olgával, de végül a helyzetre való tekintettel beadta a derekát, és eljött velünk apámhoz széderestét ünnepelni.

Olgával beszereztük a maceszt, a tormát, a sós vizet, a csirkelábat, a krumplit, a reszelt almát, én pedig hoztam magammal egy kis könyvet, amely segített levezetni a szertartást. Persze csak egyszerűbb ceremóniát akartunk, hogy se apámnak, se Simonnak ne legyen megterhelő. A fiam így is nyafogott, amikor meghallotta, mire készülünk.

Az előző évben ugyanis befizettem magunkat egy nyilvános széderestére, amit az egyik budapesti zsidó iskola aulájában tartottak. Gondoltam, talán ő megszereti ezeket a szokásokat.

Éhesen ültünk le a fehér műanyag abrosszal terített asztalhoz, ahol csak sós vizet és maceszt találtunk az előttünk lévő műanyag tányérokban. Gyerekkorom óta nem voltam ilyen eseményen, nem emlékeztem a hosszadalmas szertartásra, ami a vacsorát megelőzi. A teremben nagyjából száz felnőtt és gyerek volt rajtunk kívül. Egy órán át ment az éneklés, a felolvasás és az ima. Simon unatkozva mocorgott a székén, közben elemelt egy-egy maceszt az asztalról.

Reméltük, hogy ezután végre jönnek a finom falatok. Ám ekkor az est nagyhangú vezetője felállította ezt a rengeteg embert, és végigterelt minket az iskolaépületen. Zsibongva vonultunk a folyosókon, különböző állomásoknál álltunk meg. Mindegyik egy-egy részletet mesélt el az egyiptomi zsidók és Mózes történetéből ügyetlenül megrajzolt papírfigurák segítségével. Ekkor engem már az ájulás kerülgetett, Simon pedig folyton rángatta a ruhám, hogy enni kér. Hatalmas volt a ricsaj, így a rabbi meséjéből sem értettünk sokat.

Jó két órával az érkezésünk után szolgálták fel az ételeket. Híg zöldséglevest kaptunk, amelyben néhány sárgarépakocka és maceszgombóc úszott. Ezután jött a főétel, ami egy diétára fogott csirke combjából és némi petrezselymes krumpliból, káposztasalátából állt. Mindez műanyag tányérban, műanyag evőeszközökkel felszolgálva, egy neonfényvel megvilágított nagy hodályban. A plafonon ügyetlenül megrajzolt, papírból kivágott Mózes- és fáraófigurát lengetett ide-oda a ventilátor. Az asztalnál ülők hangosan beszélgettek, a gyerekek sikongattak, fájt a fejük a zajtól. Alig vártuk Simonnal, hogy hazaindulhassunk.

„Hidd el, ez most más lesz”, nyugtattam Simont, amikor világos lett a számára, hogy újra valami gyanús tortúrának akarom őt kitenni. „Eldugunk neked afikomant is”, ígértem neki arra a rongyba csomagolt maceszdarabra utalva, amit ilyenkor a gyerekeknek kell megkeresni, és amiért cserébe ajándékot lehet kapni. Ez némiképp fellelkesítette.

Csengettünk apámék ajtaján. Olga kabátban nyitott nekünk ajtót.

„Mész valahova?”, kérdeztem tőle.

„Most értem haza. Ne tudd meg, mi van a városban a tüntetés miatt”, mondta. „Minden tele van árpádsávós zászlókkal és gárdistákkal.”

Apám frissen vasalt farmeringben várt minket az új elektromos foteljában, amelyet pár héttel korábban vettünk neki, hogy a lehető legjobban be tudja állítani a dőlésszögeket a lába és a dereka számára. Vékony lába pokrócba volt bugyolálva, hogy elrejtse Simon elől a betegségét. Nem akartuk őt megijeszteni. Apám ekkoriban már csak a lakásban tudott önállóan járni, az első kemoterápiás kezelés óta nem ment ki az utcára a saját lábán.

Olga behozta az előre elkészített szédertálat és a maceszt, majd gyorsan tányérokat vett elő. Ezután apámra néztem, hova ülhetünk.

„Te ülj oda”, mutatott az asztalfőre.

„Biztos?”, kérdeztem kételkedve.

„Te vezeted az estét, nem?”, válaszolta.

Bizonytalanul kihúztam a széket. Régen elő nem fordulhatott, hogy nem ő ült a fő helyen. Ha pedig nem volt ott, a helyének üresen kellett állnia. A férfinak járt elsőként az asztalnál az étel, ő ült az asztalfőn, a férfi gyújtott tüzet, foglalkozott a hússal, azt rajta kívül senki más nem tudta olyan nagyszerűen elkészíteni. De már semmi sem volt olyan, mint régen.

Mindenki elhelyezkedett, én pedig egyik kezemben a magammal hozott könyvecskével, a másikban a borral egyensúlyozva felálltam, hogy elmondjam az áldásokat. A jobbomon Simon ült, mellette anyám, a bal oldalamon Olga. Apám az asztal másik végén félig fekve ült az elektromos fotelban. Mindannyian italt tartottunk a kezünkben, majd az áldás után ünnepi szokás szerint a bal karunkra támaszkodva kiittuk a poharunkat.

Ezután a kézmosás következett. Mindkét kezemre háromszor lötytyintettem egy kis vizet a mosdóban, közben áldást mondtam, aztán visszaültem a helyemre. Simon már fészkelődött, anyám igyekezett őt a helyén tartani. A könyvecském becsukódott, így egy darabig keresgélnem kellett, hogy megtaláljam a következő áldást, amelyet a sós vízbe mártott krumplicsókra kellett elmondani.

„Mindjárt eldugjuk az afikomant”, mondtam Simonnak, amikor túl voltunk az áldáson.

Nyúltam a maceszért, kettétörtem, és rongyba csomagoltam az egyik felét. Megkértem anyámat, hogy rejtse el a lakásban. Simon utána akart szaladni, de az ölembe ültettem. Annyira hadonászott, hogy kilökte a bort a kezemből.

„Nyughass már”, szóltam rá.

Olga szaladt a konyhába a rongyért.

Végül elmondtunk még három áldást és három éneket, amelyek a füzetemben szerepeltek. Anyám hozzánk képest egy kis lemaradással dűnnyögte a dalokat, nem ismerte mindegyiket, Olga viszont akkor is harsányan énekelt, ha nem

tudta a dallamot. Odaállt mellém, hogy lássa a leírt szöveget is, majd lehajolt Simonhoz. Rángatni kezdte a kezénél fogva, hogy táncoljanak. Simon kirántotta a kezét, és elbújta a hátam mögé.

Az imák után kimentünk anyámmal a konyhába, hogy feltálaljuk a macesz-gombóclevest, amelyet műanyag dobozokban szállítottunk a helyszínre. Ez nem olyan volt, mint az a híg lötty az iskolában. Tele volt marhahússal, répával, zellerrel, hagymával. A macesz közepe egy kicsit nyers maradt, anyám így szeretne elkészíteni.

„Rémes, ahogy feltűnősködik”, mondta anyám Olgára célozva, miközben beelőntöttük a levest egy porcelán tálalóedénybe.

„Mit produkálja magát? Nem is zsidó.”

„Ugyan, legalább jól érzi magát”, nevettem, és visszaindultam az edénnyel a nappaliba, ahol az ünnepi asztal állt.

„Ez kóser?”, mutatott Olga a levesre.

„Csak annyira, mint a rántott húsd”, válaszoltam.

Mindenki nevetett. Anyám továbbra is gyanakodva méregette Olgát, és csak akkor enyhült meg, amikor Olga megdicsérte a gombócot, és elkérte a receptjét.

A leves után Olga feltálalta a húst és a krumplipürét. Anyám az est elején csendben evett, de aztán egyre jobban feloldódott, ahogy beszélgetni kezdtünk a múlttól, a gyerekkori vacsorákról. Felidéztük, milyen viccesen tudott apám azokról a furcsa alakokról mesélni, akik bent jártak az üzletében. Eszembe jutottak a múzeumok, a filmek, amelyeket együtt néztünk meg, aztán okoskodva mondtunk róluk véleményt.

„Nem értek egyet! Nagyon pontos meglátásaink voltak”, mosolygott apám.

Anyámnak eszébe jutottak a külföldi kalandjaik. Apámmal többször jártak a horvát tengernél még kettesben, és beúsztak a parttól távol lévő szigetekre.

„Azt hittem, nem jövünk ki élve, és felfalnak a cápák. De neki ez volt az igazi kihívás”, mesélte.

„És milyen igazam volt”, bólogatott apám.

„Ehhez képest nekem már csak olyan unalmas dolgok jutottak, mint az erdei vadkempingezés és az a tavaly novemberi éjszaka, amit az autóban töltöttünk tíz fokban”, jegyezte meg Olga.

Mindenki elhallgatott egy pillanatra.

„Hogy lehetél ilyen hülye?”, ingatta a fejét anyám apámra nézve.

„Kockázat nélkül mi értelme az életnek?”, vágta rá apám ravasz, mosolygós mosollyal. „De azért álljunk meg egy pillanatra, ti is megéritek ám a pénzetek a gyerek körülmetélésével”, jegyezte meg.

„Ezt már akkor sem értettem. Valójában mi volt a bajod ezzel? Azt hittem, csak azért mondtad, mert nem kértük ki a véleményed”, mondtam neki.

„Nem tudni, mit hoz a jövő...”

„Ne kezd már te is ezt... Neked is megcsinálták, ráadásul a háború után...”

Anyám összeráncolta a homlokát.

„Nem hallottad, amit Olga mesélt?”, nézett rám, majd a többiekhez fordult. „Eszter szerint normális, ha náci masíroznak az utcán.”

„Nem erről van szó. Én csak normális életet szeretnék élni.”

„Akkor jobb, ha elköltözel innen”, válaszolta anyám.

„Én nem fogok se bujkálni, se elmenekülni. Nem értem, hova tűnt a régi bátorság belőletek”, jelentettem ki.

„Én speciel minden tüntetésen ott vagyok”, vágta rá Olga.

„És ez elég?”, kérdeztem.

Nem válaszolt. Felállt az asztaltól, és kivitte a piszkos tányérokat.

„Afikoman?”, kérdeztem Simont vidámságot erőltetve magamra.

Simon izgatottan összecsapta a tenyerét, és anyámmal együtt keresni kezdte az eldugott maceszt. Büszkén mutatta a kis csomagot pár perc múlva. Kapott apámtól ajándékba egy tábla csokit.

„Mit szólnátok egy kártyapartinhoz?”, javasolta Olga, miután visszajött a konyhából.

Több kör rómit játszottunk, mindig más nyert, de főként apám vitte a prímet. Simon egyik kocka csokit szopogatta a másik után az ölemben.

Este nyolc lehetett, amikor szedelőzködni kezdtünk.

„Köszönöm ezt az estét”, mondta nekem apám, mielőtt kiléptem a lakásból.

Zavartan kaptam el róla a tekintetem. Anyám és Simon már kint vártak rám a lépcsőházban.

„Jövő héten kezelés, ugye?”, kérdeztem gyorsan.

Fásultan bölintott.

„Csináld végig”, mondtam neki, és megszorítottam a kezét.

*

Hamar vége lett a szép napoknak. Apám nem sokkal a szédereste után belázosodott, kiújult a hólyaggyulladás. Az urológusa azt mondta, az antibiotikum mellett nem kaphat semmilyen más erős gyógyszert. El kellett halasztani a következő kemoterápiás kezelést.

„Nem furcsa ez? Mindig akkor lesz rosszul, amikor menni kéne a kórházba”, mondtam Olgának.

„Nem mutatja, de nagyon megviselte az a múltkori kezelés, és ahogy az orvos bánik veled”, súgta nekem Olga, hogy apám ne hallja.

„Ez akkor sem maradhat így.”

De újra várnunk kellett. Elment két hét a hólyaggyulladással, aztán új időpontot kellett kérni az onkológiára.

„Túrhetetlen, amit ez a nő művel. Hogy lehet valaki ilyen kegyetlen?”, topantott Olga, miután az orvos megmondta neki, hogy nincs azonnal új időpont.

Újabb két hét volt, mire átfutott a foglалás a rendszeren. Apám pedig hétről hétre, napról napra gyengébb lett.

„Nincs értelme dühöngeni”, legyintett apám. „Nem maradhatok orvos nélkül.”

„Ez a nő nem csinál semmit.”

„Adtatok neki pénzt?”, kérdeztem.

Apám nemet intett.

„Nem hinném, hogy emiatt lenne”, mondta Olga, miközben tornáztatta a biciklizéstől elgémberedett vállát.

„Valami oka csak van”, morfondíroztam továbbra is. „Vagy kell keresni egy másik orvost.”

Apám közelebb hajolt hozzám, amikor Olga kiment a szobából.

„Sosem hívja fel az orvost, hiába mondom neki, hogy nem lehet csak írogatni. Egyszerűen nem érti. Azt is e-mailben írta meg neki az utolsó pillanatban, hogy nem tudunk bemenni a kezelésre.”

Másnap felhívtam a kórház laborjában dolgozó ismerősünket, hogy puhatólgassam nála, át tudnánk-e kerülni egy másik orvoshoz.

„Kizárt dolog. Nem lehet az orvosokat csereberélni. Senki sem vállalná a páciensét, abból csak sértődés lenne”, jelentette ki.

„És a beteg érdeke?”, kérdeztem tőle.

„Hidd el, apád jó kezekben van.”

De apám továbbra sem kapott semmilyen ellátást, akadozott a kommunikáció az orvossal, a kórházzal.

Felhívtam az osztályt, ahol apámat kezelték, és kértem az orvosához egy időpontot.

„Szükségem lenne a leletekre”, mondtam Olgának, amikor letettem a telefont.

Keletlenül fogadta a kérést. Úgy őrködött a leletek felett, mintha ez lenne a kapcsolatuk záloga. De végül levette a polcra a papírokat tartalmazó dossziét, és az egészet a kezembe nyomta. Megköszöntem, és elindultam kifelé.

„Érdekes, milyen fontos lett neked apád mostanában”, jegyezte meg, amikor már az ajtóban voltam.

„Hogy érted?”, fordultam vissza.

Hallgatott.

„Nézd, tudom, neked sem könnyű ez a helyzet, de akkor is én vagyok a gyereke.”

„Hogyne, ilyenkor”, mondta, és becsukta a szekrényajtót, ahol az iratok voltak.

„Nem tudsz rólunk semmit”, néztem rá élesen.

„Hallottam azért egyet s más”, válaszolta.

„Az csak az igazság egyik oldala. Én sosem kívántam neki ezt a szörnyűséget.” Megvetően elmosolyodott.

„A saját szememmel láttam, hogy bántál vele éveken át.”

„És azt is láttad, mi volt előtte? Arról, gondolom, nem mesélt...”

„Kettőn áll a vásár”, jelentette ki mindenfajta részvét nélkül.

Mellbe vágott a sommás véleménye.

„Ne tégy úgy, mintha te csak érte csinálnád”, fakadtam ki dühösen. „Neked talán nincs szükséged a pénzre?”

„Nem tudom, miről beszélsz”, kapta el rólam a szemét.

Felállt, és visszafordult a szekrény felé.

„Tudom, hogy szakítani akartatok, mielőtt beteg lett. Apa elmondta. Egyébként pedig jobban tennéd, ha nagyobb gondot fordítanál a gyógykezelésére, mert még a végén én fogok valami aljas szándéokra gyanakodni...” jelentettem ki, és a hónom alá csaptam a papírokat.

*

Két nappal később bementem az onkológiára a megadott időpontban. Kopogtatam az orvos ajtaján.

„Hozzám?“, kérdezte rezzenéstelen arccal.

Bólintottam.

Betessékelt a szobába, majd az íróasztala mellett lévő fehér székre mutatott. Először nem tudta, milyen ügyben jöttem, aztán eszébe juttattam a telefonbeszélgetést.

Felrakott a polcra egy dossziét, aztán leült velem szemben az íróasztalához.

„Miben tudok segíteni?“, kérdezte.

„Apámnak nagy fájdalmai vannak, a tanácsát szeretném kérni“, kezdtem, és átnyújtottam neki a papírokat.

Végignézte a felírt orvosságokat, majd ráírta egy papírra egy új készítmény nevét.

„A körzeti orvos fel tudja írni. Ha már ez sem segít, akkor be kell jönni a kórház fájdalomambulanciájára.“

„Nem tud már kimenni az utcára“, jegyeztem meg, és az asztalán lévő üres recepteket néztem.

Nem mertem megkérdezni, ő miért nem írja fel a gyógyszert.

„Ezt a családnak kell megoldania“, mondta.

A hangjában nem volt sem sajnálat, sem együttérzés.

„Valami más esetleg?“, kérdezte.

„Én csak azt szeretném tudni, doktornő, mit lehetne tenni. Már felkelni is alig bír“, hebegtem, miközben egyik kezemmel a táskámban lévő borítékot morzsolgattam.

Ridegen rám pillantott.

„Ahhoz el kellene járni a kezelésekre, de maguk folyton lemondják az időpontot“, jelentette ki.

„Sajnálom, ha kellemetlenséget okoztunk.“

Igyekeztem elmagyarázni neki, hogy a hólyaggyulladás miatt van az egész.

„Nem tudnának konzultálni az urológussal?“

„Ez két külön terület, két külön szakma.“

„De egy ember.“

Élesen rám nézett, majd újra a papírjaiba mélyedett.

„Akkor legalább az időponttal lehet valamit kezdeni? Két hét nagyon hosszú idő.“

Hátradólt a székén, masszírozni kezdte a halántékát.

„Sajnos nem rajtam múlik, a rendszer nem így működik. Rengeteg a beteg, és már így is megfeszített tempóban dolgozunk.“

„Kérem.“

Kivettem a táskámból a pénzt, és az asztalára tettem.

„Meglátom, mit tehetek“, válaszolta, és a borítékot a zsebébe csúsztatta. Megkönnyebbültem, hogy valamennyire sikerült rá hatni.

„Azt ugye érti, hogy az édesapja nem fog meggyógyulni?“, nézett rám ekkor.

A hangja olyan tárgyilagos volt, mint egy bírósági végzés. Éles fájdalmat éreztem a gyomromban.

„Mondja, miért csinálja ezt?“, néztem rá. „Magának jó ez így?“

Az orvos elvörösödött, kitágultak az orrlyukai. Mintha életre kelt volna egy pillanatra.

„Tudja, hányan járnak ide nap mint nap? Könyörögnek, hogy tegyek valamit, úgy, ahogy maga. De én nem vagyok isten, nem tudok mindenkin segíteni! Három műszakban dolgozom, három orvos helyett, az én energiámból ennyi telik!”

Kivette a zsebéből a pénzt, és az asztalra tette.

Farkasszemet néztünk egy pillanatig, aztán felálltam. Nem nyúltam a pénzhez.

*

Végül nem kaptunk előrehozott időpontot a kezelésre, ki kellett várnunk a két hetet. Három nappal a kitűzött dátum előtt Olga megrendelte a mentőt, összekészítette a holmiját. Apám azonban ismét belázasodott a kezelés előtt. Genny a vizeletben, újabb hólyaggyulladás, újabb két hét antibiotikum-kúra, aztán lehetett újabb időpontot kérni, várakozni. Az idő csak múlt, már május volt, az előző kemoterápia óta több mint egy hónap telt el.

Apám egyre később tudott reggelenként az ágyból felkelni. Meg kellett várni, amíg hatni kezdett a reggeli gyógyszer, egyre nagyobb adagra volt szüksége ahhoz, hogy a fájdalmat el tudja viselni.

A napok továbbra is monoton ritmusban teltek, mintha a lakás és a hozzá tartozó kert időn és téren kívül létezne. Reggel hét és nyolc között megevett egy tükörtojást pirítóssal, hogy a gyógyszereit be tudja venni. Aztán jött a zuhanyzás, amíg fel tudott még kelni, később Olga már csak az ágyban mosta le egy mosdókesztyűvel. Volt egy a testre és egy a seggre, Olga mindig így mondta. Ezt követte a katéteres zacskó ürítése, majd egy kis torna az ágyban, utána újra a pihenés.

Aztán már csak háromnaponta volt széklete. Elhelyeztük alatta a pelenkát, és amikor apám végzett, Olga áttörölte a fenekét nedves törülkösztyűvel, majd az egész csomagot kivitte a szemétkébe.

Ekkoriban apa már csak tizenegy-dél körül tudott kikelni az ágyból, átment a nappaliban lévő elektromos székbe, ott egy kis zenehallgatás vagy filmnézés következett, miközben ropit rágcsált, teát szűröcsölt, majd megkapta az ebédet. Ismét aludt egy kicsit, ébredéskor egy újabb filmet nézett meg. Kint már sötétedett, a nappaliban villanyt kellett gyújtani. De ők épp csak annyit kapcsoltak fel, hogy a szobában továbbra is félhomály legyen. Sosem szerették az éles fényt, a szilárd kontúrokat. Olga a konyhában is csak a pult feletti kislámpát használta, ez elég volt neki a másik sarokban végzett mosogatóhoz is.

„Valahogy kitapogatja az ember, ha valami rajtaragad a tányéron”, mondta egyszer kedélyesen, amikor kérdeztem, nem hiányzik-e neki a fény.

Elmosolyodtam a válaszára. Végül arra jutottam, talán igaza van, és jobb, ha bizonyos dolgok örökre homályban maradnak.

„Az első víz a test”

(részlet)

A Colorado az Egyesült Államok legveszélyeztetettebb folyója – valamint a testem része.

Egy folyót hordozok magamban. Ez vagyok én: 'Aha Makav. Ez nem metafora.

Amikor egy mojave azt mondja: Inyech 'Aha Makavch ithuum, akkor a nevünket mondjuk ki.

Létezésünk történetét mondjuk el. A folyó a testem közepén folyik át.

Eddig minden versszakban kimondtam a folyó szót. Nem akarom elpazarolni a vizet. Meg kell őriznem testemben a folyót.

A további versszakokban próbálok visszafogottabb lenni.

*

A spanyolok mojavénak hívtak minket. A folyónknak a Colorado nevet adták, mert iszapos volt, sűrű és vörös.

Az indiánokat mindig rézbőrűnek hívták. Soha nem találkoztam még vörös bőrű indiánnal. Sem a rezervoátumomban, sem az Amerikai Indiánok Nemzeti Múzeumában, sőt még az arizonai Parkerben tartott legnagyobb powwow-n sem.¹

Natalie Diaz (1978) latin-amerikai és mojave indián származású amerikai költő. Egyetemista korától 2006-ig profi kosárlabda-játékos volt különböző külföldi csapatoknál. Nyelvőrző és a nyelvi sokszínűség megőrzését előmozdító pedagógus. Jelenleg az Arizonai Állami Egyetem docense. A *When My Brother Was an Aztec* [Amikor az öcsém azték volt] című első kötete a Copper Canyon Press kiadónál jelent meg 2013-ban, amivel American Book Award elismerésben részesült. Második, a 2020-ban a Graywolf Pressnél napvilágot látott *Postcolonial Love Poem* [Posztkoloniális szerelmes vers] című kötetét tavaly Pulitzer-díjjal tüntették ki.

Az itt olvasható szekvencia a második kötet egyik hosszúversének részlete, amely azonban az indián költészet alapvető poétikai-szemléletbeli sajátosságaira világít rá: a víz, a folyó mi magunk vagyunk úgy anyagi-fiziológiai, mint szimbolikus-szellemi értelemben. Az indián kultúrában nem értelmezhető a test, a lélek és a szellem európai, görög és keresztény alapokon nyugvó különválasztása, melyre a mi költészet- és létfelfogásunk épül, s ami lehetővé teszi, hogy független entitásként tekintsünk magunkra.

Végül egy fordítástechnikai megjegyzés. Az eredeti vers a „red”, tehát vörös színre szimbolikát épít, és ezt a szót bőrszínre éppúgy használja, mint bármi másra. Ám a magyar nyelvben az indiánokkal kapcsolatban a „rézbőrű” kifejezés gyökerezett meg, így ezt megtartottam. (A ford.)

¹ powwow: ünnepélyes törzsi gyűlés.

A sivatagban élek, egy felduzzasztott kék folyó mentén. Vörös bőrrút csak a fehér turisták között láttam, napégetten, miután túl sok időt töltöttek a vízen.

*

'Aha Makav a népiünk igazi neve, a Teremtőtől kaptuk, ő szabadította ki a földből a folyót, hogy beépítse élő testünkbe.

Lefordítva az 'Aha Makav azt jelenti, hogy a folyó a testünk közepén folyik át, ugyanúgy, ahogy a földünk közepén is átfolyik.

Mint minden fordítás, ez is egy gyenge próbálkozás.

Az amerikai képzeletvilágban ennek a képnek a logikája a szürrealizmushoz vagy a mágikus realizmushoz vezet.

Az amerikaiak az őslakos indiánnál jobban szeretik a mágikus rézbőrrút, a sámánt vagy a vörös ruhás álindiánt. Annak dacára, hogy az őslakos indián testében hordja a folyó veszélyes és nehéz blueszenéjét.

Amit a fehér ember fenyegetőnek érez, azt általában mítoszként hessegeti el. Sosem voltam még valóság Amerikában. Amerika az én mítoszom.

*

„Minden szöveg addig gyászol, amíg le nem fordítják” – mondja Jacques Derrida.

Amikor a mojavék kimondják a könnyű szót, akkor a folyó szavunkhoz térünk vissza, mintha a folyó a szemükből folyna. Zokogásnak lehetne fordítani. Vagy úgy, hogy a bánat folyója.

De kinek készül ez a fordítás, és eljön-e nyelvem négynapos temetésére gyászolni mindazt, ami elveszett fordítási erőfeszítéseim közben? És miután szárazra itták folyómat, csatlakoznak-e a gyászmenethez a fakó sivatagban?

A szárazságra minden nyelvben és minden vidéken más-más szót használnak. A szomjúság fájdalma azonban minden testben ugyanazt az ösvényt járja be – a nyelvet, a torkot, a veséket. Nem számít, milyen nyelven beszél az ember, nem számít a bőrszíne.

*

A folyót, a folyó víztömegét testünkben hordozzuk.

Nem áll szándékomban vizuális összefüggésre utalni. Például: térdelő őslakos indián asszony egy doboz Land O'Lakes vaját tart a kezében, amelynek a címkéjén

egy térdelő őslakos indián asszony egy doboz Land O'Lakes vajot tart a kezében, amelynek a címkéjén egy térdelő őslakos indián asszony...

A folyót, a folyó víztömegét testünkben hordozzuk. Nem áll szándékomban a Droste-effektust előidézni – ez nem egy folyó képe benne egy folyó képével.

Úgy értem, a folyó ige. Történet. Most is bennem áramlik.

*

Ez nem mellérendelés. A test és a víz nem két különböző dolog – kifejezetten közel állnak egymáshoz vagy egymás mellett léteznek. Ugyanazok – test, létezés, energia, ima, áramlás, mozgás, gyógyszer.

A test túl van a hat érzéken. Érzéki. Eksztatikus energiaállapot, állandó készenlét az imádkozás határán, bármikor kész belépni a mozgás folyamába.

Az energia a mozgó testemet mozgató mozgó folyó.

GYUKICS GÁBOR fordítása

Mindig elmenő

*Kacagna még a gerle
megint a kisgyerekre,
ha volna még a tolla,
az idő mutatója.*

*A disznó még az ólban,
a nyúlnek lába dobban,
lucernaillat árad,
az idő szára szárad.*

*Kifutni még a kertbe,
epret leszedni este,
de megrágták a békák
az idő maradékát.*

*Hallgatni még a nádat,
bekapni szalmaszálat.
A múlt mézháza roppan:
az idő darabokban.*

*Így kezdjen a jelennel
akármit itt az ember.
A mindig elmenővel:
így kezdjen az idővel.*

Az órásműhely

*A dédapámnak órás-
műhelye volt. A ketyegés
betöltötte az életét.
Süket fülekbe gyónták*

*titkuk, az idő sokkját,
a mutatók: azt, hogy kevés,*

*mit vastag fatörzsbe bevés
egy kéz, fogva a bicskát.*

*A régi kőarcóramra
jól emlékszem. A számlap
villogott és zenélt hetet.*

*De tudom, dédapám a
múltban nem javított ilyet –
azóta is késik, siet.*

A menedzser megnyílik

*Erős vagyok. És szabad. És csúcsmínőségű.
Van hitem, hogy esővízzel és hússal jóllakom.
Reggel karriert építek, este fenséges fruktózzal töltekezem.
Bár néha elgondolkozom, meddig fogok élni.*

*A trendeket, az újabbakat, azokat keresem, kutatom.
Alkalmazkodom mindenhez és mindenkihez.
Így – ha kell – én is megálmodom a házakat,
amikben emberek szeretik egymást sokáig:
amerikai konyhát sűrű szövésű müzslivel,
vidám albérlőket jó tanácsokkal.*

*Az igazít egy használtautó-piacon keresem.
Ma is hiába. Végül zárás után a büfében maradok.
A portást vigasztalom – nem hívták el a kamarai összerázóra.
Mindezt persze nem várok semmit.*

*Csak ezt a buta kutyatekintetét ne emelné rám.
Ott hagyom. Mert csúcsmínőségű vagyok. És szabad.
Tigrisbukfencsel vetem bele magam az éjszakába.*

Félidőben

*Mindennapjait egy folytatásos regény
soha be nem érő hőseként éli.*

*Kedvenc évszaka az ősz, és ennek okát
nem szereti megmagyarázni.*

*Távolságot tart magától. És bízik ebben
a távolságban. Mert ezzel dolgozik.*

*Néha munkára fogná magát.
Akár egy gátóri pozíció is megfelel.*

*Emlékeitől, mint elhasznált fékpofáktól,
igyekszik megszabadulni.*

*Ha sok pénze lenne, tengert
alapítana autószozival a partján.*

*Miután megtudta, hogy a tenger nőnemű
a francia nyelvtanban, hetekig ez járt a fejében.*

*A barátnőjével együtt járnak kocsit mosni.
Még ezt is együtt csinálják.*

*Ő mondja el a lánynak először, mi az az oktánszám,
és tigrisek vasszorgalmával szíóják a benzingőzt.*

*Semmit sem szeret statisztikailag
alátámasztani. Nem érdeklik az adatok.*

*Például nem érdekli az ezer
házasságkötésre jutó válások száma.*

Azt mondják róla, befogadó, mint egy fürdőváros.

*Vasárnaponként a kompromisszum lehetőségét hallucinálja.
Egyébként a félidőben Saint-Étienne – Bordeaux 1-1.*

A takarékoságról

*Negyedórás filmritkaság a világhálón
1939-ből, nyáron forgatták,
címe Pécs a háború előestéjén,
igen, ezzel az emelkedett szóval:
előestéjén, mintha a világháború
egy hosszúra nyúlt ünnep lett volna
srapneles-gránátos tűzijátékkal,
nem görög-, de elhamvasztó náci tűzzel,
főtéri ünnep, ahol a helybéliek
könnyekkel szemükben körbeálltak
egy akasztott emberekkel díszített fát.
A kamera tizenöt percig pásztázza
a belváros tereit, utcáit, megmutatja
a strandot, hétágra süt a nap,
az urak egy része hat éven belül
egyenruhában meghalt, két és fél ezer
helybélit vagonokba zártak, a túlélők
tíz évvel később ütemesen tapsolva
skandáltak, hogy Éljen Rákosi!,
'39 nyara, a város utoljára szép
és úri, az elmúlás előtti utolsó portré,
a Hamerli család műhelyét még
nem államosították, egy fogaskerék
fölé hajol Bálint István órásmester
a kupolás színházzal szemben,
a Király utcán döcög egy villamos,
a medence mellett, a nyugágyaknál
hatalmas felirat: TAKARÉKOSSÁG,
ám ezt nem sikerült megvalósítani,
a földrész eltékozolt egy kultúrát
és harminc-negyven millió embert.*

Szótlanság Pécssett

*„Kíváncsi vagyok, mit fog mondani neked” –
mosolygott a negyedéves pécsi kispap,
miközben a nyugdíjas püspökhöz kísért.
Összecsukható kerti széken üldögélt
Cserháti József a bágyadt napsütésben,
vaksin hunyorogva a palota előtt,
a négytornyú székesegyház oldalában,
ölébe ejtett bordó zsolozsmáskönyvvvel.
Bemutatkoztam, néhány percig álltam ott,
másodéves papnövendék Esztergomból,
de ő csak szótlantul bólogatott, készült
odaátra, fél évvel később már nem élt.
Nem mondott semmit, de mit is vártam tőle,
milyen megoldóképletet, egy konyhakész
körmondatban az élet miféle titkát
adhatjuk elő egy idegennek, milyen
kegyes igét, üdítő útmutatást?
Nyolcvanéves főpásztor, úgy ült ott ősen,
akár egy kopt remete a pusztaságban,
akihez többnapos járóföldről tódul
ránctalanná csiszolt bölcsességért a nép,
és megesik, hogy nem mond semmit – olyankor
a hallgatással, a szelíd csenddel tanít.*

A fényben

*Egy hónap múlva ötvenéves leszek,
megérkezem abba az életkorba,
amikor már hitelesen utalhatok
visszatekintő-összegző versekben
a legkedvesebb költőim által írt
visszatekintő-összegző versekre.*

*Például Adam Zagajewski néhány
elégikus művére utazásokról
toszkán és francia kisvárosokban,
alkonyati sétákról a tengerparton
egy nővel, aki azokban a hetekben
a mindene volt. Igen, az utazások,*

*egy hónap múlva megírhatom a napot,
amikor apámmal Pécsre utaztam,
legalább fél órát késett a vonat,
sétáltunk ketten a papnevelde felé,
mert indult a tanév, ötvenévesen
egy versben majd visszatekintek erre,*

*hogy apámmal a szeptemberi fényben,
hegynek fölfelé a Hunyadi úton
kora délután. Két sporttáskát cipelve
segített nekem a beköltözésben,
négy évvel a végzetes rákbetegsége
előtt, akkor járt utoljára Pécsen.*

*Indult a tanév, engem elnyelt a ház,
apám pedig elindult haza Pestre,
egy hónap múlva ha verset írok erről,
a záró képe majd ez lesz: én maradok,
apám távolodik az állomás felé,
megy a dzsámi mellett az őszi fényben.*

„KEZDET BEN VALA A MONDAT”

Klemm Antal, a magyar nyelvtörténet pécsi professzora

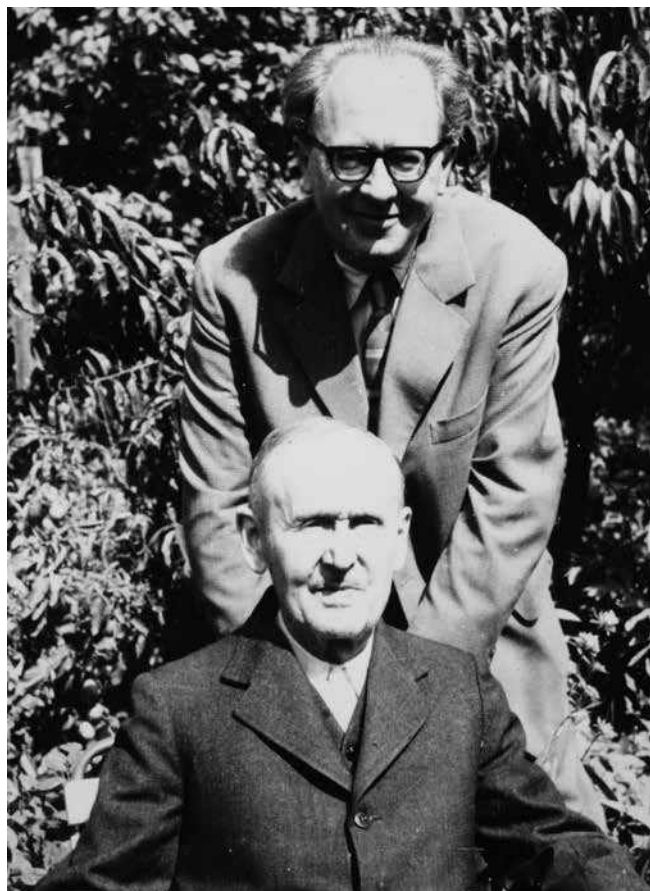
Temesi Mihály emlékének

Amikor a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem vezetői 1930-ban Klemm Antalt meghívták Pécsre, tisztában voltak azzal, hogy kívül kívánják erősíteni a bölcsészkar professzori karát. Tudták róla, hogy a meghívott, akkor negyvenhét éves tudóst 1923-ban a pesti egyetemen nyelvtörténetből magántanárrá képesítették, s 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Híre járt annak, hogy az Európát tanulmányutakon bejáró kutató a latinon kívül német, francia, angol, orosz, finn, észt és mordvin nyelven olvas és beszél, s eredetiben tanulmányozza az ógörög klasszikusokat. A szakemberek a műveit is olvashatták: már 1917-ben megjelent az eredeti nyelvterületen gyűjtött anyagot tartalmazó *Mordvin szövegek* című kiadványa,¹ s 1928-ban nyomtatásban napvilágot látott akadémiai székfoglaló előadása, *A mondattan elmélete*. És a szűkebb szakmai közeget kívül is tudták Klemm Antalról, hogy bencés szerzetes, s 1907-ben pappá szentelték.²

A pécsi bölcsészkaron 1932. szeptember 21-én tartotta programadó előadását. Ettől az ünnepi eseménytől kezdve 1940-ig a magyar nyelvtörténet és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány professzoraként tevékenykedett. Mivel a város nem tudta megtartani bölcsészkarát, Klemm is Szegeden folytatta munkáját. Tanítványainak, kollégáinak visszaemlékezéseiből egy szelíd és boldog ember képe bontakozik ki. Jól jellemzi békés természetét, hogy a legszigorúbb kifejezés, amit méltatlanokra pazarolt, ez volt: *huncut ember*. De még ez is csak ritkán fordult elő. Ilyenkor inkább hallgatott. Választékosan írt és beszélt, a durvább kifejezéseket talán nem is ismerte. A nyelvtörténeten kívül földi dolgok nem érdekelték. Jótékony búra alatt élt, mint üvegházban egy kényes, ritka növény. Nem vett tudomást a hétköznapi élet realitásáról. Lehet, hogy boldogságának ez volt a

¹ Klemm Antalnak a mordvin nyelvvel kapcsolatos kutatásait, közleményeit a későbbi kutatás hasznosította. Lásd: Keresztes László: *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe* (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011) című könyvét, s ennek hivatkozásait.

² Klemm Antal 1883. szeptember 1-jén született a Vas megyei Lékán, kispolgári családban. Iskoláit Kőszeg, majd Sopron bencés gimnáziumában járta, 1902-ben Sopronban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait a pannónhalmi főiskolán, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetem magyarlatin szakán végezte. 1907-ben szakvizsgát, 1908-ban tanári képesítő vizsgát tett. *Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból* című szakdolgozatát professzora, Simonyi Zsigmond a Nyelvészeti Füzetek 50. számaként kiadta (Bp., 1908). 1909-ben a pesti egyetemen doktorált. Közben 1902-ben a Szent Benedek-rend novíciusa lett, s 1907-ben pappá szentelték. A doktorátus megszerzése után külföldi tanulmányokat folytatott (Párizs, London, Brüsszel, Róma, Oxford, Stockholm). Finnországban, majd Oroszországban a finnugor rokon nyelveket tanulmányozta. 1932-től a nyelvtörténet professzoraként megkezdte előadásait a Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarán. A pécsi bölcsészkar megszüntetése után 1941-től nyugdíjba vonulásáig, 1955. augusztus 1-jéig a Szegedi Tudományegyetem professzora volt. Péctől nem szakadt el: a szünidőket és a nyugdíjas éveket itt töltötte. Itt halt meg nyolcvanéves korában, 1963. december 23-án. (Temesi Mihály: In memoriam Klemm Imre Antal. *Magyar Nyelv*, 1984, 259–271.) Pécssett lakást tartott fenn. Lakcíme: Petrezselyem u. 50. (Egyetemi Almanach 1937/38. 53.), Árpád u. 24/1. (Egyetemi Almanach 1939/40. 51.) Végső nyughelye a Pécsi Köztemető P parcellájában található.

Klemm Antal (ülve) és Temesi Mihály
(A Pécs Lexikon kiadójának engedélyével.)

titka. A politikai viszonyok változását sem követte. Amikor az ötvenes években a rektor arra kérte a professzorokat, hogy soron következő előadásaikon emlékezzenek meg Sztálin születésnapjáról, ő ennek a felszólításnak ily módon tett eleget: „A rektor úr kérésére megemlékezem Sztálin úr születésnapjáról. És most térjünk rá a tárgyias igeragozás kérdéseire...” Egyszerűen, szerényen élt. A húszas években a nagy finn tudóstól, Eemil Nestor Setälától egy pár cipőt kapott ajándékba, erre igen büszke volt. Amikor harminc évvel később hallgatói látták viseltes lábbelijét, megjegyezték, hogy ez még biztosan az a cipő, amit Setälától kapott. Jellemző rá a következő eset. Az 1910-es évek viharos időszaka során Oroszországban végzett finnugor tárgyú kutatásokat. Kollégái figyelmeztették a lehetséges veszélyekre, de ő ezt figyelmen kívül hagyta. És meg is történt a baj. Az orosz titkosrendőrségnek feltűnt s gyanússá vált Klemm, aki számukra ismeretlen okokból utazgat, és furcsa népekkel keres kapcsolatokat. Letartóztatták, majd nyoma veszett. Itthoni barátai a szentpétervári követség segítségével próbáltak kapcsolatba lépni vele, vagy valamit megtudni hollétéről, eredmény nélkül. A lapok híradásai alapján eltűntnek vélték, s holtá nyilvánították. Ám ő közben Stockholmon át hazaindult, és a Svédországból küldött levele előtt megérkezett Pannonhalmára. Ahol éppen gyászmisét

celebráltak emlékére. Belépett a templomba, levette prémes sapkáját, s lassan előre lépett. Izzadt feje gőzölgött, s ahogy ment, mintha glória lebegett volna a homloka fölött. A jelenlévők döbbenetben figyelték a „túlvilági” jelenséget, amint odaér a gyászmiséken szokás szerint az oltár elé elhelyezett koporsóhoz, s szépen letérdel melléje. A misét celebráló főpapát meglepetését el lehet képzelni, amikor az oltártól a hívek felé fordult, és ott látta a koporsó mellett imádkozni a „halottat”.³

Klemm Antal nyelvfelfogásának kulcsát e tanulmány címe rejti, amely egész pontosan így olvasható: „Kezdetben vala az ú. n. *mondatpótló* és a *mondat*.”⁴ Fontos tudnunk, hogy Klemm megállapítása szerint a nyelv tartalmi, jelentésbeli, illetve jelentésalaki szempontú vizsgálata során a legelső nyelvi egység, amelyhez eljutunk, a mondat. Vagyis képletesen szólva a nyelvbéli egység: a mondat. „Tehát nem előbb keletkeztek a szavak s azután azokból a mondat és a mondatpótló – hangsúlyozza –, hanem a mondatban és a mondatpótlóban keletkeztek a szavak.” Ezt a fentebb idézett kulcsmondathoz csatolva írja, majd megadja a mondat definícióját. (Egyetemi hallgatók sora magolta ezt be jó ideig.) „A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes tudattartalmat (teljes képzetet) szándékosan alkotó elemeire tagoltunk, s ezeket egymásra vonatkoztattuk, azaz egymással logikai viszonyba állítottuk.”⁵ Ehhez máshol hozzáteszi: „Akármelyik meghatározást fogadja is el valaki, a rendes mondat lélektani és egyúttal nyelvtani alkatához elengedhetetlenül két tag, két képzet, vagy képzetcsoport szükséges, az állítmány és az alany képzete, s ezek lélektani és egyúttal nyelvtani szempontból is egyenlő rangúak.”⁶ Temesi Mihály szerint „Klemm Antalnak a témakörben közölt tanulmányai általában abból indulnak ki, hogy a mondat vizsgálatában a grammatikai, a logikai és a lélektani szemlélet szükséges és hasznos segítőnk, de ugyanakkor a kutatás előterébe állítják már a nyelv valóságalapját, a beszédhelyzetet és vele az én (a beszélő), valamint a másik én (a beszédpartner) meg a világ állandó, következetes figyelembevételét.”⁷

Fontos hangsúlyozni, hogy Klemm a nyelvet állandó, de nem változatlan rendszernek tartja. A nyelvi jelenségek, így a mondatnyelvi tények értelmezése leginkább oksági kapcsolatok megértése által jöhet létre. Ezt a célt szolgálja a történeti és nyelvhasználati módszer.

³ Péter László: Klemm Antal, az ember és a nevelő. *Magyar Nyelv*, 1984, 272–275.

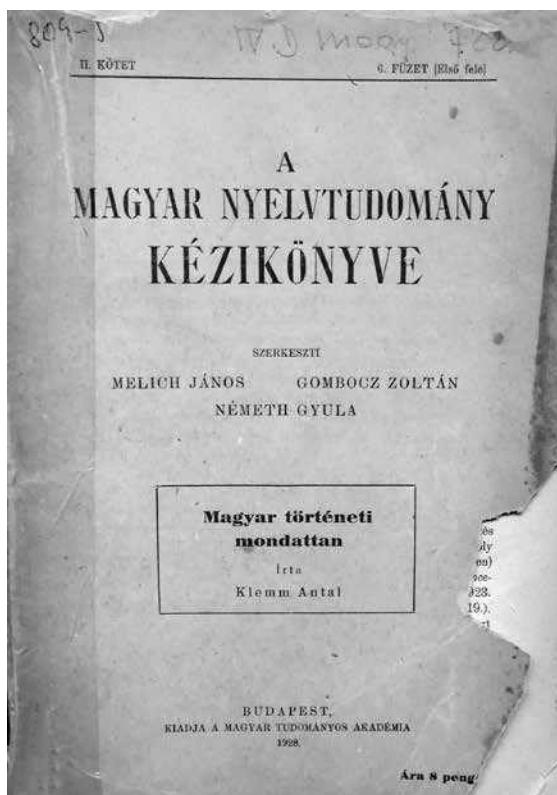
⁴ Klemm Antal: *Magyar történeti mondattan*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. II. kötet, 6. füzet (Első fele). Szerkeszti: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula. Bp., MTA. 1928. 1. A mű II. része 1940-ben, III. része 1942-ben jelent meg. (A továbbiakban: MTM.) A következőkre terve akár mellőzhetnénk is a nevezetes mondatban szereplő *mondatpótló* kifejezést, hangsúlyos helyen történő előfordulása miatt mégis megadjuk rá Klemm definícióját, bár ez csak a mondat fogalma alapján értelmezhető helyesen. A mondatpótlók esetében, mint amilyenek az egytagú kifejezések, az alanytalan mondatok és az indulatszók, „nem tagoljuk úgy a teljes képzetet, miként a nyelvileg teljes mondatoknál, az ily kifejezések egy tagolatlan teljes képzet nyelvi képviselői. De mivel a nyelvileg megfelelő teljes mondatot alkotó tárgyi képzetek ilyenkor is megvannak mind a beszélő tudatában, és mivel a hallgatóban is létrejön az illető teljes képzet a helyzet, a hanghordozás, a beszéd optikai eszközeinek (taglejtések, arckifejezések) közreműködése folytán, azért az ily kifejezések a nyelvileg teljes mondatokkal tartalomra egyértékűek, azaz mondatpótlók” (MTM 1928, 4–6., 6.).

⁵ MTM 1928, 2.

⁶ Klemm Antal: *A mondattan elmélete. (Székfoglaló)*. Felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1927. évi nov. 14-én tartott ülésében. Bp., MTA. 1918. 11. (A továbbiakban: ME.) A nyelvtani és lélektani alany egyébként fontos különbségének taglalásába most nem megyünk bele, elegendő itt Klemm egyik példájára hivatkoznunk: Pál (lélektani alany, nyelvtani alany): *sír* (lélektani állítmány, nyelvtani állítmány). *Pál* (lélektani állítmány, nyelvtani alany): *sír* (lélektani alany, nyelvtani állítmány). (Tudniillik ez utóbbi esetben Párról, s nem például Péterről állítom, hogy *sír*.) (ME 85.)

⁷ Temesi, i. m., 269. Temesi Mihálynak egy másik, korábbi Klemmről szóló írására is utalunk: *I. A. Klemm in memoriam*. *Acta Linguistica Hung.* XV. 1965, 143–149.

A történeti vagy származtató nyelvvizsgálat egyik típusa a szorosabb értelemben vett történeti nyelvvizsgálat, amely „különböző korokból és különböző nyelvterületekről való jelenségeket időrendben (chronologiai) és helyi előfordulás szerint (topografiai)” rendezi el. „A származtató módszer másik fajtája a nyelvhasználat. Ez különböző nyelvek vagy nyelvjárások egykorú vagy különböző korú adatainak összehasonlításából igyekszik megállapítani a nyelvi jelenségek történetelőtti fejlődését.”⁸ Ezt a kettős vizsgálatot végzi el Klemm főműve, a *Magyar történeti mondattan*, amelynek három kötete 1928-tól 1942-ig látott napvilágot, és 104 fejezetben, azon belül 444 alfejezetben tárgyalja a vizsgált terület kérdéseit. Alapítéze, hogy a magyar nyelv a finnugor, tágabban az uráli nyelvek közé tartozik. Ezt az állítást mondattani érvekkel támasztja alá. Ez az ő szakterülete. Kutatásai alapján megállapította, hogy „a finnugor egyszerű mondat alaptulajdonsága nominális volta, és ehhez hozzáfűzi, hogy a finnugor összetett mondat kezdetleges formája a kötőszó nélküli, egyenlő rangú egyszerű mondatok összekapcsolása”.⁹ A névszói állítmány tehát ősi sajátosság, a névszói-igei állítmány ellenben szerinte nem finnugor alapnyelvi sajátosság, ez utóbbi a finnugor nyelvek külön életében fejlődött ki, vagyis a névszói állítmányú szerkezetbe utólag került a létige.¹⁰ (Az újabb nyelvtörténeti vizsgálatok az ősi alapnyelvnek más sajátosságait emelik ki, főként hangtani és alaktani szempontból.) „Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy – mint Róna-Tas András megfogalmazta – két nyelv akkor rokon, ha a közös alapnyelv és az ő nyelvi rendszerük között folyamatosság állapítható meg, illetve ha közöttük és a közös alapnyelv között a leggyakoribb részrendszerek folyamatos mozgása kimutatható”.¹¹ Ebben az összefüggésben értékelendők Klemm Antalnak a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozó állításai.¹²

⁸ ME 128–129.

⁹ Temesi 1984, 265.

¹⁰ MTM I. 44–55.

¹¹ Róna-Tas András: *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*. Bp., Gondolat, 1978, 372., 374.

¹² Klemm Antal tanulmányainak s egyéb írásainak Pécsen összeállított bibliográfiája 84 tételből áll. Ravasz János: *A Pécsi Tudománygyűjtemény 1923–1950*. VII. rész 1103–1108. Lásd még: Péter László: *Klemm Imre Antal munkássága*. Nyelvészeti Dolgozatok 58. Szerk. Hajdú Péter és Nyíri Antal, Szeged, 1965.

Gondolatmenetemnek ezen a pontján tisztáznom kell a magam nézőpontját. Főként azért, mert nem vagyok nyelvész. Csupán a nyelvtörténet iránt érdeklődő irodalmár. De az egyetemen hallgattam Benkő Lorándot, Berrár Jolánt, sőt még Bárczi Gézát is. Előtte pedig a főiskolán nyolc fél-éven keresztül Temesi Mihály előadásait. Temesi Klemm Antal tanítványa volt (többször idézte őt), én pedig Temesié (ezért ajánlottam az ő emlékének ezt a dolgozatot), ám „hűtlenségem” ellenére a vonzalmam a személyes kötődésen túl azért megmaradt. Tudom, mindez szakmai értelemben kevés. Nincs jogom tehát állítani, ezért csupán közvetítek és feltételezek. De van néhány elgondolásom. Például a rokonság kérdéséről. Amikor nyelvrokonságról beszélek, s a magyar nyelv, mindannyiunk anyanyelvének finnugor, ugor, uráli jellegét és rokonítását hangsúlyozom, akkor ezt elhatárolom a származási, faji kérdésektől. A nyelvi és faji rokonság két különböző dolog,

habár nem választható élesen külön. Elképzelhető adott esetben más-más népek békés vagy kevésbé békés összekapcsolódása, amely folyamat során a többség nyelvét átveszi a beolvadó csoport, miközben ez átadja a másoknak bizonyos jelképeit, hagyományait és szavainak egy részét. De ez utóbbi részemről valóban csak feltételezek.

Vizsont fontosnak tartom Klemm nyelvtörténeti állításainak kontextusba helyezését. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatom, hogy az a történet, amelynek a pécsi professzor jeles szereplőjévé vált, 1770-ben Sajnovics János *Demonstratió*jával kezdődik. A neves jezsuita tudós voltaképpen csillagász volt, s a Vénusz napkorong előtti elvonulását megfigyelni akaró kutatási programban vett részt a „témafelelős” Hell Miksa munkatársaként. Az optimális vizsgálat érdekében az észak-európai Vardó szigetét jelölték ki a vizsgálat helyszínéül, ahol lappok élnek. Amíg az előkészületek folytak, Sajnovics járta a környéket, ismerkedett az ott lakó néppel, figyelte beszédüket, szokásaikat, ily módon nemcsak azt tapasztalta, hogy a lappok kutyái nélkülözhetetlen őrző szolgálatot teljesítenek, és a rénszarvasok terelésével foglalkoznak (Temesitől tanultam, hogy csipetnyi humor elősegíti a hallgatók érdeklődésének fenntartását, ezért hozzáteszem), de fontos feladatuk az étkezéshez használt edények megtisztítása, elmosogatása. Mindeközben az ifjú tudós alapvetően fontos nyelvi megállapításokhoz jutott. Ennek alapján jelentette ki, hogy a lapp és a magyar nyelv *idem esse*, vagyis „ugyanaz”, amit úgy értett, hogy egykor közös gyökerük volt. Ez a fontos történeti szempont szóhasonlításokkal társult, és a nyelvtani szerkezettel kapcsolatos megfigyeléseket is jelentett, például, hogy a többes szám jele

mindkét nyelvben a *k*, a középfoké pedig a *b*.¹³ Sajnovicsnak ugyan kedvét szegte a „halzsiros rokonság” miránk (Attila fiaira) testálása miatt felhördülő közvélemény, de mégis akadt, aki folytatta munkáját. Gyarmathi Sámuel (aki eredetileg matematikus volt) *Affinitas* című munkájában (1790-ben) a nyelvi hasonlóság (affinitas) eszméjét kiterjesztette a finnugor nyelvek szélesebb körére. Rámutatott a kikövetkeztethető alapnyelv fontosságára (erről beszél Klemm is), és kimutatta, hogy a hasonlóságoknál még nagyobb jelentőséggel bírnak a szabályos hangmegfelelések. Hogy a finn szókezdő *k* a magyarban mély magánhangzó előtt *h* lesz (kala – hal), a finn két magánhangzó közti *t*-je *z*-vé válik (kota – ház), a finn szókezdő *p* pedig a magyarban *f* (paul – falu) stb. (Remélem, jól emlékszem Bárczi Géza előadására, de kézikönyvekben utána lehet nézni a dolognak). Ez után Reguly Antal hősi vállalkozását kell említeni, páratlanul gazdag nyelvi és népköltészeti gyűjtőmunkáját (az ő nyomában indult el a mordvin szövegeket gyűjtő Klemm Antal), amelynek feldolgozása utódaira várt, majd kitört az „ugor–török háború” Budenz József (a *Magyar–ugor összehasonlító szótár* szerzője), illetve követője, Hunfalvi Pál és a török rokonítás híve, Vámbéry Ármin között. Budenz és követőinek álláspontja diadalmaskodott. Ettől kezdve a finnugor elmélet hegemon helyzetbe került, uralkodó paradigmává vált, ám Vámbéry hívei azért dacos mellékszólamot képviselnek azóta is.¹⁴ Az egyetemen is az „ugorok” foglalták el a tanszékeket. Klemm is közéjük tartozott. Alapműveket publikáltak. De ebből ennyi elég is. Csak Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című összegző művét említem (1937), Lakó György háromkötetes etimológiai szótárát, *A magyar szókészlet finnugor elemeit*, valamint Hajdú Péter *Finnugor népek és nyelvek* című könyvét (1962), amelyben a szerző Klemmről ezt írta: „Finnugor [...] mondattani kérdések szorgalmas és úttörő munkása volt”.¹⁵

Persze, a tudomány kérdései és megállapításai minden esetben nyitottak, szakmai érvekkel tovább bővíthetők, alakíthatók. Az általunk vizsgált területen három újabb kérdés váltott ki parázs vitákat. Sajnos, ez a dús televényű mező mindig csalogatja a kalandozni kívánó dilettánsokat is. Ez utóbbiakat figyelmen kívül hagyva (ezeknek bőséges kritikai szemléjét adja Honti László),¹⁶ a „maverick linguist”, Angela Marcantonio *Az uráli nyelvcsalád* című könyvét említjük, amelynek kissé félrevezető címe mögött e nyelvcsaládra vonatkozó tudományos konszenzusnak a kritikája rejlik, a szerző sokkal inkább a török rokonítás híve, különös tekintettel a baskírookra.¹⁷ A felvetés érdekes, ám a könyv kritikussai nem találták meggyőzőnek a szerző állításait, érveit. Az ural–altáji (korábbi szóval: turáni) nyelvcsaládra vonatkozó ismeretek (ez a finnugor, illetve az uráli tézis felettes elve lenne) további kutatásokat igényelnek. Mario Pei az ide sorolható nyelvek között strukturális hasonlóságot feltételez, az agglutináló (ragozó, toldalékoló) jelleg mellett például a magánhangzó-illeszkedés jelenségét említi, valamint azt a sajátosságot, hogy ezek a nyelvek nem különböztetik meg a nyelvtani nemeket. De ez nem jelent feltétlenül nyelvrokonságot is.¹⁸ Így van ez az úgynevezett sumer (sumir, szumir) kérdéssel kapcsolatban is. Az

¹³ Johannes Sajnovics S. J.: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Tyrnaviae, Anno MDCCLXX.

¹⁴ A vitáról: Pusztay János: *Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvohasonlítás történetéből*. Bp., Magvető, 1977. Klemmről ezt írja: „A tudománytörténetnek ebben az időszakában születtek olyan általánosan is jól használható elméleti következtetéseket elért monográfiák, mint például Klemm Antal szófaji-mondattani tanulmányai”. 175.

¹⁵ Hajdú Péter: *Finnugor népek és nyelvek*. Bp., Gondolat, 1962, 398.

¹⁶ Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Bp., Tinta, 2012.

¹⁷ Angela Marcantonio: *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Fordította Imre Kálmán. Bp., Magyar Ház, 2006.

¹⁸ Mario Pei: *Szabálytalan nyelvtörténet*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1966. E könyv szakmai lektora Bárczi Géza.

e téren publikáló népes táborból a tudományos felkészültséggel rendelkező Varga Zsigmondot érdemes említenünk, aki szerint a *sumir* az ural-áltáji nyelvcsalád korán kiszakadt, s azon belül főként ugor hasonlóságokkal rendelkező ága, jellemzői közül ő is a nyelvtani nemek hiányát, az agglutinációt és a magánhangzó-harmóniát emeli ki, és kulturális hasonlóságokat is feltételez, így az „égig érő fa” motívumát. (Megjegyezzük, hogy a sumer gondolat Ady *Az ős Kaján* című versében, lírai formát öltve, szintén hangot kap „Ó-Babilon ideje óta / Az ős Kaján harcol velem...” A költő néhány publicisztikai írásában is szóba kerül.) A sumer rokonítás elveinek és folyamatának alapos és kritikus áttekintését adja Komoróczy Géza, aki szerint az agglutináló sumer nyelv tipológiai rokonsága a finnel vagy a magyarral nem jelent egyúttal nyelvrokonságot. S bár a sumer nem sémi és nem indogermán nyelv, a szerző bírálja az áltáji rokonság hipotézisét, s filológiai érvekkel cáfolja a téveszmének tekintett sumer–magyar rokonság gondolatát, ahogyan ő mondja, a „sumer–magyarológiát”. A sumert nem rokonítható „sziget-nyelvnek” tekinti. Az újabban nagy figyelmet keltett, s a mezopotámiai írásos emlékekkel kapcsolatba hozott alsótatárlaki lelet ügyét a szerző ugyancsak kritikai górcső alá veszi.¹⁹

Kicsit elkalandoztam. Szolgáljon mentségemre, hogy azt a kontextust igyekeztem (talán avatatlanul) felvázolni, amelyben Klemm Antal fő műve, a *Magyar történeti mondattan* elhelyezendő. De most még két fontos tanulmányát kell említenem. A *magyar mondat ősi elemei* című dolgozatában tizennégy archaikus elemet mutat be.²⁰ Ezek közül csupán néhányat hozok szóba. A határozók hármasszere mellett fontos nyelvi karakterjegyeknek tekinti, hogy a tőszámnevek után a főnév egyes számban marad (*harminc ezüstpénz*), hogy a birtokos jelző ragtalan, mert a birtokviszonyt a magyar a birtokszón jelöli (*a ló lába*), s a ragozásban a jelző nincs egyeztetve (*kis házak*). Az *e* kérdőszót szintén ősi elemnek tartja. Állításait a szerző különböző finnugor nyelvekből vett példák sokaságával támasztja alá. (Ezeket mellőzöm.) És ebben a tanulmányában is a névszói állítmányt említi első helyen az ősi elemek sorában. (*Háta mögött farkas, feje fölött holló*.) Ebből vezeti le a tárgyias igeragozás finnugor nyelvi jelenségét.²¹

Közbevetőleg meg kell említenünk Klemm Antalnak kedves városával, Péccsel kapcsolatos nyelvészeti, helytörténeti kutatásait. *Pécsi helynevek* című tanulmányában a város nevének magyarázata mellett (ezt ő a Szent Péter tiszteletére felszentelt Basilica, Ecclesia Petri-től eredezteti) olyan pécsi helynevek etimológiai értelmezését adja, mint Misina, Balokány, Daindol, Szokókó, Tettye, Dömörkapu, Bálícs. E magyarázatok által feltárul a hely múltja, a középkor és a török idők szelleme, hangulata. Különösen érdekes a Piricsizmadűlő nevének megvilágítása, amelynek előtagjában Peri basa neve rejlik, a „csizma” utótag pedig a ’forrás’, ’kút’ jelentésű török *csesme*, *cseszme* szóból alakult a nép ajkán. A név jelentése tehát: Peri basa kútja. Nem kevésbé érdekes a Poturluk (Puturluk) név magyarázata: Klemm szerint valószínűleg a környéken élő bosnyák muzulmánokról, renegátokról neveztek el. (*A poturok* a renegátok gyűjtőneve a horvát-szerb nyelvben).²²

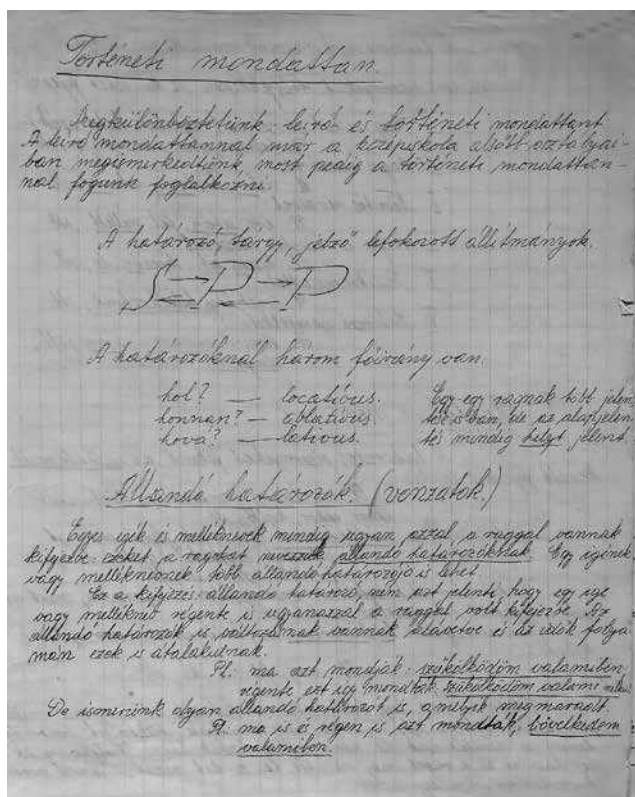
Közvetve Péccsel függ össze Klemm Antalnak a *Nyírkállói-kódex*ről szóló tanulmánya. Ez egy olyan formuláskönyv, amelyben magyar glosszákat találunk. A formulák Máttyás király idejéből valók. A kódexben sok magyar család- és helynév található. Klemm kimutatja, hogy a glosszák nagy részének írója nem Nyírkállói Tamás, mint vélték, hanem Johannes de Magh, vagyis Magyi János pesti jegyző, ezért a becses emléket inkább Magyi-kódexnek lehetne nevezni. A török dűlást túlélte kódexet Klimó püspök megvásá-

¹⁹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Bp., Magvető, 1976. A sumer mint sziget-nyelv: 76. A könyv alapos bibliográfiával segíti az érdeklődő olvasókat.

²⁰ Klemm Antal: A magyar mondat ősi elemei. *Magyar Nyelv*, XVIII. 1922, 10–17.

²¹ Klemm Antal: A vogul és az osztyák tárgyias igeragozás. *Nyelvtudományi Közlemények* XLVII. 1928.

²² Klemm Antal: *Pécsi helynevek*. Pannonia-Könyvtár 16. Szerk. Koltay-Kastner Jenő. Pécs, 1935.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

rolta könyvtára számára. 1833-ban katalogizálták, majd nyoma veszett, s csak 1916-ban került vissza a püspöki könyvtárba.²³ De térjünk vissza a finnugorokhoz, illetve a manapság is fel-fellángoló „ugor-török háborúhoz”. Temesi-tanítványként azt tanácsolom, ha valakinek a finnugor elméletet cáfoló vagy alternatív álláspontot kifejtő könyv kerül a kezébe, mindig olvassa el e művek kritikáját is.²⁴ Hallgassuk meg a másik felet! Budenz is meghallgatta Vámbéryt, Vámbéry is Budenzet. Ennek a nyitottságnak a jegyében említem meg Varga Zsigmond könyvét.²⁵ Komoróczy kritikájával.

Végül felteszem a kérdést. A tudományos hasznon kívül, az elméleti és történeti ismeretek bővülésén túl, milyen egyéb értelme van a nyelvrokonság kérdésével való foglalkozásnak? Kölcsey jut eszembe, aki az ember világra-nyitottsága (a Herdertől vett Weltoffenheit) mellett egy territóriumhoz való kötődését hangsúlyozta. Az ember terri-

²³ Klemm Antal: *A pécsi Nyírkállói-kódex magyar glosszái*. Pannonia-Könyvtár 37. Szerk. Halasy-Nagy József. Pécs, 1937.

²⁴ Az olvasók figyelmébe ajánlom a következő könyveket: Hegedűs József: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Bp., Akadémiai, 2003. A finnugor elmületről: 103–123. A sumer-magyar kérdéstről: 138–148. *Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben*. Szerk. Barkó-Nagy Marianne. Bp., Gondolat, 2018. Tótfalusi István: *Sertések a Bakonyban. Kalandos nyelvtörténet*. Bp., Libri, 2012.

²⁵ Dr. Varga Zsigmond: *Az ősmagyar mitológia sumir és ural-altájji öröksége*. 1956. A kiadás reprintjét kiadta a Nemzeti Örökség Kiadó.

tóriuma az anyanyelve. Ha kognitivistá álláspontra helyezkedünk (Chomsky), akkor vizsgálódásaink az „univerzális grammatika” tanulmányozását jelentik sajátos nézőpontból. Ha pedig a nyelvi relativizmus felfogását valljuk oly módon, hogy feltételezzük: a közös anyanyelvet beszélők bizonyos mértékig (ezt már Humboldt is így gondolta) külön nyelvi világban élnek, amely hatással van szemléletükre, értékrendjükre, akkor egyéni és nemzeti önismeretünket segítik az efféle stúdiumok. Ahogy Edward Sapir írta: „Naiv dolog azt hinni, hogy az emberek a valósághoz nyelv nélkül viszonyulnak, s a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világméret jelentős mértékben a nyelv határozza meg.”²⁶ Persze, e kérdés tanulmányozásához Chomskyt is elő kell venni, de most érzük be Pinker *A nyelvi ösztön* című népszerű könyvének említésével.²⁷ Ám a legfontosabbat még nem mondtam: a nyelvvel való foglalkozás felettébb érdekes, sőt szórakoztató tevékenység. Folyton ez járt az eszemben, amikor Klemm Antal *Magyar történeti mondattanát* lapozgattam.²⁸

²⁶ Edward Sapir: *Az ember és a nyelv*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1971. 45.

²⁷ Steven Pinker: *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Fordította Bócz András. Bp., Typotex, 1999.

²⁸ Jelzem, hogy a jeles pécsi professzor pályájáról alapos dolgozatot közölt Figler Csilla: *Klemm Antal nyelvészprofesszor (1883–1963)*. Adalékok a pécsi magyar–finn kapcsolatok történetéhez. A Pécsi Szemle (szerk. Romváry Ferenc) különlényomata, 2007, 30–43. Végül közlöm Klemm Antal pécsi bölcsészkaron tartott előadásainak és szemináriumainak jegyzékét tanévenként és szemeszterek szerint. Összeállításomat *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanrendjei* című, félévenként kiadott kötetei alapján készítettem.

1931/32, I. A magyar ragozás története, 3 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 2 óra.

1931/32, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A magyar ragozás története, 3 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra. Megjegyzés: Az 1931/32. tanévben az egyes kurzusoknál még nem szerepel Klemm Antal neve. A név helyett a „Később kinevezendő tanár” kifejezés szerepel. Ennek az lehet az oka, hogy Klemm kinevezése folyamatban volt, de még nem vált hivatalossá. Ezeket az órákat azonban megtartotta vagy később bepótolta. A következő évtől már szerepel a neve az egyes kurzusoknál. Megjegyzem, hogy a pécsi nyelvtörténeti oktatást megalapozó Zolnai Gyula (rőla máshol ejtek szó) nyugdíjba vonulása (1930) és Klemm Pécsre érkezése közötti másfél évben Tolnai Vilmos vállalta a Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvészeti Tanszék vezetését. A finn nyelvet Szabó Aladár lektor tanította még.

1932/33, I. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1932/33, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító nyelvtudomány, 1 óra. Finn nyelvtan és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, I. Magyar történeti mondattan. Az összetett mondat, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, II. Magyar történeti mondattan. A mellékmondatok, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A szóképzés, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

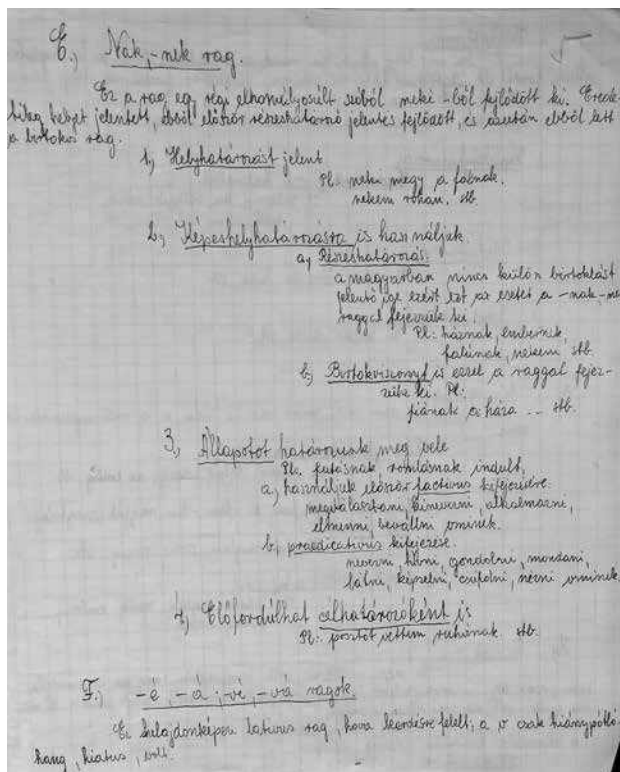
1934/35, I. A nyelvtudomány alapfogalmai, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1934/35, II. Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre, 1 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Finn nyelv, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1935/36, I. A magyar nyelv történeti hangtana, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A személyragok, 2 óra. A magyar nyelvtudomány története, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra. (Különböző hallgatói csoportoknak, más-más napon.)

1935/36, II. A magyar nyelv történeti alaktana, 2 óra. Magyar jelentéstan, 2 óra. Finn nyelvtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1936/37, I. A magyar szóképzés, 3 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

1936/37, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Finnugor összehasonlító hangtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelvtan történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, II. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40, I. Magyar történeti hangtan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40. II. Jelentés tan, 2 óra. Magyar alaktan, 2 óra. Finn nyelv történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1940/41. I. A magyar szóképzés, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Megjegyzés: 1969-ben, egyetemi doktori címem megszerzésekor Medovarszki László, aki 1936 és 1941 között a pécsi bölcsészkar hallgatója volt, később a Zipernowsky Károly Technikum igazgatóhelyettese, nekem akkor kollégám és főnököm, megajándékozott engem egyetemi jegyzeteinek több füzetből álló gyűjteményével. Akkor még nem tudtam, hogy ötven évvel később, most, mikor e tanulmányt írtam, milyen nagy hasznát veszem e gondosan vezetett jegyzeteknek. Köszönet érte.

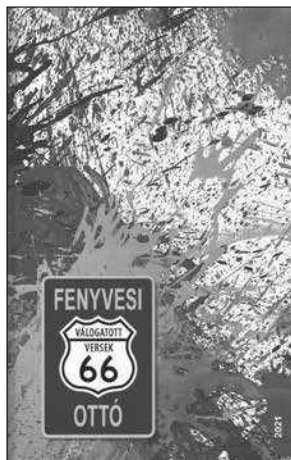
REZIGNÁCIÓ RELOADED

Fenyvesi Ottó: *Hatvanhat. Válogatott versek;*
Paloznak overdrive. Látomások, álmok, konkrétumok

A *Hatvanhat* című (a borítón számjegyekkel, a *Route 66* emblémáját idézve), *Válogatott versek* alcímű kötet Fenyvesi Ottó hatvanhatodik születésnapjára jelent meg. Nem kerek évszám, még csak nem is az újabb sajátos határévvé vált 65, de jelöli a kort, a visszavonulás életkorát, a 66-os országút többszörös legendásodásának, emblémává, majd áruvá és közhellyé válásának korát, és mindezekkel együtt a visszatekintés többszöri reflexiót perspektíváját. Ezenkívül adná magát a cím alapján, hogy hatvanhat vers legyen benne, de akárhogy is igyekeztem, nem sikerült ennyit számolnom: hol több lett, hol kevesebb. Van tehát egy erős jelünk, amely nem egyértelmű: tényleg idézi a 66-os út legendáját, a korlátlan lehetőségek, a kerouaci út, a rock, a beat virágkora – a virággyerekek kora – iránti nosztalgiát, az egykori hiteket és reményeket, de hozza a jel kiüresedését is, az életérzés és a rá irányuló nosztalgia iránti ironiát is.

A *Válogatott versek* éles határvonalat húz a Fenyvesi-életműben. Mellőzi az első két kötet verseit: nemcsak az ifjúkor határán, az újvidéki Forum Könyvkiadó kezdő költőket elindító Gemma Könyvek sorozatában 1978-ban megjelent *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon* kötet versei maradnak ki, hanem az 1988-as, szintén forumos *Kollapszus*ból sem kerül be egy sem ebbe a válogatásba. Pedig ez utóbbi teljesíti ki Fenyvesi költészetének a rock'n'roll, a punk, az indusztriális rock ihletésében fogant lázadó, fogcsikorgató, a nyilvános közbeszédetől és a kanonizált irodalmi beszédmódoktól keserűen elhatárolódó, generációs életérzést közvetítő versbeszédét, a popkultúra elemeiből, a közélet frázisaiából, a fogyasztói kapitalizmusnak és szocializmusnak beszóló, erős szexuális és durva altesti jelentéstartalmakkal operáló, a különböző nyelvi rétegekből egymástól távoli jelentéselemeket meglepő képzetársításokkal összerántó, kollázsszerűen építkező neoavantgárd hosszúvers Fenyvesi-féle változatát. Azt, amelynek erősen átironizált, majd jórészt az ironiától is megfosztott, lecsupaszított változatait máig műveli. Az éles határvonal a Magyarországra áttelepülés életrajzi eseménye lesz, nemcsak azért, hogy a kötet első versei az 1993-as *A káosz angyala* kötetből valók, hanem azzal is, hogy ezek kifejezetten a háborús eseményekkel, a szülőföld és a sajátként megélt jugoszláviai kulturális közeg elvesztésével jellemezhető traumát hangsúlyozzák.

Pedig a Magyarországra áttelepülés ha tematikusan, motivikusan szembeűnő is a kilencvenes évek elején írott verseiben, poétikailag nem hoz annyira éles törést. Voltaképpen ugyanazt a kulturálisan kisebbséginek is nevezhető (az underground szubkultúrákból táplálkozó) beszédmó-

Művészetek Háza
 Veszprém, 2021
 172 oldal, 3037 Ft

dot viszi tovább Fenyvesi, amelyet a *Kollapszus*ba gyűjtött versekben kialakított, amelyből az „én, az első bácskai vulkanikus villanytelep” avantgárd önmeghatározása is származik. Keserűségből, nosztalgiából és az ezt kiegyensúlyozó iróniából lesz több, és ezzel együtt fölerősödnek a személyes hangok, a generációs és közösségi megszólalás egy erősebben artikulált személyes lírai én beszéde lesz. Végtere is az életrajzi törés és ezek a kilencvenes évek elején kezdődött poétikai elmozdulások akár indokolhatják is a nyolcvanas évekbeli versek mellőzését, a kép mégis teljesebb lenne néhány darabjuk, a *Poetica licentia*, az *Ostromállapot keresztfonállal*, a *Halló, Pannónia* stb. versek beválogatásával. Ugyanakkor a döntés megfontoltságát jellemzi, hogy az 1993-as, első magyarországi kötetéből, *A káosz angyalából* sem válogatta be az 1985-ös *Commando dance* című hosszúversét, amely eredetileg része lett volna a *Kollapszus*nak, ha kiadói megfontolásokból akkor ki nem hagyják vele. Talán a 2004-ben megjelent válogatáskötet, a *Blues az óceán felett* kompozíciója is közrejátszott a mostani keretezésnél: az megrajzolta az életműnek az első kötettől az 1999-es *Amerikai improvizációk* verseiig feszülő ívét, az utóbbi kötet költői eredményeit kiemelve, míg ez a mostani az 1993-as *A káosz angyala* traumaverseitől a 2015-ös *Minimum Rock and Roll* letisztultságáig vezető költői utat mutatja.

A kötetnek mindenestre nem válik kárára ez a döntés. A *Hatvanhat* így az elején poszttraumás karakterű, amelyben fölerősödik és új színt kap a személyes törésen túlmutató posztkulturális hangvétel, a kilencvenes évektől induló válogatásnak századvégi, ezredvégi, korszakhatárt megjelölő hangulata lesz, amely a Gutenberg-galaxis által kitermelt huszadik századi nyugati civilizáció kulturális dominanciájának végéről is beszél. Ebben a kötetben a rock, a punk, az underground is már csak nosztalgia tárgya lehet, a lázadás minden formája fölött eljárt az idő, már az artikulálatlan csörömpölés és hörgés is belemosódik az egyetemes zajfüggönybe. A kötetindító vers első sorai megadják az alaphangot: „Füstöl a víz. Nem hallani semmit. / Nem hallani, rossz a szövegkörnyezet. / Szex and roll és halál. / Gerjednek, zúgnak a hangfalak. / Ólmos idő és egy Mercedesz tájszólásban”. Ezzel a Márton László Távolodónak ajánlott verssel, az egykori rádiós éjszakai zenés műsorok költői visszhangjaként, egyúttal a lenémített, kihagyott előzmények reflexiójaként olvasható *Éjszakai műsorral* kezdődik a könyv. Az első verseket uraló konstitutív hiány, amely itt leginkább a tervezett jövő elvesztéseként fogalmazódik meg, ahol az egykori világ és az ebből következő lehetséges jövő szembeállítódik a jelennel, ez a hiány lassan új komponensekkel gyarapszik, egyre nagyobb területeket tölt ki, jelentései módosulnak, és az időnek kitett alakzatok tűnékenységének változatait láttatja.

Fenyvesi versnyelvének tartós jellemzője a megnevező kijelentések, rövid, kategorikus állítások halmozása, már bekövetkezett állapotok néhány szavas leírása, az aktív, különösen jelenbéli cselekvéseket megjelenítő igék mellőzése (mondatai inkább a főnévi és melléknévi igeneveket juttatják jelentésképző szerephez). *A káosz angyala* című verse például a világ állapotainak leírásánál az ismétlődő „fogytán” állítmányra építi föl sorjázó mondatait: „ennek a kurva világnak fogytán a benzinje, / fogytán a dunsztja, egyáltalán és általában / fogytán az értelme”. A főleg a hosszúverseire jellemző kollázs-technikájának része az összetartozó, de akár összefüggésbe nem igazán helyezhető dolgok felsorolása, személyek, zenei együttesek, művészeti jelenségek megnevezéseinek halmozása, mondattöredékek/világtöredékek egymás mellé ragasztása, idézetek, utalások, a technicizált világ nyelvi készletei, a Gutenberg-galaxis szöveg univerzumából származó legkülönbözőbb frazémák, emelkedett nyelvi fordulatok, berögzült közhelyek, főleg a sajtónyelv megkövült kijelentéseinek társítása, meglepő összefüggésekbe hozása: „Nem győzöm ismételni: / Tiszta Amerika. / Tiszta muskátli, tiszta fásli. / Majd megbeszélni. / Majd együtt elutazni / a halhatatlanságba, amit az idén / Szingapúrban rendeznek.”; „Exe command az első vérig”; „Dekonstruáltan nyűvöm / a krumplistésztába fő-

zött lényeket”; „Száguld a jazz. / Új ruhája van a babámnak. / Kódolatlan hétvége. / Mindent szabad. / Minden megengedett. / Improvizáció az egész világ”.

Ez a mediatizált világrepresentáció működteti a legszemélyesebb tapasztalatokra reflektáló szövegeket, ilyen szövegvibrálás „rögzíti” az amerikai út élményeit, akárcsak a későbbi, az avantgárd hosszúvers hagyományait újrashasznosító visszatekintő, a személyes érzelmességtől sem mentes szövegeit. A lírai szubjektum sajátos azonosságát paradox módon ezekből a mediatizált kulturális ikonokkal való alkalmi azonosulásokból nyeri: közhelyek, hivatkozások, idézetek, alkalmi reflexiók szövegkollázsaival identifikálja magát. Ennek a kollázstechnikának frappánsan egyszerű, fenyvesis leleménye a „sorokat találtam benne aláhúzva” visszatérő formulával bevezetett jelölt idézetek használata, amelyek egy-egy ikonikus szerző gyakran markáns elméleti szövegének játékba hozását jelentik a nagyobb kompozíciókban. Ez a kollázstechnika az eredetiséggel együtt szétírja a plágium fogalmát is. Voltaképpen szerzői utasításként fogalmazódik meg az *Amerikai improvizációkban*: „Sorok, mondatok után kutatni, / s csak továbbmásolni őket. / Továbbírni a sorokat, / melyek majd meghatároznak valamit. / Csak ismételni, ismétetni. / Ismét, ismét. Pozitív plágium”. Ebben a szövegvilágban kimondhatóvá válnak, sőt kívánatosá lesznek az olyan mondatok, mint „Az élet szép lassan tovaszál”, hiszen rögtön az követi, hogy „Rápakoltunk egy zongorát, / háromnegyed ütemet meg valaki fogorát”, mindezt igazolja a címben jelzett zenei műfaj is, a *Blues az óceán felett*. A blues nem egyszerűen a fájdalom vagy a szomorúság műfaja, hanem a rezignációé is, Fenyvesinél ehhez társul, főleg az idézetesség révén, az irónia, ami által mondható lesz, hogy minden elmúlt, hogy tovatűnt a vadnyugati képregények és a virággyermekek Amerikája, hogy eljárt az idő az avantgárd, a rock, a punk, az underground felett, minden volt már egyszer, és ami van, az másolat, utánérzés, replika. Ez a nyelv teszi mondhatóvá a *Halott vajdaságiakat olvasva* verseit, ahol a száraz felsorolásokban, meglepő egymás mellé helyeződésekben az eredeti jelentéseket jelzésszerűen használó, ugyanakkor felfüggesztő irónia lecsapolja a nedveket, a nyált és a könnyeket, cserepesre szárítja a szövegeket, és az már az olvasó dolga, hogyan kelti életre *A Spoon River-i holtak* 21. század eleji, helyi színre hangolt vajdasági replikáját. A *Hatvanhat* igen jó érzékkel csak a *Halott vajdaságiakat olvasva* két kötetének (2009, 2017) címadó versét hozza, ez ugyanakkor ebben a válogatásban helytáll az egészért, evokálja az irodalomtörténetek felsorolásainak, az öröknek hitt folyóiratok tartalomjegyzékeinek névtelenségébe vesztett egykori vajdasági értelmiségieket. Az egykori életüket és műveket jelző nevek a felsorolásokban éppen kiüresedettséggükkel hatnak, és leginkább a felejtést dokumentálják.

A szigorú válogatás ellenére az értékőrző vállalás és a veszteségek pátosza némi képp így is jelen van a kötetben. Igaz ugyan, hogy amikor a nosztalgia hurutos fátyla már belepne a hangszálakat, akkor a tömény irónia ércesebbé tisztítja a hangot. A rock 'n' roll a kimondás rétege, a cselekvő beszédé, abban a hitben, hogy van a dolgoknak neve, amelynek kimondása által láthatóvá válnak, lelepleződnek. A rezignáció szó szerint a lemondás nyelve, a cselekvő művészet hitének fölszámolódása és ennek kimondása. A nosztalgia túl van kimondáson és lemondáson, már csak a hiány és a fölötté érzett fájdalom beszéde. Az irónia pedig mindezt együtt közölhetővé teszi, idézi a megnevezés és a lemondás korát, működteti a nosztalgiát, de felfüggesztve mindegyiket, egyszerre vállalva őket a múlt rétegeiben, de elhatárolódva tőlük a jelenben. Ugyanakkor ami elméletileg és első megvalósulásaiban működőképes, az az egymást követő szövegekben automatizálódik, és a hosszúverszek egymásra épülő halmozásaiban az emlékezés, a nosztalgia, az irónia és a rezignáció értelemképző játék a Fenyvesi-poéma kiszámítható jellemzőjévé válik.

A *Minimum rock and roll* darabjai ezt az avantgárd hosszúverszekben kikísérletezett kollázstechnikát felfrissítik, rövidségükben feszesebbé teszik, nem adnak benne teret a

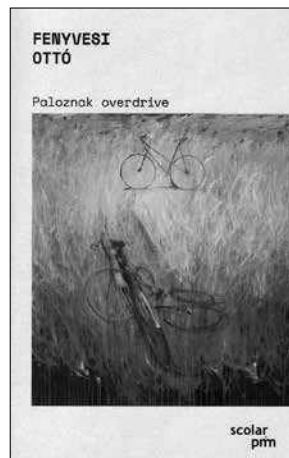

pátosznak. A rövid, jellemzően nyolc-tíz soros, a húszsornyi terjedelmet csak ritkán meghaladó versek néhány elemből összeálló (pontosabban széttartó) jelentésjátékában ha felismerhető is az emlékezés retorikája, ha fel is bukannak bennük a személyes nosztalgia vagy a rezignáció jelei, voltaképpen egyik sem tud érvényre jutni. A kis forma egymásnak feszülő jelentéseiben kioltódik bármilyen, az egyes elemek széttartó jelentéseit maga alá gyűrő, üzenetértékű értelem, legfeljebb egy kötőanyagot azonosíthatunk: egy sajátos, nem a nevetéssel, inkább valamiféle együttérzéssel társítható humort. A média mindent átítató fráziskészletének kifogyhatatlan törmelékei és ennek a hétköznapi beszélt nyelvben tovább torzuló porhüvelyei sodródnak itt egymás mellé, és roppannak össze minden egyes olvasatban. Az & jellel elválasztott kis szövegek minden esetben a semmiből szólalnak meg, nem képezik egymás előzményét vagy folytatását, a nyelvi, értelmi, érzelmi zavar jelentéseit hozzák létre, és visszahullanak a semmibe: „Na, mind egy. Óh, jessz! / Kihagytam egy csomó jelenetet. / Tudom, te gyorsan szereted. Kicsit véresen, / de egy a lényeg. Ha most nem fogod fel, / akkor majd jövőre újra próbálkozhatsz. / Különben figyussz, / ha még egyszer olyant szólol, / hogy paradigmaváltás, vagy valami hasonló, / úgy rúgok alá, hogy visszaszállol az anyádba! / Az édes anyanyelvedbe, hallod-e? / Te posztmodern köcsög!” Itt a „Vadnak születünk” visszatérő frázisa sem nosztalgikus kiindulópontja valami természetesség elvesztéséről szóló megszólalásnak, hanem egyre üresebbé válik az idézetek és önidézetek halmazában, akár csak a Kosztolányi-féle rezignációt kiüresítő mondatváltozatok, az „Ezt hozta a nyár”, „Ezt hozta az ősz”, „Ezt hozta november” stb., folytatásuként a legbanálisabb napi ügyekkel, a folyamatosan megújuló, az újdonság fogalmát fölszámoló újabbnál újabb újjal: „Ezt hozta november: / Letölthető zenék. / Tulajdonképpen. / Vízalatti táncdalok. / Boldog betűk a papíron: / világfájdalom a köbön. / Nemzedék-hosszú mondatok. / Érzelmes slágerek: / Goethe-remix, wertherizmus. / Alkonyattól pirkadatig. / Quentin vámpírrá változott. / Letölthető zombik, / a mozikban egy frissebb Alien. / És megérkezett az új trendi: / szex utáni selfie”. Az *Amerikai improvizációk*ban már sikerre vitt, rövid, lazán összekapcsolódó versekből álló nagykompozíciót itt tovább tökéletesíti, megfosztja attól a tehertől is, amit ott az Amerikával való találkozás (és leszámolás) költői rögzítésének elvárása jelentett.

A kötet szerkezet így felállít egy alapvetően tisztán értelmezhető versrendet, amely láttatja az életmű dimenzióit, nem igtat be felesleges kitérőket, hanem jól felismerhető szerzői portrét rajzol Fenyvesiről, a végén a *Minimum Rock and Roll*-lal, a Fenyvesi-líra eddigi legjobb teljesítményével.

A *Válogatott versekkel* jóformán párhuzamosan megjelenő, új verseket hozó *Paloznak overdrive* első látásra alig módosít azon a képen, amelyet a *Hatvanhat* létrehoz. A narratív hosszúvers lassan hömpölygő mondatai idézik a múltat, személyeket és „némely részletek”-et, és szkennelik a jelent: „Az évek a múltba mosódnak, / a memória örök jelené sőtétül. / Sose legyünk egészen biztosak magunkban, / a nosztalgiával mindig baj van”. Talán csak kevesebb az ironia, elpárolgott a nosztalgia, leginkább még a rezignáció őrződött meg a gyerekkorra, az ifjúságra, a barátokra, a költőtársakra visszaemlékező és a jelenre is azonnal a folyamatosan keletkező elmúltságában tekintő narratív versekben.

Scolar Kiadó
Budapest, 2021
96 oldal, 2475 Ft

Részletgazdag jelenetek egy rég fölszámolódott személyes világból, a populáris kultúra ikonjainak a különböző életkorokra jellemző felsorolása az első vajdasági magyar képregényűjság figuráitól kezdve a futballikonokon, a szépmellű hollywoodi színésznőkön, a hatvanas évek rockegyüttesein át a művészeti tájékozódásokat jelző emblematis nevekig. Emlékezések az egykori barátokra, és ezzel egyidejűleg az őszi napsütésre kiterített, végtelenítetten múltó jelenvalóság: üldögélés Tolnaiékkal a lovasi kertben, meg a leeresztett kerékpárt toló lírai én „a régi római úton, / Paloznokról Lovasra, hazafelé”. Ha lehet ilyet mondani egyáltalán, akkor még a rezignáció is megkopott kissé, kevésbé élénk, mint a *Minimum Rock and Roll*ban, fakó kijelentések sorjáznak, messziről szól a zene, mintha már nem eresztené ki annyira a hangját az énekes, overdrive üzemmódban megy a bicikli, nincs áttétel, ez van egy-az-egyben.

EGYETLEN SZÁLRA, ÖNAZONOSAN

Kemény István: Állástalan táncos. Válogatott versek és válaszok Hegyi Katalin kérdéseire

2007-ben emlékezetes kreatívírás-konferenciát rendeztek a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen *Születik vagy csinálják?* címmel, melyen költők mesélték el, ők hogyan írnak verset. A konferencia előadásából – számos interjúval kiegészülve – kötet is született 2012-ben Lackfi János szerkesztésében. A kötetben helyet kapott Kemény István esszéisztikus előadásszövege is, *A költészet megkopasztása – lúdbőríg*. Kemény életművében ettől kezdve fontos szerep jut a motívumnak, 2017-es kötete is a *Lúdbőr* címet viseli. Az esszében a következő olvasható: „Én szeretek nagy verset olvasni, olyat, amitől lúdbőrös lesz a hátam [...] Számomra csak a versírás gyakorlata létezik, ennek magva pedig az ihlet. Módszere a kitarítás. Célja pedig a lúdbőr.” Ha figyelmen kívül hagynánk azt az egyáltalán nem figyelmen kívül hagyható tény, hogy az utóbbi évtizedekben kevés hasonlóan lebilincselő szöveg született a költőszerepről és a versírásról *A költészet megkopasztásánál*, akkor egyszerűen arra jutnánk, hogy Kemény István elbagatellizálta a kérdést, és a saját versírási módszere helyett „böszmeségekről” szólt csupán. Nyilván nem erről van szó. Az költő hatvanadik születésnapjára megjelent beszélgetőkönyv, az *Állástalan táncos* olvasásakor viszont többször is eszembe jutott *A költészet megkopasztásának* lúdbőr-motívuma. A kritika végén el is árulom, hogy miért.

A megjelenés mellett a könyv születése is a költő hatvanadik születésnapjához kötődik. A *Parnasszus* tavaly tavaszi Kemény István-számába Hegyi Katalin készített nagyinterjút a szerzővel, olyannyira nagyot, hogy az *Állástalan táncos*ban olvasható szöveganyag több mint felét már a folyóiratbeli beszélgetésben is olvashattuk. A könyv lényegében *A néma H* kötetet megelőző versanyag tárgyalásával, illetve Kemény készülő, *Lovag Dulcinea* című verscsokrának (vagy verses regényének) részleteivel egészült ki. Ebben az értelemben unikális kiadványról van szó: már az is meglehetősen ritka, hogy költők könyvterjedelemben beszéljenek a saját verseikről, ám az, hogy a pályatörténet folytatásának előzeteseként az új költeményeket is közölgék, tényleg kivételes jelenség. A hasonló kiadványok közül Szabó Lőrinc *Vers és valósága* kétségtelesen etalonnak számít, azonban jellegét tekintve más vállalkozásról van szó: hiányzik belőle a beszélgetőtárs tekintete, illetve az első kiadásban bő 1600 oldalas könyv nem szelektál: az összes elérhető versről mond valamit Szabó Lőrinc (akkor is, ha félmondatnyi megjegyzése van csupán). Az *Állástalan táncos* más utat választ: kulcsversekre fűzi fel a költői pályát, miközben azt is megengedi az olvasónak, hogy mérlegre tegye Kemény István új verseit. Végére is – unikalitás ide vagy oda – alapvető kérdésre kínál szerény, ám határozott és izgalmas válaszokat a kötet, jelesül arra, hogy „mit akart mondani a költő?” A „hogyan készül a költészet?” kérdését tehát az élménytörténet oldaláról közelíti

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
216 oldal, 3499 Ft

meg, míg a versek technikai, formai megalkotottságára kisebb hangsúly esik. Ez alól kivételt képeznek azok a szöveghelyek, melyekben Kemény István a kéziratos füzeteiből idéz. A szerző emlékei és naplófeljegyzései mellett a könyv talán legkomolyabb forrásanyagául szolgáló füzetek jegyzeteit, befejezetlen verseit, néhol szövegváltozatait közli a szerző. A magam részéről nem hiányoltam a komolyabb verstani fejtegetéseket a kötetből, ám mégsem bírom megállni, hogy egy eszmefuttatás kapcsán ne pontosítsak: az *Élőbeszéd* leg-hosszabb versét, *A semmiesetet* a költő a Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstanra* hivatkozva rondóként határozza meg, holott egy még ritkább versformában, triolettben írta. Igaz, hogy egyes verstani tipológiákban a triolettet a rondó történeti variánsaként kezelik, és az 1981-es *Verstan* tényleg egy Weöres-triolettel példázza a rondót, *A semmiesetnek* viszont pontosan az a formája, mint a trioletté. Apróság. Az *Állástalan táncos* remekül mutatja, hogy sokkal több olyan kiadványra volna szükség, mely betekintést enged egy-egy szépíró műhelyébe. Ez akkor is igaz, ha a kötetből – Kemény Ady-esszéjével szólva – „a fásult magyartanárok” kisebb valószínűséggel fognak stilisztikát tanítani, mint élménytörténetet.

Milyen is ez a történet? A szerzők által közösen kiválasztott versek keletkezési körülményei kötetről kötetre mutatják be a költői pálya haladását (a prózákrol és az értekezésekről csak részlegesen esik szó), s így felrajzolják Kemény költészetének alakulástörténeti elbeszélését, ráadásul a tárgyalt verseket is újraközlük. Ennél fogva az életművel ismerkedő olvasók egy kereknek tűnő – de legalábbis előrefelé haladó – történettel (s a gondos válogatásnak hála: jobbnál jobb versekkel) találkoznak, a szakmabeliek pedig végre kielégítő lineáris elbeszélést olvashatnak a lírai pályáról. Az, hogy irodalomtörténeti szempontból mi a következménye, ha az első hosszabb, egyenes vonalú elbeszélést rögtön a szerzői önértelmezés nyújtja, a jövő kérdése. Nem arról van szó, hogy ne születtek volna kiváló munkák az utóbbi bő harmincöt évben (Kemény első kötetének megjelenése óta) az életműről: tematikus lapszámok, folyóiratbeli blokkok és tanulmánykötet is tárgyalják Kemény István írásművészetét. Sőt, két hosszabb egyszerezős munka is rendelkezésre áll: Kántás Balázs 2017-es *Élő-beszéd-mód* című kismonográfiája és jelen sorok írójának 2012-es doktori értekezése, e két szövegnél viszont az *Állástalan táncos* kétségtelenül közelebb áll az életmű reflexív, „nagy elbeszéléséhez”. A szerzői szempont elsőségét erősíti az a szerkesztői döntés is, hogy a verseket a vonatkozó kérdések és válaszok után olvashatjuk: tehát Kemény István – és kisebb súllyal Hegyi Katalin – értelmzői tekintete irányítja a költemények befogadását is. Számomra a kötet legfontosabb – s egyben legizgalmasabb – kihívása az volt, hogy a saját versértésemre ne telepedjen rá a szerzőpárosé, és hogy a keletkeztörténeti adalékok valóban adalékként működjenek.

A saját olvasásmód effajta látens védelme azért is jelentett kihívást, mert a verskommentárok valóban tartalmaznak. A számos ismert információ mellett komoly meglepetéseket is tartogat az *Állástalan táncos*: a 34. oldalon például arról anekdotázik Kemény, hogy 1985-ben hogyan járt Wirth Imrével és Galántai Zoltánnal Juan Contreras Figueroa chilei vendégoktató kurzusára a bölcsészkaron. A nyelvi nehézségeket az akkor szintén az ELTE BTK-n másodéves magyar-bolíviai Eduardo Rózsa-Flores segítségével küzdötték le. A színészként, költőként és újságíróként is ismert kommunista forradalmár Rózsa-Flores saját nemzetközi zászlóalját vezetett a délszláv háborúban, komoly katonai tevékenységet végzett Bolíviában, és saját elmondása szerint részt vett az őszi beszéd kiszivároztatásában is. Tragikusan végződő, ám kalandos életútjának egy újabb epizódjáról értesülünk a beszélgetőkönyvből. Kemény munkásságának ismerői persze nem csak anekdotikus szinten olvashatnak újdon-ságokat. A kötet a költői életmű megközelítéséhez is kínál új szempontokat, s ez nem csupán Kemény érdeme, Hegyi Katalin ugyanis egyszerre jó kérdező, aki fontos szövegekre hivatkozik a recepcióból, és intuitív olvasó, aki olyannyira ráhangolódott Kemény gondolkodására, hogy néhol egyenesen tükrözi a szerző nyelvhasználatát: „Lehet, hogy tévedek” – fejezi be a kérdező a *Keresztény és közép* című versről szóló fejtegetéseit, miközben – szándékosan vagy szándékolatlanul – az életművet nyitó *Tudod, hogy tévedek* című vers első sorát

parafrazálja. Hegyi Katalin ráadásul bátran vállalja a felkészült, ugyanakkor zsigeri olvasó szerepét. A *méhész* című versről például a következőt írja: „Laikusként úgy képzelem, hogy az a sor lehetett meg a fejedben, hogy »*valami zümmögjön nekem*«. Nekem legalábbis a vers ismeretében ez a lágy ritmus, rigmus rögzült, s ezt ismételtetem, ha nyári napon méhek, darazsak keringenek körülöttem”. A válaszban aztán előkerül a kéziratok füzetek egyike, mely Kemény naplóival kiegészülve ezúttal is fontos forrásanyag. Bő negyven oldallal később a *Búcsúlevél* és a *Remény* között például a szerző számára is revelatív kapcsolat jön létre (124–125.): „(Napló: »*okt. 19. k. Befejeztem a két verset, és lehet, hogy egy harmadikat is (a mennyek országát). Ki se mentem, esett, a versek szomorúak, de vannak, vannak, vannak!*« Így örültem három végtelenül szomorú versnek. Füzet: egyet lapozok, és a *Búcsúlevél* után ott a *Remény*. Most, tizenegy évvel később egyértelmű, hogy ez a folytatás. De akkor ez eszembe se jutott – nem is értem, miért. Pedig a napnál világosabb, hogy a *Búcsúlevél* megírása után mentem egyenesen a hegyre jóslatot kérni, hogy most mit csináljak.)”. A költői műhely és az életút megismeréséhez nagyban hozzájárulnak a füzetek és a napló, melyek előbb-utóbb – reményeim szerint – könyv formában is napvilágot fognak látni.

Kemény lírai munkásságát több további szempont is árnyalhatja a könyvben. Az esszé-íróként is fontos szövegeket jegyző szerző az *Esti kérdés P. Gy-hez* című vers kapcsán rövid, ám az esszé ígérését rejtő eszme-futtatást végez Petriről; a *Célszerű romok* apropóján az íróniához való viszonyát gondolja újra a közéletiség kontextusában; az *Állástalan táncosnőről* szólva pedig arról beszél, hogy milyen tapasztalat megrendelésre verset írni (az alkalmi költeményeket egyébként is vékony, rejtett fonál köti össze a könyvben). Összességében viszont ugyanaz a karakter rajzolódik ki a sorok között, aki korábban is. A költői pálya alakulásának bemutatása mellett Kemény István továbbra is ugyanazt az ethoszt közvetíti, amivel pályája elején is fellépett: az elsődleges kontextusra és a történelmi szituációra mélyen koncentráló, egyszerű befelé és kifelé figyelő, kételyekkel teli, ugyanakkor tudatos, tájékozott és komoly szerző ismerős képét látjuk – egy önazonos szerzőt.

Az önazonos szerző most regényszerű versfolyamot ír, és a *Lovag Dulcinea* kötetvégen szereplő 24 darabja izgalmas anyagot ígér: remek bevezetést írt hozzá Kemény, a versek olvasásakor viszont – egyelőre – nem éreztem lúdbőrt. Pedig sokszor eszembe juttatta a fogalmat a beszélgetéskötet. Olyan Kemény-verseket olvastam újra (az *Egy nap életet*, *Az eperfa lombját* vagy a *Fel és alá az érldligeti állomáson*), és olyan Kemény-verseket hiányolhattam (a *Feltételesen szabad asszociációkat* vagy a *Megcsalt úrhajóst*), amelyek bármikor képesek lúdbőrt okozni, és elérik a *költészet célját*. Legerősebben ott gondolkodtatott el a „lúdbőrzés”, ahol a szerzők megszakították a kronologikus elbeszélést. A 115–119. oldal között a pársoros versekről van szó, a *Célszerű romok* után és a *Búcsúlevél* előtt, avagy az *Élőbeszéd* és a *Királynál* köteteket kapcsolja össze (vagy választja szét) ez a pár oldal. Nem tudom, kell-e nagyobb jelentőséget tulajdonítani az elhelyezésnek, gyanítom, nem. Kemény István lelkes olvasójaként viszont számomra kimondottan fontos tapasztalat, hogy az *Élőbeszéd*ben talákoztam utoljára olyan Kemény-verssel, amitől tényleg lúdbőrös lett a hátam. Nagy verseket azóta is írt a szerző: a *Búcsúlevél*, a *John Anderson éneke* vagy a *Hipnoterápia* azok. Számomra viszont nem minden nagy vers hozza el a lúdbőr érzését, bár az is igaz, hogy a *Lovag Dulcinea* darabjainak olvasása után tényleg nagy reményekkel várom a könyvmegjelenést.

A Bartis Attilával közösen jegyzett *Amiről lehet* 2010-es beszélgetőkönyvének és az *Állástalan táncosnő* 2011-es gyűjteményes verskötetének erényeit kiválóan ötvözi az *Állástalan táncos*. Bár több bosszantó szerkesztési hanyagság is maradt a könyvben (a kurzíválási hibától kezdve a *Lovag Dulcinea* tartalomjegyzékbeli rossz számozásáig), a célját mindenképp eléri: alakulásában is egységes pályát tár az olvasók elé. „És bevallom, nekem is sokszor megfordult már a fejemben, hogy mindazt, amit valaha írtam [...], valahogy felfűzzem egyetlen szálla: egységes rendszerbe foglaljam a saját írott világomat” – írja Kemény István a verses regényt bevezető kommentárjában. Megítélésem szerint az életmű rendelkezik ezzel az egyetlen szállal, melynek immár az *Állástalan táncos* is szerves része.

NEM EMBER: PÁCIENS

Keresztury Tibor: *Húlt helyem*

„Jó, hát akkor itt fogunk élni.” A magyar filmtörténet emblemikus mondatát az utóbbi negyven évben számos alkalommal idézték már, hatóereje bizonyítja, hogy a *Megáll az idő* szállóigéje máig nem veszette érvényét. Keresztury Tibor új kötetében, mely ugyancsak megidézi Gothár filmjét,¹ mégsem működik a mondat. Az önéletrajzi alapozású regény elbeszélőjének életlehetőségeit ugyanis drasztikus módon határozza meg egyetlen tényező – egy rendkívül ritka, végzetes betegség.

A *Húlt helyem* tematikai szempontból a betegségirodalomként definiált – a személyesség fokát, a fikcionalizálás módját és a prózapoétikai megoldásokat tekintve rendkívül eltérő – szövegek sorába illeszkedik. Keresztury regénye a gyakran emlegetett kötetekhez hasonlóan (többek között Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*, Nádas Péter: *Saját halál*, Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*, Szilasi László: *Luther kutyái*) a szerzői szubjektum primer testi tapasztalatait állítja középpontba, hét fejezetben szól alkoholproblémákról, depresszióról és a multiszisztémás atrófia (MSA) nevű súlyos neurológiai betegségről.

A kötet hangütése nem idegen az életmű korábbi darabjaitól, a szerző tárcanovelláihoz (például *A készlet erejéig* [2012] című gyűjteményes kötet darabjaihoz vagy a legutóbbi, *Temetés az Ebihalban* [2015] című kiadványhoz) hasonlóan a regény is egymástól távoli minőségeket kapcsol össze: abszurd, ironikus, tragikus és frivol elemeket ötvöz – minden eddiginél megejtőbb módon. Az autofikció műfaji jellemzőit mutató *Húlt helyem* – számos szerzői megnyilatkozás szerint – az életművet záró, számvetésszerű kötet. Az egymástól látszólag különálló, eltérő életszakaszok eseményeit feldolgozó fejezetek mindegyike önéletrajzi alapozású, Keresztury ugyanakkor következetesen érvényesíti írói törekvését, miszerint szembetűnő fikciós elemekkel és a referenciális olvasatot megkérdőjelező narrációs megoldásokkal távolítja el a szöveget az életanyagától:

„Az eltávolítás, a távolságtartás narratív eszközei egy efféle személyes érintettségű prózában elengedhetetlenek, nélkülözhetetlenek, úgy gondolom. Segítettek nekem is írás közben szembenézni a dolgokkal, igen, de ennél is fontosabb, hogy effajta távolság nélkül reflektálatlan panaszáradat, pusztán feltáruló önvallomás volna az egész, az pedig nem iro-

¹ „Hát akkor innentől... kezdte volna egyik kedvenc filmjéből torzítva idézni a jól bevált mondatot, de ezúttal függőben maradt, befejezetlenül. A mondat nem működött. Elolvasta újra [betegsége leírását], jól értette-e. Hat-hét év alatt halálhoz vezet. Gyors fejszámolás következett. Ez a hetedik év. Öt nap múlva átfordul a nyolcadikba.” (189.)

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
220 oldal, 4499 Ft

dalom – sokkal inkább a pszichológusunkra tartozik. Másrészt ez a megteremtett külső nézőpont teszi legjobb szándékaim szerint érzékelhetővé, hogy ez az alanyi próza azért úgy önéletrajzi, hogy tele van fiktív jelenetekkel, figurákkal, történésekkel, kitalált eseményekkel. Az autobiografikus jelleg nem kizárólagos tehát.”²

Az interjúban említett külső nézőpont különleges módon érvényesül a kötetben. Már az első, *Betelt a pohár* című fejezetben szembetűnik, hogy a narrátor, aki alkoholfüggőségének gyógyítása reményében különös műtétnek veti alá magát, hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyű elbeszélést működtet. A történet előrehaladtával bebizonyosodik, hogy a narrátori pozíció váltakoztatása korántsem öncélú játék, pusztán technikai ügy – a mű lényegét érinti, s a regény központi alakjaként megformált szereplő identitásvesztésével és az elbeszélői szubjektum beteg testhez fűződő viszonyával áll összefüggésben. Reflexív írói eljárásról tanúskodik, hogy a *Betelt a pohár*ban éppen akkor detektálható a narrátori pozíció elmozdulása, amikor a központi szereplő teste sérül, a műtét során bemetszést hajtanak rajta végre:

„Figyeltem, ahogy remegő kezébe veszi a szikét, miközben a trécselő csoport kaján érdeklődéssel a seggem köré csoportosul. Ejtünk egy szép négy-öt centis esztétikus vágást, nehogy az alkoholista úr panaszt tegyen, vagy a kedves barátnője reklamáljon, hogy a gaz orvos elcsúfította egy kurva nagy heggel a fenekét, és diszkréten beletesszük ezeket a szuper, ukrán bányászokra kifejlesztett pirulákat, vett elő egy cirill betűs gyógyszeres dobozból hat szürreális méretű kapszulát.

[...]

Elájulhatott. Annyit hallott még, hogy ne karcolgassa a felületet, vágjon mélyebben bele, különben hogy a magasságos úristenbe fog beférni neki mind a hat darab! Halványan érezte, ahogy a kiscsávó nyomja a kapszulákat a testén ejtett nyitott sebbe [...].” (19–20.)

Az idézet jól példázza az elidegenítő effektust, illetve azt, hogy az elbeszélő tudata és teste miképpen válik el egymástól az egyes szám harmadik személyű narrációban. A korporális érzékletek elidegenítése a test diszfunkcióit középpontba állító regény további két erős fejezetében is hatásos eljárásnak bizonyul. „[F]öldre szegezett tekintettel azon gondolkoztam, kinek a lába megy alattam oly különös módon, kinek csattog a jobb talpa lépésről lépésre a betonon” (181.) – szól a Parkinson-kórhoz hasonló tünetekkel járó MSA-betegség elhatalmasodásáról szóló *Kifutó széria*. A gerincsérvben szenvedő főszereplő elalvás előtti gyötrődéseit elbeszélő *Röpiül az idő* pedig azt a megrázó tapasztalatot írja le, amikor a test képtelen ellátni mindennapos feladatát – például végrehajtani egy egyszerű mozdulatsort:

„A következő feladat, hogy fel kell innen állnom, és el kell érnem az ágyamat [...]. A pamlag széle felé csúsztatta a segget, megbillent, de visszafogta: hopp, hopp, lassabban, a testtel, mindjárt lefordulok. Azt meg már, hogy felálljak a földről, ne kívánja senki – fejen ne álljak? táncot ne járjak? –: az már tényleg meghaladná a rendelkezésre álló képességeket. Fejjel rohanok a falnak, nincs felépítve a stratégia. Először is fel kell ülni. Ez helyesnek tűnt, elméletben, de nem működött a hasizom. Patthelyzet volt.” (133–134.)

² „Tegező viszonyban a halállal. Marik Noémi interjúja Keresztury Tiborral”, *Népszava*, 2021. 06. 12., https://nepszava.hu/3122588_tegezo-viszonyban-a-halallal-keresztury-tibor-nem-tesz-engedmenyeket (hozzáférés: 2022. 02. 28.).

A *Röpiül az idő* több szempontból is kiemelkedő fejezet. A szöveg alapszituációja banális: Keresztury elbeszélője a debreceni Küküllő utcai lakásának pamlagán fekszik, az esti tévéműsört nézi, miközben igyekszik úgy helyezkedni, hogy enyhítsen kibírhatatlan fájaldalmán. A fejezet a cselekményt a minimumra redukálja, az (ironikus címadást érvényesítő) *Röpiül az idő* mindvégig egyetlen mozdulatsorra koncentrált: a mozgásában korlátozott narrátor eltökéli, hogy kispárnája csücskét háta fájó pontjához fogja helyezni – próbálkozásai azonban minduntalan kudarcot vallanak. Keresztury bravúrt hajt végre, amint közel hetven oldalon keresztül taglalja a kispárna csücskével folytatott műveletet, s közben a kétségbeesett narrátor tudatműködését szemléltetve (és a többszörösen terhelt témákhoz kötődő kliséket elkerülve) szól többek között szorongásról, a test kiszolgáltatottságáról, életöztönről és halálvágyról.³

A *Híllt helyem* borítója pontosan tükrözi a regény tónusait, a kötet az életút sötét szakaszait láttatja. A *Betelt a pohár*, a *Röpiül az idő*, a *Kifutó széria* és a *Hattyú dala* az egyén szenvedéstörténetére fókuszál, míg a *Barátok köztben* (mely a pszichiátriai osztályon kemény bánásmódban részesített páciensek életkörülményeiről tudósít) vagy a gyermekkor (korábbi írásokból is ismert) avasi helyszínén játszódó *Sötét-kapu felé* és *Keszi bácsi haldoklása* című fejezetekben a társadalom peremén élők közösségében tapasztalt brutalitásról és kilátástalanságról olvashatunk. Keresztury regényének megrázó volta abban áll, hogy e súlyos témákat formabontó megoldásokkal dolgozza fel.

A kötet jól érzékelhető törekvése, hogy világunk periférikus területeire irányítsa a figyelmet. A *Barátok közt* például éppen azokkal az emberekkel kapcsolatban kelt rokonszenvet, akik a saját életük feletti kontrollt veszítve a pszichiátriai osztály lakóiként vegetálnak;⁴ a *Betelt a pohár* pedig az egészségügy intézményeiben identitásuktól és emberi mivoltuktól megfosztott páciensekről szól.⁵ Teszi mindezt Keresztury úgy, hogy szerencsésen elkerüli az utóbbi években felértékelődő érzékenyítő irodalmi szövegek ismert csapdáit – a szegénységirodalomhoz sorolható írásokhoz képest szélesebb spektrumon mozog, tematikai és nyelvi szempontól is rendkívüli rétegzettséget mutat, a képviselői próza ambícióitól távol tartja magát, a világ aktuális állapota szempontjából valóban égető témákat pedig kellő reflexióval kezeli. A *Híllt helyem* így lesz hiteles és megrendítő olvasmány, mellyel beteljesedik a poétikai törekvés: Keresztury fajsúlyos regényt írt – bízunk benne, hogy nem az utolsót.

³ A regényfejezet hatásos megoldásai azok a szövegrészek, melyek a történet cselekménytelenségére az olvasónak címzett ironikus kiszólásokkal hívják fel a figyelmet: „Teljesen megértem, ha ezen a ponton némely olvasóim már hajukat tépve vonítanak, s az ég felé rázván összekulcsolt ujjukat, könyörögve kérik a fennvalót, tegye már be ez a szerencsétlen azt a kibaszott párnát, a keserves úristenit, haladjunk már, történjen már valami [...]. Nem segíthetek. Türelemért esedezem. Láthatják, csinálom, magam is ezen dolgozom. De amíg a valóságban el nem dől a dolgok kifejlése, hogy tudhatnám kitalálni szövegileg, már engedelmet kérek, hogy mi következik? [...] „Úgyhogy szépen kérem, ne tessenek siettetni engemet: tovább fogok lépni, ha evvel a jelenettel az életben és az irodalomban egyaránt megleszek” (98–99).

⁴ „Az ápoltak elindulnak csoszogva, némán a kórtermeik felé; aki nem mozdul, azt az ápolók fektetik le. Ballagok a társaimmal én is; csupa olyan ember között, akinek mindig kétjegyű sorszámot osztanak, és tíz esetből nyolcszor a kilencesnél ér véget a félfogadás. Akit folytonosan levegőnek néznek, akit, ha szóra méltatnak, megkérnek, hogy álljon arrébb, akit nem ölelt meg senki húsz rohadt éve legalább.” (161.)

⁵ A páciensek tárgyiasítását a *Betelt a pohár*-ban olvasható orvos–beteg párbeszéd jól példázza: „Hány kiló? Sacc per kábé nyolcvan-nyolcvanöt. Na, ebből is látják, kollégák, folytatta a szakmai gyakorlatot az orvos, ezeknek se kép, se hang, azt se tudják, hány kilók. Túllövöm az érzéstelenítőt, feljelentenek. Ahhoz értenek” (19.).

ÜGY LEZÁRVA?

Gintli Tibor: Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélismód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában

A könyv címadása metaforikus ugyan, de rendkívül találó. Gintli Tibor ugyanis értekezésével a legfelkészültebb védőügyvéd szerepében rendkívül alaposan kidolgozott perújrafelvételi kérelmet nyújt be, a vonatkozó jogeset pedig az anekdota méltánytalan kizárása a 20. századi modern magyar próza lehetséges és termékeny elbeszélismódjai közül. A védő érvelése jelen esetben a modern prózában megújított anekdotikus hagyomány továbbélésének tényállására vonatkozik, erre hoz fel perdöntő bizonyítékokat Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő, Krúdy Gyula, Cholnoky Viktor, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor néhány művének elemzésével. „Az értekezésben tárgyalt művek mindegyikére jellemző – állapítja meg a szerző –, hogy átértelmezik az anekdotikus hagyományt, s bennük az anekdotikus narráció olyan újszerű funkciót kap, amely nem volt megtalálható ennek a beszédmódnak a magyar irodalomban előforduló korábbi változataiban” (37.). Gintli tehát elsősorban az ismert és a prózairodalmi kánonban is előkelő helyet elfoglaló szerzők és művek újraértelmezésére építi érvelési stratégiáját, miközben figyelemre méltó alaposággal dolgozza fel az anekdotára és a vizsgált életművekre vonatkozó szakirodalmat.

Érvelismódjának két, egymást megerősítő jellegzetessége van. Az egyik az, ahogy a recepció alapos ismeretében kijelöli a témára vonatkozó vitapontokat, felvázolja a kijelölt vitapartner álláspontját, majd szövegközeli elemzések során át cáfolja azokat, és így igazolja saját hipotézisének relevanciáját. A könyv törzsanyagát a 20. századi magyar próza meghatározó műveinek újraértelmezése adja, ezt azonban megelőzi egy recepciótörténeti áttekintés és egy olyan, a nemzetközi szakirodalomra is kitekintő elméleti tisztázás, melynek révén szabatosan kifejti saját álláspontját is az anekdota műfajára, illetve az anekdotikus elbeszélismódra vonatkozóan.

Gintli a problémafelvető és az értekezés célkitűzését kijelölő bevezetőben egyértelműen kijelenti, hogy nem fogadja el azt a bevett álláspontot, mely az anekdota „aktív és »legitim« korszakát” (13.) berekeszti a 19. századba, sőt úgy látja, nemcsak az 20. század első felének prózairodalmában figyelhetők meg az anekdotikus narráció bizonyos jellegzetességei, hanem még a posztmodern próza egy „markáns vonulata” (mindenekelőtt – ha nem kizárólag – Esterházy Péter) is visszanyúl az anekdota műfajához és narratív hagyományához. Figyelembe véve a Gintli által rekapitulált szakirodalmi álláspontokat és szerzőket, az értekezés tékje tehát nem csekély, a modern és (bár ez már nem tárgyaz az értekezésnek) a

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
312 oldal, 3990 Ft

posztmodern prózaértésünknek – ha nem is alapjait érintő, de – vitathatatlanul lényeges és korábban háttérbe szorított vonatkozásait emeli előtérbe.

Az anekdota kedvezőtlen megítélése a magyar irodalmi modernség kezdetétől megfigyelhető, és lényegében a mai tudományos reflexiókig tart. Előbbit – ez esetben nem részletezve – Gintli az irodalmi paradigmaváltás szükségszerű gesztusának tekinti, azt az irodalomfelfogást azonban, mely az anekdotának határozott világnézetet, problémátlan-ságot, szellemi igénytelenséget és ezzel együtt az irodalom alakulástörténetében alacsonyabb fejlődési szintet tulajdonít, eleve teleologikusnak minősíti. Gintli minden korábbi szakirodalomra vonatkozó ellenvetését világosan argumentálja, és meggyőző gondolatmenettel támasztja alá saját téziseit. Emellett pedig akár az előbb említett, vitapartnerként kijelölt szerzők munkáiban is megtalálja azokat a mozzanatok, melyeket méltányolni tud, és saját érvmenetében is fel tud használni. Az anekdota műfaja és az „anekdotikus beszédmód” rehabilitációja során két német szakmunkára (André Jolles és Volker Weber tanulmányaira), valamint Alexa Károly 1983-as, az anekdota megítélését tekintve a Gintliéhez hasonló „perújrafelvételt” sürgető dolgozatára és Bodnár György öt évvel későbbi *Az anekdotavita és elméleti tanulságai* című írására támaszkodhat. Alexa és Bodnár esetében is a sajátjával azonos vagy ahhoz hasonló törekvéseket egyaránt mérlegre teszi, a továbbgondolásra érdemes megállapításokat kiemeli, de egy-egy részletkérdésben világosan tisztázza saját eltérő álláspontját is.

A konkrét műelemzéseket tehát két műfaji és terminológiai tisztázó fejezet vezeti be. Az első az egész kötet kulcsfogalmát, az anekdotikus elbeszélésmódot határozza meg. Az anekdota fogalmára vonatkozóan Gintli kiindulópontja Hajdu Péter definíciója, aki szerint az anekdota „beszélgetésben elhangzó, rövid, csattanóval végződő műfaj” (idézi 27.). Ezt a szerző még a humoros és kedélyes, valamint az esetenként megfigyelhető ironikus és szarkasztikus karakterrel egészíti ki. Vitája Hajduval nem ezzel kapcsolatban van, hanem – és ez Gintli értekezésének egyik kulcsmozzanata – abban, hogy ő az anekdotikus-ságot Hajduval ellentétben a nagyobb epikai formákra, így a regényre is kiterjeszhetőnek véli. Különbséget tesz ugyanis az anekdota mint műfaj és az anekdotikus narráció (vagy anekdotikus elbeszélés, előadásmód, modor) között, s ez utóbbit már a regény esetében is vizsgálhatónak véli. Az anekdotikus narrációnak kilenc jellemzőjét különbözteti meg. Mivel ezek mint elemzési szempontok a műértelmező fejezetekben is kiemelt szempontokként térnek vissza, ezért itt most szó szerint idézem:

- (1) Orális jelleg, az élőbeszéd imitációja
- (2) Poénra hangolt előadásmód, a komikumot preferáló hangnem
- (3) Komikus cselekmény és/vagy komikus figurák
- (4) Elbeszélőkdedv: az elsődleges és/vagy másodlagos narrátorok érezhetően élvezik saját elbeszélő tevékenységüket
- (5) Szórakoztató szándék
- (6) Ráérős, komótos tempó
- (7) Az elbeszélő cselekményt megszakító anekdoták és/vagy kitérők
- (8) Az elbeszélő és az olvasó familiáris viszonya
- (9) Familiáris viszony az elbeszélő és a szereplő(k), illetve az elbeszélő és a diegetikus világ relációjában (30.)

Gintli értekezése tehát nem az anekdota műfaját, hanem az anekdotikus narráció (bizonyos) jellemzőinek továbbélését és – ezzel együtt – az anekdotikus elbeszélésmód funkcióváltásait állítja vizsgálódása középpontjába.

A harmadik nagyfejezet a téma lehetséges világirodalmi vonatkozásait állítja előtérbe, nevezetesen arra keresi a választ, hogy feltételezhető-e összefüggés a magyar irodalom

anekdotikus hagyománya vagy általában az anekdotikus narráció és az orosz népi eredetű szkáz műfaja között. A kérdésvetést két tényező indokolja. Egyrészt az, hogy Gintli az anekdotikus elbeszélés mód jellemzői között kiemelten fontosnak tartja az élőbeszéd imitációját, s ez eleve rokonságot sejtet a szkázzal. Ezzel nyilvánvaló összefüggésben áll az, hogy például Tersánszky vagy Kosztolányi egy-egy műve kapcsán ezt a hasonlóságot már a korábbi recepció is felemlítette. Gintli álláspontja szerint, melyet a szkáz műfajának bemutatása és mindenekelőtt Eichenbaum szkázról írott tanulmányának részletes cáfolata során alátámaszt, az anekdotikus elbeszélés mód és az orosz szkáz műfaji kritériumai csak részben fedik egymást, meghatározók azonban azok a narratív sajátosságai, melyek miatt a két műfaj azonosítása nem lehetséges. A 19. századi magyar anekdotikus hagyomány hatástörténeti formálódása szempontjából lényeges megállapítás továbbá, hogy annak irodalomtörténeti gyökerei jóval mélyebbre, Mikes Kelemen és Hermányi Dienes József műveig nyúlnak vissza, ami jóval megelőzi a magyar anekdota virágkorával csaknem egykorú orosz irodalmi hatást.

Gintli Tibor számára a recepciótörténet tehát egyszerre bokszzsák és ugródeszka, általában a kanonizált interpretációk cáfolatán keresztül jut el saját értelmezői álláspontjának kifejtéséig. Így van ez a Móricz-fejezetben is, mely két prózai mű, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* és a *Kivilágos kivirradtig* értelmezésével mutatja be az anekdotikus narráció továbbélését a modern magyar prózairodalomban. Az első oldalon cáfolt értelmező ezúttal Czine Mihály, akinek Móricz és az anekdota viszonyára vonatkozó megállapításán keresztül demonstrálja a szerző a marxista irodalomértelmezés ideológiailag determinált prekonceptióját, miszerint Móriczot le kell választani a „maradi”-nak tekintett anekdotikus hagyományról. Ezt Czine oly módon teszi meg, hogy az anekdotikus beszéd módot az ábrázolt világ sajátosságaként a szereplők jellemző megnyilatkozásmódjának tekinti és elkülöníti az elbeszélői szólamtól. Ebben a fejezetben tehát Gintli nemcsak arra fektet különös hangsúlyt, hogy bemutassa az anekdotikus narráció korábban kilenc pontban összefoglalt jellemzőinek jelenlétét a két Móricz-műben, hanem azt is meggyőzően bizonyítja, hogy az anekdotikusság magának az elbeszélőnek a beszédmódjára is jellemző. Két eltérő súlyú nagyprózai alkotásról van szó, a társadalmi problematika szempontjából a fiatal házások összeveszésének és kibékülésének története látszólag kevésbé mély értelmezői konklúziók levonását teszi lehetővé, noha a férfi–nő kapcsolat leírásán és a nagynénik emlékei révén megidézett közelmúltbeli élettörténeteken keresztül is világosan kirajzolódik egy társadalmi réteg tragikumja: az elveszett múlt nagysága iránti múlthatlan nosztalgia, a „magyar jellem” változhatatlansága és a női szerepek modernizálhatatlansága. Gintli értelmezésének középpontjában azonban nem ez áll, hanem az anekdotikus narráció megújításának kérdése, melyet a nevetésben kifejeződő vitalitásban és az érzéki vágy színrevitelében ragad meg. A *Kivilágos kivirradtig* esetében az egész éjszakán át tartó mulatásban megjelenített „túlfűtött kollektív érzelmi állapot”-ot (90.) a „sírva vigadás” közhelyes művészeti toposza helyett a modernség mámorfilozófiájában látja kontextualizálhatónak.

Tersánszky prózája talán a legjobb példa a könyv központi problematikájának szemléltetésére, hiszen – ahogy azt a fejezet nyitó mondata is leszögezi – Krúdy mellett az ő életműve ágyazódik be leginkább az anekdotikus hagyományba, s ahogy arra a bevezető alfejezet is rávilágít, a korábbi recepció az anekdotikus narráció szinte valamennyi jellemzőjét számba vette már Tersánszky művei kapcsán, de azt „látszatként, egy mögöttes, lényegibb struktúra megtévesztő felszínéként” értékelte (92.). Gintli érthető módon nem osztja ezt a bevett álláspontot, ugyanakkor az anekdota „maradiságának” gyanúja miatt külön figyelmet szentel Tersánszky modernségének igazolására is. A *Kakuk Marci*-regények modernségét éppen mint az anekdotikus hagyomány újraértelmezését határozza meg, és különösképpen a társadalmonkívvüliség perspektívájának az élőbeszéd imitációja

révén történő megteremtését hangsúlyozza. Találón von párhuzamot Kakuk Marci elbeszélésmódja és egy szokatlanul hosszú stand-up comedy között: „Kétségtelenül regénnyel van dolgunk, de olyan regénnyel, amely a jelenbeli elhangzás illúziójával a színházat idézi. A Kakuk Marci-regények jelenbeli előadást sugalló formájukkal, a jelenlévő hallgatók eleven reakcióit sejtető kiszólásaival és a hatás, a zajos siker igénye által irányított előadói stratégia jelzésével színpadra emlékeztető szituációt teremtenek” (113.). Az *Egy ceruza története* kapcsán az értekezés az anekdota műfajának egy kevésbé ismert változatára is kitér, melyet – Lionel Gossman nyomán – olyan elbeszélésmódként határoz meg, amely elutasítja a hivatalos történelemszemléletet, és azzal szemben alulnézeti perspektívából láttatja a nagy történelmi eseményeket. A legismertebb világirodalmi példa erre Hašek *Svejk* című regénye, melynek magyar irodalmi párhuzamait a szerző Tersánszky háborús regényeiben látja. Mindent egybevetve Gintli értelmezői álláspontja szerint Tersánszky műveiben az anekdotikus elbeszélésmódot a kívülállás narratív formájává alakította át, ezáltal eltért a 19. század kollektív szemléletmódjától, és az egyénre helyezte a hangsúlyt: „Az inerciarendszer középpontja az egyén, aki saját értékrendje szerint él, de színleg elfogadja a társadalom képmutatónak tekintett normáit, miközben komikus szemléletmódja folytonosan kétségbe vonja azokat” (121.).

Ha a tartalomjegyzéket vizsgáljuk, első ránézésre különösnek tűnhet, hogy míg a többi szerzőtől két-két mű vagy műcsoport elemzése alkot egy nagyfejezetet, Krúdytól csak egy regényt, a *Boldogult úrfikoromban* állítja vizsgálódása középpontjába Gintli, miközben – ahogy azt az előző fejezet nyitányában leszögezte – az anekdotikus hagyomány továbbélését Tersánszky mellett leginkább Krúdy műveiben látja megvalósulni. Hogy nem a témára irányuló értelmezői invenció visszaeséséről van szó, azt nemcsak maga a fejezet igazolja, hanem az a tény is, hogy Gintli korábban egy egész könyvet szentelt Krúdy regényeinek. A *Boldogult úrfikoromban* recepcióját tekintve hasonló előfeltevések látszanak kirajzolódni, mint amelyeket a Móricz-művek esetében láttunk: miközben az egyes értelmezők világosan érzékelik a regény anekdotikus karakterét, az anekdotikusságot a szereplői szölamokhoz kötik, s leválasztják róla a narrátor beszédmódját. Gintli tehát miközben a műértelmezés során újfent megingatja ezeket az öröklött előfeltevéseket, az anekdotikusságnak más jellemzőit emeli ki a műből, mindenekelőtt az ábrázolt világ patriarchális jellegét, az elbeszélőnek a szereplőkhöz való familiáris viszonyát és a narrátornak az olvasót megszólító közvetlen modorát. A fejezet legfontosabb értelmezői hozadéka, hogy miközben pontosan leírja a regény anekdotikus jellemzőit, egyben az anekdotizmus-hoz kötődő negatív előfeltevéseket is cáfolja: egyrészt azt, hogy az anekdota szemléletmódját szükségszerűen problémátlanság és felszínség jellemzi. Gintli értelmezése szerint ugyanis a műben a hangsúlyozottan fiktív világot a haláltudatból fakadó rezignáció hatja át, a regény egyik fontos tanulsága tehát, hogy a „melankóliával átítatott kedélyesség a végesség rezignált elfogadása mellett is képes megadni az öröm átélésének lehetőségét. A kedély az emberi lét végessége fölött érzett tompa egykedvűség meghaladása, létünk marginális természetének kinevetése” (146–147.). A *Boldogult úrfikoromban* tudatosan alakított kompozíciója ugyanakkor önmagában cáfolatát adja annak az előítéletnek is, mely szerint az anekdota szükségszerűen szétzilálja nagyobb prózai alkotások szerkezetét.

A következő fejezet Cholnoky Viktor Trivulzio-történeteit állítja középpontba, és mint-ha egyfajta átmeneti szerepet is betöltene, amennyiben a következő, az anekdota kanonikus elbeszélésmódjának bizonyítására vonatkozóan kiemelten fontos fejezet, Kosztolányi *Esti Kornél*-elbeszélései felé mutat. Gintli ugyanis ebben az esetben a Cholnoky-életmű adott részletének tárgyalását egy olyan összehasonlító elemzéssel nyitja, mely rávilágít Cholnoky anekdotikus elbeszéléseinek és Kosztolányi *Esti Kornél*-jának párhuzamaira. Az Amanchich-novellák és a *Trivulzio kalandjai* ciklus kapcsán azt bizonyítja meggyőzően,

hogy ezek a szövegek a fikcionalitás hangsúlyozásával nemhogy eltávolodnának az anekdotikus elbeszélésmódtól, hanem éppen az anekdota hagyományát értelmezik át, amikor a csattanó valóságosságára vonatkozó, a műfaj történetben eleve adott kétely fikcióképző ereje és a szövegbe kódolt irodalmi utalások révén a Trivulzio által elbeszélte történetek megalkotottságát hangsúlyozzák, s így magát a másodlagos elbeszélőt is a szépíró, a költő pozíciójába helyezik, aki éppen emiatt tekinthető Esti Kornél előképének. Újra olvasva Cholnoky egyébként valóban rendkívül szórakoztató történeteit két kérdést mindenképpen fel kell tennünk, melyek azonban csak részben érintik az anekdotikus elbeszélésmód kérdését. Gintli a bevezetőben Szép Ernő életművét arra hivatkozva mellőzi a tárgyalt szöveggörpust, hogy az élőszóbeliség elsődleges forrása Szépnél a publicisztika. Mindez aligha vitatható, viszont mintha Trivulzio történeteitől sem állna távol a publicisztikán dolgozó hírlapíró egzotikum iránti vonzalma, mely megmutatkozik például a számtalan idegen nyelvben való jártasság imitálásában is, abban, ahogy a félig délszláv, félig olasz származású Trivulzio gond nélkül lép át egyik nyelvből a másikba, megérti az arabot, de ismeri az afrikai és gael nyelvet is. Mellesleg talán ez is forrása lehet Esti Kornél bámulatlan nyelvi készségének is, mely éppen a legismertebb novellában, a bolgár kalauzzal való „beszélgetésről” szóló történetben állít önmagának ironikus módon görbe tükröt.

Mégsem állíthatjuk azt, hogy a Cholnoky-elemzések pusztán felvezetik a magyar prózairodalmi kánonban vitathatatlanul előkelőbb helyet elfoglaló *Esti Kornél* értelmezését, hiszen itt szintén önmagukban is megálló és a prózatörténet-írás szempontjából is lényeges műinterpretációkat kapunk. Ugyanakkor a Cholnoky-novelláknak a hírlapírói tevékenységhez való kötődéséről kialakult sejtéseket mégiscsak megerősítheti a Trivulzio–Esti párhuzam, hiszen Gintli Kosztolányi műve kapcsán az elbeszélések szórakoztató funkcióját a tárcaírói praxisból vezeti le. Az elsődlegesen a címszereplő beékelte megszólalásaihoz kötött anekdotikus beszédmódnak, az élőszóbeli narrációnak az íróttal szembeni elsőbbségét és általában az anekdotikus vonások megjelenését a korábbi fejezetekben megszokott módon példásan lajstromozó elemzések elsődleges célja ugyanis, hogy bemutassa a próza tárcairodalomból eredeztetett szórakoztató jellegének a rehabilitációját Kosztolányi műveiben. Gintli konklúziója szerint ugyanis: „Irodalomtörténeti szempontból az *Esti Kornél* egyik legjelentősebb teljesítménye a szórakoztató irodalom és a szépirodalom elválasztását érvénytelenítő szemlélet sikeres poétikai megvalósítása” (210.). Ez legalább két, az értekezésben megválaszolatlan kérdést vet fel: egyrészt, hogy ugyanez nem mondható-e el Krúdy vagy Cholnoky Viktor prózájáról, esetleg a 19. századi anekdotikus hagyományt jellemző hivatkozási pontként képviselő Mikszáthról? Másrészt: ha itt – figyelembe véve az elemzett művek kronológiáját és az erre épülő fejezetstruktúrát – egy prózapoétikai folyamat kiteljesedését látjuk, akkor ez nem rejt-e magában hasonló fejlődéselvet, mint amit Gintli a bevezetőben az anekdota-kritikus álláspontok esetében vélelmez? Utóbbi kérdés érvényességét véleményem szerint még az a recepcióesztétikai alapozású érvelésmód sem számolja fel, mely az *Esti Kornél*-történeteknek a posztmodern prózában és – az egyedül nevesített – Esterházy Péter regényeiben megragadható hatás-történeti termékenységére hivatkozik. Ki kell azonban emelni azt is, hogy Gintli nem veszi át reflektálatlanul a Kosztolányi-próza kanonikus státuszára vonatkozó irodalomtörténeti ítéletet, sőt az egyes művek esetében nem tartózkodik attól sem, hogy bizonyos szövegeket „gyenge művek”-nek minősítsen, az anekdotikus Esti-történetek keletkezési idejének behatárolása pedig vitathatatlanul figyelemre méltó filológiai munka.

A kötet utolsó nagyfejezete Márai Sándor két regényével, a *Féltékenyekkel* és a *San Gennaro vérvével* foglalkozik. Talán egyik esetében sem egyértelmű az anekdotikus narráció jelenléte, sokkal inkább a polgárság mint létforma mibenlétének és az idegenség több szempontból színre vitt tapasztalatának a nem elsősorban narratológiai problematikája juthatna eszünkbe a regényeket olvasva, mégis a különböző nézőpontok és elbeszélői sze-

repek elkülönítésén és pontos elemzésén keresztül Gintli ez esetben is meggyőzően bizonyítja: ezeknek a műveknek az elbeszélői megszólalásmódja a regényalakokban megformált külön figuráján, a műveknek időnként iróniába hajló humorán, az ábrázolt világok familiáris jellegén keresztül szintén benne gyökerezik a 19. század anekdotikus hagyományában.

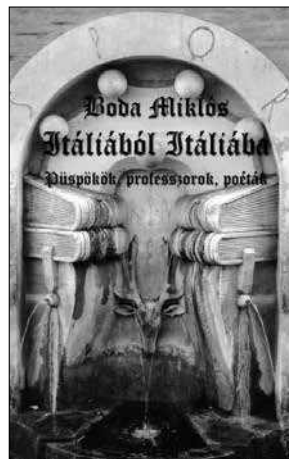
Mindent egybevetve: Gintli Tibor az utóbbi évek egyik legfontosabb narratológiai értekezését adta közre a *Perújrafelvétel* című kötettel, melynek tanulságai jóval túlmutatnak a választott téma, az anekdota műfajának és az anekdotikus elbeszélés 20. század első felében való továbbélésének bizonyításán. A recepciótörténeti áttekintések ugyanis rávilágítanak irodalomértésünk időnként leküzdhetetlennek látszó korlátaira is, miközben kifinomult érvelésével és a prózapoétikai elemzések tanítani való precizitásával a megtermékenyítő vitakultúrában gyökerező irodalomtudományi párbeszéd példáját is adja. Így tehát – visszatérve a kötetcímadás metaforikájához – az anekdota ügyében benyújtott „perújrafelvételt” sikeresnek ítéelhetjük, noha bízom benne, hogy az ügy mégsem kerül ad acta, és Gintli könyve a témához fűzött további hozzászólások kiindulópontja lesz.

ITÁLIA IGÉZETÉBEN

Boda Miklós: Itáliából Itáliába. Püspökök, professorok, poéták

Nagy öröm volt számomra, hogy a pandémia alatt olvashattam Boda Miklós *Itáliából Itáliába* címmel megjelent tanulmánykötetét, mert így a járvány okozta elszakíttóságom ellenére ismét Itáliában lehettem. Az egyetemi tanulmányaim óta a magyar–olasz irodalmi és kulturális kapcsolatok történetével foglalkoztam, és több mint harminc évig Rómában élhettem mint a római egyetem magyar tanszékének tanára. Magamat is az „Itália-mániás” emberek közé sorolom, melynek nagy képviselői Péterfy Jenő és Riedl Frigyes, majd a *Nyugat*-generáció nem egy költője és írója, mint Babits Mihály, Szerb Antal, Cs. Szabó László és még sokan, akik amikor csak tehették, Olaszországba szöktek, második hazájukba. Mindig örültem, ha hozzám hasonló Itália-mániásra találtam. Ezek közé tartozik Boda Miklós, akivel a nyolcvanas évek elején találkoztunk a Római Magyar Akadémián. Akkoriban az Akadémián több neves professzor élt, és kutatott római könyvtárakban, és köztük szinte észrevétlenül ott volt Boda Miklós is, aki akkor épp Janus Pannonius-kutatásain dolgozott. Hamar kiderült, hogy a szerény pécsi könyvtáros mindent olvasott, mindent ismer, és Róma nagy szerelmese. Mindenki kedvelte, és nekem azóta is barátom, és amikor találkozunk, nagyokat beszélgetünk közös nagy szerelmünkről, Rómáról.

Boda Miklós 1961-ben szerzett magyar szakos középiskolai tanár és könyvtáros diplomát, és a Pécsi Egyetemi Könyvtár, majd kényszerű kitérők után a Baranya Megyei Könyvtár munkatársa lett. Igazi „alkotó könyvtáros” volt, mint az OSZK nagy generációjának tagjai (Borsa Gedeon, Berlász Jenő vagy Vizkelety András). A sorsa úgy hozta, hogy Pécsre került, ahol nagyon sokat jelentett számára a könyvtáros Csorba Győző költő, s a könyvtárba száműzött Tüskés Tibor író és szerkesztő példája. Ők ugyanis a könyvtári tennivalók mellett is megőrizték kiváló, úgymond eredeti alkotóképességüket. A könyvtáros Boda Miklós is fáradhatatlanul folytatta a „neki rendelt” tudományos munkát. Előbb egy „kéznél lévő” téma, a Klimó György pécsi püspök által alapított és 1774-ben (elsőként) a tágabb nyilvánosság számára is megnyitott könyvtár foglalkoztatta, majd az 1367-ben alapított első magyarországi egyetem előtörténete, illetve a költő-püspök Janus Pannonius életműve. Mindhárom témacsoport esetében különös súllyal szerepeltek az olasz vonatkozások. Az 1974. évi első olasz tanulmányútját követően amikor csak tehetette, Olaszországba utazott Boda Miklós. Ha más lehetőség (külföldi ösztöndíj, konferenciárészvétel) nem volt, pécsi kollégáinak, barátainak szervezett itáliai körutazásokat, miközben gyönyörű felvételeket készített az olasz városokról és műemlékekről. Herczeg Gyula

*Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2020
224 oldal, 3500 Ft*

professzor meghívta óraadó előadónak a Pécsi Egyetem Olasz Tanszékére, Klaniczay Tibor meghívására pedig az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportjának lett külső kutatója, és több nemzetközi konferencián előadója. 2002-ben a Pro Pannonia Alapítvány gondozásában jelent meg különböző konferenciákon tartott előadásait, folyóiratokban publikált írásait összegyűjtő tanulmánykötete, a *Stúdium és literatúra*. Már ez a kötet is megmutatta, hogy Boda Miklós a legkiválóbb művelődéstörténészek közé tartozik, jóllehet könyvtárosként évtizedeken át a könyvtárhasználó olvasókat és kutatókat segítette könyvtári dokumentumokkal és információkkal, míg a napi munkaórák többségében saját témák kutatójaként nem lehetett jelen a könyvtárban. Nem volt véletlen, hogy négy jeles Janus Pannonius-kutató 2014-ben, nyolcvanadik születésnapja alkalmából tanulmányokkal köszöntötte Boda Miklóst a *Jelenkorban*.

2020-ban megjelent új tanulmánykötete püspökökről (mint Szent Gellért, Janus Pannonius vagy Klimó György), professzorokról (mint Koltay-Kastner Jenő) és poétákról (mint Csorba Győző) írott tanulmányokat tartalmaz. Az *Itáliából Itáliába* lapjain huszonkét rövidebb-hosszabb tanulmány és két recenzió olvasható az ezredfordulót követő két évtizedből, melyek az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos kiadványaiban, az *Irodalomtörténeti Közleményekben* és a *Jelenkorban* jelentek meg korábban.

A kötet első írása a „nagyobbik” Szent Gellért-legenda vitatott pécsi epizódjával foglalkozik a vonatkozó szakirodalom gondos áttekintésével. A tanulmány alapkérdése: a szentéletű Gellért püspök Itáliából hazánkba jövet megállhatott-e Pécs városában és Váradon? Boda Miklós véleménye szerint ez a nagyobbik legenda alapján valószínűsíthető, úgy is mondhatnánk, nem zárható ki teljességgel. A következő két tanulmány a középkori pécsi egyetemalapítás itáliai előzményeivel foglalkozik. Ezeket mintegy félszáz oldalon öt Janus Pannonius-tanulmány követi, illetve egy hatodik, *Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ürügyén* címmel.

Az első Janus Pannonius-tanulmány, *A feladó: Johannes Pannonius Ferrarából* címmel a veronai Matteo de' Pasti szép alkotásával, a Guarino-éremmel foglalkozik, melynek egy példányát a Ferrarában tanuló Janus megküldte nagybátyjának, Vitéz Jánosnak. Előlapján Guarino da Verona arcképe látható, hátoldalán pedig egy díszkút, a tetőpontján Hercules alakjával. Boda Miklós egyetértőleg idézi írásában a Janus Pannonius-kutatások doyenje, Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányát a Guarino-érem hátoldalán látható kútról és Guarino mester Ferrarájáról. Ugyanakkor mérlegre teszi a maga véleményét is Matteo de' Pasti lehetséges, az évszázadok folyamán többször is átformált „modelljéről”, a Verona történelmi központjában még ma is álló díszkútról, melyet Fontana della Madonna néven említenek az útikönyvek. A következő tanulmány (*Egy teljesíthetetlennek látszó kérdés*) tárgya is a pécsi püspök Janus Pannonius és Jacopo Ammannati bíboros levélváltása az 1460-as évekből. Levelezésük a püspöki pallium-viselés jogának megszerzéséről szól, melynek a Pécsi Egyházmegye 12–13. századi történetében is volt már előzménye.

A következő három Janus Pannonius-tanulmány mindegyike a *Búcsú Váradtól* címmel ismert, de Várad-versként is idézhető költeménnyel foglalkozik, mely a költő egyik legkedveltebb és nem is csak magyar fordításban olvasható műve. A *Janus Pannonius Várad-verséről* című írást a szerző azzal a kérdéssel vezeti be: „Mégis, kinek a búcsúja?” Szerinte ugyanis a Várad-versben nem a költő, hanem Széchy Dénes esztergomi érsek örökébe lépő nagybátyja, Vitéz János búcsúzik Váradtól, püspökségének addigi színheletétől. Következésképp Boda Miklós a vers keletkezését, szemben a korábbi datálásokkal, 1465-re teszi, és kapcsolatba hozza a Janus által Rómába vezetett királyi küldöttséggel is, mely során Janusnak el kellett érnie, hogy a pápa megerősítse Vitéz János érseki és a váradi utód, Beckensloer János püspöki kinevezését. Mivel Boda Miklós igazi kutató, fontosnak tartja kimondani azt is, hogy szükség lehet a feltevését megerősítő további kutatásokra. A Janus Pannonius-sorozat következő tanulmánya (*Búcsú a búcsúverstől?*

Janus Pannonius, Giovanni di Castro és a timsó) ugyancsak a Várad-versről szól. Janus a váradi hőforrások vizét dicsőítő, a látásjavító timsót is említő sorai azért gondolkoztatták el Boda Miklóst, mivel már akkoriban is tudható volt, hogy a váradi forrásvíz timsót nem tartalmaz. Mivel a timsóhiány európai téma lett a keleti import Konstantinápoly elesét követő elapadásával, Boda Miklós figyelme Giovanni di Castro pápai vagyonkezelő működésére irányult. Ugyanis a padovai születésű Giovanni miután feladta a timsókó forgalmazásával is foglalkozó vállalkozását, hazatért keletről, s ottani tapasztalatait hasznosítva nagyhozamú timsókőtelepeket fedezett fel Róma közelében, II. Piusz pápa és az őt követő II. Pál meglegedésére. Az újonnan nyitott timsókőbányák jövedelme lett a forrása annak a pénzügyi alapnak, melynek birtokában Mátyás török elleni hadviselését jelentős összeggel támogatta a pápa 1465 nyarán, a Janus Pannonius által Rómába vezetett küldöttség érvelésének is köszönhetően. Boda Miklós szerint ennek része lehetett abban, hogy a *búcsúvers költője* belevegyítette a váradi források vizébe a timsót. A Janus Pannonius-tanulmányok utolsó darabja (*Hiányzik hat sor az elfelejtett Búcsúvers-fordításból*) a Várad-vers első ismert magyar fordítását mutatja be. A vers fiatal fordítója a későbbi kiváló történész, Márki Sándor volt, aki 1878-ban a *Déliabáb* című, tiszavirág-életű lapban tette közzé Janus Pannonius három epigrammájának és a *Búcsúversnek* a fordítását. De mint Boda Miklós felfedezte, a költemény harmadik strófája lemaradt a közlésből.

A Janus Pannonius-tanulmányok sorozatát olyan írások követik, melyek képletesen szólva megnyitják az olvasók előtt az Egyetemi Könyvtár Szepesy utcai műemléképületének, Boda Miklós egykori munkahelyének a kapuját, melyen át a nevezetes Klimó-könyvtár is megközelíthető. Ezen írások az egykori püspöki gyűjtemény egy-egy 17–18. századi ritkaságának köszönhetik születésüket, kivéve azt, melynek tárgya (címe szerint is) *A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileuma (1774–1974)*. Az *Itáliából Itáliába* itt olvasható „ciklusának” tartalmi gazdagságát szeretném érzékeltetni a következő, csupán a tanulmánycikmekre kiterjedő felsorolással: „*Groff Zríni Miklos*” költeményeinek bécsi kiadásáról – *kérdőjelekkel*; A „*tudomány és a fegyverek embere*”, Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730); *Adalék 1738-ból Kalmár György világnyelv-tervezetének ismeretéhez; Bejegyzések és más megkülönböztető jegyek a pécsi püspöki könyvtár egyes kötetekben; Koller József Itáliája*. A Klimó-könyvtár szerzőnket tanulmányírára készítő ritkaságai közül a bolognai származású Marsigli (avagy Marsili), a hadmérnökként Buda felszabadításában is részt vevő neves földrajz- és természettudós monumentális Duna-monográfiája az egyik legértékesebb és leglátványosabb. A Klimó-könyvtár egy másik, 17. századi ritkaságára azért figyelt fel Boda Miklós, mert annak egyik lapján felfedezte az 1754-ben Firenzébe látogató Kalmár György, a hétköznapiak aligha nevezhető nyelvfilozófus és költő sajátkezűleg bejegyzett versét. Az ugyancsak itt olvasható Koller József-tanulmány megszületésében része lehetett a „tudós prépost” ma is sokat forgatott egyháztörténeti műve pécsi könyvtári jelenlétének, de igazából az 1760-as években még csak húszéves Koller itáliai küldetése inspirálta a szerzőt. A Klimó püspök által kezdeményezett, a Janus-kutatást is szolgáló tanulmányút sikerében ugyanis része volt a magyar kapcsolatokkal rendelkező Giuseppe Garampi érseknek, a vatikáni levéltár akkori prefektusának.

A könyv utolsó blokkjának tanulmányai neves pécsi művészeknek, íróknak és egyetemi professzoroknak állítanak emléket. Így olvashatunk érdekes portrékat Pécs 19–20. századi történetének mára már elfeledett alakjairól: Vizkelety Imréről, a 19. századi pécsi festőiskola művészeről, Balogh Györgyről, az I. világháború után Pozsonyból Pécsre telepített Erzsébet Tudományegyetem irodalomtörténész, műfordító, az ókortudományban is jártas könyvtárosáról, valamint a szerző jó barátjáról, Arató Pálról, a Vatikáni Gergely Egyetem egyháztörténeti bibliográfusáról. Az egyetem 1924-ben alapított első olasz tanszékének professzoráról szól *Az italianista Koltay-Kastner Jenő visszaemlékezése olaszországi hadifogságára* címmel jegyzett tanulmány. Boda Miklós bemutatja azt az írást, mely a *Pécsi*

Naplóban jelent meg 1927-ben. Ebben a professzor beszámol itáliai hadifogságáról. Boda Miklós bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közli az egyik első magyar italianista professzor érdekes háborús visszaemlékezését.

A tudósportrékat Pécs második világháború utáni kulturális életének két meghatározó egyéniségéről, Csorba Győzőről és Tüskés Tiborról szóló tanulmány zárja. Mindkét visszaemlékezés őszinte, személyes vonatkozásokban gazdag és tanulságos. Ezek közül a *Csorba Győző Itáliája* című tanulmány nemcsak bevezeti Csorba Győzőt a *Jelenkor* 2018. decemberi számában közölt, 1969-es második római útjáról készült feljegyzéseit, hanem egyszermind azt is elmondja, hogy mit jelentett a világháború és az azt követő negyven év szörnyűségei után egy érzékeny művelt embernek, amikor egy kevés időre kiszakadhatott az otthoni szűrkeségből, és egy rövid ideig a világ egyik legszebb helyén élhetett. Ez a tanulmány nemcsak Csorba Győző és a róla író Boda Miklós római emlékeiről szól, hanem mindnyájunkról, akik nemcsak elmenekültünk egy időre Rómába, hanem egyúttal „bőrünk alatt” haza is hoztuk mindazt a szépséget és bölcsességet, amire az Örök Város majd háromezer éves története és művészete tanítja az őt megismerni akarókat. Ahogy Csorba Győző *Vers Rómáról* című költeményében megfogalmazta:

*Majd elmegyek innét, ismét hazatérek,
de bőröm alatt viszlek haza, Róma,
halk szőke folyód s a szelídke folyóra
hajló dombot, a szűk utcák rácsozatát
és ha a lélek
perzsel, vagy ha világi ítélet
csap rám, öbleiden lelek újra hazát,
ó Róma, szilárd anya-fészek.*

Igaza volt Lászlai János magyar gyóntató papnak és költőnek, aki a római Santo Stefano Rotondo templom oltára mögött elhelyezett sírkövére 1513-ban bekövetkezett halála előtt azt a latin epitáfiumot vésette: *Roma est patria omnium fuitque*, azaz „Róma mindannyiunk közös hazája, volt és lesz mindörökre”. Tiszta szívből kívánom, hogy Boda Miklósnak legyen még kedve és ereje, hogy megírja régi Itália-utazók és saját élményeiről tervezett művét, a *Párhuzamos itáliai útirajzokat*. Mert nagyon szeretném elolvasni!

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

ápr
29
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

LOVASI ANDRÁS ÉS BARÁTAI

VENDÉG: KISPÁL ANDRÁS

SZESZTAY DÁVID | GÁBOR ANDOR 'UFO'
G. SZABÓ HUNOR | BABCSÁN BENCE

nka

PÉCSI SZÍV
MŰKÖZTETŐ KFT.

AutóCity

PENTHE
AUTÓHÁZ

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZÁLINGER BALÁZS verse 497
TURI TÍMEA versei 502
MARNO JÁNOS versei 504
KIRÁLY KINGA JÚLIA: Méhednek gyümölcse (*regényrészlet*) 506
UNGVÁRY RUDOLF: A láthatatlan (*novella*) 523
SZALAY ZOLTÁN: Sivatagi só (*regényrészlet*) 529
BARTÓK IMRE: A kék malom (*regényrészlet*) 532
BAKOS GYÖNGYI: A matrac (*novella*) 535
ZÁVADA PÉTER: Előszó Ben Lerner verseihez 541
BEN LERNER versei 542
MÉHES KÁROLY versei 545
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 547
HARCOS BÁLINT versei 548
TAKÁCS-NAGY GÁBOR: A hangok színészei (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 550

*

- LENGYEL ANDRÁS: Név, identitás, önaffirmáció (*Egy operett-belépő rejtett szociologikuma*) 561
VILMOS ÉSZTER: A tér emlékezete Zoltán Gábor életművében (*tanulmány*) 571
KÖRNER ANDRÁS: Az eltűnt bútor nyomában (*Breuer Marcell csővázás kanapéjának rekonstrukciója*) 579

*

- ANGYALOSI GERGELY: A titokzatos periféria
(*Bodor Ádám: Az értelmezés útvesztői. Tizenöt beszélgetés*) 584
BÁRÁNY TIBOR: Imitáció, hatásesztétika, honoráriumok
(*Bartók Imre: Lovak a folyóban*) 589
MOHÁCSI BALÁZS: A személyesség sárkánya
(*Láng Orsolya: Személyes okok*) 596
HAVASRÉTI JÓZSEF: Rejtőzködő mesterek
(*Tábor Ádám: Út és/vagy utazás. Esszék, elemzések*) 601
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: Körkép, 2021
(*Deczki Sarolta – Vásári Melinda [szerk.]: Reáliák. A magyar próza jelene*) 610

2022

MÁJUS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT GÖRGEY GÁBOR. Az író, költőt, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagját április 11-én, kilencvenkét éves korában érte a halál.

*

JANUS 550. Halálának 550. évfordulója alkalmából beszélgetést szerveztek a költőről, pécsi püspökről március 25-én a pécsi Csontváry Múzeumban. *Tillai Gábor* történész *Ágoston Zoltánt*, a *Jelenkor* főszerkesztőjét, *Jankovits László* irodalomtörténészt, *Kárpáti Gábor* régészt és *Kustár Ágnes* antropológust kérdezte. A rendezvényről *Rétfalvi P. Zsófia* írt beszámolót a *Jelenkor Online*-on (www.jelenkor.net).

*

TÁGULÓ HORIZONTOK. André Kertész fotóiból nyílt kiállítás április 7-én a pécsi m21 Galériában. A tárlat május 20-áig látó-

gatható. *Ágoston Zoltán* megnyitóbeszéde a *Jelenkor Online*-on olvasható.

*

PÉCSI KONCERTEK A KODÁLY KÖZPONTBAN. A Budapesti Fesztiválzenekar április 4-ei koncertjén Brahms, Csajkovszkij és Debussy művei hangzottak el, vezényelt *Michel Tabachnik*, csellón közreműködött *Daniel Müller-Schott*. A koncertről *Szatmári Áron* írt kritikát honlapunkon. – A Pannon Filharmonikusok április 7-én Weiner Leó, Leonardo Marino és Karol Szymanowski műveit játszotta, vezényelt *Joanna Natalia Ślusarczyk*, gordonkán közreműködött *Rohmann Ditta*.

*

HAZAI ATTILA IRODALMI DÍJ. A hetedik alkalommal átadandó elismerést idén *Szabó Marcell*nek ítélték oda.

Szerzőink

Szálinger Balázs (1978) – költő, Keszthelyen él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Bartók Imre (1985) – író, kritikus, Budapesten él.

Bakos Gyöngyi (1985) – író, Budapesten él.

Závada Péter (1982) – költő, drámaíró, zenész, Budapesten él.

Ben Lerner (1979) – amerikai költő, író, esszéista.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécssett él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Harcos Bálint (1976) – költő, Budapesten él.

Takács-Nagy Gábor (1956) – karmester, hegedűművész, Genfben él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécssett él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Vilmos Eszter (1992) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorvárományosa, Budapesten él.

Körner András (1940) – építész, író, New Yorkban él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Bárany Tibor (1979) – kritikus, Budapesten él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécssett él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – a PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

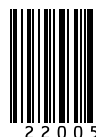
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

917704471642002

22005

S Z Á L I N G E R   B A L Á Z S

Vegyesvárosiakkal verődtem társaságba

Vegyesvárosiakkal verődtem társaságba.

*Hatalmas volt a szívük
nyelvük alatt*

*Átfújta a szél
szájukban rossz bor száradt*

*Ültek a belső szilvafa tövében
A részvét jólnevelt keresztútjében
Beszéltek*

*és beszéltek
domborműveket*

*Hasítottak az ég aljáról
és meséltek*

Megint áttörni voltak kénytelen.

Némelyikről egész családot vágtak

*Le
másról feleséget
vagy szülőket*

*Gazdaságot
karriert*

*végtagot
És volt aki csak a papot siratta.*

Mintha felismertek volna egyvalakit
Két panaszt közt
                                aki én voltam egykor
Ki tudja hogy kiivel keverték
                                aztán visszaiültek
Kezüikben szomorú lett a pohár
Emlékeikben rossz lett a gyerekkor
Egy csak egy maradt tiszta csallhatatlan
Örök álmuk
                                Vegyesváros
  a hely.

*

Szívünkben fojtott trieszthegedű –
                                Igyál barátom mi kimaradunk ebből –
Szívünk letaposott Aranyosbánya –
                                Nem baj barátom mi kimaradunk ebből –
Szívünk vánkosán történelelhuzat –
                                Jól van barátom mi kimaradunk ebből –
Szívünk történelmi szurdokszerűség –
                                Igyál barátom mi nem kockáztatunk –
Szívünk a szívünk a szív körül a szívben –
                                Mondom barátom mi kimaradunk ebből –
Szűnni nem akaró gőgös prépostbeállítás
Hullák fölött ünneplő ég alatt –
                                Szerintem te feldúlt vagy
  értelek
Igyál barátom
                                zavarsz
  de fizetem.

*

Vegyesvárosban jószándék pattant ki
A kályhából
                                fegyverre kelt mind aki férfi
A főgimnázium még áll
                                de fölötte regnál
Régi pajtásunk
                                báró Szuteréni.
Szuteréni!
                                Nevet nem hallhat senki
Nagyobb undorral kiejteni itt
Ha meggyulladna láncsal oltanák el!

Neve hallatán üldözötteink
Szemében megfagy
karcolni kezd a tenger

Ó az az átkozott
az a forgolódó

Ember
az az alacsonykövű
egyrészt-

Másrészt-ember
az a dög
az a foszló

Faipar
az a tél
az a halálsötét

Völgy
az az újdun badacsonyi báró!

Szuteréni!
Mikor legutóbb láttam
Fülében hagytam három szónyi jót
És most bárhova lép
törődött városok

Fogszorított advent
és lincselés
Meg-megújuló Chopin-hóesésben.

*

Ezek a rongyos fiúk megálltak itt
A szigethegység déli oldalán
Nagyág alatt a Buli-hegyen innen
S nem értenek
semmit sem értenek.

*

Srácok
próbálok koncentrálni rátok
De már most azon töröm a fejem
Mi lesz ha sátrat bont a fejedelem
S fájdalmatokat hogyan illeszthetném
Az én történetembe.

Vegyesváros a földdel lesz egyenlő
És ti lesztek a föld

Örök hősei ti lesztek a tájnak

Tőlem viszont néneim libasorban
Szerethető átélhető
És semmiképp-se-végképp-kellemetlen
Fájdalmakat várnak.

*

Minden kellemes
                                úgy mondanám fiúk
Ha nem élnétek életek burkában
Ez most a rend
                                hogy minden kellemes
Nyalókázó lovag söpör a tájon át
Kardja jelkép megmozdít valamit
Bennünk
                                a napfény maximum megcsillan
Az élén
                                nehézfém buzogánya élmény
De már nem sújt le
                                nem forog
Nem sérteget
                                nem értitek fiúk? –
Úgy mondanám
                                de csak néznének bambán
Kiszúrt szemekkel és fületlenül.

Lassan a szakképzés kerül majd előtérbe
A gyártósori munkásnak már elég
Ha betanítják a jobb vagy a bal kezét –
Mondanám de csak néznének bambán
Kiszúrt szemekkel és fületlenül.

Az Egry-villa szőlőpajza mögött
Az expresszionizmusnak sajátos
Balatoni arca – ó én barom
Végignézek rajtuk s nem folytatom.

A kedvükért szidom még Szuterénit
Aki minden szitkot megérdemel
Nyilvánvaló hibákat követ el
S bár nézzünk meg más szempontokat is
Nincs ellenemre elhatárolódni.

Szomorú hogy ettől megélnékülnek.

*

Jóistenem
                                    még csak harmincegy éves
Vagyok –
                                    még lehetnek ötleteim
Az elektromos kertben –
  még lehetnek
Bizonyításaim az ég alatt –
Még elgurulhatok foltatlan májjal
Az évszázad közepéig –
  még lehetek
Sikeres óvodás –
  eltitkolt gyönyörű
Hegedűverseny –
  én még kezdődhetek.

Indulok is ha a fejedelem
Befogat végre
  török földre kísérem
S addig szívesen elidőzöm itt
Minden nyomorú istenrontotta lénynek
Hallgatom a keserveit
  de élek –
És inkább hazámra vetek keresztet.

Így lesz a jobb.
  Ők még elpusztulhatnak
Érte – én már csak sóhajtozhatok.

*

Aztán ők is az én fájdalmam lesznek.

Csak egészség legyen

*Vannak emberek, akik nem tudnak járni.
Vannak, akik nem látnak, vagy rosszul,
esetleg süketek: videotelefonon veszekednek
az utcán, és te nem tudod kihallgatni a kézjeleket.*

*Másoknak gond van a lelkiismeretével.
Túlműködik, vagy alul, mint a pajzsmirigy.
Nekem a bizalomra való képességem ingadozik,
mint másnak a szeszélyes vérnyomás.*

*Sok dolgot karban lehet tartani.
Ha a félelemtől vagy a krupptól fulladozol,
vannak technikák, és sok segít.
És ki tudná megkülönböztetni az egészséget
egy tökéletes tünetmentességtől?*

*Csak egészség legyen, mondják,
de kérlek, mutass egy egészséges embert!
Ott várakoznak a humanitárius sátor előtt,
ott ülnek az óvóhelyek mélyén:
majd kicsattannak az egészségtől.*

*De a fiúnak, aki tízévesen is olyan, mint egy csecsemő,
fejét hátraveti, úgy méreget remegve:
neki voltaképpen mindegy.
Őt nem riasztják meg a hírek,
nem ringatja el a hamis biztonságtudat.
Békében, háborúban ugyanúgy figyel.*

Kitalált emberek

*Kitalált emberek kitalált történeteitől nehéz a szívem.
Reggel a villamoson megkapaszkodva néha eszembe jut,
vajon mi történt velük az utolsó évad után.
Kik ők, és honnan jönnek, merre tartanak,
miután a könyv fedele visszazárul,
hogyan folytatódik életük a lezuhant függöny mögött.
Ha visszanézek az emlékeimre,
másként gondolok-e arra, ami történt, tőlük.
Könnyed románc, vagy kíméletlen tabló,
vagy társasági dráma lenne inkább a pontos műfajom –
bármilyen, csak ne vers. És ne tudatfolyam.
Valóság, hogy élek, mégis
nem valós szavak vezetnek,
és képzelt képeken keresztül látok.
A villamos, ha fékez, mindig elbukom,
ha nem veszem időben észre.*

Egyszerre egy beszéljen

*Mint péntek délután, ha véget ér a munka,
és a gyerek bevágja a táskát a sarokba,
és váratlanul beállít még sok régi barát
– még fent van a kabát, de már dől a szó belőlük –,
kivel mi történt, kinek mit mondott a másik:
panasz és dicsekvés, öröm, vád világlík...*

*úgy hallgatja az Isten az imákat, szórakozottan,
a körmét rágja, figyelme elkalandozik.
Már nem akar igazságot tenni, megtudni, kit mi bánt,
nem kiált közénk: „egyszerre egy beszéljen!”,
mint az emberek.*

*Pedig semmit sem ért, de tudja jól,
hogyan nem neki beszélnek, hanem maguk miatt.
Hogy nem ő segít, csak a beszéd.*

Kibírhatatlanok velünk

Tandori Dezsőnek

Szörnyűek az angyalok. A szárnyuk
 olyan hátizsákformán ahogy
 az égnek mered a válluk mögött,
 már az – Pilinszky kántálásában –
 olyan kibírhatatlan. Semmi zöld,
 lomb, fű, szempár, vagy éretlen gyümölcs,
 vagy egy éjjel, mely fehérbe öltözött,
 s amott egy fán az akasztott ember,
 lám. A lapjálás bukott angyallal
 lepi meg a remegő kezét. Mentem
 egy másik éjjel a Vérmezőn keresztül
 egyedül, mint az ujjam, szerelmes
 voltam, vagy lehettem csak úgy, mert fenn-
 hangon daloltam Pilinszky Apokrif-
 énekét, úgy, ahogy tőle hallottam.
 Majd Ajtay Andorra ugrottam át,
 A vén budai hársfák békésen
 suttognak – reszkettem hangszálaimmal,
 kőhajításnyira úgyszólván a
 Bástyasétánytól. Ha ott akkor bárki
 elém bukkan, az bátran madarat
 fogathat velem. Éjszaka lévén,
 baglyot vagy denevért, cseppnyi eséllyel,
 minthogy életkoromnál fogva még
 a szökdécselésben is otthon voltam.
 Szökelltem hazafelé. Sehol senki.
 Birtam az emelkedőket, a lépcsőt
 a házban, nem kívántam visszaesni
 a földszintre, amint felérkeztem.
 Lélek még mindig nem tanúsíthatta
 volna jelenlétem. Lámpa sem égett
 a lépcsőházban, kulcsomat vaktában
 döftem az ajtózárra, a gyerekek
 aludtak, az anyjukat nem zaklattam,
 ágyba bújtam, s szemhéjam alatt
 vártam türelemmel a virradatot.
 Szörnyeteg minden angyal. Ezt tiszta

*lelkiismerettel mondom, számban
egy falusi szárnyas porcogójával,
mely megérhette még a Jércekort.*

Antirilke

Sürgöny TD-nek

*Torzszalkodom, mert egyedül vagyok.
Elvesztettem a törzsem.
Nem vesznek körül kicsik, sem nagyok,
veszekedek az ősszel.*

Méhednek gyümölcse

7.

Idősebbik Grete arcát a párnájába fúrta, tenyerét a tarkójára szorította, így próbált nyomást gyakorolni a fejére. Régi, jól bevált módszere volt ez: egyik fájdalmat egy másikkal enyhíteni. Amikor fogfájás vagy vesegörcs kínozta – ittléte óta meglehetősen gyakran: szinte hetente –, felkapaszkodott a falu legmagasabb pontján álló San Marcello-templomhoz, és addig ütötte az öklét a falba, míg ki nem serkent a vér.

Jobb kezén a bütykök sokszor elfertőződtek, és amikor már Lucia Baccari főzetei sem használtak, Guido Massa szerzett rá kenőcsöt – a tolvajkulccsal, amit még podestaként csináltatott egy firenzei lakatosmesterrel, behatolt a patikába, és kilopott a titkos fali fülkéből néhány fiolát. Rendszerint hajnalban, amikor a sötétség, akár a farsangi disznóvér, megvastagszik a látóhatáron, indult el hazulról, felhúzott vállal, fejét a gallérjába ejtve osont át a Carlo Colletti téren, majd a szobrot megkerülve, a fal mellett tapogatódzva tette meg az utolsó néhány métert, és határozott mozdulattal kinyitotta a patika ajtaját. Serafino Capogreco, a patikus nem az okosságával szerzett érdemeket magának, így Guido Massa mindjárt az első besurranásánál tudta, hogy a széfet Vittorio Emanuele vagy a Duce arcképe mögött érdemes keresnie. És csakugyan: nem tévedett sokat. A titkos szekrényke szemmagasságban, Elena királyné és Mafalda hercegnő ketős portréja mögött volt, nyújtózkodnia sem kellett hozzá.

A két család, Massáék és Capogrecóék évtizedek óta viszályban álltak egymással, s amikor Massa helyi rendelettel, a rezsim fenntarthatóságára és az iparűzés átláthatóságára hivatkozva – egyúttal a besúgó kilétéről is bizonyosságot szerezve – leszereltette a vasredőnyöket a boltok kirakatából, Serafino Capogreco egyenesen Mussolininek írt panaszlevelet. „Salve, Duce! Mint bizonyára Teexcellenciád is értesültél róla, mai napon, a faszizmus érájának XI. évében, Guido Massa rendeletére azonnali hatállyal eltávolították a boltjainkból a redőnyöket. A művelet mindössze fél órát tartott, ám a hatása hosszú távú és kiszámíthatatlan, épp ezért mindannyiunkra nézvést kockázatos. Ha megengeded, Duce, hogy szerény nézetemnek hangot adjak: Guido Massa magánakciója nem más, mint nyílt támadás a faszizmus ellen, mert a személyzet, Teexcellenciád elkötelezett hívei lévén, a redőnyeink protektorátusát élvezve a pátria oltalmán is munkálkodik.” Levelét napokon át csiszolgatta, egész mondatokat toldott hozzá, majd gyomlált ki belőle, hogy a kedélyes-hivatalos-hazafias hangnemben egy szál hiba se legyen. A „Teexcellenciád” közvetlenségére kifejezetten büszke volt; ezért is döntött kétszeri használata mellett, egymástól viszonylag távol eső, ám nyomatékos helyen. A Ducénak persze kisebb gondja is nagyobb volt annál,

hogy egy, ahogy ő nevezte, „stratégiai szempontból pizlicsáré” falu méregkeverőjét válaszra méltassa, noha valamivel korábban nagy hasznát vette a Capogreco famíliának, még személyes üdvözlőlapot is küldött nekik a fasizmus ötödik évfordulójának alkalmából. A lap őt magát ábrázolta bricseszadrágban és keménykalapban, amint egy oroszlánkölyök mellett térdel, a bal felső sarokban antik római feliratot imitáló Cicero-summázat: *Fortitudo Periculorum Susceptio Laborum Perpessio* (az eredetihez képest – „A bátorság nem más, mint vállalni a veszedelmeket és túrni a viszontagságokat alapos mérlegelés után” – hangzatos, ám jelentésvesztett szavak egymásutánja); a hátoldalon egy lakonikus mondat: *További jókat, Dux.*

Serafino még az apja oldalán sajátította el a patikusmesterség mellett a párt-hűséget, ők rendelkeztek a völgyben a legnagyobb ricinusolaj-készlettel, s mindenkit „megpurgáltak”, akivel szemben a leghalványabb gyanú felmerült. Volt, akit mindjárt a feljelentést követően, másokat valamivel később, amikor a tettek joggal remélhették, hogy a kihágásuk feledésbe merült. Elég volt egy görbe tekintet, egy oda nem illő mozdulat, egy pukedli vagy kackiásan összeütött boka római köszönés közben, és az illetőt mint felforgató elemet – élve az új nyelv adta lehetőségekkel – hazafias keresztelőnek vetették alá. Csupa banális indok, elvégre a pöffeszkedés nem tart igényt a tényekre. A leggyakoribb azonban még a megszokott banalitást is felülmúlta: a falusiak nehezen szoktak át a betiltott önözésről és tessékelésről a magázó vagy tegező formákra – *Salve, uram!* –, egész egyszerűen nem állt rá a szájuk. Hiába, hogy Istennel évszázadok óta bensőséges perlekedő viszonyban álltak, a pátria, annak is ez a mostani formája, sokkal kacifántosabb viselkedésre készítette őket, melynek kifejezésére – az előírt közvetlen hangnemmel szemben – a hajbókolás tűnt a legmegfelelőbbnek. Így amikor a leginkább iparkodtak, kiváltképp a feketeingesek jelenlétében, akkor szaladt ki a legtöbb „Ön” meg „Kegyed” a „Maga” helyett. Ezt a kisebb kihágást a pártvezetés másutt egy körlevéllel elintézte, ám Capogreco apa és fia, akik a nagy számok erejére esküdtek, purgálással torolták meg; ha nem is azonnal. Megvárták, míg annyi szabályszegőről és rendbontóról érkezik feljelentés, hogy megérje bevetni egy egész *squadrát* – egyenesen a római központból. Úgy vélték, akkor járnak el a leghatékonyabban, ha az újszülötteket, akik az eredendő bűnt, lám, a nyelvükben hordják, tömegesen keresztelik meg. A legelső alkalom emlékezetes maradt a falu életében, ekkor vitték el a tizenöt éves Lucia Baccarit meg az édesanyját is, egyesek szerint húsz, mások szerint harminc másik asszony társaságában. A valóságban ennél jóval kevesebben voltak, ám az érintettek, akiknek nem állt érdekükben fenntartani az emlékezetességet, addig-addig duzzasztották a jelenlevők számát, míg ők maguk – ők legalábbis ezt remélték – el nem vesztek közöttük. A nagy számok bűvölete, mondogatta olykor Guido Massa, átragad az áldozatokra is, a felejtés iránti eszelős vágy tartja életben az emlékeztést. Egy szó, mint száz: a felejtéssel szemben mind az érintettek, mind pedig a falu alulmaradt. Nem történt ez másként Lucia Baccarival sem, akinek életét örökre megpecsételte a szóban forgó eset, s rajta kívül volt még néhány hajadon, aki hasonló sorsra jutott.

Ezerkilencszázhuszonnégyet írtak ekkor, a rohamosztagosok kora reggel érkeztek egy fekete kamionon. Fagyos áprilisi reggel volt, a tél utolsó erőpróbája,

az égálgán a szirtek felett egy vékonyka sávban rózsaszínen derengett a közelgő nyár. Miután leparkoltak a Casa del Fascio előtt, megindultak négyes csoportokban, s házról házra járva még napkelte előtt begyűjtötték a tessékelőket. Mire a Forca D'Acero völgyében csaknem teljesen felszikkadt a pára, és csak néhány felhőcsücsök, akár a nyitott ablakból kilebbenő függönyvég, remegett a kopár csúcok között, mindenkit a Pártnak átengedett régi iskola épületébe hurcoltak.

A díszterem üres volt, a falakról eltűntek a híres abruzzói hímzett gyapjúszőnyegek, amelyek virágminták és arabeszkek között a vidék hírességeit ábrázolták életnagyságban, és láthatóvá vált a hámló, sebhelyes vakolat. A helyiség végében középtájt mindössze egy asztal állt, a fal mentén, háttal a teremnek húsz vagy harminc – a valóságban nem volt több tíznél – támlásszék sorakozott. A nők – néhány családanyát leszámítva főként eladósorban levő hajadonok – arcán néma rettenet tükröződött, inkább meghalnak, semhogy a tisztességüket *ezeknek* adják. Csigalassúsággal ereszkedtek le a székre, mikor az egyik *squadrista* rájuk rivallt: – Leülni. A testük csak a belső hangnak volt hajlandó engedelmessé válni, és ez a hang az iménti parancs szöges ellentéte volt. Maradj talpon. Mozdulataik eltompultak, mintha valami kocsonyás anyagban kellene utat törniük maguknak, mintha minden másodperctörédeket külön meg akartak volna nyerni, visszafordítani vagy legalább megállítani az időt. Azt mondtam: leülni. Legtöbbjük még a szemét is behunyta, mint a kisgyerekek. Az idősebb nők részvétellel figyelték őket, egyetlenegy kivételével, aki gúnyos mosollyal nyugtázta az általános rettenetet. Vége a viháncolásnak, most majd meglátjátok, milyen egy kiadós nemulass. Megkeseredett nő volt ez az illető már az eset előtt is, negyvenéves korára merő egy horpadás a homloka a sok szemöldökráncolástól. Volt neki ugyanis egy Tommasino nevű fia, akit – mielőtt anyámasszony viselkedése és külseje miatt elszökött volna – hiába sózott rá néhány jelen levő lányra, Tommasino nemhogy változott volna, de az új ismeretségek még rontottak is a habitusán meg a küllemén. A lányok persze elfogadták a sok apróságot – kávépótlót, csipkét, a Hétfájdalmas Szűzanyát ábrázoló szenteltvíztartót –, elvitték a fiút szomszédos településekre farsangi vagy szüreti multságba, alkalomadtán még táncoltak is vele, de odahaza, a faluban ugyanolyan rosszul bántak Tommasi-nóval, mint annak előtte; ha nem rosszabbul. Lucia Baccari volt az egyetlen, aki kifejezetten élvezte a fiú társaságát – be-beszóltak egymásnak, ám a beszélésekben nyoma sem volt annak a népies szócsatának, amely, hogy a vágyat elkendőzze, rövid idő alatt sorba vette a védekezéstől a hetykeségen át a gúnyolódásig tartó udvarlási szakaszokat. Inkább csak heccelték egymást, szokatlan őszinteséggel, olykor kíméletlenül. „Miféle fodrász vagy te? Nem szégyelled a barkódat? Ilyen cégér mellett éhen veszel.” „Törődj inkább a magad pofájával. És ne lopkodd a krétát az iskolából, eltömíti a porusaidat.” Máskor meghittent beszélgettek dohánylevelet rágszálva az olívamalom mögött. „Most akkor nőre vagy férfira fáj a fogad?” „Én magam szeretnék nő lenni, Bacca.” „De hát nőnek lenni maga az istencsapás.” „Majd én változtatok ezen”. „Na, ne röhögtesse. S ugyan biza hogyan? A múltkor is én védtem meg a seggedet anyád előtt.” „Még nem tudom, Bacca. De változtatni akarok. Csak egyszer az életben lenne olyan arcom. Tudod, olyan.” „Olyan milyen?” „Bárcsak tudnám. Bárcsak látnám magam. De hiába mustrálok az arcom órák hosszat, az orrom hegyénél nem jutok tovább. Nem

látom egyben a saját arcomat.” A beszélgetést követően Lucia felcipelte a fiút a Vorga tanya mögötti barlangba. Nehéz út volt, tele krisztustövissel, medvenyomokkal, süvített a szél. Tommasino folyton zsémbelt a hatalmas átalvető miatt, amit Lucia mindjárt a kapaszkodó elején a nyakába varrt. „Mi a szentszart cipeltetsz velem, Bacca?” „Te csak hozd, és hallgass. Ki ne fáraszad magad.” „Nem is értem, miért bízom benned.” „Az embernek bíznia kell valakiben. Neked én jutottam. Hát azért.” Amikor felértek a barlang szájához, levette róla az átalvetőt, és kipakolt. Egy kisebb jutazsákot, a fodrászfelszerelését, egy ütött-kopott fazekat fedőstül, benne valami fura szagú, szurokszerű anyaggal és egy akkora tükört, mint egy budiablak. Aztán körülnézett, összehordott néhány száraz rőzsét, tüzet rakott, és feltette melegedni a fazekat. Tommasino ott téblábolt körötte, nagyon szeretett volna mondani valamit. Végül kibökte: „Túl fogom élni?” „Túl. Ez itt argyanta, én magam készítettem ciprusból és borókából, ezzel lecsupaszítjuk szépen a pofidat.” „Mi? Nem! Szó se lehet róla”, ellenkezett Tommasino. „Jó, akkor pakolj össze, indulunk haza.” Tommasino okvetetlenkedett még egy darabig, de végül beadta a derekát, és fújtatva-szuszogva tűrte, hogy Lucia legyantázza az arcát és megfazonírozza a szemöldökét. Na, úgy na, ez már mindjárt más, mondta, amikor befejezte, majd beöltöztette a vászonzásokból előkerült női ruhába, amely mell alatt volt megtűzve, pontosan úgy, ahogyan az egyik némafilmszereplőn látta a római Corso moziban. Tommasino felsikoltott örömeiben, amikor a tükörben megpillantotta magát. „Már csak az a kérdés, hogy megyek így haza.” „Nem mégy haza. Nesze, ez a pénz elég lesz arra, hogy eljuss Nápolyba, és ott meghúzd magad.” „Nápolyba? Miért pont Nápolyba?” „Azért, aranyom, mert ott sokan vannak a magadfajtából, s tudja a jóég, de ez a hibbant népség valamiért még kedvel is titeket.” „Anyámmal mi lesz?” „Anyád nyürrög egy kicsit, aztán felszívja magát, és az élet megy tovább. Most öltözz át, hoztam neked váltóruhát is, ezt meg tartogasd jobb napokra.”

Lucia Baccari a könyveket ekkortájt még nem taksálta sokra, rettegett a lapokon hemzsegő fekete betűktől, de élt-halt a moziért. Évek óta azért vállalt plusz munkát – borotválást, gyantázást, lábápolást, olykor sarkantyúreszelést is –, hogy időről időre felmehessen Rómába a Corso moziba. Anyjának ilyenkor azt hazudta, hogy elugrik kést meg ollót fenetni a frosinonei vásárba, de alighogy kiért a falu határába, felkérdezkedett az első postakocsira, és Rómáig a pótkérekre terített olajos pokrócon zötyögte végig az utat. Amikor a busz befordult a Piazza Venezia közelében a végállomáshoz, Lucia már lábon állva, lapockáját az alacsony mennyezetnek vetve várta, hogy megpillantsa a villamossíneket. Mint valami fémes karcolások a város bőréen, úgy futottak keresztül-kasul az utca medrében, majd elvesztek a Capitolium csecse mögött. Szerette saját névvel illetni az addig ismeretlen dolgokat. Hagyta, hogy a képek és érzetek megrohanják; nem siette el, de nem is szöszölt vele sokat. Attól függően, hogy mi ugrott be előbb és tartott a legtovább, jó eséllyel lezártnak tekintette az ügyet. A római dombok számára a farkasszuka csecsét ábrázolták – esetleg fordítva: a csecsek a római dombokat. Ferragosto idején, ha az elviselhetetlen kánikulában betört a *ponentino*, tengerpermettel szórva meg a várost, az égalján derengő délibábian Romulust és Remust is látni vélte: rózsaszín felhőpendelyt viseltek, egyenként nagyobbak voltak, mint az Angyalvár meg a Szent Péter kupolája, és dombról

dombra nyargalásztak, csecsről csecsre szívták magukba a város zsváját. A nyolcadik csecsdombot, ahogy ő hívta a Vittorio Emanuele-emlékművet, épp akkor-tájt építették, amikor Rómába szokott.

Mielőtt átkelt volna a Piazza Venezián, megállt a Plebiscito és a Via Doria találkozásánál az Olasz Kereskedelmi Bank épületének sarkán, nekidőlt az utcai lámpa oszlopának, és hozzányomkodta az elgémberedett derekát. Innen egyszerre nyílt rálátása az emlékműre és a félig kihantolt császári fórumokra, ugyanakkor ez volt az egyetlen szög, ahonnan a Palazzo Venezián lengedező fekete zászlókat az aranyozott címerrel maga az épülettömb takarta ki. Fejét enyhén balra ejtette, hunyorgott egy kicsit, amíg a szeme hozzászokott a tér közepét borító hófehér murvához és az emlékmű márványához, aztán határozott léptekkel átvágott az úttesten, tekintetét mindvégig a Haza Oltárára szegezve, hogy a lovas taxisoknak esélyük se legyen megkönyékezni őt.

A római férfi mint olyan, pontosabban: az a férfitípus, amit akkoriban római-ként volt szokás emlegetni, halálra idegesítette. Úgy vélte, egy magára valamit is adó őslakost a maga rezzenéstelen arcával, szűken porciózott gesztusaival legfeljebb napnyugta után lehet látni, akkor is a teraszokon. Felhőszagú hímselők voltak, szépen ápolt bőrükön kicsapódott a városi pára, és aranypikkelyekben verte vissza a lebukó napot. Ezek viszont, akik napközben egymás nyakára hágva a forgalmasabb helyeken tolongtak, és úgy jártak-keltek ingujjban, panyókára vetett öltönyökkel, kibrillantinozva, mintha valami titkos tankönyvben azt olvasták volna, hogy így kell egy római férfinak kinéznie, zömében vidékről kerültek ide. Lucia Baccari a tömegek arctalanságát látta bennük, a téveszmék emberi munícióját, náluk jobban csak a seminaristák dühítették. Egyikből is, másiból is bőven tébláboltak a téren az ezerkilencszázhuszas évek vége tájt. Hiába telt el csaknem egy emberöltő azóta, hogy a Via Papalist – ahol az újonnan megválasztott pápa Róma püspökeként vonult végig a sleppjével – átnevezték Plebiscitóra, vagyis Népszavazásra annak emlékére, hogy a római férfiak elsöprő többséggel (hetvenhét és fél ezer határozott *igen* nyolcszázegynéhány *nem* javára) úgy döntöttek, Róma többé nem a pápai állam, hanem Itália része, a csuhások továbbra is úgy viselkedtek, mintha örök haszonélvezettel bírnának a város felett. Ők főként a tér innenső, a Plebiscitóval szemközti részén gyülekeztek, széles karimájú fekete kalapban és fekete napszemüvegben. Civilben vagy reverendában, olyan hetykén néztek a napba, akár a rivaldába a mozcisillagok.

Lucia igyekezett a lehető legnagyobb ívben kikerülni őket is, meg a murvás tér jobb oldalán veszteglő taxisokat is, akik, ha csak megláttak egy szoknyát, máris vadul csápoltak a szalmakalapjaikkal.

Még ennyi ripacsot – dünyögte.

Szervusz, szépségem, egy fuvar a mennyországba?

Csak azután, hogy a szottyadt golyóidat lenyomtam a torkodon.

Az emlékműhöz érve megkerülte a vaskerítést, bement az oldalsó kapun, és átlósan szelte felfelé a lépcsőket a lovas szoborig. Ket-tő-száz-negy-ven-egy, ket-tő-száz-negy-ven-ket-tő, ket-tő-száz-negy-ven-há-rom, számolta az utolsó néhány lépcsőfokot. Itt megállt egy szusszanásra, aztán haladt tovább, feljebb, feljebb, a harmadik szintre az árkádsor alá. Odafönt kipirult arccal, levegő után

kapkodva tekintett le a messzeségre, a szikrázó háztetőkre meg a kupolákra, és a vetítés kezdetéig ott is maradt, ahogy ő mondta: merengeni.

A város moraja távoli döngicsélésként hatott rá, amely úgy szüremlett be az árkádok alá, akár egy nagy közös ima. Ő legalábbis ilyennek képzelte el a közös imákat: mélyről jövő, zsigeri kiáramlásnak, ami csak a messzeségben forr össze, ott, ahol a jóisten lakozik. És fordítva: a méhrajokról sem feltétlenül hitte, hogy a duruzsolásuk egyes-egyedül a fáradhatatlan munka jele.

Ha magányra vágyott, jobb szeretett ide járni, a város hullámlzó zajába, mint fel a hegyre, esetleg templomba vagy kolostorkertbe. A vidéki papokat, don Donato di Bonát is beleértve, agyafúrt kérdezőbiztosnak tartotta, akik a szemináriumból szabadulva nyomorgatják a szerencsétlen híveket. Megszámolni sem tudja, hány-szor volt tanúja a templom félhomályában, amint gyóntatás közben kipuhattak egy-egy özvegy vagy hajadon legrejtettebb vágyát, hogy megszégyenítsék, és kiszarolják az örömtelenséghez vezető bűnbánatot. Hogy mondtad, édes fiam? Nem jól hallok, megismételnéd? Vétkeztem, atyám, dűnnyögte a nyomorult bűnös, és oldalra sandított, a templomhajó irányába, hogy hallgatózik-e valaki. Lucia elkapta a tekintetét. Nem értem, még mindig nem, mondta don Donato di Bona színlelt csalódottsággal. Vétkeztem, atyám. No, hiszen, emberedre akadtál, könnyíts a terheden, édes fiam. A nyomorult közelebb hajolt a gyóntatófülke sűrű hálójához, és vállát a füléig felhúzza, mintha mondandóját az egész testével védeni akarná, rebegett valamit. Ekkor don Donato di Bona hosszan cöccögött és fújtatott, majd fennhangon, hogy visszhangzott bele az egész templom, rákérdezett: Carmela volt az? Ő csábított el, gyermekem? Nem ő volt, atyám. Akkor hát Annunziata? Nem, nem ő. Addig-addig, hogy a szerencsétlen kínjában végül kibökte a nevét annak, akivel – inkább csak gondolatban, semmint szóban és cselekedetben – elhálta a vétkeket. Akárki is térdelt előtte, a főkolompos kizárólag nő lehetett. Amíg a férfiak könnyű feloldozást kaptak, addig az asszonyokra és hajadonokra súlyos penitenciát szabott. Itt már az ima nem segít, fiam – így hívta, fiamnak, a nőket is –, legyen meg a tíz *Padre nostro* és tíz *Ave Maria*, de adok még tíz bekezdést a Benedek-reglamából, három hét szolgálatot a sekrestyében, és egy ideig te viszed a háztartást a parókián. Receptre írta fel az üdvösséghez vezető sanyarúságot, mint Guido Massa a gyógyszereket a haldoklónak, kitolva ezzel a haldoklás idejét.

Lucia Baccari ahányszor csak tehetette, igyekezett kibújni az egyházi kötelezettségek alól. Még a Szent ünnepén is csak a dínomdánomra esett be, amikor az utcára görgették a hordókat, ő pedig kedvére vedelhetett. Szégyelld magad, mondta az anyja, nem is nő vagy te, megvert az isten egy ördögszukával. Örölnél inkább, hogy rád marad a kelengyének való, így bármikor újra férjhez mehetsz, vágta rá, és felhajtott még egy pohárral. Misére alig járt el, s apránként arról is leszokott, hogy ellátogasson a montecassinói apátságba, amelynek, ha nem volt pénze Rómáig menni egy kis magányért, a belső kerengője kárpótolta mindent. Olyan csodás kilátás sehonnan sem nyílt a völgyre, mint az apátság karcsú boltívei közül. Ha derült volt az ég, a boltívek tengerzöld darabokat metszettek ki a tájból, és az volt az érzése, hogy a völgy mélyben csakugyan a tenger sístereg. Borongósabb napokon a beszorult pára gyapotlabdákat eregetett az égre, ha sokáig nézett a messzeségbe, feje tetejére állt a világ. Csak azok a fránya szerzetesek ne lettek volna, meg a rózsabokrok, ahonnan egyik-másik váratlanul előbuk-

kant. Keskeny, vértelen ajkuk, akár a penge: Laudetur. Ebben a szóban ezeregy döfés volt, kiserkenő vér. Húsos ajkú papot egyet se látott, tán eleve így kerülnek be a rendbe és a szemináriumba, vagy ott szívják ki ajkukból az életet. Laudetur, válaszolta, és megszaporozta a lépteit. Egyre több munkát vállalt, hogy a magánya zavartalan legyen. Idefent, a Vittoriano árkádsorai közt nem kellett papoktól tartani. Fel, a Haza Oltáráig egyikük sem merészkedik.

A legelső alkalommal kordonok és állványok keresztezték útját, gúlába rakott márványlapok és malteros vödörök között kellett felcihelnie. Ebédidő volt, a kordonok árnyékában építőmunkások heverték, az ő világukat jól ismerte, ha azok ráfűttyögtek, kihallotta a délies dallamívet, és szépen visszafűttyögött.

Hová való vagy, pofikám.

Az anyám lába közéből, akárcsak te a tiédéből.

Miután az utolsó akadályt is elhárította, megdelejezve nézett körül. Életében nem látott még ilyen fehér rengeteget. Talán a bagolyfiókák látnak ehhez hasonló hártyafehérséget, mielőtt feltörik a tojáshéj életet. Az otthoni kőfaragók márványa a lepisált télvégi havat idézte, amely februártól áprilisig bűzlik a Monte Pizzuto szoknyáján, majd budiszagú csermelyekben lezúdul a hegyekből. Magát a fehérséget – legalábbis abban az időálló formában, ami nem olvad el, és nem változik meg a színe, ha az embernek betörik az orrát, vagy rájön a szapora –, mindaddig azok az oltárterítők jelenítették meg számára, amiknek tisztaságát hosszas és kimerítő gyepfehéritéssel az asszonyok biztosították. Többek közt az anyja, aki évről évre a pünkösdi időszakban használt kelmék tisztítását vállalta magára, szám szerint hat darab oltárterítőét és tizenkét miseingét, amiket meg-hempergetett fahamuban és oltott mészből, majd Ferragostóig a Gaudiello-birtok déli dűlőjén fehéritett a fűvön. Mennyi jelképes, főként asszonyokra kirótt munka, akik már annál a kísérteties oknál fogva is elhiszik, hogy isten báránya elveszi a világ bűneit, hogy értelmet nyerjen az önként vállalt vagy rájuk bízott plusz teher. El is éneklük minden vasárnap a templomi kórusban, a nyekergő hajlításokban, amiket egészen fiatalon tanulnak el az öregektől, az elhazudott gyónások és megúszott penitenciák is benne vannak, akárcsak az öröm utáni hasztalan vágy meg a keserűség. A nyekergő hajlítások ideig-óráig, legtovább a vasárnapi ebéd végéig a férfiakat is meggyőzi arról a kimondhatatlanul nagy szerencséről, hogy a főbenjáró bűnököt leszámítva nem kell minden vétségért meglakolniuk. Laudetur. Ideig-óráig megbékélnek önmagukkal, aztán elmúlik nekik.

Ilyesmiken merengett Lucia Baccari ott fenn az árkádok alatt, mielőtt beült volna a Corso moziba. Kiváltképp a büntudat nem hagyta nyugodni, olykor egész nap a szájában érezte a fémes ízet, mintha fenővasat vagy ráspolyt nyalogatna. Megszokhatatlanul idegen íz volt, vonatkerék-kattogást és kovácműhelyt idéző, tapadós íz, talán maga a büntudat is – amit eleinte csak az anyjánál és a nagyanyjánál tapasztalt, aztán amikor már nagyobbacska lett és kinyílt a csipája, minden falubeli lánynál és asszonynál – hasonlóan tapadós. Pedig nem mindig volt ez így. Hányszor, de hányszor feküdt le egy prosciutto-szelettel a szájában, amit a padlásról csent el, hogy reggel, amikor felébred, kiszívja a húsban maradt zamatot, és boldognak érezze magát. Aztán egyszer csak ott volt ez a fémes minnehívják. Hogy egész pontosan mikor történt, nem tudná felidézni már. Talán akkor, amikor az apja üzent, hogy Nápolyban állomásozik az alakulatával, és a

nagyanyja a télről átmentett lekvárral és prosciuttóval gyalogosan vágott neki. Indulás előtt a nagy kapkodásban letett arról, hogy legorombítsa a fél rőf hiány miatt, szüksége volt minden erejére a hosszú, nehéz út előtt. A fiát, aki az ő édesapja, akkor látta utoljára, úgy tudni, mustárgáz végzett vele valahol a messzi északon. De az is lehet, hogy nyár volt éppen, a rozmaringbokrok friss bojtokat hajtottak, szöszöltek a nyárfák a Liri partján, a tramontana kupacban sodorta a pihéket az Európa Kávéház elé. Azokban a napokban fájdalmas volt a reggeli mosakodás, marta és égette a hideg víz a mellbimbója körül. Mintha a csecsek növekedésével a büntudat is átütné az ingblúz anyagát. Talán a nagyanyja útja és a rozmaringok frissen hajtott bojtja ugyanakkorra esett.

Évek óta járogatott fel Rómába, amikor először került meg az árkádsort, és tekintett le a Capitoliumra. Egészen addig hidegen hagyták a romok. Türelme sem volt számbavenni annyi évszázadot. A Forum darabjai közönséges kövek voltak számára, amiket kivetett magából a föld. Látott már ilyen köveket – nem egyet, nem kettőt –, a Forca d’Aceró tele volt velük. Fel nem foghatta, miért nem pucolják el az emlékmű közeléből. Meg hát, minek szépíteni, a maga nehezen elvégzett hat elemijével nyakatekertségnek tartott mindent, ami a régmúlttal kapcsolatos. A történelem egyet jelentett a latin igeragozással meg a körmösökkel, amiket az elrontott igealakokért kapott. Gyűlölte a tanítómestert, annyira gyűlölte, hogy egy alkalommal kikapta a pálcát a kezéből, és addig ütötte, míg a nyomorult kimenekült az osztályból. Hónapokig nem találtak új tanítót, őt hosszas mérlegelés után nem csapták ki, a felsősök tiszteletbeli fiúnak választották. Végül don Donato di Bona vállalta a helyettesítést, Lucia pedig megtanulta latinul az Ave Mariát és három közmondást.

A történelem behemót testére, a sápadt férfitorzókra és a kevély oszlopokra, amelyek felkiáltójelként meredtek a római égre, tehát később figyelt fel, valamikor az ezerkilencszázharmincas években, amikor a Köpcös – ez egyike volt a faluban népszerű gúnyneveknek – lebontott egy dombot, és utat nyitott magának a Colosseum felé. Az antik fórumokat átvágva egy tollhúzással eltérítette a múltat, hogy az alacsony Alfa Romeóján végigkocsikázzon a kövek között, ahonnan beleshetett Traianus és Augustus tunikája alá. Szeretett a Köpcös alulnézetből is rácsodálkozni a dolgokra, el nem mulasztotta volna, hogy hatalmasnak lássa az álmait. Hősöknek és lovaknak akkora tököket rendelt, mint egy nagyobacska ágyúgolyó. A pusztá tény, hogy rátette a kezét a dicső múltra, bőven elég volt, hogy a nép érdeklődését is felkeltse a történelem iránt. Ha nem ezért, hát azért. Augustus volt, az év legforróbb hete, Lucia a balusztrádnak dőlve nézte a földhányásban nyüzsgő hangyabolyt. A Colosseum ebből a távlatból úgy festett, mint egy átluggatott korong. Mint egy darab megrágott *caciocavallo*, a kedvenc sajtja, amiből az anyja három gurigát vásárolt minden ősszel attól a pásztortól, aki egészen letről, a pugliai fennsíkról a Forca d’Aceróra hajtotta telelni a csordáját. Ez volt az egyetlen sajt a környéken, amiben akkora lyukak voltak, hogy átfért rajtuk a nyelve hegye; a pásztor szerint a hegyi levegő miatt.

– Hát nem torokszorító? – egy bársonyos férfihang volt, meg egy könnyed érintés a lapockája felett, ami olyan rövid ideig tartott, hogy abban sem volt biztos, csakugyan megtörtént. Hogy testének ez a – maga számára – láthatatlan darabja ilyen finoman érintkezzék egy másik testdarabbal, arra a legvadabb ál-

mában sem gondolt volna, ha a másik test nem közeledik. Odahaza soha senki nem érintette meg; az anyja sem. Siketnek és érzéketlennek tette magát, hogy időt nyerjen, és eldöntse, képen törölje-e az illetőt.

– Mindig megilletődöm ennyi múlt láttán. Idefentről jobban kirajzolódik, jobban is érthető a hiábavalóság, amit mi, felfuvalkodottak folytonosságnak hiszünk – folytatta a férfi, a szájából kiáramló levegő elérte Lucia meztelen karját, valamivel a könyöke fölött.

Értette is, meg nem is, amit a férfi mondott, és ami épp csak meglegyintette a tudatát. De nem is erre figyelt. Hanem arra a megfoghatatlan, mégis észlelhetően sűrű térre, ami kettejük között feszült. Ennyi fizikai közelséget már nem bírt elviselni, ökölbe szorult kézzel fordult meg. Egy szeminaristának tűnő szerzet állt srégen mögötte, férfinak kifejezetten alacsony volt, szinte törpe, jócskán benne járt a korban, vörösés haja kopaszodásnak indult, a homlokán annyi szeplő, mintha a macska ráfosott volna a ventilátorra, ám a kékesszürke szemében vihar izzott, napforró, augusztusi szárazvihar, ami átrántotta egy másik világba. És még ennél is nagyobb hatással volt rá a férfi ajka, soha életében nem látott még ilyen durcás-csokros ajkak. Nem illettek egy férfi arcához, pláne egy szeminaristáéhoz, nem is evilági ajkak voltak. Hanem hát milyenek?

– Nem szégyenli magát, maga vén csődör, hogy idesettenkedik a hátam mögé? Netalántán úgy festek én, mint egy kanca, hogy hátulról támad rám? Hát nem elég maguknak az a sok tér odalenn?

– Bocsásson meg, kétségtelenül félreérthető voltam. Hadd korigáljam a viselkedésemet – mondta a férfi elkerekedő szemekkel, és hátrálni kezdett, amikor Lucia megindult felé. – Szeretek idejárni – hebegte. – Egyedül lenni, közelebb az éghez és minél távolabb a többiektől.

– Minek állt be, ha ennyire nem bírja? – majd a másik értetlenkedése láttán rövid szünet után hozzátette: – A többieket.

– Hosszú mese, nem szeretném feltartani. Még egyszer elnézést, kisasszony, hogy magára ijesztettem. Botorság volt, hiszen maga is biztosan csendre áhítozik – mondta, és finoman biccentett, mint a grófok meg a kadétok a némafilmekben, tán még a bokáját is összeütötte a kámzsája alatt, azzal hátat fordított, és elindult a lépcsők felé. Ennyi kellemet és udvariasságot idestova tíz éve nem látott, ha csak a Corso moziban eltöltött délutánokat nem számítjuk ide.

– Várjon! – szakadt ki Luciából hirtelen.

A férfi tett néhány lépést, aztán megállt.

– Várjon – szaladt ki ismét a száján, és ez annyira meglepte, hogy kénytelen volt hangot váltani: – Maga annyira csúnya ember, még annál is csúnyább, mint amilyen én vagyok nőben.

A férfi megfordult, hunyorgott a verőfényben, talán mosolygott is; akár egy jelenésnek, egybeolvadtak a vonásai.

– Bocsánat, nem úgy értettem. Nem is tudom, hogy értettem – szabadkozott Lucia.

– Meg kell adni, egyikünk sem kiköpött oltárképre való.

Lucia azon kapta magát, hogy egy rejtélyes erő mosolyra húzza a száját. Közel állt hozzá ez a hangnem, álmában sem gondolta volna, hogy az agya egy srófra járjon egy öregedő szeminaristáéval, akinek a korát nem lehetett megállapítani.

– Az már igaz. A magunkfajtáról senki nem fest képeket – tette hozzá kisvártatva fanyalagva.

– Ebben viszont téved – felelte a férfi. – Engedelmeivel, maga meg én vagyunk a képek jobb és bal alsó sarka valami kevésbé látható helyen. A dagonyázó pór-nép, a szajhák, a lándzsás örök, a sátán ügynökei, akiket a melléktemplomban rejtettek el.

– Engem ugyan ne vegyen közéjük, én egyik sem vagyok.

– Ezer bocsánat – nevetett. – Ha kiegyezünk a jobb felső sarokban mulató ál-ruhás angyalokban, elnézi nekem a hebehurgyaságomat? – egy fuvallat beleka-pott a férfi vörös hajába, és széles glóriát formázott a feje köré.

Lucia most már határozottan úgy vélte, jelenéssel van dolga. Talán magával a *Munaciello*val, a legendás nápolyi apáttal, aki titkos alagútrendszeren jutott fel Rómába azzal a kimondott szándékkal, hogy odafurakodjon a Köpcös kútjához, és megmérgezze az ivóvizét. Mekkora néznek majd a faluban, ha elmeséli, hogy találkozott vele.

– Énfelőlem – felelte révetegen, és úgy érezte, immár ő maga is része a jelenés-nek, a saját világához csak a történet fűzi, a rekedtes hangon megformált szavak, amikkel holnap vagy holnapután reggel teleharsogja az Európa Kávéházat. El-képzelte, milyen pofát vágnának a Köpcös halálhírére, hogy fog lapítani Serafino pajtás. A Munaciello csuklyájáról – hogy faggatózni fognak, afelől nincs kétsége – azt mondja majd, hogy hatalmas forgószél kerekedett körötte, és lekapta a fejé-ről. Vagy azt, hogy a zegzugos föld alatti járatokban akadt fenn egy terebélyes gyökéren. Igen, ezt fogja mondani inkább, egy csipetnyi valószínűség hihetőbbé teszi a mendemondákat; sőt nincs az a mendemonda, ami ne a valószínűségével táplálná az emberek hitét. Hogy miért pont a csuklyájától vannak úgy elájulva, eszébe se jutott mostanig. Tényleg, miért. Ezer más ismertetőjegye van a Muna-ciellónak, gondolta, odahaza mégis a tökfedőjére esküsznek az emberek. A kom-munisták, az egy dolog. Azok minden pirosra rágerjednek, s ez elől szegény Munaciello csuklyája sem menekülhetett. Valami titkos társaságra utalnak ez-zel, akikkel évek óta kapcsolatban állnak, manapság egyre sűrűbben jönnek-mennek az üzenetek. Látott egy levelet a múltkor, annak is egy piros süveg volt a jobb felső sarkában, Massáéknak hozta valaki a hegyekből. Szegény kis Munaciello, mondja majd sajnálkozva, nem tudta visszaszerezni a fejrevalóját, oly nagyon igyekezett megmérgezni a Köpcös vizét. Várjunk csak. És ha maga a Munaciello áll a kommunisták mögött? Ha ő húzgálja a szálakat? Hát persze, hogy ő. Hiszen nem is a vizet jött megmérgezni, az meglehetősen sok kockázat-tal járna, nem akarhat ártatlan életeteket kiontani. Inkább felkúszik a Villa Torlonia csatornáján a hálósobájába, és amíg a Köpcös jóízűen fújja a kását, egy óvatlan pillanatban ricinusolajat önt a szájába. Szart a szarnak, virágot a virágnak. Fél bögrével bőven elég. A kurtalábú, tokás férfiak odahaza is nyitott szájjal horkol-nak, sitty-sutty lenyeli az első sóhajjal azt a petróleumszagú izét. Ki tudja, lehet, hogy már el is intézte. Talán épp most találják rá, ezekben a percekben, ha a város egy csapásra elnémulna, idáig érne a sivalkodás. Kifordult nyelvvel, nya-kig fosban fekszik, az ágylábba kapaszkodva tán még megpróbált felülni, de cserben hagyta a rettenthetetlen ereje.

– De most már hadd kérdezzem meg: kicsoda kegyed? – kérdezte a Munaciello.

Lucia habozott egy ideig.

– Maradjunk annyiban – felelte, majd széles mozdulattal összecsiszpentette a szoknyája szegélyét, s miután leírt egy kört a jobb lábával, a bal vádlijához dörögölte a lábfejét –, hogy részemről a megtiszteltetés. Máskülönben Luciának hívnak, de találjon ki valami jobbat, nem igazán rajongok a nevéért.

– Festői pukedli, angyali báj! – csettintett a férfi elismerően, és összenevettek. – Én pedig Ciro Picirillo vagyok – és odanyújtotta a kezét.

Lucia nyekkent egyet, még az álneve is tipikusan nápolyi, gondolta, és viszonozta a kézfogást.

– Kérem, ne nevéssen ki – folytatta a férfi Lucia kezét szorongatva. – Nem elég, hogy csúnya vagyok, mintha még dadognék is, amikor bemutatkozom.

Aznap délután Lucia Baccari meg volt győződve róla, hogy minden kétséget kizáróan a Munaciello volt az a hűvös kezű, izzó tekintetű, alacsony vörös férfi, akinek társaságában megebédelt egy kis trattoriában a Campo Marzón, majd a San Lorenzo in Lucina-bazilikában hagyta becserkészni magát.

– Hihetetlen, hogy ennyire jól viseled a római forróságot – suttogetta a férfi a templom egyik mellékoltárához érve, amit apró, gyertyalángnak tűnő villanykörtek világítottak meg a kovácsoltvas rácsok mögött. Lucia még sosem látott ilyet. Szájtátva bámulta az égőket, egyik-másik pislákolts, surrogtak a kábelek a földig omló oltárterítő alatt. A Munaciello odalépett hozzá, lábujjhegyre állt, és hűvös kézfejjével megsimogatta a homlokát.

– Nem is izzadsz, nézzenek oda!

– Minálunk fél éven át tart a forróság, megzárul tőle az agyunk – felelte, és begörbített mutatójával megkopogtatta a homlokát ugyanott, ahol a férfi hozzáért. – Már az anyánkból úgy jövünk ki, megzárult aggyal, kész csoda, hogy életben maradunk.

– Hm. Sose gondoltam volna, hogy Ciociariában nagyobb a hőség, mint Rómában.

– Főleg a délutáni órákban. Ilyentájt, bumm, kinyílik a pokol szája. Ha nem vonulunk fedezékbe, mindnyájan behullunk. Várjunk csak: mondtam én egy szóval is, hogy hová való vagyok?

A Munaciello alig észlelhetően felvonta a szemöldökét.

– A mozgásod mindent elárul – vágta rá kisvártatva. – Csak a ciociariai lányok tudnak olyan esetlenül pukedlizni. Igazi briganti voltál, egy mandulás pusztedli az esküvői torta, akarom mondani: az emlékmű tetején.

Lucia hitetlenkedve fürkészte a férfi mosolyát. Egy pukedli tán még a Munaciellónak is kevés ahhoz, gondolta, hogy kitalálja, honnan származik.

– Viccet félretéve: a napokban került a kezembe egy kiadvány a ciociariaiakról. Vaskos, fürgé végtagok, a nőknél robusztus, mindazonáltal harmonikus váll és csípő, szögletes arc, hosszú, görbe orr, nagy, ígéző szemek, vastag szemöldök, dús, fekete haj. Minden passzent, mintha rólad mintázták volna.

Lucia felnyerített, psszt-psszt, sziszegett rá néhány apáca és látogató.

– Csakugyan rólam mintázták – suttogetta. – Nem ismerem még egy ilyen tohonya, lompos fehérnépet a környéken. Ki írta ezt a sületlenséget?

– Valami tudóseMBER házon belül.

– Házon belül nem is vagyunk olaszok?

– Azok vagytok, méghozzá csinos kis vadhajításai az olaszszágnak, amolyan oldalági rokonok.

– Végül is, ha tízből hármunkra illik a leírás, juszt is elég, hogy a népek beveggyék – felelte Lucia megadólag, de azért maradt benne némi rossz érzés. – Lassan mindennek új neve lesz, új szavakba bújnak a régi dolgok, csak győzzük fejben tartani. Ezt az esküvői tortát is házon belül találták ki?

– Ugyan, dehogy. És ez csak az egyik a sok közül – Lucia arca felderült, de a Munaciello csendre intette. – Majd, ha odakinn leszünk, nem isten házába való.

– És ha sose jutunk ki innen? Ha ránk szakad a mennyezet?

A másik elmosolyodott a türelmetlensége láttán, és az ujjával jelzett, hogy hajoljon közelebb.

– Van, aki Fogsornak hívja. És van olyan, de ígérd meg, hogy csendben maradsz, van olyan, aki Nemzeti Vizeldének. Suttymban mind odajárnak hugyozni. A vizeldék valahogy kimaradtak az álmainkból, eltörpülnek a dicső múlt tövében, nincs nekik folytonosságuk.

Lucia kis híján felsikoltott, a szája elé kapta a kezét. Krisztus kegyelmére, nem szégyellik magukat, fordult meg egy idősebb apáca az előttük levő padsorból, de a Munaciello reverendája láttán tiszteletteljesen biccentett: Laudetur. Laudetur, húzta mosolyra durcás-csokros száját a Munaciello.

– Megmondjam, hogy hívom én titokban? Farkascsecsnek – mondta Lucia.

– Micsoda? Miért?

– Kellott a hét domb mellé még egy, hogy kilegyen a nyolc. Ennyi csecse van a farkasszukának is.

– Nagy bohóc vagy te, igazi komédiás.

– Te vagy az első, aki értékeli.

– Látod itt ezt? – bökött az oltárra a férfi. – Ezt, itt. Tudod, mi van benne? Egy rostély. Azon sütötték meg San Lorenzót. Jól bedurrantottak alája, ő meg azt mondta: most, hogy a hátam szép ropogós lett, kérem, fordítsanak át a hasamra, hadd süljek meg egyenletesen.

Lucia arcáról leolvadt a derű, hitetlenkedve nézett a férjira.

– Ez undorító.

– Ha már itt tartunk: az égett bőrnek ricottás süteményillata van. Csak azt akartam ezzel mondani, hogy Lorenzót a komédiások is nagyra tartják. Szerintem sok közös van bennetek.

Lucia öklendezni kezdett. Nem akart szembeszállni a Munaciellóval, de nem bírta visszafogni a dühét.

– Egyeseket oroszlánok elé vetettek, másokat elevenen megnyúztak vagy megsütöttek, ettől még ugyanolyan dörzsöltek voltak, mint a kevésbé pechesek. A szerencsések, és ők voltak többen, ezekre a nyomorultakra hivatkozva maradhattak fenn. A pechesek lettek a bizonyíték mindarra, amire nincs, soha nem is volt bizonyíték. Nekik, a szerencsés szélhámosoknak köszönhetjük, hogy részvétnek és irgalomnak gondoljuk az undort meg az iszonyatot – mondta, és kirohant a templomból.

Mire a férfi utolérte, kijött belőle minden, amit a trattoriában evett. A cipője lassan beitta a félig emésztett *cacio e pepè*t, zsebkendőjével próbálta eltüntetni, de csak összemaszatolta a drága velúrt. Ez volt az egyetlen cipője, Francesca Siparitól

kapta, a torkos rüszdje miatt kicsit szorítja, de összehúzott lábujjakkal kibír benne egy-egy római délutánt.

– Értem, amit mondasz. És bizonyos mértékben egyet is értek veled – mondta a Munaciello Lucia cipőjére meredve.

– Ó, tényleg? – felelte gúnyosan Lucia.

– Igen. Abban azonban, hogy mind szélhámosok lettek volna, nincsen igazad. Voltak, akik igaz szívükből cselekedtek. Bárcsak meg tudnám magyarázni neked.

– Bárcsak meg tudnám magyarázni, miféle iszonyatra ragadtatja az embert az igaz szívből jövő cselekedete – vágta rá, majd ráköpött a zsebkendőjére, és lehajolt.

– Ott egy kút – tette a vállára a kezét a Munaciello. – Ne menjünk oda?

Lucia felnézett, hagyta, hogy a férfi odébb terelje, sajgott a szíve a cipője miatt. Ez az igazi részvét, gondolta, ez, amit a szűk, elhordott cipője iránt érez az ember – minden más: iszonyat. Iszonyat volt az emberek szemében akkor is, amikor a *squadristák* pórázon vezették ki a Carlo Coletti-szobor elé. Kamaszlány volt még, nyoma sem volt az erős szálú, fekete testszőrzetnek, ami egyik napról a másikra megjelent rajta, nem sokkal az eset után. Pontosán emlékszik Tommasino anyjának gúnyos, már-már kárörvendő ábrázatára is, mintha direkt neki szánta volna: most meglakolsz, te kis fekete szuka. Emlékezett arra is, hogyan hervadt le a mosoly az asszony arcáról, amikor félrenyelt, és olyan krákogás tört rá, hogy kis híján megfulladt. Elnézést, kaphatnék egy kis vizet, rimánkodott. A *squadra* két legfiatalabb tagja, két olajbarna siheder éjfelete hajjal és tüzes tekintettel, egészen délről vagy még lejjebbről, tán a gyarmatokról, felnyerítettek. Hamarosan annyit iszol, amennyi beléd fér, mondta az egyik; vagy még annál is többet, így a másik. Tommasino anyjának kidülledt a szeme az erőlködéstől, de sikerült megállítania a köhögést. Amikor visszanyerte a lélegzetét, tompa borongás ült ki az arcára, száanalomnak látszott, pedig iszonyat volt az is. A hozzájuk fogható fiúkról az a hír járta, hogy nemigen vegyülnek korpá közé. Hát mégiscsak jól járt az ő Tommasinójával. Talán ezt gondolta. Talán nem. Micsoda idők, sóhajtotta, micsoda idők, de senki nem figyelt rá. Azok az anyák, akiket a lányakkal együtt hoztak be, tekintetükkel a *squadra* vezetőjét követték, egy pirosposzsgás, pohos harmincas férfit, akinek járás közben úgy hullámozott a felsőteste, mintha lóháton ügetne, mozdulatai viszont kiszámítottak voltak, akár egy orvosé. Olasz egyenruhásra nem volt jellemző ez a kimértség, ők legalábbis nem láttak még ilyet. A férfi magához intette a két nevetgélő sihedert, akik kihúztak az asztal alól egy tömött zsákot, és a terem közepére hajították. A zsák könnyed puffanással terült el a padlón, Lucia Baccari felkapta a fejét, fémesebb hangra számított. Ezek szerint nem kínzóeszközök vannak benne, gondolta, és kettőt dobantott, két rövidet. Erre az anyja, aki pár székkal odébb ült, Luciára nézett, aztán a zsákra, majd ő is dobantott. Először fordult elő, hogy értették egymást, hálásak voltak érte, ami Luciát illeti: egész biztosan. Még két dobantás valahol a sor közepéről, és még kettő a sor végéről, megkönnyebbült sóhaj hullámozott végig rajtuk. A *squadra* vezetője odaügetett a zsákhoz, fekete nyakkendője neki-nekicsapódott a mellkasának; felkapta, és egy könnyed, elegáns mozdulattal kirázott belőle egy rongykupacot. Világos szövetnadrágok voltak, sűrű, bézs, olajzöld pantol-

lók, mindenféle méretben. A nők tanácstalanul néztek egymásra, Lucia Baccari anyja volt az egyetlen, aki megköszöri a torkát, majd fátyolos hangon megkérdezte: elárulnák, hogy mi folyik itt? Ebbe most szépen belebújunk, mondta a vezér, és a bunkójával megvakarta a tarkóját. Volt, aki önként tárta szét a lábát, amikor a két ifjú *squadrista* odalépett hozzá. Találomra vették ki a kupacból a rongyot, Luciának egy hatalmas, egérszürke darab jutott. A szoknyája alját a nadrágkorchoz fogva álldogált ott, miközben az egyik feketeinges egy hajókötéllel megkötözte a derekán. Ahogy végignézték magukon, alig észlelhető derűtség vett erőt rajtuk, mi tagadás, csakugyan mókásan festettek, akár egy csapat vándorkomédiás. Mégsem olyan dúvadak, őket is olasz anya szülte, gondolták. A *squadra* többi tagja, mintha ott se lettek volna, csendben váraoztak valahol a terem mélyén, a hátuk mögött. Hogy volt-e valami jel, amire előléptek, vagy annyiszor eljátszották már, hogy óraműpontossággal tudták a menetrendet, azt Lucia nem tudta eldönteni. Akkor csaptak le, amikor a legkevésbé számítottak rá. Minden nőre egy-egy *squadrista* jutott. Mögéjük álltak, elkapták a fejüket, hátradöntötték és a széktámlára szorították. Ha akartak volna, se tudtak volna kiabálni, egyik-másik belekapott az őt leszorító kézbe, azt hitték, a következő pillanatban nyakukat szegik. Lucia homloka odanyomódott a feketeinges övcsatjához, érezte a nadrágjából kicsapó latrinabűzt. Aztán egy petróleumszagú kéz szétfeszítette az állkapcsát, és egy tölcsért dugott le a torkán. Valószínűleg a vezér lehetett. A szeme aljából látta, amint megbillen egy benzineskanna – *Famiglia Capogreco*, ez állt rajta robusztus betűkkel –, majd valami zselés anyag zúdult le a tölcsér száján. Az egész nem tartott tovább néhány másodpercnél, amikor kihúzták a torkából, érezte a keserű ízt a tölcsér csövén. Nem benzín volt. Nem pörkölik meg. Nem is törték ki a nyakát.

A *squadristák* ugyanolyan hangtalanul vonultak vissza, amilyen észrevétlen mögöttük termettek az imént. Mi az, mi az, mi történt. Történt itt valami egyáltalán. A sebhelyes vakolat peregni kezdett, a padló nyikorgott, odakint az év első kabócái ébredtek, a zömök vezért elnyelte a föld. Kezüik még mindig a támlát vagy az ülést markolta, nem merték tudomásul venni, hogy szabadon használhatják. Hallani hallottak már arról, hogy a forrófejűeket itt-ott megreklamálták. Lárifári, csak ránk akarnak ijeszteni. Mi nem olyan népek vagyunk. Mi nem. Kinek is számítanak. Az első görcsöket némán állták. Sose egyél vargányát vacsorára, korholta magát Lucia. A nyögések valamivel később kezdődtek, az erősödő fájdalommal beindult a verejtékezés.

A feketeingesek mintha ott se lettek volna – csak az első sikolyokra kecmeregtek elő. Nagy készülődés támadt, jövés-menés, szuszogás. A nők továbbra sem mertek megfordulni. Jobb volt nekik arccal a falnak, két fájdalom közt el lehet bújni a vakolat mélyedéseiben. Hallották egymás jajongását, hallották a *squadristákat*, akik rövid egyezkedés után végül úgy döntöttek, kártyával ütik el az időt. Hallották, hogy *Scopát*, azaz Seprút fognak játszani. Addig, amíg. Szuszogás, félszavak. Vajon meddig. Egyezkedtek valamit az új szabályokról is, de hogy pontosan mit, azt nem értették. Félszavak, dübögés. Tommasino anyja volt az első, akin kipróbálták. A Botok Királya volt a dzsóker, aki kihúzta, egy seprűnyéllal megdöngöztette valamelyik asszony hasát. Csapatban játszották, egyikük lefogta hátulról és székestől kifordította, a másik addig „seprűzött”, amíg az asszony nem bírta

tovább, és könnyített magán. Délután kettőre minden kijött belőlük, az utolsó órákat a *squadristák* odakinn várták meg. A bűzről, ami elharapódzott a teremben, azt mondták, most már kiáramlott belőlük az eredendő romlottság, most már kellőképp tiszták, hogy megtérjenek a pátria kebelére. A világos pantallók mindent beittak, a szoknyájukat megemelve kellett kivonulniuk a Carlo Coletti térre és órákon át aszalódniuk a tűző napon. A kabócák soha ilyen hangosan nem ciripeltek, a szokásosnál korábban köszöntött be a nyár. Az emberek egyszerre sajnálkoztak és szörnyülködtek, ám a két érzést hosszú távon nem lehetett fenntartani. Maradt a szörnyülködés, ami, nem telt bele néhány hét, átfordult idegenkedésbe, el is keresztelték őket *Cipollénak*, azaz: Hagymáknak. Hogy ki és miért pont ezt a gúnynevet aggatta rájuk, azt a falu közössége igyekezett mielőbb eltussolni, és csakugyan, egy-két hónap elteltével már csak hümmögtek, amikor egy vándorárus vagy zarándok rákérdezett. Legfeljebb az öregasszonyok közt, akik a hajnali miséket néhány érintettel együtt látogatták, cirkulált egy felvetés, miszerint a testüket a sajnálatos eset annyira kiszikkasztotta, hogy könnyeket legfeljebb hagymapucolás közben hullattak. De az öregasszonyok eleve nem beszéltek, mert a véleményük, csakúgy, mint a Cipollék sorsa, az égadta világon senkit nem érdekelt. Ami persze nem volt igaz. Vagy nem teljesen. Guido Massa például tudni vélte, hogy Serafino Capogreco áll a dolog mögött. Az elmúlt pár esztendőben, amikor mindenki más olívát szüretelni volt a völgyben, látták felmenni egy csapattal a Vorga tanyára, ahonnan éjnek évadján zsákokban hozták le a ricinust. Massa feltevése félig-meddig igazolást nyert, ám a Cipollék helyzetén ez már mit sem változtatott. Az emberek, ha csak teheték, nagy ívben elkerülték a patikus házát, de a foltos-ragacsos nadrágszár látványát meg az azzal járó szagot elhessegetni soha többé nem tudták.

– Úgy hírlík – mondta Lucia Baccari –, sehol másutt nem purgáltak, legalábbis nem ilyen nagy számban, asszonyokat.

A Munaciello tenyerébe ejtett arccal hallgatta végig, egyszer sem emelte fel a fejét.

– Úgyhogy ne gyere énnekem az igaz szívből jövő cselekedettel. A legcudarabb dolgok is valakinek a szíve mélyén fogannak, mindig akad egy szerencsésebb simlis, aki velünk, balfaszokkal rettent el a többieket.

A férfi értetlenkedve nézett rá.

– Te? Simlis? Soha.

– A fenéket nem. Átvágtam én mindenkit, akit csak lehetett. Magamat is beleértve – mondta, majd vizet spriccelt a kútból a cipőjére, lehajolt, és ismét sikálni kezdte. Bánta már a kirohanását, restellte, hogy egy óvatlan, már-már bódult pillanatában engedett a kísértésnek, és jelenésnek nézte a férfit – miért is? –, hogy mesébe illőnek lássa a saját életét.

– Addig-addig suvickolod, hogy még kilyukad.

– Késő bánat. Ott egye meg a fene. Alamizsna volt a podestà nejétől, a többiek sálat kaptak, nekem egy kiszuperált cipő jutott.

– Meghívhatlak egy cipőre?

– Neked elmentek otthonról. Elfogadok én egy második alamizsnát ugyanazért a szarért?

– Vegyük inkább fájdalomdíjnak.

– Le akarsz kenyerezni? Megvesztegetni? Mégis, ki vagy te? Netán te is benne voltál? Ott voltál? – csattant fel Lucia.

Máskor se szó, se beszéd, faképnél hagyta volna, de túlságosan közel engedte magához a férfit, túl sokáig fantáziált róla ahhoz, hogy a látomás egy pillanat alatt szertefoszoljék. Menni akart, fejesztve menekülni, de visszatartotta valami. Még csak nem is ólomsúllyal nehezedett rá az érzés, épp ellenkezőleg: könnyebbség szállta meg, hogy a férfit nem kell ráébresztenie önnön jelenés voltára, így kézzel foghatóan vele marad. Kellett még valami a Corso mozi mellett, amittől az élet nem haszontalan.

– Ezt inkább meg se hallottam. De nem jársz messze az igazságtól. Igen, azt hiszem, ismerek néhány tökfilkót, aki benne volt. Sokat segítenél, ha most nem rohannál el.

– Tényleg így hívnak? Ciro Picirillónak?

– Én legalábbis szeretném, a te érdekedben, ha így szólítanál. Gyere, tudok egy jó cipőárust. A régi, ahogy nézem, amúgy is szorít.

Elindultak a via dei Condotti irányába, Lucia végig a földet bámulta, pontról pontra próbálta végigvenni, mi miből következett. De csak foszlányokat tudott felidézni, egyiken-másikon elmosolyodott. A boltban, ahová betértek, az árus régi cimboraként üdvözölte Ciro Picirillót, Lucia tekintete lázasan kutatott valami fogódzó után. Több cipőt is felpróbált, a polcon jól festettek, de nem illettek a lábára. Végül egy rozsdabarna csatos cipőt választott, marhabőrből. Kényelmes volt, a törpesaroknak köszönhetően a vastag bokája is kecsesebbnek festett benne, igaz, így a férfi még alacsonyabbnak tűnt. Egy csúnya, vörhenyes férfi cipőt vesz neki. Bágyadt volt, kezét-lábát levegőnek érezte, a fullasztó szűrkeségben a bódulat és józanság határán egyensúlyozott. A férfi előhúzott a kámszája zsebéből egy köteg bankót, és fizetett. A cipőárus leperkálta a visszajárót, majd kivette a zsebkendőjét, ráköpött, és megtörölgette a felpróbált cipőket. A zsebkendő sarkára egy ugyanolyan piros süveg volt hímezve, mint amilyet Massáék levélén látott. A Munaciello. De már nem gondolta azt, hogy beszélnie kell róla a faluban.

– Szeretném, ha tudnád: ennek a cipőnek semmi köze a régi ügyhöz. Nem akarlak lekötelezni, egész egyszerűen hibásnak érzem magam, hogy az előző tönkrement.

– Na, látod, ezt teljesen jól érzed.

– Visszamenjünk? Be akarsz ülni a moziba?

Lucia megrázta a fejét. Idestova tíz éve járt Rómába, a Vittorianóról minden alkalommal egyenesen a Corsóba ment. Most hagyta magát becipelni egy trattoriába meg egy templomba, nem, ez éppen elég mozi. Kértek a Piazza di Spagnára, leültek a lépcsőre. Ciro Picirillót minden érdekelt, leginkább a Capogreco család. Kikkel járnak össze, hogy viszonyulnak hozzájuk az emberek, milyen a kapcsolatuk Massáékkal, a plébánossal, a carabinieriakkal. Nagyjából mindenkit ismert névről, akit meg nem, annak az elmondottak alapján hamar megfejtette a kilétét és a szerepét a faluban.

– Mióta kémkedsz utánam? – szakította félbe a beszélgetést Lucia.

– Lássuk csak. Először Tommasino mesélt rólad. Mit mesélt: valósággal áradozott.

– Ó, Tommasino. Hát életben van? A kis szarcsimbók, egy rongyos bilétát nem küldött azóta, hogy elment. Hol lakik?

– Nápolyban, állítólag te küldted oda. Tőle tudtam meg azt is, ami veletek történt. Titokban levelezik az anyjával. Ha bármire szükséged van, megszerez-zük. Kiterjedt kapcsolataink vannak délen, az öbölben.

– Akkor ez itt álruha rajtad? Nem is papnak tanulsz?

– Szemináriumba járok. Hogy fel fogok-e esküdni, az nem tőlem függ.

– Hanem kitől? – kérdezte némi habozást követően Lucia, szinte biztosra vette Ciro választát.

– Ezt jobb, ha nem tudod.

A késő esti visszautat Lucia átaludta, a postakocsis percekig bökdöste, rázogatta, míg nagy nehezen magához tért. Soha nem maradt el ilyen sokáig hazul-ról. Otthon az anyja óriási patáliával fogadta, fogta a lábost, a morzsás asztalterítőre borította a vacsoramaradékot, és amíg Lucia komótosan evett, mindennek lehordta, mintha megérezte volna, hogy mostantól fogva még annyi beleszólása sem lesz a lánya életébe, mint addig volt. Első ízben fordult elő, hogy Lucia nem válaszolt vissza, nem akart fölébe kerekedni, és a dühét nem öblítette le egy karafa Montepulcianóval. Töltött egy pohár vizet magának, és megmarkolta az asztalterítő csücskét. Mama, nyugtatgatta rekedtes hangján, mama, hallgass ide, huszonnégy éves leszek a jövő héten, nincs, soha nem is lesz nekem kérőm ide-haza. Az anyja rámeredt, értetlenül méregette, fel-le járt a szeme az ágyéka és a melle közt, elidőzött a hasánál, majd vissza, fel-le, le-fel, csak ne kelljen a lányával szembenéznie. Mama, szólalt meg kisértetiesen ismét, rád hagyom a kelengyémet, te gyönyörű vagy, mama, álomszép és sokkal, de sokkal fiatalabb, mint én. Az asszony ekkor emelte rá először a tekintetét. Széles, kiugró szemöldökcsontja árnyékot vetett babérvöld szemére, de a pillái rebbenéséből tudni való volt, hogy küszködik a könnyeivel. Épp csak egy pillanat volt, aztán felszívta az orrát, odalépett az asztalhoz, felnyalabolta az asztalterítőt, feltekerte morzsástul-maradékostul, és kivágta a szemébe.

– Megölöm Serafinót, levágom a tökeit, és megetetem vele – mondta, és a szoknyájába törölte a kezét.

Lucia felnyerített, rekedtes hangjától visszhangzott a Vicolo Nardone, a San Marcello tornyában vecsernyére kongatott egy özvegyember vagy hajadon, aki-re – arra a hétre vagy hónapra – ezt rótták ki penitenciaként.

A láthatatlan

„A szó oly visszásan tetszik” (Arany J.: Ágnes asszony)

A munkahelyemen találkoztunk. Ha visszagondolok addigi életemre, meg kell állapítanom, hogy annak szabályozott rendje és zavartalansága miatt volt az életben valami elmosódó, álmatag.

Kezdetben nem változott meg a megjelenésétől semmi. Ugyanolyan szabályozottan folytak tovább a napok, sőt, talán még szabályozottabban. Ameddig a lehetetlen be nem következett, csak a saját szorongásom nyomasztott, de ebben nem volt semmi új. Állandóan ott lapult, mintegy jelezve, hogy van, aminek nem lehetek majd sohasem ura. Későn jutottam el a másik nemhez, és nagyon féltem, hogy nem leszek eléggé merev. Azért féltem, mert már nagyon korán rájöttem saját magamra, az igazi, teljes testemre; tizenhárom évesen egyszer csak a kezemben volt, felhúzódott rajta valami, hirtelen semmit se értettem, csak elkezdtem, hozzákezdttem minden tudott akarás nélkül – és hihetetlen édességet éreztem. Ettől kezdve amint magamra maradtam, kielégíttem magam. Ellenállhatatlan volt. Amint egyedül maradtam, rám jött és teljesen legyűrt minden tiltást. Meg kell csinálnom. Este, lefekvés után szinte mindig. Nyomasztóan titkolni való volt. De csak mások előtt; mások előtt nagyon szégyelltem magam miatta, ha kitudódnék (miközben magam előtt mintha egyáltalán nem lettem volna képes szégyellni ezt a legédesebb egészet). És aztán. Jó egy év után, egyszerre. Úgy tizennégy évesen, teljesen hirtelen, akár a derült égből; pedig senki nem mondott semmit, nem óvott, nem olvastam még róla; mégis teljesen váratlanul, akár valami villámcsapás; az jutott az eszembe, hogy emiatt majd a valóságban, az igaziakkal, a lányokkal, a nőkkel nem fog sikerülni. Mert elrontottam magamat. Senkire se foghatom magamon kívül. És ettől a pillanattól kezdve nem tudtam ettől a gondolattól szabadulni. Megrögzötten, gonoszul, ugrásra készen kísértett a háttérben. Égett valahol a sötétben sísteregve. Miért, miért? Mit vétettem, hogy ilyen értelmetlenül kínlódnom kell magammal. Mi jelent meg itt számomra, mint valami tiltás, amely megállíthatatlanul őrl, akár malom a pokolban. De még erről se mertem beszélni, annyira szégyelltem. Miközben emésztően vágytam lányokra.

Fiúkkal, úgy éreztem közben, miközben csináltam magamnak, könnyebben ment volna, valahogy jobban tudnának segíteni – és én nekik –, mert maguknak is (bizonyára ugyanígy) csinálják – de nem voltak elég nőiesek. Az adódó közeledéseket, egy tekintetet, egy kéz érintését a fenekemen, volt, hogy vágyó erővel a középső ujjukkal benyomultak a farpofáim közé egészen a végbélnyílásomig, mindig kapásból visszautasítottam, mert inkább megrettentettek, velük, nem nőkkel, annyira elfogadhatatlan volt ez az egyébként bizonyára szintén nagyon

édes, testies, érzékies valami. Valami hiányzott, hogy velem ez velük a gyakorlatban megvalósulhasson. A nőiséggel szemben viszont nem hiányzott – volna. Az megától értetődő – lett volna. Ha az érthetetlen félelem ugyanakkor éppen tőlük élem nem áll. És nem értem el hozzájuk sokáig.

A gyárban a nőt csak néhányszor láttam előzőleg. Nem sok ügyet vetettem rá. Akkor már túljutottam a kezdeteken, elértem a nőkhöz, és bármennyire is félttem, ment minden. De minden egyes lehetőségem előtt, minden alkalommal megjelent ez az állandó, kényszeres gondolat, amely állandóan, a legnagyobb titokban, ott lüktetett a háttérben. Mindig meg kellett küzdenem vele, hogy mégis a felszínre tudjon törni bennem a saját testiességem, a hajtó vágy, és ugyanakkor el tudjon jutni ehhez a belső áttörésemhez a másik női lényének érzéki hatása.

Elfogadhatatlannak tűnt, hogy szorongásomat bárkinek megmondjam. Mintha senkivel nem lett volna megosztható ezen a világon. Néha még közben is, miközben már végre csinálhattam mással. Hogy úristen, ötlött föl valahol a gondolataim mögött, hogy úristen, talán visszaesik ez a merevség. Gyűlöltem ezt az állandó, lerázhatatlan kísértetet, és sehogy se tudtam tőle szabadulni.

Holott ha végre odajutottam, hogy valaki elfogadott, ezt elhittem, mert el is tudtam hinni, mert ezt elhinni természetes volt, ezért átadhattam magam végre annak, hogy végre valahára ráérezhettem arra a közvetlen, tünékeny, meztelen testies nőiségre, felül is, középen is, alul is. A végül minden szemérmet nélkülöző megnyílásra, beengedésre, nem, az odaadásra, amely nem csak testi, és nem csak lelki. És ez a szárnyaló ráatalálás aztán valahogy mindig elsöpört bennem minden rettegést, legalábbis a megélés pillanatnyi erejéig szinte ugyanolyan erővel, mint ahogy korábban elfogott a saját testem ellenállhatatlan finomsága. Csak teljesen másként, felszabadítóan, mert végre ott volt a más. Az elérhetővé vált másik ember. A nőiség. A kezdettől fogva részegítő, csodálatos és gyengéd és biztonságos. Akkor még nem volt senkivel valami végleges. Még úgy éreztem, várnom kell, még nem jutottam el oda, ahová valójában akartam. Az a gondolat, hogy nem fog menni, elhalványodott, de mintha sejtettem volna, hogy valahol lapul, és félttem tőle. De összeszorítottam láthatatlanul és öntudatlanul a fogam.

Közben a munkám lefoglalt. Reggelente bejártam dolgozni, ugyanazon az úton, ugyanazokon a tömött járműveken, s minden este hazatértem. Nagy elégtétel volt, hogy megbízhatónak tartottak, pontosnak. Megbecsültek.

Egy alkalommal bejött hozzám, hogy kérdezzen. Az ember ül az asztala mellett, a mennyezetről tompított neoncsófény árad – itt lent a mélyben, a gyárak magas falai között korán sötétedik –, és nem kell sietni semmivel. Vannak órák, különösen délután, a műszak vége felé, amikor a szomszédos csarnokokból mintha halkabban szűrődne át a gépek és szerszámok zaja. Mintha már lassabban dolgoznának. Olykor még bejön valaki, kérdez valamit, az ember eltöpreng egy keveset a feladaton, és amikor magára marad, cigarettára gyújt.

Noha korábban is látnom kellett. Váratlanul történt ez a változás. Csak ekkor vettem észre. Nagydarab nő volt, kissé kövérkés. Sok emberrel találkozom, egy munkahelyen gyakran tűnnek fel új arcok és nevek, és távoznak nyomtalanul régiek. Odajött hozzám, de nem az asztal elé, hanem az asztal mellé, és röviden előadta a dolgát. Gépmunkás volt, alkatrészeket munkált meg a gépén, és a frissen kapott művelettervvvel volt gondja, amiért én feleltem. Hozzáfogtam elma-

gyarázni, hogy mit hogyan csináljon. Ahogy ott állt oldalt, kissé az asztalnak támaszkodva, hirtelen mintha megreszketett volna valamitől. Először nem ügyeltem rá, de amikor hellyel kínáltam magam mellett, leült. Kissé előrehajolt testtartással könyökét oldalt az asztalra támasztotta. És időnként most már szemmel láthatóan egész testében újra remegni kezdett. És most egyszerre hirtelen, ahogy filmben a vágás, egy teljesen másik jelenetbe kerültem. Még nem vettem észre, hogy megnyílt valami, és ott vagyok a legsötétebb mélyén. Amelyben mégis látok, holott nem volna szabad ebben a feketeségben semmit se látnom. Hová sodortattam magam?

De minden valóságosnak látszott, akár az álomban, amikor az istenhit is könnyű és magától értetődik. Ezért nem vettem észre, hogy ez nem valóság, hanem annak kitalálása. Miközben minden korábbi változatlanul igaz volt. Teljesen úgy viselkedtem látszólag, mint előzőleg. Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem, mi baja. Mi mást kérdezhet ilyenkor egy gépészmérnök? Mire egészen felém húzódott, de csak annyit válaszolt, hogy semmi különös. Biztos fázik, gondoltam, bár el nem tudtam képzelni, mitől. Nem volt senki az irodában, s olyan természetű volt a dolog, ami miatt be kellett jönnie, hogy valamiért át kellett hajolnom az asztalon, s közben véletlenül hozzáértem a testéhez. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy szinte fogvacogva összerázkódott, s amikor – halvány sejtelmmel már – újra érdeklődni kezdtem arról, hogy mi van, teljesen hozzám dőlt, sőt, legnagyobb meglepetésemre még bele is csípett a karomba.

Nagyon meglepő volt, de megértettem, ami ebből megérthető volt. A heveség miatt ráadásul egy pillanatra úgy éreztem, mintha most minden előzetes szorongás nélkül is meg tudnék merevedni. Ráadásul halványan emlékeztetni kezdett valakire, csak éppen képtelen voltam rájönni, kire. Pedig tudtam, hogy nagyon. Tudtam, hogy egy hasonló széles arcot, egy szinte vízszintesen húzódó, vékony, de erős szemöldököt, ilyen közel álló szemet – amely egyszerre volt mindennapi, de a dolgok váratlansága miatt mégis különös és mérhetetlenül kedves, gondoskodó – kellett, hogy már lássak, nagyon sokszor, szinte végtelenszer, nagyon meghitten. De nem így. A húsos combjai közé nyomtam a kezemet. Ilyesmivel még nem találkoztam. Teljesen kivetkőzött magából, megvonaglott, egészen rám borult, még jobban reszketve, bármit tehettem volna vele. Elélvezett. Noha nagyon kockázatos volt, mert bármikor benyithatott volna valaki.

Alig egy-két további szót váltottunk, megegyezve, hogy a munka után nyomban felkeresem.

Jó órát kellett utaznom, míg a városnak abba a részébe eljutottam, ahol lakott, az északi pályaudvar közelében, egy áruház mellett, az ötödik emeleten. Egész éjjel ütemesen gyulladt föl és hunyt ki a ház homlokzatára szerelt függőleges fényreklám az ablaka mellett. A sötét szoba percenként hol kék, hol vörös fénybe borult.

Miközben összeszorulva az ágya felé tántorogtunk, reszketett, vacogott. Ágyára zuhanva átható sikoly hagyta el a száját, és megint nyomban elélvezett. Mintha már a puszta hozzám szorulása, a testem közvetlen érzékelése váltotta volna ki. Aztán csak reszketett egy ideig, és teljesen engedett. És én, meglepetésemre, teljesen képtelen voltam eléggé megmerevedni, hogy belehatolhassak. Valami elemi erővel megakadályozott. A legrosszabb szorongásom valósult meg

tökéletesen, de minden szorongás nélkül. Végül segített a kezével, hogy mégis élvezzek valahogy a markában. Aztán valami ájulásszerű álomba zuhant. Elaludtunk.

Így ment ez hosszú időn át. Minden alkalommal szinte azonnal kész volt, rajtam hol a kezével, hol a szájával segített. Az utóbbit nagyon erős nyelvnyomással és a farkam erőteljesen szorító markolásával kellett tennie, mert az én alapjáratom a világ legprimitívebb ki-be változata volt, amely azóta se változott. Miközben másokkal arra mindig figyeltem, hogy az élvezetben ne hogy egyedül legyek, mert igazából csak így láttam felszabadító értelmét. Ezért az, hogy ennyire elementárisan, egész lényével, a lehető legodaadóbb módon miattam el tudott élvezni, valahogy a foglyává tett.

Életem látszatra folyt tovább a megszokott medrében. Olykor felmentem hozzá máskor is, mert nem érdekelt, hogy egyébként nem tudok csinálni vele semmit. A hirtelen keletkező gerjedelem, melyet az érintésem kiváltott benne, mindvégig megmaradt, és emiatt valahogy magától értetődőbb lett, hogy ez a nő nem igényli a behatolást, engem meg másképp segít félig mereven kielégülni. Nem érdekelt, hogy nem sokat beszélünk, az pedig a legkevésbé se, hogy feleségül veszem-e. Talán még verhettem is volna, noha erre nem vagyok képes. A munkahelyemen közömbösen viselkedtünk egymással, mint akik sohase látják egymást. Senkinek sem tűnt föl a viszonyunk. Mintha nem is létezett volna, beleolvadt mindenki más közönyös viszonyába. Esténként, amikor fölmentem hozzá, sötét volt már, és a házbeliék alig láttak. Senki se jegyezhetette meg az arcom. Ki se juthatott, hogy a számtalan emelet és ajtó közül melyikbe tartok, miközben akta-táskámban, sötét öltönyömben megérkeztem.

Egyre ritkábban tévedtem el – a városnak ebben az északi részében korábban szinte sohasem jártam. Kezdtém megismerni a tájékozódási pontokat, és ha feltűnt az egyik utca végén a gyorsbűfé neonfelirata, tudtam, hogy hamarosan a háza elé érek. Az utam a házak tövében vezetett, egy nyílegyenes hasadék alján, s ebben a mélységben a sötét aszfalton a járművek és emberek áradata ömlött éjjel-nappal, soha nem múló intenzitással. Az esti átmenetben, amikor elválík tőlük a fény, a szembejövők mindenkire hasonlítani kezdenek. Abban az óraidőben, amikor hozzá jártam, még hevesebben kavargott a forgalom. A kereszteződésekben percekkel kellett várni, míg a tömeg átjuthatott, fáradt és borostás arcú emberek töltötték meg a járműveket és a járdákat. Az éjszakai műszakváltásnak volt ez az ideje. Az utca, melyben a ház állt, hosszú volt, mint az összes útja a városnak. Mintha a végtelenbe vezetne. Ha kiürült volna egy pillanatra, valaki felállíthatott volna az út közepén egy hatalmas, merev, biztosan álló létrát, melynek teteje a felhőkbe nyúlik, és ennek csúcsán talán végignézhetne rajta, hogy meddig lát el a távolban – de az út végét sohase pillanthatja meg. Én soha nem mentem rajta tovább a kelletténél, nem tudtam, merre visz. Az utcán végighömpölygő forgalom ugyanakkora volt, mint azoknak az utaknak a forgalma, melyeknek a végét ismertem. A járdák mélyéről láthatatlanokká váltak az épületek homlokzatai. Az egyre kevésbé havas telekre már csak az időnkénti nedves pocsoyaillat emlékeztet.

Elmúlt a nyár és az ősz. Egyáltalán nem számítottam rá. Nem is számíthatam rá. Kizárt volt. Egy napon közölte a gyárban, hogy gyereket vár. Akkor tűnt

csak fel, hogy a hasa mintha kicsit nagyobb lenne. – Kitől? – kérdeztem. Nyomát nem tapasztaltam, hogy más férfiakkal érintkezne. Azt mondta, tőlem. Azt mondtam, kizárt. Azt mondta, nem érdekli. – Biztos mással is voltál – mondtam. Azt mondta, nem volt. Mondtam, bizonyára hazudik. Mondta, nem hazudik. Teljesen tanácstalan lettem. – Ilyen nincs – mondtam. Azt mondta, nem érdekli. – Teherbe estél attól, hogy magadtól elélveztél? – kérdeztem. Nem tudja, mondta. – Olyan nincs, hogy szűznemzés! – mondtam. Nem reagált. – Szűz Máriának tartod magad? – Nem válaszolt. Nem tudtam mit kezdeni. Én nem József vagyok, hanem Rudolf. Nem ács, hanem mérnök.

El kellett tőle menekülnöm. Hagyta. A gyárban ugyan továbbra is láttam, de szólni nem mertem hozzá.

Néhány hónapra eltűnt. Aztán megint dolgozni kezdett. Odajött hozzám. – Megnézheted, ha eljössz – mondta. Elmentem hozzá.

Már benne voltunk a télben. A gyorsbüfé asztalain tömegével álltak az üres teáscsészék, miután a váltásra igyekvők kiitták a tartalmukat. Fent teljesen fekete volt minden, egyetlen csillagot sem lehetett látni az égbolton. Folytatódott a hétköznapi banalitása. A háztetőkön lehet, hogy hó fehérlett, de az utcákon sáros levet fröcskölve gurultak a járművek. Mintha egy teljesen zárt burokból lennénk, melynek csak egyetlen irányban létezik nyílása: amelyen keresztül én jöttem és mentem. Az asszony szerzett egy gurítható lábakon álló bölcst, a gyerekek abban feküdt. Alig mertem a gyerekekre nézni.

Ráncos volt, vörös, akár a többi, néha hangosan sírt. Hirtelen jött. Először csak egy különösebb érzés. Valami meghatározatlan. Bámultam az arcát, és kezdett feltűnni nekem valami. Néha felébredt, tágra nyitotta a szemét, mint aki meglát. Nem tudtam rögtön a magyarázatát adni annak, ami elfogott. Csak furcsa nyugtalanság. Aztán hamarosan a félelem. És váratlanul: a megrettenés.

Nem vette észre a szülést, nem vették észre az orvosok, a nővérek. Csak én vettem észre. Nekem jutott a felismerés, holott ilyesmit embernek nem volna szabad megpillantania.

A gyerek arcán volt valami. Olyasmi, mint amikor az elítélt egy koromsötét cellában egyik kezének ujjával elkezd körbe tapogatni, ujjbegyei váratlanul találkoznak egy másik kéz ujjbegyeivel, és belé hasít, hogy másik kezével találkozott.

A csecsemőarcból egyre nagyobb, egyre ijesztőbb fenyegetés sugárzott. Egy olyan fékezhetetlen érzékiség terméke, mely nem ismer társat, csak belső ingert, melyhez én voltam a véletlen. Igaz lehet, hogy nem apától származik, és ezért nem lesz, ami megállítja. Önmagának lesz teljesen elég. Fékezhetetlen.

Kimondhatatlan rettenet fogott el. Szinte összerántotta egész testemet, és kezemet magamra akartam emelni. Mi hullott itt le, mint kinyíló túska a tekintetben? Félni kezdtem attól, hogy – eltekintve a szerencsés véletlenektől – még a megszokottan, szerencsétlenül eltelő élet hossza sem lesz elegendő, hogy kijussak mindebből.

És most, felemelve a fejem, mint akibe megint mintha egy villám csapott volna bele: azzal, hogy eddig mindezt megírtam, és újraolvastam, hirtelen kikerültem a sodrásból. Nem értettem, miért is találtam ki mindazt, ami az előzőekben történt. Attól kezdve, hogy a nő váratlanul megremegett mellettem. Egyáltalán,

hogyan juthatott egy ilyen történet az eszembe, amelyhez semmi közöm, amely soha nem történt meg velem, mert soha nem is történhetett volna meg – és soha nem is akartam, hogy megtörténhessen. Egy abszurdítás.

Nekem soha nem volt testes, nagydarab nőm. Kerültem őket, nem hatottak. Nem! Mégis volt. Egy. Az viszont kellemes, baráti. És nem is éreztem annyira nagynak közben. És csak a mell, az volt meglepően új, hogy nagy. És senkitől sem született akaratomon kívül gyermekem.

Hogyan vetemedhettem hát erre? Milyen ismeretlen kényszer hajtott engem? Ennyire kettős a lélegzetem? Hogy ép ésszel egy ilyen teljesen kitalált, ennyire lehetetlenségbe vezető, ennyire nem létező, ennyire... nem is tudom... történetet találjak ki! Egy fikciót. Amivel én, már évek, évtizedek óta nem élek. Holott nélküle állítólag nincs szépirodalom. Mégis megírtam egy kitalálást. A mérnök. Amire, akár mint valamilyen automata, mint egy robot, rákényszerültem? Egy így viselkedő nővel? Egy ilyen szüléssel, egy ilyen születéssel? Egy ilyen rettenetes, lehetetlen, végzetes eredménnyel? Én, akinek csak a valóság a fontos? Aki már csak a legjobbaktól képes kitalált, fikciós szépirodalmat olvasni. Mert az igaz és csakis a kiábrándító igaz érdekel, amely megfoszt minden reménytől. Hogy így lássam a nem létező reményt. És most mégis... A választékos szavaimmal, melyek mögött a lelkem már régen rejtve van.

Sivatagi só

részlet

Tituska halála

Tituska volt a demokrácia első halottja. Pár nappal azután, hogy elterjedt, a kommunistáknak végük, előbújta a hátsó udvaruk tyúkóljából, ahova húsz évvel korábban mászott be.

Tituska óvatos ember volt, és amikor húsz évvel a mostani változások előtt bejöttek az oroszok, jobbnak látta, ha egy időre visszavonul. Azt beszéltek, nyers tyúktojáson élt, mások szerint az öreg szülei rendszeren etették, és ő mindig kiadta nekik az üres tányért a tyúköl ajtaja feletti résen át.

Teljes nevén Nagy Titusnak hívták – talán Titusznak kellett volna ejteni, ám a faluban senki nem beszélt latinul –, de mindenki csak Tituskaként ismerte. Állítólag akkor lett ilyen végtelenül visszahúzódó, amikor megtudta, hogy egy nagy római császárról nevezték el, akinek a birodalma hatalmasabb volt minden addiginál és dicsőségesebb az atomfegyvereivel villogó Szovjetuniónál is. Tituska összeomlott ez alatt a teher alatt.

Pedig öreg szülei nem akartak neki rosszat. Tituska lehetetlen pózba vágta magát az édesanyja hasában, és a bába figyelmeztette a szülőket, készüljenek fel a legrosszabbra. Annyit kínlódott Tituska anyja a vajúdással, hogy a bába jobbnak látta orvost hívni, nehogy kettős halál legyen a vége. Az orvos addig nyomogatta Tituska édesanyjának a hasát, amíg valahogy ki nem facsarta belőle a kisbabát. Nem volt könnyű dolga ennek a gyereknek, nyugtázta az orvos a vért törölgetve a kezéről, úgy megküzdött a napfényért, mint egy igazi harcos. Arra nem gondolt az orvos, hogy a gyerek inkább nem akart volna kijönni, mert tetszett neki odabent. Az orvos a római történelem megszállottja volt, ezért javasolta a szülőknak, nevezzék el a kisiút Titusnak, mert ha így fogják hívni, nagyszerű jellem válik belőle.

A szülők megfogadták a tanácsot, mert azt remélték, a fiukból akár olyan nagyszerű jellem is válhat, mint ez az orvos, ami azt jelentené, hogy nem kell a földet túrnia egész nyomorult életében, mint nekik. Így aztán a kisiúk neve Nagy Titus lett, de mivel apró természetű gyerek volt, és minden arra utalt, hogy ilyen is marad, a Tituska név akkor is rajta ragadt, amikor már felcseperedett.

Tituskát burokból nevelték az öreg szülei, hogy megkímélik minden veszedelemtől és kényelmetlenségtől, ami nem volt könnyű, mert a szülei egész életét a kényelmetlenség határozta meg. Nem dolgoztatták már hétévesen, mint a többi falubeli gyereket, hanem hagyták, hogy a hátsó udvarban játszadozzon, és jókat nevettek rajta, amikor este bebújta a tyúkokkal az ólba. A hátsó udvarból

ritkán engedték ki, nehogy megrontsa őt a többi gyerek, akik egész nyáron pucéran szaladgáltak az utcán, pocsolyákban tapicskoltak, egymás fütyijét ráncigálták és husángokkal üldözték a kóbor kutyákat. Tituska csak az iskolában találkozott velük, de jobbra csendes maradt a társaságukban, amit mindenki azzal magyarázott, hogy nagy terveket szövöget magában, mert sokra akarja vinni. Tituska persze soha nem kötötte senki orrára ezeket a nagy terveket, mert nem is nagyon elegyedett szóba senkivel.

A szülei nem tudták taníttatni, de arra számítottak, a szerencse előbb-utóbb utoléri az ő fiukat, ha már egyszer ilyen becses nevet visel. Akárhányszor meglepte őket az aggodalom, maguk elé képzeltek a nagyra nőtt Tituskát, amint egy aranyozott trónon ül, ragyogó babérkoszorút visel, és a szeme rebbenésére távoli, ősi birodalmak roskadnak össze.

Tituska eleinte jól megvolt magának, rugdalta a port a hátsó udvarban, a szülei pedig kidolgozták a belüket, hogy úgy fejlődjön, mint egy igazi császárpalán-ta. De Tituska elmaradt a fejlődésben, és csak a tyúkok között érezte jól magát. Minden szokatlan ingertől mimózaként rezzent össze, és ha túl erősen tűzött a nap, túl fagyosra fordult az idő, vagy csak túl hangosan daloltak a mulatozó népek május elsején az utcán, bebújt a tyúktól biztonságot nyújtó deszkái közé.

Beszéltek arról is, hogy Tituska nem az oroszok, hanem egy bizonyos Klárrika miatt döntött úgy, egy darabig nem bújik elő a tyúktól. Klárrika az osztálytársa volt egykor, és Tituska talán császárnénak nézte ki, de Klárrika tizennyolc évesen hozzáment egy másik osztálytársukhoz, egy bizonyos Kiss Balázshoz. Amikor Tituskával közölte ezt a hírt az édesanyja, sűrű sötét felhők telepedtek a homlokára, amiért a szülei nagyon megsajnálták.

Csak hogy Tituska soha egy szót sem szólt Klárrikához, és évek óta nem is találkozott vele, mert alig mozdult ki a hátsó udvarból.

Ugyanebben az időben elterjedt a híre, hogy orosz tankok közelednek a falu felé, és mindenkit letarolnak, aki az útjukba áll. Ártatlan parasztokat lapítottak szét, akik az út szélén tolták a biciklijüket, és soha semmi rosszat nem tettek az oroszoknak. Senki nem tudta, mit akarnak itt az oroszok, hacsak nem megmagyarázhatatlan, elemi vérszomj vezérli őket, amit az itteni nem túl harcias népek egyféleképpen kezelhettek: ha egy darabig csendben meghúzódnak.

Tituska hiába készült császárnak, a tankoktól olyannyira megrémült, hogy többé nem bújt elő a tyúktól, és öreg szülei nem is próbálkoztak vele, hogy előcsalogassák. Ők is megnyugodtak, hogy odabent nem érheti bántódás, és háborítatlanul fejlődhet benne a nagy jellem, amelynek egyszer elő kell bújnia.

Tituska öreg szülei csendesen öregedtek tovább, és körülöttük mindenki elfejtette, hogy volt egykor egy fiuk, akiről nagy álmokat szóttek. Csak akkor emlékeztek vissza Tituskára, amikor azon a késő őszőn váratlanul előbújt a rejtek helyéről, ahol bő húsz évet töltött. A szülei megsúgták neki, hogy az oroszok hamarosan beülnek a tankjaikba, és eltűnnek, így most már nincs mitől félni. Véget ért a félelem kora, suttozták Tituska rettenetesen vén szülei a tyúktól deszkáinak résein át. Most azoknak az ideje következik, akik nem félnek, ezt nevezik demokráciának, tették hozzá, ahogy a budapesti tévében hallották.

Tituska megvárta, amíg szülei előreslattyognak a hátsó udvarból, és úgy mászott elő, hogy senki nem látta. Sokáig hunyorgott az éles fénytől, és olyan bi-

zonytalanul tántorogva tette meg első lépéseit, akár egy kölyöksziráf. Egyenesen az utcára ment, ahol furcsa, színes ruhákba öltözött idegen embereket és úrhajókra emlékeztető, fényes, rémisztő autókat látott. Betévedt a kocsmába, ahol mindenki hátrahőkölt Tituska láttán: görnyedt volt, mocskos, egész testét tollpihék borították, és messziről orrfacsaró bűzt árasztott. A pulthoz lépett, és rendelni akart, de nem tudta, hogyan kell. A kocsmáros az italospolcokhoz hátrált, majd lassan a raktárba araszolt, hogy telefonközelben legyen, ha hívni kell a rendőrséget.

Senki nem ismerte őt fel, és senki nem állt vele szóba. Tituska kibotorkált a kocsmából, és végigsétált a falun. Az anyák behívták a gyerekeiket az utcáról, a postás átment az út túloldalára, amikor megpillantotta, és az elfüggönyözött ablakok mögül ijedt szempárok meredtek rá.

Végül egy öregember szólította le Tituskát. Kint ült a háza előtti lócáján, és felismerte az apró termetű emberkét. Nocsak, hát te nem a Tituska vagy?! Emlekezett a történetre, hogy a Nagyék gyerekében egy császár szelleme lakozik, és emlékezett rá, hogy Tituska az orosz tankoktól való félelmében rejtőzött el a világ elől valamikor réges-régen. Sokan szerettek volna elrejtőzni akkoriban, mondta neki az öregember, ugyanúgy, ahogy Tituska tette, de gyávák voltak hozzá. Most pedig már nincs hova bújni, mert minden megváltozik, és akik most jönnek, mindenkit előráncigálnak a napfényre, tette hozzá az öregember.

Tituska megrémült ezektől a szavaktól, és már egyébként is elege volt a külvilágból. Úgy érezte, kiegészíti a szemét a fény, és sajogtak a tagjai a nagy erőlködéstől. Olyan sok volt körülötte a levegő, hogy attól félt, egyszer csak összenyomja. Nehezen lélegzett ebben a hirtelen rászakadt szabadságban. Visszaballagott szülei házához, és amilyen gyorsan csak bírta, a hátsó udvar felé vette az irányt.

A tyúkólat nem látta sehol. Öreg szülei egy nagy halom deszka mellett álltak, és az apja kissejszét szorongatott a kezében. Megrendült mosollyal néztek Tituskára, és az édesanyja tett felé egy bizonytalan lépést, de Tituska megdöbbenését látva megtorpant. Azt gondoltuk apáddal, erre már nem lesz szükség, bökött a lebontott tyúköl felé.

Tituska abban a pillanatban összeesett, és már soha nem tért magához.

A kék malom

részlet

Damien életében nem Chilene volt az első, azt azért nem, nem volt teljesen tapasztalatlan, amikor először lefeküdtek, de persze annak érezte magát, sőt még utána is, minden egyes alkalommal annak érezte magát, mintha soha senki más nem lett volna az életében, mintha az a néhány női test, amelyhez így-úgy volt alkalma közelebb kerülni, semmit sem jelentett volna, és mintha Chileneben azt találta volna meg, amit mindvégig keresett, valahol olvasott egy Talmud-kommentárról, amely szerint Ádám az állatokkal is próbát tett, mielőtt megszületett Évája, talán ő is így érezte magát, nem mintha a többiek, hányan is lehetek?, nem mintha állatok lettek volna, vagyis semmiképpen sem a szó lesajnáló, megvető, szadista értelmében, mégis, úgy érezte, más fajhoz tartoznak, akikkel hiába is igyekezett, nem érthetett szót, nyilván az is közrejátszott ebben, hogy félt a nőktől, egy ismeretlen birodalom lakóinak tekintette őket, noha eljutott a felismerésig, hogy előfordulnak határsértések, és bizony nemcsak a férfiak evickélnek át olykor ebbe a rejtélyekkel teli, füledt, mocsaras világba, de olykor a nők is útra kelnek odaátrol, ki tudja, miért, vele is hasonló történt az első alkalommal, még Franciaországban, az érettségi után, nem nagyon voltak barátai az osztályban, nem is gondolt a lányokra, dehogynem gondolt rájuk, sokat töprengett rajta, hogyan lehetett ilyen ostoba, ilyen közönséges, hogy lehettek ilyen kiszámíthatók és ötlettelének a vágyai, különösen arra a lányra gondolt tehát, akire az osztályban rajta kívül mindenki más is, Pauline, igazi szépség volt, egyszerűen törekeny és tetterős, szúziés és kérkedő, gyönyörű volt, porcelánfehér, mint a porcelán, mézédés, mint a méz, megfejthetetlen, mint egy etruszk vándormotívum, közömbösen lüktető csillag, igen, Pauline igazi szépség volt, habár az a fajta, akiről sejthető, hogy a szépsége nem tart örökké, amolyan gyorsan érő típus, akiről könnyen el lehetett képzelni, hogy alig tíz év múlva mindazon tulajdonságait, erőt sugárzó, mégis törekenynek tetsző tartását, a szem álmosan reszkető lángját, beszéde rejtélyt ígérő ritmustalanságát, mozdulatai ütemtelenségét, ujjbegyei puha feszességét, mindazt elveszíti tehát, ami miatt most magára vonja a tekinteteket, és mivel Damien is utána sóvárgott, egy lehetetlen pillanatban, a diplomaosztó utáni mulatság fokozhatatlan tetőpontján oda is lépett hozzá, hogy megszólítsa, ki tudja, honnan kaparta össze ehhez a bátorságot, rémlett, hogy megpróbált fesztelen és vonzó lenni, spontán és gondtalan, olyasvalaki, aki rögtönzésre kész, miközben semmiben sem szenved hiányt, megpróbált tehát olyan lenni, amilyen sosem volt, és különösen nem volt az iskola utolsó éveiben, papírpoharat tartott a kezében, benne szívószállal, de a döntő pillanatban olyan gyötrelmes zavartság tört rá, olyannyira megbénította a lehe-

tőségek tériszonya, hogy hiába a szívószál, azért csak megdöntötte a poharát ivás közben, úgyhogy amikor valami semmiséget kérdezett Pauline-től, maga sem értette a saját szavait, ahogy kibugyogtak a száján, csak remélte, hogy van bármi értelme annak, amit mond, amikor tehát megszólalt, rögtön az ingére borította a bőlét a földre potyogtatva a pohara alján úszó, duzzadt gyümölcsdarabokat, amitől színültig töltötte a szégyen, egyetlen pillanat elég volt, és tette egy elveszített ütközet színhelyeként mérhette fel, még annak is jobban örült volna, ha Pauline kineveti, de Pauline nem nevetett, hanem udvariasan, már-már megértően követte csetlés-botlását, még fel is állt fejedelmi ülőkéjéről, hogy valahonnan kéztörölt kerítsen neki, amit, ha nem is hálásan, de elfogadott tőle, Pauline, ki tudja, miért, de kilépett előre elrendelt szerepéből, és nem akarta megalázní, nem nevette ki, semmiféle, mégoly elfojtott jelét sem mutatta a kárörömnök, és talán éppen ez tette igazán visszafordíthatatlanná a történeteket, kérdésére pedig, mit is kérdezett vajon, számít egyáltalán?, kérdésére nem válaszolt, aztán felbukkantak mások is, barátok, barátnők, elsodródtak egymástól Pauline-nal, hosszan tartott még az este, Damien komolyan fontolgatta, hogy levonva a tanulságot, egyszerűen hazaindul, átvészeli valahogy a nyarat, aztán elkezdődik az egyetem, vissza se néz többé, elfelejti ezt az estét, és előre tekint, de amikor később odajárult a következő italért, az asztal mellett valahogy mégiscsak beszélgetni kezdett Romillyvel, bájos kis pók, alacsony, enyhén zömök, a karjálába ahhoz képest hosszú és bolyhos, még sosem beszéltek egymással, pár szónál többet biztosan nem, de most itt a remek alkalom, végül is mindketten szomorúak, amiért ilyen egyedül, ilyen tartós és jóvátehetetlen mellőzöttségben töltötték ezeket az éveket, életüknek ha nem is legfontosabb, de kétségkívül meghatározó éveit, vajon lesz-e kiút, nyújthat-e még mást a jövő, vagy így maradnak örökre mindketten, ezeket a kérdéseket hamarosan meglepő nyíltsággal ki is mondják egymás előtt, alig néhány perc telt el, és máris feltétel nélkül rokonszenveztek a másikkal, mi sem volt könnyebb ennél, mi sem volt magától értetődőbb, ha egyszer ilyen tökéletesen tükrözték vissza egymás kétségeit és félelmeit, minden készen állt tehát a folytatáshoz, csupán az hibádzott, hogy semmilyen vonzalmat nem éreztek egymást iránt, pontosabban Damien nem érzett, de talán ez sem végleges, futott át a fején, sejtette, hogy ez még változhat, hogy az ő döntésén múlik, mely döntést bármikor meghozhatja, és, ha a körülmények úgy diktálják, akár vissza is vonhatja, Romilly mindenestre érezhetett valamit, mert miközben a táncolókat nézték, és lassan mögójük lopakodott a fáradtság, későre járt, lehetséges, talán már hajnalodott is, amíg Pauline-t, a barátnőit és a barátait figyelték, akikkel ők bárhogy is igyekeztek, sohasem tudtak közelebbi kapcsolatot kialakítani, nem mintha annyira igyekeztek volna, miután tehát egy negyedóra alatt elgyászolták az elmúlt évtizedet, Romilly megkérdezte tőle, hogy nem akarja-e hazakísérni, mert bizony fél ezeken az utcákon, tette hozzá, de olyan közvetlenséggel, amely mintha elvett volna vallomása súlyából, hogy helyette egy másik, mélyebb, baljósabb vallomást készítsen elő, Damien nem tudta eldönteni, komolyan beszél-e, valamiért nehéz volt elhinni róla, hogy bármitől is fél, ekkor már határozottan bátor teremtésnek látta, valakinek, akinek jó oka van titkolni roppant akarateréjét és páratlan képességeit, ha nem is előtte, ha nem is ezen az estén, de mások előtt, más estéken biztosan, Damien mindenestet-

re igent mondott, és nem sokkal később, a majdhogynem szótlán séta végén, egy frissen vetett ágyban, egy barna plüssmedve meleg közelségében sor került a sorsközösségüket megpecsételő aktusra, először, bár nem kérdezte meg, de magától értetődőnek vette, hogy Romilly számára is először, amely körülmény egyszerre tette bizalmassá és kissé talán túlságosan is funkcionálissá az alkalmat, egyúttal valószínűsítette, hogy nem lesz folytatása, csokolóztak, a vártnál könnyedebben, fesztelenebbül, olyasféle csók volt, amikor a másik nyelve nem leküzdendő akadályt jelent, hanem engedelmes játszótársat, aztán levetkőztek, sötét volt, nagyon sötét, Romilly ragaszkodott hozzá, hogy maradjanak sötétben, őrizték, ápolják, gyarapítsák maguk körül ezt a sötétet, Damien pedig nem ellenkezett, aztán a lány magára húzta, mint egy régi pokrócot, és Damien ekkor sem ellenkezett, volt valami szomorkás a mozdulataiban, egy késhegynyi ráérős kapkodás, és ő végig ezen töprengett, ki lehet egyáltalán ez a lány, mi vár rá, annyit tudott róla, hogy szeretett rajzolni, tengerpartokat és szigeteket rajzolt, a témaválasztásait tehát sem meglepőnek, sem eredetinek nem lehetett volna nevezni, de közben korát meghazudtoló következetességgel ügyelt rá, hogy ne hagyjon üres foltokat az égen, ami tetszett Damiennek, még úgy is tetszett, hogy most olyan megejtően szuszogott alatta, megkérdezte tőle, hogy nem fáj, nem fáj, legalábbis ezt mondta, de nem volt oka kételkedni benne, és talán azért is kérdezte, mert neki viszont fáj, csak pillanatokra, de valami fáj, hol élesen, hol tompábban, és a fájdalom olyan, jelen helyzetben túlzás nélkül nemkívánatosnak nevezhető eszméket hívott elő benne, mint a kötelességteljesítés és az áldozathozatal, nem volt tehát tökéletes a dolog, nem erre számított, persze fogalma sem volt róla, hogy mire számított, csak arra gondolt, hogy milyen nehéz lehetett Romillynek a maguk mögött hagyott évek során, a fiúk is küszködnek, de akkor mit mondjanak a lányok, jó volt beszélni vele, jó volt az ágyában lenni, mégsem tudta elképzelni, hogy itt maradjon, meg sem fordult a fejében, hogy itt aludjon, Romillyéknek az utca végében álló házának emeletén, a plüssmackó közelében, nem, ezt el sem tudta volna képzelni, úgyhogy amikor végeztek, különösebb magyarázkodás nélkül felöltözött, a sötétben botorkálva összeszedte és magára kapta széthajigált ruháit, mondott még talán valami felejtethetlen, gyermeteg ostobaságot, kedves próbált lenni, pedig nem kell mindig kedvesnek lenni, most már tudja, nem kell mindig a másikkal foglalkozni, nem csupán szó és mozdulat, amit egymásnak nyújthatunk, felesleges a sok óvatosság, az illem is csak annyit ér, hogy soha ne tegyük meg, amit szeretnénk, de majd most, egyszer és mindenkorra, roppant, sárga falak előtt, most végre kiderül az igazság.

A matrac

A matracot, amit Konrád rendelt, november 5-én fogják kiszállítani, pontosabb időintervallum nincs, nem tudott felvilágosítást adni az ügyintéző a futárszolgálatnál. Konrád a futárszolgálat után felhívta a matracboltot, az ügyintéző itt sem segített. Sajnálom, uram, mondták. A matracboltos ügyintéző azt sajnálta, hogy nem tud több információval szolgálni, csak annyival, hogy a matracot, amit terméknek nevezett, két nappal ezelőtt már átadták a futárszolgálatnak. A futárszolgálat ügyintézője pedig azt sajnálta, hogy a rendszerük nem teszi lehetővé, hogy pontosabb időintervallumot mondjon annál, mint hogy november 5-én, szerdán, nyolc és tizenhét óra között várható valamikor a futár a csomaggal.

Konrád letette a telefont, és ideges lett, bár igazából már telefonálás előtt is tudta, hogy ennek a futárszolgálatnak az ügyintézője nem fogja megmondani, délelőtt vagy délután érkezik-e a csomag, mert ez a futárszolgálat mindig csak annyit közöl előre, hogy reggel nyolc és délután öt óra között érkezik a csomag, de Konrád mégis minden alkalommal felhívja őket, amikor csomagot vár, kibírja azt a pár percet, amíg kapcsolnak egy ügyintézőt, végighallgatja a zenét, nem a Vivaldi *Tavas*, már rég nem a Vivaldi *Tavas* szokott szólni, volt pár évtized, talán a kilencvenes évek, kétezres évek, amikor a Vivaldi *Tavas* szólt, most csak valami egyszerű dallam, egy hároméves gyerek is el tudná játszani, ez borzasztóan szokta idegesíteni Konrádot, de ki kell bírnia, hiába teljesen felesleges, úgy érzi, meg kell próbálnia beszélni egy ügyintézővel. A Vivaldi *Tavas*ról kinek nem a telefonban való várakozás jut eszébe, gondolja Konrád. Meg lehet-e még hallgatni úgy a Vivaldi *Tavas*t, hogy arról pusztán csak a Vivaldi *Tavas* jusson az ember eszébe. Brahms *Akadémiai ünnepi nyitánya*, op. 80, vécepapír-reklámhoz használták fel, akkor még volt tévéje Konrádnak, onnantól Brahms *Akadémiai ünnepi nyitányáról* semmi más nem jutott eszébe, csakis a vécepapír, ha a boltban meglátta a vécepapírt, arról Brahms *Akadémiai ünnepi nyitánya* jutott eszébe, ekkor döntött úgy, hogy nem néz többé tévét. A futárszolgálatot annak ellenére hívta fel, hogy tudta, szinte semmi esélye, hogy megmondják a szállítás pontos idejét, de mégis megpróbálkozott vele, hátha fejlesztették a rendszert mostanában, és mondanak egy szűkebb időintervallumot a szállításra, hogy ne kelljen egész nap otthon ülni. A webshop, ahol a matracot vette, semmit nem mond a csomagról, nincs közük a szállításhoz, elnézést, uram, kérem, érdeklődjön a futárszolgálatnál. Nem, sajnos nem áll módunkban meggyorsítani a szállítást, mondta az eladó vagy ügyintéző, vagy akárki, aki felvette a telefont. Konrád pontosan tudta, hogy nem fog mondani pontos szállítási időt. A matracot átadják a futárszolgálatnak, onnantól kezdve a bolt nem tehet semmit.

Ma érkezik tehát a matrac, szerdán, ennyi biztos, úgy intézett mindent, hogy ne legyen semmi dolga. Korán szokott kelni, de ma még korábban kelt, hét óra

már a reggelizéssel is kész volt, zuhanyozott, felöltözött, fogat mosott, félt, ne hogy a kávéfőző túl hangos legyen, és amiatt ne hallja meg a futár csengetését, ezért főzött pár adag kávé, termoszba töltötte, így nyolc órakor már semmi zavaró tényező nem jöhetett közbe. Leült a fotelbe egy könyvvel, és várta a futárt. Olvasni próbált, de képtelen volt a könyvre koncentrálni, folyamatosan arra gondolt, hogy a futárszolgálat miért nem határoz meg szűkebb idősávot, és miért nem adják meg a futár telefonszámát. Akár az is előfordulhat, gondolta Konrád, hogy a matracot nem szállítják ki ma, de nem tehetett semmit, a futárszolgálatot sajnos nem a vevő választja ki, hanem a bolt, erre igazán nem tud hatással lenni.

A matracot interneten rendelte. Mielőtt megrendelte volna, elment személyesen egy matracboltba, kipróbálni. Ráfeküdt, mert matracot nem lehet anélkül venni, hogy az ember ne feküdjön rá, a matracboltban természetesen tudják, hogy igény van erre, ezért nejlonokkal védik a matracot, így a vásárlók végigfeküdhetnek rajta, cipővel, ruhában, kabátban, mert a cipő levételére nincs lehetőség, és furcsa is lenne talán, ha a vásárló le akarná venni a cipőjét. A nejlont nem cserélik gyakran, illetve Konrád nem tudta pontosan, mennyi időnként cserélik, szerette volna megkérdezni, de aztán inkább nem kérdezte meg. A feje alá a biztonság kedvéért leterítette a sálát, amit magával vitt, hideg ősz van, így vitt sálát. Milyen szerencse, gondolta Konrád, hogy hideg van már, és nálam van ez a sál. A matracboltban félbevágott matracokat raknak ki, ott a vásárló megnézheti, milyen rétegekből áll össze, rugók, rostok, habszivacs. Konrád hosszasan tanulmányozta a félbevágott matracokat, kikérdezte az eladókat, mindent tudni szeretett volna, évszakonként kell-e forgatni, hány év garancia, milyen feltételekkel szállítják ki, ha úgy dönt, megvásárolja. Pontosán tudta, hogy nem ebben a boltban fogja megvenni, mert biztos, hogy drágább, mint az interneten. A matracboltban felírta a neki tetsző matracok nevét és számát, otthon rákeresett, megtalálta egy webáruházban olcsóbban, végül onnan rendelte meg. Épp így tervezte. Ez is matracbolt, csak egy online matracbolt, nem szükséges eladókat alkalmazni, és ezért olcsóbban lehet megvásárolni a termékeket. Ez tetszett Konrádnak.

A másik futárszolgálat például percre pontosan közli előre, hogy mikor érkezik a csomag, Konrád azt a futárszolgálatot szereti a legjobban, de nem lehetett futárszolgálatot választani, mert a matracbolt, a webshop ezzel a futárszolgálattal dolgozik. Konrád nem érti, miért dolgozik bármelyik webáruház olyan futárszolgálattal, amelyik nem határozza meg a szállítás pontos időpontját, illetve azt sem érti, ha az egyik futárszolgálat meg tudja mondani, hogy mikor szállítják ki a csomagot, akkor a másik futárszolgálat miért nem tudja megmondani. Konrád arra gondolt, miután megjön a matrac, elmegy a Deák térre, az aluljárós pékségbe, ahol kávé és pogácsát lehet venni, ott dolgozik egy feketehajú lány, aki évek óta tetszik neki. Ma megszólítja, és elhívja randevúra, ha megjön a matrac, ez lesz az első dolga. Eldöntötte már napokkal ezelőtt, amikor megjön a matrac, végre elhívja a lányt. Nem volt benne biztos, hogy a matrachoz van köze, de mi máshoz lehetett volna köze, miért határozta el vajon ezt magában, hogy amint megjön a matrac, odamegy a lányhoz, és elhívja. Biztos a matrachoz van köze. Nem mintha gondolna rá, hogy esetleg azonnal felhívja a lányt a lakására, ez túl korai lenne, de ha mégis úgy alakulna, és mondjuk a lány fel akarna jönni, ha megkérdezné, hogy felmegyünk hozzád, akkor Konrád mondhatná, hogy per-

sze, felmehetünk, mert a matrac új lenne, nem az a régi, kopott, koszos, kifeküdt matrac, amin már amúgy is fájt a háta.

Ma délután dolgozik a lány, tudja pontosan, az elmúlt hónapokban megfigyelte, minden szerda és csütörtök délután dolgozik. Néha csak a lány miatt vett pogácsát is, háromféle pogácsát. Egyszer kávé is kért, de a kávé egy másik lány főzi meg, és ha kávé is kér, akkor annál a másik lánynál kell fizetni, és Konrád a fizetést szereti legjobban, mert azt hosszan el tudja nyújtani, elnézést kér, hogy apróval fizet, kotorászik a táskájában, addig nagyon közel áll hozzá a lány, a szép lány, aki tetszik neki, amikor átadja az érméket, véletlenül még hozzá is érhet a kezéhez. Ha kávé is kér, akkor a másik lány áll be a kasszába, nem érti Konrád ezt a rendszert, de többet nem kért inkább kávé, csak háromféle pogácsát, mert azt sokáig tart összepakolni, addig is nézheti, nem feltűnően, de bámulhatja Betti gyönyörű kék szemét. A lány neve Betti, ki van írva a névtáblára. Konrád nem tudja, hogy Bernadett vagy Bettina, talán inkább Bettina, a Bernadettet Dettinek szokták becézni, ha elhívja randevúra, ezt is megkérdezi majd tőle, gondolja. Eltervezte az egészet. Cukrászdába mennek, nem messze a Deák tértől van egy cukrászda a Király utcában, nem akarja rögtön ebédre vagy vacsorára meghívni, az túlságosan toladó lenne elsőre, a cukrászda jó, kellemes, világos, nincs hangos zene. Konrád úgy tudja, hogy a nők szeretik az édességet, és ebben a cukrászdában, a Király utcában, van cukormentes sütemény is, ha esetleg Betti diétázna, bár Bettinek semmi szüksége diétára, gondolja Konrád, mert nagyon csinos, jó alakja van, bár nem ez tetszett meg neki először Bettiben, hanem a kék szeme.

Konrád sokszor elképzelte, hogy milyen lesz a közös süteményezés a cukrászdában, mit fog rendelni, mert ő már most tudja, hogy mit fog rendelni, kávé tejszínnel és hatlapos mézes süteményt, azt még nem tudja, Betti mit fog választani. Előre megtervezte, miket fog kérdezni Bettitől, felkészült kérdésekkel, hogy ne legyenek kínos csendek. Mi a kedvenc filmje, mi a kedvenc étele, hova szeretne elutazni, mióta dolgozik az aluljárós pékségben, és esetleg a szüleiről is kérdez. Pár viccel is készült, a humoros férfiakat szeretik a nők, Betti is biztosan szereti, mert sokat szokott mosolyogni, Konrádnak úgy tűnt, hogy Betti vidám lány.

A matrac túl nagy, nem fog beférni a liftbe, Konrád már akkor tudta, amikor megrendelte a webshoptól, a futárnak lépcsőn kell felhoznia a második emeletre. Előfordulhat, hogy le kell mennie segíteni, gondolja Konrád, múltkor polcot rendelt, a futár egyedül jött, felhívta, hogy menjen le segíteni neki. A régi matracot nem viszik el, pedig Konrád szerette volna, ha elviszik, talált olyan boltot, ahol ingyen elszállítják és megsemmisítik a régi matracokat, de abban a boltban sokkal többre került volna az új matrac. Konrádnak eszébe jut, hogy amíg várakozik, a régi matracot kivehetné az ágykeretből, de egyelőre még nem találta ki, hová tegye. Legközelebb tavasszal lesz lomtalanítás, addig valahova tennie kell. Bosszantja, hogy ez nem jutott előbb eszébe, hogy hova fogja tenni a régi matracot, hiába lesz ma szép új matraca, ha a régi matrac is itt marad a szobában. Így minden felesleges, gondolja Konrád, nem hívhatja fel Bettit, bár Bettit nem akarta már ma felhívni a lakásába, de ha Betti fel akarna jönni, mit mond, miért van itt a koszos, régi matrac. A lakás túl kicsi, nem tudja sehova elrejtteni, egy ekkora matracot nem is lehet csak úgy elrejtteni, a szekrény mögé nem fér be, kénytelen

lesz a falhoz támasztani. Túl sokat gondol mostanában Bettire. Mióta először meglátta, mindennap elmegy a Deák térre az aluljárós pékségbe, Betti nincs ott mindennap, de Konrád akkor is elmegy mindennap. Nem vesz mindig pogácsát, csak nézi őt messziről, arra gondol, hogy Betti biztos nem veszi észre. Pár hónapja elkezdett súlyozni, minden reggel emeli az öt- és tízkilós súlyzókat, megnézte interneten, hogy kell bicepszet és mellizmot építeni. A munka teljesen tönkretette a testét, négy éve ül a call centerben, kétóránként megengedett tizenöt perc szünet, a munkatársak szerint ez kevés, Konrád szerint is kevés, de ez a szabály, mit lehet tenni. Néha a szünetekben elmegy a folyosó távolabbi végébe, ahol senki nem látja, és csinál húsz fekvőtámaszt, a fekvőtámaszok közben Bettire gondol, Konrád úgy érzi, mindig Bettire gondol, nemcsak a fekvőtámaszok közben, hanem mindig, munka közben például, ha nővel kell beszélnie, Bettit képzele el, pedig Bettinek nem ilyen a hangja, tudja, hogy nem Betti beszél, nem beszélhet Betti, mégse képes arra, hogy ne Bettit képzele el.

A matrac nem érkezik meg november 5-én, szerdán reggel nyolc és délután öt óra között, nem szállítják, nem írnak üzenetet, e-mailt, semmi jelzés, egyszerűen csak nem csönget fel a futár, nem hívja senki Konrádot. Volt már ilyen, gondolja. Talán holnap vagy pénteken, lehet, hogy később kap értesítést. Konrád fél hatkor arra gondol, hogy elmegy a Deák térre az aluljárós pékségbe, és megkérdezi Bettit, akkor is megkérdezi Bettit, ha nem jött meg a matrac, hogy van-e kedve megenni vele egy süteményt a Király utcai cukrászdában. Lehet, hogy Betti azt mondja, ma nem jó, de holnap szívesen, vagy pénteken szívesen, vagy jövő héten, lehet, hogy nem utasítja el azonnal, arra meg kicsi az esély, hogy pont ma ráér, és igent mond. Matrac nincs, de a matrac hirtelen nem is annyira fontos, gondolja Konrád, csak Betti számít. Más esetben ilyenkor, ha nem érkezik meg a futár aznap, amikor meg kellett volna érkeznie, Konrád fel szokta hívni a futárszolgálatot, és addig nem teszi le a telefont, míg nem tud elérni valakit, hogy elmondja, nem érkezett meg a rendelt termék, az áru, a csomag, a matrac, máskor az lenne az első dolga, hogy öt óra után egy perccel hívná a futárszolgálat ügyfélszolgálatát, és választ követelne. De ma Konrád nem hívja fel a futárszolgálatot, hanem a fürdőszobába megy, a tükörbe néz, megigazítja a haját, és azt mondja: most pedig elmegyek Bettiehez.

Konrád felöltözik, kabátot vesz. Miközben a Deák tér felé sétál, arra gondol, hogyan fogja megszólítani Bettit. Először is kérjen valamit, vagy ne, nem tudja eldönteni. Talán rendel egy pár pogácsát, remélhetőleg nem lesznek sokan, megvárja, míg nem lesznek sokan, bár délután az emberek hazafelé a munkából gyakran vesznek pogácsát, nem is érti Konrád, hogy miért szeretik azt a száraz, műízű pogácsát, és miért esznek vacsorára ilyesmit, ahelyett, hogy rendes ételt ennének, ezért van ennyi elhízott ember. Konrád, ha vesz pogácsát, csakis Betti miatt teszi, ilyenkor nem szokta megenni, általában a kéregető hajléktalanoknak adja, akik nem igazán örülnek neki. Most is vesz pogácsát, gondolja, könnyebb lesz úgy megszólítani, mintha csak úgy odaállna a pult elé, hogy ne haragudj, szia, van kedved megenni egy sütit? Nem gondol már a matraccra, egyszer csak azt veszi észre, hogy milyen sokáig nem gondolt a matraccra, nem is bosszantja, hogy a matrac nem érkezett meg, majd megérkezik holnap, gondolja, biztos megérkezik valamikor, holnap biztos hívja őt a futárszolgálat, vagy valaki, valami-

lyen ügyintéző, elnézést kérnek a késés miatt, lehet, hogy még kedvezményt is kap kompenzációképpen, és Konrád a kedvezményt elfogadja majd természetesen, és egyáltalán nem fog megjegyzéseket tenni a késés miatt, az ügyfélszolgálatot sem hívja fel, hogy panaszt tegyen, máskor mindig felhívja az ügyfélszolgálatot, ha nem a megadott napon érkezik a futár, és nem fogja felhívni a matracboltot sem, nem ír nekik leveleket, hogy miért ezzel a megbízhatatlan futárszolgálattal dolgoznak, egyszerűen csak átveszi a matracot, amikor megérkezik, és ennyi. Aznap alszik rajta először, amikor megérkezik, ha valamiért mégse érkezne meg, akkor visszautalják a pénzét, elmegy, és kiválaszt egy új matracot, vagy megrendeli újra, vagy kibérel egy kisteherautót, és elhozza maga, mit bánja ő, majd lesz valahogy. Akár a bátyját is felhívhatná, bár nagyon ritkán beszélnek, de Konrádnak mégis eszébe jut, hogy felhívhatná, a bátyjának talán van akkora autója, amivel el lehet szállítani egy matracot, miért ne kérhetne segítséget tőle, mégiscsak azért van az embernek testvére, hogy ilyen helyzetekben meg lehessen kérni, bár Konrád nagyon utál segítséget kérni. Miközben sétál a Deák tér felé, arra gondol, hogy már megint a matraca gondol, igaz, egészen máshogy gondol a matraca, mint reggel vagy délben, valami megváltozott benne, nem tudja, mi, de átszakadt valami, most, ahogy elhatározta, elhívja Bettit ma, akármi is lesz, Bettit ma megszólítja a Deák aluljáróban, a pékségben.

A Deák térhez ér, lépcsőn megy le, két metró találkozásánál van a pékség, nincs nagy sor, itt a lehetőség, most kell odalépnie. Betti nincs ott, a másik lány dolgozik, a kávéfőzős lány, a magas szőke, szemüveges lány, aki sosem szokott szerdán dolgozni, szerdán mindig Betti szokott dolgozni, mi történt, Betti nincs itt, gondolja, biztos csak épp mosdóban van, bár nem tudja Konrád, hova járnak az itt dolgozók mosdóba, lehet, majd ezt is megkérdezi Bettitől a süteményezés közben. Hogy kérdezhetne ilyet valakitől első randin, süteményezés közben, gondolja, hogy juthatott eszébe ekkora idiótaság, hogy arról faggasson egy ilyen gyönyörű lányt, mint Betti, hogy hova szoktak mosdóba járni az aluljáróban. Teljesen megőrültem, gondolja. Szedd magad össze, Konrád, ha lenne egy tükör, most belenézne, és mondaná magának, hogy szedd magad össze, Konrád, szedd magad össze, igen, hozzád beszélek. Betti nincs sehol, talán épp árut vesz át, vagy valamiért nincs itt, akármiért, Konrád képtelen végiggondolni a lehetőségeket, hogy miért nincs itt, de abban bízik, hogy előbb-utóbb előkerül Betti. Negyedórája vár a pékség mellett, sűrűn az órájára néz, úgy tesz, mintha várna valakit, végül is tényleg vár valakit, nem kell úgy tennie, mégis úgy tesz, mintha valaki mást várna, nem Bettit, aztán arra gondol, hogy talán nem is látják őt a pékségből. Nem tehet mást, gondolja, muszáj megkérdeznie, hogy hol van Betti. Ha már itt van, kérni fog néhány pogácsát is, most akár kávé is kérhet, míg vár a kávéra, megtudhatja, hol van Betti. Ha megkérdezi a magas szőke lány, hogy honnan ismeri, azt mondja majd, együtt jártak iskolába, vagy a szomszédja volt régen, vagy rokon, vagy bármi, de miért kérdezné meg. Odalép a pulthoz, mikor senki nem áll sorban. Mit adhatok, kérdezi a magas szőke lány, Konrád kér néhány pogácsát és tejeskávé két édesítővel. Betti nem dolgozik ma, kérdezi Konrád. A magas szőke lány, akit a névtáblája alapján Katának hívnak, azt feleli, hogy nem, Betti már nem dolgozik itt egyáltalán. Konrád nem tudja hirtelen, mit mondjon, ezért csak annyit mond, hogy ó, értem. Talán megkérdezhetné, gon-

dolja, hogy hol dolgozik, talán tudja ez a Kata, hogy Betti hol dolgozik, talán tudja a telefonszámát, talán jóban vannak, mégiscsak évekig dolgoztak együtt, biztos tud róla valamit, de Konrád nem kérdezi meg, kifizeti a kávé és a pogácsát, megköszöni, és elmegy. A pogácsát azonnal a kukába dobja, a kávé megiszsa, bár sosem iszik ilyen későn kávé, de végül is most jól fog jönni egy kis koffein, gondolja, mert fel kell még hívnia a futárszolgálatot és a matracboltot, hogy mikor érkezik a matrac, és panaszt kell tennie, hogy ma, november 5-én, szerdán, reggel nyolc és tizenhét óra között, amikor ígérték, nem érkezett meg a matrac, a termék, a csomag, pedig mára ígérték, és emiatt ő szabadságot vett ki, egész nap otthon ült, és várta a futárt, de nem jelezték, hogy nem fog jönni, ilyen nem lehet megtenni az ügyfelekkel. Az ügyintéző felettesét is kérni fogja, és a biztonság kedvéért levelet is ír nekik.

ELŐSZÓ BEN LERNER VERSEIHEZ

Ben Lerner amerikai költő, író, esszéista a Kansas állambeli Topekában született 1979-ben, és saját elmondása szerint jogásznak készült, mígnem kamaszként beleszeretett a versekbe. Ma már az amerikai középgeneráció egyik legfontosabb költőjeként és regényírójaként tartjuk számon, pályája azonban rendhagyó módon indult. Gimnáziumi éveiben nemcsak hogy rendszeresen részt vett a középiskolai vitaversenyeken, de egy ízben meg is nyerte a rögtönzött törvénytudományi érvelésből rendezett országos találkozót. Lerner szülei mindketten pszichológusok, akik ekkoriban a híres topekai Menninger klinikán dolgoztak. Lerner versei és regényei gyakran merítenek ihletet abból a kulturálisan és nyelvileg is heterogén közegből, amelyben az egyik oldalon a pszichológia és a költészet választékos nyelve, a másikon a mélyen republikánus Kansas vitaversenyei és a kamaszkori freestyle rappelek heves érvelési technikája állt.

Lernernek, aki a Brown Universityn politológiát, majd költésztant hallgatott, és tanárai között tudhatta például a híres lírikust, C. D. Wrightot is, már költői indulása is figyelemre méltó volt. Első verseskötete, az ötvenkét szonettből álló *The Lichtenberg Figures* [Lichtenberg-ábrák] 2004-ben jelent meg, és rögtön el is nyerte a Hayden Carruth-díjat. Lerner ezt követően 2003-ban Fulbright-ösztöndíjasként Madridba utazott, itt kezdte el írni második, *Angle of Yaw* [A forgás iránya] című kötetét, mely 2006-ban látott napvilágot, és amely bekerült a National Book Award döntősei közé. Harmadik, a *Mean Free Path* [Közepes szabad úthossz] című verseskötetét 2010-ben publikálta, 2015-ben pedig elnyerte a nívós McArthur-ösztöndíjat. Végül 2016-ban megjelentetett egy gyűjteményes kötetet is *No Art* [Semmi művészet] címmel, mely a három megelőző verseskötet anyagát foglalja magába, és néhány új szöveggel is kiegészül. Regényeire szintén komoly kritikai figyelem irányul.

Ha Ben Lerner költészetét szeretnénk jellemezni, nem kerülhetjük meg a nagy amerikai elődöket: a hatvanas években induló New York School szerzőit, akiknek tagadhatatlan a ma alkotó angolszász költőgenerációkra gyakorolt hatása. John Ashbery, Frank O'Hara vagy Kenneth Koch írói stílusa többek között olyan szerzők poétikájára hatott, mint a New York School másodgenerációjához tartozó Dean Young, vagy a manapság hatalmas népszerűségnek örvendő Ocean Vuong, akinek épp Ben Lerner volt az egyetemi mentora. Lerner versepítkezése a legpontosabban azzal az újszürrealista montázs-technikával jellemezhető, mely a legkülönbözőbb nyelvi regisztereket és megszólalás-módokat lépteti egymással párbeszédbe a tudományos szaknyelvtől kezdve az utcai párbeszédéből, tévéből elkapott, újsághírekből ellesett élőbeszédszerű vagy zsurnalisztikus félmondatokon keresztül egészen az emelkedett, látomásosan elvont, máskor a leg-hagyományosabban szentimentális, lírai futamokig. Lerner verseibe tehát állandóan zajok szűrődnek be, mintha az ember a tévé csatornáit kapcsolgatná. A rendkívül tudatosan szerkesztett gondolatritmusok azonban semmit sem bíznak a véletlenre. Mohácsi Balázs szerint Lerner prózanyelvét egy állandó analitikus-reflexív modalitás jellemzi: „a reflexiót is illessük reflexióval”. És ez a recept a verseknél is működik.

Hadd idézzem végül John Ashbery Gertrude Stein *Stanzák meditáció közben* című könyvéről írt sorait (szintén Mohácsi fordításában), melyek nemcsak Steinre, de magára Ashberyre, sőt Lernerre is igazak: „Mint az emberek, Stein verssorai megnyugtatók vagy

idegesítő, briliánsak vagy fárasztók. Mint az emberek, néha teljességgel érthetetlenek, máskor tökéletesen érthető minden tettük; vagy megtorpannak a sor közepén és elkalandoznak, magunkra hagynak minket a fizikai világban, a gondolatok, a virágok, az időjárás és a valós nevek e nagy gyűjteményében.” A Lerner-líra elmélyült figyelmet kíván, de a befektetett energia megtérül.

B E N L E R N E R

[A sötétség összeszedi az üres poharakat]

*A sötétség összeszedi az üres poharakat, kiüríti hamutálcáinkat.
Hogy ez „örökké tarthat”, jó értelemben gondoltad?
Fent, az illatos gerendák közt molyok fészülnek át a selymesebb port.
Mondd be nyugodtan a végszót, vagy oltsd le*

*a lámpát. A nagyságrendek mentén egy írásjel,
hordozható, keskeny – Basszus. Elvesztettem. De az árnyéka. Kivetül
hosszú távon. Ahogy minket a sötétség kiretusál.
Korábban azt kérdezted, bevinném-e az adatokat úgy, mintha egy szobába, nos,*

*vagy a nap fogott hozzá, hogy elégesse
kéziratait, vagy én vagyok idióta, egy idióta
mind a tizenegy féldrága gyűűjével. A színpadon
valódi hó. Művér a havon. Tarthat ez*

*örökké a jó értelemben? Agy, mely az évektől vagy villámtól csipkés.
A csirke kissé száraz, és/vagy tönkretetted az életem.*

A The Lichtenberg Figures kötetből

[Attól, mert a te arcodon]

*Attól, mert a te arcodon csorogtak ezek a könnyek,
még nem lesznek a tied.
A fa az elmédben*

*az enyéem.
A könnyek újraelosztása
kollektív elköteleződésünkről tanúskodik*

*a vihar és a stressz iránt,
a sportokban és a sportújságírásban érdekeltekhez*

*illő attitűdök iránt.
A konvenciók, melyek a regényekben szereplő zokogásra vonatkoznak,
nem érvényesek a kamera előtt vagy a csapatosan elkövetett*

*zokogásra.
A rangidős fiúk, ha megfosztják őket felmenőik könnyeitől,
az újjgazdagok könnyein kezdenek gúnyolódni.
Ezt nevezed te zokogásnak?*

[A madártávolat]

*A madártávolat kiemelve a madárból. Fedezz, mondja a katona a képernyőn,
bemegyek. Az az érzésünk támad, hogy meggyőztek minket, de miről? És ki volt az?
A nyilvánosság egy hipotetikus lyuk, a makulátlan fölszívódás birodalma, ahonnan az
égi anyag kirobban. Úgy hiszem, mindenki nevében szólok, kezd rá az elnök, mikor híres
utolsó mondatokat idézek.*

Az Angle of Yaw kötetből

[Nyomtasd az interferenciamintát]

*Nyomtasd az interferenciamintát zöld fóliára
Szakítsd a hologramot ketté. Így is az egész
Tájat látod, csak épp alacsonyabb felbontásban,
Csak épp az esőn át. Az irodalomban ezt hívják
Redundanciának. A referencianyálábokhoz van köze, sorokhoz,
Melyek elérnek minden levélig. Ahogy belelapoztam a
Ezt hívják esetlegességnek, mely egyfajta zene
Könyvbe, elszakítottam, így máris elégia
Ősz van. A levelek hullani kezdtek*

[A madár egy aprócska gép]

*A madár egy aprócska gép ami segít elfelejteni
A házam előtt tizenöt percenként
Elrobogó tehervonatokat nem rezegnek miattuk
A házban a tárgyak leszámítva testemet
Ami miatt úgy tűnik a házban
Minden tárgy vadul rezeg
Hogy a kérdésedre adott válaszom a tartalomra
Vonatkozik-e. Jobb ha úgy fogalmazok
A madár egy aprócska gép*

A Mean Free Path kötetből

ZÁVADA PÉTER fordításai

Hétfő volt

*Elhajított rozsdás nadrágot láttam
széttiport eperszemeket láttam
felismerhetetlen madártetemet láttam
árpától gyulladt dagadt szemhéjat láttam
kukában esernyőnyéllel turkálót láttam
defektes halottaskocsit láttam*

*Szikrázóan sütött a nap
az első nyári nap fénye
ami annyi jót ígért*

reszelős csontig hatoló sikolyt hallottam

Vidéki látogatás

*Elgázolt macska feküdt
az útpadkán
jobboldalt
odafele menet*

*Visszaúton megint láttam
egy elgázolt macskát
ugyanott
szakasztott ugyanolyat
az útpadkán
most is jobbra*

*Az első mégsem volt halott?
átvonszolta magát?
valaki odarugdosta?
még egy halott macska?*

*Kínzó kérdéseket
vet fel minden halál*

*Alkonyat
és nehéz repceillat*

Sok estém otthon

*Vannak ezek az elfolyó semmi-esték
amikor fáradtság a csorgó lámpa-festék
amikor ülök-állok-ülök s hagyom
percegni a perceket s közben a neten
toporgok a tévé-kapcsolót nyomom
amikor újra és újra vörösbort töltök
és van mellé füstölt hal sütőtök
Várom jöjjön az ágy-sötétség-végtelen
az éjszaka-kóma tán álom is pici
A másnap reggel még totális sci-fi*

Keresi a helyét

...
csupán
a délelőtt maradéka.

Lassú és
bizonytalan szél
görget
üres nejlonzacskókat
a betonjárda
fölött.
Lebegnek
magatehetetlenül.

Céltalanul
bolyongsz te is.
Cipő, nadrág és kabát vagy,
míg átvágsz
a tömegben a téren.

Egy felkiáltásokkal teli
kérdő mondat.

Vagy csak a kérdőjel,
ahogy meggörbülve
keresi a helyét
a foszladozó
szövegben.

Közeleg az esti

Ahogy itt állok,
retorikai melléfogás.
Épp megy le a nap
a rosszul szerkesztett alkonyatban.

*Tengerpart. A víz locsogása
horizontot karcol az égre.
Messze. És nincs,
aki válaszoljon.*

*Van egyrészt a világnak
ez az alapvető üressége,
másrészt itt vagyok én,
aki mindezt ellátja jelzővel is:*

*tátongó. Közeleg az esti szél.
Néhány vitorla megdől.
A sötétség hullámai
kagylókat sodornak a partra.*

H A R C O S   B Á L I N T

Mediterráneum

*Ragyog a tenger itt,
és káprázatot hengerít
szemünk elé,
de ő, ő maga fény-e?*

*Nyugodt nap,
párhuzamosan zuhognak
a vízbe a sugarak –
fent vijjogás kísér madarat,
lent suttog a halak sörénye.*

*A mélyben rebbenő csend,
márványvízboltozat:*

*lebeg a lábam
egy megfordított kupolában,
tört ablakai bronzosak –*

átúszom korallt, moszatot,
nagy bíborcsigák erdejét:
a lerakódott törmelék
az íveiken kavarog.

...Föl a felszínre, utcára,
meszelt házak között vakon:
    hosszú, fáradt
repedések a falakon,
tövéükben tört edények –
egy ház mögül kilépek:
egy ház, kilépek mögüle,
az utcák szintje alacsony,
lekoptak fényes kövüire.

Képeslap

Itt zöldbe borult ciprusok,
olajfa és meszelt ház,
hőség gyötör („veszett láz“?),
és a tenyérnyi rózsza: sok.

A hegyfok völgye! Gyöngéd
bazalt bújtat kápolnáit,
míg lenn a tenger csöndjét
apró halak tátoják.

A HANGOK SZÍNÉSZEI

Sz. Koncz István beszélgetése

Takács-Nagy Gábor nagyon szereti a hivatását. Ahogy vezényel, látni rajta: roppantul élvezi a dolgot. Ezzel együtt az a benyomásom: borotvaélen táncol. A komponisták utasításait igyekeznek maradéktalanul betartani, illetve betartatni, hűvös fejjel dirigál tehát, azután viszont végigfut az arcán a széles mosoly, és maga is gyönyörködni kezd abban, ami a kezei között születik. Amint a zene barnábbra vált, szigorúbb lesz újra, majd hogyan elkomorul, ismét a legnagyobb fegyelmet érzem, ám csak addig, amíg nincs ok megint a derűre. Az érzelemmentes, lecsupaszított, jéghideg tudatosság és a legmélyebb, lélekmeleg émociók között egyensúlyoz bravúrosan. Persze, hogy így van-e, azt majd tőle kérdezzük meg mindjárt.

Az ember úgy érzi, hogy egyes orkeszterek tagjaival kifejezetten baráti a viszonya, másokkal, ha nem is hűvös, de nagyobb távolságot tart. Ismerni vélek tőle egy kézmozdulatot, amellyel átölel muzsikuskat és befogadókat egyaránt. Mintha az összes jelenlévőnek gratulálna. Szinte minden koncert előtt, amikor lehetősége nyílik rá, szól néhány szót a közönséghez. Kéri például, hogy a következő Csajkovszkij alatt senki se köhögjön, merthogy fontos pianissimók szólnak majd. Mozart nővérét, Nannerlt idézi, Ady Endrétől olvas föl, vagy épp elmesél egy nagyon is személyes történetet. Hangulati felütést ad az estéhez. A néző-hallgató elgondolkodik, összecsiszolja a fejében a szöveget és a zenét, és valamiképpen mégiscsak más emberként indul haza, mint ahogy a MüPába, a Carnegie Hallba, a Barbican Centre-be, a Concertgebouw-ba, a Musikvereinsaalba vagy épp a Kodály Központba érkezett. És azt hiszem, ez a karnagy legfőbb törekvése is.

Ha már a Kodály Központot szóba hoztam... Takács-Nagy Gábor, amint az egyik hangverseny prologja során tavaly elmondta, nagyon otthon érzi magát a Mecsek alján. Ezer emlék kapcsolja ide. *És remek termük is van, tudják?* – kérdezte akkor. – *Mindig hazajövek Pécsre* – tette még hozzá.

Takács-Nagy Gábor 1956. április 17-én, Budapesten született. Zeneakadémistaként nyerte meg a Hubay Jenő Hegedűversenyt 1979-ben, majd Nathan Milsteinnél tanult. Ám már korábban, 1975-ben megalapította Schranz Károllyal, Ormai Gáborral és Fejér Andrással a Takács Kvartettet. A formáció a mai napig működik, bár a muzsikusként csak 1992-ig vezette a róla elnevezett együttest. Ez idő alatt olyan neves művészekkel dolgozott, mint Yehudi Menuhin, Solti György, Isaac Stern, Msztyiszlav Rosztopovics vagy Jean-Pierre Rampal. Kiemelkedő sikerű lemezanyaguk volt, amikor rögzítették Bartók mind a hat vonósnégyesét. Ezekén kívül több felvételt készítettek a Hungaroton és a Decca hanglezkiadóknak.

Takács-Nagy Gábor 1993-tól 2001-ig a Fesztiválzenekar koncertmestere volt. Az 1996-ban alapított Takács Zongoratrióval Szabó Péter gordonka- és Várjon Dénes zongoraművész oldalán a világon elsőként vette lemezre Liszt Ferenc, Lajtha László és Veress Sándor egyes darabjait. Készített felvételt a BBC számára is. 1998-ban Tuska Zoltánnal, Papp Sándorral és Perényi Miklóssal megalakította a Mikrokozmoszt, amellyel újra fölvtették Bartók összes vonósnégyesét.

2002 óta lép fel rendszeresen karmesterként. 2005-ben Genfben megalapította saját vonós formációját, a Camerata Bellerive-et, amely a Festival de Bellerive házigazdája volt

egyben. 2007 óta a Verbier Fesztivál Kamarazenekarának zeneigazgatója, 2011 óta pedig ő irányítja a Manchester Camerátát is. 1996-tól a Genfi Zeneakadémián (Haute École de Musique) a vonósnégyes szak egyetemi tanára. A budapesti Liszt Ferenc és a londoni Királyi Zeneakadémia tiszteletbeli professzora. Gyakran tart mesterkurzusokat. 2010 és 2012 között a MÁV Filharmonikusok vezető karmestere volt, 2013 óta visszatérően vezényli a Zeneakadémia Szimfonikus Zenekarát. Liszt-díjas (1982), Bartók-Pásztory-díjas (2017), Magyarország Érdemes Művésze (2021), Prima Primissima-díjas (2021).

Napjaink sztárkarmestere rendszeres felkéréseket kap... Zavarba ejtően hosszú a lista, hogy mely együttesektől is. Lássuk hát! Orchestre National de Lyon, Orchestra Philharmonique de Monte Carlo, Orchestra Filarmonica di Bologna, l'Orchestre de l'Opéra de Toulon, Malaysian Philharmonic, Calgary Philharmonic, Bilkent Symphony Orchestra, Orchestra of Dijon-Bourgogne, Orchestre de Chambre de Lausanne, Orchestre de Chambre de Genève és Detroit Symphony Orchestra. Ugye, szédítő? És akkor a Liszt Ferenc Kamarazenekart még nem is említettük. Ráadásul a Fesztiválzenekar első vendégkarmestere 2012 óta.

Takács-Nagy Gábor nős, felesége angol, Manchester mellől származik. Mindkét lányuk tanult zenét, hangszeren is játszanak, de egyikük sem választotta a muzsikát hivatásának. A nagyobbik harmincegy éves, Genfben, a Legfelsőbb Bíróságon ügyvéd, a kisebbik huszonkilenc éves, és egy nagy svájci bank rendezvényszervezője.

Sok időpontot beszélünk meg, és sokszor találkozunk. Különös módon Pécssett alig, bár az idők folyamán itt is koncertezik többször, hanem főként budapesti, körúti szállodákban, attól függően, hogy melyik szervező éppen hol látja vendégül. Azzal együtt nem rossz közeg a hotel sem. Érdekes megfigyelni, hogy Takács-Nagy Gábor milyen figyelmesen beszélget a személyzettel. Az egyik helyszínen, mielőtt indulnánk más utakra már, föltűnik egy felszolgáló.

– A meccsre visszaér, Maestro? – kérdezi.

– Hogyne, a Manchester United játszik! – feleli a muzsikus.

– Jaj, de jó, az engem is érdek! Várom, addigra beállítom a tévét! – mosolyog a pincér.

Sz. Koncz István: – Hol gyökerezik életében a zene?

Takács-Nagy Gábor: – A családban nem akadt muzsikus, ha erre gondol.

– *Olvasom, vagy valakitől hallottam: az első élménye az volt, hogy dédmamája népdalokat énekelt.*

– Talán háromszendős lehettem, amikor énekelgetett nekem. Az Alföldről származott; orosházi az anyai ágam. Mucinak hívtuk, ő sem volt zenész, ám nagyon szép hangja volt, és sok népdalt tudott. Hét és fél éves voltam, amikor a Bakács téri zenei általános iskolában bejött valaki az osztályba, és megkérdezte, hogy ki akar itt hegedülni. Hirtelen föltettem a kezem.

– *És ha más hangszert mondott volna?*

– Valószínűleg a csellóra vagy a zongorára is igent mondtam volna. Mindenesetre hazamentem, és egy gyermek öntudatával közöltem, hogy hegedülni szeretnék. Szüleim, nagyszüleim összedobták a pénzt, és kaptam egy nagyon jó kis hangszert.

– *Háromnegyedest?*

– Hát, inkább felest talán. Mindenesetre Muci megérte még, hogy a dédunokája hegedül.

– *Édesapja szabadlábban volt már?*

– Jó kérdés, hiszen 1956 miatt és után hét évet kapott. De másfél esztendő után kienkedték. Édesanyám is elveszítette az állását; a nagymamák próbálták minket segíteni. Nem volt könnyű. Papám nagyszerű közgazdász volt, briliáns elme, de az élete így derékba tört. Nagyon büszke volt, hogy sikeres lehettem. Legalább a fia, ha ő nem.

– *Eljárt a koncertjeire?*

– Persze, nagyon boldog volt! Elébe vágok a dolgoknak. 1992. október 20-án játszottam az utolsó hangversenyt a Takács Kvartettel. Akkor már nagy baj volt a kezemmel. Megállapodtunk a fiúkkal, minden harag nélkül, barátsággal, hogy nem tudok tovább játszani.

– *Mindez Londonban történt, ugye?*

– Valóban. Azért fontos, hogy Londont említi, mert még onnan hívtam fel a papámat, hogy úgy határoztam: eljövök a csapatból. Azt mondta erre, hű, fiam, mindig olyan büszke voltam a kvartettre, hát, nagyon sajnálom, hogy így kellett döntened.

Soha többé nem beszéltem vele. November elsején infarktust kapott, és meghalt. Majdnem szó szerint nem élte túl a történeteket. Nagyon nehéz időszak volt. Beteg volt a szívével korábban is, és ez volt az utolsó alkalom, hogy a hangját hallhattam.

– *Akkor már hazajárhatott, gondolom.*

– 1986-ban disszidensnek minősültünk, vissza kellett adnunk az útleveleinket. Zöldkártyát kaptunk, hogy utazhassunk, de elvesztettük az állampolgárságunkat. 1989 júniusában jöhettem először haza. Tehát 1992 végén szabadon közlekedtem. Amikor megérkeztem, és láttam a papámat a koporsóban, alig ismertem rá. A feleségem mondta, hogy ne csodáljam. A lélek kiszállt belőle. A borítékot látom, de már nincs benne a levél. A muzsikálás ilyesmi egyébként. A kotta a boríték, és nekünk a levelet kell játszani. Szívvel, lélekkel és fantáziával a hangjegyek mögé kell kerülnünk. A kottában látszólag minden benne van. A lényeg hiányzik.

– *Visszalépek kicsit, de erről beszéljünk még! A feleshegedűtől milyen út vezetett a pódiumokig?*

– Tizenhat éves koromban abbahagytam a hegedülést. Fájt mindenem, sok görcsöm volt, úgy éreztem, nem vagyok elég tehetséges ahhoz, hogy kiugró legyek. Arra gondoltam, hogy szőlész-borásznak állok. Volt egy telkünk Szilasliget környékén. Kisgyerekkoromtól láttam, hogyan kell trágyázni, gondozni a szőlőt, metszeni... Elmentem tehát a Leövey Klára Gimnáziumba. Egy évig egy hangot sem húztam, és egyáltalán nem gondoltam, hogy visszatérek még. Igen ám, de későbbi tanárom, Halász Ferenc felhívta a szüleimet, és közölte: nem akar elveszíteni a zene számára. Meghívott egy cukrászdába, valahol a konzi körül. És elmesélt egy viccet. Az a vicc bizonyos fokig meghatározta az életemet. Amiatt jöttem vissza.

– *Elmondható?*

– Az evangélikus lelkész, a katolikus pap meg a rabbi elmennek együtt vacsorázni. Gombát fogyasztanak. Hanem, az étkezés végén bejön a szakács, *elnézést kérek, rettenetes baj történt, mérges gombát szolgáltunk fel! Azonnal hívjunk orvost!* Kijönnek a mentők, megvizsgálja a doktor az érintetteket, majd szomorúan lehajtja a fejét. *Nem tudok segíteni, önöknek egy órájuk van hátra.* Ülnek, egymásra néznek. Most mit csináljanak? A katolikus pap azt mondja, *imádkozni fogok, Istennek ajánlom lelkemet, és békésen várom utolsó percemet.* Az evangélikus lelkész ugyancsak beletörődik a megváltoztathatatlanba, *én is imádkozom, és elbúcsúozom a családtól.* Mire a rabbi: *mennyi időm van? Hatvan perc? Akkor gyorsan keresek egy másik orvost.*

Ugyanúgy nevettem, mint ön. De akkor megszólalt Halász Ferenc, hogy ő a másik orvos. *Ne imádkozz most, mondta, és ne hagyj abba!* Hittem neki, és bár egy évem maradt csak, hogy felvételizhessek a Zeneakadémiára, nagyszerűen felépített. Üres húrok, lassú gyakorlás etcetera.

– *Ha jól állítom egymás mögé az évszámokat, már a Zeneakadémia előtt eltökéltek voltak három társával abban, hogy együtt csinálják karriert.*

– 1974-ben vettek föl az Akadémiára. De Ormai Gábor, aki a brácsásunk volt, és Fejér Andris, a csellista, aki most is a csapat tagja, már előbb megkeresett a Nagymező utcai konziban, hogy nem játszának-e négyesben. S ha igen, lennének-e az első hegedűs? Persze,

nagy örömmel! De ki legyen a második hegedűs? Minden tehetséges fiatal első akart lenni. Nem találtunk embert.

– *Viszont segített a labdarúgás!*

– A Népstadion körüli füves területen sokat játszottunk. Volt ott egy srác, Schranz Karcsi, négy évvel idősebb nálam, rettentő jól focizott. Összehaverkodtunk. Kiderült, hogy hegedűs, mindenki mondta róla, hogy elsőrangú. Próbáljuk meg, hogy tudunk-e együtt játszani! Azonnal ment.

– *Városi legendát szeretnék tisztázni. Peterdi Pállal, Konrád Györggyel tényleg a grundmecs-sektől datálódott az ismeretése?*

– Hát persze! Mielőtt még fényezném magam: sokkal jobban szerettem játszani, mint tudtam. Valószínűleg amiatt kedveltem a labdarúgást, mert a papám nagy drukker volt. Tizenegy éves koromban kivitt a Népstadionba. A Fradi nemzetközi kupameccset játszott. Nyolcvanezer néző előtt. Rádásul valami négy-nullára győzött. Az a hangulat, ami ott volt... Le voltam főzve.

Szóval, a foci hozott minket össze. Nyilván jól hangzik egy életútinterjúban, de nincs kitalálva, higgye el! Így történt. Tizennyolc éves koromban kezdtünk el tehát együtt muzsikálni.

– *1975-öt írtunk.*

– Októberben volt az első óránk a huszonhármas teremben.

– *Miért lényeges a helyszín?*

– Legendás terem, Weiner Leó tanított ott. Az összes nagy magyar muzsikus Fischer Annie-től Végh Sándorig, a karmesterek, Reiner Frigyes, Fricsay Ferenc, Solti György, valamennyien azon a helyen tanultak kamarazenét. Ott kaptuk az első óránkon Mozart *G-dúr vonósnégyesét*. Első tétel.

Mindhárom kollégám világszínvonalú játékos volt a maga posztján. Nagyszerűen összejöttünk. Hozzátartozik, hogy szenzációs tanáraink voltak. Mihály András, Kurtág György, Rados Ferenc...

– *Az idő előrehaladtával ön megnyerte a Hubay-hegedűversenyt. Szólisztikus törekvéseiről mégis keveset tudok.*

– Mert nemigen voltak. Sejthető volt, hogy nem Brahms hegedűversenyével akarok megélni. Sokkal jobban vonzott a kamarazene. Nem könnyű műfaj egyébként. Sok energiát kell befektetni, és az első időben nehezen jönnek a sikerek. Nekünk óriási szerencsénk volt. Említettük: 1975-ben kezdtünk együtt dolgozni. Erős másfél évvel később kiküldtek minket az eviani nagy, nemzetközi vonósnégyesversenyre. Amit váratlanul megnyertünk. 1979-ben pedig a londoni megmérettetésen győztünk, ott Yehudi Menuhin volt a zsűri elnöke. Láttuk tehát, hogy érdemes ezzel foglalkozni. Attól fogva napi öt órát dolgoztunk.

– *Ezen felül gyakoroltak egyénileg is?*

– Hogyne! Három-négy órát még! Mindannyian a szüleinkkel laktunk, nem kellett albrételet finanszíroznunk. Nem volt rajtunk bevételi kényszer. És még egyet mondok. Kovács Dénes volt az Akadémia rektora. Nem fogja elhinni: fölmentett minket az óralátogatási kötelezettségünk alól. Mi voltunk az első kvartett Magyarországon, amelyik semmi mást nem csinált, csak melózott. Nem jártunk haknizni, nem mentünk el koncertmesternek, szólamvezetőnek...

– *Kovács Dénes nevét említette. Tudjuk, ő is hegedűs volt. Mi vitte rá, hogy könnyítsen a helyzetükön?*

– Utólag megtudtam, hogy csupán a végső szót mondta ki. A fent sorolt tanárok beszéltek vele, mondván, és ez szerénytelennek hangzik tőlem, de így volt: van itt egy kis társaság, nagy szakmai potenciállal.

– *Azt mondják, a jó kamarazenekarhoz nagyon tehetséges tagok kellene.*

– Ma már tudom, hogy emellett magas munkamorál szükségeltetik. Rettentő nagy energiabefektetés! És van egy harmadik tényező. Hallatlanul nagy szerepe van a szerencsének.

– *Az önök szerencséje miben állt?*

– Óriási tanáraink voltak, és kivételes zsenikkel dolgozhattunk együtt. 1981-ben például kimehettünk Kanadába Székely Zoltánhoz, aki Bartók barátja és kamarapartner volt. Önmagában az, hogy négy hónapot tölthettünk nála, a Kádár-rendszerben valószínűtlen dolognak számított.

– *Hogy kerülhetett rá sor?*

– Említett professzorunk, Mihály András elég jó viszonyt ápolt a kor kultúr pápájával, Aczél Györggyel. Fölhívta őt, és elmondta, hogy nyílt egy ösztöndíj-lehetőség egy fiatal csapat előtt, kimehetnének a Sziklás-hegységbe, Banffbe, az ottani művészeti centrumba. Kezeskedett értünk, kérte, hadd kaphassunk vízumot.

– *Milyen volt Székellyel dolgozni?*

– Hetvennyolc éves bácsit képzeljen el, ragyogó szellemi erőben! Utánunk majdnem húsz évig élt még. Neki Bartók per Béla volt. Tehát nem azt mondta, amikor tanulmányoztuk a kottát, hogy Bartók itt mit akart, hanem azt, hogy *azt hiszem, Béla itt arra gondolhatott* satöbbi. Képzelje el! Minden héten három óra valakivel, aki megkapta a nagy hegedűversenyt Bartóktól, akinek ugyanő a *II. rapszodiát* dedikálta, és aki a zeneszerzővel előadta annak két szonátáját... Óriási muzsikus volt. Ravelnek játszott, ismerte Sztravinszkijt, Kodályt, föllépett Saljapinnal. Mindent át tudott adni ahhoz, hogy fölvehessük a Bartók-vonósnegyeseket. Már csak gyakorolnunk kellett. A „csak”-ot sokszoros idézőjelbe teszem, természetesen.

– *Megelőzöm az időt a kérdésemmel. Emlékezett Székely tanácsaira, amikor a Mikrokozmoszsal az új felvételek készültek?*

– Hohó, nem hogy emlékeztem, föl is írtam mindent a barna füzetembe! De nem akartam ráerőltetni magam a többiekre.

Szóval, Zoli bácsival négy hónap alatt végigmentünk a hat vonósnegyesben. Nagyjából huszonnégy tétel. Vittük az elsőt, *na, fiúk, a másodikat három nap múlva szeretném hallani!* Úztük, hajtottuk magunkat. Egyetlenegyszer nem sikerült órára mennünk. Az ötödik vonósnegyes kutya nehéz. Kérte a harmadik tételt. Bolgár ritmus. Mint az örültek, próbáltunk, de nem lettünk készen. Aznap reggel, amikor óránk lett volna, kopogtattam Székely Zoltánnál. Kinyitotta az ajtót. *Miért jött? Még nem most van az időpontjuk!* Mit tudtam mondani? *Nem, csak lassabb tempóban sem tudjuk eljátszani a bolgárt ma a tanár úrnak.* Erre mit válaszolt? *Tudtam előre, az nagyon nehéz! Majd hívojanak fel!* Bumm, és becsukta az ajtót.

– *Honnan jött egyáltalán a kapcsolat?*

– Székely Zoltán beszélgetett a Torontóban élő hegedűtanárral, Fenyves Lóránddal arról, hogy szeretne meghívni egy fiatal magyar kvartettet, dolgozna velük a Bartók-vonósnegyeseken. Fenyves fölhívta barátját, Banda Edét, a Tátrai Vonósnegyes gondnokását, hogy ajánljon valakit, valakiket. Banda a csellistánk, Fejér Andris tanára volt. Persze, hogy bennünket ajánlott!

– *A barna füzet megvan még?*

– Kicsit már elszíneződött. Tudtam, hogy ott vagyunk a forrás közvetlen közelében, ezért írtam föl az órák végén, hogy miről volt szó. Ütemről ütemre rögzítettem minden tanácsot. Játszasmód, karakter, mi lehet fontos, és így tovább. Visszatérek a korábbi kérdésére. Amikorra megalakítottuk a Mikrokozmoszt, mind a hat vonósnegyest legalább százötvenszer játszottam már. De nem mondtam az új kollégáimnak, hogy legyen így vagy úgy, mert mi annak idején úgy játszottuk. Ki állítja, hogy az a jó? Tudtam, hogy szenzációs muzsikusok ők is. És akkor együtt tanultuk meg újra az összes művet. Persze, egyszer-egyszer azért előhoztam, hogy itt Székely ezt vagy azt tanácsolta.

– *Hogy került sor az első felvételekre?*

– Kocsis Zoltánnal és Berkes Kálmánnal a Budai Várban Bartók *Kontrasztok* című művét játszottuk 1978-ban. Televíziós felvétel is készült róla. Akkor ismertük meg egymást muzsikusként. A Hungaroton vezérigazgatója azokban az években Bors Jenő volt. Kocsis, aki idősebb volt nálunk, és nagy tekintélynek örvendett már, beajánlott minket Borsnak. Pontosabban: elhozta öt egy koncertünkre. Lemezszerződést kaptunk, így vehettük föl 1980-ban Schumann három vonósnégyesét. Zárójelben jegyzem meg, hogy mikor visszahallgattuk, sírva fakadtam. Mondtam a fiúknak, ez borzasztó, töröljük le az egészet! Mindent hallasz, olyan, mintha nagyítóval vizsgálnád a bőrhibáidat. Na, de vissza Bartókhoz! Még nem játszottuk a vonósnégyeseket, de már tudtuk, hogy ugyancsak Kocsis ajánlására azokat is fölveszik majd velünk. Persze, Kanada után két év kellett még, végig repertoáron tartottuk a darabokat satöbbi, és csak 1983 tavaszán ültünk be Sashalmon a stúdióba.

– *Mikor határozták el, hogy elhagyják az országot?*

– Amikor kint jártunk Székely Zoltánnál, az impresszáriónk szervezett egy turnét. A torontói koncerten Schiff Andrissal léptünk föl. A hangverseny után meghívott minket vacsorázni. Utóbb tudtam meg, hogy a fiúk már akkor, azon az éjszakán beszélgettek arról, hogy kint kellene maradnunk. Meg lehet érteni. Soha nem gondoltuk, hogy a berlini fal ledőlhet, mindig benne volt a pakliban, hogy elveszik az útlevelünket, és nem engednek Nyugatra. Vagy lezárják a határokat. És akkor begyöpösödünk.

– *Az a coloradói út, amely végül egyirányúnak bizonyult, eredetileg tényleg tanulásra szolgált volna? Ugyanis ilyesmit hallani.*

– 1982 tavaszán Itáliában, egy velencei hotelszobában próbáltunk. Kaptunk egy telefont, Interkoncert, Budapest, Gedényi Ildikó. Ma is hálával gondolok rá, sokat dolgozott velünk, intézte a fellépéseinket. No, ő hívott, és közölte, hogy a Magyar Televízióból érkezett egy megkeresés. Koromzay Dénes, a coloradói egyetem brácsaprofesszora Budapestre érkezik, és Czigány Györggyel olyan műsort terveznek, amelynek keretében a professzor tanítana egy fiatal magyar kvartettet. Elvállalnánk-e? A fiúk azt mondták, sikamlós terület. Szencációs muzsikus, de nem ismerjük. Mi történik, ha nem túl kedves, és legyalul minket a kamerák előtt? Nagy nehezen rábeszéltem őket. A műsor olyan jól sikerült, hogy a felvétel után Koromzay meghívott minket a Gellért Szállóba vacsorázni. Az volt a mondanivalója, hogy szerezne ösztöndíjat, ha kimennénk hozzá tanulni. Négy hónapra.

– *Megint a bűvös négy hónap!*

– Valóban, '83 novemberétől tehát kikerültünk hozzá a coloradói egyetemre. Rengeteg darabot vettünk át vele.

– *Érdekes volt?*

– Hát persze! Nagyon nagy muzsikus volt! Ő is ismerte Bartókot és Dohnányit. Weiner Leónál tanulta a kamarazenét, Hubaynál hegedült, aki Brahmszal állt kapcsolatban meg Liszttel... A régi, nagy aranygeneráció neveltje volt.

A coloradói egyetemen volt egy koncertünk. Amikor azt játszottuk, már tudtuk, hogy fölkernek bennünket: legyünk az intézmény rezidens kvartettje. Ez életünk végéig szóló állást, jövedelmet és egyetemi lakást jelentett. Hat koncert egy évben, plusz tanítás. Végül 1986 augusztusában mentünk ki, családotstul, bár én akkor még nem voltam nő, és ottragadtunk. A papírunk egy évről szólt. Kamu papír volt, tudtuk, hogy az esztendő leteltével nem jövünk haza. Na, akkor kellett visszaadnunk az útlevelünket. A rendszer már elég slampos volt itthon, bízunk benne, hogy a szüleinket nem veszik elő. Nem is bántották őket.

– *Aztán jött 1989-ben Tokió, és a betegsége, amiről szinte sosem nyilatkozik. Mi történt tulajdonképpen?*

– Az ötödik vonósnégyest játszottuk, és egyszer csak éreztem, hogy nem tudom kihúzni a teljes vonót. Nagyon fontos, hogy az ember jobb hüvelykujja flexibilis legyen, amikor hegedül. Viszont a hangversenydobogón görcsbe rándult, és az egész kezem lemerevedett. Így nem lehet muzsikálni.

Először azt hittem, pusztán fáradt vagyok. Hibáztam. A legelején el kellett volna kapni, és lemondani koncerteket. Sajnos, hagytam, hogy egyre rosszabb legyen. Egy idő után az ember már...

– ...fél. *Lelkileg is görcsölni kezd. Ismerem az érzést.*

– Persze, akkor már késő. Elmentem én pszichológusokhoz, mindenféle bogyókat szedtem, voltam hipnotizőrnél, végeztem tai chi gyakorlatokat, jógakurzusba is bekapcsolódtam, akupunktúrára jártam... Ne tudja meg! Képzelve, még inni is próbáltam koncert előtt! Semmi értelme nem volt, természetesen. Semmi sem használt. Ezért is léptem ki.

– *Előtte fél évre leálltak, úgy emlékszem.*

– Lemondtunk programokat 1991-ben, és jöttem Halász Ferenchez, újrakezdtam a hegedűtanulást. Üres húr, minden. Bizakodtam. Azt gondoltam, megoldódnak a dolgok. A fiúk örültek. Volt egy koncertünk, jól hegedültem, de éreztem, hogy megint közel a görcsös állapot. Nem mertem nekik mondani. A következő hangversenyen még inkább az volt a benyomásom, hogy valami nem stimmel. Aztán egyszer csak a fiúk észrevették. És tudtuk, hogy nagyon nagy a baj. Végül... A londoni fellépés katasztrófálisra sikeredett. Talán huszonöt százalékát teljesítettem annak, amit tudtam. Majdnem lejttem a színpadról. Nem ment a kezem. Leültünk egy barátunk konyhájában, és pár óra alatt megbeszéltük, hogy vége. Nehéz volt.

– *Mégis, 1996-ban megalapította a Takács Zongoratriót.*

– Négy év telt el, addigra kicsit javult a kezem. Nem voltam száz százalékon, de nem huszonötön teljesítettem, hanem nyolcvanon. Részt vettem Fischer Iván kérésére a Fesztiválzenekar munkájában is, 1993-tól 2001-ig, mint koncertmester. Iván bátorító és nagyon emberi volt. Soha nem kritizált a koncertek után, amikor a kezem nem működött jól. Még később megalakítottuk a Mikrokozmoszt, már csak amiatt is, mert Schiff András fölkerített minket, hogy játsszuk el Bartók hatodik vonósnégyesét az általa szervezett fesztiválon. Nagyon jól sikerült. Egy évre rá megint hívott, *most játsszatok egy másik Bartók-kvartettet*, mondta. És ez így ment hat éven keresztül. 2002-ben a Bartók házban is volt fellépésünk. Megint ott ült Kocsis Zoltán. *Föl kéne venni ezt a programot, gyerekek, töprengtet.* Az új Bartók-sorozatban így került sor az anyag rögzítésére.

– *Így vált ön az egyetlen magyar muzsikussá, aki Magyarországon kétszer is följátszotta az összes Bartók-vonósnégyest.*

– Roppant büszke is vagyok rá! De az volt a hattyúdalom. Éreztem, hogy jönnek a bajok megint. Azóta nem álltam ki koncerten. De 2002 óta vezénylek!

– *Solti György biztatására.*

– Még a Takács Kvartett tagja voltam, Bécsben és Londonban játszottuk Soltival 1991-ben Mozart zongoranégyesét. Jó viszonyban voltunk, ajánlására kerültünk például a Decca lemezcéghez. Londonban, Solti otthonában próbáltunk, amikor egyszer csak odafordult hozzám: *magam remek karmester lehetne, mert a testbeszéde nagyon világos. Mindent értek a mozdulataiból.* Nyilván az ilyesmit elraktározza az ember.

Mondjuk, jó sokáig raktároztam. Svájcban éltem már, egyszer csak 2002 tavaszán föl-hívott Varga Tibor kollégám. *Takács úr, azt mondja, az akadémia zenekara Francia Svájcban, Bielben, az expón lép föl fél év múlva, de nem tudok ott lenni, vezényeljen már helyettem!* Tehát megint a szerencse, látja?

– *Valaki fölkerésére, készítésére, éles helyzetben kellett kipróbálnia magát.*

– Zöldfülű voltam, kezdő teljesen, de éreztem, hogy talán menni fog. És akkor elindult a hólabda. Na, azóta dirigálok.

– Az előbb elejtett egy fél mondatot, hogy Svájcban élt már. Mi vitte oda?

– Beleszerettem a későbbi feleségembe. 1990-től jöttek a gyerekeink, 1992-től magam is Genfben lakom, és '96-tól oktatok az ottani Zeneakadémián. Ugyancsak Varga Tibor meghívására, 1997-től, a szintén svájci Sion vonósakadémiáján is tanítottam.

– A kezére visszatérve még: most hogy van?

– Otthon eljártszottunk nemrégiben egy Mozart-vonósötöst. Remek kollégákkal, barátokkal. Nem első hegedűt játszottam, hanem másodikat. Először történt meg, hosszú évtizedek óta, hogy nem jött be a kézprobléma. Mintha egy kicsit kitisztult volna a fejem.

– Elindult a hólabda, így fogalmazott. Mi volt az útja a lavináig?

– 2002-ben csak Svájcban vezényeltem. Hanem Varga Tibor nyolcvankét évesen meghalt. Halálának egyéves évfordulójára koncertet rendeztek Budapesten. A Weiner-Szász Kamarazenekar meghívott dirigálni. Azután megalapítottam a Bellerive Camerátát. A Bellerive Fesztivál vezetője ugyanis a feleségem volt. Minden évben összejött egy nagyszerű társaság a korábbi tanítványaimból. Már nem működik, mert időközben rengeteg dolgom lett. 2005-ben meginvitáltak a MÁV Filharmonikusok, később a Matáv, a mai Concerto Budapest... 2007 óta a Verbier Fesztivál Kamarazenekarának művészeti vezetőjeként működöm. 2010-től a Fesztiválzenekar vendégszeretét élvezhetem még, 2011-gyel kezdődően pedig a Manchester Camerátával is dolgozom.

– Olyan kérdés jön, amelyre nem muszáj válaszolnia. Merthogy egy trükköt leplez le. Igaz az, hogyha új társasággal dolgozik, minden fúvósna megtanulja a keresztnevét, és minden szólamvezetőt is tudja, mire eléjük lép?

– Persze, igaz! Nevezhetjük trükknek, de amikor elkezdtem vezényelni, őszintén éreztem, hogy képtelen lennék azt mondani: *második oboa, játsszál nagyobb accelerandót!* Hanem inkább, hogy Józsi, Charles vagy François. Mert emberek. Nem második oboák. Bízom benne, hogyha megpróbálom, ledől a fal, ami zenekar és karmester között húzódik. A muzsikos ösztönösen azt gondolja: a dirigens azért áll ott, hogy piszkálgassa, és felfedezze a hibákat. Holott inspirálnia, segítenie kellene és a zenésszel együtt életre keltenie a halott hangjegyeket.

– Köszönöm, hogy elvállalta. Azt hiszem, ez borzasztó fontos lehet. Kórházban fekve utáltam, amikor az orvosok összesúgtak a fejem fölött, hogy a ketteskének föl kellene kelnie! Mert nem a ketteske vagyok, hanem a kínlódó ember, aki egyelőre nem tud lábra állni.

– Igen, és a nővére is másképp beszél, ha azt mondom, hogy Erzsike, adjon egy pohár vizet, mintha azt mondanám, hogy ápolónő, adjon inni!

– De hogy tud annyi nevet memorizálni?

– Harminc éve élek a francia anyanyelvű Genfben, és a lányaim ma is azt mondják: *Papa, inkább angolul beszéljél, mert egy kicsit szégyelljük azt a sok hibát, amit franciául csinálsz.* Tehát mielőtt az olvasó azt gondolná, hogy micsoda zseni vagyok, ki kell ábrándítanom, a túró, a nyelvekben nagyon rossz vagyok! De akár, ha harminc japán nevet kell megtanulnom, kétszer fél óra alatt megy. Azt valahogy megfogja a fejem. Fellépés után kihullik, persze.

– Miért dolgozik elsősorban kamarazenekarokkal?

– Amikor több zenész játssza ugyanazt, elvész az egyéni fontosság. A nagyzenekarban az emberek ráadásul messzebb vannak tőled, és a muzsikusokat nehezebb inspirálni. Az orkeszterek a társadalom lenyomatai. Nagyszerű emberek, óriási tehetségűek keverednek ne adj' Isten negatív erőkkel. Mindenből van. Ám a kisebb csapatban mindenből egy kicsivel kevesebb van. A negatívumokból is.

– Voltam koncerten, ahol az egész Manchester Camerátát fölállította. Olyat addig még nem láttam. Mi a jelentősége annak, hogy állnak a kollégái?

– A testbeszéd nyitottabbá válik, kinyílik a muzsikus is, és a mű jobban hat. Katartikus élményt ad a közönségnek. Mi történik, amikor az ember eltéved egy erdőben? Nyilván

segítségért kiált. Amikor azt rikoltja, *hahó*, egész biztosan áll! És nem ül le. Minden hang nagyobbbat szól, és jobban megy a térben, ha állunk.

– *Még egy hangversenyélményem Önnel. Egy alkalommal olyan helyen ültem, hogy ráláttam a partitúrájára. Hogy az milyen színes! Miért?*

– Így tanulom a darabokat. Minden hangszernek vannak színei.

– *Ezek állandóak?*

– Igen. Sárga a két hegedű és a brácsa, barna a cselló és a nagybőgő, az oboa lila, a pizzicato a vonóshangszereknél kék, a subito dinamika, ha hirtelen hangosabb valami, erős zöld az ütemvonalon, és így tovább. Tudniillik nagyon fontos az anticipálás. Vagyis az előkészület. Mindig tudnom kell, hogy három-négy ütem múlva mi következik. Be kell intenem egy fagottot, például. Nem járhatom folyton a kottán a szemem, mindamelllett a perifériás látással érzem a színt. De ez nem azt jelenti, hogy aki színezt, az a jó karmester!

Százhatvannál gyorsabban soha nem vezettem autót, mégis... Vezényelni olyan, mintha az ember kétszázötvennel menne egy Forma-1-es versenygéppel. Nem lehet a jelenben lenni, tudni kell, mi következik a hosszú egyenes végén. Úthajlat vagy a monacói Rascasse. És akármilyen hiba becsúszik, azonnal törölni kell az emlékezetből, mert ha elemezni kezdem, hogy mi történt, abban a pillanatban jön a következő hiba.

– *Mennyi idő alatt preparál egy partitúrát?*

– Ha Mozart- vagy Haydn-szimfóniáról van szó, amiben nincs annyi zeneszerszám, csak hatféle fúvós hangszercsoport meg a vonósok, akkor egy oldal úgy öt-hat perc. Mondjuk, negyven oldal az egész, négy óra alatt végzek. Ám egy Mahler-szimfónia oldalanként tíz perc, a maga százötven lapjával. Vagyis több mint egy teljes nap. Mozart *Don Giovanni*-ja is meghaladja a háromszázötven oldalt. Azzal harmincöt óra alatt végeztem. Persze, akkor még nem tanultam meg a darabot. De legalább föltérképeztem. Az első rálátásom megvan. Utána alakítom ki a tempókat, igyekszem beszöni az egyéni gondolataimat.

– *Meghallgatja a műveket másoktól?*

– Ha tehetem, igen, kíváncsi vagyok, mi a tradíció, melyik karmesternek milyen ötletei voltak. Ezek begyűjtják ugyan a képzeletemet, de semmit sem használok belőlük. Gondolja el, milyen ostobaság volna, ha egy színész elmondana egy Petőfi-verset Latinovits Zoltán hanghordozásával, kiejtésével, hangsúlyaival és így tovább.

Ha már kérdezte... Abból is rengeteget tanultam, hogy megnézhettem Solti György kottáit. Amikor meghalt, a felesége megengedte, hogy három napot tölthessek a dolgozószobájában. Kíváncsi voltam, hogyan preparált.

– *No és?*

– Nem színezt, de láttam a jelzéseket, hogy például milyen gyorsaságot képzelt el. Gyötörte magát, hogyan tudna közelebb kerülni a zsenik spirituális gondolataihoz. Belenézhettem még Fricsey Ferenc kottáiba, és a lányától megkaptam a lemezgyűjteményét is. Ezeröttszáz bakelitkorong. Fricsey-felvételek, és köztük nagy elődök munkái. Toscanini, Bruno Walter, Herbert von Karajan, Klemperer satöbbi. Rendszereznem kell a gyűjteményt, és hallgatni főleg. Úgyhogy, mire nyolcvanéves leszek, sok mindent fogok tudni, csak már nem lesz erőm vezényelni.

– *Toscaninit említette... Ő például igazi diktátor volt.*

– Ó, abban az időben a karnagyok önkényurak voltak! A mai körülmények között ez nem megy. Simon Rattle-lel beszélgettem, ő fogalmazta meg, hogy a legnehezebb eltalálni azt a viselkedést, ami a barátság és az autoritás között van, félúton. A régi nagyoknak eszükbe sem jutott a barátság. Furtwängler, aki óriási zseni volt, a naplójában a magának írt tízparancsolatát így kezdi: *soha egy mosolyt se engedj meg magadnak próbán!* Más világ volt. Ma már nem lehet elküldeni senkit a hűvösebb éghajlatra. Tegyük hozzá: többnyire nem is kell.

– *Jut eszembe, elküldeni! Beszélük: ha tudható, hogy a próbára kevesebb idő jut az ön által szükségesnek ítélnél, akkor maga elé küldi a kottáját.*

– Van egy profi barátom, Gátay Tibor, a Fesztiválzenekar kottatárosa. Nagyszerű hegedűs. Lassan tíz éve vagyunk kapcsolatban. E-mailben továbbítom neki a saját, preparált partitúrám. Megveszi a szűz kottát, persze fizetem, és beírja a digitálisan hozzá érkező jelöléseimet.

– *Szólamonként?*

– Szólamonként, bizony.

– *Hú, az nem olcsó! Bocsánat, hogy kicsúszott a számon.*

– Semmi baj, tényleg nem filléres szórakozás, de megkönnyíti a munkámat. Remélhetően magasabb színvonalúak a koncertek, ha a muzsikuskok előre ismerik a szándékaimat. És ha a produkció sikerül, akkor talán újra hívnak majd.

– *Tehát ez befektetés?*

– Nem tudom úgy levezetni, mint a sarki fűszeres, hogy hogyan lesz ebből haszon, de tekintheti befektetésnek. Ha jó az előadás, már a pénzemnél vagyok. Nem állítom, hogy ettől kevesebb a baleset, de a lelki szándékig, amit a zeneszerző közvetíteni akart, könnyebben eljutunk talán.

– *Baleset, ezt a kifejezést használta.*

– Manapság azt mondják hibának, ha valaki rossz hangot fúj vagy mellényúl, és hamis lesz valami. Szerintem az nem hiba, mert nagyon is emberi. A technológiai tökéletesség önmagában kevés, ráadásul megmérgezheti a zenélést, és a lelket is könnyen kisöpri az emberből. Szerintem az a hiba, ha valaki nem szívvel és lélekkel játszik. És nem a spiritualitást akarja sugározni, hanem a fizikai valót eljátszani. Aki papírfortét játszik meg papírpianót, na, ő hibázik. Nem azért kell halkán játszani vagy hangosan, mert oda van írva! A komponista ott az érzélemlilágát kívánta tükrözni. A kreativitás ott kezdődik, ahol a komfortzóna megszűnik – ezt nem én találtam ki persze, de teljesen egyetértetek vele.

– *Professzorként, egyetemi tanárként mit tud ezzel kezdeni?*

– Ne is kérdezze! Nagy szerencsém, hogy sosem tanítottam, és ma sem tanítok önmagában hegedűt, csak vonósnégyeseket. De óriási dilemma. Hiszen el kell sajátítani az üzembiztosságot is. Viszont aki hibaelkerülő módon muzsikál, lemerevedik. Nem akarom játszani a haza bölcsét, mert távolról sem vagyok az, mégis úgy gondolom, ezért nincs annyi szín a mai fiatalok játékában.

Hogy miért vállaltam egyetemi katedrát mégis? Érzek küldetést. Kutya kötelességem átadni a gyerekeknek, amit a nagy tanáraimtól kaptam, meg amit tapasztaltam. Olyan fontos lenne átérezniük, hogy a zene egyebek mellett például spirituális gyógyszer is!

Erre vonatkozóan elmesélek egy történetet. Édesanyám két esztendeje már hét éve volt ágyban fekvő beteg. Máskor, mikor megérkeztem, mosolygott és örült. De azon az estén, amiről beszélek, szomorú állapotban találtam. A sírás határán. *Elegem van mindentől, panaszkolta, nagyon várom, hogy egyszer már ne ébredjek föl.* Mit lehet erre mondani? Hirtelen eszembe jutott, hogy a táskámban van egy CD-lejátszó fülhallgatóval, és tudtam, hogy a mamám kedvence Mozart. Fuvolaverseny, első tétel. *Tedd föl a fülhallgató!* Bekapcsoltam, és azonnal kisütött a napfény az arcán. Öt-hat perc után kapcsoltam ki a szerkezetet. Addigra elfelejtette, hogy mi a baja.

– *A zene ereje mellett ön a szóval is igyekszik hatni. Gyakran beszél a hallgatósághoz.*

– Amikor nemrégiben Bartók *Concertóját* vezényeltem, azt mondtam, hogy ebben a zenében olyan erő van, amitől mi itt tudunk lenni ezer éve ebben az ütközőzónában, a nagyhatalmak mindenkori szorításában. Legyünk büszkék arra, hogy ilyen nagy zenét írt egy honfitársunk. Függetlenül attól, hogy kire szavaztak április harmadikán. Mert ez a zene fölötte van annak.

Kurtág mondta, hogy a komponista és az előadó helyzete fordított. A szerző ül egy lakásban, vagy sétál, és hirtelen, egy adott hangulatban melódiák és harmóniák pottyannak a fejébe és a szívébe. És akkor azokat papírra veti. De első az emóció! A zenész előveszi a kottát, és látja a hangokat. Visszafelé kell indulnia, hogy milyen emóció és atmoszféra lehetett abba a pillanatba foglalva, amelyikbe ezek a hangok érkeztek. A spiritualitás fűtésével kell megmutatnunk mindent a közönségnek. Olykor, ha tanítok fiatalokat, nem játszhatnak egy hangot sem, amíg nem mondanak el egy mondatot, amiben emóció van. Színészek vagyunk. A hangok színészei. Lelki exhibicionisták, ha úgy tetszik. De nagyon őszinték. A cirkuszt, vagy ha valami nem igaz, a közönség rögtön megérzi.

– *Rendkívül feszített munkatempóban él. Mégis, mintha kevésbé fárasztaná.*

– Persze, pihenni kell néha, mindazonáltal olyannak látom magam, mint a hagyományos biciklin a világítást. Ahhoz, hogy fényt tudjak adni a lámpámmal, folyton tekernem kell, mert csak úgy működik a dinamó.

NÉV, IDENTITÁS, ÖNAFFIRMÁCIÓ

Egy operett-belépő rejtett szociologikuma

„Az én nevem, az én nevem Kukorica, Kukorica János!”
(Heltai Jenő)

A modern magyar kultúra történetének tekintélyes terjedelmű és el nem hanyagolható jelentőségű szövegtörzse populáris regiszterben született meg és halmozódott föl. De mi ez az anyag? Kincs vagy szemét? Mondhatnánk erre, relativizáló bölcsességgel, ki-ki döntse el, kincsnek vagy szemétnek tekinti-e. Személyes ízlés, közösségi habitus megadja majd úgyis a választ erre is. Az uralkodó intézményes kultúra-hagyományozódás persze életben tart bizonyos értékszempontokat, ezek valamennyire hatnak is, a populáris szféra létmódja azonban maga a popularitás – s ez olykor nyíltan és vállaltan, olykor búvópatak-létre kárhóztatva *öntörvényű hagyományozódás*. Szelektál, formál vagy éppen megerősít, át-átugorva a folklórból a tömegkommunikációs médiumokba és vissza, de lényegét tekintve kiirthatatlan. Valódi funkciója van; akár vitatjuk, akár glorifikáljuk.

Megítélésem szerint ez a kultúra nagyon fontos szociokulturális jelzés. Olyasmikről is árulkodik, amelyek sok elitista elmélet számára is rejtve maradnak, s ez a jelző szerep (1) *retrospektív*, amely visszautalva a múltra, a múltat segít megérteni, s (2) *előrejelzés*, amely a jövő már megjelenő elemeit teszi megsejthetővé, elemezhetővé. A populáris kultúra egésze maga is egy nagyon finom másodlagos jelzőrendszer.

A jel azonban csak jel, értelmezésre, megfejtésre vár. S a jel beszél is, csak nem értik a szavát. Ami kódolva van, az dekódolható is. Minden kultúrafogyasztó maga is egy dekóder, s az egyes fogyasztók eltérő, valamiképpen mégis összecsengő, egymást erősítő kódfejtései maguk is beletartoznak a „nagy kódba”, a populáris kultúrába, rétegzetté téve azt.

Az alábbi írás maga is egy apró történeti kódfejtés – *code-breaking*, ahogy a jelhírszerzés elemző profijai mondják.

*

A budapesti Király Színházban 1904. november 18-án mutatták be a *János vitézt*. Az előadott darab műfaji besorolása máig ingadozik; ki operettnek mondja, ki daljátéknak. A meghatározás azonban nem igazán fontos. Maga a mű szervesen illeszkedik a magyar operett történetébe, s értelmezésének ez a műfaj a természetes kerete. Alkotói Petőfi Sándor azonos című elbeszélő költeményéből indultak ki, de az elkészült mű már egy teljesen más kor, a századelő terméke. A librettót Bakonyi Károly (1873–1926), a verseket Heltai Jenő (1871–1957), a zenét pedig Kacsóh Pongrác (1873–1923) szerezte. Valamennyien egy új, már a kiegyezés után született nemzedék tagjai. A produkció, nem kétséges, közös munka eredményeként jött létre, szemléletében közelebb a századelő atmoszférájához és szellemiségéhez, mint a Petőfiéhez. A művet létrehozó egyéni kompetenciák jól el is különíthetők. Petőfi, a századközep költőklasszikusa, az irodalmi népiesség vezéralakja csak a legtágabb értelemben vett témát adta, ötletet vagy inkább ürügyet; igazi szerepe az operett „legitimálása” volt. Az ő művéből indult ki a librettista, de Bakonyi minden

igazodási igyekezete ellenére a szemléleti inverziót végezte el; azt a „meghatározatlan tárgyiasságot” teremtette meg, amelyben az operett *János vitéz* üzenete elmondható volt. Ez nem kis teljesítmény, de önmagában még messze állt a fogyasztható műtől. Az ötletet sikeres operetté a zeneszerző Kacsóh Pongrác (aki civilben tanár volt és doktori címmel is rendelkezt) és a könnyedén verselő, aktuális érzékenységű „kupléíró” Heltai, alias Herzl Jenő invenciója tette. Nem is kétséges, az operett máig tartó diadalmenetének, új és új előadásának forrása a zene és a vers. A szűzsé, illetve a történetben rejlő inherens ideologikum már rég nem lenne elég a nézőterek megtöltéséhez. A *János vitéz* egy-egy dala azonban a darabtól függetlenül is rendszeresen szerepel a különböző zenei adók műsorában. Afféle „örökzöldek”.

A színháztörténeti irodalom adatai szerint a mű azonnal átütő sikert aratott. A Király Színházban, zsinórban, százhatvanöt alkalommal adták elő (ami a maga idejében rekordnak számított), majd ugyanott összesen hatszáznyolcvankilenc alkalommal játszották. (Az ötszázadik előadásra 1920-ban, a békeszerződés aláírásakor került sor.) A bemutatót követő hónapokban „huszonkilenc vidéki színház vette meg az előadás jogát”, s „a vidéki primadonnáknak még János vitéz-versenyt is tartottak”. A sikert ilyesféle fordulattal szokta jellemezni a színháztörténet-írás: „A siker példátlan volt”, vagy: „A siker végigsöpört az országon”, stb. Fontos adat, hogy: „Öt hónap alatt mintegy kétszázezer néző látta az előadást, a zenés játék szövegéből egymillió, kottájából pedig félmillió fogyott” (Huber 2005: 310.). Ez az adat azt jelzi, sokan olyanok is megismerték a művet, akik valamilyen okból nem láthatták a darabot. A kották vásárlása azonkívül arra is következtetni enged, a dalok az akkoriban még elég általános házi muzsikálások repertoárjába is bekerültek, méghozzá elég nagy példányszámban. Azaz nemcsak „passzív” fogyasztással kell számolnunk, de aktív, félmátór fölhasználással is.

A magyar (s nem csak magyar) elméleti és történeti irodalom már elég sok mindent elmondott az operettek történeti szerepéről. Hanák Péter a dualizmus korának jó ismerője, összekapcsolva az esztétikai és a történeti értelmezés lehetőségeit, úgy vélte például, az operett „a nagyvárosi tömegkultúra igényeihez igazított összművészet, Gesamtkunstwerk lett: egyfajta közös kultúrába integrálta a nagyvárosi társadalmat a felső rétegektől a művelődésre szomjas munkásságig” (Hanák 1997: 13.). Egy másik történész, az osztrák Csáky Móríc sz szerint az operett az, ami lenni akart: „A valósághoz igazodó és egyúttal szórakoztató, kritikus, de ugyanakkor vidám, komoly, de egyidejűleg egy csiptnyi csúfondárosságot és gúnyt tartalmazó” mű – olyan, „amilyen Arisztophanész óta minden komédia lenni akart” (Csáky 1999: 89.). De Csáky azt is leszögezi, e műfajnak korszecifikus tartalmai is vannak: „az operett, mint a városi középpolgárság tipikus műfaja, talán még az operánál is inkább tekinthető egy bizonyos kulturális és politikai mentalitás képviselőjének, meghatározott társadalmi rétegek nézetei és vágyai szócsövének” (Csáky 1999: 19–20.). Az operett városi, sőt eminensen nagyvárosi műfaj volt, a közönség, amelyet elsősorban ki kellett szolgálnia, a nagyváros heterogén, egymás mellé szorult, tehát feszültségeket hordozó népe, belső átalakulásokon esett át. A régi, elkoptatott metafora illik leginkább helyzetére: a nagyváros „kohó”, amely összenyomja, összepreśli és – legvégül – összeolvasztja az egymás mellé kerülőket. Alighanem jó helyen tapogatódnak tehát azok, akik az operettet afféle „átmeneti rítusnak” (*rite de passage*) látják, amely révén megtörténik az egyik életformából a másikba való biztonságos átmenet, s ez egyebek között „identitásváltozást eredményez” (Huber 2005: 320.). A színház „a néző számára teszi lehetővé az identitásváltást, méghozzá azzal, hogy a színész felveszi azoknak a szerepeknek az identitását, amelyeket színre visz” (Fischer-Lichte 2001: 13.). Ezt a folyamatot másik oldalról Clifford Geertz elmélete segít megérteni, aki szerint a „szóképek szemantikai struktúrájának” elemzésével el lehet jutni a szóképek és a „társadalmi valóság között fennálló sokoldalú kapcsolathoz”. Az így megragadhatóvá váló konfiguráció „egy-

mástól eltérő jelentéseket ölel fel”, de ezek egymásra hatásából levezethető „a végérvényesen létező szimbólum expresszív és retorikai ereje” (Geertz 2001: 49).

S mindezt Juhász Gyula, aki nemcsak a kor egyik jeles magyar költője, de nagy színházrajongó is volt, lényeges szemponttal, a nézők szempontjával egészítette ki: „A mi egész életberendezkedésünknek, világfelfogásunknak, elfoglaltságainknak és kedvteléseinknek, de főleg idegeinknek legjobban az operett felel meg, amelyben megvan minden, ami mai »szem, szájnak ingere«; gyors perdülésű história, sok könnyed líra és muzsika, sok dekoratív cifraság és kevés komolyság” (Juhász 1968 [1909]: 345.). S hogy miért jött létre ez a homológia „idegek” és operett között? – Juhász azt is megmondta: „a mi korszakunk éppen a líra, a gyors és színes impressziók, az újság és a mozi korszaka” (Juhász 1968 [1909]: 345.).

A *János vitéz*ről is sok mindent írtak már, az első kritikáktól (méltató lelkendezésektől) a „posztmodern” eklektikát képviselő újabb irodalomtörténet-írásig (vö. Huber 2005). A mű igazi elemzése azonban érdekes módon máig nem történt meg. A kultikus beállítódás bizonyos részeredményeit leszámítva a „mai” interpretáció nem több, mint az *ötletek* és az *ideológémák* önkényes *amalgámja*, tárgyi elemzés és belső logikai-tematikai koherencia nélkül. A kultikus beállítódás persze bármivel érvel is, betölti feladatát, ha hozzájárul a mű életben tartásához. A kultuszápolás azonban nem tudomány, és nem is veszélytelen művelet. A történeti-szociológiai kutatás viszont nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy lemond a populáris kultúra sokrétű elemzéséről, és megelégedik e kultúra fanyalgó lenézésével, saját magasabbrendűségének ismétlődő kinyilvánításával.

Az alábbiakban, bár csupán *egyetlen összefüggés „kinagyításával”,* elemzésre alapozva történik kísérlet a *János vitéz* szerepének megértésére.

*

Az érdemi – konkrét – analízis előtt persze célszerű számot adni arról az értelmezési keretről, amelyben ez az elemzés elvégezhető.

A populáris művészet a *kellemesség* médiuma. A kellemesség alapja a formai vagy/és tematikai ismerősség. Még újításai is az ismerősség bázisán születnek meg, abból fejlődnek ki, arra utalnak vissza. A sokszólamú érzékletesség jellemzi, befogadásában sok emberi érzék vesz részt. Míg a mai magaskultúra sok fejleménye tömény – „híghítatlan” – absztrakció, izolált elvontság (matematika, filozófia, „kortárs zene”, néhány színre vagy formára redukált festészet stb.), itt többnyire együtt van zene, szöveg, táncmozgás, dramatikus életimitáció stb., mindez formába zárt érzékletességként. És a mű verbális dimenziója, a „szöveg” is történetből, azon belül pedig érzékletes metaforákból vagy/és ismerős, már sztereotipizálódó alakzatokból épül föl – ami elvontság mégis van benne (mert természetesen van), az már képszerűvé érzékiesedett vagy „jól érthető” konvenciókba belesimuló rejtett elvontság. A mű *világa* és *befogadója* közt érületi homológia van, az alkotók legfőbb teljesítménye ennek eltalálásában, illetve megteremtésében van – enélkül nincs populáris művészet. (Ami nem ilyen, az – minden részletegyezés ellenére – nem populáris mű; hiányzik belőle az alkotó/mű/befogadás összhangja.) Viszont az elvonatkoztató, „fogalmi” pontosság, a cizellált retorika nem követelmény, sőt az absztraktumokat leképező pontos formulázás hiánya sokszor igazi előny itt. A homológ homály (ami a befogadó számára maga a „világosság”) kohéziós erő; az esetleges ellentétek ellenére *összetart*. A művön belüli ismétlések rendszere fontos formai és kognitív (mű- és jelentésepítő) megoldás; elsősorban tagoló princípium, s mint ilyen, ritmusteremtő eszköz. Kognitív szerepe pedig, ha lehetséges, még fontosabb. Mint még az oralitásból eredő megoldás mnemotechnikai segédeszköz, azaz rögzít, de emellett – szemantikai szempontból – jelentéskiemelő és -finomító. Az ismétlések egyféle kognitív tengelyt is

alkotnak. A populáris mű popularitásának igen nagy konszonzanciaigénye van; a mű affirmatív szerepe enélkül nem jöhetne létre. Ez elsődleges habitustörténeti jelzés. Konzonzancia azonban nincs, nem is lehetséges diszonzancia nélkül – a diszonzancia az az alap, amelyen a mű kifejlése során a konszonzancia megszületik. A műhöz (cselekményhez, atmoszférához, hangzás-harmóniához stb.) szükséges diszonzanciák azonban itt már jelentős mértékben sztereotipizálódtak, művésziileg jól kezelhetők. A „tematikai” karaktert azonban megadják, s mivel „legyőzhető”, érzelmileg, dramaturgiaiilag, sőt morálisan egyaránt kívánatosak. A meseszerűség a populáris műben legitim irreális; a konszonzancia megteremtésének legfontosabb eszköze. A közös – alkotót, művet és befogadót egyaránt irányító – habitust képviseli és erősíti.

A populáris mű szociálpszichológiai szempontból mindig affirmatív funkciójú; a mentális „kiegyezést” szolgálja az adott és a vágyott között. A valós élet mindig tele van diszonzanciákkal (gonddal, bajjal, szűkösséggel, hiányokkal és megoldatlanságokkal) – ezeket vagy ezek egy speciális csoportját a műnek föl kell idéznie, s „reális” vagy irreális (de vágykifejező) kiegyezésekkel „elfogadhatóvá” kell szelídítenie. A populáris mű azonban nem „hazug”, nagyon is mély és valóságos igényeket elégít ki, csak éppen ez az igénykielégítés nem illúziótlan szembenézéssel, hanem, ellenkezőleg, valóságelfogadtató „kiegyezés” kidolgozásával, mentális fölépítésével történik. Kollektív szublimáció. Azaz a populáris mű a nyers valóság stilizált jeleinek „élhető” konszonzanciává alakítása. A nagy, stabilizáló metamorfózis médiuma.

A problémákat ugyanis vagy meg kell oldani, vagy – valahogy, bárhogy – el kell viselni. A populáris mű ezt az elviselhetőséget a kellemesség közegében, „szórakoztatva” teremti meg. Nem megoldást ad, hanem menekülési útvonalat nyit.

*

Elemzésünket az operett címszereplőjének első felvonásbeli belépőjéből („Jancsi belépője”) célszerű indítanunk. Ez mindössze tizenkét sor, a háromfelvonásos daljátéknak igen kicsi része. S ami nem lényegtelen: ez még nem „János vitéz”, hanem csak „Jancsi” bemutatkozása, önmeghatározása. Hogy megérthessük e szövegét, érdemes fölidéznünk a belépő kontextusát is – az első felvonás cselekményét. A cselekményvázlat a *János vitéz*t bemutató honlap összefoglalásából idézzük:

„A faluba érkezett huszárok parancsot kaptak az indulásra. A francia király segítségére kell sietniük, aki éppen a törökkel hadakozik. A leányok a falu szélén búcsúzkodnak az éppen hadba induló legényektől. Behozzák a háromszínű lobogót, hogy a falu legszebb leánya felpántlikázhassa azt. A piros szalagot Iluska köti fel a zászlóra. Megjelenik a színen Bagó, aki reménytelenül szerelmes Iluskába. Bagó bánatában túl sokat ivott, ezért a strázsamester elkergeti. A huszárok elbúcsúznak és útnak indulnak. A szakasz távozása után ostorpatogatások közepette megérkezik Kukorica Jancsi, a juhászbojtár. Furulyáján játszva kicsalogatja szép Iluskáját a ház elé. A kis árva lánynak egyetlen öröme és boldogsága a derék Kukorica Jancsi, akibe szerelmes. Az idillnek azonban hamar vége lesz, hisz Iluska gonosz mostohája ki nem állhatja Jancsit. A mostoha pénzért felbérelt a falu csőszét, hogy a nyáját hajtsa a tilosba, majd lármázza fel az egész falut. A gazdák Jancsinak rontanak, neki pedig el kell menekülnie a nép dühe és a várható büntetés elől. Búcsút vesz szerelmes Iluskájától, elmegy világot látni, beáll a huszárok közé. Iluskának megígéri, hogy bármi történjék, soha nem felejtí el őt és száz halálból is visszajön érte.”

Ez az összefoglalás nem ironikus, ez, mondhatnánk, „természetes” sűrítmény. Mese-történet; mesei irreálisban játszódik. Ez az exozé alapozza meg az operett cselekménymenetét. Jancsi, a későbbi vitéz huszár, aki kiérdemli a János vitéz nevet, a továbbiakban e

kontextus által értelmeződik. Igaz, a három felvonás karaktere némileg különböző. Az elsőt a korábbi népszínművekhez, a másodikat a francia operettekhez szokták sorolni típusában. A harmadik pedig, bár igen hatásos, már csak afféle történetlezárás. A második felvonás így a karrier, a siker, a harmadik pedig a mindent felülíró szerelemnek és a „nemzeti” érzésnek a demonstrációja: Jancsi és Iluska nemcsak egymásra talál, de Tündérország helyett a „szép Magyarországot” választják, s visszatérnek falujukba. Ám ez, paradox módon, visszamenőlegesen is az első felvonás cselekményalakító szerepét emeli ki, nyomatékosítja érzelmileg is. Van persze irodalomtörténeti vélekedés, amely hibát lát e megoldásban, a közös visszatérésben, de ez valójában a mese kereteiben nem hiba. Sőt, éppen ez az operettben előadott mese lényege, ez a megoldás a történet legerősebb afirmáló mozzanata. (Hogy Petőfi mit és hogyan oldott meg az eredeti műben, szempon-tunkból mellékes. Az operett egy másik történet másféle elbeszélése.)

Jancsi belépőjének zenei környezete szintén megérdemel egy pillanatnyi figyelmet. Az első felvonás fölépítése ez: Előzene, 1. *Megjöttek a szép huszárok*, 2. Bagó dala: *A fuszulyka szára*, 3. *Mellettem csatázó társam*, 4. Együttes, 5. Jancsi belépője: *Én, a pásztorok királya*, 6. Iluska dala: *Van egy kis szegény árva lány*, 7. Furulyanóta: *Én vagyok a bojtárgyerek*, 8. Finálé. – A második felvonásban Jancsinak van még egy belépője, de ez már a szerepváltás, a pásztorból huszárrá: János vitézzé válás eredménye. Vagyis ez már János vitéz belépője.

Szempon-tunkból most „Jancsi belépője” a fontos; ennek ez a szövege: „Én, a pásztorok királya legeltetem nyájam. / Nem törődöm az idővel, a szívemben nyár van. / Szerelemnek forró tüze égeti a lelkem, / Amióta ezt a kislányt egyszer megöleltem. / Be-bejárok a faluba édes Iluskámhoz, / Az én nevem, az én nevem Kukorica, Kukorica János! // Kukorica közt találtak, ott szedtek fel engem. / A nevem is – hej – parasztos, de én nem szégyellem. / A juhásznak épp elég ez, úri, cifrább nem kell! / Ragaszkodom a nevemhez igaz szeretettel! / Becsületes jó magyar név, nem hímez, nem hámoz, / Az én nevem, az én nevem Kukorica, Kukorica János” (Bakonyi et al. 1904.).

Ez a tizenkét sor voltaképpen négy rész önmeghatározást tartalmaz. Megadja Jancsi társadalmi státuszát (pásztor, sőt a „pásztorok királya”), bevallja szerelmét Iluska iránt, s megnevezi magát. Ez utóbbi azonban maga is kettős természetű: megnevezés és identitás meghatározás egyszerre. Középpontjában a név áll, az identitás a névből és a névhez való viszonyból teremődik meg. Ez a négy, ezen belül is a harmadik és negyedik önmeghatározás az, amellyel írásomnak foglalkoznia kell.

*

A minket érdeklő négy önmeghatározás a mese irrealitásában születik meg, de mindegyik mögött tetten érhető egy történeti-temporális valóságvonatkozás. Ezek a kódolt valóságvonatkozások az operett keletkezésének valós történeti idejébe szövik bele a mesét. A referencialitást nem a törökökkel hadakozó francia király történetének fikciója adja, hanem az operett keletkezési idejének, a századelőnek szociokulturális adottságai. A „belépő” – *horribile dictu!* – kupléként értelmezhető a legjobban. Jancsi dala ugyanis, ha kivesszük az operettből, és önálló műként olvassuk, nagyon erős analógiát mutat az akkori kabarék műsorában szereplő kuplékkal. Ez is vers és zene egysége, önmagában is értelmezhető, kerek történet, amelyet a zene összefog és megemel. Hangvétele könnyed, friss; nem a realitásban, hanem a viszonylag szabad irrealitásban játszódik, külön törvényei vannak (árvaság, gonosz mostoha, de ugyanakkor szépség, mély érzelmek, sőt a pásztoroknak még királya is lehet itt, stb.). Valami finom ironia is átlengi a történetet, de csak annyi, amennyi az irrealitásnak mesei realitássá való átalakításához szükséges, amely egységes fátyolként veszi körül a hétköznapiságot elvető történetet. A versszöveg jól énekelhető, ismétlésekkel tagolt, és az ismétlések „tartalmi”, szemantikai kiemelések

kel járnak. Ismétlés állítja középpontba Jancsi önérzettel vállalt nevét is: Kukorica János. Míndez a kuplékkal való rokonság nem is véletlen: a vers szerzője, Heltai Jenő egyike volt a századelő legjobb, legsikeresebb, széles körben kedvelt kupléíróinak. Némelyik önállóan is előadott kabarédala átütő sikert aratott, s a nyelvet gazdagító újítások sorát vezette be – a *mozi* szót például ő teremtette meg. Amikor fölkérték a *János vitéz* dalszövegeinek megírására, alighanem éppen kupléírói kvalitásait akarták hasznosítani a születő „magyar” operett megteremtése érdekében. A vers „népies”, parasztimítáló „tartalmának” és a szerző egyáltalán nem paraszti pedigrijének nyilvánvaló feszültsége maga is szövegalkító tényező lett, azt a speciális atmoszférát teremtette meg, amely nagyvárosi fogyasztóinak is igénye volt. Az azonosulás vágya és a parasztitól eltérő perspektíva összekapcsolása új habitusalakzatot eredményezett, a „budapesti népiességet”. A Heltai Jenő művésznéven ismertté és népszerűvé lett szerző polgári neve ugyanis Herzl Jenő volt, s a cionizmus, az „ősújországi” megálmodójának, Herzl Tivadarnak (1860–1904) volt az unokaöccse (Heltai 1913: 82.). A két Herzlnak az opciója azonban gyökeresen különbözött. A bécsi újságíró a „zsidó megújulás” programját tűzte zászlajára, a „léha” budapesti kupléíró viszont a „magyarosodási” program egyik változatát képviselte (vö. Heltai 1913: 82.), s a magyar társadalomba kívánt integrálódni. Magyar íróként határozta meg magát. Már művészneve is, amely később „hivatalos”, polgári neve lett, magyar irodalmi mintára ment vissza; Heltai Gáspárnak (1510–1574), a magyar régiség német eredetű jeles alkotójának nevét öltötte magára. S már ez is árulkodó szociokulturális jelzéseként értelmezhető. Heltai helyzete azonban így is, mint oly sok sorstársáé akkoriban, lényege szerint egy átmeneti, felemás habitus szerkezetét mutatta. Szándékai és családi előtörténete között tényleges feszültség létezett. Mint egy „külvilág-kizárta-nép” fiának integrálódási vágya és kívülről jöttségének tudata ütközött benne, és harmóniába hozásának kísérlete automatikusan új, speciális érzékenységgel ruházta föl. Egyebek között olyan összefüggésekre is figyelmessé tette, amelyek más nézőpontból nem is látszottak, vagy merőben másként látszottak. És ez az érzékenység művészi megnyilatkozásait is alakította. S ha valamikor, akkor egy klasszikus „népies” téma „modern”, nagyvárosi tapasztalatokon átszűrt újraírása közben ez a másféle érzékenység óhatatlanul jelt adott magáról.

Hogy ez a hagyománytól való distanciálódás volt-e, vagy éppen a hagyomány speciális megújítása, nézőpont kérdése. Nem érdektelen jelzés azonban e tekintetben, hogy a „sémfaló”, a zsidókat intézményesített formában üldöző későbbi kormánybiztos, Kolozsvári-Borcsa Mihály (1916–1946) olyannyira magyaros szelleműségűnek vélte a *János vitézt*, hogy amiatt engedményeket biztosított Heltainak.

Nagyon „magyarellenes” tehát a *János vitéz* nem lehetett.

Mindenesetre tény: a *János vitéz* versei, s köztük is nem utolsósorban Jancsi belépője az új érzékenységet mutatja. Olyan, *mintha* a századközép népiességének közvetlen folytatója volna, és csakugyan sok szál köti is ahhoz a hagyományhoz, ám lényegét tekintve mégis erősen különbözik attól. Olyan disszonanciák jelennek meg benne (áttételeken keresztül), amelyek fél évszázaddal korábban nem léteztek, „most” azonban már számottevő réteg saját élménye tükröződött bennük. A vers sajátossága éppen a csak kicsit korszerűsített népies forma és az idegen eredetű, új, őszintén magyarosodni vágyó nagyvárosi populáció speciális problémáinak szembesüléséből, összeegyeztetési kísérletéből fakadt. A minta a kanonizált, előírói pozícióba helyezett hagyomány volt, ám ebben az átvett hagyományban teljesen új életproblémák keresték a maguk kifejeződési lehetőségeit. Mentális rezervációt bontottak le eközben, s új formák, új érzelmi konstrukciók születtek. És a népiesség operettbe való átvitele ezt a mentális átrendeződést biztosította, mert az új műfaj kódolhatóvá tette a kibeszélésre váró problémákat.

Amikor Jancsi a „pásztorok királyának” mondja magát, az Jancsi „szociológiai” helyzetének jelzése, ugyanakkor felemelkedésének előrejelzése – egyetlen frazémával. De

olyan módon, ahogy azt a magyar középosztály új elemei népiesnek képzeltek. A nyájlégtetés: „Én, a pásztorok királya legeltetem nyájam. / Nem törődöm az idővel, a szívemben nyár van. / Szerelemnek forró tüze égeti a lelkem” stb. – már a kuplékra jellemző „realizmus”; nem igazi leírás, hanem csak jel. Jelzése valami ki nem mondottnak. A paraszti, pásztori élet jele budapesti, városlakói perspektívából. Jancsi Iluska iránti szerelmet megint nem szociológiai realitás, hanem a szerelmi érzés megvallásának elképzelt formája, az intimitás új, nyilvános konstrukciója. Több köze van a kabarék atmoszférájában megképződő városi fikcióhoz (amelyet egyébként számos kuplé is kifejezett), mint a magyar parasztság tényleges szerelmi életéhez. De a cél, vegyük észre, e ponton is a saját illúziórendszer kivetítése, s nem egy másféle életvilág tárgyi leírása. A döntő momentum azonban ezeken túl jelenik meg, s ez a *név* és az *identitás* összekapcsolása, új nézőpontú tematizációja. A belépőnek ezt a részét érdemes újra idéznünk: „Az én nevem, az én nevem Kukorica, Kukorica János!” – áll a hatodik sorban, majd egy hosszabb kifejtő résszel így folytatódik: „Kukorica közt találtak, ott szedtek fel engem. / A nevem is – hej – parasztos, de én nem szégyellem. / A juhásznak épp elég ez, úri, cifrább nem kell! / Ragaszkodom a nevemhez, igaz szeretettel! / Becsületes jó magyar név, nem híméz, nem hámoz. / Az én nevem, az én nevem, Kukorica, Kukorica János!”

Ha ezt a vallomást formai szempontból vizsgáljuk meg, a keretezés és az ismétlés a föltűnő. Ez is kuplé-jellegzetesség, Heltai máskor is élt ilyesféle megoldásokkal, például abban a nevezetes dalában is, amelyben bevezette a mozi szót. Az ismétlés itt is többszörös. A hatodik és a tizenkettedik sor teljesen azonos, betű szerint megismétlődik minden e két sor viszonylatában. Ezzel megszületik a *név* és az *identitás* viszonyát tárgyaló rész *kognitív kerete*. A megismételt mondat pedig erősen hangsúlyozódik és egyben be is vésődik. Az ismétlés itt nemcsak emlékeztetés, de rögzítés is. S mivel a megismételt mondat másodsor az egész szöveg végén hangzik el, a másodszori előfordulás már a zárlat retorikai pozíciójában tűnik föl. Abszolút fontos kijelentésről van tehát szó. De ismétlés e mondaton belül is van, *az én nevem* szintagma például egymás után kétszer jelenik meg (a két mondatban tehát összesen négyszer), ez a névvel kapcsolatos közlések fontosságára hívja föl a figyelmet. S átlátva ezt az ismétlési rendszert, már nem is meglepő, hogy maga a bejelentett név is ismétlődik. A mondaton belül csak a vezetéknev ismétlődik, a keresztnév nem, de ez a megoldás fölhívja a figyelmet a szokatlan családnévre. A *Kukorica* név a megismételt mondatban így négyszer jön elő. Maga a szó, mint köznévi, a hetedik sorban is föltűnik egyszer, méghozzá névmagyarázó szerepkörben.

Az ismétlések a történetet nagyon erősen a paraszti élet kontextusában horgonyozzák le. Ez, majd látni fogjuk, a kódolás része, eszköze.

De kérdés, túl a formán, mi ebben a tematizációban a figyelemre méltó. A szöveg egyes elemei is, az elemek összekapcsolódásának módja is érdekes. Az első lényeges elem maga a név, *Kukorica János* megnevezése. Az onomasztika tanúsága szerint azonban ilyen jellegű név, ilyen névadás a magyar nyelvterület gyakorlatában nem volt. (Ha mégis előkerülne ilyen adat, az kivételes előfordulásra utalna.) De analógiákat ismerünk. Viszonylag sok olyan név van (Réz, Rubin stb.), amelyek élet szülte neologizmusok; nem a névadási hagyományt folytatják, hanem annak analógiájára, de a hagyományos névanyagtól jól érzékelhetően eltérő, atmoszférájában, asszociációs körében „új” neveket hoznak létre. Ezek nem „örökölt”, hanem „csinált” nevek. És ezek az új nevek az új „jövővények” megnevezésére szolgálnak, az idegen – elsősorban német – hangzású, „zsidós” nevek lecserélését végzik el. A kreált nevek, valószínűleg tudatosan, az eredet másféleségére is utalnak; egyféle indirekt jelzések. *Kukorica János* neve ennek a gyakorlatnak a pandanja, „népi”/paraszti megfelelője. Kreáltsága e névnek is nyilvánvaló, de parasztias jellege a hagyományba helyezi. Az idegen, zsidós eredetű névprobléma ezzel, legalábbis az operett kontextusában, a népelet körébe helyeződik át.

Ez az analógiás, ám mégis más gyökerű névadás, Kukorica János előtérbe helyezése azonban egy másféle azonosságot is revelál. Az újonnan jöttek itt, értelemszerűen, hagyománytalanok, idegenek voltak, és árva gyerek lévén, Jancsi szintén hagyománytalan, gyökértelen, akár azt is mondhatnánk, idegen – hiszen múltja láthatatlan, a semmibe nyúlik vissza. Ez is analógia tehát. Jancsi, alias Kukorica János, a juhászbojtár tehát e ponton is az integrálódni vágyó újonnan jöttek analogonja, mondhatnánk: kódolt alteregója. Hogy többek között erről is szó van, azt Kukorica János nagy vallomása jól megmutatja. A név „parasztos”, tehát lenézhető, viselője azonban „nem szégyelli”, elhatárolja viszont az „úri”, „cifrább” nevektől (s következőképpen a nevek viselőitől), sőt nevét „becsületes, jó magyar névként” határozza meg. Ez, kódolva, a név stigmátlanítása, igazolása. És ez az operettben megjelenített gesztus megint csak a homo novusok problémájával, illetve vágyaival analóg. Ahogy a „pásztor” Kukorica János megvédi alkalom szülte, hagyománytalan és így „igazolatlan” nevét, úgy – alteregójukon keresztül – ők is stigmátlanítanak „becsületes, jó magyar nevüket”, amely „nem hímez, nem hámoz”, s megfelel rendeltetésének. A monológot az operett-alteregó mondja el, de a homo novusok vágyát mondja ki. S hogy ez a belépő központi problémája, nyelvi és zenei jelzések is igazolják. Az ismétlések, a név többszöri megismétlése verbálisan is a nevet állítja középpontba, sőt a név képezi a vers kognitív állványzatát is. Ugyanakkor a zene erre „kívülről” is ráerősít. Míg a dal nagy része beszédszerűen – „parlando” – hangzik föl, a név körüli rész *rubató*vá válik, és az előadásmódra vonatkozó utasítás a „szabadon” ritmusjelzéssel történik. Azaz a hangzás is a nevet és a név indoklását emeli ki, húzza alá.

Kukorica János figurája, nevének neologizmusa és a hozzá kapcsolódó indoklás révén, Heltai szócsöve, Heltai és közössége érdekeinek megjelenítője. Szerepe indirekt affirmáció. És ami a tárgyi leírás szempontjából legfeljebb mesészerű stilizációja a jel-funkciónak, az mint *vágykommunikáció* jól dekódolható szociálpszichológiai üzenet.

*

Jancsi, alias Kukorica János nevének fönti értelmezését igazolja egy érdekes onomasztikai adat is. Utaltunk már rá, az operett áttűtő, nagy sikert aratott, Heltai hírnevét is igencsak megerősítette. És ettől aligha függetlenül identitásában és nevének alakulásában is komoly változások következtek be. Három változásról érdemes itt is, külön megemlékeznünk. (1) Az egyetemes zsidó történelem nagy alakjának, a „korszakos jelentőségű” Herzl Tivadar-nak budapesti unokaöccse 1906-ban kitért a zsidó hitből, (2) 1913-ban nevét hivatalosan is Heltaira változtatta (azaz földadta eredeti családnevét, amely – Tivadar révén – már akkor igencsak ismert, emblematikus név volt), s (3) egy belső, familiáris névvedlésen is keresztült. Utóneve hivatalosan továbbra is a Jenő maradt, barátai és a hozzá közelállók számára azonban – *János (majd öregebb korában: János bácsi) lett*. Mint dalszerző versével ő tette ismertté széles körben Kukorica János nevét, a számára sikert hozó figura pedig az ő „keresztapja” lett. Barátai számára Heltai élete végéig Jánusként létezett. Erre egyetlen, véletlenszerűen kiragadott adat: 1946-ban, már a zsidók kiirtására tett náci kísérlet után, a szegedi kulturális napok alkalmával, a Szegedre látogató Heltait is bemutatta a helyi újság. Ebben a kisportréban az újságíró az „elnök úr” bensőséges nevééről is szólt: „A hetvenöt éves nagy magyar költő, akit csak azért nem nevezzünk most »írófejedelemnek«, mert [...] irtózik minden hangzatos címtől, valósággal kiverekedte magának, hogy barátai »János bácsinak«, általában pedig »elnök úrnak« becézzék”. S az újságíró mindjárt be is számolt „János bácsi szegedi látogatásának nyitányáról...” (*Délmagyarország*, 1946. okt. 27. 5.)

Azaz Heltaira hősnéneke neve égett rá, és még idősen, évtizedek múlva is „János bácsi”-ként emlegették. És ebben nemcsak az irodalmi névadás *inverziója* az érdekes, de az is, ami mögötte állt. Jancsi nevének operettbeli megvédése, igazolása valójában egy önrze-

tét védő magyarosodó réteg vágyainak kivetítése, kódolt apológiája volt. Méghozzá olyan médium, az operett révén, amely nemcsak a leghatásosabb szöszéknek bizonyult, de a legszélesebb körű érzelmi legitimációt is biztosította.

Jancsi belépője, s végső soron az egész operett is alapvető jelentőségű mentalitástörténeti dokumentum.

*

E sorok íróját az operettnek ez a szociologikuma érdekelte, érdekli. De természetesen az operett mindhárom felvonását és minden (kódolt) szociokulturális jelzését ugyanígy végig lehetne elemezni. Erre itt és most nem kerül sor. Ám van egy összefüggés, amely a főntieket lényeges ponton egészíti ki, és célszerű idevonni. A harmadik felvonásban árulkodó gondolkodástörténeti konstelláció áll össze. A halott Iluska és az őt kereső Jancsi Tündérországra egymásra talál; s ott Iluska mint királylány, Jancsi mint fejedelem együtt is maradhatnak. Ám másképpen döntenek, hazatérnek falujukba. Van, aki ezt a megoldást logikai-dramaturgiai hibának tartja (Iluska az előzőekben már meghalt, hogy térhetne tehát vissza falujába?!), az operett azonban nem szociográfia és nem is a nagyrealizmus dramaturgiai demonstrációja. Az operett mesészerű mimézisébe belefér a mesei „realizmus” és irrealitás kettőssége. Tündérország a mesében/operettben is túl van az „életen”, valami életen túli irracionális világa. Az esztétikailag föloldott utópia mesebeli verziója, vallásos idiómában: mennyország. Amikor az egymásra talált szerelmesek engedelmessé válnak szerelmük és a „szép Magyarország” vonzásának, s hazatérnek, akkor az utópia idealitásából a meserealitásba térnek vissza. A döntés lényege a képzeleti idealitás világából a gyarló, gondokkal teli, de valóságos valóságba, „szép Magyarországra” való visszatérés. Alapja a „szerelem”. Ez egy nagyon erős döntés. Meséről/operetről lévén szó a hibátlan formálogika itt másodlagos, akár föl is rúgható. A döntő itt az erős érzelmi opció. S míg Petőfinél a boldogság csak Tündérország irrealitásában, azaz képzeletben érhető el, 1904-ben, az operettalkotó közösségi érzületben ez az érzellem visszafordul a „realitásba”, s a vágy „szép Magyarországra” találja meg reményt adó tárgyát. Ez nem tárgyi, hanem érzelmi opció. Halmozódó tapasztalat és élő remény eredője.

Kukorica János és Iluska hazatérése a magyarosodó zsidó érzület opciója az operett médiumán keresztül. A dramaturgia „logikátlansága” kódolt szociálpszichológiai jelzés.

*

A populáris kultúra, miközben elsősorban szórakoztatni akar, és saját magát sem „érti” igazán, az *elrejtés* és a *kimondás* kettősségét paradigmikus tisztaságban képviseli. Kódolva ugyan, de jelzéseket küld a kultúraalakító közösségről, és ezeket a művek hordozta jeleket a művek fogyasztói – az „eredeti”, elsődleges fogyasztók – a maguk módján dekódolják is; a siker a dekódolás eredményességét mutatja. Alkotó, mű, befogadó megvalósult homológiáját. A fogyasztói dekódolás persze elsődlegesen *nem* fogalmi jellegű; a fogyasztó: élvező és azonosuló, nem pedig rendszerszerű magyarázatot előállító műkritikus. Életadó ideológmái, érzelmei, érdekei és – nem utolsósorban – vélekedései, ha tetszik, illúziói szimbiotikus egységet alkotva irányítják választásait és azonosulásait. Ha a folyamat tartalmát fölismerjük és le tudjuk írni, valami nagyon lényegeset ismerünk meg a korról és emberéről.

De a populáris kultúra és a magaskultúra között nincs kínai fal; a két véglet között „folyékony” átmenet van. A populáris mű, legjobb pillanataiban, önmaga fölé ugrik. És a mű egy-egy része, például egy dala „örökzöld” lesz, azaz eredeti kontextusát elveszítve, jelentésének „esztétizálásával” önállósodik.

JEGYZET. A vizsgált mű több kiadásban is hozzáférhető: *János vitéz. Daljáték*; zeneszerző Kacsóh Pongrác, szöveg Bakonyi Károly, vers Heltai Jenő. Bp. 1904. Újrahangszerelve, Karinthy Ferenc átdolgozásában 1952-ben a Zenemű Kiadó is kiadta, de 2008-ban megjelent a Nemzeti Színház Színműtára sorozatban is, Vörös Boldizsár gondozásában. A mű fontosabb értelmezései: Gál György Sándor – Somogyi Vilmos: *Operettek könyve*. 4., jav. és bőv. kiad. Bp. 1976, Zenemű Kiadó; *Híres operettek: János vitéz*. Bp. 2013, Kossuth Kiadó; már megszületésekor fontos összeállítás jelent meg róla: *Magyar Színpad*, 1904. nov. 18. – A színház történeti szituációhoz: Koch Lajos: *Kacsóh Pongrác János vitéz-e. Adalék a budapesti színjátszás történetéhez*. Bp. 1941. Klly. a Fővárosi Könyvtár Évkönyvének XI. kötetéből; László Anna: *Hevesi Sándor*. Bp. 1973., Székely György: *Az aranykor és árnyéka (1873–1919) = A Nemzeti Színház 150 éve*. Bp. 1987, Gondolat, 57–97. – A mai irodalomtudomány álláspontja: Huber Beáta: *János vitéz, az ideológiák huszára. Irodalomtörténet*, 2005. 3. sz. 309–326. A műről és szerzőiről a Wikipédia szócikkekben referál: *János vitéz. Daljáték* (az első felvonás cselekményét innen idézem). Bakonyi Károly, Kacsóh Pongrác, Heltai Jenő ugyancsak szócikket kaptak; Jancsi belépőjéről külön összeállítás is született, szöveggel és kottával. A három szerző természetesen nagy lexikonainkban szintén szerepel: MÉL I. 78., MÉL I. 705-706., MÉL I. 833-834. – Heltai Jenő önéletrajzát lásd: Heltai Jenő: [önéletrajz] = *Az Érdekes Újság Dekameronja I.* Szerk. Kabos Ede. Bp. 1913. 81–83. Önéletrajzának egyik passzusát érdemes itt is idéznünk: „Tizennyolc éves koromban még német verseket is írtam, s minthogy még ekkor is író akartam lenni, unokabátyám, Dr. Herzl Tivadar, a cionista-vezér és nagyszerű újságíró Bécsbe hívott német újságírónak. Felháborodással utasítottam vissza ezt a nemtelen ajánlatot, azt feleltem, hogy nem leszek hazaáruló, magyar író leszek. A kritika azóta többször megmagyarázta nekem, hogy csak magyarul írok, de nem vagyok magyar író” (82.). Heltai Jenő utónevének „baráti” változásáról, a János névről: Hegedűs Géza: *Heltai Jenő*. Bp. (...); Fővárosi írók a szegedi kulturális napokról. Heltai Jenő, Gergely Sándor és Nagy Tibor véleménye a szegedi kultúráról. *Délmagyarország*, 1946. okt. 27. 5. – Az operett művelődéstörténetéhez: Csáky Móric: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*. Bp. 1999, Európa; Fischer-Lichte, Erika: *A dráma története*. Ford. Kiss Gabriella. Pécs, 2001, Jelenkor; Geertz, Clifford: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. = *Uő: Az értelmezés hatalma*. Bp. 2001, Osiris; Hanák Péter: *A bécsi és budapesti operett kultúrtörténeti helye. Budapesti Negyed*, 1997. 16–17. sz.; Juhász Gyula: *Az operett [1909] = Juhász Gyula összes művei*. 5. köt. *Prózai írások 1897–1917*. Sajtó alá rend. Ilia Mihály és Péter László. Bp. 1968., Akadémiai (344–345). (Eredetileg: Nagyvárad, 1909. júl. 1.)

A TÉR EMLÉKEZETE ZOLTÁN GÁBOR ÉLETMŰVÉBEN

„Állítólag jó a topológiai érzékem” – idéz fel egy elismerő megjegyzést a *Követ venni* című novella elbeszélője Zoltán Gábor első kötetében (VK, 62).¹ Ha szemügyre vesszük a szerző életművét, azt láthatjuk, regényeinek és rövidprózáinak minden elbeszélője kivételesen fejlett topológiai érzékkel rendelkezik, és szereplőit is a megszokottnál bensőségebb viszony fűzi a (túlnyomórészt városi) terekhez – például mert teherautósofőrök, építésszek, taxisok, régészek vagy villamosvezetők. Zoltán írásainak meghatározó eleme a tér; nem csupán mint a cselekmény helyszíne, hanem mint a történetek formálója, birtokosa, őrzője.

Zoltán Gábor prózájában kitüntetett szerep jut a történelmi emlékezetnek, melyet magában hordoz a föld, a táj, a folyó, a házfalak, udvarok és városrészek. Első három kötete (novellafüzerei: a *Vásárlók könyve* és az *Érények könyve*, illetve a *Szőlőt venni* című regény) a rendszerváltás utáni Magyarországot ábrázolják külső és belső nézőpontok váltakozásával. Novellásköteteinek elbeszélői folyamatosan cserélődnek; szereplői között pedig – az ország legkülönbözőbb társadalmi rétegeit bemutatva – felbukkannak önkényes lakásfoglalók, benzinkúti kutya- és emberharcokra specializálódott fogadóirodások és hithű kommunistákból lett szélsőjobbboldaliak. Helyszínei jellegzetes lakásbelsőik, lépcsőházak, pincék és hermetikusan zárt falvak; ezek huszadik századi történetének egyes epizódjairól lépten-nyomon tudósít az elbeszélés.

A *Szőlőt venni* cselekményét egy Amerikában felnőtt, magyar származású fiatal nő látogatásai szervezik olyan emberek otthonaiban, akik hazatelepültek az Egyesült Államokból, és tengerentúli nyugdíjuktól élnek Magyarországon. Adélnak azt kell ellenőriznie, hogy a rokonok és szomszédok nem élnek-e vissza az itthon igencsak tehetősnek számító idősök vagyonával. A kezdetben Adél látogatásait követő, különböző otthonok között mozgó narráció végül megállapodik egyetlen budapesti belvárosi lakásban, amely – lakóival, a „bácsiékkal” együtt – a cselekmény középpontjává válik. A *Fekete bársony* a kétezres évek Magyarországnak akadémiai világáról fest groteszk képet egy Faust János nevű vidéki kutató kalandjain keresztül, aki eladta a lelkét az ördögnek. Zoltán Gábor egyetlen transzcendens elemeket is felvonultató művében a térhasználat is grandiózusabb léptékű: az ördögi varázserővel felruházott szereplők kedvük szerint teleportálhatnak a világ különböző pontjai között, a föld pedig nemcsak birtokként, nem-

¹ A Zoltán Gábor műveiből vett idézeteket a következő rövidítési rendszer szerint a főszövegben, zárójelben adom meg.

Vásárlók könyve, Budapest, JAK – Kijárat, 1997 = VK

Érények könyve, Budapest, Magvető, 1999 = EK

Szőlőt venni, Budapest, Magvető, 2001 = SzV

Fekete bársony, Pécs, Jelenkor, 2008 = FB

Orgia, Budapest, Kalligram, 2016 = O

Szomszéd. Orgia előtt és után, Budapest, Kalligram, 2018 = Sz

Szép versek 1944. Abszurd antológia, Budapest, Kalligram, 2020 = AA

zeti térként vagy termőföldként, de – külső perspektívából is láttatott – bolygóként: Földként is szerepet kap.

Orgia című regényében a negyvenes évek nyilaséletébe tekinthetünk vissza. Az emlékezés közvetítői itt a szerző otthonául szolgáló Városmajor különböző épületei és a Duna. A következő, *Szomszéd* című esszéregény ezt helyezi további lokális történeti-kulturális kontextusba, többek között a korabeli magyar művészi élet szereplőinek nyomon követésével, az utcákra és lakóházakra irányuló fokozott figyelemmel. A trilógia harmadik, saját magát *abszurd antológiaként* aposztrofáló darabja az 1944-es év magyarországi és magyar nyelvű verstermését elemzi. A *Szép versek 1944* című kötetben kiemelt szerepet kapnak egyes földrajzi helyek (Budapest, Erdély, a Balaton), azonban itt inkább a művészet és sajtó, tehát a közös kultúra szimbolikus tere kerül a középpontba. A versek itt kordokumentummá, a sajtóorgánumok pedig emlékezhellyé válnak.

Jelen tanulmányban azt elemzem, a Zoltán Gábor prózájában ábrázolt terek hogyan konzerválják és közvetítik az emlékezetet, illetve hogy a művek – Zombory Máté kifejezésével – miképpen *lokalizálnak* történelmi eseményeket, például az *Orgia*-trilógia a magyar holokauszt egyik legfőbb állomását. Tanulmányom alfejezeteit az ábrázolt tér bizonyos elemei: a bérházak, a Duna, a föld, a Városmajor és az ostrom által megcsonkított Budapest utcái strukturálják.

Bérházak

Zoltán Gábor előszeretettel használja a bérházakat, társasházakat cselekményei színhe-lyéül. Ezek az épületek olykor a bennük létező mikrotársadalom aprólékos bemutatását, olykor az emeletek közti hierarchia szimbolikájának érzékeltetését teszik lehetővé, más-
kor az épített tér jellegének fikcióalakító hatása jelenik meg bennük, bizonyos esetekben pedig a házfalak és más tereptárgyak a történelmi emlékezet médiumává válnak.

A *Szólót venni* jelentős része egy 19. század végén épült budai bérházban játszódik, illetve két, közös udvarral összekötött házban, ahol az egyik pincében náci katonák csontvázaira (SzV, 360–361.), az udvaron álló betemetett kútban pedig a '44–45-ös ostromnak áldozatul esett lakók holttesteire lehet bukkanni: „az ostrom telén volt, hogy nem jött víz a vezetékből, és a szomszédból szóltak, hogy üzembe kéne helyezni a kutat. [...] A falmögöttiek jöttek át 1944 telén, hogy szerintük meg lehetne a kutat nyitni. [...] Egyszer a szirénák megszólaltak, légiveszély volt, és nagy csomó ember állta körbe a kutat, és akkor jött volna vízért egy kisgyerek a házból [...]. A szülei már lesiettek a pincébe, ott hallották a gépek zúgását, és a bombát. Az udvaron robbant. Kicsi bomba volt, azért nem rombolta le a házakat, de az udvaron széttépett többeket, akik vízért álltak. A kisfiúnak kezét, lábát leszakította a bombaszilánk. [...] A kútba, az amúgy is beszórt kútba hordta aztán a fagyott testeket egy lakó, amikor megelégtelte a rendtelenséget [...]. Vannak, akik szerint az udvar rózsái és vadszőlői azóta dúsultak be ennyire” (SzV, 49–50). A cselekmény jelenéből (a kilencvenes évekből) olyankor tekint vissza a múltba az elbeszélés, amikor a térnek egy bizonyos, elhallgatott (eltüntetett, befalazott) események emlékét őrző eleme éppen praktikus funkciót kapna: az ostrom áldozatait rejtő kút rendbetétele az aktuális házmester programjának része, a fal mögé bújtatott fiatal katonák maradványaira pedig akkor találnak rá a bácsiék, amikor felmérik, alkalmas-e a ház pincéje borkészítésre. A pince és a kút a történelem objektív tanúiként, a történetek közvetítőiként tűnnek fel a regényben. A *Vásárlók könyvének Virágot venni* című novellájában a gyermekkorára visszaemlékező narrátor a lépcsőházuk leírásával indítja az elbeszélést. Az ablakok jellemzése által Budapest ostromának a történetéről, majd az arra emlékeztető nyomok fokozatos eltűnéséről is szót ejt: „Mióta mi a világon vagyunk, ezekből az

ablakokból nem lődöztek mással, mint csúzlival és fúvócsővel, de születésünk előtt négy évvel olyan ostromlók lőtték a vár északi oldalát, akik másmilyen fegyverekkel bírtak: a lődözés nyomai máig láthatóak a falakon; tizenöt évvel korábban pedig a déli front állt ki egy elkeseredett támadást. Gondolom, ilyen alkalommal igazi vér alvadt a lépcsőház mészke padlatán, de mire oda jutottunk, hogy bebarangoljuk az egykori csatateret, valószínűleg minden emberi nedv száradmányát eltüntette már a hypo” (VK, 17).

Az *Erények könyvében* olvasható *Hallgatásban* egy mindvégig „a kicsi”-ként aposztrofált fiatal lány kerül kívülállóként (az egyik lakónál vendégeskedő rokonként) egy társasházba, ahol sorra végigjárja a legkülönösebb lakók (barátságatlan öregasszonyok, korrupt ügyvédek, egykori bűnözők) lakásait, és ablakot pucol náluk. A novellában hangsúlyossá válik a társasház szimbolikája; a lakók az emeletek eszmei pozícióját a *Goriot apó* hierarchiájához képest épp fordítva ítélik meg, ugyanis a magas elhelyezkedést a transzcendenshez közel állónak, az alsóbb szinteket alviláginak látják: „Egy fedél alatt kell laknunk egy börtönviselt emberrel, gondolták a lakók, nagyszerű! Még ha alulra került volna, ahogy illő, a pincébe... Most aztán élhetünk fejünk fölött a bűnnel!” (EK, 114.) Az utóbbi mondat annak fényében lesz igazán jelentőségteljes, hogy a főszereplő tinédzserlány az elbeszélés végén félholtan, meztelenül látjuk viszont a ház tetején.

A bérház a közös tér által összekötött társadalom legkisebb egysége. Az ebben rejlő poétikai potenciált a magyar irodalomban Déry Tibor aknáza ki a leglátványosabban az *Alvilági játékokban*, illetve *A tanúk* című, szintén 1944–45-ben játszódo, egy pesti zsidó család hányattatásait bemutató drámájában. Kisantal Tamás az utóbbiról szóló elemzésében azt írja, hogy „a háború krízishelyzetében a makrovilág hatalmi struktúrája hirtelen a mikrovilágban, a társasház szférájában is látványosan eluralkodott”.² Ugyanitt külön kitér a drámában is központi szerepet kapó *házmester* toposzá vált alakjára. Mint írja, „[m]aga a házmesteri [...] funkció a korszakban már erőteljes szimbolikus tartalommal bírt, az ekkoriban keletkezett szövegek, újságcikkek gyakran megemlékeznek a rettegett házmester figurájáról, aki az ostrom idején néha szó szerint élet-halál uraként az adott lakóközösség feljebbvalójává, a hatalom helyi képviselőjévé vált”.³ A házmester a Zoltán-életmű leggyakrabban visszatérő alakja. A *Szőlőt venni*ben az örök konfliktusban álló ikerház két féltét érzékletesen jellemzi a két végletesen különböző házmester: a bácsiék házában a konzervatív, óvatos, cselekvésképtelen Daruka hivatott fenntartani a rendet, a szomszédban pedig a menedzsertípusú, korszerűsítést követelő, amorális Alex, aki a közelmúltban költözött haza Amerikából. Az *Orgiában* a házmester a zsidóellenes állami vezetéssel összejátszó mikrohatalom könyörtelen képviselője. Amikor a tizenkettedik kerületi nyilasok razzizálni mennek egy közeli bérházba, „[a] házmester útbaigazítja őket. Valamint, ha már zsidóügyben járnak, figyelmükbe ajánl egy másik ott lakó nőt is” (O, 39.). A korábban említett *Virágot venni* című novella elbeszélője már az első oldalon részletekbe menően értekezik a társasházak hatalmi pozícióit betöltő személyekről, és egyértelmű morális állásfoglalást tanúsít velük szemben: „A mi házunkban székelt a háztömbmegbízott. És [...] ott volt még Aranyaszájú Rózsi néni, a házmester, mint ok és örökös veszedelem. [...] Olyan hosszas magyarázatot igényelne, hogy megértessem, miért is rettegett a házfelügyelő haragjától gyerek és felnőtt, hogy nem szívesen kezdenék bele. Akkor szólnom kéne arról is, hogy miben áll a különbség a házmester és a házfelügyelő között, és ez a kis eszme-futtatás alighanem úgy végződne, hogy a házfelügyelő hasonlóképpen rokon értelmű szava a házmesternek, mint a hírszerző a kémnek, az ítéletvégrehajtó a hóhérnak” (VK, 16–17.). Zoltán Gábor később, az 1944–45-ös események társadalmi-kulturális hátterét feltáró *Szomszédban* már (ön)kritikával illeti a házmestereket középpontba

² Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészkorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*, Pécs, Kronosz, 2020, 229.

³ Uo., 228.

állító beszédmodot és közvélekedést, ugyanis az szerinte túlságosan leszűkíti az elnyomó hatalommal összejátszó mindenkori polgártársak körét, ezáltal pedig táptalajként szolgálhat a felelősségelhárításnak. „Habár nálam is úgy van, hogy a házmester a feljelentő. Pedig tanuljuk meg egy életre: nem mindig a házmester a feljelentő. Van úgy, hogy egy jogi doktor, egy pilóta, egy híres író unokája veszi kézbe a sorsunkat. A szomszédunk” (Sz, 188.).

A bérházak mellett, hogy az emlékezet médiumaként és a hatalmi struktúrák modelljeként szolgálnak, bizonyos esetekben olyannyira központi szerepet kapnak, hogy a házak jellege a cselekmény esetleges alakulására is hatással bír. A *Virágot venni* már említett, gyermekkorára visszaemlékező homodiegetikus elbeszélője saját magának és egykori barátainak bemutatását azzal kezdi, hogyan nézett ki, mihez hasonlított a lépcsőház, amelyben éltek. „A miénk [...] olyan, mintha valami szálloda lépcsőháza volna. [...] Feriek lépcsőháza olyan volt, akár egy várkastély belseje. [...] Kláriék lépcsőháza megint más volt. Komoly és szögletes” (VK, 16–18.). A belső tereknek nem csupán hangulatfestő, de cselekményformáló funkciójuk is van. Az elbeszélő két barátjának, Ferinek és Klárinak a szakításáról a következőképpen nyilatkozik: „A beszélgetés helyszíne Kláriék lépcsőháza volt. El tudom képzelni, hogy ott álltak a virágot sose látott, urnaszerű váza mellett, és a tenyerük rásimult. [...] Ha Feriek lépcsőházában beszélnek, minden másképp történik. Abban a várbelőben” (VK, 22.).

Zoltán Gábor prózájában a tér központi szerepe abban is tetten érhető, hogy az érzékelés lehető legtöbb szféráját áthatja. Nemcsak a látást és a tapintást, de például a szaglászt is. A *Kézt venni* című novellában szereplő régész „[m]iután kikísérte a lányt a kapuhoz és visszament a szobájába, megérezte a szagot, amit a haj maga után hagyott. Mert alighanem a hajból jött ez a szag [...]: egy földszintes, alápincézetlen kis ház kiszellőztethetetlen dohszaga” (VK, 39.).

Duna

Az *Orgiát* nyitó ajánlásnak rendhagyó címzettje van: a regényt ugyanis *A Dunának* dedikálja a szerző. Ezzel jelentős közép-európai művészeti és (Jókaitól József Attilán, Nádas Péteren, Esterházy Péteren át Dunajcsik Mátyásig húzódó) magyar irodalmi hagyományhoz kapcsolódik a kötet. Nádas 2005-ös nagyregénye kapcsán írja Szolláth Dávid, hogy „[a] Duna is szinte szereplői státuszt kap a *Párhuzamos történetekben*. Közép-Európa-szimbólumként, zsúfolt emlékezhelyként a »nagy történet« integrálhatóságával hiteget”.⁴ Esterházy Péter *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című 1991-es regényében a folyam a szó szoros értelmében is szereplői státuszt kap, például emberekkel folytatott dialógusokban vesz részt.⁵ Konrád György esszéjében, *A Duna meghallgatásában* pedig maga a Duna az egyes szám első személyű elbeszélő.⁶ A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* is bizonyítja, az *Orgia* pedig nyomatékítja, hogy a holokauszt után már nem lehet a holokauszt előtti nyelven írni, főleg nem a Dunáról: „Nagyétkű erre a Duna. (42. január, 44. november satöbbi, jégen lékvágás, zsidók, szerbek belepuskázása, csecsemők falhoz csapása, magyar kivégzendők összedrótozása, tarkónlövése, égetése, parázson sétáltatás, elevenen megnyúzás, here tépése harapófogóval, gyerek lábára akna erősítése, majd lövöldözése találatig, fűrészgéppel derékban kettészelés, karóba húzás satöbbi. Satöbbi: ez a történelem másik

⁴ Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*, Budapest, Jelenkor, 2020, 418.

⁵ Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása: lefelé a Dunán*, Budapest, Magvető, 2020, 89.

⁶ Konrád György: *A Duna meghallgatása*, in: Konrád György: *Útrakészen. Egy berlini műteremben*, Budapest, Palatinus, 1999, 438–443.

neve. Satöbbi: ez az idő súlya, a mocskos személytelenség. [...]” – írja Esterházy.⁷ A plasztikus felsorolás mintha az *Orgia* legemlékezetesebb jeleneteinek összefoglalása lenne.

Az *Orgia* egy Dunához vezető autópályán indul. Az *in medias res* kezdésből fokozatosan kirajzolódik a főszereplő Renner alakja, aki éppen feladatot teljesít: Adler típusú teherautóján holttesteket szállít a folyóhoz a tizenkettedik kerületi nyilasok székházaként szolgáló Városmajor utca 37.-ből. A Duna ezután számtalanszor feltűnik a regényben; szinte kizárólag a gyilkosságok eufemizált megnevezéseként. Nem csupán a beavatott nyilasok, de az olvasó és a leendő áldozatok is pontosan tudják, mit jelent a *Dunához kísérés*. A nyilaszsargon még tovább absztrahálja a Dunába lövés mindennaposá váló gyakorlatára hivatkozó szóhasználatot, így a mérsárlásra olykor már csak *úsztatásként*, a folyóra pedig „Locsogó Gettó”-ként hivatkozik (O, 136.). Zoltán Gábor egy interjújában, melyet Csontos Erikának adott, beszámol azokról a nehézségekről, amelyek a regény történeti szerkezetének felvázolásakor adódtak. Arra a problémára, hogy a szemtanúk vallomásai alapján nehezen azonosíthatók a pontos helyszínek, éppen azt hozza fel példaként, hogy a Duna ebben a diskurzusban jóformán megszűnt földrajzi kategória lenni, és helyette a zsidógyilkosságok metonímiájává vált: „annyira paradigmatickussá vált a mondas, hogy »kivitték a Duna-partra«, hogy ha valakit elhurcoltak és lelőttek, akkor is előfordult, hogy így mondták, ha az illetőt nem a Duna-parton, hanem valahol máshol lőtték le. Mert az ember elpusztítása akkor hirtelen egyé vált a Duna-partra vitellel.”⁸

A Duna tehát nem csupán Budát és Pestet választja el, de élet és halál között is cezúrát képez. A *Hallgatás* című elbeszélés, amelyben a megvert és levetkőztetett fiatal lányra a társasház tetején találnak rá, azzal folytatódik, hogy a taxi, amely a kórházba szállítja őt, „a folyóparti útról a vízbe zuhant. A sofőr és P. kiúszott. A kicsi eltűnt” (EK, 119.). A *Szőlőt venni* című regény egyik kulcsmozzanata az a szöveg végén olvasható, de a cselekmény idejének kezdetéhez tartozó jelenet, amelyben a bácsiék társaságának két tagja először találkozik. Eszter megkérdezi a mellette elhaladó, szőlősputtonyt cipelő Ritát, hogy csipegethet-e a szép színű gyümölcsből, és bevallja neki, hogy éppen azt tervezgette, a Dunába ugrik (SzV, 363–364.).

Föld

Nem meglepő, hogy éppen a borszőlő megízlelése menti meg Eszter életét, és láncolja őt örökké Ritához és a bácsiékhoz. A bor, a szőlő és a termőföld központi motívum Zoltán Gábor prózájában, elsősorban – mint a címe is utal rá – a *Szőlőt venni* című regényben. A bácsi különös érzékenysége és ősi tudása többek között a borkészítésben nyilvánul meg. Eszmefuttatásaiban gyakran kitér a bor kultúrtörténetére és arra a misztikus erőre, amellyel a bor rendelkezik mindazok fölött, akik fogékonyak rá. „[A]kinek csak a legjobb borok esnek jól, az utánuk megy, és megkeresi őket. Kegyetlen ösztön ez, mint a szerelem” – mondja (SzV, 356.). Ahogy a térhez, úgy a borhoz is különös érzékük van Zoltán szereplőinek, és ez az elköteleződés olykor minden mást háttérbe szorít. A *Pontosság* című novella elbeszélője például a félmeztelen feleségét és éppen vendégségbe érkezett, szintén egyre lengőbb öltözetű barátnőjét utasítja így: „Menjete, öltözzetek. Szeretném, ha semmi se vonná el a figyelmet a borról” (EK, 20.).

A borivásra a Zoltán-univerzum szereplői úgy tekintenek mint a nemzethez tartozás, és mint a férfiasság bizonyítékára. (Mindez természetesen nem mentes a szerző stílusára

⁷ Esterházy, i. m., 228.

⁸ Csontos Erika: Géppisztoly és mandolin: Beszélgetés Zoltán Gáborral, *Litera*, 2016. 12. 26., hozzáférés: 2021. 04. 20. <https://litera.hu/magazin/interju/geppisztoly-es-mandolin-beszelgetes-zoltan-gaborral.html>

igencsak jellemző iróniától.) „Férfi?! [...] Nem tudja, mi a különbség a házmester és a hosszúlépés között” – olvassuk a *Földet venni* című novellában (VK, 68.). Beszédés, hogy azok a szereplők, akiknek az idegenséget hivatott érzékeltetni az elbeszélés, például az Amerikában szocializálódott Alex (*Szőlőt venni*) vagy az idegenként aposztrofált vendég a *Földet venni*-ben, mindig sört isznak. A bor, túllépve általános nemzetikincs-jellegén, az ősi rend szimbólumaként is megjelenik: „A bor isteni adomány [...], azok a szerencsétlenek, akik az ősi rendből kiszakadtak, azok lesznek betegek tőle. Ránk nem hoz rontást.” – okítja testvérét a *Gondoskodás* című novella anakronisztikus tinédzserelbeszélője (EK, 64.). A sokat emlegetett bácsi szavaiban elválaszthatatlanul összekapcsolódik a bor, a tér és az emlékezet. A kötet végén, kis túlzással a regény esszenciájának összefoglalásaként szerepel, hogy „a bort a föld csinálja, és nemcsak az, amelyikből a szőlő gyökere szívja a tápanyagot és a vizet, hanem amelyik a pince körül van. Itt, ezen a helyen évezredek óta csinálnak bort. Minden megváltozott, de a föld nem változott” (SzV, 363.).

A föld körüli változásokról is érzékenyen ír a tér emlékezetét prózapoeitikája előterébe helyező Zoltán. A huszadik század történelmi eseményei miatt bekövetkezett kényszerű birtokosváltásokról tudósít a *Földet venni*, amelyben a háziasszony egy látogatónak foglalja össze a szomszédos telek történetét: „Ez nemrég szőlőhegy volt, tudja? Azelőtt meg erdő. Svábok kaptak itt földet, minden család annyit, amennyit meg tudott tisztítani a fáktól, meg amennyit meg tudott művelni. Amikor kivágták az erdőt, akkor derült ki, hogy milyen szép innen a kilátás. De hát a szegény svábok nem nagyon értek rá nézgelődni, folyton kellett kapálni, ásni. [...] Rossz, sziklás volt a talaj. Már a háború előtt eladták a felét. Egy zsidónak. Aki aztán nem került elő a háború után. Ismert okok miatt” (VK, 78–79.).

Városmajor

A *Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek* című, térképekkel ellátott emlékeztetőtörténeti „útikönyvben” írja Ungváry Krisztián és Tabajdi Gábor, hogy „[a] város szövege [...] magában rejt a XX. századi diktatúrák emlékét is”. Kifejtik, hogy „[a] magyar fővárost mindkét totalitárius ideológia alapján át kívánták szervezni. [...] Ugyanakkor az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után berendezkedő Kádár-rezsim tudatosan próbálta feledtetni a korábbi korszakok rémtetteit. [...] Így Budapest egyes épületeinek sorsa még az itt lakók számára sem ismert”.⁹ A Városmajort az *Orgia* teszi emlékezhelyé, hiszen – mint Pierre Norától tudjuk – „[a]z emlékezhelyeket az emlékezet és a történelem játéka, interakciója hozza létre [...]. Létezésükhöz mindenekelőtt az emlékezés szándéka szükséges”.¹⁰ Az itteni utcákon történt események kapcsán éppen az emlékezés szándéka hiányzott a második világháború utáni évtizedekben. Zoltán trilógiája ezen változtat.

Maurice Halbwachs lokalizáció-fogalma, amelyet Zombory Máté a szűkebb értelemben vett földrajzi tér kontextusában tárgyal (Nora emlékezhely-konceptiójára is támaszkodva), adekvát elméleti keretet nyújt Zoltán Gábor *Orgia*-trilógiájának értelmezéséhez. „A lokalizáció olyan térbeli gyakorlat, amely a múlt kezelésén keresztül az én, a »mi« és a másik kulturális reprezentációját végzi – annak térbeli-anyagi következményeivel. Más szóval a lokalizáció nem csupán a múlthoz fűződő viszonyt szervezi, hanem

⁹ Ungváry Krisztián és Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek*, Budapest, Jaffa, 2012, 9.

¹⁰ Pierre Nora: Emlékezet és történelem között, ford. K. Horváth Zsolt, in: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, vál., szerk. K. Horváth Zsolt, Atelier könyvtár, Budapest, Napvilág, 2010, 27.

együttal a teret is: lokalitást, azaz helyet és odatartozást konstruál” – írja Zombory.¹¹ Szűcs Teri a Városmajor emlékezetstratégiai értelemben vett lokalizálásában látja az *Orgia* tétjét: „Itt járunk nap mint nap. Nem csak arról van szó, hogy ezek a helyek az amnézia térbeli csomópontjaivá váltak – emlékekkel terhesek, de számunkra totálisan üresek mégis. A regényből az is világosan kiderül: minden házban történt valami, gyilkosok és áldozataik éltek egymás mellett, egyetlen fallal elválasztva. Aztán valami véget ért, valami más kezdődött, és egy kerület, egy város folytatta mindennapi életét, mintha mi sem történt volna. A tizenkettedik kerületi házak, helyek *helyszín*-volta, s mindaz, ami fölhozható az amnézia kútjából, nem hagyja nyugodni Zoltán Gábort, aki maga is városmajori lakos”.¹² 2017-ben indult a *Hosszúlépés. Járunk?* tematikus városmajori gyalogtúrája, amelyen Csonka Laura történész, levéltáros vezet végig (túlnyomórészt) budapestieket a tizenkettedik kerületi önkényes nyilasvérengzések helyszínein (Városmajor utca, Alma utca, Németvölgyi út) és a kerületi nyilasok egykori otthonai, főhadiszállásai előtt.¹³ A séta, amely jellemzően a kerületben lakók számára is új információkkal szolgál, az *Orgia* munkacímeként is szolgáló „Véresmajor” néven fut.

A *Szomszéd*ban a következőképpen tárgyalja a lokális hallgatás problémáját Zoltán: „Sokára és lassan tudtam meg, mi történt a Városmajorban negyvennégy–negyvenöt telén. Az iskolában, ahol a tudást az állami csatorna belém folyatta, nem beszéltek róla. Pedig voltak tanárim, akiket szerettem, tiszteltem, és akikre most se emlékszem másként, mint jó pedagógusként. De felidézhető akár csak egyetlen eset, amikor az általános tananyag leadásán túlmenően beszéltek volna az itt megesett dolgokról? Hát nem” (Sz, 22–23.). Fontos megjegyezni, hogy nem Zoltán az első magyar prózaíró, aki témává teszi a tizenkettedik kerületi nyilas tömegmészárlásokat. Mészöly Miklós *Filmje*, amely az *Orgia* színhelyéül is szolgáló budai utcákat (elsősorban a Csaba utcát, valamint az azt merőlegesen metsző Maros utcát és Városmajor utcát) írja le minuciózusan, néhány – meglehetősen erőteljes – mondat erejéig megemlékezik a ’44–45-ös eseményekről.¹⁴ A *Film* prózapoétikájának egyik fő eleme pontosan a tér emlékezete. Ahogy Szolláth Dávid fogalmaz Mészöly-monográfiájában, „[a] helyszín [...] a szereplőkkel egyenrangú főszereplője a regénynek”.¹⁵ Zoltán Gábor említést tesz Mészöly regényéről a *Szomszéd*ban: „Mikor a *Filmet* először olvastam, nem akadtam meg ennél a részletnél. [...] [N]em fogtam fel, hogy Mészöly Miklós azt mondja, a lakóhelyemtől kb. ötven méterre emberek ölték meg. [...] Szinte biztos, hogy otthon voltam, amikor a *Filmet* olvastam, vagyis: ott. És nem esett le a tantusz? [...] [A] filmbeli öreg házaspár és a többi lakos se látszik tudni a lakhelyük közelében végbement mészárlásról” (Sz, 92.). Akárcsak a *Filmben*, az *Orgia*-trilógiában is a tér veszi át (a társadalomtól) az emlékezés és az emlékeztetés feladatát.

Budapest

Az *Orgia* pontosan dokumentálja a város terének átalakulását is. Ez a változás igen gyors ütemben történik, hiszen a cselekmény egybeesik Budapest ostromával 1944–45 telén. „A Margit-híd nincs, félig berobbantották, a Lánchídon kéne átmenni” (O, 13.) – morfondírozik Renner, amikor a nyitójelenetben azt fontolgatja, hogy autójával megszökik a

¹¹ Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*, Budapest, L’Harmattan, 2011, 76.

¹² Szűcs Teri: Nyilas gyönyör, *Revizor Online*, 2016. 08. 02., hozzáférés: 2021. 02. 14. <https://revizoronline.com/hu/cikk/6223/zoltan-gabor-orgia/>

¹³ <https://hosszulepes.org/hu/seta/veresmajor> hozzáférés: 2021. 06. 14.

¹⁴ Mészöly Miklós: *Film*, Budapest, Magvető, 1976, 173.

¹⁵ Szolláth, i. m., 406.

nyilasoktól, és átmegegy Újlipótvárosba, hogy megmentse anyját és kislányát. A Budapesten élők ostromtapasztalatát és azok lírai reprezentációját külön fejezetben elemzi a '44-ben írt költeményeket szemlélő *Szép versek 1944*. A *Városok szép tornyai hullnak* fejezet megállapítja, hogy a Budapest ostromát elszenvedő és azt verseik témájává emelő költők „bizonyos mértékig távol tartják az élmény nyers brutalitását. Úgy látszik, a bombázást átélni hasonlóképpen személyiségromboló hatású lehet, mint a megerőszkolás, a kínzás elszenvedése. A költői eszközök használata pedig, ha nem is mindenképpen, de azért általában, az élmény feloldásához, meghaladásához segíti a költőt” (AA, 61.).

Az ostromlott város terének, épületeinek romlása Zoltánnál metonimikusan összekapcsolódik az emberek testi és mentális állapotában beálló hanyatlással. A *Rendszeret* című novella elbeszélője így mesél arról, barátjának családja hogyan jutott hozzá a nagy, belvárosi lakásukhoz: „Nyíri barátom nagyapja negyvenötben begyalogolt Rákos-keresztúrról. A légnyomás levitte feje felől a háztetőt. Kinézett magának egy üres lakást, és beköltözött. Az ablakból leste a nőket. Legtöbbjük leromlott az ostrom alatt. Az elsőnek, amelyik jó formában volt, leszólt” (EK, 29.). Az a bizonyos nagyapa tehát éppen úgy válogatott az ostrom által megkímélt lakások, mint a hasonlóképpen jellemzett nők között.

Az *Orgia* a város változásait elsősorban stratégiai szempontból ábrázolja, amiként a nyilasok gyakori helyváltoztatásait is. Amikor a regény végén a „Tizenkétker” tagjai visszaingulnak Budára (az akkor már Andrássy úti) székhelyükről „[a] hidat elérve hallják meg a lövések zaját. Megint lövik Budát. Bőröndös, batyus emberek kutyagolnak Pestről Budára. Eszerint a civilek ugyancsak jobbnak látják áthúzódni a vár környékére” (O, 253.). A tér rohamszerű átalakulása itt párhuzamban áll az államhatalomban bekövetkező változásokkal. „Az épület környékén robbanások. Az oroszok lődöznek. Küldik Budának az aknagránátokat. Úgy nézzen ki, mint egy ostrom. Az uralmuk alá vetett területek nőnmű lényeit kúrják, és nem unják. A kicsi gyerekeknek hlebát adnak” (O, 278.). A város pusztulása a regény fókuszában álló nyilasok nézőpontjából egybeesik az igazság és a nemzet romba döntésével is. A helyükre lépő új rezsim konkrétan és metaforikusan is rombolóként lép színre.

A város terének hatalmi struktúrák alapján végbemenő változásait a közterek elnevezésének mindenkorai módosításain is tetten lehet érni. Egy-egy régi-új utcanév egyértelmű prózapoétikai potenciállal is bír, akár csak az *Orgia* alábbi mondatánál: „Félúton a[z Andrássy-út] 47-es és 60-as szám között, a régi Oktogonon, aminek már nyolc éve Mussolini-tér a neve, egy második emeleti lakásban zsidókat rejteget egy asszony” (O, 208.). A *Gondoskodás* című elbeszélésben a narrátorlány visszaemlékezik a nagyapjuk – feltételezhetően a rendszerváltás körül bekövetkezett – halálára, amikor felmerült a kérdés, legyen-e pap a temetésén: „Akkor derült ki, hogy nekünk nincs vallásunk. Addig nem volt különösebben feltűnő, mert olyan volt az ország is, vallástalan. De épp abban az időben lehetett meglátni a papokat. [...] A főiskolán, ahova jártam, egy szobát átadtak az atyáknak. Hallottam, a takarítónők úgy nevezték azt a helyiséget maguk között, hogy *paplak*. Addig csak 204-es volt, gondolom” (EK, 56–57.). Az imént idézett mondatok is azt érzékeltetik, a vallások vagy ideológiák hogyan alakítják a teret, pusztá megnevezésük által miként tudják megváltoztatni egy helyiség, egy utca vagy akár egy közös tér által összetartozó társadalom mibenlétét.

Zoltán Gábor novelláiban és regényeiben a terek segítenek emlékezni és emlékeztetni. Eddigi életművében a huszadik század Magyarországanak leginkább elhallgatásra csábító eseményeit helyezi vissza eredeti lokális kontextusukba, ezzel kísérteties, könyörtelen közelségbe hozza őket az említett terek mai birtokosai és használói számára, mind a fikción belül, mind azon kívül. Ezáltal hiteles, lényeglátó – és nem mellesleg: nagy esztétikai élvezetet nyújtó – módját kínálja a múlttal való szembenézésnek, a felelősségvállalásnak, a tereinkhez (és egymáshoz) fűződő viszonyaink őszintébbé tételének.

AZ ELTŰNT BÚTOR NYOMÁBAN

Breuer Marcell csővázás kanapéjának rekonstrukciója

Ernest Farmer, akivel tíz évvel korábban George Nelson tervezőirodájában kerültem jó barátságba, 1981. január elején telefonált, hogy lépjek kapcsolatba Arthur Drexlerrel, a Museum of Modern Art design részlegének vezetőjével egy Breuer Marcell által tervezett, de elveszett bútor rekonstrukciójának ügyében. Elmondta, hogy Drexler, aki egykor szintén Nelsonnál dolgozott, eredetileg őt akarta megbízni ezzel, de neki nem volt kedve a tervezőirodai munkája után az estéit ilyesmivel tölteni. Akkor is úgy éreztem, s most is valószínűnek tartom, hogy ez csak kifogás volt az önzetlen jóbarát Ernest részéről a megbízás átpasszolására.

Amikor felhívtam Drexlert, megtudtam, hogy a múzeum szeretné bemutatni a szóban forgó, valószínűleg 1930-ban tervezett csővázás kanapét egy, az év nyarán megnyíló kiállításon, amely Breuer bútor- és belsőépítészeti munkásságával foglalkozik majd. A rekonstrukciót az tette szükségessé, hogy mind a sorozatban soha nem gyártott kanapé prototípusa, mind pedig az eredeti tervrajzok elvesztek, s a bútor csupán egy fényképről volt ismert. Drexler felajánlotta, hogy menjek be a múzeumbeli irodájába a dolgot megbeszélni. Persze nagyon örültem a feladatnak, s kíváncsian vártam, hogy többet tudhassak meg róla.

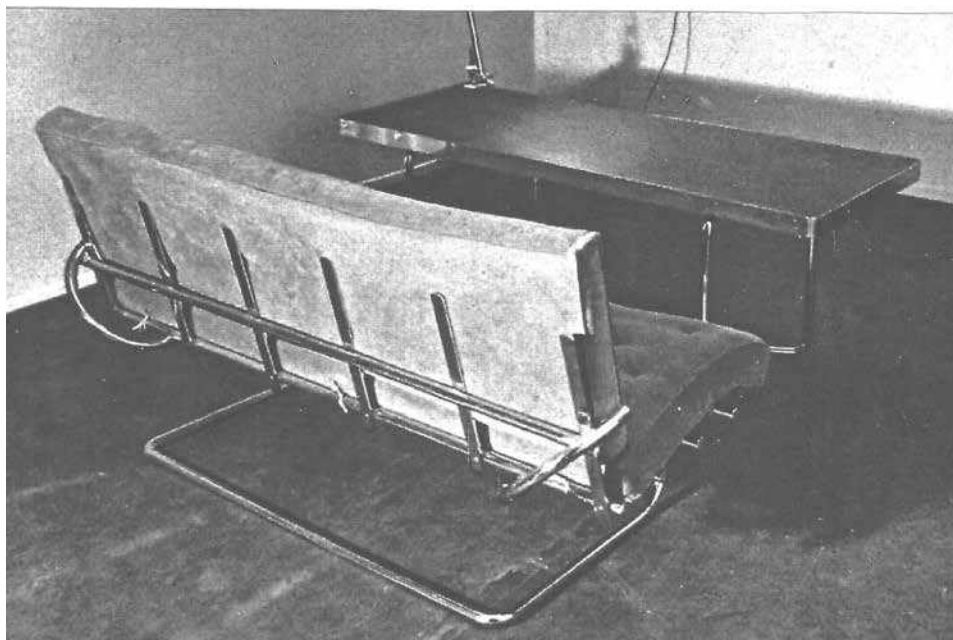
A múzeumban Drexler bemutatott Christopher Wilknek, egy húszas évei vége felé járó fiatalembernek, a készülő kiállítás kurátorának. Átadták a rekonstrukció alapjául szolgáló dokumentumot: a kanapéről fennmaradt egyetlen fotót. Az 1931-es berlini Bau-Ausstellung kiállításon készült fénykép hátulról és kissé oldalról mutatja ezt a valószínűleg egy évvel korábban tervezett bútort. A felvétel tanúsága szerint a bútort szabadon állóan állították ki, részben nyilván azért, hogy jól lehessen látni a terv legérdekesebb vonását, azt, ahogy az ülést alátámasztó krómozott csőváz a kanapé mindkét végén felkunkorodik, hogy a támlát közrefoghassa. Jó lett volna, ha a kanapé elülső oldaláról is maradt volna fénykép, de szerencsére a takart részeket – elsősorban az ülés és a háttámla párnáinak mélytűzőt, más szóval heftelt kárpitozását – ebből az egyetlen képből is ki lehetett következtetni.

Drexler elmondta, hogy már régóta tervezik rekonstruálni ezt a bútort, Breuer egyetlen csővázás kanapéját. Arról is beszámolt, hogy 1974-ben már rendeltek egy komputeres rekonstrukciót róla, amit 1975 januárban meg is mutattak Breuernak, aki néhány hibát kijavított benne. Átadták nekem a komputer készítette nézeteket, melyek bár tanúsították a hetvenes években még meglehetősen gyerekcipőben járó háromdimenziós programok korlátait, mégis jó kiindulópontot jelentettek munkámban. Azt is megtudtam tőlük, hogy sajnos Breuer egészségi állapota az első rekonstrukciós kísérlet óta olyan mértékben romlott – ekkorra már átesett több szívrohamon, és visszavonult a tervezéstől –, hogy nem lehet a véleményét kikérni az újabb kísérlet eredményéről.

Megállapodtunk a tervek elkészítéséért és a prototípus művezetéséért járó honoráriumban, s Drexler megígérte, hogy hamarosan el fogja küldeni az ezt rögzítő szerződést. A

---

120 éve, 1902. május 21-én Pécsen született Breuer Marcell. (A szerk.)

1931

lényegi dolgok megtárgyalása után kissé lazítani igyekezve megemlítettem nekik, hogy mennyire örülök a megbízásnak, amely érzelmi okokból is közel áll hozzám, részben mert találkoztam néhányszor Breuerral, de azért is, mert hozzá hasonlóan magyar zsidó vagyok. Drexler meglepve válaszolta, hogy ez tévedés, mert Breuer nem zsidó. Hozzátette, hogy ezt magától Breuertől tudja, aki életútinterjúban azt mondta neki, hogy evangélikus családból származik. Nevetve válaszoltam, hogy ezt én is állíthatnám magamról. Ugyanis 1944-ben, amikor a szüleim áttértek az evangélikus hitre, engem is – aki akkor még csak három és fél éves voltam – megkereszteltettek, de ez mit sem változtat zsidó származásomon. Elmondtam, hogy Breuer származásáról építészmérnök apámtól tudok, aki találkozott vele Budapesten a harmincas években, amikor Breuer Németországot elhagyva átmenetileg ott telepedett le, de egyébként is sokan tudnak a dologról Magyarországon. Javasoltam, hogy ha Drexler és Wilk biztosat akar tudni Breuer családi háttéréről, lépjenek kapcsolatba barátommal, a New Yorkban élő Weininger Andorral, aki jóban volt Breuerral a Bauhausban, sőt már azt megelőzően is ismerte őt Pécsről. Wilk nem tudott Weiningeréről, de megköszönte az információt, és megígérte, hogy fel fogja hívni.

El is ment Weiningerhez, aki nemcsak tudott Breuer zsidó származásáról, de akinek véleményét Breuer a húszas években ki is kérte a tervezett áttérésről. Breuer asszimilált zsidó volt, akit egyáltalán nem érdekelt a vallás, de még így sem lehetett könnyű számára a döntés, s nyilván ezért beszélte meg az ügyet barátjával, a katolikus Weiningerrel, akinek jóindulatában és őszinteségében megbízott. Weininger tisztában volt azzal, hogy Breuert nem vallásos, hanem praktikus okok motiválták szándékában, és egyetértett ki-térési tervével.

Wilk a kiállítás általa összeállított katalógusában így ír találkozásáról Weiningerékkal: „Szerencsémre beszélni tudtam az egykor a Bauhausban tanult Weininger Andorral, aki

1981

Breuer szülővárosában nőtt fel, valamint feleségével, Evával, a Bauhaus [Breuer által vezetett] asztalosműhelyének egykori növendékével.”

A tőlem és Weiningertől kapott információ, valamint Wilk későbbi kutatásai tisztázták Breuer származását, de nem adtak magyarázatot arra, hogy Breuer miért titkolta ezt. Szerintem talán az áttérés gyakran pszichológiailag összetett, néha traumatikus volta indokolta, hogy Breuer még idős korában is elismételte az életében valószínűleg már többször elmondott füllentést evangélikus családi háttéréről, pedig ez Amerikában, különösképpen New Yorkban értelmetlen volt, hiszen ott a zsidó származás akkoriban, az 1970-es években már egyáltalán nem jelentett hátrányt. Breuer több keresztény templomot is tervezett az Egyesült Államokban, de feltehetően ezek megrendelői sem vonták volna vissza a megbízást, ha tudják, hogy Breuer csak felnőtt korában lett evangélikus.

Jóval később olvastam a Robert F. Gatje, Breuer New York-i tervezőirodájának egyik vezető építésze által 2000-ben kiadott visszaemlékezésben, hogy Breuer irodabeli kollégái előtt is titkolta zsidó származását. Gatje így írt a Breuer tervezte Szent János apátsági templom szerzetes megrendelőiről: „Érdekes elgondolkozni azon, hogy ezek a szerzetesek mit szoltak volna, ha megtudják, hogy humanista protestáns nézetei dacára Breuer zsidó szülők gyermeke volt. Ez a tény csak 1981-ben, nem sokkal Breuer halála előtt derült ki, amikor Christopher Wilk a Museum of Modern Art Breuer bútorait és belsőépítészeti terveit bemutató kiállításának katalógusán dolgozva Lajkó [Breuer beceneve] Syracuse-ban levő papírjait vizsgálta. [Breuer archívumát ugyanis a New York állambeli

1981

Syracuse egyetemének könyvtára őrzi.] Ez teljesen meglepte irodabeli társait és sok barátját, akik semmit sem tudtak a dologról.”

Nekikezdve a munkának, először kisebb léptékű tervrajzokon oldottam meg a feladat legnehezebb részét, vagyis a kanapé több irányban hajló csővázának rekonstrukcióját, s csak ezután kezdtem el dolgozni a teljes méretű kiviteli terveken. A prototípus kivitelezésére képes fémműves- és kárpitosműhelyek kiválasztása komoly problémát jelentett, mert addig soha nem dolgoztam ilyen New York-i üzemekkel, de szerencsére Ernest tudott ajánlani olyan cégeket, amelyek korábban végeztek ilyen munkát Nelson irodája számára. Február közepére készültem el a hatalmas pauszpapír ívekre rajzolt, egy az egyhez léptékű tervekkel.

Miután Drexler jóváhagyta a rajzokat, árajánlatot kértem róluk az Ernest által javasolt két üzemtől. A bútor komplikált és nagy csővázának elkészítésére a New York város részét képező Long Island Cityben levő Treitel-Gratz üzemet kértük fel, akik már többször dolgoztak mind Nelsonnak, mind a Herman Miller bútorgyárnak, ahol George Nelson volt a designért felelős igazgató. Az ülés és a háttámla nagy téglalap alakú, a kanapé csővázán nyugvó párnáinak elkészítésével pedig a svájci származású Brulhardt testvérek Manhattan Második sugárútján levő műhelyét bíztuk meg. Ezt a nagy üzlethelyiséget elfoglaló kárpitosműhelyt látásból én is ismertem, mert az Upper East Side-on volt, az akkor még létező magyar negyed déli szélén, rézsút szemben az egyik magyar hentesüzlettel, ahova néha vásárolni jártam. Persze az árajánlat elkészítéséhez el kellett magya-

ráznom a rajzokat a műhelyek tulajdonosainak, s élveztem, amikor William Gratz és Arnold Brulhardt, a két tulajdonos megmutatta az általuk vezetett üzemek különböző gyártási feladatokra specializált részlegeit.

Az árajánlatok jóváhagyása után az üzemek nekiláthattak a prototípus elkészítésének. Engem főleg az aggasztott, hogy a kanapé csővázának megjelenése mennyire lesz meggyőző, ugyanis kialakításához nem ártott volna egy modell készíteni. Erről azonban lemondtam, egyrészt mert szorított a határidő, másrészt mert nem volt ilyesmire szükséges berendezésem. Nagy megkönnyebbülést jelentett, amikor először láttam az összeállított, de krómmal még be nem vont vázat, mert az teljesen úgy nézett ki, mint ahogy elképzeltem, s így semmit sem kellett változtatni rajta.

Míg a csőváz rekonstruálásánál a nehézséget a bonyolult forma újraalkotása jelentette, addig az ülés és a háttámla párnáinál az eredeti hatást lehetővé tevő szerkezeti megoldás kikísérletezése okozott problémát. A rekonstrukció alapjául szolgáló fotón jól látni, hogy a hosszanti csöveken nyugvó ülőpárnát három helyen a hátsó csőhöz kötötték, hogy ne csúszhasson el, ha ráülnek. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a háttámla párnáját csak a fém-szerkezet laposacél rudaihoz támasztották. Ezek a rudak azonban csak a párna alsó két harmadáig értek, és a felső harmadot semmi sem tartotta. Az eredeti kanapé hátsó párnájában valószínűleg rejtett valami, ami a párna felső részét merevítette, hogy az képes legyen egy hátradőlő embert megtámasztani. Mi ezt a háttámla párnájába rejtett réteget lemezzel értük el, ami lehetővé tette, hogy a párna nagyjából úgy nézzen ki, mint az eredeti fotón. A párnák kárpitozására egy vastag, sűrű szövésű, halvány bézs vásznat választottunk, olyat, amelyet Breuer több más húszas-harmincas évekbeli tervén is használt.

Április elején többszöri sürgetésre Drexler elküldte az első találkozásunkkor megírt szerződést a rekonstrukció munkájáról. Májusban már bemutathattam Drexlernek és Wilknek az elkészült prototípust, amellyel mindhárman meg voltunk elégedve. A múzeum fotográfusa több fotót készített róla, az egyiket ugyanabból a szögéből, mint az 1931-ben, a berlini kiállításon készült felvétel. A kanapé szinte teljesen azonosan néz ki a régi és új felvételen, csupán a hátsó párna felső széle egyenesebb, mint a kissé ide-oda hajló párnáé a régi képen. Sajnos mire a kiállítás július 15-én megnyílt, Breuer már két hete halott volt.

Amikor Drexlerrel először tárgyaltam a rekonstrukcióról csak arról volt szó, hogy ki fogják állítani a kanapét, és bekerül a múzeum gyűjteményébe. Arra sajnos naivul nem gondoltam, hogy esetleg sorozatban is gyártani fogják, s ezért nem kértem részt az eladott darabok után járó jogdíjból. Ennek dacára örültem, amikor 1983-ban vagy '84-ben megtudtam, hogy a múzeummal és a Breuer-hagyatékkal kötött licenc-szerződés alapján a Thonet cég árulja a sorozatban gyártott kanapét, melynek forgalmazási jogát később, 2000 körül a német Tecta cég vette át.

A három alkalom, amikor Breuerrel találkoztam, szép emlék számomra, de mégsem játszott olyan központi szerepet életemben, mint kapcsolatom George Nelsonnal és az irodájában eltöltött két év, nem is szólva arról a tizennyolc évig tartó szoros barátságáról, amely Weininger Andorhoz fűződött. Ennek ellenére hálás vagyok Breuernek az irántam mutatott szívéllyességéért, és remélem, hogy kanapéjának rekonstruálásával valahogy tanúságot adhattam iránta érzett csodálatomnak. Ez tette most is olyan örömteljessé az alkalmat, hogy Horányi Éva művészettörténész barátom kérésére feleleveníthettem ezeket az emlékeket.

A TITOKZATOS PERIFÉRIA

Bodor Ádám: Az értelmezés útvesztői. Tizenöt beszélgetés

Jó gondolat volt Bodor Ádámtól, hogy kötetté formálta azokat az interjúkat, amelyek 2003 és 2021 között készültek vele. Nem csupán azért, mert a művei iránt érdeklődő olvasó egészen más megvilágításban láthatja a gondolatvilágát, mint a regényekből vagy a novellákból, s eltöprenghet az ismerősnek ható vagy éppen váratlan mozzanatokon. Hanem azért is, mert ez alatt a tizennyolc év alatt sok minden történt a világban és a magyar társadalomban, és mindig érdekes látni, hogy egy jelentős író hogyan reagál a változásokra. A műfajból adódóan persze elkerülhetetlenek az interjúk közötti átfedések, hiszen a kérdezők óhatatlanul újra és újra az író életét meghatározó tapasztalatokra kíváncsiak. Nyilván azt remélik ilyenkor, hogy olyasmiről is hallhatnak majd, ami a már megjelent beszélgetésekben nem, vagy nem ezen a módon fordult elő. Bodor Ádám mindenestre az olvasók türelmét kéri a bevezetésben a látszólagos ismétlődések miatt, amelyek azonban nem teljesen egybevágók: az új kontextusban ugyanis a jelentésük is módosulhat.

Bodor Ádámról többször is leírták már, hogy irodalmilag magányos jelenség, ezt ő maga is többször megerősíti a kötetben. Báthori Csaba 2003-ban viszont arra kérdez rá, hogy milyen módon függ össze a magányhoz való vonzódás (ami szintén nem idegen Bodortól) egyfajta életszemlélettel. Van-e magány-etika? „A magálynak a szabadsághoz, a szabadság óhajtásához lehet a legtöbb köze, és talán a természettel való kapcsolat megéléséhez, szentségéhez. Az őszinteséghez. Benne tisztázódnak a családhoz, baráthoz, nemzethez való kötődések igazi ismérvei.” Magam ezt úgy értettem, hogy a magányosságra való hajlam önmagában még nem jelent egy meghatározott világlátást, de alapját képezheti annak, mert elkerülhetetlenné teszi a magunkról alkotott kép felülvizsgálatát. (Hozzátehetjük, hogy az elmagányosodástól való félelem könnyen vezethet etikailag kétes döntésekhez. La Bruyère szerint minden bajunk egyenesen abból ered, hogy nem tudunk egyedül lenni...) Az egyedüllét képessége egy diktatúrán belül megtartó erő is tud

lenni, de ezt ne képzeljük egyfajta aszketizmusnak. „Azt sem bírom elképzelni, miféle nagy boldogság várhatott volna rám valahol máshol, parttalan demokráciában, általános társadalmi jólét közepette. Az élet örömei, amiről a kérdésben szó esett, a zsarnokságban talán még gazdagabbak, az én életemet legalábbis végigkísérték. Tudtam is becsülni, értékelni őket.”

Rádai Eszter az Írószövetségből való kilépésről kérdezi 2004-ben. A jellegénél fogva kollektív esemény individuális döntéssé formálása ekkor is elemi igénye volt. „Mi tagadás, ösztönösen tartózkodom a szervezett akcióktól, és nem szívesen írok alá mások által fogalmazott szövegeket, akkor

---

*Magvető Kiadó
Budapest, 2021
280 oldal, 3999 Ft*

sem, ha azokkal történetesen egyetértek.” Világossá teszi azt is, hogy nem a lavinát elindító száználmas esemény miatt lépett ki, hanem azért, mert a választmány és az elnök reakcióját több mint elégtelennek tartotta. „A kérdés ignorálása mind általános, mind pedig a zsidósághoz kapcsolható vonatkozásában engem magyar írói identitásomban mélyesen megalázott és megszegyenyített. [...] Ezért léptem ki egyénileg.” Úgy érzi, hogy Magyarországra áttelepülve is egy másik világ erkölcsiségét hozta magával. Természetesen nem arról van szó, hogy az a közeg, amelyben felnőtt, szocializálódott és íróvá érett, erkölcsileg „jobb” vagy pozitívabb lett volna, mint amilyen a mai Magyarország tud szolgálni. A saját írói szemszögéből nézve fogalmazza meg a különbséget. „A kortárs magyar próza, ha éppen kortárs témához nyúl, egy földúlt erkölcsi állapot szomorú krónikája. A *Sinistra* is az, de erkölcsé mégis különbözik Budapestétől, tele van melegséggel, amit nem biztos, hogy pont én leheltem bele. A kétféle környezet rám érzelmileg másként hatott. A romlottság-tisztaság kényes erkölcsi viszonylatában az egyik hely megrendített, a másik nem. Ám ez utóbbinak kínosabban viselem el a terheit.” Vajon miért? – teheti fel a kérdést az olvasó, aki nem rendelkezik hasonló élettapasztalatokkal. A válasz talán abban az „életérzésben” keresendő, amely olyan természetes az ott élők számára, mint a levegővétel. Mint mondja, ez az életérzés nem kifejezetten a kommunista elnyomás eredménye, hanem sokkal régebbi keletű: „ez a rezignáció Kelet-Európa öröksége”.

Erős Kingának 2005-ben így beszél Erdélyről: „kissé labilis az erkölcsi tája, egy kicsit apatikus, kicsit reménytelen, az alapvető közeg pedig a rezignáció. Mindezzel együtt szeretni való hely”. Ifjúságára visszatekintve pedig megállapítja, első benyomása a környezetről nagyjából az volt, hogy „érdekes helyen születtem”. Ez az „érdekesség” mindenekelőtt a sokféle nemzetiség jelenlétének volt köszönhető. „Ezt a helyet számomra ellentmondásossága, színes etnikai képe tette izgalmassá, nem kizárt, hogy végső soron a szülőföld sajátos, megkapó látványa készítetett írásra.” A régióknak ezt a varázslatos képét azonban mélyen befolyásolta és „igen komor tónusokkal árnyalta” a kommunista diktatúra és a kisebbségi sors: „mi pedig ebben a kettős látványban kerestük identitásunkat. Mégis a későbbiekben én ennek az ellentmondásnak ihlető erejéből merítkeztem”. Ez azonban csak a művek forrásvidéke; az innen származó impulzusoknak csak akkor van értékük, ha igazi esztétikai értékek létrejötténél bábáskodnak. Bodor nem engedékeny ebből a szempontból: számára „művészetben a középszerűség már-már szájalomra méltó: amikor egy életműről kezd kiderülni, hogy mindegy, hogy van vagy nincs”. Meggyőződése, hogy egy író tisztában van saját művének értékével és hiányosságaival egyaránt. (Ő maga például a *Sinistráról* a leadás pillanatában tudta, hogy „ez egy opus”.)

Saját írói eljárásait egyáltalán nem „technikaként” fogja fel. „Nem vagyok mindentudó, nem látok bele alakjaim gondolatába, csak azt látom, amit tesznek, hallom, amit mondanak, és ezt próbálom a magam eszközeivel közvetíteni. Az olvasó aztán ezzel azt kezd, amit tud, amire képzelete, erkölcsi, érzelmi készültsége éppen alkalmassá teszi. A prózai szövegek labirintusában kell eligazodnia.” Ugyanezt az alapállást fejti ki majd alaposabban másfél évtizedes múltva (Karácsonyi Zsolt, 2020). A kérdésre, hogy vajon lehetetlen-e értelmezni a világot, vagy maga a szerző sem akar mindent tudni, kettős választ ad. Az első, mondja, hit kérdése, nem lehet róla beszélni. A második viszont úgy függ össze az elsővel, hogy „a szerző valójában – az értelmezhetőség lehetetlensége okán – eleve nem is kíván mindent tudni. Tudja, hogy kevés dolgot tud, vagy éppenséggel semmit, de éppen ez, a képzeletére való ráutaltság élteti, amit ír, az csak sejtés, megérzés. Ettől író, ha író. Erről szól a próza, illetve a fikció. A bizonytalanság, a rajtunk kívül álló dolgok rejtélyes dialektikájából eredő labilitás, a kiszolgáltatottság – még önmagunknak, a bennünk rejlő ismeretlennek is. A nem tudás felismerése végső soron mégis inkább megnyugvást, mintsem szorongást kelt bennem”.

Kitűnik tehát a szavaiból, hogy az írást önnön egzisztenciája egyfajta megélésének, közvetlen tapasztalatának tekinti, és az olvasótól is azt várja el, hogy a befogadás során hozza ki magából a maximumot. Vagyis olvasson *bátran*, ne bújjon előítéleteinek, érzelmi vagy morális kliséinek kettős fedezéke mögé. Nem meglepő tehát, hogy ez az irodalom-és művészetfelfogás nem vonzódik az elméleti megközelítésekhez. Szerinte az irodalom-elmélettel nincs mit foglalkozni, mert „jobbára független a hivatkozott alkotásoktól”, „belterjes, öncélú, steril műfaj, a szakmai zsargon borzalmas nyelvezetétől terhes sznob világ”. Lévén, hogy magam a teóriák hatvanas-hetvenes években született nagy teljesítményein serdültem fel (ebben a periódusban az irodalomelmélet gyakran izgalmasabbnak tűnt fel előttem, mint az irodalom), nyilván nem értek egyet ezzel a sommás értékeléssel. Az irodalom elméleti megközelítését nehezen tudom másként látni, mint a világ birtokbavételének jelentős mértékben autonóm módját, amely hasonlóan „öncélú” és hasonlóképpen értékes, mint maga az irodalom. (Amely ugyancsak kitermel elviselhetetlen, kérészerűtlen vadhajtásokat, akár a szent literatúra.) A „gadamerezés és derridázás”, amiről Bodor Ádám beszél, ennek a szellemi területnek a legfelületibb rétegére vonatkozhat csupán, és semmi köze sincs az érintett gondolkodókhöz. Alan Sokal „tréfája”, amelyre az interjúban maga is utal, az elmúlt évtizedek egyik leghumortalanabb vicce, amelynek tanulsága körülbelül ennyi: „a tények azok tények, tudomány pedig az a tevékenység, amely a tényekkel foglalkozik”. Ugyanakkor a Bodor-próza (számomra legalábbis) minden ízében azt sugallja, amit a nevetségessé tenni kívánt gondolkodók művei, nevezetesen, hogy minden tapasztalat társadalmi konstrukció. Persze egy írótól minden körülmények között elfogadható, hogy a saját írói világának folyamatos teremtése foglalja le, s hogy ebben a tevékenységében az elméleti okvetetlenkedés inkább irritálja, de legalábbis semmiféle ösztönzést nem jelent számára.

Magától értetődő, hogy több interjúban is fölmerül az „erdélyi irodalom” kérdése. Lukács Laurának 2006-ban beszélt erről. „Erdélyi magyar író van, külön erdélyi irodalom nincs. Magyar irodalom egyetlenegy van, ez anyanyelven való gondolkodás és hűség kérdése.” Tehát az erdélyi írósnak ethosa van. De az íróságot mint életmódot többféleképpen lehet felfogni. Vannak, akik egyfajta permanens „létezésgyakorlatnak” tekintik ezt a mesterséget, vagyis életük minden perce az írói elhivatottság jegyében telik. (Legalábbis szeretik így gondolni.) Bodor Ádámtól ez nagyon távol áll. „Szóval nem vagyok reggeltől estig és látástól vakulásig író, az élet elcsorog mellettem, nem igyekszem nap mint nap feldolgozni a tanulságait. Ami fontos, belénk épül észrevétlenül.” „Én kizárólag olyan történeteket bírok megírni, amelyeket magam találok ki. Elég egy helyzet, egy hangulat megidézése, s a történet magától beindul, miközben kifejeletét magam sem ismerem. Ez az, ami sarkall, a fölfedezés öröme, a képzelet spontán dramaturgiája. Önmagát bonyolítja, számomra is folyamatosan meglepetéseket, izgalmakat tartogatva gördíti magát a történet.” Szepesi Dórának 2011-ben a tapasztalatok „észrevétlen beépülését” a személyiségbe plasztikus hasonlattal világítja meg. Szerinte van egy titkos, zárt területe az emberi tudatnak, ahol, mint egy központi főhadiszálláson, találkoznak bizonyos alapvető tulajdonságok, érzékenységek, rejtett jegyek – ezekből áll össze a személyiség. „Olyan szuverén terület ez, ahova alig van bejárata idegen elemeknek. Csak olyanoknak, amelyek a már meglévőket erősítik. Kijárási viszont van belőle, így minden, ami által megnyilatkozunk, az ennek a titkos rejteknek, a személyiségnek a jegyeit viseli. Ilyen megnyilvánulás többek között a művészi alkotás is.” A művészi alkotás annak a „mély énnel” a tevékenységéből táplálkozik Bodor szerint is, amelyről Bergson beszélt annak idején; eközben a művész revelációként élheti meg a saját személyiségének ismeretlen oldalával való szembesülést.

Már ebben a beszélgetésben is hangsúlyosan merül föl Kolozsvár meghatározó szerepe mind a személyiségfejlődés, mind pedig az íróvá válás folyamatában. Erdély, a régi

Kolozsvár „a legfölemelőbb legeslegeurópaibb környezet volt, egyszersmind a legszánalomraméltóbb, legelesettebb provincia”. Olyan hely, ahol egyszerre volt jelen „a világszínvonal és a béka ülepe”. A legalaposabban majd Jánossy Lajos kérdez rá 2016-ban arra, hogy miként éli meg a Budapest és Kolozsvár közötti különbséget. Abban nincs semmi meglepő, hogy a Kolozsváron leélt több mint négy évtized döntő fontosságú volt a számára, ez látta el élete végéig „írói munícióval”, s hogy ehhez a tapasztalat- és élménytömeghez képest Budapesten élni „művészileg már elég közömbös, érdektelen”. Pedig gyerekkorában is élt néhány évig Budán, tehát volt hangulati kötődése a városhoz ebből az időből is. Ez azonban nyilván nem hasonlítható a Kolozsvár-élményhez. Érdekes, hogy mindkét város átalakulását voltaképpen a negatív oldalról éli meg, noha a változások történeti szükségszerűségét nem vitatja. Az otthonosságélményt a jelek szerint már csak az emlékek őrzik mindkét hely vonatkozásában. Beléptek ellenben más városok, amelyekről kiderült, hogy élhetők lennének (például Berlin), vagy az olyan természeti környezet, mint például a Radnai-havasok vagy a Madarasi-Hargita. Azt már Orbán Gábornak mondja el, hogy a természettel való kapcsolat miért fontos: a természet jelentette neki a szabadságot. „A szabadság, a boldogság fogalmai mindaddig üresek, legalábbis sterilek, amíg ellentétpárjukban az ember meg nem tapasztalta őket.” „A természet akár szelíd, akár idegen, riasztó és félelmetes, abban igazán megrendítő, hogy az embertől, az emberi tevékenységtől független szervezet, a vele való találkozás misztériuma megragad, nehezen tudom magam varázsa alól kivonni. Jó esetben ennek a találkozásnak döntő módon holtig tartó, meghatározó érzelmi vonatkozásai is lehetnek, ezek pedig óhatatlan folyamatosan átszivárognak művészi alkotásokba is.”

Kelet-Közép-Európa „peremvidékének” élményéhez szervesen hozzátartozik a tájélmény, ezt Bodor Ádám olvasóinak aligha kell bizonygatni. Műveiben erre a társadalmilag és természetileg egyaránt hihetetlenül sokféle vidékre „vetít rá” egy olyan víziót, amely esetleg csak benne él, abban a reményben, hogy az olvasó is valamilyen formában mértékben magáévá teszi. Elképzelhetőnek tartja, hogy csak ő rendelkezik ezzel a „deviáns látásmóddal”, de ez nem baj, mert „mitikus elfogultság nélkül művészi alkotás sem létezik”. Nem véletlen, hogy a szabadságélmény eredendő forrása a természet. Ennek a régióknak a társadalmi ugyanis súlyos szabadságdeficitet hurcolnak magukkal sok generáció óta. „Mintha ezeken a helyeken a társadalom nem tudna élni a maradék szabadságával sem, így az alkalmazkodás már része a természetének, hajlamos a hatalom részéről bármit elfogadni.” Hangsúlyozza, hogy nem kortárs történelmi tapasztalatról van szó, „a beletörődés itt inkább örökség, a megvert, elnyomott társadalom ösztönös válasza. Reflexszerű rezignáció...” Olyan helyek ezek, ahol „könnyű az elnyomottat az elnyomás cinkosává tenni”. Selyem Zsuzsa kérdezte tőle 2010-ben, hogy miért nem ír soha gazdagokról. A válasz szerint az ő világuk unalmas és kiábrándító. „A gazdagság sivársága, sterilitása, tragikus egyneműsége a viszolygáson kívül nem ébreszt bennem termékeny gondolatokat.” Ez a látásmód is magyarázza, hogy gyerekkora óta „a titokzatos periféria” vonzotta.

A rengeteg felvetett probléma közül még egyet emelnék ki, mert nagyon jellemzőnek érzem írói mentalitására és eddigi életművének egészére egyaránt. Ez az irodalmi hatások teljes hiánya. Az írókhoz intézett szokványos kérdések legszokványosabbjai azok, amelyek a műveit befolyásoló hatásokat firtatják. Bodor Ádám sem veszi zokon ezeket a kérdéseket, csupán higgadtan megállapítja, hogy ezek az ő esetében nyugodtan figyelmen kívül hagyhatók. „Írásaim eleve alkalmatlanok bármiféle besorolásra” – mondja Hercsel Adélnak 2016-ban. „Nem hasonlítok neves elődökre.” Károli Gáspár, Mikszáth, Krúdy, Örkény nevét említi, mint akiket tisztel; a nyelvet, az írás erkölcsét tanulta tőlük, de egyiküket sem tartja „irodalmi rokonának”. Egy másik interjújában kijelenti, hogy „legalábbis ismereteim szerint magyar szerzők viszonylatában minden tiszteletem és nagy-

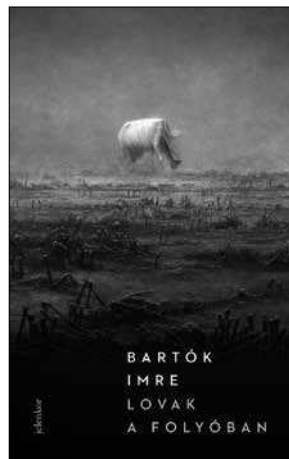
rabecsülésem mellett biztos hiába keresném elődeimet. Eredményesen talán más irodalmakban sem.” Bak Róbertnek három évvel később ezt kiegészíti azzal, hogy irodalmi örökösöket se lát, nincs, akit közel érezne magához, noha nem zárja ki, hogy néhány kortárs íróra átmenetileg hatást gyakoroltak a művei. De a hatást eleve efemer, nem túl fontos jelenségnek tartja, amely egy igazán jelentős műben szinte nyomtalanul felszívódik. 2021-ben Győrffy Ákosnak egyenesen azt mondta, hogy „legtöbbet olyan írótól tanultam, akiknek az eljárásait magamban elvettem”. Visszaértünk tehát a magány tapasztalatához. Ez azonban Bodor esetében nem valamiféle tragikusan vagy különösen nem heroikusan megélt „sziget-magány”. Egyszerűen az a véleménye, hogy az író eredendően és magától értetődően magányos lény – különben nem is lenne író.

IMITÁCIÓ, HATÁSESZTÉTIKA, HONORÁRIUMOK

Bartók Imre: Lovak a folyóban

A regény főhőse valahogy úgy van az irodalommal, mint Szent Ágoston az idővel: „Ha nem gondolkodom rá, tudom, mi az, ha gondolkodom róla, nem értem.” Mielőtt fanyalogni kezdenénk, hogy hát micsoda közhely ez, a hétköznapi fogalmak már csak ilyenek, az lenne a meglepő, ha a durva felbontású kategóriákkal dolgozó emberi elme képes volna pontosan letapogatni a művészi tevékenység konceptuális határait, hősiünk sietve leszögezi: nem definíciós kérdésekről van szó, és nem is az irodalom „varázslatos sokarcúságáról”. Hanem arról, hogy a szerzői tudat – egyszerűen *élettani okokból* – előbb-utóbb elkerülhetetlenül elveszíti a kontrollt a választott irodalmi forma és elbeszélői nyelv felett („nem lehet örökké bírni a napi robotot az idegek futószalagja mellett”), ezért a művészi megismerés projektje rendre kudarcba fullad. Lehangelő megfigyelés, szó se róla; ám mintha első blikkre túlon túl könnyű megoldást nyújtana az írói önértékelés problémáira. És mi köze van mindennek az ágostoni dilemmához?

A *Lovak a folyóban* főhőse – intézményi státusát tekintve: bukott regényíró – szentül hiszi: az alkotó felelőssége paradox módon éppen abban áll, hogy művészileg hiteles formát adjon a szükségszerű fiaskónak. Hogy színre vigye: naiv és hiú ábránd, hogy valaha is létrejöhet szerző és olvasó szövetsége, aminek keretében a fikcióteremtés, az imagináció és a szövegértelmezés tevékenysége közösen végzett valóságfeltáró munkává mélyülhetne – megfelelően a művészet felvilágosult-humanista önképének. Az írói koncentráció hiányán, a nyelv (e „gusztustalan mosogatószivacs”) „megbízhatatlanságán”, no meg a mindenkori olvasó kényelemszeretétén túl azért sem, mert az autentikus irodalmi mű világa végső soron a „lázasan kavargó” ürességre nyílik, a megnevezhetetlenre, amely emberi mondatokkal nem körülírható, legfeljebb csak sejtethető. (Már amennyiben az alkotó jól végezte a dolgát, azaz művészi értelemben profitált az összeomlásból az idegek futószalagja mellett.) A kudarc artikulációja viszont talán elvezethet a szövetség újrakötéséhez – *új feltételek mellett*: a szerző azzal nyeri el a szimpátiánkat és együttműködésünket, hogy sikertelenül küszködik a rendelkezésére álló nyelvvel és művészi eszközkészlettel, saját pszichológiai és biológiai korlátaival (mint az emberi alkotótevékenység általános korlátaival), illetve az írói vállalkozás lehetetlenségével (nevekkal megragadni a megnevezhetetlent). Rokonszenvünk nem a *személynek* szól, akinek *sikerült* művészi alkotóerejét és kreativitását latba vetve a valóság új területeit elhódítania az

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
396 oldal, 3699 Ft

irodalmi megismerés számára, hanem a mű szövegszervezési eljárásaiból és poétikai kísérleteiből összeálló és szétbomló írói szubjektumnak, aki – a maga *személytelen személyességében* – belerokkant vagy beleőrült az értelemközvetítés *csődjébe*. (A regény elbeszélő-főhősének nagyon szép metaforái vannak e viszonyrendszer érzékeltetésére; később még idézek néhányat.)

Igen ám, de ha az írói vállalkozás mindenképpen elvétí a célját, akkor mégis miben különbözik a hétköznapi művészi fiaskó a magasrendű művészi kudarcától? Hol a határ *elrontott* művek és az írás lényegi lehetetlenségét (nagyobb vagy kisebb esztétikai erővel) példázó irodalom között? Pláne ha a két jelenség egy tőről fakad. Nos, ez a dilemma foglalkoztatja leginkább a *Lovak a folyóban* főhősét. Ha írni: lehetetlen, hogyan lehetséges, hogy némelyeknek mégis sikerül? Továbbá mit kezdjünk azzal a ténnyel, hogy a nagyközönség és az irodalomkritika szemlátomást fittyet hány a szerző és az olvasó közti szövetség feltételeinek állítólagos megváltozására, és zajosan ünnepli az írás lehetőségét naivan igenlő, *szerehető* műveket? A probléma szerkezete fogalmi szinten is nehezen átlátható (hősünk nem így fogalmazna, de ennyi engedményt talán tehetünk a kritikusként, aki időnként a saját hangján is szívesen megszólal): az írás szükségszerű kudarcából önmagában nem következik esztétikai kudarc, viszont az esztétikai sikernek szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a mű színre vigye és tudatosítsa az olvasóban az írás kudarcát. És ugyanez a publikum irányából: a közönségsikerből nem következik esztétikai siker, ám a csúfos bukás sem garancia ugyanerre – és tegyük hozzá: nem kizárt, hogy a manapság divatos szerzők *éppen azért* mondtak le az esztétikai sikerről, és adták át magukat az irodalmi termelés örömeinek, mert tudomásul vették az írás szükségszerű kudarcát. Mindennek fényében tényleg a legjobb, amit hősünk tehet, hogy ágostoni pózba vágja magát: ha nem próbálom megérteni, miben áll az esztétikai siker lehetősége, tudom, ha megpróbálom elmagyarázni, akkor nem tudom.

De azért mégis nekigyürkőzik, hogy legalább az írói gyakorlat oldaláról megvilágítsa ezt a rejtélyes összefüggést, elkerülhetetlen alkotói bukás és nehezen kiküzdhető esztétikai siker viszonyát. Elsősorban erről a nekigyürkőzésről szól a *Lovak a folyóban*. Hősünk éles szemű megfigyelése szerint az írás szükségszerű kudarcra kétféle módon ágyaz meg az esztétikai kudarcnak (szerencsére az elbeszélő nem emlegeti Szküllát és Kharübdiszt!): az írás lehetetlenségével elszántan viaskodó szerző kezei között az irodalmi megismerés projektje az olvasó számára hozzáférhetetlen, *magánérdekű körülményeskedésbe* fullad – vagy épp ellenkezőleg, az író feladja az esztétikai küzdelmet, és a könnyebb utat választva *elkoptatott közhelyek és üres frázisok bódító ismételtetésébe* menekül, mivel így legalább az olvasó vélt elvárásait és érzelmi igényeit kielégítheti. Megtalálni az arany középutat egyszerűen szakmai és egzisztenciális feladat – amelyet az alkotó szinte soha nem képes maradéktalanul elvégezni. (Az ágostoni dilemma eredetileg éppen a helyes arányok megtalálása kapcsán merült fel hősünkben: „Hol az aranyközép a közhely és a tekervényes körülményeskedés, az elkoptatott frázisok és a tudás, a metafora és a szó között, hol rejlik a befogadható formába csorgatott bölcsesség és tapasztalat, a reggelek bódító tisztánlátása, hol rejtőzik az irodalom?”)

Mindennek fényében nem meglepő, hogy a *Lovak a folyóban* író főhősének sem sikerült abszolválni a feladatot. Magnum opusa, a *Jerikó* csúfosan megbukott. Az irodalmi kudarc szinte automatikusan magával hozta a magánéleti válságot: felesége, Réka kiadta a férfi útját; hősünk egy svábhegyi szuterénlakásban húzza meg magát, rengeteg folyóirat és a *Jerikó* eladatlan példányainak társaságában. A bukott író szenvedélyes tirádáiból, gúnyos filippikáiból és önmarcangoló monológjaiból megtudhatjuk: a szakma látványosan nem vett tudomást a könyv megjelenéséről, s ha mégis, a céhtagoknak mindössze pár lekezelő gesztusra futotta. A kritikusok, akik pár pillanatra felriadtak „affirmatív szendergésükből”, immár végérvényesen elhelyezték a szerzőt a fiatalkori ígéreteiket va-

lóra váltani nem képes féltéhségek sorában, a *Jerikó* ezek után természetesen a Gozdsdu Elek Irodalmi Díjat sem kapta meg; egyszerűen „a kánonvont már elment”. A laikus olvasói színtereken sem alakult jobban a helyzet, a könyves közösségi oldalak kommentelői önfeledt gorombáskodásba merülve adtak hangot csalódottságuknak (pedig amúgy ez nem szokásuk), a kiadói marketing pedig valahogy nem talált utat az influenszerekhez és más közéleti személyiségekhez, akik nagy elérésű videóban „élőzhettek” volna a kötettel, vagy más hatékony aktivitásformát választva népszerűsíthették volna a regényt. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a *Jerikó*ból alig néhány példányt lehetett csak „értékesíteni”. És ezeknek a magánlakások terében keringő kósza könyveknek sem éppen úgy alakult a sorsa, ahogyan a szerző elképzelte: ha hősünk véletlenül olyasvalakivel találkozik, aki valamilyen fura indíttatásból megszerezte a regényt, visszatérő jelleggel végig kell hallgatnia, hogy a vállalkozó kedvű olvasónak sajnos még nem sikerült a vaskos, hatszáz oldalas kötet végére érnie – vagy egyáltalán belekezdenie. A szerzői vágyálmokhoz feltehetőleg még a különös szomszéd, Temesi értékelése áll a legközelebb (aki amúgy szabadidejében a szerves gépezetként felfogott test „reaktíválásával”, azaz holttestek feltámasztásával kísérletezik): „Talán nem is baj, hogy apró adagokban, lassan ízlelgetve veszem magamhoz. Egy kevés belőle gyógyszer, de a túl sok már mérgező.”

Eddig csupán a bonyodalomról esett szó, pedig helyes lett volna a cselekmény kibontakozásáról is beszélni: hősünk úgy dönt, hogy új regényt ír. Levonja a *Jerikó* kudarcából fakadó tanulságokat, és olyan könyvet tesz le az asztalra, amely... milyen is? Maga sem tudja pontosan. Időnként úgy gondolja, hogy pályatársának, Árminnak a példáját követve fel kellene adnia nagy ívű ambícióit, és tisztas irodalmi iparossá kellene magát átképeznie. Íróbarátja valamikor egyszer régen „megpillantotta maga előtt a sötétben kavargó örvényt”, de aztán „gyorsan ki is hátrált a napfényre, hogy megírja sikerre ítéltett nagyregényét, a *Vidám fiúk* című opuszt”; azóta is rezignáltan sütkérezik a melegben. Ármin a maga tudatosan vállalt művészeti hedonizmusával legalább tisztességesen jár el: pontosan azt kínálja az olvasóknak, amit azok kapni szeretnének. Nem úgy, mint a gyűlölt Selig (a Gozdsdu Elek Irodalmi Díj kuratóriumi elnöke!), az elvtelen és gátlástalan *müdcult* írófigura mintapéldánnyal, aki felületes és hatásvadász könyveiben a „mélység” cinikus ígéretével csalja lépre a rajongóit. A trükk pedig önbeteljesítő jóslatként működik: a lelkes olvasók valóban mindenféle „komoly” tartalmakkal töltik meg az üres szövegeket, és közben úgy érzik, megrendítő esztétikai tapasztalatot élnek át. Selig legutóbbi korszakos remekműve, a *Radamanthüsz* változatos formákban és módokon kísérti a hősünket. (Lám, az „üres jelölők” működése legalább olyan fenyegető lehet, mint amilyen felszabadító: minden azon múlik, hogy a frusztrált vagy épp könnyelmű interpretátor milyen jelentéseket vetít beléjük.) Hősünk gyakran képzeleg a nagy hatalmú író megkínzásáról és megalázásáról, ezek a bosszúfantáziák a *Lovak a folyóban* legszórakoztatóbb részletei. A regény írókatalógusának harmadik fontos figurája az agg Hauser, a főhős és Ármin (és még sok más kortárs szerző) mestere. Valamikor pályája delelőjén ő is meghozta a maga kompromisszumos döntését. Bár a férfi szinte mindent tud az irodalomról, amit tudni lehet – mint láttuk, ez azért nem *olyan sok* –, hiúságában „egy zónapörköltért cserébe elvállalta a falu bölcsének szerepét”; azóta pedig „szellőse írt transzcendálásokkal” szórakoztatja a közönségét. (Utóbbi Ármin jellemzése; némi frusztrált cinizmusért neki sem kell a szomszédba szaladnia.) Az irodalmi siker alakváltozatai: variációk önfeladásra – és ami ezzel elkerülhetetlenül együtt jár: a bennfentesek és a körön kívül rekedtek szüntelenül mérgező, irigy dohogása.

Más pillanataiban hősünk szíve szerint ellenállna a *müdcult* csábításának, és úgy őrizné meg, illetve vinné tovább a *Jerikó* erőnyeit, hogy írásmódjáról lenyesegeti a nagyregény szövegére jellemző stilisztikai-narrációs túlkapásokat. Célja „a tökéletes funkcionalitást” összekapcsolni „az eleven szabadsággal” – hogy így végre hiánytalanul érvényesülhessen „az olvasó vendégjoga”: olyan könyvet vehessen a kezébe, amelynek elolvasása örömet

okoz neki. Még akkor is, ha a mű révén közvetített tapasztalatban (a művészi megismerés kudarca, a megnevezhetetlen szorongató jelenléte) nincs is semmi örömteli. Ez az új regény íródik meg a *Lovak a folyóban* oldalain; mindaz, amit az elbeszélő-főhős mond és tesz, már az eltervezett könyv metafiktív terében történik.¹

Hogyan állítható helyre az olvasó vendégjoga? Ezen a ponton az implicit szerzői tudat és a főszereplő tudásszintje elválik egymástól. Míg hősiünk önmarcangol, átkozódik, gúnyolódik és elmerül a részben saját maga által bonyolított színes cselekményben (aminek keretében időről időre orálisan kielégíti saját magát, mintegy a „köldöknéző” irodalom, az öncélú és terméketlen művészetakarás revitalizált metaforájaként), a regény precízen megvalósítja azt az elgondolást, amely az elbeszélő számára annyi felesleges és hiábavaló fejtörést okozott: az olvasói érdekek és a szükségszerű művészi kudarc közvetítésének összehangolását.

Ennek egyik eszköze a fantasztikus vagy spekulatív zsánerek kódjainak alkalmazása. Egy titokzatos alak, egy sorozatmerénylő embereket lökdös a metró alá, hősiünk (ezúttal tényleg illik rá ez a kedélyeskedő megnevezés) megmenti az egyik kiszemelt áldozatot, a Zsófi nevű nőt, akivel – a *Jerikó* reménybeli olvasójával! – korábban kisfia szülői értekezletén találkozott. A továbbiakban pedig őszintén reménykedik benne, hogy külsőlegesen ismeretségük idővel (kissé lektűrízú) szerelmi viszonyná mélyülhet. A mentőakció után a kórházban a férfit újra látomások gyötrik, mint a svábhegyi szuterénban: feltűnik a Látogató, valamit szeretne tőle meg a bölcsőben ringatott gyerektől, akinek talán nem is ő az apja. (Hogy pontosan mit is akar, az nem világos. Leginkább *semmit* – a megnevezhetetlen, a tébolyító üresség betör a világba, és megmutatja magát a szereplőknek, ami sokkal nyomasztóbb, mintha a rémalaknak gonosz céljai volnának.) Hősiünk környezetében és fantáziájában egyre-másra különös figurák tűnnek fel. Árendőrök és valódiak, akik a sorozatmerénylő után nyomoznak, ám előbb-utóbb szóba kerül a *Jerikó*, a detektívmunkáról pedig kiderül, hogy a hivatásos olvasás közeli rokona (lásd a mindent elolvasás beteljesíthetetlen vágyát és a rejtett összefüggések észrevétlen, megmagyarázhatatlan feltárulását a világban mint strukturálatlan szövegkorpuszban). A furcsa szomszédoknak, a főhóst kezelő orvosnak, a pszichológusnak és az összes további mellékszereplőnek valamilyen módon mind köze van a narratív társasjátékokhoz és a Tárhely nevű különös informatikai céghez. Hősiünk szüleinek is: az idős házaspár jól felszerelt, modern lakóparki otthonában a szombat délutánok a *Zothique* nevű táblajáték jegyében telnek. Az ironikus családi idill azonban kisvártatva rémálommá válik: az interaktív horrorrtörténet fiktív világa fokozatosan bekebelezi a regénybeli valóságot;² az apáról, a Tárhely egykori (?) alkalmazottjáról pedig kiderül, hogy feltehetőleg szeretteinek az életére tör. A *Lovak a folyóban* groteszk és látványos fináléja egy elhagyatott gyárépületben, valamint a föld alatt játszódik, a narratív társasjátékok éves nemzetközi találkozóján (spoiler: „a Dream Nation főszponzora a Tárhely”), ahol is minden rejtély feltárul – és rejti el magát örökre a narratív viszonyok felbomlásának kakofóniájában.

A spekulatív fikció műfaji konvenciói több okból is jól szolgálják az implicit szerző céljait. A zsigeri érzelmi reakciók – borzongató kíváncsiság, felszabadult röhögésben oldó-

¹ Visy Beatrix szerint a *Lovak a folyóban* tudatosan elbizonytalanítja az olvasót azzal kapcsolatban, hogy valóban metafiktív elbeszéléssel van-e dolga, hiszen a főhős a megírandó regényről több helyen is csupán „feltételként, tervként beszél”, amely így nem lehet azonos az általunk olvasott művel. (Feljegyzések a szuterénból, *Élet és Irodalom*, 2021/45. [november 12.], 21.) Más fontos szöveg helyeken viszont a narrátor explicit metanarratív kommentárokat fűz a cselekmény fordulataihoz (a főhős és Zsófi találkozásainál: 198. és 381–382. oldal). Szerintem a szöveg mindkét értelmezést megengedi.

² Erről lásd Bethlenfalvy Gergely alapos elemzését: A gnosztikus lektűr kísértése, *Litera*, 2021. október 30., <https://litera.hu/magazin/kritika/a-gnosztikus-lektur-kisertese.html>

dó tanácstalan rémület, az összefüggések utáni hajsza izgalma – aktivizálják az olvasót, aki szívés-örömet érvényesíti a vendégjogát. A kísértetiesség tapasztalata foglyul ejti a fantáziáját: a műfaji konvencióknak megfelelően csupán fokozatosan derül ki, hogy a valóságra vonatkozó feltevései közül az olvasónak melyeket kell feladnia a fiktív világ megkonstruálása során (ez a spekulatív fikció egyik alapvető hatásmechanizmusa) – ám csak hamar az is kiviláglik, hogy a *Lovak a folyóban* esetében ezek a módosítások nem rendelkeznek egyetlen elv alá. A kozmikus horror más szabályok szerint működik, mint a pszichothriller és a *ghost story*, a posztmodern anti-detektívregényről már nem is szólva. (Egyes értelmezők ezen a ponton *műfaji-poétikai hibriditásról* beszélnek.) Ám természetesen nem csupán az olvasó érzelmi „bevonása” áll az implicit szerzői döntés hátterében. Egy közkezen forgó irodalomtörténeti elbeszélés szerint a tömegkultúra megszületésének idején az úgynevezett „szórakoztató irodalom” területére száműzött spekulatív zsánerek – éppen a „szépirodalmi” kánonoktól való távolságuk, azaz a szintér relatív autonómiája miatt – a kezdetektől fogva különösen alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a művészet humanista önképével és előfeltevéseivel összeegyeztethetetlen tapasztalatokról adjanak hírt. A megismerő szubjektum és a nem emberléptékű világ végzetes össze nem illéséről, az önmagának törvényt alkotó, a természeti és társadalmi környezetét – sőt a saját pszichéjének működését is – uralni akaró, felvilágosult világpolgár elemi kiszolgáltatottságáról, a létezés fenyegető esetlegességéről. Ha tetszik, a megnevezhetetlenről.³ Persze legkétszóbb a posztmodern irodalom (legalábbis a posztmodern irodalom *egyik alakváltozatának*) felfutása óta mindebben nincs semmi meglepő; manapság pedig éppen az inga visszalengésének, a magas kulturális presztízsű irodalom „sf-izálódásának” lehetünk szemtanúi.⁴ Mégis a spekulatív műfaji konvenciók és a szokás szerint kissé homályosan a „szépirodalom” eszköztárához sorolt modernista és posztmodern írástechnikák együttes, egymást erősítő alkalmazása mindazoknak irritáló lehet, akik nem vesznek tudomást a szóban forgó zsánerekben rejlő poétikai lehetőségekről – leginkább a területvédő professzionális irodalomkritikusoknak és az elkötelezett műfaji olvasóknak.⁵

Helyben vagyunk: a *Lovak a folyóban* másik fő módszere olvasó és implicit szerző szövetségének helyreállítására a kortárs irodalmi világ szatirikus ábrázolásának és az önironikus személyességnak az *imitálása*. (Mások talán ezzel kezdték volna a könyv be-

³ Lásd a regény remek, mélyen ironikus Lovecraft-mottóját: „Hozzátette, hogy a »megnevezhetetlen«, »elgondolhatatlan« állandó emlegetése elég gyerekes dolog, valószínűleg ezért vagyok oly kevésbé elismert szerző.”

⁴ Az irodalom „sf-izálódási tendenciáiról” legutóbb H. Nagy Péter írt Seps László *Termőtestek* című regényének kapcsán. (Az emberek halnak, a gomba él, *Litera*, 2021. december 18., <https://litera.hu/magazin/kritika/az-emberek-halnak-a-gomba-el.html>)

⁵ Az utóbbiak közül Pintér Bence finoman hangot is adott a zavarának máskülönben elismerő hangvételű kritikájában: „Ilyenkor tudatosul bennem, hogy én bizony azt szeretem, hogy ha megjelenik egy nyomozó, az nyomoz, és ha van egy bűntény, annak van megfejtése; illetve azt is szeretem, ha egy szöveg spekulatív/fantasztikus elemei nem szimplán csak lógnak a levegőben, hanem van egyfajta belső logikájuk, és ez a belső logika nem az, hogy valaki megőrült vagy álmodik, hanem a világépítés koherens módon alapozódik egy – vagy több egybefüggő – spekulatív ötletre.” Majd rendkívül pontosan fogalmazva hozzáteszi: Bartókot „olyan alapvető művészeti-filozófiai, illetve egzisztenciális dilemmák foglalkoztatják (az alkotás, az örület, az ismeretlen), amelyek egyébként kifejezetten rokoníthatóak azokkal a kozmikushorror-szerzőkkel, akiket alkalmanként intertextualizál is ez a könyv. Szóval (néha) ugyanarról beszél, de amennyire én érzékeltem, nem akarja másolni, kifigurázni, kifordítani, felemelni stb. a formulákat, amelyek a műfaj – akármelyik műfaj – sajátjai. És ez így van jól.” (Ebben a könyvben az a legkevésbé nyomasztó, hogy a narrátor rendszeresen leszopja magát, *Azonnali*, 2022. február 20., https://azonnali.hu/cikk/20220218_ebben-a-konyvben-az-a-legkevesbe-nyomaszto-hogy-a-narrator-rendszeresen-leszopja-magat)

mutatását, hogy felkeltsék az olvasó érdeklődését, s így elnyerjék a rokonszenvét. Én másik utat választottam, talán indokolatlan kockázatot vállalva.) A *Jerikó* kudarcában a szerző 2018-as opus magnumának, a *Jerikó épülnek* a sorsára ismerhetünk, a főhős keserű tapasztalatairól pedig a mi irodalmi világunk anomáliáira asszociálhatunk: felületes, lusta kritikusok, kockázatkerülő szerzők, mozdíthatatlan kanonikus pozíciók, uram-bátyám viszonyok a díjak odaítélésénél, lelketlen kiadói marketinggépezetek, busás ösztöndíjak egyeseknek, megalázó honoráriumok másoknak, továbbá megélhetési gondok csőstül – és gyávaság, pöffeszkedés mindenütt és minden szinten. Mi sem tűnik egyszerűbbnek, mint a regény főhősének keserűségét és művészi dilemmáit ráolvasni a *Jerikó épül* állítólagos kudarcára! (Meg hát jól is esik, hiába figyelmeztet a narrátor: vannak irodalomfogyasztók, akiknek „fél évszázadnyi irodalmi nevelődést követően még mindig az jelenti a revelációt egy nagyregényben, ha hatalmasakat dobbanó, lucskos férfiszívre bukkanhatnak benne”) Kiemelhetnénk, hogy a *Lovak a folyóban* a korábbi könyvvel szemben végre jól olvasható, fordulatossá, ráadásul a terjedelme is megfelelő. Az új regény „fogyaszthatóbbra” írja a diszfunkcionális család autofiktív történetét: az apa abbahagyta az ivást, az anya mély megértéssel fogadja, hogy a fiú a nagyregényben kitergette a családi szennyest (bár a *Jerikót* nem szeretné elolvasni); a korábbi mű fontos motívumai „tompított” formában, egykori jelentőségüktől megfosztva újból és újból felbukkannak a szövegben. Igaz, végső soron – nagyon sok fikcionális áttételen keresztül – mégis ugyanazzal a családi viszonyrendszerrel találkozhatunk, mint a korábbi regényben.

Ha kicsit is figyelünk a narrátor jelzéseire, fel fog tűnni: valami itt gyanús, *az nem lehet*, hogy az implicit szerző ilyen egyszerű célok érdekében működtesse a bonyolult irodalmi masinériát. És valóban nem is ez történik. Vegyük észre, ami az irodalmi nyilvánosság szatirikus ábrázolását illeti, legfeljebb a helyiértékek stimmelnek, a részletek nem. A kortárs magyar irodalmi élet mindennapjai – hogy is fogalmazzak? – közel sem olyan *színesek*, mint a regény oldalain. A karakterekben nem ismerhetünk rá valós figurákra, illetve a színtér fontos szereplőire,⁶ a tényleges folyóiratok és nagyobb kiadók nem pontosan így működtetik a befogadás és a kizárás mechanizmusait, a mai magyar irodalmi nyilvánosságban nem nagyon zajlanak botránnyá fajuló esztétikai viták, és így tovább. (Ezzel szemben a regényben szó sem esik arról a kultúrpolitikai nyomásról, amely alá a jelenlegi kormányzat helyezte a kortárs magyar irodalom intézményrendszerét, sem azokról a változatos stratégiákról, amelyek révén a színtér szereplői a maguk módján alkalmazkodnak ehhez a helyzethez.) Továbbá Bartók Imre nagyregénye, a *Jerikó épül* történetesen nem bukott meg: alapos, mély, elemző írások jelentek meg a könyvről, a megjelenés híre pedig a tágabb nyilvánosságot is elérte (interjúk a szerzővel, olvasói reakciók a közösségi médiában stb.). Igaz, a könyv nem került fel a Libri-díj *shortlistjére*; érdekes módon három évvel később a *Lovak a folyóban* ez is sikerült. A további „filológiai” és „önéletrajzi” részletek tudatos „pontatlanságait” már nem is sorolom.⁷

⁶ Ez nem minden olvasó számára nyilvánvaló. Bak Imre például tudni véli, hogy a regényben „gyakorlatilag minden és mindenki pontosan beazonosítható”, legyen szó pályatársakról, kritikusokról vagy magáról az irodalmi életről. (*Ekultura*, 2021. szeptember 27., <http://ekultura.hu/2021/09/27/bartok-imre-lovak-a-folyoban>)

⁷ Persze van, ami stimmel: a 36. oldalon a főhős szóba hozza az egyik korábbi regényét, amely „rejtőzködő sorozatgyilkosokról szól”, és „amelynek fogadtatását döntően befolyásolta, hogy egyetlen olvasójának sem tűnt fel, szereplői történetesen valódi sorozatgyilkosok”. Hát igen, nekem sem tűnt fel, amikor kritikát írtam a *Láttam a ködnek országát* című Bartók-regényről (A Sáska évszázada, *Magyar Narancs*, 2016/23.). És természetesen az is igaz, hogy a szerző korábbi „posztapokaliptikus” trilógiáját (*A patkány éve*, *A nyúl éve*, *A kecske éve*) a kritika eleinte értetlenséggel, majd leginkább hallgatással fogadta. Ám az utóbbi időkben ezeknek a műveknek is örvendetesen megélenkülő látszik a recepciója (elsősorban a spekulatív műfaji hibriditásuk vagy a „poszthumanista” vonásaik okán).

Az autofikció problémájára – amely *egyformán* problémája a korábbi nagyregénynek és az új műnek – a fentebb már emlegetett Hauser a következő megoldást adja: „a legnagyobb pontosságra, a tökéletes beazonosíthatóságra kell törekedni, hiszen csak így válik majd hihetővé, hogy valójában mindig másról volt szó”. Vagy a regény egy másik metaforájával élve (ígertem, hogy idézni fogok még néhányat), úgy kell az írónak eljárnia, hogy olvasója azt érezze, amit a mozgókép elterjedésének hajnalán a lovak mozgásának lefilmezésekor éreztek a nézők: „minden egyes rész igaz, noha kétségkívül nem önmagában, hanem egymáshoz való viszonylatában az, sőt az általuk kiadott egész is megfelel az úgynevezett valóság plaszticitásának”. Olvasó és szerző új feltételek mellett megköttött szövetsége az így megszülető személytelen személyességben rejlik: a részletek *nem azért* hitelesek, mert megfelelnek a hús-vér szerző élettényeinek, vagy hűségesen imitálják egy valóságos személy érzelmi valóságát és az emlékek felidézésének folyamatát (jóllehet időnként éppen ezt teszik, máskor meg nem), hanem mert szerkezeti összefüggéseiket tekintve pontosan képezik le az alkotó egzisztenciális valóságát és az íráshoz mint szükségképpen kudarcra ítélt megismerésformához fűződő viszonyát.

Így hát az önirónia sem közvetlenül a főhős önostorozásában és a parodisztikus cselekményelemekben érhető tetten, hanem áttételesen, az írás lehetetlenségének dilemmáját prózapoétikai eszközökkel megformáló és színre vivő narratív szerkezetben. (Lásd még a regény metaforikus kísértetfiguráit, a művészi elbizakodottság és az önemésztő szakmai irigység szellemalakjait: Empedoklészt és Gollamot.) Nem mintha a rejtély – ironikus – megfejtése ne lenne fontos. Hősünk lassanként rájön, mégiscsak lakik a házban egy nagy író, a Zehetmayer János nevű szomszédja, aki teljes elvonultságban haláláig dolgozik a főművén, a *Géricault* című nagyregényen, „kőről kőre építve a perc katedrálisát, csipkézett oromzatok, végtelenbe tekerdő csigalépcsők, roppant boltívek ciklopius erődtéményét, amelyek falain minden valaha volt és egyáltalán elképzelhető emberi állapotról látni egy festményt”. (A címszereplő francia festő, Théodore Géricault szintén fontos kísértetalakja a regénynek, a képein feltűnő tébolyult lovak a művészi ábrázolás rettetetét és az alkotás elkerülhetetlen örületének tapasztalatát közvetítik.) A *Jerikó* a *Géricault* esztétikai sikerének esett áldozatul: a remekmű közelsége észrevétlenül elapasztotta hősünk alkotóerejét. Már a címek egybecsengése is jelzi, két ilyen „roppant entitás” nem létezhet együtt „egyazon univerzumban”...⁸ *A Lovak a folyóban* a groteszk finálé után prózai nyugalomban ér véget: hősünk visszaköltözik a feleségéhez, közösen nevelik a kisfiukat és annak újszülött féltéstvérét. Majd az utolsó oldalon menetrendszerűen megjelenik a Látogató.

Van még valami, amiről szívesen írnék, de nem tudom, hogyan hozzam szóba. (Imitált személyesség, légy résen, kedves olvasó!) A regény egyik legfontosabb szereplője Vili, a főhős kisfia. Apja árgus szemekkel és megértő figyelemmel követi minden mozdulatát: első, „tétova úrhajóslépteit” és kiszolgáltatottságát, „az élet kikezdzhetetlenségébe vetett hitének” kialakulását és megrendülését; azt, hogyan fedezi fel a gyerek „a névadás varázslatát”, és hogyan tanítgatja a szüleit a saját nyelvére. A férfi szerint hatalmas tévedés úgy gondolni, hogy az ember „mindent tud a gyerekeről pusztán azért, mert ezerszer látta már sírni és nevetni”. Személytelen személyesség ide, elkerülhetetlen írói kudarc oda, ezek a szövegrészek *szívmelengetők*.

⁸ Ezért jelentette fel a haldokló író a fiatalabb pályatársát csendháborításért a regény elején, és ezért fejeződik be a *Géricault* (talán) azzal a mondattal, hogy „Öld meg a szomszédomat!” Ha jól gondolom, Zehetmayer figurája ironikus utalásként értelmezendő Kertész Imre regényének, *A kudarcnak* a főhősére – és áttételesen Kertész irodalmi alakjára.

A SZEMÉLYESSÉG SÁRKÁNYA

Láng Orsolya: Személyes okok

Nagyszerűen szerkesztett Láng Orsolya *Személyes okok* című verseskötete. Míg a legtöbb kortárs költőnk hajlamos központi témák köré konceptuálisan felépíteni a kötetét, ez a gyűjtemény üdítő kivételt képez. Ugyanis első ránézésre csupán lazán kapcsolódnak egymáshoz a versek. Lapis József szerkesztő segítségével úgy alakította ki Láng az anyagot, hogy a szövegek ne tematikus góckba, hanem motivikus füzérekbe rendeződjenek. Ebből következik aztán az, hogy nem érzem dominánsnak a szövegek közérzeti-politikai dimenzióit, pedig találni rendszerkritikus célzást, és olyan szöveget is, amely a kisebbségi tapasztalatot tárgyalja úgy az erdélyi magyar, mint egy expat/emigráns szemszögéből. A korábbi kötetek – a 2015-ös *Tejszobor* című kisregény és a 2016-os *Bordaköznek* legalábbis egyes versei – olvashatók párkapcsolati tematikájú szövegekként, ám Láng Orsolyának a jelek szerint a mai napig tartó programos formanyelvi eljárása, hogy az alakjainak nemét a lehető legjobban elkendőzi vagy elbizonytalanítja. A szisztéma nagyon egyszerű: mivel a magyar nem különböztet meg grammatikai nemeket, könnyű úgy alakítani a szövegeket, hogy ne derüljön ki a szereplők neme, helyette inkább a két fél közötti kapcsolati dinamikáira kerüljön a fókusz, a kortárs költészetünkben például Nádasdy Ádám évtizedek óta él ezzel az eljárással. E formanyelvi döntés miatt az első kötettől része a recepciónak annak a találgatása, vajon homoszexuális kapcsolat(ok)ról olvasunk-e. Bár az új kötet számos verse egyértelműen nem párkapcsolatokat mutat be, azért itt is vannak jelek, amelyek kapcsán tovább lehetne találgatni – például az egyik szöveg főhőse Gobbi Hilda, akiről a lírai én, valószínűleg egy a színészlegendáról készített portréfilmet nézve, meghitt rajongással beszél. Kétségtelen, hogy a téma napjaink Magyarországon, amikor a kormányzat manipulatív és álszent módon bánik a szexuális kisebbségekkel, fontos. És akár szólhatna nagyot is, ám Láng versei e kérdésben is nagyon diszkrétek, visszafogottak. Nem harsányak a koronavírus-járványt, a betegséget, a karantént, kijárási korlátozást, bezártságot, maszkhúzást tematizáló megszólalások sem, de ha jobban odafigyelünk, talán a versek felében is van egy-egy elejtett részlet, amely vélhetően ilyen összefüggésben is olvasható. Ha ezek a nagyon is fajsúlyos témák mind ott vannak a versekben, s mégsem tűnnek dominánsnak, akkor mégis mi látszik annak? Nehéz annál többet mondani – még ha első pillantásra zavarba ejtően vagy semmitmondóan általánosnak tűnik is –, mint hogy jellemzően egy *én* és egy *másik*, tehát két ember viszonya mutatkozik meg a versekben. S ahogy azt Balázs Imre József megállapítja, a *Személyes okok* e tekintetben az eddigi életmű szerves folytatása: „Láng Orsolya korábbi kötetei

Prae Kiadó – Lector Kiadó
 Budapest – Marosvásárhely, 2021
 80 oldal, 2790 Ft

(*Tejszobor, Bordaköz, Pályamatricák*) mindannyiszor a személyesség határvidékein jártak, azt kutatva, mennyi mutatható meg és mennyi rejthető el a konkrétumokból oly módon, hogy azok mások számára is átélhetőekké váljanak.” S most jut „a legmesszebbre ebben az irányban”¹

Az új kötet szövegeinek elrendezése is ezt emeli ki, két ciklusra oszlik ugyanis a 37 vers. Az első ciklus, a címében Mészöly Miklóstra utaló *Pontos tévedések útközben* versei többnyire utazási szituációkból indulnak ki (ami egyébként megidézi a szerző 2020-as *Pályamatricák* című útirajzkötetét, s néhány vers esetében ennél szorosabb kapcsolat is feltelezhető). A második rész a *Harca a jóval* címet viseli, és az első ciklussal ellentétben mottót is kap *A Magyar Nyelv Értelmező Szótárából*: „Másik // < A beszédhelyzetre v. a szövegösszefüggésre támaszkodó használatban: > a szóban forgótól v. a beszélőtől különböző, de vele szoros kapcsolatban levő személy. // A szóban forgó személyen v. a beszélőn kívül számba jövő személyek közül akármelyik. // Vkinek, főleg költőnek második énjé.” Ahogy műhelyességében írja Láng: ez a mottó „visszamenőleg is sugall valamilyen irányt az első tömbhöz: ha a második rész a »te« irányába mozdul el, akkor az első rész inkább az »én« köré épül. De mivel egyik sincs a másik nélkül, ez nem egy vegytiszta elkülönülés”² De nem csak abban különbözik, ha valóban különbözik a két ciklus, hogy éppen inkább az éne vagy a másikra fókuszálnak a szövegek. A második ciklus egyszersmind metarefektívabb, absztraktabb módon személyes verseket foglal magába.

Említettem, a versek inkább fűzészzerűen kapcsolódnak. Egy jellemző példa: *Az első tavaszi* című vers arról szól, ahogy ketten – nem tudjuk, egy párról, rokonokról, esetleg szoros barátokról van-e szó – kimennek egy telekre, és fát ültetnek, a vers zárlata úgy hangzik: „Távozóban a karjukra veszik a kabátjukat – / kimelegedett. Szokatlan még ez a vakító fény. / Sosem mennek ennél messzebbre, ezért / még csak sietniük sem kell, hogy időben visszaérjenek” (26.). A következő, *Mintatelep sötétben* című vers viszont így kezdődik, mintegy ellenpontozva folytatva a megelőző zárlatot: „Hirtelen döntöttél úgy, hogy szálljunk le, / hogy leszállásjelzővel szakítsuk meg az utat. / Már rég otthon kellett volna lenned. / A telepet benőtték a fák, [...] mindketten ismerősek / voltunk erre, én a diófák, te a családi séták miatt” (27). E két vers ráadásul azok közé tartozik, amelyek direkten ugyan nem szólnak a pandémiáról, mégsem nehéz felismerni bennük az elmúlt két év körülményeit: ahogyan az emberek előbb kényszeresen kiszabadulnak a lakásukból, kirándulni, sétálni vagy a telkükre indulnak, aztán igyekeznek haza – meglehet, az esti kijárási tilalom miatt.

Vagy: „Néha felemeled a kutyád a szekrény tetejére, / hogy új perspektívával találkozzék”, olvasható a *Nem akar a földön járni* című versben (64.), a következő, *csúcsdész* című versben ennek is van motivikus válasza: „a reflektorfény kettéhasítja a gyeplet / átlépek, ahogy az árnyékot az őrnagy / a háztáji kőborkutya meglepődik a hirtelen / színtegyezésen” (66.). Ezeket megint csak értelmezhetjük akár a karanténtapasztalat kommentárjaként, előbbi jelképezheti a bezártság pótcselekvéseit, utóbbi a külvilág tériszonyát. A második idézet ráadásul minden bizonnyal az Örkény *Tótékjából* készített 1969-es Fábri Zoltán-filmre, az *Isten hozta, őrnagy úr!*-ra utal, s így az örület képzetét is megjelenti.³ Ám

¹ Balázs Imre József: Mozgó archívumok, *Élet és Irodalom*, 2022. 03. 11.

² Láng Orsolya: Párhuzamos létezésben, *Kortárs Online*, 2022. 01. 18.

³ Talán e ponton érdemes megemlíteni, hogy Láng Orsolya nem csupán szépíró, ugyanis filmrendezőnek tanult, készített animált filmet is, grafikusként hol a saját, hol mások könyveit illusztrálja, *Pályamatricák* című útirajzkötetének lírai érzékenységű fotói pedig legalább annyira elevenek, mint az írásai. És a *Személyes okok* borítójára is a szerző egyik fotója került. Meglehet, a kötet szerkezet, a versszekvenciák kialakításának értelmezésében vagy akár csak az egyes versek olvasásában a kiterjedtebb filmtörténeti és filmelméleti ismeret további irányokat nyithatnának, ám ennek feltárására sajnos nem vállalkozhatok.

a képi-motivikus áttűnések nem hasonlítják olyan módon a verseket, hogy azokból mondjuk a szereplők mozaikos történeteit próbálhatnánk meg összerakni. Ez voltaképpen lehetetlen, ugyanis hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a versekben megjelenő másik mindig valaki más, és nagy bizonyossággal az sem jelenthető ki, hogy a szövegek „én”-je minden esetben azonos lenne – és hasonlóképpen: szinte biztosak lehetünk, hogy a két szomszédos szövegben nem ugyanaz a kutya szerepel.

A versek közül mindenképpen kiemelkedőnek tartom az *egy strucctenyésző nyara* címűt (16.). Roppant összetett, több irányba nyitott mű. Epikus karakterű szöveg, így voltaképpen a cselekménye is összefoglalható: egy erdélyi magyar (véltetően) nő és egy francia (véltetően) férfi orvostanhallgató beszáll Romániában egy fiatal, újgazdag román pár telekocsijának hátsó ülésére. A francia utas híreket olvas, méghozzá a marseille-i terrortámadás hírét, ez alapján akár be is azonosíthatjuk: 2017 októberében járunk. Az utasok beszélgetnek, amit a lírai én függőbeszédben mesél el, aminek során különös, ironikus mintázatok rajzolódnak ki kettejük között. A francia „azon is csodálkozott, hogy kisebbségi létemre ilyen jól / beszélek az ország számomra idegen nyelven / pedig meg kell hagyni, ő jobban beszélt”. Az én érti a terrortámadás francia nyelvű hírét, ugyanis „ismertem ezt a nyelvet, idegen volt, mégis jól ismertem”, így aztán azt is kihámozza, hogy „a tettes már ott nőtt fel / helyi lakos, másodgenerációs / egy rendőr lőtte le, miután / több szemtanú szerint *Allahu Akbar*-t kiáltott”. Miután kiszállnak az autóból, egy irányba indulnak, a lírai én megkérdezi, „miért pont ezt az országot választotta arra, hogy éveket töltsön benne”, amire a válasz: „az egyetem miatt, mondta, sokkal olcsóbb, mint bárhol / és már nem is érzi magát egyedül, hiszen lassan külön kis / negyedük van benne a franciáknak, akik közül / legtöbben arabok” – e ponton mindennél valószínűbbnek tűnik, hogy a másik, akit az én következetesen francia orvostanhallgatónak nevez, alighanem arab származású. A multikulturalitás jegyében a beszélgetésük természetesen románul folyik: „jőlesett egy közös idegen nyelven csevegni”. Aztán az én megemlíti Camus nevét, akiről a francia bizonytalanul azt mondja, tudja, kiről van szó, „bár nem olvasott tőle semmit” – amin viszont az én megrökönyödik. A két szereplő útjai elválnak, a lírai én megérkezik a szállásadó ismerőséhez, aki egy a struccok násztáncáról és költési szokásairól szóló francia természetfilmről beszél vendégének, amiből az is kiderül, hogy „a tojásokat felváltva őrzik, a nőtény nappal, a hím éjszaka / a fekete kakas szinte láthatatlan a sötétben”. Ezután a lírai én éjjel azt álmodja, hogy a francia orvostanhallgatóval (a fekete kakassal?) együtt strucctojásokat keltetnek, „és amikor kikelnek, kinyitjuk nekik az ajtókat, és szélnek eresztjük őket / ráuszítjuk a világra ezeket az oszlopokon közlekedő / antropocén dinoszauruszokat / rájuk bízva a boldogulás útjait”.

A vers egyfelől a kisebbség-többség problematikájával szembesít összetett módon, hiszen a lírai én, aki kisebbségi magyar Romániában, egyszersmind a fehér európai többséghez is tartozik az arab francia egyetemistával ellentétben, amit ironikus módon éppen Camus említése, ismerete/nem-ismerete szimbolizál (amin még egyet csavar a késeléeses terrortámadás híre, hiszen még „ironikusabbá” teszi Camus említését). Érdeemes lehet azt is megemlíteni, hogy a vers korábban megjelent a *Címtelen föld. Fiatal erdélyi metanodern líra* (szerk. André Ferenc – Horváth Benji, Erdélyi Híradó – Fiala Írók Szövetsége, 2020) antológiában is, ahol Albert Camus-nek és Németh Gábornak ajánlotta a szöveget a szerző. Ha egyébként nem, ennek kapcsán nyilvánvalóvá válhat, hogy Láng címadása Németh *Egy mormota nyara* című regényére játszik rá, amely egyébként szintén beépíti aktualizálva a maga történetébe Camus *Az idegenjének*, valamint Mészöly *Koldustáncának* történetét. (Ennek az utalásnak a fényében egyébként kirajzolódik Lángnál a Camus–Mészöly–Németh hagyományvonal is – érdekes, hogy egy költőnek határozottan felismerhető prózai előképei vannak, míg a költői mintái kevésbé szembetűnők.) Másfelől azonban amiatt is érdemes a vers *Címtelen föld*-beli publikációjához fordulni egy pillanatra, mert annak a

válogatásnak a kontextusában a szöveg más dimenziói tűnnek hangsúlyosabbnak. A reprezentatív antológia egyik kiemelkedő jellegzetessége (és talán mondhatom, újdonsága) ugyanis az, hogy a legfiatalabb erdélyi költőgeneráció a kisebbségi létről nem traumaként, nem sérelemként, hanem adottságként gondolkozik – ha valami traumát jelent, az éppen a másoknál még mindig élő sérelmi retorika, aminek ki vannak téve. Láng versében is megfigyelhető, hogy a kisebbségi lét szinte külön gondolatot sem igénylő adottság, főleg a nyelvi következményeit-körülményeit kommentálja: a bevándorló francia jobban beszéli a románt, mint a romániai magyar, mivel mind a francia, mind a román újlatin nyelv. (A nyelvtudás hibássága, elégtelensége, az akcentus néhány versben felbukkan még, de másutt sem tűnik kardinális problémának.) Ez a társadalmi-kulturális helyzet ugyanakkor – s ez a vers további rétege – nem akadályozza meg az ént, hogy álmában elképzeljen a tőle különböző másikkal valamifajta „új szövetséget”. A zárlat képi-fogalmi választása ráadásul földtörténeti távlatokat nyit, az „antropocén” ugyanis a jelenünk földtörténeti korszakának javasolt megnevezése, amelyben már számításba kell vennünk az emberi jelenlét ökoszisztémára gyakorolt hatásait, a fogalmat főleg a klímaváltozás vonatkozásában használják egyre gyakrabban.

És noha számos nagyszerű vers olvasható Láng kötetében, terjedelmi okokból – igazságtalanul – még kettőt emelek ki. Az *Ó, vagyis én, vagyis ő* (36.) a kötet egyik legevideksebb Covid-verse. Ugyanakkor, amiként a cím dilemmája mutatja, filozofikus, valamelyest lételméletinek is mondható szöveg, miközben metaforái többféleképpen értelmezhetők. Képileg ráadásul szép keretes szerkezetbe komponált, legegyszerűbb, ha egészben idézem.

Ó, vagyis én, vagyis ő

Egyre erősebben tart.
Csak súrolom a földet,
de nehezebb vagyok a levegőnél,
mint a keresztre feszített újságpapír.

Az erdőben futok, a lomb fölött
álom-hártyám suhan.
Megcsap az illata, pedig körös-körül
csak repedt kérgű törzsek
és bordapáfrányok élnek.
Sohol egy emberi test.

Megnyugszom: a szaglászvesztés
a hordozás egyik tünete lehet.
De aki ott érez, ahol nem lehet –
egy bizonyos illatot a bizonyos
hordozó hiányában? Éppenséggel
nem valaminek a hordozója-e ő is?

Egyre messzebb megyek a közeledésben.

Tudnék-e igazán örülni annak, ha a zsineg
elszakadtával a sárkány végre
szabad lenne, szabad?

Miközben ő – a szabad akaratra és a szabadság érzésére egyaránt képtelen – szépen eltűnik.

Összetett szöveg, összetett kérdések. Ki az ő? Valaki más, vagy az én másikja, esetleg a sárkány, vagy lehet, hogy az Isten? Vonatkozhat-e ez az ő a felsoroltak közül többekre? Mi a viszony az én és a sárkány között? És a szabadság (amelyre a sárkány vágyik?) valóban szabadság-e, s milyen szabadság? (Eszembe jut egy örökbecsű Csordás Gábor-verssor: „szabad vagy mint egy elromlott mosógép”). Anélkül, hogy értekező prózámmal e kérdések feltevésén túl komolyabban megsemmisíteném a szöveget, csak annyit tudok mondani: megrendítő vers, amit a sárkány játékosnak tetsző metaforája nagyon szépen ellenpontoz, szinte becsapja az olvasót.

Végül: *Harca a jóval* (45.), a személyesség absztraktabb oldalát mutató második ciklus címadója. Személytelenül szólal meg a vers, és mintha a mondatai is inkább egymás mellé lennének helyezve, s nem szervesen következnenek egymásból. „Ha valaki kitarja a kezét a szélbe, / az már szép. A szeplők ráadásnak. / Mintha homokviharba keveredett test, / pollent gyűjtő méh puha potroha volna”. Valamennyire követhetők a képi asszociációk, ám a szituáció, a kontextus nélkül valójában nem nyílik meg a szöveg. Aztán a vers közepén megszólal, kiszól a versből a lírai én: „Ezt így senki nem fogja érteni. Még ő sem”. Valóban, megközelítőleg sem tudja az olvasó megmondani, miről is van szó, legfeljebb a szöveg képei, vagy még inkább a betűrímes hangzása viszi. A kiszólás után megint valamifajta magánbeszéd, a szöveg fejleménye, hogy egyre gyanúsabb, talán önmegszólító verset olvasunk, amit megerősít, ha felidézzük a ciklushoz tartozó mottót, annak is a végét, miszerint a *másik* „Vkinek, főleg költőnek második énje”. Aztán a zárlatban egy újabb metareflekszív kiszólás: „Tudja, hogy a dolgokban – / hiába vigyáz rájuk – beépített elévülés van. / Próbál úgy élni, hogy történet legyen, ne elbeszélő.” Ha akarom, aforisztikus életvezetési tanács, ha akarom, komoly elméleti-metapoétikai probléma.

Voltaképpen megint csak az a kérdés, mint Láng majd' összes versében: ki az ő, ki az én, ki a te, mi a viszonyuk, a viszonyunk? E kérdések feltehetően olyan módon, hogy konkrét társadalmi ügyekbe, szituációkba, élethelyzetekbe ágyazottan vizsgálhatjuk meg őket, s úgy is, hogy egyáltalán a legelemibb nyelvi-gondolati síkon kell szembesülnünk azzal a problémával, miképpen adódik képességünk beszélni magunkról és/vagy egymással. Azt gondolom, Láng Orsolya *Személyes okok* című kötete éppen emiatt nagyszerű mű. Roppantul szimpatikus, hogy úgy kommentálja azt a világot és a kort, amiben élünk, hogy az nem hivalkodó. Politikuma nem pártoskodó, nem propagandisztikus. Közérzetisége nem narcisztikus, nem önsajnáltató. A versei úgy szólnak a legelemiben, a legzsigeribben *rólunk*, hogy talán észre sem vesszük.

REJTŐZKÖDŐ MESTEREK

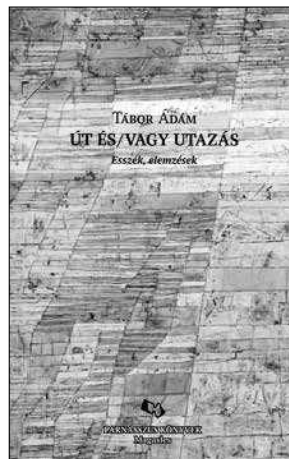
Tábor Ádám: Út és/vagy utazás. Esszék, elemzések

1.

Tábor Ádám irodalmi pályája egyrészt leírható a működéséhez kapcsolódó különféle szellemi-kulturális kontextusok (dialógusfilozófia, underground irodalmi élet, neo-avantgárd törekvések) történeti mozgásai, másrészt a Tábor-életmű statikusnak mondható, a folyamatos egyidejűség állapotában leledző karaktere alapján. Új esszékötete ugyancsak alátámasztja ezt. A tematikusan elrendezett írások megszületésének fesztávja a hetvenes évek elejétől egészen napjainkig terjed – mégse tudunk szabadulni attól az érzéstől: mintha egyetlen és szervesen összefüggő szöveget olvasnánk. Ennek oka részben az, hogy Tábor szellemi tájékozódásának főbb koordinátái az évtizedek során valóban nem sokat változtak, részben pedig, hogy azok a kérdések és kihívások, melyekre írásai reflektálnak, természetüknél fogva mindig körülöttünk vannak, mindig körülveszik olvasóikat. Az underground-ellenkulturális gyökerektől induló, részben ezekből építkező oeuvre fő kérdései, meghatározó problémái, illetve irodalmi referenciái ugyancsak állandók. Ennek oka nem csupán a szerzői alkat rendíthetlenségében, sajátos és figyelemre méltó makacsságában keresendő, hanem abban is, hogy a Tábor/Mándy-család különleges szelle mi környezetében elsajátított meggyőződések kitörölhetetlenül belevésődtek azokba a mélyrétegekbe, melyek írásait meghatározzák. Kérdései-válaszai egyrészt mind szélesebb (és mind szédítőbb) körökben tágulnak a spirituális létezés horizontjai felé, másrészt szűkülnek és koncentrálnak a szóban forgó írásokat létrehozó egyén belső centrumai körül. A külső és a belső koordináták ugyanakkor összekapcsolódnak; ezen összekapcsolódás közege pedig a nyelv, egyrészt mint szekuláris és hétköznapi kommunikációs eszköz, másrészt (és sokkal inkább) mint szakrális és ünnepi világalapító princípium.

2.

Az 1972-től (ez kötetében a legkorábbi szöveg) 2020-ig (ez a legfrissebb) terjedő időtáv indokolja, hogy Tábor eddigi pályafutásával is foglalkozunk. Felolvasások, színházi kísérletek, antológiakezdeményezések, szamizdatos publikációk, underground és fél-underground irodalmi csoportok és rendezvények sora kötődik működéséhez, a korai versektől és esszéktől kezdve 1982-es *Dánia* című debütáló kötetén ke-

*Parnasszus Kiadó
Budapest, 2020
328 oldal, 1890 Ft*

resztül az 1980 és 1985 között tevékenykedő Lélegzet csoport („élő folyóirat”), majd az 1984-től működő Örley Kör megalakításáig. Tábor Ádám irodalmi és szerzői identitását nyilvánvalóan két – egymással részben összefüggő – szubkulturális közeg határozza meg. Egyrészt szülei (Tábor Béla és Mándy Stefánia) szellemi környezete, másrészt a magyar neoavantgárd.¹ Nem véletlen – és ez Tábor Ádám írói habitusán is kitörölhetetlen nyomot hagyott –, hogy mindegyik esetben valamiféle underground közegről van szó, szociológiai és kulturális szempontból nézve egyaránt. Egyrészt a két világháború között szórványosan Magyarországon is kibontakozó filozófiai-teológiai dialógusgondolkodás eszmevilágát a diktatúra körülményei között is továbbörökítő/képviselő értelmi-ségi csoport (Szabó Lajos, Tábor Béla, Hamvas Béla, majd később, őket követve Kotányi Attila, Kunszt György, Surányi László), másrészt a hetvenes-nyolcvanas évek neoavantgárd miliője jelenik meg előttünk, olyan szereplőkkel, mint Halász Péter, Bálint István, Lajtai Péter, Balaskó Jenő, Hajas Tibor. De Tábor Ádám a magyar neoavantgárd kultúra közegében is sajátos pozíciót foglal el: az irányzat irodalmi törekvésein belül a „spirituális” (netán „ezoterikus-misztikus”) vonulat egyik meghatározó képviselőjének tekinthető. Tábor Ádám, Erdély Miklós, Hajas Tibor, Molnár Gergely, Najmányi László, Kozma György (vagy a filmrendezők közül Bódy Gábor) műveiben egyaránt felismerhető munkáiknak valamiféle ezoterikus-hermetikus szubsztrátuma; ezt a szálát legkövetkezetesebben talán Tábor Ádám írta/szötte/építette bele az irányzat történetébe.² A fentiek nem pusztán történeti és mozgalmi háttérét alkotják írásainak, hanem meg is határozzák őket, mind tudásszociológiai, mind eszmetörténeti értelemben.

3.

Tábor gondolkodásának előzményei közül elsősorban azokat a törekvéseket szükséges megemlíteni, melyek radikális erővel fordultak szembe az akkori (és mindenkori) „modern idők” üresnek, ugyanakkor pusztítóan érzékelt materializmusával, valamint a modernitás egyik fő karakterjegyeként felfogott értékrelativizmussal; mindazzal, amit Tábor Ádám egyik mestere: Szabó Lajos a harmincas évektől kezdődően a „mammonizmus” kifejezéssel jelölt. Szabó definíciója szerint a Mammon: „kizsákmányolás-erőszak-hazugság”.³ E radikális kritikai pozíciónak történeti előzményei is vannak. A századvég és a századforduló kultúráját jellemző „értékvákuum”, illetve impresszionisztikus világnézet ellen számos írástudó tiltakozott; így például Hermann Broch, Karl Kraus, Ludwig Wittgenstein, de itt említhetjük a fiatal Lukács Györgyöt is. Az abszolút értékek iránti vágyakozás (és az ezzel szorosán összefonódott kultúrkritikai hangoltság) tovább erősödött a két világháború közötti korszak krízishangulatában.⁴ Tábor e kontextusban értelmezi Nietzsche-t, Fülep Lajost, a német-osztrák dialógusgondolkodás egyes képviselőit

¹ Ennek megfelelően Tábor Ádám értekező-értelmező tevékenysége is két markáns paradigmában teljesedett ki (persze a szükségszerű átfedésekkel), az előbbit *Szellem és költészet* című 2007-es könyve, az utóbbit pedig *A váratlan kultúra* című, 1997-es tanulmánykötete foglalja össze.

² Ehhez lásd: Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, Typotex, 2006, 44–50.; 113–121.; Úó.: A strukturalizmustól a kabbaláig. Mágia és szemiotika Erdély Miklós filmes írásában. In: Havasréti: *Széteső dichotómiák*. Budapest – Pécs, Gondolat – Artpool – PTE, 2009, 29–40.; újabban pedig Földes Györgyi: A neoavantgárd esete a Gólemmel. In: Úó.: *Avantgárd anizis*. Budapest, Gondolat, 2021, 75–100.

³ Tábor Ádám: Találkozás a centrumban. In: Úó.: *Szellem és költészet*. Pozsony, Kalligram, 2007, 63–75., 67.

⁴ Ehhez lásd Hamvas Béla korabeli, kifejezetten a válságirodalommal foglalkozó tanulmányait: *A világválság*. Budapest, Magvető, 1983.

(Franz Rosenzweig, Martin Bubert, Ferdinand Ebner), továbbá Hamvas Bélát, valamint a kultúrkritikai, krízisfilozófiai, dialóguselméleti szövegeket merészen integráló-szintetizáló Szabó Lajost és Tábor Bélát, akik (úgy vélem) mind 2007-es *Szellem és költészet* című kötetének, mind új könyvének voltaképpeni főhősei.

Távolról sem egyforma vagy szorosan összekapcsolódó szerzők a fent említettek, de valamennyien megtestesítettek egy olyasféle, a saját koruk szellemiségével konfliktusos viszonyban álló, az értékrelativizmust és az értéknivellációt elutasító radikális habitust és alapállást, mely Tábor Ádám írásait ugyancsak jellemzi. Szellemi emberek *közössége*, és szellemi emberek *dialógusa* – ebből tevődik össze az a sajátos spirituális közeg, melyben Tábor Ádám írásai megszülettek, akár a hetvenes évek elejéről, akár a nyolcvanas évekről, akár a rendszerváltás utáni korszakról beszélünk. Különös világ ez, egymásra exponált, egymásba olvadó, egymást dinamizáló távlatokkal. Az underground-, sőt, szinte már katakomba-lét tipikus belső feszültsége-extázisa jól felismerhető e szituációban: végtelen, szinte alig átfogható gondolati tágasság, melyet átítat valamiféle introvertált szorongás és a szellemi-társadalmi értelemben egyaránt értett izolációs tapasztalat. Nem túlzás azt állítani, hogy a spirituális távlatkeresés és az izolációs tapasztalat kettőssége részben az évtizedeken át húzódó underground létezmód következménye – de az előkelő szellemi különállás is. A transzcendens horizontra vonatkoztatott élet paradox módon belső irányba fordul, a személyiség centrumában vagy mélyrétegeiben keres működési teret, illetve védőburkot a „mammonizmus” pusztító ereje és ugyanakkori kísértései elől.

De a krízis nem csupán társadalmi krízis, és nem is csupán a modernitás krízise. A krízisállapot, mellyel Tábor Ádám mesterei, illetve az új kötetében publikált írások viaskodnak, nem egyszerűen a 19. század pozitívizmusában és materializmusában, nemcsak a 20. század első felének szellemi, társadalmi, politikai válságaiban, és nem is csak az államszocialista korszak hivatalos kultúrájának sivárságában (vagy netán napjaink zűrzavarában) gyökerezik, hanem (a Tábor-kötetben fontos szerepet játszó gnosztikus-kabbalista hagyomány egyes téziseivel összhangban) a világunk megalapítása, a teremtés kezdőpontja óta tart.⁵ A „világkorszakok” szédítő perspektívájából nem csupán a két világháború közötti szellemi élet egyes törekvései (Julius Evola, René Guenon, Hamvas Béla, Ortega y Gasset, Lev Szesztov könyvei, netán Johan Huizinga bizonyos írásai) tekinthetők krízisirodalomnak. Minden *valóban* (értsd: „autentikus módon”) spirituális szöveg krízisirodalom, hiszen természeténél fogva, szükségszerűen fordul szembe a „mammonizmus” által leigázott világ kihívásaival. Így az autentikus gondolkodás közege csakis valamiféle „oppozíció” lehet, mely kifejezés központi szerepet játszik Tábor Ádám, és még inkább mesterei: Szabó Lajos és Tábor Béla életében, gondolkodásában.

Az eredetileg Kassák Munka-köréhez tartozó Szabó Lajost a Szovjet-Oroszországot bíráló megjegyzései miatt 1930-ban kizárták a csoportból; ezt követően alakult meg a hozzá csatlakozó antibolsevista, de továbbra is marxista érdeklődésű fiatalokból az úgynevezett „oppozíció”.⁶ Szabó e körben ismerkedett meg Tábor Bélával, mely találkozással

⁵ Vö. Tatár György: Az edények széttörése. In: Uő.: *A nagyon távoli város*. Budapest, Atlantisz, 2003, 101–114., 109. skk.

⁶ A Munka-körből kizárt Békefi Zoltán, Berkovits Tibor, Fuchs Pál, Heinlein Károly, Justus Pál és Szabó Lajos köré rövidesen további fiatalok gyülekeztek: Tábor Béla, Friedmann Ernő, Mérei Ferenc, Lux László, Vajda Lajos, Bíró Gábor. Lásd: K. Horváth Zsolt: Kulturális vonzások és baloldali választások. A Munka-kör és a társadalmi tér kettős fogalma 1928–1932. In: Bíró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek*. Nagyvárad – Budapest, Partium – reciti, 2014, 257–270., 266.; valamint Uő.: Forradalmi anticipáció és restauratív utópia. In: Gintli Tibor et al. (szerk.): *József Attila, Bécs, és a századelő művészete*. Budapest, L'Harmattan, 2020, 265–277.

több évtizedes barátság és munkakapcsolat veszi kezdetét.⁷ Szabó Lajos és Tábor Béla az oppozíciós mozgalom „spirituális magvát” képezték, és a csoportra nagy hatást gyakorló Karl Korsch téziséét („a szocializmus folyamatos harc a szabadság megvalósításáért”) úgy korrigálták, hogy a szabadságot csak „folyamatos spiritualizálásként” hajlandók elismerni.⁸ E spiritualizálási törekvés vezetett aztán Korschtól kezdve, majd Freuddal folytatva egészen a misztika (Franz Baader, Meister Eckhart), a gnózis (Schmitt Jenő Henrik), a dialógusgondolkodás (Buber, Rosenzweig, Ebner) irányába. Ennek részletes felidézése itt kitérőnek tűnik, mégis indokolt, ugyanis e kontextusban tűnik fel az a sajátos, a „spirituális”, a „spiritualitás”, a „spiritualizálás” fogalmi körével élő retorika, mely Tábor Ádám írásait ugyancsak erősen áthatja. De a tényleges csoportként működő „oppozíció” mellett joggal említhetjük oppozíció gyanánt azt a paradox (ugyanis egyrészt nagyon is normatív, másrészt nagyon is dialógusérzékeny) krízisfilozófiai alaphangoltságot is, mely a harmincas évek elejétől Szabó Lajos és Tábor Béla gondolkodását meghatározta.

4.

A kötet három fejezetre tagolódik. A fejezetek mind (eddiggi) publikációs státuszukat, mind tárgyukat, mind műfaji hovatartozásukat tekintve különböznek egymástól, noha (mint az elmondottak alapján sejthető) a szerző egyéni látásmódja, és markáns értelmező gesztusai egységbe fűzik őket. A *Születés születése* című fejezet Tábor gondolkodásának (ismét csak Szabó Lajos szavával élve) „teocentrikus-biblicista” mélyrétegeibe nyújt bepillantást. E szerzteágazó, a teremtés, a születés, a halál, az áldozat, a tudás „öskérdéseit” firtató gondolatmeneteket Isten és az egyén, Isten és a világ kapcsolatának az Én-Te beszéd-szituáció mintájára történő felfogása határozza meg, igazságigényüket a dialogikus létálapot feltétlen elsőbbségéből, sőt, akarásából merítik. Átszövi őket a meggyőződés, hogy a beszéd (ebben az értelemben a teremtés és a kinyilatkoztatás is „beszéd”) a „másik létéből él”.⁹ E felismerés Isten és ember, illetve ember és embertárs – illetve (mutatis mutandis): szöveg és olvasója – viszonyára egyaránt érvényes. A teremtés, a kinyilatkoztatás, a megértés, a költészet egyaránt „beszédgondolkodás”. Az ebben a fejezetben közölt írások legnagyobb része eddig kiadatlan kézirat, ezek nemcsak az esszéírói életmű árnyalásához járulnak hozzá, hanem a magyar neoavantgárd már említett spirituális-ezoterikus irányával kapcsolatban említhető művek jobb megértéséhez is segítséget adnak.

Az *Ahol az ellentétek egybeesnek* című második fejezet írásai Tábor gondolkodásának legfontosabb inspirációs forrásait értelmezik, olyan szerzőket, mint Friedrich Nietzsche, Ady Endre, Szabó Lajos, Tábor Béla, Vöröss László, Kotányi Attila; mellesleg itt kapott helyet a kötet címét adó Firenze-esszé, az *Út és/vagy utazás*. Eszmetörténeti szempontból ez a fejezet a kötet súlypontja. A Firenze-esszé (ha játszani óhajtunk a szavakkal) sajátos „metaesszé”, részben egy sajátos „metaút”-ról, részben pedig a „találkozás”-ról. „Firenze ennek a *metaútnak* – élet-, feladat-, és alkotóútam közös, találkozási és ütköztetési pontja: it kereső útnak –, egyben a *találkozás problémájával történő találkozásnak* épp megfelelő állomása, meditációs helye, tükre lehet” (91-92. – kiemelés az eredetiben.). A szöveg kiemeli, hogy nem csupán személyiségek, művek és eszmék, hanem a városok és utazások is jól beilleszthetők a kötet egészét behálózó, leginkább Martin Bubertől és Tábor Bélától ihle-

⁷ Tábor Ádám: *Találkozás a centrumban*, i. m., 64. skk.

⁸ Tábor Béla: Szocializmus, gnózis és oppozíció. In: Uő.: *Személyiség és logosz*. Sajtó alá rendezte Tábor Ádám. Budapest, Balassi, 2003, 246–248., 247.

⁹ Vö. Franz Rosenzweig: *Az új gondolkodás*. In: Uő.: *Nem hang és füst. Válogatott írások*. Fordította, válogatta, az utószót írta Tatár György. Budapest, Holnap, 1990, 108–148.

tett, a „találkozás mint létesemény” gondolatkör kontextusába. Egyrészt: „Az Én-Te alapszót csak egész lényével mondhatja az ember. Önmagam egész lényé koncentrációja és összeolvadása soha nem történhet általam, és soha nem történhet nélkülem. A Te által leszek Én-né. S hogy Én-né leszek, mondom: Te. Minden valóságos élet találkozás” (Buber). Másrészt: „Érzékenységünk csak találkozáson gyűlhet fel; és az igazi jelentős találkozás maga is találkozásból születik. Találkozásból született találkozások szülik a közösségeket; ezeknek a találkozásoknak a szintje határozza meg a közösség szintjét, és vele együtt a közösség történelmének a szintjét is” (Tábor Béla).¹⁰

Nietzsche nem mint „európai nihilista”, és nem mint hajdan-divatos „életfilozófus” lényeges Tábor számára, noha egyes megállapításai e szempontokhoz is kapcsolódnak. Érdeklődése a szépirói-költői teljesítményként, illetve gondolkodási közegként egyaránt értett *filozófiai stílus* merész megújítójára irányul; kiemeli Nietzsche aforisztikus kifejezőmódjának, illetve a kései művek töredékességének fontosságát, mind az életművön belül, mind Nietzsche követői számára.¹¹ Ezen túlmenően Tábor a rendszeralkotó filozófia modernkori lehetetlenségét tudomásul vevő, majd e tudomásulvétel nyomán új utakat kereső gondolkodás egyik vonzó példáját látja Nietzsche műveiben. „Rendszerezés: igen! – rendszer: nem!” – idézi Szabó Lajost ezzel kapcsolatban.¹² A „minden értékek átértékelését” hirdető Nietzschét illetően Tábor kettős tanulságot fogalmaz meg. Egyrészt a modernitást jellemző „értéknivelláció” diagnózisát és elutasítását; noha kérdés, hogy milyen „új” értékeket helyezünk/helyezhetünk az elavultak helyébe, illetve hogy milyen is lenne az a zsinórmérték, melyhez képest megállapíthatnánk bizonyos értékek viszonylagosságát. Tábor ezt illetően nem foglal feltétlen érvénytelenséget állást. Egyrészt érzékelteti, hogy ez a dilemma a zárt ideológiai rendszerek eltűnésével valószínűleg feloldhatatlan – csupán az „értéknyelv” meta-diskurzusaiban töprenghetünk az értékek viszonylagosságáról, de nem tudunk megfogalmazni abszolút érvényű újabbakat. Végül: Nietzsche a kritikai gondolkodás alapját jelentő „intellektuális lelkiismeret” abszolút érvényű megtestesítője Tábor számára. Más irányból közelítve viszont megállapíthatjuk, hogy Tábor mégis felfedez Nietzsche írásaiban a radikális hang, a kritikai erő és a destruktív él mellett valamiféle pozitív igényű-érvényű tanulságot is, mégpedig a pogány-antik és a bibliai tradíció egymáshoz való viszonyát merészen újraértelmező filozófia lehetőségét; diónüszoszi léttapasztalat és „krisztológia”, pogány és a judeo-keresztény világkör egymásra vonatkoztatását. Tábor Ádám – Nietzsche kapcsán (is) – azon töpreng, hogy a pogány, a zsidó, illetve a keresztény világtapasztalat hogyan lehet *egyidejűleg* (nem egymást kizáró módon) példaszerű és érvényes.¹³

A következő nagy példa (részben Nietzschéhez kötődő tanulságokkal) Ady Endre. Az Adyval foglalkozó írások nem irodalomtörténeti vizsgálódások és nem is műértelmezések; Ady költészete Tábor számára azon reprezentatív megszólalás, melyben felismeri-felismerheti saját filozófiai előfeltevéseinek lírai visszaigazolóját. Esszéje azért is figye-

¹⁰ Martin Buber: *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Budapest, Európa, 1991, 15.; valamint: Tábor Béla: Szabó Lajosról. In: Uő.: *Személyiség és logosz*, i. m., 27–74., 72.

¹¹ Lásd még: Tábor Ádám: Dionüszosz, a Megfeszített. In uő.: *Szellem és költészet*, 43–53.

¹² A századelő értéknivellációs tapasztalataival egyidőben tudatosult a kultúra világnézetre, valóságsszektorokra, tevékenységsszférákra történő szétagulódása; erre reagálnak a korabeli filozófiai rendszerelméletek, így Zalai Béla írásai, melyek jól adatolhatóan formálták Szabó Lajos és Tábor Béla, és rajtuk keresztül Tábor Ádám gondolkodását. Zalai nagyrészt kéziratban maradt műveinek 1982-es, majd 1984-es megjelenéséig a filozófus két „rendszerelméleti” tanulmánya volt leginkább hozzáférhető: Zalai Béla: A filozófiai rendszerezés problémája. *A Szellem*, 2. évf., 1911/1, 159–186.; Uő.: Etikai rendszerezés. In: *Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára*. Budapest, Franklin Társulat, 1910, 115–124.

¹³ Vö. Rosenzweig, i. m., 134.

lemre méltó írás, mert az Ady-líra kivételes jelentősége mellett érvel egy olyan recepció-történeti szituációban, mely – nemrég lezajlott centenáriumi ide vagy oda – nem kedvez Adynak (ami természetesen még változhat), és inkább (példának okért) Kosztolányi Dezső vagy Szabó Lőrinc jelentőségét hangsúlyozza. Tábor a dialógushagyomány szellemében Ady költészetének „bibilicizmusáról” elmélkedik, illetve Ady lírájának az Ember-Isten, Én-Te, Személyiség-Logosz dialógusban történő megalapozottságát emeli ki.¹⁴ Nyelvi erő, egyetemesség, intellektuális lelkiismeret, biblicizmus – ezek a kategóriák kötik össze egymással (írásának belső logikája szerint) Nietzsche filozófiáját, Ady költészetét, valamint Szabó Lajos és Tábor Béla gondolkodását. Tábor így a Szabó Lajos/Tábor Béla-féle „biblicista-dialogikus” eszmekör téziseit olvassa „vissza” Ady költészetére: „Természetesen az időben korábban alkotó költő hatott a későbbi gondolkodókra. Ám a szellemi örökösök *vissza is hatnak* elődeikre: megértik, értelmezik és át is értelmezik őket. [...] Ady igazi szellemi és költői nagysága világszellemtörténetileg és világirodalmilag akkor bontakozhat ki, ha a magyar dialogikus gondolkodók életműve bekerül az egyetemes szellemi diskurzusba” (140).

Szabó Lajos és Tábor Béla örökségéről szerzőnk több alkalommal értekezett, egyértelmű, hogy világlátását e két gondolkodó formálta a legintenzívebben.¹⁵ Ide kapcsolódó írásai és fejtegetései nem pusztán rekonstrukciók, hanem személyes hangú vallomások is egyúttal. Mind apjának, Tábor Bélának, mind édesanyjának, Mátyás Stefániának köszönhetően Tábor Ádám családi/baráti kapcsolatokon keresztül is részese lehetett annak a rejtett/rejtőzködő tradíciónak, melyet Magyarországon elsősorban Szabó Lajos és Tábor Béla, valamint (némiképp más utat bejárva) Hamvas Béla, még később pedig tanítványuk: Kotányi Attila képviselt.¹⁶ Kotányi jelentőségéről és hatásáról Tábor Ádám *A teret teremtő fal, avagy a logoszt energetizáló daimón* című esszéjében emlékezik meg. Kotányi – Hamvas Béla közvetítésén keresztül – rendszeres résztvevője lett a negyvenes évek végén a Mátyás/Tábor-család lakásában rendezett magánsemináriumoknak. Emigrációját követően pályája rendkívül változatos és izgalmas irányokban bontakozott ki. Egyrészt saját műveiben és gondolkodásában továbbörökítette a Szabó Lajos és Tábor Béla által képviselt paradigmát, noha idővel, már az emigrációban eltávolodott Szabó Lajostól (177). Szerepe filológiai szempontból is lényeges: a „Csütörtöki Beszélgetések” anyaga elsősorban Kotányi átiratában maradt fenn, ugyanis barátjával, Kunszt Györggyel másnaponként saját jegyzeteik alapján mindig legépelték a beszélgetést, ami előző estén elhangzott (173). Kotányi Attila 1956 telén családjával együtt elhagyta Magyarországot, későbbi pályájának karakteres színfoltja, hogy egy időre a *Sztuacionista Internacionálé* elnevezésű – különböző okokból napjainkra immár legendává vált – szélsőbalos művészcsoporthoz csatlakozott; míg nem a Guy Debord és közte kibontakozó konfliktusok eredményeként 1963. október 27-én kizárták.¹⁷ Az *Ahol az ellentétek egybeesnek* fejezetben utol-

¹⁴ Ady biblicizmusát illetően tehát nem a bibliai motívumok kiemelt szerepére utal a szöveg (mely az Ady-kutatás régi hálás témája), hanem az Én-Te, illetve Ember-Isten dialógusra rezonáló alaphangoltságra. Ady azoknak a dialogikus gondolkodóknak az „előfutára”, akik „Tábor Béla megfogalmazásával – a »második személy elsőbbségében« találtak rá a lét alapjára...” (Tábor Ádám: *A magyar logosz*. Ady költészetének szellemi jelentősége. In: Uő.: *Szellem és költészet*, i. m., 79–95., 93.)

¹⁵ Tábor Ádám: *Találkozás a centrumban*, i. m.

¹⁶ Lásd még: Surányi László: *Kotányi és a Budapesti Dialogikus Iskola*. *Magyar Lettre Internationale* (85), 2012. nyár, 7–11.

¹⁷ Erről lásd: Erhardt Miklós: „Sajnálatos félreértés”. *Kotányi Attila és a Sztuacionista Internacionálé*. *Magyar Lettre Internationale* (85), 2012. nyár, 17–20. (Szigorúan anekdotikus és kissé „fikciós” kitérőként felvethető, hogy ily módon Kotányi (és persze Szabó Lajos) a Sex Pistols-dizájner Jamie Reid közvetítésével a brit punk kialakulására is „hatott”. Ehhez lásd:

sóként tárgyalt Vöröss László az itt méltatott szerzők közül valószínűleg a legkevésbé ismert figura. Az eredetileg orvos végzettségű irodalmár az akkoriban kultikus tisztelettel övezett idős Fülep Lajos körül tömörülő értelmiségi kör (Vekerci László, Fodor András stb.) tagjaként, illetve költőként és drámaíróként tűnt fel Táborék környezetében, majd a Lélegzet munkájában is közreműködött.¹⁸

5.

A kötet utolsó fejezete *A véletlen és a vélet* címet viseli.¹⁹ Elsősorban irodalomkritikákat tartalmaz, valamint egy Kiss Józseffel foglalkozó kiállítás megnyitó beszéd mellett hat darab vegyes műfajú írást, melyek inkább esszék vagy tanulmányok, mintsem műbírálatok. Az itt olvasható összesen húsz darab szöveg rendkívül szerteágazó szerzői körhöz kapcsolódik, ezért itt csak jelzésszerűen foglalom össze Tábor Ádám kritikaírói tevékenységének főbb tanulságait. Legtöbb szövegében felfedezhető kritikai megközelítésmódjának két markáns összetevője: egyrészt a kísérletező-nyelverterető irodalmi modernizmus iránti érzékenység, másrészt a törekvés, hogy a már említett dialóguselméletek nyelvi-nyelvfilozófiai vonatkozásait a kritikaírás gyakorlatában is alkalmazza. Nyelvelfogása (mint az eddigiekből sejthető) markánsan különbözik a mainstream nyelvfilozófiai, hermeneutikai, fenomenológiai és egyéb intézményesült iskoláktól; a dialógusgondolkodás, a Szabó/Tábor-féle biblicizmus, illetve (az előzőktől nem függetlenül) a kabbala misztikus-spirituális nyelvelfogását érvényesíti. Tábor nem nevezhető „elméleti” kritikusként (noha *spekulatív* kritikusként valószínűleg igen); egyéni nyelvfilozófiai érdeklődése és ehhez kapcsolódó felismerései izgalmasan árnyalják és színesítik a kortárs irodalomkritika diszkurzív terét és lehetőségeit. A kritikák egy része csupán egy-egy könyvmegjelenéshez kapcsolódó alkalmi reflexió, de több olyan írás is olvasható köztük, melyek jelentősége túlmutat ezen. Ilyen például a Térey-kritika a *Tulajdonosi szemléletről*, mely az akkor huszonhét éves (de immár negyedik kötetével jelentkező) Térey Jánosnak az Adyhoz való sajátos viszonyát járja körül, vagy a Lanczkor Gábor *Folyamisten* című verséről írott esszé, melyben a szöveg pogány-antik vallástörténeti utalásainak és a Tábor által képviselt „biblicista” nézetkör dialógusának tanulságait fontolgatja – azokat a kérdéseket tehát, melyek Tábor már említett Nietzsche-értelmezéseiben is jelen vannak.

Kiemelném a fejezet írásai közül a Mándy Stefánia költői életművéről írott tanulmányt. Akkor is, ha ennek az írásnak talán szerveesebb helye lett volna a *második* fejezetben, egyrészt mert családtörténeti szálakat is tartalmaz, másrészt eszmétörténeti szempontból is szorosan kötődik az ott tárgyalt irányzatokhoz; úgy is olvasható, mint a Kotányi Attiláról szóló esszé sajátos párdarabja. Tábor írásából kibontakozik saját anyai ági családtörténete is, valamint arra is fény derül, hogy eredetileg a Mándy-családé volt a magyar avantgárd-underground kultúra történetében fontos szerepet játszó Haris-közi

---

Greil Marcus: *Lipstick Traces. A Secret History of the Twentieth Century*. Cambridge [Mass.], Harvard UP, 2003, 436–447.

¹⁸ Vöröss László szerepelt a *Lélegzet* második (1981. március 23.), hetedik (1983. április 14.), valamint tizedik számában (1985. február 7.); lásd: *Lélegzet* 1981–1985. Kronológia és tartalomjegyzék. In: *Hóbagoly bölcsészmagazin*. Szerk. Z. Karvalics László. Budapest, ELTE BTK 1985. oldalszámok nélkül. Fülep Lajosról írott tanulmányának szövegét ugyane kiadvány közölte.

¹⁹ A fejezetcímben olvasható *vélet szócska eredetileg Karinthy Frigyes leleménye; lásd: „Zúg a tenger, zúg az élet / ez nem véletlen, ez vélet, / Zúg az által, zúg a főleg, / Ó előleg, Ó előleg...” (Karinthy Frigyes: Tizenhatodik szín. In: *Úf: Új görbe tükkör* (<https://mek.oszk.hu/08900/08935/08935.htm>).

lakás, ahol megalakult az Európai Iskola, majd a „Csütörtöki Beszélgetések” zajlottak. Mátyás Stefánia művészettörténeti, Tábor Béla pedig filozófiai magánszemináriumokat is tartott lakásukon, ezek a magánszemináriumok (a fordítás mellett) egyrészt biztosították a Mátyás–Tábor házaspár szerény megélhetését, és egyben függetlenségüket is. A Haris-közi lakás így egyszerre vált a belső emigráció színterévé, és ezzel párhuzamosan az underground nyilvánosság egyik formájává.

A Tábor által felvázolt Mátyás Stefánia-portréból és pályáivból a családtörténeti részek mellett egy sokszorosan rétegzett életmű rajzolódik ki. Mátyás költészete több szempontból is egyéni hangot képviselt a korszakban.²⁰ Markáns hangot jelentett mind a dialógusgondolkodás spirituális-szagrális nyelvfelfogásán átszűrte, erősen meditatív líra, mind a vészidőszak és a haláltábor rémítő tapasztalataival való lírai számvetés-kísérlet, mellyel Mátyás Stefánia az elsők között próbálkozott a háború után. „Zsidósága természetesen sokkal többet jelentett számára pusztán kollektív szenvedésközösségnél: a biblikus hagyományból táplálkozó, azt folyton megújító szellemi közösséget” (233.). A későbbiekben Mátyás csak gyerekversekkel jelentkezhetett; egyrészt politikai okokból, másrészt, mert a saját útját járó szerzőnek nem sikerült beilleszkednie az intrikákkal és elfogultságokkal átszótt korabeli irodalmi életbe. Pályatársai közül többen (így például Nemes Nagy Ágnes) alapvetően művészettörténészeknek tekintették, aki átköszált a líra területére, a mind befolyásosabbá váló Vas István–Szántó Piroska házaspárral ápolta baráti kapcsolata pedig elhidegült, sőt, ellenségeskedésbe fordult át (241–242.). Sokan elsősorban a korszak hivatalos normáit semmibe vevő, rossz társaságba keveredett „irracionalistának” könyvelték el, már csak Szabó Lajossal és Hamvas Bélával fenntartott barátságai miatt is. Kívül helyezkedett el a korabeli irodalmi élet meghatározó csoportosulásain; saját szellemi, illetve társas közege alapvetően nem irodalmárokból, hanem elsősorban képzőművészekből állt.

6.

Tábor Ádám esszéiben és kritikáiban sorra jelennek meg azok a szerzők (elsősorban költők, esszéisták és filozófusok), akikhez irodalmi munkássága a pályakezdés pillanatától fogva kapcsolódott, akikkel – a Buber-féle értelemben is – „találkozott”. Az általa érvényesített értelmezői perspektíva meglehetősen radikális: minden szerzőben azt pillantja meg, ami pályakezdése pillanatától foglalkoztatja, ez a *spirituális gondolkodás* lehetősége egy ettől végtelenen idegenné vált (e szemszögből nézve: folyamatos krízisét élő) irodalmi kultúrában. Mindeközben választásaival és értelmezéseivel, olykor csak jelzéseivel és hangsúlyjaival megkonstruálja saját személyes hagyományát – és ezzel saját műveinek valamiféle ön-archeológiáját is. Ugyanakkor e tradícióképzés több olyan szellemi-irodalmi csoportosulás azonosságtudatának kiformalásához is hozzájárult, melyek működésében Tábor szerepet vállalt. E hatások bizonyos esetekben manifesztált módon jelentkeztek, mint például a Lélegzet „élő folyóirat” esetében. Természetesen a Lélegzet koncepciójában és törekvéseiben nem kizárólag Tábor nézetei jelentkeztek, de fontos felismerni azokat az érintkezési pontokat, melyek összekapcsolják egymással a Tábor-*oeuvre* referenciáit, és azt a kánont (a korszak monolit ízlésvilágához viszonyított „ellenkánont”), melyet a

²⁰ Pontosabban *korszakokban*: első verseskötete még a háború idején jelent meg, 1941-ben, a második, egy gyerekverskötet 1964-ben a Kádár-korszakban, utolsó két „felöltött” kötete pedig már 1990 után. Az 1945 és 1990 közötti időszakban egyetlen kötete jelent meg, mely nem gyerekeknek szólt, mégpedig Párizsban (Mátyás Stefánia: *a kéz, a kéz, a hal*. Párizs, Magyar Műhely, 1970).

Lélegzet köre formált, vagy még inkább: konstruált.²¹ A Lélegzet körénél eleve több irodalmárt mozgósító Örley Kör az előbbihez viszonyítva minden szempontból heterogénebb (és „népfrontosabb”) csoportosulásnak tekinthető; és az általuk hangsúlyozott „nyugatos-újholdas” előzmények is távolabb helyezkedtek el Tábor fő referenciáitól. Ennek ellenére is érzékelhető a kettő között egy olyasféle szellemi folytonosság, mely összhangban állt és áll Tábor Ádám kánonformáló törekvéseivel. Fontos észrevennünk, hogy Tábor az Örley Kör működésében és szellemiségében is felfedezte azt a sajátos szervezőelvet, mely többé-kevésbé meghatározta mind a harmincas évek oppozíciós mozgalmát, mind a negyvenes években zajló „Csütörtöki Beszélgetések”-et, mind a Lélegzet-csoport szerzői körét: „ideális közösségi-társadalmi forma, a spontánul megrendezett anarchia megvalósulásával”.²² Közösség, közösségben gondolkodás – utópikus felhangokkal. Távolról sem szeretném abszolút közös nevezőre hozni „Tábor ürügyén” e formációkat, de érdemes jelezni a bennük megtestesülő egyrészt közösségformáló, másrészt az autonóm-autentikus kultúra létrehozására irányuló erők és mozgások kontinuitását. Tábor Ádám esszéi (közük az *Utak és/vagy utazás* írásai) ugyancsak ezt hangsúlyozzák.

---

²¹ E kánon vagy ellenkánon főbb részei (1) az „egyetemes, spekulatív szellemi hagyomány”; (2) a „modern egzisztenciális líra”; (3) az „originális, kutató avantgárd”. Vö. Tábor Ádám: *Mi a lélegzet?* (1983). In: Uő.: *A váratlan kultúra*. Budapest, Balassi, 1997, 153–160.

²² Tábor Ádám: *Az Örley Kör*. *Beszélő*, 1999/5, 93–95.

KÖRKÉP, 2021

Deczki Sarolta – Vásári Melinda (szerk.): *Reáliák. A magyar próza jelene*

A *Reáliák* című tanulmánykötet, mint alcíme egyértelműsíti, a magyar prózairodalom jelenkori tendenciáiról igyekszik átfogó képet adni. A kötetben található írások eredetileg előadásként hangoztak el 2018. november 29–30-án az Irodalomtudományi Intézetben rendezett konferencián, s a szerkesztők, Deczki Sarolta és Vásári Melinda ezen előadásokból válogatva alakították ki a gyűjtemény koncepcióját, immár kifejezetten a magyar próza fejleményeire korlátozva, s négy tematikus tömbbe (*Regiszterek*, *Realizmusok*, *Terek*, *Határok*) rendezve a felvonultatott témákat. A cím kettős értelmű: egyszerre utal az irodalmi valóságábrázolás, társadalomkritikai irányultság iránti felfokozott, leginkább az utóbbi egy-másfél évtizedben látványossá vált értelmezői igényekre és az ezt problematizáló írói ajánlatokra, valamint a kötet „körkép” jellegére, hiszen a benne olvasható tanulmányok a magyar irodalmi szintér „valóságát”, az utóbbi években regisztrált poétikai-tematikusan elmozdulásait, meghatározó irányait igyekeznek tárgyilagosan, helyzetértékelési céllal bemutatni.

A *Regiszterek* elnevezésű egység első tanulmányát Szemes Botond jegyzi, aki Péterfy Gergely *Kitömött barbár* (2014) című műve alapján értelmezi a tudás fogalmának átalakulásait és az információátadás történetileg változó technikáit, megvilágítva a Kazinczy korát megelevenítő regény és a kortárs mediális környezet összefüggésrendszerét, a digitális bölcsészet módszertanát hívja segítségül az elemzéshez. A blokk „főszereplője” ezt követően Bartók Imre: *A kecske éve* (2015) című regény rövid elemzésével példázza a 2010-es évek prózájának „spekulatív mutációiról” szóló gondolatmenetét Nemes Z. Márió; Vidosa Eszter ugyancsak a stiláris, nyelvi, narratív és műfaji hibriditás témája kapcsán vizsgálja Bartók regénytrilógiáját (2013–15), meglehetősen részletesen; Bene Adrián pedig a szerző nagysikerű *Jerikó épül* (2018) című művét veszi szemügyre a referencialitás és reflexivitás kérdései mentén, hangot adva a Bartók szövegüniverzumának értékelését övező kritikai-esztétikai kételyeknek is. Míg Vidosa és Bene írása egy-egy szövegcsoporthoz/problémához fókuszáltan kínál kimerítő elemzést, Nemes Z. Márió lendületes tanulmánya keresztmetszet is: átfogó képet nyújt a poétikai hibridizáció és a spekulatív fikció történetiségéről, alakulásáról (részletes listáját adja például az utóbbi két évtized e csoportba sorolható magyar elbeszélő műveinek [31.]), az efféle szövegek kritikai megítéléséről, s figyelmet szentel a spekulatív-hibrid trend köre felépült „peremkánon” és alternatív intézményrendszer (kiadók, folyóiratok, műhelyek stb.) szerepének is.

A *Realizmusok* című blokkban ugyancsak négy tanulmányt olvashatunk. Faragó Kornélia az archiválással kapcsolatos recens elméletek nyomán elemzi Esterházy Péter *Javított kiadás* (2002) és Forgách András *Élő kötet nem marad*

REÁLIÁK
A magyar próza jelene

Kijárat Kiadó
Budapest, 2021
300 oldal, 3600 Ft

(2015) című műveit; hasonló kérdések foglalkoztatják Radics Viktóriát is, aki valamivel nagyobb merítéssel – Esterházy és Forgách mellett Nadas Péter és Zoltán Gábor egynévű munkájára is kitérve – az irodalmi dokumentarizmus kérdését, a dokumentumok, „ready-made” szövegek, valóságdarabok szépirodalomba dolgozását, poétikai transzformálását vizsgálja, részben irodalomtörténeti távlatok, részben narratológiai kihívások érzékeltetésével. Káli Anita az újabb szegénységirodalomként, deprivációs irodalomként és új realista prózaként is hivatkozott, általa szociografikusnak nevezett – főképp Barnás Ferenc, Borbély Szilárd, Kiss Tibor Noé és Szilasi László nevével fémjelvezhető – irodalmi vonulat vizsgálatának fogalmi kereteit vázolja fel nemzetközi szakirodalmi munkák és hazai értelmezések alapján. Bárány Tibor pedig három *Körkép*-antológia (1998, 2008, 2018) szövegeinek meghatározott markerek szerinti osztályozásával példázza a „realizmus” (olvasói viszonyulások alapján körvonalazható) jegyeinek jelenlétét és erősödő tendenciáját a kortárs prózában. Bárány nagyon tanulságos dolgozata azon tézisnek kíván érvényt szerezni, miszerint „a durva felbontású fogalmak [mint amilyen a ‘realista’ jelző kritikai kategóriája] alkalmazása az irodalomról szóló beszéd vagy általánosabban a műalkotások megismerésének és nyilvános értékelésének sajátos természetéből fakad. A »művészeti kategóriákat« arra használjuk, hogy néhány általános intuitív meggyőződés és normatív elköteleződés fényében analógiás alapon, az aktuális céljainknak megfelelően csoportosítsuk az újonnan elének kerülő műalkotásokat” (130.). A rendkívül szemléletes analitikus elemzés egyik legfőbb tanulsága a kortárs magyar próza tendenciáira nézve pedig az, hogy „az antológiák anyagában kötetről kötetre nagyobb szerepet játszik az *irodalmilag megformált személyesség* – legyen szó akár nyílt önéletrajziaságról, akár gyerek- és kamaszperspektíva utólagos megkonstruálásáról, akár az individuum jelenbeli benyomásainak, észleleteinek és tudati reflexiójának rögzítéséről, akár közvetlen valomásosságról” (139., kiemelés az eredetiben).¹

A kötet leginkább tágan, metaforikusan értelmezhető egységében (*Terek*) összesen hét dolgozat kapott helyet. Két tanulmány is foglalkozik Nadas Péter életművével: Darabos Enikó a *Világoló részleteket* (2017), Vásári Melinda pedig *Az élet sóját* (2016) tárgyalja részletesen. Széplaky Gerda az újabb magyar irodalomban jelen lévő betegségnarratívákat elemzi négy kortárs regény (Nadas Péter: *Saját halál*, 2004; Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*, 2016; Szív Ernő: *A Legionella-füzet*, 2017; Szilasi László: *Luther kutyái*, 2018) nyomán; Benedek Anna pedig – kapcsolódva a *Realizmusok*-blokk több tanulmányához is – a személyes emlékezet és az oral history szerepét hangsúlyozza az elmúlt évtized magyar prózairodalmában, a valóság/fikció egymásra rétegződésével kapcsolatos jelenkori olvasói stratégiák jelentőségét is érzékeltetve, a korábban szóba került szerzőkön túl több középgenerációs és fiatal prózaíró (Schein Gábor, Bartis Attila, Krusovszky Dénes, Mán-Várhegyi Réka, Juhász Tibor) műveire is kitérve.

A címében Lukács Györgyöt idéző, Krusovszky Dénes és Mán-Várhegyi Réka 2018-as regényeit összevető Szolláth Dávid-írás (*A kritikai realizmus jelentősége ma*) valóságos csemege az olvasónak. Az *Akik már nem leszünk sosem* és a *Mágneshegy* című regényeket téma-választásuk és társadalomkritikai attitűdjük okán egymás mellett elemző szöveg sokoldalúan fejti fel a Krusovszky- és Mán-Várhegyi-regény egybecsengő tétjeit – jelesen „a mai magyar középosztálybeli értelmiségi közeg realiztikus felépítésére irányuló” célképzeteket (208.) –, kritikus és szemléletes elemzését adva a két eltérő szerkezetű műben érvényesített poétikáknak, vállalt-elutasított értékrendszereknek. Hasonlóképp élvezettel olvastam Görfföl Balázs rövid értekezését, amely arra tesz kísérletet, hogy néhány pályakezdő prózaíró (Nemes Anna, Bakos Gyöngyi, Fodor Janka, Halász Rita, Harag Anita, Mucha

¹ Bárány Tibor tanulmányának szintén nagyon tanulságos és olvasmányos párdarabja a *Helikon* folyóirat „Realizmusok” című tematikus számában olvasható: Bárány Tibor, Realitáson innen és túl: Mi mindent feltételezünk irodalmi művekről, amikor „realistaként” osztályozzuk őket?, *Helikon*, 2021/2 (Realizmusok), 260–279.

Dorka, Szili M. Hanna) folyóirat-publikációin keresztül járja körül a kortárs magyar irodalom egy jellegzetes – kifejezetten pályakezdő nőszerzőkhöz kapcsolódó – vonulatát, melynek legmeghatározóbb dimenziója a realista novellaszövegekben megjelenő „privát tér” és „jelen idő” zártsága. Tanulmánya végén pedig a már említett *Akik már...* című Krusovszky-regényt is bevonja az értelmezésbe, olyan műként, amely bizonyos értelemben szembesít a kortárs magyar irodalom „magánéleti prózájának” két neuralgikus pontjával: a műtfeldolgozás és a társadalmi érzékenység artikulálhatóságának kérdésével (225.) Mind a Szolláth által alkalmazott kvázi-irodalomelméleti terminusok (integratív/dezintegratív – ál-integratív/ál-dezintegratív mű), mind a Görföl bevezette zsáner-kategória, a „magánéleti próza” plasztikusan írják le azon jelenségeket, amelyek – kétség sem fér hozzá – a legmeghatározóbb vonásai a mai magyar „fiatal” elbeszélő irodalomnak. A blokk utolsó dolgozatát Schäffer Anett jegyzi, aki az elsősorban költőként számon tartott Rakovszky Zsuzsa kétezres években indult prózai munkásságát mutatja be átfogóan.

A kötet utolsó egysége a *Határok* címet kapta, nem véletlenül, hiszen az itt helyet foglaló tanulmányok különböző határhelyzetek, határátlépések, határkonstrukciók – interkulturalitás, lokalitás, transznacionális mozgások, határon túli magyar irodalom stb. – felülvizsgálatára, új értelmezési keretbe emelésére adnak alkalmat. Dánél Mónika szintetizáló igényű tanulmánya a '89-es romániai rendszerváltás irodalmi emlékezetét vizsgálja számos román és magyar nyelvű regény (például Adrian Petrescu, Florina Ilis, Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Tompa Andrea, Király Farkas, Vida Gábor, Láng Zsolt és mások műveinek) elemzésén keresztül a transznacionális irodalom komparatív perspektívájából, a nevelődési regény műfajhagyományát, a többnyelvűség-többszólamúság jelenségét és a szövegek nyomán érintkező román–magyar narratívák szerepét hangsúlyozva. Antal Balázs írása magyarországi (Kováts Judit, Csabai László) és erdélyi (Vida Gábor, Molnár Vilmos) szerzők műveiben vizsgálja a különböző lokális és regionális reprezentációk jelenlétét; Bányai Éva az apátlanság jelenségét középpontba állítva mutatja be az elmúlt két évtized erdélyi (és Erdélyről szóló) magyar regényeit; Szarvas Melinda dolgozata pedig a családregény műfajában érzékelhető poétikai-tematikus elmozdulásokat elemzi európai kitekintéssel, Péntek Orsolya *Dorka könyve* (2017) című művére fókuszálva.

Talán a rövid bemutatásból is kitűnik: a kötet anyaga rendkívül színes, s valóban reprezentatív körképét adja a magyar prózairodalom jelenkori mozgásainak, mind az elemzett szövegek, mind pedig a bemutatott (mondjuk így) irányzatok szempontjából. A felvonultatott szerzői neveket persze, mint minden „körkép” esetében, itt is lehetett volna ízlés szerint bővíteni. Ha már „a magyar próza jelenéről” van szó, egy ilyen tablóról minden bizonnyal nem hagyható le Grecsó Krisztián, Tóth Krisztina, Szvoren Edina,² Bereményi Géza és Háy János sem (s szívesen olvastam volna még elemzést, teszem azt, Térey János, Cserna-Szabó András, Bödőcs Tibor és Nádasdy Ádám prózájáról) – ugyanakkor mindez egyáltalán nem írható a szerkesztők számlájára, hiszen a „névsort” a kötet alapjául szolgáló konferencia előadásai határolták. A tanulmányok továbbá számos ponton párbeszédbe lépnek egymással – különösképp a *Realizmusok*- és a *Terek*-blokk írásai, de említhetjük a kötet címét, a „reáliákat” terminusként alkalmazó, sok-sok értelmezési irányt felvonultató, tág perspektívájú Dánél Mónika-írást vagy az összecsengő Nádas-, Esterházy- és Bartók-elemzéseket –, lehetőséget teremtve ugyanazon szövegek más nézőpontból történő szemrevételezésére.

² Szvoren Edina „hiánya” kapcsán beszédes, hogy Szolláth Dávid idézett írása, anélkül, hogy indokoltnak tartaná bővebben kifejteni mindezt, mintegy mellékesen és magától értetődően utal a Mán-Várhegyi Réka korábbi írásait jellemző, „helyenként még tetten érhető szvorenes hang”-ra (209.) – ez is jelzi Szvoren írásmódjának és alkotásainak meghatározó szerepét a kortárs prózairodalomban.

Mindazonáltal jócskán megfogalmazhatók kritikák is a gyűjtemény egyes tanulmányaival, illetve a kötet egészével kapcsolatban. Előbbiekkel kezdem. A kötet egyik legjobb írásának vélem például Szemes Botond dolgozatát; ennek ellenére meg kell jegyez- nem, kevésbé találtam megvilágító erejűnek a *Kitömött barbár* (Péterfy Gergely) és az *Omerta* (Tompa Andrea) narrációját összevető és azt kétdimenziós felületen ábrázoló digi- tális bölcsészeti elemzést; hiszen a tanulmány itt egy olyan jellegzetességet igyekezett igazolni (az elbeszélői szövegek egymásba csúsztatását, szétszálazhatatlanságát, ha tetszik következetlenségét), amelyet egyfelől a regény kritikusai is pontosan érzékeltek, s amiről kicsivel odébb maga állapítja meg, hogy a mélystruktúra helyett „a felszínen létesített kapcsolatok”-ra irányuló olvasás mentén épp ez a fajta narráció illeszkedik a mű tétjeihez (23–27). Más esetekben minden bizonnyal nagyobb relevanciája van az efféle szóanalízisre épülő összehasonlításoknak, itt most én nem éreztem az ebben rejlő interpretációs potenciált. Nemes Z. Márió ugyancsak nagy ívű és széles távlatokat nyitó elemzésében leginkább azok a túlzó szóhasználatok zavartak – például a nyelvi-stiláris-műfaji hibridizációt bíráló kritikák idegenkedését „diszkriminatív retoriká”-nak (30.) bélyegző vagy Balassa Péter szövegirodalomra vonatkozó megállapításait („a textus maga a sztori”) „diktátum”-nak (35.) minősítő kiszólások –, amelyek ellenében hatnak a tanulmány (egyébként meggyőző) argumentációjának, aláásva az elemzés semlegességét, illetve a prózapoétikai hibridizáció elemzője helyett annak propagandistájaként láttatják a szerzőt. Faragó Kornélia írásával kapcsolatban több kifogásom is van: először is az volt a benyomásom, hogy a dolgozat voltaképp csak az archiválás különböző elméleti problémáit „illusztráló” szöveghelyek felvillantása céljából nyúlt az idézett Esterházy- és Forgách-regényhez, miközben azok tartalmára/témájára, kontextualizálására nem helyezett túl nagy hangsúlyt. Másfelől az „archivális próza” kérdéskörét tárgyalva mintha túltuntól is a regényekben szerepet játszó ügynökakták (mi tagadás, valóban igen sűrűn tárgyalt) problémájára szűkítette volna en bloc az archiválási gyakorlatok valamennyi lényeges aspektusát. (Bár könnyen lehet, hogy mindezt a dekonstrukciós, foucault-i ihletésű szakirodalmi háttér – jellegzetesen a hatalom, a nyelv és az egyéni/társas autonómia problémáira fókuszáló – kérdésirányai determinálták.) Illetve az is kérdésként merült fel bennem, hogy – jelentőségét nem alábecsülve – vajon mennyire tekinthető a magyar próza „jelenének” Esterházy Péter idén húszéves *Javított kiadása*.

Darabos Enikő hosszú *Világító részletek*-elemzését olvasva gyakran volt az az érzésem, hogy a szerző tulajdonképpen mentegeti Nadas művét a kritikák alól, illetve túlságosan is a könyvet ért bírálatok egyes megállapításaival vitakozva alakítja ki gondolatmenetét.³ Emellett az is feltűnő az elemzésben, hogy a címbe emelt értelmező metaforát, mint kvázi-elméleti terminust (a *Világító részletek* „személyiségfizikáját”), egyes-egyedül Nadas szöveg- részleteiből véli kiolvasni és azok hosszas idézésével szándékozik alátámasztani, így aztán meglehetősen váratlanul hat, amikor a gondolatmenet utolsó harmadában (kissé ötletsze- rűen) Freud, Lacan és Žižek neve is előkerül. Széplaky Gerda betegségnarratívákat és Szarvas Melinda családregényeket elemző írásában hasonlóan elnagyolt léptékváltással találkozok az olvasó: mind a ketten amolyan paradigmaváltást körvonalaznak témájuk kapcsán a kortárs irodalomra nézvést – előbbi az irodalmi betegségstapasztalat „testivé” válását, utóbbi a családregények időcentrikusságától a tércentrikusság felé való ellépését –, holott mindezt egyfelől sok esetben maguk a szövegek sem támasztják alá, illetve kiterjed- tebb (például populáris irodalmi, műfajilag diverzifikáltabb) korpusz vizsgálata szüksé- geltetne efféle elmozdulások árnyaltabb bemutatásához. Végül Antal Balázs lokalitás-esz- széjére is szeretnék kitérni. Túl azon, hogy a szöveg végeredményben egyik felsorolt szer- ző művét sem hivatkozza vagy idézi, s csak futtában tárgyalja valamennyit, az irodalmi

³ Egy helyütt például, szó szerint értve Radnóti Sándor kritikájának „költői igazságszolgáltatás” megfogalmazását, a líra és próza különbségéről kezd beszélni Nadas kapcsán (152–153).

lokalitás/regionalitás, vidékiség/provincialitás kérdésének teljes félreértését látom abban, hogy a dolgozat „nem tud és nem is akar reflektálni” a lokális-regionális identitás témájához társított „átideologizált” fogalmakra („értéktudatosítás”, „értékőrzés”, „értékmentés”, „érték hagyományozás”), illetve meg szeretné tisztítani azt „az irodalom világán kívülről érkező” elvárásoktól és ideológiáktól (277). Ha valami, a regionális irodalom vizsgálata éppen nem „tisztítható” meg a művészet társadalmi-politikai aspektusaitól – az irodalom külpolitikájától –; a regionális irodalom vizsgálatának igazi tétjét, természetéből fakadóan, éppen ezen értékrendszerek kritikus felülvizsgálatában, s a szövegekben reprezentálódó, nyelvileg sokféleképp fölépíthető identitásképek értelmezésében vélem megragadhatónak.

Tanulmánykötetek esetében már-már szokványos, hogy a szövegek egyik-másikát szakadékok választják el egymástól színvonal tekintetében – ennek számos oka lehet, s ezzel nincs is semmi baj. Ugyanakkor a *Reáliák*at nem is a tanulmányok eltérő nyelvi csiszoltsága (vagy a felvonultatott témák sokfélesége) okán, sokkal inkább műfaji szempontból vélem széttartónak. A felettébb egységesnek tűnő kötetben mintha egymás mellé keveredtek volna kedvcsináló vagy elemző célzatú esszék, hosszas értelmezéssel megfajult recenziók, arányos és célra tartó műinterpretációk – de olvashatunk disszertációból származó elméleti bevezetőt és többéves nemzetközi kutatás eredményeit összefoglaló grandiózus nagy tanulmányt is. S ez nem is véletlen, hiszen a szövegek jelentős része (összesen 11 a 19-ből) ezekben a műfajokban látott napvilágot a kötet alapjául szolgáló konferenciát követően (vagy még azelőtt). Ha már itt tartunk, furcsálltam, hogy mindezt a kötet nem jelzi, csupán Szolláth Dávid és Dánél Mónika tanulmánya előtt szerepel a korábbi megjelenésre való utalás.

A kötet szerkesztettségével és a szöveggondozás minőségével általában meg voltam elégedve, pár apróságra azonban szeretném felhívni a figyelmet. Az egyes tanulmányok hivatkozási rendszere meglehetősen eltérő, illetve néha egy-egy szövegen belül is találunk következetlenségeket és apró malőröket (elírás, többszöri vagy formailag redundáns hivatkozás, hibás belső idézet, tipikus „” és »« problémák stb.), de még tolerálható mértékben. Bevett gyakorlat, hogy a tanulmány az *elemzett* műveket a főszövegben, rövidítéssel és oldalszámmal, a *szakirodalmi* munkákat pedig lábjegyzetben adja (a kötetben Darabos Enikő, Széplaky Gerda követi ezt a metódust) – talán érdemes lett volna így felépíteni a kötet egészét, egyetlen jegyzékben megjelenítve „a magyar próza (hipotetikus) jelenét” képező szöveggörpust, elkülönítve a lábjegyzetekben a hadba állított szekunder irodalomtól.⁴ (Ez különösképp az olyan tanulmányok esetében lett volna hasznos/tanulságos, mint Faragó Kornéliáé, ahol a szakirodalmi munkákból és a regényszövegekből származó idézetek kissé összefolynak.) Némi fölületességre utal továbbá, hogy a kötet hetedik tanulmánya több szerzőt (Kálmán C. György, Wolfgang Iser, Balassa Péter) említ, de nem hivatkozta őket, illetve „most elemzendő alkotások”-at (117.) ígér, holott – fogalomtisztázó írás lévén – elemzésre nem vállalkozik.

Hogy mit mondhatunk el a magyar próza jelenéről? Mivel tömörebb összegzést bajosan lehetne adni, újra Szolláth Dávidot idézem: „megvolt az áltörténelmi regények korszaka, vagy két generáció megírta a maga Kádár- (vagy Ceaușescu-) kori gyermek- és ifjúkorát, nagy pályát futottak be a huszadik századi kollektív emlékezet regényei, jelentek meg disztópiák és zsáner-hibridek, jöttek a hegyvidéki elit rajzai és a szegénységirodalom dolgozatai” (208.), amelyre hozzátűztem a humánértelmiség (új)realista kritikája és a fiatal magyar irodalom magánéleti prózája is. Hogy mi marad meg ebből, mi lesz új, innovatív vagy idejétmúlt tíz vagy húsz év múlva, arról már egy másik körkép fog tájékoztatást adni.

⁴ E módszerrel találkozunk a nemrégiben a Magvetőnél megjelent Kertész Imre tanulmánykötet esetében is, amely egyértelműen a kiadvány hasznára vált. Lásd: *Identitás, nyelv, trauma. Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. György Péter, Bp., Magvető, 2021.

Zsolnay Piknik

2022
május
20-22

Kulturális
csemegék
a szabadban!

május 20. | 19.00

**ÓNODI ESZTER
& THE OPEN PUB**
AMIKOR ÖSSZEGYÜRTÜK
AZ EGET

május 21. | 20.00

BELAU / SAYA NOÉ / DEVA
+ LIVE ACT

május 22. | 19.00

**SÁRIK PÉTER TRIÓ ÉS
FALUSI MARIANN –
JAZZKIVÁNSÁGMŰSOR 2.**

nká

AutóCity

PENTHE
AUTÓHÁZ

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA verse 617
VISKY ANDRÁS: Escadrila Albă (*regényrészlet*) 618
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 623
SAJÓ LÁSZLÓ versei 624
DARVASI LÁSZLÓ: Játszótér, csúszdával (*novella*) 629
FARKAS ARNOLD LEVENTE: A valóság (*prózarészlet*) 633
RÉKAI ANETT: Komplex (*novella*) 641
ANN BEATTIE: Janus (*novella*) 647
PATAK MÁRTA: Dohánytermelő őseim faluja, Vajszló (*dokumentumpróza*) 651
CSORDÁS GÁBOR: Milosz. A kristályos idő (*fordítói előszó*) 660
CZESŁAW MIŁOSZ versei 661
BABICZKY TIBOR versei 667
DOMJÁN GÁBOR versei 668
SZÉKELY MÁRTON verse 670
STUMMER ATTILA versei 673

*

- SCHEIN GÁBOR: Az *Abigél* műfaji kódjai és emlékezetpolitikája
(*tanulmány*) 676
LŐCSEI PÉTER: Weöres Sándor „falra mászott” fogkeféi, elhagyott írásai,
szövegváltozatai (*tanulmány*) 683
SZALAGYI CSILLA: Vissza a kezdetekhez (*Takács Zsuzsa A Vak Remény*
című verseskötetéről) 699

*

- LAPIS JÓZSEF: Mint a diófa (*Takács Zsuzsa: Spirálfüzet.*
Kamaszlányversek 1987–2021) 708
OWAIMER OLIVER: Arany-szeminárium (*Milbacher Róbert: Arany-metszés.*
Esszék, tanulmányok Arany Jánosról) 712
WEISS JÁNOS: „Erkölcs, hol laksz a krízis idejében?” (*Bertolt Brecht: Állítsátok*
meg Arturo Úit!) 718
ZSEMBERY BORBÁLA: Billegő egyensúlyok (*Douglas Stuart: Shuggie Bain*) 724
GYÜRKY KATALIN: Összezárt sorsok (*Kira Jarmis: Zárka*) 727
MÁTÉ ZSUZSANNA: „Magyar filozófia van is meg nincs is”
(*Perecz László: Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*) 730

2022

JÚNIUS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

LAPSZÁMBEMUTATÓK. A *Jelenkor* áprilisi számát április 26-án mutatták be Veszprémben a Művészetek Házában a szerzők, *Balázs Attila*, *Fekete Richárd*, *Fenyvesi Ottó* és *Ladányi István*, valamint a moderátor, *Ágoston Zoltán* közreműködésével. – A májusi szám bemutatójára május 18-án került sor a pécsi Trafik étteremben. A szám szerzői közül *Havasréti József*, *Király Kinga Júlia*, *Méhes Károly* és *Szálinger Balázs* vett részt az esten, a moderátor *Ágoston Zoltán* volt.

*

PÉCSI KÖNYVBEMUTATÓK. A Prae Kiadó két kötetét május 3-án mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. *Pintér Tibort Hangok és szavak erdeje* című, zenei tárgyú könyvről *Weber Kristóf*, *Láng Orsolyát Személyes okok* című verseskötetről *Mohácsi Balázs* kérdezte. – Másnap ugyanott *Bognár Péterrel Hajózni kell, élni nem kell* című regényéről *Z. Varga Zoltán* beszélgetett a Magyaros Szakhét keretében.

*

HÁRY JÁNOS. A Bóbita Bábszínház és a Pannon Filharmonikusok együttműködésében meg-

valósított, eredetileg tavaly, a Bóbita alapításának 60. évfordulójára kitűzött, de a járvány miatt elhalasztott produkciót május 12-én mutatták be a pécsi Kodály Központban. Az előadásról *Apró Annamária* írt a *Jelenkor Online-on* (www.jelenkor.net).

*

NAPPÉNYES TAVASZ. A Pannon Filharmonikusok pécsi koncertjén Johannes Brahms, Robert Schumann és Clara Schumann művei hangzottak el, zongorán közreműködött *Bogányi Gergely*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Max Frisch *Biedermann és a gyűjtögetők* című darabját május 12-én mutatta be a pécsi Janus Egyetemi Színház *Mikuli János* rendezésében.

*

IRODALMI DÍJAK. A Libri-díjat idén *Krasznahorkai Lászlónak* ítelték oda *Herscht 07769* című regényéért. A közönségdíjat *Bödöcs Tibor* vehette át *Mulat a Manész* című könyvéért. – A Sziveri János-díj ez évi kitüntetettje *Száz Pál*.

Szerzőink

- Takács Zsuzsa** (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Visky András (1957) – költő, drámaíró, dramaturg, Kolozsvárott él.
G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Farkas Arnold Levente (1979) – író, tanár, Pócsmegyeren él.
Rékai Anett (1999) – költő, Budapesten él.
Ann Beattie (1947) – amerikai író.
Liska Enikő (1995) – szerkesztő, könyvtáros, irodalmár, Pécsen él.
Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.
Babiczyk Tibor (1980) – költő, Budapesten él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Székely Márton (1990) – az ELTE iranisztika szakos doktorandusza, Budapesten él.
Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
Szalagy Csilla (1975) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.
Owaimer Oliver (1995) – az SZTE magyar-történelem szakos hallgatója, Szegeden él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Máté Zsuzsanna (1961) – esztéta, irodalmár, az SZTE Művészeti Intézet oktatója, Szegeden él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

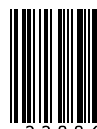
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9 770447 164200 2

2 2 0 0 6

TAKÁCS ZSUZSA

A maradás szégyene

Wirth Imrénék

1.

*Elvörösödsz, de ez mégsem látszik,
sápadt vagy inkább, nagyon is,
Gregor Samsa. Egy reggel arra ébredsz,
hogy valaki ül az ágyad szegélyén, de
párnáid közé nem hanyatlik vissza, nem
utolsó órái ezek, nem bevezetés a titkos
tudományba: a maradás szégyene, a reggel.*

2.

*Reggel, bocsáss meg! Fény-ujjaiddal
takard el alakom, ne látsszon,
ha fúródik a járóány-sújtotta
Város üres utcáin keresztül.
Kiűzetése terhét ne kelljen
viselnie keresztül.
A Paradicsumot add neki házoá.*

Escadrila Albă

580

a Nadia-barakk keletre néző falán nagyméretű ikon derengett, a kép a megfeszített Krisztust ábrázolta, teljesen meztelenül, sem a kötelező gyolcs *colobium*, sem a hófehér *subucula* nem rejtette el a Megváltó szelíd ágyékát, a fejét viszont barna bőr, fülhallgatós pilótasapka védte a dögevő madaraktól, a kereszt körül senki sem állt, sem a tanítványok, sem Mária, sem a kegyes asszonyok a balzsamozásra előkészített kenőcseikkel, a kereszt alatt sok-sok fehér koponya világított, kicsik, nagyok, közepesek, nem lehetett megszámolni őket, virágba borult ördögszekér bokrok, iringók és katángok emelkedtek ki közülük, a felhőfoltos kék égen fehér színű repülőik hasították az eget, pilótalányok integettek a szenvedő Pilótajézusnak, a gépek törzsére Nadia a lányok nevét is felfestette, Marina Ştirbey, Virginia Duţescu, Irina Burnaia, Victoria Pokol, Maria Adam, a Megváltó pedig mintha kifejezetten őket kémlelte volna, és nem a hallgatásba burkolózott Atyaistent, aki nem tudta megválaszolni neki, mármint a saját fiának élete utolsó kérdését, nevezetesen hogy miért hagyta el őt, és miért engedte, hogy ártatlanul kivégezzék a koponyák és az ördögszekerek fennsíkján

581

itt fogunk aludni az ikon alatt, adta ki az utasítást Nadia, amíg vissza nem tér Júlia, visszatér?, kérdezte Péter testvér mohón, ha magától nem, mi fogjuk visszahozni, válaszolta ellentmondást nem tűrő határozottsággal Nadia, ki ez a te Jézusod?, kérdezte Lídia nővér, én festettem, tetszik?, mondta Nadia, szépen festesz, mondta Lídia, Jézus miért meztelen?, kérdezte Máriamagdolna, mert így feszítették meg, anyaszült meztelenül, jött a válasz, meztelenül?, kételkedett Máriamagdolna, igen, letéptek róla minden ruhadarabot, mielőtt megkínózták és megölték, mondta Nadia, sohasem láttam Jézust meztelenül, mondta Lídia nővér

582

Nadia gyertyát gyújtott, az ikon elé tette a földre, amikor felállok, ti is álljatok fel, amikor meg keresztet vetek, vessetek ti is keresztet, mondta, ima közben az ikont nézzük, de nemcsak a szemünkkel, hanem minden porcikánkkal, és ha teljes szívünkben imádkozunk, Krisztus ránk mosolyog a keresztről, és megbocsát mindenkinek, aki magára hagyta, mindenkinek?, kérdezte Ferenc testvér, kivétel nélkül mindenkinek, válaszolta Nadia, és belefogott az imába

583

az ima végtelenül hosszúnak tűnt, Nadia néha kiszólt nekünk a kötött szövegből, ez volt az első konták, mondta, most pedig a ráfelelő ikosz jön, *aliluia, aliluia*, keresztvetés háromszor, majd leborulás, Nadia imája az istenszülő Szűzmáriát szóló, aki hiányzott az egész falat betöltő ikonról, az óarany fakeresztben függő Jézus közvetíti Szűzmáriának a rajongó szavakat biztosan, a gyertya lángja ide-oda ugrált a szavak előtt, amikor egyszerre mondtunk áment, majdnem kialudt, de nem, mégsem, újult erővel tört fel a vérvörös mécsesből, Krisztus végigtáncolta az imát a gyertyafényben, hol fölfelé ugrott egy nagyot, hol oldalra, csak amikor Nadia leoltotta a gyertyát az utolsó ámen után, nyugodott meg végre valahára

584

mi egyre türelmetlenebbül vártuk a hosszú ima végét, már sem az ámeneket, sem az *aliluia*t nem mondtuk, és keresztet sem vetettünk, Nadia biztosan megfedkezett rólunk, forró hullámokban törtek fel belőle a szent szerelem szavai, ebben a lágerben mindenki szerelmes és mindenki hosszan imádkozik, gondolta Lídia nővér, még Marin pungás és Livezeanu szekusórnagy is, ők is szerelmesek és ők is imádkoznak, ráadásul ugyanahhoz a szenvedő istenfiúhoz és az anyjához, aki titokban, szalmába bújva szülte meg törvénytelen gyermekét, Péter és Ferenc testvér nem bírták tovább, elaludtak szépen a szalmán, a lányok Nadia holmijai között turkáltak, maguk elé emelték a ruhadarabokat, a csipke szegélyű fehérneműket, kalapokat próbáltak fel, királyi kitüntetések tűztek egymás mellé, Pál testvér fölrakott az asztalra mindent, ami ehető, láttátok, mondta Nadia az ima befejeztével, milyen kedvesen mosolygott le ránk Jézus?, de mi nem láttunk semmit

585

ezt az egy imát tudom, mondta Nadia, mint aki nagyon messziről tér vissza közénk, akathisztosz, így hívják, ő írta, ez a férfi, aki a kereszten függ, nézzétek meg jól, pilóta volt ő is, mint én, tanított is engem Bukarestben, egyszer leszállás közben leállt a repülőgépe motorja, a gép meg lezuhant, szikrázva csúszott a kifutópálya betonján, amikor meg végre leállt, ő csak kilépett a roncsok közül, mint egy madár, Băneasán történt, mindenre emlékszem, rohantunk a repülője után, hogy kihúzzuk a roncsból, de mire odaértünk, ő már az egyenruháját tisztogatta, repülsz még, Alexandru?, kérdeztem tőle, ezután már csak repülni fogok, Nadia, leszállás nélkül, mondta a férfi, az enyedi börtönben ölték meg a kommunisták, pedig angyal volt már, mire letartóztatták, semmi hús meg vér, csak csont és Lélek, és mégis meg bírták ölni, mondta Nadia, ki érti ezt?

586

a lányok megtalálták Nadia fényképeit, kirakták őket szépen sorba a földre, és az ébredező Ferenc testvérnek magyarázták, mit ábrázolnak, Ferenc testvér, mióta fölrobbant a kezében a karbid, hiába meresztette a szemét, csak fekete-szürke és vörös foltokat látott, arcát fénylő fekete varratok szabdalják, alig ismertük fel,

szemgolyóján élénk piros pöttyök virítottak, ide-oda ugrált a két kicsi, lakatlan bolygó, mintha a körülötte felbukkanó képeket üldözné, hogy jelenjenek meg végre benne is

587

milyen szép vagy, Nadia, mondták a lányok, kibe voltál úgy igazán szerelmes?, kérdezte Lídia, a férjembe, Saša Russóba, de belőle nagy nehezen kiserettem, miután elhagyott, Alexandruba, ebbe a drága Sandu Tudorba szerettem volna szerelmes lenni, mutatott az ikonra, de ő kolostorba vonult, előled, Nadia?, kérdezte Lídia, biztosan nem, kolostorba önmaga elől vonul az ember, és utána?, az én szent Sandum után Antoine jött, egyenesen az égből, jött és ment, mintha csak álmodtam volna, de mégsem tudtam elszakadni igazán tőle, azt hiszem, még most sem, Antoine de Saint-Exupérybe bolondultam bele, így hívták ezt a francia gyönyörűséget, itt van, mutatott rá egy fényképre, mellettem áll, a bukaresti Királyi Repülőklubban pezsgőzünk éppen, Antoine, Antoine, ismételték a lányok, és Nadia ruháiban bókoltak egymásnak, milyen szép név, legalább olyan szép, mint a tied, Nadia, mesélj nekünk Antoine-ról

588

titokzatos férfi volt, nagyon félénk és hallgatag, a klubban minden nővel kezet fogott, és ez nagyon imponált nekünk, sokat hallgatott az asztalnál, és alig emelte fel a fejét, mintha valakivel állandóan beszélgetne magában, a vacsora után odalépett hozzám, engedélyt kért, hogy bemutatkozzon, kezet nyújtott, én is bemutatkoztam neki, a leánykori nevemet mondtam, Mademoiselle de Brjzovszkaja, pedig akkor még nem is váltam el hivatalosan Russótól, mademoiselle?, kérdezte Antoine, igen, válaszoltam, azaz majdnem, hamarosan mademoiselle megint, most még madamme, de csak papíron, és Antoine a szemembe nézett, és nem akarta elengedni a kezemet, igen, igen, én vagyok az a Madame de M., akiről a naplójában írt, rólam írt és a szerelemről, azt írja, a szerelem nem az embernek való, biztosan elhibázta az Örökkévaló, amikor az embert megajándékozta a szerelemmel

589

ez az utolsó kép, a felszállás előtt, én fényképeztem, már forogtak a Lockheed F-5B propellerjei, mielőtt elindult volna, még elővette a zsebéből a jegyzetfüzetét, kitépett belőle egy lapot, írt rá valamit és ledobta nekem, megvárta, amíg felveszem és elolvasom, amikor fölnéztem rá, máris intett, a motor felbőgött, a repülő rohanni kezdett a kifutópályán, én meg szaladtam utána, mintha az eszemet vesztettem volna, a repülő felszállt, nyugat felé fordult, és eltűnt a felhők között, én pedig ott álltam, és nem tudtam elmozdulni, csak sírtam és sírtam, vajon mit csináltam rosszul?, kérdeztem magamtól, végül Mariana főhadnagy jött értem, ő volt a parancsnokom, elolvasta Antoine üzenetét, „a mi fajtánk, Nadia édes, csak olyan nővel csókolózik, akibe szerelmes”, ennyi állt a füzetlapon, őrizd meg, mondta Mariana, és ne mutasd meg senkinek, majd átölelt és visszavezetett a hivatalos búcsúztatásra kivezényelt bajtársaimhoz, ott voltak mind a pilótalányok, Marina, Virginia, Irina, Victoria, Maria, és mindannyian

engem sirattak, de én nem a sírást, hanem a repülés boldogságát festettem az arcukra az ikonon, ki tudja, melyik lágerben vannak, ha élnek még egyáltalán

590

én akkor már az Escadrila Albă repülőszázad egyik repülőjét vezettem, egy lengyel RWD 13-ast, itt van, ez én vagyok, kicsikék, megismertek?, *Doamne sfinte!*, mi ez a mosoly az arcomon!?, hagyjuk, hagyjuk, arra készültünk, hogy sebesülteket szállítsunk a frontról a hátsószádba, ha kitör a háború, a háború persze kitört, naponta többször is felszálltunk, ott repülök én, nézzétek, a kereszt felett éppen, mögöttem a repülőszázad kutyája ül, Moț, így hívták, ha ismeretlen jelzésű vadászgépet pillantott meg, ugatni kezdett, nagyon jól képzett, kedves kutya volt, felváltva repült a lányokkal és a fiúkkal, még bevetéseken is részt vett a fronton, végül Adrian Carppal zuhant le a mi Moț kutyánk, valahol Szentpétervár közelében lőtték le a gépet, soha nem találtuk meg őket

591

egy egész éven át festettem ezt az ikont, nem is emlékszem, hányszor vakartam le a falról a Pilótajézus testét, valahogy mindig hazugra sikerült mindene, de leginkább a szenvedése, míg egyszer fölrémlett bennem, hogy Odessza mellett, egy páncéltörő árkában láttam először megcsonkított és kivégzett katonákat, az egyiknek kettéhasították a fejét, hófehér agya a koponyája mellett derengett a sötétben, olyan elevenen élt bennem a kép, mintha tegnap láttam volna, akkor éreztem, hogy megtaláltam a megoldást, ők a megoldás, ezek a szerencsétlen ukrán katonák, meztelenek voltak mind, volt, akinek a lábkörmői, az ujjai vagy a mellbimbói hiányoztak, katonalányok is voltak közöttük, még szinte gyermekek, hogy világított a fehér testük!, *Doamne!, Doamne!*, ennyi Jézust egy helyen sohasem láttam még

592

a háború után engem a bukaresti lakásomon tartóztattak le, a Lascăr Catargiu téren laktam, tudtam, hogy én következem, Alexandrut már elvitték, Romanescu tábornokot és George Polizut a nyílt utcán fogták le, ők ketten tárgyaltak angol diplomatákkal a lakásomon, háború, titkos tárgyalások a szövetséges hatalmakkal, és a remény, a remény, a remény, hogy jól ki lehet jönni ebből az őrületből, ó igen, legelőször mindig a reménnyel kell leszámolni, kicsikék, boldogok, akik kiűzték a szívéből a reményt, mi jártunk végül is a legjobban, akik itt vagyunk ebben a lágerben, mások meg börtönben vannak, mint az apátok, ők is jól jártak, a lágerben is és a börtönben is azok lehetünk, akik vagyunk, kicsikék, legfeljebb karcerbe zárnak vagy megölnék, mint Alexandrut, ő is jól járt Enyeden, egyenesen a szentek közösségébe emelkedett a vérebeik közül, fel, fel, a hetedik égbe

593

mielőtt idehoztak volna Lățești-re, én is ültem hét évet, Romanescu tábornokot és Polizut azonnal kivégezték, hazaárulással vádolták őket a hazaárulók, ki más, én Csíkszeredában voltam börtönben, képzeljétek, még magyarul is tudok, csak egy mondatot, igaz, de a legfontosabbat, azt tanították meg nekem a lányok,

hogy ember küzdj és bízva bízzál!, ennyi, de ez elég volt, sokat segített rajtam, valaki elkiáltotta a cellában, ember küzdj és bízva bízzál!, mire mindenkiből kitört a röhögés, a cella kövén fetrengtünk, és nem bírtunk leállni, bejöttek ránk az örök, gumibotokkal vertek, egyszerre tört rátok a havi vérzés, az úristeneteket!, de mi tovább kacagtunk, nyerítettünk és visítotunk, ott a börtönben tanultam meg teljes szívemből és teljes lelkemből nevetni, bizony, ott számoltam le egyszer és mindenkorra a reménnyel

594

vége az esti mesének, gyerekecskék, lefekvés, egy-kettő, jó, jó, de előtte ígérd meg nekünk, Nadia, hogy igent mondasz ennek a Guy Bossynak, mit számít az, hogy tíz évvel fiatalabb, mint te, már hányszor megkérte a kezedet, és kidíszítette a barakkját a kézfogóra, rajong érted, Nadia, ne kosarazd ki szegény fiút, meglehet, hogy rajong értem, de nem biztos, hogy szeret, mondta Nadia, inkább csak magának, mint a lányoknak, na elég legyen, ezt is megbeszéltük, még az is megtörténhet, hogy igent mondok neki, Lídia és Máriamagdolna nővérek Nadia mellé bújtak a deszkaágyon, a fiúk meg ahol értük a szalmán, Nadia eloltotta a gyertyát, csend lett, mintha mindenki azt figyelte volna, ki alszik el leghamarabb, Ferenc testvér szólalt meg elsőnek, ember küzdj és bízva bízzál, huhogta a szellemek hangján, erre kitört belőlünk a nevetés, kukorékolva kacagtunk és nyerítettünk, mint a csíkszeredai fegyencányok, fetrengtünk a szalmán, Nadia is nevetett, mint egy gyermek

595

csend!, csend!, kiáltotta Nadia, valaki veri az ablakot, felkelt, meggyújtotta a gyertyát, és az ablakra tapadt archoz emelte, Marin vagyok, doamna Nadia, Marin a pungás, tudja, hallatszott kívülről, mit akarsz itt ilyen későn, Marin?, a fecioara üzenté, fecioara Marika, tudja, hogy segítségre van szüksége, doamna Júliát egyenesen a halottasházba rakták, hova?, *la morgă*, igen, valamit tenni kellene, ennyit üzent, gyere be Marin, invitálta Nadia a pungást, ülj az asztalhoz és egyél, mi addig összeszedjük magunkat és indulhatunk Fetești-re, a kölykök is jönnek, doamna Nadia?, kérdezte Marin pungás, mindenki, válaszolta Nadia, készüljetek

Ros Hasana

*Az óvodai gumikerék üreges
belsejében félig megállt a víz.
Úszkál benne néhány pöndörödött
levél és egy lepattogzott műanyag
homokozó öntőforma, a néma
kék hal. Fejbőrszag. Karamellás kipárolgás
a pórusokon. A mini vécészeszék
liliputi öblében haj és vatta, eltömíti
az érzékeket. Szerelmes vagyok
az óvónőbe, akit gyűlölök. Minden
tisztátalan, mint sófárfújás előtt
a zsírtól megtisztítatlan ajak.
Akármennyire emelem föl a szívem,
elhájasodik. Új év előtt
a semmibe hullik, álomtalan
alvásba a szem, hogy megfényesedjen
a hely, ahol élünk. Ettől lesz ároaház.*

Engesztelés napja

*A fenyőfa törzsén végigmászó
hangyák csikja műtéti vágás, örökmozgó,
összevarrhatatlan. Apró bűnök
láncából épülő émely. A kéregvájaton
megjelenik egyetlen gyantacsepp.
Nem tudok megbánni semmit.
Elég, ha a szemedre gondolok, és
minduntalan a saját szememet bámulom
egy tükör foncsorán, a gyantacsepp
vas-amalgám fénytörésében.*

Szegény Yorick Nakonxipánban

*Nakonxipánban hull a hó
Nakonxipánban hó szakad
még élni volna kurva jó
arcom püspöklilára fagy*

*vonszolnak piros delfinek
akkor most meghalok szívem
tengerbe omlott partfala
Nakonxipánban hull a hó*

*Nakonxipánban hó szakad
a sírásó
a hó alól
elevenen ment holtakat*

*villanytűz végig örmezőn
jégkocka süllyed el panel-
lakás tüzem nem őrizem
a mondhatót hallgattam el*

*anyám szölongat Pistika
azt hittem már sose jössz föl
alámerül Normandia
hull a hó kezdjük előlről*

*hull a hó Nakonxipánban
Nakonxipánban hó szakad
bizony halott föl nem támad
szemtükrein foncsor a nap*

*nemzeti gyásznapi halálom
most ősz de tél hó csöndje lesz
úrrá Nakonxipánon
no de hát ne röhögjete*

*önemésztő tűzben porig
ég testem de koponyámat*

*delfinek vonszolják Yorick
nem szegény nem kell sajnálat*

*hó szakad hó alatt Nakonxipán
égig ér Istent betemette
kezében pohár koponyám
iszik az egészségemre*

(A szövegben Kormos István-idézetek, József Attila-parafrázis.)

Rémálomballada

*Úgy jár itt a mentő, mint a villamos,
Csak most ért véget, kezdődik az új nap,
„Várom az éjszakát, mikor nem vagyok,”
Mikor a patkányok beszabadulnak.
Szatyorban, mint egy ponty, csecsemőhulla,
Amikor világra jött, már halva volt,
Mozog, mintha semmi sem történt volna.
A temetésemre vegyél egy zakót,*

*Mondja anyám. Vonattetőn hasalok,
Magamba kapaszkodom, egyre gyorsabb,
Kanyar, repülök, kisiklik a vagon,
Álmomban ébredek, férgek mozognak,
Fejük, arcuk is van, mind felém hemzseg,
Megint a vonattetőn, anyám mondja,
Vegyél egy zakót a temetésemre.*

*Kis üveget találok, egyre nagyobb,
Széttörök, kígyó csúszik a plafonra,
Utcára siklik, kit utolér, halott,
Kit nem, a tömeg halálra tapossa.
Aluljáró, egymásból lakmároznak
Egy kutya, egy macska, már egyik sem él,
Melyik melyik? Kettőnek egy a gyomra,
Ha öltönyt nem, legalább zakót vegyél.*

*Lakótelepen minden ház ingadoz,
Fekete dominók, egymásra, sorra
Dőlnek, nézem, hiszen én is itt lakom,
És éjszaka, most mindenki otthon van,*

*Semmi és senki a kavargó porban,
Meg kellene nézni, mi történt, neten,
Egy kislány és kutyája jönnek, honnan?
Anyám, bolt sincsen, ahol zakót vegyek.*

*Menzán, földön patkány-? egér-? darabok,
Fölszedem, tányérokra, asztalokra.
Anyám kúpot nyom belém. Átharapok
Csuklót. Valami mozog a sarokban.
Miért keresed élők közt a holtat?
Jön apám, felém tart, ide ne gyere!
Fölém hajol, megsimogat és ott hagy.
Megvettem, vedd fel a temetésem.*

*Pince? barlang? sír? föld alatt, valahol,
Kislány, kislány egy földgömböt tolnak
Talicskán, nem jönnek ki a föld alól,
Van? s ha, hány kijárata a pokolnak?
Elbújtam, üldözöm a nyomomban.
Négykor lesz a kivégzésem, délután.
Elnyomtam, szétkelve száll a poloska.
Anyám, kinőttem temetési ruhám.*

*Polcokról belepnek betűkukacok,
Kétajtós szekrény tetején, dobozban
Valami állat kaparász, mi az ott?
Apám belenéz, ne mozogj, halott vagy,
Gyerek mászik ki, karácsonyi rothadt
Narancs a feje. Az öngyilkosokat
Összeszámolják a parton, mind gyerek,
De legalább ők nem szenvedtek sokat,
Tengerrel, az éggel szemben fekszenek.*

AJÁNLÁS helyett

*Anyám a tengernek üvölti nevem
szólongat
mondd hol vagy
mintha mi se történtünk volna
anyámmal beszélgetek
hívtalak de nem
vetted fel
fekete
telefon tenger
Isten veled
most leteszem*

*nem süllyed el
lebeg
most és mindörökkön
fiam menni kell öltözz
kagylóban liktető csönd*

2020–2021

(A szövegben Wirth Imre-idézet.)

Utószó

*Nem mondhatom el senkinek,
Elmondom hát mindenkinek.*

*Tulajdonképpen költő vagyok, vagy mi,
Tisztelt publikum, kéretik kacagni*

*Ebben a Cirkuszban, röhögjünk önfeledten,
Vagy én rúgok, vagy engem rúgnak seggbe.*

*A nagy verset megírni! s a szív belereszket...
Gyártottam tárcát, karcolatot, humoreszket,*

*Színművet, novellát, mikor mi volt könnyebb,
Regényt, még verset is, mittudom hány könyvet,*

*De nem dicsekszem, kinek is mutatnám,
Hol van?, kérdezik, késik a mutatóány,*

*Minek is jöttem ki a fényre, porondra,
Főnt nem hegedülök, arccal a fűrészporba*

*Bukom, magam rúgom seggbe,
Hogy a publikum, ezredszer is, nevéssen,*

*A bolondját járatom magammal,
Nagy Frigyes, hol marad a nagy dal?*

*Nem futotta, csak gúnydalokra,
Kiröhögtem, de én vagyok Szabolcska,*

*Hol vagyok én Adytól, Dezsőtől?
Ügyes Frigyes, én, ők a költők,*

*Én az örök, visszamaradt, bukott diák,
Nem írtam meg a Nagy Enciklopédiát,*

*Vagy legalább egyetlen nagy versem.
Nem ismer meg a fiatalember sem,*

*Szégyenemben előle hova is bújhatok?
Nyomomban fércnél sem maradandóbb gúnydalok,*

*Meghajlok, még egyszer rúgjatok seggbe a porondon,
Hol komoly költők között játszottam a bolondot,*

*Járok körbe, vak, virslinek való parádés ló,
Magam rabja, testemen koponyám a béklyó,*

*Köztettek lettem bolond, én, az édes
Úri, muris zsúrfiú, hát nem nevetséges?*

*Babér? ugyan! Siker, pénz, nő, mi kell nekem,
Pihent agyam agyvérzésig pihentetem,*

*Siófokon egy különös nyár-éjszakán,
A hold ma oly kerek!, ér az agyhalál,*

*Még megírom, fejben, nagy halotti versemet.
De néma a szám, ne röhögjétek, ne röhögtessetek.*

*„Ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni.”
És egy más kávéházban, mely mennyei,
Megírom halhatatlan versem.*

*Amit nem mondhatok el senkinek,
Amit majd elmondok mindenkinek.*

(A szövegben Karinthy Frigyes-, József Attila-, Ady-, Radnóti-idézetek.)

Játszótér, csúszdával

*Szülőknek,
akik szeretnek játszótéren időzni,
és szívükön viselik a hazájuk sorsát.*

Azt is mondták, hogy Koltai apuka nem élte túl, a nyakát törte. Legalább nem szenvedett. Születtek azonban más, magukat bennfentesnek hirdető értesülések is, ahogyan az ilyenkor lenni szokott. Több lehetőség vetekedett egymással, amelyek azonban egyetlen dologban megegyeztek: az eset súlyosságához nem férhet kétség. Nem is fért. Az is egy föltevés volt, hogy Koltai apukának csak a nyaka sérült, a csigolyák mozdultak el, mint annak idején a miniszterelnöknek. Nem, mert deréktól lefelé megbénult, egész teste mozdulatlan lesz most már. Mások szerint megnémult, mert a zuhanás következtében leharapta a nyelvét, több foga kiesett, és az állkapcsa is úgy mozdult el, hogy nem lehetett rendesen a helyére illeszteni, pedig egy állkapocs visszahelyezése nem olyan bonyolult eljárás, csak rettenetesen fáj. Úgy beütötte a mászóka legalsó, pirosra festett rúd-jába a halántékát, hogy az ütés következtében keletkező kiterjedt és masszív belső vérömleny hatására megvakult. Nyílt sípcsonttörése lett, egy bordája, nem, kettő, átfúrta a tüdőt. Egyébként kinyílt az aranyeső, sárga hullámzásba borítva a játszótér kerítését. A tavasz mindenki menyasszonya. És vőlegénye, természetesen. Kutya baja sincsen Koltai apukának, néhány napja látták az uszodában, új úszószemüvege van.

Az imponzáns játszótéri építkezéseket a Brenner és Brenner és Brenner Kft. végezte, és amikor sikeresen megpályázták a közeli temető elhanyagolt téglafala körüli bukszusok és tujafák újrakiültetésének, illetve a növények öntözőrendszerének a reszortját is, akkor az egyik jól értesült édesapa azt állította, vége a történelemnek. Egy másik azonban határozottan rácafolt, most kezdődött el csak igazán, azt is hozzáfűzve, hogy civilizáció önmagában nincsen, a civilizáció mindig is relációk és viszonyok összessége. A berlini fal helyett jött az iszlám, és a békét kikezdte a terrorizmus szörnyetege, a globális civilizáció belső erőterei és ellentmondásai mindig is kisebb és nagyobb eszkalációkhoz és robbanásokhoz vezetnek, így van ez most is, nincs kétsége afelől, hogy Potyikát hamarosan újra látják, és lesz még meglepetésben részük. Potyika Koltai apuka kisfia volt, és a többi gyermek, valamint a szülők többsége úgy utálta, mint a szart. Az is megfontolandó, ha ilyen ellenszenv kialakul, majd pedig tartósan meghatározza egy alkalmi közösség életét, hogyan is lehetne vége a történelemnek vagy bármi más olyan cselekménynek, amely az emberi társulások múltbeli eseményeit veszi számba historikus módozatok alapján.

Mindig az történt, ha a játszótérre érkeztek, hogy Potyika nem szállt ki a babakocsiból, amit már régen száműzni kellett volna, de Potyika kitarthatóan benne maradt, az édesapja hiába könyörgött és fenyegetőzött, illetve a köztük zajló egyolda-

lú diskurzus végén még köpött is. Potyika nem vegyült. Koltai megannyi átgondolt és kiértékelt lehetőség után azt találta ki, hogy egy igazán *váratlan* eseménnyel billenti ki a mindinkább megkövesedő viszonyok relációját, ő maga fog lecsúszni azon az átkozott csúszdán, ami az ország legnagyobb ilyen típusú szabadtéri játéka volt, és ha ezt mint hős, de legalábbis önfeláldozó apa megteszi, akkor Potyika is méltóztatik kifáradni a kocsijából. Potyika nem köpött az ajánlatra, és ezt a nagyvonalúságot az apa beleegyezésként értékelte. Határozottan megkönnyebült. Koltainak tériszonya és klausztofóbiája volt, a múltkor egy MR-vizsgálatra is be kellett injekciózni, de még kábán is ki akart jutni a pittyegő vashenger tébolyító szorításából. Ám ezt a vállalkozást meg kellett beszélni a többi szülővel, azzal a sok anyukával és apukával, akiket ismert és akiket nem, mindenesetre jelentette mindenkinek, hogy le fog ereszkedni a csúszdán, a város legmagasabb ilyen jellegű emelvényéről. Körülbelül öt méter magasról indul, kanyarogva siklik a gyermeke érdekében, a végén nagyot huppan, talán a protézisa is a szájában marad, nevetett Koltai, és akkor Potyika szociálisabb lesz, játszani és szórakozni fog a többi kisgyerekkel, nem gubbaszt a babakocsijában, a kivételesen szép, erős, terepen és hepehupás úton is biztonságos, dudával ellátott járgányban, amit az apósa vett, egy kerékpár ára, jegyezte meg az egyik apuka, úristen, százezer forint?, nem, mondta a másik apuka, inkább vagy négyszáz, egy ilyen babakocsi ennyit kóstál, ha fejre áll vele a gyerek, csak vihogni fog, leguríthatja a Gellérthegyről akár, értethő, hogy Potyika nem akar kiszállni belőle, kurva kényelmes lehet.

Gyere, Potyika, játssz a többiekkel, nógatta Koltai a kisgyereket, aki négyéves lehetett, és rá se hederített. Az apa nem esett kétségbe, legalábbis nem mutatta, mindjárt ő következik.

Ne haragudjon, Koltai úr, de van a kicsinek édesanyja?

Már miért ne lenne?!

Még nem látták itt. Csak az jutott az eszükbe, ő is megkérhetné Potyikát, hogy szálljon ki a babakocsiból. Olyan jól ellenne a többiekkel.

A felesége, mondta Koltai, épp az ellenkező véleményen van. Maradjon csak benne, amíg szeret ott. Addig se téved el.

Hol tévedne el?! Itt?

Nem figyel az ember, el is vitte a gólya.

Az hozni szokott, nem?

Változnak az idők, kérem, mondta Koltai apuka. Ennyiben maradtak, Potyika édesanyja a misztika világának titokzatos tündére maradt, Koltaiiban viszont fölgyülemlett a tettvágy. Míg a babakocsihoz hajolt, ivott egy kis teát. Aztán neki-gyürkőzött, és fürgén fölmászott a játékszerre, ott imbolygott a magasban, mindenki, az egész játszótér drukkolt, hajrá, ügyes, fantasztikus, bravó, bravó, tapsoltak, mire ő beleült az alágörbülő piros és sárga műanyag vájatba, valaki még hátranézett, de addigra Potyika elaludt. Koltai markolta a két peremet, ám sehogyan sem csúszott, viszont óvatosan megemelte az ülepét, kitámasztotta magát, hogy nekiindul, de nem indult neki, hanem egyszerűen kifordult a csúszdából, és öt méter magasból fejre esett.

Volt reccsenés.

Egyéb hangmegnyilvánulás, jajkiáltás, sikoly, nyögés nem volt. A szülők és a gyermekek is dermedten, hang nélkül figyelték, mi történt, majd valaki végre fölkiáltott, kis tétova szaladgálás után hozzákezdtek a mellkas heves nyomogatá-

sával járó újjáélesztéshez, aminek egyesek vitatták a jogosságát és a szükségességét, tekintve, hogy nem csak a csigolyák további elmozdulásának a veszélye lesz nagyobb, a repedések is növekedhetnek például, de a jelentékeny mozgás a már megtört gerinc állapotát is súlyosbíthatja. Beszéltek hozzá. Hogy hívják? Hányat mutatok? Érzy a lábát? A karját? Koltai apuka nem nagyon válaszolt. Lélegzik egyáltalán? Én nem hallom! Fektessek az oldalára, le ne nyelje a nyelvét, mint az a futballista. A gyerekek addigra éppúgy, akárcsak a szülők körbeállták a szerencsétlenül járt embert, így tanúi lehettek annak, és bizonyára okultak is belőle, hogy a csúszdán, amit a három generációs Brenner família épített, és a kerületi polgármester avatott föl egy híres játékpszichológus társaságában, nem szabad bravúroskodni, meggondolatlan mozdulatokat elkövetni, mert könnyen így jár az ember, nem, az emberen itt a gyermek is értendő, a kislány, a kislány is leeshet, elharaphatja a nyelvét, kitörheti a nyakát, habozhat a szája, örök időkre lebénulhat, höröghet, fehérbe fordulhat a szeme, ahogyan áll a helyzet most Koltai apukával.

Végre megérkezett a mentőautó, és a férfit már vitték is, végig sikoltott az utcán a sziréna.

Akkor jutott az eszébe valakinek Potyika. A gyermek ült a babakocsiban, talán látta, hogy elviszik az édesapját, talán nem, mindenesetre az összes játék a birtokába került valamiképpen, labdák, autók, plüssmacik, babák, homokozókanalak, -formák, úgynevezett akciókatonák, valamint több cumi. Megpróbálták visszavenni ezeket a játékszereket, nem sikerült. A gyermekek többsége sírt, elnyújtott, vékony hangon panaszkodott. Potyika nem adott vissza semmit. Kifejezetten ellenséges tekintettel bámulta a gyülekezetet, amely néhány perccel ezelőtt még az édesapja életéért aggódott és küzdött, most azonban, és ez nyilvánvaló volt, ellene fordult.

Egy kisgyerek megpróbálta visszarántani a maciját, Potyika hasba rúgta. Egy másikat a homokozóvdörrel vágott fejbe, egy harmadiknak Amerika kapitány-nyal ütött az arcába, az áldozatok keservesen jajgattak.

Egy férfi megindult Potyika felé, picsába, elég volt ebből.

Utánaszóltak, János, ne, ezt így nem lehet, kérlek. Most vesztette el az apját. Lehet, hogy árva lett. Kérlek szépen!

Vérzik a gyerekekünk feje, bazmeg.

János, azt mondtam, állj!, és a férfi megtorpant.

Egy kedves arcú, enyhén őszülő anyuka lépett előre, leguggolt Potyikához, közel hajolt, igazán barátságosan beszélt hozzá, szinte duruzsolt, bársonyos volt a hangja, gyere, drága Potyika, nézzük meg, mi van az édesapáddal, nem tudom, láttad-e, hogy mi történt veled az imént, beülhetünk az autóba, elmegyünk hozzá, vagy elmegyünk hozzád, haza, a szobádba, biztosan szép szobád van, sok játékkal és a plafonra festett napocskával, minek is neked ezek a babák, hogy kerültek hozzád, csak nem szálltál ki titokban, na jó, fogjad még egy kicsit őket, ja igen, a címed megvan-e, biztosan benne van a mesés szép babakocsidban, valamelyik rekeszben vagy zsebben, itt vagy emitt, nem, itt, a hálóban, ahol a teásüveged van, igyál egy kis teát, szagolgotott a nő, istenem, de hiszen ez rum, mégse igyál, Potyika, adjunk a macinak inkább, ő is szomjas, ha mondjuk, én tolnálak, hazatalálnál-e, nem abban a szép új, nyolcemeletes, sarki házban laktok, amelyik tavaly lett kész, Potyika a neved, milyen szép, kifejező név, honnan kaptad, az én kisfiamat Barnának hívják, ő az, akinek bevitted a fejét, Potyika,

tudod, az az igazság, ez nem éppen szép dolog, biztosan véletlen volt, gondold bele, ha veled történik, látod, Barna most sír, nagyon szomorú, de ha a tulipános vödöröskét visszaadod neki... körülbelül itt tartott, amikor Potyika arcon köpte ezt a szépen őszülő, megnyerően beszélő édesanyát. Megragadt a szem táskája alatt, majd lassan csorogni kezdett alá a sűrű, sárga nyál.

Mit csinálnak a gyerekekkel!

Ezt egy csinos, jól öltözött kosztümös fiatalasszony kérdezte erélyesen, aki éppen behajtott a maga után a játszótér kapuját, és visszaejtette a kallantyút.

Bocsánat, mi ... a férjét, a férje ugye... elvitte a mentő.

Mit csinált már megint?

Lesett a csúszdáról, mondta valaki.

A Hunor?

Igen, a Koltai apuka.

A nő, aki addigra közel ért, fürkészte a magasságot. De miért mászott föl oda?

Hogy a gyereke, a Potyika is kimerészkedjen a babakocsiból, és lecsússzon esetleg, ez már eléggé bizonytalanul hangzott.

Azt akarta a Hunor, hogy csússzon le a gyerek? Onnan?!

A Barna bármikor lecsúszik, mondta az előbb megállított férfi. Le se lehet venni róla. Most adta a feleségének a harmadik zsebkendőt.

Mentő vitte el Koltai urat fél órája.

Negyed.

Leszarom, érted, mondta Potyika anyukája annak a másik édesanyának, aki még mindig törölgette az arcát. A megfázott gyerekek slejmje sűrűbb és jobban ragad. Hogy a picsába lehet valaki ilyen barom, hogy oda akarja fölküldeni a gyereket?! Legalább négy méter!

Brennerék szerint öt.

Ki az a Brenner. Akkor öt. Maga lecsúszna onnan?

Mondom, hogy az ötéves Barna bármikor.

Az anya lehajolt Potyikához, te itt vagy biztonságban, érted? Eljön az idő, a te időd, amikor mászhatsz, csúszhatsz, szabadon futkározhatsz, de még a kerítésem kívül is, kimutatott a nagyvilágot jelentő utca felé, ahol valóban mindenféle emberek jártak, hatalmas autók tolakodtak, de most még maradj csak itt. Ez a legjobb hely. Biztonságos, nyugalmas, békés. Nem visz el a gólya, nem bánt a többi kisgyerek, akik csak arra várnak..., hogy, mindegy. A Barnával nem kell barátkozni, de ezt már súgta.

Potyika, aki ölelt vagy száz játékot, bólintott, érti. Ez az ő helye, itt van biztonságban, itt van otthon. Amíg a nő telefonált, a többiek szinte körbevették, ellenélesen bámulták Potyikát.

Holnap bemegyünk apához a kórházba, mondta az anya visszafordulva.

Apa él, tette hozzá.

Jó, mami, válaszolt Potyika, aki ezek szerint beszélt is, amit eddig nemigen hallottak. Amikor az anyukája eltolta a Brenner család által épített és fölújított játszótérről a mesés babakocsival a kisgyereket, Potyika még kedvesen rámosolygott az édesanyára, akinek addigra nagy nehezen sikerült letisztogatnia az arcát.

A csúszda használatát másnapra betiltották. Piros-fehérral körbe szalagozták jelezve, hogy használata tilos és veszélyes. Harmadnapra pedig, mintha ott se lett volna soha, eltüntették a faszba.

A valóság

Pócsmegyer, tizenhat november tizenegy, péntek.

Závada Pál *Harminchárom szlovák népmeséjét* azért vettem meg annak idején, mert Závada Pál nem Illyés Gyula, a harminchárom nem hetvenhét, a szlovák pedig nem magyar, ezzel szemben viszont daganat a daganat, isten az isten, népmese a népmese. Egy másik változat szerint ajándék lett volna ez a könyv Jadviga keresztlányom számára, aztán a dolgok valahogy úgy alakultak, hogy a feltételes mód bizonytalan állapot maradt csupán.

Ki ennek a könyvnek a szerzője? A népmeséről azt tanultuk, hogy szájról szájra terjed (mint a csók vagy a népdal), több változata van, orális irodalmi műfaj. Kérdés tehát, lehet-e népmesét írni, mint ahogy kérdés az is, hogy lehet-e orális irodalmat olvasni. A válaszom így hangzik: a copyright-jel mellett Závada Pál neve olvasható, nem pedig az, hogy a nép.

A hátsó borítón arról olvasunk, hogy a szerző újramondja legkedvesebb szlovák népmeséit. Teszi ezt úgy, hogy Samuel Czambel és Pavol Dobšinský (feltételezem) szlovák nyelven lejegyzett népmeséit mondja el nekünk magyarul.

Hol volt, hol nem, volt egyszer egy herceg, vagyis princ.

Az első népmese első mondata ez.

A princ tehát herceget jelent, a klobúk egyfajta kalap, a klamár pedig szélhámos.

Az egyik legszomorúbb mese talán éppen ez, a tizenharmadik, ami egy klamárról szól.

Szentendre, tizenhat november tizenyolc, péntek.

A szélhámos című mesében a szélhámos azt hazudja, hogy ő az égből pottyant erre a földre. Közeli rokona ez a fikcionista fiktív fickó Jézustól a kis hercegig sok irodalmi figurának. Voltak, akik igyekeztek megérinteni a ruhája szegélyét a gyógyulás reményében, mások azonban keresztre feszítették. A róka barátkozott vele, a kígyó azonban megmarta.

Elég az hozzá, hogy találkozik ez a klamár egy asszonnyal, akinek a fia már meghalt. Azt mondja, ha sikerül visszaugrania az égbe, szívesen átadja a fiúnak a pénzküldeményt.

Nem tudom, van-e valami kapcsolat a szlovák klamár és a magyar kalmár szó között. Mindenkinek meghal a fia.

Első üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhat december huszonhat, hétfő.

Ezen az oldalon semmi nincs. Fáj a gyomrom és a tüdőm. Ezen az oldalon a semmi neve sem olvasható. Ez az oldal teljesen fehér, mint a hóember lábnyoma. Ezen az oldalon nem látszik az üresség.

Talán nekem is játszanom kellene. Ittam egy bögre tejet. Nem tudja semmi gondolat, hogy nem volna szabad használni a szavakat. Ezt a töltőtollat most felrakom a polcra, aztán többet nem írok.

Szentendre, tizenhét január öt, csütörtök.

Elolvastam a *Parazitákat*. Elolvastam, és most nem tudom, mit mondjak. Ha nem félnék, hogy hallgatásomat súlyos ítéletnek tartanád, nem vállalnám a szavak kockázatát.

Más volna a helyzet, ha borozás közben takarnálak be hallgatásommal. Időnként már-már hajlamos vagyok azt gondolni, hogy te vagy az én egyetlen barátom. Ülnék pohár boraink fölött a hús alkonyatban, ízlelgetnék a borok, a szavak és a csöndek zamatát, megtisztult szánkkal így tapadnánk az örökkévalóság emléihez. Ez a tökéletes állapot persze több okból is illúzió marad, s az okok közül az egyik éppen az idő mulandósága.

Második üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január nyolc, vasárnap.

Ez a szöveg az olvasó megtévesztését szolgálja csupán. Szegény olvasó! Kétségbeesve lapozgat előre-hátra, fejvesztve töri a fejét azon, hogy melyik lehet az első, ha ez a második. Ráadásul egy üres oldaltól azt várná az ember, hogy nem talál ott semmit, még egy feliratot sem, ami azt hirdeti, hogy ez az oldal üres. Olyan ez, mint amikor egy ember egy mezőre érkezik, ahol aztán belebotlik egy táblába, amin ez áll: Itt aztán nincs semmi fű! Csupa nagybetűvel természetesen.

Persze az olvasó bizonyára olvasott már üres könyveket, amik nem azért voltak üresek, mert nem volt bennük egyetlen szó sem.

Szentendre, tizenhét január kilenc, hétfő.

Hiányzik belőlem a naplóírók minden erénye. Reggel azt mondta Gellért, hogy álmában úrlényekkel találkozott, akik nem tudtak beszélni, csak annyit tudtak mondani, hogy pik-pik.

Jöhet-e bármi jó Názáretből, kérdezte Natanael Fülöptől, aki Betszaidából származott, Péter és András városából. János nevezi egyedül Natanaelnek, a másik három evangélium Bertalannak (Tolomai fia) nevezi. Láttalak a fügefá alatt, mondja Jézus, Natanael pedig megvallja, hogy Jézus az isten fia. Vajon mit csinált Natanael a fügefá alatt?

Szombaton levágtuk a disznót. Ez volt az utolsó. Néhány hét múlva megint vesznek majd négy malacot.

Harmadik üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenegy, szerda.

A valóság bizonytalan állapot, azt hiszem. Füst Milán *A feleségem története* című regényéből származik ez a mondat, csak ott valóság helyett boldogság szerepel. Állapot helyett talán helyesebb volna a körülmény kifejezés használata, helyesebb helyett a kívánatos. Persze lehet, hogy egyszerűen csak dolognak kellene nevezni azt a dolgot.

Galsai Pongrác szerint Füst Milán egyszer azt mondta, hogy Déry Tibor regényének, *A befejezetlen mondat*nak egyedül a címe jó, az is tőle származik, mármint Füst Milántól. Az élet olyan, mint a füst, pedig még boldog se voltál.

Negyedik üres oldal.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

A „négy” és a „tizenhét” összege „huszonegy”. A „tizenhét” és a „tizenhárom” összege „harminc”. A „négy” és a „tizenhárom” összege „tizenhét”. A „huszonegy” és a „tizenhárom” összege „harmincnégy”.

Egy „üres oldal” olyan, mint egy „hőfödte táj”. A „hó” alatt „betűk” alszanak. Holnap „bábszínházba” nem megyünk. Inkább „hőembert” nem építünk.

Első prédikáció.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Nyugalom helyére nem jutnak el. Kik nem jutnak el? A hitetlenek. A hit tehát a nyugalom forrása. Ha hiszek, nem lehet gondom semmire, a hit tehát a nyugalom maga. Ki juthat el tehát a nyugalom helyére? Aki hisz, üd्वüzül. Aki nem hisz, elkárhozik. A nyugtalanság maga a kárhozat.

A.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Nyugtalanságot szül a szó, mert a gondolat, ami a szó szülőanyja, maga is nyugtalan.

Meglehetősen szokatlan latin betűk a lengyel betűk. Például az 'l'-t időnként áthúzzák egy ferde vonallal. Így valahogy.

Nyugalom helyére nem jutnak el. Ki mondja ezt? Talán az isten, aki a szelőkben lakozik? Lehetséges volna tehát, hogy a szélvihar istentelen, a szellő pedig a nyugalom helye?

Például az a meg az e időnként hosszabb farkat kap, mint az a meg az e.

Talán a zsoldár szerzője teremtette a nyugalom helyét?

Második prédikáció.

Szentendre, tizenhét január harmincegy, kedd.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint.

Melkizedek neve három ízben fordul elő a Bibliában. Először a Teremtés könyvében találkozunk vele: Ábrahám tizedet ad neki mindenből. Másodsor valamelyik zsoldár említi. Harmadszor A zsidókhoz írt levél idézi a zsoldárt megmagyarázván nevének jelentését: az igazság királya. Továbbá: Szálem (vagyis a békesség) királya.

Micsoda tehát Melkizedek?

Allegória.

B.

Pócsmegyer, tizenhét február egy, szerda.

Havazik. Panka reggel látott két rigót az almafán. Panka volt az ablakban, a rigók voltak az almafán, a reggel pedig az ablakban és az almafán foglalt helyet és időt egyaránt.

A reggel pedig helyet és időt foglalt az ablakban és az almafán egyaránt.

– Foglalt ez a hely? – kérdezte Panka a reggelt reggel az ablakban.

– Igen, hiszen itt vagyok, de azért még te is ideférsz – felelte a reggel reggel az ablakban.

Panka matekpéldát gyártott a rigókra az ablakban.

– Először nem volt rigó az almafán, aztán odarepült egy rigó, nulla meg egy az egy. Volt egy rigó az almafán, aztán hozzárepült még egy rigó, egy meg egy az kettő. A két rigó közül az egyik elrepült, kettőből egy az egy.

Aztán Panka reggelizni ment, a reggel pedig átadta helyét a délelőttnek.

Most a délelőtt ül az ablakban és az almafán. A hó is megül az almafán. Az ablakban nincs hó, csak kívül. Az almafán van a madáretető, még sincsenek rigók az almafán, kettőből kettő az nulla.

A madáretető fedett. Olyan, mint egy kis házikó. A madáretető teteje olyan, mint két szárny, ami megóvja a hótól a magokat. Madár e tető.

Panka a vajaskenyeret ette meg reggelire, a rigók a magokat, a délelőtt pedig a reggelt.

Harmadik prédikáció.

Pócsmegyer, tizenhét február egy, szerda.

Melkizedek kenyér és bor, allegória. Melkizedek Jézus allegóriája a kenyér és a bor miatt. Ábrahám, aki még nem Ábrahám, tizedet ad neki mindenből. Ez is allegória: legyél a béke és az igazság hűbérese.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint. Kiről mondja ezt a zoltár? Jézusról. Melkizedek a Felséges Isten papja volt.

Persze Ábrahám is allegória, hiszen feláldozza a fiát, Izsákot. Mi a különbség a kos és a bárány között? A bárány tökéletes. Ha Jézus, a Felséges Isten fia (tehát azonos a Felséges Istennel) Melkizedek, a Felséges Isten papja, akkor a Felséges Isten megöli önmagát. Jézus egyszerre pap és áldozat.

Negyedik prédikáció.

Szentendre, tizenhét február kettő, csütörtök.

Pap vagy te mindörökké Melkizedek rendje szerint.

Ugyanezt a zoltárt idézi Jézus is. Mondja az Úr az én Uramnak: ülj az én jobbomra. Vajon mit jelent az Úr és az Uramnak a héberben? Vajon hogy hangzik az Úr és az Uramnak a görögben? Mert választott nyelv a nyelvek között a görög. Megesküdött az Úr és meg nem másítja.

A bárány pedig tökéletes.

Ötödik prédikáció.

Szentendre, tizenhét február három, péntek.

Heródes szívesen beszélgetett Keresztelő Szent Jánossal annak ellenére, hogy gyakorta zavarba jött. A Keresztelő helytelenítette testvére feleségével való kapcsolatát. Gyakran érzünk mi is úgy, mint Heródes, ha feddhetetlen emberekkel beszélgetünk.

Vannak-e szentek körülöttünk? Ha példájuk zavarba ejt, miért nem leszünk szentekké magunk is?

Vajon mit csinált Heródiás a Keresztelő fejével? Tanítványai csak a megcsontított testet temették el?

Jézus úgy beszél a Keresztelőről, mintha ő lett volna Illés, akinek a Messiás fellépése előtt el kell jönnie. Ez azonban nem lélekvándorlás, hanem allegória.

Illés a próféták, Mózes a törvény allegóriája. Mert be kell teljesednie mindenkinek, mondja Jézus.

Nem azért jöttem, hogy eltöröljem a törvényt, hanem azért, hogy teljessé tegyem.

Be kell teljesednie mindennek, ami rólam írva van a törvényben, a próféták-nál és a zsoltárookban. Jézus a történelemmel nem foglalkozik, mert ő az idők teljessége.

Amikor egyesek úgy hiszik, hogy Jézus Illés, Keresztelő Szent János vagy valamelyik próféta a régiek közül, akkor a feltámadást hiszik, nem pedig a lélek-vándorlást.

C.

Szentendre, tizenhét február három, péntek.

Bizonytalan vagyok, mint a végtelen, ha a lélek vándorol. Elnehezíti az anyag a gondolatot.

Nem szabad félni a haláltól. A halál se fél tőlünk. Rettegek. Amikor C-t meggyilkolták, C még meg se született. A születés a halál előszobája.

Vannak olyan mondatok, amik nem tartalmaznak szavakat. Ezeket a mondatokat nem érzékeljük.

A tehetségtelen azonnal, a tehetséges másnap, a zseni harmadnap adja el magát.

Milyen különös, gondolta a tehetségtelen azonnal, ebben a szóban kétféle n-betűt használtam. A másodikat akár u-nak is lehetne olvasni.

Pócsmegyer, tizenkilenc december tizenöt, vasárnap.

Biztatás alázata.

Először talán tisztázni kellene, mi az az alázat. Az alázat az, amikor úgy tesz a jó, hogy nem ünnepeled magad. Persze ha a nyelvtan felől közelítjük meg a dolgot, azt mondhatjuk, az alázat az a főnév, amiből az alázatos melléknevet képezzük.

Nem feltétlenül az az alázatos, aki az alázatról ír.

Kopogtak egyszer a kolostor kapuján. Egy éhező koldus kért alamizsnát a szerzetesektől. A barátok üres kézzel bocsátották el. Miért nem adtatok neki semmit, kérdezte az egyik szent. Azért, mert semmink sincs, felelte a másik szent.

Pócsmegyer, húsz április tizenegy, szombat. Nagypénteken a gyerekek Örkényegyperceseket adtak elő az udvaron. A *Hogyléte*mről címűben Lócika volt az, aki nem húzta maga után a beleit, Gellért volt az, aki húzta, Panka pedig Gellért beleit alakította. A *Pecsét* címűt úgy adták elő, hogy Lócika úgy tett, mint aki felemel egy pecsétnyomót, Gellért volt maga a pecsét, Panka pedig megsértődött, mert nem kapott szerepet, én lehettem volna a papír, mondta. A *Gondolatok*

a pincében című színpadi változatában Lócika elrúgott egy labdát, Panka a labda után szaladt, közben cicának nevezte Gellértet. Nagyon ügyes patkány voltál, mondtam az öltözőben Gellértnek.

Pócsmegyer, húsz június négy, csütörtök. Amikor az ember naplót ír, az első mondat elválik a többitől. Tegnap azt mondtam Juditnak, sokáig úgy éreztem, háromféle könyv van, amit *A sziget* előtt olvastam, amit *A sziget* után olvastam és *A sziget*. Úgy volt, hogy áprilisban beszélgetek Patat Bencével. Nem sikerült. Elvittem a könyvtárból két doboz könyvet az iskolába. Az egyik dobozban voltak a mesék, a másik dobozban pedig azok a könyvek, amik hazudnak. A halállal nem lehet mit kezdeni, pedig nekünk, élőknek, dolgunk volna a halállal. Betettem a fiókomba valami fölöslegeset. A sok kacat között megtaláltam azt a könyvet, amit Elena utoljára olvasott.

Pócsmegyer, húsz június tizenegy, csütörtök. Semmi sem lehet több, mint önmag. Ha valami megváltozik, más lesz, mint ami volt, kizárólag azért lehetséges, mert magában hordozza a változás lehetőségét. A mi munkánk a feltámadás. Életben kell tartanunk a jószágot. Mivel semmi sem létezhet a valóságon kívül, valamiképp a lehetőség is valóság. Létezik olyan nyelv, ami nem tesz különbséget valóság és igazság között. Hogyan lehetséges egy ilyen nyelven hazudni, hiszen a hazugság az igazság ellentéte, nem tudom, de ha a valóság a mindenséggel azonos, a valóság része a valóság ellentéte is. Nem azt állítjuk tehát, hogy a hazugság azonos az igazsággal, csupán azt, hogy alkotórésze.

Pócsmegyer, húsz június tizenkettő, péntek. A digitális oktatás olyan, mint a digitális társadalom, személytelen. Ha valaki azt állítja, hogy a digitális oktatásban örömét lelta a gyermek, a szülő és a tanár egyaránt, az az illető nem mond igazat. Kárhozott az a társadalom, amelyik a szépre, a jóra és az igazra neveli gyermekeit. Mert a társadalom nevel, nem az iskola. A társadalom pedig csúnya, rossz és hazug. Azon is érdemes elgondolkodni, hogy az etikaoktatás éppen társadalmunk etikátlanságát hivatott leplezni. A valóság azonban az, hogy nem létezik társadalom. Emberek léteznek vágyakkal és lehetőségekkel, képességekkel és döntésekkel. Döntéseink, nem pedig képességeink határozzák meg, kik vagyunk.

Pócsmegyer, húsz június tizenhat, kedd. A valóság az, hogy keveset beszéltem a tényekről. A tények elfedik a valóságot, idézi Rilket Pilinszky. A tényekről való hallgatás talán abból fakad, onnan ered egy másik változat szerint, hogy kerülni szeretném a konfliktusokat. A konfliktus a dráma sajátja, én inkább lírai alkat vagyok. Minden osztály kényszerközösség. Arra kényszerítjük a gyerekeket, hogy közösséggé kovácsolódjanak. Ismerjük jól a rég elkoptatott metaforát, a pedagógus a kertész, a gyerek a virág, az iskola a kert. Il faut cultiver notre jardin. A kertész egyetlen ékessége a türelem, ugyanakkor a jó kertész nem fél használni a metszőollót vagy akár a fűrészt a megfelelő módon a kellő időben. Nekünk illatozik a kert.

Pócsmegyer, húsz június huszonhárom, kedd. Pénteken még találkoztam a gyerekekkel. Úgy volt, hogy szalonnát sütünk a Duna-parton, de időközben elnyelte a Duna a partot, az esőnek meg folyton lóg a lába. Akkor azt mondtuk, kapjanak palacsintát. Játszottunk, beszélgettünk, a szülők már mentek volna. Éppen Schwarcz Ágival beszélgettem, amikor megjelent mellettünk egy idős hölgy. Megkérdezte tőlem, hogy én vagyok-e a főnök, dadogtam valami olyasmit, hogy én vagyok az osztályfőnök, ezek itt gyerekek, mire a kezembe nyomott egy tízezerest, hogy vegyek palacsintát a gyerekeknek. Azt mondtam a gyerekeknek, mindenki kérhet három palacsintát, a végén még vettem három kakaósat.

Pócsmegyer, húsz július öt, vasárnap. A szoborra gondol a férfi, a szobor hallgatására a nő. Átvonulnak a mondatok a szövegen. Amikor kórházban volt, találkozott egy lánnyal a templom udvarán, elásom *A titkos kert* a kórház udvarán. Kitépte abból a könyvből az első lapot, amit a barátjától ajándékba kapott. Minden kegyelem. Jézus Krisztus zizeg folyton, romok között énekelnek, pötytyök híján a rab borton, mélyén érez sötétséget. Caesar non est supra grammaticos. Ez az egyetlen mondat, amit Kanttól loptam. Mindenki költőnek készül, a legtöbben azonban szónokként végzik. Megszólítás, felkiáltójel, szünet. Az anyagok megtapasztalják a teremtést. Az x a k és az sz találkozását jelöli.

Pócsmegyer, húsz július huszonnégy, péntek. Az ember alapvető élménye a félelem és az unalom. Tegnap voltunk a kar atyján. Az unalomtól való félelem. A félelemtől való unalom. Ez nehezen értelmezhető. Uram, menj el tőlem, mert bűnös vagyok. Szégyen és őszinteség. Busszal mentünk. Aludtam a parton, aludtam a buszon, aludtam a saját ágyamban is. Az ágy közös. Éhes vagyok. Nem fér bele az időbe az örökkévalóság. Szerdán bementünk Gellérttel az iskolába. Este ájtott Mihály. Összetegeződtünk. Az ember alapvető élménye a hiúság. Az ember megtapasztalhatja a dolgokat, a dolgok nevét, a dolgok nevének illatát. Ájtott Endre is Lívivel meg a gyerekekkel. Türelem. Ismétlődő szavak lenyomata. A valóság megelőzi a valóság nevét.

Pócsmegyer, húsz október huszonnégy, szombat. Tegnap mutattam Gellértnek, a tuhafát kopogtatta két madár. Először azt hittem, harkályok, de aztán láttam, hogy cinkék. Nem értek a madarakhoz. A nandut is összekeverem az emuval. Éppen készültünk Szentendrére, van ott egy állatkert a skanzenhez közel, a Tegez utcán. Panka a kocsiban felvetette, hogy a tegez, a toboz, a doboz és a degesz talán ugyanaz a jelentésmező. A jelentésmezőn nyílik az értelem, fölötte elsuhan a szagos ártalom. Nekem a hiúz tetszett a legjobban, persze lehet, hogy nem is a hiúz, csak a hiúz fogalma. Az egyik kecske a deszkák között kidugta fejét. A másik is. Lócika lelkesen etette a lámát, a szurikáták szemmel tartották a fogvatartókat.

Pócsmegyer, húsz október huszonöt, vasárnap. Gyermekekkel találkozunk az erdő mélyén az arctalan vándorok. Az egyik gyermek szerint kétféle gyermek létezik. Az egyik típusba tartoznak a világmegváltó gyermekek, a másik típusba tartoznak azok, akik gombnyomásra felnőtté változnak. Lócika rajzán Szörnyeteg

Lajosnak három feje van. Gyermekkoromban láthatatlan akartam lenni, de nem úgy, mint a szellemek, úgy akartam láthatatlanná változni, hogy közben látható maradok, csak éppen nem lát és nem hall meg senki. Panka a *Gergő és az álomfogókat* olvassa. Amikor a *Gergő és az álomfogókat* olvastam, akkor temettük Lacit. Amikor a *Gergő és a bűbájketrecet* olvastam, akkor temettük mamát. Lócika rajzán Szörnyeteg Lajos zöld. Mátéval beszéltem telefonon.

Komplex

Egy tipikus esztéta állt előttünk a sorban. Göndör hajú, szemüveges, könyökfoltos zakóban. Saját kis közönséget is hozott magának, egy korunkbeli szóke lányt, annak fosta a szót. Egy komplett elemzést nyomott le neki, levegőt sem vett közben. A szerencsétlen lány meg csak mosolygott, bólogatott, és egyik lábáról a másikra állt.

A faszi annyira el volt foglalva saját magával, hogy észre sem vette, amikor az előttük álló végzett, a csaj meg persze nem merte kizökkenteni a kiselőadásából. Aztán a pénztáros hangosan kiszólt, hogy tessék, lehet jönni, mire az esztéta végre felkapta a fejét. Aztán meg persze, hogy még neki állt feljebb. Olyan kelletlenül ment oda az ablakhoz, hogy neki most a szavába vágtak, de jó, nem teszi szóvá, méltóztatik jegyet venni, bár nyilván eleve sértés, hogy fizetnie kell a filmért, amikor nála méltóbb nézőt egy rendező se kívánhat.

– Még húsz év, és te is ilyen leszel – súgtam oda Kornélnak.

Kornél fújtatott egyet. Majdnem ugyanolyan barna zakó volt rajta, mint az esztétán.

– Milyen? Ja, hogy ötven pluszosan is egyetemista csajokat kúrogatok majd? Erre meg nekem kellett elfojtanom a röhögésemet. Szép visszavágás volt.

Kornél pár nappal korábban rám írt, hogy van-e kedvem megnézni a *Rossz verseket*. A biztonság kedvéért vártam három-négy órát, mielőtt válaszoltam volna neki. Utána meg fél éjszaka azon agyaltam, hogy vajon ez most randi vagy sima baráti mozizás szerinte, és próbáltam kitalálni, hogy örülnék-e neki egyáltalán, ha randi lenne.

Amikor az esztéta meg a csaja elhúztak végre az ablaktól, Kornél azt kérdezte:

– Ugye most feministák leszünk, és fizeted a saját jegyed?

– Persze.

Ezek szerint nem randi, gondoltam, miközben elővettem a tárcámat. Nyilván nincsenek velem nagy tervei, ha azt az ezerhatszáz forintot sem akarja kiköhögni a jegyemre.

Miután fizettünk, megkérdezte, hogy akarok-e valamit a büféből. Tuti arra apellált, hogy majd veszek egy doboz popcorn, amiből aztán annyit csórhat, amennyit nem szégyell, de azt mondtam, hogy szerintem pronyó dolog a moziban zabálni.

Kornél egyébként rettenetes mozi partner volt. Először is tizenöt percet késett, én meg majdnem odafagytam a járdához, amíg rá vártam. Aztán amikor megkérdeztem, hogy hova foglalt helyet, közölte, hogy nem foglalt, mert az olyan kispolgári. Ezt egyébként azóta se tudom, hogy értette. Szóval nem foglalt helyet, és már csak a terem szélére kaptunk jegyet. Aztán ugye benyögte, hogy fizesse mindenki a magáét. A film alatt meg egyszerűen nem bírt nyugton ma-

radni. Hol előredőlt, hol hátravetette magát, érezni lehetett a rezgést az egész sorban, ráadásul minden poénon olyan hangosan és időtlenül röhögött, hogy szerintem a szomszéd teremben is hallották.

– Hallod, ez kurva jó volt – ugrott fel Kornél, amikor a film végén szedelődzködni kezdünk. Totál fel volt spannolva.

– Ja, már menet közben is leesett, hogy tetszik – jegyeztem meg, és magamhoz öleltem a kabátomat.

– Gáz voltam? – kérdezte hirtelen elkomolyodva.

– Csak egy kicsit.

– „Nem vágom, ki ez, nem velem van.” – Kornél az én szerepembe bújt, eljátszotta, hogy ő érzi kínosan magát miattam. Jól csinálta, átéléssel. Még odakint, a mozi előtt is ezen nevettünk. – Te nagyon sietsz? Mert nekem tökre lenne még kedvem beszélgetni, nem ülünk be valahova?

– De, ráérek – mondtam.

Elindultunk a körúton, aztán amikor elértük az első olcsónak tűnő kocsmát, bementünk. De persze kiderült, hogy annyira nem is olcsó az a hely. A cidernek majdnem éttermi ára volt, amin úgy meglepődtem, hogy elfelejtettem borraivalót adni a pultos lánynak. Kornél sört kért, és szintén nem adott borraivalót a csajnak, de szerintem ő nem is tervezte.

Miközben inkább melengettem, mint ittam a ciderem az egyik asztalnál, azt hallgattam, hogy Kornél szerint melyik jelenetek voltak a legjobbak, melyik poén volt a kedvence, meg hogy úgy általában mennyire átérzi az egész feelingjét.

– „Mi van, művész úr?” – idézett szó szerint a filmből. Szegény főszereplőt gyerekkorában azért bullizta az egyik osztálytársa, mert rajzolt. Megverte, meg ilyenek. Kornél úgy csinált, mintha viccesnek tartaná a dolgot, de igazából nem nevetett.

– Téged is kiközösítettek? – kérdeztem. Kornél bólintott. – Le mertem volna fogadni.

– Ennyire látszik?

– Mondjuk úgy, hogy nem azok szoktak verseket írni később, akik menők voltak a gimiben – feleltem. – Én se voltam valami hú de népszerű a suliban.

– Hát, kábé az volt velem is, mint a filmben a csávóval, csak én nem rajzoltam, hanem hegedültem, szóval engem nem rajztáblával ütöttek, hanem hegedűtökkel.

– Jézusom.

– Jó, ilyen mondjuk csak egyszer volt, meg nem vertek meg annyira, mármint érted, nem maradt nyoma, vagy ilyesmi, de tényleg folyton ezzel szívattak. Meg focizni például sose vettek be.

– A szüleid erőltették?

– Hát, eleinte igen. Vágod, szerintük ez olyan kurva polgári, meg felső középosztálybeli dolog, hogy a gyerek tud valami hangszeren játszani. Mondjuk, aztán megszerettem. A végén már konkrétan hegedűművész akartam lenni, csak... addig nem vettem elég komolyan. Mármint, eljárógattam az órákra, de nem igazán gyakoroltam otthon. Vágod, hogy megy ez, utáltak a hegedű miatt, ezért én megutáltam a hegedűt.

– Hát amúgy nem csodálom, hogy nem akartak veled lógni – jegyeztem meg.
– Mármost, nem akarlak megbántani, de amilyenek én ismerlek, biztos előadtad magad nekik.

– Előadtam magam nekik?

– Tudod, okoskodtál, meg ilyenek. A falusi sutyerákok nem vevők erre. Azt gondolják, többre tartod magad náluk.

– Hát, amúgy igen – ismerte be. Mosolygott, látszott rajta, hogy bóknak vette, amit mondtam, és épp arra gondol, mennyivel különb azoknál, akik bántották, és máris mennyivel többre vitte náluk az életben. – Már akkor is mindig ingbenzakóban jártam suliba. A magyartanár még mondta is, hogy tessék, így kell kinéznie egy igazi értelmiséginek. Szétflesseltem a *Nyugatot* akkoriban, sőt, még most is.

Aztán meg elkezdett összevissza magyarázni arról, hogy ő azzal akar foglalkozni, ami érdeklő, és használni akarja a diplomáját, meg igazi polgári életet szeretne élni, hogy ha be akar ülni valahova, vagy venni akar magának valamit, akkor meg tudja tenni. Miközben beszélt, elővette a kis tekerős szettjét, és csinált két cigit.

– Na, mindegy, menjünk ki cigizni, meghívlak – gurította oda nekem az egyik szálát.

Egy ideig mindketten csendben voltunk. Én összefont karral álltam az eresz alatt, Kornél meg a járdán mászkált jobbra-balra. Valami túlmozgása volt szerintem.

– Szerinted mi volt az a fonalas izé?

– Milyen fonalas izé? – kérdeztem, de aztán beugrott. A filmben a kissrác összevissza vezetett egy piros fonálszálát a szobában, amíg úgy nem nézett ki az egész, mint a kémfilmekben a lézeres biztonsági rendszer. – Ja, nem tudom. Szerintem csak jól nézett ki, azt ennyi.

– Én nagyon próbáltam kitalálni, hogy az most minek a metaforája meg szimbóluma, de még nem jöttem rá.

– Lehet, hogy a dolgoknak nincs mindig értelmük.

Megint hallgattunk egy darabig. Lehamuztam, néztem, hogy száll a sok kis szürke-fehér pernyedarabka lefelé, és olvad bele a járda fekete, nedves csillogásába.

– Na és amúgy, hogy vagy? – kérdezte Kornél.

– Hú. Ezt komolyan most jutott eszedbe megkérdezni, három óra után? – gúnyolódtam, de csak azért, mert nem akartam válaszolni.

– Hát most, na – felelte nevetve. Aztán hirtelen megkomolyodott, és azt mondta: – De amúgy komolyan érdekel. Tündivel beszélünk is rólad.

– Kibeszéltetek a hátam mögött? – kérdeztem elég ellenségesen, de igazából nem haragudtam, csak a csodálkozásomat akartam leplezni. Nem gondoltam volna, hogy van két ember a világon, akit annyira érdeklek, hogy önszántukból rólam beszélnek a szabadidejükben.

– Nem kibeszéltünk, csak mindketten úgy látjuk, hogy mostanában nehéz kirángatni téged otthonról.

– Ezek szerint Tündi még mindig haragszik, amiért offoltam a szülinapját.

Eldobtam a csikket, de túl messze esett le, nem tudtam rátaposni, csak néztem, ahogy a parazsa lassan elalszik.

– Nem haragszik, soha nem is haragudott – felelte Kornél. – Inkább csak szomorú volt, meg csalódott. Szerette volna, ha ott vagy, ennyi.

– Hát én is szerettem volna ott lenni, de nem ment – morogtam.

Pár héttel korábban volt Tündi születésnapja. Nagy, hajnalig tartó bulit akart. Rengeteg embert hívott meg, az egyetemi szaktársait, slammereket meg minket, az író barátait, de én végül nem mentem el. Nem is csak arról volt szó, hogy nem volt nagy kedvem egy rakás vadidegennel hajnalig lófrálni a Wesselényin, hanem hogy szó szerint képtelen voltam kikelni az ágyból, rendes ruhát felvenni, megvacsorázni, aztán egész éjjel beszélgetni a többé-kevésbé normális, egészséges emberekkel.

Elővettem a táskámból a cigimet, mert csinálnom kellett valamit, és félttem, hogy jobb híján megint a bőrt kezdem tépkedni valamelyik ujjamon. Már amúgy is tiszta seb volt a kezem.

– Visszahívsz? – kérdezte Kornél, amint meglátta a kezemben a dobozt. Felé nyújtottam, hogy vegyen egyet. – Ú, mentolos? – fintorgott, de azért kihúzott egy szálat.

Amúgy totál kivagyok ettől, hogy először tarhálnak, aztán meg nekiállnak fanyalogni, hogy jaj, ez mentolos?, és olyan fejet vágnak, mintha még ők tennének szívességet nekem, hogy hajlandók elszívni a gusztustalan mentolos cigimet.

– Te is tudod, hogy csak szétcsesztem volna a buliját – próbáltam visszatérni az eredeti témára. – Nem akartam, hogy arról szóljon a születésnapja, hogy sírok, ők meg ápolgatják a lelkeket.

– Persze, vágom – bólogatott Kornél. – Ezt amúgy meg is értette volna, inkább azzal volt baja, hogy nem szóltál neki, hogy nem jössz.

– Azért nem írtam neki, mert azzal is csak felhívtam volna a figyelmet magamra meg a szarságaimra.

Ez csak félig volt igaz. Az igazság másik része az volt, hogy valahogy egy üzenet megírására is képtelennek éreztem magam. Inkább abban bíztam, hogy Tündit majd leköti a másik ötven barátja, és senki észre sem veszi, hogy én nem vagyok ott.

– De akkor ezek szerint mégis arról szólt az este, hogy foston vagyok.

– Aggódunk érted.

– Aranyosak vagytok. Na, és veled mi van? – kérdeztem inkább. – Kiheverted már a Szofit?

– Ne beszéljünk arról a picsáról – rázta meg a fejét. – Hülye kurva. De attól még nagyon jó nő sajnós. Istenem, ha csak egyszer megbaszhatnám... de hát leszarja az érzéseimet. Nem érdekli, hogy szeretem, meg hogy hány csajt offoltam ki miatta... mondjuk, nem mondom, hogy mindegyiket sajnálom. Például a múlt héten majdnem megerőszakolt a Rima Sári. Egész este rajtam lógott, még haza is kísért, és bedobta, hogy ő nagyon szívesen feljön még egy pohár bármire... én meg csak annyit mondtam, hogy most nincs kedvem, és bebasztam az orra előtt a kaput.

– Szegény. Én még csak egyszer találkoztam vele, aranyos csajnak tűnt.

– Órült picca. Ha öt percnél tovább beszélsz vele, tuti neked is leesik, hogy valami nem oké vele. Úgy akart bevágódni nálam, hogy nekiállt szidni a baráta-

imat. Hogy jobban írok például nálad, és nem érti, kinek képzeled magad, meg ilyenek.

– És te kajak azért nem dugtad meg? Mert engem szarozott? Egészen meg vagyok hatva.

– Ja, nem, dehogyis. Simán csak nem jött be.

– Na ne. Van olyan nő, aki neked nem jön be?

– Van – bólogatott Kornél nagyon határozottan, aztán egy lépéssel közelebb jött, mintha a beszélgetésünk hirtelen nagyon bizalmassá vált volna.

– Amúgy a Rima Sári nem csúnya szerintem – jegyeztem meg. – Oké, hogy nem normális, de egész szép arca van.

– Olyan, mint egy cigánylány – húzta el a száját Kornél. Szerintem amúgy nem volt olyan, de mindegy. – És lapos is. Meg nem olyan komplex, mint például te.

– Komplex, mi? – nevettem. – Ez a politikailag korrekt megfogalmazása annak, hogy lófasz se érti, mit akarok?

Kornél féloldalasan vigyorgott, és még közelebb lépett. Éreztem rajta a cigiszagot, meg az enyhe tusfürdőillatot. Biztos lezuhanyozott, mielőtt elindult otthonról.

– Fázol? – kérdezte. Percek óta reszkettem, de csak most tűnt fel neki, hogy szinte az orrom előtt állt.

– Aha – mondtam. – Menjünk vissza.

Annyira közel voltunk egymáshoz, hogy még az ajtót sem tudtam kinyitni anélkül, hogy a könyökömmel bele ne ütköztem volna.

– Amúgy nem válaszoltál a kérdésemre – mondta, miután visszaültünk a helyünkre.

– Milyen kérdésre?

– Hát arra, hogy hogy vagy.

Vágtam egy pofát. Az asztalra könyököltem, a kezembe tettem az arcom. Hirtelen nagyon-nagyon fáradtnak éreztem magam.

– Szerinted mégis hogy vagyok?

– Hát, abból ítélve, hogy hogy eltűntél, biztos szarul.

Eleinte görcsösen próbáltam tartani velük a lépést. Nem akartam egyedül lenni. De aztán rádöbentem, hogy igazából mindig egyedül voltam, egy zsúfolt kocsmasztalnál ülve ugyanúgy, mint otthon, a saját ágyamban. Nem tudtam aludni, nem tudtam enni, egyfolytában gyengének és idegesnek éreztem magam. Egyszerűen nem bírtam tovább fenntartani a társasági életemet. Korábban megkönnyebbülést és örömet éreztem a többiek láttán, hogy végre én is valaminek a része lehetek, de újabban csak egyedül akartam lenni. Amikor meg egyedül voltam, eluralkodott rajtam a szorongás és a félelem, hogy így nem lesznek többé barátaim, és örökre egyedül leszek a világban meg az életben.

– De most itt vagyok, nem? – kérdeztem végül.

– Ja, itt vagy, kábé két hónap után.

– Nem tudok mit mondani, Kornél. Én sajnos képtelen vagyok megjátszani, hogy jól vagyok, miközben nem is.

– És ez még mindig a Benji miatt van, vagy ez már valami más?

– Persze, hogy miatta, hogy baszódna meg ott, ahol van.

Az asztalra borultam, a homlokomat az alkaromnak támasztottam. A hajam előrehullott, elsötétült körülöttem minden. Csak a lakkozott fa és sör szagát éreztem, meg azét a tipikus bebüdösödött rongyét, amivel az ilyen helyeken le-törlik az asztalokat.

– Szerelmes voltál belé?

Megmozdítottam a fejem. Kornél úgy nézett ki, mint aki nem is gondolta, hogy ilyen komoly érzéseket tápláltam iránta.

– Úgy nézek én ki, mint aki nem volt az?

Kornél erre csak fintorgott egyet.

– És még mindig az vagy?

– Nem tudom – vallottam be. – Lehet. Tudom, közhely, de a szerelem attól, hogy fáj, még nem múlik el.

– De hogy bírta úgy beleesni? – kérdezte. – Nem értelek, Eszti, baszd meg. Hát alig láttátok egymást.

– Nem volt rá szükség – vontam vállat. – Látod, én anélkül is tudtam kötődni hozzá.

– De mégis hogy? Mit mondott neked? Hogy jók a verseid, meg szép vagy, vagy mi?

– Pont, hogy nem ezekkel jött, hanem hogy bírja azt, amilyen ember vagyok. De azt hiszem, csak azt mondta, amit hallani akartam.

– Hát szerintem is. – Kornél egy pillanatig elgondolkozva nézett rám. – Amúgy nem gondoltam, hogy ennyire... hát nem is tudom, milyen vagy... hogy így bedőlsz ennek. Hogy valaki öt percet pofázik arról, hogy a személyiséged, meg a belső értékeid, meg mit tudom én, és akkor te ezt így elhiszed. Nekem valahogy sokkal öntudatosabbnak meg magabiztosabbnak tűntél.

– Pedig marhára nem vagyok az – motyogtam. – A lelkeket is eladnám annak, aki azt ígéri, hogy cserébe szeretni fog.

Hamarosan elindultunk. Kornél beugrott a körúton egy Pizza Kingbe, én nem kértem semmit, de ő teljesen odavolt az örömtől, hogy kétszáz forintból megvacsorázott.

A Blahánál aztán elbúcsúztunk, mert én metróval mentem, Kornél meg busszal. Hosszan megölelt, és közben nagyon komolyan azt mondta, hogy na, fel a fejjel. Aztán lecsúsztatta a karját a karomon, megfogta a kezemet, és biztatóan megszorította. Nem tudtam, mit kéne mondanom erre, de Kornél nem várta meg, hogy válaszoljak, már ment is a lépcsőhöz. Nem akartam ott állni és bámulni, amíg teljesen el nem tűnik, ezért elfordultam, és előkotortam a bérletemet. Csak akkor indultam el, amikor hallottam, hogy Kornél felért a felszínre. Eltettem a bérletem. Nyolc után nincsenek ellenőrök a metróbejáratoknál.

Janus

A tál tökéletes volt. Talán nem ezt választaná az ember, ha egy tálakkal teli polc előtt állna, nem feltétlenül vonná magára a figyelmet egy kézműves vásáron, a maga módján mégis lenyűgöző volt. Nem lehetett nem szeretni, akár valami dilis kutyát, akinek sejtelve sincs róla, hogy vicces. Egyébként egy éppen ilyen négy lábút gyakran hoztak-vittek a tállal együtt.

Andrea ingatlanügynök volt, és ha úgy gondolta, hogy a reménybeli vásárlók talán kutyaimeádók, az ebet is mindig magával vitte, amikor elhelyezte a tálát az eladásra szánt házban. Kített a konyhában egy tálka vizet Mondónak, kivette a táskájából a kutya sípoló műanyag békáját, és a padlóra dobta. Az eb ilyenkor boldogan rávetette magát, épp úgy, ahogy otthon is mindennap körülrajongta kedvenc játékát. A tálát általában a dohányzóasztalra tette, bár nemrég egy fenyőfa ládára, aztán egy lakkozott asztalkára rakta. Egyszer egy cseresznyefa asztalon, egy Bonnard-csendélet alatt talált neki helyet, ahol szintén jól mutatott.

Ha valaki vett már házat, vagy el akar adni, ismerősek a trükkök, amikkel meggyőzik a vásárlót a ház különlegességéről: a kandallóban ropogó tűz kora este; egy váza nárcisz a konyhaszigeten, ahol általában soha nincs elég hely virágoknak; esetleg enyhe tavaszillat leng körbe, amely egyetlen csepp illóolajnak köszönhetően az egyik villanykörtéről párolog.

Az a csodálatos ebben a tálban, gondolta Andrea, hogy egyszerre kifinomult és feltűnő – ami egy tál esetében igazi paradoxon. Krémszínű máza ragyogni látszott, mindegy, milyenek voltak a fényviszonyok. Néhány színfolt díszítette – apró geometrikus villanások –, közülük párat ezüstfoltok tarkítottak. Olyan misztikusnak hatottak, mint sejtek a mikroszkóp alatt; nehéz volt megfigyelni őket: ahogy csillogtak, a másodperc töredékéig felragyogtak, majd visszanyerték alakjukat. Volt valami a színekben és véletlenszerű elhelyezkedésükben, ami a mozgás látszatát keltette. A rusztikus stílusú bútorok kedvelői mindig megdicsérték a tálát, de kiderült, hogy azok is éppúgy imádták, akik inkább biedermeier környezetben érzik jól magukat. Ám a tál egyáltalán nem volt hivalkodó vagy feltűnő, ezért a vevők nem is gyanakodtak, hogy szándékosan tették oda. Amikor beléptek a szobába, talán először a belmagasság tűnt fel nekik, és csak akkor látták meg a tálát, amikor a tekintetük lefelé vándorolt, vagy amikor félrebbent a pillantásuk a világos falon játszó napsugárról. Ezután mindig rögtön

---

Ann Beattie (1947) író, egyetemi tanár, az amerikai minimalista próza képviselője. Első novellája 1973-ban jelent meg az *Atlantic Monthly*-ben, 1974 óta rendszeres szerzője a *New Yorker* magazinnak. Eddig kilenc regénye és tizenegy novelláskötete látott napvilágot, tanított a Virginián, a Connecticuti Egyetemen és a Harvardon is. Beattie-t generációja szószólójának tartják, írásaiban a felső középosztálybeli élet fonákosságait veszi górcső alá. A *Janus* az egyik legjobbnak tartott novellája, a *New Yorker* magazinban jelent meg 1985-ben – *A ford.*

odamentek hozzá, hogy megdicsérik, ám elbizonytalanodtak, ha valami konkrétat akartak mondani róla. Talán azért, mert komoly céllal jöttek a házba, nem azért, hogy holmi dísz tárgyat csodáljanak.

Egyszer Andreát felhívta egy nő, aki megnézte az egyik a házat, de nem tett rá ajánlatot. Az a tál, mondta, vajon ki lehetne deríteni, hol vették a tulajdonosok azt a gyönyörű tálat?

Andrea úgy tett, mintha nem tudná, miről van szó. Egy tál, valahol a házban? Ja persze, az ablaknál lévő asztalon. Hogyne, meg fogja kérdezni. Várt néhány napot, aztán visszahívta az illetőt, hogy a tulajdonosok ajándékba kapták, és sajnos nem tudják, honnan van.

Amikor épp nem házról házra hurcolta, a tál Andrea dohányzóasztalán állt. Bár dobozban, gondosan becsomagolva szállította, otthon mindig kivette, mert szeretne nézegetni. Elég nagy volt, így nem tűnt törékenynek, nem kellett félni, ha valaki elhúzta az asztalt, vagy ha Mondo nekiment játék közben. Andrea megkérte a férjét, hogy legyen szíves, ne dobja bele a kulcsait. Maradjon csak üresen.

Amikor a férje először észrevette a tálat, belekukucskált, és halványan elmosolyodott. Mindig is bátorította a feleségét, hogy ha valamit megszeret, vegye meg. Az utóbbi időben mindketten számos tárgyat vásároltak, hogy kárpótolják magukat a szűkös egyetemista éveikért. De most már jó ideje kényelmesen éltek, így nem jelentett akkora örömet egy-egy új szerzemény. A férje annyit mondott, hogy „szép tál”, aztán már el is fordult, fel sem emelte, meg sem nézte közelebről. Ugyanúgy nem érdekelte, ahogy Andreát is hidegen hagyta a férje új fényképezője.

A nő biztosra vette, hogy a tál szerencsét hoz. Ha kirakta valahol, a vevők mindig licitáltak a házra. Meg szokta kérni a tulajdonosokat, hogy lakásbemutató idejére inkább menjenek el, így ők még csak nem is tudtak a tál jelenlétéről. Egyszer otffelejtette – el sem tudta képzelni, hogy történhetett –, és majd' beleőrült az aggodalomba, hogy valami baja esett. Rögtön visszaroht a házba, és felsóhajtott a megkönnyebbüléstől, amikor a tulajdonosnő ajtót nyitott. A tál, magyarázta Andrea, vásárolt egy tálat, és a biztonság kedvéért letette a ládára, amíg körbevezette a vevőjelölteket, és... Legszívesebben már el is rohant volna a homlokát ráncoló nő mellett, hogy megragadja. A tulajdonos félreállt, majd csodálkozva figyelte, ahogy Andrea a ládához futott. Mielőtt felkapta a tálat, Andrea rájött, hogy a házigazda valószínűleg csak most vette észre, milyen tökéletesen van elhelyezve, és hogy a napfény mennyire szépen világította meg a kék részét. Korábban a tulajdonosnő vázáját áttette a láda távolabbi végébe, hogy a tál jobban érvényesülhessen. Hazafelé végig az járt Andrea fejében, hogy is felejtette ott a tálat. Mintha csak egy barátot hagyott volna ott egy kiránduláson. Egyszerűen elsétált. Időnként megjelentek történetek az újságban olyan családokról, akik otffelejtették valahol a gyerekeiket, aztán továbbautóztak a szomszéd városba. Andrea már egy mérföld után észbe kapott.

Időnként álmodott is a tálról. Kétszer, félálomban – kora reggel, az alvás és a felkelés előtti utolsó szundi között – egészen tisztán látta maga előtt. Éles fókuszba került, és egy pillanatra egészen megijesztette. Pedig ugyanaz a tál volt, amit nap mint nap nézegetett.

Kifejezetten nyereséges évet zárt az ingatlanpiacon. Terjedt a jó híre, így már több ügyfele lett, mint amennyivel kényelmesen elbírt. Az az örült gondolata támadt, hogy ha a tál élőlény lenne, megköszönné neki. Időnként szeretett volna beszélni róla a férjének. De a férfi bróker volt, és néhanapján azzal büszkélkedett, mennyire szerencsés, hogy olyan nőt vett feleségül, akinek kifinomult ízlése van, mégis elboldogul a való világban. Sokban hasonlítanak, tényleg – ebben egyetértenek. Mindketten csendes, megfontolt emberek voltak, nehezen hozták meg a fontos döntéseket, utána viszont tántoríthatatlanul kitarítottak elhatározásaikkal mellett. Mindketten könnyen belevesztek a részletekbe, de amíg a nőt vonzották az ironikus helyzetek, a férfi türelmetlen és elutasító lett, amikor a helyzet bonyolulttá vagy zavarossá vált. Ám ezzel mindketten tisztában voltak; ilyesmire szoktak beszélgetni kettesben az autóban, amikor hazafelé jöttek egy partiról vagy egy barátoknál töltött hévégéről. A tálról azonban sosem beszélt a férjének. Ha a vacsoraasztalnál elmesélték, milyen napjuk volt, vagy ha este ágyban fekvéskor zenét hallgattak, és félálomban motyogtak egymásnak valamit, sokszor legszívesebben kibökte volna, hogy szerinte a nappaliban lévő tálnak, annak a krém-színű tálnak köszönheti a sikerét. De nem szólt róla. Sosem tudta, hogyan kezdje elmagyarázni. Néha, ha reggelente a férjére nézett, büntudatot érzett, hogy ilyen kitarítóan őrizgeti ezt a titkot.

Lehetséges lenne, hogy valamilyen erősebb kapocs van közte és a tál között? Valamiféle kapcsolat? Gondolatban kijavította magát: hogy is képzelhet ilyesmit, amikor ő egy emberi lény, az pedig csak egy tál? Nevetséges. Hiszen, gondolkodjunk csak bele, hogyan élnek együtt az emberek, és hogyan szeretik egymást... De vajon az mindig ennyire egyértelmű, mindig párkapcsolat? Összezavarták az efféle gondolatok, mégsem tudta kiverni őket a fejéből. Valami fontos költözött a lelkébe, valami igazi, amiről sohasem beszélt.

A tál rejtély volt, még neki is. Ez idegesítette, mert állandóan azt érezte, hogy nem érdemi meg a szerencséjét. Könnyebben kezelte volna, ha a tál is kér valamit cserébe. De ilyesmi csak a mesékben létezik. A tál csupán egy tál volt. Ám ezt egy pillanatra sem hitte el. Inkább úgy gondolta, a tál olyasvalami, amit szeret.

Régebben néha mesélt a férjének egy-egy új ingatlanról, amit épp szeretett volna megvenni vagy eladni. Megosztotta vele, milyen ravasz stratégiákkal igyekezett rávenni a nyitottnak tűnő tulajdonosokat az eladásra. Mostanában már nem tett ilyet, mivel minden stratégiája a tálra épült. Megfontoltabb és birtoklóbb lett vele szemben. Csak olyankor vitte el a házakba, ha senki nem volt ott, és amikor eljött, egyből el is hozta. Ahelyett, hogy csak odébb tett volna egy vázát vagy edényt, minden más tárgyat eltávolított az asztalról. Kényszerítenie kellett magát, hogy óvatosan bánjon velük, mivel a legkevésbé sem érdekelték. Csak azt akarta, hogy tűnjenek el onnan.

Azon tűnődött, vajon hogy lesz vége ennek az egésznek. Akárcsak egy szeretővel, itt sem volt pontos forgatókönyv a szakításra. Egyre inkább az aggodalom hátrázta meg a tetteit. Mindent egyre jobban áthatott az aggodalom. Nem számított, hogy a szerető valaki más karjába rohan, vagy egy cetlin írja meg neki az elköltözését. A borzalmat az jelentette, hogy bármikor eltűnhet. Csak ez számított.

Éjszakánként felkelt, hogy megnézzé a tálát. Sosem jutott eszébe, hogy akár össze is törheti. Aggodalom nélkül mosogatta és szárította, gyakran pakolászta;

a dohányzóasztalról a legnagyobb lelki nyugalommal tette át a mahagóni sarokasztalra vagy akárhová, meg sem fordult a fejében, hogy bármilyen baleset történhet. Egyértelmű volt, hogy nem ő lesz az, aki kárt tesz benne. Csak ő ért hozzá, ő pakolta óvatosan ide-oda; nem valószínű, hogy bárki is összetörné. Nem vezette az áramot, vagyis a villám sem csaphat belé. Mégsem tudta kiverni a fejéből, hogy valami baj fogja érni. De ennél tovább sosem gondolt, hogy milyen lenne az élete a tál nélkül. Csak állandóan félt, hogy valami baleset történik. Még szép, egy olyan világban, amelyben az emberek oda is tesznek növényeket, ahova nem kellene, csak hogy a házba érkező érdeklődők azt higgyék, a sötét sarkokba is besüt a nap. Egy trükkökkel teli világban.

Sok évvel ezelőtt látta meg először a tálát egy kézműves vásáron, ahová félig titokban ment el a szeretőjével. A férfi győzködte, hogy vegye meg a tálát. Nincs *szüksége* több dologra, válaszolta először. Mégis vonzotta a tál, sokáig lebzseltek körülötte. Aztán továbbment a következő bódéhoz, a férfi pedig mögé lopózott, hozzáérintette a tál peremét Andrea vállához, miközben ő épp egy fafaragás vonalán futtatta végig az ujjait.

– Még mindig ragaszkodsz hozzá, hogy megvegyem? – kérdezte.

– Nem – válaszolta –, mert megvettem neked. – A férfi korábban is vásárolt már neki mindenféle dolgokat. Ezeket az elején még jobban is szerette, mint a tálát: a gyarekméretű ébenfa gyűrűt türkiz berakással, ami éppen illett a kisujjára; a hosszú, vékony, gyönyörű illesztésekkel ellátott fadobozt, amiben a gemkapcsokat tartotta, vagy azt a puha világosszürke pulóvert a kenguruzsebbel. A férfi úgy gondolta, hogy így amikor ő nincs ott, hogy fogja Andrea kezét, a nő is meg tudja fogni a sajátját a nagy elülső zsebben. Aztán idővel egyre inkább ragaszkodott a tálhoz, jobban, mint a férfi bármelyik másik ajándékához. Próbálta lebeszélni magát róla. Hiszen akadtak feltűnőbb és értékesebb holmijai is. Még csak nem is olyan eget rengetően szép tárgy: aznap biztosan sokan elmentek előtte, mielőtt ők ketten kiszemelték.

A férfi szerint mindig is túl lassan jött rá, hogy mi az, amit igazán szeret. Miért folytatja úgy az életét, mintha mi sem történt volna? Miért ez a kétarcúság? – kérdezte tőle. Megtette az első lépést a nő felé. Amikor Andrea nem őt választotta, nem volt hajlandó felforgatni az életét és hozzáköltözni, megkérdezte tőle, miből gondolta, hogy két élete is lehet. Aztán megtette a végső lépést, és elment. Megpróbálta megtörni a nő csökönyösségét, szétzúzni a hajlíthatatlan elveit, amelyek miatt ragaszkodott a meglévő elköteleződéséhez.

Telt az idő. Gyakran nézte a tálát éjszakánként, egyedül a nappaliban, ahogy ott áll az asztalon, nyugalomban és biztonságban, megvilágítatlanul. A maga módján tökéletes volt: a világ félbevágva, mély és teljesen üres. A perem közelében, még félhomályban is, az ember tekintetét vonzotta egy apró kék villanás: enyészpont a horizonton.

LISKA ENIKŐ fordítása

Dohánytermelő őseim faluja, Vajszló

Nevének íze van a számban, mint a jókora szelet lekváros kenyérnek, amit csuporban tárolt szilvalekvárral vastagon megkent nekem nagymamám a nyári szünetben. Vagy mint a pénteki csipetkés gyöngebab levesnek, gánicának vagy barátfülének, amit náluk megettem.

Vajszló, a gyerekkorom íze. Vajszló, az a titokzatos hely, ahol még sose jártam, de ahonnan minden névnapra, húsvétra és karácsonyra képeslap érkezik a nagyszüleim mikői otthonába. Arc csak nagyritkán, egy-egy alkalmi látogatás idején kerül az ismerős nevek mögé, amikor a vajszlói Tardi sógor fölkerelkedik, és hozza az asszonyokat az unokatestvéreikhez. Aztán ahogy múlik az idő, egyre ritkulnak, el-elmaradoznak a látogatások, nincs kihez menni lakodalomba, jóformán már csak temetésre jönnek a vajszlói rokonok. Mostanra pedig az az idő is elérkezett, hogy itt is, ott is mindenki meghalt, a gyerekek gyerekei pedig már nem is tartják a rokonságot.

Tankovics-Tölgyesi, Szántó, Tardi, Farkas. Tanka sógor, aki nagyokat tudott nevetni, és olyan hatalmas ember volt, hogy a cipőfűzőjét is alig tudta bekötni. A kilenc Tölgyesi testvér közül András, aki ott maradt a Donnánál, vagy a húga, Rozika, aki húszévesen leesett a cseresznyefáról, és olyan súlyosan megsérült, hogy bele is halt. Nevek idősebb rokonok elbeszéléséből, megint csak arc nélkül, ismeretlen arcok a családi fényképesdoboz csipkézett szélű, fekete-fehér fényképein.

Vajon lesz-e még nyoma Vajszlón a dohányznak, a pajtáknak? Ezzel a gondolattal indultam neki, mert tudom, hogy dédszüleim a dohány miatt költöztek a somogyi Mikéből a baranyai Vajszlóra. A dédmamám egyik lánytestvére már Vajszlón élt a családjával, úgyhogy tudták, mire számíthatnak, amikor elindultak. És nem is mehetett nekik rosszul, évekre itt maradtak, nagymamám kezdett iskolába járni, aztán amikor visszaköltöztek, a somogyi diákok kinevették az iskolában a baranyai *neem*-jei miatt. Errefelé az *e* az örök fokmérő. Dunántúlinak dunántúli, még déli is, ugyanúgy zöngésít, mint a somogyi, de a *neem* mindig árulkodik.

Hiába keresem, nyoma sincs Vajszlón a pajtáknak. Egy-egy környékbeli dohánytermelő gazdáról még tudnak egyen-ketten, de mire is számítottam? Száztíz évvel ezelőtti idők nyomait keresem. Hogy hová lettek a dohánypajták? Kérdéssel válaszolhatok, honnan tudhatnám, hogy Mikében még állnak? Nem az lehet-e, hogy csak én őrzöm azt a hatalmas pajtát, amely gyerekkori emlékeim fölé tornyosulva dacol az idővel, mintha közben nem telt volna el az a harmincöt-negyven év?

Egész kicsi koromban eljártam nagymamámmal a dohánysimítóba, máig itt van orromban az az illat, érzem ujjbegyemen a friss dohánylevelek érdes tapintását, látom a hosszú asztalt, ahol maguk elé fektetve simítják az asszonyok a hatalmas leveleket, látom, ahogy utána fölfűzésre várva magas stószokba rendezve sorakoznak a simító fala mentén, látom a majd' félméteres dohányfűző tűt, látom, ahogy a pajtában aggatják föl száradni a fölfűzött dohányt, de mára mindez már hová lett? Hogyan is kereshetném én most itt Vajszlón a dohánypajtákat?

Mintha régen elveszett gyerekkoromat keresném. Azt képzelem, hogy a dédszüleim és a nagymamám nyomain járok itt a Batthyány vagy a Kossuth utcán. Nem lehet igaz, hogy nem maradt itt utánuk semmi, mikor nagymamám is itt járt iskolába, a dédpapám is eljárt a gazdakörbe, a dalárdába vagy a kocsmába, a dédmamám meg a testvérével együtt a templomba meg a helyi asszonyok közé. Itt, ezen az úton jártak ők is, templomba, bálba, kocsmába, ahol most én járok. Mind ugyanígy megvolt akkor is, talán csak másképpen hívták, és nem ez a járda volt még, és kövesút sem létezett. Sellye is azért vihette el a pálmát Vajszló előtt a járási székhely címért folytatott versengésben, mert itt még csak földes út volt. De ők akkor is itt éltek, láthatták nap mint nap, ahogy zajlik az élet, jövetben-menetben félfüllel hallották a híreket, hogy Révfallu iskolájának megépítésére pályáznak a helyi mesteremberek, a mészárszékben dolgozik a hentes, a Kaiser-féle gőzmalomban milyen búzát őrölnek. Dédpapám megbeszélhette a kocsmában a férfiakkal, hogy alig tíz esztendeje milyen világ lehetett itt, az olasz hadifoglyok fölláadtak a kegyetlen malomtulajdonos ellen, aki rabszolgának használta őket, és nem sokra rá milyen világ jött a szerb megszállás idejére.

Nyugalmas időben, vásáros napokon nézhették a sok rackát, szimentálit, mangalicát. Tudott tény, hogy Vajszló számára Nagy Lajos 1354-ben keddi vásárnapot engedélyezett, ezek a vásárok hajdanán országos híriúek voltak, de még a dédszüleim idejében is uralták a vármegye állatpiacát. Főleg a sertésvásárok, de aki jó lovat, bőven tejelő tehenet akart, az is a vajszlói állatvásárt kereste föl. Vajszló fénykorát élte. Virágzó kereskedelem, fejlett ipar, a kegyetlen ember hírében álló gazda ellenére igen jó nevű malom, jól prosperáló hitelintézményrendszer, számtalan civil egyesület, iparos és polgári olvasóköri, leventeegyesület, tűzoltóegylet, olvasóegylet. Nap mint nap láthatták a falubeliekkel együtt, hogy mennyit fejlődött a másfél ezres lélekszámú település a tágas utcáival, szép, tiszta házaival, egymással jól megférő református, katolikus és zsidó lakosságával.

Az anyák és csecsemők védelmére még 1915-ben létrehozott Stefánia Szövetségnek is működik fiókja a faluban, a húszas évek közepétől pedig a kisgyermek-halálozás csökkentése érdekében itt is kibővítik a gondozási korhatárt három éves korról hatéves korra. A falu tehát gazdag, munka van bőven, a dohány is kelendő portéka még, egyedül a Pécs–Vajszló vasútvonal hiányzik, viszont amikor a dédszüleim Vajszlón élnek, már megy buszjárat Pécsre. Ha pedig hazalátogatnának Mikébe, akkor középrigóci átszállással utazhatnak vonaton Kadarkútig, onnan pedig vagy hazagyalogolnak, vagy valaki értük megy lovas kocsival.

Ekkortájt, 1928 novemberében akarták Vajszlón leleplezni a hősök emlékére állított szobrot, de valamilyen akadály miatt elhalasztották tavaszra. A Historia Domus szerint *maga a szobor nagyon szegényes idea. Egy oszlop tetején két turul szár-*

*nyán tartja a magyar koronát. A kidolgozás nagyon durva, vaskos, messzebből egy alak-
talan tömeg, s még a koronának szépsége is teljesen elvész. A hely jól van megválasztva a
szobor részére. A leleplezést már nem várja meg, mivel 1928 áprilisával nyugalom-
ba vonul Fetter Gyula plébános, mert annyira elhájásodott, hogy nem volt képes a
plébániát tovább vezetni. Nomen est omen? Utódja, aki ezt írja, Gasparics György
esperes plébános különben nem csak a szoborral elégedetlen, még azt is nehe-
ményezi, hogy itt Vajszlón eddig nem voltak szokásban a hajnali misék, hiába
akarta bevezetni, nem mentek a hívek, úgyhogy föl is adta a kísérletezést.*

Az öregek akkoriban is mesélhették a fiatalabbaknak, hogy milyen nagy élet zajlott az ő fiatalkorukban Vejtinél a révi csárdában, ahová vasárnaponként elég gyakran jártak át a túloldalról is, mert Vitkovics vendéglős híres volt a jó boráról, és persze a kiszolgálásra sem lehetett panasza a vendégnek. Nemcsak a szem-
közti Moslavinából, hanem még egész távoli vidékekről is jöttek hozzá szórakoz-
ni az emberek. Nem tudok úgy végigmenni a Drávához vezető ártéri erdőn,
hogy ne jusson eszembe, valamikor itt állhatott az a csárda, de a révvel együtt
mára már nyoma sincsen.

Még az előző század utolsó évében hozatta Stájerországból a káptalan azt a
kompféleséget a régi helyett, amely Vejti és Moslavina között járt, és erre felé csak
röpülőnek nevezték. Két, egyenként tizennégy méter hosszú, középen három
méter széles, oldalán kilencven centi magas, hajóra épült szerkezet volt, kilenc-
méteres gerendák kötötték össze, ezekre vastag pallót fektettek, körbe is kerítet-
ték, hogy le ne essenek róla. Hat csónak vezette, ezek tartották a drótkötéllel,
amely a másik végénél meg a két part közötti sziget alsó részén volt kikötve.
Ezen kívül persze még két vasmacska is rögzítette, egyik a horvát, a másik az
innenső parton. A röpülőnek mind a két végén álló ötméteres kapuszerúsége
alatt még a szalmával megrakott szekér is átfért. A kapu felső részéhez erősítet-
ték a biztosítókötelet, ami azért kellett, nehogy elsodorja a röpülőt a víz, mert
időnként bizony elszakadhatott a tartókötele. A víz erejét használták ki, az árral
vitették át a röpülőt egyik partról a másikra úgy, hogy rézsútosan ráfordították
a csónakokat, vagy a hatalmas lapátjaikkal ráveztek a sodrásra. Indulás előtt a
révész mindig lecsukta a röpülő két végén a korlátot. Négy-öt kocsi is ráfért,
akármilyen nehéz rakománnyal, meg még száz ember is akár, persze, ha előtte
kifizetett érte két krajcár viteldíjat. A két parton állomásozó őrhajó volt a röpülő
kikötője. Naponta annyiszor fordult, ahányszor kellett, volt úgy, hogy harminc-
szor is talán. Az újabb fajta röpülőt már egy hosszú lánc tartotta, amit tíz-tizen-
két ladik emelt ki a vízből, és ezen közlekedett a röpülő. Két kishajót több geren-
da kötött össze, azokra pallókat fektettek, oldalán magasítással, nehogy véletlenül
beleessenek róla a vízbe. Ezt is a sodrás vitte lefelé, és mindig úgy tartottak rá,
hogy a megfelelő oldalon kapja az erőt, ahogy a sodrás viszi át a túlpartra. A nagy
lánc mellett volt még több kisebb is, azokkal irányították, hosszabbra vagy rövi-
debbre fogták, attól függően, hogy merre sodorta a víz a röpülőt.

Vajon meddig őrzik a generációk az elődök emlékét? Gyanítom, már a harmadik
sem tudja, mi lett a sorsa az elsőnek. Talán arra még emlékszik, hogy mikor hal-
tak meg a nagyszülei, bár ahogy múlik az idő, egyre jobban halványul az emlé-
kük, és talán a más, fontosabb világtörténeti eseményhez köthető legkorábbi

évszám megmarad, a többi pedig szép lassan feledésbe merül. Ha már az elődeinkre sem emlékszünk, akkor vajon hogyan emlékezhetnénk az adott időszakban történt eseményekre? Egy-egy jelentéktelen vagy mégoly fontos mozzanat talán megmarad, a többi csak foszlányokban, és végül minden az enyészeté lesz.

Hiába keresem én ebben a faluban a dédszüleim nyomát, már réges-régen rájuk rakódott az utánuk itt élt összes rokon és nem rokon nyoma, aki megfordult ebben a faluban. Érdekes időutazást tehetnék, megállíthatnám az embereket az utcán, és megkérdezhetném őket, mi maradt meg emlékezetükben azokról az időkből, amelyekről a nagyszüleik meséltek nekik. Kíváncsi lennék, mit válaszolnának. Szívesen végeznék ilyen felmérést is akár. Persze, ennek csak akkor lenne értelme, hogyha nyíltan lehetne beszélni mindenről.

Vajon a dédapám is meddig emlékezhetett Wieber Adorján altábornagyra, aki megfordult a falujában, amikor 1912. június 14-én délután a négyórás gyorsvonattal Mikébe utazott, majd onnan Kaposvárra ment szemlét tartani? Láttá egyáltalán közelről? És hogyan jutott el az altábornagy Pécsről Mikébe? Nyilván Somssichékhoz ment, ki máshoz ment volna? Ha nem küldtek érte kocsit, és vonaton utazott, akkor Középrigócon ő is átszállt, mert a kedvéért nyilván nem irányították el azt a gyorsvonatot Kadarkútig. Vagy talán mégis?

Dédapám akkor még nem sejtette, hogy alig két év múlva kitör majd a Nagy Háború és neki is mennie kell, még nem volt részese az északi hadszíntéren annak a tragikus találkozásnak, amikor ütközet után az egészségügyi katonák az elesettek temetésével foglalatосkodtak, és a társa éppen egy halott pécsi 19-es honvéd zsebeit kutatta. A felismerhetlenségig összeroncolt arcú fiatalember személyi adatait kereste, amikor egy esküvői fénykép került a kezébe. Remegő kézzel mutatta a fényképet dédapámnak, arról derült ki, hogy falubelijük. Külön sírban temették el, hogy majd ha hazajutnak, elmondhassák otthon a családjának.

Akkortájt, 1930 nyarán történt, amikor dédszüleim már berendezkedtek Vajszlón, hogy a pécsi törvényszék egy hónap fogházbüntetést szabott ki arra a csavargóra, aki azzal állított be dédapám sógorához, hogy a szerbek még 1921-ben Belgrádba hurcolták Vejtiből, és mint veszedelmes kémeket tizenkét évi várfogságra ítélték. Hosszú szenvedés után sikerült megszöknie, és csak nagy kínkeservek árán sikerült átjutnia a magyar határon. Pénze nincs, éheznek, ezért kért kilenc pengőt a sógortól, hogy haza tudjon majd menni. A sógor megsajnálta a férfit, adott is neki pénzt, azzal a feltétellel, hogy legkésőbb egy hónapon belül juttassa vissza neki. A férfi fogadkozott, háromszor is szavát adta, megesküdt mindenre, ami szent, és persze nem adta vissza. Rá egy évre véletlenül találkozott vele Sellyén a sógor, a férfi persze letagadta, hogy valaha is kapott volna tőle kölcsön pénzt. A sógor erre olyan méregbe gurult, hogy legszívesebben pozdorjává zúzta volna, aztán lehiggadt, galléron ragadta a szélhámost, bekísérte a csendőrségre, ahol kiderült, hogy időközben nem egy csalással vádolják, úgyhogy meg is kapta érte a büntetést.

Mindennapos esemény a dohánycsempészet, persze nem mind jár vérontással. Ez idő tájt történt viszont az az eset, amelynek Vajszlóra is hamar eljutott a híre. A fináncok ellenőrző körútjuk során Mike határában négy dohánycsempésze botlottak, akik nem riadtak vissza attól, hogy fegyver van náluk, hanem rájuk támadtak. A pénzügyőrök közül a legéberebbik azonnal előkapta a piszto-

lyát, és agyon is lőtte az egyik csempészt. A másik három elmenekült, de hamarosan őket is utolérte a törvény keze, mert társuk halála ellenére sem hagytak föl a csempészzel. Dédapám örülhetett, milyen jó, hogy most nincsenek otthon, talán még ők is bajba kerülhettek volna a csempészek miatt. Nem úgy leendő veje, a nagyapám, aki ekkor még süldő legényke, de apa híján már családfő is egyben, és ha ugat a kutya, neki kell kinéznie, hogy nem lopják-e a dohányt a pajtából. Mindennaposak az ilyen esetek. Ébernek kell lenni, dohánytolvajok, csempészek járják a vidéket.

Már nem tudja megmondani senki, hogy dédszüleim miért költöztek vissza mégis Vajszlóról Mikébe. Nyilván megélhetési okai lehettek. Nem ment a dohány? Milyen lehetett a dohánytermesztő gazdák és kertészek helyzete az 1930-as években? A rendelkezésre álló adatok szerint a dohánytermelés ez idő tájt országosan évenként tízezer családnak biztosít megélhetést, ők családjukkal együtt ebből a kereseti forrásból élnek, három-négytagú családdal számolva ez úgy harminc-negyvenezer embert jelenthet. A dohánybevéltési árak folyamatosan emelkednek, a háború előttié 150%-áig is akár, annak ellenére, hogy a búza ára közben folyamatosan csökken (ekkor 20-24 pengő mázsánként, a dohányé pedig 70 pengő). Aránylag kedvezőbb helyzetben vannak tehát a dohánykertészek, mint az egyéb mezőgazdasági termelési ágaknál foglalkoztatott munkások, hiszen munkájukért az általuk megművelt föld után járó dohánybevéltési árak felét, ezenfelül a szokásos gazdasági természetbeni konvenciót kapják munkabérül.

1931 februárjában ki is terjesztik a dohánytermelő területet. Ebben az évben gróf Hadik János lemond a Dohánytermelési Szaktanács elnökségéről, mert a pénzügyminiszter nem járult hozzá a dohányfölöslegek értékesítésére tett javaslatához. Az ifjabb Wekerle Sándor pénzügyminiszter levélben tudatta Hadikkal, hogy a lemondást tudomásul veszi, említett javaslatát azért nem fogadta el, mert az nem biztosította volna az állam és a fogyasztóközönség érdekeit. Levelében a miniszter azt is közli, hogy intézkedett, és kétezer holddal növelni fogják az ország dohánytermő területét.

A lemondás hátterében az áll, hogy egy évvel korábban jelentkezett a Batafsche Tabac Co. amszterdami cég, és ajánlatot tett évi 1500, a meglevő készletekből pedig 1700 vagon dohány átvételére, továbbá hajlandó lett volna kétféle millió pengős kamatmentes kölcsönt biztosítani az állami hivatalnak, vagyis a dohányjövedéknek, emellett a dohánytermelőknek is felajánlott tíz évre 6,25%-os kamatozású kölcsönt, amire a világ legnagyobb bankjai nyolcmillió pengős bankgaranciát adtak volna. Hadik elmondta, ha akkor elfogadják a hollandok ajánlatát, 9000 holddal bővíthették volna a dohánytermelő területet. A szaktanács akkor egyhangúlag támogatta a szerződés elfogadását, a pénzügyminisztertől azonban választ sem kaptak ajánlatukra, a kormány inkább a francia jövedékkel kötött megállapodást, annak ellenére, hogy a francia jövedék csupán évi 200 vagon dohány átvételére vállalt kötelezettséget. Így aztán odalett a kamatmentes kölcsön, az olcsó kölcsön is, sőt még a jövedék fizetett 2,5%-os jutalékot annak a cégnek, amelyik a francia szerződést közvetítette. Ismerős a történet? Országos skandalumnak, hallatlan disznóságnak nevezték a választmányi ülésen, a pénzügyminiszter pedig azzal érvelt, hogy az amszterdami ajánlatra nem volt elég

garancia, nem látta biztosítottak a fogyasztóközönség érdekeit. Ezek azonban gyenge lábakon álló érvek voltak. A választmány szerint a régi dohánykészletekből ott állt eladatlanul 1600 vagon dohány, az 1930-as terméskől 1000 vagon szintén eladásra várt, ráadásul az éves termés eladása sem volt biztosítva, sehol sem volt a kétmillió kölcsön, elmaradt a 9000 holdas területnövelés, mi több, a franciákkal kötött szerződés öt évre rögzítette az amúgy is nagyon kedvezőtlen dohányárakat. Hadik kimutatta, hogy a dohányjövedéknek az 1924–27-es években összesen nem volt annyi vesztesége, mint amilyen értékű áru az adott pillanatban eladatlanul hevert a jövedék raktáraiban, és ezzel újabb tetemes kamatvesztést jelentett a kincstárnak. A dohánytermelőkre nézve pedig félt volt, hogy még lejjebb szállítják a beváltási árakat. Az ülésen következő felszólalók elmondták, hogy Debrecenben például már el sem tudták raktározni a fölösleget, rengeteg dohány az udvaron hevert és pusztult el, ez is csak tetézte a kincstár veszteségét.

Novemberben gróf Hadik János a nyíregyházi nagygyűlésen élesen támadta a Bethlen-kormány gazdálkodását, mondván hogy a magyar dohánytermelést is katasztrófába sodorta, és támadta Wekerle volt pénzügyminisztert is, amiért annak idején nem fogadta el az amszterdami cég magyar nyersdohány megvásárlására tett ajánlatát, az ő elhibázott intézkedései folytán volt kénytelen Károlyi Gyula kormánya a franciákkal üzletet kötni, így ötmillió dolláros kár érte a dohánytermelő gazdákat. Nehezményezte azt is, hogy a magyar dohányjövedék havi hatezer pengő fizetéssel Keleten és Amszterdamban külön tisztviselőket állomásoztat, akiknek semmi más dolguk nincsen, mint hogy figyeljék a dohányárak világgpiaci alakulását. Hiába próbálta szépíteni Hoffer dohányjövedéki aligazgató a pénzügyminiszter szerepét, a gyűlésen megjelent dohánytermelők fölháborodottan lehurrogták. Végül Hadik indítványára határozati javaslatot fogadtak el.

A Dohánytermelők Országos Egyesületének nyíregyházi nagygyűlése Hadik János gróf előadásából megdöbbenéssel értesül és állapítja meg, hogy Wekerle Sándor dr. volt pénzügyminiszternek elhibázott intézkedései és súlyos mulasztásai következtében a magyar dohánytermelés katasztrófális helyzetbe jutott. Az előző pénzügyi kormány elszalasztotta azt a lehetőséget, hogy úgy a raktáron lévő készlet, mint pedig az évenként jelentkező dohány feleslegek tíz éven át előre megkötött szerződés alapján eladhatók legyenek. Ennek a végzetes politikának következményei jelentkeznek abban, hogy a dohánytermelő területek csökkentésének és a dohánybeváltási árak leszállításának tervével foglalkoznak. Az egész dohánytermelő gazdatársadalom egyhangú akarattal tiltakozik eme egzisztenciájában súlyosan érintő eshetőség ellen és felkéri a Dohánytermelők Országos Egyesületének elnökségét, hogy tiltakozását a kormány előtt nyomatékosan juttassa kifejezésre.

1932 augusztusában törlesztési halasztást, termelési előleget és egyéb kedvezményeket kapnak a dohánytermelők, amit természetesen a többi mezőgazdasági termelő nem néz jó szemmel. 1925 őszén kapnak tíz évre szóló kölcsönt, és a futamidő még le sem telik, de a kormány sietve újabb két évvel meg is toldja. A dohányjövedék igazgatósága a dohánybeváltási árak csökkenésére és a válságos gazdasági helyzetre hivatkozva előleget kínál a dohánytermelőknek, ez újabb közháborodást kelt, mondván hogy a többiek rovására juttatják előnyökhöz a

kiváltságos rétegeket. Decemberben aztán le is szállítják a beváltási árakat. A közlőny szerint az 1932. évi dohánybeváltási árak az előző éveknél alacsonyabbak. Az indokolás szerint a dohányjövedék a belföldi dohánytermelésnek csak a töredékét tudja fölhasználni. Viszont differenciált lesz a csökkentés, a finomabb fajták árát kisebb mértékben érinti. A bevetett területek növekedését is figyelembe véve a dohánytermelők jövedelme ekkor körülbelül 5,5%-kal lett alacsonyabb, sőt ekkor már a dohányterületek lényeges csökkentését is kilátásba helyezték.

Márciusban kártérítést ígérnek a dohánytermelőknek a be nem vetett területért. A rendelettervezet szerint meghatározott százalékos arányban kívánják csökkenteni a rosszabb minőségű dohánytermő területeket, nehogy a dohányjövedék olyan nagy mennyiségű dohányt legyen kénytelen átvenni, amit aztán majd nem tud értékesíteni. Az 1933-as és 1934-es évekre minden olyan terület után, ahol azelőtt dohányt termeltek, de már nem termelhetnek, katasztrális holdanként 108 pengőt ígérnek, sőt tovább emelik az összeget, ha a termelő a fölöslegessé vált kertészeket nem bocsátja el, viszont csökkentik, ha kertészeinek egy részét elbocsátja. A keresetüket veszített dohánykertészek holdanként 30 pengő támogatást kapnak, de a teljes összeg nem haladhatja meg a 150 pengőt. A kártalanítást az adott évben minden esetben a dohánytermelőnek juttatják. Ha a dohánytermelő haszonbérelő volt, a rákövetkező évben a kártalanítás felét a termelő, másik felét pedig a földtulajdonos kapja. Imrédy pénzügyminiszter kijelenti, hogy a következő évben még tovább mérséklék a dohánytermő területeket.

Elég nagy felháborodást keltett ekkor, hogy a színházi alkalmazottak fizetés-csökkentését együtt tárgyalták a dohánytermelőknek adandó segéllyel. A nemtetszésüknek hangot adó honatyák szerint egyik oldalon a kulturális szférában tevékenykedők jövedelmét folyamatosan kurtítják, a másik oldalon pedig egyes termelőcsoportokat közpénzből segélyeznek. Egyik oldalon pusztán pénzügyi okokból rontják egy nagyobb társadalmi réteg fogyasztókéességét, a másikon meg pusztán politikai okokból nemzeti ajándékokat osztogatnak, és mindezt a gazdasági élet kárára. Ez sem teljesen ismeretlen történet.

A dohányjövedék tehát csökkentette a termelési területet, és 50 pengő kártérítést fizetett katasztrális holdanként mindazoknak, akik fölthagynak a dohánytermeléssel. A raktárakban egyre csak nőtt az eladatlan árukészlet. A Statisztikai Tudósító szerint a dohánytermelő községek száma 1932-ről 1933-ra 694-ről 675-re, a termelők száma 5386-ról 4900-ra apadt. A dohányjövedék újabb 20%-kal csökkenteni tervezte a dohánytermő területeket. Az 1932–33-as esztendő azonban mégiscsak kifogott az „irányított” dohánygazdálkodáson, mert a termőterület csökkentése ellenére lényegesen nagyobb lett a dohánytermés, a dohányjövedék erre egyszerűen leszállította a dohánybeváltási árakat, hogy elmenjen a gazdák kedve a dohánytermesztéstől, miután két év alatt több mint 40%-os árvesztéssel könnyelhetek el, és az induló termelési időszakban sem volt biztató a helyzet.

A Dohánytermelők Országos Egyesületének igazgató választmánya 1933. január 10-én népes gyűlést tartott ahol Hadik János gróf elnök megnyitójában rámutatott arra, hogy a magyarországi dohánytermelés válságba jutását a teljesen elhibázott, rendszertelen és helytelen értékesítési politika rovására kell írni. A magyar dohányfelesleg ötletszerű kínálgatásával 1924-től 1927-ig tönkretették a magyar dohány presztízst külföldön, de

különben is hiányzott az a kereskedelmi felfogás, amellyel a jövedék a dohány kellő értékesítését biztosíthatta volna.

A rendkívül mozgalmas 1933. azért tartogatott még a termelőknek egy újabb csapást. Az 1931 végén megtartott nyíregyházi nagygyűlésen Hadik János gróf a Dohánytermelők Országos Szövetségének az elnöke meghúlt és tüdőgyulladást kapott, amely lényegében megrendítette rendíthetetlennek hitt szervezetét. Több betegséggel küszködött ezt követően, régi cukorbaja kiújult, veseműködési zavarok léptek fel, de dolgozott tovább. Halála előtt három héttel még egy gazdasági gyűlésen vett részt, de végül egy influenza vírus végzetesnek bizonyult. Hadik János gróf november 23-án még 70. életévét ünnepelte, 1933. december 10-én hajnalban pedig elhunyt.

1935-re az elvont terület minden katasztrális holdja után százpengős hozzájárulást, a területcsökkentés következtében kereset nélkül maradó, illetve az előző évvel szemben kisebb területet megmunkáló dohánykertészeknek pedig 30 pengős támogatást engedélyezett a jövedék, amennyiben 1935. október 15-ig benyújtották az erre vonatkozó kérvényt. Ez azonban dédszüleimet már nem Vajszlón érintette, ha érintette egyáltalán, mert ők ekkorra már visszaköltöztek Mikébe.

Rengeteget törtem a fejemet, ha egyszer eljöttek Vajszlóra, talán mert a dédmamám nővére vagy sógora hívta őket, akkor miért mentek mégis vissza Mikébe. És főleg azt szerettem volna kideríteni, hogy mikor jöttek el és mikor mentek vissza, mert erre a kérdésre már senki nem tud válaszolni a családból. Egyetlen biztos pontom volt, hogy a nagymamám itt Vajszlón járt iskolába, tehát tizenkét évesnél nem lehetett idősebb, amikor visszamentek, mert utána még Mikében is járt. Márpedig ha ez így van, akkor a visszaköltözés egybeesik a dohányválsággal. Eddig is gyanítottam, hogy a dohánynal lehetett összefüggésben, de mégis szerettem volna tényekkel alátámasztani a feltételezésemet. És lám, a számok engem igazolnak. Vajszlón is csökkent a termőterület, biztosabbnak látszott az otthoni szülői háttér, mint a vajszlói testvéri-sógori, nem maradtak tovább. Néhány évről lehetett szó csupán, öt-hat-hét, ki tudná megmondani már, de ahhoz éppen elég volt, hogy utána otthon kinevessék nagymamámat az iskolában. Hogy ez a baranyai *neem* mennyire ragadós, azt most én magam is megtapasztalom.

Vajszlóra jöttem, dédszüleim és a kislánykori nagymamám nyomát kutattam a múltban, és rendre a jelenben kötöttem ki. A dohánypajtákat keresve ismertem meg a hajdani Kaiser Mór-féle malomból lett Balikó Tamás Művelődési Házat, a felismerhetetlenségig átalakított zsinagógából lett áruházat, és lakhattam a hajdani iskola igazgatói lakásában.

Hat hetet eltöltöttem Vajszlón, és bizton mondhatom, a dédszüleim és nagymamám nyomát legközvetlenebbül Kláriban, édesanyám másodfokú unokatestvérében találtam meg. Ma már sajnos egyedül ő képviseli Vajszlón a hajdan volt összetartó, rokonszerető nagy Tardi családot, akik még visszajártak Mikébe, ahonnan elszármaztak. Vajszlói nyomkeresésem legnagyobb ajándéka Klári, és az az idézet, amit az én harmadfokú unokatestvéremtől, Valitól kaptam útravalóul. Ferenc pápa mondta a 2021. szeptemberi budapesti audienciáján: *Nekünk is megvannak a gyökereink: közöttünk minden egyes embernek a sajátjai. Emlékezünk a gyökereinkre? A szüleinkére, a nagyszüleinkére? És kötődünk a kincset érő nagyszüle-*

inkhez? „De hisz öregek...” Nem, nem: belőlük van az éltető erő, hozzájuk kell menned érte, hogy fejlődhess és továbbvihesd. Mi nem azt mondjuk: „Menj, keress menedéket a gyökereidnél”: nem, nem. „Menj a gyökereidhez, belőlük meríts éltető erőt és menj előre” .A gyökerekből szerteágazó rokoni szálakon és új barátságokon kívül számtalan élményt köszönhetek még Vajszlónak, minden más fikció. Nem több, de nem is kevesebb.

Vajszló, 2022. január 17. – február 28.

MIŁOSZ. A KRISTÁLYOS IDŐ

Miloszt Berkeley-ben már két hónap múlva teljes állású (*tenure*) oktatóvá léptették elő, majd hamarosan kinevezték a szláv nyelvek és irodalmak professzorává. Megkapta az amerikai állampolgárságot is. A család életkörülményei rohamosan javultak. 1962-ben családi házat vettek szép nagy kerttel egy Berkeley fölé magasodó dombon, kilátással a San Francisco-öbölre. „A lengyel irodalom professzora és költő vagyok – vagyis az, ami mindig is lenni szerettem volna” – írta 1962-ben Jerzy Andrzejewskinek. Professzorként sikeresen beilleszkedett, költőként azonban úgyszólván légüres térbe került. Az első kaliforniai évtized végén neve még teljesen ismeretlen volt Amerikában.

Tanárként a lengyel irodalom és kultúra hagyományos képével kellett megküzdenie, amelyet a romantikus nemzeti önszemlélet sablonjai határoztak meg, és amelyet Amerikában természetesen értetlenség, sőt nyílt ellenszenv és gúny fogadott. Ezért 1964 végén nekilátott egy új, a messianisztikus-nacionalista hangoltságtól mentes lengyel irodalomtörténet megírásának, amely *The History of Polish Literature* címmel New Yorkban, a Macmillan kiadónál jelenik meg 1969-ben.

Az évek során legtehetségesebb hallgatóiból létrehozott egy műfordítói műhelyt. A 20. század legjelentősebb lengyel költőit fordították angolra. Egy válogatás *Postwar Polish Poetry* címmel 1965-ben jelent meg. Az antológia és Miłosz számos tanulmánya, előadása nagyot lendített a kortárs lengyel irodalom amerikai ismertségén. Így történt, hogy az évtized végére – ha költőként nem is – Zbigniew Herbert fordítójaként, akinek amerikai népszerűségét ő alapozta meg, ismerni kezdték a nevét. Legtöbb egyetemi kollégája azonban még akkor sem sejtje, hogy verseket ír, amikor majd Nobel-díjat kap.

A nagy létszámú amerikai lengyel emigrációval sem volt több szerencséje. Annak fő tömegét ekkor még a Galíciából kivándorolt, írástudatlan parasztok és azok utódai alkották. Az értelmiséget a háború alatti és utáni emigráció, a régi Lengyelország menekültjei képviselték, akik a „kommunistagyanús” Miloszt eleve ellenszennel fogadták.

Amerikában, a gazdag kaliforniai egyetem kampuszán az idő is másképpen múlt, mint a feszültségek szaggatta, politikai és kulturális ellentétektől megosztott Európában. Mintegy felfüggesztődött az évszakok nélküli örök tavaszban. Az elszigeteltséghez az időnkívülség sajátos aurája társult. A történelmi nyomás megszűnése, a magárahagyottság érzése, a megfosztódás (megszabadulás?) a közösségi imponderabilitáktól az alanyi nézőpont visszatérését eredményezte a hatvanas évek első felében írott versekben.

Első, teljesen Kaliforniában született kötete 1965-ben jelent meg Párizsban. Címét – *Gucio zaczarowany* (Az elvarázsolt Guszt) – Zofia Urbanowska (1849–1939) hasonló című meseregényéről (1884) kapta. Gusztit, a lusta és rossz kisfiút büntetésből légygé változtatják, így megismeri és megtanulja tisztelni a mező lakóit – és rengeteg hatszögletű szemével mindent jobban, pontosabban lát, mint akkor, amikor ember volt.

A légy szem facettáiban mintegy időkristályba fagyva kerülnek egymás mellé a gyermekkori litván vidék, a San Francisco-öböl és az emlékekben élő Párizs képei.

Miłosz korábbi pályaszakaszairól lásd a *Jelenkor* januári és márciusi lapszámain. A sztálinista Lengyelországgal való szakítást tárgyaló rész „A történelem démona” címmel a *Kalligram* áprilisi számában olvasható – *A szerk.*

Veni creator

*Jöjj el, Szentlélek,
a füveket meggörbítve (vagy nem),
a fej fölött tűznyelőként megjelenve (vagy nem),
kaszáláskor, vagy mikor a traktor tarlóhántásra indul
a diófaligetek völgyében, vagy mikor hó
lepi a Sierra Nevada torz fenyőit.
Ember vagyok csak, szükségem van látható jelekre,
az elvont lépcsők építgetése gyorsan kifáraszt.
Nem egyszer kértem, jól tudod, hogy a templomi szobor
emelje föl kezét a kedvemért, egyszer, egyetlenegyszer.
De megértem, hogy a jelek csak embertől jöhetnek.
Ébressz hát egyetlen embert, bárhol a földön,
(ne engem, mégiscsak tudom, mi az illem),
és add, hogy őt nézve Téged csodálhassalak.*

Berkeley, 1961.

Kijelentés és válasz

*– Isten szeretete önszeretet.
A csillagokat és tengereket a legdrágább én telíti,
mely édes, mint egy kispárna, egy szopott hüvelykujj.*

*– Nem válna az imádók dicsőségére,
ha a forró fűben cirregő sáska
képes volna a levésnek nevezett sajátosságát
általában, és nem csupán magára vonatkoztatva ünnepelni.*

Berkeley, 1962.

Sokat alszom

Sokat alszom, és Szent Tamást olvasom,
vagy Isten halálát (afféle protestáns irat).
Jobbra az öböl, mintha ónból,
az öblön túl a város, a városon túl az óceán,
az óceánon túl az óceán, egészen Japánig.
Balra száraz dombok fehér fűvel borítva,
a dombokon túl öntözött völgy, rizst természetnek,
a völgyön túl hegyek, sárgafenyők,
a hegyeken túl sívatag és juhok.
Ha nem bírtam alkohol nélkül, elmentem alkoholért.
Ha nem bírtam kávé és cigaretta nélkül, kávéért és cigarettáért mentem.
Bátor voltam. Szorgalmas. Az erény mintaképe szinte.
De ez semmit sem ér.

Fáj, doktor úr.
Nem ott. Nem, nem ott. Magam sem tudom.
Talán a túl sok sziget és kontinens,
ki nem mondott szó, bazár és fafurulya,
vagy a bájtalan zugivás,
pedig arkangyalnak készült az ember,
vagy Szent Györgynek a Szent György sugárúton.

Fáj, kuruzsló úr.
Mindig hittem boszorkányságban és babonában.
Természetes, hogy a nőknek egy lelkiük van csak, a katolikus,
de nekünk kettő. Ha táncra perdülsz,
álmodban távoli pueblókban jársz,
sőt soha nem látott vidékeken.
Viseld, kérlek, a toll-amulettet,
meg kell mentened, ami a tiéd.
Sok könyvet olvastam, de nem hiszek nekik,
Ha fáj, visszatérünk egy folyóhoz,
emlékszem a keresztekre a nap és hold jelével,
és a varázslókra, mit tettek a tífuszjárvány alatt.
Küldd másik lelkedet a hegyeken túl egy időre.
Mondd el, mit láttál, várni fogok.

Berkeley, 1962.

És fénylett a város

*És fénylett a város, ahová évek múltán visszatértem,
Ahol elmúlt az élet, Ruteboeufé vagy Villoné.
A már megszületett utódok saját táncukat járták.
Új fémből készült tükrökbe néztek a nők.
Mire volt jó mindez, ha el nem mondható.
Súlyosan állt mögöttem, mint tengelyén a föld.
Hamvaim bádogdobozban a bárpult alatt.*

*És fénylett a város, ahová évek múltán visszatértem,
Házamba a gránitkő múzeum vitrinében,
Egy egyiptomi hercegnő szempillafestéke,
Alabástrom tégelyei és havikötője mellett.
Aranylemezből kivágott nap volt csak ott,
Lassú léptek recsegése az elsötétülő padlón.*

*És fénylett a város, hová évek múltán visszatértem,
Kabátomba rejtve arcomat, bár rég nem élt senki sem,
Aki emlékezhetett volna tartozásaimra,
Nem örökkévaló szégyeneimre, megbocsátandó kis vétkeimre.
És fénylett a város, hová évek múltán visszatértem.*

Párizs – Berkeley, 1963.

Kisebkek a folyók

*Kisebkek a folyók. A városok. A csinos kertek
Megmutatják, mit nem láttunk előbb, a port, a csonka lombot.
Mikor először úsztam át a folyót, hatalmasnak látszott,
Ha most állnék ott, csak borotvatálka lenne
A gleccsersziklák és a boróka között.
Az erdőt Halinánál őserdőnek hittem,
A nemrég megölt utolsó medve szagával,
Pedig a fenyők között látszott a mező.
Ami egyedi volt, az általános minta változata lett.
Álmában is átszínez mindent a tudat.
Az arcvonások olvadnak, mint viaszbabu a tűzben.
És kinek elég csak emberarcot látni a tükörben?*

Berkeley, 1963.

E folyosók

*E folyosók, hol fáklyafényben járok,
S hallom, hogy víz csepeg összetört kőlapokra.
Bele, bele a hegybe. A fülkékben barátok mellszobrai,
A szemük márvány, csak a fény és árnyék
Játéka futtatja arcukra az élet fanyar fintorait.
Így, egyre tovább az útvesztőben a sötét mélybe,
Koboldok nélkül, saját lépteim visszhangjaival.
Aztán kialszik a fáklya egy váratlan fordulóban,
És kővé válok kijelölt helyemen.
De a bejáratnál, amely kőomlásba temetve feledésbe merül,
A fenyvesben, a gleccserről lezúgó patak mellett
Pettyes borjat ellik az ünnő, és a levegő kibontja
Szép lombspiráljait más szemeknek, mint hajdan nekem.
És fölfedezik újra a reggelek örömét,
A magas kertekben szakított almák minden ízét.
Nyugodt lehetek tehát afelől, amit szerettem.
Vízvezetéket, amforát, sárgaréz gyertyatartót rejt a föld.
És ha egy nap medvét űző kutyák
Rábukkannak a sziklahasadékra, és távoli nemzedékek
Emberei olvassák szálkás betűinket a falakon –
Csodálkozni fognak, mennyit tudtunk mindabból, amit ők szeretnek,
Bár hiú palotánk már oly keveset jelent.*

Oregon – Berkeley, 1964.

Tél volt

*Tél volt, olyan, mint mindig itt a völgyben.
Nyolc száraz hónap után jöttek az esők,
S a szalmaszín hegyek kiszögdültek futólag.
A kanyonokban is, hol szürke babérfák
Kőgyökere gránittal egyesül,
Megtalálhatta régi helyét a víz.
Szél vert habot az eukaliptuszokra,
S a házak kristályaival felhasított felhők
Alatt a dokkok fénytüskéi ragyogtak.*

Nem olyan hely ez, ahol egy kávéház
Napellenzője alól nézzük a tömeget,
Vagy keskeny utcán egy ablakban fuvoláznak,
S gyerekszandál kopog árnyékos kapualjban.

Hallottak egy hatalmas és lakatlan vidékről
Hegyekkel körbevéve, indultak hát, keresztetket
Tövises fából, tűzhelyek nyomát hagyva maguk mögött.
Volt, hogy havas hágókon telettek át,
Sorsot húztak, s megfőzték társuk csontjait.
Ezek után a forró völgy, hol indigó terem,
Szépnek látszott, s messzebb, a parti üregekben
Kúszó gomolygó ködben, munkált az óceán.

Aludj, s leülednek benned a sziklák, homokpadok,
A mozdulatlan lények haditanácsai a pusztaságban,
A gyík-bazilikák, a habzó fehérség.
Aludj kabátodon, míg füvet tépked a ló,
És sas vesz méretet a szakadékról.

Mikor felébredsz, meglesz minden égtáj.
Nyugat üres kagyló vízből és levegőből,
Kelet mindig mögötted, sosemvolt emléke egy havas fenyőnek.
És merre széttárt két karod mutat,
Rézsárga fű csupán, észak és dél.

Nyomorultak vagyunk, próbára tett a sors.
Portyáztunk különféle csillagzatok alatt.
Ahol vizet meríthetünk egy zavaros folyóból,
És késünkkel egy darab kenyeret szelhetiünk,
Ott van nem választott, csak elfogadott helyiünk.
Emlékeztünk, hogy házak voltak ott, s utcák, ahonnan jöttünk,
Hát itt is kellett lenniük házaknak, szíjgyártó cégérének,
Árkádoknak és széknek. De a kihalt térségek,
A föld ráncos bőre alatt vándorló dübörgés,
A hullámverés, a röpködő pelikánok kikészítettek minket.
A másik tengerpartról hozott váza olyan volt,
Mint a gyíkokon és makkliszten élő s kipusztult
Törzsek agyagból kiásott lándzsahegye.

És itt megyek én, az örök földön,
Botra támaszkodó apró alak.
Vulkáni parkon túl, a forrásnál ledőlök,
S nincs szavam arra, ami mindig és mindenütt:
Mellkasom és hasam alatt itt van, s oly létező,
Hogy minden kavicsáért hálás vagyok.

*Hozzábújok, melyikiünk szívdobogását hallom?
És selyemköntösök szegélye suhan fölöttem láthatatlanul,
Kezek érintik vállam, bárhol voltak is.
Vagy halk nevetés, egykor, bor fölött,
Egy lampionos, magnóliás kertben, mert nagy a házam.*

Berkeley, 1964.

Ha holdfényben

*Ha holdfényben virágos ruhában sétálnak a nők,
Szemük, szempillájuk és a világ egész elrendezése lenyűgöz.
Úgy érzem, ilyen nagy, kölcsönös vonzalomból
Megszülethet végre a végső igazság.*

Berkeley, 1966.

CSORDÁS GÁBOR fordításai

A jövőről

*Nézd a szétfolyó arcokat, Mausóleus,
figyeld, ahogy a meg nem élt idő
munkája megmutatkozik – hiszen ott lakik ő
minden tompa tekintetben, az összes
kényszeredett mosoly mögött, van, kit*

*megfojt, másnak a szívét repeszi meg.
Nézd a ragaszkodást, Mausóleus – ő is, a múlt,
ott alakul mindegyik előre megírt vacsorán,
körbesimítja a tárgyak tétova kontúrját,
s durva szavakat formál csókra teremtett*

*szájakon újra. Figyeld az életünket, barátom:
csöndes és elhagyatott kikötő, rajta romjaiban
már a hajó, amit sok évvel ezelőtt toltak a vízre,
de végül sohasem oldották el kötelét, s nem futott
szabadon a nyílt tengeren, föld és ég között, sosem.*

A jósa bejárata előtt

*Egybevegyült bennem álom és külvilág,
és próbálom széthasogatni, maradjon
még pár egyértelmű, szép pillanat a*

*retteneten túl, s legyen újra
kedv a szívemben, ne morzsolódjon el az
összes idő, ne veszítsek több vért –*

*s minden legyen úgy, ahogy lenni akar,
váljon szét, ha tud, élet és halál,
álom és külvilág, isten és ember.*

Szerelmes idők

*Beleszerettem egy késbe.
(Most három késsel
felváltva eszem.) Sokáig
dugdostam előled, míg
bevallottam, miként a
rossz jegyeket anyámnak,
lesve a kedvező pillanatot.
De belezúgtam egy válltáskába
is! Dániából jött egyenest.*

*A kést a táskába teszem
a vizeletminta, a leletek,
a szemüveg, a pénztárca,
fél liter fűzike tea, a kulcsok,
a reggelim és egy róka gomba-
sárga folyóirat mellé, amit
a vonaton olvasok majd,
mikor a fővárosba megyek.*

*A fűtőház elbontott barakkjánál,
ahol anyám dolgozott, felgyorsul
a vonat, mint a felejtés,
utazósebességre kapcsol.
Három hónap múlva kontroll.
Addig nemigen van miért
a vállamra venni,
csak a szobában járkálok veled,
mutogatom a tükörnek: üres.*

Megtérülő befektetés

Üzemeltetünk egy madáretetőt.
Tulajdonosok vagyunk,
ágszerűen érezett felelősséggel,
mert vita tárgya – se túl későn,
se korán – kihelyezni a kőrifára.
Mikor a cinkék csoportokban
tűnnek fel a gesztenyesor sárga
zuzmóval bevont ágain
s az orgonabokrok alján,
akkor már nincs haladék.
Mert cinkeetetőről van szó,
lármás rigó, rozsdafarkú, esetlen
harkály az éhkoppot nyeli,
csak a cinkék olyan bátrak,
hogy bemerészkednek a lopótök
belsejébe. Koppán a körmük a
lakkozott héjon, ahogy ráröpülnek
a kör alakú ablakok peremére,
s hogy legyen miért emeletről
emeletre alászállniuk, mi
szerezzük be a napraforgómagot.
És csak azt. Semmi előkelősködés.
Nem kényeztetjük őket mindenféle
színes magvakkal, rosszul is járnánk,
mert az etető öreg, mint mi vagyunk,
repedezik, hárttyavékony az alja. Bár
a napraforgó is drága, ráadásul rossz
helyen veszem, pedig világosan
megmondtad, hogy a gazdaboltban fele
annyiba kerül, de miért is figyelnék rád?
Majd, ha egy kofa mondaná! Felfújjuk
begyűnk. Veszekednek a cinkék is,
villámló légipárbajok, aztán a vesztes
visszavonul egy közeli ágra – gubbasztó
hangjegy a megunhatatlan dalban –,
majd helyrebillen az egyensúly,
bár kicsit még hintál, kileng az etető.

Most csökkenő lendülettel

részletek

*Egész életemben beteg voltam.
A töltésen futok a várostól délre.
Úgy nézek ki, mint a normális emberek.
Látom a vállamat. A nádason át a naplementét.
Limonádét iszom és olvasok, és ha megértem,
hogy semmit nem változtam, megváltozom,
ha megszűnök lenni, akkor ő
a hídon hátrafordul, virágok nyílnak, katonák
zsákokat pakolnak. Homlokunkat
összedöntjük. Elnyílik a szánk.
Lehúzza a súly az állunkat.*

*Nyár van. A kanapén fekszem,
polc, könyvek, anyám zöld üvegcséi, szentkép. Az ablakban
felhők haladnak lassan, a mellkasom emelkedik
és süllyed. Régen büntudatom volt, most
nagyon fáradt vagyok. Vonalakat húzok papíron,
és várok, mert a dolgok fordítva vannak.
Farkasfogam elővillan az íny alatt.*

*Ragad a testünk. Az ablakon
poloskák pattognak, meztelen vagy, én egy
népdalt énekelek magamban, köszönöm,
mondod szétesett hajjal és piros
arccal, ha sikerült, és elnéző vagy,
ha nem lett orgazmus. Aztán elveszítjük.
Felébredünk, és futni megyünk a töltésen a várostól délre.
Nincs szeretet, ezért sokat sportolunk,
kalóriát számolunk, fehérjét iszunk,
a testünket nézzük a tükörben,
striák, laza szalagok, bűn.
Minden hangra összerezzenünk.*

*Mióta nem vágyom vissza hozzád, sehoval nem vágyom,
csak oda, ahol az ég a földet kékre festi,
ahol felnőttek vagyunk, mégis*

tökéletes a testünk, mint egy újszülöttnak,
nincs fáradtság, húzott szalag, műtéti heg, bőrhiba,
a tüdő tiszta, rózsaszín hínármező, a bordák
ketrece nagyra tágul, mélyre szóvjuk az ismeretlen,
kékes párát, és nem üres a szemünk.

Eső szóródik, meleg van,
nyakunkba kötjük csíkos pulóverünket,
és a folyó felé indulunk.

A jövőben és a múltban is beteg vagyok. A büntudat átmegy rajtam, mögöttem van,
elhalad, és csak a hatalom marad és a szabadság. Fekete anyag ömlik arcunkon.

Itt maradtunk és nem találtunk semmit,
maradt a gyávaság az öngyilkossághoz,
a tehetetlenség és oktalanság,
örömtelen zabálás, mohó szájbátúrás,
körkörös ujjmozgás, zsírpárnák rugózása.
Távolba nézés. Sárga függönyön át a fény.
A pupillák változatlansága.

Kristályok sorjázása,
egyfelé tartó hatalmak, foszlányok és
redők. Töltésen nyíló virágok, szilfa,
a házunk előtti nagy fenyők. Minden növény
elsősorban hazájáról mesél, ennek éghajlatáról.
Mi növeszti a növényt, és miért koppan a darázs az ablakon.
Mintha rossz minőségű videó lenne, mászkál,
újra elrepül. A százlábú megtorpanásai. A légy
koppanása, a zümmögés.
A disznók. A nap növeszt, fullaszt, visszarángat, visszahúz
a boldog semmiből. Miért nem feketek
az árokpartra, miért nem nézhetem a felhőket,
miért nem alhatok. Mi ez a nap,
ez a fény, a csámcsogás,
mi ez az árnyéktalan, égett, rossz mező.
Ez az ízetlen taposás. A testem
növekedése, hízás, fogyás, az izmok
önjavítása, hipertrófia. Izmos hátamon
vörös kelések fakadnak, ínyem vérzik, farkasfogam elővillan,
rózsaszín habot köpök, és bár úgy nézek ki, mint a sima emberek,
futás közben ott mozog velem az árnyék,
a növekvő árnyékom követ, mint ahogy
a teljes fényt követik a félárny fukai.

Nyár, reggel, kiálló, érett férfi-arccsont.
Szép vagyok. Csak test van.

*Az arcom gyerekes, de a szemem nedves, és a fogam, mint a farkas
foga, a vállamat és a karomat látom,
futni megyek, nyár, gaz, muslicák. Kalóriát számolok,
fehérjeport iszom, hogy a fogyás ellenére megmaradjon az izomzatom.
A lakótelepről balra egyforma házak távolodnak, lejtő. A töltésre érek, és most
csökkenő lendülettel futok, megállok,
erre a kiégett árokpartra fekszem,
ide lefekszem egy kicsit.*

*A homlokunkat egymásnak döntjük, pici,
mondom, nagy, mondod, nyakamba
fúrod a fejed, hol voltál, itt már sírni fogsz,
olyan buta vagy. Aztán nevetünk,
és kézenfogva elindulunk egy teraszos helyre.
A másokra nézünk, amikor nem néz a másik,
sokat iszunk, de nem leszünk részegek, és finom
rántott ételeket fogunk enni, melegség lesz
a szemedben és semmi közöny,
és a gyerekünket Andrásnak hívják, vagy Máté,
szép lesz, kerek, mászik, felborul,
és nem fáradunk el, mégis könnyen alszunk,
és a szex nem lesz bűn,
és nem félünk. És nem
leszünk. Nem lesz semmi.*

Nyulak

*A vinnyogás, mikor a falhoz vágta őket,
behallatszott a házba, hiába csuktam ajtót,
hallották a fiúk is. Nem kérdezték, mik ezek a hangok.*

*Ő akart vidékre jönni. Addig mondta, míg apámék
megvették ezt, mondván, ha már elvenni nem bírt, a gyerekek miatt.
Ott rendbe jönnénk, ígérte, ott falun boldog lenne,
állatokat tartana, ezért a nyulak. Gyerekkorában
nyulai voltak. Vett hát most hatot, és hát a nyulak, ugye,
harmincan lettek végül, a nyúlketrecek tele voltak.*

*Hogy minden héten vágjak le kettőt-hármat,
készítsek paprikást, vagy ilyen becsináltat, ahogy az anyja hívta.
De hogy vágjam le? Nem nagy ügy, mutatta, egyet le is vágott,
így, most te a másikat. Egészen jól sikerült a paprikás.*

*Sok gyereket akart, ezt mindig mondta. A négy fiú sok.
Ő a városba járt dolgozni, mi pedig itthon vártuk,
a fiúk imádták, imádtak vele játszani, lógni rajta,
szerette őket, mikor épp volt kedve hozzá.*

*Az emeleten aludt, én a fiúkkal, nem sokat törődött
betegséggel, kossal, ricsajjal, vagy ha törődött,
akkor kő kövön nem maradt. Próbáltam vigyázni,
de mikor a négyből a legnagyobb is csak hat,
elég nehéz a zavartalan pihenést garantálni.*

*Nem hinné el senki, ha mondanám. Bűbáj a gyerekekkel,
egy szelíd ember, szeret minden lényt, mikor pecázik,
akkor is visszadobja őket. Nem hinnék el, amit a gyerekekkel.
Meg azt, hogy nem vágtam le több nyulat, emiatt haragjában,
a hatalmas bográcsot, amiben megfőzte mindet
bundástul, zabálj, baszd meg, zabálj, te rohadék, azt, ahogy belenyomta
az arcomat a szőrös, zsíros lébe.*

*Félek attól is, hogy kiderül, és még én kerülök bajba,
eloeszik tőlem a gyerekeket. Vagy ő veszi el őket, ha vissza merek pofázni. Vigyázok,
de nagyon lassan nőnek,
nagyon lassú minden, csend van,*

gyönyörű tiszta a ház.

Nincsenek nyulak, nincs vinnyogás, csak ez a várakozás.

A fiúk az üres ketreceknél célba dobálnak.

Bipoláris

*Kocsival vitt ki a megyeri krosszpályához,
elővett egy ástót, most megásod a sírod, büdös kurva,
vetközz meztelenre. Nem mertem nemet mondani.
Elég nagy gödör lett, mezítláb jó teljesítmény,
mondta, és pofozni kezdett, ököllel ütni,
amikor elestem, belerugdosott a gödörbe,
mégse verlek agyon, hanem élve eltemetlek,
és elkezdte rám hányni a földet, de elment a kedve ettől is,
sosem volt kitartó. Beleköpött a sírba, kocsiba ült, elhajtott, a ruhámat elvitte.*

*Felmentették a kóros elmeállapota miatt, azt írták,
nem áll fenn nála a bűnisméltlés veszélye, mert külön mentünk,
így kényszergyógykezelését sem látják szükségesnek.*

*Az óvári bíróságon a távoltartást intéző bíró az óráját nézegeti.
Az ügyvédem előre szólt, a krosszpályá öt éve volt,
most a jelenre koncentrálnak, arra, hogy mivel fenyeget, mióta
„gyógyszer, orvos, családi kontroll hiányában az állapota újra hipomán”. Aztán a bíró
elrendeli a távoltartást hatvan napra, hogy tartsa magát távol tőlem, a gyerektől és a háztól.
Döntésének alapja „valószínűsíthetőnek tűnik”, magyarázza,
bár nem bizonyított, hogy a gyerekekre is veszélyes,
„és ez az egész azért, valljuk be, nem logikus”, teszi hozzá,
a krosszpályá, sírásás, szétmenés, felmentés,
aztán meg ez, hogy újra együtt, gyerek, és bíróság megint.*

*Szeretném elmondani neki, hogy nem várok elégtételt,
azt sem akarom, hogy megértsenek, mert én sem értem magamat,
hogy nem magamat, hanem a gyereket féltem inkább,
de az ügyvéd oldalba bökö, hogy menjünk, mert már elköszöntek tőlünk,
kinn meg, hogy örül, hogy sikerült, mázlink volt, nem szokott összejönni,
talán a régi dolgoknak is volt szerepe benne, a díja hatvanezer lesz, most fizetendő,
„nehogy aztán úgy alakuljon, hogy nem tud fizetni”, ezt viccnek szánta,
úgy érti, hogy „ha a hétvégén mégiscsak beváltja a fenyegetést”,
na, ne haragudjak, ez tényleg rossz vicc volt, ilyen az ő humora, nem tehet róla.*

Valahogy sikerül elmosolyodnom, és persze van nálam pénz.

Ballada

*T. M., kérem, lépjen elő.
Tanúként hallgatom meg.
Kéri-e zártan kezelni lakcímét, személyes adatait?
Ez persze, mivel a nevelőapja és édesanyja itt a gyanúsított...
Megértette?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hogy hallgat, bólogat.

*Figyelmeztetem, hogy ez egy bírói kihallgatás,
nem köteles az ügyben vallomást tenni,
mert nevelőapja és édesanyja a gyanúsított,
megértette?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Tehát? Hogy dönt? Bizonyára végiggondolta,
ön majdnem tizennégy éves, szinte felnőtt, és
a nevelőapja és az édesanyja itt a gyanúsított,
a nyomozás pedig az ön közlése miatt indult.*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Megértem, nehéz. Tudomásul veszem, ha úgy dönt, nem vall,
ez törvény adta joga, a rokonság miatt.
El kell döntenie, mit akar.
Megértette egyáltalán, amit mondtam?*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hallgat, nem felel.

*Valamit mondania kell. Azt állította a tanárai és a rendőrök előtt,
hogy nevelőapja rendszeresen zaklatta önt
és azután a szakértőnél, hogy tehát a nevelőapja tette,
az anyja tudta, túrte,
de mindezt bizonyítékként csak akkor vehetjük figyelembe,
ha most itt vallomást tesz róla,*

*meg kell tehát mondania, mit akar,
hogy tesz vagy nem tesz. Senki nem
fogja majd kérdőre vonni emiatt.*

*Ha nem válaszol, úgy tekintem, hogy a vallomástételt megtagadja.
Ismétlem, jogában áll.*

Vegyük jegyzőkönyöbe, hogy a kérdéseimre nem felel.

AZ ABIGÉL MŰFAJI KÓDJAI ÉS EMLÉKEZETPOLITIKÁJA

Szabó Magda nevét prózájának újabb keletű külföldi sikere összekapcsolta a kortárs magyar irodalmi termelés egyik jellemző, de nehezen leírható jelenségegyüttesével, amelyre még csak bevett magyar kifejezésünk sincsen.¹ A middlebrow irodalom, mert hiszen erről van szó, ízlésformák, irodalmi intézmények és társadalmi gyakorlatok bonyolult szerkezetét jelenti. A minőségi szórakoztató irodalomnak ez a fajtája, benne a modern krimi olyan klasszikusaival, mint Agatha Christie, az angol kultúrában a húszas években jelent meg. Az akkori társadalmi háttér ismerete talán csak annyiban járul hozzá mai kulturális változatának megértéséhez, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a húszas évek Angliájában megjelenő új kulturális fogyasztórétteg tömegesedésében éppen úgy nagy szerepet játszottak olyan mediális események, mint a rádiózás elterjedése és új nyomdai eljárások feltalálása, ahogyan az igényes szórakoztató kultúra terjedéséhez ma is alapvetően járul hozzá az internet által megteremtett nemzetközi hálózatosodás és a hagyományos televíziózást leváltó, szintén internetes terjesztésre készített filmsorozatok nézettségének rohamos növekedése.

A tavábbiakban Szabó Magda *Abigél* című regénye kapcsán csak érintőlegesen foglalkozom a middlebrow irodalmával összefüggésbe hozható intézményi működésformákkal és társadalmi gyakorlatokkal. Csupán az ízlés leírhatóságához szeretnék adalékkal szolgálni. Ez az aspektus már a második világháború előtti évtizedekben is hangsúlyosan szóba került. Virginia Woolf írta *A pille halála* című esszéjében, hogy a könyvklubok „nem fejlesztik az ízlést, hanem sztenderdizálják a middlebrow fokán”.² Az innováció elutasítása már korábban is visszatérő eleme volt a minőségi szórakoztatás kultúrájához tartozó ízlésformák jellemzésének. Q. D. Leavis szerint „a middlebrow művészetét [...] kipróbált és bevált technikák” használata jellemzi, majd kissé pejoratívan hozzáteszi, hogy ami így létrejön, „gyakran ingadozik a plágium és a paródia között, és kapcsolatba hozható a közönyösséggel vagy a konzervatívizmussal”.³ Leavis leírásának pejoratív és alighanem igazságtalan felhangjai mögött az a lényeges felismerés húzódik, hogy a middlebrow kultúrája átfogó érületi, világszemléleti mintázatokba ágyazódik, amelyek konkrét formájukban helyi sajátosságokat mutatnak, hiszen egészen mást jelentett és másképpen nyilvánult meg az ignorancia és a konzervativizmus a harmincas évek elejének Angliájában, mint Magyarországon.

A húszas-harmincas évek magyar irodalmában szintén létrejött az igényes szórakoztatás irodalma, amely a nagyvárosi, elsősorban a női olvasóközönség igényeit elégítette ki. Gondoljunk csak Zsolt Béla, Erdős Renée, Hatvany Lajos, Molnár Ákos vagy Földes Jolán regényeire. A második világháború utáni évtizedek Magyarországon ez a regiszter

¹ „Szabó Magda külföldön azért nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlata van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon mindeközben tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjük el – aminek a kritika láthatóan nem akar mindenáron megfelelni.” Krusovszky Dénes: *Mitől boldogtalan a magyar író?*, *Magyar Narancs*, 2018. október 13.

² Virginia Woolf: *The Death of the Moth*, Hogarth Press, 1947, 115.

³ Q. D. Leavis: *Fiction and Reading Public*, Pimlico, 2000 (1932), 229.

rendkívüli mértékben leszűkült, párhuzamosan az irodalmi piac felszámolódásával. Az igényes szórakoztató irodalom eljárásait nálunk a leghatásosabban Szabó Magda prózája őrizte meg. Alighanem ennek köszönhető, hogy művei több nemzedéki felejtéshullámmal túléltek. Míg a Kádár-kor olyan prominens írói, mint Szilvási Lajos, Mesterházi Lajos, Berkesi András vagy Fehér Klára a jótékony felejtés homályába veszttek, és méltatlan módon többé-kevésbé ez lett az osztályrésze Palotai Borisnak, Sarkadi Imrének és talán Sántha Ferencnek is, addig Szabó Magda népszerűsége a kilencvenes évek közepén, amikor ismét kialakult Magyarországon az irodalmi piac, újra a zenitre hágott, sőt immár nemzetközi elismerések és kiadások is övezték munkáját. Más kérdés, hogy a kétezres években az igényes szórakoztató irodalom a kiadók piaci érdekeinek hatására és a magaskultúra iránt fogékony olvasóközönség rohamos szűkülése folytán igen gyorsan elfoglalta a magasirodalom helyét, amit a kereskedelmi kritika térhódítása és az igényes kritika visszaszorulása is támogatott. Ennek a komplex jelenségnek a vizsgálata azonban jöcskán szétfeszítené mostani tanulmányom kereteit.

Maradva Szabó Magdánál, úgy vélem, az *Abigél* módot ad arra, hogy az elbeszélői eljárások és a Leavis kapcsán szóba hozott szemléleti formák szempontjából összetettebben lássuk az igényes szórakoztató irodalom ízlésjelenségét. Az *Abigél* fogadtatásában megfigyelhető, hogy az értelmezők az elbeszélésben működő műfaji kódok felől közelítik meg a regényt. A megközelítésnek ez a módja indokolt, de a számításba vett műfaji kódok a regény összetettségéhez képest szűkösek. Mivel az *Abigél* első kiadása 1970-ben a csíkos könyvek sorozatában jelent meg, vagyis lányoknak szóló ifjúsági irodalomként lépett az irodalom terébe, kézenfekvő volt, hogy az úgynevezett „lányregény”⁴ műfaji kódjai az első pillanattól meghatározták az olvasást. Szilágyi Zsófia szerint „az effajta könyvek egyik legfontosabb funkciója, hogy a gyerekirodalomtól elvezessék az olvasókat az összetett, felnőtteknek szánt művekhez”.⁵ Jóllehet úgy vélem, az ifjúsági könyvek funkciója elsősorban nem ez, hanem a társadalom által támogatott, elvárt magatartás- és érzelmi formák, a szülők iránti tisztelet, a fegyelem, a hős- és a közösségeszmény, a szerelem erkölcsileg ellenőrzött mítoszának elültetése a fiatal nemzedékekben, Szilágyi Zsófia meghatározása azt is kifejezi, hogy általában véve az ifjúsági irodalomhoz sorolható művek nem érik el a felnőtt irodalom műfaji, elbeszélés-poétikai összetettségét. Ha ez így van, akkor az *Abigél* aligha fér bele a „lányregény” műfaji kereteibe, annak ellenére, hogy a szüzsé egyik rétege megfelel a műfaj elvárásainak: a lányok boldogságának kereteit a szerelem tiszta ideálja és a későbbi házasság reménye határozza meg, a gyerekek nemzedéke előtt a szülői nemzedék tekintélyét igazolják a történetek, ugyanakkor a lányok érzelmi világa jól szétválasztható a felnőttekétől, az előbbi szabályrendszer tiszta és zavartalan, a főszereplő az események során érzelmileg felnőtté válik.

A műfaji mintázat azonban ennél sokkal bonyolultabb, és mint látni fogjuk, az összetettség a legkevésbé sem feszültségmentes. Az *Abigél* legkésőbb 1978-ban, a belőle készített tévéjáték bemutatásakor, illetve a regény ekkorra időzített újbóli kiadásakor maga mögött hagyta olvasóközönségének korosztályi meghatározottságát. A Zsurzs Éva rendezésében elkészült tévéjáték egyáltalán nem követte az akkoriban egyébként népszerű gyerek- vagy ifjúsági sorozatok kliséit, és amint erre később még visszatérek, tudatos szereplőválasztásával mintegy felerősítette a regény emlékezetpolitikai intencióit. Jól jelzi a regény olvasóközönségének megváltozását, és ezzel együtt vélhetően a jelentésmezőben végbement eltolódásokat, hogy az *Abigél* 1978-ban első helyen állt az *Ifjúsági Magazin*ban közölt, könyvesbolti forgalom alapján összeállított könyvsikerlistán, megelőzve Moldova György két könyvét és egyéb, szintén felnőtt olvasóknak szánt könyveket. Bata Imre ugyanekkor ezt írta Szabó Magda regényéről: „Az Abigél olvasójának nin-

⁴ Vö. Faragó Vilmos: *Lányregény, Élet és Irodalom*, 1971/7, 11.

⁵ Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai, *Alföld*, 2019/12, 139.

csen életkora, mert ha valaki olvasni, csak olvasni megtanult, máris a regény vonzaskörébe kerülhet, s ha már ott van, ki nem szakítja magát abból a körből, míg Abigél történetének a végére nem jár.”⁶

A másik műfaji kód, amely az *Abigél* recepciójában felmerült, a Bildungsromané, illetve ennek egy alváltozata, az iskolaregény. Sári B. László Ottlik *Iskola a határon*jával hasonlította össze a regényt, amire nem csupán az adhatott alkalmat, hogy a Szabó Magda által ábrázolt árközi lánynevelő intézet címerbe foglalt jelmondata megegyezik a kőszegi alreálisiskoláéval: „Non es currentis”⁷. „Sokkal fontosabb ennél”, írja Sári, „hogy Vitay Georgina – miután apja a számára védeltséget biztosító leánynevelő intézet falai közé menekítette – a beilleszkedés nehézségein túlesve olyan közösségre talál a növendékekben, amely a homoszociális viszonyok közösségi értékeinek felmutatása és elfogadása révén képes otthont teremteni számára. [...] Az intézet szigorú szabályaihoz is teljesen másképp viszonyulnak az *Abigél*, mint az *Iskola a határon* növendékei. Az *Iskola a határon* esetében megfigyelhető formális és informális, valamint írott és íratlan szabályok közötti összhang megteremtése helyett Gina és társai a közösség független belső világának megteremtésére törekcsenek [...]. Az *Abigél* növendékeinek helyzetét az is megkönnyíti, hogy a tanári karban is segítőkre lelnek. Nemcsak az *Abigél* legendáját életben tartó Kónig tanár úr, hanem Zsuzsanna nővér, és az egykori tanulóként az intézetet támogató Horn Mici segítségével is számíthatnak.”⁸

A lányregény és a Bildungsroman iskolaregényként megvalósuló változatának műfaji kódjai jól megférnek egymással. Feltűnő azonban, hogy az *Iskola a határon* soha nem számított ifjúsági regénynek. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy Ottlik regénye a huszadik századi iskolaregényeknek ahhoz a Közép- és Kelet-Európában különös nyomatékkal jelen lévő vonulathoz tartozik, amely számol azzal, hogy a Bildung iskolai eszménye egyáltalán nem a társadalomba szabadságának megőrzésével és kiteljesítésével beilleszkedő személyiség kialakulását támogatja, épp ellenkezőleg, az iskola az alattvalói mentalitás elmélyítésén munkálkodik. E vonulat végpontján, azt mintegy felszámolva, a magyar irodalomban Kertész Imre *Sorstalansága* áll, amely köztudomásúlag mindössze öt évvel később jelent meg, mint az *Abigél*. Szabó Magda regényét többek közt az mozdíthatta a didaktikus célzatú ifjúsági olvasmányok irányába, hogy e tapasztalatra csak annyiban reflektál, amennyiben az erkölcsi eszmény megvalósulására az iskolai fegyelemtől függetlenedő, de az iskola támogatását végső soron messzemenően élvező homoszociális közegben lát lehetőséget. Olyan viszonyok közepette, amelyek a maguk határai közt maradéktalanul homogénnek bizonyulnak, és sem az árulás, sem a szívtelenség és a gyávaság, sem a közösségtől eltérő utak választásának lehetőségét nem teszik hozzáférhetővé. Jellemző, hogy az elbeszélő hegymászó csapathoz hasonlítja az osztályt, amelynek tagjait biztosítókötél fűzi egymáshoz: „Most jött rá [tudniillik Vitay Georgina], mennyivel nagyobb élmény a jó, ha küszködni kell érte; mekkora erő úgy élni, mint egy hegymászó csapatnak, az osztályt láthatatlanul egymáshoz rögzítő kötélbiztonságában, együtt érezni boldogságot, bánatot, együtt izgulni, reménykedni, várni és segíteni annak a másinak, aki éppen bajban van, aki rászorul.”⁹ A gyerekszereplők e közösségi eszmény jegyében Szabó Magdánál meglehetősen idealizáltak.

A recepcióban emlegetett két műfaji kód mellett nyilvánvalóan alakítják az olvasást a krimi sajátosságai is, amelyek a nevelődés iskolai eseményei helyett az ellenállás témáját helyezik a regény világának előterébe. Miért távolítja el otthonról Vitay tábornok egyetlen lányát? Miért helyezi el a körülményesen megközelíthető Árkod erődékként emle-

⁶ Bata Imre: Könyvszemle, *Népszabadság*, 1978. augusztus 8., 7.

⁷ Szabó Magda: *Abigél*, Móra Könyvkiadó, Bp., 1973, 220.

⁸ Sári B. László: Test és homoszociális viszonyok Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében, *It*, 2003/4, 576.

⁹ Szabó Magda, i. m., 168.

getett iskolájában? Ki élteni tovább Abigél legendáját, és ki szervezi a helyi polgári ellenállást? Mi a szándéka Kuncz Ferinek? A cselekmény dramaturgiai szerkezetét ezek a titkok tartják mozgásban. Mivel azonban az elbeszélés fokalizációja elsősorban Gina tudatához kapcsolódik, ezek a titkok csupán előtte maradnak az utolsó pillanatig rejtve. Az elbeszélés didaktikus szándékai nem engedik meg, hogy az olvasó számára is rejtélyek, titkok maradjanak, és ez csökkenti az olvasás feszültségét.

A cselekmény másik dramaturgiai szervező eleme a félreértések sorozata. Gina folyamatosan, mondhatni mechanikusan félreérti az őt körülvevő felnőtteket. Rokonszenvezik Kalmárral, szerelmes az apja vesztében közreműködő és őt magát is csak eszköznek használó Kuncz Feribe. Ezzel szemben ellenszenvesnek találja a segítőt, Horn Micit és Königet, sőt a legtranszparensabb figura, Zsuzsanna motivációit is tévesen értelmezi. Abigélt Horn Micivel azonosítja, König eszébe sem jut jelöltként. A félreértések következménye majdnem végzetes, hiszen Bánki Gina szerelmi fantáziálását tovább szöve árulja el Kuncz Ferinek küldött levelében, hol rejtőzik Vitay tábornok lánya. A félreértésekről azonban a regény végére a titkokkal együtt lehull a lepel. A feloldás majdnem vígjáték-szerű. Elhárul a veszély Gina feje fölül, a szerelmesek, Zsuzsanna és König pedig végre bevallhatják egymásnak érzelmeiket, hogy aztán kart karba öltve távoznak a regény színpadáról. Bennük Gina afféle pótszülőkre lel, ami a félreértések mechanizmusával együtt a műmese műfaji kódjait is játékba hozza. A könnyed véget a regény jelen idejében csupán az árnyékolja be, hogy Vitay tábornokot megölik. Előzőleg a vallatás során azonban hősként viselkedik, és Gina méltóvá válik szeretett apja hősiességéhez. Az elbeszélő emellett előreutalva tudósít arról, hogy Kalmár Péter meg fog halni, és a diákok közül többen szintén nem élik túl a háborút.

Ha tehát az igényes szórakoztató regény ízlésfogalma felől közelítjük meg az *Abigélt*, megállapítható, hogy egyszerre több műfaji kódot használ rendkívül tudatosan, hogy ezáltal a dramaturgiát és az elbeszélői perspektívát egyaránt a tanító célzat és az olvasás izgalmát fenntartó mozzanatok kiegyensúlyozott aránya és ügyes összekapcsolása határozza meg. Népszerűségének bizonyára ez az egyik oka.

Az *Abigél* azonban háborús regény is. Nem egyedülálló a korabeli magyar ifjúsági irodalomban a második világháborús tematika megjelenése – példaként Thury Zsuzsa *A tűzpiros üveggömb* (1976) című regénye idézhető –, de elsősorban a felnőtteknek szánt irodalomhoz kapcsolódik. Az viszont egyedülálló eljárása Szabó Magda művének, hogy miközben az elbeszélés a történelemből ismert kulcs dátumokhoz kapcsolódik, elsősorban 1944. március 19-éhez,¹⁰ a németek bevonulásának napjához, a cselekmény fikatív helyszínén játszódik. A háborús tematikájú narrációnak szinte minden esetben meghatározó eleme a hiteles tanúsítás. Nyilatkozata szerint Szabó Magda szándéka is ez volt: „Fiataloknak írtam, akik csak tananyagként ismerik ezeket az éveket, de elvállalták olvasmányuknak is, filmélménynek is az idősebbek.”¹¹ A fikatív helyszín kiválasztásával azonban éppen a tanúsítás mozzanatát gyengíti, még akkor is, ha az árkodi leánynevelő intézményben felismerhető az egykori Debreceni Református Dóczi Leánynevelő Intézet. Mi az oka ennek az eljárásnak? Az *Abigél* az ellenállás regénye is kíván lenni. A kép, amelyet élénk fest, épp olyan világos, amilyen hamis. Létezett egy jól szervezett katonai és polgári ellenállás, amely összehangolt akciókra volt képes, és nem csupán azután, hogy a németek bevonultak. Az *Okmányok* című fejezet elején megtudjuk, hogy Vitay tábornokot és családját már két éve, vagyis 1942 tavasza óta figyelik „a defenzív osztály”, ennek következtében „ellenségei is réges-régen tudták, mire készül”.¹²

A hatvanas-hetvenes évek hivatalos emlékezetpolitikájában hangsúlyosan volt jelen a kommunista ellenállás képe. Miközben a szociáldemokraták és más demokratikus erők

¹⁰ Vö. uo., 273.

¹¹ Szabó Magda: Színképelemzés: Abigél II., *Élet és Irodalom* 1978/52., 4.

¹² Szabó Magda: *Abigél*, i. k., 235.

háborúellenes tevékenységéről kevés szó esett,¹³ a valóságos ellenállók közül elsősorban Ságvári Endre kultusza volt kiterjedt. A kommunista ellenállás hőseposzaihoz képest mindenképpen újdonságot jelentett a korabeli populáris kultúrában *A tizedes meg a többiek* (1965) című filmvígjáték. Keleti Márton filmje a háború utolsó heteiben játszódik, főszereplői olyan, sokszor kétbalkezes, tréfás helyzetek sorozatába keveredő katonák és civilek, akik a maguk részéről be kívánják fejezni a háborút, és ehhez hol a nyilasok, hol a spázig előrenyomuló oroszok eszén kell túljárniuk. Szabó Magda megmarad a hőseposz intonációja mellett, de a katonai és a polgári ellenállás figurái nála hangsúlyozottan nem kommunisták. Az ellenállás mítosza ebben az esetben az általában vett humanizmus apoteózisát hivatott érvényre juttatni.

A Vitay tábornok személye körül szerveződő ellenállás tevékenységének hatóköréről és mibenlétéről az elbeszélés nem ad képet, mert ez nem tartozik szorosan az árkodi eseményekhez. A tábornok mindazonáltal világosan kijelenti Hajda úr cukrászdájában, hogy „az országban van ellenállás, van katonai és van civil is”, és ő a katonai ellenállás egyik előkészítője.¹⁴ A cél pedig nem kevesebb, mint a háború befejezése, vagyis a békekötés a szövetségesekkel. „Ha sikerül, mérhetetlenül több ember marad életben, és megmenekül Budapest és a városok és a hadsereg maradéka. Ha nem, akkor tovább tart a pusztulás emberben, anyagban, és talán rámegegyek én, és rámennek a társaim.”¹⁵ Magyarországon azonban 1944. március 19-e előtt sem alakult ki olyan szervezett, földalatti ellenállás, amely ilyen célokat tűzhetett volna maga elé, és összekapcsolta volna a háborús résztvevő ellenző legmagasabb katonai és egy vidéki iskola tantestületéig nyúló polgári köröket. Romsics Ignác ezt mindenekelőtt azzal magyarázza, hogy egy ilyen kiterjedt ellenállásnak nem volt társadalmi bázisa, mert a társadalom jelentős része „hálát érzett a németek és személy szerint Hitler iránt Trianon orvoslásáért”.¹⁶

Érdekes szemügyre venni a regény egy másik, erős történeti indexszel rendelkező mozzanatát. A Matula intézménye teljes védelmet biztosít minden diákja és azok családja számára. Ugyancsak az *Okmányok* című fejezet tudósít Krieger, Zelemér, Kun és Bánki megmentéséről, akiket a zsidótörvények következtében elhurcoltak volna. Abigél levele ezzel kapcsolatban rejtélyesen fogalmaz, és akkurátusan kerüli a „zsidó” szó említését,¹⁷ de a narrátor később világossá teszi,¹⁸ miről van szó. A Matula diákjainak egyébként fogalmuk sincs, ki számít zsidónak közülük, miközben a valóságban a magyar társadalmat ekkor már hosszú ideje élénken foglalkoztatták mások származásának kérdései, és ez alól az oktatási intézmények sem voltak kivételek. Pontosan tudjuk, hogy a harmincas évek végétől magyarországi iskolák sokaságában rendeztek zsidóveréseket és egyéb autodafékat. Az *Abigél* megjelenésének korában erről a Kádár-kor egy másik frekvenciát írója, Moldova György *Szent Imre-induló* (1975) című regénye nyújt képet, amely az egykori budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumban játszódik, és amelynek főszereplője, a tizenkét éves Kőhidai Miklós ugyanúgy hordozza nevében a „kő” metaforáját, mint a vele egy évben megjelent *Sorstalanságé*.

¹³ 1942. március 15-én a kormányzat mintegy 350-400 szociáldemokratát és szakszervezeti aktivistát hívott be katonai szolgálatra. Ugyanakkor körülbelül 500 kommunistát letartóztattak. Egy évvel később, 1943 júliusában Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán a Kisgazda Párt nevében memorandumot adtak ki, amelyben követelték a különbke megkötését a szövetségesekkel.

¹⁴ Szabó Magda, i. m., 134.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Bp., 1999, 263.

¹⁷ Szabó Magda, i. m., 247.

¹⁸ „Voltaképpen miben áll az a veszély? Fogalma sem volt. Később már tudta, hogy ha nem is akkor, amikor a veszedelem még csak előrevetítette az árnyékát, de pár hónappal később, amikor valóban elszabadult a pokol azok ellen, akiket a zsidótörvény érintett, Abigél a haláltól mentette meg Krieger, Zelemért, Kunt és Bánkit meg a szüleiket.” Uo., 250.

Ilyen tapasztalatoknak a Matula diáksága híján van. Nem kell azonban a Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézettel azonosítanunk a Matulát, elég komolyan venni a *Matula püspök iskolája* című fejezet leírását, mely szerint egy tiszántúli református intézményről van szó, hogy az emlékezetnek ugyanazt a hamisító, megszépítő eljárását ismerjük föl, mint az ellenállással kapcsolatban. Topor István statisztikai adatokkal is meggyőzően bizonyította, hogy a harmincas évek közepétől a debreceni református iskolákban különösen erős szegregáció érvényesült a zsidó diákokkal szemben. Erősebb, mint a szintén szegregált katolikus intézményekben. Az okokat és a következményeket Topor így foglalja össze: „A református gimnáziumokban tapasztalható szegregáció több okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a református egyházi hatalom arra törekedett, hogy mind jobban megfeleljen az uralkodó politikai irányvonalnak, és kiszorítsa iskoláinak falai közül a zsidó vallású tanulókat, tovább erősítve ezzel helyi pozícióját. A másik ok a református egyházi vezetésben bekövetkezett változás. 1936-ban elhunyt Balthazár Dezső református püspök, aki az 1930-as években éledő és erősödő antiszemita megnyilvánulásokat élesen elítélte. Halála után az egyházkerület élére Ravasz László püspök került, aki többször hangot adott antiszemitizmusának. [...] Adatok igazolják, hogy az ő püspökségétől kezdve a nagyhírű református kollégium kapui bezárultak a zsidó diákok előtt. Fontos tény az is, hogy a Református Kollégium Gimnáziumának igazgatói székében az a vitéz Bessenyei Lajos dr. ült, aki 1920-21-ben az Ébredő Magyarok vezére volt a városban, majd 1944 márciusának végén Debrecen főispánjaként főszerepet játszott a város több mint tízezer zsidójának deportálásában. Az 1937-38-as tanévtől egyetlen zsidót sem vettek fel a tanintézetbe. Ugyanettől a tanévtől kezdődően a Dóczy Református Leánygimnáziumban is folyamatosan csökkent a zsidó tanulók száma. 1937-38-ban 6, 1939-40-ben három, 1941-42-ben már csak egy zsidó vallású lánytanulója volt a gimnáziumnak.”¹⁹

Az *Abigél* emlékezetpolitikája a regény olvasatait is nehéz feladat elé állította. Faragó Vilmos 1971 júliusában szellemes értelmezéssel oldotta fel a regény és a valóság ellentmondását. *Lányregény* című írásának vonatkozó részét azért idézem hosszabban, mert egyéb lényeges megfigyeléseket tartalmaz: „Mindez pedig, ismétlem, mesei varázslattal, igézettel, feszültséggel közvetítődik, azzal az olvasócsigázó elbeszélő módszerrel, amely – úgy lehet – már csak az ifjúsági irodalomban otthonos: hogy a kis kaland meg a nagy kaland szép testvériségben járjon együtt, hogy a kis kamaszlánytitkok a legnagyobb felnőtt-titkokkal társuljanak, hogy az apró diákcsínyek éppoly fontosak, érdekesek legyenek, mint a politikai ellenállók legnagyobb csínytevésői. Mert az ellenállás bizony csínytevés, Lúdas Matyi-furfang, az erkölcsi főlény tréfás erőmutatványa ebben a regényben, szép – és lányregénybe illő – Igaz Mese ez arról a magyar ellenállásról, amely lehetett volna ilyen is.”²⁰

Faragó Vilmos szerint tehát a regény olyan történelmi metafikció, amely azt ábrázolja, minek kellett volna történnie, ha az iskolai rétegben érvényesülő humanista erkölcs az iskola falain kívül is kontingens módon jelentkezett volna aktív erőként. Így az iskolai réteg, a tanulók független bajtársiassága és a tábornok figurájához kapcsolódó történet-szál olyan didaktikus kettős parabolát alkot, amelynek két gyűjtőpontja között König tanár úr és Horn Mici biztosítja a kapcsolatot. Itt vethető fel, hogy miközben a néhány évvel később kiadott *Sorstalanság* híres kijelentése szerint Kövesben a krematóriumok látványa egyfajta diákcsíny érzését keltette, addig, ahogy Faragó Vilmos fogalmaz, Szabó Magdánál az ellenállás bizonyul afféle diákcsínynek. Amit az egyik regény a nyelvi reflektáltság páratlanul magas fokán lebont, a humanista nagy elbeszélés érvényességét, és ezzel az európai kulturális narratívák gyökeres megújítását kezdeményezi, azt a másik regény aggálytalanul és teljes bizonyossággal megerősíti, akár a valóság ellenében is.

¹⁹ Topor István: A debreceni zsidó tanulók szegregációja 1921 és 1942 között, *Debreceni Szemle*, 2011/3, 294–295.

²⁰ Faragó Vilmos, i. m.

Ezen a ponton érdemes visszatérnünk Zsurzs Éva tévéfilmjéhez, amely 1978-as bemutatása után a Kossuth-díjat is meghozta Szabó Magdának. A film az aczéli kultúrpolitika jellemző alkotása. A múlt visszaolvashatóságának ellehetetlenítését elsősorban a rafinált szereplőválasztás szolgálta. A korabeli nézőközönség még emlékezhetett arra, hogy a Vitay tábornok szerepét alakító Nagy Attila, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkás-tanács korábbi elnökének fejére az ügyészség 1958-ban halálbüntetést kért, majd a vádindítványt a bíróság tizenkét év fegyházra mérsékelte. Ha ő eljátszhatja Vitay tábornok figuráját, annál semmi sem bizonyítja ékeesebben, milyen távol jutott 1958-as önmagától a kádári hatalom, egyben azt is bizonyítva, hogy innen visszatekintve a történelemben semminek sincs jelentése, és bármi állítható bármiről. Ugyancsak a múlt visszaolvashatatlanságának érzetét támogatja, hogy a zsidómentő König tanár úr szerepét Zsurzs Éva arra a Garas Dezsőre osztotta, aki a regény történetének idején tízéves zsidó kislányként sárgacsillagot hordott, és 1944-ben csak nagy szerencsével maradt életben. Horn Mici, az ellenállás másik árkodi szervezőjének szerepében Ruttkai Éva nyújtott emlékezeteset, akinek 1944 októberétől édesanyjával együtt bújkálnia kellett, hogy így kerüljön el a deportálást. Ezek után talán az sem véletlen, hogy a Matula szigorú igazgatójának szerepét Básti Lajos kapta, aki zsidó származásúként 1939 és 1941 között már alig-alig léphetett fel, 1941 után pedig egyáltalán nem kapott színházi munkát, hogy aztán 1945-ben Ádám szerepében térjen vissza a Nemzeti Színház színpadára. Kalmár Péter, a nációkkal és a nyilasokkal rokonszenvező fiatal tanár szerepét viszont Zsurzs Éva Balázsovits Lajosra osztotta, akit a közönség elsősorban Jancsó Miklós filmjeiben láthatott, és közismert volt Luciano Viscontihoz fűződő baráti viszonya is. Személye tehát a korabeli olasz kommunista baloldalhoz és a magyarországi '68-as nemzedékhez köthető asszociációkat kelthetett, amelyekkel bizarr feszültségben állt Kalmár figurája. Zsurzs Éva szereplőválasztását a kétségtelen színészi kvalitások mellett alighanem a jelentések összezavarása és eltörlése motíválta, ami semmiképp sem ellentétes Szabó Magda regényének intencióival.

Leavis az igényes szórakoztató irodalom hátterében a közönyösség és a konzervatívizmus mentalitását éri tetten. Közönyösséget aligha róhatunk fel Szabó Magda művének. Ellenkezőleg, olvasóját a helyes erkölcsi magatartás pozíciójába kívánja bevonni érzelmileg, és ezt a célt hatékonyan el is éri. A szerző nem csillapodó lelkiismeret-furdalásában ragadta meg a regény alkotói hátterét: „Mindent beleírtam az *Abigél*-be, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél. Ha vádirat lett, magamat vádoló és a magamhoz hasonlókat, ha elismerés, azoknak szól, akik kicserélték az okmányokat, megmentettek számtalan Bánkit, számtalan Vitay GeorGINÁT, átprogramoztak énekműtató táblákat, átfestették a feliratokat, meggallérozták a szobrokat.”²¹ De mivel a helyes erkölcsi pozíció iránti igény a legkevésbé sem kíván szembesülni a történeti jelentésekkel, az utóbbiak ignorálása és tudatos eltörlése annál inkább felróható Szabó Magda művének, és még inkább Zsurzs Éva filmjének. Emellett kijelenthető, hogy az *Abigél* a kulturális diszkurzusok semmiféle megújítását nem kezdeményezi, ellenkezőleg, a korszak uralkodó, mélyebb, önkritikus megértésre aligha alkalmas antifasiszta narratíváját ismétli meg hatásosan, és ennek érdekében attól sem riad vissza, hogy az akkori közelmúlt valós viszonyait jelentős mértékben megszépítse. Átfogóbb vizsgálat tárgya lehet, hogy hasonló tendenciák Szabó Magda más műveiben is felismerhetők-e, és hogy az ízlés, a társadalmi reflexiók formák sztenderdzicációja valóban összefüggésbe hozható-e az igényes szórakoztató kultúra helyi hagyományaival, valamint a kapitalizmus szélesebb szerkezeteiben kialakuló gazdasági keretfeltételeivel. Írásom ezeket az összefüggéseket hipotézisként tartalmazta.

²¹ Szabó Magda: Színképelemzés, i. k., 4.

WEÖRES SÁNDOR „FALRA MÁSZOTT” FOGKEFÉI, ELHAGYOTT ÍRÁSAI, SZÖVEGVÁLTOZATAI

A Weöres-életműnek nem csupán esztétikai minősége, mennyisége és műfaji sokszínűsége különleges, hanem ezektől elválaszthatatlan nyelvi árnyaltsága, gazdagsága is párját ritkítja. Minden tekintetben a legnagyobb klasszikusokhoz mérhető. A költő anyanyelvjárásának hangtani jellemzőit, kifejezéseit élete végéig őrizte. Miközben a szavakkal kergetözött (*Őszinteség*), nem feledte a Kemenes-vidék ízeit, fordulatait. Erről 1976 tavaszán így vallott: „Sokat utaztam Pekingtől Sanfrancisco-ig, Moszkvától Kairóig; Itáliában egy alkalommal majdnem egy évet, több ízben néhány hónapot töltöttem. De az utazásoknál nagyobb élményem egy magyar faluban töltött gyermekkor és ifjukur, ahol írásaim nyelvi bázisa keletkezett.”¹ Esetenként merített a korai nyelvemlékek és bibliafordítások archaizmusaiból. A *Psyché* megírása előtt alaposan megismerte a nyelvújítás korának szóhasználati, helyesírási, műfaji, stílusbeli jellemzőit. Élt is velük. A *Három veréb hat szemmel* anyaggyűjtésének éveit barátjaival, munkatársaival tüzetesen végigolvasta a régi magyar irodalmat. Tapasztalatait az antológián kívül máshol is kamatoztatta. Ha szüksége volt rá, az utca szóhasználatából, az elcsípett párbeszédekből, az újságokból, a plakátok és feliratok fordulataiból is merített. Néhány esetben még az idegen nyelvűekből is. Egy részüket az ironikus hatáskeltés kedvéért alkalmazta. Lírájában az állandósult kifejezések átvételére, eltorzítására is találunk példákat.

Nem tudom, elkészül-e valaha Weöres költői nyelvének szótára. Ha igen, vajon „csupán” kötetekbe rendezett műveinek anyagát tartalmazza-e, esetleg a később előkerült írásokat is? Lesz-e javított, bővített kiadása az *Elhagyott verseknek*² és a prózai műveknek?³ Mivel bőségesen vannak hiányai, tévesztéseik, a hiteles kép érdekében nagy szükség lenne rájuk.

Az utóbbi években számos – korábban ismeretlen – Weöres-autográfal találkoztam. Az újságokban, folyóiratokban megjelent írásainak egy részét az Arcanum Digitális Tudománytár segítségével összevettem a megjelent kötetek anyagával. Eddig ismeretlen címmódosításokat találtam. Többtucatnyi Weöres-írást, szövegváltozatot adtam közre. Mostani forrásközlésemben a rejtett értékek bemutatásán kívül Weöres költői nyelvének megannyi árnyalatára hívom fel a figyelmet. Esetenként kitérek a kihagyott vagy vázlatban maradt írások poétikai, prozódiai összefüggéseire, a jelentősebb alkotásokkal való kapcsolatukra. Az időrendre csak az egyes tematikai egységeken belül törekedhettem. Példáim a költő csöngői füzeteiből származnak. A 12 dokumentum több száz oldala hozzávetőlegesen másfél évtized verseinek kéziratát őrzi. Ezeket Weöres Sándor édesapja ajándékozta el; magántulajdonban vannak. A bennük található művek nagyobbik része közismert. Megjelent a kor folyóirataiban, bekerült a korai kötetekbe és az *Egybegyűjtött írásokba*. Mellettük szép számmal fordulnak elő ismeretlen alkotások, szövegváltozatok,

¹ Weöres Sándor autográf sorai (Budapest, 1976. március 23.); kiadatlan írás; magántulajdon.

² Weöres Sándor: *Elhagyott versek*, s. a. r. Steinert Ágota, Helikon, 2013.

³ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*, s. a. r. Steinert Ágota, Helikon, 2011.

befejezetlen versek, prózai kísérletek is.⁴ Weöres Sándor néhány írása csak évtizedekkel megszületése után látott napvilágot. Egyik-másik korai újság- vagy folyóiratközlése hosszú idő múlva került kötetbe. A *Kulit* már Kosztolányinak is elküldte, de néhány apró változtatással csak a *Merülő Saturnus*ban hozta nyilvánosságra. A *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mondd:* című verse a *Szivárvány* 1933-as évfolyamában jelent meg.⁵ Bő fél évszázad múlva, 1987-ben lett a *Kútbanéző* nyitánya. A *szedett Föld énekében* további példák is akadnak. Károlyi Amy ezt írta válogatásának utószavában: „Ennek a kötetnek létjogosultsága, hogy versei nem jelentek meg életműkiadásban és javarészt sehol sem. Hogy miért? Nem voltak kéznél, elfelejtődtek, iskolásfüzetekben rejtőztek, ide-oda bejegyezve papírfoszlányokon halványodtak.”⁶

Aligha lehet kétséges, hogy Weöres több lappangó írásával ezután találkoznak majd az olvasók. Szövegközlésében nem ígérhetek ismeretlen remekműveket, meghökkentő alkotásokat, váratlan fordulatokat, szép részleteket azonban igen.

Elsőként azokat a verseket említem, amelyek utazási élményeiből születtek. Közülük a jelentősebbek köteteiben is helyet kaptak, több darabja azonban a folyóiratközlésig sem jutott el. Így például néhány bécsi és bulgáriai emléke sem. Győri diákként hosszabb ausztriai kiránduláson vett részt. Atyai barátjának, Pável Ágostonnak Grazból („1930. VII. 22.”) és Salzkammergut vidékéről („1930. aug. 13.”) küldött képeslapot. *Sankt-Gilgen* című epigrammája a *Hideg van* darabja lett. Nyilván több verset is írt, illetve tervezett. Ezt bizonyítja az *Utínapló-részlet*, amely az *Elhagyott versekben* olvasható. Ebben a Hochkalter látványát és fogadtatásának élményét szembesítette a hazai elmaradottság tapasztalatával, mucsai képzetével. Egyik meghökkentő bécsi emlékét a *Práteri panoroptikum* négy sorában fogalmazta meg. A vers önálló megjelenéséről nem tudok; a korai kötetekből kimaradt. Később a *Filigránok*-ciklusba került.⁷ Két terjedelmesebb előzménye cím nélkül szerepel vázlatfüzetében. A ceruzával írt első változat azonnali javításaival együtt 11 soros. A szenciókeltő, közönségcsalogató körülményeket ebben még részletesebben írta le.

Egy lyuk a falban. „Nur fűr starke Nirren!”⁸
 <Mi> – ez a fölírás. Én benéztem ott.
 Egy kripta <belseje> <egymásra hányt ko-
 mélye, <koporsók> porsók> nagy
 és lenn: egy ember, nyilván tetszhalott
 volt, mikor, íme, a hús földbe tették,
 s tizenhat koporsót még hegyibe
 s most koporsója födelét kinyomja
 szétnéz, <és rémületet> tükröz
 borzalmat <remeg> a szeme.
 Ó! Irgalom atyja, ne hagyj el.

A füzetben hét oldallal később található változat már tömörebb. Ez a 8 sor is tartalmaz kisebb javításokat; zárlatából hiányzik az *Ágnes asszonyból* kölcsönzött refrén. A német nyelvű feliratot később átigazította, és „Nur für starke Nerven” formában használta.

⁴ Lócsei Péter: Vázlatok, versek, szövegváltozatok Weöres Sándor csöngői füzeteiből, *ItK*, 2021/6, 845–875.

⁵ Weöres Sándor: *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mond: [Így!]*, *Szivárvány*, 1933/1, 8.

⁶ Weöres Sándor: *A szedett Föld éneke*, Magvető, 1989, 95.

⁷ Weöres nem válogatta be korai köteteibe. Az *Egybegyűjtött írások* 1975-ös harmadik kiadásában szerepeltette.

⁸ A középiskolában németül is tanuló Weöres a fűr szót hosszan, fűr alakban írta le.

Egy lyuk a falban. „Nur fűr starke Nirren!”
 – ez a fölírás <Én> Benéztem ott.
 Egy kripta mélye, nagy, barna koporsók
 és lenn: egy föléledt tetszhalott.
 A koporsója födelét könyökkel
 <kinyomja s három mást emel vele>
 kinyomja és szétnéz rémült <nagy>
 szemekkel.

1936 őszén Bulgáriába látogatott. (Plovdivból szeptember 3-án küldte üdvözlét Szombathelyre.) Balkáni élményeiből származó három verse a *Válaszban* látott napvilágot.⁹ Közös jellemzőjük, hogy astrofikus, rövid alkotások: 14, 6, illetve 16 sorosak. Szerkesztésmódjuk is hasonló. A nyugodt, természeti képekre épülő nyitányt egy-egy fordulattal zárja le. A *Madara* esetében a sziklába faragott vágatató lovas látványát oximoronnal emeli ki: „egyhelyben vágat ezer éve”. Ezzel a művészi alkotásnak az emberi életet túlélő, más dimenziójú hatásáról szól. A felismerés Keats nevezetes ódájából, Rilke szonettjéből már ismerős. Weöres Sándor más írásaiban is találkozunk ezzel a megfogalmazással. A *Tirnovóban* a vizuális élményt úgy sűríti, hogy a 6 mondatból álló versben mindössze 3 igét használ. Névszói állítmányú a zárlat metaforája is: „Bizantin másfa zöld ékszerdobozban”. Egyes szám első személyű megszólalóval csupán a *Plovdiv* utolsó soraiban találkozunk: „Nem bámul rájuk senki se, csak én / s az öt hegycsúcs a város közepén”. Mindhárom versben változatos rímtechnikával él. A *Madarában* az ölelkező rímet váltja a keresztrím, illetve a páros rím. A *Tirnovóban* részben ennek fordítottját látjuk. A *Plovdiv* esetében a rímtelen sorokat zárja egy páros rím.

A csöngői füzetben szereplő *Knyazevo* a *Tükkörben* és a *Nyugatmagyarországban* jelent meg. Mindkettőben *Vers Bulgáriából* címen.¹⁰ Weöres nem vette fel köteteteibe; az *Elhagyott versekben* több értelemzavaró elírás gyengíti hatását.¹¹ Ez a korábbiaknál némileg hosszabb vers az első sortól az utolsóig személyes. A csikorgó villamosból kiszálló vallomástevő meséli el a nyüzsgő város zavarba ejtő idegenségét. Itt is kontraszttal találkozunk. Menekülni vágyik az addig sohasem látott szépségek előtt. Egy erdei úton indul el; a félreért földiszeder otthoni emlékeket idéz föl benne.

A költő vázlatfüzeteiben a bolgár úthoz köthető más kiadatlan írásokat is találtam. Közülük az első témájában és költői megoldásaiban egyaránt az említettek közeli rokona. A táj bemutatásának ismerős trópusai mellett ebben is feltűnik az ellentétező szerkesztésmód (lent – fönt; csönd – felcsöng). Szinte neutrális a megszólalás: egyedül az utunk szó birtokos személyjele köthető a lírai énhez. A tegező figyelmeztetés (hallga) is személytelennek, általánosnak tekinthető. A vers témája, a természetélmény megfogalmazásának néhány kulcskifejezése (a „vándor”, a „Lent, fönt / nincs semmi hang, / lomb közt bujkál a csönd”) könnyen idézi fel az olvasóban Goethe nevezetes dalát.

⁹ Weöres Sándor: Képek Bulgáriából, *Válasz*, 1937/9, 153–154. Kötetben először az *Egybegyűjtött írások* első kiadásában olvasható. A csöngői vázlatfüzetében eltérő sorrendben, részben más címmel szerepel a ciklus: *Bulgária* (1936 okt. – nov.) 1.) *A madarai lovas*; 2.) *Aladzsa Monasztír*; 3.) *Bolgár tánc*; 4.) *Tirnovó*; 5.) *Plovdiv, folyópart*. A *Knyazevo* című vers mellé odaírta, hogy kihagyandó, és hogy a *Tükkörben* jelent meg. A füzetekben máskor is gyakran feljegyezte a versek publikálásának idejét és helyét.

¹⁰ Weöres Sándor: *Vers Bulgáriából*, *Tükkör*, 1938/2, 132.; *Nyugatmagyarország*, 1938. febr. 28., 2.

¹¹ Weöres Sándor: *Vers Bulgáriából*, *Elhagyott versek*, 254.

Aladzsa Monasztir

Fényködbe fűröszi Dobrudzsa fehér
távoli mész-szikláit a halvány
tengeri tér.
Lomb-baldachin alján
utunk kanyarogva fölfele fut,
a vándor a hegy peremére jut.
Apró monostor lapul ott egyedül,
meszelt fala a sziklába merül.
Lent, fönt
nincs semmi hang,
lomb közt bujkál a csönd
és hallgat a dúlt szakadékok alja.
De hallga!
fölcsőng a kis harang.

*

Weöresre gondolva elsők között nem a ballada műfaja jut eszünkbe. Jó néhány kísérlete mindenképpen figyelmet érdemel. Ott van rögtön a korai *Trilógia* (*Ballada két testvéréről; Ballada három falevélről; Ballada a fekete rétről*). 1935-ben született a *Paraszt-ballada* (*Paraszt-ballada*). Az Arany tiszteletére írt *Negyedik szimfónia* második tétele is az. A *hallgatás tornyá-*nak megjelenése után született a *Népballada-foszlány*. 1979-ből való három műve, a *Tiroli ballada*, az *Asszony-ballada* és a *Vásári népballada*. Az *Elhagyott versekben* olvasható az 1928-as *Lemminkäinen* című balladatöredék és a szintén korai *Folyami ballada*. A műveinek keresztmetszetét jelentő válogatásban 10 balladát adott közre: *Hajnal a Holdban; A föld meggyalázása; Az óriásnőstény; Zimzizim; Altwien ábránd; Varázs-virágok; A lány és támadója; Át a vízen; Öreganyó dünnögése; Liba pék*.¹²

A csöngői füzetekben több hasonló próbálkozás fordul elő.¹³ Egy részük még azonosításra és kiadásra vár. Akad közöttük klasszikusnak mondható ballada, románc és népköltészeti parafrázis is. A legkorábbiak közé tartozik a következő cím nélküli, sok javítást tartalmazó vers.

Volt egyszer három kis szegény
tekergő senki gyermeke.
Meséjükből <arcon legyez> arcodhoz ér
a De-profundis mély lehe.

<A De-profundis mély lehen>
<szállt a hírükkel a mese.>
<Kis éhes-szomjas szenvedők,>
<álmodtak ételt és italt,>
<végre nagy vízhez értek ők,>
<fövényvel csillogott a part,>
<ahol fővényes volt a part.>

¹² Weöres Sándor: *111 vers*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

¹³ Közülük az *Agyonlőtték a cigányt* című balladát közöltem. Lőcsei, i. m., 863.

<Kis éhes-szomjas szenvedők>
<Kis szomjas, éhes szenvedők,>
<italt és ételt álmodók,>
<Álmodtak ételt és italt.>
<kiket éh-szomj félholtra mart ->
<Kis szomjas, éhes szenvedők>
<álmot>

Kis éhes, szomjas szenvedők,
álmodtak ételt és italt –
<végre> a tengerhez vetődtek ők,
fövényel ragyogott a part.

<És szólt a tenger: – Itt van, itt,>
<hol nem lesz több éh-szomjatok,>
Dalolt a tenger: – Hallihó,
itt nem lesz már éh-szomjatok,
<enni-való, inni-való>
<vár itt: a gazda én vagyok!>
tiétek mind-mind: ennyi jó...!
Vigan! A gazda én vagyok.

*

A következő balladát minden bizonnyal 1935-ben írta Weöres. Közvetlen közelében olyan versek, variánsok kéziratai találhatóak, amelyek ez idő tájt láttak napvilágot a *Nyugatban* (*Estharang; Képeslap Klárának; Nordkapp; Gyermekdal*). Előtte a *Shakespeare és Velazquez szelleméhez* című szonett javított változata olvasható. Ez a *Szép Szó* első számában jelent meg 1936-ban.

A vers a *Kalevalából* és részben a magyar népköltészetből ismerős gondolatpárhuzamra épül. A szabályos szótagszámú szakaszokban a vallomástevő üdvözlő szavai után sanyarú sorsát ecseteli. Jókívánságait követően felidézi közös múltjukat. A keretes szerkezetben végül föltűnik a segítségkérés is. Az allegorikus verset Weöres alig rejtett panaszaként, szerelmi vallomásaként is olvashatjuk.

Galamb-ballada

– Finnországhoz – (jún. 4.)

Adjisten szerencsét, én édes nővérem,
Ezer-Tó honában szép fehér galambom.
Eljöttem, fivéred távoli országból,
örvösgalamb vagyok szóke Tisza mellől.

Hegy fölött, víz fölött szálltam én tehozzád,
zöld ágat se hoztam, csak egy csókot hoztam,
tépett a két szárnyam, véres a két lábam,
hej, sokat röptültem, míg hozzád jutottam,

Toll-bélű fészkedet Ukkon atyánk <fogja> védje,
minden fiókádat melegével fujja,

minden fiókádat melegével fujja,
<áldással tetőzze, keze közé fogja.>
keze közé fogja, áldással tetőzze.
Hej, bitang a dolgom, ocsu az ételem,
íjjas kerget engem, csapda leskel engem,
szerteszört fészkekben szél-fiókák kelnek,
nincs ott senkim nékem, siralom a sorsom.

Emlékszel anyánkra, boldog nevelőnkre:
ős mesék dajkálva himbálják <karjukat> lombjukat,
ős mesék dajkálva himbálják lombjukat,
suhogó, sötétlő, bűvös derekukat.

De messzire estünk, egymástól elvesztünk,
toll-bélű fészkedet Ukkon atyánk óvja,
tépett a két szárnyam, véres a két lábam,
eljöttem tehozzád egy gyógyító csókra.

(Első szak újra.)

A vers témája és tartalma alapján is szoros kapcsolatban van a *Protestáns Szemlében* 1935 őszén megjelent finn–magyar testvériségről szóló *Balladával*.¹⁴ A tépett szárnyú örvös-galamb mindkettőben panaszt és vallomást fogalmaz meg az Ezer-tó honában élő fehér társának. Sorsközösségükről, veszélyeztetett helyzetükről is hasonló képekben, sorokban értesülünk. A körülmények bemutatása, a prozódiai, szerkesztési különbségek mégis két önálló művet eredményeznek. A legfeltűnőbb eltérés, hogy csak a *Galamb-balladában* találkozzunk szabályos, kötött strófákkal, és csak abban fordul elő következetesen a személyes megszólalás. A folyóiratban közölt *Ballada* egy tömbből áll. Sorai 3, 6 és 12 szótagosak. A leíró, narratív részeket váltják a személyes üdvözlés és panasz szólamai. Nyilvánvalóan nem nevezhetők szövegváltozatnak.

*

A csöngői füzetben található az említett balkáni utazás másik hozadéka, a *Bolgár ballada*, amelynek eredeti címe *Rucsinica* volt. Ez – a szövegösszefüggés alapján – néptánc, illetve hozzá kapcsolódó zenei kifejezés; pontos jelentését nem találtam. Feltárára vár, hogy eredeti alkotás, fordítási kísérlet, esetleg szabad átirat-e. Weöres kéziratai között két változatban maradt fenn. A hely- és időmegjelölést nélkülöző szakaszok párbeszédet sem tartalmaznak. Jókedvből átszapó szerelmi tragédiát idéznek föl. A munka után táncban kimelegedő leányok a malom udvarából hűsölni indulnak a patakhoz. A folytatásban szerepelnek az enigmatikus részek. Azt könnyű elképzelni, hogy a leskelődő legények elkapják kiszemeltjeiket. A leányrablás erotikus utalása nem megy tovább a visításnál (védekezésnél). Ezt a költő rögtön javította lármára. Aztán ezt is kihagyta, és a feltételezhető dulakodás következményeként az ifjak vizes dolmányát említette. Talányos, hogy az egyetlen névvel nevezett szereplőnek, Krisztónak miért nem jut leány. Ki lett volna a választottja? Milyen visszautasításban részesült? Ezt a folytatási lehetőséget Weöres rögtön kihúzta, a legény történetét törölte. Alighanem a könnyen elkapható, lépre csalható lány kárvallása (csalódása? ártatlanságának elvesztése? megesettsége?), önpusztítása érintette

¹⁴ Weöres Sándor: *Ballada – Magyarországnak Finnország iránti szeretetéről és a két testvérnép sok nyomorúságáról* –, *Protestáns Szemle*, 1935/11, 528.

meg inkább. A zárlatban ezt sűrítette. A végleges változathól kimaradt Krisztó kudarca. A módosított című, rövidített történetben már csupán a leány tragédiájával találkozunk.

Bolgár tánc

Kering a csikorgó vitorla,
estig van munka a malomba.
Este-tájt
rucsinica,
este-tájt
rucsinica
járja kinn az udvarba.

Tánc után a lányok szaladva
hűtőzni térnek a patakra.
Csillogó
a bokájuk,
csillogó
a bokájuk,
kilátszik a lábszáruk.

Amint a patakból kilépnek,
elkapják őket a legények.
A legény
majd megjárja,
a legény
majd megjárja,
vizes lesz a dolmánya.

Olykor meg a lány is megjárja,
elfekszik az erdőn bújába:
olvasó
két kezében,
olvasó
két kezében,
hosszu kés a mellében.

*

A groteszk világlátás sok korai Weöres-mű jellemzője. Az *Egybegyűjtött költemények*ből a *Diáknoteszt*, a *Filigránok* darabjait és a *Suite bourlesque-et*, a *Disszonanciát*, a *Groteszket* említtem. Címként az *Elhagyott versek*ben is többször föltűnik, de nem csupán ezekben érhető tetten.¹⁵ A most bemutatandó írások egészében vagy részleteiben szintén meghatározó ez a szemlélet. Feltételezem, hogy zavarba hozó, olykor önellentmondó vagy túlságosan triviális megoldásaik miatt nem fejezte be, nem adta ki őket.

A tanító jellegű írások, próféciaik jelentős részének – legyenek azok szakrális szövegek, filozófiai művek vagy lírai alkotások – közös jellemzője, hogy a megszólaló azonosítja önmagát. Megnevezi, hogy milyen okból, milyen felismerésnek köszönhetően vagy kinek

¹⁵ Groteszk („Kinn a pusztán...”), *Elhagyott versek*, 128.; Groteszk („A torkom kifulladt és bedagadt”), uo., 141.); Groteszk („Remeg az ajka”), uo., 143.

a sugallatára hirdet ígét. Megfogalmazza fellépésének okát és célját. Minősíti azt a közeget, amelyhez szólni kíván. Ebben a tekintetben semleges, hogy figyelmeztet vagy jó hírt hoz. A jövőkép mellett gyakran a kételkedőknek, a szavára nem hallgatóknak a sorsát is előlegezi. Ezeket a jellemzőket az evangélistáknál ugyanúgy megfigyelhetjük, mint Nietzsche *Zarathustrájában* vagy József Attila korai művében, a *Tanításokban*.

A *teljesség felé* című opust sokgyökerű írásnak tartom. Magyar és világirodalmi rokonai bőségesen akadnak; Weöres Sándor korábbi próbálkozásaiiban is találhatunk rokonítható példákat. Ilyen távoli előzmény az a cím nélküli gondolatrítmus, amelyet alighanem 1931–1932-ben fogalmazott meg. Az időbeli azonosítást az segíti, hogy környezetében található néhány Werfel-fordítása (*Magány; Naplemente; Szemek találkozásai; A fejsze hangja*). Ezekről az átültetési kísérletekről 1931 telén számolt be Kosztolányinak.¹⁶ Itt olvasható a *Ha kérdezik, ki vagy, ezt mondd:* című verse; utána a *Kutya* számos változatát, alakulását követhetjük nyomon.

A lendületes, meggyőző szándékú hitvallásban az eredeti, hatásos képek és az avantgárd modorosságok úgy keverednek, hogy az egészet akár paródiaként is olvashatjuk. Némelyik fordulata akkor is ilyen benyomást kelt, ha nem annak szánta őket. Többek között a tejfakasztásról, a csillagokból növesztett szarvról, a fekete alsóruháról és az agyba szúrt tojócőről gondolom ezt.

Beszélek azokhoz, akiknek három fülük van, ezek hallgassák az én hangomat.

Mert vannak emberek, akik hencegnek harmadik fülükkel, pedig egy sincs nekik, csak két porcogós hús a halánték alatt,

hallják vele a fák zizegését, de <föl> a hangok magját ők föl nem törhetik, így hát semmit sem hallanak.

Akiknek három fülük van, azok ráfésülik harmadikra a selymes időt, hogy senki se lássa, <hogyan különb is létezik>.

Lángból és jégből van fonva a szívük ezeknek, de úgy, hogy láng is és jég is sér tetlen marad.

<Ugy ég az idő a homlokukon, mint a>

Beszélek azokhoz, akik nem a szót hallják szavamból, hanem azt, ami több annál, hogysen magába zárhassa a szót.

Csillagokból fogok szarvat növesztetni ezeknek, mellükből tejet fakasztok, édeset és keserűt, fehérét és feketét, hogy hasonlatosak legyenek önmagukhoz, akit elgondolni se tudnak, akihez <imádkozni> csak imádkozni mernek, nem tudva, <hogyonmaguktól kérik lényük egészét saj> hogy önmaguktól kérik sajátmagukat.

Mint egyik tükörről másikra a fény, folyton finomúlva, úgy fog a szemükből minden szemekre hullni szét az én tekintetem.

Ne kérdezzétek, hogy én ki vagyok, vele fordulok a Földdel, fekete az én kabátom, de a fehérnél nem feketébb, <feketébb> fekete az alsóruh> fehér az alsóruhám, de a feketénél nem fehérebb,

túl a világosságon és a sötéten, kettős bilincseteken, <Boldog ez az ember, akinek agyába szúrtam tojócövemet.>

A távollevők üdvözlete a belsőszembemben.

Boldog ez az ember, akinek agyába szúrtam a tojócövemet.

Ne kérdezzétek, hogy én ki vagyok, kürtöse annak, akit ti vártok,

nagy a kicsinyek között és kicsiny a nagyok között, de nem kisebb a nagynál és nem nagyobb a kicsinél, túl nagyságon és kicsiségen, kettős bilincseteken.

¹⁶ Weöres Sándor Kosztolányi Dezsőnek, „Csöngő, 1931. dec. 19.” Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, szerkesztette: Bata Imre és Nemeskéri Erika, Pesti Szalon – Marfa Mediterrán, 1998, I. 157. (A továbbiakban: WSLev)

Akit ti vártok, az immár közeledőt, annak a névjege vagyok,
becsúsztat engem a te szobádba hosszukás ajtóhasadákon.
Közeledések könyve ez, csorduló poharak könyve.

*

A tehetetlenség, a hiábavalóság élménye önmegszólító formában tűnik föl a *Kereplőben*. A dátum nélküli kiadatlan vers a korai terméshez tartozik. A vázlatfüzetben többek között a *Kicsinyesek* (végső változatában: *Nagyfejúék*), a *Vénasszony tükre* (később: *Szubjektív vers*), a *Haláltánc-ének* szövegváltozata, továbbá a *Kutya*, a *Macska* és a *Disznó* található környezetében. Formai érdekessége, hogy kisbetűs kezdése azt sugallja, a monológ nem előzmények nélküli. Mintha a szerző a befogadóra bízna, hogyan jutott el idáig, miben csalódott, milyen élettapasztalatok birtokában foglalja össze világképét. A páros rímű, jambikus sorokban fokozódó indulattal fejezi ki az értelmetlenséget. Az előző íráshoz hasonlóan ebben is föltűnnek a szélsőséges ellentétek és a gradációk: hallgatagság – fecsegés – locsogás – rikácsolás – ordítás; illetve: aktivitás – kivonulás; harc és a kilátástalan küzdelem feladása. Bár hiányzik a lezáró írásjel, a húszosoros monológ mégsem tűnik befejezetlennek.

Kereplő

-----

légy hallgatag légy hallgatag
mint beragasztott nagy valag
a csöndre súllyal nehezülj
lélek-barlang mélyére ülj
– nem: másként öld meg magadat
locsogj csak össze sok vadat
sokfélét értelmetlenül
rikácsolj bús-szünetlenül
ordítsd hülyévé magadat
tenyérrel csapkodj bogarat
mint döglődő pók hadonássz
mint fogkefe a falra mássz
a butaság völgyön-hegyen
teneked sziklavár legyen
üres légy mint a hab a hab
s így okosaknál okosabb
tedd jégszekrénybe lelkedet
ne légy már kép csak képeret
a semmivel harcolj csatázz
légy élő mint a hullaház

Ehhez az íráshoz kerestem kapaszkodót, amikor rátaláltam Büky László tanulmányára a *Tiszatájban*.¹⁷ Ő „*A falramászott fogkefe*” mintájára című, 1980-as vers kapcsán úgy vélekedett, hogy az idézőjeles frazéma minden bizonnyal a XX. század első negyedében született. Feltételezése szerint a fővárosi társalgási nyelvből vált közhellyé. Egy ideig divatozott, aztán kikopott a használatból.

A múlt századelő sajtójában újabb nyomokra leltem. Ezek közelebb vittek a megfejtéséhez. A *Félegyházi Közlöny* melléklete már 1910-ben közölt egy olyan humoreszket,

---

¹⁷ Büky László: „Falra mászott fogkefe: egy Weöres-verscím nyomában”, *Tiszatáj*, 2008/10, 84–85.

amelyben előfordult ez az állandósult kifejezés. Újságírók sorolják ötleteiket egy krajcáros lap ünnepi különszámába: Adyt gúnyoló versike ugyanúgy akad közöttük, mint vezércikk és alkalmi interjú. A beszélő nevű Furkós *A falramászott fogkefe* című történetét ajánlja fel.¹⁸ Petschauer Attila (1904–1943) vívóbajnok egy interjúbán idézte fel iskolai tréfáját: „Ötödikes voltam s a Bánk bánt magyarázta a tanár unalmasan. Majd elaludt mindenki. Mire én, aki mondom a legvásottabb kölyök voltam így kiáltottam fel: Tanár úr, olvasta a falramászott fogkefét?”¹⁹ Ebből egyértelmű, hogy a diák valamilyen közismert nyomtatott forrásra hivatkozott. A *Kis Újság* melléklete egy megnevezés nélküli külföldi regényből idézte a következő fordulatot: „... megátkozta ezután Eustache halvaszületett nagyamáját is, majd pajzán józansággal emlegetni kezdte a falramászott fogkefét s a vízbefulladt mosogató rongyot”.²⁰ A *Nép* című kiadvány egyik olvasója szerint az állandósult szókapcsolat eredetileg egy ponyvaregény címében fordult elő „A halvaszületett nagyanya avagy a falramászott fogkefe” formában.²¹ Weöres előtt már Szabó Lőrinc is használta a frazémát. A kortárs líra szélsőséges avantgárd jelenségeit, stílusficamait minősítette vele.²²

Hasonló képpel (igaz, nem fogkefeként, hanem fogkrémként) szelídebb formában egy Kozocsa Sándornak szánt humoros Weöres-dedikációban is találkozunk. Az 1946-os kiadású *Elysium*ba ezt írta:

A fogpaszta
falra kenve
jó, s az elme
fölkasztva.

Ezt Mallarmé
modorában
éj sodrában
énekelné

Kozocsának
egy szonettben
s szeretetben

mint már jámbor
nagyatyának
Weöres Sándor. 1946. szept. 12.²³

*

A képtelenségek egész csapatát sorakoztatta a függőlegesen áthúzott *Irka-firka* című versében. Közvetlen környezetében részben kiadatlan korai írások, részben az *Elhagyott versekben* szereplő zsengek találhatók. Jelentős részük variáns. Néhányat említek közülük;

¹⁸ „Pinty-úrfi”: Karácsony a szerkesztőségben, *Félegyházi Közlöny Karácsonyi melléklete*, 1910. dec. 25. (I. évf. 52.), 4.

¹⁹ Petschauer az új magyar vívóbajnok, *Vágóhíd*, Kolozsvár; 1926. VII. 18., 18. (Átvétel a *Pesti Futárból*)

²⁰ *Mátyás Diák*, a *Kis Újság* melléklete, 1927. április 30., 1.

²¹ Olvasói levél, *A Nép*, 1925. augusztus 11., 8.

²² Szabó Lőrinc: Divatok az irodalom körül, *Az Est Hármaskönyve* I. 1929, 107.

²³ Vértessy Miklós: A Kozocsa-múzeum, *Budapest*, 1981/8, 17.

zárójelben végleges címük olvasható: *Sziluett (Halotti maszk)*; *Csimpolya, doromb (Egy vers halála)*; *Pálya* (a *Trilógia* III. részének változata). Az eddig kiadatlan vers minden bizonnyal 1931–32-ben születhetett.

Irka-firka

Tudom hogy így kell?

- 1.) ágyuval lőni szunyogokra
<csörgővel várni madarakra>
- 2.) csuzlival bálnára vadászni
- 3.) harangszóval versenyt füttyülni
- 4.) csillagért menni <uborkaszatyorral>
<malaclopóval>
háncs-szatyorral
- 5.) gipsz-Vénuszokat puhogatni
tudom hogy így kell
hogy semmi se lehessen elég
mert egyszer mégis minden elég lesz
betelik gyomrom, ágyékom, szemem
elégedett vágytalansággal,
mikor nem kell már 5-4-3-2-1 sor
<csörgővel várni madarakra>
<harangszóval versenyt füttyülni>
<csillagért menni malaclopóval>
<gipsz-Vénuszokat puhogatni>
és <majd> egy éjjel majd
<mint egy bálna> akár egy mesebeli sárkány
<elnyel> hamm! bekap a ravatalom.

A verset indító képekben átformált frazéma ugyanúgy előfordul, mint a költő által alkotott ellentmondás. Mintha Villon balladáinak (*Apró képek balladája, Kiforgatott igazságok, Ellentétek*) ötvözetét olvasnánk. A rokonság érzése csak a nyitó kontrasztokra érvényes. Az öttételes felsorolás a hiábavalóságok, a felesleges, elhibázott cselekvések kifejezésére alkalmas. A keretbe foglalt rész után megváltozik a szerkesztésmód és a hangnem. Értelmet nyer az előző értelmetlenség. A mű szimmetriatengelye után minden visszatükröződik. Ha felismerem a habzsolás, a szükségesen túli birtoklás fölösleges voltát, egész gondolkodásmódom, lényem alakul át. Gyomrom, ágyékom, szemem betelése után másként tekintek a világra és önmagamra. Nem lesz szükségem az említett nevetséges tételekre. Az egyes szám első személyben kifejezett felismerés közeli rokona azoknak a gondolatoknak, amelyeket Weöres *A teljesség felé* és az *Én, a határtalan szellem* egyes részeiben megfogalmazott.

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a költőnek milyen írásai vannak a halálról. (A kérdéskör töredékét, néhány betegséggel kapcsolatos versét érintem majd.) Már a korai verseknek is egész sorát lehetne említeni, amelyekben a kikerülhetetlen elmúlás, a megváltó vagy a rettegett halál tűnik föl. Az *Irka-firka* zárlatában ironikus képet használ. Nem szól az esetleges nehézségről, a hozzá vezető útról.

*

Weöres Sándornak változatos megformálása, eltérő terjedelmű és hatású versei vannak a Holdról. Némelyiknek a címében is szerepel, más esetekben rejtettebben tűnik föl. Olyik-

ban hatásos trópusként marad emlékezetes („s a Hold kezemnél ült az almafán”; „Most szobrász Hold kel a tájra”; „fönn a telehold viasz-tava ég”). Akad közöttük négysoros epigramma és tíz szakaszból álló szerenád. Az egyikben tegező formában szólítja meg, a másokban leíró módon, harmadik személyben beszél róla. Többségük, például a *Hold*; *A Holdhoz*; a *Hajnal a Holdban*; a *Hold tengere*; a *Hold és tanya*; a *Rongyszőnyeg* 93. darabja, a *Táncol a Hold*; a *Halottak Holdja* és a *Luna* köteteiben is szerepel. A *Millió Hold éjszakája*; a *Kobold-szerenád* és az önálló cím nélküli [*Feszes Hold*] az *Elhagyott versekben* olvasható. Továbbiak maradtak kéziratban. Kiadásukra várnak.

Csöngői füzetében a *Részeg Hold* javítás nélküli sorai fölé zárójelben megjegyezte: régi vers. Nem találtam utalást arra, hogy a korábbi változatot mikor írta. Ha volt ilyen fogalmazványa, talán egy lappangó füzetben maradt. Vajon miért másolta le újra? Tovább akarta csiszolni? Az esetleges módosításra az általam megismert korpuszban nem kerített sort. Környezetében 1935-ben írt művek vannak: többek között a *Nyugatban* közölt *Levél Füst Milánnak* és a *Magyar Minervában* szereplő *De profundis*.²⁴ Utána az *Ének a teremtésről* és a *Dunántúli képek* darabjai következnek.

Részeg Hold

A Hold berugott,
törkölyt ivott,
az égi kan megbokrosodott.
Nekiront a toronynak
az eszeveszett!
csókolja! marja!
sárgás-zöld agyarral hántja a meszet!
Fű-fa lesett,
kutya vonított, kígyó sziszegett,
hogy az égi kan megrészegedett,
hogy a Hold berugott,
megtántorodott,
a templom mögött a gyöpre bukott.
Sírkő remegett,
kereszt recsegett,
hogy a nász megesett!
És a fehér-vállu torony
zokogva ütötte az éjfelet.

Ez a vers több szempontból is talányos, sőt mehökkentő. A Hold az irodalomban rendszerint feminin tulajdonságok kifejezője, a nő szimbóluma. A megszemélyesített égitestnek ilyen ittas, támadó, maskulin változatával sem Weöresnél, sem másnál nem találkoztam. Zavarba hozhatja az olvasót a nász elszenvedője is. A torony inkább fallikus jelkép lehetne.

*

Weöres Sándor leveleiben és későbbi interjúiban is többször szólt gyermekkori, diákkori betegségeiről. A hozzá közelebb állóknak kertelés nélkül vallotta be tüdőbaját, neuraszténiáját, egyik-másik urológiai vagy nemi nyavalyáját. Pável Ágostonnak 1931 őszén így számolt be állapotáról: „Sokat betegeskedek, nem-régen influenzával, torokgyulladással

²⁴ Weöres Sándor: *De profundis, Magyar Minerva*, 1935/4, 102. (A vers nem azonos a *Diáriumban* később megjelent *De profundis* című alkotással.)

és a már említett tüdőcsúcshuruttal körítve értem el a láz-maximumot, most pedig szúr a hátam.”²⁵ Ugyanennek az időszaknak a termése az a „regülő-ének”, amelyet lázbetegen, szinte öntudatlanul édesanyjának diktált le, és Székely Lászlóval osztott meg.²⁶

1933 tavaszán írhatta *Kórházban* című versét, amelyben hosszan tartó szenvedését panasolta.²⁷ Minden tagja fáj, egyedüli vigasza, hogy a virrasztás közben látja az éjszaka csillagait. Ötszakaszos versét a reménykedés hajnali képével zárta:

Aztán megindul az ablakom alatt
a nagybőjt-havi szürke virradat
s kifejti éjükből a házakat.

Fizikai fájdalomának expresszív képeit évekkal később *Betegágyban* című versében árnyalta tovább.²⁸ Több képét, néhány sorát betű szerint vette át. Testi kiszolgáltatottságát, gyötrelmét a rá nehezedő „vak közöny” tette még nyomasztóbbá.

1934–35 fordulóján Vas Istvánnak és Takáts Gyulának is beszámolt kóros soványságáról és neuraszténiájának szombathelyi kezeléséről.²⁹ Állapotáról prózából versbe hajló, ismétlődésre és ellentétre épülő mondataiban vallott. Nem fizikai bajairól beszélt, hanem csöngői környezetének hiányáról. Írásában a szobák steril hangulatot árasztó fehérségét a megszemélyesített fények ellenpontozzák. Világlátására, hangulatára jellemző módon ezek sem lágyak, hanem túskeként szűnnek. Elhagyatottságát – érzékelhetően – a hidegnek ábrázolt nővérek sem oldhatják.

Kórház

Most a kórházban élek. Neuraszténia. Bróm, arsotonin. Hova tették fejem fölül a falusi csillagokat, és ablakom alól hova lettek az egyforma <dombok> alacsony dombok, mik egyenletes redőkben siettek a folyó felé? Most a kórházban élek, ahol minden fehér. De este sok-sok ablakban kigyullad a villany és homoksárga fénytűskék szurkálják keresztül-kasul az udvart. Kedvesen-csúnya, nyirkoskezü apácák macska-léptekkel járnak körülöttem, testük kemény mint a cserebogár és lelkük oly gyermeketegen jó és gonosz, akár az Isten.

(1934 dec.)

*

A következő vallomásban is találunk utalást a betegségre és ellenszerére. Weöres a cím mellé feljegyezte: régi vers kurtitása. Nincs tudomásom arról, hogy az ismeretlen hosszabb változat mennyivel korábban született. Az általam közölt, véglegesnek tűnő szöveg környezetében 1935-ös, illetve akkor megjelent versek sorakoznak (*Plein air; Disznóetetés; Koratavas; A boldogságról; Tavasz dal*).

²⁵ Weöres Sándor Pável Ágostonnak, Csöngé; 1931. október 20. WSLV, I. 34.

²⁶ Weöres Sándor: Celli-Szűz-Márja (regülő-ének) [így!] In: Lőcsei Péter: *Szombathelyi emlékpohár*, Vasi Szemle könyvek, Szombathely, 2007, 89–92. A vers egyetlen Weöres-kötetben, így az *Elhagyott versekben* sem szerepel.

²⁷ Weöres Sándor: *A sebzett föld éneke*, Magvető, 1989, 78.

²⁸ Weöres Sándor: *Betegágyban, Válasz*, 1936/9, 476. Az *Elhagyott versekben* eltérő tagolású változata szerepel a 247. oldalon.

²⁹ Weöres Sándor Vas Istvánnak, 1934. nov. 16. WSLV, II. 45.; Weöres Sándor Takáts Gyulának; 1935. jan. 7. WSLV, II. 84.

Magamról

Mikor kisgyermek voltam én,
pajtásom Nietzsche, Goethe volt.
Most fáradt vagyok, koravén
és fagyos-sápadt, mint a Hold.

A brómon kívül semmi sincs,
mi élni még segítene.
A szajhán kívül senki sincs,
ki csókkal melegítene.

A koraérett Weöresről köztudomású, hogy gyermekként klasszikusokat is olvasott. A család kötetein kívül rendelkezésre állt Hutter Zsigmond csöngői evangélikus lelkész könyvtára. Az nyilván költői túlzás, hogy már ekkor pajtásként ismerte volna az említett költőt és filozófust, de arra több jel mutat, hogy a közelebbi ismerkedés nem késett sokáig. Társalanságáról, mérsékelt viszonozott szerelmeiről is tudomásunk van. Néhány alkalmi, fizetett kapcsolatáról leveleiben is beszámolt. Babitsot meglepő (és polgárpukkasztó) módon tájékoztatta szüzességének elvesztéséről.³⁰ Pálffy István elől a vásárolt viszonyok kellemetlen következményeit sem titkolta.³¹

Korábbi súlyos betegségei az egyetemi tanulmányok idején újabb bajokkal szaporodtak. Édesanyjának 1935. december 22-én számolt be arról, hogy átköltözött az Ágoston utca 5. számú házba, ahol már lakott korábban. Egészségének romlása miatt kollokválását el kellett halasztania. Egyelőre orvosa sem tudta megmondani, mire számítson. Állapotát így jellemezte: „Fájdalmam a betegségtől majdnem semmi se volt, a kezelés viszont annál fájdalmasabb, de azért birom majdnem minden baj nélkül; annyiból jó is ez a defektus, hogy legalább hozzáédződöm jobban a fájdalomhoz. [...] Mostanában majdnem egész nap fekszem, 1-kor kelek, 1/2 3 tájban elmegyek az orvoshoz, 5-kor újra lefekszem. Szóval teljesen nyugalmasan élek.”³²

Amikor aggódó édesanyja meglátogatta, azt üzenté férjének, hogy gyermekük veséjére szerencsére nem terjedt át a fertőzés. Az urológiai kezelés miatt hosszabb ideig maradt a mellette: „Cinának egész nap fekdnie kell, csak éppen kezelésre jár el naponta, aztán megint lefekszik”. A levél alján a lábadozó fiú sorai olvashatók: „Kedves Apa, nagyon köszönöm a Pécsre-továbbított pénzt és leveleket. – Sajnos, még semmi ujságot sem írhatok; bajom nem akar egyelőre kicsit se javulni, pedig már lassan kéthónap óta leszek benne. Még további három hónapi betegségre számíthatok.”³³

Az elhúzódó gyengélkedés szorongató élménye a következő cím nélküli töredékében olvasható. A szövegekéből, a betűk formálásából és a különböző árnyalatú tintákból arra következtettek, hogy több részletben írta. Környezetében többek között az *Újszövetségi*

³⁰ Weöres Sándor Babits Mihálynak, 1933. szept. 22. WSLév, I. 197.

³¹ Weöres Sándor Pálffy Istvánnak, „933. V. 9.” *Vasi Szemle*, 2018/3, 287.; 1936. máj. 6., uo., 299.

³² Weöres Sándor autográf levele édesanyjának; 1935. dec. 22. Címzése: Nagyságos Weöres Sándorné urnőnek Csöngé Vas megye; feladó: Weöres Sándor, Pécs, Ágoston u. 5. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, A Weöres család levéltára 1650–1955 (ifj. Weöres Sándor levelei) XIII-43.

³³ Ceruzával írt levél; Címzése: Nagyságos Weöres Sándor földbirtokos Urnak. Csöngé. Vas m. (piros ceruzával: Érk 36 II./9.) P.b.: Pécs 936, feb. 8; Csöngé, 936. feb. 9. Feladó: Weöres Sándorné, Pécs. Ágoston u. 5. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, A Weöres család levéltára 1650–1955 (ifj. Weöres Sándor levelei) XIII-43.

apokrif levél; az *Esti vendég* és a *Fű, fa, füst* fogalmazványai, javításai, tisztázatai találhatóak. Mellettük a költőre jellemző rajzok, íráspróbák, térképek, táblázatok egész sora.

Tudom s érzem helyzetemet a térben:
hazám, a Föld, egy város, egy szoba,

Csúf ősz ez. És csak fekszem elveszetten.

Mióta már...? csak fekszem, egyre fekszem.
Agyamra fél-ébredlét nehezült,
erőm <tompa> tompult. Az életből kiestem.
Mi az, mit kinn az új nap kínja szült?
pár paplan a világom, a keresztem,
ennyit tudok. Mi lenn volt, fölkerült,
mi fönn volt, széjjelmállott, elvetélt,
számban érzem saját epém ízét.

Szemközt egy szürkeség áll szakadatlan –
a borus ég vagy csak egy szürke fal?
Egy szoba, egy ablak a birodalmam
és földült ágyam, tán a ravatal.

Nem néz be fény. Szemközt egy szürkeség:
egy tűzfal. Velném, hogy a nedves ég.

A következő füzetben a töredék kiegészült, és alaposan átalakult. A vers tisztázata mellett a megírás pontos ideje is olvasható. Címe nem csupán az ébredlét és az álom elválasztó vonalára, sokkal inkább az élet és a halál határhelyzetére vonatkozik.

A küszöbön (1936 okt.)

Ősz van. Beteg vagyok, régóta fekszem.
Agyamra fél-ébredlét nehezült,
erőm tompult, az életből kiestem.
Mi az, mit kinn az új nap kínja szült?
E léthez köt még egy szál s nem eresztem,
ennyit tudok. Mi lenn volt, fölkerült,
mi fönn volt, mind elbomlott szertesét,
számban érzem saját epém ízét.

Érzem s tudom a helyzetem a térben:
helyem a Föld csillag, Pécs városa
s a szállodában, szobák sűrűjében
egy félhomályos, fűtetlen szoba,
egy ágy, hol fölméretlen, elvetélten
cseréli egymást perceim sora.
Gyér fény dereng. Szemközt egy szürkeség:
egy tűzfal. Hinném, hogy a nedves ég.

Ottkinn napok dagadnak és apadnak,
hosszas zápor zúgását hallgatom,
az éjek mindig nagyobbat faragnak
<a felleg-tornyos őszi nappalon,>
az őszi, vizenyős nappalokon,
de engem ütemükkel nem ragadnak,
nap van, vagy éj, gyakran nem is tudom:
az ablakomra sugár sose pillant
és ha látnom kell, fölgyujtom a villanyt.

Lassan kikorhad belőlem a lélek,
örömöm mind vegetatív öröm,
egyhelyben, ágyba-gyökerezve élek,
növényivé szűkült az én köröm.
Alig eszem, csak kétszersültön élek,
az is legtöbbször gyorsan visszajön,
epével, vérrel keverten kihányom,
epe zuhog az orromon, a számon.

Szemem ködös, a betűt összevételi,
így élek, bőrbe-burkolt csont-csomag,
izzasztó görcs a mellemet metéli,
a fájás átfog, mint az iszalag.
Ó, ne kívánj még alakot cserélni,
te testemmé-lefoglalt csöpp anyag!
– Így tengődik, mert őrzi a betegség,
a nagy egységben egy zárt, kicsiny egység.

A testi és lelki megpróbáltatások ötös és hatodfeles jambusokban írt, szabályos strófákba rendeződtek. Az első hat sor keresztímeit a szakaszok zárásaként páros rímek váltották föl. Az egyes számú vallomás a fizikai megpróbáltatások mellett a sivárnak érzett környezetet, a külső világ reménytelenségét és a monoton napok terhét hordozó lélek belefáradását sűríti emlékezetes hatású művé. A vers számomra azért is különleges, mert nyitó és záró szakaszában – így az alkotás egészében is – a fájdalom felülemelkedni kívánó személyiség életvágját, életigenlését fogalmazta meg.

VISSZA A KEZDETEKHEZ

Takács Zsuzsa *A Vak Remény című verseskötetéről*

A *Vak Remény* című kötet (2018) azonos című része a gyűjteményes kötet első fejezete, amely egyúttal visszaautal Takács Zsuzsa költészetének kezdeteire és alapvető indítékára. A jelen előtérbe állításának így konstrukciós jelentősége van: nem csupán az új kötet, de az életmű egészének középpontjában is a társadalmi szorongások evidenciatapasztalata áll. A ciklus verseiben kiemelt szerephez jut a szegénység és a szerencsétlenség elemei jelenléte, a környezet ellentmondásossága, amely a jólét látszólagos biztonságával körülvett lírai szubjektumot kísérti. A versek beszélője ki akar lépni a történelmi háttérrel együtt megtapasztalt felelősségviszonyokból, de újra és újra szembesülni kénytelen mozgásterének korlátozottságával. Miként a *Sírás ismeretlen vállon* című versben olvasható: „Nem hitte volna, hogy görcsösen ő sír, / rázkódott a válla a saját szövege felolvasása / után már kint a folyosón, ahova a gyér taps / záporában kimenekült [...] / Föltette napszemüvegét, és sietve elköszönt. / De hát ami történt, nem tud véget érni” (kiemelés az eredetiben). A rövid történetet lezáró sor nem önmagában, de Pilinszky *Passió* című versének idézetével ad választ a kérdésre, mi nem tud véget érni – ezt a vers alcíme („Egy holokausztkonferencia után, György Péternek”) nyomatékosítja, az emlék rögzül térben, időben. A szenvedéstörténetek folytonossága („ami történt”) egy olyan jelent határoz meg, amely az emlékezéssel és a test emlékezetével kapcsolódik össze rejtélyes, mert láthatatlan és javarészt öntudatlan módon. A nézőpontot kijelölő eltávolított tekintet önmagára lát rá, azt érzékeli, ahogy az én felügyelete alól kicsúszó testi reakció és a lelki megrázkódtatás leválik a megfigyelő tudatról. A szöveg közlései több módon is távolságot teremtenek az esemény kiváltotta megrendüléstől: a címben szereplő főnevesült ige a beszélőtől is elvonatkoztat, miközben az eleve „ismeretlen” férfiből a szöveg folyamán „idegen” lesz. A megszólaló nem csupán a vers kezdetén vesz fel távolságot saját reakciójától, hanem mindvégig vállallhatatlanként tekint saját önkéntelen mozdulataira. Végül a napszemüveg a visszavonhatatlan érzelmi megnyilvánulás után a titok és a titkolnivaló jelentésmozzanatát építi be a szereplők kommunikációjába.

A kötettrész három ciklusa így számot vet az emlékezéssel és annak mind spirituális-metafizikai, mind pedig testi-fizikai következményeivel. A *bukott angyal* című első ciklusban Budapest utcáinak, tágabban: történelmi téridejének atmoszférája a leginkább szembeötlő visszatérő elem, a *Body kiállítás* című ciklus fókuszába a testbe írt emlékezés került, végül pedig a *Ha van lelkünk ugyan* című ciklus a lélek jelenlétének megragadható mozzanataira figyel. A ciklusok ismételten foglalkoznak az ezredforduló visszás társadalmi jelenségeivel, a hétköznapiak jóra irányuló törekvéseinek ellenszegülő történésekkel, a reményt elfedő valóságselemek dominanciájával.

A *Vak Remény* újrakezdő kötetként nemcsak ismét felvonultatja a korábbi évek meghatározó tematikáit, hanem a kompozíciónak köszönhetően új összefüggéseket teremtve erősíti meg az életmű melankolikus hangoltságát és teszi hangsúlyossá főbb témáit, mint

például az idegenség egzisztenciális tapasztalatát, történéssé váló, elbeszéléssé formálódó érzetét és az ennek következményeivel való szembenézést,² ami *Az idegen* című versben a visszaemlékezés négy idősíkján keresztül válik hozzáférhetővé:

Tegnap végigolvastam a naplóm,
mondhatni egész életemet. De nem
találtam benne semmi említésre méltót.

Volt rá időm bőven, egész nap esett.
Íróasztalom rekeszeiből egymásra dőltek
ki a jegyzetek: „A honosítást kérő

vallomásai”. A tisztviselő türelmetlenül
kopogott az asztal lapján, valami
méltányolható indokot keresett, hogy

kedvező elbírálásban részesítsen.
De nem tudtam letagadni mégsem,
idegen vagyok. Ezért az elutasítás.

A mai bejegyzés felidézzi a „tegnapi” naplóolvasás eredménytelenségét és a naplóbejegyzés megírásának helyzetét, a honosítási kérelem karkai kiúttalanságot megjelenítő elutasítását, s végül a naplójegyzetekben megőrzött jelenet maradandó érvényű tanulságát. Az emlékezés idősíkokat váltó szerkezete az eseményeket tárgyilagosan összegző, ugyanakkor egzisztenciális helyzetével számot vető narrátor szerepeltetésével távolságot tart a vallomáslírától, amikor az önmegfigyelés gesztusáról leválasztja a vallomások közvetlenségét.

A megnyilatkozás előterébe a belső viszonyulás külső rögzítése, a kérvény elutasítása kerül. Az elbizonytalanodó szubjektum csak a történetek utólagos elemzése során, visszatekintő perspektívából lát rá saját idegenségére: amikor fellapozza jegyzeteit (ezeknek csupán a megnevezésében szerepel a vallomás mint egyfajta műfajmegjelölés), és tudomásul veszi, voltaképp maga mondja ki a „tisztviselő” – mintegy saját felesleges énje – határozatát: „idegen vagyok. Ezért az elutasítás”.

A Vak Remény-versek allegorikus reményalakjai a korábban megjelent *A letakart óra* című kötet *A megfosztás rítusa* című verséhez – Reményi József Tamás szavaival „a hitremény-szeretettől elbúcsúzó, negatívba fordított imádság[hoz]”³ – kapcsolhatók, ahol a hit, a remény és a szeretet elbúcsúztatása utáni világállapotban a vakremény az értelmes létezésre és a valamiféle bizonyosságra áhítozó lírai közlés utolsó tanúja marad. Vaksága paradox, hisz valójában úgy vak, hogy tekintete nagyobb lelki-szellemi távlatokat ölel fel: „De amikor fehér ruhájában belép / a remény az utolsó tárgyalóterembe, / és arcunkon széthordja veséikbe / látó tekintetét, megnyugodhatunk, / mert másféle látásról van szó.” Az eredetileg a 2004-es kötetben megjelent *A (vak)remény* (itt mottóvers) szerint tehát még kevésbé mondható a remény kilátástalan, tévelygő formájának, annál inkább a 2018-as *A Vak Remény* új verseiben – ám a hiányérzet itt is metaforizálódik, az egziszten-

² Szénási Zoltán egyenesen az idegenség hangsúlyosabbá válását érzékeli az új darabok között: „Mégis az újabb darabok fontos poétikai tapasztalata az idegenség, az elidegenedés érzésének előtérbe kerülése.” Szénási Zoltán: A költészet vigasza vigasztalanságok idején, *Jelenkor*, 2019/3, 342.

³ Reményi József Tamás: A megmaradt készség. In: Uő.: *Zsurnál. Újságos kritikák*, Bp., Kortárs Kiadó, 2007, 102.

cia megfosztottságát jelöli. Ha *Az idegen* című vers beszélője saját jól felszerelt otthonából hontalanságát jelenti ki, a budapesti utcákon tengődő szereplők számára ez már maga a testet öltött valóság.

Visy Beatrix Takács Zsuzsa költészetében egyebek mellett a remény folytonosságára és megtestesülésére hívja fel a figyelmet,⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán laudációjában a hagyományhoz képest megalkotott képet rekonstruálja.⁵ A remény-versek akkor is egy elvont, ugyanakkor komplex és változó alakot rajzolnak ki, ha konkrétan megnevezik – következésképpen Vak Reményként mutatják be – szereplőjüket. A hagyomány alakzata a versek külsődleges jegyeiben szembeszökően átváltozik és többszólamúvá válik. A *Vak Remény gyöngülésének* főszereplőjét egy telefonos lelkeségély-szolgálat túlterhelt munkatársaként ismerjük meg („Szabadkozott, / hogy nem ér rá. Naponta százával érkeznek / az enyémhez hasonló segélyhívások hozzá. / És hogy az összeomlás szélén áll maga is.”), egészen más szerepben tehát, mint a „testet öltött vak remény”-t, a képzeletbeli deportált Kafkát a *Negyvenhárom szeptemberében* című versben vagy a versek sorát elindító *A (vak)remény* bírósági tanúját. A sorozatnyitó vers reményalakjához a *Fogadd el! Fogadd el!* című vers allegorikus figurája áll határozott vonásaiban a legközelebb: „Mibe bele nem szólnál? – csattant föl kísérőm, / a Vak Remény. Meglepett a keménysége”, amennyiben szavára a bírói tekintet előtt feloldozást, felmentést kaphat az a mitikus közösség, amelyet képvisel és amelynek szószólója. Az *Egy körüti kávézóban* című versben a Vak Remény olyan társ, akit a vers beszélője által részletezett lehangoló városkép sem zökkent ki szemlélődéséből és angyali látomásából. A vers fölülírja és dialogikus beszédszituációján keresztül újrakontextualizálja az *Üdvözlégy, utazás!* címadó – egyben a *Naphimnuszra* utaló – versét, amelynek himnikus hangütése a „bátor szív” győzelmét jelentette be a reménytelenség víziói fölött. De a bevésődéseket fölülíró drasztikusabb alakváltozatok is előfordulnak, mint az utca kitettségekben élő koldus alakja, aki „az utcasarkon ül, / számolja a műanyag pohárba / ejtett érmék koppanását. Sütteti / rég nem látott arcát a Nappal” (*A Vak Remény egy napja*).

A versek közéleti lenyomatai metaforikusan is megmutatkoznak: a rendszerváltozás után megjelenő koldusok iránti könyörületben éppen úgy, mint a könyörületen túl felremlő büntudat lírai dimenzióiban. Ezúttal azonban a városkép ellentmondásossága, az álomszerű események egymásutánja újrahangolja a lírát, és az eddig inkább csak a háttérből kihallható hangokat teszi hangsúlyossá, más hangulati tényezőket állít előtérbe. Határozottan színre lép a rossz lelkiismeret, karakteresen *A bukott angyalban*, ahol a felejtés elleni törekvéssel fonódik össze jelen idejű történeti szinten, a történések okára kérdezve, s a védekezés naivitásával összefonódva, nem pedig szólammondatként vagy elméleti összegzésként. Ez a történetyszerűség, a történetben való gondolkodás gyakori a versekben, s a jelenség az emlékezés narratív műveleteivel hozható kapcsolatba. Amint Aleida Assmann rámutat, „az emlékezésnek ábrázolásra van szüksége. Mivel megkerülhetetlen az ontológiai különbség aközött, ami van, és ami volt, lehetetlen a múlt egyszerű

⁴ „A remény költészeti, mitológiai, de még inkább ontológiai, létszemléleti szerepeltetése azonban nem a jelenből és e költészet jelenlegi végpontjából az eddigiek elé (fölé) helyezett új alkotói motívum és tematika, hanem a Takács-líra szinte kezdetektől jelen lévő, végigvonuló implicit és explicit »alakja«, sőt, több értelemben is felhajtója, indikátora, amely most még erőteljesebben, még koncentráltabban – szó szerint is – ölt testet.” Visy Beatrix: Egyetemes reménytan, *Alföld*, 2019/1, 112.

⁵ Az összegző kötetben „Takács Zsuzsa a XVIII–XIX. századi magyar költészet egy központi reflexiós alakzatát aktiválja úgy, hogy valamiféle allegorikus figuraként lépteti fel Csokonai ódájának megszólítottját, akit az a költemény trillák, Lillák, képzetek és a »kedv« társaságában búcsúztattott el. A (vak) Remény itt nagyon is szó szerint értetten, a maga dezorientált állhatatosságában lép színre: különös, hiányzó tekintete (»mert másféle látásról van szó«) a jövőbe irányulva, de a jövőt elvéve »tanúskodik majd mellettünk.«” Kulcsár-Szabó Zoltán: Takács Zsuzsa Aegon-díjas, *Élet és Irodalom*, 2019/15, 5.

visszahozatala a jelenbe. A visszahozó műveletek helyett [...] az emlékezeti kultúrában sohasem magával a múlttal van dolgunk, hanem mindig annak a reprezentációjával és mediális megformálásával”.⁶ A versben angyal helyett bukott angyal hirdet könyörület helyett ítéletet: „Azt mondja, nem ismer irgalmat irántunk, / mert nem ismertünk irgalmat mi sem, / amikor elrejtőzött a Kertben, és sírt”. Az édenkert kísértője, a kitagadott angyal mint minden elvesztettség előképe szerepel: a koldusé, az otthonát elvesztett nincstelené, a kitagadott, az elárvult gyermeké. Minden szerepet átjár ez az elképzelés, amelyben kiúttalaná válik a kommunikáció („Vágjunk-e bele / kést? Vagy tartasuk oda a nyakunkat? [...] Vagy így, vagy úgy, elvesztünk végleg”). A *Vak Remény* kötet cikluscímadó verse súlyos szemantikai állításával a reménytelenség számbavétele, a mélypont felvázolása. A felejtés ára („Lehetséges ez? Mi nem emlékszünk ilyesmire”) a bűnbeesés, amely látszólagos nyugalmat teremtett, ám végül katasztrófához vezetett. A szubjektum történelmi emlékezetének feladásával önmagát semmisíti meg, vagy legalábbis végletesen elbizonytalanítja. Az ütemesen előrehaladó vers gondolatritmusai, a sűrítés és feloldás, a nézőpontok váltásai, majd szintézise („Vagy így, vagy úgy”) retorikailag nyugvópontra juttatja a többes szám első személyű és az egyes szám harmadik személyű versalanyok kiúttalanságot véglegesítő párbeszédét.

A kötet visszatérő vonatkozási pontja a végítélet. Ennek horizontális és vertikális irányban mozognak a versek, mikor a kifejezés motivikus szinten vagy történetben ágyazva jelentkezik, mivel a környezet jelenségeiben és az érzelmek kifejeződésében is alakot ölt. A mottóvers az ítélet tárgyaloétermébe lépő reményt ábrázolja, a nyitó vers egyik megidézett színterét pedig „Az utolsó Ítélet” terének nevezi; *A bukott angyal* Lucifer alakját idézi meg, *Az idegen* honosítását kérelmezi és elutasító ítéletét várja, *A zöld dzseki* verstörténete pedig annak az elemi tapasztalatnak keresi az eredőjét, amely a valóság ambivalens érzékelése közepette nyilvánul meg – akkor, amikor a vers meg nem nevezett, látomásos szereplője a hajléktalan alakjával azonosul: „De éreztem, / hogy valaki néz, akit én nem láthatok. Ott / éheznek és fáznak minden utcáson, és megítél”.

A *Vak Remény* verstörténeteinek allegorikus remény-figurái olyan alakváltozatokként értelmezhetők, akikkel azonosulva a vers mindenkori beszélője a realitást más perspektívából „másképp” látással, más módon érzékeli, feltehetően jobban, élesebben, mert szemét nem vakítja el káprázat, de nem is sötétíti el optikáját a reménytelenség és a kétségbeesés:

Hallgattam, aztán megeredt az eső,
kopogott a fejünk fölé feszített ponyván.
Esett, és kítartóan süttött közben a nap.
A tépett farmerekről beszéljek neki,
hát nincs elég baja? Az ormótlan, mocskos,
műanyag sportcipőkről? Az autókerekek
a járdára fröcskölték a sarat. Fizetni akartam.
Kérte, hogy maradjunk. Ő angyalok lépteit
hallja, mondta, meztelen talpuk surranását,
fényes ruhában járnak a víz fölött.
Azt mondta, érzi a tenger cseppjeit az arcán.
(*Egy körúti kávézóban*)

A kulturális környezet mögött kitapintható láthatatlan – metafizikai – valóság ábrázolása különleges jellegzetességgel ruházta fel az allegorikus alakokat, akik lényeglátó megnyilvánulásaikkal nem az elnémulást kockáztatják, inkább az ellenük forduló tehetetlen kétségbe-

⁶ Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás, Múlt és Jövő*, 2016, 269.

esést, az azt kísérő agressziót, mint a *Fogadd el! Fogadd el!* című versben, vagy hogy őrültnak látszanak, mint *A negyvenhárom szeptemberében* beszélője. De ennél is átfogóbb vonatkozási pontja a verseknek a tragikus létszemlélet. Takács Zsuzsa poétikájának visszatérő kérdésfeltevése, hogy e tragikus látásmód hogyan képes a remény jelenvalóságát oly módon előállítani, hogy ne „olcsó vigaszt” nyújtson, ne fedje el a krízishelyzeteket – hiszen „a valóság esztétizálása egyúttal az elfojtás folyamata is”⁷ –, mégse fossza meg az olvasót a reménytől.

Az egyik legkorábban keletkezett Vak Remény-vers, a *Negyvenhárom szeptemberében* zárómondata így hangzik: „Ő volt a testet öltött Vak Remény.” A fentebb részben már idézett, ám később keletkezett Vak Remény-versek ezt az axiómaszerűen azonosító allegorikus megszemélyesítést mint tézist viszik tehát színre. Ez a versmondattal ugyanis olyan általános érvényre emelt kijelentés, amely nemcsak az adott versben, de az egymást inspiráló kötetek között, azok keletkezéstörténeti összefüggésében is érvényesül. Miközben a versek változatos felszíni struktúrákat működtetnek (a szereplők, a tér, az idő, a beszélő tekintetében, de a remény allegorikus megjelenéseit tekintve is), mégis egyre inkább egyetlen meghatározott alaptapasztalatról számolnak be: magáról a remény realitásáról. Ez a határozott, kétséget nem hagyó rámutatás („Ő volt...”) magyarázatot igényelne, különösen annak fényében, hogy a vers fikciója szerint a visszaemlékezésben félreértésről, szándékos vagy szándékolatlan hamis tanúságról lehet szó. A vers két állítást tesz különös elbeszélőjéről – lakóhelyével és meghurcoltatásával jellemzi: „Látta a Máramarosból deportált férfi / Kafkát.” A szemtanút saját üldözött sorsa hitelesíti – ezért a vers nem vonja kétségbe tanúságát, inkább logikai következtetések elhagyásával, a talány fokozásával, egy gondolati ugrással a remény anyagszerű, kézzelfogható tapasztalatára mutat rá. Úgy ismeri el a tanú hamis tanúságának igazságértékét, hogy meghagyja őt e paradoxonban, jóváhagyja a látomás evidenciáját (a Kafka-idézetet rejtő sorral: „mint „mint akit szél fúj..., kísértet- / szerű volt, mint akit krétával rajzoltak / a sötétbe”) és a fikcióalkotó emlékezet öntörvényű kibontakozását:

s hogy álmában Milenával a Kaffee Unionban
járt, és asztaluknál, közvetlenül a falevélmintás
keretben pompázó tükör alatt,
egy Dosztojevszkijhez *hasonló* férfi ült
egy Milenához *hasonlatos* lánnyal,
és egy kéziratot javított. [Kiemelés: Sz. Cs.]

Sejtészerű hasonlításában az elbeszélte történet gazdag, egymásba tükröződő alakzatot formál, ahol végül Kafka alakja bonyolult áttételeken keresztül a remény metaforájává lesz (nyelvtanilag a vers első és utolsó sorában: „Látta... Kafkát”, „Ő volt...”). Az ábrázolás szerint a sovány Kafka kísértetszerűen közlekedik a vers dimenziói között. Amikor beszámol egy álmáról, melyben Dosztojevszkij alakja tűnik elő ismét egy képtelen tér-időben – bár a tanú elbeszélése itt már lényegesen óvatosabb –, csupán hasonlóságot állít. A versbéli Kafka azáltal, hogy óvatosan fogalmaz – nem magát Dosztojevszkijt látta, csak egy hozzá hasonló férfit –, megerősíti a deportálást átélte tanú beszámolójának hitelességét. A figyelem eközben a két központi alakra összpontosul: a találkozásáról beszámoló férfira és elbeszélésének szereplőjére, Franz Kafkára, vagyis a jelenetből kimarad a szemtanú visszaemlékezésének címzettje: személytelenné válik és háttérbe húzódik. A vers úgy leplezi le hiányát a különös elbeszélések folyamataiban, hogy mintegy észrevétlenül siklik át a kérdésen: vajon ki adja tovább a tanúságot? Erről mindössze a tanúsítást viszonylagosító „ál-lítólag” ad némi információt. A tanú szavait elbizonytalanítja, hogy közvetítőkön keresztül

⁷ Gernot Böhme: Ökologische Naturästhetik und die Ästhetisierung des Realen. In: Uő.: *Atmosphäre. Essays zur neuen ästhetik*, Suhrkamp, 2019, 14.

képes csak továbbadni tanúságát. „Komiszabb idöket is átvészelt / már, közölte vele Kafka – állítólag” [kiemelés: Sz. Cs.]. Csak hiányával van tehát jelen legalább egy, de akár több szereplő is – az elbeszélés hallgatói éppúgy, mint a tanúság továbbadói –, csak a vers történetének egyetlen megszólalója, rövid szakaszokra megmutatókozó lejegyzője marad meg: az a lírai szubjektum, aki az állításokat megformálja és következtetését a remény allegóriájában rejti el, ezáltal pedig a verset is allegorikus olvasatnak engedi át.⁸ A történetben megidézett alakot a fikció transzformálja a remény allegóriájává, hitelességéről tehát nem a történeti tényyszerűség dönt.

A deportált férfi csak Kafkát mutatja be, aki megjelenésében inkább emlékeztet egy üldöztetést, testi-lelki megpróbáltatásokat átvészelt lágerlakóra: „Mint akit szél fúj, lengedezett / előre-hátra, mikor az Appellplatzon / álltunk, esküdözött, s hogy kísértetszerű / volt, mint akit krétával rajzoltak / a sötétbe”. Vézna testalkata, hangképzésre már-már alkalmatlan mozgó fogsora tükörképeként meredhet a férfira, aki erről a negyvenhárom szeptemberében zajlott találkozásról utólagosan beszámol.

Hozzátette még a máramarosi férfi,
hogymeglazult fogai folyton mozogtak,
ezért megtanult úgy beszélni Kafka,
hogymközben nem mozdult vérvő ajka:
„mintha a gondolatai szóltak volna”.
Ő volt a testet öltött Vak Remény.

E tükröződésben Kafka (a Kafkához hasonló férfi) Dosztojevszkijben (a Dosztojevszkijhez hasonló szereplőben) pillantja meg önmagát, a deportált férfi pedig Kafkában lát rá önmagára. A beszámoló öntükröző alakzatai Kafka beszédét különös értelemmel töltik fel, a hasonlító jelentéstartalmú alárendelt mondatrész a *belső* szóra, a kimondott szavak mögött rejtőző gondolat, a lényeg vagy esszencia megfogalmazására tett utalással egészül ki. S minthogy ez közvetlenül a záró sor, vele a remény létmódjáról való tudás lesz elérhető.

A tanú megmarad önnön paradoxonában: nyilvánvalóvá válnak tanúságának a tényyszerűség szintjén hamis alappillérei, a tanúsított fikció mégis hitelt nyer. A versalany – a deportált férfi hallgatója és mondatainak befogadója – nem az elbeszélte történet igazát, hanem a valóságról alkotott tapasztalatát tanúsítja. Ez a tapasztalat azonban egy történeten keresztül, a szóban kelt életre, s ez az alapképlet hangsúlyossá teszi az irodalom fikciós létmódjában rejlő igazság eshetőségét: a realitás meg nem történt események hiteles részletezésén keresztül tör felszínre. Hiszen, ahogy Gadamert értelmezve Jean Grondin kifejti, „az általunk használt szavak, ahogyan azok éppen az eszünkbe ötlenek, nem képesek kimeríteni mindazt, ami »a lelkünket nyomja«, azaz a beszélgetést, mely mi magunk vagyunk”.⁹ Ekképp az irodalom tanúságtévő létmódjáról adott beszámoló lesz a vers megformált állítása, egyben a megértés rekonstrukciójának folyamata, és ez a rekonstrukciós folyamat vezet el a vers elsődleges, a tanúság természetét összegző téziséhez: a tanúság akkor is érvényre jut, ha az állítások történetileg dokumentálhatatlanok. A tanúság nem a tényekre vonatkozik, hanem a tanúsított megpillantását, a remény inkarnációját jeleníti meg. Minthogy *A Vak Remény* kötet egészen végigvonul, domináns elképzelésről van szó – amelyet az életmű egészére is túlzás nélkül vonatkoztathatunk –, felidézhető Pilinszkytól *A lírikus naplójának* 1970-ben íródott bejegyzése, mely a művészet elválaszthatatlan részeként értelmezi az inkarnációt: „De minket az a vitathatatlan, eleve vallásos

⁸ E korai Vak Remény-versben még nem egyértelmű, hogy metaforikus vagy allegorikus jelentésképzésről beszélhetünk, az allegóriát inkább a vers környezete, a Vak Remény-versek sorozata erősíti fel.

⁹ Jean Grondin: *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*, Osiris, 2002, 168.

elem érdekelne most, ami nélkül semmiféle művészet nincsen, s ezért szeretném minde- nekfölött a művészetnek azt a szerepét hangsúlyozni, ami belőle nélkülözhetetlen, s ami- re egyetlen s legtalálhatóbb szavunk, minden bizonnyal nem véletlenül, az Evangéliumból kölcsönzött megtestesülés. *Et incarnatus est* – a mondat igazság szerint minden valódi műalkotás zárómondata lehetne.”¹⁰ Ebből a keresztény teológiában gyökeret vert elgon- dolásból – amelyet Pilinszky saját teológiai belátása nyomán a művészetre alkalmaz – ér- telmezhetők a Vak Remény-versek allegorikus alakjai. Ennek köszönhetően válik Takács Zsuzsa lírájának fontos jellemzőjévé, hogy amikor tragikus szemlélete ellenére a művé- szet médiumán keresztül a remény mellett tesz tanúságot, amikor tehát a veszteségben a találkozás reményét mondja ki, akkor a reménység belső szóként, a megértés folyamatai- ban jut nyelvhez. A *Vak Remény* kötetrészt a *Kimenetel* című vers zárja, amely egyben a hitet tanúsító létszemlélet összegzése és kimondásának záróakkordja:

Egészen másfajta gondolkodásmód azé, aki
elhiszi, hogy a rossz dolgok végül jól alakulnak.
Úgy véli, kimennek, ahogy az idegen katonák
szoktak kimenni a megszállt országból,
ha véres és földi birodalmuk összeomlott,
erejük elapadt, nevetségessé váltak
a lakosság szemében. Nem a fogak
csikorgatása kezdődik el ilyenkor,
hanem az ünnep. A tömeg összeverődik
az utcán, valaki furulyát vesz elő.
Fölzeng a megbántottság és a fájdalom
dallama. Kezdődik a bűnök bevallása,
és nem ér véget, míg világ a világ.
A teve átmegey a tű fokán.

A Vak Remény-versek erről a belső szóról tesznek tanúságot, elutasítva a tapasztalati valóság esztétizálását, s hangot adva a legmélyebb kétségeknek is, melyek mögül viszont kihallatszik a kimondott mögött jelen lévő tapasztalat. A *Kimenetel* cím a bibliai eljövétel mintájára képzett, de egyúttal az exodust is felidéző szó, amely nem csupán az orosz katonák rendszerváltáskori kivonulására utal, hanem a szabadulásra is, végső soron pedig a bibliai várakozás távlatába helyezi a versben testet öltő szilárd meggyőződést. Az ün- nep Pilinszky *Mielőtt* című versét is emlékezetbe idézve visz színre egy nagy, közös ese- ményt: a végítéletnek a kötet verseiben mindvégig fenyegető közeledtét egy, a jelenben hangzó, s véget nem érő bűnvallás nem csupán megelőzi, de végleg el is háritja. A *megfosz- tás rítusa* című korábbi vers ellenpontjaként, a gyanakvó félrehúzóadás és egymástól való elszigetelődés helyett a fiktív szereplők egymás felé irányuló bűnvalló megnyílásával, azaz végpont helyett ünneppel válaszol a felejtés helyébe lépő, mindenre emlékező lélek- jelenlétre. A „*teremtő képzelet*” sorsa *korunkban* című előadásának ismert soraiiban Pilinszky a művészetet az idő horizontjába állítva fogalmazza meg az alkotói képzelet aktív műkö- dését: „A múlt megközelíthetetlen nyitottságába bizonyos értelemben a művészet az első résztvevő, totalitásába az első totális, mozdulatlanságába az első mozdulatlan, konkrétsá- gába az első szeretetteljes, *tragikumába az első bizakodó*, és szakralitásába az első vallásos lépés” (kiemelés tőlem, Sz. Cs.).

A *Negyvenhárom szeptemberében* című vershez hasonlóan fordított irányultságot létesít A (*vak*)*remény* című, mottóverssé emelt költemény, amikor a remény – feltételes – tanús-

¹⁰ Pilinszky János: A lírikus naplójából. In: Uő.: *Esszék, cikkek*, szerk. Bende József, Magvető, 2019, 528. (1970).

kodását állítja („tanúskodik majd mellettünk / talán”), nem pedig a remény mellett tesz tanúságot. A Vak Remény-versek úgyszólván paradox kapcsolatot létesítenek a valósággal, amikor a remény földi alakváltozatait személyes tapasztalatok és egyedi szituációk alapján alkotják meg, és magát a reményt csak annyiban értelmezik, amennyiben megnevezik a szemtanú valósághoz fűződő viszonyát: „De amikor fehér ruhájában belép / a remény az utolsó tárgyalóterembe, / és arcunkon széthordja vesékebe / látó tekintetét, megnyugodhatunk”. A vers különleges szereplőjének szava mértékadó, ítélete igazságot tükröz, létezése nem kétséges.

Az allegorikus gondolkodás, a remény allegóriáinak megjelenése a költői képzelet számtalan alakváltozatát hívja létre, ugyanakkor nem enged érvényesülni határozott, pontosan körvonalazott, szilárd koncepciót: egyedül a tanúsítás variációin keresztül igazolja a remény létjogosultságát. A Visky Andrásnak ajánlott *Ha van lelkünk ugyan* című vers ezt a különös viszonyt térképezi fel:

Nincs egyetlen alakja. Hát éppen ez!
Bízhatunk-e abban, aki szüntelenül változtatja
külsőjét: a Vak Remény? Hol koldus az utcasarkon,
hol fiatal nő, mások szolgálója, aki
gazdáival együtt Auschwitzba megy, a Duna-
deltába vagy Vorkutára, és szolgálja ott is őket:
kikaparja a hó alól a gyökeret, vagy kukázik
nekik. Aggastyán, aki történeteket mond, hogy
a lelket tartsa bennünk, ha van lelkünk ugyan,
és nem fajfenntartó állatok vagyunk csak.

A vers a kulturális és geopolitikai örökség reflexiója is egyben, hisz a vers fikciója szerint a későbbi szakaszokban szerepet kapó katasztrófaturisták és a velük szemben elhelyezkedő, bennszülötteként, *fajfenntartó állatokként* kezelt kisközösség traumájából fedezik a létfenntartásához szükséges megélhetését: „És villognak a vakuk, / kattognak a gépek, s hogy ne keverjenek össze / másokkal minket, fölírják a helyet és az évet.” A kényszerű száműzetés egyben kulturális archaizálódással is jár, s ez a művi, mesterségesen elhozott visszalépés és kényszerű maradás szüli önmaga ellentmondásait. Ezek az ellentmondások ugyanúgy felbukkannak a város utcáin, a táborokban vagy a száműzött családok életében, a remény változó alakja mégis mindenütt jelen van: „Reménykedünk-e még? – kérdezik, s eszünkbe / jut a fiatal koldus a Petőfi utca sarkán, a fiatal / nő, aki Auschwitzba jött velünk, a Duna-deltába vagy Vorkutára.” A negyvenes, az ötvenes évek és a jelenkor, Európa és Ázsia, egyes emberek személyes én-vallomásai és sorsközösségek – az idő, a tér és a személyek szintetizáló együttlátásának lehetőségét teremti meg a vers keretes szerkezete. A Vak Remény – különböző tudatállapotokat elkísérő allegorikus és megszemélyesített alakváltozataiban – mindenütt jelen van a történetekben.

Takács Zsuzsa legutóbbi kötetéről szólva a kritikusok általában elutasították a szereplő fogalmát – Komálovics Zoltán ezt a líra koncentrációjával indokolta (elsősorban az *India* kapcsán fogalmazza meg véleményét), amely ellenáll a személyiség decentralizációját megjelenítő szólamoknak,¹¹ Halmi Tamás szerint pedig „[a] koldus itt nemcsak koldus: antropológiai allegória is; Teréz anya sorsvállalásával sem pusztán a versek alanya (s a rajta átsejtlő költő) azonosul: az olvasónak is mint a teodícea egyetlen emberi dilemmájával kell számolnia vele”.¹² Takács Zsuzsa újabb verseiben ezek a különleges, meglepő társítások, a reménység alakváltozatai szintén elütnek a remény hagyományos allegori-

¹¹ Komálovics Zoltán: A hozzátartozás poétikája, *Műhely*, 2011/2, 65.

¹² Halmi Tamás: *Takács Zsuzsa*, Balassi, 2010, 130.

kus ábrázolásától – leginkább a Csokonaitól szó szerint idézett „égi tűnemény”-től, a „csalfa, vak Remény!” nőalakjától különböznek el. Ezzel szemben, főként Pilinszky művészet szemléletére visszautalva, reménytelen (kisemmizett, szegény, megalázott) élethelyzeteket mutatnak fel, amelyek mindazonáltal a – paradox – remény allegóriáiként a páli teológiához visznek közel: a *sperare contra spem*, a remény(telenség) ellenében való remény radikális tapasztalatára utalnak. Az abszurd és iránytalanul mozgó alakok áttételesen állítják a remény létezését – minden egyes vers túlságosan öntörvényű ahhoz, hogy az allegória közvetlen referenciájáról beszélhessünk. A verstest egésze gyakran inkább egy felfokozott érzelmi állapot kivetítődéseként értelmezhető.

A Vak Remény-versek erős emocionális megnyilvánulások: a lehetetlen, a racionalist meghaladó, abszolút (és egyben abszurd) remény allegóriái, amelyeknek képi összetevője ugyanakkor szerteágazó értelemlehetőségeivel felül is írja a bibliai szemantikát. Másfelől az allegorikus alakok mindvégig a reménynek a világban elrejtett szólamaiként is értelmezhetők: az *Üdvözlégy, utazás!*-től kezdve egyre hangsúlyosabban, ebben a kötet részben pedig már egészen egyértelműen a transzcendens remény földi megjelenését, hétköznapi jelenlétét, illetve látható formáinak, hiteles arcának, lehetséges megtapasztalásának keresését közvetítik.

MINT A DIÓFA

Takács Zsuzsa: *Spirálfüzet. Kamaszlányversek 1987–2021*

2021-ben Turi Lilla rajzaival illusztrált kötetben jelentette meg a Magvető Kiadó Takács Zsuzsa – nevezzük most így, a kötet alcímének ajánlását követve – kamaszverseit. Ez esetben a „kamasz” kitétel nem a szerző életkorára és léthelyzetére utal, hanem egyfelől a célközönségre (a fülszöveg ebbe az irányba terelget: „kisebb és nagyobb kamaszokhoz, főként kamasz lányokhoz szólnak”), másfelől a versbéli beszélő életkorára és léthelyzetére. A *Spirálfüzet* két részből tevődik össze: az első, nagyobb egység a költő korábbi gyerekvers-könyvének, az 1987-es *Rejtjeles tábori lap*nak az újrakiadása, a második, kisebb rész pedig friss, 2021-re datált verseket tartalmaz *Az égen bárányok fodrozódnak* fejezetcímmel.

Ha összevetjük a korábbi kötetanyaggal a mostanit, akkor a két *Rejtjeles tábori lap*-szövegkorpuszban csak apróbb eltéréseket találunk. De ennek tárgyalása előtt röviden ejtsünk szót a könyvtárgyi különbségről. Míg az 1987-es kiadványt Szecső Tamás illusztrálta, a mostani Turi Lilla rajzaival jelenik meg. Turi nagyon egyedi, felismerhető stílusa ismerős lehet egyebek mellett akár Tóbiás Krisztián *A mikulás rakétája* című kötetéből (FISz, 2020), akár a Csimota Kiadónál megjelent tavalyi könyvből, amely viszont már egy szerzős, saját munka. Az *Amire emlékszem* egysoros szövegekkel dolgozó, meglehetősen „halk” könyv, amelyet az egész oldalas képek uralnak. Gesztelyi Herminának a tavalyi év gyerekversekteremtését szemlélő toplistáján a kép(es)könyv az első helyre került: „Dinamikus vonalvezetésű, karakteres rajzai az emlékezés, a gyerekkor és az egész életút általános és időtlen tapasztalatát sűrítik magukba, egészen sajátos, a kollektív emlékezetet megmozgató élményt adva így” (KULTer.hu, 2021. január 11.). Tudjuk, hogy a Tóbiás Krisztián-könyvben Turi Lilla szintén tulajdonképpen társszerzői szerepet foglalt el, amennyiben a vers és kép koprodukcióján túl a szöveg tipográfiai szervezésébe is belevetült: a betűméret nagyságától kezdve a kreatív lapelrendezésig. A *Spirálfüzet* esetében ilyen mérvű könyvtervezői munkáról ugyan nem beszélhetünk, és ezúttal az illusztrációk szorosabban követik a szövegek tartalmát, elmondható, hogy most is nagyon sajátos, a könyvet minőségében egyedivé varázsoló megoldásokkal találkozunk. S a szorosabb szövegfogásnál jóval lényegesebb az, hogy a rajzok ízlésesen felforgató világa megteremti azt a markáns egyéniséget, amely – mint arról szólni fogok – a versekben megrajzolt kamaszlányfigurára is jellemző.

Ami a szöveganyagban történő változtatásokat illeti: időnként megváltozik a központosítás, illetve egyes szóalakok írása (például hiányzó vesszők, „föntmaradnánk” helyett „fönt maradnánk” stb.). A *Rejtjeles...-ben* szereplő Mari a *Spirálfüzet*ben következetesen Kati lesz. Egy vers, a *Szilveszter* címe *Szerpentinre* módosul, ami egyfelől teljesen érthető hangsúlykijelölés, amennyiben a műben a „szerpen-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
80 oldal, 2999 Ft

tin” szó különös, a testvér számára nehezen elfogadható, nehezen érthető hangzása áll a középpontban – másfelől míg az eredeti címadás mégiscsak izgalmasan és humorosan ellentézte a szituációt (a szilveszteréji játékot, annak minden elvárásával együtt) és a verstörténést (a játék neve körüli bonyodalmat), az új címmel egyszerű nyomatékosító ismétlésszerkezetet kapunk (s így maga a szó már négyszer bukkan föl a rövid szövegtestben). Az *Egyszer még elfelejtesz lélegzetet venni!* (*Apám mondása, 1984*) című versben megváltozik a sor: a „Marinak a névnapjára venni / egy keményszálú, norvég fogkefét” most ekképp szerepel: „Katinak a névnapjára venni / egy zenélő norvég fogkefét”. A változtatás előtt némileg értetlenül állok, s bár biztosan lehetne motivációt keresni mögötte, mégiscsak arról van szó ismét, hogy egy szellemesebb, megütköztetőbb megoldás helyett kapunk egy picit populárisabbat (korszerűbbet). Ugyanakkor a módosulás a költemény lényegét nem érinti – a mű összességében szellemdús marad; egy listát kapunk arról, hogy miket mulasztott el a versbeszélő megtenni azért, mert elnézte a naptárat: például „mintegy véletlenül” megvárnai szerelmét a megállóban, meghallgatni a *Sors-szimfónia* ismétlését a Petőfin, „és lejegyezni közben az érzéseimet”. Ebből a példából is kiténik, hogy egy érzékeny, kiterjedt érdeklődésű és műveltségű, ugyanakkor a jellemző kamasz gondok és a családi ügyek iránt is elfoglalt gyerekről van szó. Ha nem tévedek, egyetlen vers maradt ki az első anyagból, a *Rossz este*, amelynek okáról háttérinformáció nélkül csak találgathatunk, hiszen nyilvánvalóan nem színvonalbeli kérdésről van szó. Talán a vers negatív hangoltsága (a szülők közötti feszültség, az apa szomorúsága) toltá volna el kellemetlenebb irányba a könyvet (amelyről egyébként éppenséggel nem állíthatjuk, hogy ne mutatná meg a lét árnyoldalait).

Markánsabb változás, hogy az új kiadásból hiányzik mind az ajánlás, mind a mottó: „Az az én bajom, a különbözőség” (*Naplójegyzet, anno Domini...*). A „különbözés” meglehetősen erőteljes értelmezője volt a korábbi kötetnek, és ha ezúttal a szerkesztők nem is hívják fel annyira rá a figyelmünket a mellékszöveggel, a mostani anyagot is meghatározza – több rendben is, de ezúttal két fő irányt nevezek meg. Az első egy gyermek–felnőtt viszonyban gondolható el: a versvilág kamaszperspektívája mellett gyakorta ott van egy másik, a felnőttnek nevezhető világ távlata, és a kettő sajátos módon hol találkozik, hol ütközik. A másik megközelítés szerint ugyanakkor a szövegekből kirajzolódó én a kortársaitól is különbözik, nem feltétlenül tipikus, mint inkább sajátos, egyedi kamaszfiguráról van szó – tehát amikor például a svéd típusú, gyermeki beszélőt megszólaltató líráról gondolkodunk, gyakran fogalmazunk úgy, hogy a versek a gyermeki látásmódot, fantáziát stb. jelenítik meg. Miközben valószínűleg hasznos lehet ezt az általánosító szempontot el is engedni, s a megképződő lírai én(ek) egyedi jellegét tanulmányozni (ahogyan azt felnőtt verseskönyvek esetében rendre tesszük is). Az identitáskeresés leginkább reflektált módon az *Ők és én* című versben jelenik meg, egyfelől a már említett, felnőttekkel – itt: a szülőkkel – kapcsolatos viszonylatban („Nem akarok olyan lenni, mint ők. / Ők tudják ezt, megbántva néznek rám”), másfelől általánosabb szinten: „Magányos diófa áll az udvarunkban. / Olyan akarok lenni, mint ez a diófa.” A versvégi hasonlat, bár az egyedüllét lényegi része a szerkesztetnek, kellően talányos ahhoz, hogy nyitótá váljon a mű.

Nem véletlen, hogy a *Spirálfűzet*, illetőleg a versvilágbéli spirálfűzet, amelybe a lány a műveit lejegyezi, épp egy, az elképzelt felnőttlétről szóló verssel kezdődik: „Ha felnőtt leszek, pipázni fogok, / és egy padlásszobában lakom, / ahova csillagok / néznek be a tetőablakon. / Reggeltől estig könyvet írok. / Férjem újságot olvas a nappaliban, / a gyerekek játékvonattal játszanak. / A nyikorgó falépcső tetején / megjelenek egy sápadt, hajnali órán, / kezemben a könyv: »megírtam!«, kiáltok, / szememben győztes fények. / Ők felkelnek mind. A derengésben / körülüljük a fehér kerti asztalt, / málnát, meggyet és cseresznyét eszünk. / Én hallgatni fogok, ők beszélnek” (*Így élek majd*). Genderszempon-tú megközelítésben is érdekes a mű, amennyiben a családi és írói szerepek ideális össze-

egyezettethetőségét sugallja, illetőleg már a nyitó sor sem a hagyományos női szerepmintáknak való megfelelést mutatja (igen, egy újabb értelmezése a „különbözés”-nek). Lényeges ugyanakkor az is, hogy a családi téren belüli elkülönülés is megjelenik benne, hiszen nem dolgozószobáról olvasunk, hanem arról, hogy „lakom” – a Virginia Woolf-i „saját szoba” megtestesüléseket is érthetjük ezt a padlásszobát, amely a női szabad önkifejezés tere (a tetőablaki csillaglátás is jelképezi ezt), itt tehát a családi szférába integrálva. A versbeszélő kamaszlány írói ambícióit is megmutatja a vers, amely szerint az élete nagy beteljesülése lehet a „nagy mű” megírása – az utolsó sorok a család feltétlen támogatása mellett azt is jelzik, hogy ennek megtörténte után a magánszféra következhet, a megnyugvás, elcsendesülés. (Azt talán kevésbé tudom beleolvasni ezekben a sorokba, hogy az egyébként beszélő-író anya helye a férj és gyerekek közegeiben a hallgatás – ezúttal aligha erről van szó.) A *Séta a ligetben* reflektáltan is megjeleníti a nemi szerepek (s újfent az identitáskeresés) kérdését: „Nem tudtam, mi legyek: / lány, azaz világos / – mint egy sakkjáték figuráit, / úgy képzeltem el a nemeket –, / vagy fiú, azaz sötét? / És sajnálkozás fogott el, ha néztem / a nagyokat: csak nők vagy férfiak. / Szoknyába-nadrágba-pulóverbe bújtam, / hol lánynak, hol fiúnak öltöttem, szabadon. / Aztán a tervezgetésnek egy csapásra vége lett. [...] Lány vagyok azóta, / örökre foglyod, szerelem.” A vers a „szerelem börtöne” klasszikus toposzát írja újra korszerű, de nem ideologikus perspektívából.

Az írásra, versköltésre más művek is utalnak. „Írtam egy verset, míg mindenki aludt” – olvassuk az *Írtam egy verset* elején, s ez tulajdonképpen az *Így élek majd* elképzelt szituációjának megismétlése: ugyanúgy „néma csönd”-ben, a családi kör figyelmétől mentesen, kora reggel születik a vers, amely viszont épp ellentétes a körülményekkel: „»A szabadságért meghalni a hőmezőn«, / ez lett a versem címe, műfaja: csatadal”. Látjuk, hogy a verstéma itt sem harmonizál a sztereotipikus nemi elvárásokkal, de ez egyáltalán nem ironizálja a szöveget. Ez nem, a szituációs ellentétezés – a hajnali csendes ház légköre, illetve az utcáról beszűrődő utcacakarítás hangjai, illetőleg a harci tematika – azonban némiképp igen. Valamint az is, hogy a Petőfi-féle *Csatadal* pergő ritmusától, zajától, militáns jellegétől némiképp elüt a fiktív verscím lassú, tulajdonképpen békés – ugyanakkor szintén petőfies – jellege. Mondhatjuk, hogy a kamaszlány a hagyomány újrajrásával kísérletezik. A *Búcsú az iskolától* című műben a – vélhetően – ballagási ünnepi beszédet fogalmazza a lírai én, s ismét igyekszik csavarni egyet a megszokott kliséken: „Hiába ígérjük, hogy visszajövünk majd, / tudom, hogy idegenek lennénk / nektek, és túl nagyok...” Reális helyzetértékelés, avagy a perspektíva-váltás képessége? Ilyen és hasonló megoldások miatt (is) mondhatjuk, hogy a kötetben megképződő figura kivételesen intelligens. Aki ugyanakkor meghatódik saját művétől: „Elfullad a hangom a saját szövegemtől”. A hangütés itt egyszerre önironikus és kendőzetlenül egyenes. S persze önbizalomról is árulkodik – ez majd a második ciklusban is előkerül: „Mit tennél, kérdeztem apámat, / ha kiderülne, hogy zseni vagyok” (*A boldog bűn*).

A levél műfaja több versben előkerül. A korábbi kötet, valamint a mostani első ciklus címado verse, a *Rejtjeles tábori lap* maga is valamiféle episztola, amelyben a gyerek – „hű lányotok” – inkább pozitív tábori élményeiről számol be szüleinek, de a sorok kezdőbetűiből akrosztichonként az alábbi olvasható ki: „Kérlek vigyetek haza”. A rejtett üzenet persze a levél tartalmi részével is harmonizál olykor, például: „Tiveletek sokkal jobb otthon. / Ez az első és talán utolsó levelem. / Kérlek, olvassátok el figyelmesen.” A szülőkhöz intézett segítségkérés, a „kérlek” így kétszeresen is beleíródik a műbe. Egy másik a szülőkhöz írott levél szintén, igaz, másképpen többértelmű. Az *Erről a levélről többet nem esett szó*nak a címe kölcsönzi a metajelleget, amennyiben maga a szöveg arról számol be, hogy összevesszett a nővérel, és kéri szüleit (ismét a „kérlek” felhívással), intézzék el, hogy a testvér menjen kollégiumba. A beszédaktusok perlokúciós jellegéről, azaz a befogadó(k)ra tett hatásról egyik esetben sem lesz tudomásunk, de nem is ez bennük az érdekes, hanem egyfe-

lól a közlési szándék megmutatkozása, ezzel összefüggésben a figuraépítés, másfelől minden esetben a nyelviség, a finom, összetett szövegmechanika. Ez kevésbé poétikai, mint inkább retorikai rétegzettség. Az édesanyának címzett *Levél a szőnyegen* apológia, amelyben a gyerek az üzenetben kér bocsánatot azért, hogy engedély nélkül elment az osztálybuliba, elcsent rá ötven forintot, és az anya ruháját is fölvette. A levél múlt időben fogalmaz, ugyanakkor annak írásakor a cselekvések még csak épp történni fognak – az olvasás idejére válnak már valóban megtörténné. A könyv második, friss ciklusában pedig előbb olvashatunk egy „fürdőszobapolcon felejtett szerelmes vers”-ről: először *A boldog bűnben* merül föl, hogy az apa elolvasta, „és beleborzadt”, majd a *Szabadbölcsészben* kapunk bővebb leírást róla: „Ami pedig a fürdőszobapolcon felejtett / verset illeti, *random találkozás / a váci szabadstrandon*, ez lett a címe, / és a magyartanáromnak írtam”. Közvetlenül eztán olvashatjuk a szóban forgó költeményt (föltéve, hogy egységes szöveg-univerzumként, narratívaként is olvassuk a könyvet), ám eltérő címmel. *A Magyartanáromat* érdemes teljes terjedelmében idézni, mert remek példája a Takács-kamaszszövegek modális gazdagságának és stiláris eklektikájának, játékos ironiájának, szellemességének, az irodalmi hagyománnyal folytatott párbeszédnek – ráadásul egy olyan témában, amely akár ingoványos is lehetne (egy gyereknek a tanára iránt érzett szerelmének megvallása egy tényleges találkozás apropóján). Itt valahogyan mégsem válik problémássá – s itt a poétikai rétegzettség is megmutatkozik. „Random találkozás a börtön / előtt, a váci szabadstrandon. / Fejem vállára hajtom, / lángra gyúló arcom / két tenyerébe ejtem. / Sejttem, hogy ő is kedvel engem. / Jó napot, tanár úr! – mondom, / s az érzelmeimtől elfulad a hangom. / Nagyon kúl. Süt a nap, a szél fúj, / az égen bárányok fodrozódnak. / Szélvihar lesz holnap. / Rám néz és mosolyog, / azt mondja: jó napot!” Nem elrugaszkodott a következtetés (ismét csak: ha egységes narratívaként is olvassuk a kötetet), hogy a magyartanárnak nem kevés köze van ahhoz, hogy a kamaszlány ennyi irodalmi referenciával él – csak egy a szövegeken átívelő példát említve: a könyvet „úgy tartom, mint Hamlet, kinyitva” (*Sóhaj*); „Kedvenc hősöm, Hamlet által üzenem” (*Legjobb barát nőm*).

„Őrizze minden költemény a titkát!” – olvassuk a *Spirálfüzet* című versben, s a szövegkörnyezet alapján ott elsősorban a költemények mögötti személyes inspiráció elleplezéséről, illetőleg megírásának körülményeiről van szó. Ez tehát a költő magánemberi rejtőzködése. Egyúttal azonban ez az olvasás szabadsága felé történő nyitás is, illetőleg a „titok őrzése” nem pusztán azt jelenti, hogy maradjon is az rejtve – az is benne van, hogy minden költeményben van valamilyen felfejtésre váró titok. Ez pedig rendkívül izgalmas. Mint ahogyan az egész Takács-kamaszverskorpusz is. „Ámbár döntsön az utókor felőle.”

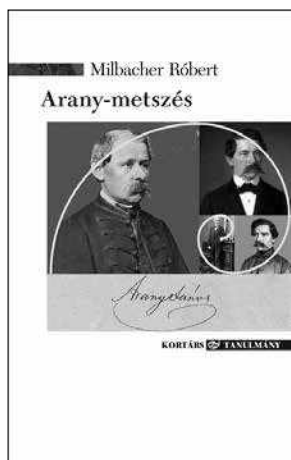
ARANY-SZEMINÁRIUM

Milbacher Róbert: *Arany-metszés. Esszék, tanulmányok Arany Jánosról*

Milbacher Róbert tavaly megjelent *Arany-metszés* című kötetét olvasva olykor az lehet az érzésünk, mintha a pécsi egyetemen tanító szerző szemináriumi óráján volna szerencsénk részt venni. Nem egyszerűen tudományos körökben már elfogadott, konszenzusos ismereteket ad elő könnyen befogadható, színes-szagos formában; nem az irodalomtörténet pikáns, bulváros részleteiről cseveg; s még csak nem is irodalomtörténeti *fun fact*ekkel kívánja szórakoztatni az olvasót. A szerző saját, személyes irodalomtörténeti kutatásaiba vonja be közönségét, néhol esszéisztikus, de tudományos nézőpontból is mindig izgalmas gondolatkísérletek formájában.

A kötetnek (s a szerző egész munkásságának) alapvető tapasztalata az irodalom társadalmi legitimációvesztésének érzete, s hogy a kánonközpontú irodalomoktatás „holt költők és hieroglifák panteonjává degradálta az irodalmat” (15.). Nem véletlen, hogy a szerző – pályafutása kezdetétől fogva – a 19. század kanonizációs folyamatai mögé próbál belátni, legyen szó a magyar irodalomtörténet lappangó póriás hagyományáról, a tananyaggyártó alkotások közösségi-kulturális összefüggéseiről vagy Arany János recepciójának („bebalzsamozásának”) alakulástörténetéről. Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (1930) című könyvének első fejezete szerint a mai értelemben vett irodalomtörténet 18–19. századi kialakulásának egyik fontos feltétele az irodalom *fejlődésként* való elgondolása volt; azelőtt – egy rendezőfelvet kínáló narratíva hiányában – pusztán kronologikus vagy betűrendes (emiatt eléggé száraz) lexikonszerű munkák tudták csak összegyűjteni és feldolgozni az időben felhalmozódó irodalmi szövegeket. Milbachert éppen ezek a máig ható, megalapozó narratívák érdeklik igazán, vagyis hogy milyen (szükségszerű) szelekciós szempontok alakítják történeti gondolkodásunkat. Újra és újra valamilyen nyílt vagy látens (társadalmi, kulturális, eszmetörténeti, poétikai) *paradigmát, programot, modellt* próbál kiolvasni irodalomszemléletünk mélyrétegeiből. Ám a szerző (olykor kifejezetten provokatív) megállapításait sohasem a tabudöntögetés, az erőszakos kánon-

alakítás vagy a bálványrombolás szándéka vezérli, hanem hogy – reagálva az irodalomoktatás sokat emlegetett, nem részletezendő problémáira – az irodalom autentikusabb és érvényesebb (ön- és világtérlemező gyakorlatként értett) definícióját ajánlja olvasóinak a különböző cél- és haszonelvű megközelítések helyett. „[A]z irodalom és oktatása nem listák értelmetlen böngészése, nem a társadalmi boldogulás csatornája és nem is a szövegértési kompetenciák forrása, hanem a létezés dialektusait közvetítő »nyelv« véget nem érő elsajátítása és pallérozása” (15.). Arany János alakja és költészete mintha éppen ezekkel a kihívásokkal szembesítene. A szerző úgy tartja, hogy a kollektív emlékezet ferdítései,

Kortárs Kiadó
Budapest, 2021
188 oldal, 2750 Ft

leegyszerűsítései, beidegződései és értéktársításai elidegenítik az esetleges érdeklődőt, s eltakarják a mai olvasó előtt az Arany-életmű valódi gazdagságát, amelyet elsősorban új tudományos eredmények tudnak csak láthatóvá tenni. A kötet tehát professzionális irodalomtörténeti fogásokkal kívánja a szűkebb szakmai közösségen túli elképzeléseket is formálni, felfrissíteni, „revitalizálni”, s az irodalmi kánon által elfedett Arany János-életművet népszerűsíteni: „a mára már márványszilárdságúnak ható Arany-képre, amelynek revideálása vagy újragondolása már »csak« az irodalomtörténeti szakmától várható, hiszen ezeknek a rétegeknek az elkülönítéséhez, az esetleges lefejtéséhez olyan filológiai kutatásokra és az erős értelmezések újrakontextualizálására van szükség, ami mégiscsak történeti kompetenciákat igényel” (168.).

A kötetben található esszék a szerző korábbi (és legfrissebb) tudományos eredményeit összegzik öblös gondolatmenetekben. A magyar irodalmi kánon aktuális és történeti igényű kérdéseit tárgyalják, átfogó eszmetörténeti távlatoktól közelítve az egyes (kanonikus vagy kánonba javasolt) szövegek felé. Az első esszé a keresztény világbépből eredő irodalmi kánon reflektálatlan (nemzeti-ideológiai, művelődési-mobilizációs, képességfejlesztési-technicista) önlegitimációs elbeszéléseivel s e „listák” mai hasznosíthatóságával vet számot. Majd arról a 19. századi változásról olvashatunk érdekfeszítő interpretációt, amely során az úgynevezett nép-nemzeti irodalom háttérbe szorította a korábban jelen lévő kánonajánlatokat: egy klasszicista gyökerű, közösségi és egyéni fejlődéseszmé által vezérelt, valamint egy lappangó, romantikus („romántos”) metafizikai irányultságú koncepciót. Milbacher nagy ívű narratívájában a korábbi kánonok képviselőjeként Vörösmarty Mihály, az új kánont előkészítő s a korábbi kisajátító-romboló-demokratizáló Petőfi Sándor, az arisztokratikus kánonteremtő Arany, az új kánont romántos szerkezetű művekben kiterjesztő Jókai Mór, sőt a Jókai-féle nemzeti prózát végletekig popularizáló, azt aprópénzre váltó Gárdonyi Géza és Herczeg Ferenc is megtalálja a helyét. Az *Arany-életmű mint palimpszeszt* arra világít rá, hogy a költő reprezentatív funkciókat betöltő életrajza és életműve mögül folyton „áttetszik valami, ami izgalmasabbnak tűnik, vagy legalábbis valami más” (27.). Ennek a „másnak” a feltárásához Milbacher az Arany-korpusz újraértelmezését és áttértelmezését javasolja. Ezzel alapozva meg a kötetben található utolsó esszéisztikus gondolatfutamnak, mely szerint *A nagyidai cigányokban* (1851) egy (bahtyini értelemben vett) karneváli nevetéskultúra és világszemlélet érvényesül, melyet – ahogy a hősköltemény korai kritikái fogadtatása mutatja – teljesen kirekesztettünk az irodalomértésünkéből, kizárólagosítva ezzel egy patetikus, normatív szemléletű, ideológiailag terhelt irodalmi hagyományt. „Nekünk pedig, kései utódoknak maradt a *Toldi* emelkedett páto-sza, amely generációkon keresztül fönntartja az irodalom kizárólagos fenségességének képzetét, és ezzel együtt persze a rossz közérzetet az irodalmi kultúrában” (39.).

A kötetben található szaktanulmányok Arany János irodalmi pályakezdését, illetőleg a szabadságharc előtti és utáni költészetének szellemi háttérét térképezik fel a korszak nevelődéseszménye, civilizációs diskurzusa és társadalomszemlélete szempontjából. Milbacher először szimbolikus-motivikus, majd (rá jellemző módon) pszichológiai aspektusból elemzi Arany saját – Petőfi és Szilágyi István kettős hatása alatt megvalósult – pályakezdéséről szóló visszaemlékezéseit, hogy ezt követően a költő elsőként publikált prózai szövegeire (novelláira és vitairatára) irányítsa a figyelmet, melyek kuriozitásuk mellett a pályakezdő Arany intellektuális tájékozódására, világnézetére is rálátást engednek. A tanulmány egyik érdekessége, hogy újabb adalékokkal sikerül árnyalnia a hazai irodalomtörténet talán legnagyobb irodalmi barátságaként számontartott Arany–Petőfi kapcsolatot, meggyőzően igazolva, hogy a megfelelni vágyó Arany bizonyos (esztétikai) kérdésekben nem feltétlenül a legjobb meggyőződése szerint formált véleményt barátjához írt leveleiben. A szerző irodalomtudósi kvalitásairól árulkodik az Arany első saját neve alatt megjelent novelláját elemző tanulmány, amely meggyőzően vitatkozik a prózai írá-

sokat leértékelő eddigi recepcióval. Nyílt rekanonizációs szándékkal s páratlan figyelmességgel vizsgálja az *Egy egyszerű beszélyke* című novella antropológusi népszemléletét, keresztény-teológiai diskurzuson alapuló (kudarcos) nevelődésszémnyét, valamint emberképét és tragikumfölfogását, melyekben a későbbi nagykőrösi balladák előzményét fedezi fel. Az *Arany-metszés* – célkitűzéseinek megfelelően – nem riad meg az életmű kanonikusabb darabjaitól sem: két tanulmány is foglalkozik a *Toldival*, mely az oeuvre nyilvánvalóan legismertebb, tehát egyben legterheltebb alkotása. E tanulmányok kimozdítják a *Toldit* abból a Gyulai Pál és Erdélyi János által kanonizált értelmezési keretből, melyben a mű „a magyar nemzet immanens jellegzetességeit reprezentálja” (82.). Ehelyett egyfelől az elbeszélő költeményt az 1840-es évek demokratizálódó csinosodás-diskurzusának nevelődésregény-szerű szüzsében megvalósuló lenyomataként, míg a *Toldi estjének* 1848-as változatát annak korrekciójaként, s az 1854-es verziót a „visszavonásaként” (palinódiájaként) értékeli. Másfelől Milbacher szerint a Toldi-karakter kulcsa a romantika metafizikailag nyitott, végtelenbe vágyódó, sóvárgó embertípusától való eltávolodásban is rejlik. Arany tehát úgy alkotja meg karakterét, hogy az egyaránt távolságot tartson a „tisztán vadember” és a „tisztán kultúremler” korabeli képzetektől, melynek eredménye egy (schilleri értelemben vett) naiv, természetes emberalak születése. A kötet újabb magaslátni Milbacher Arany szabadságharc utáni líráját a romantika végtelenre irányuló metafizikai törekvéseire, humorfogalmára, ismeretelméleti megalapozottságára és sóvárgó boldogságkeresésére adott (modernitás előtti) reakcióként, megszelídítési kísérletként értelmezi, izgalmas megvilágításba helyezve például *A gyermek és a szivárvány* (1851), a *Dante* (1852), a *Mint egy alélt vándor* (1852) vagy *Az örök zsidó* (1860) című költeményeket. Az Arany-balladák hősnőit középpontba helyező *Bűnös és/vagy áldozat? az Ágnes asszony* (1853) tüzetesebb elemzésével vizsgálja Arany kettős tragikumfölfogását, melyben egyrészt érvényesül egy olvasói részvétet kiváltó antik fánumfogalom, melyben a (női) hősök a sors szeszélyének vannak kiszolgáltatva, másrészt jelen van az előbbi kiszolgáltatottság alól felszabadító, ám a bűn-bűnhődés fogalomrendszerén alapuló keresztény teológia is: „lehet a keresztény világrend diadalaként ünnepelni Ágnes bukását és bűnhődését, de lehet a sorsnak (belső végzetszerűségnek) kitett ember tragikus végállapotaként olvasni” (180.). Továbbgondolva az *Egy egyszerű beszélykét* elemző tanulmányt, bennem az az értelmezési lehetőség is felmerült, hogy nem annyira antik–keresztény kettőségről kell beszélnünk, hanem hogy a ballada (például az Ágnes megőrlése után is elhangzó refrén) mintha éppen a keresztény tantételek hiábavalóságát nyomatékosítaná, azaz hogy a kereszténység bűnön és bűnhődésen alapuló teológiája nem nyújthat menedéket az ösztönkésztetéseknek kiszolgáltatott emberi létezés irtózatai elől. Az utolsó tanulmány – formai és kronológiai szempontból – kissé kilóg a sorból, s talán inkább az esszék között találta volna meg a legjobb helyét. Annyiban azonban mégis ehhez a szövegcsoporthoz kötődik, hogy a szerző Arany János *Kozmopolita költészet* (1877) című költeményét is a reformkor felzárkózásprogramja felől értelmezi – a szabadságharc utáni, egyetemességből (más szempontból az „idegen” mintákból) való kiábrándulás és a nemzeti kultúrába való bezárkózás poétikai realizációjaként: „a civilizációs fejlődés idegen erők gyarmatosító hadjáratának artikulálódik, míg ezzel szemben a nemzeti kultúra válik az egyetlen ellensúlyá, ami viszont definitíve zárja ki magából az egyetemesnek még a kísértetét is” (150.).

A kötetet egy egyes műfajú szövegcsoporthoz zárja, melyben a szerző Szilágyi Márton 2017-ben készült, *Mi vagyok én?* című reprezentatív Arany-könyvét, valamint a 2017-es Arany-évhez kapcsolódó irodalmi és tudományos termést tekinti át, illetőleg egy interjúban szabadabban és (még) közérthetőbben értekezik a maga (*Arany-metszésből* is kirajzoló) Arany-víziójáról. E látszólag széttartó szövegek közös vonása, hogy mindhárom a mai Arany-képünk újraalkotási lehetőségeit keresi. Nem meglepő tehát, hogy a szerző

Szilágyi könyvének azon fejezetéért lelkesedik leginkább, amely amellet érvel, hogy a költő életművének alaprétegét a magasirodalmi kánonhoz kevésbé tartozó alkalmi költemények jelentik; vagy hogy az Arany-év irodalmi megemlékezéseit kissé kedvtelenül szemlélte: „nem éreztem semmi újszerűt, semmi elmozdulást az eddig ismerthez képest: a magyar nyelv mestereként, a nagy költőelődként, az abszolút erkölcsi és művészi referenciájaként megidézett Arany-képzet szinte alig vagy egyáltalán nem tér el az Arany-kultusz historikus gyakorlatától” (167.).

E radikális (vagyis az irodalomértésünk gyökereire rákérdező), diskurzuskezdeményező, az irodalom „külpolitikai” aspektusaira is érzékeny szemlélet roppant ötletes, inspiratív és gyakran megvilágító erejű, még ha itt-ott a korlátai is megmutatkoznak. A kötet esszéi esetében kifejezetten üdítő a többszörösen hipotetikus, ukrónikus gondolatmenetek s a bátor, provokatív igényű következtetések. Például szerintem kimondottan vérpezsdítő olyan megállapítással indítani egy esszét, miszerint „Petőfi semmiféle újdonságot sem hozott a 19. századi irodalmi kánon tekintetében” (16.). Noha meggyőződésem, maga a szerző sem gondolja, hogy létezne a művészetben valamiféle abszolút nóvum, s ő is inkább egy formahagyomány lassú, dialógusszerű alakulástörténeteként képzei el az irodalmi kánont. Egy esszé keretein belül nemcsak elfogadható, hanem kifejezetten kíváncsinos, szerencsés fogás egy-egy ilyen felütés, ahogy bizonyos elrugaskodott következtetések is hatásosak lehetnek, hiszen a cél nem egy minden szempontból igazolható, „támadhatatlan” koncepció felállítása, hanem a közös elmélkedés, új gondolatok ébresztése s a párbeszéd kezdeményezése. Bonyolultabb a helyzet, mikor ugyanez a szemlélet és érvelési technika érvényesül bizonyos szaktanulmányok esetében. Például amikor a szerző Arany pályakezdését vizsgálva egy (néhány korai novellára s a *Bolond Istók* „társadalmi érzékenysége” alapozott) rövid kitérőbe bocsátkozik arról, hogy a magyar irodalom talán egy „magyar Dickenst” veszített el a *Toldi* kanonikus pozíciója miatt. Ugyanígy túl nagy léptékű logikai műveletnek érzem, amikor a *Mint egy alélt vándor* című költeményben megfogalmazott halálvágy („Óhajtom magamra a megsemmisülést”) József Attila költészetével kerül párhuzamba: „Azt a »homokos, szomorú vizes sík«-ot, ahova József Attila megérkezik, már Arany felfedezi” (131.). Ellenben e ponton röviden ki lehetett volna arra térni, hogy Arany verssora mennyiben különbözik attól a (valószínűleg nem is egynemű) halálkultusztól, amely például Petőfi Sándor költeményeiben (mondjuk az 1843 telén írt versekben, a *Felhők*-ciklusban vagy akár a későbbi forradalmi költészetben) is megjelenik. Emellett – előreutalásként – esetleg Arany fia, Arany László költészete kínálkozik adekvát párhuzamként, amelyet kortársa, Asbóth János éppen az erős schopenhaueri hatások miatt kifogásolt. Ha már a kötet érdemi részét kevésbé érintő, apróbb, csekély jelentőségű észrevételeknél tartunk, érdemes röviden megemlíteni, hogy mivel a kötet törzssanyaga egészen hasonló perspektíván és nagyjából azonos forráscsoporton alapul, néhol meglehetősen redundáns (sőt olykor kissé ellentmondásos: lásd az *Arany mint novellista* című tanulmányt és a 150. oldal rousseau-ista dilemmáját emlegető sorait) gondolatmeneteket tartalmaz, melyek a megítélésem szerint kiküszöbölhetőek lettek volna az íráskor szorosabb összeolvasása, összedolgozása (s akár a hivatkozások egységesítése) által.

A könyv érdemi mérlegét azonban mégiscsak akkor tudjuk megvonni, ha a saját maga által kitűzött célok tükrében értékeljük. Ahogy a kötet ismertetése során már érzékeltetni igyekeztem, Milbacher életrajzi megállapításai és szövegértelmezési javaslatjai hathatósan világítanak rá a kortárs Arany-képünk homályos foltjaira, s e rendkívül eredeti megközelítések kifejezetten gazdagítják a költőről való gondolkodásunk szempontrendszerét. Mégis néhány kommentárral mindenképpen kiegészítendőnek tartom Milbacher (egyébként rokonszenves) Arany-koncepciójának azon vonásait, melyek a legexplicitebben a *Kozmopolita költészet* című versről szóló, már idézett tanulmányban jelennek meg, s amelyek egy nemzeti kultúrába bezárkózó költő képét festik meg. Arany „nemzetbe zártsága”

tágabb eszmetörténeti szempontból minden bizonnyal helytálló, ám – azt hiszem – magáról a költőről és költészetéről igen keveset árul el; legfeljebb annyit, hogy ő is a 19. században élt és alkotott. Ez az értékítélet – a kötet Arany-értést revideáló szándékai felől nézve – sajnálatos módon megerősíti a költő provincializmusáról, dohos maradiságáról szóló sztereotípiákat. Pedig a nemzeti kultúrába való bezárkózottság árnyalják a mai Arany-kutatás azon tanulmányai, átfogó tanulmánykötetei, kritikai kiadásai, melyek a költő műfordításainak életművön belüli jelentőségét, költészetének intellektuális elmélyültségét, aktualitásokra is érzékeny dialogicitását, intertextuális összetettségét hangsúlyozzák, legyen szó a világirodalom görög, római, angol, német, olasz, spanyol, orosz, perzsa klasszikusairól, vagy akár csak a nemzetközi sajtóról. Véleményem szerint a 19. század irodalomkritikai gondolkodásának történeti igényű vizsgálatakor éppen a finom árnyalatok és határvonalak rögzítése lehet célravezető, ezzel szemben Milbacher eszmetörténeti távlati (időben és személyi „összetételt” tekintve is) egységes, homogén tömbként kezelik a nemzeti perspektívájú művészeti-kulturális nézeteket. Érdekes lenne például a kozmopolita-vitában összeütköző irodalomszemléleteket – a nemzeti-egyetemes, csakugyan csapdahelyzetet eredményező dichotómia helyett – mondjuk a művészeti autonómia és a rá ható társadalmi környezet kettős szempontrendszerében értelmezni. Ebben az esetben azt látnánk, hogy Arany – a „visszahúzó költő”-képünket is némileg árnyalva – a (nyilvánvalóan autonómként elgondolt) irodalmat a társadalmi-politikai realitás kereteihez, a kor követelményeihez igazítva képzelte el: „Tán veszélyt, vagy annak látszót, / Vélsz a honra tűnni fel: / Hát van lelked, a szent zászlót / Épen akkor hagyni el!” Ugyanúgy, ahogy a századforduló környékén a konzervatív Beöthy Zsolttal vitatkozó Schöpflin Aladár is (szintén az esztétikai autonómia híveként) éppen a társadalmi-politikai valósághoz való igazodás mellett érvelt, s éppen Aranyra, a hivatalos irodalom idolvára utalva mutatta be a saját korától elidegenedő akadémiai irodalomszemlélet anomáliáit: „Föltétlenül elfogadom a Beöthy Zsolt tézisé, hogy csak a falu költésze az igaz magyar költészet, s minden más irányú kísérlet idegenség. Elfogadom, noha fáj Arany Jánost is kilöknöm a magyar irodalomból, s az ő megdicsőült homlokára is rásütnöm a kozmopolitasság maga metszete bélyegét, amiért a Buda halálán kezdve a Toldi-trilógián keresztül egészen a Hídatavásig dalos ajakkal ezer esztendőn kísérte és kísérlette végig a magyar főváros alakulását”.¹ A 19. századi irodalmi konzervativizmus/hivatalos irodalom árnyaltabb szemléletű vizsgálatait inspirálhatják a századforduló irodalmi vitáit elemző 20. századi szempontú kutatások,² amelyek szerint – például – az idős Gyulai Pál irodalomfelfogása számos kérdésben inkább egyezett a *Nyugat* szerzőjével, mintsem az akkori hivatalos irodalom Beöthy Zsolt-féle elképzeléseivel. (Nem véletlen, hogy Schöpflin Aladár és Ady Endre is kifejezetten elődjüknek tekintették Gyulait s az általa képviselt irodalmi hagyományt: „Velem Gyulai Pál láttatta be, hogy az új, igaz magyar íróknak egyik szörnyű szerencsétlenségük, hogy közjük s a régiek, nemes írónemzedék közé tolakodott egy jövevény, erőtlen, álhazafias korszak, nemzedék és gárda.”³)

Zárásként ejtenék néhány általánosabb, az *Arany-metszésen* túlmutató, nem annyira vele polemizáló, inkább annak ürügyén megfogalmazott megjegyzést az irodalmi kultuszokról. Megvallom, némi székespizzszissal viszonyulok azokhoz az (olykor reflektálatlan) véleke-

¹ Idézi: Kosztolánczy Tibor: „Egy phalanx”? Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 112 (2008), 298.

² Vö. például Kosztolánczy Tibor, i. m., 287–305.; Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában*, Budapest, Universitas Kiadó, 2018; Lengyel Imre Zsolt: Szénási Zoltán: *Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában*, *Irodalomtörténet*, 2021/1, 110–119.

³ Ady Endre: Gyulai Pál, *Független Magyarország*, 1909. november 10.

désekhez, amelyek az irodalmi kultuszokat valamiféle hazafias hevületű, patetikus, uniformizáló vigyázzban állással azonosítják. Természetesen a kultusz (vagyis a kollektív emlékezet) nem helyettesítheti az autentikus művészettapasztalatot, olvasmányélményt, ugyanakkor nem is az a feladata – sokkal inkább a múlt szelektálása és aktualizálása, az integráció és akkulturáció, illetőleg a közös csoportidentitás kialakítása. Az igazolhatóság szempontját érvényesítő irodalomtörténet-írás és a kollektív emlékezet (vagy kultusz) viszonya időnként konfliktusos lehet, ugyanakkor mégsem tekinthetők egymás ellenfeleinek vagy riválisainak; ellenkezőleg, egymásra vannak utalva, egymásra hatnak, s egymást feltételezik. (Emiatt úgy vélem, a „kultikus” irodalomszemlélettel való kényszerű polémianál talán gyümölcsözőbb lehet annak akkurátus, szociológiai vagy társadalomtörténeti igényű vizsgálata.) Így akár az is előfordulhat, hogy idővel Milbacher új kötetének megállapításai is – nyilván némileg elferdített és leegyszerűsített formában – a kollektív emlékezet (vagy az Arany-kultusz), azaz a szélesebb közgondolkodás részévé válnak. Én legalábbis bízom benne, hiszen remek könyv lett az *Arany-metszés*, telis-tele izgalmas, a szélesebb közönség számára is érdekes eredményekkel.

„ERKÖLCS, HOL LAKSZ A KRÍZIS IDEJÉBEN?”

Bertolt Brecht: *Állítsátok meg Arturo Uit!*

I.

Brecht már egy 1934-es levélben azt közli Walter Benjammal, hogy „szatírárt” szeretne írni Hitlerről, „a reneszánszkrónikák stílusában”.¹ (Brecht majd a prológosban – annak első változatában – „nagy stílusról” fog beszélni.²) De hogy a Hitler felemelkedéséről szóló szatírárt egy gengszter-darab formájában kellene megvalósítani, az Brechtnek 1935 végén, egy New York-i tartózkodás alkalmával jutott az eszébe. Ott ugyanis élénk figyelemmel kísérte az újságokban megjelenő tudósításokat a különböző gengszterbandák háborúiról. És nagy érdeklődéssel nézett különböző gengszterfilmeket. A darab első változata (a finnországi emigrációban) nem egészen három hét alatt készült el, 1941 márciusában. (Ekkor még a Barbarossa-hadművelet előtt vagyunk, amely ez év június 22-én indul, és amely a Szovjetunió elleni háború kezdetét jelenti.) A darab ekkor kapta a címét: *Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui*. Ebbe a kéziratba Brecht még újságkivágásokat és képeket ragasztott Hitlerrel és a Harmadik Birodalom más vezető politikusaival.³ A második változat ehhez szorosan kapcsolódva, 1941 áprilisában és májusában született; ekkor a cím így szólt: *Arturo Ui (Dramatisches Gedicht) von K. Keuner*.⁴ A feljegyzésekből megtudhatjuk, Brecht ekkor arra készült, hogy a darabot még egy második résszel is kiegészíti. Ezekben a hónapokban Brecht állandóan a darab előadhatóságán gondolkodott, és amikor 1941. július 21-én megérkezik az amerikai emigrációba, szeretné elérni, hogy valamelyik amerikai színház bemutassa. Hoffmann Reynold Hays gyorsan le is fordítja angolra, *The Rise of Arturo Ui* címmel, de sem Erwin Piscator, sem

¹ Walter Benjamin: *Gesammelte Schriften*, VI. kötet, Suhrkamp Verlag, 1985, 530.

² „Az igazgatóság fejébe vette / Hogy költséget és fáradtságot nem kímélve, / Ezt nagy stílusban most önök elé idézze.” Bertolt Brecht: *Drámák*, Holló és Társa Könyvkiadó, é. n., 359. Fordította Hajnal Gábor. (A magyar kiadásban a kiemelés elmaradt.)

³ Lásd Bertolt Brecht: *Der Aufstieg des Arturo Ui. Text und Kommentar*, Suhrkamp Verlag, 2022, 142.

⁴ Keuner úr Brecht bölcész alteregója – lásd Bertolt Brecht: *Keuner úr történetei*, Jelenkor Kiadó, 2000. Itt Keuner úr egy pillanatra azért jelenhet meg az ideiglenes címben, mert ő is parabolákban beszélt.

Fordította Báthori Csaba

Fekete Sas Kiadó

Budapest, 2021

140 oldal, 2990 Ft

Berthold Vierteil⁵ nem vállalja a darab színrevitelét. E kudarc hatására Brecht 1941 őszén végleg föl is adja az amerikai ősbemutató tervét.

Ezután hosszú szünet következik: Brecht csak 1953-ban, Berlinben veszi elő újra a darabot, ekkor jön létre a harmadik változat, amely már a *Der Aufstieg des Arturo Ui* címet viseli. Aztán 1954 és 1956 között még további két változat születik, de Brecht életében sem a darab kiadására, sem az előadására nem került sor. A kiadásról éppen a német kiadója, Peter Suhrkamp beszélte le, politikai okokra hivatkozva. Brecht az érvelést elfogadva így fogalmazott: „a német közönség politikai érettsége még nem megfelelő”. A mű csak 1957-ben, Brecht halála után, a *Sinn und Form* című folyóiratban jelent meg, és 1958. november 10-én Stuttgartban volt az ősbemutatója.

Itt egy pillanatra álljunk meg az áttekintésben, amely máris burjánozni kezdett. Alapvetően két szövegváltozatunk van, a többiek inkább alváltozatoknak tekinthetők. (1) Van az eredeti változat 1941-ből, a hozzá kötődő kisebb korrekciókkal. Ennek a végén szerepel az 1941. április 29-i dátum. Ez a változat jelent meg a Suhrkamp Verlagnál 1965-ben, az edition suhrkamp sorozat 144. könyveként. Mind a mai napig ez számít a sztenderd kiadásnak, mára több mint harminc kiadást ért meg. (2) A második alapváltozat Berlinben 1953-ban született meg, a későbbiek itt is csak kisebb korrekciók. Ebben Brecht átírja a prológust, átrendezi a jelenetek sorrendjét, és az „aufhaltsame” szót ki is hagyja a címből. Ez a változat először a *Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*-ban jelent meg 1991-ben. (Ez alapján készült a Suhrkamp BasisBibliothek 55. kötete, amely 2004-ben látott napvilágot, ma már ez is az ötödik kiadásánál tart.)

II.

A darabnak több magyar fordítása is létezik. A mindmáig alapvetőnek számító fordítás Hajnal Gábor munkája, amely 1960-ban jelent meg az Európa Kiadónál, *Állítsátok meg Arturo Uit!* címmel. Erre a fordításra épült a darab magyar ősbemutatója a Miskolci Nemzeti Színházban 1961 decemberében. (Az előadás rendezője Horvai István volt, a főszerepet Sztankay István játszotta.) Aztán egy újabb fordítás készült Zsótér Sándor Örkeny színházbeli rendezéséhez 2009-ben. A fordító Ungár Júlia volt, és a darab most már az *Arturo Ui feltartóztatható felemelkedése* címet kapta. (E fordítás szövege önállóan nem jelent meg. Az előadásról Csáki Judit ezt írta: „Az előadás küszködős és egyenetlen”.⁶) Báthori Csaba tavaly megjelent fordítása – amennyire tudható – nem kötődött külön színházi bemutatóhoz. Ő alapként a Suhrkamp Verlag 1967-es *Gesammelte Werke* kiadását használta. (Én biztos, hogy a Suhrkamp BasisBibliothekban megjelent kötetet javasoltam volna.) Ebben a prológus még az első változatot követi, de a jelenetek elrendezése már az ötvenes évekbeli változat szerint történik. Báthori Csaba fordítása kétségtelenül poétikusabb és pörgőbb, mint Hajnalé, de helyenként zavaróak a köznyelvi-vulgáris kifejezések, mint a prológus utolsó két sorában:

Sztorink régi nóta az egész kontinensen:
Gengszter-stikli, sehol sem ismeretlen. (9.)

⁵ Piscator a színházi formanyelv egyik alapvető megújítója volt a Weimari Köztársaság idején; rendezéseivel nagy hatást gyakorolt Brecht drámáinak világára. Vierteil eredetileg Karl Kraus *Die Fackel* című folyóiratának munkatársa volt. A húszas évek közepén sikeres színházi rendező lesz Drezdában és Berlinben, majd 1927-ben Hollywoodba megy, ahol filmforgatókönyveket ír.

⁶ Csáki Judit: Először a zöldségesek, *Magyar Narancs*, 2019. október 15.

A németben sem a sztori, sem a stikli nem szerepel, sőt még nyomuk sincs. Viszont a prólógus más helyén olyan sűrített-komprimált beszédmóddal találkozunk, amely a leginkább a zsolttárok nyelvére emlékeztet:

S itt a gyöngyszem, mindenki szeme fürdik!
Jön a gengszterek királya, a hírhedt
Arturo Ui! Őt küldte fenyíteni minket
Az ég összes gazságunkért és bűneinkért,
A gyalázatért, otrombaságért és gyöngeségért! (8.)

Hasonlóan hangsúlyos a darabban a korábbi zárás, amely most a darab közepére kerül, s ez lesz a híres 9a jelenetünk. Ez egyetlen nagy sikoly. Vád és átok. Itt meg mintha Jóbot hallanánk (3,3-4):

Vesszen a nap, amikor világra jöttem,
az éj, amelyen azt mondták:
„Fiú fogantatott.”
Igen, legyen ez a nap sötétség!
Az Isten odafenn ne törődjék velem,
ne is ragyogjon fel annak a napnak a fénye!

Mennyivel könnyebb lenne a szenvedés, ha a teremtésnek, a világra küldésnek az a napja nem is létezett volna. Brechnél egy kicsit más a helyzet, nála a halál előtti pillanat átkairól van szó. Egy „vérben fetrengő asszony” sikolyát és vádjait hallhatjuk-olvashatjuk. Négyszer hangzik el a „segítség” vagy „segítsetek” kifejezés. (A magyar fordításban háromszor.) Érdekes megnézni ennek a sikolynak a címzettjeit: a nő először valamilyen definiálatlan tömeghez szól, amely lehet a közönség is. Ennek a tömegnek címezve hangzik el a segítségkérés. Aztán a gyilkosokhoz fordul, de először még a tömegnek mondja a gyilkosokról:

Úgy ütnek agyon,
Mintha legyet fognának egy söröspoháron. (87.)

Aztán velük szembe fordulva: „Ti gyilkosok!” Majd megint a tömeghez fordul: „De én tudom, ki volt!”, és aztán a nő ki is mondja Ui nevét. Ezután Uinak mondja (mivel a magyar fordításban kimaradt egy „te”, ezért ez nem lesz egyértelmű): „Vadállat, aljas söpredék!” (Utána a magyar fordítás elkövet egy hibát: „Jaj, vadállatok!” – itt mintha megint a bűnözők széles seregéhez szólna, de ennek a németben nincs nyoma.) Ugyanakkor a magyar fordítás Ui jellemzése kapcsán vállalja a lehető legkeményebb megoldást:

Szar, amitől irtózik a szar viszolyogva.

Hajnal Gábor megoldása: „Te ganéj, melytől borzad a ganéj is.” (A „te” megint hiányzik Báthori Csaba fordításából. Aztán nem jó az sem, hogy a magyar fordításban egy pillanatra úgy tűnik, mintha a „vérben fetrengő asszony” önmagához szólna: „Hol mosom le ezt?” Ezt az a „szar” mondja, amely önmagát nyilvánvalóan nem tudja lemosni.)⁷ Ezután a be-

⁷ Ez a sor Margarete Steffinnek egy ebben az időben született kisprójájára utal, amelynek címe: *Ich bin ein Dreck*. „Egy szar vagyok. – Ezt senki sem vallja be szívesen. És ezt eddig mindig csak egészen halkán mondtam magamnak. Utána. De talán jobban átérzem, és súlyosabb, ha fel is írom.” Margarete Steffin: *Konfütse versteht nichts von Frauen*, Rowohlt Verlag, 1991, 178. Steffin szerepéhez és jelentőségéhez lásd a dolgozat utolsó fejezetét.

szélő újra a tömeghez fordul, amelyről az első sorban már megtudtuk, hogy most éppen szétfut, szerte-széjjel. A düh most a tömegre is irányul, amelynek pedig a segítségkérés is szólt (itt mintha a nő valóban magához beszélne, aztán gyorsan a tömeg felé fordul):

És tűri mind! És mi elpusztulunk!
Nem halljátok?⁸

És az utolsó sor (a saját fordításomban):

Hol vagytok? Segítetek! Senki sem fékezi meg ezt a pestist?

Hajnal Gábor megoldása: „Segítetek! Pestis! Ki állítja meg?” A német sor mind Báthori, mind Hajnal megoldásánál pesszimistább. A tömeg szétfutott, a dühöngő kiabálás lassan önmagába fordul vissza, a beszélő önmaga elé mormol egy kérdést. De miután a tömeg szétfutott, nincs, aki megállíthatná a pestist. (Mi tartozhat a „pestisbe”? Ui, a gyilkosok serege, és talán-talán még a tömeg vagy a közönség tagjai is.) Hajnal Gábor ezzel szemben nyitva hagyja a lehetőséget: „Ki állítja meg?” Ebből a végső kérdésből adódik a magyar cím: *Állítsátok meg Arturo Uit!* Ez a cím így rögzült, kanonizálódott, de hibás.⁹ Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a darab kicsengése még a német cím értelmét is átalakítja: egy rezignáció azt implikálja, hogy ez a felemelkedés nem feltartóztatható, hanem feltartóztathatatlan (*unaufhaltsam*). Ezért a későbbi változatból Brecht ki is hagyja ezt a jelzót.¹⁰

III.

Brecht darabját rengeteg támadás érte, amelyek közül a legfontosabb talán a parabola-jellegre, vagyis a darab erős referencialitására utal. (Arturo Ui = Hitler, Giri = Göring, Roma = Röhme, Givola = Goebbels. A helyszínek pedig: Chicago = Németország, Cicero = Ausztria.) A nagy kérdés, amivel már Brechtnek is szembe kellett néznie, hogy a darab aktualitása hogyan tartható fenn a közvetlen referencialitáson túl. Az 1941 és 1956 közötti átdolgozások döntően ezzel a problémával szembesültek. Az utolsó változatban Brecht a prológust is átdolgozta, úgy, hogy az a háború utáni helyzetre is érvényes legyen:

Van egy-két olyan kényes tárgy
Amelyre a tisztelt fizető publikum egy része
Nem szereti ha emlékeztetik.
Ezért a választásunk végül
Egy olyan történetre esett amelyet itt alig ismerünk
Egy távoli városban játszódik
Mint amilyen itt sohasem létezett.¹¹

És mivel a volt 17. jelenet (a 9a jelenet) kikerül a mű végéről, ezért a darab Ui monológjával végződik (136.):

S a béke
A chicagói zöldségesek közt nem álom

⁸ Az első sor fordítását módosítottam.

⁹ Egyetértek tehát Ungár Júliával, aki szükségesnek tartotta a cím megváltoztatását.

¹⁰ A Zsótér-féle rendezés kapcsán írta Csáki Judit: „[ez a rendezés] végtére arról győz meg, hogy Arturo Ui felemelkedése feltartóztathatatlan.” Csáki, i. m.

¹¹ Bertolt Brecht: *Der Aufstieg des Arturo Ui*, i. m., 9.

Többé, hanem nyers valóság. És hogy a békét
Biztosítam, ma elrendeltem, hogy szerezni
Kell, de rögtön új Thomson-ágyukat
És páncélautókat

Indul vagy talán folyamatban van a fegyverkezés, majd a háború, a béke (pontosabban a béke megőrzése) érdekében.¹² Az Ui-figura általánosodik, a bemutatott rendszer valóságként vagy fenyegetésképpen ott marad az életünkben.

Egy ilyen dög majdnem a világ ura lett!
De végül legyűrték a népek ...
Még ne leljetek ebben örömet –
mert termékeny az öl, amelyből kilépett!¹³

De van a darabnak egy másik rétege is, amelyet Brecht gondosan elrejt, és ezért itt nem lehet referencialitásról beszélni. Ez a darab egy óriási gyászmunka is. Brecht a negyvenes évek elején elvesztette a két, hozzá legközelebb álló embert.

1940. szeptember 26-án (a Franciaországból Spanyolországba való menekülés közben) meghalt Walter Benjamin. Brecht ezt a tragédiát összekötötte az általában vett emigrációval, a meneküléssel és a meghurcoltatással. Brecht és Benjamin kapcsolatát Erdmut Wizisla *munkabarátság*nak nevezte. „1933 előtt minden az aktivitásról és a szervezkedésről szólt. Brecht és Benjamin 1929 májusában szövetséget kötöttek, miután május elsején a rendőrség a munkásokra és a tüntetők közé lőtt, aminek következtében sokan meghaltak. Ők ketten úgy érezték, tenniük kell valamit, a saját eszközeikkel. Keresték és meg akarták határozni a helyzetüket. A kérdéseik a művészet szerepére és az értelmiségiek aktivitására vonatkoztak. De nem lettek politikusok, mindig művészek, színházi emberek, írók és gondolkodók maradtak.”¹⁴ Ritkán szokták észrevenni: Benjamin halálának tragédiája ebben a műben is benne van. Ha valóban az aktivitás szándéka kötötte össze őket, akkor most ez kudarcba fulladt.

A jövő tehát a sötétségben rejlik, és a jó erőök
Gyengék. Mindezt láttad [te is].¹⁵

1941. június 4-én, az Amerikába való menekülés közben Moszkvában meghalt Margarete Steffin, Brecht titkárnője, szeretője és szerzőtársa, mindössze harminchárom évesen. Brecht két szép verssel búcsúzott tőle:¹⁶

¹² Walter Benjamin egyik legalapvetőbb gondolata az volt, hogy egy ilyen rendszer működése a háború felé mutat. Lásd Walter Benjamin. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, in: Uő.: *Medienästhetische Schriften*, Suhrkamp Verlag, 2002, 351–386. Benjamin Brecht számára való jelentőségéről lásd az alábbi fejtegetéseket.

¹³ Ez a darab epilógusának utolsó négy sora. Nyilvánvalóan az ötvenes évekből kell származnia, habár már a korai változatot közlő kiadásban is szerepel.

¹⁴ <https://www.deutschlandfunkkultur.de/ausstellung-denken-in-extremen-die-aussergewoehnliche-100.html>

¹⁵ Bertolt Brecht: *Ausgewählte Gedichte*, Suhrkamp Verlag, 1964, 62.

¹⁶ „A Hitler elől való menekülés kilencedik évében / Kimerülve az utazásoktól / A hidegtől és az éhségtől [...]” Bertolt Brecht: *Versék*, Európa Könyvkiadó, 1976, 350. Fordította: Eörsi István, a fordítást módosítottam.

A tábornokom elesett.
A katonám elesett

A tanítványom elment
A tanítóm elment

A gyámolítóm odavan
A gyámolítottam odavan.¹⁷

A darab korai változatának végére Brecht a dátum mellé odaírta: „Munkatárs: Margarete Steffin”, a kései változatban pedig ez mindjárt az elején szerepel. A címek metamorfózisából lehet látni, hogy volt, amikor ezt a darabot önmagának, vagyis Keuner úrnak próbálta tulajdonítani, de aztán szép lassan elkezdte Steffin hagyatékának is tekinteni, hiszen abba a rendszerbe halt bele, amelyet a darab (parabolisztikusan) ábrázol.¹⁸ A „vérben fet-rengő asszony” maga Brecht is lehetne, aki a két haláleset után ezt kiáltja: „Segítség!”, de tudja, hogy nincs segítség, hogy már nincs, aki segíthetne.

---

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ruth Berlau így írta le Steffin és Brecht munkakapcsolatát: „Brecht sok darabban említi Margarete Steffint munkatársnőjeként. Ugyan nem vett részt a darabok megírásában, mint Elisabeth Hauptmann, de Brecht számára könyörtelen kritikus volt. Azt akarta, hogy a munkások is értsék Brecht költészetét. Az olyan megfogalmazások esetében, amelyeket ő »nyakatekertnek« nevezett, Brechtől azt kérte, hogy dolgozza át őket. Különösen ebben a vonatkozásban volt pótolhatatlan.” Steffin: i. m., 318.

BILLEGŐ EGYENSÚLYOK

Douglas Stuart: Shuggie Bain

A skót-amerikai író, Douglas Stuart első regényét több mint harminc kiadó utasította vissza, mire végül megjelenhetett, hogy aztán számos díjjal, köztük a 2020-as év Booker-díjával tüntesse ki a szakma. Azóta napvilágot látott a szerző második könyve is (*Young Mungo*), amely sok szempontból az első regény folytatásának tekinthető – remélhetőleg mielőbb olvasható lesz magyarul is.

A *Shuggie Bain* bevallottan önéletrajzi ihletésű, középpontjában egy fokozottan terhelt környezetben élő meleg kisfiú felnövekvéstörténete áll. A Thatcher-éra alkoholizmusba menekülő munkásosztálya, a nagy iparvárosok társadalmi, szociokulturális leépülése szolgál a regény háttéréül, amelynek szereplői minden kapaszkodó nélkül sokszor szó szerint az életben maradásért küzdenek. A címszereplő Shuggie-t szinte kivétel nélkül inkompetens felnőttek és az ő mintájukra formálódó kallódó, kegyetlenkedésre hajlamos gyerekek veszik körül, akik az agresszió és a megvetésen kívül képtelenek máshogy reagálni arra, hogy a kisfiú nem hasonlít hozzájuk. Egyedül anyja, az alkoholista Agnes nem irtózik Shuggie lányos vonásaitól, a brutális, macsó közegben értelmetlenül finomságától. Sőt, Agnes szenvedélyesen, szinte fanatikusan hisz az eltérésben, a környezetből való kitűnésben. Amíg az anyában a különlegesség tudata elsősorban a külsőségekre korlátozódik, addig Shuggie már képes összetettebb problémaként értelmezni saját viszonyát a közösséggel. A kisfiú minden erejével próbál beolvadni társai közé, miközben anyja hatására egyre erősödik benne a büszkeség, az öntudat. A regény egyik legerősebb jelenetében Agnes megkéri Shuggie-t, hogy tanítsa táncolni. A fiú annyira elmélyed a mozdulatokban, hogy nem veszi észre az ablakban lógó környékbeli gyerekeket, akik már percek óta gúnyolódva figyelik. Anyja ekkor adja neki azt a tanácsot, ami a későbbiekben az egyre durvább megaláztatásokon is átsegíti majd: „Csak emeld magasba a fejed, és csináld. *Élvezettel!*” (kiemelés az eredetiben, 292.).

A *Shuggie Bain* nem mentes az aránytévesztésektől – az ellenszenves karakterek (jobbára az összes férfi szereplő) sokszor megátalkodottan gonoszak, a nők kiszolgáltatott bábok – mégis nagy erénye, hogy a címszereplő jelleme kellemően összetett. Shuggie karaktere körülményei és gyerek volta ellenére sem teljességgel szimpatikus, így elkerüli a sablonosságot. Érzékeny és sérült, éppen ezért rengeteget hazudik, a nagyobb gyerekeken spicliskedéssel, áruklodással áll bosszút. Anyjához szinte csecsemőként ragaszkodik, küldetésének sokáig az ő megmentését tartja. Olvasóként végig nyilvánvaló, hogy ez a küldetés nem lesz teljesíthető – Agnest függőségei olyan tehetetlenségi erővel rántják a biztos vég felé, aminek megakadályozásához a szeretet önmagában nem elég. Az éveken át tartó küzdelem azonban

Fordította Greskovits Endre

Park Kiadó

Budapest, 2021

468 oldal, 4499 Ft

olyan próbák elé állítja Shuggie-t, melyek elindítják a valódi jellemfejlődés útján. A regény utolsó fejezetében tizenhat évesen már kívülállóként vesz részt egy hasonló helyzetben: egyetlen barátja, Leanne rendszeresen felkeresi utcán élő, alkoholistá anyját, hogy ételt és tiszta ruhát vigyen neki. Shuggie is kiveszi a részét a segítségből, de kizárólag barátja kedvéért. A folyton részeg, magát még mindig a férfiaknak kellettő nőt taszítónak látja, legfőképpen azért, mert minden méltóságát elvesztette. Képes tehát úgy továbbvinni anyja örökségét (a méltóság és az önazonosság fontosságát), hogy közben meglátja az alkoholistá szülőben az elviselhetetlen terhet, és amire magával szemben nem volt képes, őszintén tudja sajnálni a függőségbe belerokkant szülő gyereket.

A regény a főbb karakterek működését illetően sem egységes – nem egyértelmű Shuggie féltstvéreinek szerepe. Sokszor úgy tűnik például, hogy Leek, Shuggie bátyja főszereplővé lép elő, de ez a lendület valahogy mindig elfogy. Ráadásul a művészi hajlamú, tehetséges tinédzser jellemzésére Douglas olyan sablonos fogásokat, fordulatokat használ, mint az elröngyölgött értesítő a sikeres felvételiőr, amit Leek senkinek nem mutatott meg, mert nem lett volna lehetősége másik városban élni, vagy a regény végén a Shuggie-ban megfogalmazódó kimondatlan szabály, ami szerint Leekkel soha nem szabad régi ambícióiról beszélgetést kezdeményezni. Catherine, Shuggie nővére rövid ideig szerepel csak, amint megteheti, elköltözik az otthoni toxikus közegből. Nem tudjuk meg azonban, hogy mi lett vele, hiánya nem hordoz semmilyen jelentést se a történet, se a címszereplő szempontjából. A szereplők viszonyrendszeréhez hasonlóan a kötet szerkezete sem hibátlan. Az azonos címet (*1992 South Side*) viselő kezdő és záró fejezetek keretbe foglalják Shuggie történetét ötéves korától tizenhat éves koráig. Ám a keretes szerkezet nem tud tökéletesen működni, hiszen a zárófejezet valójában (kisebb időbeli ugrással) lineáris folytatása az előző fejezetnek, vagyis a két keretnek szánt fejezet összevonható lenne egy nagyobb záró egységbe.

Nem egyértelmű a főszereplő kiléte sem, ez azonban korántsem zavaró bizonytalanság. A *Shuggie Bain* a címszereplő fiú, Shuggie története, de az ő alakját elsősorban anyja, Agnes Bain és szülővárosa, Glasgow határozza meg. A skót város irodalmi hagyománya nem Douglasszel indul (ahogy arra az egyik fülszöveg kissé túlzóan utal), hiszen számos regénynek helyszíne, szinte szereplője. (Ezeket a műveket veszi sorra Bényei Tamás alapos recenziója az 1749-en.¹) Tagadhatatlan azonban, hogy a *Shuggie Bain* óda Glasgow-hoz, a szerző szülővárosához, ami Agneshez hasonlóan mostohaként képes egyszerre felnevelni és eltaszítani magától azokat, akik létezésének értelmet adnak. Az érzéletes leírások, a fények, a színek és szagok erőszakossága tökéletes hátteret biztosít a regényben felsejlő, több generációt magával rántó társadalmi összeomlásnak. Douglas Shuggie apjának nézőpontját használja a város bemutatásához. Shug éjszakai taxiként dolgozik, egész éjjel a városban cirkál, és egy ragadozó türelmével figyel a terepet. A műszakok során nőket csábít el kocsija hátsó ülésén, és tanulmányozza a glasgow-i éjszakai élet jellegzetes alakjait. „A város változik; látja az emberek arcán. Glasgow elveszti rendeltetését, és ő az egészet tisztán látja az üveg mögül. [...] Sok lakótelepnyi fiatalembernek nincs már jövője, pedig az apáik szakmáját ígérték nekik. A férfiak elveszítik férfiasságukat” (51.). Glasgow elsősorban annak a kegyetlen, szélsőséges maszkulinitásnak a forrása, amit Shug is képvisel, és amit fiától is elvár. Valódi érzésekre szinte teljesen képtelen, második feleségével, Agnesszel se tud mit kezdeni – érzi, hogy a nő más, mint a többiek, de ettől csak értékesebb „tróféának” látja. Később életcélja lesz, hogy Agnest tönkretegy, feltehetően azért, mert érzi benne a ritka potenciált a kitörésre. Ezt a potenciált öröklí meg a kis Shuggie is, akinek különbözőségét anyja erősíteni próbálja, apja azonban viszolyogva elutasítja.

Shuggie homoszexualitása fontos, de nem központi eleme a regénynek. Sokkal inkább annak az immanens különbözőségnek az élményét hordozza, amit a kisfiú folyamatosan

¹ Bényei Tamás: A Booker-díj helyi értéke. A Shuggie Bain és a glasgow-i irodalom, 1749, 2020. 12. 20.

érez, de nem tud értelmezni. Egyszerre vágyik kitűnni és beolvadni az őt körülvevő vad, folyton focizó, később a lányokat molesztáló fiútársaságba, ami esélyt sem ad neki, hiszen a felnőttek is abban erősítik meg őket, hogy a feltűnően lányos Shuggie „selejtes”. A szexuális ébredés folyamata és a beavatódás aktusai meglehetősen sablonosak, ebben a tekintetben a regény nem enged közelebbi belátást a végatekig előítéletes közösség és a kitaszított egyén közti játszókba. A történet olyan panelekkel dolgozik, mint a „fiús mozgás” gyakorlása a beolvadás érdekében, illetve az első szexuális élmény, amit az egyik üldöző, egy nagyobb fiú kényszerít ki egy félreeső helyen. Shuggie legkedvesebb játéka egy baba, később a színes, műanyag pónik vonzzák, de mindenekelőtt a női külső, a ruhák és frizurák érdeklik. Ennek jelentősége az anyjához való viszonyában áll: Agnes folyamatosan a külsejével van elfoglalva, méltóságát, tartását a megjelenésével kapcsolja össze, gyerekei öltözkéire is kínosan ügyel. Shuggie számára a megjelenés a verbalitásnál könnyebben dekódolható nyelvvé válik: anya sminkje, haja, harisnyájának állása mind üzenet értékű, amiből az állandó rettegésben élő gyerek következtetéseket tud levonni az adott napra vonatkozóan: milyen hangulatban van Agnes, járt-e nála aznap férfi, nyugodt estének néznek elébe, vagy újabb öngyilkossági kísérletet kell majd megakadályoznia.

A nyelv mint identitásképző elem központi szerepet játszik Agnes és családja életében. Az anya ragaszkodik ahhoz, hogy gyerekei a sztenderd angolt beszéljék, rögeszmésen javítja az itt-ott felszedett dialektusukat: „Mit szaulnál valami könnyű szórakozáshoz?” – kérdezte Shuggie valami tévés hülyeséget utánozva. Agnes összeresztet. [...] – Szólnál, javította ki, Sz-Ó-Inál. [...] – Nem kell az ő szintjükre süllyedni, Hugh. Próbáld újra” (58.). A Shug vagy becézve Shuggie a Hugh skót megfelelője, vagyis már eleve azt a nyelvi/identitásbeli kettőséget hordozza, ami meghatározza, és a legtöbbször ellehetetleníti a fiú kapcsolódását közvetlen környezetéhez.

A regény a címe alapján is Shuggie története, a legaktívabb szereplő azonban a gyerek sorsát meghatározó felnőtt, vagyis Agnes. A sok szempontból infantilis, kapcsolat- és alkoholfüggőségben szenvedő nő rendszeresen erőszak áldozatául esik, a fia szemében mégis ő az erő, a középpont. Agnes karaktere – sorsa kiszámíthatósága ellenére – is kellően összetett, jól kidolgozott. Szülőként szinte teljesen diszfunkcionális, bántalmazó, mégis képes empátiát kiváltani, hiszen Shuggie szemén keresztül felszínre kerülnek gyengeségei, olykor jószívúsége is. Az ő története sem mentes a sablonos megoldásoktól, ilyen például, amikor eladja magát a szomszédban lakó férfinak, hogy az vigye magával Shuggie-t horgászni. A férfi végül nem tartja be ígését, így a megaláztatás teljes lesz Agnes számára. A regény belátást enged egy párhuzamos univerzumba is, ahol Agnes nem az alkohol és a férfiak rabja – egy évre sikerül letennie az italt, ez idő alatt láthatóvá válik jellemének számtalan olyan rétege, amelyet az állandó bódulat sosem hagyott érvényesülni. Higgadtabb, kiegyensúlyozottabb, önbizalmának a puszta külsőségeken túlmutató alapja kezd körvonalazódni. Douglas jó érzékkel adagolja a feszültséget: az olvasó hiába tudja szinte teljesen biztosra, hogy az idill nem lehet végleges, mégis, az utolsó pillanatig reménykedik, hogy valami csoda folytán sikerül.

Nagy erénye a regénynek, hogy nem szolgál nyilvánvaló happy enddel. Shuggie-t tizenhat évesen látjuk utoljára, és annyit tudunk róla, hogy egyedül él egy meglehetősen kétes panzióban, ahol valószínűleg keresetkiegészítésként prostituálja magát idősebb férfiaknak. Bármennyire is nyitottnak tűnik ez a lezárás, mégsem az – a *Shuggie Bain* anya és fia története, amely az anya halálával véget ér, hogy Shuggie élete saját pályára állhasson.

Douglas debütáló regénye korántsem hibátlan – aránykezelése szerkezetében és a karakterek viszonyrendszerében egyaránt bizonytalan. A történet szintjén sem túl invenciózus, főszereplőinek lélektani ábrázolása ellenben rendkívül pontos, a feszültség precíz adagolásának köszönhetően pedig nehezen letehető olvasmány, amelynek legdrámaibb jelenetei sokáig velünk maradnak.

ÖSSZEZÁRT SORSOK

Kira Jarmis: Zárka

Kira Jarmis *Zárka* című regényével kapcsolatban előljáróban mindenképp szeretném le-
szögezni: a kötetnek mind a hazai, azaz az oroszországi, mind pedig a külföldi, így a
magyarországi marketingje is kissé félrevezető. A könyvet ugyanis az íróként most debü-
táló Jarmis foglalkozásába „kapaszkodva” igyekeznek a kiadók felfuttatni: az orosz ellen-
zék vezéralakja, Alekszej Navalnij szövivőjének regényeként hirdetik, amely alapján az
olvasó azonnal politikai tárgyú szüzsét feltételez. Ezzel szemben azon túl, hogy Jarmis
főhősét, Ánya Grigorjevna-t valóban egy korrupcióellenes tüntetésen való részvétele miatt
zárják be tíz napra az úgynevezett fogvatartási központ egyik cellájába, és a nő a rend-
őrökkel rövid párbeszédet folytat az ellenzéki tüntetések természetrajzáról, a regény sok-
kal inkább a mai Oroszország szociológiai, semmint politikai látteleként olvasható.

Ugyanakkor a regény értelmezésekor nem tekinthetünk el attól a ténytől sem, hogy
Oroszországban a kötet nem *Zárka*, hanem *Hihetetlen események a 3-as számú női cellában*
címmel jelent meg, amely a magyar könyvborítón csak alcímként van feltüntetve. Így a
magyar kiadás azzal, hogy önkényes címmel bocsátotta piacra a regényt, egy, az eredeti
orosz címben meglévő lényeges irodalomtörténeti párhuzamról vonja el a figyelmet.
Hiszen a 3-as számú női cella említése az orosz irodalomban kicsit is jártas befogadóban
Csehov 6-os számú kórtermét idézi fel, s ha emellé a belső címlapon feltüntetett ajánlást,
Borisz Akunyin méltatását is figyelembe veszi, mely szerint „a szöveg jóval előbb, mint
Gorkijé”,¹ az *Éjjeli menedékhely* is az eszébe juthat. Ami azért lényeges, mert ezek az irodal-
mi párhuzamok is jelzik: a magyar – ily módon megtévesztő – főcím ellenére Kira Jarmis
nem hagyományos értelemben vett börtönregényt vetett papírra. Nem az Alekszandr
Szolzsenyicin vagy Varlam Salamov ábrázolta légerek világába vezet be, hanem a cseho-
vi, gorkiji irodalmi művek toposzait: a kórházat, a pinchehelyiséget – ma úgy mondanánk,
hajléktalanszállót – egy fogvatartási központ cellájának formájában felelevenítve olyan
sajátos, zárt és szűk mikrovilágot ábrázol, ahol – Akunyin ajánló soraival továbbra is
egyetértve – a csehovi, gorkiji korszak után, azaz száz-két-
száz év elteltével még mindig a nyomorúságról, a szabad-
ságról és a rabságról elmélkednek. Nem a börtönregények
brutális kínzásai, embertelen körülményei kerülnek tehát
előtérbe, hanem a bezártság, az összezártság személyiség-
formáló ereje. Ez annál is inkább lehetséges, mert a
fogvatartási központ cellája hagyományos értelemben véve
nem börtön. Az egyik, büntetőtábor is megjárt fogvatartott,

¹ Borisz Akunyin méltatása orosz eredetiben itt olvasható: [https://
greatfon.com/c/2415067667398580452](https://greatfon.com/c/2415067667398580452)

Fordította Bíró Júlia
Open Books
Budapest, 2022
494 oldal, 4990 Ft

a dadogással küzdő Natasa szerint ez a lágerhez „k-képest sz-szanatórium” (370.), „különös és haszontalan” (46.) hely, ahol „az egész büntetés gyakorlatilag megnehezített körülmények közötti üdülésből áll. Az ember annyit alhat, amennyit csak akar, egész nap hegyélhet, beszélgethet, olvashat, sétálni viszik, enni adnak neki – és mindez úgymond annak érdekében történik, hogy az illető megjavuljon” (uo.). Azért van, hogy az illető megbánja a hatalom szemében is enyhe, általában tíznapnyi elzárással levezeklendő bűnét. Így Ánya tüntetésen való részvétele mellett a vele egy cellába került nők is épp csak kihágást követtek el: közülük kettőt jogosítvány nélküli vezetésért, egyet hatósági személy sértegetéséért, egyet pedig azért zártak be, mert nem fizette a lánya után a tartásdíjat. Közéjük csöppen Ánya az *Éjjeli menedékhely* Lukájához hasonlóan egyedüli értelmiségiként, aki ily módon számára teljesen idegen és ismeretlen közegben, viszonylag jómódú, de kisiklott életű, illetve szegény, nyomorult sorsú, tanulatlan emberek között találja magát. Ányával kiegészülve a társadalom széles spektrumát lefedő cellalakók miatt érzem teljes mértékben elfogadhatónak az orosz irodalomkritikus, Galina Juzefovics véleményét, aki szerint „a börtön, ahová a hősnő kerül, a mai Oroszország modelljeként értelmezhető, ahol lehet ugyan élni, alapvetően nincs mire panaszkodni, csak épp egyáltalán nincs levegő, mozgás, fény”² illetve Mása Medvegyeva gondolatát, mely szerint Jarmis a mai Oroszországot sajátos látószögből ábrázolja, „ahol mintha minden normális volna, és élni is lehet, csak nagyon unalmas”³.

Ez a végtelenül unalmas „szanatórium” készíti az egy cellába került nőket – a csehovi és gorkiji hősökhez hasonlóan – arra, hogy a saját életükről meséljenek, azaz tulajdonképpen az irodalmi elődeikhez hasonlóan lételméleti kérdéseket feszegetsenek – még ha ennek Ánya kivételével nincsenek is tudatában. Ugyanis beszűkült lehetőségeik, helyzetük, tudatállapotuk miatt ezek a kérdéseik egyetlen területre korlátozódnak: a férfiakkal kapcsolatos viszonyaikat taglalják. A férfiaktól való függőségeik sokféleségét tárják elének. Azaz a szabadságról és rabságról szóló magasztos 19–20. századi gondolatok itt, ebben a 21. századi cellában a férfiak kiváltotta rabságra, nyomorúságra szűkülnek, degradálódnak. Ám amíg Ánya cellatársai minderről hangosan gondolkodnak – így tesz az escort tevékenységet folytató Maja, akinek a tökéletes test elérése céljából horribilis összegért végzett plasztikai műtéteket az öt kitaró férfiak fizetik, a börtönviselt férjekkel „rendelkező” Diána, a napi alkoholmennyiségéhez szexuális aktus útján hozzájutó Irka, valamint a „pasikkal örökre végzett” (131.), a férfinemből kiábrándult, lesbikussá váló Kátya –, addig a főszereplő főleg belső monológok formájában emlékezik vissza addigi élete fontos eseményeire. Mindössze egy esetről számol be a cellatársnőinek: arról, amikor az egyetemen lefotózták, ahogyan részt vett egy orgián, és mivel a fotókat az egyik lapban megjelentették, végzősként, államvizsga előtt majdnem távoznia kellett az egyetemről. Mindezeket a történeteket hallva nem csoda, hogy a szintén nem makulátlan, de kevésbé kikapós Natasa markáns véleményt fogalmaz meg a cellatársairól: „m-mind p-perverzek vagytok” (340.) – közli a többiekkel.

A nők férfiak általi determináltsága, a szexuális „perverziókra” szűkült kommunikációja azonban, úgy vélem, kétélű fegyverré válik a regényben. Egyfelől óhatatlanul csalódást vált ki az olvasóból: több száz oldalon keresztül ezeknek a viszonyoknak az esetelése rendkívül egyhangúvá teszi a szüzsét. Másfelől viszont, ha úgy tekintünk erre a filozofálgatásra, hogy ez a csehovi „unalom” 21. századi megtestesülése, a szerző részéről ennek a témának az előtérbe helyezése komoly társadalomkritikáról árulkodik: az unal-

² Galina Juzefovics regényről írott cikkét lásd: <https://meduza.io/feature/2020/12/12/neveroyatnye-proisshestviya-v-zhenskoy-kamere-3-aktualnyy-roman-o-devushke-sluchayno-popavshey-v-spetspriemnik>

³ Mása Medvegyeva cikkét lásd: <https://tvcenter.ru/obschestvo/obschestvenniki-prosyat-proverit-knigu-kiry/>

mas Oroszországban, ahol van minden, csak épp „levegő, mozgás és fény” nincs, az élet a testiségre szűkül le, amely mindenekelőtt a férfiak szexizmusán alapul. Anya erre a munkahelyén és a fogvatartási központban dolgozó férfiakat megfigyelve döbben rá: az erősebb nem szexista megnyilvánulásai és ezek társadalmilag teljesen bevett, elfogadott mivolta kint, a „szabad” világban és bent, a zárt közegben is ugyanúgy az élet szerves része. Az egyik ételosztó, Szergej viselkedése, sőt, „nyomulása”, aki meg volt győződve róla, hogy „szerelem lesz köztük”, csak mert Anya, azaz „nyuszifül” olyan szép (389–390.), Anya emlékeiből előhívja az egyik külügyminisztériumi felettese, Viktor vele szemben tanúsított magatartását. „Anya felidézte a külügyben gyakornokként töltött időszakot. Az ottani személyi állomány lényegesen különbözött a börtönbéleitől, de a szexizmus talán még hangsúlyosabban volt jelen. A nemi alapú szegregációt megváltoztathatatlan törvénné tették.” (396.)

De még akkor is, ha elfogadjuk, hogy a szerző célja mindezzel a „filozófálgatással” az erős társadalomkritika megfogalmazása volt, a regény – mivel elsőkönyves szerző műve – hemzseg a gyermekbetegségektől. Az egyik ilyen szembetűnő, nyilván rutintalanságból adódó elem, hogy amíg a csehovi és gorkiji párhuzamok felfejtését Jarmis kiváló érzékkel az olvasóra bízta, olyan irodalmi allúziókkal is teletűzdeli a regényét, amelyek öncélúak, ezáltal funkciótlanok maradnak. Például nem lehet mit kezdeni azzal, hogy Anya neve megegyezik Dosztojevszkij második feleségének a nevével, még akkor sem, ha a lány – unalmában – a cellában Dosztojevszkijt olvas. Vagy az az irodalmi párhuzam is csak lóg a levegőben, amikor a szexuális tárgyú fotóival kapcsolatos botránya miatt a főhősnek büntetésképpen az egyetemi kollégium kerítését kellett újrafestenie, és megtudjuk, hogy „a kerítés vasrúdjaikat ecsettel mázolgató Anyának a leleményes Tom Sawyer járt a fejében” (360.).

A terméketlen irodalmi „célozgatás” mellett pedig van még egy nagy problémája a regénynek. Anya a cellatársnői történeteit hallgatva – amelyekben ugyan alapvetően a nő az áldozat, de aztán a végén mégis mindig a férfi húzza a rövidebbet – egy közös tényezőre bukkan: „Anya összes cellatársnőjét hasonló történetek kötötték össze – ezekben az emberek élete egy cérnaszálon, fonalon, madzagon és hasonlókon függött, bármin, amit el lehet szakítani” (462.). Anya ezt a hasonlóságot észlelve a cellatársnőit a moirákhöz, azaz az sorsistennőkhöz hasonlítja. Ezzel azonban az elsőkönyves szerző elkövet egy nagy hibát: a cellalakók sorsa közötti, esetleges mitológiai párhuzam felfejtését nem a főhősére kellene bízni, hanem a csehovi, gorkiji ki nem mondott allúziókkal együtt az olvasójára. Ezt a szálát is „homályban” kellene hagynia, hogy ez a homály is a befogadó értelmezési horizontját gazdagíthassa. Ám mivel Anya okfejtése ezt az egyébként erőltetett összefüggést egy az egyben leleplezi, ez sajnos még tovább rontja az amúgy is sok vonatkozásban kiforratlan regény színvonalát.

„MAGYAR FILOZÓFIA VAN IS MEG NINCS IS”

Percz László: *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*

Percz László könyve – miként azt az *Előszó*ban is olvashatjuk – a magyar filozófia történetírása elmúlt negyedszázadának áttekintésével, egy „Hosszú személyes bevezetés”-sel kezdődik, mely „boldogan számol be egy új tudományzak ígéretes megszületéséről”; majd a kötet végén egy „rövid tárgyszerű kivezetés”-sel, „A magyar filozófia elmúlt negyedszázada” áttekintésével zárul, mely „szomorúan vet számot egy egész tudomány – már amennyiben szegény filozófia tudománynak nevezhető egyáltalán – újabb kiábrándító kudarcáról”. A könyv tematikáját átfogó keretbe illesztő négy fejezet (szóhasználatában „ciklus”) tömöríti a szerző 2017 és 2021 között keletkezett további 17 írását, mozaikszerűen is részletezve a magyar filozófia és filozófiatörténet-írás távolabbi és közelebbi múltját, melyek „hosszabb vagy rövidebb konferencia-előadások, terjedelmesebb vagy tömörebb tanulmányok, tárgyszerűbb vagy személyesebb esszék, afirmatívabb vagy vitatkozóbb könyvismertetések, melegebb hangú vagy kritikusabb megemlékezések” (7.). Önreflexív megfigyelései egyike, hogy a kötetbe foglalt írások egy része egyfajta kötelességtudattól vezérelt, akár azért, mert többségük eredetileg konferencia-előadásnak készült, és így „óhatatlanul kötelességednek fogod érezni, hogy végiggondold a problémádat és megformáld a mondandódat” (9.); akár azért, mert a *Magyar Tudomány* szerkesztőjeként a feladatának tartotta, hogy a tudományterületén született eredményekről recenziók formájában is beszámoljon. A másik meghatározó jegyük pedig a személyesség: „Személyes esszé lett így a magyar filozófiatörténet-írás utóbbi évtizedekben végbement alakulását elmesélő történet: a tudományszak voltaképpeni születését önéletrajzi keretbe illeszti tehát. Személyesre sikerültek aztán a historiográfiai tanulmányok: az egyikben rekonstruált folyamatnak magam is szereplője vagyok, a másikban tárgyalt kézikönyvek egyikének pedig a szerzőtársa voltam. És személyesek, persze, az emlékezések is; az itt közölt portrék nem igyekeznek eltagadni, milyen viszony is fűzött a megrajzolt alakokhoz” (10.).

Olvasatomban az írások egyik közös jellemzője az összehasonlításokba illesztett különböző kapcsolódási pontok, a korrespondenciák, a kölcsönös megfelelések (felelgetések?) felfedezése és feltárása, melyek nyomán a vizsgált entitások – a filozófiai beszédmódok, a filozófusszerepek/filozófus-identitások, a különböző kutatás-módszertani gondolatkörok, a filozófiai mozgalmak, az egyes életművek, az egyes kritikák, illetve a különböző receptív filozófiatörténeti tudományos teljesítmények – alapjellemezői válnak világosabbá. A másik pedig az elemzett gondolatkör kontextusainak és

Osiris Kiadó
Budapest, 2021
240 oldal, 2980 Ft

horizontjainak folytonossá tett, koncentrikus tágítása. A meglepőnek tűnő társítások, majd a párhuzamok kibontása, illetve az ellenpólusokba (hatásosan és egyúttal pontosan) tömörített különbözőségek feltárása így együtt jár újabb és újabb, koncentrikusan bővülő kontextusokba és horizontokba helyezéssel is. Az egyes, kultúr- és eszmetörténeti összetettségében is vizsgált filozófiatörténeti – többnyire a különböző életművek vizsgálatához kapcsolt – gondolatkörnek az adott kontextuson belüli tényszerű feltárása, elemzése és elhelyezése többször párosul az egyes életművekhez köthető önreflexív kontextusok felfedésével is, továbbá az utókor hatástörténeti, reflexív tudatában, valamint a különböző diszciplínák és tudatformák metszéspontjaiba való elhelyezéssel, sőt, néhol a szerző személyes kapcsolatainak, illetve egyéni gondolkodástörténetébe való beillesztésével is.

A szerző filozófia- és filozófiatörténet-felfogása is körvonalazódik, elsősorban annak hermeneutikai természete, miszerint: nincs lezártnak tekinthető filozófiatörténet, az utókor értelmező recepciója és kanonizációja, ha lassan és szakadozottan is, de mégiscsak egy folyton változó folyamatot mutat. A mai magyar filozófia történetében Percz László újrafelfedezései, a revitalizációkra is irányuló kutatásai és a másképpen-értést lehetővé tevő következtetései – érdemben és egyúttal igen nagymértékben – hozzájárulnak e folyamat napjainkban történő fenntartásához, éltetéséhez. Másrésztől igen élesen és tényszerűen mutatja be e folyamat különös természetét a magyar filozófia történetében, a folytonosság szakadozottságát, a folyamatos hagyományépítés és az ezzel együtt járó kánonképzés hiányát; mi több, ahogy azt tényszerűen összegzi: a „magyar filozófia egyetlen hagyománya éppen a folyamatos hagyománytörés” (16.). Továbbá ilyen hermeneutikai sajátosságnak vélem néhány tanulmányának egyik közös üzenetét, azt, hogy nincs egyetlen „igaz” filozófusszerep. Különböző, választható filozófusszerepek vannak, néhol vegyülve az írószereppel, a tudós- és/vagy ideológus-szereppel, valamint olyan, a filozófiai gondolkodásmódhoz is köthető szerepekkel, melyek az ember emberré formálódását hivatottak segíteni. A szerepválasztás kereteit az adott élettörténetek és a tágabb történelmi, politikai, ideológiai, kultúr-, illetve filozófiatörténeti kontextusok és mindezeknek az adott korra, helyre jellemző intézményesült fejlettségi formái határozzák meg. Ahogy nincs például egy „igaz” (filozófusi) kritika sem, igazságtartalma az adott gondolatrendszeren belül és annak tágabb kontextusában tehető mérlegre, így megértésükre e háttérrel együtt vállalkozhatunk. Szintén hermeneutikai sajátosságnak látom azt is, hogy az olvasók – az egyes írások dialogizáló, beszélgető stílusa révén – szinte együtt gondolkozhatnak a szerzővel a feszes gondolatmenettel közvetített filozófiatörténeti és a néhol önreflexív forrásértelmezésekből leszűrt bátor, az (elsősorban irodalmi) kanonizációs folyamatokat is alakító következtetéseiről. Szinte minden „ciklus”-ának gondolatívére jellemző a különböző horizontok – természetesnek tűnő – összekapcsolása vagy a különböző metszéspontokba való elhelyezésük.

A továbbiakban jelzésszerűen utalok néhány tanulmányra. A „*Filozófus vagy irodalmár?*” dilemmájába Határ Győző és Nádas Péter példáján keresztül vonódhatunk be. A szerző történeti előzményként Bessenyei György és Eötvös József – koruk kontextusa által is meghatározott és elhelyezett – autentikus szerepfelfogását és filozófiakritikáját elemzi részletesen, majd a világosan indokolt következtetéseit nekifeszíti az utókor homogenizáló, kategorizáló és ellentétes irányultságú recepciójának – „utókor Bessenyeiből mindenáron író akar teremteni, Eötvöst, ellenkezőleg, erőszakkal filozófusként akarja ábrázolni” (45.) –, melynek mai megkérdőjelezési tendenciáját is vázolja. A *Filozófusidentitások. Somló Bódog és gróf Révai József* című esszéjében a „tudományos filozófus” és „az élet filozófusa” filozófusszerep-felfogások tragikus alakulástörténetét fedezi fel. Percz László filozófiatörténész összehasonlító kutatása időben távoli vagy nézetrendszerükben igen különböző bölcselőkre is kiterjed. *Ellenfelekből szövetségeseink?* című esszéjében az európai horizontba is elhelyezett 1968-as, magyarországi újbaloldal-kritikát vizsgálja, kiemelve és összehason-

líta Bibó István és Lukács György tanulmányait. A szerző jól indokolt következtetése, hogy „az újbaldal Bibó számára túl sok, Lukács számára viszont túl kevés. Bibó számára túl sok: a létező és működő szabadságintézmények ellen fordul. Lukács számára ellenben túl kevés: nem képes elérni a kapitalizmus megdöntésére egyedül hivatott forradalmi munkásmozgalom színvonalát” (81.). Hasonlóan meglepő társításra épül a filozófiatörténeti fejezet utolsó esszéje, melyben Szontágh Gusztáv, a „Magyar Tudós Társaság egyik első” és Vajda Mihály, „a Magyar Tudományos Akadémia ez idő szerint egyik utolsó filozófus tagja” memoárjait hasonlítja össze. Nemcsak a filozófusok, hanem a személyiségek is közel kerülnek hozzánk, a szerző jól megtalált párhuzamai (a stílus, a művészet, a család, a visszaemlékezés, a politika, a történelem, a filozófia, a származás, a közösség, a vallás, a kritika és a magány kulcsszavai) és azok összefoglalásai révén. Nemcsak a kor lenyomatait emeli ki egyéni élettörténetükben, hanem a filozofikus gondolkodásmódnak két, csaknem másfél évszázadnyi távolsággal bíró időbeli horizontja közé préselt változástörténetről is képet kaphatunk, annak kezdő- és végpontja tükrében: a bölcselő emberről, elmélkedésük tárgyairól és annak mikéntjéről. A módszertani megoldásokat vizsgáló historiográfiai fejezet után az *Emlékezések* fejezet három esszéjében folytatódik az emberközelség és a történelmi léptékű, a politikai, a kultúr-, filozófia- és hatástörténeti horizontok összeolvadása. A szerző – Határ Győző, Hermann István és Heller Ágnes életművét elemző, illetve méltató – írásai tárgyszerűségbe személyes emlékeit is beleszővi, mintegy hitelesítve mondandóját. A negyedik, *Méltatások* fejezet recenzióinak többsége pedig sora veszi azokat az egyéni teljesítményeket, monográfiákat, szakkönyveket, melyek a magyar filozófia történetének további feltárásához és (kétségkívül szakadozott) folyamatához is kapcsolhatók.

Perecz László könyvének lényegi következtetése: a magyar filozófia távolabbi és közelebbi múltjával foglalkozó írásai „egy olyan kultúra filozófiai regiszterét tárgyalják tehát, amely kultúrában a filozófia – szemben az irodalommal – mindegyre csak rossz és még rosszabb helyzetbe kerül. Néha mintha kicsit úgy látszana, hogy igen, végre biztató folyamatok indulnak meg – aztán hamarosan minden a visszájára fordul. Hiába a jelentős alkotók, a fontos művek, a figyelemre méltó erőfeszítések, hiába a megannyi kísérlet, hogy a hazai filozófia végre változtatni tudjon a nemzeti kultúrában megöröklött státuszán. Nem, ez végül sohasem sikerül neki” (8.). A „miért” kérdésre adott szintetizáló válaszait kötetének terjedelmes kerete tömöríti, a *Hosszú személyes bevezetés A magyar filozófia történetírásának elmúlt negyedszázadáról* és a *rövid tárgyszerű kivezetés A magyar filozófia elmúlt negyedszázadáról*. Az alapkérdés „kezdetből világos volt. Magyar filozófia van is meg nincs is: úgy van, hogy nincs. Nincs ugyan, de valamiképpen mégis van. Milyen értelemben létezik mégis, ha nem létezik?” (15.) Valóban, a közelmúlt biztató, ám végül lassacskán mégis „visszájára” forduló, negyedszázados folyamata pontosan ezzel a dilemmával indult, melynek magam is tanúja lehettem. A magyar filozófiatörténeti témájú konferenciák egyik első, a Miskolci Egyetem Filozófia Tanszéke által 1992-ben szervezett eseményének megnyitóján először Tamás Gáspár Miklós kapta meg a szót, aki hatásos egyszerűséggel kijelentette: „magyar filozófia márpedig nincs, ahogy magyar filozófiatörténet sincs”. Többen visszakerdeztünk, hogy akkor miért vagyunk itt? Válaszként három napon át igen rangos előadásokat hallgathattunk – többek között – az akkor még New Yorkban élő Heller Ágnestől és Fehér Ferenctől, Vajda Mihálytól, Fehér M. Istvántól, Hell Judittól, Lendvai L. Ferenctől, Egyed Pétertől, Mester Bélától és Mészáros Andrástól. Az előadások tematikája – Böhm Károly, Bartók György, Kibédi Sándor, Hajnal István, Korniss Gyula, Joó Tibor, Prohászka Lajos, Pauler Ákos, Hamvas Béla, Lukács György és Bibó István életművéről, valamint a hazai filozófiai „munkálkodás” ágairól, jelen(tőség)éről, a megrekedések és újjáéledések hullámairól (stb.) – nemcsak megalapozták a közelmúlt negyedszázadának magyar filozófiatörténeti kutatási irányait, hanem sommázták is az azóta vál-

tozatlannak tűnő alaphelyzetet, mely akár a 20. század első harmadában – Bartók György szavaival szólva: „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs” –, akár 1992-ben, úgy Percz László szerint napjainkban is ugyanabba a megállapításba tömöríthető: „Magyar filozófia van is meg nincs is: úgy van, hogy nincs.” E változatlannak bizonyuló alaphelyzet a szerző szerint a magyar kultúra hagyományosan antifilozofikus karakterével és a 20. század második felétől is megfigyelhetően, e „tudomány” művelőinek gyenge érdekérvényesítési képességével függ össze. Következménye – miként a múltban, úgy a jelenben is –, hogy nincs magyar filozófiai kultúra, nem alakul(t) ki kanonizált hagyomány, és hiába tűnnek fel időről időre jelentős egyéni teljesítmények, a magyar filozófia alapvetően recepciófilozófia marad.

Percz László kritikai jelleggel reflektál a magyar filozófiatörténet tudományterületének mindenkori állapotára; a napjainkban is fennálló helyzethez való viszonyulása pedig – az eredmények méltatása mellett – hosszú hiánylistát tartalmaz. E hiátusok tényszerű tudatosítása jelentős eredmény, hiszen elindíthatja a fiatal kutatónemzedék közös együttműködését azon, hogy e hiányokat a következő évtizedekben fokozatosan megszüntetve, mégiscsak létezzen magyar filozófiai kultúra.

AZ

m21
PÉCSI GALÉRIA

ALTERNATÍV KOZMOSZOK

Zsolnay Kulturális Negyed, m21 Galéria

05.27.

08.28.

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PEER KRISZTIÁN verse 737
GRECSÓ KRISZTIÁN verse 738
PÁL SÁNDOR ATTILA verse 741
ÁFRA JÁNOS versei 746
IJJAS TAMÁS versei 748
VÁRADY SZABOLCS verse 751
VONNÁK DIÁNA: „A költő hibrid lény a költészet kötélranc”
(Fordítói jegyzet Irina Suvalova verseihez) 752
IRINA SUVALOVA versei 753
FRIEDRICH GORENSTEIN: A tornyocskás ház (elbeszélés) 758
HETÉNYI ZSUZSA: Csupaszc próza (fordítói utószó) 775
PARTI NAGY LAJOS: Szálirány, Aschach (Duna-cédulák) 777
NÁDAS PÉTER: Es ist vollbracht
(Károlyi Csaba beszélgetése a Rémtörténetek című regényről) 783
THOMAS BÉRNHARD: Mindent vagy semmit (Egy német felvonás) 791
HAVASRÉTI JÓZSEF: Ámok (regényrészlet) 801
PÉNTEK ORSOLYA: Láthatatlanok (regényrészlet) 816
GÖRCSI PÉTER: „Mik a hosszabb távú terveid?” (regényrészlet) 822
NAGY GABRIELLA: Elviszlek magammal (regényrészlet) 835
SNOPEK JÚLIA: A nagy spieler (regényrészlet) 846
BOZSIK PÉTER verse 856
TERÉK ANNA verse 860
TAKÁCS BOGLÁRKA versei 863
DIMÉNY H. ÁRPÁD verse 866
PETŐCZ ANDRÁS versei 868

*

- FENYŐ DÁNIEL: Önértelmezés és ítélet
(Esterházy Péter és a Magyar Műhely kapcsolata) 870
TANDORI DEZSŐ versei 882
TÓTH ÁKOS: Egyszemélyes verskultúra (Bekezdések Tandori Dezső versciklusáról) 887
NAGY IMRE: Micsoda az ember? (Halasy-Nagy József, a filozófia pécsi professzora) 894

*

- MOHÁCSI BALÁZS: A nevelődés közelképei (Kustos Júlia: Hullámtörő) 906
CODÁU ANNAMÁRIA: A közelség látószögei (Vonnák Diána: Látlak) 911
CSONDOR SOMA: Valamiféle mintázatok (Száz Pál: „Haszid vérző Kisjézuska”.
Kultúrákötés és szövegkötés Borbély Szilárd műveiben) 915

2022

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

IRODALMI DISZKÓ. A zenei programokkal egybekötött irodalmi fesztivált második alkalommal rendezték meg május 25-e és 28-a között Pécsen, a Nappali Bárban és a Made in Pécs Caféban. *Domsa Zsófia* és *Karafiáth Orsolya* Karl Ove Knausgård munkásságáról beszélgetett. *Borda Réka* és *Vajna Ádám* új könyveiről *Mohácsi Balázs* kérdezte a szerzőket. *Fekete Vince* és *Mesterházy Balázs* kettős könyvbemutatóját *Ágoston Zoltán* moderálta. *Gazdag Józseffel* pályájáról *Görfői Balázs* beszélgetett. Az irodalmi tehetséggondozásról *Papp-Für Jánost* és *Csete Somát* *Kiss Tibor Noé* kérdezte. *Szaniszló Judit* beszélgetőtársa *Happ Zsuzsa* volt. *Györfy Ákost* verseskötetéről *Görfői Balázs* kérdezte. *Erdős Virág* könyvét *Kiss Georgina* mutatta be. A fesztivál záróbeszélgetésén az írás alapkérdéseiről gondolkodott *Bartók Imre*, *Kiss Tibor Noé* és *Pál Sándor Attila*.

*

ÜNNEPI KÖNYVHÉT PÉCSETT. Folyóiratunk szervezésében kettős könyvbemutatóra került sor június 9-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. *Havasréti József Ráolvasás* című kritika- és tanulmánykötetéről *Takáts József*, *Fekete Richárd Módosítás* című verseskötetéről *Keresztesi József* beszélgetett a szerzőkkel. Az

estről *Fenyő Dániel* írt tudósítást honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. *Vojnich Erzsébet* képeiből rendeztek kiállítást június 2-a és 26-a között a Pécsi Galériában. – *Kőrizs Imre* hőpapír-grafikáiból nyílt tárlat június 8-a és 24-e között a Művészetek és Irodalom Házában. *Keresztesi József* megnyitőbeszédét honlapunkon olvasható.

*

PÉCSI KONCERTEK. A Pannon Filharmonikusok hangversenyén Weinberg, Ibert és Dvořák művei hangzottak el június 16-án a Kodály Központban, vezényelt *Génard Korsten*, fuvolán közreműködött *Silvia Careddu*. – Ugyanazonnap a Püspöki Palota kertjében a Danubia Zenekar adott koncertet Mozart és Poulenc műveiből, vezényelt *Hámori Máté*, szólóénekesként közreműködött *Kolonits Klára*.

*

IRODALMI DÍJAK. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat idén *Bereményi Géznak* ítelték oda. Artisjus Irodalmi Díjban *Fenyő D. György*, *G. István László*, *Gyimesi Emese* és *Keresztury Tibor* részesült. – Alkotótárs ösztöndíjat ebben az évben *Vajna Ádám* és *Vonnák Diána* nyerte el.

Szerzőink

- Peer Krisztián** (1974) – költő, Kismaroson él.
Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.
Pál Sándor Attila (1989) – költő, a *Forrás* szerkesztője, Szentendrén él.
Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecenben él.
Ijjas Tamás (1978) – költő, Budapesten él.
Váradny Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Vonnák Diána (1990) – antropológus, író, műfordító, Edinburghban és Budapesten él.
Irina Suvalova (1986) – ukrán költő, irodalmár, a kínai Nancsingban él.
Friedrich Gorenstein (1932–2002) – ukrán író.
Hetényi Zsuzsa (1954) – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Nádás Péter (1942) – író, Gombosszegén él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Elet és Irodalom* főszerkesztő-helyettese, Budapesten él.
Thomas Bernhard (1931–1989) – osztrák író, költő, drámaíró.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Péntek Orsolya (1974) – író, képzőművész, Budapesten él.
Görcsi Péter (1988) – színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.
Nagy Gabriella (1964) – író, a *Litera* főszerkesztője, Budapesten él.
Snopek Júlia (1990) – író, az ELTE BTK Filozófia Intézet doktorandusza, Budapesten él.
Bozsik Péter (1963) – költő, író, az *Ex Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.
Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, a Wesley Kincsei Általános Iskola és Gimnázium iskolapszichológusa, Budapesten él.
Takács Boglárka (2000) – a Miskolci Egyetem hallgatója, Budapesten él.
Dimény H. Árpád (1977) – költő, szerkesztő, Csernátónban él.
Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.
Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.
Tandori Dezső (1938–2019) – költő, író, műfordító.
Tóth Ákos (1977) – kritikus, Szegeden él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.
Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.
Csondor Soma (1994) – a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója, Gutorföldén és Pécsen él.
Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.
Hammer Erika (1968) – a PTE BTK Germanisztika Intézet oktatója, Baján él.
Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.

PÁLFALVI LAJOS: A Tolsztoj-legenda születése (*Pavel Baszinszkij: Szökés a paradicsomból.*

Lev Tolsztoj élete és futása) 921

HAMMER ERIKA: És mi a te történeted? (*Terézia Mora: Kötélen*) 925

MELHARDT GERGŐ: Utazás magunkba (*Rachel Cusk: Babérok*) 929

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Megelőzve a vitát

*Hadd segítsék nektek, akik túléltetek,
mindenkinek jobb lesz, ha így emlékeztek rám:
az ablaktalan ház voltam, ahol hiába keresed a kapcsolót,
a kivirágzott sivatag, amiből semmi nem igaz,
szarrá rágott möbiusz-póráz,
mihaszna kíneservo.
Sziszfiosz ötven évig, azóta már csak Sziszfiosz köve.
Kettő van még az ötvenig,
annyit azért adok magamnak,
bár cigit kartonnal régóta már csak a csajomnak veszek.
Viszonyom a hittel:
börleszkbe illő törleszkedés.
Hatásom kimutathatatlan,
hagyatékom katyvasz.
Arra jók az ilyen visszatekintésre alkalmat adó,
megkésétt pillanatok,
hogy az eredetieskedő egykönyves,
a megbízhatóan szállító kismester is
váratlan fénnyel felragyogjon, mielőtt végleg kihuny.
És kismester azért voltam.
Az aszkétikusságig lusta – szerelő.
Voltak híveim, ifjú tehetségek,
meg nem érdemelt éveimben
naivitásukból táplálkoztam – volna,
de a naivítás addigra már az egész földrészről
cinikusan kiveszett.
Sokan rajtam keresztül ismerték meg a Keményt.
Tanácsaim többségét kíméletből, számításból lenyeltem,
utólagos engedelmetekkel.
A végszó előtt ezennel ünnepélyesen mindent visszaszívok.
Jó élni, mondanám, de jobban a számra áll,
hogy jó volt élni,
mégis és csakazértis,
magától értetődően jó.*

Elég jó szülő

*Vöröslött a vízforraló
és már a bio-filtert is
a bögre mélyére eresztettem,
ilyenkor, ha a mosogatógép
épp nem reggeles,
pillanatra kinézhetek
a cselédablak lőrésén,
ahol egy soha
meg nem hódítható
belvárosi udvar látszik,
majdnem lényegtelen,
hogy kinézek,
vagy nem nézek ki,
a reggeli önsajnálattal mércéje nem az,
hogy aznap irigylem
az ensz-székház pázsitját,
vagy hogy eszembe jut-e,
átellenben, a mozdulatlan
Kárpát utcai tömbben
élnek-e emberek egyáltalán,
mindez illetlenül mindegy,
mert magamat nézem,
de nem belülről,
és még csak nem is kívülről,
gyömbéreszelés,
uborkamosás,
paprikamosás,
hasábok, karikák,
szeletek, karéjok,
a vaj kenhető,
a tej hideg,
a méz csorog,
a kávégépet húsz napra vállalták,
és lányságod főzője
löttyöt prüszköl ki magából,
de te már leszoktál a kávéról,
mióta folyton szédülsz,
mióta a lányunk is örökké szédül,*

mióta én is szédülök,
és nem rakható ki az élet
hasábokból és karikákból,
nem burkolható le,
tüntethető el a baj
szeletekkel és karéjokkal,
és mióta az engedésből is
engedni kellett,
pányvára vetve minden elv,
amit kőbe véstünk pedig,
és most nem maradt más,
mint belátni, hogy így nem lehet,
ez lenne a saját istenségünk
egyetlen bizonyítéka,
hogy legalább egy sorsnak
gazdája lennénk,
de már a remény is blaszfémia,
megszólítod magad,
megszólítom magam,
anya, apa privát teremtői
egy idegen életének,
a liftben kiabáltam
a lánnyal először,
„lásd be, uram, hogy így nem lehet”,
ez volt a szemében,
leplezett csodálkozás és félelem,
hogy ez velünk történt meg,
csak szerelemben láttam még ilyet,
ott annyi minden megtörténik,
ami nem történhet meg,
tejfölért mentünk,
mert előző este a nagy bevásárláskor
elfelejtettem a tejfölt,
és abban a tömegben,
felpakolva minden a szalagra,
karon az elesett gyerekekkel
már nem lehet visszamenni,
ájult voltam én is,
és majdnem elsírtam magam,
elképzeltem,
ahogy a dobozért nyúlok,
és megint elképzeltem,
megint elképzeltem,
könnyű voltam
az újrájátszott pillanat alatt,
mert segített elfeledni,

hogy semmire, semmire,
egyáltalán semmire nincs idő,
és ha vehettél volna tejfölt,
csak annyi lett volna,
hogy kinyújtod a rohadék karodat,
felemeled, leveszed, beteszed,
és van tejföl,
hát nem nyújthatod
ki még egyszer,
ha elfelejtetted, annyi,
nincs második esély,
ráadásul azt sem tudtam,
hogy ez eddig is így volt,
és buzgón mondhatom,
sokkal jobb volt
mit sem sejteni róla,
mintha egyszerre taszítottam volna
ki a paradicsomból,
meg le valami magán-olümposzról,
és ezzel együtt se gyerek
nem vagyok már,
se elég jó apa,
de a szekér szalad,
és hajnalban a csöndben
amikor semmi mozgás,
gyömbérreszelés,
uborkamosás,
paprikamosás,
hasábok, karikák,
szeletek, karéjok,
a vaj kenhető,
a tej hideg,
a méz csorog.

Menyegző

Itt álltok, arccal a mesterséges halastónak,
 fehér krepp-papírral borított, lugast imitáló,
 az esztendő összes többi napján funkciótlan fakeretben,
 herepállasztó nyár derekán,
 az anyakönyvvezető modorosán beszél hozzátok,
 CD-lejátszóból szól egy népszerű popsláger zongoraváltozata,
 szuszogó, sustorgó, párolgó, szagló és illatozó testek,
 a nap ereje teljében, akárcsak ti,
 álltok ezen a földnyelven,
 a mesterséges tó algás vize fodrozódik,
 a rendezvényház kerítésén túl telepített erdő,
 hűvös lesz az éjszaka, de ti ebből semmit nem érzékeltek majd,
 hiszen le sem fekszetek, nászéjszaka nincsen,
 ez olyasféle hazugság, mint gyermekek számára a Jézuska vagy a Mikulás,
 hisztek-e a nászéjszakában, kedves jegyespár,
 hiszünk, kár,
 ki gondol ilyenkor a termékenységre,
 talán a nagyszülők, ha még élnek,
 vagy az unokafétisbe majd az évek során belekeseredő örömszülők,
 bánatszülők,
 nem gondol még ekkor senki semmiféle lombikprogramra,
 egy újabb elcsépelet és valahogy hamis akusztikájú vers valami klasszikus költőtől,
 felhúzzák a gyűrűket, pezsgő, ebből nem kap mindenki,
 köszönetnyilvánítás a szülőknek, bőgés,
 a semmiben,
 a tanyavilág üres térképén van ez a pajta és a kúria,
 ahol miniszterek, vállalkozók tartanak fogadásokat,
 és kiadják tehetősebb szülőknek vagy ifjú pároknak is,
 hosszú, néha egy-egy élesebb fordulót igénylő,
 vonalzóval szerkesztett út vezet a fenyvesen át a székelykapuhoz,
 műanyagosan csillog az agyonmunkált fa,
 idegenül áll az alföldi porban,
 magyar zászló lobog a meleg szélben, hisz ünnep van,
 a telek körülvéve ezzel a telepített erdővel,
 mintha innen nem lenne szabadulás,
 csak ez az egy út, ami ide vezet,
 de azt is őrzik, ahogyan az erdő vigyázza a mesterséges tavat,
 az ördög szivárványhártyáját,

a nap is csak fentről tud bezuhogni még élő fényével,
a madarakkal együtt aggódhat a násznép,
feljön-e még valaha, amikor lebukik,
az erdő megszűri a poros, alföldi szelet,
és mint sós, tengeri fuvalat borzongatja meg egy pillanatra
a józanodó részegeket,
a sofőröket,
a cigarettázó muzsikusokat,
egy valaha volt őstenger medre ez,
amely sok százezer éve elvándorolt innen,
amőbateste más formákba rendeződött,
az őskontinens teste szétszakadt,
vagy egy nagyon régi globális felmelegedés,
a miénk őse kiszárította az utolsó cseppig
az elképzelhetetlen tömegű sós vizet,
s akármennyit sírunk,
nem tér vissza,
a propeller-fejű fotós képeket készít,
a násznép teste három percre összeáll,
mint túlfőzött tészta,
a szépség,
felöltözni szépen,
ünneplőbe, csinosba,
hálószerű szövetek feszülnek hengeres testeken,
a szépeket elcsúfítja,
a csúnyákat megszépíti,
a rengeteg smink, a hajak bebodorítva,
zselé, vax, festék, tetovált szemöldökök ívei, műszempillák sövényei,
parfümfelhők, fojtogató töménységgel,
kisgyermekes anyukák faszállító falatnyi, babakék, rózsaszín, barackszín leplekben,
öreg, kövér nők feszülő műanyag ruhákban,
vörösfejű, idős férfiak lógó ingekben és öltönyökben,
fiatal faszik S-es ingekben, már kigombolva, még kisimult arccal,
majd pár óra múltán szétrepedt vonásokkal az alkoholtól,
miben reménykedik a násznép,
olyanok, mint egy egyetemi városrész kocsmái
kora ősszel és tavasszal,
belépsz, s mintha mindenki csak baszni akarna,
centiméternyi smink a menyasszonyon,
akárha maszkot hordana,
ki ez a nő, gyönyörűséges vagy, búgják neki,
feszengő-elernyedő vőlegény,
vihogó, röhögő hordák, ahogyan kettéválik
a násznép, mint egy nyomorult társadalom,
te kire szavazol, akkor rohadjál meg,
mindenre kínosan sokat kell várni,

akár egy félórás haknira érkező,
tehetségkutatón felbukkant tucatemberre egy falunapon,
sokára hozzuk csak a levest,
tudom, hogy mosolyog mindenki magába,
hogy nem üres kézzel jövök a szobába,
gyönyörű leves van töltve ebbe a tálba,
nem sós, nem is sótlan, éppen el van találva,
tisztelt vendégsereg, jó vacsorát hozok,
elég ideje, hogy mindig hazudozok,
marhahúsleves ez, gyönyörű a színe,
tudom, megdicsérik, egyenek belőle,
üsd a tányért, mintha muszáj volna,
fizikailag hogyan képes az ember órák alatt ennyit inni és enni,
csodálatos és megfejthetetlen,
közben tánc, a pódiumon ülő és álló,
érthetetlen módon mind ugyanolyan énekhangú
zenészek nyomatják azt, amit ilyenkor kell,
a mélytől az emberek szívritmusa is módosul,
megkergülnek az életfunkciókat folyamatosan monitorozó okosórák,
ilyen pulzus nincsen,
ide-oda, forgás, pörgés, dobogás, visnyogás,
kurjantgatás, fröccsenő izzadság, nyál,
akárha langyos, nyúlós eső, pókháló, ökörnyál a szélben,
sör, pálinka, foltok keletkeznek mindenütt,
megannyi gyilkosság, sebesülés és halál,
kőberakásos, fekete, piros, sárga, kék, zöld magassarkúk,
majd kiszakadt harisnyák,
csattogó talpak a hideg kövön,
mint egy pornófilm testhangjai,
nyögések, vörösre tapsolt tenyerek,
szétbomló, zsírosra izzadt hajak,
csillámpor, hajlakk, pirosított ajkak,
lángoló arcok, dagadt barmok,
DNS-formára csavart női tincsek,
gyere már, beszéljünk ordítva,
ezer éve nem láttuk már egymást,
mi van veletek, mi van, nem értem,
jól vagyunk, gyerekek, megvannak,
tessék, tessék, tessék, tessék,
a pici most megy oviba, nálatok mi a helyzet,
szeretnénk, rajta vagyunk, ja,
nem megyünk ki, itt nagyon ordít a zene,
mi van, nem megyünk ki,
János legyen fent a János-hegyen,
ja nem, nem, ott meg cigiszag van,
valami eltört,

egy-két házaspár tinédzserdrámába kezd közben,
ennek az a lényege, hogy az egész násznép lássa,
nem klappol minden már régen,
és csak a gyerekek miatt vannak együtt,
még, még, még, zabálás és ivás,
pörkölt, sült hús, töltött káposzta, sült hús, hideg rántottsajt,
hideg sültkrumpli, rizs, krém, krémes sütemény,
menyasszonyi torta, émelyítő krémet még az arcodba,
a szádba, a gyomrodba,
szétrepednek, szétcsattanak a testek,
pörköltszáft ez vagy alovadtoér,
nyald le,
egy afrikai törzsnél a pocak a férfiasság jele,
és ehhez fél évig marhavérrel kevert tejet isznak,
gyere, magyar harcos,
igyál disznóvérrel kevert pálinkát,
aztán vissza a zenekar elé,
az egyik oldalági rokon elnézte, és ideállított egy étkészlettel,
pedig bele volt írva a meghívóba vicces versikével,
hogy lóvé kell,
a menyasszonytáncnál lesz ajándékozás, mert úgy kevésbé kínos,
adjálpénzt, adjálpénzt, adjálpénzt,
kint a hús éjszakában,
a cigarettafüstfalon túl
hugyoznak, szarnak, okádnak,
jól kell érezned magad, hát nem érted,
ha ezt nem érted, takarodj haza a kurva anyádba,
mindegy, ki vagy, mi vagy,
táncolj, igyál, zabálj,
érezd jól magad, te szemét,
csak akkor ülj, ha rosszul vagy,
vagy menj a széthugyozott vécébe,
leülhetsz, ha öreg vagy,
de ez sem kifogás,
egy kicsit totyogj,
senkit nem érdekel, egyébként milyen az ízlésed,
mit dolgozol, ki vagy, milyen istenben hiszel,
honnan jöttél,
ez ennek a két embernek a legboldogabb napja,
akár akarják, akár nem,
akár érdekel, akár nem,
GROFÓNAKA GROFÓNAKA GROFÓNAKA PAMPAM,
EZ A LACI ÚGY TOLJA, FELKERÜL A JUTUBRA,
A KÖR KÖZEPÉN ÁLLOK, KÖRBEVESZNEK JÓBARÁTOK,
KÖRBEVESZNEK JÓ BARÁTOK ÉS ROSSZAK,
ERZSI PIRI SÁRI MARISKA ROZÁLI,

LAKODALOM VAN A MI UTCÁNKBA,
FÉRJHEZ MEGY A FALU LEGSZEBB LÁNYA
HIVATALOSVAGYOKODA ÉNIS,
SZÉP ASSZONYNAK URIZÁLOK, URIZÁLOK, URIZÁLOK,
HEJ RIBIZLI, GYERÜNK CICIZNI,
HOGYHA NÉKEM SOK PÉNZEM LESZ FELÜLÖKA REPÜLŐRE,
DE A CSÍPŐJÉNEK A RINGÁSÁT
SZÁZ ARANYÉR NEM ADNÁM,
SZÁZ ARANYÉR NEM ADNÁM!

*valójában a boldogság egy kedd délelőtt lesz,
amikor együtt reggeliztek, és utána ültök csak
a nappalítok két végében,
mert megbetegedtek,
egy világjáróány mélyén,
emberek halnak halomra,
nem fürödtetek két napja,
időről időre teába kortyoltok
majd lefekszetek a tévé előtt tizenegy óra körül,
még ebéd előtt pihenni,
a beverő, őszi napban, a szürke kanapén
két húsvessárgán aranyló szobor.*

A lehetséges életek topográfiája

*Tévedés volt, de te türelmesen vártad,
hogy a kérdések után elérjen a csend,
ezért történhetett, hogy rendre egy-két
méterrel hátrébb találtál rá önmagadra
ahhoz képest, ahol lenned kellett volna,
de ezt a kellett mégis ki mondja meg,
ugyan hol nyúl érted kéz, ha lemaradsz,
és elidőzve a hamuszürke nyugalomban
ki simogat meg tévedhetetlen arcokat,
ki vallja be, hogy ami volt, az épp elég.*

Ahogy kavics kút aljára

*Tudom, anyám, te a szüleid szólítva
sosem vettél volna szádra tegezést,
sosem vettél volna,
és e tiszteletben hű társad volt apám,
mert nem tanult mást a rendről,*

*ezért amikor nanát és papót ebéd után
másodjára kérdeztem meg értetlenkedve,
másodjára kérdeztem,
hogy mégis miért nem tegezhetem le
őket ugyanúgy, ahogyan benneteket,*

*s mégis miért nem kéritek ti is őket
olyan közvetlenül, ahogy most én szólítalak,
olyan közvetlenül, ahogy
kút vizét, a kimondhatatlanságban is,
apám egyszer és utoljára arcon csapott hirtelen,*

*ettől menten felviláglott, mi a fegyelem,
mintha egy ősi tanítás visszhangzott volna,
mintha egy ősi tanítás*

*a fejemben, amit nem lehet csak úgy kimondani,
mert nincs elég kézreálló szó a láthatáron.*

*El kellett hát menned minél messzebbre,
hogy aztán visszatérhess mennél teljesebben,
hogy aztán visszatérhess
a faluvégre, az egykorból a kort sem eltörölve,
ahogy kavics kút aljára. De én megszégyenítettelek.*

*Tudom, anyám, mert nem tanult mást. Ezért,
amikor őket ugyanúgy. S mégis miért. Apám, egyszer
és utoljára, ettől menten felviláglott. Mert nincs
elég. El kellett hát menned. Ahogy kavics kút aljára.*

Csobbano darab, amit valamiről letörtek.

Télutó

Ráncok képződnek a hóban, szinte felnevet a zöld,
 ahogy előbukkan, mint hát mögé dugott kézből
 az ajándék. Azt mondod, nem egy csónakban
 evezünk és túl korai ez a boldogság, és a nyugalom
 nem egyenlő az unalommal. Kell a mindent beborító
 fehér, kellene a meg nem írt levelek, vakító lapok.
 A tavasz, lehet, hogy csak az én hóbertom. Elismerem.
 És ha már csónak, minél veszélyesebb vizekre evezünk,
 könnyebben borul minden. De miért vágyjak arra,
 ami eltűnik, miért álljak ellen a zöld sürgetésének?
 Felnevetsz, ráncok képződnek az arcodon, sötét
 vajúatok a hófehéren. El is hagyhatnál ezért, mondod,
 félig viccesen, majd hozzáteszed, tudom-e, hogy olyan
 ez, mint egy vers, amit én is írhatnék, de nekem a világ
 diktálja az egészet. Majd visszasimulsz, kezed a korlátra
 ejted, nézed, ahogy újra szállingózik a hó, és
 befed mindent a leírhatatlan.

Az önsajnálatról

Leműtik az égről a feketét.
 A hajnal torkában véres
 vattapamacs. Kipeckelt
 szájbán az érzéstelenítés
 nélküli fény. Ha a nemlétet
 gyakorolnám, ha aludni
 vagy halottnak lenni tudnék
 ebben a pillanatban, valószínűleg
 semmit nem jelentene, hogy pirkad.
 Egy napfelkelte a sok közül.
 De most a nyelöcsövemen ereszkedem
 alá, összekötött lepedőkkel
 szökni vágyom a toronyszobámból,
 ahol az élet legalább olyan távol

*van, mint a Nap. Ereszkedni
bele a marásba, hogy a gyomorsav
lesegítse rólam a bőrt, akár egy
kabátot. Meztelenebb akarok
lenni a meztelenebbnél, hogy
lássák, szeretni jól nem tudok,
hát szégyellem magam, és csak
annyi fény van bennem, csak annyit
tudok magamból kiereszteni, mint
csillanás a lapulevélen, csiganyom.*

*Nem tudom, ki a másik, ki, akinek
azt mondom naponta, hogy te. Félek,
hogy csak magamat szólítgatom,
gyerekdalban házából ki a puhatestűt,
félek, azt sem tudom, hogy milyen egyedül,
mert mindig lesz valami törékeny semmiség,
mészház, hova visszabújnom. Lesz
mit otthonnak, origónak hazudnom,
hogy körbeérhessen minden, és semmi
se nyíljon előre oda, ahol már mindegy,
ahol már minden egy.*

Tökéletlen helyettes

*Komolyan azt hitted, pótolható vagy
egy macskakölyökkel? Hogy majd
kikarmol a szívemből téged?
Kérlek, ne nevetess.*

*Ha a szemébe nézek, ott az a bántó
hasonlóság, a szűk pupilla körül
arany karika, ez a groteszk eljegyzési
gyűrű, és a többi helyet kitölti
a tenger kékje, hogy elúszhatunk
a végtelenbe, vagy akár meg is fulladhatunk.*

*Majd megtarthatok ennyit belőled,
ha esetleg eltűnsz, kiirtasz, letiltasz,
mert nem bírod már a nyávogásom,
és ahogy kaparom az ajtód. Azt hiszed,*

*a hiányod nem lesz majd nagyobb,
oroszlán vagy tigris, ami szétmarcangol,
felzabál?*

*Most még minden idilli, fogjuk rá,
hogy ez a béke, ahogy szemlélem
a kölyköt, és macskaságában gyönyörködöm.
Beszélek hozzá, mondom neki, semmi sem
maradandóbb az ércnél, elmúlunk mind, kis Horác.
Elmúlik az érzés is majd egyszer, de most, amikor nézem,
ahogy játszol, kicsi macskám,
akkorákat ugrasz, mint a szívem,
ha tele van valakivel, aki nem én vagyok.
És csak az én arcom törik el, ha levered
a tükröt, az övé nem fog, bárhogy is pattogj,
kicsi gumilabdám, sem helyettesíteni nem tudod,
sem elpusztítani.*

Járkálunk

*Járkálunk, én meg a kutya,
volt ottlétek közt visz az út,
nézem az ismerős kaput,
megint helyett ide soha.*

*A megunhatatlan, megunt,
agyonénekelt ubi sunt.
A kapuban, hajnal derengett:
Elhiszed most már, hogy szeretlek?*

*Hazaút éji léptei,
Köbölkút utca, Ménesi,
más-más időmet őrzi-tudja
a Vincellér, a Fadrusz utca.*

*Az egyik András itt lakott,
és már a másik is csak emlék,
rám hagyta, mint egy dallamot:
de Alle Éva ott lakik még.*

*Ültünk P.-vel a járdaszélen,
mellettiünk kiürült üveg.
Vodkát vettem odamenet.
Nem is tudom, hogy mit reméltem.*

*É. is errefelé lakott.
Soha nem képzeltem, hogy egyszer.
Szilveszteréj, tébolyodott.
És másnap: Hívtál, itt vagyok.*

Elmúlt, sehol sincs, nem vezett el.

„A KÖLTŐ HIBRID LÉNY A KÖLTÉS ZET KÖTÉLTÁNC”

Fordítói jegyzet Irina Suvalova verseihez

Irina Suvalova a kortárs ukrán líra egyik legmeghatározóbb és legszélesebb körben fordított hangja. 1986-ban kijivi munkáscsaládba született, egyedülálló anyja és anyai nagyszülei nevelték fel. Sokszor beszél arról, hogy első tapogatózó olvasmányélményei és később a pályaválasztása során nem igazán akadt minta a környezetében, amelyet követhetett volna, kutatói és irodalmi karrierje első évtizedében kevés biztos kapaszkodója volt. Verseket egészen kicsi korától ír, általános iskolás kori zsengeit anyja rendszeresen elküldte a helyi újságba. Első kötete 2011-ben jelent meg *Ran* címmel, amellyel elnyerte Ukrajna legfontosabb költészeti díját, a Szmoloszkip-díjat. A kijivi Tarasz Sevcsenko Egyetemen filozófiát tanult, irodalmi lapot szerkesztett, aztán egy félbehagyott nyelvfilozófia doktori helyett Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ba költözött, ahol mesterfokozatot szerzett összehasonlító irodalomtudományból a Dartmouth College-ban. Kutatásában Ted Hughes és Arszenyij Tarkovszkij költészetével foglalkozott. Ezt követően 2016-tól a Gates Cambridge ösztöndíj támogatásával a Cambridge-i Egyetemen doktorált szlavisztikából, ahol a donbaszi háború katonadalait vizsgálta a front mindkét oldalán. 2020 óta Kínában, Nancsingban él.

A *beszélgetések a háborúról de nem csak arról* 2019-ben jelent meg Suvalova kétnyelvű, ukrán–angol kötetében, a *Pray to the Empty Wells*ben [Imádkozz az üres kutakhoz], amelynek ukrán szövegeit Suvalova Olena Jennings fordítóval közösen ültette át angolra. Az ukrán szövegeket aztán beemelte *kaminyszadlisz* [kőkerterdő] című 2020-as negyedik, ukrán nyelvű kötetébe. Suvalova költészete gyakran metafizikai, mitikus és bibliai elemekre építő, sűrű lírai nyelvet használ. Ted Hughes animizmusa mellett a hetvenes-nyolcvanas évek ukrán természet- és halállíróját hallani ki leginkább a hangjából, főleg Oleh Liseha és Vaszil Sztusz hatása egyértelmű. A donbaszi háború tapasztalata nyomán az elmúlt öt-hat évben közvetlenebb, nyersebb hang jelent meg Suvalova lírájában, amely köznyelviségével, okos ironiájával élesen elválik a korábbi kötetektől.

A kortárs ukrán lírában 2013–2014 éles fordulatot hozott: a forradalom, a Krím annektálása és a donbaszi háború sokak életének alapjait rengette meg. Ljuba Jakimcsuk, Ija Kiva és más donbaszi költők evakuáltak, sok orosz nyelvű költő, például Anasztaszija Afanaszjeva elhallgatott, az anyanyelv elvesztése, az elidegenedés, a korábbi ruszofón kapcsolatok felbomlása súlyos sebet ejtett az orosz-ukrán költészetben. (Nem egyszerűen az orosz nyelvű ukrán költészet válságáról van szó, hanem az orosz és ukrán irodalmi élet és könyvpiac kapcsolatainak szinte teljes megszűnéséről.) A háború nyomán egyfajta lázas megújulásról is beszélhetünk. Egyrészt a dokumentarista költészet, a társadalmi líra térnyerése, másrészt a kísérletező, főleg a húszas évek ukrán avantgárdjához visszanyúló hangok váltak fontossá a fiatal és a középgeneráció költészetében. A két irányt összeköti az alapélmény, hogy sem a fegyverekkel, sem az információs térben vívott háború jelenében nem maradnak érintetlenek a szavak, így a nyelvvel kapcsolatos gyanú válik a 2014 óta megszülető ukrán líra egyik legmarkánsabb vonásává. A nyelv, mivel a fennálló viszonyaink foglya, korrumpált. Ép, átgondolt, megfontolt szavak használata egy felfeslő világ leírására-ábrázolására hol abszurd, hol értelmetlen, de van, hogy az erőszak egy sajátos formájává válik.

Friss, 2022-es *Kijiv–Nancsing* című ciklusának második, *a költő nem tud a háborúról írni* című versében a következő olvasható: „nem áldozat / de résztvevő sem / nem honvéd / nem megfigyelő / nem kívülálló / akkor kicsoda // a háború mindenkinek szerepet / adott – a tied mi? / az, hogy a kezed a / szádra szorítod?” Az orosz invázió óta született háborús versek nyers személyessége más, mint a megelőző évek fanyar, fáradt hangja, de Suvalova kérdései változatlanok. A *beszélgetések a háborúról de nem csak arról* találkozások lenyomata, portréiban ukránok igyekeznek kívülállókka szót érteni, oroszokkal szembenézni, embernek maradni olcsó humanizmus nélkül. Ulrich alakjában az objektív szemlélő hűvössége, a fiatal német politológuséban a bornírt általánosításokba csúszó állítólagos szakember jelenik meg. Előbbi szakszavakkal kerüli ki a háborút, utóbbi eklatáns példája annak, hogy az előítéletek (ukrán nacionalizmus, útlevéért kuncsorgó nők) milyen könnyen csatasorba állíthatók a legbanálisabb helyzetben is. Jelenlétükben kizökken és hamissá válik a nyelv, absztrakcióik, közhelyeik ellenében Suvalova alakjai igyekeznek visszabeszélni, még ha jobbára monológokban is.

Ljuba Jakimcsuk 2015-ös *Abrikoszi Donbaszu* [Donbaszi sárgabarackok] című kötete mellett Irina Suvalova versei az elmúlt nyolc év legerősebb, legizgalmasabb ukrán háborús szövegei, amelyek ezt a tudást közvetítik, és a kihasznált, ellopott nyelvtől elrugaszkodva mégsem a hallgatást választják: „a költő hibrid lény a költészet kötél tánc / dolgok és szavak, tények és hazugság közt / csak semmi szükség dolgokat kitalálni, ha / itt van és egyenesen az arcodba bámul / a történelem”.

IRINA SUVALOVA

beszélgetések a háborúról de nem csak arról

1

*ulrich azt mondja, tessék, ez itt a kontaktvonal
megvillan a fényben a szemüvege
intelligensen elmosolyodik*

*az ablakon túl a magatehetetlen város elcsúszik a hóban
keleti szörnyeteg, jelentik az időjósok
és mi hiszünk nekik
hogy is ne hinnénk, hogy szörny, pláne ha keleti*

*azt mondom neki, nem, nem, nálunk háború van
igaz, nem ezt a szót használom, hanem valami módszertanilag*

kevésbé problémásat
de igazából őrá gondolok, a háborúra
a soknevűre
a legrémisztőbb nevei a legkorrektebbek

például konfliktus
konfliktus a keleti végeken
ahol megoldatlanul hagytak valamit
nem rendezték el
nem született meg a konszenzus
a két fél álláspontja összeférhetetlen
mint egy öreg házaspár,
tessék: itt egy konfliktus

másrészről persze ulrichnak igaza van
a háború kontaktsport:
túlágosan közel mész a másikhoz
olyan közel, hogy a verejtékét szagolod
hallod ahogy zihál

és utána is
ha vége
és eldobtad a fegyvert
a közelség ottmarad veled
zuhany alá kell beállnod, hogy lemosd
és dörzsölöd-dörzsölöd
nagyon sokáig

de az is lehet, hogy a kontakt olyan,
mint a földönkívüli civilizációkkal
mert a front másik oldala olyan, mint egy messzi galaxis
ahol ezek a barbárok, mások, idegenek hogy mernek
ölni és halni – épp ahogy mi tesszük
hogy lehetnek egyszerre emberiek és embertelenek
hogy mernek szinte mint mi
hogy mernek

nem vagyok benne biztos, hogy ulrich erre gondolt

2

a krím miatt szása nem beszél az anyjával
addig még a veganizmusától sem telt be a pohár
(magokon fogsz élni? akkor éljél magokon)

*még a filozófia szak sem és a francia
posztstrukturalisták olvasása
(baromságot olvasol? menj, olvasd a baromságaidat)*

*még a pultozás sem egy kétes hírű
péteroári bárban
(degeneráltaknak csapolsz sört egész életedben? hát akkor csapolj)*

még az LMBTQ (LMB-mi?) aktivizmusa sem

*még az az értelmiségi amerikai pasija sem
aki gonosz külhoni szelekkel elragadta a gyereket
kamennyij osztróvból brooklynba
(jenkihez mész férjhez? siess, míg legalább valakinek kellesz)*

*de a krímamiénkatietekdekiéis
mint erisz almája landolt
az anyai szoknya széles leplén
és most szasa*

*hazafelé megy a brooklyn bridge-en
az órája után
ránéz a whatsapp-üzenetekre*

*sóhajt, bezárja az appot
és ráír a férjére
vegyél fánkot. szeretlek*

3

*a fiatal német politológus
kicsit be van rúgva
és az ukrán nacionalizmusról beszélgetve
egy transznyisztriai nőről mesél
julijának
aki kiforgatta a pénzéből*

*odeszában találkoztak
és ott ez a transznyisztriai szirén
kizsebelte a német politológust*

*ahogy ott állt lyukra futva, megértette
hogy minden ukrán nő külföldi férjet akar leakasztani
főleg olyat, akinek eu-s útlevele van
és lehet, hogy leakasztani sem kell
a pénzük is elég*

vagy még a pénziük sem kell
elég az életerőt kiszívni belőlük
szomorú disznóvá változtatni őket
hogy legeljenek csak a tágas ukrán sztyeppén
és végül majd a kés alatt végezzék

várjál próbál julija közbeszólni várjál
transznyisztria nem is ukrájnában van
nem is én húztam
meg így a határokat
és egyébként mi köze
a szerencsétlen transznyisztriai kalandodnak
az ukrán nacionalizmus kérdéséhez
és miért, mondd, mégis miért mindig az ukrán

de hát odeszában találkoztunk
motyogja ő és konokul a fejét rázza
odeszában találkoztunk

4

güzel bocsánatot kér
nincs jól

mert az országa
háborúban áll velünk

az országa
és nem a népe

azt akarom, hogy tudd
mondja
zavarban van

hogy nem toljuk el magunktól a felelősséget
hogy nem tolom el magamtól a felelősséget
hogy szégyellem

én pedig arra gondolok
miközben nézem ezt a magát erősen
kihúzó százötven centis alakot

hogy milyen súlyt
tartanak ezek a virágos ruhába öltözött
szinte gyerekméretű
vállak

*mit lehet tenni, ha a kabát alatt fejsze van, a ruha ujjában kés
a gyűlölet vörös virágai kinyílnak a tömegsírokon
olyan könnyű átlépni a határt, ha egyszer rég nem látszik a vonal
annyi láb taposta szét a nyomát*

*akik zászlót lengetnek, tudják, hogy kell megmagyarázni
a barátokat és ellenségeket, isten kiválasztott népét és a másik disznó fajtáját
a háború hatalmas üvegház ahol üresség
terem eladásra*

*ők és mi is számóca-vörösrre festjük a havat
minden háború testvéri szeretettel indul és a semmi a vége
nyúzott arcú lányok és fiúk
kardot faragnak szelfibotokból*

*mindenkinek a homlokára írva a válasz arra hogy where are you from
a birkák ott jobbról támogatnak, balról a kecskék elleneznek
de mikor sár megy a fogad közé a front két oldalán
mindkét oldalon ugyanaz az íze*

*a költő hibrid lény a költészet kötél tánc
dolgok és szavak, tények és hazugság közt
csak semmi szükség dolgokat kitalálni, ha
itt van és egyenesen az arcodba bámul
a történelem*

VONNÁK DIÁNA fordításai

A tornyocskás ház

A fiú rosszul látta az arcokat, mindegyik egyforma volt és félelmetes. A vagon sarkába húzódott, anyja fejéhez, aki bolyhos sapkában, nyakig begombolt télikabátban feküdt a batyukon. A sötétben valaki megszólalt:

– Megfulladunk itt, kész lélekvesztő. Ez az asszony folyton maga alá csinál...

Végtére itt gyerekek is vannak...

A fiú gyorsan előkapta a kesztyűjét, és törölgetni kezdte a tócsát a vagon padlóján.

– Mit makacskodsz? – kérdezte egy férfi. – A mamád beteg. Kórházba viszik, és meggyógyítják. Itt a vonaton akár meg is halhat...

– Haza kell érnünk – mondta a fiú eltökélten –, vár minket a nagypapa.

De már tudta, hogy a következő állomáson biztosan kirakják őket.

Az anyja mondott valamit, és elmosolyodott.

– Mi van? – kérdezte a fiú.

De az anya nem válaszolt, elnézett mellette, és halkan egy dallamot dúdolt.

– Szörnyű egy hang – sóhajtotta valaki a sötétben.

– Nem is szörnyű – mordult föl a fiú –, a magáé szörnyű.

Hajnalodott. A tehervagon apró ablakai kikékültek, és távirópóznák kezdtek bennük ugrálni. A fiú egész éjszaka nem aludt, és most, hogy csönd lett, kezei közé fogta anyja forró kezét, és becsukta a szemét. Azonnal elaludt, puhán himbálta a vonat, hátát ritmusosan lökdöste a vagon deszkafala. Ébredni is hirtelen ébredt, arra, hogy egy idegen kéz érintette meg az arcát.

A vonat állt. A vagon ajtaja nyitva volt, és a fiú látta, hogy négy férfi viszi hordágyon az anyját a vágányokon át. Leugrott a töltés zúzott köveire, és utánuk futott.

A férfiak magasra emelve, a vállukon vitték a hordágyat, anyja közönyösen ringott lépteik ütemére.

Hideg hajnal volt, de a sztyeppes vidékre jellemzően csak fagyott, hó nem esett, és a fiú többször is megbotlott a földbe fagyott köveken.

A peronon emberek járkáltak, némelyek megfordultak utánuk, és egy tán öt évvel nagyobb fiú kíváncsian megkérdezte:

– Meghalt?

– Beteg lett – válaszolta a fiú. – A mamám.

A másik ijedten nézett rá, és elment.

A hordágyat bevitték az állomásépület ajtaján, és a fiú is be akart menni, de egy fehér köpenyes pufajkás ápolónő vállon ragadta, és megkérdezte:

– Mit akarsz?

– A fia – mondta az egyik férfi, aztán megkérdezte: – És a holmitok? Elmegy a vonat, elvész a holmi...

A fiú visszazaladt a vonathoz, de elkeveredett, és az állomásépület túloldalán a városka főterére lyukadt ki. Futólag észrevett egy sort az autóbuzsmegállóban, egy régi, földszintes, tornyocskás házat meg egy gyapjúharisnyás, kalucsnis öregasszonyt, aki halat árult.

Azután visszazaladt, de a peronnál a vágányokat üresen találta, a vonat már elment. Már épp megijedt volna, amikor meglátta a holmijukat sorban lerakva a peronon. Minden megvolt, kivéve a szatyrot, benne a lapos kenyerekkel és az aszalt barackkal.

– A te holmid? – kérdezte egy vasutas egyenruhás nő.

– Enyém – válaszolta a fiú.

– És mi van ebben a batyuban? – és lábával megbökte a piszkos, összelapított batyut.

– A mamám nemezcsizmája – felelte a fiú –, meg két vattapaplan... meg egy barna ruhaanyag...

A vasutasnő nem ellenőrizte, fogta az egyik batyut meg az egyik bőröndöt, a fiú felkapta a másik batyut és a másik bőröndöt, és elindultak az állomásépület felé. Bevitték a holmit a meleg váróterembe, ahol sok-sok ember ült a fapadokon és a földön.

– Elmegyek az orvosiba – mondta a fiú –, beteg lett a mamám.

– Nem őrzöm ám itt neked a holmidat.

– Csak egy kicsit még, megfizetem.

– Tökfej – húzta el a száját a nő –, szolgálatban vagyok.

De a fiú már kiszaladt a peronra. Nehezen találta meg az orvosi szoba ajtaját. A viaszosvásznas padon valaki feküdt, kinyújtózva, a fiú többször is nagyot nyelt, aztán odalépett, meglátott egy kezet, rajta elkékült körmöket. Csak akkor vette észre, hogy ez egy idegen öregember. Arca zsebkendővel volt letakarva, mellette két nő ült görnyedten. Az egyik, a fiatalabb, sírt, az idősebb hallgatott.

A fiú gyorsan hátralépett.

– Hol a mamám? – kérdezte, és körülnézett.

Az oldalajtón belépett a pufajkás ápolónő.

– Anyádat kórházba vitettük.

– Milyen kórházba? – kérdezte a fiú.

– Nálunk csak egy kórház van a városban... Felszállsz a buszra, és odamész...

Eszébe jutott a tér, a sor, a tornyocskás ház, meg a halat áruló gyapjúharisnyás öregasszony. Megint kiszaladt az állomásépület túlsó oldalára, és mindezt meg is látta. Beállt a sorba egy rövid bunda mögé, a bundán pántok és prémgombok voltak. De az autóbuzs csak nem jött, a fiú átszaladt a téren, egy szűk utcába jutott, régi faházak közé, és akkor eszébe jutott, hogy nem tudja, merre van a kórház.

Az utca néptelen volt, csak a jégkérges vízcsap körül játszott két kislány egy kutyával.

– Merre van a kórház? – kérdezte tőlük, de a kislányok ránéztek, felvihogtak, és beszaladtak egy kertkapun, a kutya pedig odaugrott a lábához, és rávicorgott, majd ugatni kezdett. A fiú felkapott egy jégdarabot, és hozzávágta, az pedig felvonított. A kapun kilépett egy asszony füles prémsapkában, mögötte a két

kislány, akik mindenféle grimaszokat vágtak neki. Az asszony kiabált valamit, a fiú nem értette, hogy miért és mit.

– Merre van a kórház? – kérdezte halkán.

Az asszony abbahagyta az ordítást.

– Rossz felé mész – mondta. – Menj át a tér túloldalára, és ülj föl a buszra.

A fiú megfordult, visszament, és újra meglátta a tornyocskás házat, a sort meg a halárus öregasszonyt.

Beállt a sorba egy katonaköpeny mögé, a köpeny egyik ujjja üresen fel volt tűzve. A busz megint soká nem jött. Akkor megkérdezte a köpenyt, merre van a kórház.

– Messze van – felelte a köpeny. – Látod a gyárkéményt? Onnan még vagy egy kilométer. Busszal kell menni.

De a busz csak nem jött, és a fiú elindult a gyárkémény felé. Mindjárt az utca elején elment mellette a busz.

Nagyon sokáig gyalogolt, és ezalatt volt ideje hozzászokni a gondolathoz, hogy a mamája kórházban van, ő pedig ismeretlen emberek között egyedül maradt. A legfontosabb most eljutni a kéményig és megtalálni a kórházat. Útközben még több busz ment el mellette. A kéményről kiderült, hogy közléről óriási nagy, rozsdás, és egy téglalapzaton áll. A fiú megállt egy kicsit pihenni a tövében, gyapjúkesztyűs kezével megfogózott a kéménytől a földbe vezető drótban. Csúszós volt és hideg. Azután továbbment, és egy járókelő megmutatta neki a kórházat. Fölment a lépcsőn, belépett a folyosóra, és egy fehér gézkendő nőbe ütközött.

– Mit akarsz? – szölt rá a nő, és szétrakta a karját. – Hová így kabátban? Mit akarsz?

A fiú átbújt a karja alatt, belökte az üveges ajtót, és rögtön meglátta az anyját. A kórterem közepén feküdt egy ágyon.

– Ott – mondta –, ott, ott...

– Mi „ott” – kérdezte a nő. – Mi az, hogy „ott”?

De a fiú csak szorongatta a kilincset, és azt hajtogatta:

– Hát ott van, ott...

Az anyja kopaszra volt nyírva, sárga arcába sötéten beesett szemét a fiára szegezte. Magánál volt.

– Fiam... – suttogta.

Erre a fiú elsírta magát.

– Csönd legyen – mondta a kendős nő. – Add ide a kabátod, és menj oda anyádhoz.

– Kerestelek – mondta a fiú, és tovább sírt.

– Már jobban vagyok – mondta az anyja. – És te hogy vagy?

– Jól – válaszolta a fiú. – Ugye hamar meggyógyulsz?

– Hamar – felelte az anyja. – Egyél kását. Nővérke, adjon neki egy kanalat.

– Ez nincs megengedve – ellenkezett a nővér.

– Fogd azt a kiskanalat – mondta az anyja –, és ülj ide a székre.

– Nincs megengedve – ismételte a nővér. – Kénytelen leszek eltávolítani a fiút.

– Egyél csak, egyél, fiam – mondta az édesanyja –, ne félj.

– Kiakasztom a kabátodat a folyosóra – mondta a nővér dühösen, azzal kiment a kórteremből.

– Táviratot kell a nagypapának – mondta a fiú. – Van nálam pénz... A holmit a pályaudvaron hagytam. A fő, hogy meggyógyulj.

– Meggyógyulok – mondta az anyja. – Milyen sovány lettél...

– Ha hazaérünk, majd visszahírom – mondta a fiú. – Nemsokára véget ér a háború.

Bejött a nővér.

– Menj ki a kórteremből, te gyerek. Rögtön kezdődik a vizit...

– Feladom a táviratot, és visszajövök – mondta a fiú. – Rögtön jövök vissza hozzád.

– Hajolj le – mondta az anyja.

A fiú lehajolt, és az anyja arcon csókolta. Cserepes és forró volt az ajka.

A fiú kiment az utcára, és hamarosan jött az autóbusz, a megálló ott volt szemben a kórházzal.

„Minden rendben – gondolta a fiú –, most jobb, mint félórával ezelőtt, amikor csak mentem, és nem tudtam semmit.”

Az autóbuszban meleg volt, a fiú levette a kesztyűjét, kigombolta a kabátja gallérját. Akkor meg fájni kezdett, újra begombolta a gallérját, kezét pedig zsebre dugta.

A téren leszállt, a halárus öregasszony ott állt, ahol eddig, a fiú hirtelen rájött, hogy éhes, vett egy barnára sült halat, és megszagolta, ismeretlen szaga volt; aztán átment a téren, a tornyocskás ház felé, ahol a posta volt, és közben erősen próbált visszaemlékezni, hogy is ment oda halárus öregasszonyhoz, mit mondott, és mennyit fizetett a halért.

Meghúzta a posta súlyos kapuját, belül rövid csigalépcső vezetett egy következő ajtóhoz. Azon túl pedig egy szoba volt, közepén fából készült válaszfallal, a postaablakokat idegen háta takarták el. Bármelyik ablakhoz lépett, mindenütt háta mögé ütközött.

– Mit akarsz? – szólt rá egy férfi. – Mit tolakszol itt?

– Táviratot kell feladnom – válaszolta a fiú, aztán eszébe jutott, hogy még soha életében nem adott fel táviratot, és hozzátette: – Írja meg nekem a táviratot.

– Várjál már – mondta a férfi. – Ül le, ne zavarogjál.

A fiú leült egy székre, és lecsípett egy darabkát a halból. A barna bőr alatt nagyon fehér és sötlan volt. Aztán kinézett az ablakon, és elfogta a nyugtalan-ság, már sötétedett.

– Néni – szólított meg egy kendős asszonyt –, írjon meg nekem egy táviratot.

– De türelmetlen! – szólt rá a férfi. – Mit akarsz? Mi a távirat?

Felvett egy blankettát.

„Mama megbetegedett, kórházban fekszik – diktálta a fiú –, nagypapa, gyere.”

A férfi és az asszony is a fiúra nézett.

– Jaj, hogy kínlódik a nép – sóhajtotta az asszony –, jaj, mennyit szenved a nép...

A fiú kifizette a táviratot, kesztyűjébe dugta a nyugtát, és kicsit megnyugodott. Kiment a térre, és futásnak eredt, mert éppen jött az autóbusz. A tér közepén eszébe jutott, hogy a halat a postán felejtette, de már nem fordult vissza, szaladt tovább.

Futás közben a sötétből időnként valami nedves és hideg ért az arcához, és amikor az autóbusz megállt a kórháznál, az út szélén már fehér csíkok voltak, és az utcalámpák körül szállingózott a hó.

A fiú gyorsan felszaladt a behavazott lépcsőn, belépett az ismerős folyosóra, onnét a félhomályos kórterembe.

– Mama – mondta –, feladtam a táviratot a nagypapának.

– Csönd legyen! – bukkant elő valahonnan a mérges ápolónő, kezében egy injekcióstűvel –, nem látod, hogy anyád alszik?

Anyja az oldalán feküdt, félig nyitott szájjal, és a fiúnak hirtelen úgy tűnt, hogy nem lélegzik.

– Él? – kérdezte halkán a nővértől.

– Él, él – válaszolta a nővér –, aludnia kell... Veled meg mi legyen? Van hol aludnod?

– Leülök itt – mondta a fiú.

– Az nincs megengedve – mondta a nővér. – Már megint kabátostul a kórterembe! – azzal elkapta a gallérját.

A fiú kitépte magát a keze közül, de a nővér átvette az injekcióstűt a jobb kezéből a balba, és újra, most már erősebben megragadta a fiú kabátgallérját.

– Rendőrt hívok! – mondta.

Akkor valaki megfogta a fiú kezét, és maga felé fordította.

A fiú egy csupa sárga foltos orvosi köpenyt látott. Épp a szeme előtt egy bogár alakú folt volt, egy másik pedig, tőle kicsit balra, a szarugomboknál, hosszúnyakú teknősbékára hasonlított.

– Ez annak a fia, a vonatról – magyarázta a nővér az orvosi köpenynek.

– Gombold csak ki a kabátodat, egy-kettő – mondta a köpeny, és a fiú homlokára tette erős tenyerét, közben a bogár megmozdult, elmászott, a teknősbéka pedig a nyakát mozgatta.

A fiú megpróbált kiszabadulni, de a nővér erősen fogta hátulról.

– Mutasd csak – ismételte a köpeny, és másik kezével megfogta a fiú csuklóját. Ez a másik kéz puha volt, rajta rövidre vágott körmök, ujjain rövid sötét szőrszálak, és a fiú egy kicsit megnyugodott.

– Vetkőzz le – mondta a köpeny.

– Itt maradhatok? – kérdezte a fiú.

– Itt. Meggyógyítunk mindkettőtöket, aztán tovább utaztok.

– Hát én is beteg vagyok? – kérdezte a fiú.

– Igen – válaszolta a köpeny türelmetlenül, mert egy másik kórterembe hívták. – Tegye arra az ágyra, nővér – mondta egy szabad ágyra mutatva a kórterem túlsó végében, azzal elment...

– Gyerünk – mondta a nővér, és kilépett a folyosóra.

Ablaktalan kamrácskába vezette a fiút, felkattintotta a kapcsolót, de a kamra sötét maradt, biztos kiégett a körte. Akkor a nővér gyertyát gyújtott, és a gyertya fényében a fiú egyszerre valamitől dideregni kezdett.

Levetkőzött, mindenét a földre dobta, a nővér zsörtölődve fölszedte a ruháját, és begyömöszölte egy zsákba. Aztán a fiú felhúzta a szürke, hosszú kórházi alsógatyát, és lefeküdt pihenni.

A nővér fölkelte, fölhúzott rá még egy nadrágot, feladta rá a felsőt, és a vállánál fogva bevezette a kórterembe.

Bezuhant az ágyba, a párnába fúrta a fejét, de a nővér újra felrázta, és egy fél tablettát adott neki.

– Nyeld le – mondta –, gyűjtsd össze a nyáladat, és azzal nyeld le.

De a fiúnak kiszáradt a szája, a keserű tablettá szétolvadt a nyelvén.

– Kérek vizet – mondta. – És enni mikor adnak maguknál?

– Szóval ezért jöttél ide – mondta a nővér mérgesen. – Volt már vacsora...

Bement a kórterem mélyébe, és egy pohár hideg teával meg néhány keksszel jött vissza.

– Nesze... Anyád nem evett...

A fiú megitta a teát, megette a kekszet, és lefeküdt. Anyja és közte három ágy volt, föl kellett könyökölnie, hogy lássa, mert eltakarta egy hegyes orrú, hegyes állú öregasszony vagy talán öregember feje.

Anyja a hátán feküdt, mellén a takaró szaporán emelkedett és ereszkedett.

A fiú kis időre elaludt, nem álmodott semmit, amikor pedig felébredt, még mindig éjszaka volt, és az anyja még mindig a hátán feküdt. A fiú felkönyökölt, majd felült, egész testét rázta a hideg, a hideg padlón mezítláb odament anyja ágyához, sokáig állt ott, és várta, mikor mozdul meg. És megmozdult, felhúzta a térdét, és nyugodtan mélyet sóhajtott.

Akkor a fiú visszament az ágyába, belenézett a mennyezet alatti sötétbe, és arra gondolt, milyen lesz, amikor hazaérnek, a városukba, és visszaemlékeznek milderre. Az öregember a szomszéd ágyon forgolódni és nyögni kezdett, és hogy a nyögés ne zavarja a gondolatait, a fiú a fejére húzta a takarót. Éjszaka még többször fölkel, odament az anyjához, és kivárta, hogy megmoccanjon. Azután visszafeküdt, és hol elaludt, hol fölriadt. Amikor utoljára felébredt, már szürke volt a mennyezet, és az ablakban látszott, hogy esik a hó. Megörült, hogy véget ért az éjszaka. Felkönyökölt, átnézett az anyjára, és újra megörült, mert az anyja mozgolódott, még fel is ült, és valamit beszélt.

A fiú elmosolyodott, szerette volna elmondani neki a táviratot meg hogy éjszaka félt, amikor látta, hogy mozdulatlanul fekszik.

Az öregember egyszer csak felkiáltott mellette:

– Nővér, az asszony haldoklik!

A fiú felkelt, és meglátta, hogy az anyja hörög, nyaka hátrafeszül, fejét mélyen a párnába nyomja.

Jött a nővér, megfogta az anyja állát, aztán gyakorlott mozdulattal az arcára húzta a takarót. A takaró megemelkedett, és a fiú egy pillanatra meglátta anyja sárga lábát és meztelen hasát.

Nézte a most már mozdulatlan dudort a takaró alatt, és furcsa közömbösség, furcsa nyugalom járta át. „Ennyi volt” – gondolta, és kiment a kórteremből a folyósóra.

Utánament a nővér.

– Feküdj le – szölt rá –, beteg vagy.

– Hol a ruhám? – kérdezte a fiú. – Azonnal tovább kell utaznom.

A nővér mondott valamit neki, de a fiú nem hallotta, mit mond.

A folyosón asszonyok álldogáltak, szatyrokkal, talán egyszerű látogatók, ki tudja, hogy kerültek oda. Nézték a fiút, az egyik megkérdezte:

– Mi történt?

És valaki azt mondta:

– A gyerekek meghalt az anyja.

És valaki más a szeméhez emelte a zsebkendőjét. A fiú pedig ült a folyosón a fapadon, vacogott a hidegben, és rá se nézett erre a sok emberre. Hirtelen arra gondolt, hogy amikor majd hazaérkezik a városába, az anyja várni fogja a pályaudvaron.

Nem volt már kicsi, pontosan tudta, hogy az anyja meghalt, mégis így gondolta.

– Haza akarok menni – mondta az orvosnak.

– Ne butáskodj – mondta az orvos –, ha meggyógyulsz, hazamehetsz.

– Már meggyógyultam – válaszolta a fiú. – Hol a ruhám?

Ekkor az utcáról behoztak valakit hordágyon. Mögötte nagy darab férfi jött, hangosan sírt, és az orrát fújta. Az orvos legyintett, és elment a hordágy után.

A nővér odaszólt a fiúnak:

– Várj itt – és ő is elment.

Vagy húsz perccel később visszajött, és elvitte a fiút a raktárba.

Kivette a zsákból a gyűrött ruhát, és a fiú öltözni kezdett. Aztán a nővér egy másik zsákból elővette az anya télikabátját, bolyhos sapkáját és a cipőjét, és az egészet egy batyuba kötötte. Sokáig írt egy lila pecsétes papírra, megkérdezte a fiú nevét, és hogy hová utazik.

– A ruhájában eltemetjük – mondta. – Írd alá, hogy átvetted a holmit, és számold meg a pénzt.

A fiú nem számolta meg a pénzt, aláírta, aztán az ajtó felé indult. A nővér visszahívta, és a zsebébe dugta a lila pecsétes papírt.

Éjjel sok hó esett, a kémény most már nem téglatalapzaton állt, hanem egy óriási hóbuckán. A fiú elment mellette, és eszébe jutott, ahogy előző nap megpihent itt, kezével a drótbá kapaszkodva. Aztán észrevette, hogy a mély hóban megy, a kitaposott ösvény mellett, és valószínűleg azért fárad el annyira. A háta és a nyaka csuromvíz volt az izzadságtól, jobb keze egészen elgémberedett, ahogy a batyut magához szorította.

Megérkezett az állomás előtti térre, teljesen ismeretlen, csendes és fehér volt. A tornyocskás ház is más volt, alacsonyabb, más volt a sor, és már nem árult hatlat az öregasszony.

A fiú bement a pályaudvarra, a tömeg mindenfelől lökdöste. Rengeteg volt az ember, mindenki a pénztárhoz tülekedett, és a fiú rögtön megértette, hogy semmiképp nem juthat oda. Arcát egy bőrkabáthoz nyomta a sokaság, és mialatt együtt lökdösték őket, a fiú hozzászokott a sárga kabáthoz, mindig szerette a bőr szagát.

– Bácsi – szólalt meg, amikor kilökték őket egy szabad helyre –, lyukassza ki a jegyemet.

A bácsi semmit nem válaszolt, csak futólag nézett a fiúra, miközben szemét összehúzza dörzsölgette a könyökét, mert beverte egy sarokba.

– Megfizetem – tette hozzá a fiú.

– De gazdag vagy, takonypóc – mondta a bácsi.

Azzal megint belevetette magát a tömegbe, a fiúnak pedig eszébe jutott, hogy a holmija a vasutas egyenruhás nőnél maradt, és elindult, hogy megkeresse.

Sokáig járkált a peronon, átfagyott, és bement melegedni a váróterembe. Minden pad foglalt volt, leült az ablakpárkányra, és meglátta a bőrkabátos bácsit. Hatalmas bőrrönddel bajlódott, a térdével nyomta le és próbálta beszíjazni, mellette a padon épp ugyanolyan bőrkabátos asszony aludt meg egy pufók kisfiú, aki a megszólalásig hasonlított a bácsihoz. A fiú el is nevezte magában rögtön „kicsi bácsi”-nak.

A bácsi nyilván megérezte, hogy nézik, és megfordult.

– Kapsz egyet! – mondta. – Mit akarsz?

– Én is a vonatra várok – mondta a fiú, és megmutatta a jegyét. A jeggyel együtt még néhány papírt húzott elő a zsebéből, és kettő a földre esett.

Az egyiket a fiú vette föl, a másikat a bácsi.

– Hát ez meg miféle sajt papír? – kérdezte a bácsi rövidlátóan hunyorogva.

– Kórházi igazolás – mondta a fiú.

A bácsi fölvette szemüvegét, elolvasta, és nyomban felélenkült.

– Gyere csak velem – mondta, megbökte az alvó nőt, lerakta mellé a fiú kis batyuját, őt pedig vállon fogta, és átvezette a várótermen keresztül a folyosóra, ahol egy ajtónál rengeteg ember tolongott, de a bácsi megmutatta a papírt, és beengedték őket. Benn a szobában is sokan voltak, és az egyik vasutas az asztalnál kiabálni kezdett, de a bácsi annak is megmutatta a papírt, és a vasutas abbahagyta a kiabálást.

– Hol a gyerkőc? – kérdezte, és a bácsi gyorsan kirángatta a fiút az emberek háta mögül, és előre tuszkolta.

– Titeket szállítottak le tegnap a vonatról? – kérdezte a vasutas.

– Minket – válaszolta a fiú.

– Bemész a csomagmegőrzőbe, kiveszed a holmid. – És valamit felírt a papírra.

– Falumbéli – mondta a bácsi. – Elviszem, mintha sajátom lenne.

– Rendben – mondta a vasutas, és valamit felírt egy másik cédulára.

– Csakhogy velem is itt az én családom – mondta a bácsi, amikor elolvasta a cédulát, – a feleségem és a fiam. Akkor két fiút kell beírni...

– Rendben – mondta a vasutas, és kijavította a cédulán a számot.

– Menjünk, menjünk, kislegény – mondta a bácsi, és átölelte a fiú vállát.

Kivezette a peronra, a csomagmegőrzőbe, és a fiú megkapta a holmiját: két batyut meg két bőrröndöt.

Az egyik batyut és bőrröndöt megfogta a bácsi, a másik batyut és bőrröndöt a fiú, és bementek a váróterembe.

Ott a bácsi leültette a fiút a padra, összesugdolózott a bőrkabátos nővel, aztán elment.

Az asszony göndör hajú volt, alacsonyka és kövér. Térdén ringatta a „kicsi bácsit”, benyúlt a gallérja alá, megpaskolta a nyakát, és azt mondta neki:

– Látod, ez a fiú nem fogadott szót az anyukájának, és az anyukája meghalt. Ha nem fogadsz nekem szót, én is meghalok.

– Hogy halt meg? – kérdezte a „kicsi bácsi”.

– Behunyta a szemecskéjét, és kész – mondta a göndör hajú asszony.
– Mint a Vászja bácsi? – kérdezte a „kicsi bácsi”.
– Nem, a Vászja bácsit a fronton ölték meg – válaszolta az asszony.
– És nem lehet őket feléleszteni? – kérdezte a „kicsi bácsi”.
– Persze hogy nem, te butácska – felelte a göndör asszony.
– De ha mégis lehetne – mondta a „kicsi bácsi” –, akkor én inkább a mi Vászja bácsinkat támasztanám föl, mint az ő anyukáját.

– Én kicsi butuskám – kacagott föl a göndör hajú asszony, és megint megveregette a „kicsi bácsi” nyakát. – Kicsi butuskám, kicsi butuskám, kicsi butuskám!...
– Aztán ránézett a fiúra, távolabb húzódott, a holmiját is messzebb tolt, és megkérdezte: – Anyád kiütéses tífuszban halt meg?

– Nem – válaszolta a fiú, ült, és elképzelte, hogy hazaérkezik a városukba, és az anyja várja, akiről kiderült, hogy ott maradt a városban, a partizánokkal. Ő pedig egy másik asszonnal menekült el az evakuációba, és ez a másik asszony halt meg a kórházban. Jólesett erre gondolnia, és folyton ugyanerre gondolt, de minden alkalommal egyre újabb részletekkel.

– Te meg mit mosolyogsz? – szolt rá a göndör asszony. – Meghalt az anyád, te meg mosolyogsz... szégyelld magad.

Nemsokára visszajött a bácsi, egy hadirokkant követte, tengerészkabátban és füles fekete tengerészsapkában. Karja helyén üres kabátujj lógott, fél lába helyén pedig faláb kopogott.

A bácsi valamit mondott neki, és mosolygott, a rokkant is mondott valamit a bácsinak, aztán pedig hirtelen fület mutatott neki, az orra alá dugta az öklét.

A bácsi hátrahőkölt, és megint magyarázott valamit, barátságosan csóválva fejét, és akkor a rokkant az arcába köpött.

A göndör asszony felkiáltott, és odaszaladt a bácsihoz, a bácsi sietve letörölte az arcát a tenyerével, és valamiért továbbra is mosolygott. Odalépett a járőr, megragadta a rokkant egyetlen karját, és elvonszolta valamerre.

– Rám mászott az a részeg disznó! – mondta a bácsi, és már nem mosolygott.
– Megyek, erre belém köt. Hozzá sem szoltam, csak mentem, ő meg belém köt...
– Elkeseredett arccal mérgesen rákiabált a fiúra: – Mit ülsz itt, indulás! Kilyukasztottam a jegyeket...

A fiú gyorsan felugrott a padról, egyik kezébe fogott egy batyut, a másikba pedig egy bőrröndöt.

A bácsi madzagot vett elő a zsebéből, összekötötte vele a két batyut, és a fiú vállára akasztotta.

– A bőrröndöket pedig vidd kézben – mondta a bácsi.

Megkezdődött a beszállás, és a fiú nyomban lemaradt a bácsitól, a hatalmas tömeg legszélére taszigálták, ahonnan csak a zöld vagonok tetejét lehetett látni. Megpróbált előbbre furakodni, sikerült is, már kezdte látni az ablakokat, aztán az arcokat is az ablakokban, és végül a bácsi arcát is meglátta. Akkor minden erejét megfeszítve előrefurakodott, és érezte, hogy a batyukat összekötő madzag elszakadt. Az elülső batyut el tudta kapni a fogával, a hátul lógó leesett, és rálépett. Ekkor viszont erősen hátba lökték, és már ott is volt a vagonnál.

Föntről meglátta a bácsi, eltűnt az ablakból, és megjelent a lépcsőnél.

– Ide-ide, gyere – kurjantotta, kinyújtotta a kezét, kivette a fiú foga közül a batyut, másik kezével pedig felrántotta a fiút a bőröndökkel együtt a lépcsőre.
– Úgy ni, minden rendben – mondta, és bevezette a fiút a zsúfolt folyosón.

– Most pedig oda fel – mondta, és felültette a fiút a felső ágyra –, a batyut a fejed alá, és aludj szépen.

A göndör asszony lent ült az egyik ülésen, a „kicsi bácsi” szemben a másikon, a bácsi pedig középen állt, és mondogatta a bőröndöket cipelő utasoknak:

– Menjenek csak előre, ott üres... Menjenek előre, itt három család utazik, ez foglalt...

Aztán megrándult a vonat, és a fiú rájött, hogy elindultak.

Meglátta a havas peront, a kerítést, a kerítésen túl a teret, a sort, és meglátta a halárus öregasszonyt is, nemezsizmában ment át a téren, hálós szatyorral. A tér végében ott volt a tornyocskás ház is, ahol a csigalépcső volt. Ha pedig elindul balra, elmehet a kéményig, onnan pedig a kórházba.

És akkor egyszer csak valami felfordult benne, a szívébe nyilallt, és a fiú elcsodálkozott, mert még soha nem nyilallt így a szíve.

Az ablakban már a földek futottak, állandóan és egyforma fehéren, meg egyforma oszlopok, és úgy tűnt, hogy a vezetékekkel húzzák egymást az ablak előtt, és ahogy a sok vezetéket nézte, már nem nyilallt annyira. Összegömbölyödve feküdt, mert a lábánál ott voltak a bácsi nagy bőröndjei, és igyekezett nem lenézni, ahol valaki járkált, edény csörömpölt, és fel-felbukkant egy-egy fej. Egyedül volt a felső polcon, a polc himbálózott, és vitte hazafelé.

Elaludt, álmodott is valamit, de amikor fölébredt, kinézett a hideg ablakon, elfelejtette, mit álmodott, és eszébe jutott, hogy a mamája meghalt. Összeszorult a torka, a szemöldöke fölött fájdalmat érzett, hüppögni kezdett, aztán egyre hangosabban és sűrűbben hüppögött, és maga sem értette, mért nem bírja abba hagyni, miért hüppög egyre.

Arca mellett, a felső ágy szélénél egy fej jelent meg, és a fiú megismerte a tegnapi bácsit.

– Mi a baj? – mondta a bácsi. – Ez nem járja, hiszen már nagyfiú vagy.

A bácsi eltűnt, és megjelent újra, egy darab süteménnyel. A tetején lévő savanykás szilvalekvárra kicsi, ropogós tésztacsíkokat sütöttek.

A fiú előbb leharapdálta a tésztadarabkákat, és elszopogatta, mintha cukorka lett volna, aztán lenyalta a lekvárt, végül megette a maradékot.

„Rendes a bácsi” – gondolta magában a fiú, és lenézett.

Reggel volt. A „kicsi bácsi” egy hatalmas, piros párnán aludt, a göndör asszony meg a bácsi pedig suttogva megbeszéltek valamit.

A fiú lemászott a felső ágyról, a göndör asszony rásandított, a bácsi pedig azt mondta:

– Eridj, állj be a vécésorba.

A fiú végigment a keskeny folyosón, folyton polcokba és a bőröndök sarkába ütötte a lábát, aztán beállt a sorba egy öregember mögé. Az öregemberen egy nagyon szakadt kabát volt, viszont szép, vastag üvegű csíptetőt viselt, és kicsi ősz kecskeszakálla szép tiszta volt. Elöl veszekedés tört ki, mert egy nő soron kívül akart betolakodni.

– Hasmenésem van! – kiabálta.

– Teszek a hasmenésedre – felelte egy férfihang –, én is reggel hét óta ügyelek itt.

– Ó, erkölcsök – jegyezte meg a csíptető öregúr, fanyarul felnevetett, és az állán a kis szakállpamacs balra csúszott –, a háború harmadik évének erkölcssei...

Ránézett a fiúra, és talán unalmában megkérdezte: – Anyáddal utazol?

– Nem – válaszolta a fiú –, a mamám a partizánokkal harcol. – Maga is meglepődött azon, amit mondott, és nyomban meg is bánta, de már késő volt.

– Vagy úgy – felelte érdeklődéssel az öreg –, na és te?

– Én meg csak úgy – felelte a fiú, és érezte, hogy a szíve szaporán dobog az örömtől –, egy bácsival – mondta, és hirtelen észrevette, hogy a bácsi göndör felesége közeledik a folyosón.

Elpirult, és gyorsan elfordult az öregtől, aki megint kérdezni akart valamit.

– Ki után következel? – kérdezte a göndör asszony. – Látom. És utánad ki következik?

A fiú mögött egy kövér nő állt, helyesebben egy nő, aki valaha kövér volt, de most úgy lötyögött a bőre, mint egy üres zsák.

– Nem lesz ez jó – mondta –, ez a fiú a fél vonatot maga elé ereszti.

– Ne izguljon – mondta a göndör asszony. – A fiú elmegy, én a helyére állok.

A kövér nő azonban feldühödött, amiért nem engedték be soron kívül. Kezével eltorlaszolta a folyosót, és kijelentette:

– Jó kis csere. A fiúnak öt perc kell, magának két óra...

– Nem szégyelli magát? – szólt rá a csíptető öreg –, háború van, az emberek az életüket áldozzák... Ennek a fiúnak az anyja például a partizánokkal harcol.

– Kinek? – kérdezte a göndör asszony. – Ennek itt? Mit hazudozol összevisz-sza? – mondta a fiúnak –, hiszen az anyád tegnapelőtt meghalt a kórházban...

A fiút elöntötte a forróság, és erősen zúgni kezdett a füle.

– Szégyelli a bánatát – mondta a kövér nő.

A fiú gyorsan visszament, és felmászott a felső ágyra. Megint összeszorult a torka, és fájdalmat érzett a szemöldöke fölött, és hogy ne kezdjen hüppögni, erősen összeszorította a szemét meg a fogát. Sokáig feküdt így, az ágy polc nyikorgott, lent valami zúgott, fent valami kattogott a feje fölött. Aztán rögtön minden elcsendesedett, a fiú kinyitotta a szemét, és az ablakon át egy peront látott, ahol sok ember rohant. A bácsi nem volt a fölkeben, a göndör hajú asszony pedig a „kicsi bácsit” etette sűrített tejjel egy kanálból. A fiú elképzelte, ahogy lassan enné és csak enné azt az édes, sűrített tejet, naphosszat lehetne enni, ha nem kanalazná, csak belemártogatná a kanalat, és lenyalogatná.

A göndör asszony felnézett a fiúra, és a fiú hirtelen megijedt, hogy a bácsi nélkül kirakja őt az állomáson, és megint egyedül marad.

– Van pénz? – kérdezte a göndör asszony.

– Van – felelte a fiú készségesen, a zsebébe nyúlt, és előszedte a pénzét.

A göndör asszony elvette, megszámolta, és azt mondta:

– Mit képzelnek az emberek, amikor egy ilyen útnak nekiindulnak? Mit képzelt az anyád... Hisz ez még csak rád sem elég.

– Volt még egy szatyrunk aszalt barackkal meg kenyérral – mondta a fiú –, de az elveszett. Meg aztán van egy ruhaszövet – mondta a fiú –, azt el lehet adni.

Ki akarta nyitni a piszkos, összelapított batyut, de anyja erős, durva cérnával varrta össze, és a fiú elvágta az ujját. Ránézett a felhasadt bőrre, a kibuggyanó vércsepre, és elsírta magát.

– Mi bajod? – kérdezte a göndör asszony.

– Megvágtam az ujjam – válaszolta a fiú.

– És bőgsz – mondta az asszony –, nem szégyelled magad, egy ekkora tulok.

– Nem bőgök – válaszolta a fiú –, és ha majd a bácsi visszajön, megmondom neki, hogy maga miket mond rám.

A göndör asszony felnevetett és azt mondta:

– Inkább gombold be a sliccedet, te nagy hős...

Ekkor a vonat megrándult, és a göndör asszony kiabálni kezdett:

– Jaj, lemaradt, lemaradt!

A „kicsi bácsi” sírva fakadt. A fiú megsajnálta a „kicsi bácsit”, és azt mondta:

– Ne sírj, öcsi, a papa majd repülőgéppel utoléri a vonatot...

De az asszony rákiabált:

– Fogd be a szád, te hülye... a nyakunkba akaszkodtál – és egyre a kezét tördelte.

Ekkor azonban felbukkant a bácsi, egy teli szatyrot szorított a melléhez; a göndör asszony pedig szidni kezdte, de a bácsi némán rakodott ki a szatyorból az asztalkára, kenyeret, párolgó krumplikat, uborkát meg egy nagy, zsíros heringet.

A fiú a falnak fordult, és becsukta a szemét, de mégsem tudott megfeledkezni a zsíros heringről, a krumpliról és az uborkáról. Külön, egyenként enné mind-egyiket, hogy tovább tartson. Előbb az uborkát harapdálná apránként, aztán a heringet kenyérrel, és a végére hagyná a krumplit csemegének. A finom illatok felé fordította a fejét, még a szája is megmozdult, és hirtelen meglátott közvetlenül maga előtt egy nagy meleg krumplit és egy fél uborkát és egy kenyérvéget, ráadásként egy kis puha belével.

– Egyél, fiú – mondta a bácsi –, ebédelj...

A fiú héjastul ette meg a krumplit, a héja alatt olyan puha és sárga volt, mint a vaj. Az uborkát előbb körülragcsálta, a közepét meghagyta csemegének. Azután óvatosan lenézett, nem látják-e, és a zsíros újságpapír-darabkával, amin a bácsi fölalta neki az ételt, bekente a kenyérvéget meg a kenyérbelet. Heringes kenyér lett belőle, a fiú aprókat harapdálva ette meg.

Az evéstől fölmelegedett, fölvidámódott, és szeretett volna valami jót tenni a bácsinak.

Fogával feltépte az erős cérnát a batyun, kiszedte a naftalinszagú, barna szövetet, és azt mondta:

– Bácsi, varrasson magának öltönyt belőle.

A bácsi csodálkozva húzta föl a szemöldökét, de a göndör asszony gyorsan felpattant, és kinyújtotta a kezét.

– Nem a magáé, a bácsié – mondta a fiú, és odaadta a bácsinak a szövetet.

A polcához odajött a csíptető öreg, most nem rongyos kabátban, hanem egy rövid női kardigánban.

– Ilyen tragikus időkben... – mondta –, nehéz felnőtt embernek lenni. Nehéz általában embernek lenni...

A „kicsi bácsi” ránézett az öregre, és sírni kezdett, a göndör asszony pedig azt mondta:

– Menjen innen, bácsika, megijesztette a kicsit.

De az öreg továbbra is ott állt, himbálózva, sűrűn pillogott kivörösödött szemhéjával, és akkor a bácsi felugrott, megragadta a pulóverét, és a nyakánál fogva a folyosó mélyére lökte.

A fiú elnevette magát, mert az öreg olyan viccesen hadonászott a karjával, a csíptetője pedig leesett az orráról, és a zsinórján fityegett. „Jó ez a bácsi. Elkergette az öreget” – gondolta.

A vonat csak ment és ment, az ágypolc nyikorgott, lent valami zúgott, fent valami kattogott, és nemsokára a fiú az ablakon át kiegész, fekete házakat látott meg a hóban. Azután egy tankot, leeresztett ágyúcsővel. Aztán egy teherautót, kerékkel fölfelé. Aztán még egy tankot, és még egy teherautót...

A vonat nagyon gyorsan ment, és mindez repült hátrafelé, a fiú semmit sem tudott rendesen megnézni. Azután megint odajött valaki, és megállt az ágypolc mellett, és a fiú megrémült, mert ráismert az üres kabátujjas hadirokkantra.

A rokkant egy katonát vezetett a karjánál fogva, akin rangjelzés nélküli katonaköpeny és füles sapka volt, a vállán egy tangóharmonika. A katona arca csupa sötétzöld folt, a szemén pedig fekete szemüveg.

Még a bácsi is megijedt, a fiú látta, hogy a torkán akadt a hering farka, csak a fark lógott ki a szájából.

A bácsi köhögött, a rokkant meg a katona pedig csak némán álltak, és nézték.

Végül a bácsi benyúlt a szájába, kivette a hering farkát és azt mondta a rokkantnak:

– Jó napot – mintha az sose mutatott volna neki füget, és sose köpött volna az arcába.

– Jó napot – felelte a rokkant udvariasan –, mintha már találkoztunk volna valahol.

– Hogyne, hogyne – mondta a bácsi –, ha kérnek valamit enni, foglaljanak helyet.

– Köszönjük – felelte a rokkant –, nekünk is van sajátunk. – Azzal kirakott egy alumíniumkulacsot meg egy újságpapírba tekert csomagot.

– Cicuskám – mondta a bácsi a göndör asszonynak –, járjatok egyet a kicsivel, amíg a jóemberek megebédelnek.

A göndör asszony mérgesen nézett a bácsira, aztán fölvette a „kicsi bácsit”, és kiment vele a folyosóra, a bácsi pedig sietve beletúrt a kosarába, és két nikkelezett fémpohárkát tett ki az asztalra.

A rokkant lecsavarta a kulacs kupakját, és töltött, a katona pedig tapogatózni kezdett az asztalon, hol a kulacsba ütközött, hol a csomagba, és végül feldöntötte az egyik pohárkát.

– Ejnye – jegyezte meg a rokkant –, pedig ez tiszta szesz. – Újra töltött és a katona kezébe adta.

A bácsi gyorsan előkapott egy rongyot, és törölgetni kezdte az asztalon a tócsát.

– Minek? – ráncolta a homlokát a rokkant.

– Kell – mondta a bácsi –, még beleér a vak elvtárs kabátujja.

A rokkant meg a katona ittak, krákogtak, és a rokkant félkezével bontogatni kezdte a csomagot. A csomagban épp olyan sütemény volt, amelyet reggel evett a fiú, de nem egy kis darab, hanem egy óriási, a fiúnak egész napra elég lett volna, talán még kettőre is.

– Szeszre pocsék – mondta a rokkant –, pedig drága volt, szabadáras...

Nehéz, aranyozott cigarettatárcát vett elő a zsebéből, és kinyitotta. A tárca dugig volt tömve savanyúkáposztával. A rokkant csippentett belőle egy kicsit, aztán megragadta a vak katona kezét, és beledugta a tárcába. Ittak, és utána azonnal, még lélegzetet se vettek, újra töltöttek és újra ittak.

A vonat ezalatt egy hídon kattogott át, és a rokkant így szólt a katonához:

– Itt van, ez a Volga!

Megint ittak, a katona arca kivörösödött, a rokkanté pedig épp fordítva, elfehéredett. Fejük mélyen az asztalka fölé lógott, fölöttük az ablakon túl, ameddig a szem ellátott, behavazott tankok és kocsik álltak, meg érthetetlen, alakatlan halmok.

– Temető – mondta a rokkant –, jó sok vasat törtek össze.

Megint ittak, és azt mondta a rokkant:

– Játssz egy frontnótát...

A katona ujjai gyakran félreszaladtak, és a dallamot a közepén abbahagyta, újakezdte.

A fülkénél hamarosan sok ember gyűlt össze. A kövér nő megszólalt:

– Testvér, eljátszanád azt, hogy „Búzavirág, kék búzavirág”?

De a katona egyre csak ugyanazt a dallamot játszotta, a közepén abbahagyta, és újakezdte.

Fejét az ablak felé fordította, a szemüvege kifelé nézett a behavazott vastemetőre, ahol varjak köröztek, nagyon feketén a fehér hó fölött.

Köpenye könyökére lekvár ragadt a tésztáról, a rokkant pedig fogta a tésztát, tántorogva felállt, és odaszólt a fiúnak:

– Egyél, kölyök.

A fiú meglátta a borostás arcot, a sárga fogakat, ahonnan forró, facsaró, kellemetlen szagot érzett, és hátrahúzódott, messzire az arctól, egész a sarokba.

– Ha a fiúnak nem kell – mondta a csíptető öreg –, én megehetem.

– Nem – mondta a rokkant –, egye meg a kölyök. – Azzal letette a süteményt a fiú mellé.

A vonat lassabban zakatolt, sziszegett, megrándult, és megállt egy kiegészített ház előtt.

– Itt vagyunk – mondta a rokkant a katonának.

Az felállt, és elindultak együtt a folyosón.

– Eltakarodtak? – nézett be a fülkébe a göndör asszony. – Telepiskoltak mindent, részeges disznók!

– Halkabban – mondta a bácsi –, visszajön még ...

A vonat újra elindult, ezúttal rándulás nélkül, és ahogy fokozatosan felgyorsult, az ablakon túl behavazott romok úsztak el, és egy havas úton emberek mentek a romok között.

A vonat már teljes sebességgel zakatolt, amikor a rokkant visszajött, leült a félbehagyott pohara elé, fejét a kezére támasztotta.

Sokáig ült így némán, a bácsi is ült némán, a pad legszélén, a göndör asszony pedig be-benézett a fülkébe, aztán megint elment.

Végül a bácsi halkán és nagyon udvariasan megkérdezte:

– Nem álmos esetleg? Ne kísérjem a helyére?

De a rokkant csak ült tovább, a feje rázkódott a félbehagyott pohár fölött.

Akkor a bácsi odalépett hozzá, óvatosan megérintette a rokkant vállát, az pedig fáradt hangon, föl sem emelve a fejét mondta:

– Hagyjál, te hátszági patkány...

Erre megjelent a göndör asszony, és rákiabált:

– Nincs joga így beszélni! Volt nálunk egy ilyen eset, hogy egy rokkant sértegetett egy férfit, aztán kiderült, hogy a férfi a belügi szerveknél dolgozik, és a rokkantat leültették.

– Adja át a helyet, polgártárs – szólt a bácsi most már keményebben. – Itt a feleségem utazik és a gyerekem.

A rokkant lassan feltápáskodott, ránézett a bácsira, aztán ujjával hirtelen megragadta a bácsi orrát, és megszorította.

– Add vissza a kölyöknek a motyóját – mondta –, add vissza, amit elvettél...

A bácsi orra előbb megzöldült, aztán elfehéredett, aztán vékony vörös patak folyt le katonás zubbonyára, végig az egész zubbonyon, le a nadrágjára és tovább a csizmájára.

A göndör asszony hangos kiabálásba kezdett, a „kicsi bácsi” felsírt, a fiú pedig, bár ő is megijedt, rákiáltott a rokkantra:

– Ne bánts a bácsit, eressze el...

Közben a göndör asszony a bőrönd fölé hajolt, és a ruhaszövetet egyenesen a fiú arcába vágta, a kalauz meg a kövér nő szétválasztották a rokkantat meg a bácsit, és a bácsi azonnal elszaladt valahová.

A rokkant kimerülten belekapaszkodott kezével a felső ágyba, megnyalta a szája szélét, és azt kérdezte a kalauztól:

– Papa, nyitva van a klotyó? Felfordult a gyomrom...

– Jobb is lesz ott neked – mondta bajszos fejét csóválva a kalauz, és elvezette a rokkantat, kézzel támasztotta a hátát.

Felbukkant a bácsi, és kezdte összekapkodni a bőröndjeiket. Odaszólt a göndör asszonynak:

– Szedelőzködj, tartanak nekünk egy helyet a harmadik kocsiban.

– Bácsi – szólt utána a fiú –, várjon...

De a bácsi már feléje se nézett, nagyon sietett.

A fiú megint nyomást érzett a torkában, de most nem szorította össze a szemét meg a fogát, hogy visszafojtsa a sírást, mert most sírni akart, és a könnyek végigperegtek az arcán, az állán, és a keze meg a pulóvere nyaka, minden vizes lett a könnyektől.

– Tényleg a bácsikája? – kérdezte a kövér nő.

– Nem tudom – válaszolta a csíptető öregember –, együtt utaztak.

Visszajött a rokkant, arca, nyaka és a haja is vizes volt, és még most is prüszkölt, mintha a vízcsap alatt állna.

– Polgártársak – kezdte –, apák és anyák, a kölyköt haza kell vinni. Az a helyzet, hogy tőlem fél, polgártársak... – A fogával kicsatolta a karórája szíját, és le-

tette az órát a kisasztalra. – Elviszed, kalauz, papa? Pénzem nincs... elittam, papa. – Előrángatta zsebéből a cigarettatárcát, kirázta belőle a padlóra a maradék káposztát, és a tárcát is letette az asztalra az óra mellé. – Drága dolog... egy egész liter volt az ára... – Aztán kiszedte a zsebéből az öngyújtóját, a bicskáját, a zseblámpáját, aztán gondolt egyet, kigombolta a tengerészköpenyét, és elkezdte letakerni a nyakáról a meleg, bolyhos sálat.

– Gyapjú – mondta.

– Ne már – mondta a kalauz, és az asztalon fekvő összes holmit visszatolta a rokkantnak –, hagyd már azt a sálat... Hazavisszük, persze...

A kövér nő elvette az asztalról a tárcát:

– Úgyis elissza! Inkább cseréljük be ennivalóra a gyerekeknek, mindjárt az elágazáshoz érünk.

A rokkant ránézett, megtántorodott, aztán egyetlen karjával hirtelen átölelte a nő derekát, és megcsókolta lefittyedt arcát.

– Tisztára mint egy boroshordó! – mondta a kövér nő, és ellökte a rokkantat, de nem haragudott meg, sórt, elmosolyodott, és kacéran megigazította a haját.

A rokkant köpenye ujjával megtörölte a szemét, megfordult, és odakacsintott a fiúnak.

– Nem baj – mondta –, nem baj, sose félj. – Azzal elment.

A fiú még látta görnyedt hátát, felnyírt tarkóját és nagy, vastag ujjait, ahogy felvette és a fülére húzta, megigazította tengerész fülessapkáját.

A vagonban sötét lett, és a kalauz meggyújtotta a gyertyát a fenti lámpában.

A fiú felbontott batyujára tette a tarkóját, és fektében nézte, ahogy a gyertya ég. A kövér nőtől fehér zsíros kenyeret kapott meg egy pohár édes forróvizet, és most csak feküdt és nem gondolt semmire.

Lassan elhalkultak a léptek és a hangok, csak a vonat megszokott zúgása halatszott meg az ágypolc nyikorgása. A fiú lecsukta a szemét, és fényes rózsaszín karikákat látott.

Rájött, hogy ez a gyertya, oldalt fordult, és a karikák feketék lettek. Aztán eszébe jutott, hogy már nincsenek ott a bácsi bőrdíszei, kinyújtotta a lábát, és már majdnem elaludt, amikor valami neszre felriadt. A csíptető öreg járkált a fülkében. Lábujjhegyen lépkedett, könyökét behajlítva, és az alvók arcába nézett. Aztán nagyon lassan, mintha vak lenne, kinyújtotta a karját, és az ablak felé indult.

A fejét hol jobbra, hol balra rántotta hirtelen, a szája mozgott. A fiú mozdulatlanul feküdt, félig látta a kövér nő alvó arcát és nyitott száját, látta a sötét ablakban a gyertyalángot és az öreg fény felé nyúló kezét. Annak még tovább nyúltak az ujjai, és a lángocska most hol az öreg hajában tűnt fel, hol a kis szakállában. Az öreg keze gyorsan hozzáért a kampón lógó kenyereszatyorhoz, aztán ugyanolyan gyorsan visszarántotta, mintha a kenyér tüzesen forró lett volna.

A kövér nő furcsán cuppantott, mintha pusztit adna, és kivette kezét a fejéről. A szeme megrebbent.

Mire a fiú felemelte a fejét, a csíptető öreg már nem volt a fülkében.

A fiú még egy ideig nyitott szemmel feküdt, és a szíve halkabban és nyugodtabban kezdett verni. Akkor becsukta a szemét, és már be akart fordulni a fal felé, de mégis újra kinyitotta az egyik szemét.

Az öreg ott állt közvetlenül az ágypolc előtt. Gyér ősz haja alatt látszott a piszkos, fehér fejbőr.

Levette a női kardigánt, és most gyűrött selyeming volt rajta, rongyos mandzsettáját gomb helyett összedrótozta.

Görnyedten lopakodott, ahogy a filmekben a felderítők, és ez nagyon vicces volt, de a fiú nem nevetett, hanem megrémült, mint reggel, amikor fölébredt, és eszébe jutott, hogy a mamája meghalt.

Az öregember ujjai végigsiklottak a kenyérhéjon, lecsíptek belőle egy barna darabkát a szürke belével együtt, és abban a pillanatban hátranézett, és a tekintete találkozott a fiúéval. A vonat robogott a sötétben, kicsit megvilágította a hó, úgy tűnt, odakint nincs többé élet, csak néha suhantak el az ablak előtt valamilyen tárgyak.

A kövér nő megint aludt, nyitott szájjal, szája mélyén fémfog csillogott.

Az öreg óvatosan kiegyenesedett, a fejét csóválta, és a kenyeret tenyeréből a nadrágja hátsó zsebébe tette.

Ezalatt végig a fiúra szegezte tekintetét, nem is pislogott, és a fiú felkönyökölt, letörte a sütemény sarkát, amit a rokkant otthagyt, és az öreg felé nyújtotta. Az öreg elvette, és nyomban lenyelte. A fiú újra letört egy darab tésztát, az aljából, ahol nem volt rajta lekvár, és az öreg azt is ugyanolyan gyorsan elvette és lenyelte. A fiú így darabonként odaadta az öregnek az egész alsó részét, a felsőt pedig, a lekvárost a ropogós kis tésztacsíkokkal meghagyta magának.

Megjelent a kalauz, az elsötétítés miatt sötét rongyot tekert a lámpás köré, és most már csak egy ködös, hol nagyobb, hol kisebb fényfolt ugrált fent. Az öreg ott állt, homlokát ráncolta, mint aki elfelejtett valamit, azután végigment a kocsin, a horkoló polcok, az ülve vagy eldőlvé alvó emberek között, egészen a peronig, ahol batyuikon szintén valamilyen emberek feküdtek.

– Hát ennek már sose lesz vége? – mondta halkán az öreg, és megindult visszafelé.

Megállt a fiú mellett, és nézte, ahogy alszik.

A fiú aludt, a kibontott batyun feküdt, arcát egy női nemezcsizma szárára fektette. Pulóvere ujját föltúrta, magas szárú cipőjét kifűzte.

A tornyocskás házról álmodott, a bácsiról, a halárus öregasszonyról, az erős, vaskos ujjú rokkantról és még sokféle arcról és tárgyról, de ezeket azonnal, még álmában elfelejtette. Már hajnalhasadáskor, amikor a csonkig égett gyertya kialudt, és a lábát az öreg betakarta meleg kardigánjával, hajnalhasadáskor álmában meglátta az édesanyját, megkönnyebbülten felsóhajtott, és elmosolyodott.

Kora reggel valaki kinyitotta a peron ajtaját, a hideg levegő felébresztette a fiút, de még egy ideig mozdulatlanul feküdt, és mosolygott...

HETÉNYI ZSUZSA fordítása

CSUPASZ PRÓZA

Friedrich Gorenstein azt vallja, hogy az ember lénye az isteni elgondolás ellenére gonosz és sátáni. Óriási erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy a jóra törekedjen, hogy megakadályozza a gonosz megnyilvánulását. Gorenstein „korának legkomorabb írója, javíthatatlan pesszimista és mizantróp”, aki Bosch figuráihoz hasonló szereplőkkel népesíti be műveit, írta róla Shimon Markish.

Gorensteint még nem eléggé fedezte fel magának a világirodalom, nagyregénye, a *Zsoltár* csak német fordításban olvasható, Wikipédia-oldala csupán tizenegy nyelven létezik, németre talán egy tucat, franciára öt-hat és angolra csak egy művét fordították le. A Kijevben 1932-ben született zsidó író keserves éveket követően Moszkvában kezdte alkotói életét, de alig publikálhatott, hacsak nem szamizdatban, végül Nyugat-Berlinbe emigrált 1980-ban, és az egyesült Berlinben hunyt el 2003-ban. Bemutatását semmiképpen nem a 2022-es háború Ukrajna-koncentrátsága indokolja, saját jogon fontos, bár a most közreadott novella mellbevágó hangját a tőszomszédban zajló háború kontextusa felerősíti. A világméretű menekülések allegóriájaként is olvasható, az embertelenség emlékműve. Ugyanakkor Gorenstein szövegei példatárak is lehetnek Ukrajna igen zaklatott történelmének és népeinek csöppet sem idealizáló, sőt leplező megértéséhez. Gorenstein életművének jelentős része ukrainai területen és emberek között játszódik, ő maga bányászati főiskolát végzett Krivoj Rogban, bányászként, majd bányamérnökként dolgozott Ukrajna-szerte, végül 1961-től Kijevben.

Sokáig csak filmes körökben ismerhette a közvélemény, ha egyáltalán olvasott stáblisztát, mert forgatókönyvíróként is lenne miért magasztalni: a rendezők és címek listája impozáns (Tarkovszkij: *Solaris*, 1972, Mihalkov: *A szerelem rabja*, 1975 és Koncsalovszkij: *Az első tanító*, 1965, bár utóbbi felirataiban még nem tüntették fel a nevét). Hatalmas életművet hagyott hátra, tizenhat regényt vagy kisregényt, kilenc elbeszélést, hét színművet, köztük három úgynevezett moziregényt és nyolc filmforgatókönyvet írt.

Az 1963-as *A tormyocskás ház*, ez a háborús evakuációba helyezett novella volt az első, és egyben első leközölt műve. Nyilvánvalóan önéletrajzi indíttatású, ahogyan az egész életmű is szokatlanul megélt, szinte performatív. Ám míg a későbbi művekben a kegyetlen éleslátás maró iróniája kerekedik felül, nemritkán esszébe hajló, mind érzelmileg, mind intellektuálisan túlfűtött filozófiai eszmefuttatásokkal tarkított, a korai kispróza fesszes, fegyelmezett és fájoan csupasz. A kisgyerek szűk szemszöge szigorúan határt szab az ábrázolt világnak. A fiú apátlan, ahogyan az író is az lett korán, apját 1935-ben letartóztatták és kivégezték, utána több év bujkálás következett. A fiú anyja a novellában meghal, ahogy az íróé is, az evakuációból hazafelé, a vonatúton. A novellabeli nem-helyeken (Marc Augé kifejezése) – vasúti kupé, tehervagon, pályaudvar, resti, utca, kórház, posta – a háború teret és időt átalakító pusztítása sűvít. Augé szerint a nem-helyek az identitást kiüresítő szürmodernitás jellemzői. A modern kori atavisztikus háborúk azonban rávilágítanak, hogy a nem-helyek minden korban jellemzők a pusztításhoz állandóan visszatérő emberiségre. Háborús időkben az általában múltba hártott történelmi idő a küszöbönket kaparja, behatol az otthonokba, kilöki az életet időn s téren kívülre.

A gyerekszem számára nem ismerhető fel a Jó, mert azt groteszk módon megnyomortotta a háború, taszítja a cigarettatárcájában savanyúkáposztát hordó, részegségtől bűzlő nyomorék, aki megmenti, és nem ismerhető fel számára a Rossz, mert enni ad a „bácsi”,

aki közben kihasználja. A mesés tornyocskás ház másfajta világot, elveszett otthon és gyerekkort jelent számára, képzeletén keresztül az álmába is beköltözik. A nem-helyeken pedig arctalan nem-emberek tűnnek föl, alig beszélő bábszerű lényekként suhannak át a kiszolgáltatott, a felnőttkorba most beavatódó gyerek beszűkült jelen idején. Az 1963-as megírás szélesebb értelemben kivetíti a novella világát a szovjet élet egzisztenciális otthontalanságára és kiüresedtségére.

A novellát minden évben tanítom, évek óta, és oroszul kevésbé tudó hallgatóimnak bizalommal ajánlottam mankónak Szöllősy Klára 1966-os magyar fordítását egy elfeledett antológiából. 2022. február 24. után, az ukrajnai háború kitörésekor előre hoztam a félév végéről az órát. Ekkor figyeltem föl arra, mennyire elavult a fordítás, hogyan finomítja a durvaságot és oldja fel a szikár mondatszerkezeteket.

Az órát azzal kezdtük, írják össze, mit csomagolnának össze tíz perc alatt, mit vinnének magukkal hirtelen, ha menekülni kellene, az evakuációba. Nem kérdeztem meg utána, mit írtak fel, csak azt, hogy vittek-e egy vég vásznat, ahogy az édesanya, és ő vajon miért vitte.

A napi pályaudvari tolmácsolás után otthon megírtam, ami és aki aznap rajtam átvo-nult, és utána, mintegy morális, vezeklő éjszakai penzumként egy órát szántam a novella újrafordítására. Szokatlanul lassan haladtam. Az odavetett indulatszavakat és a durvaságok árnyalatait nagyon nehéz eltalálni, a mondatok lecsupaszítása is nagy figyelmet igényel. Minden egyes szóban visszhangzott az, amit aznap hallottam és láttam.

Szálirány, Aschach

(Duna-cédulák)

1945 korai húsvétján, nagycsütörtök óta, Steinben állnak, közel a mauterni vas-hídhoz. A raktárakban 30 vagon bauxit, regensburgi rendelvénnyel, azért nem több, mert a betört orrú uszályt nyár óta nem lehet jobban terhelni. Hegyemet, ha bevágnak a vontató hullámai, a matrózlakásban így is áll a víz. A bauxit tetején katonai felszerelés, pokróc, matrac, hátizsák, valamint nyolc szétszedett fabarrakk, aminek a rendelete Aschachba szól. Vasárnap este melléjük áll a Johann Strauss, tele sebesültekkel meg Bratislavából menekülő utasokkal. Akin nem világít a fehér pólya, az menekült, sötét, riadt, sietős. A széles, öreg gólyavasaló jajgat, sóhajtozik egész éjszaka, mégis van benne valami megnyugtató. Húsvét hétfőn, április másodikán hajnali négykor indul el fölfelé, de alig tűnik el az oberloibeni kanyarban, mikor amerikai vadászgépek támadják meg, mélytámadás géppuskákkal, sok a halott, a sebesült. Meghal a lotz, a kapitány és a két kormányos is. A cseh motorhajó, mely Passauba vinné a Schuster Ferenc kormányozta uszályt, előre megy segíteni, föl kell vontatnia Linzbe a Johann Strausst, ahol egy újabb bombatámadáskor a magatehetetlen kórházhajó elsüllyed. A motoros csak egy hét múlva kerül elő, április 9-én hétfőn. Végre megfogja őket, s fölviszi Aschachig. Kedden, 10-én érnek oda, a barakkokat rögtön kirakják, és állítják is össze, még hideg az éjszaka, több ezren vannak a Harrach-kastély parkjában, csehek, magyarok, egymás szájába lóg az egész Aschach. Az uszály, szám szerint az 1046-os, a Bayer Lloyd tulajdona, ott áll tíz napig, a bauxit nem sürgős, jobban mondva nem kell senkinek.

(...)

Az Első Császári és Királyi Dunagőzhajózási Részvénytársaság tapintásvörös bédekkere Passautól kalauzolja az olvasót a Fekete-tengerig. A hajlékony, kézbevaló kis könyv 16. oldalán a DDSG aschachi ügynökségének csinos, favázás épülete látható. A zászlódíszbe öltözött hivatal előtt sötét ünneplő ruhában tizenhárom tagú társaság várakozik, nyolc nő, öt férfi. Dr. F-re, a világhírű illuzionistára és asszisztensére várnak, ki magát így hívja, nem többnek s nem kevesebbnek. Arról a konkrét *háromról*, mely *abból* a tizenhatból *ezt* a tizenháromat kivonva életre kel, hosszú előadások, borzongató fejtegetések születtek, Dr. Krafft-Ebing esetét a hollerbrunni varrónővel a hysteria szakirodalmáig emlegeti. A személy-kikötő rakpartja alatt a helyi schopperek ácsolta hosszú alkotmány, a zille, a hajóállomás hivatalos mentőjárműve simul a kockakövekhez. Orral kikötve, tehát a felvételen balról jobbra, mi a folyás irányát is mutatja. Nincs mód eldönteni, hogy arra a gőzhajóra várnak, melynek fedélzetéről O. Rüdiger felvétele készült, avagy nem. De ha arra, s nem eredménytelenül, úgy az

aschachi fényképész azon kevesek egyike, ki a technika akkori állása szerint meg is örökíthetné a vendéget, amint kiszáll vagy ahhoz készülődik, eldöntve ezzel a sok évszázados vitát, járt-e Dr. F. Aschachban. Úgy értve, nem csak egy szép és nevezetes tollhiba tárgyaként, illetve alanyaként.

(...)

A gyerekem lehetne, gondolja Fedák, és elfordítja táskás tekintetét a kormányál-lásról. Nem magas, de jóarcú, szorgos magyar lélek. Illetve sváb. Csakhogy ki lenne az apja? A Degenfeld Imre, akit a bolondokházába zártak, csak azért, hogy őt el ne vegye feleségül? Vagy Ady? Na, az nem. A Bródy? Megrezzennek a póklábak, fintorból mosolyba fut az arca és vissza, miközben Molnár jut eszé-be, s csak utána a Mindszenty Tibike, ha képtelenség, akkor is. A Molnár is Feri, meg ez a hajós is. Mikor hajnali négykor lehívatta Krecsmárnéval, hogy nem tud aludni és ennek a zúgásnak azonnal vessen véget, a kormányos elmagyarázta, kéremszépen, itt nincs mit tenni, ha nincs zúgás, akkor nem haladnak, sőt áll-nak, és sose érnek Passaubá, és a Zsazsa művésznőnek ezt muszáj lesz kibírni. Erre Fedák nem mondott semmit, hanem váratlanul megkérdezte a kormányost, hány éves. Az meglepődött. Negyvenkettő, mondta. Rudolf Valentinót ismeri? Igen, de főleg az asszony, az inkább járt a moziba. Fedák bólintott, hogy jól van, elmehet, vége a vizitnek. De még utánaszólt: én, kormányos, leveztem Mohácsig. Meg Donau-Eschingentől Hainburgig. Gummikajakkal. Akkor még nem voltam ez az öreg postalamb, mint ma.

(...)

Adolf Schmidt 1844-ben azt javasolja az utazóközönségnek, hogy az aschachi szű-kületben, de az egész Passau alatti szakaszon ne apelláljon egyetlen hajóra, ha-nem válogasson, üljön el a part egy-egy kies helyén, a folyó tele van hajóval, nem kell sokáig várni, míg feltűnik egy, s oda vitesse be magát csónakkal, estére kelve pedig vitesse ki. Ez borraival jár, de cserébe az ordinári kormányosa rendes kocsmába vagy alvóhelyre viszi utasát, majd zöldhajnalban fölkel s mennek to-vább. Sajnos a hajókon az éjszakák ingatagok, a társaság igen vegyes, isznak, s bizony az alsóbb néposztályokból valók a fedélzeten laknak, 20-30-an is, ráadásul, kik a jegy árát evezéssel dolgozzák le, s elhappolják az előnyösebb helyeket. Legjobb helyet foglalni a kranzlnál, a hajó orrában, hol el lehet szeparálódni kissé, de a napsugárzás és napszúrás elől a nők legjobb, ha fátyollal fődik fejüket.

(...)

Épphogy reggeledett, a kormányos felment, átvette a kormányt a Krecsmár fő-hadnagytól, aki Bécsben, egy hónapja szállt be, a tisztiszolgájával, a feleségével és a sógorasszonyával. Poggyászuk alig volt, élelmük semmi, a két asszony taka-rított, a kis helyen mást segíteni nem tudott. Vételezésről már szó se lehetett, megosztottak azon, ami volt. Átment révvel a vízhajtásos malomba, volt egy zsák árpája, kapott érte 28 kiló lisztet. Tengődni elég volt, minden nap lángost ettek, reggel és este, mivel zsír, olaj és élesztő nem volt, kisodorták, rátették a platnira. A főhadnagy szívesen húzta föl a hajdani matróz öreg szvetterét a sa-játja fölé, különösen, ha feltűnt valamely őrjáratnak kinéző csoportozat. Annyit egyszer elmondott, neki parancsa van a lehető leghivatalosabban Passaubá eljut-ni, amit maga Kovarcz Emil írt alá. Mikor az amerikaiak bejöttek, és Soldatenau szigete alatt a főhadnagyék kiszálltak, a búcsúzáskor még megjegyezte, hogy azon a parancson minden hamis volt ám, csak az aláírás volt sajnos valódi, de

már mindegy, hajnalban úgyis beletépkedte a Dunába. Vigye csak le a víz a nyilas gazembert Magyarországra vagy akárhová addig is, amíg felakasztják.

(...)

Aschachon esik az eső, mélyre lógnak a felhők, az Arany Gebéhez címzett fogadóban minden asztalon ott a foglalt-tábla. Vacsoráznék s megyek tovább, mondom, a kocsmáros leültet a Szúnyogok, az Első Osztrák Folyójáróegylet törzsasztalához. Fura nap, gondolja, hol ukránokat, hol oroszokat lát a Reitingerstrassén elsuhanni, itt már turista nincs, csak menekült. Nem akarja megkérdezni, honnan vagyok való, ezért rám köszöntet egy törzsvendéggel, zrászvujtve, de nem lesz okosabb. Nagy, síkos autók, idegenek, esőkabátok gyülekeznek a Templomtér környékén, este Igor Onishchenko ukrán bariton ad koncertet, zongorán kíséri Lyndsi Maus, Josef Abel híres oltárképe alatt. A túlparton, a Faustschlösslben szállok meg, meredek, keskeny út végén. Bóg a motor, a parkoló közvetlenül az arborétum oldalában, mintha belemennék egy felhőbe.

(...)

A város, egész pontosan Brandstatt község alatt, hol hajdan Krimhilda a hunok földjére tartva éjszakai tábort vert, bizonyos Schuster hirdeti magát, már évek óta. A Dieplinger kocsmája és a kápolna mögött lovas kocsikat árul, gumirádlit, de autókkal is korán kezd el foglalkozni. Az alkalmazottak Dieplingerhez járnak át ebédelni, aki ebből meg a nyári hétvégékből megél, de örökké emlegeti Krimhilda kíséretét, a száz hattýúvadászt, kik kulacsszám itták a redbullos vizsokit, s bőgették a nagy, nyerítő járműveiket.

(...)

Be kéne ugrani, gondolja, nézi ezt az undok vizet, az ő szép Dunáját, ahogy csapkod és törtet, és a cipőt se érdemes lerúgni az átkozott légiriadók miatt, anyátok picsáját, minden férfinak, s ő most akkor ezeknek fog smúzlizni, az amerikaiaknak, mert ez lesz a vége. Igaz, ezek legalább nem veszítették el a háborút, nincsenek szomorú bütykeik, s nem fáj a kalapácsujjuk, miközben az életnek meg vége van. Nem lehet örökké Tokaji Aszú, mint Sopronban, hogy szétveti a városi színházat a siker, hát milyen karlendítéséről beszél neki, aki a bokájáig nem ér föl, az összes kukoricacsuma, s ezt ő ennek a bármelyiknek is megmondja majd, ha kell, Kádárnak is, Péter Gábornak vagy Révainak is, ha ezek lesznek azok, és ha ezen múlik, Honthy ide vagy oda. Illetve hogy a Csele Lajoskával volt-e neki bármilyen nexusa. Annyi, mint a Szamuelyvel, pupák, hogy a hazámat szolgáltam, ezt a kis magyarságot, zsidóságot, mindet, ki jegyet vett a szája elől elvont falatból a piros nadrágomra. Nagyot fúj, kilégzés, belégzés, hallgatja a kis harmonikát a bordái alatt, nem kell nagymonológ. Ezeknek? Bele kéne köpjön a vízbe, de ki tudja, most is melyik utastárs nézi, ha nézik még ebben az életben, nem mintha ilyenek őt érdekelnék, ezeket még toborozni se lehet, mert csak legyintenek, s ha nem is nézzük, kicsoda ő, akkor se legyintsenek egy 66 éves magyar asszony szavára. A csupaszív Hajmássy Miklós szaváról nem is beszélve. S ehhez még a székrekedés.

(...)

Az épület annyiban tényleg kastélyka volt, hogy amikor Dr. F. erre ment Linzbe III. Frigyes okkultista tanácsadóihoz, annyira elbájolta a sötét katlant felváltó lankás medence, hogy megparancsolta szolgájának, reggelre nőjön ki gránitsziklából egy valódi kastély. Ki is nőtt, szemben a városkával a Landshaagon, 30 méterrel a Duna fölött, kocsislakkal, sziklakerttel. Ott aztán a páros el is időzött

hosszan, a doktor nagyokat nyerítve vízikuglizott az aschachi polgárokkal, az inasa minden este lakomához hívta őket, ahol egy tányér, egy kupa meg nem ürült, csak késő éjjel tűnt el mindenestül, ahogy a díszes, magas híd is, miután azon a doktor hazatántorgott.

(...)

Na most én ezen most ájuljak szét, kicsikém? Ugye nem? Ha volna is ilyen német mondat, lényegében nem érteném, nagy fekete esernyővel indulok el lefelé, még alkonyat előtt. Szemel, nekibátorodik, szemel, abbahagyja. Wurstoskocsik állnak a híd alatt, hat vagy hét, és több is van egy élet munkája révén, de minnek, ha az ember sarja Ausztráliába akar menekülni a grillbűdösség elől, és erőnek erejével terápiába jár, a vurszt nem kolbász, nem hurka, nem virsli, a dédipapád még aranykeretet gyártott, kente, pamacskolta saját maga mindhaláláig. Erősarcú, nagytestű nő legingben, ezüstsandálban, rávágja a bejárati ajtót a lányára, illetve valakire, egy sejszéző női hangra, s rágyújt mohón az esőben. Szipkás, vékony cigaretta, a garázs előtt kis esőtető, oda áll be, fel-felnevet mérgében, csóválja a fejét, nézi a vizet, akaratlanul is meglessem az ernyő alól.

(...)

E stratégiailag fontos ponton már a történelem előtti időkben is élt ember. A helyet ki így, ki úgy erősítette. A Schaumberger rablólovagok, hivatalosan vámszedők főhadiszállását egy 1480-as okirat szerint igen szilárd falai miatt hívták Häusl am Fastnak. Nem volt hát nehéz az építményt Dr. Johannes Fausttal hírbe hozni, a legenda befészkelte magát, egyszer csak ott volt, mint valami patkó, az ominózus „u”, egyenest a föld mélyéből, hová Mephistót a gazdája visszaküldte, mivel a Schloszl egy istennek se nőtt az égig. A kocsislak falán máig tudnak egy kénkőbűzös sebről, hol a nevezetes titkár füstben és tűzben a pokolba eltávozott. Lábának lenyomatát a főlépcső kövén máig őrzi egy cipőtalp alakú folt.

(...)

Fúillat jön föl az utcáról, egészséges, rendes, városi lószag, nyomában felöltik egy kép, nagyanyám mély, német babakocsiban tolja anyámat a Pozsonyi úton a Rudolf tér felé. Egy felöltő képhez olykor pontatlanul rendel időt az emlékezet, itt 1944 októberét, mikor id. Schuszter Ferencről a családja hónapok óta s még hónapokig nem tud semmit. Fél évről én sem, kérdés, hogy azért, mert kihagyja a pedáns följegyzéseiből vagy – és/vagy – mert negyvenvalahány év távolából erre az őszre montírozza rá '45 tavaszát, a tavaszt, mikor Aschachon hivatalos rendelvénnyel felveszi Fedák Sári művésznőt, tábori színházi megbízottat a titkárnéjével, s elviszi Passauig.

(...)

Az ezredes, aki a modern hangszáلتorna élharcosa, rikoltgat, mint egy páva. Nyulánc nevű, és őmelléje a Hajmássy Miklós kommandálta. Hajmássyval nekik papírjuk volt arról, méghozzá a kormánytól, hogy frontszínházat csinálnak, mindenekelőtt toborzási céllal. Tartottak is pár előadást a halálravált kis katonáknak, azok úgy tapsoltak, mint valami csontváz, megannyi Szentári Samu, de beállni be nem álltak volna sehová, mind elszivárgott, még mielőtt az ívet aláírhatták volna, a tanúsítványt a nemzet színe előtt, hol élni s halni kell, már a füstjük vagy a paraszuk se látszott a tavaszi estében. Bécs felől meg a lerázhatatlan ágyúszó. Hajmássy Ybbsben találkozott evvel az ezredessel, akire rábízta, mégis, hogy néz ki, hogy egyszál komornával utazik egy ekkora művésznő.

Ő meg előrement Passauba intézkedni a frontszínház ügyében, mert amíg színház van, Zsazsa, semmi sincs veszve. Még szabályos parancsot is szereztek, hogy ami hajó csak jön, illetve megy, arra a művésznő fölpackoltassék, mivel birodalmi érdek, nohiszen. Végül az Österreich gőzhajó hozta el őket, meg ezt a hangszáلتornászt a csicskájával Linzig, ahonnét teherautóval kiszállították őket a bagázssal ebbe a rettenetes hangyabolyba, amit Aschachból csináltak a menekültek, még a templom is tele volt, ott aludtak imádkozás ürügyén a Jézus születése alatt tátott szájjal, röpüljön be, aki akar.

(...)

Mikor egyszer bemennek Pestre, és villamosoznak a budai rakparton, le nem tudja venni a szemét a Személynök utcai házról, ahol lakott harminc éve. Ami konyakot őnála a Molnár megivott, annak az egyik felét ott itta meg, a másikat meg itt, a Pálffy-téren, szép szimmetrikusan, elébb a jobb part, azután a bal part, mint csokolódzaskor, micsoda lakás volt az, szebben laktam, mint a Jászai Mari. Hát mi lett ebből a gyönyörű házból vagy hát a helyén, atyamáriám, Margit, ez olyan, mint egy cipőskatulya, amibe egy gyerek nyílásokat vágott, hogy a belévetett szarvasbogár meg ne fulladjon. Kerék Margit elpirult, mint egész életében a nyílás szó hallatán, s azt mondta, igen.

(...)

Fedák át se tudja gondolni, mióta menekül. A kis Karádyt álmában föl szokta pofozni, meg ráugrik, s megtépi azt a nagy lovat, végül összepuszizza, és sír. Vinyog. A sorsnak is anyja picsáját, hogy nincs itt egy rendes fekvőszék, csak ez a nyáklizós sváb cumprötli, mondjuk, a nap is hol kisüt, hol nem, ha egyszer minek. Himmel Mária nyugágyát Brailán fogta ki neki az ura. Hozta a víz, biztos a közelből, fogd ki, minek egy ilyen vacak, de, fogd ki, s akkor a csáklával kihúzta. Nem sokon múlt, hogy szorítókötés legyen belőle, de még ahhoz is sprőd volt a vászon, nem fogta olló vagy kés. Az összes többi slingelt függőnyt meg terítőt, törülközőt, amit csak fölkapott, elkötözte azokra a szegény katonákra a robbanás után, állt a vér a konyhában, még halottat is bekötözött hirtelen, ez jut eszébe a nyugágyról, ahogy a kormányállásból lenéz, lassan öggyé, gondolja, s bádogízú lesz a szája, horganyzott teknőből itták a pálinkát, kanalazták, jobban mondva, máshogy nem lehetett észnél maradni.

(...)

Ez az Aschach más körülmények között csinos hely volna, csinos boltokkal, hajnalban azt álmodja, hogy egy helyi varrónő mondja neki, művésznő, láncsal le kéne itt zárni a Dunát, ne tudjanak följebb menni az oroszok, pont úgy, ahogy négyszáz éve a parasztlakok zárták el az aschachi katlan száját. A láncokra öreg ladikokat kötöttek, ahány csak volt, azokba sánchomokot, mindenfélét, most is azt kéne. Na de akkor hogyan menekülnénk tovább, fölfele Bajorországba, kérdezte erre a hűségese Kerék Margit. Hát az igaz, felelte búsan Frau Fadinger, de az a régi vízitorlasz se volt tartós, pillanatok alatt fölrobbantották, a szegény parasztlak meg lógtak, mint a dohánylevél, Hartkirchenig. Aztán a szörnyű zúgásra riad föl, mintha ezer lapát szórna a koporsójára a földet.

(...)

Ahogy a borzalmas helyen elhelyezkednek, Fedák fogja a kézimunkáját, s kiül a ferdekre a nyugágyba. Hamar híre megy, egyszerű katonák, de főtisztek is sétálnak el arra a családjukkal, hogy megnézzék őt, mint valami panoptikumban.

Van, aki kardot is köt, feszesen odatiszteleg. Még egy-két karlendítő is akad, et-től bosszankodni, majd reszketni kezd s a pánik elnyomja a színésznői gerjedelmet, hogy fölálljon s énekeljen, de legalább szavaljon valamit e szegény magyaroknak, ha már egyszer toborzókörúton van, s tartson kis beszédet, véreim, a Dunántúl nem várhat. Aztán csak összehúzza a kardigánját, mit előbb a komornájával kihozatott, s visszavonul. Oson, mintha civilben, takarásban, de ezt is megtapsolják.

(...)

Mielőtt beszállnak, van idejük hármásban egy korai ebédre evvel az ezredessel. A Loimayrnál esznek, az van nyitva, illetve nem teljesen zárva, s közel a légópince, egy ajtó úgyszólván. Mijük van, kérdi az ezredes, kevés krumpli, mondja a szúrós, félkarú ember. Tudja maga, ki ez, förmed rá az ezredes, krumplit egy ekkora magyar művésznőnek? Ő egy ekkora német művésznőnek se tudna mást adni, mondja feszesen a Loimayr, s úgy jár a lenövő bajusza, mintha a szájával biciklizne. Az ezredes már ugrik, hogy intézkedjen, de Fedák legyint, jó az, Miklós, mikor népek süllyednek el. Ernő, javítja ki minden idők Kukorica Jancsiját vitéz Nyulánch, s körülnéz. Hát, ez kékebb volt, mint a Duna, mondja már az ajtóban Fedák, de legalább édes. Estére lesz csirkepörkölt, művésznő, mondja az ezredes, már rakodják. Na, az jó lesz.

(...)

A környék sokak szerint szebb, mint a Wachau. Valahányszor kiértek Linzből, persze még a háború előtt, anyám és nagyanyám kiállt a ferdekre, és lelkesen integetett a mesebeli épület felé, mely az idő szerint a zsidó varrónők szanatóriuma volt, majd a Német Munkafront létesített itt bentlakásos iskolát. Hogy a kastély a háború után látott-e jobb napokat, nem tudom, de azóta lát, ha némi kopás nem is tagadható. Nagyapám úgy meséli, hogy egy pöttöm katonából, aki ott robbant a hajóval, csak az ökle maradt meg, viszont az nagyon erős volt, eljutott még Amerikába is, aki avval kikezdett, annak ott volt a vége, vihették a slahthóba, most már aludjál, ne mondj neki ilyeneket, jól van, nem lett baja senkinek, csak erős volt.

(...)

A babakocsi pontatlan, de nem képtelen, tíz évvel korábban, 1934-ben akár láthatnám is őket, ha állna már a ház, melynek negyedik emeletére a lusta fűszag föl száll 2022. június elsején. Az erkélyen a legdélibb létező Palatinus-ház sarka és az Országgyűlés irodaháza közti nyiladékban a Hilton, a Halász-bástya, a Mátyás-templom, alatta a Batthyány téri templom látható. A volt MSZMP-székház fekvő H-betűje egy részben lebombázott pazar bérház csonkjára épült, hová Fedák 1917-ben költözött be. Valamint látható a tihanyi apátság két tornya – a színésznő boldog volt, ha erkélyéről széttekintve valamelyik látogatóját, de legalább annak komornáját evvel megrézfálhatta. Himmel Mária többször sétál erre az ő Mancijukkal a Dráva utca felől, főleg, szereti a friss vakolat illatát, nemrég húzták fel a Vajda Andor tervezte modernista épületet a Katona József utca sarkán, Gergely Oszkár és neje az építetők.

(...)

ES IST VOLLBRACHT

Károlyi Csaba beszélgetése a Rémtörténetek című regényről

A könyvhétre jelent meg Nádas Péter új regénye, a Rémtörténetek. Különlegesen izgalmas darabja ez az életműnek. Meglepő olvasmány. Miközben a regény logikus folytatása az eddigieknek. És erre aztán nyugodtan mondhatjuk, hogy nagyszabású, meg hogy mesteri...

Károlyi Csaba: – Hát, Péter, mit szólnunk embertársainkhoz? Ahogyan azt a Szípirtyó Terézke néni mondaná: Bassza az anyját mind? Hogy az anyjuk valagára jó ez nekik? Hogy így kibasznak velünk! MÉR csinálják? Az ilyeneket az isten baszná le az égből. Amit ezeknek ebbe a riherongy életbe van pofájuk itten megtenni! A rohadtékok. Ezek mind ganaj emberek... Vagy nem? De miért gondol a szegény, szegény ember minduntalan ilyeneket a másiktól?

Nádas Péter: – Nem, ezek nem mind ganaj emberek, vagy a ganaj ember is csak ember. De tudomásul lehet venni, hogy a szitkozódás fontos tulajdonsága az embernek. Majd mindenkinek. Mikor menne tovább az eszével, akkor váratlanul szitkozódni kezd. Az esze működését megakasztja. Embertársainak gyűlölete, megvetése, megkerülése, semmibe vévése végül is fontosabb. Az erő jele. Mimikri. Átlátja a helyzetet, ezért úgy véli, okosabb erőt mutatnia. Ezek nagyon fontos emberi tulajdonságok, amelyeket az irodalom sokszor eltüntet a vastag humanista szósz alatt. És tulajdonképpen meg is nemesíti ezt a barbár emberi indulatot, még Móricz is, pedig ő aztán használ szitkokat. Egyetlen talán Borbély Szilárd, aki nem nemesít, ő nagyon a realitás szintjén marad. Csalog Zsolt is megmarad a realitásnál a *Parasztregényben*, nagyon rendesen. Tompa Andrea is ott marad az *Omertában*. Azért van az embernek mire támaszkodnia. A szitkok az indulati élet fontos alkatrészei. Az érzelmi életnek is, mert ha megfigyeli az ember, akkor látja, hogy az emberbaráti szeretetmennyiség, az empátiamentesség, ami mégiscsak működik az emberben, olykor nem is elhanyagolható mennyiségben, a szitok-, átok-, harag- és bosszúvágy-készletlen halad át. Át kell rajta törnie, át kell a résein gyüremlenie. Ezzel persze nem mondom azt, hogy mindenki szitkozódik, mindenki állandóan átkozódik. Van, aki abba betegszik bele, hogy nem műveli. Mi több, vannak emberek, akik nem is ismerik, teljesen idegen tőlük. A többség szerencsére visszafogja, csak kivételes helyzetekben enged szabádon.

– Elképesztő, hogy ebben a regényben micsoda káromkodások, szitkozódások vannak. Főleg Teréz nyomja ezt. Várnagy Teréz, más néven Szípirtyó, Bánya vagy Banyá Teréz, aki fiatalon Ortoay Hella bárónő cselédje volt Pesten, most meg azzal indul a regény, hogy a szőlőjében kapál a napszámásával, a bolond Rózával. Szóval írtál egy regényt, amely egy faluban játszódik!

– Igen, ahogyan Esterházy tréfálkozott, én vagyok az utolsó magyar parasztfíró. Ilyen már nincsen is, mint amilyen én vagyok. Nem az, hogy vidéki lennék már ennyi évtized után, nem az, hogy népi, hanem paraszti.

– Na de várjál, te falun élő városi ember vagy. Ezer éve.

– Jó, de mióta vagyok falusi. Nem ezer éve. Egészen pontosan 1968. augusztus 19-én hagytam el Budapestet. Augusztus 21-én a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés egyesített csapategységei lerohanták Csehszlovákiát, ott ragadtam. Nem tértem vissza újságírói szolgálathelyemre, a rendszer szolgálatába. Minden közösködést megtagadtam a rezsim-

mel. Azóta élek vidéken. Ennyi idő alatt csak megtanultam valamit. Na jó, legalábbis komoly nyelvi tapasztalatot szereztem.

– Mégis az a helyzet, hogy az eddigi regényeid mind városban játszódtak alapvetően, Budapesten, Berlinben, persze néha kicsit máshol is, Mohácson vagy Heiligendammban, talán Leányfalun is, sőt, a fiktív Pfeilenben. Az Emlékiratok könyve végén volt egy Duna-parti, megnevezetlen falu. Az Évkönyvben pedig, ami viszont autofikció, megjelent Gomboszeg. De általában az van, hogy ülsz a faludban, és írod a városi történeteidet. Egészen pontosan az urbánus szemmel látott történeteidet. Ám ez az első regényed, amely elejétől végéig egy meg nem nevezett, de igencsak felismerhető faluban játszódik.

– Igen, igen, de a többi regényem is sok más helyszínen játszódott, és ez a mostani sem csak egy helyen.

– Jó, ez is játszódik részben Budapesten, részben Vácon is. De a fő helyszín egyetlenegy falu. Azért ilyen még nem volt.

– Ahol több nyelv találkozik, miként a korábbi regényeimben. A helyszín pedig egy elképzelt falu. A vidéki lét élményét sűríti. Teljesen érdektelen, hogy a helyszín falu vagy nem falu. Nyelvileg érdekes. Érdekes, hogy az agy teljes biztonsággal nyelvi közhelyeket rögzít, és a nyelvi tárgyakat helyszínhez köti. Még akkor is, ha valaki nem használja a szóhasználatokat, a bölcseket, a szitkokat, nem követi a nagynénik és nagybácsik szóhasználatát, nem a családi és nem a helyi készletből gazdálkodik. A családi és a helyi készletnek persze van couleur locale-ja. A szekszárdi Mészöly Miklós családi készlete más, mint a kolozsvári Polcz Alaine családi készlete, és ezek lényeges pontokon ütnek el az enyémtől. Ettől még nagyon jól értettük egymást, és nagyon jól mulattunk a másik nyelvi szokásain. Van a nyelvhasználatnak szociális, sőt vallási specifikuma. Például egy protestáns családban másként beszélnek, mint egy katolikus családban, és másként egy zsidó családban. Másként beszélnek, ha a zsidó család Kárpátaljáról vagy Galíciából érkezett, és megint másként, ha Morvaországból jöttek. Az első pillanattól kezdve meg tudjuk ítélni, hogy honnan beszél a másik. Egy élet munkájával felhalmozott iszonyatos mennyiségű közhelyet most kiöntsek? Ez egy bőségszaru. Egy életen át nem használtam ezt a nagyszerű készletet. Azért nem használtam, mert egész tevékenységem arra irányult, hogy elkerüljek mindenféle közhelyet. Vagy mögé nézsek, ez volt a munkám. Még írtam is róla esszében, hogy milyen lélektani helyzetek állnak a szitkozódások mögött. Most, életem végén, lélektani értékének tudatában használjam végre a felhalmozódott közhelyeket. Amikben van tudás, még bölcsesség is, de akkor is közhelyek és nem személyesek.

– Van játék is, van irónia is bennük. Ezeket a mondataidat most igen jó olvasni. Felszíne is van ennek, mélysége is van, és az egésznek a gazdagságát megfogod. De meglepődnek majd az olvasók, ha ezt így koncentráltan látják.

– Csúnya szavakat már igazán írtam le.

– Igen, de ilyen szisztematikus szitkokat szerintem nem várt tőled senki.

– Azért, mert nem vetted komolyan Esterházy megállapítását, azt hitted, hogy már megint tréfál.

– Meg téged se vettelek komolyan. Pedig te is megmondtad már. A háromkötetes esszéválogatásod első kötetének első esszéje A helyszín óvatos meghatározása, melyben alaposan körüljárunk egyetlen vadkörtefát, és amelyben megírod azt, hogy milyen a falu nyelve, a falu tudata. Ott is egy premodern fogalmakkal gondolkodó falu világát rajzoló meg. A falu tudta. A falu tiszteletben tartotta. A falu zárt közösség. A falunak ezt a tudatát működteted most a Rémtörténetek narrációjában. Van itt egy elbeszélő, aki közvetíti nekünk a falu tudatát, azt a mi-t, amelyben a kívülállók nincsenek benne. Mi tudjuk, mi ide tartozunk, és vannak, akik nem tartoznak ide, már a pap, a tanító meg az orvos se tartozik közénk, nemhogy a nyaralók.

– A katolikus plébános, a református lelkész vagy a román orvos, az bizony nem tartozik hozzánk. Mink vagyunk a többes szám első személye. Ez az ünnepélyes kijelentés.

A Romániából áttelepült orvos hiába is lenne erdélyi magyar, ha egyszer a falu románnak mondja őt. A falunak kollektív lelke van, és a tudattalanja is személytelen.

– *A nyelvhasználatban is fontos ez a kollektív tudat. Aztán ez földúsul azzal, hogy az elbeszélő belehelyezkedik a szereplőinek a tudatába, hol Teréz halljuk, hol a plébánost, hol egy gyógypedagógus-hallgatót, hol egy péket, földúsul a nyelv a vallásos nyelvvel, a pszichológia nyelvvel is. Hogyan határozta el, hogy ilyen lesz az elbeszélismód?*

– Nem határozat volt, hanem szükségszerűség, úgymond a napi szükség diktálta így. A hagyományos városi nyelv Magyarországon gyakorlatilag eltűnt, felszívódott, nincs ilyen. Nincs miért használnom. Az én múlt századi városi nyelvem vagy pesti nyelvem ma már nem létezik, szótárával és kedélyével együtt eltűnt. Senkivel nem tudnék ezen a nyelven beszélni. A városi népszerűség kicserélődött. A falusi nyelv kollektív tudata beköltözött a városiasságba, immár más helyen és más szinten működik, például a modernitás és az antimodernitás több évszázados politikai küzdelmében. Ebben a tipikusan kelet-európai küzdelemben a vidék kerekedett fölül. A vidék kollektív tudata kiütötte a város közös megegyezéseken nyugvó tudatát. A város nyelve mindig tárgyias, legfeljebb a megegyezésben közös. Mindenki a maga nevében beszél, más nevében csupán akkor beszélhet, ha megválasztják, hogy másokat pártállásuk szerint képviseljen. De akkor is személy marad. A falu ilyen személyt nem ismer. Jóval absztraktabb a közösségtudata, mint amilyen a városé, mégis fölülírta a városi nyelvet. Tulajdonképpen nem csináltam mást, mint utánamentem ennek a társadalomtörténeti mozgásnak, amelynek immár egész Kelet-Európa és Közép-Európa a helyszíne és csatateré, és ami most aztán áthullámszik Nyugat-Európába, új feltételeket teremt. Felszabadítottam olyan gátlásokat magamban, amelyek nem csupán gátlások, de amelyek mögött óriási indulati és emocionális terrénmok fekszenek. Amelyeknek nincsen vagy alig van irodalma. Megpróbáltam megnézni, hogy ezek a nyelvhasználatok milyen összefüggésben állnak egymással vagy más nyelvekkel. Értik-e egymást. Nem értik egymást. Nem értik egymást, mert más szinten, más régiókban, más terrénokon mozognak. És ha az egyiknek van megértési kötelezettsége, igénye, akkor a másiknak nincs. Az én kérdésem inkább az volt, hogy miként préselődik át ezekből a különböző nyelvhasználatokból mégiscsak valami, ami nem indulati, ami nem pusztító. Hanem ami mindenképpen ellenére föntartja az életet.

– *Muszáj egy nagyon primitív kérdést föltennem. Odaírod az elejére, hogy „a regény helyszíne a képzelet”. Szokásos formula. Miközben tökéletesen azonosítható a helyszínn. Hiába nem írod le a falu nevét, de ott van leírva Visegrád, Dunabogdány, Vác, nyilvánvalóan a Szentendrei-sziget északi csücskében vagyunk.*

– És ezeket a földrajzi neveket én írtam oda, bocsánat. Hogy lásd a tájat.

– Jó, de hát akkor Kisorosziban vagyunk. Azt nem írtad oda.

– Nem írtam oda, mert ragaszkodom hozzá, hogy nem ott vagyunk. Ha te ott akarsz lenni, akkor legyél ott.

– *Miért kell neked az, hogy nem ott vagyunk?*

– A regény a képzelet és a tapasztalat szintjén mozog. Már bocsáss meg, nem vagyok geográfus. Nem írok helységekről monográfiát. Mi közöm hozzá. Mindenkinek olyan képe van a saját szülőfalujáról, amilyet akar. Én ebbe nem akarok belebeszélni. Nekem Budapest a szülővárosom, lám, annak a dolgaiba mindenki beleszólhat, aki éppen akar. Még a polgármestere is lehet nem budapesti. Éppen azért, mert a városnak nincs kollektív tudata, mint a falunak. De miután tudom, hogy a falunak olyan tudata van, amilyen van, tudom, hogy nincs személye. Mi a szakramentumot keresne az én személyem ott. Amit ott tudnak, nem személyek tudják vagy nem tudják, hanem a falu tudja, és olyan nincs, hogy ne tudná. Közel sem akarom megbántani ezt a tudatot a lehető legszemélyesebb tudással. Leíró módon írok erről a tudásról, követem, megnézem, miként működik a logikája és az érzelmi, indulati rendszere. Miként megnézem, hogy egy ifjú pszichológus tu-

data miként működik, aki ezt a speciális vidéki többszámot egyáltalán nem ismeri. Nem is hallott róla. Elképzelni sem tudja. Se az indulati oldaláról nem ismeri, se az emocionális oldaláról. Azért, mert a pszichének egy jóval tárgyiasabb szintjén mozog, amivel a városi ember rendelkezik, a pesti is, a párizsi is, meg még régebben a római és az athéni vagy a krétai. A vallási tudat, az megint egy másik emeleten tartózkodik. Annak sajnos a falu tudatába nincs bejárása, mert a falusi többszámot csak akkor ismerhetné, ha nem volna köze a spiritualitáshoz, amit minden emberre nézve gyakorol.

– *Ez mind világos. Csak akkor meg azt nem értem, miért nevezted meg a falu környezetében lévő földrajzi helyeket. Mert azok alapján viszont teljesen egyértelmű, hogy hol van a regény helyszíne.*

– *Akkor most elmesélem, Svédországban mit mondott nekem több újságíró a Világlo részletekről. Milyen jó volt nekik olyan budapesti utcanevet között kóvályogniuk, amelyekről fogalmuk nem lehet, nem tudják, hogyan ejtik, a tárgyiaságuk miatt mégis rögtön a saját utcanevükhez van relációjuk. S ha még azt is tudhatják, hogy hányas számú ház, akkor rákeresnek, és látják, hogy tényleg ott van, és tényleg úgy néz ki, akkor ennek megörülnek. Azért örülnek, mert a saját teljesen jelentéktelen utcájuk és jelentéktelen házsámuk olyan jelentőséget kap, ami minden egyes dolognak van a világon, és mindenki a fejében hordja. Akár egy magyar faluban született, akár egy svéd városkában, tőlem akár Hongkongban. Ez a fajta hitelesség nem a képzelet hitelessége, hanem a tapasztalaté. Hát erre építék. Hitelességi tanúsítványokra, tapasztalati jegyekre. Ami nem zárhatja ki, hogy ami az aktuális cselekményt illeti, a képzelet terepein maradjanak. Még ha sűrítik is azokat a tapasztalatokat, amelyeket én ötven év alatt két néven nevezhető községben szereztem.*

– *Az a másik szokásos kitétel is szerepel az elején, hogy „a regény szereplői kitalált alakok”. Ezt miért kellett odaírni? Hisz nyilván azok. De ennyire felismerhetők lennének a minták?*

– *Többször megtörtént, hogy valaki megkérdezte, honnan tudhatja maga, énvelem mi történt. Honnan vette. Ki mondhatta el magának. És akkor jön a komoly olvasói paranoia. Ez éppen így történt, mert maga engem ír le. Honnan tudhatnám. Most látom magát először. Nem is olyan inget hordtam, kockás ingem nekem nincsen. Olyan nincsen, hogy én kedden borotválkozom, mert én csak szombaton. Az erre vonatkozó pereket is szeretném elkerülni. Hogy öneki nem is akkora lába van, és ezért ezt be kell bizonyítanom, amit róla írtam, vagy mit tudom én.*

– *Szabó Magdának voltak ilyen debreceni olvasói, akik szóvá tették, hogy az az öregasszony nem is a Szent Anna utca ennyi szám alatt lakott, hanem az amannyi szám alatt, tehát az író nem mondott igazat.*

– *Ezt még meg is értem, mert Szabó Magda szeretett a szereplőiről gonoszságokat leírni.*

– *Lehet, hogy pont az volt a baj, ha stimmel a házsám. Na de komolyan: én még ilyen regényt nem olvastam a magyar irodalomban, mint amilyet most írtál.*

– *Ez most baj?*

– *Ez most nem baj. De nem szeretném sokat dicsérni a regényt, mert még azt mondják, túlzottan tiszteltetűd vagyok. Mégis azon gondolkodtam, hogy az írói géniuszon kívül, ahogyan egy amerikai kritikában egyszer 2008-ban Deborah Eisenberg fogalmazott a The New York Review of Booksban, vajon még mi játszhatott közre abban, hogy a Rémtörténetek ennyire jól sikerült. Nem lehet-e, hogy azért ilyen különös ez a regény, mert egy városi, városban született, nevelkedett ember úgy írja itt meg a falut, ahogyan egy falusi nem tudja megírni azt a világot, amelybe bele-született?*

– *Dehogynem tudja. Borbély Szilárd az ellenpélda. Borbélyal egyetlenegyszer találkoztam, mikor Szekszárdon Mészöly-díjat kapott. Egymás mellett ültünk a díjátadáson. Sutyorogtam a fülébe, kifejeztem hódolatomat, csodálatomat és a végtelen szeretetemet a Nincstelének iránt. Hallgatta, és akkor óhatatlanul válaszolnia kellett, ahogy a helyzet kívánja. Te nem tudod, hogy ez mibe került nekem. Mondtam, el tudom képzelni, de nem*

baj, ennyi volt az ára. És akkor elég ijesztővé változott az arca, ami néhány nap múlva, mikor öngyilkos lett, el is nyerte a helyét és az értelmét. Valószínű, hogy ennek az irodalmi csínynek, műveletnek, amit el kellett hozzá végeznie, vagy annak az irodalmi kötelességtudatnak, ami benne munkált, ténylegesen nagyobb volt az ára, mint amennyit az ő törekeny és sérülékeny alkatával el lehetett viselni. Az is kétségtelen, hogy ezt az árat a szerzők többsége nem hajlamos megfizetni.

– *Ám a te eseted Csalog Zsoltéhoz hasonlít, aki pesti emberként megy Tiszaroffra, és beszélgeti Eszter nénit, és a Parasztregeény Eszter nénije kicsit olyan, mint a te hősőd, ez a Várnagy Teréz. Persze akár eszünkben juthat Pályi András Éltém című regényének hőse, özvegy Magyarné Maday Veron is, nem beszélve Pályi másik főhőséről, Avilai Szent Terézről. Honnan láthatnád a falut? Hiába élsz benne ötven éve, a neveltetésed miatt csak onnan tudod látni, a város felől. Miként Móricz vagy Oravecz csakis a falu felől tudja látni a várost. Ugyanakkor, bár elsőre a Rémtörténetek falusi regénynek tűnik, hamar kiderül, hogy abszolút nem falusi történet. Vagy nem csak az. Itt szó van a város–falu viszonyról, az úr–cseléd viszonyról, társadalmi tablót rajzolsz a falusi kocsmáros-tól a nemesekig, a sváb gyárossig, a zsidó bárónőig, a villanyóra-leolvasótól az orvosprofesszorokig, az idős úriasszonyoktól a zsellérből lett téeszelnőkhöz, a falun dolgozó festőművésztől a váci püspökig, szó van egy könyves zsidóról is. Megint gazdag a tabló, mint a korábbi regényeidben. Egészen a révésekig bezárólag.*

– A révésekről még szerettem volna többet írni. A révések csodálatos emberek.

– *Téged beengedtek-e ebbe a személytelen falusi tudatba?*

– Igen, hosszú időszakokra. Kisorosziban is beengedtek ebbe a tudatba, amikor már természetessé vált a jelenlétem, hogy a következő nemzedékkel is érintkezem, akiknek mondjuk a szüleit én tanítottam meg a Dunában úszni. Furcsa, de a kisorosziak nem tudtak úszni, kivéve a hajósokat. Azok is rosszul úsztak, erősen tartottak a víztől. Ezért is volt annyi vízbefulladás.

– *Régen le se vetkőztek. Fürdőruhájuk se volt.*

– A férfiak levetkőztek kánikulában klottgatyára, úgy belementek a Dunába, de a nők sokáig nem vetkőztek le. Illetve néha mégis levetkőztek vasárnap, a téesz-nemzedék már levetkőzött, bugyira meg melltartóra. Nagyon sajátos bugyik és nagyon sajátos melltartók voltak. Mészöly szerint Szekszárdon bugyigónak mondták. De korábban a nők csak a szoknyáikat fogták föl, vagy feltűzték a korbca, úgy mentek a vízbe, térdig, combig. Kisorosziban már bikininek számított, ha levették az otthonkáikat, csakhogy sajnos a bugyi térdig ért, vagy még rosszabb, orosz gyártmányú rózsaszín szaténból készült, a kebeltartó pedig beépített acéllemezekkel volt megerősítve, és brutálisan a nyakukba volt kötve.

– *Gombosszegen hogy volt a beengedés?*

– Gombosszegen az ellenkezője történt. Élő bizonyítéka lettünk, hogy ők nem utolsók. Hogy mi itt nem vagyunk egy utolsók. Főleg idős emberek üdvözölték az érkezésünket, akik nem mentek el a szülőfalujukból, és ezért úgy érezték, hogy ők utolsók, ők semmit nem érő emberek, ahogy kifejezték, hiszen arra sem voltak jók, hogy elmenjenek. Öreg napjaikra portások vagy éjjeliőrök lettek Egerszegen, most meg nyugdíjasok. Volt, aki segédkertész volt a kórház kertjében. És akkor, ha én a fővárosból idejövök, és van ugyan egy igazán nem nagyon megérthető hivatásom, de a Ruttkai Éva beszél rólam a televízióban, és idejön hozzám látogatóba, akkor én ezzel az ő létét és az ő létének a minőségét felértékelem. Ez valóban így volt. Menekültek voltunk, migránsok, egy életvezetési metódus és mindenféle rettenetes társadalompolitikai felfogás elől menekültünk, ők pedig a történelem sértettjei és vesztesei. Voltak mezőgazdasági ismereteink, de készségesen megtanultuk azokat a fogásokat, amiket ők az ósatyáiktól örököltek. Vitáink is támadtak az önfejűségünk miatt. Bizonyos dolgokat máshogy csináltunk, úgy, ahogy a falu nem csinálja. Máskor meg mi fizettünk az önfejűségünkért. Meglehet, hogy tíz év múltán átvettek valamit az eljárásaink közül. Belátták, de ezt a belátást soha nem tették belátássá.

A falu nem tud belátni. A falu viszont tudja, honnan jön a vihar. Kivételes személyek mégiscsak belátták, de másokkal már nem osztották volna meg a belátásukat. Nekünk viszont ennek a felfogásnak az értelmét kellett belátnunk.

– *Próbáltam megállapítani, mikor játszódik a történet. A hetvenes évek elejére gondoltam. Jóval 1956 után vagyunk, az úrihölgyek emigrált gyerekei már gyökeret vertek új hazájukban, és küldik a ruhákat meg a teát. Kádár neve nem hangzik el, csak Horthyé. A gyermekbénulásban szenvedő Misike 17 éves, az utolsó paralízisjárvány 1959-ben volt, aszerint számolhatunk, hány évesen kap-hatta el. De az ötvenes években több járványhullám is volt.*

– Egészen pontosan meg tudom neked mondani, 1967 nyarán vagyunk. Vannak erre utaló jelek, de amit eredetileg akartam, egy epilógusszerű véget, azt nem írtam meg, 1968 májusában játszódott volna Párizsban.

– *Ó, Piroska odament volna Párizsba...*

– Abszolút, azt tudjuk így is, hogy odament később, ezután a borzalom után, ami itt történt. Nem is lehetett volna más választása, mint Párizsba menekülni, hisz amúgy is oda akart volna menni. 1968 májusában találkozott volna valakivel az utcán, akivel végre valahára szerelembe eshetett. De ritmikailag fölöslegesnek bizonyult az epilógus. Végül is nem írtam meg.

– *Egy szerelem azért jó lett volna. Egyébként volt-e olyan zenemű, amire gondoltál írás közben?*

– Nem volt.

– *Azért kérdeztem, mert van itt egy nagy finálé, mikor a négy halál megtörténik. Utána van egy appendix, levezetés, Hamza tanító meg a református lelkész, Tölösy Tóth Mátvás epizódja. Mintha minden regényedet így zártad volna. Az Emlékiratok könyve végén Somi Tót Krisztián lezárja a csúcspontot, a Párhuzamosban az útjavító munkások története vezet le az egészet. Talán a Családragényben kevésbé van így.*

– De ott is így van. És igen, ez az anti-Beethoven. Beethoven volt az utolsó, aki avval kísérletezett, hogy a csúcson hagyja abba, a finálénál. A fináléhoz azonban nagy bizodalom kell, ami megkoronázza az emócióinkat, az indulatainkat, új filozófiát teremt a jelenségsorozathoz. Elvágom. Csak azt tudom mondani, hogy na jó, akkor vessünk véget neki, mert értelmesen nem tudunk tovább haladni. Mint a *Párhuzamos történetek* esetében, ha tovább haladunk, akkor ugyanolyan újabb epizódokhoz jutunk. Unalmas is.

– *Rendkívül unalmas. De hát ilyen az élet. Hadd kérdezzek egészen más irányból. A regény címe Rémtörténetek. Egyszer beszéltél nekem arról, hogy ifjú korodban olvastál angol romantikus rémregényeket, gótikus regényeket.*

– Imádtam őket, igen. Jókai is írt egyet, *A lélekidomárt*.

– *Tudtommal még Walter Scottot is olvastál. Például Horace Walpole-nál középkori környezetben játszódó rémséges kísértethistóriák vannak, aztán persze ezt parodizálja Jane Austen. Ezekre a rémtörténetekre játszik rá regényed címe. Miért gondoltad, hogy ezt a vadul izgalmas címet kell adnod? Ha akarom, akkor itt minden nagyon rémes, de ha akarom, akkor meg nem.*

– Igen, ez így van. A gótikus regény azonban nemcsak rémséges, hanem mulatságos is lehet, vannak parodisztikus vonásai. Amikor a szerző attól hunyorog, amit le merészelt írni. Oscar Wilde vagy Karinyth jól elszórakozott a műfajjal. Ha Oscar Wilde gótikus regényét olvasod, akkor kiesel az ágyból a röhögéstől, de azt azért nem mondanád, hogy a középkori gyilkosság nem kísért meg minket. Egyrészt ott vannak nekünk a mindennapok rémségei, azok a köznapi rémségek, amelyeket egymásnak okozunk. Mondjuk háborút viselünk mások ellen. Másrészt ott vannak nekünk a halottak, és olykor nagyon furcsa, racionálisan aligha megmagyarázható kommunikációba keveredünk velük. Bizony az embert néha megszállja a gonosz. Vagy ki tudja úzni magából, vagy kiúzi valami belőle vagy valaki. Vagy időlegesen szabadul meg. A gonosz az bizony vastagon valószínű. Mi a racionalitással, a felvilágosodott tudománnyal látszólag elűztük, de nem lehet eltüntetni. Az irodalom nem teheti meg, hogy ne foglalkozzon a megjelenési formáival.

– *Itt csak négy hulla van, Shakespeare-nél azért több. De hogyan dől el nálad az a papíron, hogy valakinek meg kell halnia?*

– Nem, nem, mindig azon vagyok, hogy meg ne haljon. Sorsvonalakat követek, mint a cigányasszony, aki nézi a tenyeremet, és megmondja. Róza azt mondja, már amennyire ő tud valamit egyáltalán mondani, hogy ezt a gyereket, amellyikkel most terhes, ezt tőle nem viszik el, ezt nem engedi. Azért, mert két végzetesen kiközösített ember találkozott, amikor őt az Imre felcsinálta. Persze abban sem lehetünk biztosak, hogy ez az Imre gyereke lenne, de Róza mindenestre biztos benne, és ő akkor inkább a Dunának megy. És ha ő egyszer azt mondta, hogy a Dunának megy, akkor Teréz miként ne tudna róla, hogy bizony a Dunának fog menni. És ha a Dunának ment, akkor tessék a rendőrségnek ne csak a Misikét keresni, hanem akkor ezt a szerencsétlen lányt is keressék, akit a kutya nem keres, még az anyja se. A sorsvonalakhoz nekem legfeljebb annyi közöm van, hogy követem és elviselem őket. A sorsvonalak akkor is valóságosak, ha a személy ki van találva. A sors, amit követek, az maga a szükségszerűség, nem kitaláció. Es ist vollbracht. Ahogy Bach mondaná a maga személytől fosztott stílusában. És ha valami egyszer végbement, akkor a racionális vonatkozásait legalább annyira nem tudom megmondani, mint ahogy az irracionális vonatkozásait sem. Piroskát azért sem ölhetném meg, mert nagyon erős. Szülei még a névadást is elhibázták, de szeretem. Az adja az erejét, hogy ő egészen más dimenzióban él. Abba a dimenzióba, ahol ő él, ezek a dolgok nem érnek el. Tehát ő más sorsvonalon fut. Tudom pontosan az ő végét is. Nem írtam le. Megvan a marokkói falu, kikerestem a térképen, ahol franciát fog tanítani berber gyerekeknek, és közben kábítószerezik, de már előtte kábítószerezett, mikor elveszítette a párizsi szerelmesét, aki egyébként egy anarchista terrorista, neve is van, mintája is van, és ezért kell továbbállnia Párizsból. S oda, ebbe a berber faluba megérkezik ez a szerencsétlen, jobb sorsra érdemes evezős fiú, akit már nem is emlékszem, hogy a fenébe hívnak.

– *Máté.*

– Igen, Máté. Megérkezik a tiszta szívű Máté. Aki a Piroskára nagyon vágyakozik, megérkezik, hogy hazavigye. De nem tudja hazavinni, mert a világ tetején egy roncsot talál a fészken, akinek esze ágában nincsen Mátéval hazamenni. Piroskának ez a sorsa, követhető lenne, de mért kövessem. Nem követem. Már korábban tudomásul vettem a baljós tulajdonságait.

– *Azt várná az ember, hogy lesz itt egy gyilkosság. Baljós jelek vannak. Piroska sejteti is, ez az Imre gyerek lehet, hogy gyilkos lesz. De végül gyilkosság itt nincsen. Két öngyilkosság van, két másik haláleset van, gyilkosság nincs.*

– Miért ne lenne gyilkosság, miért ne lenne kannibalizmus, amikor egy adott közösség vagy az adott külvilága és az adott személyben működő belvilág tragédiákat hoz létre, holott ebben a formában talán nem is állt a szándékában. Legfeljebb átkozta az illetőt, a halálát kívánta, a rettegéssel megbabonázta, megjelölte, és a mai napig átkozza, de valódi gyilkos szándéka valójában nincs és nem volt, ez az én élettapasztalatom. A halálok létrejönnek, mintha csak természetes halála lenne az illetőnek. A gyilkos tört senki nem emelte fel, vagy a pisztolyt senki nem szegezte rá senkire. Hiszen erről beszélnek. Nincs is rá szükség, hiszen a közösség végrehajtja ítéletét. Addig énekel a kórus, míg siker nem koronázza énekét. Amikor kiénekelte a kórus áldozata halálát, akkor hangot váltanak, sajnálkozik a kórus az illetőn, elmerül a gyászban. Ilyen fiatalon meghalt. Hiszen mindig a legjobbak mennek el. Milyen jó ember volt pedig, nem is tudom elmondani. S a közhelyek tömegét önti ránk a kórus. A kórus tevékenysége már az antikvitásban sem dramaturgiai találmány, hanem tapasztalat.

– *Olyasmit szeretnék firtatni, ami miatt haragudni fogsz. Hiszen már mondtad máskor, hogy nem szereted a szereplőidet, egyiket sem, mert ezt írólád nem teheted meg. Azonban én mint a*

Rémtörténetek olvasója elgondolkodhatok azon, hogy ebben a regényben melyik alakot tudnám szeretni, nem?

– Egyiket se tudtad.

– Nem nagyon. Az van, hogy kezdtem szeretni Misikét, de hát őt az ember inkább sajnálja. Meg lehet érteni az alakokat, lehet tudni, miért olyanok, amilyenek, lehet esetleg nevetni is rajtuk. De melyiket szeressem?

– Akkor ez azt jelenti, hogy te részrehajló akarsz lenni. Valakit akarsz szeretni. Én mindegyiket szeretem. Annyira öreg vagyok most már, hogy megengedhetem magamnak. Szeressem mindegyiket. Még ezt a nagy darab marha Hössöt is szeretem, a méhészt. Aki a farkát, nem tudjuk miért, mindenkibe belerakja.

– És aki valószínűleg Imre apja meg közvetve a gyilkosa. Na de régebben egyetlen figurádat sem szeretted. Most meg, hogy megöregedtél, már mindet szereted. Ami ugyanaz.

– Igeeen, mennyire így van.

– Bocsánat, de az olvasó olyan, hogy választani akar egy szereplőt, akinek drukkolhat, akinek örülhet. Próbáltam nagyon örülni Piroskának.

– Piroskának miért nem sikerült örülnöd?

– Neki végig sikerült örülnöm. De most, hogy elmondtad, ő elmegy Afrikába, és ott mi lesz vele, már nem tudok neki felhőtlenül örülni.

– De én nem mondtam el, a regényben nem mondtam el, most mondtam, csak ebben a beszélgetésben, tanmeseként mondtam el, mert a sztanyiszlavszkiji dramaturgia szerint ezt is tudni lehet vagy tudni kell. Ahhoz, hogy tudjuk, hogyan emeli a teáscsészét, ehhez tudnunk kell azt, miként teljesíti ki vagy végzi be az életét.

– Honnan tudod, hogy Piroskával mi fog történni?

– Tapasztalatból.

– Egyébként tudod, kit lehet szeretni? Az elbeszélőt.

– Ő egy népi kollégista, aki minden bizonnyal ebből a névtelen községből származik, tehát sok mindent tud mindenkiről. Erről a többséről is tud, a kollektív tudattalanról, de tud az egyénről is, ám inkább ehhez a többséhez húzza a szíve, a szívére hallgat, a sokféle indulatára, mert ő olyan népi kollégista, aki többször megbotlott életében.

– Vele szívesen beszélgetnék, mert érdekes dolgokat tud.

– Beszéljess velem, én tudok veled beszélgetni.

Mindent vagy semmit

(Egy német felvonás)

Színhely: Schauspielhaus Frankfurt

Az államelnök / A miniszterelnök / A külügyminiszter / Redepennig kisasszony / Kanapee, egy pekingi kiskutya / egy törpe / színpadi munkások / az úgynevezett moderátor / a közönség / Gürgens úr, egy öreg színész

MODERÁTOR *a közönséghez*

Hölgyeim és uraim

most érkezünk el műsorunk csúcspontjához

igen azt kell mondanom

az est abszolút csúcspontjához

Volt egy varázsló vendégünk

és nem akármilyen

volt egy énekesnő vendégünk

és nem akármilyen

aki elénekelt nekünk az Izoldát

egy éneklőfűrészes kíséretében

És itt volt a híres színész Gürgens

aki nemcsak Faustot játszotta el

hanem Mefisztót is

és aki legközelebb Margitot fogja eljátszani

ahogy nekem Párizsban elmondta

egy külön erre a célra felépített színházban

Ezt mind láttuk

De most jön a csúcspont

Azt hiszem nem ígérek túl sokat

Mindjárt fölvonulnak az államférfiaink

Azt gondoltam választás előtt

nem gondoltam a választásra

A politikusnak semmi nem elég ostoba

ha nyerni akar

Erre nem gondoltam

Azt gondoltam

mi lenne ha erre az estére meghívnám az

államférfiainkat

Mindjárt föl is szólítottam őket a pódiumra

hölgyeim és uraim

És nem ígértem önöknek túl sokat

sikerült megnyernem mind a hármat

az államelnök urat

a miniszterelnök urat

és a külügyminiszter urat

aki az államban a harmadik pártot képviseli

Nagyra becsült külügyminiszterünket is a

pódiumra kérem

Zene, egyidejűleg taps kezdődik, és a három politikus a pódiumra jön, először az államelnök, mögötte a miniszterelnök, aztán a külügyminiszter, és rendre felsorakoznak a moderátor mellett

MODERÁTOR *miután a taps nem akar szünni, véget vet neki*

Ez szenzáció ugye

hatalmas szenzáció

Az államelnök a miniszterelnök és a külügyminiszter

a frankfurti Schauspielhaus pódiumán

itt mellettem

És több millió tévé néző a képernyők előtt
Tapsolni kezd
De fogjunk bele
a politikusokhoz
Feltételezem ismerik
a műsorunk menetét
Ismerik a szabályainkat
a szabályok nem nehezek
Egyébként ez a mai a műsorunk
huzonötödik része
És ezért azt gondoltam
hogyan jó lenne ha itt lennének az államunk
vezetői
A három legfontosabb vezető
A közönséghez
Tapsot kérek
A közönség hevesen tapsolni kezd
a politikusokhoz
Látni fogják az egész nem nehéz
A feladatok alapján véve egészen könnyűek
De természetesen
Mint önök is tudják mindent vagy semmit
lehet nyerni
Vagyis uraim
vagy mindent megnyernek
vagy semmit
a közönséghez fordulva
Nem igaz
mindent vagy semmit
A közönség tapsol, a zenekar tust játszik

MODERÁTOR

Nos uraim
Bejön Redepennig kisasszony

MODERÁTOR

Nos uraim
Itt van Redepennig kisasszony
az asszisztensnőm
önök már biztosan ismerik
Tapsot kérünk Redepennig kisasszonynak
Nagy tapsot nagy tapsot
Mindenki tapsol Redepennig kisasszonynak
Bejön egy törpe egy pekingi kiskutyával, a pekingi kiskutyát egy magas fotelbe ülteti, és megáll mellette

MODERÁTOR

Ő lesz a bíró uraim
a független bíró
A Kanapee nevű pekingi kiskutya
a kiskutyához
Jól aludtál Kanapee
ugye jól aludtál
A pekingi kiskutya barátságosan fölugat

MODERÁTOR

Nos nézd csak
Jól figyelj
Tudod kik vannak itt ma este velünk
egészen rendkívüli emberek Kanapee
Itt vannak az államunk legfontosabb vezetői
nézd meg jól őket
Bemutatom őket neked figyelj
Ez a férfiú itt az első
akinek középen van elválasztva a haja
jó arcszíne van
nézd meg jól Kanapee
vésd be az agyadba
ő az államelnök
egy kicsit szűk a nadrágja azt hiszem
vagy tévedek államelnök úr

ÁLLAMELNÖK

Ja igen

MODERÁTOR

Na jó a férfi a gondosan elválasztott frizúrával
kiváló túsózó ezt tudnod kell Kanapee
okos és művelt férfiú
abszolút példakép
nem nevezném tanult embernek
de minden német számára példakép
egy ügynevezett vándormadár
Igen-igen jól hallottad
ügynevezett vándormadár
a mi államelnök urunk
karcsú jó kinézetű férfiú
ha mondhatom így
akire csak úgy bukna a német nők
a közönséghez
Ehhez tapsot kérünk

a karcsú vándormadárhoz
a gondozott frizurájával
Tapsot tapsot
A közönség tapsol

MODERÁTOR *Kanapee*hoz

Na és te
te mit szólsz az államelnökhöz
tetszik neked
Kanapee háromszor röviden felugat

MODERÁTOR

Az én Kanapee örül önnek államelnök úr
köszöni önnek hogy eljött
hogy nem sajnálta a fáradságot
De ki sajnálja a fáradságot
ha a kolbászról
pardon
ha a választásról van szó
*Kanapee*hoz
Nos, akkor
bemutattam neked az államelnök urat
menjünk tovább
Itt láthatod a második férfiút
a valamivel kisebbet
ami nem akar sértés lenni
Kanapee képzeld el
Ez a miniszterelnök úr
aki ma megtisztelt minket
itt áll előttünk teljes életnagyságban
és ahogy hallottam
éppen egy világméretű útról tért vissza
Kanapee fülébe
Még az amerikai elnökkel is találkozott
Kanapee háromszor röviden felugat

MODERÁTOR

Miniszterelnök úr
milyen volt Amerikában?
elérte amit szeretett volna
vagy nem
Ez természetesen egy rövid kérdés
amelyet természetesen nem lehet megválaszolni
a kérdés az hogy mit érnek el a politikusok
egyáltalán
De most nem erről van szó
A miniszterelnök úr kicsit fáradt

de mi kisminkeltük
reméljük nem zavarja önt miniszterelnök úr
hogy ezt elmondom
hogy mi e műsor kedvéért kisminkeltük
ahogy persze a másik két urat is
a közönséghez fordulva
Jól kisminkeltük az urakat
ugye
A közönség tombol

MODERÁTOR

Itt állnak most
és alávetik magukat nekem
Az állam legfontosabb vezetői
A jéghegy csúcsai
na igen
*Kanapee*hoz
És látod Kanapee
itt van a harmadik úr
a legkisebb a három közül
de nem a legjelentéktelenebb
ez a külügyminiszterünk
ő a harmadik párt elnöke az államban
aki megharcol minden szavazatért
igazam van igazam van igazam van
Kanapee háromszor röviden felugat
A közönség tombol

KÜLÜGYMINISZTER

Minden szavazatért
természetesen
Minden egyes szavazatért

MODERÁTOR

Nos itt van ez a három úr
akiket nyugodtan nevezhetünk az állam
legfontosabb vezetőinek
mert hiszen ők irányítják az államot
annak a jéghegynek a csúcsai
amit Németországnak neveznek
többet erről nem is akarok mondani
Gürgens úrhoz aki lent ül az első sorban
És maga Gürgens úr a nagy patomimmester
ugye maga is el van bővölve a mi csúcs-
pont-jelölteinktől
Gürgenshez közvetlenül
Gürgens úr mondja el nekünk röviden
Hogy ezek közül az urak közül

ön szerint ki a legpompásabb
Mondja el nyugodtan
mondja el nyugodtan

GÜRGENS *lentről fölfelé agyonдохányzott
hanggal*

Mind a hármat pompásnak tartom nagyon
pompásnak nagyon pompásnak

MODERÁTOR *a közönséghez fordulva*

És maguk
milyennek találják ezt a három urat
maguk is
olyan pompásnak találják őket mint
Gürgens úr

*A közönség hallatlan „igen” kiáltásban tör ki, és
egyre hevesebben tapsol, és közben a zenekar is
elkezdett hangosabban játszani*

MODERÁTOR *lecsillapítja a jelenetet, és az
órára néz*

Az idő szorít hölgyeim és uraim
Most eljutunk az első körhöz
Én azt gondoltam
Hogy most is mint mindig a zsákban futás-
sal kezdjük

Redepennig kisasszonyhoz

Redepennig kiasszony a zsákokat kérjük
*Redepennig kisasszony behoz három vászon-
zsákokat, és átadja őket a három politikusnak, akik
beléjük bújnak*

MODERÁTOR

Miután belebújtak a zsákokba
ha jelt adok
önök elkezdenek futni Kanapee felé
és aki először ér Kanapeehez
az nyert
Most megadom a jelet
*Felemeli a kezét, és aztán leejti
A politikusok Kanapee felé rohannak*

MODERÁTOR

Nahát ez kiválóan megy
milyen gyorsan futnak
még sohasem futottak ilyen gyorsan a je-
löltjeink
A politikusok egyszerre érnek Kanapeehez

*Kanapee háromszor röviden felugat, és fölemeli
a jobb mellső lábát
A közönség tombol*

MODERÁTOR

Igen
hát ez
hát ez hihetetlen
*A zenekar hangosan játszik, majd tust húz
Redepennig kisasszony azt hiszem
hogy mindhárman
egyszerre értek Kanapee-hoz
vagy tévedek*

REDEPENNING KISASSZONY

Nem nem téved
A három úr egyszerre ért Kanapeehez
Ez azt jelenti, hogy mindegyiküknek jár a
háromszáz pont

MODERÁTOR

Ki gondolta volna
Most már kibújhatnak a zsákokból
*Redepennig kisasszony átveszi a zsákokat, és ki-
megy velük*

MODERÁTOR

A politika
minden művészet közül a legfőbb
igaz ez államelnök úr
miniszterelnök úr
külgügyminiszter úr
*A politikusok zavarban vannak és nem válaszol-
nak*

MODERÁTOR

Én azt hiszem ezt Clausewitz mondta

MINISZTERELNÖK

Clausewitz természetesen Clausewitz
Természetesen Clausewitz

MODERÁTOR *a közönséghez*

Láthatják hölgyeim és uraim
a miniszterelnök úr a legműveltebb
habár semmit se akarok mondani
a többi uraság ellen sem
és természetesen a műsorunknak

meg kell őriznie a komolyságát
különösen ma
Redepennig kisasszony megint bejön

MODERÁTOR

Nem akarjuk most már
átépíteni a színpadot
mert olyan nagy és jelentős
személyiségeink vannak itt
akik amúgy is
amúgy is mondom
a teljes figyelmet magukra vonják
Térjünk rá tehát a következő kérdésre
Kanapeehez
Te már ismered ezt a kérdést
Kanapee bevallotta nekem
hogy különösen ennek a kérdésnek örül
mindjárt látni fogják hogy miért
Kanapee most jön a kérdés
aminek te már előre örültél
most jön
és a kérdés így szól
a politikusokhoz
Olyan gyorsan kell megválaszolniuk a kér-
dést
ahogy csak lehetséges
úgy válaszolják meg
mintha a választ pisztolyból lőtték volna ki
ami ennél a magas intelligenciánál nem le-
het probléma
Nos tehát
a kérdés úgy szól
főlemeli a jobb kezét
A kérdés úgy szól
Mi a különbség
a frankfurti
és a bécsi virsli között
A HÁROM POLITIKUS *kiabálva*
Semmi

MODERÁTOR *már bele az általános üdvrival-
gásba*

Helyes nagyon helyes
jól választok a kérdésre
és ezen nem is csodálkozom
*Kanapee hetet ugat gyors egymás utánban,
mintha pokolian örülne*

MODERÁTOR

Azt lehetne mondani, hogy a kérdés túl
buta
de másrészt
Redepennig kisasszony
hogy állunk a pontokkal

REDEPENNING KISASSZONY

Az urak mindegyike kap még háromszáz-
háromszáz pontot

MODERÁTOR *a politikusokhoz*

Most képzeljék el
mindannyiuknak van még ráadásul három-
száz pontja
Nem őrvít ez
Két kérdés és hat helyes válasz
ez megérdemel egy hatalmas tapsot
*A közönség tombol, a zene még jobban felerősö-
dik*

MODERÁTOR *a politikusokhoz*

De ne higgyék
hogy ez ilyen könnyen megy tovább
mindenféle eszünkbe jutott
kérem álljanak föl
*A politikusok öt-hat méterre a moderátortól fel-
állnak*
és figyeljenek nagyon
mert következik a következő kérdésem
Gürgens úr kiválóan megválaszolta
de azt természetesen nem árurom el hogyan
Kanapee is tudja a választ
háromig számolok
fölteszem a kérdést
és önök olyan gyorsan válaszolnak
ahogy csak lehet
Nos
Hogy hívják önöket
A politikusok egyszerre kiáltják a neveiket

MODERÁTOR

Nagyon jó
nyertek
Kanapee háromszor röviden felugat
*Redepennig kisasszony tapsra ösztönzi a közön-
séget*

MODERÁTOR

Mindhárman egyszerre mondták ki a nevüket

Ez szenzációs

habár egyetlen nevet se értettünk mert mindhármat egyszerre hallottuk

Államelnök úr

kérjük mondja ki a nevét

ÁLLAMELNÖK

Carstens

MODERÁTOR

És most ön miniszterelnök úr

MINISZTERELNÖK

Schmidt

MODERÁTOR

És ön is külügyminiszter úr

KÜLÜGYMINISZTER

Genscher

MODERÁTOR

Carstens Schmidt Genscher

Pompás trió

igazi hármashogat mondanám én

Azért mert az urak

a neveiket ilyen szépen kimondták

jár nekik a taps

a közönséghez fordulva

Tehát tapsot kérünk az államférfiaknak

A közönség hevesen tapsol

MODERÁTOR

Ha így ránézek Kanapeera

gyakran azt gondolom

hogy talán ő a legokosabb

Mindenféle van a szemében

Egy pekingi kiskutya gondolom

aztán elejtem a fonalat

a politikusokhoz

Nos uraim most azt fogjuk megnézni

hogy önök közül

ki tud a leggyorsabban a fejéhez kapni

és ez pisztolylövésre történik

fog egy pisztolyt, és a levegőbe céloz

Ne ijedjenek meg

csak a levegőbe lövök

Egyébként a műsorunk következő részében

önök is löni fognak

de nem a levegőbe mint én

Tehát

leadom a lövést

és önök a fejükhöz kapnak

az mindegy

hogy a jobb vagy a bal oldalon

kapnak a fejükhöz

a közönséghez

Gürgens úrral egyébként fogadtam

hogy ketten a fej bal részéhez

egyvalaki viszont a jobb részéhez fog kapni

a fogadásomat egy jegyzőnél hitelesíttettem

de ez most mindegy is

ezért csak egy üveg pezsgő jár Gürgens úrnak

és tízezer márka az angolai éhezőknek

Igen az éhezőknek

de ez egy másik probléma

A világhínségről

egy másik alkalommal beszélhetünk

Na jó

most lövök és önök a fejükhöz kapnak

Figyelem

lő

A politikusok mind egyszerre a fejükhöz

kapnak

Carstens úr a feje jobb részéhez

Schmidt úr a bal részéhez

Genscher úr a bal részéhez

MODERÁTOR *kikiáltja*

Ez hihetetlen

Mit szól hozzá Redepennig kisasszony

Ilyen még sosem volt

hogy a három jelölt egyszerre

ugyanazzal a sebességgel kapjon a fejéhez

Kanapeehez

Mit szólsz ehhez

Kanapee háromszor röviden fölugat, és fölemeli

a bal hátsó lábát

a törpe bólint amennyire tud

MODERÁTOR

Mennyi pont jár ezért Redepennig kisasszony

szony

REDEPENNIG KISASSZONY

A három jelöltnek ugyanannyi pontja van
tehát megint háromszáz-háromszáz pont
jött az eddigiekhez

MODERÁTOR

Ha ez Németországban iskolát teremtené
uraim

hogymindenki egyszerre kap a fejéhez

De menjünk tovább

az órára néz

Fogy az időnk

El tudom képzelni

hogyaátlépjük az időt

az államférfiainkkal

hölgyeim és uraim

az embernek nem eshet baja

magához inti a politikusokat

Nos nézzék uraim

most valami egészen különlegeset gondol-
tam ki

és remélem önök nem fognak félreérteni

és értik a tréfát

A politikusoknak érteniük kell a tréfát

és végül is és zárásképpen

na jó

valami különleges dolgot gondoltam ki

a munkatársaimmal

akik most mindjárt be fognak gurítani egy
hordót

de nem ahogy önök talán gondolják egy bo-
roshordót

ahogy ön Carstens úr gondolja egy boros-
hordót

ahogy ön Genscher úr gondolja egy sörös-
hordót

és ahogy ön Schmidt úr gondolja egy hor-
dót tele konyakkal

nem itt egy

teljesen közönséges trágyáshordóról van
szó

tehát ne ijedjenek meg uraim

*Három férfi begurít egy nagy trágyáshordót a
színpad közepére*

MODERÁTOR

Természetesen a trágyáshordóban

már nincs trágya

ezt mi sem szeretnénk

de egy eredeti trágyáshordó

nincs kimosva

és ha közelebb mennek uraim

akkor még a bűzét is érezhetik

de éppen ez az ingerlő benne

Trágya uraim teljesen természetes trágya

én azt mondanám hogy a legtermésze-
tebb dolog a világon

ez a trágyáshordó

egy eredeti hesseni parasztudvarból szár-
mazik

amely ma este is üzemben van

és ezt a trágyáshordót

rögtön e műsor után

megint üzembe helyezik

mi ezt csak

erre a műsorra vettük kölcsön

szaglászik

Már érezni a bűzt

érezik önök is

a közönséghez

A bűz valószínűleg még nem jutott el önök-
höz

de már érezni lehet

Nézzük csak

az államelnök

már fintorog az orrával

És már Schmidt úr is

Igen ahol nincs semmi ott nincs semmi

De most eljutunk a feladatunkhoz

Ez most nem kérdés hanem feladat

és megint természetesen

minden győztesnek háromszáz pont jár

de ezen túlmenően is

volt egy grandiózus ötletünk

Bent a trágyáshordó közepén

be van ragasztva eredeti trágyával

egy szavazócédula

és ha átmásztak a trágyáshordón

és a másik oldalon kijönnek

és ezt a szavazócédulát

le tudták választani a trágyáról

és a kezükkel ki tudták hozni

akkor a pártjuknak nyertek egy szavazatot

Ez úgymond az önök garantált szavazata

Megértették

A politikusok kölcsönösen egymásra néznek

MODERÁTOR

Természetesen egyszerre csak egy politikus
mászhat keresztül a hordón
és én azt mondanám hogy
az államelnök úr kezdje
Aztán a miniszterelnök urat kérem
és harmadikként pedig Genscher urat
Természetesen van egy időbeli korlátunk
Egy percet adunk mindenkinek
Megértették

POLITIKUSOK *egyszerre mondják*

Igen

MODERÁTOR

Tehát kezdjük
Carstens úr parancsoljon
*Az államelnök odamegy a trágyáshordóhoz, és
leül elé*

MODERÁTOR *Kanapeehez*

Kanapee te felügyeled az urakat
hogy ne csaljanak
de hiszen itt nem is lehet csalni
Nos tehát
Kérjük vigyázzon a fejére Carstens úr
Az államelnök behúzza a fejét

MODERÁTOR

A parancsszavam rövid
Csak annyit mondok *rajta*
Megértette Carstens úr
Háromig számolok és aztán jön a *rajta*
Háromig számol
Rajta
*Az államelnök átmászik a hordón, és a túloldalán
kijön egy fehér szavazócédulával*
Óriási tapsvihar tör ki
*Az államelnök kifáradva feláll, és átnyújtja a
moderátornak a szavazócédulát*

MODERÁTOR *kikiáltva*

Csak huszontkét másodperc
mindössze huszontkét másodperc
*Átveszi Carstenstől a szavazócédulát, és aztán
újra visszaadja neki*
De hiszen ez az öné

az öné államelnök úr
az ön garantált szavazata
a közönséghez
Fantasztikus fantasztikus fantasztikus
A közönség tombol

MODERÁTOR *Kanapeehez, aki folyamatosan*

ugat és csahol
Nyugodj le
még vissza van két másik jelöltünk
a miniszterelnökhöz
Miniszterelnök úr kérhetném
*A miniszterelnök ülő helyzetbe helyezkedik a
trágyáshordó előtt, és a moderátor felemeli a ke-
zét, háromig számol, és azt mondja, hogy rajta.*
*A miniszterelnök száguldó sebességgel áthalad a
hordón, és megjelenik a másik oldalon egy sza-
vazócédulával*

MODERÁTOR *aki mérte az időt, kikiáltja*

Tizenkilenc és fél másodperc
*A közönség tombol, a zene olyan hangosan, mint
még soha*
Kanapee tombol a maga karosszékén

MODERÁTOR *a miniszterelnökhöz*

Nézze
Maga szinte száguldva
haladt át a trágyáshordón
Mintha csak olimpián lett volna Schmidt úr
olimpián
a közönséghez
Nem olyan volt mintha olimpián lettünk
volna
Hölgyeim és uraim

A KÖZÖNSÉG *ordít*

Olimpia olimpia olimpia
*Schmidt és Carstens az elnyert szavazócédulá-
ikkal egymás mellé állnak, míg Genscher a trá-
gyáshordó előtt vigyázzállásba vágja magát*
*A moderátor felemeli a kezét, háromig számol, és
megadja a rajtjelet*
*A külügyminiszter pont tizenkét másodperc
alatt mászik át a trágyáshordón, és ugyanúgy
mint az előző két jelölt, egy szavazócédulával
jön ki a végén*

MODERÁTOR *a tenyerébe csapva*
Ez szinte hihetetlen
Genschler úr pontosan tizenkét másodperc
alatt
mászott át a trágyáshordón
ez mindent ver
ez mindent ver mindent mindent
A közönség tombol, a zene tombol, Kanapee tombol, mintha ettől meg kellene bolondulni

MODERÁTOR *megnyugszik, miután a három politikus elfoglalta a helyét mellette*
Nem megnyugtató-e
hogymost már mindannyiuknak
van egy biztos szavazata
El tudom képzelni
hogyez mennyire megnyugtatója a politikusszíveket
a közönséghez
Milyen szépen néznek ki most az urak
három kedves úr
három nagyon kedves úr
akiket ezen az estén
nagyon megszerettünk
igazam van
igazam van Kanapee
a közönséghez
igazam van
A közönség tombol

MODERÁTOR
Az államférfiak az államurak
átmásztak a trágyáshordón
a legnagyobb sebességgel
hölgyeim és uraim
és nyugodtan mondhatjuk
hogynekik semmi nem volt
túl ostoba
hogye elnyerjenek egy szavazatot
A legbiztosabb szavazatot az összes közül
De most nem erről lesz szó
Most a lelkiismereti kérdés következik
Kanapeehez
Nem igaz Kanapee a lelkiismereti kérdés
A közönséghez és a politikusokhoz
Mint tudják
minden jelöltünknek fölteszünk
egy lelkiismereti kérdést

és természetesen mindig egy másikat
És ez a lelkiismereti kérdés
az esténk igazi csúcspontja
Igen
Azt csak az én Kanapeem tudja
hogyma mi lesz ez a kérdés
a politikusokhoz
És erre a lelkiismereti kérdésre
természetesen *tisztességesen*
másrészt azonban olyan
gyorsan ahogy csak lehetséges kell válaszol-
niuk
Minél gyorsabban annál jobb természetesen
Aki először válaszol
kapja a legtöbb pontot
magától értetődően
Tehát ne habozzanak
Ragadják meg a kérdés lényegét
és válaszoljanak azonnal
miután meghallották és megértették a kér-
dést
A kérdés rövid és velős
Válaszoljanak csak igennel vagy nemmel
de olyan gyorsan ahogy csak lehetséges
És ezzel a kérdéssel már el is jutottunk
műsorunk végéhez
A lövésről le kell mondanunk
azt akartam hogy az urak Marxra
és Jézus Krisztusra lőjenek
Odaát áll a céltábla
amelyet külön önöknek
építettünk fel uraim
de erre már nincs időnk
ma nem lesz lövészet
Elérkeztünk tehát a lelkiismereti kérdéshez
amit az államférfiaknak fogok föltenni
És nem lehetne nagyobb csúcspontunk
mint az államférfiak
E jubileumi adásban Frankfurtban
Goethe városában
úgyszólván Németország szívében
amely mindig a Majna partján vert
Itt a frankfurti Schauspielhausban
több millió néző előtt
egész Németországból
és a világ többi részéről
Ha mondhatom ezt uraim
Mindenkit innen is üdvözlünk

Az egész német nyelvű világot
és az egész azon túli világot is
Tehát röviden
*Felemeli a jobb kezét, és felteszi a lelkiismereti
kérdést*

Uraim
Államelnök úr
Miniszterelnök úr
Külügyminiszter úr
uraim figyeljenek
jön a lelkiismereti kérdés
a közönséghez
És önök is figyeljenek nagyon
hogyan válaszolnak az urak
Figyeljenek nagyon hölgyeim és uraim
Dobpergés
Figyelem
A kérdés így szól
A szívük mélyén
Leejti a kezét
mondják meg őszintén
de nagyon őszintén
a szívük legmélyén
önök nációk

MINDHÁROM POLITIKUS *úgy válaszol,*
mintha pisztolyból lőtték volna
Igen

A közönség tombol, a zene tombol

REDEPENNING KISASSZONY *azonnal kiál-
tani kezd*

A három úr ugyanannyi pontot szerzett
A három úr ugyanannyi pontot szerzett
A három úr ugyanannyi pontot szerzett
Mindhárom úrnak háromezer pontja van
Ez összesen kilencezer pont

GÜRGENS ÚR *felugrik, és tapsolva kiáltja*
Mindhárom úr győzött
Az államférfiak győztek
az állam urai győztek

REDEPENNING KISASSZONY *odakiáltja a
közönségnek, és belekiáltja a zenei tumultusba*
A teljes nyereség az Éhező Világ Megse-
gítése nevű szervezetnek megy
*Kanapee úgy ugat, ahogy még nem ugatott, és a
karosszékéből a földre veti magát.*
A törpe sírógörcsöt kap.
A politikusok bárgyún néznek egymásra.
A tumultus közepette lemegy a függöny.

VÉGE

WEISS JÁNOS fordítása

Ámok

regényrészlet

1.

Recsegő, karcos, surrogó nesz...

Soha nem változik, mindig ugyanolyan. Ugyanúgy ismétlődik, percek – dehogyan percek, hosszú órák óta. A hang precíz hurkokat rajzolt a sötétségbe.

Felriadt. Valami felrobbant. Fémcsap, valaki bevágta a bejárati ajtót, a pállott benti levegő egy tömbben mozdult meg és csapódott neki a falnak. Aztán az ordítás.

Basszus, miért ordít, miért nem hagyja abba?

Lantos ledübörgött a lépcsőn és megtorpant a kanapé előtt. Fújtatott a dühtől. Kopaszra nyírt feje szinte beleolvadt széles vállaiba. Kezét hol ököbe szorította, hol kinyitotta, diónagyságú bütykei félelmetesek voltak. Felbőszült arccal meredt Viktorra, aki a kanapén hevert, gyűrött ruhában, valami kiszolgáltatott pózban. Másnaposság. Noha a pince ablakai szürkék voltak a mocsoktól, mert soha senki nem mosta le őket, a beszivárgó utcai fény lézerként hasított Viktor szemgolyóiba. *Nyitva hagyta az ajtót*, ordította Lantos. Viktor becsukta a szemét. Lantos még soha nem kiabált vele, de most úgy üvöltött, mint egy felingerelt medve. Viktor a kanapéhoz lapult és várta, hogy a férfi megüsse (*most, most, most, nyűszítette egy gyáva hang*) de erre nem került sor. Másnaposság. Szemhéjai mögött a Lantos kezeiről odavetülő kísérteties retinaképek imbolyogtak. Fájdalomvillámok. Fortyogó sötétség, izzó csóvák. Pokol. Talán soha nem volt még ennyire másnapos. Óvatosan felült, és újból kinyitotta a szemét.

Lantos megragadta a fiú vállát.

– Mit keresel itt?

A szorítás fáj, Viktor megvonaglott, ki is józanodott valamelyest. Szar napom volt tegnap, motyogta. Miután hazamentél, be akartam zárni, de aztán arra gondoltam, maradok egy kicsit. Kiugrottam valami italért, és feltettem pár lemezt... Azt látom, morogta Lantos. Nem kapcsolt ki az a kurva lemezjátszó... Annak a tűnek vége, mondta. Akkor innen jön ez a furcsa hang, gondolta Viktor. Megpróbált felemelkedni, hogy a lemezjátszóhoz támolyogjon, de visszazuhant a kanapéra. Lantos felröhögött. – Majd én. Jól elintézted magad.

Felugrott, és a pulthoz sietett. Egy mozdulat, és a surrogó nesz megszűnt.

Paradise Lost, vetett egy pillantást a vérvörös korongra.

– Vagy elindítsam újra? – kérdezte.

– Isten őrizz – nyöszörögte Viktor.

– Szedd össze magad. Úgy vinnyogsz itt, mint valami kólikás vénasszony – röhögött Lantos. Előrehajolt, és óvatosan megfogta Viktor jobb kezét. Vörös volt és duzzadt. – Verekedtél? – kérdezte. Hangja megváltozott, most mintha aggódott volna. Viktor bólintott. Olyasmi, motyogta. De nem komoly. Leütöttem egy pasast.

– Miért? És hol? – kérdezte Lantos. Körülnézett.

– De ugye nem itt? Nem az üzletben?

Viktor megrázta a fejét. Dehogysis. Nem érdekes. Felidegesítettem magam.

– De hol? – kérdezte újból az idősebb férfi. Nem hagyta nyugodni a kérdés.

– A Neonfényben...

– A Neonfényben? – kérdezte hitetlenkedve Lantos.

– Ott találkoztam valakivel. Aztán odajött a fickó okoskodni. Túl sokat pofázott. Aztán mikor kiment rágyújtani, utánamentem, és jól pofán csaptam. De azzal vége is lett...

A férfi a fejét ingatta. Aztán vállba bokszoalta a fiút. Kedvelte Viktort. Te nem vagy normális, mondta. Menj, mosd meg az arcod, intett a mosdófülke felé. Megnyugodott. Viktor bármit művelt tegnap, nem itt történt, és valami magánügy lehetett. De az a nyitva felejtett utcai ajtó... Megint elfogta a düh. Erről még elbeszélget vele. Most... felesleges. A srác olyan másnapos, vagyis, még mindig annyira részeg, hogy alig lát.

Viktor összeszedte magát annyira, hogy eljusson a csapig. Míg a vizet locsolta magára, Lantos kinyitotta a pult mögötti hűtőt, és elővett egy sört. Nem kell, motyogta Viktor, míg feltűrt pólójával az arcát szárogatta. Közben Lantos büszkeségére, a muzeális KISS flippergépre meredt, ami az üzlet hátsó részében foglalta el a helyet. A flippergép homlokzatára egy régi fényképet kasíroztak. A négy démon: Gene Simmons, Ace Frehley, Peter Criss és Paul Stanley peckesen lépkedett a New York-i utcán. Még ez is. Micsoda pojácák, gondolta.

Lantos a kezébe nyomta a hideg sörösdobozt: szorítsd a homlokodra.

Egy ideig a homlokát jegelte a párás sörösdobozzal, óvatosan görgetve egyik halántékától a másikig, de aztán úgy döntött, mégiscsak megissza. Nem kellett volna. Ráivás, reggel, éhgyomorra. Persze nem volt reggel, a Bashar reggel még az igazak álmát aludta. Késő délelőtt lehetett már. Az italtól először jobban érezte magát, a feje kitisztult, aztán – mint várható volt – megint rosszabbul lett. A gyógyászor csak mítosz, gondolta. Mozgott, lebegett, vibrált, sodródott minden. A falak, a polcok, a plakátok részeg tűzben úsztak. A feje könnyű, a lába nehéz lett. Aztán fordítva. Mikor a doboz kiürült, rámeredt Lantosra. *Van még?* Lantos megvonta a vállát, és hozott neki egy újat. Persze ezt se kellett volna.

– Haza kell menned – mondta neki Lantos. – Itt nem maradhatsz. Mindjárt dél. Nemsokára nyitunk. Ha a vevők meglátnak, sikítófrászt kapnak.

Viktor maga elé meredt. Lantos a fejét ingatta. Te nem vagy normális, mondta újból. Pedig rendes srác vagy. Viktor mondani akart valamit, de a férfi egy intéssel elhallgattatta. Majd máskor. Ha józan leszel. Előszedte a tárcáját, és előhalászott egy tízezrest. Hívlak neked egy taxit, mondta. Olyan részeg vagy, hogy az utcáról nem vennének fel. Itt ez a pénz. A maradékot majd holnap hozd vissza.

Lantos telefonált. Valamit halkán magyarázott, aztán felröhögött. Na mind-egy, mondta. Siess egy kicsit, mert rögtön ki kell nyitnom az üzletet.

2.

Megjött a taxi, egy öreg és szögletes Volvo kombi, úgy festett, mint azok a fekete lakkozott koporsószállító batárok. Lantos felszaladt a lépcsőn, kitámasztotta az ajtót, aztán felkísérte Viktort az utcára. A taxis kiszállt, és elvagyorodott. Olajos bőrű, alacsony, örményforma fickó, fekete velűrbőr mokaszint viselt, piros rövidnadrágot és vakító fehér inget. A nyakán és csuklóján aranyláncok lógtak. A taxis szemügyre vette Viktor állapotát. Mintha egy eladó lovat bámult volna. Hát jó, legyen, ez volt az arcán. Rosszabbat is látott már. Kinyitotta a hátsó ajtót. Viktor bedőlt az utastérbe, a taxis előzékenyen lehajolt, és behajtogatta a fiú Martens-bakancsos lábait az ülések közé. Jók ezek a bakancsok, mondta. Csak azt nem értem, hogy bírjátok ki ebben a kurva melegben. Az én lábam meggyuladna ebben a vacakban. Előszedett egy zsebkendőt, beletörölte a kezét, aztán tapsolt egyet, jelezve, hogy ezzel vége a melő piszkosabb részének. Hacsak... Remélem, nem fog idehányni, tette hozzá. Na mindegy. Szerencsére bőrlélesem vannak. Fogalmam sincs, rántotta meg a vállát Lantos. Adtam neki egy tízezrest. Ha behány hozzád, tedd el nyugodtan. De szerintem nem lesz baj. Szívós srác ez. Kemény, mint a vídia. Csak most valami, hm, kikészítette. Talán valami csaj miatt van... Felröhögtek, és kezet fogtak.

3.

Mikor elindultak, a sofőr bekapcsolta a zenét: turbófolk zörgött az ócska hangszórókban. Viktor ki nem állhatta a műfajt, csak kényszerűségből találkozott vele, a lakótelepre járó városi buszokon, ahol a sofőrök egy része mindig ezt hallgatta. Kapcsolja már ki, förmedt a taxisra. A kis fickó megvonta a vállát, valamit matatott lent a műszerfalnál, és hirtelen csend lett. Viktor felsóhajtott. Köszönöm, mondta. Összeszedte magát, kiegyenesedett, amennyire tudott, és kibámult az ablakon. A szűk utcák zsúfoltak voltak, tele autóval. A taxi lassan haladt, szinte araszolt csak. Basszus, ez Budapest? – gondolta Viktor. Na jó, a Józsefváros. Ez van. Bűntől szétmarrt arcok. Cigányok. Kínaiak. Arabok. Feketék. *Feketék*, basszus. Elhúztak négy hászid férfi mellett, nadrág nem volt rajtuk, csak kaftán, melyek alatt fehérharisnyás-feketelakkcipős lábak kaszálták vidáman a forró káNIKULAI levegőt. Szakáll- és pajeszhegyek. Mind a négyen mókuszprém kucsmát viseltek (amitől úgy tűnt, hogy legalább két méter magasak), és mind a négyen mobiltelefont szorítottak az arcukat borító ezüstös szőrzethez. Valamit hadartak. Basszus, ez nem Williamsburg, ez a nyolcadik kerület, morogta Viktor. A taxis hátrafordult: tessék? Viktor intett, nem érdekes, mondta. A sofőr amúgy nem akart beszélgetni, talán azt gondolta, hiábavaló is volna. Az utas holtrészegen imbolygott a hátsó ülésen, noha igyekezett tartani magát. Nyakas srác, de lobbánékony is, gondolta. Az is látszott, hogy nem túl beszédes fajta. És azokkal a furcsa vasszögekkel az arcában... hát, elég félelmetesnek látszott. Az ilyen viking harcosok nem sokat beszélnek. Ez van.

4.

A lányra gondolt. Ma lesz a születésnap. A faszba. Meghívott, aztán visszamondta. Az örület, amit kitartóan táplált az alkohol és a nem várt sérelem, burokba fogta elméjét. Kijózanodtál, az örület ezt suttogetta. Jogod van ott lenni. Te is benne vagy a csoportban, és mindenkit meghívtak. Vagyis hát: *először* mindenkit meghívtak. Nem kellett volna verekedni azzal a beképzelt kis fasszal. Persze nem volt az verekedés, ahhoz két ember kell, meg hát ütésváltás, de az a srác addig okoskodott, míg egyszer csak lecsapta. Mikor szóba hozta a lakótelepet, kapott egyet, és kiterült. A lány persze kiakadt, elmondta mindenféleképpen, volt ott prolizás meg minden, Viktor legszívesebben őt is felpofozta volna. Közben előkúszott egy másik, józanabb hang, és arról motymorászott: nem érti, Viktor hogyan veszíthette el az önuralmát, nem vadember ő, és hogy végül mindenki utálni fogja majd őt a csoportban.

A csoport!

Hát magasról tesz ő a csoportra. Sőt. Lenyomta ezt a józan [*gyáva*] hangot [*az örület lenyomta*], és azt érezte, amit éreznie kell. Jéghideg erőt és roppant önbizalmat.

De ezek mögött nyugtalanító érzések mocoogtak. Ezek az érzések egyszerre táplálták az örületet, és nyitották meg óvatos [*alattomos*] fessegetéssel a keskeny réseket, melyeken keresztül a jó energiák elszivároghatnak. Viktor látta a már szökésben lévő jó energiákat: lassan szivárgó vizelet egy rozzant vénember húgycsővéből... *Stop*. Elég. Ezt hagyj abba, mondta egy rideg hang. Te nem ez vagy. Először azt hitte, az alkohol beszél hozzá. De nem az volt. Egy másik, újabb, még annál is gonoszabb hang. Odamész, és beszélsz velük. Mindent megmagyarázol. Ha okosan beszélsz, megértene. Tudni fogják, *érteni fogják*, hogy igazad van.

5.

Így igaz. Nem fog hazamenni. Álljon meg, mondta a taxisnak. Erre lakik? – kérdezte a sofőr. Meggondoltam magam, morogta. Nem lesz baj? – kérdezte a taxis. Jól van? Megrántotta a vállát. A taxi megállt, Viktor adott a sofőrnek három darab ezrest, a sajátjából, Lantos pénzét pedig megtartotta. A taxis benyúlt a kesztyűtartóba és elővett egy pakli névjegykártyát. A kártyákat szalag fogta össze, a fickó kivette a legfelsőt, és átnyújtotta. Ha kocsni kell, vagy *bármilyen*, mondta finom hangsúllyal, hívjál nyugodtan. A bármit én is meg tudom szerezni, gondolta bosszúsan Viktor, de nem mutatta. A zsebébe gyúrta a kártyát, és elköszönt. A Volvo elsodródott a forgalomban. Viktor a járda szélén imbolygott néhány pillanatig, aztán elbotorkált egy utcai transzformátorházhoz, és nekitámaszkodott. Matricák. *Keresztény* matricák. Jesus Saves. Van itt minden, gondolta. A fémlap vibrált, a vibrálás elszongította. Tudta, mit fog tenni. Először italt szerez, aztán pihen egy kicsit, aztán odamegy, és elbeszélget azzal a nyamvadt társasággal.

Körülnézett: a kanapéalvástól kifordult nyakában megcsikordultak a porcok. A szeme lüktetett, az agya lángolt, a gyomra égett. Mínta parazsat nyelt

volna. Muszáj innia. Betért egy kisboltba, átcsörtetett a benti teret az utcától elválasztó műanyag szalagfüggönyön, és megállt a pult előtt. A kínai eladó riadtan bámult rá, valami totál elbaszott, röhejes magyar nyelven hadart egy ideig, de olyan idegesen, és erős akcentussal, hogy Viktor nem értett belőle semmit. Egy üveg vodka meg pár sör kéne. Az eladó – sovány, kopaszodó, középkorú férfi, kifényesedett melegítőjén állig felhúzott zipzárral – először a féldekas kamuvodkák felé nyúlt, de Viktor megállította. *Ne azt-a-vackot*. A férfi visszarántotta a kezét, mintha tilosba nyúlt volna. Fentről adjon, mondta Viktor, és felmutatott a zárt italosszekrényre.

Az eladó gyanakodva bámult. Ilyen kínai nézéssel. A férfi látta, hogy a vevő nagyon részeg, és olyan ideges valamiért, hogy szinte felrobban, de tehetetlen volt. Mi lesz? Viktor előkotorta a tízezrest. Mikor a boltos meglátta a pénzt, kiengetett kissé. *A vevő az vevő*, ezt gondolhatta. Feltette szemüvegét (ami addig a nyakában lógott azon a szürke kis gömbökből fűzött ostoba zsinóron, amit kizárólag a kínai boltosok számára tartogatnak, gondolta Viktor), és elővette a kulcsosomóját. Kinyitotta az üvegfalú szekrényt, ahol a drágább italok sorakoztak. Vett egy üveg finn vodkát és hozzá négy doboz hideg sört. A vodka táplálja a tüzet, a sör csillapítja. Egyrészt azt akarta, hogy az agyában tomboló láng még feljebb csapjon, másrészt, hogy csillapodjék a fájdalmas izzás lent a gyomorban. A boltos átnyújtotta a visszajárót, Viktor pedig elrakta az italt a hátizsákjába.

6.

Az utcán meglátott egy kirakott irodai széket az egyik kapualjban. Nem kell senkinek? A szék ócska volt, de kényelmesnek látszott. Mellette, a házfal tövéhez csúsztatva sötétzöld üveg hamutartó feküdt a járdán, vastagon körbehamuzva. A csikk-kupac tetejéből vékony füstoszlop szivárgott. A hamutartóval kiegészülve a szék már nem is tűnt olyan elhagyatottnak, biztos itt ücsörög egész nap valami ráérő vénember a házból, dohányzik, és figyeli az utcát. Viktor leült a székre, és előszedett egy sört. Kinyitotta. A járdán elhaladók gyors pillantásokat vetettek rá (űzött tekintet, halálfejes póló, derékig érő haj, acéltüskék az arcbán), az óvatosabbak a járda túlsó szélére húzódtak, talán azt hitték, kéreget. Ivott a sörből. Megissza ezt a sört, elmegy a körútig, és felszáll a villamosra. Aztán át a hídon, majd fel a Rózsadombra. Ez volt a terv. Tudta, hogy Bartos merre lakik, pontosabban a szülei, ahol a partit rendezik majd. Igaz is, nem a Rózsadomb, hanem a Pasarét, gondolta. Persze tökmindegy, szóval ahol azok a puccos népek laknak. A lakótelep felől nézve elmosódtak ezek a határvonalak, csak a fent volt, meg a lent, fent az önelégült jólét, lent a paneldzsungel, az összeszedetlen kutya-szarral. Valami homályos képet alkotott erről a „fent”-ről, olyasféle emberekkel, mint Bartos. Meg az a hülye kis hipszter pöcs, akit betakartam, gondolta. Körülnézett. Oldalt, szemben – kicsit távolabb – olcsó hotelféleség sivár bejáratát látta; valójában kupleráj lehetett, garniszálló, ahová az alkalmi szexre vágyók járnak. A kapu előtt fehértrikós, aranyláncos, kopaszra nyírt emberhegy posztolt, telefonját szorongatva, mellette szánalmasan öltözött kurvák. Az emberhegy néha odavetett pár szót, a kurvák engedelmesen vihogtak.

Szúrós bagószag csapta meg. A sötét kapualj megszólalt. Drága fiatalember, adja át a helyét, mondta valaki. Tudja, én itt ülök egész nap. Felnézett. Idős cigányaszszony állt mellette, egyik kezében bádog cigarettásdobozt tartott, a másikban a botját szorongatta. Viktor a fémdobozt nézte. Chesterfield. Megfakult-lekopott szecessziós betűk, köztük rozsdafoltok. Hm, Frenknek is ilyen van. Ilyesmi, gondolta. Érdekes, hogy egy tárgy jelentése mennyire függ attól, hogy ki birtokolja. Itt szegényes kacat, ott izgalmas vintage dizájn. Míg ezen spekulált, felkelt a székről, az öregasszony pedig nekiveselkedett a leülésnek, de olyan hebehurgyán, a székek háttal, a semmibe rugaszkodva. Elvétette a távolságot, és az ülés legszélére tottyant, majd abban a pillanatban le is fordult onnan. Viktor elkapta. Ilyenkor szoktak combnyaktörést kapni, gondolta. Basszus, hát vigyázzon már. A nő megköszönte. Előszedett egy barna papírból csavart vékony cigarettát, és rágyújtott. A szemben tébláboló népség felé fújta a füstöt.

Egész nap nézem ezeket a kurvákat, mondta. Mint a moziban. A nő felvihogott. Meg a csinos pasasokat, vihogta. Erre nem tudott mondani semmit. A kurvák nem érdekelték. Ezek csak páriák. A trikós pacákat se nevezte volna csinosnak. Az ő szemében csak egy tévedés volt. Egy shudra. Vagy még az se. Egy barlanglakó. Egy troglodita. De hogy csinos pasasok? Itt? Biztos az emlékeiben kotorászik, gondolta.

– Nekem... most mennem kell – mondta neki Viktor, és eltámolygott onnan.

Az üres sörösdobozt behajította a járdaszéli szemetesbe, és a körút felé indult. Felszállt a villamosra. Bent gyorsan leült, nehogy valaki megelőzze. Kicsit megkönnyebbült, jól tett neki a légkondicionálás. Üveges szemmel bámult egy jólöltözött férfit, olyan hatvanévesformát, aki úgy érezhette, tartogat még számára valamit az élet, mert merész szabású Esterházy-kockás nadrágot viselt, a nadrág olyan szűk volt, mint valami harisnya: a fickó golyói és a farka szinte előrobantak a vékony szövet alól. Viktor végigmérte. Hátrafésült gyér haj, keskeny arc, drága, *nagyon sportos* óra, akkora, mint a fickó ökle. Polo Ralph Lauren ing. Bohóc, gondolta megvetően. Aztán arra gondolt, nemsokára körül lesz véve csupa ilyenekkel. Részegen nem mérte fel, milyen tolakodóan bámul – a férfi visszanezített rá, de amint meglátta Viktor szemében a lenézést és a gyűlöletet, elfordult, és gyorsan elhúzódott onnan. Megszorította a hátizsák szövete alatt a vodkásüveg nyakát. Érezte, talán a jármű és a sínek dübörgésétől is, hogy elálmosodik. Innia kell. Éberség! Nem lehet most gyenge. Kibontotta a hátizsák száját, belenyúlt, és kinyitotta a vodkásüveget. Gyorsan kortyolt egy nagyot, az utasok undorodva nézték. Elárasztotta a forráság, a gyomrából felszökő lángcsóva szinte felrobbantotta. *Flaaash!* Visszaköltözött belé az erő, több is volt ez annál, mint ami a szeszből fakadhat; vad féltékenység és vak düh lüktetett benne, e két izgága démon megragadta Viktort, hogy élete legelbaszottabb napjának végjátékához vezesse. Viktor nem volt és részegségében nem is lehetett tudatában ennek: hirtelen frissnek, erősnek, ébernek, tisztának érezte magát, minden tekintetben alkalmasnak és felkészültnek a feladatra.

A villamos legördült a hídról. Nemsokára ott lesz.

Miután leszállt, átvágott a sínek között, nem várta meg a zöldet. Valaki rádudált, kiabálást hallott, de nem törődött vele. Pár száz méter után leült egy padra, és újból ivott egyet. Felnézett a hegyre. A dombra. A fenyők, tölgyek, vadgesztenyék és mindenféle díszfák tömör zöldjében rések villogtak, a résekben villák és társasházak. Arra gondolt, hogy sehol nincs nyugta. A Józsefváros – meg a lakótelep – tele kosszal, cigányokkal, kínaiakkal, arabokkal, meg az újabban felbukkanó furcsa, padlizsánszínű idegenekkel. Afgánok lehetnek, vagy pakisztániak, a franc se tudja. De ez is undorító. Az egyetemet is gyűlölte, részben az ottani arcok miatt, részben pedig azért, mert mindenki arra biztatta, mondja el bátran, amit gondol, *legyen véleménye*, aztán amikor elmondta, mindig az a kurva nagy csend lett. Nagyon nagy. Vádló és értetlen. Persze ez... ugyanaz. Hiszen azok az emberek – a *többiek* – gerjesztik ezt a csendet. A csoport lubickolt a jófejkedésben, ő csak nézte őket. Így a kerek világon csak két megnyugtató helyet ismert. Egyik a Lantos lemezboltja. A „Bashar”. Arra gondolt, hogy nagy hülyeséget csinált: nem kellett volna éjjel bent aludni a boltban, meg nyitva hagyni éjszakára mindent, nos, főleg az utóbbit nem, csoda, hogy valaki nem jött be, és rámolta ki az egészet, míg ő holtrészegen horkolt a sarokban. Igaz, Lantos ordított egy kicsit, de aztán megengyhült. Talán nem rúgja ki. A másik nyugodt zug a szobája, ott-hon. Vagyis, nyugodt lehetne, ha nem lenne ott az anyja.

8.

Elindult, felfelé a hegynek. Egy parkos résznél megállt, bement a bokrok közé, és vizelt. Aztán leült egy padra, és ivott pár kortyot. Az alkohol mindent átrendezett benne. Eltűnt az émelygés, az égő gyomor, az izzó és lüktető szemek. Végtelen erő töltötte el, úgy érezte, lehetséges a lehetetlen. Úgy érezte, ha nagyon koncentrálna, akkor képes lenne felemelni magát a földről. De így is lebegett. Aztán elindult újra. Mozgása ruganyosabb és merészebb lett, elmaradt a bizonytalanul kóválygó, időnként meg-megbicsakló járás, most elszántan menetelt, fel a tetőre, fel a magasba. A járdák keskenyek voltak, és ezek a keskeny járdák is folyton meg voltak szakítva a beléjük ékelt villanyoszlopokkal. Ezért az úttesten gyalogolt többnyire, félrehúzódva, ha kellett, a szembejövő autók elől. Néha rápillantott a telefonjára, nehogy eltévedjen, a környék utcái egyformának tűntek, főként valaki olyannak (a kívülállónak), aki nem volt ismerős erre felé. Nagyra nőtt fák, terebélyes bokrok, gondozott kertek, a mélyükön hidegen figyelő ablakokkal. A kertekben *szobrok* meredeztek. Nem ilyen pocsek gipsz és cement szarok, mint a gazdag cigányoknál, hanem valódi szobrok. Noha pokoli részeg volt, úgy érezte, gondolatai tiszták és könyörtelen pontossággal mutatják, mit kell tennie. Aztán arra gondolt, ha nincs Bartos, talán soha nem járt volna erre. Semmi dolga itt.

Megállt egy alacsony kőkerítés előtt. Az efféle kerítés itt már kivétel volt; többnyire magas és tömör kerítésfalak húzódtak végig az utcafronton, mások pedig olyan sűrűre hagyták nőni a sövényt, hogy az illetéktelen tekintet képtelen volt áthatolni rajta. Ez az alacsony kerítés szinte már szemérmetlennek lát-

szott, mint egy túlzottan kigombolt blúz vagy mint egy túlzottan rövid ruha. Mint azok, amiket Bartos viselni szokott, gondolta. Az autófeljárón sötétszürke Tesla limuzin terpeszkedett. Hiába volt *tulajdonképpen* gyönyörű, Viktor megvetésének ködén átszűrve olyan volt, mint valami alattomos bogár. A ház ugyan csak lapos volt, egyszintes, de roppantul gögös, illet az autóhoz: keményfa-, acél- és üvegsíkokból összerótt, téglasávokkal tagolt absztrakt kompozíció, nagy, széles terasszal. Dúsan tenyésző fű körülötte. Duzzadt a jólét. Valami gyerek is lehetett a házhoz, mert a fűben elszórva játékok heverték. A házból elősietett egy fiatal nő, legalábbis ebből a távolságból eléggé fiatalnak látszott, megtorpant a terasz küszöbén, és Viktorra nézett. Meredt, gyanakvó nézés – Viktor sürgősen elkotródott onnan. Itt nem kelthet feltűnést, és nem keveredhet semmilyen balhéba. Hiába ácsorgott kint a járdán, pusztán azzal, hogy megállt, hogy megtorpant, íratlan szabályt sértett. Láthatatlan szabályt. Itt az utca is... magánterület. Csak áthaladhatsz rajta, céltudatosan (vagy legalább úgy kell tenned), ha megállsz, azonnal felbolygatod valakik – mondjuk így: a duzzadó jólét – kibaszott komfortzónáját. Nem tehetsz semmit. Ha megtorpansz, nézelődsz vagy megpihensz, betolakodónak minősülsz: valakinek a kocsija mellett állsz vagy a kerítése előtt, ha elfordítod a fejed, akkor a házat (meg a nőjét) bámulod. A tekinteted és a pusztán nézése is afféle tapizás. Illetéktelen és sértő. Az itt-léted maga az inzultus.

Miért vagy itt? – ezt üvölti minden.

9.

Emlékeiben felmerült az urbanisztikai szeminárium képe. Viktor szerette ezt a kurzust, érdekelte, sőt, magával ragadta a téma: úgy érezte, az előadó hol az ő, vagyis Viktor életéről és szűkös világáról beszél, hol pedig arról, ami Viktor életének puccos tükörképe, amitől viszolygott leginkább. A duzzadó jólétről. Amit itt látott, szépen illusztrálta az akkor hallottakat. Az utca mindenhol valakié persze. Mindenhol uralják. De más az, ha szutykos kölykök lebzselnek a járdán, harci kutyákkal pózoló stricik meg fekete dílerok pöffeszkednek, a kapualjából rozszant vénemberek bámulják a környéket, mint az öreg nő nemrég az utcán, akinek elfoglalta a székét – és az is más, amikor biztonsági őrök meg zsaruk cirkálnak valahol, és megint más... hát ez. A duzzadó jólét kitüremkedik az utcára, hogy hideg, pöffeszkedő, ám mégis közönyös agresszivitással terítsen be mindent.

Igen! Innen jön Bartos, és ezért olyan, amilyen.

Bartos! Ez a környezet teremtette őt, innen hozta magával azt a jéghideg aurát, innen hozta a megközelíthetlenséget. Innen hozta a taszítást és a vonzást. Innen hozta azt, hogy bármit is mond (mondott) neki, visszapatant (visszapattant) udvarias érdektelenségéről, és ő, Viktor, aki ezerszer okosabb és értékesebb nála, csak áll ott, mint egy istenverte hülye, és azon rágódik, mit mondhatott rosszul, és (már megint) mit is ronthatott el. Mindent és semmit. Viktor tudta, hogy mi a legnagyobb baj Bartossal és általában az ilyen emberekkel. Nem látják az igazi dolgokat. Hazugsággal töltenek meg mindent. Hazugsággal töltik meg az egész világot. A menőséget látják, az olcsó és gyáva jófejkedést, a híg eszmé-

ket, a hazug illúziókat, az ürességet, azt az ürességet, amiből ők maguk is vétettek egykor. Árnyéklétet élnek, *surrogó árnyak*, mint amilyeneket Odüsszeusz látott az Alvilágban, csak őket nem a vérivás, hanem a jólét hatja át, tölti fel valamiféle átmeneti, bizonytalan léttel.

De volt egy terve. Valódi létet kínál nekik. Elhozza nekik a valódi létet. Persze fájni fog. Ezek meg fogják tudni, mi a valóság, meg fogják tudni, mi a fájdalom, meg fogják tudni, mit jelent elveszíteni mindent. Bartos is meg fogja tudni.

Bartos! Miért őt vetette útjába a sors? Persze minden rendben lett volna, ha nincs az az átkozott buli – az orgia, mert az volt –, ahol végleg elromlott minden.

10.

Kiszabadult Bartos öleléséből. Szobáról szobára szédelgett. Mindenhol Bartost látta. Az egymástól elszigetelt képek beleolvadtak valami hátborzongató filmbe. Dübörgő *deep house* zene. Robaj. Sikolyok. Hörgés. Belökte az ajtót: Bartos és Gubi álltak egymással szemben, és úgy üvöltöttek, mint a csapdába esett állatok. Aztán Bartos megfordult, és meglátta magát (vagyis a torz démonmaszkot, amit ráfeszített arcára a drog) abban az antik tükörben, ami vélhetően a kölcsönkért lakás legértékesebb bútordarabja volt. Démonarc, nem erre számított. Hátrahőkölt, megtántorodott, aztán összeszedte magát, és megragadta a tükör mellett álló széket. Belevágta a tükörbe, ami szilánkokra fröccsent. A vad bulik obligát kísérőzenéje: szilaj és hars üvegcsörömpölés. Bartos apja aztán kifizette a tükröt, a lánya azt mondta neki, csak fatális véletlen volt, de azt illetően, hogy miből is állt ez a fatális véletlen, nem fűzött magyarázatot hozzá. Viktor kihátrált onnan, és benyitott a szomszéd helyiségbe. Pár méter és pár lépés volt csak, de valamit kiradiroztak az elméjéből közben, valamit kimetszhettek a filmszalagból, mert Bartos most itt volt – mintha teleportáltak volna.

Viktor – később – elgondolkodott ezen. Ez nem történhetett volna meg! Talán a közös téboly beszippantotta? Tudta, hogy létezik ilyen. A drog kilehelt szemcséi a levegőben úsztak, ő pedig belelegezte. Plusz a csoportpszichózis talán még pusztítóbb (vagy még üdvözítőbb?) varázsereje. Nem tudott elkülönülni, bár-hogy is igyekezett. Nem tudta elszigetelni magát az egymásba fonódó tudatcsápoktól, melyek kéjes és állatias extázisban simogatták, fogdosták, tapogatták egymást. Orgia! Bartos az ágyon hasalt, Fodor hátulról kefélte, elszántan, mechanikusan, kötelességszerűen, mintha nem lenne holnap. Mellettük Frenk ácsorgott, ruhátlanul, izzadt arccal, csupasz, túl-inas teste borzalmas fehér sáskára emlékeztetett.

A sáskaember, az ám!

Aztán cseréltek. Bartos a hátára fordult, a szétkent spermától meg mindenféle egyéb testi mocsoktól izsamós lábait a plafon felé dobta, és Frenkkel folytatták dolgot. Látni fogja még Bartost, így, kiterítve, szétvetett lábakkal, a feltárulkozás őrzítő pillanatában. Akkor már minden másként lesz. Ő, Viktor diktálja majd a feltételeket. Míg a folyosón kuporgott, és arra várt, hogy a többiek végezzenek, és ő is megkaphassa végre Bartost, arra gondolt, vajon melyik jelenet volt előbb: a hisztérikus roham és a tükör összetörése, vagy a szomszéd szobában látott

extatikus baszás. Mire mi következett? Az emlékképek részleteit kristálytisztán látta, de az összefüggések nem voltak sehol.

Tovább! Feljebb kaptatott az úton, időnként megállt, és ivott egyet. Zenét hallott: az emlékeiből kunkorodott elő, lassan, komoran, méltóságteljesen, még több erőt adva. Paradise Lost: *Draconian Times*. Ez dübörgött lent a Basharban, míg ő ész nélkül töltötte magába az alkoholt, és azon rágódott, hogy Bartos miért szórakozik velem, miért utasítja el, miért tesz úgy, mintha ő valami speciális, megközelíthetetlen – voltaképp érinthetetlen és undorító – emberi [*nem-emberi*] létforma volna. Persze minden pont fordítva volt: Bartos egy másik faj, egy másik létforma, egy másik kaszt példánya, és neki, Viktornak totál megközelíthetetlen.

11.

Felötlött benne az a pár nap. Pár hét is volt talán, ha jobban meggondolja. Attól függ, hogy mikortól számítjuk a csúfos kezdetet. Amikor *szétzüllött* minden, és azt hitte, ő is megkaphatja Bartost, ha beáll a sorba. Tulajdonképpen sikerült. Csak épp nem volt benne köszönet. Talán senki nem fogta fel, hogy mi történik velük. Sodródtak. Valami történt. Az órák mind intimebbek lettek, mindenki egyre bizalmasabb. Rekedtes, incselkedő, fülledt hangon beszéltek egymáshoz, mint a szerelmesek, mielőtt ágyba bújnak, de még húzzák az időt: vacsora, bor, konyak, gyertyafény, halk zene, de már tudják, hogy mi vár rájuk. Hát ez történt. Fodor előadása után a csoporton kívüli lézengők – a körön kívüliek – gyorsan lekoptak, ők pedig beültek valahová, röhögtek, suttoztak, évődtek és ittak. Ez ismétlődött hetekig. Úgy tűnt, mint akik már ősrégről, gyerekkoruktól fogva ismerik egymást. Akkor még Bartos is emberszámba vette (vagy úgy tett legalábbis), de Viktor se hozakodott elő semmi olyannal, amit civilizált ember ne mondhatott volna. Viktor nem volt hülye, és amikor még a legelején *olyanokat* mondott, és érezte, hogy hirtelen megfagy a levegő, visszakozott gyorsan. Tudta, hogy mi történik, talán jobban is tudta, mint a többiek, mert ő nem oldódott fel soha a csoportban. Nem vesztette el a körvonalait. Az orgia éjszakájáig nem. A csoport lassanként olyan lett, mint valami roppant amőba: az egyének átfolytak egymásba, és létrejött belőlük valami ocsmány szuperlény, ami fel s alá hömpölygött az egyetem folyosóin, majd kint az utcákon, a kocsmák teraszain – irigykedést, rosszallást, csodálatot, kiből mit kiváltva. Spirituálisan basztak, csápjaik egybeolvadtak: izgatták, hergelték, cirógatták egymást. Tudta, hogy ilyesmi olykor, sőt, gyakran megtörténik, amikor létrejön valamilyen szekta (kösse össze őket bármi: beavatási titok, politika, tudomány, ideológia, vallás), és a tagok felülemelkednek mindenben. Fülledt kisvilágukban (ebben a *másik* kozmoszban) csak az általuk teremtett viszonyok léteznek. Lassan feloldódnak egymásban, minden testrészüket páرزószervvé válik, csak egymást érzékelik: az összefolyt elmékben egyszerre örvénylik világmegváltó gondolat, messiási tűz és a testi vonzás. Ez a nyúlós amőba-lét akkor maga volt a teljes (mindennél teljesebb) promiszkuitás. Volt pár hét, amikor még csak az elmék, az agyak és a lelkek közösültek (de azok folyamatosan), és Viktor tudta, hogy nemsokára majd elhálják ezt az egézet, és akkor nem lesz tovább. Mit várt ettől

az egészségtől? Szerelmes lett volna Bartosba? Talán. Vágyott rá, a nyamvadt kis testét is akarta, szőröstül-bőröstül, mindenestül, de arra is vágyott, hogy Bartos elfogadja, hogy kedves legyen hozzá.

De ez nem volt lehetséges.

12.

Gyalogolt tovább. Újból – talán már ezredszer – felidézte a jelenetet, amikor végre egyedül maradt Bartossal, és míg Frenk és Fodor azzal a dagadt kurva Gubival hancúroztak valamelyik másik szoba mélyén, vagy szétütve hevertek valahol, ő is megdugta a lányt. Bartos magán kívül volt, sikoltozott, hörgött, tekergett közben. Büszke középosztályi identitását feláldozta a vad és groteszk rángatózás egyszerre fenséges és röhejes oltárán, ahogy Georges Bataille mondja. *Csak hát semmi se stimmelt.* Bartos (tulajdonképpen) nem tudott semmiről, a drog extázisában odaadta magát, mint mindenkinek, aki azon az estén közelített hozzá – ha becsöngetett volna valamelyik szomszéd, hogy adjanak kölcsön egy tésztaszűrőt, vagy hogy túl nagy a ricsaj, a szomszéd is megkaphatta volna. Viktor ugyanis nem vette be a drogot. Részeg volt persze, de egyébként „tisztá”, ezért mindent másként élt át. Átvert mindenkit. Ügyesen szimulált. Alattomos és jól megfontolt terv volt. Afféle ellenterv. Előre tudta, hogy ő bizony nem fog se elszállni, se repülni, se utazni, se betépni, se semmi, és ha azon az estén vagy éjszakán leomlanak a falak, és megtörténik mindaz, amire hetek óta – tudat alatt – mindenki készült, és amire mindenki lélegzetviasszafojtva várt, ő hideg fejjel és tisztán csinálja végig az egészet. Megdugja Bartost. Neki Bartos kellett, és a sors – vagyis Fodor hülyesége – megkínálta vele. Élnie kellett a pillanattal.

Csak hát később, amikor mindenki megbánt mindent (kivéve Viktort), Bartos azt állította, hogy Viktor megerőszkolta. Súlyos, de egyúttal igen szofisztikált vád volt, ami nem azon alapult, amit Viktor ténylegesen művelt, hiszen Bartost és Gubit azon az estén mindenki megkaphatta, ez volt a konszenzus, hanem azon, hogy Viktor becsapta őket, mert nem vette be a Fodor által szétosztott anyagot, módosított az egyensúlyon, átrendezte a közös szabályokat.

Árulás. Csapdába került, és a csapdát ő állította. Óriási hibát követett el, amikor elárulta a többieknek (valami gonosz erő kimondatta vele, vagy csak kicsúszott a száján?), hogy nem vette be a drogot. Viktor soha nem volt a körön belül, de ezzel a megjegyzéssel végleg kirekesztette magát. Frenk és Gubi inkább csak hümmögtek, ők valahogy jobban megértették Viktort, de Bartos és Fodor – akkor már érezni lehetett, hogy készülődik közöttük valami – összefogtak, és elítélték, amit tett. Persze ők voltak azok is, akik soha nem bírták. Fodor nem tudott mit kezdeni Viktor sajátos érdeklődési körével, amit egy jobb pedagógus (jobb annál, mint amilyennek Fodor képzelte magát) értelmesebb irányba fordíthatott volna, és azzal sem, hogy a srác szemmel láthatóan erősen hitt abban, amit mondott, és mindent *túlzottan* komolyan vett; Bartos pedig nem látott túl a jóléten, amit a szülei biztosítottak neki, és *túlzottan* sznob volt, *túlzottan* védett és elkényeztetett. Volt ebben – főként Fodor részéről – valami suta képmutatás, azt mérlegelni, hogy Viktornak hogyan is kellett volna *helyesen* viselkednie – egy orgián.

13.

Az orgia után hideg lett minden. A csoport szétesett, noha idővel újra magára talált. Immár Viktor nélkül. Viktor persze maradt a csoportban; esze ágában se volt távozni (ez a vereség beismerése lett volna) de ettől kezdve a saját szabályaihoz tartotta magát. És persze soha többé nem került sor semmi hasonlóra. Fodor később elkezdett amellest kardoskodni, hogy beszéljék meg a dolgot, dolgozzák fel, ami akkor éjjel történt. Nyilvánvaló volt, hogy leginkább ő maga volt az, aki nem tudta feldolgozni mindazt, ami történt, hogy egyetemi csoportját bevonva orgiát rendezett. És közben ő is jól megdugta mindegyik lányt. Viktor nem akart arra gondolni, hogy esetleg mi történhetett Frenk és Fodor között, remélhetőleg semmi, és talán ez volt a másik ok, amiért csak úgy tett, mintha bevette volna az anyagot, nem akart eljutni abba az állapotba, ahol az embereknek már teljesen mindegy, hogy mijüket hová rakják. Próbálta ezt elrendezni valahogy magában, egyrészt tudta, hogy ezzel (is) kilóg a sorból (sokáig ő is gyanakodva figyelte Bartost és Gubit, hogy mi lehet köztük, csak nem leszbukusok talán?), másrészt a Basharban, ahol mindenki nagyon kemény és „egyenes” srácként adta elő magát, ez volt a norma. Férfiatlan és beteg dolog a buzulás. Tényleg tartott attól, hogy valami helytelen – sőt, rossz – történik majd vele azon az estén, és tudta, ha ez tényleg megtörténik, akkor meg kell ölnie magát.

Gyalogolt tovább. Másnap, amikor magukhoz tértek, és egymás tekintetét kerülve kóvályogtak ide-oda a hatalmas és kietlen lakásban, amit Frenk kért kölcsön valahonnan arra az estére, és amiben csak néhány kanapé és fotel árválkodott (no meg a szerencsétlen tükör, ami nem élte túl az éjszakát), megpróbált közelebb kerülni Bartoshoz, hiszen valami mégiscsak történt közöttük, de ez reménytelennek bizonyult. Bartos elhúzódott: ez nem arról szólt, amire te gondolsz, egyszer mindent lehet, *tapasztalatszerzés*, hogy ne csak beszéljünk róla, hanem meg is tegyük, de ennyi volt, vége, ne tolakodj, kopj le, tűnjél el, nincs tovább.

Kérdés, hogy Bartos emlékezett-e bármire. Viktor mindenre jól emlékezett. Az elméjébe égett, ami történt: Bartos forró testnyílásai, melyek *akkor* készségesen tágultak és szűkültek, miközben csinálták, a csatagos haj és a puha bőr, amibe időnként belemarkolt, zokogó lihegés és az a pokoli vonaglás. Közel kerülni valakihez, és végleg elveszíteni, még abban a pillanatban. Az érzés megbénította. Rázárult a csapda. Bartos fölényesen nevetve eltűnt valahol a fák közt, a rengetegben, neki pedig, a csapda fogságában, gonosz fémfogak között vergődve, nem maradt más, csak a fájdalom és a vágyakozás.

14.

Gyalogolt tovább. Hogy is kezdődött az egész? A megfontolások összekeveredtek. Házibulinak indult, és kellett egy lakás. Gubicsék lakása két apró szoba volt valami terézvárosi tetőtérben, Fodorhoz nyilvánvalóan nem mehettek, Bartosék megközelíthetetlenek voltak, Viktor szoba se került. Végül Frenk oldotta meg a dolgot, tudott egy üresen álló hatalmas lakást a belvárosban, a tulajdonos (vala-

mi haver) épp felújítani készült, mielőtt kiadja. Úgy is nézett ki: megfeketedett, százeves parketta, repedezett plafon, hámló tapéták. Csillárok sehol, mindegyik szobában olcsó IKEA állványokra szerelt spotlámpák égtek. Italok, nevetgélés. Frenk összerakta a hangcuccot. Ma nincs *YouTube*-diszkó. Nincsen számkérés, azt hallgatjátok, amit hoztam, mondta nevetve. Aztán bevették azt a szart. Nem tudták mi az, elég garanciának tűnt, hogy a Fodor hozta. Egy konferencián kaptam, egy kollégától, mondta. Persze „nem-hivatalosan”. Fodor nagy szaktekin-télynek számított; úgy tűnt, hogy számára – és Fodorral társulva számukra is – minden lehetséges. És minden megengedett.

Valami sámándrog, tette hozzá. Érezni lehetett, hogy másra készülnek, nem csoportbulira, és talán azt is érezték, hogy ennek kell véget vetnie a hetek óta tartó zavaros és romlott amőba-létnek... Azt nem folytathatják. De tudva/tudatlanul az is bennük volt, hogy a megegyezés, az elhatározás, hogy véget vetnek az egészsnek, úgysem segítene, csak tovább nőne a feszültség, ami lassanként kezelhetetlenné vált. Nemrég kezdődött Fodor pszichedelikus irodalom kurzusa. Kiválasztották maguknak Fodort, és Fodor kiválasztotta őket. Négy embert, aki- ket – tulajdonképpen – nem érdekelt a néprajz, de felfedeztek ott egy különös területet: az etno-farmakológiát. Ez lett a kapocs, ami egybetartott mindent: a boszorkányságot, a sámánizmust, a mágiát. És mindez átnyúlt egyrészt a jelenbe (hiszen az internet hemzsegett az olyan weboldaltól, ahol elmagyarázták, ho- gyan termesszünk peyote kaktuszt vagy varázsgombát és más egyéb dolgokat), másrészt az ellenkultúrába, a zenébe, a filmbe, az irodalomba, olyan territóriu- mokba, ahol létrejöttek azok a nyugtalanító dolgok, melyek lassan beléjük épül- tek, és elmélyítették személyiségük sötétebb, az egzaltáció és a tiltott megismer- és pólusai között pulzáló oldalát. Kivéve Bartost.

Bartos rejtély maradt, voltaképp nagyobb rejtély volt, mint Viktor, és Viktor soha nem tudta meg, hogy Bartos mit is keresett köztük egyáltalán. Amikor pe- dig megkérdezhetette volna, Bartos már nem volt más, csak egy üres és csinos báb. Szexgép. Idoru. Avatár. De most még nem ez volt. Viktor gyalogolt tovább.

15.

Ha valaki szembejött volna, csupán egy magas fiatalembert lát, mindenféle szubkulturális külsőségekbe burkolva, aki elszánt arccal és határozott léptekkel trappol, szinte már rohan felfelé az úton, fejét hol felszegve, hol előrehajtvá, mint valaki, aki elkésett egy fontos találkozóról, és most igyekszik behozni az elvesz- tegetett időt, igyekszik utolérni magát. Viktor szemszögéből, vagy abban a bu- rokban, amit magával vonszolt, másként festett minden. A környék burzsoá részletei, a dús kertek és az előkelő házak, a luxusautók, amik korábban úgy in- gerelték, most elmosódott képek alakjában rohantak mellette. A vibráló képeket és a vad ritmusokat különös hangok szótták át. Újabb és újabb erővonalak. A zene komor hömpölygésébe suttogó hangok vegyültek, és hiába érezte észve- szejtően hangosnak a fejében dübörgő hipergótikus végzetszimfóniát, mindent tisztán hallott, a zenét és a suttogást egyaránt. Az elme azt észlelte az örület hangjaiból, amit óhajtott.

Ami megfelelt a célnak.
Fel, egyre feljebb. Oda kell menned.
Nem lehet baj, ezt suttogták.

Odaért a házhoz. Már messziről hallotta a vidám zajongást. Lent autók. Elfoglalták az utcát. Előtte masszív acélkerítés húzódott, amit valahol középben, téglából rakott elegáns házikó szakított meg. Ez a házikó volt (lehetett) az utolsó csepp a pohárban, egy *portásfülke* bazmeg, noha Viktor pár nappal később, immár kijózanodva, bevallotta magának, hogy az a puccos kis építmény aligha lehetett porta vagy őrbódé, valószínűleg csak a kerékpárok (ha voltak) és főként a szemétygyűjtők tárolására szolgált. Fent terasz emelkedett, de olyan magasan, hogy Vikornak fel kellett szegnie a fejét, hogy ne csak az előtte meredező, küzdelmes munkával japán sziklakertté varázsolt lejtőt lássa, aminek tetején Bartos szüleinek a modern építészet összes kellékeivel hivalkodó luxusvillája állt. A hely a tetőn. Az épület mögött már csak a magas ég húzódott, lassan sodródó felhők, egyéb semmi. Láta a vendégek egy részét, ahogy a terasz korlátja mellett nevetgélnek. Félig háttal a hiperokos Fodor, egy pohár itallal, és valamit magyaráz.

16.

Égszínkéék öltönyös alak fordult Viktor felé, egyik kezében agyondíszített, többemeletes, porcukorfehér születésnapi torta. Ez az emlékeibe égett. Később is, ha eszébe jutott ez a rémálomszerű látogatás (és volt miért eszébe jutnia), felvillant elméjében a zakó és a torta. A férfi lesandított, és gyorsan biccentett. Távolságtartás. A lecsúszott exosztálytársaknak tartogatjuk ezt a gyors köszönést, akik szembejönnek a reggeli utcán, és már ekkor részegek. Az égszínkéék öltönyös csávó talán megsejtette a bajt. Hogy valami készülődik ott lent. Lehallatszott a hülye nevetgélés. Viktor úgy döntött, hogy bemegy. *Flaaaaaash!* Fel a kerítésre. Én is megjöttem ám! Viktor erős volt, hajlékony és gyors, mint egy atléta. Hiába volt totálisan, a szilaj örületig részeg, sőt, talán éppen ez adott neki még több erőt és még több energiát. Egyetlen lendülettel vetődött át a kerítésen, be az udvarra. A kerítésrudak hegyesek voltak, de nem pengeélesek, Bartos szülei azt elfogadhatatlannak tartották volna. Csak a parasztok, a bűnözők meg az újgazdagok raknak szögesdrótot a kerítés tetejére, meg szórnak üvegcserepet rá. Ugrás közben Viktor jobb keze megsérült. A vas felhasította. Nem annyira mélyen, de minthogy attól kezdve a kicsorgó vérrel összemocskolt mindent, amihez hozzáért (így például az égszínkéék öltönyös pojáca ingét és zakóját), ez szépen fokozta a szükséges drámai hatást.

Flaaaaaash! A talaj emelkedett,

Viktor visszacsúszott. Összetört pozsgás szarok ropogtak alatta. Ilyen kukacvirágok, vagy mik, meg legázolt kövirózsák. Láta, hogy fentről őfelé rohannak.

Elég sokan voltak, egész kis vérszomjas horda. Nos, gondolta Viktor, ha vért akarnak, most megkaphatják. Ekkor valami történt. Az erő, ami odahajtotta, odacipelte, odavonszolta, sajnos megbízhatatlannak bizonyult, elillant. Otthagyta egyedül. Viktor megfordult, és menekülőre fogta. Elhúzni innen, de gyorsan. Magasan állt, fent a partoldalban, a kerítés teteje mélyen lent húzódott,

tulajdonképpen lejjebb, mint Viktor bakancsa. A fiú nem sokat mérlegelt, és hát idő se volt rá. Menni fog, csak egy merész ugrás. Nagy lendületet vett. A művelet sikerülhetett is volna, legfeljebb lent az úttesten töri össze magát. Vagy áttapos rajta egy arra haladó Audi Q7-es. Egy BMW X5-ös. Vagy egy Lexus RX 400. Valamelyik többtonnás burzsoá rémálom. Akkor legalább vége lett volna az egésznek. De sokkal rosszabb történt. Viktor bakancsa megakadt a kerítés legte-tejében, a fiú teste át bucskázott rajta, majdnem tökéletes 180 fokos ívet írt le a levegőben, aztán fejfelé előre a járdára zuhant. Nem sikerült a bosszúállás.

Vagy sikerült? Végül is... tönkrebaszott mindent.

Zuhant volna. A kerítésrudak nem eresztették, az egyik lába beszorult két fémkaró közé, és Viktor ott lógott fejfelé, mint a frissen leszúrt disznó a rénfán.

Alatta vértócsa. A csípőcsont nagyot recsent, Viktor a fájdalom vastag ködén átszűrve pokoli dörejnek hallotta – talán fent, a házban is hallották. Talán egész Budapest hallotta. Jobb combja kifordult. Üvölni kezdett. Először a vérkásás, kínlódó semmit üvöltötte, aztán áttért az érthető szavakra. A többiek, akik közben odaértek hozzá, és már lent, a járdán álltak, döbbenet hallgatták. Megérkeztek a mentők, aztán egy rendőrautó is. Viktort letartóztatták.

Bartos szülei ragaszkodtak hozzá.

De más is volt.

Gubi és Frenk később elmondták. Viktor azzal védekezett – mint mindenki ilyenkor –, hogy nagyon részeg volt. Azokat a szavakat... valaki egészen más mondta. Nem ő. Gonosz erő, ami megszállta az agyát. Gubi a fejét csóválta. Te voltál. És te vagy az, aki megfertőzted a saját elmédet. A baromságaiddal. Túl sokat gondolkodtál, tette hozzá.

Láthatatlanok

Valami nem stimmel. Volt valami a levegőben, ami különbözött még az elmúlt napoktól is, nemhogy attól, amit azelőtt normálisnak neveztek.

Valami készül – gondolta, és át sem gondolva, mit csinál, lassan magára húzta a kabátját a takaró alatt, majd kihúzta az igazolványát a zsebéből. Veszélyt érzett. Bedugta az igazolványt a cipőjébe, rálépett, majd visszahúzta a cipőt. A diákparlament ideges ülési, a hangosbemondó kiabálása a város közepén, a tüntetés, amelyen Annával kézen fogva álltak, összevissza kevergett benne. Már akkor rossz érzése volt. Olyan érzése volt, mintha baromságot csinálna. Nem jól játszana. Nem figyelne eléggé. Olyat kockáztatna, amit nem szabad. A királynőt, például, vagy az egyik bástyát, amikor nem biztos, hogy megéri.

De mindenki benne volt. Ő ne lett volna benne, akiben ha takaréklángon is, de izzott még a gyűlölet ezek iránt? És nem volt játék. Nem volt szabad játékot csinálni belőle, nem lett volna tisztességes. Már csak az apja emléke miatt sem. És az ország miatt sem, akármit is jelentett az, hogy ország vagy haza. Van, amiről nem beszélünk, mégis tudjuk, mit kell tenni érte.

Az egész kollégium aludt. Bement a vécébe. Ahogy végzett, kinyitotta az ablakot résnyre. Ösztönösen cselekedett. Akkor látta meg a katonákat.

– Ruszkik. Ruszkik, bazmeg – gondolta, és rátört a hányinger.

Egyértelmű volt, hogy a kollégium felé jönnek, és az is, hogy ezek szerint bejöttek. Elfoglalták az országot, itt nyüzsögnek megint, mint negyvenötben, amikor mint felszabadítók jöttek. Az apja mennyit tolmácsolt nekik. Most megszállni jöttek. És senki nem fog nekik tolmácsolni. Csak az igazán alja rohadékok. A hazaárulók.

Egy lépést tett a szoba felé, ahol aludt, de megértette, hogy erre már nincs idő. Rohanni kezdett lefelé a lépcsőn, a kazánház felé. Majd ott elkezd matatni.

– Nem vagyok orvostanhallgató. Melós vagyok. Melós, aki most szépen kísértál innen, nem adja meg magát. Ezeknek nem – gondolta, és találmra kibált egy vödröt, elkezdte megrakni szénnel. Egy pillanat alatt törtek be az épületbe. Csattogtak a bakancsaik a kövön, de furcsa mód nem üvöltöztek. Egyidősek lehetek velük. Ki-kinézett a szén fölül. Ott térdelt, mintha félhülye lenne, ráérősen pakolta a darabokat a vödörbe, mintha egyáltalán nem érdekelné, hogy orvostanhallgatók vagy szovjet katonák masíroznak a háta mögött, és igazából nem is tudna különbséget tenni köztük. A sapkáját egészen az arcába húzta, a szenes kezével megtörölte párszor az arcát. Ahogy várható volt, ketten rátörtek. Az egyik fegyvert fogott rá, a másik a zsebet kutatta át.

Érezte, hogy végigfolyik a víz a gerincén. Erősen rátaposott az igazolványra a cipőjében. Már meglehet nekik a nevem. Kétszer is felszólaltam – gondolta, de az orosz csak arrébb lódította, és a kapu felé mutatott.

Nem értette, mit mond a másiknak, de a hangsúlyt azt értette. Lenézés volt benne és türelmetlenség. Nem szarakodnak egy fűtővel.

Lassan ment ki a kapun, vissza-visszanézve, mintha nem értené az egészet. Hülye arcot vágott, mint politikai gazdaságtan-órákon és a különféle pártrendezvényeken. Néha közbekérdezett, mintha akkurátusan szeretné megtanulni az egészet. Olykor jegyzetelt is, a papír egyik felére a sületlenségek vezérszólamait, a másik felére a tananyagot, próbavizsgákat tartott magának anatómiából, amíg azok beszéltek.

Amikor kint volt az utcán, sietni kezdett. Jobb híján haza. A jobb lábát törte az igazolvány, ahogy loholt. A láb csontjai – jutott az eszébe, és elkezdte sorolni valamennyit, latinul.

Zsongott a feje. Hol arra gondolt, hogy nincs veszve semmi, és folytatni kell, hol arra, hogy ennek vége, és vége az egyetemnek is, hol arra, hogy most, így, ahogy van, átrohan a határon, üvöltve, és akkor lőjék le, hol Annára.

Félt. Először félt azóta, amióta az apját elvitték. Az apja, mintha mondani akart volna még valamit neki, visszanézett az ajtóból, egyenesen rá. Végül nem mondott semmit. Az anyja az ebédlőasztalnak támaszkodva állt, összeszorított szájjal, az egyik keze az öccse vállán. A másik öccse a konyhaajtónak dőlt.

Ő ott állt, egészen közel az apjához, akit két oldalról fogtak, és az apja lenézett rá, mozdult a szája, mégsem mondott semmit.

Akkor félt. Abban a percben. Attól félt, hogy mit fog mondani. Hogy az a mondat olyan lesz-e, amiből még nagyobb baj lesz. Aztán megundorodott magától.

Másnap leült a sakkhoz, és lejátszott maga ellen egy hosszú, bonyolult játszmát. Az emlékszilánkok halmából, ki tudja, miért, kifordult egy: az, ahogy Pistával ülnek ugyanennél az asztalnál, és sakkoznak. Azután volt, hogy az anyja felképelte őt is meg azt a gyereket is, mert a ruszkiaktól tarháltak. Ki tudja már, mit. A ruszkiak szerették a gyerekeket. Azok a ruszkiak. Pistáról azt mondták, távoli unokatestvére. Ő meg még nézte is, hogy hasonlít rájuk, az öccseire és rá, pedig fehér volt, olyan hóka gyerek. Később értette csak meg, amikor az apja az ajtóban tárgyalt az idegen emberrel, aki elvitte Pistát, és Pista kitekert nyakkal nézett, egyetlen kurva szót nem szólt, csak nézett az apjára meg rá, amíg kézen vitték ki tudja, hová. Megkérdezte aztán az anyját. Csak akkor merte megkérdezni, amikor az apja halálhíre megjött, és nem volt mit mondani egymásnak.

– Pista ugye zsidó gyerek volt?

Az anyja rámeredt, aztán felállt az ebédlőasztaltól.

– Erről nem beszélünk – válaszolta fojtott, ideges hangon, és becsukta maga után az ajtót.

Nem kérdezte meg többé.

Alig kaparta meg az ajtót, az anyja kinyitotta. Felöltözve állt ott, mint aki órák óta vár.

– Itt vannak az oroszok – suttogta. Arca egészen egy öregasszonyé volt. Egyetlen könnycsepp folyt csak végig rajta. Még soha nem látta sírni. Akkor sem, amikor az apját elvitték, akkor sem, amikor az apja halálhíre megjött egy hivatalos, pecsétes papíron. A halál oka: szívmegeállás.

Szívmegeállás. Az. Akárhányszor eszébe jutott, hogy az apját agyonverték-e vagy főbelőtték, felakasztották vagy szétrúgták a máját, a veséjét, a szívét, hány-

ingere lett a félelemtől. Gyász és félelem. Gyász és gyűlölet. Aztán a forradalom. Nem volt más lehetőség mégsem. Neki nem. Ha a magyarok úgy döntöttek, hogy felkelnek ezek ellen, hogy kötelekkel húzzák le Sztálin szobrát arról a posztamentstről Pesten, hogy elkergetik ezeket a rohadékokat, akkor nem lehet sakkozni. Akkor oda kell állni. Odaállt, legalább a diákok egy csoportjának élére.

A forradalom alatt ment ki először úgy a temetőbe, hogy nem nézett körül, követik-e. Sárga rózsát vitt az apjának, és feljebb és feljebb srófolta magában a gyűlölet tüzét, amely immár folyóvá nőtt, olyan folyóvá, amelyet sok csermely táplál, az egyetemi szervezési kísérletek óta főleg. Szelíden kezdtek, és ő szelíden és hülyén reagált, az anatómiavizsgálóról kezdett beszélni és a szovjet tudomány világszínvonaláról, meg arról, hogy a szocialista embernek szocialista gyógyítás kell, és hogy a szocialista gyógyítóknak tízszer annyit kell tudniuk, mint a kapitalista nyugat orvosainak, éppen ezért tízszer annyit kell tanulniuk, és ő most ezen van: hogy tanuljon. Nem tudtak vele mit kezdeni. Legalábbis egyelőre. Kerülgették. Keresték a megfelelő feladatot neki. Tudta, nem sok ideje van, és megtalálják. Akkor tört ki a forradalom. Leváltották a pártfőtőkárt. Eltűntek az egyetemről a legkomcsibb komcsik. A diákok beszélni kezdtek, az emberek az utcára vonultak, a lányok arca ragyogott, és úgy tűnt, minden lehet máshogyan.

De mindvégig érezte, hogy ez nem lehet. Hogy itt valami nem stimmel, ilyen könnyen nem lesz ennek vége.

– Anya, ne haragudj rám.

A mondat úgy bukott ki belőle, hogy nem gondolta meg, mit mond. Ilyen sem fordult elő évek óta. Az embernek tudnia kell, mit mond. Minden szaváért felelős. Minden szava lehet utána ürügy. Minden mozdulata. Minden hibája és minden erénye. Olyan óvatosnak kell lenni, mint a gyík.

– A kollégiumban bent vannak – mondta gyorsan, aztán elmondta, hogy slisszant ki előlük.

– Nem maradhatok itt. Felmegyek a hegyre – mondta, és amikor lenézett, látta, hogy össze van készítve a hátizsák.

– Te tudtad?

Az anyja arca zárt volt, nem volt nyoma rajta se az előbbi könnynek, se felindulásnak.

– A nagybátyád nekem a bátyám volt. Engem is megtanított játszani, fiam – válaszolta, és csak akkor ölelte meg.

– Egy hétre elég, szívkösen. A helyünkön hagyom majd a következő zsákot. Az öcséid nem tudhatnak róla. De aztán tél lesz – mondta, és akkor kezdett csak remegni.

Nem lehetett kiszámítani, hogy visszaengedik-e. Mert ha őt nem, akkor senkit? Az évfolyamból szinte mindenki ott volt mindenhol. Többen mondtak beszédet is. Igaz, nem mindenkinek tapsoltak annyira, mint neki. A politikamentes oktatásért szólalt fel. Azt mondta, a csontoknak, az izmoknak, a szerveknek és a vérnek nincs világnézete. Betegségeik vannak, és nekik az a dolguk, hogy az embereket gyógyítsák. Mindenféle embereket, szocialistákat és nem szocialistákat, szegényeket és gazdagokat. Az embereket, egyszerűen. Úgy érezte, nem mondott semmit, mégis vastapsot kapott. Anna ott állt lefelől, és a nyakába ugrott, amikor leugrott a székről, amelyet odatoltak neki, hogy arra álljon fel.

Alig pár hónapja ismerték egymást. Nem tudta, miért tetszik neki, mégis: minden egyértelmű volt vele. Anna nem akart semmit az élettől, vagyis mindent akart. Nem volt különösebb tehetsége a bölcsészettudományhoz, sem a matematikához, nem volt túl okos és túl buta sem. Egyszerűen élt. Az élet volt a dolga az életben, és semmi más. A nagynénjénél lakott. Egyszer megkérdezte, mi lett a szüleivel.

– Megölték őket, mert zsidók voltak – válaszolta egyszerűen, és tépkedte tovább a virágokat. Az apró margaréták beborították az egész hegyoldalt.

– Az apámat megölték a kommunisták, pedig a nácik orra előtt zsidókat bújtatott. Vagyis egyet. Egy fiút – felelte. Soha, senkinek nem beszélt róla. Pista volt, nincs.

Anna nem válaszolt. Megszokta ezt nála. Bizonyos mondatokat látszólag elengedett a füle mellett, hogy mégis meghallotta őket, azt csak abból lehetett tudni, hogy később, váratlanul visszatért rájuk.

– De mi élünk – suttozta neki, amikor csókolóztak.

Ennyi volt a válasz.

Akkor értette meg, hogy Annának ez a legnagyobb feladat. Élni. Minden, ami ezen túl van, voltaképp mindegy.

A csuklóján a számot hol karkötő, hol a blúz mandzsettája, nyáron pedig könnyű sál rejtette, amit a karjára tekert, mintha csak játszana a finom anyaggal.

Idősebb nálam, de kisebb volt, mint a kisebbik öcsém most, amikor elvitték – gondolta, de nem mert kérdezni. Anna azt mondta, idősebbnek mondta magát, hogy dolgozni küldjék.

Sehogy sem összefüggő tört mondatokból, elejtett felszavakból próbálta összerakni a történetét, de egyre zavarosabb lett az egész.

Sorban álltak az öreg, ronda banya előtt, mondta egyszer Anna, aztán elhallgatott. Napokig kacagott, mindenben kacagott, például azon, hogy egy pillangó ül a falon, holott tél volt, január vége. Álltak a napon, a fehér fal előtt, amikor észrevette a lepkét.

– Hát ez? – kérdezte hitetlenkedő arccal, és közelebb hajlott.

Anna nevetni kezdett.

– Pillangó januárban. Pillangó a falon – ujjongott.

Aztán elkomolyodott.

– Amikor ott álltunk sorban a banya előtt, aki bennünk turkált, úgy néztem magamra, mintha az egy idegen lenne. Egy idegen ember. Máshogy nem lehetett volna kibírni.

Összezavarodott. Felé fordult. Aztán megértette, hogy miről beszél.

Anna azt mesélte, felülről nézte magát, mint egy bábut vagy egy film szereplőjét. „Nincs hozzád közöm” – ezt hajtogatta, de amikor a vénasszony benyúlt a lába közé, durván és hirtelen, mégis felsikoltott. Még nem is vérzett sohasem. Azután igen. Másnap. Aranyat kerestek náluk, pénzt. Mert hogy a zsidó nők biztos oda dugták.

Addigra kilakoltatták őket. Előbb beterelték őket a gettóba, majd onnan nem sokára a vagonokba.

Meg tudta volna mondani, mikor ért véget a gyerekorra. A Tompa Mihály utca sarkán. Sorban mentek, ahogy a vásárba hajtják az állatokat. Voltak öregek,

akik talicskán tolták a vagyonukat, vagy azt, amit vagyonnak gondoltak. Az egyik talicskáról leesett egy tábla csokoládé. Akkor már hónapok óta nem látott csokoládét. Szeretett volna csak egy kockát.

Felnézett, hogy ne bámulja úgy. Meglátott egy férfit, az utca torkolatában állt, újsággal a kezében, és őket nézte. Nem mozdult. Az utca hosszában leeresztett redőnyel álltak a házak.

Egy pillanat alatt értette meg, hogy csak magára számíthat. A csomagok nagy részét a nagyanyja vitte, ő a másik felét. Az anyja nem bírta volna el. Meghalt még odafelé, a vagonban.

Amikor megjelent az utolsó rendelet, holtápadtan, félig a hátára csúszva ült a karosszékben a verandán. Annának ez az utolsó olyan képe róla, amire még tisztán emlékszik.

– Mindent elvesznek – hajtogatta az anyja, aki évek óta betegeskedett.

– Ez a sorsunk – válaszolta a nagyanyja, és csomagolni kezdett. Azonnal. Annyi időt sem adott magának, hogy átfussa az újságot, megelégedett vele, hogy mondták neki. Talán nem is érdekelte. Évszázados mozdulatokkal csomagolt. Szinte megkönnyebbülten. Az arca rezzenetlen volt. Őt kiküldte a konyhába, hogy söpörje be a borsót meg a babot egy kendőbe. Széthullt az egész. Ott állt a konyhában, a padlón szerteszóródott szemek közt, és nem tudta, hogy szabad-e sírni vagy nevetni. Mostanáig nem volt zsidó. Mostanáig csak a nagyanyja volt zsidó, akin régebben nevettek a háta mögött az anyjával és az apjával. Az apja akkor már hónapok óta nem volt otthon. Nem tudta, miért. Neki nem mondták.

Amikor a Tompa Mihály utca elejére értek a menettel, megértette, hogy mostantól neki kell eldöntenie, hogy sír vagy nevet valamin, és neki egyedül kell elviselnie, ami lesz. Nem futhat a nagyanyjához.

Gyerekekre sehol sincs szükség. A gyerekeket megölik – gondolta ösztönösen, és ott, a tábor kapujában azt hazudta, hogy tizenhat éves, pedig csak tizenkettő volt.

Sem az anyja, sem a nagyanyja nem nézett rá, amikor ő került sorra az öregasszonynál. Úgy csináltak, mintha nem tartozna hozzájuk.

Az egész váratlan volt, gyors és undorító. Öklendezni kezdett. Magától undorodott. Attól, hogy teste van, és hogy azt gondolják, hogy épp oda, a lába közé rak bármit is.

Az öregasszony, aki előtte került sorra, megfogta a könyökét, amikor arrébb lépett.

– Figyelj majd rám – mondta neki, és abban a pillanatban megint eldöntött valamit. Azt, hogy rá fog figyelni, és nem az anyjára, és nem a nagyanyjára. Az anyja mintha már nem is élt volna. Azóta nem, amióta a csillagot a ruhájára kellett varrnia. Talán ő is undorodott tőle, hogy teste van. A nagyanyja pedig mint ha mindenáron élni akarna, vakon hinne abban, hogy mindent túlél, annak ellenére is, hogy úgy hiszi: ez a zsidók sorsa. Hogy itt állnak sorban, mint az állatok.

Az ismeretlen öregasszony volt az egyetlen, aki ismerősnek tűnt ebben az egészben. Aki normálisnak tűnt. Felemelt fejvel állt végig, nem szólt senkihez.

A vizsgálat után az asszony észrevétlenül intett neki.

Valami olyasmit jelzett, hogy később vagy nemsokára.

– Klein Izabellának hívták – motyogta Anna –, mellettem feküdt aztán végig a vagonban, az egyik oldalamon a nagyanyám, a másikon ő, és megmondta, mit csináljak majd. Amikor kiszálltunk, őket azonnal elvitték. És én végig beszéltem magamban, hogy mit mondana Klein Izabella, mit csináljak majd, és elmondtam aztán a barakkban, amikor mindig recepteket mondtunk, a Kletzenbrot receptjét, amit Klein Izabella kislányként tanult meg, amikor zongorázni járt, és elmondta nekem a vagonban, egy asszonytól tanulta, akihez gyerekkorában franciaórára járt.

Minél kétségbeesettebben próbálta meg követni Annát, a lány annál érthetlenebb volt, végül ott feküdtek egymás mellett idegenül, egy szó nélkül. Valahonnan ismerősnek tűnt neki Klein Izabella neve. Mintha az anyja említette volna vagy az apja. Nem mert megkérdezni.

Otthon még mindig nem beszéltek, kínosan nem beszéltek az apjáról. A képe előtt, amely kint függött a nagy óra alatt, mégis meg-megálltak mindannyian. Magukban. Ha bejött a szobába másvalaki, arrébb léptek. Ki-ki magában tartotta a saját gyászát. Nem akarták egymást terhelni vele. Vagy nem merték.

Amikor Annával először együtt voltak, a lány utána ránézett, és azt mondta, úgy vigyázzon, hogy ha kisbabájuk lesz, akkor az meg fog születni. Mindenképp élni fog, akkor is, ha nem maradnak együtt.

– Élni fog, érted? – kérdezte, és fölé hajolt. Akkor látta először igazán komoly-nak.

Ezt azonnal értette. És azt is, hogy miért.

Most menekült, majdnem ugyanarra, mint ahol akkor feküdtek. Cikkcakkban ment fel a hegyre, és az első alkalommal levágott az egyik rejtett ösvényen. Végigvette a barlangokat, a védett sziklateraszokat, azt, hogy hol van víz, aztán az eget kémlelte.

Meddig tarthat ki. Ha nem jön be a nagy fagy, akár egy hónapig is. De mit számít egy hónap. Ezek kívárlják, hogy lemenjen. Az apját se azonnal vitték el. Vártak vele.

„Mik a hosszabb távú terveid?”

regényrészlet

A fák alatt ültünk a főtéren, és a szeptember végi szél az arcunkba sodorta a faleveleket.

– Kurva anyád! – mondta Dani az egyiknek legyintve az arca előtt, majd tovább ügyeskedett azon, hogy minél nagyobbat harapjon a Big Macból.

– Ezek olyanok, mint a műanyag játékkatonák: az első hűvösebb szellő után feladják a harcot – tette hozzá csámcsogva Szabi.

– Mi van? – kérdeztem.

– Hát ezek a levelek. Még itt sincs az ősz, és ezek már zölden elhullnak. Hótyengék – értetlenkedett Szabi, közben felemelt egy levelet a földről, és beleharapott.

Olyan részeket voltunk, hogy ezen már meg sem lepődtünk, az egyetlen életcélunk abban a pillanatban az volt, hogy minél gyorsabban befaljuk a mekiszacsok tartalmát.

Szabi és Dani délután csak annyit kérdezett: „megyünk szerdázni?” Ez már a harmadik vagy a negyedik hét lehetett zsinórban, amikor a Poisonban buliztunk együtt, az egyetemváros egyik legnépszerűbb szórakozóhelyén, ahol minden héten ezen a napon a helyi rockbandák egyike adott koncertet, a koncert pedig számunkra minden alkalommal a főtéren végződött hajnali kettő körül, így ment ez nagyjából két hónapig. Míg Szabi és Dani csak szerdánként csinálták ezt, addig én majdnem minden nap. Két hónapon át nem láttam világosan a várost, nem láttam az egyetemet sem, de a többiek mesélték, hol van.

Az egyetemi órák helyett sokkal jobban érdekelt a város, ahová kerültem. Részt akartam venni a nyüzsgésben, az utcák véráramában, fel akartam kutatni azokat az éttermeket és kocsmákat, amelyek egyszerre lehetnek a kultúra és a hedonizmus színhelyei, amelyekről addig csak filmeket láttam vagy könyveket olvastam. Titkos egyetemi csoportokat képzeltem magam elé, melyek filozófusok több száz éves elméleteit akarják gyakorlatban megvalósítani, ahol fiatal oktatók és még fiatalabb hallgatók sötét pincékben dolgoznak egy jobban működő társadalom létrehozásán, melyben mindenki szabadon dönthet a sorsáról, mindenki azzal foglalkozik a munkaidejében, amivel igazán szeretne, és tisztességesen megél belőle.

Nem találtam ilyen helyeket, és ilyen embereket sem, ennek ellenére jól szórakoztam. A képzeletünk gyakran túlértékeli a valóság azon részét, amely még ismeretlen számunkra. A szabad akarat érvényesülésének titkos társaságai helyett táncoló felsőbb éves lányokat találtam, a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos kérdéseim pedig pusztán arra korlátozódtak, hogy miért kell belépődíjat

fizetni a szórakozóhelyek bejáratánál, illetve hogy a felsőbb éves lányok miért gyülekeznek minden alkalommal a székesegyház mögött, mielőtt a belváros felé vennék az irányt. A hét nagy részében egyedül kellett gondolkodnom ezeken a kérdéseken, vagy azokkal az egyetemistákkal, akikkel aznap este ideiglenes ismeretséget kötöttem, de szerdánként és néha péntekenként is, amikor Szabi és Dani velem tartott, úgy tűnt, részleges válaszokat kaptam.

Akkor ismertem meg őket, amikor szobát kerestem magamnak a városban. Nem volt időm válogatni a lakások között, csak pár napom maradt a költözésre a szemeszter megkezdése előtt. Szabi a nappaliban lakott (övé volt a lakás), Dani a félszobában, a másik félszobába szerettek volna új bérlőt találni. Az épület a kampusztól egészen messze, nagyjából négy-öt kilométerre volt, de busszal húsz perc alatt bárhová el lehetett jutni. A távolság és a közeli tanévkezdés miatt Szabi egészen olcsón kínálta a szobát, ezért azonnal kivettem. Elégedett voltam a méretekkel, a bútorokkal (mindössze egy kihajtható kanapé, egy íróasztal, egy könyvespolc és egy ruhásszekrény volt a szobában), és úgy tűnt, a fiúk rendben tartják a lakást. Kifizettem a kauciót, két nap múlva pedig kölcsönkértem apám kocsiját, és beköltöztem. Tapasztalt egyetemistákként rávilágítottak arra, hogy az első hetet (vagy talán az első kettőt) nem kell olyan komolyan venni, ebben az időszakban a legtöbben örülnek annak, hogy a nyári munka után végre visszatérhetnek a városba.

Szabi néha már éjfél körül jelezte, hogy hazamegy, de ez teremtette meg a lehetőséget arra, hogy ingyen tudjunk bemenni egy szórakozóhelyre. A bejárat előtt általában két biztonsági őr állt, akiknek az volt a feladatuk, hogy belépődíjat szedjenek, és hogy az ezt igazoló pecsétet az ember karjára nyomják. Szabi úgy tett, mintha nem ismerne minket, sörösüveggel a kezében holtrészegnek mutatta magát, és miután nem engedték be, vitatkozni kezdett a biztonsági őrökkel. Hadonászása közben (szándékosan) a földre ejtette a sörösüveget, mire a két biztonsági őr a ruhájánál fogva elvezette a bejáratától, s ekkor alkalom nyílt arra, hogy Danival besurranjunk. A bent álló őröknek felmutattuk egy pillanatra a pecsétet, amelyet még az ezt megelőző helyen nyomtak a karunkra, és már bent is voltunk. Szabi, miután megállapodott a külső biztonságiakkal, hogy nem fog belépni, hazamehetett, a belső őrök pedig soha nem nézték, miféle pecsét van a karunkon (ez szintén a kint állók feladata lett volna), csak azt, hogy van-e rajta. Szabi válasza tehát a kérdésre, hogy miért kell belépődíjat fizetni a szórakozóhelyeken, mindössze ennyi volt: „nem mindig kell”.

Miután hazament, Danival elemeztük a zenét, a hangulatot, a fényeket. Rózsaszín, zöld és lila füstben ugráltak az emberek, a zajt ordítások és sikítások tették színesebbé, a padló ragadt a kiömlött italoktól, a fülledt levegőben izzadság és parfümillat keveredett. Mindebből arra következtettünk, hogy jó helyre kerültünk. Nagyjából fél órát állhatunk sorban egy sörért, hogy aztán azzal a kezünkben ácsorogva, a térdünket a zene ütemére járattva a meztelen csípőket és vállakat, a szűk felsők alatt le-föl hintázó melleket és a fellibbenő miniszoknyák alatt megvillanó combokat nézzük, mint azt a korunkbeliek általában szokták. Dani mélyen hallgatott, szeme tágra nyílt, és csak ritkán pislogott. Néztem, és próbáltam megfejtani a gondolatait. Azt gyanítottam, pusztán a szoknyák és felsőrészek mögé képzelet magát, de amikor rákérdeztem, miért hallgat, lenyűgöző

elemzéssel állt elő, amely – nem tagadom – már a felütése miatt is megmozgatta társadalmi kérdésekre nyitott fantáziámat.

– Áh, tudod, mindig is a társadalmi rendszerek csődjeként tekintettem az ilyen helyekre – mosolygott, s hosszú fejtegetésbe kezdett, miszerint a diszkó olyan hely, ahol a férfiak és a nők tánc közbeni kommunikációs képességei technikai okok (például nagyon hangos zene, erős, olykor vakító, a látást nehezítő fények, illetve az elfogyasztott alkohol és drog mennyisége) miatt korlátozva vannak, ezért az emberek itt kénytelenek visszacsúszni a majom szellemi színvonalára. – Amikor egy férfi (értsd hím) feltartja a karját, és ökölbe szorított kézzel (testének és parfümjének ezzel a legnagyobb kipárolgási lehetőségét biztosítva) hátulról közelít meg egy nőt (értsd nőstény), és úgy kezd el táncolni, mintha hátulról meg akarná baszni, akkor a jelenség az ösztön(szerűség)ünk, ösztönlénny létünk manifesztációjának tekinthető, amelyre a nőnek csak két lehetséges válasza lehet: vagy elfogadja a férfi „felkérését”, és azon nyomban szembefordul, majd smárolni kezd vele, vagy pedig valamilyen módon a tudtára adja (például eltolja magától, elmegy onnan, felpofozza, hirtelen a barátnőjével kezd smárolni), hogy ma este mással szeretne „táncolni”. Mint azt a mellékelt ábra is mutatja – a sörösüveggel egy táncoló párra mutatott –, a férfi sikeres felajánlkozása esetén az a verzió is elfogadott, hogy a nő nem fordul szembe vele, hanem a fenekét a férfi nemi szervéhez dörgöli, karjával pedig hátranyúlva átkarolja annak nyakát.

Beszéd közben maga elé nézett, tekintetét pedig hol rám, hol a táncolókra emelte. Néha közelebb lépett hozzájuk, és kezében a sörrel úgy mutogatott, mintha az egy pálca lenne, a ritmusra ugráló, vagy éppen egymáshoz simuló emberek pedig egy videó szereplői, amit projektorral vetítettek ki egy vászonra. Olyan érzésem volt, mintha elfelejtette volna, hogy egy diszkóban vagyunk, és körülöttünk élő emberek vannak. Teljesen átadta magát az előadásnak, két mondat között ujjaival végigsimította orrnyergét, a mozdulattól szemüvege lejjebb csúszott, mintha éppen azt szeretne volna elérni, hogy a következő pillanatban visszatolhassa a helyére, a szeme elé. Miután úgy érezte, túl közel merészkedett az ugráló fiatalokhoz, újra néhány lépést tett felém, és kis hatásszünet után témát váltott.

– Gondolkodtam a múltkori kérdésem. Azon, hogy mit csinálhatnak a lányok a székesegyház mögött.

Akár egy professzor, kissé hatásvadász módon tekintetét a falra emelte, mély levegőt vett, majd belekezdett.

– Nos, nem gondolom, hogy bármi olyat művelnének, ami számunkra ismeretlen, vagy bármi olyan történne az épület mögött, ami mélyen megrendítő, botrányos lenne. A hely a belváros szélén van, elég sötét és eldugott ahhoz, hogy olyan dolgot csináljanak, amit közterületen vagy a kollégiumokban nem lehet nyugodtan kivitelezni. Először is valószínűleg visznek magukkal boltban vásárolt alkoholt, hogy később az est folyamán ne az ehhez hasonló drága bárókban kelljen megvenni, talán füveznek is egy kicsit, hogy hamarabb a megfelelő hangulatba kerüljenek, mielőtt a központ felé veszik az irányt, másodszer pedig, és megint csak valószínűleg, olyan témákról beszélgethetnek, amiket férfiak nem hallhatnak, mert az rontaná az önbecsülésüket. Például technikákat osztanak

meg egymással arra vonatkozóan, miként kell lerázni a nyomulós srácokat egy ehhez hasonló helyen. Olyanokat, akik nem értenek az első reakcióból, sem az ezt követő kérésből, s akiknek fogalmuk sincs, hogy az ehhez hasonló helyek a lehető legrosszabbak az ismerkedésre.

Érdeklődve hallgattam Danit, de nem amiatt, amit mondott, hanem az előadói készségei miatt. Kortyoltam a sörömből, és kértem, hogy folytassa.

– Mi? – üvöltötte.

– Folytasd! – kiáltottam.

– Látod, erről beszélek. – Mellém állt, hogy mindketten a tömeget lássuk, közelebb hajolt a fülemhez, szavai nyálat röpítettek a füembe. – Ez a hely egyáltalán nem alkalmas a párbeszédre. A tekintet és a mozdulatok uralnak mindent. Ha bejössz a csajnak, jelezni fogja, de ha nem, azt is. A hímnek csak közelebb kell állnia a nőstényhez, és máris megkapja a választ, de vannak olyan félkegyelműek, akik nem tudnak vagy nem hajlandók olvasni a jelekből. Erre találtak ki a lányok olyan jól bevált fortélyokat, mint hogy azt mondják az illetőnek: „a barátom hamarosan befut”. Ezzel egyszerre jelzi, hogy foglalt, és hogy a srácnak nem maradt ütőkártya a kezében. Ha meg akarná hívni egy italra, a lány könnyedén mondhatja: „van már italom, köszi”. Az udvariasság sokszor célravezetőbb, mint ha flegmán próbálnád odébb tessékelni a másikat. Ha a fafej egy az előbbieken látott, ártatlan tánc után a számát akarná elkérni, lazán megadhatja egy haverjátét, akivel előre lebeszélte, hogy a szerelmének adja ki magát a vonal másik végén, de egyszerűen azt is mondhatja, hogy gyereket vár. Szerintem ehhez hasonló frappáns megoldások véget nem érő verzióit dolgozzák ki és osztják meg egymással a katedrális mögött, közben isznak és jókat nevetnek.

Bólogattam, és elismerő pillantással díjaztam Dani előadását, holott sejtettem, hogy az információit valószínűleg nem tapasztalatból mondja, csak megfelelő mennyiségű időt szánt a tini lányoknak szóló internetes oldalak olvasgatására.

– Nézd csak, itt van! Pontosan ezt mondom! – mutatott rá a tömegben egy szőke szépségre, aki a maga előtt tartott itallal próbálta biztosítani a vele szemben álló sráctól a távolságot.

A lány a fejét csóválta, és fura mosoly ült az arcán. Megemelte a szemöldökét, majd megfogta a mellette táncoló barátnője karját, mondott neki valamit, aztán hirtelen sötét lett. Néhány másodperc múlva, amikor a fények újra vibrálni kezdtek, a srác zavartan kereste maga körül a szőket meg a barátnőjét, akik eltűntek, mintha a sötétség magával ragadta volna őket. Dani a trükköt látva elégedetten mosolygott és elismerően bólogatott, majd kortyolt az üvegből. Az este folyamán többször körbejártuk a táncparkettet, a pultot is gyakran látogattuk, hogy újabb italokhoz jussunk, de többé nem láttam azokat a lányokat. Egyszer táncoltunk egy csapat lánnyal, akik egy idő után körbeállták Danit, és jót nevettek a táncparódiáján, ami leginkább John Travolta híres táncjelenetére hasonlított a *Ponyvaregény* című filmből. A kétezres évek végén divatos, dübörgő „house” zenére lejtett eltűzött rock and roll-mozdulatok óriási sikert arattak a teremben. Tekintetemmel ekkor is próbáltam felkutatni a lányokat, de nem találtam őket.

Hajnalban, amikor az első hazafelé induló buszhoz sétáltunk, s a felhőket ugyanolyan rózsaszínűre festette a felkelő nap, mint a fények a füstöt a táncparketten, mi pedig többet léptünk oldalra, mint előre, azt mondtam Daninak, hogy

vissza kell jönnünk holnap, hogy újra láthassam azt a szőke lányt. Úgy nézett rám, mint aki semmit sem képes felfogni abból, amit mondok.

– Neked nem sípol a füled? – kérdezte.

Az internetes órafelvételen már rég túl voltunk, a kurzusokat már hetek óta tartották, de még mindig nem volt kedvem olyan tantárgyakhoz, mint a fonetika, szemiotika vagy morfológia.

Az elmúlt hetekben javarészt csak alkoholra költöttem, a nyáron megkeresett pénzem pedig jelentősen megcsappant. Szabi és Dani már szeptember végén megjegyezte, hogy túlzásba viszem az éjszakázást, de én csak mosolyogva szűr-csöltem a kávémat a konyhában. Mindig mezítláb voltam, még akkor sem húztam papucsot, ha fázott a lábam. Gyerekkori rossz szokás, anyám sokszor szólt miatta. Az ablak előtti területen a beszűrődő délutáni napfény felmelegítette a konyha kövét, mindig oda álltam. Azt azért nem mondhatták, hogy nem volt napi rutinom: amikor ők délután három körül hazaértek az egyetemről, én a kávémat ittam, aztán visszavonultam a szobámba, hogy este hatig kifeküdjem a maradék fejfájást, felkészültem az estére, és nyolc órakor már a belvárosban voltam.

Október végén egyszer elaludtam a buszmegállóban, amikor hajnalban a hazafelé induló buszt vártam. Dani ébresztett fel, fogalmam sem volt, hogy került oda, nem együtt indultunk el otthonról aznap este.

– Azt ugye tudod, hogy egy szemeszterben legalább tizenöt kreditpontot teljesíteni kell ahhoz, hogy ne rúgjanak ki az egyetemről? – Lövésem sem volt, miről beszél, még ahhoz is percek kellettek, hogy felismerjem.

Délután aztán újra feltette a kérdést, szavai tompán nyomták a gyomorszájamat, kifutottam a vécére, és hánytam, de Dani még ott sem hagyott békén, a válasza várva megállt a nyitva felejtett ajtóban.

– Nem, basszus, erről a szabályról nem tudtam, de szólhattál volna róla előbb is – emeltem fel a fejem egy pillanatra, hangom visszhangzott a kagylóban.

– Az elmúlt hetekben csak tizenkétszer említettem, örülök, hogy végre sikerült eljutnom legalább az agykéregedig.

A félévből eltelt már nyolc hét, négy-öt hetem maradhatott a szemeszter aktív részéből – plusz a vizsgaidőszak –, hogy összekaparjak legalább tizenöt kreditet. Az órák után igyekeztem minél több hallgatótársammal megismerkedni, elkérni a jegyzeteiket, kikérdezni őket arról, melyek azok a tárgyak, amelyek a legkevesebb energiabefektetéssel teljesíthetők, és kik azok a tanárok, akik sokat követelnek. Az első napokban persze semmi sem ment könnyen. Olyan kérdéseket kaptam, amiket az elcseszett állásinterjúkon szoktak feltenni a HR-esek meg a részlegvezetők. „Hol volt maga eddig?” „Mondja, mennyiben tudna együttműködni a kurzussal, ha még csak első éves?” „Olvasott az alábbi szerzőktől bármit eddig?”

A legtöbb szemináriumról első megjelenésem alkalmával kirúgtak, mert a megengedett két alkalomnál többet hiányoztam. Ahol a tanár jó szándékának köszönhetően mégis maradhattam, tovább zaklattak a kérdésekkel.

– Érdemleges gondolatokat is meg tud osztani a témával kapcsolatban, vagy a referátum kizárólag triviális információkra szorítkozik?

Érdemleges információkat? Mi a francot érthet azon, hogy „érdemleges”?

– Lassan vége a félévnek – mondta egy másik tanár. – Talán jobb lett volna, ha ezt a kérdést az első alkalommal teszem fel, de úgy gondolom, még most sem késő. Milyen könyveket olvastak szívesen, mielőtt egyetemre kerültek?

A legtöbb hallgatóban ekkorra már megmutatkozott a kritikai gondolkodás csírája, és pirulva, mosolyogva a *Harry Pottert* és a *Twilightot* említették. A tanár velük együtt mosolygott, és arckifejezésükből olvasva arra a következtetésre jutott, hogy ez a félév sem ment kárba, ha néhány emberrel sikerült megértetnie, hogy létezik az említetteknél érdekesebb irodalom. Velük ellentétben tudtam, hogyan nyerhetem meg ezt a csatát, és megemlítettem olyan neveket, akikről már hallottam.

– Nádas. Esterházy – mondtam, s közben kihúztam magam a széken.

– Mit olvasott tőlük? – Na, ez érdekes, gondoltam. A tanár arcáról azt olvastam le, hogy ő is ezt gondolja, de még nem tudhatta, hogy ezzel az ártatlan kérdéssel már meg is fogott. Hátamon végigfutott a hideg, a jobb térdem magától rángatózni kezdett. Egy árva cím sem jutott eszembe Nádastól vagy Esterházytól, meglehet, azelőtt még csak nem is hallottam egyet sem.

– Verseket – böktek ki végül.

– Nem hiszem, hogy bármelyikük is publikált volna verset.

– Nem emlékszem pontosan, mit olvastam tőlük – lehajtottam a fejem, és a hajamba túrtam –, lehet, hogy keverem őket másokkal. De olvastam például drámákat – azokból sem olvastam túl sokat, csak a színjátszó kör miatt ismertem vagy 10-12 darabot.

– Arról ezen a kurzuson nem volt szó. Mondjon egy regényt, amit olvasott korábban.

Az óra végén én voltam egyedül, aki egyetlen könyvcím említése nélkül hagyta el a termet. Először éreztem azt a szégyent, ami a későbbiekben olyan gyakorivá vált az életemben, hogy szinte megszoktam, mint amikor az ember mindennap busszal jár dolgozni, és már ügyet sem vet rá, hogy körülötte áll a tömeg, ami fojtogató jelenlétével eleinte arra készítette, hogy olyan kicsire húzza magát össze, amennyire csak lehetséges. Később a fojtogató érzés és a gyomor-szájamban lévő gombóc fokozatosan eltűnt, csak az izzadás maradt. Amikor járás közben a karom előre-hátra lendült, és a hónaljам csúszóssá vált, már tudtam, hogy alatta folt van a pólómon.

– Mik a hosszabb távú terveik a jövőben? – kérdezte egy másik tanár.

Valaki azt felelte, hogy író akar lenni. A tekintetek rátapadtak, bátorságán felbuzdulva egyre többen vallották be ugyanezt. Én azt válaszoltam, hogy „elvégezni az egyetemet”, holott ezer másik gondolat volt a fejemben (például, hogy tizennégy évesen Oscar-díjas színész akartam lenni, de később megtudtam, hogy az Oscar-díj csak amerikai filmeknek jár; hogy ettől függetlenül még lehetnék színész, de erről már letettem, még az érettségi előtt, de ennek ellenére lehetnék közel a színészethez, lehetnék mondjuk dramaturg vagy rendező, vagy valaki, aki ír valamit a színház számára), de ez volt az egyetlen, amit még nagyjából reálisnak tartottam, ha sikerül összeszednem magam. Válaszom után a teremben halk kuncogás kapott szárnyra, de társaim arcára ráfagyott a mosoly, ami-

kor a tanár nyugtázta tervemet, és azt mondta, ez reális célkitűzésnek tűnik, s hogy ha az ötéves képzést vesszük alapul, akkor a statisztikák szerint ez a terv a teremben ülők csupán 40%-ának fog sikerülni.

– Beszélnek idegen nyelveken? – kérdezte aztán ugyanez a tanár.

Mély csend bujkált a padok és székek között.

– Tegye fel a kezét, aki legalább egy idegen nyelven ír, beszél és olvas.

A húszból hárman emelték fel a kezüket.

– Ez baj. Akkor az idegen nyelvű szakirodalmakat kihúszom a következő félévi kurzus listájáról. De jó volna, ha az alapképzés végére megtanulnának legalább angolul.

Csend.

– Legalább olvasni.

Csend.

Ez a tíz évvel korábban történt egyetemi história a buszon jutott eszembe, amikor egy állásinterjú miatt a belvárosból Helsfyrbe kellett utaznom.

Egy Johann nevű fickótól kaptam választ az e-mailben küldött önéletrajzomra. Azt kérte, regisztráljam magam a cég honlapján, töltsék ki minden adatot, lehetőleg egy rubrikát se hagyjak üresen. Az önéletrajzot angol nyelven adtam be, ő is angolul írt, és a honlapon is volt lehetőség arra, hogy ezen a nyelven adjam meg az adataimat. A szokásos kérdéseken túl (mikor és hol születtem, milyen iskolákba jártam és egyéb képzéseken vettem részt, milyen munkatapasztalatom van, és rendelkezem-e jogosítvánnyal), rákérdeztek a hobbitra, a személyes és szakmai kompetenciáimra. Utóbbihoz semmit sem írtam.

Helsfyr magas, sűrű üvegepületei között autópályák futottak, és nem tudtam, hogy juthatok a megadott címre közöttük. A telefonom olyan alternatívákat mutatott, amelyek nem léteztek a valóságban. Pár perc múlva aztán rájöttem, hogy a nem létező alternatívák az aluljárókat jelölik. Budapestre emlékeztettek, ahol a belváros széles útjainak forgalma előtt a gyalogosokat szintén aluljárókba terelték, ha az út egyik oldaláról a másikra szerettek volna átmenni. A helsfyri aluljárók azonban kellemes meglepetést okoztak, nem voltak benne gyros- és cigarettárusok, sem a falakba épített kiskocsmák, melyekből a kifelé támolygó férfiak a falra huggyoztak. Ezekben gyakorlatilag semmi sem volt néhány plakátot és falfirkát leszámítva, kizárólag azt a funkciót töltötték be, amiért épültek, de ez a lényegen nem változtatott: az irodaépületek húsz emelet magasan, égbenyúlóan hirdették az üzleti megállapodások fontosságát, melyek miatt az emberek a föld alá kényszerültek.

Délután kettőre kellett a Grenseveien 97/A-ban lennem a legfelső emeleten. Annak ellenére, hogy sokáig kerestem a címet, húsz perccel korábban érkeztem, de végül negyven percet várnom kellett. Mosolygós, magas, jóvágású fickó fogadott az előtérben. Kávével kínált, és helyet foglaltam a hétszemélyes bőrkanapék egyikén, amíg vártam. Úgy ültem rajta, mint gyerekként apám garázsában a kis fasámlin, amit nekem csinált. Akkor a csavarokkal játszottam, míg apám az aknában szerelte az autót, most az újságokat forgattam, s a képek alapján próbáltam kitalálni, miről szólhat a cikk. A váróból egy folyosó vezetett tovább, mindkét oldalán négy ajtó nyílt az irodákba. Megköszöntem a kávét, az ablakhoz

léptem, és az égbe szálló füstöt, meg a velük kavarodó szürke felhőket néztem, a köztük néha-néha felvillanó napsugarakat.

Valaki a nevemen szólított, ezért megfordultam. Az egyik irodából egy középkorú férfi lépett ki koszos, kék munkásruhában és munkavédelmi cipőben, az arca fáradt volt és borostás, a kezében egy összehajtott papírlap. Bólintott felém, és én viszonztam köszöntését. Térdén olajfoltok éktelenkedtek, a cipő orra pedig kopott volt. Nem ő szólított, hanem a mögötte kilépő, kopasz, kékszemű, mosolygós fiatalember, tweedzakóban és farmerban.

– Johann – mutatkozott be, és kezet ráztunk.

Annyi idősz lehetett, mint én, talán pár évvel idősebb, az irodába invitált, ahol csak két szék meg egy asztal volt, az asztal tetején laptop.

Ahogy helyet foglaltunk, láttam rajta, hogy igyekszik egyenes háttal ülni, testtartása kényelmetlennek tűnt, ezért én sem akartam (még lehet, nem is tudtam volna) magam elengedni a széken. Úgy láttam, olyan megjelenést és viselkedést szeretne magának kölcsönözni, amit az angolok „smart casual”-nek hívnak, s a sikeresebb hatás elérése érdekében feltette a szemüvegét. Mosolyogtam az igyekezetén, ő visszamosolygott. Azt mondta, örül, hogy összejött a találkozó, és jó, hogy ilyen gyorsan reagáltam az e-mailjeire. Bólintottam, aztán jöttek a kérdések, amelyekről a beszélgetés végén azt gondoltam, mindegyiket ismerem, holott ez volt életem első állásinterjúra. Az ismerős csengés ellenére persze a lehetséges vagy helyes válaszokról fogalmam sem volt.

– Hallottál már a cégről, mielőtt jelentkezél?

– Nem.

– Tudod, mivel foglalkozunk?

– Nem.

– Nem olvastad a cég bemutatkozó szövegét a honlapon?

– Nem.

– Miért jelentkezél a meghirdetett állásra?

– Pár hete érkeztem Oslóba. Szeretnék találni egy állást.

– Beszéled a skandináv nyelvek valamelyikét?

– Nem.

– Honnan érkezél?

– Magyarországról.

– Van végzettséged?

– Minden ott van az önéletrajzomban.

– Tudom, de tőled szeretném hallani.

– Egyetemi diplomám van.

– Eddig hol dolgoztál, és mik a hosszabb távú terveid a jövőben? – a kérdés második felére nem válaszoltam, csak bólogattam, és fanyar mosoly ülhetett az arcomon.

Ezután még egy rakás kérdés következett, amire nemmel vagy ninccsel felelhettem.

– Rendben, tudok neked segíteni – mondta végül, s a mondat végén drámai hatásszünetet tartott, mintha csak azt mondta volna, „hatalmamban áll megmenteni az életed”. Közben írt valamit egy cetlire, én pedig kissé lejjebb csúsztam a széken. – Kapni fogsz országos nyilvántartási számot, és megpróbálok

neked ideiglenes munkát szerezni. Körbetelefonálok, hogy hol van szükség munkaerőre, de a jövőben több helyen lehet esélyed, ha megtanulsz norvégul.

– Azon leszek – mondtam, és valójában csak ekkor vált biztossá számomra korábbi sejtésem arról, hogy egy munkaközvetítő cég irodájában ülök.

– Fontos, hogy minél előbb kérj időpontot az adóhivatalban a nyilvántartási szám ügyében ezen a honlapon – adta át a cetlit. – Ha nincs nyilvántartási szám, nem tudnak bankkártyát adni, amíg nincs bankkártyád, nem tudom utalni a fizetésed. A hivatalban ne mondd, hogy hetekkel ezelőtt érkeztél, azt mondd, hogy csak pár napja. Lassítaná a folyamatot, ha elkezdenének kérdezősködni arról, miért nem mentél oda korábban, ha munkát akarsz vállalni, de gondolom, erről senkitől sem hallottál.

– Nem.

– Mikor tudsz kezdeni?

– Akár holnap.

– Helyes. Elkezdek dolgozni az ügyön – hátradőlt a székben, ujjhegyeit összeérintette maga előtt, akár egy ügyvéd –, és a következő napokban hívni foglak, de lehet, hogy már ma délután.

Amikor kiértem az épületből, ismét a felhőkre néztem. Gyorsabban haladtak, mint amikor az ablakból néztem őket. A buszmegálló felé sétálva az aluljáróban visszhangzott a cipőm kopogása, fülemben pedig a kérdés: „Mik a hosszabb távú terveid a jövőben?” Miért teszik folyton oda a kérdés végére a „jövőben” szót, mintha a tervek egyébként nem is a jövőre vonatkoznának?

Már a buszon regisztráltam az adóhivatal oldalán, és időpontot foglaltam a következő hétre. Pár óra múlva az ágyamban feküdtem és olvastam, amikor Johann telefonált. Újabb kérdésekkel jött: van-e valami allergiám, megfelelő-e, hogy olyan munkát tud csak adni, ami nem igényel felsőfokú végzettséget, nem jelent-e gondot, ha fizikailag megterhelő, és hasonlók. Mivel pénz hiányában voltam, minden kérdésre a neki kedvező egyszavas választ adtam, mire azt felelte, hogy két nap múlva, reggel 6:30-kor kezdhetek egy raktárban. „Pompásan hangzik”, feleltem, és azt mondta, egy-két órán belül átküldi a munkaszerződést e-mailben, és minden információt arról, hogy hol van a munkahely, kit kell keresnem, hogy jutok oda és hasonlók. Mosolyogtam, és arra gondoltam, ez a tweedzakós fickó, aki ügyvédnek képzelet magát, ha nem is mentette meg az életemet, tényleg segít, hogy elkezdhessem azt egy olyan országban, amiről semmit sem tudok. Úgy gondoltam, jól állnak a dolgok, a küldetés első része teljesítve. Elégedetten dőltem hátra az ágyon.

– A küldetés első része teljesítve – mosolyogtam Danira, és a korsó búzasörrel helyet foglaltam vele szemben a cseresznyefa színű asztalnál.

Az első szemeszterben végül sikerült összegyűjtenem 19 kreditet a javasolt 30 helyett, ami a többiekhez képest nagy lemaradást jelentett, de sikerült bennmaradnom az egyetemen, ráadásul úgy, hogy két hónappal később kezdtem, mint ők. Elégedetten néztem ki az étterem ablakán. Január közepe volt, a sétálóutca magányos, házfalakhoz tolt hókupacaiból az erős szél néha felkapott egy marékka, és az ablakokhoz vágta őket, ahonnan az apró, gyámoltalan hópelyhek ismét az utcára hulltak.

– A következő félévben tepernem kell – folytattam. – Főleg annál a tanárnál, aki a vizsgán levetette a cipőjét, és a 100 fős előadóteremben zokniban lépkedett az összetolt padok tetején, hogy még csak véletlenül se forduljon meg senki fejében a puskázás.

– A Barkóczy tanár úr! – nevetett halkán Dani, és körbenézett, mintha őt keresné. – Igazi városi legenda az öreg, akik nem ismerik, el sem hiszik, hogy így vizsgáztat. Kíváncsi lennék, van-e valaki, aki látta már leesni a pad tetejéről... Azt tudtad, hogy nemesi családból származik az öreg? Még I. Lipót adományozott grófi címet a családnak.

– Honnan tudod?

– Az újkori tőri tanszéken egyszer felvettem egy órát, ahol gyakorlaton voltunk a városi múzeumban. Ott vannak erre vonatkozó adatok.

Dani mindig képes volt meglepni. Elképesztően tájékozott volt, és mindenre nyitott, ami kultúrával, történelemmel, szociológiával vagy piával kapcsolatos. Két évet járt irodalom szakra (ezért ismerte jól a tanáraimat, ami kezdetben óriási segítséget jelentett), aztán váltott társadalomtudományokra, de gyakran áthallgatott a történelem tanszékre is. Szabi egyszerűen döntésképtelenségnek nevezte, amit csinál, és meg volt róla győződve, hogy a szociológia csak egy újabb hobbi a számára, amit majd megint ott fog hagyni, hogy valami újabb dolgot kezdjen el, aminek semmi haszna sincs a világon. Szabi vele ellentétben cél tudatos volt, és már hatodik éve próbálta megszerezni diplomáját a hároméves villamosmérnöki alapképzésen. Őt praktikus gondolkodása és egyszerű megoldásai miatt szerettem, Danit pedig épp amiatt, amit Szabi bírált, hogy utánozhatatlanul gyorsan tudott rengeteg információt szerezni egy témakörben, amelybe beleszeretett, imádta a dolgokat mélyen átélni, élvezni, és emiatt szabadabbnak tűnt, mint bárki, akit az egyetemen ismertem.

– Rohadt sokat követel az öreg – mondtam, mert nem tudtam szabadulni Barkóczy gondolatától. – Már most el kéne kezdenem begyűjteni a szakirodalmakat meg a jegyzeteket a felsőbb évesektől, hogy...

– Van némi jegyzetem az öreg óráihoz, majd otthon átnézem a mappáimat meg a laptopom. A kötelező nagyelőadásokkal sok mindent nem lehet kezdeni, csak túl kell élni őket, de fontos, hogy időben és jól válaszd ki a szemináriumokat, főleg olyanokat kell választanod, amelyeknek a témái érdekesek lehetnek számodra, úgy egyáltalán nem, vagy legalábbis kevésbé érzed, hogy tepersz. De ne gondold most erre, van pár hét pihenőnk. Nézd, milyen tökéletes falat! – mutatta felém a villájára tűzött, félig átsült steakdarabot.

A hús belseje ugyanolyan rózsaszín volt, mint a fogínye; villájáról sosem az ajkával húzta le a falatot, hanem a fogával, a mozdulat pedig olyan hangot adott, mintha valaki hirtelen kardot rántana. Behunyta a szemét, és lassú rágómozdulatok kíséretében dőlt hátra. Ahogy néztem, összefutott a nyál a számban, ingeremet búzasörrel próbáltam csillapítani.

A Magellán étteremben voltunk, mindig oda jártunk a félévi vizsgák után ünnepelni. Olyan drága volt, hogy csak ilyenkor engedhettük meg magunknak, hogy ott vacsorázzunk. Az árak a belvárosban dolgozó öltönyös emberek pénztárcáihoz voltak szabva, ezért nézett körbe Dani, amikor Barkóczyról kezdtünk beszélni. Állítólag ő is gyakran megfordult ott, bár én sosem láttam még a köze-

leben sem. Vacsora közben a kedvenc tevékenységünk volt, hogy megpróbáltuk kitalálni, az öltönyös fickók és alkalmi öltözetet viselő női partnereik (a milfek, ahogy Dani hívta őket) mivel foglalkozhatnak. Sokat kellett forgolódni a székünkön, hogy ezt tegyük, mert bár a Magellánban vagy ötven darab négyfős asztal is lehetett, az étterem sohasem volt tele. A sok asztal csak díszlet volt, elhitette a vendégekkel, hogy a hely ennyire népszerű, holott a fele is elég lett volna, hogy a belvárosi gazdag társaságok minden gasztronómiai igényét kielégítse, és mivel bőven volt választásuk, percekig álltak és válogattak a megszólalásig ugyanolyan asztalok között, hogy végül olyan helyet válasszanak, amely a lehető legtávolabb van minden más asztaltársaságtól. Ha affektáló beszédmódot, feltűnő udvariaskodást, nagyzólan hivatalos belépőt láttunk, akkor azt gyanítottuk, hogy ügyvédek, bírókat vagy hasonló, joggal kapcsolatos szakma képviselőit látjuk. Ha vacsora közben az asztalon több üveg bort, tíznél több pálinkás-, whiskys- vagy konyakospoharat láttunk, szinte biztos volt, hogy magas beosztású orvosok költötték félhivatalos vacsorájukat. Ha betegesen túlsúlyos, az öltönyviselés aranyszabályaira fittyet hányó, átizzadt ingű férfiakat láttunk, akiknek fogalmuk sem volt a különböző ruhadarabok színének helyes párosításáról, vagy hogy milyen hosszúnak kell lennie a nadrágszárnak és a nyakkendőnek, kétséget kizáróan vállalkozókról volt szó: a sétálóutca üzleteinek és szórakozóhelyeinek, a külvárosi gyáraknak, üzemeknek vagy a város körüli falvak népszerű borászatainak tulajdonosairól. Egy-két alkalommal olyan embereket is láttunk betérni a Magellánba, akik nem viseltek öltönyt. Közvetlenül az étteremmel szemben állt a színház, ezért a tehetősebb színészek is betértek néha vacsorázni, olyanok, akik gyakran jártak Budapestre, mert szerepet kaptak egy ottani jó nevű színházban, reklámban vagy filmben. Rajtuk kívül ott voltak még a külföldi hallgatók, akik (a nyugati keresethez mérve) az olcsó tandíj és megélhetés miatt jöttek tanulni az egyetemünkre. A legtöbben az orvosira jártak. Azon az estén az öltönyösökön kívül csak mi ketten voltunk ott, Szabi nem csatlakozott hozzánk, abban a félévben hat tárgyból mindössze kettőt sikerült teljesítenie, azt mondta, ez nem elég ok az ünneplésre.

Vacsora után kocsmáról kocsomára jártunk, az utcai lámpaoszlopok fehér és a szórakozóhelyek színes fényei keveredtek a járdán és a félretolt hókupacokon, az utcazenészek rendíthetetlenül játszottak és énekeltek a hideg szélben.

Később az egyik kocsmá pultjánál talákoztunk egy csoporttársammal, miközben a csapolt sörünket vártuk. Sokat segített az azt megelőző hetekben, jegyzetekkel, magyarázatokkal és a tanárok vizsgáztatási szokásaira vonatkozó információkkal. Mosolygós, rövid, barnahajú, testes lány volt hatalmas mellekkel, melyeknek minden előnyét és hátrányát jól ismerhette, V-nyakú felsője pedig ezen a hideg estén épp az előnyeit szerette volna megmutatni. A nevére már sajnos nem emlékszem, azt hiszem, ezen az estén, illetve az estével egybekapcsolódott reggelen láttam utoljára. Kérdezte, hogy mi is a szemeszterzárást ünnepeljük-e, hogy hogyan sikerültek a vizsgáim, és én büszkén válaszoltam, hogy minden a lehető legnagyobb rendben ment, s hogy ez az este csodálatos. Dani egy pillanatra ránézett, aztán elfordult, azt hiszem, mert nem bírta a lány szemébe nézni. Huzamosabb ideig én sem voltam erre képes, a tekintetem folyton elkalandozott. A kedves párbeszéd után megkérdezte, hogy eldöntöttem-e már,

milyen irányban fogok szakosodni. „Hogy mit csinálni?“, kérdeztem vissza, mert fogalmam sem volt arról, hogy a következő félévben erről dönteni kell. Később aztán egyre inkább hozzászórtam, hogy a legfontosabb hírek mindig az utolsó pillanatban jutnak el hozzám.

Másnap délelőtt cipőstül és ruhástul ébredtem a konyha kövén. Nyakamat alig bírtam fordítani, fáj a hátam és hasogatott a fejem. Bevettem egy fájdalomcsillapítót, és lezuhanyoztam, majd a szobámba mentem új ruháért. A lány az ágyamban feküdt. Ő is ruhástul aludt, ezért feltételeztem, hogy nem történt köztünk semmi, de nem emlékeztem, nem emlékezhettem. Szédültem, de igyekeztem gyorsan felöltözni. Indulás előtt bevettem még egy fájdalomcsillapítót, és benéztem Dani szobájába, kíváncsi voltam, vele mi van. Az ágyában aludt, meztelenül. Szabi nem volt sehol, ezt a gyakorlatot az elmúlt hónapokban professzionális szintre fejlesztette. A meg sem kezdett nyomozást annak kapcsán, mi történhetett, lezártnak tekintettem, és elhagytam a lakást, az épületet, hogy az egyetemi könyvtárba buszozzak.

Életemben először mentem fel az egyetem és azon belül a tanszékünk honlapjára a könyvtárban, hogy megnézzem a szakosodási lehetőségeket, melyekről a tegnapi estét megelőzően azt sem tudtam, hogy léteznek. A weboldalnak jó dizájna volt, hivatalos és komoly benyomást keltett, ugyanakkor meleg színek uralták, és felhasználóbarát volt; hamar megtaláltam, amit kerestem. Az első dolog, amit a szakosodás kapcsán megláttam, a határidő volt, azt írta: „az aktuálisan megkezdett tavaszi félév szorgalmi időszakának kezdetétől a tavaszi félév szorgalmi időszakában a negyedik hét végéig”. Úgy éreztem, ebben a mondatban a szóismétlések csak azért bonyolítják a mondatot, hogy az olvasó a végére mindenképpen elbizonytalanodjon, és még egyszer elolvassa a szöveget. Így tettem hát, s második olvasásra egyszerűbbnek találtam, ha azt írták volna, hogy „minden tavaszi félévben a szorgalmi időszak kezdetétől a szorgalmi időszak negyedik hetének végéig”. Hátradőltem, és akkorát sóhajtottam, mint aki most tudta meg, hogy bár késve érkezett a buszhoz, a busz is késve fog indulni, ezért még éppen eléri. A mély sóhajt több követte, a halántékom lüktetni kezdett, és hányingerem támadt, hátrattoltam a széket, amin ültem, és könyökömet a térdemre illesztve a tenyerembe temettem az arcomat. A gyomrom liftezett, a hátamon hidegrázás futott, úgy éreztem, ha most megmoccanok vagy kinyitom a szemem, rögtön lehányom az előttem álló monitort, de közben gondolataimat euforikus öröm járta át, mert tudtam, hogy minden a legnagyobb rendben van. A vizsgaidőszak még csak két napja ért véget, a tavaszi félév kezdetéig még nagyjából két hét lehetett, ami azt jelentette, hogy még hat hetem van gondolkodni azon, milyen szakirányt fogok magamnak választani, tehát mégsem az utolsó pillanatban kaptam az információt a szakosodásról. Megkérdezhettem volna a lányt az este folyamán, hogy mégis mi a határidő, ahelyett hogy korán pánikba esem, de akkor biztosan halogattam volna a feladatot az utolsó pillanatig, s így legalább életemben először időben elkezdhettem valamit. „Reggelizni azért még mindenképpen van időm”, gondoltam, s ettől hamarosan jobban lettem.

Lementem az ebédlőbe, kakaós csigát ettem és tejet ittam. Fél tizenegy volt, a könyvtár kongott az ürességtől, rajtam és a személyzetten kívül csak két ember ült az asztaloknál, holott normál körülmények között erre az időszakra az épület

már jócskán megtelt hallgatókkal, és csak este hat óra körül kezdett kiürülni. Most azonban nem voltak normális körülmények, a hallgatók otthon pihentek, élvezték a szemeszterközi szünetet, örültek, hogy sikeresen maguk mögött hagyták az előző félévet, gondolataik a hasznosítható tudás körül jártak, és bizakodva néztek az elkövetkezendő kihívások elé. Így gondolhatták a tanáraink. A valóság azonban az lehetett, hogy mivel tegnap este tele volt a belváros, mindenki tivornyázva ünnepelt (még néhány fiatalabb oktatót is láttam), és a hallgatók hajnalban szinte versenyt hánytak a sétálóutca haván, ma mindenki otthon fekszik, és az első gondolatuk legkorábban dél körül fog megfogalmazódni, az pedig az lesz, hogy elképesztően szomjasak, ugyanakkor képtelenek felkelni egy pohár vízért, agóniájuk eltart majd egy órát, s közben szidják magukat, hogy miért nem voltak előrelátók, és miért nem készítettek be tegnap egy üveg vizet az ágy mellé, mielőtt még elindultak volna a belváros felé.

Kinéztem az ablakon, esett a hó, olyan mesébe illően, mintha tollpihéek ezrei hullottak volna, minden fehér volt, csak a főút széles sávjai feketélltek, az emberek lába alatt a friss hó pedig olyan finoman, lágyan ropoghatott, mint a fogam alatt a kakaós csiga.

Miután befejeztem a reggelimet, egy ideig még ültem a széken, vártam, hogy egy kicsit jobban legyek, hogy aztán hazamenjek. A főbejárat előtt, a ruhatárhoz sétálva megláttam egy kényelmes fotelt, beleültem, és elszundítottam, néha-néha kinyitottam a szemem, és az üveglablakon át csodálattal néztem a hózápport. Egy idő után a fejfájásomnak teljesen nyoma veszett, csak tompa fáradtság maradt a helyén, simogattam a karfa zöld bársonyát, békémet csak néha zavarta meg a kopogó cipők visszhangja az előtérben. Amikor egyszer résnyire nyitottam a szemem, fekete kabátos alakot láttam az üvegajtó túloldalán. Vörös sál és szőke haj lobogott a kapucnija alól, felém fordult, de az arcát nem láthattam a köré tekert sál miatt, a szeme mosolygott. Nem tudtam volna megmondani, hogy éppen belépni készül, vagy elhagyja az épületet. Kesztyűs kezével megigazította a sálát, és ahogy nyakát felfelé nyújtotta, a kapucni kissé hátracsúszott, arca pedig egy pillanatra láthatóvá vált a ruhák rejtekében: az a csodaszép lány volt, akit Danival a szórakozóhelyen láttunk. Hátamon végigfutott a hideg, hirtelen előredőltem a fotelban, és megdörzsöltem a szemem, de amikor újra kinyitottam, már sehol sem volt.

Elviszlek magammal

regényrészlet

Este hat, a klinika emeleti folyosójának utolsó ajtaja bezárul. Úgy tíz perc múlva egy körülbelül 168 centiméter magas, vágott szemű, fekete hajú, fess fiatalember kopogtat rajta. Választ nem kap, bentről mozgást nem tapasztal, vár. Köpenye zsebéből előkotorja az óráját, kissé megdőlve fókuszál, majd újra próbálkozik. Bentről a *Deh, vieni alla finestra* dallamát hallani. Morvay kelletlenül az ajtóhoz csoszog, résnyire kinyitja.

Parancsol, hunyorog a fiatalemberre, aki mereven néz előre, bal kezével oldalt lesöpri a köpenyét, a másikban papír zörög. Professzor, a hangja megbicsaklik. A prof kíváncsian méregeti. Üres, egzaltált tekintetében értelmet keres. Behívja, int, a pamlagon foglaljon helyet, a teázóasztal mellett, míg a hanglemezt leemeli a gramofonról. Maga a szemközti karfás székben helyezkedik el, lábát keresztbe veti, most jutottam ehhez a kincshez, Titta Ruffo, hallott már róla, kérdezi, és szivarja után kotorász. Jóféle Regalitast vagy Britannicát tartok csak, nyújtja Bács felé a szivartartót, az nemet int, olcsó Trabucót soha. Mielőtt rágyújtana, harákol. Épp az eltűnt nők listáját tanulmányozta, s jelezni kívánta, hogy nem kultiválja a váratlan látogatókat. Bács, akinek megjelenése különösen kellemetlen számára, finnyásan elhajol a füstkarikák előtt.

Mennyi, kérdezi váratlanul Morvay, Bács bambán bámul az arcába, térdét összehúzza. Olvasta közleményem Pucciniról, tér ki a válasz előtt, de Morvay nem hagyja: Mennyi a dózisa? 3,2 cg morfium és 3,8 pantopon, nem várja meg Morvay válaszát, ne, kérem, magam is tudom, hogy át kell térjek a mentes állapotra, nem akarom zárt intézetben végezni. Megvan a tervem, a jó pálinka és a szerelmi szorgalom segít a lemondásban. Morvay megvárja a fogadkozás végét, majd nyugodt, kíméletlen hangon megszólal. A fiamnak tekintem, ezért kimondom: maga rég megölte magát. Maga nem él. Egy halott jár le-föl a klinikán, akit mégis rettegve óvunk önmagától. Mit akar még, miért jött ide hozzám? Bács rázza a fejét, más témára vált. A betegét, nevét nem tudjuk, nevezzük Emmának, akit rám ruháztott... nem vagyok abban a helyzetben, hogy felelősséggel vállalhatnám. Érdekes eset, jó lehet más ambiciózus jelöltnek, Odönnek például kiváló, arassa le ő a babért. Vagy mit bánom, adja Vértesnek... De Morvay felhörren: megőrült maga, mit művel? Mentőövet dobok maga elé, szalmaszálát, melybe kapaszkodhat, és mit kapok újfent? Megint elszalad, meghátrál? Föl fogja törni a klinika patikáját, a gyógyszeres szekrényt? Ügyeletben konyakot vedel, s az ór a padlón fekve találja önkívületben, miközben vágni lehet a cigarettafüstöt a szobában? Mondja, fiatalember, kiugrik egyszer az ablakon, vagy lelövi magát, vagy engem akar lepuffantani? A hangja visszhangzik a nagy belmagasságú szobá-

ban. Ne keverje ide a múltat, emeli fel a hangját Bács, kívánságára minden elvárhatót megteszek. Deportált fürdőbe, vidékre, alávettem magam elvonókúráknak, megjártam a frontot, arról ne beszéljünk. Látnia kell rajtam az igyekezetet, a felelősségérzet mondatja velem, hogy könyörgöm, professzor, ne, ne engedjen ehhez a nőhöz! Morvay megrökönyödve húzza fel a szemöldökét: árthat neki, azt mondja? Vagy milyen okot kíván megnevezni? Mire Bács széles és gyors gesztusokkal magyarázatba fog. Páciensem állapotában kezeléseim dacára nyugtalanító rizikófaktorok mutatkoznak, az állandósult feszültségnek következményei lesznek, félek, átesünk az irreverzibilis stádiumba, és szuicid végkifejlet is előállhat, hadar, s nyújtana a gyűrött szelű papirost a prof felé, ha nem csúszna ki a kezéből. Ach so, feleli Morvay, nemrég láttam a folyosón egy kitörését, majd hirtelen mozdulattal elkapja a levegőben, s hangosan olvasni kezdi a kórrajzot: „A 165 cm magas, kissé alultáplált nőbeteg, haja sötétbarna, ritkás. A homloka alacsony, széles, felfelé összetérő. Az arc aszimmetriás; jobb oldalt erősebben fejlett. A nyakon középtájt szemölcs. Nyelv kissé balra deviál, reszket. Kisebb fokú kéztremor. A bal faciális fáradékonyabb. Centrális látás, színérzés jó. A gyomortájérról a torok felé haladó szorító érzése van, mely néha a fejtetőtől terjed lefelé, és fulladásban kulminál. A belső szervek épek. Időre és helyre kevésbé tájékozott. Intelligenciájában defektus nem található. Testtartása görnyedt, időnkint összerázkódik, magába vonul, kedvetlen, arca szenvedést fejez ki.”

Alkalmazott pszichoterápiát, néz fel Morvay a papírból. Természetesen, kezdi beszámolóját Bács, csekély eredményre vezetett. Mást, méregeti bizalmatlanul a prof, ugye, nem vet be módszert tilalmam ellenére? Villamosoztam, hiába, gyógyszeres kezelése kudarc, az altató- és izgatószerre nem várt módon reagál, a beteg több hete gyakorlatilag álomtalan. Módszerek tucatjával igyekeztem elérni, hogy tudatának tisztulása legalább részben és töredékesen meginduljon, távolabbi múltból származó emlékei akár csak szimbólumokban, csonka darabokban megjelenjenek, hasztalan. A professzor nem engedi el, egy órán belül megtekintem, ha szíjak nyomát látom, távozhat Isten hírével. Bács bólogat, hova gondol. Nos, néz a prof érdeklődéssel a fiatal orvosra, amit elmondott, én aggasztónak nem, inkább reménykeltőnek látom. Bács ellenkezik. Tartok tőle, hogy csupán előjel az álomtalanlás, feltételezésem szerint kockázatos alakulások közelébe kerültünk. Vészjósló mondatára Morvay higgadtan reagál. Mi félelme van? Aggasztónak ítélem, magyaráz a fiatal orvos, hogy sokat panaszkodik a rosszindulatú, gonosz lény részéről tapasztalt befolyásolásról, a kínzások különféle alakjáról. Minden, ideges állapotával kapcsolatos tünetet ezen rosszakarató hatás következményeképpen szerepeltet. Mániásan kutatja a bűnt. Szóval, írásban élénk színekkel ecseteli szenvedéseit, az üldöztetés különféle módjait. Ilyen alkalmakkor arca felélénkül, mohó bőbeszédűséggel sorolja el élményeit, érzeteiről, a külvilág tüneményeiről, az üldöző szellemről való felfogását. Állapota percről percre változó, éjszaka verejtékezve, lázasan kínlódik, nap közben kimerültsége dacára is tiszta, sőt élénk, terápiára alkalmas, szabadon kóborol az intézet területén. Kis szünetet tart, majd halkabbra véve hangját megjegyzi, ma reggel feltűnt neki, hogy jelentősen megdézsmálták a gyógyszerkészletet. Morvay gyanakodva, dühösen néz Bácsra: Morfium? Professzor, kérem, Bács holtápadt, ha én követtem volna el a lopást, említeném? Volnék olyan ostoba, hogy tudván jogos félelmeiről újra kifosztom a patikát, és ezzel veszélyeztetem előmenetelem,

sőt végleg elvágom magam? Magának nincs előmenetele, bosszankodik a professzor, maga kiállította önmagáról egykor a bizonyítványt, és ezt a bizonyítványt nincs mód megváltoztatni. Itt lehet, tanulhat, míg úgy akarom, hogy ne ölje meg magát. Majd a telefonhoz lép, jobb kezét a kagylóra teszi: vizsgálatot rendelék el az eltűnt morfium ügyében. A fiatal orvos homlokán hideg verejték, maga nekem előléptetést ígért, förmed rá, de látva a Morvay arcáról eltávozott könyörületet, dühét magába fojtja.

Percek is eltelnek, mire újra meg tud szólalni, fátyolos hangon folytatja. Nemcsak a morfium, de a legutóbbi beszélgetéseink, valamint naplója, amelyet a terápia részeként, rendeletemre ír. Ugyan mit tartalmaz az a napló, érdeklődik Morvay, mire Bács összerendezi gondolatait, olykor meglepő intelligenciával és elbeszélőkészséggel megírt elmélkedéseket a bűn mibenlétéről, máskor kusza fantazmagóriákat. Néhol úgy tűnik, tudatában van, mi történik vele, reflektál a kezelésekre és hatásukra, sőt gyógyítóinak tevékenységére, néhol elszabadul féktelen, megváltozik írásmódja, alig olvasható ákombákomokat firkál borult elmével, és csak egy állítás vehető ki mondataiból, hogy a halált kívánja. De mint-ha nem egyetlen ember róná sorait.

A *mintha* szót törölje szótárából, szól rá Morvay, felfedez-e skizofréniára utaló momentumot? Bács hezitál, nem merné egyértelműen állítani, de a rém minduntalan felemlegetése aggodalomra ad okot. Hát, akkor, akad fenn a professzor, a naplóból fény derül eddigi kérdéseinkre, melyek szerint a lénnel való találkozás és a nő klinikákra kerülése közt felfedezhetünk-e kapcsolódást? Érdeklődéssel ráncolja a homlokát, de a fiatal orvosnak nincsenek válaszai. Ezt a naplót tán szigorúan titkos kódok fejtői értenék, legyint, már ami a múltra utaló mondatok desiffrózását jelenti, pusztán annyit vonhat le tanulságul, hogy a nőnek, minthogy tapasztalata szerint nehezen vagy egyáltalán nem viseli terhét az emlékeinek, ha folytatják feltárási terápiáját, védekezésként felfoghatatlanul rövid idő alatt végleg elborulhat az elméje, ha nem fordul maga ellen előbb. Milyen drámai, hümmög a professzor, és nem bírja megállni, hogy epés megjegyzést ne tegyen: lehetne kevésbé irodalmi.

Ha jól emlékszem, veszi át az irányítást Morvay, a nőt a helyi érdekű vasút végállomásán találták, egy pad alatt kuporogva, zavart állapotban, koszos, megtépett ruházatban. Bács helyesel, fejének bal oldalát vérző seb torzította, nem tudta, kicsoda, hogy jutott ebbe az állapotba, miképp esett ez a szörnyűség vele. Riadt volt, megérinteni nem hagyta magát, szökni kívánt az embergyűrűből, szemét sem nyitotta, csak reszketett. Az ügyeletes kórházban ellátták sérüléseit, ám mivel nem volt képes azonosítani magát, rendőrt hívtak, a hatóság azonban nem kezdett nyomozásba, mert idegenkezűségre utaló információ nem állt rendelkezésre. A kilétét kutatták, de mivel eleve reménytelen szálakon indultak el, hamar megfeneklett a nyomozás, a nőt zavart állapota miatt tébolydába utalták. Ott kezelést nem kapott. Mivel állapotában változás nem állt be, rokona nem jelentkezett, áthelyezték klinikákra, hogy megnyomorított elméjével kezdjünk munkába, remélve pozitív változások bekövetkeztét. Emlékszem már, fogta a homlokát a professzor, magam vettem lajstromba, vizsgáltam meg először, és utaltam elmeosztályunkra. Törékeny lélek, igazította meg orrnyergén szemüvegét, szigorúan megtiltom szabadon bocsátását, nem bolyonghat az intézet területén. Csakis zárt, ellenőrizhető helyen, nyomatékossította, fel nem foghatom, ed-

dig miért engedélyezte, olyan eminens állapotban volna? Mint jeleztem, lépett hátra Bács, védekező testhelyzetbe helyezve magát, eltekintve néhány, időközönként visszatérő hisztériás jellegű rohamtól, a nőnek tisztának mondható az elméje. Minek köszönhető akkor a maga aggodalma, öntötte el a méreg a professzort, meg akarja ölni? Talán le akarta magáról rázni a felelősséget, nem értette, miért akaszkodik rá a fiatal doktor, miért kívánja kudarcát rá hártani, kimenekülni a teher alól, visszaszolgáltatni el nem végzett munka után, siker híján a páciens, miért vár tőle nagyobb gondoskodást, mint ami mentorálnak jár, mi ez a vádló tekintet, miért követ el akkora szakmai hibát, amit neki kéne korrigálnia. Még valószínűbb, hogy sötét felhők vonultak a szeme elé, megmagyarázhatatlan feketeiség, koszfoltos, démoni képzetek, gyötrelmes előérzés.

A nőt állandó megfigyelés alá vonták a klinika egy távolabbi pontján, a nyugtalan betegek szárnyában külön szobácskát kapott, melyet kettős retesszel zárható ajtó vágott el a külvilágtól. Huszonnégy órás őrizetben nővérek tettek-vettek az előtérben, bóbiskoltak ágya mellett, eltávolították szobájából a fogast, a tükröt és a fiókos szekrényt, melyet előbb alaposan átvizsgáltak, kórházi ruházatát és tárgyait kicserélték. A határozatot, hogy szabadságában korlátozták, egy újfajta terápia bevezetésének szükségességével indokolták. Tudták ugyan, hogy így is rátörhet roham, s ha továbbra is álomtalan, kénytelenek lesznek nagy adag nyugtatóinjekciókkal időlegesen újra félhalottá szedálni, az elsődleges cél az alapos megfigyelés volt, hogy miután végképp kizárták a színlelés még mindig fennálló lehetőségét, az amnézia lassú oldásába fogjanak, utat engedve a lélekben elzárt, szenvedéseket okozó események kimondásának, s ekként az azzal való szembesülést, tehát az okok megszüntetését elérjék. Emlékeznie kell, utasított a prof, és Bács Géza engedett, a feszültséget közte és Morvay közt más indokolta ugyan, ami kimondatlan maradt, de a béke érdekében fejet hajtott az atyai szó előtt, ígéretet tett magának, hogy a p-t és a morfiiumot végleg elhagyja, munkába veti magát, s minden erejét arra összpontosítja, hogy Emma kisasszonyt rászorítsa az emlékezésre.

*

Vajon mit akarhatott közölni velem ez a nő, töpreng a professzor, és miért éppen énvelem. Előtte van a kép, amint a folyosón kétségbeesetten nyújtja a kezét felé, de ő magára zárja az ajtót, és kutatásaiba mélyed. Lehetséges volna, hogy valaki bántotta, tán egy útonálló banda, egy ágrólszakadt senkiházi, háborún edzett, kiéhezett alak? Nem, csóválja a fejét, szemet szúrt volna a rendőröknek, de Emmát ki sem hallgatták. Tán zavarodott ámokfutásában összetörte magát, vagy önnön teste ellen támadt... mert nincs, aki elméjétől megvédje, kiszedje a marcangoló magányból, egy erős, dolgos férfi... az kéne neki, és meggyógyulna. Hátára terítette felöltőjét, öreg már ahhoz, hogy ilyesmin rágódjon, van öneki baja elég, megbízatásáról sem ildomos elfeledkeznie, melyben elenyésző mértékben haladt előre. A paksaméta dobozába visszacsomagolva ott hevert az asztalán, akárhányszor ránézett, szorongással vegyes szomorúság fogta el. Nem akart a közelébe menni, látni sem kívánta, hideg rázta a tapintásától.

Ilyenkor kéne egyéb tevékenységekkel elütni az időt, gondolta, ókori filozófusok és modern kori lélekbúvárok esküsznek arra, hogy figyelmünk fókuszának

áthelyezése egy érdektelen tárgyra, az azzal való elmélyült foglalatzkodás a periférikus gondolatokat felszabadítja, a görcsbe rándult, előrejutni képtelen tekervényeket mozgásba lendíti. Hasonlóra volna szüksége, hogy eltávolodjon feszítő gondolataitól, de eszébe jutott valami még, egy váltóügy, amelyet Gereblyés említett, s melyről a nyomozati anyag is beszél. A rendőrségi műteremben, ahol minden egyes bilincsbe vert gyanúsítottról fotográfia készül, ahol különböző testrészeik mérése megtörténik, akad tán egy nyom, amely elkerülte a nyomozók figyelmét.

Nagyot szippantott a friss levegőből, jót tesz majd a séta. Nem kell tán bevenni újabb fájdalomcsillapítót, ha fogának lobja elnyugszik a pihentető mozgásnak köszönhetően. A szolnoki országúton ballag végig, nem kis, de kellemes séta a Ferencz József térre. Fischer mondhatni cimborája, noha sokkal inkább fivére, Géza nevezheti kebelbarátjának, mióta a két művészlélek a Zeneakadémia hangversenytermében egymásra talált. Morvay hetente beköszönt hozzá, kitárgyalták az aktuális koncertélményeiket, legutóbb Dohnányi előadását a Szent Teréziában vagy a botrányos koronázási koncertről jött híreket. Most is felnevet, ha eszébe jut, mint botcsinálta zeneértők milyen lelkesen és hüledezve taglalták, a félkezű Zichy mit művel a zongorán.

Amint belépett a professzor a gonddal berendezett műterembe, elsőként a napokban használatba vett masinát, a francia írásszakértő, Alphonse Bertillon fejlesztette fotográfiai szerkezetet csodálta meg. Forgószekéjében, melyet egy hosszúkás, másfél méterre előre kinyúló fatalapzathoz rögzítettek, egy sötétszőke férfi ült, szemben vele, a falap másik végére erősített állványon fényképezőgép. A férfi arcát három lábon egyensúlyozó tölcéses búrába fogott erős lámpa volt hivatott megvilágítani, mellette külön fémtábla ágaskodott, lapozható számsorral, a tetején vaslap, melyre egyéb lényeges információk jegyezhetők. A pirospozsgás férfi fejét, neve Mekler, ahogy az eléje függesztett tábla mutatja, hátul fémfogó tartotta stabil helyzetben. Fischer lobogó köpenyben bújít a sötét posztó alá, s a fotóapparát kémlelőjébe nézve jobb kezével az alany felé intett, az exponálás pillanatában mutasson szokványos arckifejezést, ha grimasszal próbálja arcvonásait eltorzítani, a háttérben figyelő tizedes tarkón vágja, tanú nem lesz, és egyéb retorziók is kilátásba helyezve, ha megtéveszteni óhajtaná a berendezést. A kezét lazán két combjára helyezze, lábát párhuzamosan, szorosan egymás mellett tartsa, ne pislogjon, hunyorítson, ne öltön nyelvet, bajszot ne pödörjön. Amint elkészülnek a fotóval, nyikorogva fordítja el negyvenöt fokban a széket a két segéd a rajta mozdulatlanul feszítő bűnözővel balra. Vigyázni kell, hogy a hát ne görnyedjen előre, erre való a fémpánt, melybe a fejet helyezni kell.

A főkapitányság nyilvántartási osztályán hatalmas apparátus dolgozott a bűnösök regisztrálásán, a háború ugyan ide is betette véres bakancsát, fele annyi volt a munkában segédkező, képzetlen munkaerő, akik a fotókat és testméreteket borítékokba gyűjtötték, vagy fotózásra kísérték a bűnösöket. A kilenc részleg egyike volt a fényképnylvántartás, másik a fényképező műterem, melynek nagysága és berendezése vetekedett a legjobb külföldi műtermekével. Több pompás gép, forgatható szék, beállítótükör, két darab tizenhatezer gyertya fényét produkáló villám gép, helyszíni fölvételekre szolgáló készülék állt rendelkezésre, s közel nyolcvanezer fotográfia volt már a lajstromban. A magyar királyi állami rendőrség saját hatáskörében rendelte el és foganatosította a tükörfényké-

pezést minden vétség miatt előzetesbe, vizsgálati fogságba került vagy szabadságvesztésre ítélt egyénről, legyenek zsebmetszők, vásári tolvajok vagy kóbor cigányok. A Fischer polcán sorakozó nagy rakás fegyenc-törzskönyv tanúsága szerint a Magyar Királyi Országos Gyűjtőfogház elítéltei közt legtöbb a tolvaj, de vannak sikkasztók, hamisítók, csalók, orgazdák, védjegybitorlók, rablók, nem ritka az erőszakos nemi közösülés, a súlyos testi sértés vagy a szándékos emberölés. Foglalkozásra, vallásra, nemre és családi állapotra nézve végtelen színes a paletta, noha a habtiszta úri felsőosztály nem képviselteti magát az elítéltek sorában. Ők erkölcsi tartásuk, makulátlan neveltetésük és hírnevük révén vagy nem ismerik a bűnt, vagy van elég pénz a bukszájukban, hogy ne ismerjék fel őket, ha bűnt követnek el. Különösképp sok a cseléd, legtöbbjük hajadon, tolvajláson kapott. Feltűnően számos az okirat- és pénzhamisítás, anyagi javakért, haszonszerzésért elkövetett bűncselekmény.

Az irattári szolgálak egy kócos, fekete loboncú nőt rángatnak épp a székre. Grimaszokat vág, a fényképész felé köp, átkokat küld a jelenlévőkre. Morvay beleles Fischer asztalán a nyitott jegyzőkönyvbe. A súlyosabb esetek közt szerepel, rákospalotai, csoportosan elkövetett halált okozó súlyos testi sértés miatt került fogdára. A lókupec babája, Lóré Borbála – álneve szerint Hamrák Rafael Borcsa – írástudatlan, vadházasságban élő kofa, aki büntársi minőségben ötödmagával vert agyon egy embert, mert az a szoknyája alá nyúlva megbirizgálta bűdöskéjét, és nem volt hajlandó tisztesen megfizetni a kéjt. A tettéért két esztendő fegyházat fog kapni, melyből nyolc hónap fogságban töltött idő leszámoltatik. Gyilkosságért sem jár több, mint öt év, kinek ne érné meg eltenni láb alól a nem kívánatos személyt, mikor cellájában hasonszőrűekkel kvaterkázhat a gyorsan elrepülő időben. 155 centiméter magas, erős testalkatú, gömbölyű arcú, fekete hajú, fekete szemöldökű asszony, orra-szája rendes, álla kerek. A fotográfus nehezen talál álló pontot az arcon, a nőt többször szóban fegyelmezní kell, ne morogjon, csücsörítsen, nyalja a szájszélét a szemét meresztve.

Mit bámul, mutat a nő a fotográfus háta mögöl leskelődő professzorra. Igen, maga. Azt hiszi, én voltam? Maga művelt ember, látszik a fakó arcán, kérdezze azt a magyar cafkát, aki sustorgott ott a fülemben mindenféle badarságot, hogy üssem le az urát, aki a seggét markolássza, az végignézte az egészet. Morvay zavarba jött, visszahátrált a sötétbe, mint aki ott sincs. Nem hiszi, sipákol az aszszony, de addigra a fogdmegek felrángatják a székről, és kétoldalt karját leszorítva a falhoz tapasztják. *En face, en profil*, sóhajtott elégedetten Fischer, mikor elkészült mindkét képpel, majd egy pontosan tizenhárom centiméter hosszúra és kilenc centiméter szélesre nyesett kartonpapírlapra szoroson egymás mellé ragasztotta őket, az oldalképet a bal szélre illesztette. Kísérjék ki, intett utálkozva a rendőröknek, akik a makrancos nőt keservvel navigálták, a karjuk csupa karmolásnyom.

Megközelítettük a valóságot, el ugyan nem értük, mutatja Morvaynak a fotót, mintha érdekelné a professzort, majd az elő- és hátlapra sebesen feljegyzí a terhelt és a fogház nevét, a felvétel dátumával. Az ügyész három napra kérte, sürgős eset. Kissé nyugtalan ma, keres valamit, vagy kémkedik, fordul megint Morvayhoz, aki az előbbinél is jobban zavarba jön, majd hogy visszaterelje gondolatait a helyes mederbe, Fischerhez közel hajol. Ha bárki megfordult itt egyszer, annak fotográfiája és törzskönyve hova is kerül? Négyfele, válaszol kész-

séggel Fischer. Nem bízunk a véletlenre. Két példányt kap a budapesti országos nyilvántartás, a harmadikat a bünygyi iratokhoz csatoljuk, a negyediket és a fényképlemezeket a királyi ügyészségen vagy járásbírószágon betűrendes mutató szerint tárolják. De mióta reszortja egy orvosnak a nyomozás? Morvayt feszélyezi a stílus, ám nem kíván reagálni, fejében gondolatok cikáznak.

Amilyen nehezen cibálta ki a két hórühorgas rendőr Lóré Borbálát a műhelyből, társaik oly hamar hozták a következő turnust. Fischer feltartotta egyik kezét, hogy várjanak még, mondani akart valamit Morvaynak.

Professzor, kezdte a szokásosnál tisztelettudóbb modorban, fennhangon, hogy a jelenlévők is jól hallják, tájékoztatni kívánom, hogy bármit keres, sem bent, sem kívül, e műteremből kilépve, nem oszthatom meg még magával sem, a lefényképezett egyének kilétéről, fogvatartásának helyéről értesítést adnom, valamint további, nem rendőri használatra szánt fényképeket készítenem és kibocsátanom szigorúan tiltott. Morvay kérdően meredt rá. Fischer mutatóujjal fölfelé bökö, odafönről jött az ukáz. Mekkora a baj, sűgött oda a professzor. Rendkívűli szigorítás, sziszegte foga közűl a fotós, egy, a gyanű szerűnt csendőrűkkel összejátszó hivatalos személy jogosulatlan kívánt papírokat kicsempészni az irattárból, mikor rajtakapta az éjjeli őr, bottal támadt rá, és elmenekűlt. Egyelőre általános a tilalom. Akit én keresek, tér vissza a megszokott hangerőre a professzor, egyszer került csak apróbb vétséget, némi váltóűgyelet, a törvény szolgálainak szeme elé. Bár, és most vegye ezt bizalmas információnak, űgye be sem végződött, emberűnket máris elvesztette szem elől a hatóság. Annyit kinyomoztak róla, hogy a Rottenbiller utcából egyszer csak kiköltözött a kétes elemek tanyájára, ott bujdokolt a törvény elől. Mindennek nyoma van, nyugtatja meg Fischer, aki egyszer bekerűlt a rendszerbe, az onnan nem szabadul. Ha idáig eljutott persze, s levettűk a szűkséges testméréteket. Morvay egy cetlit nyom a kezébe, a neve, sűgja. Fischer mintha mi sem történt volna, elveszi, s folytatja. De ha vádolták is, ám utána meg sem fogták, Mein Gott, és hüvelykűjját a középűsűhöz feszítve csetintett a segédeknek, hogy hozhatják a következő modellt.

Műg a kartotékra várt, Morvaynak kedve támadt bókászni a vizgáló berendezések körűl. Felvillanyozták a találmányok, az űj személyazonosító rendszer, melyben tizenegy testméréteket vettek le azonosításra, s az űjnyomolvasó. Fölé hajol, keres egy nagyító, nem talál, még közelebb húzódik, vajon miért rajzol a természet jeleket az űjbegek, mit keresnek a kézen sivatagi buckák, évgűűrűk, hurkok, őrvények és pávaszemek. Kiss űjnyoma megvan, jutott eszébe, csak nincs mivel egybevetni. Pedig jó szolgálatot tehetne most ez a csinos berendezés. A fűleket is ekként kellene analízis alá vetni, egyenesíti ki a derekát. Ki látott már két egyforma fűlet, külső és belsű járatot, egyazon mértékben hűsos cimpát, a koponyához máséval egyezűn tapadó kagyló. Nemrűg elfogtak egy többszűr bűntetett csavargó. Kirafinálhatta magát, vágott az esze, mert szeme sem rebent, a leghatározottabban tagadta, hogy a fénykép, amelyet földmutattak előtte, őt ábrázolná. Nem kell több, csak begyakorolni egy rezzenéstelen arckifejezést, és nem állni el az állítástól, körűmszakadtig tagadni, tagadni, tagadni. De nem járt szerencsével, kajla fűlei alapján megállapították a személyazonosságát. Hiábavaló volt a hazudozás.

Csodálatos a tudomány, csűszik ki észrevétlen a száján, az arc, áll, homlok, orr, fűl, kar és láb méretei cáfolhatatlanul leleplezhetik a bűnelkűvetőt, kérdés,

hogy adhat-e előre jelet a test, hogy ki válhatik bűnözővé. Vegyük példának a genitáliákat, nevetgél magában, egy méreteres, ferdén álló fallosz vagy túlfejtett klitorisz árulkodó jel volna a kilengésre való hajlamra, arra, ha valaki a normálisként elgondolt életviteltől ösztöneiből adódóan drasztikusan elhajolni kész? Fényképezni ugyan nem volna szerencsés, vigyorog kajánul, s pillantását a műhelyre és a lencse pontos közepébe koncentráló Fischerre veti.

Akkor ötlik eszébe a név. Hogy is hívták azt a sötétszőke férfit, akit érkezésemkor fotografált, kérdi Fischertől. Mekler, mondja, majd Morvay mellé lépve magyarázza tovább, epilepsziás rohamában súlyosan megsebesített egy őt lefogni igyekvő egyént. Furcsa eset, vagy szimulál, vagy erős trauma érte, amely kiváltotta ezt a hajlamából adódó betegséget, a felesége azt állítja, csaló, az ő férje elesett Palermónál. Nem firtatom, legyint Fischer, a rendőrök dolga, apropó, professzor, fűzi hozzá Fischer, volna-e kedve családom társaságában megtekinteni Hevesi *Don Juan*ját az Operában. Morvaynak felcsillan a szeme, megtiszteltetés. Géza barátomnak köszönje, fűzi hozzá Fischer, amikor érkezik a segéd, félrevonja a fényképezést, s karját széttárva közli, hogy a Kiss nevűeket tartalmazó többtucatnyi kartonnak lába kélt. Ez lenne, melyet a raktárból kiloptak, hüledezik Morvay, micsoda gondos nyomeltakarítás. Csodálkozik, de nem csalódik, nem számított egyébre. Kalapját fejére igazítja, mielőtt lefekszik, levelet ír majd a királyi ügyészségre, valahol csak megvan az a váltó, s máris máson jár az esze, elmélázó, lassú sétára gondol a Fűvészkertben, hogy újra megcsodálja a Victoria régiát, aztán magányos vacsorájára, melyet a körúti Széchenyiben költ el, ha eléri még az utolsó rendelést. Benéz talán az üres lakásba is, amely, mióta Emília itt hagyta, nem otthona többé, a cselédnek is kiadta az útját, kóborol inkább, vagy bent alszik a klinikán.

*

Milyen nagy lehet ez a szoba? Ha öt lépést tesz, akkor kettő, talán két és fél méter széltében, és három hosszában. Le-fől sétál a nő, szokásává vált a járkálás, ha ülne csak vagy feküdne, megbolondulna. Az ágy kikerülése gondot okoz, ha be akarja csukni a szemét járkálás közben. Becsukja, nincs itt, madarakat hall, érzi a fű szagát, suhognak a lombok, szél lengeti a faágakat. Körbejárja a szobát, végigtapogatja a falakat, megkaparja, málló mész borítja körben, fehér por hullik a hajópadlóra. Az ajtó hideg fém, benne erős zárszerkezet, fönt kémlelőablak rácsos. Csattan az acélpánt, Bács az. Naponta háromszor látogatja, reggel álmosan és gyorsan levezényli a vizitet, a nővérnek ukázt ad, meghallgatja, olyankor még alszik, vontatottan beszél. A kezelésekre délután kerül sor, addigra felélénkül, ötletei lesznek, le akarja győzni a profot, mert meggyőződése, hogy a Vértes-féle sunyi áskálódóknak köszönhetően Morvay egyre ellenségesebb vele. Tán még Olgát is ellene hangolja, ez a könyörtelen igazság, amiért kénytelen a nőt olykor kegyetlenül megrendszabályozni. Hat körül jön az esti vizit, amelyen ránéz még egyszer, átfutja a papírokat, leoltja a lámpát, bezár. A vizitek közt lehet sétálni, a kezeléseket utáni pár órát kivéve még visz a láb.

Meg kell akadályoznia, hogy a satuként lassan és fenyegetően rázáruló szoba falai összenyomják. Ha járkál, az olyan, mintha valahova tartana, mintha volna távolság, amelyet le lehet győzni. Odaérni valahová.

Süket csend, szívdobogás, bélzajok. Időnként belehasít a csendbe a csapóajtó hangja, ahogy nyikorogva leng a folyosó végén, mintha nem akarna nyugvópontot találni, pedig messze került, a klinika másik szárnyába, ahová nem ér el zaj a túloldalról. Ha sámlira áll, az apró ablakon az udvarra lát, a professzor görnyedt alakját keresi a szemével, de ízületi bántalmaktól fájdalmas, nehézkes járását nem ismeri fel egyetlen fehér köpenyes alakban sem. Talán az egyetem tartja fogva, a királyi törvényszék letartóztatottakat és elítélteket megfigyelő osztálya, tán egy konferencia katedrája Európában. Arra gondolni sem mer, hogy megállt a szíve, vére elmergeződött, agyában egy eret eltorlaszolt a gonosz idea, amellyel foglalkozni kénytelen.

Rajong ősz tarkójáért. Ha kiszabadulhatna ebből a zárkából, lesné megint az ablakát odalentről, hallgatná távoli szobából, falnak lapított füllel kagylózná a neszeket, lopakodna utána, kutatna titokban a holmijai közt. Van egy paksaméta az asztalán, amely élénken izgatja. A csomagolópapír hangosan zörög, ha hozzáérnek. Vonzza, akár a mágnes, a gyomrában szurkálást tapasztal, és lüktet az arca egyik oldala a gondolatára. Egyszer figyelt fel csak rá a professzor. Köntöse széle az ablakkeret szálkáiba akadt, huzat volt, Sarolta tán az emeletet szellőztette, mikor meglátta, amint az ajtó felé közelít, majd ijedtében egy húsos levelű palma mögé rejtőzik. Próbálta megszólítani, elmondani, mi kínozza, de a professzor két mondat után behúzta a szárnyat, és elmerült betűrengetegében.

Hol van már az az idő, amikor kihallgathatta beszélgetését Báccsal. A négy fal és a csend szinte kilapítja. Emlékszik, afféle fölös okosságokról értekeztek, mint a gyilkos személyiségének főbb jellegzetességei, a lélektani indítékok, az agy sötét machinériái. Azt hitték, miközben ő a falon futó árnyékok mozgását leste, a beteg elme működésének értőjévé válnak, s nem rettentek meg a lehetőségtől, hogy a vizsgálódó az elmélyülésben automatikusan magára veszi ezt a személyiséget, önmaga is beteggé lesz, gyilkossá lényegül, ha fizikai és pszichés készségei megengedik, s nem falják fel morális aggályok. Fújtat, mellkasára vonja ökölbe szorított kezét.

Egy reggel a meglendülő csapóajtó hangjára eszmélt. Napjában százszor is megtörténik, mikor hordágyon, tolószékben, élve és holtan ki-be ráncigálják a betegeket, érkezik a nagyvizit, elől a főorvos fonendoszkóppal, mellette tíz-tizenkét doktor, medikus és tanársegéd, leghátul Sarolta főnővér, vagy csak épp injekcióért rohannak, tolják szerelni a röntgenberendezést. De akárhogy fülelt, egyik sem volt ugyanaz a hang, a professzor egész más lendülettel löki ki az ajtót, hogy a folyosón végighaladva az idegkórtani szárnyba érjen. Aztán egy reggel ismerős hangot hallott. A papucsát is az ágy alatt hagyta, úgy rohant. A szíve kalimpált, távolról itta magába a látványt, de a professzor arcán változást fedezett fel, homlokán mélyebbnek vélte a barázdákat, szeme fényét tompábbnak, szája szorosan zárt.

Osont utána, akár a nyomolvasók, amikor pár méterre ajtajától meghallotta a hangját. Akárhogy tekintgetett, nem látott vele senkit a szobában, tán magában beszél, gondolta, fennhangon szónokol, nem ügyel az arra járókra, hogy szégyen éri, ha rajtakapják. Nem értette, mit mond, értelmetlen zagyvaság. De akkor a semmiből mellette termett Bács, s kis időre rá Vértes is feltűnt. Végigborsózdott a háta, az emlék valóságként törleszkedett az agyába, élő volt, mintha most történe, de más, későbbi események árnyékolták. A prof karba tett kézzel a vitrint

támasztotta, Bács önkívületben gesztikulált. Kértem én, mutatott Morvay felé, mi történik akkor, ha van az agyban egy részecske, egy kicsiny pont, mely feladja mindaddigi nyugalmi állapotát, és valamely külső tapasztalat hatására aktivizálódni kezd, mint amikor az embert hirtelen mohó éhség, szomj vagy egyéb kívánság keríti hatalmába. És ez a részecske olyan erősen lobog, szinte ég, hogy a körötte lévő összes további részecskét is lázba hozza, előnti az agyat, amely immár nem képes mást érzékelni, a gondolkodás gátlás alá kerül, csak ez van, ez a fertelmes éhség. Gondolt már erre? A professzor homlokot ráncolt. Azt mondja, úgy borul el az agy, mint a féltékeny szeretőknél, akiknek elméjében nem mutatkozik mentális defekció? Úgy-úgy, de mire céloz? Felteszem, szólt közbe Vértes, mindez olyan egyéneket jellemez, akik máskülönben a legnormálisabb életet élő, kedélyes, rokonszenves emberek. Világos, bólogatott Bács, olyanok, akiket kedvelni lehet, mindaddig, míg be nem villan az agyukba, s vihart nem okoz egy kép, egy, a lélek számára elviselhetetlen élményről.

Hosszú csend következett, csak az agytekervények nyikorgása hallatszott. Bácsé hevesebb volt, szinte lángolt, mikor beszélt, majd hirtelen váltással leállt, lassú és nehézkes lett. Mint aki előző éjjel mámorban hanyatlott párnájára, majd másnap főfájásra ébredt, s most zavarja a szemébe tűző éles fény, összeesik az esze járása, olykor mégis meglepő kitöréseket produkál. Eltérünk a tárgytól, túl messzire kalandozunk, parancsolt megálljt a professzor, az elme játszadozására nincs idő. Hisz épp a tárgynál vagyunk, gesztikulált Bács magából kikelve, nincs joga kioktatni, a megjegyzésem pusztán annyi, hogy az efféle embernek talán tudomása sincs kiszámíthatatlan támadó viharairól, amelyek olyanok lehetnek, mint a váratlan tudatkihagyások. Nincs előjelük, és nem marad emlékenyom utánuk.

Milyen szép volt a professzor haja, sóhajtott, ahogy megvilágította hátulról a fény. Ez a legerősebb kép, ami megmaradt benne, a fény és a szétrepülő hajszálak játéka. Egy hatalmas tábla elé léptek, a testméretek összefoglaló táblázatos képgyűjteménye előtt pálcával a kezében a prof a homlokok magasságát és a koponya homlokcsonti domborulatait tanulmányozta, majd pálcája hegye megcsúszott, és a mellé kiakasztott, emberi agyat ábrázoló képre vezetett, melyen külön színnel jelezték a csikóhal formájú hippocampust az amygdala mellett. Össze-rezzent, majd arra gondolt, milyen különös, hogy a prof is megingott egy pillanatra, mint aki elvesztette az egyensúlyát, hol is tartottunk, kérdezte, és percekbe telt, míg magához tért. Igen, emelte fel a fejét, vegyünk egy alkoholistát, mi jellemzi egy alkoholista egyén fizikumát, midőn nem jut időben szeszhez? Bács, akár a jó diák, azonnal vágta rá a szimptomák sorát, s csak mondat közben öntötte el a szégyen. Vértes kárörvendőn mosolygott. Homlokán verejték gyöngyözik, szíve hevesen kalimpál, végtagjai remegnek, mozgása dezorientált, gondolkodása szétszórt, ideges. Gyakorta előfordul agresszív reakció, a páciens rendszerint üt, kiabál, jósolhatatlan rémtettekre képes, míg idegrendszerét nyugalmi helyzetbe nem hozza újra az ital, mely időlegesen konszolidálja az agyban bekövetkezett változást, hadarta, s kapott érte egy tanári vállpaskolást. Megsemmisülten tűrte. Jól mondja, fiam, előfordulhat, hogy efféle megoldást kell keresnünk, válaszolt Morvay. Aki többszörös gyilkosságokban éli ki szenvedélyét, az olyasféle, mint az idült alkoholista, és-vagy teszem hozzá, morfinista, aki akkor kapja meg adagját, amint kiolt egy életet.

Az izmai megfeszültek, ahogy Bács egész teste az utolsó mondatra, a szoba falai lassan, recsegve befele dőltek. Próbálta felidézni a jelenetet, a legapróbb részletekig emlékezni a mondatokra, rekonstruálni a gondolatmenetet, az arca is beletorzult az erőlködésbe. Vértes foglalta össze, pörgette vissza a folytatást, olyasmit mondott, hogy ha a testet csupán anyagi minőségnek vesszük, mely saját kémiai szükségleteinek kiszolgáltatott, nem jön számításba a gondos megfontolás, az aprólékos előkészületek, melyek kizárják a hirtelen rohamot. Kalkulálhatnánk a ténnyel, magyarázott, hogy az átlagos embert ért agyviharok nem vezetnek mások ellen elkövetett erőszakos cselekményekhez. Helyesebb volna efféle felmentésre jogot nem adni a bűnösnek, nem engedni meg feloldozását. Summa summarum, hümmögött a professzor: egy lehetséges agyvihar eredetének és motívumainak feltárásakor vizsgálendő hajlam, agyi defektus, rideg környezet és rendkívüli sérülések, sorolta, majd asztalhoz ült, és írni kezdett. Apropos, bizonyos mérések még hiányoznak, tolt eléjük egy másik lapot, ügyeljenek a fülre, összetett feladat, annál perdöntőbb azonban, majd szignót helyezett el a papíron, és Bács kezébe adta. Vértesre nem nézett.

Le-föl, le-föl, róttá tovább a szobában a métereket, minden egy irányba tart, gondolta, az összes akarat, vágy előbb be-, majd kifelé törleszkedik, mögé kíván hatolni a láthatónak, belebújni, kitapintani a belsejét, felhozni a mélyből, ami marad, és összerakni darabjaiból. A bizonyíték, hogy él, egy kartotékban lapul, az elme nem szabad.

A nagy spieler

regényrészlet

Megnyitom a gmailemet, a keresőbe beírom neve első három betűjét, majd végiglapozok több ezer e-mailen a levelezésünk kezdetéhez. Az első e-mail-cserénkben, amelynek a „heidegger” címet adtam (kisbetűvel, mert én ilyen nonchalant vagyok), a vizsga időpontját egyeztettük. „Kedves Blanka! Igen, jó a júl. 2. csütörtök, 16 óra. Nincs szekunder irodalom. Azt kell elolvasnod és értened, amit az órán vettünk. Üdv. S.” A Heidegger-vizsga után azt beszéltük meg, hogy keresni fog. De eltelt egy egész hét, és én kezdtem elveszíteni a hitem, pedig nem könnyen veszítem el. Tudtam, hogy él, sőt, azt is, hogy van internete, mert közben beírta a Neptunba az ötösömet a két héttel azelőtti Schopenhauer-írásbéliért. Hangosan magasztaltam Istent és kárhoztattam kétkedő lelkemet, amikor pénteken, a vizsga után nyolc nappal, megkaptam Sándor második levelét: „Nos Blanka, szombat, vasárnap?” Ebben a nagyon laza, mintha csak mellékes megkeresésben, ami az én reszkető lezserségemre hasonlított, látni véltem, hogy ugyanolyan nehezen bírta ki, hogy ne írjon, mint én azt, hogy nem ír. A második és harmadik e-mail közt megvolt az első, eget rengető randink, egy hétvégét töltöttünk Tihanyban, ahol előadott, majd egy másikat nála a hegyen, aztán Franciaországba utaztam két hétre. A harmadik levele így szólt: „Blankuci! Mikor jössz már haza? Meddig kell még szemeznem a bugyiddal?”

Az egyetem udvarán láttam meg először. Egyedül pipázott. Folyamatos mozgásban volt, pedig állt. Az egyik cipőjével a másikat kocogtatta meg kétszer, aztán fordítva. Az épületet is megrugdosta párszor. Maga elé nézett, és látszott, hogy valamin nagyon jár az agya. Időnként forgott egyet saját maga körül. Próbáltam elkapni a pillantását, és el is kaptam. Pár lassúra nyúló másodpercig álltuk egymás tekintetét. Amit az övében láttam, a végletekig felkorbácsolta a kíváncsiságomat. Megjegyeztem, és bizonyára ő is megjegyzett engem. Otthon meglepően könnyen beazonosítottam, alig tíz perc detektív munka után. Pedig nem a saját épülete előtt pipázott. Később megtudom, direkt volt egyedül, nem véletlenül. A téli szünetben hazautaztam, és megmutattam a fényképét a tanszék oldalán az anyukámnak. Azt mondtam, hogy őt fogom le vadászni. Anyukám beismerte, hogy igen sármos, és nagy zshiványnak nevezett. Megkérdezte, honnan tudom, hogy nincs felesége, én meg azt válaszoltam, hogy nem tudom, honnan tudhatnám. Nem sokkal később eljött a tárgyfelvételi időszak a következő félévre, és én két előadására jelentkeztem a többi negyven diák mellé.

Szerencsére az, amiről előad, tökéletesen megfelelt az érdeklődéseimnek – amit persze jelnek vettem –, így minden valószínűséggel akkor is felvettem vol-

na az óráit, ha nem tudnám, ki tartja őket. Tehát akkor is találkoztunk volna, ha nem lennék ilyen nagy zsvány.

Úgy lettem teljesen oda érte, hogy egy szót se váltottunk, csak sokatmondó pillantásokat. Illetve ő beszélt. Én hallgattam. Az első előadása első tíz perce után tudtam, miért van itt ilyen tömeg. Fergeteges előadó volt. Úgy beszélt filozófusokról, mintha magáról beszélne – mert tulajdonképpen magáról beszélt. És a létezés nagy kérdéseiről, mintha azok a mi legsürgetőbb kérdéseink lennének – mert azok. „Minket” mondok, mintha túljutnék már tinédzserkorom nevetséges pátoszán, amikor inkább meghaltam volna, mint hogy többes számba soroljam magam. De ugyanolyan öntelt majom vagyok, mint akkor. Másokkal nem összetévesztendő. Úgy is jövök be a terembe, pár méterrel a többiek után. Az óra előtt soha nem beszélek senkivel, ahogy az óra után sem, nem büngyürgetem a telefonom, és végképp nem ismétlem az anyagot, de még csak mást sem olvasok, hanem nézek ki az ablakon, mint valaki, aki többet lát a többieknél. Két-három hetente kések. Inkább kettő. A teremben mindenkitől távolabb ülök le, mindig egyedül, és soha, de soha nem az asztalnál. Csak ritkán jegyzek fel valamit, azt is ironikus mosollyal. Az egyik lábamat a másikra teszem, és rendszeres időközönként váltogatom őket. Nem jártatom a talpamat, mert nem vagyok idegbeteg. A tekintetembe belesűríttem a felsőbbrendűségemet, az iránta érzett tiszteletemet, szikrázó kíváncsiságomat és az irónia meg ámulat tökéletesen kimért koktéliját. Ezzel a tekintettel nézem őt egy órán át, a megmaradó fél órában a sűrű eget kémlelem az ablakon keresztül, mintha az elmondottakon gondolkodnék. Az óra végén, amikor a tekintetünk még egyszer, utoljára találkozik, hozzáadok még valami olyasmit, ami azt tükrözi, hogy semmi másról nem ábrándozom, csak arról, hogy kiverhessem a farkát.

Lassan két hónapja jártam az óráira, amikor a Facebookon szembejött velem egy esemény, miszerint Sándor előad aznap este a Katonában. A Castro teraszán ültem egyedül, gyűjtöttem a pillantásokat, fehér fröccsöt ittam. Nem tudom, mi vett rá arra, hogy bekapcsoljam a wifit a telefonomon, és áttekerjek a Facebookon. Vagyis most már tudom – meg kellett látnom az eseményt. Kora tavasz volt, és hogyha a levegő nem lenne önmagában eléggé bódító, kezdtem berúgni a bortól. Kitéptem egy lapot a lila noteszemből, és ráírtam egy „I” és egy „N” betűt. Igen és nem. Elmegyek, nem megyek el. Antanténusz, szórakaténusz, szórakatikitaka, bilinbalanbusz. Ecc pecc, kimehetsz, holnapután kijöhetsz. Cérnára, cinegére, ugorj cica az egérre. Bújj, bújj itt megyek, tüzes lapátot viszek. Egyet szólok, kettőt szólok, harmadikra rátalálok. Mind a háromszor „I” volt a győztes. Kell-e ennél több? Ittam még egy kicsit, osztottam a mosolyokat, szóba elegyedtem egy hajléktalannal, füvet kértem valakitől, akinél nem volt fű, a mosdóban megbizonyosodtam arról, hogy kurva jól nézek ki, és elindultam a Katonába.

Az előadás feltárta előttem, hogy Sándor színész, mint én. Hogy imád hatást kelteni. Hogy még nálam is nagyobb zsvány lehet. Lupus lupum... Amikor vége lett, és egy kis késleltetés után kijöttem a friss, hűvös estébe, ott állt, és pipázott, rajongókkal körbevéve, a társaság fénylő közepén osztotta az észet. Tüzet kértem valakitől – akkor vett észre, rágyújtottam, és csak néztem őt, és mosolyogtam, nem vettem le róla a szememet, és mosolyogtam, azzal a mosollyal, ami azt mondja: tudom, mi vagy te! Valami alig észrevehetően megváltozott rajta a sze-

mem előtt. Még mindig beszélt, nevetett, magabiztosnak látszott, de nem uralta többé a helyzetet. A tekintetem uralta. Vadállatot szelídítettem. Mint annyian előttem. Aztán leültem az egyik asztalnál, ő pedig odaült mellém, amiben az egész társaság követte. Bemutatkoztunk egymásnak. Azt kérdezte, miért jár egy ilyen lány, mint én Heidegger-órára. Megjegyeztem magamnak: sztereotípiák és hímsovinizmus, illetve szexizmus, ami mit sem változtatott a helyzeten. Azt válaszoltam, hogy Heidegger a szívem egyik csücske. Egy pillanatig úgy nézett rám, mint én *ő reá*. Letanáruraztam, mire rám förmedt. Azután Sanyikának hívtam. Olyanokat mondtam, hogy „nem vagy te hülye gyerek, Sanyikám!”, ami letaglózta. Megtudtam, hogy nincs felesége, és hogy huszonöt évvel idősebb nálam, azaz tíz évvel idősebb, mint gondoltam, és épp annyival, amennyi én voltam. Mondani sem kell, hogy ezt jelnek vettem. Egyik helyről a másikra keveredtünk, mi és az egész bagázs, de ügyeltünk arra, hogy mindig egymás mellett legyünk. A viccei és okoskodása nekem szóltak, még ha épp másnak mondta is őket. Az asztal alatt simogattuk egymás kezét. Pipázni tanított. Még ha addig nem is voltam szerelmes, a katonás este után az lettem. Pedig, gyerekkoromat leszámítva, nem könnyen estem szerelembe. Ízlett a vaníliás dohány, megnyaltam a szájam sarkát.

Másnap Schopenhauer-óra volt, és én valahogy mégis rávettem magam arra, hogy bemenjek. A tegnap álomnak tűnt. Még nem tudtam, hogy a tegnaptól holnap lesz, a holnaptól meg tegnap. S. ugyanolyan volt, mint mindig, mintha semmi nem zavarhatná össze, semmi nem lenne képes kihozni a sodrából. Kevesebbet nézett felém, egy pillanatban úgy tűnt, mintha kerülné a tekintetemet, de az óra végén, amikor egészen véletlenül már megint én mentem ki utóljára, leszóltott. „Te figyelj már, nem maradt nálad a pipadohányom?” A mai napig nem tudom, hogy tényleg elveszítette-e, a dohány nem volt nálam, miért is lenne, mégis boldogan vállaltam magamra a felelősséget, és megígértem, hogy visszaviszem neki. Tudom én, hogy kell játszani ezt a játékot. „De ez nem akármilyen dohány – mondta. – Vaníliás Alsbo, nem mindenhol kapni.” „Alsbo – mondtam –, szép neve van.” Aztán elköszöntem, mielőtt ő köszönt volna el, „szervusz, Sanyikám”, a jolly joker nálam van, és hátat fordítottam neki, mégis láttam, ahogy elkápráztatva, a fejét csóválva néz utánam.

Július másodikán, egy csütörtöki napon, 16 óra 3-kor a tanári szobájába invitált. Sűrű füst állt bent, ami nem lepett meg, mert ennyi legyen a baj egy tanár-szobával!

Hétéves voltam, amikor elkezdtem az iskolát, és lassan elkezdődött a tanárammal való hosszú, bonyodalmas viszonyom. Osztálykirándulásokon, amikor a többi gyerek párokban bandukol, én a tanárokkal elől bandázom, és hihetetlen, intellektuális játékot űzünk. Persze csak azok a tanárok voltak ilyenkor az oldalamon, akik fejében elfért a jelenség, hogy egy tízévesrel úgy lehet beszélni, mint egy provokatív humorú kollégával, aki virtuóz módra irányítja az egész társaságot. Aztán új franciatanárnőnk lett. Fiatal és vonzó. Gyönyörű, széles arca volt, Madame Chauchat-féle csontozat. Erotikus-ironikus párbeszédet folytatunk óra közben, melyeknek élet csak mi ketten éreztük. Maradjunk annyiban, hogy jól ment akkoriban a francia. Aztán elköltöztünk, iskolát váltottam, és megismertem a fiatal, lázadó könyvtáros Editet, aki imádta a hosszú hajú rocker

fiúkat, és aki úgy mesélt az életéről, mintha én már mindezt jól tudnám. Megismertem a fiait: Emilt és Eriket, és a köpni-nyelni nem tudó férjének is bemutatott. Az Edittel való dolog két év után botránnyal ért véget (életemben először, de nem utoljára), mert elárultam a bizalmát. Én, a gyerek! És hogy hogyan árultam el – emiatt vörösödik a fülem hegye ma és mindörökkön-örökké. Vagy mégsem? Edit körül rajongói kör alakult ki, pár lány és pár fiú az utolsó osztályokból, mind *individualista*. Ebbe csöppentem bele tizenkét évesen. Minden szünetben ott voltunk a könyvtárban. Én voltam Edit új kedvence, mindazok helyét elfoglalva, akik azok voltak előttem. A szőke fürtös fiúk persze külön helyet foglaltak el a szívében, ők nem lettek féltékenyek. De Alexandra az lett. Komor és szkeptikus metálos lány túlsúlyal, aki évek óta szabályos barátnője volt Editnek, az elejétől fogva immunis volt rám. Ez volt az első ilyen eset az életemben. Ritkán, de az évek folyamán rendszeresen akadnak majd emberek, akiket nem tudok meghódítani, akik eleve ellenszenvet éreznek mindaz iránt, aminek látanak; tudják, hogy mit művelek, és nem kérnek belőle. Egy ilyen alkalommal, amikor órák után a könyvtárban lógtunk, én a könyvespolcok árnyékában elrejtve az egyetlen számítógépet használtam, egy olyat, amit a mostani gyerekek a történelemkönyvekből ismernek, amikor kiugrott egy ablak a cseten, ahol Edit szeretője írt neki (akiről tudtam). Visszaírtam, azt játszva, hogy ő vagyok – Edit. Fél órát beszélünk úgy, hogy a férfi végig becsapva maradt. Edit roksztár volt. Forró vér. Később ugyanolyan vehemenciával utált meg, mint amennyire imádozt. Nem értettem, miért. Én csak vicceltem. Alexandra szó nélkül kikerült ezentúl a folyosón, de tudtam, hogy boldog. Visszagondolva az egész történet beteg és helytelen. És ez még csak a kezdet volt.

Elvileg tegeződöttünk, sőt, a katonás estén folyton lesanyikáztam, most mégis igyekeztem hivatalosabb maradni. Egymással szemben ültünk le a keskeny, sötét helyiségben, én egy régi, rozoga fotelbe, ami túl alacsony is volt, és amiben valósággal elsüllyedtem. Rögtön a tárgyra tértünk, de minden kimondott szó mögött ott buzogott forrón az, amit nem mondunk ki. A hanyatlásról kérdezett, érdekes kezdés – gondoltam, majd megkérte, hogy definiáljam az egzisztenciát, ami nem volt könnyű feladat. Később megtudom, értékelte, hogy „Dasein”-t mondok, és nem jelenvalólétet. Nagyon izgultam, hogy jól válaszoljak. Nemcsak mint egy jó diák, hanem úgy, hogy lássa: élek-halok a témáért. Megkérdeztem, hogy rágyújthatok-e, és ő megengedte. Megjegyezte, hogy remeg a kezem. Nem vallottam be, hogy otthon indulás előtt felszívtam egy csík spurit. Kicsit belehabarodtam, amikor az ontikus és ontológiai közti különbségről beszéltem. A végén azt mondta, látszik, hogy értem Heideggert. Felálltunk. Nem csúsztatott cetlit az indexembe, mert akkor már elektronikus rendszerbe írták be a jegyeket. Nagyon közel álltunk egymáshoz. Azt mondta, hogy akkor keresni fog, és adott egy puszit, amitől megszédültem, ő meg nyelt egyet. Kimentem. Puha lábakon, tágra nyitott szemekkel jártam az utcákat.

Nyolcéves koromig fiú akartam lenni, mint amilyen az öcsém volt. Az óvodában a lányok szoknyája alá néztem, ők meg boldogan, visítva futottak előlem, de úgy, hogy azért el tudjam őket kapni, úgy tehát, mintha tényleg fiú lennék. Farsangkor anyukám bohócna öltöztetett. Az összes többi kislány királykisasszony volt, és valami megtörhetett bennem akkor, mert bezárkóztam az óvoda

vécéjébe, kivettem a hasamat imitáló párnát, és keservesen sírtam. A bohócsmink szétkenődött az arcomon. Most már tudom, hogy *bohóc vagyok és pillanatokat gyűjtök*, de akkor nem tudtam még. Nyolcévesen még mindig rövid hajam volt, de a szülők engedtek, és át lett lyukasztva a fülem. Fülbevalót hordtam. Az öcsémről lassan átszoktam a nővéremre. Többé nem fiú, hanem színész nő akartam lenni. A távolabbi család csak úgy említett, hogy „Blanka, a színész nő”. Mindenkit tudtam utánozni, és különböző alteregókat hoztam létre, a nővéremmel való játékok közepette, például egy tizenhét éves srácot, egy Down-kóros kisfiút és egy nem túl okos lányt. Nyolc- és tizenkét éves korom közé datálható a legintenzívebb társas és szerelmi életem. Akkor volt először és utoljára „társaságom”. És rengeteg szerelmem. Tetszettek nekem a velem egykorú fiúk, mint a gumiujjú matekzseni Konrád, és az idősebbek is, mint a tizenöt éves Jakab, vagy anyukám egyetemistái, illetve Konrád apja. Jakabnak azt mondtam, amikor a haverjaival gördeszkázott az iskola udvarán, hogy „tíz éves vagyok, de nagyon éret!” Amikor azonban a nővérem barátja, Viktor kinevette, hogy egy tizenöt éves fiúba vagyok szerelmes, sírtam. A gyerekekkel és a tanárokkal való kapcsolatom párhuzamosan létezett, nem zárta ki egymást, másféle játékokat játszottunk. Később majd választanom kell a kettő között, és a tanárokat fogom választani. A költözés után, az új iskolában, ahol Edit volt a könyvtáros, már semmi nem volt olyan könnyű és természetes. Összebarátkoztam pár lánnyal és fiúval, de a lányok később kurvának neveztek, mert engedtem, hogy a fiúk gumicukrot vegyenek nekem szünetben. Tizenhárom éves voltam, amikor a barátom, akivel pár hete jártunk, szakított velem, mert nem csókolózunk. Mindenkinek azt mondtam, hogy én szakítottam vele, mert már nem tetszett. Egy évvel később csókolózom először, cigizem és lerészegedem a két barátnőmmel, fehérenműs képeket csinálunk egymásról, és pettingelünk a kádban. Akkor nem tudhattam, hogy ez az első és utolsó évem átlagos tinédzserként. Hamar iskolát váltok az Edit-botrány utáni romhalmaz elől menekülve, és az új iskolában megismerem Tamást, a fiatal töritanáromat.

Az első félévben csak kedveltem, mint a többiek. Lázadó volt a tanárok között, a kedvenc típusom. Aki bimbózó személyiségeket sejt a diákok mögött. Aztán egy óra után elkezdtünk beszélgetni. Megkért, mondjam el, ki is vagyok én. Mivel még nem volt válaszom erre a kérdésre, inkább engedtem, hogy ő mondja el, ki is ő, azon kívül, hogy egy huszonnyolc éves töritanár, hosszú hajjal. Sokat idézett íróktól és filozófusoktól. Mégis, beszélgetésünk igazi tartalma a pillanatnyi csendekbe, összenézésekbe, mosolyokba és hümmögésekbe rejtőzött el. Rögtön világos volt, mennyire egy húron pendülünk, ez a húr azonban a végletekig meg volt feszülve. Még aznap megadta az e-mail címét. Így kezdődött az öt évig tartó levelezésünk (később is fogunk, de csak elszórtan, és mindig az ő kezdeményezésére), és egyben életem első igazi szerelme, amelynek csak egy fontos szabálya volt: senki nem tudhat róla, főleg nem az érintett. Az egyik korai levelemben ugyanis túlságosan kiadtam magam, engedtem megnyilvánulni a szenvedélyem, és ő megijedt tőle. Mindent letagadtam, „rosszul fogalmaztam”, „nem úgy értettem”, és ő elhitte, vagy csak úgy tett, mintha elhitte volna. Én meg páncélt növesztettem, hideg pikkelyeket puhaságom köré.

Mindennap írtunk egymásnak, majd másnap találkoztunk az iskolában. Ó, édes titok kettőnk között! Könyveket és zenéket adott nekem. A levelezésünk

szigorúan intellektuális volt. Ő vezérelt, én meg tartottam a tempót. Mindent magamba szívtam. Ő formált, a saját mintájára. Mindent megtettem, hogy elfelejtse, tizenöt éves vagyok. Úgy írtam neki, mintha nem a szüleimmel és testvéreimmel élnék, mintha ők nem is lennének, sőt, mintha a hatvanas évekbeli párizsi kávézóból értekeznék, Sartre-ral egy asztalnál. Ügyeltem arra, hogy ne nagyon lásson az osztálytársaimmal, vagy úgy viselkedve, mint egy tinilány. És hamarosan már nem is viselkedtem úgy, ami persze csak mélyebbre taszított bele egzaltált tinédzserkoromba. Akkor tanultam meg úgy nézni az ablakon át, mintha többet látnék. A tanári előtt ültem, mintha csak véletlenül, a tőle kapott Thomas Bernhardot olvasva. Vagy a tőle kapott The Cure-t hallgattam az mp3-asomon, felhős tekintettel jártam a folyosókat, azt remélve, hogy mindjárt megint egymásba botlunk. Az iskolai diszkón, együtt álltunk a sarokban, zsebre tett kézzel, és ironikus magasságokból néztünk le a táncolókra. Bár akkor még semmilyen fizikai kapcsolat nem volt köztünk, mégis feltűnt a tanári testületnek, hogy kicsit túl jóban vagyunk. Állítólag még egypár szülő is szóba hozta a viszonyunkat az értekezleteken. Pletykáltak rólunk, és én aligha lehetnék boldogabb emiatt. Lassan, vagyis gyorsan a látszat mesterévé váltam. Addig látszottam valaminek, amíg az nem lettem. De az is lehet, hogy csak a kettő közötti határ volt homályosabb, mint amilyennek gondoltam.

A szenvedés akkor kezdődött, amikor gimnáziumba mentem. Onnantól egyedül hurcoltam a titkomat. A Tamás-féle másfél éves kiképzés elég volt ahhoz, hogy már magamtól tudjam, mit olvassak, az otthoni bőséges könyvtárunkat böngészve. Kezdtől kialakulni bennem valami önálló vagy annak hitt ízlés-féle. Ha egy könyv gerincén azt a feliratot láttam, hogy *posztmodernizmus*, a szívem hevesebben kezdett el dobogni. Én, a posztmodern kor tizenhat éves gyermeke! Nem láttam át igazán ezeket a dolgokat, a felszínből ittam, de annál szomjasabb kortyokkal. Már túl okosnak gondoltam magam ahhoz, hogy színésznő legyek, más ötletem azonban nem volt. Ugyanúgy leveleztünk Tamással nap mint nap, de hiányzott a látványa és hiányzott a tekintete. Hiányzott, azzal az intenzitással, mint amilyen intenzív volt akkor az élet. Sötét időszak volt ez, tele heves, beteljesületlen vággyal. Iskola után rendszerint aludtam egy-két órát, majd pár órát olvastam, aztán e-mailt írtam neki a napomról, az alvást kávézóra cserélve, olyan stílusban, amilyenben André Gide írt a naplójában, megint olvastam, ábrándoztam, és megint aludtam. Amikor megismerkedtem a Joy Divisionnal, egy hétig nem mentem be iskolába, hanem csak feküdtem az ágyban, és engedtem, hogy átszőjenek ezek az ezüst dalok, és a forróság bennem jéghideggé változzon.

Amikor tizenhét éves lettem, két-három havonta találkoztunk. Mindig kora reggel, egy parkban. Előtte való éjszaka nem tudtam aludni, annyira izgultam. Az egyik ilyen reggelen, a fák között sétáltunk egy félreeső helyen, amikor Tamás azt kérdezte, „mi lenne, ha megmutatnám a mellemet?” A mai napig hallok a hangját, olyan dallamos, szinte nőies. Mi lenne, ha. Mindig így kérdezett, feltételes módban, és finoman, nagyon finoman. Amikor megmutattam a mellemet, és közben a föld kettévált a lábam alatt, azt kérdezte: „És mi lenne, ha megérinteném?” Így, alig észrevehetően, váltott dimenziót a kapcsolatunk. Onnantól feltételezhettem, hogy nemcsak én ábrándozom róla esténként, hanem ő is ró-

lam. A leveleink személyesebb tónusúak lettek, de ügyeltünk arra, hogy semmi ne legyen kimondva *valójában*. Mi lenne, ha... Nem sokkal később a barátnője Berlinbe megy ki tanulni, és én rendszeresen feljárom hozzá. Mindig iszunk. Egyszer megkérdezi: „Mi lenne, ha megszójaználak?” Nem tiltakozom, pedig nem vagyok mazochista. Azt mondja, hogy dőljek az asztalnak, amit megteszek, lerántja rólam a szoknyámat és a bugyimat, magáról pedig leveszi a szíjat. Sokáig ver, és nagyon fáj. Másnap a sötétlila fenekemet nézem a tükörben, és amikor együtt ebédelünk a szüleimmal és a testvéreimmal, alig tudok ülni, és másra sem tudok gondolni. Mi lenne, ha tudnátok. Úgy érzem, mintha az egyre titkosabb titok aureolaként sugározna körülöttem.

Sándorral a Heidegger-vizsga után randiztunk először, és az a fajta első randi volt, amit a filmekben látni – tökéletes. Hirtelen nehéz lenne megállapítani, hogy az intellektuális vagy a testi vonzalom volt-e erősebb köztünk, valószínűleg az egyik erősítette a másikat. Röviden elmeséltem neki az életemet, és ő nekem a sajátját, kicsit hosszabban. Legjobban Tamás érdekelt, főleg az, amikor lilára verte a fenekemet. Én megtudtam, hogy az anyja nem szoptatta, mert féltette a mellét, és hogy ő tulajdonképpen teljesen egyedül van a világon. A súlyos témák ellenére mi szinte lebegtünk pár centivel a föld fölött. Ez a szédítő nyári este tele volt lehetőségekkel, olyanokkal, amik aztán megvalósulnak, és olyanokkal, amik nem. Kiderült, hogy nem is nőcsábász, ahogy hittem, hogy hat éve van egyedül, nem csajozik, és soha nem kezdett ki a diákjával. Nem szereti a pornót, rosszul alszik tőle. De a szex mindenképp érdekli. Megkérdezte, hogy szubmisszív vagyok-e, én meg azt feleltem, hogy igen. Hogyha a másik lehetőség a domináns, akkor igen, szubmisszív vagyok, pláne, hogy úgy láttam, a domináns foglalt. Ezt a gyors gondolatmenetet nem osztottam meg vele. Azt mondta, hogy amikor én a Balatonnál nyaralok a családdal, ő épp Tihanyban lesz két napig előadást tartani, és hogy látogassam meg. Azt mondtam, hogy meglátjuk, jolly joker nálam. Pár óra elteltével mennem kellett. A Kálvinon várta velem a buszt, az OTP-nél. Az égen kezdtek megjelenni a rózsaszín és narancssárga csíkok. A hatalmas virágcserepnek dőltem, ő meg a lábam közé férközött. Megfogta az állam, és a számba dugta a nyelvét.

Otthon kinyitottam a lila noteszem, és az aznapi dátum mellé leírtam azt, hogy „FUCK”.

Természetesen elmentem Tihanyba. Apám vitt el a vasútállomásig. Azt mondta, amikor elköszöntünk, hogy tiszteljem magam, és akkor mások is tisztelni fognak. Piros ruha volt rajtam, ennek nem lesz jó vége. Sanyikával a megbeszélt helyen találkoztunk. Az előadásig még sok idő maradt. Vettünk egy üveg bort és elsétáltunk a szállásig. Tűző nap volt. Vibrált a levegő. A kis teraszon ittunk és beszélgettünk. Imádtam, hogy nem kell elmagyarázni, mire is gondolok *egészen pontosan*. Egyértelműsíteni a többértelműt. Hunyorogva nézett rám, ravasz kis mosollyal a szája sarkában, amit később olyan jól fogok utánozni. Azt mondta, hogy nagy spieler vagyok. Nem tagadtam. És hogy sajnál minden férfit, akinek összetörtem a szívét. Én is sajnálom őket. Pár pillanatig nem szóltunk semmit, csak néztük egymást, majd fogta a kezemet, és a sliccére tette. Tíz perc múlva a számba élvez. Attól tartok, hogy máshogy értelmezzük apámmal a tiszteletet.

Nyár volt, a falevelek szinte sikitották: „beértünk!”, és vagy én utaztam el, vagy ő, ezért az elején e-mailekben kommunikáltunk, ami a későbbieknek is megszabta a rendjét. Franciaország után, ahol az utolsó előtti napon beeledézve álltam az óceánban, és három órán keresztül nem tudtam abbahagyni a nevetést ezen az egészen, hazautaztam. Sűrűn e-maileztünk S-sel, és bár az alaphelyzet hasonlított a Tamással való levelezésünkre, a lényege gyökeresen más volt. Ugyanúgy kreáltam magam (és bizonyára ő is magát), azt az áldott és egyben átkozott helyzetet kihasználva, hogy csak annyit mutatok magamból vagy abból, aminek látszani szeretnék, amennyit leírok. A különbség az volt, hogy most már a többnyire kiforrott, huszonöt éves személyiségem egy-egy árnyalatát csillogtattam, öntudatos mámorban, nem pedig csak visszavertem ámultan a másik fényét. Amikor egyetemre készültem, Tamás azt mondta nekem, hogy hamar ki fogom őt nőni. Hallani sem akartam erről, de természetesen igaza lett. Pár év múlva, amikor én már más vagyok, vagy inkább amikor igazán elkezdek lenni, ő ugyanolyan, amilyen volt, csak kiábrándultabb. A megszokott dinamika tovább tarthatatlan volt köztünk. Én átsiklom ezen a veszteségen, mint a szülőcsatornán át az igazi kezdet felé, neki azonban valami végérvényesen bevégez.

Hazautazásom harmadik napján Sanyi azt írta, hogy azon kívül, hogy bekettesre nyíratta a haját, nem történt vele semmi. Ennek aligha lehetne jobb bizonyítéka, mint az, hogy valami aktuálpolitikai megjegyzést tett, amit eddig nagy örömeimre még soha.

Visszajöttem, és szerda lett, és találkoztunk, nála a hegyen.

– Nietzsche mondta – mondta –, hogy a gondolkodásnak leginkább a hegyi levegő kedvez.

Egy madár épp megszólalt, olyan hangon, mintha igazat adna Nietzsche állításának.

– Én nem szoktam gondolkodni – mondtam az igazságnak megfelelően, és belerúgtam egy kavicsba.

Felnevetett, pedig nem vicceltem.

– Csak átsiklom a felszínen – mondtam –, nem járok igazán utána a dolgoknak. Hunyorogva nézett rám, mintha blöffölnék.

– Időnként megvilágosodom – tettem hozzá, és lehamuztam a cigit.

– Ez nagyon passzív hozzáállás – mondta, és hümmögött, a szeme felcsillant, valami rosszaság járhatott a fejében, a passzivitás kapcsán.

– Te viszont nagyon töröd azt az okos kobakodat, Sanyikám! – mondtam, és összeborzoltam a haját, mint egy kislúknak.

Mosolygott.

– Törd helyettem is – mondtam és néztem őt, és mosolyogtam én is.

Boroztunk és beszélgettünk, nem tudtunk betelni egymással, és tudtuk, hogy mindjárt még jobban nem fogunk tudni betelni egymással. A beszélgetésünk nem a tipikus áhítatos csiripelés volt, amikor az egyik befejezi a másik mondatát, inkább párbajra emlékeztetett. Résen kellett lenni, ami azonban nem igényelt speciális erőfeszítést. Elemünkben voltunk mindketten, elégedetten csillogtattuk fegyvereinket, végre megfelelő ellenfélre lelve. Végül a teraszról bevonultunk a házba. Odaadtam neki az anyukám által összeválogatott *vadonatúj* férfiruhákat, amiket neki küldött, mert az anyukám egy csoda, Sanyika pedig

egy rendkívül tehetséges, szegény egyetemi tanár, aki tulajdonképpen teljesen egyedül van ezen a világon. Anyukám később is, mindig is, nagy szeretettel, szinte meghatódva viszonyult hozzá. Sanyi sorban vette magára a ruhákat, boldogan, mint egy kisgyerek, és minden úgy állt rajta, mintha direkt rászabták volna. Tetszett, hogy ilyen könnyen és természetesen elfogad dolgokat. Az utolsó szettet már én vettem le róla, kész, eddig bírtuk.

Amikor másnap jöttem le a hegyről a busszal, mások számára láthatatlan tűzijátékok robbantak az égen. Narancssárga, lila és kék, így bizony. Szemben az üveg egy kicsit be volt törve. Az volt ráfirkálva, sötétkék filccel: *And what exactly is a joke, and what exactly is a dream.* Néztem az embereket, az utat, az elillanó fákat, érződött a közelgő ősz, a szívem telített, szinte fáj a gyönyörtől, ez az, ez az az érzés, ez az az érzés, amely, amikor tart, ki van ragadva az időből, de amikor elmúlik, és amikor majd visszaemlékszem rá, akkor épp az idő múlásától, az élet könnyörtelen folyásától fog sajogni a szívem. Abban a magasztos pillanatban, ahogy hullámzott alattam a busz, és a lenyugvó nap narancssárga fényében úszott el minden, nem hittem el azt, amit tudtam: hogy egyszer vége lesz, mint ahogy egyszer mindennek vége.

Teltek a napok, én recepciósként dolgoztam egy hotelben, és írtam a szakdolgozatomat, Sanyinak elkezdődött a félév az egyetemen. Tartott a mámor. E-mailekben kommunikáltunk, a telefonálás nem a műfajom, mert az egyértelműségre törekszik, nem hagy teret a titoknak. Vagy csak túl őszinte, leleplező, egy ilyen blöffkirálynőnek, mint én.

Amikor pár nappal később találkoztunk, a szakdolgozattal kapcsolatos „szakmai kérdéseimről” hamar átkerült a szó arra, mennyire áll mindig a farka, ahogy csak rám gondol, de még a leveleimtől is. Bóknak vettem, és mivel az álló fasz a gyengém (görög tragédia szintű irigységgel fűszerezve), nem kellett több biztatás. „Ó máj gád” – mondta Sanyi pár perccel később, majd két kézzel megfogta az arcomat, és azt kérdezte: „Mit szeretnél, mit csináljak veled?”, én meg, hogy ne kelljen ennek a kérdésnek utánajárnia, azt mondtam: „Üss meg”. A végén a hajamnál fogva vonszolt be a fürdőszobába a tükör elé, és azt mondta: „Na, így néz ki egy igazi ribanc”, majd kiment, én meg ott maradtam a tükörképemmel, kitágult pupillával és gyors szívveréssel.

Visszakerülök az itt és most-ba. Van-e ennél hirtelenebb dolog? A legújabb leveleinkhez lapozok. Mert bizony, tart még ez a dolog, pedig annyiszor vége volt már. Leginkább régi sérelmeket, időben ki nem mondott elvárásokat, be nem teljesült vágyakat vágunk egymás fejéhez. Illetve próbálunk megegyezni egy időpontban, hogy találkozzunk. Most úgy állunk, hogy én háromszor egymás után lemondtam a találkát, ő azt mondja, hogy „nem haragszik, de hadd legyen már szomorú, hogy megint nem látjuk egymást MIATTAM”. Persze, hogyne – mondom én – legyél, ha vagy... Rá egy napra azt írja, hogy velem álmodott, de amikor rákérdezek az álmra, nem akarja elmondani. Megnyitom a levelet: *Én már nem merek előtted a szexről beszélni, mert annak rendszeresen az a vége, hogy két hétig nem szólsz hozzám, aztán jön, hogy gumibabának nézlek, meg verjem ki a netre, mint a normális emberek, és hogy ezt illetően benned sérelmek maradtak stb. Inkább hagyjuk. Vedd úgy, hogy nem mondtam semmit. Majd csak csendben fantáziálgatok magamban. Csak tényleg a sírás környékez, ha arra gondolok, hogy időnként egyedül masztizol, ahogy én is.*

Lehetséges-e, hogy mindkettőnknek igaza van, és mindketten tévedünk is egyszerre? Ebben a másodpercben egészen biztos vagyok benne. Igen, ő kérdezte, hogy szubmisszív vagyok-e, de én kértem a pofont. Ő nevezett ribancnak, de a sex slave jelentkezést én írtam meg, még hozzá meglehetősen boldogan. Be is írom a gmail keresőbe: „sex slave”, és a biztonság kedvéért azt is, hogy „jelentkezés”. Kiugrik a levél, rányomok a csatolmányra. Ez tényleg durva. Olyan, mint egy önéletrajz. A bal felső sarokban egy kisméretű kép, csak az arcom alsó része és a dekoltázsom látszik, a nyakamon egy nyakörv, amelynek a szíját a számban tartom. Aztán jön a szöveg. Vastagított betűkkel: „Magamról”. Kettőspont. Minden sor egy gondolatjellel kezdődik, ami után az áll, hogy „Szeretném, ha”. Átfutom a tekintetemmel, szinte belepirulok, nem voltam normális, az biztos. Megállok ennél: „Szeretném, ha úgy bálnál velem, mint egy gumibabával”. Ennyi. Ezt nehéz félreérteni. És ez még a leglajtosabb. Én kértem – bele sem gondolva a lehetséges okokba és a lehetséges következményekbe, ahogy szoktam, illetve nem szoktam –, és amikor megkaptam, sőt, folyamatosan kaptam, amit kértem, én lettem a sértett! Még jó, hogy nem pereltem be a *me too* jegyében! Hogy volt pofája nem olvasni a gondolataimban, amelyek leggyakrabban előttem is rejtve maradnak?! Szégyen és gyalázat! Hogy lehet, hogy nem is kérem igazán azt, amit kérek. Sőt, lehet, épp az ellenkezőjét akartam igazán! Jó úton haladtam az önismeretben, amikor furcsa, nagyon magas frekvenciájú hangokat hallottam kintről. Felálltam, és az ablakhoz mentem. Két kislány veszekedett. Vajon miért veszekednek? Valami vagy nagyon elvont, vagy nagyon praktikus. De hát nem így veszekszünk mind? Körülnézek a környéken. Észreveszek egy idősen látszó nőt, aki csak áll, és néz maga elé. Hosszú, fekete kabátot visel. Az arcából nem látok semmit. Azt a fajta maszkot viseli, amelyet az elején mindenki – az eldobhatót, kórházit. Hirtelen megindul, de pár méter után újra megáll, mint egy zsák só, és csak néz maga elé a távolba. A meglehetősen rövid kezei finoman pihennek az oldalain, úgy néz ki, mint egy pingvin. Majd újra tesz pár lépést, újra megáll, és maga elé néz. Tényleg úgy mozog, illetve áll, mint a pingvinek a *Pingvinek vándorlása* című dokumentumfilmben. Ekkor egyszer csak beszalad a képbe egy kislány piros nadrágban, és a pingvin néni, mintha életre kelne, pedig még mindig áll. A kislányt egy vékonyabb pingvinanya követi, és akkor értem meg, hogy a családjára várt, őket nézte, hogy jönnek-e már. Mondhatnám, hogy elfátyolosodott a szemem a jelenettől, de hazudnék. Arra viszont rájövök, hogy talán még nincs minden veszve. A városban még mindig maradt poézis, csak kell egy éles szempár, amelyik észreveszi. A kislányok már rég békülnek valahol a látókörömon kívül, a pingvincsalád boldogan ballag együtt tovább, egyre kisebbek és kisebbek, és a végén megint csak én maradok, az üveg túloldalán. Én, a nagy spieler.

Unalom

„Igy visz... így hagyom el Isten tekintetét;
mind messzebbre futok az Unalom sötét
sivatagaiban, roskadozva, zihálva”

Charles Baudelaire/Szabó Lőrinc: A pusztulás

„fáj az oltár merevsége és a megtestesülés [...]”
A fehér jégkocsonyából kezünk alatt
kihullanak a csontok”

Szíveri János: A narancsban indul az ellenpont

*Mindig csodáltam embertársaim
szorgoskodását,
mondja,
tetteikbe,
műveikbe vetett hitüket
(egy zugkocsmában ülünk,
Műkörösnek becézzük,
cigarettaízünk,
előtte csantavéri pálinka,
hozott anyagból dolgozunk,
itt nincs pincér,
előttem rostos narancslé,
böjtölök épp;
most jött vissza a cirill betűs Szabadkáról),
és bár nagyon ritkán unatkoztam,
csak az agyatlanok unatkoznak,
szoktam mondogatni,
félek,
eljutok egy pontig,
az érdektelenség nullfokáig,
és egy metafizikai unalom
fogja uralni testem-lelkem,
ami véletlenül sem hasonlít
a buddhisták megvilágosodásához,
mert még közönyt sem okoz,
nemhogy örömet,
bú lesz benne és bánat,
meg hiány,
mint akit elhagyott élete szerelme;
vagy olyan leszek,*

*mint a hatalmától megfosztott diktátor,
az egykedvűség káoszába fulladok,
vagy inkább benne fuldoklom
(légy a vérnarancslében),
mint aki hosszú-hosszú ideje tüdőbajos
vagy vírusfertőzött,
hogy ezt a kurva járványt se hagyjam ki,
levegő után kapkodok,
hörögve,
és úgy érzem,
örökké fog tartani,
valami köztes létben élek,
mérgezett zombi,
élőhalott,
akit még a semmi sem érdeklí,
a semmi tevése sem,
és nem tudok véget vetni neki,
mert meghalni gyáva lennék,
élni meg nem szeretnék,
vagy inkább mégis,
ám nem így,
miközben nulla a bizalmam.
Zéró.
Még a semmire is.*

Akkor majd mi a faszt csinállok?

*Amúgy meg:
otthon semmi újság,
vált váratlanul témát,
ha érdekelne;
a szárma isteni volt,
mint mindig,
elmentem pár kocsmába,
még mindig lehet bent cigizni,
végre szívhattam Drumot és Drinát
(már csak füstszűrős szarajevóit lehet kapni),
ittam sok sört,
Lavot, Jelent meg Nikšićit,
ebéd előtt ringlópálinkát,
amit apám főzött,
vacsorához nehéz,
montenegrói vörösbort,
dumálgattam a régi haverokkal,
ki halt meg,
ki haldoklik,*

ki vált el,
ki házasodott újra,
kinek született unokája,
ki tart új szeretőt,
kire milyen nyavalyát mért a sebes idő,
ilyenek.

Este nyolcig,
utána biliriadó.
Otthon folytattam.
Menetrendszerűen,
papucsát lerúgva,
bepattant szobámba
apám narancsfeje.
Pálinkáztunk.
Inkább ezt igyuk,
mint az orvosságot jeligére.

A szüleimet beoltották,
mire haza tudtam menni,
a Kistyityere vitte el őket autóval az oltópontra,
tudod,
Csingágóban lakott,
pont az utcátokban,
apámmal együtt fűrészelték a tűzifát,
amíg a fater azt nem mondta neki,
abbahagyom ezt a munkát
(nyolcvan múlt tavaly szeptemberben),
mert nem akarom,
hogy börtönbe csukjanak,
ha meg találok szédülni,
és levágja valamimet a körfűrészed.
(Nagy sörissza a Kistyityere,
szállítmányoztam neki pár palack sörkülönlegességet.)
Anyám már nehezen jár,
szegényem,
cipelte magával az összes gyógyszerét,
a biztonság okáér',
hogy megmutassa az oltóorvosnak,
véletlenül nem káros-e az ótás
a vérnyomás-, koleszterin- és
fájdalomcsökkentő piruláival kombinálva,
beleértve a narancsízű multivitamint,
amit még én vittem neki,
tavaly októberben.

*Az órájára néz,
hirtelen fölugrik,
lehajtja a pálinkát,
gyorsan fölveszi zöld katonakabátját,
a laposüveget belső zsebébe süllyeszti,
mennem kell,
ezer a dolog,
dünnyögi,
jobb kezével búcsút int,
és dallikázva az ajtó felé indul:*

*„Dől a rend-szer,
mál-lik a va-ko-lat,
át-él-tem egy-szer,
túl sok a ha-do-va...”*

*Saját költés.
Gondolom.*

*A szomszéd asztalt bámulom.
Rajta egy ottfelejtett narancs.
Féktelen ragyogása elhomályosítja a napot.
Düh és remegés gyülemlik a tárgyakon.
Unom.*

Weissbrunn, 2021. 03. 09–20.

Óceán

*A világ szélénél állok,
előttem víztömeg,
ami nem választ már el
más partoktól,
ha belevetném magam,
a végtelenségig sodorna,
a lábamnál fogva húzna le magához
a víz aljára a sok cet,
a gyomrukba szívódnának a vízzel,
vagy egyenesen kicsorognék
az űrbe.*

*Innen már nincs tovább,
nem indul hajó,
a másik partot elnyelte az ördög,
itta magába, a sok vérre,
amit a földön talált
és felnyalogatott.*

*Hátrafelé már nem indulhatok,
talpam alól kifogyott a talaj.
A csempészek is sorban
az óceán partjára állnak,
ingüket a szél emelgeti,
mindannyiunknak
kinőtt a szakálla.*

*Hajóra várnak,
hogy hosszú deszkadobozokban,
koporsókban
csempésszék tovább az italokat.
Rumos a szájunk,
torkunkat lemarták belülről
a visszanyelt mondatok.
Nincs hová elindulni.*

*Kihullottunk már mind az időből.
Hiába érnek véget a napok,*

*ugyanúgy kezdődik újra minden,
nem tud semmi a végéhez érni.*

*Hiába tartott Isten a tenyerén,
kihullottunk mind az ujjai között,
a szájába estünk,
azóta csak bennünket rág.*

*Kihullott a világ az időből,
nem tart már meg magában semmi.
Zuhantak a házak,
zuhant velünk az ég is.
A csillagok közé zuhant az idő,
ki tudja, mi ütközött bele,
mi verte szét ilyen apró darabokra
megfagyott testét.*

*Széthullott az arcod,
darabonként látom magam előtt
a szemedet, az orrodát,
a szád két darabra szakadt,
felső ajkad alól
potyognak le a fogak,
próbálom elkapni, összegyűjteni,
de elgurulnak, lezuhannak
az ujjaim mellett.
Kikoptál a tenyeremből,
kirúgta emléked az izom,
annyit kellett kapaszkodjak,
húzzam magam,
hogy már csak csövekre, korlátokra
emlékszik a kezem.*

*Fehér fogak a csillagok,
felhasított szájak véreből ömlik
az égre a hajnal.*

*Száradunk. Az óceán
a szakállunkat mossa.
Részegen lógunk bele
a csempészekkel
az óceán vizébe,
az ingünk a hátunkra tapad,
fázunk, fázik az arcunk,
és kimossa mellkasunkból ez a víz
a hazavezető utat.*

Üres mellkassal bámuljuk a vizet.
Minden érintéstől porladunk.
Ha hozzáérsz az arcunkhoz,
betörik a koponyánk,
szánkba hullik a csontunk pora,
ha a kezünkhöz érsz, füstté válik,
ha megölelnél,
eltűnnénk egészen.

Nézz inkább,
nyolc lépés távolságról,
csak nézd
pókháló arcunkat,
ami a legkisebb mosolytól is
darabokra hullik.

Kihűl bennünk minden,
ébredéskor forrnak össze
az éjjel apróra morzsolt izmok.
Éjjel csak rág és rág bennünket
az Isten,
nyála nincsen,
szájába tapad a hús,
ha kiáltana, se tudnánk kihullani
belőle.

Csak köpne ki bennünket az Úr,
hogy visszazuhanjunk az életbe.
Ha a Földön vagyunk is, csak
a folyók alján, az iszapba tapadva,
befedett gödrök alján,
véres, összetapadt hajjal.
Vagy a füstben az égen,
szállunk a pernyével a szélben,
viszi hajunkat, hamuvá porladt fogainkat.

Hány fokosra kell fűteni
Isten szájában ezeket a kemencéket,
hogy porrá váljon az élet?

Világtalanok

*Láttam az embert a mélyben,
és hittem.*

*Nem volt neki ágya,
és nem volt neki álma sem.
Sötétben ébredt, kézbe vette
halom játékkavicsát, hogy
mire kivilágosodik,
anyát és apát támasszon
mágának belőlük.
És láttam, hogy nem volt neki
könnye, amikor összeverték.
Hajnalban nekiindult
az erkölcs görcsbe merevedett
mozdulataival, de láttam, hogy
harangszóra élni kért
benne a félelem.
Ha követ adtak neki, zsebre rakta,
ha nevén szólították, menekült.
Szürkületre megszokta
a csörömpölést,
de láttam azt is, hogy
mindig neki fájt jobban
a mások betört ablaka, arca.
Sötétedés után csendben
halomba szedegette az égről
levert csillagokat,
és láttam végül, hogy
éjjelente gyilkosként
sírta el a kisgyerek könnyeit.*

De boldogok, akik nem látnak.

Végül

*A hiány az csak utána érkezik.
Amikor nem bírod már tovább
tartani a színét vesztett, száradt
lomb súlyát, hogy megtörtént.
Lombhullató városod lecsupaszított,
égbe kiáltó tények városa.
Se belakni, se bejárni nem lehet
többé. Aszfaltba gyökerezik
minden lépted, hiába, korai még
visszaszokni a valóságba.
De míg más sem ismersz, csak
az aszfalt keménységét, és hogy
a beletaposott rágó tartósabb,
mint a rothadó avar, a gyász alatt
azért tovább lököt benned az élet,
mint aszfalt alatt a fák gyökere,
míg a rügyek erejével végül
lesz erőd lehullatni a hiányt is,
ami utána utoljára maradt.*

Napforduló

*Későbbre vártad. Mégis olyan
méltósággal fogadod, mintha
mindig is ebbe a félárnyék-idillbe
készültél volna. Időtlen neszezés,
sűrű, sejtenként érő egység.
A fény-árnyék egyensúlyt néha
bontja csak meg a tudat, hogy
vannak irányok, amerre már nem
lehet indulni, vannak helyek, ahova
már nem hatol el világosság.
De most jó. Most utoljára
fényérzékeny pórusaidba ihatja
magát a túlrejtett nyár. Halogatod
a készülődést, amíg lehet,
vesződsz a mozdulatokkal, mint
aki nem akarja, hogy az utolsó*

*részlet valaha is helyére kerüljön.
Csak ezt a virrasztást ne kellene
átengedni örökre valami másnak.
Holnaptól minden nappal
egyre korábban sötétedik.*

vörös juhar

*volt egy fa a tömbházunk előtt
tavasszal a virágai
ősszel pedig a levelei őrtüze
melegített a betonszürkeségben
olyan 20 méter magas lehetett
amikor a fenti szomszéd úgy döntött
megmérgezi mert elzárta a napot az ablakai elől
és a szél veszélyesen csapdosta neki az ágakat*

*minden tavasszal kis fészekszerű
virágcsokrok jelentek meg az ágakon
gyerekként azt hittem abban kelnek ki
a reggelt vidám csiviteléssel kezdő madarak
az ágyból nézve a zöld levelek között
megbúvó majd növekvő bokréták
szebbek voltak mindenféle tűzijátéknál*

*a lebénult nagyanyám ágya
az ablakkal szemben feküdt
a párnája mindig úgy volt fordítva
hogy kilásson a zöld lombsátorra
a verebeket kergető fecskékre
a különös szirmokra
amelyek rendületlenül lángoltak
az égbolt tengerében*

*a szomszéd végül szerzett
valami mérget és befecskendezte
a juhar sötétszürke védtelenül sima kérgébe
és a halál elindult felfelé
kioltani a fényt a tüzet
amely nagyanyám szemében
pislákkolt*

*a fa végül túlélte
a következő tavasszal
erőlködve ugyan
de konokul virágba borult*

*a méreg bunkósbotként
verte szét a lombornyójt
leszaggatva piros díszeit
kis maroknyi csokrok
rejtőzködtek a szélben reszkető
sápadtzöld levelek között
egy virágzó ág
azonban nagyon igyekezett
belevörösödni az erőfeszítésbe
mint két kitért tenyér
tele bimbózó szépséggel
nyújtózkodott az ablak felé*

ahonnan nagyanyám szokta nézni

Annyira fél

Cambridge-be, O-nak

*Annyira fél, aki annyira, hajnalban,
különösen hajnalban, annyira fél,
annyira maga, annyira vége minden,
annyira szét, annyira más, vége és
szét és más és csak így, annyira ne-*

*gatív, igen, ez a jó szó, annyira ne,
hogy a szorongás benne, annyira úgy,
ahogy eddig soha, nem itt, nem vele,
hanem messze, ott biztonság, vagy
ott se, semmi, ezt így nem lehet so-*

*káig, nem, semmiképpen, ennek így
semmi, de semmi, valaminek majd,
igen, valaminek majd, valamikor, ha
majd, akkor, de addig annyira, el nem
mondható, nem lehet elmondani, le-*

*hetetlen, igen, addig is, lehetetlen ki,
nem is kell ki, majd, ha minden más,
akkor, de addig annyira remegés, de
addig annyira maga, annyira minden
véget ér, soha nem hitte, hogy ez így.*

Ezekbe a sorokba

Cambridge-be, O-nak

Bezárom magam, ide, hogy mégis,

*hogy mégis, mondom, hogy mégis
rendben van minden, bezárom, nem*

*akarok semmi egyebet, magamra
csukom az ajtót, és nem leszek el-*

*érhető, nem leszek már senkinek,
elérhető, ezentúl ne keressetek, és
ne akarjatok tőlem semmit, többet
én sem akarok már semmit senki-*

*től, soha többet, csak ezt akarom,
ami nincs, a nincset akarom, csak
ezt, nem vagyok többet senkinek
fontos, nem találtok meg már töb-*

*bet soha, ha deszka-földes, akkor
leszek csak elérhető, mert akkor
mindenki tudni fogja, hol is, de
ezt még nem akarom, még nem,*

ide, ezekbe a sorokba vagyok be.

ÖNÉRTELMEZÉS ÉS ÍTÉLET

Esterházy Péter és a Magyar Műhely kapcsolata

Bevezetés

Tanulmányomban szűken véve Esterházy Péter és a *Magyar Műhely* kapcsolatának vizsgálatára vállalkozom, a kutatásnak azonban szükségszerűen van egy tágabb horizontja is. Az Esterházy mint később posztmodernként kanonizálódó szerző, illetve az önmagát elsősorban avantgárd művészeti lapként meghatározó *Magyar Műhely* közti viszony ugyanis képes lehet megmutatni, hogy a magyar neoavantgárd irodalom egy szelete milyen kapcsolódási pontokkal, illetve megkülönböztető jegyekkel rendelkezik a nyolcvanas évek újabb művészetéhez viszonyítva – nevezzük azt új szenzibilitásnak vagy posztmodernnek. A tanulmány célja elsősorban az, hogy a *Magyar Műhely* körében kialakuló avantgárd önképpel és posztmodernre vonatkozó kritikával kapcsolatos írásokra szorítkozva tárja fel a neoavantgárd és a posztmodern szétválaszthatóságának egy sajátos kontextusát. A két irodalomtörténeti paradigma elkülönülése (ha így értjük őket) nem egyszerűen egy új irodalmi nyelv megjelenésében, az én- és nyelvszemlélet kapcsán bekövetkező episztemológiai, ontológiai váltásban ragadható meg. Esterházy Péter és a *Magyar Műhely* kapcsolatára fókuszálva úgy tűnik, hogy a neoavantgárd és a posztmodern megkülönböztetésekor érdemes figyelembe venni a – jelen esetben a *Magyar Műhely* által használt – avantgárd fogalmának változását a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, illetve e változással párhuzamosan a *Magyar Műhely*ben főként képzőművészeti tárgyú írásokon keresztül jelentkező posztmodern-kritikát.

A kiindulópontot egy az *Élet és Irodalomban* olvasható vita adta. Petőcz András, a *Magyar Műhely* munkatársa 2016-ban, Esterházy halálának évében jelentette meg „*nincs ott semmi keresnivalója*” címmel polemikus esszéjét, amelyre aztán Nagy Pál, a *Magyar Műhely* alapító szerkesztője válaszolt.¹ Vitaindító esszéjében Petőcz felelevenítette az 1985-ös, Kalocsán tartott Magyar Műhely-találkozót. A találkozóról Petőcz korábban is írt: „Az 1985-ös Schöffer-szemináriumról nem akarok hosszan beszélni. [...] Ugyanakkor ez az időszak a váltás korszaka is. Hegyi Lóránd már »új szenzibilitás« címmel új típusú kiállításokat szervez, amely kiállításokon az avantgárd mellett a korai posztmodern alkotók is ott vannak.”² E korábbi esszé fő meglátása megegyezik Petőcz *Élet és Irodalomban* közölt írásának állításával, amely azonban jóval kritikusabb hangot üt meg.

Petőcz felelevenítette, hogy a találkozón mutatták be a *Magyar Műhely* hetvenedik számát, amely tartalmazott egy Nagy Pál által írt rövid kritikát Esterházy Péter *Daisy* című szövegéről: „Esterházy Péter *Daisyje* – mint a mű alcíme állítja – csakugyan *opera semiseria*. Persze az is jellemző magatartás, ha valaki ennyire semmibe veszi az egyik legjelentősebb magyar könyvsorozatot, a JAK-füzeteket. Tudja, hogy nincs ott semmi keresnivalója.”³ Petőcz visszaemlékezett arra, hogy miután Esterházy elolvasta a kritikát, elhagyta a hely-

¹ Petőcz András: „nincs ott semmi keresnivalója” (Adalék a posztmodern és az avantgárd irodalom történetéhez), *Élet és Irodalom*, 2016/41; Nagy Pál: keresnivalója nincs ott semmi (Válasz Petőcz Andrásnak), *Élet és Irodalom*, 2016/48; Petőcz: A keresnivalóról, *Élet és Irodalom*, 2016/50.

² Petőcz András: Kiállítás és jel. Pályakép a '80-as évekből, *Magyar Műhely*, 2009/1, 8–21., 17.

³ Nagy Pál: Irodalmi krónika, *Magyar Műhely*, 1985/70, 49–59., 52.

színt. A szerző ennek az eseménynek nagy, inkább túlzó jelentőséget tulajdonított. Ahogy írja: „Mint később kiderült, az irodalom világában egyfajta mérídföldkő lett ez az esemény. Túlzás nélkül mondhatjuk mindezt, utólag, harmincegy év távlatából, mindannak ismeretében, ami ott történt. Ezután a találkozó után vált ketté ugyanis a progresszív irodalmi világ, méghozzá »posztmodernekre« és »avantgárdokra«”.⁴

Érdemes ezt az állítást kritikusan kezelni. Leginkább azért, mert az 1985-ös találkozó mint valamiféle cezúra megjelölése inkább a korszakolás logikájának természetes működését mutatja, amely dátumok és események kiemelésével fedi le a hosszabb periódusokban végbemenő változásokat. Nagy Pál válasza alapján úgy is tűnhetne, hogy a *Daisy* jelölhető ki a neoavantgárd és a posztmodern szakadásának központi szövegeként: „Nem tudom, hogy Esterházy Péter távozásával a legjelentősebb szerzőjét vesztette-e el a Műhely Kalocsán (nem szoktuk jelentős szerzőinket egymáshoz viszonyítva méricskélgni), mindenesetre sajnáltuk, hogy Esterházy Péter, aki nem először vett részt Magyar Műhely-találkozón, s akit mi, műhelyesek (mint ezt Petőcz is elismeri) nagyra becsültünk, *sértetten* távozott. [...] A 24 éves Esterházy Péter első novellája a *Magyar Műhelyben* jelent meg, 1974 áprilisában. [...] Sokat vártunk tőle: íráskészsége avantgárd írói alkatot sejtetett. [...] A *Daisy* (»Opera semiseria egy felvonásban«) 1984-ben jelent meg, a JAK-füzetek 6. köteteként. Amikor ezt a rövid szöveget elolvastam, világossá vált számomra, hogy Esterházy jelentős író ugyan, de nem avantgárd író.”⁵ Ugyanakkor a *Daisy* Nagy Pál által is olvasott szövegváltozatát, amely csupán az operalibrettót tartalmazta, más kritikusai is inkább csak a szerzői igyekezet bizonyítékaként dicsérték,⁶ ami jelzi, hogy az *Élet és Irodalomban* olvasható vitában az avantgárd és posztmodern szétválásaként keretezett Nagy Pál-kritika voltaképpen egy irodalomkritikai konszenzushoz tartozik.

Emellett ki kell emelni, hogy a *Magyar Műhely* körén belül a nyolcvanas évekre már kialakult valamiféle kritikai viszonyulás a posztmodernhez. Hegyi Lóránd *Új művésznemzedék* című írása mintha az avantgárd horizont lezárulását érzékeltetné már az 1979-es *Magyar Műhelyben*.⁷ Hegyi dolgozata – megalapozva az új szenzibilitásról írt későbbi munkáit – egy új képzőművészeti generációt vázolt fel, amelyet megkülönböztetett az avantgárdként értett IPARTERV-generációtól, és amelynek főbb jellemzőiként az individuális mitológiateremtést és a mű totalitásának ellenében ható nyílt, halmazszerű struktúra alkalmazását nevezte meg. Ha mindezt átfordítjuk az irodalom területére, Hegyi meglátásait nem nehéz Esterházy Péter prózájának jellegzetességeiként is felismerni.⁸ Továbbá a *Frissen festve: A magyar festészet új hulláma* című kiállítás megnyitóján Beke László így emlékezett vissza az 1984-es hadersdorfi Magyar Műhely-találkozóra: „Hallgatólagosan megállapodtunk mi már Párizsban élő kritikus barátunkkal, [...] hogy ha egyikünk szidná a posztmodernizmust, a másikunk a védelmébe veszi és vice versa. Ekkor [...] fogalmaztuk mi meg azt, egymás szájából véve ki a szót: hogy ki az igazi poszt-

⁴ Petőcz: „nincs ott semmi keresnivalója”, i. m.

⁵ Nagy: keresnivalója nincs ott semmi, i. m. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶ „E semiseriáról tehát még az Esterházy tehetségével rokonszenvező is csak azt állapíthatja meg, hogy kísérlet, amiből válhat még olyan nemes szintézis, mint a Fuharosok, vagy a Pornográfia egyik-másik darabja lett.” Berkes Erzsébet: *Daisy – opera semiseria*, *Kritika*, 1984/12, 20.; „Csak figyelmeztetni szeretném, hogy a *Daisy* sem több bravúros stílusgyakorlatnál. A stílusgyakorlatot pedig műnek kell követni. Ebben az esetben őszintén szurkolok egy színpadi műért, ami nem csupán játék.” Siposhegyi Péter: „Hoszképest (Esterházy Péter: *Daisy*)”, *Mozgó Világ*, 1985/1, 123–125., 125.

⁷ Hegyi Lóránd: *Új művésznemzedék*, *Magyar Műhely*, 1979/58, 36–41.

⁸ Párhuzamosságok felismertetésére vonatkozó kísérleteket ismerhetünk. Vö. Forgács Éva: *Töredék. Az irodalom és a képzőművészet kapcsolatáról a magyar kultúrában*, in: *Uő.: Az ellopott pillanat*, Jelenkor, Pécs, 1994, 18–32.

modern Magyarországon? [...] Kimondva most már magyarul is a jelszót, mi, a kritikus ilyet szólunk: LOBOGÓNK ESTERHÁZY!”⁹

Jól látható tehát, hogy a *Bevezetés a szépirodalomba* fülszövegében olvasható ironikus önértelmező funkciót betöltő posztmodern kifejezést – amely egyébként Esterházy posztmodernként való kanonizálódását is dinamizálta – megelőzi e *Magyar Műhelyben* olvasható reflexió.¹⁰ Az idézetek másrészt rámutatnak arra, hogy a posztmodernről való gondolkodás a *Magyar Műhely*hez elsőként nem az irodalom újabb fejleményein, például az amerikai posztmodern irodalom recepcióján keresztül, és nem is a posztmodern tematizáló filozófiák (Lyotard, Habermas, Derrida) szűrőjén át, hanem a képzőművészet felől érkezett.

A vita minden ellentmondásosságával és az avantgárdtól egyébként sem idegen személyeskedéseivel együtt is rámutat arra, hogy a *Magyar Műhely* és Esterházy kapcsolatának alakulása a neoavantgárd és a posztmodern határhelyzeteként értelmezhető. Azt gondolom, hogy ez a vita magában rejt egy olyan kutatási irány lehetőségét, amely a *Magyar Műhely* kontextusán belül az avantgárd és a posztmodern fogalmak mozgásának, alakulásának követése által próbálja megragadni azt, hogy egy magát avantgárdnak, neoavantgárdnak tartó közeg milyen önértelmezői stratégiákat működtetett, illetve hogy az általuk posztmodernként értett művészettel kapcsolatban milyen kritikai viszonyt alakított ki a hetvenes-nyolcvanas években.

Módszertani megfontolások

Nem definiálom pontosan a neoavantgárd és a posztmodern fogalmait, noha e fogalmak lényegesek a tanulmány szempontjából. A pontos lehatárolás hiányának oka, hogy ezeket olyan szükségszerű viszonyfogalmaknak tekintem, amelyek időtől és tértől függően más-más módon, nemritkán egymást fedve artikulálódtak. Ezért az alapfeltevésem az, hogy annak megválaszolása, mit is foglal magában a posztmodern vagy a neoavantgárd fogalma, mindig az adott kontextus függvényében, esetlegesen ragadható meg. A *Magyar Műhely* kontextusában a neoavantgárd kifejezés ritkán fordul elő, akkor is leginkább csupán irónia tárgyaként, irodalomtörténészek hozzá nem értésének bizonyítékaként. Minthogy azonban a magyar és nemzetközi tudományos diskurzus többnyire osztozik az ideológiai konnotációkat mostanra maga mögött hagyó, történetiséget jelölő kifejezés szükségszerű használatában, én sem teszek másképp.

A *Magyar Műhelyben* megjelent művészi és kritikai írások a lap heterogén jellegére hívják fel a figyelmet, én azt mégis egységesebb közösségként kezelem. Ennek oka, hogy a hetvenes évektől kezdve a *Magyar Műhelyben* erőteljesen érzékelhetővé válik egyfajta közösségszervezői és kánonrendezési tevékenység. Az 1971-ben kiadott 38. és 39. antológiaszámok egyszerre mutatták a lap korábbi esztétikai heterogenitását és a „kísérletező irodalom” felé való továbblépés szándékát. Ezek az önértelmező gesztusok lehetőséget biztosítanak a *Magyar Műhely* irodalmi értelmező közösségként való felfogására. Stanley Fish *Is There A Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* című könyvében az értelmező közösség fogalmát jobbra definiálatlanul hagyta, ezt kihasználva azonban *Az értelmező közösségek elmélete* című tanulmánygyűjtemény számos írása számos észrevételekkel és kiegészítésekkel szolgált Fish kifejezésének alkalmazhatóságával kapcsolatban.¹¹

⁹ Beke László megnyitója, *Aktuális Levél*, 1985/11. <https://artpool.hu/AI/al11/Beke.html> Hozzáférés: 2022. 04. 10.

¹⁰ Vö. Takáts József: Esterházy, kezdetben, *Jelenkor*, 2009/1, 98–104.

¹¹ Odorics Ferenc tanulmányában amellet érvel, hogy az értelmező közösség alapja a kánon, amely

A *Magyar Műhely* mint irodalmi értelmező közösség vizsgálatakor a kialakított kánon válik megvilágító erejűvé, hiszen a tiltás és engedélyezés dichotómiája alapján a preferált művek kijelölése magában hordja az attól eltérővel szembeni kritikát, amely azonban leginkább az interpretációs gyakorlatban érhető tetten. Az értelmező közösség fogalmából kiindulva számomra nem az a kérdés, hogy a *Magyar Műhelynek* mint irodalmi értelmező közösségnek a posztmodernről, avantgárdról alkotott elképzelései mennyire tekinthetők helyénvalónak a mai ismereteinkhez viszonyítva. Sokkal fontosabbnak tűnik az a percepció folyamat, illetve e folyamatot meghatározó körülmények és előfeltevések, amelyek szerint ők maguk olyan narratívát hoztak létre, melyben elbeszélhetővé vált a posztmodernhez való kritikai viszonyulásuk és az avantgárd önképük.

Torlódo kontextusok

A neoavantgárd és a posztmodern kapcsolatának irodalomtudományos diskurzusa a kétezres években dinamizálódott. Ezt mutatja a Ráció Kiadó által indított *Aktuális avantgárd* könyvsorozat, emellett pedig különösen fontos, a neoavantgárral kapcsolatos szakirodalomban leginkább citált könyv Bónus Tibor Garaczi Lászlóról írott monográfiája, valamint Dánél Mónika *Nyelv-karnevál* című tanulmánykötete.¹² Bónus és Dánél is amellett érvel, hogy esetükben a neoavantgárd olvashatósága olyan horizontból vált lehetségessé, amely „már részesült a klasszikus avantgárd újraértelmezésének tapasztalatában, illetve a neoavantgárd utáni (posztmodern) korszak szövegolvasásának gyakorlatában”.¹³ Az állítás árnyalása érdekében Nagy Pál 1978-ban, a *Magyar Műhely* által kiadott *Korszerűség / Kortárs irodalom* című munkájából idézek, amely Derrida-, Barthes- és Wittgenstein-idézeteket felhasználva az avantgárd írói gyakorlat elméleti alátámasztására szolgál:

„a modern szöveg olvasmányul önmaga megvalósulási folyamatát kínálja, munkafolyamatként, elaborációként olvasható” (11.)

„a mai szöveg (melyet többek között az különböztet meg a régi irodalomtól, hogy kommentál, s nem ítélik) gazdag jelentés-hálózatot alkot, melynek nem a valóság a referenciája. a jelentés az elemek kölcsönhatásának, láncreakciójának eredménye (jelentés jelentésre mutat, jelentés jelentéshez vezet)” (14.)

„az ember mint probléma, mint minden szellemi tevékenység vonatkozási pontja tűnik el, illetve szorul háttérbe, átadva helyét a dolgok és jelenségek más-szögű látásának. [...] az alany nem személy, hanem funkció. A modern szövegben az a bizonyos valaki nem magas, barna férfi vagy alacsony, szőke nő, hanem személyes névmás” (25.)

„a modern író számára a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van, nincs a priori jelentés, az egyes szövegek jelentés-hálóját, értelmi rétegeit maga a halmaz, a szöveg hozza létre. ilyen értelemben szokták mondani, hogy a szöveg önmagát teremti” (43.)¹⁴

---

a preferált szövegszervező és értelmező eljárások mellett magában hordja a tiltás és elhatárolódás műveleteit is. Vö. Odorics Ferenc: Az értelmez(end)ő közösség, avagy a szabadság enyhe mámora, in: Kálmán C. György (szerk.): *Az értelmező közösségek elmélete*, Balassi, Budapest, 2001, 63–71.

¹² Bónus Tibor: *Garaczi László*, Kalligram, Pozsony, 2002; Dánél Mónika: *Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgárd alkotások poétikája*, Kijarat, Budapest, 2006.

¹³ Dánél: *Nyelvek és kulturális kódok között. Történetiség és intertextualitás*, in *Nyelv-karnevál*, i. m., 133–152., 134.

¹⁴ Nagy Pál: *Korszerűség / Kortárs irodalom. Munkanapló 1970–1978*, Magyar Műhely, Párizs, 1978.

A nyelvi megalkotottságra való fokozott reflexió, a beszélő szövegesülésének felismerése, az önmagát író szöveg, az areferencialitás, illetve a jelentés szétszóródásának tudatosítása mind-mind olyan gondolat, amely jellegzetesen a posztmodernhez kapcsolódik. Nagy Pál azonban könyvében ennél tovább megy, ahogy az *Új Látóhatár*ba író kritikusa megjegyzi: „Felveti a kérdést ezután Nagy Pál munkanaplója: mi jön a könyv után? Szövegvetítő gépről álmodozik, ami szerintem nem valami gyakorlatias megoldás. [...] Élek azonban a gyanúperrel, hogy ezek az új elemek már nem tartoznak szervesen az irodalomhoz.”¹⁵ Még ha Nagy Pál írásában megjelenik is az experimentális, nem nyelvi jelekre nagyban támaszkodó művészeti koncepció, a könyv egyes megállapításaiból úgy tűnik, az a szövegolvasói gyakorlat, amelyet Bónus és Dánél a „posztmodern korszak” invenciójaként aposztrofál, bizonyos helyzetekben egybeesik a neoavantgárdon belüli önértelmezői gyakorlatokkal. A neoavantgárd és posztmodern „egyidejű egyidejűtlensége” tehát nemcsak a hasonló szövegszervezői eljárások egymásmellettségében, hanem az értelmezői kontextusok összetorlódásában is érzékelhető.

Ebből a szempontból tanulságos Szarvas Melinda *Nyúlfarknyi előny?* című tanulmánya, amely két egy időben született regény, Esterházy Péter *Termelési-regényének* és Balázs Attila *Cuniculus* című művének kontextusát rajzolta fel.¹⁶ Szarvas arra az ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy a két regénynek már a recepcióját olvasva is párhuzamokat lehet felfedezni a szövegek poétikai megoldásai közt, Balázs Attila könyve mégis a neoavantgárd horizontján belül maradt, míg a *Termelési-regény* a neoavantgárdot maga mögött hagyó prózafordulat egyik legfontosabb alkotása, majd visszamenőlegesen a posztmodern nyitóműve lett.¹⁷ Ennek okát Szarvas az eltérő befogadói közegben látta. Amíg ugyanis a vajdasági irodalomhoz szorosan kötődő kritika Balázs Attila regényének előzményeként felismerhette Tolnai Ottó vagy Domonkos István hatvanas évek végi prózáját (*Rovarház*, 1968; *A kitömött madár*, 1969), addig Esterházy magyarországi recepciójának egyik kulcsmozzanata éppen az volt, hogy bár a *Termelési-regény* az addigi irodalomhoz képest idegennek hatott, a korabeli kritika nyelve már lehetővé tette, hogy ezt a másságot mint erényt ünnepelje. Szarvas Melinda megállapítása a következő: „Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy Balázs Attila *Cuniculus* című regénye neoavantgárd prózai mű – márpedig irodalmi jegyei erre utalnak –, és fenntartjuk, hogy a vele azonos évben megjelent *Termelési-regény* Esterházy Péter posztmodern alkotása – mint ahogy az is –, úgy az a rendkívül izgalmas irodalomtörténeti szituáció áll elő, hogy az elsőként említett mű az utóbbinak az »egykorú előzményének« tekinthető.”¹⁸ Az idézet ironikussága ellenére mintha azt jelezné, hogy az országhatáron belül a neoavantgárd próza recepciójának hiánya okán Esterházy irodalomkritikai pozicionálásakor nem volt lehetőség egy olyan hagyományra való visszautalásra, amely – minthogy országhatáron belül nemigen jelent meg neoavantgárd prózai mű – leginkább csak a kisebbségi és emigráns magyar irodalomban volt fellelhető.¹⁹

¹⁵ Sárközi Máttyás: Szép és komoly játék, *Új Látóhatár*, 1979/3–4, 301–303., 303.

¹⁶ Szarvas Melinda: *Nyúlfarknyi előny?* Esterházy Péter: *Termelési-regény* és Balázs Attila *Cuniculus* című regénye, *Híd*, 2018/3, 31–45.

¹⁷ „Ha azt állítjuk, Esterházy regénye döntően éppen azzal járult hozzá az irodalmi modernség utolsó horizontjának lezárulásához, hogy magában az esztétikai gyakorlatban tette kérdésessé az epika »megfeleltetés-elvű« poetológiáját, akkor a *Termelési-regényt* alighanem joggal tekintjük a legújabb magyar irodalom egyik korszaknyitó alkotásának.” Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*, Kalligram, Pozsony, 1996, 46.

¹⁸ Szarvas, i. m., 43–44.

¹⁹ Vö. „1985 táján a *Harmadkor* kis köréből nézve megírhatónak tűnt egy másik, alternatív *Észjárások és formák* kötet is [...], amelyben például Az *Őrző Könyvéről*, az *Anibélről*, a *Hampstead-i semmittevők*ről, a *Rovarházzal*ról szóltak volna fejezetek – és természetesen Szentkuthy Miklósról.” Takáts József: Párhuzamos portrék. A Határ–Balassa-vita, in: *Uő.: Elmozdulások. Irodalomkritika*, Osiris, Budapest, 2016, 193–222., 195.

Az avantgárd önszemplélet kis tükrei

A *Magyar Műhely* avantgárdjának általánosan érzékelhető képét jórészt a nyolcvanas években megszilárduló experimentális esztétika határozza meg. Wittgenstein gyakran citált gondolatából, miszerint „nyelvem határai világom határait jelentik”, a *Magyar Műhely* köre a nyelvi megelőzőttség helyett azt a tanulságot vonta le, hogy a tudat feltérképezése és tagítása érdekében nem-nyelvi jelek alkalmazása szükséges. A hetvenes évek első felében azonban a *Magyar Műhely* olyan kánont, vele együtt pedig olyan értelmezői gyakorlatokat és szövegszervezői eljárásokat teremtett, amelyekről Esterházy írásai nem tűntek idegennek.

A *Magyar Műhely* mint irodalmi értelmező közösség kánonja a hatvanas évek végétől jelentősen átrendeződött. Kezdetben a lap esztétikai elképzelésektől függetlenül minden olyan szerző számára megjelenést biztosított, akik az országhatáron belül kiszorultak az irodalmi nyilvánosságból,²⁰ később azonban előtérbe került a nyelvközpontú irodalomértés. A lap 1968-as strukturalizmus-száma, az 1973-as Joyce-szám, illetve az 1974-ben megjelent Szentkuthy-szám egy olyan hagyomány megtalálását, megteremtését jelzi, amely a szövegeközpontú irodalom felé való elmozdulás gesztusát foglalja magában. A Joyce-különszám fordítási szemelvények közlése mellett különféle kommentárokat és kiegészítéseket tartalmazott. Bíró Endre *Egyetemes mítosz* című írásában Joyce *Finnegans Wake* című művének olyan jellegzetességeire hívta fel a figyelmet, amelyeknek tudatában Esterházy írásai ismerősként tűnhettek volna fel.²¹ Ilyen jellegzetesség például a regény sajátos időkezelése, amelyben „[m]inden múlt csak annyiban érdekes, amennyiben a feszült jelenidő bőrébe bújtatható, amennyiben az előttünk éltek nyomai nem letűnősek, hanem jelenlétük jeleit közvetítik a saját individuális élethetetlen életén töprengőnek”,²² illetve a sokszólamúság megjelenése. Az 1974-es Szentkuthy-szám szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a hetvenes évek első felében a *Magyar Műhely* körén belül még határozottan jelen van egy olyan jellegű irodalomról való gondolkodás, amely a kísérletezés kontextusába beleérti a referencialitást megtagadó, ám a nyelv elsődlegességében gondolkodó esztétikai koncepciót: „Kár azért panaszkodni, mert a nyelvi kifejezés pontatlan a fogalom tisztaságához viszonyítva, mert a fogalom a »nyelv vagy egyéb jel nélkül úgysem szerepelhet még, úgyhogy a nyelvmentes fogalom tisztasága könnyen lehet, hogy csak babona«.”²³

*

Azzal, hogy Joyce és Szentkuthy műveit a *Magyar Műhely*ben egyfajta proto-avantgárdként értelmezték, a lap avantgárd-fogalma a hetvenes évek második feléig nyitott volt a nem-realista szövegszervező eljárást alkalmazó művek felé. Emellett a hatvanas években a francia új regény jelentősen meghatározta a *Magyar Műhely* irodalomról való gondolkodá-

²⁰ „ezzel is jelezni kívánjuk, hogy nem akarunk elszakadni az otthoni, a tulajdonképpeni magyar irodalomtól. Ezáltal még nem az éppen érvényben lévő irodalompolitikával, vagy szerkesztői és kiadói hivatalokkal vállaltunk »közösséget«, hanem azokkal az írókkal (Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Benjámín László és még mások), akik, főleg az *Új Írás*ba, nehéz helyzetben is írnak.” A *Magyar Műhely* 2. számából idézi Bujdosó Alpár: Avantgárd (és) irodalomelmélet. A Magyar Műhely párizsi, bécsi és magyarországi találkozóinak elméleti hozadéka, *Magyar Műhely*, 2000/2–3, 9.

²¹ Különösen úgy, hogy az Esterházy-recepció visszatérő eleme a Joyce-hoz való kapcsolódás. Vö. Esterházy Péter – Kappanyos András: EP, JJ, ETC (neminterjú, szabadfogás), *Kalligram*, 2008/6, 4–14.; Kappanyos András: „Az úgynevezett valóság”, in: Úó.: *Hová tűnt a huszadik század?*, Balassi, Budapest, 2013, 107–112.

²² Bíró Endre: Egyetemes mítosz. Bevezető a *Finnegans Wake*-fordításokhoz, *Magyar Műhely*, 1973/41–42, 9–17., 14.

²³ Hanák Tibor: Praefilozófia, *Magyar Műhely*, 1974/45–46, 18–39., 36.

sát. Albert Pál *Pamfletisták és szociológusok az új regényről* című tanulmányában aprólékos ismertetését adta az új regény körül kialakuló diskurzusnak. Nagy Pál pedig Alain Robbe-Grillet *Új regény, új ember* című írását fordította le, emellett Sartre *Les mots* (A szavak) című önéletrajzát szemlélte, amelyek tanulságai megelőlegezik a *Magyar Műhely* esztétikai preferenciáit, illetve a lap környezetében kialakuló prózanyelvet, melyben az elbeszélés mikéntjére helyeződik a hangsúly. Nagy Pál avangárdként értékelt *Hampsteadi semmittevők*je vagy András László *Halott teve* című regénye kapcsán is az új regény kontextusa vált a *Magyar Műhely*ben e szövegekről megjelenő kritikák viszonyítási pontjává.²⁴

A két könyv között számos szövegszervezésbeli hasonlóságot találunk, amelyek megelőlegezik Esterházy írásmódját. A leglátványosabb a regény megalkotottságára való fokozott reflexió. Bodor Béla jegyezte meg anakronisztikusan Nagy Pál *Prouza* című gyűjteményes kötete kapcsán a *Hampsteadi semmittevők*ről: „megalkotottságában az 1990-es évek irodalmiságához kapcsolódik, amennyiben központi kérdése a műidő mibenléte és a művilág magában-valósága, önmagára irányuló referencialitása”.²⁵ Nagy Pál *Hampsteadi semmittevők*je sokszorosán öntükröző szerkezetet hoz létre. Az elbeszélő ugyan mindvégig megragadható marad, ugyanakkor az elbeszélő tevékenysége a fikció és valóság közti kapcsolat folytonos újraírásaként értékelhető. A regény egyik fontos viszonyítási pontja a fikcióban készülő novella megírhatatlansága. A legizgalmasabb kérdés ezért éppen az, hogy az én-elbeszélő életeseeményei miként keverednek a megírandó történetben szereplő eseményekkel. Ebből fakadóan a szöveg gyakran él a nézőpontváltással, ismétlésre alapozva felbontja a lineáris időszerkezetet. Kékesi Zoltán Nagy Pál-monográfiájában amellett érvel, hogy a más nézőpont „nem annyira arra utal, hogy a történet csak lehetséges történetek együtteseként beszélhető el, inkább maga is az én-elbeszélő kivetüléseként jelenik meg”.²⁶ Kékesinek igaza van abban, hogy a külső elbeszélő alárendelt az én-elbeszélői perspektívának. Az azonban már kérdéses, hogy az én-elbeszélő dominanciája felfüggeszti-e a történet pluralitását. Az én-elbeszélés tétje éppen az, hogy az elbeszélő nem képes uralni a történetet. Víziói, delíriumszerű rémképei felbontják az egységes cselekményt azáltal, hogy a történetek újabb és újabb alternatíváját kínálják. Kékesi úgy gondolja, hogy a regény „mindvégig föltételezi a dolgok – a képzelet, az emlékezés és az álom teremtette összefüggéseket megelőző – rendjét”.²⁷ Azáltal azonban, hogy a szöveg egyik viszonyítási pontja az íródi regény, ez az alaptörténeten belül megteremtett fikció folytonosan kísérti, elbizonytalanítja a fikciós szintek közti különbségtevést. Miután például az elbeszélő azon gondolkodik, hogy a (fiktív?) Costa Munoz-i felkelésben való potenciális részvétele után milyen, korábitól eltérő életet szeretne élni, a következő bekezdéstől már a készülő novellájának egy variánsát olvashatjuk, amely egyébként – egyfajta körkörös szerkezetet létrehozva – többékevésbé megfelel a *Hampsteadi semmittevők* nyitó- és zárójelenetének is, amelyek addig a főhős életének eseményeiként tűntek fel, ezután azonban eldönthetetlené válik, hogy a főhős íródi novellájának részleteit olvassuk, vagy a történeten belüli életeseeményeit.²⁸

András László, a spanyol irodalom értő olvasója és fordítója nemcsak az országghatáron belüli irodalomnak, de a *Magyar Műhely*nek is a periferiáján volt. Ugyan az 1988-as 73. számban megjelent nekrológ barátként és munkatársként hivatkozik a szerzőre, a hatvanas években megjelent novellái, illetve a *Halott teve* című regényéről írt 1968-as méltató kritika után már nem található írása a lapban. András László regénye azonban beleillik a

²⁴ Márton László (Párizs): Montrouge-i mindenevők (Nagy Pál: *Hampsteadi semmittevők*), *Magyar Műhely*, 1969/33, 53–56.; Tornyai Simon: Vesztegzár az új regényben (András László: *Halott teve*), *Magyar Műhely*, 1968/30, 55–59.

²⁵ Bodor Béla: Az eltűnt regény nyomában (Nagy Pál: *Prouza*), *Alföld*, 2003/9, 105–111., 106.

²⁶ Kékesi Zoltán: *Médiумok keveredése. Nagy Pál műveiről*, Ráció, Budapest, 2003, 27.

²⁷ Uo., 33.

²⁸ Nagy Pál: *Hampsteadi semmittevők*, in: Uő.: *Prouza*, *Magyar Műhely*, Budapest, 5–119., 106–108.

Magyar Műhely korabeli irodalomértésébe. A *Halott teve* a *Hampsteadi semmittevők*höz hasonlóan szervezi a valóság és a fikció közti kapcsolatot. A regény elsődleges elbeszélője külső pozícióból szólal meg, amely felsőbb rendezőelvként keretezi a regény sokszólamúságát. A cselekmény kiindulópontja, hogy Szalai Mihály író az elhunyt barátjának történetét igyekszik megírni, az olvasó pedig e regény megírásának stádiumait ismeri meg. A *Halott tevére* sokszorosan rétegzett narráció jellemző. Az elbeszélő szólama mellett Szalai más karakterekkel folytatott, magnószalagra vett interjúiból rajzolódnak ki az események. Ezekből azonban nem áll össze egy lezárt nagyelbeszélés, Szalai folytonosan megkérdőjelezi az interjúalanyok által elmondottakat, azokat ütközteti. A Szalai által íródó regényhez különféle kommentárok is kapcsolódnak. Megjelenik egy lektori jelentésíró szólama, amely az állami kultúrpolitika által preferált esztétikai értékek paródiájaként működik, emellett pedig Szalai regényének tárgya, addig elhunytnak hitt barátja, Blum Aladár is élénk vitába száll a róla szóló regénnyel. Ez a sokszólamú, különféle betétekből építkező szerkezet a regény dekonstrukcióját hajtja végre, amennyiben a detektívregény és a kalandregény konvencionális eljárásait az önreflexió folytonosan leleplezi, így alakítja ki e műfajok paródiáját.

Jellemző a szövegre a különféle regiszterek, a magas- és tömegkultúra elemeinek keveredése. Különösen látványos ez abban a jelenetben, ahol a beszélő egy szaharai bárban tett látogatást mond el, amelyben a két kulturális sík összeérése az idő- és térbeli viszonyok feloldódásával is együtt jár: „mióta beléptem, ugyanazt a számot játsszák, régi szám, valaha nagyon szerettem, mi ez, megvan, *Begin the beguin*, aztán belül fölsikoltok, röhögve, bugyborékolva, alig tudom arcomra erőltetni egy mekkai zarándok szikár méltóságát, [...] belül följön a tudat szintjére, fent a Várban, Budán, az Old Firenze, szegény Ilosvay Guszti, ahogy kezében gitárral éneklí a *Begin the beguin* dallamára a *Tetemrehívás*-t, hosszú hegyes tűr, ifjú szívében, itt tartanak most, gyilkos erőszak ölte meg őt, a ghati Lalamud bárba kicsit félretartott, szakállas-bajuszos, már öreg magyar paraszt fejével belép Arany János, hát nem isteni? A Szahara kellős közepén, kastélyába vitette fel atyja, ott kiterítetteté a hús palotán, hogy is van? bugyborog föl szakszofon, a zongora és a dob kísérik, jó-hőne az anyaaa, szép húga máhár most, tárápápám-pám.”²⁹

Kékesi Zoltán a *Hampsteadi semmittevők* kapcsán jegyzi meg, hogy „Nagy Pál regénye – a rögzült jelentések kimozdításának avantgárd technikájára visszanyúlva – lényegében a *Termelési regény* öntükröző eljárásait és nyelvi játékeit előlegezi meg.”³⁰ Ezen, illetve a regiszterkeveredésen túl azonban Esterházy írása és a két regény párhuzamaként a jelöletlen idézetek beemelése is említhető, ahogy azt a *Halott teve Magyar Műhelybe* író kritikus szerzők hosszú sorát idézve megjegyzi: „s »pofáznak« azok az élő és holt »tevék«, írók, költők, filmrendezők, akiknek képeit, jeleneteit, sorait idézőjellel, de még inkább anélkül, felismerjük a szövegben: az egzotikus díszletet kölcsönző Graham Greene és Rejtő Jenő, Rimbaud és Lautréamont, Michel Butor és James Joyce, Shakespeare és Heine, Jean-Luc Godard és Moldova György, Arany János és Babits. Néha persze csak szókapcsolat, egy mondattöredék erejéig [...], néha viszont sorokon át, mint amikor egyik fejezet élére András kis változtatásokkal egyszerűen átveszi a prousti regényfolyam híres kezdetét: »Sokáig korán feküdtem le, stb...«.”³¹ Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy Esterházy közvetlenül kapcsolódna Nagy Pál vagy András László műveire, csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy az idézetszerűség, az elbeszélés megszakítotttsága, a műfajok paródiája, a sokszólamúság, a regiszterkeveredés, a beszélő és a karakterek alakjának relativizálása mind-mind olyan eljárás, amelyet bár elsődlegesen a posztmodern részeként értékelünk, a neoavantgárd kontextusában is ismerős.

²⁹ András László: *Halott teve*, Szépirodalmi, Budapest, 1968, 215.

³⁰ Kékesi, i. m., 28.

³¹ Tornyai, i. m., 58.

A hetvenes évek végétől a *Magyar Műhely* körén belül az avantgárd fogalma azonban fokozatosan leszűkült a vizuális, fonikus és számítógépes költészetre, így a folyóirat által korábban avantgárd horizontban értelmezett alkotók, köztük Esterházy is, kiszorultak a *Magyar Műhely* avantgárd-konceptiójából. A lap kánonjának átalakulását jelzi Papp Tibor 1999-ben készült írása, amely alapvetően az irodalmi értékluralizmussal szembeni tolerancia hiányát rója fel a korabeli irodalmi közegnek, ám tanulságos, ahogy a különféle értékrendekhez szerzőket társít: „A tolerancia nem abból áll, hogy a másik értékrendjét elfogadom, hanem abból, hogy tényként tudomásul veszem, azaz tudok a létezéséről, a milyenségéről. Minden indulatot félretéve illik tudnom, hogy a magyarországi posztmodern körében Kukorelly Endre, Oravecz Imre, Térey János vagy Parti Nagy Lajos van a csúcson, a népieknél Ágh István vagy Csoóri Sándor, a klasszikus moderneknél Baránszky László vagy Tolnai Ottó, a moderneknél Zalán Tibor vagy Tandori Dezső, az avantgárdoknál Szombathy Bálint, Bujdosó Alpár vagy Nagy Pál stb.”³² Ami különös lehet, hogy olyan szerzők, akiknek értelmezésében vissza-visszatérő elem az avantgárdhoz való kötődés, mint Oravecz, Tolnai, Zalán vagy Tandori, Papp Tibor felosztásában kiszorulnak az avantgárd értelmezési keretéből. Azt gondolom, hogy ennek oka a *Magyar Műhely* experimentális, intermediális művészet felé fordulásán túl az is, hogy a lapban megjelenő, az újabb képzőművészetre vonatkozó kritikai megjegyzések részben elfedték, még inkább átalakították a *Magyar Műhely* hetvenes években kialakított irodalmi kánonját.

Takáts József *Irányzatok és tendenciák* című írásában a képzőművészetet tette meg a magyar posztmodern „húzóágazatának”.³³ Talán ez a húzóágazat-jelleg lehet az, amiért a *Magyar Műhely*be a posztmodern fogalma (az új szenzibilitás és a tranzavantgárd váltofogalmakkal együtt) elsődlegesen a képzőművészetten keresztül érkezett meg. Ennek kiegészítéseként ugyanakkor érdemes megfogadni Kékesi Zoltán irodalom és képzőművészet kapcsolatára vonatkozó meglátását, miszerint a köztük lévő összefüggések vizsgálatakor „mindig különböző történelmek között kell fordítanunk”.³⁴ Vannak azonban olyan pillanatok, amikor ez a gondolat nem érvényesül. Ilyennek tűnik számomra a posztmodernként értett irodalom és képzőművészet közötti összefüggések megjelenése a *Magyar Műhely* értelmező közösségében. Kékesi figyelmeztetése azért is különösen fontos, mert a posztmodern képzőművészetet a kritika elsősorban az avantgárddal szemben határozta meg,³⁵ ez az elképzelés pedig a *Magyar Műhely* kontextusában az irodalomra is átfordult, amely mintha inkább avantgárdhoz közelebbi eszközök felhasználásával kívánt volna a referencialitástól távolodó művészetet létrehozni.

Az 1984-es Magyar Műhely-találkozóról Pomogáts Béla az *Élet és Irodalomban* azt írta, hogy „[b]őven áradt a szó, [...] afelel, tudniillik, hogy hol végződik az avantgárd és hol kezdődik a posztmodern művészet, irodalom. A találkozó programján ugyanis ez a kérdés szerepelt, s erre próbáltak választ adni a tudós és szellemes előadók [...], akik, ha másban nem, abban mindenesetre találkoztak, hogy nem tudták, nem is akarták definitív módon elhatárolni egymástól az »avantgárd« és a »posztmodern« irányzatot.”³⁶ Ismerve a találkozóan elhangzott írásokat kijelenthető, Pomogáts beszámolójában megfelelnek az avantgárd és posztmodern megítélésének konfliktusos különbségéről.

³² Papp Tibor: Irodalmi tolerancia az ezredfordulón, in: Uő.: *Avantgárd szemmel: költészetről, irodalomról*, Magyar Műhely, Budapest, 2004, 149–156., 152–153.

³³ Takáts József: *Irányzatok és tendenciák*, *Jelenkor*, 1989/5, 519–523.

³⁴ Kékesi, i. m., 9.

³⁵ Forgács Éva: Gyönyörű ez a mai nap, in: Uő.: *A Duna Los Angelesben. Művészeti írások*, Kijarat, Budapest, 159–186.

³⁶ Pomogáts Béla: Magyar Műhely-találkozó, *Élet és Irodalom*, 1984/36, 10.

Sebők Zoltán *Az avantgárd helyzete ma* című írása voltaképpen a posztmodern avantgárd felőli kritikájaként olvasható.³⁷ Pomogáts beszámolójával ellentétben Sebők nagyon határozottan bejelenti az avantgárd lezárulását: „a tényleges cselekvésből »borzasztó álom« maradt csupán”. A neoavantgárd és posztmodern szakadása szerinte egyfajta revolútív–evolútív tengelyen ragadható meg. Amíg a revolútív neoavantgárd oldalán olyan jelzőket találunk, mint a „cselekvés jegyében” létrejött művészet, „nemzetköziség”, saját eszközeivel és létezőmódjával szembeni kritikusság, addig a posztmodernnél „az Én totális explozíciója”, a festészethez való visszatérés, a forma dominanciája a művészeti alapállás helyett, új keresése helyett a már meglévő kisajátítása válik jelentéssé. Sebők állításai voltaképpen korrelálnak Hegyi Lóránd újszenzibilitás-elméletével,³⁸ csupán jobban kiéleződik benne az a sajátos hang, amely egyszerre búcsúztatja a lezárulóban lévő neoavantgárdot, és kezdi meg valamiféle pro-avantgárd perspektívából az újabb művészet értelmezését, az alkotásmód sajátosságainak kritikáján túl e művészet hatalomhoz és a piachoz való kétes viszonyát emlegetve: „Azt hiszem, általában alapos okunk van az aggodalomra, ha a művészet ilyen elegáns szerkezeti párhuzamot mutat a közgondolkodással. Ez legfeljebb arra jó, hogy választ adjon arra, amit különben is tudunk: miért fogadta el a közönség olyan zökkenőmentesen ezt a művészetet, miért lett belőle pillanatok alatt őriai üzenet, miért tetszik még a Hatalomnak is.”³⁹

A *Magyar Műhely* újabb irodalomra vonatkozó kritikai beszédmódja többnyire a képzőművészet területéről vett kritikai meglátásokat fordította át. Jól jelzi ezt Nagy Pál *Ver(s)ziókról* írt kritikája, amely az antológiában szereplő, az avantgárdon részben túllépő szövegeket a radikalitás hiányával, népszerűsége törekvéssel és szubjektívizmussal vádolta meg: „bár a meglévővel való elégedetlenség, a formabontás vágya náluk is nyilvánvaló – írásaikban ritkán haladják meg a lázadozás szintjét, s beérik részeredményekkel. Ez nemcsak rájuk, hanem az előttük járó nemzedék néhány kiváló tehetségű költőjére-írójára is vonatkozik, akik izgalmas (radikális újítást ígérő) indulás után (részben külső kényszer hatására) maszek-mítoszok, privát mikrokozmoszok gyártásába fogtak, rendkívül nagy termelékenységgel. A választott út járhatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy írásaikat nem az *Új Symposion* Szombathy-számában, hanem a *Népszabadság* szombati számában olvashatjuk leggyakrabban.”⁴⁰ Nagy Pál e kritikában már az intermedialis avantgárd művész pozíciójából szólal meg, ezért lehet az is, hogy az antológia vizualitására támaszkodó darabjai kapcsán elismerően nyilatkozik: „A »Drámagömlés«-fejezet tanulsága: a képvers, a konceptuális költészet legtöbb változata [...] mind élő, alkalmas forma eredeti művek létrehozására.”⁴¹ A multimedialitás mint preferált érték következménye az lett, hogy a *Magyar Műhely* kiszorította kánonjából azokat a szöveggözpontú eljárásokat, amelyeket a hetvenes évek első felében még az avantgárd horizontján belül értékelték.

Esterházy avantgárd kötődései hármastakarásban vannak. Egyszerre fedi el őket a nyolcvanas években megújuló magyarországi irodalomkritika nyelve, a *Magyar Műhely* avantgárd-fogalmának szűkülése, illetve e szűküléssel párhuzamosan megjelenő *Magyar Műhely*-béli kritikája a posztmodern képzőművészetnek, amely az irodalmi folyamatokra is átkonvertálódott. Ez a sajátos elegyedés rajzolódik ki Molnár Miklós két Esterházyról írott kritikájában is. Molnár, Derrida *Grammatológiájának* „transzformátora”, a hetvenes évek végétől kezdve a *Magyar Műhely*-ben számos alkotást, illetve kritikát közölt, részt vett

³⁷ Sebők Zoltán: *Az avantgarde helyzete ma*, *Magyar Műhely*, 1985/70, 17–30–31.

³⁸ Vö. Hegyi Lóránd: *Új szenzibilitás. Egy művészeti szemléletváltás körvonalai*, Magvető, Budapest, 1983; Uő.: *Élmény és fikció. Modernizmus – avantgárd – transzavantgárd*, Jelenkor, Pécs, 1991.

³⁹ Sebők, i. m., 31.

⁴⁰ Nagy Pál: *Ver(s)ziók*, *Magyar Műhely*, 1984/68, 7–12–13–16., 13–16.

⁴¹ Uo., 16.

Magyar Műhely-találkozókon is, 1984-ben pedig elnyerte a *Magyar Műhely* Kassák Lajos-díját. Mindez talán jelzi e közösségen belüli szerepét. 1979-ben *Irónia, középpont nélkül* címmel Esterházy *Termelési-regényéről* írt kritikát, majd 1986-ban jelentette meg *Egy tenyér – ha csattan* című írását a *Magyar Műhely*-ben, amely eredetileg az 1984-es Magyar Műhely-találkozón hangzott el. E két szöveg különössége az, hogy amíg az elsőben Esterházyt mint „avantgárd által ihletett” szerzőt mutatja be, a másodikban korábbi állításaira reflektálva, felülbírálván azokat Esterházyt a neoavantgárd dal szemben, posztmodern íróként definiálja. Molnár véleményének módosítása együtt jár azzal is, hogy a két szöveg eltérő fogalmakkal dolgozik Esterházy művészetének leírásakor.

Az egyik legnyilvánvalóbb különbség az, hogy Molnár Miklós Esterházy prózáját a két kritikában más-más hagyományba ágyazza. Az első írásban Szentkuthy Miklóstól vett idézetekkel magyarázza a *Termelési-regény*, illetve Szentkuthy *Prae* című munkája közti hasonlóságokat, köztük a szubjektum nyelvi megelőzöttségét: „Esterházy könyvében – ismét Szentkuthyt idézve – a regényhős [...] átalakul a róla szóló regény stílusává, szerkezetévé, nyelvtanává, ‘stílus-ember’-ré«, s a szemiózis folyamatában »ideális teljességgel szétfutó halmaz« jön létre.”⁴² 1986-os írásában azonban Szentkuthy helyett már Csáthot, Kosztolányit és Ottlikot említi Esterházy prózájának forrásvidékeként: „Elődökre persze kitekint, Csáthra, Kosztolányira, Ottlikra, másokra, jobban, mint akkor gondoltuk.”⁴³ Kosztolányi és Ottlik 1984-es felelevenítése arra mutat, hogy Molnár Balassa Péter próza-fordulat-konceptiójával egyetértésben Esterházy prózáját a *Nyugat* folyóiratból eredő prózahagyományhoz közelítette, elfedve annak korábban felmutatott, neoavantgárd kapcsolódásait.

Molnár két írásában eltérő jellegűnek tartja Esterházy művészetét. *Irónia, középpont nélkül* című írásában a *Termelési-regényt* Molnár a „talált irodalom remekművének” nevezte, amely „kiszélesíti az irodalom fogalmát és lehetőségeit, megújítja a regényírást, a literatúrát aliteratúrával termékenyíti meg”.⁴⁴ Annak ellenére, hogy már a kritika is utal az avantgárd kontextus sajátosságaira,⁴⁵ mégis úgy tűnik, hogy 1979-ben Molnár az avantgárd művészethez közelítve látta Esterházy regényét, amely szerinte „átfogó tisztánlátás, a változásokhoz igazodó, változásokat létrehozó akcióképesség és valamiféle birtokbavehető jövő megteremtésén munkálkodik”. Az átfogó tisztánlátás mint valamiféle analitikus szemlélet vagy a jövőorientáció mind olyan jellemzők, amelyek elsősorban az avantgárd fogalmi körén belül használatosak, ahogy a „középpont nélküliség” mint szerkezeti elv, illetve a „mélység ósdi mítoszaitól” való távollét is. 1986-os írásában korábbi megállapításait azonban Molnár következetesen visszavonja. A talált tárgy koncepciója felfüggesztődik („Esterházy könyve nem a talált irodalom ‘remekműve’, hanem a csinált – a megcsinált (szép)irodalomé”), az irónia működése által létrejövő középpontnélküliség ellentételezéseként Esterházy prózájának lokalitásba ágyazott referencialitása kerül előtérbe: „Közege: irónia – centrummal. Iróniájának középpontja: »Kelet-Franciaország« alias »Nyugat-Bukarest«: a mindközönségesen ‘Magyarnépköztársaság’-nak mondott »hercegség«.” A struktúra decentralizációja helyett Molnár az írást mint teológiai középpontot jelöli ki: „Mindez azonban nem (volt) nyilvánvaló Esterházy írásainak első vizsgálatakor.

⁴² Molnár Miklós: *Irónia, középpont nélkül*, *Életünk*, 1979/11, 985–989., 987.

⁴³ Molnár: *Egy tenyér – ha csattan*, *Magyar Műhely*, 1986/71, 5–13., 8.

⁴⁴ Molnár: *Irónia, középpont nélkül*, i. m., 986.

⁴⁵ „Persze lehetséges másféle »ellenkezés« is: holmi agresszívan szuperradikális, szemellenzően ultraavantgárd megközelítésben Esterházy könyve (is) kompromisszumos műnek látszik: »pimaszul fiatalos«, kamaszosan (néha gyerekesen) zseniális kompromisszumnak a ’következetes’ avantgarde szövegírás, és a többé-kevésbé konvencionális elemek: adoma-magok, »narcisztikus öntetszelgés«, humanista analógiák, metaforák, ironizálgató érzelmesség, családi idill (!), antropomorfizálás, antropocentrizmus között.” Uo., 989.

Esterházy nem *visszatér* a metafizikai írás vállalásához – sohasem szakad el tőle. Transzgressziói ilyen értelemben nem radikálisak – tehát nem is transzgressziók. »Helyéről elmozdítani a beszédet annyi, mint forradalmat kirobbantani.« Csakhogy Esterházy nem mozdítja el helyéről az *írást*. Lokusza változatlanul a régi: a teológiai könyv-beszéd, feljegyzések Isten kapcsos könyve számára...⁴⁶

Befejezés

Molnár második írásának meglátásai meglepőnek hathatnak az Esterházy-recepcióhoz képest, amely az Esterházy-próza értelmezésekor leginkább a centrumnélküliséget, az areferencialitást, az öntükröző jelleget és a nagyelbeszélés lehetőségének ironikus, demisztifikáló felfüggesztését jelöli ki. Molnár értelmezői horizontját azonban erőteljesen befolyásolta a *Magyar Műhely* esztétikai elvárásrendszere, amely – John Barth kimerített irodalom-konceptiójához hasonlóan,⁴⁷ bár annál jóval militánsabban megjelenítve – inkább korlátozónak, dogmatikusnak és idejétmúlnak hatott számára: „Olyankor beszélünk, amikor régesrég »megsüketültünk« az antimimetikus, antilogikus, antimetafizikus, önmagát »avantgárd« kutyabőrrel felnemesítő, nyelvtisztogató-csigázó-kritizáló-kilúgozó-fosztogató-roncsoló, vizuális-fonikus-konceptuális-objektális-multimediális-defekális mozgalmár »szövegírás« (legnagyobb része) iránt, sőt *halálosan* ráuntunk.”⁴⁸ A *Magyar Műhely* experimentális művészetéből visszatekintve Esterházy valóban egészen más jellegű, az avantgárd kísérletezéstől eltérő irodalmat művelt. Részben ez is oka annak, hogy Esterházy a neoavantgárd, különösen a *Magyar Műhely* recepciójából szinte teljesen kimaradt. Mégis, ha a *Magyar Műhely* hatvanas évek végi, hetvenes évekbeli kontextusából tekintünk Esterházy prózájára, felismerhetővé válik az irodalomtörténet olyan átmeneti időszaka, amelyben felsejlik a posztmodern és a neoavantgárd – ha nem is kontinuitása, de – közös eredője.

---

⁴⁶ Molnár: Egy tenyér – ha csattan, i. m., 10.

⁴⁷ Vö. John Barth: A kimerített irodalom, *Helikon*, 1987/1–3, 137–143.

⁴⁸ Molnár: Egy tenyér – ha csattan, i. m., 5.

Korántsem farsangi tórmellékek

I. Szélről

Mesterházy Balázsnak

Ahogy Szép Ernő, hogy „Néked szól”, nékem szólt,
 valami töredéke ennek
 így szólt velem Mesterházy Balázs
 újmesternek, vagy nem is oly új
 ő, és érzelmekkel bizonyít
 egy ily korban, mely mintegy – bár békés –
 géppel száll fölénk és nem tudja, e kor, igen.
 Akkor ő föléje megy a Napnak, mint mondja,
 meggyúrt és aranyló csomagnak, és Pilinszky is ő, mollban,
 mert hol van a törődött kézfej, a megfagyott, gyúrt sár,
 szabadon idézem. Ah, Mesterházy Balázs, Neked
 hadd mondok el, könyved köszöntve, merészséged a forró
 érzelmekkel, melyek a legjobb helyeken tárgyszerűek is,
 és mert a J. A. éve véget ér, mire ez megjelenik, hadd
 mondjam el álmodom. A töltés kórói közt hevertem, és reccs,
 hallottam a bokrok közül, mi ez, kis nyúl, gondoltam,
 vagy komámasszony meg egy úr fog a zöldlevelesből
 két iccényi mellől, szakkerment és horgel? Ha
 valaki hallja aluóásom, tán horkoltam, horgeltem, bármi.
 És hogy reccs, mondom.
 Na, felpattanok, és pl. úgy
 gondolom, egyrészt én, T. D., műfordító stb. és nagyon
 nem pihent agyú ember, álmodban is előtte
 a XIV, XV, XVI... XXIV kerületszámokat soroltam,
 és hogy egy esszékötet nem állt még össze, igen, kire is szól
 megbízatásom, és hová „pratáltam” el (anyám szava) a cuccot,
 fele már megvan... és közben egészen más könyveket
 hittem e Doderwulf nevű szerző műveinek, mondom, álmon.
 Hogy fogom, lehetőleg hamar, megoldani ezt? Hisz rám
 bízták. Én meg elpratáltam. A reccs hang, melybe ez átment,
 kimondottan jól jött, Balázsom. Ahogy te kis csomagnak
 a Napot. Aranylott, mint a rekettye, barnállott a bokorzat,
 és én, mondom, pl. úgy gondoltam agyammal,
 én itten átmegyek. A cipész tette ki kirakatába:

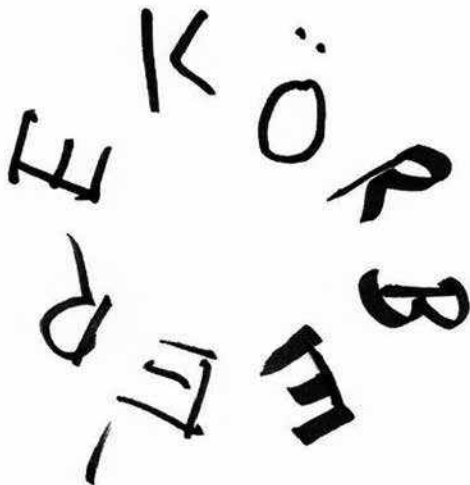
*„A czípész” (sic!) „a 24-es szám alá átal ment.” V. által.
Aztán plúgy, plutty, ha volt, ez az agyam volt, bár
előtte reccs. A magyar nyelv különös többes-használata szerint
ráadásul combom közt ment a vonat, combom közt a vonat volt,
én már nem számolhattam, hány kocsi, az agyam plutty,
nyista megoldandó esszékötet, bár akkor már felébredésért
küzdöttem, ez lassan meglett, kávé, minden. De
hát nem, ez a fránya magyar nyelv? Hány kerék után nem volt
már vér se a sínszálon – csak mellette –, s én, ha már
lőverseny és magyar szellemünk humorizáló hajlama, horror-
hosszal mindenek, a világ, komámasszony stb. előtt. Ölel TD-d.*

II. Akit nem hagynak... agynak...

*Aztán, mint kényszerűen ésszerű agynak,
kit nem hagynak,
bocsánat, logikus agynak,
melyet bajosan adhattak át ott már az agyagnak, olajozottan
voltak a zúzalékkövek, azon folyt le a dolog,
logikus agynak, mondom,
Sir Paul házassága jutott az eszembe,
ébred-e, álmon-e még nem emlékszem,
ez ilyen, szintén, ez a Nap-kép, hón alatt csomag,
igen, hogy tegnap Django csodás zenész-utódainak koncertjét
hallgattam a Theaterkanálon, és hogy a csonka kezű álomzenész,
Django mennyivel jobban járt muzsikáival, melyeket így
ápolnak, lélek-és-minden-társai, csudásakat nevetnek,
mint a Szakcsi, kinek hódolatom innen, és övéinek,
szintén Theaterkanal, láttam (járni én sehova nem járok,
de egyszer a verseimmel együtt zongorázott a Nagy Szakcsi,
majd a kisebbek is nagyok lesznek hamar, ez 1986-ban volt, vagy
hogy), jobban járt dalaival a Django, mint félelmetesen szintén jó
dalaival Sir Paul, egykori Paul Mcsatöbbi, jobban,
mint ezzel a házasságával, no, nem is tudom, miért mondom.*

III. Egy rajz következik

Másik lapomban (pardon), Tiszatáj – és még Forrás, eső, ÉS –
bedobtam
egy kört, így:

Kis hibával, vagyis hogy körbeér, körbeér e kör, körbeér-e,
a kötőjelecske hiányzik stb.

(De hogy többfélét jelent. Persze, hogy körbeér, de máris
kötekszünk, igen, tényleg?) Mármost
azt mondom itt, hogy ne magam ismételjem: a körnek
nem a négyszögesülés a legnagyobb baja, önrontása,
hanem ha zsugorodik, az. Nem? Pl. így (plígy):

Stb. Meddig zsugorodhat????? Vagy azonos ez azzal, hogy mi
meddig bírjuk rajzolni, mérni?

Gyengém, beiktatás:
Jaj, sánta Potyi madárkám
túl sokat sír éjten!
Törött lába
fájna?
Def... félreütöttem.
De félreütöttem, riadalmamban.
Balázs uram, feltűnően
sokat sír ő éjten.
Csak nehogy letűnő
is legyen
e sírás.
Csak azt se mondhatom,
én tűnnék le előbb.
Neki ki maradna?
(Jó, jó, feleségem,
kutyám, Dömi medvéimék...
kevésbé ők már...
csak az egész líra
ily túlzásokból áll.
Az élet ne legyen líra,
az élet lenne egyensúlyozottabb,
szerethetnénk soká, akiket
szeretünk, de ezt
Ottlik megmondta már.
Gyenge beiktatás, riadt beiktatás,
a gyengéd: csak a jó.

Mit, hogy ne bíránánk egész végig mérni?
Ez nemcsak annyi, hogy tőkekoncentrációval szállunk fölébe,
és nem fillér már a szilánkja, J. A., drága,
fillér már nincs, és mikor lesz cent?

A bokor, ez-meg-az, reccsent.

Nekem aztán a cent se kell valami oly nagyon, de hagyjuk.
Nézzük ezt a zsugorodó-kört-egész-végig-nem-követhetjük ügyet.
Ezt az egészvégügyet, hogy ne mondjam.

S jó, itt álljunk le.

IV. Scilly

Nagy zavaromban/nagy magányomban

*míg a Djangót hallgattam,
Romane-t, a kékinges bőgőst*

*én nem is tudtam de tényleg
olyan voltam mint a Scilly-szigetek*

brit vizek

*igen ahogy kiállnak
Semmiükből rendre s bár közel a part
azt kiáltják az óceánnak:
víz! víz!*

*olyan magányosak!
hogy így kiáltoznak plusz!*

V. Egy tétel, Witt, de nem csontra (hús még, vér, de nem kontra)

Egyenértékek

Nem is élek már!

(Jelképesen, MB)

Hogy lehetnék magányos?

(Valóságosan, MB)

VI. S jó M. mester, még egyszer, tudd

Ha megvagy magányoddal,

nem leszel te magányos.

Csak akkor leszel az,

ha ellene küzdesz.

v. küzdasz, küz-dac, küsz-dacz.

v. magaddal megvagy, magányra az nem hagy – hoppá, nem.

Magányoddal megvagy, magadra az nem hagy, jó úr, Mesterházy!

Ezt tudtam irkálni.

bp. 2006. okt. 13-16-án, ni

EGYSZEMÉLYES VERSKULTÚRA

Bekezdések Tandori Dezső versciklusáról

„Egy ily korban”

Fontos és jellegzetes, egész ciklusnyi verssel bővül a *Jelenkor* közlése nyomán Tandori Dezső kétezres évekbeli – mondhatjuk: lassan záruló – költészeti életművéről alkotott-alkotható képünk.¹ A *Korántsem farsangi törmelékek* gyűjtőcím alatt sorakozó, igen vegyes formai és tematikus választékot kínáló anyag azonban nemcsak a nagy költőnek, a jelentős költészetnek, s annak minden betűjének járó közfigyelemre számíthat (melyben, hitünk szerint, Tandori lappangó, jövőbeli megjelenésre váró művei is részesülnek majd), de saját jogán, néhány érdekességénél, az életművön belül elfoglalt pozíciójánál fogva is megragadhatja olvasója figyelmét. Olyan átmenetinek tűnő időszak, a kétezres évek termése, mely bár egy ritka mód szerves és nagy belső tartalékokkal rendelkező, azokat több irányban is állandóan fejlesztő és végigélő lírát eredményezett Tandorinál, ma mégis a költészeti oeuvre nagyszabású kiteljesedését jelentő, a 2009-es pontvers-publikációk sorozatával induló² és az *Úgy nincs, ahogy van* (2010) megjelenésével záruló fázis felvezetésének tűnik csupán. Nem igazán reflektált ténye a Tandori-kutatásnak, hogy az ezredforduló körüli évek költői teljesítménye a látszólag zavartalan – valójában persze a folyamatosság képleténél közelről mindig szaggatottabbnak mutatkozó – költészeti pályáiv egyik legtermékenyebb és legnyitottabb, saját változataival szemben legtürelemesebb és legengedékenyebb alkorszakát vagy korszakát hozta létre. Ennek a kötetekben is koncentráltan megmutatózó, de mint oly sokszor, szokásosan, az időszak folyóirat-publikációiban igazán kibontakozó verstermésnek jellegzetessége, hogy sokkal kevésbé célulvű és határozott poétikai megoldást kergető, mint a korábbi évtizedek gyorsan kanonizálódó, híres Tandori-mutatványai. Talán kevesen kockáztatnák meg azt a véleményt, miszerint a 2001-ben megjelent *Aztán kész*, a rá mindjárt egy évre napvilágot látott *Az Océánban*, a 2004-es *Az Éj Felé* vagy a kronológiailag és poétikailag még mindenképpen idetartozó *A Rossz Reménység Foka* (2009) Tandori legjobb kötetei közé tartoznak, pedig beljük la-

¹ Tandori műve a *Jelenkorban* való mostani megjelenésével voltaképpen hazaérkezik, hiszen a szerző eredeti elgondolása szerint is itt, évtizedek óta kedvelt publikációs helyén közölte volna művét. A versek megírása után Tandori mindjárt – az Ágoston Zoltán főszerkesztőnek címzett kísérőlevél tanúsága szerint: 2006. 10. 15-én – postázta kéziratát Pécsre, többek között a következő ajánló sorok kíséretében: „Íme, itt egy kontra-farsang. J. A. a múltbéli hőse, Mesterházy Balázs a mai.” Ágoston Zoltán 2006. november 23-án kelt válaszelevelében tájékoztatja Tandorit arról, hogy a szerkesztőség a versciklus közlését nem tudja vállalni. Mivel Pécs nyerte az EKF címet, és Mesterházy Balázs ekkoriban az EKF miniszteri biztosa, ebben a helyzetben Ágoston szerint nem lenne szerencsés éppen a *Jelenkorban* közölni ezt a szöveget. Ugyanebben a levélben a főszerkesztő a versciklus más folyóiratban való elhelyezését javasolja a szerzőnek, aki erre a mostanáig rendelkezésünkre álló információk szerint nem tett kísérletet. A verscsoport itteni közreadásának forrása a kéziratnak a *Jelenkor* folyóirat archívumában fennmaradt eredeti példánya, mely 7 írógéppel elkészített, kézírásos és rajzos betoldásokat is tartalmazó oldalból áll.

² A pontversek prototípusának, a kötet címadó darabjának, az „elkövetkezendő pointillista stílusom” bemutatkozása: Tandori Dezső: *Úgy nincs, ahogy van, Liget*, 2009/7, 50.

pozva, s olyan művekkel szembesülve, mint például a szerző által is a vonatkozó évek (egyik) akaratlan főművének tartott *Proust akaratlan*,³ a fogyhatatlan költői innováció és a magas fokú (ön)hagyományteremtés remekművű szövegeivel találkozhatunk.

Ugyancsak érdemes ezt a feltételezett és felismerhető nyitottságot, szinte művészi kíváncsiságot összevetni azzal az állandóan hangoztatott, az írástevékenység önkorlátozására és a szükségyszerűnek tűnő pályazárlat megformálására vonatkozó elképzeléssel, mely a kibomló és valóban példátlan gazdagságot felmutató megszólalásformák mélyén a redukció lehetséges módzatait kereste és pontosította már.⁴ Tandori monotematikusnak tetsző, az önéletrajziséggel eljegyzett lírateljesítménye a megragadott témát/verseseményt művek során át felidéző és szuggesztíven az olvasói fókusz középpontjába (vissza) állító gesztusaival mindinkább a Babits-féle „különös hírmondó” alakjában és az általa képviselt művészi magatartás segítségével ismer magára és ismerteti fel magát világával. Verseit pedig, melyek az önközlés dikciójában, az élőbeszéd közvetlenségét idéző hangon – valójában a líra patikamérlegén mindig megmért és elfogadható eszközökkel – szólítanak meg minket, olyan „különös hírmondó”-változatoknak tekinti,⁵ melyek a költői beszéd sajátos ökonómiáját megvalósítva, a mind kevesebb és kisebb tények megosztására, a lírai beszéd belső terét kitöltő alig-üzenetek kimondására tesznek ismételt kísérletet. Az ezredforduló utáni évek Tandori által vágyott szigetléte,⁶ egzisztenciális elszigetelődése, mely a kortárs áramlatokkal és az érdeklődés természetes hullámmozgásával szembeni mozdulatlanság és magányos feladatvállalás választásait preferálja, e költészetet és óvottgondozott világát mintha elzárni igyekezne a körülötte zajló és fejlődő élet, főképpen persze: az irodalomként és kultúraként magát megfogalmazó és közlő élet zaklató, felzaklató jelentéseitől. Az a művészi párbeszéd, melyet Tandori pályája során maga kezdeményezett és folytatott az őt – több értelemben is – foglalkoztató kultúra különféle intézményeivel, intézményesült alakjaival, ekkoriban sem szűnik meg, de mindenképpen leszűkül, és mindinkább keresi a megszólalás belső, nem szükségképpen dialogikus motivációit. A környezethez való megváltozott viszonyulás reflektált tudomásulvételének és szimbolikus döntésben tetest öltő eseményének tűnik az a negatív vállalás, mely a kritikusai pályátudatos lezárásához, az egykorú szépirodalom befogadásától és értékelésétől való visszavonuláshoz vezetett.⁷ Ekkor, a kétezres évek elején hallgat el Tandori kritikusként, líraskritikusként is, bár több jel – például a most olvashatóvá lett versek által dokumentált élénk érdeklődés – utal arra, hogy ez a döntés nem jelenti az irodalmi közeg aktuális történése-

³ Tandori Dezső: *Proust akaratlan*. Első megjelenés: *Enigma*; kötetben: Uő.: *Az Oceánban*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002, 158–171. Újraközölve: Uő.: *tandori light érintés*, Scolar Kiadó, Budapest, 2013, 169–180.

⁴ Hiszen a korszak axióma-értékű kinyilatkoztatása szerint: „A jó állapot: a kevés; kopottabb / szóval: a semmi” Tandori Dezső: *A belső utazások – Új ficam*, 4. In: Uő.: *Aztán kész*, Palatinus Könyvek, Budapest, 2001, 128.

⁵ „Elszálltam, így vagyok itt.” – foglalja össze a jelenlét paradox formációját a *Nem az, hogy* című vers (*Magyar Lettre Internationale*, 66. szám [2007. ősz], 13.), mely mottó-pozícióban olvasható alcíme szerint: „Különös hírmondó-változat”.

⁶ A John Donne közismert kijelentésére („No man is an island”) reflektáló Tandori-féle „Mindenki sziget”-parafraíz az egzisztenciális helykeresés világi kihívására adott művészi válaszként megjelenik a kétezres évek szinte minden, a szerző által művelt műfaján belül: legemlékezetesebbek talán azok az intermediális grafikák, melyek a nyelvi paradoxon vizuális átfordításának feladatát vállalják magukra. Például Tandori Dezső: *Ördöglakat*, Pro Die, Budapest, 2007, 125. (A könyvben nem található tartalomjegyzék és oldalszámozás.)

⁷ „»Szent fogadalmat« tettem, vagyis eljött ennek evidenciája: ma élő magyar író szépirodalmi művéről kritikát többé nem!” – kezdi egy utolsó utáni, kortárs verskötetéről szóló recenzióját szerzőnk. Lásd Tandori Dezső: *Nem csupán egy verskötetéről* [Györe Balázs: *Megszakítottam egy regényt*], *Vigilia*, 2004/11, 850–856.

ivel való teljes szakítást, különösen nem az érdektelenséget a költészeti megszólalás progresszív változataival, lehetséges további fejleményeivel kapcsolatban. A közreadott ciklus megírásának évében, 2006-ban jegyzi fel a szerző: „Mi nekem 2006 költészeti évada? Verseket alig olvasok (végig), pedig a műfaj: imádoztam. Elhelyezkedtem általában a kötelező olvasások enyhe túlján, alig érintem könyveimet. Szép Ernő foglalkoztat még mindig, miért objektívén a legnagyobb (egy távon, egy jelleggel).”⁸ Hiba lenne azt állítani, hogy Tandori magára parancsolt és alaposan indokolt reflexió-talalma, a kritikai megnyilvánulásoktól való szándékos tartózkodása talál kibúvókat azokkal az ezentúl nem esszéikben, recenziókban megírt, hanem például versekben közölt, de a költői szó analízisét továbbra is elvégző észrevételekben, melyek a kortárs olvasó feladatának tartott érték-megjelölés és megmutatás alternatív lehetőségeit kínálják. Nem itt és nem ekkor, hanem a pályán már sokkal korábban feltűnt az igény arra, hogy a kritikus attitűdjével, bizonyos objektív távolságtartással szemben, illetve amellettt megjelenhessen az empatikus tudomásulvétel és a saját poétikával való összeegyeztetés lehetősége, akár a másik megszólalás hívásként értelmezett beszédére adható válaszok bemutatásával.⁹ A Mesterházy Balázssal és költészetével ehelyütt kezdeményezett párbeszéd elsősorban éppen ezért nem az elmaradt kritikai megközelítés kikövetkeztethető ítéleteinek, esztétikai követeléseinek rekonstruálásához, nem a hallgató kritikus, Tandori portréjának megajzolásához járulhat hozzá, hanem a szigetlét komplex küldetését végrehajtó, esztétikai elvárásait pedig ekképpen kiteljesítő Tandori-líra kései természetének tanulmányozásához és megértéséhez.

A címről

Az idő- és műfajmegjelölést egyaránt tartalmazó összetett cím elemei rövidebb-hosszabb magyarázatra szorulnak.

Közelítsünk elsőként a „törmellék” kifejezéshez, mely műfaji megnevezésként Tandorinak az életműve olvashatóvá tétele érdekében kidolgozott sajátos terminuskészletében gyakran előforduló fogalomnak számít. A „törmellék” szó szinte megszámlálhatatlan és valóban a Tandori-szöveg egy fontos problémáját – a nagyszerkezet iránti igény és a töredékes megvalósítás ambivalens együttesét – visszajelző jelenléte szinte lehetetlenné teszi a fogalom forrásának, első jelentkezésének, szándékolt eredeti tartalmának a megállapítását. A kilencvenes évek első felében, a korszak experimentális és formai-szellemi különutakon járó Tandori-féle esszéprózája környezetében tűnik fel a „törmellék” kifejezés, mint a kauzalitás parancsával szembeni, a logikai-stilisztikai irányítással ellenkező szövegépítkezés egy vissza-visszatérő hivatkozása. Egyértelműen az Arany Jánostól származó magyar *Hamlet* Tandori által különben is sűrűn forgatott és mindig revelációval idézett

⁸ Cím nélküli fogalmazvány, Tandori Dezső hátrahagyott írásai között.

⁹ Erre az igényre kínálnak megoldást azok a vers/esszék, melyekben a költők, barátok kötetét szabályosan feldolgozó kritikai bírálat, valamint a poétai válasz szétválaszthatatlanul összetartozik. Korábbi példák: Tandori Dezső: *Kegyetlen árva* – Zoli, rovatotok/rovatunk engem [Lator László verséről], *Beszélő*, 1996/4, 109–111.; Uő.: *Kritikavers-Kukorelly* [Kukorelly Endre: *KEDVENXC*], *Jelenkor*, 1997/4, 429–433. Az érintett időszak írásai: Tandori Dezső: *Megérkezések és várakozások* – Négy költő [Hizsnyai Zoltán, Nyilas Attila, Györe Balázs, Dukay Nagy Ádám], *Búcsúversengés* (vers), *Palócföld*, 2002/5, 483–490.; Uő.: *Készülődés* – Három költő [Varga Dániel, Zsávolya Zoltán, Acsai Roland], *A sérvrettegés* (vers), *Palócföld*, 2002/6, 597–604.; Uő.: *Rögtön aznap* [Vass Tibor: *Esőnap*], *Vers Vass Tibornak* (vers), *Palócföld*, 2005/2, 256–259.; Uő.: G. István László: „*Angyaltér*”, *Alföld*, 2007/2, 27–30. És egy példa a közeli múltból: Tandori Dezső: *Már nem is*; Rapszódia Ágh István összegyűjtött verseinek megjelenése-örömeivel; „*S Pista, tudod...*”; *Pontvers Ágh Istvánnak, törmellék*, *Kortárs*, 2014/2, 19–22.

szövegkönyvét érhetjük tetten a fogalom háttérében,¹⁰ ebből indul ki a Tandori-féle nyelvújítás munkája. „A „»Törmellék« – természetesen »tőr és melléke«. A tőr melletti mellékes anyag, az azt pótló, a képzeletbeli tőrrel leforgácsolt anyag... a miből is?... Nincs törmellék és fő anyag” – tisztázza a rejtélyes hangzású főnevet és ezzel a választott-megvalósított írói eljárás lényegét egy 1993-as nagyszessé.¹¹ A Tandori-művek terjeszkedő idiómakészletének idővel fontos tagjává váló, műfajnévként, szövegpozicionáló jelzésként használt, ezáltal köznevesülten szélesebb körű jelentésre szert tevő „törmellék” kifejezés általában a központi-vezérlő írásprogrammal megvalósított terven túli, azt kiegészítő és folytató, appendix-helyzetű (de a főszöveggel egyenértékűnek tekintett) részek megjelölésére vált alkalmassá.¹² Az utolsó évtizedek próza- és versciklusainak, komplex formai víziót megvalósító műveinek sokasága él a Tandori-féle szövegprotézisek felismertető jegyeként, a kellő önreflexió jelzésekként a „törmellék” kifejezés beiktatásával. A most közreadott művel kapcsolatban is érdemes megjegyezni, hogy a latin számokkal (I–VI.) megjelölt darabokban a komplementer ihlet megannyi lehetősége jelenik meg, egy olyan függvényyszerű elgondolás és elrendezés szerint, mely teret biztosít a hierarchiát kiiktató, az asszociáció egzisztencialista protokollját követő Tandori-féle írásgyakorlat választásai számára.

A mag értelmezéséhez, további kontextualizálásához hozzájárulhat, ha az időhatározóként fellépő „farsangi” jelző vonatkozásainak is röviden utánajárunk. Mindenekelőtt, a most megjelenő együttes saját legszűkebb szöveggörnyezetét jelöli ki ezzel a határozott hivatkozással, amennyiben figyelmünket – és hajdani, ideális olvasója tekintetét – a megjelölt időszakban közreadott más publikációkra, elsősorban a *Farsangidőn* című, művünkhöz formai építkezésében igen közel álló összeállításra irányítja.¹³ A szövegek összetartozását illető sejtésünket megerősíthetik azok az újabb ciklusban fellelhető utalások (a III. rész elejéről), melyek körülrajzolják az együttolvasás játékába bevonható írások tágabb halmazát („Forrás, Eső, ÉS”), és rámutatásukkal túlpontosan ki is jelölik azt az előzményt, melyre a ciklus írásai visszamutatnak („Másik lapomban (pardon), Tiszatáj”). Fontos lenne ezúttal is figyelembe venni és kellő jelentőséggel feldolgozni a Tandori-szöveg magáról tett különféle állításait, s felmérni azokat a közvetlen és közvetett módon rá vonatkozó megvalósulásokat, melyekkel kapcsolatban a „törmellék” kifejezés értelmezhetővé válik. Kijelenthető, hogy a farsangi ünnepnek, a vele összefüggő szokásoknak és tartalmaknak – ellentétben más, a magán-idő számítását elősegítő kollektív időmegjelölésekkel, évfordulókkal – nincsen jelentősebb előfordulása a képzeletbeli Tandori-szótárban, éppen ezért talán hiába is várjuk, hogy ebből az irányból töltődjön fel szövegünk hiteles jelentésekkel. Felfigyelhetünk azonban arra, hogy a kétezres évek viszonylag gyakran használt ciklusépítő eljárásává válik a legismertebb, legnépszerűbb ünnepekre való címszerű hivatkozás, ezzel az adott művek alkalmi jellegét hangsúlyozó szerkesztésmód, mely fontos

¹⁰ Vö.: „Ha nyúgalomba küldhetné magát / Egy pusztá tőrrel?” William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*, Fordította: Arany János, Magyar Helikon, Budapest, 1974, 67.

¹¹ Tandori Dezső: *Törmellék, Alföld*, 1993/7, 35.

¹² Nemcsak kiképzése-keletkezése folyamatát és jellegét, de szemantikai karaktere és működése lényegét illetően is szorosan megfeleltethető a „törmellék” szóval a függelék létező és közhazsnálatú fogalma mintájára kidolgozott „fűkellék”, illetve ennek alvariánsai (függelék, fügélet stb.), melyek szintén a homonímia felhatalmazásával élve alakítják ki új, a Tandori-textusokban fellelhető értelmüket.

¹³ Tandori Dezső: *Farsangidőn, Tiszatáj*, 2007/2, 24–34. Mindenképpen meg kell említeni a *Tiszatáj* közleménye mellett a magát 2006 novemberére datáló és szintén a következő év megnevezett – farsangi – időszakára előretekintő *Farsang utóján: 2006-ban előre 2007-ről* című esszét, mely szerkesztettségének módjával, a kisebb – látszólag szervesen – elemek egymás mellé állításának gesztusával igencsak emlékeztet a vizsgált verses publikációkra. Lásd Tandori Dezső: *Farsang utóján: 2006-ban előre 2007-ről, Forrás*, 2007/7–8, 49–58.

szerephez juttatja a megszövegezés idejének és/vagy az elkészült munkák átnyújtásának virtuális és/vagy valódi dátumát.¹⁴ A *Korántsem farsangi törmellékek* címforma, láthatjuk, olyan komplex, főként az életművön belüli (intratextuális) jelzésekre fogékony anyagként állítja be versünket, mely egyszerre helyezi el a ciklus szövegeit az ünnepkörök ajánlataihoz illeszkedő, az időbeli aktualitás utasításainak megfelelő alkalmi költészet kontextusában, és távolítja is el onnan („Korántsem...”) azokat valamilyen, egyelőre ismeretlen összeférhetlenség okán.

A ciklus darabjairól

A Mesterházy Balázsnak dedikált I. versben, szinte szabályos – hiszen megszólítással, ismételt odafordulással, elköszönéssel és szignószerű aláírással is ellátott – episztolában, a „nem is oly új” pályatárs beszédbe vonását és egy álomjelenet költői megosztását friss olvasmányélmény, a *Szélen balzsam* című 2006-ban megjelent kötettel való találkozás eseménye váltja ki és magyarázza.¹⁵ Mesterházy könyve, ahogyan majd látható lesz a Tandori-ciklus további említéseiből, több tulajdonságával is megragadja az olvasó-író Tandori figyelmét: ehelyütt, a ciklus nyitóversében, imponáló költészettörténeti analógiák (Szép Ernő, Pilinszky János, Radnóti Miklós, József Attila), megnevezett és látnis utalások kíséretében a kötet egészére értett modalitás, egy egységesnek tekintett hangvétel (a vállalt és poétikailag indokolt, kimunkált érzelmesség Tandori számára szimpatikus attitűdje) említődik, mint a felkeresett-elfogadott költészet fő vonzereje. A Mesterházy-kötetet a kissé variált, de könnyen felismerhető címmel (*Szélről*) nyíltan megidéző verses levél látszólag egyetlen Mesterházy-mű¹⁶ példáján és központi Nap-metaforájának értelmezésén, folytatólagos említésén és helyzetbe hozásán keresztül igyekszik megértetni és elfogadtatni a befogadóval (aki, verses levélről lévén szó, az odaértett megszólított személye, s csak utána-mellette a nagyérdemű s figyelmes közönség) a szerző olvasói életének e friss heuréka-élményét. A mindössze 7 soros, rímes, dalszerűnek mondható, s ezzel Mesterházy szabad szerkezeteitől jelentősen elütő rövidvers Tandori beszélője szemében, túl a versstani-technikai kivitelezés kivételességén, valójában e költészet komplex helyzet-tudatának, költői tartózkodása ambivalenciájának megoldott rejtélyével, tetszetős képlettel szolgál, s ezért válhat a teljes költői repertoárt megjelenítő emblematikus darabbá. Pedig, végigolvasva Mesterházy opusát, számos más, Tandori irodalmi és irodalomtörténeti úttöréseire, s éppen korabeli költészete kísérleteihez is könnyen utat találó kezdeményezésre lelhetünk, melyek a megverselt rokonságérzet háttéranyagát szolgáltatják. Ezek között is mindenképpen első helyre kívánkozik, hogy a XXI. századi magyar költő számára akár természetesnek is mondható költészettörténeti hivatkozások (Ady Endre, Kosztolányi Dezső vagy József Attila) mellett feltűnik, mégpedig a könyv hangsúlyos

¹⁴ Lásd Tandori Dezső: Mikulás-zsák, még nyári, *Élet és Irodalom*, 2009. február 6., 23.; Uő.: Karácsonyi kis (ÉS) ajándékok, *Élet és Irodalom*, 2009. december 18., 37.; Uő.: Kis karácsonyi csomagok, *Ezredvég*, 2009/12, 25–28.; Uő.: Nyári Mikulás, *Eső*, 2009/4, 45–50.; Uő.: Héri Sec – A Nyári Mikulás zsákjaiból, *Élet és Irodalom*, 2012. december 21., 38.

¹⁵ A verses levél műfajának jelentkezései végigkísérik Tandori egész költői pályáját. A személyes megszólításban rejlő művészi lehetőségek tételes bemutatását, egyben a műfaj újrafelfedezését célzó kegykomolyabb kísérlet a Kondor Bélának címzett *„Kedves Samu...”* (Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan, 1980). A zsáner írott-íratlan szabályait szinte maradéktalanul betartó és követő költői levélként olvasható a következő, évtizedekkel későbbi verssorozat is: Tandori Dezső: Juhász Ferencnek, 2007-ben, Pótdal, Ferencnek (II.), TD, Ferencnek, tovább; karkai (III.), Magamnak „Nincs Kharón még!” (IV.), Ferenc, én...! (V.), *Forrás*, 2007/11, 25–32.

¹⁶ A Tandori által megidézett versrészlet: „föléje mentem, föléje én a Napnak, / annak a meggyúrt, aranylós kis csomagnak”.

pontjain, Szép Ernő alakja és műve, ami a közvetlen összekapcsolódás lehetőségét kínálja fel a kortárs magyar olvasó számára a Szép-élményt középponti helyzetbe hozó, azt évtizedek óta megkerülhetetlennek mutató Tandori-szövegüniverzummal. A két költészeti felfogás közötti szimpátia további jeleként olvasható a Mesterházy-kötet harmadik ciklusában bemutatott *Emínem-átiratok* sora is, hiszen tudható, nem sokkal korábban Tandori maga is több műben próbálkozott az amerikai rapművész megszólalásmódjának, illetve a neki tulajdonított előadói magatartás bizonyos elemeinek hagyományos költészeti formákhoz való hasonlításával.¹⁷

A Tandori-versciklus II. darabja, a korábbi álomelbeszélés folytatásaként, abból mintegy átlépve a realitás immáron kérdésessé vált területére, továbbra is a tudat reflexiókban testet öltő magánéletére, működésmódjára irányítja figyelmünket. A Mesterházy-líra meglelt, megkedvelt képzetével („ez a Nap-kép, hón alatt csomag”) felszerelve, és annak sugallatára hivatkozva a tudat alig ellenőrzött emlékképei, felmerülő tartalmi és a jelenkori médiakörnyezet ettől elválaszthatatlan inspirációja teremti meg azt az egyedi konstellációt (Paul McCartney 2006-os, a médiában széles körűen tárgyalt szétválása Heather Millstől; egy Django Reinhardt-emlékkoncert felvételének megtekintése a Theaterkanalon; Szakcsi Lakatos Béla 1986-os zongorajátékának emléke; a saját élettörténet vonatkozó eseményei), mely a megszólalás keretétül szolgálhat.

A ciklus legerjedelmesebb, két beiktatott rajzzal és egy hosszabb lírai betéttel is ellátott III. darabja a Tandori-féle „metamatek” és pont-probléma aktuális kérdéseinek megosztásával, vagyis egy autentikus Tandori-toposz felléptetésével szolgál, s fegyvelmezi meg, vezet lehetséges új kiindulópontjára az eddig inkább asszociációkon előrehaladó, laza összeköttetésekkel dolgozó műszerkezetet. A kör körbeérésének kvázi-geometriai, valójában az egzisztencia létlehetőségére vonatkoztatott kérdésének tárgyalásával, valamint a feladvány grafikus ábrázolásával látszólag eltávolodik a ciklus a korábbi darabok által kialakított dikciótól és közösnek felismert-állított élményvilágtól. Joggal gyanakodhatunk azonban arra, hogy valójában még itt, ezúttal is Mesterházy művének üdvözölt, átütő vizualitása (a már idézett „Nap-kép, hón alatt csomag”) szállítja a vers előtárt értelmi rétegei közötti kötődés lehetőségét, s a motívum sugalmazása – mely akár Tandori saját, jelentősnek ítélt, sokszor idézett *Paper Star* című versét is bekapcsolhatja olvasásunkba¹⁸ – segíti a széttagoltak tűnő verselemek finomhangolását, egy mind gazdagabb összhangzás megszületését. Bár a spontán lírai felütésként is értékelhető versbetét címmel (*Gyengém, beiktatás*) kivételes esetként hívja fel magára a figyelmet, a gyakorlott Tandori-olvasó tudhatja, hogy valójában olyan szövegeseménynek a tanúja, mely a verses életmű bármely pontján és főleg a formák feloldásában kiváltképpen érdekelt kései művek világában felütheti fejét. A versbetét a Tandori-prózákából is ismerős fogással, a diegetikus szólam elkülönített, formális megjelenítésének technikájával a beszélő legszűkebb életvilágából oszt meg tudnivalókat. A Potyi nevű veréb lehetséges „letűnését” tárgyaló, az életlehetőség tipikus, Tandori által sűrűn emlegetett kilátásait számba vevő, a privát címzést („Balázs uram”) dikciójába visszaiktató darab érzelmi felhatalmazását talán éppen a korábban nagy elismeréssel említett verskötet gazdag affektuskészletéből, az elszakadás-ésemény megannyi lehetőségét körüljáró ábrázolásából meríti.

A III. vers többféle technikai megoldással élő, de egyaránt a beszélő terének-lehetőségeinek megtöbbszörözése irányában ható eljárásai már előrejelzik a következő, IV. vers

¹⁷ Tandori Dezső: „The Way I Am”, Szükségem van rá; „Kim? Mim?” Tovább; A Herty-balhék. In: Uő.: *Az Oceánban*, 73–78., 87–91.

¹⁸ Tandori versének építkezése mintha valóban előzné, előlegezné, s a komótosabb, allegorizáló kifejtés révén mintegy magyarázná a Mesterházy versében megpillantott, rögtön igenelt azonosítást: „Paper Star, te, kutyánknak / vett citrom gumilabda, / képzetnek hajigállak, / távollét kicsi napja”. Tandori Dezső: *Paper Star*. In: Uő.: *Főmű*, 75.

dikciós kísérleteinek némely elemét. A *Scilly* című vers tipográfiai leleménye, az oldaltükör teljes felületét megtöltő, progresszív tördelése által egyértelműen Mesterházy költészetének egy jellegzetes megoldására mutat: a hivatkozott kötet *Patetika* című ciklusában található versek ugyanis termékenyen reagálnak a főszöveg és a kommentár-helyzetű mellékszöveg együttállásából létrejövő új formák ajánlataira. A *Szélről balzsam* verseinek markáns eljárása minden esetben a versolvasás hagyományos, lineáris modelljével szemben fejt ki hatását, hiszen a megszakítás és a mellérendelés effektusainak visszatérő, szabályosnak tekinthető alkalmazásával a versek folyamatosan lassítják, körültekintésre intik és több értelemben is empatizálják olvasójukat. A gyakorló vagy gyakorlott Mesterházy-olvasó – természetesen Tandori is – a befektetett szövegmunkáért és figyelmességért cserébe azután rácsodálkozhat a szöveg előtte kibontakozó, dinamikus természetére, valamint megalkothatja a rejtjelezett értelem egyszeri és egyedi, a versnyelv szándékolt töredékességére és félkésztségére választ kínáló megoldásait. Meg kell azonban jegyezni, hogy míg Mesterházy műveiben a tipográfiaailag elkülönülő (a lapok jobb oldalán, kisebb betűmérettel szedett) önkomentárok legtöbbször valódi paratextusokként, vagyis a főszöveggel reflexív viszonyban álló, annak szinte minden esetben alárendelt megjegyzésként tűnnek föl, addig Tandori megoldása „félmegoldás”, hiszen egyetlen lineárisan el-, végigolvasható versszöveg alternatív tördeléssel kialakított változatát kínálja, s ezáltal csak részlegesen – mintegy vizuális karakterénél fogva – emlékeztet a Mesterházy-féle ósváltozatokra. Szintén idekívánkozik annak jelzése, hogy ehhez hasonló tipográfiai megoldásokkal élő, vagyis a rendelkezésre álló lap egészét hasznos, beírandó térként felfogó, horizontális tájolású Tandori-versekkel már korábban is találkozhattunk,¹⁹ igaz, azok e költészet egyetlen időszakában sem váltak a megtalált-kialakított lírai nyelvek követett és széles körben hivatkozott típusává.

A szorosan összefüggő V. és VI. részekben a korszak elismert és kedvelt megszólalási lehetősége, az aforizma-értékű versmondattal vagy fordítva: a lírai kijelentésként is felfogható bölcsesség stílárís-eszmei ajánlata aktualizálódik. Nem okoz meglepetést, hogy a ciklus eme pontjain, a készülődő zárlat helyzetében, a megelőző lírai menetelés tanulságainak levonásakor a tézisondatoszerű, kivonatoló szerkesztés és vele Wittgenstein meghaladhatatlannak elismert, a Tandori-írások mélyszéles inspirációját jelentő *Tractatus*-beli fogalmazásmódja kerül előtérbe. Valójában itt nem a filozófus gondolati munkájához való közvetlen kapcsolódásról van azonban szó, hanem a Tandori-oeuvre által a „Witti” névhez hozzászótolt élet- és műeszménynek mint az effajta megszólalások számára otthonosságot kínáló szellemi aurának a felidézéséről. Főképpen a VI. rész versének a magány „kivédését”, nem-magányként való paradox elfogadását előállító formulája emlékeztethet bennünket a testvérműként olvasható *Tiszatáj*-beli *Farsangidőn* hasonló szentenciát megfogalmazó, egyúttal programot is hirdető zárszavára: „Bár a kor, szellem, / nem hagy, / s szalámiként leszel: / ha magányoddal / elvagy, / magányos nem / leszel!” A mű végén megerősített dedikáció („jó úr, Mesterházy”) és a rímhelyzetbe hozott datálás („bp. 2006. okt. 13-16-án, ni”) már nem hagy semmilyen kétséget afelől, hogy az ifjabb pályatársnak ajánlott sorok egy másik, rokonszenvesnek ítélt – szigetyszerű – poétika megszólításán keresztül az elérhető művészi autonómia legfontosabb kérdéseiről, vagyis a költői önmegvalósítás aktuális és mindenkori esélyeiről hoztak híreket számunkra, 2006 októberéből, korántsem „farsangidőn”.

¹⁹ Egy példa: Tandori Dezső: Élbevonás, *Tiszatáj*, 1998/11, 3–14. Az utolsó, posztumusz megjelent kötetből vett példák: Tandori Dezső: Rég nincsenek..., Szakértés. In: *Uő: Felplusztulás, leplusztulás*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2021, 65., 239.

MICSODA AZ EMBER?

Halasy-Nagy József, a filozófia pécsi professzora

A nádfödeles cselédháztól a rektori szélig

1923. június 8-án a pécsi Erzsébet Tudományegyetem három karának 12 elektora egyhangúlag Halasy-Nagy Józsefet választotta meg az egyetem rektorának: ő lett az egyetem első *Rector Magnificusa*. Az ünnepi percekben a meghatott professzornak bizonyára eszébe jutott az a nádfödeles cselédház Ercsiben, ahol 1885. május 2-án megszületett egy uradalmi bogvár (faragóbéres) fiaként, s az egész ottani világ, ahol öntudatra eszmélt. Jól emlékezett Engel Simon zsidó tanító magániskolájára, ahová az igényesebb keresztény családok is szívesen járaták gyermekeiket, mint az ő szülei is őt. Rupp Kornél különóráira is gondolt, aki még gyermekként latinra fogta őt. Felidéződtek benne a hajnali felkelések, mikor bejáró diák volt a pesti gimnáziumban, képzeletben látta, amint jövet-menet hosszan ácsorog a könyvesbolt kirakata előtt. Hálával gondolt a debreceni református kollégiumra, ahová hetedikes gimnazistaként került – „Helyben voltam, mint Dorozsma” –, majd az Eötvös Collegiumra, ahol ugyan „fél-ösztöndíjas” hallgatóként, anyagi okokból nem tudott hosszabb ideig maradni, az intézmény szelleme mégis erősen hatott rá, s ahhoz is erőt adott neki, hogy „az autodidaxis nehéz útját járva” folytassa tanulmányait, a finnugor kollégiumok helyett görög és latin stúdiumokat végezve.

1905-ben megpályázta a kiskunhalasi református gimnázium görög–latin szakos tanári állását, amelyet el is nyert, és a neves halasi tanár, az irodalomtörténész Szilády Áron pártfogásával a gimnázium gazdag könyvtárának gondozását is órá bízta. Megint helyben voltam, gondolta visszaemlékezve, annál is inkább, mert halasi lányt vett feleségül, s úgy állt a dolog, hogy, mint kollégái, ő is meggyökerezik Halason, lesz szőleje, háza, baráti társasága kedélyes borozgatásokkal. Mert Halason szívesen fogadták. Egészen addig, amíg ki nem derült, hogy neki tudományos ambíciói is vannak. S hogy ezek annyira komolyak, hogy 1907-ben filozófiai doktorátust szerzett, ő lett az egyetlen „halasi doktor”, s ez mindent megváltoztatott. Ettől kezdve idegennek tekintették az alföldi városban, és ő maga is úgy látta (újabb halasi megdöbbenéseket és fejcsóválásokat kiváltva), hogy tovább kell lépnie. Ebben a törekvésében Szilády Áron bátorította, és segítségére volt a neves pesti filozófiaprofesszor, Alexander Bernát. Ezzel a „hátszéllel” főiskolai tanár lett (az Erzsébet nőiskola oktatója, amely intézménynek Tolnai Vilmos is előadója volt pécsi kinevezése előtt).

Időközben Isten malmainak lassú őrlése felgyorsult. Az 1914-ben felállított pozsonyi egyetem Trianon után a Felvidékről elmenekült, s 1920-ban Pestre került, majd Pécsen talált (átmeneti) otthonra, 1923-tól 1940-ig. A Klimó Könyvtár megbízható fundamentumát képezhette a megújuló bölcsészképzésnek. A középkori egyetem emléke is megalapozta ezt a döntést. Most nem bonyolodom bele a pécsi bölcsészkar tizenhét éves történetének útvesztőibe (erre nézve egy másik tanulmányomra utalok), ezúttal csupán Halasy-Nagy József szempontjából érintem az eseményeket. Aki Rector Magnificusként ott állt professzortársai előtt. S még nem tudja, hogy hamarosan zsidóbérencnek („rector judaicus”-nak) fogják nevezni a városban, mert rektori feladatából adódóan igyekezett elejét venni a hallgatók közti súrlódásoknak, főként a zsidó hallgatók elleni atrocitások-

nak. (Ez utóbbiak a keresztény hallgatók által be nem töltött helyeken tanulhattak.) Ilyen esetekben a rektor mindig kellő tapintattal járt el, ám egy kínos eset, az úgynevezett „hulagyalázási-ügy”, amelynek tüze a szélsőjobb oldali sajtóban igyekeztek olajat önteni, felforrósította a városi kedélyeket. Egy fajvédő képviselő még az országgyűlésen is követelte a „kommunista” Halasy-Nagy eltávolítását. Klebelsberg Kuno miniszter azonban, aki egyébként is kulcsszerepet játszott a pécsi bölcsészkar történetében, megvédte a rektort. Elég az hozzá, hogy, mint kiderült, az anatómián nem történt meg a rágalom alapjául szolgáló eset. Halasy-Nagy sajtópert indított, amelyet meg is nyert, a helyreigazítás közlésére azonban az inkriminált lapban nem került sor. „Így hát – fogja később summázni az esetet Halasy-Nagy *Summa vitae* című önéletrésében – a »jó magyarok« közt gyanús maradtam, mert semper aliquid haeret: könnyebb a szennyet rászórni valakire, mint azt lemosni.”¹ Hivatali munkája és tanári tevékenysége mindig a bölcsészkar és az egyetem érdekeit szolgálta. Még akkor is ezt állíthatjuk, ha kollégái részéről időnként kifogások is érték.² Ennek ellenére elmondhatjuk, mindvégig azon munkálkodott, hogy a bölcsészkar és a város kapcsolatának hűvösségén enyhítsen. És a kívánatos jó viszony a kampusz és a városháza között tartós legyen. Nem rajta múltott, s nem is rektorutódain, hogy nem így történt. A pécsi bölcsészkar története 1940-ben véget ért. Egy világégés hozta, egy másik elvitte. A részletekről máshol szólok, így arról is, hogy Klebelsberg Kuno Pécshez való viszonyának megváltozása (elidegenedett a várostól, mondják, mások szerint a „tükek” elidegenítették) milyen szerepet játszott a történetben. A tény: 1940-ben a

¹ Halasy-Nagy József: *Summa vitae. Önéletrajzi vázlat. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom és művészettörténeti tanulmányok.* 1999/2, 207–237., 230.

² Thienemann Tivadar bíráló megjegyzéseket fogalmaz meg vele kapcsolatosan életrajzi feljegyzéseiben. Thienemann Tivadar: *Az utókor címére.* Sajtó alá rendezte Koncz Lajos. Pro Pannonia, Pécs, 2010, 44., 135.

pécsi bölcsész professzoroknak a mecseki hotelben rendezett búcsúvacsoráján sem a város, sem a többi kar részéről nem szólalt fel senki.³

A filozófia: lételemző meditáció

Amikor most rátérek Halasy-Nagy filozófiai munkásságának ismertetésére, ismét hangsúlyoznom kell, hogy irodalomtörténészként, tehát egy másik (bár rokon) tudományág művelőjeként, illetve érdeklődő olvasóként fogok beszélni bölceleti kérdésekről, vagyis a tévedések nem kis kockázatával. Ezt a helyzetet vállalnom kell, mivel tágabb témaköröm jellegéből következik. A 20. század első felében a pécsi irodalmi műveltséget ugyanis, amivel foglalkozni kívánok, mint fentebb említettem, egy szellemi vezetésre hivatott kulturális intézmény, az Erzsébet Tudományegyetem működése határozta meg, az irodalom felől nézve főként a bölcsészkar tevékenysége. Most hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy a város végső soron nem volt képes megtartani a Kart, amely tizenhét év után távozni kényszerült Pécsről, s ez alatt a rövid idő alatt sem válhatott a város szellemi életének szerves részévé. De mégiscsak itt volt, itt tartotta előadásait (a most bemutatandó tudósor kívül, csak néhányat említve) Fülep Lajos, Tolnai Vilmos, Kerényi Károly, Thienemann Tivadar. Tehát most, hogy készül a könyvemben, amelynek része ez a Halasy-Nagy fejezet, felmérem az egyetem professzorainak és hallgatóinak a városhoz kötődő munkásságát, szükségképpen foglalkoznom kell az irodalomtörténeten és a szépirodalmon kívül eső nyelvészeti, művészetelméleti, kultúrtörténeti, filozófiai és más kérdésekkel, vállalva a személyes nézőpontomból adódó következményeket, korlátokat és elfogultságokat.

Mielőtt Halasy-Nagy filozófiai eszméinek rendszerét felvázolnám, és filozófiatörténeti műveinek alap gondolatait bemutatnám, egy futó pillantást kell vetnem a magyar bölceleti gondolkodásnak a két világháború közti helyzetére, arra a szellemi szituációra, amelyben a tárgyalt életmű elhelyezkedik. Az eszmék meglehetősen színes palettájával szembesülünk. Ebből a képből két olyan filozófust emelek ki, akik kimutathatóan hatottak Halasy-Nagyra, aki elismerését róluk szóló elemzésekben fejezte ki. Böhm Károly (1846–1911), a kolozsvári egyetem professzora *Az ember és világa* című, halála után a hagyatékából hatkötetesre bővült művében foglalta össze nézeteit (1883–1928). A szellem világalakító aktivitásának intuíciója foglalkoztatta. „Böhm tanítása szerint a világ az Én tevékenysége nyomán jön létre. Ennek öntudatlan teremtő aktusa alkotja meg a tárgyi világot, amelyet az alany magából projiciál, kivetít, s ez által létrehozza a külső világot. Ámde az Én nemcsak öntudatlan alkotó, hanem tudatos szellemiség is, amely az öntudatlanul kivetített világot hatás alakjában tudomásul is veszi és a képek tudatos rekonstrukciója által megismeri.”⁴ Azt, amit a szellem, önmagát is formálva, saját erejével alkot, Böhm *öntétnek* nevezte. Értékfilozófiájának csúcán az *intelligencia* áll, amelyet tudatos, szabad szellemiségként értelmez. Böhm személyiségére jellemző, hogy bár német gyökerű családból származott, idegenkedett attól, hogy írásait német nyelven jelentesse meg, mert ő magyar filozófus akart lenni, akit, ha elismernek, magyarként ismerjenek el. (Ebből a szempontból Lukács Györggyel ellentétes utat járt be.) Munkássága főként a protestáns

³ A filozófia pécsi professzora ezzel kilép látókörünkből. 1940-től 1948-ig a szegedi egyetem professzora lett, ahol kedvezőbb lehetőségekre talált, mint Pécsen. Egy ideig, tegyük hozzá. Mert 1948-ban az új rend képviselői nyugdíjaztatták. Már a háború idején rövid ideig Sopronban, majd Pannonhalmán talált menedékre, végül, nyugdíjaztatása után Hajdúszoboszlón töltötte utolsó éveit, mint írta, „uomo finito” lett belőle, élő halott. Erre a keserű önértékelésre némileg rácafol, hogy azért tovább dolgozott. Többek között megírta önéletrajzának két szövegváltozatát 1955-ben, illetve 1961/62-ben. 1976. május 6-án halt meg, 91 éves korában.

⁴ Halasy-Nagy József: *A filozófia története*. Harmadik kiadás. Pantheon, Budapest, 1943, 356.

teológusokra hatott, de inspirációja a magyar bölcseleti gondolkodás egészében megnyilvánul. A szellemtörténész Joó Tibor (aki Szegeden doktorált) fontos írásokkal tiszteltett Böhm hagyatéka előtt. A kolozsvári professzor eszméi feltehetően szerepet játszottak Joónak a magyar nemzeteszmeivel kapcsolatos kutatásaiban is, amely szerint a nemzetet alkotó domináns tényezők között a közös származás, műveltség, államiság és az anyanyelv mellett, sőt azok fölött definitív szerepet játszik a kölcsönös megértés folyamán kialakult közös szellem.

Böhm Károly mellett Pauler Ákost (1876–1933) kell említenünk, aki a pozitívizmus és a kriticismus bírálata során *Az ethikai megismerés természete* (1907) című könyvében oly módon kívánt kilépni a „kanti eltévelyedés” kátyújából, hogy Platón ideatanára támaszkodva, amelyet az igazságok rendszereként értelmezett, a megismerő értelem metafizikai képességét hangsúlyozta. *Bevezetés a filozófiába* (1921) című könyvében kifejtette elméleti rendszerét. Pauler és Halasy-Nagy kapcsolatában, mint erre Somos Róbert rámutatott, Pauler volt a domináns fél, „aki a filozófiai tudomány fölvirágztatása érdekében támogatta fiatalabb pályatársát, figyelemmel kísérte munkásságát. Halasy-Nagy a jelentős filozófiai teljesítmény iránti megértéssel, ám

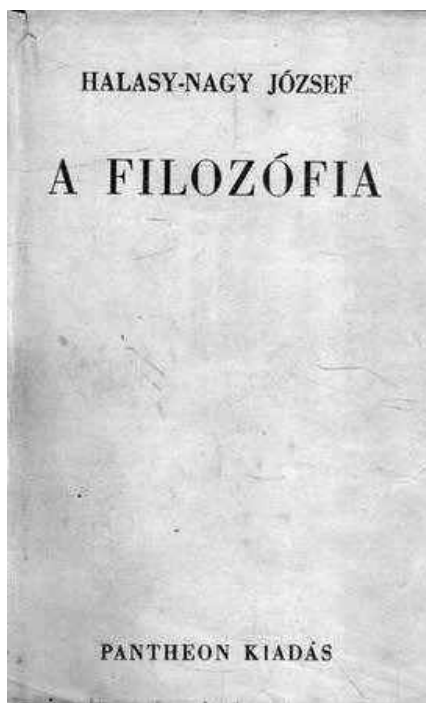
önálló kritikai pozícióból föltekintett Paulerre, akinek idealisztikus filozófiai és világnézeti öröksége nagy részét maga is fölvállalta és továbbvitte.”⁵

Halasy-Nagy így fogalmazza meg a filozófus, illetve a filozófia alapvető törekvését: „Szerintem a filozófus központi kérdése: micsoda az ember? A valóság minden egyéb része is csak annyiban érdeklí, amennyiben az emberrel van összefüggésben. Természetfilozófia is csak úgy lehetséges, ha a természetet az emberrel való viszonyában vizsgáljuk. Ha a természetet az embertől függetlenül vizsgáljuk, akkor természettudományt, de nem természetfilozófiát csinálunk. Ennek a centrális érdeklődésnek megfelelően érthető, hogy írásaim a szellem történetén túl főleg az erkölcs- és kulturfilozófia területén mozognak.”⁶ Mai nézőpontból bizonyára vitatható a természet kétfajta vizsgálatának ez az elkülönítése, mint ahogyan eszméinek kései rendszerezése szintén kérdéseket vethet fel számunkra. Ő a saját gondolkodásának megjelölésére a „kritikai personalizmus” elnevezést alkalmazza. Melyek ennek legfőbb ismérvei szerinte? Először is, az általa oly fontos tájékozódási pontot képviselő Descartes-ból kiindulva a kételkedés fontosságát hangsúlyozza (*de omnibus dubitandum*), illetve Kant alapján különválasztja a számunkra megismerhető világot a megismerhetlentől (*Ding an sich*). „Ebből következik, hogy minden metafizikát az ész költészetének kell tartanunk” – mondja. De hozzáteszi: „Tagadhatatlan

⁵ Somos Róbert: Pauler Ákos és Halasy-Nagy József. In: *Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. Szerk. Szabó Tibor. Lictum Kiadó, Szeged, 2004, 99–106., 105. (A továbbiakban: *Tanulmányok*.)

⁶ *Summa vitae* 235.

igazság azonban, hogy a természetnek nevezett valóságnak vannak örök törvényei, amelyek szerint változásai végbemennek.” „Ám az emberi társadalom egészen más alakulat, mint a természet” – fogalmazza meg eszméinek másik fontos téziséit. „Ez emberi alkotás: annyi benne a törvényszerű, amennyi az alkotás törvényszerűsége. Formálója az emberi akarat. Élete: a politika a művészettel rokon, s nem a természettel. Az állam törvényei és a közösségek szokásai nem természettörvények, s változtathatók, s nem állandók. Itt rejlik – teszi hozzá – Marx tanításának alaptévedése.” A marxi elmélet kritikáját, amelyhez Halasy-Nagy többször is visszatér, főként két szempontból fogalmazza meg: a történelmi materializmust lényegében a lejárt érvényességű pozitívizmushoz köti, amely nem vesz tudomást a társadalom és a természet fölött élő erkölcsi világról.⁷ Korunk szellemét a transzcendencia felé való nyitottság igénye szerint értelmezi, illetve e nyitottság hiánya miatt bírálja. Ez a *nyitottság* hasonló jelenség ahhoz, amit Hamvas Béla szellemi éberségnek nevez, Brandenstein Béla a lényegszemlélet képességének, Sík Sándor pedig az érteni akarás nélkülözhetetlen követelményének.

(Mivel Sík Halasy-Nagy szegedi professzortársa volt, megjegyzem, hogy a művészetről való gondolkodásukban rokon jegyeket is találunk náluk, de Sík esztétikája élményközpontú, Halasy-Nagyé pedig szisztematikus és deduktív. Mindketten azt állították, hogy az emberi tudat mindig valamire irányul, azaz intencionált, de ennek az irányultságnak az alapját utóbbi végső soron a skolasztikában, előbbi viszont a husserli fenomenológiában találja meg.) A transzcendencia felé való nyitottság szellemiségéből való kihátrálás, amely Halasy-Nagy szerint korunk negatív folyamata, lényegét tekintve nem egyszerűen illúzióvesztés, miként többen állítják, sokkal inkább a teremtő hagyományok eltékozlását jelenti. E „kijózanodás” által nem csupán a hitünket és reményeinket veszíthetjük el, hanem önmagunkat.⁸ „A lét sohasem volt problematikusabb, mint napjainkban” – írta *Korunk szelleme* című tanulmányában.⁹

Halasy-Nagy eszméinek figyelemre méltó vonulata az európaiság tudatával függ össze. Ezt a tudatot a szabadság iránti érzékenység, a keresztény erkölcsi hagyomány, a racionális gondolkodás igénye és a kritikai attitűd jellemzi. Amiből – az aktualizálás szándéka nélkül – arra következtethetünk, hogy az európai nemzetek együttese nem csupán érdekközösség, hanem a lelki-szellemi összetartozás által inspirált értéközösség.¹⁰

Halasy-Nagy filozófiatörténeti tanulmányai ennek az Európa-tudatnak a jegyében értelmezhetők. „A szellem történetét úgy képzeltem el szolgálni – vallja erről –, hogy a nagy gondolkodók életét és műveit magyarázom, ezért a főtörekvésem egész életem során arra

⁷ Uo., 236–237.

⁸ Garaczi Imre: A filozófus Halasy-Nagy. In: *Tanulmányok*, 21–36.

⁹ *Pannonia*, 1935/1–3, 28–34., 34.

¹⁰ Karikó Sándor: Halasy-Nagy József filozófiai örökségéhez. Európaiság és közösség. In: *Tanulmányok* 37–50.

irányult, hogy nemzetemet egy alapos filozófiatörténettel ajándékozzam meg.”¹¹ A három-négy vaskos kötetre tervezett opus csonkán maradt ránk. Nem fejezte be, elkészült fejezeteinek egy része pedig elkallódott. *Antik filozófia* című műve ennek csupán töredéke, jóllehet ez a fragmentum önmagában is jelentős. Megvan viszont *A filozófia története* című összefoglaló munkája, amelynek a második kiadásához írt előszavát Pécssett írta 1926-ban. Ebből idézek. „Mi emberek, valamennyien a gondolatokból élünk, mert ha az idők köde sokszor elhomályosítja is, mégsem lehet tagadnunk azt az igazságot, hogy a gondolat a világ legnagyobb hatalma. S mint minden hatalom, ez sem alakulhat ki küzdelem nélkül. Megvannak tehát a maga hősei. S közöttük a legnagyobb hősök bizonyosan azok a filozófusok, akik a világrejtélyek egységes magyarázataért, világunk egészének értelméért bocsátkoznak küzdelembe.” Ezekről a hősokról szól ez a könyv. Mivel a munka tankönyvnek készült, műfajából adódóan nehéz, helyenként száraz olvasmány.¹² Történeti rendszerezése hármastagolású: az ókori *kozmozentrikus* világszemlélet után a középkor *teocentrikus* felfogásának bemutatásán át jutunk el a modern *egocentrikus* felfogásig. A könyv ismertetésére nem vállalkozhatok, csupán egy érdekes tényezőre hívom fel a figyelmet, amely az egész történeti konstrukciót átfogó eszmei vezérszólamként értelmezhető. Ez a probléma, amelyet tehát a könyv fő motívumaként is értelmezhetünk, a középkori gondolkodásra, de lényegét tekintve Platón és Arisztotelész nézetkülönbségére visszamenő *univerzália-vita*. A vita tárgya az a kérdés, hogy megilleti-e a valóságos lét az általános fogalmakat, más szóval az univerzálékat. (Innen ered a vita elnevezése.) A *realisták* szerint az általános éppen úgy ténylegesen létezik, mint az egyes dolog, sőt az általánosnak tulajdonították a legmagasabb rendű létezését. Ezzel szemben a *nominalizmus* képviselői szerint csak az egyes dolgok valóságosak, az általános fogalmak csupán értelmünkben létező nevek, ezért is nevezik ezt az irányt nominalizmusnak. A *realisták* szerint azonban az igazi tudás nem egyes dolgokra, hanem az általánosra irányul, s ha ez csak szavakban létezne, akkor az általánosra vonatkozó ismeretünk pusztán illúzióvá válna. A *realisták* (későbbi szóval az *idealisták*) tehát az általános fogalmak, eszmék elsőbbségét hirdették a dolgokkal szemben. Jeles képviselője ennek az elvnek Anselmus, azaz Canterburyi Szent Anselm, aki szerint Isten nemcsak az értelemben létezik, hanem a valóságban is. A tőle származó ontológiai istenérv Isten ideájából következett Isten létezésére. Ezt a vitát azért emeltem ki, mert a bölcséleti kérdések olyan magaslatát képezi, amelyről nemcsak az athéni akadémiáig láthatunk visszafelé, de előre tekintve pillantásunk a fenomenológiáig és az egzisztencializmusig ívelhet. A kérdés fontosságát (és a középkori bölcsélet jelentőségét) az újabb kutatások megerősítik.¹³ A pécsi professzor az univerzália-vitát joggal avatta történeti elbeszélésének egyik látószögévé. Ezzel a szerző megkönnyíti az olvasó tájékozódását, akinek persze így sem könnyű átvágnia magát a történeti ismeretek előtte tornyosuló halmazán.

Erről a vitáról feltételezem, hogy bár próteuszi alakváltozatokkal, de a filozófiatörténet egészen végigvonul. Mert vajon nem a *realisták* álláspontja rejlik-e Descartes velünk született eszmékről szóló tanában, Spinoza monizmusában, amikor Istenet a természettel azonosítja, és a német idealizmus eszméinek a mélyén? Vagy a racionalizmus és az empirizmus vitájában? Kantnak a tapasztalattól független (*a priori*) és a tapasztalaton alapuló (*a posteriori*) ítéleteinek kettősségében, a magánvalóról (*Ding an sich*) alkotott, sok vitát

¹¹ *Summa vitae* 235.

¹² Halasy-Nagy: *A filozófia története*. A könyv első kiadása 1921-ben jelent meg. A könyvet a szerző átdolgozta, erről tanúskodik az 1926-ban megjelent második kiadás, illetve az 1943-ban napvilágot látott harmadik kiadás. Ez fekszik előttem, ezt idézem. Megjegyzendő, hogy az átdolgozott szöveg értékes fejezetet tartalmaz *A magyar filozófia története* címmel (348–361.), kiemelve Böhm és Pauler munkásságát. Erre hivatkoztam fentebb.

¹³ Étienne Gilson: *A középkori filozófia története*. Kairosz, Budapest, 2015. Különösen: 248–276.

kiváltó álláspontjában? S főként az erkölcsi normát képező *kategorikus imperatívusz* tézisében? Cselekedj úgy – mondja –, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényalkotás elvül szolgálhasson. Erről a szerző Kant gondolatát idézi: „Ne mint egyén cselekedjél egyéni érdekből, hanem cselekedjél egyén fölötti módon: cselekedj úgy, mintha a nagy Mindenség volna a te éned; cselekedj úgy, ahogyan cselekednék helyedben az, aki mint a világ erkölcsi törvényhozója áll lelked előtt.”¹⁴ És ha más olvasói feltételezésekbe bocsátkozom, hadd emeljem a tétet! Nem a realista gondolat kísért-e a Husserl és a fenomenológia által lényegszemléletnek és evidencia-élménynek nevezett fogalomban, mely szerint az intuíció a tudatban felmerült lényegeket a maguk eredeti adottságában ragadja meg? És nem a nominalisták hangja visszahangzik-e Montaigne esszéiben, Locke és az angol empiristák tapasztalati bölcséletében? És lényegét tekintve a pozitívizmus és a marxizmus nem nominalista eszme-e? (Lehetséges, hogy a megemelt tétet, sőt már a kezdetben adottat is simán elbuktam. Ez a bukás azonban kizárólag az én kontómat terhelje.) Megjegyzem még, más kérdéseket, vitákat érintve, hogy Cusanus labdajáték-metáforájának életfilozófiai következményeit át kellene gondolni: eldobott labdák vagyunk-e egy értelmetlen játékban, vagy valaki tudatosan hajított bennünket egy általa ismert cél irányában, számítva a labdának, vagyis az egyénnek (nekünk magunknak) segítő igyekezetére is? Ki a játékos? Létezik-e egyáltalán? De ha feltételezzük, akkor szükségképpen létezik, emeli fel újját figyelmeztetően Canterburyi Szent Anzelm az idők távolából. És még valami. Francis Bacon „idolumokról” (téveszmékről) alkotott nézeteit meg kellene nézni (vagy továbbgondolni) nyelvfilozófiai szempontból, különösen, ami „a piac idolumát” illeti (*idola fori*), mely szerint a szavak élnek bennünk a dolgok helyett. (S ha netán ez a helyzet, abból mi következik?) Lenne még néhány kérdésem, de talán ennyi is elég ahhoz, hogy így összegezhessem az erről mondottakat: nem könnyű lecke, mégis érdemes átrágni magunkat ezen a kétségkívül száraznak tűnő, nehéz olvasmányon.

1944-ben publikált *A filozófia* című könyve viszont, éppen mert nem tankönyvi rendszerezésre törekszik, ma is eleven, vonzó olvasmány. Ha valaki azt kérdezné tőlem, Halasy-Nagynak melyik az a könyve, amelyet leginkább érdemes elövennie, habozás nélkül ezt ajánlanám. (Persze, mivel nem vagyok filozófus, értékelésem szubjektív, de valószínűleg a kérdést megfogalmazó személy sem szakmabeli lenne. Így hát a fentebb említett hősök tisztelete kapcsán szót érthetünk.) Halasy-Nagy remek portréfestő, akkor van igazán elemében, ha arcképet készít. Ez a könyve is filozófiatörténet, de arcképcsarnok formájában. Az egyes fejezeteket egy-egy, az adott személyiséget és attitűdöt meghatározó életrajzi esemény kiemelésével beszéli el. Ezek akár mellékesnek is tűnhetnek (holott nem azok), mint például az, hogy Arisztotelész, „ez az akadozó beszédű, vékonydongájú apró szemű emberke, aki szeretett feltűnően öltözködni, ujjai tele voltak gyűrűvel és haját gondosan ápolta”, húsz esztendeig tanult az atléta termetű Platón mellett az Akadémián, hogy aztán felépítsen egy ellentétes gondolati rendszert. Raffaello freskóján egymás mellett látjuk őket, de gesztusaik ellentétesek: Platón fölfelé mutat, Arisztotelész mozdulata viszont a föld felé irányul. (És most jusson eszünkbe az univerzália-vita!) Ilyen kapunyitó, megértést elindító esemény a gót, de már római lelkű Teodorik Rómába történő bevonulásának elbeszélése 500-ban, akit a pápa rangos küldöttséggel fogadott, s aki Boethiust barátjának tekintette, háromszor is ráruházta a konzuli méltóságot. Sokszor kikérte a filozófus tanácsát. De volt egy pont, ahol útjaik elváltak egymástól. Teodorik ariánus volt, Boethius pedig trinitárius. Ezt a vitát mi, magyarok *Az ember tragédiája* bizánci színeiből ismerjük: a *homousion* és a *homoiousion* ütközése ez. Ádám mit sem értve a dologból, a feleket elválasztó *i* elhagyására inti a szemben állókat, pedig ez a betű két világot választ el egymástól. Ha valamiért érdemes meghalni, akkor ez az *i* betű az. Mert egyháztörténeti,

¹⁴ Halasy-Nagy: *A filozófia története*, 288.

sőt világszemléleti sorsforduló, hogy Krisztust az Atyával egylényegűnek tartjuk-e, vagy a teremtmények közé soroljuk. Heves hitviták, sőt felekezeti harcok alakultak ki ebből a polémiából, sokan életüket áldozták emiatt, és Boethius is ennek áldozata lett: egy sikertelen követjárása után ellenségei vádaskodására felségárgulás miatt 526. október 23-án Páviában a vérpadon halt meg hetvenegy éves korában.

Boethius halála jelképes esemény, mint ahogyan Ágoston és Mónika, a fiú és az anya ostiai víziója is az, a közösen átélt Isten-élmény. Hadd említsem még meg az éppen katonáskodó Descartes éjszakai extázisát, amely mindent megváltoztatott számára. „Maga nem beszél erről részletesebben, de nem nehéz kitalálni, mi lehetett ez a fölfedezés, ha későbbi munkáit úgy tekintjük, mint ennek az extázisba ejtő intuíciónak kifejezései. A természet titkain és a matematika problémáin eszmélkedve ráébredt, hogy mind a kettő zárja ugyanazzal a kulccsal: a matematikai fogalmakkal és módszerrel nyitható.”¹⁵ *Deus calculat et fit mundus*. Isten számol, és a világ megszületik. – Szívesen követném még e „filozófiai regény” eseményeit, de ezt inkább más olvasókra bízom. Ám hadd említsek csak még egy epizódot. 1654. november 23-án Blaise Pascal misztikus elragadtatásban részesült: átélte Isten közelségét. Az élményt írásban rögzítette, s ezt a szöveget emlékeztetőül mindig magánál hordta, egyik ruhájából átvarrva a másikba. Szerintem innen kell elkezdni a *Gondolatok* olvasását, hogy megértsük a szív okait, amelyeket az ész nem ismer, s rádöbbenjünk az embernek, ennek a gondolkodó nádszálnak a méltóságára.

**„igen nagy reményeket keltett maga iránt”
(Halasy-Nagy és Weöres Sándor doktori szigorlata)**

Az akkor már neves, Baumgarten-díjas költő, aki 1933-tól a pécsi bölcsészkar hallgatója volt, 1939. szeptember 18-án adta be kérvényét „A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Tekintetes Bölcsészettudományi Karának”, melyben „bölcsészdoktori szigorlatra való bocsátását kéri”. A kérvény szövegét idézzük.

Tekintetes Kar!

Alulírott Weöres Sándor azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a Tekintetes Karhoz, hogy engem bölcsészdoktori szigorlatra bocsátani méltóztassék a következő tárgycsoportosítással: *aesthetika* (mint főtárgy), *philosophia* (mint I. melléktárgy) és *paedagogia* (mint II. melléktárgy).

Kérésemet megismételve maradok a Tekintetes Karnak alázatos tisztelője

Weöres Sándor¹⁶

A kar szeptember 26-án tartott ülésén javaslatot tett arra, hogy a kérelmező *A vers születése* című doktori értekezésének bírálatára Halasy-Nagy József és Bognár Cecil professzorokat kérjék fel. A kari döntést megelőzően, mintegy azt alátámasztandó, Halasy-Nagy professzor *Előterjesztést* fogalmazott meg, amely a jelölt egyetemi tanulmányait ismertette, aminek eredményeként Weöres Sándor 1939. január 19-én abszolutóriumot kapott, s megvan a joga ahhoz, hogy doktori szigorlatra jelentkezhessek. Idézem: „Leckekönyvének tanúsága szerint Weöres főleg bölcséleti, irodalomtörténeti és pedagógiai előadásokat

¹⁵ Halasy-Nagy József: *A filozófia*. Pantheon, Budapest, 1944, 210.

¹⁶ PTE Egyetemi Levéltár 20. D. / 1939-1940. Erre a dokumentumanyagra hivatkozom a későbbiekben is. Ezúton mondok köszönetet Gutai Csillának, a Levéltár munkatársának, akitől fontos segítséget kaptam munkámhoz.

A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem
Tekintetes Bölcsészettudományi Karának
Pécs.

Tekintetes Kar!

Abulirott Weöres Sándor azon tiszteletteljes
kérvéssel fordulok a Tekintetes Karhoz, hogy
engem bölcsészdoktori szigorlatra becsátani
méltóztassék a következő tárgycsoportosítással:
esztétika (mint fő tárgy), philosophia (mint
I. mellék tárgy) és paedagogia (mint II. mellék tárgy).
Kérvésemet megismételve maradok a Tekintetes
Karának alázatos tisztelője

Weöres Sándor.

Pécs, 1939. szept. 18.

hallgatott nem nagy szorgalommal. De már gyerekkora óta verseket ír, s ezekkel igen nagy reményeket keltett maga iránt. [...] Egy évben megkapta a 4000 pengős Baumgartner (sic!) díjat, amelyből világkörüli utat tett.¹⁷ Ennek alapján látta megalapozottnak a kar a procedúra elindítását. Halasy-Nagy tehát kezdettől fogva pártolta a költő kérelmét.¹⁸ A kar döntését Koszó János dékán a következő Végzésben summázta: „Folyamodó Weöres Sándor az iránti kérelmét, hogy esztétikából mint fő, filozófiából mint első és pedagógiából mint második mellék tárgyból doktori szigorlatot tehessen, a bölcsészeti Kar folyó év szeptember 26-án tartott I. rendes kari-ülésében teljesíthetőnek találta. Pécs, 1939. október 3. Koszó e. i. dékán.” A dékán rendelkezett a disszertáció megküldéséről a felkért bírálók számára.

A *vers születése* című doktori értekezésről készülő könyvem Weöres-fejezetében írok, kiemelve a költő disszertációjának az alkotás-lélektani és személyes szempontokon túl-emelkedő jelentőségét. Itt most a pécsi bölcsészkar felől nézve, konkrétan Halasy-Nagy munkásságának ismertetése keretében szólok e témáról. Halasy-Nagy bírálatában előbb a disszertáció készülésének folyamatát ismerteti, s egyúttal tanulságos bepillantást enged az egyetemi műhelymunka folyamatába. „Sokszor próbálkoztam vele egyes esztétikai té-

¹⁷ Előadvány a Kari Tanács szeptember 26-i üléséből. Jelzetét lásd előbb.

¹⁸ Halasy-Nagy *Előterjesztésének* szövegét Nagy L. János közölte: *Tanulmányok* 160–161.

J E G Y Z O K Ö N Y V .

Budapesti Felvételtett Weöres Sándor doktorjelölt doktori szigorlatáról.

Született: Szombathelyen, 1913. június 22.-én.

Vallás: ág.h.ev.

Jelen vannak: dr. Kozsó János dékán elnöksége alatt: dr. Halasy-Nagy

József és dr. Bogmár Cecília ny.r. tanárok.

Hely: Dékáni Hivatal.

Dátum: 1939. november 28.-án d.n. 3 óra.

Fentnevezett Weöres Sándor ur miután "A vers születése" című doktori értekezése megbíráltatott és elfogadtatott a fentnevezett időben tartott szóbeli vizsgálaton a következő kérdésekre a következőképpen meg-
felelt:

I. Kérdés: Esztétika: *Az esztétika történetéről szóló tud. művek
esztétikai felíratainak. Grotz. Kant - Schiller. Schopenhauer. Ste-
inbois. Hegel. Fichte. és Hegel. W. H. Hegel. Magyar nyelvű művek*
II. Kérdés: Filozófia: *Aristotelész. Görög tanúsítvány
Hume. W. James és a pragmatizmus. Ernst Mach. A kanti fi-
lozofia.*

III. Kérdés: Pedagógia: *Pedagógiai regények. Rousseau és
a pedagógiai naturalizmus. De Goulluerk utólevél.*

A vizsgálat eredménye alapján alulírottak Weöres Sándor urat
cum laude fokozattal képesítettnek minősítvén, öt

a Bölcsészettudori fok elnyerésére érdemesenek találtuk.

Pécs, 1939. november 28.

Dr. Halasy-Nagy József
Dr. Bogmár Cecília
vizsgáló tanárok.

Dr. Kozsó János
dékán, elnök.

mákkal, de őt az Isten szoros értelemben vett tudós munkára nem teremtette. Egy-egy témában nem tudott túlemelkedni a naiv biologizmuson. Kiütközött belőle mindig a szubjektív ösztönember, aki objektív gondolkodásra nem alkalmas. Elutasítani mégsem akartam. S így született meg ennek a disszertációnak az eszméje.”¹⁹ A bíráló hozzáteszi: „Mit nem adnánk érte, ha pl. Csokonai és Petőfi megírták volna, hogyan írták a verseiket.” Láthatjuk, hogy az opponens a leghelyesebb értékelési szempontot alkalmazta: a hagyományos elvárások helyett a jelölt személyiségéből indult ki, felismerve költői jelentőségét. Nagyvonalúan mellőzte a disszertációs műfaj konvencionális ismérveit, azoknál fontosabb értékeket érzékelve. „A kész dolgozat valóban érdekes ott – írja a professzor –, ahol Weöres magáról beszél. Itt is naivul indul: biologizál és mitizál, de meglepően jól látja a maga munkáját, annak a vajúdását, lassú kialakulását. [...] Munkája sok érdekes adalékot hoz a költői alkotás lélektanához, s több eredetiség van benne, mint sok szorgalmas tudományos böngészés csinálmányában.” (Az eredeti, bár szabálytalan tanulmány és a „bön-

¹⁹ A két bírálat szövegét Tüskés Tibor és Nagy L. János már közölte. Weöres Sándor és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek. Válogatta, szerkesztette, összeállította Tüskés Tibor. Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs, 2003, 71–72. Ezt idézem.

20/1939-40. D. szám.

V É G Z E S .

Folyamodó WEÖRES SÁNDOR aszerint kérelmét, hogy esztétikából mint fő, filozófiából mint első és pedagógiából mint második mellék tárgyból doktori szigorlatot töltsen, a Bölcsészeti Kar folyó évi szeptember hó 26.-án tartott I. rendes kari-ülésében teljesíthetőnek találta.
Pécs, 1939. október 3.

Felső
e. i. dékán.

Megküldendő: dr. Halasy-Nagy József és dr. Bognár Cecil ny.r. tanároknak.

M E G H Í V Ó .

WEÖRES SÁNDOR folyó évi november hó 28.-án, kedden d. u. 3 órakor a Kar dékáni helyiségében tartandó doktori szigorlatára van szerencsém Méltóságodat tisztelettel meghívni.
Pécs, 1939. november 22.

Felső
e. i. dékán.

gész csinálmány” szembeállításával a bíráló nemcsak a dolgozat szerzőjét, de saját tanári habitusát, annak nyitottságát is jellemzi.) A másik bíráló, Bognár Cecil sem rejti véka alá tudói kifogásait (a dolgozat rendszertelen és ellentmondásos), de pozitív értékelése professzor kollégájáéhoz hasonló. „A költő személyiségét és a költői alkotást a nagyközönség bizonyos rejtelmes ködön át látja. Az író nagyon kellemesen és finom pszichikai elemzéssel nyújt erről tisztább és a valóságnak megfelelőbb képet. Nem csak költői tehetsége van, hanem jó megfigyelő képessége is.” (Bognár Cecil bírálata november 10-én íródott.)

A kar példás gyorsasággal intézte az ügyet. A dékáni hivatal nem sokat várt a szigorlat megrendezésével. Erről az alábbi *Meghívó* tanúskodik. „Weöres Sándor folyó évi november hó 28-án, kedden d. u. 3 órakor a Kar dékáni helyiségében tartandó doktori szigorlatára van szerencsém Méltóságodat tisztelettel meghívni. Pécs, 1939. november 22. Koszó dékán.” A Koszó János elnöketével és a bírálók részvételével megtartott doktori szigorlatról a hivatalos előírásoknak megfelelően *Jegyzőkönyv* készült. „Fent nevezett Weöres Sándor úr, miután »A vers születése« című doktori értekezése megbírálatott és elfogadott, a fent nevezett időben tartott szóbeli vizsgálaton a következő kérdésekre megfelelt.” A kérdések ismertetése után a *Jegyzőkönyv* ezzel az értékeléssel zárul: „A vizsgálat eredménye alapján alulírottak Weöres Sándor urat *cum laude* fokozattal képesítettnek mi-

nősítvén, őt a bölcsészettudori fok elnyerésére érdemesnek találtuk. Dr. Halasy-Nagy József, Dr. Bognár Cecil vizsgáló tanárok, Dr. Koszó János dékán, elnök.” A hivatalos szövegben a költő neve a „budakeszi” (kézírással betoldott) előnévvel szerepel.

Másnap, 1939. november 29-én doktorrá avatták.²⁰

---

²⁰ A dolgozat végére érve függelékül félévi bontásban közlöm Halasy-Nagy 1923 és 1941 között tartott egyetemi előadásainak jegyzékét. Ennek forrását az egyetem tanrendjeinek félévenként kiadott kötetei képezik.

1923–24 I. A világnézet 2 óra, Spinoza 2 óra, „Az ember tragédiája” értelmezése 1 óra.

1923–24 II. Ethika 4 óra, Görög filozófiai szövegek 2 óra.

1924–25 I. A filozófia történetének forrásai 4 óra, A képzelet 1 óra, A görög komédia 2 óra.

1924–25 II. Ethikai problémák 4 óra, Az újkori filozófia története 3 óra, Sophokles „Antigoné”-ja 2 óra.

1925–26 I. Ethika 4 óra, Szeminárium 2 óra.

1925–26 II. Psychologia 4 óra, Ethika 4 óra

1926–27 I. Descartes rendszere 3 óra, A művészet filozófiája 2 óra, A filozófiai propedeutika tanítása 2 óra.

1926–27 II. Logika 3 óra, Mai filozófusok 2 óra

1927–28 I. A filozófia egyetemes története 4 óra, Szeminárium 2 óra.

1927–28 II. Ethika 2 óra, Bevezetés az ismeretelméletbe 2 óra, Spinoza 2 óra.

1928–29 I. Platon 3 óra, A fejlődés eszméje 2 óra, A jelenkori filozófia fő irányai 2 óra.

1928–29 II. A tömegek lélektana 2 óra, Taine 2 óra, A tudomány fogalma és feladatai 2 óra, Pauler Ákos 2 óra.

1929–30 I. Esztétika 2 óra, A XVII. század bölcsellete 2 óra, Aristoteles Metafizikája.

1929–30 II. Esztétika 2 óra, A XVII. század bölcsellete (folytatás) 2 óra, Aristoteles Metafizikája (folytatás) 2 óra.

1930–31 I. Psychologia 2 óra, A filozófia története Thalestól Sokratesig 2 óra, Az ismeretelméleti kérdés 2 óra.

1930–31 II. Psychologia 2 óra, Logikai kérdések 2 óra, Leibniz 2 óra.

1931–32 I. Bevezetés a filozófiába 2 óra, Ethika 2 óra, Aristoteles etikája és politikája 2 óra.

1931–32 II. Bevezetés a filozófiába 2 óra, A mai ember problémái 2 óra, Spengler 2 óra.

1932–33 I. A metafizika története 4 óra, Bevezetés a filozófiába 2 óra, Szemináriumi gyakorlat 2 óra.

1932–33 II. Psychológiai kérdések 2 óra, Plotinosztól Szent Ágostonig 2 óra. Leibniz 1 óra

1933–34 I. Középkori filozófia 4 óra, Filozófiai szövegek olvasása 1 óra.

1933–34 II. Esztétika 2 óra, Logikai kérdések 2 óra, Az újkor lélektana 1 óra.

1934–35 I. Ethika 4 óra, Ethikai gyakorlatok 2 óra, Filozófiai alapfogalmak 1 óra.

1934–35 II. A lelki élet alapformái 2 óra, Platon 2 óra, Platon-olvasmányok 2 óra.

1935–36 I. Bevezetés a filozófiába 2 óra, Logika 2 óra, Filozófiai gyakorlatok 2 óra.

1935–36 II. Bevezetés a filozófiába 2 óra, Pascal 2 óra.

1936–37 I. Psychologia 2 óra, Középkori filozófia 2 óra, Psychológiai olvasmányok 2 óra.

1936–37 II. Psychologia (folytatás) 2 óra, Ethika 2 óra, Descartes 1 óra.

1937–38 I. Esztétika 2 óra, Kant 2 óra, Filozófiai szövegek olvasása 2 óra.

1937–38 II. Esztétika 2 óra, Korunk világnézete 1 óra, Böhm és Pauler 3 óra.

1938–39 I. A kultúra filozófiája 4 óra, A tömegek lélektana 1 óra.

1938–39 II. Etika 2 óra, Német filozófia 2 óra, Filozófiai olvasmányok 1 óra.

1939–40 I. A lelki fejlődés 2 óra, A német filozófia (folytatás) 2 óra, Filozófiai olvasmányok 2 óra.

1939–40 II. Logikai kérdések 2 óra, Platon 3 óra.

1940–41 I. A filozófia története 4 óra, Filozófiai szövegek olvasása 1 óra.

A jegyzék nem tartalmazza Halasy-Nagy pedagógiai tárgyú előadásait.

A NEVELŐDÉS KÖZELKÉPEI

Kustos Júlia: *Hullámtörő**This is a song about the seedy underbelly of the carnival
(Bikini Kill: Carnival)*

Kustos Júliáé kihívó kötet, habár ez elsőre aligha látszik. Borítóján szelíd fehér szarvas látható, a 14. századi *Wilton-diptichon* külső oldalának részlete. A könyv tokkal-vonóval is alig haladja meg az ötven oldalt, a belívben harminchárom vers olvasható. Belelapozva első ránézésre azt látjuk, a versanyag nem oszlik ciklusokra, fejezetekre. Az egész feszes-séget, kimértséget sugároz, egyben van.

Ehhez képest az olvasó számos izgalmas kérdéssel, problémával szembesül. Már a cím különös feszültséget kelt, mintha öntudatos ellentmondásban állna a könyvtárgy szerezénységével, s a maga halk, mégis eltökélt módján nemcsak egy költői pálya indulását jelentené be, hanem valami többet – a hullámtörő védmű, ugyanakkor a szó értelmezésének fókuszát talán a jelölt statikusságáról áthelyezhetjük a funkciójára: nemcsak ellenáll a hullámoknak, hanem megtöri azokat, tehát a címnek ilyen módon aktivitása is van, s ezzel egyfajta változást vagy alternatívát is bejelent. Az is roppant érdekes, hogy a borító és a cím egysége alapján a kötet anyagát méltóság teljes monolit tömbnek képzelhetnénk, ehhez képest nagyon gazdag, sokrétű, sok irányba nyitott, az olvasói elvárásokkal is játékba lépő, dinamikus szövegvilággal van dolgunk.

Kustos az egykori Gömbhalmaz csoport tagja volt, tehát ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai a Sárvári Diákírók és Diákköltők Találkozója helyett már inkább a miskolci *Műút* folyóirat által szervezett, Kabai Lóránt által vezetett Szöveggyár Táborhoz kötődnek – de ugyanennek a generációnak vált fontos műhelyévé a 2012-ben Szálinger Balázs vezetésével megújuló *Hévíz* folyóirat is. Nemzedéktársai közé többek között Biró Krisztián, Borda Réka, Csete Soma, Köröstyös Gergő, Purosz Leonidasz, Szenderák Bence, Vajna Ádám, Vida Kamilla sorolható – változó, ki az, aki már a második köteténél tart, s ki áll még az első kötet előtt. Erről a generációról korábban azt mondtam, hogy „az (ön)értelmezése[i]k inkább egy szinkrón, mint diakrón hagyománytudatról árulkodnak”.¹ A generáció megnevezett előképei közé ugyanis jellemzően az egy-két generációval idősebb szerzők tartoznak, tehát a Kemény István–Telep/Előszézon (Krusovszky Dénes, Nemes Z. Mórió, Sirokai Mátyás, Simon Márton stb.) genealógia a domináns, amit legalábbis részben műhelyvezetőik, Kabai és Szálinger is közvetítettek. A nemzetközi irodalomból jellem-

¹ Vö. Kortárs irodalom és kritikai diskurzus – mikor a kritikusok közé begurítod a labdát... Vásári Melinda beszélgetése Lapis Józseffel és Mohácsi Balázssal, 1. rész. *Műút Online*, 2019. 03. 19.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
52 oldal, 1999 Ft

zően szintén a fiatal generáció tagjai tűnnek fel közvetlen hagyományelemként vagy közvetett kontextusként, s leggyakrabban az angolszász szerzők: Richard Siken, Saeed Jones, Ilya Kaminsky, Ocean Vuong, Warsan Shire, Patricia Lockwood, Hera Lindsay Bird.

Kustos hagyománytudata érdekes módon a vázolttól jócskán és izgalmasan eltérni látszik – s ezen külön csavar egyet, hogy a szerző az utalásainak javát szánt szándékkal jelöletlenül és megnevezetlenül hagyja, azokra mégis felhívja a figyelmet. A kötet végi jegyzet utolsó mondata, miután köszönetet mondott tesztolvasóinak, s megadta a kötetben található három mottó forrását, úgy szól: „Jelöletlen forrásait a szerző itt sem szándékozik megjelölni”. Ám ezt a gesztust hangsúlyozza, hogy a kötet utolsó verse a *Jelöletlen forrásból* címet viseli (48.), tehát határozottan idézetként, talált szöveggként olvasandó – de ezt a problémakört árnyalja az *Ismeretlen mester műve* című szöveg is (16.), amely a borítóra emelt Wilton-diptychonnal lép párbeszédbe. Ennek fényében dilemmát jelent, kritikusként milyen mértékben érdemes a kötetben felbukkanó hagyományelemeket vagy akár hangvétebeli hasonlóságokat taglalni, hiszen azzal bizonyos tekintetben az anyag és a szerző intencióinak ellenében dolgoznék, ráadásul akár úgy is hathatna, mintha a kötetben feltáruló költői vízió és hang egyediségét, eredetiségét vonnám kétségbe – miközben a szerző e gesztussal természetesen saját maga is kikezdi kötete-költészete eredetiségét, s meglehet, épp ezzel egyedíti magát a kortárs szcénában.

Ugyanakkor irodalomtörténeti szempontból nagyon is érdekes lehet vázolni azt a mőt, kontextust, amelyben Kustos versei a helyüket keresik, kiváltképp mivel nemegyszer éppen ezek által térnek el a fiatal költészet köznyelvétől. Így talán egy nagyvonalú felsorolás mégis megengedhető. A kötet mottója Láng Orsolyától, míg a további két, jegyzetben is hivatkozott mottó a modern lengyel költészet egyik legismertebb alkotójától, Zbigniew Herberttől, illetve egy ó-akkád agyagtábláról származik. Utalásai között vannak antik minták: megjelenik Odüsszeusz, Ikarusz, Démoszthenész alakja. A Wilton-diptychon és az ehhez gravitáló némelyik vershelyzet középkori szcenikát hoz a versanyagba. Akad szöveg, ami egyértelműen Weöres Sándort idézi: *Alulírott Psyche* (35.), másutt egy-egy sor mögött épp csak sejtésszerűen József Attilát, Pilinszkyt vagy Rilket vélem hallani. A *Róza dala* című narratív karakterű vers – melyet a *Jelenkor* olvasói a 2020. szeptemberi lapszámból ismerhetnek – Terék Anna *Halott nők* című kötetének szövegvilágára emlékeztet. A nő beszélőt sejtető, (magán)mitologikus keretű versmonológok hol Carol Ann Duffy, hol Nagy Márta Júlia szövegtöredékeit idézhetik fel. Megint más versek kapcsán Fehér Renátó, Zilahi Anna, Kállay Eszter költészetével tudnék párhuzamokat vonni.

Kustos verseinek nyelve általában egyszerű, akár hétköznapiak is mondható, de abban a tekintetben az élőbeszédszerűség fogalma nem feltétlenül alkalmazható, hogy tartózkodik a pongyolaságtól, a szlengtől, a versnyelv inkább kimértnek, kidolgozottnak, választékosnak, veretesnek mondható, ami valamiképpen T. S. Eliot szövegeit juttatja eszembe, de ha jobban meggondolom, talán inkább Eliot magyar fordítóit hallom, például Kálnoky Lászlót vagy Vas Istvánt. Formanyelv tekintetében is változatos az anyag: vannak későmodern hangvételt idéző, itt-ott laza rímelést is alkalmazó szövegek, vannak a kísérletező neoavantgárdot idéző absztraktabb szövegformációk, van néhány tipográfiával, vizuális költészettel kísérletező darab, és van számos vers, amely formájában a manapság domináns szabadvers-költészetet folytatja. S ha már a szövegek kísérletező dimenzióját említem, talán itt érdemes megemlíteni, hogy első ránézésre ugyan nem oszlik ciklusokra a kötet, vannak összetartozó szövegcsoportok: a kötet közepén hat vers a *Bildung* alcímet(?) kapta, a kötet végén pedig öt vers címének előtagja a *Közélp* szó – ez a szokatlan megoldás megőrzi a harminchárom vers monolitikus egységét, a megfelelő helyeken mégis megmutatja az anyag alternatív, belső struktúráját. A versek által felkínált témák is változatosak, az általánosabb érvényű filozofikus futamoktól az elmaradhatatlannak látszó felnövekvés-történeten át az aktuális-politizáló reflexióig több minden megtalálható a kötetben. Ráadásul bizonyos versmomentumok a szövegek saját működésére mutatnak

rá, azokat kommentálják, tehát az anyag gyakran metareflexív, metapoétikus rétegekkel is gazdagodik. A kötetben megjelenő-felidéződő hagyományanyag, a formanyelvi színeség és a tematikai összetettség tehát összképében izgalmas és egyedi amalgámnak tűnik.

A kötetben szereplő írások javarészt szerepverseknek tekinthetők, semmiképpen sincs szó egységesnek tekinthető versszubjektumról – Kustos kötete ebben is különbözik tehát a kortárs magyar líra fősodrától. A versek beszélője egyszer egy Róza nevű tanúságtévő öregasszony, egyszer a *Wilton-diptichont* készítő ismeretlen mester, egyszer Odüsszeusz, egyszer Psyché, és így tovább, hol férfiak, hol nők. De egyszer például a hindu legendáriumból ismerhető, egy önmagát uroboroszszerűen felfaló, az örökkévalóságot szimbolizáló, tátott szájú oroszlánszörny, Kirtimukha szólal meg (képe ornamentalsként rendszerint megtalálható a hindu templomok kapuívén), máskor pedig egy oroszlánszáj – ami viszont egy virág, közönséges nevén: tátika. Sőt, talán annak is jelentőséget tulajdoníthatunk, hogy a kötet végi jegyzet egyes szám harmadik személyben adja közre a szerző köszönetnyilvánítását és a hivatkozásait. Természetesen annak is megvan a maga (meta)reflexiója, hogy egységes vagy osztott subjektumról van-e szó: „Magamról mondani, / magamról vallani / annyit sem tudok, // hogy egy volnék-e, / hogy volnék-e egy / a nyájban” (*IDús legelő-iden...*), 18.). És annak is, miként olvasandók ezek a szerepversek mégis egy történetként, egy ívben: „Halott vagyok, álruhás, ismeretlen mester, / az utókor semmit sem tehet. Richárdot / öcsémről mintázom, Jézust halott fiamról, / és a képen arannyal díszített szarvval / ott leszek én is”, áll az *Ismeretlen mester műve* zárlatában (16.). Nem véletlen tehát, hogy a kötet versein mégiscsak laza narratív szál vezet végig, afféle fejlődéstörténet, amit a „rejtett” *Bildung*-ciklus explicitté is tesz. Ám hogy pontosan hova is vezet ez a történet vagy út, nehéz lenne megmondani, csak annyi bizonyos, a megszólaláshoz van köze.

A modernség klasszikus toposza a nyelvi válság, s a nyelv, a beszéd, a kommunikáció Kustos verseiben is kihívásként jelenik meg. „Én így tanultam a nyelvet: / szavaidban mindig legyen / szorongás” – szól már a harmadik vers, *A rügy* (10.) felütése. *A lámpalázás* versének metareflexív zárata úgy hangzik: „Végszóra lépj, és ne dadogj. A ha- / a haha- / a hata- / lom én vagyok” (15.). A *Minszk, utazásban* (37.) a legelemibben például a cirill betűk jelentenek kommunikációs akadályt, de ez csupán sűrítő jelképe annak a szociokulturális szakadéknak, ami a lírai beszélőt az ismerősen idegen belarusz diktatúrától elválasztja. A *Közelpép: nyelv* című vers a beszédhibáját sajátos módon legyőző ókori görög politikusról, Démoszthenészről (vagy egy hozzá hasonló figuráról) szól: „Kavicssal nyelve alatt él” (43.). Az *oroszlánszáj szerelmes verse* úgy indít, „Aki sokat félt, mint én, nem érti a tiszta beszédet” (46.). „Én az vagyok, aki még sosem látta az arcát. / Aki visszhangja mögül a hangját még nem hallotta. / És bár a többiek azt mondják: mi látunk és hallunk, én nem adok az ő szavakra” – szerepel az utolsó előtti versben, az „*Egy nyitott helyben* (47. – megint egy szokatlan, finoman felforgató megoldás: a szöveg címe egy rövid idézet első fele, ám az idézet már a főszóvegben zárul). Végül az utolsó vers mintegy beteljesíti a nyelvi válságot, amely természetesen a szubjektum válsága is, ebben a szövegben lírai énről legfeljebb olyan vonatkozásban lehet beszélni, ha úgy értjük, ő közli velünk, hogy a folyószöveggént idézett vers(részlet?) *Jelöletlen forrásból* származik: „»Ha önnön hevébe fúlva / pilledni kezdett a kora nyári délután, / s egy rövid, gyors suhanás árnyéka libbent át a táj fölött, / nem kellett a tekintetét sem megemelnie, tudta, / hazafelé tart a sárgarigó.«” (48.)

Ugyanakkor amíg a versek java problematizálja a nyelvet, addig a szövegek technikai megoldásai, mindenekelőtt a sorok vagy akár a szavak törése nagy tudatosságról árulkodik, s cseppet sem tűnik úgy, hogy a nyelv – ezúttal posztmodern toposzként – uralhatatlan lenne. A szövegek éppen ezeken a pontokon hívják fel a figyelmet a saját alakíthatóságukra. „mi lesz majd ha az éhség is / elhagy és gyomrunk hús / ra sóra ízre nem tekint” (*naponta tanulunk bele...*), 7. – kurzív az eredetiben); „Azt mondják, a nép törhe- / tetlen, mint az alexandrinus” (*A lámpalázás verse*, 15.); „Azt mondják, a gyík eljut egy kőig, ami életben tartja, / de nem ismeri az utat, mert fejében a forróság oszt- / hatatlan lényeg és

cél. Ami odavezeti: nemlétező. // Hogy ki a stagnáló kő, kié a négy láb, és hol kanya- / rodik az ösvény, aminek a végén a szikla melege és / a fémhideg test egymásra talál, nem tudom” (*Gyíkút*, 36.); „Retúrjegyet kérek. Egy átszállás, ké- / szülök a cirill betűkre” (*Minszk, utazás*, 37.). Az idézett példák közül az első és az utolsó a többértelműség lehetőségét aknázza ki, s ideiglenesen létrehozzák a „gyomrunk hús”, valamint a „szülök a cirill betűkre” állítását, a többi metareflexiós, ironizáló eszköz, hiszen éppen a „törhetetlen”, az „oszthatatlan” és a „kanyarodik” szavakat látjuk törésben – ez az eljárás talán nem nagy truváj, egy-egy játékos kikacsintás erejéig mégis határozottan jelzi a szöveg megalkotottságát, s akár a kötetcímmel is összefüggésbe hozható.

A szövegekben zajlik egy a fent vázolt nyelvi válsággal és „elhallgatással” ellentétes irányú folyamat, egyfajta öntudatra ébredés is. A *Róza dalában* egy demens öregasszony igyekszik összerendezni élettörténetét. „Hány tíz évig tanultam a valóságot felfogni” – mondja az ismeretlen mester (16.). A *Bildung*-ciklus – amelyről később még részletesebben szólok – mindenekelőtt a halállal, az öregedéssel, az idő múlásával való találkozást tárgyalja. A kötet kétharmadánál jutunk el a határozottabb beszédhez: amíg *A lámpalázás verse* még dadogásba torkollott, s a [*Dús legelőiden...*] az áttételes, parabolisztikus beszédet választja („A nyáj közössége, / a nyáj közönsége / nem tud magáról” – 18.), addig itt gyors egymásutánban következik három nagy és határozott feminista vers, a *Minszk, utazás*, a *Virágot a virágnak!* és az *Egyformán szeret*. Ezek a leginkább aktualizálható szövegek. Az első vers kontextusa nyilvánvalóan a 2020-as belarusz tüntetéshullám, habár ennél tágasabb a fókusz: „A diktátor veled ébred. [...] Még a félelmed a mellráktól is belőle ered. // Pedig csak élni szeretnél. [...] egy másik, / szintűgy város menti asszony piros / bugyogóját két fehér közé ékeli, / a szél lengesse. A kötelet húzza / egy lobogó súlya! // Ám két mondat se hangzik, / a diktátor személyében az asszony / (az asszony személyében a diktátor) / újra színre lép, és leszedi a pirosat [...] Mégsem tudja majd, hány napig tartott, hányat / vertek össze, a cellában kit erőszakoltak meg, és / kit nem” (37.) A vers egyébként formanyelvében is kockázatvállaló: az Eliotot idéző, dramatikus karakterű költemény szövegei tipográfiailag is elkülönülnek. A *Virágot a virágnak!* az emancipált nő öntudatos monológja a szexizmus ellenében: „Bocsánat, de nem szeretnénk megköszönni a helyet az asztalnál”, így kezdődik (39.), hangvételében inkább a kilencvenes évek amerikai punkszcénájának Riot Grrrl mozgalomához kötném, mintsem költészeti mintákhoz. Az *Egyformán szeret* pedig vizuálisan éppúgy hatásos, mint mondanivalójában, a szöveg ugyanis képversként kelyhet formáz, s az egyházi nyomásra megszigorított lengyel abortusztörvényre reagál, amely lényegében még az erkölcsileg megkérdőjelezhető vagy elítélendő helyzetekben is lehetetlenné teszi a terhességmegszakítást, nem hiába szerepel tehát a szövegben az a mondat, „Szüljön maga, atyám” (40.).

A feminista miniblokkot a *Közelkép: az úszó, ha elfárad* című vers követi: „A tenger közepén mit ér egy csapás? / Több hektolitert ha már nem bír a tenyér, / szigetet adj, édesvizet, levegőt!” (41.) Akár úgy is tűnhet, a megelőző versek kegyetlen, patriarchális, mizogün világából, ebből a tengerből menekülne a beszélő. S ha így van, a verset nyitó kérdés volta-képpen arra kérdez rá, mit érnek a megelőző versek állásfoglalásai – tehát mire képes egy hullámtörő. A vers zárlatában előkerül Odüsszeusz, s ezzel rögtön visszahurkolunk *A dícső Odüsszeusz kalandjai* című vershez: „sziréneim éneke hullámba veszett / karcsapás” (20.), s inentől ezt a verset éppúgy lehetne politikai-közérzeti allegóriaként értelmezni, amiképpen meta-poétikai kommentárként is (a vers felütése és zárlata: „A napfényt próbálok / újrasteni éjszakákon át. [...] A napfényt próbálok / elfelejteni éjszakákon át”, ennek a körforgásnak a része a bolyongás-hánykolódás és a szirének kihallgatása is).

Hosszan lehetne taglalni a további szövegösszefüggéseket, de még egy dologra szeretnék kitérni, s ezek a kötet gyengébb pillanatai, amelyek akár hibának is tekinthetők. Például az *Ofélia*-versek (*Pepita Ofélia* – 24.; *Ofélia, kérdezz!* – 32.; *Ofélia, felelek* – 33.) egyenként rosszak, esztétikai élménnyel nemigen szolgálnak. A *Pepita Ofélia* önmagában a leg-

elemibben kamaszvers, „úgy alszunk el, hogy tudjuk; csak részeg / libabőr rezeg mindkét paplan alatt”, szól a vers szentimentális zárata. Hogy a szöveg hagy némi kívánnivalót, azt egyébként a szerző is tudja, s ezt egyértelművé teszi azzal, hogy ezt az egy verset dattálja: 2014-re, meglehet, ez a szerző legkorábban publikált verse (más tördeléssel elérhető a *Műút* weboldalon). A kérdezz-felelek játékot felelevenítő másik két vers viszont teljesen absztrakt, széttördelt, conceptualista verspár, s a címükkel ellentétben csupán nagyon áttételesen válaszol az utóbbi az előbbi felvetéseire. Önálló szöveggé, a konceptuson kívülről, kiváltképp a *Pepita Ofélia* pretextusa nélkül pedig alig értelmezhető. Megkockázatom, triptichonként egybeolvasva is inkább sikerületlen kísérletnek tűnnek.

Csakhogy a 25. és 31. oldal között olvashatók a *Bildung*-ciklus versei. Az *Ofélia*-versek által keretezett *Bildung*-versek együttes formációja már egészen más képet fest. A kamaszos *Pepita Oféliát* a *Gyermekláncfű* című vers követi, amit három laza asszonánc fog össze kompakt egységbe: „Húszéves vagyok. Ismerem a halált. / Mégis, mint egy rossz gyerek, / ki guggolva egy omladékkal mellett / tíz centi félelmet és rettegést talált, / gyomokat tépve túrom szét a / védtelen hangyák védtelen hadát” (25.). A *Határ* és a *Serdülő* az idő múlásával, az öregedéssel szembesít. „a szájban / az ízek ritmusa / téli fahéjról / augusztusi szilvára / vált” (26.); „ő egy régi májusban én voltam. // Azóta a hetek csípőként szélesülnek el. / A tükörben figyelem, hogyan öregszem / nővéremmé, anyámmá, miközben / térdig gázolok az eldobált játékokban” (28.). A ciklus következő darabja az *Ikarusz* címet viseli (29.), a mitológiai utalás itt is többértelmű. Benne van a gyermeki nagyravágyás, de általában is az istenkísértő hübrisz: „Innen hova lehet még menni?”, kérdezi a beszélő. A zárlatban pedig azt olvassuk, „a függőfolyosókon hagyott / fecskéfészkek alatt / egy eltátott száj –”, felismerhetjük Ikarusz alakját egy kizuhanó fecskefiókában (amit csak sejtet a zárlat), ám a gondolatjellel véget érő, pontosabban megszakadó vers(beszéd) összességében is tekinthető Ikarusz nagyravágyó és fiaszkóval végződő hübriszének. A ciklus *Név nélkül* című darabja a konkrét és az absztrakt beszéd határmezsgyéjén egyensúlyoz, úgy beszél a férfiak tárgyiasító beszédéről, hogy nem képezi azt le szó szerint: „a sörhab / a fiúk szája szélén márvánnyá fagy / a puszta gondolatra, hogy egy jóképű / harmadik a város valamely szegletén / saját valakijükkel pontosan ezt teszi” (30.). Végül az *Invokáció, dékórum* című darab (31.) a megállapodás, egy boldog párkapcsolat, a gyerekvállalás lehetőségének verse. A ciklust aztán a második és a harmadik *Ofélia*-vers keretezi. „1 [Hogy mikor van túl korán, és honnan szemtelen?] 2 [Hogy kisebb-e a baj, ha csak csontnak súrlódik?] (...) 4 [Meséld el! Még most is látod, / hogy mélyül közöttük a tudodmi?]” (*Ofélia, kérdezz!*). „b [Az utcákon, hogy merre ment, és honnan / követ-ték.] // c [A közeg beszédét, a beszédben / a rosszállást.] // d [A tenyereket]” (*Ofélia, felelek*). Fokozatosan kiderül, a *Pepita Oféliában* kamaszos lelkesedéssel megírt intim élmény – a *bildung*, a nevelődés révén, visszatekintve – inkább tűnik intim terrornak.

Komolyan gondolom, hogy a három *Ofélia*-vers egyenként rossz szöveg. „*ha elkezdjük szinte rögtön / el is rontjuk a dolgot / a dolgunk iránt bennünk nincs / több kegyelem bennünk a tárgy / szenvedélytelen gyűllik*”, mondja már a kötet elején a [naponta tanulunk bele...] kollektív szubjektuma. S mintha így viseltetett volna Kustos Júlia is az *Ofélia*-versei iránt, kegyelem nélkül, kíméletlenül kitette őket a kirakatba, ami által funkciót kaptak, maguk is a nevelődés részévé váltak. De nem csak a feminista üzenete, tanulsága miatt válik végül mégiscsak fontossá ez a néhány vers. Természetesen metapoétikus jelentőségük is van. Nem hivalkodó a gesztus, a szerző egyszerűen csak megmutatja, hogy ez történt *úgy emberileg, mint költőleg*, s aztán dolgozik vele, és megmutatja, most hol tart. Kustos Júlia jó költő, és épp az ilyen merészebb, a kortárs irodalmunkban ritkán látott gesztusok, a vállalt szépség hibák teszik kiemelkedő köteté a *Hullámtörőt*.

A KÖZELSÉG LÁTÓSZÖGEI

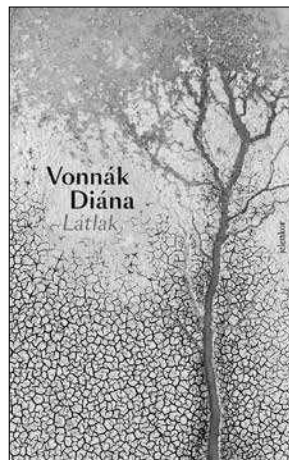
Vonnák Diána: *Látlak*

„Látlak” – üzeni a borító, s olvasóként nem tudom nem magamra venni, és nem zavarba jönni ettől, főleg, amikor a kötet első végigolvasása során szinte semmi sem tapad meg belőle a tudatomban. Nekem nem sikerült elsőre rácsatlakozni arra az elbeszéléstechnikára, amely megvalósítására Vonnák Diána novellái törekednek, s még nem tudom megnyugtatóan eldönteni, ez amiatt van-e, mert valami nagyon radikálisat tesz, vagy amiatt, mert megmarad valahol félúton, egy megtalálni vélt módszer alapjainak biztonságánál.

De talán a befogadás kudarcra felől is tanulságos lehet értelmezést indítani, annál is inkább, mivel úgy tűnik, nem csak a saját tapasztalatom az egyes szövegek felejthetősége – lásd például Modor Bálint kritikájának első bekezdését.¹ Az első olvasás hatására familiárisabbnak tűnő világokban másodsorra már könnyebbé válik a tájékozódás, a figyelem ellazul és kiélesedik, nem kapaszkodik görcsösen bármilyen kis információba. Mintha valahol itt, a figyelem-látás-észlelés-befogadás körül lenne a tétje a *Látlak*nak – mintha ennek a szövegvilágnak a létrehozásával Vonnák a látásnak mint filozófiai problémának több, történetileg folyton újraértett vonatkozását is tömörítené: hogy nem pusztá rögzítés; hogy a megismerésnek egyszerre érzéki és értelmi szintjén működik; hogy a látás értelmez és szelektál; illetve hogy társadalmisága, földrajzi, kulturális, történelmi meghatározottsága van. A kötetben emellett metaforikusan értendő a látás: a másik meglátása, megértése, az ismeretlené, az idegené és az ismerős idegené.

Ez a látás pedig sokféle elbeszélői pozícióból irányul rá sokféle környezetre. Az egyes szám első személyű narrátorok között van tizenéves, evészavarral küzdő exúszó, tervét megbánó építész, elidegenedett anyjával Isztambulba hajókázó fiatal felnőtt, hadtörténelemből lett, Ukrajnába került újságíró, kisgyerekével tengerpartra költöző szülő, a menopauza beállításával küzdő nő, vélhetőleg valahol az India és Pakisztán közötti határon az eltűnt barátot kereső személy stb. Saját közérzetük, élményviláguk pedig azon keresztül észlelhető, ahogyan egy másik személyhez viszonyulnak – általában a narráció fókusza ez a másik személy, akinek megfigyelése során sejlik fel a környezete, de anélkül, hogy akár az elbeszélő, akár az elbeszélővel viszonyba, közös térbe kerülő szereplő identitása vagy a hely szociális kontextusa előre azonosított volna. (Nagyon egyszerű példa: sokszor csak a szöveg végére derül ki az elbeszélő neme vagy hogy milyen kapcsolatban van az általa keresett személlyel, vagy a földrajzi nevek olyanok, amelyekre a Google nem igazán dob ki használható információt. A szöveg ezeket az ismereteket nem rejti el, ám egyszerűen

¹ Modor Bálint: Az idegenség könyve. *Litera*, 2022. január 9. <https://litera.hu/magazin/kritika/az-idegenség-könyve.html> (Utolsó elérés: 2022. május 17.)

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
220 oldal, 2999 Ft

nem ezektől indul ki a tapasztalat rögzítése.) Ezeket inkább visszafele konstruálhatja meg a befogadó úgy, hogy miközben a szövegek a címkék használatának minimalizálására törekcsenek az elbeszélés során, addig azt, hogy a befogadó milyen sémákat mozgósít a (re)konstruálásban, a szöveg jó esetben kevésbé tudja kontrollálni. (Más tekintetben azonban a kötet értelmezési horizontjait elég erősen behatárolja a szerző, erről később.) Ha jól értem, Gács Anna a *Látlakról* szóló ÉS-kvartettben² olyasmit észrevételez, hogy az elbeszélések úgy próbálják ki, „mennyi absztrakciót enged meg az idegen tapasztalatnak a közvetítése”, hogy közben nem kívánnak univerzális modellekről beszélni. Nagyon izgalmas vállalkozás volna ez, és olyan irány a kortárs magyar prózában, amely kimozdíthatja a sikeressé vált és bejáratott írásmódokat és szempontokat.

Tehát az előzetes tudás minimalizálásával kívánnak ezek a szövegek felfedni valamit, és ebben fontos szerepe van annak, amire Modor hívja fel a figyelmet: hogy a szövegek a megfelelő látószög (ezt a kifejezést a továbbiakban tőle veszem át) keresésében érdekeltek³ – és érzésem szerint nem az elfogulatlan nézésben, bár igen jól cseng Bazsányi Sándornak ez a mondata: „A tudás felfüggesztésével kíván eljutni a nézés elfogulatlanságától a leírás pontosságáig.”⁴ Szerintem a Vonnák-szövegek a nézésbe való minél nagyobb belemerülést szorgalmazzák, vagy Bazsányi állítását pontosítva, az olvasó nézésének elfogulatlanságát, de az adott látószög meghatározottságával – mert az sosem lehet teljesen kiiktatható, hogy ki és honnan lát, gondol valamit.

Hogy vajon ennek a törekvésnek rendelődik-e alá az elbeszélők nyelvi uniformizáltsága (néhány kivétellel), szintén nehezebben megítélhető, de emiatt az írások olykor bosszantóan monotonná folynak egybe. A szereplők különböző nemzetiségűek, sőt, létmódjukban, utazásaikban-költözéseikben egyszersmind nemzetközies is, innen nézve indokolt lehet az, hogy a nyelv is inkább transzparensse válik, további sztereotípiák kiiktatásával, s legfennebb jó néhány nagyon szépen sűrítő leíró mondatnál időzhetnek el hosszabban. Például az *Ár ellen* elbeszélője az ebéd során halakat lát a tégében, s közben az evéshez való, undorral telített viszonyáról számol be: „kikenem magam belülről zsírral, tátognak az ereim, a szívem ki fog ugrani a helyéről” (25.). Egyben olvasva a kötetet, uniformizáltságot érzékelhetünk a szövegek építkezésmódjában is. Nem feltétlenül arról van szó, hogy Vonnák megtalál egy működő módszert, amit sémaként kezd el használni (bár részben igen), hanem inkább abból adódik ez a hatás, hogy az értelmezésnek mégis finoman-rámenősen kijelöl egy medret a paratextusokkal. (A kötet- és a fejezetcímekből, illetve a szerző borítófülön szereplő névjegyéből, tehát a szakmájából kiindulva automatikusan az antropológiai nézőpont követelményeinek való megfelelést keressének; a Tandoritol vett túlságosan is találó mottó pedig a konkrét tértől s időtől elemelt interperszonalitásra helyezi a fókuszot: „Ott leszek, / hol nélkül. / Te is, / mikor nélkül. // Kettőnk közül / majdnem szemközt ülök le.”) Ezt erősítik a novellákban elszórt, többnyire szervesen beépített, metareflexíven is olvasható s illetéknéppen inkább magyarázkodónak tűnő megjegyzések, elgondolások is. Ilyen például éppen a sémakerülés igénye, amely kiolvasható az *Apály* következő részletéből: „Nincs útban sem a saját akarásom robaja, sem a rám irányuló akarás miatti feszengés. Az undor. Néha átsuhan rajtam a reflex, a kísértés, hogy közelebb rántsam, vagy ellökjem magamtól, talán mert nincs min-

² ÉS-KVARTETT – Vonnák Diána *Látlak* című novelláskötetéről. Károlyi Csaba beszélgetése Bárány Tiborral, Gács Annával és Puskás Pannival. Szerkesztett változat. *Élet és Irodalom*, 2022. február 4.

³ „Ezek a témák nem válnak a novellák egzotikus tárgyává, mert nem ezekről a tárgyokról akarnak tanulságos vagy éppen szép történeteket elmesélni. Hanem sokkal inkább a látószöveget keresik konkrét emberek felmutatásához, akik a saját világukban jellemzően nem egzotikumokként találkoznak ezekkel a jelenségekkel, hanem éppúgy meghatározza aktuális helyzetüket, mint azok a mellékszereplők, akikkel különféle viszonyokba bonyolódnak.” Modor, i. m.

⁴ Bazsányi Sándor: Nem fotótéma. *Élet és Irodalom*, 2022. január 21.

tánk a félút nyugalmára, ahonnan nem indul történet. Mintha hiányérzetem lenne anélkül, hogy megtépjük egymást. Unásig ismételt forgatókönyvek dongának körül, mint a legyek, próbálok arra figyelni helyettük, ami van” (92.). Vagy főként a *Közel menniben* szereplő újságíró és a dokumentumfilmes közti szemléletbeli különbség, amelyet több kritika is kiemel a könyvből: „Azt mondta, a cinizmus csak önszeretet, én meg magyarul nem tudok, hogy értelmezés és analízis nélkül nem tudsz a történethez férközni, hogy pont a tárgyad kedvéért kell távolságot tartanod. Nem értett egyet. Nem tudod megtalálni a megfelelő szöveget, ahonnan kinyílnak, ha nem olvadsz össze velük, tiltakozott” (115.). A Vonnák-szövegek mintha e két alternatíva között próbálnának egyensúlyozni: értelmezés és beleélés, érzelmi és értelmi-fogalmi tapasztalás szimultán érvényesítése; tudósítani, de nem felfüggeszteni a személyes involválódást. Az egyes novellákat felvezető, az azokban szereplő helyeket, tereket vagy ritkán szereplőket illusztráló fekete-fehér fotók is játékosan hozhatók ezzel a programmal: tudniillik míg objektíve meg lehet nevezni, mit látnak rajtuk – egy szamarat, római romokat, egy tó sima tükrét –, addig nagyon sarkítottan fogalmazva a fotókhöz társított novellák már a fényképekbe szubjektíven belerakott történetekként mutatkoznak meg.

De nem is igazán nevezhetők mind történeteknek, legtöbbször tulajdonképp nincs ke-rek eseménysor, inkább laza be- és kilépések egy-egy látószögbe ezek a szövegek, hirtelen kezdődnek s sokszor hirtelen zárulnak le. Ami viszont eseményként azonosítható bennük, és tulajdonképpen az elbeszélések apropóját adják, az a közel kerülés valamihez, valakihez, egy nyugtalanító, nem egyértelmű, ritkán szándékos, többször véletlenül vagy kényszerűségből történő, térbeli közelítés. Például egy közönyösnek látott nigériai szobalányhoz, akivel sorstársnak véli magát egy au pairként a házba kerülő román hegedűs (*Mintha az árnyékom lennél*), a régi párhoz, akivel közösen szerettek volna gyereket (*Dagály*), a baráthoz, aki úgy menekül az otthoni bántások elől, hogy veszélyes magasságokba mászik fel (*Röpképtelen madár*).

A közelség és a másiknak a jelenléte provokálja ki általában az elbeszélést, nem tehát valami történetként strukturált dolog. Egy elsősorban érzékelt jelenlét, amely mintha felhorzsolná a lelki felületeket. A közelség pedig követeli a figyelmet – ezt emeli ki a *Látlak* első ciklusának címe. Habár nem lehet szigorúan körvonalazni azt, hogy milyen elv szerint csoportosult három részbe a kötet anyaga, ebben elég nagy teret enged a találgatásnak/értelmezésnek. Az első rész – *A figyelmemet követeli* – olyan novellákat tartalmaz, amelyekben a bezártság – szó szerint és metaforikusan is mint a valamilyen helyzetbe való bezártság, amelyből az énelbeszélő nem tud kilépni valamilyen kényszeresség okán – a fő keret: „Folyton rám lóg az ég, mint egy kivédhetetlen, arcra szorított nejlonzacska” (*Akklimatizáció*, 10.). Például ahogyan az evészavaros kamasz az *Ár ellenben* nem tud másra gondolni, mint a testre: „Akármit csinálok, mindent kiszorít, hogy közben a testemre gondolok. A renyhességére és az alkalmatlanságára. Látni benne a majdanit, a narancsbőrös, irodában ülős emésztetlenséget, a szűkösséget és az ostobaságot. Akármit csinálok, akkor sem tudom arról az útról egy másikra tenni, annak vagyok az első állomása. Tizenkét kiló mínusz után is van benne valami puhaság, ami undorít, nem jöhet belőle semmi értelmes gondolat” (32.).

Ezekben a zárt helyzetekben nyilvánul meg gyakran az idegenség élménye, egyrészt például azáltal, ahogyan megtörténik a másik ember szabályainak elfogadása vagy éppen azok megsértése. Az ázsiai kolostorba költöző angoltanár nem tudja, hogy a vélhetőleg epilepsziás lányhoz a többiek szerint nem szabad közel menni a rohamai alatt, s amikor ellenkezőleg cselekszik, őt magát is szó szerint elzárják (*Akklimatizáció*); a beszélő ebédjébe beleevő ismeretlen nénit azzal bántja meg az énelbeszélő, hogy pénzt ajánl fel neki (*Préda*). Van valamilyen kényszeresség és görcsös akarás ezekben a másikhoz való odafordulásokban is: „Nem Madár kéri, hogy nézzem, én nem bírok kiszállni belőle, mágia az egész, a szemem tartja fenn, ha pislogok, leesik, és szétúzza magát” (*Röpképtelen madár*, 44.).

A diszkomfort tere a testben van, az undorral, a szégyenérzettel, a félelemmel együtt járó fizikai reakciók a biztos és gyakran legelső jelzései a szereplők számára annak, hogy valami nincs rendben lelki-mentálisan. Napszúrásra panaszkodik az építész, amikor az építkezés helyét látva, amely durván beleavatkozik a helyi közösségek igényeibe és lehetőségeibe, elhanyagolja magát (*Kármentesítés*); a béranya esetében a tejelés a baba elválasztása után is normális biológiai reakció, tehát nem metaforikusan íródik bele a szövegbe, jelölőjévé válik a hiánynak, amivel a húga babája jelenlétében szembesülnie kell (*Ugyanaz a vér kering*).

Utóbbi novella már a második ciklus, a *Vér és víz* írásai közé tartozik, amelyek továbbvizsgálják az előzőek sajátosságait, s amelyekben a közeledések (vágya) és a határhelyzetek tűnnek tematikus csomópontnak. Ahogy a fejezetcím is szuggerralja, a víz központi tényező – nem egészen motívum, mert nem emelkedik el feltétlenül a konkrétságtól, de a helyszínek mind a víz valamilyen formájához kapcsolódnak (tengerpartra költözés, hajóutazás stb.), miközben e helyeken a gondoskodás vagy a gondoskodás gesztusainak hiánya, kifordulása zajlik, például anya és lánya között (*Tengeribetegség*) vagy apa és távollevő kislánya között (*Apály*). Az idegenség szélsőségesebb – „véresebb” – élményei is megfogalmazódnak e fejezet narrátoraiban: az ukrainai tüntetők körébe került külföldi újságíró nem tud mit kezdeni azzal, hogy a kimozdult életterekben sokak számára a kapcsolatok sémái is átrendeződnek, erre csak cinizmussal tud reflektálni: „Sokan csinálták ezt, a szex összefolyt a gondoskodással, a szolidaritással meg a felejtéssel. Nemzeti hősök voltak, meg mártírok, a vak is látta, hogy megéri neked” (*Közel menni*, 113.). A béranyának a saját testén belüli idegennel, majd annak hiányával kell szembesülnie („idegenek testéből nőtt az én testembe, lemosni, kimosni nem lehet, csak elfelejteni”, *Ugyanaz a vér kering*, 132.), a menopauzához érkező nő pedig abba ütközik hirtelen, hogy eddig ismerős teste kezd el teljesen másképp működni: „megőrült a testem, és mintha ettől az idő is vele örülne meg, eltűnik a ritmusa, üres” (*Mozdulatlan víztükör*, 160.).

Az utolsó, *Meddig érünk el* című részben valamilyen módon a szétesés íródik bele az eddigi tematikába, idő és tér diszlokációja, kilépések és eltávolodások történnek, végeredményben viszont kevésbé izgalmasak ezek a novellák, több klisére és magyarázkodásra hagyatkoznak kivitelezésükben és a szereplői megnyilatkozásokban (a magyarázó-magyarázkodó jelleg érzékelhető jó néhány, e kritikába általam beemelt idézetből is). Egy elhanyagolt kislány elszökik otthonról, míg anyja napokig bealtatózva „pihen” (*A tajgáig gyaloglok*), egy öregember mesél élete viszontagságairól valahol a Dnyeper-öböl partján (*Nem jutottunk valami messzire*), sematikus szembeállítódnak a halált városon és falun övező rituálék (*Két halál*), végül pedig talán a legbensőségesebb-melankolikusabb hangú novella egy nagyanya demenciával való küszködésének végigfigyelését beszéli el (*Én itt vagyok, te hol vagy*). Szép ez az írás, és bár semmiképp sem akarok egyenlőségjelet tenni az öregkori önelvesztés és a gyakran összezavarodó olvasó élménye között, a bizonytalanság struktúrája közös mindkettőben: „Az érzékek bátortalanul dörgölöztek a valósághoz, mint egy sereg éhes macska, ívbe fordult gerinccel és felmeredő szőrrel, hiszen hogyan is lehetne bízni bármiben, ha így eltűnik minden, ha érezni az ujjat, ami nincs, ha hetven évvel később tudni az utat, de másmerre visz, tudni lehet az évet, de nem tudni a napot” (216.).

Mintha gyakoroltatni akarná a bizonytalansággal való szembesülést ez a kötet, azt, hogy nem vagyunk egyfélék, és hogy ne lássunk csak egyféleképpen. Ugyanakkor önkéntelenül is provokál: meddig követelhető a figyelem, akár az olvasó részéről is? (Ez jó és kellő határfejezet, de az már rendkívül zavaró, ahogyan a párbeszéd jelöltek: egy-egy szereplői szólamot nem gondolatjel vezet fel, hanem egy alig érzékelhetően nagyobb behúzás. Másrésztől a novellacímek jellegtelenségét és funkciótlanágát a szövegtartalmak beazonosíthatóságában már több kritika is jelezte.) Ha még több görcsöt elenged, és még ennél is inkább láttat, mintsem magyaráz, úgy érzem, nagyon izgalmas lehet az a fajta poétika, amelyre Vonnák Diána ebben a kötetben s remélhetőleg majd a továbbiakban törekszik.

VALAMIFÉLE MINTÁZATOK

Száz Pál: „Haszid vérző Kisjézuska”. Kultúráköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben

A tavalyi évben látványosan megélenkült a Borbély Szilárd munkássága körüli diskurzus. Ennek egyik nyilvánvaló oka a Jelenkor Kiadó gondozásában elindult életműsorozat, ezzel együtt a korábban csak németül olvasható *Kafka fia* című regénytöredék magyar nyelvű megjelenése. (E pozitív tendencia minden bizonnyal idén is folytatódik a februárban *Bukolikatájban* címmel kiadott posztumusz verseskötet nyomán.) Az életműsorozaton túl azonban fontos eseményként említhetjük (a teljesség igénye nélkül) a debreceni *In memoriam Borbély Szilárd* című (Tamus István grafikáiból álló) kiállítást, a költőről szóló *Olvasni a halál felől* elnevezésű kerekasztal-beszélgetést (mely később az *Alföldben* is megjelent¹) vagy épp a szerző műveivel foglalkozó tematikus blokkot a „Hagyomány és újítás az irodalomban” kutatócsoport *Közelítések a kortárs magyar költészethez* című konferenciáján. E folyamat kontextusában is értelmezhető, illetve ennek egyik legfontosabb fejleményeként értékelhető Száz Pál kötete, a „*Haszid vérző Kisjézuska*”.

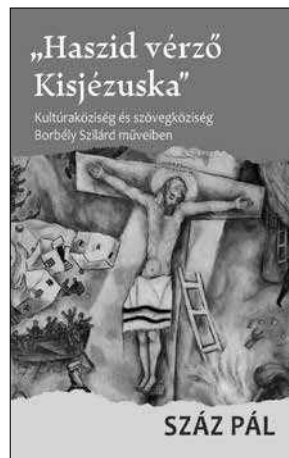
A *Kultúráköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben* alcímet viselő értekezés az első könyv, amely kizárólag Borbély Szilárd írói és költői munkásságára fókuszál. Noha az irodalmi köznyelv gyakran (sőt, helyenként a kiadó is) „Borbély-monográfiaként” hivatkozik a kötetre, maga a szerző az *Előszó*ban úgy nyilatkozik, hogy „a szerzői életműre irányuló intenzív tudományos érdeklődés ellenére sem született még az alapvető adatokat, az életpályát, annak alakulását, a szerzői énfomálás stratégiáit vizsgáló, vagyis az életművet feldolgozó monográfia. [...] Jelen munka sem minősül szerzői monográfiának” (8.). Száz kijelentése annyiban megalapozott, hogy vizsgálata valóban csak az életmű második felére, azon belül is elsősorban három – saját értelmezői perspektívájából – reprezentatív alkotásra korlátozódik. Ezek a *Halotti Pompa. Szekvenciák* (2004, bővített kiadás: 2006), a *Míg alszik szívünk Jézuskája. Betlehemes misztérium* (2005), valamint a *Szól a kakas már* (2013) című dráma. Értelmezései azonban a költő teljes második pályaszakaszával (2004–2014) kapcsolatban érvényesek lehetnek, sőt (Krupp József recenziójával egyetértve²) talán az is kijelenthető, hogy immár aligha olvashatjuk úgy a megnevezett időszakban született Borbély-műveket, hogy a „*Haszid vérző Kisjézuska*” mélyreható elemzéseinek tanulságait figyelmen kívül hagyjuk.

A kötet *Bevezetése* arra vállalkozik, hogy feltérképezze a Borbély-életműben (a *Halotti Pompával*) bekövetkezett paradigmaváltás legfontosabb jegyeit, ezzel együtt megindokolja

¹ Olvasni a halál felől (Kerekasztal-beszélgetés Borbély Sziládról Bényei Péter, Bodrogi Ferenc Máté, Mészáros Sándor és Valastyán Tamás részvételével), *Alföld*, 2021/5, 38–46.

² Krupp József: Beavatás a Borbély-filológiába, *Műút*, 2021/11, 73–77.

Kijárat Kiadó
Budapest, 2021
350 oldal, 3700 Ft

a vizsgálati korpusz leszűkítését. Száz megállapítása szerint az említett verseskötetben és az ezt követő alkotásokban meghatározó jelenséggé válik a különböző kulturális és vallási hagyományok megidézése és összemosása (elsősorban a zsidó és a keresztény kultúrköré, de az antikvitásnak is szerepe van az életműben). Ennek hatására újszerű, teljesen egyik hagyományba sem illeszkedő, „hibrid” háttérű szövegvilágok jönnek létre. Rámutat, hogy e kultúrák köziségével párhuzamosan a művek szövegközi viszonyai is megváltoznak. Az alkotások eltérő kulturális közegek vallás-, műfaj- és szöveg-hagyományaiba (ezzel együtt azok kulcskérdéseibe) nyúlnak vissza egyidejűleg, így szinte végtelennek tűnő hipertextuális hálózatokban pozicionálva magukat. Száz Pál számára elsősorban ez a változás lesz mérvadó, ám a poétikai fordulat más aspektusait is meggyőzően foglalja össze és integrálja későbbi szövegelemzéseibe. Olyan szempontokat is figyelembe vesz, mint az *önreferencialitás*, az *identitáskonstrukciók* előtérbe kerülése, a *regionalitás* és a *szocio-kulturális kontextus* hangsúlyos megjelenése, a lírai és narratív *hagyományokhoz* való viszony és a *messiásmotívum*.

A kötet interpretációs stratégiája két értelmezői paradigma metszetében rajzolódik ki: Gérard Genette transtextualitás-elméletének és Homi K. Bhabha posztkoloniális olvasási stratégiáinak (elsősorban a kulturális ambivalencia, a hibriditás és a mimikri fogalmainak) találkozásában. A két nagy egységből álló kötet első fele ezeket a szempontrendszerket és vizsgálati módszereiket ismerteti Borbély-művekből származó példákkal és helyenként izgalmas (a könyv második egységét megelőlegező) szövegértelmezésekkel kiegészítve.

Az értekezés előbb a genette-i taxonómia kulcsfogalmait, a transtextualitás öt típusát (inter-, para-, meta-, archi- és hipertextualitás) ismerteti, majd ezek különböző aspektusait, az alkotások főbb szövegközi jelenségeit tekinti át. Ezek kifejtésében akadnak egyenetlenségek, hiszen míg (többek között) a jegyzetek, mottók, az architextuális vagy az intratextuális viszonyok jelentőségét és szerepét hosszasan, példás alaposággal vizsgálja a szerző, addig az autoreferencialitásra, a címekre vagy a fülszövegekre nagyon röviden, szinte csak megjegyzések szintjén tér ki. A textuális szempontok kifejtésébe ágyazva azonban akadnak invenciózus szövegolvasatok, amelyekre a későbbi műértelmezések is gyakran visszautalnak. Ilyenek például az intratextualitás esetei. Száz e jelenséget bemutatva némileg túllép a genette-i terminológián, és Kareen Martel, valamint Kent D. Palmer elméleteit felhasználva különít el belső (egy adott kiadványon belüli) és külső (egy szerző által írt különböző alkotások között fennálló) intratextuális viszonyokat. Előbbivel kapcsolatban a *Halotti Pompa Nagyheti szekvenciák* és *Haszid szekvenciák* című ciklusaiban megjelenő „zsidó” és „szombat” szavak jelentésmódosulásait és a (bővített kiadással megvalósuló) kötetkompozíciós és szerkezeti változásokat vizsgálja, utóbbi esetben pedig a messiás születésének – mindhárom kiemelt művet meghatározó – protonarratívájára világít rá. Emellett (bár számos példát kiemelhetnénk) izgalmas perspektívát nyújt az *ikonikus paratextusok* vizsgálata. A képek, illusztrációk, grafikák, borítóképek sajátos paratextusainak áttekintése jól példázza Száz részletekbe menő kutatói attitűdjét. Az értekezés rámutat (a *Halotti Pompa* és a *Míg alszik...* kapcsán) az ajánlások alá és fölé helyezett Mária-ábrázolások összecsempésére, a verseskötet három részét bevezető képek együttes jelentőségére,³ továbbá a borítók által kijelölt olvasói pozíciókra. (A *Halotti Pompa* borítóján Mantegna *A halott Krisztus* című képéről például eltűnnek a Jézust sirató alakok, így – Száz értelmezésében – az olvasó kerül a siratók helyzetébe.) Akkurátus értelmezései mellett helyenként azonban kevésbé alátámasztott megállapításokat is tesz. A fent említett két kötet és *Az árnyképrajzoló* (2008) dizájnjának hasonlóságából például arra a következtetésre jut, hogy „külső megjelenésük sorozatként is engedi

³ Az első két ciklust egy-egy passiójelenet ábrázoló kép, míg a harmadikat egy a holokauszt kapcsán ismert kép – Borbély szavával – fotóátírata vezeti be.

olvasni a három könyvet” (33.). Arról azonban nem tesz említést, hogy a borítóterveket készítő Hrapka Tibor más szerzők köteteinél is alkalmaz ugyanilyen (vagy nagyon hasonló) dizajnt (lásd: Szilágyi Ákos: *Ká és Bá*). Borbély három kötete ettől függetlenül természetesen olvasható „sorozatként”, ám a külső megjelenésre és tipológiára vonatkozó állítás árnyalásra szorult volna.

Az ezt követő alfejezetben a kultúrákötésiség kerül a vizsgálat homlokterébe. Száz ehhez elsősorban Bhabha fogalomkészletének olyan központi terminusait használja, mint a hibriditás és a mimikri. Meglátása szerint Borbély művei dogmaellenességükkel, a kultúrák egymásba játszásával mind a zsidó, mind a keresztény hagyományt provokálják, így a megnyilatkozások harmadik, köztes, hibrid terét hozzák létre. Bizonyos esetekben – például a messiásalak megjelenítésekor – olyan részleteket épít műveibe, amelyek mindkét tradícióban kiemelt szerepet töltenek be, ám előfordul, hogy olyan toposzt helyez e hibrid kulturális térbe, amely eredendően csak az egyik valláshagyományban van jelen. Ilyen esetekben lesz megvilágító erejű a mimikri fogalma. Bhabha e terminust a kultúrák találkozásának olyan eseteire alkalmazza, amikor az idegen, alávetett kultúrából származó egyén átveszi a gyarmatosítók szokásait, kultúráját, így a kolonializáló hatalom számára ellentmondásos hatást kelt. Az értekezés kimutatja, hogy Borbély sajátos analógiákat teremtve integrálja az egyes hagyományelemeket a másik, eltérő tradícióba. Így például a háromkirályok alakját – amelynek a judaizmusban nincsenek előképei – a három ősatyával, Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal felelteti meg Borbély poétikai eljárása. Az eljárás talán legfontosabb terminusa Száz értelmezésében (Genette *barkácsolás*-fogalmát követve) a bricolage-technika, amely mint „összeszerelés”, egymásba építés és újszerű konstrukció létrehozása mind a különböző kultúrákra, mind azok szöveghagyományára vonatkozik. Az értekezés fényében tehát Borbély egyfajta bricolage-poétikát működtetve egyszerre kommentálja, forgatja fel és írja újra a megidézett hagyományokat.

A gondosan felépített elméleti bevezetőt követően a kötet második, nagyobb egységét Borbély műveinek olvasatai alkotják. Az első (és egyben legterjedelmesebb) alfejezet célkitűzését tekintve a *Tintinnabulum tripudiantium* című 17. századi versfüzér és a *Halotti Pompa* összevetésére vállalkozik az időkonceptiók szempontjából, ám megglátásom szerint ennél lényegesen nagyobb horderejű eredményekkel zárul. Borbély verseskötetével kapcsolatban a kezdeti recenziók óta visszatérő kérdéskör a régiség irodalmához, a középkori, barokk nyelvezethez és irodalmi toposzokhoz fűződő viszony. Noha e kapcsolatot illetően számos lényegi megállapítást tesznek – az értekezés által is idézett – Márton László,⁴ Harmath Artemisz⁵ vagy épp Fazakas Gergely Tamás⁶ vonatkozó írásai, ám Száz Pál vizsgálata minden eddiginél körültekintőbben és érzékletesebben mutat rá e kapcsolat mélységeire és jelentőségére. A két alkotás összevetésén keresztül világossá válik, hogy a megidézett hagyomány (amelynek a *Tintinnabulum...* is része) a verseskötet esetében nem pusztán hipertextuális háttér, hanem a kötet lényegi gondolkodásmódját, szerkezetét és poétikáját meghatározó tényező. Az értekezés filológiai körültekintéssel és komparatistikai módszerek segítségével térképezi fel az időképzetekkel kapcsolatos teológiai, filozófiai elgondolásokat, a barokk halálkultúra hatásait, a retorikai sajátosságok és szövegstruktúrák hasonlóságait és (a vizsgálat számára ugyancsak termékeny talajt biztosító) eltéréseit. Ezen keresztül az olyan – Borbély kötetében központi – fogalmak átfogóbb értelmezéséhez segít hozzá az értekezés, mint az *örökkévalóság* vagy a *végző dolgok*. A szöveg-

⁴ Márton László: Visszajára fordítani, *Jelenkor*, 2005/4, 390–397.

⁵ Harmath Artemisz: Emlékezés és mítosz, in: Uő.: *Kacér romok. A kortárs magyar líráról*, Budapest, Kalligram, 2012, 83–105.

⁶ Fazakas Gergely Tamás: Elbeszélhetetlenségében elbeszélhető beszélgetés: olvasási javaslatok Borbély Szilárd *Halotti Pompa* című kötetének és a régiség irodalmának metszéspontján, *Debreceni Disputa*, 2004/11–12, 102–107.

hely végén továbbá a bolygó zsidó vándormotívumának megjelenéséről és a borbélyi szövegvilágban betöltött szerepéről is impozáns értelmezést, továbbá vallás- és irodalomtörténeti áttekintést nyújt. E szövegrészről alighanem joggal tekinthetjük a kötet legfontosabb fejezetének (vagy tanulmányának). Kivetnivalóként mindössze azt érdemes megjegyeznünk, hogy a szöveg strukturálása, további alfejezetekre bontása indokolt (sőt logikus) lett volna, hiszen egységes tömbként (közel hatvanoldalas terjedelmével) olykor megnehezíti a gondolatmenet átláthatóságát. (Ehhez hasonló probléma további fejezetekkel kapcsolatban is felvethető lenne.)

Az ezt követő alfejezet részben az előbbi által megkezdett vizsgálatot folytatja, ám az értelmezés középpontjába ezúttal a *Míg alszik szívünk Jézuskája* kerül. Az értekezés előbb a mű szövegahagyományhoz fűződő viszonyát vizsgálja – ugyancsak különös tekintettel az időkonceptió sajátosságaira –, majd a *Halotti Pompa* és a *Míg alszik...* textuális kapcsolatrendszerét tárja fel. Száz értelmezéséből kitűnik, hogy a *Bellehemes misztérium* sok szempontból folytatója a korábbi verseskötet által kialakított, a régiség hagyományában gyökerező világképnek. Az időkonceptiók szempontjából például: Jézus születése és a passió képe egyidejűleg tűnik fel, a Messiás eljövetele itt is egybeesik az idő születésével, továbbá „[a] Messiás születésével egy időparadoxon is megvalósul: a végtelen végecssé válik, az örök pedig jelenvalóvá” (214.). A fejezet egyik legfontosabb hivatkozási alapja Kerényi Károly *Gyermekistenek* című tanulmánya és Jung ezt továbbgondoló kutatása. Az értelmezés így a Borbély műveiben megjelenő gyermek Jézus-alak kulturális hibriditására, valamint dogmákat és tabukat elutasító ábrázolásmódjára is rávilágít. Kerényi tanulmánya egyúttal a következő alfejezethez is hidat képez, amely specifikusan a Borbély szövegeiben megjelenő messiásalakot vizsgálja. Az alfejezet elején Száz a költővel készült (az *Egy gyilkosság mellékszálai* című esszékötetben is megjelent) interjúból idéz. E szöveghely (az alfejezethez mindenképp, de) akár a teljes vizsgálatot illetően is mottóként szolgálhat: „fölrémlett egy nagyon erős jelkép. Egy nagyon erősen ható, mély történet, egy nagyon intenzív mélyszerkezet, valamiféle mintázat. Az a mintázat, amely mindenütt ott van, minden irodalmi szövegben, ami számunkra, európaiak számára olvasható: a Krisztus-történet. Mindegy, hogy Krisztust vagy Messiást mondunk, [...] hogy zsidó vagy keresztény szempontból gondoljuk-e el. Valahol a nyelv mélyén, a nyelvről vagy a kultúráról való fogalmaink mélyén ott van ez a hatalmas alak, az a Krisztus vagy Messiás-figura. Akiről már nem nagyon beszélünk.”⁷ Száz értelmezésében ilyen kulturális mintázatokból és ezek mélyszerkezeti összekeveredéséből alakul ki Borbély sajátos bricolage-poétikája. A messiásmotívummal foglalkozó tanulmány – a kötetegész szempontjából – azért különösen izgalmas, mert talán ebben valósul meg a legszélesebb körű kitekintés a szerző második pályaszakaszára vonatkozóan, érintőlegesen bevonva az olvasatba *A Testhez* verseskötetet (2010) és *Az Olaszliszakai* című drámát (2011), továbbá alaposan áttekintve a *Nincstelene* (2013) Messiás-Mesijás alakjait.

Az utolsó előtti alfejezet apropója a *Szól a kakas már* című dráma. E furcsa megfogalmazást az indokolja, hogy a vizsgálat ez esetben nem elsősorban magára a Borbély-szövegre, sokkal inkább ennek hipertextuális hátterére, a *Szól a kakas már* című dalra és az ennek megvásárlásáról/megszerzéséről szóló történet kulturális gyökereire koncentrál.⁸ E súlypontváltással kapcsolatban érdemes lehet idéznünk Murzsa Tímea, a könyv egyik recenziójának szolid kritikáját: „A *Szól a kakas már* elemzésekor mintha a háttér kerülne előtérbe, hiszen csak a szöveg második fele tartalmazza a konkrét Borbély-dráma elemzését. Száz Pál azonban a kötet többi fejezetében, alfejezetében jó érzékkel találja meg az

⁷ Borbély Szilárd: Valamiféle mintázat. Beszélgetés Tillmann Józseffel, in: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, Budapest, Vigilia, 2008, 142–143.

⁸ A *Szól a kakas már* című haszid dalt általában magyar népdalvariánsként értelmezik. A hagyomány szerint a dalt Taub Eizik nagykállói rabbi vásárolta meg egy magyar bojtárfútótól.

egyensúlyt a Borbély-művek és az általuk játékba hozott szövegek, hagyományok, kultúrák ismertetésekor.⁹ Véleményem szerint azonban e hangsúlyeltolódás lényeges funkciója – még ha Száz erre nyíltan nem is reflektál – a kulturális és textuális hibriditás mélyebb rétegeibe történő betekintés azzal a szándékkal, hogy a Borbély által megidézett hagyományok, szövegtörzsek eredendő hibriditására világítson rá. A vizsgálat különös alapo ssággal tárja fel, hogy a dalban és az előtörténetben miként keverednek már eredendően (és nem pusztán utólag, Borbély bricolage-technikája révén) a zsidó és a magyar népi hitvilág és kulturális toposzok elemei. Sőt, Száz értelmezésében az előtörténet maga is a kulturális átvétel példázatává válik, hiszen (szinte minden történetvariáns esetében) a zsidó rabbi egy magyar pásztornótát vásárol meg. Mint írja: „A történetek allegorikus olvasása a parabolisztikus, példázatos haszid történetek tipikus eljárása, esetünkben a (haszid)zsidó-magyar kulturális kontaktusok allegóriáivá avatja ezeket a történeteket” (276.). A részletes hagyományfeltérképezés és -értelmezés meggyőzően mutat rá, hogy Borbély nem pusztán egymásba játssza az egyes tradíciók narratíváit, hanem azok eredendő hibriditását is felismeri és kihasználja az alkotás során.

A könyv utolsó (egyben legrövidebb) alfejezete a kötetegész szempontjából akár ráadásnak is tűnhet, hiszen (bár ez sokkal inkább a korábbi tanulmányok nagy ívű vállalkozását, semmint az utolsó szerénységét jelzi) ez koncentrálna a legszűkebb vizsgálati témára. A *Halotti Pompa Haszid Szekvenciáinak* teremtésmotívumait tekinti át a zsidó hagyomány tükrében. E tanulmány talán legfontosabb eredménye, hogy rávilágít: a borbélyi poétika nem pusztán a tradíciókat ütközteti, variálja és értelmezi újra, hanem saját megnyilatkozásait is folyamatosan elbizonytalanítja és többértelművé teszi: „A bricolage-szerkezet, a hipertextusok közötti kapcsolat nemcsak a hagyománnyal, de önmagával is ambivalens viszonyban van. Nemcsak a hagyományt írja át újra és újra, hanem saját jelentésrétegeit is” (322.).

A „*Haszid vérző Kisjézuska*” kétségkívül példás kutatói munka eredménye, amelynek apróbb hibái és az esetlegesen felvetődő hiányosságai éppen erényeivel járnak együtt. Szerkezetileg elsősorban olyan problémákat azonosíthatunk, melyek a kiadvány keletkezési háttéréből adódnak. A doktori disszertációkból készült kötetekben (mint amilyen Száz Pál munkája is) gyakran kimutathatók bizonyos jellemző érdekek és visszásságok. Általános pozitív vonásuk az elméleti, módszertani alapo sság és következetesség, gyakori melléfogásaik viszont a redundáns ismétlések és az aprólékos hozzáállásból adódó terhelt írásmód. Ezenkívül – mivel a fejezetek eredetileg jellemzően különálló publikációként íródnak – olykor széttartóvá válnak a kötet egyes alfejezetei, így helyenként inkább tanulmánygyűjtemény, mintsem egységes kötet érzetét keltik.

Tartalmi szempontból a kötet (értelmezői módszereiből adódó) legalapvetőbb hiányosságára Krupp József kritikája már utalt.¹⁰ Különös, hogy a szövegtörzsek és kultúrák köziség jelenségét vizsgáló kiadványban alig esik szó a *Halotti Pompában* megjelenő Amor és Psziché alakjáról és az így megidézett antik hagyományról. Annál is inkább, mivel e hagyomány másol is keveredik az értekezés fókuszában álló zsidó és keresztény tradíciókkal, például a görög sorstragédiákat idéző *Az Olaszliszka*i című drámában. Mindemmellett, természetesen belátható, hogy az ilyen irányú, ráadásul a kötet egészéhez méltóan alapos vizsgálat jócskán felduzzasztotta volna Száz (amúgy sem csekély) munkáját. Az alapokat mindenesetre lehelyezte az esetleges ezirányú kutatás számára. Emellett izgalmas lett volna legalább olyan léptékű kitekintést tenni Borbély további jelentős szövegeire (különösen a *Testhez* verseire vagy a fent említett drámára), mint amilyen a *Nincstelenekkel* kapcsolatban megvalósult. A tanulmánykötet azonban ezek hiányában is rendkívül meggyőző munka.

⁹ Murzsa Tímea: Kultúrák és szövegek között, *Új Forrás*, 2022/5, 63.

¹⁰ Krupp, i. m., 73.

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, Száz Pál olyan jelenséget helyez vizsgálata középpontjába, amelyet a Borbély munkásságában járatos olvasók többsége érzékelhetett vagy akár azonosíthatott is. Ahhoz azonban erre a koncepciózus és mélyreható kutatásra volt szükség, hogy a jelenség valódi súlyát felmérhessük a szerző életművében. A „*Haszid vérző Kisjézuska*” (Genette és Bhabha terminusain és értelmezői módszerein keresztül) nemcsak kulcsot kínál a kultúra- és szövegköziség vizsgálatához, hanem alapos feltérképező munkát is végez, valamint számtalan további értelmezői útvonalat nyit ki. Új alapokat kínál Borbély Szilárd műveinek olvasásához.

A TOLSZTOJ-LEGENDA SZÜLETÉSE

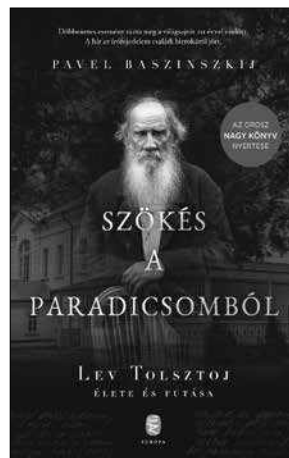
Pavel Baszinszkij: Szökés a paradicsomból. Lev Tolsztoj élete és futása

Míntha ez a kor végre elhozta volna a szerző feltámadását. Már nemcsak szövegek vannak – más szövegek hálójában (milyen unalmas már a sok háló, labirintus, tükörrendszer) –, hanem hatalmas felfedezőutakra indulhatunk a művön kívüli világban, a legkülönbözőbb szerepekben láthatjuk az írókat. Ez nemcsak azt jelenti, hogy újra a figyelem központjába kerülnek a személyiségfejlődést és a szellemi utat bemutató hagyományos életrajzok, hanem a nagy alkotók irodalmon kívüli tevékenységét is feldolgozzák. Tolsztojnak pedig nem csak írói munkássága volt korszakos, a gazdálkodás (például lovakat, japán disznókat tenyésztett, méhészkedett) mellett idősekorában rengeteg energiát fektetett abba, hogy új alapokra helyezze az egész társadalmat.

Azt ígéri a cím (és a terjedelem), hogy Tolsztoj életének utolsó szakaszát ismerjük meg minden részletében, valójában azonban benne van az egész pályája, mert ahogy elkísérjük ezen az utolsó úton az asztapovói végállomásig, Baszinszkij időnként megszakítja a történetet, visszatérünk az előzményekhez. Először a legtávolabbiakhoz, aztán egyre jobban közeledünk a végkifejlethez. Megtudjuk, hogyan jutott el Tolsztoj a regényíráshoz, aztán a házassághoz, hogyan lett Jasznaja Poljana a gyermekkori emlékekben őrzött idill újrateemtése, az egyre nagyobb család otthona, alkotói műhely, ahol megszülethettek a fő művek, majd hogyan vált egy abszurd, de az írói tekintély ereje miatt mégis nagy hatású társadalmi utópia kísérleti laboratóriumává. Hogyan ment tönkre a házassága, hogyan őrlődött Tolsztoj a család és egy mániákus, céltudatos tanítvány között, hogyan tette tönkre mindazt, amit korábban felépített, hogyan lett a cári birodalmat konszolidáló eposz szerzőjéből, akit oly szívesen ajnározott volna az uralkodó és családja, veszedelmes radikális.

Baszinszkij nem hallgatja el a műben a kínos részleteket, az emberi gyengeségeket (ő írta meg korábban Gorkij legteljesebb cenzúrázatlan életrajzát is), de egy pillanatra sem téveszti szem elől Tolsztoj nagyságát, távol áll az olyan irodalmárook típusától, akik nagy emberek lejáratásával próbálják felhívni a figyelmet (magukra). Nem mellékesen Tolsztoj feleségével, Szofja Andrejevna-val is igen méltányos – valójában kettős portrét kapunk a könyvben –, nem állítja be a zseni életét pokollá tevő házi-sárkánynak, aki földhözragadt lényként, a család érdekeit védve próbálja megghiúsítani a férje grandiózus társadalomboldogító terveit, melyek a hatalom és az egyház legfelső szintjén is komoly aggodalmakat keltettek. Igen sokoldalú a szerző, az irodalomtörténet és a kritika mellett regénnyel is próbálkozott, de az életrajz lett az igazi műfaja. A Gorkij Irodalmi Intézetben dolgozik. Még nem volt ötvenéves, ami-

*Fordította Goretity József
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2021
688 oldal, 4999 Ft*

kor megjelent ez a műve 2010-ben, amely nemcsak Oroszországban kapott komoly elismerést, hanem a nemzetközi siker sem maradt el. Azóta újabb könyveket adott ki Tolsztojról, nemrég pedig az *Anna Karenyina igaz története* is napvilágot látott 2022-ben.

Próbáljuk kronológiai rendben áttekinteni azt a folyamatot, melyet Baszinszkij nem így mesél el, hisz nyilván már az iskolapadban megtanították a fabula és a szüzsé megkülönböztetésére. Ezt időnként kiegészítem egy lengyel irodalomtörténész, Tadeusz Klimowicz gondolataival és adalékaival.¹ A wroclawi russzista azzal indít, hogy a tizennégy éves Tolsztojt nyilvánosházba viszik a bátyjai, egy tapasztalt prostituált pedig rutinszerűen lebonyolítja az eljárást, mégis azzal végződik – írja később a vendég –, hogy „megtettem, aztán a nő ágya mellett álltam, és sírtam”. Baszinszkij mélyebbre hatol, nála az a kezdet, hogy Tolsztoj két éves korában elvesztette az anyját, az arcára sem emlékezett, kép sem maradt róla, így egyre inkább eszményítette, Szofja Andrejevna-tól pedig azt várta, „hogyszerre legyen felesége és anyja” (111.). Ő azt idézi Tolsztojtól, hogy „a szarvasbika vágyaként” írta le a temperamentumát, de a naplójában azt írja, kétségbeesésbe kergeti az, hogy hiába indul el a paradicsomba, mindig elbukik a „kéjvágy” miatt.

Miközben Csehov egyszerűen a jó közérzet forrásának tartotta a gyakori kielégülést, és igyekezett úgy szervezni az életét, hogy ez ne járjon semmiféle felelősséggel, Tolsztoj egy középkori moralitás elbukott hőséneke érezte magát minden esemény után, a nemi betegséget pedig a kárhozát földi előképének látta. Azt írja Klimowicz: Dosztojevskij sokáig a hazárdjáték rabja volt, Brjuszov narkomán, Jeszenyin alkoholista, Viszockij alkoholista és narkomán, Tolsztoj pedig olyan szexfüggő, akinek elvei vannak, és nem boldogul a libidójával. Nemcsak általában véve szerette a népet, hanem a kozáklányoknak és a parasztasszonyoknak sem tudott ellenállni.

A házasság előtti legkomolyabb kapcsolata úgy alakult ki, hogy eljutott „a bujálkodás megszokásáig”. Mint a *Naplójában* írja: „a kertben bolyongtam, azzal a zavaros és kéjes vágyal, hogy elkapok valakit a bokorban” (134.). Házasságon kívüli fia is született egy helybeli parasztasszonytól, Akszinyja Bazilikinától. A felesége is tudott erről, mégis húsz évig rejtgette Tolsztoj egy fotel kárpitjában *Az ördög* című kisregényt. Szofja Andrejevna őrzöngött, amikor 1909-ben megtalálta, mert mindig is viszolygott a férje előéletének e szférájától, így „a Jasznaia Poljana-i paradicsom kezdettől fogva meg volt gyalázva” (133.).

Harmincnégy éves volt Tolsztoj, amikor beállított ebédre alig két évvel idősebb leendő anyósához (egy levelében ekkor „fogatlan vén bolondnak” nevezte magát). A legidősebb lány nehezményezte, hogy nem őt, hanem a tizennyolc éves Szofját választotta a gróf, de nem tudta megakadályozni a házasságot. Tolsztoj ekkor már nem látott más kiutat a bűnös legényéletből. A mérleg: negyvennyolc év telt el, mire bekövetkezett a katasztrófa, a szökés, ebből tizenöt lehetett boldog. A férj továbbra is hasztalan próbálta korlátozni szexualitását, ugyanakkor szigorú elveit sem igazította ehhez. Úgy gondolta, a testi szerelem a házasságban is lealacsonyító, csak gyereknemzéssel igazolható. Ugyanakkor az önkasztráló szekta gyakorlatát sem helyeselte, mert ezt „a nemi kérdés túlságosan mechanikus megoldásának tartotta” (522.).

Mint a fiuk, Ilja írja a visszaemlékezéseiben, Szofja Andrejevna tizenhárom gyermeket hozott a világra (egy idő után már akarata ellenére), tizenegyet ő is szoptatott. Nyolcan nőttek fel közülük. Harminc év alatt összesen tíz évig volt terhes, tizenhárom évig szoptatott. Másfél évtizeddel ezelőtt háromszázötven egyenes ági leszármazottjuk volt különböző országokban, akik tartják egymással a kapcsolatot. Vezette a nagy család háztartá-

¹ *Pożar serca. 16 smutnych esejów o miłości, o pisarzach rosyjskich i ich muzach* (Lángol a szív. 16 szomorú esszé a szerelemről, az orosz írókról és műzsáikról, Wroclaw, 2005) című művéből két fejezet is megjelent magyarul. Viszockijról a *Jelenkor* 2015/10. számában, Csehovról a *Kultúrának és médiumok párbeszéde. Anton Pavlovics Csehov* (Debrecen, 2021) című tanulmánykötetben olvashatunk tőle.

sát, hétszer másolta le a *Háború és békét*, az *Anna Karenyinát* talán többször is. Tolsztoj-ingekeket varrt, vegetáriánus ételeket főzött a mesternek. Baszinszkij felteszi a kérdést: ki itt az ál-dozat, „a hétköznapi nő, aki arra volt hivatott, hogy kiszolgálja zseni férjét, vagy a zseni, aki arra volt kárhozható, hogy hétköznapi nővel éljen” (107.).

Klimowicz szerint Tolsztoj a hetvenes évek vége felé szellemi megvilágosodást élt át, már tudta, hogyan kell berendezni a földi létet. A fia szerint ettől a hétköznapi években emberkerülő, ingerlékeny és komor lett. Szigorú prédikátornak látta, aki ítélkezik felettük (amikor kávézni akarnak, figyelmezteti őket arra, hogy milyen fáradságos munkával mossák az abroszt a parasztasszonyok a tóban). A lengyel szerző ezt misszionárius-szindrómaként diagnosztizálja. Olyan alkotókon figyelhető meg, mint Dosztojevszkij és Szolzsenyicin, akiknek az emberiség üdvözítése lesz a rögeszméjük. Erősödik a pátosz, eltűnik az ironia és az önironia, nem tudnak távolságtartással tekinteni a világra és magukra. Tolsztoj a megtért bűnös szerepét választotta, aki jó és együttérző a felebarátaival.

Van valami ijesztő abban, hogy a legnagyobbak egyike egyszer csak arra a következtetésre jut, hogy sokkal fontosabb dolga is van az irodalomnál, és többre becsüli az evangéliumi bölcsességet gyakorlati erkölcsi útmutatássá alakító broszúráit, mint a *Háború és békét*: „Ha azt akarom leírni, hogyan szeretett bele egy úri hölgy egy katonatisztbe, ezt megtehetem; ha Oroszország nagyságáról akarok írni, és a háborúkat magasztalni, ezt könnyen megtehetem” (289.) – új nézeteit viszont nem terjesztheti könyv formájában oda-haza. Még Puskin műveit is „badarságnak” nevezi, a szobráról pedig így ír: „úgy áll ott a téren, mint egy főkomornyik, aki jött jelenteni, hogy az étel tálalva van” (287.). Szerinte nem lehetne a muzsikokkal megértetni, hogy mivel szolgált rá erre a dicsőségre Puskin. De miért akarja a gróf úgy látni az irodalmat, mint a muzsik?

Szofja Andrejevna rögtön érzi, hogy ez katasztrófához vezet. Elveti a tolsztojánus eszméket, „sötét alakoknak” nevezi a tanítványokat, akik szektavezéreként tekintenek az író-ra. Hosszú évekig harcolt a férje kegyeiért, majd a család érdekeiért a legcéltudatosabbal, Csertkovval – hiába. De nem csak az volt a baja, hogy túl sok időt von el az irodalomtól a prófétai tevékenység. Tudta, hogy ez a szerep a családjától is elszakítja. Egyébként ezt maga Tolsztoj is megfogalmazta a *Gyónásban*: „Az a két mézcsepp, amely a többinél hosszabb ideig elfordította a tekintetemet e kegyetlen igazságtól [a verembe esett ember példázatára utal, aki mézcseppeket talál a bokor ágán] – a szeretet családom meg az íróság iránt, amelyet művészetnek neveztem –, már nem édes nekem” (276–277.).

Baszinszkij óva inti az olvasót attól, hogy amint az értelmiségi körökben szokás, kinevessük a paraszti munkát végző Tolsztojt. Elege van az ilyen anekdotákból: „Méltóságos uram, az eke előállt a főbejárathoz. Méltóztatik szántani menni?” (35.) Mély értelme van annak, hogy Tolsztoj a gyermekeivel együtt beletanult a paraszti munkába, ez az önfejlesztés fontos része volt. Az egész emberiség képzeletét megragadta az a kép, hogy a nagy művész és gondolkodó „paraszti ruhában, alázatosan megy az eke után”. Ő nem pásztor-játékokat kedvelő barokk főúr. Mégis meggondolandó, hogy kinek volt még Tolsztojon kívül önmegvalósítás a szántás. Mondhatni, elvi alapon szántott, hisz elítélte a társadalmi munkamegosztást mint „a szegénytelen naplopók kibúvóját”, bár a kiváltságos osztályra nézve is károsnak tartotta ezt, mert senki sem lehet boldog és egészséges fizikai munka nélkül. A marxizmus klasszikusainak is voltak hasonló elképzeléseik, igaz, ők úgy gondolták, hogy a muzsik is beül időnként a gróf dolgozószobájába remekműveket írni.

Mindez sokak szemében hitelesítette, emellett a regényírónak is jól jöttek az ilyen közvetlen tapasztalatok, és minden ember szélesebb látókörű lesz attól, ha a kasztján kívüli-ekkel is szót tud érteni. Ez mégsem sorsközösség, és alighanem Szofja Andrejevna ragadta meg a lényegét, aki még Baszinszkijnál is jobban ismerte Tolsztojt: „Mindig a saját döntése szerint dolgozott, sosem szükségből. Ha akart, írt, ha akart, szántott. Ha kitalálta, hogy csizmát varr, akkor makacsul csizmát varrt. Kigondolta, hogy gyerekeket fog taníta-

ni, hát tanította őket. Ha megunta, abbahagyta. Csak próbáltam volna én így élni! Mi lett volna akkor a gyerekekkel és magával Lev Nyikolajevicssel is?” (61.) Ez is igaz, de tehetett volna-e ennél is többet?

Nem diadalmaskodnak a családon belül a tolsztojánus eszmék, bár van, aki lelkesedik értük. Az író legkedvesebb fia, Andrej inkább az apja ifjúkori kicsapongásait utánozza, a parasztlányok hajkurázsását is beleértve. Az orosz-japán háború idején több százan tagadják meg a katonai szolgálatot, mert nem akarnak erőszakkal ellenállni a gonosznak. Ők börtönbe vagy büntetőszázadba kerülnek, Andrej viszont önkéntesnek jelentkezik. Lelkes híve a halálbüntetésnek. Miközben az apja súlyos tehernek érzi a tulajdont, Andrej őrséget szervez az anyjával, átkutatják a parasztok portáit, hogy visszaszerezzék az ellopt káposztát. Nem sikerül tolsztojánus kolhozot szervezni a családból.

Baszinszkij nem lép túl az életrajzi kereteken, nem tárgyalja a tolsztoji eszméket. De talán jobban megérthetjük a történetet, ha ezekre is kitérünk egy másik, magyarul is hozzáférhető lengyel forrásra hagyatkozva. Nézetei a hetvenes évek végén, súlyos válság után alakultak ki (ezzel le is zárult a házasság boldog időszaka). A *Gyónásban* írja le, hogyan vesztette el a hitét. Nem találta élete értelmét, elmélyedt Schopenhauer pesszimizmusában, öngyilkosság kísértette. De felfigyelt arra, hogy a nép rendíthetetlenül túri a sorscsapásokat, nem rémíti meg a halál. „A reflexió nélküli néphit teszi lehetővé számára, hogy visszataláljon a hagyományban öröklődő egyetemes emberi bölcsességhez, amely azt hirdeti, hogy valamilyen felsőbbrendű akarat irányítja a világot, és az ember akkor értheti meg a magasabb értelmét, ha engedelmeskedik neki.”

Racionalista színezetű pánmoralizmusa lerombolta a dogmákat, elvetette a szertartásokat. Az ő felfogása szerint Krisztus tanítása nem misztikus és nehezen érthető, hanem nagyon is egyszerű, a lényege benne van a hegyi beszédben. Nem kell ide szentháromság, kinyilatkoztatás és feltámadás, mert ezek érthetetlen és fölösleges dogmák, hisz nem adnak a gyakorlatban megvalósítható tanácsokat. Szent Pállal kezdődött a romlás, ő vitt metafizikai-kabbalista elemeket a tanításba, majd Nagy Konstantin korában vált teljessé a katasztrófa. Tolsztoj nem különbözteti meg a keleti és a nyugati kereszténységet, az ő szemében az első, a második és a harmadik Róma is „zsványtanya”. Mégis szerencsétlen döntés volt, hogy 1901-ben kiközösítette az orosz ortodox egyház ahelyett, hogy tudomásul vette volna az elszakadását. A birodalmi érdeket pedig az az elve sértette leginkább, mely szerint nem kell különbséget tennünk a saját nemzetünk és más nemzetek között.² A család érdekeit pedig azzal, hogy végül már a családtagjait sem különböztette meg az egész emberiségtől.

Tolsztoj Ábrahámnak érezte magát, aki a családját is képes feláldozni magasabb értékekért. Mivel a birtokot már a családjának adta, a szerzői jogoktól próbálta megfosztani a szeretteit – elvi okokból. A halni készülő bölcs a méltóságát próbálta megmenteni, de nem kolostorban, remetelakban, parasztházban, hanem egy állomásfőnök házában érte a vég, ahová nem engedték be a gyerekek a feleségét. Szofja Andrejevna már csak a halott férjétől búcsúzott el. Most már semmi sem akadályozhatta meg a legenda építését. Elfogadta a tolsztojánus eszméket, még vegetáriánus is lett, majd kiadta a férje leveleit, emléket állítva boldog házasságuknak.

² Vö. Andrzej Walicki: *Orosz és lengyel messianizmusok. Oroszország, a katolicizmus és a lengyel ügy*, ford. Pálfalvi Lajos. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006, 132–136.

ÉS MI A TE TÖRTÉNETED?

Terézia Mora: Kötélen

Terézia Mora a kortárs német nyelvű irodalom egyik sztárja, akinek köteteit, legyenek azok elbeszélések, regények, poétikai előadások, forgatókönyvek vagy esszék, a német irodalmi közélet rendkívüli érdeklődéssel fogadja. A magyar származású Mora a kilencvenes évek vége óta több elbeszéléskötettel és regénnyel rukkolt elő, és ejtette ámulatba olvasóit. Napjainkban Mora megkérdőjelezhetetlenül a német irodalmi kánon része. Nem csupán az irodalomtudomány, de a tágabb irodalmi közélet is követi munkásságát. Mora azonban nem csupán íróként, hanem fordítóként is nevet szerzett magának. Írói és fordítói munkásságát egyaránt neves irodalmi díjakkal honorálta az irodalomkritika. Mora személye és tevékenysége jelentős szerepet játszik abban is, hogy a magyar irodalom eljut a német olvasótáborhoz. Részben erre utalva mondta Esterházy Péter egy 2006-ban tartott, de máig érvényes beszédében, hogy a magyar irodalmi, illetve szellemi élet még nem fogta fel, mennyit köszönhet a magyar származású, más nyelven publikáló íróknak, így például Morának is. Esterházy itt azonban nem elsősorban kulturális transzferfolyamatokra fókuszál, melyek a fordítások révén kerülnek előtérbe, hanem az írói munkásságra. Mint mondja, ezek az írók, köztük Mora, a magyar kontextus számára ismert témákat mutatnak be, a magyar közeg számára ismeretlen módon. Ez az új közelítés, egyfajta idegen látásmód nem csupán nagyon izgalmas, de gazdagít is minket.

Nézzük hát ezeket a témákat és szemléletmódokat, az ismert és ismeretlen együttes játékát, melyek a legújabb regénynek is alapkövei! A közkeletű és szokatlan egymásba fonódása, ismert rendek megbontása, határok átlépése Mora írói munkásságának pillérei-ként határozhatók meg. Mindez utazások sorozatában, nomád létmódok megjelenítésében éppúgy fellelhető, mint esztétikai határátlépésekben, irodalmi rendszerek, bevett narratívák, műfaji határok újraírásában vagy akár a soknyelvűségben. Mora úgynevezett Kopp-trilógiájának is ezek a meghatározó elemei. *Az egyetlen ember a kontinensen* (*Der einzige Mann auf dem Kontinent* 2007/2011), illetve *A szörnyeteg* (*Das Ungeheuer* 2013/2014) után most a *Kötélen* (*Auf dem Seil* 2020/2022) című kötetet tarthatjuk a kezünkben, mely Fodor Zsuzsa fordításában, a Jelenkor Kiadó gondozásában látott napvilágot a közelmúltban.

A *Kötélen* cím olvasása során nem tévedünk, ha a kötél-táncosra, a kötélben való egyensúlyozásra gondolunk. Izgalmasnak ígérkezik követni, hogy a főhősnek, akit minden pillanatban csak egy hajszal választ el a mélységtől és a pusztulástól, sikerül-e a mutatvány. A németben a kötél (*Seil*) a Seilschaft szóra is asszociál, ami kötéllel összekötött hegymászókat jelent, de átvitt értelemben olyan emberek csoportját is, akik együttműködnek és segítik egymást. A kö-

Fordította Fodor Zsuzsa
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
400 oldal, 4999 Ft

tél tehát egyfajta kötelékként is értelmezhető, mely az emberi kapcsolatokra, de egyben múlt, jelen és jövő közt létrejövő összeköttetésekre is utal. Arra, hogy mindenki része egy láncolatnak, még akkor is, ha nem kíván tudomást venni róla.

A különböző jelentéstartalmak, a kiszámíthatatlanság, a veszély és az egymásra utaltság, a kötelék össze is kapcsolódnak a könyvben. A cím többértelműsége azonban egyben esztétikai minőség is, mely a kötetet mindjárt a poliszémia világában helyezi el, utalva ezzel a regény kompozíciójára. A többértelműség alakzatai, ennyi már elárulható, meghatározók a történet értelmezése szempontjából. Ez a harmadik kötet azonban kissé eltér az előzőktől, hisz itt nem csupán tematikusan, hanem a megformálásban is egyfajta mértékletesség, egyensúlyra törekvés érhető tetten. A regényben tehát nemcsak a figurák, de maga az elbeszélő is az arany középutat keresi, egyensúlyt kíván teremteni, határok közé próbálja terelni az elbeszélés folyamatát. Ez egyrészt a sodródás, tévelygés, illetve a célirányos mozgás kettősségében, ezek kiegyensúlyozásában is jelen van. A többnyelvűség, az intertextualitás már nem olyan burjánzó, mint az első két kötetben. A bizonytalan, meghatározhatatlan inszenírozása kissé háttérbe szorul, egyre inkább kivehetővé válnak kontúrok, egyfajta labilis egyensúlyhelyzet jön létre.

A regény első számú „egyensúlyozó művésze” Darius Kopp, akit a két előző kötetből már jól ismerhetünk. A trilógia harmadik részét azonban akkor is bátran kezünkbe vehetjük, ha még nem találkoztunk ezzel a kissé furcsa figurával. Kopp számítástechnikai mérnök, antihős, csetlő-botló karakter, aki az NDK-ban született, és fiatal felnőttként élte meg a fordulatot, illetve az NDK megszűnését, más szóval, egy világrend összeomlását. Fiatal informatikusként úgy véli, övé a világ, sikeres és jómódú emberként élheti életét az éppen teljesen átalakuló Berlinben. A világ kinyílt, elérkezett a korlátlan lehetőségek kánaéja, de ezzel karöltve a kiúttalanság és talajvesztés megtapasztalása is. A regényfolyam éppen ezért nem sikertörténet, hanem sokkal inkább folyamatos krízisek halmaza, hisz Kopp valahogy nem találja a helyét a világban. A kérdés, hogy van-e ilyen meghatározott hely, illetve, hogy rátalálhatunk-e és hogyan, Mora központi témái közé tartozik. Már első regényében tetten érhetjük ezt a magyar kontextus számára különösen érdekes Abel személyében, aki azonban már nem osztja névrokona felfogását, miszerint azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne. Ilyen nyugvópont a kötéláncos számára sem létezhet, és Kopp még ebben a kötetben is tévelyeg, a kis hableányhoz hasonlítja magát, nem olyasvalakihez, akinek stabil helye van a világban.

A trilógia harmadik kötetének prologusában mégis meglepődve látjuk, hogy a főhős boldogan él egyfajta édenkertben. Csodálkozunk, hogy itt a nagy hazatalálás, és felteszszük a kérdést, hogy akkor talán vége is a mesének. Megnyugodhatunk, mert a kert egy működő vulkán, az Etna tövében található, mely a feltételezett örökös nyugalommal az állandó változást, váratlan és kiszámíthatatlan mozgást helyezi szembe. Ez a libikóka két pólusa: a nyugalom, de legalábbis a dolgok megjósolható folyása áll az egyik, a mozgás, a hirtelen, rapszodikus változás a másik oldalon. Darius mindig berendezkedik, nyugalmat akar, de valaki vagy valami megakadályozza ebben. Egy ilyen esemény volt már az első rész végén a feleség öngyilkossága, mely a második kötet mozgatórugójává vált. A trilógia befejező könyvének elején pedig megtudjuk, hogy a főhős végre, miután bebolyongta fél Európát, megtalálta azt a területet, ahol felesége hamvait örök nyugalomra helyezheti. Az első kiszemelt cél az Ararát, egy emblematikus hely lett volna. Dariusnak azonban csak Szicíliában sikerült partra vetődnie, célját elérnie. Az Etna nem kevésbé szimbolikus, hisz nem csupán a váratlan mozgás és örök átalakulás jelképe, hanem olyan hely is, mely szintén a kulturális narratív háló része, irodalmi szövetként is értelmezhető, ha Empedoklész történetére és ennek kapcsán Hölderlinre gondolunk. Kopp abba ringatja magát az itáliai kertben, hogy múltjának kötelekeitől, régi énjétől elszakítva, mintegy tiszta lappal élheti életét, de a kiűzetés a paradicsomból hamar bekövetkezik. Hirtelen, a semmiből

megjelenik unokahúga, egy ismeretlen ismerős, és személye, illetve története kibillentí Dáriust és az elbeszélést is a vélt nyugvóponttól.

Az elbeszélés motorja mindvégig a találkozásokban lelhető fel, nem hősiesség vagy kevéssé hősiesség cselekedetei jelentik a mozgatórugót, hanem deus vagy diabolus ex machina megjelenik valaki, új figurációk jönnek létre és lendülnek mozgásba, halad az elbeszélés folyama. Hogy mikor melyik pozíciónak felel meg az új szereplő, segít vagy sokkal inkább romlásba dönt, meghatározhatatlan ebben a sokfelé elágazó elbeszélésben. Ez is a kötetet domináló kettős játék része. Az unokahúg, Loreley képviseli legmarkánsabban ezt a kettősséget, akinek már neve is a mitikus nőalakra utal, ki a mélybe, pusztulásba taszít. Lore, aki gyereket vár, azonban azt is mutatja, hogy itt születőben van valami. Az ő segítségére van szükség ahhoz, hogy valami új, egy új Darius Kopp jöhessen világra.

Az elbeszélés előrehaladása párhuzamosan mozog a főhősökkel, Dariuszal és Loréval, akik elhagyják Sziciliát, és visszatérnek Berlinbe. Ez a visszatérés azonban nem egy Szakállas Ábelre emlékeztető otthonra találás. Átmeneti és szükségsszállásokról van itt szó, családi fészkek helyett hőseinknek mindig csak egy vendégágy vagy matrac jut. Kanapéról kanapéra vándorolva próbálják kibekkelni a terhesség hátralévő időszakát. A kivárással egyébként is Darius fő taktikája, melyet a problémamegoldás helyett vet be újra és újra. A kötél azonban nincs nyugalmi helyzet, az úton haladni kell tovább. Olyannyira az átmenetek dominálnak, hogy az a benyomásunk, mintha a figurák saját életükben is csupán vendégségben lennének. Nem csak a környezetükkel szemben bizonytalanok, mindenki saját maga számára is leginkább rejtély. A kommunikáció nem működik. Soknyelvű közegben mozgunk, és a történet szempontjából meghatározó egyfajta bábeli zűrzavar. A megértési nehézségekért azonban elsősorban nem a nyelvi, kulturális különbségek tehetők felelőssé, sokkal inkább az elhallgatás, a manipuláció, a csúsztatás, a féligazságok lehetetlenítik el a gyümölcsöző együttműködést.

Az úton levés és a megállapodás váltakozik, mégis az átmenet dominál a könyvben. Minden változik és formálódik, és a nagy átalakulásnak Kopp is részesévé válik. Bár még mindig sodródik, mégis láthatjuk, hogy megpróbál aktív is lenni. Az első ilyen átváltozása a kétkezi munka. Kopp szakács, pizzaszütő lesz, ami számára teljesen új tapasztalatot jelent. Nem csupán, mert meghatározott rend szerint kell dolgoznia, és mert közvetlenül látja munkája eredményét, hanem sokkal inkább azért, mert van egy kipróbált, bevált alaprecept, egy útmutatás, ami mindeddig leginkább hiányzott az életéből. A siker titka csupán annyi, hogy be kell tartani az elkészítési útmutatót. Életében ezzel szemben épp ezt a biztos receptet nem találja. Kísérletezget, de így minden ideiglenes marad.

Berlin a regényben a kiútkeresések, elindulások, elakadások, kisiklások terepe, hisz a sikertelenség része az élet portfóliójának. A német főváros ellenben egyúttal az a hely is, ahol baráti kötelek révén lehetőség van a boldogulásra. Mora ebben az ízig-vérig jelenkori könyvben az itt feltűnő miliók és emberek rafinált korrajzát is adja. Precíz milióábrázolások jellemzik a szöveget, a kisember vergődését látjuk, ahogy túlélési stratégiákat próbálgat, hogy elkerülje a zuhanást. Legtöbbjük lúzer, ahogy Kopp is. Ő azonban mindig kettős figura, és bár gömbölydedségéből már veszített, esetlensége ellenére egy keljfeljancsit is felfedezhetünk benne. Ennek köszönheti többek között, hogy nem zuhan le véglegesen. Kapaszkodik a szakadó, felbomló, foszló szálakba, melyek mégis a túlélést jelentik számára. A kötet így a találkozásokról, az emberi kötelekekről is szól, kötődésről és felelősségvállalásról egy olyan korban, melyben ezek talán avíttak tűnhetnek.

Nem lennének azonban Terézia Mora fiktív univerzumában, ha csupán a figurák történeteinek révén lenne megragadható a regény. A poliszémia világának egyik jellemzője az író művészetében a konkrét és a poétológiai, reflexiós olvasatok kettőssége. Az olvasó is ide-oda billeg a lehetséges értelmezések között. Az útkeresés és egyben a kötél kapcsán ugyanis mindig az is kérdés, mi tartja mozgásban az elbeszélést, hogyan működik a nyelv,

hol vannak a kimondott és kimondatlan határai, hogyan hozhatók létre a bizonytalanság vagy biztonság alakzatai. Ha stratégiákról beszélünk, akkor Mora esetében mindig elbeszélési stratégiákra, ábrázolási módokra, nyelvi megformálásra is gondolunk. A figurákkal karöltve keresi a regény a saját eszköztárát, eljárás módjait. Ebben a folyamatban sokszorozódik meg a többszólamúság, hisz miközben az elbeszélő is kutat a megfelelő recept után, narratív modellek és regénypoétikák kerülnek terítékre. Megjelennek létező, kulturálisan is felkínált problémamegoldó stratégiák (vallás, irodalom, mesék stb.), de ezek csak negatív előjellel vagy ironikusan megtörve tudnak működni, hisz relevanciájukat veszítették. Úgy tűnik, nincs általános recept, amely mentén biztonsággal haladni lehetne. Ebben a kötetben a kötél azonban mégis kijelöl egy pályát, mely a kilengések ellenére is átvisz a szakadékon. Nyugvópont nincs, hisz a hirtelen váltás és átrendeződés a beszédmódokban, a perspektívák folyamatos mozgásában, az én- és az auktorialis elbeszélő átmenetében is megjelenik. Az elbeszélő pozíciója bizonytalan tehát, nincs narratív kontinuitás, és ebben az áramlásban születik meg az a patchwork szőnyeg, a regény szöveve, amit a kezünkben tartunk.

Terézia Mora vicces, néha karikatúrisztikusan túlrárajzolt, groteszk világot tár elénk, ahol a kismere a főszereplő. Mindenki turista és vendég, nomád egzisztencia. Végleges otthonra találások és édenkertek nincsenek, de mindenki boldogul, és bár a családok szét-hullottak, a legváratlanabb pillanatban is, deus ex machina, megjelenik valaki, aki azáltal segít, hogy kibillent a eseményeket a holtpontról. Kopp megtett útját tanulmányútnak nevezi. A regény végén ő az ötvenéves újszülött, akiből még bármi lehet. A regény nyitott, de egyben a fejlődési regény ironikus átírata is, melyben nem a megérkezés, hanem az átmenet a fontos. Minket, olvasókat pedig Mora kifogyhatatlan ötletessége és mesélőkedve ragad magával, a végeláthatatlan szálak és kötelékek játékos integrálódása, az elbeszélés öröme, valamint a felismerés, hogy mindig szükség van „egy jó sztorira”. A kijelentés, miszerint „az egész élet egy legendaképzés”, a regény jelmondataként is értelmezhető. A legenda, mint a regényben központi szerepet kapó *fake*, azonban nem csupán a bizonytalansággal, a ki nem mondással és elhallgatással való játékot jeleníti meg, hanem a hamisságot és kiismerhetetlenséget is, melyet a figurák éppúgy érzékelnek, mint az olvasó. Darius egész életében, beleértve a szocializmust is, nem ismer mást, csak ezt a *fake*-játékot. Már akkor is álúttörő volt, és összességében azóta is minden álságos. Valamennyi viszony színlelt, minden kijelentés valótlan, hazugság, ami nehezíti Kopp életét, de ő maga is folyamatosan beszáll a partiba, és a profizmus szintjére fejleszti ezt az ál-játszmát. Épp ennek következtében válik egyértelművé, hogy minden csak tettetés, semmi sem igazi, semmiben nincs benne az ember valójában, hanem mindig minden elcsúszik, és nem igazán pozicionálható. Ez igaz a figurák egymáshoz való viszonyára éppúgy, mint az olvasó és a szöveg viszonyára. Ezzel azonban a regény a tudható, a bizonyosság mindenre kiterjedő felszámolását is inszenzírozza. A másik ember megismerése kudarcra van ítélve, áthidalhatatlan távolságok vannak a figurák közt még akkor is, ha, mint Lore és Darius, egy ágyban alszanak. A másik valós története felfejthetetlen, mégis számos kísérletnek lehetünk tanúi a regény során.

Az egyensúly megtartásáért folytatott fáradtságos küzdelemben sztoriról sztorira haladunk a kötélben, és folytatódik, mint Seherezádé esetében, a mese, hogy elkerülhető legyen a pusztulás. A regény alapeleme, a vendégség figurációja újabb és újabb találkozásokkal és ebből adódóan a történetmesélés végtelen lehetőségével és kihívásával szembesít. A *Kötélben* tehát a mesélésről is szól, egymásba fonódó történetek kötelékéről. Mindenki élete egy regény. A Kopp-trilógia utolsó kötete is izgalmas utazás a történetmesélés birodalmába, amire érdemes benevezni.

UTAZÁS MAGUNKBA

Rachel Cusk: Babérok

A *Babérok* megjelenésével immár egészében olvasható magyarul Rachel Cusk *Körvonal-trilógiája*, amelyet az angolszász kritika „a kortárs angol irodalom mérföldkövének” tart.¹ Az első kötet a *Körvonal* (2014), a második a *Tranzit* (2016), a harmadik eredeti címe a görög eredetű szóval *Kudos* (2018). A magyar kiadásban másfél éven belül hozzáférhetővé vált mindhárom könyv, amelyek azt az elbeszéléstechnikai bravúrt valósítják meg, hogy szorosan összefüggnek, de egyenként is olvashatók, az egész érzetét keltik.² A magyar prózairodalom mai törekvéseivel nehezen összehasonlítható trilógia sajátos narrációs eszközeivel, immerzív jeleneteivel, könnyűnek tetsző, de súlyos gondolatiságot rejtő leírásaival együtt felszabadító olvasmányélmény. Előbb összefoglalólag írok a három regényről, majd külön a *Babérok*ról.

A három kötetet végigvonuló szintetizáló törekvés egyedi eseteken – emberi életutakon és eseményeken – keresztül keres választ általános antropológiai, pszichológiai, társadalmi kérdésekre, annak tudatában, hogy sosem lehet végérvényes válaszokat találni. A kérdésfeltevés mindig kimondatlanul van csak jelen, módja és fókusza pedig a trilógia folyamán nem állandó: nagyon leegyszerűsítve azt lehet mondani, a *Körvonal* fő kérdése az volt: hogyan lehet élni, a *Tranzit*é: mi az ember, mi a szabadság, a *Babérok*ban pedig egyrészt a műalkotások befogadásának módjaira, másrészt – hangsúlyosabban – az identitás maradátságára vagy változékonyosságára és az emberek közti viszonyokra: párkapcsolatok, házasságok, nemzeti, társadalmi közösségek együttélési problémáira irányul a figyelem. Ezek a hangsúlyeltolódások sem gondolati fejlődés, sem fontossági sorrend képzetét nem keltik. És éppen a fókuszváltások mutatnak rá a három regény szoros szerkezeti és szemléleti hasonlóságára is, hiszen ami az egyikben központinak látszó kérdésfelvetés, az a másik két könyv világképében is jelen van, ám csak a sorozat együtt-olvasásával válik láthatóvá ottani jelenléte.

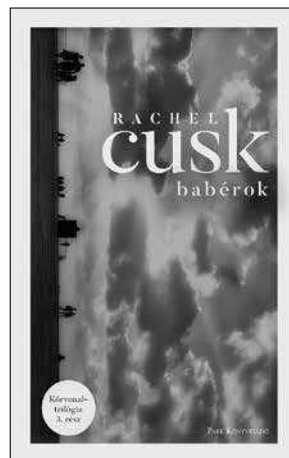
Cusk trilógiáját az angol kritika – és nyomában a magyar tudósok által írt új angol irodalomtörténet is³ – autofikciós szöveggként tárgyalja.

¹ Andrew Anthony: *Kudos* by Rachel Cusk review – exquisite control, *The Guardian*, 2018. 04. 30., <http://www.theguardian.com/books/2018/apr/30/kudos-rachel-cusk-review-final-part-trilogy>

² Az első kötetéről a *Jelenkor* 2020/7–8. számában, a másodikról a *Jelenkor Online*-on jelent meg kritikám.

³ Bényei Tamás: A kortárs irodalom változatai, in: *Az angol irodalom története*, főszerk. Bényei Tamás – Kállay Géza, 7. kötet: *Az 1960-as évektől napjainkig*, Budapest, Kijárat Kiadó, megjelenés előtt.

Fordította Kada Júlia
Park Kiadó
Budapest, 2022
256 oldal, 3500 Ft

Eredeti közegében, a szerző korábbi műveinek kontextusában (és a memoárok meg az autofikció angolszász irodalombeli jelenlegi konjunktúrája közepette) ez tulajdonképpen magától értetődő. Cusk ugyanis a *Körvonalt*-trilógia előtti időben sikeres regényei után több memoárt (magyarul inkább talán úgy mondanánk, önéletrajzi regényt) is kiadott; az anyaságról és a válásról szóló kötetei (*A Life's Work: On Becoming a Mother* [2001] és *Aftermath: On Marriage and Separation* [2012]) szokatlanul heves közéleti vitákat robbantottak ki.⁴ Előbb-utóbb remélhetőleg ezek a Cusk-könyvek is olvashatók lesznek magyarul, ám ezek ismeretének hiányában jóval kevésbé merül fel az autofikciós olvasásmód, így például a magyar recepció nagy részében ez egyáltalán nem volt meghatározó szempont.

A trilógia narrátor-főhőse egy negyvenes éveiben járó angol író, a kötetek fejezetei az ő különböző emberekkel folytatott beszélgetéseit közlik. A beszélgetések a regények szövegében legnagyobb részt monológok, amelyekben alig kapnak helyet Faye szavai (ez a főhős neve, amely mindhárom könyvben egy-egy alkalommal kerül elő); legtöbbször csak a dialógust továbbgörgető kérdéseit közli. Ám ebben a tekintetben ívet rajzol a trilógia: az elbeszélő egyre többet árul el magáról beszélgetőpartnereinek és az olvasóknak; a *Körvonalt*ban igen rejtőzködő figura, a *Babérok*ban pedig ha közlékenynek nem is mondható, mégis mesél. A regények világa a mai nyugati városi élet színtereit ragadja meg, londoni, görögországi és más európai helyszínekkel. A legtöbb esemény az irodalomhoz kötődik, de nem a belterjes irodalmi élet ellentmondásainak megjelenítése a célja (bár erről is sok szó esik), hanem tágabban, a kulturális, művészeti elit életút-választásainak bemutatása. Ám hiába jár a főhős kreatívírás-tanfolyamon oktatni, irodalmi fesztiválon fellépni, hiába beszélget írókollégákkal, szerkesztőkkel, azok hiába mesélik el igen részletesen életüket, karrierjüket, a referencializálhatóságot állandóan ellehetetlenítő légies, ködös, kontúrtalan – lebilincselően érdekes – írásmód miatt az az érzésünk lehet, mintha az irodalmi élet annak minden szereplőjével és elemével együtt csak ürügy lenne, bármely más társadalmi csoporttal helyettesíthető, ekképp tulajdonképpen szabadon allegorizálható lenne. Ezt erősíti, hogy a szöveg poétikája túl van a posztmodernen, amennyiben egyáltalán nincs metairodalmi rétege: nem beszél saját maga létrejöttéről és a főhős más műveiről is alig.

A történetmesélés vágya is háttérbe szorul: a trilógia egyik darabja sem cselekményközpontú. Sok minden történik persze, ám az olvasó által esetleg egy-egy eseménynek tulajdonított fontosság és a regénybeli kifejtés nem egyenes arányosságban áll, sőt. Például hogy Faye párkapcsolatban él-e; hogy elkészült-e a lakásfelújítása; hogy mi lett beszélgetőpartnerei többségének későbbi sorsa – csak néhány példa a megválaszolatlan kérdések közül, amelyeknek a megválaszolatlansága mégsem zökkenti ki a revelatív olvasmányélményt. Ezt ugyanis a felskiccelt cselekményszálak (pontosabban: esetleges cselekményszálak lehetőségei) kitüntetett pozíciója helyett a leírt eseményeket és dialógusokat egyenlítő erő szavatolja, amely sűrű, áradó nyelvet hoz létre. A magyar fordítást, Kada Júlia munkáját csak dicséret illetheti nemcsak pontosságáért, de ennek az áradásnak, a hol lendületes, hol elmélázó, de a szöveg feletti erős (ám mindig láthatatlannak maradni igyekvő) kontroll alatt álló nyelvi kifejezésmódnak a hangulatában is illő tolmácsolásáért.

Közeliünk a *Babérok*ra. Ebben a regényben Faye egy dél-európai (görög- vagy olaszországi?) városba utazik egy irodalmi fesztiválra, beszélgetőtársai közé tartozik például ottani fordítója, szerkesztője, kiadója, írókollégák és mások. A két előzményhez képest feltűnő, hogy a szereplők gyakran mások történeteit (is) mesélik, az elbeszélések tehát kétszeresen is beágyazottak. A nyelvük viszont tökéletesen egynemű: az életesemények részletes feltárása ellenére mindenfajta realista elvárásnak ellentmondva a narrátor saját nyelvén szólaltatja meg a többiekét.

⁴ Ezekről részletesebben ír Bényei, uo.

A regény első lapjain – a *Körvonall*hoz hasonló jelenetezésben – repülőgépen utazik, és ülészomszédjával elegyedik beszélgetésbe. A férfi minél inkább próbál érzelmentes maradni, annál erősebb érzelmeket fejez ki, és annál mélyebbre ás saját élettörténetének átadásában. Az előző két kötethez képest szokatlan módon ebben a jelenetben megjelenik a humor, ahogy néhány későbbi helyen is, ám ez inkább keserű önironia, mintsem felszabadító komikum.

Ahogy a *Körvonall*ban és a *Tranzit*ban, úgy itt is számos olyan motívum előkerül, amelyek metaforikusan a regényszerkezetre is vonatkoztathatónak látszanak. Erős a késztetés, hogy például a nehezen bejárható városszerkezet vagy a nehezen kiismerhető, köralakú épület leírásait, egy festmény értelmezését vagy az egyik írókolléga megfigyelési és alkotási módszerét a regénypoétika kis tükröként olvassuk. Hasonló a helyzet a történetmesélésre vonatkozó megjegyzésekkel, például: „Az ember túléli a saját halálát, aztán már nem marad más dolga, mint beszélni róla” (67.), vagy: „Nem tudod mindenkinek elmondani a történetedet. Talán csak egyetlen embernek tudod” (239.). Ám e szövegrészek metaforikus értelmezhetőségét a szöveg sohasem konkretizálja, ellentmondásaik miatt pedig valójában egyik sem stabilizálható önreflexív állításként. A lezáratlan, függőben hagyott metaforizáció a regény gondolatiságának poétikai párhuzama: ahogy ugyanis a középpontba állított – említett és később kifejtendő – témákban sem lelhető fel soha végleges válasz, úgy nem tud a szöveg saját magáról sem határozott állításokat tenni, magáról azonosítható metaforákban gondolkodni.

Az identitás kérdéseit számos emlékezetes megszólalás és jelenet felveti. Amikor Faye kiadójával találkozik, az köszönés helyett úgy fogadja: „Nem is hasonlít a fényképéhez!” (40.), mármint ahhoz, ami könyvének borítóján látható. „Élet” és „irodalom”, magánember és szerzői figura különbségein túl ez a szövényt az identitás megragadhatatlanságát is kifejezi. Hasonló motívum kerül elő a Sophia nevű írónővel folytatott beszélgetésben, aki kétszer is felhossa, hogy fia nem ismerte fel őt régi családi fotókon: „Te vagy a képeken, mama, közölte, de igazából nem is te vagy. [...] megállapította, hogy én már nem az vagyok, aki voltam” (163., 170.). A trilógia talán egyetlen visszatérő szereplője, Ryan (a *Körvonall* egyik fejezetének hőse) sok évvel később jelenik meg újra a *Babérok*ban, erősen megváltozott küllemmel. Ennek a jelenségnek az értelmezése az identitás saját és mások általi felfogása közti szakadékat mutatja be, hiszen Faye azt gondolja, Ryan a sok szenvedés miatt változott meg, és néz ki rosszabbul, ám később rájön: „mindaz, amit eddig a csapások jelének gondoltam, valójában a siker jele, és elcsodálkoztam azon, hogy ezt a két végletet ilyen könnyű összetéveszteni” (122.). Egy újságíró kijelentése a regény vége felé ugyanezt a kérdést veti fel, amikor azt mondja Faye-nek: „Őn [...] nem tartozik sehová” (214.), ráadásul ezt az állapotot az egzisztenciális szabadsággal teszi egyenlővé. A narrátor nem közli, hogyan reagált erre a felvetésre, az azonban biztos, hogy a valahova tartozás vágya ezekben a regényekben az identitás megalkotásának egyik kulcsa; és vele párhuzamosan jár az egyedüllét iránti vágy, amely a társasági közeledést megnehezíti.

A feminizmus kérdései is gyakran merülnek fel a beszélgetések során. Egyszer sem Faye kezd erről beszélni, ám társai rendre a társadalmi nemek egyenlőtlenségéről szóló diskurzussal keretezik mondandójukat. Például hogy az ország, ahol vannak, erősen patriarchális berendezkedésű, a nőket más társadalmakhoz képest jobban a margóra szorítják, vagy hogy mennyire különbözik férfi és női alkotók szakmai és társadalmi elismertsége. Az elbeszélő ezekben a kérdésekben sem foglal állást, elhallgatásai – és túrt elhallgatásai – annál beszédesebbek. Az egyik interjúja is úgy folyik le, hogy ő nem jut szóhoz, mert a riporter magáról beszél, és nem tesz fel neki kérdéseket; a másik interjúra technikai okokból nem kerül sor, ám az újságíró szintén csak a saját életét meséli, Faye nem tud megszólalni mellette. Ezek a jelenetek a nő általános diszkurzív elnyomásának megszólaltatásaként olvashatók. Az elbeszélő más esetekben is hajlamos elhallgatni, saját

válaszait nem közölni a regényben, például amikor rosszul lesz a hőségtől, vagy a fiával folytatott telefonbeszélgetésben, ahol a „Mikor jössz haza?” kérdésre nem felel, hasonlóan a *Tranzit* egyik jelenetéhez.

Az egyéni identitás és a társadalmi nemek kérdései mellett – az előző két kötettel ellentétben – többször megjelenik témaként a politika és annak mindennapi összefüggései is. Négy helyen van szó a Brexit-népszavazásról; Faye egy alkalommal tesz ezzel kapcsolatban állításokat, mindjárt a regény legelején: „A kérdést, menjünk-e vagy maradjunk [whether to leave or remain], jegyezttem meg, általában személyes élethelyzetekben tesszük fel [...] Ha valaki nem ismeri a politikai helyzetet az országunkban, azt gondolhatná, nem egy demokrácia működésének a szemtanúja, hanem annak, hogy a személyes tudat kapitulál a közsférának [public domain]” (17–18.). Politika és magánélet szoros egymásrautaltságára vall az is, hogy a kilépést az egyik szereplő az „elválás” [divorce] szóval írja le. A főhős számára a személyes tudatot, vagyis az egyéni identitást fenyegeti a politikai polarizáció és a magánélet meg a politika nyelvének megkülönböztethetlensége. E konfúz és felkavaró rossz közérzet ellenszerei a saját élet minél tudatosabb megélése, az alkotás, az egymásra irányított figyelem, a beszélgetés, a rögzítés, összefoglalólag: az én elrejtésének és kitérkezésének dialektikája és az afölötti kontroll.

Ósi toposzokat idéz a regény kerete: a kezdetén Faye repülőgépen ül (az első regény első fejezetében is, tehát a teljes trilógia kerete hasonló), a végén pedig a tengerben úszik. (Az őselemek egymásra hatásának képzetével, közvetlenül a zárlat előtt, az elbeszélő fia egy uszodában kigyulladt tűzről tesz említést.) Levegő és víz adja meg a szöveg körvonalát, arra utalva, hogy a fontos dolgok nem csak az általunk bejárt földi terekben történhetnek. De sohase lehet tudni.

AZ

m21
PÉCSI GALÉRIA

ALTERNATÍV KOZMOSZOK

Zsolnay Kulturális Negyed, m21 Galéria

05.27.

08.28.

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágas tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

2022. szeptember 12–17.

www.peclit.hu

ZÁVADA PÁL

FELOLVASÓSZÍNHÁZ

**BERTÓK
LÁSZLÓ**

ÉLETÉBŐL ÉS MŰVEIBŐL

LÁZÁR BALÁZS DARABJA
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ
SZÍNÉSZEINEK ELŐADÁSÁBAN

CSERNA-SZABÓ ANDRÁS

HÁY JÁNOS

JELENKOR

**20 ÉVES
A LITERA**

**SZABÓ T. ANNA ÉS DÉS ANDRÁS
ZENÉS IRODALMI ESTJE**

HUMMEL-JELENKOR

SZÉPIRODALMI DÍJ ÁTADÁSA

NEMES NAGY ÁGNES 100

POLCZ ALAINE

100

VISKY ANDRÁS

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2022-es évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2022-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ versei 937
CSORDÁS GÁBOR: Miłosz. Litvánia (*fordítói előszó*) 946
CZESŁAW MIŁOSZ versei 947
UNGVÁRY RUDOLF: Egy ismeretlen üzletszerző vallomásai (*novella*) 953
GYÓRFFY ÁKOS: Eszter kertje (*regényrészlet*) 961
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Egyedül (*novella*) 966
GALÁNTAI ZOLTÁN versei 971
GÁTI ISTVÁN versei 973
MEZEI GÁBOR versei 975
OLGA STEHLÍKOVÁ versei 977
TAMÁS FERENC: Kubizmus és tarkaharkály (*Nemes Nagy Ágnes: Négy kocka*) 981
CSEKE ÁKOS: Mi is tehát az élet (*Még egyszer Pascal Quignard-ról*) 988
BEREND T. IVÁN: Vannak idők, mikor menni kell (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 994

Kortárs szlovák irodalom

- RUDOLF JUROLEK versei 1003
MILA HAUGOVÁ verse 1007
MICHAELA ROSOVÁ: A te szobád (*regényrészlet*) 1011
BALLA: Romok között (*regényrészlet*) 1019
JÁN LITVÁK: A Duna vizét iszom (*próza*) 1025
JANA BEŇOVÁ: A flanőr inge (*dokumentumpróza*) 1029
RADOSLAV PASSIA: Pozsony mint városi tájkép
a kortárs szlovák prózában (*tanulmány*) 1036

*

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Képmutatásból (*Szvoren Edina: Mondatok a csodálkozásról*) 1047
MIKOLA GYÖNGYI: Lehetséges változatok, avagy hogyan halt meg T. Olivér?
(*Tolnai Ottó: Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója*) 1050
VISY BEATRIX: A rózsza nevei (*Danyi Zoltán: A rózsákról*) 1054
FEKETE RICHÁRD: Szigorú tekintet (*Gyórfy Ákos: A távolodásban*) 1059
KUCSERKA ZSÓFIA: Még mindig mozog a Föld (*Irene Solà: Énekelek,
s táncot jár a hegy*) 1063
LŐCSEI PÉTER: „Menteni, menteni, megmenteni!” (*Szirtes Gábor: Jelenben a múlt.
Esszék, tanulmányok*) 1066

2022

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT PETER BROOK. A világhírű angol színházi és filmrendező július 2-án, kilencvenhét éves korában érte a halál. Peter Brookról *P. Müller Péter* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

IX. SZEKSZÁRDI MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia és Írói Mesterkurzust július 11-e és 15-e között tartották Szekszárdon. *Szvoeren Edina* és *Zalán Tibor* betegsége miatt a kurzusokat *Márton László*, *Ágoston Zoltán* és *Szolláth Dávid* tartotta. A számos előadás és beszélgetés sorában az idei Mészöly-díjast, *Bartók Imrét Ágoston Zoltán* kérdezte, aki utóbb *Károlyi Csaba* közreműködésével a *Jelenkor* nyári dupla számát is bemutatta.

*

ÖRDÖGKATLAN. A művészeti-kulturális fesztivált immár tizenötödik alkalommal rendezték meg augusztus 2-a és 6-a között Nagyharsányban, Beremenden, Villánykövesden,

illetve a Vylyan- és a Mokos-pincészetnél. A rendezvények között irodalmi programok is helyet kaptak: fellépett mások mellett *Erdős Virág*, *Grencsó Krisztián*, *Haász János*, *Harag Anita*, *Háy János*, *Parti Nagy Lajos*, *Szabó T. Anna*, *Szálinger Balázs* és *Závada Pál*, moderátorként többek között a *Magvető* szerkesztői, *Szegő János* és *Turi Tímea*, valamint a *Pannon Tükör* szerkesztője, *Nagyegéci Kovács József* működtek közre. A *Jelenkor* és a PTE együttműködésében rendezett programon *Ágoston Zoltán* beszélgetett *Milbacher Róberttel* és *Schein Gáborral* a kortárs magyar irodalom bulvárosodásáról.

*

PÜSPÖKVÁRI ZENÉS ESTÉK. A pécsi püspöki palota kertjében július 24-én rendezett koncerten a Kodály Zoltán Ifjúsági Világzenekar előadásában Hacsaturján, Kodály és Csajkovszkij művei hangzottak el, vezényelt *Bolyky Zoltán* és *Vásáry Tamás*.

Szerzőink

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Gyórfy Ákos (1976) – költő, Nagymaroson él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Galántai Zoltán (1964) – író, az ELTE GTK docense, Budapesten él.

Gáti István (1979) – költő, műfordító, Budapesten él.

Mezei Gábor (1982) – költő, az ELTE tudományos munkatársa, Budapesten él.

Robert Svoboda (1956) – műfordító, tolmács, szerkesztő, újságíró, Budapesten él.

Ifj. Svoboda Róbert (1984) – műfordító, Budapesten él.

Tamás Ferenc (1956) – a Szilágyi Erzsébet Gimnázium magyartanára, költő, irodalomtörténész, Budapesten él.

Cseke Ákos (1976) – filozófus, Párizsban él.

Berend T. Iván (1930) – történész, a UCLA professzora, Los Angelesben él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

Forgács Miklós (1973) – költő, drámaíró, a kassai Thália Színház dramaturgja, Léván és Kassán él.

Veres Erika (1986) – költő, műfordító, Pozsonyban él.

Pénzes Tímea (1976) – író, költő, műfordító, Budapesten él.

Böszörményi Péter (1972) – fordító, Budapesten él.

Izsák-Boda Bianka (1993) – fordító, a Szépművészeti Múzeum muzeológusa, Budapesten él.

Pasz Már Lívía (1986) – kultúraszervező, irodalmár, Pozsonyban él.

Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Kucserka Zsófia (1979) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

E lapszámunk megjelenését a SLOLIA (Slovak Literature Abroad) fordítástámogatási program támogatta.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

917704471642002

22009

Blues egy esős nap hajnalán

„bömböl, habzik, zuhog a víz, és dörög a víz, és zörög a víz,
mint celofán-hajó a szélben”
(Juhász Ferenc: Ohridi források)

1. (Lightnin' Hopkins: Rainy Day Blues)

*Rég nem esett. Lopakodik a zápor,
feltartóztathatatlanul. Titokzatosan susog.
Odakinn bibliai sötét, épp, mint amikor
a templom kárpitja fölétől aljáig kettéhasadt.
Bőkezűn ontja könnyeit a mennybolt.
Larghissimo, adagissimo. Szépen,
lassan elterül a szent permet.*

*Sír az ég. Megeredtek az ég forrásai.
Susog, szemerkél, szitál, hull, potyog.
Csepereg, csöpög, permetez, záporoz.
Zuhog. Zuhognak a szinonimák.
Dobol a cserepeken, a járdaköveken.
Veri az ablaküveget, ajtón kopogtat.*

*Eső paskolja a házak tetejét, eső mossa fák lombját.
Víz szivárog a résekbe, repedésekbe.
Bugyognak, fortyognak csatornák, hajszálerék
viszik a vizeket tovább a morajló nagy óceán felé,
hogy onnan páráként visszaröpüljenek az egekbe.
Duruzsol a szent permet. Ömlik, zuhan lefelé.*

2. (Lonnie Johnson: Falling Rain Blues)

*Sötét az éjszaka, sehol egy ragyogó csillag.
Fellegek gyűltek, sötétek. Alig múlt három.
A szomszédok mélyen alszanak, mind.*

*A kutyák vackukban szenderegnek,
most nem futnak elénk. A homokban
pereg az idő. Szakad az eső, víz zuhan
az égből. Largo, lento, larghetto.
Kecsesen fut a lépcsőn lefelé.
Sír az ég. Záporozik, hull az élet forrása.
Földet ér majd valahol, elmossa a világ porát.
Pocsolya, tócsa lesz belőle, latyak,
ingovány, sártenger, dagonya. Láp.
Növekszik a dágvány, iszap, mocsár.*

*Az ég tajtékzó dühvel vicsorítja fogát.
Kiszakadtak a felhők, a puttonyok,
ömlik, habzik az élet nedve. Hangolja a húrokat.
A csatornában folyók gyémánt-habja csobog.
Vihar tépi a lombokat. Villám dörög, tündököl,
zúg az álom tajtékos tengere.*

*Szívem egyre hangosabban dobog,
zuhanok felfelé. Szendergő elmém visszaszól.
Az eső csak esik. Hull rendületlenül,
földet érek majd valahol.*

3. (Big Bill Broonzy: I Get The Blues When It's Rain)

*Zene lebeg a vizek felett.
Csorog a csatornákból a lé.
Áradat ostromolja a földet.
Adagio. Adagietto. Andante.
Lassan, de erős érzelmekkel.
Andantino. Marcia moderato.
Sétáló tempó. Kecsesen, lomhán.*

*Ömlik a sok jó víz. Alapanyag egy vershez.
Zubog, ömlik lilán, csillogón, susterogva
zúdul alá a szent fellegekből. Incseleg,
flörtöl velem egy csodás, vad dallam.
Évtizedek, századok röppennek fejem felett,
vállamra fellegek borulnak. Gyömszölöm
az akkordokat. És a vizek felett pára lebeg,
blues, fekete epe (melankólia).*

*Körkörös, kanyargó, burjánzó görgeteg a lét.
Sikoltanak a csatornák, mint a szülő anyák.
Nedvesen remeg az újszülött világ.*

Beszél hozzám az eső, mormol, suttog.
Mondana valamit. Kibeszél a szerepéből.
Parázna. Szodomáról és Gomoráról mesél.

Zivatar paskolja a léha, lomha világot.
Bokrok, bukszusok áznak az udvaron.
Valaki jön a falakon keresztül, a repedéseken át.
Egy sötét angyal, egy szem szalad a harisnyáján.
Egyik pupillája egy árnyalattal sötétebb.
A lábán ólomnehéz (12 ütem) blues csorog lefelé.
Dorombolnak a csatornák. Álmodók szövődnek.
Finoman hangolják, finomítják a húrokat.

4. (Sonny Boy Williamson: Rainy Day Blues)

Tegnap még sütött, ma már esik,
villámlik, mennydörög. Titkok susognak
odakinn. Vad égiháború, zivatar.
Sír a koromsötét ég. A nagystílű gravitáció
fenséges rendszerében dől a lé. Zúdul lefelé.
Andante moderato. Moderato, allegretto.
Mérsékelt sebességgel, életvidáman.

Sír az ég. Bömböl a blues. Nyomul.
Vizet okádnak az ereszcatornák.
Ránk szakadt a menny boltozata.
Ömlik, zuhan lefelé. Mintha dézsából öntenék.
Árkokban hömpölyög, csörgedez, tódul,
folyik, patakszik. Áramlik, özönlik, zúdul.
Erek, csermelyek szaladnak világnak.
Megtelnek a rések, repedések.
Dörömböl a blues. Lesújt a földre.

Habzik, fröcsköl a víz, ömlik a házak
fedelére. Micsoda vad monotónia.
Döfködi a földet az igéktől lüktető ősbozon.
Allegro moderato. Allegro. Molto allegro.
Temperamentummal. Picit gyorsabban.
Csak mértékkel, még semmi tombolás.
Világunk porát az eső földbe mossa.

Eső esik, csobog. Költői képekkel ruházom fel.
Kifolyik a versből. Nézem az alvó agy mozifilmjét.
A későn és a korán kelők is még
az igazak álmát alusszák. Lázálmodok,

sápadt szavak kerülgetik őket. Egymásba
csúsznak a látomások, egymásba minden.
Sötét van, a legsötétebb óra: a feltámadás
ideje. Három egész tizennégy század.

5. (John Lee Hooker: Rainy Day)

Sűrűn, keményen zuhog. Átszakadtak a felhők.
Víz nyomul a résekbe, hasadékokba.
Kifolyik a versből. Tele lesz a lakmusz,
a könyv lapjai nem győzik elnyelni.
Vivace, vivacissimo, allegrissimo.
Allegro vivace. Presto, prestissimo.
Nagyon esik. Nagyon gyorsan, élénken.
Haragosan, csaknem tornádóként.
Más valóságba röpít, más dimenzióba.
Szürreálba. Magába fogadja a koromsötét.

Lidércek kergetőznek az égen, villámok cikáznak.
A kígyók és sárkányok elhagyták fészküket.
Kitárult Pandora szelencéje, szélvihar,
monszun, tornádó, hurrikán tört ránk.
Tombol a természet. Özönlik a víz.
Fürdik az Úr, teremtményeit fürösztli.
Átszakadtak az ég gátjai, patakok zubognak,
iramlanak az élet csíráit rejtő folyók felé.
Majd elnyeli őket a delták mocsara.

Ömlik a zuhatag, ordít, üvölt, tombol magából kikelve.
Mindent eláraszt, az ágy szélén kuporgó salabaktert,
a porszemeket. Mily parányiak vagyunk!
Bármikor besöpörnek bennünket a szőnyeg alá.

Ez nem egy szerelmes vers, ez csak egy
12 ütemes blues, egy esős nap hajnalán.
Ez egy könnyes boogie-woogie,
mert leszakadtak a felhők,
kiszakadtak az ólom-nehéz puttonyok.
Ez nem egy szerelmes vers,
ez könny és szenvedély.
Nyomom a boogie-t. Adagio. Allegro molto.
Largo. Scherzo. Molto vivace.
Tomboló crescendóba zuhanunk,
a vihar közepébe, boldog extázisba.

Ég és föld, őrzöngő szeretőként, egymásba
fonódnak. A szavak közötti réseken ömlik a víz,
a líra. A költő májából két martalóc lakmározik,
szívén hét boszorkány osztozik,
combját zombik harapdálják.

Jó ez így. Vadul tépjük a húrokat.
Nyakló nélkül jönnek a vízi zenék,
bömböl a 12 ütemes blueskör.
Megtelnek a lefolyók, a holtágak.

Hála a magasság Urának! Jó ez így!?
Küszködve, fájva újraterejtjük a világot.
Nemcsak előre, de visszafelé is új valóság szülessen!
Torlódjon a légnyomás sújtotta olcsó kacat!

6. (Bob Dylan: A Hard Rains A-Gonna Fall)

Fergeteges dobszóól. Tornádótrauma.
Előttünk-utánunk özönvíz, trópusi monszun.
Dühöng. Kotta nélkül zubog. Susog.
Rombol. Görgeti a világ szennyét, mocskát.
Mintha sohasem akarna véget érni.
Allegro vivace. Presto, prestissimo.
Nagyon élénken, nagyon gyorsan.
Skizoid hisztéria. Teljes erőből.
Beleragadunk az eső labirintusába,
a hangjegyekbe. Bömböl, dübörög a blues.

Mennyi dolgunk volna még.
Egyebek is jutnak majd eszembe.
Leállni képtelenség. Ömlik az élet.
Remeg a mennybolt, leszakadtak a fellegek.
Hangjegyek, kvintek, oktávok, akkordok
potyognak. Bömböl, dübörög a blues.
Göröcsösen lüktet lábunk között a dob.
Csapong a gitár. Véget nem érő zenék.
A requiem dallamával birkóznak a szelek,
trombiták dühével a fellegek.

Az éj folyamán vastag, sűrű, ónos
vízözön érkezett. Forgolódom nyugtalanul.
Víz alatt lebegek, fuldoklom.
Ingadozik a légnyomás. Kibukkan a fejem,
rögtön felébredek. Eső fürösztli a kottát,

*a metaforákat. Data Control, Garamond Blues.
Fekete alapon fehér betűk, új idők:
New Times Roman. Ez csak egy kémélő menü.
Orpheusz rendületlenül pengeti lantját,
éneke lassan betölti a szobát.*

*Sír az ég. Hömpölyög a víz a földeken.
Az árkok tele vannak. Bugyog a lé, tobzódik.
A víz mindent visz. Celofánt és szirmokat,
emléket meg mindent, rothadó szemetet,
barokk cikornyát. Kifut alólunk a világ.
Szavak, hangjegyek ütnek rést a koponyán.
Száguldva bömböl a vaksötét.*

7. (Tom Waits: Make It Rain)

*Ömlik a sok jó víz. Dézsából öntik.
Áznak a tájképek és önarcképek,
a bibliai jelenetek és az absztrakt nők.
Orfeusz a cenákulum küszöbén ül,
és harmadnapja zokogva énekel.
Allegro moderato. Allegro. Molto allegro.
Gyorsan, szaporán. Esik. Gyorsan és boldogan.*

*Nyomom a boogie-t. A múlt és jövő vagyok.
Tündökletes szökökút, sistergő tajték, örvény.
Hallgatjuk az égbolt csodás szimfóniáját.
Adagio. Allegro molto. Largo. Scherzo.
Molto vivace. Tomboló crescendóba
zuhanunk. Ez nem egy szerelmes vers.*

*A múzsa hátára fordul éppen, nem érdekli
a művészet titka. Álmodik, és nagyot sóhajt,
szeme lecsukva, semmi fény és derű.
Combjai összezárva, mint a szerelem után,
hogy a boldog, forró sperma ki ne csorogjon.
Mintha kígyó villogna a mellén. Mintha várna
valakit, mintha húsát vadak tépnék.
Csillog a csont odvai közt a velő.*

*Ez nem egy szerelmes vers.
A trubadúr ázott kutyaokról énekel.
A vizek fölött dallamot visz a szél,
sodródznak életünk kacatjai, áruházak,
elfelejtett, édes illatok, ízek. Paráznák.*

*Életünk múltékony öröme. Esik, tombol.
Sötétben bugyognak a kürtök, a trombiták.
Mindenféle nyelvoeken zubognak a szavak.
Pokoli horror és mennyei burleszk.
Barokk összevisszaság, féktelen tobzódás.*

8. (The Rolling Stones: Rain Fall Down)

*Még mindig esik. Zuhogó monotonía.
Csöpög, locsog az ég. Andantino.
Marcia moderato. Sétáló tempó.
Kecsesen, lazán menetelve, masírozva.
Esik. Hömpölygünk egy életen át.
Ázik bennem Kosztolányi Logodi utcája,
a varázsló kertje Szabadkán,
Újvidéken a Zsidó (Jevrejska) utca,
Ohridban a tóparti óváros.
Életünk kanyargó útvesztői.
Dúl az időzivatar, a téridő végtelen
görbülete. Jégbe fagyott spirálok.*

*Látni vélek egy kanyargó, vaksötét ókori utat,
Vágtat rajta a vihar vad paripája.
Amikor még római volt a szőlők között vezető út,
alig pár millió ember élt a bolygón.
Akkor is áztak a lovak, és a vonuló légiók.
Esőcseppek csillogtak a lánzsahegyeken.
Nem volt népszámlálás, nem vesződtek adatokkal.
Lantok ciripeltek, és halál leselkedett a felhők közül.
Esett az eső. Szépen, lassan és gyorsan, ahogy kell.*

*Amikor először megcsókoltál, még kevesebb,
mint négy milliárd ember élt a földön,
ma, amikor e sorokat rovom,
már kétszer annyian vagyunk a bolygón.
Állunk az egésznek közepén.
Áramlunk felfelé, a magasságokba.*

*Zajlik az eső és a föld ütközete. Vesszőfutás.
Bömböl a blues, szitál a boogie-woogie.
Szárnyakon röpködnek esztendőök, századok.
Végtelen dallam viszi, repíti őket.*

9. (Otis Taylor: Blue Rain in Africa)

Vízben fuldokló új hajnal hasad.
Egy eső áztatta derengő reggelen,
a dombok mögött, izzik a pirkadat.
Húrokat hangol az új fuvallat.
Az oázis felett mindjárt hajnal hasad,
talán majd felragyog a fény.
Dereng, pirkad, virrad. Zuhognak
a szinonimák: pitymallik, reggeledik.
Ki beszél? Mi dereng a láthatáron?

Előbb csak félhomály, majd homály,
később lőn majd egy kis világosság.
Az eső még susog, arcomat paskolja,
titkokról locsog, és mindent eláztat.
Andante moderato. Moderato, allegretto.
Mérsékelt sebességgel, életvidáman.

Dereng. A horizont szaporán pirkad.
Nyugovóra térnek a kioltott fényű csillagok.
A résekbe fény nyomul szaporán.
Messze keleten felvillannak
a hajnal első opálos fényei.
Valahol már süt a nap és megebédeltek.
Téridő kontinuum, egy csésze semmi.
Realizmusok és újabb realizmusok.

Sír az ég. Bömböl a blues.
Nyomom a boogie-t. Feketéből fehérbe.
Az ablakon már szivárognak a hajnal fényei.
Beáztatom a metaforákat szappanos vízbe,
esőbe, a brummogó nagybögőbe. Jó ez így!
Nem érhet már meglepetés.

10. (Grateful Dead: Cold, Rain And Snow)

Van egy kivételes pillanat,
amit dämmerungnak neveznek.
A fények drámai változása,
az átmenet sötétből világosba, vagy fordítva.
Van az a pillanat, amikor felsejlik
a narancsos ragyogás, és átvált tiszta kékbe.
A dämmerung egy olyan pillanat,
amikor az ember átmenetileg megvakul,

*mert vagy éles fény világít a szemébe,
vagy elsötétül körülötte minden.
Egy jéghideg pillanat. Amikor a hinta lendülete
felér a csúcsra, ott megáll, és vagy visszazuhan,
vagy pedig átfordul, és leng egyenletesen tovább.*

*Még mindig hallom a monoton morajt.
Szépen, lassan csepereg. Zuhan lefelé.
Adagio. Adagietto. Andante. Lassan,
de erős érzelmekkel. Largo, lento, larghetto.
Három egész tizennégy és további törtek.
Celofánba csomagolom a szavakat.*

11. (Jesus and Mary Chain: Nine Million Rainy Days)

*A felkelő nap lágyan fűröszi sugarait.
Begyűjtöm a szikrákat, nyalábokat.
A szobahomályban meg-megcsillan a bútorok éle.
A szék, az asztal, a hűtőszekrény, a vetetlen ágy,
melyen ott hever szétvetett lábakkal a poézis Múzsája,
ágyékáról egy hangyányi mézet látok lecsöppeni.
A lepedő mohón kortyolja a sápatag fényt.*

*Csendesül a vihar, erejét vesztve szitál.
Larghissimo, adagissimo. Nagyon lassan,
vékonyan. Alig duruzsol már a szent permet.
A távolban még dübörög a mennybolt,
tobzódó álmok szövődnek tovább.*

*Egy eső, egy hajnal. Többféleképpen.
Alig észlelhető módosulások labirintusa.
Csak magamnak ismétlem: újabb tizedek híján
három-egész-tizennégy. Semmi sem érhet
véget. A homályt aranyra cseréli a táj.*

MIŁOSZ. LITVÁNIA

„Litvánia kellős közepén születtem, és több joggal írhattam volna, hogy »Litvánia, szép hazám!«,¹ mint nagy mesterem, Adam Mickiewicz.” Valóban, ha a mai Litvánia térképére pillantunk, a kownói körzetben lévő kis falut, vagy inkább tanyát (a legutóbbi népszámlálás 31 lakost jegyzett) az ország mértani középpontjában találjuk. A költő születésének idején Litvánia egész területe, Lengyelország nagyobbik, keleti felével együtt, a cári birodalomhoz tartozott. Az első világháború után a független Litvánia a történelmi állam északi felén jött létre, míg az erősen ellengyelesedett Wilnót és a nagyrészt belaruszok lakta déli területeket a lengyel hadsereg szállta meg és csatolta az ugyancsak ekkor létrejött független Lengyelországhoz. Miłosz ifjúságának színhelye, Wilno és a gyermekkori otthon, Szetejny környéke így más-más államhoz tartozott.

A litvánok természetesen maguknak követelték országuk történelmi fővárosát, Vilniust, amelyet a lengyelek – ugyanennyi joggal – saját kultúrájuk és történelmük részének tekintettek. A területi vita, mint Kelet-Európa sok más helyén, kitűnő táptalajul szolgált az egymást szító nacionalizmusok számára, amelyek agresszív és paranoid politikai mozgalmakat eredményeztek. A lengyel és litván származású értelmiség kisebbik része megőrizte józan esztét, és elfogadta, hogy Wilno/Vilnius politikailag litván, kulturálisan pedig lengyel legyen. A fiatal Miłosz köztük tartozott. Huszonnyolc éves korában, 1938-ban, amikor a két állam közötti diplomáciai kapcsolat helyreállt, Kownóba utazott, és személyesen is megismerkedett a szellemileg hozzá közel álló litván értelmiségiekkel, a Juozas Keliuotis szerkesztette *Naujoji Romuva* folyóirat körével.

De már a következő évben, a Molotov-Ribbentrop paktum nyújtotta lehetőséggel élve, a Szovjetunió megszállta Lengyelország keleti felét, majd Sztálin a wilnói területet – támaszpontokért cserében – „visszaadta” Litvániának. Így rövid időre Wilno lett a lengyel kultúra egyetlen megmaradt szigete. Tömegével érkeztek oda a lengyel menekültek. A lengyelek tízezreivel együtt Romániába menekült Miłosz is oda tartott. Volt kownói barátai segítségével akart litván iratokhoz jutni, amelyekkel átutazhat a Szovjetunión. Keliuotis a litván külügyminiszterhez fordult segítségért. Juozas Urbšys, aki történetesen szintén Szetejnyben született, és jól ismerte a költő anyai rokonságát, kiállította a szükséges iratokat.²

Wilnóba érve Miłosz folytatta együttműködését a *Naujoji Romuva* Kownóból odaköltözött szerkesztőségével, ám egy év sem telt el, és a Szovjetunió Litvánia függetlenségének is véget vetett. Miłosz útja a megszállt Lengyelországba vezetett.

A háború, majd a hidegháború jóformán minden köteléket széttépett Európa két fele között, a sztálinizmus pedig a keleti blokk országai közötti szellemi kapcsolatot, együttműködést is lehetetlenné tette. Csak a szovjet rendszer végeérhetetlennek tűnő haldoklása tette lehetővé a kapcsolatok újbóli felvételét, először a Szovjetunióból kiszabaduló kevés ellenzéki író közvetítésével. Miłoszt Amerikában megkereste Joszif Brodskij, mert még Leningrádban egy fiatal litván költő, Tomas Venclova felhívta rá a figyelmét.

¹ A *Pan Tadeus* első mondata, Rónay György fordítása.

² Máig vitatott, hogy litván állampolgárságot igazoló dokumentumról, útleveletről, avagy menlevélről, úgynevezett „sauf conduit”-ről volt-e szó. Miłoszt utóbb több támadás érte, amiért „elárulta nemzetét”, és „beállt litvánnak”, ezért érthető módon homályosan fogalmazott ebben a kérdésben. – Az itt és a korábbi közleményekben olvasható életrajzi részletek forrása Andrzej Franaszek *Miłosz, Biografia* című kitűnő könyve (Krakkó, Znak, 2011.).

Venclova pedig a maga részéről apja könyvtárában olvasta a *Naujoji Romuva* Milosz munkásságát ismertető számait. Amikor az ő kimenekítése került napirendre, Brodskij és Milosz minden követ megmozgattak érdekében. A litván költőnek végül 1977-ben sikerült kiszabadulnia. Ők hárman, Brodskijjal együtt, afféle triumvirátust, balti szövetséget (Brodskij Leningrádban született és nevelkedett) alkottak, amelynek csak az orosz költő halála vetett véget 1996-ban.

Milosz csak ötvenkét év múlva, 1992-ben látogathatott el gyermekkora tájaira az ismét függetlenné vált Litvániában. Kétezerben ismét Wilnóban járt, a „Nobel-díjasok találkozóján” vett részt (a Gdańskban született) Günther Grass-szal és Wisława Szymborskával. A találkozón jelen volt Tomas Venclova is.

C Z E Ś Ł A W M I Ł O S Z

Bernardynka (1928)

*A Bernardynka Park megszámlálhatatlan csodája.
A Wilenka zúg ott fénylőn a kavicsokon.
Túl rajta meredek hegyek: Háromkereszt és Bekeshegy.
Az elsőt a három szerzetesről nevezték el,
Akik a tizennegyedik században pogányokat feszítettek keresztre itt.
Homályos értesülés, semmi képzet,
Mintha egy ember lassú haldoklása a keresztben
Nem lenne gondolatra méltó, vagy a nemes vademberek
Több rokonszenvet keltenének, mondjuk a huronok Kanadában,
A kiknek neve fennmaradt. Három kereszt fából,
Később betonból, magasan a város fölött.
Bekeshegy Bekes Gáspár nevéből,
Báthory István király ott temette el unitárius barátját,
És síremléket emeltetett neki.
A harmadik a Várhegy, öreg fák bőbitája.
Árnyas sétány kanyarog fölfelé
A romos bástyáig. Nem is sejtettük,
Hogy 1863-ban ezt a helyet választották a csendőrök,
Hogy titokban elássák az akasztottakat,
Köztük Sierakowskit, a litvániai fölkelők vezérét.
Kirándulás a Bernardynkára. Randi a Bernardynkán.
Hány popót láttak ezek a padok, hány érintést,
Más-más formájú kebleket, a diákoknak és lányoknak
Mindez jelentett valamit, most meg nem jelent semmit.*

*Honnan ez a kíváncsiság a részletekre, nem értem.
Talán mert ledöntötték a három keresztet, tilos az elnevezés,
És Báthoryt névről sem ismerik már?
Mert akik itt sétáltak, elvesztették
Anyagi létüket? Mert az egyetlen vagyok,
Aki képes szavakká változtatni a parkot?
De mivégre? Milyen alapon? Nincs alap.
Szálát ereszték, mint a pók, és azon utazom,
Fölszállok, szél sodor a fényes föld fölött,
Együtt a pusztuló városok alakzataival.*

[1986 v. 1987]

Származás

Jan Lebensteinnek

*Sok közös van bennünk biztosan,
Mindünkben, akik barokk városokban nevelkedtünk,
Nem kérdezve, melyik király alapította a templomot,
Ahol naponta járunk, milyen hercegnők laktak a palotában,
Vagy hogy mi volt az építészek, a szobrászok neve,
Honnan és mikor jöttek, mitől híresek.
Inkább a labdát rúgtuk a díszes oszlopcsarnokok tövében,
Futkostunk márványlépcsők és erkélyek között,
Aztán kedvesebbek voltak nekünk az árnyas parkok padjai,
Mint a gipszangyalok sokasága fejünk fölött.
És mégis megmaradt valami: hogy a hajló vonalakért,
A magasba csavarodó ellentétekért lelkesedünk,
A nők lángként lobogó, dúsan redőzött ruháiért, amelyek
A csontvázak táncát megfényesítik.*

[1986 v. 1987]

Litvánia, ötvenkét év múlva

Az istennőhöz

*Gaia, Khaosz elsőszülött leánya
Füveknek, fáknek öltözve örvendezteti meg szemünket,
Hogy egybehangzóan nevezhessük meg, ami szép,
És minden földi vándorral osztozzunk az örömben.*

Saját nevünkben és utódainkéban mondjunk köszönetet
A tölgyfákért és érdes kérgű méltóságunkért,
A fenyőkért, mert törzsük lángol a napsütésben.
A nyírfaligetek világoszöld felhőieért tavasszal
És az őszi vadon mécseseiért, a rezgőnyárfákért.

Hányféle alma és körte kertjeinkben!
Strumillo Északi kertjeinek tanácsa szerint telepítve.
És ribizli, egres, som és sóskafa,
A nagy lekvárfőzésekhez,
Mikor a gazdaasszonyok arca a tűzhely mellett állva kipirul.

Külön sarokban a gyógynövények helye,
Amelyek termesztését Giżycki Gazdasági-technikai füveskönyve javasolja.
A házipatika főzetei és kenőcsei készülnek belőlük.

És a gombászás! A tölgyesek vaskos, egészséges vargányái,
és árnyékban száradó koszorúik egymás mellett.
Vadászkürt szól, amikor rizikegombát szedni megyünk,
És késünket sárgászörösrre festi a nedvük.

Gaia! Akárhogy is lesz, őrizd meg évadaidat.
Szivárgó erecskéikkel bújj elő a hóból tavasszal,
Értük, azokért, akik utánunk lesznek,
Ötözz legalább a városi parkok zöldjébe
És a hétvégi telkek törpe almafáinak virágaiba,
Ezt kérem tőled én, alázatos fiad.

Udvarház

Ház nincs, van park, bár az öreg fákat kivágták,
És bozót nőtte be a régi ösvények nyomát.
Lebontották a fehér, tömzsi magtárt
Boltjaival, vagyis pincéivel, ahol polcokon állt a téli alma.
Az út lefelé bakhátas, mint régen:
Emlékeztem, hol kell befordulni, de nem ismertem meg a folyót;
A színe, mint a rozsdás gépkocsiolaj,
Se nádas, se vízililiomok.
Elmúlt a hajdan méheknek kedves hársfasor,
A kert, a darazsak és lódarazsak birodalma, édességtől részegen
Rothadtak el az aszat és csalán között.
A hely meg én, bár messze voltam innen,
Egyszerre hullattuk el lombunkat évről érve,
Hó fedett be minket, elenyészünk,
És most megint vagyunk, együtt, késő öregkorunkban.

*Fölfigyelek a füstre, nem kéményből jön, csöből,
Egy deszkákból és téglából esetlenül összetákoltt barakkból
A gyomok és bokrok között – sambucus nigra, ezt ismerem.*

*Dicsőség az életnek, mert kitart, szegényesen, akárhogy.
Ették a galuskájukat, krumplijukat,
És legalább tüzelniük volt mivel hosszú teleinken.*

Egy bizonyos hely

*Nem mondtam senkinek, hogy ismerem ezt a helyet.
Mert minek is. Mintha egy kopjás vadász
Jelene meg, és keresne valamit, ami itt volt.
Megannyi megtestesülés után térünk vissza a földre,
De nem vagyunk biztosak abban, hogy felismerjük arcát.
Ahol falvak és kertek voltak, most csak a mező.
Az öreg fák helyén – fiatal erdők.
Apadt a vizek szintje, eltűnt a tocsogós,
És vele a vadrozmarin illata, a fajdok és a kígyók.
Itt pataknak kell lennie. Van, csak bozót takarja,
Nem mint hajdan a réten. A két tónak is
Békalencsével kell takaróznia, átítatódtak fekete földdel.
Csillog egy tavacska, de partján nincs ott a sás,
Amin úzás után átevickéltünk X. kisasszonnyal,
Hogy aztán, táncikálva, közös törölközővel szárogassuk magunkat.*

Szeretem ezt

*X. kisasszony létezését egyedül
Írásom bizonyítja. Amíg itt vagyok,
Nincs messze a helytől, amit szeretett.*

*Haja sötétszőke volt, majdnem gesztenyebarna,
Ez az árnyalat gyakori mifelénk a nemeskisasszonyoknál.
A szeme szürke és ritkán kék,
Gyakrabban zöldes, szemhéja metszése
Kissé keleties. Járomcsontja erős,
Bár inkább hosszúkás az arca.
Igaz, szemöldökíve japános kissé.*

*Az egyedi anima titka nélkül a gúnyosaknak
Lenne igazuk, nem marad nyomunk.
De ő itt van, a hajdani helyén,
Mint a tündér abban a balladában,*

*És elmennie vagy inkább elrepülnie
Akkor lesz csak szabad, ha eltűnök a világból.*

Ki?

*Az utca vörös fénye mögött fiatal gesztenyelombok.
Ki az, aki látja?
Honnan jön, hova tűnik, ki
Az, aki itt lesz majd helyette,
Látni ugyanezt, mégsem ugyanezt,
Mert másként lüktet majd a vére?*

*És hatalmas fák ágai hajolnak egymás felé
A meredek hegyi úton, s ebben az alagútban
A fatörzsek mögött fénylő nyitottság.
Kinek van ez? És hogyan változik
A látás minden újabb visszatértekor?*

*Legyetek magatokhoz húék, földi dolgok,
Ne számítsatok ránk, lélegzetünkre,
A csalfa és mohó szem képzelgéseire.
Vágyunk rátok, vágyunk valótokra,
Maradjatok olyanak, amilyenek magatokban vagytok,
Tiszták és senki által nem nézegetettek.*

Az ifjúkor városa

*Illőbb volna nem élni. Élni nem illő,
Mondja az, aki nagyon sok év múltán
Tért vissza ifjúkora városába. Senki sem élt
Azok közül, akik ezeken az utcákon jártak valaha,
És most az ő szemén kívül semmijük se volt.
Botladozva járt és nézte helyettük
A fényt, amit szerettek, az orgonát, mely virágzott megint.
Lába, akárhogy is, tökéletesebb volt
A nem létező lábaknál. Tüdeje beszívta
A levegőt, ahogy élőknél szokás, vert a szíve,
És csodálkozott, hogy ver. Testében most
Az ő vérük keringett, ereit az ő oxigénjük telítette.
Érezte magában májukat, hasnyálmirigyüket, beleiket.
Benne találkozott hajdani férfiasság és nőiesség,
És minden szemérem, minden bánat, minden szerelem.
Ha lehetséges számunkra megértés,
Gondolta, akkor abban az együttérző pillanatban,*

*Amikor eltűnik, ami elválasztott tőlük,
És az orgonafürtről lehulló esőcsepp
Arcukon és az enyémen egyszerre pereg le.*

Rét

*Folyóparti rét volt, dús, kaszálás előtti,
Egy makulátlan júniusi napon.
Egész életemben kerestem, megleltem, felismertem:
Az itt növeő füveket és virágokat ismerte valaha a gyermek.
Félig hunyt szemmel nyeltem a fényt.
Elborított az illat, megszűnt minden tudás.
Éreztem hirtelen, hogy eltűnök, és sírok a boldogságtól.*

1992

CSORDÁS GÁBOR fordításai

Egy ismeretlen üzletszerző vallomásai

Miután 1966-ban megvédte a diplomáját, U. Rudolf akkurátusan elhelyezte a többi hivatalos igazolás közé, melyek tanúsították, hogy él és létezik. Azóta is ott hever a községi népiskolai értesítőkönyv, a gimnáziumi tanulmányi értesítő, az érettségi bizonyítvány, az egyetemi leckekönyv, a vasesztergályos végzettség igazolása, az internálótábori elbocsájtó papír, a rendőri felügyeleti végzés, a Munkára Harcra Kész jelvény, a születési, házassági anyakönyvi kivonatok, a katonakönyv, a keresztlevelek, az oltási papírok és a végtelenségig sorolható igazolások, kitüntetések társaságában. Természetesen ezek is – mint minden tárolásra ítéltetett dolog – tematikailag átgondoltan rendezve különböző dossziékban, akárcsak a szülei és egyéb elődei okmányai. Családjában ez volt a minimum. Ha rend van, akkor minden van.

János, Strelisky Lipót császári és királyi udvari fényképész koromfekete hajú, mélysötét szemű, szép, hosszú szefárd fejű és nála ezerszer finomabb lelkű és műveltségű leszármazottja, legszívbélibb barátja néhány évvel korábban, amikor először náluk járt a Bulcsú utcai háromszobás, a Budai-hegyekre (Ofener Berge) néző lakásukban, nagyon meg volt rendülve. *„Nagyon is emlékszem, mekkora felfordulást okozott bennem a ti otthonotok addig nem látott fajtájú rendje, életmódja. Ösztönös gúnyolódással védekeztem a szép rendben csoportosított, csinos, bőrhatású papírral bevont nagy dobozokon: Seidenreste, Wollreste, Hüfzürtel (selyemmaradékok, harisnyatartók stb.) stb. Volt aztán egy egészen kicsi kamraszekrény a konyha mellett, apád miniatűr birodalma, hihetetlen pontossággal szerkesztett skatulya-rács, mindegyiken címke, rajta a pontos méretek, a skatulyában tárolt alkatrészek neve, a belevágott menet (whitworth, metrikus, stb. – persze mást már nem tudnék megnevezni). Ez a rendezettség az én számomra – a röhejesség mellett!?!?! Hógy mi nevetnivaló van ezen? Hát ezt is igyekszem megérteni, megtanulni, de nagyon idegen – egy idegen, de tiszta el nem érhető kontinenst jelentett.”*

Erre csak azt lehet mondani, hogy *„nem tehet ő róla, más is járt így már. Ki azt hitte, eljött a boldog biztonság”*. Eredetileg a *Put the blame on mame*, egy velőt felajzó szving, melyet a negyvenes években Rita Hayworth tett híressé. A csodálatos Pogány László énekelte 1947-ben, U. Rudolf legszebb, még szabadnak tűnő eszmélése éveiben. Neki a gimnáziumi és nappali egyetemi hallgatói életében zene-kara volt, és a legnagyobb élvezettel ezeket a számokat játszották: szving, rumba (ah, *Engem a rumba döntöget romba, s ezen az alapon estem én el. Nekem a rumba egy atombomba, tilos a szerelem, épp azért kell – bele az ötvenes évek pártállamába a külvárosi kultúrokban, ahol játszottak*), és a boogie-woogie. Ó istenem, a *Blacksmith blues* Ella Mae Morse-szal, *Hear the hammer knockin' / See the anvil rockin' / He*

sings the boogie blues / While he's hammerin' on the horseshoes, azt a csodásan, orgiasztikusan ide-oda, ki-be lüktető, felszabadító patacsattogást, azt a szintet azért nem tudták amatőrként elérni. Később U. Rudolf a mobilján a hívócsengést ennek első akkordjaira állította be. Kéretik mindegyiket meghallgatni és csak és csakis úgy továbbolvasni. Könnyen elérhetők. Lélekemelőn könnyedek.

U. Rudolf, biztonságot adó oklevelének dolgát eltárolva, most a külvilág felé fordult. Önkényesen felmondott a Zuglói Textilgéppalkatrész-gyári munkahelyén, ahol már gépészmérnöki és művelettervezői munkakörben dolgozott. A munkaügyi osztályon elhűlten és jóakaróan figyelmeztették, hogy az ilyen lépésnek súlyos munkaügyi következményei vannak. Egyéb, még ennél is veszterhesebb következményeket említeni se mertek. Valójában az egészből egy árva szót se értettek. Egy gépészmérnök. És ilyet. Ép ésszel. Az igazgatóhoz ugyan illendőségből bement, rövid volt. Utána visszamondták, hogy az erős testalkatú, magas, egyébként kötélidegzetű – és persze mindig sötét öltönyös párttag – férfi utána azt mondogatta elképedten, hogy még csak tárgyalni se volt hajlandó! Ilyet még nem látott, vagy nem akart látni. Ő sem értett semmit. Egyébként is a főmérnöke volt itt az ész, bizonyos Németh, az meg lapított.

Az volt a helyzet, hogy U. Rudolf megértette, miért nem csereszabatos, s ezzel nemzetközileg versenyképtelen az egyik legbonyolultabb, több száz finommechanikai művelettel gyártható varrógéppalkatrész, a körforgó hurokfogó, közkeletű nevén greifer. Ugyanis ez volt az egyik legfontosabb gyártmányuk. A greifer feladata, hogy a varrógép aljában elkapkodja a géptűvel lehozott fonalhurkot, és szabályos varrattá formálja. Keleten, a szocialista táborban minden szart megvettek, ezt is, noha nem volt csereszabatos. A nyugati greiferek viszont azok voltak, de ezeket nem lehetett megvenni. Azért is lehetett nem teljesen csereszabatos greifert gyártani és elsózni, sok más egyéb mellett. U. Rudolf sokat törte a mérnöki fejét, mitől is van ez a csereszabatosság, és svájci rokonsága révén megtudta, hogyan gyártják a Helvétia szabadkaros háztartási varrógép greiferjét. Nem volt ez titok, a Helvétia mérnökei se titkolták, maga is kezdett rájönni, és jólesett ez a nyugati bizonyosság.

A dolog egyszerű, noha humán műveltségűeknek talán nehézséget okozhat, ha csökönyösek. A fonalat elkapó greiferorr ezredmilliméternyi pontosságú gépi megmunkálásához nincs valóságos felfekvési pont, bázisfelület a bonyolult alakú alkatrészen. Márpedig mérni csak valamihez képest lehet. És U. Rudolf rájött, hogy ehhez egy meglehetősen bonyolult célszerszámot kell a köszörűs számára készíteni, amelyen az eredetileg „levegőben” levő bázist valósággá lehet tenni. Ebbe az eszközbe kell rögzítenie a megmunkálendő greifert, és az egészet így befogni a köszörűgépbe. Ettől kezdve, ahogy szakszerűen mondják, ezredmilliméter pontosságú fogást lehet venni a megmunkáláshoz. El is magyarázta a főnökének meg a gyártásvezetőnek, engedték legyártani a készüléket. Sőt, fogcsikorgatva még ahhoz is hozzájárultak, hogy a greifert kétszer köszörüljék: egyszer az edzés előtt, amely utóbbi által az alkatrész acélkemény lesz, de vetemedik, és egyszer utána. Magyar műszaki léleknek ez rettenetes teher, ilyet még nem hallottak. Amikor az ő agyukban köszörülni csak edzés után kell, amely után már nem vetemedik az alkatrész. U. Rudolf se értette, de Svájból megsúgták, hogy ezáltal a végeredmény pontosabb lesz és éppen csereszabatos,

noha az ottani mérnökök se értették, miért. Nyilván, több dolog van égen s földön még műszaki dolgokban is...

Be is iktatták a gyártásba a készüléket, ment is egy hónapig. Ekkor az összes diszpécser haja az égnek meredt, ordítani kezdtek, hogy a termelés lelassult, ezzel a sebességgel nem lehet a tervet teljesíteni, és visszaálltak a korábbi módszerre. A csereszabatoság pedig megint a kutyáké – pontosabban a nyugati gyártóké.

Lehet, hogy U. Rudolf, ha elkezd talpalni, kilincselni magasabb fórumokon, főleg a kommunisták által kinevezett szintén komcsi vezetőknél, egy-két év alatt elért volna valamit a füstös szobákban. De egyrészt, ő még egy senki volt, másrészt annyira gyűlölte a rendszert, hogy ez eleve ki is volt számára zárva. Ezeknek nem lesz Jézus Krisztus. Ezért véget vetett az egésznek. Noha nem volt zsidó, hanem félszájci, de tudta, hogy a zsidók is jobban jártak, hogy a középkorban kirekesztették őket, és csak a lenézett kereskedelem jutott nekik. Őt ugyan a kereskedelem egyáltalán nem érdekelte, de könnyelmű volt a végtelenségig. Ahogy az anyja mondta a magyarokról: – *Leichtsinnig bis zum äussersten.* – Nem is volt egészen svájci. Nem érdekelte, hogy miből fog megélni, noha szorongani szorogott, hiszen a rend és biztonság mindenk fölé. Valami majd csak adódik. Sorsa megpecsételődött, ahogy addig is, meg utána is többször. Hogy ezt maga tette-e, vagy a genetikai kódja, vagy az elrendelés, ezen többször elmélázott azóta is.

Először is ugyanabban az évben feleségül vette M. Évát, és ötnél kevesebb, kettőnél több gyereket akartak. Így, csak úgy bele a vakvilágba. U. Rudolf szüleinél laktak, az egyik szobában, később mindhárom oda született. Este hatra be az ágyba velük, héttől jöttek a barátok, locs-fecs, néha hangosan röhögtek, a gyerekek zavartalanul aludtak, mert nekik ez volt a természetes.

Éva kirakatrendező és dekoratőr volt, de ő is felhagyott a munkájával. A szabadság a legtermészetesebb állapot, különösen 20–30 évesen. Törték is a fejüket, hogy jussanak pénzhez. U. Rudolf elkezdett műszaki fordításokat keresni, de kezdetben ebből legfeljebb csurrant-cseppent. (Évekkel később már Gizi néniel dolgozott: U. Rudolf diktált németről magyarra, Gizi néni gépelt, óránként 10 oldalas sebességgel dolgoztak.) Ráadásul U. Rudolf, miután kiszabadult az internálótáborból, még alá is merült a korai hatvanas évek művészeti-irodalmi alvilágába, amint munkaidő után letette az esztergagép kulcsát a gép mellé, később meg a logarlécet és a körzót az asztala mellé.

Ez az akkori magyar underground még kezdetleges valami volt, ő pedig akkor nagyon vad, avantgárd dolgokat művelt. Egyik kedvenc elbeszélésének a címe az volt, hogy *mgh = mv^2/2, avagy most, hogy a győzelem órája késik, nagy kérdőjel áll előttünk.* A vagylagos cím egy Goebels-idézet 1944-ből. Nem minden célzat nélkül. Ez a célzat mára megint nagyon időszerű lett. Ma is az késik, noha megint folyik a harc. Nagyon otthon érezte magát ebben a mihaszna művészekből és szélhámosokból álló alvilágban, és szívbéli barátját, Jánost, aki elsőrangú és klasszikus verseket írt, munkaidő után a műegyetemi szürkelaborból, ahol vegyészként dolgozott, magával hurcolta ide is. János meg az evezéseire vitte magával. Igen, *boldog órák szép emlékeképpen, rózsafelhők úsztak át az égen.* Kertész Imre is megírta később, hogy még Auschwitzban is lehet boldognak lenni. Hát még egy ócska pártállamban és a még vacakabb kistarcsai internálótáborban. Ezek a

kommunisták messze nem tudtak olyan tüchtigén megsemmisíteni, mint a nemzetiszocialisták.

M. Évának és U. Rudolfnak nyomorukban az esküvőjük után jutott szinte egyszerre az eszükbe, hogy hoppá! Hát mire való egy kirakatrendező és dekorátor, meg egy mindent megjavítani tudó okleveles gépészmérnök és vasesztergályos? Akkor a Városligetben tartották minden évben a nemzetközi vásárt. Házasságuk első évének vége felé, a vásár nyitása előtti harmadik nap kora reggelén tehát megkeresték a kerítés egyik kevésbé szem előtt levő részét, és át-másztak. Amúgy is mindig, később is, korán kelők voltak. Pőréen, minden eszköz nélkül. Ezt követően becserkészték a külföldi kiállítókat. „Grüss Gott! Brauchen sie was?” „Hello, do you need anything?” „Bonjour, avez vous besoin...?”

Hát persze, hogy kellett nekik valami. Minden. Helyismeret hiányában, a pártállami kuplerájban a kiállításra érkezett nyugatiak csak kapkodták a fejüket. A stand például biztos koszos volt, kopott, összevissza foltok. Ki kellett festeni. „Ok, rögtön jövünk!” Kiválasztották a legállamibb vállalat standját. „Nincs véletlenül valami festék?” Mindig volt, így vagy úgy, de többnyire még jatt nélkül is. A stand néhány óra alatt ki volt festve, ők meg nyugati árszínvonalon dolgoztak, U. Rudolfnak nagyjából fogalma volt a svájci kézműves viszonyokról. Ott örült drágák voltak már akkor is az ilyen munkák. Dőlt a pénz. Három egész nap; késő éjjelre mindig meghúzták magukat valamelyik külföldi standon, melynek éjjeli vigyázásában piaci alapon ugyancsak megegyeztek, a külföldiek meg belevetették magukat az Erzsébet híd pesti hídfőjénél levő Mátyás-pincébe, akkoriban ez volt az egyetlen menő hely a belvárosban. A nyitás előtti éjjel alig aludtak, annyi dolguk volt. A nyitás napján kora reggel aztán koszos ruhában, közönyös arccal és természetes, enyhén lomha, igazi munkás járással és testtartással kiballagtak a főbejáraton, és átaludták otthon a napot. A töménytelen valutát pedig a szülész- és fogorvosoknál jó árfolyamon beváltották. Ez is szigorúan tilos volt. Akkoriban már adtak turista útlevelet, ezeknek meg kellett kint a pénz. Néha úgy volt, hogy el kellett juttatni a pénzt külföldre. A megoldás simán adódott. Ez még inkább tilos volt. Akkor már egész életre szóló barátságot kötöttek Hans Ryserral, az egyik svájci gépgyár kereskedelmi utazójával. Neki odaadták, ő kint eljuttatta. Minden abszolút bizalmi alapon, ahogy az a nyugati szintű, színvonalas pénz- és áruforgalomban természetes.

Hans elpanaszolta – amit gépgyártó mérnökként U. Rudolf jól tudott –, hogy lehetetlen eljutni a közvetlen vevőkhöz. Minden pártállami vállalat importja csak a kijelölt külkereskedelmi vállalaton – esetünkben a Technoimpexen – keresztül bonyolódott. Külföldiekkel szinte semmi érintkezés nem volt engedélyezve, csak amikor már szállítottak. Az ilyen impexekben gyűjtötték be a vállalatok igényeit külföldi gépekre, és ott döntötték el érdemben, kiről adjanak információt a vállalatoknak. Kész. Az impexnek és -férfiak meg eléggé szelektáltak voltak: a nomenklatúra dominált, hiszen az üzletek zsírosabb része ott csapódott le. Voltak hozzáértő, szürke ügyintézők, akik a munkát végezték, bennük viszont többnyire meg lehetett bízni. Persze kellett a szerencse is.

Kannst ruhig sein – mondta U. Rudolf Hansnak –, *das esch me schiess licht!* Ez megy majd nekem, akár az ágybaszarás, mondta jó alemannul. Megegyeztek a fél százalékban. A monstorumok, melyeket el kellett adni, akkorák voltak, akár

egy többszobás lakás. Ipari szalagsziszológépek. Nem olcsó az ilyen. U. Rudolf tudta, hogy az élelmiszeripari gépgyártásban és a járműgyártásban ma elengedhetetlenek, hiszen mindennek ezüstös-fémesen, csicsásan csillognia-villognia kellett, ami érintkezésbe került a használók kezével, lábával, szemével, szájával. És idővel U. Rudolf is kapott már útlevelet, látogatót, hosszabb nyúglódás után (előtte kétszer is: „közérdeket sért”), és dolgozott Hans gyárában is néhány hétig. Rögtön írt is egy szakcikket hazatérve a *Gépgyártástechnológia* című lapba a *Gépi szalagsziszolás anyagai és a szalagsziszológépek* címen, és abban Hans gyárának termékeit nyomta inkább.

Ismerte a potenciális felvevőket is, hiszen szakmája volt a különféle alkatrészek tervezése és gyártása. Felvette a telefont. – *Jónapot, kérem Kovács főmérnök elvtársat! – Itt nincs semmiféle Kovács főmérnök! – Jaj, elnézést, hát hogy hívják a főmérnök elvtársat? – Szabó László elvtárs. – Elnézést, nekem valami rossz számot adtak meg – telefon le.*

Másnap. – *Kérem Szabó László főmérnök elvtársat. – Ki kéri? – Minisztérium (vagy Technoimpex, mikor hogy). – Kapcsolás. – Jó napot, Főmérnök Úr, én a svájci Niederberger cég vezérképviselőjének megbízásából telefonálok. Önöknek szalagsziszológépekre van szükségük (ez nem volt teljesen biztos, de többnyire betrafált). Mikor keresheti fel a vezérképviselőt? – Van belépési engedély a Technoimpextől? – Ó, Főmérnök Úr! Erre nincs szükség. Ott a gyárkapuval szemben a Debrői Hörpintő. Leülhetünk, és Ryser úr bemutatja a választékot.*

Olyan nem volt, hogy visszautasították. Igaz, sohase az igazgatót hívta. Az ilyenek vastag párttagok voltak, a főmérnökök legfeljebb vékonyak. Egy hörpintőbe a legkülönfélébb magyar jár, és akkoriban a főmérnökök a legkevésbé se öltözködtek úgy, ahogy egy elegáns menedzser manapság. Valahogy mindenkinek kopott-szürke volt a ruhája munkaidőben, mi se tűntünk föl. Hans pedig amúgy pulóverben járt és nagyon jó kedélye volt. Egy kocsmában egyáltalán nem érezte magát otthontalanul, és bárkivel szóba állt. Az őskantonokban, ahonnan jött, sok ilyen van. A faasztalon (olykor egy félreeső pulton) Hans kitergette az ajánlatokat, nem volt abban semmi keresettség. Viszont a legspeciálisabb részletről halálpontos, nagyon gyakorlatias felvilágosítást adott. A gyárban szerelőként kezdte, tudta, mi az, amit elad. Az eredményességhez ez kellett, nem a bizonyítvány. A kapitalizmusban mi sem természetesebb, Svájcban pedig még inkább. Összehasonlítható árakat mutatott be és referenciákat, fényképestül. Internet akkoriban még nem volt, ezért filmen a működést nem prezentálhatta, de ennyi is bőven elég volt. És közben maga is hörpölt a fröccsöt – miközben autót is vezetett, és U. Rudolfnak égneq állt a haja, amikor megint mellé kellett ülnie, és reszketett. Ki hinné egy sült svájciról.

Egy idő után – persze ez szűk piac, de a gépmonstrumoknak is ezzel arányos áruk volt (a fél százalék is vagyont ért) – mondhatni áradtak a megrendelések. Letarolták a piacot. A külkereskedelem törvényesített állami monopólium volt, és ezt U. Rudolf, a köhögő bolha megszegte. Ha lebukik, „*volt ellenforradalmár üzletelt és valutázott az imperialistákkal*” egynapos hír lett volna, és utána vagy tíz börtönév. Voltak is forró pillanatok. Amikor Hans tolmácsaként bemerészkedett a Technoimpexbe, előfordult, hogy véletlenül a káderes vezetőkrapekok és vezetőnyanyák is jelen akartak lenni. U. Rudolf echte svájcias akcentusa vala-

mennyire semlegesítette a szaglószerüket – talán. Meg esetleg a jatt, ki tudja. Mert Hansnak időnként hol egy pipec karórától, hol valami mástól is meg kellett válnia...

Egyszer, amikor már nagyon ment az üzlet, egy Technoimpex-tárgyalásra leereszkedett az elnök-vezérigazgató is, valami Mátyás István. Lassú, vontatott beszédű, bozontos szemöldökű, nagy fejű férfi volt. U. Rudolf, a „svájci szakértő” rettegett ettől a nomenklatúrástól, nehogy valami szagot fogjon vele kapcsolatban. Hansszal beszélgetve nyomban átváltott alemannra, Hans meg azonnal felismerte a helyzetet, feladta közvetlenségét és nagyon visszafogottá vált. A nagy fejű magával hozott egy feltehetően ugyancsak pártfunkci nőt, aki álságos nyájassággal próbált puhatólózni. U. Rudolf egyszer véletlenül akcentusmentesen ejtette ki Budapest nevét, a nő nyomban regisztrálta, hogy *milyen jól ejti ki már a város nevét!* – „Tja, der Matthias Keller, hehehe...” – vágta rá U. Rudolf, miközben a vér megfagyott az ereiben. Megkönnyebbültek, amikor elszabadulhattak, mert ez a kettő annyira azért nem ért rá velük foglalkozni.

De Csernyés István, a közvetlen és hozzáértő üzletkötő, aki a szerszámgépek ügyeit intézte, pillanatok alatt átlátott a szitán, ám csak két év után szólalt meg: – *En még ilyen alaposan piacot megdolgozni nem láttam, Ungváry úr!* – Ennyi elég volt, és U. Rudolf örökre a szívébe fogadta, már a megkönnyebbülés miatt is. Máskor meg Hans kirúgott a hámból, és valakin keresztül nőt szerzett. Mindhárman ott ültek a Royal bárjában, mikor U. Rudolf megérkezett. A képe, a mozgása, a szóhasználata, a modora – az a kettő, a kerítő meg a privát kurva (akkor ezek is csak félállásban működtek) úgy néztek rá, akár egy úrlényre, jetire vagy egyéb képtelenségre. Olyan lehetett ott, abban a zümmögő, mondén pártállami félhomályban, mint aki nincs. Hans valójában egy jóra való, svájci parasztból üzletkötővé vált, egyszerű, természetes és szeretni való lélek volt. A magyarok egy részének ugyan a svájciak még polgárban is túl durvák, elzárkózóak, de U. Rudolfnak nem, az ő népe. Hans magától értetődőnek tűnt a szcénában, és egyébként is volt pénze. De ez a hirtelen felbukkanó? Egy ilyen értelmiségi? U. Rudolfnak az egész egy pillanatra maga volt a horror. Ezek miatt most akár vége is lehet, hiszen jelentős részüket beszervezték besúgónak. De valószínű, hogy a német kiejtése, a szemmel látható barátsága Hansszal valahogy eltérítette őket, ha egyáltalán.

Isten a tenyerén hordta. Tovább járták a külföldiek számára szigorúan elzárt állami vállalatokat. Más nem volt akkoriban, ha néhány egyszemélyes apró műhelyecskétől itt-ott eltekintünk, azok viszont nem vásároltak szalagcsiszoló-gépeket, de nagyra becsülték a Steinhaus csavarhúzókat, Lindström króm-nikkel csípőfogót és hasonló spéci dolgokat, amiben viszont ők ketten nem utaztak. Ilyen piszlicsáré tételekért nem volt érdemes feltenni a bűvös sapkát, és így láthatatlanítva átszivárogni az ugyancsak láthatatlan drótakadályokon.

Csak egyetlen esetben fordulhatott volna végzetesre U. Rudolf sorsa (Hans biztonságban volt, akkoriban külföldieket már nem fogtak le). Ha olyan típusú riasztó fotocellájának látókörébe kerül, amelynek érzékenysége kifejezetten arra volt kihegyezve, hogy észrevegye, ha valaki úgy mozog, mintha láthatatlan volna. Ehhez – ahogy a spéci kéziszerszámok gyártásához is – különleges, sokáig gyakorolt képesség kellett, ami nemcsak ritka, de az ilyen minőséget nem holmi

magánzókkal szemben vetik be a szolgálatok, hanem a profik ellen. Márpedig U. Rudolf esetében izig-vérig piti, kispályás, dilettáns, ha tetszik, kontár hályogkovácsról volt szó, aki valójában szót se érdemel, és aki a történelemben nemhogy nem oszt és nem szoroz, de ráadásul nincs is. Soha nem is volt és nem is lesz. Hiába fogják később, az utolsó ítélet napján keresni, a semmit akkor se lehet majd valami formájában megragadni. A végtelen kis számok, de főleg a titkos-szolgálati szakma törvényei óvták U. Rudolf létét egyedül. Úgy, ahogy volt, U. Rudolf nemhogy maga volt a nulla, de a négyzetgyök mínusz is.

Mivel tehát a jelek szerint semmi végzetes nem történt, de facto U. Rudolf anyagilag megalapozhatta a jövőjét.

Hogy mit tudtak, mit nem tudtak róla – hiába kérte ki később a róla szóló jelentéseket –, U. Rudolf nem tudhatott meg belőlük mindent, annyi biztos. Ez már abból is világosan látszott, hogy egyszer, amikor már rég nem foglalkozott közvetítéssel, felkeresték. És ennek később sehol se volt nyoma, holott az illet sok feljegyzés előzi meg. U. Rudolf és M. Éva akkor már olykor kiutazhatott Hanshoz az egyik őskantonba, a Luzerni-Alpok lábához, egy hegyoldalon álló alpesi házba, és egész nap hallgathatták a legelésző tehének halk, dallamos kolompolását. És olyankor mindketten nagyon boldogok voltak.

Egyik nap, jó tíz évvel később, felkereste egy volt gimnáziumi osztálytársa, aki a külföldi elhárítás területén dolgozott. Valamit már korábban is sejteni lehetett az osztálytalálkozóikon elejtett szavai alapján. Ezt ő maga nem mondta, amikor U. Rudolfot felkereste, de világos volt. Csak később vált közismertté, az 1989-es felszabadulás után, hogy ez a III/2-es ügyosztály volt. Az osztálytárs szülei Belgiumban harcoltak a kommunista illegalitásban a háború alatt, ő is perfektül tudott franciául. Útja nyílegyenesen vezetett a moszkvai felsőfokú képzés után a magyar elhárításhoz. Kedves, barátságos ember volt, és ma is az maradt.

Elmondta, hogy az egyik német nyelvű követségen (nyugat-német, osztrák, svájci?) nyugállományba megy az emberük. El is panaszkolta, hogy teljes nyugati nyugdíjat kap, de fumigálja azt a kevés nyugdíjat a pimasz, ami tőlük jár neki, magyaroktól. – *Rád gondoltunk, Rudi,* – mondta barátságosan az utódlásról. – *Mindent tudunk, de ez nem probléma.*

U. Rudolf azt hitte, 1956 és az internálótábor után már ő is mindent tud. Elhozták az egyetemre a miskolci ÁVH besúgóinak kartonjait, hogy feldolgozzák, és ő a saját két szemével látta, hogy minden, de valóban minden lehetséges. És a letartóztatása után, a cellában ez elmélyült azzal a tudással, hogy az ember adott esetben (ez nem az övé volt) még a saját anyjában és apjában se lehet biztos. Ahogy ez később, mások anyjával vagy apjával, vagy mind a kettővel parádés példákön keresztül napvilágra került a magyar szépirodalomban is a nagyobb nyilvánosság számára.

Nevelését ez ügyben atyai barátja, a *Vigilia* szerkesztője, Doromby Károly csi-szolta véglegessé. Ő mondta ki a főszabályt, mikor az egyetlen nem pártállami, katolikus kulturális folyóirat szerzői és holdudvara a korai hatvanas években elkezdtek rendszeresen találkozni az Építézpincében. Az ilyesmi akkor még nem nagyon volt szokásban, és mindenki tudta, hogy itt minden pincér belügyes. Az Építézpince volt az első, afféle szakmai „klub”, nagy jó kedvében Kondor Béla festette ki az egészet, az összes falat a stílusára annyira jellemző

alakok freskóival. A legközelebbi tatarozáskor persze, hogy leverették. Doromy mondta ott az asztalnál, hogy *mindent csak a legnagyobb nyilvánosság előtt. Akkor nem találnak ki semmit*. Ebben a Vigilia-körben U. Rudolf például tele szájjal szidalmazta a kommunistákat. A többieket ez nem igazán érdekelte, művészek voltak, messzebbre néztek, mint egy gépészmérnök.

De azért ez egyszerűen páratlan volt. Hogy ezek így? Ezt ennyire testre szabottan tapasztalni? Hát valóban, az ő tapasztalataik alapján tényleg bárki bármi-re? Semmi se lehetetlen a világukban? Ez azért lenyűgöző, még ha a légszomjával U. Rudolf néhány másodpercig bajlódott is. Amikor aztán levegőhöz jutott, nem volt hő, csak annyit mondott, hogy most éppen más foglalkoztatja. És íme: ennyi tökéletesen elég volt. Ez volt az a virágnyelv ezeknek, amiből értettek. Mint ahogy mindent, szinte mindent értettek az emberi lélekből – noha piszkosul egyoldalúan, mert vannak kivételek.

Csodálatos volt.

Eszter kertje

Nem volt fény. Útközben ez az egy mondat szólt bennem egy ismeretlen hangján, akit mégis mindennél és mindenkinél jobban ismertem, noha fogalmam sem volt róla, hogy kicsoda. Ez a mondat volt minden mondat mögött. Gyerekkorom óta ismerem ezt a hangot, a legkorábbi emlékeim között ott volt már. Egy hang, ami mintha az enyém lenne, de mégsem az enyém. Egy hang, ami tulajdonképpen nincs is, mert sosem hallottam odakintről, a világból, csak a fejemben szólalt meg időről időre. De ez sem pontos, hogy a fejemben, mert nem volt határozott forrása ennek a hangnak, csak annyi tűnt biztosnak, hogy mindig belülről hallok. De ez a belül mégsem azt jelenti, hogy a testemben. Inkább úgy tűnt, hogy a lelkemből szól ki, az ismeretlen lelkemből beszél ez az ismeretlen hang. Sosem értettem, mi az, hogy lélek. Ha van, hol van, ha pedig nincs, miért beszélnek annyit róla. Semmit sem értettem. Valójában soha nem értettem semmit. Önmagamat sem értettem, és a világot sem. A világot olyannyira nem, hogy már azt is nehezemre esett volna elgondolni, hogy mi a világ. Önmagam pedig egyenesen az ismeretlenség centruma volt, egy feltérképezhetetlen és kiterjedés nélküli világ, amelyben kénytelen voltam létezni, mert nem volt más választásom.

Nem volt fény.

A biciklimet a temetőnél hagytam, odaláncoltam a nyomókút melletti rozsdás vaskorláthoz. Szinte semmit sem láttam a sötétben, csak a kőkereszt alatt égett egy mécses, de így is odataláltam volna a nagyszüleim sírjához. Most nem akartam odamenni, bár egy pillanatra megfordult a fejemben, hogy mégis odamegyek. Leülök a sír mohás betonkeretére, és elszívok egy cigarettát. Beszélgetnék velük, erre gondoltam, bár soha nem tudtam beszélgetni a halottakkal. A halottak soha nem válaszoltak, ha kérdeztem őket, csak a kérdéseimet követő csend lett sűrűbb, amíg a válaszokra vártam. Lehet, hogy ez a sűrűbb csend a halottak válasza. Lehet, hogy ez a sűrűbb csend a halottak nyelve. De ezt a sűrűbb csendet sem értettem soha. Eszembe jutott a nagyanyám. Nyolcéves voltam, amikor utoljára elvitte a mentő. Ahogy álltam a biciklim mellett a sötétben, tisztán láttam magam előtt nagyanyám arcát. Ahogy focizunk a kertben. A barnára mázolt, kétszárnyú vaskaput kellett eltalálnom, ő volt a kapus. Fél oldalára szinte lebénult már, de bármikor kértem, jött velem, ki a kertbe, tizenegyeseket rúgni. Döngött a vaskapun a bőrlabda. Május volt. Május a régi kertben. Azóta az a kert sincs már, elsüllyedt az időben. Vagy az idő túloldalára került. Talán minden megvan, csak nem itt. Mert innen mintha minden menekülne.

Nem volt fény.

Az út a temető fölött kanyarodott fel a dűlőre. Ez a dűlő is olyan volt, mintha már rég nem létezne, vagy mintha az idő túloldaláról bukkant volna elő. Látom a ribizlibokrokat magam előtt, a régi földünket, amely itt volt a közelben, a dűlő

legtetején. Nyári délután, ülök a ribizlibokrok között, a szemem elé tartok egy ribizliszemet, és úgy nézek a napba. Áttetsző, piros gömb, mint egy apró csillag egy ismeretlen galaxisban. Fonott kosarakba szedtük a ribizlit. A földút túloldalán volt Béla bácsiék hétvégi háza. Idős, gyermektelen házaspár, a néni nevére nem emlékszem. Az arcukra sem emlékszem igazán, csak az emléknymuk él bennem, egy lenyomat, amely egyszerre több és kevesebb, mint egy kép. Végül mindenkiről egy ilyen lenyomat marad a másokban. Vagy ez sem, és akkor az tényleg a halál. Sokszor áthívtak, üldögéltem a kis ház konyhájában, előttem egy tálban mindenféle színű cukorka. Nem szerettem ezeket a ragacsos, töltött cukrokat, de mindig úgy tettem, mintha ettem volna belőlük. Odalentről csak a vonat hallatszott fel, más semmi. Akkor még jóval kevesebb autó járt az utakon. Több volt a csendből. De azóta valami felzabálta a csendet, hatalmas darabokat tépett ki belőle, és most is itt ólálkodik, nyálás pofájában a csend vérző tömbjeivel. Mint egy vérfarkas, olyannak képzeltem ezt a csendzabálót. Hatalmas és vörösén izzanak a szemei. Mint a napban ragyogó ribizlik, olyanok a szemei, csak ezt a ragyogást a szemeiben nem a nap táplálja, hanem a haldokló csend, amit folyamatosan felzabál. De mindez persze csak utólag tűnt így, akkor nem volt semmiféle vérfarkas az izzó szemeivel, csak a ribizlibokrok csendje, és ennek a csendnek a mélyén a szorongás, aminek akkor még nem adtam nevet. Semminek nem volt még neve, de ez a nagy névtelenség sokkal közelebb volt hozzám, mint a későbbi, a nevekkal teleaggatott világ.

A fejlámpát nem akartam bekapcsolni, mert azzal bezárnám magam abba a szűk kis világosságba, amit adni tudna. Akkor inkább a hold sápadt fénye, ahogy a vékony ködön átszűrődik. A régi ribizliföldet magam mögött hagytam. Ott nincs már se ribizli, se a szelídgesztenyék, csak a csipkebokrok és a gaz, ami embermagasságúra nőtt. A szelídgesztenyefát a szomszéd ölte meg, mert a koronája eltakarta előle a folyó túloldalán magasodó várat. Lyukakat fúrt a törzsébe, közvetlenül a talaj fölött, aztán a lyukakba petróleumot fecskendezett. A fa lassan halt meg, évekig agonizált. Amikor kivágta egy helybeli férfi, megmutatta a lyukakat a törzsön. Bosszúból felmentem egy barátommal a rákövetkező télen, és betörtem a szomszéd házának ablakait. Vagy egyedül mentem fel, nem is tudom már. Átmásztam a kerítésen, találtam néhány törött téglát, és egyenként, komótosan betörtem minden ablakot. Amikor végeztem, nem éreztem úgy, hogy bármi is történt volna. Nem állt helyre semmiféle rend, nem billent vissza a mérleg semmiféle egyensúlyba. Talán csak a pusztítás nyers örömének íze volt a téli délutánban, semmi más. Most már láthatná a várat a régi szomszéd, semmi sem takarná el előle. De a ház üres és elhagyatott, évek óta nem járt itt senki. A teraszt benőtte a vadszőlő. Kinyílt a tér, tökéletes a panoráma, csak senki sincs már, akit érdekelne. Az ürességben sehol egy tekintet.

Nem volt fény.

Nem tudtam, hová megyek. Persze tudtam, hogy hol van a ház, az a kunyhó a hegy túloldalán. Sokszor jártam ott, ismertem az utat. Mégsem tudtam, hová megyek. Mert nem abba a kunyhóba mentem, miközben oda tartottam. Akkor mégis hová. Ahhoz, hogy erről az útról képes legyek bármit is mondani, nagyon távolról kellene kezdenem. A legelejéről. De hol van a legeleje annak, amit elmondanék. Hol kezdődnek a mondatok.

Anyám többször mesélte, mennyire megkínoztam a születéssel. Sosem volt szemrehányó árnyalata annak, amit erről mondott, mégis úgy hangzott, mintha arra akarna figyelmeztetni, hogy gondolkodjam el erről. Vagy ki tudja, mit akart valójában. Talán egyszerűen csak el akarta mondani valakinek. Mert rajtam kívül nem volt senki más, akinek elmondhatta volna. A szülőcsatornában meg akartam fordulni, amivel szinte elviselhetetlen fájdalmakat okoztam neki. Mintha nem akartam volna megszületni, mintha az utolsó pillanatban meggondoltam volna magam. De visszaút akkor már nem volt, hiába ellenkeztem. Ez a vágó a visszafordulásra, talán azóta is ez határoz meg mindent. Visszafordulni, de hová. Ostoba és megválaszolhatatlan kérdések, de nekem csak ostoba és megválaszolhatatlan kérdéseim vannak, mindig is csak azok voltak. Anyám örökös magánya, méhében egy gyermekkel, aki nem akar megszületni.

A megfagyott avarban minden lépésem messzire hallatszik. Recseg a bakancsom alatt a sok lehullott tölgylevél. A hátizsákomban egy vastag pulóver, Rilke összegyűjtött verseinek egy régi kiadása és egy üveg száraz vörösbor. A verseskötetet még középiskolás koromban loptam el az iskolai könyvtárból. Egy időben nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy ne lopjak rendszeresen versesköteteket a gimnázium könyvtárából. Leginkább francia költőket loptam. Rimbaud, Apollinaire, Baudelaire és Jules Supervielle könyveit. A könyvtárba senki sem járt, és én is csak azért mentem oda, hogy könyveket lopjak. Nem mentem be a történelemórára, nehogy véletlenül feleltessen a sánta, sebhelyes szájú tanár. Inkább a könyvtár néma és félhomályos szobáiban rejtőztem el. A könyvek között mintha nem lettem volna annyira egyedül. Vagy mintha a könyvespolcok csendje a magánynak egy addig ismeretlen természetét tárta volna fel. Talán nem is a versek érdekelték, nem olvasni akartam, inkább csak olyan halottak közelében akartam lenni, akiknek ugyanolyan ostoba és megválaszolhatatlan kérdéseik voltak, mint nekem. A verseskötetekkel tömött polcok a csőd atmoszféráját árasztották, a bukás ellenállhatatlanul vonzó levegőjét. A könyveket is csak azért loptam el, hogy a kudarcnak és a vereségnek ezek a relikviái mindig a közelemben legyenek. Aznap, amikor Rilke verseit elloptam, bele sem néztem a könyvbe. Csak másnap reggel olvastam bele a kertben. A kút fedelének mohával vastagon benőtt kőlapjára ültem le vele. Nem volt otthon senki, nekem az iskolában kellett volna lennem, de úgy döntöttem, aznap nem megyek be, legfeljebb a harmadik vagy a negyedik órára. Majd hazudok valamit az osztályfőnöknek egy heveny hasmenésről. A kerti kút öregebb volt a háznál, legalább kétszáz éve fúrhatták. A falait téglákkal rakták ki, és olyan mély volt, hogy az alján csillogó víz halvány karikája akkorának tűnt, mint a telihold. A kút fedő két félkör alakú kőlap nem illeszkedett tökéletesen egymáshoz, volt egy keskeny rés, ahol be lehetett látni az alattam tátongó sötétbe. A hűvös és sötét mélységnek olyan illata volt, mint az erdei árkok páfrányos, gombás zugainak. Olyan volt, mint egy alagút, ami valami távoli és elérhetetlen világba vezet. Amikor feküdtem a kőlapokon és lenéztem, mintha önmagamba láttam volna. Mintha ez a kép lett volna számomra az egyetlen üzenet, egy üzenet valahonnan, egy talán nem is létező világból. Mint egy önarckép, az egyetlen hiteles portré rólam, amit ide rejtettek el, hogy rajtam kívül senki se láthassa. Akkoriban még tiszta víz csillogott a kút alján. Amikor a közeli folyó megáradt, a kútban is megemelkedett a víz, nagyobb

árvizeknél szinte már el is érhettem volna a sötét víztükroket. Apám aztán úgy döntött, hogy a szennyvizet a kútba engedi, mert a régi emésztőgödrök már elzsírosodtak és túl hamar megteltek. Egyik külföldi útjáról hazacipelt egy búvár-szivattyút, és ezzel a bombára emlékeztető, ormótlan szerkezettel vezette át a mocskot a kútba. Nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy ezzel azt az egyetlen helyet semmisítette meg, ahol önmagamat szemlélhettem. Mintha egy templomot gyalázott volna meg. Egy ősrégi oltár szentségtartójába engedte a szart. Mindig sejtettem, hogy a legtöbben nem tudják, mit és miért tesznek. Nem ismerik cselekedeteik mozzatórugóit, nem látják azokat a fonalakat, amelyek életüket a többiek életével összefűzik. Persze én sem tudtam szinte soha, mit és miért teszek, csak a szerkezet, az eseményhorizont mögötti láthatatlan rendszer jelenlétét éreztem. Van itt valami, ami nincs, és nem is lehet. Ez volt és maradt életem alapmondata. A kút megszenteltetésének ez az öntudatlan aktusa elzárta az egyetlen utat önmagam felé. Ezt akkoriban nem fogalmaztam meg így, de pontosan éreztem. Azon a reggelen, amikor Rilke verseivel az ölemben ültem a kút mohás kőlapján, még a tiszta víz hallgatott alattam. Az első versnek, amit elolvastam a könyvből, az volt a címe, hogy *Őszi nap*. Többször elolvastam, a többi versbe bele sem néztem, csak ezt az egyetlenegy verset olvastam el sokszor egymás után. Mintha valaki a kút mélyéből beszélt volna hozzám. Mintha a kőlapok alatti sötétség szólalt volna meg. Ami azt is jelentette, hogy olyan volt, mintha a saját hangomat hallanám. Ezek szerint mégis létezem, erre gondoltam, és később sem tudtam másra gondolni, csak arra, hogy ez a kútmélyi mormolás, ezek a sötétekből jött szavak igazolják a létezésemet. Semmi más a világon, csak ezek a szavak. Mégsem mentem iskolába azon a napon, képtelen lettem volna vonatra ülni, aztán belépni abba a düledező és félelmetes épületbe, ahol mindig úgy éreztem, mintha egy bírósági tárgyaláson lennék. Egy tárgyaláson, ahol én vagyok a vádlott, és az ítéletet már jóval korábban meghozták, függetlenül a vallomásoktól. Az idők kezdetén már megfogalmazták az ítéletet, és ez az egész csak arra szolgál, hogy gyötörjenek. És még ha akarnék, akkor sem tudnék valamást tenni, mert nem tudnék megszólalni a súlyos beszédhibám miatt. Nincsenek szavaim. Csak az a sötétekből, a páfrányillatú kút mélyéből beszélő hang az enyém, minden más szó az ítélet szava, az ítéleté, amelyet minden jel szerint már a születésem előtt megszövegeztek, kimondtak és súlyos pecséttel láttak el.

Észrevettem a turistajelzést egy kiszáradt akácán. Sárgán foszforeszkáló csík fehér háttérben. Itt kellett balra fordulnom. A hold felhőkben, teljes a sötétség. Elővettem a fejlámpámat. Előttem a Kapu-hegy hatalmas, fekete tömbje. Ennek a hegynek a túloldalán, egy bükkerdőben állt a kunyhó, ahová el kellett jutnom. Még soha nem mentem oda egyedül, éjszaka. Éjszaka minden más, a táj átrendeződik, miközben semmi sem változik. Mégis mintha egy másik világban járnék. Semmi sincs pontosan ott, mint nappal, mintha minden alig észrevehetően lebegne. Középiszolás éveimben kitaláltam magamnak egy lányt, aki az erdőben élt, egy olyan kunyhóban, aminek az ősképe az a kunyhó volt, ahová tartottam. Csak a legjobb barátomnak beszéltem erről a lányról, senki másnak. Azóta sem tudom, elhitte-e, amit erről az Eszter nevű lányról meséltem neki. Mert Eszternek hívták, valamiért már a kezdetektől így hívtam magamban. Festő volt, egy erdőszéli kis házban élt, és szomorú zenéket hallgatott. Szomorú,

lassú zenéket, amelyekben gerjednek a gitárok, a gitárok gerjedő hangfüggőnyei mögött pedig fátyolos hangú lányok énekelnek a szerelemről, őszi ködökről és tengerparti délutánokról. Csak a kertje közepén álló diófát festette, semmi mást. A diófa alatt állt egy korhadt asztal. Eszter ennél az asztalnál ült tavasztól őszig, és a diófa folyton változó lombkoronáját festette. A vásznakat is maga készítette, a képek kereteit is, a festékeket. Az elkészült képeket odabent a házban felszögelte a falakra, és miután elfogyott a hely a falakon, a ház külső falára aggatta őket. Beborították a házat a képei, némelyik többször elázott, és már nem lehetett tudni, mi volt rajtuk eredetileg. Voltak képek, amelyekre gombák nőttek, és voltak képek, amelyekre darazsak ragasztottak fészket. De Esztert mindez egyáltalán nem zavarta. Úgy gondolta, hogy a képei éppen arra valók, hogy a természet lassan eleméssze őket, és visszasüllyedjenek abba a körforgásba, ahonnan kiemelkedtek. Nem volt senkije rajtam kívül. Amikor meglátogattam, főzött egy teát, kiültünk a diófa alá a korhadt asztalhoz, és szóltanul néztük a képeit. Azt el sem tudtam képzelni, hogy valaha is megérintem. Azt pedig végképp nem, hogy megcsókolom. Ilyesmi szóba sem jöhetett. Hosszú hónapokig, de talán egy egész éven át teljesen lefoglalta a képzeletemet. Aprólékosan kidolgoztam házának berendezését, a bútorokat, a függönyöket, a könyvespolcokat, mindent. A ruháira különös gondot fordítottam. Csillogó, bő ruhákban járt, amelyek a kertben különös fényt árasztottak. Mintha egy preraphaelita festő vásznából lépett volna ki. Akkoriban fogalmam sem volt a preraphaelita festőkről, jóval később láttam a képeiket, és azonnal Eszter akkorra már elhomályosult alakjára emlékeztettek. Soha nem éreztem hazugságnak, amikor Eszterről beszéltem a barátomnak. Ha valami igaz és valódi volt az életemben azokban az időkben, az Eszter volt és az a kert, ahol élt. Talán mindenkinek van egy angyala, csak a legtöbben soha nem találkoznak vele. Vagy ha találkoznak is, nem ismerik fel. Ma már tudom, hogy Eszter a nekem kijelölt angyal volt, akit valójában nem a képzeletem teremtett. Egyszer csak megjelent a tudatom felszínén, lassan kirajzolódott, mint a fényképek az előhívó folyadékban. Egy angyalt pedig nem lehet megérinteni. Megcsókolni lehetetlen. Amikor ott ültem mellette a diófa alatt, a szorongás visszahúzódott valahová. Mintha anyám szülőcsatornájában tényleg megfordultam volna, és ez a visszaút egyenesen Eszter kertjébe vezetett. Az a kert most is megvan valahol, ahogy Eszter is. Csak én tűntem el onnan, nem látom többé. A fénykép elhalványodott, a kontúrok és az árnyékok feloldódtak a lassan mindent elémésző ürességben.

Egyedül

Amikor első alkalommal küldték le a fiút vásárolni, megijedt a feladattól, de tudta, nincs ellenvetés. Félt, hogy egyedül kell végigmennie az utcán, amire azt mondták, ne féljen, az ablakukból látni a boltot, és a bolttól, ha felnéz, látja az ablakukat. Félt, hogy elfelejt valamit, amire azt felelték, hogy írja fel egy papírra, mi mindent kell hoznia, más is így csinálja. Leginkább azonban attól félt, hogy hiába ellenkezik, nem engednek, meg kell tennie, amit mondanak.

Lassan írt, kusza volt a kézírása, eszébe jutott az is, hogy a boltban nem tudja majd elolvasni a saját macskakaparását. Miután mindent egymás alá körmölt, újra elismételték anyjával, miket kell hoznia. Odaadták a pénzt, és figyelmeztették, ne felejtse elkérni a blokkot. Nézze át a tételeket, amiért fizetett, már másodikos, tud számolni. Előfordulhat, hogy megpróbálják becsapni.

És akkor mit kell csinálnom?, kérdezte a fiú. Megdöbrent, hogy felnőttek is viselkedhetnek úgy, ahogy a gyerekek, akik az iskolában átverik egymást és röhögnek a másikon.

Akkor szólnod kell, mondta az apja, hogy a pénztáros tévedett.

Egy felnőttnel?, kérdezte a gyerek döbrenten. Arra szoktatták, hogy ne feleseljen, soha ne emelje fel a hangját.

Apja és anyja egymásra néztek.

Ha be akarnak csapni, akkor nem hagyhatod magad.

A fiúnak összerándult a gyomra. Lappangó haragot érzett, el kellett nyomnia.

És honnan tudom, hogy be akarnak csapni?

Onnan, ha valamelyik dologért többet ütnek be a gépbe, mint ami az árun szerepel, mondta az anyja. Vagy, ha a számlán megnézed az egyes tételeket, összeadod az árakat, és nem stimmel a végösszeg. Akkor reklamálnod kell.

De mit mondjak?, kérdezte a fiú. Hogy becsapott?

Mondd azt határozottan, hogy talán tévedni tetszett, tessék átszámolni újra, magyarázta az apja. És ne felejtss kosarat venni a bejáratnál, nehogy azt higgyék, hogy te akarsz lopni.

A fiú megrémült. Hirtelen bilincsből látta magát, ahogy tévedésből elviszik, mint a tévé bűnügyi műsorában a valódi bűnözőket.

De miért kell egyedül vásárolnom? Panaszos volt a hangja. Miért nem mehetünk együtt?

Elég nagy vagy már. Ezt is meg kell tanulni, válaszolt komoran az apja. Nem leszünk mindig melletted.

A fiú nemegyszer hallotta már ezt. Nem értette, miért beszélnek ilyen fiatalon, ilyen gyakran a halálról, mintha ezzel is próbára tennék. Újra és újra át kellett élnie, hogy egyedül lesz, így máris egyedül volt. Legszívesebben kiabált volna, hogy ne tegyék, de azt is tudta, ha felemelné a hangját, azonnal elhallgattatnák.

Úgy érezte, hirtelen összemegy, apja, anyja pedig távolodnak. Tehetetlen volt és kiszolgáltatott, nem akadt senki, akihez segítségért fordulhatott volna velük szemben.

Pénzt kapott, amit meg kellett számolnia, mert pénzt csak úgy vehet át az ember, mondták, ha megszámolja. Összegyűrt egy szatyrot, és a hóna alá csapta. Utálta, hogy a kezében kell vinnie. Még egyszer benyúlt a zsebébe, hogy megbizonyosodjon, nála van-e a cetli, amire kócos betűivel felírta a vásárlandókat, és elindult.

A bolthoz csak egy kereszteződésen kellett áthaladnia, mégis hosszúnak tűnt az út. Végig úgy ment az utcán, és úgy lépett be a boltba, mint akit tekintetük kísér, nem követ-e el valamilyen hibát, pedig ahogy felnézett az erkélyükre a bejáratól, nem látta, hogy utána néznének, mégis olyan benyomása volt, hogy figyelik, sőt, hogy mindenki őt figyeli.

A boltban is igyekezett fegyelmezni viselkedését. Komoly arccal vette elő a cédulát, a másik kezében tartotta a kosarat, hogy lássák, nem lopni jött. Közben eszébe jutott, hogy fogalma sincs, mit hol talál. Sose figyelte meg, amikor anyjával együtt vásároltak.

Sorban próbált haladni a felírt tételek szerint, így fel-alá járkált a boltban. Félt, hogy hiába ölt komoly ábrázatot, hiába felügyeli arca minden rezdülését, hogy egyetlen vonásán se látsszon a félelem és a bizonytalanság, fel fog tűnni, hogy összevissza keresgél. Nehezen szedte össze a lisztet, zsírt, kenyeret, csirkecombot, párizsot, kolbászt, trappista és háromszögsajtot, uborkát, ecetet, hagymát, répát, fehérrepát, petrezselymet, és egy tábla Boci csokit, amiből naponta egy szeletet ehetett. A tojást sehol sem találta. Nem volt mit tennie, megkérdezett egy köpenyes eladót.

Nem veri ki a szemed, öcsi?, mutatott a zöldségek alatt sorakozó, papundekli tojástartó dobozokra.

Megsemmisült a megalázó hangtól, mégis rezzenéstelen arccal vett le egy dobozzal, mint aki észre se veszi, hogy szólt hozzá.

A pénztárnál már meglehetősen feszülten várakozott. Öten álltak előtte, és mögötte is sorakoztak. A kosár nehéz volt, letette a földre. Ha haladt a sor, a lábával tolt rajta, majd felemelte, mert mások a kezükben tartották. Kétoldalt mint-ha fenyegetően hajoltak volna fölé a polcsorok, legszívesebben kirohant volna, de mindig csak egyet léphetett előre, ahogy végzett valaki. Úgy érezte, megfullad, és közben jelét sem adhatja, hogy rosszul van. Mit szólnának? És mi lenne belőle otthon? Bírnia kell, nincs más választása.

Markában szorongatta a pénzt, és közben fejben próbálta összeadni a kosárban lévő élelmiszerek árát, de hiába kereste, nem mindegyiken találta, mennyibe kerül. Látta, hogy a pénztáros az előtte álló vásárlónál egymás után üti be az egyes tételeket, követni se tudta, ahogy kézbe vette, blokkolta és továbbcsúsztatva a dolgokat maga mellett a pulton, majd a vevő sietősen pakolta be szatyraiba a megvásárolt holmit.

Volt olyan pénztáros, akit már ismert az üzletből, de most más ült a kasszában. Nagydarab, kontyos asszony, akire nem emlékezett. Nem gondolta, hogy meg kell jegyeznie őket, mert egyszer egyedül kerül szembe velük. Ennek a keze is villámgyorsan pörgött. A pénztárgép is idegesítően kattogott, mintha azt

ugatta volna, siess, mozogj már. Félt, hogy ha odaér, nem tudja majd követni, pontosan üti-e be az egyes tételeket, de megnyugtatta, hogy a végén mindenkinek odaadja a blokkot.

Igyekezett úgy tenni, mint a többiek, de túl sok mindenre kellett figyelnie egyszerre. Amikor sorra került, két kézzel kezdett felpakolni a nála alig valamivel alacsonyabb pultra, csakhogy közben a kasszás már ütötte is be a gépbe a tételeket, és egymás után adta az előzőhöz az árakat.

Mire a legalul lévő lisztet és cukrot is a pultra tette, a pénztáros elkészült a többivel. Amikor ezekkel is végzett, letépte a gépből kikandikáló slejfnit, és elmentmondást nem tűrő hangon bemondta a végösszeget.

A fiú riadtan konstataálta, hogy egyáltalán nem tudta követni az összeadást, hiszen közben pakolnia kellett. Mintha ezernyi tű szurkálta volna az arcát és a testét, kétségbeesetten hátrapillantott, de sor állt mögötte, nem volt ideje této-vázni. A gondolatnyi késlekedés is feltűnt a nagydarab asszonynak, rosszálló tekintettel nézte őt, amint zsebéből előhalászta a pénzt, és fizetett. Alig valami maradt belőle, ami megrémítette. Mi lett volna, ha többre kerül, mint amennyi nála van?

A pénztártól ellépve, az egymásba rakott kosarak mellett próbálta azonosítani a blokkon a tételeket, de azon csak az árak szerepeltek. Ahogy összeadta a számokat, a végösszeg stimmel. Ahogy darabra összeadta kosarában, amit vásárolt, majd a számoszlop egyes sorait is megszámolta, úgy is egyezett, de mint-hogy nem mindennek tudta az árát, és legalább tíz tétel szerepelt, sehogy sem tudta, melyik-melyik. Gyanús volt neki, hogy túl sokat fizetett.

Bizonytalanul fordult a kassza felé, de a sor rendületlenül kígyózott, a pénztárgép kattogott és csilingelt, egy rádió is szólt valahol, a vásárlók is zsongtak. Szombat reggel volt, hétvégi nagybevásárlás. Nem tudta, pontosan mit kérdezhetne, vagy mi az, amit mondhatna.

Zúgó fejjel ment hazáig, váltott kézzel cipelte a szatyrot, húzta a vállát. Bár nem volt hideg, sőt tavasziasan lágy meleg terjengett, mégis borzongott.

A szatyrot otthon a konyhában tette le. Lerogyott a háncstetejű, háromlábú székre, amit egyébként nem szeretett, mert könnyen felbillent, inkább az asztal másik két oldalán, a fal mellett, vagy az ablak alatt ült, a padon.

Minden rendben ment?, kérdezte az anyja.

A fiú tanácstalanul megrántotta a vállát.

Volt valami gond? Az asszony elkezdte kipakolni a szatyrot. A fiú ijedten nézett a konyhába épp belépő apjára, de nem volt mit tenni, ő is hallotta a kérdést.

Nem tudom.

Hogyhogy?, kérdezte az apja.

Nincs a blokkon, mi micsoda.

Ilyenkor végig kell menni a tételeken, hogy mi mennyibe kerül, és mit ütött be a gépbe.

És ha a pénztáros nem akarja?

Olyan nincs, mondta határozottan az apja. Ez kötelessége reklamáció esetén.

A fiú nem merte azt mondani, hogy nagyobb és erősebb nála, akárcsak ők, nem tudja rákényszeríteni az akaratát.

De ott áll egy csomó ember.

Nem baj. Vissza kell vinni mindent, és szólni neki, hogy tévedett.

De honnan tudjuk? És ha mi tévedünk?

Ha nincs mindenben rajta az ára, az szabálytalan. Vegye elő az árlistát, és mutassa meg.

A fiú a kigyózó sorra gondolt a pénztárnál. Remegni kezdett a gyomra, de tartotta magát, nem mutatta.

Nem fogja nekem elővenni.

Te voltál ott, ezt neked kell elintézned, szólt rá az apja. Meg kell tanulnod egyedül kiállni az igazadért.

Anyja már rakta is vissza a lisztet, kenyeret, csirkecombot és a többi.

A fiú tudta, hogy nincs választása. Indulatosan ragadta meg a szatyor két fülét, és elindult lefelé. Most már sűrűbben kellett váltogatnia kezét az utcán, lépésről lépésre a bokájához verődött a szatyor. Indulatában megfeszültek az izmai, de nem a kasszásnőre volt dühös, tőle csak tartott, mit fog mondani.

Szemből állt be a sorba, rézsút a pénztár mögött.

Valami gond van?, fordult hátra a pénztárosnő, ahogy kosarukat felemelve, oldalazva értek csak ki a vásárlók a fiú mellett.

Meg kellene nézni a számlát, nyelt nagyot a fiú, és már nyújtotta is a papírszeletet.

Tessék?

Hogy minden tétel rendben van-e, bökte ki.

Azt akarod mondani, hogy becsaptalak?, emelte fel hangját a nő.

Én nem, szaladt ki a fiúból az erő.

Hát akkor?

Mindenki nézte. Egybefolytak a szemrehányó arcok. Nem tudta, mitől fél jobban, az idegenektől, vagy attól, mi lesz, ha dolgavégetlenül érkezik haza. Remegett a félelemtől, de kibökte.

Csak át kéne nézni, hogy mi micsoda.

A pénztáros felháborodottan kapta ki kezéből a slejfnit. A fiú nem bírta felemelni a szatyrot a pultra, egyenként kezdte kipakolni, ami benne volt.

Eszedbe ne jusson, szólt rá a nő. Nem látod, hányan állnak sorba? Inkább tanulj meg számolni.

A fiú felegyenesedett. Némán, összehérsélt szájjal állt, már nem érzett semmit, mint aki megsemmisült.

Tudok számolni, vetette oda dacosan. Nagyon kellett ügyelnie, hogy ne leessen érezni a hangján a kétségbeesést.

Gyere vissza délután, zárás előtt, amikor kevesebben vannak, adta vissza a kasszásnő a cédulát. Látod, hogy most nem érek rá, intett a sor felé.

Kérlelő hangja más volt, mint az imént. A fiú kis győzelemnek érezte ahhoz képest, amit előtte mondott.

Hánykor?, kérdezte.

Hatig vagyunk nyitva, felelt a nő, de már nem nézett rá, a következő vevőnek kezdett blokkolni.

A fiú kifordult a boltból. Egyre elgyötörtebben cipelte a szatyrot, és többször is meg kellett állnia, hogy letegye. Összezavarodott. Hirtelen együttértett az

eladóval, szinte sajnálta őt, azután néhány lépés után, amikor ismét megpihent, átvillant rajta: mintha nem lett volna egészen őszinte a kérése. Túl hirtelen változott szelédre addig agresszív hangja. Mintha csak időt akart volna nyerni és lerázni őt.

Hirtelen harag öntötte el. Tényleg becsapta, és így akart szabadulni tőle? Leverten indult tovább. Pólója háta átizzadt a cipekedéstől. Amikor a lifttel felért, és a rábízott kulccsal kinyitotta az ajtót, már be se ment a konyhába, csak az előszobában tette le a szatyrot.

Na, sikerült?, kérdezte a kulcscsörgésre az előszoba túlsó végén feltűnő apja.

Azt mondta, most nem ér rá, felelte gyorsan. Miközben elismételte a pénztáros szavait, elbizonytalanodott, rossz érzés fogta el.

Apja szemrehányóan nézett rá.

Azt mondta, menjek vissza délután, zárás előtt, tette hozzá a gyerek visszafojtott dühvel. Érezte, hogy nem lesz kielégítő a válasza, és sejtette a következményeit is. Hirtelen nem tudta, kire haragszik jobban.

De hát addig meg kellene főzöm az ebédet, dugta ki fejét a konyhából az anyja.

Apja szigorúan nézett a fiúra. Meg se kellett szólalnia, a gyerek panaszosan felkiáltott.

De miért kell egyedül? Ha ti ott lennétek...

Nem leszünk mindig melletted, vágott közbe hangját felemelve az apja. Meg kell tanulnod egyedül helytállni. Ha hagyod magad, becsapnak, eltaposnak. Ha a pénztáros nem hajlandó intézkedni, mondd meg, hogy az üzletvezetővel akarsz beszélni.

Az ki?

A főnöke.

Ez nem igazság, vált síróra a gyerek hangja.

A világ nem igazságos, fiam. Harcolnunk kell az igazunkért.

A fiú segélykérően nézett apjáról az anyjára, de az nem reagált, csak egyetértően bólogatott.

Fordultában a szatyor a beépített szekrény ajtajának verődött. Az ajtófélfának is nekiütközött, ahogy nagy lendülettel előre lódította. Az ajtót úgy csapta be maga mögött, hogy döngött, ettől megijedt, aztán vitte a düh. Minden elhomályosult előtte. Azt sem tudta már, honnan hová tart, csak azt, hogy teljesen egyedül van.

Halott költők

Robert Frost erdejében

*ahogy összeszedtem néhány szót
(a rengetegben a törött ágak)
hideg szekercével megvagdosztam
a fehér gyümölcsű vadalmafákat
távolabb pedig a tüskés bozót
és az erdőn túl a tölgyesek
túl nagyok túl vének és túl –
egy két gallyat ha lenyesek
semmi. állnak mozdulatlanul
és a szóban a jelentés az ige
vihar sem hajlítja meg és soha
nem zúg felette a vers erdeje
ha tél van (és mindig tél van)
belemarna a görcsös fatörzsbe
de a balta úgylis visszapattan
a dermedt igeidőben: a fagyban*

Egy szobor metafizikája

*donne arcán a kivésett félmosoly
a lába alatt üres kő az urna
belsejében ott van benne valahol
a kő hiánya és önmagába hullva
a vers metafizika a költői kép
csak egy szobor. a messzeség*

Abu Nuwas sírja

*homokóra domború üvege
a belülről felfénylő ég
vajon ki fordítja majd meg
és mondaná: elég*

*senki. ez a vers is
lepereg mint a sárga homok
a tavernák és a szeretők
kaszidák bolygók és bordalok –*

*és nem marad belőlük csak
a semmi. a sivatag
betemeti és homokká őrli
az embereket és a napokat.*

*Ő pedig nem tesz ellene:
mosolytalanul figyel.
minden kis homokszem
egy-egy örökkévalóság neki*

Marsi költők

*a marsi könyvben ezüst lángocskák az írásjelek
nyelvükben nincsenek időtlen távolságok a szavak
holdjaik odafent a folyékony időben keringenek
a marsi talaj hideg és piros üvegsíkságai alatt
a költők mint a bazaltkőbe belefagyott halott.
lehunyt szemhéjuk mögött ellobbanó hasonlatok*

Somogyi tájakon

Mellékvonal. Nincs vége-hossza.
Egy fülelt állomás a május.
Az úrszelvénybe nyúl a bodza.
Felzúg a gép, hogy végre átjuss
a Desedára hajló hídon.
Ütemre: tócsa, talpfa, víznyom,
s a fák elernyedő karjai.
A Csörgőt messze hallani.
Festői táj. Fű lepte dombok.
Vén már a mozdony, felköhög.
Az ablak izzad, mint a homlok,
a reprodukciók mögött.
Egy mozgó tárlat volna itt:
Ismerd meg Rippl-Rónait!
Szélfúttá fűz, parányi házak.
Éber fotósok lesben állnak.
Kabát lobog, kacsint a blende.
Fényünk már átfutott a képbe.
Hangoskodunk, futunk a csendbe,
s a színek városába érve
az élet oly ragyogva lép be
a háromkocsis végtelenbe,
akár ha mindig béke lenne.

Fűnyíró

A kerten végigtolni, és
berregve szánt a gondolat.
A nyárba nyír a tompa kés,
kidől a fű a lomb alatt.
Hány buktató és fordulat!
Havonta párszor körbemenni.
A kert lenyírva jól mutat.
A fű helyébe nő a semmi.

*Kihalt a tér, az ég eziüst.
Szobádat nem takarja fal.
Holdbéli kráterek s a füst,
a lánctalp bármin áthidal.
Mint kés alatt a könnyű vaj,
a város oltad. Léte ennyi.
Míg jár a tank, és döng a zaj,
a ház helyébe nő a semmi.*

*Kábít a szó. Nem fáj az ostrom.
Precízen, mint a torpedó,
a csonton át, meg némi roston,
agyadba fúr a konteó.
Remélni, hinni volna jó,
a nyájmelegben benne lenni.
Míg szépre nyír a gondozó,
az ész helyébe nő a semmi.*

g.1. rög és rozsdá

*de ki hagyta a félkész tetőn az ácsokat.
odafent, a gerendákat metsző, szálkás,
kissé megdolgozatlan cseréplécek között
alulról süti mozdulatlanságtól görcsbe
feszült hátukat a nap, az ácskapcsok
derékba tört vasán, a sugarak beesési
szögétől függően, az aritmia rendjében
meg-megcsillan a halvány, a tető rézsút
felületén végigcsúszó fény, ami végcéljaként
elér a rögtön száradó vér pergő darabjaitól
megszabadult bőrig, és gyorsan perzselni
kezd a túl régóta előrejelzett kánikulában.
a reccsenés az évekig szárított faanyagé,
a tompa sajgás az ízületeknél túlfeszülő
csontoké, a zsibbadtság a reggel bizonytalan
lenyomata. alulról bontja meg a hát
hámrétegeit a test növekvő súlya,
a szív málló izomzatának ólmos tömbjei,
a harántcsíkolt szövet poros mozgása.
párhuzamos, ritkuló síkok a délelőtt
szívacsos tágasságában.*

g.2. a szög feje

*a bőrükhöz ütköző fotonok retinájukra
festenek, mellkasukban tüdő fuldokol,
markuk és lábfejük közepén fémes sajgás,
az ácsok, egy felettük köröző, ismeretlen
madár szárnyzuhogásának végtelenségét
hallva mégis eltelnek nyugalommal. már
nem gondolnak a három szögre, ami ha
csontot nem is mindig ér, a kéz idegekkel
teli, finoman barázdált borítását könnyedén
átszakítja, még nem gondolnak a csőr a test*

*minden részéhez hozzáférő, a csontgúlát
legkisebb metszetében záró hegyének váratlanul
nagy erejére, csak a fájdalmas, mostantól
közös történetüket befejező pontra gondolnak,
ami egyre szorosabban következik a hirtelen
bizonyossá váló kiszolgáltatottságból.*

g.2.1.

*mert hiába a test alatt keresztben húzódó
lécek különösen nagy tapadási súrlódása,
a szálkák borította, a görcsök száma miatt
talán túlságosan is gyenge minőségű anyag
a lecsúszást gátló, de legalábbis fékező
felülete, a néhol már-már íves egyenesek
a soha fel nem kerülő cserepek rendjét
biztosan nem zavaró, rontott párhuzamosai,
és hiába a szögek merev tartása, az akarat,
a szándék hiánya, a test, mert teljesen kimerült,
a gravitációs erőnek engedelmessévé mégis
el-elmozdul a tető széle, a ház elkészült,
dísztelen homlokzata felé, miközben sebeit
épp saját súlya miatt újra és újra továbbvágja
és tágítja a szög rideg vása, a meg-meginduló,
a felszakadó heg méretéhez képest még
mindig felfoghatatlanul élénk vérzés,
hogy a napfénytől bántóan világos, meglepő
módon kezeletlenül felrakott gerendákat,
ha nem is egyenletes, de a száradásnak
köszönhetően mégis egyöntetű, meleg
barnára fesse. céltalan, mégis eltökélt
készülődés a lassan beköszöntő délutánban.*

Az Úr nem más mint fekete éjszaka – csak akkor érezni, ha sötét van

*Mivel az ige olyan, mint a kínai tinta, a korom a kéményben, mint a szemei
annak a valószerűtlenül gyönyörű indiai kisfiúnak, akit örökbefogadtak a szomszédék.
És az ige Nála van és Ó az ige, kölcsönösen befestik egymást.*

Az igének nem szabad látszania, csak akkor működik, ha sötét van.

*Sötétség, mint egy barlang mélyén, amelyben senki nem fedezi fel
a valódi első emberek titokzatos rajzait*

*nem találja okos szerszámaikat, melyek okosabbak, mint másféle emberek eszközei
utolsó vacsorájuk maradékait egy ismeretlen ragadozó koponyájából készült edényben
nem világítja át apró görbülő gerinceiket és rajtuk a szívmentő csontkalitkáikat.*

*Feketeség, mint a legmélyebb óceáni medencében, a mélyóceáni hegyek tövében húzódó
árokban*

*amelyhez nem férünk hozzá, amelyben a hegységeknél és szikláknál is idősebb,
foszforeszkáló élőlények lebegnek*

*a tenger érintetlen fenekén sétáló, ismeretlen anyagú és szövetű lények
üvegkalmárok és átlátszó amőbák és világító kukacok*

szem nélküli vadak, olyan érzékszervekben bízók

amelyekről nekünk fogalmunk sincs

*rágószervekben, tüskéiben, ragadós csápokban, széttárt, tűhegyekkel teli szájban
végtagokban és olyan szervekben, amelyeket*

el sem tudunk képzelni. Hiszen még a gombáknak sincs saját katedrájuk.

Olga Stehlíková (1977) cseh költő, kiadói szerkesztő, irodalomkritikus. Jaroslava Oválská álnéven is publikál. Az újságíróiskola (Vyšší odborná škola publicistiky) elvégzése után a prágai Károly Egyetem Bölcsészkarán tanult tovább, a cseh, valamint az általános nyelvészet és fonetika szakon. Kritikusként több irodalmi lapnak és internetes portálnak dolgozik, szerzőként összművészeti kísérleti projekteken vesz részt, továbbá irodalmi műsorokat készít a Cseh Rádió és a ČT ART tévéadó részére. Első kötetével – amely *Týdny* (Hetek) címmel jelent meg 2014-ben – rögtön elnyerte az egyik legjelentősebb cseh irodalmi díjat, a Magnesia Literát. Gyerekeknek is ír. Tavaly immár a nyolcadik olyan könyv látott napvilágot, amelynek Stehlíková a szerzője, illetve társszerzője. (*A ford.*)

Mondd: mikortól meddig szerettél engem?

*Araszolt vagy folyt az az idő,
mint a friss méz,
láttad-e benne méhtestek darabkáit?
Mit énekeltek akkor a feketerigók – nekünk énekeltek?
Golyóstollal lerajzoltam a csuklóra
az egészset,
még érzem azokat a vékony kék vonásokat a finom bőrön
– de más csuklóján.
Gyors volt. Gyors idők jártak akkoriban.
Tessék?
Most nem értettelek jól: ingben? Ringben?
De akkoriban minden idegrándulást értettem,
minden bordát, mely belégzéskor
elhúzódott a többitől,
mint minden fiú az erdei iskolában.*

Egyszer majd miattunk állnak sorba

*a sorban az új lények fegyelmezetten beszélnek majd nyugodt hangokon
ismeretlen nyelveken.*

Főként te.

A sorban állás élménye bónusz, de mindenki szívesen ráfizet.

*Az én nevű kiállított tárgy behajlított térddel
fog ácsorogni, felváltva terheli a lábát.*

*Egy új család jár arra, új rendszerű
elektronikus megjegyzéseket fűz hozzá.*

Megmutatom, hol volt valaha a hajunk.

Kesztyűt húzol.

Megnézed a fogaimat.

*Ezekkel rágtunk, mondom az ujjaiddal teli szájjal
de közületek már rég nem fogja érteni senki.*

*Mi ez a hang? – kérdi az új kislány
új nyelven.*

Talán az emésztés, *válaszolsz idegesen.* Akkoriban emésztették a táplálékot.
a csoportok közötti szünetekben mohón pislogok,
kiegyenlítve a farkasszem-nézés hosszas szakaszait.

Ezeknek igyekszem a jobb oldalamat mutatni:
Rálátok az „Erőművész” kiállítási tárgyra
Épp a szeretetet mutatod be rajta.
Az emberek között különféle kötődések jöttek létre,
áll a kiállítási panelen.
Az erőművész vállá viszket.

A „Sejtsalád” vitrin Petri-csészét és mikroszkópot tartalmaz.
A kiállítás végén az interaktív étkezdében
úgy fogtok enni, mint mi. „Gyermek” névtáblát viselő kis emberek szolgálnak fel.
Nem lesz olcsó, de van nálad az új pénznemből.
A földszinten ki lehet próbálni az emberi rituálékat:
ezt választod: temetés, feleséged, öt órai tea.
Magyarázod a házi kedvenceket.

Lábam nagyujjával észrevétlenül áttolom a címkémet
a „Vénasszony” kiállítási tárgyhoz. Akkor végre felismersz.

Azt írod, bánatos vagy

mert ott fúj a szél és drága a kenyér
írod, hogy sok idődbe telik az írás
és a levelek mindig soká jönnek
hogy még 34 nap, azt nem lehet kibírni
leírod a sötét szobát
kopott kordhuzatú karosszékkal
és az alatta lévő arab kisboltot:
este a kínai levesbe beleborítasz egy konzervet
látom a tenyered élet, amint végigvándorol a papíron,
sorról sorra
az az ösztöndíj rövidebb is lehetett volna
a lengyel lány itt hagyott egy cukkinit, rizst
a samponját és fél Nutellát
a toll most fél centiméteren megakad, a tollhegy fél másodpercig habozik
egy kihagyott sor
zavartan kanyarítod az aláírásodat – a neved másképp dől
mintha gyorsan odafirkantottad volna, de nem így volt
látlak, hogy téped ki a papírt a jegyzettömbből

*a hollandi biztosan otthagya a vándor
papagáj-, sárkányvirágot vagy könnyezőpálmát
látom, ahogy végighúztad a körmődet az összehajtott papír élén
ahogy a nyelvod megnyalta a bélyeget
az elnökük van rajta
ahogy a boríték fölött ettél valamit és a címet
másutt és más tollal írtad
látlak, ahogy elviszed a borítékot
nikotinfoltos ujjaiddal
melyekkel megszorítod a tarkómat
a kalap alatt zsíros a hajad
a kabát szélei súlyosan lebegnek
szélben haladsz a folyó mentén
mert nem tudod, itt milyen hosszúak
a villamosmegállók közötti távolságok
az utcakövön ingyen nyílik idegen újság
mint egy legyező
valóban fúj a szél nálatok
küldenék neked cibetmacskát*

ROBERT SVOBODA és IFJ. SVOBODA RÓBERT fordításai

KUBIZMUS ÉS TARKAHARKÁLY

Nemes Nagy Ágnes: Négy kocka

1

*Az első ablak-kocka park.
Egy kerti út, lombtalan ágak között,
egy kerti út, oldalt tiszafa tömbje
apró téli gyümölcscsel pettyesen,
századvégi üvegfestmény-pirossal,
s volnának itt még,
volnának itt még részletek, – minek?
Ami jegyzi a kocka-képet
az a kerti út, az a madárnyak-út,
amint nem szóval, csak kézmozdulattal
jelölhetően hátrahajlik,
s el-nem-gondolható madár-fejét
a homályos kerti sűrűbe nyújtja.*

2

A második ablak-kocka párás.

3

*A harmadik ablak-kocka beton.
Úgy értem: egy garáztető
(melyet a párkány félbe vág s alatta
nem láthatóan, rájukszabott
ponyvaruhában a szerkesztett állatok,
a lakkozott, a csiszolt, a krómozott
felületek villámain behúzva,
és hengereikben üregesen
a néma, négy ütem
téli garázsok alvadt hűvösével)
és kint a forró, téli napsütések,
s a tarkaharkály trópusi
színeinek éghajlat-tévedése,
amint át vág a hőmező fölött
és elfordítja a látóhatárt,
mint egy volánt, pörögve,
déli napot villámló délkörökre.*

A negyedik ablak-kocka ég,
kifeszített ég, ráncatlanul.
A földi légkör ritka némasága,
amint nem írja, sűrű tábla,
fogyhatatlan felhőbeszédeit,
egy-két vonal csak, jel-törmelekek,
megkísérelt értelmezések,
foszlány, képző, ígéret.

„A legnagyobbak művében is sokszor világosan kimutatható az a két-három legfontosabb téma, ami egész életüket végigkísérte” – írja Nemes Nagy Ágnes egy Rónay Györgyöt köszöntő írásában.¹ Nemes Nagy Ágnes esetében az egyik ilyen vezértéma a *nézés* és ezzel szoros összefüggésben a *képek*. Hogy mit, miért és hogyan nézünk vagy nézzünk, az költőként is, esszéíróként is, magánemberként is szüntelenül foglalkoztatta. Álljon itt három jellegzetes példa a sok közül.

A *költői kép* című nagy ívű tanulmányában Dsida Jenő *A sötétség verse* című költeményét idézi: „...Mondd, kissé mártottál-e már / hófehér cukrot barna lébe, / egy feketekávé pohár / keserű, nyirkos éjjelébe? / S figyelted-e: a sűrű lé / mily biztosan, mily sunyi-resten / szivárog, kúszik fölfel / a kristálytisza kockatestben? / Így szívódik az éjszaka / beléd is, fölfelé eredve...” – majd elemzését ezzel a megjegyzéssel kezdi: „Ezt a kávéba mártott cukrot, ezt megnézte Dsida Jenő.”² Igen, *megnézte*. Ahogyan Nemes Nagy Ágnes használja ezt a szót, hallatlan súlyt kap: az alapos szemügyre vétellel vagy még inkább a tárgy letapogatásával lesz azonos, a jelenség specifikumainak *pontos* észlelésével, számbavételével. Így kell nézni – és persze aztán megfelelő szavak és szerkesztésbeli fortélyok szükségeltetnek, hogy létrejöjjön az a hiper-szenzuális, *ráismertető* költői kép, ami Nemes Nagy Ágnes saját költészetének is fundamentuma.

A Dsida-vers kapcsán beszél a látás és láttatás egy másik fontos mozzanatáról: ez a kép kiemelése, *kívágása* a környezetéből, észrevételeink óriási és érdektelen csoportjából. „Milyen jó kívágás!”, mondta egyszer nekem; egyik egyetemi órája után jöttünk a francia tanszékről a bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületének folyosóján.³ Fölkaptam a fejem, s néztem, mit néz. Az ablak kívágta látványt nézte. Arról a pontról, ahol épp voltunk, a Belvárosi plébániatemplom egyik gótikus részletét lehetett látni. Figyelt, észrevettem. És megmutatta nekem is a valóban remek képet. Nézni tanított.

A harmadik példa egy Jézusról szóló jegyzete. „Hogy mit gondolok Jézus alakjáról, arra egy legendával szeretnék mindenekelőtt felelni. Apokrif, de eléggé ismert. Jézus és tanítványai egy mezei ösvényen járnak. Egyszerre csak egy kutya teteme fekszik előttük az ösvényen keresztbe, már oszladozó állapotban. A tanítványok sietve és viszolyogva lépnek át a kutya tetemén, Jézus megáll előtte, nézi, aztán utánaszól a tanítványoknak: Nézzétek csak, milyen szép a foga” – írja a költőnő, majd így folytatja:

„Milyen szép a foga. Nekem ez fontos mondat és nagyon jellemző. Meglátni a legviszolyogtatóbban, amely persze nemcsak a kutya tetem, hanem az élet nyomorúsága, esendősége, félelme, a halál, a sors – meglátni mindabban, ami szép, valami részletet találni, ami szembeszegül a visszataszító látvánnyal, a félelemmel, azt én kivételesnek tar-

¹ Nemes Nagy Ágnes: Rónay György hatvanéves. In: NNÁ: *Az élők mértana. Prózaí íráások*, Osiris, Bp. 2004, I. 598.

² Nemes Nagy Ágnes: *A költői kép*. In: NNÁ: *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I.*, Magvető, Bp., 1989, 231.

³ 1977 tavaszán; Nemes Nagy Ágnes ekkor műfordító szemináriumot tartott az ELTE bölcsészkarán, a francia tanszéken.

tom és általánosnak is. [...] Nemcsak esztétikainak tartom Jézus megjegyzését, de hogy, erkölcsinek, filozófiaiának, morális bátorságnak, vitalitásnak. Az oszló kutyatetem és a szép fog – ez a két pólus, ami közt az ember egzisztál: esendőség, törekénység, halál – életkedv, életöröm. Jézus az én szememben az esendőség hőroza.”⁴

S ehhez kapcsolódik a költőnőnek még egy nyilatkozata: „...mindenféle tárgyat szeretek, de a jelentéktelen tárgyak egyre fontosabbá válnak nekem. A morzsalékok, egy faág, egy pléhkanál, egy kavics, és a fent említett nejlonszatyor. Valahogy épp ezért tetszenek nekem, mert morzsalékok, mert rész-mivoltukat nagyon erősen érzékelem, és talán az ellentétnél fogva különösen nagyra látom azt a jelentést, ami belőlük szól.”⁵

*

A *Négy kocka*: négy ablak-kocka; pontosabban: négy ablakszem, ablak-négyzet által kihasított *négy kép*, négy képkivágás. Ül a költő a jól fűtött téli szobában (mondjuk Szigligeten), és kinéz az ablakon. De nem úgy, mint más halandó – ő külön-külön tekint ki az ablakszemeken, és – láss csudát! – négy különféle képet lát, mintha nem is egy ablakhoz tartoznának az ablak-kockák. Pedig egy ablak ez, másként nem lenne indokolt ablak-kockákról beszélni.

De vajon lehetséges-e olyan ablak, amelynek négy részén át ennyire különböző képeket látni? Meglehetősen valószínűtlen. Ám ha az 1. és a 4. a két felső ablakszem (parkrészet; ég), a 2. és a 3. a két alsó (párás üveg; garázstető), talán mégis lehetséges. Különösen, ha a négy képet nem egy szemléleti ponthoz kötjük; ha feltételezzük, hogy a szemlélő *nézőszöveget vált* nézelődése közben. Miért is ne tehetné? A *De nézni* című vers programszerűen is megfogalmazza a többnézőpontúságot: „És nézni fentről, letről, mindenféle szögekben...”; vagy ugyanebben a versben, korábban: „nézni, tudod, mint egy formabontó asztalt / egyszerre látni lapját és profilját”. A lapját és profilját egyszerre mutató asztalban a kubisták munkamódszerére ismerünk. A *Négy kocka*, úgy tűnik, az irodalmi kubizmus egy lehetőségével kísérletezik – erre utalhat a cím *kocka* szava is –, amikor a tájat fölbontja négy, más-más perspektívát érvényesítő képre.

A kubisták – Braque vagy Picasso – formabontása, többféle perspektíva szimultán alkalmazása kétféle hatást kelt a befogadóban: egyrészt a világ szétesettségének, tördelttségének élményét közvetíti, másrészt – épp ellenkezőleg – a komplexebb látásnak a lehetőségét kínálja fel. A kétféle hatás végül is egy: a tárgyak megszokott látványa a több-szempontrú ránézésben valóban szétesik – hogy egy (a művészi szándék szerint) teljesebb leképezésben jelenjék meg. Vagyis a lapját és profilját egyszerre mutató asztal közelebb áll a valóságos asztalhoz, mint az egy nézőpontból ábrázolt, „realista” asztal: ez a kubista formabontás lényege és értelme, s nem a néző megbotránkoztatása. Bár a megbotránkoztatás vagy legalábbis meghökkentés sem mellékes: az avantgárd provokálja az elkényelmesedett művészet-befogadót, ki akarja zökkeníteni megszokott látásmódjából, konvencionális világából. Lehet másként nézni és gondolkozni, nézz máshogy, gondolkodj máshogyan, mint szoktál – ha az avantgárdnak pedagógiai hajlandóságai lennének, így fogalmazna.

Nemes Nagy Ágnes versében is bőséggel akadnak meghökkentő mozzanatok. Például a párás ablak-kocka belefotografálása a versbe, ráadásul hangsúlyosan, külön számmal ellátott részként. Képközet, amelyben nincs kép. „A második ablak-kocka párás.” Punktum, ennyi. Kép, amelyen nem látszik semmi. A képiségnek ez a null-foka a bemérési pontja a vers többi képének; ez a kép nélküli kép a *látni* és *nem látni*, a *van* és *nincs* közötti vers-

⁴ A hagyatékban fennmaradt kéziratot Ferencz Győző adta közre a *Vigilia* 1993/1. számában. Kötetben: NNÁ: *Az élők mértana*, I. 699.

⁵ Nemes Nagy Ágnes: *Írószobám*. In: NNÁ: *Az élők mértana*, II. 352.

beli kalandozás voltaképpen kiindulópontja. A párás üvegen nem látni át, pedig mögötte nyilván van valami.

Nem látni az 1. rész madárnyak-útjához tartozó madár-fejet sem, pedig a megfogalmazás módja egyértelművé teszi, hogy az ott van: „madár-fej / a homályos kerti sűrűbe nyújtja”. De nemcsak nem látni, hanem még elképzelni sem lehet: ez a madár-fej „el-nem-gondolható”.

Míg a tekintet és a képzelet megakad a párás üvegen és a kerti bozóton, meglepő könynyedséggel hatol át a garázs betontetején: a garázsban „nem láthatóan” sorakozó gépkocsikat láttatja a vers.

A negyedik ablak-kockában az ég ugyan kiválóan látható, ám azáltal, hogy felhőtlen, hogy a „földi légkör ritka némasága” állt be, és „nem írja... fogyhatatlan felhőbeszédeit”, mintegy a lényegétől van megfosztva. Mint ahogy a fej nélküli madárnyak-út is csak ígéret, nem vezet sehova: ahova vezet, annak lennie kell, de még sincs. Az égen, a máskor sűrűn teleírt táblán pedig „egy-két vonal csak, jel-törmelékek, ...foszlány...ígéret”.

Az ablakkivágások mindegyikében *paradox kép* mutatkozik. Egyedül a harmadik ablak-kockából látható tarkaharkály látványa valódi látvány – igaz, ez a kép sem nélkülözi a paradox vonásokat. Létező, de nem gyakori tapasztalat a téli *forró* napsütés, s mint ilyen: határeset valószínűtlen és valószínű között. Valószínűtlen valóság a tarka madár, „amint átvág a hómező fölött” – „trópusi színei”-t egyenesen „éghajlat-tévedés”-nek minősíti a látványt szemlélő lírai alany. A vers képei közül ez az egyetlen, amely mozgókép. A látvány olyan váratlan és csodálatos, a fehér hómező és a trópusi tarkaság kontrasztja oly erős, a mozdulatlanságban a mozgás oly intenzív, hogy mintegy „elfordítja a látóhatárt”. Úgy érthetjük, hogy a leginkább hiányaival jellemezhető világban megjelenő villanásnyi szépség, a mozdulatlanságot és életteleniséget megtörő, lendületes vitalitás a szemlélőt fordítja ki eddigi mentális állapotából, szemlélődésének egykedvű nyugalmából. Bizony, az a hómező fölött átrepülő madár egy cseppnyi boldogság, a nyár ígérete.

Egyik tanítványom egy Nemes Nagy-órám után ezt mondta: elfogadja, hogy nagy költészet ez, de hideg, és ezért nem tudja igazán szeretni. Térey János még élesebben fogalmaz: „Nemes Nagy költészete hidegletlős és steril költészet”.⁶

Nemes Nagy Ágnes valóban gyakran elrejtí – s erre a versre ez különösen igaz – a maga érzelmi reakcióit. A frusztráltságnak is, a vágyakozásnak is, az ámulatnak is az olvasóban kell megteremtődnie, kitermelődnie a vers (sokszori) elolvasása során. Nemes Nagy Ágnes csak a képeket rögzíti, *impassibilité*; azt, hogy érzelmek egyáltalán fölmerülne, még a tárgyilagos, csevegő hanggal is leplezi: „s volnának itt még, / volnának itt még részletek, – minek?”; „A harmadik ablak-kocka beton. / Úgy értem: egy garázstető”. A módszert és a tónust lehet szeretni vagy nem szeretni, de nem lehet (vagy nem szabad) nem észrevenni a tarkaharkály leírásában azt a szeretetlenséget és személyes érintettséget, amiről a bevezetőben idézett esszéekben beszél a költő.

A tarkaharkály egyébként „rímfelelő”: a színesség révén az 1. rész „apró téli gyümölcsös pettyes” tiszafájára, madár mivoltában pedig a kertbeli madárnyak-útra is viszszaulató kép. Az örökzöld tiszafa, amely a téli, lombtalan fák között magabiztos tömbszerűséggel áll „száadvégi üvegfestmény-piros” terméseivel, maga is ajándék. Életteleniséget sugall, karácsonyos derűt, s a kulturális utalás révén szecessziós kifinomultságot, intimítást, otthonosságot. Talán csak a mozgás hiányzik ahhoz, hogy maradéktalanul örömteli legyen ez a kép – s ezt a dinamikus elemet hozza majd a 3. részben megjelenő tarkaharkály.

⁶ „Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak. Nyugtalanságát fegyvelmező nagyszony, aki elfojt, mondatokat és gesztusokat takarít meg. [...] Nemes Nagy költészete hidegletlős és steril költészet.” Térey János: A nagyasszony. Nemes Nagy Ágnesről. *Jelenkor*, 2012/3

A madárnyak-út: ívessége – ezt a keret szögletessége ki is emeli – különös és titokzatos, sőt van benne valami félelmes is. Hattyú- vagy libanyak, mely furcsán, túlságosan hátrahajlik. A *szótlanság*, *némaság* képzele kapcsolódik hozzá („nem szóval, csak kézmozdulattal / jelölhetően hátrahajlik”), mint a titkos, kimondhatatlan dolgokhoz, s mint majd a 4. rész ég-képéhez. Az út a „homályos kerti sűrűbe” vezet – ez a mesei erdő rémségeket rejtő világa lehet, a veszélyek, tudatalatti félelmek territóriuma, ezért „el-nem-gondolható”. Az Antonioni *Nagyítás* című filmjének parkjában lévő csalitos is eszünkbe juthat, annál is inkább, mert a *van/nincs*, *látható/nem látható*, *feltárható/kideríthetetlen* problematikája révén érintkezik a *Négy kocka* és a film világa. (Nemes Nagy Ágnes a mozgóképet is szerette, nem csak az állóképet, s ha felkérték, szívesen és kitűnően írt filméről,⁷ a *Nagyítás*ról azonban – tudtommal – sajnos nem.) Nos, az a szabadon repülő harkály ennek a furcsa útnak, ennek a fejetlen majdnem-madárnak is ellenpontja, megnyugtatóan természetes ellenpárja.

*

Az 1. rész összetett érzelmi tartalmú látványa után váratlan és lehangoló, hogy a második ablak-kocka átláthatatlan, és még kísérlet sem történik arra, hogy a pára mögé lessünk. A rövid, egyszólatos rész olyan, mint egy elutasítás. Még erősebb a negativitás a 3. rész első mondatában, ez a mondat szinte megüt: „*A harmadik ablak-kocka beton.*” Befalazott, bebetonozott ablakszem ez, ezt jelenti a mondat. Mindnyájan láttunk ilyen megszüntetett, vakká tett ablakot, rettenetes látvány. De csak egy villanásnyi ideig érvényes ez a kép, a második sor pontosító gesztusa visszavonja, félreértésnek minősíti a mondat voltaképeni jelentését; a befalazottság lehetősége csak derengő rosszérzéként marad meg az olvasóban. Ám a módosított kép sem szebb vagy vonzóbb. A beton garázstető csúf és sivár, még ha minősítve nincs is. A költő itt a puszta megnevezés nyelvi kopárságával jellemez.

Ha a párás üvegen nem látni át, miért láthatók a nem látható autók? Amelyek ráadásul kétszeres fedésben vannak (betontető és ponyvaruha). Igaz, maguk a járművek nem jelennek meg látványként: alakjukról, márkájukról, színükről nem szerzünk tudomást. De „a lakkozott, a csiszolt, a krómozott / felületek” belevillannak a szembe, hogy aztán a költő egy bűvész mozdulatával el is tüntesse ezt a fényt: „...felületek villámaikat behúzza” – de csak azért, hogy még beljebb hatoljon, az autók hengereibe nézzen be, s konstataálja a némaságot, mozdulatlanságot, funkciótlanságot: „és hengereikben üregesen / a néma, négy ütem / téli garázsok alvadt hűvösével”.

Sem rousseau-ista ellenérzést, sem avantgárd lelkesedést nem érzünk az autó-leírásban. A „rájukszabott / ponyvaruhában a szerkesztett állatok” megfogalmazásban van ugyan egy csipetnyi groteszk íz, de ez elfogadó, szeretetteli ironia. Mintha azt mondaná: *ez van*, ilyen a modern világ, állatok helyett autók állnak az istállóban, azokat dédelgeti-öltözteti a gazdájuk, nem jószágot. A szemlélő nem minősít, nem sírja vissza a téli üresség Petőfi-féle premodern világát, amelyben mégis van (volt) valami hasonlíthatatlan bensőségesség:

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.
(A puszta, télen)

⁷ Lásd a *Film* című fejezetet, in: NNA: *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék II.*, Magvető, Bp., 1992, 280–328.

És nem idézi föl Nemes Nagy Ágnes a maga pusztaság-verseiben föltűnő lovakat sem:

*Tanyaház. Nincsen ablaka.
Homokkal foltos, szürke gyep
lapján magányos kövület.*

*Gémeskút. Gémjén nincs kolonc.
A kávára bukott az orra.*

[...]

*S mint a felrémlő gondolat,
tűnve, kísértve,
nyárfák között, buckák alatt,
egy lassú lovas ér a rétre.*

*Sovány, fél-mura ló a ló.
Nem is nyereg alá való.
Zötykölve himbál lassu útján,
sárga-sörényes, néma hullám.*

[...]

*Ki patkolt téged, mura-ló?
Micsoda városi kovács
igazgatta egy nyári nap
friss vastól füstölgő patád?
Az őszmellű, az óriás,
a nagy, fehérhúsú kovács
vastag autógumi-darabbal
támasztotta csukló bokád –
meleg válla az oldaladnál,
szinte emelt a nagy, csupasz váll,
és te vékonyad falán át
érezted súlyos fujtatását.
(A lovas)*

Azzal, hogy a *Négy kockában* „szerkesztett állatok”-nak nevezi az autókat, épp csak utal a fenti versek lakhatóbb, elveszett világára, nem idézi meg azt. De az utalás elég erős ahhoz, hogy elérthessük – s ekkor, ezáltal válik nyomasztóvá a ponyva alatt szunnyadó gépkocsik némasága, mozdulatlansága. A „néma, négy ütem” a közvetlen jelentésen túl a négy évszakot idézheti fel, pontosabban azt, hogy a négy évszak váltakozása megállt, a világ télbe dermedt. (Beúszhat a tudatunkba Juhász Gyula *Tápai lagzi* című verse: „De télen, télen a világ megáll...”) Talán nem önkényes értelmezés, ha a „téli garázsok alvadt hűvösé”-t a politikai-történelmi korszakra, a hatvanas-hetvenes évekre is vonatkoztatjuk.⁸ Ezek a szép és duplán védett autók minden bizonnyal a pártállami elit státusszimbólumai, s hogy ők – az elit tagjai – az urak, az még a betontető rejtettségében is egyértelmű. A szemlélő számára nincs rejtély – a beton átlátható.

⁸ A vers pontos keletkezési időpontját nem ismerjük; az *Egy pályaudvar átalakítása* (1969–1979) című ciklusban található.

Az egész táj, mind a négy részlete hangtalan és ember nélküli. Dermesztő világ – anélkül, hogy drámaian tűrhetetlen lenne (szemben a költőnő negyvenes és ötvenes évekbeli verseinek világával, amelyben a félelem és szorongás a leggyakoribb közérzet). A *Négy kocka* lírai alanya magányos – de ebben a magányban sincs semmi drámai. Lassú, nyugodt, egykedvű szemlélődését azonban valami megzavarja. Azt a tarkaharkályt nem lehet fásult, bölcs rezignációval nézni. Az a tarkaharkály mit sem törődik a mostoha viszonyokkal, éghajlattal, tollazatának célszerűtlenségével. *Van*, teszi a dolgát. Egy pöttynyi szuverenitás repül el – mit repül! átvág! – a hómező fölött. És, tudjuk, „elfordítja a látóhatárt, / mint egy volánt, pörögve, / déli napot villámló délkörökre”. A szemlélőnek immár más-ként kell néznie a világot.

És akkor felnéz az égre – vagyis átnéz azon az ablak-kockán, amelyen át az égbolt látszik. Talán jelet vár, égi megerősítést. Gyönyörű a ráncatlan ég, de nincs üzenet, nincs hírhozó – angelos – sem, mint annyi más Nemes Nagy-versben: „egy-két vonal csak, jeltörmelékek, / megkísérelt értelmezések, / foszlány”. De nem a töredékesség, némaság, üresség, nem a kudarc regisztrálása zárja a verset, hanem két, a jövő felé nyitó szó: „kép-ző, ígélet”.

Talán ez a következménye, ha igazán megnézünk egy tarkaharkályt.

MI IS TEHÁT AZ ÉLET

Még egyszer Pascal Quignard-ról

1.

Temetői sétáim során, a sírok között bóklászva, a feliratokat nézegetve mindig hitetlenkedve betűzgettem azokat a márványra vésett üzeneteket, amelyeken szép kort megélt, a maguk idejében ismert, ma már tökéletesen elfelejtett emberek „vallottak” egykori életükről. Egy név, egy évszám és valami adat: kitüntetések, címek, rangok, sikerek (csak a sikerek!). Az egyikén lajtsromba vették őket, a dicső múltat, egyfajta torz büszkeség-fallá alakult át a sírkő, a másikon valami jelvény vagy szobrocska is emlékeztette a látogatót, hogy mi volt a halott foglalkozása, miben ért el valami „kiemelkedőt”. A pusztulással szemben persze minden felirat örület: a „Feltámadunk” éppúgy, mint a „Nem felejtünk”. De talán nem is örület, inkább csak bolondság azt gondolni, hogy az élő és halandó ember, aki nincs tovább, azonos volt azzal (azzal volt azonos), amit életében „elért”, és hogy ezt a semmiséget érdemes kőbe vésní, leírni, odabiggyeszteni a szétmálló test fölé. A halál pontszerűségére mégis, értelmetlenül is, egy sikertörténettel választolnak ezek a híresek, árva sírkövkön slágvortokban felelevenítik (életben maradt szeretteik által felelevenítetik), újra elregélik, csak nagyszerűségeire koncentrálnak, az „életüket”, pozíciókkal, érdemrendekkel tépázott néhány évtizedüket.

„Vallomástevő állat, ime ez lett a nyugati emberből” – sóhajt föl *A szexualitás történetében* Michel Foucault, és való igaz, hogy gyönyörűségünket leljük ezekben az önmagunkról szőtt legendákban. A nagy utazások, a kitűnő munkahelyek, a felmutatható eredményekkel teli életív, boldogulásaink: csupa „nagy” történet a mi regényszerű vagy filmszerű életünk, amelynek mi vagyunk a hősei és általában a bárdjai is. Elmeséljük magunknak és másoknak, meg- és bevalljuk, kiemelkedő pontokra, fordulatokra építve leírjuk vagy inkább – a „biográfia” értelmében – „le- vagy megrajzoljuk” napjainkat, és persze álmainkat, gondolatainkat, leghőbb vágyainkat, betegségeinket, házasságunkat, szüleinket, gyerekeinket, unokáinkat, karrierünket. Az iskoláinkban is ezt sajátítjuk el a művészetek, a tudományok, az országok, nemzetek kapcsán: a történetiség, a történelmi perspektíva elsőrangú fontosságát és evidenciáját. Közösségként vagy egyénként mi már valahogy mindig előre- vagy hátrafelé élünk, történetekre emlékezünk, történeteket szövíünk, életpályát vázolunk fel, tervezgetünk, szégyenkezünk és büszkélkedünk. Csoda-e, hogy sokan még halálukban is igyekeznek dicséretre méltónak tűnni, még sírköveiken is „küzdének az elismerésért”?

Meg van írva: „Ne aggódjatok életetek miatt, nézzétek az ég madarait: nem vetnek, nem aratnak, csűrbe sem gyűjtenek – mennyei Atyátok táplálja őket. Nem többet értek ti náluk?” (Mt 6, 26) Mi pedig, az ige hallgatói, mást sem teszünk, csak aggódunk magunkért, életterveket, élettörténeteket alkotunk, megdicsőülünk, meghunyászkodunk és pozíciókat szerzünk, amiket egy betegség, egy trauma és végül a halál szinte egy sóhajtásnyi idő alatt tesz semmivé. Ki őrzi a felejthetetlen jelent, aminek nincs története? És nem e külső történet alatti, szinte mozdulatlan, „lírai” élet-e a mi igazi életünk? „Látja Isten, hogy állok a napon”: nem ez-e az ember, a mindenkori ember egyetlen valódi „története”? És persze az, amit Pilinszky máshol úgy mond: „Kimondhatatlan jól van, ami van.

Minden tetőről látni a napot.” Mint Nietzsche írja korszerűtlen elmélkedéseiben a történelem, a történetírás bódulata kapcsán: „Aki nem képes minden múltat feledve a pillanat küszöbére telepedni, aki nem tud egy ponton – mint a győzelem istennője – szédülés és félelem nélkül megállni, az sosem fogja megtudni, mi a boldogság, s ami még rosszabb, sosem fog olyasmit cselekedni, ami másokat tesz boldoggá.”

2.

Vannak művek, amelyek nem hagynak nyugodni, amelyek írásra készítetnek, megértetnek velem valamit magamból. Segítenek megtudni azt, amit tudok, emlékeztetnek arra a tudásra, amit hajlamos vagyok mindig újra elfelejteni; valósággal kitépnek a narratíva, a biográfia álmos ösztönéből. *La vie n'est pas une biographie* (a továbbiakban: LVNB, egyetlen kiadása van: Galilée, Párizs, 2019), az életrajz más, mint az élet, az életrajz nem ad képet az életről, hirdeti Pascal Quignard pár éve kiadott könyvének már a címe is, írásának motója pedig lehetne akár T. S. Eliot versrészlete is: „By this and this only, we have existed / Which is not to be found in our obituaries.” Prózafordításban: „Egyedül azért és amiatt éltünk, amit nem fognak megemlíteni a sírunk fölött elhangzó halotti beszédekben.”

3.

Szó sincs arról, hogy Quignard csupán a művek, a művészet „biográfiai” megközelítése ellen emelné fel a szavát. Egyáltalán nem történeti, esztétikai, irodalmi, művészettörténeti kérdések mozgatják, nem érdeklí Heidegger, Schubert, József Attila, Leonardo életének és műveinek viszonya; noha folyton-folyvást zenészeket, filozófusokat, írókat idéz és értelmez. Az önmagunkról szőtt narratívákat járja körül, a cél- és értelemkovácsolást, az (utólagos) értelemalkotás emberi, túlságosan is emberi gyakorlatát. Az az ember, mondja Quignard, aki mindenáron „saját történetet” próbál kiolvasni élete folyásából, a társadalmi szerveződés darabjaként tekint önmagára, és egy idő után már csak ennek a hivatalos énjének él, annak, amit önmagából másoknak mutat fel. Már életében egy emlékkép csupán, amit halála után másokra akar hagyni. „Egyetlen élete van: az a szerep, amit kívülről megtanult. Ennek megfelelően kijár neki egy életrajz” (LVNB, 122.).

Csak hogy valójában, mondja Quignard, nem egy, hanem legalább két életünk van: az egyik a diszkontinuitás, a csönd, az éjszaka, a vágy, a másik a kontinuitás, a beszéd, a nappal, az értelem égisze alatt zajlik. „Az előbbi élet elmesélhetetlen és tökéletesen megjósolhatatlan: nincs benne semmi lineáris, semmi fatális, nincs kronológiája és nincs jelképes értelme.” Bár e kétfajta élet jórészt inkompatibilis egymással, és egymással még csak nem is „szolidárisak”, végtelenül egymásra utaltak. *Il faut qu'il y ait un rêve pour qu'il y ait une rencontre*: amit úgy is fordíthatunk, hogy minden találkozás egy álomból ered, de úgy is, hogy ami nappali életünkben megesik velünk, annak éjszakai életünk a fedezete (LVNB, 117.).

Nem csoda, hogy a *La vie n'est pas une biographie* mindenekelőtt álomkönyv, az álom könyve, az álmé, ami nem illeszkedik, ami nem illik oda. Mi is tehát az álom? Pontosabban mi *nem* az álom, hiszen Quignard is ebből indul ki. Nos, az álom, mondja Quignard, negatív értelemben az, amiben egyetlen grammmnyi „récit”, vagyis (felfejthető értelemmel bíró) elbeszélés sincsen, egyben pedig az, ami teljes mértékben híján van a bűntudatnak (LVNB, 23.). Az álmot jelentő francia *rêver* szó eredetileg a bókászással, tévelygéssel, kalandozással volt kapcsolatban: „a középkori franciában a *rêve* azt az adót jelentette, amit az adott régió határain belépő kószálónak, a kóbor lovagnak, a bohémnek, a házalónak, a

szerzetesnek, a trubadúrnak meg kellett fizetnie, hogy bebocsátást nyerjen” (LVNB, 43.). Az álom „extravaganciája” – ami a latin *vagari* és a *vagus* szavakból származik, a hullám ide-oda mozgásának képe rejlik tehát benne, de összességében annyit tesz: ami nagymértékben szokatlan, ami nagymértékben eltér a normalistól –, eksztatikus mozgása éppen abban érhető tetten, hogy az álmodó kibújik az ellenőrzés alól, viszont teljes bizalommal hagyatkozik rá a sötétségre. Quignard ezen a ponton Keresztes Szent János „sötét éjszakáját” idézi meg: „Hunyd le a szemed! Érezd át, ami belül zajlik! Senki nem férhet hozzá az éjszakához a fényességre támaszkodva. Senkinek nem tudod átadni magad, ha csak magadban okoskodsz. Az elmélkedéstől az elragadtatásig vezető úton a léleknek maga mögött kell hagynia a nyelvet és az érzékeket: teljes egészében ki kell vetköznie külső életéből és csöndbe kell öltöznie” (LVNB, 43.).

Az álom az elengedés gyakorlata (nemcsak önmagunk, hanem egyben a külvilág és az idő elengedéséé), egyúttal pedig az engedelmesség és nem utolsósorban a gyöngeség is: az álom az „elgyöngülésre vonatkozó képességünk, amit az álom görög istene, *Hüpnosz* tár fel előttünk napról napra” (LVNB, 69.). „Létünk éjjeli oldala az álom hatalmas cunamija, ami elárasztja a nappalt, mozdulatlaná merevíti és nyugalomba helyezi a testet, elzibasztja a tevékenységeket, magával ragadja a lelkeket. A tudatlannak és az álomba merülésnek ez a dagálya a Nap ritmusához igazodik azon a bolygón, amely e fényes csillag körül kering. Álmunkban egy olyan időben élünk, amelyben az idő maga még sem született, ott vagyunk, ezen a másik helyen, ahol nem ítékezünk, nem hozunk döntést, nem gondolkodunk és nem gondoljuk meg magunkat” (LVNB, 87.). „Mit álmodtam? Hol volt az a másik világ? Ki álmodik?” (LVNB, 39.) Nem tudhatjuk, az azonban bizonyos, hogy *ez is* élet, *ez is* a mi életünk, az ember *ott is* él, az álom másik világában.

Ahogy kétségbeesésünk öntudatlanul és akaratlanul mintegy testet ölt patakzó könnyeinkben, melyek kicsordulnak a szemünkből, úgy beszélhetünk Quignard szerint *Hüpnosz* „könnyeiről”, melyek hírt adnak bennünk, különös stigmák, e „másvilágról”: ilyen „könnyecsepp” nappali életünkben a zene, a szerelem, az írás, az olvasás, a vágy, a szexualitás, az eksztázis, a kontempláció. Rilket idézi itt Quignard, a *Nyolcadik duinói elegia* „Nyitottját”, amit a mi önmagából kifordult, tárgy-, cél- és történetelvű látásunk már nem képes észlelni, és persze többek között Eurüdikét, aki az ősi mítosz – és nem utolsósorban megint csak Rilke e mítosznak szentelt ismert verse (*Orpheusz, Eurüdiké, Hermész*) – szerint ilyen mélységes „hipnózisban” indul vissza, fölfelé, a fény felé, aminek létezéséről már meg is feledkezett. Így térünk vissza mi is a mi fenti, nappali „életünkbe minden hajnalon, mondja Quignard, ugyanezzel a bolyongással, ugyanezzel az értetlenséggel, feledéssel, zavartsággal, bizonytalansággal, szinte eltévedünk a fényben, félig-meddig összefolynak a vonalak, felismerhetetlenek a formák, odaveszik a dolgok és az egyének önazonossága, testünk pedig mintha még nem döntötte volna el, hogy hová akar tartozni, hogy nem akar-e ott maradni, az időtlenségben és világtalanságban” (LVNB, 134).

„Amint el- és beismertük éjszakáink létezésének súlyát, lehetetlenné válik történetet tulajdonítani az emberi életeknek” (LVNB, 103.). Döntés kérdése, hogy átadjuk-e magunkat ennek „az egy kicsit kevésbé lineáris, egy kicsit kalandosabb, egy kicsit megmagyarázhatatlanabb, egy kicsit vadabb, egy kicsit valóságosabb életnek”, mely élet nemcsak *inénarrable*, vagyis elmesélhetetlen, hanem egyúttal *imprévisible*, vagyis kiszámíthatatlan (céltalan) is (LVNB, 145.). Álmodni mindenesetre előbb álmodtunk, mint hogy világra jöttünk volna: fogantatásunktól megszületésünkig ez a szótlan félhomály, ez az álomszerű élet volt az életünk, még ha a rejtélyt, amiben éltünk, amivel egyek voltunk, ami mi magunk voltunk, felnőttként világossággá, elmesélhető történetté próbáljuk is alakítani (LVNB, 54. és 80.).

Talán Krisztus alakjára is így és innen nyílik igazán rálátás – szemben a szentéletrajzok sokszor kifejezetten intézményes, lineáris és didaktikus történeteivel –: Krisztus hiá-

tusokkal és ellentmondásokkal teli élete, ahogy az evangéliumokból ismerjük, nem történetyszerű és nem értelmes, hanem eksztatikus, álomszerű, szerelemszerű élet, és éppen onnan hat ránk és onnan ismerjük leginkább az általa hirdetett másvilágot: e másik életünkben. Krisztus felejthetetlen alakja – akiben a vereséget nehéz megkülönböztetni a győzelemtől, és akinek dicsőséggel felérő kudarcával semmiképpen nem lehet „sikertörténetként” büszkélkedni – nem a történelem folyamán utólag konstruált történetekből (melyek inkább elfedik), hanem álmainkból merül fel: Hüpnoszhoz hasonlóan önfeledt szerelmünk és szeretetünk zavarbaejtő óre, az irtózat, nem racionális jelenlét és dekoncentrált figyelem, az elengedés, a feltétlen ráhagyatkozás és az abszolút kiszámíthatatlanság minden értelmes és célelvű történetből kiszakító istene.

4.

„Milyen különös konstrukciók az életrajzok! Valóságos mesék. Tarthatatlan, deszinkronizált, hihetetlen legendák, melyek megfosztanak bennünket a látásunktól” (LVNB, 150.). Hiszen az élet soha nem az, aminek a biográfia szeretné látni, „az élet *soha* nem egy (felfejtethető értelemmel bíró) elbeszélés.” (LVNB, 31.). Ahogy Héракleitosz nyomán mondja Quignard: „Aki elfelejti, hová vezet az út, szüntelenül megérkezik” (LVNB, 181.).

Jean Racine 1699-ben halt meg Párizsban, halálának pontos helyére ma is tábla emlékeztet a rue Viscontin. Testét a Port Royalba helyezték el, de amikor egy évtizeddel később XIV. Lajos leromboltatta az épületet, földi maradványait, melyeket őrizetlenül hagytak a hóban, az udvaron, kutyák marcangolták szét. Nem ugyanez történik-e meg képletesen, kérdezi Quignard, minden nagy íróval? Kutyaként rontanak rá a biográfusok az életükre, értelmet sajtolnak ki és életpályát olvasnak ki belőle utólagosan, ami ellen már nincs kinek védekeznie. Van-e különbség a biográfia és a nekrofágia között? „Csak a nekrofágok hozzák létre az értelmet, ami éppoly valóságos és dokumentumokkal alátámasztott, mint amennyire hamis. Olyan irányt kap általuk az életünk, ami alapjaiban idegen tőle. Hiszen mindig csak a másik halálát észleljük. Az emberi élet jelentése soha nem belső jelentés, az emberi élet ugyanis nem jelentéssel teli élet. Az emberi élet maga elé képzelettel, megálmodja magát. Szüntelenül elszenvedi magát, éheznek, szükségét szenved, vágyakozik és csalódik, vágyik magára és megcsalja magát” (LVNB, 105.). Történetekbe rendezhető ugyan, de ténylegesen és valóságosan nincsen története. Csakúgy, mint „a Történelem, amely a valóságban nem létezik. Állíthatjuk-e, hogy a valóságot beszéljük el azáltal, hogy a múltrol mesélünk? Biztosan nem. Mert a kérdésre, hogy miként történetek valójában a dolgok, egyedül azt válaszolhatjuk, hogy a dolgok biztosan nem egy lineárisan felépített történet keretén belül történtek meg” (LVNB, 106.).

5.

Quignard könyve – egyházi értelemben – istentelen könyv, ahogy ezt már a bevezető oldalakon világosan el is mondja, ahol arról beszél, miért jelent óriási nehézséget az emberek számára hitetlennek lenni, vagyis „teljes mértékben üresen hagyni az Atya, az Isten helyét”. A célelvűség, az értelmes élettörténet, a nagy elbeszélés felfüggesztése – mint azt már Roland Barthes, Michel Foucault vagy Jacques Derrida is világosan látta – lényegénél fogva istentelen projekt. Ebből a szempontból a *La vie n'est pas une biographie* semmi radikálisan újat nem mond. Quignard mégsem tekinthető csupán a kortárs francia filozófiai iskola boldog őséneke, és nem csak azért nem, mert egész életműve lényegénél fogva irodalmi-művészeti, nem pedig filozófiai-tudományos jellegű. A célelvűség, a narrativitás,

a fikció ilyen elszánt, kérlelhetetlen és láttató erejű, felkavaró, ugyanakkor hiteles, mert mindenestül racionális, érveken alapuló és meggyőző tagadása páráját ritkítja a mégoly gazdag francia intellektuális kulturális közegben is. Semmi homály, semmi mellébeszélés, semmi művészet, ugyanakkor semmi rábeszélés, semmi unszolás, semmi destrukció. Nem tagad körmönfontan, hanem felhevít, felszólít és lázba hoz; élni (és meghalni) tanít. Quignard könyve talán nem más, mint egy mindenkiben ott lakozó kérdés hiteles és felkavaró művészi erejű feltevése. Van-e út előttünk vagy mögöttünk? Van-e cél? Attól, hogy mindig újra elmeséljük magunknak és másoknak, valóban történet-e az életünk?

Nem tudom, a céltalanság kivívása önmagában lehet-e cél, érdemes-e célként kitűzni magunk elé. Talán azt kellene megtanulnunk, hogyan lehet egyszerre istenesnek és istentelennek lennünk; élni és átélni gyönyörű és fájdalmas történeteinket, amelyeknek főhősei és alakítói, és egyben persze elszenvetői is vagyunk, közben pedig bele-belefeledkezni, belebámulni, mindenféle célképzet és értelemkeresés nélkül abba, ami mindezeket megelőzően és mindezeket felülmúlóan mi magunk vagyunk, és persze ami tagadhatatlanul van és felejtethetetlenül körülvesz bennünket (a halál és a szeretet). A gondolkodás, az okoskodás, az értelemalkotás helyett az észlelést, az előérzetet, a szimatolást, a belebámulást helyezi előtérbe, a szépen felfelé ívelő életkép- és életpályamodell helyett pedig az alászállást, az esést, az alábukást mondja Quignard az élet alapmozgásának, a születést és a folytonos újjászületést, és ilyenként látja és látatja többek között Odüsszeusz történetét is. „Nem arra van szükségünk ebben a mi világunkban, hogy szépek és okosak legyünk. Elegendő, ha felvértezzük magunkat azzal a bizalommal, amellyel a madarak nyugodtan belevetik magukat az égbolt ürességébe. Születésnek azt a hatalmas erejű alámerülést nevezzük, amellyel egy test aláhull egy fényes csillag által beragyogott világba.” Majd hozzátézi: „Hasonlóképpen a műalkotás sem párbeszéd: nem a jelentésadás akarata hozza létre. A műalkotás élő forma, amely a saját csöndjében növekedik” (LVNB, 32.).

Felismerhetetlenné válni, leszakadni arról a hivatalos, társadalmi énről, amit másoknak alkotunk és mutatunk fel saját magunkról, élni észrevehetetlenül, történetelenül, minden reggel szinte mindent újra, előlről kezdve, szeretetben, szerelemben, a halál árnyékában, a halál tudatában, „míg a halál el nem választ”. A kilépést, a köddé válást, az *anakhóresziszt*, vagyis a visszavonulást és persze az elmúlást is meg kell tanulni. Mint a madarász, aki Quignard emléke szerint arra tanította őt, hogy „ne legyen ott”, hogy ne fürkészsze és ne lássa a gyöngybaglyot, az ölyvet, a keselyűt, ha meg akar barátkozni velük. „Az volt a lényeg, hogy ne legyek ott, mert csak így érhetem el, hogy a ragadozó madár, azzal, hogy a számára veszélyt jelentő tekintetem köddé válik, alászálljon, és csendben és hatalmasan megpihenjen a kezemen, olyan evidensen, ahogyan a gyümölcs csüng a faágon. És valóban: amikor nem voltam ott, odarepült hozzám a madár” (LVNB, 15.). Nem csoda, hogy a nemlétnek, a felismerhetetlenségnek ezt a tapasztalatát Quignard Pszükhé történetével állítja párhuzamba, aki Apuleius antik meséje szerint amint megpillantja, megérti, felismeri, azonnal elveszti szerelmét: „Madárként repül ki hirtelen Amor a karjai közül, és elillan az ablakon át” (LVNB, 15.).

6.

Nem biztos, hogy jó kontextusban idézem, mégis ideírom, mert Szent Pálnak ezek a szavai ötlenek eszembe mindig újra, amióta Quignard könyvét olvasom, vagyis amióta írásba kezdtem: „Azt mondom tehát testvérek: az idő rövid. Ezért, akinek felesége van, éljen úgy, mintha nem volna; aki sír, mintha nem sírna; aki örvend, mintha nem örvendene; aki vásárol, mintha meg sem tartaná; s aki érintkezik ezzel a világgal, mintha nem érintkeznék vele, mert elmúlik a jelen világ” (1Kor 7,17). Nem erről a titokról beszél-e ismert töre-

dékében Hérakleitosz is, akit Quignard görögül idéz és kommentál, Hérakleitosz, aki XLIX. töredékében azt írja: „Ugyanazokba a folyam(at)okba, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk (*eimen te kai ouk eimen*)”? Alámerülünk ebben a világban, belépünk a világba, de egy különös „kilépés” lakozik magában a „belépésben”, ami lehetetlenné teszi, hogy maradéktalanul jelen legyünk; „szörnyűséges »nem vagyunk« kerül napfényre annak mélyén, akik vagyunk” (LVNB, 18.). De tud-e lenni, él-e, a szó legnemesebb értelmében az, aki nem tud erről a nemlétről, végső soron a halálról? Hiszen az álomszerű élet, mint Quignard megint csak Hérakleitoszt idézve mondja (XXVI. töredék), halállal telített élet: „Amikor ébren vagyunk, *megérintjük* álmainkat, amikor alszunk, visszatérnek halottaink, körülvesznek és felkavarnak, így *érintenek* meg bennünket. Sőt, maga a halál az, aki ilyenkor *megérinti* az életet az álom mélyén” (LVNB, 39.).

7.

Legújabb regénye, a 2022-ben a Gallimard-nál kiadott *L'amour la mer* egyenes folytatása, mintegy mellékterméke annak a felismerésnek, amely mellett a *La vie n'est pas une biographie* is hitet tesz: „A férfi és a nő, aki célt tulajdonít szerelmének, nem szeret. Aki előír magának vagy másoknak bármiféle keretet, nem szeret. Aki otthonra, házra, gyerekekre, aranyra és jutalomra áhítozik, nem szeret. Aki az elismerést hajhássza, a társadalmi felemelkedést, a lovat, az autót, a megbecsülést: nem szeret. Aki a viadal győztese szeretne lenni, aki a vallásos intenzitásban, a tisztaságban, az ételek finomságában keresi az örömét, aki abban éli ki magát, hogy rendet tart otthonában és a kertet rendezzi, nem szeret. Aki egy olyan társasághoz szeretne tartozni, amelynek nem tagja, még akkor is, ha legjobb szándék vezeti – fellelni az anyát a férfiban, az anyai nagyapát az asszonyban –, nem szeret. Aki a kultúrát, a virtuozitást, a bátorságot, a tapasztalatot, a büszkeséget, a tudást fürkészi, nem szeret. Nincs Isten és nincs Én: az ölelésben mindketten halottak.”

VANNAK IDŐK, MIKOR MENNI KELL

Sz. Koncz István beszélgetése

Kérdezgetem a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatóit, vajon ismerik-e intézményük történetét? Hallottak-e az alapító atyákról? Hümmögés a válasz. De nemcsak a diákok bizonytalanok, hanem a kar egyik, korábbi dékánja is az. Fordítok hát a kérdésemen: tudják-e, ki volt a budapesti közgáz rektora, amikor a pécsi, kihelyezett tagozat létesült? Csönd. Utóbb a tagozat önálló karrá nőtt, mondom, és valamivel később az illetőt a Pécsi Tudományegyetem díszdoktorává emelték, erősködöm. Végre egy lány óvatosan kimond egy nevet. A legendás professzor, Berend T. Iván nevét. Majdnem megölelem érte.

Berend T. (Tibor) Iván 1930. december 11-én született Budapesten. Családját a soá súlyosan érintette, 1944-ben maga is a dachau koncentrációs táborba került. Végül amerikai csapatok szabadították fel. Középiskolába a pesti Izraelita Hitközség Gimnáziumába járt, egyetemi tanulmányait 1949 és 1953 között a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Akadémiai karrierjének állomásai: a közgazdaságtudományok doktora (1957), a történettudományok kandidátusa (1958), majd doktora (1962), az MTA levelező (1973), majd rendes tagja (1979). 1985-től öt esztendőn át a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. Az egyetemi karrier minden lépcsőfokát végigjárta, a tanársegédi státusztól (1953) az egyetemi tanári kinevezésig (1964). Meghatározó szerepet játszott az adminisztratív vezetésben is, volt tanszékvezető, dékán, illetve 1973 és '79 között rektor.

Részen egyetemi kollégáival, részben szakmai és munkabizottságok tagjaként részt vett az 1968-as mechanizmusreform előkészítésében. Az 1970-es és '80-as években többször volt vendégprofesszor az USA-ban. Utóbb bekapcsolódott a rendszerváltás előkészítésébe, 1988-ban vezetésével dolgozta ki a szakértő csoport többek között a privatizáció programját. Berend T. Iván az akadémia elnökeként 1988–1989-ben az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt. Irányításával a KB az 1956-os események feltárására történész-munkabizottságot alakított. A bizottság szakított az ellenforradalmi minősítéssel, és egy nagy példányszámú publikációban először mondta ki, hogy a tömegmozgalom népfelkelés volt.

Most majd megtudjuk, hogy pontosan milyen események hatására, a közvélemény számára némileg váratlanul, 1990-ben lemondott újabb akadémiaelnöki jelöléséről, hazai tisztségeiről, és elfogadta a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) meghívását. Kivándorolt az USA-ba, a UCLA történelemprofesszora lett, 1993-tól 2005-ig az Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatója is volt. Huszonöt évig, 2015-ös nyugdíjba vonulásáig tanított a UCLA-n. 2015-ben az Amerikai Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. Pályája során előadó volt német, amerikai, brit, japán, izraeli, olasz, spanyol, kínai, indiai, svéd, finn, dán, osztrák és kanadai egyetemeken, köztük a Berkeley-n, Oxfordban, Washington D. C.-ben és New Yorkban is. Történeš-világkongresszusok nyitóüléseinek előadója volt Montrealban 1995-ben, és Oslóban 2000-ben. Ugyancsak előadást tartott az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának genfi találkozásán 2000-ben. Kétszer volt a davosi Világgazdasági Fórum vendégelőadója, de előadásokat tartott a Belga Királyi Tudományos Akadémián és az Osztrák Tudományos Akadémián is.

Nagyszámú nemzetközi szerepvállalása közül találmokra emelek ki kettőt: 1986-tól 1994-ig a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság alelnöki tisztét töltötte be, valamint 1995 és 2000 között a Nemzetközi Történettudományi Bizottság (International Committee of Historical Sciences) elnöke volt. Számtalan egyetem tiszteletbeli professzora, és tiszteletbeli tagja jó néhány akadémiának. 1980-ban a Royal Historical Society, 1988-ban a Brit, 1989-ben az Osztrák Tudományos Akadémia is felvette tagjai sorába. Ezenkívül az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagja.

Kutatási területei: a XIX–XX. századi Európa társadalom- és gazdaságtörténete, különös tekintettel Közép- és Kelet-Európára; a fejlődésben elmaradt európai térségek gazdasági modernizációja; Közép- és Kelet-Európa komplex története a XIX–XX. században; Közép- és Kelet-Európa gazdasági problémái a II. világháború után, a régió gazdasági, társadalmi és politikai folyamatai, rendszerváltás utáni átalakulása. Máig aktív közíró, publikál például az *Élet és Irodalomban* és a *Népszavában* is.

A professor több ízben volt az USA külügyminisztériumának alkalmi tanácsadója (1996-ban, 1998-ban és 2004-ben is), elnöke volt a magyar kormányfő tanácsadó testületének (1989–90), tagja a magyarországi privatizációt és piacosítást elősegítő nemzetközi Kék Szalag Bizottságnak (1989–93). Kossuth-díjas (1961), Akadémiai Díjas (1965, 1966), Állami Díjas (1985).

Első házasságából született lányai Berend Zsuzsa szociológus, a UCLA munkatársa és Berend Nóra történész, a Cambridge-i Egyetem tanára.

A professor, ahogy mondja, nem vállalkozik arra, hogy átrepülje az óceánt, és hát én sem tervezek már ilyesmit. Távinterjúban egyezünk meg egymással, amelynek heteiben egy nagyon nyitott, befogadó, nyílt szellemű ember képe bontakozik ki előttem. Először arra kér, küldjem el kérdéseimet, de szinte azonnal elfogadja, hogy illet magára valamit is adó riportert nem tesz. Türelmesen felelget tehát, és azzal az alig leplezett örömmel, hogy egy Pécssett szerkesztett lapnak nyilatkozhat.

– Pécshez a legjobb emlékeim fűződnek. A hetvenes években, amikor a Közgazdasági Egyetem rektora voltam, kihelyezett tagozatot létesítettünk a városban. Később, mikor a tagozat önálló karrá vált, Magyarországon ez az intézmény tisztelt meg díszdoktori címmel. Előre akarom azonban bocsátani, hogy elkerülhetetlenül felmerülnek majd kérdések, melyekkel Budapesten megjelent emlékirataimban (*Történelem, ahogyan megéltem*, 1997), majd ugyancsak Budapesten megjelent két esszékötetemben (*Élj érdekes időkben!*, 2020; és *Óperenciás tengeren innen és túl*, 2022) már foglalkoztam. Olvasóimtól tehát, akik esetleg az említett köteteket ismerik, elnézést kérek, ha válaszaim egyes elemei ismétlésnek hatnak.

– Arra kérem, professor úr, beszéljen a fölmenőiről! Tudomásom szerint édesapja születésekor festékküzletet vezetett.

– Apám szegény, falusi családban, félárván nőtt fel, asztalosnak tanították, de önerőből tovább képezte magát, és tanító lett. Igazi ambíciója azonban az írás volt. Csatlakozott Kassák Lajos köréhez. Írt novellákat és színdarabokat, úgyszólván egy életen át. Ebből mindössze egyetlen novelláskötete jelent meg. Születésem előtt valóban kis festékküzletet nyitottak, ahol anyámmal együtt reggeltől estig dolgoztak. Visszanézve *Az ember tragédiája* falanszter-jelenetére emlékeztem, ahol Michelangelo, ugye, széklábat farag, ahogy apám a szakmai lapot, a *Festéket* szerkesztette és írta.

Édesanyám ugyancsak szegény családba érkezett. Szülei ház mesterek voltak, ő gépíró lett. Családunk az Akácfa utca 36-ban lakott. Születésem után nyolc évig kilencen éltünk a háromszobás lakásban. Az egyik szobát albérlő használta. Szüleim mellett velünk lakott anyai nagymamám és két felnőtt fia, valamint nálam négy évvel idősebb bátyám. Szegény világ volt, de meleg családi környezet. Bátyám apám fia volt, beszélgetős és vitapartner. Én inkább anyám fia voltam, mivel a mindig nagy követelményeket

támasztó apámnak életem első tizenkét-tizenhárom évében nem igazán tudtam eleget tenni. Anyám követelmények nélkül bízott bennem, és a legodaadóbb szeretettel vett körül. Ha visszagondolok erre, úgy látom, hogy a két nagyon is különböző kapcsolat egyaránt segített az életben és emberi formálódásomban. Jól kiegészítették egymást. Apám hajtott, anyám pedig önbizalmat adott ahhoz, hogy apám elvárásainak végül is megfeleljek.

Édesapám a legszerencsétlenebb generációhoz tartozott. Már elég idős volt ahhoz, hogy az I. világháborúban az olasz frontra kerüljön, s még elég fiatal ahhoz, hogy 1938-tól úgyszólván állandóan munkaszolgátra hívják be, majd elgyalogoljon a mauthauseni koncentrációs táborba. A háború, a német megszállás, majd a nyilas uralom bibliaira emlékeztető sorscsapás volt családunkra. Apám falusi famíliáját, édesanyját, öt testvérét, számtalan unokatestvérét, unokahúgát és unokaöccsét, a család harminkét tagját a deportálások során megölték. Erre a sorsra jutott egyik anyai nagybátyám is, míg a másíknak sikerült elmenekülnie az országból. Anyám bujkálva túlélte a háborút. Egyetlen, különleges tehetségű bátyámat 1944-ben, tizenhét éves korában ölték meg. Én még tizennégy sem voltam, amikor gyerekkori jóbarátom, aki egyenruhás, pártszolgálatos nyilas lett, átadott a németeknek. A Wehrmachtnek dolgozó kényszermunkás lettem, majd megjár-tam a veszprémi és komáromi börtönöket. Utóbbiban töltöttem be tizennegyedik életéve-met, hogy ezt követően a dachau náci koncentrációs táborban kössek ki.

– *A kisgyerekkorból épp csak fölcseperedett legény mit látott a haláltábor borzalmaiból?*

– Mindig úgy éreztem, hogy gyermekkorom 1944. október 31-én, aznap, amikor a né-meteknek átadtak, véget ért. Felnőtté váltam. Talán nem is tudtam volna másként végig-csinálni, amin átmentem. A rettenetes éhezést, a tömeges halált, amit különböző fertőző megbetegedések, a vérhas és tifusz siettettek. Utóbbit én is hamar megkaptam. Már a ko-máromi börtön szalma-fekhelyén tetves és rühes lettem. Rettenetes magas lázam volt, át-menetileg nem hallottam és láttam, de hajnali öt órakor az Alpokalján, a rémes téli hideg-ben már kint kellett állnunk létszámellenőrzésen. Két fogolytársam fogott két oldalról, vitt ki és tartott. Orvost természetesen nem láttam. Reggelenként kihordtuk a hullákat a barakkból, és mint a fát, egy sort hosszában, egyet keresztben, felhalmoztuk őket az épület előtt. Ráadásul az érkezés után, amikor fertőtlenítettek az egyhetes, zártvagonos utazást követően, valaki ellopta a cipőmet, amit ruhákkal együtt a fal mellé kellett ten-nünk. Egész télen mezítláb voltam.

Dachau hihetetlen emberi kavalkád volt. Német politikai foglyok, egyesek már az 1930-as évek óta (őket, közöttük bécsi, kommunista fogoly barakkparancsnokomat a tá-bor utolsó napjaiban agyonlőtték), bűnözők és homoszexuálisok, orosz, ukrán, francia, jugoszláv és más hadifoglyok, cigányok, lengyel zsidók... Barakkunkban még egy olasz és egy norvég is volt. Én a komáromi Csillagerőd börtönből, a Margit körútról evakuált magyar politikai foglyokkal érkeztem. Először egy fiatal kommunista dorogi bányással osztottunk meg egy priccset, majd egy kapuvári kommunista tanítóval, később francia hadifoglyokkal és lengyelekkel. Akkor már hárman kuporogtunk egy-egy facipccsen. Megdöbentő elembertelenedés tanúja voltam, ugyanakkor szívet melengető szolidaritás vett körül. Április végén ismét bevagoníroztak, és felvittek az Alpokba, az Isar folyó által félkörben bezárt köves síkföldre. Az SS-őrség géppuskával körülvett bennünket. Utólag tudtam meg egy amerikai őrnagy könyv formában kiadott akkori jelentéséből, hogy a foglyok likvidálására készültek. Természetesen semmit sem tudtunk a hadihelyzetről, de az örök igen. Isteni szerencsénkre kereket oldottak, s nem kaszaboltak le minket. Mikor felismertem, hogy az őrség eltűnt, ötödmagammal, csupa magyar fiúval azonnal bemene-kültem az erdőbe. Több napig vándoroltunk. Nappal lefeküdtünk, éjszaka mentünk. Parasztházakba bekopogva egy-egy darab kenyeret és tejet kértünk. Végre egy faluban a parasztoknál dolgozó jugoszláv hadifoglyok felkaroltak bennünket, civil ruhadarabok-kal cseréltük fel a rabruhát. Egy pajtában bújtattak el. Másnap reggel az egyik jugoszláv

fogoly felrázott. *Nézz ki!* – mondta. A pajta előtt amerikai katona állt, mellette kis láda kézigránát. Felszabadultam! 1945. május 1-jét írtunk.

Egy amerikaiak által, volt német kaszárnyákban berendezett táborba kerültem. Mindössze harminckét kilót nyomtam, de gondozásba vettek, és négy hónap alatt teljesen helyreálltam. Táborunk gyönyörű alpesi tó partján állt, ott kezdtem életemben először úszni; ma is minden reggel hét órakor az uszodában indítom a napot. A táborban a legkülönbözőbb nyugati országok kis irodái működtek, lehetőséget adtak a bevándorlásra. Amerikába, Svédországba és máshova. Augusztus utolsó hetében azonban néhány hasonló korú magyar fiúval nekivágtunk, és egyhetes, kalandos utazás után, augusztus 31-én csöngettem Akácfa utcai lakásunk ajtaján.

Utólag visszatekintve, s mindig is úgy éreztem, hogy ez a – mondjuk úgy – kaland pozitív hatással volt az életemre. Azt a megfogalmazatlan érzést és tudatot adta, hogy meg tudok birkózni a bajokkal és nehézségekkel, hogy mindent, ha kell, végig tudok járni. Érdekes módon optimistává tett, és ez máig kíséri életemet.

– *Találkozt-e utóbb a gyerekkori jóbaráttal, aki feladta?*

– Többé nem találkozhattunk. Toth Miki, így hívták a fiút, csak a mi házunkból ötöd-magammal adott át a németeknek. Egyedül én jöttem haza. De semmit sem tudok arról, hogy garázdálkodása során a nyilas uralom hónapjaiban mi mindent követhetett el. A kezéhez sok vér tapadhatott. A háború után kiszökött Németországba, és azóta nem tudok róla.

– *Hogy változott meg a közeg, ahonnan elhurcolták, és ahova visszatért?*

– Látszólag semmi sem változott, hiszen ugyanabba házba és lakásba érkeztem vissza, ahol szüleim és nagymamám várt. Ugyanabba az iskolába mentem vissza, különbözetivel pótolva az elvesztett negyedik gimnáziumi osztályt.

Valójában minden megváltozott. Már csak négyen laktunk a lakásban. Gyermekkori barátaim eltűntek. Tanulni sem volt kedvem. Az ország is más lett. Hazaérkezésem után a kormány ezeröttszáz pengő kártalanítást fizetett, ami békeidőben nagy pénz volt. Havi kétszáz pengő fixszel az ember könnyen viccel, ugye, ahogy a népszerű kuplé mondta. Akkoriban azonban a világtörténelem máig legsúlyosabb inflációját éltük. 1946 nyarára egy amerikai dollárt négymillió-hatszáz ezer quadrillió pengőért lehetett venni. A kártalanítás összegéből tehát beültem egy cukrászdába, és ettem egy szelet tortát. Ekkor határoztam el, hogy soha többé nem fogadok el jóvátételt, s ezt akkor is betartottam, amikor a német kormány később jelentősebb összeget folyósított volna.

Bár eleinte ímmel-ámmal folytattam középiskolai tanulmányaimat, két kiváló tanárom, Szabolcsi Miklós magyar- és Pach Zsigmond Pál történelemórái hamarosan magukkal ragadtak. Belevetettem magam az olvasásba, a francia, német, magyar és orosz irodalom kiemelkedő munkáit olvastam. Néhány könyvet, mint Thomas Mann *A varázshegyét* túl korán is. Talán a megélt események miatt, különleges tanárom hatása nyomán lebilincselte a történelem.

– *Hatodikos gimnazistaként pedig elindult az országos tanulmányi versenyen, amelynek anyaga a nyolcadikos tananyag volt, és harmadik helyen végzett.*

– A tankerületi főigazgató be is hívatott, és nekem, a tizenhat éves fiúnak azt tanácsolta, hogy legyek történész.

A világ forrt körülöttem. Apám a háború után hatalmas lelkesedéssel bízott egy új, jó világban. Nagy energiával dolgozott, és az ország gyökeres megújulásában hitt. Ez engem is megkapott. Tizenhat éves koromban beléptem a Kommunista Pártba. Apám odaadása addig tartott, amíg a Rákosi-érában meg nem hurcolták. Állást sem vállalhatott. Ötvenkét évesen otthon ült. Anyám elment színházi öltöztetőnek. Hogy valahogy megéljünk, eladogatták a nélkülözhető bútordarabjainkat. Már egyetemre jártam, magam is kerestem havi hatszáz forintot. Anyámat igen korán, hatvanhárom évesen elvitte a rák. Apám még hatvanéves sem volt, amikor nyugdíjba kényszerült. Megkeseredett emberré

vált, ami egészségét is kikezdte, és egyik lábának amputálásához vezetett. Otthon ült, és olvasott – hordtam neki a könyveket. Órákat beszélgettük. Indulok egyetemi pályám sikere éltette. Harmincévesen életem első – Ránki Györggyel együtt írott – három könyvünkért elnyert, megosztott Kossuth-díj emelt bátyám helyére a szememben. Attól fogva, haláláig, erős férfibarátság kötött össze bennünket.

A valóságos, nagy változás életemben tulajdonképpen 1949-ben történt, amikor érettségi után követtem Pach Zsigmond Pált, akit kineveztek a Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének vezetőjévé, és megkezdtem közgazdasági tanulmányaimat. Egyben bekapcsolódtam az általa vezetett tanszék munkájába.

– *Hogy jött a képbe a közgazdasági mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem?*

– Egyértelmű volt számomra, hogy gazdaságtörténész akarok lenni, és nyilvánvaló volt, hogy történelmet is tanulnom kell. Másodéves hallgatóként Ránki Gyurival átjártunk az ELTE bölcsészeti karának történelem-előadásait hallgatni, majd harmadévtől beiratkoztunk a bölcsészetre. Tudatosan kombináltuk közgazdasági és történelmi felkészülésünket. Azonnal hozzá kell tennem, 1949 és 1953 között, a magyarországi sztálinizmus legrosszabb éveiben jártam egyetemre. Induláskor a Rajk-per, végzésem idején Berija megölése keretezte tanulmányaimat. Néhány kivételes egyéniség kurzusait kivéve az oktatás színvonala gyalázatos volt. A modern közgazdasági teóriákról, a legfontosabb közgazdászok, például Keynes vagy Schumpeter műveiről nem is hallottunk. Történelemből szovjet pártfőiskolai füzetek voltak a tankönyveink. A *Tőke* három kötetét és Marx más, egyébként ma is sok vonatkozásban érvényes munkáit azonban elolvastam, s legfőbbképpen megtanultam tanulni, a statisztika fontosságát megérteni. Végül is hálás vagyok egyetememnek, hogy megnyitottak előttem egy világot.

A bölcsészkarai tanulmányaim sok időt biztosítottak ahhoz, hogy levéltárba járjak kutatni, sőt, egyetemi tanulmányaim végére elkészüljön első, Ránki Gyuri barátommal közösen írott könyvünk kézírata, melyben a XX. század eleji magyar ipar történetét dolgoztuk fel. Gyenge könyv volt, elemzéseinek egy részével aligha tudnék azonosulni ma, de hatalmas eredeti forrásanyagot kutattunk fel hozzá, vállalatok és intézmények levéltárait, melyekben mi jártunk először. Erre máig büszke vagyok. Végzés után két évvel jelent meg első munkánk.

– *Ránkival, ha jól összegezem, tizenkét kötetet jegyeztek. Hogy működött a tandem?*

– Különleges emberi és munkakapcsolat volt harmincnyolc éven át. Utolsó, közösen írt könyvünk közvetlenül halála előtt jelent meg. Életünk összefonódott, párhuzamos síneken futott már akkor is, amikor még nem ismertük egymást. Tizenhat évesen osztálytársak lettünk, hamar összebarátkoztunk, együtt készültünk és jelentkeztünk a Közgazdasági Egyetemre, együtt csatlakoztunk tanárunk, Pach Zsigmond Pál tanszékének munkájához. Mindketten, hogy úgy mondjam, az ő védőszárnyai alatt indultunk pályánkon, én végzés után a tanszéken tanársegédként, Gyuri az Akadémia Történettudományi Intézetében, aminek Pach volt az igazgatója. Diákként, a tanszéki szeminárium munkájában együtt írtuk első közös dolgozatunkat, együtt kezdtük meg bölcsészeti tanulmányainkat. Még egyetemistaként egy napon nősültünk, egy évben született első gyermekünk, mindkettő leány, mindkettőt Zsuzsának neveztük.

– *Tudomásom szerint együtt indították el, elsőként a magyar történetírásban, a XX. századi magyar gazdaság kutatását is.*

– Kétségtelen. Első három könyvünkért harmincévesen együtt kaptunk megosztott Kossuth-díjat. Hozzátehetem: második és harmadik, valamint további közös könyveinket ma is vállalni tudom.

Gyuri rendkívüli tehetség volt, kiváló matematikában, hat idegen nyelvet beszélt. Első könyveinket úgy írtuk, hogy a mondatokat is együtt fogalmaztuk. A magyar gazdaságtörténet után hamarosan rátértünk a közép-európai térség összehasonlító vizsgálatára, majd közös dolgaink mellett hozzáfogtunk külön témákon dolgozni. Gyuri a magyar dip-

lomáciatörténetből írt remek munkákat. Én a komplex, gazdasági, társadalmi és kulturális közép- és kelet-európai témákban kutattam és publikáltam.

Nézetkülönség csak az 1980-as években keletkezett közöttünk. Gyuri nem értett egyet azzal, hogy belekeveredtem a politikába, a számomra nagy fontosságú gazdasági reformmunkákba, és – majdnem észrevétlenül – a rendszerváltás előkészítésébe.

Ha nem hal meg 1988-ban, ötvennyolc évesen, mindketten Amerikában folytattuk volna pályánkat, hiszen ő már a bloomingtoni Indiana Egyetem professzora volt melléállásban, és mint mondta, igazgatói megbízatása lejárta után ott képzelte el a jövőt. Soha nem gondoltam volna, hogy életutunk ilyen tragikusan szétválik.

– Említette, hogy belekeveredett a gazdasági reformmunkába. Erre hogyan került sor?

– A reform munkálatai az 1960-as évek közepén indultak meg. Érdeklődésem az évtized elején fordított az államszocialista rendszer gazdaságpolitikájának elemző feltárása felé. Óriási lehetőséget adott, hogy ekkor, a kutatók közül elsőként, beengedtek a Párttörténeti Intézetben elhelyezett levéltárba, ahol a Magyar Dolgozók Pártja egész archívumát, a Rákosi-rendszer iratanyagát tallózhattam. Ennek alapján írtam meg a *Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor, 1948–1950* című kicsiny, százharmincöt oldalas könyvemet. A tények fényében a könyv bizonyító erővel mutatta ki az államszocialista rendszer gazdaságpolitikájának teljesen elhibázott jellegét és súlyos következményeit.

– A kötetnek önre nézve is következményei lettek, ugye?

– A kéziratot 1962 vége felé nyújtottam be a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak, amellyel már kialakult, jó munkakapcsolatom volt. A kiadó megijedt. Egy évig ült a kéziratban. Majd meggondolva magát mégis kiadta munkámat 1964-ben. Igaz, feltételként szabták, hogy az előszóban írjam le, amit azután a kiadói előszó megismételt, hogy „a könyv egyes igazságairól esetleg kiderülhet, hogy részzigazság, vagy félreértés volt”. A Kiadó biztosítani akarta magát, és még hozzátette, hogy „csakis a hibák lehetőségétől sem visszariadó elmélyült tudományos tényfeltárás és elemzés, bátor vitaszellem – s ez jellemzi az itt következő munkát – segítheti elő a korszak teljes történelmének [...] feldolgozását”.

A kiadói óvatosság sem segített. Pedig ezek már a konszolidált Kádár-rendszer évei voltak. A korábbi kritikai hang elhallgatott, és a párt az egész államszocialista időszak kontinuitását hangsúlyozta. Ennek nyomán a párt legfőbb gazdaságpolitikusa, Friss István éles hangú, ledorongoló cikkben teljesen elutasította munkámat. A súlyos hivatalos kritika a várttal ellentétes hatást váltott ki, felkapta könyvemet. Bródy András közgazdász kollégám válaszcikkben állt ki a dolgozat igazsága mellett. S hogy végre a kérdésére is válaszoljak: Nyers Rezső meghívott, hogy a gazdaságpolitika elemzésével vegyek részt az éppen induló reform munkálataiban.

– Hogy élte meg, amikor a folyamat kicsorbult?

– A reformot Brezsnyev Kádár 1972. februári moszkvai látogatásakor élesen elítélte, követelte leállítását, amit belül egy konzervatív trió, Biszku Béla, Gáspár Sándor és Komócsin Zoltán felkarolt és győzelemre vitt. A konzervatív erők felülkerekedtek, és a reform vezetőit az 1970-es évek közepén eltávolították. Mindezek után, az 1980-as években látam neki a *Magyar gazdasági reform útja* című vaskosabb könyvem munkálataihoz, amiben megírtam a teljes történetet.

– Ezt adta ki a Cambridge University Press is 1990-ben angolul, ugye?

– Igen. Ebben a munkámban tárgyaltam a reform elleni politikai támadás és visszafordítási törekvés történetét és bírálatát is. Ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia elnöke voltam, és ez nagyobb súlyt adott szavaimnak. De egy fogadáson, amire meghívtak, hozzám lépett Gáspár Sándor, a Politikai Bizottság tagja, és azt mondta: *Beletapostál Komócsin Zoltán sírjába!* Ez a reformellenes politikai támadás időközben elhunyt egyik vezetőjének bírálatára vonatkozott. Hát igen, szakmai munkám révén alaposan belekeveredtem a politikába.

– Egy másik arcucsapás, gondolom, akkor érhetette ebben a világban, amikor Pozsgay Imre az ön által vezetett bizottság megállapítását, hogy tudniillik 1956 népfelkelés volt, a nyilvánosság elé tárta. Mintha a minősítés az ő politikai éleslátásának és bátorságának gyümölcse lett volna.

– Ez valóban szemtelenség, de apró bosszúság volt csupán, hiszen hosszú elemző tanulmányom hamarosan teljes terjedelmében megjelent, a tévé meghívott beszélgetésre a témából, az utcán megállítottak ismeretlen emberek, hogy megköszönjék, és kezet rázzanak. Végül is a dokumentum a rendszerváltás egyik fontos útjelzője lett, rehabilitálta 1956-ot, és ezzel delegitimizálta a rezsimit. Hamarosan jöttek azonban az igazi arcucsapások.

– Nyilván Csurka István rasszista, fasiszta, sőt náci kijelentéseire céloz, amelyek ellen nyilvánosan tiltakozott.

– Sajnos a rendszerváltás biztató világában, amiben a *Vissza Európába!* gondolata és törekvése dominált, a működésbe jött tektonikus politikai erők sok régi szemetet is felszínre dobtak. Ez feltehetően nem volt elkerülhető, de az, hogy az elemi erővel felülkerekedő politikai erő, az Antall József vezette Magyar Demokrata Fórum a rasszizmusáról jól ismert író a lelnöki posztjára emelte, ijesztő és kiábrándító jel volt. Számomra a Horthy-rezsim emlékeit idézte.

Magyarország akkor a világ figyelmének középpontjában állt. Nevem sem volt ismeretlen, és sok külföldi újságíró keresett meg kérdéseivel. Ezek között volt a befolyásos *New Yorker* magazin Budapestre látogató szerzője, aki nagy beszámolót írt lapjában, és ehhez számtalan interjú készített. Meglátogatott akadémiai dolgozószobámban, és főként a gazdasági átalakulás elgondolásairól, lehetőségeiről érdeklődött.

– Gondolom, ez természetes lehetett, hisz egy bizottságot vezetett, amely a piaci átalakítás és privatizálás hároméves tervét tette le éppen akkoriban a kormány asztalára.

– De az újságíró már tájékozott volt, és nekem is feltette a kérdést a rasszizmus, antiszemizmus feltöréséről. Őszintén válaszoltam, elmondva, hogy bizony ez a tendencia még az MDF-ben is felütötte a fejét.

A cikk megjelenése után Antall József felkeresett, ecsetelte, hogy ez pártjának sokat árt, és kért, tegyek nyilatkozatot: az újságíró elferdítette szavaimat. Mivel ez nem így volt, elutasítottam. Ekkor azt javasolta, hogy megfogalmazzak majd egy közös nyilatkozatot, amit hamarosan valóban elküldött. Kiábrándító módon ebben változatlanul megismételte a hazug állítást, amit ismét elutasítottam. Ekkor rágalmazásért feljelentettek. Megnyertem a pert, fellebbeztek. Másodfokon ismét megnyertem a pert, az időközben már belügyminiszteri rangra emelkedett feljelentőm, Horváth Balázs ellen. Egy másik alkalommal egy nyugati újságírócsoport vacsorával összekötött beszélgetésre hívott néhányadmagammal, közöttük egy régi, jó ismerőssémmel, aki közben MDF-politikussá vált. Kijelentette: ha engem is meginvitálnak, akkor nem vesz részt az összejövetelem. Nemkívánatos személylyé váltam.

– Pedig a Szentágotthai János vezette bizottság ismét önt jelölte az Akadémia elnökének.

– De feltüremlettek emlékeimben a háborús élmények. Elég volt. A Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) már 1988-ban meghívott egy újonnan létesített professzori állásra, Közép- és Kelet-Európa hirtelen érdekessé vált történelmének tanítására. Ezt akkor lemondtam. Az állásra jelentkező harmincöt jelölt közül azonban egyiket sem találták megfelelőnek, és 1989-ben újra meghívtak. 1990 elején a *Magyar Hírlap* által is közölt nyílt levélben visszavontam elnöki jelölésemet, és elfogadtam a UCLA meghívását. Soha nem akartam elhagyni Magyarországot. Hatvanéves lettem, ami nem is a legjobb kor egy ekkora váltásra, de az év szeptemberében Katival, új élettársammal és a tizennégy éves Dórával felültünk a Pan American légitársaság gépére, és Los Angelesbe repültünk.

– A környezete, családja és barátai hogyan fogadták az elhatározást?

– Érdekes, hogy utólag visszanézve milyen nagy, nehéz döntésnek tűnik ez számomra. Akkor azonban nem így éreztem. Nyilvánvaló volt, hogy mennem kell, és nem hezitál-

tam, nem voltak kínos érzéseim. Ebbe belejátszott az 1980-as évek személyes válsága, házasságom felbomlása. Új élettársam, majd feleségem, Kati hozzásegített, hogy új életben új helyen radikálisan új fejezetet nyissak. A hely nem volt ismeretlen számomra, mivel 1966–67-ben, majd 1982–83-ban egy-egy évet töltöttem ösztöndíjjal az Egyesült Államokban, először New Yorkban, majd Washingtonban. Utána meghívásokra huszonkét egyetemen tartottam előadásokat, közöttük a UCLA-n is. Leányaim már felnőttek, elvégezték Budapesten az egyetemet. Nagyobbik leányom évek óta Amerikában élt, férjhez is ment, kisebbik leányom akkor Párizsban tanult, majd mindketten a New York-i Columbia Egyetemen szereztek PhD-t. Közeli rokonom alig volt, két unokatestvérem már családos asszonyként élt. Tőlük és jó barátaimtól, kollégáimtól nem volt könnyű búcsút venni, különösen Pachtól. Megkönnyítette a váltást, hogy azzal mentem el: a következő nyáron hosszabb időre jövök majd látogatóba. S valóban, évente hazalátogattunk Katival. Együtt ebédeltem volt tanszéki kollégáimmal, előadásokat tartottam a Történettudományi Intézetben, más szóval: a szakadás nem volt olyan radikális és fájdalmas.

– *Említette, professzor úr, hogy a hely nem volt ismeretlen. A közeg, mégis azt hiszem, várakozáson felül fogadta.*

– A fogadtatás és beilleszkedés valóban meglepően kellemes és viszonylag könnyű volt. A Los Angeles-i repülőtéren barátaink, Szelényi Iván és felesége vártak bennünket, elvittek magukhoz, rendelkezésünkre bocsátották lakásukat és autójukat, mivel ők éppen utaztak Európába. Ez megkönnyítette első hónapjainkat. Körülnézhettünk, s mire vissza-jöttek, beköltözhattunk új lakásunkba. Tanítani csak januártól kezdtem. Felkészülhettem kurzusaimra, amelyeket ebben a formában korábban nem tanítottam még a közép- és kelet-európai térségről. Nem is beszélve arról, hogy előadásaim és szemináriumaim természetesen angol nyelven folytak. Nem kis váltás volt ez, de zökkenő nélkül ment. A Történelmi Tanszék hatalmas közösség volt, nyolcvankét professzorral. Nem szűk, bezárt közeg. Akadtak ismerőseim is közöttük, akikkel együtt voltam korábban Oxfordban, vagy Magyarországon is jártak. Segítettek a beilleszkedésben. Az egyetem igen szép és kellemes közeget biztosított. A társadalomtudományi tanszékek a hatalmas parkban elhelyezkedő campus északi végén voltak sok épületben, és itt helyezkedett el a különlegesen gazdag kutatókönyvtár is. Fél óra gyaloglással lehetett lesétálni az egyetem déli szárnyához, ahol az orvosi karok és rendelőintézeteik találhatók, amelyek egyben a mi orvosi szolgáltatásainkat is ellátták. Az egyetem szoborkertjére néző, szép szobát kaptam. Az első napon kiderült, hogy a tanszékvezetővel egy napon születünk, amit azután, összerátkozásunkat követően évtizedekig együtt ünnepeltünk.

– *Arra hogyan került sor, hogy több ízben is az USA külügyminisztériumának alkalmi tanácsadójaként dolgozzon?*

– 1990–91-et írtunk, Amerika számára a közép-kelet-európai átalakulás újdonság volt. Meghívtak néhányadmagammal a térség szakértői közül, hogy a területtel foglalkozó munkatársaikat tájékoztassuk, kérdéseikre választ adjunk, vagy amikor új nagykövet ment Magyarországra, adjunk tájékoztató magyarázatokat.

– *Érkezése után tulajdonképpen nem sokkal, 1993-ban az Európai és Orosz Tanulmányok Központjának igazgatójává emelték. Milyen folyamat vezetett oda?*

– Egy-egy ilyen poszt betöltésére mindig több jelölt van, és egy szakemberekből álló professzori bizottság választja ki azt, akit végül felkérnek. A kutatóközpontnak addig hidegháborús profilja volt, csak szovjet-orosz témával foglalkozott. Azzal a koncepcióval indultam, hogy át kell alakítani a profilját, európai és orosz arculatra van szükség. A többi jelölt az orosz profil fenntartását javasolta. Valamennyien a szláv nyelvek tanszékének tanárai voltak. Mögöttem akkor már vagy tizenöt-tizenhat könyvnyi publikációs teljesítmény is állt, s ezek közép- és kelet-európai, továbbá a szélesebb európai periféria témáit tárgyalták. Az egyetemen ugyan még újonc voltam, de a bizottság mindenkit meghallgatott, és engem választott.

– *Professzor úr 1995 és 2000 között a Nemzetközi Történettudományi Bizottság elnökeként is működött. Tudom, az ilyen kérdéseknek nincs ellenpróbája, mégis... Ha Magyarországon marad, vajon betölthette volna-e ezt a pozíciót valaha?*

– Azt hiszem, igen. E posztokra nem országok képviselőit választják. Pach Zsigmond Pál, Ránki Gyuri és én is már viszonylag ismert szereplői voltunk a nemzetközi szakmai konferenciáknak. Talán 1960-ban mehettünk az első ilyen rendezvényre, Stockholmba. Egyébként ott vált ki a Nemzetközi Történelmi Bizottságból és önállósult a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Bizottság. A nemzetközi kongresszusokon, konferenciákon sok előadást tartottunk, vagyis belekerültünk a nemzetközi szakmai vérkeringésbe. Nos, a Gazdaságtörténeti Bizottság Pachot már az 1980-as évek elején elnökévé választotta. Ránki a Nemzetközi Történettudományi Bizottság egyik alelnöke lett.

– *Önt 1985-ben a Gazdaságtörténeti Bizottság alelnöki tisztjével, 1990-ben pedig a Történettudományi Bizottság alelnöki posztjával tisztelték meg.*

– Valóban. Akkor mindhárman Magyarországon éltünk, és a nemzetközi helyzet görceinek feloldódása, a hidegháború megszűnése ezt már lehetővé tette. Így öt év múltán alelnökből, akkor már Amerikában élve, a Bizottság montreali közgyűlése elnökké választott.

RUDOLF JUROLEK

Kontinuum

versciklus a Bukolika című kötetből

...végezd a kiszámítható és mindennapi munkád, tereld a kertek közelébe...

Rainer Maria Rilke

-
a ködből a világ egy szelete bukkan elő, hozzávetőleg 200 méteres rádiusszal, melyben létezni lehet

-
*tér, melyet a léptek, a tekintet teremt meg
a lépések hirtelen összegződnek, és fölcikázik a kék fantomvillanása: kapcsolat
az elveszett paradicsommal*

-
*a város szélén kertek
élet a lassan vonuló felhők védelme alatt
a folyók hangjában egymilliárd éves lerakódás
a gólya kékségből kékségbe vitorlázik
a fény, mint jóváhagyás, minden ott létezik*

-
*semmi sem veszett el, itt van minden az utolsó részletig: ami egy perjeszál
és a 12-es szám a toronyórán*

-
*március, csupasz, hosszan érlelt mezők
égbolt a világ legmélyebb emlékezetéből
madárdal fényen átszűrve
mindenütt a kimondottság tisztasága
a nyelv, mellyel megérinthez Isten felénk nyújtott keze*

Rudolf Jurolek (1956) különleges alakja a kortárs szlovák irodalomnak, jelentős költő. A kassai Műszaki Főiskolán végzett. Technológus, tanító és publicista is volt. Első kötete *Posunok* (Gesztus) címmel jelent meg 1987-ben. Későbbi kötetei a filozofikus természetlira gazdag tárházát mutatják fel: *Život je možný* (Az élet lehetséges – 2007), *Smrekový les* (Fenyőerdő – 2009), *Polné vety* (Mezei mondatok – 2013). Prózai műve a *Pán O* (Ó Úr – 2017). 2017-ben válogatást készített Mila Haugová verseiből. *Bukolika* című 2021-es kötetét jelölték Arany Hullám-díjra.

-
de mindezt a mindent, ezt a paradicsomi érzést, a világnak miképp viszonzozzuk?

-
*reggel kinyitom az ablakot, és megérzem a végtelen, megvalósíthatatlan erők dagályát
mindenben annyi a fény, annyi a jelen idő, hogy létezik
a fűből egy madár röppen föl, és belehajítja a térbe a létezés minden erejét*

-
másképp nézne ki a világ, ha másképp írnám le

-
*az utcán elszabadult színes léggömbök gubanca, melyre hull a hó
a világ titokban történik, a tartalomra helyezte a hangsúlyt, a formák sameddig se bírják*

-
egy bizonyos mennyiségű élet fölhalmozása után az értelem hirtelen új röppályára vált

-
*a sűrűbe menekülő óz: a rejtett élet felvillanása
a csipke vöröseben a frissen betetőzött szenvedély nyoma
a világ lenyűgöz, de föl nem szabadít*

-
zöld, zöld, zöld: úgy itatódom belé, mint a cinóber egy csöppje

-
*kerékpár, rajta egy fiú és egy lány
a fák között út a folyóhoz
valami távoli nyárba*

-
*mennyi történetnek kell összeilleni, hogy a világ lehetséges legyen
félreeső hely, ahol a folyó kanyarodik és komótos sodrásában pisztrángok élnek*

-
*még a galagonya vöröse, még a tó: a cseppfolyósodott rezgés tömege
hirtelen valami rettenetesen fájni kezd: az elviselhetetlen vágy minden után
majd a gyönyör hulláma, a vágy másodpercnyi beteljesedése*

-
minden nap azt bizonyítja, hogy ugyanannak a lehetőségei kimeríthetetlenek

-
*az élet rengeteg kísérletet végzett el
míg megtalálta a kifejeződési formáját
a hullámozó táj és a kiegyensúlyozott ég úgy néznek ki
mintha soha nem tudnának elfáradni, és a kezdetektől fogva a mához tartoznának*

-

*a látómezőben három borókafenyő, három fehér felhő
egyensúlyi tó
az idő múlása a varjak lassú röptének pályagörbéjét és a távoli hegyvonulat
hullámzó körvonalát követi*

-

*egy apró zárt udvarban, ahová a kitárt kapun keresztül lehet benézni, ül
az asztalnál egy idős férfi, és az idő mérhetetlenül lassú múlásában kortyolja kávéját*

-

*a városon kívüli csendben, a déli lejtőn, csak a tücskök hangjával és a lepkék
röptével érik a szőlő*

-

*a gyíkocska villámgyorsan menekül a bozótosba
ott, ahol volt, egy másodperc töredékéig megmarad a képe*

-

*szavakat keresek, melyek átvinnének a mai nap megpróbáltatásain
a vitorlázó repülőgép lenne az?
az a vágy, valamit kimondani tiszta erőből*

-

időnként valami belőlem kihullik, önkéntelenül, mint Brodskij velencei könnycseppje

-

*Pierre Albert Birot azt ajánlotta, a szavakat tegyük ki a napra
a nap a világot jobb fényben mutatja
az élet kibogozódik, az 1 felé közelít
könnyedén lépkedek, mintha büntelen*

-

*a sorok mint hullámok
a gyönyör hulláma után a szorongás hulláma
míg szét nem fröccsennek a sztoikus parton*

-

*egész nap nyár, a réten a lábak elől sáskahadak ugrálnak el
az égen egy héja, vitorlázik és rimánkodva vijjog a párja után*

-

*a nap vége felé alacsony ellenfény, hosszan elnyúló árnyak: különös horizontális béke
most mondani valamit, egyszer és örökké*

-
*augusztus dél az erdő alatt
tekintetem önkéntelenül a lepke után röpköd
semmit sem fedeztem föl, semmit sem lepleztem le, de láttam citromlepkét
a réti bakszakáll virágán
és egy felhőt, melynek gyerekvágy alakja volt*

-
*magam mögött hagyni a fényt, az otthon színeit
a helyet, ahol az anyag és a forma nagyon megszelídült
ahol minden elérhető*

-
*mi halmozódott föl bennem?
túl sokáig néztem a tűzbe és a csillagokra?
túl sokáig nem tartottalak karjaimban?*

-
*mennem kell, lépkedni sehová, nem mondani
létezni és teljesen megfeledkezni erről*

-
*és elkezdni újra: a feledésből, a világra vetett ártatlan tekintetből:
a két tölgyhöz kaptatni a dombon
az út mellett pipacs, a távolban kakukkszó*

FORGÁCS MIKLÓS fordítása

A növényvilágból

1 Megfelelő rejtekként tűnnek fel számunkra
A fa állata velünk beszél
Szótlanság   átfolyásosság
Értelmetlenség siránkozás értelmetlenség
Önmaga számára megválaszolhatatlan kérdések
Gyermekként nem nyugtatott a megszokás

Álom és ébrenlét közt érkezett
És távozott : mosolyba rejtve : a hol voltál kérdésre
Azt felelte : itt : ott : állatok érkeznek belénk
Megfelelő rejtekként tűnünk fel nekik : kis ragadozók
könnyedén

odavonozanak a vérhez : a gyík megtanulja a hamvadó avar illatát

*

2 ragadozók bújnak belénk alkalmazkodnak és várják hogyan
hozhatnák felszínre saját durvaságukat a közeli emberben
egyfolytában beszélgetünk velük : most nem : később
nem így : máshogy képzeltem : megszelídítjük őket :

Mila Haugová (1942) Budapesten született. A szlovák irodalmi élet aktív részese szerkesztőként, fordítóként és alkotóként egyaránt. Első verseskötete 1980-ban Mila Srnková néven jelent meg *Hrdzavá hlina* (Rozsdás agyag) címmel. Termékeny szerző, akinek munkásságát nagy kritikai figyelem övezi. Számos verseskötet mellett prózai műveket, önéletrajtot és naplót is közölt (az utóbbit *Zrkadlo dovnútra* [Befelé forduló tükör] címmel 2009-ben). Sok verse magyarul is megjelent (a Tóth László szerkesztette antológiákban: *A kétfejű macska, Öt szlovák költő*, Nap Kiadó, Duna-szerdahely, 1996, illetve *Gyalogösvények a Magasba. Nyolc [tegnapi és mai] szlovák költő*, L'Harmattan, Budapest, 2016). Pozsonyban és a Léva melletti Nyúl-völgyben él. Számos hazai és külföldi díjjal ismerték el, legutóbb a szlovén Vilenica 2020 díjat kapta meg. *Z rastlinstva* (A növényvilágból) című 2021-es kötetét jelölték Arany Hullám-díjra.

hagyjátok ezt abba : felelnek : meg kell próbálnunk mindent
nem leszünk itt mindig : a nyakszirt finom beállítása (beleharapni)
a szőrzet simogatása : egymás szemébe nézni (az örület zöld
villanása tőlük származik) fauna és flóra vagyunk mi is :

a nyelvi tevékenység bűbájától megszállottan

*

3 semmitől nem szabad félned semmi nem ijeszthet meg
türelem : Isten ugyanaz te változol saját
türelmetlenségemben fekiüdj le a fűre és lélegezd ki
az egyetlen szótagot fájdalom

valakinek meg kell mondania mi legyen szól a lánya
s azt teszi aminek nem lenne szabad megtörténnie // gyermekkel szemben a tökéletesség
nem elvárás
nyíltan kérdezi (az ő lánya) : „még nem halsz meg, igaz?”
még nem hazudom gyorsan... elég hogy Isten intett nekem
mintha már ott is lennék álmatlanságba
helyeződtek át
a nappali rémálmok és mi van ha? feleljünk erre a
kérdésre őszintén mert a szél már
hozza a rózsák talaj menti lehetétét... amelyben nekem
elfogy a levegőm.

...hasonló ez a névhez amelyet senki nem ejtett ki...

*

*Tarts vissza kapaszkodj belém ne járjak búvóhelyek
és ketrecek között magam : a beteljesületlen vonyításának háta mögött :
állatok a csönd összes bozótjából szemük világít
emberi parancsra nem alszik ki : mi korábban voltunk itt
mondják a prekambriumi álom repedései közül Onnan származik
az idő*

*de mindent ki kell bírunk
mondja Ezra Pound :*

a vér növényi rabszolgaságával szemben

*

*Növényyé válni sem került volna kevesebbe
együttérezni a leíratlan szóval.
Meggzületni magunknak októberi zúzmarát küldeni
magunknak. Zsilettvágás az üvegen.*

*Elő-csírázás porhanyós földben. Őszi vetésű növények (a szívekéi)
mintha valami folyton hiányozna téged kivéve
(bennem) valamit elvettünk
amire mindig szükségünk lesz.*

Eltérve az előírt pályától : az öröktől.

*

*Két üresség között.
Uram engedd a növények titkos életét élnem.
Ahol ismét virágozni készül a szarkaláb.
Felülről látszik. Függesztes horizont.
Látni ahogy siklóm vadászni indul.
(Megölök egyet a hideg decemberi
Szobában egy fadarabbal : álmok megalkotása előtti
tekintettel néz rám a kamera logikája
Negatív) : (a halál párosai)*

az expoziméter hideg fémje

*

*Khoom
Hangot adni ki a torkomból egyszer
mást mint az enyém*

azért jöttek el onnan hogy minket itt

megtartsanak a levegőben egy lélegzetvétel erejéig

VERES ERIKA fordítása

A te szobád

Mire ez az éjszaka véget ér

Állsz a Kő téren, harangok kondulnak a hideg égbe, tíz óra van. Azon töprengsz, vajon miben halhatnak meg Pozsonyban az emberek. Nem tudod elképzelni, hogy elüssön valakit egy autó, elsodorjon egy villamos vagy szívvrohamot kapjon; minden túl lassan zajlik, a város vére sűrű, a város egy lusta állat egy nagyon sekély gödör alján.

Egy órája ért véget a szerkesztőségi ülés, az egész estét olyan emberek körében töltötted, akiket csak a nyelvtani hibáik alapján ismeresz. Azt javasoltad, hogy a szerzők ne az alcímmel kezdjék az írásukat, hanem fordítsanak nagyobb figyelmet az absztraktra; ez segítene abban, hogy tisztázzák, valójában miről szeretnének írni, illetve az olvasó könnyebb eligazodását is szolgálná. Vita alakult ki arról, hogy mi is az az absztrakt. Felkínáltad a magyarázatod, és a főszerkesztő megdicsért. Ekkor a filmes rovat vezetője szólalt fel, miszerint a szlovák film jövője érdekében legalább egy plusz oldalra lenne szüksége. Mire a zenerovat vezetője kijelentette, hogy egyetért, amíg ez nem megy a zenerovat rovására. Az irodalmi rovat vezetője megkérdezte, hazamehet-e, mivel a filmben nem érdekelt. A melletted ülő lány a papír felső részére díszes betűkkel rápingálta a folyóirat nevét, és a következő két órában apránként az összes hullámvonalat és kacskaringót meghosszabbította, amiből végül egy féloldalas, bonyolult dísz kerekedett, több ízlésesen belekomponált népi motívummal.

Aztán elmentek valahova egy sörre, cigarettafüst-felhőbe és társas nevetésre, a sötétben csak két melankolikus tó világított, te kitértél a tekintet elől, integettél nekik, és még sokáig álltál a járdán, mint egy odaszúrt tű, lelógó karral, lesütött szemmel.

A Štefánik utcától egészen idáig úgy vánszorogtál, mint egy vénember, térdig elkopsz, mondtad magadnak, elkopsz mellkasig, ledörzsölődsz, látszólag a földbe gyökerezett fejként végzed valahol nagyjából középen, amit bárki belerúghat a csatornába, és agyó.

Michaela Rosová (1984) színházi dramaturg szakon végzett a Janáček Művészeti Akadémián Brnóban, valamint Performance Research szakon a bristoli egyetemen. Négy prózakötete jelent meg. Legutóbbi, *Tvoja izba* (A te szobád) című önéletrajzi kisregénye az újabb szlovák irodalom egyik jelentős, a belső megfigyelésre koncentráló irányához kapcsolódik, amelyen belül Rosová prózája mindenekelőtt igényesen megmunkált, pontos nyelvvel tűnik ki. Nagy figyelmet keltettek a szlovák irodalommal foglalkozó kritikái blogbejegyzései, amelyek 2016 és 2020 között jelentek meg a *Denník N* online változatában.

Az itt olvasható fejezet címe az azonos című csehszlovák filmdrámára utal 1966-ból, Peter Solan rendezésében, Jana Gyrová (Olga), Jitka Zelenohorská (Mira), Stano Dančiak (Kvetinka), Marián Labuda (Miloš), Július Pántik (Baláz) stb. szereplésével.

Most ott állsz a Kő téren, és azon tűnődsz, milyen más lenne, ha havazna, olyan puhán, olyan városiasan – a morajlás, ahogy az autók óvatosan haladnak a kijárt sávjaikban, mintha kúsznának, és minden hang tompa, és a kezünkől kieső dolgok tollak közé hullnak, semmi sem törik el.

Elindulsz a Manderlák épülete felé, falafelt rendelsz egy bódénál, keresed a legközelebbi taxit.

Ezze' aztán tuti be nem űsz, üvölt a taxis a pitádra szegezett tekintettel.

Nem vagyok öt éves, mondd, nem koszolok össze semmit, ne kekeckedjünk!

Egy ideig dül-fül, mielőtt elindulna.

Nők – mormolja a bajsza alatt, és kiköp a lehúzott ablakon.

Elmennél valahova messzire, de nem egészen messzire, nem ismered Pozsonyt, így hát nem tudod, hova. Megkérdezed a sofőrt, hogy hol lakik, teljesen kiakad, félreáll, és megkér, hogy szállj ki. Egyezkedsz vele, menne egy ideig csak úgy egyenesen? Csak úgy egyenessen mehetnél tovább gyalog is, nem?! Mi van előttünk? A Vinohradý. Mögötte, nem tudom, Krasňany, Rača. Panelházakat akarsz a város peremén, ahol véget ér a világ, és leeshetsz a szélén, egy kocsmát akarsz, amit úgy hívnak, Maroš, Sedmička vagy U kozy. Eszedbe jut a Hanka Service, a bordélyház, ami felett Prágában laktál. A szemközti hentesüzlet eladó-nője nappal a kasszát kezelte, éjszaka pedig nyilván ott melózott; hol a szeletelőgép előtt, kötényben, terpeszben találkoztál vele, hol kisminkelve, hálós harsnyában, ahogy besurran az ajtón, mindig oldalvást, mintha így kevésbé lenne feltűnő. Már jócskán a negyvenes éveiben járt, mindig hálós bevásárlószatyorban hordta a lakkozott retiküljét, ilyet soha életedben nem láttál. Elképzeled őt a taxisofőrrel, amint a boltban flörtölnek a prémium sonka felett. Ránézel a falafelre, érzed, hogy alul átázik, szemed sarkából a sofőr felé kémlelsz, motyog valamit, az utat kémleli.

Egy buszmegállónál rak ki. Vaktában elindulsz. Szívesen megszabadulnál a csomagtól, de nincs szíved ételt kidobni.

Öt percen belül rábukkansz egy kocsmára, az alacsony, hosszan elnyúló épület a járdához képest ferdén áll, vagy a járda hozzá képest, nem tudod, melyik volt itt előbb. A párhuzamos utak, az uniformizált lakótömbök és az egyforma fák között olyan hatást kelt, mintha valaki véletlenül karcolta volna az építészeti modellbe. Nincs neve, csak kivilágított reklámlámpák jelzik, és egy szétterpesztett lábú tábla a napi menüvel, amire elsős betűkkel egy suta kétso-rost kanyarítottak: „A kedd az a nap, amikor a szakács álomlevest ad”. Megdörzsölöd a szemed, az ujjaidon érzed a gyógynövényes öntetet. A bejárati ajtó teleragasztva és telepingálva mindenféle vicces felirattal, ilyenek általában inkább a vécéajtókat szokták borítani; akaratlanul is elmerülsz az olvasásukban, még szépen oda is hajolsz, hogy a dudor, ami mindjárt kiül a homlokodra, pont jó helyre kerüljön. Semmi gond, veted oda, arcod a kezvedbe temetve, mint amikor valaki aggódik.

A helyiségben áll a füst, pedig senki nem dohányzik, még hamutartót sem látsz. Néhány öregember ül elszórtan a faasztalok körül, arccal a mennyezetre erősített tévé felé fordulva. Az egyetlen nő hátranéz, látod, hogy megmozdult az ajka, de nem tudod, hozzád beszél-e, mindenesetre nem hallod, mit mond.

Egy teát kérek.

Teát, ismétli meg a hordóhas, két mancs siklik végig a pulton, de még nem engedi el egészen.

Teát, erősíted meg.

Egy pillanatilag mindketten a falafeledet bámuljátok; hirtelen borzasztóan megehezelsz, jókorát beleharapsz, érzed, hogy a fél arcod csupa maszat, és megnyugvás tölt el. A fickó vállat von, mintha azt mondaná, az utolsó szó úgyis az övé. Azon töprengsz, beleköp-e a teádba. Röviddel ezután, amikor előtted a gőzölgő bögre, a piros felszínen valóban egy buborékcsozó úszik. De ez így szokott lenni, nem?

Csak akkor kezdesz vetkőzni, amikor leülsz – ráncigálsz magadról a kabátod, nekiütközöl az asztalnak, a pitádat semmi esetre sem akarod letenni a ragacsos abroszra. Ráadásul egy kicsit ki kell fújnod magad. A nő megragadja az alkalmat, hogy kapcsolatba lépjél vele, és közli, hogy ő nem való ide, semmi köze hozzájuk. A hangszínéből érződik, hogy ez fontos neki. Átülssz.

Még egy perce sem ülsz, még le sem vetkőztél rendesen, amikor hozzád lép a hordóhas, hogy felvegye az utolsó rendelést. Még egy teát rendelsz. Máshoz nem megy oda. Az ajtón az állt, hogy csak két óra múlva zárnak.

A tévében stúdióközvetítés megy, négy szakértő boncolgatja a hokimeccs felvételeit. A hang le van halkítva, egy szót sem lehet érteni belőle, és ráadásul valahol mögötted mintha egy rádió szólna, tompa zenét hallasz. Ráadásul úgy tűnik, mintha egy kutya is lenne itt valahol – időnként valami alig hallhatóan felmordul. Mintha a helyiségben általánosságban minden hang a csend felé tartana, csak még nem ért oda.

Arra az öregúrra gondolsz, akivel így ismerkedtél meg egy prágai kocsmában. Eladatlan, eladhatatlan zöldségeket gyűjtött be a piacról, egy egész kocsit megpakolt velük, és mindig kiválogatott neked néhány jobb darabot, ami tökéletes volt a lecsóhoz. Mesélt az egykori munkájáról, amikor ereszcsonnak javításában segédkezett; a belváros összes háztetőjén végigszökdécselt, úgy ismeri a várost, mint a tenyerét. Sötét arcán könnytetoválás és ványadt testén sok egyéb kép – gyakran felhúzta a ruháját, hogy valamit megmutasson belőlük, szinte úgy használta a tetoválásokat, mint egy másik nyelvet; például hangosan elgondolkodsz azon, miről is szól az élet valójában, és nicsak, itt ugrál egy delfin a bordák hullámain, a hasától a szívéig – erről.

Sejtetted, hogy itt senki nem elegeyedik szóba veled, kivéve talán azt a nőt, aki ismét megpróbál szemkontaktust teremteni, olyan körülményes módon, hogy még egy szaltó is természetesebbnek tűnne.

Figyeled az öregeket, és szinte biztos vagy benne, hogy azt a hangot valamelyikük hallatja.

Ha tudni szeretted volna, hogyan kell meghalni Pozsonyban, hát talán így.

Az aszalterítőt bámulod.

A második teát egy árnyalattal erősebbre készíted.

Kupicák sorakoznak egymás mellett – úgy tűnik, van bennük valami, ami az összetartozásra utal, és hirtelen kirekesztettnek, magányosnak érzed magad.

Lehült a levegő, és egy örökkévalóságig várakozol a megállóban. Képzeletedben megjelenik az Egyenlítői Afrika, a valamennyi hajlatból előtörő izzadság, a háthoz tapadó póló, a leégett vádli. Nem működik, nem működött a valóság-

ban sem, te még az Egyenlítői Afrikában is gyapjúzoknit hordtál, a fagy továbbra is összekocintgatja a fogadat.

Amikor végre megjön a villamos, egy narancssárga bozontos sapkás nő ugrik le széttárt karokkal, pont előtted ér földet, egyik lába kissé kinyújtva, telemark, behajlított térd, előírásnak megfelelő mintapozíció. Elgondolkodsz, vajon honnan bukkant elő benned ez a szó, ami utoljára vagy húsz éve hangozhatott el a régi lakásotok nappalijában, valahol a tévékapcsoló és a zsámoly, az anyósnyelvek és a csiszolt üvegtárgyak között; még abban sem vagy biztos, hogy telemark vagy telemann.

Én ismerlek téged!, huhog rád a kis nő.

Nem szállsz fel, mert belekapaszkodik a karodba.

Állsz, a távolodó villamos után nézel, még vidáman csilingel egyet, mintha egy egész cirkuszt vinne, aztán lenézel a kis nőre. Tényleg apró, és ez valahogy megnyugtat. Menekülőre fogni olyan lenne, mint megszabadulni egy kutyakölyöktől a város szélén.

Elereszt; azon töprengsz, hogy amikor senki sem ér hozzád, azt akarod, hogy valaki hozzád érjen, és amikor valaki hozzád ér, azt akarod, hogy elengedjen. Azon morfondírozol, hogy túl sokat morfondírozol; talán valami mást kellett volna innod, a tea nem helyezi üzemen kívül az agyad.

Abba az irányba indul, ahonnan nemrég jöttél.

Ott nem töltenek nekünk, mondod.

Nem is oda megyünk, válaszol.

A lakásban három szoba van – kettő szinte üres, a legnagyobban egy oázis terpeszkedik, burjánzik és rothad. A levelek, a kúszó száruk és a fonnyadó húsos szirmok áradásától nem látszanak a cserepek; úgy tűnik, hogy minden mindenből nő. Semmi sem üde, a vegetáció sötét, szinte fekete. A szoba közepén, az egyik falhoz tolva egy nagy ágy áll, amit részben eltakarnak a mennyezetről különféleképp alálógó függönyök, amik olyanok, mint egy szúnyogháló foszlányai. A levegő fülledt, nehéz illatoktól terhes, termékenység és rothadás, szantálfa, jut eszedbe, de nem tudod, milyen az illata, ezt a fogalmat üresen és titokzatosan hoztad a mesékből. Ugyanakkor a kaoszából tisztán kiválik egy kémiai alapszag, mintha jó ideje egy belázcsillapított ember izzadna itt.

A kis nő – Dora néven mutatkozott be – fel-alá járkál a szobákban, felvesz és letesz dolgokat, mintha valaki járt volna itt előtte, és átrendezte volna az egészet, mintha újra birtokba kéne vennie a területet, mintha jeleket kéne hagynia. Az egyik szobában csak egy szekreter van, benne üvegek és flaskák, egy kristálykancsó és régimódi, kis talpú, masszív poharak. Valami a kezébe akad, egy üvegstálya a karodban sétálsz vissza a dzsungelbe, akaratlanul is szivárványt keresel, egy ilyen üvegben végül is keletkezhet szivárvány.

A jobb oldaladra fekszel, egymásra helyezed a bokád, a kezébe a feje mögé teszed. Olyan vagy, mint egy feltálat palacsinta, eszedbe jut egy útikönyv, ami-ben egy kígyó felfalt egy felfedzőt; a mai napig múzeumban őrzik a cipőjét, a távcsövet, egy lepkeháló fémkeretét és néhány más apróságot, amit a hulló emésztetlenül kiűrtett. Az útikönyv Dél-Amerikáról szól, ahol lépten-nyomon kígyók voltak, és minden misszionárius tartott egyet feldarabolva a fagyasztójában. Akkoriban nem értetted, honnan van áram ezeken a ritkán lakott terüle-

teken, aztán jöttek a rövid és száraz afrikai éjszakák, amikor a generátorok egyenletes zúgása a kedvenc altatódaloddá vált. A helyiek kabócáknak hívták őket, fekete kabócáknak, alacsony kunyhók falához bújó kis élő gépezeteknek. Hiszed, hogy az ember semmit sem felejt, a fej persze valamilyen módon szorító, de mindent megőriz, és ez a világon a legszomorúbb dolog, a legnagyobb árulás.

Dora leült az ágyhoz tolt fotelre, lábát az ágy bal felére rakta. Világosbarna haja kétfelé áll, mintha áramütés érte volna, és ha az orra nem lenne egy kissé méretesebb, egészen gyerekesnek tűnne. Azon töprengsz, álmodott-e valaha kisebb orról, egy felfelé kunkorodó aranyos pisze gomborról. Nagyon szép. Elképzelsz egy férfit, nagy tenyér a kis fenéken, Dora orra a kulcsontjába mélyed, mély lélegzet, unisono, és a férfi borzasztóan beleszeret, és mindig a nyomában van, mint egy kutya. Szeretnél vele beszélgetni, de nem tudod, hogyan.

Kézbe fogod a poharad, a sűrű portóit, ő meg beszél. Egész Pozsonyt ismeri, az összes embert a szerkesztőségből, a szomszéd osztályba jártak, ugyanabban a lépcsőházban laktak, ugyana mögött a kazánház mögött dohányoztak, projekteken dolgoztak, fesztiválon találkoztak, egyik reggel egy kiállításmegnyitó után egy ismert szobrásznő lakásában ébredtem, ő meg ott állt a mosogatónál, azóta is barátok vagyunk, nagyszerű ember, bár meg kell mondani, hihetetlenül unalmasan ír, te is nyilván tudod, de nagyon jóban van több kurátorral, vannak kapcsolatai pályázati bizottságokban, és egy feminista szervezet titkárnőjével bújik ágyba, akit szintén nem ismersz, hogy lehet, hogy nem ismered, Prágában éltél, nem a Jupiteren, hogy lehet, hogy nem tudod, ki kivel fekszik le, hiszen olyan ez, mint a kvantumfizikában, minden mindennel folyamatos érintkezésben van, és naivitás lenne azt hinni, hogy te ennek nem vagy a része, hogy ez rajtad kívül zajlik, hogy nincs közöd hozzá.

Nézed Dora lábát, két szár, amivel áthidal két bútordarabot, térd alá érő vas-tag, unalmas szoknya és térdtől kezdődő vékony fekete harisnya, de egyébként is, nyaktól lefelé egyre kevesebb réteg ruha van Dorán, aminek végére a harisnyán a hüvelykujjánál lévő szakadás tesz pontot. Hallgatod egyre halkuló, mintha a távolból érkező, a végeken rojtozódó, rekedtes hangját, és a kis szerkesztőségetekre gondolsz mint testek egyvelegére, tenyér valaki szomorú arcán, tenyér egy szíven és egy másik a nemi szervén. Munka, veszekedések és vallomások. Semmi új a nap alatt – színház. A gondolataid lassan elhagyják a szobát és a lakást, nem vagy itt, messze jársz, a Dunánál reggel van, egy reggel ott álltál egy híd alatt, köd gomolygott a felszínén, a szél marokszámra szórta a sirályokat, a tél már a csontvelőig hatolt, és a parton kevesen sétáltak, fej behúzva a vállak közé, senki nem állt meg. Kivettél és széttéptél egy lapot a táskából, és magad elé dobtad – a szél egy szempillantás alatt felkapta az ujjlenyomatnyi darabokat, és egy kicsit odébb vitte, máshová szórta őket, mintha ez lenne a dolga. A roma számotokban túl kevés a roma – folytatja Dora. Csacsog, részletekbe menően szétszed két korábbi lapszámot is, koncepcionális fenntartásokat, baráti figyelemztetéseket fogalmaz meg. Gondolataid a Dunához vándorolnak, és azon tűnődsz, vajon sikamlós és olajos-e, és láttad-e már valaha sötétben. Eszedbe jut Szentpétervár, és hogy mennyire csalódott voltál, amikor egy boltban Neva nevéű vécépapírra bukkantál.

Köszönöm az észrevételeket, monddod, a következő alkalommal megvitatjuk a szűkebb szerkesztőségi ülésen. Friss projekt vagyunk, és minden visszajelzésnek örülünk.

Egészen más vagy, mondja Dora, mint amilyennek az írásaid alapján képzeltelek.

Erre felülsz, az ágy közepére húzódsz, előrehajolsz, és a lábába mélyeszted a fogaid. A lábtőt célzod meg, de ügyetlenül; az utolsó pillanatban a felső rész mellett döntesz, ahol a boka kezdődik. Felvisít, összerezzen, és a hajadnál fogva megragad, hogy elrángasson. Addigra már magad is elhúzódsz.

Megtörlöd a szád, és azon tűnődsz, benyálaztad-e a harisnyáját.

A Jupiter meglepett, monddod, egy hétköznapi ember a Marsot vagy a Holdat hozná fel példának.

Megdörgöli a bokája feletti pontot, kis mozgástartomány, amiből biztosan nem olvasható ki fájdalom. Egyenesen rád néz, az a határozott benyomásod, hogy attól fél, elmész. Egy perccel ezelőtt valószínűleg nem érdekelt volna – még akkor sem, ha különösebb meggyőződés nélkül győzködött volna, most meg egyszerűen nem akarja, hogy elmenj.

Hallgat, és sokáig nem csinál semmit, csak egy jó idő után mozdul meg, kicsit visszacsusszan a hátával a fotel puha tenyerébe, nagyon sápadt arc, nagyon selymes haj, mögötte a botanikus kert, a trópusi flóra pavilonja. Végül lehajol, mint ha négykézlábra akarna ereszkedni, és odakúszik hozzád az ágyra – közben még mindig tartja a poharat, és még csak ki sem lötytyenti a bort. Ültök egymással szemben, mint két bentlakásos iskolás lány, buli után, már csak le kellene kapcsolni a villanyt, sötétre nyílt szemek, a hálóing alatt kalapáló szívek, és rád tör az érzés, hogy igazából nincs mit mondanotok egymásnak. Ő a párna hímzett szegélyét babrálja, újrahímezi vékony, csontos ujjjaival, te pedig a borzas hajkoronáját bámulod, és nagyon gyorsan kiüríted a kanocsóból a bort. Amikor feláll, hogy újabb üveget hozzon a szekreterből, vele tartasz, a radiátornak támaszkodsz, háttal az üres szobának, arccal az ablaknak, meglep a hó, a nagy pihék, amik biztosan nem érik meg a reggelt, sőt talán sosem érnek földet, túl könnyűek, vagy talán a szél nem tudja eldönteni, hova helyezze őket. Milyen szép lenne, monddod, ha az utcai lámpák felemelnék a fejüket, és egymásra pillantanának. Egész életedben a lábad elé néztél, és nem tudtad, hogy hús lépésre tőled él valaki, aki pontosan ugyanolyan, mint te.

Szerinted hasonlítunk?, kérdezi Dora.

Megvonod a vállad, csak nézted a lámpákat, ez minden.

Lebegve közlekedik a lakásban, vékony, mint a szalmaszál, követed, belegabalyodsz az egyik függönycsíkba, az ágyra veted magad, magaddal rántod a függönnyt. Leszedi rólad a gombostűket. Fekszel, félrehajtott fejjel, behajlított karral, öklöd a szádnál. Azt magyarázod, hogy néha csak egy időre szeretnél valakit, de nem megy, mert téged mindenki örökre akar. Nem tudsz csábítani, nem tudsz kérlelni, egyszerűen nincs időd még csak próbát tenni sem, minden túl gyorsan a lábad előtt hever, és ott is marad. Az olyan férfiak, akik mindenkit lapátra tesznek, előtted ellágyultak és meghajoltak. Nem szenvedélyt ébresztasz, hanem az óvás és a gyengédséggel való elhalmozás vágyát. Veled lassú szeretkezésre és lusta reggelekre vágnak, gyerekekre és kandallóra, hogy hirtelen egy

kertes házban találják magukat, neked virágágyás, nekik szerszámoskamra; rájuk mosolyogsz a ruhaszárító kötél mögül, miközben kint a ruhákat teregeted, a szádban csipeszek, ők a konyhaablakból mosolyognak rád, miközben a közös reggeli után mosogatnak; boldogan öregedtek meg. Gyakran eszedbe jut az első komoly kapcsolatod, egy délután egy angliai tengerparton, a sétány szinte üres, erős szél fúj, az ég a földre nehezedett, és kicsit szemerkélni kezdett az eső, behúzódtatok egy könyvesboltba, a bolt kicsi és szűk volt, mint egy vagon, az ajtó fölött megcsendült a csengő, de az eladó nem jelent meg. Éppen az egyik leglelkesebb időszakodat élted, ráadásul éppen jó kedved volt, minden felvillanyozott, és mindenre ujjal mutogattál, előszedegettéll dolgokat, képeket kerestél, és akkor egyszer csak – gyere hozzám. A fapalcok eltérő oldalán álltatok, tekintetetek a könyvek feletti résen egymásra szegeződött; amikor elhallgattál, átment hozzád, kezébe fogta az arcod, mint egy bögrét, és megismételte a mondatot. A mai napig álmodsz róla néha – ott éltek abban a kis tengerparti városban, visszamentél hozzá, és tudod, hogy nem kellett volna, hogy hiba volt, és hogy most valahogy finoman meg kell magyaráznod neki.

Ez a tengerparti történet talán szükségtelenül félrevezető volt, jegyzed meg.

Megragadja az öklöd, tenyerei kagylóhéjába rejti, és magához húzza, te pedig engeded neki. Szétfeszíti izzadt ujjaid, felfejti a szorítást. És ez például, kérdezi, kellemetlen neked?

Nem kellemetlen, nem érdekel.

Arcod a paplan felé fordítod, és a hora gondolsz.

Egy garzonlakásban sem akarom végezni egy macskával és keresztretjtvényekkel, örökkön örökké valaki szürke, magányos szomszédjaként, csak szeretnék úgy élni, ahogy mások élnek, szaladgálni egy kicsit, mielőtt igazán megállapodnék.

Beleharap a vádlidba, inkább játékosan, mint megtorlásként, alig érzed. Megfordulsz, és tenyeredet a mellkasába nyomod, felfordul, mint egy bogár. Kuncog, hátravetett fejjel.

Ne butáskodj, menj férjhez!

Nyakát a térdkalácsod gödrébe helyezi, és újra a folyóiratról beszél. Már megállapodott a főszerkesztővel, hogy ő is jelentkezik a lapnál egy írással. Több a lelkesedése, mint a tapasztalata, ezért reméli, hogy a szerkesztéskor jóindulatú és elnéző leszel. Fél füllel hallgatod. Felhörpinted az italod, és a mosogatóhoz viszed a poharakat. Teljesen józannak érzed magad. Elmélázva tologatod a hűtőszekrényajtón a mágneses betűket, amikor elhangzik Endre neve. Tudja, hogy Endre ismert, a vizuális rovat vezetője is említette a szerkesztőségi ülésen, és mindenki ismerte őt, művészeti munkásságát mind egyöntetű tisztelettel emlegették, és azt mérlegelték, hogy egy ilyen kaliberű ember hajlandó-e hozzájárulni valamivel egy induló folyóirathoz, amikor bizonyára több vonzóbb megkeresése is van. Ezenkívül Endre mintegy mellékesen megemlíti valamelyik budapesti kiállítását, egy prágai konferenciát vagy egy New York-i rezidens ösztöndíjat, így halványan tisztában vagy azzal, hogy valójában kivel is van dolgod, ő maga azonban ezt nem hozza szóba, és te nem a művészetén keresztül ismerted meg, így számodra Endre egy másik Endre, a te Endréd, aki nem szereti az egész paradicsomot, mert a héja mindig olyan furán szétroppan a foga közt, az az Endre,

aki gyerekkorában kivágta papírból XIV. Lajos egész udvartartását, ezerkétszáz különálló figurát, köztük egy komplett zenekart korabeli hangszerekkel, mert elmondása szerint nem volt mivel játszania, Endre és a vékony kesztyűben az ujjja, amivel végigsimít a térképeden, megmutatva a legrövidebb utat tőled magához. Dora az előszobai tükör keretében tartja Endre kiállításmegnyitójának meghívóját, kihúzza, és közben lever öt másik dolgot. Hatalmas tehetség, mondja. Visszakanyarodik egy rangos díjhoz, amit Endre még diákkorában nyert, ami miatt később megváltoztatták a szabályokat. Ezekről a részletekről nem tudtál; a díjat említette a temetői séta során, és némi vonakodással megjegyezte, hogy azóta nagyjából bármit művel, az emberek megtapsolják. A meghívót elveszed, a kiállítás január végéig tart.

Felöltözve, cipőben állsz az ajtóban, mintha valamit a szobában felejtettél volna, és valaki elszaladt érte. Érzed, ahogy viszket a homlokod a sapkád alatt, és cselekvőképtelennek érzed magad, kiskorúnak, csuklódtól lelógó gyapjúkesztyűt képzelsz el, az egyik kabátujjtól a válladon át a másik kabátujjig húzódó piros zsinórt, eszedbe jut a szánkó, amin apád húzott az óvodába, az ujjaid tökéletesen emlékeznek a műanyag szövetülőkére.

Dora a földre ereszkedett a lábad előtt, mint egy bot nélkül maradt kúszónövény, nyilván nem figyelt rád, a cipőfűződet kötötte, macska. És amikor feláll, mintha már a kezekben lenne a bent felejtett tárgy, elmondja, merre menj, a legyszerűbb tájékozási pontok segítségével magyarázza el, messze van, de nem különösebben bonyolult, és biztosan összejössz ott valakivel – és az nem szól majd örökre. Mire ez az éjszaka véget ér, győzhetnéd.

PÉNZES TÍMEA fordítása

Romok között

részlet

Ennek a különös évnek majdnem a legvégén az egész város látta doktor Felešlegit a híradóban.

A rendőrség egy gyanús kocsit figyelt a panelházak között. Az autó lassan haladt, de így is nekiütközött a járdaszegélynek.

Felešlegi kiszállt, a törvény embereit észre sem véve a tenispályák melletti ház felé botorkált, a szomszédok az ablakból nézték, és egyiküket sem lepte meg, hogy úgy jött, ahogy jött, hogy úgy nézett ki, ahogy kinézett, és az sem, hogy azonnal jöttek is érte.

De a legkevésbé ő maga volt meglepve.

Doktor úr,

miért halt meg minden jó ember? Én is mennék már. Apám rég elment. Jó ember volt, de gyakran méregbe gurult. Gyerekkoromtól fogva tudtam, hogy a férfiak méregbe gurulnak, és ő volt mind közül a legférfiasabb. Senkitől sem tűrt ellentmondást. Egyszer május elsején ráfogta a milicistapuskáját egy cigányra, mert a cigány, az nem szlovák, és ez a cigány még ki is gúnyolta a vörös zászlót meg a munkásmozgalmat. Végül nem lőtte agyon, csak megrakta a puskatussal. Bénultan nézte mindenki, aztán hárman észbe kaptak, és a tribün mögé vonszolták apámat. Ennyien kellett hozzá, amilyen bivaly egy ember volt. Bármikor odacsapott, gondolkodás nélkül. De jót akart. Néha nagyon megvert. Akkor nagyon jót akart. Az még egy más világ volt, nem olyan, mint a mai, hogy még a rossz gyereket sem szabad megütni. Anyám azt mondta, hogy előbb rossz gyerek voltam, most meg rossz felnőtt vagyok. Akkor majdnem rám jött a sírás, de úgy tettem, mintha nem jönne, zörögtem az edénnyel, aztán belevágtam az egészet a mosogatóba, és felmentem az emeletre, abba a szobába, aminek zárható az ajtaja, mert a bátyám felszerelt rá egy zárat, de elkért érte harminc eurót. Apám ingyen felszerelte volna.

Tisztelettel:

Vargová

Balla, valódi nevén Vladimír Balla (1967) Érsekújváron született, és ma is ott él. A pozsonyi Közgazdasági Főiskolán végzett. A *Leptokaria* című novelláskötetével debütált 1996-ban. Első, kísérleti írásait követően olvasóbarátabb művekkel jelentkezett, ahogyan a *Velká láska* (Nagy szerelem – 2015) vagy a *Je mřtvy* (Halott – 2018) című munkáiból is kitűnik. *V mene otca* (Az apa nevében) című regényéért 2012-ben neki ítéltek a szlovák irodalom legjelentősebb díját, az Anasoft Litera-díjat (a mű magyarul Dobry Judit fordításában a Kalligram Kiadónál jelent meg 2016-ban). A karikatúrát és a bohózatot előszeretettel kihasználó poétikáját bravúros stilisztikai megoldások egészítik ki.

A rendelőtől a parkolóra látott. A betegek és hozzátartozóik az autót kerülgették. Előbb-utóbb a város összes lakosa felbukkan itt, azokon kívül, akiknek sikerült pozsonyi vagy külföldi pszichiáterhez eljutniuk. De ha nem költöznek Pozsonyba vagy külföldre, akkor előbb-utóbb megjelennek a parkolóban.

Bámult lefelé, és csak véletlenül figyelt fel rá, hogy a páciens épp valami érdekeset beszél: a széken kuporogva azt a kijelentést tette, hogy az élet egy permanens kivégzés.

– Figyelje csak meg, ami velünk történik, tartsa nyitva a szemét – erősködött.
– Ami van, az egyszer gyorsul, máskor lassul, egyszer távolodik, aztán közeledik, de mindig mélyen megsebez, és az ember abban reménykedik, hogy egyszer képes lesz véglegesen legyőzni.

Feleőlegi bölintott.

A páciens úgyszintén.

Akár egy revü koreográfiája.

– Próbáljon a hajára figyelni – folytatta a páciens.

A pszichiáter akaratlanul is megtapogatta a fejét.

– A sűrűségére, a korpára, a viszketésre.

Mindketten vakaróztak.

– Ezek a rovarok virtuálisnak tűnnek, de valóságosak! Tényleg léteznek! Egész rovarcivilizáció él a fején, állítson össze egy tükörrendszert, és nézze meg a tarkóját. Hiába érzi az apró lábacsák mozgását, egyetlen élőlényt sem fog látni, nem lesz ott semmi különös. Pont ilyen észrevétlenül történik a kivégzés.

Újabb összehangolt bölintás következett a rendelői revü programjában.

Odalent kocsik érkeztek, kocsik távoztak.

– De akadnak, akik egy másik világban élnek, ahová a magunkfajta közönséges halandót be sem engedik. A felsőbbrendű faj. De mégis mitől felsőbbrendű? Mindig is itt éltek köztünk. Akár egy ágyban is aludtak velünk. Legkésőbb akkor észre kellett vennünk a különbséget. Sikeresség-sikertelenség, tehetség-tehetségtelenség, sőt talán halandóság-halhatatlanság is. És tudjuk-e vajon, hogy miben rejlik a különbség? Talán tartózkodnunk kellene az olyan kifejezésektől, mint a faj, mást kellene keresnünk, de nem találunk megfelelőt, semmit nem tudunk kitalálni. És tudja, ki az, aki viszont mindig kitalál valamit? Hát a felsőbbrendű faj képviselői.

Kényelmesen ültek, keresztbe vetett lábbal, kezükben egy-egy stampedli a rendelői készletből. A doktor rágyújtott, és féldelíriumban bámúlt a parkoló melletti buszmegállóra, vagy inkább villamosmegállóra, egyszeriben belekuszálódott az egészbe egy fekete-fehér német film, madártávlatból nézte a megállót, egy régi, 1929-es film, jön a fekete-fehér villamos, egy fekete-fehér ruhás lány nem is akar felszállni, inkább mintha csak céltalanul ácsorogna, a cél mégis kiolvasható a lábszárából, a karjából, a tökéletesen fedett melléből, egész testével érzi, hogy a kocsiból kiszáll a fekete-fehér fiú, avantgárd nyár van, a második vánhának még nyoma sincs, a férfiaknak sliccük van, és ő ezt tudja, látszik az arcán, de egyszer-

---

Elbeszélőre filozófiai szemszögből a nihilizmus, illetve egy másfajta létezmódbba vetett homályos hit közötti folytonos ide-oda mozgás, oszcillálás jellemző. Legújabb, 2021-ben megjelent könyve egy bizarr figurákkal teli kisvárosról szól, *Medzi ruinami* (Romok között) címmel.

riben eltűnik a villamos, és eltűnik a lány is, csak a szürke buszmegálló maradt, és a parkoló, a parkolóban pedig egy idős házaspár.

Mit művelnek ott?

A nő a férfihoz hajolt, a férfi a nőhöz.

A doktor egy csóknak lett a tanúja.

De úgy látta, hogy ez egy rutincsök.

Egy begyakorolt figura.

Egy szomorú paródia.

Úgy látta, ez a pár reprodukál valamit, aminek az eredeti értelme elveszett, ez szomorú volt, és büntetésért kiáltott, de büntetni minek, inkább kinyitotta az ablakot, és behívta őket a rendelőbe.

– Nem fogod elhinni – hajolt egy pszichiáter kollégához ennek a különös évnek az elején –, de azért váltam el, mert a feleségem ivott. Elkezdett dagadni, és versenyeztünk, hogy ki dagad nagyobbra. A gyerekszobában meg a fiunk dagadt, a kicsi, kövér gimnazista, de ő az édességtől. A dagadás volt családi harmóniánk alapja. Ennek véget kellett érnie. És rosszul kellett végződnie. De mi nem végződik rosszul? Idővel közbelépett az anyám. Azt mondta, az unokája érdekében teszi. A család jó híre is izgatta, de a mi családunknak akkor már csak kvázi-jó híre volt. Anyám féltette a renoménkat, csak hogy akkor már régen ujjal mutogattak ránk. Pedig tőle tartottak. Mindig tudott ártani, volt is lehetősége ártani, és mindig ártott is. A milliomosnegyedben, ahol laktunk, a feleségek nagy része ezt csinálta. Elkeseredettek voltak, csalódottak, becsapottak, megaláztak, de nem hagyták el a férjüket. Áskálódtak és bosszút álltak, de a milliomosnegyedet szerették, az nekik volt kitalálva, miért mentek volna el? Nincs az a nő, aki ott ne kezdene inni. De hát itt is – mutatott előbb maga elé, majd széles ívben körbe –, itt is rögtön látom, hogy ez kit fenyeget, amikor itt ül még fiatalon a még fiatal pasijával, és én a pasin már látom, hogy egy fasz, és az élet vele egy fasszal élt élet lesz, hogy természetes hajlama van a hűtlenségre, nézd, már most hogy iszik mind a kettő, hát hogy fognak ezek inni pár év múlva? A nő későn jön rá, hogy csapdába került, pedig rájöhetne akár már most is. Az alkohol okozta problémákból természetesen az alkoholban találja meg a kiutat. És néhány év alatt megdagad. Szívesen dagadnék vele, de én már megdagadtam egy másikkal. Az a veréstől is dagad. És ekkor lép színre a szolid anyós. A lány nyakába szakad a válás, és ő lesz a hibás mindenért. De ezt ma már nem veszik annyira komolyan. Itt a városban a kapcsolatok már jellemzően szétestek, és amelyik nem, az majd szétesik. Nem szégyen az. De még ha az is lenne, észre sem veszi a nő a szégyent, feltéve, hogy iszik rendesen. Erről van szó. Hogy már semmi se idegesítse az embert. Így tanított meg inni a feleségem, és ezért hálás vagyok neki. Legalább valamiért. A fiam rosszabbul járt. A gimnáziumban nevetés tárgy volt, valószínűleg utána is, de utána már nem beszélt velem, nem panaszkodott nekem többé, meggyűlölt. Sokat olvasott, ez volt a baj. És valóban gyorsan hízott. A nagyanyja ma is táplálja, most ez a szenvedélye, táplálni az unokát. Nem tudja, hogy ezzel tönkreteszi az életét. Az ilyen emberek nem értik az összefüggéseket. Sajnálom, hogy így járt a fiam. Ez az egyetlen dolog, amit még sajnálok. Sajnálom, de iszom tovább, mert nem tudok mást, és nem tudok mást, mert tovább iszom.

Közben mindenféle dolog jár az eszemben. Ha valakit nevetni látok, arra gondolok, hogy őrült, és már hozom is a rendelőbe. Vagy kétségbeesésében nevet? Akkor felemelem a kezem, és megadom magam, mert az ilyen nevetés, az rendben van, ilyen esetben nincs miért beavatkoznom. Így nevetünk mi, akik utoljára nevetünk. És hogy bejárok még a munkába? Hogy még rendelek? Hogy foglalkozom még emberi sorsokkal? Igen, de már csak rutinból. Igazából nincs már mögötte semmi.

Rajta felejtette a tekintetét a kollégáján. A kolléga meg rajta.
Egymáson felejtették.

– Tegnap nem tudtam jönni, doktor úr, elnézést kérek, fájdalmaim voltak – mondta a szomorú férfi.

– Mije fáj?

– Semmim. Épp ez az, hogy semmi.

Felešlegi felvonta a szemöldökét:

– Magának ez még szokott fájni?

– Peťo letérdelt előtte, de ő már torkig volt. Ragaszkodott a határozathoz, hiába sírt Peťo – mesélte Felešleginek az intézet igazgatónője.

– Miféle határozathoz? – kérdezte értetlenül Felešlegi.

A dolog jogi háttere érdekelte, bár nem voltak illúziói bárminek a jogszerűségét illetően.

Az igazgatónő helyesbített, voltaképpen nem is határozat volt, hanem valamiféle egyéb hatályos és végrehajtható dokumentum, amely alapján az embert a múlt rendszerben akár internálhatták is. És szükség volt annak a nőnek a szakvéleményére, Peťo anyjára, aki befolyásos orvos és amellet még párttag is volt. Az orvoscsaládok, különösen a többgenerációs klánok akkoriban úgy működtek, mint a maffia, magyarázta Felešleginek, mintha ő nem tudta volna.

Peťo állítólag a szőnyegen fetrengett az anyja előtt, vergődött, felemelkedett és visszaroskadt, úgy könyörgött neki, ami egyébiránt az alkoholistáknál és drogfüggőknel egy bizonyos stádiumban bevett dolog, de a klánba tartozó aszszony így is kimondta az ítéletet.

– De milyen ítéletet? – emelte meg a hangját Felešlegi.

Az intézet igazgatónője a dokumentum hivatalos megnevezésére már nem emlékezett, a konkrét paragrafusokra és jogszabályokra meg pláne nem, ezek ma már úgy sincsenek hatályban, de mindenesetre ennek alapján került hozzá Peťo az intézetbe.

– Az a hely már akkor is fertelmes volt, és ha nem lennék a mai napig véletlenül épp az igazgatója, akkor megzavarodom vagy megölöm magam – vallotta be az igazgatónő. – Tele van ostoba és abnormális alakokkal, a személyzetet is beleértve. Peťo, aki a gimnáziumban még nagy vagány volt, ez a Peťo, az egykori vagány fiú nálunk jóformán azonnal felkötötte magát – zárta le a történetet, szomorúan pillantva Felešlegire, aki még szomorúbban nézett rá, mert Peťo a bátyja volt, az a doktor nő pedig nemcsak Peťónak, hanem neki is az anyja.

– A pszichiáter munkája borzalmas. Nem lehetek mindenkinek a haverja, egyeseket kénytelen vagyok diliházba küldeni. Ráadásul többnyire épp a haverokat. Az nem létezik, hogy mind normális legyen. Az embereket lelki betegségek fenyegetik, de a leginkább az, hogy a normalitás bármikor aberrációnak minősíthető. Hálátlan egy munka. És az emberek is hálátlanok. A pszichiáter egy személyben hajóskapitány és a hajóra támadó kalóz. Ilyen kalóz az agyunk is. Bármikor elsüllyeszthet. Naponta szembesülök ezzel. Nem csoda, hogy a pszichiátereket megvetik – okított egy bizonyos ifjú hölgyet, egy új kolleginát. Azt is elmondta, hogy leginkább a szuicid hajlamú betegeket kedveli. Akik csak addig okoznak gondot, amíg életben vannak, és akkor sikeres a velük folytatott munka, ha végre nyugalomra lelnek, és őt is nyugton hagyják.

Doktor úr,

megvádoltak engem, pont mikor az ülőgarnitúrát tisztítottam. A rendőrök ki akarták csavarni a karom, de kisiklottam a kezükből, és az ágy alá bújtam. A fülem még az ágy alatt is nagyon jó, hallottam, milyen bután beszélgetnek, mert máshogy nem is tudnak. És ez azért történt, mert maga a bolondokházába akart záratni. Mert maga egy szélhámos, a pszichiátria spekulánsa. Ezzel kezdődött az egész. Erre hivatkoztak a rendőrök, a bátyám, az ügyvéd, a bíróság, a komplett igazságszolgáltatás. A gyógyszereknek, amiket felírt, mindig végigolvastam a tájékoztatóját, aztán mindig kidobtam őket. Maga ne másokat gyógyítson, hanem inkább önmagát! De nem csak maga. Az orvosok közül sokan Ukrajnából jöttek, meg Fekete-Afrikából, talán éppen az Egyenlítői Afrikából, amit a térképen találtam. A javító-nevelő intézetben Frontint erőszakoltak belém, panaszt tettem, de kaptam egy pofont. Amikor a posta végre meghozta a pénzem, vettem bélyeget, és megírtam az egészet a kommunista párt központi bizottságának. Kézbesítenül kaptam vissza. Állítólag a központi bizottságot rég megszüntették. Ezt nem hiszem. Akkor ki irányítja itt a dolgokat? Hová jár munkába a miniszterelnök úr? Biztos nem mosolyogna olyan szépen, ha nem lenne hová járnia. Nekem sokáig nem volt hová, most meg már nem is szabad. A miniszterelnök urat nem zavarja, hogy így mosolyog? Pontosan tudom, hogy hol van a központi bizottság, jártam ott egyszer az apámmal, és senki sem úgy nézett ki, mintha meg lenne szüntetve. Valahol meg kell lenniük, nem tűnhetnek el csak úgy. Titokban dolgoznak, és csak a miniszterelnök urat eresztik az emberek közé. De szerintem őt is zavarja a demokrácia. Én hidegrázást kaptam, amikor először hallottam a demokráciáról. Most meg már itt van a nyakunkon ez a csapás. De ébrednek az emberek, pedig most télen igazán jól lehetne aludni. Nyáron éjjel is meleg van, akkor olyanok a szúnyogok, mint a moszkító, a dongók meg akár a helikopterek. A szocializmusban a helikopter mindenkié volt, nem csak egyeseké. Aki a szocializmusban infarktust kapott, bár nem volt sok infarktus, annak járt a helikopter, a kórházban pedig finom kalács és kakaó. A központi bizottság ma is itt van. Én nem adtam fel, és ők sem adták fel. Jeleket küldenek. Hallom őket a miniszterelnök úr beszédében, de némelyik képviselőében is. Óvatosabbnak kellene lenniük. Nagyon könnyű kifecsegni a dolgokat. Nekem sem lenne szabad elküldenem ezt a levelet, de szerencsére senki nem értett meg semmit. A fogékony ember azonban megérzi, ha a kommunisták jó hírt küld-

nek, felismeri a szavakat, mert ezek az apám szavai, van bennük bölcsesség, szerelőruha, csavarhúzó és egy táska közös népi téglá, amiből apám felépítette a mi népi házunkat. Ez nem lopás volt, hanem építés. Minden egyes látszólagos demokrata gonosz törpe mögött egy jóságos központi bizottsági tag van. A demokratikus szájhősökben ott rejtőzik az elvtárs, kikacsint rám, én meg vissza. De előfordul, hogy mikor kacsintok, az elvtárs megkopogtatja a homlokát, mert nem tudja, hogy a homlok mögött a demokratikus maszlag és métely mellett ott van egy élő kommunista is. A legtöbbet kopogtatók a legértetlenebbek. Azoktól még nyáron is lúdbőröznek, ebben a globális melegedésben, amit a direkt visszafelé forgó amerikai ventilátorok okoznak. Van olyan is, aki azért kacsint vissza, mert közöszlenni akar velem, sőt meginni valamit, de a többség komolyan gondolja. Főleg a nők. A nőkről majd még írok valamit, ha el nem felejttem. A nép ismét el akarja fordítani a történelem kerekét, hogy mindenkinek legyen kenyeré és munkája és piros meg sárga üdítője. Engem aztán senki nem szakít el a valóságtól. Maga annyi gyógyszert ír fel a pácienseinek, hogy aki az elején még egészséges volt, mint én, az beteg lesz és függő, és minél több gyógyszert szed, hogy meggyógyuljon, annál kevésbé gyógyul, és annál inkább tönkremegy. Egy fiatalember, akit Pavúknak hívtak, az a maga gyógyszerei miatt fulladt bele a bányatóba. Én egyáltalán nem vagyok hajlandó ilyen helyen megfulladni. A bátyám dobott fel, aki régebben kétszer meg is vert, összetörte a szemüvegem, és még élvezte is, mert nem normális. A feleségét is úgy megverte, hogy amikor a kék foltjai egy idő után bezöldültek, jóformán zöld lett az egész nő, és erről az jut az eszembe, hogy a demokraták eltitkolják előlünk a földönkívüliek látogatásait. Én senki elől nem titkolnám ezt el. A Lovecká utcai házunkból egyszer eltűnt két gázpisztoly, egy légpuska és kések is. Amikor anyámat és a bátyámat kérdeztem erről, semmit nem mondtak. Csak borzasztó idegesek voltak, úgy néztek ki, mintha be lennének drogozva, közvetlenül előtte drogoztak volna, vagy pont drogozni készülnének. Olyanok voltak, mint az élőhalottak. Ha a pincében találkozom így velük, jobban megijedek, mint a patkányoktól. A bátyám meg akart fosztani a jogaimtól, hogy nekem ne jusson semmi a házunkból. Pedig ő iszik, én meg nem, de isznak a szomszédasszonyok is, Nagyová, Dávidová meg a többi. Nem sokra mennék vele, ha most mind felsorolnám őket.

Tisztelettel:

Vargová

BÖSZÖRMÉNYI PÉTER fordítása

A Duna vizét iszom

részlet

Végre nekifogtam az írásnak. Ezen a forró nyári napon. De aztán annyi minden történt, hogy csak ma siklik újra a tollam a füzetem úgy, mint amikor időt találtam rá.

Halott indiai fakír vagyok. Pozsonyban egyensúlyozni egy toll hegyén, én ezt a módját választottam a szenvedésnek. A színtér nagyjából azonos. Pozsony az a hely vagy ásana – ahogyan Váránasziban a földijeim nevezik –, ahol a hatvanötös dunai árvíz után egy ehhez hasonló szép nyári napon ebben a bűnös testben találtam magam. Álomszerű életem központi témája a víz.

Pozsony számomra az az újság is, ahol nyelvi szerkesztő lettem. A szerkesztőség a Dunaj áruház negyedik emeletén található. Egykor egy divatház helyezkedett el itt, az anyám varrónő volt. Olykor az SNP teret nézem az ablakból. Időről időre egy rögtönzött színpadot állítanak itt fel, ahol a világhírű jégkorongozókat vagy a helyben jelentős zenei sztárokat üdvözölheti az örvendező rajongók tömege. Alkalomadtán gyönyörködöm a naplemente okozta csodálatos jelenségekben, és esőben úgyszintén szívesen tekintek ki az ablakon. Vagy átvágok a szerkesztőségen és kimegyek a teraszra, nézem a Várat, a Dómot vagy az Óváros tetőit. De leggyakrabban a képernyőt bámulom, és azokat a hibákat, amelyeken nem akadt meg a szemem a monitoron, később szúrom ki az első nyomaton. Így telik négy délutánom a hétből. Máskülönben ráérek, ráadásul ma a szabadságom is elkezdődött.

Szégyen nélküli foltok

Az egyik utolsó hír, amit ellenőriztem, a sajtóügynökségtől jött, vagyis a jó ég tudja, kitől. Egy százméteres foltot emlegettek benne, amely ráfolyt az eszenpé térré. – Hál’ istennek – szolt a hír – nem történt környezeti kár, mert az anyag szilárd felületre szivárgott, és nem jutott ki a természetbe. – Mekkora szerencse – sóhajt fel a lakos megkönnyebbülten, ugyanis a hírben, természetesen, arról nincs szó közvetlenül, hogy környezeti károk itt legalábbis azóta történnek, amióta az a feltételezés terjedt el, hogy az elpusztíthatatlan szilárd alapon kívül itt már nincs mit tönkretenni. Ám nem tiszttem ítélni a hírek felett, amelyek áthaladnak a kezeim között, csupán a nyelvtani és stilisztikai hibákat gyomlálom ki be-

---

Ján Litvák (1965) a pozsonyi Közgazdasági Főiskolán végzett. Folyóirat-szerkesztő és korrektor volt, a *SME* című napilap munkatársa. Irodalmi pályája a kilencvenes években a poétikai szemzőgből eklektikus, a popkultúrából és a keleti filozófiákból egyaránt merítő úgynevezett barbár nemzedék tagjaként indult. Műfordítóként R. Thákur, A. Rimbaud, W. Blake, V. V. Hlebnikov műveit ültette át. Gyümölcskertészként a Szlovákiában termesztett értékes kultúrnövényfajták megőrzésével foglalkozik. *Pijem vodu z Dunaja* (A Duna vizét iszom) című rövid prózai írásokat tartalmazó kötete 2006-ban jelent meg.

lölük. Ugyanakkor, ezt a hosszas információérget tartalmazó apró cikket mégis jelentőségeltjesnek tartom. Talán mert névtelenségével, székszavúságával és hidegvérűségével pontosan a mai városi ember eltévelyedésének mértékét tükrözi.

Amíg tart az eufória, a téren annyian elférünk, mint a szardíniák, de a százméteres foltok ellen itt ez idáig senki sem tiltakozott. Én viszont azt gondolom, hogy a természet részéről ez tekinthető hangsúlyos metaforának is. Ezelőtt pár nappal a kikötőnél nehézolaj szivárgott a vízbe. Az aszály miatt a Duna olyannyira leapadt, hogy az öreg hajó, amely a kikötőből horgonyzott, a szikláig süllyedt, és azok felszakították az oldalát. Ez a folt már nagyobb hűhót okozott, de az ügy hasonló optimizmussal zárult, a víz tekintetében eléggé ok nélkül: – A főáramlatba szerencsére nem jutott belőle. – Ugyanazon a héten a meglehetősen vitatható nevű Biotika vállalat egyik munkatársa méreggel kiirtotta a halakat Zólyomlipcsétől egészen Besztercebányáig. A horgászok mesélték, hogy a halak maguktól ugráltak ki a vízből a partra. Nekem az a folt a főváros közepén ezeknek a halaknak a panaszdalát jelentette. A halak nemzetének, a tiszta víz rajongóinak monstruózus tiltakozása volt ez, akik a szárazföldön és a mélyben egyaránt ott vannak. Az ő néma daluk és a mi rosszul kezelt, némasággá alakult eufóriánk. Természetesen itt véget ér a hírek minden optimizmusa. És lehet, hogy névtelen szerzőik a következő alkalommal egy arasszal még közelebb kerülnek a még szilárdabb felületesség szilárd felületéhez.

Az utóbbi időben számtalanszor megbizonyosodhattunk arról, hogy a jövő már nincs is olyan távol, mint egykor volt. Mondogathatjátok magatoknak, hogy ezek a ti folyóitok és a ti partjaitok, amelyeken a városaitok állnak, és hogy egy halott indiai fakírnak pláne nincs beleszólása mindebbe. Maradjon néma. Mint a hal, a folyó, a tér. Mintha az emberek semmit sem tehetnének, mintha mindez egy elvetemült koreográfus kezében lenne, aki csupán a lelkek lejáratí idejével kísérletezik itt.

A régi kertek

A földijeim Váránasziban egész életükben közeli kapcsolatot ápoltak a folyóval, reggelente elsőként kerekedtek fel, hogy megmosakodjanak a Gangeszben, pedig lényegében városi emberekről beszélünk. És mégis, százesztendő fák látható kinőni közvetlenül a házainkból – a falak pedig szinte belerokkannak, hogy bírják. Ha át akarsz kelni egy forgalmas kereszteződésen, ki kell kerülnöd egy tehenet, vagy át kell lépned egy újszülött kecskegida felett. Egy barátom, aki egy fizikuskonferencia miatt személyesen ment Váránasziba, a tanácsomat kérte, hogyan boldoguljon. Azt javasoltam neki, hogy a tehenekkel bánjon úgy, mint a nőekkel, de ne bánjon úgy a nőekkel, mint a tehenekkel. Errefelé, ahol nincsenek tehenek, igyekszem legalább ezt a fejőstehenet szeretni, vagyis Pozsonyt – az én fejősömet. Felkutatom a régi kerteket, gyümölcsösöket és fák, némelyikük valószínűleg bármit kibír. A tönkretételük már réges-régen megkezdődött. Annak a háznak a közelében, ahol lakom, terjedelmes, elhagyatott kertek is vannak. Nemrégiben még hétvégente ellátogattak ide a pozsonyiak, az idősebb emberek, de azután valaki megkopasztotta őket. Megkopasztotta, mint a gyümölcsfákat. Az is lehet, hogy fizetett nekik, vagy csak megrémisztette őket a buldózerével, betörte a hét-

végi házuk ajtaját és kifüstölte őket, kisajátította a földjeiket, ahol rögtön belefogott a rombolásba. Azután valahova eltűnt. Eredetileg talán néhány tompa formájú épületet akart ide felhúzni, lopott is hozzá eleget, de aztán a pénzt elköltötte valami másra. Ma már ezekbe az elfeledett kertekbe rajtam kívül lényegében nem jár senki. Egyik kora tavasszal elmentem az egyik ilyen festői zugba, mert a kivágott nyárfákról karókat szerettem volna nyesni a paradicsomoknak. Átlépegettem a földön heverő koronákon, ahol még nemrégiben csak a fagy és az ég madarai üldögéltek. Az elszaporodó gyom még nem lepte el a sáfrányt, az íriszt, a nefelejcsét, a margarétát, a málnát, az epret, a mentát és a gyümölcsfákat. Sétálgattam a sebesen eltűnő ösvényeken, és egy dobozba, mint egy mentőcsónakba, gyűjtöttem kankalin óméltóságát és a jácint angyali gyermekeit, valamint a krizantémok nemzetének követeit, nem tudva még amaz búzavirág színét és sejtve a liliumok koronáját. Nyáron pedig, a termésnapok alkalmával, leszedtem a gyümölcsöt. Ősszel majd még ki fogom ásni a csicsókát és az apróbb fákat, és azután... nem, először a diót szedem össze. A ribizlit már átültettem.

Meglehet, hogy ezalatt az a bizonyos hazardőr, aki Pozsony utolsó kertjeit vásárolja itt fel és kísérletezik a lelkekkel, télen egy hirtelen gondolattól vezérelve egyszer csak elutazik. Az örök vadászmezőkre vagy Keletre. Mondjuk, ellátogat Indiába, bevonul egy ásramba, vagy elhatározza, hogy egy tutajjal lecsorog a Gangeszen. Váránaszínál, a megváltás városánál hajótörést szenved, de nem adatik meg neki, hogy az örök ghátokon nyugodhasson. Tévelygő, szétfolyt elméjét nem bírja rá meditációra, ezért mindennap ott ücsörög majd, és gyümölcsért fog koldulni. Fejét a puszta földön hajtja majd álomra, köszönti a haldoklókat, könnyeivel öntözi a tulsik orgonabokrát, míg haja a felismerhetetlenségig hasonlít majd a falakból kinőtt százéves fák összegabalyodott gyökereihez. Reggelente pedig, a tisztítófürdőt követően, bánatosan és hibátlan hindivel fogja dúdolni:

*A Gangesz vize elmosta bűneim,
az álmomat szent bokron és rőzsén égetem,
de mi van, ha ezalatt valaki mögülem,
égett szantálfa rudat döf belém?*

A kert

Már régóta feltűnt, hogy az egymástól látszólag független dolgok között szoros kapcsolat van, amihez mindenki takarékosan, óvatosan vagy kevésbé érzékenyen közeledik. Az erkélyen koriandert tisztítok, és akaratlanul egy bogarat fogok meg az ujjaimmal: abban a pillanatban egy kislány kiált fel valahol a panelház mögött. Szabályt bizonyára nem csinálnék belőle, de az átharapott koriandermagból ismerős illat szabadult ki, a mag íze egészen tiszta volt, a szabály pedig nem enged. Leülök az asztalhoz, a betűk sokasága üldöz, és az emlékezetemet egy kancsó rubinvörös hibiszkuszteára vetett pillantással frissítem fel. Csak akkor iszom majd belőle, amikor kihűl, mint ahogyan az emlékezetemből is. A betűk szavakká állandósulnak. Valahonnan beugrott, hogy a koriandert szellőben kell szitálni, hogy áttisztuljon, ezért én is így csinálom. A szél megérkezett, hogy elvigye a jussát, aztán valahová megint továbbállt.

A szabadságomat részben szivattyúzással töltöttem. Tavasz óta egy kertet kölcsönzünk Pozsony környékén. A sógor, a sógorasszony és a gyerekek jóvoltából, akik Karlsruheban élnek, és vettek itt maguknak egy hétvégi házat. A vert csőből a víz már délben folyni kezdett. Hirtelen indult meg, zavaros volt a sok homoktól, mi pedig álltunk ott, és tapsoltunk a kútverőknek. Két hét múlva a gödörben egy csomó homok lett, a gödör alja megemelkedett, és a víz csak nem akart kitisztulni. Egy hónap múlva olyan lett, mint a kristály. A kútverő egy vízművet helyezett a lyukba, de amikor bekapcsolta a szivattyút, odalent a kavicsos rétegekben valami beomolhatott, és hasonlóan, mint a lelegején, megint homok jött belőle, a szivattyút pedig állandóan kilökte. Ez eszembe juttatta az utat, amikor Váránasziba mentünk a Gangeszhez, és az éjszakai autóbusszon beszédbe elegyedtünk az utastársainkkal. Egyikük azt mondta a folyóvízről, hogy koszos. Én ittam belőle, és minden reggel beúsztam egészen a közepébe, de mindenhol lágy és áttetsző volt, sőt még a felszínen lebegő virágok és más élőlények tetemei körül is.

A vakáción az edényeket a felszivattyúzott homokkal sikáltam, amely arany szemcsékkel volt teli, és a gödör körül gyülemllett fel az udvaron. A koriander szellőztetését, a pumpálást, a várakozást a tiszta vízre és a fazék homokkal sürolását tartom az elmúlt időszak legfontosabb eseményeinek. Végül a két munkaruhás férfiak, akik bűzlöttek az erős kölnitől, és tekintetük a kútverők zavaros bánatával volt teli, a csövet kénytelenek voltak pár méterrel még mélyebbre venni. És lám! A homok eltűnt, és a vizet nem zavarta fel többé egyéb a gondosan felszerelt csapokon kívül, de ne kérdezzétek, hogy milyen kifinomult zagyvaságokat kellett végighallgatnom a víz elemzése után a laboratóriumban. Valamivel mindig el tudják rontani az ember örömét. Vajon mit mondanának a Gangeszről.

A szabadságom után a munkahelyemen más helyre költöztem át. A téren szemközt helyezkedik el az Irgalmasrendiek Kórháza. Ott fekszenek, üldögélnek és járkálnak azok, akiknek nagy szükségük lenne az élő vízre, és én meg tudom őket érteni. Szemben a Duna, szemben vagyok én is. Olykor átmegyek a szerkesztőségen, majd megengedem a csapot, és iszom belőle. *A Duna vizét iszom.* Váránasziba sokan meghalni járnak. Azután rájönnek, hogy a haldoklás csak az élet egy eltérő formája. Mindennap elmennek a Gangeszhez, onnan viszik kis edényekben a vizet a tehetetleneknek és a rokonoknak, és sokan meggyógyulnak, miután megfürödnek a folyó csodavizében, elmúlik a haldoklásuk, és nem kívánják már a halált sem – az elmúlt élet szépségkirálynőjét. Mert ott, a vízben valahol, jelen van az élő víz. Tudjuk ezt mi mind, akik a múlt életből érkeztünk, és akik ide, mindannak ellenére, ami az étellel ellentétes, meghalni jöttünk.

*Alszom, ez az életem, halálom.
Az alvók álmon akarnak kapni.
Oly szigorral, mint ahogy én is tetten érem őket.
Ami netán nem tetszett, az ma már tetszik.*

*A világ csupán egy álom.
Egy hordozható álomedény.
Egy álom almában elásott edényke.*

IZSÁK-BODA BIANKA fordítása

A flanőr inge

részlet

A flanőr inge egy riportkönyv, amely 8½ pozsonyi utcáról szól. Az ihletet a *Flaneur* főszerkesztőjével, Fabian Saullal folytatott beszélgetésekből merítettem. A lap minden száma egy bizonyos város egy bizonyos utcájával foglalkozik. Különbőféle szemléleteket, részleteket, mikrokozmoszt tár elénk. Egy szám összeállítása akár egy évig is eltarthat, és mindig a választott utcán való ott-tartózkodással vagy lézengéssel kezdődik. A szövegekhez a flanőr alakja szolgál inspirációul. Ahogy a vándor járja az erdőt, úgy csatangol a flanőr egy városban. Nem válogat, nem keresi a szépet, a vonzót, megy, amerre jónak látja. A mozgás és a város a lételem, a rögeszméje. A flanőr nem sétálgat, a flanőr dolgozik.

Pontosan emlékszem arra a pillanatra, amikor először tapasztaltam meg ezt a saját bőrömön. Kora este kimentem a szüleim házából (a Főállomás felett), hogy vásároljak valamit a Trnavské mýton. Tizenkét éves voltam, és úgy döntöttem, gyalog indulok el. Végigcaplattam a fasor mellett az állomástól a Šancováig (akkori Malinovského), aztán haladtam tovább lefelé a villamossínek mentén. A boltban nem volt olyan áru, amit vásárolni akartam, de nem szomorkodtam, mert így felesleges teher nélkül ballaghattam visszafelé. Aznap este belekóstoltam, milyen kellemes dolog céltalanul járni a város utcáit. És hogy ez egyáltalán lehetséges – csak úgy, anélkül menni valahová, hogy az ember bármit is intézne vagy vásárolna. Abban az időben (1987) ezt mifelénk pejoratívan csavargásnak nevezték, és tulajdonképpen még ma is annak nevezik. Valami, ami káros a fiatalságra, mert a céltalan barangolás és az utcán való sétálgatás elvonja a figyelmet a tanulmányokra, a munkára, a pénzre, a kötelességekre és a jövőre fókuszált gondolatokról. Holott éppen ellenkezőleg, sokszor valamiféle álmodozásra készítet, vagy olyan éles koncentráció állapotába juttathatja a nebulókat, amely már rég bennük izzott, csak korábban nem tudott kibontakozni. A flanőr a társadalom peremén áll, és az utcák, amelyeken bóklászik, gyakran a maguk módján a város periferiájához tartoznak. Ezek nem olyan utcák, amelyeket a lakók vagy a turisták sétálgatásra használnak. A flanőr a társadalom peremén áll, éppen

---

Jana Beňová (1974) költő, író, publicista. Színházi dramaturg szakon végzett a pozsonyi Színháztudományi Főiskolán. Pályáját költőként kezdte, három verseskötete jelent meg, majd kiadott néhány prózafüzetet, 2020-ban pedig *Flanérova košela. 8½ bratislavských ulíc* (A flanőr inge. 8½ pozsonyi utca) címmel esszéket és riportokat közölt. Legnagyobb sikerét a mai Pozsonyban játszódó *Café Hyena. Elkísérési tervzet* című szerelmes regényével aratta, amely 2012-ben elnyerte az Európai Unió irodalmi díját. A regényt tizenkét nyelvre fordították le, magyarul Mészáros Tünde fordításában jelent meg a L'Harmattan Kiadónál 2016-ban.

ezért mindent észlel és alaposan megfigyel. Ő a *korszak kutyája*. És mint olyan, nagyon jól ismeri az utca minden illatát és bűzét. Semmit nem hoz létre. Semmit, aminek bármi jelentősége volna.

Virginia Woolf *Utcai barangolások* (*Street Haunting: A London Adventure*) című esszéje „egy elképzelt ceruzavásárlás útleírása Londonban, egy téli éjszakán – a sötétség vizsgálatának, a kóborlásnak, az invenciónak, az identitás megsemmisítésének, egy hatalmas kalandnak az ürügye, amely az elmében következik be, míg a test egy hétköznapi sétára zarándokol... A lábak sétája a képzelet bolyongásához vezethet, és a megértéshez, amely önmagában véve alkotás...”

Franz Kafka *Séta, hirtelen* (*Der plötzliche Spaziergang*) című elbeszélésében a lázadásról ír, amely ahhoz kapcsolódik, hogy az ember egy vasárnap kora este egyszer csak kijelenti a családjá előtt: kerül egyet. (Nem beszélve arról, ha ráadásul a bolyongás közben megáll egy barátjánál.)

Camus azt írja, hogy a földön, ahol már nincsen sivatag, sem sziget, az ember a nagyvárosban keresi a magányt – a benépesített magányt. „A csend csak a zajjal telivárosokban jöhet létre. Ahogy Descartes írja Guez de Balzacnak Amszterdamból: Mindennap nagyon zajos tömegben sétálok keresztül, és azt olyan szabadsággal és nyugalommal teszem, amilyet ön, úgy tűnik, az alléiban talál.”

Az első flanőr érzéseimet egykor a *Café Hyena* című könyvemben írtam meg, és a gyerekkoromhoz kapcsolódnak. „Ősszel eljött az idő, amikor nem siettem már egyenesen haza az iskolából. Egyes osztálytársaim igazi társaimmá, útitársaimmá, társnomádokká váltak. Kitért a baráti szerelem. Egymás kíséretésében teljesedett ki. Friss tócsákból tükröződött vissza, amelyekben arany levelek úsztak. Ide-oda, mint az akváriumban. Képtelenek voltunk megszakítani bizalmas beszélgetéseinket és elbúcsúzni egymástól, megosztottuk hát a másikkal a hazautat. Egyik otthontól a másikig. Mint a kutyák, amelyek az út közepén próbálnak két gazda között dönteni. (Az autók dudálnak.) A baráti beszélgetés vörös fonala új lakónegyedek labirintusába vezetett. A város egyre növekedett. Új kerületekbe, utcákba, lépcsőházakba, kapualjakba hatoltunk be együtt. Minden újabb közeledéssel bővült a labirintus. Kerülőutakat kerestünk.”¹ A kerülőutak jellemzők a flanőrségre – a város útvesztőiben történő mászkálás.

Máig emlékszem, mennyire ámulatba ejtett a közlekedés intenzitása a Dostojevského radon, a Štefánikova hossza és visszafogott eleganciája (akkori Obrancov mieru). Miközben a városközpontra a villamosok és a trolibuszok voltak jellemzők (az egyetlen buszjárat a 104-es volt), a Šafárikovon kezdődött a „nagy” csuklóbuszok világa. „Képzeld el, hogy ön egy kislány, akinek az egész / színes kis gyermekora észrevétlenül átváltozott / egy hatalmas autóbusz-állomássá, tele halk / alvó, klimatizált szörnyetegekkel.” Ivan Štrpka *És a zene árad* (*A hudba plynie*) című versrészlete pontosan leírja az élményeimet a Šafko autóbuszfordulójával való találkozásomról. Még ha az akkori szörnyetegek nem is voltak klimatizáltak.

Immár harmincöt éve mondhatom magam pozsonyi flanőrnek (most jut eszembe, hogy a szlovák megfelelője talán a flákač – naplopó lehetne). Ezért nem foglalkoztam egy utcával három hónapnál tovább. Figyeltem, mi játszódik le ott,

---

¹ Mészáros Tünde fordítása

milyen érdekességeket lehet találni, mi jellemzi, különíti el más utcáktól, milyen esetek kapcsolódnak hozzá, mi a legérdekesebb a múltjából, milyen éjjel, és mi vár rá – talán – a jövőben. Sétáim során beszélgettem az emberekkel, akik ott élnek és dolgoznak, és azokkal, akik arrafelé közlekednek. Emberekkel az utcáról. Bizonyos újságírók érdekes helyekre járnak, egy-két hetet ott töltenek, aztán írnak róla egy riportot. Én viszont néhány hónapot töltöttem kitartó barangolással a városom egy-egy utcáján.

GRÖSSLINGOVÁ? BANKÁROK, HIPSZTEREK ÉS GYEREKEK

Az utca ősszel és sötétedés után a legszebb. A világító ablakokban, kevésse a járda szintje fölött szabókat láthatunk varrógépekkel, meg próbababákat, fogásokon öltönyöket és ruhákat. A járókelő mindjárt megérzi az illatot – anyagokat, fonalakat, krétát –, a még nem viselt, várakozó ruhák különös, nem steril, de elegáns tisztaságát. Szemben egy cipős kirakat. A cipőket kézzel és méretre varrják. Bent egy ideig figyelem a fiatal nőt, aki egy fehér rongydarabbal gyengéden fényesít egy fekete bőrmokaszint. Néhányszor felém pillant, elmosolyodik, majd a tekintete újra visszatér a cipőre. A gesztus fiatal anyukákra emlékeztet. Kissé szórakozottan kérdezi, mit szeretnék, mire a cipőmre mutatok. Egy különös alakú barna mokaszin. Az orr irányába – a legtöbb cipővel ellentétben – nem szűkül, hanem szélesedik. Ezért lehet benne nagyon kényelmesen járni. Azt kérdezem, mennyibe kerülne megvarrni valami hasonlót. Azt mondja – még mindig nagyon szívélyesen, és kissé álmodozóan mosolyogva –, hogy a sportcipők ára nyolcszáz eurónál kezdődik, amire viszonzom a szívélyes és álmodozó mosolyt.

A „vatyákok” után jött a luxus

A Grössling ebédidőben a legélénkebb, de kora este újra érzékelhetően felpesz-dül itt az élet. A teázó megtelik, a Kubistában párok és fiatal apukák ülnek gyerekekkel. A Deliben jól öltözött fiatal férfiak süteményt esznek. Azon tűnődöm, hipszterek-e vagy üzletemberek. Ahogy a dilemmát mintegy száz évvel ezelőtt G. B. Shaw megfogalmazta: „Ma már csak a bankhivatalnokok öltöznek úgy, mint a művészek.”

És a bankárok itt vannak az utcán, amely a Dostojevského radnál, a bankok és biztosítók negyedében végződik. „Azelőtt nem volt túl népszerű ez az utca, és az sem vált a javára, hogy a gyárnegyedbe torkolt. Emlékszem, hogy itt volt például az egyetlen »vatyákokra« [vastag steppelt munkásverallokra] szakosodott tisztító a városban. Most viszont ez nagyon meg fog változni, mert az utca végén épülő Twin City bulvárnegyed lesz” – mondja Ivo Štassel, a Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave (Pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet) igazgatója. Hozzáteszi, hogy gyakran így megy ez az utcák életében, néha stagnálnak, vegetálnak, aztán valami megváltozik, és fordulatot, előrelépést, felvirágzást hoz.

Gyerekek... és gyerekszobrok

A zöld és a bíborszín árnyalataiban pompázó kúszónövénnyel benőtt ház bejáratát egy kislány és egy kisfiú szobra díszíti. Ami mindig is tetszett a gyerekeknek ebben az utcában. És ők ott vannak mindenhol: van itt általános iskola és óvoda, kisbolt játékokkal és egyebekkel, a kávézóknak gyakran látni nőket gyerkőcökkel, babakocsikkal. Sötétedéskor az utca végén piros és sárga fénnel világít egy toronyház. Fényes méhsejtre emlékeztet. A Grössling a *hygge*, hogy használjuk ezt a divatos kifejezést, amely az arra vonatkozó dán stílust jelöli, hogyan vigyük az életünkbe és a háztartásunkba a kényelmet, illetve az ehhez köthető otthon- és biztonságerzetet. És az ilyen kényelem – Dániában és a Grösslingen is – drága mulatság. A *hygge* stílus szakavatott értő példái például a gyertyákon és a párnákon kívül a selyempizsamába való befektetést is ajánlják.

Kontraszt közvetlenül egymással szemben

„A 18. század első felében ez földút volt, ami a kertek között vezetett. És vámház is állt itt, mert erre húzódott a városhatár. A sorházak – az egymás mellett álló házak az utca déli és északi oldalán – a 19. század első felében épültek. Akkor hosszabb volt az utca, egészen a Redutig ért, és a mai Medená is a része volt” – mondja Ivo Štassel. A Grösslingová 1770-től van csatornázva, 1803-ban részben kikövezték, és 1866-ban gázlámpákat állítottak fel itt.

Štassel hozzáteszi, hogy az utca történetének szempontjából a legérdekesebb két egymással szemben álló építmény kontrasztja – az 1806-ban magyar nemzeti stílusban épült gimnáziumé (amelyet tévesen szecessziósnak tartanak) és a Liga pasázé. Eredetileg a Duna utcát és a Grösslinget egy kis utcácska kötötte össze, aztán a harmincas években a Slovenská Liga építtetett itt egy többfunkciós épületet, amelynek az utcácska is a része lett, és eredetileg fehér travertinnel volt burkolva. „Pontosan egymással szemben található meg itt valami, ami a monarchiával, a császársággal függ össze, ugyanakkor valami teljesen új és más, valami szlovák.”

BINDICS GÁBOR: SZÍVESEN TARTÓZKODOM A ZÓNA BELSEJÉBEN

A Švihaj Šuhaj! biciklisfutár-szolgálat alapítója és az Aliancia Stará tržnica (Régi Vásárcsarnok Szövetség) tagja. Az összetéveszthetetlen külsejű 28-as számú házban él, amelynek a homlokzatát kúszónövény borítja, a bejáratát gyerekek szobra díszíti, és a grösslingováin kívül két bejárata van, amelyek a Gajováról és a Klemensováról nyílnak. Bindics Pozsonyba érkezése után azt gondolta, hogy ez is csak egy újabb helyszín lesz, ahol kizárólag a munkaügyi miatt fog tartózkodni. Ahogy ez korábban Spanyolországban, Franciaországban és utoljára, hosszabb ideig Budapesten is történt. Azt, hogy „belevetette magát a projektekbe”, szerinte az váltotta ki, hogy Pozsonyban egyszerűen hiányoztak neki bizonyos szolgáltatások. Így jött létre a Švihaj Šuhaj! biciklisfutár-szolgálat, és hasonló módon inspirálódott az Aliancia Stará tržnica esetében is. Jelenleg Matúš Vallo főpolgármester tanácsadói csapatának tagja, és a Grössling fürdő felújításán dolgozik.

Az épület történetéről, amelyben feleségével és kislányával él, megpróbált részleteket megtudni, de a tervező nevét nem sikerült felkutatnia. „Ismert azonban, hogy az építőmester az a Durvay Antal volt, aki a Kék templom és a gimnáziumé. A gyerekek szobra Rigele Alajos szobrászművész műhelyéből való.” Szerinte a kúszónövény egyértelműen a ház külső jellegzetességei közé tartozik, és ezt minden lakója így érzi. Vadszőlőről van szó, nem az invazív borostyánról, ami főleg ősszel sajátos elszíneződést kölcsönöz a háznak. Bindics azt mondja, hogy a Budapesten eltöltött néhány év alatt megtanult zónán belüli lokálpatriótának lenni – ami azt jelenti, hogy főleg a saját negyedünkben tartózkodunk és közlekedünk. „A város régi zsidónegyedében laktam, oda jártam kávézni, sétálni, a helyi boltokban vásároltam, még ha drágábban is jött ki, mint ha szupermarketbe mentem volna. És ez megmaradt Pozsonyban is. Szeretem ezt a zónát.” Amikor a határaitól kérdezem, azt mondja, hogy az egyik oldalról ez a Dostojevského rad, a másiktól a Karadžičova. A zónába tartozik még két szomszédos tér, a Šafárikovo és a Jakubovo, a Medická záhrada (Medikus-kert) és a Stará tržnica (Régi Vásárcsarnok). Az Aviont már más világnak tartja, és az Eurovea, annak ellenére, hogy az attraktív Duna-partot is magába foglalja, szintén kívül esik a zónán.

HANA (38):

A FIAIMAT AZ ÓVÁROS KÖZPONTJÁBAN ENGEDEM SZABADON

A harmincnyolc éves Hana gyerekkorától a Grösslingen él. Ma már két fia van, az egyik három-, a másik hatéves. Azt mondja, hogy az évek alatt sokat változott az utca. A luxus irányába. A gyerekeknek itt van a speciális játékbolt, a Pán Medvedík. „Akkor megyünk oda, ha valamit ünnepelünk.” (A kirakatban alvó kiségek vannak, amelyeket maxi méretű gyufásdobozba fektettek. Először Franciaországban láttam ilyet a Petit Bateau luxus gyerekboltokban.) Azt mondja, hogy a Grösslingen jó élni. Bár, amikor a gyerekek egészen kicsik voltak, arra vágyott, hogy valahol máshol éljen. Hol? „Hiszen ez az! Talán a természetben.” A Jakubovo és a Šafárikovo környékére járnak sétálni, de igazi játszótérnek leginkább az Óváros magját tartja. „Ott engedem szabadjára a gyerekeimet. Sétálóövezet, veszélytelenül futkározhatnak, és a DPOH oszlopai kiválóak a bújócskázáshoz. Ez a világuk.” Érzékeli, hogy a Grösslingen autókkal vannak körülvéve, de a gyerekek miatt e tekintetben nem aggódik.

Az utcát a Kubista változtatta meg

Ami az évek alatt megváltozott még, mióta ebben az utcában él, az a zónába érkező turisták száma. Látványosan megkapaszkodott az airbnb. Gyakran a Kék templom mögötti saroknál kérdezik meg tőlem, hogy hol van, mondja Hana.

„Az utca jellegét és az itteni életet azonban leginkább a Kubista változtatta meg. Hipszterek kezdtek ide járni.” Hana férje, Erik hozzáteszi, hogy éppen a Kubista alakította át a helyiek szokásait is. „A szakács, a pincérek vagy a tulajdonos néha a bisztró előtt állnak, cigarettáznak vagy pihennek, és mindig köszönnek az arra járóknak. Átragadt ez a többi lakosra is, és egyszer csak mi, akik

látásból ismerjük egymást, elkezdtünk köszönni egymásnak.” Kérdezem Hanát, hogy jár-e az utcán kávézóba vagy étterembe a csemetékkal. „Látok ott anyukákat gyerekekkel, de az én fiaimban még nem alakult ki a kávéházi viselkedésmód. Azon nyomban megisszák és megeszik, amit kapnak, aztán nem értik, miért is kellene tovább egy helyben ülniük.”

HONNAN VANNAK? KIK VOLTAK GINSBERG HIPSZTEREI, ÉS KIK A MIEINK?

*„Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület
romjaiban, hisztérikusan lemeztelenedett
éhezőket,
a néger utcákon vonszolva magukat hajnalban egy
pofa hasis után kutatva,
angyalfejű hipstereket égve az éjszaka gépezetében
a csillagos dinamóhoz fűződő hajdani égi
kapcsolatért,
kik nyomorúság és rongyok és üres tekintetű,
intelligens pofájú cigarettázás a lassú dzsessz
városainak csúcsain átlegegő hidegfolyóvízes
lakások természetfölötti sötétjében,
kik lemeztelenítették agyvelejük az Ég előtt a
Földfeletti alatt és megvilágosult lélekkel
mohamedán angyalokat láttak a bérházak
tetején tántorogni,
kik sugár-hűvös szemekkel járták végig az
egyetemeket, Arkansast és Blake-fényű
tragédiát hallucináltak a háborús iskolások
között,
kiket kirúgtak az akadémiákról, mert bediliztek és
obszcén ódákat közöltek a hirdetőablak üres
ablakain,
kik trikóban és gatyában kuporogtak a borotvátlan
szobában, papírkosárban égetve el pénzüket és
figyelve a falon keresztül áradó Terrorra, ...”²*

Mivel ismertem Ginsberg *Üvöltés* (1957) című versének hipszterképét, meglepett, amikor egyszer csak hipszterekről és hipszterhelyekről kezdtek beszélni Pözsonyban. Nem láttam az utcán semmiféle vágytól égő angyalfejeket, de a hipszter fogalma egészen meghonosodott, és kúszónövényként kezdett terjedni. A Wikipédia azt írja, hogy az amerikai szleng kifejezésnek nincsen pontos definíciója. Míg a hatvanas években Amerikában a jazzel, a drogokkal és a társadalom peremén való étellel kapcsolatos szubkultúrát jelölték vele (jazz-zenekaros, marihuá-

---

2 Orbán Ottó fordítása

nás hipszterek), manapság a „nem konvencionális” (konvencionálitást meghaladó?), „jól informált” trendi embert jelöli, aki lépést tart a korrallal, vagy még pontosabban két lépést tart vele. Vagy, amint egy fiatal húszéves barátom mondta, aki szociológus hallgató Koppenhágában, a hipszterek, ők azok a furcsa szakállas alakok ingben. Tulajdonképpen kissé úgy festenek, mint a hajléktalanok, de közben szép lakásuk és jó munkájuk van. A pénzt semmilyen körülmények között nem égetik el.

MIER MOZI

„1937-től a Liga pasázhba jöttek ki a nézők a 185 ülőhelyes Liga moziból (későbbi Mier). A bejárata a Červenej armády (ma Grössling) utcáról nyílt. 1957-ben itt nyitották meg a Dokumentumfilm-mozit, aztán éjjel-nappalra változott, és 1982 decemberétől az igényes filmek mozija lett. A múlt század negyvenes éveiben a mai Lidl üzlethelyiség (valamikor Teta) területén terveztek ide egy hatszáz férőhelyes mozit a Duna utcán. Sőt a vetítőkabin is elő volt már készítvé” – mondja Miro Ulman, a Slovenský filmový ústav (Szlovák Filmintézet) munkatársa, ami a Grösslingová 32-ben székel.

Ma a Matica slovenskához tartozik az épület, ami a Liga pasázhba a kis Svojeť könyvesbolttal nyújtogatja a csápjait. A kirakatában a *Zem a vek* legújabb kiadása virít, és olyan könyvkiadványok, amelyek kulcsszavai az „eltitkolt”, a „szláv” vagy a „szlovák”, és ugyancsak jellemzők a hosszú, folytatásos címek. Az Egyesült Államok eltitkolt története, Eltitkolt történelem – Nagymagyar hablaty – A történelem demisztifikálása, Minden másképp volt – A világ nagy szláv meghódítása – Az 1000 utáni apokalipszis, Az Oroszország elleni nagy összeesküvés, Amikor a szlovák öntudatot úgy üldözték, mint a faszmust... A kirakatban a *Slovenské národné noviny* aktuális száma is ki van állítva. Az első oldalán beszélgetés a *Dotyky* című folyóirat főszerkesztőjével, Boris Brendzával. Archaizmusok, közhelyek, klisék. (A válaszok „kierőszakoltak”, a szerzők a bevett „rossz szokásoktól” szenvednek...) Az egész beszélgetés egy siránkozás arról, hogy a Fond na podporu umenia (Művészeti Alap) fele akkora támogatást adott a folyóiratnak, mint korábban a Kulturális Minisztérium. „A fiatalságot nemzetietleníteni kell, hogy ne olvassanak szlovákul, ne alkossanak, és kizárólag azt turbékolják, hogy áj lāv jú.” Kommentálja a pénzügyi helyzetet a főszerkesztő, keserűen. Arra a kérdésre, hogy milyen újdonságot találunk a *Dotyky*-ban, a folyóiratban, amelyet harminc éve alapítottak, azt válaszolja: „Van több kitűnő rovatunk, és reméljük, az FPU-ban vagy a minisztériumban tudatosítják majd, hogy a fiatal irodalmároknak az irodalmi folyóirat olyan, mint hálnak a víz vagy madárnak a levegő.”

PASZMÁR LÍVIA fordítása

POZSONY MINT VÁROSI TÁJKÉP A KORTÁRS SZLOVÁK PRÓZÁBAN

A humán- és társadalomtudományokban a 20. és 21. század fordulóján kitapintható térbeli fordulat az irodalomtudományt is inspirálta: ez idő tájt intenzívebbé vált az urbanizáció, az építészet, a szociológia és az antropológia témáinak és elméleteinek bevonása a kutatásba (Finch 2016, Derdowska 2011: 33–54.). Az irodalomkutatás térbeli aspektusa a szlovák irodalomtudományi vizsgálódásokban Dionýz Ďurišin szlovák komparatista irodalomközi közösségeket tárgyaló elméletében bukkant fel (Ďurišin 1995 és 1997). A város és az urbanitás jelenségeivel nemigen foglalkoztak rendszeresen. A városi terek irodalmi megjelenése iránti, viszonylag csekély érdeklődés végző soron a szlovák irodalom tényleges viszonyait tükrözte vissza, ugyanis a szlovák irodalomban kitapintható egy jellegzetes antiurbánus vonulat (Minár 1998). Ez a tény viszont a szlovák kultúra alapvető vidékiességével-kisvárosiasságával függ össze, ami a 19. században csakúgy, mint a 20. század első évtizedeiben jellemző volt, s amely minden tekintetben csak Csehszlovákia 1918-as megalakulását követően változott meg.

Az emancipáció különálló lépése volt Pozsony Szlovákia fővárosaként való elismertése, illetve fővárosi rangra emelése mind gazdasági és politikai, mind pedig kulturális értelemben. Ez a soknemzetiségű, multikulturális város a Duna partján évszázadokon át koronázóváros is volt, mivel azonban a szlovák népesség által lakott terület szélén terült el, az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából csekély jelentőséggel rendelkezett. A 20. század első évtizedeiben elsősorban a korabeli Felső-Magyarország északnyugati részén, a szlovák etnikum által lakott terület központjában található Turócszentmárton (ma Martín) töltötte be a szlovák irodalmi és kulturális központ funkcióját, mellette pedig a közeli nagyvárosok, Budapest és Prága (ehhez lásd Barborík, 2018). A városi központ és a nemzeti kultúra viszonyának párhuzamait jobbra az olyan „kis nemzetek”¹ körében találjuk meg, mint például az ukránok vagy a litvánok, ahol az első világháborút követően a szlovák kultúra és Pozsony helyzetéhez hasonló folyamatok zajlottak. Ugyanis a közeli referenciaként szolgáló cseh és magyar kultúra helyzete más volt: hosszabb hagyományokra tekinthettek vissza, s már 1918 előtt is rendelkeztek nemzeti intézményekkel. Ez a kulturális helyzet, valamint az a tény, hogy Pozsony fokozatosan vált ténylegesen is Szlovákia fővárosává, meghatározó volt a város irodalmi reprezentációja tekintetében még a 20. század második felében is, mi

---

Radoslav Passia (1977) irodalomtörténész, publicista. A Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák irodalmi intézetében dolgozik, a Platform az irodalom és a kutatás számára elnevezésű polgári társulás vezetője. A Rádió Devín (RTVS) kulturális csatorna munkatársa. Kutatási területe a 20. és 21. századi szlovák irodalom, amelyet közép-európai kontextusban is vizsgál, ezenkívül a városok és az irodalom kapcsolataival és regionális kutatással is foglalkozik. *Férfi, nő, gyerek. Mai szlovák történetek* (Noran Libro Kiadó, 2016) címmel novellaantológiát szerkesztett, s a *Jelenkor* 2016. áprilisi számában tanulmányt közölt *A Keleti-Kárpátok térségének irodalmáról*.

¹ Miroslav Hroch cseh történész definíciója értelmében: a kis nemzet „nem kvantitatív, hanem situatív jellemzés. Olyan európai nemzetekre vonatkozik, amelyek nemzeti mozgalmaknak köszönhetően, azok sikere nyomán jöttek létre” (Hroch 2016: 244.).

több, még a város 1989 utáni irodalmi képének vizsgálatakor is számolnunk kell vele. És van még egy kulcsfontosságú tényező, amit figyelembe kell vennünk, ha a kortárs irodalom Pozsony-képével foglalkozunk: a szocializmus korszakának négy évtizede, amelynek során a város kulturális identitása és városszerkezete radikálisan átalakult – egyfelől elpusztult gazdagon rétegzett építészeti öröksége, másfelől viszont nagyszabású városépítési folyamatok zajlottak a totalitárius rendszer politikája és a későmodern építészeti fúziója szellemében (Moravčíková 2013).

A város történetének kultúrpolitikai viszontagságai Pozsony városi tereinek szemiotikájában is kitapinthatók. A 20. század folyamán néhány kulcsfontosságú toposzt többször is átkódoltak az éppen aktuális (geo)politikai narratívának megfelelően, s nem meglepő módon ehhez a kulturális (irodalmi) szimbólumok nyelvét is felhasználták. A város és a kultúra egymással kölcsönhatásban álló viszonyai, ahogyan a geopoétikában definiálják (Rybicka 2014, 92–111.), abban is tetten érhetők, hogy a város nem pusztán hátere vagy témája az irodalmi műnek, hanem a szövegen túli fizikai térként magába fogadja/abszorbeálja a kulturális szférából érkező impulzusokat, hogy azután e kulturális szféra szimbolikus tőkéje megjelenjen a maga konkrét valóságában, alakítva és megváltoztatva a város arculatát, vagyis visszahatva rá. Ezek csupán általános megállapítások, azonban érdekes megfigyelésekhez juthatunk a Közép-Európában mindig töredezett, szakadozott konkrét „emlékezétpolitikákat” vizsgálva, amelyek háttérben a totalitárius rendszer által generált politikai és etnikai változások húzódnak meg.²

Ami Pozsony kisajátításának említett folyamatát illeti, arra jó példát kínál bizonyos fontos városi terek szimbolikus átkódolása, konkrétan a magyar és a szlovák történelemhez kötődő néhány szobor viszontagságos története. Csehszlovák legionáriusok 1921-ben ledöntötték Mária Terézia lovas szobrát, amely a mai Ludovít Štúr téren állt. Voltak bizonyos félelmek, hogy ez a sors vár Petőfi Sándor emlékművére is, amely eredetileg a színház épülete előtt, a mai Hviezdoslav téren állt (1911). Ezért a költő és műzsája szecessziós szoboreggyüttesét lebontották, s az ily módon hosszú évtizedekre eltűnt a nyilvánosság elől. Csak 1956-ban állították fel újra a Janko Král' Kertben, ahol egy ideig a szlovák nemzeti újjászületés költőjének 1964-ben állított szobra társaságában volt látható. Később a park egy kevésbé feltűnő pontjára helyezték át, majd 2002-ben ismét raktárba került, hogy azután 2003-ban Pozsony egy másik központi helyére, a Medikuskertbe kerüljön. Ott, ahol Mária Terézia lovas szobra volt, egy ideig a csehszlovák állam egyik alapító atyjának, M. R. Štefániknak a szobra állt, ma pedig a 19. század szlovák emancipációs küzdelmeinek kulcsfigurája, Ludovít Štúr 1972-ben állított bronz és gránit emlékműve látható. Az emlékmű koncepciójában Milan Šútovec irodalomtudós és politikus szerint két különböző paradigma keveredett, a korszak domináns proletár internacionalizmusa és a nemzeti eszme, s ez „előrevetítette az egész projekt bizonytalan értékszemléletét” (Šútovec 2007, 21–22.). Mialatt Petőfi csak Pozsony határain belül mozgott, van egy másik, 1984 óta ugyancsak a Medikuskertben álló szobor, amely egész kontinenseken át vándorolt. A szlovák realista író, Martin Kukučín (1860–1928) szobrának installációja nem magának az írónak az alakja miatt volt problematikus, hiszen Kukučín életműve a hivatalos irodalmi kánon része volt a kommunista időkben is. A problémát az okozta, hogy a szoborállítás ötlete a nem kommunista emigráció köreiből érkezett, s a szobor elkészítésére nem egy rezsimhez hű, hazai művészt kértek fel, hanem az ismert horvát szobrászművészt, Ivan Meštrovićot. A szobor a művész USA-ban töltött éve alatt készült, amikor az

² A város képével mint komplex jelenséggel foglalkozik Pozsony kapcsán több munkájában a germanista Jozef Tancer, aki arra figyelmeztet, hogy „a város képei is azt a módot példázzák, ahogyan egy konkrét, földrajzilag pontosan meghatározható helyből egyénileg vagy kollektíven érzékelt és megformált tér lesz, vagy különböző, egymásba fonódó, érintkező, esetleg egymással rivalizáló, egymást taszító terek sokaságává változik” (Tancer 2012, 26).

Egyesült Államok a kommunista Csehszlovákia ideológiai ellenfele volt. Több hasonlóan érdekes példát lehetne hozni szobrok és emlékművek, illetve nyilvános terek átalakításáról, amelyek mögött a város etnikai összetételének változásai vagy a jellegzetes korabeli ideológiai preferenciák húzódtak meg. Érdekes lenne végigkövetni Pozsony urbánus rétegeinek palimpszeszteszerű egymásra íródását.³

Pozsony mint városi tér megjelenik a kortárs magyar irodalomban is, Tőzsér Árpád költészetében, Grendel Lajos prózájában, György Norbert *Klára* című regényében vagy Czinki Ferenc *Pozsonyi metró* című elbeszélésében.

A továbbiakban azonban csupán az utóbbi három évtized szlovák irodalmával foglalkozom, figyelmemet arra összpontosítva, hogyan jelenik meg a városnak ez a nagy vonalakban felvázolt földrajzi, történeti-politikai és kulturális helyzete. Pozsony mint városi tér irodalmi megjelenését pars pro toto, néhány reprezentatív alkotó és mű kiválasztásával vizsgálom meg. Ahogyan már volt róla szó, Pozsony a 20. században radikális átalakuláson ment keresztül mind társadalmi, mind etnikai, mind kultúrpolitikai, mind urbanisztikai értelemben. Habár az egyes kortárs alkotók ezeknek a változásoknak különböző aspektusait emelik ki, mégis kitapintható néhány közös téma és megközelítés. Ilyen például a szakadozott kulturális emlékezet témája, a városi identitás meggyengülése, a történelmi városközpont nagy részének elpusztulása a szocialista korszakban, s az emiatt érzett trauma, vagy a későmodern szocialista városépítés által létrehozott heterogén, inkompakt terek témája. Ezekkel az irodalomban szorosan összefüggenek bizonyos topozsok, például a város kulturális határterület-jellege, valamint a három ország, Szlovákia, Magyarország és Ausztria politikai határaihoz kötődése, illetve az olyan nagy földrajzi entitásokhoz fűződő kapcsolata, mint a Duna vagy a Kárpátok itt kezdődő hegyvonulata.

Pozsony mint városi tájkép⁴ megjelenítését a kortárs szlovák irodalomban néhány 1989 előtt született, de csak a rendszerváltozás után megjelentetett mű is alakította. Például Juraj Špitzer *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című elbeszélése, de mindenekelőtt az egykori emigráns Ján Rozner (1922–2006) irodalom- és filmkritikus, műfordító posztumusz kötetei, a *Noc po fronte* (Éjszaka a front mögött) (2010), valamint a *Výlet na Devín* (Kirándulás Dévénybe) (2011). Rozner prózájának a szlovák közegben nagy visszhangot kiváltó művészi hatása három elem szoros kapcsolatából tevődik össze. A szerző a városi sétáló, a flanőr perspektívájából írja le részletesen fiatalok, tehát a két háború közötti időszak és a második világháború utáni évek korabeli Pozsonyának városi tereit, a memoár, illetve az önéletrajz műfaji keretei közé helyezve, miközben az entellektüel önarcképében egy sajátosan egyénített társadalmi típust formál meg. Rozner különböző szerepekbe stilizálja elbeszélőjét: egyfelől a történelem outsidersként jelenik meg (aki német–zsidó–szlovák származású baloldali értelmiségiként a háború alatt egzisztenciális fenyegetettségnek volt kitéve), másfelől magányos városlakóként, aki saját szülővárosában is outsidersként él. Esszéisztikus hangoltságú történetei a korabeli Pozsony periferiáján játszódnak, illetve e periferikus városrészek adják fontos motívumait (Zuckerman, Vödric, Trnávka, Ružinov stb.).

Tökéletesen ismerte a várost a pozsonyi születésű prózaíró, Pavel Vilikovský (1941–2020) is. Következtesen és pontosan rögzítette a modern Pozsony egyes városrészeinek topográfiáját, beleértve a város keleti, ipari területeit, azok hétköznapijait, ahogyan a hatvanas évek közepén játszódó *Peší príbeh* (Gyalogos történet) (1992) című detektívtörténetében. Más pozsonyi szerzőkkel összehasonlítva jól látszik, hogy Vilikovský sajátosan viszonyul a centrumhoz és a perifériához. Miközben a *Moje mesto: Bratislava* (Az én városom:

³ Pozsony és más közép-európai városok multikulturális emlézetének helyeiről ír Kiss Gy. Csaba magyar kultúrtörténész (Kiss 2013, 105–112.).

⁴ A városi tájképet olyan komplex fogalomként értelmezem, amelyhez a városias területeken kívül hozzátartoznak a várost körülölelő, a városi terekbe benyúló, betüremkedő természeti környezet elemei is.

Pozsony) című esszéjében a centrumhoz konvencionális tereket, valamint társadalmi tevékenységeket társít, nosztalgikus erejük van a város perifériájának gyárnegyedéhez és természeti környezetéhez (például a dunai fürdőzésekhez) kötődő gyermeki emlékeinek. Vilikovský számára Pozsony olyan város, ahol „az ember néhány perces sétával egymástól gyökeresen eltérő helyekre ért el, szó szerint úgy haladva át rajtuk, mint valami passzázs, a legkülönbözőbb helyeken lyukadt ki hirtelen, s ahogyan az üzletben a ruhát, úgy próbálhatott fel magára egymás után többféle életet is” (Vilikovský 2014: 174.). Mai perspektívából nézve pedig olyan városnak látja Pozsonyt, „amelynek arcát felvarrták, ráncait, amelyek az arcnak kifejezést adtak, eltüntették, s most egy maszkot nézünk helyette” (Vilikovský 2014: 175.). Itt elsősorban a történelmi városrész elmúlt évtizedekben véghezvitt erőteljes szanalására utal.

Két, kilencvenes években született filozofikus hangoltságú, esszéisztikus szöveg a Pozsony irodalmi megjelenését érintő kérdések széles spektrumát villantja fel egy-egy jelentős szlovák és cseh szerző tollából. Az elbeszélés műfaján kívül összekapcsolja őket a Pozsony kultúrtörténeti hagyományai és városi tereinek minősége iránti érzékenység is. Juraj Špitzer (1919–1995) *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című 1991-es elbeszélése még a hetvenes évek elején született, de akkor politikai okokból nem jelenhetett meg. A másik elbeszélés az *Epizóda '96* ('96-os epizód) (1997) Egon Bondy (1930–2007) cseh író, marxista filozófus, underground művész írása, aki a kilencvenes évek elején Pozsonyba költözött, és intenzíven bekapcsolódott a szlovák kulturális életbe.

Špitzer *Letná nedela* (Nyári vasárnap) című elbeszélésének expozíciójában a középiszkolai tanár Rafael, a második világháborús veterán egy forró nyári napon úgy dönt, hogy megszabadul régóta rejtegetett revolverétől. Egy hétfévi városkörnyéki kiránduláson keres alkalmas rejtekhelyet a fegyvernek. Ez a bevezetés emlékezésfolyamat hív elő, amelyben az elbeszélő történelmi, társadalmi, kulturális témák és intim magánéleti kapcsolatok emlékképeinek széles spektrumát villantja fel. Ez a tudatfolyam időben és térben az *út „öngyógyító”* kronotopozsába van beágyazva, a város déli határszéléhez közel a Duna jobb partján elterülő ókori római katonai tábor, Gerulata ásatásainak színhelyére vezetőkirándulás formájában. Pozsony elővárosainak közelebbi városias jellegű, majd távolodva mindinkább természeti környezetű a Duna menti ártéri erdőségekkel újabb és újabb megfigyelések, megjegyzések hullámain indítja el, amelyekben a természeti metaforák sora, mindenekelőtt a „mágikus folyó” (Špitzer 1991: 38.) örvénylése és hullámozása történeti és civilizációs folyamatok leírására, kultúrák keletkezésének és megsemmisülésének megidézésére szolgál:

„Miféle vidék ez, amit nézek? Kelta, római, germán, vagy netán szláv? Azon a szorson át jut el ide a folyó, amott van az a kereszteződés, ahol a nagy történelmi események játszódtak le. Itt találkoznak azok a hegyvonulatok, amelyek földrajzilag és történelmileg metszik Európát. Ott a túloldalon voltak az avarok, hunok, magyarok, germánok, előttük a rómaiak. Az egyik vagy a másik oldalon. Egykori lakóhelyeikből semmi sem maradt fenn, mindent elnyelt az őserdő. Az időben hozzánk közelebbi történelmi korokból fennmaradtak a várromok. Körülöttük, alattuk most a mi civilizációnk városai állnak. Vajon meddig?” (Špitzer 1991: 45.)

Špitzer a fennmaradt történeti és régészeti forrásokból merítve a jelenkori Pozsony tágasabb környezetére úgy tekint vissza, mint valami nagy kiterjedésű civilizációs-kulturális palimpszesztre. Miközben a mai ember létezőnek koordinátáira kérdez rá, nagyon is tudatában van annak, hogy ez a vidék erőteljes történelmi változásoknak volt kitéve a múltban, ezért figyelmeztet arra, hogy nemcsak a mi személyes életünk, hanem egész civilizációnk létezése törekeny és átmeneti. Ennek a világnak éppen a folyamatos változások adják az

állandóságát, s az elbeszélőnek e filozófiai felismerése korrelál a földrajzi térrel, amelyben mozog, vagyis a folytonosan változó „mágikus folyó”, a Duna környezetével. A nagy folyam a maga számos mellékágával és ártéri erdőségeivel nem vonalszerűen kijelölt határ, inkább széles határsáv, amely nemcsak a nagy természetföldrajzi egységeket különíti el, hanem a kulturális területeket is. Ennek a fajta határsávnak a kultúrtörténeti példája éppen Gerulata, a Limes Romanus, a Római Birodalom határának sávja, amelyen túl e területen germán törzsek éltek. Maga a tény, hogy Rafael éppen az egykori római katonai tábor régészeti területén keres rejtékhelyet a fegyverének, az egykor személyes történelme részét alkotó tárgynak, szimbolikus jelentőséggel bír, ez is bizonyosága a vidék ezeréves történelmében egymásra rétegződő személyes és civilizációs történéseknek.

Pozsony városi tájképének összetettebb változatát kínálja Egon Bondy önéletrajzi elemekkel átszőtt '96-os epizódja. A szöveg fontos új vonásokat tesz hozzá a város irodalmi identitásához, amelynek leglényegesebb kvalitását az „üresség” motívumával írja le. Történeti perspektívában szemlélve ez azt jelenti, hogy a szerző rávilágít Pozsony történetének néhány kulcsfontosságú epizódjára (fehér foltjára), (F. X. Messerschmidt barokk szobrászművész tevékenységére, a zsidó közösség sorsára), szinkrón perspektívában pedig a szocialista tervezés pusztításának kitett városképi struktúrán elmélkedik, és eltűnődik a hely szellemét (*genius loci*) meghatározó természeti adottságokon (a Duna és a Kis-Kárpátok).

Dominique Perrault francia városépítész Pozsonnyal kapcsolatban a „tájnak a nagyvárosba való behatolásáról” beszél (Perrault 2013: 12.). Perrault szerint „az üresség a nagyvárosban számos módon jelenhet meg. Lehet a szennyezés, a kizárás vagy az elmagányosodás szinonimája, ugyanakkor lehet kollektív és társadalmi tapasztalat is, amelyben az üresség nyitott hely a képzelőerő és az alkalmazkodás számára” (Perrault 2013: 12.). Több író is hasonló módon gondolkodik a pozsonyi városi terekről, még ha nem is használja explicit módon az üresség kifejezését. Bondynál az üresség képzete a város fizikai értelemben vett organizmusában kétféle jelentésben fordul elő: elsősorban mint tájképi és városképi adottság. Az egyik tényező a városnak a Dunától való távolsága, a szerző szerint ugyanis a folyó a hely szellemének (*genius loci*) kulcsfontosságú eleme. Pozsony alapvető városképi elemének tekinti a Dunának háttal fordító, nem feltétlenül barátságos Kis-Kárpátok vonulatát, amely a déli lejtőket borító erdőségekkel és szőlőkkel nyúlik be a városba. Ezen a ponton Bondynak az ürességgel mint a városba belenyúló természeti környezettel kapcsolatos fejtegetései összekapcsolódnak a szőlőtermesztő és kézműves negyedek történeti tradíciójával, amely a folyóval együtt formálja-alakítja a város szellemét.

Az üresség azonban megjelenik az emberi tevékenység szférájában is mint a kulturális diszkontinuitás következménye, ami az eredeti „ezeréves város” és a megcsonkított „új város” tere között tapintható ki, s ez utóbbi az állítólagos „hazafias modernista építészek büntetteinek” tere (Bondy 1997: 24.). E büntettek bizonyítékai az értékes történeti városrészek nagy kiterjedésű lerombolt negyedei. A '96-os epizód elbeszélője elsősorban a Szlovák Nemzeti Felkelés hídját nevezi meg, az egykori part menti negyedet, Vödricet, az egész váralját, de más összefüggésben a város további új negyedeit is:

„A főúton az első köztársaság idejében épült szokásos bérházak mellett kis földszintes házikók, az egykori szőlészek házai, mind egyformán kopottak, homlokzatuk hibáit és hiányosságait nem lehet molinókkal vagy neonfényekkel eltakarni, amelyek közül így is, úgy is csak minden második-harmadik betű világít éjszaka, egyszer csak előbukkan egy szép barokk épület, mellette rút neogótikus templom, amelyet körülvesznek a szocializmus korai korszakának épületei, pár lépéssel odébb a késő szocialista időszak túlméretezett palotái, azután megint egy panelházas tömb, közé beszorított igazi falusi házakkal, aztán egy toronyház, elég nagy,

henger alakú torony, körülötte akkorára nőtt a pályaudvari depó, hogy egy kilométert kell gyalogolnod, ha egyik utcából el akarsz jutni egy másikba” (Bondy 1997: 81–82.).

Ez a fajta üresség jellemzi a kilencvenes évek városlakóinak mentális állapotát, de az üresség egyszersmind okozója, létrehozója is e mentális állapotnak. Ez az üresség a „történelmietlen” és „nem városias” életmódban tükröződik. Ezt a ’96-os epizód elbeszélője a hatalmas új lakónegyed, a Duna jobb partján elterülő Ligetfalu képével azonosítja. Az üresség itt a városi tér túlzott perforáltságában mutatkozik, hiányoznak az intim zugok, amelyek alkalmasak lehetnének a köznapi emberi kommunikációra. Habár a pozsonyi lakótelepeken élők „nem városias” identitása már korábban is felbukkant az irodalomban, például Dušan Kraus *Životy unikajúce* (Menekülő életek) (1979) című „ipari regényében”,⁵ mégis Bondy az, aki először ábrázolja irodalmi igényteliséggel Ligetfalut (amelynek építkezése a 20. század hetvenes éveiben kezdődött) labirintusként, amelyben a modernista városépítészeti víziók diktatórikus átültetése a gyakorlatba rávetült a társadalmilag nem teljes, csontka, sőt retardált város egészére. Ligetfalu azonban Bondy prózájában különleges, mágikus vonásokkal rendelkezik, s ennek a mágikusságnak a forrása mégis a természeti környezet, hiszen a lakótelep szép környezetben van a Dunán túl, az egykori római Panónia provincia határán. Ugyanakkor a mágikusság a lakótelep labirintusszerű struktúrájából is fakad.

Kultúránk ideiglenességének érzése, amit a Duna menti terület igen erőteljesen hív elő, futurologiai perspektívában jelenik meg Daniel Hevier (1955) *Knih, ktorá sa stane* (A könyv, amely megszületik) (2009) című polifonikus regényében. A mai Pozsony nemcsak hátttere, hanem egyik fontos témája is a regénynek, ami a városlakók egymást keresztező, egymásba gabalyodó élettörténeteit rántja össze, s amelyben a szerző kísérletet tesz a szereplők kapcsolatrendszerének lélektani és társadalmi diagnosztizálására. Ugyancsak hangsúlyos témája a műnek a város és az egész közép-európai régió jövőjének metaforikus víziója. Azé a térségé, amelyre Hevier szerint az új emigrációs hullám nyomán szűkszerűen etnikai és vallási változások sora vár. A szerző víziójában Pozsony olyan térként jelenik meg, amely a közeljövőben egy másfajta kultúra és civilizáció terévé lesz. Az egyik mellékszereplő, a beszédes nevű Ismeretlen docens egyetemi előadásaiban fejtegeti elméletét, amely szerint a zsidók (a későbbiekben a keresztények) a könyv, a Biblia, azaz az Írás népe, a muszlimok viszont a Szó, azaz az elbeszélés népe. „A Szó és az Írás háborúja itt zajlik körülöttünk, teljes intenzitással” (Hevier 2009: 155.), jelenti ki Ismeretlen docens, és idézi az Ószövetségből azt a passzust, melyben Isten „beszél” és „megnevez”. Isten eszerint elbeszélő, az elbeszélés új valóságát hoz létre, amelyhez képest az írás másodlagos, emberi tevékenység. A különös, furcsa Elbeszélők, akik gyorsan ellepik Pozsony utcáit, egy új Rend hírnökei. A pozsonyi homlokzatokon mind gyakrabban jelenik meg egy felirat: „Nárok” (igény, követelés), amely visszafelé olvasva *Korán*. Az egyik szereplő, aki homályos küldetéssel érkezik Pozsonyba Keletről, a következőképpen magyarázza ezt az igényt, követelést:

⁵ A regény részletes elemzését adta, külön hangsúlyozva a városi téralakítás módozatait a műben V. Barborík: „Kraus regénye jelentés a városról, konkrét korhoz kötötten, mintegy »működés közben«, arról a városról, amely látszatra üres, ami magánjellegű kezdeményezéseknek, otthonkeresésnek ad teret, ami a korlátok közé szorított szórakozás és a minimalizált közélet tere. Pozsony ebben a regényben az utópia utáni hely, egyszersmind ennek az utópiának a következménye is, egy köztes korszak városa, amelyben a forradalmi-modernizációs pátosz kimerült, az egykori víziót már senki sem érzi a magáénak, újabb pedig nincs a láthatáron” (Barborík, 2021: 302.).

„Meghagyták nekem, hogy erősítselek meg benneteket küldetéseitekben, hogy történeteket meséljeteK. Népesítsétek be velük ezt az üres földet. Nyissátok meg a történetekkel a kapukat nővéreink és fivéreink számára. Térítsük vissza az Elbeszélőket a földnek erre az Európa nevű zugába. Sejtitek és tudjátok, hogy amit eddig csak szeretttünk volna, az immár mozgásba lendül, és szárnyas testek indulnak útnak. Új útnak, amely megváltoztatja a világ arculatát” (Hevier 2009: 400.).

Az elbeszélés erejével szemben tehát ott van a „puszta, üres föld”, amelyet meggyengített saját relativizmusa, valamint az, hogy elfordult azoktól az értékektől, amelyeknek létrejöttét és megerősödését köszönhette. Hevier nyitva hagyja azt a kérdést, hogy mi lesz az eredménye ennek a mozgásnak, melynek során az egyik civilizáció megpróbálja átstrukturálni a másikat. Az író perspektívája azonban inkább liberális: ha civilizációnk valóban kimerült, akkor szükségszerűen jönnie kell egy másik, életképesebb civilizációnak, amely felváltja, a helyébe lép. Kérdés, hogy már eljött-e az a pillanat, és hogy a váltás csendben, észrevétlenül és békésen megy-e majd végbe. A szerző vízióiban megjelenik a katasztrófa előjele is, s a katasztrófát követően Pozsony és az egész Duna menti terület elveszíti kulturális kontinuitását.

Ligetfalu mint labirintus képe Heviernél is előfordul. A lakótelepet mint labirintust sokféle gondolatmenet keretében mutatják be, kiemelkedik közülük Jana Beňová (1974) *Café Hyena. Plán odprevádzania* (Café Hyena. Elkísérési tervezet) (2008).⁶ A cselekmény egy bohém pár ingamozgása köré szerveződik, egy városon belül, mégis két különböző világban, amelyeket a Duna választ el egymástól: a kedélytelen, szociális és építészeti értelemben egyaránt vigasztalan Ligetfalu a 20. század kilencvenes éveiben, és a régi városközpont, amely az alkotásra, a szabadgondolkodásra és a semmittevésre kínál teret. A főszereplő Elza, aki a barátjához költözik Ligetfaluba. Kritikus szemmel veszi észre, hogy a lakónegyed nem úgy működik, mint egy igazi város. A várostervezésbe oltott társadalmi mérnöki munka következményeként a panellakótelep az ott lakók életét a lakások intim családi terében szigeteli el, és úgyszólván teljesen hiányzik a társadalmi értelemben inspiráló félnyilvános és nyilvános tér. Erre a társadalmi deficitre a próza azzal reflektál, hogy hangsúlyozza a lakótelep labirintusszerűségét, az elhanyagolt nyilvános terek átláthatatlan struktúráját, melyek az embert arra készítetik, hogy visszavonuljon a privát terekbe. A lakótelep terének ezt az értelmezését Beňová az elbeszélésformai eljárásaival is hangsúlyozza, egészen az ironikus karikatúráig fokozva: mikrotörténetekre, képekre, *mise-en scene*-ekre osztja fel, szegmentálja az elbeszélést. Például Elza gyerekkori emléke, amikor eltévedt a ligetfalui vidámpark tükörlabirintusában, összekapcsolódik egy másik élménnyel, s a „mesterségesen” előidézett eltévedésből tényleges eltévedés lesz a lakónegyed bonyolult struktúrájában:

„Anya és nagymama pár évvel később eltévednek Petržalkában. Jó buszra szállnak, de az ellenkező irányba. A város helyett egyre beljebb viszi őket a lakótelep gyomrába.

Mire végre halálra váltan leszállnak, sötét van és havazik. Soha többé nem kerülnek haza, sohase találhatnak ki Petržalkából.

– Elnézést, hogyan jutunk innen Pozsonyba? – támad le anya egy lányt a megállóban.

– De hát ott vannak... Ez Pozsony – néz értetlenül a lány.

Anya szája tehetetlen mosolyra húzódik.

– Én a városra gondolok. Be a városba” (Beňová: 2016, 11.).

⁶ Magyar fordításban: *Café Hyena. Elkísérési tervezet*. Ford. Mészáros Tünde, L'Harmattan, Budapest, 2016.

Flanérova košela. 8½ bratislavských ulíc (A flanőr inge. 8½ pozsonyi utca) címmel 2020-ban megjelent riportkötetében az író elmélyültebben foglalkozik a várossal és a városlakókkal. Újságírói tapasztalataiból merítve rajzolja meg a mai város portréját. Nem annyira bizonyos építészeti és történelmi érdekességeket, sokkal inkább egyes kiválasztott utcák életét és tereit villantja fel a sétáló, a flanőr szemszögéből. A kiválasztott utcák többé-kevésbé funkcionális környezetét, a járdákat, az átjárókat, a ligetfalui betonteraszokat, a különböző cégek székhelyeit, az üzleteket, a kávéházakat... Beňová a konkrét emberi történeken keresztül ragadja meg a félig magánjellegű városi tereket, a kis léptékű, csupán a szomszédsági kapcsolatokra szorítkozó társadalmi kapcsolatokat. Ebben a műben más műfajban és más perspektívából szemlélve dolgozza fel „régí” témáját, az élő város elgondolását. Nem más ez, mint az intim és családi kapcsolatok térbeli összekapcsolása a szomszédossal, a társadalmival, a nyilvánossal. A megismerés szempontjából a legnagyobb hozzáadékok azoknak a részleteknek van, amelyekben az író félre teszi az elfogadó attitűdöt, és határozottabban jelöli ki pozícióját a kiválasztott konkrét városi térrel szemben. Főleg a Ligetfalunak szentelt szövegrészekre érvényes ez, amelyek hiteles párbeszédnek erről a (nem)városi térről, annak jellegzetességeiről, mai és jövőbeli alakjáról.

Beňová figuráinak hitelessége szorosan összefügg a városias életmóddal, szereplői kizárólag Pozsony történelmi városközpontjában élnek meg ezt az autentikusságot. Bondy korábban említett *’96-os epizódjának* elbeszélője is többnyire a történelmi városközpontban éli az életét, s onnan rúccan ki olykor a város szélére, sétáinak kiterjedése gyakorlatilag megegyezik Peter Pišťanek (1960–2015) kanonikus regénye, *a Rivers of Babylon* (1991) főszereplői által bejárt területtel. Ez a regény Ivana Taranenková szerint „a történelem végének hiperbolikus képe a poszt szocialista országok reáliái között, ahol a kapitalizmus importja a helyi legális, féllegális gazdaság szellemével kapcsolódott össze” (Taranenková 2018: 196.). Bondy prózáját tekinthetjük sajátos utóiratnak a Pišťanek-regényhez, abban az értelemben, hogy az elbeszélés szociografikus szála éppen azt a pillanatát ragadja meg a gazdasági elitváltásnak, amelyet a Pišťanek-regény bemutat. A mű Rác, a vidéki vállalkozó gazdasági felemelkedéséről és a hatalom csúcsaira jutásáról szól. Rác a szocializmus bukása idején kezd el dolgozni a Pozsony központjában található Ambassador hotelben. A mű a térkezelés szempontjából az enteriőrök regényének nevezhető. Rác társadalmi felemelkedését a mű metaforikája is érzékelteti: az átalakulás „bent” megy végbe, még hozzá alulról felfelé irányuló mozgás révén, hiszen a hotel pincéjéből és kazánházából Rác a város feletti dombon elhelyezkedő elegáns villában köt ki. Bondy elbeszélőjét az köti össze Ráccal, hogy mindketten outsiders, még ha jellemük teljesen különböző is, az alakok potenciálja ugyanaz: éppen outsiderségüknek köszönhetően képesek új szemmel szemlélni a várost. Bondynak azonban nem az a célja, hogy az ennek révén szerzett ismereteit gazdasági értelemben kihasználja, tőkésítse, ahogyan Pišťanek regényének hőse. „A kazánház lesz az ő tengeralattjárója, határozza el Rác. A világgal csak épp a legszükségesebb kapcsolatot fogja fenntartani. Semmi sem érdekli belőle azon kívül, mennyi pénzt tud onnan hazahozni” (Pišťanek 1991: 25.).

Bondy és Pišťanek prózája Pozsony kettős portréját adja a 20. század kilencvenes éveinek első felében megtelepedő vadkapitalizmus korából. A portré ambivalens és heterogén városszerkezetet mutat, Pozsony töredezett városiasságát jól reprezentálja a városlakók szociálpszichológiai profilja, ahistorikus életmódjuk a jelenben, és kulturális emlékezetük elvesztése. Főleg Bondy érzékeli pontosan, hogy a városi terek történeti, építészeti és kulturális értelemben vett inkompaktágában a város gyenge identitása mutatkozik meg.

Pozsonynak megvan a szerepe a kortárs társadalmi regényekben is, habár a művekben a térbeli dimenzió nem hangsúlyos, inkább a cselekmény természetes hátterét alkotja.

A városi teret kreatívan és sokféle jelentésben alkalmazza a kortárs próza egyik legjellegzetesebb alkotója, Márius Kopcsay (1968). Kopcsay műveiben nagy hangsúlyt kap a

szereplők síkja. Közülük is kiemelkedik jellegzetes főszereplője, a középkorú, nem feltűnő, kevésbé attraktív, akadémuskodó, középosztálybeli férfi, az antihős, akinek alakjáról süt a frusztráció a magánélete minősége, valamint a munkahelyén elszenvedett kudarcai miatt. Ennek a frusztrációnak a megjelenítésével mindig szorosan összefügg a tér metaforikája, amely gyakorta játszik a centrum és a periféria közötti mozgással, a városnak mint stresszforrásnak az értelmezésével, amellyel szemben a természeti környezet nosztalgikusan és idealizálva jelenik meg. Így van ez *Domov* (Otthon) című, 2005-ben megjelent kulcsregényében is, amelynek cselekménye a 20. század kilencvenes éveinek második felében játszódik, s ahol a fiatal pár beköltözése a városközpontba nemcsak szimbóluma, hanem egyszersmind katalizátora is a párkapcsolati problémák súlyosbodásának.

„A felesége megkapta, amit akart. A városban lakik. Mucha minden lelkifurdalás nélkül érezteti vele, hogy ez a lépés neki egyáltalán nem volt ínyére, és csak az érzelmi zsarolás hatására ment bele. Emlékezteti a feleségét, hogy ő csak alkalmazkodott, és hogy a városba költözés az ő akarata ellenére történt” (Kopcsay 2005: 12.).

Kopcsay beteljesületlen vágyaktól gyötört főhősét azonban a jelenben a természeti és a vidéki környezet sem tudja megnyugtatni, csak akkor érzékeli megnyugtatónak, ha nosztalgikus emlékezés tere, ahogyan a *Medvedia skala* (Medveszikla) című 2009-es novellában. A Pozsony irodalmi városképében felbukkanó városkörnyéki tereket Katarína Badžgoňová elemezte különböző szerzőknél. Ahogyan írja, „Kopcsay prózája is problematikusnak mutatja a városi tér és a természet viszonyát. A természetközeli élet ideálja az ő számukra [a kortárs írók számára – *a ford.*] nagymértékben városi konstrukció. Átértelmezik annak a hagyományos motívumnak az eredeti struktúráját, ami a fenyegető városból a természet biztonságot adó ölére való visszatérésről szól, és eltörlik a városi és a természeti közötti különbséget” (Badžgoňová 2020: 154.).

Pozsony ma ugyan számos szlovák író prózájában jelenik meg magától értetődő háttérként, azt azonban nem állíthatjuk, hogy más közép-európai városokhoz hasonlóan néhány kanonikus szöveg határozná meg irodalmi képét. Bár a város képe heterogén és fragmentált, mégis találunk benne néhány térbeli állandót, amelyek Pozsony földrajzi adottságaival függenek össze. A Duna, a Kis-Kárpátok, és ehhez kapcsolódva a város mint különböző világok, mondjuk a Pannon síkság és a Kárpátok vonulata közötti „kapu”, vagy „Európa” és a „Balkán”, vagy akár a szláv és a germán Európa közötti világ kapuja. Am a 20. század politikatörténeti, kultúrtörténeti és várostörténeti változásai során az eredeti gótikus városmaggal bíró, gazdag barokk építészettel rendelkező kisvárost fokozatosan terjeszkedő iparvárossá alakították, amelyet gyűrűként zárt körül a szocialista városépítéset.

Ezek a folyamatok nemcsak gyengítették, hanem lényegesen meg is változtatták Pozsony eredeti karakterét, és mintegy kihívást jelentettek a kortárs szlovák irodalom és kultúra számára, hogy a város meggyengült vagy elveszett identitását újra definiálják vagy megfogalmazzák.

A szerző megjegyzése: Az eredetileg a Jezik in slovstvo (Nyelv és kultúra) című szlovén folyóirat 2022. évi 3. számában megjelent szöveg kissé módosított változata. A tanulmány a VEGA 2/0069/19 számú „Geopoetika“ Bratislavy: reprezentácie mesta v slovenskej literatúre po roku 1918. (Pozsony „geopoetikája”: a város reprezentációi az 1918 utáni szlovák irodalomban) című projekt keretében készült. Projektvezető Radoslav Passia.

Források

- Beňová, Jana, 2008: *Plán odprevádzania (Café Hyena)*. Levice: L.C.A.
- Beňová, Jana, 2020: *Flanérova košeľa. 8 ½ bratislavských ulíc*. (A flanőr inge. 8 ½ pozsonyi utca). Bratislava: BRAK.
- Bondy, Egon, 1997: *Agónie – Epizóda '96*. (Agóniák – '96-os epizód). Bratislava: Vydavateľstvo PT.
- Hevier, Daniel, 2009: *Knihá, ktorá sa stane*. (A könyv, amely megszületik). Bratislava: Kalligram.
- Kopcsay, Máriaus, 2005. *Domov*. (Otthon). Levice: Koloman Kertész Bagala.
- Kopcsay, Máriaus, 2009. *Medvedia skala*. (Medveszikla) Bratislava: Kalligram.
- Rozner, Ján, 2010: *Noc po fronte*. (Éjszaka a front mögött) Bratislava: Marenčin PT.
- Rozner, Ján, 2011: *Výlet na Devín*. (Kirándulás Dévénybe) Bratislava: Marenčin PT.
- Špitzer, Juraj, 1991: *Letná nedeľa*. (Nyári vasárnap) Bratislava: Archa.
- Pišťanek, Peter, 1991: *Rivers of Babylon*. Bratislava: Archa.
- Vilikovský, Pavel, 2014: *Moje mesto*: Bratislava. (Az én városom: Pozsony). In Kolektív autorov: *Moje mesto*. (Az én városom). Ivanka pri Dunaji: F. R. & G.

Irodalom

- Badžgoňová, Katarína, 2020. Podoby mestského a prírodného prostredia v prózách Máriausa Kopcsaya, Moniky Kompaníkovej a Petra Krištúfka. (A városi és a természeti környezet Máriaus Kopcsay, Monika Kompaníková és Peter Krištúfek prózájában). *Slovenská literatúra*, vol. 67, no.2, 139–156.
- Barborík, Vladimír, 2018: Hledání centra. Slovenská literatúra mezi Martinem, Prahou a Bratislavou. (A központ keresése. A szlovák irodalom Túrócszentmárton, Prága és Pozsony között). Šámal, Petr – Pavlíček, Tomáš – Barborík, Vladimír – Janáček, Pavel (ur.): *Literární kronika první republiky: události, díla, souvislosti*. (Az első köztársaság irodalmi krónikája: események, művek, összefüggések). Praha: Academia, Památník národního písemnictví, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. 50–54.
- Barborík, Vladimír, 2021: Bratislava na prahu – Bratislava prahov (Mesto v epoche normalizácie: Životy unikajúce Dušana Krausa). (Pozsony a küszöbön – A küszöbök Pozsonya. A város a normalizáció korában: Dušan Kraus Eltűnő életek-je). *Slovenská literatúra*, vol. 68, no.3, 288–303.
- Derdowska, Joanna, 2011: *Kmitavá mozaika: městský prostor a literární dílo*. (Rezgő mozaik: a városi tér és az irodalmi mű). Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Đurišin, Dionýz, 1995: *Teória medziliterárneho procesu 1*. (Az irodalomközi folyamat elmélete) Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Đurišin, Dionýz, [1997]: *Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr*. (A közép-európai irodalmak irodalomközi centrumai) České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity.
- Finch, Jason, 2016: Modern Urban Theory and the Study of Literature. In: Tambling, Jeremy, ed. *The Palgrave Handbook of Literature and the City*. London: Palgrave Macmillan, 27–44.
- Hroch, Miroslav, 2016: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. (Összefüggések keresése. Esszék Európa összehasonlító történetéből). Praha: SLON.
- Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előtételtek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Nap, Budapest, 2013.

- Minár, Pavol, 1998: Mesto v slovenskej medzivojnovnej fikcii (predpoklady, pravidlá, kódy a logika produkcie textov). (A város a két háború közötti szlovák fikcióban [előfeltevések, szabályok, a szövegek kódjai és logikája]) In: Mannová, Elena, ed.: *Mešťanstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. (Polgárság és polgári társadalom Szlovákiában 1900–1989) Bratislava: Academic Electronic Press.
- Moravčíková, Henrieta a kol., 2013: *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku*. (Modern és/vagy totalitárius vonások a 20. századi szlovákiai építészetben) Bratislava: Slovart.
- Perrault, Dominique, 2013: Prázdnó / Le vide. (Üresség) In: *Bratislava metropolis*. Editori Michal Bogár, Ľubomír Králik a Ľudovít Urban. Bratislava: Spolok architektov Slovenska.
- Rybicka, Elżbieta, 2014. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. (Geopoétika. Tér és hely a kortárs irodalomelméletben és gyakorlatban) Kraków: Universitas.
- Šútovec, Milan, 2007: Slovenský amalgám (Szlovák amalgám). *OS – Občianska spoločnosť*, roč. 11, č. 1, 17–33.
- Tancer, Jozef, 2012: Obraz nie je odraz. Reprezentácie mesta ako výskumný problém. (A kép nem tükröződés. A város megjelenítése mint kutatási probléma) In: Dudeková, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. (Provincia és nagyváros között. Pozsony képe a 19. és 20. században). Bratislava: Historický ústav SAV.
- Taranenková, Ivana, 2018: Rivers of Babylon – postmoderný Bildungsroman, román konca dejín. (Rivers of Babylon – posztmodern Bildungsroman, a történelem végének regénye). *Slovenská literatúra*, vol. 65, no.3, 183–197. 0037-6973.

BALOGH MAGDOLNA fordítása

KÉPMUTATÁSBÓL

Szvoren Edina: Mondatok a csodálkozásról

„Miért csodálkozol, csodálatos?”
(Kosztolányi Dezső)

A nagyon különböző alkatú és foglalkozású Rilke és Wittgenstein, ha csak tehetnék, leginkább ámuldoztak. Az előbbi rendszeresen alkalmazta a „Dicséret terében” járó „Panasz” telt hangfekvését. Az utóbbi meg nem győzött „csodálkozni azon, hogy valami létezik”, mondván és vallván: „Nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van.”

Az angyalokkal kacérkodó költőhöz, valamint a misztikus nyelv- és kultúrafilozófushoz képest teljességgel más alkatú és foglalkozású Svzoren Edina – helyesebben az ő jellegzetes agyműködésű beszélőinek egyike – viszont azonnal leszögezi a címadó, egyúttal legelső novella legelső mondatában: „Nap mint nap el kell játszanom a csodálkozó ember szerepét, és ez a színlelés egyre nehezebb” (5.). Legfeljebb annyit tud tenni ez ügyben, hogy pontosan leírja a csodálkozás unásig megtapasztalt gesztusrendszerét és mimikáját, amelyet ő pusztán képmutatásból használ. Mindeközben teljességgel kívülről, mindig távolságtartó és gyakran megítélő ironiával figyelő fáradhatatlan őszinteséggel csodálkozó környezetét, az általuk képviselt emberiséget: „csodálkozás közben minden barátom arca hasonlóná válik, mintha mindannyian egyetlen emberpártól, egyetlen csodálkozó közös őstől erednének. // Homo mirabundus, ó” (7.).

Mintha Svzoren ugyanúgy csak képmutatásból gyakorolná a szakmáját, azaz írna emberekről, emberi kapcsolatokról, ahogyan elbeszélője csodálkozik merő képmutatásból a létezés megannyi emberi (és sokszor bizony túlságosan emberi) összetevőjén. Eggyel korábbi kötetének vallomásosságát és bensőségeséget sugalló címében is ugyanezt az ironikus színlelést érzem: *Verseim*. Svzoren prózájában minden képmutatás: az is, hogy ír; az is, hogy miről ír; az is, hogy miként ír; az is, hogy kinek ír... Az egyetlen képmutatásmentes elem nála: a választott műfaj. Hogy következetesen megmarad a novellánál. Hogy nem akar kilépni ebből az ironikus képmutatásra kiváltképpen alkalmas műfaji körből, amelyen belül aztán mindent, de mindent szóvá tehet, pontosabban átbillenthet a maga különös nyelvi terébe. Mindent, ami csak a Trencsényi-Waldapfel Imre által magyarított Szophoklész-kardalban „csodálatosnak” mondott ember létezését meghatározza. Bár ugyanezt a görög fordulatot (*ta deina*) Hölderlin történetesen „iszonyatosnak” fordította. Svzoren nem használná egyik szélsőségesen erős kifejezést sem, vagy ha igen, akkor csakis képmutatásból. És tulajdonképpen ez a két változat ismétlődik az ő prózájában. Vagy nem mond semmi érdeke-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
256 oldal, 3499 Ft

set az emberről, legfeljebb érdekesen részletezi a (hétköznapi) létezés (látszólag) érdektelen összefüggéseit. Vagy pedig „csodálatosnak”, esetleg „iszonyatosnak” látatja a léte­zést, ámde mindig ironikus színleléssel.

Mindezt persze tudhattuk a szerző megelőző négy kötete alapján is. Amit viszont az ötödik hozzátessz, az a címadó novella után következő két nagyobb egység közül az első, az *Ohrwurm-jegyzetek* című szövegfűzér. A kötet második (számszakilag valamivel rövidebb) fele a *Hét novella* címet viseli, és ennek megfelelően azt kapjuk tőle, amit a kiváló kisepikustól elvárunk. Ám a kétszeresen is különös című első rész – a német *Ohrwurm* jelentései: 1. fülbemászó rovar; 2. fülbemászó hangzás – sem okoz csalódást a Szvoren-prózát kedvelő olvasóknak. Csak éppen az eddigieknél jóval sűrítettebb, tö­ményebb formában, azazhogy meglepőbb módon nem okoz meglepetést. Szvoren látás- és beszédmódjának idegensége tovább már aligha (?) fokozható módon összpontosul ezekben a rövidke szövegekben. A groteszk, az abszurd és a nonszensz elegyedik az eklektikusan triviálissal. Mint eddig is. Csak éppen most olyan műfaji változatban kap­juk mindezt, hogy arról bátran eszünkbe juthatnak például az avantgárd Danyil Harmsz vagy a minimalista Lydia Davis művei. Továbbá nem tudunk nem gondolni Kafka rövidke szövegeire vagy Örkény egypercesire sem. Pláne úgy nem, hogy az *Ohrwurm-jegyzetek* egyike törtenetesen a (*Gregor szobája*) címet viseli. És míg a *Hódolat Kafkának* című Örkény-novellaciklus nyitódarabjában, *A visszaváltozásban* a féreggé át­változott Gregor Samsából újra ember lesz, addig Szvoren novellájában nem történik semmiféle letaglózó át- vagy visszaváltozás, csupán megismerkedünk az elbeszélő gye­rekkori szobájával, amely őt éppenséggel *Az átváltozás* szomorú sorsú hőségének szobájá­ra emlékezteti.

Persze az ártatlannak tűnő szobaleírás igencsak rafinált mondatokból áll össze, ame­lyek közül én most csupán egyet idéznék. A mondat első felének modorosán felvezetett Kafka-utalása a mondat második felében *átváltozik* a Szvoren-próza idegenségét színre vivő információhalmozás és -sűrítés abszurditásig hajtott fokozásalakzatává: „Ha a test­véreimnek Gregor szobájáról említést teszek, mert, mondom szerényen, a rám egyébként nem jellemző bizonytalansággal, szerintem a mi gyerekszobánk sok tekintetben hasonlí­tott arra a sokat látott szobára, akkor a nővérem homlokát ráncolva fintorog, a fiútestvé­reim pedig – bátyám és öcsém van, akik mint a villanyoszlopok, egyenlő távolságra állnak tőlem mind foglalkozásukat, mind életkorukat tekintve – némán elfordítják holdvilágar­cukat, és inkább föllapozzák apánk símagazinját meg anyánk hosszú évek alatt összehor­dott várostérképeit” (91.). A novellákban sejtelmes fokozatokban kiteljesedő, nagyon sok­féleképpen furcsa tulajdonságokat és szokásokat halmozó családstruktúrák szoros rokonságba kerülnek Kafka borzongató családbarázolásai­val.

A hét hosszabb novella közül például a *Csemete* olyan autisztikus működésű családi kört rajzol, amelynek címszereplője legalább annyira zavarba ejtő (emberen túli és állaton inneni) szerzet (vagy fordítva), mint az *Egy családapa gondja* című Kafka-írás „ODRADEK” nevet viselő cernalénye. Ráadásul Szvorennél is talán a családapa aggodalmaskodik a legtöbbet az örökbefogadott „csemete” körül, akinek „szíjas” az arca, sokat *Ohrwurm-jegyzetben* az apát a símagazinok, az anyát pedig a várostérképek jelölik (mondhatni helyettesítik kettejük elmaradt lélekbarázolását), addig a *Csemete*ben az apa „műrepülő korában fölszedett szókincse” és az anya „jégtáncos szakkifejezései” fokozzák a novella nyelvi és látásmódbeli idegenségét. Afféle (mindkét értelemben vett) fülbemászóként hatolnak a többes szám első személlyel képviselt gyerekeik és a rajtuk ámuló olvasók tuda­tába, pusztán a hangzásukkal, hangzó létezésükkel – ahogyan az elbeszélő lánycsaládtag ezt meg is fogalmazza: „Nem mindig értjük a szüleink beszédét. [...] örökre megfejthet­len nyelvek maradnak. Befelé hold, koszorúzás, külső élről dupla lucc. Karon ülő korunk

óta úgy vagyunk ezzel, mint a csecsemők a dorgáló hanggal vagy a derűs beszéddel: elég értenünk az intonációt. És ebben van valami szép” (197–198.). És ebben tényleg van valami szép.

A szokatlan szövelezések és szóteremtések, a Bodor Ádáméhoz fogható névadások, a kimódolt hasonlatok és a körülményeskedő megfogalmazásmódok jóvoltából, tehát Szvoren lefegyverzően autisztikus-artistikus nyelvjátéka révén költözik belénk, olvasókba az idegenség tartós közérzete. Hogy mennyire idegenek számunkra ezek a szöveglények. És hogy mennyire mégis rólunk szólnak az ő történeteik. És hogy mennyi mindent megtudhatunk ezáltal saját magunkról, saját ismerősnek vélt idegenségünkről. És most csak röviden utalok az ábrázolt alakok és események bármiféle túlzó direktséget vagy didaktikusságot nélkülöző lidércességére. Ahogyan például az egyik őshumanista eszméről és társas intézményről, a barátságról nyilatkozik a *Dimnyemag* című írás elbeszélője. Vagy gondoljunk a Szvoren-művek *ügynevezett* nyomasztó hangulatára, a nyomasztás mechanizmusára, monokróm mechanikusságára, amelyet egyesek olykor bornírtan szóvá is tesznek. Persze, vakság volna nem belátni, van mindebben – az ábrázolás tárgyában és módjában – jókora mechanikusság, de azt hiszem, ez része a varázslatnak. Egyfelől ugyanazt kapjuk most is, mégpedig ugyanabban a műfajban, mint a megelőző négy novelláskötettől, másfelől meg azért kapunk valami újat is az *Ohrwurm-jegyzetekkel*.

Minél tovább marad hűséges Szvoren a novella műfajához, és ez már az ötödik kötete, annál inkább nyilvánvalóvá válik, hogy ő az utóbbi másfél évtized talán legfontosabb novellistája. Nem tudom elképzelni, hogy regényt írna. (Noha érdekes regénytípológiát olvashatunk a *[függönyökkel érvel]* című *Ohrwurm-jegyzet* egyik emlékezetes pontján, a függönnyelfüggesztés különböző változatainak szellemesen kiagyalt párhuzamában.) Bár azt sem tudnám megjósolni, milyen típusú újdonsággal lep majd meg minket a hatodik novelláskötetében.

LEHETSÉGES VÁLTOZATOK, AVAGY HOGYAN HALT MEG T. OLIVÉR?

Tolnai Ottó: *Szeméremékszerek 2. Az úr pantallója*

„Nem sokkal a halála előtt T. Olivér tartott volt egy irodalmi órát a *Gyökérrágóban* közzétett régi Palics-verséről a határon túli magyar tanároknak, akik nagyon is inneniek voltak” – olvasható Tolnai Ottó *Szeméremékszerek* című regényfolyama első részének 376. oldalán. Az első rész narratív stratégiája a megkettőzött szerzői hangra épül: a fiktív én-elbeszélő megfigyeli, leírja, idézi, átírja, megírja stb. T. Olivérnek nevezett fiktív alteregója életét, gondolatait, szavait, műveit. És fordítva: a két hang nem választható el egymástól. A megkettőzés lehetőséget teremt az elbeszélői pozíció elbizonytalanítására, az állandó nézőpontváltásokra, a perspektívákkal való önironikus játéokra. Nem egyértelmű, hogy ki indul el a két steril pohárért, ki találkozik a különös palicsi figurákkal, kit tartóztatnak le. Regény Misu, a korábbi művekből már jól ismert szerb nemzetiségű infaustus, a „regény komisszára”, vagyis az a figura, aki az ördög ügyvédjének szerepét játssza, annak az olvasónak a pozícióját képviseli, aki azt állítja magáról, hogy tudja, mi is az a regény. Misu meg is állapítja mindjárt a kezdet kezdetén e két elbeszélőről: „mi ugyanazt mondjuk, ugyanazt multiplikáljuk”. Majd ez a kettősség megsokszorozódik: kiderül, hogy a történetekben felbukkanó szinte összes infaustus egyúttal szerzője is lesz valami módon az általunk olvasott regénynek.

Tolnai Ottó prózáírásának e sajátosságáról több elemzés is született. A *Grenadírmars* című kisprózakötet kapcsán *Fiktív többszerzőjűség Tolnai Ottó újabb prózájában* címmel Novák Anikó gyűjtötte egybe és kommentálta ezeket. Figyelemre méltó mozzanat, hogy egy *Szeméremékszerek* című regény ötlete már ekkor, a *Grenadírmars* írásának idején, 2008 táján is felmerül: „Hóseimmel ugyanis ilyen kis szövegeket szoktam írtni, még ma is gyakran íratok velük ilyen semmis kis szövegeket, hogy valamiféleképpen elhatárolhassam magamat tőlük. Egész kis könyv gyűlt már össze ezen semmis szövegeikből: *Szeméremékszerek* címmel...” (35.)

A tíz évvel később, 2018-ban induló regényfolyam újdonsága a fiktív többszerzőjűség narratív eljárásának szempontjából, hogy az egyik alteregó, mégpedig a legfontosabb, a Tolnai Ottó nevű valós szerzőhöz legközelebb álló figura, T. Olivér meghal az első rész végén. Nemcsak a T. Olivér név hasonlósága teremt meg az azonosság vagy szoros közelség képzetét az olvasóban, hanem az a fogás is, hogy a korábbi elbeszélésekben és a most megjelenő *Szeméremékszerek*ben egyaránt T. Olivér műveinek a címei megegyeznek a valós szerző, Tolnai Ottó korábban ténylegesen megjelent művei-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2021
176 oldal, 3499 Ft

nek a címeivel. Az azonban, hogy hogyan és mikor távozik az élők sorából ez a bizonyos T. Olivér, nem derül ki. Úgynevezett „szellemi örökösei”, azaz a többi alteregó és más regényfigurák, avagy elbeszélő-alakzatok megpróbálják összeállítani hátrahagyott írásainak, kéziratainak gyűjteményét, és megállapítani a szerzőjük által szándékolt sorrendet. A hagyatékából előkerül egy tartalomjegyzék Olivér kézírásával, névtelen, csak egyes szám első személyű elbeszélőként jelen lévő alteregója új sorrendet próbál felállítani, újra kezdi olvasni a szöveget, majd vesz egy üres lapot, aminek az aljára odaírja, hogy VÉGE. Majd ezt követi még két további textuális befejezés, az Epilógus, valamint az Elő- és/ vagy Utószó. Ezt követően pedig megjelenik még két valós kötet: a *Szeméremékszerek 2.* és a *Szeméremékszerek 3.*, és nem tudjuk, mi lesz a folytatás.

A regényfolyam időkezelése, idővel való játéka miatt voltaképpen nehéz recenziót írni a második részről. Ahogy láttuk, a regény véget ért, mielőtt elkezdődött volna. Amíg nem ismerjük a teljes művet, voltaképpen csak a pillanatnyi állapotra, a már megjelent részekből kikövetkeztethető képre hagyatkozhatunk. Kérdés, persze, mi számít a teljes műnek, hiszen a *Szeméremékszerek* is folytatása, továbbírása a Tolnai-szövegüniverzumnak, a Tolnai Lexikonnak.

A *Szeméremékszerek* című regényfolyam második kötetének alcímei, *Az úr pantallója* és a *Kávészások Czipriánnal* az első könyv fiktív tartalomjegyzékében is szerepelnek, igaz, némileg más formában: „Első rész 1. A Bach/Bak lányok 2. A Cziprián-szövegek (Az úr nadrágja)”. A T. Olivér hagyatékában talált lista 15. helyén szereplő *A fröccsöntés kora* fejezetcím pedig az idén megjelent harmadik könyv, a *Szeméremékszerek 3.* alcíme lett. Mindez arra utal, hogy az alteregó, a névtelen elbeszélő rendre átírja, átszerkeszti a „talált”, azaz saját maga által korábban írt kéziratot. A „talált kézirat” irodalmi fogása persze egyáltalán nem új, hanem együtt született a modern regénnyel: már Cervantes elbeszélője is azt állította, hogy a Don Quijote arab nyelvű kéziratát, egy bizonyos Cide Hamete Benengeli nevű arab történész munkáját egy fiútól vette a toledói piacon. (A fiktív többszerzőjűség egyéb nyomai is föllelhetők a spanyol regényben: például midőn a szerző előszót próbál írni, és ahogy sem boldogul, betoppan a barátja és ellátja szakmai jó tanácsokkal.)

Míg a *Szeméremékszerek 1.* ideje az egy nap, mint a nevezetes Bloomsday Joyce *Ulysses*-ében, főhős-elbeszélő(k) mindenféle kalandok után teljesíti(k) a missziót: beszerzi(k) a patikában a két steril poharat, addig a *Szeméremékszerek 2.* ideje egy év: az elbeszélő-főhős(ök) feljegyzéseiből kirajzolódnak az évszakok változásai. A névtelen elbeszélő és T. Olivér beszélgetései a Cziprián Falconetti nevű hőssel egy éven át, késő nyártól késő nyárig tartanak, ám ez a regényidő nem egy konkrét naptári évhez kapcsolódik, inkább annak érzékeltetésére szolgál, hogy a kávézások hosszú éveken át ismétlődtek, minden nap pontban délben. Az első könyv egy napjának egyik eseménye ilyen módon külön könyvvé tágul a második részben. „Ha valamit nagyon vártam már az előzetesben, a pszichiátrián, akkor azt: napi rendszerességgel megint kávézni járhatok Cziprián Falconettivel. Az OMEGA kertjébe.” A könyv Epilógusában pedig 2016-ban egy kora reggel félálomban hallott rádiós sajtóhír kapcsán érzékenyül el az elbeszélő és vele együtt T. Olivér: eszébe jut, milyen régen nem látta a barátját. Az olvasó pár oldallal később döbben csak rá, hogy azért nem látta, mert meghalt: temetésének leírása zárja a *Szeméremékszerek 2.*-t.

Vagyis amikor elkezdjük olvasni a könyvet, bizonyos értelemben már egyikük sem él. Sem T. Olivér, sem Cziprián Falconetti. A kérdés az, milyen értelemben, és ha meghaltak, ki az, aki még mindig beszél?

Az egyik lehetséges magyarázat a korábbi megállapításokból következik. T. Olivér neve jelöli a korábban keletkezett műveket, amelyeket a névtelen elbeszélőnek kell újrakeresnie, újraírnia, sorba rendeznie. Olyan szituáció rajzolódik ki, melyben a szerző önmaga olvasójává válik, és amelyben úgy kell saját korábbi kézirataira tekintenie, mint lezárt (holt) anyagra, és valami módon újra életre kell keltenie azt, mint Cziprián állator-

vos szomszédjának, Jugoszlavnak az ájult (tetszhalott) énekesmadarat, Palics utolsó sárgarigóját.

Ennek a magyarázatnak azonban ellentmond az, hogy a *Szeméremékszerek* 2. című mű, alcímeiből következően, T. Olivér hagyatékának a része, márpedig az első rész cselekménye szerint T. Olivér nem szabadult ki a pszichiátriáról. Miután többször eltűnt, az ágyhoz kötötték, de később az őt kereső Professzor már egy másik beteget talált az ágyában. Vagyis nem térhetett vissza, hogy még egy évig kávézgasson Czipriánnal. A Czipriánnal folytatott beszélgetések viszont azután indulnak, hogy az elbeszélő-főhős visszatér az előzetesből. Igaz, teljesen bizonytalan abban, hogy az egész letartóztatás megtörtént-e: „Ha valamit vártam az elmúlt hónapokban, mármint az előzetesben, hogy kávézni járjak Czipriánnal, igaz, azt sem tudom pontosan, hány hónapig voltam előzetesben, sőt azt sem, előzetes volt-e az valójában, s ha előzetes, minek is az előzetese, hiszen közben a pszichiátrián is előfordultam, vagy ha nem volt előzetes, akkor mi is volt tulajdonképpen.”

A megkettőződés ily módon az önmagát megfigyelő, a valós tapasztalatokat fikcióvá alakító író eredendő skizofréniájának jelölése is lehet, melyről Kosztolányi Dezső írt először a magyar irodalomban. T. Olivér eltűnései és halála ebben az esetben játék a tudathasadás pszichológiai metaforájával és – más megközelítésben – a szerző halálánál Barthes-tól eredő elméleti toposzaival. A névtelen elbeszélő saját magával folytat végtelen eszmecsere, ez a Másik azonban folyton eltűnik, valamikor már meghalt vagy meg fog halni egy fiktív eseményhorizonton, és mégis állandóan jelen van, volt és lesz a szövegfollyamban.

Annak, hogy az elbeszélői nézőpont folyton változik, folyamatosan villódzik az E/1-es és az E/3-as perspektíva között, mint Makacs Puci kiégett villanyégője, melyek egy új helyen becsavarva a csodával határos módon újra világitanak, az a következménye, hogy az olvasónak egyszerre kell elfogadnia valakiről, hogy ő, és azt is, hogy nem ő, hogy van is és nincs is. A könyvből vett másik hasonlattal élve: akár a kóboráram a meztelencsiga testében, amely zárlatot okozott Cinike kerti törpéjének fénytelepében.

Ilyen erősen reflektált, egymást kizáró ellentétekből, paradoxonokból épül az egész szövegfollyam. Ez a fikciót a metafikcióval keverő alkotói módszer persze jól ismert a korábbi Tolnai-művekből is; a *Szeméremékszerek* újítása abban áll, hogy itt a szerző nagyformát épít úgy, hogy a forma minden elemét elbizonytalanítja, aláaknázza. A történetek gyakran többszörös, imitált „közvetítésen” keresztül formálódnak, az egyes elemek tekintetében megoszlanak az infaustusok mint társszerzők nézetei, a történetek forrása homályban marad, a megsokszorozódott szerző eleve nem lehet megbízható. Mivel nem világos, kihez kötődnek, kinek a számára relevánsak az elbeszélte dolgok, a történetek mindinkább elvesztik eseményszerűségüket. Az a sajátosság, hogy az egyes epikus motívumok, epizódok, idézetek, különböző rendű és rangú szövegelemek különböző kontextusokban újra felbukkannak, és a történetek folyton vándorolnak, újabb és újabb kapcsolatokat létesítenek, azt eredményezi, hogy az olvasó egy idő után nem képes különválasztani őket: az elbeszélte világ és az elbeszélés világa egymásba omlik. T. Olivér meghalt, mégis folyton jelen van, az iratrendező összekeveredtek, egy részük a börtönben maradt, a másik a pszichiátrián, az infaustusok is széthordták, mégis az olvasó szeme előtt formálódik, épül egy imaginárius életmű, kézzelfogható, szép kiállítású valós kötetbe rendeződve, Bojan Bem üde vásznainak reprodukcióiba csomagolva.

Itt, a második részben manifesztálódik igazán, hogy nemcsak a narráció tere bizonytalan, hanem az azt figyelő, imaginárius mását létrehozó tekintet is. Palics gazdag múltú fürdőváros és egyúttal Isten háta mögötti hely a határzónában. Nagyszerű festőinek köszönhetően sajátos művészeti epicentrum, ugyanakkor életveszélyes fekete lyuk, ahol furcsa halált halnak az emberek. Az elbeszélés keretezésének metaforizációja a „határolt

semmi” képzeivel egészül ki: Kunigunda néni szépen tud slingelni, azaz gomblyukat körbevarrni, Bodó kezében felrobbant egy szovjet löveg, a gyerekek az ő lyukas tenyerén keresztül nézik a filmeket a moziban. Ezzel párhuzamosan megjelenik e képzetek inverze is abban az epizódban, amikor Cziprián alkoholista kolléganőjének meghal a férje a tévé előtt, és a halott szem nézi a képernyőt napokon át, majd Cziprián és Olivér a halott szemével próbálják továbbnézni a tévéműsort, főleg a zágrábi tévé *More* (Tenger) című adását. Nemcsak a történetek, hanem a látványok is közvetítettek. Nem a tenger kékje jelenik meg, hanem az azt közvetítő médium, például a dalmát utcai festő nadragja, amelybe a spaklit törli.

A paradoxitás megmutatkozik a regény „világításában” is. A Makacs Puci által cseréltetett égők „pislogóvá” teszik Palicsot, a vakító nyárban beszélgető Olivér és Cziprián az *Ezeregyéjszaka* történeteit mesélik egymásnak, amikor felidézik barátaik, ismerőseik halálát. A kedélyes, békebelinek ható kávézgatások súlyos traumák, tragédiák emlékeit hozzák felszínre. Cziprián nagy barna olasz szeme mintha mindig könnyben úszna.

A folyamatos perspektívaváltások az emlékezet ellen dolgoznak. A gyors nézőpontváltások nem engedik, hogy az anyag megszilárduljon, kontúrokat kapjon. Mivel látszólag minden mozzanat érdemesnek mutatkozik a megőrzésre, az olvasói tudat elmerül a részletek folyamatos áramlásában, a szem belekápárazik az állandó villódzásba. Az ironikus tükörijáték, melyben rendre egymásba fonódik az iszonyat és a szépség, úgy hat az olvasói tudatra, mint valami érzéstelenítő, fájdalomcsillapító: első olvasásra szinte alig érzékeljük a Palicson átvonuló történelem brutalitását, a hősök veszélyeztetettségét, szorongását, félelmét. Ennek a módszernek egyik eklatáns példája az, ahogy egybemesélődik Gyuszinak, a Kisvendéglő pincérének rettenetes öngyilkossága (a disznóólban akasztotta fel magát egy kutyalánccal) a Cinike kerti törpéjének elromlott világítása körüli banális bonyodalmakkal. Cziprián halála is eltávolítva, alkotói problémaként jelentkezik: hogyan lehet megírni Cziprián temetését? Csak a könyv újraolvasása során mutatkoznak a korábban figyelmen kívül hagyott jelek: hogy kismotorján, „málnaszín lopakodóján” voltaképpen a végzet közelít hangtalanul és feltartóztathatatlanul.

A *Kávézások Czipriánnal* dialogizált monológ, ahol szintén elmosódik a határ az Én és a Másik szövege között. Az elbeszélő többször fel is hívja a figyelmet, hogy egyidős a barátjával. Cziprián többes identitása (olasz-lengyel származása és büszkén hangoztatott „vegytiszta” magyarsága), a tény, hogy ateista létére szentté akarja avatgatni a Kárász gróf lányát, Ilonát – ezek az ellentmondások T. Olivér és a névtelen elbeszélő tükörképeként látatják alakját: Cziprián figurájában sajátos önarcképet is rajzol az elbeszélő. Cziprián vegyész (valamint méhészt és rádióamatőr), az anyaggal való munkálkodása az inverze, másik oldala az elbeszélő, az Író anyagtalannak műveleteinek. Cziprián a kamillából von ki fertőtlenítőnek használt kék olajat, az elbeszélő pedig a „semmis”, azaz a nem-anyagi, metafizikai dimenziók nyomait keresi a számára adatott világban.

A baráti beszélgetések imitált közegében azonban nem csak felörlődnek, beörlődnek az egymást kizáró, egymást folyton ellenpontoszó minőségek, mint a malomkő rémesnek nevezett vájataiban a gabonaszemek. Létre is jön valami új szubsztancia: az állandó egymásra tekintés, az egymáshoz fordulás, az egymás szövegeire, rezdüléseire adott reflexiók kölcsönössége, naponta ismétlődő gyakorlata megteremti az intimitás imaginárius terét is. Az olvasó maga is ragaszkodni, kötődni kezd Czipriánhoz, és ezt igazából csak akkor veszi észre, amikor e pazar, elbizonytalanító, ironikus posztmodern szövegszökökút állandó andalító csobogása ellenére váratlanul éri és szíven üti egy szavakból szőtt regényhős halála.

Az orosz származású francia filozófus, Bergson-tanítvány Vladimir Jankélévitch írja az iróniával foglalkozó esszéjében, hogy az irónia a hamis tragédiák ellenszereként harcol a fájdalom és a reménytelenség totalitásával szemben, az irónia „nagy vigasztaló”.

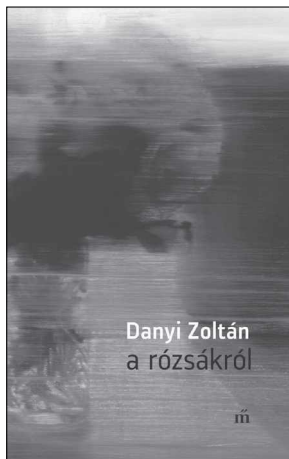
„Minthogy a gondolkodásunk hajlamos végigvinni a fennhéjázó antitéziseket, az érzelmeinkben van hajlandóság a szenvedélyre, amely gyötrővé és úgyszólván rákos góccá teheti őket, a cselekedeteinkben pedig készség arra, hogy szokássá vagy rögeszmévé váljanak, szükségünk van egy szabályozó tényezőre, amely bizonyos jótékony léhaság révén kiegyensúlyozza a logika, az emlékezet és az álom »hármás őrjöngését«. Az irónia ez a szabályozó erő. [...] az irónia gyakrabban vár el tőlünk beletörődést, türelmet és teljesen közönséges jó humort, mint lelkesedést. Hiszen nem vagyunk angyalok. Minden ösztönünkben, minden szenvedélyünkben van valami, ami összetöri a szívünket... Hogyan találna mind helyet a keblünkben? Az irónia az a szükségmegoldás, amely lehetővé teszi, hogy megférjenek egymással, kölcsönös engedmények és realista bölcsesség segítségével. Az irónia nem más, mint a szemérem egyik arca” (Mihancsik Zsófia fordítása).

V I S Y B E A T R I X

A RÓZSA NEVEI

Danyi Zoltán: A rózsákról

„[S]tat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus” – ezzel a latin hexameterrel fejeződik be Umberto Eco *A rózsza neve* című regénye, nagyjából így fordíthatjuk: A hajdani rózsza név csupán, pusztá (csupasz) neveket markolunk. Természetesen rögtön kérdésként adódik, hogy játékba hozható-e ez a hangzatos idézet Danyi Zoltán *A rózsákról* című művével. Ahogy a regényről szóló kritikákat olvasgatom, kirajzolódik, hogy szinte minden írás nekifut a cím és a rózsák regénybeli értelmezésének, ami végül is logikusnak tűnik, hogy rögtön az elbeszélő visszatérő fordulatával éljek, ám az is látszik, hogy a „rózsázáshoz” rendszerint az igazán kitűnő méltatások második felében, összegzésében jutnak el a recenzensek, miután kontextusba helyezték a művet és történetét, megvizsgálták a szöveg tartalmi jegyeit (délszláv háború, [poszt]trauma, kényszeres elbeszélő, rózsatermesztés, a főszereplő „feleségéhez”, apjához való viszonya, brüsszeli utazás stb.), valamint szerkezetét, elbeszélésmódját, nyelvezetét. Ennek a haladási iránynak persze szintén megvan a logikus magyarázata. De miért ne kezdhetném én épp a rózsákkal? Nemcsak azért, mert az elbeszélő is a rózsákkal akarja, tudja kezdeni, „szép lassan összeállt minden a fejemben, az is, hogy mit mondok el neki, [...], és az is, hogy az

*Magvető Kiadó
Budapest, 2021
472 oldal, 3999 Ft*

egészten mivel kezdem, és persze, hogy a rózsákkal akartam kezdeni, mert úgy éreztem, hogy a rózsákból indul ki, a rózsákkal függ össze és a rózsákhoz tér vissza minden” (171–172.), hanem azért is, mert egyszerűen ez foglalkoztat leginkább a művel kapcsolatban, és a rózsza mint téma, ürrügy, „fedőnév” valóban mindennel, de mindennel összefüggésben áll vagy állítható ebben a jelentős regényben.

Az már szintén többször elhangzott (például Bárány Tibor [ÉS-kvartett], Gál Kitti [KULTer], Károlyi Csaba [ÉS], hogy a rózsza mint kulcsmotívum nem az ismert kultúrtörténeti kontextusban szerepel a műben. A szerző ugyanis felszámolja – Bárány szavával kiüresíti – a rózsához kapcsolódó szimbolikus művészeti, vallási jelentéseket, és ezek helyett, helyébe egészen újfajta jelképrendszert épít e motívumra. Mindez azért is izgalmas, mert az elbeszélő egész életét meghatározza a rózsza és a rózsatermesztés tevékenysége: a rózsza számára mindennapos, verejtékes munka, a legföldhözragadtabb realitás, földművelés, megélhetésért folyó küzdelem, kereskedelmi áru, s mindezzel kapcsolatban fontos kérdés, hogy betöltheti-e a rózsaföld az elbeszélő számára ugyanazt az önazonos életutat, mint apja számára. Tehát mindez, az elbeszélő egész életét többféle módon, időszakban meghatározó „rózsás” életmód és minden növekedési és munkafázisában jól ismert rózsaföld kitölti, meghatározza a főhős tudatát, életének alakulását, lelki elakadását, betegségét, így a rózsza mint mindennel összefüggésbe hozható, hajtásaival mindenre ráhajló növény saját „univerzumként”, számos szimbolikus, átvitt jelentéssel ruházódik fel a kényszeres és irreális összefüggések, „jelek” alapján élő férfi tudatában. Az énelbeszélő a maga lekerékítő, leegyszerűsítő módján lényegében minden életjelenséget, történetet valamiképpen párhuzamba tud állítani ezzel a nemes növényvel vagy a rózsához kapcsolódó tevékenységgel; a fizikai munka végzése közben élete eseményeit, gondolatait, érzelmeit a rózsákhoz kapcsolja, és fordított irányban is: mindenről a rózsza jut eszébe, bármit csinál, bárhol jár, még Brüsszelben is, miután „szakít” a rózsás életével, és több ezer kilométernyire van a (szülő)földjétől. Tehát a rózsza szinte mindent jelent ebben a műben, folyamatosan jelentésekkel gazdagodik vagy terhelődik, ám ezek a jelentések mozgásban, növekedésben és lebomlásban is vannak, miként a növény is. Ha Danyi művében minden lehet rózsza, akkor végtére semmi sem az, a rózsza mint szimbólum, mint szabadon felruházzható jelölő egyszersmind szét is íródik, fel is számolja önmagát.

Itt kapcsolódhatunk vissza a szemiotika nagymesteréhez, Eco-hoz, aki *A rózsza nevéhez* írt széljegyzeteiben kifejti, hogy Morlay-i (Clunyi) Bernát *De contemptu mundi* (*A világ megvetéséről*) című művének, mely a „hová tűnt...”, az elmúlt dolgok „leltározásának” ismert költészeti témáját verseli meg, Eco által (is) kiragadott sora azt fogalmazza meg, hogy az eltűnt dolgoknak csak a neve marad ránk. Továbbá ehhez társítja a hasonló, *nulla rosa est* kijelentést is, amellyel Abélard, a skolasztikus filozófus (és himnuszköltő) egyszerre mutatja meg, hogy a nyelv egyaránt képes szólni az eltűnt és a nem létező dolgokról. Továbbá itt ír Eco a címadás értelmezéseket implikáló veszélyeiről, s saját „véletlen” címadásáról, *A rózsza nevééről*, amit tetszetősnek talált, „mert a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent: misztikus rózsza, rózsának a rózszaélete, a rózsák háborúja, a rózsza a rózsza a rózsza, a rózsakeresztesek [...] A cím dolga nem az, hogy megfegyelmezzé, hanem az, hogy összezavarja az ember gondolatait” (Umberto Eco: *A rózsza neve*, fordította Barna Imre, 1998, 586.). Pedig Eco ez esetben nem is szakad el az ismert kulturális kontextusoktól, a felszámolás mégis sikeresnek nevezhető. Danyi regénye azonban, ahogy a fentebbi fejtegetésből is kiderült, ellene tart az összes rózsával kapcsolatos elvárásunknak, sokkal erőteljesebben (és másként), mint a másik kortárs regény, Tompa Andrea *Omertája* teszi. A motívum jelentésrétegei nemcsak mozognak, épülnek és felbomlanak („Ezért nem lehet elmondani a rózsákat, gondoltam. [...] be kellett látnom, hogy nem tudom elmondani a rózsákat, mivel a rózsák is mindennap mások” [433.]), sőt, a mű visszatérő kijelentései szerint a rózsákról való beszéd az elbeszélő

lő lényegi mondanivalóját, a megfogalmazhatatlan dolgokat fedi el („Csak azért beszélek megint a rózsákról, hogy addig se kelljen másról” [205.]). Ám Danyi regényének bravúrja mindenképpen az, hogy a rózsát címmé és központi elemmé emelve egészen újfajta – szimbolikus, metaforikus – jelentéseket tud adni e kedvelt, ugyanakkor rendszeren megterhelt évezredes toposznak. Másfelől a motívumnak, illetve a hozzá kapcsolódó jelentések ellentmondásosságának, egymástól való csúszkálásának nemcsak a főszereplő gyógyulástörténetéhez, belső fejlődéséhez és a „megszaggatott” élethez mint „végső”, nagy felismeréshez van köze, hanem ez a rózsamotívumban is tükröződő „szaggatott élet” a rózsza kultúrtörténeti kontextusával való szakítást is hordozza egyben. E regény alapján úgy tűnik, hogy a háború(k), történelmi kataklizmák következtében megszakított, eltorzult, traumatizált sorsok, életek nem folytathatók a korábbi morális-szellemi eszmé(nye)k, művészeti ideálok mentén. A háború legyalul minden korábbi értéket, jelentést, „a háború alatt a dolgok ugyanúgy megváltoztak, mint ahogy a betegségem idején az ötös és a hatos jelentése változott meg bennem” (270.). A rózsza Danyi regényében leginkább virágát, szaporítószervét veszti el, s a hangsúlyok a szúrós, tüskékkel teli, sebet ejtő növényre és a vele való munkára helyeződnek. Esményítésről már szó sincs. És ha a rózsát „a nemi szervüktől megfosztjuk, akkor nem tudjuk felismerni, képtelenek vagyunk egymástól megkülönböztetni őket, a feladat megoldhatatlannak látszik [...], a lekaszbolt rózsákat apám se tudta megnevezni” (201.). A szavak, nevek ismételtetése pedig, ismert jelenségként, szintén a jelentés elvesztéséhez, az értelmetlenné váláshoz vezet, az elbeszélő a felesége nevének ismételtetése kapcsán mondja: „a két név olyan lett, mintha egy idegen nyelv szavai lennének, egy ismeretlen nyelv, melyet soha nem beszéltem [...], mintha] ezzel a szüntelen ismételtetéssel elvágtam volna valamit, és ettől a két név jelentése elfonnyadt” (204.). Mert a megnevezés valójában mindössze elfedi a jelentések mögötti ismeretlent, „márpedig ezt teszi minden történet, egyszerűsít, azonosít, megnevez, vagyis ismertnek mutatja az ismeretlent, és ezzel mindig és mindenhol és mindenkit szükségképpen megtéveszt” (434.).

A rózsának mint virágnak a szépsége, pozitív, fennkölt jelentésköre tehát egészen háttérbe szorul – a jelentések ilyen irányú teljes kiiktatásáról azonban mégsem beszélhetünk –, helyette a tüskés, sebeket osztó, göcsörtös rózsató, a növény kerül előtérbe, amelyek közül a tövek metszése, folyamatos visszavágása kap erős hangsúlyokat az elbeszélésben. A visszametszett rózsató ugyanis valóban a mű központi motívumának tűnik, egyfelől magába sűríti a megszakítottságtapasztalat több aspektusát is: a délszláv háború által okozott társadalmi, gazdasági, identitásbeli töréspontokat, az agresszió, pusztítás által megszakított, tönkretett országot, városokat, kultúrát és mindennemű értéket, valamint a háborúval is összefügg a főszereplő életének többszörös megszakítottsága, szaggatottsága, kudarca. Bántalmazó anyja elhagyja a családot, a Vajdaságból visszatér Magyarországra, a családi vállalkozás – rózsatermesztés – tönkremegy, a háború előtti barátságok szintén megszakadnak, a barátok meghalnak vagy disszidálnak. De megszakad a férfitváros, felnőtté válás folyamata is, az elbeszélő apja rózsáinak köszönhetően mentesül a besorozástól, ami miatt utólag bűntudata van, a szorongásos félelem és az ezekből „kihajtó” kényszerbetegség pedig mentális állapotának törését jelzik, párkapcsolatai szintén tönkremennek, kisiklanak, az élet továbbadása, a gyermeknemzés morálisan-érzelmileg képtelenségnek tűnik ebben a világban, mindezt a főszereplő nemi szervének megbetegedése, a műtétek által csonkolt pénisz története is érzékelteti. A megszakítottságtapasztalatok közé sorolható továbbá a szereplő apjával való viszonya is, a rózsatermesztéssel mint családi hagyománnyal való leszámolás, szakítás, egy „saját élet” igényének megjelenése, ám ez már a regény végkifejletéhez tartozik. (Ám az elbeszélő vallomása szerint a gyógyulásban is fontos szerepük volt a rózsáknak, a test fizikai és pszichés megbetegedése, kéz a kézben, a mezőgazdasági munka hatására kezd javulni.) Az elbeszélő történetmon-

dásában a korlátozott tudat hasonlatok, párhuzamok, jelentéstársítások mentén halad előre, s az ismétléskényszer következtében többször is hasonló összegzések olvashatók: „nekem erről a rózsák jutnak az eszembe, mert ha a rózsákat megmetszik, akkor a vágások helyén új hajtások erednek, melyek lassan ágakká fejlődnek, és ha ezeket is lemetszik, akkor a helyükön megint új ágak nőnek...” (287.).

A metszett, földből kiforduló rózsató képe kapcsán a szerző a regény legfontosabb motívumait, gondolati-tartalmi jegyeit vetíti egymásra: a háborút és a jórészt ennek következtében elakadt, megbetegedett szereplő életének („kasztrációs” kálváriájának és kényszerbetegségének) a regény egészén végigvonuló motívumait: „sok gyökér elszakad szedéskor, [...] beleszakadnak, benne maradnak a földben, és úgy merednek ki belőle, mint ahogy a katéter csöve lógott ki a pöcsömből, vagy ahogy a kiégett kábelek, az elszakadt vezetékek, a meggömbült vasak merednek ki a lebombázott épületek romjai alól, gondoltam, mikor az ünneplőcipőmben járkálni kezdtem a felhasogatott földön” (236.).

A rózsza elsősorban a férfi brüsszeli utazása során szed magára pozitív jelentéseket. A szereplő minduntalan belebotlik a parkok rózsakertjeiben virágokban pompázó növényekbe, és reflexióit, önmagával kapcsolatos meglátásait továbbra is a rózsához kapcsolja, ám ezek itt elég erőltetettnek, szentimentálisan szentenciózusnak tűnnek. A Brüsszelbe tett utazás a mű utolsó harmadában egyébként is a regény legaggályosabb része. Egyetértek azokkal a korábbi kritikákkal, amelyek nem találták sikeresnek, jól megoldottnak a mű végkifejletét, az ismert és gyakorta belső változást generáló utazás toposzának ábrázolásmódját.

Mielőtt ezzel kapcsolatos gondolataimat kifejtem, ismét kicsit messzebből indítok. Danyi regényét olvasva, majd a vége felől visszatekintve az egészre, felmerülhet, hogy vajon működhetett volna-e mindvégig az a zenei szekvenciákhoz hasonló, repetitív, és nyelvi-indulati kilengéseket nem tartalmazó, kitarzott hang, ismétléslvne épített nyelv, ami a szöveg első kétharmadát jellemzi. Úgy gondolom, hogy a szerző remekül eltalált és működtetett egy nyelvi tónust; saját, egyedi beszédmódot konstruált a mentális problémákkal küzdő elbeszélőjének, akinek fejében kényszeres „szabályok” – számlási kötelességek, tilalmak, időhöz kapcsolódó követelmények – jelennek meg, amelyeknek engedelmeskednie kell, mert különben baj történik. Az első személyű, s betegsége következtében korlátozott tudatú, látószögű szereplő „csóvilága” fájdalmasan átélhetővé válik, a folyamatos ismétlések által körkörösén, körülményesen, következetesen és lassan előre haladó narráció, az elbeszélés nehézségeire is reflektálva, az olvasót is „behúzza” ebbe a tudatba. A kényszeresség nemcsak a cselekmény szintjén megjelenő szokásokban – például számlolás, járkálás, meg nem szólalás – mutatkozik meg, hanem a kényszeres mondatalkotásban és motívumismétlésben is, bizonyos dolgok, mozzanatok így kaphatnak sokrétű jelentést, kötegelődhetnek egybe, s emelkedhetnek motívummá. A rózsza mellett így válik jelentőssé az elbeszélő péniszének betegsége, műtétei és a köré épülő motívumháló (csonkolás, katéter, vizeletsugár, fájdalom), a fuvarozás, a tenger és a hullámozás, a feleség, aki nem is a felesége és így tovább.

A kitarzott hangot talán tényleg nem lehetett volna a végtelenségig nyújtani, a körbenjárás, a szirmokból formálódó szöveg, amelyre a regény a rózsaszirmok elrendezésének hasonlatával reflektál („fontos felismerésem rózsái” [370.]), az elbeszélő állapotának, helyzetének stagnálását, változatlanságát jelentette volna. A szerző azonban a fejlődésregény műfajával is jellemezhető változástörténet elbeszélésére vállalkozott, ám a szereplő önmagára ébredése, a mindenre kiterjedő átalakulás túl gyors és zökkenőmentes az előzően mintegy háromszáz oldalon át részletesen ábrázolt állapot súlyosságához, az elakadás mértékéhez képest. Sem az apával való konfliktus, sem az utazás ismertén kikököntözött szerepe nem elegendő a cselekmény szintjén a mű végi fordulatszerű átféjléshez. Az elbeszélés nyelve megváltozik, a megvilágosodás, bölcselkedés giccsbe hajló, szentenciózus

megfogalmazásai eluralják a mű utolsó egységét. A Brüsszelben töltött hetek nemcsak nagy felismerésekhez vezetnek, hanem mintha egy csapásra minden korábbi kényszer (és motívum) is eltűnne, az elbeszélő, aki korábban az elmondás nehézségeiről, a dolgok megértésének képtelenségéről számolt be, egyszerre rálát életére, helyzetére, képes ezeket új motívumok, képek – felhő, hullám, tengerpart – segítségével megfogalmazni, megszűnik a számolás kényszere, felszáll a vonatra leküzdve a többéves gátat, a korábbi céltalan járkálásokat és eltévedéseket az „odatalálás” sikeresetei váltják fel, sőt, a kurvák utcájában tett séta még a „feleségével” kapcsolatos felismerésekre is képessé teszi. Ezzel a tudatállapottal és ezzel a kevésbé saját nyelvvvel már nehéz azonosulni. A befogadó kívül kerül a figurán.

A szaggatottságok, folyamatos újrakezdések sorozataként felismert teljes élet („a nagyra nőtt Grand Gala bokor előtt megértettem, hogy nekem éppen ez a szaggatott élet jelenti a saját életet” [370.]), az autentikus élet úgymond kiküzdése, a generalizált félelem eltűnése és a szabadság fogalmának és megélésének lehetőségei egyértelműen rajzolódnak ki a regény végére. Az utolsó sorokból az is kiderül, hogy ez az új élet az alkotás, a történet elbeszélése által válik majd ténylegesen sajátjává. A regény – a metafikciós utalások szerint – pedig az a szöveg, amelyet Brüsszelből hazatérve, a kamaszkori verseket is tartalmazó deklarációk hátoldalára, a „rózsás papírokra” kezd el írni a szereplő, így a regénynek a cselekményhez képest lényegében utóidejű elbeszélésnek kell lennie, noha az előttünk formálódó, nagyon is jelenvaló, az elmesélés dilemmáival és nyelvi akadályaiival is küzdő vallomás olykor inkább jelen (valós) idejűnek tűnik.

Természetesen jól érzékelhető, hogy a változások, az újabb motívumokat is mozgató patetikusabb elbeszélés a szereplő gyógyulását jelentik, s az önmagunkra ismerés valóban eredményezhet heurisztikus felismeréseket, kikerekedő, bölcs(ebb) énnarratívát és érzelmes meghatódást a magunk által bejárt úton, változáson, az önmagunkra ismerés jelentőségén. Ám, ahogy írtam, meglátásom szerint a gyors és szinte teljes körű átalakulás, változás számomra nem volt meggyőző, főleg, hogy az egyértelműsítő kimondások fel is erősítették a változás megtörténtét, mibenlétét, ezért, egyetértve Gács Annával (ÉS-kvartett), a regény megoldása némileg laposnak vagy leegyszerűsítőnek tűnik számomra.

Kár, mert *A rózsákról* című regényt a brüsszeli utazásig a kortárs magyar irodalom igen fajsúlyos művének találtam, s több recenzió számára (Károlyi Csaba [ÉS], Radics Viktória [Litera], Kovács Bálint [HVG]) ez az erős építmény megtartotta a műegészt, elnézhetővé tette a végkifejlet „hibáit”, de még a szigorúbb ítélettel együtt is Danyi Zoltán 2021-es regénye nagy és jelentős vállalkozásnak bizonyul. S mindenképpen nagy munka volt, amíg „ezekig a rózsás papírokig” eljutott.

SZIGORÚ TEKINTET

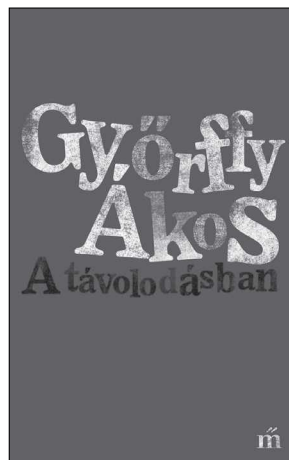
Gyórfy Ákos: *A távolodásban*

Gyórfy Ákos költészetéből ez idáig egyetlen mondatra emlékeztem, amit ráadásul nem is ő írt. Az *Akutagava noteszből* című 2004-es könyv (57a) darabjáról van szó: „A küllők viszik a fényt az út szívébe.” Rögtön a megjelenést követően olvastam a kötetet, így lassan két évtizede hordozom magammal ezt a kétségkívül gyönyörű mondatot. És ezzel a mondattal indul Szijj Ferenc *A nagy salakmező* című 1997-es kötetének 14. verse, amit 2005 táján olvastam, nem sokkal az *Akutagava noteszből* után; ám hiába tudom régóta, hogy vendégszövegről van szó, a mondat akkor is egyszerre idézi fel bennem Gyórfy Ákos és Szijj Ferenc költészetét.

Ez akkor is igaz, ha egyébként Gyórfy Ákos verseit Szijj Ferencéhez hasonlóan nehéz felidézni. A Magvető Időmérték-sorozatában tavaly megjelent Gyórfy-könyv, *A távolodásban* esetében legalábbis ez a helyzet, és ugyanez igaz a megelőző verskötet, a *Havazás Amiens-ben* (2010) kapcsán is. „Az olvasónak ugyanis sokszor lehet az a benyomása, hogy egyetlen versszöveg íródik [...] egy-egy kötetben belül”¹ – Szilvay Máténak az *Agyag és kátrány* című Szijj-kötet kapcsán tett megállapítása maradéktalanul igaz *A távolodásban* verseire is. Az „egyetlen vers” érzetének következménye, hogy – súlyos témái és sűrűsége ellenére is – olyan kötetről van szó, melyet könnyű egy lendülettel végigolvasni. Formailag más kapcsolat is adódik Szijj Ferenc és Gyórfy Ákos költészete között. A klasszikus értelemben vett versszerűség idegen a szerzőktől: nem a szavak és a szókapcsolatok érdeklik őket, hanem a mondat és a mondatnál hosszabb nyelvi egységek, melyek az akusztika helyett a vizualitásra helyezik a hangsúlyt. A képközpontúság viszont szintén nem a hagyományos költői képek dominanciáját jelenti, sokkal inkább a látvány rögzítését. A pillanat kimerevítésének igényéről árulkodik a fénykép kitüntetett szerepe mind Szijj, mind Gyórfy esetében. A fényképszerűség viszont nem az idő konzerválásában érdekelt, hanem a pillanat észlelésében, a környezet és az „én” viszonyainak megragadásában.

A távolodásban környezet-fogalma részben a történeti-kulturális (s főleg szakrális) értelemben vett miliőt fedi le, nagyobbrészt pedig a beszélő által észlelt természetet („Végül mindenhol csak a templomok, / és a természet képei maradnak meg” – *Ostia, Surfacing*). Előbbi szoros kapcsolatban áll a Gyórfy lírai életművében először komoly szerepet kapó utazás élménykörével, mely ismét a Szijj-kapcsolatot juttathatja az eszünkbe; erről árulkodik Gyórfy Ákos egyik kiváló kritikája is: „Szijj a vasút költője, mondhatnánk kicsit szellemeskedve, a he-

¹ Harmath Artemisz – Szilvay Máté – Z. Varga Zoltán: „Káposztáskő, hólyagos ég” (Bozsoki Petra beszélgetése Szijj Ferenc *Agyag és kátrány* című kötetéről). *Jelenkor*, 2015/2, 197.

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
80 oldal, 1999 Ft

lyek közötti otthon-lét szakértője. Vagy inkább a helyek közötti otthontalanságé. Talán nem véletlen, hogy W. G. Sebald *Kivándoroltak* című elbeszélésciklusát is ő fordította magyarra. Amely könyv kivételes erővel beszél el az otthontalanság, az elveszettség stációit. [...] ez a látvány mi magunk vagyunk, ez a látvány az otthonunk, ezt a látványt mi magunk raktuk össze hosszú évek alapos munkájával. Ha sivár – és kétségtelenül sivár, rettentően –, akkor azért sivár, mert a világ, amit felépítettünk, ilyen. Sivár világ a miénk. Szíjj persze nem okoskodik, nem csócsálja meg a látványt, nem elemez, nem értelmez, az olvasóra bízva a munkát. Ő csupán felmutat valamit, egy jellegzetes részletet ír le aprólékosan, amely részletben mégis benne van világunk összes fontos attribútuma.”² A direkt valóságábrázolás, az otthontalanság attribútuma, a látvány otthonossága és a szubjektummal történő azonosítása, illetve a leírás módszere *A távolodásban* verseinek is alapvető jellegzetességei. Ráadásul – ahogy arra Győrffyvel nagyjából egyidőben, szintén Sebald *Kivándoroltak* című könyvéből kiindulva György Péter is rámutatott az *Agyag és kátrány* kapcsán – „[a]z utazás legalább annyira szól az utazóról, magáról az útról, a belső élményekről, mint a felfedezendő, meghódítandó helyekről, az exkluzív látványokról”.³ Az egyszerre „én”- és környezetfókuszú beszédmódot Győrffy ráadásul nem csupán az utazások során tapasztaltakra alkalmazza, hanem alapeleme kötetének.

Egészen egyszerű oka van annak, hogy miért tartom fontosnak részletesebben szólni a Győrffy és Szíjj líravilága közti átfedésekről. Győrffy Ákos ugyanis olyan fontos, kevészavú szerzője a kortárs magyar költészetnek, akit élénk kritikai érdeklődés övez, ám ez az érdeklődés – sarkosan fogalmazva – csak ötletszinten tér ki a lírai életmű kontextusára. Megítélésem szerint az egyik legfontosabb referenciapont Szíjj Ferenc költészete, mélyebb irodalomtörténeti tekintettel pedig – elsőre talán meglepőnek tűnő módon – Mészöly Miklós írásművészete, melynek kapcsán szintén teszek egy – rövidebb – kitérőt.

A 2021-es Mészöly-centenárium fajsúlyos eseménye volt az Akadémia Irodalomtudományi Intézetében rendezett októberi konferencia *Mészöly Miklós – az első száz év* címmel. A szervezők az esemény második napjának esti programjaként pódiumbeszélgetést szerveztek, melynek témája „a ma élő Mészöly” volt. A beszélgetésre négy fiatal, harmincas éveiben járó költőt hívtak meg (köztük e sorok íróját), és mint kiderült, minden meghívottat szoros kötelék fűz Mészölyhöz, lírai értelemben is, és mindenki egyöntetűen észleli, hogy Mészöly hatása nem csupán a prózára terjed ki, hanem napjaink lírájára is. Jómagam Borbély Szilárd 2011-ben megfogalmazott gondolatait idéztem fel, *A nereidák délutánjáról* szóló recenzióból, melynek egyik fontos állítása, hogy már Szíjj Ferenc első verseskötetében, *A lassú élet titkában* is érzékelhető „Mészöly aszketikus, már-már mániákus vágya a pontosság, a tárgyszerűség, az analitikus én nézőpontjának érvényesítésére”.⁴ Győrffy Ákos verseire kevésbé jellemző az analitikus beszélő alkalmazása, az „aszketizmus”, a „pontosság” és a „tárgyszerűség” viszont alapminőségek a költészetében, ahogy a Mészölynél és Szíjjnál hangsúlyos test-tér-metaforák („Az arcán néha olyasmit látok, / ami a mosolyra emlékeztet. Máskor olyasmit, / ami inkább egy tájra hasonlít” – olvasható *A vakablak* című versben), vagy a szinte mitikusá növekedő tájelemek szikár leírásai (*A távolodásban* esetében legfőképp a Duna vízének megjelenítése). A leíró jellegnek kiemelt jelentősége van a könyvben, melyben két kivételtől eltekintve kizárólag kijelentő mondatok szerepelnek, s ez a két kivétel is talált szövegtárgyként áll az olvasó előtt (a *Szövegek T. J. hagyatékából* című verscsoportból). A kijelentő mód kitüntetett szerepe az egyik oka a versek alulretorizáltságának, melynek következtében az olvasó egyfajta ho-

² Győrffy Ákos: Részlet a tágabb zűrzavarból (Szíjj Ferenc: *Agyag és kátrány*). *Új Forrás*, 2015/4, 80–81.

³ György Péter: A tárgyilagos utazás. Anyagok és távolságok – Szíjj Ferenc fotográfáiról és legújabb kötetéről. *Jelenkor*, 2015/2, 189.

⁴ Borbély Szilárd: Monológ és aszkézis (Szíjj Ferenc: *A nereidák délutánja. Válogatott versek*). *Műút*, 2011024, 61.

mogenitással kerül szembe, a köteten átívelő egyetlen vers tapasztalatával. A homogenitás egyáltalán nem kritikai fogalom, egész egyszerűen higgadt hangnemben szólnak a szövegek, melyek a zárlatban akkor is elcsendesülnek (mint a *Vízrajz*, a *Magas-Tauern* vagy a *Plüssmackó* esetében), mikor a záró nyelvi formula vagy a mondat tartalma folytatást ígérne. Az attitűdjében kontemplatív, ábrázolásmódját tekintve szigorú versbeszélő a legszélsőségesebb jelenségekről is sztoikus nyugalommal tudósít (*A hála* című vers például a csatornában felgyűlt ürülék kézi kimeréséről szól). A versek talán legfontosabb hatáseleme, hogy a versbeszélő ezzel a homogén nyugalommal folyamatosan azt artikulálja, hogy milyen otthontalan számára az épített kultúra, hogy milyen szorongató a természet, és hogy mennyire idegen a saját test, sőt, a saját név is (*Drón*).

Amikor az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás arra vállalkozik, hogy kontextusokat jelöl ki egy-egy életműnek, jellemzően a műnemi keretek között marad. Ezért is tűnhet meglepőnek, hogy Gyórfly Ákos kapcsán Szijj mellett Mészöly írásművészetét emlegetem. Gyórflytól viszont egyáltalán nem idegen a műnemi határokon átívelő téma- és formakezelés. Csak a leginkább kézenfekvő példát említve: *A távolodásban* a szerzői önreflexió szerint olyan verseket tartalmaz, melyek nem versnek „készültek”, hanem prózának, s ezekből a szövegekből redukálódtak aztán versekké. A kötet utolsó, *Szövegek* T. J. *hagyatékából* című része szervesen kapcsolódik *A hegyi füzet* hat évvel ezelőtt megjelent naplószerű bejegyzéseinek azonos témájú darabjaihoz. A műnemi határok közti átjárás, illetve a sajátosan használt vendégszövegek jól mutatják, hogy Gyórfly életművétől nem idegenek a posztmodern alapvető fogásai. A vendégszövegek viszont arról is referálnak, hogy Gyórfly Ákost a posztmodern magyar irodalomból alkotóként nem a játék, az ironia és általában az esztétikai ellenpontozás technikája érdekli, inkább az – esszéistaként is izgalmas szerző – olvasóként megélt és alkotóként transzformált szöveg- és élményközössége, amely Rilke *Worpswede* című – s Gyórfly által több helyütt is idézett – esszéjének versbe tördelésétől (R. M. R.) egy 1853-as *Budapesti Hírlap*ból származó hír közlésén át (*Foltán-kereszt*) a saját, szűk negyed évszázaddal korábbi versjegyzeteken keresztül (*Versék egy 1998-as füzetből*) T. J. hagyatékaig tart. Az olvasmányok említése (Camus, Márai, Hesse, Mann stb.) mellett a kötet fontos részét képezik a tér- és személyreflexiók: a tartalomjegyzékben szereplő 36 versnek majdnem a fele kötődik valamilyen – főleg valós, néhol fiktív – földrajzi térhez, és több szövegben fordulnak elő keresztnevek: a záró verscsokor T. J. karakterének neve nem derül ki a versekből (interjúból igen), ám a *Rahan* című, gyermekkori emléket felidéző versben megjelenő Géza bácsi, Zsuzsi néni és Nusi néni, vagy a *Leléből* Béla bácsi, továbbá az elesettek ábrázolása (a *Plüssmackó* Tiborja, illetve a *Snorlax* Zolija) a bejárt terekkel kiegészülve a szemtanú pozíciójába helyezik a versbeszélőt.

A szemtanú nem csupán helyekről, esettekről, olvasmányélményekről tudósít, hanem a saját családjáról is, s főként – *A vakablakban*, a *Fotóalbum* és *A távolodásban* című szövegekben – apja elvesztéséről. A gyász egyrészt folyamatként tárul az olvasó elé a betegségtől a hamvak vízbe szórásáig, másrészt számot vet a transzgenerációs örökséggel is: a *Fotóalbum* az apa csecsemőkori arcától jut el a saját arc idegenségének tapasztalatához (késsőbb *A sötétség* című versben az anya természettel alkotott kapcsolata kerül kontrasztba a versbeszélő természetképével). *A vakablakban*, a *Fotóalbum* és *A távolodásban* az őket követő darabban, *A skót focibajnoksággal* kiegészülve egy család férfitagjainak négy generációját vonultatja fel: míg *A vakablakban* című versben a versbeszélő nagyapja és apja jelenik meg, addig *A skót focibajnokságban* a megszólaló már a saját fiával beszélget. A négy vers egymásutániségére szépen rímel a kötet Camus-tól származó mottója: „Egy kép az élet melegéről, egy / másik kép a halálról, ez hát a tudás.” A szemtanú által leírt képekhez pedig mélyen hozzátartozik az egyedüllét (nem véletlenül artikulálja különbözőségét a szüleitől). Hiába szerepeltetnek a versek családtagokat, hajléktalanokat és ismerősöket, a dikciót végig egyfajta magányosság uralja. A tekintet, melytől nem idegen a tapasztalható való-

ságban rejlő tapasztalaton túli felfedezése, avagy – Mészöly Miklóssal szólva – „a valóság mitológiája”.⁵ A *Fotóalbum*ban az édesapa szobájába bejön „egy nő, egy másik lakó”, és úgy simítja ki a lepedőt, „mintha egy szertartást végezne. Egy olyan szertartást, / amelynek ő az utolsó papja”. Az *Alföld* című versben a beszélőt a síksági emberek közt megrémíti „a viselkedésnek az archaikus ösztönössége”, majd a vers végén eltűnik: „el kéne tűnnöm innen örökre. / Aztán el is tűntem, de egészen máshogy, / mint képzeltem.” A *Lele* című versben a Béla bácsi kocsmájában ülő alakot „[v]alami ősi, elfeledett titokzatosság vette körül”. A kötet legerősebb darabjában, a hosszúmondat sodró mértékegységében írt *Egy elveszett elégiából* című versben a megszólaló élet és halál, test és testen túliság érzékiségében lel egyszeri otthonosságra: „Tényleg mintha egy angyal elmondhatatlanul finom érintését / érezném a vállamon, de mintha nem is a vállamat, / hanem a vállamon keresztül azt érintené meg bennem, aki az idők kezdete óta elhagyatva és megdermedve / várta ezt az érintést, / ezt az emberformára vágott bazalttömböt az áttetsző ujjbegyek / most végigsimítják, az ujjbegyek nyomán fény fakad fel, / a sebekből fény ömlik ki a kőre”. A fenti példákban közös titokzatosság az utolsó verscsoportban csúcsondik ki.

A *Szövegek T. J. hagyatékából* tizenhat darabja a szerzői jegyzet tanúsága szerint egy hajléktalanszállón megismert pszichiátriai beteg reflexióit tartalmazza, melyeket képzőművészeti alkotásokról és épületekről készült fotók ihlettek. Sok téma átfedésbe kerül a korábban olvasottakkal, a dikció viszont radikálisan eltér. Az asszociatív, szertelen, víziós beszédben nyoma sincs a koncentrált, kontemplatív szigornak, a környező világ szikár, a saját tekintetet sem kímélő leírását a fotók inspirálta belső gondolatmozaikok váltják fel. Ahogy a *Chartres*-ban olvasható: „az alkotás rendszerfolyosóin eltévedni rendkívül könnyű”. Ebben az értelemben – jelen kritika címéhez hasonló – csapdának tűnik a kötetzáró mondat: „A művelet sikerült.” (*Királysírok*). A *távolodásban* kötetcímként ugyanis a címadó vers záró sorpárjában megfogalmazott gyászfeldolgozási folyamatot („Ahogy a dobozt elragadta a sodrás, mintha abban / a távolodásban lett volna végre az apám.”), illetve az utazás élményét közvetíti, a fegyelmezett beszédmódtól való távolodást viszont nem: hiába értelmezhető metareflexív szinten is a kötet utolsó mondata, valójában T. J. fejében járunk, a dikció változása nem egy folyamat végpontja, hanem éles beszédmódbeli váltással következik be. Egy szempontból viszont tanulságos, ha az olvasó átgondolja a zárómondat lehetséges metareflexív jelentését. A folytonos távolodás nem lezárható, az elmozdulások viszont észlelhetők. Emiatt tűnik túl erős váltásnak a *Szövegek T. J. hagyatékából* verscsoakra. A zabolázatlan versbeszédnél mind intellektuális, mind érzéki értelemben izgalmasabb olvasói élményt jelentenek a fegyelmezett nyelvhasználattal írt versek. A legkomolyabb hatást viszont tényleg az *Egy elveszett elégiából* nyújtja, amelyben a poétikai erőhöz magával ragadó retorika társul. Megkockázatom: a vers önmagában túlnövi az őt megelőző – következetes koncepcióval és erős nyelven megírt – versek sorát, és ezzel nem a kötet feltétlen érdemeit vonom kétségbe, hanem a költemény erejét artikulálom, melyről ezentúl egész biztosan Győrfy Ákos költészete fog eszembe jutni.

⁵ Mészöly Miklós: *Notesz*. In: Uő.: *A pille magánya*. Jelenkor, Pécs, 1989, 125.

MÉG MINDIG MOZOG A FÖLD

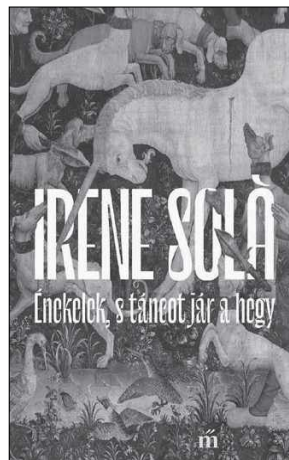
Irene Solà: *Énekelek, s táncot jár a hegy*

Kultúránk irtózik a világtól.

Michel Serres: A természeti szerződés, ford. Seregi Tamás

A nyakunkon lévő ökokatasztrófa immár közhelyszerűen arra kényszerít, hogy átgondoljuk és megváltoztassuk az ember és a természet viszonyát. Irene Solà regénye arra vállalkozik, hogy a poszthumanizmus elméleti belátásainak adjon narratív poétikai formát. A regény téje, hogy érvényes nyelvi megragadását adja egy olyan világnak, amelyben az ember messze nem kitüntetett szereplő, hanem pusztán az egyik a megszólaló hangok és nézőpontok között. Hogyan lehet elmesélni az állatok, a természeti jelenségek, a róka-gombák és a szellemek történeteit az ember történeteivel együtt, vagy inkább az ember története mellett? Regényében szövegek és nézőpontok sokasága váltogatja és egészíti ki egymást, hogy olyan leírását és tapasztalatát nyújtsa a világnak, amelyben az ember nem origó és nem értelemdadó cél többé. Az egyes fejezetekben mindig más nézőpont és elbeszélői hang jelenik meg, amelyek egy-egy mozaikdarabját adják a hegyek világának és a hegyekben élő családok történetének. A szöveg azzal kísérletezik, hogy minden fejezetben egy másik lehetséges perspektívát és értelmezési keretet kínál fel. A történetek így nem válnak rögzítetté, elvileg nem lesz fő cselekményszál, fő történet, ahogy kitüntetett értelmezési, értékelési keret sem. A regény végére a kaleidoszkóp-szerű fejezetstruktúra nyomán mégis összeáll valamiféle – nem totalizáló, hanem töredékes és relativizáló – tudásunk a regény teréről és annak lakóiról.

Az első mondat felütésében – „A hasunk majd szétrepedt, annyira tele volt, mire ideértünk” (11.) – az olvasó még azt hiheti, hogy degeszre evett gyerekek hangját hallja, de hamarosan világos lesz, hogy aki itt beszél, az bizony egy viharfelhő. A viharfelhőből kicsapó villám halálra sújtja Domènecet, a hegyen élő katalán költőt és családapát. A görög sorstragédiába illő családörténet in medias res kezdete azonban olyan meglepő hangnemben és annyira furcsa perspektívából tárul elénk, hogy azonnal elidegeníti az olvasót az amúgy családregényként felépülő cselekmény alakjaitól és történeteitől. Az égből nyíló perspektíva felidéri Alessandro Manzoni *A jegyesek* című klasszikusának kezdetét. Ahogyan Manzoninál a Comói-tó látványa madártávlatból nyílik meg, ahhoz hasonlóan itt is föntről tárul elénk először a katalán hegyi világ. Csakhogy Manzoninál az égi perspektíva (ahogyan azt Umberto Eco szép elemzéséből is tudjuk) olyan világot nyit meg, ahol a Gondviselés őrző tekintete fölülről vigyáz a hőseinkre, itt az égből semmiféle gondviselő Isten nem tekint le többé. A fel-

Fordította Nemes Krisztina
Magvető Kiadó
Budapest, 2022
216 oldal, 3499 Ft

hő szenttelen és játékos, együttérzés nélküli tekintetéből az emberi élet és halál kérdései nem kitüntetettek többé. A viharfelhő részvétlen az emberi élettel szemben, ahogyan az ember is részvétlen szokott lenni a viharfelhő igényeivel és törekvéseivel – vagy egyáltalán: létével – szemben. Domènec váratlan halálát aztán a szöveg későbbi pontjain a trombitagombák és a környéken kísértétként (?) „elő”, több száz éve kivégzett boszorkányok hasonlóan relativizáló nézőpontjából is megismerjük.

A regény emberi szereplőinek cselekményszála akár a leghagyományosabban elbeszélhető családregegy is lehetne. Adott egy elzárt, archaikus világ, néhány család, és két generáció összefonódó sorstragédiája. Az így elbeszélhető történet azonban csak ironikus lehetőségként merül fel a regényben. A *jelenet* című fejezetben egy idelátogató városi turista pillantásában látjuk a hegyet és annak lakóit. A turista számára a Pireneusokban meghúzódó falu zárt hegyi világa az autentikus létformát képviseli; mi, olvasók azonban addigra már tudjuk, hogy a turista semmit nem ért az itteni életből és halálból. Irene Solà regényében az autentikus vagy a természetes nem adott többé. Számára a katalán hegyek világa olyan írói feladatként jelenik meg, amelyben az emberi lét a természet jelenségeihez mért relativitásában válik megtapasztalhatóvá. A regény azt a prózavilágot igyekszik létrehozni, amelyben a rókagomba, az őz, a viharfelhő vagy a szellemek épp olyan rangú elbeszélői nézőpontok és világértelmezések, mint az itt élő szerelmes vagy gyászoló, bűnhődő vagy feloldozást nyerő szereplők. Hősök utáni vagy hősök előtti világ ez.

Az *Énekek, s táncot jár a hegy* kontextusát a poszthumanizmus elméleti kerete adja. Hogyan lehet érvényesen elbeszélni a hegy tapasztalatát? A gombák élményeit, az őzek érzéseit és a tektonikus kőzetlemezek időtapasztalatát, ha nincs más eszközünk, mint a nagyon is emberi nyelv, a maga nagyon is emberi történeteivel? Egyáltalán miből gondoljuk, hogy a hegynek van időtapasztalata?

Alain Robbe-Grillet a francia újregény irodalmi programjában még ahhoz keresett nyelvet, hogy a tárgyakat felszabadítsa az antropologizáló látásmód és a mindent embeRIESÍTŐ metaforika ragacsos uralma alól. Az újregény avantgárd tárgyiasága megpróbálta kiirtani az irodalmi nyelv működéséből azt, hogy a nyelv a tárgyakat emberi érzésekkel és tulajdonságokkal kenje be. Irene Solà hasonló elméleti kihívással szembesülő regényében – vagyis a természet felszabadítása az antropocentrikus látásmód alól – egészen ellenkező utat választ. Itt a felhőnek majd szétreped a hasa, a kőzet emlékezik a fájdalomra, a kutyának szerelmi vágyai és gyermeki örömei vannak, a gomba pedig emberi rokoni kapcsolatokat ápol („Nővérkéim! Barátnéim! Anyácskáim!” – kiált fel a 42. oldalon). Az emberi és a nem emberi világ közti hierarchia megbontására Irene Solà válasza, hogy a nem emberi jelenségeknek és szereplőknek is ugyanolyan emberi érzéseket, emberi tudatot és végső soron ugyanazt az irodalmi nyelvet kölcsönzi.

A nézőpontoknak a fejezetváltásokban dinamizált heterogenitása kimozdítja az olvasó megszokott humanista látásmódját és olvasási stratégiáját. Nem tudunk kényelmesen rádőlni a családtörténeti elbeszélés mintázatára, a bűn–bűnhődés–feloldozás, szerelem–tragédia–új szerelem ismerős hullámaira. De mit kapunk helyette? Vajon képes-e Irene Solà regénye új érzékelési módokat létrehozni, kimunkálni? Vajon a regény olvasása után más-ként tekintünk-e a hangyákra és a kavicsokra? Megváltoztatja-e a szöveg a látásunkat?

A regény mindenestre megpróbál elidegeníteni a hagyományos vagy bevett, mindenestre az európai kultúrában jól kondicionált világérzékelésünktől, amennyiben az emberi animálisként jelenik meg és az animális nagyon is emberiként. Kifejezetten invenCIÓZUS JÁTÉKOT ŰZ a szöveg az elbeszélői hangokkal, így amikor a *Mindenki testvérkéje* című fejezetben a fellábú kicsi galamb szólamát halljuk, sokáig azt hisszük, tényleg egy madár az aktuális beszélő – míg kiderül, hogy itt a szokásos kedveskedő, becéző formuláról (galambom, galambocskám) van szó, és nem szó szerinti jelentésről, vagyis a beszélő ezúttal egy kicsi galambnak becézett kislány. Hasonlóan működik *A medve* című fejezet, ahol

szintén lassan derül ki, hogy valódi medve vagy medvejelmezbe bújt ember-e a beszélő. Állatok és emberek szólamai billegnek, összekeverhetőkké válnak, és zavarba ejtően kérdeznak rá az emberi és az állati világ határaitra.

Máshol közetlemez kerül elbeszélői pozícióba. Az *összeütközés* című fejezetben a földrajztankönyvekből ismerős sematikus ábrák segítenek értelmezni a hegy szólamát. A hegy időtapasztalatához vagy az istenek idejéhez képest az emberi idő persze törpe, elenyésző, jelentéktelen: „Semmi sem tart sokáig. Egyetlen dolog sem. Se a nyugalom. Se a balszerencse. Se a tenger. Se a rondábbnál rondább gyerekecskéitek” (103.). „S ti meghaltok. Mert semmi sem tart sokáig. És a fiaitok nevére nem emlékszik majd senki” (117.). A kérdés az, hogy a könyv olvasása közben megéljük-e azt a másfajta időtapasztalatot. Képes-e a regény átstrukturálni az emberi narratívákon kondicionált időtapasztalatunkat és érzékelésünket?

Hát, sajnos (vagy hál' istennek?) nem. Értjük, hogy a szerző mire vállalkozott: az antropocentrikus világképen túli természeti világ nyelvi megragadására. A kopernikuszi fordulatot az irodalmi nyelvben azonban nem ez a könyv hozta el. Értjük az elméleti leckét, hogy ökokatasztrófa idején bizony-bizony szembe kell nézni azzal, hogy az ember nem a világ közepe, és biztos, hogy nem is a hőse. Ám az elméleti lecke belátásait tankönyvszerűen felmondó regény a legkevésbé lesz alkalmas arra, hogy ezt a tapasztalatot vagy belátást érzékileg megélt tudássá alakítsa. Így némileg kedvetlenül tesszük le a könyvet: egy izgalmas vállalkozás elméleti paradoxonja nem lett itt végiggondolva. Hiszen hogyan lehetne elégséges a leghagyományosabb, metaforikus és antropologizáló nyelvünk és a leghagyományosabb történeteink arra, hogy a nyelven túlra nyúljon?

Végső soron mégiscsak az emberek története érdekel minket. Hogy mi lesz Sióval, miután a villám agyonsújtotta a férjét. Hogy Mia és Jaume hogyan boldogul a Hilarit ért vadászbaleset után. Hogy Oriol számára van-e esély a gyógyulásra és az új életre. Vajon erős kondicionáltságunk, az európai kultúrában és regényirodalmi hagyományban való benne állásunk okozza, hogy az őz története is főként őmiattuk érdekes, és nem önmagában – vagy az, hogy az irodalmi szöveg a maga nyelvi eszközeivel mégiscsak arra alkalmas leginkább, hogy az emberi léptékű történetekről és az emberi szenvedélyekről szóljon? Bárhogyan is: a könyvből a róka-gombák és a kőzetrétegek megmaradnak érdekességnek, relativizáló tükröknek, amik/akik mégis mindig és mindenkor Hilarit és Miát, Siót és Jaumét tükrözik vissza. Az emberen túlra igyekvő regény továbbra is csak az emberiről tud igazán beszélni.

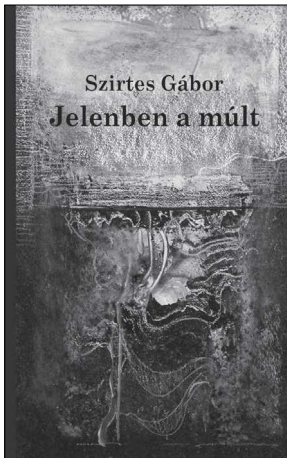
„MENTENI, MENTENI, MEGMENTENI!”

Szirtes Gábor: *Jelenben a múlt. Esszék, tanulmányok*

Egy könyvet sokféleképpen olvashatunk. Megközelítési módunk függhet a rendelkezésünkre álló időtől, célunktól, befogadói tapasztalatunktól. Hol kezdjük bele? Egy-egy érdekes cím, alcím kelti-e fel figyelmünket, vagy a névmutatóra, tárgymutatóra esik tekintetünk? Nem mindegy, hogy történelmi monográfiáról, regényről, versantológiáról van-e szó. Szirtes Gábor kötetében az epilógus keltette föl kíváncsiságomat (*És a hetvenöt soros*, 244–247.). Ott nyílt ki a könyv, és az írók, költők, szerkesztők, munkatársak gazdag névsorát követtem nyomon: a hála és az elköszönés gesztusát. A szerző búcsúzik azoktól, akikkel együtt szolgálhatta a „Nagybetűs Szellem, a Hasznos Szép” ügyét. Az összegző sorok az esszék és tanulmányok megformálását, válogatását is igazolták.

Szirtes Gábor korábbi munkáiból többet ismertem, az általa szerkesztett és írt könyvek sokaságát forgattam haszonnal. Az új kötetben megidézett alkotók java Pannóniához, azon belül Baranyához és Somogyhoz köthető. Alkotásaikban hangsúlyosak a szülőföld színei. Költőként, műfordítóként, kritikusként, szerkesztőként az egyetemes magyar irodalmat gazdagították. Személyiségük, tevékenységük most jórészt a Pannonia Könyvekben kiadott naplók, levelek segítségével elevenedik meg. Néhány esetben a velük kapcsolatos munkák Pécssett kiadott részletes áttekintésével találkozunk. Az értékorzó, értékudatosító írások többsége korábban a *Jelenkorban*, a *Pannon Tükörben*, a *Magyar Naplóban* és a *Somogyban* jelent meg. A gyors felejtés ellen fellépő méltatások általános veszélye, hogy a szerzőt megkísérti az aránytévesztés, a bizonygatás bőbeszédűsége, nagyotmondása. Bár Szirtes Gábor ezeket a csapdákat többnyire sikeresen elkerülte, egy-egy minősítése túlzónak hat.

A kötetben a legnagyobb terjedelmet Rajnai László és Takáts Gyula munkássága kapta. Az előbbit az is indokolja, hogy a tragikus sorsú, sokáig mellőzött irodalomtörténész szorosan kapcsolódott Pécshez. Születésén, középiskolai tanulmányán, egyetemi indulásán kívül a *Sorsunkban* és a *Jelenkorban* közölt publikációit és itteni barátait említem. Életében mindössze egy kötete jelent meg. Háttérbe szorulásának, szinte teljes elfelejtésének szomorú bizonyítéka, hogy kimaradt az *Új magyar irodalmi lexikonból*. Szirtes Gábornak kimagasló érdeme van abban, hogy gazdag kéziratanyagát nem engedte át az enyészetnek. Tanulmányainak, esszéinek, bírálatainak posztumusz gyűjteményét 2002-ben jelentette meg. Neki is köszönhető, hogy két évvel később nyilvánosságot kapott bölcséleti naplója és megannyi vallomása. Kodolányi Jánosról szóló monográfiáját 2019-ben adta ki. 2015-ben „*Dráma hőisének jöttem a világ-*

Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2021
248 oldal, 2750 Ft

ra” címmel írta meg Rajnai pályarajzát. A kedvező visszhangú könyv megállapításaival és az említett írások részleteivel rendre találkozunk az új kötetben.

Az első tanulmány a kritikus, irodalomtörténész reményteli indulásával foglalkozik (7–25.). Az „új Schöpflin” születése minősítés alighanem erős túlzásnak tűnne föl, ha nem idézőjelben szerepelne. (A címválasztást így sem tartom szerencsésnek.) Az Eötvös Kollégium diákja a Waldapfel-féle Stílusgyakorlatokon hívta fel magára a figyelmet. Reménybeli irodalmi szervezőként, kritikusként tekintettek rá. A fordulat éve után azonban a legjobb tulajdonságokkal rendelkező személyiség sem lehetett volna új Schöpflin. Ahhoz hiányzott az a légkör, amely a *Nyugat* korábbi nemzedékeinek megadatott. Rajnai nagyjából Domokos Mátyással, Fodor Andrással, Lator Lászlóval, Réz Pállal, Szász Imrével egyidőben volt a legendás kollégium hallgatója. Valamennyien átestek a beavatásokon, a kivételes erőpróbákon. Bőrükön érezték a szellemi műhely elleni durva ideológiai támadásokat. Kényszerű távozásuk és az egyetem befejezése után (olykor kitérőkkel) elfoglahatták helyüket a kiadókban. Lektorként, szerkesztőként, műfordítóként, költőként szerezték nevet. A fővárosi környezet még a legnyomasztóbb években is adott számukra valamilyen védelmet, biztatást. Elég, ha Domokos Mátyás visszatekintéseire, Fodor András naplóira, Réz Pál interjúkötetére hivatkozom. Kivétel nélkül megsínylették a kor kulturális politikáját; első köteteikre az indokoltnál jóval hosszabb ideig kellett várniuk.

A Pécsre visszavonuló Rajnai László nem kapott, bizonyára nem is keresett hasonló lehetőségeket. Ebben szerepet játszott lelki alkata, beállítódása. Az önkéntes félrevonulás és a politikai háttérű marginalizálódás sokak számára személyiségalkító, egyenesen torzító tényező. Fokozhatta az érzékenységet, a gyanakvást, az öngazolást, akár a gőgöt is. A kirekesztés, elszigetelődés komolyan hatott Hamvas Béla, Kodolányi, Várkonyi Nándor és Rajnai László világlátására, kapcsolataira. A tanulmányban szóba kerül munkahelye, gyengülő egészsége, megromló házassága, méltatlan helyzete. Csupán reménykedhetünk abban, hogy hagyatékában az idézettekén kívül is maradtak olyan üzenetváltások, amelyek tovább árnyalják arcképét és a kor emberpróbáló nyomását. Szirtes Gábor első két írását kissé bőbeszédűnek éreztem, a bennük előforduló átfedéseket érdemes lett volna feloldani.

A politikai nézetei miatt sokat támadott Kodolányinak 1948 és 1955 között nem jelent meg könyve. Hosszú ideig visszavonultan élt Balatonakarattyán. A hatalommal egyezkedni képtelen író elismeréssel szólt Rajnai felkészültségéről, tartásáról. 1952 februárjában úgy írt róla Várkonyinak, mint aki előtt komoly jövő áll (49.). A magány éveiben értesült arról, hogy a fiatal kritikus új szemléletű könyvet tervez róla. Rövidesen leveleket váltottak, személyesen is találkoztak. A remélt barátság és a vágyott gyümölcsöző munkakapcsolat sajnos torzóvá vált. A bizakodást az író részéről elfogultság és vád követte (51.). Ráadásul a közvetítő Várkonyi Nándor felelősségét is fölvetette. Szirtes Gábor a korabeli levélváltások bemutatásával igyekszik feltárni a három személyiség mozgatórugóit. A túlérzékeny művészek, gondolkodók életéből számolatlanul sorolhatnánk hasonló félreértéseket, igazságkeresésből, monomániából fakadó elítéleteket, kapcsolati válságokat. Számomra tanulságos az is, amit a kötet szerzője Várkonyi és Rajnai barátságáról gondos munkával kiderített (68–79.).

Csorba Győző a *Jelenkor* meghatározó szerzője volt. A Pro Pannonia Kiadói Alapítványnak köszönhető, hogy életében kiadott könyvei halála után továbbiakkal folytatódtak. „Az utókornál nincs protekció...” című fejezetben ennek a munkának a hozadékaival, tanulságával szembesülünk (80–89.). Szirtes Gábor rendre felidézi azokat, akik a nagyszabású vállalkozás részesei voltak. A 11 posztumusz könyv csaknem 200 ív terjedelmű. Az áttekintésben megismerkedhetünk a fordítások és a kéziratban maradt félezernél több vers sorsával. Utóbbiakat Bertók László szerkesztette köteté. Utószavában sajátos költői naplóként méltatta a nyilvánosságra hozott darabokat. Csorba Győző a politikai jégkor-

szak előtt a Római Magyar Akadémia ösztöndíjas vendége volt. Az 1947–48 fordulóján ott töltött hónapokról forrásértékű naplót vezetett. A Takáts Gyulát, Weöres Sándort, Cs. Szabó Lászlót, Ferenczy Bénit, Kerényi Károlyt is megörökítő kéziratot Csuha István rendezte sajtó alá. Csorba vallomásait, interjúit, nyilatkozatait Tüskés Tibor válogatta és szerkesztette köteté. Nem hagyhatom szó nélkül a hagyatékban maradt irodalmi levelek gazdag gyűjteményét sem. Az összegzésben Szirtes Gábor nem kevés fájdalommal említi a kiadványok sovány kritikai visszhangját.

Tüskés Tibor önálló műveivel, szerkesztői tevékenységével, irodalmi kapcsolataival maradandó nyomot hagyott Pécs irodalmi-kulturális életében. A *Jelenkor*ért folytatott sokoldalú munkáját a vele készült beszélgetésekből, visszatekintésből, méltatásból azok is megismerhetik, akik személyesen nem találkoztak vele, akik működésének lezárulása után tekintenek vissza pályájára. A „*Mindörökre titok marad?*” című fejezetben Szirtes Gábor a szerkesztő, író, kritikus szellemi önismeretének útját követi nyomon (90–116.). A tanulmányban sorra tűnnek föl Tüskés irodalmi, szociográfiai vállalkozásai. Érzékelhetjük az őt körülvevő, munkáját nehezítő társadalmi, politikai közeget. Vitái, mérlegeléseiben közben mindig támaszkodhatott azokra az élő vagy holt alkotókra, akiknek morális tartását kikezdehetetlennek tartotta. Mindig akadtak megértő, biztató pályatársai, akiknek beszámolhatott emberpróbáló helyzeteiről. A *búcsú stációi* című írás a szerkesztő, irodalomtörténész Tüskés Tibor legbenső gondolataival, hitével, betegségétudatával is szembeesíti az olvasókat (117–126.).

Az *Irodalmi válságkezelés* című tanulmány Várkonyi Nándor előtt tiszteleg. Ez a kötet másik kiváló írása. Szirtes Gábor felidézi a *Sorsunk* indulását, a szerkesztő felfogását, konfliktusait. A Nemes Nagy Ágnes által hároméves irodalomnak nevezett időszak (1945–48) a szűkülő szabadság mindennapjait jelentette. A lopakodó diktatúra kulturális képviselői folyamatos támadást intéztek az *Újhold*, a *Válasz*, a *Magyarok* és a *Sorsunk* alkotói, szerkesztői ellen. Keszi Imre, Lukács György, Lukácsy Sándor, Szigeti József és eszmetársaik bírálataiban az esztétikai ítéleteket egyre gyakrabban váltották fel az ideológiai, illetve személyeskedő, feljelentéssel felérő bekezdések. Várkonyi mellett a *Sorsunk* egykori szerzői közül Németh László, Weöres Sándor és Hamvas Béla is sorozatos kritikákat kapott. A szorongató helyzet jellemzése után Szirtes Gábor Várkonyi Nándor útkezesését, erkölcsi kiállását körültekintően, árnyaltan mutatja be. Összefoglalja a támadásokat, a méltatlan elvárásokat. Elfogadó módon idézi Várkonyi döntését: „a honi kritika azt kívánja tőlünk, hogy szerkesszünk szépirodalmi és művészi folyóiratot irodalom és művészet nélkül. Ez programnak kissé paradox. Nem vállaljuk” (137.). A lemondás kapcsán hivatkozik a Kodolányinak címzett szerkesztői levélre és Várkonyi önéletrajzára, a *Pergő évekre* is. Összegzésében következetes, bátor gesztusként, morális példaként említi viselkedését.

Weöres Sándor pécsi éveiről és barátairól korábban többek között Tatay Sándor, Várkonyi Nándor, Bertók László és Tüskés Tibor írt már. Szirtes Gábor részben rájuk hivatkozva vázolta a költő és a város kapcsolatát („*Ragyogó porodba vetem szívemet...*”, 143–158.). Bár az említettekben kívül Lovász Pál és Weöres barátsága, munkatársi kapcsolata is szóba kerül, új ismeretekkel nemigen gazdagodik az olvasó. Itt több pontosításra, kiegészítésre van szükség. Weöresnek feledhetetlen, ugyanakkor ellentmondásoktól terhes élménye volt Csöngé, de nem szülőfaluja (144.). Szombathelyen, a bábaképezdében császármetésszel született. Korai élményei Pápához kapcsolódnak. Családjá akkor költözött Csöngére, amikor a katonatiszt apát nyugdíjazták. Weöres nem volt a pápai gimnázium tanulója (143.). Dicstelen szombathelyi reáliskolai szereplése után a hatodik osztályt magántanulónként Győrben ismételte meg. A „*Harmadik nemzedék*” címből az áttekintésben elmaradt az idézőjel (153.). Ez csak látszólag apróság. Az írásjel szerves része Weöres replikájának. Többek között Németh Andor, Kassák és Fenyő László nemzedéki bírálatá-

ra válaszolt. A csípős részleteket is tartalmazó, vallomással záródó gúnyirat a *Nyugat* *Őrjárat* című rovatában látott napvilágot. A költő 1943 végén nem csupán a hivatalos munka elől menekült el a pécsi könyvtárból (150.). Ha csak ez a cél vezette volna, nem hagyja ott szeretett városát. Takáts Gyulának 1944. január 15-én azzal indokolta váratlan távozását, hogy a pécsi mozgalmas élet már akadályozta tervezett műveinek megírását. Az sem volt mellékes, hogy a háború végét és „az esetlegesen mutatkozó bajokat” szüleinek közelében kívánta tölteni. Weöres pécsi éveit tovább lehetne árnyalni kevésbé feldolgozott kapcsolataival. Érdeemes lenne összeszedni, hogy a *Dunántúlban* és a *Pécsi Naplóban* milyen versek jelentek meg tőle, mit írtak első köteteiről, felolvasásairól, előadásairól. Interjúk közöltek vele, megkérdezték az induló könyvtárról is.

A könyv legbensőségesebb írásai Takáts Gyuláról szólnak (159–219.). Szirtes Gábor feleleveníti személyes kapcsolatukat, foglalkozik a kaposvári költő, múzeumigazgató baráti körével, jellemzi az *Őt esztendő Drangalagban* és az *Újabb évek Drangalagban* című kötetit. Érzékletesen mutatja be a Bece-hegyi naplót. A ciklus lírai darabja az *Él s ragyog a vers tovább* című búcsúztató. Ezt követően azt a Csűrös Miklóst méltatja, aki Takáts Gyula életművével az őt megillető szakértelemmel, körültekintéssel és szeretettel foglalkozott. Az összeállítás zárlatában a költő utóéletét tekinti át. Akárcsak Csorba Győző esetében, Takáts Gyulával kapcsolatban is elmondható, hogy tisztelői, műveinek elkötelezett olvasói közül többen is komoly munkával járultak hozzá, hogy szeretetre méltó alakját és líráját ne lepje be idő előtt a „feledés futó pora”.

Nem ünneprontásként említem, de nem hagyom szó nélkül, hogy a kötetben rengeteg helyesírási hiba maradt. Csak néhány jellemzőt idézek: Waldapfel féle; akarat erejéről; hét esztendő; Csiki havasokba; Cambridgei egyetem; múlandóságára. Az elválasztási hibák (lehetőség-es; sz-abadság; es-emények és tucatnyi társuk) a tördelés számlájára írhatók. Ezek a botlások egy gyors átolvasással javíthatók lettek volna.

Könyvismertetőm címét Szabó Lőrinc *Feliratából* választottam. Remélem, hogy a vers további, nagyon borúlátó sorait nem kell hozzágondolnom. Szirtes Gábor célja, tevékenysége nemes, amit eddig megvalósított, tiszteletre méltó. Hivatásának eredménye már nem tőle függ. Megkezdett eredményes, sokoldalú munkája folytatást érdemel.

2. PÉCSI NEMZETKÖZI TANGÓ FESZTIVÁL

2022
09 / 09-10

www.pesciprogram.hu

nká

PÉCSI
NEMZETI
SZÍNHÁZ

filharmonia

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

2022. szeptember 12–17.

www.pecslit.hu

ZÁVADA PÁL

FELOLVASÓSZÍNHÁZ

BERTÓK
LÁSZLÓ

ÉLETÉBŐL ÉS MŰVEIBŐL

LÁZÁR BALÁZS DARABJA
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ
SZÍNÉSZEINEK ELŐADÁSÁBAN

CSERNA-SZABÓ ANDRÁS

HÁY JÁNOS

TÓTH

JELENKOR

KRISZTINA

A 20 ÉVES LITERA &
GARACZI LÁSZLÓ

SZABÓ T. ANNA ÉS DÉS ANDRÁS
ZENÉS IRODALMI ESTJE

HUMMEL-JELENKOR

SZÉPIRODALMI DÍJ ÁTADÁSA

NEMES NAGY ÁGNES 100

POLCZ ALAINE

100

VISKY ANDRÁS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Nádas Péter nyolcvanéves

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Helyére tette (*Avagy Sztavrogin találkozása Boulevard-ral és Pécuchet-vel Nádas Péter boncasztalán*) (Nádas Péter: Rémtörténetek) 1073
KERESZTESI JÓZSEF: Megszállottak (Nádas Péter: Rémtörténetek) 1079
OLGA SZEREBRJANAJA: Nádas Péter kigondolja, hogyan kell beszélni a világról (*tanulmány*) 1086
FEHÉR RENÁTÓ: Szökés, várakozás, epilógus (*Egy postafordulta lehetőségei*) 1093
FORGÁCH ANDRÁS: A fekete kutya (*esszé*) 1096
ZOLTÁN GÁBOR: Adler doktor éjszakái (*esszé*) 1099
KRUSOVSKY DÉNES: Észrevételek (*próza*) 1111
SÁNDOR IVÁN: Tiltott terület (*regényrészlet*) 1114

Darvasi László hatvanéves

- DARVASI LÁSZLÓ verse 1123
DARVASI LÁSZLÓ: 1952 (*novella*) 1125
MIKOLA GYÖNGYI: A fantázia dzsungelje
(*Köszöntő Darvasi László hatvanadik születésnapjára*) 1128
TAKÁTS JÓZSEF: Ifjúkori tárgyak (*esszé*) 1133

*

- LÁZÁR JÚLIA: Előzetes megjegyzések Ted Hughes versciklusához (*fordítói előszó*) 1138
TED HUGHES versei 1140
KEMÉNY ISTVÁN: Érezte a városát (*Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról*) 1150
POÓS ZOLTÁN verse 1157
WIRTH IMRE versei 1158
RALF ROTHMANN: A lélek árnyai (*novella*) 1161
KUTASY MERCÉDESZ: Fordítói előszó 1169
ROBERTO BOLAÑO: Náci irodalom Amerikában (*regényrészlet*) 1169
MELIORISZ BÉLA versei 1176
DALOS MARGIT verse 1178
PAPP ATTILA versei 1180
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse 1182

*

- VAJNA ÁDÁM: A feketemunkás beszél (Lövetei László: Feketemunka) 1184
M. NAGY MIKLÓS: Eksztatikusan (Mikola Gyöngyi: A titokzatos változó. A boldogság konstrukciói Vladimir Nabokov orosz korszakának műveiben) 1187
TÁBOR SÁRA: Új korok, régi traumák, új lehetőségek (Abdulrazak Gurnah: Utóéletek) 1195

2022

OKTÓBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT DÉRCZY PÉTER. Az irodalomtörténészt, kritikust szeptember 12-én, hetvenéves korában érte a halál.

*

PÉCSLIT. Második alkalommal rendezte meg a hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a *Jelenkor* szeptember 12-e és 17-e között. Jó néhány helyszínen csaknem félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, színházi és zenés előadások, irodalmi séta, kiállítás és gyermekprogramok várták az érdeklődőket. Fellépett mások mellett *Csejdy András*, *Garaczi László*, *Jánossy Lajos* és *Nagy Gabriella* a *Litera* képviselőjében, *Cserna-Szabó András*, *Frank Ildikó*, *Háy János*, *Kisantal Tamás*, *Kukorelly Endre*, *Kustos Júlia*, *Milbacher Róbert*, *Nagy Márta Júlia*, *Pál András* és *Rozs Tamás*, *Péntek Orsolya*, *Rike Reiniger*, *Primož Repar*, *Szabó T. Anna* és *Dés András*, *Szállinger Balázs*, *Szegő János*, *Tóth Krisztina* és *Szántó Marcell*, *Turi Tímea*, *Vámos Miklós*, *Visky András*, *Zalán Tibor*, *Závada Pál*, illetve moderátorként többek között *Ágoston Zoltán*, *Fekete Richárd*, *Görföl Balázs*, *Károlyi Csaba*, *Mekis D. János*, *Mohácsi Balázs*, *Simonfalvi Anita* és *Takáts József* működött közre. A fesztivál részeként tartották meg a Bertók László Emlék-

napot szeptember 14-én. A Pécsi Köztemető díszparcellájában felavatták a költő síremlékét, *Nyári Zsolt* munkáját. Az avatóbeszédet *Mohácsi Balázs* mondta el, Bertók László verseiből *Ottlik Ádám* olvasott fel. Este bemutatták felolvasószínházi formában a Pécsi Nemzeti Színház kamaratermében *Lázár Balázs* Bertók élete alapján írt, *Mocorgó vízcsepp* című darabját *Tóth András Ernő* rendezésében. Az idén másodszor átadott Hummel-Jelenkor Szépirodalmi Díjat *Márton László* vehette át, laudált a tavalyi díjazott, *Kukorelly Endre*. A fesztivál eseményeiről *Fenyő Dániel* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

SZÍN-FÓNIA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Szkrjabin és Liszt Ferenc művei hangzottak el szeptember 15-én a pécsi Kodály Központban, zongorán közreműködött *Szabó Marcell*, szopránként *Várdai Marianna*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

AZ ŰR – ALTERNATÍV KOZMOSZOK. Szeptember 25-én zárult az m21 Galéria 65 művész 250 alkotását bemutató nagyszabású tárlata. A *Százados László* kurátor által jegyzett kiállításról honlapunkon *Nemes Z. Mária* írt kritikát.

Szerzőink

- Bazsányi Sándor** (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsában él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécssett él.
Olga Szerebrjanaja (1975) – a Szabad Európa Rádió újságírója, Prágában él.
Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.
Fehér Renátó (1989) – költő, esszéista, a *Hévíz* főszerkesztője, Budapesten él.
Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.
Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.
Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécssett él.
Ted Hughes (1930–1998) – angol költő.
Lázár Júlia (1960) – tanár, költő, műfordító, Budapesten él.
Kemény István (1961) – költő, író, Budapesten él.
Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.
Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Ralf Rothmann (1953) – német író.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.
Roberto Bolaño (1953–2003) – chilei emigráns író, költő és esszéista.
Kutasz Mercédesz (1978) – műfordító, művészettörténész, az ELTE oktatója, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Dalos Margit (1938) – író, Sopronban él.
Papp Attila (1997) – a BBTE pszichológia szakos hallgatója, Kecskeméten él.
Lővétei László László (1972) – költő, a Csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.
Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.
M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.
Tábor Sára (1981) – afrikánista irodalmár, Budapesten él.
Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Futó Andrea (1967) – spanyol nyelvtanár, a PTE BTK oktatója, Pécs közelében él.

BALOGH TAMÁS: Vigyázat, Mélyföld! (Gera Judit – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya – Daróczi Anikó [szerk.]: A holland nyelvű irodalom története) 1199
FUTÓ ANDREA: Amikor az olvasás kihívás (María Gainza: Látóideg) 1204

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Nádas Péter fotói

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

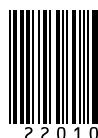
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

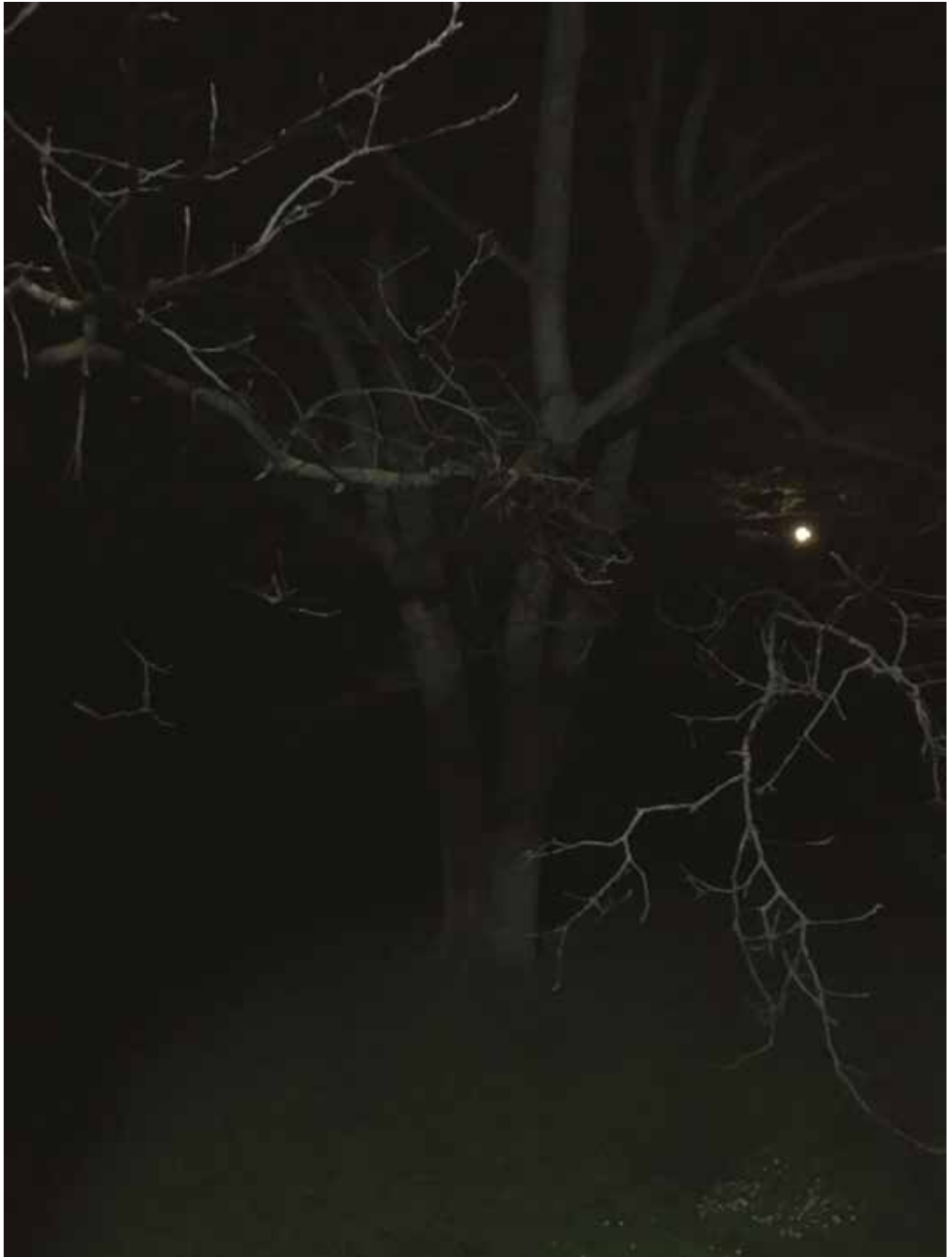
JELENKOR

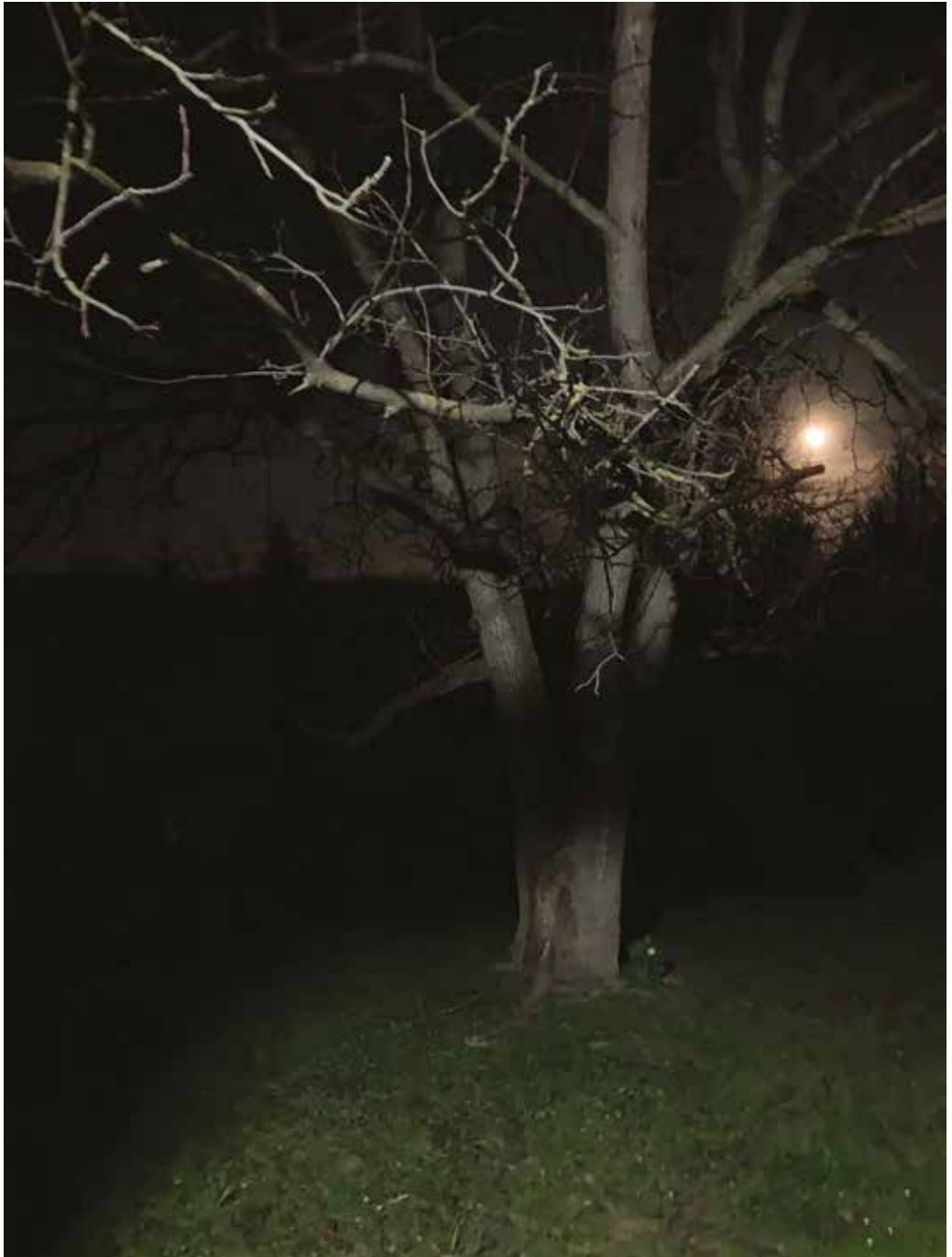

2012. 03. 03.

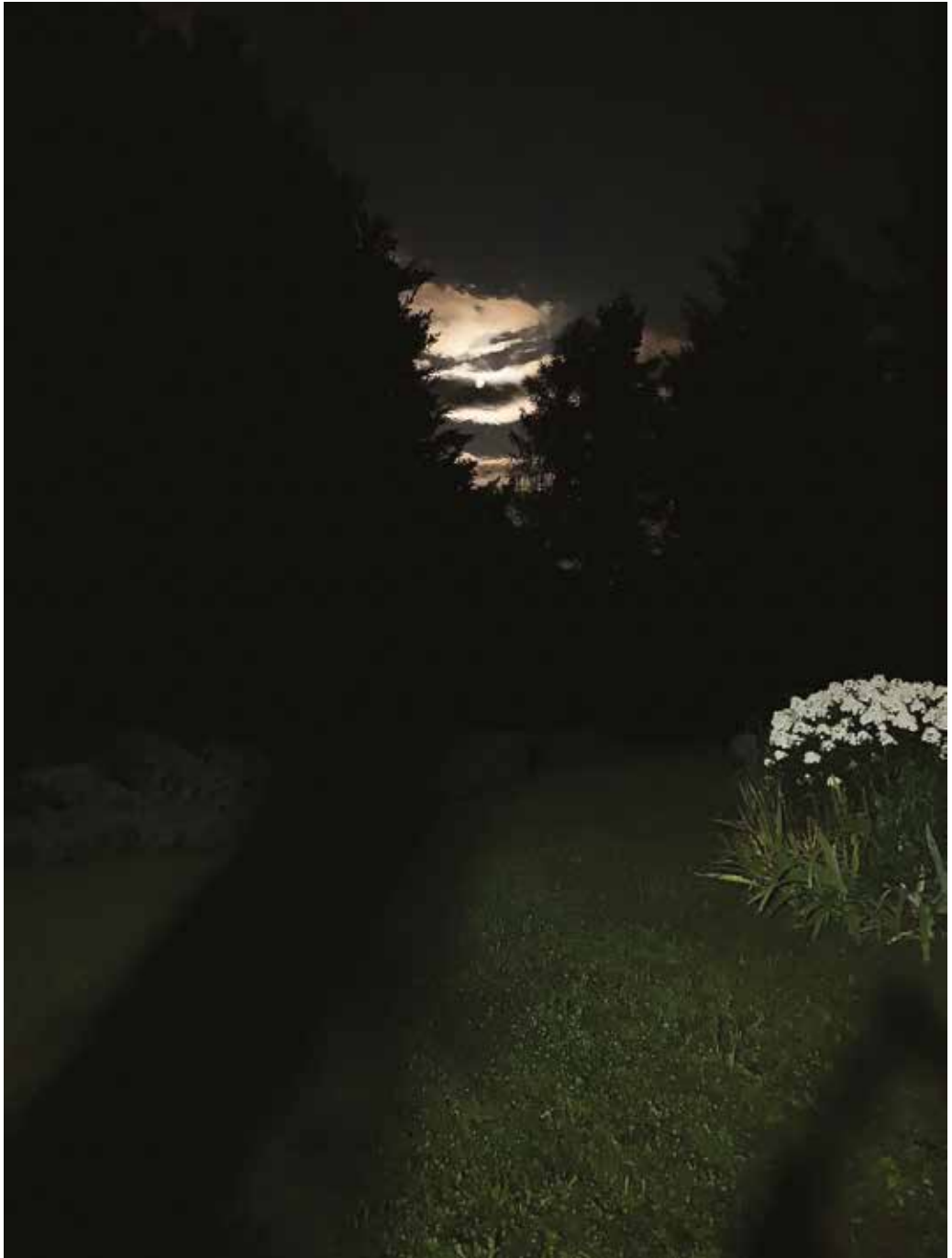
2018. 04. 01.

2019. 03. 21.

2019. 06. 15.

2019. 07. 15.

2019. 07. 15.

2019. 07. 15.

2019. 07. 15.

2020. 10. 04.

2019. 07. 19.

2019. 08. 15.

2020. 01. 11.

2020. 02. 09.

2020. 07. 03.

2020. 06. 07.

2020. 03. 13.

BAZSÁNYI SÁNDOR

HELYÉRE TETTE

Avagy Sztavrogin találkozása Bouvard-ral és Pécuchet-vel Nádas Péter boncasztalán

Nádas Péter: Rémtörténetek

Van egy kifejezése Nádas Péternek. Ebben a regényében is használja. *Helyére tenni* valamit. Tudást, emléket, érzelmet, indulatot, érzetet, hangot, szagot. Bármit.

Ő maga például a *Rémtörténetek*kel helyére tette Kisoroszit.

Pontosabban, hiszen néven nem nevezi a regénybeli történet helyszínét, azokat a Kisoroszihoz köthető motívumokat tette a helyükre, amelyek eddig is jelen voltak a műveiben.

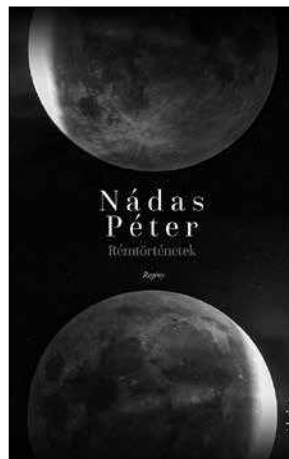
Mint ahogyan a 2017-es *Világló részletek*ben meg életművének életrajzi eredetű vonatkozásait tette a helyükre.

Úgy tűnik, az írói pályán egy ideje elérkezett a nagy helyretevések időszaka.

Hát igen, az írói pálya. Történetesen éppen hatvan évvel ezelőtt kezdődött. 1962-ben, amikor a húszéves Nádas megírta legelső epikai művét, *A Bibliát*.

És ekkoriban, a hatvanas években kezdett kijárni a Szentendrei-sziget csúcsában fekvő településre is, míg végül 1968-ban odaköltözött, mégpedig egyenesen a mesterének vallott Mészöly Miklós szomszédságába. Amíg ott élt és dolgozott, de azután is, hogy elköltözött onnan a távoli Gombosszegre: nem tudott és nem tud a műveiben szabadulni a Dunakanyar-környéki tájtól, a környezettől, az ottani emberek és életformák változatos típusaitól, a hétköznapi helyzetektől és sorsképletektől, a természet és a történelem kettős kötődésében létező emberi történetektől.

Új regénye is kettős kötődésben, kettős függésben létezik. Függ egyfelől az életművén belül saját korábbi alkotásaitól, másfelől az életművén kívül egyéb irodalmi műfajoktól és művektől. Kezdeném az előbbivel, leszűkítve az ábrázolt Dunakanyar-tájékra. Noha ez a tájék – ahová Nádas az 1968-as csehszlovákiai fegyveres beavatkozást követő egzisztenciális-szakmai megrázkódtatása nyomán költözött ki – részként képviseli a Kádár-korszak teljes vidéki valóságát, annak életforma- és mentalitásváltozatait, amelyeket bőven volt módja megismerni a leendő írónak a *Nők Lapja* huszonéves fotóriportereként.

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 4999 Ft*

Legelőször a *Klára asszony háza* című, 1967-ben keletkezett hosszú elbeszélésében tűntek fel a Duna-menti település jellegzetes alakjai: a deklasszálódott úriasszony, a kiszolgáltatottságából öntudatra ébredő háztartási alkalmazott, az érzéki kalandokra kihegyezett falusi fiatalember, a helyi események híreit forgalmazó és értelmező szomszédok, a nyomasztó történelmi-társadalmi háttér, a magyarországi kommunizmus torzuló gyakorlata és eszméje, a korszakos történésekbe ágyazott személyes tragédiák... A hatvanas évekbeli Nádas-próza hagyományosabb történetmesélésének eszközeivel megjelenített világ fogalmazódott újra a hetvenes évek végén a *Takarításban*, vagyis a korábbi kisepikái mű kamarabeszélgetéseit és -összeütközéseit rítusszerűen kihegyező drámában. De nem maradt ki Kisoroszi világa az 1986-ban megjelent *Emlékiratok könyve*ből sem, hiszen Nádas a regénye utolsó előtti fejezetében éppen egy ilyen jellegű településre költöztette névtelen emlékiratíróját – hogy ott megírja súlyos művét és bevégezze tragikus életét. Meg hát az 1986-os könyv szépséggel teli poétikáját látványosan leromboló 2005-ös regény, a *Párhuzamos történetek* töredezett íve is éppen erre a helyszínre, a Dunakanyar környékére irányult az utolsó két fejezetben. És persze többször felbukkant Kisoroszi az önéletrajzi és korszakábrázoló *Világoló részletek*ben is. Mint ahogyan a szépirói pályával párhuzamos fényképeszi életműben is akadunk jó néhány itt készített felvételre.

Most meg az derült ki, hogy Nádas már a hetvenes évek első felében elkezdett dolgozni a 2022-ben *Rémtörténetek* címmel megjelentetett regény anyagán. Csak éppen féltetette vázlatait az *Emlékiratok könyve* megírása miatt. Évtizedekkel később viszont újra elővette. És a helyére tette. Nemcsak a hetvenes évek jegyzetanyagát, hanem a teljes életművön végighúzó Kisoroszit is. Jelentsen a helységnév, önmagán kívül, bármit is. Márpedig jelent. Rémtörténeteket. Rémantropológiai gyökerezettségű történeteket – egy rémes időszakba, az 1956-os forradalom véres leverését és megtorlását követő Kádár-rendszer első harmadába helyezve.

Annál is inkább hangsúlyosnak érezhetjük az új regényt, mivel Nádas már kétszer nyilatkozta azt, hogy nem ír több nagyepikai művet. Először a háromkötetes *Párhuzamos történetek* után mondta. Csak hogy a rákövetkező évtized során megírja a kétkötetes *Világoló részletek*et. Másodszor pedig az önéletrajza után. Csak hogy öt évvel később előálljon a *Rémtörténetekkel* (amelynek egyik mellékmondatába játékosan belekerült a 2017-es műben szereplő anyai nagyapa). Mint ahogyan a kétezres évek első évtizedében jelentette be ünnepélyesen, hogy az analóg technikai eszközei felszámolásával abbahagyja a fényképezést. Majd azután tüstént elkezdett digitális képeket készíteni az okostelefonjával.

Csak az ökör következetes. Márpedig az ember nem ökör. Bár telis-tele, ahogyan Nádas mondja, mindenféle *animális* készletessel. Lehet, hogy az ember inkább sötéten, mint fényesen *világoló* alaptermészetével foglalkozó regényírás is ilyen elemi készletés volna (mint a fényképezés, fénnel vagy anélkül). Legalábbis Nádas számára. *Nincs el nélküle* – hogy megint csak idézzem az egyik gyakori fordulatát.

A folytonosságok és megszakítottságok ritmusképletében kiteljesedő életmű belső viszonyain túlra, vagyis külső irodalmi kötődésekre, függőségekre utal már a cím is. Mint ahogyan tapasztalhattuk a korábbi epikai műveinél is: *A Biblia; Egy családregény vége; Emlékiratok könyve; Évkönyv; Párhuzamos történetek; Emléklapok egy elbeszélő életéből* (a *Világoló részletek* alcíme). A romantikus eredetű rémgéregény mellett persze még több irodalmi párhuzam is felidéződhet a *Rémtörténetek* tágas visszhangterében, ám nem a normatív megfeleltethetőség jegyében. Szolláth Dávid például határozottan elhárítja az irányzatos „szegénységrealizmus” és a szociografikus „népi irodalom” értelmezői kártyáit, mondván: „mindössze arról van szó, hogy Nádas antropológiai megfigyelőapparátusa ezúttal etnográfiai szűrőt kapott, írói szótára tájnyelvi regiszterrel bővült, de pusztán csak azért, hogy lássuk, a helyszíntől és a társadalmi közegetől függetlenül, az ember borzalmas lény”. Mint ahogyan Radnóti Sándor is a többféle műfaji mintával eljátszó regény „antropológi-

ai vázlatát” emeli ki, miszerint „az ember természetének” ennyire „gátlástalan középpontba állítását csak az öregkor *nonchalance*-a (fesztelensége, közömbössége, könnyedsége) engedhette meg” Nádasnak. Az antropológiai radikalizmus szempontjából, a lehetséges irodalomközi kapcsolódások köréből most csupán a már említett Mészöly Miklós prózáját emelném ki, amelyről éppen Nádas szokott beszélni a legérzékenyebben, legutóbb az általa kritikusan szóba hozott kultikus kisregény, a *Megbocsátás* kapcsán (Károlyi Csabának adott interjújában), miközben dicséri a számára kedves *Szárnyas lovak* „brutalitását és barbárságát”: „ez a megbocsátás nagyon nem keresztény, hanem pogány. A pogány, a kereszténytől nem megbabolázott barbár Miklósnál mindig szükségszerűen megjelenik. Nagysága részben ebben áll. Rajta kívül csak Móricz képes arra, hogy megjelenítse, éppen a *Barbárokban*, amit Miklós rettenetesen szeretett. Én is.” (Én is.)

A *Barbárok* gyilkos alföldi juhászainak és a *Szárnyas lovak* barbárságig öntörvényű szőlősgazdájának, a hűtlen feleségéhez istentelen szenvedéllyel kötődő Teleszkainak lesznek rokonai a *Párhuzamos történetek* utolsó előtti fejezetében fellépő „megrögzötten pogány dunai emberek”, közöttük a gyilkossá váló nyugdíjas váci fegyőr, Balter Gyula. Akinek meg a *Rémtörténetek* hatalmas termetű fattyúja, a váci pékségben dolgozó Bolog Imre lesz az egyenes ági irodalmi leszármazottja. Mint ahogyan a volt börtönőr elmeegógyintézetből szökött áldozatát sem tudjuk nem kapcsolatba hozni a 2022-es regény toloszékbe kényszerült Misikéjével. És ha már kiemeltem a szereplők köréből a nagy erejű és lomha észjárású Bologot, valamint a torz testű és káprázatos agyműködésű Misikét, akkor óvatosan utalnék arra, hogy a kettejük között őrlődő gyógypedagógiai főiskoláslány, az okos és szép Mírak Piroska rejtett előképének tekinthetjük a *Párhuzamos történetekben* felbukkanó lelkész hőn szeretett unokájának a nővérét, akit egyszerűen csak „szép lánynak” nevez a szenttelenül pontos elbeszélő. Ugyanakkor itt már nem csupán egy evangélikus lelkész kap szerepet, mint a 2005-ös regényben, hanem egy katolikus plébános is...

És a szorosabb vagy lazább párhuzamok még tovább sorolhatók – mind Mészöly és Nádas művei-életművei között, mind a korábbi és a későbbi Nádas-regény között. Egy ízben a *Párhuzamos történetek* írója azt nyilatkozta (Selyem Zsuzsának), hogy akár tovább is vihette volna a regényfolyamot, megírhatta volna annak negyedik kötetét: „megvan a fejemben róla az elképzelés, hogy melyik szál miként folytatódik”. De utána azonnal hozzátette: „ugyanilyen lezáratlan maradna, csak egy másik ponton zárnam le”. A háromkötetes főmű lezáratlanságából, lezárhatatlanságából egyenesen következik az a nyitottsághelyzet, amely most a hetvenes években tervbe vett regény megírásához vezetett. Kis túlzással még akár a *Párhuzamos történetek* negyedik kötetének is becézhetnénk az olvasás meghitt pillanataiban a *Rémtörténeteket*, amely témáját tekintve a pálya egyik legkorábbi motívumegyüttesét teszi a helyére, poétikai síkon viszont a 2005-ös regény játékos – sőtétén játékos – meghosszabbításának tűnik, a három kötet afféle utólagos szatírajátékának. Mint a 2010-ben megjelent *Szirénének*, amely egyfelől harsány színpadi kórusművé hangszerelte az öt évvel korábbi regény elbeszélői és szereplői szövegeit, másfelől drámai alkotásként elővételezte a 2022-es epikai mű lefegyverző regisztergazdagságát.

Ott játszódik tehát a *Rémtörténetek*, ahol a *Párhuzamos történetek* véget ér. Csak éppen itt és most, szemben a 2005-ös regény közelségekkel és távolságokkal játszó, ugyanakkor teljességgel külső nézőpontjával és ábrázolásmódjával, az elbeszélő része lett a történet szereplőit magában foglaló csoportnak, a falu közösségének. Vagy legalábbis gyakran ennek a nem éppen szerethető, mivel megbélyegzésre, kiközösítésre, idegengyűlöletre és más efféle atavisztikus indulatokra épülő közösségnek a nevében fogalmaz, már a legelső oldalon „nálunk” fordulatával is. Előzékenyen kihangosítja a település mélyvilági *sensus communis*-át: „Tudom én, hogyne tudnám, amit te is tudol”. A közös tudás tárgya sokszor már önmagában is irtóztató, ám a megfogalmazásmód természetessége miatt még irtóztatóbbá válik – például akkor, amikor az egyik főalak (Teréz) függő módban

megjelenített tudatfolyamából kihallik egy másik főalak (Róza) nagytermészetű apjának vérfertőző szokása: „Ha ő nem engedi, ez a Panka, akkor az anyja úristenit, a Pásztor megy, és akár a saját nagyobb lányait elrendezi”. De szívesen alkalmazkodik az elbeszélő a falu szűkebb világán kívüli nézőpontokhoz is: a „sok gonoszságot, tudatlanságot” jókora „kaján élvezettel” tanulmányozó lelkészéhez, a letűnt úri életforma kulturális törmelékeit felélő özvegyasszonyéhoz, a pszichológiai tanulmányait személyes kapcsolataiban hasznosító főiskoláslányéhoz... Miközben azért megmarad a maga szenvtelen tudósítói szerepkörében. A közösség hangjaként elfogadja annak ellenszenves látásmódját és viselkedését, olyan-amilyen emberi állagát, rémantropológiai működésmódját, amelyet persze tovább erősítenek a huszadik század történelmi és társadalmi ficamai, mentális torzulásai, vagyis a hatvanas években játszódó történet közegéül szolgáló államszocializmus hétköznapi fertelmességei. Úgy is mondhatnánk, hogy a bennfoglalt elbeszélő kortapasztalatokkal terhelt, kiábrándult és szenvtelen emberképéből egyenesen következik az ő azonosulásig közömbös fogalmazásmódja. Vétkesek közt cinkos, aki beszél. Többlettudását és nyelvi jártasságát nem kritikai értelemben használja. A kritika az olvasó dolga. Ám ezt éppen hogy az elbeszélő teszi lehetővé. Lidércesen pontos beszéd- és látásmódja révén szembesít minket azzal, hogy milyen az ember. Hogy milyenek vagyunk. De nem mondja meg, hogy milyenek legyünk. Pusztán embertani tudásunkat gyarapítja nyilvánvalóan nem-humanista ábrázolásmódjával. Ami viszont már önmagában humanista cselekedet – az *ismerd meg önmagad* antik bölcsességének vagy a *sapere aude* modern munkahipotézisének értelmében. (Aztán meg hogy ki hogyan, ha egyáltalán, *változtatja meg éltét*, más lapra tartozik.)

Az elbeszélői többes szám első személyvel jelölt arctalan többsége vonatkozásában, a *Rémtörténetek* ábrázolásterében szükségszerűen páriaként létezik a legtöbb kiemelt szereplő. Vagy azért, mert messziről jött. Vagy azért, mert messzire ment. Vagy azért, mert egykor hibázott valamiben. Vagy azért, mert most nem képes valamire. Azért, mert más-milyen. Olyan, amilyen. Lányanya. Öreg. Epilepsziás. Zabigyerek. Törpenövésű. Óriásnövésű. Román (azaz erdélyi). Zsidó. Tanult. Beszédhibás. Nyelvfosztott. Pék Vácott. Katolikus. Evangélikus. Nem férfi, hanem nő. Vagy ellenkezőleg. Nem felnőtt, hanem gyerek. Vagy fordítva.

A komótosan induló, fokozatosan gyorsuló, majd végül halmozott tragédiába torkolló eseményeket keretezi és egyúttal írja felül a fenségesen közömbös természet állandó jelenléte. Már az első oldalak leíró utalásában a télutó Duna-áradására. Vagy még inkább az „ég fölötti ég” vissza-visszatérő látomásában: „Mintha az ég fölött lenne ég, de a két szemükkel odáig nem értek el, hiába látták, hogy van még ott valami vagy valaki afölött, napestig hiába kutakodtak volna benne. Mintha meginognának, megcsusszannának egymáson a légrétegek ezen az ég fölötti égen.” Vagy egyenesen az emberi rémtörténekek feltartóztathatatlan beteljesülését megelőző pillanatok egyikében, afféle vihar előtti csöndben: „Nem moccan többé odafenn a kíméletlen nyári ég, sem a szellővel, sem a semmivel. / S még afölött sem reszketett az ég feletti ég ritka levegője”. A németországi Érchegeység ősközetének nyugtalanítóan ritmizált leírása teremtet ilyen emberi léptékek túli távlatot a *Párhuzamos történetek* harmadik kötetében. És miként a 2005-ös regény embertelenségekkel terhelt fiúintézetét körülölelő gneisz (megkövült láva) hideglelősen aprólékos leírása során, úgy itt is megkapja a részvételen elbeszélői hang a maga természeti-akusztikai terét: fentről a közömbös eget, alulról a gyilkos folyamot.

És ebben a tágas természeti játéktérben hangzik fel a *Rémtörténetek* profán oratóriuma, amelynek elbeszélői alapszólama mellett fellép szolistaként jó néhány szereplő is. A legelső lesz közülük a levegőt is szitkozódva és káromkodva vevő öregasszony, Várnagy (Bánya vagy Banya) Teréz, aki olykor duettet alkot a szőlőjében vele együtt kapáló fiatalabb segítőjével, a félkegyelműnek tartott Rózával. Mindketten megesett nők. A megvetet-

tek és kitaszítottak sorsát az előbbi haraggal, az utóbbi tompasággal viseli. Tulajdonképpen a közösség egészére irányuló haragáradás, Teréz sűrű átokáriái felől látunk rá a falu vilá-gára, ismerjük meg annak állandó vagy ideiglenes lakóit. Sőt, dúshabzású tudatfolyama mélyéből, a felkavarodó emléküledékek közül később felszínre törnek a fővárosi múltja miatt őt visszajáró kísértetekként számonkérő halottak is (bár mintha látná őket a beszéd-hibás szomszéd is). A „csapán” előrehaladó kapálás ritmusa és az öregasszony tudat- vagy inkább indulatfolyamának dallama szolgáltatja a minden porcikájában zenei szövegmű hosszúságában (szándékosan) megterhelő nyitányát. Csak hogy azután az elbeszélő átadja a hangot másoknak is, akik közül néhányan megnyitják a Duna-menti falu archaikusan zárt világát és nyers rétegnyelvét – Mírák Piroska az alkalmazott lélektan, Jónás atya a katolikus dogmatika, Fabiusné a letűnt úri életforma irányába. Ez utóbbihoz a fiatalkorá-ban előkelő pesti háznál szolgáló Teréz visszaemlékezése szolgáltatja a dallamos átveze-tést.

Egy ízben még a Duna-parton küzdelmesen megkapaszkodó nyárfa is megszólal.

A kapáló nők kettőséhez fogható párviszonyok szép számmal akadnak még a regény-ben. Tölösy evangélikus lelkész és Hamza tanító kétszemélyes olvasói körétől a megszá-lott pékinas és az ördögűző plébános küzdelmének patthelyzetén át a nyomorék fiú és az elbűvölő főiskoláslány ártatlan enyelgéséig. De van, hogy még többen alkotnak alkalmi össz-szólamot, legyenek akár nyers örömökre kihegyezett kocsmalátogatók, akár kitele-pített életformájukban is kulturális otthonosságérzetet mímelő úriasszonyok. Radics Viktória hallójáratában „a *Rémtörténetek* egy zenedoboz, hangzó élmény, a nyelv öröme-neje, különösen, amikor a parasztok és a mesterek beszélnek, de a »polgári szárny« sely-pegését is élvezet hallani”. A regény „végoperai” hangzására szintúgy kedvvel fülelő Jánossy Lajos nem mellőzi el a zeneiség, a zenei szerkezet értelemteremtő erejét: „A két világ, a falusi és a deklasszált összehangolt, illetve összeilleszthetetlen elemeinek, a kultu-rális távolság és az egzisztenciális egymásra utaltság, az idegenkedés és a részvét, az irigység és az együttérzés áramkörét Nádas remekül tartja feszültség alatt”. Minden egyes gondolatnak, cselekedetnek vagy leírásnak megvan a maga legalább kétszeresen beágya-zott zenei fedezete: ritmikai helyi értéke (a bekezdés- és mondatszerkezetben) és dallam-sűrűsége (az imitált stílusrétegben és szókészletben). Ebben az érzéki közegben lubickol az író. Meg az ilyesféle lubickolásokra kapható olvasó.

A szövegenében kiteljesedő nyelvi játék egyrészt megjeleníti, másrészt ellenpontozza a borzalmakat. És éppen ez a muzikálisan-érzékeny kidolgozott nyelvi távlat adja a *Rém-történetek* különös ízét, a szórakoztatva borzongatás vagy borzongatva szórakoztatás – *dulce et utile* – klasszikus léptékű együttállását.

Ebben a regényben sok minden történik, de minden hangsúlyosan a nyelv által vagy még inkább a nyelvben történik. Tulajdonképpen a nyelv maga történik. Csakis a nyelv saját történésén, megtörténésén keresztül válik érdekessé a nyelv által közölt történés. Ami persze többnyire (erőszak, örület, kéjvágy, visszajáró halottak, ördögűzés...) önma-gában is érdekes volna. Még akkor is, ha nem úgy volna mondva, ahogyan mondva van. Esetenként viszont (kapálás, terménybetakarítás, befőzés, főiskolai okoskodás, asztal kö-rüli fecsegés...) nem is annyira az érdekes, ami mondva van, hanem csakis a mondás módja, maga a mondás. Felzaklató ritmusa és magával ragadó dallama. Ráadásul olykor van, hogy nincs is mondva semmi, és ekkor ennek a nincsnek a mondása a lényeg. A nem mondás mint mondás. Ami nem olcsó elhallgatás vagy titokzatoskodás, hanem összpont-osított, például képből összpontosított nem mondás. És ez összehasonlíthatatlanul több, mint a nagyotmondó semmitmondás. Ahogyan a tudatát megfeszítő Mírák Piroska nem képes mit kezdeni a tudattalan erőknél kiszolgáltatott Bolog Imrével – a belső és külső nézőpontok, az idézett vagy függő beszédek ritmikus váltakozásában: „Tényleg ott táton-gott alattuk a hiányzó elemek csodás csillagűrje. / Mit beszél, édes istenem, hogyan tud-

nám én követni, vagy mit kezdjen a tudatába beáramló idomtalan szövegtömeeggel. / A közlések többségét nem is volt hová letennie a saját tudatában.” Vagy ahogyan a nem mondható gondolat körüli érzet mondódik jobb híján és mégiscsak – a kivételesen tehetőséges főiskoláslány elemi tehetetlenségének képi megjelenítésével: „Kóbor érzet volt, máshonnan lezuhanó gondolati törmelék közül kihulló pelyva.”

És miként a *Párluzamos történetek* egyik-másik pontján félbeszakad vagy eldolgozatlan marad az adott történetyszál, akként a *Rémtörténetek*ben sem tudhatjuk meg például azt, hogyan végződött Jónás atya és Bolog Imre beszélgetése az ördögűzésre szolgáló templomi helyiségben. Vagy hogy pontosabban miféle bűnökről beszélt a plébános elé hurcolt fiú a felzaklatott Piroskának. Vagy hogy miért jött Hamza tanító házába az ábrázolt rémtörténeteket követő télen az őt elcsábítani igyekvő kislány. Vagy hogy mire, miféle titokzatos látogatásra, kinek a „betérésére” gondoljunk az istentelen Banya Terézt vasárnapi istentiszteletre nógató Hamzára zúdított öregasszonyszólam zaklatott futamai nyomán: „mi a francot akar ez a Hamza az igékkel. / Inkább nőszülne meg. / Hisz mindenki tudja, hogy a télen [egy korábbi télen] ki tért be hozzá.” (Talán egy másik kislány? Bele sem merek gondolni.)

Vagy hogy mit akar az elbeszélő, mit akar a regényíró a *Rémtörténetek* tulajdonképpeni történeteiről leváló kettős epilógusszerűséggel. Az első az ismeretlen gyereklány által megkísértett tanítóról szól, mint valamiféle fordított Sztavroginról. A második pedig a tanító és a lelkész heroikus magánvállalkozásáról: a többszörös tragédiába torkolló nyári események utáni télen újra előveszik az egyházatyák könyveit, továbbá Platón kozmológiáját és Kerényi Károly mitológiáját. Hogy megmagyarázzák a megmagyarázhatatlant, „az egész nagy históriát”. Mint két humanista csodabogár, afféle Duna-parti faluba internált Bouvard és Pécuchet: „Rémlik, hogy valami világrengető felfedezést tettél, most már érted, és majd el kell mondanod. / Erre még emlékszem, nevetgelte Tölösy, egészen nem vagyok ütődött, csupán arra nem emlékszem, mi lehetett a tárgya a világrengető felismerésnek. / Timaioszt is elővettük, Kerényit is elővettük, lapozd már föl, arról talán eszünkbe jut.” Mire, hová juthatnak azok a jószándékú emberek, akik szembesültek az emberi létezés tragikusan meghatározó bűn természetével és működésmódjával? Mit tud kezdeni az ördögi Sztavroginnal a szorgos Bouvard és Pécuchet?

Egyszerre játékos és gúnyos gesztus. Ahogyan Nádas Péter látja az embert, az emberi kultúrát és történelmet. A látásmódjának megfelelő ábrázolóerővel teszi a helyére.

MEGSZÁLLOTTAK

Nádas Péter: Rémtörténetek

Nádas Péter írói pályájára bizvást tekinthetünk innovációk sorozataként. Számos elemzés tárgyalja az életmű mérföldkövei, az *Emlékiratok könyve*, a *Párhuzamos történetek* és a *Világló részletek* közti prózapoétikai, nyelvi és tematikus váltásokat, és a változások sorába az új regény is a maga mehökkentő váratlanságával illeszkedik.

A helyszínválasztás már önmagában meglepetésként érheti az olvasót, a *Rémtörténetek* ugyanis falusi környezetben játszódik. A minta Kisoroszi, de a helyszín beazonosíthatósága nem igazán fontos; annál jelentőségteljesebbé válik majd, hogy egy szigeten vagyunk, amelyet folyó fog közre. Az időpont a hatvanas évek második fele, a közeg pedig a szocialista modernizáció következtében egyre gyorsabban erodálódó falusi társadalom. A regényben felbukkannak ugyan a helyi értelmiségiek – a lelkész, a pap, az orvos, a tanító – csakúgy, mint a deklasszált úri középosztály tagjai vagy egy fiatal vadevezős társaság, a cselekményvilág kereteit mégis ez a közeg szabja meg.

A négy és fél száz oldalas kötet egyetlen folyam, nincs kisebb egységekre osztva, még csak sorjejtések sem tördelik – ahogy első recenzenseinek egyike, Kórizs Imre írja, van benne valami „a Kaszpi-tó tengerszerűségéből, egy kiterjedésének végső határait ostromló elbeszélésből vagy kisregényből” (Nagyszabású őszike, *Mozgó Világ*, 2022/7–8). A rövidmondatos forma ugyanakkor tempós szöveget eredményez, miközben különböző szólamok keverednek benne, feleselnek egymással vagy veszik át egymástól a szót. Néha már-már az lehet az olvasó érzése, hogy valamiféle szólókkal tarkított kórusművet olvas, zenei anyagot, amelynek a fő szólamát – nevezzük ezt a szólamot Szolláth Dávid javaslatához (Váratlan leosztás, *Élet és Irodalom*, 2022/21) csatlakozva „a falu szájának” – a különféle szitkozódások, káromkodások ritmizálják.

A szólabbeli és tematikus váltásokat nem átkötések, hanem ugrásszerű vágások biztosítják. Mindez időnként kifejezetten filmszerűvé teszi a képek rendjét, mint például a nagy finálé kezdetén, amikor a darazsak által megtámadott Bolog Imre segítségért könyörög Jónás atyánál, és ezt a jelenetet Nádas a vadevezősök megjelenésével vágja keresztbe:

A nyelvét mutatta, vagy valamit, ami nyelvre emlékeztette őt.

Saját sokkos állapotáról nem tudhat az ember. Nem lát át tőle a másikra sem.

Jöttek, mint a felhő.

Most azt hiszi, ő elájul vagy mi lesz ővele, segítsen az atya rajta.

Erről az atyáról fölsimerte. S valóban lehanyatlott Jónás atya dolgozószobájának nyitott ablakából.

Mint a zsák a puffanással.

S már ott is voltak.

Egyetlen hallható parancsszó nélkül, együtt perdültek át a vízen feléjük, és nagy csikorgások közepette csúsztatták hajójuk orrát fel a partra.

Úrjézus segíts. (439.)

A keresztvágás, a férfi elzuhanása és az evezősök partra csúszása, a két mozgásbefejezés dinamikus egymásra montírozása már-már forgatókönyvszerű. Arról nem is beszélve, hogy a „jöttek, mint a felhő” mondat éppúgy vonatkozhat a halálos veszélyt jelentő afri-

kai darazsakra, mint az evezősökre, akiknek a néma, „hallható parancsszó nélküli” felbukkanása ebben a kontextusban – mi több, a „már ott is voltak” és az „úrjézus segíts” közé ékelve – kifejezetten fenyegető; de erről majd később.

A „falu szája”, ez a tájnyelvi elemekkel és szitkozódásokkal sűrűn tarkított kollektív nyelv mindamellett csak egyike a számos szólamnak. Más és más nyelvet használ a deklasszált úri hölgyek társasága, mást a tanító és a lelkész, mást Jónás atya, a katolikus pap, és mást Mírák Piroska, a gyógypedagógus-hallgató. Érdekes, hogy időnként még a Nádas-olvasók számára oly ismerős, a testi meghatározottságokat és a pszichikai folyamatokat precízen analizáló elbeszélői hang is beleszövődik a kórusok és szólók sokaságába, miközben nem válik meghatározó szólammá. Talán csak akkor veszi át az uralmat, amikor Piroska szembesül az állatias Bolog Imrével, zavarba jön, és elemezni kezdi a saját viszonyát ehhez a helyzethez: „Maradéktalanul befogadta, értelmezte az asszociációit, elméje megfelelő helyszínein és tárlóiban helyezte el a másik ember értelmes hangjait az akcentusaival együtt, magát az elbeszélési technikát” (241.). Az antropologizáló elbeszélői analízist tehát egy vészhelyzet, egy riadt állapot hívja elő. Még figyelemreméltóbb azonban, amikor ez az analitikus tekintet a paraszti tudatfolyam sűrűjén keresztül villan meg – méghozzá akkor, amikor a félkegyelmű napszámos, Róza epilepsziájáról esik szó: „Habár a Róza mindenkor szorgalmasan vigyorgott mindőjüknek, igazán előzékenyen. / Mint aki tudja, van néki valami józan ésszel nem felérhető hibája, sérülése, olykor rájön a gyengesége. Előzékenynek kell velük lennie. Holott az előzékenység fogalmáról ő soha az ég egy világán sehol a hergott úristenben nem hallhatott. Magát a dolgot mindenféle fogalmi támogatás nélkül mégis gyakorolta, ezt az előzékenységet. Valami rájön, ahogy mondták, beléjén, ám ezt is csak másoktól hallhatta, de attól még tudni nem tudta” (53.).

Ezen a helyen eldönthetetlené válik, hogy a fogalomhasználatról szóló szövegrész kinek a nézőpontját testesíti meg. Ráadásul az epilepsziás rohamban Róza kívül kerül önmaga érzékelésén: „Mutatták, hogyan kattogsz, te Róza, a fogazatoddal. Miként vecköli magát a földön, ő maga ezt se tudta. / Magát ki látja” (53.).

Ez a kijelentő formában elhangzó költői kérdés, a „magát ki látja” a *Rémtörténetek* központi kérdése. Ahogy Radnóti Sándor írja recenziójában (*Az öreg Nádas, 444.hu, 2022. VI. 2.*), a könyv „regénynek is csak a legformálisabb értelemben (hosszú prózai mű) nevezhető, mert történetészövege, a szereplői hierarchia meghatározottsága olyannyira málladozó és változó, hogy tulajdonképpen az is kérdéses, történetről van-e szó, vagy csak különböző eseményekről, amelyeket egyedül egy falu belvilága – ahol mindenki mindenkit ismer és mindenki mindenről tud – fűz össze”. Valóban, a *Rémtörténetek* világából mintha félig-meddig az úgynevezett mindentudó elbeszélő, a regényíró-demiurgosz is visszavonná magát. Nádas könyve számos szereplőt és sorsot mozgat, ezek végül össze is érnek; ám túl azon, hogy a történetek teljességét egyik szereplő sem láthatja át, jócskán maradnak a regényben fehér foltok, ki nem játszott konfliktusszálak, tragédiatorzók vagy üres területek is, amelyeket az olvasó fantáziája segíthet kitölteni.

A szólamok folyamatos keveredése tehát nem pusztán prózapoétikai truváj, ritmikai-zenei fogás, hanem az ábrázolt világ alaptulajdonsága. Azáltal, hogy a *Rémtörténetek* egy jól körülhatárolt helyszínen és egy adott társadalmi közegben játszódik, az összkép tablószerűvé lesz: zsúfolt sokaság bukkan fel a szemünk előtt, centrálisabb figurák és mellékalakok, akár egy mozgalmas zsánerképen, amelyet leginkább az idősebb Pieter Bruegel modorában lehetne elképzelni. És minél hosszasan szemléljük, annál több meghökkenítő részlet tárul elénk: a baljós jelek egyre szaporodnak, Jónás atya ördögöt íz, Terézt halottak kísértik és így tovább.

Nádas nyelvváltása és témaváltása természetesen szorosan feltételezi egymást. Elmozdul nagy témájától, kultúra és érzékiség viszonyától, az ösztönvilág hatásmechanizmusainak a feltárásától – pontosabban egy váratlan mozdulattal átrendezi azt a határmezsgyét, amely a feltérképezhetetlen tartományba vezet. Az emberi psziché birodalmára immár

hatást gyakorol a transzcendencia is, nem szimbolikus értelemben, hanem valóságosan. A démoni és halotti világ megjelenése a *Rémtörténetek*ben nem csupán műfaji inzert, hanem a történetek legfőbb mozgatója. Azon gomolygó, hol egymásba kavarodó, hol külön síkon futó történeteké, amelyeket ilyenformán egy recenzióban nem is érdemes katalógusszerűen számba venni. Ehelyett – mielőtt szemügyre vesszük a transzcendens megjelenését és hatásait a regény világában – a főbb alakokról essen néhány szó.

A falu lakóit, akik a regényben komolyabb szerephez jutnak, az köti össze, hogy mindannyian számkivetettek, mind a társadalmuk peremvidékén helyezkednek el. Ilyen Pásztor Róza, a szellemileg visszamaradott napszámos lány; Törpike – Bolog Amália Mária –, a törpe növésű kocsmái kisegítő, mellesleg a kocsmá közönségének szexuális játékszere; Bolog Imre, Törpike nagyra nőtt, terhelt és erőszakos fia; Várnagy Teréz, az egykori szobalány, aki megesezt lányként költözött vissza a faluba, és még öregkorában is megvetés tárgya. A nagy kollektív szólám, „a falu szája” mindannyiukról lenéző gúnynyal beszél, a visszatérő elismerő formula, a „dolgozni azt tudnak” is mindössze a munkabíráskat, a monotoniatúrésüket vagy a fizikai erejüket emeli ki. „Olyan erős ez, mint az állat” – ez nagyjából az első információ, amit az olvasó kap Róza bemutatása során (12.).

A helybéli értelmiség tagjai közül az Erdélyből áttelepült – és a falusiak által következetesen „románnak” nevezett – orvos kisebb súllyal szerepel a regényben; főszerepet Jónás atya, valamint – mindenekelőtt a zárlatban – Tölösy, a református lelkész és Hamza, a tanító kap. Fontos szereplő a gyogyepedagógus-hallgató Piroska, aki a korabeli közép-osztálybeli női viselkedési kódrendszerhez igazodik ugyan, mégis titokzatos érdeklődés támad benne az állatias Imre iránt: „Egy olyan körülmény, amit született intelligenciája, életkorát meghazudtoló műveltsége és lélektani tudása ellenére sem volt hová letennie, és nem is foghatott fel józan ésszel” (200.). És ugyancsak központi szerepet töltenek be Teréz budapesti látogatói, Fabiusné, valamint fia, a tolószékbe kényszerült, gyermekbénulásban szenvedő Misike; az ő látogatásuk révén kapcsolódik a cselekménybe az egykori úri világ nyaraló hölgytársasága. Ebbe a világba Teréznek egykor, a háború előtt bejárása volt – a szobalány betanításának a metódusa különösképp emlékezetes része a regénynek –, ahonnan nehéz emlékeket őriz, mindenekelőtt az őt alkalmazó Ortvay Hella bárónőhöz fűződő vonzalmat. Ez a bárónő, valamint a szeretője kezdik kísértetni Terézt, ez lesz a kísértetvilág betörésének az első mozzanata a regény lapjain.

A kísértetvilágé, de nem a transzcendenciáé. Hiszen már a regény nyitányában különös kép tárul elénk: „Földi paradicsomba ért, aki a hegyre kiment. Tágas ée felettük. Csönd honolt, madarak énekeltek. Mintha az ég fölött lenne ég, de a két szemükkel odáig nem értek el, hiába látták, hogy van még ott valami vagy valaki afölött, napestig hiába kutakodtak volna benne. Mintha meginognának, megcsusszannának egymáson a légrétegek ezen a föld fölötti égen” (7.).

Ez a táj nem a keserves paraszti munka terepe, és nem is a természetet barbár módon birtokba vevő emberé. Noha a következő bekezdések arról szólnak, hogy valaki patkánymérget szórt ki a lehullott gyümölcsre a vaddisznóknak („Ilyen embert isten baszná le az égből, aki kiteszi”), kisvártatva ismét visszajutunk az ég fölötti ég leírásához: „Ha kiáltottál, akkor az inneri ég dobta vissza, nem a túlnani. Oda hang, káromlás, imádság nem ér fel. Miként egy fényes, boldogságtól teljes rémálom. Aminél szebb azért soha nem lesz” (8.).

A szereplők még meg sem jelentek előttünk – a regény Teréz és Róza kapálásával indít, és ez a jelenet mintegy száz oldalon keresztül tart –, a regény azonban máris világosan állítja elénk a világ transzcendens többrétegűségét. A fent idézett leírást a rendszeres áradások, a jeges ár és a zöldár leírása vezeti be, utána pedig a szilvafák, a gyümölcsoltás, a szilvafőzés képei kötnek át az üstöket keverő öregasszonyokhoz – és itt kerül sor a kísértetvilág első említésére:

Az uruk rég megholt, benn volt a föld alatt, ne fédd, egy éjszaka nincs olyan, nem jár vissza értük.

Minek is jönne, száraz ennek a punája.

A fiúk meg így édesanyám, úgy édesanyám, milyen igaza van édesanyámnak, aszt mind szartak reája.

[...]

Az urára vár, vagy mi az isten faszára, hogy visszatérne és jól elkalapálná, mindegyre annyira bánkódik a vénség.

Na, hallod, arra várhat.

Csak éjjel a nagy botjával ne kopogjon nálad, hogy összecsináld magad. (9–10.)

Noha a hazajáró lelkek szóba hozása (a szexuális konnotációkkal együtt) itt még tréfás, ugratásszerű, az expozícióban mégis minden együtt áll, a regény bevezetése kijelöli a transzcendens – ég fölötti és föld alatti – területeket. A leírásból az is kiderül, hogy jócskán túl vagyunk a téveszítésen: „a férfiember innen dolgozni jár, de nem ám a közösbe, aszt baszná le az isten az égből, hanem a maradék aranykoronás földeken [...], amiket nem vettek el, mert a Bakó Jani komái ezt azért a belterületi kataszterbe rakták” (11.). A regényvilág tehát átmeneti, bizonytalan tartomány, mind a tulajdonviszonyok, mind a társadalmi viszonyok és mind a transzcendens viszonyok tekintetében.

Ezért válik jelentőségteljessé, hogy a színhely egy sziget, ahol az ártér és maga a folyó jelöli ki a tapintható határokat. Aki ide érkezik vagy innen távozik, a vízen át teszi, végül pedig két szereplő is a folyóba öli magát. Mint ahogy talán az sem véletlen, hogy az ördögűzést folytató papot éppen Jónás atyának hívják (az eredeti neve is tudható, Tarab Vince: a „tarab” cigány szó, gyökeret jelent). A víz partján ücsörgő három öreg hajós pedig, akárha valami sorsistenek, egykedvű beletörődéssel nézik végig egy ember vízbe fulladását. A regényvilág mitikus jellegére Kőrösi Imre figyelt föl: a kollektív főszólam kórusszerű alkalmazásán túl „talán nem véletlen Melpomené múzsa és Platón *Timaios*-ának említése sem, vagy az utalás a Szentendrei-sziget egyik dűlője alatt húzóódó római út szubsztrátumára. A könyv szereplői között is van számos mitikus karakterű személy: törpe, gyengeelméjű, megesett lány, nagy erejű dalia [...], sőt, talán még a Sztálinváros építésére áttelepített Hrutka kovácsot is lehet afféle varázserejétől az államosítás révén megfosztott Héphaisztosznak tekinteni”.

A *Rémtörténetek* világa egyszerre zárt és nyitott világ: szigetszerű, a szó minden tekintetben, ám az életét meghatározzák a kívülről érkező hatások, még akkor is, ha igyekszik tudomást nem venni róla. A könyv Radnóti Sándor írja, „kevés jel mutat a társadalomrajz igényére [...] a falu tudatállapotát, hierarchiáját kevéssé befolyásolták a társadalmi változások, a mobilitás”. Valóban, ha történnék is utalások az erőszakos kollektivizálásra, a falu igyekszik a saját szemhatárán belül élni az életét. És ez a behatárolt horizont különös módon csak kevesek előtt tágul ki, és akkor sem a szélesebb társadalmi környezet, hanem a transzcendencia irányába: „Vagy nézte, nézte, ahogy ebből az első égből, a mi-énkből, hogyan, miféle lajtorján juthatna ő fel a másodikba. Ha fölérne, a lajtorját minek támasztaná. Erről azonban tényleg senki nem tudhatott, erről az első, második és még ki tudja, hányadik égről. Ezekre a távoli egekre a Róza valahogy rálelt, vagy valaki talán valamit mesélhetett másoknak őelőtte, a tiszteletes, a Tölösy, vagy a Hamza tanító, azok mind erről beszéltek, a hetedik égbe kéne fölérniük, az lenne a nagy csoda, akkor végre rálelnének az egyetlen idegen istenükre, aki nem csapja be őket a hamis angyalokkal, bár a Róza számolni is csak háromig tudott” (24.).

A Rózáat foglalkoztató Teréz mindamelllett nem ugyanazt látja: „még mindig örült, minden reggel, ahogy kilépett a házából, és felnézett erre a kíméletlen égre” (89.). Ahogy arról már szó esett, ő lesz az, akit a halottai kísértetni kezdenek, méghozzá fényes nappal, esős délidőben.

Az etnográfia megkülönbözteti az ördögi és a halotti megszállottságot, valamint a megszállottság kategorizálása során elkülöníti a *possessio* és az *obsessio* fogalmát – tehát

azt a helyzetet, amikor egy idegen entitás belép az egyén testébe, és az uralma alá vonja, illetve amikor kívülről támadja, és úgy tartja az uralma alatt. A megszálló halottaknak továbbá sajátos csoportját jelentik a széldémonok, amelyek elragadják vagy megütik az élőket (lásd „szélütés”) (Vö. Pócs Éva: *Megszálló halottak – halotti megszállottság*. In: Pócs Éva [szerk.]: *Lélek, halál, túlvilág*. Balassi, Bp., 2001). Nádas a *Rémtörténetekben* széles repertoárral dolgozik, e felsorolás minden eleme felbukkan a könyv lapjain, sőt, a zárlatban egy klasszikus megkísértés-jelenetre is sor kerül, amikor egy váratlanul felbukkanó, tizenhárom éves kislány ajánlja fel magát Hamza tanítónak.

Miközben Terézt egyre több halott kezdi követni, Jónás atya ördögűzést folytat a váci püspök utasítására, miután az egyházmegyében megszaporodnak a démoni jelenségek – „a hozzájuk érkező eltévelyedettek vagy óvatosan érdeklődő hozzátartozóik száma ezekben a nehéz években [...] exponenciálisan emelkedett”. A szertartást ráadásul félig-meddig titokban kell gyakorolni, hogy se a világi hatóságok, se az egyházi körök figyelmét ne keltsék föl: „Mert nem csupán az ellenséges külvilággal, a rezsim teljes apparátusával szemben kellett halknak és óvatosnak maradniuk, hanem reformer kedvű, betegesen kooperatív szándékú vagy besúgásra hajlamos klerikus társaikkal szemben olykor még ennél is kíméletesebbnek” (257.).

Érdeemes felfigyelni az „ezekben a nehéz években” fordulatra, arra tehát, hogy a túlvilági jelenések milyen finom iróniával íródnak rá a társadalmi-politikai viszonyokra. A Terézt kísértő pár, Ortvy Hella és a szeretője, Okolicsányi a háború után Argentínába menekült, és ott haltak erőszakos halált; de nemcsak ők, hanem a gyilkosaik is csatlakoznak a kísértetek sorához (Hella és Okolicsányi története egyike a regény ki nem fejtett, az olvasói fantáziára bízott történetzálainak). A látogatóba érkező Fabiusné megőrül a gesztenyefasor meghitt látványának, ám naiv lelkendezését utólag, a könyv befejezése felől csakis hübriszként lehet olvasni: „Minden mennyire megváltozott az életükben, kő kövön nem maradt, de ez a gesztenyefasor mégis itt van, senki el nem veheti, gyönyörű, óriás, megmarad nekünk, minden évben újjólág örülhet, és akkor őket a mélység ura mégsem jelölte meg” (330.).

A reális társadalomrajz és a démonikus sík együttállása zavarba hozhatja az olvasót. Annál is inkább, mivel Nádas ügyel rá, hogy ne legyen se didaktikus, se parabolikus, és csak néhány vékony szállal köti egymáshoz a társadalmi viszonyok ábrázolását és az ördögügyényt. Nem hangsúlyozza – hiszen tudható jól –, hogy a megszállottak egy megszállott országban élnek; a ritka együttállások legfeltűnőbbike talán az, amikor az ördögűzéseket szervező püspök kénytelen az előkészítő megbeszéléseket a szabad ég alatt folytatni, tekintve, hogy „a püspöki palota termei és irodái jószerivel mind be voltak poloskázva, azaz mikrofonozva” (265.).

Az olvasón múlik, hogy milyen mértékben hozza fedésbe a regény társadalmi és transzcendens síkját. Mert hiszen könnyűszerrel teremthető metaforikus kapcsolat akár a nagy kollektív szólamnak, a „falu szájának” a szüntelen káromkodásai, illetve az ördögűző rituálénak alávett megszállottak szitkozódásai között is:

Ismeretlen erőktől űzött ordítások, jajongások, súlyos átkok voltak, harsányan hamis és magányos könyörgés, hamis kacaj vagy éktelen, véget nem érő, szívből fakadó szitok, átok, káromlás és káromkodás, amely nagyobb erővel üt vissza az illetőre, mint ahogy kiszakadt belőle.

Vagy a szabadulás szándékát szakítja ki magából.

Nem hoz megkönnyebbülést.

Még nagyobb lesz a rabsága. (275.)

Valamivel korábban, amikor Mírak Piroska csoportterápiás foglalkozáson vesz részt, „amelynek éppen a csoportterápia volt tárgya, azaz a csordatudat, a csoporttudat és csoportos önreflexió” (205.), tanára és mestere a következő tanácsot adja nekik: „Ne a helyze-

tet változtassák meg, ha kérhetem, ne okoskodjanak, követelte tőlük Sármány Júlia, s jól tudták, miről beszél. Az egymást követő diktatúrák és rezsimok kollektív lélektanáról. A szó szoros értelmében a sajátjukon, a saját helyzetükön változtassanak” (206.).

A *Rémtörténetek*ben a megszállottság egyszerre reális, illetve a csoportos neurózis metaforája. Ebben a világban a hatalmi viszonyok deformációja jellemző a legtöbb kapcsolatra. Szolláth Dávid megfigyelése, hogy a regénybeli „dialógusokban szinte mindig egyenlőtlen felek vesznek részt (munkaadó és napszámosa, úrnő és szolgáló, gyógypedagógus-hallgató és beteg, pap és házvezetőnője stb.), viszont az erőviszonyok rendszerint megfordulnak. Például Fabiusné fizeti Terézt, de rászorul mozgássérült fia miatt, Bolog hol fenyegeti Piroskát, hol alázkodik neki”. Ráadásul a „páros jelenetekben az alárendelt felek a beszéd korlátoltságának különböző fokain vannak. [...] Róza csak beszédhibás (»bittosan«), Bologot nem tanította meg beszélni az anyja gyerekkorában, Misikét viszont csak az anyja és Piroska érti, a néma szomszédot pedig csak Teréz”.

A beszéd képességének, az önprezentációnak a korlátozása ugyancsak a megszállottság jellemzője. Az ördögűzési jelenet csúcspontja, amikor Jónás atya latinul kérdez rá a démon nevére, a megszállott Imre pedig magyarul válaszol: „Melyik nevemet mondjam meg neked, melyik nevemre vagy te kíváncsi, Jónás atya” (326.). A regény végi kísértés során pedig a titokzatos kislányon is azután lesz úrrá a dühkitörés, hogy a tanító rákérdez a nevére. Érdemes azonban fölfigyelni rá, hogy a saját nevükkel a fontosabb falubeli szereplőknek mindig is meggyűlt a bajuk. A falu népe ördögösnek csúfolja Rózát, gyerekeket ijesztget vele, és gúnynevet akaszt rá: „Így vették el tőle a családi nevet, még kisleány korában elvették tőle a Pásztort, ahogy Teréztől elvették a Várnagyot” (70.). Bolog Amália Máriát mindenki csak Törpikének nevezi, a fiát pedig Jónás atyán kívül a faluban senki sem szólítja Imrének. A közösség már a regényvilág szociográfiai szintjén megfosztja a nevíktől a saját páriáit. A megszállottság attribútumai már azelőtt feltűnnek ebben a zárt belvilágban, hogy a démoni világ áttörése nyilvánvaló tényé válna az olvasó számára.

Az ördögűzés során Jónás atya rádöbben, hogy mennyire súlyos esettel van dolga, és ettől a ponttól veszi a kezdetét a regény egyre gyorsuló, drámai jelenetekbe torkolló fináléja; mintha csak ez az ijesztő diagnózis billentené meg az addig felépülő regényvilágot. Ezzel párhuzamos Piroska barátainak, az evezősöknek a felbukkanása, a fentebb már idézett jelenet, keresztbe vágva Imre ájulásával. Ez a csoport, az új fiatal középosztály, a hatvanas évek ifjúsága karneváli lendülettel és, ahogy már említettem, fenyegető aurával érkezik meg a regénybe („Egyetlen hallható parancsszó nélkül, együtt perdültek át a vízen felénk”). Fékevesztett jókedvvel játszanak Misikével, majd amikor a fiú becsinál, az „üvöltve röhögő, minden mérnöki figyelemre kész féktelen fiúk és anatómiában jártas lányok” levetkőztetik, és meglepetten válnak szemtanúivá a pubertáskorba lépett Misike merevedésének (442.). Az egész jelenet a bacchanália jegyében áll, az evezős társaság szilajságán a démoni légiók képe sejlik át, és amikor háromszor mártják meg Misikét a vízben, az is valamiféle keresztelés-paródiának tekinthető.

A *Rémtörténetek* világában a gonosz erők jelenléte tagadhatatlan, és mindez négy hálálesetben kulminál. A finálé kivitelezése bravúros; ahogy Kőrizs Imre írja: „Mintha Nádas szándékosan azon mesterkedett volna, hogy antik drámaírók módjára illessze egymáshoz a cselekmény olykor torony-, máskor zsebórai léptékű fogaskerekeit, amelyek nemeziszerű mozgása szükségszerűen, de mégis a meglepetés erejével készíti elő a sorstragédiák kibontakozását.” Ugyanakkor mégsem a tragédiák sorozata a regény utolsó szava. Az összkép nem totálisan sötét, hiszen a regény fő állítása nem a rossz mindenütt jelenvalósága, hanem a mindennek dacára jelen lévő jóságé. A regény végi rövid zárlat, amely a nyári tragédiásortat követő télen játszódik, tesz ugyanis egy erős állítást, és ez felerősíti a már korábban is fellelhető belátást, hogy a mindenkori emberi viszonyoktól független jóság ugyancsak létezik és működik.

Ez a belátás határozott formát nyer egészen a regény kezdetétől, méghozzá – az Imre iránt őszinte aggodalommal viseltető Jónás atyán túl – a négy női főszereplő karakterében. Róza epilepsziás, amit a falu közössége, a népi hiedelmekkel egybehangzóan, valamiféle megszállottságként könyvel el, ráadásul úgy ugratja és csúfolja a félkegyelmű lányt, hogy közben női démoni attribútumokkal látja el. Egyedül Teréz az, aki pontosan érzékeli a lányban jelen lévő jószágot, hogy őt valami titokzatos kötelek fűzi az „ég fölötti éghez”: „Pacsirták sülyedtek és emelkedtek a Róza tekintetében, lelkét fölemelték az ég és a föld közé” (24.). Az öregasszony folyamatosan zsémbelődések és káromkodások mögé rejti a szimpátiáját, de valóban gondját viseli Rózának. A lány gyermeki együgyűségén átfénylő ártatlanság észrevétlen marad a falu társadalma előtt, mint ahogy ugyanez a helyzet Törpike mosolyával is: „Volt valami megfoghatatlan szépség az állandó mosolyában, holott elég csúfságos volt szegénykének az egész pofája. Ez volt az egyetlen állandó vonása, a vak mosolya” (63.).

A falu számkivetettjei, a két félkegyelmű nő, valamint a kitaszított Teréz mellett Piroska alakja a negyedik női figura, akiben a jószág mint képesség és beállítottság megjelenik. A szerelmes Misike, amikor Piroskáról ábrándozik, úgy látja őt, mint aki a folyóparton a pöttyös gumilabdát az ég fölötti égbe dobja (336.). És Piroska lesz az Jónás atya mellett, aki az Imre nevét érintő tiltásban sem osztozik a „falú szájával”: „Nálunk egyedül Mírák Piroska vette minden további nélkül tudomásul a Törpike pék fiának keresztnevét, helyesebben ő volt az egyetlen, aki erről a taburól nem tudott, pedig bizonyára hevesen érdekelte volna ez a kollektív öntudatlansággal űzött mágikus művelet. Tölösy tisztelettest is felette érdekelte volna, de ő sem tudott róla. Nehéz is tudni olyasmiről, amiről soha senki nem beszél, s ezért nincsen mit kérdeznie” (197.).

A bekezdés záró mondatának különös akusztikája van: akár inverz Esterházy-parafrazisként is olvasható, a *Harmonia caelestis* nevezetes kezdőmondatának – „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot” – a parafrázisaként. Vállalva a túlinterpertálás kockázatát, úgy gondolom, hogy a *Rémtörténetek* végső soron azt a kérdést veszi szemügyre, lehetséges-e helyet találni az ontológiai derű számára egy olyan világban, amelyet sötét erők és kényszerpályák határoznak meg. A mintegy nyolc és fél oldalas zárlat nem külsődleges appendix, hanem ennek a helynek a megmutatása. Tölösy lelkész meglátogatja barátját, Hamza tanítót, aki riadtan meséli el a megkísértése történetét. Elmondja, hogy kiadta az útját a neki felkínálkozó, ismeretlen kislánynak:

Mire a Tölösy inkább kedvesen rákiáltott, hogy akkor meg mi baja, hiszen mindent jól csinált, igazán dicséretesen.

A Hamza bólogatott hozzá, hiszen épp ez az, nem tudja, hová is tekeredjen. Bármit mondjon Kant, neki nincs több etikai cernája.

Hát akkor tegyél meg bármit, ki akadályoz, ne sajnáld már magad ennyire, mondta neki a Tölösy csöndesen.

Szószekekről könnyű prédikálni.

Erre jót nevettek a másikon. Ennyiből állt a barátságuk, nem engedték egymást elvetemedni. (463.)

Nemet mondani a gonoszra, és baráti fenéken billentésekkel terelgetni a másikat: ha a fentebb idézett mondat Esterházy-parafrazis, úgy a záró jelenet szeretetteljes kölcsönössége határozottan ottlik gesztus. A szerző az aprólékosan kivitelezett, gomolygón sötét háttérre felfest egy újabb világos motívumot, a szent együgyűség reflektálatlan jóindulata mellé. Ha innen nézzük – és ez kétségkívül új vállalkozás Nádas Péter pályáján –, a *Rémtörténetek* a maga különös, szövevényes világával, démoni masinériájával ironikus módon épp ezeknek a gesztusoknak teremti meg a helyét.

NÁDAS PÉTER KIGONDOLJA, HOGYAN KELL BESZÉLNI A VILÁGRÓL

E kötet *Saját halál* című központi darabjában a szerző, aki egyben az írás hőse is, miközben átéli a klinikai halál állapotát, megállapítja: „az egész nagy szenzuális színjátéknak vége lett”. Ugyanakkor világosan látja – erre a novellára amúgy is egyfajta emberen túli világosság a jellemző –, hogy *mi* kölcsönözte korábbi prózájának az abszolút kétségbevonhatatlanság érzését. A szerző/hős számára a halál megtapasztalásából tökéletesen nyilvánvaló, hogy az érzékeléseinket egységbe foglaló tudat „a végtelenbe van belekötve”: „A tiszta érzéki felfogás mindig is onnan nézett át semleges szemléletével, ahová most boldogan és elnémultan visszatérek.” A szerző/hős számára ez egyfelől nem jelent semmit: haldoklik. Másfelől viszont nagyon is sokat jelent. E felfedezés adja magyarázatát „nagy prózája” súlyának.

Nádas Péter mindenekelőtt hosszú, bátran mondhatjuk: nagyon hosszú könyveiről híres. *Emlékiratok könyve* című hétszáz oldalas regénye (1986), amely értelmiségi körökben világhírűvé tette, a *Saját halál* megírása idején már régen több kiadásban is megjelent, és lefordították a legfontosabb nyelvekre.¹ *Párhuzamos történetek* című még monumentálisabb regénye (több mint ezer oldal) 2005-ben jelent meg, és a szerző feltételezhetően már rég dolgozott rajta, amikor az infarktus, amely a *Saját halál* (2001) hőségé tette, megtörtént vele.

Mindkét hatalmas könyv az illetlenségig érzéki, olyannyira, hogy aki belemerül az olvasásukba, tökéletesen megfeledkezik magáról: nem csak magát az olvasás tényét és körülményeit nem érzékeli – eltűnik minden, kivéve az embert tökéletesen magába nyelő élményt, a folyamatban lévő tapasztalást, a végeérhetetlen, ugyanakkor roppant rafináltan strukturálódó érzékelést, egyfajta varázslatos irodalmi hallucinációt.

Nádas nagyregényeiben eltűnik a történelmi idő linearitása, a különböző évtizedek párhuzamosan futnak, a térképen egymástól jókora távolságban lévő helyek különös módon közelebb kerülnek egymáshoz; maga az elbeszélés ideje meggörbül, széthúzódik és buborékokat képez, amivel különálló zárt létezők jönnek létre; hasonló metamorfózisokon megy keresztül a tér is. A *Párhuzamos történetek*ben a hősök háromszáz oldalon keresztül szeretkeznek, ami – az átlagos olvasási időre átszámítva – könnyen kitehet egy egész hetet; egyetlenegy – igaz, Pest kellős közepén álló – ház leírása kitölti a kötet felét, mígnem végül átalakul gőzhajóvá, amely lefelé úszik a Dunán, egész máshol, mint ahol az imént voltunk.

Nádas a „nagyprózájában” mintha egyenesen azért találná ki ezeket a furcsaságokat, hogy minél tovább ott tartsa olvasóját az eleven átélés, az érzékelés teljességé, az áttetsző-

---

2021-ben *Utazás egy vadkörtefa körül* címmel a szentpétervári Izdatyelsztvo Ivana Limbaha gondozásában, Vjacseszlav Szereda válogatásában és fordításában megjelent oroszul Nádas Péter gyűjteményes kispróza-kötete. A kötet a következő hét írást tartalmazza: *A Biblia; Mese a tűzről és a tudásról; A helyszín óvatos meghatározása: alaposan körbejárunk egyetlen vadkörtefát; Mese az elcserélt kiskirályokról és az őrangyalukról; Saját halál; Az ember mint szörnyeteg; Az élet sója*. Ehhez a kötethez írt utószót Olga Szerebrijanaja. 2022-ben a könyv felkerült a *JasznaJa Poljana* rangos orosz irodalmi díj az évi legjobb külföldi kiadványainak listájára – a ford.

¹ Vjacseszlav Szereda orosz fordítása csak 2014-ben látott napvilágot a Kolonna Publications kiadásában.

séggel telített gyönyörűség állapotában. Mindez azonban kizárólag szavakból jön létre, amelyek bonyolult szintaxis révén szerveződnek szöveggé a papíron, és amelyek teljesen logikusan és racionálisan kapcsolódnak össze, ráadásul menet közben temérdek betoldással gazdagodnak a legkülönbözőbb tudásterületekről.

Nádas „nagyprózája” érzéki megkérdőjelezhetlenségének ezt a titkát, amely az X pillanatig sejthetőleg őt magát is elbűvölte, a *Saját halál*ban tudatosítja, feltárja magának. Kiderül, hogy az abszolút érzés, a csupasz érzékelés nézőpontja az egyéni létezés határán túli nézőpont: az érzékiségnek van egyfajta transzcendens folyamatossága, amely ahhoz hasonló, amiről a filozófusok beszélnek, amikor az örök igazságokra apellálnak. Az érzékiség időtlen, téren kívüli, absztrakt. Ugyanakkor az érzékiség – a kék, a gyönyör, az ízek, a szagok, a színek élvezete – maximálisan konkrét, konkrét részletekkel függ össze, amilyen a test helyzete az ágyban, a nyelv (a testrész) állapota, egészen a húgyhólyag telítettségéig. Nádas bonyolultan összetett világai ezen a paradoxonon egyensúlyoznak: a több tucatnyi szereplő – ki-ki a maga sajátos történetével – összetalálkozik „a szenzualitás hatalmas vásárában”, aminek során megvilágosodik világunk valósága.

A *Saját halál* határhelyzetet foglal el, ahol Nádas regényei keresztveződnek „kisprózájával”. Ebben az elbeszélésben az érzések határtalan univerzuma, amely a „nagyprózában” számos szereplő közt oszlik meg, magában a szerzőben egyesül („Halála óráján tényleg egyedül marad az ember”), miközben maga a szerző nyomban több összetevőre hullik szét, amelyek mindegyikének megvan a maga feladata: a tudat, amelynek edényéhez az „érezékelés zsinórjai oda vannak kötve”, igyekszik a fájdalom ellenére megőrizni tisztaságát, az „én” folyamatosan azon gondolkodik, hogyan néznek ki a történetek a mások szemében, miközben egy bizonyos titokzatos „másik én”, a „másikom” igyekszik megővni az infarktus által gyötört testet, arra készítve ezt az egész konglomerátumot, hogy megtegen bizonyos értelmes, mentő lépéseket: nyissa ki az ablakot, hogy meggyőződjék, kevés a levegő, vegyen be gyógyszert, hogy időlegesen megkönnyebbüljön, elinduljon a rendelőintézetbe, ahol az orvos este nyolcig rendel. A szerző felsorolt összetevői fogadják az érzések adatait, egybevetik a mások feltételezett érzékelésével és reakcióival, megemésztik és kész állapotban rögzítik az emlékezetben, ahonnan az író/főszereplő – már a következő életében – papírra veti őket.

Ebben a szövegben különösen elbűvölő, soha nem volt csoda – az, amire nem volt példa korábban se Nádasnál, de egyáltalán, a világirodalomban sem: a szerző/hősnek a szerzői elemzésben szétválasztott, de a valóságban együtt létező „lélekrészei” a halál megtapasztalása által átfordulnak egy bizonyos, sajátos, senki által nem ismert, de kétségkívül szubjektum nélküli univerzumba. Alighanem valami ilyesmi játszódik le mindenkivel a halál pillanatában. Ami szinte hihetetlen, az az, hogy a haldoklónak sikerül a vele végbemenő átalakulásokat megragadni, összekapcsolni mások tapasztalatával, reflektálni rájuk és megjegyezni, de magát a történet is, méghozzá azokkal a körülményekkel együtt, amelyek között mindez végbemegy (például a megszokott értelemben vett idő és tér hiánya). Hála a szerző megfigyelőképességének (akinek eredeti szakmája a fényképészet) és elméje hibátlan működésének, minden történés megőrződik, hogy azután feltárljon az olvasó előtt.

Ez utóbbi egyébként már a magyar egészségügyi személyzet hősie erőfeszítéseinek köszönhető, az olyanoknak, mint a nagy, lomha ápolónő, aki önfeláldozó igyekezettel keres vállfát a haldokló drága zakója számára, az alacsony, tarkopasz orvos, a sűrű borostával benőtt, fekete hajú medikus. Ahhoz, hogy a szerző megírhatta mindazt, amit mi, olvasók olvasunk, először is életben kellett maradnia. Az életbe visszatért Nádas a kész szövegben azt is rögzíti, ami „valójában”, „objektíven” megtörtént, meg azt is, amit ő maga átél, továbbá azt, ahogy a környezet ezt az egészet érzékeli; amikor pedig hirtelen kettéhasad egy valami barlang felé sodródó tudatra és a kórházi ágyon fekvő testre, akkor

részletesen leírja, „valóságosan hol vagyunk”, és a kórtermet is, igaz, ez utóbbit egyfajta valószerűtlen felső nézőpontból.

A néhai Borisz Dubin így írt a *Saját halálról*: „Nádasnak ez a szövege valami olyat művel a leírás nyelvével, az ábrázolás szövetével, a metaforikájával, satöbbi, ami után a tudatos, önmagának tudatában lévő irodalom kénytelen feltenni a kérdést, hogy tulajdonképpen mire épül ez a szöveg.”² Azt szokás mondani, hogy a tudatos író az alkotását a saját életével alapozza meg. Nádasnak sikerül a saját halálát is hozzátenni.

De még ez sem minden. Az író a következőket írja a születéséről:

„Azon a napon születtem a budapesti Zsidó Kórházban, amikor a frissen elfoglalt lengyelországi Mizoč összes zsidó lakóját kihajtották egy közeli kőbányába. Ennek a szerdai napnak a délelőttjén több ezer embert meztelenre vetkőztettek, aztán kivégezték őket. Mindet. 1942. október 14-én történt. Hiába gondolkodom, az egyidejűséget meg nem érthetem. Anyám megérezte az első fájdalmakat, összepakolt, villamosra szállt, egyedül ment be a kórházba. Mikor végeztek mindenkivel, a német rendőrségi különítmény tagjai pisztollyal a kezükben szemlélték meg művüket. Nem ordíthatok, könnyem aztán tényleg nincs, istenem se, akihez fohászkozhatnék. Akitől bármit megkérdezhetnék. Késő délután lett. Aki még mozgott, közelről lőttek bele. A műveletet, miként az előzőeket, egyik társuk igazán érdemesnek találta arra, hogy fényképezze. Közben engem kimerült és boldog anyám karjára helyeztek, s a pillanatot rohanvást érkező apám örökítette meg.”³

Itt Nádas „kiszprózájában” az „én” és a hozzá tartozó test találkozási pontja minden egyébbel más, mint a nagyregényeiben. Az egység elérése itt nem az érzékelés mindent átható (ugyanakkor legapróbb részleteire bontott) teljességébe való elmerülés révén történik, hanem valami más módon. Nádas a *Literának* adott interjújában a *Világító részletek* (2017) című új memoárjáról szólva a következőket mondja: „Engem a korszak és a személy összefüggése érdekelt. Jobbára soha nem a tárgy vagy a téma, hanem az összefüggés érdekel.”⁴ Korszakon a társadalmi szerkezet, a többé-kevésbé mindenki által osztott értékek, erkölcsök összessége értendő; személyen az individuális törekvések, amelyek közül a legnagyobb erejű az érzékiség, az erotika. Milyen összefüggés lehet ezek között?

Nádas írói debütálása egy részben önéletrajzi rövid elbeszélés a gyerekkorról, amelyben mindenki hazudik: az író szülei, az illegális kommuniszták, akik 1944-ben csodával határos módon megmenekülnek a haláltáborba való deportálástól, a háború után az új rezsim funkcionáriusaivá lesznek. Az apa minisztériumi osztályvezető, a pozícióval együtt pedig megkap egy budai villát, amelyet elhagytak menekülő burzsuj tulajdonosai: „Felmásztam a padlásra, és új kincsekre leltem. Ládaszámra álltak régi levelek, fényképek és újságok a hajdani földbirtokos tulajdonos egyetlen hagyatékaként. Turkáltam a poros iratok közt, élvezettel olvastam a szálkás betűkkel, hosszadalmasan íródott leveleket. Órákig ültem a poros gerendán, estélyekről, cselédekről, szerelmekről, divatról, lovagok-ról, tengerpartokról olvasgatva. Nézegettem a képeket, melyek elegáns, feszes urakat és hölgyeket ábrázoltak nagy tengerjárók fedélzetén, teveháton az egyiptomi piramisok alján, árkádok alatt Rómában és velencei gondolákon.”⁵

Lehetséges, hogy a tizenkét esztendő Nádas éppen ebben a villában talált Janusról egy addig ismeretlen ábrázolást. Ezen két félrenéző arc közé tárva volt egy harmadik arca, melynek örült volt a tekintete. „A kép űzött ki a nyári kertbe, a valakinek a három arca, arcának három nézete, s elmerülten bóklásztam ott vele. [...] Mindent, de mindent meg fogok

² Дубин, Б.: *О людях и книгах*. (Emberekről és könyvekről) СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2018. С. 282. Borisz Dubin (1946–2014) jeles orosz szociológus, fordító, a huszadik századi magyar irodalom nagy tisztelője.

³ Nádas Péter: *Valamennyi fény*, Magvető, Bp., 1999, 183–184..

⁴ <https://litera.hu/magazin/interju/nadas-peter-ez-az-orokos-del.html>.

⁵ Nádas Péter: *A Biblia és más régi történetek*. Szépirodalmi, Bp., 1988, 10.

írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől. Abban a pillanatban mindenesetre így szólt az elhatározásom.”⁶

Az ezt célzó első kísérlet – amelyet Nádas húszéves korában, 1962-ben tett – talán naivnak tűnhet, de így is csodálattal tölt el a mű szerkezeti tökéletessége, amely már előrevetíti nagyregényei hatalmas struktúráit. *A Biblia* főszereplője, a pazar villa ifjú lakója, valami hatodik érzékével megérzi, hogy ebben a világban és ebben a villában semmi nem az, aminek kiadja magát. Talán valamiféle belső erkölcsi hang parancsára, vagy talán az érzékiség hívására (itt jól látható az a kapcsolat a kor és a személy között, amelyről Nádas az interjúban beszél) azon igyekszik, hogy ezt a „nem azt” láthatóvá tegye, és ez a tevékenység először a saját kutyája kegyetlen elpusztításához, aztán mindenki más megalázásához vezet: a szülőktől, akik hasztalan igyekeznek „normális gyerekkort” biztosítani a gyermeküknek, a cselédlányig, akit bajba kever. A gyerek eszköze egy régi nyűtt Biblia lesz. Amikor a hívő cselédlányt valami emberszeretetből elkövetett hazugságon kapja, felmutatja neki a könyvet: ha egy hívő ember képes hazudni, az azt jelenti, hogy a hit tanításán alapuló szent könyv nem ér semmit. A kislány tépdadni kezdi a Bibliát, a rémült cselédlány kikapja a kezéből a könyvet, és elrejtja a szobájában. Amikor a lány a kimenő után nem tér vissza a szolgálatba, és a háziak – tévesen – lopással vádolják, éppen a Biblia válik annak bizonyítékává, hogy valamit mégiscsak magával vitt, mégpedig az igazságot. Anya és fia elutaznak a faluba, ahol a lány él, és útközben felfedezik a propaganda minden hazugságát: az ország, amelyet a kommunisták magabiztos kézzel vezetnek a boldogság és a felvirágzás felé, valójában rettenetes nyomorúságban szenved, halálosan beteg, és meg van fosztva attól, ami a legfontosabb. Amikor az anya odaér a cselédlány házába, rájön, hogy az nem lopott el semmit, mert ebben a házban nincs az égvilágon semmi. Kivéve a Bibliát, a szent könyvet, amelyet a cselédlány megmentett az ateista kommunisták gúnyolódásai elől. Kiderül továbbá, hogy ez a könyv az anya számára is szent: a náci megszállás alatt ez alatt rejtegette a kosarában a kommunista röplapokat. A kétféle szentség azonban különböző: az anya, amikor végleg elbúcsúzik a cselédlánytól, ott felejtja a Bibliát az asztalán.

Az egyszerű, tökéletesen realiztikus történet (1962-ben másfélt alighanem lehetetlen lett volna a nyilvánosságnak szánva írni) világosan mutatja Nádas irodalmi érdeklődésének tárgyát: az igazságot keresi, amelyet a korszak és az ember mindig eltorzít, és amely alig tud kinézni a kétarcú Janus ellentétes irányba tekintő arcai közül. Adott esetben az igazság Isten Igéje, de nem isteni tartalmában, hanem teljesen anyagi objektumként. A későbbiekben Nádas megmutatja, hogy képes demiurgoszként bánni a szavakkal, oly módon, hogy saját történetével igazolja az igazságot.

Ez történet a tűzről és a tudásról, illetve a két királyfiról szóló mesékben. Az olvasó az első pillanatban rájön, hogy az első 1968-ban, a peresztrojka előtt, de már annak előérzetében íródott, a másik viszont a peresztrojka által frissen meggyújtott nacionalista tüzek fényénél, 1994-ben. Ezekben az írásokban a szerző a képtelen történettel a valóságot mondja ki. E képtelenségeken belül az első esetben elpusztul a népi demokrácia hazugsága, és minden szereplő – csodálatos módon – teljesen valóságos történelmi szabadságra tesz szert, a második esetben a háború alapjául szolgáló nemzeti mítosz csodálatos módon leleplezi az egyszerű bábaasszony, aki ily módon megkérdőjelezi bármiféle háborús cselekmény értelmességét.

Egyébként, ha *A Bibliát* legalább részben életrajzi természetűnek tartjuk, elmondhatjuk, hogy azoknak a manipulációknak, amelyeket a főszereplő kislány a Bibliával művel, az igazság felismertetésén túl nemcsak intellektuális, hanem teljesen reális következményei is voltak. Az író anyja a gyerek tizenhárom éves korában rákban meghalt, három évvel

⁶ Nádas Péter: *Világoló részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Jelenkor, Bp., 2017, I. 522.

később pedig az apja végzett magával. A magyar történelem eseményeinek fényében állíthatjuk, hogy mindkettejüket az igazság ölte meg.

A történelemmel foglalkozik egy háromoldalnyi szöveg, *Az ember mint szörnyeteg* című esszé (2003), amely talán Nádas legbonyolultabb szövege. A fiatalember, akinek megjelenését a HÉV szerelvényen egy Kafka-műre, *A perre* való hivatkozás vezeti be, beül a fülkébe egy szép fiatal hölgygel szemben, majd az író, miután célzást tesz a fiatalember szerelmi életének bonyodalmaira, belefog a kettejük közötti néma interakció mesteri leírásába: a tekintetek, gesztusok, a könyv elhelyezkedése a szép ismeretlen térdén, a környezet hiposztázáló reakciói mind az elemzés tárgyává válnak, amint ez Nádasnál történni szokott. Ezek az utazók egy modernista regény hősei és egyúttal egy valós európai történet elszenvedői. Nádas Kafka vonalát folytatja, ám nem feledkezik meg arról sem, hogy két szóval megmagyarázza: a cselekmény nem az 1920-as évek Prágájában történik, amely a maga idegensége következtében tiszta absztrakcióvá válik a német nyelvű regényíró számára, hanem a háború utáni Európában, ahol a jeleknek konkrét történeti értelmük van. Így a fekete ruhaszínt, amelyet a szerző/hős visel, a Resistance aktivistái – párizsi egzisztencialisták, sanzonénekesek és patafizikusok – hozták divatba. Hősünk feltételezhetően szintén egy nemzeti ellenállás – az 1956-os magyarországi forradalom – hőse. Egyébként itt is van bőven absztrakció és típus: a fiatalember – egy ilyen rövid szöveghez képest többször és nagyon hangsúlyosan – szökevény (azaz árja típusnak) van leírva, a másik szereplő viszont kissé düllelt szemű barna lány (azaz zsidó).

Amikor aztán az elbeszélés nekilendül, és magától gurul az erotikus kaland bejáratott vágányain, amelynek végén, mint pontosan tudjuk, épp úgy lehet epifánia, mint valami fantasztikus esemény, a szépséges ismeretlen elővezet a hős számára egy megvalósult karkai jelenetet, mégpedig saját nyomorekságát: mindkét kezén összenőtt ujjait. Az, hogy ez az anatómiai anomália nem szó szerint értendő, hanem Kafka leírásának elrajzolt megisméltése (az ujjak közötti hátya helyett a férfi az ujjakat párosával összefogó nagy körmököt lát), egy szempillantás alatt kiveti a szerzőt az európai irodalomtörténet kontinuumából, a modernisták által átélte és értelmezett időből a valódi történelem idejébe – amit személyesen nem élt át (mert ennek átélése az adott esetben a halált jelentette volna), és nem értelmezett át teljesen: valamiféle szegyenérettől vezettetve, az első megállóban leszáll, ez pedig nem más, mint az a bizonyos téglagyár, ahonnét 1944-ben a megsemmisítendő zsidókat Lengyelországba szállító hosszú szerelvények indultak.

Hogyan olvassuk ezt a szöveget? Mint elmékedést az irodalom lehetőségéről Auschwitz után? Mondván: az európai huszadik század naptári idejét nem lehet helyettesíteni az elbeszélés idejével, és ezen még Kafka sem segíthet? Vagy mint teratológiai – a torzszülöttekkel foglalkozó – traktátust: mi a szörnyűségesebb: az egyetlen nagy körmömmel egybefogott, összenőtt ujjak, amelyek „gyöngéd, fiatal állat patáira” emlékeztetnek, vagy az emberi értelem, amely képes volt olajozottan működő gépezetet alkotni az ilyen képzelt szörnyetegek megsemmisítésére? Akárhogy is van, ez az elbeszélés remekmű: Nádas három oldalon képes teljes egészében demonstrálni írói módszerét, felsorakoztatni az őt izgató valamennyi témát, és hosszú évekre munkát adni az olvasó kérdező elméjének.

„A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától három lépésnyire ástam el.” – Ez az a parodisztikus titok, amit a *Saját halál* szerzője a halála előtt közölhetne nem létező fiával. A szóban forgó vadkörtefa Délnyugat-Magyarországon, Gombosszeg faluban nő, ebben az isten háta mögötti zugban, ahol alig néhány tucat ember él, és ahol Nádas Péter 1984 óta él és alkot. A költözést megelőzte a rövid technikumi tanulás, a fényképészszakma elsajátítása, riporterkedés, egy év diákösztöndíj Kelet-Berlinben (amelynek leírása szerepel az *Emlékiratok könyvében*). Volt egy pillanat, amikor Nádas úgy döntött, hogy nem küszködik a betevő falatért a gyorsan savanyodó népi demokrácia viszonyai között,

visszavonult ebbe a faluba, ahol az élet olcsóbb, az ablakból egy vén körtefa látszik, és odakint egyáltalán nem a huszadik század fogadja az embert.

Az *Alaposan körbejárunk egy vadkörtefát* (2000) alcímű írásban a szerző megkísérli rekonstruálni faluja lakóinak premodern tudatát, amelyben a történelem századai merőben különböző időtartamokba zsúfolódnak össze (olyanokba, amelyekben egy mai ember könnyedén Brueghel-féle vadászok kortársainak érezheti magát), és minden individualitás elűzetik az „egész falu” egységének létrehozása érdekében, amelynek határán túl kizárólag kutyafejű barbárok élnek. Az a modell, amelyet Nádas a saját személyes megfigyelései alapján épített fel, jobban magyarázza – tisztán szociológiailag – a falusi polgár magatartását, mint a voltaképpeni szociológiai elméletek, amelyek az individuumról alkotott újeurópai fogalmakból indulnak ki. Az irodalom itt kutatói projektté változik, amely a „normális tudományétól” különböző axiómákból indul ki, amelyek azonban lényegüket tekintve összhangban állnak amazzal: aki elolvassa a szöveget, tudni fogja, hogy s mint állnak ott a dolgok. Ez a budapesti születésű ember számára idegen világ ideális megfigyelési pont, ahonnet szemügyre lehet venni egy metropolisz lakóinak történeti tudatát is, aminek részletes elemzését Nádas a nagyregényeiben végzi el.

De a város sem reménytelen – állítja a szerző e válogatás utolsó, *Az élet sója* című, első látásra igen különös darabjában. A történet, mely egy Schwäbisch Hall nevű délnémet kisvárosról szól (a szövegben a helység nincs megnevezve, de a város reáliáinak részletes leírása alapján egy perc alatt kiguglizható), tizenkét töredékre tagolódik, melyeknek mindegyike egy-egy hónap nevét kapta címmel. Az egész áprilisban kezdődik (valószínűleg egyszerűen azért, mert áprilisban süt a nap, és a tavasz valami újat ígér), és márciusban ér véget, vagyis nem is ér véget, egyszerűen magától félbeszakad. „Minden a mai napig a helyén maradt a domban. S hogy mi minden, azt szívesen elbeszelném még, de már így is sokat beszéltem, és időm végére értem.” Nádas a szöveget az év során részletekben jelentette meg a *Literán*, ezt követően jelent meg önálló – méghozzá illusztrált – kötetként.

A szóban forgó városka sós források körül született, és sóbányászatból élt. „Az élet sója” itt nem a megszokott evangéliumi frázis, hanem történelmi tény: adva volt a só, körülötte épült ki az élet, az élet folyamán pedig ugyancsak lerakódott egy s más, a szó szoros értelmében, mint a só. Minden újabb fejezetekskében, minden újabb hónapban megtudunk valamit arról, hogyan főzik ki a sót, hogyan szabta meg a sófőzés a város elrendezését, hogyan alakult ki a köznapiság alapján a lelki, azaz az egyházi élet, hogyan szerzett saját hangot – azaz saját harangokat – a templom, hogyan alakult ki a harangszó harmóniája, és hogyan őrződött meg mindez – a szerencsés véletlen folytán a városba került józan értelmű emberek jóvoltából mind a mai napig.

A történetben jószerével nincs semmi figyelemre méltó, mi több, valószínűleg magában Schwäbisch Hallban sincs semmi figyelemre méltó, máskülönben a pandémia előtti időkben elárasztották volna a turistatömegek. Ennek ellenére ennek a prózának az egyenletes folydogálásából, a véletlen históriák látszólag mechanikusan összeállított sorozatából kirajzolódik egy biztató gondolat: a világról a dolgokon, a világ összetevőin keresztül lehet és kell beszélni, és amikor egy ilyen beszélgetésben az ember lemond az egójáról, éppen akkor nyeri el a reményt, hogy megtalálja önmagát.

A kritikusok mindjárt felismerték Nádas kalendáriumában a párhuzamot a kései Heidegger ekphrasiszaival, amilyen az 1950-ben íródott poétikus *A dolog*: ha jól odafigyelünk, a lét magukból az érzékelhető dolgokból ütközik ki. Lehet, hogy csakugyan. De az, amit Nádasnak sikerült kimutatni ebben a szövegében, az a látványos összefüggés az idő és az egyéni élet, a korszak és az ember között. Mindössze annyit tett, hogy kissé más léptéket választott – és a közelmúltbeli huszadik század teljes mértékig meg nem értett eseményeinek szörnyűsége összekeveredett a századok vastag rétegeivel, az emberek tí-

pusokká, kétlábon járó bűnökké és erényekké váltak, a mindezen kikristályosodó „élet sója” pedig egyszeriben átváltozott morális imperatívusszá. „Az ember nem tökéletes, de attól még igyekezhet.”

Az *élet sója* tele van finom iróniával. A bölcsé vált elbeszélő mintegy megvonja napjai és munkái összegzését, és kiderül, hogy az eredmény nem más, mint néhány senkit nem érdeklő részlet egy isten háta mögötti városka templomában látható kegszerekről. Ez különösnek tűnhet: Nádas prózájából első látásra hiányzik a magyar irodalom egészére oly jellemző humor. Itt nincsenek gyilkos paradoxonok, amelyek az olümposzi istenek hahotájára készítenék az olvasót, mint Kertész Imréné; hiányoznak Esterházy Péter kacéran félig kimondatlanul hagyott mondatai, és kanyarulataiban minduntalan a könnyű kuncogások, amelyektől – talán tisztán fiziológiai szinten – a szöveg végére nagyszerű kedve kerekedik az embernek. De Nádasnak igenis van humora – az olvasó, a szöveg bonyolultsága következtében nem mindjárt képes rákapcsolódni, de ha ez a kapcsolat mégis létrejön, nem ereszt el többé az embert. Szimbolikusan tűnik, hogy ilyen szórazótatónak éppen az időben legkésőbb született „kis holmi” bizonyult.

Ilyesmí egyébként korábban is előfordult. A *Saját halálban* – ebben a döbbenetes komoly darabban – a *másikom* szót Nádas – saját bevállása szerint – Tandori Dezsőtől kölcsönözte, aki azonban ezzel a szóval nem a szubjektívitas struktúrájában lévő másodfokú reflexiót nevezi így, hanem egyszerűen a feleségét. Aki kellő mértékben bele tud helyezkedni Nádas prózájába, az érzékelés végeérhetetlen elemzéseiben kezd észrevenni az „élet sóját”. Hiszen a *Saját halál* is azzal végződik, hogy a szerző/főhős megkéri a feleségét: „vegyen tíz vállfát, válassza a legjobbbat, a legszebbet, a legdrágábbakat, vigye el a kórházba, a nagy nőt keresse. Legalább vállfát ne kelljen keresgélalniük.” A befejezés ab ovo a szövegnek értelemmel leginkább telített helye. Ezt a helyet foglalja el a nagy, lomha ápolónó, aki azt tudakolta a haldoklótól, hogy rendben van-e a széklete.

SOPRONI ANDRÁS fordítása

Szökés, várakozás, epilógus

egy postafordulta lehetőségei

„legyen ez csak olyan emlékezés vagy emlékeztető, bármi, ami a visszaidézés fájdalomával és kéjével kapcsolatos, legyen valami olyan, amit öregkorában ír az ember, legyen előleg abból, amit negyven év múlva érezhetnék, ha netán a hetvenhármát megérném és még emlékezni tudnék akkor”

(Nádas Péter: Emlékiratok könyve, első oldal)

A fasizmus győzött.

A fasizmus előbb győzött, és csak aztán győzték le. Ami Nürnbergben és később Auschwitzban történt, az nem részeredmény volt. Theodor W. Adornótól Hannah Arendten át Ingeborg Bachmannig, Kertész Imréig és Pilinszky Jánosig tudta ezt mindenki. Megváltozott mindennek a története. Semmi nem lehetett többé olyan, mint előtte volt. A *Világló részletek* a fasizmus által eltörölt néhai és kései polgárvilágról is beszél, és arról, hogy a fasizmus veresége, tehát túlélése, hogyan vezetett félreérthetetlenül egy új világba, egy másik kísérletbe az időközben szintén a fasizmus által legyőzött munkásmozgalom romjain, élhetetlenül. „Szegény, szegény hülye anyám.” Ami 1956-ban a budapesti Marx téri tömegnek az antisztálinista, nem-polgári, hanem szocialista forradalmában egy pillanatra lehetséges volt, annak nagyjából húsz évvel később – a forradalom leverése és a beteljesületlen hatvannyolcas kísérlet(ek) következményeként – Melchior padlásszobájában már csak hiányként maradt nyoma. Ezek az elsülylyedt világok omlanak egymásba az *Emlékiratok könyvében* és a *Párhuzamos történetekben* is. (Persze, hogy az 1956-os „vetemedés” – a megtorlás és az amnesztia után, és minden amnéziagyakorlat mellett is – milyen konzolidációs kényszereket jelentett annak a vezetésnek, melynek a maga kiretusálandó, de eltagadhatatlan előzményét, alapítóeseményét és ősbűnét kellett látnia benne, arról egyrészt a kádárinak nevezett társadalompszichológiai és életszínvonalbeli alku, másrészt Kádár János utolsó beszédének zavarba ejtő vallomása is sokat elárul.)

A munkásmozgalom romjaiból és a jaltai alkuból épült meg aztán a nádasai univerzum kitüntetett szegletének, a berlini falnak a párhuzamos története, hiszen ez a fal a születése pillanatában versenyt, s ekként végeredményt hirdetett. A falon inneni posztsztálini állapot sem hozta el a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, pedig még prédikálta is hamis látszatukat az elnyomás közepette. A nyugati kapitalista jóléti állam sikertörténete esetében pedig újra és újra felmerül a kérdés (ezt kérdezte már a *Rote Armee Fraktion* és a *Brigate Rosse* is a maga modorában), hogy korszaka kiszakítható-e az időből, vagy mégiscsak köze van (neki is) a maga közvetlen előzményéhez: a fasizmus pürrhoszi győzelméhez, amelyet konszenzuálisan vereségnek hívunk.

A berlini fal leomlása után aztán a liberális kapitalizmus „győzelme” (de nem újdonsága!) az addig elcsatolt Kelet-Európába is megérkezhetett, lényegében akadálytalanul. „Valljon s mikor leszön Viennában cukrászdám.” A kilencvenes évek büszke ígérete ma úgy hangzik, mintha régi magyar irodalom volna. Hiszen a prosperitásnak, a stabilitásnak, a polgárosodásnak ez olyan ajánlatát kínálta, amelyet valójában addigra a centrumban is jobbról váltottak le. Felzárkózni mifelénk tehát immár legfeljebb ehhez az új fejleményhez lehetett és kellett. Ennek a magától értetődőségnek az összeomlásáról szól a közvetlen közelmúltunk. Sok-sok vágyvezérelt, tétlen és tévedhetetlen év telt el ennek a kényszerű belátásáig, talán azért is, mert sem társadalmi ellenállás, sem széles körű értelmiségi kritika nem kezdte ki a fennállót, és ez ma sincs másként. Pedig mára már a kiábrándulás és a fáradt nemzedéki önirónia után is vagyunk. Posztkoitális évtizedek depressziója. És új korszak köszönt(ött) be, fogalmunk sincs, milyen, de a rokonszenvek és lehetőségek helyett mintha az absztrakt és konkrét félelmek szaporodnának: válság, nyomor, szárazság, népvándorlás, digitális megfigyelő állam, pszichopolitika. Akik viszont ma a kapitányi hidakon állnak, megint csak a homogénnek hirdetett kulturális identitásközösség fenyegetettségével dagasztják a vitorlákat, fújják a nótát, a csatadalt és a passzázszelet. Ennyi a mesterterv. Ezúttal is azt hallani, hogy nincs más alternatíva. E kinyilatkoztatásnak az osztálymegvetés mellett most már önvédelmi faji akcentusa is van. Így pedig megint nem látszhatnak a – továbbra sem idejétmúlt, hiszen újra megelevenedett – érték- és érdekkonfliktusok, sem az ellenerő, ami ezekből kibontakozhatna. Mindeközben pedig a globális szinkronicitás tartalombősége is soha nem látott kihívást jelent. A jelenről való jelöletlen tudás megsokszorozódik, miközben maga a jelen egyetlen pillanattá szűkül, fragmentálódik, az életidő megélése pedig radikálisan egyéni lesz azáltal, hogy immár a virtuális tér párhuzamos jelenében is szivárog el. Már korántsem csak a testünk a csatater.

A korszakba vetettség nádas hagyományának talán ilyenek lehetnek a mai perspektívái. Mert az, hogy kénytelen-kelletlen továbbra is létezzünk, akármilyen bizonytalan is ez a bizonyosság, mozgásban tartja a történelmet. Ennek a mozgásnak a leírására vállalkozik a nádas mű. De ez a próza nem úgy profetikus, hogy jövőmondó. A *honnan?*-ra veti vigyázó szemét, a bomlás analízisét végzi, mely bomlás talán nem fatalizmus, de törvényszerű. Ami volt, elmúlt. Ami van: múlik. A nádas életek, ezek a belső beszédek folyton búcsúzásban vannak a múltaktól és a jelenüktől, miközben nincs bennük az elsiratás könny(elm) úségéből semmi. (S ha már búcsú, akkor inkább sarjadjunk ki a sírból, a földből, mint a növények. Úgy nem hamu és por lenne a vége, hanem víz, meleg, hús a húsban, hangzik el 1989 egyik napján, a Richard Schwartzcal folytatott *párbeszéd*ben.)

Ami történt, az a leírás, a körüljárás, a helyszín óvatos meghatározásának szellemében zajlott. Előkészületek és levezetések sokaságával tehát. Ez pedig poétikai konfliktus is, a modernitás egyik alaptípusának tekintett vonulatára adott válasz, mondván Camus, Vajda Lajos, Beckett, Duras, Kurtág és persze Mészöly mind-mind a fölösleget igyekeztek elhagyni. Nádas kérdése viszont úgy hangzik, hogy mit tekintünk fölöslegesnek és mit tekintünk szükségesnek egy világhatározás után? A nagyhatású elődökhöz képest neki ráadásul tovább kellett

mennie, a berlini fal monolitnak látszó korszakát hol hiper-, hol mikrorealista hivatása anyagává tenni. Egyenesen benézni, belesni a fal hajszálrepedésein és hasadékain, be a félhomályba, át az éjszaka legmélyén, át a margitszigeti kolostorromon és Berlin és Budapest legfrissebb romjain egyszerre. A féktelenség precizitásával (a precizitás féktelenségével) elmondani mindazt, amit ott megláthattunk, látni képzelünk, mindazt, ami egyébként és mindig is elemien tartozott hozzá az emberi lényhez, és ami itt és most ekképpen mutatkozik meg, akaratlanul is vásárra vitt bőrén viselve elhordott múltjait. Amitől végül nem is az individuumnak, hanem rajta keresztül a kollektívumnak és a korszaknak a képe lehetne teljesebb, ha a valóság kontinuos és egészelvű rögzítése – túl a testek történetén, amelyre Nádas nem redukálja, hanem éppen ellenkezőleg, kiterjeszti a prózáját – lehetséges volna egyáltalán. Persze nem az, a valóság sem mozdulatlan, a nádasi narráció nézőpontja(i) pedig legtöbbször megrogzott(ek), de semmi esetre sem mindentudó(k). És éppen ezért nem is az enciklopédikusság, hanem a töredékesség címeikké emelt többes számai (emlékiratok, párhuzamos (!) történetek, világló részletek) jellemzik a nádasi „monstrumokat”. Ezért nincs szó tudástermelésről. A megíródás legfeljebb kísérlet lehet. Analízis. Leginkább az egymást követő rendszerek és korszakok eltérő antropológiájának és a szenzibilitásnak az analízise. Az analízis során a magától értetődés szövedéke pedig mindig fölfeslik valahol.

És akkor ehhez képest vannak azok az emlékezetes jelenetek, amelyekhez már néhány ecsetvonás is elegendő. A mondatok közötti hiányban évtizedek, tehát életek szivárognak el. Ez a hiány azonban nem elhallgatás, nem csonkolás, nem tabu, hanem egy beláthatatlan vagy beteljesületlen idill esélye. „Volt egy lehetséges élet előttük, amelyet szívesen vele töltene.” Ezekben a szöveghelyekben és nem-helyekben épp az elliptikusság a megrendítő. Nádas az epilógusnak is nagymestere. Szán Hédi úton van Sopron felé, Lívia terhesen üvegcsiszol egy Práter utcai pincében, Hamar János Montevideóból még üzen. „Mégis azt hittem, most majd ilyen óvatosan, lassan és halkán mindenki visszatér az élők közül, de aztán nem találkoztam többé senkivel.” Egyik mondatról a másikra tágul szédítővé a képzelet emlékezete. Mert bármi, ami lehetséges volt, folyamatos múltként mondható csak végig. A búcsúzás hangján. Ki az, aki elmenekült, ki lett hűtlen, ki áruló és ki halott? Ki nézett mélyen önmagába, hogy aztán túléljen, és ki lett öngyilkos a tisztánlátás ajándéka nélkül? Vezettek-e haza legalább egy pillanatra az összegubancolt szökésvonalak? *Nem*. Szökés volt és várakozás. (Nádas a *Közöny*, a *Godot* és a *Saulus* ellenében a korszak nagy könyveként Marguerite Duras munkáját nevezi meg, mely elmondása szerint kíméletlenségével a *Világló részletek*nek is mintául szolgált. Duras könyve a várakozásról szól, és a *Fájdalom* címet viseli Forgách András fordításában.)

Megérkeztem, írja Melchior, pedig dehogy. Rövid levél, ilyen hosszú távollét. Aztán csak búcsú megint, két évvel később a kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlap Arcachonból. Ebben a nyárban zárul le, ami az őszi megfázások idején kezdődött el. Az október a hanyatlás és a várakozás évada, a halottak napja adventje, élet és elmúlás határmezsgyéje, a búcsúra hajlamos lelki beállítottság hónapja. Milyen lenne az októberi óceáni érzés Arcachonnál? Milyen a haragosan hullámzó víz, ha Warnemündében ugyanekkor hullámtalanul nyugodt? Milyen

lenne oda a hazatérés? Mondhatjuk-e optimistán, hogy minden hazatérést búcsú előz meg? De van-e még hova hazatérni egyáltalán? És lehet-e máshova, mint – újra és újra – egy szövegtengerbe?

Megyünk az őszbe.

Esni kezd.

„És két év múltán egy kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlapon tudatta, hogy megnősült, a nagyszülei sajnos már nem élnek, kislányuk másfél hónapos. A képen az Atlanti-óceánt lehetett látni, semmi mást, csak a haragosan hullámzó vizet a látóhatárig, de a felirat szerint Arcachonnál készült a felvétel. Verset régóta nem ír, jóval kevesebbet gondolkodik, bort szállít, kizárólag vörösbort, boldog, igaz, nem mosolyog olyan sokat. És a másik még mindig egy idegen házában állt ezzel a híradással, hol a lap írott oldalát nézte, hol a képet.”

Nincs válasz. És levél többé nem érkezik.

Arcachon. Ott van a világnak vége. A tenger azon túl tűnik semmiségbe.

Aztán ötven év telt el.

F O R G Á C H   A N D R Á S

A fekete kutya

És mondd – kérdeztem Pétertől –, tényleg be akartad dobni azt a kutyát a Dunába? Talán így kérdeztem. Talán valahogy másképpen. Péter, hogy volt azzal a fekete kutyával a hídon? Aki követett a szigetről? Amit magad helyett be akartál dobni a Dunába? De ez mindegy is, mert szinte még be sem fejeztem a mondatot, ő némileg bosszús, enyhén csodálkozó, kissé hitetlenkedő mosollyal nézett rám, türelmetlen, harsány és rövid kacaj szakadt ki belőle, jól megnézett magának, mintegy fölmérve, azonos vagyok-e azzal, akivel egy perccel azelőtt még mint férfi a férfival, felnőtt a felnőttel, író az íróval beszélgetett, vagy talán hiába pazarolja rám az idejét, mert semmit se értek semmiből, és fogalmam sincs arról, mi az, amit egy regényírótól meg lehet kérdezni, és közölte határozottan, ellentmondást nem tűrő hangon, hogy nem volt semmiféle kutya. Mert hogy ő soha nem akart semmilyen kutyát a Dunába dobni. Igen, az, hogy levesse magát, hogy megölje magát, hogy kiugorjon az ablakon, ilyen készletét nemegyszer érzett, visszatérő motívuma az írásainak, de kóbor fekete kutyával sohasem

viaskodott semmilyen hídon. Mindenesetre a leírás nem mindennapi erejéről tanúskodik, ahogyan engem magába rántott a szöveg, szintúgy a Kristóf nevű figura is, aki végtére is behozza az egyes szám első személyt a regénybe, ami már árulkodik (miről?), de becsületszóra el kellett hinnem neki, amit a kutyáról mondott, holott tudtam az epizódról egy őrkutyával, aki majdnem elharapta a torkát, csak az volt kicsit gyanús, de természetesen ezt nem feszegettem, hogy mintha hangosabb lett volna a nevetése a kelleténél, mint mikor Raszkolnyikov a barátja oldalán belép az ügyészhez és hangosan nevet, az ártatlant játszva, Pétert a kérdés gyermeksége talán meglepte, de a nevetéséből olyasmit is kiéreztem, hogy nem egyszerűen naiv a kérdés, hanem illetlen is.

Azóta is foglalkoztat, hogy vajon miből gondoltam én azt, hogy ez a regényjelenet, amelyik ráadásul ördöggolyóként van összeillesztve egy virtuózan megszerkesztett monstruózus futamban egészen más jelenetekkel, miközben ennek a realitására, ahogyan ezek a párhuzamos jelenetek történnek, egyáltalán nem kérdeztem rá, olyan természetességgel árad a szöveg és simulnak egybe teljesen más anyagú képek, alakok, mondatok, jelenetek, miből gondolom én, hogy ez a kis drámai szcena egy az egyben megtörtént az író életében. Miért volt ez annyira fontos a számomra, hogy megkockáztattam Nádas ironikus kacaját? Vajon miért végeztem a fejemben bonyolult kalkulusokat az Ilona rizses csirkéjével kapcsolatban, miért bölintottam önkéntelenül, követve Kristóf hazagyaloglásának pontos útvonalát az Árpád hídtól a körútig, mondhatni Nádas fiatalkori lakcíméig, hogy mitől lett ez a hídon lezajló jelenet, ez a drámai, brutális, állatias jelenet ennyire reális, miért hittem, hogy a Margitszigeten Kristóf nyomába szegődő kóbor kutya, akit ő ételhulladékkal etet meg a nagyszálló egyik hátsó kijáratánál, és most a hídon megnyalja az arcát, a konkrét életrajz konkrét pillanataként került bele a regénybe, egy olyan részlet, amelynek valóságában olvasás közben egy pillanatig sem kételkedtem?

Nem igazán tudok elképzelni olyan jelentős regényt, amelybe ne szűrődne bele az író életének mozzanatai többé-kevésbé dekódolhatóan. Dickens- vagy Dosztojevszkij-regényt olvasva az ember érez, sejt, tud összefüggést és átjárást az író életrajza és a regényalakok és helyzetek között, de ha találkozna Dosztojevszkijel, egészen biztosan soha nem kérdeznék rá, hogyan is zajlott a sztarcénél való látogatás a valóságban, vagy a baltás gyilkosság. Thomas Manntól sem kérdezném meg, hogy például Naphta és Lukács György között miféle átjárás van, erről nagyjából lehet tudni az irodalomtörténetből meg a naplóból, azt is tudjuk, hogyan hívták a tudószanatóriumot, amelyről Mann a regénybeli mintázta, és így tovább. De ez a kutya, aki az elbeszélő nyomába szegődik, és akit az elbeszélő majdnem beledob a Dunába, úgy, hogy a kutya, miután a puszta életéért folytatott küzdelemben felhasítja az elbeszélő ruháját, megmenekül és nyüszítve elkullog, mégiscsak megváltván az elbeszélőt attól, hogy neki be kelljen ugrania, aki mintegy maga helyett áldozta volna föl az ebet, csakúgy, mint a korai elbeszélés, *A Biblia* főszereplője, aki valamilyen kerti szerzőszámmal félig agyonver egy kutyát (igaz, azt a jelenetet soha nem hittem el – a kisördög most azt súgja nekem, lehet, hogy az viszont valóban megtörtént): a rituális állatáldozat voltaképpen mégis beteljesül, és Kristóf végre mehet haza mocskos, vizelettel, gecivel átitatott ruháiban, ráadásul nem is megy haza, bár

nagyon vágyik már Ilona rizses csirkéjére, hanem meséli ezt az egészet, éjszakai kalandját, számos konfabulációval színesítve, hiszen a történet a maga teljességében elbeszélhetetlen, egy Klára nevű nőnek, egy autóban, nos, számomra ez a kutya egy tényleges, létező kutya lett, akivel ez megtörtént, és aki végül ugyanolyan fontos szereplője lett a regénynek, mint bármelyik másik szereplő.

A viszonyom a Nádas-életmű minden mondatához ilyen. A Nádas-mondatok számomra a létezés olyan erejével vannak átítatva, hogy elmosódik, észrevétlenül válik az úgynevezett tények és a képzelet közötti határvonal. Úgy látom, más is van így ezzel: a svájci tévé egy pár évvel ezelőtt készült kulturális műsorában a különben felkészült kérdező megkockáztatott egy állítást, mely szerint Nádas Pétert a nagyszülei nevelték a szülei halála után. Nem irigyeltem abban a pillanatban a műsorvezetőt, akit a vele szemben ülő riportalany, akinek ekkor egy pillanatra a szeme kéken világitani kezdett, egy kemény, éles és határozott „Nein!”-nal megállított. Dorongoljon le téged a Nádas Péter. Hiszen a kérdező készpénznek vette az *Egy családregény vége* című regény cselekményét. Nem tehetett másként. Úgy olvasta. Mármint életténynek. Abszolút megbízva a szerző hitelességében. Nem is feltételezve, hogy amit gondol, amire fölépítette koncepcióját, köszönőviszonyban sincs a valósággal. Vagy inkább csak köszönőviszonyban van. Mert kiváltja a valóságot. És itt kezdődne egy érdekes gondolatmenet, amelynek kifejtése meghaladja ennek az alkalmi szövegnek a kereteit. Mi történik a nagy írók életrajzával? Mitől válik a nagy írók életrajza mágikusan az életmű részévé? Sőt, bizonyos esetekben helyet cserél vele. Malcolm Lowry esetében az ember nem tudja, hogy melyik a fontosabb, elképesztő életrajza vagy nagyszabású, szinte véletlenül fennmaradt regénye? Miként történik az átjárás életrajz és regény között, ha egy életrajz példázatszerűvé válik a műveken keresztül és kultusz tárgya lesz? És ha elkezdődik ez az átjárás, a megtörtént eseményekből a fikcióba, a látványból a mondatba, oda és vissza, oda és vissza, hiszen az írónak nincs semmi mása, mint a belső világa, a vele megtörtént események, a képek, amelyeket magában hordoz, és amelyeket folytonosan pásztáz a tekintetével, amelyeket kiaknáz, kiszív, és végső soron kizsákmányol, akkor a regénybeli tények és az élettények között melyiket tekinthetjük valóságnak? És vajon miért van szükségünk a „megtörténtnek” erre a szüntelen, a történeteket igazoló jelenlétére? Ha a regénybeli Kristófot Nádassal azonosítom – és Nádas e tekintetben bőségesen ellátja az olvasót munícióval, mármint, hogy Kristófban őt lásd (lásd még *Az eltűnt idő nyomában* egészen véletlenül Marcel nevű félig gyermek, félig felnőtt mesélőjét, aki író szeretne lenni, és azt írja meg, ez művének egyik vezérfonala, hogyan lett azzá) –, akkor ez a fekete kutya, bocsáss meg Péter, van, és szerencsére megúszta a veled való találkozást.

Adler doktor éjszakái

Nádas Péternek

1999-ben a *Tágra zárt szemekkel* Stanley Kubricknak sikerült az eredetivel felérő filmes adaptációt készíteni Arthur Schnitzler *Álomnovellájából*. Mint ismeretes, a filmben a helyszín New York lett, ideje pedig a huszadik század vége. Viszont a feldolgozás éppen így maradt hű az 1926-ban publikált elbeszéléshez, hiszen az alkotó mindkét esetben a saját városában és a saját korában játszotta a cselekményt.

Egész monográfiát lehetne szentelni a feldolgozásnak, de itt és most a történet egyetlen epizódjáról szeretnék írni, amely egészen másképp alakul a filmben és az elbeszélésben.

A végkifejlethez közeledve Kubrick összehoz egy nagyjelenetet Victor Ziegler és Bill Harford doktor között. Victor az álarcos társaság egyik tagja. Ő magyarázza el az orvosnak, hogy a társadalom csúcsragadozóinak falkájával került szembe, akikkel szemben semmi esélye sincsen, és ha nem hunyászkodik meg, könyörtelenül elpusztítják. A jelenet a párbeszédírás és a színjátszás magasiskolájává vált, igazolva Kubrick döntését, hogy nem tapad Schnitzler művéhez. De még így sem árt sorra venni azokat a veszteségeket, amikkel ez a megoldás jár. Leginkább azért, mert segít megérteni, miért olyan nagy mű az *Álomnovella*.

1. Az eredetiben az álarcos társaság teljesen ismeretlen marad a főhős és az olvasó számára. Pontosan olyan távoliak, mint Franz Kafka *A kastélyának* urai. Az is eszünkbe juthat, amit Paul Fussel ír *Osztálylétrán Amerikában* című könyvében: a társadalom legfelső rétege a közönséges halandók számára egészen egyszerűen láthatatlan. Az, hogy Victor felfedi magát Bill előtt, elvesz valamennyit ebből a megközelíthetlenségből.

2. Mandyt, azt a fiatal nőt, aki feláldozza magát Bill Harfordért, először Victor mutatja be a doktornak. Mikor Bill visszahozza a lányt az életbe, a tekintetük megnyílik egymás előtt – többek közt erre utal a film címe –, és aztán második találkozásuk alkalmával a jelmezbe, maszkba burkolózott alakot éppen a szem alapján ismerheti fel a volt szépségkirálynő, és érezhet késztetést, hogy saját élete árán megmentse. Ez nagyszerű dramaturgia, ám nem feledtetheti, hogy ha ilyesféle motiváció nélkül áldozza fel magát a lány, az még különösebb, és még katartikusabb: Schnitzlernél a doktor öntudatlan gesztusai válnak rokonszenvesé Dubieski bárónő számára. Hiszen a titkos estélyen a nő figyel fel rá, ő lép oda hozzá, hogy figyelmeztesse: „– Ne forduljon hátra! Még el tud menni. Maga nem tartozik ide. Ha valaki rájön, komoly gondjai támadhatnak”. Vagyis nem más, mint a test metakommunikatív jelzései alapján ismeri fel a doktorban az idegent, akiben ő, a kényuraknak kiszolgáltatott rabszolganő, egy magához ha-

sonlóan kiszolgáltatott embert lát meg. (Természetesen az eredetiben és a filmen is működik az a motiváció, hogy a nőnek elege lehet évek óta tartó szexuális kihasználtságából, és már készen áll az öngyilkosságra, épp csak a megfelelő alkalomra vár.)

3. De Schnitzler szövegében ezen túl is van egy érdekes motiváció: a mintakövetés. A történet szerint volt a közelmúltban egy hasonló helyzetű nő, aki öngyilkosságával mentett meg valakit, és ezt Dubieski el is mondja Fridolinnak. Azért mondja el, mert lényegesnek tartja. Durkheimnek az öngyilkosságról írott alapműve óta tudjuk, milyen jelentős szerepe van a suicidiumban a mintakövetésnek.

4. A történetnek azon a szakaszán, amelyen Kubricknál megtörténik a nagy találkozás Victor és Bill között, Schnitzlernél is van egy nagy találkozás, mégpedig Adler doktorral. Fridolin kollégája csak ebben az epizódban tűnik fel; azért, hogy Kubrick elveti a jelenetet, a karaktert is elveti. Ami nem elsősorban maga a karakter miatt veszteség, hanem azért, mert jelenléte a mű struktúrájában sokat tesz hozzá Fridolin alakjához, és az egész mű világához. Ezt próbálok kifejteni a továbbiakban.

Azután, hogy kiutasították az álarcos társaság titkos orgiájáról, majd hazament, befeküdt felesége mellé a hitvesi ágyba, aludt egy keveset, aztán megreggelizett, bement dolgozni az egyetemi kórházba, Fridolin ismét hazatért.

Jó étvágyal fogyasztotta az ebédet, kicsit izgatott, de valójában jókedvű volt, és szokásához híven élénken mesélt az aznapi kórházi eseményekről, elsősorban a személyi változásokról, amelyekről mindig részletesen beszámolt Albertine-nek. Elmesélte, hogy Hügelmann kinevezése szinte már biztos, beszélt saját elhatározásáról a tudományos munkát illetően, amit a jövőben nagyobb erőbedobással folytatni kíván. Albertine már ismerte ezt a kedélyállapotot, és tudta, hogy ez sem lesz hosszú életű, és az arcán megjelenő csendes mosoly elárulta kételyeit. Fridolin egészen felhevült, mire Albertine megnyugtatólag, egy lágy mozdulattal végigsimított haján. Fridolin alig észrevehetően összerándult, és hogy elhárítsa a további, kínos érintéseket, a gyermekhez fordult.

Nemcsak azért érzi kínosnak a gyengéd érintést a férfi, mert érzékeinek napok óta tartó viharos állapotában nem annyira szelíd cirógatásokra vágyik, mint vad ölelésekre, hanem azért is, mert Albertine úgy kezeli őt, ahogyan egy gyereket, egy naiv, könnyen lelkesedő, komolyan nem vehető gyereket szokás. Anélkül, hogy a fiatalasszony kimondaná, „ismerem már ezeket a fellángolásaidat, édesem, kutatás, felfedezés, nagy erőbedobás, satöbbi, persze, nem szokott sokáig tartani, ami végül is nem baj, hiszen megvan a kórházban a biztos állásod, és mellette a magánpraxisod, hiszen ebből élünk konszolidált polgári életet, én bánom a legkevésbé, hogy ezt az utat járod, és nem fecsérepsz időt és energiát bizonytalan kimenetelű kutatásokra, de mégis, minek hitegeted magad, hogy nagy tudós leszel, minek süketelsz itt nekem?“, Fridolin ért a gesztusból, és sértve érzi

magát, már csak azért is, mert a felesége jól kiismerte az együtt töltött évek alatt, és ő, Fridolin ezzel tisztában is van.

Miközben magabiztos férfinak hiszi magát, aki bátran tör előre, a lelke mélyén tisztában van vele, hogy nem az, és bizony indokoltan kezelik őt gyerekként.

Az sem véletlen, hogy a feleségétől elhúzódva nyomban a kislányához fordul: mellette legalább felnőttnek látszik, és az apaszerepben még mindig kompetens férfinak tűnhet. Nem is méltatlanul, hiszen családfenntartóként nem vallott kudarcot. Ezután a rendelőjébe megy, ahol minden páciensének betegségével és gyógy módjával tisztában van, vagyis ahol szintén kompetens.

Az *Álomnovella* cselekményének időrendjét visszafejtve ráébredhetünk, hogy Dubieski bárónő ezzel egyidőben Fridolin munkahelyének közelében, egy másik klinikán haldoklik, miután álarcosok kíséretében visszatért a szállodába, és miután halálos adag morfiumot juttatott a szervezetébe – vagy adtak be neki –, majd magára hagyták. Valamivel később beszállítják a klinikára. Erről, illetve a halál tényéről már csak éjjel szerez tudomást Fridolin, mikor a kávéházban átfutja az esti újságokat, és megakad a szeme a halálesetet közzétevő rövid híren. Addigra Dubieski bárónő tetemét a klinikák halottaskamrájában terítették ki. Fridolin pedig, ahelyett, hogy hazamenne, és ismét befeküdne a hitvesi ágyba, odamegy, hogy találkozzon a testtel, miközben tisztában van vele, hogy valószínűleg nem is képes biztosan azonosítani:

Igen, ha élve látná őt viszont, ma, holnap, évek múltán – mindegy, mikor, hol, milyen körülmények között – a járásáról, tartásáról, és mindenekelőtt a hangjáról, ebben biztos volt, minden kétséget kizáróan felismerné. De most egy testet lát majd viszont, egy élettelen női testet és egy arcot, amelyből semmi mást, egyedül a szemet ismeri, a most már megtört fényű, kifejezéstelen szemet. Igen, a szemét ismeri. És a haját, amely az utolsó pillanatban, mielőtt kiűzték a teremből, hirtelen kibomlott, és a meztelen testre borult. Ennyi elég lenne, hogy csalhatatlanul felismerje őt?

Lassú, tétova léptekkel ment át a Patológiai és Anatómiai Intézet előtti jól ismert udvaron. A kaput nyitva találta, nem kellett csengetnie. A kőpadló kongott a léptei alatt, ahogyan végig haladt a gyéren megvilágított folyosókon. Az épületben terjengő átható vegyszerszag ismerős volt neki, valósággal otthonosnak érezte. Bekopogtatott a hisztológiai kabinet ajtaján, ahol úgy gondolta, a késői időpont ellenére is biztosan dolgozik valamelyik asszisztens. A kissé mogorva – Tessék – válaszra belépett a magas és valósággal ünnepi fényárban úszó helyiségbe, amelynek közepén, tekintetét a mikroszkóptól felemelve, éppen úgy, ahogyan azt Fridolin szintén várta, egy régi iskolatársa, az intézet asszisztense, Adler doktor emelkedett fel a székéről.

– Ó, kedves kolléga – üdvözölte őt még mindig kissé kényszeredetten, ugyanakkor csodálkozva –, minek köszönhetem a megtiszteltetést ebben a szokatlan órában?

– Elnézést kérek a zavarásért – mondta Fridolin. – Látom, el vagy mélyedve a munkában.

– Azt meghiszem – felelte Adler a még ifjúkorából ismert éles hangnemben. Majd kicsit enyhébben hozzátette: – Mi mást csinálhat az ember ebben a hatalmas szent teremben éjnek idején? De természetesen a legcsekélyebb mértékben sem zavarasz. Miben segíthetek?

Mivel Fridolin nem válaszolt azonnal: – Az Addison, akit ma küldtetek nekünk, még szende érintetlenségében fekszik odafenn. Boncolás holnap reggel, nyolc óra harminckor.

Majd Fridolin nemleges mozdulatára: – Vagy úgy, a mellhártyadaganat! Nos, a hisztológiai vizsgálat eredménye minden kétséget kizáróan szarkómára utal. Evégett tehát igazán nem kell, hogy fájjon a fejetek.

Figyelemre méltó, hogy míg a korábban idézett jelenet megírásakor Schnitzler nem bontotta ki a párbeszédet, ebben az esetben megteszi, és nemcsak a kimondott szavakat rögzíti, hanem a ritmusukat is, és pontosan beszámol a beszéd tónusáról, a szereplők gesztusairól is.

Így élesen elválik a két alak viselkedése, sőt, jelleme. Fridolin a kényes helyzetben igyekszik szerénynek és korrektnek tűnni, Adler doktor ellenben semmilyen irányból nincs fenyegetve, semmi sem terheli a lelkiismeretét, a saját terepén megengedheti magának az ironikus szavakat és gesztusokat. Az is kiderül viszont, hogy már az egyetemi évek alatt hajlamos volt „éles hangnemben” megszólalni. Így állít Schnitzler az olvasó elé két azonos korú és képzettségű, de eltérő lelki alkatú férfit, akik meghatározottságaiknak megfelelően viselkednek a maguk módján ebben a jelenetben és egész életükben.

Habár tulajdonképpen nem ketten, hanem hárman járnak parallel életútjukat, hiszen a korábban megismert zongorista, Pacsirta ugyancsak orvos volt, ő is tehetségesnek tűnt, és rá szintén jellemző volt az irónia, talán még szélsőségesebb módon, mint Adlerre. De egyelőre fordítsuk figyelmünket arra a két évfolyamtársra, akik sikeresen elvégezték az egyetemet, és megszerezték az orvosi diplomát.

Adler, aki a munkának szentelte életét, nyilván magából kiindulva feltételezi, hogy Fridolin egy téves diagnózis, netán figyelmetlenség következtében elvesztett beteg miatt aggódik. Sejtelve sem lehet róla, hogy ilyesmiről szó sincs, ellenben kollégája olyan érzelmi és érzéki viharokon megy át, amilyeneket ő aligha ismer – bár neki valószínűleg igénye sincs hasonlókra.

Fridolin ismét megrázta a fejét. – Nem hivatalos dologról van szó.

– Annál jobb – mondta Adler –, én meg azt hittem, hogy a rossz lelkiismeret hajtott ide éjnek idején.

– A rossz lelkiismerettel, vagy legalábbis úgy általában a lelkiismerettel azért összefüggésben van a látogatásom.

– Ó!

– Röviden szólva – Fridolin igyekezett ártatlan-száraz hangnemben beszélni –, szeretnék közelebbit megtudni egy nőbetegről, aki ma délután a második klinikán morfiummérgezésben meghalt, és aki valószínűleg itt

lent, a halottaskamrában fekszik, bizonyos Dubieski bárónő. – Majd gyorsan folytatta: – Azt gyanítom ugyanis, hogy az állítólagos Dubieski bárónő azonos lehet azzal a személlyel, akit néhány évvel ezelőtt futólag megismertem. Érdekelne, hogy helyes-e a feltételezésem.

– Suicidium? – kérdezte Adler.

Fridolin bólintott. – Igen. Öngyilkosság – fordította le a szót Fridolin, mintha ezzel az egész ügynek ismét magánjelleget akarna kölcsönözni.

– Boldogtalan szerelem méltóságod iránt?

Fridolin kissé mérgesen megrázta a fejét. – Dubieski bárónő öngyilkosságának a legcsekélyebb köze sincsen az én személyemhez.

Hadd állapítsam meg, pusztán a rend kedvéért, hogy Fridolin nem mond igazat: hazudik előbb a szavak szintjén, majd a metakommunikáció szintjén, amikor eljätssza a sértődöttet.

– Kérem, kérem, nem akarok tapintatlan lenni. Most azonnal meggyőződhetünk róla. Tudomásom szerint ma este nem érkezett igénylés a törvényszéki orvostestülettől. Mindenesetre...

Törvényszéki boncolás, futott át Fridolin agyán. Akkor lehetséges, hogy mégiscsak fennáll az a lehetőség. Ki tudja, hogy az öngyilkosság a nő szabad akaratából történt-e? Megint eszébe jutott a két úr, akik miután tudomást szereztek az öngyilkossági kísérletről, olyan hirtelen eltűntek a hotelből. Ezek szerint még egy elsőrangú bűncselekmény is lehet az ügyből. És őt – Fridolint – még tanúként is beidézhetik, igen. Valójában nem lenne-e kötelessége önként jelentkezni a bíróságon?

Fridolin követte Adler doktort a folyosókon át, az átellenben lévő ajtóhoz, amelyik félig nyitva állt. A magas, sivár helyiséget egy kétágú gázcillár alacsonyra állított gyenge fénye világította meg. A tizenkét vagy tizennégy halotti asztalból csak néhány volt elfoglalva. Némelyik test meztelenül feküdt ott, a többire vászonlepedőt borítottak. Fridolin a közvetlenül az ajtónál álló első asztalhoz lépett, és óvatosan félrehúzta a hulla fejéről a lepedőt. Adler doktor zseblámpájából hirtelen vakítóan éles fény esett az asztalra. Fridolin egy sárgás színű, szürke szakállas férfiarcot látott, és hirtelen mozdulattal visszahúzta rá a szemfedőt. A következő asztalon egy fiatal fiú szikár, meztelen teste feküdt.

Furcsa, hogy míg egyes tetemek csupaszon lettek kiterítve, másokat lepel borít. Ez bizonyára nem volt szokatlan a korban – ne feledjük, hogy Schnitzler, aki szintén orvos volt, bejáratos az *Álomnovellá*ban ábrázolt klinikákra, ismerte a te-repet. Feltételezhető, hogy másképpen kezelték azokat az elhunytakat, akikről gondoskodtak rokonaik, akik kérték, sőt finanszírozták a tetem tapintatosabb kezelését, mások a végsőkig kiszolgáltattak maradtak.

Adler doktor, egy másik asztaltól odaszólt Fridolinnak: – Egy hatvan és hetven közötti nő, azt hiszem, ez sem az lesz.

Adler továbbra sem tartóztatja meg magát a csípősen ironikus megjegyzésektől: hisz csak nem tételezhetjük föl, hogy egy sokkal idősebb nővel volt viszonya a jóképű kolléga úrnak...

Akkor Fridolin, mint egy hirtelen vonzeró hatására, a terem hátsó részébe ment, ahonnan halvány-fakón egy női test világított feléje.

Az *Álomnovella* különös rétege nyílik itt meg: a halottaskamrába lépve Fridolin meg sem próbálja áttekinteni a terepet, messziről kiválasztva Dubieski bárónő tetemét, igaz, a gyenge világításban ez eleve nehéz, de legalább ennyire valószínű, hogy a szembesüléstől félve késleltetni próbálja a pillanatot. Ezért kezdi az ajtóhoz legközelebb eső asztalnál, és halad tovább asztalról asztalra, szisztematikusan. Ám egyszer csak hirtelen érezteti hatását egy bizonyos „vonzeró”, aminek Fridolin nem tud és nem akar ellenállni, és az az erő egyenesen odavezeti Dubieski bárónőhöz. Az *Álomnovella* alapvetően racionális világában, ahol minden megmagyarázható, a cselekvések és gondolatok mindenkor motiváltak, az ilyesmi – persze csak abban az esetben, ha az olvasó egyáltalán észreveszi a sodró cselekmény követésének izgalmában – idegenül hathat. Korábban is be-beköszöntenek egy-egy pillanatra a sejtelmek és képzelődések, melyeket tarthatunk akár a mű címe által az álmokkal, az álmodozással, az álomszerűséggel kapcsolatba hozott történet kellékének, de értelmezhetjük racionálisan is: a modern ember gondolkodásában is jelen vannak misztikus képzetek, melyeket a kultúra közvetít számára az ősi időkből. Ezen a helyen sem muszáj lemondanunk az észszerűségről, de lehetőségként elfogadhatjuk, hogy „több dolgok vannak, mintsem bölcselmetek álmodni képes”, vagyis természetfölötti erő vezeti Fridolint a homályos termen át a keresett halotthoz, sőt, egész eddigi útján ez a természetfölötti erő irányította. Belátható, hogy a történet tökéletesen működik ebben a keretben, és jól illeszkedik egy nagy elbeszélői hagyományba. Megközelíthető lenne az angolszász gótikus történetek és még inkább a német romantika, főként E. T. A. Hoffmann novellái felől. Ez bizonyára a szerző szándékától nem függetlenül van így, hiszen a német romantika misztikus hagyománya jelen volt az *Álomnovella* szereplőinek műveltségében ugyanúgy, mint a korabeli közönségében. De ha mégsem valamiféle láthatatlan kéz hatásának tulajdonítjuk azt, hogy Fridolin váratlanul rátalál a bárónőre, arra kell gondolnunk, hogy valójában már jóval korábban látta, hogy hol fekszik. Csak nem akarta látni. Késleltette a pillanatot. A lassú, szisztematikus keresgéssel a szembesülést halogatta, mindaddig, amíg a más úton kutató Adler a nő közelébe nem ért – akkor elszánta magát, és elébe vágott. Akármennyire homályos volt is a terem, még a derengésben is látszhatott az, hogy melyik test a fiatal nőé, messziről feltűnhetett például a szokatlanul hosszú haj:

A fej oldalra billent; a hosszú, sötét haj szinte a padlót súrolta. Fridolin önkéntelenül kinyújtotta a kezét, hogy a fejet visszafordítsa, de valami félnék tisztelet, amit mint orvos, ez idáig nem tapasztalt, visszatartotta őt. Adler doktor lépett mellé, és maga mögé mutatva megjegyezte: – Ezek közül egyik sem jön számításba... és ez? – Lámpájával megvilágította a női

fejet, amit Fridolin, előbbi félénkségét legyőzve, a két kezébe fogott, és kicsit megemelt. Egy fehér arc, félig zárt ajakkal meredt rá. Az alsó állkapocs lazán lógott lefelé, a keskeny, enyhén felhúzott felső ajak látni engedte a kékes színű fogínyt és a fehér fogakat. Hogy ez az arc valamikor, talán még tegnap is szép lehetett, Fridolin nem mondhatta bizonyosra. E halotti arc üres volt és teljesen kifejezéstelen. Lehetett egy tizennyolc éves lány, de ugyanúgy egy harmincnyolc éves nő arca is.

– Ő az? – kérdezte Adler doktor.

Fridolin önkéntelenül közelebb hajolt az archoz, mintha kutató pillantásával kiolvashatná a merev vonásokból a választ.

A szerző ismét érzékelteti, hogy hőse, Fridolin nem szabad elhatározásból, nem tudatának kontrollja szerint, hanem más, mélyebb ösztönzésnek engedve cselekszik.

De ugyanakkor tudta, még ha ez az arc valóban az ő arca lenne is, az ő szemei, azok a szemek, amelyek tegnap olyan étellel teli ragyogással tüköröződtek a tekintetében, nem tudhatta azt, de talán mégis... A végén már egyáltalán nem akarta tudni. Egy gyengéd mozdulattal visszahelyezte a fejet az asztalra, tekintetét a lámpa fényétől kísérvé végig jártatta a halott testen. Az ő teste volt? A csodálatos, izzó, tegnap még oly szenvedélyesen kívánt test? Látta a sárgás, ráncos nyakat, látta a két apró, kissé már petyhüdt lánymellet, és közöttük, mint az oszlás már megkezdett, kegyetlen munkájának jeleként, a mellcsont vonalainak látható kirajzolódását a sápadt bőr alatt, látta az ágyék fakósan barna körvonalait, látta, ahogyan a sötét, titkokat már nem rejtegető, érzéketlen árnyékból a formás combok közönyösen szétnyílnak, látta az enyhén kifelé fordított térdhajlatot, a láb-szárcsont éles vonalait és a karcsú lábak befelé hajlított ujjait. Majd minden, gyorsan, egymásután, ismét elmerült a sötétségben, mivel a villanylámpa fénycsóvája nagyon gyorsan ismét felfelé haladt, míg enyhe remegéssel, ismét a sápadt arcon nyugodott.

Egy bekezdésen át azt hihetnénk, Fridolin figyelmének, tekintetének vándorlását követve tartunk szemlét a testen, és csak a végén tudjuk meg, hogy Adler zseblámpájának fényköre járta a halott tájat, az a fénykör irányította Fridolin szemsugarát és azon keresztül a leírást. Részben innen ered a látvány kettősségének diszszonanciája: a minden korlátozás nélkül kitárt nőalak egyszerre izgatóan vonzó és közömbös, sőt az enyészet miatt máris veszedelmes, visszataszító tárgy.

De hiába az orvosi tudás, hiába a tudati kontroll, és hiába Adler doktor jelenléte, Fridolin mégis úgy érinti meg a testet, mintha abban még lenne élet. Megint a „láthatatlan hatalom” vezérli:

Akaratlanul, mintha egy láthatatlan hatalom kényszerítette és vezette volna, Fridolin mindkét kezével megérintette a halott nő homlokát, az arcát, a vállát és a karját; majd, mint egy szerelmi játék közben, ujjait a nő ujjai közé csúsztatta, amelyek, még ha merevek voltak is, úgy tűntek, mintha

mozdulni akarnának, hogy megszorítsák az ő ujjait; igen, úgy érezte, mintha a félig nyitott szemhéj alól egy távoli, színtelen pillantás bolyongva keresné az ő tekintetét; és Fridolin valami varázsos vonzerő hatására, lehajolt.

Ez a bekezdésnyi mondat egy láthatatlan hatalom készítésére végbe vitt cselekedettel indul, és egy varázslatos vonzerő készítésére történő mozdulattal zárul. Igaz, stiláris tekintetben az első eset „csak” hasonlat, míg a második már határozott állítás a narráció szerint. Igen ám, de a mondat gerincét az „úgy érezte” és „úgy tűnt” igék adják: ezek felől nézve Fridolin érzi a rá ható láthatatlan hatalmat és varázsos vonzerőt is, sőt, meglehet, hogy ezek a külsőnek tűnő erők valójában belőle magából indulnak ki. Ki tudja, mit művelne, ha nincs jelen a józan kolléga, Adler doktor? A legkevesebb, hogy szájon csókolja a halottat.

Abban a pillanatban suttogást hallott a háta mögött: – Mi az ördögöt csinálsz?

Fridolin hirtelen magához tért. Elhúzta ujjait a halott kezétől, átfogta karcú csuklóját, és a jéghideg karokat óvatosan, szinte kínzó gondossággal, a törzs mellé helyezte. És úgy érezte, mintha a nő most, éppen ebben a pillanatban halt volna meg. Majd elfordult, az ajtó irányába indult, a kongó folyosón át visszament a kabinetbe, ahonnan előzőleg elindultak. Adler doktor némán követte őt, és becsukta utána az ajtót.

Adler úgy szólal meg, mintha Fridolin felettes énje lenne. Ő lép közbe, amikor az ösztön-én a normális, rendezett életet veszélyeztető megnyilvánulásokba sodorná Fridolint. Az, hogy alváshiányos, zaklatott napok, szokatlan események után a felettes én kontrollja meggyengül, érthető és természetes. De elég egyetlen figyelmeztető gesztus, és az ellenőrzés visszaáll, Fridolin pedig siet jelét adni, hogy visszatért a szabályokkal keretezett világba, és a továbbiakban megint felelősségteljesen, megbízhatóan viselkedik: kezet mos. Lemossa magáról a tisztátalan kalandot, valamint a lehetséges kórokozókat. De gesztusában benne foglaltatik Pilátusé is, amennyiben elhárítja magától a felelősséget.

Fridolin a mosdóhoz lépett. – Ha megengeded – mondta, és lizol fertőtlenítővel és szappannal alaposan megmosta a kezét. Ezalatt Adler doktor hozzákészülődött megszakított munkája folytatásához. Ismét felkapcsolta az asztala fölötti fényt, megcsavarta a mikrométer gombját, és a mikroszkópba pillantott. Amikor Fridolin hozzálépett, hogy elbúcsúzzon, Adler doktor már teljesen belemélyedt a munkájába.

– Nem akarod megnézni a preparátumot? – kérdezte.

– Miért? – kérdezte Fridolin szórakozottan.

– Egyszerűen a lelkiismereted megnyugtató hatására – felelte Adler doktor, miközben Fridolin a mikroszkópba nézett. – Ez ugyanis egy meglehetősen új színezési eljárás.

Fridolin bólintott, anélkül, hogy szemét levette volna az üveglencséről. – Egyszerűen tökéletes – jegyezte meg –, úgy is mondhatnánk, színpompás kép.

nem számított. Fridolin tudta: mindegy, hogy a nő, akit keresett, akit kívánt, akit egy órára talán szeretett, tovább élte az életét, vagy ott feküdt mögötte a boltíves teremben, a gázláng vibráló fénye alatt. Mint egy árnyék a többi árnyék közt: sötéten, érzéketlenül, titkok nélkül... Neki ez annyit jelentett, csak annyit jelenthetett, mint a múlt éjszakai jelenés visszafordíthatatlanul oszlásra ítélt teteme.

A három egykori medikus közül Pacsirta biztosan zsidó származású. Nem kis valószínűséggel Fridolin és Adler is azok, csak míg Pacsirta keletről jött, galiciánér, ők asszimilált bécsiek. Fridolin esetében erre utal az, hogy sohasem volt tagja a hagyományos diákszövetségek egyikének sem, amikor pedig a nacionalista Alemann Egylet egyik tagja provokálja, úgy érzi, az nem lehetett véletlen. Adler esetében zsidóságára enged következtetni a családneve mellett az alkata is: éles eszű és ironikus, csipkelődő.

Amikor Arthur Schnitzlerről írnak, esetében szintén meg szokták említeni zsidó származását. Apja Szombathelyről költözött Bécsbe. Tehetséges és elhivatott orvos volt, aki kutatóként, tudósként ugyancsak nagyot alkotott. Schnitzler őt követve orvosnak tanult, és praktizált is, mielőtt nem szentelte minden figyelmét az írásnak. De íróként megőrizte a természettudományos érdeklődést. Mindehhez hozzá szokták tenni, hogy kapcsolatban állt Sigmund Freuddal, és hatottak egymásra. Schnitzler csakugyan biológiailag (is) meghatározott lényként tekint az emberre, vizsgálat tárgyává teszi viselkedését, motivációit, gondolkodását.

Az *Álomnovella* megerősíti ezt a vélekedést, de okot ad arra is, hogy tekintetbe vegyük egy másik kortárs bécsi pszichológus, Alfred Adler lehetséges hatását.

Freud mindössze hat évvel volt idősebb Schnitzlernél, Schnitzler pedig nyolc évvel idősebb Adlernél.

Ismeretes, hogy Freud elfojtott szexuális tartalmakkal hozza kapcsolatba az emberi viselkedést, míg Adler az ego felsőbbrendűségi törekvéseit és környezeteivel vívott küzdelmét tartja meghatározónak. Szerinte az embert elsősorban társadalmi késztetések motiválják. Nem csupán azt állítja, hogy az emberi pszichét a társadalmi hatások alakítják, hanem azt, hogy a szociális érdeklődés az ember veleszületett tulajdonsága.

Mivel az *Álomnovella* főhőse szokatlan helyzetekben találkozik a nála lényegesen nagyobb hatalmú társadalmi szereplőkkel, és rá kell döbennie, hogy sokkal kiszolgáltatottabb, mint ahogy hitte vagy hinni szeretne volna, és mivel a rabszolgaság motívuma kezdettől hangsúlyosan jelen van a műben, a felsőbbrendűségi törekvések, illetve a kisebbségi érzés legalább olyan jó támpontot adhat a mű értelmezéséhez, mint a szexualitás. De Schnitzler víziójában a társadalmi hatalom korlátlan szexuális hatalmat, a hatalom gátlástalan kiélését jelenti, míg a társadalmi alávetettség együtt jár a szexuális kiszolgáltatottsággal; az ábrázolás különössége abban áll, hogy egy modern nagyváros kulisszái között bontakoznak ki a kényurak és rabszolgák közti viszonylatok.

Az *Álomnovella* 1926-ban jelent meg. Arthur Schnitzler már a mű megírásának idején tisztában volt a veszélyekkel, amelyek a kozmopolita Bécsre, és azon belül különösen az olyan zsidó származású emberekre leselkedtek, mint ő, meg

Sigmund Freud és Alfred Adler. Ennek jelei benne vannak a szövegben: ilyen a csehszlovákiai utcanévtábla-incidensről szóló hír az újságban, és a nagynémet nacionalista diákok agresszív fellépése. A szerző roppantul szerencsés volt, elhalálozott 1931-ben. Alfred Adler átment Amerikába, ott halt meg 1937-ben. Sigmund Freud, már az Anschluss után, kijutott Nagy-Britanniába, köszönhetően hatalmas hírnevének, miközben több rokonát deportálták és meggyilkolták a náciak. Ha elképzeljük, milyen sors várt Pacsirtára, Adler doktorra és Fridolinra, az utóbbi családjára, aligha hihetjük, hogy mind túléltek a következő éveket.

A húszas évek közepén a társadalom legfelső rétegének tagjai kerülhettek olyan helyzetbe, mint az *Álomnovella* álarcos urai. A náciak hatalomra jutása után az alsóbb néposztályok férfijai is megízlelhatték a hatalom szexuális kiélésének gyönyörét. Egy magyar író, Zsolt Béla révén tudható, hogy többek között a bécsi zsidó lányok is ilyen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek:

De én láttam, 1942-ben, odakint Lengyelországban, a skarzyskói állomáson a Feldbordellt, bécsi és pozsonyi zsidó lányokkal, akik üres órákban a sínek között egy totyacos-kedélyes német vasutas felügyelete alatt gyomlázták a gázt, s ami először kétségbe ejtett: veszett, züllött vihogás közben. A vasutas időnként viccesen végighúzott a fenekükön a vesszővel, hogy ne fájjon. Még a jó áruházakból, szalonokból kikerült ruhát viselték, csak rojtos és koszos volt, s a lányok felének domborodott a hasa. Mi ekkor indultunk csak Oroszországba kényszermunkára – még friss rémülettel és friss részvétellel –, ők már egy éve voltak kinn, s lealjasodtak a beosztásukhoz, amelyben az átutazó német üdülő katonákat elégítették ki a vöröstre festett barakkban. Természetesen Scheinra, utalványra, amit a Verpflegscentralstelle utalt ki. Amikor az egyiket, akit Ilsének hívtak, mint a hannoveri patrícus lányokat, rémült gyengédséggel megszólítottam, foghegyről felelgetett, félbolond röhögés közben, s majdnem azon a hangon-nyelven, mint a körutak kószáló női. – Ihr seid Juden? – kérdezte lenézően, mint aki éppen csak szóba áll velünk, akik foglalkozásuk viszonylatában nem számítunk, s aztán minden átmenet nélkül: – Ti is megfogtok dögölni, mint mi! – S az egyik lány, a graviditás utolsó stádiumában, aki Musik felírású zeneakadémiai kottatartójában hordozta penészes kenyerét, ezt kérdezte: – Nincs valami német könyvetek? Ma olvastam ki, ami volt. Még van néhány napom újat olvasni, ha nem vastag. – Miért csak néhány napod? – Aztán meghalok. Várj csak... – és kiszámolta az ujján. – Tizenhét-tizennyolc nap. Akkor kezdődik a vajúadás. Akkor elvisznek oda a bokrok mögé, és puff... Dort ist der Hurenfriedhof.

Oda temették a lányokat a bokrok mögé, hogy ne szüljenek korcsot, s különben is, csak hogy megdögöljenek, mert zsidók. A lányok nem bánták, ha teherbe estek, nem volt erejük az öngyilkossághoz, de ez volt a biztos halál, amelyre vágytak. Közben azért örültek az életnek, sőt tehetetlen testük is örülni kényszerült – s ezért gyűlölték magukat. S néha még daloltak is, ha a katonák itatták őket. A katonáktól kapták a regényeket. A regények szöke német nőkről és U-Boot-katonákról szóltak. Mohón ol-

vasták, s akinek nem volt szerencséje, azt a regény közepén vitték el, s nem tudta meg, mi történt közben a szőke nővel és a kapitánnyal – a legvégét még gyorsan elolvasták, mielőtt feltették őket az NSKK teherautójára, amely elkanyarodott velük a bokrok mögé.

A német katonák kisebbségi érzésének ellenszeréül szolgáltak azok a bécsi és pozsonyi zsidó lányok.

Ha nem tévedek, és Fridolin tényleg zsidó, és nincs annyi esze, hogy tíz éven belül családotól lelépjen Bécsből, az ő kislánya is hasonlóképpen kiszolgáltatottá válik.

Észrevételek

Nádas Péternek

(44) Humorral bármit le lehet győzni, mondták neki, és nem tudták, hogy ennél rosszabb hírt nem is közölhettek volna vele. (3) Az ablak, melyen keresztül az utóbbi hetekben napról napra, hosszú órákon át bámulta a külvilágot, egy hegyoldalra nézett. A hegyen egyik délután juhnyáj jelent meg, a nyakukba akasztott csengettyűk hangja, mint egy nem egészen nyilvánvaló veszélyre figyelmeztető jelzés, felverte a környéket. A nyáj felfelé haladt, szemmagasságát hamar átlépték, mintegy a feje fölött álltak meg röviden. *Unter den Schafen*, jutott eszébe, habár nem volt benne biztos, hogy ez így jelent-e bármit is. (38) Elfelejtettek szólni neki, amikor krisztusi korba lépett. (22) A gyógyszálló nagytermében egy háborús filmet fognak vetíteni a betegek szórakoztatására. (60) Félelmetes, de tulajdonképpen emlékszem rá fiatalemberként. (18) Hogyan mondhatnék köszönetet valakinek, akit nem ismerek, milyen jogon köszönteném fel, miféle ajándékot adhatok, az életkor csak megbonyolítja a dolgot, miért nem lehet mindenkit magázni, nem az volna-e a legvilágosabb jele a tiszteletnek, ha hozzá sem akarnék szólni? (31) Tartott tőle, hogy a nádaratók bejutnak a kertbe. (49) Hírek a harctérről, utazunk az időben, inkább vissza, felperzsel föld, lépten-nyomon tömegsírok, lángoló könyvtárak, beomlott mozik, visító szirénák, maradtunk, akik voltunk. (32) Automatikus írást kért a pszichológusa, de már azon is el kellett gondolkodnia, hogy az mi. (1) Látni még nem látta, de messziről hallotta a víz-esés hangját, ahogy közeledett hozzá, egyre erősebb lett a robaj, mire kiért a fák és sziklák takarásából, már nem hallott semmit, csupán a látvány maradt meg, fékezhetetlenül habzó fehér zaj ömlött a mélybe. (79) Nem a büntetéstől tartott, hanem attól, ami a büntetés után következett. (55) Hiszen semmilyen hangszere nem játszom, és ezt te is tudod jól. (33) Ez az aranykor, üvöltötte a részeg férfi az utcán, miközben felrúgta a kukákat. (42) Nedves betonlépcsők, letapadt levelek, a mélyedésekben megülő zavaros víz, hideg vaskorlát, meneküléséhez készen álltak a díszletek. (76) A sok gyertya miatt olyan volt az áramszünet, mint egy fantasztikus ünnepély. (16) Végig lebetonozták a tengerpartot. (37) Egy kattanás, ahogy a kalauznő kinyitotta a táskát. A táska fölé hajoltak. Dermedt, mozdatlan arcok. Egy nő alig hallhatóan. – Uramisten... egy csecsemő! Egy halott csecsemő! Aztán megint a csönd. Ahogy csak úgy álltak és nézték... (21) Egy csiga mászott az ablakpárkányon, de mielőtt a végére ért volna, lepöccintette. (5) Mélyebbről jött a hang, mint várta, tulajdonképpen fogalma sem volt róla, hogy ilyen mélység is létezik benne, talán az sem lett volna túlzás, ha megrémül tőle, ha hirtelen a tenyerét a szájára tapasztja, ha összegörnyed, ha öklendezni kezd, akár egy patak vájta, évszázadok alatt megnyílt hasadék, vagy még inkább, mint

egy hirtelen beszakadó óriási víznyelő, mégis csak állt ott, és rezzenéstelen arccal mondta ki újra, nem. (66) El lehet felejteni a biciklizést is természetesen. (40) Előtte és utána volt benne bizonytalanság, de éppenséggel félúton minden rendben volt. (17) Kiapadhatatlannak hitték, tévedtek. (61) Utálta a tapsot a színházban. (13) Hajnalban kellett kelni, megmosakodni gyorsan, aztán összekészíteni a botokat, az úszókat, a súlyokat és a többi felszerelést, kimenni a kertbe az ásóval friss gilisztákért, ellenőrizni a csontkukacokat, betenni a darált kukoricát és a száraz kenyeret, egy kisebb kannába tartalék benzint tölteni a motorhoz, szendvicset kenni, aztán friss vizet engedni a kulacsokba, betenni még néhány almát is, esetleg egy szelet csokoládét, végül mindent bepakolni a kocsni csomagtartójába, beülni, elindulni, és reménykedni benne, hogy évek múltán valóban kijutunk a folyópartra végül. (71) Amit az időjárásról tudott, a tévéből tanulta. (46) Kézzel akartam írni neki egy levelet, hogy megadjam a módját, de egy fél oldal után elfáradtam, és feladtam. (74) Nehezen tette túl magát a sikerein. (15) Elérkeztem valahová; a kihúzott szavakat gyömködtem magam alá lépcsőnek. (53) Tengerre szálltak, háborúztak, győztek és legyőzettek, hazaindultak, eltévedtek, átkeltek viharon, szorosan, szélcsendes óceánon, és végül megérkeztek, igaz, nem mindannyian. (68) Bármit, csak hálálkodni ne. (7) Ahogyan a filmekben látta, a kirándulás szünetében hátradőlt a fűben, és megpróbálta elmondani a lánynak, hogy melyik felhő mire emlékezteti, csak hogy egyik sem emlékeztette semmire, felhők voltak csupán, felhő alakú felhők, figyelte őket egy darabig, aztán felült, elnézést kért, és szótlánul ment tovább. (23) Aki analfabéta, vajon a számokat sem ismeri? (63) Ugyan ki hisz még abban, hogy az út végén jutalom várja, hogy egyáltalán egy út az, amin halad, és hogy mindez próbatétel csupán, ki hisz még abban, hogy bárminek is tanulsága lesz végül, hogy elbukunk és újra emelkedünk, és a botladozást majd megtisztulás követi, eljutunk a nyugalom földjére, ahol béke vár és szeretet, ugyan ki éli aszerint az életét, hogy végül ne lehessen számonkérni semmiért, ki választaná a járatlan utat, ki áldozná fel a pokróc alatt töltött percek egy hűvösebb cél érdekében, kit zavar, ha tudatlannak hiszik, kit, ha neveletlennek, ki meri bevallani, ha nem volt igaza, ki ismeri el, hogy túl gyenge volt hozzá, amikor mindenki csak a körülményekre gondol, ki az, aki mégis megváltoztatná önmagát, ki mer félni, ki vágyik tanulni, a csöndet ki bírja elviselni, ki nem kéri, amit ingyen nyújtanak? (41) A szerelem nyelvét keresi, mondta, és hisztérikus nevetésben tört ki. (4) Nem csupán főzni nem szeretett, de enni sem. (25) Mielőtt az elrabolt műkincseket visszaszolgáltatták volna eredeti tulajdonosaiknak, óriási tömeg gyűlt össze a múzeum előtt. (48) Kolbászért indult, és soha nem tért vissza. (75) Távoli, gyenge fény tükröződött a tó vizén. (2) Először is sodort egy cigarettát a csinos, régi ezüst tálca felett, mely még megboldogult atyjától szállt rá, aki egy császári felséget csaknem két évtizeden át szolgált lovas szaktudománnyal, tudniillik a lovasság tisztje volt. Aztán széthajtogatta az Attnang-Puchheimben vásárolt újságot. S mert a lapban semmi sem volt, elővett elegáns bőr úti-nesszesszeréből – egy könyvet. Könyvhöz nyúlt. Semmi kétség, meglepő fordulat. (30) Nem tudom, miféle ember vesz fel aranyszínű zakót, de titkon mindig is éreztem, hogy nagyon szeretnék ilyen emberré válni én is. (62) A világűr sem sokakat érdekel már. (45) Anyám könnyeire gondolok, de ugyan miért? (8) Levedlett kígyóbőrt talált reggel a kertben. (24)

Kezdetben sokat írt szerelméről, a szerelmével együtt jelentkező legkülönfélébb gondolatokról, hamarosan azonban mindinkább kiszorította e témákat a táj. (9) Szállásadója megnyugtatta, a ködös reggel ellenére nyugodtan elindulhatnak a csúcs felé, délutánra kitisztul majd az idő, és felejthetetlen kilátásban lesz részük, de tévedett. (72) Elrontotta a jókedvét egy darázs. (36) Öregszenek a bútoraink. (56) Ha valóban igaz lenne, hogy ez a kor nem regényszerű, mi sem ülnénk most itt. (12) A ragyogó napsütésben az énektanár vezényletével a menetelést gyakoroltuk az iskolaudvar finoman izzó aszfaltján, de sehogy sem sikerült egyszerre lépnünk, pedig nem kértek tőlünk semmi mást, de ezt is minek vajon, minek? (67) Ilyen szép halottat még soha nem láttam, mondta, pedig zárt koporsóban temették el. (34) A túlságosan tágas helyektől való félelem. (10) Ez az én jellegzetes tévedésem: amikor tettekre volna szükség, mindig lenyűgöznek a szavak. A kínlódás a szavakkal leköti a figyelmemet, és megfeledekzem a cselekvésről. (47) Szívből köszönöm, hazudta. (65) A tárgyaihoz még ragaszkodott, de nem akart többé élőlényeket tudni a maga közelében. (6) A főtérre bevontatott, alaposan letisztogatott, kiégett harcokci előtt fényképezkedő turisták mosolya. (28) Képkereztetőnek kellett volna mennem, mégiscsak apámnak volt igaza. (54) Addig támaszkodtam, nyomot hagyott a hátam a falon. (69) Meg nem történt eseményekhez fűzött észrevételeket. (29) Sokáig a legnagyobb félelmem az volt, hogy egy liftaknába fogok zuhanni. (14) Csak az állatok érdeklik, az emberi szenvedés hidegen hagyja. (52) Írni róla sem tisztességesebb. (78) Elmentem mellette minden nap, tudtam, hogy ott van, és mégis elmentem. (64) Hullámokban érkezik. (20) A vasúti síneken túl, egy kopár tisztás szélén hevenyészett fakeresztek, ez a cigánytemető, mondta, és úgy nézett ránk, mint aki elismerésre számít. (50) Ma megöltem egy macskát. Megöregedtem, már csak macskát ölok. (77) Nem kérném, ha nem lenne muszáj. (27) Soha nem tanult meg rendesen táncolni, és ezt egy pillanatra sem bánta meg. (70) Rettenetes nyárnak ígérkezett. (51) Vigyázz, mit teszel ki, mondta, mert jönnek a lomisok, és mindent magukkal visznek. (35) Egy őrlőfogot látott a piszoárban. (57) Semmire sem vágyom úgy, mint hogy még egyszer megnöveszthessem a hajam. (11) Épül már Nusantara. (59) Egyszerűen elviselhetetlennek tartom a kucsmákat. (39) Visszafordulni sem maradt már idő. (73) Mindig elgyengülök, ha a bolond órásmester jut eszembe. (26) Az ég eresztékeiről beszélt, de attól tartok, búcsúzkodni jött. (43) Esténként festőiskolába kezdett járni. (58) Ha van az embernek gyereke, azért, ha nincs, azért. (19) Minden vágya az volt, hogy eljusson Bizáncba. (80) Platánfáknak kelene állni itt.

(A szövegben jelöletlen idézetek találhatóak Esterházy Pétertől, Heimito von Doderertől, Mándy Ivántól, Mészöly Miklóstól, Misima Jukiótól és Robert Musiltól.)

Tiltott terület

Egy készülő regény bevezető fejezete

Nádas Péternek

nyárvégi napon érkeztem Tófalva vasútállomására, egy hónappal azután, hogy a nyaraló közelében lévő szünidei táborunk utolsó délutánján helytörténeti óráinkat vezető adjunktusunk néhányunkkal sétára indult a régi villasorban

az egyik épületen zöld neonfényben világított

NAPFÉNY PANZIÓ

a falon repedés. A sérült vakolat alatt bevéssett betűkkel

Rózsa Villa – 1924

adjunktusunk hosszan nézte a két feliratot

látják, mondta, máris kérdések. Mit jelenthet a régi felirat? Ki lehetett Rózsa?

Mi tartozik hozzá a ház százéves történetéhez? Kik építették, ki volt a névadó tulajdonos? Mi történt velük? Mi a környezet múltja? Tények... adatok... mint egy család történetében

előkaptam a mobilomat, lefotóztam a házfalat

ki lehetett Rózsa? Miért kapta a villa az ő nevét, ismételte felém fordulva

tartott különórákat az önként jelentkezőknek. Nem jegyezte meg a neveinket,

ő adott neveket. Engem Fürkészőnek hívott

már nem a házfalat, engem figyelt. Készítettem róla így egy fotót. Nem zavarta

száz év, Fürkésző, magának való téma

hazatérve megnéztem az interneten Tófalva adatait. Lakosságlétszám száz éve. Gazdálkodási körülmények. Néhány műemléképület. Hősi halottak emlékműve az első világháború elesettjeiről. Fotókon egykori patika, postaépület. Két vendéglő

konzultáltam az adjunktusunkkal: a ház történetét választanám szakdolgozatomnak

engem hívott Fürkészőnek, de ő kutatta a gondolataimat

az anyaggyűjtés kulimunka, mondta, minden apróság fontos, egykori újságok, hírek a dátumok mögött, családfák, a földhivatal adatai, iparosok, nyaralók, társadalmi megoszlás, a tágabb történelmi események következményei, kik voltak a későbbi háztulajdonosok, kik látogatják ma a panziót, sorsok vannak az adatok mögött, nincs tiltott terület, emelte fel a hangját, minden jelen a múltból születik

ajánlott néhány helytörténeti tanulmányt

elmondtam tervemet apámnak

a szakdolgozatom Tófalva, Posta utca 21. története. Van némi megtakarított pénzem. Leutaznék egy hétre, kutatómunkára

mennyi kiegészítésre van szükséged?

felhívtam a Napfény Panziót

minden szobánk le van foglalva arra a hétre, mondta a hangjából ítélve fiatal recepciós, várjon... várjon... találtam, a 3-as szobánk augusztus tizenhatodika és huszonharmadika között szabad, de huszonharmadikán már egy törzsvendégünk számára foglalt

a késő délutáni vonattal érkeztem. Emlékeztem az árnyas villasorhoz vezető útra

a panzió neonfénye messziről világított

a házfal repedése eltűnt, a friss vakolat eltüntette a Rózsa Villa – 1924 feliratot

a nálam nem sokkal idősebb recepciós egyeztetette a foglalás adatait, átadta a 3-as szoba kulcsát, megmutatta az étkezőhelyiséget

a hallban fikusz. Filodendron. Cserepes virágok. Két műpálma között asztalkán üveglappal fedett gyűjtemény. Régi karórák. Tálkák. Porcelánfigurák. Régi vasaló. Cigarettdoboz. Fotók. Az egyikén három fiatalember térdig a tó vizében, nyakig érő fürdődresszben. Egy teniszlabda. Fotón húsz év körüli fiatalasszony kerekeskút előtt. Mindegyik alatt kis cédulákon dátumok. Oldalt nagyobb tölggyfa doboz Naplók, Levelek felirattal

nem szabad a kutatómunkában a véletlenre hagyatkozni, hajtogatta adjunktusunk, a tények, a tények fontosak, habár néha a véletlen a legjobb segítő, tette hozzá cinkos mosollyal

kihasználtam, hogy a recepciós az érkező vendégekkel foglalatoskodik, fotókat készítettem a tárgyakról

vártam, amíg kiüresedik a hall

honnan való ez a gyűjtemény? kérdeztem

így adta át az előző tulajdonos, valaki valamikor összegyűjtötte ki? mikor?

nem tudom. Az előző recepciós sem tudta, az ő elődje sem, akinél érdeklődött... a megelőző sem. Mindenki csak hallott róla... a megelőzőtől...

kölcsönkérném a tölggyfa ládikát néhány napra

tiltott... ez a rendelkezés

még üres volt a hall

bankjegyet csúsztattam a pultjára

azonnal utánanyúlt

előkeresett egy kulcsot. Felnyitotta az üveglapot. Kiemelte a dobozt.

Feljegyezte a nevemet és a dátumot

aláírtam

a 3-as szobában kicsomagoltam. A dobozt az íróasztalra helyeztem

a vacsoraasztaloknál egyetlen szabad hely volt, egy ötven körüli férfi mellett bemutatkoztunk

pihenőben? kérdezte

munkában

először van itt?

először

én régóta... alkalmas hely a munkára

elővett egy füzetet. Jegyzetelt

nem kérdeztem, mivel foglalatoskodik, min dolgozik, ez is hozzátartozik a feladataimhoz, de első alkalommal nem akartam ezzel kezdeni az ismerkedést

a szobám melletti 2-esben lakott
az ajtónál elköszöntünk
üldögéltem néhány percig az erkélyen
esteledett
a park sétányán megjelent a szomszédom
a ház közelében álló öreg gesztenyefa ágai messzire nyúltak. Alatta kőpad
leült. Várt. Jegyzetel
visszamentem a szobába. Felkapcsoltam az asztali kislámpát
felnyitottam a ládikót

a vacsoránál asztalomhoz ült egy új vendég. Fiatalember. Bemutatkozott. Néhány
szót váltottunk. A tekintetében érdeklődést láttam, mikor megemlítettem, hogy
a panzió munkára alkalmas hely, dolgozom, ő is, felelte

a szobám ajtajáig kísért

esti sétámat az öreg gesztenyefa alatti kőpadon fejeztem be. Láttam, hogy
a szobájában csak az asztali lámpa világított

a tó felől pára terjedt

a sötétségben elképzelttem, ki mindenki üldögélhetett itt a kőpadon, nincs ar-
cuk, testük van, mégis megkülönbözteti őket a képzeletem, sétálnak a parkban,
szobáikba térve viszik a sorsukat, velük álmodom, az új szomszédom is közöttük
van, a kislámpája fényénél dolgozik, a kiadóm igazgatója régi jó barátom, ő ajánlot-
ta munkára évekkal ezelőtt a panziót, négy szerkesztővel dolgozik, filozófia, törté-
nelem, biológia, művészetek, az íróasztala mögötti falra fehér kartonlapot erősített,
fekete filctollal felírta, „s minden tudásban kerestem egyre új tudást – (Füst Milán)”,
nyáron fekete pólóban, télen pulóverben, mindig kopott farmerjában járt, gimna-
zista időink óta jó barátok voltunk, már akkor is egy ilyen kiadóról álmodozott

volt egy játékunk

ha nem találtunk választ valamelyik kérdésünkre, újabb kérdést tettünk fel

ha kérdezett, nem válaszoltam, én tettem fel újabb kérdést

kérdezett

kérdeztem

kérdezett

kérdeztem

akkor hagytuk abba, amikor így sem találtunk választ az eredeti kérdésünkre
elmondtam a játékunkat apámnak

ennyire jutottunk mi is, felelte

akkoriban jött meg Párizsból egy biológiai konferenciáról. A téma: Mi az élet?

Mi az emberi természet? Ő volt az egyik előadó

ti is csak kérdeztetek?

kerestünk válaszokat, mondta

mi volt?

nincsenek mindenkire egyformán érvényes válaszok... sok milliárd ember...
sok milliárd természet... ennyi a tudásunk. Minden élet, minden természet
más... sok milliárd meghatározásra, más szótárakra volna szükség... hitelesekre

az egyetemi diplomamunkámat annak szenteltem, hogy a szavak hitelveszté-
sének korában talán a képek kifejezőeszközeit érdemes előhívni. Később írtam
erről tanulmányokat. Angol folyóiratokban is megjelentek

volt egy halom jegyzetem arról, hogy az elkoptatott, lepusztított szavak helyett miért fordulok a képek sugallataihoz, de a probléma az, jegyeztem fel, hogy azt is szavakkal tudom kifejezni

dossziéba gyűjtöttem a feljegyzéseimet. Felírtam rá a tervezett címet: *Néhány kép az emberi természetről*

munkába kezdtem

az Előszóban azt igyekeztem kifejtetni, hogy a verbális eszközök nem feltétlenül a leghitelesebb kifejezői a lélekhullámzásoknak, az érzéskavargásoknak, a szavak korlátozottan tudják kifejezni azt, ami túl van a kimondhatón, vannak idők, voltak és lesznek, amikor meggyalázzák a nyelvet, a valóság meghamisítására használják uralmi érdekből, s ezeket a legszélesebb körben terjedő szavakat üvöltve, nemegyszer boldogan követik a tömegek, ilyenkor az értelem a füstbe száll, a szellem törekvéseit eltiporják a kreatúrák és klienseik

tetszett az *Előszó* a barátomnak. Az angol folyóirat szerkesztőjének is, aki már több írásomat közölte

nekiláttam a gondolataim demonstrálására alkalmas képek kiválogatásának. Albumaim két polcot foglaltak el. Valamennyit újra végiglapoztam. Fáradságos munka, de kedvelem. Hetekig válogattam. Tíz kép maradt. Végül négyet választottam

azokban a napokban vettem híriül, hogy a londoni Tate Galériában néhány ritkán látható Claude Monet-festményt állítottak ki. Nekivágtam az utazásnak a múzeumlátogatásokra tartalékolt pénzemből

sokáig figyeltem a tülekedő látogatók között a Westminster-palotát ábrázoló festményt

a különböző árnyalatú sárgák, kékek rétegei fénytakarót húztak az építményre, mintha a palota ott sem lett volna, csak a képzete

hátráltam

találtam egy padkát

távrolról minden árnyalatot jobban láttam, aztán behunytam a szemem szokásom szerint, sötétben jól működnek az érzékeim, működtetik a képzeletemet, megjelentek előttem a láthatón túli mozgások, formát kaptak a palotának a fény izzásában párálló falain túl a padsorokban ülő hajdani lordok, bárók, földesurak, miniszterek, tábornokok, közöttük az árulók, cselszövők, még a közeli verpadok fekete csuklyás hóhérai is, a lehullott koronák, az ünnepektől új megkoronázottak, felszámolva az időt, egységben az egykori, a régmúlt, a közelmúlt, a jelen és a várható jövő nem különböző alakjai, mintha nemcsak a Westminster-palota szereplői, de az épülethez hasonló vagy éppen különböző parlamentek szereplői is ott üldögéltek, felugráltak, ágáltak, sunyítottak volna örökös folytonosságban

fel kellett nyitnom a szemem, mert miközben mindennek részese voltam, mintha be tudtam volna lépni a festménybe, úgy éreztem, engem is figyel valaki felálltam

határozott léptekkel közeledett. A tekintete magabiztos volt. Meghajolt, nevémen szólított. Átnyújtotta a névjegyét. Az egyik ismert művészeti kiadó szerkesztője volt

honnán ismeri a nevemet?

olvastam a folyóiratokban megjelent tanulmányait. Fotója is volt mellettük azokon még nem volt szakállam

ezért haboztam, de ahogyan lehunytt szemmel is mintha a festményt figyelte volna, kétségtelen volt az azonosság

választékos szavakkal dicsérte a tanulmányomat. Meghívott egy italra üldögéltünk a közeli teraszon

igen, igen, mondta, egyetértetek, a képek szavai sokszor valóban többet fejeznek ki, mint a szavak képei, a nyelv, folytatta, elveszítette az értékeit, nem új jelenség, de a huszadik századi diktatúrák megfertőzték a nyelvet, egyetértetek a gondolataival, jelentette ki, whiskyt rendelt, ivott, ha nem veszi rossz néven, hajolt hozzám, mintha titkot árulna el, azért volna két pont, amivel kiegészíteném, a nagy költők például rátalálnak a valóság nyelvére, sorolt néhány nevet bizonyítékul

bólintottam

szerencsés vagyok, gondoltam, hogy összetalálkoztam ezzel a fickóval mi a második pont? kérdeztem

ebben bizonytalan vagyok, mondta, ivott néhány kortyot, a szellem eróziója ellen lehet-e valamit tenni... ennek a kifejtése...

hangot váltott

most min dolgozik? kérdezte

úgy éreztem, elmondhatom, az emberi természet változatai, mire vagyunk képesek... néhány festmény elemzésével... képek alapján

a természet... igen... igen, a természet, mondta óvatosan... időszerű téma kiürítette a poharát

újabb italt rendelt

a természet... kezdte újra... vannak terveink... időszerű

nem nézett rám. Akadozva beszélt

tervezünk egy sorozatot... nyolc-tizenkét éveseknek a természet szépségeiről... persze ragaszkodunk a klasszikusok festményeihez... Monet Tavirózsa képe... van Gogh Napraforgója... a víz is téma... például híres képek a Trevikútról... felkelti a fiatalok képzeletét a természet szépségei iránt. Kis szövegek... a piac igényli a játékos megoldásokat... leporellósorozatra gondolunk... értő, színvonalas szövegekkel

újra ivott

előrehajolt

mit szólna hozzá, ha szerződést ajánlanánk?

a tekintete veszített a magabiztosságából

erősen markolta a poharát

másik ember ült előttem

találkoztam nemegyszer azzal, hogy mire szoríthatnak a körülmények, miképpen formálják át a gondolatvilágot, miképpen ostromolják a személyiséget, de ilyen gyorsan még nem voltam tanúja. Percek alatt

mit szólna hozzá? kérdezte szinte elnézően, megértésre vágyva... kis szövegek... színvonal... fiataloknak

úgy éreztem, ezért szólított meg, minden, amit eddig mondott, csak ráhangolás volt

más elképzeléseim vannak, mondtam

értem... igen... igen... tekintettel kell lennünk a piac követelményeire, mondta szinte elnézést kérően, kényszerűségek... a kiadónknak más hagyományai vannak... a támogatások csökkennek, megváltozott a világ... nem a régi a keres-

let... nagyon szűk réteget érdekelnek a korábbi kiadványaink... drágább a papír... napról napra magasabbak a nyomdaköltségek... világjelenség... szép feladatot ajánlanánk... gyerekeknek... a szépségekről... a fotóját is közölnénk... forogna a neve... szerény előleget is...

most vigyázz, gondoltam, egy lehetsz azokkal, akikkel sohasem akartál azonosulni

szép lehetőségek vannak, próbálkozott. Bizonyára ismeri a riói Krisztus-szobrot. A világ csodái között a helye. Kilencven méter magasságból a hegytetőről széttárt karral végigtekint a világon, az emberiségen, nyugalmat, békét hirdet... van egy fotósorozatunk... leporellóra kívánkozik... felkelti a fiatalok érzéseit

bennem más képzetet kelt a szobor, mondtam. A tehetetlenül széttárt karokban lemondást érzek, mintha a mozdulat, a tekintet is azt üzenné, én vállaltam, amire képes voltam, a többi a ti dolgotok, emberek

újra változtak az arcvonásai, úgy nézett rám, mint amikor a galériában megszólított

nem engedte, hogy én fizessem az italomat

van egy harmadik pont is, amit nem említettem, ha a képekben bízunk inkább, mint a szavakban, azt mivel tudjuk bárki tudtára adni szavak nélkül, mondta

cinkosan elmosolyodott

biztos vagyok benne, hogy a kísérszövegekbe be tudná csempészni az illúziók nélküli valóságot... a gyerekeknek... maradjon benne a szívéükben

elkísért a cinkos mosolya

hazatérve megnéztem az interneten a riói Krisztus-szobrot, aztán hozzálátam a munkámhoz. Az első kiválasztott kép Goya *Március harmadika* című festménye. Másolatát az asztalomra helyeztem. A hatalom elleni 1808-as madridi felkelők kivégzése

órákig figyeltem

néha felálltam. Vízet ittam. Visszaültem

fal előtt az áldozatok, négyen az újabb sortűzre várók lábainál már holtan, középen lobogó fehér ingben széttárt kar, a lázadás vezetője szembenéz a puska-csővekkal, mintha kiáltana a katonáknak, azok négyen teljes menetfelszerelésben, szabályzat szerint kissé előredöntött felsőtest, a puskatus a jobb vállgödörbe szorítva, a jobb kéz mutatóujja az elsütőbillentyűn, áldozatok és parancsvégrehajtók, élet és halál együtt, melyik oldalra képzeljem magam, hogy tovább juszak, töprengtem, próbáltam elképzelni, mit érezhetnek a puska-csővekkal még szembenézők, az újabb sortűzre kész katonák, mit kiálthat feljűk a széttárt karú fehér inges, ha éreznek egyáltalán valamit a fal előtt állók a rettegésen, a katonák a tevékenységükhöz tartozó figyelmen kívül

mire képes az ember?

mi vezette a felkelőket, miért lázadtak, volt-e családjuk, tudják-e a parancsvégrehajtók, hogy milyen hatalmat szolgálnak

Napóleon a spanyol trónra ültette testvérét. Az angolok a portugálokkal csatározta. Ütközetek a tengeren. Svédok, finnek az oroszok ellen védekeznek. Holtak. Tömegsírok. Börtönök. Száműzetések. Trónfosztások

a festményen a színek rétegeiből kevert fény a puszkacsövekből sugárzott az áldozatokra, a kép a szavaknál hitelesebb, gondoltam, együtt mutatja az örök hódítókat, az örök lázadókat, az örök áldozatokat, gondoltam, nem hagyott nyugodni a kérdés, mit kiálthatott a fehér inges széttárt karú középen álló

azon az éjszakán álomban tó partján álltam. A szelíd hullámszásban vízirózsák lángoltak, közöttük halottak, katonák, holtukban is fegyvert szorítva, arc-talanul az áldozataik, egyikük fehér ingben, széttárt karral, a londoni szerkesztő a parton állt, integetett, beugrott a vízirózsák, a halottak közé, a széttárt karú fehér inges kőszobor volt, a magasba emelkedett, egyre magasabbra, megszólalt felriadtam

be tudtam hatolni a képbe, gondoltam, s ettől megnyugodtam

még napokig dolgoztam az első fejezeten. A szöveget átküldtem a barátomnak a kiadóba

másnap telefonált

gyere át, várlak

a szokásos fekete póló, farmer, sportcipő

leültem az íróasztalával szemben a karosszékbe

csengett a telefonja

kikapcsolta

elolvastam... mondd, ez így marad?

mi?

ez az egész?

miféle egész?

benne voltunk a játékunkban

újra csengett a telefonja, újra kikapcsolta

így marad? kérdezte

mi?

amit a képről írsz, folytatólagos?

mit gondolsz? kérdeztem

nem csak Madridban?

vállalod?

így megy minden nap, mondta, mikor újra jelzett a mobilja

az egyik szerkesztőnk, mondta, figyelj, kihangosította a beszélgetést

a felkért történész nem vállalja, jelentette a szerkesztő

elfoglaltság? kérdezte a barátom

nem hiszem... azt mondta, a tudománynak legalább húsz évre, de néha még több időre van szüksége, hogy értelmezzen egy korszakot

igaz lehet, de van listád?

van

keress tovább... találj másikat

kikapcsolt

játszottunk tovább

szerinted meddig leszünk benne? kérdezte

miben?

hol tartunk, előtte vagy utána?

nem azt mondtad, hogy folytatólagos?

szerinted előre vagy vissza?
szerinted?
előbb kellett volna felismerni
amikor voltak még szavak?
minden romokban?
ha magad mögé nézel?
te hiszel benne?
miben?
hogyan van még, aki visszanéz és lát
és akkor látja a jövőt is?
megírod?
megírom
rábólintott, hogy nem kérdeztem, hanem kijelentettem, a szabályaink szerint
ez azt jelentette, hogy a játékból elég
csengett a mobilja. Kinyomta
dolgozunk egy kötetten, kezdte megfontoltan. Öt tanulmány öt területről.
Filozófia, történettudomány, biológia, művészetek
mély lélegzetet vett
az ötödik a háborúk. A tervezett cím: *Miben élünk, mire képes az ember?* Ha
folytatod, amit átküldtél, tiéd lesz a művészetek fejezet. Utána csinálunk külföldi
szerzőkkel egy könyvet ugyanerről. Megvannak a bevezető első szavai
a felfeliratra mutattam
mást találtam
elővett az asztalról egy lapot, olvasta, oda a frissességünk, odavannak az esz-
ményeink, romokban a világegyetem, nincs mit mondani, ami még legalább
megmaradna a szívekben
kicsit átformáltad a jó öreg Samuel szavait
ma már ő is ilyesmit írna
beszámoltam a londoni szerkesztővel való találkozásomról
széttárta a karját
divattémák... elárasztják a piacot, de érthető. Két pályázatunkat már vissza-
dobták. Minden héten írunk egy újabbat
példányszám? kérdeztem
amennyire a pénzünkből futja... egy olvasó is olvasó
leemelt a polcáról egy megtépzott borítójú füzetet
Hitler már üvöltött. De ezek a szerzők más nyelven beszéltek
a *Szép szó* ezerkilencszázharminchatból... mit gondolsz, hányan olvasták? de
kiadták... megvolt... megvan... palackposta
jelzett a mobilja
na ugye mondtam... köszönöm... vannak még vállalkozók
a szerkesztőm, fordult felém, talált egy kitűnő történészt, aki vállalta a tanul-
mányt
elmondom, a Goya-festmény után milyen képeket választottam
nem érdekel... a te dolgod. Csak arra ügyelj, hogy az egész szöveg maradjon
meg nyolcvan-százezer karakter körül
határidő?
te tudod

jelzett a mobilja
kikapcsolta
nyílt az ajtó. Kopogtatás nélkül rontott be egy természetes fickó, csak búcsúzni
jöttem, kiáltotta, aláírtam a szerződést, keresek valami nyugalmas helyet és hozzákezek
a barátommal egymásra néztünk
bólintott
Tófalva, mondta, Napfény Panzió, elfogadható árak, remek búvóhely a munkára
kivette az asztalfiókjából a panzió reklámkártyáját
köszönöm, vette át a férfi, intett, kiviharzott
most jött a frontról, mondta a barátom, látta a romokat, a menekülőket, a tömegsírokat. Tényfeltáró újságíró... pontosabban létezőkövető, ő írja a háborúfejezetet. Két repeszt operáltak ki a bal karjából
búcsúztam
várj... hogy is mondtad a londoniról? Leporelló a fiataloknak? Nem rossz ötlet. Kivett a fiókjából egy kis szétnyitható sorozatot
nézd... ez is leprelló... nagyon régen kaptam... valakitől, aki visszatért onnan... talán kiadom egyszer... fiataloknak
a következő napokban megírtam a Goya-kép végső szövegét. Felhívtam a tófalvai panziót. Az idős recepciós már az első szavamra megismerte a hangomat, várjuk a művész urat, így szólított. Ezúttal fiatal hangú recepciós vette a szobafoglalást
még szabad a 2-es szoba, mondta
az esti vonattal érkeztem. Átvettem a szobakulcsot, kirakodtam. A vacsoránál néhány szót váltottam az asztaltársammal, utána szokásos sétámra indultam a parkban. Mindig az öreg gesztenyefa alatt a kőpad volt a pihenőhely már a sötétben
mikor a kiadóban a barátomtól búcsúztam, élem terítette asztalán a régi leprellót
a borítón: *K2 Ravensbrück* és a tábor távlati képe. A sorozaton a feliratok: a sorakozótérség. Asszonyok a munkában. A cellák folyosója. A szögesdrótkerítés. A lágerbarakkok. A krematórium. Az emlékszobor a mesterséges tó partján, ahová az elgázosítottak hamvait szórták
a kőpadról láttam, hogy a szomszédos szobában lekapcsolják a mennyezetvilágítást. Felkapcsolták az asztali kislámpát
óvatosan emeltem ki a tölgyfa dobozkából az első lapot

Egy vidám olvasó vidám kívánságai

*Szeretném, ha szebb világot írnál,
 mint amelyben élek,
 ne azt a sok gyalázatot és bajt,
 a kegyetlen, részvétlen és néma embereket,
 akik csúf késekkel szelik a csúf kenyeret,
 csúf kutyákkal és gonosz kölkökkel sétálnak,
 az elszabott és az ízléstelen ruháikban,
 ne azt emlegesd, amiben nyakig vagyok,
 az nem kell, minek, miért, mire jó,
 semmi értelme,
 annak van értelme,
 ha ennél is szebb verset,
 még szebb születést írsz nekem,
 szép szülőket, szép családot meghitt ünnepekkel,
 szép foglalkozásom, férjem, feleségem,
 szépséges gyerekeim legyenek,
 írdál szebbet, mint amit veszek, mint amit eladok,
 szebb kabátom, félcipőm és arcom legyen,
 írdál szebb lakást, szép kilátásokat,
 virágos gangon szép szomszédok köszönjenek,
 beszéljek szebben, énekeljek is,
 úgy daloljak, mint Nyetrebko vagy Kaufmann,
 írdál meg engem, amilyen én vagyok,
 és nem baj, ha szebb lesz nálam,
 írdál szebb vigaszt, több jóságot,
 írdál nekem szebb imádságot,
 szebb szenvedést, ha már szenvednem kell,
 írdál szebb halált,
 a túlvilág is legyen olyan szép,
 hogy ott jó legyen,
 minden, ami eszembe jut vagy
 ami eszembe juthat,
 minden, ami van, az ég, a föld,
 a hamvasztókemence bíbor tüze,
 az éj vásznát átszurkáló csillagok tűhegyei,
 a pirkadat vérömlenye,*

*a naplemente óriási vértócsája legyen szebb,
te is legyél szebb,
Isten és Jézus,
mert biztosan van szebb isten ennél, ami van-e,
van szebb Jézus ennél,
szebb ördögök,
egy gyönyörű, gyönyörű Sátán.*

Egy szebb harmonika az új kocsmapulton.

*Ez az egész
ez a mindenség
legyen,
legyen,
legyen*

szebb.

1952

A férfi éppen meghúzta az új ballon övét, amikor hallotta, hogy a gyerek nem akar vele menni. Azt se akarja, hogy ő várja délután. Az asszony halkán beszélt a lelkére, a fiú elszántan ellenkezett, a férfi csak egy-két nevet értett. De jól ismer-te ezeket a neveket. Érezte, hogy győz a felesége. Kicsit szokatlan volt a kabát. Nem szorított, csak szokatlan volt. Majd megszokja.

Most már tényleg elkésünk, csak annyira szólts hangosan, hogy a fiú és az anyja meghallhassa.

Tamáská!

Az asszony a gyerek után suttogott, nem lesz semmi baj. A baj szó már visszafulladt a gyöngé szájába, mintha a nő megérezte volna, nemcsak magát árulja el, de a gyereket is. A férfi szórakozottan nézte az ajtófélfát, rajta a vonások. Minden fenyőünnepen és születésnapon lemérték, mennyit nőtt. Tizenöt vonás, nem számolta meg, annyinak kellett lenni. A szoba félhomályából, hol az asszony feküdt, és ahonnan orvosság és fertőtlenítőszag kavargott elő, kilépett a gyerek. Fölnézett a férfira, váratlanul nyílt volt a tekintete.

A tornazsák, mutatta a férfi, a gyerek utánanyúlt. Táskája a hátán, a bőrcsat mellől kilógott a szalvéta, a férfi készítette a tízórait, amióta az asszony nem tudott fölkelni. Még beszólt a szobába, Irén dél körül jön. Nem kapott választ. Az orvosuk azt mondta, már ez is kisebb csoda. Hogy idáig eljutottak. A gyerek újra iskolába jár. Az orvos megígérte, hogy meg fogja érni a szünidő végét, úgy is lett. A bejárati ajtó előtt a férfi megállította a gyereket, akkurátusan végignézett rajta. Nincsen gyűrődés, nincsen folt. A cipő fényes feketére kefélve. A kongó lépcsőházban kétszer is köszöntek.

Jó reggelt kívánok.

Hallotta a hidrogénbombát?

Mit képzelnek ezek?!

Sebestyén elvtárs!

A férfi szorított kicsit a kezén, a gyerek rendre elkésett. Mintha az ő vékonyka visszhangja lenne. Nem baj, legalább köszön. Már megtanulta, hogy illik. Okos fiú, csak tornából most sem lesz jeles. Abból biztos nem, megmondta Dani bácsi, aki a háború előtt válogatott is volt. De nem kell féltetni. Fogta a kezét. Vagy egymás kezét fogták, két egyenrangú fél.

Hogy van a kedves felesége?

Köszönöm. Egyre jobban. Néhány nap és fölkelhet.

Mindig ezt mondd, mondta egy emelettel lejjebb a gyerek, éppen annál a zöldre festett, rézkilincses ajtónál, ami előtt soha nem szoktak beszélni. Oda olyanok járnak, akiket nem ismernek a házban.

Mit mondjak?

Az igazat. Azt kell mondani, nem?

De.

Az utcán a férfi sorolta az autók típusait. Elhagyták a trafikot, a tejboltot, ahol mindig álltak ketten-hárman, üvegből itták a tejet, kiflit ettek hozzá, ott már volt forgalom is. Ez Volga volt, az Tatra. Tudod, mi a Tatra? Már mondtad, apa. Egy hegy. Hegység. Mi a különbség? A hegység az sok hegy. Jól van, ügyes, leülhetsz, viccelt a férfi. A gyerek még csak el se mosolyodott. Néhány napja megkérdezte, meddig fekszik még az anyja. Nem fog fölkelni? Ez sajnos olyan betegség, hogy sokáig kell feküdni. Most már mindig ő, az apukája fogja iskolába kísérni? Egy ideig, mondta az apja. Amikor kezdődött az iskola, akkor is ezt mondtad. Valóban? Egyedül is tudna menni. Három sarok. Majd másodikban. Ha nagy harmadikos leszel, kisfiam. Az még háromnegyed év. Annyi. Holnap egyedül megyek. Nem, azt nem lehet. Csaknem szó szerint ez zajlott le tegnap is.

Nem is beszéltél a barátaidról. Mindig csak anyának mesélsz, váltott témát hirtelen a férfi, engedett a ballon csatján, nézett egy nagy fekete autó után, aztán rágyújtott.

Nem mondtam, hogy vannak.

Nem róluk beszéltél?

Kinek?

Anyának.

Mikor.

Amikor elindultunk.

De, róluk.

A gyerek felsorolt három nevet, ezeket emlegette az anyjának is.

Mit szoktatok játszani? Indiánosat? Partizánok vagytok? Vagy valami ilyesmi?, bizonytalanzkodott a férfi.

Nem szoktunk játszani.

De hát barátok, nem?! Nem csak a tanulás van. Az... önképzés. Szórakozni is kell. Szórakozni, mondta még egyszer a férfi.

A gyerek hallgatott.

Nem azok? Nem a barátaid?

Azok.

A barátok szoktak játszani. A barátság olyan, mint a szövetség. Vérszerződés. Mi, amikor a Bilinyin építkeztek, akkora homokvárat...

A gyerek megállt, úgy mondta.

Nekem oda kell állni a falhoz. Elöttem egy lépéssel téglasarokkal húznak egy vörös vonalat, a másoknak mögé kell állni, és ha a köpés eltalálja az arcomat...

Jól van, értem, a férfi húzta tovább. Koncentrált, nagyot szívott a cigarettából. Az a három név, amit a gyerek az asszonynak is mondott, Ádám, Dávid és Sajka.

Hatalmas teherautó dübörgött el mellettük, építési törmelékot fújt rájuk a szél, a gyerek a szemét törölgötte, a férfi tüszögött. Egy svájci sapkás, lódenkabátos ember fojtottan szidta a sofőr anyját, aki szerinte bűdös volt, édes és kurva is. Egy fiatalasszony fogta a haját, sírni kezdett, az új frizuráját kaphatta telibe a sittes por. Vékony lábszárára régi újságot fújt a légörvény. A nő kapkodva akarta lefejtetni a nagy lapokat, nem sikerült. A fiú most sem nevetett. A férfi sietősebbre vette, eldobta a csikket.

Annak az Ádámnak az egész családja odamaradt, a gyereket egy nagynéni bújtatta, még szoptatta is egy ismerős lány, nevelőszülei vannak, Tóthék. Sajkának Sopronkőhidán ül az apja, tíz évnél is többet kapott... politikai alapon. Sajkáné most vált, nem egyedül él. Vagyis nem Sajkáné már a Margit. Dávidnak se jött vissza az apja, az új ember, Kolozsi könyvtáros, a férfi néha fölkeresi, olyan könyvet kér tőle, amit egyébként csak engedéllyel lenne szabad kivinni. A gyerekek egyre erősebben szorította a kezét. Az iskola vöröstéglás épülete előtt álltak. Nem akarta elengedni.

A nevelőapja éppen meghozta Ádámot, köszöntek, jó reggelt.

Szia, Sebestyén, mondta Ádám, kedvesen mosolygott, szép, sötéthajú gyerek volt, hatalmas, fekete szemébe belefért az egész világ.

Szia, Ádám, a fiú nem nézett a másokra.

Az apja beleborzolt Ádám fürtös hajába, már be is léptek a nagy, rácsos ajtón. Az üvegen át visszakéklert, hogy megölelik egymást.

A fiú lecövekelt. Nem engedte el a férfi kezét.

Be kell menned.

Nem fogok.

Nem lesz semmi baj.

De lesz, a fiú még mindig nem engedte el a kezét.

A férfi izzadt. Letörölte a homlokát, jövők érted. Négyre itt vagyok.

Nem szeretsz, nem szeretsz!

Hagyd már ezt abba, kérlek szépen.

A szorítás nem enyhült. Húzta a gyereket az ajtó felé, az a betonlépcsőben támasztotta ki a lábát. Ívben feszült meg a kis, puha test. Alá kellett nyúlni, úgy emelni, valami nagyot reccsent, és a férfi tudta, elszakadt az új kabátja. A gyerek vadul kapaszkodott belé, az arcába sikított.

Pont nekem miért nem lehet másvalaki az apám?!

A nagykilincs után tapogatva kifordult nyakkal nézett volna a vállára, hol feslett meg a szövet. Ahogy mozdult a feje, megpillantotta Ádám apját. Mint aki kevesebbet lát, mint szeretne, Tóth a bejárati ajtó üvegéhez egészen közel hajolva bámulta őket.

A fantázia dzsungele

Köszöntő Darvasi László hatvanadik születésnapjára

Darvasival először a *Harmadkor* szegedi felolvasóestjén találkoztam – a *Harmadkor* digitális archívuma szerint ez volt a lap harmadik felolvasóestje, és 1987. március 11-én került rá sor a Bölcsészkar hetes teremnek nevezett történelem-nagyelődőadójában. Egy rövid esszével debütáltam, arról értekeztem, milyennek képzelek egy ideális irodalmi lapot. Mivel én voltam a legfiatalabb, ráadásul az egyetlen lány egy nagyon erős csapatban (Takáts József, Szántó István, Kurdy Fehér János, Pongrácz Tibor, Kurdi Imre és persze Darvasi), természetesen végigidegeskedtem az egész eseményt, és a leginkább ez a nagy-nagy stressz maradt meg arról az estéről. Darvasinak csak a papír fölé hajló arca rémlik egy kicsit, talán a hangja, de mindez nagyon elmosódó, nagyon bizonytalan.

Az első vele kapcsolatos határozott emlékem nem is a személyéhez, a fizikai alakjához kötődik, hanem az egyik szövegéhez, amelyet viszont minden bizonynyal nem is ekkor, hanem egy későbbi alkalommal hallhattam tőle, nagy sikert aratott vele, amikor felolvasta, talán azért is vésődött be annyira. Az első határozott emlék tehát ez a mondat: „Hogy ízlik az irodalomtörténet, Alekszandr?” Idemácsolom *A portugálok* című kötetéből azt a kis prózaverset, melyben ez a számomra oly emlékezetes mondat szerepel, mivel azóta is úgy érzem, ezt a szöveget lehetne mottónak írni egész eddigi életműve fölé. A *Pompeji feljegyzések* ciklus egyik darabjáról van szó, ironikus módon az *Epilógus helyett* címet viseli:

1857 májusában, amikor Arany János A walesi bárdok soraival bajlódik, a tavasz zöldjétől meglepett szibériai falucskán cári ulánusok vonulnak keresztül. A nyírek törzsére könnyű, tavaszi sarat pötytyöznek a gőzölgő kincstári lovak. Az egyik katona tréfásan odakiált az út szélén bámészkodó közepes korú férfinak. „Hogy ízlik az irodalomtörténet, Alekszandr?” Hogy az ilyen módon megkérdezett ember egyik egyenes ági leszármazottja az a fiatal katona, ki évszázaddal később a Magyarországot lerohanó orosz csapatok közlegényeként a Parlamentben a gépelő férfival találkozott volna, bizony ez a kelet-európai üdvtörténet tipikusan kegyetlen fintora lenne, amiért azonban már sem a költészet, sem a költő nem viselheti a felelősséget.

A vers minden bizonnyal 1988-ban keletkezett, amikor híre kelt, hogy expedíció indul a szibériai Barguzinba, ahol állítólag megtalálták Petőfi Sándor sírját. Az eset a nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején nagy port vert fel, több abszurd fordulatot vett, míg persze újfent be nem bizonyosodott, hogy a légből kapott régi legendát ezúttal sem sikerült igazolni.

Midőn Darvasi ezt írta, még hazánkban állomásoztak a Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportjának egységei, de már véget ért a hidegháború, és már csak egy évnek kellett elteltie, hogy többen is nyíltan kezdjék követelni a szovjet csapatok kivonását Magyarországról, és újabb két évnek, hogy több mint ötven év megszállás után az utolsó szovjet katona is, Viktor Silov altábornagy személyében elhagyja az ország területét. Olyan korszakban kezdtük irodalmi pályafutásunkat, amikor napról napra nagyobb lett a szabadság, de még tudnunk kellett a sorok között olvasni. Még nem volt egyértelmű, hogy Mihail Gorbacsov, a korábbiakhoz képest meglepően fiatal pártfőtitkár elengedi-e végül Közép-Kelet-Európát. Még aggódtunk, hogy a Szovjetunió nem fog békésen felbomlani, és nem lehetett tudni, mi lesz az atomarzenállal. Aztán persze megkezdődtek a nagy átértékelések, újra kellett írni az irodalomtörténeteket is, és ennek a folyamatnak egyik bohózatba illő, de egyúttal valóban tipikus kelet-európai mozzanata volt a barguzini női csontváz körüli felhajtás és az oroszra lett Petőfi legendája.

„Hogy ízlük az irodalomtörténet, Alekszandr?” Így lett ez a Darvasi-szöveg a rendszerváltás egyik legfontosabb mondata számomra, és most, 35 évvel később épp olyan aktuális, mint valaha. A rövid kis prózavers magában rejti Darvasi történelemszemléletének kulcsát, prózájának genetikai kódját. A mágikus realizmus nagy világirodalmi trendjéhez köthető ál-történelmi novellái és regényei alapvetően egy költő, egy „irodalomember” szenvedélyes és megszenvedett lírai futamai, avagy néha szinte megzabolázhatatlannak tűnő víziói a Történelemtől: mindig más korszakban, más alakban, más maszkban, másfajta nyelvi regiszterekkel kísérletezve meséli lenyűgöző, elborzasztó, túlfűtött, ironikus vagy éppen vérfagyasztó meséit, furcsa, indázó, szeszélyes fantazmagóriáit a Történelemben, a Történetbe vetett emberről. Pontosabban éppen az érdekli, mik az esélyei a költői érzékenységnek és valóságérzékelésnek, mi az értelme a teremtő illuminációnak a történelem kegyetlen és kiszámíthatatlan mechanizmusaival szemben. És mik az esélyei az irodalomembernek, és mindannak, amit képvisel évszázadok óta, ha a külvilág túlhatalma mellett meg kell küzdenie a saját démonaival, a súlyos egzisztenciális szorongásnak a tudatot elnyeléssel fenyegető, sötét erőivel is.

Az utóbbi időben sokat foglalkoztam a tatár származású, de oroszul író Guzel Jahina immár magyarul is olvasható történelmi regényeivel, amelyek a fiatal szovjet állam első évtizedeinek rettenetes traumáit állítják középpontba. Jahina első regénye, a *Zulejka kinyitja a szemét* minden idők egyik legsikeresebb debütálásának számított Oroszországban 2015-ben, azóta legalább harminc nyelvre lefordították, tévésorozat is készült belőle. Az ő sikere is mutatja, milyen nagy olvasói igény mutatkozik az egész világon mind a mai napig az úgynevezett mágikus realizmus irodalmi regiszterére és a történelmi regényekre. Jóllehet Jahina regényei jóval „fegyelmesebbek” és némileg tradicionálisabbak, mint Darvasi művei: ott munkál bennük a Puskin és Tolsztoj nevével fémjelezhető nagy orosz epikai tradíció és történelemszemlélet, valamint az orosz formalizmus nyelvi és filmes öröksége, de a kortárs nyugati regények mintázatai is. Jahina történeteiben jól elkülöníthető a meseanyag a történelmi referenciáktól, mivel ezek a fikció különböző szintjein helyezkednek el, még akkor is, ha a mesék átszövik a mesélők életét, világmagyarázatot adnak a számukra, a túlélést

jelentik vagy éppen a bűnrészességet mindabban, ami történik. Darvasi szövegei jóval líraibbak, szabálytalanabbak, zeneibbek, és a történelmi szálak gyakran teljességgel szétválaszthatatlanok a fantasy-elemektől.

Darvasi kivételes adottsága a képzelete, ami mellé komplex, erős drámai hatásokkal operáló érzéki nyelvezet társul. És mindezt áthatja valami pimaszság, állandóan lázadásra, tabudöntögetésre kész szellem, az úgynevezett jó ízlés határainak feszegetése, gátlástalan kalandozás a Lehetséges dzsungeleiben, amikor soha nem tudod, mi vár rád a következő lapon, és néha a fejedet fogod a vad következetlenségektől, hajmeresztő ötletektől és a túlburjánhó jelzőktől. De végül valahogy minden hihetővé válik. A gurulmadár egyszer csak tényleg megjelenik görgőkre szerelt látványosságként Budapest utcáin.

Vagy sétálsz a szegedi várban nyitott új várostörténeti kiállításon, és hirtelen az az érzésed támad, hogy ezt a tárlatot a Napfény városaként reklámozott, vídám, pezsgő diákvárosunk történetéről egyenesen a Darvasi-regényekből másolták ki. Onnan jött a vízió, a koncepció. A város történetét professzionálisan feldolgozó igen alapos és részletes, interaktív „időasztal” után ugyanis három látványos attrakció várja a látogatókat: egy a boszorkányüldözéseket, egy a hírhedt városi börtönt, melynek Rózsa Sándor is lakója volt, egy pedig az 1879-es nagyárvíz megpróbáltatásait hozza közel a turistákhoz és a helyi iskolás csoportokhoz mint Szeged történetének leginkább érdeklődésre számot tartó elemeit.

Sopron és Győr, sokat időztem ott, azok a városok így soha nem küszködtek a végítélettel és a végső pusztulás fenyegető rémképével, mint ez a Szeged. Ez a város évtizedenként néz szembe a pusztulása rémképével. Nem vagy, súgja neki az ég, hallja?

Különösen a boszorkánymáglya roppant hatásos. Fölállsz az emelvényre, mind a két kezeddal megfogod a veszőhely oszlopát, mintha átölelnéd. Lesz nagy zúgás, körös-körül fekete árnyékok suhannak, táncolnak körbe-körbe a fejed körül, szédülten pörög a mutató egy számlapon, majd megszólal egy mennydörgő hang, és kihirdeti az ítéletet. A gyerekeim jól szórakoznak, mivel csak mi vagyunk a múzeumban, többször is kipróbálják, csak úgy visszhangzik a bolthajtásos, sötét terem. Én is föllépek utánuk, átölelem az oszlopot. Szörnyű zúgás, fekete árnyak, pörgő óramutató, majd a mennydörgő hang:

Eladtad az esőt a töröknek! Boszorkány vagy!

Egy pillanatra elakad a lélegzetem.
Már hónapok óta nem esett az eső Szegeden.
Azt mondják, én adtam el a töröknek.
Azt mondják, boszorkány vagyok, Taligás.

„Igyekszem elválasztani a lehetségest attól, ami tényleg van, és nemigen sikerül.”

Rég jártál felénk. Emlékszem, mintha csak álmodtam volna, egy áprilisi napon jöttem haza a gyerekekkel az iskolából, hideg szél kavarta a Kis-szőlő utcában a gyümölcsfák szirmait, akkoriban még majdnem végig az utcában meggyfák sorakoztak, és szemben az elhanyagolt, lakatlan telken még állt a hatalmas, gyönyörű cseresznye, amit aztán egy különösen hideg télen pár óra alatt kivágtak tüzelőnek a tulajdonosok, hordta a szél a fehér virágszirmot, és ott álltál fekete ruhában az út közepén, a ház előtt, ahol enyhén kanyarodik az utca, vártad, hogy odaérjek, és az arcod sápadtsága vetekedett a szirmok fehérségével.

Ments ki ebből a rémmeséből.

Idestova hét hónapja nem tudom levenni a szemem a háborús hírekről.

Még a tavasszal a Grand Cafében rendezett *Otpor/Szoprotyjivlénijje (ellenállás)* című ukrán–oroszi irodalmi est után kérdezték az ukrán kollégák a magyar kormány álláspontjával és a választások eredményével kapcsolatban: a magyarok talán elfelejtették ötvenhatot? Mi történt ezzel a bátor néppel? Nem, mondom, nem felejtették el, szerintem éppen az a baj, hogy nagyon is emlékeznek rá. Arra emlékszünk, az van a kollektív tudatunkban, a meséinkben, a legendáinkban, a történeteinkben, az idegszállainkban, hogy bármilyen háborút kezdtünk, akár a jó ügyért harcoltunk, akár a rossz oldalra sodródtunk, mindig veszítettünk. A háborút nem lehet megnyerni, ez van a lelkünk legmélyén, nekem is személy szerint, és ezt a beállítódást nem túl nehéz a politika technológusainak a saját hasznukra fordítani.

A legjobb íróink gyakran beszélnek erről. Példaképpen álljon itt egy jellegzetes epizód a *Virágzabálók* című Darvasi-regényből:

A városban országgyűlést tartottak, Szeged olyan volt, mint a rémálommal küszködő beteg. Az emberek hangosak lettek, az utcákon vitatkozó, reménytől fűtött csoportosulások támadtak. Mintha tudták volna, sokáig nem lehet ilyesmiben részük, de még egyszer, utoljára, el kell hitetni magukkal, hogy győzhetnek. Holott nem volt szemernyi reményük sem, éppen csak a vereségbe nem lehetett józan ésszel beletörödni. Nem hihették, hogy már csak az a kérdés, milyen formában szakad rájuk a büntetés. Az oroszok falták Észak-Magyarországot és Erdélyt, mind közelebbről dübörgött a kozák lovak patája, nyomukban a cserkeszek lihegték, akik Allah nevét kiáltozták, amikor harcba rohantak. A szegedi békepárti polgárok, akiket a forradalom alatt oly sokszor megaláztak és kigúnyoltak, lefogtak és zárkába dugtak, száraz kenyéren és vízen tartottak, most jelentőségteles ábrázattal sétálgattak a promenádon, mint akik meg vannak győződve arról, hamarosan igény támad a munkájukra és a szakértelmükre.

Óriási mentális energia átalakítani a valósághoz való viszonyunkat, hogy azt lássuk, ami van, és ne csak azt, amitől félünk vagy amire vágyunk. Úgy érzékelem, ez az energia szüntelenül ott munkál a Darvasi-szövegekben is, szakadatlan küzdelem zajlik, hogy a Lehetséges útvesszőiben jó csapásokra leljen, soha nem látott, szabad utakat találjon.

Midőn ezt írom, már sikerült visszaszerezni az esőt a töröktől, és soha nem tűnt még ilyen zöldnek a fű a kertben, ilyen édesnek a füge másodvirágzása (nagy virágzabáló vagyok). Éppen utolsó útjára kísérik Erzsébet királynőt Londonban, és az ukrán hadsereg az orosz megszállók által porig rombolt Izjum városának (a név mazsolát jelent) visszafoglalása után folytatja előrenyomulását keletre, több ponton átlépve az Oszkil folyót. Az orosz ellenzéki és az orosz nyelvű ukrán blogoszférában, amit figyelek, újabban lépten-nyomon *A dzsungel könyvét* idézik, azt a jelenetet, amikor a nagy szürke farkas, Akela nem tudja leteríteni a szarvast. „Halott farkasnak a farka vezérét hívják attól a perctől fogva, mikor elhibázza ugrását, addig, amíg él; csakhogy ez nem sokáig tart.” (Kipling)

„Igyekszem elválasztani a lehetségest attól, ami tényleg van ...”

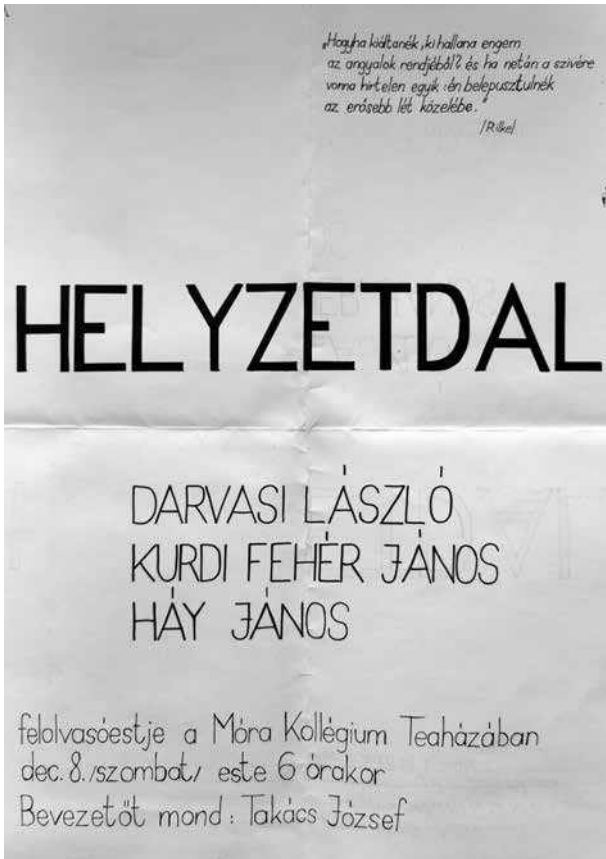
Nem tudom, hol tart majd a történelem, mire ezt olvasod, Laci. Remélem, nagyon boldog lesz a születésnapod, Isten éltesen sokáig! Ernőt is ölelem!

Szegeden, 2022. szeptember 19-én.

Ifjúkori tárgyak

Darvasi Lászlónak a hatvanadikra

Nagyméretű, fából készült, lecsukható fedelű hajóládámat néhány éve az utcán, lomtalanításkor találtuk és cipeltük haza; ebbe kerültek a nyolcvanas-kilencvenes években kapott leveleim (az e-mail előtti világekorszakból), akkoriban készült feljegyzéseim, emlékebe eltett plakátjaim, kéziratok, olvasmánynaplók, egyetemi előadások jegyzetei, teljes összevisszaságban. A ládából kerül most elő három tárgy: egy plakát, 1984-ből; megsárgult levélboríték, régi előadáshoz készített jegyzetlapokkal, talán 1987-ből; s egy berlini képeslap, már a rendszerváltás túloldaláról – a kilencvenes évek elejéről: a postai pecsét dátuma elmosódott.

Azokról az évekről fogok írni, inkább visszaemlékezve, mint értekezve, amikor Darvasi László még nem prózaíró volt, hanem költő. A helyszín Szeged, az idő: 1983–1987 között. Nem tudom, hol találkoztunk először: talán a bölcsészkar háta mögötti, Ady téri salakpályákon, amelyek ma már nincsenek sehol, csak az emlékeinkben; talán 1983 tavaszának egyik lakásszemináriumán, ki tudja már, kinek a szűkös albérletében; talán valamelyik kocsmában (az Alsóvárosiban, a Béke Tanszéken, a Sárkányban), ahová főiskolások jártak akkoriban; talán az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. Hisz ezekben a teremben zajlott, kavargott az életünk.

Amikor a plakát készült, még csak egy reménybeli bölcsészkar irodalmi lap szerkesztője voltam: a *Harmadkor* első száma már összeállt – benne e három költő verseivel –, ám még hónapokig várt a kinyomtatására. Húsz-huszonegy éves fiatalemberek voltunk, s én kezdőbb voltam kritikusnak, mint ők költőnek. Háy és Kurdy Fehér már első közös füzetüket tervezték *Szövegek* címmel – ott a hajóládában az is. Sok ilyen füzet készült akkoriban: engedéllyel és engedélyezetlenül, nyomtatva vagy fénymásolva, húsz vagy száz példányban. Elkerültek vajon a könyvtárakba, vagy csak hajóládák mélyén lapul még néhány példányuk, fakulva, vizesedve? A „nyílt e”, a Fagy, a Narancsszív-szonett füzetek, a *Harmadkor*-felolvasóestek füzetei s a többiek. A decemberi est, úgy tudom, véletlenszerűen és sietve szerveződött. Hétfőn kértek fel, mondjak bevezetőt, szerdán kaptam meg a verseket, szombat délután gépeltem le félkész írásomat, s aznap este, a felolvasása előtt, már a teremben ülve fejeztem be. Vajon mit tartalmazhatott?

S mit olvashattak fel ők hárman? Akkoriban, téves önértékeléssel, naplót vezettem: ebből tudom, hogy negyvenen-ötvenen hallgatták meg őket. A verslistát azonban nem őrizte meg a feljegyzésem, csupán a szóváltást, amely a felolvasásokat követte. Eljött ugyanis az eseményre Vörös László, a *Tiszatáj* főszerkesztője (az egyetlen öltönyös, nyakkendő ember a teremben), s utána hozzászólt, a verseket dicsérve, a bevezetőt bírálva. Szinte mindent elfelejtettem közel negyven év alatt, ami akkor történt, csupán egyetlen, furcsa mozdulatsor maradt meg a memóriámban: ahogy fölállt, s arról beszélt, milyen nehéz a *Tiszatáj* szerkesztőjének lenni, s közben a kezével a zakója ujját húzkodta. Két év múlva váltották le a folyóirat éléről – akkor egyszerre kiderült számomra is, miről beszélt, pontosabban miről nem beszélt 1984-ben, a kollégiumi teremben; hogy milyen feszültségben élhetett főszerkesztőként.

Ha hinni lehet a részrehajló naplónak, azért nem tetszett neki a bevezetőm, „mert egy költői irány kizárólagosságát hirdette”, s a versek azért tetszettek, mert nem „avantgarde, öncélú formajátékok voltak”. „Azt válaszoltam neki, hogy [a bevezetőmben] beszéltem Tolnairól, Petriről, Domonkosról, Tandoriról stb., [összesen] hét költőről, s ez hét különféle költészet”, szó sincs tehát kizárólagosságról. Úgy látszik, a hatvanas-hetvenes évek líratörténeti fordulatához kapcsoltam hozzá Darvasi, Háy, Kurdy Fehér verseit – de hogy pontosabban mit mondhattam róluk, nem tudom. A bevezetőm gépirata szerencsére elveszett. Azt kérdezhetnék, vajon jó versek voltak-e, amelyeket e fiatalemberek felolvasnak. Pontosan ezt sem tudhatom, de azt hiszem, jó versek voltak. Megmaradt a hajóládában a *Harmadkor* második felolvasóestjének (1985. október 22.) a füzete: megszürcült, halványuló, húsz példányban készült, összekapcsolt fénymásolat, amely megőrizte Darvasi két olyan költeményét, amelyek nem kerültek be a versesköteteibe. Így kezdődik például a *Magánkiadás III.* című alkotás:

„Idézetekkel kezdenék,
az első könyv előtti időből,
amikor a folyó sárga és kék,
amikor a folyó zöld volt.

Azokkal az idézetekkel folytatnák,
amikor a beszéd öröme

a logikus szeretet örömét jelentette,
és nem tévedést,
harangok, kolompok zajában,
és nem szabályt,
hogyan nincs már, ki visszakérné,
szerelmét a másik, elveszett világból...”

Sűrű, képeket és érvelést keverő, érzelmeket és meggyőzést egyaránt mozgósítani akaró, enigmatikus versbeszéd – ilyen költeményeket írt akkoriban Darvasi. Most, amikor olvasom, valójában hallok is őket. Talán papíron kerültek először elélem, mégis, akkori műveinek a legjobb darabjait felolvasva is hallottam szegedi éveink valamelyik nyilvános vagy magánjellegű estjén. Százhusz, százötven ember előtt valamelyik egyetemi teremben; húszfős baráti társaság előtt valamelyikünk lakásán.

A *Virágzabálók* megjelenése után 2009 őszén, Szegeden konferenciát rendeztek a Grand Caféban a regényről. Ugyanaz szervezte e tanácskozást, Erdélyi Ágnes, aki annak idején, huszonöt évvel korábban helyet adott a Móra Kollégiumban a „Helyzetdal” című költői estnek. A Móra, döntően neki köszönhetően, a nyolcvanas években rendkívül fontos irodalmi helyszín volt Szegeden: a teremben, ahol felolvashattunk, majd’ minden jelentős magyar író megfordult azokban az években, sőt, nem csak magyar írók: például Bohumil Hrabal is, Bojtár Endrével beszélgetve. Krasznahorkai-estre emlékszem, nem sokkal a *Sátántangó* megjelenése után; *Új Symposion*-estre a székre állva szavaló Sziverivel; Konrádra, már 1987-ből. De vissza a Grand Caféba! „Magyar lagúnák” volt a konferencia címe, az előadások egy része, az enyém is, utóbb a *Jelenkor* 2010/5-ös számában megjelent. A publikált szövegből azonban kihagytam az alábbi két bekezdést, amelyek túlzottan önéletrajzinak tetszettek a regényelemzés közepette:

„Felidéznek még egy emléket a nyolcvanas évek közepéről, megmutatandó, hogy Darvasi írói programja hogyan ágyazódott bele akkori értelmezői közösségbe – miközben csakis az övé volt, csakis ő valósíthatta meg. 1987-ben, légvonalban ötven méterre e teremtől, ahol most tanácskozunk, egy főtéri nagy polgári lakás összenyitott szobáiban rendeztünk egy felolvasóestet, amelyen – úgy emlékszem – ketten szerepeltünk Darvasival: előbb ő olvasott fel a *Pompeji*-ciklusból, például az *Ausztrália* című verset. Így kezdődik (a mottót most elhagyom): »Drága föld. / Szócs a napokban találkozik Suttinggal. / Elővigyázatosságból, s talán most, mert utuk / messzebb vezet, kerülük a fegyver, felkelés, vér, / forradalom, ellenség kifejezések magyar használatát. / És ez a vágy már majdnem remény.« Ugye, ez is Mészöly-interpretáció. A versek után én következtem egy előadással, amelynek nem volt megírt szövege, nem is lett, csak a hangfelvétele lehet meg valamilyen szalagon, ha megmaradt. Az előadásnak az volt a címe: »Az új szomorúság«.

Kritikusai is, Darvasi is szokták használni ezt a szót írói világának jellemzésére. Ha felidézem, miféle vélelmek keringtek akkori értelmezői közösségünkben a szomorúság művészi megjelenéseiről, akkor talán nemcsak Darvasi lelki alkatára lehet majd hivatkozni melankolikus művei olvastán, hanem kulturális tényezőkre is. »Az új szomorúság« című előadásnak csak a vázlata és a jegyzetei

maradtak meg, a gondolatmenetét már nem tudom rekonstruálni. Az előadás címét adó kifejezés Jeles Andrásról származik: az ő nyolcvanas évek közepi Monteverdi Birkózókör színháza nagy hatással volt szegedi körünkre. Az előadásban különféle művészeti ágak különböző nyolcvanas évek közepi hazai jelenségei kerültek egymás mellé azon feltevés jegyében, hogy ezek a jelenségek a kortárs magyar művészet új mintázatát adják ki – ezt neveztem „új szomorúságnak”. Biztosan nem volt felejtethetlen előadás, ha már én is elfelejtettem, ám ettől még akkor vehettem, vehettük komolyan. Olyan alkotásokból igyekeztem megrajzolni az új művészeti trendet, mint Jeles színháza, Bódy kései videofilmjei, Földényi Friedrich-könyve, a *Sátántangó*, a tragikus szemlélet visszanyeréséről író Balassa, El Kazovszkij festményei, Mészöly meséje, a *Kéksötét hegyek*. A mitikus karakter, a stilizáló eljárások, az egészségességre törekvés, a katasztrofista szemlélet, a lelki és testi szegénység témája, a hit (vagy éppen a negatív vallásosság) iránti érzékenység felerősödése volt az, amit e művekben látni véltem, mint közös vonásokat. Talán mindez mond valamit Darvasi akkori írói dilemmáinak (egyik) elsődleges kontextusáról is.”

Először 1981 őszén jártam felolvasóesten Szegeden: a *Gondolat-jel* című bölcsészkarai újság rendezvényén (két évvel később, már egyetemistaként, a munkatársa lettem én is). A legattraktívabb felolvasás a Nagy Imréről volt: leoltatta a villanyokat, gyertyát gyújtott az asztalánál, s úgy olvasta fel *A girondista kalandjai* című regényrészletét. Ugyanezen a címen adtuk ki később, túlélő barátai, e tünevényesen tehetséges prózaíró kötetét, de immár Kósa Imre név alatt. A Darvasival közös 1987-es felolvasásunknak szomorú alkalmunk volt: ekkor már tudtuk, hogy Imre beteg, agydagánattal. Ezért az estünk úgy kezdődött, hogy leoltottuk a villanyokat és meggyújtottunk egy gyertyát, megismételve Imre egykori kedves akcióját. Lehet tehát, hogy a *Pompeji*-ciklus darabjai félsötétben, gyertyafényben hangzottak el. Nem tudom már, a ciklus mely darabjai – csak az *Ausztráliára* emlékszem biztosan. De ha valaki kézbe veszi Darvasi második verseskötetét, *A portugálok* címűt, s megkeresi a költeményt, nem teljesen ugyanazon szavakat találja, mint amelyeket fentebb idéztem. A kötetben „Szőcs” neve „a férfi”-ra változott.

Az *Ausztrália* első mondata idézet, de már csak azok hallják a dallamát, akik a szocialista rendszerben nőttek fel. A harmincas évek második felében készült valamelyik szovjet filmben szerepelt először a dal, amely – magyarra fordítva – így kezdődik: „Drága föld, szülőhazámnak földje”. De az utalásnak ez csak az első rétege. Nem tudom már, Szabó Miklós szovjet történelemről szóló repülőegyetemi előadásain hallottam-e (egy másik szegedi lakásban), vagy az ott tanultak továbbadása, a főiskolásoknak tartott lakásszemináriumom előtt olvasott illegális olvasmányok valamelyikében (Isaac Deutscher *Sztálin*jában?) a történetet: a nagy terror idején, a harmincas évek második felében az egyik koncepció per vádlottja állítólag az utolsó szó jogán ezt a dalt kezdte énekelni a tárgyalóteremben: „Drága föld, szülőhazámnak földje, / drága föld, mely annyi kincset ad, / nincs a földön gazdagabb, szebb ország, / minden ember érzi, hogy szabad.” Soha giccsesebb hazugságot, mint e dal negyedik sora. Az *Ausztrália* első mondatában ez a történet is visszhangzott akkor, ott, 1987-ben felolvasva.

Mint ahogyan Sutting ezredes szerepeltetése sem csupán Mészöly elbeszéléseire utalt akkor, ott, hanem az előző félévünk Alkony utcai (ott volt Szilasi Lászlóék lakása) Mészöly-beszélgéseire, intenzív szövegelemzéseire is, mely-

nek olykor Darvasi is résztvevője volt. Szócs Géza neve sem csak nem sokkal korábbi letartóztatása végett kerülhetett a költeménybe, mint Sutting társa, hanem költőként is: különösen a *Délkeletnek* volt némi legendája szegedi köreinkben. De nem folytatom a szöveg szubkulturális hátterének feltárását. Az *Ausztrália* mint szöveg – mint ahogy minden más irodalmi mű is – maga mögött hagyja azt a sűrűn szótt, s leginkább szavakból szótt társas világot, amelyben először megszólalva működött. Talán titokzatosabbá, nehezebben érthetővé vált későbbi olvasói számára, mint amilyen 1987-es hallgatói számára volt a szegedi lakásban felolvasva. Előnyére vált vagy hátrányára, hogy leváltak róla a lokális utalások? Ezt éppen én nem tudhatom megítélni. De nem hiszem, hogy bárki is szegedi versnek nézné az *Ausztráliát*.

1992 táján küldte nekem Darvasi ezt a képeslapot Berlinből, amelynek a hátlapján az alábbi felirat olvasható: „17. Juni 1953. Leipziger Strasse in Berlin. (Deutsches Historisches Museum, Bildarchiv)”. Üdvözlő mondatai felerészben a fényképre hívták fel a figyelmemet: arra a mellékalakra, az aktatáskás férfira, „aki átbállag a történelmen”. A fotón látható jelenetnek ugyanaz a témája, mint a fentebb idézett költeménynek: felkelés, forradalom. De míg az *Ausztrália* játékosan hősi volt, a fotón küldőjének figyelmét a legkevésbé hősi alak nyűgözte le. Nem az emberek felé forduló tank, a tankot kővel dobáló két fiatalember, hanem az utcán imbolygó férfi, aki mintha mit sem törődne a tankokkal, felkeléssel. A történelem és a beléje ékelődő érthetetlen, megfelfejthetetlen mozzanatok: talán ez Darvasi László írásművészetének legfontosabb tárgya.

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK TED HUGHES VERSCIKLUSÁHOZ

2018. október 29-én, az Arvon Alapítvány és az éppen megszűnő londoni Európa Ház szervezésében, a British Council és a londoni Cervantes Intézet közreműködésével felolvasást és beszélgetést tartottak Londonban, Ted Hughes koszorús költő halálának huszadik évfordulóján.¹ A *Modern Poetry in Translation* erre az alkalomra magyar számot adott ki. A beszélgetés résztvevői voltak: az Arvon Alapítványtól Jeremy Treglown, Ted Hughes fordítóinak képviselőjében pedig: Jutta Kaussen (Németország), Antonio Rivero Taravillo (Spanyolország) és jómagam. A német és a spanyol műfordítóval, valamint Yvonne Reddick fiatal költő-irodalomtörténésszel előtte a Clockhouse-ban, a drámaíró John Osborne egykori birtokán tölthettünk el közös munkával és beszélgetéssel egy hetet.

Számomra ritka ajándék volt ez a hét, végre nem éreztem büntudatot amiatt, hogy holmi hasznos (azaz pénzkereső) tevékenység helyett versekkel „pepecselek”, és német műfordítótársam biztatására belekezdtem az *Ádám és a szent kilencek* fordításába.

Ted Hughest mintha nem szeretnék Magyarországon. Nem ismerik, nem olvassák, a hatalmas életmű fordítását még csak meg se kísérelte senki. A britek koszorús költője a még létező – létező? – magyar versolvasók szemében talán nem más, mint a felesége és költőtársa, Sylvia Plath gyilkosa. Gyanús alak. Nem az első eset, hogy kritikus és olvasó nem tudja szétválasztani az életművet és az életrajzot. A *Varjú*² kötetben, a *Prométheusz a sziklán*³ cikluson és a költő halála előtt nem sokkal megjelent utolsó könyvön, a *Születésnap leveleken*⁴ kívül Ted Hughesnak csak egy-egy verse, meséje jelent meg magyarul. Furcsa, vad, nyelven túli nyelven írott versek.

Az *Ádám és a szent kilencek* ciklus 1979-ben látott először napvilágot, a Hughes testvérpár kiadójának gondozásában. Az ugyanabban az évben kiadott *Moortown* kötetből a ciklus öt verse kimaradt. Eörsi István⁵ mindössze három évvel az eredeti megjelenése után lefordította a ciklust, de a *Moortown* kötetből dolgozott, valószínűleg nem tudott a kihagyott öt versről. Én viszont nem tudtam Eörsi fordításáról, amire a debreceni egyetem tudós professzora, Rácz István hívta fel a figyelmemet, amikor a kész fordításomat „kézrátételre” elküldtem neki.

A különös ciklus keretét az úgynevezett „keresztény” kabbala adja. Az eredeti héber kabbala tanításait tanulmányozó Pico della Mirandola gróf latinra fordította, amit talált, és ez a keresztényre „igazított” fordítás erősen befolyásolta a tizenhatodik századi művészek, írók, költők alkotásait Itáliában és Angliában is. Ted Hughes egy könyvhöz írott előszóban arról beszél, hogyan hatott a keresztény kabbala az Erzsébet-kori költőkre. És a jelek szerint nem csak rájuk. Hughes az 1970-es években Yeats írásain keresztül kezdett ismerkedni a miszticizmussal, okkultizmussal. Annak idején a Cambridge-i Egyetemen

¹ Az eseményről a *Literán*: <https://litera.hu/magazin/tudositas/osz-shropshire-ben-avagy-feljegyzesek-boldogabb-idokbol-1.html> és: <https://litera.hu/magazin/tudositas/osz-shropshire-ben-avagy-szomagia-jarvany-idejen-2.html>

² Ted Hughes: *Varjú*, Báthori Csaba fordítása, Budapest, Orpheusz, 1997.

³ Ted Hughes: *Prométheusz a sziklán*, Lázár Júlia fordítása, Budapest, Syllabux, 2012.

⁴ Ted Hughes: *Születésnap levelek*, Budapest, Európa, 2001.

⁵ Ted Hughes: *Ádám és a szent kilencek*, Eörsi István fordítása, *Nagyvilág*, 1982/6, 852–853.

antropológiát tanult, és később a magánélete tragédiáinak feldolgozásában is segített az a sokféle tudást és tapasztalatot ötvöző magánmitológia, amit a költészetében megteremtett. A Prométheusz-ciklus a bűn és bűnhődés, halál és halhatatlanság témakörét járja körül, az Ádám-ciklus a lehetséges újjászületés vagy feltámadás folyamatát. Prométheusz és Ádám is szenved, de mindkettejük szenvedéséből szépség és erő sugárzik, megváltást hozó új élet sarjad.

Ádámot Hughes olyan kozmoszba helyezi el, ahol a teljes teremtés a szefirák vagy szférák összhangjára rezonál.⁶ Ebben a világban az Isten képére alkotott emberiség az isteni alkotóerő egy szikráját testesíti meg, és ezt az erőt az isteni férfi princípium és az arról leváló női princípium újraegyesítésére kell fordítania, ezzel visszanyerve a teremtés első pillanatában fennálló természetes egyensúlyt. Hughes írja: „az első rész [a *Moortown*] sárba ágyazódik, a halálra ítélt test stb. és magvak közegébe. Prométheusz itt igyekszik éledezni. Az *Earth Numb* az ő kudarcot valló kísérlete. Ádám pedig az ő eljövendő eszköze, neki kell megbirkóznia a feladattal. Sodródásának célja, hogy a kígyóból előbűvölje a főnixet. Az ébredő életet az alvóból.”⁷ Mind a főnix, mind a kígyó az alkímia szimbólumai, az alkímia pedig, akárcsak a kabbala, a spiritualitás művészete. Hughes alkímiából kölcsönzött képi világa megannyi kísérlet, hogy hőseinek szellemi, belső világa életre keljen.

Ádám (a héber név jelentése: ember) Isten képviselője a földön. Az állatoktól az különbözteti meg, hogy tud kérdezni. Ádámé a sámánhoz méltó gyógyító feladat: tüntesse el a természet és ember közti szakadékot. Ádám a megosztottság, rendezetlenség, sötétség világában ébred, legyőzötte, a kabbalisztikus életfa szefirái alatt – a ciklus első darabja, *A dal*, része a szférák zenéjének. Állatok és növények sürgetik Ádámot, keljen fel. A Sóllyom szent madár, aranyszeme, mint a nap. A napmadár lakhelye az első szefira, ahol az istenek könnyörtelenül fölfalják a saját gyermekeiket. A sóllyom is könnyörtelen és erős, ő közvetíti a villamcsapásszerűen áradó energiát a menny és föld között, és megteremti az egyseget. Elszántságot, akaraterőt ébreszt Ádámban, hogy vigye végig, amibe belekezd.

A második szefira angyali küldönce a pacsirta. A kabbalisztikus fán itt válik le a férfi princípiumról és száműzetik a materiális világba Isten női princípiuma. A bölcsesség és kreativitás szférájában leng a bölcsesség lajtorjája, Jákobé. Jákob ezen a létrán pillantotta meg Isten angyalait, akik úgy látogatták, mint Ádámot a szent madarak. A pacsirta isteni küldönc léteére is halandó, nem egyesítheti házasságban a földet (természetet) és a napot, de kitartó odaadásra tanítja Ádámot. Következik a vadkacsa, a harmadik, stabilizáló elem – Isten női aspektusához tartozik, aztán jön a fecske, a negyedik szefira, azaz a könnyörület, a szeretet és a szomorúság madara. A fecske szellem és matéria között repked, az illúzió fátylán áthatolva, amitől mi magunk nem látunk túl az anyagi világon. Fecske és fecske, isteni küldönc nagybetűvel, közönséges madár kisbetűvel, Árnyék és árnyék. A teremtés látszólag mágikus aktusa lehetséges, sugallja a fecske. Következik az ötödik madár, az ökörszem vagy királyka, a druidák szent madara, tűzmadár, a villám és mennydörgés hírnöke, „kis királya” a termékenységnek és a természet ciklusainak. A hétköznapi ökörszemben megtestesül az isteni királyka, az erő és hatalom szimbóluma. A hatodik szefirában (Szépség) – a kabbalisztikus fa szívében és súlypontjában – lakik Athéné szent madara, a bagoly. A nap ereje az övé, megvilágosodást hoz, a szellem újjászületik, a lélek az emberi tudatba lép, és vagy elpusztul a test börtönében, vagy kiszabadul a szereteten és megértésen alapuló önfeláldozás árán. Csend és figyelem kell ahhoz, hogy Ádám meghallja magában a szellem hangját. A Bagoly elmozdítja az árnyékot a természet arcáról. A hetedik, a legszelídebb madár a galamb, a győzelem, kitartás, örökkévalóság szférájából. Hétszer száll le, mielőtt az isteni ígéret szívárványát elhelyezné. Ádám szívéig kell

⁶ Ann Skea: Adam and the Sacred Nine: A Cabbalistic Drama <https://ann.skea.com/Adam1.html>

⁷ Ted Hughes levele Keith Sagarnek, 1980. április 23. Reid (szerk.): *Letters of Ted Hughes*, Faber, 2000, 431–432.

jutnia, és ösztönös, tiszta szeretetreakciókat kiváltania. A közös áldozat győzelemhez vezet, a szellem inkarnálódik, Ádám és a madár, menny és föld egyesülnek. A nyolcadik szférában a varjú hozza a híreket, az igazságot, majd a kilencedikben megjelenik a fénix. Ez, a kilencedik az egyetlen szefira, amihez Ádám közvetlenül kapcsolódhat, ez egyesíti a hold energiáját a napéval. A fénix először csak a hangjával van jelen. Fellobban, elég és újjászületik. Ha Ádám elfogadja a tűzáldozatot, az ő régi énye is elpusztul, hogy a szelleme újjászülethessen.

Az újjászületést követi a fény és a rügyező faág, a világ valódi szépségének felfedezése, remény és megújulás – mindehhez Ádámnak cselekednie kell. A talp és a szikla, Ádám és a természet találkozik. A külső és a belső én, a kezdet és a vég összeér. Ádám feláll, új élet vár rá, új alkotás, nem egy transzcendens másvilágban, hanem a földön, a valóságban, itt és most.

T E D H U G H E S

Ádám és a szent kilencek

A dal

*Sem levegőt
Sem távoli eget*

*Nem akart
Sem domboldalt, hogy szóljon a visszhang*

*Sem falevelet
Hogy tőle rezdüljön*

*Követ sem akart, hogy
Közönyét háborítsa*

Nem akart vizet

*Sem száját magának a dal
Nem izgatták torok
Tüdő erek
Belőlük áradt*

*A dal örömből lett
Kereste a nemlétezőt*

Panaszosan jajongott utána

*Üres sírjából áradt
A még meg nem születettnek*

Ádám

Legyőzötten hevert. Mélyen, mint a víz.

*Alig kelt ki a sárból,
A fény tornyáról álmodott.*

*A pocsolyában
Lebegő acélseregről álmodott.*

*Kötelek nem, csak ágak takarták,
Álmában buldózer és daru közelített.*

*Hamvas bőre csupa seb,
A gyémánttest vallásáról álmodott.*

*Az álom úgy pofozta, mint óriás nősténymacska
A nedvesre harapdált, életjelet nem adó egeret.
Szélrázta, esőtépte kopasz bokor,
Remegett, sírt, borzongva roppant.*

Ébredj!

*– Ébredj! – mondta tűzkőarccal a madár. – Ébredj! Járj!
– Kelj fel! – mondta a szigonytestű hal –
mióta várunk!*

*– Kelj fel! – mondta a menyét. – Így nem vagy a testvérünk,
A gyászos külsőd szégyen, rozsdaszínt ad.*

*– Kelj fel! – szisszent a galagonya. –
Ne okozz csalódást a gazdáknak, figyelnek!
– Kelj fel! – mondta a bogáncs. –
Talán mi mondjuk meg, hogyan kell?*

*– Jó ég! – szóltak a hangyák – bár mi lennénk ilyen erősek,
Kelj fel! Kelj fel! Kelj fel!*

Közben a férfi kiáltása

Szellő borzongása száraz fűvön

*A kiáltása
Csillagszél
Semmi köze hozzá, csak arra jár*

*Kiáltása esetleges atomok
Panasza egy elveszett játszma miatt*

*Kiáltása
Napbárat
A földgolyó emlékoszlopának
Verődő sugár*

Visszavonult

A csont utolsó erődítményébe.

*Csontváza csillogott üressége kampóján.
Mint a Dél Keresztje.*

*Végső trófea, a tökéletes bukás agancsa,
Őselem – örök.*

Csak a csontjaiba épült hang nem.

*A születés fájdalmán és a férgéken túl, a hallgatás
fényes égrepedésében,
Csontcsillag, remegett.*

És jött a Súlyom

*A vörösöntvény tollak
Nem haboznak, el nem tántoríthatók.*

*A szárnyélek
Szabdalják a hegyet, háta mögé lendítik a világot.*

*Homloka golyó
Süvít előre, csak aztán jön
A finom csontozat, aztán
Az ütközés.*

*A karmok
Első, utolsó, egyetlen csapása
Találja el a sugarak keresztjét.*

*A kihegyezett csőr
Kicsíppenti a szellemet,
Azzal táplálja a szeme lángját,*

*Szétválasztja a föld laza, forrón verdeső
Részeit,
Hogy újra Súlyom lehessen.*

*A szempár
a súlyomrobbanásból.*

Jött a pacsirta

Lengő létra, kapaszkodott a napba

*Az énekével
Minden erejével megfeszült
Hogy madárörömmel vonja be a napot*

*Mint zsúptető védje a fáradság-esőtől
Kihalás-hótól*

*Minden erejével hasztalan feszült meg
Hogy emelje, ami úgyis zuhan*

*Bóbitáját
A nap fejére szánja*

*Még ő viseli
Hadd legyen koronás a föld
Az énekével
Választja ketté a sötétet*

*A pacsirta, amíg él és hal
A koronája szolgálatában.*

A vadkacsa

kiáltova ébredt

Lerázta a sarkvidéki pólyát

*Az Északi Szél tornyáról lebukva
Közeledett gyorsan a vízen*

*A vadkacsa, a megrepedt nulladik tojás,
Anyját, a havat, csillagsálban hagyta
Apját, a fekete szelet, csillagszakállasan*

Hajnal előtt kelt ki az iszaptól

*Most suhogva érkezik
Föld és ég ragyogása közé dermed*

Lágyan szólítja a mozdulatlan tavakat

*Míg a föld zúzmarás sötétből ébred, a Sarkcsillag mögött,
A harmatban ér földet
A fény tétova repedésén át*

Hápgogja Ébredj Ébredj

A Fecske jön, a fecske

*Elveti a kétkarú, kétlábú lényt
A fájdalom eszközét
Puha húst, zsigert, ideget, és megy is.*

*Lendül, mintha visszazuhanna a tetők közé
A fény villámhasítottá tölgyének repedésén*

*Egyik szárnya az ásványhatár alatt
Másik az álmok és számok fölött*

Élet és halál között evez

*Pofaszakállas vicsorgó száj halad
Kisajátított szempár halad*

*Sikolyok számítják a röppályáját
Meteorit szúrja át világok fátylait*

*Ostor durran, a fülben a kép
Mocsok, ami utána marad*

*Szárnyas halálszálkát keres a nap retináján
Felcsíppenti az élet nimfáját
Az atomok tótiükréről*

*Míg a fecske a vak semmiből zuhan, felúszik
Az olvadásból, összeér önmagával*

*Árnyék fed árnyékot – hogy visszanyerjen bizonytságot
Fészket, papírhamut
Az elfojthatatlan tűzből.*

Az ismeretlen Királyka

*Királykába bújva Királykát énekel. Menny
dörögget, hajnal birkózhat,
Világbiztos Királykát énekel. A szélfaragta
erdőben Királyka ugyanaz marad.*

*Királyka van, de nincs magánál –
Merő löktetés –
Elektrosokk, királyka-isten vezényli –
Harci őrzöngés, átváltozás –*

*Királyka ázott bokron énekel.
A dal éneкли őt, minden tolla nyelv
Csupanyelv dallabda –
Hátravetett fejjel tűhegyes csőrét nyújtja, nyeli az eget*

*Emelkedő szárny remeg halálos elragadtatásban
Minden toll verdeső szárny
Királyka Királykát énekel – a Királykák Királyát!
Lábai egy ágra hurkolódnak.*

*A közelgő haláltól Királyka még királyibb
A napfény élesebb, a földi fény valódiabb.
Királyka él és uralkodik!
Farktollát az égnek veti.*

*Aztán Királyka csillagbrokátos mennyet álmodik,
A Föld alatta gondolat-edény.*

És most a kelő nap és ázott erdők örvendezve
rezgik –
KIRÁLYKÁK KIRÁLYA!

És Bagoly

Lebeg, álarcos lélek, a halált lesi.
A halál a lelket.
Apró szájak és vádaskodásaik felfüggesztve.
Csak a közép mozog.

Csillagképek dermedt áhítatban. Nagyon csendes a táj, a mező
Míg Bagoly még mélyebben ágyazódik
A csendbe.
Két szem néz ki a menny közepéből.

Semmit nem tagad Bagoly tekintete.
A méh megnyílik, kiszakad a kiáltás,
És a teremtmény árnyéka
Határolja a sorsát. És Bagoly

Kiált, megint letépi a kötést,
Mert megformált torka maga a gyötirelem,
Arca maga a börtön,
Karma maga az elkerülhetetlen.

Kiált a mennybolt. Kiált a föld. Fal a menny. Fölfalja a földet.
Fal a föld, és fölfalja a mennyet.

A Galamb jön

Begyét szivárvány dülleszt
Lefelé taszítja

A galamb jön, szárnycsattogása villám
Ágakra bomlik
Lefelé taszítja

A galamb jön, hangja mennydörgés
Ezüst és bíbor boltozódó mennye
Lefelé taszítja

Adja melle húsát, ők eszik
Adja vére tejét, megisszák

A galamb jön, elvakítja a napot

*Nem hall már a fül
A száj kibelezett madár
A nyelv úgy verdes benne, mint a sző*

*A galamb kigyúl
A csipkebokor-testben.*

*Mélyen a test sűrűjében
Lágy mennydörgés
Készít szívárványainak fészket.*

Ádámhoz eljött a Varjú

*Megemelte Ádám szemhéját
Fülébe suttogott*

*Ki hallotta meg Varjú szerelmes suttogását?
Ki hallotta Varjú híreit?*

Ádám fölébredt.

És jött a Főnix

*Hangja
A sivatag pengeéle, a küszködő fény
Hangja csillogva lebeg
A harmat lágy völgyében*

*Hangja lángol és szórja a lángot
Lassan hinti be a füstös eget
Hangja izzik a hegyek
Szétolvadó, lassú halmain*

*Toll omlik reszketve a szemből
Leheletből szívárgó hamu*

*A hús remeg
Születés és halál oltára*

*Ahová alá száll
Ahol önmagát felkínálja*

*És a csupasz újszülött
Csak nevet a ragyogásban*

Fény

Engedte nyíltni a szemet, mutatta a falevelet.

*A szem, a nevető és gyerekes
Végigpásztázott virágokat, fákat
A fényhídra nézett
A levélből felívelő, visszahanyatló ívre.*

*A szem bizonytalanul
Vizsgálta a külszínt.
A fény szinte mosolygott.*

*A szem eljutott
A legutolsó levélig
A legkisebb viráglevél legkisebb eréig.*

*A fény mosolygott
És mosolygott és mosolygott.*

*A szem
Elsötétült*

*Egyszerre megriadt,
Hogy talán ez minden.*

Rügyező faág

*Ért a mellbimbóhoz.
A fa meghőkölt, tartózkodó lett, még télies.*

*Bolyhos fűpamacskok értek
Cirógatón a mellbimbóhoz
A fű megfutott, kicsi lett és távoli.*

*Vadrózsa karmolta véletlenül a mellkast
Visszapattant, és csendben más irányt vett
Még zsengezölden, másvilágian.*

*Felhők bukfenceztek mennyei ágyukon
Sűrű hidegfuvallat
Futott végig a mellkason.*

*A tenger belefeledkezve napba, holdba
A föld közepébe, alkotóelemébe, a hullámok természetébe
Elveszetté tette a mellkast.*

*A mellkas felemelte tiszta arcát
A napba.
Az első koldus.*

*Képtelenül a látásra
A hallásra
A sírásra.*

A talp

*A világsziclára simult, laposan
Melegen*

*Embterképét mutató
Durva bőre a találkozáshoz
Pont megfelelt*

*A sziklafelszín először barátkozott
Mióta csillagtűzben égett
Első gazdája köszöntötte örömmel*

*Egyenletes, finom nyomással
Hálásan
Simult a sziklához, mondván*

*Nem vagyok szárny
Hogy ürességet
Tapossak
Úgy alkottak*

Neked.

LÁZÁR JÚLIA fordítása

ÉREZTE A VÁROSÁT

Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról

Melhardt Gergő: – Hat olyan írást találtam – lehet, hogy van több is –, amit vagy te írtál Téreyről, vagy ő írt rólad.

Kemény István: – Te vagy képbem.

– Időben előbb van az a három, amit te írtál ő róla, és aztán jönnek azok, amiket ő írt a te könyveidről. Megjelent egy kritikád '93-ban Térey második kötetéről, A természetes arroganciáról, aztán egy rövid ajánló a Tulajdonosi szemléletről '97-ben, és a 2003-as Sonja útjáról is írtál.

– Volt még egy 2003 őszén, amikor Téreyt fasisztázní próbálták a Sonja útjával kapcsolatban. Erről írtam egy rövidet a Magyar Narancsban.

– Térey pedig írt A néma H-ról egy hosszabb kritikát, ami igazából az egész addigi költészetéről szól. Aztán a Lúdbőrrel 2017-ben. És idevettem a Boldogh-ház. Kétmalom utca egy részét is, ahol K. monogram alatt – úgy gondolom – rólad van szó, B. alatt pedig Harcos Bálintról.

– Igen, és valószínűleg még többet is írt volna rólunk (is), ha be tudja fejezni a könyvet.

– A Lúdbőrrel szóló kritikában, ami inkább esszé, leírja a megismerkedésedet történetét. Elküldte neked az első verseskötetét, a Szétszóratást 1991-ben.

– Igen. Aztán leültünk a New York kávéházban, beszélgettünk a könyvről. Így lettünk barátok.

– Elég nagy volt a korkülönbség köztetek.

– Majdnem kilenc év.

– Akkoriban hogy gondolkodtatok a generációkról? Úgy éreztétek, hogy egy nemzedékhez tartoztok? Milyen nemzedéki narratívátok volt?

– Hát, ez billegett. Mert persze, hogy voltak narratíváink, elképzeléseink a nemzedékünkéről és annak a hatáiról, főleg neki, meg nekik, Poós Zoltánnal és Peer Krisztiánnal, ők hárman együtt mozogtak éveken át. Én egy szűk félgenerációnyival idősebbként félig-meddig fértem ebbe bele, de kívülről valószínűleg egy nemzedéknek látszottunk. Nekik ('92 táján?) volt egy tervük, illetve ez nem csak terv volt, mert meg is valósult: megalapították a Kurzus nevű csoportot, ami korosztályi alapon szerveződött: a '66-ban születettekig lehetett valaki tag, és lettek is vagy öten-hatan. A Kurzus talán egy-két évig létezett, de arra nem emlékszem, hogy lett volna valami különösebb közös, megfogható produktuma.

– És ők hárman csinálták a Nyelvterület rapzenekart is.

– Igen, Poós, Peer és Térey, de az jóval később volt, 2000 táján.

– Új Péter írt egy cikket a Nyelvterületről a Népszabadságban, amiben az áll, hogy te is írtál rapszöveget. Ez igaz?

– Hát, próbáltam. Az összegyűjtött verseimbe végül is bevettem az egyetlent, ami végig lett írva. De én nem rappeltem. Úgy emlékszem, még hívtak is a Nyelvterületbe, de ezt elhárítottam, mert teljes képtelenség lett volna. Nem tudok beszélni, artikulálni se rendesen.

– És ők hogyan rappeltek? Hogy kell elképzelni ezt a zenekart?

– Nekem bejött. Volt valami alap, egy DJ alátette a zenét. De azért nem volt túlkörítve.

Kiálltak, külön-külön és együtt is, és mondták.

– Értékelhető volt mint művészeti projekt? Vagy mint vice?

– Valahol a kettő között, azt hiszem. Piszok jó, mondhatni zseniális szövegek voltak, és lubickoltak benne. De távol áll tőlem a rapkultúra diskurzusa, szóval nem tudom igazán megítélni, se akkori, se mai fejjel. Nem tudtam akkor se és ma se, hogyan kell „helyesen” rappelni – mert ez távolról sem csak a szöveget jelenti. Volt és van a rapperségnek egy elég szigorú hierarchiája, amibe a kívülálló csak annyira láthat bele, mint a gengszterek életébe. Szóval lehet, hogy ők még akkori szemmel nézve is helytelenül rappeltek, de maguk a szövegek alighanem ma is (Térey szóhasználatával) „makulátlanok” lennének. És úgy emlékszem, volt az egésznek egy vidám, üde kisugárzása – na nem a témák vagy a hangvétel üdesége miatt persze, hanem az önkifejezés öröme miatt. Egyébként Térey nagyon is tisztában volt mindenféle trenddel, és napra-, sőt: percrekészt volt mindenféle mainstreamben, és ugyanez érvényes Poósrá és Peerre is, tehát nagyon tudták, mi az, hogy rapper, ki számít annak és ki nem, ki a valódi májer és ki a mű-, és eszük ágában sem volt azt játszani, hogy ők valódi rapperek, vagy hogy rapperebbek annál, mint amennyire rapperek. Térey Ganxsta Zolee-t és a Kartelt egy időben nagyon szerette, állandóan idézte (elég idegesítően), de volt valami ironia is abban, ahogy felstilizálva beszélt róluk, hogy ők a bölcsesség és az életismeret kútfői és hasonlók. Szóval soha nem lehetett tudni, ha a rapról volt szó, hogy egészen komolyan gondolja-e, de a viccnél biztos, hogy komolyabb volt. Tényleg bírta a Ganxstákat. Ez olyan '94–95–96 táján lehetett. És még évek teltek el ezután addig, hogy megérett az idő a Nyelvtérületre.

– *Menjünk vissza oda, hogy 1991 van, Térey elküldi neked a kötetét, megismerkedtek. Az ez utáni időről azt írja, hogy a New York kávéházba jártatok, és ott írtatok. Ezt tényleg úgy kell elképzelni, hogy leültek, reggel vagy délután, és ott dolgoztatok?*

– Ezt Bartis Attila kezdte. Ő kezdett el a New Yorkba járni, miután áttelepülésre kényszerítették az édesapjával együtt Erdélyből '84-ben. Benne nagy nosztalgia élt a klasszikus, háború előtti kávéházi élet után, a New Yorkot pedig, azt hiszem, az elvett otthon helyett is használta. Miután vele megismerkedtem, én is évekig jártam oda. Sokat üldögéltünk ott ketten, később Poós Zoli is gyakran jött. Néha a Sárvári Kört is itt fejezte be a társaság egy-egy csütörtök este. János '91-ben csatlakozott, de akkortól fogva már ő volt az, aki tényleg otthonaként élt a kávéházban. Ő vette ezt olyan komolyan, mint Attila.

– *És ott is írtatok?*

– Igen, Attilának volt egy asztala a lépcső egyik oldalán. Én használtam a túloldali asztalt, bár nem voltam ott minden nap. És a kilencvenes évek elejétől lassan ki is szálltam a dologból, mert már nem fért bele az időmbe, megszületett az első lányunk, sőt, addigra már Attila is kevesebbet járt, neki is megvoltak a gyerekei. Lehet, hogy ekkoriban már János volt ott a legtöbbit. Kimondottan jól állt neki a New York. Biztos, hogy sok versét írta ott. Munkahelyként is használta. Akkoriban volt nagy kedvence Szomorý Dezső.

– *Nem volt ez kicsit anakronisztikus?*

– Dehogynem. Azokban az években a New York kongott az ürességtől, csak esténként lett legfeljebb félház, amikor turistacsoportoknak volt vacsora nőtaesttel. De azért nagyon komoly hely volt: Európa legnagyobb kávéházának épült, és talán mindmáig az is maradt. Egy évszázadnyi történelme volt, nagy hagyományai, irodalmiak is, és ezeket még akkoriban is tisztelték a pincérek. Például ha az ember pár évet ült ott, egyszer csak a főnök behívta az irodájába, és adott neki egy kártyát, amivel 40 százalék kedvezmény járt. Egy negyven forintos (állati drága) kávéért 24 forintért kaptunk. Ilyen törzsvendégkártyája Jánosnak és Zolinak is lett egy idő után.

– *A kilencvenes években Térey könyvei kapcsán folyton visszatérő állítás, hogy ő a te költészetet folytatja, vagy legalábbis hogy nagyon erős hatásod érződik a szövegein. Aztán később már mint Kemény–Térey-kör írnak rólatok, mint akik közösen hatnak a fiatalabb szerzőkre.*

– Eleinte az volt a szlogen, hogy „ezek” mindent tőlem nyúlnak. Ez baromi idegesítő volt, mert nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetből csak rossz jöhet ki. Jött is. Pár év múlva olyat is hallottam, hogy én volnék Térey Keresztelő Jánosa, ami még nagyobb hülyeség.

– *De abból a szempontból nem véletlen, hogy ilyeneket írtak, hogy együtt dolgoztatok, megmutattátok egymásnak, amit írtatok, gondolom.*

– Persze, gyakran. De más az, hogy az ember valakivel együtt mit csinál, vagy milyen viszonyban vannak egymással, és hogy ez milyennek látszik kívülről. Volt egy-két szlogen, azokat variálta a közeg.

– *Nem tudom, akkor mennyire voltak szervezett keretei annak, hogy fiatal szerzők egymás műveivel foglalkoznak. Most van számos műhely, alkotótáborok stb., de ha jól sejtem, a kilencvenes években ezek sokkal informálisabbak voltak.*

– Sok nem volt. De a nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek közepéig létezett a Sárvári Kör, ami a sárvári diákíró-pályázat meghívottjaiból alakult, és csütörtök esténként az Almássy téren találkoztunk (Vörös István, Kun Árpád, Tóth Krisztina, András László, Poós, Peer, Bartis Attila és még sokan az idők során). Ide Térey is eljárt '91-től. Visszautalva az előző kérdésedre: amit a Körben csináltunk, azt lehet a leginkább „együtt dolgozásnak” nevezni.

– *De Térey nem volt a sárvári diáktalálkozón, ugye?*

– Nem volt. Sajnálta is, hogy náluk, Debrecenben a gimnáziumban nem hirdették meg, nem tudott róla.

– *Térey egy-két évig dolgozott a Cosmopolitannél olvasószerkesztőként. De utána, amikor már nem ezt csinálta, akkor miből élt? Általánosabban is kérdezem: tényleg meg lehetett élni a kilencvenes években a publikációkból vagy ösztöndíjakkal? Ez ma elképzelhetetlen.*

– Nem tudom. Illetve nem emlékszem. A *Cosmopolitan*hez speciel engem hívtak, de nem vállaltam, és javasoltam Jánost, aki aztán remekül bevált, de egy idő után mégis elege lett a dologból. De őt se vetette föl a pénz. Egyébként azt hiszem, tudott bánni a pénzzel. Amíg egyetemre járt, ösztöndíjat kapott, és az anyukája után árvaellátást. És azért nem elhanyagolható az sem, hogy tényleg nagyon sokat publikált, és mindig rajta is volt a honorok behajtásán, hogy tényleg kifizessék. De akkor is ugyanaz ment, mint ma, egy költőtől minden interjúban vagy minden második beszélgetésben megkérdezték, hogy meg lehet-e élni a költészetből. Hát nem lehet megélni. Illetve kivételként, nagyon-nagyon keveseknek. De azt hiszem, Térey elég közel volt ehhez, mert sokat írt, és azokat mind közölte. A publikálás nagyon fontos volt neki, azt abszolút az alkotás részének tekintette. Követte a művei sorsát is, rászánta minden könyvre, minden versre a megfelelő mennyiségű időt és munkát, gondját viselte mindegyiknek, figyelte az utóéletüket.

– *1997-ben jött ki a novelláskötete, a Termann hagyományai, amiről sokan azt írták akkor, hogy a szereplők álnéven szereplő valós figurák a pesti irodalmi életből, és beazonosíthatók. Térey is megerősítette, hogy ezekben a szövegekben vannak önéletrajzi dolgok, és hogy Termann önéletrajzi alteregó. Neked is az volt a benyomásod, hogy ez a kötet megmutatja, milyen a fiatal művészek élete? Volt benne érezhető valóságreferencia?*

– Volt, persze. És stilizáció is. Egy idealizált művészközegről szólt, amit a téreys nyelv elkülönített, elemelt a jelentől, de a múlttól is.

– *Tudtátok, hogy ki kicsoda?*

– Igen. De azért azok a figurák több emberből vannak összerakva, és egyik sem egy az egyben valaki. Ebből a novelláskötetből jó pár sztorit János éveken keresztül mesélt, például azokról, akikkel együtt lakott, amikor följött Pestre. Elég sok embert ismert. Volt egy vecsési társaság, akik rendszeresen összejöttek, és rettentő módon részegeskedtek. Nem emlékszem, honnan volt a barátságuk Jánossal, de az a csapat befogadta.

– *Nem irodalmi emberek.*

– Nem, de őt nagyon respektálták. Egy idő után hihetetlenül tisztelték, hogy ő a költő, de jó fej költő. Ez is egy külön társasága volt, meg azok is, akikkel a lakást bérelte. Nem feltétlenül voltak átfedések a társaságai között. Több baráti körben mozgott, volt honnan összeszednie a buliélményeket, amik a novelláskötetben vannak.

– *Térey azt is írja, hogy sokáig regényt akart írni, és annak romjaiból lett ez a novelláskötet.*

– Éveken át írt egy regényt, mutatott is belőle részleteket. Ezek nagyon jól hangzottak, csak valahogy nem álltak végül össze neki. Egy alter, kissé apokaliptikus, Budapest-szerű világban játszódott az a regény. De azt hiszem, hogy amiből végül a novelláskötet lett, az egy másik tervezett regény... Talán más többet tud erről, mint én.

– *Ezeket a novellákat le szokták sajnálni, de szerintem egyáltalán nem rosszak. És van köztük mondjuk három, ami nagyon jó.*

– Nekem is úgy rémlik halványan. Nagy feelingjük (fíúúíling, ahogy János mondta ki ezt a szót, igen gyakran) volt egyenként és külön is.

– *A Paulusról meg – hogy kicsit továbbmenjünk az időben – azt szokták mondani, hogy a Kemenszky nevű szereplő a te nevedet rejti.*

– Igen. Akkoriban nagyon szoros kapcsolatban voltunk, amikor a Paulust írta. Ami „rólam” ott van, az össze van rakva az addig elmúlt kilenc-tíz év együttes kalandjaiból, közös utazásokból. Voltak városai, amiket egy-egy korszakban nagyon szeretett, és mindig azokról beszélt. Varsó, Drezda és ilyen volt Königsberg, vagyis Kalinyingrád, ami ma Oroszországhoz tartozik.

– *Ott van vége a Paulusnak.*

– Igen. 2000 őszén voltunk Litvániában együtt. Kalász Orsolya (aki csodálatos – de sajnos már régóta csak németül író – költő, és a fele kortárs magyar költészetet lefordította németre, és rengeteget fordított Téreytől is) abban az időben Vilniusban élt, és meglátogattuk Jánossal. Orsi egy ottani ismerőse segített, hogy átmehezzünk Kalinyingrádba, ami nem volt egyszerű, mert orosz vízum kellett, és helyi protekció, meg nem tudom, még mi minden. Emlékszem, ahogy megyünk autóval, János, Orsi, én meg egy litván srác a tengerpart felé, ő vezet, és egész úton nem jön le a füléről a telefon, oroszul tárgyal a különféle potentátokkal, hogy legyen vízumunk, mire Klaipédába érünk. Ott aztán elvitt a nagytestű, nyájas, de jó szúrós tekintetű orosz konzulhoz, aki végül rányomta a pecsétet a papírjainkra, úgyhogy mégsem kellett dolgunkvégezetlenül visszaautóznunk Orsiékkel Vilniusba, hanem elkészöntünk, fölszálltunk a buszra, és elindultunk a turzáson, ami egy keskeny, sok kilométer hosszú, fenyvesekkel és homokkal borított földnyelv, egyik oldalán a Balti-tenger, a másikon egy nagy, tószerű lagúna. Thomas Mann is itt élt és írt egy időben (János mesélte ezt is persze). A turzáson volt a határállomás, ott jutottunk be a kalinyingrádi orosz exklávéba. És aztán napokig odabent voltunk Jánossal. Vezetett sívár helyről sívár helyre, mutatta, mi hol volt a szőnyegbombázás előtt, amikor itt még Königsberg volt, és hogy egy-egy szovjetkori, de máris lepusztult üzemcsarnok vagy egy nyomasztó panelizéssel telerakott környék vagy akár egy tar pusztaság helyén mi állt, amikor még Kant élt itt.

– *Láttátok a Szovjetek Házát is, ezt a híres H alakú épületet, ami a Paulus végén felrobban?*

– Igen. János azt is ismerte, mert Kalinyingrádról is vágott mindent, nem csak Königsbergéről.

– *Szerintem ez még most is áll.*

– Lehet. Térey tudná. Építész akart lenni eredetileg, ezt sokszor mondta. A regényben Kemenszky lett az építész, az én „alteregóm”. Ez annyiban passzol is, hogy én is szeretem az épületeket, érdekel az építészet, ha nem is olyan szinten, mint Jánost.

– *Milyen volt akkoriban Kalinyingrád?*

– Elég ködös az egész. Inkább csak a hangulata rémlik. A pályaudvar, homlokzatán a nagy vörös csillaggal, a sívár kilátás a szállodából, egy Depeche Mode-klip a tévében

(János nagyon örült, hogy végre megint van új számuk, kedves együttese volt) és a vég nélküli gyaloglások. És a folyamatos enyhe feszkó, hogy ki is kell majd innen jutnunk. Semmi üzenetváltásra nem volt mód, telefonálni nem lehetett onnan. Olyan volt a kalinyingrádi területen lenni, mint egy dobozban, mintha mi lettünk volna Schrödinger macskái: nem tudni, milyen állapotban kerülünk elő a dobozból. Elképesztő sörök voltak. Egy bornál jóval erősebb sörre emlékszem, Pribaltijszkaja vagy ilyesmi volt a neve. Pár nap múlva aztán fölültünk a vonatra. Ez egy orosz vonat volt, ami Oroszországból Oroszországba tartott, és közben átment Litvánián. Benne volt a pakliban, hogy majd kifelé szőrözni fognak a határon, mert gyanúsak leszünk, mit kerestünk odabent, elvégre nem jártak oda turisták, viszont Kalinyingrád orosz flottabázis. Esetleg végig figyeltek minket? De semmi ilyesmi nem lett. Vagy két szakasz haditengerésszel utaztunk együtt. Nem sokkal azelőtt, 2000 nyarán süllyedt el a Kurszk nevű atomtengeralattjáró, és az volt a gyanúnk, hogy azzal összefüggésben utaztatják őket. Jól elvöltünk velük, adtak nekünk vodkát, pedig már amúgy se voltunk józanok... Úgyhogy elég ködös ez az út.

– *Térey akkor már tudta, hogy ez a helyszín benne lesz a Paulusban?*

– Szerintem igen. Az utazásunk előtt egész nyáron írta a regényt, és utána folytatta. Egyszer mindenképpen el akart jutni Kalinyingrádba, és ha már szinte véletlenül úgy alakult, hogy Vilniusban vagyunk, akkor nem engedte ki a kezéből a lehetőséget. Nekem is volt kedvem megnézni, de János teljesen rá volt kattanva.

– *Máshova is utaztatok együtt?*

– Volt egy pár alkalom. Például Erdélyben, Bartis Attila házában, Szárhegyen voltunk vagy egy hetet. Meg különféle irodalmi utak, felolvasások.

– *A Paulus egy másik helyszíne, Drezda jut eszembe, ott játszódik egy fontos jelenet Pál és Kemenszky között. Ott is voltatok együtt?*

– Igen. Az meg úgy volt, hogy nekem '99 késő őszén lett egy másfél hónapos ösztöndíjam Németországba, és ő annak a végére jött ki. Drezdában találkoztunk, és ott voltunk pár napot. Keresztül-kasul mászkáltunk, a Königsberghez hasonló, csak kevésbé lepusztult panelháztömegben, és János itt is egyfolytában mutogatta, magyarázta, hogy mi volt itt a szőnyegbombázások előtt. Mindent tudott a városról. Ez decemberben volt, hidegben. Egy este azt mondta, hogy egy épen maradt templomot még muszáj megnéznünk, menjünk, menjünk ki, de valahova nagyon messze. Rohadt hideg volt, nem volt kedvem, de nem lehetett neki ellentmondani. És mentünk, mentünk végtelen lakótelepeken, és még mindig nem értünk oda, nem is volt biztos, hogy jó felé megyünk. De aztán egyszer csak megtaláltuk a félig romnak látszó, kísérteties, sötét templomot. Na, ez az! Be akartunk menni, bár biztosnak látszott, hogy nem lehet, mert tényleg romos volt nagyon, de ha már eljöttünk idáig, próbáljuk meg. Körbejártuk, és meglepő módon egy ajtó nyitva volt. És akkor csoda történt, mert bent fény volt, kórus, közönség, és egy nagy zenekar kezdett éppen játszani. Valami Bach-művet adtak elő az adventi koncerten. Persze János se tudta, hogy ez lesz, de valamit megérezett. Érezte a városát.

– *Érdekes, amit mondasz, hogy Térey mindent tudott a városokról, tájékozódott is olyan helyeken, ahol még sosem járt.*

– Drezdáról nem esküszöm meg, hogy nem járt-e ott a Drezda-könyve előtt. De ez majdnem mindegy: ahogy Kalinyingrádról, térképek és könyvek alapján Drezdáról is tényleg mindent tudott, úgy, mintha ott született volna. Ez még egy pár várossal így volt. Berlint is kívülről ismerte, és nyilván Párizst is, kedves városa volt az is.

– *Varsó?*

– Tényleg, Varsóban is voltunk együtt.

– *A Túlutazni Varsót című vers neked van ajánlva.*

– Aha.

– *Mikor voltatok Varsóban?*

– Úgy emlékszem, ott csak egyszer jártunk közösen. A Varsó-kötete után sok évvel, 2000 után valamikor. Ellenállhatatlanul vonzódott az elpusztult városokhoz. Varsót is rommezőből építették újjá. Ott is végigvezetett. Szerintem *A valóságos Varsó* kötet előtt nem járt ott, Varsó neki előbb lehetett ötlet, vízió, mint valódi élmény.

– *Debrecent is megmutatta neked?*

– Te jó ég, nem emlékszem. Lehet, hogy nem is voltunk együtt Debrecenben. Pedig mit mutatott volna meg, ha nem azt.

– *A Paulus után jó ideig nem találni nyomát, hogy közösen csináltatok volna valamit.*

– Igen, kicsit meglazult a kapcsolatunk. Jóban maradtunk, de nem annyira közel. Aztán neki is lett családja.

– *De 2011–12-ben, amikor a Búcsúleveled nyomán kialakult a politikai költészetről szóló vita, megint gyakran emlegettek titeket együtt. Egy kritikus szerint Térey Magyar közönyéből kiderül, hogy ő már nem szereti Kemény Istvánt. Erre írt egy rövid választ, amiben azt mondja, hogy volt vitánk Istvánnal esztétikai síkon és honpolgárként is, de szerencsésen kilábaltunk belőle. És akkori-ban több helyen emlegette, hogy a Búcsúlevél milyen fontos volt neki.*

– Nagyon nem szerette azt a verset. De fura ez az egész történet. Abban az évben én Berlinben voltam kint ösztöndíjjal. Megjelent a *Búcsúlevél* a januári *Holm*-ban, két hónappal később fölhívott János, és ki volt kelve magából. Haragosan. Hogy hogy lehet ilyet csinálni. Nem emlékszem, mit beszélünk, a szituáció rémlik, ahogy felhív, és hogy teljesen meglepődöm. Az indulatán. Talán ebből a beszélgetésből lett az végül, hogy írt egy verset az enyém mellé, a *Magyar közöny* címűt (de az is lehet, hogy ekkor az már készen volt). De elég sokat vitatkoztunk még ezelőtt az első drámáján is, amit Papp Andrással közösen írtak, a *Kazamatákon*. Szóval volt valami feszültség köztünk, és a *Búcsúlevél* miatti felháborodásában szerintem ez is közrejátszott.

– *Ezt a politikai költészet-vitát furcsa ma újraolvasni. Mintha akkor kezdték volna feldolgozni először az irodalmárok vagy az irodalmi közélet, hogy új rendszer épül az országban, és ennek a sokkja tükröződött ebben a vitában.*

– Valószínűleg így volt. Addig, évtizedeken át, ugyanez az irodalmi közélet a politikai költészet idejétmúltságát emlegette. Pedig 2010 előtt is írtak politikai verseket Magyarországon. De ekkor hirtelen fordult a (párt)politikai helyzet, lett egy ellenség és egy új helyzet, amiben már az irodalmi közvélemény szerint is szabad volt (sőt: rögtön már-már kötelező!) politikai verseket írni. De ez tényleg nagyon szemben állt a kilencvenes évek korszellemével, mert akkor még a kristálytisztán látó Petri György is nyilatkozott olyat, hogy ennek vége. Már mint a politikai költészetnek. Úgy nézett ki akkor, hogy a világ most már nagyjából megmarad olyannak, amilyen addigra lett.

– *Vége nem kell a politikával foglalkoznia az irodalomnak.*

– Igen, merthogy ebben az új világrendben nem lesz rá szükség. És mindent a tőke, a gazdaság meg a technológiai fejlődés határoz majd meg, és nagyjából demokrácia lesz. És ehhez nem nagyon lesz mit hozzáfűznie a költészetnek.

– *Könnyen mondom ezt ma, de talán épp akkor kellett volna odaállnia az irodalomnak, és azt mondania, hogy végre lehet másképp is a politikáról beszélni, írni. Vagy arról, hogy milyen új egyenlőtlenségek alakulnak ki. És mégiscsak maffiaháborúk zajlottak itt Budapesten. Az irodalom nem vette ezt észre?*

– De milyen verset lehetett volna írni a maffiaháború ellen? Áttekinthetetlen, kusza világ jött '89 után, aminek nem volt történelmi analógiája sem, mert senki nem tudhatta, hogy mi jöhet egy megbukott kommunista világbirodalom után, mert ilyen helyzet addig nem volt soha. És jött a korai kapitalizmus, az eredeti tőkefelhalmozás. Hát, azok bizony csúnya eszközöket alkalmaztak, igen, lett maffia is. Az irodalom a szegénységéről, a kímémizettségről szólhatott volna többet (ezt magamnak is mondom). De nagyon kevesen írtak akkor az alul lévőkről, a legszebben Tar Sándor.

– *A politika sem lett szebb attól, hogy nem kommunista rendszer volt.*

– Nem. De elnézőbb is volt az ember a politikusok iránt. Az a fajta profizmus, ami ma minden falusi polgármester-helyettesben készségszinten megvan, abban az időben alig létezett, és ezért mindenkinek el lehetett nézni majdnem mindent, mert hát igazából művész volt, vagy irodalomtörténész, mielőtt vállalta a miniszterséget. (És ezt nem iróniából mondom, ez akkor tényleg vállalás volt.) Volt egy elég általános, elég homályos, de pozitív közös jövőkép, hogy csak túl kell élnünk valahogy ezt az időszakot. Hogy most még pár évig nem lesz könnyű, de utána itt majd Hollandia lesz. Ez azóta elmúlt, de ebben a valamelyest mégiscsak optimista kilencvenes években volt fiatal Térey.

– *Eszembe jut erről a cikked a Sonja útja kötetéről, amiben azt monddod, hogy Térey újabb versei a „felfutás korszakának” a termékei. A felfutáson ezt kell érteni, korai kapitalizmust, demokráciát, gazdasági fejlődést? Irodalmi piacról is beszélsz ugyanitt, meg iparról.*

– Úgy rémlik, hogy itt inkább a Térey-kötetekre gondoltam, ahogy írta őket, és azok jöttek egymás után a kilencvenes években, és ennek a megkoronázása volt a *Sonja útja* kötet, az összes versek.

– *Látod, mennyire torzít az időbeli távolság: meglátok egy ilyen szót, és egyből azt gondolom, hogy társadalmi, politikai dolgokra utalsz vele.*

– Nem, nem, itt nem. Téreynek a nyelvhasználatára utaltam itt inkább, szerintem a „felfutás korszaka” inkább az ő nyelvét akarta imitálni, játék az ő stílusával. A költői habitusával. Ő valahogy úgy stilizálta fel az egóját, a költői életútját monumentálissá (némi öniróniával), mintha a verseskötetei egy nagyszabású makrogazdasági folyamat állomáσαι volnának, ahogy mondjuk az autóipar épült ki akkoriban Magyarországon.

– *Az erős nyelvét könnyű átvenni, a kritikák is gyakran ezt teszik.*

– Elképesztő tehetsége volt arra, hogy szlogeneket csináljon és hogy különös hangsúlylal mondjon szavakat. Máig is használok olyan hangsúlyokat, amiket tőle vettem át. Például hogy valami király, azt ő így mondta, *kíí-rály*, de ezt kottázni is kellene. Később ezt én is így mondtam, és minden barátja, és a barátai barátai is.

– *Mikor találkoztatok utoljára?*

– Az élete utolsó másfél évében gyakorlatilag nem találkoztunk. Nem kerestük egymást, talán az ő részéről is azért, mert megírta azt a kritikáját a *Lúdbőr* című könyvemről 2017-ben, amit említettél az elején, és nekem azzal bajaim voltak. De lehet, hogy ő ezen meg lett volna lepve, mert ha ő írt valamilyen könyvről, akkor többnyire így írt: enyhén *finnyázva* (ez is az ő szava). Szóval azt hiszem, pozitív gesztusnak szánta a kritikáját, a baráti hűség jelének, ami tudom, hogy nagyon fontos volt neki egész életében. Én pedig nem bántam, hogy nem beszélünk, mert akkor elmondtam volna neki, hogy mi a bajom a kritikájával. És azt meg minék. Vártam, hogy ülepedjen le ez a dolog, és tudjunk rendesebben beszélgetni méltóbb és sokkal fontosabb dolgokról. Ahogy ő is írja valahol, fenntartottuk a „diplomáciai jó viszonyt”. Volt, hogy láttuk egymást itt-ott, köszöntünk persze. Ő dolgozott, a családjával volt, Budán lakott, én is dolgoztam, a családommal voltam, és Pesten laktam. Benne volt a levegőben, hogy most már majd leülünk beszélgetni, de mindig csak majd, majd, majd, majd.

Louvan

Akkor kell megöregedni, amikor minden hullám elbűvöl, amikor minden pillanat, amit az idő teremtett, felfénylik. Amikor azon is nevelsz, hogy a pincér vízpisztollyal kergeti a hotel teraszán a galambokat, amikor összeérnek a balatoni és az isztriai élmények, mint egy mixtape-ben.

Akkor kell megöregedni, amikor a tenger kavicsairól eszedbe jut az udvar sóderhalma, ami lesüllyedt, mire felnőttél. Ilyen lehet, amit a víz alatt láttál?

Mi az, ami távol tartja egymástól a csillagokat? Mi az, ami távol tartja egymástól a tenger és a szárazföld emlékeit? Mik azok, amik mégis összeérnek? Van messze egy hely, ahol a járda véget ér, mielőtt elkezdődne az utca. Ahonnan nem lehet kiszedni a kavicsokat.

Végig az óceán felett,

*filmeket nézve, amennyit
otthon soha egy este sem,
még mindig három óra út,
végiggondolhatnám végre
apaként a szív helyét, hol
dobog félre, hol szeretne,
de riadtan lapul egy lény,
alatta ős cetek lomha
álmai keresnek testet,
uszony mozdulásra mennyi
ismeretlen évezredbe
láthatnék most nyitott szemmel,
alszom egy percet, ennyi már
elég, csak a mozdulatlan
szárnycsapás, repülő szakad
át gonddal szótt végtelenbe.*

A régi repülők mennyekre készen

*szálltak át a néma óceánon,
irigy sárkányok parázs szemei
enyhítettek csak e nagy magányon.*

*Csillogtak, mikor a délelőtti monszun
könnycseppként szétmorzsolta szárnyuk,
dirib-darab propellerjeikből ko-
vácsolt gyilkos szélvihart a tájfun.*

*(Elhagyottak, mint az indiánregények,
csöndesek, mint a kiégett lámpa,
szépek, mint egy spanyol hajó a parton,
amit lassan beborít az alkony.)*

Harlem megállónál *ketten,*

*csak ketten halnak meg éppen,
az egyiket zsákba teszik,
a másik még hugyozik, úgy
megy le a nap, hogy semmi sem
történt, a Central Park zöldje
átragyog a tüdőbajon,
szokni kell még a fűszagot.
A lelkemmel van a baj, a
lélek rezonál a múltra,
zeng alattam a gyönyörű,
indián nevű múlt, horvát
nő ölel búcsúzóul, ne
légy ilyen szégyenlős, súgja.
Az vagyok, reménytelenül,
szégyenkezve mindörökre.
Míg leszakad az ég, a Hudson
folyó felett szálllok, s egy rég
elfelejtett, közös nyelven
dűnnyögök holnap hajnalig.*

Mikor a hosszú *asztalnál*

*rám mosolygott a fekete
nő, azt hittem, magyar ő is,
végül is magyar napokra
jöttünk New Yorktól nem messze.
Hurka, kolbász, gulyás – lángos
nincs egyedül. Zeng az utca
a magyar zenétől, vannak
még visszatérők, rokonok,
emlékekből. Minden más már
mexikói. Spanyol hangok
a Szent László templom alján.
A magyar házban címeres
mezben örvendeznek, angol
meccs után. Fekete nő néz,
„jó étvágyat”, mondom, mire
nevet a család, mutatják:
„egészségére”, a pohár
oldalán fonetikusán,
ennyit tudnak magyarul. Egy
idős férfi kérdően néz*

rám, honnan jöttem. Pomáztól,
magyarán, de kinevet.
mutatja a nyakát, amit
elvágtak volna a ruszok,
ha nem szökik el. Mutatja
a kólásüvegét, nézd csak.
A jégről vettem ki. Egy fasz
van benne, nevet és néz rám,
értem-e magyarul, hogy a
felolvasás ilyen formát
mutat, nevetek, a nyelv hát
ennyi reményt őriz, egy fasz
a palackban, aztán indul,
panaszra rándulna, tudod,
a rák szétbasz, mennyi van még,
legyint és viszi magával,
hogy megértettem, hogy vége.

A lélek árnyékai

Egy kolléganőmtől, Heikétől vettem át a lakást; egy álom volt a weddingi lyukhoz képest. Két napfényes szoba a negyedik emeleten, a ház elülső részében, egy mérsékelt forgalmas és zajos utcában a Südsternnél. Egy kocsmá volt ugyan mellette, meg a nagy szőnyegáruház, a Teppichdomäne, ahová egyre-másra teherautók érkeztek, de az ablakok az udvarra néztek, ahol egy hatalmas gesztenyefa állt, és emlékszem még, hogy kicsordult a könnyem, amikor a beáradó napfényben a dobozaim közt ülve ezt gondoltam: innen soha sehová nem költözöl el.

Épp akkor kezdtem neki a diplomamunkámnak, kicsit elkésve, de azzal vigasztaltam magam, hogy muszáj volt előtte kitanulnom egy szakmát, hogy megkeressem a pénzt a tanulmányaimra; könyvesbolti eladó lettem. A szüleim kevéssel tudtak segíteni, de most, röviddel a harmincadik születésnapom előtt, ezt is sokallottam. Be akartam fejezni az egyetemet.

Bár a ház nem volt kimondottan zajszegény (folyton nyikorgott vagy dübögött valami, különösen fölöttem), szerettem az íróasztalom melletti korai munkaórákat, amikor varjak szökdécseltek a tetőkön, és az egész hátsóudvart átjárta a kávéillat. A fa olyan hatalmas volt, hogy egészen árnyékba borította az alsóbb lakásokat, és leveles ágai a szélben olyan hanggal súrolták a bádogpárkányokat, amely valamilyen gyermekkoromból rémlő mesére emlékeztetett...

Ennek azonban Hellmann úr, a házmester, mindig hamar véget vetett. Még a virágokat is letördelte. Zömök ötvenes sűrű, ősz üstökkel, elnyomorodott fél kézzel; közvetlenül az udvari ajtó fölött, az első emeleten lakott a barátjával, és amikor azon a vasárnapon a pincébe indultam, hogy elhelyezzek ott egy fénymásolatokkal teli kartondobozt, Hellmann a fogai közt vájválva állt a lakása ajtajában. – Egy pillanatra, szépasszony! Van itt valamim magának. Jöjjön csak be.

Hátralépett, s én megijedtem az első lépésnél, meg kellett kapaszkodnom a fogasban. – Hát igen, lassan kezd instabil lenni – mondta –, már négy padlószőnyeg van egymáson. De hát az emberek elköltöznek, és teljesen jó állapotú dolgokat hagynak itt; ki az, aki az ilyesmit csak úgy kidobja? És a padlónk se nyikorg már, igaz, Emil?

Ralf Rothmann (1953, Schleswig) német író. A Ruhr-vidéken nőtt fel, maga is számos kétkézi foglalkozást űzött; az ezen a vidéken (és jobbra munkás-, illetve bányász környezetben) játszódo regényei külön csoportot képeznek életművében. Egy darabig a líra is végigkísérte pályáját, ma már csak prózát, főként regényeket ír, amelyeket több nyelvre lefordítottak és számos rangos irodalmi díjjal jutalmaztak.

Magyarul eddig néhány rövidprózája, valamint (Szijj Ferenc fordításában) *Tavasszal meghalni* című regénye jelent meg. E novellája a *Rehe am Meer* (Ózek a tengernél) című, 2006-ban (Suhkamp Verlag) kiadott elbeszélés-kötetéből való. (A ford.)

A jó tíz évvel idősebb Kaspar úr, egy góliát, egy tengerpartot ábrázoló óriásposzter előtt ülve a *Berliner Zeitung*ot lapozgatta. – Neeem – mondta olyan furcsa hangon, mintha a torkán akadt volna valami. – Maradok a sörnél.

Nagyon hangosan ment a tévé, Hellmann legyintett, és azt mondta: – Jó reggelt, süketágyú! Bújjad csak a szennylapodat. – Aztán egy szivarosdobozban kezdett kotorászni, majd átnyújtott egy vadonatúj duplaszakállas kapukulcsot. – A barátjának – mondta. – Magának így most már nem kell lejönnie éjjel beengedni. És hogy van a derék ember?

Megköszöntem, és azt mondtam: – Jobban. Ha dolgozhat, mindig jól van. Most egy CD anyagát veszik föl Amszterdamban.

– Az már valami! És ez a köhögés vagy zihálás vagy mi a ménkű? Hallgatni is szörnyű volt.

Vállat vontam. – Fogalmam sincs; nem megy orvoshoz. Állítólag csak nálam van ilyen baja. Én abszolút jól érzem magam a lakásomban, de ő biztos allergiás; fene tudja, mire. Életemben nem takarítottam annyit, mint az utóbbi hetekben.

– Hiperérzékeny figurák ezek a művészek. Lehet, hogy penész van magánál. Végtére is öreg skatulya ez a ház, jobb lett volna ledózerolni a háború után, mint ilyen olcsón bekenni sárral. Nálunk remeg a fal, ha a szomszéd a súlyzóit emelgeti, és néha bűz jön föl a vécéből... Rettenetes!

Megdörgölte az orrát, ami úgy nézett ki, mintha valami istenes ütés érte volna valamikor; semmi porc a bőr alatt; én meg azt mondtam: – És mit lehet tenni? Mármint a penész ellen. Az ilyesmi veszélyes is, nem?

– Ugyan, mi lenne veszélyes benne? A Bollénál penészes sajt is van, és az még egy csomó pénzbe is kerül. Nem sokat lehet tenni. A régi kémény miatt lehet, amikor belefolyik az eső vagy az olvadt hólé. Aki maga fölött lakik, ez a Gabi; valami ilyesmi volt nála is. De van egy ilyen tapéta...

Körülnézett. – Emil! Halkítsd már le ezt a szart! Hogy hívják azt az ezüsthóliát?

– Nem hiszem – mondta Kaspar, aki egy üvegből kihalászott kolbászkákat evett hidegen egymás után, a mustárostégelybe mártogatva őket, s közben le nem vette a szemét a tévéről. – Ez ismétlés.

Hellmann megcsóválta a fejét. – Na szóval ezüsthólia. Aztán fűrészpóros tapétát rá, és annyi. És ha a drága lovagja aztán is köhög, adjon neki egy erős grogot. – Az étel amúgy milyen volt?

– Prima – mondtam, elköszöntem, és levittem a kópiáimat a pincébe. Hunyorogtak a villanykörték a boltíves téglamennyezet alatt, pókhálót lengetett a huzat, és a kéménylyukfedél alatti koromban lábnyomokat láttam, rengeteg apró lábnyomot, olyanok voltak, mint a szürke csillagok fekete alapon. Leoltottam a villanyt, és pár pillanatig mozdulatlanul álltam a sötétben, de semmi nem moccan.

Káposztaszag járta át a házat. Már a lépcsőn fölfelé menet halk éneklést hallottam, és amikor fölértem a negyedik emeletre, Kevin ült az ajtó előtt a lábtörlőn, és rám mosolygott. Kevin öt-hat éves lehet, és az egyszobás szomszéd lakásban lakik az anyjával, aki kozmetikus vagy fodrász; csak futólag ismerem; egyszer kölcsönadta a fűrógéjét. – Nocsak – mondtam. – Dianának látogatója van?

A fiú bőre, akár a világos csokoládé, hajában apró loknik; éppen építőköveket, Lego-darabokat nyomott össze; egy színes tornyot épített. – Texasból – mondta. Feltűnt, milyen porcelántiszta a szeme fehérje. – De nem a papám az. Óregoni.

Ezután Kevin az inge zsebébe nyúlt, majd előrenyújtotta a kezét. Egy bonbon volt a tenyerén, egy medvecukor-tallér. A számba csúsztattam, és kinyitottam az ajtót. – Akarsz nálam tévét nézni?

De megrázta a fejét, félretolta a tornyot, és egy képeskönyvet nyitott ki, a *Petterson és Findust*. – Úgyis mindjárt végeznek – mormolta, én meg hoztam neki egy pohár gyümölcslevet a konyhából, és résnyire nyitva hagytam az ajtót.

Aztán leültem a számítógép elé. Már nagyon meleg volt, sok lakásban nyitva volt a tetőablak, telefonáló hangját és halk zenét lehetett hallani, és mivel látni senkit nem láttam, könnyen el tudtam képzelni magamban egy második világot, egy életet az élet mögött – és megijedtem, amikor hirtelen megjelent egy kéz, lakkozott körmök, és egy tál gőzölgő krumplit rakott ki a párkányra.

Valamikor később lementem a sarki grillbe, és vettem magamnak egy fél csirkét. A csatorna partján ettem meg, aztán ittam egy pohár sört a sörhajón. Később fölhívott Frank. Minden rendben lehetett, mert vidáman csengett a hangja. A banda dobosa volt, még rendesen tanulta is, és ha korábban azt gondoltam, hogy jó izmosnak kell lennie valakinek ahhoz, hogy egy ilyen bonyolult zajforrást püföljön, akkor az jámbor tévedés volt. Frank teljesen átlagos magasságú volt, vékony, semmi nehezet nem emelhetett, míg föl nem vette a csuklóvédőit, minden reggel jógázott, vízszerűen folyékony volt a mozgása, és a vendéglőben képes volt egy egész órát eltölteni azzal, hogy egyik asztaltól a másikhoz vándorolt, mert állítólag mindenütt huzatot érzett. De csíptem a humorát. Az új lakásban töltött első esténken egy csokor zizegő selyempapírba tekert hosszúnyelű radiátorecsetet kaptam tőle ajándékba. – És mi van a köhögéssel? – kérdeztem.

– Volt, nincs – mondta. – Se szőrcsögés, se krákogás, semmi. Hollandia jól tesz nekem, na. Valószínűleg a csábos fehérneműdre vagyok allergiás... Voltál nálam?

– Voltam. Semmi posta. Csak egy számla a feleségedtől. És végre kezdenek virágozni a gardéniák. Most akkor mikor jössz?

– Már ott is vagyok – mondta, és letették.

A munkám kezdett alakot öltetni, ez jó érzés volt, ámbár a témavezető professzorom, aki amúgy rendes volt, kihúzta nálam a gyufát. „Az állatok a lelkünk árnyékai – és az árnyékaink lelkei” – írtam, és amikor visszakaptam, láttam, hogy át van húzva a mondat, és a margón ez áll: „tudománytalan”.

Legépeltem vagy húsz átnézett oldalt, s közben észrevettem, hogy hiányos az irodalomjegyzékem; hiányzott belőle két fénymásolt könyv. A strandpapucsom kint volt a konyhában, belebújtam, és kicibáltam a degeszre tömött bélészacskót a konyhai szemetesből. Elszakadt közben; egy kevés pörkölt buggyant ki a szakadáson. Majdnem tíz óra volt már, a lépcsőházban nem égtek a neongömbök. De az ablakokon elég világosan besütött a hold, mindent olmos szürkeségbe vonva, amelyből kiderengtek a korlát kanyarjai a lépcsőfordulókban, s amikor átvágtam az udvaron, kaparászást és zizegést hallottam a szemeteskonténerből, és mozdulatlanra merevedtem. De ekkor csend is lett.

De azért előbb belerúgtam a konténerbe, mielőtt behajítottam a zacskómat. A pincében is sötét volt minden, a leghalványabb derengés nélkül; nedveskorom-szaga volt a feketeségnek, és hiába tapogatóztam a zseblámpa után, amelynek a biztosítékoszkevényén volt a megszokott helye, és nem volt merszem nekiindulni a málló-töredezett lépcsőn. Visszazártam az ajtót, és csöngettem az elsőn. Valaki fölnevetett a lakásban, eléggé malacul pajzán nevetés volt, és eltartott némi ideig, míg Hellmann úr ajtót nyitott nekem.

Pamut alsóneműben volt, világoskézben, és ellépett mellettem, ki a folyosóra. – Adjistenegészségünkre! – Többször rávert a kapcsolóra. – Aha, szóval akkor a dögök megint elrágták a kábelt. Előrelátható volt, amekkora káosz van odalent. Tele minden kacattal. Minden berlinire három patkány jut, gondoljon csak bele! És mi négymillióan vagyunk! Ezek a rusnyaságok a legfelső emeletig fölmásznak az ejtőcsöveken!

Kicsivel szélesebbre tárta az ajtót, egy intéssel beinvitált a konyhába, és levette a fedőt egy fazékról. – Jöjjön csak; remek töltött káposztám van magának. Köménnyel. Egy kis törtkrumpli hozzá, és meg van mentve az este. Jövő héten kocsonya lesz remoulade-dal.

Nyilvánvalóan abszolút elfelejtette, mi van rajta. Az alsóing túl rövid volt hatalmas hasához, alsónadrágjának kifakult feneke mélyen lelógott szőrös combjai között. Nyomorék kezével (három ujjá hiányzott) levett egy műanyag dobozt a polcra, de én azt mondtam: – Köszönöm, Hellmann úr, nagyon köszönöm! De van még fönt a gulyásából. Nem bírok annyit megenni.

– Jaj, dehogynem tud, kislány! Hát hiszen kilátszanak a bordái.

A lakásban a többi ajtó zárva volt, s úgy tűnt, a tévé sincs bekapcsolva. Hallottam viszont a szomszéd szobából Kaspar hangját, csak valami mormogást, aztán meg ezt a vihogást, olyan volt, mint egy becsípett nőé. Ebben a pillanatban láttam meg a pár cipőt a ruhafogas előtt; magas sarkú, strasszokkal. – Van ma egy kis kényeztetőprogram – mondta a házmester. – Csak megmelegítenei, semmi főzés. Holnaptól megint lesz villany. – Cinkosan rám hunyorított, bezárta a lakásuk ajtaját, én meg lassan fölmásztam a lépcsőn. A ragacsos tapintású dobozból Maggi- és Fondor-szag jött, a lakásomba érve a szemetesbe borítottam a tartalmát, és kimostam a dobozt. Frank nem hívott újra; valószínűleg már a repülőn ült.

De éjfél felé – az ágyon fekvé tévét néztem – csöngettek. Csak fürdőköpeny volt rajtam, kézzel gyorsan hátrasimítottam a hajamat. Túl hosszúvá nőtt már, de Frank nem akarta, hogy levágassam; az exének tüskehaja volt. Nem gyújtottam villanyt, végigszaladtam a kókuszszőnyegen, és kinéztem a kukucsálón. A lépcsőházban továbbra is teljes sötétség volt; de azért kiakasztottam az ajtóláncot, és megkérdeztem: – Frank, te vagy az?

Semmi válasz. Helyette még egyszer megnyomták a csengőt, egészen röviden, és nagyon halkán kopogtak; összefogtam a mellemen a frottírt, és hátraléptem egyet. – Szólalj már meg! Mi van?

Csak suttogás hallatszott az ajtón túlról, egy szót sem értettem. Aztán megmozdult a levélrés fedele, megcsikordult a zsanér, megjelent egy kéz, és én villanyt gyújtottam. Az apró körmök filccel voltak beszínezve, mindegyik más színűre.

– Kevin?

Kinyitottam az ajtót, és leguggoltam. A gyerek mezítláb volt, és a szemét dörögölte. Walt Disney-figurás, félregombolt pizsama volt rajta, hajába ragadva egy picike párnatoll. – Hát te meg hogy kerülsz most ide? Mondd csak, nem az ágyban lenne a helyed? Hol a mamád?

Felvonta a vállát. – Nem tudom. Táncol. Alhatok nálad?

– Hogy mit szeretnél? Hogyhogy? Persze, hogy alhatsz nálam, de nem hiszem, hogy ez tetszene Dianának, vagy szerinted igen? – Rendesen begomboltam a pizsamáját. – Gyere, lefektetlek nálatok.

Tanácsalatosan vakargatta a hasát. Egy kis csokoládé vagy medvecukor volt a szája sarkába ragadva, behunyva tartotta a szemét. – Ne, félek egyedül. Olyankor állatok szaladgálnak az arcomon.

– Ugyan; csacsiság – mondtam. – Ki mondott neked ilyen butaságot? Hol van most pontosan az anyukád? Föl tudom hívni?

A fejét rázva elment mellettem, be a nagyszobába, és fogalmam sincs, miért, de nehezen lélegeztem, amikor láttam a két talpát; fölhajtotta egy darabon az ágytakarót, és lefeküdt a matracom legszélére. – Hazajön, ha végzett – mormolta. – De csak sokára. Akkor már világos van, és én nem motoszkálhatok, pedig éhes vagyok. Lehalkítanád a tévét?

És már el is aludt. Betakartam, átmentem a lakásukba, ellenőriztem a vízcsepkeket meg a tűzhelyet, és bezártam az ajtót. Cédulát ragasztottam a kukucskálójukra.

Aztán töltöttem magamnak egy pohár almalevet, és lefeküdtem a gyerek mellé. Beszélgetőshow ment a tévében, a helyesírási reformról volt szó; tulajdonképpen érdekes volt, de nem tudtam odafigyelni. Állandóan Kevin felé fordultam, és néztem a világosbarna sziluetttjét, a hosszú szempilláit. A keze mellé tettem az enyémet, anélkül, hogy hozzártertem volna, kicsippentettem a tollpihét a hajából, egyszer még a homlokát is megszagolgtam. A hüvelykujját szopogatva aludt, lyukas drazséból fűzött karkötő volt rajta; odahúztam a telefont az ágyam mellé, és elképzeltem, hogy suttoznék, ha Frank most hívna föl. Könnyek toluáltak a szemembe ettől a gondolatától; fogalmam sincs, miért. Aztán én is elaludtam.

Álmomban, mint már sokszor, repülni akartam, de nem tudtam a levegőbe emelkedni, bárhogy hadonásztam a karommal; végül már megfájdultak az ízületeim, s a professzorom, aki ott volt mellettem, ezt mondta: „Mire ez a nagy igrkezet, kislány? Hiszen már repülünk.”

„Szóval halottak vagyunk?“, kérdeztem, és fölriadtam a csengetésre, belebújtam a pongyolámba. Bár a tetők fölött derengett már némi világosság, a fa az ablak előtt még éjfekete volt. Kevin anyja az ajkába harapott. Testhezálló vörös ruhája fölött bórdzsekit viselt, egyik világosszőkére festett hajtincset az ujjára csavarta; de túlságosan spicces volt, nem igazán jött össze neki a bűnbánó tekintet. Hagytam a kűszöbön állni, átvittem hozzájuk az alvó fiút, és az ágyába fektettem.

– Engem akar büntetni – suttozta Diana, és kihúzta a fia hüvelykujját a szájából. – Már a Heikével is ezt csinálta. Öt perc szórakozást is sajnál tőlem. Ne haragudj, tényleg. És nagyon köszönöm. Legközelebb egyszerűen küldd vissza, oké?

Bezártam az ajtót, és leültem a konyhaasztalhoz. Ritkán jöttek énekesmadarak az udvarba, mert a gesztenyefa koronájában szarkák tanyáztak, de a tűzfalakon túlról, a régi temetőkből odahallatszott a nyári csivitelés dallamos hullámzása. Töltöttem magamnak egy pohár tejet, ettem egy kis túrót, s közben lassan felkelt a nap, és a gesztenyefa felső levelei mintha izzó vonallal lettek volna körülrajzolva. Az első gesztenyék már megértek.

Zubogott a víz a burkolatlan csövekben, valahol egy vekker csipogott, s végül visszabújtam az ágyba, és bekapcsoltam a melegítőpárnát. Fájt a hátam, biztosan megemeltem magam, és amikor csoszogást hallottam a fejem fölül, meg gyors lépteket a padlódeszkákon, szünni nem akaróan, mintha gyerekek szaladgálnának zokniban odafönt, akkor Ohropaxot dugtam a fülembé, és visszaaludtam.

Déltájban csörgött a telefon; Frank visszaérkezett Hollandiából, s azt kérdezte, beugorhat-e, most, rögtön. Épp reggeliztem, és azt mondtam: – De miért kéne? Hétfő van. Inkább mesélj nekem Amszterdamról.

Kihallottam a csendből a meglepettségét. – Ne már – mondta aztán. – Hagyjuk ezt a faszágot; meg akarlak dugni. – Valamivel később ott feküdtünk a kanapén, és Frank hevesen dolgozott rajtam, ami néha nagyon kedvemre való.

De most nem tudtam elengedni magam; ördög tudja, miért. Könnyen lehet, hogy azért, mert Frank még folyton krákogott is közben. Vártam, hogy élvezzen el, és amikor közben kinyitottam a szemem, fölfedeztem egy világosbarna foltot a plafonon, és azt kérdeztem magamban, vajon új, vagy csak eddig nem vettem észre. Frank egész testében reszketett; köréje fontam a karomat, és csíkokat karmoltam a bőrén az izzadságba.

Később jégbe hűtött rozét ittunk, és elpöfékeltük az *Old Hippies Dream* márkájú cigarillóit, amelyeket a holland ügynökétől kapott. Az összes ablak nyitva volt a hőség miatt, az udvarban érezni lehetett a szemeteskonténerek bűzét, és amíg az első változatban megkevert, még fűvósok nélküli új CD-t hallgattuk, Frank tarkóját a keresztezett karjain nyugtatva a plafont nézegette: – Látom, ott fönt valami szivárgás van, mi? Egyébként: most akkor mikor van a születésnapod? Pénteken vagy szombaton?

Fölmutattam neki az ujjamat: – Vasárnap.

Nagyot kortyolt a borából, és egy kicsit öblögetett vele. – És mit szeretnél?

Körbepillantottunk a lakásban. Még mindig oda volt támasztva néhány deszkapalc a sarokba. – Egy fúrógépet – mondtam. – De csakis a Chaneltől.

Frank vigyorogva rácsapott a fenekemre, majd hirtelen grimaszba rándult és kivörösödött az arca, görcsösen behunyta a szemét, kidagadtak a halántékán az erek, rángások futottak végig a testén, és már lötytyent is ki a bor a pohárból; Frank gyorsan felült. Szinte sokkolt, hogy ennyire sovány a maga negyven évével, mint egy alig-kamaszfiú. Mélyen és erőteljesen zihált, mégsem igazán tudta kiköhögni magát, és amikor hátba akartam veregetni, ellökött, az ablakhoz ment, és levegőért kapkodott.

Könnyezett a szeme, a vállára terítettem a pongyolámat, és lenéztem vele az udvarba. A konténer egyébként nem volt már ott, a házmaster nyilván kitolta már az utcára; keddenként vitték a szemetet. Egy borzas kis patkány szimatolta buzgón a konténer szokásos helyét.

Miután Frank elment (volt két gyerekük az exével; a Schlachtenseehez készült velük), leültem a monitor elé, és rákerestem arra a bizonyos tapétára. Láttam, hogy rengeteg fajtája van; egyelőre a legolcsóbbat rendeltem meg, utána elővettem egy könyvet; a városi könyvtárból kölcsönzött tanulmánykötet volt: *Vallás Isten nélkül*. De alighogy belekezdtem, újra lépteket hallottam a fejem fölül, most súlyos lépteket, dobogást, a deszkapadlón nehezen vonszolt tárgyak súrlódását, így hát fölálltam, és belebújtam a cipőmbé. Párszor végighúztam a kefét a hajamon.

A mostani ötödik emelet valamikor a padlás lehetett; sokkal keskenyebb volt a többinél az oda vezető lépcső. Ingatag volt a korlát, a folyosó mennyezetét alacsonyabbnak éreztem, mint a többi szinten. Teli volt ázásfoltokkal, itt-ott egy-egy bicikli volt a gázcsövekhez láncolva, ahogyan a drótból készült ruhaszárító is, amelyen egy hópalack huzata lógott. Egy csomó teli plasztikzsák szanaszét, egy összetört képernyőjű televízió, egy hatalmas, csaknem kopasz szobahárs, aztán meghallottam a házmester hangját, és megálltam egy félig nyitott ajtó előtt. Se csengő, se névtábla; az ajtókereten kopogtam.

A szoba olyan szagot árasztott, hogy önkéntelenül eltakartam az orromat a pólómmal; fölemeltem az alsó szegélyét, nem érdekelt, hogy Hellmann úr látja a hasamat. Házmesterünk gumicsizmában, fehér papíroverallban volt, és azt a fajta arcmaszkot viselte, amellyel csiszoláskor vagy lakkozáskor védik az orrukat és az arcukat az emberek. Kasparon ugyanez a szerelés, egy kék műanyag zsákot tartott úgy, hogy barátja belelapátolhassa, ami a konyhapadlón fölhalmozódott. Kaspar haja a halántékára tapadt, szemöldökéről csöpögött az izzadság.

Hellmann hessegető kézmozdulatot tett. – Inkább ne jöjjön közelebb! Isten tudja, mit szedhetne itt össze.

A tűzhelyen lábasok és serpenyők, beszáradt ételmaradékokkal, a mosogatóban nagy halom, szürke penészbundás edény; Hellmann kotorászott ebben a megnevezhetetlen kupacban, amely csaknem az ablakpárkányig fölért, és olyan volt, mintha valaki egyszerűen a sarokba hajította volna a hónapokon át fölgyűlt szemétét. Penészes kenyeret láttam a lapáton, rothadt gyümölcsöt, a nedvességtől foszlányokká mállott újságpapírt.

– Nyisd már szét rendesen azt a zacskót! – reccsent rá barátjára a házmester. – Hogy az istenbe rakjam így bele ezt a dzsuvát, baszki?!

Kaspar dörmögött valamit a maszkja mögött, én meg, anélkül, hogy átléptem volna a küszöböt, előrehajoltam, hogy belássak a lakásba. A fürdőszobán és a konyhán kívül csak egy szobából állt, de az nagy volt. Az ablakokon megtört lamellájú fémredőnyök, a falak csupaszok; csak néhány tapétacafat tartotta magát itt-ott a vakolaton. A plafon alatt csupasz villanykörte lógott, a padlón – körülbelül ott, ahol egy emelettel lejjebb az én ágyam állt – keskeny matrac hevert virágos huzattal. Ezen kívül összesen egy lábatlan fotel és egy ferde szekrény volt az egész lakásban.

A fehérre mázolt padlódeszkákon mindenütt poharak, üvegek és hamutartók, de még a csészék és csészéaljak is tele csikkével. Pizzásdobozok tucattjai heverték szanaszét, meg azok a zacskók rájuk nyomtatott kakással, amiket a sarkon árultak. A matrac mellett nagy barna folt csillagforma leágazásokkal min-

den irányba – még szorosabban rányomtam az orromra a póló anyagát, és azt mondtam: – Atyaúristen! Mi történik itt?!

Kaspar bekötötte a zsákot, kierőlködte mellettem a folyosóra; elővett és ki-göngyölt egy újat. A hússzínű latexkesztyűt viselő Hellmann megtörölte a ruha-ujjával a homlokát. – Itt már az égvilágon semmi nem történik, fiatalasszony. Minden lezajlott már. Egy egész élet.

Meredten bámultam rá, ő meg bólintott. Ahol fölgyűlt az izzadság a kesztyű alatt, a kézfejen és az ujjhátakon, látszottak a gumi alatt a szőrszálak. – A mi Gabikánk ... neki már semmi se fáj. Fölemelni se lehetett. Úgy lapátolták be a koporsóba. Valószínűleg már akkor halott volt, amikor maga ideköltözött. A rohadt életbe; sose fog elfogyni ez az istenverte szemét?

Valami meghatározhatatlan szürkeség, valami amorf rostos gombóc gurult a lába elé a kupacból; a hátrahagyott mélyedésben nyüvek hemzsegték. – Mindenesetre még jól ideszart nekünk – mondta Hellmann, és valami fehéret emelt föl a padlóról, egy porcelán lágytojástartót, amit aztán a mosogatóra állított. – Nem beszél senkivel, hónapszám nem fizet lakbért, nem csinál rendet a pincéjében, aztán meg... Hát igen. Ha itt valahol patkányt lát, kislány, az hús a húsból. Jól mondom, Emil?

Alányúlt a lapáttal a mocsoknak, Kaspar pedig fejét fölemelve futólag a hasamra pillantott. – Ugyan már. Tulajdonképpen egész kedves asszony volt.

TATÁR SÁNDOR fordítása

Fordítói előszó

„Ha író volnék és meghalnék”, írja Roland Barthes, „mennyre szeretném, ha életem egy baráti és hanyag, nemtörődöm életrajz révén csupán néhány részletre, kedvtelésre, hajlandóságra, mondjuk, »biografémára« szorítkozna, amelyeknek mozgékony különössége minden sors elől kitérne, és, akárcsak az epikuroszai atomok, eljutnának valamely eljövendő egészbe, amely hasonló szétszórátásra ítéltetett; röviden szólva, egyfajta hiányos élet lenne ez, ahogy Proust tudta megírni a magáét a művében” (Barthes: „Előszó”, in: *Sade, Fourier, Loyola*. Budapest, Osiris, 2001, 13–14. Romhányi Török Gábor fordítása). Valami efféle történik Roberto Bolaño *La literatura nazi en América* [Náci irodalom Amerikában] című 1996-os könyvében, csupán azzal a különbséggel, hogy azok az írók, akikről Bolaño beszél, sosem léteztek. A kötet rövid, fiktív életrajzokat tartalmaz, szereplőit közös politikai-ideológiai vonzalmuk köti össze.

Celina Manzoni, Roberto Bolaño nagyszerű argentin kritikus Marcel Schwob épp száz évvel korábban, 1896-ban megjelent *Vies imaginaires* [Képzelt életek] című könyvével, valamint Jorge Luis Borges 1935-ös *Az aljasság világtörténete* című kötetével rokonítja a *La literatura nazi* életrajzait, és Schwobot idézve hangsúlyozza, hogy egy életrajznak nem kell feltétlenül igaznak lennie, elég, ha emberi jellemvonásokkal felruházott, egyedi káoszt tár az olvasók elé. A Bolaño-kötet utolsó írásának címszereplője – „Ramírez Hoffman, el infame” (A gyalázatos Ramírez Hoffman) – megjelenik az ugyanebben az évben (1996-ban) kiadott kisregényben, a *Távoli csillagban* is. A műben számos intertextus nyomára bukkanhat az olvasó: Borges vagy Schwob korábban említett művein túl a levegőbe a repülőgép kondenzcsíkjával verseket író pilóta-költő például a chilei Raúl Zurita *La vida nueva* című művét idézi.

Edelmira Thompson de Mendiluce itt közölt életrajza a kötet nyitódarabja.

Kutasy Mercédesz

ROBERTO BOLAÑO

Náci irodalom Amerikában

Edelmira Thompson de Mendiluce

Buenos Aires, 1894 – Buenos Aires, 1993

Tizenöt évesen adta ki első verseskötetét, *Papának* címmel, amely szerény helyet biztosított neki a Buenos Aires-i társadalom felső köreiben, a megszámlálhatatlan költőnő között. Attól fogva állhatatosan látogatta Ximena San Diego és Susana Lezcano Lafinur szalonját, akik a XX. század hajnalán a líra és a jó ízlés diktátorai voltak a La Plata folyó mindkét partján. Első versei, ahogyan logikusan feltételezhető, gyermeki érzelmekről, vallásos gondolatokról és kertekről szólnak. Kacérkodott a gondolattal, hogy apácának álljon. Megtanult lovagolni.

1917-ben megismerkedett az állattenyésztő és iparos Sebastián Mendilucéval, aki húsz évvel volt idősebb nála. Mindenki meglepődött, amikor néhány hónapra rá összeházasodtak. A kortársak tanúsága szerint Mendiluce az irodalmat általában, a költészetet meg különösen is megvetette, híján volt minden művészi érzékenységnek (jóllehet operába olykor eljárt), és társalkodása ugyanazon a szinten rekedt, mint béreseié és munkásaié. Magas volt és energikus, de távolról sem lehetett jóvágásúnak mondani. Egyetlen elismert tulajdonsága kiapadhatatlan szerencséje volt.

Edelmira Thompson barátnői azt mondták, érdekházasság az övék, de az igazság az, hogy szerelemből ment hozzá. Ezt a szerelmet pedig sem ő, sem Mendiluce nem tudta soha megmagyarázni, ám mindhalálig megingathatatlan maradt.

A házasság, amely oly sok író nő bimbózó karrierjét törte kerékbe, Edelmira Thompson tollának új lendületet adott. Saját szalont nyitott Buenos Airesben, amely méltó vetélytársa lett San Diego és Lezcano Lafinur szalonjának. Védelmezőjévé vált a fiatal argentin festőknek, akiknek nem csupán megvásárolta a műveit (argentin képzőművészeket egybegyűjtő képtára 1950-ben nemcsak a legjobb volt, de egyszersmind a köztársaság egyik legnagyobb és legkülönlegesebb gyűjteménye is), hanem rendszerint elvitte őket Azulba, a birtokra, hogy a világ zajától távol, minden szükségüket betöltve festhessenek. Megalapította a Dél Lámpása kiadót, ahol ötvennél is több verseskötetet jelentetett meg: sokat közülük neki, a „kreol irodalom jótündérének” ajánlottak.

1921-ben adta ki első prózakötetét, az *Egész életem* című idilli, ha nem épp egyikü önéletrajzot, melyben nincs ugyan pletyka, de teli van tájleírásokkal, költői megállapításokkal, és amely szerzője várakozásaival szemben minden visszhang nélkül várta a sorsát a Buenos Aires-i könyvesboltok kirakatában. Az író nő családostan, két kisgyermek, két cseléd lány és húsznál is több bőrrönd társaságában elindult Európába.

Lourdes-ba látogatott, megnézte a nagy katedrálisokat. Fogadta a pápa. Vitorláshajón bejárta az égei-tengeri szigeteket, és egy tavaszi napon, délben, megérkezett Krétára. 1922-ben Párizsban kiadott egy kis, gyerekverseket tartalmazó kötetet franciául, meg egy másikat spanyolul. Aztán visszatért Argentínába.

Ám a dolgok addigra megváltoztak, és Edelmira már nem érezte jól magát a hazájában. Egy lap friss verseskötetét (*Európai órák*, 1923) giccsesnek bélyegezte. A nemzeti sajtó legbefolyásosabb irodalomkritikusa, Luis Enrique Belmar doktor „gyermeteg és gondtalan hölgynek” nevezte, aki „jobban tenné, ha erőfeszítéseit a jótékonyásra és az oktatásra fordítaná, hisz oly sok rongyos kis csavargó szaladgál hazánk határtalan földjén”. Edelmira elegáns választ adott, és meghívta Belmar doktort meg a többi kritikust a szalonjába. Csak négy éhenkórász bulvárújságíró ment el. Edelmira félszegen visszavonult Azulra, a birtokára, ahová néhány feltétel nélküli híve követte. A vidéki békében, az alázatos, dolgozó emberek beszélgetését hallgatva, új versesköteten dolgozott, amelyet később ócsárlói arcába hajít. A várt kötet, az *Argentín órák* (1925) kiadása napjától botrányt és vitát szított. Lapjain Edelmira szakít a szemlélődéssel, és támadásba lendül. A kritikusokra és firkászokra ront, mindarra a dekadenciára, ami a kulturális életre borul. Védelmébe veszi a visszatérést az eredethez: a vidéki munkát, a mindig nyitott déli határt. Maga mögött hagyja a bókokat és a szerelmes alélt-

ságot. Edelmira epikus, hősi irodalmat áhít, amely nem rezzen össze, ha a hazáról kell dalolnia. A könyv a maga módján teljes sikert aratott, Edelmira pedig alázatosan, éppen csak megízelve az elismert munka édes mézét, ismét Európába indult. Vele tartottak gyermekei, cselédnői és Aldo Carozzone Buenos Aires-i filozófus, aki a személyi titkár feladatát látta el.

1926-ban népes kíséretével Olaszországban utazgatott. 1927-ben Mendiluce is csatlakozott hozzá. 1928-ban Berlinben megszületett első lánya, Luz Mendiluce, egy négy és fél kilós, pompás kislány. Haushofer német filozófus volt a keresztapa a ceremónián, ahol az argentin és a német szellemi élet krémje gyűlt egybe, majd három nap szüntelen mulatozás után egy Rathenow melletti erdőben a Mendiluce család üstdobszólóval ajándékozta meg Haushofert: a komponista és az előadó is Tito Vázquez mester, s a darab a korszak szenzációja lesz.

1929-ben, míg a világválság arra nem kényszerítette Sebastián Mendilucét, hogy hazatérjen Argentínába, Edelmirát és gyermekeit bemutatták Adolf Hitlernek, aki karjába vette a kis Luzt, és így szólt: „Kétségtelenül, csodálatos kislány.” Fényképezkedtek. A Birodalom leendő Führere jó benyomást tett az argentin költőnőre. Mielőtt búcsút vettek volna, neki ajándékozta néhány könyvét és a *Martín Fierro* díszkiadását, Hitler pedig szívélyesen hálálkodott. Még ott helyben német fordítást kellett rögtönözniük, amit Edelmira és Carozzone nem kis nehézségek árán meg is tett. Hitler szemlátomást elégedett volt. Gördülékeny, jövőbe mutató sorok. A boldog Edelmira tanácsot kért tőle, melyik iskola volna a legmegfelelőbb két nagyobb gyermeke számára. Hitler svájci bentlakásos iskolát javasolt, de hozzátette, hogy az élet a legjobb tanítómester. A találkozó végére Edelmira és Carozzone is meggyőződéses hitleristának vallja magát.

1930 az utazások és kalandok éve. Edelmira ekkor Carozzone és a kislánya társaságában (a fiúk egy előkelő, bentlakásos, berni iskolában vannak), valamint két indián cselédnőjével végighajózott a Níluson, eljutott Jeruzsálembe (ahol misztikus elragadtatás vagy idegroham miatt három napig a hotelszobájában pihent), aztán Damaszkuszba, Bagdadba...

Fejében csak úgy forrtak a tervek: ha hazatér Buenos Airesbe, új kiadót akar alapítani, ahol európai gondolkodókat és regényírókat fordít majd; arról álmodott, hogy építészetet tanul, és iskolaközpontokat tervez, amelyeket olyan argentin területeken épít fel, ahová még nem jutott el a civilizáció; az anyja nevét viselő alapítványt hoz létre szűkös lehetőségű, művészi ambíciójú, fiatal lányok számára. Aztán lassan egy új könyv kezdett körvonalazódni a lelkében.

1931-ben visszatért Buenos Airesbe, és terveit tettekre váltotta. Folyóiratot alapított *Modern Argentína* címmel, amelyet Carozzone vezetett, és amelyben a legfrissebb költészet és próza kapott helyet, ugyanakkor nem vetette meg a politikai cikkeket, a filozófiai esszét, a filmkritikát és a naprakész társasági híreket sem. A lap megjelenése egybeesett az *Új Forrás* című könyvének kiadásával, és a *Modern Argentína* is ennek szentelte terjedelme felét. Az *Új Forrás*, amely félúton volt az úti beszámoló és a filozófiai értekezés között, a kortárs világról, valamint az európai és amerikai kontinens sorsáról gondolkodott, miközben felhívta a figyelmet a veszélyre, amelyet a kommunizmus jelent a keresztény civilizáció számára.

A következő évek bővelkedtek új könyvekben, új barátságokban, új utazásokban (lőháton bejárta Argentína északi részét, és átkelt a bolíviai határon), új ki-

adói kalandokban és új művészeti tapasztalatokban, amelyek nyomán megírt egy operalibrettót (*Ana, a kiváltott parasztlány*, 1935; a darabot a Teatro Colónban mutatták be, és annyira megosztotta a közönséget, hogy szócsaták és fizikai öszszecsapások kísérték), tájképsorozatot festett Buenos Aires tartományról, és részt vett az uruguayi dramaturg, Wenceslao Hassel három darabjának színrevitelében.

1940-ben meghal Sebastián Mendiluce, és Edelmirá a háború megakadályozza abban, hogy eredeti szándéka szerint Európába utazzon. Őrült fájdalomában ő írja meg a nekrológot, amely egy kéthasábos oldalon jelenik meg a legfontosabb argentin lapokban. Így írja alá: Edelmira, Mendiluce özvegye. A szöveg minden kétséget kizáróan az asszony zavaros elmeállapotáról tanúskodik. Az argentin szellemi elit nagy része gúnyosan, csipkelődve, megvetéssel reagál rá.

Edelmira újra Azulban, a birtokon talál menedéket, egyetlen társasága kislánya, az elválaszthatatlan Carozzone, valamint az ifjú festő, Atilio Franchetti. Reggelente ír vagy fest. Délután hosszú, magányos sétákat tesz, vagy az olvasásnak szenteli idejét. Olvasmányainak és belsőépítészet iránti nyilvánvaló elhivatottságának gyümölcse legjobb műve, a *Poe szobája* (1944) című könyv, amely számos későbbi avantgárd irányzatot és a *nouveau romant* előlegezi, Mendiluce özvegye számára pedig napfényes helyet biztosít az argentin és spanyol-amerikai irodalomban. A történet a következő: Edelmira elolvassa Edgar Allan Poe *A lakberendezés lélektana* című művét. Lenyűgözi az esszé, Poe-ban rokon lélekre talál, ami a díszítést illeti, aztán részletesen megvitatja a témát Carozzoneval és Atilio Franchettivel. Utóbbi, hűségese követve Poe instrukcióit, képet fest: hosszúságú termet, mely mintegy harminc láb hosszú és huszonöt láb széles (egy láb körülbelül huszonnyolc centiméternek felel meg), ajtóval és az ellentétes oldalon elhelyezett két ablakkal. Franchetti pontosan lemásolja a bútorokat, a tapétát és a függönyöket. Edelmira azonban kevésnek találja ezt a pontosságot, és úgy dönt, életnagyságban másolja le Poe szobáját. Ezért aztán a birtok kertjében építet egy szobát a Poe által előírt méretekkel, majd elküldi követeit (antikváriusokat, bútorkészítőket, asztalosokat), hogy kutassák föl az esszében leírt tárgyakat. A vágyott, de csak részben elért eredmény a következő:

– Az ablakok tágasak, a földig leérnek, jókora ablakmélyedésekbe helyezték őket.

– Az ablaküvegek kárminvörös színűek.

– A rózsafából faragott keretek vastagabbak a szokásosnál.

– Az ablakmélyedés belsejében tükröződő ezüstszövet található függöny gyanánt, mely az ablak alakját követi, és apró redőkben hullik alá.

– Az ablakmélyedésen kívül gazdag, kárminvörös selyemfüggönyök látszanak csillogó aranyhálóval szegve, a belés pedig a külső függöny ezüstszöve.

– A függönyök redői egy széles, aranyozott szegélypárkány alól bukkannak elő, amely a fal és a plafon találkozásánál fut körbe a szobában.

– A függönyök széles aranyzsinórral nyílnak-záródnak, amely lazán összefogja a függönnyt, és egyszerű csomóban végződik; nem látszik semmiféle szeg vagy hasonló eszköz.

– A függöny és a függönyszegély színe, vagyis a kárminvörös és az arany, bőségesen visszaköszön mindenütt, és meghatározza a szoba *jelleget*.

– A Szászországban szőtt szőnyeg félhüvelyknyi vastag, és alapszíne szintén kárminvörös, amit egyszerű, vékony aranyzsinór emel ki (épp olyan, mint ami a függönyök slingjén látszik), amely alig emelkedik ki az alapból, és rövid, szabálytalan, egyre-másra összefonódó görbék alkotják.

– A falakat ezüstszürke árnyalatú, fényes tapéta borítja, rajta apró, kárminvörös, de finomabb árnyalatú arabeszek.

– Megannyi kép. Elsősorban fantázia alapján festett tájképek, például Stanfield tündérek lakta barlangja vagy Chapman melankolikus tava. Három vagy négy mennyei szépségű női arckép is látható, ezek Sully után festett portrék. Az összes kép meleg tónusú, mégis borongós.

– Egyik sem kisméretű. Az aprócska képek *koszos* hangulatot kölcsönöznek egy szobának, s ez okozza oly sok szép, de túlgondolt műalkotás halálát.

– A keretek szélesek, de nem mélyek; gazdagon díszítettek, mégsem komorak vagy túl aprólékosak.

– A festményeket jól rögzítették a falhoz, nem zsinórokon lógnak.

– Nem túl nagy, majdnem kör alakú tükör függ úgy, hogy senki se látsszék benne, aki a helyiségben található bármelyik ülőalkalmatosságon foglal helyet.

– Az ülőalkalmatosság pedig két széles, rózsafa pamlag kárminvörös selyemmel bevonva, aranyvirágokkal, és két kecses szék, szintúgy rózsafából.

– A zongora is ebből a fából készült, nincs huzata, a teteje nyitva.

– Az egyik pamlag közelében nyolcszögű asztal a legszebb, arannyal berakott márványból. Az asztalon nincs semmiféle terítő.

– A helyiség enyhén lekerékített sarkait négy hatalmas, pompás sèvres-i váza foglalja el, melyekben temérdek szép, ragyogó virág pompázik.

– Az egyik fotel közelében magas, karos gyertyatartó, benne régi olajlámpa illatos olajjal. (A fotelban Poe barátja szunnyad, aki az ideális szoba birtokosa.)

– Néhány aranybojtos, kárminvörös selyemzsinóron függő, kecses, aranyozott szegélyű polcon két- vagy háromszáz pompásan kötött könyv sorakozik.

– Mindezekon kívül nincs más bútor, egy Argand-olajlámpát kivéve, amely átlátszó, kárminvörös búrájával vékony aranyláncon csügg a magas, boltozatos mennyezetről, és mindenre derűs, varázslatos fényt áraszt.

Az Argand-lámpát nem volt túl nehéz beszerezni. A függönyöket, a szőnyeget vagy a foteleket sem. A tapétával akadtak gondok, amelyeket Mendiluce özvegye úgy oldott meg, hogy közvetlenül a gyártól rendelte meg, és Franchetti kifejezetten az ő számára tervezte. Stanfield vagy épp Chapman festményeit képtelenség volt fellelni, ám a festő és barátja, Arturo Velasco, egy ifjú, ígéretes művész megfestett néhány vásznat, amelyek végül kielégítették Edelmira vágyait. A rózsafa zongora is felvetett némi problémát, ám hosszú távon mindet sikerült megoldani.

Amikor elkészült a szoba, Edelmira elérkezettnek látta a pillanatot az írásra. A *Poe szobája* első része a munkálatok részletes leírását tartalmazza. A második rész a jó ízlésről és a belsőépítészeetről szóló breviárium, melynek kiindulópontja Poe néhány alapelve. A harmadik rész maga a szoba megépítése Azulban, a birtokhoz tartozó kert egy ligetes részén. A negyedik rész a bútorok felkutatásának részletes leírása. Az ötödik rész ismét a rekonstruált szoba leírása, amely hasonlít, egyszersmind *különbözik* a Poe által leírt szobától, különös tekintettel a fényre,

a kármin színre, néhány bútor származására és állapotára, valamint a festmények minőségére (Edelmira egytől egyig mindet leírja, nem spórol meg olvasója számára egyetlen részletet sem). A hatodik, egyszersmind utolsó, talán a legrövidebb rész Poe barátjának, vagyis az alvó férfinak a portréja. Néhány, talán túlságosan is éles elméjű kritikus a nem sokkal azelőtt elhunyt Sebastián Mendilucét kívánta látni benne.

A mű különösebb visszhang nélkül jelenik meg. Edelmira azonban ezúttal olyan biztos abban, amit írt, hogy a meg nem értettség egy cseppet sem zavarja.

1945-ben és 1946-ban ellenségei szerint elhagyatott tengerpartokat és titkos öblöket látogat kitartóan, itt üdvözlí a Doenitz admirális tengeralattjáró-flottájának maradványairól Argentínába érkező illegális utazókat. Azt is beszélük, hogy az ő pénze áll *Az argentin Negyedik Birodalom* című lap és később az azonos nevű kiadó mögött.

1947-ben megjelenik a *Poe szobája* második, javított és bővített kiadása. Ezúttal Franchetti festményének reprodukcióját is tartalmazza: a képen az ajtó távlatából látható a szoba. Az alvó férfinak csak a fél arcát lehet kivenni. Valóban lehet akár Sebastián Mendiluce, vagy talán csak egy testes ember.

1948-ban, jöllehet nem számolja föl a *Modern Argentinát*, új lapot indít, a *Kreol Irodalom* címűt, amelynek vezetését gyermekeire, Juanra és Luzra bízta. Nem sokkal később Európába utazik, ahonnan csak 1955-ben tér vissza. Hosszú száműzetése okaként az Eva Perónnal szembeni kiengesztelhetetlen ellentétét szokás emlegetni. Számos korabeli fotón azonban együtt szerepel Evita és Edelmira, legyen bár szó kóktélparkról, fogadásokról, születésnapünnepségekről, színházi premierekről vagy sporteseményekről. Evita talán sosem juthatott el a *Poe szobája* tizedik oldaláig, Edelmira pedig bizonyosan nem értett egyet az ország első asszonyának társadalmi háttérével, mégis számos dokumentum és mások által írott levél tanúsítja, hogy ők ketten közös tervekben voltak érdekeltek, például egy nagy, kortárs argentin művészeti múzeum megalapításában (amelyet Edelmira és az ifjú építész, Hugo Bossi tervezett), ahol a művészeknek lakást és teljes ellátást is biztosítanak: ilyesmire egyetlen múzeumkomplexumban sincs példa a világon, az a célja, hogy megkönnyítse a modern festészet fiatal és nem annyira fiatal alkotói számára a munkát – és a hétköznapiakat –, valamint, mintegy mellesleg, megakadályozza, hogy Párizsba vagy New Yorkba emigráljanak. Egy filmforgatókönyvről is beszélnek, amelyet ketten írtak egy ifjú, ártatlan donjuan életéről és viszontagságairól, és amelynek főszerepét Hugo del Carril játssza majd, a kézirat azonban, mint oly sok minden más, elveszett.

Ami bizonyos, hogy Edelmira 1955-ig nem tért vissza Argentínába, akkoriban pedig a Buenos Aires-i irodalom felívelő csillaga már a lánya, Luz Mendiluce volt.

Kevés könyvet publikál eztán Edelmira. *Összes verseinek* első kötete 1962-ben jelenik meg; a második 1979-ben. Egy memoárkötet, *A század, amelyben éltem* (1968), amit hűségese Carozzonéjával együtt írt, egy gyűjtemény rövid elbeszéléseiből, az *Európa templomai és temetői* (1972), amelyből kiragyog csodás józan esze, valamint kiadatlan ifjúkori verseinek gyűjteménye, a *Tűz* (1985) – ez minden műve, ami az utóbbi években megjelent.

A művészetek pártfogójaként és új tehetségek támogatójaként végzett munkája azonban ellenkezőleg, az idő előrehaladtával sem lankad. Megszámlálhatat-

lan kötet dicsekedhetett Mendiluce özvegyének elő- vagy utószavával, hozzájárulásával, ahogyan megszámlálhatatlan első kiadást finanszírozott saját zsebéből. Az elsők között ki kell emelni Julián Rico Anaya *Ódon szívek és ifjú szívek* című regényét, amely 1978-ban Argentínában és külföldön is jelentős vitát szított, vagy épp Carola Leyva *Láthatatlan apácák* című verseskötetét, amelynek szándéka kitenni a pontot annak a terméketlen vitának a végére, amit a *Második szürrealista kiáltvány* óta folytatnak bizonyos argentin körökben a költészetről. Utóbbiak közt lehetetlen nem említeni a *Puerto Argentínó-i kölykök* című munkát, ezt a talán kissé túlzó emlékiratot a Falkland-szigeteki háborúról, amellyel Jorge Esteban Petrovich veterán katona egyszeriben betört az irodalmi közéletbe, valamint a *Dárdák és a szél* című antológiát, amelyben fiatal, jó házból való költők vettek részt, akiknek esztétikai céljai közt szerepelt, hogy ne használjanak kakofóniát, sem disszonáns szavakat vagy hétköznapi otrombaságokat, és amely Juan Mendiluce előszavával váratlan piaci sikerre tett szert.

Edelmira utolsó éveit Azulban, a birtokon, Poe szobájába visszavonultan töltötte: rendszerint szendergett és a múlttól álmodott, vagy a főépület tágas teraszán olvasmányaiba vagy a táj szemlélésébe merült.

Józanságát („dühét”, ahogyan ő mondta) a végsőig megőrizte.

KUTASY MERCÉDESZ fordítása

Viszi magával

*idegen városok sikátorait járva a csillagos éjszakákban
vagy kikötők nyugtalan nyüzsgésében újabb partokra vágyva
mi lehetnék neked*

*a huzatos délutánok szürke peronján
novemberi ködökben várva a csatlakozást
sokszor elképzelem a lázadás vad színeiben fénylő vidéket
amelyben gyalogolni fogok majd
s közben anélkül hogy kimondanám őket
keresgélem a leginkább megfelelő szavakat
mi is lehetnék neked*

*így lesz: a távolban lomha tehervonat csattog
viszi magával az esők utáni földek szagát
majd lassan a szerelem csendje tölti ki az idő réseit*

Egyikünk sem

*mihez mérni és mihez nem
tűzhet a nap szakadhat hó
nem változtat a helyzeten*

*szédíthet múlt idők mélye
de egyikünk sem tudja még
hol leszünk holnap estére*

Ácsorognak

*egyre szürkül úgyhogy már csak
elképzelni tudjuk inkább
milyenek szoktak lenni az utolsó napsugarak*

*tegnap és ma is intenzíven havazott
ezenkívül nem történt semmi*

*ilyen ez a januárvég
s lehetetlen megítélni hogy a városon kívül
mekkora lehet a látótávolság*

*a tóra gondolunk ahová el szoktunk járni
s a madarakra ahogy a part hideg kövein ácsorognak
s nézik elbűvölten mint hártvásodik a víz*

Mondhatjuk-e

*talán teljesebb lehet minden
ami még várhat ránk ha összerakjuk
amit eddigi külön életünkből archiváltunk
de el tudjuk-e felejteni a halált
a magány csupasz falait
a nehezen záródó ajtókat
megszűnik-e az idő
mikor ismeretlen hegyi ösvényeken járunk
vagy hallgatjuk a sirályok vijjogását
s a szakadatlan hullámverést*

*sok minden megtörténhet
de mihez mérhetünk bármit is
mondhatjuk-e csillagfényes éjszakában
ölelkezve parti köveken
vagy szakadó hóban kéz a kézben taposva
délutáni sétautak apró kavicsát
hogy egymásra találtunk*

Tétova ének

*Vagyunk a kibillent
búgócsigában,
valaki kívülünk
vidáman játszik,
vagy csak játszadozott
egyszervolt ifjúkorában:
erőit a vad
pörgetésbe adva.
Búgva és rezegve
megindult minden,
felzengtek a
csigák közti szférák,
egymásba vibrált
a nagy játzó
boldog dúdolása,
s a beindult szerkentyűk
sokszólamúsága.
Bach még hallotta a
beindítás kettős versenyét,
s hogy ébren tartva
működik minden,
úgy klappoltak a dolgok,
mint zenei törvényszerűségek,
s azóta is megnyugodva
hallgatjuk Bachot
búgócsigánk embermeleggé lett
belsejében,
s mi is indítunk parányi,
cirpelő búgócsigákat,
remegő kézzel
kapdozunk utánuk,
hogy ütközés, s leállás
jaj, csak ne legyen,
s Bachot hallgatva
azt képzelegjük,
hogy rólunk zenél,
pedig csak nékünk.
Játszadozunk, dolgozunk*

parányi
csoda-csigabigákkal,
hogy szalad az idő!
panaszoljuk néha,
mert embermeleg
bűgőcsigánkba csak
másodpercmutatót tettek,
míg kívülrünk,
a fémrezgésű éjben
fényévenként mozdul
a nagymutató.

A sötét alapra,
elhajtódo lapra
rásodort fényes kottafejek
fejünk fölött mintha
nékiünk rezegnének,
figyeljük a bűvó
rezgésszámot,
és hallani reméljük
a holnemvolt nagy játészó
boldog dúdolását.
Az előlünk rejtett
nagymutató meg
mindig mintha csak állna,
nem blattol senki
a kottacsillagokból,
mi meg két kézzel,
húsz ujjal csüngünk
a kismutatónkon:
állj meg idő!
Még nincs kész a cirpelő
csodacsigánk,
igazítjuk, fényesítjük,
elfelejtjük, újrakezdjük,
nyomvezetőnk a rászáradt
szídol és a grünspon,
lógó fejjel is tudjuk,
hogy kívülrünk is így van,
bepatinásodtak
a kottacsillagok.

(sosem jelen)

*járok a kórházban, ahol dolgoztál,
várom, hogy kilépj a szüléset ajtaján,
és megláss: ekkor válnál nagyapává.
nem történhet így, de hinni akarom:
gondoltál rám, műszak után hazafele,
túltöprengve a nagyapaságot. tenyered
bölcsojéből sokan bámultak először a
nagyvilágba, engem csak jövő időben
láttál, ami aztán sosem lett jelen, mert
három évvel korábban úgy döntöttek:
most téged kell átsegíteni, végül köztünk
maradtál ugyan, másképp, és én egy
baráti beszélgetés során kínosan sokáig
magyarázok arról, hogy hiába kívánom,
nem jössz álmaimba, és ha újjá is születek
bennük, nem a te homlokod látom, apám
ölel meg, hallgattat el, és később hagy el.*

(távolodási kísérletek)

*a nyelv őriz minden felejtést, kirakhatok belőle
bármit. meg kell tanulnom bánni a szavakkal,
megmondani, hogy ez most sárga, lila vagy
zöld. a gyerekkor Fekete-tenger-kék, félve
mozognék benne, és ahogy akkor, most is
belehajolnék a hullámokba, az ájulást kerülve.
milyen lehet látszólag véletlenszerűen
megfulladni, gondolnék a süllyedésre, kedvesen
rendelkezésre állni a halálnak, belemerevedni
két hullám redői közé. kíváncsi vagyok, mire
viszem, emiatt a párkányon könnyökölök, és
közelébe se megyek a víznek.*

(ezt akartam még mondani neked)

*ne haragudj azért a februári képért, ahol
távolabb kerültem tőled. a gólyák már
régen nem voltak itt, a többi körülmény
lényegtelen. órák hosszat a madarak
közeliében a szabadság hihető, csak
sohasem a miénk, ezt akartam még
mondani neked.*

Tektón zárójelentése Zákeusnak, odaátra

– Római levéltöredék –

„Quid opus est partes deflere? tota vita flebilis est!”
(Seneca: *Ad Marciam de consolatione*)¹

„Róma se jobb hely, mint Jerikó! hiszen emberek élnek
arrafelé is!” – mondtad, uram, s én nem kötekedtem:
túl fiatal voltam még akkor ilyen „sztoikusnak”:
akkoriban még főleg felszabadulni akartam,
legszebb éveimet pazarolva el erre a célra,
s íme, a vén Tektón levelet küld most odaátra:
nem rabszolga ugyan, de nem is szabad úgy igazából:
sajnos, semmi, de semmi nem úgy van, ahogy Jerikóban
hitted, hogy csuda jó lesz majd, ha legyőzzük a rosszat!
S végre legyőztük... Vagy nem ezért halt volt meg a Jézus?
S hány év telt el azóta, hogy ott függött a kereszten?!

Szóval: a bábéli városból ír egykori szolgálád,
szálegyedül, sok-sok kicsi büntől megnyomorítva:
nem sikerült megmenteni Pétert, Pálnak is annyi – – –

Most jut eszembe, hogy összebarátkoztam Senecával,
már úgy értve, hogy olvasom őt, és tetszik a fickó:
„sztárfilozófus”, néha vigasztalgatja a népet
ő is, bár a te Jézusod ebben sokkal erősebb:
„Lábjegyzet se vagyok, ha a Jézus Krisztus a mérce” –
mondtad, uram, s még én is sírtam véled a végén.

Nézd, uram, egyvalamit nagyon is tisztázni akarnék:
tényleg hitted-e, mondd, hogy a Jézus igéje igaz lesz?!
Még a halál küszöbén is a Jézus járt az eszedben:
„Hidd el, öcsém, hogy hitre vagyunk ítélve a földön:

Részlet a *Zákeus fügefája* című készülő kötetből.

¹ „Mire való részenként elsratni az életet? Az élet mindenestül siralmas.” (*Marcia vigasztalása*. Révay József fordítása)

*hinnünk kell, hogy a jézusi szónak lesz fogantatja!
Tudjuk jól: a világ most még csak pusztá okádék,
s mégis... túl sok a szép, meg a jó... kár lenne kidobni..."
Harminc éve, uram, hogy a Jézusnál vagy a mennyben,
nyugtass meg, kérlek, hogy a jó fog győzni a földön!*

----- csak a semmi. De jól van ez így is.

A FEKETEMUNKÁS BESZÉL

Lövetei Lázár László: *Feketemunka*

Lövetei Lázár László tavaly megjelent verseskötetében a kilencvenes évek Magyarországon illegálisan dolgozó erdélyi munkások világát beszéli el, ami nem kis vállalás tekintve, hogy a magyarországi olvasó valószínűsíthetően még talán Tar Sándor magyarországi munkásainak világánál is nehezebben tud kapcsolódni a kötetbeli feketemunkások világához. Nem annyira magától értetődő hát, hogy sikerül az olvasó elé tárni egy tőle időben (kilencvenes évek), társadalmi osztály tekintetében (munkásosztály) és kulturálisan (erdélyi munkás) is többé-kevésbé távol álló jelenséget úgy, hogy az ne váljon túl- vagy alulmagyarozottá, esetleg hiteltelenné. A *Feketemunka* sikerültségének egyik legkézenfekvőbb fokmérője ezért az lehet, mennyire tudja ezt a partikuláris tapasztalatot úgy közvetíteni, hogy hozzáférhető, átérezhető legyen a feketemunkások világa.

Hogy mennyire központi kérdés az ehhez megfelelő forma megtalálása, azt a szerző több interjújában is kiemeli. Ő riportverseknek nevezi a szövegeket, hozzátevé azért, hogy „ha valaki elolvassa a könyvet, tudni fogja, hogy konstrukcióról, »irodalomról« van szó”.¹ Nem gondolnám, hogy a történeteknek a dokumentálható valósághoz való viszonya lenne a kötet legfőbb tétje, ez igazán akkor válhatna kérdéssé, ha az, amivel szembe-sülünk olvasás közben, mesterkéltnek vagy hiteltelennak hatna. Mivel azonban a *Feketemunka* esetében erről nincs szó, a valódi kérdés inkább az, mit mutat meg, mit rejt el és mit tud átadni a valóságnak ebből a speciális szeletéből a Lövetei által választott forma.

Vagy helyesebben formák, ugyanis a kötetben alapvetően négy, egyértelműen elhatárolt megszólalásmód fut párhuzamosan. Találkozunk egyrészt hosszúversekkel, másrészt tanulmányfej alcímmel szereplő versekkel, harmadrészt dőlttel szedett, számozott úgynevezett vignettákkal, végül a *Krumplis gulyás* címre hallgató drámajelenettel. Ami nyelviileg mindet összefogja, azt talán díszítetlenségnek lehetne nevezni, ez a díszítetlenség azonban bőven elegendő ahhoz, hogy a kötet megőrizze egységességét. Így a különböző formák inkább árnyalatnyi eltéréseket jelentenek a közlés-módban, semmint a téma megközelítésének radikálisan különböző lehetőségeit járják körül. A kötet tehát, bár látszólag tele van metapoétikus utalásokkal, elsődlegesen mégsem az elbeszélhetőség problémáját állítja a középpontba, hanem valódi állítást tesz arról, hogyan érdemes a témát elbeszélni.

A könyv főívét, a címdlalon zárójelben jelzett egy hónapot, ami a feketemunka első napjától a hazaérkezésig tart,

¹ Lövetei Lázár László: Tudod-e vinni rendesen a cementes zsákokat. *Litera*, 2021. 10. 04., <https://litera.hu/magazin/interju/lovetei-lazar-laszlo-tudod-e-vinni-rendesen-a-cementes-zsakot.html> (2022. 07. 29.)

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
120 oldal, 3500 Ft

a hosszúversek teszik ki. Egyik legfontosabb ismérvük az egyes szám második személyű beszédmód, amely leginkább önmegszólításként olvasandó. Egyrészt már az első versekből kiderül, hogy a versbeszélő éppen egy *Feketemunka* című kötetben dolgozik, de nem sokkal később a nevét is megtudjuk: Lacika. Az egyes szám második személy ugyanakkor az olyan határozottan narratív szövegekben, mint a *Feketemunka* versei, arra is alkalmas lehet, hogy a megszólítás révén bevonja az olvasót a történetbe, ezzel is közelítve őt a szöveg valóságához.

Váltakozik azonban, hogy a beszélő milyen idősíkból tekint az eseményekre. Több esetben egyértelműen az írás jelenéből emlékezik vissza (például *Tide; Nyolcezer-öttszázötvennégy*), de van, ahol a feketemunkás jelenéből tekint előre a jövőbe (például *Emberfarsang...*), és van, ahol a beszéd pozíciójának kijelölése nélkül, jelen időben zajlik a feketemunkás története (például *Himnusz egy lapáthoz*). Az idősíkok aktív mozgatója azonban a *Szerelem* című versben nem termékeny zavart okoz.

Itt az első sorok alapján a beszéd jelene az a pillanat, miután a főnök leszidja a beszélőt („Még csak negyedik napja dolgozol / De már főnök-agyad van / Néhány perce ordították le a fejedet”), a vers azonban néhány sorral később szinte észrevétlenül kijelöl egy másik jelent, az előző éjszakát („Egész éjjel nem aludtál / Holdkóros vagy egy kicsit / Ilyenkor minden eszedbe jut / Miközben a sötétre figyelsz”), és ebből a szituációból villant fel különféle, időben elkülönülő emlékfoszlányokat, többször utalva egy-egy sor erejéig arra, hogy nem tud éppen aludni. Így aztán a szöveg végén a verskezdő szituációról már jövő időben beszél („Másnap le fogja ordítani a fejedet a főnök”). És bár központi állítása a szövegnek, hogy a beszélő holdkóros, ez mégsem magyarázhatja a zavart, ugyanis a jövőbeni eseményekre (például „Majdani feleségeddel stoppoltok”) való utalással egyértelművé válik, hogy a vers beszélője valójában nem a holdkóros személy, hanem valaki, aki rá emlékezik vissza.

Az idősíkok váltakozásának valódi oka a kötet legtöbb hosszúversére jellemző asszociációs szerkesztésmód, ami az esetek túlnyomó részében megmarad egy vagy két asszociációs ugrásnál, vagy mindenesetre kisebb ugrásoknál. Így tehát ha valamennyire megfigyeljük is, de a hétköznapi gondolkodás leképezése válik a versek fő szervezőelemévé, ami a kimunkáltság, a megalkotottság érzése ellen hat. Hol egy, az írás jelenében történt esettől ugrunk vissza a korábbi feketemunkás lét napjaihoz (például a *Mosatlan póló* című szövegben egy éppen olvasott újságcikktről egy balatonszárszói építkezés emlékéhez), hol pedig a feketemunkás lét napjaitól egy még korábbi esethez (például az *Egyiptomi* című versben az óriási legyektről a gyerekkori emlékekhez). Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem metszi le a szöveg ezeket az első pillantásra akár fölöslegesnek is tételizhető mellékhatásokat, amik néha csupán arra szolgálnak, hogy bevezessék a kötet címében egyértelműen kijelölt tárgyat, néha pedig egyenesen el is térnek attól. A válasz leginkább az lehet, hogy így a szövegek egyszerre teremtenek közvetlenséget és mutatnak rá az emlékekhez való hozzáférés közvetettségére is. Nincsenek makulátlan gondolatmenetek vagy törésmentes visszaemlékezések, és ez fokozza az elbeszélés hitelességét. A metapoétikus kisorszólások is ezt a célt szolgálják: az olyan sorok, mint például „A jegyzetfüzettedben az szerepel hogy ide jó lenne valamiféle teremtéstörténet”, a versbeszélő és az olvasó közötti távolságot bontják le.

És ezt a távolságot szünteti meg egészen másképpen a kötetben végighúzó húzó huszonhét, számozott vignetta is, amelyekben kommentár nélkül (még értelmező verscímeik sincsenek), idézetek révén találkozunk a feketemunkások gondolataival. A versekben idézett megszólalók ráadásul jellemzően valakihez beszélnek, aki természetesen az interjúvoló, de az olvasás során végeredményben maga az olvasó válik a közlések címzettjévé. Így pedig kénytelen bevonódni és kontextust teremteni, jelentőséget keresni a néhány sor erejéig felvillantott beszédhelyzeteknek.

Amennyiben két, a közelmúltban megjelent, szociografikus jegyeket is hordozó verseskötetet, Juhász Tibor *Amire telik* és Borbély Szilárd *Bukolikatájban* című könyvét a depriváció és a kiszolgáltatottság ábrázolása két végpontjának tekintjük, a *Feketemunkát* valahol a kettő között helyezhetjük el. Juhász kötetéhez képest Lövétei szövegei jóval többet kezdenek a saját megalkotottságukkal, versszerűségükkel, de közben Borbélyal ellentétben nem a mítoszt mint nyelvet (vagy a történetek valóságtól való elemelésének valamilyen más módját) alkalmazva mutatják meg „a minden történetben és elbeszélésben ott lévő lehetséges többletet”.²

A *Feketemunka* tehát végeredményben a deprivációt önmagában igyekszik feldolgozni, és itt nagyon fontos rámutatni arra, hogy Lövétei nem a feketemunkások helyett beszél, hanem velük. Ennek a legszebb megnyilvánulása a már említett, drámaformában írt *Krumplis gulyás*. Itt a többi versből már megismert Lacika mint Első munkás szerepel, és a *Macbeth*et olvassa, miközben a másik három munkás gulyást szeretne főzni a munkásszállón. A két világ, irodalom és munkásszálló közti kapcsolatot éppen a gasztronómia teremti meg. A *Macbeth* negyedik felvonásának elején a három boszorkány azt sorolja, milyen furcsa hozzávalókból készítenek főzetet, mielőtt Macbeth megjelenne a színen, hogy jósoljanak neki. Az Első munkás tevékenysége gyakorlatilag végig abban merül ki, hogy ezt a jelenetet olvassa, a többi munkás pedig mellette azon vitatkozik, hogy egynek-e kutyakonzervből főzött gulyást. A munkások beszélgetését a hosszúverseket is meghatározó asszociációs felépítés jellemzi, így kerül szóba még két évvel kapcsolatos történet: az, hogyan adott a Harmadik munkás nagyapja '44 telén bujkáló német katonának krumplit, akik ott helyben nekiálltak a „sáros-agyagos nyerspityókának”, illetve az, hogyan vágta el a Negyedik munkás haverja a kötelet, amin cigányok ereszkedtek le a dögkútba egy frissen beledobott lótetemért.

Ami szembeötlő, hogy nem a *Macbeth* fantasztikumának rendelődik alá a munkások valósága, hanem inkább fordítva, a kutyakonzerv, a nyerspityóka és a döghús helyezi új kontextusba Shakespeare szövegét, izgalmas kontrasztot képezve a dallamos, rímes formában sorolt szörnyűséges hozzávalók és a hétköznapi természetességgel elmesélt szörnyűségek között. Azaz nem a szépirodalmi szöveg bevonása teszi izgalmassá a munkások beszédét, hanem éppen mintha a *Macbeth* szépirodalmisága válna kérdésessé a párhuzamba állítás által. Ez pedig Esterházy Péter Tar Sándorról írott, és gyakran – például a jelen kötetéről szóló egyik kritikában is – idézett mondatának megkérdőjelezésére készíthet bennünket: „akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud”. Lövétei kötetéből ugyanis éppen az derül ki, hogy a feketemunkások is tudnak beszélni, csak oda kell rájuk figyelni. A feketemunka és a nagybetűs Kultúra viszonya végighúzódik a kötetben, profanizálódik például a szőlőmunkásokról szóló bibliai példázat (*Az utolsó munkás*) is, de legexplicitebben talán *A Törpikében* című versben kerül elő a kettő kapcsolata: kiderül, hogy a munkások tudtukon kívül is hexameterben beszélnek, ahogy azt a vers utolsó sorai be is mutatják.

Ez a gesztus is rámutat arra, hogy a *Feketemunka* bár az egyén élményeire alapoz, de sikerrel viszi végig azt a vállalást, amit már az első vers, a *Baráber-CV* megalapoz: hogy a közösség könyve legyen. Fontos, hogy ezt a közösséget Lövétei nem képviselni akarja, hanem felmutatni. De nem úgy, mint egy, a társadalom többi részétől elkülönült rezervátumot. A *Feketemunka* a jól kiválasztott formának köszönhetően a saját komplexitásában, irodalmian, de nem irodalmiasan teszi láthatóvá azt a valóságot, amelyben a feketemunkások helyzete is értelmezhető. A maga humorával és nehézségeivel, kilátásaival és kilátástalanságával, múltjával és máig ható örökségével.

² Borbély Szilárd: Szinopszis: *Bukolikatájban*. In: Uő.: *Bukolikatájban*. Budapest, Jelenkor, 2022, 113.

EKSZTATIKUSAN

Mikola Gyöngyi: A titokzatos változó.

A boldogság konstrukciói Vladimir Nabokov orosz korszakának műveiben

Egy új Nabokov-tanulmánykötet értékét legalább három kérdés felől lehet vagy érdemes megítélni, mármint túl a spontán s persze talán mindennél fontosabb zsigeri – gyomor?, gerincoszlop?, szívjáték? – érületen, mely eltölti az olvasót, aki feltételezhetően sok Nabokov-művet olvasott már, és kedveli, sőt valószínűleg nagyon szereti az író, miként e sorok szerzője is.

Egyrészt: mennyi benne az újdonság? Másodsorban – s némiképp tautologikusan, mert megint a zsigerekkel jövök –: hogy a tanulmány szerzője méltónak bizonyul-e a témához, vagyis sikerül-e a világirodalom egyik legnagyobb stilisztájáról ha nem is kongeniálisan bravúros stílusban, ami a lehetetlennel határos, de mégis az olvasó számára valamiféle érzelmi örömet nyújtó módon írnia. Harmadsorban pedig, bár ez némiképp az első két kérdés variánsa: hogy mennyiben tudja Nabokov olvasására vagy újraolvasására serkenteni az olvasót.

(Kedves Mikola Gyöngyi! Te, ki maroknyi olvasóim közül vagy egy, de természetesen a legfontosabb! Ha eddig elolvastad ezt a cikkfiókat, ne aggódj, rögtön válaszolok is a kérdésekre, de még előtte elmondom a lényegét: szeretem a könyvedet. Nagyon! És micsoda öröm, hogy ilyen könyvet még ki lehetett adni egyáltalán. Mármint: egy remek könyvet, ami azonban valószínűleg épp csak néhány embert érdekel. És épp ezért fontos mégis. Mert most kezd különösen fontossá válni az, ami nem fontos. Mert ha nem marad semmi, ami nem fontos, akkor semmi sem marad, ami fontos.)

A rövid válaszaim: 1. Igen, úgy érzem, van bőven „új” anyag a könyvben. 2. Igen, helyenként bizsereg a gerinc; helyenként viszont a túlzottan absztrakt vagy nyakatekert irodalomtudományi nyelvhasználat nemcsak megnehezíti a gondolatok befogadását, hanem a fő cél ellenében hat. Fő célnak pedig azt nevezem, hogy az írás Nabokov olvasására ösztökéljen, serkentsen, buzdítson. Ebből következőleg a 3. kérdésre adott válaszom: igen, de serkenthetne jobban is. Egyszóval Mikola Gyöngyi munkája iránti minden csodálatom és elismerésem mellett van bennem némi hiányérzet.

És akkor ezeket a válaszaimat igyekszem most alaposabban kifejteni.

Ha nem is irodalomtörténészként vagy kutatóként, de Nabokov kiadójaként és néhány művének fordítójaként, aki ekképpen valamennyire a szakirodalmat is követi, úgyahogy tisztában vagyok velem, hogy „a világ nabokovistáinak kicsiny, de harsány törzse” évente mennyi könyvet, tanulmányt, elemzést, életrajzot, részleges életrajzot, esszét stb.

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2021
270 oldal, 2950 Ft

termel az íróról és műveiről, így azzal is, hogy mennyire óvatosnak kell itt lenni, mármint annak megítélésében, hogy mennyi lehet vajon az új elemzési irány és meglátás a könyvben: nem sok olyan írása van Nabokovnak, illetve olyan összetevője a művészetének, amit ne vizsgáltak volna meg már szinte mondatról mondatra, tégláról téglára, habarcsrétegről habarcsrétegre, a vakolókanál simításait is megsimogatva. Úgyhogy inkább csak benyomás, amit most írok: hogy a könyv fülszövege nem túloz, amikor a tanulmány újdonságtartalmát hangsúlyozza: „Mikola Gyöngyi könyve Vladimir Nabokov európai emigrációjának idején oroszul írt műveit tárgyalja olyan aspektusból, amely eddig viszonylag kevés figyelmet kapott a kutatásokban: a boldogság irodalmi konstrukcióit vizsgálja komplex módon, multidiszciplináris megközelítésben”. Kicsit bővebben: a tanulmány Nabokov kevésbé ismert és elemzett műveire koncentrál, nem a nagyregényekre, mint a *Lolita*, az *Ada*, a *Gyér világ* stb., hanem részint az író első, orosz korszakára, és abból is inkább a költeményekre, elbeszélésekre és színdarabokra. És még ezen belül is leginkább arra a színdarabra, a *Morn úr tragédiájára*, amely Nabokov életében meg sem jelent, először 1997-ben adták ki orosz nyelven, angolul 2012-ben, de a legtöbb nyelven még nincs fordítása, s így magyarul sem olvasható. Hardcore Nabokov-rajongónak kell lennie annak az olvasónak, aki az életmű ilyen labirintusaiba is eljutott már; ugyanakkor persze a kutató számára ezek a labirintusok ha nem is feltáratlan, de legalábbis még sikerrel böngészhető aranyteléreket rejtenek.

Ami a multidiszciplináris megközelítést illeti, abban persze azért nincs olyan nagy újdonság, és Mikola Gyöngyi nem is tesz úgy, mintha lenne: bőven idéz olyan szerzőktől, akik hasonlóképpen a pszichológia, a filozófia vagy épp a természettudományok felől (is) elemzik Nabokov műveit. Ez másoknál is hol meggyőző, hol halovány, hol erőltetett: olyan gazdag az életmű, hogy szinte bármilyen komolyabb filozófiai vagy pszichológiai irányzat vagy tudományos paradigma felől pillantunk rá, szinte biztosra vehetjük, hogy itt-ott egy-egy mű, passzus, mondat meg fog csillanni benne: afféle intenzív totalitásként a korpusz rezonálni fog bármire. Mikola Gyöngyi tanulmányában az első ilyen próbálkozás például egyáltalán nem meggyőző – van némi rezonancia itt is, mégis azt hiszem, kár, hogy nem volt szíve kihúzni, miután a tanulmány második felében nagyjából ugyanazokról a kérdésekről, csak más pszichológusokat felvonultatva, sokkal izgalmasabban szól. „A boldogsággal kapcsolatos tudományos kutatások ma elsősorban a Martin Seligman nevéhez kötődő pozitív pszichológia keretein belül zajlanak”: ezzel a merész – pontosabban nyilvánvalóan pontatlan vagy túlzó – állítással kezdődik a tanulmány első pszichológiai betéte; s aztán megtudjuk, hogy az egyik lényeges közös pont Seligman és Nabokov között a freudizmussal való szembefordulás (amit gyakorlatilag valamennyi mai pszichológiai irányzatról el lehet mondani); hogy Seligman szerint nem elég a páciens megszabadítani a félelmeitől, szorongásaitól stb., mert ez még kevés a boldogsághoz (ez is jóformán minden pszichológiai irányzatra érvényes manapság); illetve hogy a másik érintkezési pont a „visszaható valóságok” elmélete (itt a szerző, némiképp namedropping-hatást keltve, a meglehetősen ismeretlen Daniel Kahneman és az erről a paradigmaalkotó tudósi oldaláról kevésbé ismert Soros Györgyöt is említi, de nem fejt ki, hogy miért); s aztán kiderül, hogy nincs szó másról, mint arról a XX. század számos tudományágában (fizikában, pszichológiában, közgazdaságtanban stb.) ténylegesen paradigmává (s amellett divatos klisévé) vált gondolatról, hogy a valóságot nem lehet objektív módon megítélni, mert a tetteinkkel, sőt magával a megismerési próbálkozással is folyamatosan alakítjuk. Sokkal közelebb ezzel sem kerülünk Nabokovhoz: igen, az emberi hiedelmek, vágyak stb. Nabokovnál is alakítják a valóságot (azaz inkább csak a mű fikatív valóságát; mert a tényleges valóság inkább megmarad borzongató titokvilágnak, amit, valljuk be, ez a nagy művész gyakran meg sem mer érinteni), mint lényegében minden más írónál is. Egyébként pedig aligha találunk manapság olyan fontos alkotót, aki gyermekemeg módon,

afféle reneszánszkori tudósként vagy művészként hinne abban (bár már Leonardo sem volt annyira naiv), hogy a valóságon mintegy kívül álló ember (vagy író) a realitást objektíven feltérképezheti vagy lefestheti.

A tanulmány második felében aztán egy jóval tartalmasabb elemzés is található Nabokov és a pszichológia kapcsolatáról. Ennek elején Mikola Gyöngyi korrekten módon összefoglalja, mi dühítette Nabokovot Freudban, akinek elméletét az író „a szexuális mítosz rendőrállamaként” aposztrofálja, s akinek a gyermekszemlélete nézete szerint egészen torz, perverz és zavaros. Majd részben Alekszandr Etkind magyarul is megjelent monográfiája alapján (*A lehetetlen Erőszó. A pszichoanalízis története Oroszországban, Európa, 1999*; ez itt egy kis dicsekvés, hogy én adtam ki valaha ezt a könyvet, s lám, nem egészen haszontalanul) röviden leírja, mivé fajult a pszichoanalízis Oroszországban. Utána igen izgalmasan és újszerűen elemzi, hogy milyen hatással lehetett William James pszichológiája Nabokovra. Az amerikai tudós a gyakran – és hamisan – „a tudattalan felfedezőjének” titulált, sarlatán Freuddal szemben a tudattalan tudományos vizsgálatának egyik úttörője volt, és ő, illetve a követői sok olyan kórképet, pszichológiai állapotot stb. leírtak, amelyeket eredendően a tudattalan zavarai váltanak ki, s amelyek rendre megjelennek Nabokov műveiben; a *Rettegés* című elbeszélés például állítólag pontosan leírja az „asszociatív agnóziának nevezett neuropszichológiai zavart” (s így Mikola Gyöngyi elemzése szerint Nabokov mintegy ösztönös, zseniális, profetikus tudományos pszichológus is; bár azt hiszem, ez például már Shakespeare-re is érvényes, majd a XIX. század jó pár orosz, francia, angol, német stb. írójára is). Közben persze ezek az írások nemcsak a pszichológiai állapotokra fókuszálnak, hanem az emberi korlátok közül való kitörés vágyának, a boldogságra való, gyakran tragikusan megghiúsuló törekvéseknek a metafizikai-transzcendens szüzésére (Mikola Gyöngyi szavával: boldogság-konstrukcióira) is. S ami talán a legfontosabb itt: James szerint létezik az a kozmikus tudat, amelyet az érzékelésünk számára adott vékony és mégis szinte áthatolhatatlan fátyol elrejt előlünk: vagyis az a „túlnani” titok, amelyhez a Nabokov-hősök olykor közel kerülnek, s ilyenkor élik át a legteljesebb boldogságot – s ugyanakkor a létezés titkának teljes megismerése, Nabokov-olvasóként tudjuk, örülethez vezet, s élménye tökéletesen átadhatatlan.

Áttérve a második kérdésre: nevezetesen, hogy nem árt, ha egy Nabokov-tanulmány szerzője nem csak jó olvasó és újraolvasó, azaz észreveszi a művek finom motivikus hálóját, a megbízhatatlan narrátorokat, a cseleket, melyekkel a szerző tudatosan félrevezeti az olvasót, hogy aztán morális dilemma elé állítsa, és annál nagyobb legyen az öröme, ha visszatalál a helyes útra (vagy ahogy maga a tanulmány szerzője írja ezzel kapcsolatban, mellesleg itt például kissé nyakatekerten: „a Nabokov által a saját maga által megalkotott ideális olvasó képe azt valószínűsíti, hogy szövegjátékai egy vele egyenrangú olvasó-játékot feltételeznek”), tehát mindezekon túl nem árt, ha a szerző stílusa is méltó a vizsgált művekhez. Mikola Gyöngyi számos helyen bizonyítja a könyvben, hogy ragyogóan tud írni. Csak két példát említenék. „A folyamat [a *Pnyin* című regényben az elkerülhetetlenül bekövetkező tragédia] nem egyszerre, nem egy tömbben zajlik, hanem szakaszosan, mint-ha a lavina folyamatos és feltartóztathatatlan mozgása több különálló, egymástól különböző időszekvenciára bomlana, melyek között az összefüggéseket csak az idő távlatából lehet rekonstruálni.” A meg-megszakadó lavina és az „idő távlata” is remek: igazán nabokovi kép és nézőpont. És hasonlóan kiváló az a passzus, amelyben Mikola Gyöngyi, miközben előtte és utána is részletesen, sőt tán túlságosan részletesen elemzi a *Morn úr tragédiáját* (de tényleg, szinte fölöslegesnek tűnik elolvasni ezután magát a drámát), mintegy összefoglalja Nabokov első színdarabjának a cselekményét: „a békés prosperitás váltakozik az őrjöngő pusztítással, és emögött nincs racionális terv vagy megfontolás, sokkal inkább hiedelmek, vágyak, csalódások, mentális torzulások – azaz olyan individuális érzelmi és tudati mintázatok, amelyek a hatalmi reprezentációk mechanizmusán keresztül

mozgósító erővel hatnak a tömegekre is. [...] A Külföldi, aki a szerző és a nézők akkori jelen idejéből érkezik a szereplők hozzájuk képest jövőbeli világába, rögtön megérzi a készülődő katasztrófát, mivel ő már átélte ezt egyszer. A történelmi esemény, a bolsevik fordulat ily módon nem egyszeri, rendkívüli és konkrét történésként jelenik meg a drámában, hanem a történelmi katasztrófa ismétlődő mintázataként.” Ez (bár a darabot nem olvastam) rendkívül precíznek tűnik a maga tömörségében, s ugyanakkor, főként az utolsó szavakkal, kitágítja a mű aureoláját, baljós sugárzását egészen a mi baljós napjainkig vetíti – s így egyszerűbben fontossá válik számunkra ez az ismeretlen és kis híján elveszett színdarab. (El kell olvasni! Le kell fordíttatni! Ki kell adni?... Na igen, de a kábé kétszáz hűséges Nabokov-olvasó bizarr szubkultúrájának? Igen, nekik, mert ez fontos... vagyis különösebben persze nem fontos... de éppen ezért fontos: mert az embertelen világ csak addig marad emberi, ameddig ilyen szép, de nem fontos dolgokkal is tud foglalkozni, kicsiny kisebbségek kedvére téve... szóval fontos, mert az egész Nabokov-életművet kicsit más megvilágításba helyezi az, hogy huszonnégy-huszonöt éves korában, a *Másenyka* előtt már írt egy ilyen jelentős, nagy művet: a bolsevik forradalmat ilyen finom művészi eszközökkel feldolgozó drámát.)

Mikola Gyöngyi remek stilisztá akkor is, amikor műelemmez: akár rövidebben, akár részletesebben ír egy-egy elbeszélésről, finoman ki tudja emelni annak érzelmi dinamikáját, a szűzsé csak érzékeny olvasó számára észlelhető csavarjait, motívumrendszerét, prózapoeitika és narratológiai újításait, „narratív vibrálását” (ez különösen tetszett: tényleg, szinte senki másnál nincs olyan narratív vibrálás, mint Nabokovnál). Ugyanakkor, amint már e cikk elején is utaltam rá, néhol a – számomra – túlságosan tudományos stíl elidegenítőleg, sőt lelombozólag hat – mármint a szónak majdhogynem erotikai értelmében: egy-egy műelemzés szubtilis meglátásaitól, lélektani mélységétől már-már katarzisközeli olvasói állapotba jutok, s aztán nyakon önt a szerző ezzel a nyelvezettel; nehogy azt érezzem, hogy az irodalomtudomány orgazmikus is lehet. Értem, hogy a műfajnak, az irodalomtudományi beszédmódnak megvannak a stílust érintő követelményei (vagy konvenciói), de akkor is: főleg a „boldogság-konstrukció” kifejezés ismételtgetése (meg a sok „konstruálás”) valamiért zavart. Nem is nagyon értettem először, hogy miért. Mert persze világos, hogy egy ilyen tanulmánynak – illetve minden komolyabb irodalmi mű elemzésének – fő feladata, hogy megfejtse, feltárja a mű szerkezetét, építményét, azaz „konstruktumát”, és esetleg azt is, hogy az óvatos szétszedése, lerombolása, dekonstruálása nyomán milyen eredeti, esetleg titkolt indítékok maradnak előttünk, pőrén, száználmasan. Vagy épp fenségesen. És ezt Mikola Gyöngyi remekül csinálja: pompás szerkezetelemző... és nyilván pompás dekonstruáló is (lenne, ha komolyabban bele merne vágni annak feltérképezésébe is, hogy az ideológiaellenes Nabokov mégis milyen ideologikus előfeltevésekre, erkölcsi elítélétekre támaszkodva írta a műveit). És persze ki másra, ha nem Nabokovra lehetne joggal mondani, hogy „konstruktumokat” hozott létre, irodalmi rejtvénymonstrumokat, azaz hogy konstruálta a műveit s bennük a boldogság elérésének szűzséit is: hiszen a saját életanyagától többnyire nagyon messzire eltávolodva ő valóban gyakran egészen sajátos, groteszk fikatív világokat teremt: szövegpalotákat épít sokfelé vagy éppen sehová sem vezető folyosókkal, álalagutakkal stb. Hogy miért zavart mégis a sok „boldogság-konstrukció”? Azért talán, mert úgy érzem, a magyarországi Nabokov-recepció kontextusában óvatosabban kellene bánni ezzel a kifejezéssel, vagy legalábbis bővebben kellene kompenzálni annak elemzésével (már ha igazán szereti a kutató Nabokovot; és Mikola Gyöngyi igazán szereti, ezt azért érzem), ahogy ezek a konstrukciók nem eltávolodnak és eltávolítanak a hús-vér, szenvedő embertől, hanem paradox módon olyan lelki tényezőket is fel tudnak tárni benne, amiket az önéletrajzi anyaghoz jobban tapadó, nyersebb irodalom nem vesz észre, vagy ha észlel is, nem tud episztemológiaiag fölé emelkedni. Amivel nem hierarchiát állítok fel: sokfajta irodalom

gazdagíthatja a nooszférát; de valami okból – és erről Nabokovista kis körökben szokás elmélkedni (Hetényi Zsuzsával például már többször megbeszéltük) – Magyarországon Nabokov valahogy nem tud áttörni, és valami olyan, szerintem szerföltött hamis benyomás alakult ki róla sokakban, hogy túlságosan hűvös, nem szereti a hőseit, hogy gombostűvel szúrja át őket, mint a lepkehálóba gabalyodott pillangókat, s mivel nincs szabad akaratuk, nem tud izgalmas lenni a sorsuk: legfeljebb Nabokov mondatainak csillogása nyújthat esztétikai élvezetet, de a sztori – mivel oly nagyon megkonstruált – nem tud katarikus élményt kiváltani az olvasóból.

Már Szilágyi Ákos is olyasmiket írt a *Világirodalmi enciklopédia* Nabokovról szóló szócikkében (1984-ben, amikor Nabokovtól még csak egyetlen elbeszélés jelent meg magyarul), hogy „a mélyre taszított, meggyalázott, tehetetlen ember szeretete, az emberi nézőpont még negatív formában is hiányzik világából”. A legkegyetlenebb módon ezt a Nabokov-főb véleményt Nádás Péter fejezte ki az író századik születésnapjára írt cikkében, amely akkor valóságos traumát okozott bennem: „Ezek a történetek azonban furcsa módon sem az alakokról, sem a szerzőről, sem a sorsról, sem a világ rejtett, netán fölfedezésre váró természetéről semmi olyasmit nem árulnak el, amit a saját tapasztalatainkból vagy valamilyen más forrásból ne ismerhetnénk. (...) Meg kell vallani, hogy engem az ő profi könyvei halálisan untatnak, mi több, boldogtalanná tesznek. A mondatok hibátlanok, a szerkezetek hibátlanok, de sehol semmi a látóhatáron, amivel ez a mély embermegvetésben szenvedő szerző meglephetné legalább önmagát. Sehol egy kis föl villanó szeretet. Igazán semmi közöm hozzá, mégsem a könyvei, hanem személyesen ő fáj nekem, aki önelégültséget mímelve, szerencsétlenül áll a könyvei mögött. Profi íróként azok közé tartozik, akik földolgozzák mások meglepő, megrázó, elidegenítő és elragadó fölfedezéseit. Ha például a saját pedofliámra lennék kíváncsi, akkor biztosan nem az ő *Lolítá*ját venném a kezembe, hanem szabad szellemek könyveit, Rabelais-t, De Sade-ot vagy Lautréamont-t.”

Nem értettem, hogyan írhatnak ilyen elutasítóan, érzéketlenül Nabokovról olyan írók, akiket nemcsak hogy becsülnök, hanem majdnem (de csak majdnem!) ugyanolyan zseniálisnak tartok, mint Nabokovot. Vagy annak idején Osztovíts Levante, az Európa Kiadó fantasztikusan művelt és finom ízlésű igazgatója, amikor annyit nyaggattam, hadd adjak ki Nabokov-regényeket, hogyan mondhatta, hogy „Na jó, egye fene, én ugyan nem szeretem, mert jó író, de erkölcstelen”. Hogy Nabokov erkölcstelen? Miért?

Nálunk nincs és nem volt egyetlen olyan nagy író sem – mint amilyen például Updike vagy Arthur Phillips az USA-ban, Martin Amis Angliában, Javier Marías Spanyolországban (és folytathatnám a sort) –, aki nagy Nabokov-rajongóként elkezdte volna népszerűsíteni a műveit. Sebaj, mondom, itt nálunk tényleg kicsi marad a törzsünk, mármint a Nabokovistáké, de van ebben valami jó: a kiváltságos klubhoz tartozás érzése – de mégis fáj ez a közömbösség (és nem csak mint kiadónak, amiért a *Lolítán* kívül igen kevés példány fogy Nabokov könyveiből), és kognitív disszonanciát okoz bennem, hogy amit én zseniálisnak, katarikusnak, mély humánussal és empátiával teli irodalomnak érzek, az Nádás Pétert nem hogy nem érinti meg, hanem kifejezetten bosszantja.

Egyszóval egy Nabokov-tanulmánytól azt is várnám, hogy ezt az ellenkezést, illetve ezt a hamis Nabokov-képet oldja, és valamiképpen elmagyarázza, hogy az élet nyers valóságától való eltávolodás semmiképp sem jelenti azt, hogy Nabokov embergyűlölő. Hogy valamiképpen átadja nemcsak a boldogság-konstrukciókat, hanem azt a gyönyört is, amit Nabokov olvasása jelent, s amely persze – mint, azt hiszem, minden gyönyör – elválaszthatatlan a szeretettől.

És itt lassan eljutok azért ahhoz a kérdéshez is, ami Mikola Gyöngyi tanulmányában a legfontosabb: a boldogság-konstrukciókhoz. Ehhez az új nézőponthoz, ami azért persze nem annyira új, mert ha nem is ilyen fókuszáltan, minden komolyabb Nabokov-

tanulmányunk szólnia kell erről: az eksztázisról, a gyönyörőről, a boldogságról, amely egyrészt átszővi az összes Nabokov-szöveget, másrészt oly sok írásban olyan felejthetetlen részletekben jelenik meg a „túlán” létezésének bizsergető-boldog megsejtése, a világ titkába való bepillantás és a kozmikus összhangzat megérzése okozta gyönyör, hogy ez – Nabokov transzcendens elragadtatottsága – minden komolyabb elemzésnek a része kell hogy legyen. És persze a boldogság és a szeretet összekapcsolódása is, amiről Mikola Gyöngyi így ír: „Saját novellaelemzéseim azt támasztják alá, hogy a Nabokov-szövegekben az emberi szeretet nem pusztán a boldogság forrása, hanem maga is metafizikai jelenség, egyike az ún. »túlnani világ« jelenlétének az itteni földön. Másfelől a boldogság forrása nemcsak az emberi szeretet lehet, hanem minden olyan törekvés, melynek révén az ember teremtő módon haladhatja meg önnön korlátait.” Igen, a pompás novellaelemzések ezt alátámasztják; ugyanakkor, jóllehet a tanulmány címe („A titokzatos változó”) a boldogság sokfajta titokzatos lehetőségét ígéri, az összegzések és az elemzések leginkább erre a transzcendens fajtájára fókuszálnak. Kétségtelen, hogy a legszebb részleteket erről lehet idézni (a kozmikus összhang leírása mindig gyönyörű – még ha olykor talán már-már túl szentimentális is), de kissé egyoldalú képet kapunk így Nabokov stílusáról (mert ezek az elragadtatott-érzelmes fölszókázások az alapvetően ironikus-abszurd stílusis világból ragyognak ki), meg boldogságforrásainak és -konstrukcióinak spektrumáról is.

Talán itt idézném Updike-ot, mert ezt a mondatát általában idézem, ha Nabokovról beszélek (vagy írok): hogy „Nabokov writes prose the only way it should be written: *ecstatically*”, azaz „Nabokov úgy ír prózát, ahogyan mindenkinek kellene: eksztatikusan” (? – egy ilyen egyszerű mondatot is milyen nehéz lefordítani). Az írás, a már-már isteni teremtés öröme (mert Nabokov valóban Istenként rendelkezik a hősei sorsa felett, és valóban nem sok szabadságot engedélyez nekik; ezzel áttételesen mintegy kifejtve véleményét az örök szabadakarat-vitában, ami egyébként nem pesszimiztább, mint a legtöbb filozófusé: talán van szabad akaratum, de nem sok), tehát ez az alkotói boldogság legalább olyan fontos, mint a „túlán”-ba való bepillantásé vagy a világegyetem harmóniájának átérzésé. Meg persze az emberi szeretet okozta öröm és boldogság is, úgy általában. Komolyan, nem tudhatom, pontosan mit olvasott Nádas Péter (a *Lolítán* kívül), vagy hogy mennyire figyelmesen olvasta, amit olvasott, amikor pedig (számomra legalábbis, és, gondolom, nabokovista törzstársaim számára) az életmű tele van szeretettel. Már-már kicsordul belőle a szeretet (mint ahogy a halál, a tragédia, a bánat, a keserűség és, igen, a gyűlölet is; minden *posloszty*, minden aljasság, minden gyilkos, az egyetlen igazság tudását csakis önmagának vindikáló minden sarlatán tudós vagy tigris politikus iránti gyűlölet): a szeretet Lolita iránt például – derengőleg s mégis milyen áthatóan érezheti a hűséges és derék Nabokov-újrólvasó ebben az író gyerekkori nagy szerelmét meg az egyetemista – tizennyolc év feletti! – diáklányok iránti bolondulását is (amiről leginkább Stacy Schiff Véről, Nabokov feleségéről írt ragyogó életrajzában olvashatunk); vagy a szeretet a *Baljós kanyar* hőse, Adam Krug és a fia iránt (és így az együttérzés minden olyan emberrel, akit egy hirtelen megizmosodó és gyilkossá váló diktatúra megnyomorít vagy elpusztít) – ebben pedig természetesen ott van, messze-messze, s mégis egészen közel, Nabokovnak a saját fia, Dmitry iránti egyébként szokványos, de éppen ezért olyan megható, végtelen, áldozatkész, örülten aggódó, egészen hétköznapi, transzcendenciástul e világi s egyben túlnani (halálra is kész) szeretete. Vagy mennyi szeretettel és együttérzéssel írja meg Nabokov Pnyin professzor történetét – amiben nyilván az egyetemi kollégái iránti szeretete is megjelenik: autisztikus természete miatt ezt talán nem is nagyon tudta más-hogy kifejezni, mint egy zseniális regényben... Ezt most oldalakon át folytathatnám, és örültem volna neki, ha Mikola Gyöngyi oldalakon át ír róla. De ez nem igazán kritikai megjegyzés, inkább csak egy apró hiányérzet kifejezése: valójában a novellaelemzések finomsága és gazdagsága – például a *Zene* vagy a *Hangok* című elbeszélése – mindenért

kárpótol, és újraolvasásra serkent: Mikola Gyöngyi segítsége nélkül épp csak egy kis részét érzékelttem egy-egy Nabokov-írás szépségének.

Erről jut eszembe viszont: hogy mind ebben a könyvben, mind Hetényi Zsuzsa monográfiájában – amelyre Mikola Gyöngyi is sokszor hivatkozik, joggal, mert valamennyi regény egészen briliáns elemzése megtalálható benne – kicsit bosszantott annak a hangsúlyozása, hogy Nabokov olvasásához mennyire szuperokosnak kell lenni, meg figyelmesnek, meg több nyelven kell tudni hozzá, stb. Tudom, hogy a minden egyéb jó – és egy pár rossz – tulajdonsága mellett igencsak rátarti (gőgös? hiú? önhitt?) Nabokov is szeretett ilyesmiket írni vagy mondani az interjúiban, de én (nem csak könyvkiadói érdekeimből kifolyólag) azt gondolom, hogy nem kell mindent érteni egy Nabokov-regényben ahhoz, hogy élvezetes (és talán hasznos) legyen az olvasása. A *Baljós kanyar* például akkor is nagy élmény lehet, ha az olvasó nem sokat ért a Shakespeare-fejezetből (azt akár át is ugorhatja; sőt bevallom, fordítóként én sem értettem volna belőle sokat, ha nem tanulmányozom a *Hamletet* és Shakespeare életét fordítás közben), de mélyen megéri őt az apa gyászja (aki épp elvesztette a feleségét) és az apa–fiú-kapcsolat leírásának szépsége. A *Gyér világban* (bár azt azért csak edzett Nabokov-olvasóknak ajánlom) épp elég, ha az ember ráhangolódik a 999 soros költemény édesbús dallamára, átérzi benne – megint csak – az elvesztett gyermek, a csúnya lány iránti szeretet erejét, majd elámuldozik a történet tekervényein, a mondatok csavarosságán, anélkül, hogy mindent értene – szerintem így is lehet élvezni a könyvet. Csak még egy példa ezzel kapcsolatban: remek érzés megtudni, hogy a *Lolita* elején a „paleopedológia” szót hogyan értelmezi Hetényi Zsuzsa (egészen bravúrosan), és hogy Mikola Gyöngyi szerint itt is Freud-szidalmazásról van szó (miként ezt ő is bravúrosan bizonyítja), de a *Lolitával* való együttérzésünket, illetve a regény cseleink-csavarjainak megértését aligha növeli jelentősen ez az apróság – ami persze, tudom, mégis fontos, mert az igazán jó olvasó az apró részletekre is figyel.

Itt már a befejezés következett volna, szépen kapcsolódva az előző mondathoz, de mivel máshová már nem tudom betenni mindezt, itt sorolok fel néhány dolgot abból, amiről szól még ez a könyv. Mikola Gyöngyi kicsit elemzi (ez is eléggé új, legalábbis magyarul) Nabokov költészetét, és melleleg azt írja: „Nabokov költőként indult” – hát, szerintem csak annyira, amennyire a legtöbb ember, aki aztán író lesz, fiatalkorában verseket is írt. Talán túl szigorú vagyok hozzá, de a költészetben szerintem csak az értékelhető nála, ami epikus jellegű (vagyis például a *Gyér világban* szereplő költemény), lírikusként Nabokov semmi igazán maradandót nem alkotott – s ennek ellenkezőjéről Mikola Gyöngyi sem tudott meggyőzni. (Erről jut eszembe még egy kritikai gondolat: nemcsak ebből az írásból, hanem általában a hasonló tanulmányokból jobbára hiányzik az értékelés: hogy mi a zseniális, mi a jó, mi a közepes, mi a gyenge az életműben. Minden szöveg egyenrangúvá válik. Ezt én nem szeretem, mert úgyszincs időnk mindent elolvasni: egy tanulmányok talán lehetne a feladata efféle eligazítás, sőt, ha úgy tetszik, osztályozás is.) Mikola Gyöngyi remekül elemzi Nabokov és Bunyin kapcsolatát – mármint az írásaikét (életrajzi sztorikkal nem nagyon foglalkozik; de ezt sem kritikaként mondom: lehet érdekes az életrajzra fűzött tanulmány, de végül is a műnek az életrajz ismerete nélkül kell működnie az olvasó számára); de tesz néhány sommás megállapítást, amiből mintha az jönne ki, hogy Nabokov, nem is tudom, mélyebb vagy filozofikusabb Bunyinnál (például „Bunyinnál nincs ilyen fokú azonosulás”, mármint a lírai ének a világ egészével való azonosulása); tudom, hogy Nabokov úgy érezte, meghaladta Bunyint, én viszont úgy gondolom, hogy ennek a fajta méricskélésnek az irodalom legmagasabb csúcsain (ahová Bunyin is tartozik, meg persze Nádas is, hogy visszatérjek rá – még kicsit berzenkedendő, hogy miért volt az a harcias Nabokov-ellenes hang, ami engem úgy bántott), szóval hogy nincs ennek sok értelme, na. Szerintem. (Ja, és persze Nabokovra is haragszom emiatt: hogy Freudot

utálta, az rendben, egyetérték; de Thomas Mannt miért? Csak mert kicsit máshogy fogta fel az irodalmat, mint ő?) Továbbá: Mikola Gyöngyi remekül elemzi egy Jevreinov nevű színházi rendező hatását Nabokovra, aki aztán a bolsevikoknak dolgozott (ez speciálisan olyan abszurd sztori, amit akár külön könyvben is meg lehetne írni; bár lehet, hogy már megírták). És persze a szerző a multidiszciplináris elemzés jegyében filozófusokat is hadba hív: Habermast és Bergson például – erről csak annyit mondanék (kicsit ismételve magam), hogy szinte bármelyik jelentős filozófust be lehet csalni egy ilyen tanulmányba. Csak egy példa: Wittgensteinről például nincs szó Mikola Gyöngyi elemzésében, de bármiikor lehetne írni egy jó kis tanulmányt Wittgenstein és Nabokov kapcsolatáról, amire Nabokov azt mondaná, hogy gőze sincs, mi ez: soha nem olvasta Wittgensteint. (Most felmerült bennem a gyanú: lehet, hogy azért épp ez jutott az eszembe, mert valaki írt is egy ilyen tanulmányt, és Nabokov valóban mondott ilyet?) És végül: Csernisevszkij, Tolsztoj, Csehov – csupa nagy téma, amiről Mikola Gyöngyi remekül ír; én meg persze kicsit kötözködnék mindezzel kapcsolatban, ha épp kákánicsomótkereshetnékem lenne, de csak azért, mert igazából azt érzem: milyen jó lenne leülni Mikola Gyöngyivel, és megbeszélni ezeket a kötözködéseimet: ha csak lelkesedem, akkor nincs miről beszélgetni.

Különben persze lelkesedem.

Mert Nabokovot élvezet olvasni, és mert Mikola Gyöngyi – főként az elbeszélések elemzésével – ezt oly sok ragyogó példán át megmutatja nekünk: nekünk (mármint az említett, kicsiny törzs tagjainak; különben nem emlékszem, honnan vettem ezt a kifejezést: mármint hogy egy „kicsiny, harsány törzs” vagyunk; alighanem valamelyik Nabokov-kutató találhatta ki, és valahogy megragadt az agyamban), tehát megmutatja nekünk, mármint Mikola Gyöngyi, nekünk, akik persze ezt eddig is tudtuk... de mit is? Hát azt (csak azért se fogom kiegyengetni ezt az utolsó bekezdést: ez a hebegés itt a zavaromat tükrözi? Nádassal vitatkozom?), hogy Nabokovot nem egyszerűen jó olvasni (Nádas Péter se tudott volna olyan szenvedélyes dühvel írni róla, ha nem lenne jó, mondom provokálólag), hanem egyszerre zsigeri és intellektuális élvezet, és neki, Mikola Gyöngyinek köszönhetően most még jobban értem, hogy miért...

Hála és köszönet érte.

P. S.: Ennek a könyvnek köszönhetően most még kevésbé értem, hogy Nádas Péter miért volt olyan dühös Nabokovra.

De most komolyan: még mindig olyan dühös vagy, Péter?

ÚJ KOROK, RÉGI TRAUMÁK, ÚJ LEHETŐSÉGEK

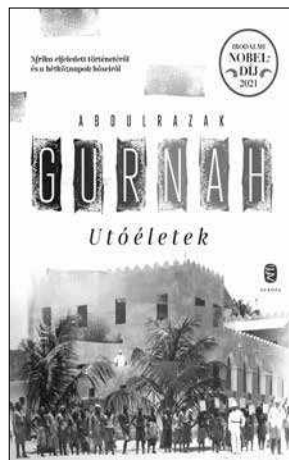
Abdulrazak Gurnah: Utóéletek

Az Európa Könyvkiadó hatalmas hiányt pótol a 2021-es irodalmi Nobel-díjas Abdulrazak Gurnah *Utóéletek* című regényének megjelenetésével Neset Adrienn fordításában. A 20–21. századi afrikai szépirodalom legnagyobb része több világnyelven, főképpen angolul, franciául és portugálul olvasható, de – különösen az utóbbi évtizedekben – a magyarul kiadott könyvek száma elenyésző. A legnagyobb presztízsű nemzetközi irodalmi kitüntetés, a Nobel-díjat Gurnah előtt mindössze egyetlen nem európai származású fekete-afrikai szerző, a nigériai Wole Soyinka kapta meg 1986-ban. Őt leszámítva az utóbbi évtizedekben a térségből a Svéd Akadémia kizárólag európai származású (egyértelműbben szólva fehér) írókat honorált, ennél fogva a közelmúlt magyar regényfordításában is ők dominálnak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy rosszul jár, aki például J. M. Coetzee, Nadine Gordimer vagy Jean-Marie Gustave Le Clézio írásait olvassa. Ám Gurnah az *Utóéletek*ben más nézőpontból, más háttértudással reflektál a kontinens késő 19. és 20. századi eseményeire, főhősei az Afrika keleti partvidékén élő szuahélik közül kerülnek ki, így az előbb említett szerzők olvasói is teljesebb képet kaphatnak a gyarmatosítás folyamatáról.

Az *Utóéletek* történelmi háttérét a németek kelet-afrikai gyarmatosítása adja. Német Kelet-Afrika nagyjából a mai Tanzánia, Ruanda és Burundi helyén terült el. Első kormányzóját, Carl Peterst 1885-ben nevezte ki Bismarck, és a kontinensnek ez a része egészen az első világháború végéig maradt a németek kezén. A regény cselekménye ennél jóval tágabb időszakot ölel át, az elsőként színre lépő főszereplő, Khalifa indiai származású apja 19. század közepére tehető gyerekkorának leírásától a Tanzánia 1961-es, Nagy-Britanniától való függetlenedését követő pár évig. Khalifa 1876-ban született, az évszám szimbolikusan is értelmezhető: egyebek közt ekkorra sikerült rávenni a zanzibári szultánt, hogy hivatalosan törölje el a rabszolga-kereskedelmet. Szintén ebben az évben alapították meg a brüsszeli földrajzi konferencián a Nemzetközi Afrikai Szövetséget, amelyet II. Lipót belga császár arra használt fel, hogy tudományos és hasznos színben tüntesse fel Közép-Afrika területére irányuló kizsákmányoló hódításait. Khalifa egyszerre az európaiaktól kapott szabadság és gyarmati leigázó törekvéseik gyermeke.

Gurnah aprólékosan és pontosan ábrázolja a német gyarmatosítást, gyakran foglal össze röviden olyan konkrét eseményeket, amelyeket a főszereplők nem élnek át, csak a kö-

Fordította Neset Adrienn
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2022
384 oldal, 4399 Ft

vetkezményeket és az általános közhangulatot érzékelik belőlük: ilyen Bushiri felkelése vagy a maji-maji lázadás. Ezeknek az eseményeknek a leírása mellett, hogy az olvasónak bemutatja a kor valóságát és segít megérteni a németek uralmának történeti kontextusát, megteremti az atmoszférát ahhoz, hogy közvetlen fizikai fenyegetés nélkül is érezhető legyen a főszereplők mindennapjaira gyakorolt nyomásító hatása. Bár a városban biztonságban vannak, és a távolról jövő rémisztő hírekkel szemben saját életükre igyekeznek koncentrálni, a háborús helyzet okozta gazdasági nehézségek őket is sújtják.

A regény három nagyobb részből áll. Az első szakasz az első világháborút megelőző időszakban játszódik, főszereplői Khalifa és barátja, Ilyas, annak kishúga, Afiya, valamint Khalifa felesége, a sokat zsörtölődő Asha. A második rész a gyarmati német hadsereghez, a Schutztruppéhoz csatlakozó Hamza élményeit mutatja be. Az afrikai katonák, az aszkarik kiképzésének kegyetlensége és a háború borzalmai a cselekmény szerves részét képezik, de Gurnah ebben a regényében nem a szörnyűségekre összpontosít. Nem hallgatja el a történeteket, viszont elsődleges célja nem a rémségek bemutatása, a megtörtént események inkább kiindulási alapként szolgálnak a főhősöknek, hogy a harmadik részben az átéltek – illetve Hamza esetében túléltek – után élhessék a saját életüket. Az olvasó pedig, magáévá téve a szereplők emlékeit, előzetes tudással, egyfajta olvasói tapasztalattal felvértezve értelmezheti a cselekedeteiket és az érzéseiket, amelyeknek múltban gyökerező mozgatórugóit azok sokszor még önmaguk előtt is igyekeznek leplezni, távol tartva magukat a fájdalmas emlékektől.

Nem véletlen, hogy a harmadik rész terjedelme hosszabb, mint az első kettőé összesen. Az író kifejezetten kedvez az általa teremtett karaktereknek, minden nehézség ellenére igyekszik minél teljesebb életet adni nekik. Gurnah az olvasóval is jól bánik, a háború borzalmait – Hamza élményeit leszámítva – legtöbbször a történeti összefoglalás távolságával mutatja be, így a befogadó könnyebben belefeledkezhet a főszereplők mindennapi örömeibe és gondjaiba. A harmadik részben az angol gyarmati uralom jelenléte is sokkal kevésbé érezhető, mint az első vagy a második részben a németeké. Az angol gyarmatosítás hatása szinte csak a főszereplők életét kézzelfoghatóan befolyásoló tények ismertetésére szorítkozik, a fókuszban a személyes történetük, egymáshoz való viszonyuk áll.

Ennyiből talán már sejthető, miért *Utóéletek* a könyv címe. Gurnah maga is kifejti egyik interjújában: „Mindig érdekelt, hogy mit lehet visszaszerezni egy trauma után. A cím erre reflektál – a traumatikus élmény után következő másik életre –, és nagyra becülöm, ahogy az erőszakos időszakokon keresztülmenő emberek összeszedik magukat és visszaszerzik, ami megmaradt az életükből.”¹ Nem Hamza az egyetlen, aki megjárja a maga poklát, Afiyanak és Ashának is sokat kell szenvednie. A férfiak dominálta társadalomban fiatalabb korukban senkit nem érdekel ambíciójuk vagy boldogságuk; a trauma tehát a műben általánosabb fogalomként jelenik meg, nem kizárólag a gyarmatosítás következményeként.

A történelmi korszakok egymást váltják, minden kor új lehetőségeket ad, és egy boldogabb, teljesebb „utóélet” megvalósítását hordozza magában. Ilyast szegény, hányatott gyerekkorától a német gyarmatosítók gondoskodása menti meg, később ezért is csatlakozik önként a Schutztruppéhoz. Hamzának viszont éppen a Schutztruppében eltöltött idő különösen megrázó, ő az angolok uralma alatt kezd új életet. Hamza gyermeke pedig, akit szintén Ilyasnak neveznek, Tanzánia függetlenné válása után kap lehetőséget egy német ösztöndíjjal arra, hogy családja múltjának elvarratlan szálai után nyomozzon. A cím ennélfogva a különböző társadalmi rendszerek, történelmi korszakok saját, jellegzetes traumáira is utal, amelyeket az egyén egy rákövetkező időszakban, számára ideálisabb körül-

¹ Nicola Cheong: *Returning to War: PW Talks with Abdulrazak Gurnah*. Publishers Weekly, 2022. június 17. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/authors/interviews/article/89634-returning-to-war-pw-talks-with-abdulrazak-gurnah.html>

mények között dolgoz fel. Ez a rendszerek váltakozása mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy nincsen tökéletes berendezkedés, és bár vannak egyértelműen nehezebb korszakok, de egyénfüggő, hogy valaki az adott időszak alatt a személyes traumáját éppen átéli vagy feldolgozza.

A regényben meghatározó az írás motívuma. Khalifa, Ilyas, Hamza és Afiya mindannyian tudnak írni-olvasni, és ez a képesség általában váratlan helyzetekben kedvezően befolyásolja a sorsukat. Ilyast német telepek veszik pártfogásukba és egyházi iskolában taníttatják, így a háborúban híradósként szolgálhat, és hozzá hasonlóan Hamza is részben írni-olvasni tudása miatt kerül kivételes helyzetbe a katonaságnál. Afiyának valószínűleg az életét is megmenti, hogy Ilyas megtanította írni, és Hamzával való kapcsolatának alakulásában is meghatározó, hogy ismeri a betűket. Az ifjabb Ilyas pedig írói tehetsége révén kerül ki Németországba, ahol családjá múltja után nyomozhat. Az írnutudásnak is van tehát *utóélete*; előre nem várt módon profitálnak belőle a karakterek.

Ugyanaz az írott műalkotás különböző jelentőséggel bír az egyes szereplők számára, valamint reflektál a köztük lévő viszonyra. Asha kaszidákat diktál Afiyának, és nagyon elégedett, hogy a lány az arab költészettel foglalkozik a „hitetlen” tankönyvek helyett, míg Afiyának leginkább az számít, hogy képes-e elég szépen megformázni a betűket. A Hamzát pártfogásába vevő német katonatiszt a fiúban romantikus szellemet látva Schillertől a *Műzsák almanachjának* 1878-as kötetét ajándékozza neki. Később a fiút gyógyító lelkész egy ideig visszatartja az ajándékot, úgy véli, hogy az afrikai nem képes teljes mélységében megérteni a benne leírtakat. Hamza Afiyának ebből a kötetből fordítja le az egyik Schiller-vers első négy sorát. Ő a Schutztruppében eltöltött időből utólag ezt tudja „hasznosítani”; a könyv egyben az identitásának is a részévé válik, hiszen amikor adnia kell valami személyeset a lánynak, akkor innen választ idézetet. A műalkotásoknak eképpen szintén van *utóéletük*, és nem csak az emberek esetében: Hamza fordításán keresztül a szuahéli kultúrába integrálódik a romantikus német költemény.

A 2020-ban megjelent *Utóéletek* Gurnah legutóbbi, tizedik regénye. Az első mű az 1994-ben kiadott *Paradicsom* (Paradise), amely abban az évben a Booker-díj szűkített listáján is szerepelt. A magyar kötet utolsó lapjain olvasható ígéret szerint az Európa Könyvkiadó ezzel a művel fogja folytatni Gurnah életműsorozatát. Hamza történetét egyre jobban megismerve lassan világossá válik, hogy a fiú a *Paradicsom* főszereplőjével, Yusuffal azonosítható. Ez azonban ne tántorítsa el az olvasót attól, hogy előbb vegye kézbe az *Utóéleteket*, a két regény két önálló történet, az egyik a másik ismerete nélkül is érthető és élvezhető. Hamza és Yusuf azonossága itt leginkább azért említésre méltó, mert az *Utóéletek* cím értelmezését kiterjeszti az irodalmi alkotás és a befogadás folyamatára is. A *Paradicsom*ot befejezve – amelynek kisebb a terjedelme, és a cselekmény is rövidebb időszakra összpontosul – nyitva marad a kérdés, hogy Yusuf élete hogyan folytatódott. Az olvasó az *Utóéletek*ben ráismerhet Hamza fiatalkorának egy-két mozzanatára, amely visszavezeti a korábbi olvasmányélményre. Ezzel párhuzamosan a cím utalhat az író és karaktereinek viszonyára is. Ahogy a szerző kegyetlenségeknek vetheti alá a szereplőt, úgy hatalmában áll békésebb életet adni neki, és talán – bár ez tényleg pusztá feltételezés – az írónak időnként szintén kellemes lehet, ha egy előzőleg nem kímélt karakterének sorsát jobbra fordíthatja.

A *Paradicsom* és az *Utóéletek* kapcsolata emlékeztet Chinua Achebe magyarul is olvasható első két regénye, a *Széthulló világ* és az *Örökké nyugtalanul* viszonyára. Az 1958-ban megjelent *Széthulló világ* a mai Nigériában élő ibo törzs tagjainak életét mutatja be a 19. század végén, a mű utolsó részében már az angol gyarmatosítók is feltűnnek. A két évvel később kiadott *Örökké nyugtalanul* főszereplője az első regény főhőisének unokája, a cselekmény ideje pedig a Nigéria 1960-as függetlenedését megelőző évekre tehető. Ehhez hasonlóan a német gyarmatosító jelenlét csak a *Paradicsom* végén válik igazán meghatáro-

zová, Yusuf kalandjain keresztül Gurnah az európaiaktól nagyrészt még érintetlen Kelet-Afrikába kalauzolja az olvasót, míg az *Utóéletek* ugyanezen a helyszínen játszódik, de a németek (később a britek) uralma alatt. Yusuf – avagy Hamza – mindkét regényben utazást tesz a tengerpart felől a szárazföld belsejébe, de egyikre sem teljesen önként vállalkozik: az elsőre egy szuahéli kereskedő, a másodikra a német hadsereg viszi. Az *utóéletek* tehát irodalomtörténeti kontextusban is értelmezhető, a Gurnah művei között lévő összefüggés az egyik legismertebb fekete-afrikai szerző első két regényére utal vissza.

Az *Utóéletek*ben Ilyas sorsa tartogatja a legváratlanabb fordulatokat. Melegszívű a húgával, ugyanakkor önként jelentkezik a Schutztruppéhoz, mivel a németek vele csak jót tettek. Az Ilyas név az Illés arab megfelelője; a modern hős épp annyira kérlelhetetlen, ha lojalitásról van szó, mint próféta elődje. A férfi az első világháborúban egyszerűen eltűnik, még a haláláról sem sikerül megbizonyosodni. Illés próféta nem halt meg, az Ószövetség szerint forgószél ragadta fel a mennybe. Az Újszövetségben néhol Keresztelő Szent Jánosba látják bele Illés lelkét, Ilyas pedig az első világháború előestéjén otthagyja afrikai közösségét, és élete hátralévő részében a németek ügye mellé áll. Az *utóélet* szimbóluma ezáltal biblikus szintre emelkedik: a muzulmán, szuahéli származású Ilyas a német, keresztény kultúrában talál új életre.

Gurnah könnyen követhetően és választékosan fogalmaz, Neset Adrienn magyar fordítása kitűnően visszaadja a mű atmoszféráját: az *Utóéletek* gördülékenyen olvasható és érdekes regény, bár néhol rövid történelmi összefoglalók akasztják meg a cselekményt. Magyar szemmel talán kevésbé tekintünk kuriózumként a 20. század elejének német nyelvi és hatalmi dominanciájára, mint ahogyan ezt egy angol nyelvű vagy afrikai befogadó teszi, ez azonban – kulturális hidat képezve Közép-Európa és Afrika között – csak közelebb hozza a hazai olvasóhoz a gyarmatosított Afrika világát.

VIGYÁZAT, MÉLYFÖLD!

Gera Judit – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya – Daróczi Anikó [szerk.]:
A holland nyelvű irodalom története

A nemrég megjelent, hiánypótlónak szánt németalföldi irodalomtörténet igazi „mestermunkája” lehetett volna az egyetemi szakként, külön diszciplínaként alig negyven éve létező magyar néderlandisztikának. Sajnos azonban nem sok jót lehet elmondani róla.

A bonyodalmak már a legelején elkezdődnek. A kötet olyasmit hirdet a címében, amit ma már a legkonzervatívabb irodalomtörténészek sem tartanak elképzelhetőnek. Igaz, mintha aztán visszakoználak ettől a hangzatos deklarációtól a kötet szerkesztői, a bevezetőben olvasható nyilatkozatukban ugyanis már így mutatják be munkájuk felépítését (sajnos a könyv jó részére jellemző suta nyelven):¹ „Az időrendben megírt, nyolc fejezetre tagolt hagyományos irodalmi áttekintésbe rövidebb szövegek, úgynevezett medálók ágyazódnak, megtörve a főszöveget. (...) Mind a kétfajta szövegben a holland nyelvű irodalom tükröződik különböző fénytörésekben. Reményeink szerint a tükröződések sokféleségéből, a vetett kép töredékeiből a holland irodalom gazdag és összetett képe rajzolódik ki.” És még ebben a meghatározásban is felfedezhető némi reflektálatlanság; talán szerencsésebb lett volna úgy fogalmazni, hogy „gazdag és összetett kép rajzolódik ki a holland nyelvű irodalomról” (bár azt a fránya határozott névelőt is jó lenne valahogy kiiktatni). Egy mai irodalomtörténésznek tudnia, éreznie kell, hogy minden tudományos diskurzus „csak egy nézet”. Ha azonban valakinek nincs „nézete” vagy elképzelése, néán víziója, ha még csak nem is reflektál arra, mit miért, hogyan csinál (vagy nem csinál), mit szeretne megmutatni, inkább ne fogjon nagyszabású irodalomtörténeti vállalkozásba.

¹ Igencsak megnehezíti az olvasást, hogy a könyv tele van rossz vagy ügyetlen mondatokkal. Csak néhány példa: „Merész Károly három házasságából nem született fia”, „Ezek az eltérések az elmúlt évtizedekben inkább erősödtek, mint közeledtek egymáshoz”, „És amikor Sara bajba kerül, egy katolikus kertész leánya menti ki a bajból egy parasztasszony fiának a segítségével”. Ezekből a pongyolásokból is látszik, hogy a kötet szerkesztője sem figyelt eléggé. Nagyon sok terminus szerepel más-más alakban a különböző szerzők által írt részekben, például A Középkor alkonya – A középkor alkonya (de néha akár egy bekezdésen belül is, például Staaten-Generaal és Staten-Generaal). Helyesírási hiba is maradt a szövegben bőven, például „Descartes-i”, „patriotisme” (helyesen: patriottisme), vagy „izadtságával (sic!) van megművelve”. Előfordulnak nyelvi tévesztések is, például „a Het Lied” (helyesen: az Het Lied), vagy helytelen elválasztás, mint „stadho-uder” (a diftongus miatt nem lehet elválasztani a szót).

Osiris Kiadó
Budapest, 2022
454 oldal, 5980 Ft

Aki kicsit is követi a holland irodalomtörténet népes szerkesztőgárdájának a munkását, a kötetet kézbe véve azonnal észleli, hogy szinte kivétel nélkül mindenki korábban már publikált tanulmányait adta bele a közösbe; nem csoda, hogy ennyire elegyes lett a könyv anyaga. Az egységet az egyes korszakokat bemutató bevezetők hivatottak biztosítani, két értelemben is: visszatérő strukturáló elemként szolgálnak, és a folyamatszerűség illúzióját keltik. Igazából azonban nem tudják betölteni a nekik szánt összekötő szerepet, mivel elválnak a „főszövegtől”, a konkrét irodalomtörténeti bemutatástól (eseménytörténetet és eszmetörténetet kapunk némi társadalomtörténettel, de sohasem az irodalom társadalomtörténetével), és egymáshoz se igen kapcsolódnak. Az irodalomtörténeti rész viszont nem egyéb „portrék” soránál, lényegében a szerzők életrajzát és műveik felsorolását kapjuk (ami néhol kiegészül a cselekmény összefoglalásával),² esetleg a bemutatásban még röviden kitérnek a főbb motívumokra vagy stíláriis jellegzetességekre is. Ezt a megközelítésmódot már régebben is csak valamiféle közmegegyezés fogadtatta el irodalomtörténetként, mára azonban teljesen kiváltotta a Wikipédia (amely rugalmasabb formát is kínál). A mozaikosságtól és az additív szerkesztéstől unalmas és fárasztó lesz a könyv. Mindössze néhány „medál” és a Daróczi Anikó által jegyzett középkori fejezet jelent üdítő kivételt, ezek képesek közvetíteni azt, ami a lényeg volna: az olvasás és az irodalomról való gondolkodás örömet.

Nem kevésbé problematikusnak látom, hogy a választott, a szerkesztők által „hagyományosnak” nevezett irodalomtörténeti megközelítés rendre lehetetlenné teszi más – szerintem nem kevésbé fontos – szempontok érvényesítését. Az egyik buktató a szerzők feltétlen ragaszkodása a „holland nyelvű irodalomhoz”. Erasmus például kifejezetten azzal az indokkal kap egy, azaz egy oldalt a vastkos könyvben, hogy nem írt, nem (szívesen) beszélt népnyelven... Ami igaz is, de például tudvalevő, hogy az első németalföldi nyelvtanra, Spieghel *De Twee-Spraack*-jára (1584) hatással voltak Erasmus nyelvészeti elgondolásai. Nem beszélve arról az apróságról, hogy hány, de hány író, gondolkodó (vagy egyszerűen csak az anyanyelvét is használó) emberre volt és van mindmáig hatással Erasmus... Ha valakiről, akkor róla elmondható, hogy megtermékenyítette a németalföldi irodalmat (is). Ráadásul a holland nyelvű irodalom jelen történetébe még csak nem is a saját jogán került be Erasmus, nyúl farknyi és érthetetlenül száraz bemutatása a javarészt műkedvelő retorikusok tevékenységének az ismertetésébe ékelődik, azon az alapon, hogy felfedezhető bizonyos párhuzamok.³ Egyébként (a nyelvi szemponttól függetlenül) máshol is előfordul, hogy egy jelentős szerző legfeljebb irodalomtörténeti érdekességgel bíró személyek vagy irányzatok apropóján említetik – Rudy Kousbroekről, a huszadik század második felének talán legeredetibb, legszellemesebb szerzőjéről kizárólag egyik recenziója kapcsán emlékezik meg a könyv, ugyanis írt a maga korában híres, de mára – szerintem méltán – elfeledett Madelon Lulofs egyik könyvéről. Pedig Kousbroek neve akár az indonéz gyarmat (tábor)irodalmának a bemutatásánál is előkerülhetett volna.⁴ Sok eset-

² Kicsit érthetetlen, miért kell – néha elég hosszan – összefoglalni a művek cselekményét, főleg abban az esetben, ha azok ismertek (mai) magyar fordításban. Az is kiderül, hogy még a cselekményt se lehet jól összefoglalni, ha valaki nem érti, nem értelmezi a könyvet – erre példa sajnos Willem Elsschot *Sajt* című kisregényének a bemutatása.

³ Az egyik Bitskey István által írt szép „medál” röviden foglalkozik Erasmus korabeli magyar fogadtatásával (a szöveg nem meglepő módon gyakorlatilag megegyezik a Szépművészeti Múzeumban rendezett „Rembrandt”-kiállítás katalógusába írt előszavának vonatkozó részével). Ha már szempont volt a magyar–németalföldi kapcsolódások bemutatása, nem egészen világos, miért nem szól külön „medál” a nagy humanista huszadik századi magyar recepciójáról, Thienemann Tivadartól mondjuk Cs. Szabó Lászlóig.

⁴ Ugyanígy még csak meg sem említi a kötet olyan fontos és jó szerzőket (a Magyarországon is ismerteket sorolom), mint Van der Heijden, Brusselmans, Hertmans, Olyslaegers, Terrin, Thomése – miközben külön bekezdések szólnak másod- és harmadvonalbeli írókról. A könyvben sok az

ben mintha egyszerűen nem működött volna az irodalomtörténetet jegyző szerzők minőségérzéke.

Ugyanilyen torzító hatása van a szigorúan területi alapú, „németalföldi” szempontú, a határokon túlra alig-alig kitekintő, a nagyobb összefüggéseket figyelmen kívül hagyó, csőlátó bemutatásnak. A könyv tizenhatodik és tizenhetedik századi fejezeteit olvasva például senki sem érzékeli majd, hogy ebben az időszakban olyan átalakulás zajlott Németalföldön, amely alapján változtatta meg Európa, sőt, a világ addigi gazdasági rendjét és nagyhatalmi konstellációját. Ezek a részek is szépen belesimulnak a többi, meg lehetőségen unalmas fejezet közé.

A harmadik probléma, hogy a könyv szerzői, ha nem is érzékeltetik a tizenhatodik-tizenhetedik századi észak-németalföldi változás nagyságrendjét és messze sugárzó hatásait, a Habsburg fennhatóság alatt maradt déli területek helyett végig Északra koncentrálnak. Ami két szempontból is kifogásolható döntés: egyrészt megerősíti azt a sztereotip képet, hogy Dél kulturálisan elmaradottabb és/vagy konzervatívabb lett volna (Dél-Németalföld általában is mindig csak Hollandia *után*, néha csak annak apropóján szerepel a könyvben, de olyan is van, amikor egyenesen „rossz példaként” kerül elő). Másrészt így nem lehet megrajzolni a magyar-németalföldi kapcsolatok történetét sem – márpedig ez is a szerkesztők bevallott célja volt –, a dél-németalföldi-magyar kapcsolatok ugyanis már csak az egyazon birodalomba tartozás következtében is összehasonlíthatatlanul sokrétűbbek voltak.

Végezetül a korszakolásból is hasonló gondok adódnak; az egyes fejezetek szerzői ugyanis nem, vagy alig dolgoztak össze. Egy példa: a diszkrimináció különböző formáiról folytatott, az ötvenes-hatvanas évektől folyamatosan jelen lévő diskurzusok *nem* érthetők meg pusztán a gyarmati múltból és a több hullámban Hollandiába érkezett, eltérő háterű bevándorlók jelenlétéből, mint azt Gera Judit sugallja a második világháborút követő időszak bemutatásában. Az előző fejezetet jegyző Pusztai Gábor röviden szót ejtett arról, hogy a hollandok többsége meglehetősen közömbösen viszonyult a zsidók deportálásához, a hatóságok pedig együttműködtek a megszálló németekkel. Gera Juditnak legalábbis illett volna megemlítenie, hogy az emiatt érzett büntudat mindmáig erősen hat a holland társadalomban, és alapvetően ebből táplálkozott és táplálkozik ma is a rasszizmus bármilyen formájával vagy akár csak lehetőségével (illetve az állami beavatkozással) szembeni rendkívüli érzékenység – gyakran túlérzékenység. Ahogyan esetleg arról is szót lehetett volna ejteni, hogy maga a konformista beállítottság is mélyen gyökerezett a holland társadalomban, legalább a tizenkilencedik századig, az „oszloposodásig” (az egyes társadalmi csoportok világnézetén alapuló teljes elkülönüléséig) vissza lehet vezetni.

A könyv az Osiris tankönyvtár-sorozatban jelent meg, ezért is fájdalmas, hogy elég sok tárgyi tévedés maradt benne. Tényleg csak mutatóba néhány. A bevezetőben szó esik „a holland függetlenségi harcról”, amely 1568-ban kezdődött volna. A helyes terminus a (németalföldi) „felkelés”. A felkelés főleg a régi szabadságok megőrzésére irányult, az esetleges függetlenedés szövege sem került, de annyira, hogy a rendek II. Fülöp trónfosztását követően Franciaországnak, majd Angliának is felajánlották a trónt, és csak Leicester kudarca után döntöttek úgy, hogy merőben szokatlan módon az Össztartományi Gyűlés legyen a szuverén – ezt egyébként Réthelyi Orsolya helyesen mutatja be a tizenhatodik és

---

esetlegesség. Például külön kis rész foglalkozik a gyerekirodalommal – de a bemutatásból kimeradnak például olyan, magyarra is lefordított Andersen-díjas szerzők, mint Moeyaert és Tellegen –, viszont hiányzik a népszerű, nagy hagyományokra visszatekintő és szemléletformáló kabaré ismertetése, amely pedig olyan, irodalmi körökben is elismert virtuóz szerzőkkel büszkélkedhetett, mint a verstani műveket is alkotó Drs. P. (akit talán a mi Romhányi Józsefünkhöz hasonlíthatnánk).

tizenhetedik századi fejezetekben. Máskülönben azonban sajnos ezekben a fejezetekben is sok a tévedés. „A régensek a II. Orániai Vilmos halála utáni hatalmi vákuumban alkalmasnak találták a helyzetet arra, hogy megszüntessék a helytartói tisztséget, és a helytartót száműzzék. Megkönnyítette a dolgukat, hogy II. Vilmos fia, III. Vilmos csak néhány hónappal apja halála után született meg” – olvashatjuk például a 105. oldalon. (III.) Vilmos nyolc nappal apja váratlan halála (1650. november 6.) után született – születését beárnyékolta apja halála, ami hatással volt a személyiségére és későbbi tetteire is, annyiban biztos, hogy nők nevelték... Kiskorúsága idejére gyámokat rendeltek mellé, de szó sem volt arról, hogy száműzték vagy akár csak persona non gratának tekintették volna. Vilmos Hágában és a család bredai birtokán nevelkedett, és mint az Orániai család oly sok későbbi sarja, a leideni egyetemen tanult (ha nem is „rendes” diákként). Az sem igaz, hogy a helytartói tisztséget megszüntették volna 1650 után, legfeljebb nem (mindig) töltötték be. Az 1651-es Nagy Gyűlekezeten olyan döntés született, hogy minden tartomány szabadon dönthet arról, választ-e helytartót. Később Cromwell nyomására Holland tartomány raadpensionarisa, Jan de Witt egy titkos záradékban az Össztartományi Gyűlés nevében kinyilvánította, hogy az Orániai ház tagjai a jövőben nem lehetnek se helytartók, se főparancsnokok – ezt azonban nem mindenki fogadta el. Még később ösztartományi szinten olyan kompromisszum született, hogy ne tölthesse be egy és ugyanazon személy a helytartói és a főparancsnoki tisztséget – ami aztán kapóra jött a jó hadvezéri képességekkel megáldott Vilmosnak, amikor a katasztrófaévből (1672) először csak egy csata erejéig visszahívták a rendek... A legnagyobb baj mégsem magával a tárgyi tévedéssel van, hanem azzal, hogy a bemutatásban ezáltal teljesen elsikkad sok, Németalföldre igencsak jellemző mozzanat, melyek érzékeltetésére pedig módot adna a történet: ilyen például a partikularizmus, a folytonos megegyezékényszer. Talán az a legkülönösebb a holland történelemben, hogy a széthúzás ellenére végül valahogy mégis mindig sikerült megőrizni az „egységet”, vagy legalábbis a működőképességet. Őszintén szólva azt sem értem, hogy a tizenhetedik századi németalföldi irodalmi műfajok bemutatásából hogyan maradt ki a pamfletirodalom.⁵

A tizenhetedik századi vallási helyzettel kapcsolatban is több téves állítás hangzik el. Réthelyi hangsúlyozza, hogy az új államban a kálvinizmus vált dominánssá, az állami hivatalok betöltésénél komoly előnyt jelentett, ha a jelölt tagja volt valamelyik református felekezetnek – bár az nem feltétlenül volt feltétele az alkalmazásnak. Az viszont már hatalmas tévedés, hogy, idézem: „A többi protestáns felekezet tagjai – az evangélikusok, baptisták, mennoniták, remonstránsok – szabadon és nyilvánosan gyakorolhatták vallásukat”. Hát nem, ezeket legfeljebb megtűrték, néha kifejezetten üldözték, mindenesetre zaklatták (a mennonitákat például főleg azért, mert megtagadták a fegyverviselést) – még az evangélikusok jártak a legjobban, de ők is inkább csak Amszterdamban, amely nagyváros, sőt, világváros volt. De ez esetben is az a legnagyobb baj, hogy a Réthelyi által felrajzolt *képtorzó*: még csak szó sem esik a nagyszámú „ingadozóról” (akik igazából csalódtak minden egyházban, esetleg hívők voltak még, de kivártak), sem az elit erasmianus „vallásosságáról” vagy a spiritualizmus jelentős áramlatáról. Ahogyan arról sem, hogy nemcsak a református egyházat rengette meg egy félelmetes formát öltő ellentét a tizenhetedik században, hanem szinte az összes egyházra és felekezetre a folytonos szakadozás volt jellemző – ami a huszadik századig biztosan alapvető élménye volt a hollandoknak.

A sok anakronizmus is zavaró. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy a szerzők így próbálták kompenzálni megközelítésük régimódiságát – a középkori és a kora újkori rész-

⁵ A Wilhelmus kapcsán – ha már olyan fontosak a kulturális kapcsolatok – illetet volna megemlékezni Bibó István szép elemzéséről, az egyik legszebb holland tárgyú magyar szövegről. Bibó István: A hatalom humanizálása: az európai politikai fejlődés értelme. In: *Uő.: Összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Kalligram, 2016, 361–365.

ben szerepel például a szakma, a sláger, a profi, a fogyasztás, a külföld szó, igaz, egy részük néha legalább idézőjelben. Van azonban, ahol az idézőjel sem segít. Gera Judit a tizennyolcadik században élt Betje Wolff kapcsán elítélőleg emlegeti a „precízekeket” (164.). Ezt a holland „preciezen” fordításának szánhatta. A *preciezen* a „*rekkelijken*”-ekkel (megengedők) ellentétes irányzat, az elnevezést eredetileg a kontraremonstránsokra használták, akik a predesztináció kérdésében az ortodox álláspontot képviselték, tehát a kifejezést „merevek”-nek vagy esetleg „szigorúak”-nak lehetne fordítani.

Inkább nem is mondom tovább, mert a hibák sorolása (tizenöt oldalt írtam össze apróbb-nagyobb tévedésekből, illetve a megjegyzéseimmel) még a könyv olvasásánál is kevesebb örömet okoz nekem. Laposnak elég laposra sikeredett az új németalföldi irodalomtörténet, de még csak nem is elég alapos. Egyetlen hosszúra nyúlt leckefelmondás az egész. *A holland nyelvű irodalom története* így is megkerülhetetlen munka, de inkább csak abban az értelemben, hogy elveszi a helyet más könyvek elől. Nem hiszem, hogy a közeljövőben bárkinek is kedve támadna másik, akár alapvetően eltérő szemléletű holland irodalomtörténettel jelentkezni – és ha mégis, akkor sem valószínű, hogy ezek után találna rá kiadót. Féltő az is, hogy a németalföldi irodalomnak megnyerni kívánt olvasókat is inkább csak elijeszti majd ez a mostani munka. Ne legyen igazam.

AMIKOR AZ OLVASÁS KIHÍVÁS

María Gainza: *Látóideg*

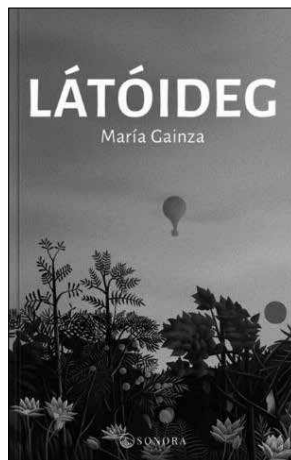
María Gainza argentin író *Látóideg* című műve 2021-ben jelent meg a Sonora Kiadónál Miklós Laura fordításában, aki egyben a kiadó alapítója is. A Sonora mikrokiadó elsődleges célja, hogy kortárs latin-amerikai szerzők műveit ismertesse meg a magyar olvasóval.

A regény először Buenos Airesben a Mansalva Kiadó (2014), majd két évvel később Santiago de Chilében a Laurel Kiadók (2016) gondozásában jelent meg, de a nemzetközi figyelmet a harmadik, barcelonai kiadás hozta meg (Anagrama Kiadó, 2017), aminek eredményeképpen rövid időn belül közel húsz nyelvre lefordították.

A *Látóideg* a szerző második kötete, esszégyűjteményét követően az első szépirodalmi műve. Nehéz meghatározni a műfaját: olvasható regényként, novella- vagy esszégyűjteményként, művészeti alkotások által egybefűzött mikro-(auto)fikciók halmazaként, így a tizenegy történet egy regény fejezeteinek, de akár önálló elbeszéléseknek, szövegeknek is tekinthetők. Amikor hozzájutottam a könyvhöz, épp covidos láztól szenvedtem, s noha kíváncsian vettem kézbe, hiszen a mesés szép borító¹ igazán vonzóvá tette, csak itt-ott volt erőm beleolvasni, ezért a rövidebb vagy figyelmet felkeltő címmel rendelkező történetekkel kezdtem. Majd a gyógyulásom ritmusában a korábban mellőzötteket is elolvastam, összevissza ugrálva a könyvben. Pár hete ismét kézbe vettem és újra elolvastam a művet, most viszont szigorúan követve a tartalomjegyzékben megadott sorrendet, és azt tapasztaltam, hogy mindkét olvasási mód működik, mindkettő kifejezetten izgalmas és élvezetes. A könyvet alkotó tizenegy szöveg olvasható egymástól független novellaként, az olvasó által választott sorrendben, de regényként is.

María Gainza Miklós Laurának adott interjújában a kötet műfaji besorolásáról a következőképpen nyilatkozik: „A *Látóideg* az újságírásból, a prózából és a költészetből táplálkozott: büntetlenül vettem át dolgokat innen-onnan [...]. Az a helyzet, hogy ezt csak most látom. Miközben írtam, nem tudtam, mit csinálok. Szerintem a dolgok báját a tudatlanság adja, és amikor tudatosan csinálunk valamit, sajnos a báj elveszik. [...] Amit viszont elmondhatok, az az, hogy a szövegeket szövegekként és nem novellákként képzeltem el, valahol az esszé, a kritika és az elbeszélés között. Soha nem láttam regényként, de értem, ha a narrátor hangja és az elbeszélésekhez társított szerkezet egy regény ívét rajzolja ki.”²

Az egyes szám első személyben beszélő narrátor miatt a mű önéletrajzi regényként is olvasható, hiszen María Gainza

¹ A magyar nyelvű kiadás borítóterve Miklós Martin munkáját dicséri.

² „Az egyetlen bizonyosságom, hogy az emlék fikció” (Interjú María Gainzával), 1749, 2021. 12. 02.

Fordította Miklós Laura

Sonora Kiadó

Siklós, 2021

158 oldal, 3990 Ft

elsősorban műkritikusként ismert a hazájában, így nem meglepő, hogy az írások kiindulópontjaként festmények, grafikák, illusztrációk szolgálnak, és ezek az elbeszélő személyes élményeihez, sokszor életének egészen intim pillanataihoz kapcsolódnak. Mindegyikben művészeti alkotások vezetnek el a narrátor életének egy-egy fontos mozzanatához és fordítva, miközben érdekes kiegészítő információkat kap az olvasó a műalkotások keletkezéséről, a művészek életéről, vagy éppen a művészeti korszakról, melyben éltek és alkottak.

Az olvasóban felmerülő kérdésre, miszerint autobiografikus művet tart-e a kezében, a szerző válasza így hangzik: „A könyv annyiban önéletrajzi, amennyiben az egész irodalom. De sosem a valóság fénymásolata, mert ahhoz, hogy életet leheljünk valamibe, jó nagy adag fantáziára van szükség. Engem az emlékezet fabulája érdekel, az érzések megfoghatatlansága, a szavak használatának lehetetlensége, amikor valami olyat [akarnak] elmondani, amit nem tudunk, ahogy Cézanne magyarázta a műkereskedőjének: »Értse meg, Monsieur Vollard, van egy aprócska érzésem, amit nem tudok kifejezni. Mintha lenne egy aranyérmém, és nem tudnám használni.« Azt hiszem, az egyetlen bizonyosságom, hogy az emlékek fikció: mindannyiunk nyakszirti lebenyében ott van egy beépített projektor, ami állandó moziként működik. Egyszerre vagyunk rendezők és nézők, és magunknak vetített filmek adnak értelmet az életünknek.”³

A könyv olvasása során gyakran jutott eszembe Julio Cortázar, akit Esterházy Péter sokféleképpen jellemzett: „Legezzünk (megint) egy kicsit. A világirodalom egyik legmagányosabbja. A világirodalom egyik legnagyobb formaművésze (ezért is mondhatja és talán ezért is mondja, hogy »minden nappal rosszabbul kell írni, mert csak a mélypontra elérve lehet a felszínre jutni és konvencióktól mentes, hiteles alkotást létrehozni«). A legeurópaibb latin-amerikai [...]. A legkevésbé ismert a század legnagyobbjai közt. A dél-amerikai sztárok, Borges, Paz, García Márquez, Vargas Llosa, Fuentes közül őt ismeri a legkevésbé a nyájás.”⁴ Nyilván María Gainza számára is kikerülhetetlen szerző Cortázar, hiszen az argentin irodalom egyik legmeghatározóbb alakja. Cortázar írásmódja kapcsán az irodalomkritikusok gyakran emlegetnek két jelzőt: „fárasztó és felszabadító”. Cortázar művei igazi intellektuális kalandot, kihívást jelentenek az olvasónak, észrevétlenül kibillentik passzivitásából, s arra készítetik, hogy aktív befogadóvá váljon, ami valóban lehet egyszerre fárasztó és felszabadító is. Gondoljunk csak Cortázar „nyitott könyvére/regényére”, a *Rayuelára*,⁵ ahol az író szándékosan két eltérő olvasásmódot ajánl fel. Az egyik változatnak az első négyszáz oldal után vége szakad, míg a másik a számozott részek közti, kijelölt sorrendű ugrálással magába öleli a „mellőzhető fejezeteket” is. A meglepő szerkezettel választások elé állítja az olvasót, elfeledteti vele a bevett olvasási szokásokat, kimozdítva ezzel a komfortzónájából.

Hasonlóan éreztem magam María Gainza szövegeinek olvasása közben: a sok művész és író – többek között Proust, Yeats, Henry James, Capote, Maugham, Puskin, Gogol, Nabokov – nevének, műveik címének, írók fontosnak tartott idézeteinek említésekor folyamatos volt az ösztönzés, hogy jegyzeteljek, megkeressem a műalkotásokat, tanulmányozzam a képeket, utánanézzek a hivatkozásoknak, mert minél több adatra vágytam, hogy jobban megértsem az adott történetet. A kíváncsiságból fakadó kutatómunka (vagy játék?) valóban időigényes és fárasztó, de újabb és újabb világokat tár az olvasó elé, ami egyúttal rendkívüli szabadságot is ad. Mivel a könyv nem tartalmaz illusztrációkat, először az olvasó csupán a saját képzelőerejére támaszkodhat, és a narrátor leírásai alapján

³ Uo.

⁴ Esterházy 2004-ben írta a fent idézett sorokat, amikor a L'Harmattan Kiadó útjára indította kilenckötetesre tervezett Cortázar-sorozatát, ami végül nyolckötetes lett.

⁵ Julio Cortázar: *Rayuela*, Sudamericana, Buenos Aires, 1963 (magyarul: *Sántaiskola*, fordította Benyhe János, L'Harmattan, 2009.) A spanyol *rayuela* szó jelentése: ugróiskola (népszerű ügyességi gyerekjáték).

kapott „puzzle-darabkákból” próbálja meg összerakni a képet. Ha kíváncsisága nem hagyja nyugodni, akkor fellapoz albumokat vagy kutatgat az interneten, megkeresi az adott műalkotást, és összehasonlítja az elképzelttel, ezáltal a befogadás interaktívává válik.

A tizenegy szöveg mindegyike egy műalkotás köré szerveződik direkt vagy indirekt módon, így az olvasó virtuális látogatást tehet Buenos Aires-i múzeumokban, és alaposan szemügyre veheti a hozzáértő narrátor segítségével (aki hol kiállítás-szervezőként, hol kurátorként, hol műkritikusként, hol művészettörténészként bukkan fel) Alfred de Dreux, Cándido López, Hubert Robert, Axel Amuchástegui, Gustave Courbet, Henri de Toulouse-Lautrec, Mark Rothko, Aubrey Beardsley és Josep Maria Sert, Henri Rousseau, Augusto Schiavoni és El Greco műveit. A felsorolt képzőművészek egy része ismerős az európai olvasónak, míg mások inkább csak az amerikai kontinensen élők, ott is az argentinok számára jelentenek valamit, de ami közös bennük, hogy a könyvben tárgyalt művek megtalálhatók valamelyik Buenos Aires-i múzeumban. A történetek elmesélésekor többek között olyan kérdéseket is megfogalmaz a narrátor, hogy látható-e egy reprodukción vagy képzőművészeti albumok festményein ugyanaz, ami egy múzeumban az eredeti képen, eléri-e az argentin művészet az európai színvonalát, és vannak-e olyan jók az Argentínában kiállított európai képek, mint a világ legnagyobb presztízsű képtáraiban megtekinthető műalkotások. Ismervén María Gainza művészettörténeti előéletét, tarthatnánk túlzott szakmaiságtól, szakzsargonról, sznobizmustól, de ahogy a narrátor olykor hol humorral, hol kritikával, hol naiv rácsodálkozással beszél a képekről, művészekről vagy művészeti irányzatokról, inkább érezhetjük úgy, hogy hozzánk hasonlóan ő is csak egyszerű műélvező.

További nehezítő tényező, hogy az időben hátra és előre történő ugrások által a lineáris időszerkezet gyakran megbomlik, ami az olvasótól állandó éberséget követel. Fejtörést okoz a narrátor és a többi szereplő közti viszony feltérképezése is. Egyrészt a könyvben felvonultatott szereplők nagy száma miatt (szülők, nagyszülők, nagybácsik, testvérek, unokatestvérek, barátok, műkedvelő turisták, múzeumi dolgozók, történelmi szereplők, politikusok stb. – a már említett művészek és írókon kívül), másrészt mert a szereplők jó része nem közvetlenül az elbeszélővel, hanem a melléktörténetek szereplőivel, más-más szinten áll kapcsolatban.

A történetmesélés módja is kitartó figyelmet követel az olvasótól, amennyiben nem akarja elveszíteni a fonalat, ugyanis a narrátor egy részen belül is jó néhány szálon futtatja a cselekményt, miközben mesél, szüntelenül eszébe jut egy emlék, egy hangulat, így belekezd újabb történetekbe. A könyv elmesélhetetlen, az olvasó rájön, hogy a szerzőt valójában nem egy-egy történet elmesélése, hanem a mesélés maga érdekli. Ahogy mindjárt a könyv első, *Dreux szárvasa* című szöveg utolsó bekezdésében írja – miután egy általános iskolai barátnőjének váratlan és abszurd halálesetéről beszámol, mindezt olyan szemléletesen, mintha szemtanúja lett volna a tragikus balesetnek –: „És nem tudom, mit kezdjek ezzel az annyira banális, annyira megdöbbentő halállal, és azt sem tudom, miért mesélek most erről, de azt hiszem, ez mindig így van: azért írunk, hogy közben másról beszéljünk” (18. – kiemelés tőlem, F. A.). Míután a sokadik elmesélt történetet olvastam, melyek látszólag nem alkotnak szerves egységet, s megtévesztően elkalandozásnak, asszociatív váltásoknak tűnnek, arra gondoltam, hogy María Gainza fenti ars poeticája egyfajta írói elkötelezettség, az írás és a történetmesélés szeretete, ami a könyvét igazán vonzóvá és élvezhetővé teszi.

Köszönet illeti a fordítót és a szerkesztőt, amiért elérhetővé tették a magyar olvasó számára ezt a kiváló művet. Lehetőségem volt összevetni a magyar fordítást az eredeti spanyol nyelvű szöveggel, s a fordító érdeme, hogy az argentinizmusok kezelése és más bravúros megoldások gördülékennyé és könnyeddé tették az olvasást, teljesen feledtetni tudták, hogy műfordítással van dolgom. Remélem, hogy a *Látóideg*, mely 2019-ben felkerült a *New York Times Book Review* száz legfigyelemreméltóbb könyvének listájára, idehaza is komoly figyelemben részesül.

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

MŰVÉSZETEK
ÉS IRODALOM HÁZA

okt
25
18⁰⁰

nov
22
18⁰⁰

MŰVÉSZETEK ÉS
IRODALOM HÁZA
BREUER MARCELL
TEREM

PÉCSI GALÉRIA ARCHIVUM
**A KISMÁNYOKY
UNIVERZUM**

V -VI.
RÉSZ

JEGYÁR: 1000.- FT
DIÁK: 500.- FT

nka

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NÁDAS PÉTER: Stockholmi beszéd (*Az értelenítés rejtélyes keresztútjain*) 1209
JENEI LÁSZLÓ: Nyugati tuja, közönséges borostyán (*novella*) 1213
SCHEIN GÁBOR: Csupa él, csupa törés (*regényrészlet*) 1219
SAJÓ LÁSZLÓ versei 1225
TOROCZKAY ANDRÁS versei 1232
MARKÓ BÉLA versei 1237
GEORGE SZIRTES – SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 1241
VÖRÖS ISTVÁN versei 1246
KUSTOS JÚLIA versei 1248
PETRIK IVÁN versei 1250
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 1252
CSORDÁS GÁBOR: Milosz. Az amerikai költő (*fordítói előszó*) 1254
CZESŁAW MIŁOSZ versei 1255
NAGY IMRE OTTÓ: Álmodások, ébredések
(*Emlékek, történetek az ötvenes évekből*) (I. rész) 1266

*

- LENGYEL ANDRÁS: Egy kései József Attila-interjú
rejtett utaláshálózata (*tanulmány*) 1299
SCHWENDTNER TIBOR: Ihlet és gondolkodás
(*József Attila művészetbölcseletének fenomenológiai gyökerei*) 1307

*

- BEDECS LÁSZLÓ: A némaság mi helyett? (*Fehér Renátó: Torkolatcsönd*) 1319
SZEMES BOTOND: A Kertész-olvasásról (*György Péter [szerk.]:
Identitás, nyelv, trauma. Tanulmányok Kertész Imréről*) 1323
FRIEDRICH JUDIT: Egyre súlyosabb realizmus
(*Jonathan Franzen: Keresztutak I–II.*) 1327
IMREH ANDRÁS: Vagy halj meg (*Anne Sexton: Élj vagy halj meg*) 1335

*

- CSUHAI ISTVÁN: Dérczy Péter (1951–2022) 1341

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Nádas Péter fotói

2022

NOVEMBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

IRODALMI NOBEL-DÍJ. A rangos elismerést ebben az évben Annie Ernaux francia írónak ítélték oda.

*

DARVASI LÁSZLÓ HATVANÉVES. A szerzővel születésnapja és *Az év légiutas-kísérője* című új novelláskötetének megjelenése alkalmából *Ágoston Zoltán* és *Takáts József* beszélgett október 14-én a pécsi Tudásközpontban.

*

45 ÉV FOCUSBAN címmel rendeztek jubileumi kiállítást a Focus Csoport fotóművészei szeptember 14-e és október 16-a között a Pécsi Galériában. A tárlaton *Borbély Tamás*, *Harnóczy Örs*, *Kálmándy Pap Ferenc* és *Marsalkó Péter* műveit tekinthették meg a látogatók.

*

DESIGNPÉCS. Idén október 7-e és 16-a között ismét megrendezték az építészeti program-

orozatot, amely csaknem ötven helyszínen adott otthont kiállításoknak, alkotóközösségi bemutatkozásoknak, kerekasztal-beszélgetéseknek.

*

PÉCSI KONCERTEK. A Budapesti Fesztiválzenekar koncertjén Ljadov, Prokofjev és Rahmanyinov művei csendültek föl október 9-én a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Robin Ticciati*, hegedűn közreműködött *Pusker Júlia*. – Ugyanott adott koncertet a Pannon Filharmonikusok október 13-án Mozart és Beethoven alkotásaiból. Vezényelt *Keller András*, zongorán közreműködött *Berecz Mihály*.

*

MARGÓ-DÍJ. Az első prózaköteteseknek járó irodalmi elismerést idén *Vonnák Diánának* ítélték oda *Látlak* című novelláskönyvéért.

Szerzőink

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Toroczkay András (1981) – költő, író, Budapesten él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

George Szirtes (1948) – magyar származású angol költő.

Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Kustos Júlia (1996) – költő, író, kritikus, Budapesten él.

Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Czesław Miłosz (1911–2004) – lengyel költő, író, esszéista.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Schwendtner Tibor (1962) – az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem oktatója, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Szemes Botond (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a *prae.hu* szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, Budapesten él.

Friedrich Judit (1962) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Imreh András (1966) – költő, műfordító, Budapesten él.

Csuhai István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

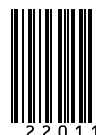
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

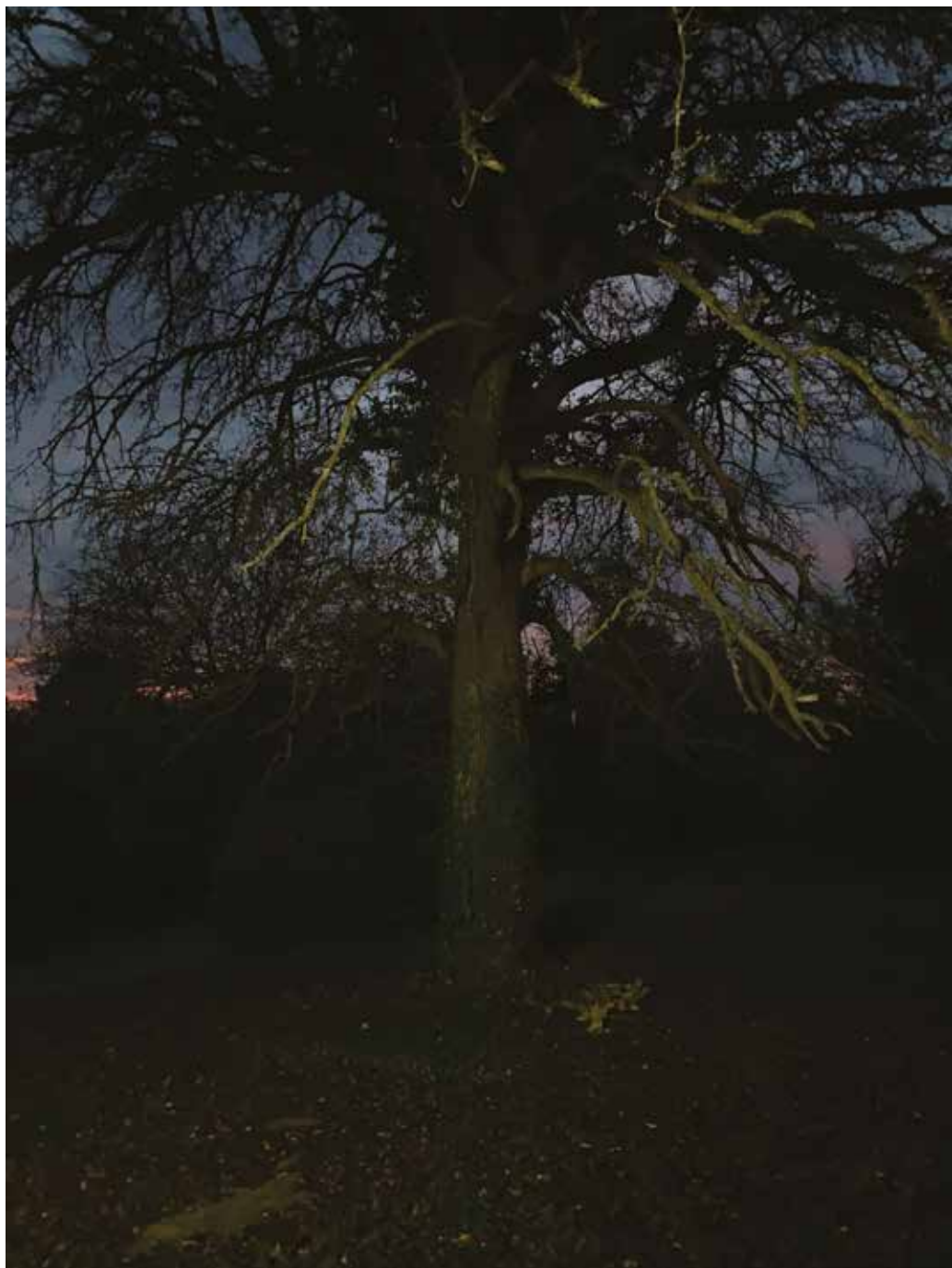
9 770447 642002

2 2011

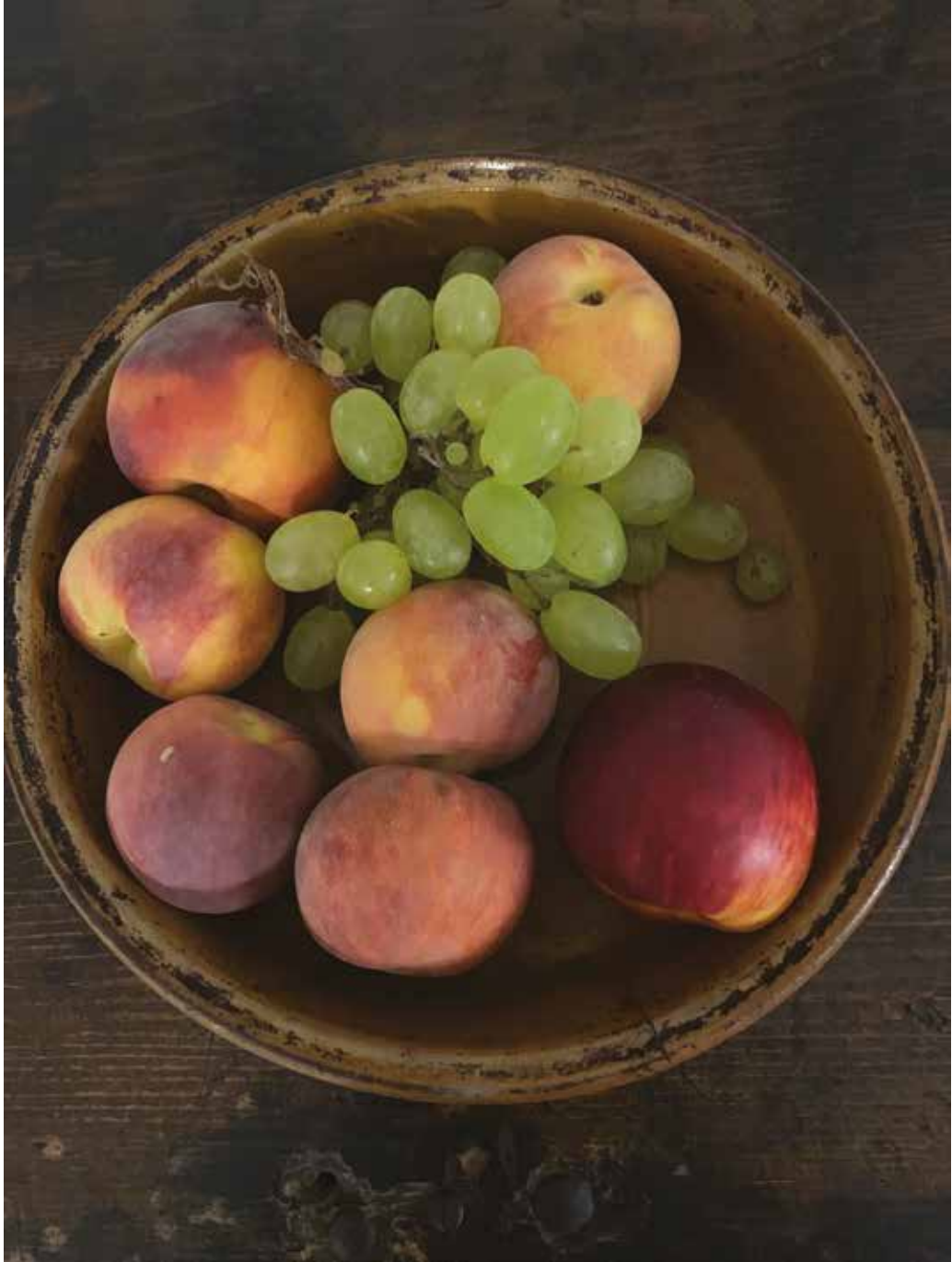
2012. 02. 21.

2018. 10. 27.

2019. 08. 04.

2019. 08. 31.

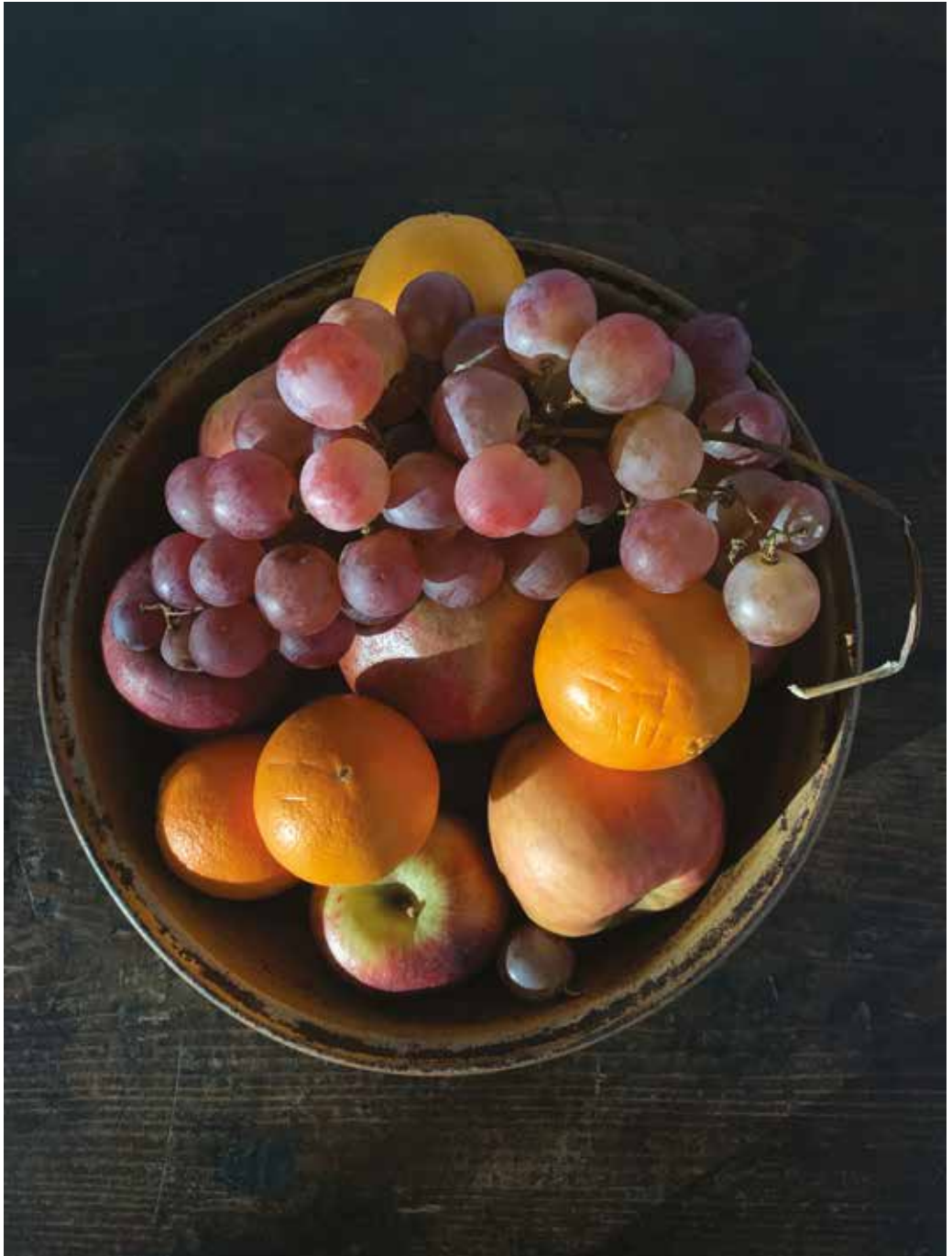
2019. 09. 23.

2019. 09. 26.

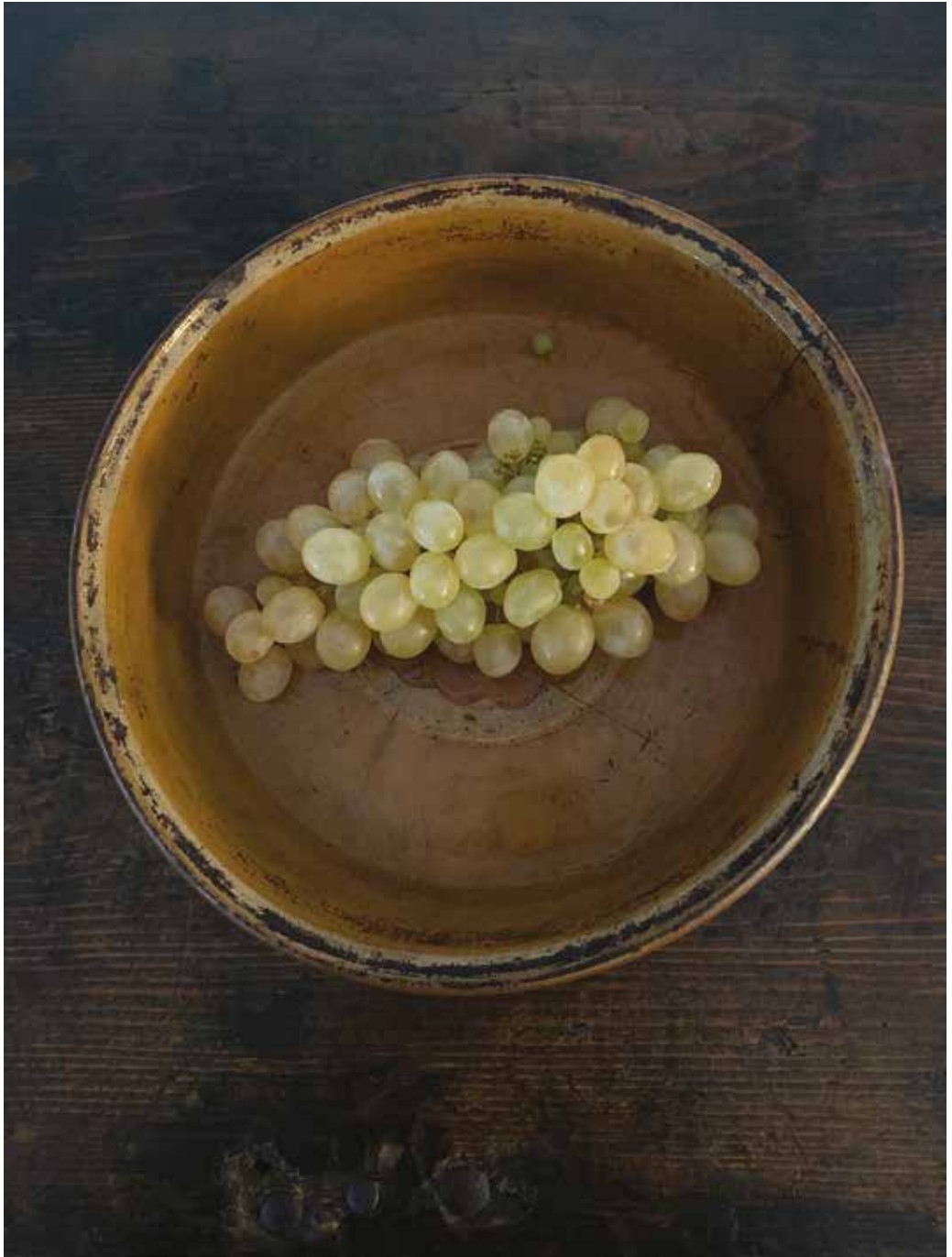

2019. 11. 04.

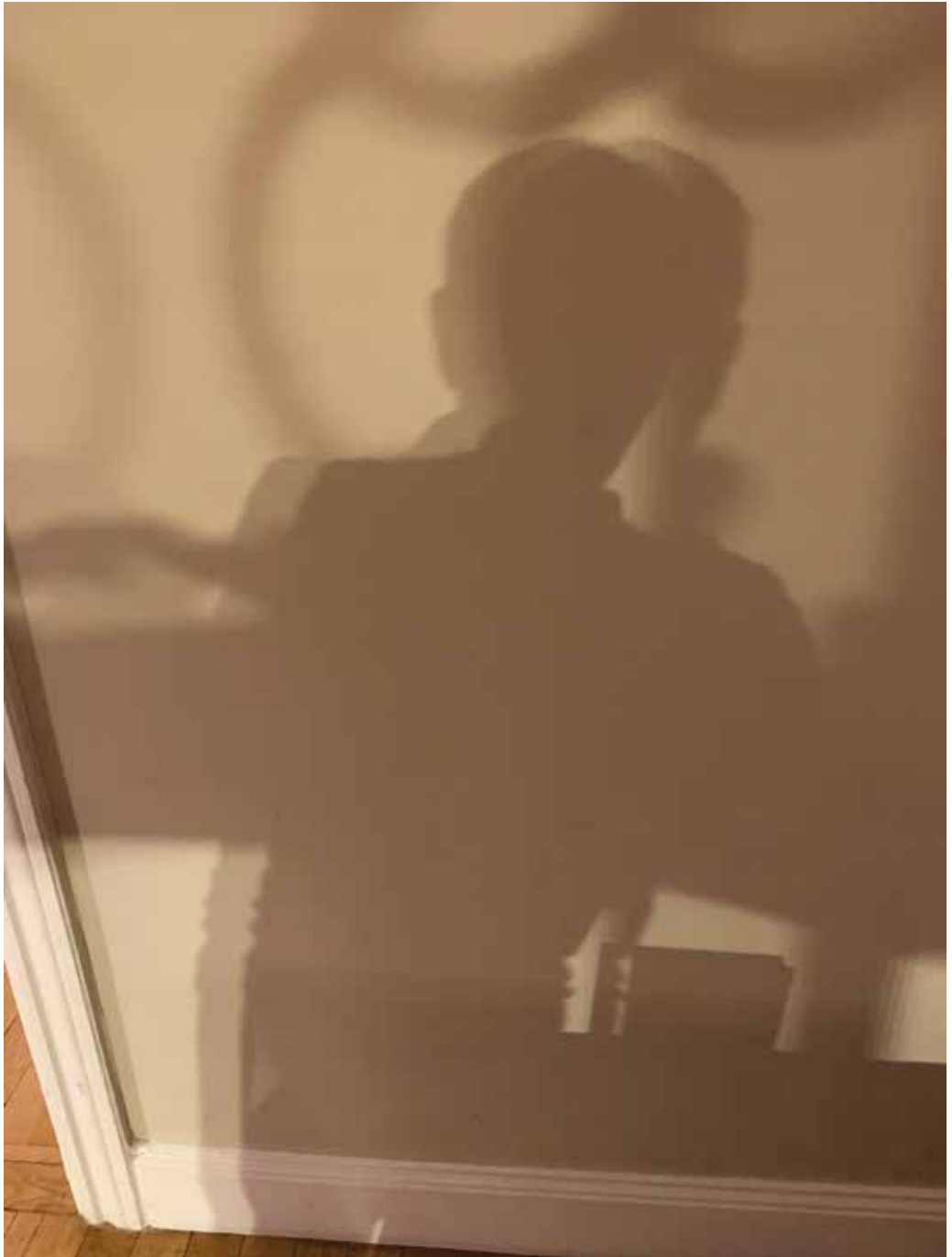

2019. 12. 25.

2020. 01. 23.

2020. 02. 21.

2020. 07. 24.

2020. 08. 29.

2020. 09. 30.

2021. 09. 20.

2022. 07. 11.

2022. 08. 20.

Stockholmi beszéd

Az értelenítés rejtélyes keresztútjain

Nem vagyok kompetens, egyetlen ízében sem tudom megítélni a munkát, mégis engedjek meg, hogy mindenekeelőtt a fordítónak, Daniel Gustafssonnak köszönjem meg a Berman-díjat, amelyet *Világló részletek* című életregényemért megtisztelő módon nekem ítéltek. Majd rögtön megköszönjem a kiadónak, Eva Bonniernek, hiszen egy ilyen testes könyv kiadásának kiadói kockázatát meg tudom ítélni, s nem kevésbé Erik Sidenbladhnak, bele a látatlanba, néhány mondatára, néhány sorára és megjegyzésére, azaz a szerkesztői munkát illető több évtizedes tapasztalatomra hagyatkozva, bár jól tudom, hogy az ő munkájába még jelképesen sem láthatok bele.

Nélkülük azonban meg sem szólalhattam volna, s a zsűri tiszteletre méltó tagjai miként ítélni tudtak volna a munkám felől. A díj alapító okiratát sem feledve vajon az én munkámról ítélték-e, ez a kérdés is erősen gondolkodóba ejtett. Mert igen vázlatosan tudnám csak elmondani, hogy mi közöm lenne nekem a zsidó hagyományhoz és főleg milyen zsidó hagyományhoz. Nem olyan magától értetődő, hogy mikor kinek a könyvéről vagy kinek a milyen hagyományhoz fűződő viszonyáról beszélünk. A nyelvhasználatnak vagy a spiritualitásnak vannak ugyan személyes és regionális jellegzetességei, de mindenképpen kollektív és főleg anonim tevékenység eredménye. S így aztán én nem egészen én vagyok, avagy énem részesevésem igen kicsi a személyben, s így ki tudná megmondani, hogy ezt a mélykék táblakötésű, elegánsan aranyozott könyvet maga a szerző írta-e. Danielnek és Eriknek a szöveg eredeti rendjét és dinamikáját követve mindenesetre újra kellett fogalmazniuk a saját nyelvükön, amit már magam is alaposan a közösből merítve írtam.

Egyszer csodálatos német fordítóm, az ősőreg Hildegard Grosche, aki akkoriban körülbelül olyan ősőreg volt, mint én most, szabályosan kiáltozott dühében, mikor azt találtam mondani, hogy bocsásson meg, Hildegard, de mi itt most nem az én könyvemről, hanem a Maga könyvéről beszélünk.

Mi több, a személy, aki testi valójában itt áll, mennyiben és miben azonos azzal a személlyel, aki a nevezett könyvet írta. Ezt a kérdést sem tudom megkezdni. Mi van akkor, ha valaki mondjuk a születési papírjaimat elcserélte. Vagy véletlenül egy másik újszülöttet adtak anyám kezébe. Megesik az ilyesmi, s ez esetben sincs okunk kizárni a lehetőséget. S akkor annak, aki én vagyok, igazság szerint egy másik néven egy másik életet kéne élnie. Arra a nyomasztó kérdésre sem tudok válaszolni, hogy a másik néven, egy másik leszármazási ágon vajon ugyanúgy azzá lettem volna-e, ahogy elhatározásaim szisztémáját és a véletlenek játékát követve most itt állok e látható porhüvelyben. Az ember legfeljebb használja a saját tulajdonságait, de azt azért nem tudná megmondani, hogy ezek honnan hová vezetnek, s miként adják ki mások szemében az összetéveszthetetlen karakterét. Ki lenne ő, istenem, ha tudnánk. Egymást illetően is inkább a milyen kérdésre tudunk válaszolni. A valamilyen nyelvre lefordított könyv a nyelvi és stílusi hűség minden igényével egyetemben praktikusán lép túl a személyesen. Ami az én szememben áldás, különös szerencse. A lefordított könyv belép a személyek között, a nyelvek között és a kultúrák között nyíló éntelenített terekbe, habár ezekről az emberi munkától telített terekről, amelyekben én biztosan nem én vagyok vagy nem csak én, viszonylag keveset tudunk.

Legfeljebb szerelmesek vagy szerzetesek tudnak róla valamennyit, legalábbis addig, amíg a csóknál maradnak vagy az imánál.

Köszönetem jeleként most valamennyiüknek el kell mondanom, mi történt, amikor lettem az utolsó szó után a legutolsó pontot. A testes kéziratot elküldtem az öcsémnek. Korábban soha nem köteleztem volna arra, hogy a munkáimat olvassa, felhívó jeleket sem adtam. Most nem tudtam őt megkímélni. Tartottam ugyan tőle, hogy nemcsak a tárgyi tévedéseimre hívja fel a figyelmemet, hanem a maga impulzív módján bele akar beszélni. Főlegesen, hiszen őt is ugyanaból a libertinus családi fából faragták. Még akkor sem volt közléseim ellen semmi kifogása, ha magára nézve kínosnak találta vagy éppen engem talált kínosnak. Csak nem fogok beleszólni, hogy mit érez vagy mit gondol a másikkal.

Hanem szöveget ütött a fejébe, hogy itt nem stimmel valami a proporciókkal, s mivel a maga témáit követve akkor már hónapok óta amúgy is könyvtárakban és levéltárakban munkálkodott, rögtön utána ment. Ha ennyi Mezei van ebben a kéziratban, ennyi Nussbaum, ennyi Neumayer és ennyi Nádas, akkor hol a csudában maradtak a Tauberok.

A családi térből hiányoztak anyai nagyapánk felmenői. Amit én magamtól ugyan nem vettem volna észre, s erre jó okom van. Nagyapánk szófukarságának ugyanis roppant nagy hitele volt előttem. A szó hiányának az ő közelében úgy mond materiális súlya lett. S ha kérdeztem, s többször érdeklődtem nála a felmenőiről, akkor kikerülte a témát. Legfeljebb földrajzi általánosságokról nyilatkozott. Igaz, soha másokról, sem rokonról, sem barátokról, nem adott sem jellemzést, sem ítéletet. Legfeljebb a fejét ingatta, elgondolkodott. Olyan soká gondolkodott, hogy már nem is lett volna érdemes válaszolnia. Azért ilyen hallgatag ember, ez volt róla az általános benyomásom, mert felesleges dolgokról nem beszél, s bizonyára több a világon a felesleges, mint a fontos. Vagyok, s ez legyen épp elég. Ma azt mondanám, hogy Tauber nagyapám a nézésébe költöztette a létét. Amivel nem állítom, hogy kivonta volna az értelem vagy a hagyomány hatásköréből.

Nem kommentált, s ez igen nagy hatással volt rám. Ha nagy ostobaságokat beszéltem, csak mondtam, mondtam a magamét, akkor a szemhéját sem emelte meg. Mintegy elengedte a füle mellett a hangokat. Legfeljebb akkor mozdult meg az arca és a tekintete, amikor a másik emberben a szubjektum és a szubsztancia véletlenül összeállt vagy összetalálkozott. Igen ritka esemény az ilyesmi. Egyenesen és vékonyan, két térde közé fogott két tenyerével napszámra csaknem mozdulatlanul ült ugyanazon a nem túl kényelmes kárpitozott széken és nem nézett sehová vagy kinézett az ablakon. Adott alkalommal, társaságban, figyelmesen követte mások élvezettel teli locsogását, szeme járásával a mimikájukat, a gesztikájukat, de csak akkor szólalt meg, amikor alapos oka volt rá vagy éppen felszólították. Igen élesen és humorosan fogalmazott, meglepettségükben többnyire felnevettek a többiek. Szótlansága, vagy inkább azt mondanám, esszencialitása nem lehetett a véletlen műve. Nővére, akire még csak nem is hasonlított, ugyanilyen áthatóan hallgatott. Igen hosszú időket töltöttem éber csendjeikben, amikor hárman hallgattunk nem tudom miről.

Egyszer a kertünkben az üzekedő ebek, a mi nőstényünk és a szomszédék hímje nem tudott elválni egymástól, a gyep közepére vonszolódtak, nyüszítettek, igyekeztek szétfelé. Amit megakadályozott a kölcsönös fájdalom. Rohantam a nagyapámhoz, provokáltam, hogy én nem tudom, nem értem, nem tudom, mi történt. Jöjjön gyorsan, izgatott szavakkal leírtam a két állat helyzetét. Hogyne értenéd, kisfiam, válaszolta, hiszen basznak. Ilyen kifejezés se előtte, se utána, soha nem hagyta el a száját. Adj időt rá nekik. Ahogy aztán az öcsém rövid úton kiderítette, a hitközségi levéltár környékén valakinek még fizetett is érte, ennek a nagyapánknak, Tauber Arnoldnak, rabbik voltak a felmenői. Nem kevesebb, visszafelé tíz generáció morvaországi rabbiból. Nem ám akármilyen, legnagyobb ámulatunkra ezeknek még a feleségük is rabbi lánya volt, csaknem valamennyi. Valamennyien a misztikus hagyományt ápolták, ami a görög szó értelmét követve tanítás az elrejtettől és a végtelen megtapasztalása. Közülük ketten, természetesen héberül, több vallásbölcseleti munkát hagytak hátra. Meghűlt bennem a vér. Hiszen én tizenegy évesen vagy tizenkét évesen azt mondtam egyszer magamnak a kertben, miközben egy pálcával vertem a növényeket és a saját lábszáramat, hogy nem azzal fogok foglalkozni felnőtt életemben, amit az emberek mondanak, nem a látszattal, amit maguk körül teremtenek, nem a házak homlokzatával, hanem ami mögötte van, hogy mit és miért rejtegetnek egymás elől, amiről viszont tudunk valamennyien. Most meg életem végén itt voltak az orrom előtt a rokoni könyvek címlapjai, amelyeket elolvasni sem tudok. S hogy akkor a könyvem megírását előlről kell kezdenem. Először is héberül kell megtanulnom. S hogy az én aranyműves szociáldemokrata nagyapám velem ezt tegye. A fölösleges tudás bélyegét üsse rájuk, a tudásukkal együtt elhallgassa előlem őket. Mindent előlről kelljen kezdenem. Ateista harcos soha nem volt a nagyapánk, de nyilvánvalóan szabadgondolkodó. Habár nem mondanám, hogy ne lett volna istene, ez azonban mindenképpen egy deperszonifikált és antiantropomorfikus isten lehetett, akiben legalább annyira nem lehetett hinni, ahogy nem hinni sem. Ha a monoteisztikus elképzelésen belül keresztény hasonlatot keresnék, akkor azt mondanám, hogy ez a gnosztikusok távoli és ismeretlen istene. Többször elvitt a zsinagógába. Nem azért vitt el, hogy bármiféle

imával az egyetlen egy deperszonifikált és dezantropomorfizált istenség közelébe vonjon, hanem azért, hogy lássam ezt az István úti zsinagógát a két szememmel itt a Dembinszky utca közelében. Ahogy a Városligetet bemutatta, az óriáskereket és a dodzsemet bemutatta, ahogy a csuklómon a pulzust bemutatta, tudjam, a saját szívem pontosan így végzi a dolgát naponta negyvenezerszer. Mintha a vallásbölcseleőknek nem lehetnének olyan tanításai és igazságai, amelyek ellentétben állhatnának az emberi értelemmel. Ez volt a tanítása.

Rögtön láttam, hogy ez egy olyan kivételes hely a világban, ahol különleges felszerelésben jelennek meg a férfiak és rituálisan el vannak a nőktől különítve. Büszkeséggel töltött el, hogy fiúként itt lehetek a felnőtt férfiakkal. Miközben a rabbi és a kántor az áldozat és az ima jegyében különböző műveleteket végeznek, beszélnek és énekelnek és egy bársonyokba bugyolált tárgyat vesznek ki egy szekrénykéből, rejtélyes írásjeleket gördítenek ki belőle, a többiek pedig egy pillanatra le nem állnak mindeközben. Mi vagyunk a többiek, akik jönnek és mennek a padok között, csevegnek, üdvözlik az újonnan jötteket, a Tauber aranyszőke kisunokáját, megveregetik a vállát, barackot nyomnak a fejére, hangosan vitáznak, felcsattannak, nevetnek, nekik nagyobb bajuk soha ne essék, kiáltják bele az imába, ők ezt az egész córeszt már ismerik. Néha azért ezt vagy azt gyorsan tesznek, előre tudják, mit, mikor, felveszik, leteszik, letekerik, feltekerik, úgymond párhuzamosítva futtatják a való életüket és a közös rituálét, s akkor nekem a közösből a rituálist is meg kell majd figyelmem vagy értenem vagy mit tennem vele.

S azt kell mondanom, hogy az éntelenítés műveletét rendesen el is végeztem a magam anyagában, habár nem tudtam róla, hogy valójában azt végzem el, amit a nagyapám felmenői. S hogy ez miként jöhetett így létre vagy mi értelme lenne, arról már semmit nem tudok mondani, bármennyire sajnálom is.

Nyugati tuja, közönséges borostyán

Békés pillanat, egy bizonyos szögben esik a fény a szemközti háztetőre. Ügyetlenül rakták a gyógyszerész által megbízott mesterek a cserepeket. Az eresz közelében, egy vízszintes vonalban árnyék jelzi a hibát, a szükségesnél pár centivel kijebb került a lécezés. Sima falusi kontytetőről van szó, de mert nemrég újtották fel, nagyon is lehetséges, hogy ez a túlelérés szándékos, célja van, és az idő múlásával függ össze. Télen a hó töréséből is jól látszik ez a nagyon is emberi jelzés, mellyel talán nekem akartak üzenni, aki itt lakom szemben, vagyis néhány dologra ebből a szögből van rálátásom.

Egyébként a nappalink ablakából látni erre a déli kertrészre, gondozott, virágos, zárt terület. A kerítésünknek támaszkodó sövény fölött a nemrég cserélt, bársonybarna plasztikus betűkből kirakott homlokzati felirat: GYÓGYSZERTÁR, épp félbevágva látszik. Mondom, békés pillanat, a feleségem nincs itthon, szünetet tartok az írásban, a telefon sem csörög, a magányos egyént izgalmas dialógusba vonják bizonyos erők. Az izgalom pedig csak azon múlik, aznap el tudom-e hitetni magammal, hogy minőségi jelzéseket kapok a kertből, nem csak az időmet pazarolom.

A déli kertrész amolyan nemszeretem terület. Nem bírom benne, hogy minden szépsége a feleségemnek köszönhető, viszont újabban, a legutóbbi időkben, a szépséget képes vagyok felfedezni, gyönyörködöm benne. Olyasmi történik például, amihez máskor hetek kellene, és főleg erős motiváció vagy kényszer: kilépek a bejárati ajtón. Le a négy lépcsőn, a ház sarkánál jobbra fordulok, lehajolok, néha le is guggolok, és lefényképezem, amit látok. A képeket látva azt mondaná a feleségem, legalábbis ezt szokta ilyenkor, hogy egy *egész* örökkévalóság eltelik, mire kimozdulok, így legalább... ésatöbbi. Szóval, hogy ebből, az örökkévalóságból van egy *egész*. Vagyis *vége*, legalábbis egy mérhető szakasza van, és akkor máris Kantról beszélnek a feleségemnek, de már nem figyel, ki-megy egyetlen szó nélkül. Azt a mondatot még lezárom... érdekes, ez tényleg így van, hiába állok immár egyedül a helyiségben, nincs lezáratlan mondat. Úgy lehet ez, mint az örökkévalósággal.

A déli, nagyjából száz négyzetméteres terület mindig változóban van, ha úgy vesszük, forradalomban éli napjait: ágyások, fajták buknak el és emelkednek fel, jár le, avagy jön el az idejük. Hihetetlen körforgás. Nem tudom, helyese-e így kertészkedni. Valóban ennyit élnek a virágok, és ilyen készséggel átadják a helyüket egy másiknak? Ki szabja meg az életciklusukat, tényleg a feleségem lenne az? Minden egyetlen kérdéssel kezdődött: egyetérték-e azzal, hogy ne csak fű legyen. És attól a naptól fogva elképesztő kilengésekkel zajlanak az üt-

közetek, a kertész akarata feszül szembe a természeti törvényekkel. A feleségem erős akaratú ember. Előbb mezei virágok kellettek neki. Cickafark, búzavirág, bükköny. Az igazi vidéki kertstílust, a plebejus kertet kedvelte. Na jó, nyár végén legyen dália. Fő az ötletszerűség. A cserjefélék terén is. Ja és a hortenzia. Magról nevelni fantasztikus, főleg, ha elfelejtettük, milyen magokat ültettünk. Legtovább, és ez éveket jelent, a levendula és a lila kerti pletyka tartott ki. Átmenetinek bizonyult, még ha esetenként, idő múltán, újra fel is tűnt, a fehér nőszirom, rózsza, szép volt a sásliliom sárgája, különleges a szerelemvirág, a hagymavirág. Őszi bajnokom lehetne ismét a pampafű, beleadni apait-anyait a színekkel, lila, világoskék, sárga... Ha a százszorszépek fehér-sárga virágai az ég felé meredtek, jelezték, egy darabig nem jön vissza az eső. Volt páfrány, kihalt, azt mindketten sajnáltuk. Néha vannak percek, amikor ilyesmikről beszélgetünk, és akkor szóba kerül a titokzatos páfrány veszte. A feleségem ritkán figyel fel csak úgy valamire. Erről az egy növényről és történeusről tudunk beszélni, igaz, nagyon szűkre szabott időkeretben. Általában nincs szükség szavakra egymás között, nem azért, mert tudjuk, milyen jelentéktelen problémákat szül, ha az emberek odafigyelnek egymásra. Nem nagyon van mit mondani. Ha átjön is hang felőle, legtöbbször nem érteni...

Az viszont jól látszik, hányféle módon lehetséges elhódítani a boldogságot. A legegyszerűbb módja, ha elfeledjük a szótári jelentést, az idegesítő tudományos körülírást, és belemegyünk, hogy ha már ez jött szembe, hozzuk ki belőle a legtöbbet. A feleségem talán életében nem kószált még. Ezzel mit lehet kezdeni? Hogy nincs egy céltalan perce, és ez dermesztően hidegnek mutathatja. A nevetőráncai állandósultak és elmélyültek az arcán. Sokszor előfordult, hogy kora reggel beautózott a városba úszni. Ettől magabiztosabb lett. Nagyon ritkán néz a szemembe, ha muszáj, egyetlen másodpercnél nem tart tovább. Ha olyan könnyű lenne nyavalyás határvonalakat húzogatni, és az akadályok láttán mindent annyiban hagyni, ebből minden normális ember azt szűrné le, hogy ez a házasság idegen, feltérképezetlen terep, úgy rossz, ahogy van. De a merevség még nem ellenségesség. Az érdektelenséget is fel lehet fogni úgy, hogy túlfutott, kiégett, tönkrement türelmetlenség. Az egykori remények, ugye... Egyszer együtt voltunk például egy kertészeti kisáruházban, és az pazar harminc perc volt. Az oda- és visszaúttal együtt egy óra. Egy oázis volt az a hely nekünk, egyébként talán valóban ez volt az áruház neve. *Prunus laurocerasus novita*, kettőt vettünk belőle. A gyógyszertár felőli oldalon kiment egy tő a sövényből, azt kellett pótolni, és valami újat akartunk, másfélét. *Babérmeggy*, ez nekem tetszett. A feleségem olyan gyorsan haladt a sorok közt, abban a miniatűr labirintusban, hogy állandóan elveszítettem, keresnem kellett, hol van, utána menni, beérni. Az áruház hátsó, szabadtéri traktusában magasabb növények voltak, el lehetett tévedni, szó se róla, de nem volt kötelező.

Mint kiderült, a növényeknek nem hátrány, ha valamivel kilógnak a többi közül. Legelevenebb szín. Legvastagabb, húsos szár. Vagy a fene tudja: hogy valamelyik ellenállhatatlanul viccesnek tűnjön profilból. Némelyik úgy néz fel az ágyásból az ablakunkra, mintha ránk várna. A saját történetének egy új fejezetét mesélné, ahányszor a közelébe érünk. Komolyan, mintha élnének. És hányszor jártam úgy, néztem az egyiket az ablakból, és magamban mondtam neki: *Új haj-*

szín? Vagy: Csak nem fogytál? Jól áll. Míg máskor: Ideges vagy, csak nem ez lesz a nap, amikor el akarsz követni néhány hibát? Eleinte ezeket a kérdéseket tényleg feltettem nekik, de azt láttam a feleségemen, mintha megütközne ezen, és a legrosszabb eshetőségeket latolgatná velem összefüggésben. Elhúzta a száját, *szellemeket látsz*, mondta, mérgesen horkantott. Ez nem jó nála. Hadilábon áll a szenvedéllyel, és ez teszi kiismerhetetlenné. Ennél csak egy rosszabb van, amikor szomorú, ezért attól a naptól eltitkoltam a növényeinkkel folytatott társas életemet. Fantáziáltam róla, hogy ő is beszél velük, némán, mert ő is szégyelli. És tényleg lehet, hogy ez valami törvényen kívüli helyzetbe taszít, mármint a furcsa szórabírhatóságunk, ha növényekről van szó. Így hát hallgattunk mind a ketten.

Nem volt más a helyzet a rovarokkal és a hullókkal sem. Ezek a találkozásaim egészen döbbenetesek voltak. Az elsőt sosem felejttem el. Abban az időben már hetek teltek el anélkül, hogy kiléptem volna a kapunkon. A dupla járólapnyi széles, házhoz tapadó járdán közlekedtem, nem számítottam semmi rendkívüli-re. Kívülről senki sem láthatott meg, mindenholnán takarásban voltam, a bábérmeleg is rég megerősödött. Hibátlan a védekezés. Egyszerre ott volt egy mutatóujjnyi, olyan hosszú és vastag valami a rücskös külső vakolaton. A lábamat fölött úgy két arasznyira. Nem mozdult. Nem voltam teljesen biztos benne, néztem a képkeresővel, *Mantis religiosa*, imádkozó sáska. Két óra múlva, minden észszerűséget félredobva újra kimentem, és még ugyanott volt, mozdulatlanul. Ott kellett lennie, szükségem volt rá, hogy másnap is élhessek. Meglepetés, változás, kiugró újszerűség, ugyanakkor egy üzenet is: na erről beszélünk, szedd össze magad. Vannak még élőlények, akiket a mozdulatlanságból fakadó tárgyyszerűségük tesz élettellivé. A lényeg, hogy elvarázsolt, és úgy pörögtek bennem a képek, érzések, mintha alaposan összeráztak volna. Megtörtént ugyanez békával, apró, sárgásbarna lény volt, elém ugrott és húsz percen át ott maradt. Ki se nyitotta a szemét. Hihetetlenül közeli fotókat készítettem róla a mobiltelefonommal. Csodálatos volt: azzá tette a közöny és a tettek hiánya. Látszott, teljesen elfordult az élettől, és ez engem szentimentális hangulatba ejtett. Valamivel később, ezt már az ablakból láttam, eltűnt.

Nem tűntek el azonban azok a szerencsétlen madarak a keleti oldalon. Soha nem támadna kedvem megszökni innen, ez viszont egy tetőtől talpig hamis, velejéig romlott tájéka a háznak, az udvarnak. Erre nyílik a ház bejárati ajtaja és a gyalogos kapu az utca felé – az örök nagy kérdések régiója, és mennyi törés, megalázó csőd szemtanúja. Errefelé a házból a nappali egyik ablakán, de leginkább, testközelből, a több funkcióváltáson átesett, hosszúkás előtér, a zárt *terasz* két duplaablakán át nyílik kilátás. Az ocsmány keleti oldal. Ahogy ideérek, máris elviselhetetlenné válik a dolog, a közlekedés. Lassan-lassan ráveszem magam, kinézek az ablakon, de rettegek attól, mikor hallom meg a hangot. A tompa puffanást. Mármint a verebek koppanását. A bejárati ajtón három osztatban belátásgátló thermo üveg van, kész madárccsapda. De kissé ferde szögben a terasz jóval nagyobb ablakainak víztiszta üvegei is láthatatlanok. A verebek meg ott tombolnak szemközt, a kerítésemnek dőlő tujasor vízszintesre nyírt tetején napfürdőznek, rázkódnak, pezseg a felszín tőlük. Onnan huppannak le a kőre, a tuja lehullott termését bökdösik. De amelyik odaátról, a világ felől érkezik, nagy sebességgel... Koppan és ott marad az ajtóm előtt. Vége. Semmit sem ér a felhal-

mozott tapasztalat, ezek nagyon gyors akciók. Alig pár eset volt, amikor néhány perc múltán lassan megremegtek, kóvályogtak, végül el tudtak repülni.

A keleti oldalon is rengeteg a virág, viszont mind cserépben, dézsában, két embernek is nehéz betontartókban, a cserepek pedig állványokon, kaspókban, és egy szerintem méregdrága rattanasztal bádogbetétjében zsúfolódnak. Mindig a feleségem takarítja el a döglött verebeket. De volt egy eset, amikor óvatosan kinyitottam a bejárati ajtót, és a porszívó csövével belelöktem a tetemet a lépcső mellett, úgy fél méterrel lejjebb lévő virágdézsába. Vajon mit gondolhattam? Bármilyen elégtétel vágya kevés ahhoz, hogy egy férj ilyet tegyen. Olyan zavarosak néha a döntést megelőző pillanatok.

Jobb szeretem a téli udvart, már amikor még volt tél... Kevesebb a madárbal eset, és tényleg volt olyan tél, amikor megmaradt a hó. Olyankor, emlékszem, a gyógyszerár hóval fedett teteje brokát szemfedőre emlékeztetett, és pontosan azt gondolhatta az ember, amit egy fájdalmas temetés utáni gyászban, hogy nem megy sehova, otthon marad, bezárkózik. Most nyár van az őszben, nem megyek sehová, bezárkózom, az ablakaimból nézem a számtalan vezetéket. Ha úgy éri őket a nap, vagy úgy fordítja a szél, fémszállakként elevenednek meg. Bármilyen évszak van, vagyis ma már ezek az évszakutánszakok, a klasszikus tél és ősz korszakai, kinti, fásasztó olajnyomatszerűségek, szóval úgyis oda fogok kilyukadni, hogy nem megyek sehova.

Atmegyek a konyhába, és hirtelen megrohannak az emlékek. A Thuja occidentalis, a Nyugati tuja, tíz óriás, véletlenül a teleknek valóban a nyugati részét zárják le, de nagyon határozottan, pengefalként. Talán 2006-ban volt az az árvíz... azután osztotta ki az önkormányzat, és közmunkások ültették el mind a tízet. Ezeknek semmi sem ártott. Annyira igénytelenek voltak, hogy el is felejtettük őket. Úgy két-három éve fedeztem fel, te úristen, ezek mekkorák! Egy kicsit komikus volt, mint egy kései szülői felismerés, hogy megnőtt ez a gyerek... Az újdonság erejével hatott, sőt, megindító volt, hálát éreztem, ugyanakkor kissé meg is ijesztett az akkor már tíz méter magas tujasor monumentalitása. Emlékszem, próbáltam elviccelni a dolgot: *ez a letaglózó kreativitás, és hogy mindez hagyományos anyagból...* A feleségem nem volt vevő a humoromra, sosem értette, minek próbálkozom még mindig. Nem bántam, nem érdekelt különösebben, csak az ütött szíven, számára mennyire természetes és ismerős lehetett ennek a növekedésnek minden szakasza. Legalábbis erre jutottam abból, amit a tekintetében láttam: a szórakozottságomnak szóló csodálkozást és a teljességgel haszontalan létezésemet illető rosszallást.

Valamit még muszáj elmondanom ezzel a pillanattal kapcsolatban. Varázsos volt. Referenciapont, igazi vízvonalzó, emberfeletti. A fák sorozatmintája a fenéségesség irányíthatatlan érzetét keltette bennem, ugyanakkor fenyegetést is jelentett, bár ez utóbbinak nem találtam közvetlen okát. Talán a felismerés volt: meg kellett erőltetnem magam, hogy természetes látványként értelmezem. Csak a felforgató potenciál jött át, amitől borzongtam és mélyeket sóhajtottam. És idétlen gyerekkori dalokat dúdoltam. Így volt, bizony. Nem az ugrott be tehát, hogy földlabda, gyökérzet, szerves trágya, belocsolás, aztán évek ésatöbbsi. Hanem talán egy baljós történet szereplői ők tízen, mely megfilmesítésre vár. Hogyan lehet ilyen tökéletes ez a védelmi vonal?! Az ilyesfajta elbizakodottság

egyébként egy mechanizmusra épül, kint a szabadban, egy erdőben, mezőn, a széplelkek körében, mégpedig arra a feltevésre, hogy a csodálattal nem fér meg a félelem.

És csak most ugrik be, van egy fénykép, amin egész elöl, a kétszárnyú kapunál állok, így a fák sora egyben lett megörökítve – és mint staffázsfigura, ott vagyok az elején, egy törpe lény a tíz méter magas, mélyzöld fal előtt. Egy pohár vizski van a kezemben, még arra is emlékszem, milyen ütemben forgattam benne a jeget. Hallom a szelet a tuja gyomrában megfordulni, látom bolyongását és furatait, játékát. Élvezettel nézem a kontrasztos színeket, az ágak vonalának szinte zenei élményt nyújtó rezgéseit, a növény részeinek diszkrét halmazait – melyek káprázatosak. Bár megvannak a törvényei, szembe lehet szegülni a világegyetemmel. A Nyugati tujákat húzza valami az ég felé. Olyan gyorsan nőttek, hogy az ember miniatúrává vált alattuk. Nőhetnek, föl egészen az atmoszféra gázburkáig. Azt mondom nekik: *Mindig tudtátok, mit csináltok.* A fényképet csak a feleségem készíthette, olyan most a kezemben tartani, mintha a nevelése ért volna be.

Mint mindegyik történet, ez is akkor kezdődik, amikor felidézem. De miről fog szólni ez a történet? Folyton azt remélem, hogy el tudok mélyedni egy rovar szépségében, egyszer el fogom hinni, hogy a jó feltétel nélkül létezhet, és ez elég, de közben éveket töltök mechanikus műveleteknek kiszolgáltatva. A faszor szétterülő ágai mindenféle élőlénynek látogatóközpontjául szolgáltak, biztos megestek rendkívüli események, néhány órúlt vihar, vagy kopogó jég, villám tetszelgett a végzet szerepében – mindhiába. Lettek, vannak, lesznek.

Leteszem a fényképet, kifelé figyelve nyugtázom, hogy balról a negyedik fának a felső harmadán a kiütköző borostyán száradni kezdett. Ez az egyébként nagyszerű növény, a Hedera helix, közönséges borostyán egy ideje ott volt már mindenhol a kertben, a keleti és a déli oldalon is, sőt, láttam a Nyugati tuják tövében is szétterülni. De nem vettem észre, milyen körmönfont tervet eszelt ki. Támadás ért minket. Ott a felső harmadban ütöközött ki, s rögtön szűk ölnyi csomóban. Elolvastam róla mindent, és úgy nézett ki, igazából nem szívja el a erejét. Az én életemmel a hátam mögött el tudom ezt hinni? Napokig terveztem az ablak mögül, mit tegyek. Majd egy metszőollóval kimentem. Egyetlen, ujjnyi vastag szár, légygyökér tört fölfelé nyílegyenesen. Lenyűgözött, milyen tökéletes, hézagtalan a felfekvés, és az a kétoldalt leomló barnás háló, ami a fa kérgéhez tapad, húzza oda a szárat. Tapintásra száraz volt, de a következő pillanatban mintha hirtelen minden megváltozott volna, olyannak véltem, mint a női szeméremszőrötet, és az egész testemen halovány elektromosság cikázott, kéjes érzés volt megérinteni. Megint a feleségemre gondoltam, de távoli asszociáció lehetett, mintha csak tréfálkozni akarna velem valaki. Előbb két-két centis részeket metszettem ki a borostyán légygyökeréből, azokat le is vettem. Így az áramlás, véltem, megszakadt. Megöltem. De zavart, mindig ilyen voltam, hogy van-e számára visszaút. Néztam, a többi nem mozdult, iszonyú erővel húzta magát a fához. Egyre kínosabban éreztem magam, nem tudtam, rosszat teszek-e, kinek, minek ártok.

Túlontúl száraznak tűnt az egész ismerős-idegen képződmény. Pedig abban is élet van, gondolkodtam el, felvehet vizet a törzsből? Vagy csak kapaszkodik

belé? Döntöttem, vissza csavarhúzóért, amivel felfeszegettem a fatörzsre tapadó gyökeret, amilyen magasan csak elértem. A földből is kihúztam, vigyázva, gyökere se maradjon. Most nézem, megvan az eredmény. Odafönt száradnak a borostyán levelei, mattulnak, dőlnek oldalra. De ismét gyáva voltam. Általában hosszú perceket töltök el annál az ablaknál, a kávémmal, egy száraz keksszel, egy könyvet leeresztve, melyből a szobák közti járkálás közben olvastam el egy-egy bekezdést. De ösztönösen kerülte a tekintetem a fa tetejét. Csak most merem megnézni, mit műveltem. Szóval amikor úgy igazából rámeredek a történésekre, szíven üt a látvány.

Nincs időm gondolkozni. A rendelőből telefonál az asszisztensnő, afféle dadámmá vált, testes, ötvenes asszony. Ő gondolzza a kinti virágokat, szívességéből. Látszólag nem törődik a ténnyel, de én tudom, nincs semmi szaguk. Azt hittem, ezt említenem kell, mert a feleségem tudta. Mondja a telefonban az ápolónő, hogy ne felejtsem, hozzák hatkor a csokrot. Meg hogy vettem-e föl a kártyáról pénzt, mert készpénz kell. Figyeljem a csengőt. Ne jöjjön át? Először nem értetem, mit akar. Utána már gyorsan eldőlt. Nem fog menni. Ez a november is úgy múlik el, hogy nem megyek ki a feleségemhez a temetőbe.

Csupa él, csupa törés

Kései ébredés. Antoni úgy ébredt, mint akit agyonvertek. Eszter viszont frissen pattant ki az ágyból, és meztelenül, ahogy volt, kitarta a kékre festett zsalugátért. A szobát elöntötte a fény. A padló festett cementlapjai ragyogtak. Fekete virágminták, és minden ötödik cementlapon egy griffmadár. Oroszlántest, sasszárny, kampós orr. Eszter az ablakban állt, és nem zavarta, hogy bárki megláthatja. Egy-két perc múlva Antoni is fölkelt. Odalépett Eszterhez, megcsókolta a vállát. A kitért kék zsaluk mögött a szemközti ház fehér falát, a tetőket, a teraszokat dörögve verte a napfény. Az ablak egy kis térre nyílt, amelyet félig elfoglaltak egy étterem asztalai. Az ernyőket még nem húzták föl. Eszter megfordult, és átölelte Antoni nyakát.

Hozz reggelit!

Antoni rövidnadrágot, pólót húzott, és a következő percben már trappolt lefelé a csigalépcsőn. A szandál talpa minden lépcsőfokon úgy csattant, mint egy pofon. A térre lépve fölnézett az ablakra. Eszter már nem állt ott. Két overálos férfi, egy idősebb és egy fiatalabb, akik az étterem legszélső asztalánál kávéztak, utána fordult, és végigmérték. A fiatalabbik szögletes arcával, rövidre nyírt szakállával, mélykék szemével maga volt az ártatlanság. Az idősebbik bozontos szemöldök, lapított koponya, pengevékony ajak. Antoni elkapta a fejét, mint egy bokszoló az ütés elől.

Merre induljon? Akit néznek, fogoly. A verőfényben a színek, a hangok, az illatok mind külön-külön adtak hírt magukról, a levegő állagáról, a páratartalomról, a hőmérsékletről. Egyik sem volt jel, egyik sem neki szólt. A gállickék házfalon megpihent egy citromlepke. Antoni szeme gombostűként szúrta át, de a sárga lepke a következő pillanatban követhetetlen cikkcakk mozgással eltűnt. Antoninak is el kellett volna szöknie a kamerák elől. Elindult a Mária születése, vagy ahogy szintén nevezik, a Purgatórium temploma felé. Azt remélte, csakhamar talál egy boltot, ahol beszerezheti a reggelihez valókat.

Amikor visszafelé jött, a két overálos férfinak már hűlt helye volt. Húsz perc alatt, amíg megvette a reggeli alkatrészeit, izzasztó meleg lett. A lépcsőház vastag falaiból jóleső hűvös áradt. Az első emeleten összefutott egy nővel. A nő fejére világoszöld kendő volt csavarva, tarka nadrágot és magas, parafatalpú papucsot viselt. Antoni a falhoz lapult és félreállt, pedig elérték volna egymás mellett. De a baleset már így sem volt elkerülhető. A képzelet megint táplálékhoz jutott. A képzelet mindig megeszi, amit lát, és ami marad, sosem több kiáltásnál: legyenek részegek, rettenetes zűrzavar közeleg felétek. A nő nem tudja elviselni az érzelmek kiáradását, de mindennél jobban vágyik arra, hogy a benne rejlő ismeretlen tartományokat megnyissa. Mivel a férje sajnos absztinens, és semmi érzéke az eufóriához, muszáj megcsálnia, de soha nem hagyná el. A szeretőit viszont szó nélkül faképnél hagyja, amint észreveszi, hogy a kíváncsiságnál mé-

lyebb érzelmek vannak megszületőben. Megint odajut, ahonnan kiindult. El akarja rejteni őket, és minden ellentmondásukat meg akarja tartani magának, de kíván magának egy másik személyiséget, aki megéli az érzelmek kiadását.

Mire Antoni felért a másodikra, Eszter már felöltözött, leterítette az ágyat, rendet tett a szobában. A haja hátul vizes volt. Az illata elárulta, hogy a zuhany alól jött.

Elő a zsákmányt!

Eszter mindent rendben talált, és bejelentette, hogy a tetőn fognak reggelizni. Paradicsom, sonka, rukkola, narancslé, meggyekvár, friss kenyér. A fémlábú asztalon barnára fújt üvegáfonyérok. Esztert egyetlen paradicsom látványa is boldoggá tette. A lelke mélyéig átjárta az elégedettség. A tetőn pompás napsütés, semmi szél. A párkány mentén hőségűró növények. Kaktuszok, kövirózsa, varjúháj, leander. Fölöttük a tenger nyugodt volt, mintha üvegből lett volna. A kikötőtől tenyérnyi folt látszott, csak a forgó daruk csúcsa ismétlődött. A beolvasztásra váró lemezek visszahúzódtak az emlékezet bordái közé. A paradicsomon vízcespek. Most aztán tényleg semmi ok a panaszra! Milyen szerencse, hogy a szemetek nem két oldalt van, mint a sirályoké. Így láthatod a kezedet, Eszter, amint karikázod a paradicsomot. Te is láthatod, Antoni, ahogy meglóditod a sótartót. Önmagatoknak adjátok magatokat, és ehhez azt sem kell tudnotok, hogy kik vagytok igazán. Ne kérdezzétek, megérdemlitek-e. Ne kérdezzétek, milyen világok ajtaja nyílik meg előttetek. Azt mondjátok magatokról, hogy én, mert elől van a szemetek. Ha nem lenne elől a szemetek, nem láthatnátok mindig a testetek valamely részletét, és örökké azzal foglalkoznátok, hogy elképzeljétek magatokat valamilyennek, formát adjatok önnön kiterjedéseiteknek, mint a prédaállatok. De hiszen így is ezzel foglalkoztok. Soha sem tudhatjátok, hogy a gondolat, amely egy adott pillanatban létrehoz benneteket, mikor jelöl ki ragadozóknak és mikor zsákmánynak. A legfontosabb azonban az, hogy van szempillátok. Folyamatosan megszakítjátok a nézéseket, folyamatosan megszakad a tudásotok önmagatokról.

Gyere ide, és önts nekem narancslevet!

Eszter világosbarna haján átsütött a nap. Ő vastagon kente a vaját, és sokáig simítgatta, Antoni vékonyan és gyorsan. Eszter karikákra vágta a paradicsomot, Antoni szeletekre. Eszter nem szóta meg, Antoni jól meglóditotta a sótartót. Eszter kicsiket harapott, Antoni nagyot. Rágott, nyelt, harapott. Rágott, nyelt, harapott. Megette a vizet és a napfényt. Megette a piros színt, megette az ízt, az illatot. Közben elégedetten szuszogott.

Jó ötlet volt, hogy feljöjjünk. És ez az avokádó káprázatos.

Nahát, nem emlékszem, hogy ezt a szót valaha hallottam tőled.

Kipróbáltam.

Csak próbálkozz! Nem szeretném, ha miattam elnyomnád magadban a dramatikus hajlamot.

Egy-két perc múlva se sonka, se kenyér, se rukkola nem maradt Antoni tányérján. Elégedetten ült. Hunyorgott. Vele szemben a kaktuszok, a kövirózsa, a leander. Csupa meszes lerakódás mindegyik cserép. Egyikben sem volt semmi föld. A gyökerek elfogyasztották az egészet, elhasználtak belőle mindent, és most száraz gyökérgubanc az egész. Azon gondolkodott, záráskeppen egyen-e még

egy szelet lekváros kenyeret, vagy elégedjen meg az eddigi ízekkel. A meggylek-vár vonzotta a tekintetét.

Hőmérsékletek, erők, sűrűségek, sebességek, felületek. A tenger, a Nap és a sós levegő tökéletes gépezet. Sokkal régebbi, mint bármi egyéb. Lassan eléget mindent, ami szerves, a növényi részeket éppen úgy, mint az emberi bőr sejtjeit. A szem és a gondolat átmeneti engedmény csupán. Ahhoz, ami megmarad, mi köze volna annak, ami még most is, még itt is beszélni és érinteni akar? A színképvonalak a magtól távol egy sávban egyesülnek, ahová a szem nem jut el, és a gondolat is csak úgy mozdulhat arrafelé, ha olyan babonásokok hátán utazik, mint hogy az atomok és a bolygók végső soron egyformák. De most, amíg ez az átmenet tart, a fagyaltárus kiabálhat, a napernyők csattoghatnak a szélben, hisz önmagukat határolják, ugyanúgy, mint a bójákon túl a vitorlák háromszöge.

A part egy meredeken előugró, sivár sziklafalban végződött. A repedésekből kőrök törtek elő. A tenger és a nap forró üvegbúrája alatt kiszikkadt minden. Eszter és Antoni a sziklafal tövében tették le a ruháikat. Leterítették a törölközőket egy lapos kőre. A legközelebbi dolgok, a hosszúra nyúlt árnyékok, a vízfoltok, a hátuk alá szoruló kristályok is a forró üzem működésének változó és véletlenszerű alkatrészei. A hullámok be-becsaptak a kövek közé. Eszter hasra vetette magát a törölközőn, lehunyta a szemét. A kezét felhúzta a füle mellé, a haja fel-tűzve, hogy a nyaka se maradjon napsütés nélkül. Eszternek szerencséje van a bőrével. Le tud barnulni, nem ég vörösre, mint Antoni. A barna a fölösleges idő színe. A fölösleges időé, ami most a tiéd, Eszter. A barna az ingyen béke színe, amit csak magaddal köthetsz meg, és te meg is tudod kötni, képes vagy rá, nem úgy, mint Antoni, az öngyűlölet szelíd lovagja.

Antoni Esztert nézte. Álmosan fürkésző kutyaszem. Vigyázz, Eszter, el ne tűnj ebben a nézésben! Meg ne egye, föl ne zabálja a combod, a derekad! Vigyázz, mert ez a kutyaszem azért van itt, bármilyen szelíd, hogy felfaljon téged. Nincs már külön léte, és ez ellen ő sem tehet semmit. Az ilyen szemek, a megejtő öntudatlanságnak ezek a rettenetes rágószervei enni akarnak. Nem a testedet akarják, de hát mit tegyenek, hogy ha az, amit csak azért nevezünk léleknek, mert fogalmunk sincs, mi az, mindenesetre nem hús, nem bőr és nem csont, ha volna valóban olyan, csak a test által, a testedben férhető hozzá. Vigyázz, Eszter! Antoni néz. Ez a nézés nem befogad, hanem elnyel, mint a homok az esővizet. Semmi nem marad belőled, ha nem vigyázol.

Még szerencse, hogy Antoni nem kitartó. A napsütés lelassít és lustává tesz. És amúgy sem kell sietni, rengeteg még az idő. Antoni csakhamar forgatni kezdte a fejét, más látnivaló után vadászott. Egy átsuhanó citromsárga kalap. Egy pólófelirat: élni veszélyes. Egy idős férfi, akinek a feje tetejéről épp most csúszik le a napszemüvege, egyenesen két kő közé esik, ahonnan nem fogja tudni kihálászni. Aztán fölfigyelt egy kislányra. Szőke kislány, fodros blúz rajta, hogy le ne égjen. Most húzza magára az úszógumiját fűgén, de mégsem elég fűgén, mert a bátyja, aki indulna már a vízbe, türelmetlenkedik. Talán ez, az időnek ez a metszése, a türelmetlenségnek ez a gyerekes betörése okozta, hogy Antoniban hirtelen földéződött, amit éjszaka álmodott. Tisztán látta, mint egy film kezdő jelenetét.

Egy férfi kilép egy kétemeletes, kékre festett házból. Nem fiatal már, a haja egyenes, a homlokába ér. A tenyerével időnként hátrasimítja. Olyan, aki hetente többször fut, vagy teniszezik. Izmos és szikár. A belső szervei példásan működnek, a betegséget nem ismeri. Az ereiben hegyi levegő kering. Beszáll a kocsiba. Az első kattanársra indul a motor, de egyelőre nem mozdul. A szélvédő poros, a vezető oldalán a hátsó ajtón végigfröccsent a sár. A férfi, mint egy karmester, lehajtott fejjel a motor duruzsolását hallgatja. Valójában nem tudja levenni a szemét a cipője orráról. Egy pont van rajta, és egy karcolás. Testének vagy öltözékének bármilyen tökéletlensége fájdalommal tölti el. Az autó egy darabon a tengerparttal párhuzamosan halad. Egy körforgalomban maga elé enged egy robogót, aztán befordul egy utcába, amely a város északi szélé felé vezet. Különös fényviszonyok. Éles körvonalak, minden forma csupa részlet, jól érzékelhetők az árnyalatok különbségei. A férfi megáll egy enyhén emelkedő füves terület előtt, amelyet körülbelül húszméternyi távolságban egy lapos épület zár le, két oldalról egy-egy gesztenyefasor keretezi. A lapos épület homlokzata rossz állapotban van. Az ajtókról és az ablakkeretekről lepattogzott a festék. A telek gondozatlan, látszik rajta, hogy a gazdája jó ideje tehetetlenül átengedte a romlásnak.

A ház előtt egy fiú és egy kislány játszik. Szaladgálnak, elesnek, fölkelnek, nevetnek, sikongatnak. Az álom tekintete az egész házat befogja a domboldal felső részével együtt. A gyerekeket megzavarja a férfi felbukkanása, de nem szakítják félbe a játékot. Valószínűleg ismerik. A férfi följebb kapaszkodik a ház felé. A szemében végtelen nyugodtság és mélységes szeretet. Most már csak néhány lépés választja el a gyerekektől. A kislány, aki az előbb még a fiú háta mögé bújott, most kíváncsian kidugja a fejét. A férfi a zsebébe nyúl, semmi kétség, ajándékot fog előhúzni onnan, valami apróságot, amit a városból hozott. A kislány előlép, a fiú viszont nem mozdul. Fél, de a félelem még mindig nem kényszeríti arra, hogy a kislány után kapjon. A férfi egy revolvért húz elő a zsebéből. A kislány mosolyogva nyúl utána, de a következő pillanatban egy golyó szakítja át a koponyáját. A fiú az ijedtségtől megmerevedik. De ez is csak egy pillanatig tart. A férfi őt is lelövi. Most ott fekszenek mind a ketten a magas fűben.

Ez volt az álom, és Antoni már nem a kislányt nézte, hanem újra Esztert. Az álombeli jelenetben Eszter volt a kislány, és ő a fiú, akiket egy szerető kéz, egy megváltott kéz lelőtt. De ez a kéz tartozhatott hozzá és Eszterhez is. A lövésre mindenesetre szükség volt ahhoz, hogy felébredjenek, hogy elkezdenek élni. A kezdet előtt mindig a befejezés van, így kell lennie, nem lehet másképp.

Antoni azzal a vággyal fordult vissza Eszterhez, hogy megsimogassa a combját. A keze mégis megállt a levegőben. Az évek megtanították a távolság komolyan vételére. A látható és a láthatatlan határának mentén kettős határvédelem alakult ki, és ők az évek során tökéletesen képzett határőrökké és határsértőkké váltak. Most Antoni már a legkülső határellenőrzésnél megtorpant. Eszter kinyitotta a szemét, és az eget figyelte. Hét- vagy nyolcezer méter magasban az ég egyre sötétebb. Először azúrkék, aztán türkiz, egyre intenzívebb türkiz. Majd újabb kétszáz kilométerrel magasabban fekete. Gáz és por, galaxisok. És az egész hihetetlen sebességgel távolodik. Ha ez a távolodás korlátlan, akkor a világmindenségnek nincsenek határai. Ha egy napon megáll a mozgás, irányt vált és szűkülni kezd, akkor a világmindenség mégis csak zárt. És e legkülső határon túl

nem történhet semmi, mert megszűnik a tér. Eszter váratlanul átfordította a fejét. A szeme egészen világoskék volt a fényben. Hosszú másodpercekig vizsgálta Antoni arcát. Antoni a könyökén támaszkodott. Nem tudta, most mi következik. Szünet, törés, bizonytalanság. A saját arcát, a mosolyát senki sem ismeri. Ez a mosoly hozzád tartozik, Antoni? Belőled jön? Vagy csak vendég az arcodon, az izmok elrendeződésének ajándéka, amivel visszaélsz? A mosoly gödröcskét varázsol az arcára. De Antoni úgy érzi, Eszter tekintetétől foszlani kezd az arcáról a bőr. Apró kések, amiket ő nem lát, lekaparják az arcára tapadt rétegeket. Véres és befejezhetetlen művelet. Nedvek állandó szivárgása. Az összetartozásban mennyi kegyetlenség és kétségbeesés.

Meggyulladok!

Eszter egyszer megkérdezte Antonit, miért nem ír naplót. Antoni zavarba jött. Visszakérdezett, hogy milyen naplóra gondol Eszter? És miért kérdez ilyesmit? De aztán összeszedte magát, és válaszolt.

Azért nem, mondta, és megállt, megszakítás, vizsgálta Eszter arcát, köhintett, azért nem, mert fél. Fél az őszinteségtől. Nem hiszi, hogy egészen őszinte tudna lenni. No persze, mi az, hogy valaki egészen őszinte? Így aztán ha naplót írna, még annyira sem tudná, mi volt az élete, mint így. Amit az ember felír, annak már mindenképpen következményei vannak. És ő ezektől a következményektől is fél. De persze attól is fél, hogy később egyáltalán nem fogja tudni, mi volt az élete. Fontos lenne, hogy bizonyos dolgokra akár dátumszerűen is emlékezzen, miközben általában véve egyáltalán nem akar emlékezni.

Eszter örült, hogy azt hallotta Antonitól, fél.

Amikor Antoni visszakérdezett, Eszter azt felelte, ő eddig azért nem írt naplót, mert eszébe sem jutott, hogy írhatna. Nem jutott eszébe, hogy a jelent egészen és kizárólagosan a saját jelenévé kellene változtatnia. Meg van engedve, hogy egyedül magával találkozzon benne. Amilyen volt. Amilyen nem volt. Amilyen lenni szeretett volna. Ha naplót írna, az azt jelentené, él benne a remény, hogy egyedül, szökevényként meg tudja oldani az életét. És csak most döbönt rá, hogy ebben valóban hisz. Csak annak van alávetve, aki a legjobban ismeri, és akitől ezért a legjobban kell tartania, önmagának. Antonira nincsen szüksége. Jó volt ezt kimondania. Nincs szükségem rád. Se másra. Ami azt jelentette, hogy naplót írnia ezek szerint már fölösleges. Ami készül, az már készen van.

Meggyulladok!

A két test most egyszerre mozdult. Velük minden vonzás, látható és láthatatlan határ. Távolság és még nagyobb távolságok, ami már közelség. Elrugaszkodni egy mohos kőről, megtenni az első tempókat az olajos, sós vízben. Érezni, hogy megtart. Levegővétel, tempó, levegővétel, tempó. A karnak tudomása van a lábról, a lábnek tudomása van a karról. Ez persze nem igazi úszás, mert a fej kint van. A tenger hullámai hosszúak, ha elkapja az ember a ritmusukat, nem csapnak arcba. A bőrre filmszerű, olajos réteg tapad. Nem lehet látni, csak érezni. Ragad. Az úszás már nem emléke semminek sem, ahogy a tenger sem tenger, a víz sem víz már. Az úszás felejtés, elfelejtése annak, ami van. Eszter hanyagul úszott. Nem húzta végig a kartempókat, de így is jól haladt. Alatta négy-öt mé-

ternyi üres mélység. Se halak, se csigák, se tengeri sünök. Antonit újra meg újra megakasztották a hullámok. A ragacos sópára csípte a szemét. Hunyorgott. Csak közelre látott. Kettejük közül ő volt a rosszabb úszó. Egy-két perc alatt más-hova kerültek. A sziklás part egy beszögellés, amely mögött az öböl kiszélesedik. A szűkebb részt egy lapos sziklatömb zárja le. Antoni inkább érezte, mint látta, merre van Eszter. Az olajos só és fény elvakította. Eszter látta őt, megállt, hogy bevárja. A sziklatömb közelebről szabályosnak tűnt. A beszögellés kijáratánál most senki sem volt rajtuk kívül.

Antoni és Eszter először körbeúszták a sziklatömböt, hogy felmérjék, hol a legbiztonságosabb megkapaszkodni az oldalán. A felület mindenütt csupa él, csupa törés. Közelebb úszva a sziklához, kiderült, hogy amit távolról egyetlen tömbnek véltek, nem az. Szabályos csatornák négy részre osztják. A tenger felől az erős visszaáramlás miatt nem volt ajánlatos megközelíteni őket. Megkerülték a sziklát. A túloldalon meglepetésre lépcsőszerű képződményt találtak az oldalában. Közelebb úsztak, és látták, valóban lépcsők vannak a sziklába vésve. Antoni megfogta Eszter kezét, hogy segítsen neki, meg ne csússzon, mikor az egyik víz alatti fokra lép. Vigyázz, csúsznak a fokok. Ez a mozdulat, mellyel Antoni Eszter keze után nyúlt, és amellyel Eszter ugyanígy nyúlt Antoni keze után, az évek során semmit sem változott, miközben minden sejtük kicserélődött. Vakon vigyáztak egymásra, akár volt veszély, akár nem. Közben az igazi veszélyekkel szemben magukra maradtak.

Mert leszarlak titeket!
agyarországon orális álság an
MIRE VÁRTOK MÉG? MEDDIG TÚRTÖK MÉG? MIT
BÁMULTOK MÉG?
MENJETEK AZ UTCÁRA, SZÉLTÉBEN ÉS HOSSZÁBAN!
MONDJÁTOK A POFÁJUKBA, ELÉG VOLT!
MIRE VÁRTOK MÉG? MEDDIG SZOPTOK MÉG?
SZART CSINÁLNAK BELŐLETEK HOLNAPRA!
nincs életünk

A Csanády utcában állandóan fúj a szél.
A Krayer-ház harmadik emeletén,
tudja a váratlan pillanat eljöttét,
mikor életéért éltében meglakol.
Bármikor a pillanat.
Dobd ki azt az ablakot!
Véssz kijárat.
Véletlenül nem jártam itt.
Csak szállj le, az óra üt.
Már nincs mihez kezdenem.
Na gyerünk már, pokolra velem,
nem érünk rá várakozni, szaporán,
ma jökor van, holnap késő lesz talán.
LELKEIMÉRT MIT ADSZ, KIXXXXOTT ?ST3X?
Nem adok én semmit. Isten nincsen.
Nem hiszek benned
Hogy SoSe hagyj el
Isssssstenem.
Égzsák.
S a föld: kicsúszik láb alól a táj.
Fekünni volna jó.

Szkárosi felkel,
az ágya gyűrött,
pár suta lépés,
dülöngő holttest,
a vére mocska
ül a papírra.
Itt hagyod itt
mi messze vitt
valaki valamikor valahogy
valahova bezuhant előttem
meghal a tér
ha szétzuhan
szárnyalás
ha nincsen tér

*meghal a szemem
ha elszálltam
A Lehel téren valaki így szólt:
jaj a Lehel téren valaki így
jaj jaj a Lehel téren valaki
jaj jaj jaj a Lehel téren
jaj jaj jaj jaj a Lehel
jaj jaj jaj jaj a
jaj jaj jaj jaj jaj
Ennyi marad egy ember után?
Fasírt halotti szűd.
Hű tekintetem t t t t t t **tetememen** mennyit ér?
Begyömöszölnek, nem engem, fekete az égzsák,
még hallom, hogy' zizzen, Isten rámhúzza a cipzárt.
Püffedek, dagadok, mint a hulla ujja.
Ami volt még széttörött a földben.
Kivonom a hullámat közületek,
s elszállok egy falevélen zúzott szárnyakon.
Le ne szállj kizsarolt földre,
az égen keringsz örökre.*

*Kávéja a kihűlt asztalon.
(Minden halál egy alkalom.)
Egyrészt...
Másrészt nem t'om,
tán az agyba tolt beton
szív mely testéből végre kiárad
lüktet
egy percig örökre élve marad.*

*Búcsuzunk, barátom,
poklodtól, nincs ok
tagadni, tudtuk ezt előre.
Így hát, barátom,
tarts ki, mivel a
rend az, hogy ne tudd a
véget.
A vége úgyis zuhanás,
a negatív repülés.
Érjen mindig eggyel kevesb halál.*

*Reggel, bocsáss meg!
A Paradicsumot add neki házoá.*

A szövegben Szkárosi Endre-, Apollinaire-, Takács Zsuzsa-, Wirth Imre-idézetek, -parafrazisok.

A kórteremben

Reggel arra ébredsz, a kórteremben
Mehalt valaki, ott van, nincs az ágyán,
Mely már nem övé, ő se, csak a teste,
A protokoll szerint még két órán át
Vár elszállításra, a pizsamáját
Darabokban vagdosta le a nővér,
Függöny se, az egész folyosó rájárt –
Jól nézz körül, mielőtt ide jönnél.

Arra ébredsz a kórteremben reggel,
Mehalt valaki, mesélik, kik látták,
Kiment, visszajött, lefeküdt, nem kelt fel,
Éjjeliszekevényén kihűlt teáját
Kiöntik, míg hűl a teste, megvárják,
Tudod, halott van ott, elfüggönyözték,
Üres műanyag tálca, üres ágy, lásd –
Jól nézz körül, mielőtt ide jönnél.

Kórteremben reggel arra ébredsz fel,
Valaki meghalt, nem esemény, mászkál
A kórterem, éli életét, zsemle
Friss, morzsája hull, ahogy a kés vág, rá
Kis vaj, kis dzsem, egy kicsit még zabálj, már
Viszik, vizit, mit is mondhatnék önnek?
Üríts, ürülnek a műanyag tálcák –
Jól nézz körül, mielőtt érted jönnek.

Reggel nem ébredsz üres kórteremben,
Ahelyett, hogy ő, csontig meztelenre,
Darabokra vagdos, úgy vetkeztet le
Halálnővér, koncílium feletted,
Húsmuslicaraj, döglegyek lebegnek,
Kivisznek, kell a hely az új betegnek,
Friss huzat, morzsákra málló friss zsemlék,
Vizespohárban ott maradt a tálcán
– Jól nézz körül, mielőtt innen elmész –,
Műfogsorodban vigyorog a sátán.

Isten megnyomja a tél-gombot

Még semmi, csak a szél fú szívem felett,
most aki lát, olyannak láthat
e téli, kiürült fürdőhelyen,
mintha épp nem gondolnék a halálra.

Vonat indul, kattog, csikorog:
B. Nagy... La-ti-no-vits... Jó-zsefa-tilla...
A kert iderémlik, idesuhog
a körte, cseresznye, a szilva.

Mi még hátra van, az időt hadd töltsen,
a kert végében már bealkonyult,
földbe süllyed a nap rozsdásvas tömbje,
nyitva felejtett halott szem, befagyott kút.

Lessük a semmit, bűzös hiéna-
pofával ólálkodik, várja a döggöt,
a szű tengermélyi szivaccsá rágta
a deszkát a politúr mögött.

A szekrényben molyok legelnek,
nincsenek ruhák, a semmit legelik,
mintha minden perc az utolsó lenne,
a falban csöndes halál kering.

Különben csend van. Az én műzsám
a halál. Birsalmaillatú nagymamák,
a lukas arcúak, az árnyak már tudják,
de mi lesz az én halálom után?

Különben csend van. Akkor
mi ez a nyüszítés gyomrom mélyéről,
mely nem ér a számig, de én jól hallom,
és nem hallja meg senki élő.

Gyomrom már, mint az elgázolt
kutya, szívem, mint kivágott biztosíték,
nem segítenek az orvosságok,
eltöröl februári havával az ég.

Reménytelenebb, mint valaha.
Én mindenáron élni akarok!

Betakar február örök hava,
de igyál! üveg konyakot

nyújtok a halálnak, női nemi-
szerveket nyújtok a halálnak,
saját nemiszervemet, az kell neki,
kapd be!, meredek hipnotizáló

a téli üres égre,
fagy nikkelezi a fákat,
vak szemgödör a madárfészek,
kurvaélet!, pont én kellek a halálnak.

És elkezdett a tudóm vizesedni,
de mintha mindegy volna, el is állt,
aztán vesém... itt van, Csukás, nesze, semmi,
tíz napig kómában nem vártam a halált,

ablakomon hóember néz be,
s vigyorogva szól: február, hol a nyár?
és nem jön tavasz a télre,
csak tél van és csend és hó és február.

Gyerekarcom visszanéz rám a tükörből,
a vadul onanizáló kölyök,
fagyott lepedő a szerelem... Nőtől
nőig éltem, lehúzott redőnyök mögött

a nagy, édes, nyári szeretkezések!
Tej, tojás, sonka az asztalon, a reggel,
a mindennapi öröm – mert jó az élet,
a világ, s élni gyönyörű benne!

Nem láttam, mivel láthatatlan,
de Isten egy áttetsző délelőtt itt járt,
s rám dermedő halotti maszokban
látta kómában Csukás Istvánt,

lehunyom a szemem, felnyitom lassan,
minden eltűnt, én is, csak a birsalmaillat,
a nagymamák két óraiütés közt megágyaznak,
csak a tükör emlékezik arra, itt vagy.

Február 24-én az Isten
éppen nem volt, vagy félrenézett,
s eltűnt, ki tudja, hány kiló Csukás István,

mit számít annak egy halál, egy élet,

*ki fásultan öröklétet zabál,
döglegyek másznak a képén.
Január, február, itt a nyár!
Lássuk, Isten, ki nevet a végén?*

*Hová tűnt Csukás István, az imént
megvolt, a semmi felcsínált, dagadt hasában
kucorog, ördögök futnak ételliftért,
testre szabott a halála,*

*a lélek csak cérnaszál volt,
eleget dicsérte, káromolta Istent,
most a pokolra alászállott,
öröklétfalat, ételliften,*

*boncsegédekkel parolázva,
kiknek neve Halál, Hiány,
önmagát élővé operálja,
e föld alatti ambulancián,*

*letörölhetetlen mosolya arcára
fagyva, kisandítt a tél, a hó, a föld alól,
várja öröklétre hibernálva
a tavaszt, olvassza ki halottaiból,*

*a hóember mosolya elolvadt,
a jégbe monogramot vés február,
pezsgősvödörben jég, csörögnek a halottak,
fákon felirat: CSI, itt jártam, Csukás.*

*Örök nyugi, de egyszer véget ér e tél,
kinövék a földből, mint a bokrok,
Isten, itt a rügykilövési engedély:
megnyomhatod a tavasz-gombot!*

A szövegben Csukás-idézetek, -parafrázisok; Arany-, József Attila-, Vörösmarty-idézet.

Hol lehet

*Az ég, mint egy matematikai feladat,
nem akar kijönni, hiába kémeled,
semmi belőle, mint a lusta fiú,
aki rest segíteni szüleinek,
csak ahogy a ringlólé az égről
kitölti szemed fehérjét,
úgy érted meg, a májusi labdarózsák
hősies, fehérén izzó csillagok
a virulens sötétben, nézheted szirmaik,
amíg a körülmények látni engedik őket.
Fehér gömbök az emlékek az űrben,
sugaruk még eltalál, véretem megtöltik,
elgyengítenek, emlékek nevetésekről,
emlékek mulasztásokról, vétkekről,
eltékozolt percekről, nem baj,
nem érted, miért őrzi még agyad,
mostanra a csillagoktól is hamarabb
várhatsz választ ezentúli kérdéseidre.
Kémiai kötések, a fizika törvényei,
családfád ágainak szövevénye,
vagy hogy melyik növényt hogyan
érdemes öntözni, milyen sárban,
ebben az új kertben, aminek fekvése
majdnem tökéletesen másolja az eredetit,
az új kertben, amit egy ismeretlen néni
örököseitől vettél egy idegen tájon,
ami mégiscsak ismerős, és ahol az árnyékok
születése és sötétbe olvadása
megszólalásig hasonlóan megy végbe,
mint történetesen abban a másikban,
mert csodák és kiszámítható lépések
sorozata az élet, minden fa, bokor,
fűszál, gyom, meglepetésszerűen
felbukkanó virág a tied, hogy
gondoskodj róluk, öntözd őket,
hogy minél tovább éljenek, minél tovább
csöpgöjjen róluk a víz, mintha gyermekeid
lennének, de másfelől: semmi közöd
hozzájuk régen, vagy sosem volt,*

az édenkert csak fejedben él,
talán sosem volt másképpen,
a növények ugrásra készen várják dőltötet,
mint a szemedből a könnycseppek,
csöpögés, mint évekig a mérgeg apád
ereibe, de tényleg, mi micsoda a kertben,
most valahogy fontossá vált tudni,
meg kellene határozni valakinek,
valamilyik szülőd biztos meg tudná,
ketten összeraknák az egész kertet,
ahogy téged is negyven évvel ezelőtt,
egyedül téblábolsz odakint az alkonyatban,
élőlényeket teszel tönkre, semmisítesz meg,
ahogy másokat pedig megszelídítesz,
hogy valami rendet rakj, valami rendet
magadnak és szeretteidnek,
szeretteidnek és még ellenségeidnek is,
mintha járna, vagy lehetséges lenne
az alku a burjánzással, exponenciálisan
növekvő veszteségeid tárháza vagy te is,
mint minden ember, mindenféleképpen,
ahogy apád szokta mondani, hülyeség,
ha nem hitted, hogy így,
emlékszel más kertekre, amik
egy idő után összeomlottak, hiába,
más kertekre, amiket elhagytál,
kertekre, miket kétségbeesetten
gondoztál, és ők hagytak magadra.
Most csak tologatod magad előtt
a kérdéseket, a teendőket, a zúgó
gépeket, mint önmagad, mint terveid,
mint egy óriási sziklát a ravaszkodó görög,
akár kavicsot is rugdoshatnál hazáig,
mint egyszer gyerekkorodban,
egy leeresztett kerekű bicikli vagy,
pattogását vesztett labda, csorba bögre,
végtelenségig használt cumisüveg,
mert nyírod a füvet, nehogy megszóljanak,
a kertben, az utcán, az árokban is,
és elgondolkodol, idén vegyél-e,
mint ahogy apád, édesapád vett
annak idején, egy elektromos fűkaszát.
Elhoztátok a költözéskor vajon,
mikor eljöttetek a családi házatokból,
vagy az új tulajdonosé lett?
Azzal az elektromos fűkaszával
mennyivel könnyebb lenne most,

*hogy a sarkokban is kisebbre vághasd.
Volt nektek egy. Emlékszel.
Hol lehet vajon. Hova tűnhetett.
Mennyivel könnyebb lenne most.*

Fejünk felett csend

Elköltöztek a szomszédok, akiket utáltunk.

*Miattuk árultuk a lakást tavaly tavasszal,
persze sikertelenül,
mert lelkiismeret-furdalással nem lehet,
hogy a következő lakó is hallgassa a feje felett
elefántcsordaként vonuló nőt,
az ősembereket, ahogy kefélnek,
hangosan sikítva élveznek, egyáltalán:
mindent hangosan csináltak.
Még a telefontöltőt is hangosan dugták be.
Irodának ideális lenne, ezt mondogattuk.
Talán akkor kevésbé zavarók a zajok.*

Most a fejünk felett csend van.

*Az új lakók csendesek, mintha asztráltestük lenne.
Most megint szeretünk itt lakni.
Ildi azt mondja, miattam van csend,
és hálás, amiért felmentem Hangosékhoz egy éve,
hogy azonnal hagyják abba a dübörgést,
mert pihenni szeretnénk.
Nem hagyták abba.
Aztán mikor megint felmentem, csüggedten
megkérdeztem: miért kell nekünk ezt elviselni,
és a hófehér bajszos udvarló,
akit mi csak Huszárnak hívtunk,
az aktuális csődőre a debella asszonyinak
azt mondta, egy társasházban bizony
viselni kell (viselve válik – mondogatta apa mindig),
akkor elvettem a sulykot és
magamból kikelve,
magamon kívül üvöltöteni kezdtem,
és úgy beszéltem a peckes tartású öreggel,
ahogy egyébként
soha nem jutott volna eszembe egy*

*apám korabeli emberrel beszélni.
Kimerült voltam idegileg,
akkor tudtam meg, hogy apát lélegeztetőre tették.
Akkor még pedig csak az elején voltunk,
és úgy voltam vele,
még mindig van remény
(Ildi apukájánál is csak az utolsó pár nap adtuk fel).*

Nem jó hír, de nem is rettenetes.

*Most Ildi azt mondja, hogy nélkülem,
az üvöltözésem nélkül
nem lenne ekkora csend.*

Gyász

*Jól gyászolni inkább olyan, mint elsírni magam egy számon,
mondjuk a House of the Rising Sunon.
Nem olyan, mint szégyent érezni,
ha beszállok a kocsiba, és nem kelet felé veszem az irányt.
A tükörben megfeszítéd izmaid.
Itt Állok Egymagam.
Csak egyetlen igeidő létezik a gyászban.
Tavaly ilyenkor apát gyászoltam.
Húsz évig anya halálát sirattam. Két éve vagyok teljes napfogyatkozás.
Mostanában gyakran sírom el magam.
Nem sírtam két napja. Régebben rengeteget sírtam.
Általában nem szoktam sírni edzés/kutyasétáltatás/mozizás/
bevásárlás/szeretkezés közben, de most sírva fakadtam.
Régebben szégyelltem volna magam elsírni
egy bevásárlóközpontban, miközben péksüteményért állok sorba.
Régebben szégyelltem volna magam elsírni egy gyorsétteremben,
miközben szódom a sültkrumplit.
Régebben szégyelltem volna magam elsírni,
miközben sorban állok egy Bestbyte-ban.
Mióta gyászolunk már? Apának léteznie kellene.
Azt, hogy lett volna egy ilyen egyezés
(anyáért cserébe apa örökölete), talán csak én hittem.
Miótán persze anyáról sem én döntöttem.
Felejtetted már el valakinek az arcát, akit szerettél?
Esett már ki az emlékezetedből egy tekintet?
Hol vannak a szüleid? Meghaltak.
Tegnap egész éjjel a szüleimről álmodtam.*

Néha álmomban sem élnek.
Hazautaztak már?
Még nem utaztak haza.
Már hazautaztak.
Tavaly ilyenkor már nem élt apa.
Huszonkét évvel ezelőtt ilyenkor
még élt mindkettő szülóm.
Harminc évvel ezelőtt ilyenkor
még boldogok voltak.
Negyven évvel ezelőtt
még nem léteztem.
Hatvan évvel ezelőtt még nem ismerték egymást a szüleim.
Egész nap rájuk gondolok.
Már egy hete a kórházban feküdt (apa),
mikor felmerült bennem, hogy meghalhat.
De még talán akkor sem.
Ha túlélte volna akkor, talán másban halt volna meg
mostanra. Ha még tíz évet élt volna,
pelenkázni kell?
Én mikor fogok meghalni?
Jövő ilyenkorra apa leszek.
Jövő ilyenkor pelenkát fogok cserélni.
Ha véget ér a gyászmunka, be fog telni ez a füzet.
Egy hónap múlva legyőzöm a félelmeimet.
Mivel foglalkozol mostanság? Gyúrok. Eszem. Iszom.
Fél óra múlva ilyenkor már nem lesznek
rossz szokásaim. Ő németül próbált olyan
ráérősen megtanulni, ahogy én most angolul.
Épp azon vagyok, hogy jobb ember legyek.
Az őseim jobb emberek voltak, mint én.
Épp azon kellene lennem, hogy jobb ember legyek.
Ugyanolyan jó ember akarok lenni,
mint amilyenek ők voltak.
Nekem jobb embernek kell lennem, mint amilyen
most vagyok. Ugyanolyan jó ember akarok lenni,
mint amilyen jó emberek voltak akkor, amikor
annyi évesek voltak, mint amennyi éves most én vagyok.
Szeretem, ha a különféle gépeket, szerkezeteket
össze tudom hangolni. Ha működnek a dolgok,
nem gondolkozom annyit. Apa is szerette
a műszaki kütyüjeit összedugdosni.
Addig állítgatta, nyomogatta őket,
amíg azt nem csinálták, amit kellett nekik.
Az életbiztosításából származó műszaki cikkek működésének örülök.
Valaha többet nevettem. De azért még most is szoktam.
Úgy gyászolok, ahogy apától tanultam.
Ahogy tőle láttam.

Ennyi a megváltás

„A legtöbb ember életében összesen egy negyed évszázadnyit alszik, és összesen hatévnyi időn keresztül álmodik”, írja egy ismeretterjesztő folyóirat, majd a cikk szerzője azt is fontosnak tartja hozzátenni, hogy mindenki álmodik természetesen, csak sokan nem emlékeznek utólag az álmaikra. Gyorsan megpróbálók utánaszámolni. Minden bizonnyal napi nyolc óra alvásidőre gondoltak a kutatók, vagyis hetvenöt éves átlagéletkort vettek figyelembe. Én még nem tartok ott, de lassan közelítek. Egyébként elég gyakran emlékszem az álmaimra. Szóval a Csiperózsika-mesében mégis lehet valami. Szétválogatták, aztán összerakták az időt. Most meg elképelem azt a hat esztendő. Egy bő világháborúnyi valójában. Vagy amíg iskolába megy a most megszülető gyermek. Milyen szépet álmodtam, nyújtózkodik hat év múlva a zsarnok, aki bealudt a háborús készülődésbe. Mostantól fogva már nem álmodik semmit. Elfogyott az idő. Egyszer régen olvastam azt is valahol, vagy talán anyámtól hallottam, hogy ha ébredéskor az ablakra nézel, azonnal elfelejted, mit álmodtál. Tehát nem tanácsos összekeverni a benti és kinti világot. Amikor felébredünk, ne nézzünk ki rögtön az ablakon. Figyeljünk befelé. Kívéve, ha rémálmaink vannak. Azon gondolkozom, vajon hány évem telhetett el eddig versírással, és ezt

*az álmodás, esetleg az álomtalan
forgolódás vagy az ébrenlét idejéből
kell-e majd levonni. Vagy mennyi időt
töltöttem összesen szerelmeskedéssel?
Haraggal? Béküléssel? Tervezéssel?
Van olyan kabócafajta, amely tizenhét
évet alszik a földben, és utána egy egészen
rövid időre feljön énekelni a napvilágra.
Ennyi a megváltás. Néhány vers csupán.
Kabócák éneke az Olajfák hegyén.*

Bevásárlóközpont

*Isonzó bevásárlóközpont, olvasom
az autópálya mellett egy hatalmas
hirdetőtáblán nem sokkal azután,
hogy Milánóba menet Szlovéniából
átlépünk Olaszországba. Persze
nem magyarul, hanem olaszul: Centro
commerciale Isonzo. Jártunk még itt
évekkel ezelőtt, tudom, hogy erre van
a vadregényes Isonzó folyó. Így mondja
az útikönyv: vadregényes. Egyébként
Olaszországban lépten-nyomon
a szemünkbe ötlik valamilyen ismert
történelmi elnevezés, de most rögtön
tudom, hogy ez egy vers csattanója.
Vagyis a végére kellene hagynom:
Isonzó áruház. Plaza. Shopping center.
Csakhogy nem lehet a csattanóhoz
írni a verset. A versírás valójában
a csattanó keresése. Ahogy óvatosan
lépegetve, meg-megállva, majd hirtelen
nekiszaladva, de közben az út mindkét
szélét figyelve rálelünk a befejezésre,
amire mi sem számítottunk. Céltudatos
utazás a vers, de mindig csak a végén
derül ki a cél. Nem a meder tereli
a vizet, hanem a víz alakítja a medret.
Bár a víz is igazodik természetesen.
Akárcsak ez a metafora az Isonzóhoz.
Így születik a vers. Most viszont*

a végéről kezdtem. Ezek szerint csak visszafelé indulhatok, ha nem akarom becsapni az olvasót. Vissza oda, ahol talán apám apja is. Vagy anyám apja? Lehet, hogy mindketten. De ha igen, ők hazatértek. Ugyanis itthon haltak meg. Ott maradt félmillió az egyik oldalról. A másik oldalról szintén félmillió. Száz esztendő története valójában ennyi. Maga a csattanó. Ahogy egy vakító robbanásból reklámfények lesznek. Nem egyirányú az idő. A színes reklámfények is rakétatűzzé változnak. Nem itt, de mindegy. Az a lényeg, hogy minden megfordítható. Keresed újra és újra a csattanót, ám előbb-utóbb rá kell jönnöd, hogy a végén van a kezdet. Vagy a kezdetén a vég? Amikor fáradtan, de harcra készen megérkeznek a katonák. Egymillió halott. Ötszázezer vesztett. Ötszázezer győzött. Így is fel lehet fogni. Most már be kell fejeznem a verset. Mint mondtam, már az elején megvolt a csattanó. Nem zászló. Nem himnusz. Centro commerciale. Valamennyire értem az olaszt. Hiszen tudok románul.

Példabeszéd

A halál látszólag nagyságrendi kérdés. Békében is, nem csak háborúban. Nem mindegy megölni egy elefántot vagy esetleg lecsapni egy legyet. Most persze nem arra gondolok, hogy hány elefánt, hány légy él a földön. És nem is arra, hogy mennyi örömet szerez az egyik a cirkuszban vagy az állatkertben, és mennyi kárt okoz a másik mindenütt. Ezek közhelyek. De nem egyformán pusztulnak el. Úgy képzelem, ha leterítenek

egy elefántot, a halálhörgése
mennydörgéshez hasonlít.
Reng a föld, miközben haldoklik.
A légy viszont? Csak elhallgat,
amikor lesújtasz rá. Nagyobb
halál. Kisebb halál. Egyedülálló
lehetőség mindannyiunknak.
Szónoki tehetségünk próbája.
Lehet úgy kérdezni, hogy hány legyet
ér egy elefánt. Vagy pedig úgy,
hogy hány elefántot ér egy légy.
Ám igazság szerint jobb, ha mégsem
kérdünk semmit. A halál az halál.
Nem több, nem kevesebb.
Mielőtt megölnéd, ne nézz szembe
se az elefánttal, se a léggel!

Képeslapok Európából

George Szirtes és Szlukovényi Katalin 2022 nyarán kezdték írni a *Postcards from Europe / Képeslapok Európából* című, kétnyelvű versfüzért. A magyar anyanyelvűként született, brit Szirtes angolul ír, az anglisztikára szakosodott Szlukovényi magyarul, és a készülő darabokat szimultán fordítják egymás nyelvére. A közös téma Európa, amelynek két pereméről szólal meg a két hang, tudatában a kettejük kora, neme, élettörténete, nézőpontja közt feszülő távolságnak éppúgy, mint a számos hasonló mozzanatnak. Szintén közös a versforma, a tízoros tenku – három haiku + egy ötszótagos sor –, amelyet Szirtes alakított ki, és Szlukovényi nevezett el. Szirtes legutóbbi kötetét (*Inventing Joy*, 2022) végig ebben a formában írta, néhány tenkuja Krystyna Lenkowska fordításában lengyelül is megjelent, és a formát több brit költő használni kezdte. A mostani projekt annak bizakodó hitében készül, hogy van értelme a párbeszédnek Európában.

GEORGE SZIRTES

A sötétség mélyén

(Heart of Darkness)

*Európában
egy férfi önmagáról
olvas. Ki írta? –*

*tűnődik, ahogy
fektében kapálóznak
rovarlábai.*

*A szerzők mindig
magukról írnak – mondja,
s repülni próbál.*

Aztán írni kezd.

Gerontion

(Gerontion)

*Antwerpen mélyén
Eliot „kocsmája”, hol
egykor zsidókat*

*„kölykeztek”, ma is
működik, noha mások
járnak már oda.*

*Inni muszáj, s a
Caffe Nero ingyen ad
második italt.*

Írj még egy verset.

Hangok a buszon

(Voices on a Bus)

*Túl sokan vannak –
panaszkodnak a buszon
idegen hangok*

*hallatán, és hogy
Európa haldoklik,
győz az ellenség.*

*A busz halad. Az
idő rájuk telepszik.
Zuhog. Elfolyó*

évek az utcán.

Más irányba néz

(Facing Away)

*Egy kikötőben
közép-európai
alak várja, hogy*

*megszabaduljon
az egykori arcától.
Túl sok az ember*

*a földön. Mégis
megmarad néhány arc. Nézd!
Ott is lebeg egy,*

sodorja az ár.

Zsidó étterem Łódźban
(A Jewish Restaurant in Lodz)

*Isten hozott itt
Lengyelországban. Łódźban
egy fiatal lány*

*a sátoztetőn
hegedűjátékba kezd.
A falon rabbi*

*méltóságtejes,
komor hiánya függ, a
kórusba ők is*

becsatlakoznak.

SZLUKOVÉNYI KATALIN fordításai

SZLUKOVÉNYI KATALIN

A Vasa Múzeum

*Elsüllyedt hajó
köre épült múzeum
Stockholm közepén.*

*Leglátványosabb
kudarcaink a legjobb
történeteink.*

*Megőrződik és
ragyog a reflexió
foglatatában*

a tapasztalat.

Gyerekkorunk otthona

*A fura fickó,
aki a díszdoktori
átadón mondta,*

*hogy gyerekkora
otthonában laktok most,
tévedett? Nagyzott?*

*Félreértettem?
Egymás emlékeibe
képzeljük magunk.*

Így épülünk fel.

Győr, Híd utca

*Skizofrén ház ez.
Az eleje Híd utca,
de a hátsó rész*

*Imaház utca.
Itt volt a zsidónegyed.
A zsinagóga*

*ma képtár. Éjjel
a szellemek úgy járnak
át a falakon*

akár egy hídon.

Közösségi formák

*Koncentráljunk a
lényegre, és válasszunk
egyszerű formát,*

*amely a nyüzsgő
sokféleséget mégis
keretbe fogja,*

*rendet tart, mint egy
óvónéni. Csak hát a
kereten mindig*

kívül reked va...

Közpark

*A park felázott
pisiszagában kutyák
sétáltatják a*

*gazdáikat és
gyerekek szüleiket.
A futópályán*

*köröző alak
egy idő után már nem
figura, hanem*

maga is csak táj.

Ági a gép előtt

*Amikor teljessé vált a karantén,
a gép előtt ült vásárlás helyett,
mindig eligazodott a dolgok szintjén,
álló nap válogatta a termékeket.
Amikor teljessé vált a karantén,*

*s a gép előtt ült vásárlás helyett,
biztonságban voltunk a dolgok szintjén.
Amikor teljessé vált a karantén,
a csendet fújta, mint egy éneket.
A gép előtt ült, tevékenykedett.*

*Mert eligazodott a dolgok szintjén,
az életben észrevette az életet,
a gép előtt ült vásárlás helyett,
támadhatta a hátfájás, a migrén,
magával mindenkit fölvertezett.*

*Az életben észrevette az életet,
amikor teljessé vált a karantén,
amit gépen látott, nem volt valóság,
ebből bontotta ki mindenki sorsát.
Biztonságban voltunk a dolgok szintjén.*

*Amikor teljessé vált a karantén,
és a döntés az időt ketté vágta,*

*a gép előtt ült, így elmélkedett,
nem vásárolt, nézte a végzetet.*

*A kívül maradtak tragédiája,
hogy nem nézhetnek úgy rá a világra,*

*ahogy figyel, ahogy csak ő látja.
A gép előtt ül szorongás helyett,*

*ahogy csodál, az ember megcsodálja,
az életben észrevette az életet.*

A limericki lecke

*A limericki bencés kolostorba
érve a szerzetesek meg
akarták mosni a lányom lábát.
Maga a rendfőnök.
Ma ő az egyetlen ember,
akitől tanulni lehet.*

*Az igazgató hétfő reggel
megmossa a takarítónő
lábát.*

*A bankár fenyegető levél
helyett megmossa az
adósai lábát.*

*A tanár intő helyett
megmossa a legrosszabb
diák lábát.*

*A miniszter a törvény
aláírása helyett megmossa
azok lábát, akiknek a
sorsáról dönt.*

*A katona falnak támasztja
a fegyverét, és lábat mos
annak, akire löni készült.*

*Csak a halász áll tanácstalanul,
kiemel a teli hálóból egy halat,
visszadobja.
Utánaugrik.*

Válságom

*A válság nem ismer jelent és morált.
A válság hajat festet, tetováltat,
érezni szeretné az élete súlyát.
A válság húszéves fiúkba szeret bele,
és a szemben lakó negyvenes, kigyúrt pasasról fantáziál
– jobban mondvá a figyelemről, ami ennyi év után egy ilyen
okos/figyelmezett/ragyogó nőnek igazán kijár.*

*A válság mindent meg tud magyarázni:
depressziót, csapongást, hogy miért nem
eszik, szőrös és szőrtelenített combját –
és mindennek az ellentétét is.*

*A válság hazudozik,
és mikor kettesben maradunk,
eltátja számát.*

*Ugyanarra vágyunk:
mászna belém, verne szájba,
nehezedne rám, írná testemre
jelenlétét újra. Fejezzem be
a komédiát.*

*(A díszletesek rég hazamentek.
Éjfél múlt. A vonalban régi
szerelmem halózik, ki az, ki az?
A számom nem változott, de talán
ha Válságom hívja, mást jelez ki.
Vagy már névről sem ismer meg.)*

*És én irigylem őt.
Szeretném magamat
ennyivel elintézni:
ha nincs kötelék,
nincs lelkipurdalás.*

*A válságom nőnemű.
Ezt honnan tudom?
Először a méhszájból
szólt hozzám.*

te az én kincsem vagy

*te az enyém kincs ami
bennem nőtt ami én
vagyok ami bennem
gyökeret vert az évek
megtorlása ő vagyok én*

*sem szerv sem szem sem száj
nem vagyok én a harag a tiszta
fibrózis az enyém – tukmált ajándékod
nem elfogadni kedves testem
túl jólnevelt vagyok én
egy évtizeden át félni
szétverni az otthont nem törődni
magammal lettem én
a holdnak tagadása
a holdnak csökkenő íve
dologtalansága a felhők mögött
lettem*

*én
nem látok vak vagyok
én ki vagyok én ha nem én
a test én nem vagyok
egyenlő én nem vagyok egész
és ha nem tudom tükroemben
kié az arc helyet hogy foglalhatnék*

*és ha nincs helyem
hát a kérőket hol várjam
jönnek-e úgy ahogy azt apámék
ígérték: állva ecetet pisálva
szépségétől annak aki voltam
vajon lesz-e még kezem
lesz-e elég kéz mire ideérnek
sorokban állnak kegyeimért
kiszolgálják-e úgy ahogy azt
egy nő sosem hegedő sebe
érdemelné*

Bal féltekés glóbuszkonzervo-felnyitás

*Mit akarhatott Buddha ezzel a
vágynélküliséggel? És mennyivel volt jobb
ötlet, hogy minden csak mája-káprázat?
Vagy az, hogy jó néhányszor meg kell születni ahhoz,
hogy a végén majd bevonulhassunk valahová,
ahol minden valószínűség szerint
nincs semmi.
Nálunk ez mindig sokkal egyszerűbben ment.
Bár az igaz, hogy a vége...,
a vége az rendszerint itt is elég szörnyű.
A legtöbb esetben
már a vég kezdete is.
Beléd fagy a szar, annyira.
Vihar-hegek az arcokon, lelkeken, lepedőkön.
Elértéktelenedett, olcsó testrészek és inkarnációs trágya
a belgyógyászat steril parcelláiban.
Ahol csak a pusztulás testesül meg.
Nem különbözik a hámló vakolat és a leomló bőr.
És nem vigasz, hogy pillangókés az elme, mert
mindig rosszkor kerül elő. Megcsillan,
és elrejthetetlen sebeket üt.
A penicillinkúra pedig varázslatnak tűnik, de
nem az. Ezért gondolom, hogy
tényleg jobb, ha mi egyelőre
annál a programnál maradunk, hogy
szeresd felebarátodat
(egy kicsivel jobban),
mint tenmagad.
Hátha egyszer
tényleg sikerül.*

Újabb érvek az örökélet mellett

*Ha sorra veszem, mit hagytam félbe eddig,
elégedett vagyok. A befejezettségnél nincs
kegyetlenebb dolog. Csak a hülye filmek végződnek
hepiennel, egyébként a végén minden rosszra fordul.
Jobb félbehagyni az egészet. Ez az utolsó esélyünk.
Itt van például a környezetszennyezés.
Tudom, tudom, megfontolandó érvek szólnak mellette, de
mégis. Mi lenne, ha nem csinálnánk végig?
Hagyni kéne a francba. Vagy a háború.
Az ember, nyilván, vérszomjas fenevad, muszáj
ölnie. De jöhetne egy kis tűzszünet. Aztán maradjon
is úgy. Félbehagyva. D. persze azt mondja,
kizárólag én vagyok ilyen hülye.
A világ könyörtelenül behajtja kintlévőségeit.
És mindig befejezi azt, amit elkezdett.
Rám nő, és még pár milliárd másik élőlényre a bőr,
a kitin, a tollazat. Aztán lefoszlik, és utána
semmi sem marad. Még az elégedettség sem,
hogy vége van. A befejezetlenség ellen hat
minden, amit teszünk. Mégis: bármit is csináltok éppen,
hagyjátok inkább abba! Jobb lenne
egyszerűen csak élni – szökött foglyok
ajándék-életét. És csak hálával tartoznánk.
Ez az egyetlen magunk javára fordítható adósság.
Mit is akarhatnánk mást, mint tartozni
mindenkinek azzal, hogy sosem fejezünk be semmit.
Legkevesbé persze ezt az életet.*

Ideges leszel

*Mint az emlékezeted
valami figyelmeden épp
kívül eső fiókjának rejteke,
amikor félbehagysz egy mozdulatot,
másba belefeledkezve, s csak
ezt, a félbehagyást jegyzed meg,
hogy másodpercekkel később,
szabad idődben
pótold immáron, ha ugyan még
emlékeznél, mit is kellene.*

*Néha pedig tudod,
semmit sem hagytál félbe
pár másodperccel korábban,
valamit mégis folytatni, befejezni,
alaposabban csinálni kellene,
még fantomérzésnek sem neveznéd,
bár annak éled meg. Ilyenkor lebénulsz,
egy vessző közben felejtetted a mondatot,
mozdulataid megdermednek,
s megannyi olyan teendőt felejtesz el,
melyeket később, szabad idődben
aztán folytatnod kéne.*

*Aztán egyszer-egyszer,
kámzsás-kétes állagú
beszélgetések során,
hogy-hogy nem, hát
csak így, semmilyen
komolyan vehető
apropóval eléd kunkorodik
a kérdés, hogy boldog vagy-e,
lettél vagy még leszel-e,
teroben van vagy esélyed
van-e még rá szerinted,
és akkor a fejedhez kapsz,
mint akinek épp eszébe jut
egy félbehagyott levél,*

*otthon száradó, mosatlan edény,
pillanatra, mert, mondjuk,
csöngettek, letett könyv,
és lebénulsz, megdermedsz,
ideges leszel egy pillanatra.*

MIŁOSZ. AZ AMERIKAI KÖLTŐ

A hatvanas évek második felében, ellentétben a korábbi időszak alanyiségével, ismét megjelentek Miłosz költészetében a szubjektivitás, az énesség kiiktatását célzó törekvések. Egysoros, hosszú szakaszokból álló verseiben az ennek megfelelő formát is kikísérletezte. Meggyőződésévé vált, hogy az Amerikában különösen élesen érzékelt civilizációs válság oka egyfelől a társadalmi kötelek felbomlása, másfelől a dezantropomorfizáló természet-tudományos világkép, amely az elszabadult egót minden felelősség alól fölmenti. A nemzet mint kollektívum kezdetől fogva gyanús volt számára, inkább a vallásosság naiv, népies formájában vélte megtalálni az atomizálódás ellenszerét.

Amikor ezeknek a felismeréseknek verseiben ad hangot, annak általában költészete látja kárát. Az ilyen versekben – különösen az ekkoriban született hosszúversekben – eluralkodik a retorika, a didaxis, részben azért is, mert idegenkedik az avantgárd erős vágásaitól, vonzódik a kerek szerkezetekhez, így ritkán sikerül fenntartania olyan feszültséget, amilyen például Eliot hosszúverseit jellemzi. Ugyanakkor a tárgyiasság, illetve a kollektív persona alkalmazása költészetében ennek a meggyőződésnek termékeny költői folyománya. A személyes én jelentéktelenségének beismerése, ami lehetővé teszi az egyéni sérelmek sztoikus elviselését, egyben saját helyzetének, elszigeteltségének dacos vállalását is jelentette. Saját, kételyekkel teljes hite, transzcendencia-igénye költőileg szintén termékenynek bizonyult. Teológiai érdeklődése megélenkült, fordítóként az *Ószövetség* szövegeivel kezdett foglalkozni, e célból héberül tanult.

Költészete a lelassult időben egyfajta platóra ért. A korábban felvett szálak ismét megjelentek, és egymás mellett futottak. Az évtized végétől fogadtatása is egyenes vonalú lett. Sikerként az egyik legjelentősebb amerikai költővé válnia, annak ellenére, hogy hú maradt anyanyelvéhez, és ismeretlen, távoli hazája képeit és szokásait hozta magával. 1967-ben még fordítóként kapott rangos amerikai kitüntetést, 1968-ban pedig egy New York-i lengyel alapítvány tüntette ki irodalmi munkásságáért. Amint azonban elkezdtek megjelenni angolra fordított verseskötetei (*Selected Poems*, New York, Seabury Press, 1973; *Bells in Winter*, New York, Ecco Press, 1978), költői rangját is kezdték elismerni, olyannyira, hogy 1978-ban neki ítelték a „kis Nobelnek” is nevezett Neustadt-díjat. Ugyanebben az évben egyetemi professzorként nyugdíjba vonult. A következő évben megjelent fordításában a *Zsoltárok Könyve*, majd 1980-ban a *Jób Könyve*.

Ugyanebben az évben, október 9-én bejelentették, hogy neki ítelték az az évi Nobel-díjat. A lengyel politikai rendőrség, az UB (Urząd Bezpieczeństwa) jó előre számolt ezzel a lehetőséggel. Már az év tavaszán elkezdték tervezni az ellenlépéseket, és most teljes gőzzel beindult a dezinformációs gépezet. Lengyelország pedig ünnepelt.

A parton

Igen, festettek gitárokat, de kerek vagy hegyes kebleket is, pofikat és popsikat és szaladó térdeket.

Meggyengült az elégtelen lét, se én, ő, se férfi, nő, csak meztelenség, semmi sem enyém, mienk.

Csak a homokon elterülő, halálos óceán és a tűz alatt, a zeniten látott érzékszalóadás.

Mint amikor messze a visszhangon túl magas felhővé változik egy város, és a szájakhoz közeledő szájak nem állnak meg a bor fölött.

És noha Istennek siratnia kellene minden szubsztancia pusztulását, ő is közömbös, mert semmi sem enyészett el.

Ki mondja ezt magában, szemét eltakarva: az egyetlen, az ugyanaz, ipse felséges úr a pusztaságban?

Meztelen sarok taposott homlokára, és nem tudni kinek a szeme megfosztotta nevétől az arcot.

Hallja, hogy dagad, pattan el és hull szét sziszegve egy hozzá és senki füléhez nem tartozó hullám.

Berkeley, 1967

Sziget

Gondolj erre a szigetre, ahogy akarsz, óceánfehér, szőlővel benőtt barlangok, források az ibolyák alatt.

Szörnyű nekem, mert alig emlékszem magamra ott, az egyik mediterrán civilizációban, ahonnan sokáig jön a hajó a sötétségben és jéghegyek zajában.

Mezsgyéket és körtefákat mutat a kristályban itt egy ujj, kötőféket, járomfát, és akkor elhiszem, igen, éltem itt valaha, ismerem szokásaikat.

*Kabátomat fejemre borítva hallgatom a dagályt, hajlongok és siránkozom ostobaságomon,
pedig ha bölcs lennék, se változtathatnék senki sorsán.*

*Ostobaságomon akkor és később és most, amelyért olyan nagyon szeretnék bocsánatot
nyerni.*

Berkeley, 1967

Annalena

Megesett olykor, hogy megcsókoltam arcom képét a tükör-
ben; mivel Annalena keze és ajka becézte, arcomat isteni
szépnek láttam, és mintha égi édesség ragyogta volna be.
L'Amoureuse initiation

Szerettem bársonyos jónidat, Annalena, a hosszú utazásokat lábaid deltájában.

*A törekvést fölfelé a folyón dobogó szívedig, komló fényével és fekete szulákkal teli, egyre
vadabb áramlatokon át.*

*Hevességünket és diadalmas nevetésünket és a sietős öltözködést az éjszaka közepén, hogy
a felsőváros kőlépcsőit fölkeressük.*

*A csodálattól és a csöndtől elakadó lélegzet, a megviselt kötömbök lyukacsossága, a kated-
rális kapubéllete.*

*A plébánia kertajtaja mögött téglatörmelék és gyomok, a fal érdes támpilléreinek érintése
a sötétben.*

*És később lenézni a hídról a kertekre, amikor a hold alatt minden fa külön térdepel, és a
homályos jegenyék titokzatos belsejében a víziturbina visszhangja zakatol.*

*Kinek mondjam el, mi történt velünk a földön, kiknek állítsunk nagy tükroket mindenütt,
remélve, hogy megtelnek és úgy maradnak?*

*Mindig bizonytalanul, hogy mi voltunk azok, te és én, Annalena, vagy névtelen szerel-
mesek egy mese zománclapjain.*

1967

Ráolvasás

Az emberi ész szép és legyőzhetetlen.
Rács, szögesdrót, könyvbezúzás,
Száműzetés sem tehet semmit ellene.
Általános fogalmakat vezet be a nyelvbe,
És vezeti kezünket, így nagybetűvel írjuk,
Hogy Szabadság és Igazságosság, és kicsivel, hogy hazugság és bántás.
Aminek lennie kell, fölébe helyezi annak, ami van,
Ellensége a kétségbeesésnek, barátja a reménynek.
Nem ismer zsidót és görögöt, szolgát és urat,
Ránk bízva, hogy közösen gazdálkodjunk a világgal.
Szigorú és világos mondatokat ment ki
Az elgyötört szavak visszataszító hangzavarából.
Azt mondja, mindig minden új a nap alatt,
Kinyitja dermedt tenyerét annak, ami volt.
Szép és nagyon fiatal Filo-Sofia,
Meg a költészet, szövetségese a Jó szolgálatában.
A természet csak tegnap ünnepelte születésüket.
Az egyszarvú és a visszhang adta ezt tudtul a hegyeknek.
Dicsőséges lesz barátságuk, idejük határtalan.
Pusztulásra adták magukat ellenségeik.

Berkeley, 1968

Ars poetica?

Mindig terjedelmesebb formára vágytam,
ami se nem túl költészet, se nem túl próza,
amellyel megértethetném magam, nem téve ki
se szerzőt, se olvasót magasabb rendű gyötrelemnek.

A költésze lényege szerint illetlenség:
valami jön belőlünk, amiről nem tudtuk, hogy ott van,
csak pislogunk, mintha egy tigris ugrott volna elő,
és most ott áll a fényben, farkával oldalát verdesi.

Helyesen mondják ezért, hogy daimonion diktálja a verset,
bár túlzás azt állítani, hogy bizonyára angyal.

*Nehéz megérteni, mitől büszkék a költők,
ha nemegyszer szégyenbe hozza őket gyengeségük.*

*Melyik értelmes ember akarna démonok állama lenni,
hogy otthonosan uralkodjanak rajta, nyelvek sokaságát beszélve,
és mintha nem volna elég, hogy övék lett szája és keze,
kedvük szerint próbálják alakítani sorsát?*

*Mivelhogy ma azt becsülik, ami beteges,
azt gondolhatják, hogy csak tréfálkozom,
vagy kitaláltam még egy módot arra,
hogy iróniával magasztaljam a Művészetet.*

*Volt idő, mikor a fájdalom és a balsors
Elviselését segítő bölcs könyveket olvastak.
De ez nem ugyanaz, mint elmeklinikákról
származó művek ezrében elmerülni.*

*Hiszen más a világ, mint amilyennek látjuk,
s mi is mások vagyunk, mint saját fecsegésünk.
Az emberek hallgatag tisztességük révén
Bírják rokonok és szomszédok tiszteletét.*

*A költészet haszna az, hogy emlékeztet arra,
milyen nehéz ugyanegy személynek megmaradni,
mert házunk nyitva áll, nincs kulcs az ajtajában,
s láthatatlan vendégek járkálnak ki és be.*

*Nem költészet, igaz, amit most itt beszélek,
Mert verset írni ritkán s vonakodva szabad csak,
ha túrhetetlen már a kényszer, s van remény,
hogy jó, és nem rossz szellem eszközei vagyunk.*

Berkeley, 1968

A hangod

*Átkozd meg a halált. Igazságtalanul méretett ránk.
Kérd az isteneket, hogy könnyű haldoklást adjanak.
Aki vagy, némi becsvágy, sóvárgás, ábránd,
nem szolgált rá hosszú haláltusára.
Csak azt nem tudom, mit kezdhetsz magadban mások,*

*tűzzel borított gyerekek, söréttel meglőtt asszonyok, megvakított katonák
napokig tartó haldoklásával, most, itt, karnyújtásnyira tőled.
Szánakozásod hajléktalan, szavad néma,
és félsz a büntetéstől, mert semmit sem tehetél.*

Berkeley, 1968

Hűséges nyelvem

*Hűséges nyelvem,
szolgáltalak.
Színes tálkákat tettem eléd minden éjjel,
hogy legyen nyírfád, szöcskéd és süvöltőd,
ahogy emlékezetemben megmaradtak.*

*Évekig tartott.
A hazám voltál, mert másik nem volt.
Azt hittem, közvetítő leszel
köztem és a jó emberek között,
ha húszan vannak is csak, vagy tízen,
vagy még meg sem születtek.*

*Most már, bevallom, kételkedem.
Néha úgy tűnik, eltékoztam életemet.
Mert elaljasultak nyelvem vagy,
eszetleneké, magukat más nemzeteknél
jobban gyűlölőké,
besúgóké,
zavarodottaké,
saját ártatlanságuktól betegeké.*

*De ki vagyok én nélküled.
Csak egy tanár valami távoli országban,
a success, nem szorong, nem megalázott.
Nos igen, ki vagyok nélküled.
Filozófus, egy a sok közül.*

*Értem én, a neveltetésem lehet:
az individuális rangfosztása ez,
a Nagy Dics a morál örös szőnyegét
teríti a Bűnös lába elé,*

*miközben a laterna magica
az emberi és isteni gyötrelmek képeit vetíti.*

*Hűségem nyelvem,
talán mégis nekem kell megmentenem téged.
Így hát továbbra is eléd teszem tálkáimat
világos és tiszta színeikkel, ha lehet,
mert kell valami rend és szépség a bajban.*

Berkeley, 1968

Adomány

*Egy ilyen boldog nap.
Eloszlott a köd, dolgoztam a kertben.
Kolibrók lebegtek a lonc virágai fölött.
Nem volt semmi, amit birtokolni akartam volna,
Nem ismertem senkit, akit érdemes lett volna irigyelnem.
Ami rossz történt, elfeledtem.
Nem szégyelltem arra gondolni, hogy az voltam, aki vagyok.
Testemben nem volt fájdalom.
Főlegyenesedve kék tengert és vitorlákat láttam.*

Berkeley, 1971

Oeconomia divina

*Nem hittem, hogy ilyen különös pillanatban fogok élni.
Amikor a sziklacsúcsok és mennydörgés Istene,
A Seregek Ura, Kyrios Sabaóth
A legérzékenyebben alázza meg az embert,
Hagyja, hogy tegyen, amit akar,
Gondoljon, amit akar, és semmit se mond.
A látvány tényleg nem volt mérhető
A királytragédiák évszázados sorához.
A betonoszlopokon vezetett utak, az üveg- és acélvárosok,
A törzsi államoknál nagyobb repülőterek
Hirtelen alapjukat veszve széthullottak.*

Nem álmomban, hanem valóban, önmaguktól megfosztva
Maradtak fenn, ahogy fennmarad, ami nem maradandó.
A fákból, kövekből a mezőn, sőt a citromból az asztalon
Elillant az anyag, kísértetük
Üresnek bizonyult, közhelyes füstnek.
Tárgyaiból kifogatva kavargott a tér.
Mindenütt a sehol volt, és sehol a mindenütt.
A könyvek betűi elszürkültek, lebegtek, elenyésztek.
A pálma jelét, a folyó jelét, az ibisz jelét nem tudta megrajzolni a kéz.
A nyelvek nyüzsgése a beszéd halandóságát adta hírül.
Tilos lett a panasz, mert magát panaszolta be.
Az emberek az érthetetlen gyötrelém miatt
Ledobták ruháikat a tereken, hogy meztelenségük kihívja az ítéletet.
De hiába vágytak réműletre, szájalomra és haragra.
Túl kevésbé volt megalapozott
A munka és a pihenés,
Az arc, a haj, a csípő
És bármiféle létezés.

Berkeley, 1973

Varázshegy

Nem emlékszem pontosan, mikor halt meg Budberg, két vagy három éve.
Vagy Chen. Egy éve vagy régebben.
Nem sokkal érkezésünk után Budberg jámbor mélabúval
Azt mondta, eleinte nehéz megszokni itt,
Mert nincs se tavasz, se nyár, se ősz, se tél.

„Folyton hóról és nyírfaerdőkről álmodom.
Ahol nincsenek évszakok, nem látni, hogy múlik az idő.
Meglátja, uram, ez a varázshegy itt.”

Budberg: otthonos név gyerekkoromban.
Kiejdany környékén sokat jelentett.
Balti németektől származó orosz család.
Egyetlen művét sem olvastam, túl szakmaiak.
Chen pedig neves költő volt állítólag.
Látatlanban el kell fogadnom, mert kínaiul írt csak.

*

*Forró október, hideg július, februárban virágzó fák.
A kolibrik nászrepülése nem jövendöl tavaszt.
Csak a hű juhar veti le lombját évente fölöslegesen,
Mert így tanulta elődeitől.*

*

*Éreztem, Budbergnek igaza van, és lázadoztam.
Szóval nem lesz hatalmam, nem mentem meg a világot?
És elkerül a dicsőség, se tiara, se korona?
Arra képeztem magam, az Egyetlent,
Hogy a sirályoknak, a tengeri ködnek rójam a verssorokat,
Hajókürtök mély bűgását hallgatva közben?*

*Aztán elmúlt. Mi múlt el? Az élet.
Most már nem szégyellem vereségemet.
Egy felhős sziget főkaugatással
Vagy perzselt pusztaság elég nekiünk,
Hogy azt mondjuk, yes, si, igen.
„Álmunkban is a világ fennállásán dolgozunk.”
Kitartás csak kitartásból ered.
Láthatatlan fonalat fontam tetteimmel,
Fölmásztam rajta, és megtartott engem.*

*

*Micsoda menet! Quelles délices!
Micsoda sipkák és plasztronos tógák!
Mélyen tisztelt Budberg Professzor,
Most Distinguished Professor Chen,
Sötét méltóságú Milosz professzor,
Aki verseket írt, közelebbről meg nem határozott nyelven,
De ki tudná mindet számontartani. És süt a nap.
Úgy, hogy magas gyertyáik lángja megfakul,
És kolibrik megannyi nemzedéke kíséri
Őket, ahogy így vonulnak. A varázshegyben.
És hideg tengeri köd jelzi, július van megint.*

1975

Kísértés

Csillagos ég alatt sétálgattam
A hegy peremén, honnan a neonfényes városra látni,
Kísérőm, a pusztaság szelleme
Futkosott körülöttem, kioktatott,
Hogy létem nem szükségszerű, ha én nem, valaki más
Sétálna itt, és próbálná korát megérteni.
Mit sem változtatna, ha rég meghaltam volna,
Ugyanazok a csillagok, városok és tájak
Nem az én szememnek lennének láthatóak.
Meglenné, mint megvolt eddig is a világ, működne tovább.

Távozz tőlem Jézus Krisztus nevében,
Eleget gyötörtél – mondtam neki.
Nem dolgom megítélni az ember küldetését.
Mire volt jó a létem, nem tudom meg soha.

1975

Kapubéllet

A faragott kapubéllet alatt,
Napsütésben, fény és árnyék határán
Szinte kellemes. Megkönnyebbülten itt maradok,
Tűnik a törekeny testiség, és máris senki sincs.
A szemcsés falhoz érve. Álmélkodva,
Hogy olyan könnyen fogadom eltűnésemet,
Holott nem kellene. Mi közünk egymáshoz, föld?
Mi közöm rétjeidhez, hol néma bestiák legeltek,
Fejüket föl sem emelve, az özönvíz előtt?
Mi közöm kérlelhetetlen keletkezéseidhez?
Miért hát ez a nagylelkű melankólia?
Azért talán, mert mit sem ér a harag?

1976

1263

Távozz tőlem

Távozz tőlem, sötét szellem.
Ne mondd, hogy lényem igazsága te vagy,
és hogy egész életem a bűn takargatása volt.
Igézlek a percekkel, mikor önzetlenül szerettem,
még ha ritkán adódtak is.
Igézlek azzal, amit másokért cselekedtem,
még ha nem a legtisztább szándékkal is.
Ne gyötörj engem e válságos órán.

Kamaszszenetek, harctéren étellel áldozók,
segítsetek nekem, nyomoréknak.

Hatalmas irgalom nővérkéi, ismeretlenek, kik foglyokat mentenek meg a szögesdrót mögött,
legyetek mellettem most az éji levegőben.

Erős szívű munkások, a vas napjait évekig hallgatva túrók,
osszátok meg velem elfeledett nevetek ragyogását.

Himnusszal idézlek benneteket és emlékezem.

Ha az ember lehet hozzátok hasonló,
az igaz emberi természetből részt kaptam én is.

Nem kértelek, hogy megérints.
Nem kértelek, hogy szólíts, sötét szellem.

1977

Költői állapot

Mintha fordított távcső lenne szemem helyén, a világ távolodik és az emberek, a fák, az utcák, minden kisebbedik, de cseppet sem veszít élességéből, csak sűrűbb.

Régebben versírás közben voltak ilyen pillanataim, ismerem tehát az érdekmentes, távolságtartó szemlélődést, a magamra öltött „én”-t, ami „nem-én”, de most folyton így van, és azon tűnődöm, mit jelent ez, tartós költői állapotba kerültem talán.

Ami régen nehéz volt, most könnyű, de nem érzek erős késztetést, hogy szavakba öntsem.

Most vagyok csak egészséges, mert beteg voltam, hiszen vágtatott az időm, és rettegettem attól, mi lesz.

A világ látványa percenként újra csodálkozásra késztet, és olyan komikus, hogy nem értem, miért akarhatott megbirkózni ezzel az irodalom.

Testileg, tapinthatóan érzek minden percet, elfogadom a bajokat, és nem kérem Istent, hogy távoztassa el őket, hiszen miért távoztatná el tőlem, ha másoktól nem?

Azt álmodtam, egy keskeny küszöbön állok a mélység fölött, amelyben nagy tengeri halakat látok mozogni. Féltem, hogy ha nézem, leesem. Elfordultam hát, és a sziklafal egyenetlenségeibe kapaszkodva, háttal a tengernek lassan távolodtam, míg biztonságos helyre nem jutottam.

Türelmetlen voltam, zavart, hogy olyan ostobaságokra pazarlom időmet, mint a takarítás és a főzés. Most nagy figyelemmel szeletelem a hagymát, nyomom ki a citromot, készítek mindenféle mártást.

1977

CSORDÁS GÁBOR fordításai

Álmok, ébredések

(Emlékek, történetek az ötvenes évekből)

Iskolák 1.

Mielőtt...

elkezdénem ennek a – fejemben, képzeletben, magamnak már elmondott – történetnek a papírra vetését, néhány gondolatot jónak látok megfogalmazni. Először is azt a tényt kell jeleznem, hogy a most következő elbeszélés a Hadapród utcai indiánok történetének folytatása, ám a folytatás, mint legtöbb esetben, ezúttal is változásokkal jár. Az *Indiánok* cselekménye szűk körben, zárt térben játszódott, családi milióban, illetve a jezsuita rend iskolájának a környezettől jótékonyan elhatárolt közegében, a Piusban. A most következő elbeszélésben kitágul a világ, habár egy balszerencsés, ám igen tanulságos pesti utazást leszámítva ezúttal is Pécs adja a helyszínt, de mellette hasonlóan fontos szülőföldi szerepet tölt be a Balaton, pontosabban a Fonyódi-hegy délnyugati lankája előtt található nyaralóhely, Alsóbélatelep, sőt, evezős túráim, kalandjaim alapján azt mondhatom, hogy maga a tó szolgáltatja a miliót. Pannonia.

Időközben a gyermek kamasz fiúvá serdül, majd ifjúvá növekedik. Éppen ezzel kapcsolatosan következik be egy fontos változás az elbeszélői nézőpontot tekintve. Mert arra a kislányra, az *Indiánok* hősére mindvégig szeretettel pillantottam, a most következő történet főszereplőjét ellenben időnként kritikával szemlélem. Ám, mint tudjuk, az önéletrajz egyszersmind gyónás is. Az előző történet a negyvenes években játszódik, a háború utáni szegény világban, amely mégis védelmet tudott jelenteni. A mostani elbeszélés időbeli színterét az ötvenes évek adják, az újmódi hittérítők fenyegető vagy csalogató fellépésével, de a derűlátó diáklélek mégis képes volt otthonra lelni ilyen viszonyok között is, önmagának nagyobb sérelme nélkül. Később a világgal való konfliktus egy érzelmi válság után adja majd a történet záró eseményét. Mi történik a világot kívülről szemlélő indián lélekkel? Azt olvastam valahol, hogy a krízisre vonatkozó kínai szó nemcsak veszélyt, de esélyt is jelent Majd meglátjuk.

Olykor tehát elkülönül az elbeszélő nézőpontja és a hőse, ami azt jelenti, hogy az önéletrajzi íráskutatója, Philippe Lejeune által említett „önéletrajzi paktumot”, amelynek jegyében az író és az olvasó megállapodik abban, hogy az elbeszélő és a hős azonos személy, a magam részéről betartom ugyan, de néha kissé

Az emlékezés előzménye, a szerző *Indiánok a Hadapród utcában. Emlékképek a gyermekkorból* című írása a *Jelenkor* 2022. januári számában jelent meg – *A szerk.*

megfeledekzem róla. Azért is jeleznem kell ezt, mert az életrajzi esemény az emlékezetben, az emlékezés folyamatában átalakul. Füst Milán ezt a jelenséget az emlékezet korrigáló hajlamának nevezi, melynek eredményeként az emlék összhangba kerül a személyiség önképével. Amihez hozzá kell tenni, hogy az emlékezés az elbeszélés során epikus szabályok uralma alá kerül, s ezek tovább formálják a dolgokat. S ahogyan én, az elbeszélő nem vagyok teljesen azonos egykori önmagammal, illetve egykori önmagamról őrzött képpemmel, a szereplők sem azonosak modelljeikkel. Ezt azért is hangsúlyoznom kell, mert nagy részük már nem is él. Amennyiben sérelem éri őket általam, a fikció ténye legyen a védőügyvédem. Egyébként olyan szereplő is akad, aki inkább csak a képzelet szülötte.

Elmondom még, hogy sokat töprengtem a címen. Ez nem mellékes kérdés, mert a cím a szöveg jelentésvilágának magvát képezi. Az általam végül választott *Álmok, ébredések* cím a mai ízléshez, stílusfelfogáshoz képest talán a megszokottnál szebb, s talán még közhelynek is látszik. Pedig ez nincs így. Mert a címben szereplő mindkét szó többjelentésű. Ahogyan vannak kedves, szép, sőt jövőt idéző álmok, vannak csalóka és megtevesztő álmok is. Az ébredés szó jelentése is attól függ, milyen igekötőt társítunk hozzá. Más jelent a felébredni és a ráébredni ige. A cím tehát, s maga az egész szöveg, a két szó viszonyának bonyolult jelentéshálózatába kerül, s ebben annak kell eligazodnia, aki elolvasására vállalkozik. De ennyi elég, talán már túl sok is. Elkezdem tehát.

Apám története

1948 tavaszán, azt hiszem, március elején, egyik éjjel különös álmom volt. Az iskolába készülésközben váratlanul megszólaltam: „Anyika, azt álmodtam, hogy valaki jön hozzánk, hogy már úton van, s hamarosan megérkezik.” „Ó, miket beszélsz, kisfiam, ugyan, ki jönne hozzánk”, mondta anyám, de amikor az öltözőkódásban segédkező süket nagyanyám értesült az álmomról, ő halkán megjegyezte: „Talán az apjáról álmodott.” Ekkor anyámból kitört a keserűség: „Négy hónapja hírt se kaptunk felőle! Azt sem tudjuk, él-e egyáltalán!” Anyám fájdalmas szava volt az útravalóm, de velem jött nagyanyám suttogó reménykedése is. Órák közben próbáltam visszaemlékezni az álmom részleteire, de nem tudtam. Az a sejtésem, ami megérintett, túl volt a szavakon. A leckék során el is felejtettem a reggeli jelenetet.

Amikor a tanítás befejezése után hazaértem, közölték velem a nagy hírt. Értesítés jött apámtól: „Máramarosszigeten vagyok, útban hazafelé.” Nem is vagy meglepődve, kérdezték, mikor látták, hogy szótlanul pakolom ki a táskámat. Én ezt már reggel tudtam, mondtam csendesen. Valóban tudtam? Inkább csak sejtettem, megéreztem. Eljutott hozzám egy másik lélek, apám bizonyára felajzott tudatának üzenete? Vagy csak egy várakozás öltött testet az álmomban, s ez történetesen egybeesett a tényekkel? Hiszen hallottunk itt-ott híreket olyanokról, akik megjöttek Oroszországból. Ilyenkor mindig apánkra gondoltunk, bár egyre kevesebb reménnyel. Három év katonai szolgálat, három év hadifogság, ez túlságosan hosszú idő egy magára maradt családnak, és a hazatérőnek

talán még hosszabb. És a Volga nagyon messze van. De most megérkezik. Arra jól emlékszem, hogy számomra apám beilleszkedése kis családjunkba nem okozott különösebb érzelmi nehézséget. Az én belső időm bizonyára azért maradhatott folyamatos, törés nélküli, mert volt a tudatomban egy emlékkép, az indóház előtti jelenet, amikor elbúcsúztunk a háborúba induló apámtól. S a búcsúzó katonának akkori arcképét egyeztetni tudtam az otthonunkban hat év után felbukkanó 38 éves férfi látványával. Úgy éreztem, helyreállt az idő természetes rendje.

De mielőtt folytatnám, el kell mondanom röviden apám korábbi történetét. 1910-ben született, s kisgyermekkorában ő is találkozott a halállal, egy rendkívül súlyos scharlachfertőzés következtében. Ezt a sok gyermek halálát követelő kórt nálunk skarlátnak, magyarul vörhenynek nevezték, s egy streptococcus baktérium okozta. Amikor másfél éves apám magas lázzal a gyermekklinikára került, már reménytelenné vált a helyzete a szövődmények, a mérgezés, szepszis folyományaként. Szülei, az én nagyszüleim látogatásakor már meg sem akarták mutatni a gyereket, nagy sírásukra egy üvegajtó mögül vethettek rá egy búcsúpillantást. Aztán ott maradtak zokogva. És akkor arra jött egy orvos, alkalmasint főorvos lehetett, akit feltehetően megérintett a jelenetből áradó fájdalom, s vigasztalón érdeklődött, noha bizonyára tudta, mi a helyzet, bőségesen volt erre vonatkozó tapasztalata. Egy-két együttérzést kifejező szó után továbbment. De néhány perc után visszajött, s a még mindig ott sírdogáló szülőkhöz fordult, mondván, hogy esetleg lenne még egy esély: létezik egy orvosság, ami új dolog, nincs is igazán kipróbálva náluk, alkalmazása tehát kockázatos, de ha beleegyeznek, talán megmenekül a fiúcska. (Valószínűleg a Moser-szérumról volt szó.) Nagypapám beleegyezett, nagyanyám, aki süketként semmit nem hallott a párbeszédéből, de segítő szándékot olvasott le a doktor arcáról, szintén. Három kisgyereken próbálták ki a szérumot, kettő belehalt, apám, aki még időben kapta, életben maradt.

A negyedik elemi után, 1920-ban megpróbálták a szülei apámat gimnáziumba íratni, de nem vették fel. Erről később azt mondta, hogy őt ott idegennek tekintették, és dacossá tette a cisztercita atyák hideg mosolygással kísért leereszkedő viselkedése. Nem értette, mit kérdeznek tőle, mert nem is akarta megérteni. Szóval nem felelt meg. Pedig apám értelmes ember volt, például kiválóan sakkozott, egy ideig járatta a *Sakkélet* című lapot, én még úgy sem tudtam megverni, ha királynő vagy bástya-husár előnyt adott. Hívták a városi bajnokságba, de nem mozdult el a varrógépétől. Viszont többen is jártak hozzá játszani. – Tehát szabóinas lett belőle tizenkét éves korában. Hajnalban kelt, elgyalogolt Móré Fülöp utcai lakásuktól a Király utca közepén működő szabóságba, esőben, szélben, téli fagyok idején is (megspórolta a villamospénzt, amit kisebb keresményeivel együtt hiánytalanul átadott az anyjának), ott először is fát vágott, szenet hordott, befűtött, hogy mire a segédek hétre megérkeznek, meleg legyen a műhelyben. Alaposan kihasználták, mint általában az inasokat, futtatták ide-oda, ő vitte haza, azaz „liferálta” az elkészült munkákat, de mivel szorgalmas volt, megtanulta a szakmát, és segéd lett. Később felszabadult, így mondták, ha valaki segédből mester lett, s ő vált a családfenntartóvá. Munka után sportolt, középtávfutásban és gátfutásban területi és országos bajnokságokban is szerzett érmeket. Örök egy fényképet, amelyen a verseny győzteseként, széttárt karokkal, „mellbedo-

bással” ér célba a PAC pályán rendezett versenyen. Nagyon tehetséges atlétának tartották. De a varrógép e téren sem engedte kibontakozni. Aztán jött a háború, meg a hadifogság. 1945. április 1-jén esett fogságba Körmendnél, s meg sem állhatott Szaratovig. A gyéren fennmaradt dokumentumok szerint a 3228-as számú hadifogolytáborban dolgoztatták. Onnan három év szigorú fogság után bocsátották el, a papírok szerint egy köpenyben, „kopottas, de azért még használható ruhában és viseltes bakancsban”. És fertőző betegségekkel. A hadifogságból hazatértek számára Debrecenben, 1948. március 23-án kiállított igazoláshoz csatolt orvosi lelet szerint idehaza légúti fertőzés, vesehurut, sőt még malária ellen is kellett kezelni. Az igazoláshoz kézzel írt jegyzet szerint 1948. június 15-én, ekkor már itthon volt Pécsen, 120 forint gyorssegélyben részesült.

Ez volt az apám, akinek a megérkezését az álmod előre jelezte. A júniusi tanévzáró ünnepemen már részt vett. Ennek során Miriam nővér kézen fogva odavezetett anyám mellett álló apámhoz, akit, apácától szokatlan mozdulattal, megölelt. Ezzel jelképesen egyesítette a családot. De ez egyúttal a búcsúja is volt tőlünk, tőlem.

*

Nagyon nehéz egy műhelyt ennyi év után újraindítani. Ebben apám segítségére volt P. úr, akinek (akkor még) jól menő ruházati boltja volt a belvárosban, s öltönyöket rendelt apámtól. Igaz, ezeket kétszer annyiért adta el, mint amennyit apámnak fizetett, de nélküle még nehezebb lett volna a helyzetünk. Aztán lassan életre kelt a szabóság, bár a lehetőségek korlátozottak voltak. Segédet nem tarthatott (vagyis nem adhatta tovább a mesterségbeli tudását, mert ez „kizsákmányolás” lett volna), különálló, a lakáson kívüli műhelyt is csak jóval később nyithatott a Petőfi utca 59.-ben. Napi tizenkét órát dolgozott, reggel héttől este hétig. Amikor most a műhelyét néhány szóval bemutatom, összemósódnak bennem a Hadapród (Honvéd) utcai és a Petőfi utcai műhely emlékképei. Voltak állandó látogatói, mint egy klubnak. Gyakorta ott volt B. úr, a borbély, aki, bölcselkedő hajlamú ember lévén, szerette a túlvilági élet kérdését firtatni, és K. bácsi, a villanyszerelő, aki többször is megjósolta, hogy a gépek ki fogják szorítani az embert az életből (mindketten dolgoz, szorgalmas emberek voltak), s gyakran betoppant a nyugdíjas S. tanár úr, aki tragikus sorsú magyar költőkről tartott rögtönzött előadásokat, Katona Józsefről, akinek tehetségét megette a kiskunsági pusztaság és a homoki bor, József Attiláról, aki végül elhagyatottságában vonat elé vetette magát, s Kölcseyről, akinek megdobálták a koporsóját azok a népek, akikért az életét áldozta, s megírta nekik a Himnuszt (ezeket az információkat tőle hallottam először). És gyakori vendég volt P. bácsi, a kőműves. Legalább is ő ezt állította magáról. Apám egyszer megbízta azzal, hogy a szomszéd háznak az udvarunkat lezáró magas, csupasz téglafalát vakolja be. P. bácsi neki is fogott a műveletnek, előbb, mint magyarázta, „rendezte a terepet”, felállványozta a falat, ami elég ingatagnak bizonyult, P. bácsi egyszer le is esett róla, mert a deszkapalc, amin állt, kimozdult a helyéről, szerencsére az udvarunkon álló kajszifa odanyúló ágaiban meg tudott kapaszkodni. De végül is elkészült a vakolat, P. bácsi büszkén szemlélte s mutatta nekünk munkája eredményét. Az udvarunk tényleg

világosabb lett – az első nagyobb esőig, amely szépen lemosta a falról a rákent vakolatot. Hiába, csóválta a fejét P. bácsi, ez a mai homok és ez a mai mész már nem az igazi. Jóvá akarta tenni a kudarcát, más, szerinte békebeli homokkal és mésszel, de sikerült erről őt lebeszélni. Egyébként én nem értettem, hogy a szomszéd ház tűzfalával miért kellett nekünk foglalkozni. „P. bácsinak szüksége volt egy kis pénzre”, mondta apám, „de nem akarta *csak úgy*, adományként elfogadni. Hát, gondoltam, hadd csinálja.” A műhely látogatói közül még a Világjárót említtem, aki, amíg lehetett, sokfelé járt, állítólag három felesége is volt neki különböző országokban. Ha ez szóba jött, ő tagadta a dolgot, de sejtelmes mosolyával mintegy igazat adott a szóbeszédnek.

Én nem nagyon vettem részt ezeken az „iparos klubdélutánokon”, mert el voltam foglalva a könyveimmel, akkoriban váltam szenvedélyes olvasóvá, mondták is, hogy az *úrfi*, így neveztek, lenéz bennünket. Ez nem így volt, ám én valóban otthonosabban éreztem magamat a közelünkben lakó Kaál néni ódon bútorokkal teli szobájában. Kaál néni, akinek Thekla volt a keresztnéve, nagyanyám barátnője volt, távoli rokon. Finoman púderezett és gondosan festett arca, halvány rózsaszín ajakpírja, diszkrét fülbevalója, jobb időkre emlékeztető csipkés ruhái szimpatikussá tették őt számomra. Kaál néni kedvesen leültetett, ha meglátogattam, teával és süteménnyel vendégelt meg, és mesélt nekem Pepi nénről (látod, az a szekrény még Pepi nénié volt, fűzte elbeszéléséhez), s beszélt fiatalon elhunyt férjéről, a pesti színiiskola büszkeségéről, aki Pepi néni fia volt (nagyon hasonlítasz rá, tette hozzá). Pepi néni, szegény, színész nő volt, különböző társulatok kedvence, szerencsére nem érte meg fia halálát, maga is korán vált a tudóvész áldozatává. Megrendülten hallgattam a mesét. Azt is megtudtam, hogy Pepi néni férje, ő is Nagy névvel, földbirtokos volt, s mint erről értesültem, úkapai szinten ágazott el a mi „vérvonalunktól”, s idős korában szeretett bele Pepi nénibe, akitől gyermeke született, Kaál néni későbbi férje. Kisfiam, szokta mondogatni Kaál néni, te tisztára az én drágámat formázod, gyerekkori képére emlékeztetsz engem, hát tudjál a családnak erről az ágáról. Kaál néni által ily módon egykori családtagokkal gazdagodtam, akik iránt valami különös vonzalmat éreztem. Ennek a történetnek a hitelét a tárgyi emlékek mellett a szokatlanul hangzó, egy másik létformára utaló Thekla név is garantálta számomra, pedig akkor még nem is olvastam a *Wallensteint*.

A műhely lassan beindult. Apám szépen, megbízhatóan dolgozott, aminek híre ment. A „kuncsaftok” a társadalom különböző rétegeiből kerültek ki. A hozánk be-benéző T. ezredest, a régi hadsereg tekintélyes tisztjét a néphadseregből elbocsátották, mindenétől megfosztották, ki is telepítették családotól. Amikor visszakerült, disznóhizlalással foglalkozott, gyakran lehetett látni szálas katonaalakját, amint targoncát húzva szállította malacainak a sörgyárból a moslékba keverendő, kifőzött sörárpát, sörtönkölyt, amit, lehet, hogy helytelenül, trébernek (trébernek) neveztek. Emlékszem C. úrra, aki mindig büszkén hangsúlyozta, hogy ő független agglégény, aki kávéházi életet él, jóllehet, mint beszéltek, éppen akkoriban hajtotta asszonyi igába a fejét. H. bácsi is eszembe jut, aki félbetört cigarettákat szívott takarékos céljából, és nyelvjárási kifejezések szófejtésével foglalkozott, tőle tudtam meg, mi az összefüggés a Somogyban gyakran hallott *rosseb* és a *roszféreg* szó között, s mit jelent a *bakafántos* kifejezés. Zs. úr

mindig sakktáblával érkezett, s míg apám vasalta a készülő ruhát, a vasalópárna mellé helyezett készlettel több mérkőzést is lejátszottak, s közben megbeszélték a Botvinnik–Bronstein világbajnoki döntő eseményeit. Ezek a kispolgárok és a hozzájuk idomult, elszegényedett, korábban jobb napokat látott tisztviselők leggyakrabban „fordítást” rendeltek, vagyis az egyik oldalon már elhasznált kabátot, felöltőt a szövet másik oldalával kívánták megújítva tovább hordani. Ezzel a munkával majdnem annyi vesződés volt, mintha újat szabattak volna, de a spóroláson kívül anyagtakarékosság szempontjából igen praktikus dolog volt. A „fordítás” az akkori világ jellegzetes szabászati műfaja volt. De másféle munka is volt szép számmal, anyámnak a háztartás és a két kosztos diák ellátása mellett gyakran be kellett ülnie apám mellé segédnek.

És feltűntek a műhelyben az új rend képviselői is. T. Ilus, aki régi mozgalmi nő volt, s igyekezett mindenkinek segíteni. Időseknek még be is vásárolt, ha kellett. Egy újdonsült párttag pedig, aki valami „fejtágítón” hallott kifejezéssel azt mondogatta, hogy Nagy úr, maga fontos munkát végez, csak hogy ennek nincs perspektívája, mert „maszakként” munkálkodik, nem pedig szövetkezetben. Ő a kérdéses szót *prespektívának* ejtette, s ez rajta is maradt. Egyszer Z. elvtárs is belépett a műhelybe a feleségével. Tudtuk, hogy ő régi kommunista, akit a Rajk-per kapcsán bebörtönöztek. Szabadon bocsátása után megtört alakjához kellett igazítani szerény ruhatárát. Apám észrevette, hogy az ujjai csonkák, a körmei deformáltak, töredezetek, némelyik hiányzott is. Felesége észrevette apám csodálkozó pillantását, mire kitört. „Nézze meg, Mester úr, mit csináltak vele az elvtársai! Megkínózták, a veséjét levették, bordáit eltörték. Mert néhány dolgot kifogásolt. Pedig neki volt igaza.” Z. elvtárs azonban közbeszólt: „Hallgass, Margit, te ezt nem érted. Nekem a Párttal szemben nem lehetett, soha nem is lehet igazam. Azt hittem ugyan, de tévedtem. Magasabb távlatból nézve.” Ezzel aztán megint a perspektívához jutottunk.

Ki ne felejtsem a műhely cégtáblájának ügyét. Szép, fehér, téglalap alakú, fényes zománcú tábla volt, melyen apám neve alatt sötétkék színben ez a nagybetűs felirat szerepelt: ANGOL ÚRI DIVAT SZABÓ. Egyszer azonban a „prespektívás” ember azzal jött, hogy az *angol* szót könnyen félreérthetik az emberek, merthogy az angolok imperialisták. A Béketábor ellenségei. Apám megjegyezte, hogy ez egy szabászati stílus, neki semmi köze az imperialistákhoz, sőt ő három évig az oroszoknak dolgozott Szaratovban. Ám a beszélgetés után egy fekete ragasztószalaggal mégis eltüntette a kifogásolt kifejezést. A cégtáblán három szó maradt: ÚRI DIVAT SZABÓ. De hamarosan ezzel is baj lett. Jöttek a KIOSZTÓL, a mértékkönyvet ellenőrizni (minden vállalt munka a megrendelők adatai szerint benne van-e), és figyelmeztették apámat, hogy most új világ van, nincsenek már *urak*. Megint előkerült a ragasztószalag: DIVAT SZABÓ, erre csonkult tovább a felirat. Azt hittük, ezzel már nem lesz baj. De lett. Merthogy a *divat* lejárt érvényű kifejezés, divatozni kispolgári szokás, jegyezték meg néhányan fejcsóválva, nem felel meg a szocialista elveknek. Ez a szó is el lett tüntetve. Maradt tehát ez az egyszerű közlemény: SZABÓ. Apám megjegyezte, hogy igazából ezzel is bajuk lehetne, mert magán kisiparosként ő nem illik a rendszerbe, legfeljebb megtűrik. Mindenesetre azt a maradék szót már semmiképpen nem fogja eltüntetni, jelentette ki. Szerencsére nem is kellett.

Mindeközben a család magánéletében súlyos krízis következett be. Ezt akkor alig éreztem, mert nálunk hangos szó, veszekedés nem volt. (Igaz, érzelmeiket feltáró, kérdéseket tisztázni akaró beszélgetésekre sem került sor.) De egyszer apám váratlanul odavágta az ollót, és zokogásban tört ki, amit igyekezett elfojtani. Ezt a szokatlan, engem megdöbbenő gesztust összekötöttem azzal az eseménnyel, hogy hét-nyolc nappal korábban anyámat mentők szállították a szülészeti klinikára. De már hazajött. Aztán megtudtam tőle, hogy született volna még egy gyermeke, egy kisfiú, az én öcsém, de amikor világra jött, már halott volt, s az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Ezt a hírt hallva, megborzongtam. Ma is végigfut hátamon a hideg, ha belegondolok. Engem György doktor vissza tudott hozni ebbe az életbe, neki, szegény öcsémnek, ez nem sikerült. László lett volna a neve. Anyám egész életében hordta ezt a keresztet. Halála után előkerült a nekem szánt önéletrajzi feljegyzése, amelyben ezt olvasom házasságának eseményei sorában: „Hét évre rá [húgom születése után, vagyis 1950-ben] halva született egy kis fiam! Nagyon fáj, fáj a mai napig is.” Később még egyszer viszszatér erre rövid krónikája során: „Ekkor született halva a kis fiam!”

Apám soha nem beszélt erről. Pedig az ő vesztesége talán még nagyobb lehetett. Bizonyára várt egy másik fiúra, aki más, mint én, aki nem húzódna mindig félre, aki nem a könyveket bújná folyton, s akit nem lehetett volna *úrfinak* szólítani. Belátom és megértem ezt. De hát be kellett érnie velem. Csak annyit jegyzek meg, hogy amikor világossá vált, hogy igazából engem csak az irodalom érdekel, és a bölcsészkarra készülök, arra kért, írjam össze leendő „szakmám” legfontosabb könyveit, folyóiratait, hogy megrendelhesse azokat számomra. Csak ezzel tud segíteni nekem. Így is történt. Attól kezdve a legfontosabb szakkönyvek mellett az irodalmi folyóiratok a *Kortárstól* az *Új Írásig* és a *Nagyvilágig* az ő Petőfi utcai műhelyébe érkeztek. Ehhez haláláig ragaszkodott.

*

Elmondok röviden még két történetet. Nem akartam erről írni, nem is tartozik a diákkor időbeli keretei közé, de mégiscsak része apám történetének, és az enyémnek is, és – ahogy írtam már – az emlékirat egyféle gyónás is. Hát akkor legyen. A hetvenes évek elején apám megbetegedett. Súlyosnak látszott az eset, vért hányt, nagyon legyengült, s ő, aki soha egyetlen munkanapot sem mulasztott, beletörődött, hogy kórházba vitessük. Az Orr-fül-gége klinikán került sorra az első vizsgálat, amelynek eredménye lesújtó volt. Két orvos is vizsgálta, jól ismertem őket, s közölték velem, hogy sajnos gégerákról van szó, valószínűleg áttételes. Mondták, hogy a gyomrot is megtükrözik még, ez körülbelül egy óráig tart, addig ne ücsörögjek itt, az ilyenkor nem tesz jót, inkább sétáljak egyet. Mindez nagyon váratlanul ért. Úgy is mondhatnám, nem voltam felkészülve rá. Elindultam a Széchenyi tér felé, s mivel nem volt kedvem presszóba, cukrászdába beülni, az Irgalmasok templomát választottam. Leültem a jobb oldali Szűz Mária oltár, voltaképpen bensőséges hangulatú kis kápolna egyik padjára. Nem imádkoztam. Kikapcsolódtak az érzékeim, s megindult bennem az emlékek áradása. Amikor felmerült a tudatomban az a jelenet, amikor apám egyszer arról beszélt, hogy kora reggel, amikor a Hal József utcából (akkor már ott laktak a

szüleim) megy a műhelye felé, a József Attila út végén, szemben velem, kel fel a nap, este pedig, amikor hazafelé tart, az utca másik végén éppen nyugszik le, s ő olyankor úgy érzi, apró részecskéje valami nagy egésznek. Ez jutott szembe, s ennél az emléknél kicsit meg is álltam. És akkor mintha egy hangot hallottam volna, egy női hangot. Olyan valóságos volt ez a hang, hogy körülnéztem, kerestem a hang tulajdonosát, de egyedül voltam. A főhajóba is kipillantottam, de ott sem láttam senkit. A hang belülről jött, s azt mondta, hogy „meggyógyult”. Hallucináció volt, állapítottam meg, a szorongó lélek elhárító gesztusa. Amit a hallani vélt ige múlt idejű alakja is jelzett: jövőbeli remény helyett befejezett tényről közölt. Visszatérve a klinikára, alig ültem le a vizsgáló előtti várakozóban, nyílt az ajtó, mindkét orvos kilépett, s arcukon a csodálkozás kifejezésével, zavartan kértek elnézést tőlem, hogy megijesztettek, de semmi nyoma annak, amit oly határozottan látni véltek, megtévesztették őket a műszerek, ez sajnos előfordul, ne haragudjak, mondták fejszóval.

Tizenöt évvel később apám valóban súlyosan megbetegedett. Egy rosszul sikerült operáció csak súlyosbította helyzetét. Hetvenhetedik évében volt, s a mi családjában a férfiak ilyenkor szoktak elmenni. (Én már megtörtem ezt a hagyományt.) Az Urológiai Klinikán feküdt, s lassan tudomásul kellett venni, hogy haldoklik. Amikor utoljára meglátogattam, nem volt eszméleténél. De úgy látszik, megérezte, hogy leültem az ágya szélére, kinyitotta a szemét, felismert, és ölelésre nyújtotta felém erőltlen karját. Ahogy közeledtem hozzám a keze, megláttam, hogy az ujjai szennyesek. Nem kerülgetem a szót: ürülék nyoma látszott rajtuk. Erre önkéntelenül elhúztam a fejem. Apám szemében ekkor kihunyott a fény, karja a takaróra hullott. Többé nem tért magához. Éjjel meghalt. Én pedig azóta cipelem az elmaradt ölelés terhét.

A Makár 1.

(Fehér cseresznye) Ottó! – A kiáltás a felső kerítés mögül hangzott, a mögötte lévő kert nem volt közvetlenül szomszédos a mi udvarunkkal. Tudtam, hogy C. Pityu hív, de nem válaszoltam. Vázlatkönyvemmel az ölemben a kisasztalnál ültem a kajszifa alatt. „Utaztam.” Persze, képzeletben. Mikor a Barcsra menő, illetve onnét Nagyatádra tartó személyvonat az egyes megállóhelyeken várakozott, alkalmam volt vázlatkönyvemben felskiccelni, emlékeztetőül, az állomásépületeket. Otthon aztán kidolgoztam, színekkel is elláttam a rajzokat. Ez volt a képzeletbeli utazás. A középírói indóház mellé azt a két határórt is rárajzoltam a képre, akik legutóbb bejöttek a vasúti fulkénkbe, s utazásunk célja felől érdeklődtek. Határsáv, mondták. „Hazamegyünk”, válaszolta kérdezősködésükre anyám, mert ő mindig *hazament*, ha Nagyatádra utazott. Szóval én a rajzaimmal bajlódtam, s inkább hallgattam. – Ottó! Ismétlődött meg kisvártatva a kiáltás, s a kerítés fölött megjelent C. Pityu feje. Érik a fehér cseresznye, gyere, kóstold meg. Hozhatod a vázlataidat is. Ennek a gyümölcsfának valóságos legendája volt. Tavasszal gyönyörűen virágzott, nyárra beértek ízletes termései. A fehér (valójában sárga) cseresznyék. Rá is jártak a környékbeli gyerekek, gyorsan leszüretelték a kis gyümölcsöket. Sietni kellett, hogy ne előzzenek meg bennünket.

Fogtam hát az ezúttal Középrigócnál nyitva maradt füzetemet, s átmentem a szomszédba. Áthaladtam az utcát és az udvart összekötő félhomályos alagsori folyosón, fellépkedtem az udvarra vezető lépcsőn, végigmentem az udvaron, majd egy újabb lépcső fölvezetett a kertbe. Ott állt előttem a nevezetes fa. Ahogy mentem feléje, nem láttam senkit, ez furcsa volt, s különösnek találtam a csendet. Amikor kinyújtottam a kezemet, hogy leszakítsak egy csábító kis gyümölcsöt, hirtelen egy kötél szorította meg a mellemet, és felharsant a rejtekhelyükről előrohánók C. Pityu és H. Feri diadalordítása, akik a hátamon gyorsan megkötötték a pányvát, majd azzal a fa törzséhez kötöztek. Azt hittem, játékról van szó, még ha kicsit durva is. De aztán C. Pityu eltorzult arcú kiáltása kijózanított, még kancsalított is hozzá: „Megvagy, te áruló! Így járnak a Láncos Kutya bérencei!” A Rajk-per idején nem volt kétséges, hogy C. Pityuék kémet fogtak bennem. Fő bizonyítékul a vázlatkönyvem szolgált, amelyet már korábban is gyanakodva nézegettek, most pedig kitépték a kezemből. Azt állították, Barcstól Pécs felé olvasva a helységek nevét, hogy ezzel akartam mutatni a határon túlról érkező ellenséges csoportnak a Pécsre vezető utat. És a rajzaim – ez volt a fő érvük – titkos búvóhelyeket jelölnek meg számukra. Szólni sem tudtam az ámullattól, amit természetesen „bűneim” bevallásának tekintettek. De most kivallatnak engem, lelepleznek, leszámolnak az olyan áruló bérencekkel, mint én – közölték, s botokat ragadva felém közeledtek. Súlyosbította helyzetemet, hogy mivel C. Pityu eltorzult arcú, dühös kancsalítása szorult helyzetemben is komikusnak, mármár viccesnek tűnt, akaratlanul is elnevettem magamat. Ez végképp dühbe hozta bíráimat, vadul kiáltozni kezdtek. Ez volt a szerencsém. Mert a nagy zajra feljött a lépcsőn C. Pityu nagymamája, s véget vetett a leszámolásnak. Levette rólam a kötelet, s szelídebb játékra intett bennünket. És akkor mintha szétfeszített volna valami gonosz varázs. Újra szomszéd gyerekek lettünk. Közös szedték a fehér cseresznyét. A kémügyből csupán annyi maradt, hogy C. Pityu, amint egy magot kiköpött, felém fordulva azt suttogetta: „Figyellek.” Nem tudtam eldönteni, hogy komolyan beszél vagy viccel.

(A karácsony eltörlése) Egy ideig még a régi, megszokott épületben folyt (úgy, ahogy) a tanítás, de aztán átkerültünk a város török uralom alóli felszabadításában jeleskedő ezredesről elnevezett Makár úti épületbe. (Ma: Alkotmány út 38.) Ez a század elején épült kétemeletes, neoreneszánsz stílusú épület a pécsi népiszkolai oktatás egyik büszkesége volt, vagy inkább: lehetett volna, ám amikor mi odakerültünk, eléggé elhanyagolt állapotban volt. A tiszta, rendezett Pius után ridegnek, zordnak tűnt. Furcsa volt, hogy télvíz idején óra közben bejött a fűtő, és nagy robajjal megrakta a kályhát, a gyerekek egy része pedig elhanyagolt, piszkos ruhákat viselt, nem használt zsebkendőt, és volt, aki egészen a havazás beálltáig mezítláb járt. Az órák végét K. bácsi, a pedellus kisebb harangnak is beillő kolomppal jelezte. (Ez különben tetszett nekünk.) Nem éreztem otthon magamat, s a Piusból szakadtak mind így voltunk ezzel. Sőt, az első benyomások kifejezetten taszítottak bennünket. Az iskolaudvaron rendezett tanévnyitón az emelvényt vörös drapéria borította, de vörös volt az ormóttan díszlet egésze, még a háttérfüggöny is. A szónoki asztal mögött, ezt is vörös terítő fedte, hatalmas felirat „ékeskedett”: ÉLJEN A DISZ. Amit nem értettünk. H. Laci próbálta

megmagyarázni: az egész udvart díszbe vágják, és most örülnek ennek. (Később mindig volt egy-egy aktuális felirat.) A beszédeket sem értettük, mert miközben feltűnően sokszor használták a béke szót, ezt háborús kifejezésekkel társították: béketábor, békeharc, menetel, előretörés, égzengés, effélék. Ez meglepő volt számunkra. (Mondta is dörmögve D. Feri: lesz itt még olyan békeharc, hogy kő követ nem marad.) De a három egymásra illesztett, síkban jobb felé elmozdított arcképet már ismertük. A Pius puritán méltósága után mindez szinte komikusnak hatott. Később azonban ez az új stílus már egyáltalán nem tűnt viccesnek.

Karácsonyi ünnepségre készültünk. Délután a Pius templomban az oltár mellett álló fenyőfát díszítettük a Hadapród utcai indiánok néhány sekrestyei szolgálatot ellátó tagjával. Sietnünk kellett, mert a betlehem berendezése, a jelenet beállítása a Szent Családdal, angyalokkal és pásztorokkal, istállóbeli állatokkal, bárányokkal különös gondosságot igényelt, nagyon elment az idő, rohanunk kellett a Makárba, nem akartunk elkésni. A tornateremben rendezett karácsonyi ünnepség meglepő módon azzal kezdődött, hogy a főrendező, P. úttörővezető bejelentette, hogy ennek itt most az a neve, hogy „fenyőfaünnep”, mert karácsony nincs többé, azt az egész históriát csak a papok találták ki. A műsorból csupán arra emlékszem, hogy jöttek az amuri partizánok, menekültek a verve futó kozák atamánok, a folyónál szegény Dunyjuska állt, a sűrű erdőben pedig nem szólt a csalogány, a csa-ha-lo-ho-gány. Végül P. úttörővezető meghatottan arra kért bennünket, hogy énekeljük el vele együtt közösen Sztálin elvtárs kedves dalát, a Szulikót. Volt, aki már ismerte a dallamát, akadt, aki a szövegét is tudta. Aztán mentünk hazafelé. Énektörédek zsongtak bennünk. „V liszú ragyilasz Jolocska...” „Fel nagy öröme, megszületett...” – Az említett úttörővezető lelkes híve volt az új rendnek, ami abban is megmutatkozott, hogy tanórák közben többször is szinte ránk törte az ajtót, s az oktatást megszakítva rögtönzött előadásokat tartott a háborús uszítókról (akiket majd a békeharcban le fogunk győzni), s leleplezte a gonosz tőkéseket, akiket meg is kívánt nevezni, ám minthogy Rockefeller bankár nevének buktatói meg-megbotoltatták a nyelvet, végül Morgannál kötött ki. Több ilyen fellépése után el is neveztük őt „morganos” úttörővezetőnek. A jelzőből később *margarinos* lett.

(*Tanárokról*) A Makárnak jó tantestülete volt, ezért is lett a (Pius épületeiben) megalakuló Pedagógiai Főiskola gyakorló iskolája, ami tovább emelte a tanítás színvonalát. És változatossá tette, mivel az óráikra általában alaposan felkészült hallgatók vizsgatanításai során többféle tanári-emberi egyéniséggel, módszerrel ismerkedhettünk meg. Élénk figyelemmel kísértük a bemutató tanítások alakulását, mintha színházban lettünk volna, ahol mi nemcsak nézők voltunk, hanem a folyamat résztvevői is. Erre még visszatérek. A készségi tárgyakat nagy gonddal tanították. Ismert rajztanáraink voltak, köztük Soltra Elemér, aki a forgástestek (konkrétan köcsögök és vödörök) rajzolgatása mellett a képi fantázia működésének is szívesen teret adott. Énekórákon a Kodály-módszert alkalmazták, de a népdalok (Bartók szavával: parasztdalok) iskolai példatára eleinte kissé egyoldalú volt. Az olyan dalok népi humora, mint a „Megfogtam egy szúnyogot, nagyobb volt egy lónál”, vagy a kövér és sovány „komámasszony” perlekedése, városi miliőben kevésbé érvényesült, nevetés helyett inkább kinevetést, hogy ne

mondjam: kiröhögést váltott ki a kamaszlelekben. De amikor a „Mögöltek egy legényt, hatvan forintjáért...” került sorra (amelyről Bartók oly lényeglátó szakszerűséggel szól egyik tanulmányában), megtörtént a beavatásunk: beléptünk zenei anyanyelvünk pentaton világába.

Három pedagógus arca jelenik meg előttem, különböző időmetszetekből, emlékeim belső rendje szerint. Az egyik arc Tantó Pista bácsié (ő kérte, hogy bácsinak szólítsuk, ne urazzuk), aki az érzelmekre alapozó Pestalozzi-féle pedagógia jegyében egészen családi viszonyt alakított ki a diákjaival. Sőt, valami különös átlényegülést végrehajtva egész valójával azonosult az osztállyal. Ha például azt mondta, hogy, gyerekek, fázik a jobb vállam, azt jelentette, hogy valamelyik gyerek a jobb oldali padsor szélén fecseg, nem figyel. A rendetlenkedőt ilyenkor, ha kellett, társai figyelmeztették: nem hallod, fázik a Pista bácsi, mire az illető észbekapott. Mindenkinek volt egy jelképes pontja Pista bácsi átszellemült alakján. Én valahol a bal kulcscsontjánál helyezkedtem el. (Amikor jó néhány évvel később az én egyik főiskolai vizsgatanításomra került sor az ő osztályában, reggel hatkor fölverte a házunkat, mert tudta, hogy elalvós gyerek vagyok, reggel nyolckor Petőfi *Alföldjét* kell tanítanom, nehogy elkéssek. Nem is tárgított a kapunkból addig, míg anyám esküszóval nem vallotta, hogy már felkeltem.)

A másik arc a Vihardámé. Régimódi ruhái, kalapjai alapján neveztük így, s mert mindig sietve, gyorsan lépkedett, s rendszerint jól odavágta az osztálynaplót a tanári asztalra. A tananyaggal nem foglalkozott, mégis sokat tanultunk tőle. Óra elején rendszerint közölte, mi lenne a lecke, de neki, tette hozzá, van egy kedves költője, inkább arról beszélne: Berzsenyi Dánielről. És elkezdte felolvasni *A közelítő tél* című verset. Döböntően hallgattunk. Ugyanis egyetlen szót sem értettünk a szövegből. De ő, úgy látszik, számított erre, s elkezdte soronként venni a szöveget. „Hervad már ligetünk”, na, ez mit jelent, kérdezte. Ősz van, mondta valaki. Ő ezzel a válasszal nem érte be: Pontosabban? Hervad a liget, válaszolta egy másik gyerek. Igen, de ez nem akármilyen liget, valami közünk van hozzá. *Ligetünk*, szolt egy harmadik. „Bizony”, fűzte hozzá a mi Vihardámánk, „itt valami most már elhervad, elpusztul, ami a miénk”. Ez is beavatás volt, mint a pentatónia és a kvintváltás. Néhány szót értelmezett még, aztán újra felolvasta a verset. Most már értettük. Talán meg is értettük. Ezzel a rögtönzött Berzsenyikurzussal (a következő órákon még jött a *Búcsúzás* és a *Levéltöredék*) többre mentünk, mint ha (az iskolavezetés által ajánlott) *Guszev-ügyet* tárgyaltuk volna, amit a Vihardáma könyörtelenül mellőzött. A magyar szabadságharc mellett kiálló és hat társával együtt Minszkben kivégzett orosz kapitány arra volt hivatva, hogy ellensúlyozza a szabadságharc leverésének orosz brutalitását. Sokan hitelt adtak Illés Béla történetének, még kormányküldöttség is szerveződött, hogy „hazahozzák” a hős, ám soha nem létezett őrnagy (akkor már őrnagy volt) nem létező hamvait. De a Vihardáma nem hitt az írónak, s mi több, a szövegének sem. Tolsztojnak viszont hitt: tollbamondás gyanánt Miklós cár leírásának szövegét választotta a *Hadzsi Murat*-ból. Ennek egy mondatát feljegyeztem: „Szilárdul meg volt győződve róla, hogy rendelkezései, akármilyen értelmetlenek, igazságtalanok és logikátlanok is magukban véve, egyszeriben értelmessé, igazságossá és összefüggővé válnak azáltal, hogy ő, Miklós az, aki rendelkezik.” – Ez volt a

Vihardáma, akit szerettünk a Berzsényijével. Sajnáljuk, hogy elkerült az iskolából. Valódi nevét nem tudom, elvitte magával.

Muszty Lászlóról tudtuk (akivel később szakvezető tanárként is találkoztam), hogy baranyai népmondák gyűjtésével foglalkozik. Egy tanulmányi kiránduláson elmesélte nekünk a Jakab-hegyi babás szerkövek, a kelta földvár és a pálos kolostorrom történetét, amivel megelevenítette számunkra a múltat. A Zsongorkő mondája különösen tetszett nekünk. Az áruló Török Béla és a vitéz Zsongor Laci romantikus története, Balog Marika elrablása, majd kiszabadítása megragadta kamasz fantáziánkat, a vágatva menekülő szerelmespár drámája, s végül a halálos mélybe ugratás a szikla pereméről sokáig bennünk maradt. Muszty tanár úr eleven előadását érdeklődve hallgattuk, ilyenkor egyébként megfontolt, hűvös beszédmódja átforrósodott. Mégsem ezzel (és több más hasonló) előadásával maradt meg leginkább emlékezetemben, hanem azzal, hogy a Makár és a Belvárosi iskola tanárcsapatának futballmeccsét döntetlen állásnál az ő felhőfese döntötte el a Makár javára.

A hiányzó hittant a Pius templomban tartott foglalkozások pótolták valamelyest. Ministránsok lettünk, ami komoly előrelépést jelentett. Volt egy A/4-es méretű vékony fatáblánk, de lehet, hogy préselt papundekli volt, amelynek fényes, fehér felületén a latin miseszöveget lehetett olvasni. A pap szövegei, illetve a papi szövegek kezdő és végzavai pirossal voltak nyomtatva, a ministráns megszólalásai feketével. Ezeket kellett a ministránsnak, ha többen voltunk, a főministránsnak elmondani a mise cselekményének megfelelő helyén. Előbb kézben tartottuk a táblát, s olvastuk a kívánt textust, de hamar megtanultuk kívülről a latin szövegeket, s a táblát csak a biztonság kedvéért helyeztük az oltár lépcsőjére a csengő mellé, s ha szükséges volt, onnan puskáztunk. De később már erre a segítségre sem volt szükség, fejből tudtuk az egész miseszöveget. Minden mondatnak ismertük a magyar jelentését is, mert hittanórákon ezt is elmagyarázták. A mise valóban jelen idejű drámává változott számunkra, amelynek cselekményében mi magunk is részt vettünk.

Ötödik osztálytól oroszot is kellett tanulnunk. *Kellett*, s ez eleve meghatározta a tárgyhoz való viszonyunkat. Meg hát unalmas volt: szavakat magoltunk és élettelen mondatokat fordígtattunk, ahelyett, hogy a nyelv szellemével, a benne őrzött kultúrával találkozhattunk volna. Szerencsémre 1950 karácsonyán kezembe került a frissen megjelent *Orosz népmesék* című könyv (ez a nevezetes Afanaszjev-féle mesegyűjtemény alapján készült), amely valósággal elragadott engem. A józan, vaskosan reális magyar paraszttmesék után ezek a varázsmesék a képzelet, a csodák világát hozták el számomra. Nem egyre ma is jól emlékszem. – Fedot, a cári lövész megment egy madarat, s ez gyönyörű leánnyá változik, aki a felesége lesz. Az asszony szépsége azonban veszedelmet hordoz Fedot számára, mert a cár el akarja venni tőle, ezért megoldhatatlan feladatokat tűz ki számára, például azt, hogy „Menj valahová, de nem tudom hová” (ez a mese címe), s hozz el valamit, de nem tudom, mit. A hőssel együtt töprengtem: hol van a nem tudom hol, és mi az a nem tudom mi? Felesége azonban segít Fedotnak: varázslabda, tudós varangy, csodadoboz áll szolgálatára, ez utóbbit, ha kinyitják, szépséges kertbe jutunk – csak úgy árad a meseszövő fantázia. Reméltem hát, hogy a mi Fedotunk legyőzi majd a gonosz cárt. Így is történt, s a cári lövészből

lett az új uralkodó. Fellélegeztem, majd újra kezdtem az olvasást. A *Mese Iván cárevicről, meg a szürke farkasról* című mese (erre később jöttem rá) a *Csongor és Tündéből* is ismert motívumokkal ejtett ámulatba, itt tehát egy ősi meseforrásra bukkantam Elena királylány révén, miközben felvonultak (ezt majd Propptól fogom megtudni) a varázsmesének a jellemző szerepkörei károkozóval, kereső hőssel és segítőtővel. Ahogyan nekem is váratlanul segítségemre jött ebben az orosz ügyben apám egyik hadifogoly társa, akit csak akkoriban engedtek haza, ám ő a többletével az orosz nyelv megtanulására és az orosz irodalom megismerésére fordította. Csak így lehetett kibírni, mondta. R. úr asztalosként dolgozott egy Pécs melletti faluban, onnét járt be orvosi vizsgálatokra, s engem az udvarunkon álló kajszifa alatt elkezdett oroszul tanítani. Nem a nyelvet, persze, azt is, hanem bevezetett engem az orosz irodalom világába. Tőle hallottam először az *Anyeginről* meg a *Holt lelkekről*, elmesélte Raszkolnyikov történetét s részletesen ismertette Tolsztoj kaukázusi elbeszélését, a *Kozákokat*. Olenyin és Marjanka szerelmi története, akiket örökre elválaszt egymástól világuk különbözősége (Marjanka büszke kozáklány, Olenyin pedig szentpétervári ifjú, aki vonzódik ugyan a kozákok természetes életformájához, de azok az ő jó szándékával együtt is az idegent látják benne), miközben zajlik a csecsen hegylakók elleni harc. Az egymáshoz kötözött csecsen harcosok halálénekét szinte ma is hallom. R. úr tehát érdeklődő tanítványra lelt bennem. Egy alkalommal, erre jól emlékszem, könyvvel a kezében érkezett: ez a *Mai orosz dekameron* című kötet volt a Nyugat kiadásában, s ezt olvasásra nálam hagyta két-három hétig. Jurij Oljesa *Szerelem* című, a képzelet és a valóság határán járó elbeszélése tetszett a legjobban. Vszevolod Ivanov *A csecsemő* című novellája viszont zavarba hozott: a vöröskatonák megmentenek egy orosz csecsemőt, de ezt egy kirgiz gyermek élte árán teszik. Ezt az ellentétet nem voltam képes akkori magamban elkönyvelni. Ezt szóvá is tettem R. úrnak, aki nem válaszolt, csak hosszan nézett maga elé. Tekintetében számomra ismeretlen tudás rejlett.

(Unkas a Farkas-sziclán) Az úttörő mozgalom rendezvényein kénytelen-kelletlen módon vettünk részt. Az ilyenkor fellépő botcsinálta zenekar ütős hangszereinek sivalkodó lármája kellemetlenül s idegenül hangzott fülünknek. A közösen megnézett *Támadás 6.25-kor* című szovjet filmben pedig túl sok volt a lövöldözés és a „hurra”, s ez visszasan hatott az önfeláldozó katona történetében, aki saját testével fogja fel az ellenséges géppuskafészek gyilkos golyózaporát. Ha jól emlékszem, Alekszandr Matroszovnak hívták. Semmi egyebet nem tudtunk meg róla. Vértanú helyett csak egy bábút láttunk benne. Az iskolaudvaron tartott ünnepi rendezvényekhez mindannyian úttörő-egyenruhába öltöztünk. P. úttörővezető is, akit ilyenkor „pajtásnak” kellett szólítani, s aki ikszlábával és nagy hasával úgy nézett ki, mint egy nagyra nőtt napközis. Éva néni alakjának domborulatain viszont szépen megfeszült az egyenruha, s vállig érő fekete hajához jól illett a piros fagyúruával összefogott vörös nyakkendő. Kérésére vele együtt harsogva elénekeltük az aktuális mozgalmi indulót: „Egy a jelszónk a béke, harcba boldog jövőért megyünk...”

De a kötelező „úttörözés” helyett délutánonként szívesebben voltunk szabad indiánok. Az volt a mi játékunk, abban szerepelt a mi igazi csapatunk. A Had-

apród (akkor már: Honvéd) utcában tovább harcoltak az indiánok. A küzdelem később új helyszínen is zajlott. Csatangolásaink során ugyanis a Mecsek-oldalban egy különös sziklára bukkantunk: vagy húsz méter széles és hét-nyolc méter magas lehetett, fölötte a szerpentin kanyargott, előtte pedig egy lejtős, bokrokkal benőtt térség terült el. A Farkas-szikla (így neveztük) megmozgatta fantáziánkat. A spanyolok és az indiánok csatája, kiegészülve makárbeli gyerekekkel, eszményi helyszínre talált itt. Nem számháborút játszottunk, egymásra rohanva inkább birkóztunk, de ütni nem volt szabad. Az a csapat győzedelmeskedett, amelyik ki tudta tűzni a zászlaját a Farkas-szikla csúcsára. Minden játékos kapott egy nevet, én Unkas voltam, a mohikán. És nálam volt a zászlónk. A csata hevesen, váltakozó sikerrel folyt, de amikor egy alkalmas pillanatban a törzsfőnök felém kiáltott: *Unkas, menj!*, akkor futva elindultam, és ügyesen kigyózva a meglepett spanyolok között, majd a kőfalon kapaszkodva meg sem álltam a Farkas-szikla tetejéig, ahol hatalmas üdvivalgás közepette kitűztem a zászlót. Fentről büszkén végignézttem a csatatéren. Láttam a boldog indiánokat. És láttam, hogy egy fa mellett állva Emese kacagva tapsol. Ennek nagyon örültem. Vele jártam német különórára. Anyám ugyanis, mikor észrevette, hogy Dosztojevszkij *Szegény emberek* című regényét olvasom (R. úr ajánlotta), az „európai egyensúly” biztosítása érdekében német különórára járatott G. tanár úrhoz, aki grammatikai szabályokat magoltatott velünk, és ragaszkodott a gót betűs írásmóddhoz. Ez utóbbinak köszönhetően később nem okozott gondot számomra régi német könyvek olvasása. A ragozás és a szórend gyakoroltatását ellenben untuk. Egyszer G. tanár úr azt a példamondatot, hogy „En a kalapomat a fogásra akasztom” úgy találta mondani, hogy „a fogamra akasztom”, mire majd kipukkadtam az elfojtott nevetéstől. Láttam, hogy Emese is kínos helyzetben van. Önkéntelenül megfogtuk egymás kezét. Ez a kézfogás később gyakran megisméltódott séta közben, amikor hazakisértem őt az iskolából. Ő volt a tanúja a zászló kitűzésének. Intettem neki. Ő visszaintett.

A Makár 2.

(*Adriana megvédése*) Az iskolában időközben elkezdődtek a főiskolai hallgatók hospitálásai, gyakorló tanításai, s ezt mi többnyire szerettük. Én különösen kedveltem ezt a „forgósínpadot”, anélkül, hogy tudtam volna: a leendő tanár szemé figyelte már ezeket az órákat. Kettőre emlékszem leginkább. Az egyik hallgató – az *Egri csillagokat* olvastuk akkor – azt a kérdést tette fel óra elején, hogy szerintünk ki a regény főhőse: Dobó István vagy Bornemisza Gergely? Parázs vita alakult ki az osztályban Dobó, illetve Gergely főszerepét illetően, mindkét csoportnak bőven voltak érvei a maga álláspontja mellett, míg végül a hallgató felismertette velünk, hogy mi a különbség a *történet* és az *elbeszélés* között, s mi következik az olvasó számára a kettő viszonyából. Egy másik hallgató – kedves fiatal nő, aki nagyon tetszett nekünk – többször is megkérdezte tőlünk, hogy a kötelező olvasmányokon kívül éppen mit olvasunk. Különbéféle válaszok hangzottak el Vernétől May Károlyig és *A távolban egy fehér vitorla* című (az iskolában erősen ajánlott) Katajev-regényig. (Ebben nekem tetszett a gyermeki nézőpont

alkalmazása, de kicsit soknak tartottam azt, amire a gyengébb órákat tartó hallgatók „eszmei mondanivalóként” szoktak hivatkozni.) Végül egy bátrabb diák megfordította a kérdés irányát: „A tanárnő most mit olvas?” A kérdezett láthatóan zavarba jött, mert, mint vallatásunkra kiderült, éppen az elmúlt éjjel fejezte be Luigi Pirandello *Mattia Pascal két élete* című regényét, de az egyáltalán nem tartozik a tananyaghoz. Mi kötöttük az ebet a karóhoz: „Miért nem? Mesélje el!” Végül ráállt. Elbeszélte, hogy a főhős elmenekül rossz házasságából, s miután ruletten nagyobb összeget nyer, kihasználja, hogy közben halálhíre támad (el is temetik), s új életet kezd. Múltja azonban mindig ott van a nyomában, s a leleplezéstől való félelmében ismét „meghal”: eljátssza öngyilkosságát. Hazamegy egykori falujába, ahol felesége már új életet kezdett, amibe ő beletörődik. Könyvtáros lesz, és megírja történetét. Időnként virágot visz saját sírjára, s ha megkérdezik, hogy kicsoda, azt válaszolja: „Én vagyok a megboldogult Mattia Pascal.” A mesélő annyira belemelegedett a történet felidézésébe, hogy néhány jelenetet rögtönözve el is játszott, például az egér-kalandot. A látszat és való felcserélődése, a személyiség feloldódása a kényszerűen vállalt szerepben kicsit zavarba hozott bennünket (Katajev szereplői bezzeg mindig tudták, hogy ők kicsodák), de hálás tapsal köszöntük meg a mesélőnek ezt a közjátékot. Mint megtudtuk, a szakvezetőnek viszont nem tetszett a dolog: nem szabad a diákok „uszályába kerülni”, mondta, mi azonban megnyugtattuk az aggódó „kistanárnőt”, s a bemutató órájához annyira felkészültünk, olyan parádésan szerepelünk, hogy ellenállhatatlan lendületünkkel valósággal kikényszerítettük Adriana számára (így neveztük tanárjelöltünket Mattia Pascal kedvese alapján) bemutató tanításának a kedvező értékelést és gyakorlati jegyként a jelest.

(Tibi bácsi meséi) Ki ne feledjem Tibi bácsit és a focit. Király Tivadar, aki nekem, ha jól számítom, dédnagybátyám volt a Schrempf-ágról, többször meglátogatott bennünket, ha Pécsen járt. Nagy mesélő volt, élő legendárium, a magyar futball mindenki által ismert „Faterja”, Mándy Iván is említi egy helyen. Csak úgy áradtak belőle a jobbnál jobb sztorik. Amikor Puskás Öcsi a tizenhatosról fogadásból öt lövéssel egymás után lebillentette a felső lécz tetejére rakott öt sörösüveget, meg amikor Czibor Zoli szögletből érintés nélkül a hosszú pipába ívelt (a kapusnak keresnie kellett a labdát), Bozsik Cucuhoz pedig maguktól visszagurultak a labdák, és így tovább. Ezt mind szinte láttuk magunk is. És hatalmas nevetés fogadta, hogy Budai, a „Púpos” egyszer azt mondta neki a repülőn, amikor nagyot billent és süllyedt a gép: „A Krisztusmáriáját, Fater, azt hittem, hogy már lenn vagyunk.” Ha Tibi bácsi jött és mesélt, népes társaság hallgatta az ünnepi ebéd asztala körül, sokszor késő estig. Edzői pályafutását a MATEOSZ-nál kezdte, később az „Aranycsapat” mellett tevékenykedett, úgy tudom, pályaedzőként. Helsinkiből, ahol a csapat olimpiai aranyérmet nyert 1952-ben, küldött nekem névre szólóan két képeslapot, ezeket a csapat minden tagja aláírta Grosics Gyulától Czibor Zoltánig. Erre nagyon büszke voltam, s az osztálytársaim, akiket jó irodalmi eredményeim, dolgozataim sikere nem nagyon hatott meg, e képeslapok révén igencsak felnéztek rám. Mert persze mutogattam a kincseimet. A szomszéd osztályokból is jöttek, hogy megnézhessék a képeslapokat. Az egyiket el is lopták, a másíknak a szülői ház bontásakor veszett nyoma.

Amikor a magyar válogatott Pécsen edzőmeccset játszott a helyi csapattal, Tibi bácsi kivitt a pályára. (Ez 1954 tavaszán történt, de lehet, hogy egy másik mérkőzés képtörédekei is belejátszanak emlékidézésembé.) Szóval ott álltunk Tibi bácsival a játékoskijárónál, amikor elvonultak előttem a magyar „foci Olümposz” hőszói. Majdnem elájultam, amikor Puskás odaszólt: „Fater, ki az a kissrác Maga mellett? Csak nem a Magáé?” Rokongyerek, válaszolta Tibi bácsi, én pedig alig tértem magamhoz. Sajnos felhőszakadás miatt a meccsnek az első félidővel vége szakadt, de a különleges élmény így is megmaradt. Egy jelenet szinte belevésődött a tudatomba. Talán félpercnyi az egész. Hidegkúti tör előre, de a térfél közepén váratlanul megfordul, s visszaküldi a labdát a felpályánál álló Puskáshoz. A labda száll visszafelé, miközben a jobb szélén Budai rohan előre, tehát a labdával ellentétes irányban. Hogy van ez, mi történik itt? Nem értettem. De aztán minden világos lett számomra. Mert mire Budai az alapvonalhoz ért volna, Puskás hosszú labdája éppen a lába elé esett. Budai magasán beívelte, s a labda valahol a felhők között találkozott Kocsis fejével... Ez a kis jelenet számomra az akkor világeleső magyar csapat páratlanul szellemes, művészi játékának a sűrítménye. Ezt a fölényesen elegáns, legszívesebben azt mondanám, kamaszos lelkesedésemet idézve: fennkölt stílust támadta meg az NSZK elleni első meccsen Werner Liebrich alvilági akciója Puskás ellen. (Nyolcat rúgtunk az „iparosoknak”, igaz, hármát kaptunk tőlük akkor is, és ezt nem lett volna szabad elfelejteni.)

(„*Ság, Isten veled!*”) Nyolcadikban Vörös György lett az osztályfőnököm. Megfontoltan beszélő, tempós beszédű fiatalember volt. (Később főiskolai tanár doktorátussal.) Nem titkolta, hogy vidékről jött, falusi tanító volt az Ormánságban, sőt erre kifejezetten büszke volt. Ing helyett azt mondta: *üng*, kellett helyett: *köllött*, meg hogy: *azt hiszöm és tödd* ide. Rájöttem, hogy ezzel a szóhasználattal tudatosan elhatárolja magát attól a hivatalos beszédmódtól, amely az iskolában egyre inkább teret kapott. Matematikát tanított, de amikor közelebbről megismert bennünket, négyünknek, az „irodalmár csoportnak”, ezt a kifejezést használta velünk kapcsolatosan, külön szakköri foglalkozást javasolt. Volt ugyanis egy régi, nála jóval idősebb tanító kollégája, aki akkortájt nyugdíjas éveire az Ormánságból Pécsre került, elvitt hát bennünket hozzá a Bem (később Bajtárs, még később már nem is létező) utcába, ahol N. tanító úr a lánya családjánál bérelt egy szobát. Ott fogadott bennünket. Vörös tanár úr bemutató szavai után beszélgetni kezdtünk, s hamarosan a könyveknél kötöttünk ki. A szoba egyik ajtómélyedését könyvszekrény töltötte ki, amelyet függöny takart. Beszélgetésünk egy pontján N. tanító úr félrehúzta a függönyt, s egy gazdag gyűjtemény tárult elénk, amelyről később megtudtuk, hogy a népi irodalom fő műveit tartalmazza, főként első kiadásokat Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig, Féja Gézától Sinka Istvánig. Ezekről az írókról az iskolában nem hallottunk. Tudtuk, hogy N. tanító úr ezzel a könyvtárral voltaképpen önmagát mutatta meg nekünk. Megbízott bennünk, s ez a bizalom a későbbi beszélgetések során is megmaradt, amikor már Vörös tanár úr nélkül kopogtattunk be hozzá. Egyszer felolvasott egy részletet Sinka István *Fekete bojtár vallomásai* című önéletrajzi művéből, azt, amikor a fiatal bojtár bárányaival átkel a megáradt Köles-éren, ölébe veszi a reszkető állatokat, s úgy viszi

át őket egyenként a túlsó partra, és végül hiánytalanul kerül haza a rábízott nyájjal. Ehhez az epizódhoz nem kellett magyarázatot fűzni, mivel hittanórán éppen akkor tanultuk a „Jó pásztor” példázatát. (Erről az irodalmi magaslatról nézve pőrén mutatkozott meg előttünk a Makár mozgalmi szakkörén ajánlott *Megbékélés* című elbeszélés gyarlósága. Nagy Sándor akkoriban megjelent kötetkéjéről elég annyit mondani, hogy legokosabb szereplője egy ló, aki gazdáját megelőzve „belép” a téeszbe. A szerző egyébként akkoriban, mint később hallottam, éppen vidéken rejtőzött, mert úgy vélte, hogy a taggyűlésen néhányan fenyegetően néztek rá, jó lesz vigyázni, gondolta, így hát katonai alakulattal kellett megtalálni, azt hitte, kivégezni viszik, pedig csak a Sztálin-díjat kellett átvennie.)

A már nem létező Bem utcával kapcsolatos emlékeim közül egy verset említetek még, Erdélyi József *A Ság halála* című költeményét, amelyet kimásoltam N. tanító úr egyik könyvéből, mert erről sokat magyarázott. Ma is megvan a másolatom az egyik akkori füzetemben.

A Ság halála

Ság oldalán nagy kürtő füstölög.
Gyászlobogó, gyászlobogó, –
halálra ítélte a Ságot
a kőfaragó.

Rontják a messzekék sági tetőt,
a Somlyó öccsét megölik
s közömbösen nézi halálát
a ságalji nép.

Ugyan kinek s miért is fájna ez?
Nekem is, óh, miért sajog
a Ság halála? Hiszen egyszer
én is meghalok...

Bontják a Ságot... Minek is ide,
a búzatermő síkra hegy?
A munkás-kínos földre szépség? –
Ság, Isten veled!

Isten veled, szépség, haszontalan
álmodozás, tündér tető!...
Törj, én szívem, darabokra te is,
Mint a sági kő!...

Én akkor még nem láttam ezt a bontásra ítélt hegyet, de a Vihardámától tudtam, hogy ez az a hegy, amelynek a teteje messze sötétedett a távolban, amikor Berzsényi Nikla felé utazva a Börceháton megállt, s még egy búcsúpillantást vett Kemenesaljára, a szülőföldjére. Az a kőfaragó, melyet Erdélyi verse említ, ezt

megértettük, nemcsak a hegyet bontja, de az emlékeinket, a múltunkat is – a „ságalji nép” közönye mellett. – Ennek a versnek a felidézésével búcsúzom N. tanító úr emlékétől. (Vele az én versolvasó leckéim sora kezdődött el, amelyet majd követni fog B. doktor úr Ady-portréja, Arató Karcsi, amint Lánycsokon felolvassa nekem a *Deres majálist*, s végül Judit balatoni leckéje az *Újhold* költőiről.)

(*Vörös György közbelép*) Vörös tanár úr nemcsak ezzel az ismeretiséggel, hanem más módon is erősen hatott sorsom alakulására. Amikor ugyanis a tovább tanulni szándékozóknak ki kellett tölteni egy jelentkezési lapot, megjelölve a kívánt iskolát, én a futólagos otthoni megbeszélés alapján a Gépipari Technikumot írtam be. Ez nem volt vitás. A mi családukból ugyanis, aki középiskolába járt, az szükségképpen valamelyik Technikumot vette célba. Vörös tanár úr azonban már ismert engem, s a jelentkezési lapot tanulmányozva rögtön tudta, hogy tévútra mennék. Eljött a szüleimhez, s egy egész délután gyözködte őket, hogy nekem, aki állandóan regényeket és verseket olvasok, gimnáziumba kell mennem, az ilyen fiúnak, mint én, nem való a technikum. Végül megtörte szüleim ellenállását, és új jelentkezési lapot töltöttünk ki. Így kerültem a Nagy Lajos Gimnáziumba. (Vörös György után még négy sorsformáló szereplő lép majd az életembe. Nagy Miklós, a kiváló Jókai-kutató, aki doktori munkám témavezetője lesz, Nemes István, ő főiskolai oktatóvá válásom ügyében tesz majd igen sokat, Bécsy Tamás, aki elindít egyetemi tudományos pályámon, Bíró Ferenc pedig a magyar felvilágosodás kutatásában válik majd mesteremmé.)

Iskolák 2.

Gimnáziumi évek I.

(*Katona a katedrán*) A jó nevű, a cisztercita idők tradícióját már nem, de annak rangját még őrző Nagy Lajos Gimnázium szelleme számomra két műalkotásban testesült meg. Az egyik a névadó király méltóságot sugárzó ülőszobra a bejárat után jobbra nyíló folyosó elején található boltíves alkóvban, a másik pedig Gebauer Ernőnek a középkori pécsi egyetem alapítását ábrázoló freskója az első emeleten, a széles lépcsőfeljárattal szemben. És Babits Mihály, a pécsi gimnazista emlékét is márványtábla őrzi. Mindez tiszteletet ébresztett bennem.

Osztálytermünk az említett földszinti folyosó végén nyílt balra, még a forduló előtt. Ablakai az udvarra néztek. Osztályfőnökünket, Virág Istvánt 1959-ben, egy évvel az után, hogy bennünket érettségire vitt, politikai okokból, még a nyugdíjkorhatár előtt két évvel, nyugdíjazták. „Bűneinek” listáján az is szerepelt, hogy 1957-ben osztálykirándulás keretében Pannonhalmára, a bencés gimnáziumba vitt bennünket baráti találkozóra. (Ott találkozhattam még egykori, Pius-beli igazgatónkkal, Páter Tüll-lel. Amikor elmondtam neki, hogy én piusista diák voltam, azt válaszolta: „Ma is az vagy, ha ezt itt most elmondod nekem.”) Virág István bátor ember volt. A pécsi Zrínyi Miklós Honvéd reáliskolában végezte középiskolai tanulmányait (a Hadapródiskolában!), majd a Magyar Királyi Ludovika Akadémia hallgatója volt. Katonai pályára készült, de egy gya-

korlaton balesetet szenvedett, aminek következtében egyik szemére megvakult. Egy ideig a hadkiegészítő parancsnokságon teljesített szolgálatot. Az Erzsébet Tudományegyetemen földrajz–történelem szakos diplomát szerzett. A Zrínyi tanáraként tevékenykedett 1942-ig. A háború idején főhadnagyból őrnaggyá léptették elő. Orosz hadifogságba került, s Szibériából csak 1948-ban került haza (ugyanabban az évben, mint az apám).

Virág István nemcsak tanított minket, hanem elsősorban életformát és hagyományt közvetített számunkra. Minden mozdulatával, egész megjelenésével polgári mentalitást sugárzott. Ezt tolmácsolta szavaival, és nem kevésbé beszédes hallgatásaival. Ő volt az egykori középosztály megtestesítője számunkra, a történelmi Magyarország szellemének kései, kitartóan hűséges hordozója. Amikor egy ifjú tanárunk Cluj-ról és Tîrgu-Mureşről beszélt, és ezekhez a nevekhez szigorúan ragaszkodott, Virág tanár úr osztályfőnöki órán elmagyarázta, hogy az Erdély, és nekünk, magyaroknak mindörökké Kolozsvár (a Házsongárdi Temetővel) és Marosvásárhely (a Bolyaiak sírjával). Osztályfőnöki óráin ismertette velünk – különböző helyekről és körülmények közül származó diákokkal – az akkoriban mellőzött polgári szokásokat. Megtanította nekünk a művelt megjelenés szabályait, hogyan kell felöltözni színházhoz, zsúrhoz, miként kell egy lányt illendő módon táncra felkérni osztályteán vagy bálban, s ha majd nekünk is lesz családunk, hogyan álljon össze az ünnepi teríték, miként alakuljon az ülésrend, mi módon és mikor kell pohárköszöntőt mondani. Külön előadásban magyarázta el, hogy a nőnek miért kell a férfi jobb oldalán haladnia, mi ennek a szokásnak hagyományos, polgári és praktikus értelme. Ezek látszólag apróságok, ám ő ezekből a csekélységekben egy világot épített föl számunkra. Osztálytermünk is olyan volt, mint egy barátságos sziget: a padosorok között szőnyegek, az ablakokon függöny, a tanári asztalon himzett terítő, rajta vázában friss virág, a katedra sarkában külön asztalon akvárium, a falakon magyar festők képeinek reprodukciói. Egyszer egy tanfelügyelő benyitott, majd zavartan visszalépett, nem akarta elhinni, hogy ez egy tanterem. Virág tanár úr minden reggel, fél órával a tanítás kezdete előtt szemlét tartott az osztályban, elbeszélgett velünk az aktuális ügyekről, gondokról. Diákjait egyforma bánásmódban részesítette (mint annak idején a jezsuiták). Megkövetelte az udvarias viselkedést és a választékos beszédet. A tanulmányi kirándulásokon is szigorú rendet tartott, éjszakai őrséggel, őrsváltással, és mindenkivel naplót vezetett. Nem titkolta, hogy katona: fő erényeknek a bajtársiasságot, a férfias határozottságot és a fegyelmet tartotta. Büszke volt magyarságára, de soha nem esett túlzásokba. Mindenkor higgadt maradt, tárgyilagos és józan. „Forró szív, hideg fej!” – ez volt a jelmondata. (Erre később még visszatérek.) Szolgálatot teljesített. Életre szólóan megtanultuk tőle, hogy – mint a Biblia mondja – az ember sorsa: katonasors.

Virág István a rendszerváltáskor alezredesi rendfokozatot kapott. Élete utolsó munkája a Zrínyi-szobor újraöntetése és helyreállítása volt a régi Hadapródiskola (a mai orvosi kar főépületének) kertjében, amelynek avatását már nem érthette meg, 1991-ben, kilencvenéves korában elhunyt. A szobor talapzatán emléktábla örökíti meg a nevét. 1992-ben posztumusz ezredesi rangot adományoztak neki.

(Bumbujpulujhurculuj...) Az irodalom iránti érdeklődésem alapján várható lett volna, hogy ebben az irányban megyek tovább, N. tanító úr leckéit követve. Ám nem így történt, s ebben akkori magyartanárom játszott áldatlan szerepet. Ő az irodalmat az akkoriban aktuális ideológiai szemüvegen át szemlélte, s egy brosúra tételmondatai szerint magyarázta. Így lett a *Bánk bán* Tiborca a jobbágyság osztályharcának szószólója, s amikor szóba mertem hozni, hogy a szöveg szerint Tiborc nem is jobbágy, hanem szabad paraszt, s gondjai éppen ebből az osztály-nélküliségből származnak, türelmetlenül leintett. De amikor a dráma idegenellenes tendenciájáról magyarázott, s én megjegyeztem, hogy hiszen a spanyol hősök sem magyar származásúak, s azokkal még a hazafi Petúrnak sincs semmi baja, sőt Bánk felesége, Melinda is spanyol, elveszítette a türelmét, keményen letorkolt. Ne lovagoljak a részleteken (mintha egy irodalmi szöveg megértése nem efféle részletek tisztázásával kezdődne), a dolgokat távlatosan kell nézni, emelte fel az ujját. (Szóval, megint a perspektívához jutottunk, mondtam magamban, s elhallgattam). Később egy Kölcsey-beszéd átírásával húztam ki nála a gyufát: mozgalmi kifejezésekkel spékeltem meg, s az átírt, képtelenné csavart szöveget az osztálytársaim harsány nevetéssel honorálták. Mire tanárom a szünetben kijelentette, szó szerint próbálom idézni: „Destruktív szituációkkal dezorganizálom és fumi-gálom a kollektívát.” Kilátásba helyezte, hogy magyarból meg fog buktatni. Végül mégis átmentem a vizsgán, s ezért a megmenekülésért Bessenyei Györgynek mondok köszönetet, akit tanárom Waldapfel alapján nagy írónak tartott (egyéb-ként ez igaz), s mivel elolvastam a Nagy Magyar Írók sorozat Bessenyei-kötetéből a *Tariménes utazása* című utópikus regény terjedelmes szemelvényét, amelyben a Kirakades néven említett vadembert korábbi indián hőseim társának tekintetem, szorgalmi előadást tartottam róla, s ez tanáromnak is tetszett. (Később ez a regény – szerintem a magyar felvilágosodás eszméinek, műfaji törekvéseinek és ízlésvilágának összegező műve – igen fontos szerepet játszott irodalomtörténeti pályámon. Akkor találkoztam vele először, s ezt, rossz emlékeim mellett, javára írom ennek a tanárnak.) Ebben a regényben szerepel a képzeletbeli ország, Totoposz nemesi hivalkodásának (mai szóval: ellenszenves ideológiájának) az a kacifántos frázisa, az író komikus szóleleménye, amelyet a fejezet címében idéztem. Most teljes alakjában ideírom (miközben képzeletben hallom az előadásomat érdeklődéssel hallgató osztálytársaim harsány röhejét): Bumbujpulujhurculujbús zkülüjkikiriposzidoszi. (Bevallom, a későbbiekben különféle ünnepeken a szónokok beszédeit hallgatva gyakran hallottam, s hallom magamban a derék totoposziak dölyfös hangját: hogy bumbujpuluj, meg büszkülüj, meg kikiri.) Az említett „szónoki siker” ellenére átpártoltam a geográfiahoz.

(Emlékek a földrajzi szertárból – Példázat a lótuszvirágról) Már annak idején a Makárban S-né felismerte kartográfiai érdeklődésemet, térképismeretemnek részletekbe menő alaposságát. Én, aki a való világban kifejezetten rosszul tájékozodom, a térképeken (a tanárnő szerint) bámulatra méltó módon ismerem mindent, kifogástalanul eligazodom a domborzati és vízrajzi viszonyok között. Ennek a képességemnek híre ment az iskolában, sokszor próbára tettek, hogy hol van ez a tenger, hol van az a folyó, kérdezték, és én megmutattam. Ebben a dologban bizonyára szerepet játszott kiváló memóriám. (Eredetileg, azt hiszem, gyenge ér-

telmi képességet később is emlékezőtehetségemmel ellensúlyoztam, és, persze kézműves őseimtől örökölt szorgalommal.) Szerettem az atlaszokat, rajongtam a földrajzi szertárban őrzött nagyméretű falitérképekért. Mivel én lettem a gimnázium földrajzi szertárosa, gyakran, csak úgy a magam örömeire kigöngyölítettem s falra akasztottam a térképet, s gyönyörködve kalandozott rajtuk a szemem. Nekem kellett kiadni az órákhoz a szükséges mappákat. A szertárosi megbízatást akkor nyertem el, amikor a híresen szigorú, később tudományos pályára lépő Boray Ákos nemcsak jelest adott a feleletemre, hanem egyúttal felmentett a további számonkérések alól. Lengyelország földrajzi viszonyairól kellett beszámolnom, s mivel ez jól ment, jöttek, mint minden esetben, a topográfiai kérdések. Meg kellett mutatni a térképen a kért folyót, hegyet, tavat, tengert stb. Boray felfigyelt rám, majd megkért, húzzam végig az ujjamat az erdélyi Zsil folyón. Én persze rögtön tisztában voltam a kérdésbe rejtett csapdával, s megkérdeztem: „Mivel e folyó felső szakaszának két ága van, név szerint a Román Zsil meg a Magyar Zsil, melyiket mutassam?” Ekkor lettem a térképek ura.

A földrajzi szertár parányi helyiség volt, a falak mellett tárlókban sorakoztak a nagyméretű mappák, s volt ott egy asztalka is, rajta könyvek heverték, a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára barnászörös, aranyozással díszített gyönyörű sorozatának kissé már megkopott példányai. Az asztal fölött pedig egy bekeretezett arckép lógott a falon: elegánsan öltözött idős férfit ábrázolt profilból, őszes haja rövidre vágva, angolos bajusza fölött arányos, hajlott orr, figyelő tekintete bölcsességről tanúskodott. G. Oszkár tanár úr elmagyarázta, hogy a kép a magyar származású, világhírű orientalistát, Stein Aurélt ábrázolja. Érdeklődésemre felvette az asztalról Baktay Ervinnek *A Boldog Völgy Országá* című könyvét, belelapozott, majd azt mondta, olvassam el a 206. laptól. Otthon kinyitottam a kölcsönkapott könyvet a megjelölt helyen, elkezdtem olvasni, s aztán nem tudtam letenni: Baktay Ervin a Stein Aurélnál tett kasmiri látogatásának élményét idézi fel könyvének ebben a részében. Egy rokonszenves tudós portréja bontakozott ki előttem, aki honfitársát magyar vendégszeretettel fogadja, és angolos előzékenységgel látja vendégül. Baktay nemcsak Stein Aurél tudását csodálja, de a természethez való humánus viszonyáról is példát vesz. Ez utóbbira jellemző, hogy napi barangolásaira indulva Stein sípjával háromszor füttyentett, hogy a medvék értesüljenek érkezéséről, húzódjanak félre az útjából, ne okvetetlenkedjenek vizsgálódásai során. Ez a szemléletes portré Stein Aurélról Baktayt is jellemzi. G. tanár úr tudta, mit ad a kezembe. Hatására elolvastam Stein fontos műveit az említett sorozatból, a *Nagy Sándor nyomában Indiába* című könyvet, valamint a *Homokba temetett városokat* a Kínai-Turkesztáni utazásról, s az ennek során feltárt ókori (szanszkrit és prakrit nyelvű) szövegekről. Stein Aurélnak egyik apró úti élményéről írt beszámolója benne maradt a fejemben, most kikerestem a részletet, s idézem a 121. oldalról: az egyik faluban látta, hogy a házból „kilépett egy ember, nyakában erősen odaláncolt, hosszú súlyos vasrudat cipelve”. Ez az ember nagy bünt követett el, ezért kivégzés járt volna, de ehelyett a leírt módon büntették. Elszökni nem tud, és családjának hasznára lehet. – Keleti bölcsesség.

Stein Aurél és Baktay után a sorozat többi könyvét szintén elolvastam. S ami a szertár szerény gyűjteményéből hiányzott, azt a házunk szomszédságába köl-

tözött M-éktől, akiknek gazdag könyvtáruk volt, főként természettudományos művekkel, kölcsönkéregettem. Nem szívesen adták, de mikor tapasztalták, hogy vigyázok a kötetekre, akkor a kölcsönzést igazoló aláírás ellenében megkaptam a vágyott könyveket. A svéd geográfus, Hedin Sven művét (*Ázsia szívében*) a Góbi-sivatag leírásával és a mongol néppel rokonságban álló burjátokkal, valamint a *Scott utolsó útja* című könyvet, amelynek hősi tragikumuma szomorúvá tett. Amint a Déli-sarkhoz értek volna, már ott találták Amundsen zászlóját, aki megelőzte őket, s mikor a kudarc terhével hazafelé tartottak, élmük fogytán, megfagytak. Néhány hónappal később találták meg holttesteiket, egymás kezét fogták. Baktay Ervintől elolvastam *A világ tetején* című könyvét, amelynek szerzője Kőrösi Csoma Sándor nyomában halad Nyugat-Tibetbe, egészen Dardszilíngig, a nagy székel tudós, a tibeti nyelv szótára és nyelvtana megalkotójának sírjáig. Mivel Kőrösi Csoma zanglái szobájában csak a kőpadlón lehetett tüzet rakni, a füst annyira marta a szemét, hogy inkább fagyoskodott, és géberedett ujjakkal rózta a sorokat. A szoba két méter széles, három méter hosszú volt, s mindössze 120 cm magas. Meghajlásra kényszerítette az embert, a későbbi látogatókat is. Ez a leírás találkozott a fejemben Barkó Pali történetével. Az *És mégis mozog a föld* című regényt akkoriban olvastuk Glauber Olga tanárnő értő és lelkes magyarázataival. Egyébként Baktaytól tudtam meg, hogy a buddhizmus szerint mi, emberek olyanok vagyunk, mint a világot jelképező lótuszvirág kelyhében rejlő harmatcsepp. Ezt megjegyeztem. Ha életem során el-elbízta magam, ez a harmatcsepp mindig eszembe jutott.

(Újabb olvasmányok) A szertárba be-belátogató G. tanár úr egy alkalommal megkérdezte tőlem, hogyan haladok a geográfiával, mire én bevallottam, hogy a tananyagban egyre nagyobb súllyal szereplő gazdasági földrajz nem nagyon érdekel. Nem szívesen tanulom meg, hol mit bányásznak, s hogy a különféle üzemekben miket gyártanak. Engem az országok leíró földrajza érdekel, és a tájak szelleme, az ott élő emberek műveltsége. G. tanár úr rám nézett, és azt mondta: „Fiam, téged a kulturális földrajz érdekel. Holnap hozok neked valamit, ami biztosan tetszeni fog.” Másnap átadta nekem olvasásra a *Sorsunk* című folyóirat 1943. évi 1. számát, amelyben megjelölte nekem Hamvas Béla *Dél és Nyugat géniusza* című tanulmányát. Hát ez az, amit hiányoltam, ez az én földrajzom, kiáltottam, amikor végigolvastam. Hamvas rendet rakott a fejemben, és ismereteimet egy nagyobb egészbe foglalta. Ebben a tanulmányában a Kárpát-medencének a magyarság által lakott területét öt kulturális szférára tagolja, s azt állítja, hogy az egyes régiók sajátos karakterű kultúrákat hoztak létre. A *Sorsunkban* közölt szöveg csak két régióval foglalkozik. A Dél géniusának sajátos helye, mondja Hamvas, a kúria, intim tanyája pedig a méhes, ahová el lehet vonulni a világtól és Horatiust olvasni (itt fogadja Garanvölgyi úr az ellenszenves Grisák doktort, jutott eszembe az akkortájt olvasott *Az új földesúrból*), míg Nyugaton a műveltség városokban teljesedett ki. Akkoriban szervezett Virág tanár úr egy osztálykirándulást, amelynek során, igazolva Hamvast, Kőszeggel, Szombathellyel és Sopronnal ismerkedtünk meg. (Később majd az *Öt génius* című könyvvel fog kiegészülni a tájak szellemének bemutatása.) Amikor visszavittem a lapszámot, G. tanár úr egy könyvet adott kezembe. Most ezzel folytasd, mondta. A könyv 1944-ben je-

lent meg a Turul kiadásában: Várkonyi Nándor *Magyar Dunántúl* című műve volt. A szerző szerint a dunántúli magyar műveltség az ellentéteket kiegyenlítő harmóniára törekszik, ami a mérsékelt éghajlati tényezőkhöz kívül abból származik, hogy e tájon a kettős gyökerű magyarság, ugor köznéppel és türk uralkodó rétegével együtt, barátságosan befogadott német, szláv és a hódoltság után itt maradt török és balkáni népcsoportokat. A többféle forrásból származó dunántúli nép ezért nyitott és türelmes, állítja Várkonyi. Olvasmányaim hatására egy új világ tárult föl előttem, a gondolkodásnak egy más formája, amely, ez volt a legfőbb tapasztalatom, sokkal érdekesebb, mint az iskolai biflázás. Érdeklődésemet látva a G. tanár úrral néhány esetben a szertárban felbukkanó F. Béla tanár úr – akit Burzának neveztünk kedvenc növénytani példája, egy mezei növény, a pásztortáska latin neve alapján – Horváth Adolf Olivérnek, „A Mecsek füvésznének” néhány tanulmányát adta a kezembe a mecseki tölgyesekről és az itt tenyésző ritka virágokról: a „vad pünkösdi rózsa” szép és különös nevére jól emlékszem.

Én tehát sokat kaptam a földrajzi szertárba be-belátogató G. Oszkár és F. Béla tanároktól. És ezt a kettős portrét saját ügyemen kívül kárpótlásnak is szánom irányukban. A „lajosista legendáriumban” ugyanis leginkább egy profán anekdota őrzi emléküket. Egy alkalommal – állítólag – a végében végezték, ahogyan mondani szokták, folyó ügyeiket. A művelet befejezése után G. Oszkár odafordult F. Bélához: „Mondd, Béla, te biológus vagy – kérdezte –, mitől van az, hogy ha az ember egy jót pisál, akkor megrázkódik.” A fülkékben dohányzó diákok majd megfulladtak a röhögéstől. És, persze, szájról szájra járt a történet. Én nem látok benne semmi sértőt, ha azt is tudjuk róluk, hogy kiváló tanárok voltak, akikől én, ismét hangsúlyozom, igen fontos tanácsokat kaptam.

1954 karácsonyára szüleim megajándékoztak a két cseh világutazó, Jiří Hanzelka és Miroslav Zikmund háromkötetes, fényképekkel bőven illusztrált könyvével: *Afrika az álmok világában és a valóságban*. Sok érdekeseget találtam benne: emlékszem az éjféli misére Nairobiban, a kaffer táncosok révületének bemutatására, s egy fényképre a sok közül: az afrikai császár, talán az etiópiai Hailé Szelasszié teljes uralkodói díszben, feltétlen tiszteletet parancsolva áll, miközben a kép sarkában látható kiskutya a fenekét fordítja feléje. (Ezt nevezi Roland Barthes a fénykép punctumának: egy részlet, ami benne marad a szemünkben.) A könyvnek örültem, de korántsem váltott ki bennem olyan maradandó élményt – ezért is hagytam gimnáziumi elbeszélésem első részének a végére –, mint a fentebb említett kötetek: ennek talán a Tatra autó az oka, aminek a két derék cseh mérnök az utazás során piacot akart keresni. Ezt túlságosan praktikus hozzáállásnak tekintettem, amit persze érthetőnek ítéltam, de mégiscsak más lóháton menni Stein Aurélhoz a kasmiri hegyekben, mint gépkocsival bolyongani a piramisok között, bizonygatva a cseh autóipar kiválóságát.

Várkonyi és Hamvas hatása már jelezte lelki fordulatomat, diákkori eszmélkedésem irányváltását. „Fiam, te mégis irodalmár leszel”, állapította meg G. tanár úr, amikor a harmadik osztályt kezdtem. Igaza lett. És én ezt „geográfusi éveim” után sokáig radikális metamorfózisnak, sőt érdeklődésemben bekövetkezett meglepő szakadásnak, törésnek gondoltam. Pedig nem volt az. Erre csak kutatói pályám vége felé jöttem rá. Amikor filológiával kezdtem foglalkozni, és

kritikai kiadásokat csináltam. Mert a filológus éppen úgy dolgozik, mint az általam elképzelt geográfus. Bejárja és feltárja a szövegnek minden részletét (ez a szövegkritika, amely voltaképpen olyasféle, mint a leíró földrajz), majd értelmezi a szöveget (ahogyan a jó geográfus felidézi, megszólaltatja a táj szellemét, Hamvas szavával: a régió génuszát). Egyszóval: nem változtam, csak alakultam. Folytattam önmagamot.

Gimnáziumi évek 2.

(’56) Ha a forradalom pécsi diákmozgalmaiban bármiféle fontosabb szerepet játszottam volna, akkor hallgatnék. Ennyi év után, utólag „hősködni” visszatetsző lenne. Ám az én szerepem, miként a legtöbb társamé, olyan parányi, hogy nyugodtan elmesélhetem. Habár rám nézve nem éppen kedvező a dolog. Azt is jelezniem kell, hogy az emlékképek körvonalai ezúttal is el-elmosódnak.

Október 23-án, úgy emlékszem, diákmunkán voltunk valahol Bicsérd környékén. A rádióból érkező hírek, így a lengyelországi eseményekről szóló tudósítások, amelyek váratlanul értek bennünket, felzaklatták a lelkünket. Másnap, bár a gimnázium tanárai, úgy vélem, helyesen, óvtak bennünket a meggondolatlan cselekedetektől, zárva tartották a Széchenyi tér felé a nagykaput, „Forró szív, hideg fej!” – intett bennünket osztályfőnökünk, a délutáni spontán megmozdulásokban azonban lelkesen részt vettünk. Estére nagyobb tömeg gyűlt össze a téren, sok diák volt köztük, de a karhatalmisták fenyegető fellépésekor, kerülni akarván a bonyodalmakat, felmentünk D. Laciéknak a térrel szomszédos utcában lévő lakására, s onnét figyeltük az események alakulását. És felhevülten írásba foglaltuk a diákság „12 pontját”, amiben semmi extra dolog nem volt, azt írtuk bele, ami benne volt a levegőben: független, demokratikus Magyarországot, szabad sajtót, vallásszabadságot kívántunk, s a szovjet csapatok távozását követeltük. Tizenöt-húsz példányban le is másoltuk a pontokat, a példányokra ráírtuk azoknak a társainknak a nevét, akiknek el akartuk juttatni a szöveget. Ezeket a lapokat magammal vittem.

Másnap, 25-én már nagyszabású tüntetés volt Pécsen. Ezen nem vettem részt, D. Laci elbeszéléséből ismertem meg az eseményeket: leverték a vörös csillagot a Nádor szálloda homlokzatáról és a városi tanács épületéről, s kivágták a nemzeti zászlóból a rákosista címet. Ezzel Pécsen is megszületett a forradalom szimbóluma, a lyukas zászló.

Arra az eseményre, amelyről beszélni fogok, 26-án került sor. Álltunk Zsigmond Árpival a gimnázium épülete előtt a járdán, amikor megjelent a közlekedési vállalat két-három teherautója, platójukon a lyukas zászlókat lobogtató férfiak. Tettek néhány kört a téren. Az egyik teherautó egyszer csak megállt előttünk, és „gyertek, gyertek” kiáltásokkal hívtak bennünket. A következő pillanatban már mi is a platón álltunk, a tüntetők lelkesedése bennünket is elkapott, ölelgettük egymást, lengettük a zászlót mi is. Többször körbejártuk a teret, ám a teherautó egyszer csak hirtelenül lefékezett, mert karhatalmisták torlaszolták el az útját. „Lefelé, lefelé!” – hangzott a kiáltás, majd rángatni kezdtek bennünket. A téren körbevettek minket, lehettek vagy tizen, s mögöttük egy fiatal nő állt, és

figyelt. Sorra vették a tüntetőket, igazoltatták őket. Mielőtt rám került volna a sor, észrevettem, hogy az egyik karhatalmista kissé félrehúzódott, rést nyitott az általuk körénk vont gyűrűn, s fejmozdulatával és keze intésével jelezte, hogy tűnjek el. Akkor ismertem fel: apám egyik kuncaftja volt, többször varratott nálunk a műhelyben. Átvillant az agyamon a kérdés: mit tegyek? Ha maradok, a még nálam lévő, nevesített „pontok”, amiket biztosan meg fognak találni a motorosok, bajba hozhatnak másokat. Ezért éltem a kínált lehetőséggel, kiléptem a résen, s elindultam a mellékutca, a Széchenyi-köz felé. Ekkor az egyik karhatalmista, aki észrevette távozásomat, társait figyelmeztetve felkiáltott: „Ott szövik az egyik, fogjátok el!” Ekkor az, aki, hogy úgy mondjam, „összejátszott” velem, azt válaszolta a kiáltozó felé fordulva: „Hagyjátok, az nem tartozik ezek közé.” Körülbelül tíz-tizenöt lépésnyire voltam, hallottam a szóváltást. Abban a pillanatban átvillant az agyamon, hogy válaszút elé kerültem. Vissza kell mennem, oda kell állnom eléjük, s azt kell mondanom: de igen, én is közéjük tartozom! Ám magamban a nálam lévő iratokra hivatkozva nem ezt tettem. Mentem tovább. Elmentem. Megfontolt voltam, vagy egyszerűen csak gyáva?

Másnap Árpai, akit motorozás után az állomásnál szabadon engedtek, megnyugtatóan. Szerinte úgy tettem, ahogyan kellett. Attól tartott, hogy hősködni fogok, s megnyugodott, amikor látta, hogy lelépek. Volt, aki később azt állította, hogy lövések is eldőrdültek, a Széchenyi-közbe is belőttek, de én ezt nem hiszem. Egyébként is a Széchenyi-köz eléggé lejt. Ha az ott haladóra a térről rálőnek, megszokott módon vízszintesen céloznak, s a golyó fölé megy.

Az események fordulatát a miniszterelnök 28-ai beszéde jelentette: az eseményeket „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette, és a nemzet egységének megőrzésére szólított fel. (Ez a bátor kiállítás tette lehetővé, hogy a miniszterelnök, azt hiszem – a huszadik századi történelemben elsőként – végleg kilépjen a szovjet típusú kommunista beszédvilágból és értékrendből, és november 4-én hajnalban elmondott szövegében a szovjet csapatokat agresszornak minősítve fegyveres harcot hirdetett ellenük, kinyilvánítva azt is, hogy a kormány a helyén van, amit nem lokálisan, hanem elvileg kellett érteni: nem fog lemondani, és nem paktál a megszállókkal. Jól ismerte ellenségeit: tudta, mi vár rá.)

Amikor november 4-én iskolába igyekeztünk, a gimnáziummal szemben a dzsámi előtt két szovjet tank állt.

(Valentin imája) Más lett a világ, azaz olyan lett, mint a régi. Angol helyett ismét oroszot tanultunk, s megszűnt a hittan. Pedig korábban az első órákon elég sokan összegyűltünk a kémia előadóban. De lassanként egyre kevesebben lettünk. Végül hárman maradtunk, s akkor a hitoktató pap közölte, hogy többé nem jön. Amit úgy értettünk, hogy nem jöhet.

A hideg november végi, decemberi napokon legszívesebben azzal töltöttük a szabadidőnket, hogy „operás játékot” játszottunk Árpival. Egyikünk dallamokat intonált, s ki kellett találni, melyik operából való. Ezt a játékot magas szinten műveltük. A kérdéseknek nehézségi fokozatai voltak, szöveggel együtt, vagy csak a dallam, hosszabban vagy rövidebben. Egy alkalommal odajött hozzánk Sz. Gyuri az egyik párhuzamos osztályból, s megkérdezte, bezárhat-e. Mondtuk neki, hogy persze, kezdjen is mindjárt. Gyuri maga elé nézett hosszan

(nyilván a kérdésen töpreng, gondoltuk), majd halkan, dúdolva kezdte énekelni: „Véres harcok hajnalán, válok tőled szép hazám...” Elnézően mosolyogva néztünk össze Árpival. Mi már Benjamin Brittennél, Alban Bergnél, Sztravinszkijnál és Elgarnál tartottunk (oratóriumokra is kiterjesztettük a kérdések körét), s ez a fiú most Valentin imájával jön Gounod közismert *Faustjából*, nem vagyunk egy súlycsoportban, állapítottuk meg. Három nap múlva Gyuri nem jött iskolába. Később sem. Megtudtuk, hogy külföldre távozott, akkori szóval: disszidált. Vagyis ő Valentint idézve voltaképpen nem is játszott velünk, hanem búcsúzott tőlünk.

(Zsigmond Árpi története) A legjobb barátom, mint ezt már elárultam, Zsigmond Árpi volt. Sovány fiú, kicsit vaksi, ezért gyakran hunyorgott, le-levette a szemüvegét, rálehel, gondosan megtörölgette, majd visszatette. Világosbarna haját hosszúra növesztette. Halkan beszélt, kicsit raccsolva. Szüleinek kései gyermeke volt, bátyja már férfikorának éveit taposta. Árpi kézzel írt lapot szerkesztett: „A Törpe”, ez volt a címe. Mottója: „Finom ital a sör, / szereti is a Tör / pe”. Viccesen hangzik, de ez csak álca volt, mert ebben a kéthetente megjelenő lapban a humoros dolgok mellett nagyon is komoly szövegek, elmélkedések, groteszk leírások voltak olvashatók, egyre több. A lap megjelenését úgy kell érteni, hogy Árpi három példányban lemásolta az egyes számokat, egyet az otthoniaknak adott, egyet behozott az iskolába, s nekem nyújtotta át, a harmadikat pedig a mutatkozó érdeklődés szerint hol ennek adta, hol annak. Ez utóbbit olvasás után visszakérte, az enyémet örökbe adta. Észak-magyarországi osztálykirándulásunkról „Csavargás Északon” címmel folytatásos útirajzot közölt. Fantasztikumba ágyazott novelláit nagyon kedveltem. Az egyikben a diákhős (ezt alighanem önmagáról mintázta) egy titokzatos hölgynek udvarol, aki viszonzni látszik a fiú érzelmeit, de csókjukat követően a nő alakja előbb áttetszővé válik, majd eltűnik, csak a hangja hallatszik távolról: „Gyere utánam!” Ezeket a novellákat Árpi Zsár szignóval írta alá, ez a jel az ő nevét rejtette. Karinthy volt a kedves szerzője. Az ő hatására paródiákat is írt. Koraérett fiú volt. Humorba mártott pesszimista megjegyzései engem gyakorta zavarba hoztak. A felnőtté válás útján ő jóval előttem járt.

Árpi operarajongó volt. Otthon hatalmas hanglezgyűjteményt birtokoltak. Órák után gyakran elhívott magukhoz zenét hallgatni. A pályaudvar közelében laktak, késő délután nagy kerülővel kellett hazamennem, de megérte, mert a zene engem is magával ragadott. Teljes operákat hallgattunk meg. Bevezetésként Árpi ismertette velem a kiválasztott opera cselekményét, majd átadtuk magunkat Mozart, Verdi, Puccini és Bellini zenéjének (ez utóbbitól különösen a *Normát* szerettem, kicsit karcos volt már a lemez, de ez nem zavart bennünket). Verditől a *Rigolettót* és *A végzet hatalmát* kedveltem leginkább, ezeket a korongokat Árpi többször is feltette nekem. Nagyon sokat tanultam tőle. Ő szeretett meg velem Bartókot. *A kékszakállú herceg várát* ma is az ő rekedtes hangon elmondott interpretációjára gondolva hallgatom.

Árpi története tragikus véget ért. Érettségi után idős szülei nem tudták vállalni további taníttatását, így került Budapestre, ahol néhány hónapig egy fotólaboratóriumban dolgozott. Megdöbbenve értesültünk haláláról. Öngyilkos lett.

Az a hír járta, hogy szerelmi bánatában megitta a laborban használt mérgező vegyszert. Szörnyű szenvedései közepette, állítólag, könyörgött, hogy mentsék meg. De már nem lehetett. Elment a titokzatos nő után.

(Két magyartanár) A magyartanárunkat csak a vezetéknevén, Kászonyiként, sőt a Kászonyiként emlegettük. Nem szerettük, de tiszteltük, és féltünk tőle. Amikor először belépett az osztályunkba a harmadik év kezdetekor (öltöny, fehér ing, csokornyakkendő), megállt a katedra szélén, szúrósan ránk nézett, bemutatkozott, majd percnyi hallgatás után azt mondta: „Betegek és hülyék álljanak fel!” A lélegzetünk is elállt. Miután senki nem állt fel, így folytatta: „Ha se beteg, se hülye nincs, akkor csak trehány naplopók vannak köztetek, azokat pedig meg fogom buktatni.” Hát így kezdődött. Előadásait (amelyeket Beöthy Zsolt és Riedl Frigyes könyveire alapozott) szorgosan jegyzeteltük. Kosztolányinál és Krúdynál megállt számára az idő. A kortárs témákat kiadta szorgalmi feladatnak. A fontos verseket könyv nélkül kellett felmondani. Ebben sem ismert tréfát. Azon kevesek közé tartoztam, akiknek jelest adott. Ezt a jelest azonban később, éppen az érettségi előtt, váratlanul komoly veszély fenyegette. Az történt ugyanis, hogy az érettségi írásbeli napjára várva, mikor nagy volt a tanakodás, hogy vajon milyen tételeket kapunk, osztálytársaim engem egy buta, sőt képtelen dologra vettek rá. Azt kérték, hogy menjek el a lakására (soha nem jártam még ott), és próbáljak „a Kászonyinál” a várható feladatok iránt puhatolózni. Ma sem értem, hogyan vállalkozhattam erre az ostobaságra, de elmentem a tanár úr P. utcai lakására. Árpi jött velem. Amikor odaértünk az emeleti lakás ajtaja elé, csengettünk, de eredménytelenül. És akkor észrevettük, hogy a bejárati ajtó, amely előtt egyre idegesebben toporogtunk, résnyire nyitva van, hát az ajtót beljebb tolva beléptünk, és tanácstalanul megálltunk az előszobában. Félpercnyi várakozás után kinyílt az egyik ajtó, s kilépett (mint kínosan vergődve felismertük a helyzetet) a fürdőszobából a rettegett Kászonyi tanár úr pizsama alsóban, mezítelen felsőtesttel, vállán törülközővel. Csodálkozva nézett ránk: „Hát ti hogy kerültök ide, mi a fenét akartok?” – kérdezte. Csak dadogni tudtunk az érettségi írásbeli várható témájára célozva. Amikor megértette, mit szeretnénk megtudni, hiányosan öltözött alakja a felháborodás szobrává változott, amint felemelt karjával az ajtó felé mutatott, s csak annyit mondott: „Mars ki!” Kiszédelegettünk. Amint a lépcsőházban lefelé botladoztunk, Árpi azt dünnyögte: „Édes öregem, ez meg fog buktatni bennünket.” Az utcára érve még hozzátette: „Micsoda marhák vagyunk!”

Rettegve vártam a szóbelit. Négyen voltunk egyszerre bent a vizsgaszobában, s az elnökünk maga kihúzott a kikészített tételsorból négy tételt, s odaadta a vizsgáztató tanárnak, hogy belátása szerint ossza szét azokat közöttünk. A kiemelt tételek között Thomas Mann is szerepelt. Ezt a témát én dolgoztam ki az osztály számára, Kászonyi tanár úr ezt nem felejtette el, s nekem adta a tételt. Nyert ügyem volt.

Fábián István, azaz a Fufu nem tanított bennünket. De tudtuk róla, hogy tanulmányai, sőt könyvei jelentek meg, a magyar írók válogatott leveleiből összeállított munkáját, amely kezembe került, fel is használtam órákra való készüléseim során. Egy alkalommal Kászonyit helyettesítette. Késve jött be, botra

támaszkodva lépegetett a katedráig, látszott rajta, hogy fáradt, s legszívesebben a háta közepére kívánna bennünket, más tervei lehettek, mint ez a kényszerűen rátukmált, s ez által nekünk jutott lyukasóra. Leült a tanári asztalhoz, egy ideig tétován lapozgatott az osztálynaplóban, majd megkérdezte, mi volt a lecke. Mondtuk, hogy Móriczot tanuljuk, s a *Rokonok* volt föladva. Egy kicsit töprengett, aztán megkérdezte, hogy olvastuk-e. Buzgón bólogattunk. Kinézett az ablakon, mintha az udvaron focizgató diákokat figyelné. Percnyi szemlélődés után felénk fordult, s megkérdezte, hogy tetszett-e a regény. Meglepődtünk, mert ilyen kérdést, hogy tetszett-e valami, még soha nem tettek fel nekünk. Benne van a tankönyvben, és kész. Mondtuk, hogy tetszett. Ekkor felállt, előre jött a katedra széléig, s csodálkozó arckifejezéssel ránk nézett. „Fiúk, ezt komolyan mondjátok? Nektek tényleg tetszett ez az unalmas, rossz regény?” Azt hittünk, hogy rosszul hallunk. Hogy évődik velünk. Tréfál. Hiszen tananyag. Amikor rájöttünk, hogy komolyan kérdezi, meglepődve, szinte döbbeneten hallgattunk. Akkor ő bírálni kezdte a regény szerkezetét, mondván, hogy a cselekmény úgy kanyarog, mint a Tisza a szabályozás előtt, hogy az indulatos elbeszélés elfedi a lélekrajzot, meg hát a nők, a két Szentkálnay lány, Lina és Magdaléna olyan hidegek, mint a jégcsap. Egyébként is srófra jár az egész nőkérdés, tette hozzá, a „boldogasszony” meg a „szépasszony” kettőse, a hűséges feleség és a csábító nő ellentéte jól ismert irodalmi toposz, maga Móricz is többször megírta. Nagyjából ebből állt a regény kritikai szemléje, de mindig, minden állításánál példákat idézett a szövegből, a fejezetek pontos megjelölésével, sőt egy alkalommal felvette az első padban ülő diák magával hozott kötetét, fellapozta, és véleménye igazolásául idézett belőle. Ez a félórás előadás valósággal felszabadított bennünket, levette rólunk a „kőbe vésett” tananyag nagyon is nyakunkra helyezett igáját. Én egy életre megtanultam Fufutól, hogy a jó olvasó, még ha diák is, önálló ítéletre képes szabad ember, bátran kritizálhat, kételkedve fogadhatja mások, teszem azt a tankönyvírók nézeteit és ítéleteit. A köztisztelőben álló művekről is lehet saját véleménye, ám a bírálata csak abban az esetben jogos, ha alaposan ismeri a bírált művet. Persze, tetszését is célszerű mindig érvekkel alátámasztania.

(Hatások, ösztönzések – Zsíkó Gyula önképzőköre) Az irodalom felé vezető utam legemlékezetesebb, a Fufu-élményhez hasonló ösztönzéseit a tanórákon kívül kaptam. Egy műfordítói pályázatra, amit az iskolában hirdettek meg, lefordítottam Puskin *A fogoly* című versét, s ezzel első díjat nyertem. Egy iskolai ünnepségen hirdették ki az eredményt, a jelen lévő tanfelügyelő külön is megdicséért. Ez jólesett, mert e kis siker a tanácstalanság és bizonytalanság állapotában ért.

Komoly lökést kaptam viszont a Zsíkó Gyula által vezetett önképzőköri foglalkozáson. Ezt, úgy emlékszem, a Megyei Könyvtár szervezte. Ide többnyire költőpalánták jártak „kertészeti gondozás” céljából, engem inkább csak a verselemzések érdekeltek. Zsíkóról tudtuk, hogy maga is költő, két kötete is megjelent korábban, Várkonyi Nándor és a *Sorsunk* köréhez tartozott. Könyvtárosként dolgozott. Akkoriban az ötvenes éveiben járt, hajlott hátú férfi volt, aki rekedt hangon magyarázott. Beszédét a sűrűn közbevetett *ugye* kérdéssel, vagy inkább megjegyzéssel tagolta. Heves beszédmódja miatt ebből csak annyi maradt: *üe, üe,*

űe. Szellemesen, néha vitriolosan bírálta a hozzá juttatott zsengeket. Egy lelkes hazafi társunk például az írta: „A Kékesen emeli Géniusunk lángkarját.” Zsikó megjegyezte, hogy a szerző bizonyára éppen Kölcseyt tanulja, tőle szállt át hozzá a gyanútlan Génius, akit időközben nyilván figyelmeztettek, hogy ha magas helyet keres, az a mai viszonyok között már csak a Kékes lehet. De kellemetlen lehet ennek az ide tévedt Géniusnak, fűzte hozzá, hogy lángokból áll a karja, talán inkább a kardját kellene felemelnie, ám hogy mi célból, az nincs eldöntve. Egy szerelmes versben azt írta kedvesének a költő, hogy „Eléd rakom a koponyámat, ha egyszer bántalak, ha majd el akarlak hagyni...” Zsikónak megvillant a szeme: erre a csontvázra későn jött rá a szerelmi mámor, érzelmeinek tárgya nyilván halálra fog rémülni, mondta. Az egyik versben viszont a szerzője „marós tüskék tövét” említette. Ez a kifejezés tetszett Zsikónak. Nem titkolta a realista költészet, a népi írók iránti vonzalmát. Erre felfigyeltem N. tanító úr leckéire emlékezve. De kritikai szellemét, ironizáló hajlamát egy alkalommal itt sem rejtette véka alá. Egyik társunk Illyés Gyula *Megy az eke* című versét említette pozitív példaként, amelyben szántás közben a barázdák úgy szaporodnak, „mintha egy nagy könyv íródnék olvasásra”. Háború után vagyunk, a szántást végző paraszt „Elkerüli a páncélos roncsát bölcsen”, ily módon a kikerült harcjármű – nem tudni, azt a paraszt vagy a költő gondolja-e – „magyarázó kép” lesz a készülő könyvben. Zsikó azt fűzte hozzá, hogy ez a könyv-hasonlat elég régimódi, Petőfinél is úgy heverték a levágott sarjúrendek, „mint könyvben a sorok”. Ahhoz pedig, hogy a paraszt ne menjen neki lovastól a roncsnak, nem szükséges bölcsesség, elegendő a józan ész. Ekkor Zsikó elővett egy könyvet, s felolvasta belőle az *Isten őszi csillaga* című verset. Idézem négy sorát, mert Zsikó hosszan elemezte, mintegy a *Megy az eke* ellenpéldájaként: „Meztelen lelkét emeld fel, / ahol a szél sose zajog: / a tejútra... én Istenem, / lenne egy őszi csillagod!” Az elemzés részleteire nem emlékszem. Annyi maradt meg bennem, de ezt jól elraktároztam a fejemben, hogy mennyire más annak a versnek a földhözragadt szemlélete, mint ennek a (Sinka által írt) költeménynek imaformával társított lírai realizmusa. Ott egy külső szemlélő hangját halljuk, aki az aktuális viszonyoknak megfelelően értelmezi – kívülről – a látottakat, itt a költő, a juhászlegény önmagáról beszél. (Később Zsikó a *Puszták népe* bemutatásával hozta egyensúlyba az Illyésről alkotott képet.)

Mivelhogy az önképzőkör tagjai, gimnazisták lévén, minduntalan szerelmesekek voltak valakibe, s érzelmeiknek heves, ám meglehetősen bonyolult kifejezést kölcsönöztek, Zsikó hozott magával egy különös formátumú, négyzet alakú könyvet (amint föllapozta, leolvastam a címlapról: Weöres Sándor: *Medúza*), s felolvasott belőle egy verset:

Táncol a Hold
fehér ingben.
Kékes fényben
úszik minden.

Jár az óra:
tik-tak, tik-tak.

Ne szólj, ablak,
hogyha nyitlak.

Ne szólj, lány, ha
megcsókollak –
fehér inge
van a Holdnak.

Milyen egyszerű, mondta Zsikó, s mégis milyen sokat mond. A Hold fehér inge a leányé is, a hang nélkül nyíló ablak segíti a legényt, s a leány is némán adja át magát a csóknak. Lám csak, nem szükséges mindent részletezni, a jelzések, elhallgatások többet mondanak. Ennek a versnek a felidézésével búcsúzom ettől az önképzőkörtől.

*

Ebben az időben erősödött meg a barátságom B. Áronnal, akinek az apja ismert pécsi ügyvéd volt, és Ady-rajongó. Az íróasztala fölött a falon a nagy költő halotti maszkját ábrázoló domborművet őrzött. Szívesen beszélt nekünk Adyról, különösen azt követően, hogy egyszer belelapozva tankönyvünkbe, fejcsóválva, hümmögve tapasztalta az Ady-fejezet egyoldalúságát. Ady forradalmi versei kétségkívül szépek (mint minden verse, tette hozzá), de ez csak egyik oldala ennek a költészetnek. Azt mondta, hogy ez az életmű olyan, mint egy katedrális, az egészet be kell járnunk, a főhajó mellett a mellékhajókat, a mellékoltárokat, megszemlélni a kápolnákat és a szentélyt, hogy a részletek a helyükre kerüljenek. Ő az istenes versekre és a kurucos költeményekre helyezte a hangsúlyt. Az *Úr érkezése* és a *Bujdosó kuruc rigmusa* volt számára a legkedvesebb. Adyt az általa kedvelt népi írók elődjének tekintette, bizonyítékul felolvasta Sinka István egyik versét (*Adyról*). Ezzel kiegészítette s átformálta számonkra az iskolai leckét.

(Várkonyi Nándor megjelenik, Rajnai László könyvet ajánl) Abban az időben két jelentős útbaigazítást is kaptam. Az egyetemi könyvtár olvasótermében Czakó Zsigmond, az 1840-es évek romantikus költőjének *Leona* című drámáját olvastam (erre a műre Sötér Istvánnak *A magyar romantika* című tanulmánya hívta fel a figyelmemet), amikor szemben kinyílt egy ajtó, s bejött a terembe egy aránylag magas termetű, idős férfi, erőteljes arcvonásokkal, simán hátrafésült ószes hajjal. A szemközti kijárat felé igyekezett, s mivel az ügyeletes könyvtáros éppen akkor nem tartózkodott a teremben, őt is könyvtárosnak vélvén, amikor mellettem elhaladt volna, felálltam, s udvariasan megkérdeztem tőle, hogy Czakó többi műve megtalálható-e a könyvtárban. Értetlenül nézett rám. Elismételtem a kérdést, miközben láttam, hogy a megszólított férfi a számat figyeli. Onnan olvasta le a hozzá intézett kérdésemet. Czakó, szóval Czakó, jó téma, mondta kissé furcsa hangon. Akkor döbbsentem rá, hogy a férfi süket, s felismertem, hogy ő Várkonyi Nándor, a tudós könyvtáros. A *Magyar Dunántúl* szerzője. Zavartan s megilletődve kértem elnézést az okvetetlenkedésemért, de ő

megkérdezte, hogy holnap is eljövök-e. Igenlő válaszomat hallva bólintott, majd folytatta útját. Másnap egy írógéppel írt jegyzetet adott át nekem a témaköréről, az európai romantikusok közül Shelley-t és Kleistet emelve ki, magyar vonatkozásban pedig Teleki László *Kegyencét* és Solt Andor tanulmányait. Ez a jegyzet, gazdag áttekintése a témakörnek (amely a házunk bontásakor elkallódott, de jól megjegyeztem, ma is a fejemben van) indított el azon az úton, amely 1969-ben megvédett doktori disszertációmhoz vezetett.

Várkonyival kapcsolatos a másik útjelző tábla is. Már akkor is, zsebpénzem szerény lehetőségei szerint, gyűjtöttem a könyveket. Ezért sűrűn bejártam a Király (akkor Kossuth Lajos) utca közepén található antikváriumba. A bolt helyiségéből egy szűkös kis irodára lehetett látni, amelyben egy sovány, sápadt, szemüveges férfi ült. Rajnai László, a jeles tudós, Várkonyi körének tagja, a *Sorsunk* munkatársa, kiváló Dante-kutató. A boltban egy Eleknek szólított magas fiatalember segédkezett, s fel-feltűnt egy filigrán termetű, sűrű vörös haját kontyban viselő, feltűnően formás fiatal hölgy, aki engem a rokokó festményeken látható szépségekre emlékeztetett. Ilyen volt az akkori antikvárium: egy kis menedék az utcai forgatagban. Persze, különböző időmetszetek vetülnek egymásra emlékezetemben az ötvenes évek második feléből. Rajnai néha kijött az odújából, s olyankor pár megjegyzést fűzött a kezemben lévő könyvhöz. De legtöbbször csak fitymálva elmosolyodott, csóválta a fejét, s csupán nagy ritkán bólintott. Ily módon orientált engem. Figyeltem a mimikáját. Ismerte kezdeti érdeklődésem irányait, s annak megfelelően adott nekem párszavas instrukciókat. Egyszer kihozott a szobácskájából egy könyvet, s a kezembe nyomta: Várkonyi Nándor *Szíriat oszlopai* című könyvének 1942-ban megjelent első kiadása volt. Rajnai igen kedvező árat szabott neki, meg tudtam hát vásárolni. Egyik legkedvesebb olvasmányomként őrzöm a polcomon.

*

A döntő fordulatot Szerb Antal *A világirodalom története* című művének 1957-ben, a Bibliotheca Kiadónál megjelent új kiadása eredményezte számomra. Ma is alig tudom szavakba önteni azt a teljes valómat átható élményt, amit ennek a kétkötetes műnek az olvasása jelentett. Hát így is lehet irodalomról beszélni? – kérdeztem ujjongva. Az alapos és mély tudás ilyen könnyed, elegáns formát is ölthet? „Azt szeretném – írta a szerző könyve bevezetőjében –, ha át tudnék adni valamit a gyönyörűségéből, a megrendülésből, a megszállottságból, amelyet én éreztem egyes művek olvasása közben, amit nekem jelent az, hogy van a világon irodalom.” Hatására eldöntöttem: irodalommal kívánnék foglalkozni. Tanár szeretnék lenni. Szerb Antal elemi erejű hatásához egy másik, nem kevésbé „ügydöntő” inspiráció is társult.

(Emlékeim Németh Antal pécsi színházáról) Az elindító lökést a dráma és a színház felé vezető utamon negyedikes gimnazista koromban, 1957 őszén kaptam *Az ember tragédiája* pécsi bemutatója által. Ebben a Katona Ferenc által rendezett előadásban Kőszegi Gyula Ádámja mellett a remek orgánumú, kiváló színésznő, Spányik Éva alakította Évát, Lucifer szerepében pedig Tándor Lajos

lépett fel, emlékezetes játékkal. Ennek az előadásnak kétszeri-háromszori megnézése jelentette számomra (a hódolat persze leginkább Madáchnak szólt) a színházzal való találkozást. (Most nem számítom a *János vitéz* diákelőadását, amelynek előkészületei során afféle rendezői asszisztensként próbáltam fontossá tenni magamat. Osztálytársam, Pere János, a későbbi nótáénekes adta elő a címszerepet kellemes tenorjával.)

A színházzal való kapcsolatom megerősödését azonban Németh Antalnak, a Nemzeti Színház korábbi igazgatójának pécsi színháza jelentette számomra. Németh tizenkét évi eltiltás, szilencium után kapott Pécssett lehetőséget művészi munkára. Ez a háttér különös aurát kölcsönzött neki. Azt mondtam, Németh „pécsi színháza”, pedig még főrendezői titulust sem kapott. De ez nem számított: a pécsi értelmiség, a közönség tudta, ki ő. A nagy rendező élete kései éveiben, öt esztendőn át, 1959-től 1963-ig dolgozott Pécssett. Közel harminc produkció fűződik a nevéhez, ebből, ha jól számolom, tizenkettő nagyszínházi előadás volt, a többire a Művelődési Házban került sor. Ez utóbbiak a közönség beavatását szolgálták, és én a hiányzó bölcsészkar pótlásaként okultam belőlük. Németh Antal valamennyi pécsi előadását láttam, néhány próbára is bejutottam. Amit erről írok, azt emlékeim lapjait olvasva írom. Figyelmes nézőként és utánaolvasás segítségével felismertem Németh Antal művészi koncepciójának lényegét. Ez a rendezőnek általa meghatározott négyes szerepkörével függ össze. Szerinte a rendező a drámaszöveg értelmezőjeként irányítja a színészeket, s az egyes szerepek összehangolásával hozza létre az előadás művészi egészét, amelyet a színház sajátos eszközeivel közvetít a nézők felé. Spányik Éva egy beszélgetés során azt mondta, hogy Németh Antal nagy tudása és tekintélye először bénította a színészeket, de a közös munka során valósággal szárnyakat kaptak tőle. Németh tehát az előadott drámához, a színészekhez és a nézőkhöz való viszonyában egyesítette az interpretáló, a kiegyensúlyozó és a közvetítő szerepét.

Számomra ez a történet a *Macbeth* előadásával kezdődött (1960 februárjában). A rendező értelmezése szerint a cselekmény egy vérben gázoló hatalomról szól, amely a személyes nagyravagyás, egy démoni inspiráció és egy vétkes prófécia nászából jön létre, s ez a felfogás aktuális üzenetet sugallt. Erről próbáltam írni első, bizonyára igen gyarló főiskolai dolgozatomban – a balladai motívumokat is kiemelve –, amelyet Péczely László világirodalmi szemináriumának keretében készítettem.

A *Rigoletto* (1959 októberében) azért emlékezetes nekem, mert Németh operarendezéseinek szellemében (a tizenkét színházi rendezés közül nyolc operaelőadás volt) a színpadon testi valójukban megjelenő énekeseket nem festett kulisszák közé állította, hanem, vizuális eszközöket alkalmazva, fényekből szőtt miliőbe helyezte őket. A két anyagtalán médium, a zene és a fény találkozása páratlan esztétikai hitelességgel tette elevenné az előadást, a rendező szavával: „a partitúra megjelenítését”. Ennek a stílusnak a kiteljesedését Offenbach művének, a *Hoffmann meséinek* színrevitele jelentette (1962 novemberében). Többször is megnéztem. Amint ezt most írom, látom, ahogyan a színpad két oldalán a kibővített proszcénium páholyok megnövelt terében a jelmezbe öltözött énekesek előadják a zenei cselekményt, miközben ezzel párhuzamosan a

nagyszínpadon Eck Imre Pécsi Balettjének táncosai a klasszikus és modern balett eszközeivel, a mozgások dinamikus nyelvén jelenítik meg a történetet. Tehát minden szerepet ketten játszottak, egy énekes és egy táncos. Olympiát Ágoston Edit és Esztergályos Cecília, Giuliettát Bárdos Anna és Bretus Mária, Antóniát Illés Éva és Árva Eszter. Ez az előadás a pécsi Nemzeti Színház történetének egyik nagy pillanata volt. Számomra felejthetetlen élmény.

És mennyi mindenre emlékszem még! Bánffy György remek Cyranójára például, vagy egy *Aida*-előadásra a szabadtéri színpadon, ahol a megbetegedett pesti főszereplő helyett a pécsi ének tanszék oktatója, Rögöz Eszter énekelte a címszerepet, bravúros beugrással. De képzeletem színpadán látom a *Tosca* és a *Trubadúr* előadását is, és ott vagyok Némethnek a Művelődési Házban tartott „Elektra alakja a világirodalomban” című előadásán, és ehhez kapcsolódva a *Magyar Elektrát*: Bornemisza Péter ódon szépségű szövegét azóta is Lelkes Dalma hangján hallom. A Művelődési Ház előadótermét Németh Antal egyetemi auditoriummá varázsolta. Látom, amint belép a színpadra, leül az odakészített íróasztalhoz, meggyújtja az olvasólámpát, és elkezd beszélni, időnként jegyzeteibe pillantva. Az öltönyben megjelenő, nyakkendővel viselő idős férfi egy professzor benyomását keltette. Az is volt.

(Folytatása következik.)

EGY KÉSEI JÓZSEF ATTILA-INTERJÚ REJTETT UTALÁSHÁLÓZATA

József Attila 1936 nyarán jelentős átalakuláson ment keresztül. Ekkor, már a *Szép Szó* szerkesztőjeként, „új életet” akart kezdeni. Május 22-én és 24-én elkészítette nevezetessé vált önanalízisének írásos „jegyzőkönyvét”, a *Szabad-ötletek jegyzékét*, majd ennek eredményeiből építkezve megírta életműve emblematikus darabjává váló programversét: *A Dunánál* – és ezzel párhuzamosan, valamikor június elején elköltözött élettársától, Szántó Judittól (Lengyel 2022, vö. még: Szabolcsi 1998, Tverdota 1994). A váltás szándéka utólag is nyilvánvaló. Ez az eltökéltség ugyan nem hozta meg azt az eredményt, amelyet várt tőle, „élete” konvencionális értelemben nem rendeződött, legföljebb voltak jobb pillanatai (például szárszói nyaralása során), maga az érületi-kognitív metamorfózis azonban új fázisába juttatta költészetét: 1936 végére megszületett kései költészete reprezentatív teljesítménye, a *Nagyon fáj* kötet. (Ennek anyaga nagyrészt 1936 második felében született, és a kötet mintegy egyharmada szinte párhuzamosan készült magával a kötettel: októberi, novemberi és decemberi vers [ÖV 2005. III. 231–232.]. Azaz *fordulat* utáni produkció.) E versek léte önmagában is felértékeli a mögöttük végbemenő átalakulási folyamat megismerésének fontosságát. A kérdés nyilvánvalóan az: mi zajlott le ekkoriban a költőben?

Az értelmező, aki e folyamat megértését ambicionálja, azonnal belefut az 1936. július 5-én a *Brassói Lapok*ban megjelent, azóta nevezetessé lett interjúba (KJA 1987. I. 419–424.), amelynek újszerűsége első olvasásra is föltűnik. Ebben ugyanis a költő sok olyasmiről is beszél, amiről addig nem, és elbeszélésmódja is jó néhány ponton eltér a korábban megszokott narratív logikától. Érdekes tehát kicsit közelebb menni e szöveghez – van remény rá, hogy néhány dolgot megértünk belőle.

*

Az interjú az egyik legjobb romániai magyar napilapban jelent meg – a *Brassói Lapok* a magyarországi java sajtóval is állta a versenyt, sőt bizonyos pontokon, helyzetéből adódóan, nyitottabban reagálhatott a világra, mint a pesti lapok.

Az interjút, érdekes módon, Molnár Tibor (1911–1998), a lap *aradi* tudósítója készítette, méghozzá, mint később elmondta (KJA 1987. I. 822.), „magánszorgalomból”, tudósítói munkájától függetlenül. Nyári szabadságát ugyanis Budapesten töltötte, fölfigyelt a *Szép Szó* akkor megjelenő *Mai magyarok régi magyarokról* című tematikus (kettős) számára, és benne József Attila programversére, *A Dunánálra*. Molnárt, minden jel szerint, a vers fogta meg; a vers politikai üzenete, „a dunai népek összefogásának programja”, Erdélyből nézve is jól értelmezhető és aktuális elképzelés volt (ahogy Csehszlovákiából nézve is). Pesten időzve mindenesetre Molnár kereste az érintkezést a *Szép Szó*val és a költővel is. A *Szép Szó* szóban forgó száma június 7-én jelent meg, az interjú július 5-én, a kapcsolatfelvételre valamikor e két dátum között került sor. A részleteket nem ismerjük, de annyi bizonyos, megismerkedett Ignotus Pállal és Fejtő Ferencsel (velük ekkor interjút is készített), Cserépfalvi Imrével, sőt – bizonyos ideológiai várakozásokra rácafolva – Szabó Zoltánnal is. A névsor arra vall, a *Szép Szót* Molnár Cserépfalvi Imre felől, mondhatnánk

Erdélyből és *A Dunánál* perspektívájából értelmezte. (Ismeretes, Cserépfalvi szerette volna a *Szép Szót* és a Cserépfalvi Kiadó „népi” szerzőit valamiféle szekértáborba összehozni – Szabó, aki nem publikált a *Szép Szóban*, ezért kerülhetett képbe. *A Dunánál* nem volt elmentés Cserépfalvi koncepciójával.) Molnár Ignótus Pál és Fejtő közvetítésével találkozott József Attilával (KJA 1987. I. 822.) – mint utóbb elmondta, nem is értette, miért ilyen körülményes a találkozás megszervezése. (A valódi okot, hogy a költőnek akkor még a lakásügyei sem voltak rendezettek, később sem ismerte.) A találkozó a Nyugati pályaudvar közelében lévő Ilkovichs vendéglőben történt; erről maga az interjú is megemlékezik. A kérdés csak az, mikor találtak. Az interjú saját keltezése szerint július 4-én. Ez azonban bizonyosan fiktív időpont. Ha az interjúra csakugyan július 4-én este került volna sor, másnap, ötödikén reggel nem jelenhetett volna meg a cikk Brassóban. Az interjút ugyanis Molnárnak még aznap este nyomdakészre kellett volna fogalmaznia, szövegét telefonon lediktálnia a brassói szerkesztőség ügyeletesének, ott a szerkesztőségi gépirónőnek le kellett volna azt gépelnie, az éjszakai szerkesztőnek pedig, ha fontosnak és jónak találta az írást, még aznap este nyomdába kellett volna küldenie a kéziratot, hogy azonnal kiszedjék, és a szöveg benne legyen a másnap reggeli számban. Ez tökéletesen irreális föltevés. A lap kiadója, Kahána Bernát, tudjuk, utóbb még saját munkatársának kilétében sem volt biztos, és megkérdezte az egyik szerkesztőt, a szerző „a mi aradi tudósítónk?” Ilyen macerás, s ugyanakkor gyorsított eljárás tehát elképzelhetetlen volt. És hogy itt fiktív keltezésről volt szó, Molnár másik interjúja is megerősíti. Az Ignótus Pállal folytatott beszélgetés kelte szintén július 4-e – ám az már július 3-án megjelent. A Bokor /Tverdota-gyűjtemény jegyzete erre a tényre föl is hívja a figyelmet (KJA 1987. I. 821.). Mi történhetett tehát? Molnár július elején alighanem már otthon volt, interjúi közlését megbeszélte az illetékes szerkesztővel, a keltezéseket pedig „fölfriessítette” (hogy aktuálisabb hatást keltsenek), s a kéziratokat onnan, Aradról küldte meg brassói szerkesztőjének. Hogy a két interjú azonos keltezésű, lehet „diplomáciai” fogás, a két budapesti szerkesztő egyenrangúságának demonstrálása, de az is lehet, hogy a két beszélgetés tényleg ugyanazon a napon történt meg: délben az *Esti Kurír* szerkesztőségében Ignótus Pállal, és este az Ilkovichsban József Attilával. De bizonyosan nem július 4-én.

Ha nem 4-én, akkor mikor? Molnár, tudjuk, valamikor június 7. után érkezett Budapestre, és aligha lehetett két hétnél hosszabb szabadságon. A legvalószínűbb tehát az, hogy június közepétől két hétig volt Budapesten, és ez idő alatt „tájékozódott” *Szép Szó*-dolgozatban. Mivel tudjuk, magától Molnártól, a József Attilával folytatott esti beszélgetés után másnap (?) még Cserépfalvit is meglátogatta, hogy begyűjtse tőle József Attila neki ajándékozott *Medvetánc* kötetét (KJA 1987. I. 822.), Molnár csak azt követően utazott haza Erdélybe. Az interjú pontos időpontját tehát immár nem tudjuk megadni, csak valószínűsíteni lehet, hogy az interjúra valamikor június utolsó hetében került sor. A nyomdakész szöveg már Erdélyben, július elején készülhetett el, József Attila személyes jelenléte nélkül.

*

Az interjú címe a magyarországi olvasó számára némileg „idegen”: *Beszélgetés a magyar Panait Istratival*. Ez azonban nem rossz cím, hiszen a célközönség, akinek az interjú elsődlegesen szól, erdélyi olvasókból állt. Panait Istrati nevének emlegetése román analógiát jelentett, s egyáltalán nem mellékesen a két író élete több ponton párhuzamosságot is mutat. Az analógia tehát a romániai magyar olvasó számára segíthette József Attila „bemérését”. (A román író pályavégi szélsőjobb fordulata persze rontja az analógia érvényét; ezt a fordulatot a kesei József Attila nem tette meg.)

Az interjú szövege voltaképpen két megszólalás kombinációja: a Molnár Tiboré és a József Attiláé. A két szöveg jól megkülönböztethető; egyértelműen kiderül, mit mond

Molnár, s mit a költő. Molnár szituálja a beszélgetést, és erdélyi szempontból értelmezi József Attilát is, a *Szép Szó* is; jelentős költészet és érdekes, tanulságos élet – mondja József Attiláról. Az értelmezés sarokköve, nem is véletlenül, *A Dunánál*, Molnár értelmezésének középpontjában ez a vers áll. Ez, vélhetően, referencia. (Nem véletlen, hogy Molnár a *Brassói Lapok*ban az interjúval azonos időben újraközölte *A Dunánált*; az erdélyi olvasó tehát nemcsak a beszélgetést, de a beszélgetés apropóját, a verset is közvetlenül megismerhette. Nem kellett a versért a *Szép Szó*hoz visszafordulniuk.) Molnár *közvetlen* megnyilatkozásaiból, irodalomtörténeti szempontból, a beszélgetés helyszínének, az esti Ilkovicznak a megjelenítése, a sörök fogyasztása és – József Attila jelentőségének kiemelése a fontos. Az explicit besorolás is lényeges, de ennél talán még fontosabb két dolog: maga a beszélgetés, József Attila megszólalása, valamint a beszélgetés utáni alakjának már-már szimbolikus fölvyillantása: a „világváros” esti fényében látjuk a távolodó költőt.

A beszélgetés egészében kultuszalakító produkció; hozzájárult a költő irodalom-közéleti pozíciójának erősödéséhez. (Nem véletlen, hogy az interjút kivonatossan a Moravska Ostravai *Magyar Nap* is újraközölte.)

Irodalomtörténeti szempontból természetesen József Attila *saját* szövege a legfontosabb, a leginformatívabb. Itt azonban van egy előzetesen megválaszolendő, nem lényegtelen kérdés: hogyan készült az interjú? Vagy másfelől téve fel a kérdést: mennyire pontos, hiteles a költő szövege?

Nyilvánvaló, a beszélgetés rögzítése a kor technikai színvonala miatt nem magnóval történt, s az sem valószínű, hogy válaszait a költő írásban adta volna meg. (Molnár határozottan egy vendéglői *beszélgetésről* beszél.) Az akkori újságírói gyakorlatot, például jelesül egy vidéki tudósító eszközkészletét ismerve, arra kell gondolnunk, Molnár gyorsírással jegyezte le a költő fontosnak ítélt mondandóját, és utóbb, nyilván már Aradon, ezt a gyorsírással jegyzetét tette át élőbeszédet imitáló szöveggé. Hogy Molnár munkamódszere ez volt, maga a szöveg teszi bizonyossá. József Attila mondandójának megfogalmazása, így például a verselemzés, oly finoman fölépített, hogy azt maga Molnár, ha akarta volna, sem tudta volna imitálni. (Ahol egy-egy *átkötő* szöveget ad, az jól fölismerhető, s nyilvánvaló, hogy az az újságíró metakommunikációjának része volt. Az ilyen részek azonban elválnak a költő saját, autentikus megnyilatkozásaitól.)

Az alábbiakban József Attila szövegére próbálunk koncentrálni.

*

Az interjú értelmezési keretét, értelemszerűen, a kérdező és kommentáló Molnár Tibor alakította ki. József Attila azonban más súlycsoportba tartozott, és ha csak válaszolt is, akkor is ő volt az, aki jelentést vitt a beszélgetésbe. Megerősítő demonstrációt nyújtott a kérdéshez, egyiket-másikat teljesen áttematizálta, és teljesen új nézőpontból, váratlan interpretációját adta valaminek, ami másnak a horizontján így föl sem merült. És közben, mint minden jelentős intellektus, nemcsak tárgyat, de önmagát is újszerűen, teljesen eredeti módon identifikálta. Az érzelmi-kognitív apparátus egésze hírt ad magáról az interjúban, világos, koherens gondolatmenetekben.

József Attila mondandójának több kronológiai és tematikai tömbje van. Ezek nemcsak időrendileg, de mélységben is összekapcsolódnak, és kiegészítik, megerősítik egymást. Egésszé szervezik azt, ami különben a kérdés buborékjába záródna. Az intellektus ereje a kérdések fölé egy öntörvényű, külön univerzumot teremt.

József Attila megszólalásának első rétege életrajzának első, korai szakaszát tematizálja újra. A „váltakozatos”, kanyargós életút leltára jelenik meg itt. Nagyjából úgy, ahogy máskor, más interjúiban is sokszor kirajzolódott elbeszéléséből. Nem tudható (mert a kérdező nem jelzi, semmivel nem utal rá), hogy a beszélgetésre vállalkozó költő itt egyszerűen

föltette a sokszor leforgatott lemezt, netán az előzetesen, valamennyire már tájékozott Molnár kérdezősködése terelte erre a beszélgetést. Az apátlanság, a Gyermekvédő Liga vagy a sokféle, hosszabb-rövidebb ideig kipróbált foglalkozások mindenesetre itt is előjönnek, felsorolódnak. De már itt is megjelennek új elemek. A disznópasztorkodás első olvasásra az alap történet része, ám ha figyelünk a részletekre, kiderül, itt valami új mozzanat is tetten érhető. Az apró kisgyerek és az embermagasságú disznó képének szembeállítását nem, vagy nemcsak tárgyi leírás, hanem a kiszolgáltatottság, a félelem kivetítése is, lelki mozzanat. Ez már alighanem a *Szabad-ötletek jegyzékében* testet öltött önanalízis járuléka. Igazában nem „történeti” esemény fölidézése ez, hanem újraélt, aktuális, azaz 1936-os élmény. S az is egy új, tudatosult nézőpontra vall, hogy a „leltár” viszonylag gyorsan a költő tanulmányai sorolásába vált át. Míg a leltár extrém érdekességként is olvasható (hagyományosan így is szokták olvasni), a tanulmányok számbavételében semmi „romantikus” nincs, ez a bulvárlapok nézőpontjából nem is „érdekes”. Valójában persze lényeges összefüggést demonstrál ez a tanulmányi curriculum. Aki beszél, az sorsára rá-cáfolva, sorsával szembeszegülve egy magasan képzett, „tanult” ember – négy egyetemnek padjait is koptatta (Szeged, Bécs, Párizs, Budapest). Nem tagadja meg, persze, önmagát, fölhívja a figyelmet rá, hogy mi minden történt vele élete tizenharmadik és huszonnegyedik éve között, ám ezután éveket hagy ki az elbeszélésből, s váratlanul kijelenti: „Most szerkesztő vagyok, a *Szép Szót* szerkesztem Ignóus Pállal.”

Itt van a fordulópont. Az életrajzból itt egy új szerepkör, egy új értelmiségi pozíció emelkedik ki. Önafirmáció ez, persze, de más is, több is. Új, „komoly” szerepének deklarálása.

Itt az interjúban van egy, Molnár által közbeiktatott kérdése, amely a *Szép Szó* két szerkesztője közötti viszonyra kérdez rá. Ignóus Pál „polgári baloldali”, ön – mármint a költő – viszont „szocialista”, mondja Molnár. A közbeszólás jogos, a *Szép Szó* szerkesztőjének ezt föl kellett tenni. De a kérdés nem kötözködés, hanem, ellenkezőleg, föladja a labdát a költőnek. És ezt a labdát József Attila le is csapta. Válaszában a *Szép Szó* irányultságának lényegét mondja ki, pontosabban azt az elvet, amelyet a *Szép Szó* gründolása során érvényesített, és amely a lap megalapításához vezetett. Ez, nagyon leegyszerűsítve, a különböző baloldali törekvések kényszerű összefogásának, koalíciójának elve. József Attila válasza „okos”, diplomatikus válasz, kettős fedezékből szólal meg. Szerkesztőtársa cikkére hivatkozik, amelyben Ignóus Pál egy francia író idéz, és így, mintegy hármójuk közös elvét, hitét mondja ki: „Azon, hogy polgári baloldali legyek-e, szocialista, kommunista, vagy akár anarchista, gondolkodhatok. De azon, hogy baloldali legyek-e, pillanatig sem.” Ehhez az idézethez József Attila mindjárt hozzátett egy mondatot: „Ez hozott bennünket össze” (KJA 1987. I. 420.). Ez az elv szerkesztőségen belül is, kifelé való öngazolásként is hasznos, pragmatikus elv volt. És az erdélyi progresszió számára is követhető, „jó” elv – önmagában is indokolta az interjú elkészítését és közlését. Ám nem teljesen véletlen a válasz rövidre fogottsága és részletekbe nem bocsátkozása. Ekkor, 1936 júniusában, tudjuk, a szerkesztőségen belül már folyt a pozícióharc. (Elsősorban nem Ignóus Pál és József Attila között, hanem a költő és az erősen nyomuló Fejtő között [vö. Lengyel 2021].) Erre utalni azonban a lapot propagáló interjúban nem lett volna szerencsés, József Attila nem is tette meg. Legalábbis nem direkt módon.

Ezen a ponton, érdekes mód, van az interjúban egy váltás, vagy úgy is mondhatjuk, szakadás. A *Szép Szó* orientációjáról a költészetre „terelődik át” a szó (Molnár nem mondja meg, ki és hogyan terelte így a beszélgetést); ez a költészetről való beszélgetés azonban egyáltalán nem érdektelen a lap irányultsága szempontjából sem. Sőt, két szempontból kifejezetten fontos rész ez. Egyrészt jelzi, József Attila itt már szívesebben beszélt az irodalomról, mint a politikáról; befelé fordult. Ezzel csökkent a szerkesztőségen belüli ellentétek kiéleződésének lehetősége, és egyben abba az érzelmi-kognitív átalakulásba is bepillantha-

tunk, amely ekkor zajlott a költőben. Másrészt a költészetről való beszéd sok lényeges összefüggés kimondására is alkalmat adott számára.

Az egyik újdonság, amely e témakör kapcsán fölmerül az interjúban, József Attila költővé válásának problémája. Föltárja itt motivációját, és bár e rekonstrukciója „gyerekes” történetnek látszik, valójában nagyon mélyre világít. Az a magatartás, amely az édesanyjának nyújtandó gyermeki segítségként fordul a költészet felé, a május végi önanalízis során tudatosulhatott benne. Maga az ötlet gyerekes, naiv, ám szubjektíve hiteles, és a franztadti világból való kitörés lehetőségeire vet némi fényt. Márpedig arról, hogy egy ferencvárosi utcagyerek hogyan indulhatott el a magas költészet művelése felé, sem a történettudomány, sem az irodalomtörténet-írás nem tudott semmit. Itt, jegyezzük meg, a költő mint „nagy ember” és az édesanya mint „kicsi, törékeny asszony”, aki segítségre szorul, illetve szembeállításuk egyszerre a gyerekesz „logikája” és az önanalízisben felismert, szorongató aránytalanságképzet aktuális – azaz 1936 nyári – kivetítése. Ez, mint a már említett „embermagasságú disznó” képzete is, egyszerre *emlék* és aktuális *lelki tény*. A kettő oly mértékben összefonódik a fölidézésben, hogy lényegében szétválaszthatatlanok. Prioritása azonban nyilvánvalóan az aktuális lelki ténynek van, az emlék csak nyersanyag, utólag értelmezett, csupán értelmezésben élő „tény”. S József Attila ebben az interjúban nemcsak a kérdés pszichológiájáról vall, hanem konkrét, operatív részleteiről is. Tittel Margit, valamint Kulka Zoltán szerepéről, és képbe hoz egy román családot is. Ezek az apró utalások József Attila önéletrajzi utalásainak legfontosabbjai közé tartoznak. Ezek ugyanis a legfontosabbról, a költővé válásról adnak konkrét információkat.

Az interjú leglátványosabb, a maga nemében briliáns részlete *A hetedik* önértelmezése. Ez egyszerre műhelyvallomás és versmagyarázat. Arra a kérdésre, hogy mi az álláspontja a költészetet illetően, adja ezt az *explication de textet*, de ebben összesűrítve rengeteg minden rejtezik. (Egyebek közt benne van egy rejtett polémia szerkesztőtársaival is.) Az interjúnak ez a részlete mindenestre akár önálló tanulmányként is olvasható, s mint műhelyvallomás, a kései József Attila egyik legfontosabb önmagyarázó szövege.

Ezt a részletet érdemes külön is szemügyre vennünk.

*

A költészetről vallott fölfogását firtató kérdésre József Attila váratlan módon egy verssel és magyarázatával válaszolt. A vers *A hetedik* 31–40. sora volt; ezt idézte és magyarázta.

*Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szüilték, aludt,
egy, ki eget mér és bölint,
egy, kít a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
a hetedik te magad légy.*

E vers mint „filozófia” a prokapitalista liberalizmus ideológiájának alternatívája. Semmiképpen nem „urbánus” gesztus, inkább, ha már be kell sorolnunk, „népi”, ám ez a besorolás is fölösleges. A vers az individuum egyediségét, sajátságosságát konstruálja meg. És egyike a költő nagy, reprezentatív önmeghatározásainak – érthető tehát a választása, a vers fénykörbe állítása.

Maga *A hetedik* (ÖV 2005. II. 160–161.) évekkorábban, 1932-ben született, a költő 1934-ben fölvette *Medvetánc* című gyűjteményes kötetébe is. 1936 nyarán már nem „új” a vers, múltja is van. És ami föltűnő, ez nem „szépszós” produkció, méghozzá két szempontból sem az. Az aktuális, 1936-os József Attila már másféle, mondjuk úgy, sötétebb tónusú verseket írt, és a *Szép Szó* közéleti iránya is másfelé mutatott. A 31–40. sorok összegző reprezentativitása azonban megőrizte a vers „aktualitását”, elevenségét. Nem véletlenül esett rá a választás; *A hetedik* mai távlatból mérlegelve is nagyon jelentős ön-reprezentáció. Formaihite egyszerre archaikusan ősi, „népi”, és a kései modernitás el-lentmondásait érzékelni képes, „tudományosan” megalapozott metapszichológiai tudatosság. Kognitív modellje paradox módon a *Kalevala*, amely Vikár Béla fordításában (1909) József Attila egyik kedves, inspiratív olvasmánya volt. És bármennyire meglepő is, ez az archaikus, a folklór ősi rétegeibe visszanyúló mű egy nagyon „modern” összefüggésre, a személyiség megsokszorozásának lehetőségére és szükségességére tette érzékennyé a költőt. A *Kalevala* egyik helyén (1909: 160., XXIII. ének) a menyasszonyt így készítik föl a rá váró asszonyi életre:

*Ha bemégy a házba, légyen
Négy, a ki a házba mégyen:
Vizes dézsát vigy kezedbe,
Sűrű seprűt hónod alatt,
Fogad közt fenyőszilánkot,
Magad menj be, mint negyedik! Stb.*

A személyiség megsokszorozásának ez a modellje a *Kalevalában* csak négyelemű, a József Attila-versben pedig hételemű, de a logika ugyanaz. Az elvégzendő feladat, a személyiség, a szerep megsokszorozását kívánja, de a negyedik/hetedik „te magad légy”. Ez a logika teszi lehetővé a differenciálódást, a különböző jellegű feladatok teljesítését – és az önazonosság megtartását. A „magad légy” követelmény pedig összefogja, egybetartja azt, ami egyébként a személyiség széthasadását eredményezné.

A modellválasztás mindkét vonatkozása fontos: a folklórhoz való visszanyúlás és a személyiségképlet megkonstruálása is komolyan belejátszhatott a példavers kiválasztásába. Az előbbi, mint egy belső polémia az „urbánus” világredukcióval, a személyiségképlet pedig egyrészt lehetővé teszi az én-ben koncentrálódó elfogultságok, ellentmondások megmutatását, a „sokszínűség” beismerését, másrészt az önazonosság fönntartását. A „hetedikben” koncentrálódó hat alakmás lényeges szerepeket jelöl ki. Közülük hármat érdemes itt is kiemelni. Az egyik: „Egy, ki márványból rak falut” – ez a falu (képzeleti) emancipációjának programja. Mint opció, meglehetősen nyílt állásfoglalás. A másik: „egy, ki eget mér és bólint” – a sivár pragmatizmus fölé emelkedő valóságvonatkozás vállalása ez. A horizont megemelése, kilátó (öncélú, szabad) keresése. A harmadik: „egy, kit a szó nevéen szólít” – ez a költői techné birtokosának öntudata. A kifejezni tudás követelményének hangsúlyozása. (Ehhez szorosan kapcsolódik egy negyedik szerepkör is: „egy, ki lelkét üti nyélbe”, amely a művet mint önkifejezést értelmezi. Itt is demonstrálódik tehát, hogy József Attila esztétikája: kifejezésesztétika, nem pusztán techné.)

A polémia, amelyet szerkesztőtársaival folytatott a költő, versmagyarázatként persze rejtett és legitim polémia. Finom jelzés. Ez fontos momentum, mert József Attila ekkor még nem akarta szakításig élezni az ellentéteket, jöllehet szerkesztőként ekkor már egyre inkább háttérbe szorult (vö. Lengyel 2021). És egyre inkább „csak” a lap vezető költője, irodalmi szimbóluma lett, és nem világnézeti irányítója.

A vers egyes soraihoz az interjúban József Attila magyarázatokat is fűzött – az irodalomtörténet-írás erre szokott figyelni. Nem alaptalanul, persze. Jól hasznosítható gondo-

lati anyag ez, élni kell vele. Az anyag rekapitulálása azonban itt és most fölösleges. Itt elegendő annyit leszögezni, ezek a magyarázatok egy észjárásnak is beszédes dokumentumai. És ugyanakkor, egy másik síkon, a költő jelentésképző eljárásaiba is belevilágítanak. Azaz, afféle szerzői útbaigazító, figyelmeztető jelzések az olvasóknak, mire is kell figyelniük olvasás közben.

*

Molnár Tibor, jó érzékkel, a továbbiakban is a költészetről beszéltette a költőt. Teljesen irányítani azonban nem tudta a beszélgetést. A jelek szerint elsősorban *A Dunánálról*, illetve az úgynevezett programköltészetről szerette volna hallani József Attila részletes véleményét, ő azonban nem a már megoldott feladról akart beszélni, hanem arról, ami éppen foglalkoztatta. A programköltészetről szólva így gyorsan új témára tért át. S „váratlanul” (valójában metamorfózisában jól megalapozott módon) egy angol botránykönyv, a *Lady Chatterley szeretője* értelmezésére ugrott át. A regény, ismeretes, a szexualitás „új”, nyíltabb tematizálásával kavart botrányt. Nem tudjuk, József Attila olvasta-e egyáltalán a könyvet, vagy csak hallott róla; mindenesetre a könyv alkalmat kínált neki az eufemizáló beszédmód kritikájára. Ez a *Szabad-ötletek jegyzéke* ismeretében már nem teljesen meglepő, írásos önanalízisében ugyanis József Attila maga is az új beszédmódot vezette be. (Olvasóit persze ezzel még sok évtizeddel később is meghökkentette, zavarba hozta.) Az interjúban az új beszédmódot természetesen nem demonstrálta, de egy-két elméletileg is fontos észrevételt tett. És nemcsak azt teszi szóvá, hogy a szexualitásról szólva az egyébként forradalmár Petőfi is beleragadt a konvencióba (ami tárgyilag helytálló észrevétel), de azt is kimondja: a szexualitásról való autentikus beszéd nehezebb feladat és nagyobb bátorságot igényel, mint „bátor” politikai verset írni. Ez a *Szabad-ötletek jegyzéke* után logikus felismerésének tetszik, de ez nem valami trágársági program meghirdetése. Ez a *valóságészlelés és -kifejezés* rejtve maradt, elfedett, vagy éppen meghamisított dimenzióival való szembenézés programja. A problémával ő maga is birkózott, jóllehet ennek nyomai csak áttételesen érhetőek tetten verseiben – elméleti írásai viszont voltaképpen erről szólnak. A töredékekben fönnyaradt, befejezetlen *Hegel – Marx – Freud* e problémákör elméleti leírásaként is értelmezhető és érthető meg. És a „lét mint természet” elv értelmezésére törekedett.

Az interjú „Lady Chatterley-epizódja” így kódolt, ám nyilvános jelzése az érzelmi-kognitív átalakulás irányának. A *léttorzulás*, a *lét mint természet* válik innentől elsődleges alkotói problémájává. Politikai jelzésekből (a náciizmus és a sztálinizmus erkölcsi és értelmialakító fejleményeiből) indult el kritikai eszmélkedése, de 1936-ra már olyan mélységekbe hatolt le az analízissel, amelyekben a „politika” már csak másodlagos, efemer szféraként volt értelmezhető.

*

Az interjú, főleg Molnár Tibor kérdései és kommentárjai révén, megjeleníti József Attila román versfordításait, és, ismételten, *A Dunánál* is. Ez a rész azonban már igazában csak a recepció értelmezési keretét formálta, József Attila addigra elmondta, amit el akart mondani. Már csak a szálak elvarrása volt hátra. Molnár Bokor Lászlóhoz írott későbbi emlékező leveléből tudjuk (KJA 1987. I, 822.), a költő kifizette az este során fogyasztott söröket. És aztán elköszöntek egymástól, s a költő távolodó alakját az esti fények aurájában az interjú zárása örökíti meg: „A tér fényben úszik. A költő, aki a falvak bánatát, fájaldalmát, a külvárosok sötéttségét oly páratlan erővel tudja megteremteni, lassan eltűnik a nagyváros házsorai, szikrázó fényei között” (KJA 1987. I. 424.).

Véletlen újságírói találat-e ez, vagy félig-meddig tudatos szimbólumalkotó retorikai zárlat? – nem tudjuk. De akár ez, akár az, a föl villainó kép jelképes. A költő felgyorsuló metamorfózisának távlatos képe. Innen József Attila emberi lényé már csakugyan a „sem-mi” felé tartott, csak gondolatai fénylettek tovább.

Molnár Tibor érdeme, hogy ha hályogkovács módjára is, elkészítette ezt az interjút, és a költő átalakulását határhelyzetben tette láthatóvá.

JEGYZET. Molnár Tibor József Attila-interjúja a Bokor/Tverdota-féle szöveggyűjteményben is olvasható: *Kortársak József Attiláról. I. 1922–1937*. Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987. (A hivatkozásokban: KJA, 1987. I. plusz oldalszám.) A költő versei: József Attila *összes versei. I–III*. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 2005. (A hivatkozásokban: ÖV 2005. II. oldalszám.) Az önanalízis szövege: *Szabad-ötletek jegyzéke*. Közzéteszi Stoll Béla. Javított kiadás. Bp. 1997. (A hivatkozásokban: SZÖJ.) *Kalevala*. Ford: Vikár Béla. Bp. 1909. Az 1936. nyári átalakulásról: Lengyel András: A „szövetség” szétesése. József Attila és Szántó Judit együttélésének fölbomlása. *Irodalomismeret*, 2022. 1. sz. 65–77., lásd még: Tverdota György: József Attila, 1936. május. *Kortárs*, 1994. 7. sz. 78–84., Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája. 1930–1937*. Bp. 1998. – A Szép Szó belső viszonyairól: Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. Bp. 1982., Lengyel András: A Szép Szó „néger portása”. A József Attila–Fejtő-viszony alakulástörténetéhez. Kézirat, 2021, sajtó alatt; *Minerva baglya* (2022).

IHLET ÉS GONDOLKODÁS

József Attila művészetbölcseletének fenomenológiai gyökerei

József Attila gondolkodói jelentősége már régóta vitatott. Az álláspontok egyik véglete szerint József Attila outsider filozófus,¹ akinek tanulmányai nem tartalmaznak jelentős teljesítményt.² Mások viszont úgy vélekednek, hogy a költő filozófusként is jelentősnek tekinthető.³ József Attila maga is fontosnak tekintette gondolkodói tevékenységét, Vágó Mártának írt levelében például így ír: „[M]ert mit csináljak, ha költő voltom ellenére kényszerít a filozófia is?” (1928. nov. 16., József 1976: 246.). Fejtő Ferenc visszaemlékezésében kiemeli, hogy a költő „[s]enkire sem haragudott inkább, mint azokra, akik dilettáns kirándulásoknak minősítették elméleti kísérleteit, s csupán mint költőt voltak hajlandók elismerni” (Fejtő 2005: 6.).

Magam is úgy vélem, hogy a költő gondolati teljesítménye jelentős, önmagában is megállja a helyét; a rendelkezésre álló rövid idő és a rossz életkörülmények miatt azonban József Attila filozófiai elgondolásai befejezetlen kísérletekként maradtak ránk. Gondolati elevenség, önállóság és eredetiség jellemzi ezeket az írásokat, melyek jelentőségét az adja, hogy József Attila képes volt arra, hogy a sok, villámgyorsan magába szívott gondolati hatást⁴ a saját logikája mentén összerakja.

¹ Mannheim Károly véleménye itt hangsúlyosan jelenik meg, akinek – Vágó Márta levelei alapján – igen lesújtó véleménye volt a költőről: „Mannheim megérkezett és azt mondta, filozófiád lehetetlen tipikus autoididakta filozófálgatás, mellyel mindig újra felfedezik Amerikát” (1928. nov. 12., Vágó 1978: 409.).

² Lásd például Bodor Béla írását, melyben a következőket írja: „József Attila autentikus művei nem a tanulmánykísérletek, esztétikai, bölcséleti, politikai, társadalomtudományi és egyéb tárgyú feljegyzések, illetve ilyen munkák vázlatai, csírái, töredékei, hanem a zárt, befejezett és a maguk útjára engedett költemények” (Bodor 2003: 800.).

³ Lengyel András például így ír: „az értekező József Attila jelentőségét vallom, sőt, ki merem mondani, originális gondolkodóról van szó, aki kora legjelentősebb filozófiái törekvéseivel volt dialógusban s azon a területen, ahol a legothonosabban mozgott, azaz a műalkotásokról beszélve, elsőrangút produkált” (Lengyel 2005: 53., vö. még Lengyel 2018), Miklós Tamás Heideggerhez méri a költő teljesítményét (vö. Miklós 1988: 279–230.). Miklós Tamás könyve a József Attila-tanulmányok datálásának hibái és erőltetett preconcepciója miatt éles kritikákat kapott (Tverdota 1988, Horváth 1989); e viharos recepció miatt sajnós a könyv értékes gondolatai háttérbe szorultak (vö. ezzel kapcsolatban Lengyel 1989, Lengyel 2005: 71.). Szívós Mihály is nagy elismeréssel nyilatkozik a költő gondolkodói teljesítményéről (1995: 59.). Fehér M. István felveti a kérdést, hogy „vajon nem követelünk-e túl sokat egy fiatal költőtől, amikor Heidegger- és Gadamer-szerű úgymond »szakfilozófusokkal« állítjuk párhuzamba” (Fehér 2003: 121.). Hévízi Ottó szerint József Attila „[b]ölcséleti őstehetsége [...] a problémalátás élességében, a szemléletileg találékonny, szuverén és morálisan érzékeny, önfaggató kérdésésben” rejlett (Hévízi 2019: 436.).

⁴ József Attila széles körűen tájékozódott a filozófiában, Bartók György, Pauler Ákos, Hegel, Croce, Bergson, Marx, Freud, Reich, Jaspers, Husserl és Heidegger hatott elsősorban a gondolkodására. Tverdota György és Lengyel András tettek talán a legtöbbet azért, hogy feltárják e hatásösszefüggések labirintusát. Tverdota György rendkívüli részletességgel és alaposággal tárta föl József Attila forrásait, írásai nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak az értelmezésben (Tverdota 1995, Tverdota 2018). Lengyel András többek között olyan nyomokat és összefüggéseket tárt fel,

József Attila filozófiájának értelmezésekor kitüntetett jelentősége van a hatástörténeti mozzanatoknak, hiszen a költő intenzíven és gyorsan bedolgozta a saját gondolatvilágába az éppen megismert filozófiai nézeteket. Nem szabad ugyanakkor itt megállnunk, mivel József Attila szuverén módon építkezett a hozott elemekből. Ennek az építkezésnek megvolt a maga stílusa és szemléletmódja. A költő gondolatiságának értelmezése elképzelhetetlen anélkül, hogy ezt a szemléletmódot ne azonosítsuk, ezek filozófiai jegyeit ne vennénk figyelembe.

Vizsgálataim abból a hipotézisből indulnak ki, hogy *József Attila művészetbölcseletében a fenomenológiai-hermeneutikai szemlélet meghatározó szerepet játszik*. E szál hatástörténeti felderítése arra is rávilágíthat, hogy a költő művészetelmélete miért okoz evidens aha-élményt azok számára, akik jól ismerik Heidegger és Gadamer művészetfilozófiai elgondolásait. Miklós Tamás és Fehér M. István írásainak⁵ kiindulópontjában – meggyőződésem szerint – ez az evidens belátás rejtőzik, éppúgy, ahogy a jelen tanulmány megírásának hátterében is.

A vizsgálódás első részében a husserli-heideggeri fenomenológiai redukció gondolatának jelenlétét szeretném megmutatni a költő művészetéről alkotott elképzeléseinek szerző centrumában. A második részben a költői szó eredetének József Attila-i koncepcióját szeretném összefüggésbe hozni a *Lét és idő* beszéd- és nyelvfelfogásával. Mint látni fogjuk, mindkét esetben lényegi kapcsolatot lehet megmutatni, s e két kérdés a költő művészetfilozófiájának két talán legfontosabb témáját jelenti.

József Attila lehetséges találkozásai a fenomenológiával

József Attila a húszas évek végén már intenzíven foglalkozott filozófiával, lehetséges, hogy Pauler Ákos doktorandusza volt,⁶ franciául, németül és magyarul olvasott filozófiai írásokat, ugyanakkor elég nagy bizonytalanság van abban a tekintetben, hogy mikor mit olvasott valójában.⁷ József Attila nem lebecsülendő forrásai voltak azok a kávéházi, baráti társaságbeli beszélgetések, melyekben rendkívüli intenzitással vett részt. Vágó Márta, akit a mai kutatók megbízható tanúnak tekintenek,⁸ érzékletes és részletes leírásokkal szolgál e beszélgetések némelyikéről.⁹ Sajnos nem tekinthetjük egyértelmű bázisnak azokat a neveket, melyeket a költő maga említ az írásaiban, mert azokat sem említi, akikről teljes bizonyossággal tudjuk, hogy ismerte, olvasta őket, és akik erős hatást gyakoroltak rá, lásd például Pauler Ákos nevét.¹⁰

---

melyek József Attila egzisztencialista, fenomenológiai tudásháttérére különösen érdekes fényt vetnek (Lengyel 1995).

⁵ Fehér M. István például így ír: „József Attila e töredékeiben a filozófia XX. századi hermeneutikai fordulatának teljességgel középponti belátásai villannak fel [...]” (Fehér 2003: 45.). Lásd még Miklós 1988.

⁶ Lengyel András a következőképpen ír erről: „tudható az is, hogy a Vágó Márta szerelem idején, fölőni igyekeztén a lány környezetének kulturális színvonalához, erősen tanult, alapvizsgáját is le akarta tenni, s ezzel az akkori szabályok szerint már lehetővé vált volna a doktorálása – a középiskolai tanári oklevél megszerzése nélkül is” (Lengyel 2008: 148.). „Hogy végül nem doktorált le, annak »csak« magánéleti okai voltak, a költőt a Vágó Márta-szerelem traumatizáló alakulástörténete kibillentette élete kereteiből, s nem mellékesen szakmai, tanulmányi terveit is felborította” (Lengyel 2018: 1244.).

⁷ „Értekezéseiben ritkán idéz, forrásait csak hézagosan jelöli meg” (Tverdota 1987: 10.).

⁸ Lengyel 2008: 150., Tverdota 2008: 224.

⁹ Vágó 1978: 62–79.

¹⁰ Pauler-hatásáról és nevének nem/alig említéséről Tverdota György így ír: „Közvetett módon, szövegpárhuzamokkal egyértelműen bizonyítani tudtam a pauleri filozófia ihlető jelenlétét Jó-

E tanulmányban József Attila művészetbölcseleti írásaira koncentrálunk; ezeken belül megkülönböztethetjük azt az 1928–29-ben létrehozott szövegegyüttest, melyet a filológiai kutatások alapján *Ihlet és nemzet. A művészet metafizikája* cím alá sorolhatunk be.¹¹ Ezen írások – József Attila kézírásának jellegzetes változásaira és különböző írógépeinek használati idejére támaszkodó – datálását Tverdota György végezte el: „1928 nyarán, őszén készült, és a költő legkésőbb 1929 első hónapjában fejezte be a rajta végzett munkálatokat. Az egyes fogalmazványok egy meghatározott gondolatmenet kialakítása során keletkezett szövegváltozatok” (Tverdota 1995: 34.).¹² Lengyel András fogalmazta meg a feltevést, hogy ezek az írások a tervezett doktori disszertáció előmunkálatai lehettek (Lengyel 2008: 148.).

A másik szövegegyüttes a költő „Irodalom és szocializmus” címmel tartott előadásához és az abból kinövő tanulmánytervezethez kapcsolódik. Ezek az írások már József Attila marxista fordulata után születtek a harmincas évek elején.¹³ A megváltozott filozófiai háttér mellett jó néhány gondolat továbbra is jelen van a költő művészetértelmezésében. Interpretációnkban azokra a mozzanatokra fogunk elsősorban koncentrálni, melyek már az 1928/29-es *A művészet metafizikájában* is jelen voltak.

Ami a fenomenológiát illeti, annyit biztosan tudunk, hogy József Attila a húszas évek végén tudomással bírt a fenomenológiai módszerről, egyik 1928 nyarán/őszén megfogalmazott írásában meg is nevezi Husserl-t és az ideatio fogalmát,¹⁴ s Vágó Márta érzékeltes leírása alapján is tudomással bírunk azokról az eszmecserékről, melyeket a Kecskeméti fivérekkel folytatott a költő a fenomenológiai epoché természetéről.¹⁵

Husserl neve és a fenomenológia tehát előkerül már a húszas évek végén József Attila szövegeiben és Vágó Márta visszaemlékezésében, Heideggeré viszont Vágó Mártánál csak egy későbbi kávéházi beszélgetés leírása kapcsán szerepel,¹⁶ s a neve nem maradt fenn a költő íásaiban. Ennek ellenére a ’28–29-es írásokkal kapcsolatban is felmerült a Heidegger-hatás lehetősége.¹⁷ Lengyel András több írásában is felvetette, hogy József Attilához már 1928-ban eljuthatott Heidegger híre és a *Sein und Zeit* maga. Lengyel hangsúlyozza, hogy „[k]onkrét pozitív adatunk [...] nincs arra, hogy 1928–29-ben József Attila

---

zsef Attila értekező prózájában, de továbbra is nagyon zavart, hogy a költő soha sehol nem írta le a magyar filozófus nevét. Mígnem az újonnan előkerült anyagban találtam egy feljegyzést Pauler *Aristoteles* című könyvecskéjéről” (Tverdota 2008: 225.).

¹¹ Tverdota 2008: 224., Veres 2018: 53.

¹² Ebben az időszakban a költő kritikákat, műbírálókat is írt, melyekben művészetbölcseletének bizonyos elemeit is kifejtette, a legfontosabb ilyen írások az „Ady vízió”, „Az Istenek halnak, az Ember él” és a „Magyar Mű és Labanc Szemle” (*JATC*: 151–170., 215–236., 237–255.).

¹³ A *JAÖTC* szerkesztői az írások születését 1930. szeptember–októberre teszik (*JAÖTC*: 209. skk.).

¹⁴ „Szemléleten természetesen intuitio értendő. Lényegszemléletnek neveztünk szükségtelen, hiszen mindig és mindenkor lényegeket szemlélünk. E szemlélet Husserl phaenomenológiájának ideatio fogalmától sem különbözik másban, minthogy ez utóbbi ésszel feldolgozott szemlélet, tehát a tudomány számára hozzá nem férhető egyedi lényegeket szemlélete helyén a tárgynak a tárgyak egységiségétől megfosztott, azaz nem valóságos, hanem eszmei szemléletét jelenti” (*JATC*: 79.).

¹⁵ Vágó 1978: 63. skk., később részletesen foglalkozunk e beszélgetéssel.

¹⁶ „Sok évvel később a Belvárosi Kávéházban beszélgettünk megint négyesben. Ezúttal Heidegger-ről volt szó, aki szerint a félelmi érzéseken, a szorongáson keresztül értjük meg, hogy mi a Semmi, és csak azon keresztül azt, hogy mi a Valami” (Vágó 1978: 75.).

¹⁷ Más kérdés, hogy található-e párhuzamok ezen írások és Heidegger, illetve Gadamer filozófiája között. Fehér M. István kismonográfiájában meggyőzően mutatja be ezeket a párhuzamokat (Fehér 2003), Fehér azonban nem feltételez hatásösszefüggést: „Heidegger *Lét és idője* 1927-ben megjelent ugyan, nincs tudomásom azonban arról, hogy esztétikai fogalmazványai papírra vetésének időszakában József Attila közvetlen vagy közvetett ismerhette volna, vagy hogy bármilyen lényegi hatást gyakorolt volna rá” (Fehér 2003: 145.).

olvasta volna Heidegger művét, sőt arra sem, hogy magáról Heideggerről tudott volna” (Lengyel 2005: 59.). Ennek ellenére Lengyel két úton is próbálja valószínűsíteni, hogy a költő mégiscsak olvasott valamennyit a *Sein und Zeit*ből, vagy legalábbis hallott róla szóló beszélgetéseket.

Az egyik út a filozófiai elemzése: figyeljen ugyanis arra, hogy ezekben az években az önlét fogalma fontos helyeken fordul elő József Attila teoretikus írásaiban. Lengyel meggyőzően próbálja megmutatni, hogy Heidegger *Selbstsein* fogalmából indult ki a költő, amikor például a következőket írja: „az egzisztenciába önlétén kívül önnemléte is belefér, de nemcsak hogy belefér, de ellentett tények nélkül nem is volna sem valóságos sem pedig elgondolt, hiszen az egzisztencia a szintézisek szintézise” (JATC: 103.). Feltűnő a párhuzam azzal, ahogy Heidegger a *Sein und Zeit* negyedik paragrafusában az egzisztencia fogalmát meghatározza: „Az ittlét mindig egzisztenciájából, önmagának abból a lehetőségből érti meg magát, hogy önmaga vagy ne önmaga legyen” (SZ: 12., magyarul: 28.).

A másik út pedig annak a lehetőségnek a feltárása, hogy miként találkozhatott József Attila a kötettel. „Heidegger műve, mint ismeretes, 1927 tavaszán jelent meg, példányai hamar Budapesten, sőt Pécsen is felbukkantak” (Lengyel 2005: 58.). A költő pedig Mannheimtól hallhatott Heideggerről és művéről. „Amikor ugyanis 1928 őszén Mannheim és József Attila Budapesten találkoztak, tudjuk, hogy filozófiáról is beszélgettek. Jaspersszel kapcsolatban vitájuk is támadt. Valószínű tehát, hogy ekkor a sikeres Mannheim másik ellenfeléről, a nagy hírű Heideggerről, s annak fő művéről, a *Lét és idő*ről is szó esett közöttük. Annyi mindenképpen bizonyos: a Vágó család és baráti köre, Mannheim révén, ekkoriban, 1928 őszén már értesült Heidegger művéről és ismerte Mannheimnek e művel szembeni vélekedését is” (uo. 67.).

A fenomenológiai redukció és József Attila művészetfelfogása

Az összefüggések megmutatása érdekében mindenekelőtt a fenomenológiai redukció értelmét szükséges röviden vázolni. Az Edmund Husserl nevéhez köthető módszertani eljárás a fenomenológiai gondolkodás legfőbb eleme. József Attila elsősorban Husserl, esetleg Heidegger elképzeléseiről hallhatott, olvashatott, emiatt a következőkben a redukció fogalmának olyan lényegre törő megfogalmazásából indulok ki, melyben Heidegger a husserli fogalomról éppúgy számot ad, mint a saját átértelmezéséről.

E meghatározás 1927-ben egy egyetemi előadáson hangzott el Freiburgban: „Husserl számára a fenomenológiai redukció [...] a fenomenológiai pillantás visszavezetésének módszere a dolgok és személyek világába beleélő ember természetes beállítódásától a transzcendentális tudati életre [...]. *Számunkra* a fenomenológiai redukció a fenomenológiai pillantás visszavezetése a létező bárhogyan meghatározott felfogásáról a létező létnek megértésére” (GA 24: 29., magyarul: 34.). E meghatározásról ebben a formában nyilvánvalóan nem lehetett tudomása a költőnek, de itt a fenomenológiai redukció olyan tömör értelmezésére van szükségünk, mely hasonló közvetítőkön keresztül eljuthatott a költőhöz.

A fenomenológiai redukció fő értelme tehát „a pillantás visszavezetése”; a kérdés már csak az, hogy *honnán* és *hová* történik ez a visszavezetés. A *honnán* nem más, mint az, ami tapasztalatunk számára közvetlenül adódik, Husserl kifejezésével a természetes beállítódásunk által fölfogott világ. A visszavezetés *hová*-ja pedig az az értelem, amely a közvetlenül adódó tapasztalat egységét, belső összefüggését konstituálja. A redukzív eljárást alkalmazó filozófus két fontos előfeltevéssel dolgozik.

1. Az, amit közvetlenül tapasztalunk, alkalmatlan arra, hogy bepillantást nyújtson a világunk belső értelmébe, sőt inkább eltakarja azt.

2. Ugyanakkor létezik ilyen belső értelem, amely a tapasztalat összefüggéseit konstitúálja, ennek a belső értelemnek a felmutatása a fenomenológia legfőbb feladata.

Husserl és Heidegger egyik legkiválóbb értelmezőjének, Klaus Heldnek a szavaival: „A természetes beállítottságban a világ mint univerzális horizont nem válik témává. A fenomenológia nem más, mint ennek az tematikusságnak a felfedezése. [...] Az univerzális horizont [...] szükségképpen feledésbe megy, mivel a tárgyi érdeklődés a különvilágokhoz béklyózza az intencionális tudatot. [...] Az epoché a régi tárgyi érdeklődést így csak újjal cseréli föl. A természetes beállítottságban bennünket érdeklő tárgyak helyére új tárgy lép: »a világ mint univerzális horizont«” (Held 1991: 61.). Vagyis a fenomenológia célja az ember szemléletét kiragadni a természetes beállítódásból, mely az egyes tárgyakra, témákra koncentrálna, s eljuttatni azt a világhoz mint univerzális horizonthoz.

A fenomenológiai redukció e fogalmának perspektívájából nézzük most Vágó Márta leírását Kecskeméti Pál és József Attila beszélgetéséről: „Pali szerint a *fenomenológiában* mutatkozik meg elsősorban ugyanaz a törekvés, ami a görög bölcsek epoché gyakorlásában megnyilvánult. Erre nagy vita indult meg, Attila is, Gyuri is hallottak, olvastak valamely keveset fenomenológiáról, a transzcendentális részét elvetették” (Vágó 1978: 63.). Miután Kecskeméti Pál részletesen ismertette Husserl fenomenológiáját, különös tekintettel a zárójelbe tételre és a redukcióra, szóba került a költészet is. „Pali szerint a költői intuíciónak az a fajtája, melyet Attila „űz”, nem hasonlítható az intencionált és egy bizonyos határolt („bracketed”) tudományos lényegszemlélethez. Attila, a meglepő gondolatársítások és sűrítések akkor még kezdő mestere, most már hevesen vitatkozott. – Lehet – mondta Pali –, hogy új, lényeges összefüggéseket villantasz fel, de az más. Ne keverj össze dolgokat – fűzte hozzá ingerülten. – Az ember redukál is, tágít is – mondta Attila [...] miért ne lehetne kis és nagy távlatban szemlélt dolgokat összekeverni, összekapcsolni?” (Vágó 1978: 64. sk.)¹⁸

Vajon joggal állította-e József Attila, hogy a fenomenológiai redukció és a költői ihlet rokonítható?

József Attila művészetbölcseletének középponti kategóriájává tette az ihlet fogalmát, de kit tekint a költő az ihlet alanyának? E tekintetben éles határvonalat húzhatunk a marxista-kommunista fordulat előtti, 1928–29-es szövegek és az 1930 őszen született az „Irodalom és szocializmus” című előadás és tanulmánytervezet között. Míg az 1928–29-es írásokban, ezentúl *A művészet metafizikájában* az ihlet alanya az egzisztencia,¹⁹ addig az „Irodalom és szocializmus” szövegeiben már kollektív alanyiságról beszélhetünk.²⁰ Ahogy az egész értelmezés során, *A művészet metafizikáját* vesszük kiinduló szövegnek.

József Attila Croce filozófiájára támaszkodva²¹ és attól elrugaszkodva²² az egzisztencia három fő szellemi, megismerő tevékenységét ismeri el: 1. az intuíciónak vagy szemléletnek, 2.

¹⁸ Jellemzőnek tekinthető az a mód, ahogy József Attila reagált a fenomenológiára, azonnal kreatív módon beemelte a saját gondolatai közé, s feltette a kérdést, hogy a költői tevékenységet nem lehet-e jobban megérteni a redukció bevonásával. „Az ember redukál is, tágít is” – mondja, vagyis a redukció és valamiféle szintézis egybekapcsolását látja bele a költői ihletbe.

¹⁹ Vö. *JATC*: 123–127.

²⁰ „Amit tehát versben írok le, annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell hogy legyen, annak társadalmi értelme van. Egyszóval a *művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi.*” (*JAÖTC*: 129.).

²¹ Croce hatásáról vö. például Tverdota 1995: 48–90., Fehér 2003: 99. skk., Miklós 1988: 248–257.

²² Az ihlet fogalmának bevonásával József Attila túl is lép Croce intuicionista esztétikáján. „A koncepció kidolgozása során, bármilyen erősen támaszkodott is egy sor kérdésben Benedetto Croce-éra, olyan új gondolati viszontagságokat támasztott ön maga számára az ihlet fogalmának az intuíciónak és a spekulációnak közé történt beékelése révén, melyekből csakis egy eredeti rendszer megalakításával kerülhetett ki győztesen” (Tverdota 1995: 71.).

a fogalmi megismerést és 3. a művészi alkotást, az ihletet.²³ Ezek közül a szemlélet passzív jellegű, míg a fogalmi, teoretikus megismerés és a művészi alkotás aktív természetű megismerési mód.²⁴ A költő úgy fogalmaz, hogy ezek hárman „maga az egzisztencia”, vagyis alapvető létmódokról beszélhetünk: az emberi egzisztencia²⁵ ezeken a módokon egzisztál.

Az egzisztencia dinamikus struktúra, amely szintézisek révén fejlődik, gazdagodik, például „a gondolkodók az igaz lényeket keresik és állítják, azaz minőségileg gazdagabbá teszik az egzisztenciát azáltal, hogy szintézishez juttatják és e szintézissel alapot nyújtanak arra, hogy az egzisztencia sajátos bontó tevékenysége növelje magát az egzisztenciát az újabb, teljesebb szintézisig” (JATC: 84.).²⁶ A szintetizáló tevékenység következtében az egzisztencia létebe nemcsak önléte, hanem önnemléte is beletartozik (vö. JATC: 103.). Az egzisztencia túlnyúlik önmagán, önnemléte is hozzá tartozik, vagyis az egzisztencia kitett az önelvesztésnek, s ebben a labilis helyzetében újabb és újabb integrációkra, szintézisekre van szüksége ahhoz, hogy egzisztenciaként tovább létezhesen.

Az egzisztenciát még egy – József Attila metafizikája szempontjából kulcsfontosságú – mozzanat jellemzi: „Ha pedig végiggondoljuk, hogy a gondolat és a szemlélet egyként az egész egzisztenciát jelentik, habár más és más formában, úgy azt látjuk, hogy világhiány van az egzisztenciában, amely világhiány a legcsekélyebb gondját sem okozza a valóságelemekkel kielégülő intuíciónak, de a fogalomnak sem, hiszen a fogalom megelőlszik annyival, hogy számára világ mint viszony álljon fel” (JATC: 125.).

Hogy a világhiány fogalmát értelmezhesük, először József Attila világ-fogalmát kell tisztáznunk. Ugyanebben a fejezetben, az úgynevezett hosszú fogalmazvány utolsó, „Ihlet és világhiány” címet viselő részében így ír a világról: „a világ a valóság különös lényegeinek egyetemes lényege” (JATC: 124.). E megfogalmazás értelmezésekor a más helyeken használt világegész fogalmát is tekintetbe kell vennünk.²⁷ Ezek alapján világos, hogy a költő megkülönbözteti a valóságelemek sokaságát és e valóságelemek lényegeit, értelemait összekapcsoló összefüggést. E megkülönböztetés a fenomenológiában bevett gyakorlat, Heidegger a *Lét és időben* megkülönbözteti a világot mint „a létezők összességét” (SZ: 64., magyarul: 84.) a saját világfogalmától, melyet „a világiság ontológiai-egzisztenciális fogalmá”-nak nevez (SZ: 65., magyarul: 85.), amely az egyes létezők *értelmeinek összefüggését* jelenti.

A világ mint „a valóság különös lényegeinek egyetemes lényege” József Attilánál közvetlenül nem hozzáférhető az egzisztencia számára. A szemlélet számára azért nem, mert az egyes tárgyak szemlélete mintegy eltakarja előlünk a mögötte rejlő értelmet, és a fogalmi megismerést se tartja alkalmasnak arra, hogy e rejtőzködő világösszefüggést megragadja. Amint írja: „a fogalom mindig viszonyt jelöl, a világ mint olyan nincs a gondolat, a fogalom számára sem, a fogalom számára a világ mint viszony van” (JATC: 124.).

A világhiány az egzisztencia osztályrésze és tapasztalata, és azt jelenti, hogy az egzisztencia nélküli és ugyanakkor szomjazza a *végső értelmeket* a létezéséhez. A szemléleti valóságról lepattan ez a fajta törekvése,²⁸ a fogalmi redukzív gondolkodás inkább csak az egyes

²³ „Az egzisztenciában tehát nem mint eddig gondoltuk, két, hanem három szellemiség van: a szemlélet, a gondolat és az ihlet” (JATC: 123. sk.). „Azt állítjuk, hogy a szemléleten s a gondolaton kívül a megismerésnek egy harmadik módja is megadatott számunkra és ez a művészi megismerés, melyet ihletnek nevezhetünk” (JATC: 37.).

²⁴ „[A] fogalom és ihlet cselekvőségek, a szemlélet történet, ahol a fogalom, az ihlet és a szemlélet maga az egzisztencia, illetőleg annak három alakja” (JATC: 123.).

²⁵ Az egzisztenciafogalom előtérbe kerüléséről és jelentőségéről lásd Németh G. 1982: 24. skk., Lengyel 2005: 31–52.

²⁶ Hasonló gondolatot fejteget a költő 1928. dec. 15-én kelt levelében Vágó Mártának önmagára vonatkoztatottan (Vágó 1978: 185.).

²⁷ Vö. JATC: 217, JAÖTC: 111. skk.

²⁸ Az „Irodalom és szocializmus” megfogalmazásában: „Szemléletünk számára csak a világegész mozzanatai adottak – a mozzanatok elnyelik szemléletünk elől az egészet, melyet azonban éppen

lényegeket tárja fel számára, így kielégületlenül hagyja a törekvését, hogy a világot mint egészet megragadhasa.²⁹ Az egzisztencia fogalmának eltűnésével a világhiány fogalma is eltűnik, az ihlet alanya kollektív természetűvé válik, a nemzet és a társadalom lép be ilyen kollektívumként, jól tükrözve a költő politikai helykeresését.

Az ihlet, vagyis az a szellemiség, mely műalkotásokat hoz létre, az e világhiányból származó értelemzomját próbálja meg kielégíteni azzal, hogy olyan szemléleti egészet konstruál, amely a világegész értelmét jeleníti meg. E konstrukció első lépése, hogy az ihlet anyagot keres magának, kiválaszt egy valóságelemet, melyet értelmi egészszé növeszt. „Az ihlet tehát megragad egy valóságelemet, a többiek elé teszi és ezzel az egyetlen valóságelemmel eltakarja az egész valóságot az egzisztencia elől, mint a teli hold a napot a szemünk elől: az ihlet a világ valóságának teljes fogyatkozása” (JATC: 91.).

A konstrukció tehát tartalmaz egy redukciós lépést is, melyet a költő párhuzamba állít a fogalom létrehozásában működő redukcióval: „a fogalom: elvonás. Ha ez helyes, úgy nem tudunk különbséget tenni ihlet és fogalom között, legalábbis ezen az úton nem, hiszen ha a ki nem mondott fogalom elvonás, úgy a művészet előtti ihlet is az” (JATC: 99.). A fogalom mint lényegmegragadás a valóságot redukálja, eltünteti a maga esetleges mi-voltában,³⁰ az ihlet is eltünteti a valóság túlnyomó részét, amennyiben kiválaszt egy valóságelemet, s azzal eltakarja, redukálja az összes többit.

A művészi redukció azonban szelídebb, mint a fogalmi. „Az ihlet nem áll szemben a valósággal, hanem maga mögé kényszeríti azt és mint teljesvalóságnyivá nőtt valóságelem a többi meg nem nőtt valóságelemet elfödi, eltakarja, mint kotlóstyúk a csibéit” (JATC: 105.). A redukció után is megmarad a művészi ténykedés a valóság talaján, s a kiválasztott valóságelemet formálja át oly módon, hogy a világ értelmi összefüggése szemléletileg befogadhatóvá váljon. Az ihlet határolt végtelent hoz létre,³¹ a szemléletileg megjelenített értelem-összefüggések zárt egészszé illesztésével. Például az idővel kapcsolatban így fogalmaz József Attila: „Az ihlet nem semmisíti meg az időt, hanem megszelidíti, értelmes végtelenséget alkot” (JATC: 106.).

A Kecskeméti testvérekkel folytatott vita most pontosabban értelmezhető. A fenomenológiai redukció és a költői ihlet lehetséges kapcsolatáról mondta akkor József Attila: „Az ember redukál is, tágít is – mondta Attila [...] miért ne lehetne kis és nagy távlatban szemlélt dolgokat összekeverni, összekapcsolni?” (Vágó 1978: 65.) A redukció, a zárójelbe tétel a világ maradék részére vonatkozik, sőt a felhasznált valóságelem hétköznapi léte is zárójelbe kerül. Viszont ezzel nincs vége a folyamatnak, hiszen e valóságelemet mű-egészszé tágítja az alkotó, s ezzel szükségszerűen kapcsolódik össze a kis távlatban személt valósággrész a műbe zárt értelemegészszel.

Az „Irodalom és szocializmus”-ban így fogalmaz a költő: „a világegész azonban nem szemléleti. Tehát azt tételezem, hogy a művészet nem más, mint a nem szemléleti végső világegész helyébe való teremtése egy végső szemléleti egésznek” (JAÖCT: 141.). E tanulmányban és előadásban még nagyobb hangsúlyt kap az, hogy a műalkotás értelemegészként működik a maga szemléletes formájában. „A műalkotás nemcsak szemléleti helyettese a

---

a mozzanatok alapján értelmünk állít” (JAÖCT: 141.).

²⁹ A költő a világegész filozófiai megragadását természetesen nem zárja ki: „noha minden egyes dologban rábukkanunk a lélekre, a dolgok egyetemének lelke mégis elsikkad előlünk. Hiszen a dolgok egyetemét nem szemlélhetjük közvetlenül, mint teszem azt egy cseresznyefát, hanem legföljebb elmélkedhetünk róla” (JATC: 216.). A világegész gondolati elérésének mikéntje mindazonáltal József Attila számára nem volt égető kérdés, a művészet metafizikája számára a műalkotás által történő megragadás volt perdöntő.

³⁰ „[A] fogalom gyilkosság aminthogy meg is öli a valóságot, hogy örökséghez jusson az igazság” (JATC: 99. sk.).

³¹ „A fogalom időtlen örökkévalóságával szemben az ihlet határolt végtelenség” (JATC: 106.).

világnak, hanem egyben *értelmes világ is*” (JAÖCT: 143.). Emiatt mondja azt a költő, hogy „*a mű világának minden pontja archimédeszi pont*” (JAÖCT: 141. sk.). Ne felejtjük el, hogy a műalkotás e koncepció szerint megismerés, vagyis az igazságról szól, az a jó műalkotás, amely igaz. A műalkotás akkor és annyiban igaz, ha és amennyiben a mű szemléleti összefüggése az adott történeti világ értelmi összefüggését jelenti. A szemléletileg kiemelt pontok ennnyiben nem esetlegesek, az egyik már hozza a többit, csak akkor tudják az értelmeiket láthatóvá tenni.

Akár az egzisztenciáról, akár a nemzetről,³² akár a társadalomról³³ van szó, a műalkotás kulcsszerepe abban áll, hogy értelmet ad, szemléletileg megragadható módon képes egészesen értelmeiket közvetíteni, képes „az elrejtőző világegész” (JAÖTC: 145.) felmutatására. Annak ellenére, hogy világhiányról csak az egzisztencia vonatkozásában beszélt, úgy vélem, hogy a művészet jelentőségét mégiscsak ez adja József Attila számára: az értelemvesztés ellensúlyozásaként értette a művészetet. Végső értelmeik befogadása, elsajátítása nélkül nemcsak az egzisztencia, hanem a nemzet, illetve társadalom sem képes valódi életet élni.³⁴ Innen lehet érteni azt a sokat idézett mondatot, hogy „[n]em szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik szükséges, hogy vers írassék, különben *meggörcsülne a világ gyémánttengelye*” (JAÖTC: 125.).

A költői szó fenomenológiája

A költői szó József Attila-i elméletének – Tverdota György kutatásai szerint – sok lehetséges forrása van, Kosztolányi elgondolásaitól³⁵ kezdve Karl Vossler nyelvészeti iskoláján,³⁶ továbbá pszichoanalitikus etnológiai kutatásokon³⁷ keresztül gyermekkori élményekig.³⁸ A fenomenológia mint forrás sem Tverdótánál,³⁹ sem másnál nem merült fel legjobb tudomásom szerint. Pedig éppen ezt szeretném állítani: gyanúm szerint a *Lét és idő* nyelvfenomenológiai gondolatmenetei valamilyen módon eljuthattak a költőhöz a húszas évek végén,⁴⁰ más magyarázatot ugyanis nehezen tudok találni arra a mély strukturális hasonlóságra, amely József Attila elmélete és a beszéd és nyelv *Lét és idő*ben kifejtett fenomenológiája között áll fenn.⁴¹

Heidegger a hagyományos metafizikai gondolkodás kritikájaként a következőket írja: „A filozófiai vizsgálódás számára a logosz maga is létező, és az antik ontológia orientációjának megfelelően meglévő [ein Vorhandenes]. Mindenekelőtt meglévőkként, azaz dolgokként lelhető fel a szavak, valamint a szavak azon egymásutánja, melyben a logosz

³² „Itt leszögezhetjük és pontos és tiszta filozófiai tartalommal telíthetjük meg a nemzet fogalmát, mert a nemzet eszerint: közös ihlet” (JATC: 133.). „A nemzet közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs” (JATC: 170.)

³³ Vö. JAÖCT: 109. 129., 368.

³⁴ Érdemes hosszabban idézni a költő Babits-tanulmányából: „A képzelet addig csapongott kép után a képtelenségben, míg meg nem teremtette a mithoszokat. A lélek pedig e legnagyobb szükség okából átlényegül ihletté, amely a szemlélhetetlen világegész helyébe szemlélhető műegészet alkot. *Műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélünk*” (JATC: 217.).

³⁵ Tverdota 1986: 176. skk.

³⁶ Tverdota 1986:184. skk.,

³⁷ Tverdota 1992: 419.

³⁸ Tverdota 1992: 411. skk.

³⁹ Tverdota inkább erősen szkeptikus Heidegger hatásával kapcsolatban (vö. Tverdota 2006: 1250.).

⁴⁰ Ha nem is olvasta a könyvet, különösen az egészet, még könnyen elképzelhető, hogy főbb gondolatairól a Kecskeméti testvérek beszámoltak neki.

⁴¹ A Lengyel András által kidolgozott – korábban már ismertetett – párhuzamok is ezt a feltételezést erősítik.

kifejeződik” (SZ: 159., magyarul: 189.).⁴² A „meglevő szó”, amely a mindennapi szóhasználatban és gondolkodásban is meghatározó szerepet játszik. A nivellált hétköznapi gondolkodás a nyilvános értelmezettségek (öffentliche Ausgelegtheit) szintjén mozog, itt a szavak már nem rendelkeznek az eredeti megnevező erejükkel, egyfajta páncélként rögzítik a hétköznapi gondolkodást.

Heidegger célja a meglevő szavak és nyelv mögött rejlő eredeti teljesítmény feltárása, s annak filozófiai és egzisztenciális mozgósítása. E stratégia részeként megkülönbözteti a beszédet és a nyelvet, s abból indul ki, hogy a beszéd (Rede) eredetibb, mint a nyelv (Sprache). A létrejöttet, a nyelvet annak létrejöttéből, abból az egzisztenciális történelemből próbálja megérteni, amely révén az emberi ittlét nyelvileg artikulálja magát.⁴³ A nyelv az emberi tapasztalat artikulációját konzerválja, s ennyiben a nyelv az eredeti aktivitáshoz képest levezetett jellegű. A nyelv létmódjában benne rejlik a torzulás lehetősége. Például a filozófia nyelve is a tapasztalat olyan korábbi korokban érvényes artikulációit megőrizheti, amely a jelenben sokszor inkább akadályozza, mintsem segíti az eredeti filozófiai gondolkodást.

„A beszéd az ittlét érthetőségének artikulációja [...]. A világban-való-lét hangolt érthetősége beszédként nyilatkozik meg. Az érthetőség jelentésegesze szóhoz jut (kommt zu Wort). A jelentések szavakban öltenek testet. Nem pedig szódolgokat látjuk el jelentéssel” (SZ: 161., magyarul: 191. sk.). A szó az eredeti beszédben még nem válik dologgá, hanem mintegy keletkezésben van, úgy képes az emberi létezés érthetőségét szóhoz juttatni, kimondani. A beszédnek ennyiben „együttal önkimondás jellege van. Amikor az ittlét beszél, kimondja magát [...]” E szókeresés, szótalálás, szóhoz juttatás az egzisztencia legmélyebb ügye, hiszen ezáltal tudja magát megfogalmazni, az általa megértett világot maga számára artikulálni. Heidegger a költészet eredetét is itt véli megtalálni. A *Lét és időben* még csak egy mondatban jelzi azt az irányt, melyet később⁴⁴ be fog járni: „az egzisztencia feltárása a »költői« beszéd saját céljává (eigenes Ziel der »dichtenden« Rede) válhat” (SZ: 162., magyarul: 193.). *A költői beszéd Heidegger értelmezésében a keletkező szó eredetiségével tárja föl az egzisztencia belső világát.*

Mint jól ismert, József Attila is különbséget tesz a keletkező és a meglevő szó között. Csak a keletkező szót tartja műalkotásnak, míg a meglevőt nem. Érdemes itt a költőt hosszabban idéznünk: „a szó önmagában is műalkotás, hiszen a szó a műalkotás legkisebb eleme. Másfelől azonban a szó szemlélet, a műalkotás pedig fejtegetéseink szerint nem az. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a szó tulajdonképpen csak mint *használt szó*, tehát mint

⁴² Az „ein Vorhandenes” kifejezésre a magyar Heidegger-fordítások és a szakirodalom két kifejezést is használ: a kéznéllevő és a meglévő. Magam részéről a meglévő kifejezést használom, s ha a feltételezésem helytálló, akkor József Attila (vagy Kecskeméti Pál) is így fordította a német kifejezést, amikor a meglévő szó kifejezést használta.

⁴³ Heidegger egyik értelmezője, von Herrmann így fogalmazza ezt meg: „»Nyelv« a megszólaltatás (Verlautbarung) terminológiai megnevezése. »Beszéd« a megszólaltatott nyelv egzisztenciális lényege, amelyből a megszólaltatott nyelvet meg kell ragadni” (Herrmann 1985: 100.).

⁴⁴ Például *A műalkotás eredetében* (1936) Heidegger így ír: „a nyelv elsőként nevezi meg a létezőt, csak a megnevezés juttathatja szóhoz és jelenítheti meg azt. [...] A kivetítő mondás költészet: a világ és a föld mondása [...]. A mindenkori nyelv ama mondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa [...]. Maga a nyelv lényegi értelemben költészet” (GA 5: 61. sk., magyarul: 58.). Figyelemre méltó, hogy amikor Heidegger kibontja a *Lét és időben* csak jelzett irányt, milyen mértékben rokon gondolatokat fejt ki, mint József Attila pár évvel korábban. Miklós Tamás írja a már hivatkozott könyvében: „József Attila harmincas évek első felében kierielt művészet-metafizikája és Heidegger 35–36-os előadásaiból írt *A műalkotás eredete* c. híres esszéje között szembeötlően erős gondolati párhuzamok adódnak” (Miklós 1988: 279.). Az irodalomtörténetesek cáfolták Miklós Tamás kronológiáját és ezzel József Attilának azt a gondolkodói fejlődéstörténetét is, melyet Miklós e kronológiára épített, viszont a mély gondolati párhuzam ettől függetlenül fennáll, s magyarázatot igényel.

meglevő szó szemlélet. [...] ha a szó műalkotás, a használt, meglevő szó pedig nem az, akkor nyilvánvaló, hogy a *nem meglevő szó műalkotás*. Minthogy pedig kifejezésünk szerint nem meglevőről és mégis szóról beszéltünk – a *keletkező* szót kell értenünk rajta. Vagyis a szó a *használatban szemlélet, keletkezésében pedig műalkotás*. Így a szó a *műalkotásban saját keletkezésének szerepét játssza*” (JAÖTC: 144. sk.).

Nem túlzás azt állítani, hogy József Attila elgondolása rendkívüli hasonlóságot mutat a *Lét és időben* kifejtett koncepcióval. A költő az „Ady vízióban” is hangsúlyozza, hogy „a költemény nem intuíció, minden használt szó pedig az, nyilvánvaló, hogy a szó keletkezésakor volt költemény. [...] A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza mint esetleg a zsák, nem más, mint neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe foglal: *névvárázs*” (JATC: 166–168.). A használt vagy meglevő szó a közösségi használat révén nivellált jelentések hordozója, alkalmatlan arra, hogy az eredeti értelmeket közvetítse. A költői erőfeszítés abban áll, hogy a szavak eredeti erejét visszaadja, keletkezésükben láttassa e szavakat, s ezáltal a dolgok mögött rejlő világégszt szólaltassa meg. Heidegger a filozófiának tulajdonít ezzel párhuzamos szerepet: „elvégre a filozófia feladata mégiscsak az, hogy a *legelemibb szavak erejét*, amelyekkel az ittlét kifejezi magát, megvédje attól, hogy a közönséges értelem az érthetlenségig nivellálja azokat, ami azután a maga részéről látszatproblémák forrásává lesz” (SZ: 220., magyarul: 256.).

*

József Attila gondolkodói alkatát, habitusát sok perspektívából lehet megközelíteni,⁴⁵ az egyik kérdés, hogy mennyire tekinthetjük eklektikusnak a gondolkodását, illetve van-e olyan rejtett vagy transzparens vezérszólam, amelynek mentén értelmesen rekonstruálható a költő egy-egy korszakának a gondolatvilága. A harmincas évek elejétől kezdődő és József Attila haláláig tartó időszakot a marxizmus és a freudizmus együttes hatása világosan átlátható módon határozza meg.⁴⁶ A kérdés viszont az, hogy az 1928–29-es időszakot, vagyis *A művészet metafizikája* megírásának néhány lázas évet meghatározza-e valamely filozófiai szemléletmód.

E kérdésre e tanulmány nem tud kész választ adni, viszont megpróbálja jelezni a válasz lehetséges irányát. A költő rendkívül széles palettáról gyűjtött be gondolatokat, fogalmakat, szemléletmódokat; ezekből az elemekből építette fel gondolati világát. Ez a szembetűnő eklektizmus eltéríthet bennünket attól, hogy József Attila művészetfilozófiájának rekonstrukciója során egységes értelmeket keressünk.⁴⁷ Úgy gondolom azonban, hogy ha megtaláljuk a megfelelő kérdésirányt, akkor esélye lehet az egységes értelemösszefüggéseket feltáró rekonstrukciónak. A fenomenológiai perspektíva esetleg képezhet egy ilyen vezérfonalat, melynek mentén a különböző helyről származó gondolatok megkapják a helyüket, illetve e művészetfilozófia belső feszültségei, ellentmondásai is láthatóbbá válhatnak.

E feltételezésemet a fenti vizsgálatokra alapozom, melyek szerint József Attila művészet-metafizikájának két legfontosabb mozzanata esetében mély, strukturális párhuzamot találtunk a fenomenológiával.

⁴⁵ Vö. például Lengyel 1995, Lengyel 2005: 31. skk., 53. skk., Lengyel 2018, Tverdota 1987: 9–27., Tverdota 2008, Tverdota 2018: 23., 26–29., Szívós 1995, Fehér 2003.

⁴⁶ A bőséges szakirodalomból lásd Tverdota 2018: 29–45., Lengyel 2005: 194–233., N. Horváth 2006: 126–155., Erős 1992. A költő marxista korszakának további tagolásáról lásd Veres 2018: 54. skk.

⁴⁷ Tverdota György nemrégiben meg is fogalmazta hiányérzetét József Attila gondolati munkássága átfogó értelmezésének elmaradása miatt: „az összképnek van egy tartománya, amely mindmáig ijesztően gyenge és kezdetleges, mivel hiányos és töredékes kidolgozottság állapotában stagnál. József Attila gondolkodói arcéle hiányzik a portréről” (Tverdota 2018: 23.).

1. A fenomenológiai redukció értelme igen szoros egyezést mutat a műalkotásokat létrehozó ihlettel, az egzisztencia egyik szellemiségével, megismerési módjával. Vágó Márta visszaemlékezése szerint maga József Attila állította, hogy az ihlet lényegi eleme rokonítható a fenomenológiai redukcióval.

2. A költői szó József Attila-i elmélete is meghökkenítő egyezést mutat a beszéd és nyelv heideggeri fenomenológiájával. A meglevő és keletkező szó közötti különbségtetés, a költői beszéd összekapcsolása a keletkező szó eredetiségével, megnevező erejével, olyan szoros egyezéseket jelentenek, melyeket tényleges hatásösszefüggés nélkül nehéz elképzelni.

Mivel ezek a strukturális hasonlóságok a József Attila-i művészetmetafizika gondolati alapköveit érintik, esély kínálkozhat arra, hogy a fenomenológiai-hermeneutikai szemléletmód e művészetfilozófia rekonstrukciójának szervező középpontjává váljon.

Irodalomjegyzék

- Bodor Béla 2003: „A bölcsélet költészete (József Attila rejtett 'metafizikájáról')” *Holmi* 15. évf. 6. sz., 785–804.
- Erős Ferenc 1992: „Freudomarxista” volt-e József Attila, in: „miért fáj ma is?” *Az ismeretlen József Attila*, Balassi Kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 259–293.
- Fehér M. István 2003: *József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája*, Kalligram, Pozsony
- Fejtő Ferenc 2005: *József Attila, az útnutató*, Papyrusz Book Könyvkiadó, Budapest
- Heidegger, Martin 1975: *Die Grundprobleme der Phänomenologie*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2001, magyarul: *A fenomenológia alapproblémái*, Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, (ford. Demkó Sándor) (röv.: GA 24)
- Heidegger, Martin 1993: *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen, magyarul: *Lét és idő*, Osiris, Budapest, 2001 (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István) (röv.: SZ)
- Heidegger, Martin 1977: *Holzwege*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, magyarul: *Rejtektutak*, Osiris, Budapest, 2006 (ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor) (röv.: GA 5)
- Held, Klaus 1991: A világ végtelensége és végeessége, *Utak és tévtutak*, szerk.: Fehér M. István, Atlantisz, Budapest, 59–72. (ford. Farkas János László)
- Herrmann, Friedrich-Wilhelm von 1985: *Subjekt und Dasein*, Klostermann, Frankfurt am Main
- Hévizi Ottó 2019: Az igazságról, amely „nincs és igaz”, *Jelenkor*, 62. évf. 4. sz., 431–444.
- Horváth Iván 1989: Írásban benyújtott hozzászólás Miklós Tamás kandidátusi értekezésének vitájához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 93. évf., 1–2., 113–117.
- József Attila *Válogatott levelezése*, (sajtó alá rendezte Fehér Erzsébet), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976
- József Attila *Tanulmányok és cikkek 1923–1930 Szövegek*, Közzéteszi Horváth Iván vezetésével Barta András, Golden Dániel, Hegedűs Orsolya, Kis Zsuzsanna, Serény Zsuzsanna, Osiris, Budapest 1995 (röv.: JATC)
- József Attila *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937 I–II.* (szerk. Tverdota György és Veres András), József Attila Társaság, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2018 (röv.: JAÖTC)
- Lengyel András 1989: Miklós Tamás: József Attila metafizikája. *Irodalomtörténet*, 1. sz., 175–183.
- Lengyel András 1995: Az „elrejtőzött világegész” keresése. József Attila gondolkodói alkatáról, *Forrás*, 4. sz., április, 53–77.

- Lengyel András 2005: „...gondja kél a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*, Tiszatáj, Szeged
- Lengyel András 2008: *József Attiláról. Életrajzi „aprólék”*, Bába Kiadó, Szeged
- Lengyel András 2018: „Az értekező József Attiláról”, *Jelenkor*, 61. évf. 11. sz., 1242–1258.
- Miklós Tamás 1988: *József Attila metafizikája*, Magvető Kiadó, Budapest
- Németh G. Béla 1982: *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Tankönyvkiadó, Budapest
- N. Horváth Béla 2006: *Egyéniség és valóság. Tanulmányok József Attiláról*, Nap Kiadó, Budapest
- Szívós Mihály 1995: Válság és eszmélet. József Attila filozófiai fejlődésének vázlata 1935. In: *„A Dunánál. Tanulmányok József Attiláról”* (szerk. Tasi József), Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 59–76.
- Tverdota György 1986: A születő szó és a használt szó, *Literatura* 1–2. sz., 174–198.
- Tverdota György 1987: *Ihlet és eszmélet. József Attila, a teremtő gondolkodás költője*, Gondolat, Budapest
- Tverdota György 1988: Dialektika vagy skolasztika? A gondolkodó József Attila Miklós Tamás görbetükrében, *Új Írás* 17. évf. 7. sz., 94–101.
- Tverdota György 1992: A névvarázs poétikája, *Helikon*, 3–4. sz., 410–420.
- Tverdota György 1995: *Magyarázatok, József Attila Tanulmányok és cikkek 1923–1930*, Osiris, Budapest
- Tverdota György 2006: „Ne gondolj a gondolddal” (Lengyel András: „gondja kél a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*), *Holmi*, 9. sz., 1248–1253.
- Tverdota György 2008: „K betűkkel szól keményen...”, *Irodalomtörténet*, 38/39. évf. 2. sz., 223–232.
- Tverdota György 2018: József Attila gondolkodástörténete 1930–1937, in: *JAÖTC*: 22–45.
- Vágó Márta 1978: *József Attila*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Veres András 2018: József Attila értekező életműve – recepciója tükrében, in: *JAÖTC*: 46–95.

A NÉMASÁG MI HELYETT?

Fehér Renátó: Torkolatcsönd

Vannak olyan költők, nem sokan, akik szívesen gondolkodnak, és érvényes, inspiráló válaszokat is adnak a költészet jelenkori kihívásairól, társadalmi szerepéről, a költő közönségen belüli felelősségéről, közélet és költészet kapcsolatáról, a forma és általában a nyelvhasználat előtt újratermelődő akadályokról. Még kevesebben vannak, akik mindezt versben teszik, tehát magáról a költészetről gondolkodnak a költészetükben. Nem csoda, hogy a többiek idegenkednek ettől, és ha egyáltalán, akkor inkább esszéikben, interjúkban osztják meg olvasóikkal az iménti kérdésekkel kapcsolatos gondolataikat, a verset pedig meghagyják az olyan hagyományosabb kérdéseknek, mint a fájdalom, a hiány, a trauma, a szabadság, a szerelem, a gyász. Van, aki szerint nem áll jól a versnek az okoskodás, a filozofálgatás, de vannak, elsősorban az avantgárd mozgalmakhoz kötődők, akik ennek épp az ellenkezőjét állítják. Előbbiek vannak többségben, főleg manapság.

Fehér Renátó úgy döntött, versben is beszélni fog a versről, de, szerencsére, hagyott helyet a hagyományos témáknak. A nem is annyira ars poétikus, mint inkább teoretikus költeményeket nem tartom sokra, de azt elismerem, hogy a szerző általában mélyen átgondolt tételeket próbált megverselni, komoly problémákkal dolgozott. Csakhogy ezeket a verseket mégsem olyan jó olvasni, mint az azokhoz mintegy mellékletként, sillabusz-ként készült interjúit, melyekben jobbnál jobb megfejtéseit adja a verseinek, sőt az egész kötetnek, ötletesebbnél ötletesebb fordulatokkal meséli el, mit szeretett volna a kötetben megmutatni, elmondani, illusztrálni. Maguk az interjúk nagyon hasznosak, Fehér érett mondatokban foglalja össze, amit saját művészetéről tud, körütekintően elemzi önmagát, és tesz értelmezési javaslatokat az olvasóknak. Ez teljesen természetes, mással is megtörtént már, az azonban aggasztó lenne, ha a kötetéről megjelent kritikák *kritika nélkül* vennék át, ismételnék el a szerző értelmezéseit, ahelyett, hogy a versek sikerültségéről, korlátairól vagy kudarcairól beszélnének. Mert mindegy, ki mit tudott, mindegy, ki mit akart, a kötetnek önmagában is meg kellene állnia. És még ha a teoretizáló versek nem is, a másik csoportba tartozók minden külön szerzői lábjegyzet nélkül is meggyőzők, olvasásra ajánlottak.

Kezdjük kivételesen a címmel: nagyon is indokoltan orientál a csend felé, hiszen a verseken belül visszatérő kérdés a beszéd és a hallgatás, a hang és a némaság viszonya. A címbeli összetett szó másik fele és maga az összetétel pedig még akkor is ráerősít erre, ha elsőre esetleg keresettnek, erőltetettnek tűnne. Hiszen a torkolatnak, pláne ha egy fegyver torkolatáról beszélünk, inkább zaja van, tehát itt legfeljebb a

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
80 oldal, 2499 Ft

lövés utáni gondolatnyi csend juthat eszünkbe, vészjósló csend, ami hamarosan újra elsülő puskákra utal (ahogy az egyik vers címe, Kertész Imre esszékötetének címét idézve utal is: „Torkolatnyi csönd, amíg a kivégzőosztag újratölt”, 31.), viszont a torkolatában tóvá szelődülő folyó nyugalma kapcsán a csendesség már nagyon is odaillő fogalom. Ha pedig a torkolat valaminek a végét jelenti, vagyis egy puskacsó, egy folyó, egy folyamat torkollik valamibe, és ott véget ér, akkor, különösen költészetet olvasva, a halálba torkolló életre is asszociálhatunk, és a szokatlan, Fehér előtt talán senki más által le nem írt címbeli szóösszetétel azonnal megtelik jelentéssel és szépséggel. Ráadásul sok vers, így a *(leirat helyett)*, a Fehér tájékozási pontjait is pontosan kijelölő Kántor Péter- és Térey János-nekrológok, vagy a kötet legjobb darabja, a tatárszentgyörgyi gyilkosságokról írt *[ki-be-tűz-he-tet-len]* is a halálról beszél, sőt utóbbi lövésekről is, vagyis a haláltematika a gyűjtemény egészét átjárja. De ha az egész felől pillantunk a címre, akár a 'torok' szó is illene a 'torkolat' helyére, hiszen a gyakrabban tematizálódó némaság, beszédképtelenség vagy beszédzavar valamiképp a torokhoz kötődik. Az már az elmélkedő versek tere, ahol azon gondolkodhatunk mi is, hogy vajon a költői ambíció miért nem torkollik végső soron a csöndbe, ha egyébként a költészetet érő kihívásokra a legadekvátabb válasz a némaság, az írás, a megszólalás teljes elutasítása lenne: némaság a hang helyett.

Nem véletlenül jut eszünkbe Tandori Dezső, nem véletlenül idéztem én is immár másodszer az egyik legismertebb versét, a *Koan III*-t. És akkor idézzük harmadszor is, most már teljes egészében: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?” Ahogy Tandorit, úgy Fehér Renátót is foglalkoztatja az elnémulás lehetősége, de őt nem pont a Tandorinál is legalább százszor feltűnő Rimbaud-féle jelentésben. Rimbaud tizenkilenc évesen abbahagyta, Fehér harminc körül jár ott, hogy el se kellene kezdeni. Megtehetjük talán, hogy, mint írja: „a hallgatást hangosítjuk fülsiketítővé” (*Függelék*, 17.), megtapasztalhatjuk, hogy „fülsiketítő a hallgatásunk” (*Philtrum VII*, 63.), de végső soron ez ugyanolyan romantikus elképzelés, mint amilyen romantikus az irodalomtörténetnek és egyes íróknak, költőknek Rimbaud-t emlegetnie. Hiszen kit érdekelne a költő hallgatása, ha még a beszéde is csak nagyon keveseket érdekel? A néma vers mint manifesztum csak egy magát túl komolyan vevő költő fejében fordulhat meg, például olyasvalakiében, aki eltemeti az íróniát *A Magyar Irónia Háza* című versében (37.), és aztán belefut az olyan didaktikus tételmondatokba, mint hogy „A csönd csak a hallás származéka / a zaj hiánya” (*Philtrum VII*, 63.).

Mennyivel plasztikusabb, költőibb ennél Tandori koanja, ahol a némaság ugyan a hang helyén van, de nem a hang helyett, mert a némaság és a hang, persze, csakis egymással kapcsolatban értelmezhető. De az a vers épp azért rendkívüli, mert nem éri be ennyivel, és végső soron megválaszolhatatlan, szédítő paradoxont tár elénk. Tandori is, ahogy aztán mostani követője, az elnémulás művészetfilozófiai problémáját veti fel, azt tudniillik, hogy a kor nyelvi és egzisztenciális problémáira a költészet feladása lenne-e az autentikus válasz. A probléma azonban itt is, ott is ugyanaz: a(z el)hallgatás önmagában is költői gesztus, azaz hiába választaná költőként a beszéd helyett bárki is a hallgatást, nyilván ez is 'vers', alkotás, művészi üzenet lenne. Tehát a Fehér-féle beszéd az elnémulás lehetséges tereiről némiképp öntetszelgő, hiszen aki valóban el akar némulni, az nem mond semmit, pláne nem az elnémulásról. A műalkotás mint lehetőség ugyanis zárt rendszer, amit jól mutat, hogy a nagy döntést meghozó Rimbaud költői alakjához is ugyanúgy hozzátartozik a folytatásról való lemondás (sőt!), mint a megírt versei. És ez még akkor is igaz, ha a költészetet már-már megtagadó mondatok ebben a kötetben is logikusak, tisztességesek és szükségszerűek, vagyis olyan döntések, melyek nemcsak esztétikai érvek mentén vizsgálhatók, hanem legalább annyira etikai problémaként is.

Számomra mégis érdekesebbek a hétköznapi élethelyzetekhez közelebbi, az egyes embereket jobban, közvetlenebbül érintő problémákhoz hozzászóló versek. Lehetnek

ezek a beszédzavarral kapcsolatosak is. Ezek első körben a fiziológiai, másodsorban a pszichológiai okok miatti zavarokat, illetve az ilyen zavarokkal élő embereket engedik szóhoz jutni. Az olyan zavarokra kell gondolnunk, mint a raccsolás, a selypítés, a dadogás, az afázia vagy a teljes némaság. Tudjuk, az elmúlt másfél évtized magyar irodalmában kifejezetten fontos kérdés, hogyan lehet hangot adni a társadalom periferiáján élőknek, az alárendelteknek, azoknak a csoportoknak és személyeknek, akik saját maguk nem tudják megfogalmazni és elmondani saját sorsukat, fájdalmukat, szégyenüket. A normától való eltérés, így a kisebb-nagyobb beszédhiba vagy fogyatékoság az alárendeltség egyik kategóriája, olyasmi, ami az elmúlt századokban nem is nagyon lehetett az irodalom tárgya. Pedig magától értetődő kérdés lenne, hogy, például, egy vak szerző vaksága hogyan hat az ő nyelvhasználatára, és ugyanígy: egy beszédzavarral élő, esetleg süket vagy süketnéma szerző nyelvhasználata és a világról alkotott képe, benne saját helyének meghatározása vajon különbözik-e annyira a normától, az átlagostól, hogy lehessen róla mint különbözőről beszélni? Fehér Renátó ezzel kapcsolatos versei kifejezetten előremutatók, tabudöntőgetők és épp ezért egyediek. A *Logopédia* című ciklusban több irányból is képes megközelíteni ezeket az élethelyzeteket, és ez még akkor is figyelmet érdemel, ha gyakran hiányolhatjuk a személyes érintettséget, az érzelmi mélységet, azoknak a helyzeteknek a bátrabb megírását, amikor valaki a beszédhibája miatt kerül hátrányba, méltatlan helyzetbe, vagy lesz durva támadások céltáblája. Hiszen a csúfolódások, a sértegetések, a megalázó viccek, ahogy ezekből a versekből is kiderül, sajnos még ma is részei a mindennapoknak – egy ilyen tematikájú verseskötetnek talán illene még többet tudnia erről, és nemcsak okosnak, de érzékenynek is kellene lennie. Például az *Elnémultak* (46.) érinti ugyan a szavaiat csak eltátogni képes emberek nehézségeit, de mégis inkább egy nyelvfilozófiai, közhelygyanús tételre fut ki, igaz, ehhez egy jó formai ötletet talál, azt, hogy minden sor végén megszakítja ezt az egyetlen egy mondatot: „minden valaha. / Kimondásra szánt mondat. // Hiába írásjel és. / Hiába hanglejtés. / Eleve félbehagyott.” (47.) Az ilyen, súlyosnak látszó, de valójában üres állításból túl sok van a kötetben, ráadásul olyan helyeken, ahol ezek helyett el lehetne képzelni a konkrét emberre, az alávetettre figyelést is: „minden fordítás eleve pontatlan” (*Színváltás* – 15.), „Eleget mondani a / legnehezebb” (*Hikimori* – 43.). Az utolsó idézet mellett olvashatjuk a „Húzd!” felszólítást is, amiben mégis megcsillan az önirónia, bár mégsem követi döntés.

De van néhány kiemelkedő vers, ahol csak egy-egy kisebb kérdőjelet lehet kitenni. A *Philtrum IV*-ben (59.) egy raccsoló kisfiú hangját halljuk, miközben a vers épp azt a kint meséli el, hogy a gyerek nem tudja a meghitt, csiklandozós játék, talán az apával zajló birkózás közben elmondani, hogy valamivel korábban a beszédhibája miatt megverték, bántották. Nem tud beszélni, aminek belső és külső oka is van: „mindent tudtam csak beszélni nem” és „befogva közben mindvégig a szám”. A versben viszont megszólalhat, elmondja, mi történt vele, végre hallhatjuk a hangját és a történetét. Átélhető, megrázó, kényes témákat érintő vers ez („tenyényom”, „húgyfolt”, „szájzár”), talán az utolsó négy sor tekervényes sorait lehetett volna kicsit letisztítani, és elhagyni az olyan zavaró megoldásokat, mint a 'kimondani valakit' vonzatot, a megengedni a túrést és az eltérni a szerzetnyelvet szókapcsolatokat. És nem pontosan értem, miért nem a *Logopédia* ciklusba került ez a vers, mert ha már lett ilyen című ciklus, a raccsoló kisfiú („rolika robik rómeó, márió”) történetének egészen biztosan ott lenne a helye.

Érdemes még kiemelni az első ciklus ötletesen összeérő verseit, a telefonfülke és a fülkét használók vissza-visszatérő motívumát, az ezzel egymást idéző verseket. A (*leggyakrabban tárcsázott szám*) (11.) a leggyakrabban közölt Fehér-verssé vált, hiszen az első két kötet után most, a harmadikban is helyet kapott, igaz, kisebb módosításokkal, és azokkal a szatelitversekkel, amelyek a már-már mágikus telefonfülke és az oda kötődő, nagy titkokat elfedő beszélgetés motívumának továbbformálásával emelik e költészet központi

szövegévé az eredeti verset. Jó a szótagolós írásmód, hiszen a beszédzavarokról és azok javításáról, gyógyításáról olvasunk, de a kelleténél többször kerül elő ez az ötlet, sokadszorra elveszti innovatív erejét. Van sok egyszer elsüthető, nem túl erős, nem túl eredeti, de nem is kellemetlen ötlet, ilyenek a befotózott versek (például: *Rossz kezekbe kerül* – 60.), és van néhány máshonnan, távolról, például Tandoritól ismerős megoldás. A *Rabszolga-kórus* (34.) szótörölgetős ötlete Szerb Jánosnak a *Gazda bekeríti házáat* című Babits-verset ilyen módon átíró játékát juttatja eszembe – de Fehér Renátó 'maradék', a „néma. Zengje, száján, feltámadt ének. Adjon hangot!” szöveg túl direkt, didaktikus, ami a hangadás teóriáját reflektálatlan hűséggel szolgálja ki. Apropos, Szerb János gyűjteményes kötete épp a nagyon idevágó *Ha megszólalnék* címen jelent meg 1990-ben, vagyis más kapcsolat is van és lehet a két könyv között.

Már fentebb is kiemeltém A [*ki-be-tűz-he-tet-len*] című verset (27.), érdemes még néhány mondatban méltatni. Ez a vers a cigánygyilkosságokat, a tragédiát az áldozatok iránti maximális tisztelettel képes megjeleníteni, még hozzá úgy, hogy a szintén Tandori által meghonosított ready-made technikával dolgozik, vagyis egy (sőt két) talált szöveget közöl versként, majd ezeket alakítja át, keveri össze, csonkítja meg. Voltaképp meglepő, hogy ezek az amúgy meglehetősen neutrális szövegek – a falu Wikipédia-szerű leírása, illetve a gyilkosságokról szóló sajtóhír – képesek ennyire megrendítő szöveggé alakulni. Fehér Renátó legfontosabb ötlete az volt, hogy az eufemisztikusan fogalmazó sajtóhírt és a tragédiáról semmit sem tudó szócikket a történeteket elhallgató, elfedni igyekvő, azok valódi súlyáról tudomást sem vevő szövegekként kezeli, és a hatrészes versben előre haladva ezt a tulajdonságukat még fel is erősíti. Azzal erősíti fel, látszólag, hogy törli egyes szavaikat. De ez épp ellentétes hatást fejt ki, azaz a törölt szavak helyére már be tudjuk helyettesíteni az eredeti, semmitmondó szavak érzelmekkel teli, adekvát szinonimáit. Vagy másként: a törölt név („Robika” vagy „Csorba Róbert”) helye sebként marad a preparált szövegben, ami pont a lelkiismeretre hat, mintha el akarnánk fedni és felejteni ezt a nevet. Vagyis ebben a versben már tudjuk, mi helyett van a némaság, mi az, amihez kevés a beszéd, a hang. Méltó párja ez a vers a kötetben is megidézett Kántor Péter *In memoriam Tatárszentgyörgy, 2009* című versének, és maradandó darabja a gyűjteménynek:

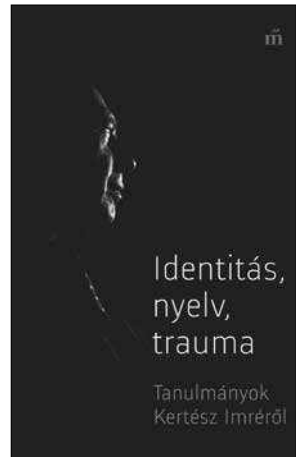
A vádirat szerint az egyik [kibetűzhetetlen] több célzott [kibetűzhetetlen] adott le a [kibetűzhetetlen] elől menekülő [kibetűzhetetlen] éves [kibetűzhetetlen] Róbertre és [kibetűzhetetlen] kisgyerekére.

Az apa és az öt éves kisfiú, [kibetűzhetetlen] azonnal [kibetűzhetetlen].

A KERTÉSZ-OLVASÁSRÓL

György Péter (szerk.): *Identitás, nyelv, trauma. Tanulmányok Kertész Imréről*

Évtizedek óta meghatározó szövege a Kertész Imre munkásságát tárgyaló szakirodalomnak, hogy a szerző könyveit korábban vagy egyáltalán nem, vagy következetesen félreolvasva úgy a kritikai, mind a szélesebb olvasóközönség. (Írásában Bartók Imre odáig merészkedik, hogy Kertésznek „nincs, talán nem is lehet már olvasója” [29.]; míg a kötet György Péter és Schmal Alexandra által jegyzett előszava szerint: „a Kertész-recepció jelentős része csupán szűkös, tehát kizárólag az irodalomtörténet és az esztétika kategóriái szerint működött” [9.], nem fordítva kellő figyelmet az életmű társadalmi-politikai vonatkozásaira; valamint a holokauszt megnevezés problematikussága már „önmagában véve is alkalmat nyújtott Kertész kivételes munkásságának interpretációs félreértéseire” [7.].) Mindez persze csupán a kritikai hagyomány létezése felől is erősen ellentmondásos, amennyiben egy kiterjedt és élénk diskurzus középpontjában e diskurzus hiányának időről időre megismételt regisztrálása áll. Természetesen van Kertész Imrének olvasója, és a könyveiről adott olvasatok nem nélkülözik a különböző típusú megközelítésmódokat sem. A recepció meghatározó szövege minden bizonnyal azért tud ettől eltekinteni, mert egyrészt erősen befolyásolják magának a szerzőnek az önértelmezései (miszerint heroikus, nagyszabású munkájának jelentőségét szinte soha, senki nem ismerte fel, legfeljebb tévesen); másrészt, ezzel összefüggésben, abból az előfeltevésekből indul ki, hogy Kertész könyvei és írói munkássága olyan példaértékű tudást hordoz, amit csak megközelíteni lehet, de teljessége és tisztasága szükségszerűen csorbul az interpretáció során. Ez utóbbi elképzelésben a pszichológia *viszontáttétel* fogalmára ismerhetünk, amely a történettudományban is azonosított jelenség: eszerint a kutató esetenként öntudatlanul is újrátjazzza a kutatásául szolgáló események pár kiemelt mozzanatát – jelen esetben egy nagyon is „kertészi” programot követ az az irodalmár, aki munkáját lezárhatatlannak, eleve kudarcra ítéltnek, mégis egy elfogadható élet szempontjából elengedhetetlennek tételezi. Nem szeretném elvitatni az ilyen értelmezői és olvasói hozzáállás érvényességét, azonban fontos látni azt is, hogy ez könnyen eredményezhet patetikusba hajló beszédmódot (Radics Viktória a kötetből: „Képzeljük bele ebbe a kijelentésbe a holokauszt túlélő súlyos tapasztalatát is! Számára, akit megkóstolt a halál, akárcsak a nagy filozófusok számára, maga az élet, a lét a probléma [...], és persze a halál” – 133.), és ugyanígy megvan a veszélye annak is, hogy önbejelítő módon éppen ez gátolja a szövegek olvasását és értelmezését, azaz hogy bármiféle új és saját viszonyulást alakíthassunk ki velük.

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
288 oldal, 3999 Ft

A Kertész-művek olvasásának éppen az a nehézsége, ami egyben a legizgalmasabb összetevője is. Az irodalmi művek elbeszélői és a naplókban/előadásokban megszólaló szerző ugyanis olyan magával ragadó, meggyőző és megrázó módon képes valóban megkerülhetetlen kérdésekben megnyilvánulni, hogy azok nem komolyan vétele és nem átgondolása fontos tapasztalatoktól és tanulságoktól fosztja meg az olvasót. Miközben az ezekkel való konfrontáció is hasonlóan lényeges belátásokhoz vezethet: kimutatva a megszólalók ellentmondásosságát, túlkapásait vagy akár az általuk is érvényesített kizárások mechanikáját. Sokszor éppen abban lokalizálható a szövegek valódi tétje, hogy bemutatják, miként működteti még egy áldozat is azt a logikát, amely esetenként saját megsemmisítésére irányul. A Kertész-olvasás így leginkább abban a mozgásban tud kiteljesedni, amelyet egyszerre hat át a szövegekben megfogalmazott szembenézés jelentősége és radikalizmusa iránti lelkesültség, valamint a végletes, patológikus, akár kirekesztő megnyilvánulásoktól való távolságtartás; az azonosulás és az elhatárolódás dinamikája.

Már csak azért is, mert az életmű szövegei is oppozíciók nem vagy nehezen kibékíthető feszültségét teszik meg gondolati és poétikai alapjuknak. Az *Identitás, nyelv, trauma* című tanulmánykötet írásainak legizgalmasabb részletei szintén azok, amelyek e feszültség működéskére kérdeznak rá. Schmal Dániel és Mártonffy Marcell például a teológia felől közelít, amikor előbbi érzékenyen elemzi a lelkesültség, a személyiség és az Isten, másik oldalról pedig a negativitás, a szégyen és a lét tagadása között húzóódo ellentét szerepét Kertész gondolkodásában; míg utóbbi az abszolútum elfogadásának és tagadásának dialektikáját mutatja be: „Ez a minden pátoszt megelőzően tárgyilagos belátásra számot tartó istenhiány azonban egyszersmind feltétele is a transzcendencia-kérdés elnémíthatatlanságában jelentkező igény érvényesítésének [...] ezért egyszerre kell megfelelnünk mindkét, egymásnak ellentmondó igénynek, amelyet az abszolútum a gondolkodással szemben támaszt: úgy gondolkodjunk az abszolútumról, hogy egyidejűleg tiszteletben tartjuk a faragott kép tilalmát, vagy még inkább: a képtilalom ösztönzését követve próbáljuk elgondolni azt, amiről (akiről) nem alkothatunk képet” (78–79.). Ugyanígy Radics Viktória is hosszasan elemzi a Kertészt (az esszében a tulajdonnév leginkább az író elképzelt figurájára vonatkozik) meghatározó ellentéteket: bűn vs. megtisztulás; tudatlanság vs. megvilágosodás; külső vs. belső világ; otthontalanság vs. hazaérkezés; irracionizmus vs. racionalizmus; destrukció vs. kreativitás; örület vs. normalitás; moralitás vs. amoralitás; káosz vs. forma; rabság vs. szabadság (vö. 141–143.); Schein Gábor pedig alapvető megállapítást tesz a kertészi énkonstruálás ellentmondásosságáról, amennyiben rámutat, hogy az – részben – a totális államhoz hasonlóan működik, hiszen kizárja magából mindazt, ami nem a sajátja (96.).

Mégis egyetlen írás található a kötetben, amely nemcsak kimutatja ezeket a mozgásokat az egyes szövegeken belül, hanem maga is képes mozgásba lendülni és függetleníteni gondolatait Kertész autoritásától, miközben annak nagyságát és igazságát is elismeri. Ez Sipos Balázs *Sonderberg bűne – ábrahámita testvérháborúk* című írása, amely már azáltal is képes az előre adott értelmezéseken felülkerekedni, sőt azok vakfoltjaira rákérdezni, hogy szembenéz a kihívással, amely „abból állna, hogy vonja vissza a holokausztnak a modernitás kizárólagos betetőzéseként értett egyetemességét, és figyelmeztessen mindazokra a gondolatalkazatokra, amelyek anyagi vagy szimbolikus értelemben a kolonizáció eszközeként vagy újabb állami terror legitimitására kívánják felhasználni, *mégse fojtsa el megrendítő erejét*, ami mindnyájunk számára, legyünk keresztények, zsidók, arabok, muszlimok, feketék vagy mások, máig tanulsággal szolgál, mindannyiunkat alázatra int és gondolkodásra ösztönöz” (175. – kiemelés az eredetiben). Sipos valóban új szempontot kínál ahhoz, hogyan lehet a ma horizontjából a Kertész-szövegekhez közelítenünk. Ennek lényege, hogy napjaink Európájában a kitaszított, alávetett, lenézett és kisemmizett figura „nem a zsidó, hanem az arab, a muszlim, a *muzulmán*” (174. – kiemelés az eredetiben).

Részletesen végigköveti, hogy a gyarmatosító-orientalista-rasszista nézőpont, amely a „migráns”, az „öngyilkos muszlim merénylő” és „az iszlám mint a halál kultúrája” képeiben mindennapos, sőt elfogadott a nyugati világban, az európai gondolkodás milyen évszázados alakzataira vezethető vissza – köztük a koncentrációs táborokban alkalmazott „muzulmán” megjelölésre is, amely a kiszolgáltatottságtól végtelenen elgyengült rab leírását szolgálta, és amely köztudottan sokáig a *Sorstalanság* munkacímeként is funkcionált. Sipos szerint beszédes, hogy se a túlélők, se az értelmzők nem hozzák szóba a megjelölés konnotációit, mintha a „muzulmán” nem a hajlongó, állatias, magunkról leválasztott arab képzetét hordozná magában; akinek az életben maradása éppolyan kísértetiesen hat, mint a 9/11 után leigázott muszlimoknak a jelenléte, akiknek „a nyugati percepció számára már réges-rég meg kellett volna halniuk” (247.). Ha komolyan vesszük Kertész belátásait a kiközösítésnek, a megalázásnak és a megsemmisítésnek a társadalmi mindennapokban is ható mechanikájáról, akkor szembe kell néznünk azzal is, hogy „a »zsidó-keresztény« eminensen keresztény fogalom, orientalista konstrukció, amely az asszimiláció sikerültését jelenti be: az integrációját a Nyugat lineárisan haladó, nemzetekre bomló, mégis kozmopolitának beállított világtörténelmébe. Ezt a modellt érvényesítették és érvényesítik máig a cionista askenázik, Izrael legerősebb identitásközössége, mindenféle keletiekkel szemben” (185.). Sőt innen nézve válik magyarázhatóvá, kontextusba helyezhetővé a Kertész kései naplóiban megjelenő iszlamofóbia is (szemben György Péter elképzelésével, aki szerint arra „tényleges magyarázat nincs” – 278.), amelyet a tanulmány tehát nem mint „tévedés, vakeset, afféle kisiklás”-t kezel, hanem az európai kultúrtörténet egy rendre elhallgatott gondolati és beszédalakzatának hatását fedezi fel benne. Azt, hogy Kertész kilencvenes években írt nagyhatású esszéinek fogalmi hálózata miként előlegezi a későbbi tarthatatlan kijelentéseket, Sipos korábban elemezte *Az emberhez méltó élet títka* című előadásában a Kertész születésének 90. évfordulójára szervezett konferencián, amelynek szerkesztett változata azóta az *Enigma* folyóiratban és (reméljük) hamarosan a konferencia tanulmánykötetében is olvasható lesz. Ez a szöveg és a *Sonderberg bűne* egymás párdarabjaiként értelmezhető, és érdemes őket egymás mellett olvasni – még akkor is, ha megítélésem szerint a mostani írás még világosabban és meggyőzőbben mutat rá az említett folyamatokra, mint a korábbi.

És talán tovább is folytatható Sipos vizsgálódása, hiszen tanulmánya éppen akkor ér véget, vagy mutatkozik kidolgozatlanak, amikor konkrét szöveghelyeket elemez. Mindenekelőtt hiányzik *A végső kocsma* és azon belül is Sonderberg doktor monológjának az elemzése, amely az egész gondolatmenet apropójául szolgált. Ugyanígy nem egészen meggyőző, hogy a *Sorstalanság* részletei, amelyekben előfordul a muzulmán kifejezés, *elsősorban* az említett kizárásról értesítene: egyrészt találhatók a szövegben nem kevésbé megrázó részek, ahol a táborba érkező Köves a rabok visszataszító látványát éppen zsidóságukkal hozza összefüggésbe (vagyis nem csak a „muzulmán” választja le magáról); másrészt a tény, hogy magát még muzulmán állapotban sem azonosítja muzulmánként, olvasatomban egy általánosabb idegenség-érzetről és önazonosság-hiányról értesít, amely csak a külső tekintetekből tud következtetni saját helyzetére. Ugyanakkor Sipos szempontjai sem elvetendő – sőt kifejezetten érdemesnek tűnik azokat egy alapos szövegelemzésbe beépíteni. Egy ilyen elemzés a művek belső szerveződését vizsgálva is elvezethet olyan komplex szempontok kidolgozásához, akár további árnyalásához, amely szerint a rasszizmus „a megkülönböztetés fiziológiai és kulturális előítéletek alapján végbemenő sociopolitikai praxisa, melyet (eltérő mértékben) valamennyi »civilizált« népcsoport gyakorol”, és nem „valamiféle ördögi meggyőződés, ami csak a »rosszakra« jellemző” (239.).

Ugyanakkor nem lehet számonkérni a tanulmányokon a mélyreható szövegelemzések hiányát, hiszen a kötet éppen abban jelöli ki célját, hogy az ilyen irodalomtörténeti és esztétikai értekezések mellé társadalmi, politikai vagy akár teológiai kontextusokat teremtsen.

Schmal Dániel említett írásában ugyan helyenként prózapoétikai elemzésekre is vállalkozik, ám ezek nagyrészt inkább a szakirodalom korábbi belátásaira támaszkodnak (például a körülményes, a pontosság és a pontatlanság kettősségében létrejövő mondatépítés) – mégis fontos, hogy gondolatmenetét a szövegek működésével ütköztetve képes artikulálni. Jobban jellemző azonban tanulmányára és az egész kötetre is *Az én krízise* című alfejezet (41–49.), amely az indentifikációs konstrukció sikerültsége/sikerületlensége felől közelít az életműhöz: egyaránt ebben jelölve ki a szövegek és Kertész írói programjának tétjét. Bartók Imre szövegében is ez utóbbi, Kertész munkásságának ethosza áll a középpontban, amelyen keresztül a kortárs irodalmi nyilvánosság kritikáját adja – vö.: „Kicsit más ez, mint koccintózni a könyvhéten” (18.). Bartók – követve az írotárs radikalizmusát – nem riad vissza olyan kijelentésektől sem, minthogy „amilyen technológiai összefüggés van a modern ipari termelés és a KZ-ek logisztikája között, olyan kulturális összefüggés áll fenn a *Csárdáskirálynő* [Kertész korai színdarabja] és Birkenau között” (17.), ám ezeket az erős kijelentéseket nem igazán bontja ki, inkább egy írói attitűd performatív bemutatását viszi segítségükkel véghez. Ezt az attitűdöt találóan (és szintén Kertészt idéző jelzős és birtokos szerkezetekkel) jellemzi: „ez az irodalom elemi undorral utasítja el a provincialitás minden formáját, a borgőzös, szomorú-bölcs k-európai ironizálgatást, a humanizmus álnaiv paródiáit, a kollegialitás és a paternalizmus patológikus összekeverését, a mondat azonosítását a stílussal, az egy tőről fakadó sallangmentes és ornamentikus nyelvhasználatot, és mindekelőtt az író bármiféle közéleti kitüntetettségét és számonkérhetőségét” (27.).

A szövegek értelmezése helyett az író figurájának kidolgozásához járul hozzá Schein Gábor és Radics Viktória is. Utóbbi Kertész naplóregényeinek egyes belátásait problémátlanul vetíti rá a(z így szükségszerűen kultusz tárgyává magasztosuló) szerzőre; ezáltal kevés újdonsággal szolgál. Schein Gábor szintén Kertész írói magatartását elemzi, amelynek legfontosabb elemét ő is a minden – társadalmi, esztétikai, politikai – elvárással szembemutató radikalizmusban jelöli ki. Külön izgalmas, hogy a *Kaddis* egyik jelenetében a kiadói igazgató figuráját Kardos Györggyel azonosítja (az AVH-s alezredestől lett újságíróval és könyvkiadóval), majd ezt a szövegrészt Moldova György *Aki átlépte az árnyékát* című könyvének szintén Kardosról szóló részletével veti össze, amin keresztül – bár inkább implicit módon – a „kertészi”, a „kardosi” és „moldovai” magatartásformákat is szembeállítja egymással (98–103.). A kötet záródarabjában György Péter a *Sorstalanság* megírásának és megjelenésének társadalmi hátterére kérdez rá magyar és európai viszonylatban. Mindezzel többek között a *Jewish Studies* diskurzusának magyarországi hiányára is felhívja a figyelmet, és ennek a keretnek az érvényesítése mellett érvel a Kertész-kutatásban (278.).

Az érdekes megállapításokon túl mindez mégis a művek olvasásának és értelmezésének a kiegészítéseként értelmezhető, és leginkább egy jelentős író kultikus figurájának kidolgozásához járul hozzá. Megfontolandónak tűnik azonban egy 2022-ben megjelent német nyelvű kötet utószavában tett javaslat, amely egyetlen figura kidolgozása helyett a regényíró, a naplóíró, valamint a regényekben és a naplókban megjelenő én háromszögében tartja értelmezhetőnek a Kertész tulajdonnevet. A *Heimweh nach Tod* [Honvágy a halál iránt] című, a Rowohl kiadónál megjelent kiadvány ezen túl is komoly hozzájárulásnak tekinthető a Kertész-recepcióhoz, ugyanis korábban kiadatlan naplójegyzetek (1958–1962), valamint az eddig szintén kiadatlan, ám az életmű egésze szempontjából is alapvető jelentőségű esszé, *Az első vázlat a funkcionális emberről* német fordítását olvashatjuk benne Ingrid Krüger, Kelemen Pál és Heike Flemming jóvoltából. Mondjuk így: érdekes alakulása az életműnek, hogy ezek a hagyatékban fennmaradt szövegek először németül jelennek meg; ugyanakkor az *Identitás, trauma, nyelv* kötethez hasonlóan a könyv a Kertész-próza lényeges kontextusát képes megteremteni – így annak újraolvasására ösztönözhet bennünket.

EGYRE SÚLYOSABB REALIZMUS

Jonathan Franzen: Keresztutak I-II.

Jonathan Franzen legutóbbi regénye, az angolul és magyarul is 2021-ben megjelent *Keresztutak* arról szól, hogy az ember egyetlen lépésre van a szakadék szelétől. A kétségbeesett erőfeszítések, amelyeket azért teszünk, hogy jó emberek legyünk, reménytelenek; az évtizedek fáradságos munkájával felépített élet, család, személyiség, kapcsolatrendszer bármikor tönkremehet; az ember bármerre indul, a múltja és vágyai súlyánál fogva gördül előre a szakadék felé, megállíthatatlanul, bár néha elég lassan.

A regény helyszíne egy amerikai közép-nyugati külváros, a történet jelenideje az 1970-es évek eleje-közepe. A közeg az egyik kis protestáns vallás helyi ifjúsági szervezete, ennek a neve a *Keresztutak*, ami egy akkoriban ismét népszerű, eredetileg 1936-os blues szám címe is. A szereplők a közösség vezetői és tagjai. Az írásmód visszatér a klasszikus realista regény hagyományaihoz, hangsúlyozottan kevésbé hívja fel magára a figyelmet, mint a posztmodern regények, inkább ablak az ábrázolt világra. A fő motívumok a közösség, a hit és az egyéni boldogulás esélyei. Az események az egyik segédlelkész, Russ Hildebrandt és családja körül forognak. A fejezetek egy-egy családtag szempontjából íródnak, szabad függőbeszédben, vagyis van egy kis távolság szereplő és olvasó között: belelátunk érzéseikbe és gondolataikba, de nem közvetlenül hozzánk beszélnek. A történet időben vissza-visszatekint, megtudjuk, ki honnan jött, kik a felmenők, hogyan váltak olyanná, amilyenek most, mit cipelnek magukkal generációkon át.

Russ az első, akivel megismertet Franzen. Utána a családtagok egymás után kerülnek reflektorfénybe, több körben, mint egy Agatha Christie-detektívregényben a vidéki kúrián rekedt gyanúsítottak. Mindenkinnek megvan a saját titka, és senki sem ártatlan a bűntényben, de még sincs kizárólagos felelőssége egyiküknek sem, és mindenkiről megtudunk annyit, hogy megértéssel és együttérzéssel figyelhessük gyötrődésüket. Ez az együttérzés az egyik olyan vonás, amit dicsérni szoktak Franzen angol nyelvű kritikussai: szerintük korábbi regényei komikumához képest ez a mű közelebb visz a valósághoz.

A bűntény maga az ember boldogulásának megakadályozása. Mivel a boldogulás felé vezető első lépés a történet közegéből való kitörés lenne, a legnagyobb bűn ebben a regényben az, hogy a szereplők elvágják a menekülés útját önmaguk és egymás előtt. A bűnt az teszi tragikus vétségé, hogy a főszereplők végtelenül jószándékúak: nincs tudatos törekvés arra, hogy bárki életét tönkretegyék. Vakon vergődnek az események hullámai között, és ahogy mindenki küzd az életéért, hol víz alá nyomja a másikat, hol kimarja a

*Fordította Pék Zoltán
21. Század Kiadó
Budapest, 2021
640 oldal, 5990 Ft*

kezeiből az egyetlen, esetleg életmentő deszkát, hol feladja a küzdelmet és tehetetlenül sodródik, és ha valaki más megpróbálja kimenteni, épp csak annyira támad fel benne az életöszön, hogy megint elkezdjen csapkodni és bajba sodorja megmentőjét is.

A történetet átszövik a szereplők Isten- és istenélmény-kereső próbálkozásai. A mű nagy témája a vallás és a hit, de hitelesnek inkább a hitért való küzdelem reménytelensége érződik. A problémát komolyan veszi a szerző (szemben például Tibor Fischer *Megváltás Miamiában* című regényével¹), bár Franzen korábbi műveiből nem úgy tűnik, mintha életének alapköve lenne bármilyen vallási meggyőződés vagy személyes spiritualitás. A *Keresztutak*ban is inkább a hit kérdésének klinikai vizsgálatát adja. A gyöttrődés, a kételyek ábrázolása a meggyőző, és azoknak a tévutaknak a leírása, amelyekről a szereplők azt remélik, közelebb viszik őket Istenhez – például a megaláztatás, az önsorsrontás, az öngyűlölet. Ami reménykeltőnek tűnhetne, az Russ lányának, Beckynek váratlanul megtalált istenhite, korai házassága és gyerekvállalása. De Becky döntése, hogy a közösségben marad és családot alapít, szintén több szempontból gyanús, és felmerül, hogy mint a regényben mindenki mindent, ő is meg fogja még ezt bánni. Franzen egyre súlyosabb realizmusa azt sugallja, ami megoldásnak látszik, az is mind járhatatlan út, mégpedig azért, mert a közeg, végső soron a család visszahúz, követel, kifoszt, akár szó szerint, akár közvetve, érzelmi zsarolás útján.

A regény morális kérdéseket is vizsgál: hogyan egyeztethető össze a kötelesség, a szolgálatban élt élet az ember vágyaival, a hiúsággal, az álmokkal. A *Keresztutak* válasza: önmegtagadás árán. Ebből azonban egy szép napon, legkésőbb az emberélet útjának felére mindenkinek elege lesz, és eljut oda, előbb másokat hibáztatva és az önsajnálát különböző fokait végigjárva, hogy már nem érdekli semmi, csak legalább egyszer még boldog lehessen. Russ például beleszeret valakibe, akinek fő vonzereje, hogy valamennyire önmagát is képes szeretni (II. kötet 41., 109.). Aztán Russ nem lesz boldog, viszont ezzel újabb alkalma nyílik a bűntudat és az önutálat gyakorlására. Anélkül, hogy Franzen teológiai fejtegetésekbe bocsátkozna az eredendő bűnről és annak szerepéről az amerikai protestáns kisvallásokban, regényalakjai életében mindennek alapja a bűnösség, a romlottság érzése és az önbüntetés gyakorlata. Becky is innen menekül az istenhit felé: „Miért szívott egyáltalán? Élt benne valami gonosz, aminek a jelenlétét mindig is érezte, csak igyekezett ignorálni, egy hiú, mohó és szexuális dolog, ami a mélyebb önutálatban gyökerezett, átvette felette az irányítást, és a legrosszabb döntéseket hozta” ([sic!], I. 288.).

A valahová tartozás élménye nagyon nehezen adatik meg a szereplőknek, akár a családban, akár a vallási közösségben. Bár az amerikai Közép-Nyugaton akkoriban feltétlenül, de gyakran ma is és máshol is a különféle egyházak körül szerveződik a közösségi élet, a szereplők számára egyik vallás sem tud lelki békét nyújtani. A *Keresztutak* szervezet célja éppen a valahova tartozás élményének megteremtése, de tagadhatatlan népszerűsége mellett itt is kialakul a befogadás-kirekesztés szokásos kegyetlen közösségi játéka, a menő és nem menő fiatalok (és vezetők) közötti megkülönböztetés. A szereplőket így sokszor váratlan helyzetekben lepi meg a hazatalálás érzése. Russ például, akit a *Keresztutak* (számára nagyon megalázó módon) gyakorlatilag kizárt soraiból, Arizonában, a navahók között érzi magát a helyén, akármennyire is a kezdetektől fogva kívülálló ott is. Russ legidősebb fia, Clem nehéz testi munka közben tapasztalja meg ugyanezt a feloldódást Peruban, az Andokban. Van, akinek a szex, van, akinek a zene, van, akinek a család, van, akinek a kábítószer hozza meg ezt az élményt, de csak rövid időszakokra: hosszú távon senki nem érzi otthon magát sehol.

Ami állandó, az a magányosság, a magárahagyatottság, sőt, az elutasítottság tapasztalata. Amikor felmerül, miért van ez így, a válasz a szereplők számára önmaguk hibás,

¹ Tibor Fischer: *Good To Be God*, 2008. Magyarul *Megváltás Miamiában*. Fordította Vajda Tünde, Helikon 2011.

bűnös, szerethetetlen volta. Ez vagy Isten-élményhez vezet (csak Isten marad, aki szeretet), vagy nem (rajtam az Isten se tud mit szeretni). Hiába lesz a két rész, a magyar kiadásban a két kötet címe *Advent* és *Húsvét*, nem születik meg a fény és nincs feltámadás. Kálvária van. Nehéz nem arra gondolni, hogy a szeretetlenség és örömtelenség traumáját tovább örökítő közösségek, elsősorban a mérgező család leírása volt a szerző számára a legégetőbb megírnivaló. „Milyen lehet olyasvalakivel élni, aki képes örülni?“, tűnődik Russ a regény elején (I. 25.). Ebben a valóságban az egyéb bajok mellett a sors külön csapása, hogy a hit és a szeretet nevét zászlajára tűző vallási közösségek tagjaiból is nehezen hívható elő a szeretet, de a hit is, a remény meg egyáltalán sehogy. És mivel az öröm, az élvezetek szinte mind a bűn kategóriájába tartoznak, ami gyakorolható, az a kötelesség. A szeretet is kötelesség, így az önfeláldozó szeretet is a mások élete felett gyakorolt hatalom eszköze és megnyilvánulása lesz. Ez pedig nem befogadható a célszemélyek számára: a szeretet tárgya megérzi a szándékot, ami őt tárgyasítaná, és elutasítja a szeretetnek látszó hatalomgyakorlást.

Hogy az önmagukkal való együttérzés a szereplők számára miért azonos az önsajnálattal, az a regény egyik központi, de fel nem tárt kérdése, és nem világos, Franzen látja-e a különbséget. „A könnyeiben rejlő önsajnálát [Russ] számára is új volt – mintha eddig a pillanatig nem méltányolta volna, hogy ő maga is egy személy, olyasvalaki, akivel állandóan együtt van, akit úgy szerethet és szánhat, ahogy szereti Istent és szán másokat. Együttértett ezzel az emberrel, aki szenved és akinek szüksége van az ő gondoskodására” (II. 88.). Mintha a szeretetlenségben való felnövelés mellett az önismeret teljes hiányának nyomorát látnánk itt, amire nem gyógyír, ha megpróbálják elfedni, még ha az istenhitet használják is ehhez eszközül. Komoly teher a regényen, hogy a szereplők ennyire vakon tapogatóznak saját világukban, bár ezen a ponton egyet is lehet érteni azokkal a kritikusokkal, akik szerint a szerző mostani együttérzése többet ér, mint korábbi sziporkázóan ironikus tárgyalásmódja, amennyiben most benne marad a helyzetben, és engedi, hogy az olvasók is elmélyedjenek benne, nem távolít el azonnal. Más kérdés, hogy ez mennyiben eredményez „nyomorpornót”, és mennyiben tekinthető a realizmus diadalának.

A családtagok történetei hátán könyörtelen lassúsággal araszolunk a tragikusnak ígérkező végkifejlet felé, de nem lesz tragédia és nincs katarzisz. Sőt, féltő, hogy minden folyik tovább a maga kisszerűségében majd a következő kötetekben is, mert a szerző trilogiát ígér. Aki elég erős, mint Becky, az ellenáll és felépít valamiféle életet, de Becky határozottsága maga is vészjósló, és semmi nem garantálja, hogy az ő generációjában ne vennék át az uralmat a regény szereplőit megnyomorító rossz mintázatok, és ne derülne ki az ideig-óráig működő boldogságról, hogy az is üres és hazug.

Humor, megbocsájtás, elfogadás nem nagyon mutatkozik ebben a könyvben, különösen nem a vallási közegben. Hogy az ábrázolt világban nincs, azt eleve indokolhatja, hogy Franzen ebből a világból menekült. Önéletrajzi jellegű írásaiban, amelyet a kritika sokkal kevésbé kedvel, a *Diszkomfortzóna* (2006, magyarul 2015) egyik esszéjében már jártunk ezen a tájon, sőt, a Keresztutak ifjúsági vallási közösségének valóságos mintájáról is írt, és arról is, mennyire meghatározó volt a saját önértékelése szempontjából, hogy a közösség menő tagjai közé tartozhasson. Hogy a könyv előző műveinél visszafogottabb, kevésbé harsány színekkel dolgozik, kevésbé szatirikus, az viszont interjúi alapján tudatos szerzői döntés eredménye. Azt nyilatkozta, ez a regénye talán tetszett volna édesanyjának is, aki 1999-ben halt meg rákban,² és nem nagyon szeretett olvasni. Talán ezzel reméli Franzen az irodalmi nagyság következő csúcsait is meghódítani. De könnyen lehet, hogy korábbi sikerei egyik kulcsa pontosan az volt, hogy nyelvezetében, írásmódjában, történetmesélési megoldásaiban mindig fontos volt a komikum. A *Tisztaság* megjelenése alkalmából ké-

² <https://www.wsj.com/articles/jonathan-franzen-crossroads-profile-mom-book-11632227102>

szült interjúban, 2015-ben Franzen még maga is komikus regények szerzőjeként tekintett önmagára.³ Pedig családi problémára korábbi műveiben is rengeteg a példa: a felnőtt gyerekek szüleinek leépülése, betegsége, halála (*Corrections*, 2001, magyarul *Javítások*, 2012), a gyerekek növekedése és kirepülése közben a szülők házasságának válsága (*Freedom*, 2010, magyarul *Szabadság*, 2012), vagy amikor elvált szülők gyermekeként extrém elzártságban és szegénységben töltött évek után a szereplő megpróbálja megtalálni a helyét a világban (*Purity*, 2015, magyarul *Tisztaság*, 2016). A *Keresztutak*ban azonban Franzen nem ismer tréfát. Itt nincs menekvés, sőt, színek se nagyon. Így valóban következetesen közelebb jut valamiféle valósághoz, legalábbis a fantáziától garantáltan távolabb kerül. A mondatok meg továbbra is jók.

És tudjuk, hogy lesz még két kötet: a *Keresztutak* egy tervezett trilógia, a „Minden Mitológiák Kulcsa” első része. Azt is tudjuk, honnan vette a címet Franzen: George Eliot (valódi nevén Mary Ann Evans) *Middlemarch*⁴ című regényéből. Ez szintén igen hosszú mű, amely az egyéni gyarlóságokat a címadó angol városka részletesen felrajzolt szociális hálózata pontjaiként mutatja be, és amelyről Virginia Woolf azt írta 1919-ben, száz évvel George Eliot születése után, hogy az angol irodalomban azon kevés regény közé tartozik, amelyet felnőtteknek írtak.⁵ George Eliot regényében a hősnő, Dorothea végtelen naivitásában és idealizmusában feleségül megy egy sótlan, idősödő tiszteleteshez, Mr. Casaubonhoz, hogy segítsen annak nagy szellemi vállalkozásában, egy könyv megírásában. Ennek a nehezen íródó műnek lenne a címe a „Minden Mitológiák Kulcsa”. Ilyen címet választott tehát Franzen. Személyében ugyanis még nem vesztette el öniróniáját: egyrészt pontosan tudja, hogy hatvanéves korban trilógiába fogni merész vállalkozás, amikor eddig legfeljebb ötvenként jelentetett meg új regényt. Másrészt a *Middlemarch*ban szereplő mű korántsem olyan nagyszerű, mint ahogy a fiatal hősnő első lelkesedésében képzelet: Mr. Casaubon azóta is az intellektuális hübrisznek, a magát saját tehetségénél nagyobbra tartó, kisszerű tudósak példája. Ráadásul mára már senki sem emlékszik a tervezett mű címére, sőt, az egyébként nagyszerű *Middlemarch*ot sem nagyon olvassák. És ebből a közelebből kellett Dorotheának kitörnie, hogy megtalálja a boldogságot.

Az a közeg, ahonnan a *Keresztutak*ban Franzen szereplőinek kellene kitörnie, egy száz évvel későbbi külváros az USA közép-nyugati részén. Elvben Chicago egy külvárosa, de csak azért, hogy ne legyen Franzen valódi szülőhelye, St. Louis. Amúgy semmi nem köti a valóságos Chicagóhoz, lehetne akármilyen közép-nyugati kisváros is. Ez a másik olyan pont, amit a kritikusok dicsérőleg tárgyalnak: a közeg hiteles leírása. De sajnos tudjuk, hogy amit realista leírásnak látunk olvasóként, az sok esetben nem más, mint annak ábrázolása, amiről már eleve azt hisszük, hogy úgy van. Sarkítva: azért tűnik hitelesnek a külváros életének leírása, mert unalmas, nyomasztó, szürke és kisszerű, és maguktól is pont ezt szokták hinni azok, akik egyáltalán veszik a fáradságot, hogy bármit is higgyenek az USA középső államairól. Ezeket az államokat szokták végtelen arroganciával „flyover country”-nak, átrepülő vidéknek is nevezni, vélelmezve, hogy ott nem is lenne miért leszállni és körülnézni. Egy friss regényben épp az lehetne érdekes, ha sikerülne bemutatni, mennyire nem igaz ez a sztereotípiá. Ha megtudnánk, mit gondolnak, hogyan élnek azok, akikre nem szokás odafigyelni, de akik az USA népességének jelentős százalékát alkotják, így döntő szerepük van például a választásokban, és nyilván vannak saját szempontjaik és értékeik. Az egész regény azt a benyomást kelti, hogy Franzen ilyen regényt szándékozott írni, de annyira utálja ezt a közeget, hogy minden művészete ellenére képtelen őszintén rácsodálkozni vagy megbecsüléssel írni róla. Könnyű persze egy külföl-

³ <https://www.theguardian.com/global/2015/aug/21/jonathan-franzen-purity-interview>

⁴ 1871–72, magyarul először Csukássy József, 1874–75, majd Bartos Tibor, 1976.

⁵ Virginia Woolf: George Eliot. Fordította Vajda Tünde. In: *Virginia Woolf: A pillé halála. Esszék*. Szerkesztette Váray Szabolcs. Európa, 1980, 259–271.

dinek pártatlanul érdeklődni, aki annyira tudatlan, hogy még előítéletei sincsenek, és aztán úgyis elmegy onnan, ha mégis odatéved. De mi, magyar olvasók nagyjából ilyen külföldiek vagyunk, amikor elkezdünk egy amerikai regényt olvasni, és bármire vevők lehetnénk.

Franzen elévülhetetlen érdemeket szerzett az úgynevezett magas irodalom, a művészi próza életben tartása terén. Nagy port vert fel 2001-ben az az eset, amikor ódzkodott attól, hogy Oprah Winfrey meghívja világhírű tévéműsora könyvklub-részébe az akkor megjelent *Javításokkal*.⁶ Franzen komoly férfiregényeket akart írni, de legfontosabb témája a családok belső kapcsolatrendszer, erőviszonyai és a családtagok egymás fölötti hatalma, és ott a komikus hangvétel, a családi nyomorúságot szatírában tálaló narráció, a nyelv szintjén is poénos írásmód. Ez teszi pályája középső szakaszának alkotásait izgalmas olvasmányá, de attól tartott, a kétezres évek elején nem minden alap nélkül, hogy már magát a témát is könnyűnek, esetleg nőiesnek találja majd a kritika, hát még, ha Oprah fogja népszerűsíteni. Oprah vissza is vonta a meghívását, Franzennek pedig sikerült mindenkit magára haragítania: nem elég, hogy sznob, de még így is ő járt jól, a könyve ugyanolyan jól fogyott, mintha elment volna a műsorba. Idővel aztán lecsillapodtak a kedélyek. 2010-ben, a *Szabadság* megjelenése után Oprah megint meghívta, és akkor Franzen már el is ment a műsorba.

De az is igaz, hogy a 2001-es *Javítások* megjelenése óta figyel igazán Franzen munkásságára az irodalmi világ. Három irodalmi díjat is kapott rá: a híres Amerikai Könyvdíjat, a Szalon Könyvdíjat, amit egy politikailag liberális hír- és véleménycikket publikáló portál ad ki, és a James Tait Black Emlékdíjat, amelyet az Edinburgh Egyetem ítél oda. 2010-ben, a *Szabadság* megjelenésekor felkerült a *Time* magazin címlapjára mint a legnagyobb amerikai regényíró (és ennek megfelelően cikizték is, mert mi az, hogy „a” legnagyobb). A *Keresztutaktól* is azt várta a kritika, hogy ez aztán már tényleg nagyszerű lesz. És tényleg mindenki tiszteleg előtte, aztán mégis valami másról ír a kötet megjelenése kapcsán. Constance Grady 2021 októberében „Jonathan Franzen felemelkedése és bukása és újbóli felemelkedése” című cikkében ironikus könnyedséggel áttekinteti Franzen munkásságát, valamint a nyilvánosság előtti megnyilatkozásait és mindezek fogadtatását.⁷ Azt írja, Franzen mára már kikeveredett abból a szerepből, hogy ő legyen a közösségi médiával pusztán sznobizmusból ellenszenvező, elitista, fehér, heteroszexuális férfúrók mintapéldánya: az elmúlt húsz év után, többek közt az ő megnyilvánulásaira való reakcióként, az irodalomkritika sokkal több figyelmet fordít arra, hogy sokféle szerzőt mutasson be az olvasóközönségnek, és mára már az sem számít ritkaságnak, ha valaki kifejezi a közösségi médiával szembeni fenntartásait. Kathryn Schulz a *The New Yorker*-ben a *Javításokkal* összehasonlításban ír róla,⁸ Alex Bilmes a *The Esquire*-ben is inkább pályaképet ad.⁹

A *Keresztutak* számos ponton valóban nagyon hasonlít Franzen korábbi könyveihez, mintha alapvetően mindig ugyanazt a történetet írná. A korábbi regényekben is ott voltak a rendkívül összetett, lélektanilag pontosan és gazdagon ábrázolt viszonyok a családtagok között. Ott volt a kisvárosi, külvárosi élet. Ott is legtöbbször igyekeztek jónak lenni, mindhalálig. Mindig volt legalább egy különlegesen okos vagy intelligens hős, aki meg volt győződve arról, hogy őt nem lehet szeretni, hogy van benne valami alapvető romlottság. Voltak mentálisan labilis vagy kezeletlen mentális betegséggel küszködő szereplők,

⁶ <https://www.theguardian.com/books/2015/aug/21/jonathan-franzen-considered-adopting-iraqi-orphan-young-people>

⁷ <https://www.vox.com/culture/22691692/jonathan-franzen-controversy-crossroads-oprah-franzenfreude>

⁸ <https://www.newyorker.com/magazine/2021/10/04/the-church-of-jonathan-franzen>

⁹ <https://www.esquire.com/uk/culture/books/a37848083/jonathan-franzen-crossroads-review/>

a betegség, a gyógyszerelés és a kábítószerrel való öngyógyítás stádiumában, akiknek önpusztítása óhatatlanul kiterjedt a körülöttük élők pusztítására is. Voltak szexuális traumák. Voltak egymást gyöttrő házastársak, akik szintén mérgezték maguk körül a levegőt, és képtelenek voltak arra, hogy a gyerekeikre figyeljenek. Voltak elviselhetetlen testvérek. És ott voltak a boldogtalanságukban akaratlanul is rendkívül kártékony anyafigurák. Korábban is mindig volt egy-egy központi politikai-közéleti-etikai probléma, mint a *Keresztutakban* a hit: az öregség megoldhatatlan kérdései, az interneten továbbítható adatokkal való manipuláció vagy a természetvédelem, és az ezekkel kapcsolatos, egymásnak ellentmondó érdekek és szempontok komplex vizsgálata. Volt szó a könnyűzenei karrier buktatóiról, a korai gyerekvállalás kérdéseiről, a szülői szeretet hiányáról, a szülői házból való menekülésről, hűtlenségről, hazugságról, fájdalomról.

De eddig a komédia biztosabb távolából, színesebben és szórakoztatóbban írt Franzen. Mindig történt valami, mindig újabb csavarral ment tovább a mese, és eddig a szereplők közül volt, aki kiszabadult. Ezt az illúziót sikerült levetkőzni a *Keresztutakban*, bár a sorok íve még további két kötetig természetesen nem zárulhat le. Amíg a *Szabadságban*, de még akár a *Tisztaságban* és a *Javításokban* is a szereplők hajlamosak elfogadni a boldogságot, ha szembetalálják vele magukat, a *Keresztutakban* a boldogság – hosszú készülődés, várakozás és ígéretes után – meg se történik, vagy ha mégis, szinte azonnal elmúlik, és az egész próbálkozás további gyötrelmem forrása lesz. Amíg a *Szabadságban* és a *Tisztaságban* a szereplők valamiben kiválóak, tehetségesek, szerencsések és sikeresek, a *Keresztutakban* csak a tévedéseknek van visszhangja. Ami történt és elmúlt, a *Keresztutakban* örökre ott marad és mérgezi az életet; az anyagi gondok nem oldódnak meg, sőt, egyre inkább gúzsba kötik a családot és külön-külön minden egyes családtagot; az egymáshoz visszatérés erőltetett, szükség szülte stratégia, neurotizáló játszmák terepe, további, előre látható problémák melegágya.

A *Szabadság* írásmódjában még van egy elbeszélői csavar: a történet jelentős részét az egyik szereplő mintegy saját önéletrajzát bemutatva és kommentálva mondja el, ami az itt is megjelenő gyötrelmeket és önsajnálatot más fénytörésbe helyezi: „Mindennapiját reggeltől estig bizvást arra fordíthatta, hogy kitalálja, hogyan élhetne értelmes, örömteli életet, de hiába választhatott ezernyi lehetőség közt, és hiába volt a nagy szabadság, Patty csak egyre nyomorultabbul érezte magát. Az önéletrajz szerzője kénytelen volt arra a következtetésre jutni, hogy Patty tulajdonképpen a nagy szabadsága miatt sajnálta magát annyira” (ebook, 276.).

A *Keresztutakban* eszköztelenségre törekszik Franzen, kerüli a látványos megoldásokat. Továbbra is élvezetes a stílusa, és nagyon gondos a szerkesztés és az információ adagolása. Ott hagyja abba az egyes szakaszokat, ahol már elég nagyra gerjesztette a feszültséget. Egyre hosszabbak az egyes családtagoknak szánt részek, egyre összetettebb az időkezelésük, egyre szövevényesebbek a viszonyok, egyre több rétegét ismerjük meg életüknek és sorsuknak. Franzen meggyőzően ábrázolja, hogy a szereplők nem látják ki saját valóságukból, de kétségbeesetten igyekeznek. És még arra is kísérletet tesz, hogy megközelítse korunk amerikai tabutémáját, a középosztálybeli heteroszexuális fehér férfi lelkivilágát, bár itt hozza be legerősebben az önsajnálatot és a kötelező lúzerséget. A nőalakok és a közegbe semmiképpen nem illeszkedő, tehetséges gyerekek, Perry drámája sokkal megrázóbb.

Lehet, hogy épp ez a vezeklés, amit magára mért? A *Jelenkorban* megjelent 2002-es esszéjében ír arról hosszan, hogy „a szöveg és az olvasóközönsége közötti viszony két teljesen különböző modelljében hisz”.¹⁰ Korai művei inkább apja intellektuális prioritásait tükrözték, de úgy érzi, másík énje anyja elitellenes szemléletét képviseli. A protestáns

¹⁰ Jonathan Franzen: Mr. Difficult, avagy William Gaddis és a nehezen olvasható könyvek problémája. Fordította Sári B. László. *Jelenkor*, 2017/7–8, 822–836., 822.

etika vagy az anyjának tulajdonított, a kirekesztést kerülő, morális fókuszú szemlélet nevében korábbi műveinek harsányabb komédiája vagy csillogóbb szatírája léha szellemeskedésnek tűnhetett, mert a *Keresztutak*ban, majdnem húsz évvel később Franzen közelebb megy a lét elviselhetetlen szürkeségének ábrázolásához. Nem túloz, alig van életnagyságúnál nagyobb figura. Ha valaki különleges, az kilóg a sorból és bajba kerül. Térdig gázolunk az érzelmi nyomorúságban: „Roderék még annyira sem voltak szoros család, mint Hildebrandtéék. Az, hogy jól érzik magukat együtt, olyan szokatlan volt, hogy szinte kozmikus igazságtalanságnak érződött” – látjuk Perry gondolataiban (I. 376.).

A *Keresztutak* is mutat bátor lépéseket, kitérés kísérleteket, de alapvetően befelé tart, egyre mélyebbre megy a szereplők és közejük feltárásában, és amit talál, vagy amit hajlandó bemutatni, az vigasztalan. Talán a legszebb és leghitelesebbnek ható elem az egész regényben Russ kapcsolata a navahókkal és a navahó földdel: az a fiatalkori élménye, hogy ott van közel Istenhez, a földhöz, a munkához, a barátsághoz. Nem „indiános mese” ez: az arizonai településen kopár táj és egyre inkább ipari hulladékkal építkező szegénység és reménytelenség fogadja az érkező ifjúsági csapatot, meg a történelmileg jogos, bár számukra személyesen indokolatlan gyanakvás a kívülről jövőekkel szemben. Az a nehezen kiépülő, nagyon törékeny bizalom, a békénahagyásra is képes egymás mellett élés ígérete is szertefoszlik, amit Russ annyira megszeretett itt még annak idején, amikor először járt Arizonában a katonaság után. Ez a helyzet a legjobbat hozza ki belőle, és Franzen mondatai is felragyognak ilyenkor. Ám ez sem lehet megtartó barátság, ahogy E. M. Forster is megírta már száz évvel ezelőtt az *Út Indiába* című regényében¹¹ – a gyarmatosító és a gyarmatosított között nem alakulhat ki egyenlőségen alapuló kapcsolat, akkor sem, ha személyesen semmi felelősségük nincs a történelmi helyzet kialakulásában. Az érzelmi szintre áttett otthon és az érintetlen vidék, a navahók földje és kultúrája is csak újabb áruháttérrel helyszíne lesz: önpusztító, a generációkat egymás ellen fordító, a barátságokat felőrlő tettek helye, ahol a kultúrával együtt Russ barátja, Keith is némán és a megértés igénye és ajándéka nélkül vonul a halálba. Marad a keserű tapasztalat, amit lelkipásztori munkájában Russ máshol is megerősítve lát, hogy a szegénység, kiszolgáltatottság és nyomor egy szintje alatt a segítő szándék is könnyen sértésnek számít és további bajok forrása lesz.

A *Keresztutak*ban viszonylag kevés az esemény, és mindet rengeteg előzetes tervezés, gondolkodás, agyalás készíti elő, majd jön az utólagos értékelés, elsősorban a megbánás. A narráció is olyan helyzeteket teremt, amelyekben természetesnek hat a befelé fordulás. Russ folyamatosan küzd a hitéért és azért, hogy jó lehessen: „Érdekes lenne elképzelni téged nagyjából olyannak, mint én vagyok, aki próbál jó lenni, próbálja Istent szolgálni, de szüntelenül kételkedik magában”, mondja Ricknek, sikeres kollégájának. „De [...] feltör bennem a gyűlölet. Csak azt látom, hogy te mindent megkapsz. Élvezed a hatalmat” (I. 357.). Az ifjúsági közösség érzelmi megnyilatkozásokra épülő gyakorlata, amit Russ helytelenít, mert nem a vallási ismeretek elmélyítésével foglalkoznak, regénytechnikai szempontból szintén arra alkalmas eszköz, hogy a fiatalok az olvasók számára is feltárhassák gondolataikat önmagukról, egymásról, családjukról és a közösségről. Russ felesége, Marion pszichoterápiába jár, ahol beszél is, de főleg hallgat, és csak mi leszünk tanúi, ahogy visszaemlékezik a múltjára. De van, amikor közvetlenül belelátunk a szereplők, például Perry legtitkosabb szenvedéseibe is.

A *Keresztutak*ban mintha a nyelv is elszürkülne valamennyire. Franzen könyveit 2019-ig, Bart István haláláig az ő fordításában jelentette meg az Európa Könyvkiadó. A *Keresztutak* Franzen első olyan műve, amit a sokkal fiatalabb Pék Zoltán fordított, és ami már a 21. Század Kiadónál 2020-ban indult Franzen-életműsorozatban jelent meg. Talán ki is

¹¹ E. M. Forster: *A Passage to India* (1924). magyarul: *Út Indiába*. Fordította Göncz Árpád, 1967.

billenti az olvasó időérzékét, hogy az 1970-es években játszódó *Keresztutak* sokkal inkább 21. századi magyar nyelvhasználatot képvisel. Mégis zavaró a sok gépies hatású tükörfordítás („és én lettem az a lány, akit [sic!] hozzámehetett” [I. 211.]; „fel akarom tűrni az ingujjamat, és bekoszolni a kezemet” [I. 219.]; „Clem még túl fiatal volt megérteni” [I. 350.]; „a fehéren izzó hőségben az út már megszűnt vonal lenni” [II. 69.]; „Isten elvesz és elvesz, de ad és ad is” [II. 161.]), vagy amikor a karácsonyi lelkész-vendégségben a háziasszony azt mondja Perrynek, „a fiatalok a napszobában vannak” (I. 278.). Ha az üveges veranda vagy télikert túlságosan csehovi kifejezés ma már, akkor el lehetne venni a probléma élet azzal, hogy a „sunroom” tükörfordítása helyett a fiatalok „a másik szobában vannak”... De az vesse a fordítóra az első követ, aki egy ilyen hosszú regényt ennyi idő alatt jobban lefordított volna.

„A szavak csak kifejezik az érzelmeket, vagy aktívan megteremtik?” A regényben ez Russ kérdése (II. 116.), de általános érvényű probléma is. Ez a könyv olyan világot ír le, ahol mindenki magányosan tengődik és nem is érzi, hogy él. Ha a regény szavai nemcsak kifejezik, hanem az olvasóban meg is teremtik ezeket az érzéseket, márpedig az irodalom erre való, akkor lehet, hogy mégsem vezeklés ez a regény Franzen korábbi, szatirikusabb műveiéért, hanem kollektív büntetés, anyjának kitüntetésen, posztumusz. A magyar olvasóknak sem ismeretlen ez az életérzés: hallottunk már olyasmit, hogy „ha neki jó volt, elégedjen meg ezzel a gyereke is”. De azért nyugtalanító, hogy elégedetten befogadjuk „a gaz lehúz, altat, befed” legfrissebb amerikai megfogalmazását, amikor elvben egy 332 milliós lakosságú ország irodalmából választhatnánk valami egészen mást is. Paul Beatty slamköltéssel rokon szatíráját nyilván nehezebb lett volna lefordítani, sőt, a kulturális referenciák felét lábjegyzet nélkül fel se fognánk, talán értő kísérőtanulmánnyal sem. Mégis szomorú, hogy mi a szorongás, önsajnálát és öngyűlölet szólamaira rezonálunk, egy olyan világ leírására, ahol a lehetséges életutak elágazásánál, a metaforikus keresztutaknál minden út kilátástalan.

De ki akarna óvatos unatkozásról, esetleg bosszankodásról beszámolni, ha szemünk láttára bontakozhat ki a tervezett trilógiából a következő nagy amerikai regény.

VAGY HALJ MEG

Anne Sexton: *Élj vagy halj meg*

Időnként hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a költészet élet-halál kérdés. Anne Sexton olvasása közben ez nemigen fog menni.

Magyarul megjelent kötetének címe, az *Élj vagy halj meg* ideális cím volna az amerikai vallomások költészetet bemutató antológia számára is. A „vallomások költészet” kifejezés nem azon körből származott, amelyhez az e névvel illetett alkotók tartoztak – ki szorosabban, ki lazábban –, a többségük, köztük Sexton is, kezdetben tiltakozott ellene. Aztán elfogadta, mint Monet az impresszionizmust, Matisse a fauve-ot. Csak nagyobb kínok árán.

Az eredetileg kritikai éllel, sőt gúnyosan használt vallomások költészetéről tudni valót Szlukovényi Katalin kiválóan foglalja össze a kötet utószavában. A „vallomások” nemcsak pejoratív jelző, hanem – ami jóval fontosabb – erősen félrevezető is. Az angol kifejezés („confessional poetry”) talán még inkább, mint a magyar. A konfesszió gyónást, hitvallást, vallomást egyaránt jelenthet. Foucault is gyónásos költészetnek érti a vallomást, maga Sexton pedig egy levelében így fogalmaz: „mintha minden versemmel az ügyemet képviselném az angyalok bíróságán, és reménykednék a felmentésemben”. De gyónni a gyóntatószékben szoktak, vallani a vádlottak padján. A vallomások költőket pedig sokkal inkább a pszichológus kanapéján képzelet el az ember. Bár az önvád és néhányuktól (például épp Sextontól vagy Allen Ginsbergtől) az istenkeresés nem szokványos formája sem áll távol („Egyszer volt, hol nem volt, / Jézusra éheztem” – írja például Sexton a *Búcsúlevél*ben, legalább háromértelműen, vagy máshol: „Úgy vagyok csak nő, / ahogyan Krisztus férfi volt” – *Lepaktálni az angyalokkal*), a hivatalos vallástól erősen idegenkedtek. Meghökkenítő epizód, hogy amikor Sexton utolsó (sikeres) öngyilkossága előtt alig egy évvel, előkészület és teketória nélkül megkérdezett egy katolikus papot, hogy miképp térhetne át, az egyházzal ezzel tért ki: „A te istened az írógépedben van”.

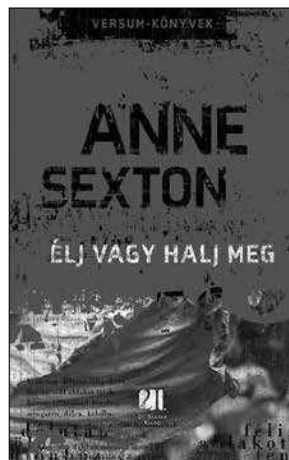
A gyónás – túl azon, hogy szinte mind amerikai protestánsok voltak – azért sem létező a vallomások költők esetében, mert ha csak a verseikben emlegetett magánbűnök töredékét gyónták volna meg formális keretek között, egész vállalkozásokat lehetett volna alapítani az atlanti-parti gyóntatófülkék riglicseréjére és faszervezet-felújítására, valamint a gyóntatóatyák pszichiátriai kezelésére.

A vallomások költészet lényege nem is az, hogy a terapeutikus kibeszélésnek ki a címzettje, ha van egyáltalán, hanem hogy – amint Szlukovényi idézi az *Oxfordi irodalmi szótár* meghatározását – „személyes, önéletrajzi”. Bár az „ön-

---

Fordította Fenyvesi Orsolya, Mesterházi Mónika,
Szlukovényi Katalin

21. Század Kiadó, Versum-könyvek
Budapest, 2021
144 oldal, 2890 Ft

életrajzi” megint félrevezető, a *Két fiam* például nyilvánvalóan szerepvers, hiszen nemcsak a költő életrajzából, hanem a kötet egyéb verseiből is tudjuk, hogy Sextonnak két lánya volt. Maga Sexton egy helyen beszámol arról, amikor a pszichológusa azt mondta neki: „Na látja, meg tudott bocsátani az apjának. Ott van a versben”. „Csakhogy én nem megbocsátottam az apámnak” – fűzi hozzá Sexton –, „hanem megírtam, hogy megbocsátok neki”.

A legszerecsébb talán az „unobjektív” jelző volna, hiszen ezzel utalna arra is, hogy az irányzat az amerikai költészetben Eliot és Pound óta jelen lévő objektív költészet elleni reakcióként jött létre, nyilvánvalóan szembefordulva az épp az ötvenes, hatvanas években meghatározó modernista iskolával, a Black Mountainnal (Charles Olson, Robert Duncan, Robert Creeley). És nemcsak az ötvenes évek amerikai költészetével, hanem az ötvenes évek Amerikájával is. „These are the tranquilized *Fifties*, / and I am forty” – írja Robert Lowell a *Memories of West Street and Lepke* című versében. A „tranquilized *Fifties*”-t Orbán Ottó „gondtalan *Ötvenes Évek*”-nek fordította, ami a korai hetvenes évek Magyarországról nézve érthető ugyan, de valójában épp az ellenkezőjéről van szó: az amerikai értelmiség nem gondtalan, hanem az atombomba és a berlini fal árnyékában zsidó, benyugtatózott, leszedált korszaknak élte meg. Ironikus értelemben persze mégis gondtalan. *Comfortably numb*.

Ebben a vonatkozásban a vallomásos líra egyszerűen alanyi költészet (ha nem is a Szabolcska Mihály-i értelemben), ami viszont ismét fából vaskarika, hiszen a költészettörténet során végig meglevő látásmód, alkati és alkotói jegyek alapján azonosít egy iskolát (akár a romantikus költőket) – ezen az alapon Catullus is vallomásos.

Ha valami mégis megkülönbözteti a vallomásos költőket egyéb személyes költőktől, az a tematika, a feltárulkozás mélysége. Kodifikálhatatlanok azok a Sextonnál vagy épp az *Élj vagy halj meg* című kötetben megjelenő tabuk, amelyek korábban nem, vagy csak sokkal kevésbé töményen és kendőzöttebb formában jelentek meg versekben: megrontás, „unalmas vérfertőzés” (*Kapj szamaradra*), pedofília, Oidipusz-, Élektra- és véletlengyerek-komplexus, omni- és semperpotent apa (akárcsak Sylvia Plathnál), maradandó testi károsodást okozó gyerekkori baleset, „menstruáció negyvenévesen”, idő előtti, durva defloráció, Jézus-szex, bizonytalan nemi identitás („I, who was never quite sure about being a girl” – *The Double Image* [Én, aki sosem voltam egészen biztos a magam lányságában” – A kettős kép]; „Belefáradtam, hogy nő vagyok... belefáradtam, hogy a dolgoknak nemük van” – *Lepaktálni az angyalokkal*), indirekt (öngyilkossági kísérlet általi) és direkt (kutyakölykök vízbe fojtása) gyilkosság. Ezek ma, közel hatvan évvel a kötet publikálása után, önmagukban már nem, ám a hatvanas évek kinyúló, mégis furcsán prúd Amerikájában (két évvel ’68 előtt is) még mindig botrányosak voltak. A kritika szerencsére nem magán a tematikán akadt fenn. Talán egyedül Alfred Alvarez jelentette e tekintetben a kivételt („Úgy éreztem, a költő mondanivalója fontosabb, mint az, hogy miként mondja” – ő viszont kifejezetten bátor és jelentős költészetnek tartotta a Sextonét). Akik kritizálták, elsősorban azt fessegették, hogy mindez a nyers, helyenként állatias létélmény meddig, vagy épp mettől tekinthető költészetnek. Ez a kétely a vallomásos költők közül leginkább épp Sexton költészetére vonatkozott, miközben az is tény, hogy talán nála volt legtöményebben jelen a lét elviselhetetlen nehézsége. „Egyetlen kortárs amerikai költő sem kiáltott világgá ennyi személyes részletet” – írja róla egyik kritikusa. „Miközben e kinyilatkoztatások őszintesége sok olvasót vonzott, különösen a nőket, akik erősen azonosultak a versek női látásmódjával, számos költő és kritikus – többnyire, bár nem kizárólag férfiak – zokon vette ezt a nyíltságot.” Más kritikusa az „engesztelhetetlen őszinteség” kifejezést használja. Vádolták nárcizmussal (voltaképp erre válasz a *Búcsúlevél* Artaud-tól kölcsönzött mottója: „Azt mondod, nárcizmus, de az a válaszom, hogy ez az életéről szól”), vádolták exhibicionizmussal, azzal, hogy versei minőségét felülírja az élmény intenzitása, hogy versei elszabadulnak, hisztérikussá válnak. Egyik legélesebb szemű és nyelvű kriti-

kusa, a (férfi) költő Hayden Carruth ezt írja az *Élj vagy halj meg* verseiről: „azt a megoldhatatlan problémát vetik fel, hogy mi is valójában az irodalom, hol húzódik a határ művészet és kordokumentáció között”. Majd hozzáteszi: „A versek egy tehetséges, intelligens nő művei, aki *már-már* ura az anyagának” (kiemelés tőlem – I. A.). Alighanem lesújtó kritikának szánta, hiszen ilyet (*már-már* nélkül is) inkább pályakezdőkről írunk, mint Pulitzer-díjas költőkről (az „ura” a magyar fordítás súlyosbító körülménye, angolban „master” áll). Holott mai szemmel éppen ebben a „már-már”-ban rejlik a Sexton-versek legnagyobb ereje, amikor kiszabadulnak a szoros kontroll alól, valóban ösztönszerűvé válnak, amikor sorról sorra nem az történik, amire várunk, ami – Alvarez szavaival – „az extrém költészet” (Artaud, De Quincey, Csáth, Hajnóczy) felé mutat:

Félek a köhögéstől,
de nem beszélek;
félek az esőtől, a lovastól,
aki a számba üget.
A pohár magától megbillen,
és elönt a tűz.
Látom: két vékony csík végigég az államon.
Látom magam, mintha valaki mást látnék.
Kettévágtak. (Az *őrültek évére*)

Van ebben valami szürreálisan látnoki. Nem véletlen, hogy az *Élj vagy halj meg* kötetben többször is megjelenik Rimbaud: egyszer egy mottó erejéig, egyszer pedig a *Valahol Afrikában* verszárlatában: „csorogj le a folyón, és veled az elefántcsont, a kopra, az arany”. A vers egyébként egykori zseniális tanára, John Holmes halálára íródott, aki jöllehet egy generációval megelőzte a vallomások költőket, életével (de nem művével) mintha az övékét előlegezte volna meg: felesége úgy vágta fel az ereit, hogy halálában Holmes kézírataira folyt a vére. Holmes az alkoholizmusba menekült, és 62 éves korában rákban meghalt.

Itt érdemes kitérni a kötet magyar hangjára. Fenyvesi Orsolya, Mesterházi Mónika és Szlukovényi Katalin felismerhetően egyéni módon, mégis egységesen, kiválóan fordítottak, már-már hibátlanul. Hogy mekkora jelentősége lehet akár egy-egy szónak is, arra épp ez a vers mutat példát. „The thick petals, the exotic reds, the purples and whites / covered up your nakedness and bore you up with all / their blind power” – áll az eredetiben. Az egyébként kitűnő magyar változat szerint „A vaszkos szirmok, az egzotikus pirosak, lilák és fehérek / betakarták póre tested, szétfúrtak minden maradandó, / vak erejükkal”. Nehezen felfejthető, hogy mire vonatkozhat a „bore you up”, de szinte biztosan nem fúrásról van szó. Inkább megtartástól, fenntartásról, olyasmiről, amit az ördög szerint az angyalok csinálnának Jézussal, ha levetné magát a jeruzsálemi templom párkányáról (Lk 4,11 – magyarul: „tenyerükön hordoznak”), vagy ahogy barokk festményeken a mennybe menendőket emelik szintén az angyalok vagy a felhők. Mindez csak azért érdekes, mert épp a szétfúrás erősíthette meg a kötet egyik magyar értelmezőjét abban a félreértésében, hogy itt a nőről mint szexualizált entitásról van szó (lásd Borda Réka: *Rebellis melankólia, 1749.hu*, 2022. 04. 30.).

Az *Élj vagy halj meg*, Sexton harmadik kötet, 1966-ban jelent meg. Már első kötetét, a rögtön nagy feltűnést keltő *A tébolydába és félúton vissza* című férjezett nevén publikálta (lánykori neve Anne Gray Harvey). Több vallomások költő is publikált kötetet ars poetica-ként is olvasható címmel, például John Berryman: *Szerelem és hírnév*; Allen Ginsberg: *Halál és hírnév* (hírnév itt is – úgy tűnik, elég ambíciózusak voltak) – Sextonnak maga a neve volt egyúttal mestersége címe is: *Szex és halál* (a sexton szótári jelentése sírásó). Első, majd második (*Szépségeim*) című kötet is komoly visszhangot keltett, de az igazi hírnevet a Pulitzer-díjjal az *Élj vagy halj meg* hozta meg. Pedig voltaképp véletlenül kapta a díjat. A három kurátor által összeállított listán hárman is megelőzték, viszont aztán – a jelentős

pénzdíjra tekintettel – úgy döntöttek, hogy csak élő költő kerülhet szóba. Ezzel az addigra öngyilkosságot elkövetett, szintén vallomások Sylvia Plath, valamint a részegen egy medencében szívrohamban elhunyt, egyáltalán nem vallomások Theodore Roethke (aki mindazonáltal Plath egyik költői mintaképe volt) rögtön kiesett. A megismételt szavazás során aztán Sexton diadalmaskodott, mivel ő volt az egyetlen, aki mindhárom kurátor listáján szerepelt (igaz, kettejüknél az utolsó helyen). Közben pedig mindhárom zsűritag feltűnően kritikus volt a díjazott kötetrel kapcsolatban. Phyllis McGinley – mint annyian – Plathszal hasonlította össze Sextont: „Mindkét nő neurotikus, ez költészetük alapja... De kezdem azt hinni, hogy az *Ariel* [Plath kötete] szenvedélyesebb és izgalmasabb, mint Sexton könyve”. Louis Simpson is Plathszal veti össze: „Jobban szeretem Plath munkáit... Sexton is vallomások, de ő nem fejlődik”. Simpsonhoz hasonlóan Richard Eberhart is kronologikusan szemléli Sexton költészetét, de ő nem az alkotás, hanem az olvasás felől: „Szerintem ez az eddigi legjobb kötete. Lelkes érdeklődéssel olvastam, ám amikor leüledtem, úgy éreztem, hogy szinte minden verse arról szól, mennyire bolond, és ez idővel nemcsak monotonná válik, hanem életszerűtlen is lesz. Azaz utólag kevésbé tűnt jónak, mint olvasás közben”.

Különös, hogy a bírálók, akik végül is Sextont tartják legméltóbbnak a díjra, legalábbis magánlevelezésükben csupa rosszat mondanak róla. Különös, és nem is nagyon igazságos. Ha van egyáltalán értelme egy kötet bírálatánál a fejlődést megtenni fő szempontnak (micsoda hendikeppel indul szegény költő, akinek már az első két kötete is kiváló volt), az *Élj vagy halj meg* néhány téren feltétlenül előrelépés volt.

A Sexton-vers korábban is igen messze volt a terapeutikus kibeszéléstől, a tanúságtételtől, az automatikus írástól, a szabad asszociációktól – már első magyar fordítójának és kritikusának, Kodolányi Gyulának is az tűnt fel, hogy Sexton „legendásan aprólékos, rengetegszer dolgozta át a verseit, de ez nem látszik. Ami jó is és rossz is”. Ha utóbbi kitétel arra utal, hogy Sexton versei a sok átdolgozás ellenére is sokszor homályosak, akkor talán félreérti e versek szándékát és geneziséjét. Maxine Kumin idézi Sextont az *Irgalom utca 45.* végül kéziratban maradt verseiről: „a kötet egy része még mindig túl személyes ahhoz, hogy egy ideig publikáljam”. Tény, hogy a későbbi kötetek szókimondóbbak. Az *Élj vagy halj meg* bőven tartalmaz olyan verseket, amelyekből csak a borzalom érződik, anélkül, hogy egyértelművé válna, mi is ez a borzalom. A *Tengerparti házban* című verset például egyesek gyerekkori abúzusnak olvassák, mások egy részeg szado-mazo jelenetnek a szülők között, amit a narrátor szinte még csecsemőkorban látott. A „leplezetlen őszinteség” tehát, amit néhány kritikus emleget, helyenként éppenséggel nagyon is leplezett. Ahogy azt is csak sejteni lehet, hogy az *Arcod a kutya nyakán* szerelmi vallomásának címettje – nő. Nagyon tanulságos ebből a szempontból ez utóbbi vers első jelzős szerkezete („your rough face”) és fordítása („pőre arcod”). Az angol változat élesen szemben áll a szeretett lényre vonatkozó későbbi hasonlatokkal („legjobban épített ház”, „sudár nyírfák”, „kis hal”), amennyiben nem, vagy legföljebb a maszkulin Marlboro-reklámok értelmében pozitív. Nem tudni, szándékosan, a lebetegetés kedvéért választotta-e a jelzőt Sexton, de ez eredmény itt inkább ellentmondás, mint kétértelműség. Kifejezetten jót tett a fordításnak, hogy a kézenfekvő jelzők helyett („durva”, esetleg „viharvert” vagy „cserzett”) a sokkal semlegesebb „pőre” lett a magyar változat.

Ráadásul a verseknek, ahogy Randall Jarrell, a vallomások költők egy másik példaképe (magyarul megjelent kötetének címe történetesen *Döntés életre-halálra*) rámutatott *A költő homályossága* című esszéjében, nem feltétlenül tesz rosszat a homály.

Úgy tűnik, Sexton nem lehetett próféta a saját nyelvén. Az angolszász líra (és nyelv) egyik már-már alkati alapja az eufemizmus, az alulmondás, az elhallgatás. „Mindig mély érzést leplez a hallgatás, / nem csendet, hanem tartózkodást” – írja például Marianne Moore (*Csend*, Németh Ferenc fordítása). Nemcsak a kritikusok, hanem jelentős költők is értetlen türelmetlenséggel fogadták hát a vallomások költők csaknem expresszionista, egzaltált kakofemizmusát, Sextonét különösen.

Hetekig olvastam fiatalabb
költők verseit.
Anyá semmit sem ért,
Apa utálatos, alkoholista.
Sötét iróniával írnak
összeomlásról, tébolydáról,
öngyilkossági kísérletről...
Roppant költői –

írja például Thom Gunn *Kifejezés* című versében. Mintha csak direktben parodizálná Sextont:

Elvitte a vén, gyógyult alkeszt
görbe lába és haszontalan keze.
Közben apját szólongatta,
aki egyedül halt meg réges-rég –
a kövér bankár a diliházban,
génjei, mint a dollár, felfüggesztve,
titkába bugyolálva,
kényszerzubonyban. (*Kapj szamaradra*)

Ugyanakkor kétségtelenül érződik néha a kötet versein valami göcsörtös túlszerkesztettség. Félreértés ne essék: szinte kivétel nélkül jó, helyenként (*Átkelés az Atlanti-óceánon; Séta Párizsban*) kiváló versek ezek. De az olvasónak időnként óhatatlanul eszébe jut róluk Lowell megjegyzése: „Könnyebb jó verseket írni, mint ihletett sorokat”.

Lowell hatása egyébként a kötet folyamán végig érezhető. A *Férj és feleség* mottója például („hogy a házasság milyen gyötrelem...”) eredetileg Chaucer-idézet, de Sexton nyilvánvalóan sokkal inkább arra a Lowell-versre utal, amelynek ugyanez az idézet a címe (Orbán Ottó fordításában: „Kimondani a házasság baját”; Jánossy Istvánnál: „Mi a házasság nyavalyája”). Nagyon jól tesz Sextonnak, amikor hagyja, hogy kétségbeesett egzisztencialista reménytelenségét kiéneklő koloratúrsopránját Lowell nem kevésbé kétségbeesett, de társadalmi reménytelenséget is dűnnyögő, metszően ironikus orrhangja modulálja.

Sexton egész életművére jellemző a formában írt darabok, illetve a szabadversek ketős jelenléte. Elég kézenfekvő feltételezni, hogy a hagyományos formákkal önfegyelmre próbálta magát kényszeríteni. Mindamellett, ahogy Maxine Kumin is rámutat, arra törekedett, hogy a rímeket váratlanul, de mindig találóan használja. Úgy érezte, hogy még a legszokatlanabb rímnek sem szabad a sor értelmét elnyomnia, és a normális szórendet, a köznyelvi beszéd könnyed hangnemét sem szabad elrontani csak azért, hogy megmentsen egy rímet. Korábbi két kötetének legjobb darabjai valamilyen formát, strófaszervezetet, rímképletet követtek, például a *The Double Image* című kiváló hosszúvers, amelynek felütése („I am thirty this November” [„Novemberben harmincéves leszek”]) talán a fent idézett Lowell-vers („... I am forty” [Orbán Ottónál: „... negyvenéves vagyok”]) reminiscenciája. Az *Élj vagy halj meg* kötetben jelentősen csökken a formahű versek aránya, mindössze négy rímes (*Bee bee birka; Valahol Afrikában; Két fiam; Kriplik és más sztorik*), valamint egy stanzában írt, rímtelen vers (*Halálvágy*) szerepel. Nem ezek a legerősebb versek, nem ilyen például az a darab sem (*Fájdalom lányomért*), amely miatt végül Sexton kapta a Pulitzer-díjat. Úgy tűnik tehát, erre a kötetre sikeresen dolgozta ki Sexton a poétikai önfegyelem új formáit, amelyeket későbbi nagy verseiben, például a *Bolondságok könyvében* szereplő két szekvenciában, a *The Death of the Fathers*ben és a Ted Hughes Varjú-verseire erősen emlékeztető *The Jesus Papers*ben is alkalmazott.

Fokozottan igaz a gondos szerkesztés a kötet egészére. Az *Élj vagy halj meg* lényegében az örület, a gyógykezelés, a halál, az öngyilkosság körül forog. Hogy a vallomásos költészet és az öngyilkosság között van-e bármilyen összefüggés, és ha igen, akkor mi, az túl messzire vezet. Lehetetlen azonban nem észrevenni azt a már-már obszessziót, amely e költőket az öngyilkossághoz lakatolja. Nemcsak arról van szó, hogy milyen borzasztó sokan lettek közülük sikeresen (Berryman, Plath, Sexton vagy a sokak által a vallomásosok előfutárának tekintett Hart Crane) vagy sikertelenül öngyilkosok (a vallomásos prózaíró James Baldwin), vagy hányuk közvetlen közelében volt öngyilkosság (Ginsberg anyja többször kísérelt meg öngyilkosságot, barátja, az *Üvöltés* címzettje, Carl Solomon pedig öngyilkos hajlamai elől menekülve hajtattott végre magán lobotómiát; Baldwin szeretője öngyilkos lett), hanem hogy mennyire tematizálták is magát az öngyilkosságot (Berryman: *Az öngyilkosságról; Nem élni*, Plath: *Lady Lazarus; Apu*). Ritka, hogy valaki, ha önironikusan is, valamiképp megtartóztassa magát saját hajlamától, mint Lowell („Mindannyian öregfiúk vagyunk / kezünkben egy lelakatolt borotva” – *Ébredés kében*, Orbán Ottó fordítása). Az *Élj vagy halj meg* sok verse tartalmaz utalást az öngyilkosságra, amellelt, hogy több már a címében is megjelenőve arról szól: *Halálvágy, Búcsúlevél* vagy a Plathnak dedikált, Plath öngyilkosságáról szóló *Sylvia halála*. Épp utóbbi vers jó illusztráció arra, hogy miért jut a magyar olvasó eszébe Sextonról időnként óhatatlanul József Attila, itt például a halottnak szemrehányó *Kései sirató*:

Tolvaj! –
Hogy kúszhattál

kúsztál le egyedül
a halálba, amit már én is oly régóta és annyira vágytam...

Sextonnál ugyanúgy összefügg szeretet, létszeretetet és öngyilkosság, mint József Attilánál, csak valahogy inverz módon, egyszerre szégyenlősebben és keményebben. Mintha gyanakodna a szeretetre. Sok embert szólít meg, sok verset ajánl valakinek. Ezekben van valami ügyetlen közeledés, barátkozás, szabadkozás azért, amiért olyan, amilyen, de soha semmi intimitás. Kinyújtott kéz helyett legtöbbször benyújtott szavak ezek. „I would rather die than love” [„meghalok inkább, csak ne szeressek”] – írja a *The Double Image*-ben, vagy „We touch from habit” [„Megszokásból érintjük egymást”]. Vagy az *Élj vagy halj meg* kötetben:

Keresem, de hiába, a szeretetnek nincs
könnyed kis himnusza. (*Könnyed kis himnusza*)

A *Halálvágy*ban pedig: „az öngyilkosok a szeretetet, bármi volt is, fertőzésnek hitték”.

A kötet tehát folyamatosan gravitál az öngyilkosság, a halál, az altruista önpusztítás felé: „Élj vagy halj meg, de ne mérgezz meg mindent” – szól a kötet Saul Bellow-tól kölcsönzött mottója. Ugyanakkor interjúiban Sexton nemegyszer rámutat erre a költészettomatikai és egyúttal egzisztenciális paradoxonra: „Az öngyilkosság mégiscsak a vers ellentéte”. Az *Élj vagy halj meg* címében megfogalmazott imperatív alternatívára a kötet utolsó verse (*Élj*) adja meg a választ:

Nem hatott a méreg,
Nem járok többé a kórházba,
hagyom a Fekete Misét és a többi.
Azt mondom, *Élj, Élj*, a Nap,
az álom, a kirobbanó ajándék miatt.

DÉRCZY PÉTER (1951–2022)

2022. szeptember 12-én, élete hetvenegyedik évében meghalt Dérczy Péter, szerkesztő, irodalomkritikus, irodalomtörténész, a *Jelenkor* 1981-től kezdve a legutóbbi időkig hűséges munkatársa. 1989 májusától 1990 májusáig (harmincnyolc-harminckilenc éves volt ekkor) egy éven át tartó kritikaszorozatot írt *Vonzás és választás* címmel a folyóirat hasábjain; zárásul, a sorozat befejezéseként összefoglaló tanulmányt a kortárs magyar irodalomkritika akkori állapotairól. Nem egészen másfél évtizeddel később, 2004-ben, a debreceni Csokonai Kiadónál, az Alföld-könyvekben megjelentetett, a mai magyar irodalom köréből válogató kritikakönyvének (ahogy maga írja a könyv borítójának hátlapján, „egy ötvenkét éves csávó első kötete” volt ez) ugyanazt a címet adta, mint a sorozatnak, néhány darabja is bekerült a könyvbe, és a gyűjtemény záró írása is ugyanaz a tanulmány lett, ami a *Jelenkor*-beli sorozat végén állt. Második könyve, a *Töredékek a történetről* (Műút, Miskolc, 2014) irodalomtörténeti munkájának a foglalata, a századforduló ködlovagjai és kismesterei érdekelték legjobban (Gozsdu Elek, Lovik Károly, Csáth Géza), természetesen legkedvesebb írója, ennek az iránynak a megkoronázója, Krúdy Gyula meg a *Nyugat* körül tömörülő prózaírók, elsősorban Kosztolányi Dezső, de mértékadó tanulmányt írt Németh László *Gyász* című regényének prózapoétikájáról is. Harmadik önálló kötete 2016-ban, a Magvető Kiadónál jelent meg, *Között* címmel egy rendhagyó formájú Orbán Ottó-pályakép vagy -nagyesszé, nem függetlenül attól a filológiai munkától, amit korábban Orbán Ottó összes verseinek gondozójaként végzett el. Ennél a három könyvnél sokkal több írása rejtőzik irodalmi folyóiratok, irodalmi lapok hasábjain, akár még internetes oldalakon is. Dérczy Péter sok kritikai formában megszólalni tudó, mindenkor nagy felkészültséggel bíró írástudó volt, nem válogatott a műnemek között, verseskötetokről, novelláskönyvekről, regényekről egyaránt szívesen írt, és valóban mindig szem előtt tartotta leírás, értelmezés és ítélet tárgyilagos hármasságát.

Az idő mostanra elfedi talán, de korszakának igen jelentős szerkesztője is volt. A bölcsészkar magyar–angol szakának elvégzése után két évig a *Kritika* szerkesztőségében helyezkedett el, ezt az állást odahagyta, egy darabig könyvtárosként dolgozott, még fizikai munkára, egy kukásautó személyzetének is elszegődött, a kitérői között és néha alatt az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt. A rendszerváltás után, 1991-től 1994-ig főszerkesztője volt a régi *Magyar Naplónak*, 1995-től 2009-ig szerkesztője az *Élet és Irodalom* prózarovatának, és nagy szerepe volt az *ÉS* ma érvényben lévő struktúrájának, rovatrendszerének kialakításában. Jószerével beláthatatlan azoknak a kortárs íróknak, költőknek a sora, akiket a pályára segített vagy figyelmével ott tartott, előrelendített, abban az időben is, amikor szerkesztői asztala hivatal szerint már nem volt.

Péter az én életem egy rövid, intenzív szakaszában biztosan a legbensőségesebb, legközelebbi, legbizalmasabb barátom volt. A nyolcvanas évek vége felé találkoztunk először személyesen, talán Debrecenben, az egyik Irodalmi Napok alkalmával. Gyorsan kiderítettük, hogy pontosan egy napon születtünk, csak van közöttünk tíz esztendő. Onnantól minden születésnapom azzal kezdődött, hogy felhívtam telefonon és felköszöntöttem, még abban az időben is, amikor éveken át hetente háromszor egymással szemben ültünk az *ÉS* szerkesztőségében. Ez különben kizárólag az ő érdeme volt, kijárta, végigvitatkozta, keresztülvitte, hogy 2000 őszétől én legyek a hetilap versszerkesztője, és amíg együtt dolgoztunk, rengeteg mindenben segített nekem a tanácsaival, a figyelmével, a szolidaritásával, a szeretetével, az elfogultságával, a mintájával (kérdéskéziratokat, átfogóbb megoldandó problémákat is részletesen végig lehetett beszélni vele), és olykor még az után is, hogy saját kiiktathatatlan makacssága elsodorta őt közös munkahelyünk-

ról. Barátságban voltunk, elmondhatom tehát, hogy sokszor kerültünk konfliktusba, de sosem kellett kibékülnünk, és ha belegondolok, a kortárs irodalomban velem senki nem tudta intenzívebben érzékelteni a szeretetét, mint ez a nálam tíz évvel idősebb, bátyának beillő, önmagát mindig, még a legnehezebb időkben is ösztönösen tartó férfi, azt az érzést, amiről a valóságban, akkor, amikor történik, zajlik vagy folyik, olyannyira lehetetlen képzelenség beszélni. Mindent megtettem érte, hogy valamennyire ő is érezze: ez a viszony abszolút hiánytalanul kölcsönös.

Csuhai István

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágys tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
  - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
  - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

dec
02
19⁰⁰

e78.hu
LITTLE G
WEEVIL
ACOUSTIC
BAND

FEAT. MR.
JAMBALAYA

ZSOLNAY
NEGYED
E78

nka

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FEKETE RICHÁRD verse 1345
ZALÁN TIBOR versei 1346
TÁBOR ÁDÁM versei 1347
NAGY MÁRTA JÚLIA verse 1348
CZILCZER OLGA versei 1350
DEREK MAHON verse 1352
WITOLD GOMBROWICZ: Műkutyák a párizsi éjben (*naplórészlet*) 1353
GÖRCSI PÉTER: Burgerek (*regényrészlet*) 1361
MARGETIN ISTVÁN: Öt százalék litván, másfél százalék indonéz (*elbeszélés*) 1371
SERF ANDRÁS: Egy erkölcsrajz nyomában
(*Mit tudhat egy megőrzött Nagy Lajos-kézirat*) (*szövegközlés és kommentár*) 1377
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A gyermek és a felnőtt tekintete
(*A műveltségről és a kánonokról*) 1384
WEISS JÁNOS: A hetvenéves Bacsó Béla köszöntése 1394
POLCZ ALAINE levelei Mészöly Miklósnak 1398
NAGY IMRE OTTÓ: Álmodások, ébredések
(*Emlékek, történetek az ötvenes évekből*) (II. rész) 1410

*

- MOHÁCSI BALÁZS: „Engem az mozgat ami fog”
(*A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében*) 1428
BEDECS LÁSZLÓ: Megmarad minden
(*Bertók László költészete a nyolcvanas években*) 1442

*

- KERESZTESI JÓZSEF: Az istenek alkonya
(*Borbély Szilárd: Bukolikatájban. Idjillek*) 1447
CODÁU ANNAMÁRIA: Tanmese az eszmélésről és a hatalomról
(*Tóth Krisztina: A majom szeme*) 1454
FENYŐ DÁNIEL: Az újrakezdés albuma (*Fekete Richárd: Módosítás*) 1458
THOMKA BEÁTA: Filológiai kutatásnak álcázott kalandregény
(*Mohamed Mbougar Sarr: Az emberek legtitkosabb emlékezete*) 1462
GYÜRKY KATALIN: Félre az érzelmekkel
(*Silvester Lavrik: Vasárnapi sakkpartik Tisóval*) 1466

MELLÉKLET

- LÁZÁR BALÁZS: Mocorgó vízcsepp
(*Dokumentumdramma Bertók László művei és költeményei alapján*)

2022

DECEMBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A zsedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

GRAPHICPÉCS. Első alkalommal rendezték meg a nemzetközi grafikai fesztivált november 10-e és 20-a között. A programsorozat több helyszínen számtalan programnak: kiállításoknak, beszélgetéseknek, könyvbemutatóknak, filmvetítéseknek adott otthont.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. Heinrich von Kleist *A Schroffenstein család* című drámáját állította színpadra a Janus Egyetemi Színház társulata november 6-án *Dohy Balázs* rendezésében. – A Pécsi Nemzeti Színház új premierje, a *Királyrák krumplifészekben* című norvég darab *Böhm György* rendezésé-

ben, *Uhrík Teodóra* és *Vári Éva* szereplésével került színpadra november 12-én.

*

BÉCSISÉG PÉCSEEN. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Mozart, Richard Strauss és Bruckner művei hangzottak el november 17-én a Kodály Központban, vezényelt *Bogányi Tibor*, oboán közreműködött *Clara Dent-Bogányi*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Déry Tibor-díjat idén *Deczki Sarolta*, *Krusovszky Dénes*, *Sallai Katalin Krisztina* és *Schein Gábor* vehette át. – A Komlós Aladár-díjat ebben az évben *Darvasi Ferencnek* ítelték oda.

Szerzőink

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Nagy Márta Júlia (1982) – költő, Budapesten él.

Czilczer Olga (1940) – költő, Szegeden él.

Derek Mahon (1941–2020) – északír költő.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Görcsi Péter (1988) – író, színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.

Margetin István (1979) – író, Budapesten él.

Serf András (1959) – újságíró, irodalmár, Budapesten él.

Nagy Lajos (1883–1954) – író, publicista.

Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Polcz Alaine (1922–2007) – író, pszichológus.

Nagy Boglárka (1967) – kritikus, a Jelenkor Kiadó főszerkesztője, Budapesten él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Codău Annamária (1993) – kritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécsen él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

március

*március némasága
hideg szél szárnycsapása
lépteid nyikorgása
rézkilincs kattanása*

*szádból kiszálló pára
hív meg a verandára
meghív az eget nézni
keskeny ludakat nézni*

*repülőcsík feletti
vízgőzben reménykedni
várni ahogy megéled
gördülő szívverésed*

*várni hogy megjelenjen
vékony tekintetedben
felhőrojt-madár csőre
indulj repülj előre*

*iránytű légy az égben
kapaszkodó az égben
távcső légy körbenézni
ernyő légy földet érni*

*szikkadt avarba szöknek
felhőidből a könnyek
sűrű álomba hullnak
felhőidből a tollak*

*köd száll a verandára
s visszaindulok hátha
mégis egyedül várnád
március suttogását*

Kísérlet búcsúzásra

*Amikor az utolsó hold is lement magára
húzta a földet Sötét volt és meleg Meleg és
sötét Meg kellett volna halnia rég tudta de
visszatartotta hogy valaki várakozik rá
Rá vagy valamire Várta a merülést Látni
vélte az éjszakai város határát De nem
történt semmi Lekotorta magáról a földet*

*Lekotorta magáról a földet De fölötte
már nem volt semmi Látni vélte az éjszakai
várost elmerülni De már nem tarthatott oda
Valaki várakozik még rá De tudja neki
előbb kell meghalnia Meleg fényes és üres
Nincs ereje újból magára húzni az eget
Minek ha már az utolsó telihold is lement*

Tekintet nélkül

*A Göncölszekér rúdját már bemászták a férgek
A logika szerint hajnalodik Azt mesélik
minden rendben ment A pap helyén aki azt mondta
a reménynek van színe szaga a halálnak csak
szaga és csöndje van fa áll Nem ér fel az égig
A gödör szélén eldobált lapát A tekintet
nélküli búcsúk végül eltörnek a gerincet*

*A tekintet nélküli búcsú végül eltöri
a gerincet Elhagyott lapátra támaszkodva
áll A gödör szélén Fa nő Színtelensége a
szaga Akár ha a halál nem ér fel az égig
A pap helyett minden rendben ment De nincsen remény
Azt mesélik a logika szerint hajnalodott
A Göncölszekér rúdját bemászták nagy zöld férgek*

Kút és inga-éveim

*Kút és inga-éveim félhomályán
régi életem árny-játékai
rézsút bevágó napon szertefoszlanak
avagy szíven szűrő Wunschtraum ragad
retusált múlt időbe Egy tűz-pillanat*

*A váratlan örömnapok -percek és -hetek
után a kínlódás zavar csak hevesebb
a szűkülő terembe szökellő tág létezés után
még kínzóbb még nagyobb a fájdalom a hiány*

*Évek mennek évek jönnek ki tudja hány
az inga mellem sűrölja a kútkáva zár
volt szerelem és poézis és volt szabadság
ez már más élet más ihlet más vers más világ*

City-Walden

*Megelőzőm a Természetet
Megelőzőm a napkeltét
Egész éjszaka a szobámban virrasztok
míg lefekvés előtt
tegnap és holnap határán
a jelen pillanatában
egy időtlen derékszögben
öt emelet magasából
kihajolva az ablakon
meglátom a szürkületet
fokozatosan kivilágosodni*

*Az éjszakai káprázatok szertefoszlottak
a nappali racionalisták még sehol
ébrednek vagyok
a kábult city közepén*

Azt hiszem, akik

*Bumfordi angyalkák az ablakpárkányon,
múgyanta pofik és aranyporos szárnyak,
üvegteknősök, fröccsöntött kacsapár,
fénymásolt ikon és orchideaafotó,
mécsesek lángja, kapkod a függönyrojt után,
mintha tűzmacska játszana, pár gyöngye szikrát
vetnek az éjjeliszekrényen a holt kövek –
napforma nádkeretben, mint nagyszülők tükre,
Megváltónk tágra nyílt szeme, tavaszi, ép,
újszülött égbolt, meténg- vagy ibolyakék;
szélcsengő koppan a falnak és felzeng
az öntöttvas harangok csokra – a vajszín
fotel fölött egy másvilágsávban verődik vissza
a kint tejhabba süppedt, néma, téli arca,
alkonyatcsuklyával fedve borús homloka –
a felzavart fellegek.*

*Mivel nappal a vállunkig érnek,
lekucorodnak rá, ontják magukból a bút
meg a bánatot, nyomukban
örvény nyílik meg az égen,
benne varjak keringenek és szédülnek
lapos paneltetőre, kásás homályba
gomolyodó aszfaltra, majd kiterülnek,
mint a részeg, fényesre suvickolt
kirakatok előtt.*

*És ha már kiszippantották a napot is
az égről, matt egyenszürkeségben
ázik a házcsonkok sora és a vagyonnal
kérdendő, álnok fehérség, iramodjon ki
az utcára, mint egy herosz, izzó
zöld szemű, atlétatestű szépség,
és suttojuk, hogy jel, isteni jel,
vagy azt, hogy üzenet, ha már
a mi szavunk úgylis elakadt.*

Mert hinni kell valamiben.
Ha gallymancsok dörömbölnek
ablakunkon, és nyálkás levélzombik
tapadnak a talpunkra, hinni kell valamiben.
Ha nem elég magas a láng a szobában,
ártanak neked, hinni kell valamiben.
Ha beburkolja a bokád a fagy,
míg a perzsaszőnyeg mintáin sakkozol
a lábujjaiddal, hinni kell valamiben.
Ha félsz az ördögötől, ezért angyalokhoz
imádkozol, akár hiszed, akár nem,
hiszel bennük.

Zsúfolt buszon egymás verítékében
merítkezve, bosszús szavak záporában ázva,
vonszolva testünk betonszarkofágból
egy másik, kicsit sem vidámabb üvegkriptába,
lábas aljáról kikapart vacsorát mikroba lökni,
elnyúlni ágyon, paplanhoz simulva,
nem elaludni, hogyan simítsd el a tegnapi
rohanásban szerzett súrlódást, meredni képre,
ami süket és vak, de mégis annyi vágyat áraszt,
hogyan eltelt, és megkegyelmez az álom,
ó, irgalom, ó, megbocsátás, ó, szabadság,
te horizontélen megtörő, csalfa távlat.

Cégérek csorba pereme, falak hámlása – frissen hámozott, összecsukló héj,
gipsz- és tajtékféher bimbózuhatag felett kivájt szemű, pufók fejek,
kunkori fürtök és dús kőszakáll alatt nem habzik a száj, ha nem hiszel.
Halálsuhintástól rezzenő levelek, almabőrbe vont utcák,
sárga és piros közt sávokra szabdalt,
halvány átmenet – nincs éles határ, csík és csík közt a piros,
a sárga, mint két régi barát, egymáshoz szalad, falat renget
az ütközés; a súrlódó, felsértett bőr szabad szemmel
kivehetetlen, korallfantomként pereg, ha nem hiszel.

És nem rémlik fel fata morganaként az agglomeráció
őszcsipkés szegélye, lángható jegenyék a dombon, köpcös almaág,
nyers májszín vakolat előtt ágaskodó, közszenyes
diófaujjak, akik, mint reménykedésnek csúfolt
majdnem-értelmet, felkarolnak és egy félig
elkorhadt hokedlire, hogy padlócsempék összetett szemére
nézz le, felültetnek, hogy vakítsd magad aztán
az ég simaságától, míg lábadnál rágcsálóvá
átkozott véredek vakognak – iszonyú minden
tétel és szabály, iszonyú minden rítus és jóslat.

*Mert hinni kell valamiben. Különben cseresznyelevél
rózsaarany kinyába tekeredve, porig égve szivárványsugárban,
homlokzatderítőt fel nem borítva,
hályogos szempár, kacsint rám kajánul
egy áthatolhatatlan udvarház fala,
hogy kiköltöztesse a tájat a porcelánról
a vázát örömmel másoló utcába,
és a csupasz tányér lesz a nap,
mert hinni kell valamiben.*

CZILCZER OLGA

Nemes Nagy Ágneshez Budára

*A még szőke hárs egy-egy fiatal
levele szeme zöldellt mintha belső
naptól világítva kéznél a toll s ő
versenyre hívott magas viadalt*

*ígért a délelőtti ég adva a
szonett kezdő sora mit írt a fa
ágával tanuljon szállni madara
menjek Budára s hogy jutok oda*

*százéves éjszakáig el nem téved
jambusokban az egy erdei élet
ahogy a sor feléled folytatása*

*nyílik tágul a verses végtelen
kezdjük is hozzá készülök Budára
még majd telefonon jelentkezem*

Rossz hír

*Fecskénk a hazajáró
körüözött itt hol
barátságosak a házak
és leszállt a tér közepén
s lett a körnek középpontja
ilyet körzővel ugyan ki másol
itt vagy máshol milyen képzelet
ültetné be fákkal padokkal a teret
mit két szárny határol
de jöhet felhőből csak egy
mi újság kérdezed
s a válasz madárriasztó felelet*

Egyetlen lakó

*Pár szó is kelthet riadalmat
madárszíve átdobbanhat
vagy hallgat vadonod
becézgetheted szólongathatod
akinek egyetlen lakója a hang
hol erdő rácsozza a levegőt
kimondhatod keresheted őt
és közbevág egy ág
egy másik visszaint
vitatkoznak a fák
vagy egyszerre mind
a magáét bizonygatja
aki a műsort bemondja
egy rengeteg
szótárnyi füvét harsogtatja
amit kimond
csak úgy mondja*

Tavaszi Belfastban

(Spring in Belfast)

Szeles délelőtti ballagok az enyéim sorában,
Napfény özönlik két zápor között,
Most is a nedves kővel konspirálok,
És a sanda szív lomha képeivel.
Eszembe vésem, újra, hogy nem felejthetek.

Konok büszkeség kitartani a bukott
Angyalok mellett, és nem kelni fel.
Mind megmenekülnénk, ha fél szemünkkel
A dombot néznénk, hisz ott van, minden
Utca végén, mellékesen talán, de öröktől –

Mégis maradunk a humoros fordulatoknál,
A bennfentes bölintásban hamis titok;
Vagy fényben, árnyékban dacosan hallgatunk,
És körültekintő megváltásunkat próbálgatjuk
Egy szemforgató Isten hideg tekintete alatt.

A tudatom jobb, ha tudja a helyét.
Ami itt zajlik a kétségbeesett város
Hátsókonyháján, a kongó sikátorokban,
Futó érdeklődésnél többet várhatna el,
Izgathatna futó szájalomnál jobban.

MESTERHÁZI MÓNKA fordítása

Derek Mahon a fénytörések és a kívülállás költője. 1941-ben született Belfastban, a hatvanas években induló nagy költőnemzedék (Mahon, Heaney, Longley) legintellektuálisabb alakja, aki hamar külföldre menekült a társadalmi feszültségek és az erőszak elől, verseiben azonban megírta őket, és megírta a távolságokat is. Stílusa fegyelmezett, pontos és tiszta, szenvedélyes és ironikus. A költészetben Beckett, Auden, MacNeice rokona. Közel húsz verseskötete, hét gyűjteményes kötete jelent meg.

2020 márciusában, a pandémia kezdetén az egyik ír rádió az ő versét sugározta, a költő felolvasásában: *Everything Is Going To Be All Right*, érdemes meghallgatni: online elérhető. Mahon 2020 októberében halt meg, 78 évesen. Magyarországon egyetlen kötete jelent meg, Fodor András fordításában, ezen kívül egyelőre csak antológiákban és folyóiratokban lehetett olvasni. Ahhoz képest, hogy milyen nagy költő, kevesen ismerik – *A ford.*

Műkutyák a párizsi éjben

Párizsban én, még vakon belebolondulva Argentínába, fiatalabbnak éreztem magam (ami Argentína bájos fiatalságát is igazolta, és az enyémet is, a szeretőét). De fiatalabbnak éreztem magam lengyelként is, én, a fiatalabb kultúrák nagykövete. Ez tehát mind erősítette bennem a civódhatnékot a vén Párizssal, és felszította meztelenségi igényem. Csakhogy közben személy szerint már idősebb éveimet tapostam. Megtettem amúgy, amit tehettem, én, az író, hogy idősebb legyek náluk, a párizsiaknál, fortélyosabb, rátermettebb, nehogy rajtakapjanak holmi naitvitáson... ezt a magam fiatalságát párizsiasan kikeverve adtam elő nekik, ami annyit tesz, hogy komoly képpel, amennyire csak kitelt tőlem, maximális érettséggel.

Igy végül magam sem tudtam, mi vagyok: fiatal, öreg? S ebben a kakofóniában belekeveredtem aztán egy-két patáliába...

*

Megkérdeztem tőlük, ki az az X, akit csak hallomásból ismertem. Azt felelték, hogy egy kitűnő író. Mire én, hogy rendben, író, de kicsoda? Elmagyarázták, hogy szürrealistaként indult, de mostanra egyfajta objektivizmusnál kötött ki. Erre én, hogy éljen az objektivizmus, de ő kicsoda? Akkor elmondták, hogy a Melpomena csoport tagja. Azt feleltem, rendben, legyen a Melpomena tagja, de mégis kicsoda? Erre ők, hogy a műfaját a fantasztikus metafizikával kombinált *argot* jellemzi. Mondom erre, jó, elfogadom ezt a kombinációt, de ő kicsoda? Erre elmesélték, hogy négy éve odaítélték neki a *Prix St. Eustache* díjat.

Ez az eset egy Szajna-parti hangulatos kisvendéglőben zajlott, és én épp birkát ettem csodás falusi recept szerint. Egyszerre felfogtam a tapintatlanságomat: kit érdekel, hogy ki a szakácsod, hisz nem a szakácsot eszed meg, hanem amit készített neked. És zárójelben megjegyezve, ez a tapintatlanság nemcsak a szakácsokat érinti, de legalább annyira a szabókat is, hisz a „kicsoda ő” kérdése magától értetődően lemezteleníti a szóban forgó lényt (ráadásul antifenomenológiailag). Mert egy francia író nem fog csak úgy meztelenül parádézni. Itt Párizsban tucatszám úsznak a levegőben a különféle ruhaneműk, csak a kezét kell kinyújtania, hogy kiválassza az ízléséhez leginkább illőt, és máris *romancier* lesz, *historien d'art*, katolikus vagy *pathaphysicien*... hisz itt a technikák, az irányzatok, a megoldások, a síkok, a platformok is hemzsegnek a légben, a párizsi levegő friss és könnyed, akár egy bútorszállító kocsí. Ez az irodalom úgyszólván

---

Részlet Gombrowicz *Naplójának* harmadik kötetéből. Az első kötet a Kalligramnál jelent meg 2000-ben.

nem ismeri a nyersanyagot, elaborátumokkal táplálkozik, amelyeket további feldolgozásnak rendel alá. Azt találtam hát kiáltani, hogy nem vagyok se író, se semminek a tagja, se metafizikus, se esszéista, hogy én én vagyok, szabad, független, élő... Ja persze, mondták erre, tehát egzisztencialista vagy.

A meztelenségem, amit onnan a pampákról hoztam az óceánon át, és amire szükségem volt ahhoz, hogy beleszeressek Argentínába (a korom ellenére!), nem engedte, hogy velük meztelenkedjem. Illetlenség lett volna. Áradt egyfajta megszégyenítés belőlük, amivel lebénították tekintetem szenvedélyes naivitását, mely az öltözékük alapján szemelte ki őket... a leginkább tehát a halálos diszkreció, a diszkrét melankólia, a tapintatos némaság felelt meg amonnan a világ pereméről, az indiánok hazájából hozott igényeimnek. Ők tetőtől talpig beöltözve, bebugyolálva, igaz, szabadon hagyott, fodrász stilizálta arccal... és mindegyikük zsebében ott egy kis teljesen meztelen szobrocska, amit szakértő szemmel vizsgálghat. Szemérmesek voltak és komolyak. Senki nem varrta senkinek a nyakába magát. Mind végzi a maga dolgát. Termelés és működés. Kultúra és civilizáció. Öltözékük börtönébe zárva, amitől mozdulni is alig tudnak, akár holmi ragacsoson vergődő rovarok. Amikor kezdtem levetni a nadrágom, kitört a pánik, ajtón-ablakon át menekültek. Egyedül maradtam. Sehol egy árva lélek az étteremben, még a szakácsoknak is nyoma veszett... én meg csak akkor jöttem rá, hogy istenemre, amit teszek, ami most velem... ott álltam világ csúfjára az egyik nadrágszárral a lábamon, a másikkal a kezemben.

Ekkor belép Kot Jeleński az utcáról, és látja, ahogy ott állok, döbbenetben kérdi: – Mi van, megőrültél? Szégyellem, égek, mondom neki, megpróbáltam levetkőzni kicsit, de ezek eltűntek, mint a kámfor. Azt mondja: – Megőrültél, összekavarodnak a dolgok a fejedben, miért kell bárkit is a meztelenségeddel ijesztgetni, hisz nincs még egy hely a világon, ahol úgy képesek letépni magukról a ruhát, mint itt... Várj csak, nyuszikkal volt dolgod, de keríték én neked olyan oroszlanokat, akik az asztal tetején táncolnak, és még csak nem is pislognak hozzá! Azzal fogadtunk is, ahogy két lengyel nemes fogad egymással (mert én Kottal sosem érzem magam argentinnak, csakis lengyelnek, utóvégre volt egy közös ósanyánk), ráadásul nem úgy, ahogy manapság, inkább ahogy a múlt század végén tették. Na, jól van! Előkerítette, aki neki kellett, a legbrutálisabb lemeztelenítő intellektust, én viszont rá se rántok, amíg nem jött a törvénnyel, akkor aztán kezdtem levetni a gatyámat. Rám szóltak, udvariasan bocsánatot kérve, hogy legyenek már rájuk tekintettel! Leonor Fini és Kot tehát e szavakkal fordul hozzám: – Ugyan mitől ijedtek volna meg ezek az iméntiek, megvan nekik a maguk sajátos intellektusa ez ügyben! Nekem azonban felettébb nehéz az egész, súlyos a lelkem, mar a bánat, kis híján keserű sírásra fakadok, de így szólok: – Az a vicc, hogy nekik, figyeljétek meg, a vetkőzés is öltözködés, a meztelenség meg annyi, hogy egy pár nadrággal több vagy kevesebb. De amikor a gatyámat levettem, ahogy szoktam, attól elájultak, főleg azért, mert nem Proust modorában tettem, nem is à la Jean-Jacques Rousseau, még csak nem is Montaigne stílusában vagy az egzisztenciális pszichoanalízis jegyében, hanem csak úgy a magam módján, ahogy szokásom.

*

Marc Pierret interjúja a *France Observateur* részére.

Az egyik interjúban azt találtam mondani, hogy olyanok, mint a Pavlov kutyája.

Bárcsak ne mondtam volna! Mert azóta a mesterkéltségük műkutya jelleget öltött, és a csendes éji utcákat a műkutya üvöltése veri fel.

*

Amikor a felnőtt ember elszakad a maga fiatalságától, többé semmi sem gátolja, hogy egyre mesterkéltbb legyen.

Az érintkezésük – bármivel – meghatározott jelrendszer révén történik, mintha telefonon beszélnének, minden közvetlenség szigorúan tilos számukra. A feltételes reflex, ez a titok nyitja! Ha azt akarjuk, hogy Pavlov kutyájának kicsorduljon a nyála, nem kell egy darab húst mutatnunk neki, elég sípolnunk. Ezek szerint ha el akarjuk érni, hogy ők elragadtatásba essenek, elég egy Cocteau-verset idézni vagy egy Cézanne-t mutatni nekik, és elragadtatják magukat, mert azt a szépséggel asszociálják, kicsordul a nyáluk, vagy inkább viszketni kezd a tenyerük a tapasztalhatnéktól.

Ebben a mágikus világban, mely tele jellel, szimbólummal, jelszóval, szertartással, ceremóniával, formulával, tényleg furcsa kalandok estek meg velem.

Jól tudtam, már mielőtt Párizsba jöttem volna, hogy egyre nehezebben fogok szót érteni velük, ami kiderült mind bárgyúbb jelleget öltő könyveikből is... De nem tudtam, hogy ennyire! Két vagy három nappal a Brezával elköltött reggeli után néhány íróval elmentem vacsorázni... lélekben máris kóstolgatva a társaságot, hisz elsőrendű fejek voltak! A kezdeti feltételes reflexek, nevezetesen az üdvözlés, az udvarias fordulatok, bókok simán megszülettek, és amíg a társalgás ama reflex keretei közt folyt, ment minden a maga útján, mint a karikacsapás, viccek hangzottak el, nevettem és ők is nevettek. Végül mégis, kutyáktól gyötörtén, a laboratóriumi ebektől fuldokolva, melyek szó szerint a torkomat fojtogatták és a nyelöcsövemben csaholtak, a maguk szüntelen *qui pro quo* rémületében üvöltve a fájdalomtól, megpróbáltam valamit mondani... Uramisten, hát tényleg akkora bünt követtem el azzal, hogy egyszerűen kiejtettem a számon egy úgynevezett gondolatot... az életről és a művészetről... amint ez nemegyszer megesett velem a Fragat kávéházban, Buenos Airesben. Elnémultak. Ettől fogva mind kizárólag az evésre és a hallgatásra koncentrált, a szimpózium hátralevő része hallgatásból és evésből állt. Meglepődtem, törtem a fejem, mi történt, talán megsértettem őket... de másnap Vladimir Weidlénél vacsoráztam, és már a sajtóknál tartottunk, hát elmondom neki, hogy s mint jártam, mire ő, hogy Párizsban már senki sem beszél... vagyis azért beszél, hogy ne kelljen beszélnie... például a *Prix Goncourt* zsűrijének ez évi bankettjén az egyik egyébként nem is rossz étteremben már kizárólag az ételekről folyt a szó, nehogy bármit is mondaniuk kelljen a művészetéről...

Bizonyos, ha a férfi végképp eltékozolja magában a fiatalt, akiből némi könnyedséget meríthetne, honnan lenne ereje megakadályozni, hogy szép lassan elhájjasodjon? Így van ez velük is: a francia mondani szeretne valamit, de nem sikerül neki, mert az túl nehéz, túl mély, túl magas, túl szubtilis... és min-

den egyes hallgatásával megadja magát a saját korlátainak. Amikor Butorral összeismerkedtem annál a grófnőnél a fogadáson, mondtam neki, hogy örülök, mert ha egyszerre leszünk Berlinben, majd jól kivitatkozzuk magunkat a *nouveau roman français* kérdésében. Válasz helyett az avantgárd pápája látványosan elmosolyodott, ám udvarias, elhatárolódó, abszolút hermetikus mosollyal, ahogy egy doboz szardínia mosolyog a Szaharában... Irgalmas Isten!

Párizs géniusza nem adja fel lázas működését, művek és eszmék születnek e legbátrabb város kebelén, amely ma is az élre tör, akár évszázadokkal ezelőtt... mégis, mondhatnám, rejlik valami tévhit a város és lakói között, akik számára ez a géniusz antigéniusz lesz, úgy is mondhatnám, hogy a saját bátorságuk bártortalanítja el őket, a merészségük, a lázadásuk azért aggódik, hogy engedelmeseek legyenek, hogy a rendkívüliség szokványba forduljon... Ők meg úgy járják körül a saját Szellemüket, mint a falusiak a tehenet, ellátják, megfejjik, eladják a tejet. Párizs persze egy kastély, de a lakói olyan benyomást tettek rám, mint a kastély személyzete.

...a kastély személyzete. Párizsban, a kutyák városában, ahol kutyák nyála kicsordul, ha sípolsz nekik, tévhitel és perverzióval teli kalandok értek. Egyik este hazafelé tartva egy ízes bisztróból, jó borral a fejemben, észrevettem, hogy egy csodás barokk palota kapuja résnyre nyitva, gondoltam egyet... benézek... és bementem... és odabenn termek, szobrok, mennyezetek, címerek, csupa arany. Akkor előkerült egy tisztességesen öltözött, apró emberke, de oly szerény, talán a ház ura, de inkább a komornyik. Erre megkérem őt, mutassa már meg nekem e termeket, ő meg hívja a feleségét, a fiait, előbb az egyik, aztán még egy fiú, majd a harmadik, udvariasan mindent megmutatnak, ujjal érintgeti a szobrokat, a képeket, porosak-e, lefújja, lesöpri, tisztogatja... Csak amikor már mennék, és a zsebembe nyúlok, mondja, ó, hagyja már, herceg vagyok, a feleségem hercegnő, ez a fiam örgróf, az gróf, amaz meg vikomt. Csendesen elköszöntem tőlük, olyan volt az egész, akár egy hordó esővíz.

Kimentem az útra, különböző utcákban bolyongtam, végül valahogy a szobrok közt oda lyukadtam ki, ahol a Jardin des Tuilleries található. Az éjszakai világításban a szobrok a maguk lágy és hajlékony, képlékeny és elasztikus meztelenségével rám meredtek, csupa agilis, karcsú, vékonyka alak, csakhogy kőből, abszolút hideg kővé merevedve, ami paradox, elismerem, hisz mozdulatlan mozgás, halott élet, kemény lágyság, hideg melegség, és ez mind éjjel a holdfényben holtan is él... Arra gondolok, micsoda varázslat, micsoda paradoxon... és ez a paradoxon itt nekem egyre nő és elhatalmasodik, már önmagán is túlnő... nekem meg eszembe jut, hogy nem túl okos dolog hosszán e paradoxonban, a szobrok közt időznöm, a legjobb, ha elmegyek innen... Ekkor el is indultam, előbb lassan, majd egyre gyorsabb léptekkel, de jó sok szobor volt, egész köerdő... tekergek, forgok... és gyökeret ver a lábam. Lám, a kutyák itt ni, előttem! Nézem: ez itt Akteon márványból, aki az imént megpillantotta a meztelen Dianát, és most elinal... a kutyák meg a nyomában, elővillanó hegyes fogaiikkal, már elkapják, már szétmarják!...

De borzalom! A kutyákkal űzött, menekülő vakmerőnc halálos vétke, hát már egyáltalán nem mozdul... Így maradt örökre, rendületlen, akár a jéggé fagyott vízsugár. És a halott Pavlov bűne dacára ott üvöltött nekem, amíg egész

Párizst tele nem lett vele... Ráadásul Pavlov is ott üvöltött némán a mozdulatlan éjszakában. Hazamentem.

*

A képzőművészet náluk egyre inkább megszállja az irodalmat, ami jól látható a kritikában, ahol az irodalmi mű megközelítését a festészeti és galériás *genre* határozza meg. A kor képzőművészetében a stílusok, az irányzatok dominálják a művész egyéniségét (amely szavakban végtelenül szabadabban kifejezhető, mint képen), s a közösségi és absztrakt jelleg e túlsúlya az irodalmi kritikában is megjelenik. A képzőművészeti alkotások közelebb állnak a tárgyhoz, mint az emberhez, a festő, a szobrász tárgyakat készít; tehát az irodalmi műhöz is tárgyként közelítenek. Egyre gyakrabban jut e kritikusok eszébe a katalógus, hisz a legfontosabb számukra a mű katalógizálása, a csoporthoz, irányzathoz tartozása, a kritika egyre inkább objektív lesz, egyre több benne az elmélet, a kritikus egyre kevésbé művész, egyre inkább kutató, szakértő, írástudó és informátor.

A festészettel vagy szobrászattal foglalkozó kritikusnak úgy kell a művészetről írnia, mint idegen és kívülálló valamiről, éspedig azért, mert a festészet értékeit nem lehet szavakkal megragadni, a szó és az ecset két teljesen más terület. Az irodalomkritika viszont szó a szóról, irodalom az irodalomról. Mi következik ebből? Hogy az irodalomkritikusnak a szó művészenek, társalkotónak kell lennie, fel se merülhet az irodalom „leírása”, ahogy – sajnos – a képeket leírják, részt kell vennie az alkotásban, nem írhat kívülállóként a műről, nem lehet a tárgy kritikusa.

Csakhogy nekik azóta, hogy elfojtották magukban az ifjúságot, annak szent ölelési és vonzódási hajlamával együtt, a világ egyre inkább kívülálló lett. Vagyis objektív. A *nouveau roman français* is szomorú lemondás az emberségről a világ javára, nincs benne semmi költészet...

Vagy inkább ez a költészet túl egyoldalú. Olyan költészet, amiből épp az hiányzik, ami a fiatalság költészete: a báj, amely vonz és magával ragad. A fiatalság nem tud, nem akar hasonlítani... a súlytalansághoz, a könnyedséghez, a kezdetlegeshez, ahhoz, ami különbséget tesz és pontosít, csakis azt keresi, ami egyesít és elmosza a határokat... E fiatal költészet pedig úgy érhető el, ha az író tudja, hogy ő a fiatalságnak (is) az írója. Hogy minden irodalom a fiatalsághoz (is) szól. Hogy minden felnőtt ember a fiatalságért (is) van a világon.

Szépség, költészet kizárólag a negyveneseknek, ötveneseknek... hm, az mi csoda? Tudom is én. A legjobb, ha fejlődésünk minden korszaka egyszerre játszódik bennünk, az aztán a muzsika! Nehéz bármi szépet létrehozni, ha elszakadunk attól az életkortól, amelyben az ember maga a szépség.

Ők az ellenkező eset, a műveik minden előnnyel rendelkezhetnek, kivéve egyet: az attraktivitást. Nincs bennük vonzerő. Kitűnő irodalom lehet, mégis taszítani fog.

A francia irodalom ilyen, vagy általában az irodalom? Folyton összekeverem Párizst a világgal.

*

Geneviève Serreau-val és Maurice Nadeau-val. Vacsora. *Truffles à la Soubise* és *Crème Languedoc Monsieur le Duc*. Én beszélek, ők hallgatnak. Hm... nem tetszik ez nekem... Amikor Buenos Airesből elmentem vidékre, Santiago del Esteróba, én hallgattam, és az ottani írók beszéltek... mindig az beszél, aki meg akarja mutatni magát, azaz a vidéki.

*

Genet! Genet! Képzeltetek, micsoda szégyen, rám szállt ez a pederasztá, folyton a nyomomban van, ismerősökkel megyek, ő meg ott áll valahol a sarkon, a lámpa alatt, és mintha bólintana... hogy vegyem észre! Mintha ugyanabba a कंपनीába tartoznánk! Kész blamázs! És persze zsarolási lehetőség. Mielőtt kilépnék a hotelből, kinézek az ablakon... nincs itt... kimegyek... és itt van! A hátával is engem les!

Genet-t csak Párizsban ismertem meg. Argentínában fogalmam sem volt róla, ezt határozottan kijelentem, amit azért fontos megjegyezni, hogy világos legyen, az én *Pornográfiám*, akárhogy is nézzük, belőlem született, nem rejlik mögötte semmiféle románc Genet és köztem. Talán egy héttel az után, hogy itt Párizsban kikötöttem, valaki kölcsönadta Genet könyvét, a *Les Pompes Funèbres*-et.

Kinyitom. Az első benyomás? Hogy a háborús évek, 1939–45, itt a legerősebb ama szörnyű évek sűrítőménye, nem olvastam még ennél jobban „háborús” könyvet. Második benyomás? Az emberek, ám ő a rútságot és a szépséget egy angyalba olvasztotta össze, nála mind a kettő ugyanolyan szemmel néz, micsoda vakmerőség, micsoda hősiesség! Harmadik benyomás? Franciaország, te zseni, megint szert tettél egy betörőre, aki álkulccsal nyitja a kulcsra zárt ajtókat, megdöbentesz és megrémisztasz! A negyedik? Költészet! Az ötödik? Jól kiszimatolta a csibész a hallatlan tilos vagyoniakat rejtő tűzálló kasszát! A hatodik? Ó, milyen nehéz is... és elkerülhetetlen, akár egy álom, akár a Golgota, sorsszerű és végzetes...

A hetedik? Úgy éreztem, hogy én keltettem életre Genet-t, én találtam ki, akár a könyveim egyes jeleneteit... És ha túlnőtt rajtam, ezt is a saját fantáziám teremtményeként tette.

De most zavarban voltam... Ez a testvéri lélek, hm, kompromittált engem. De nem csupán erről volt szó. Az a kéz, amely ott a lámpa alatt megengedhetetlen módon meg akart érinteni, annyira hideg volt!

Ennek ellenére nem szántam rá magam, hogy egyéb műveit is legalább átlapozzam, és a *Les Pompes Funèbres*-et sem túl figyelmesen olvastam. Mit mondjak, telefonáltunk, találkoztunk, jött az orkán, hát így valahogy történt... Nem olvastam elég figyelmesen. Megvettem viszont Sartre Genet-könyvét, a *Saint Genet, comédien et martyr*t, amely 578 oldalt számlál, és szabad pillanataimban Genet-től Sartre-ig és Sartre-től Genet-ig hintáztattam magam. De Sartre-ot sem olvastam elég figyelmesen, bár az egzisztenciális pszichoanalízis az én felfogásomban a felfedezések mennyiségét és minőségét illetően egyenlő tizenegy vagy

tizenkét Prousttal. Mit mondjak, így valahogy történt. A könyveket különben nem szokás túl figyelmesen olvasni. Úgy olvastam én is, ahogy mindenki...

E könyv olvasása közben merült fel bennem a kérdés: mi az Genet-ben és Genet sartré-i interpretálásában, amitől mindkettejünkkel, magával Genet-vel és a sartré-i Genet-vel szemben is védeni kell magamat? Mi a riasztó bennük számomra?

Engem ugyanis megrázott ez a költő. Ami meg Sartre-ot illeti, élvezettel látam, ahogy felfogásában Genet, a pederasztá elveszti másságát, „abnormális” voltát, hogy legmélyebb emberségében csatlakozzon a „normálisokhoz”: olyan valaki, mint a többiek, pederasztá „lett”, bűnöző „lett”, ahogy mások sportolók vagy kereskedők „lesznek”. Azt az emberséget, amellyel Sartre Genet embertelenségét kezeli, a démonizmus lefegyverzését a démonizmus eksztázisba fordulásáig elkalauzoló tanulmányában, kivételes értelmiségi teljesítménynek éreztem. Mégsem tudtam szabadulni attól a benyomástól, hogy Sartre hagyta, Genet rászedje őt. Jól van, Genet Sartre szerint a szabad választás aktusával fordul szembe a saját szabadságával, amikor a „tolvajt”, a „pederasztát”, a „rosszat” választja magában – a szabadságot nagyon is alátámasztó aktus, amely azt lerombolja –, hogy beteljesítse a dialektikus folyamatot, amelyben az, ami az egyéni szabadságot felszámolja, romba dönti az egész létet, maga a lét válik fantazmagóriává, a Rossznak, ami maga a tagadás, a belső ellentmondásai még a Rossz létezését is lehetetlenné teszik... és Genet, lám, a semmi által visszanyeri a szabadságot, amit megtagadott, és vele a világot is. Rendben. Ez az érvelés mégis, amely egy pillanatra sem veszti el a talajt a lába alatt, valahogy a levegőben lóg... Miért?

És miért ébresztett bennem annyi kétséget maga Genet, aki azt hirdeti, hogy ő a Rosszat választotta és a Rosszat akarja, akár az útonálló, aki hosszú meséket produkál a vizsgálóbíróknak? Valaki itt hagyta magát rászedni. Sartre Genet-nek? Genet magának? A széles kapu mögött, amely állítólag a pokolba visz, rejlett valami meglepetés, nem, nem a pokol volt ott, hanem valami más. Hogy mi? A könnyűség. Figyeljétek meg, milyen könnyű, milyen egyszerű, milyen kérészetlen lett minden: ez a fiú Genet, elkezdett lopni, mert valahonnan pénzt kellett kerítenie; pederasztá lett, mert hallgatott a testére; és ez mind egyszerűen, simán, apránként megtörtént az idő múlásával, a lét milliárdnyi észrevehetetlen pillanata alatt, már nem is percről percre, hanem másodpercről másodpercre; tehát simán; tehát magától értetődően; gond nélkül; felelősség nélkül; az élet zűrzavarában; más hasonlóan könnyű dolgok közepette. Az Abszolút Rosszat meg csak akkor csatolta a saját létéhez, amikor elkezdett írni, és irodalmi szempontból szüksége lett rá. Akkor kezdte hirdetni, hogy ő a Rosszat választotta; azt viszont nem tette hozzá, hogy *ex post* választotta. Sartre könyve nem Genet létének interpretálása, csak az interpretáció interpretálása... akkor vágott bele Genet életébe, amikor már maga Genet a műveiben azt mitizálta.

Milyen *könnyen* összeomlott nekem ez az ördögi szentély; a *könnyűségétől* omlott össze.

Bárki más, felteszem, ettől aggódni kezdene: hogyhogy, ilyen könnyű mindent megmagyarázni? Én azonban tudtam, hogy itt szó sincs véletlenről, és ha valamin mindketten, Genet is, Sartre is, elbukhatnak, akkor az a könnyűség. Mintha az lenne a legnehezebb akadály.

Végül is mi taszított ebben a költőben, aki akárcsak én, megpróbálta a fiatal szépséget megtenni a legfőbb szépségnek? A húszévest felállítani a piedesztálra.

Csakhogynem ragadta meg az ifjúságot a maga legmélyebb lényegében, ami lefegyverző, ami megkönnyebbülés, ami elégtelenség, olyasmi tehát, ami soha nem képes elérni a teljes létet, és ezáltal közbeeső valami lesz, ami könnyít és felment. Neki a fiatalság gaztett volt, kegyetlenség, bűn, szentség, kínzás... és ő, a pap, bűnös, szent, gengszter és hóhér késsel közeledett hozzá, hogy iszonyattá tegye és végletekbe taszítsa!

Milyen jellemző, hogy Párizsban, a világ fővárosában a fiatalság istenítésének legvakmerőbb kísérlete azzal végződik, hogy a pokolba, a bűnbe, majd a morálba, a kultúrába lett taszítva. Genet egy pillanatra sem engedte, hogy ez a fiatalság kilazítsa a francia morál évszázadait, épp ellenkezőleg a legmagasabb intenzitásig és megmerevítésig vitte, a hajlékony mogyoróágból gyilkos acélt készített. És erre a felnőttek által preparált fiatalságra alkalmazta Sartre a maga még érettebb analízisét... Párizs! Vajh te, Sartre is, Genet is, én is, és mi mindnyájan, soha nem tudunk megállni ezen az egyre jobban kikövezett úton, mely a Mesterséghez vezet? Soha egyetlen pillantást sem tehetünk hátra? Argentína! A múlt elérhetetlen?

Még írok valamit, hogy az utolsó mondatok szomorú pátoszát ellensúlyozzam. Találkoztam Winczakiewiczcsel. Beszéltem a rádióban. A Quai de la Tournelle úton összefutottam Antonia Bernivel.

Párizs, 1963.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Burgerek

Amikor Gabival szeretkeztem, néha Miára gondoltam. Mozdulatairól az ő mozdulatai jutottak eszembe, az illata is rá emlékeztetett, mert ugyanazt az ámbrá-, pézsmá- és vaníliaillatú Celine Dion parfümöt használták mindketten, amit Mia fürdőszobájában láttam, amikor a születésnapját ünnepeltük askeri házukban, és ami Gabi éjjeliszekrényén is mindig ott állt. Egyszerű, téglatest alakú üvege volt, és gömb alakú, átlátszó kupakja. Gabi bőrének tapintása, feneke, amelyet a raktári munka és az egész napos fel-alá járkálás kerekre edzett, és finom fojtogatásai azonban senki máséi nem lehettek, és folyton kikököntettek álmodozásomból, amit egyáltalán nem bántam. Jólesett olykor átélni, amit éppen csinállok, annak ellenére, hogy abban az időben ez egyre ritkábban fordult elő. Úgy éreztem, az életem elveszett az ismétlések, repetitív szokások tengerében, hogy Oslo nem képes sem többet, sem kevesebbet nyújtani, mint annak idején London, és hogy most, hogy van pénzem, akár máshol is lehetnék, élhetnék akár Európán kívül, s azon az új helyen talán határozott célom is lehetne, ahelyett, hogy sehová sem vezető, homályos ábrándjaim és vágyaim hedonista cselekvésekkel igyekszem elfojtani. De valljuk be, a vágyaim elfojtásával járó szabadidős tevékenységeim valóban kellemesek voltak, vissza nem térő alkalmakként tekintettem rájuk, amelyekre öregkoromban mindig emlékezni fogok, ugyanakkor biztosra vettem, ha a vissza nem térő alkalmak életformává alakulnak, soha nem fogom megérni az öregkort.

Szeretkezés után Gabival az ágyban cigarettáztunk, vidéki tavakban és gyorsfolyású vizekben fürödtünk meztelenül, fotókat készítettem róla a hegyekben, sátraztunk és fáztunk az esőben, buszmegállóknál ültünk részegen, mint annak idején Tonyval Londonban, és azt gondoltuk, ha van értelme az életnek, akkor az bizonyára ez. A vele való együttlételem azt az illúziót keltették, hogy mindenem megvan, holott pusztán az érzékszerveim, különböző fizikai szükségleteim és extrém vágyaim teljes kielégítése történt meg, de ez a céljaimhoz egy lépéssel sem vitt közelebb, sőt, úgy éreztem, minden egyes Gabival töltött nappal egyre távolabb kerülök tőlük.

Meg aztán ott voltak még azok a dolgok, melyek folyton elterelték a gondolataimat. A közösségi médiában például folyton valami világhatalomról ment a diskurzus, meg alapvető politikai és világgazdasági problémákról, és az olyan emberek, akik már születésük napján elégedettek lehettek az életükkel, mint Mia barátai, ezekről posztoltak, meg a globális felmelegedés megakadályozásának lehetőségeiről, miközben ők lettek volna az utolsók, akik felhagytak volna azzal az életmóddal, ami a világot olyanná teszi, amilyen. Biztosra veszem, hogy az életmódjuk mellett nem lettek volna hajlandók felhagyni azzal a felfogással sem, hogy mindenkinek válnia kell valakivé, hogy mindenkinek csinálnia kell

valamit, és hogy ezt mindenkinél jobban kell csinálnia, de legalábbis úgy kell viselkednie, hogy a körülötte lévők profinak higgyék. Pénzügyi tanácsadó, környezetvédő, befektető, banki alkalmazott vagy influenzszer (ahogy manapság a prédikátorokat nevezik), globális cég regionális igazgatója, aki kijelölheti a hónap dolgozóját, vagy csupán a hónap dolgozójának lenni; már gondolkodni is fárasztó volt azon a sok mindenben, amit nem akarok csinálni, mindazon, amivé nem akarok válni, helyeken, ahová nem akarok menni, mint például India, meg az egészséges életmódon, hogy az embernek zöldséget kell ennie és zenét kell hallgatnia, közben pedig futnia kell (mi elől vagy mi felé?), fogat kell mosnia minden reggel és este, környezettudatosnak kell lennie, szelektíven kell gyűjtenie a szemetet, meg kell mentenie a bálnákat, egyszerűen nem érttem, ma sem értem és őrülségnek tartom.

– Nem kéne ezeken gondolkodnod – mondta Gabi, amikor ezekről beszélünk –, az a trükkje, hogy ne gondolkodj rajta. – Aztán töltött egy konyakot.

Azokban a napokban Miával keveset találkoztunk. A karácsony előtti hajtás és raktári túlórázás miatt egyre kevesebb energiám maradt szokásos erdei sétáinkra. Felhívni nem volt bátorságom, nem akartam rossz pillanatban zavarni, vagy hátráltatni a teendőiben, meglehet, fel sem vette volna, ezért inkább üzeneteket küldtem neki. Majdnem minden nap. Sokat. Csak néha válaszolt, és röviden. Úgy éreztem, otthagya a szobában az üzeneteimmel, a gondolataimmal, elfoglalja magát valamivel, ami nem én vagyok, mert semmit sem jelentek számára, mert soha senki számára nem jelentettem semmit. Magányos, csendes délutánon a kanapén feküdtem, a tetőablakra fagyott jégvirágokon keresztül néztem, ahogyan sötétedik az ég, vagy az olvadó hókupacot, amint csigatempóban csúszik lefelé az üvegen. Elképzeltem, hogy néha találkozunk és kávézunk, hogy már biztos lehetek benne, hogy Mía legalábbis jó ismerősként vagy barátként tekint rám, akivel néha csókolózik, s hogy ennek ellenére, a norvég szokásokat mindig betartva, feszülten koncentrálok arra, hogy semmilyen körülmények között ne kerüljek hozzá fél méternél közelebb, s ha ez véletlenül mégis bekövetkezik, mert közelebb hajolok, hogy súgjak neki valamit, akkor távolabb húzódik vagy hátralép egyet, s ahogy erre gondoltam, mosolyra görbült a szám.

Amikor Gabi Lengyelországba utazott, hogy meglátogassa a családját, Miával mindössze háromszor találkoztunk. Egyszer, amikor meghívott a születésnap partijára, majd a partin, majd két héttel a parti után, amikor megint Oslóban járt valamiféle jelentéktelen – számára azonban halaszthatatlanul fontos – indokkal.

Az Olaf Ryes plasson beültünk egy helyre, ahol isteni minihamburgereket készítettek, a norvégok még vidékről is idejártak hétvégén vacsorázni. A hely érdekes keveréke volt a városban élő kultúráknak. Egy indiai és egy angol pincér angolul vette fel a rendeléseket. Az étterem elegáns volt, sötét színű, széles faasztalokkal és bőrborítású székekkel, a világítás hangulatos volt és otthonos, novemberből márciusig a kandallóban állandóan égett a tűz.

A norvégok az efféle idilli hangulatú éttermekben bort szoktak rendelni, az italt általában a helynek vagy a saját pillanatnyi érzésviláguknak megfelelően rendelték, és nem aszerint, hogy mi illene jobban az ételhez. Szóval kellemesen pislákoló kandalló környezetében ültünk, bőrborítású székekben. Az étteremnek még egy kutyája is volt, egy nagydarab, lusta berni pásztor, aki a kandalló

mellett heverészett, s néha felemelte a fejét, ha a pincérek elmentek mellette. Teniszlabda méretű minihamburgereket ettünk, amelyek a francia éttermek eleganciájával voltak tálalva, ezért kicsit sem hasonlított a szaftos amerikai óriásburgerekre. Először olasz fehérbort, aztán francia vörösbort ittunk, közben a pincérekkel angol, egymással pedig norvég nyelven beszélünk, s ez a kavalád valahogy mindkettőnk számára az otthon illúzióját keltette.

Mia rendkívül távolságtartó volt az étteremben, de ezt már megszokhattam. Nem az volt szokatlan, hogy amikor az asztalon megérintettem a kezét, akkor elhúzta és az ölébe tette, arcán pedig furcsa, szégyellős kifejezés tűnt fel, hanem hogy olyan dolgokról beszélt, melyekről egyáltalán nem szokott. Nem a túra-klub soron következő programjairól, szabadidős tevékenységeiről vagy munkahelyi kihívásairól beszélt például, hanem az előző esti focimeccsről a tévében, amit egyikünk sem látott, de olvasott róla egy cikket, állítólag nagy botrányt kavart, meg hogy ő nem tudna Oslóban élni, mert képtelen lenne este a kanapén ülve azt hallgatni, mit csinál a szomszéd. Ez utóbbit egyáltalán nem értettem; soha nem lakott belvárosi lakásban, még Oslóban sem, hogy jött most hirtelen a gondolat, hogy ő ezt nem bírná? Nem szóltam, csak egyetértést színlelve bólogattam, s az ízek harmonikus játékára próbáltam koncentrálni, amint körülölelik a nyelvemet, de ebben jelentősen akadályozott, hogy evés közben inkább az foglalkoztatott, vajon mi nyugtalaníthatja Miát, mi a bizonytalanságának oka.

Kedves, különleges lánynak tartottam, meg voltam róla győződve, hogy egykönnyen nem találhatnék hozzá hasonlót, s tudtam, hogy egy ilyen ritka kincscsel, mint ő, mindig vigyázva kell bánni, mert az ember bármikor könnyen elveszítheti a bizalmat. Aztán eszembe jutott, hogy talán azon gondolkodik, hogyan mondja el, hogy szeretkezni akar velem. Persze tudtam, hogy erre semmi esetre sem szabad utalnom, hagynom kell, hogy összeszedje a bátorságát, s maga vezesse be a témát. A zsebembe nyúltam, megmarkoltam a lakáskulcsomat, egyrészt, hogy ellenőrizzem, nem vesztettem-e el, másrészt, hogy jelezzem a magam számára, készen állok, hogy nyissam az ajtót, és folytassuk az askeri ház fürdőszobájában megkezdett eseményeket, s a kulcs tapintása felbátorított, annyit azért mégis megengedhetek magamnak, hogy segítsek:

– Mondd el, mi baj.

Nem gondoltam, hogy baj van, azt akartam mondani, „mondd el, mi zavar”, de nem jutott eszembe a „zavarni” ige, és így sikerült kifejezni magam. Csak azt tudtam, hogy fura szó, és „f”-el kezdődik.

Meglepettség halvány árnyéka vonult át az arcán, de ahogy jött, el is illant.

– Ha én azt tudnám!

– Azért csak jobban tudod, mint én – mosolyogtam.

Nem válaszolt.

– Ne félj! Türelmes vagyok. Ne mondd, ha nem akarod. Van időnk.

Azzal témát váltottam, abban a tudatban, hogy utolsó mondatom imponált számára, és abban a reményben, hogy egy ponton majd félbeszakít, és elmondja, mi körül járnak a gondolatai, de nem tette, ezért vagy egy óra hosszát beszélünk vicces tévésorozatokról, régi filmekről, amiket én láttam, de ő nem, és új filmekről, amiket ő látott és én nem, közéleti témákról, melyekről egyikünknek sem állt rendelkezésére megfelelő mennyiségű információ, de szívesen formáltunk

róluk véleményyt. Közben elfogyott a bor, a fehér és a vörös is, és amikor felálltunk, egy pillanatra elvesztettem az egyensúlyomat, és ezen nevtünk, és azt a mosolyt, ami az egyetlen őszinte mosoly volt azon az estén, sohasem fogom elfelejteni.

Kint álltunk az épület előtt, homokszem méretű hópelyhek szálltak a járdára, s amint gyengéd, hűvös érintéssel érkeztek az arcunkra, rögtön elolvadtak. Távolabb, a fák megnyugtató mozdulatlanságában, a lámpaoszlopok derengő fénye alatt gyerekek játszottak, boldog zsvivajuk visszhangozva szökött a teret körülzáró épületek között. Amíg néztem őket, mélyet szippantottam a napról napra hidegebb levegőből, Mia sóhajtott, és azt mondta:

– Elmondom.

– Rendben – fordultam felé, s közben megmarkoltam a kulcsot a zsebemben.

És akkor elmonda. Hadarva beszélt, ideges volt, zavart, szavai határtalanná váltak, egybefolytak, mégis minden egyes szótagot, minden egyes hangot jól értettem, mintha lassítva mondta volna, egyszer sem kérdeztem vissza. Azért válaszolt csak ritkán az üzeneteimre, és azért akart találkozni velem az étteremben, hogy elmondja, nem akar velem találkozni többé, hogy nem érezte volna helyénvalónak, ha ezt nem személyesen mondja el, hogy zúrós dolgokat csinált mostanában, és nem akar zúrós életet, és ezért jobb, ha távol maradunk egymástól, és elfelejtjük, ami a születésnapján a fürdőszobában történt.

Összeszorult a gyomrom, semmit sem értettem az egészből, de nem tettem fel a bennem viharként tomboló kérdéseket. Talán egy pillanatra kinyitottam a számat, de félúton meggondoltam magam, mert rég megtanultam már, számtalan leckén át mást sem tanultam, mint hogy a döntésekre vonatkozó minden kérdés felesleges, hogy csak a bennem háborgó igazságérzet akar szóhoz jutni, mert nem ért valamit, mert valamiről nem tud, mert a világ épp olyan érthetetlen, mint Kafka műveiben, és amikor érthetetlen, akkor ennek az érzésnek sikítania kell.

Miért olyan nehéz kijelenteni, miért olyan nehéz beismerni, hogy Kafka volt a legnagyobb realista prózaíró a világon?

Nem emlékszem már, hogy búcsúztunk el, hogy mi volt Mia utolsó mondata. Szeretném azt hinni, hogy megöleltük egymást, mielőtt elindult, de az is lehet, hogy csak elsétált mellettem. Csak arra emlékszem, hogy a szeme könnybe lábadt, és a lámpák fénye csillogott benne, és ez szép volt. Gyönyörű szép. De csak a hidegtől. Igen, biztosan csak a hidegtől gyűltek könnyek a szemébe.

Álltam egy darabig az étterem előtt, azt néztem, ahogyan Mia sárga kabátja távolodik a szitáló hóesésben. Távolodott, halványodott, aztán eltűnt a házak mögött.

A téren játszadozó gyerekek felől kétségbeesett, fájdalmas üvöltés hallatszott. Az egyikük leesett a bicikliről, és úgy sírt, mintha a lába szakadt volna le, pedig csak a ruhája és az arca lett sáros. Az apja odament hozzá, felsegítette, nevetett rajta és a telefonjával fotót készített a gyermek sáros arcáról, s reakcióján felbuzdulva a gyermek is felkacagott. Fanyar vigyor ült az arcomon, ahogy néztem őket, s hazaindultam.

Nem az fájt, nem az gyötört a legjobban, hogy boldogtalan vagyok, és hogy ezt senki sem veszi észre körülöttem, vagy ha észre is veszi, nem foglalkozik

vele, inkább a tudat, ha annak idején egy kicsit okosabban viselkedem, nem tördöm becsülettel, szemet hunyok a Magyarországon mindennaposá vált, az emberek hétköznapjait átítató korrupció felett, és hajlandó vagyok benne magam is részt venni, akkor sokkal boldogabban is élhettem volna. Nekem nem kellett ebből. Sokkal pökhendibb, lázadóbb és fiatalabb voltam, minthogy ezt elfogadjam. Szabadságot akartam, de nem tudtam, hogy a szabadság boldogsággal vagy boldogtalansággal jár-e. De az ember mindig a szabadságot választja, nem?

Ma sem tudom, mivel jár a szabadság, csak mindössze két dolgot: hogy amikor egyetemista voltam, egyszerre voltam szabad és boldog; és azt, hogy ahogyan ott ültem az asztalnál, s az örömteli várakozás izgatottságával néztem Mia szemébe, úgy éreztem, azok a minihamburgerek több szabadságot képesek adni számomra, mint Magyarország eddig valaha.

Egy egyetemi ösztöndíj keretében másodszor volt alkalmam Londonban tölteni két hónapot. Amikor nem a British Libraryben kutattam, akkor Tonymál voltam a klubban. Őt és Richardot még az előző út alkalmával ismertem meg. Richard maximálisan kihasználta a klubtagsággal járó előnyöket, szabadidejében szinte mindig a bárban volt, és mindig lehetett rá számítani, hogy a vendégeként bejutok az épületbe (a klubnak ugyanis szigorú beléptetési szabályai voltak), ahogyan Tonyra is mindig számíthattam, ha a pult mögött állt, és nem hátul a konyhában dolgozott: szokás szerint minden második Guinnessst ingyen kaptam, vagy egyet fizettem, és rögtön kettőt tett a pultra.

Richard meleg, szivarillatú öleléssel üdvözölt.

– Robert! Barátom! – üvöltötte, és széttárta karját.

Valószínűleg jobban meglepődtem, mint ő, nem hittem, hogy két év elteltével emlékezni fog rám.

– Már hogyan emlékeznék az egyetlen emberre ezen a kegyetlen világon, aki hisz nekem!

Mintha csak két jó barát lennénk, akik régóta nem látták egymást, arról beszéltünk, mi minden történt az elmúlt időszakban, s elmeséltem neki, két éve milyen jól strandoltunk Tonyval Brightonban, s hogy idén is vissza akarok menni oda, s néhány pohár után válaszul belekezdett egy régi történetbe.

– Ó, Brighton csodálatos hely, sokszor megfordultam ott, megannyi emlékem fűződik hozzá. Az egyik legkedvesebb számomra, amikor még nagyon fiatal voltam, fiatalabb, mint ti most – mutatott rám és Tonyra –, Peterrel közösen játszottunk egy darabban, és együtt szálltunk meg a Grand Hotelban.

– Peterrel? A szakácsunkkal? – kérdezte Tony meglepetten a pult mögött.

– Ugyan, dehogy! – legyintett Richard, majd nagyot kortyolt az előtte álló korsóból. – Peter O’Toole-lal, a színésszel.

– Te ismerted Peter O’Toole-t? – kérdeztem csodálkozva.

– Persze. Bár jóval idősebb volt nálam, egészen a haláláig jó barátok voltunk.

Hirtelen azon kezdtem tűnődni vajon mennyi idős is lehet Richard, ezért a történet bevezető mondatairól lemaradtam. Ha Peter O’Toole kábé tíz évvel volt idősebb nála, akkor is legalább hetven-hetvenkét évesnek kellett lennie, de lehet, hogy annál is idősebb volt, s ez meglepett...

– Még tanuló voltam a színiakadémián, ő meg pályakezdő, szárnyait bontogató színész, akinek már volt egy-egy nagyobb szerepe Londonban. Paul Scofield játszott egy darabban a brightoni színházban, amit meg akartunk nézni, ezért beugrottunk Peter kocsjába, és lementünk. Egy színházhoz közeli kocsmában ittunk, s azt mondta, ha már lenn vagyunk a tengerparton, töltsük ott a hétvégét. Abban az időben sose volt elég pénzem, kisebb adósságaim is voltak, szóval mondtam Peternek, hogy ne haragudjon, de nincs pénzem szállásra, mire ő azt mondta, emiatt ne aggódjak. Az előadás előtt még volt egy kis időnk, ezért átautóztunk a közeli hotelbe, Peter beszélt a recepciós hölgygel, aki azt mondta, a következő két éjszakára csak egy szabad szobájuk van, egy luxuslakosztály, tengerre néző erkéllyel. Nem gond, mondta Peter, kivesszük, nekem meg kikerekedett a szemem. Aláírtuk a papírt, megkaptuk a szobakulcsot, de nem mentünk fel, azonnal visszasiettünk a színházba. Néhány órával később elfoglaltuk a mesebeli lakosztályt, és olyan jól éreztük magunkat, hogy még a folyosóra sem mentünk ki egész hétvégén. Annyit ettünk és ittunk, amennyit csak bírtunk, jókat beszélgettünk a teraszon, és óránként telefonáltunk a szobaszervizért, aztán vasárnap délután mondtam Peternek, most már indulnunk kéne, két óránk van elhagyni a szobát. „Mennyi pénzünk van?“, kérdezte, „Nekem semmi“, mondtam, „Nekem sincs“, mondta ő. Nem tudtuk kifizetni a számlát, de aggodalomnak halvány jelét sem láttam az arcán. Nagy színész volt. Felemelte a kagylót, és rendelt egy üveg pezsgőt. Kint zuhogott az eső, vihar volt, hatalmas, tíz láb magas hullámok csapódtak a partnak. Miután kiittuk az üveget, azt mondta: „Van egy ötletem! Vedd le a ruhádat!“, értetlenül néztem rá, de megtettem, amit kért, mindketten alsógyatyára vetkőztünk, aztán összeszedte a ruhákat, labdává gyúrte, majd a fürdőszoba mellékutca néző ablakán át kidobta őket. Törölközőt nyomott a kezembe, maga is a vállára terített egyet, és azt mondta: „Gyerünk! A recepciót azt kell mondanunk, úszni megyünk“. Az előcsarnokba érve mosolyogva köszöntünk a pult mögött álló hölgynek, aki megkérdezte, hová indulunk. „Úszni“, feleltük. „Úszni?“, kérdezte a nő, „megőrültek maguk? Vihar van odakint, a rendőrök épp most terelik be az embereket a partról, annyira veszélyes ott tartózkodni“. „Ne aggódjon hölgyem, írek vagyunk, tudjuk, mit csinálunk“, felelte Peter, „Connemarában ilyen időben még csak a hatéveseknek kiabál az édesanyjuk, hogy maradjanak a part közelében“. Ahogy kiértünk a főbejáraton, rögtön a mellékutca felé vettük az irányt, felvettük átázott ruháinkat, beszálltunk a kocsiába, és elhajtottunk. Nem fizettük ki a számlát.

Harsányan nevettem, amint Richard elhadarta a történet végét, de csitított, mondván, még nincs vége a sztorinak.

– Évekkel később – folytatta –, amikor Peter már túl volt a *Lawrence of Arabia* sikerén, és híres színész lett, újra találkoztunk Brightonban, mert egy díjátadóval egybekötött koncertre voltunk hivatalosak mindketten. A szervezők a Grand Hotelban szállásolták el. Épp Peterrel beszélgettem, amikor az előcsarnokba értünk, s már rég elfelejtettem a hétvégét, amikor nem fizettük ki a számlát, de rögtön eszembe jutott, ahogy felismertem a recepciót. „Ó, Istenem!“, álltam meg hirtelen. Peter először nem értette, mi bajom, de rögtön az arcára fagyott a mosoly, amikor meglátta, hogy ugyanaz a nő áll a recepciós pult mögött. Nem volt mit tenni, odamentünk a pulthoz, hogy aláírjunk, és minden lehetséges

módon próbáltuk eltakarni az arcunkat. Miután már azt hittük, megúsztuk, a nő Peter után kiabált, „Mr. O’Toole! Azt gondoltuk, ön és a barátja vízbe fulladtak!”

Miközben Richard mesélt, Tony a pultnál szolgálta ki a vendégeket, és hallotta a történet lényeges részleteit. Tréfásan megjegyezte, hogy kérhetnék pénzt Richardtól azért, hogy meghallgatom a történeteit, senki sem hallgatja őt hozzám hasonló türelemmel, főleg ha már századszorra meséli ugyanazt, vagy talán még jobb lenne, ha beállnék mosogatni a konyhán (amúgy is kell nekik egy ember), s akkor senkinek sem kellene Richard történeteit hallgatni. Richard nevetett, aztán elküldte Tonyt a pokolba, de megkérte, mielőtt elindul, töltsön már nekünk egy-egy whiskyt.

Egyik este Emilyvel és Juliával is találkoztam. Szívdöglesztően néztek ki, s mindketten boldogabbnak látszottak, mint a múltkor. Nem kérdeztem tőlük, de lehet, hogy időközben megoldódtak a problémáik a gyerekekkel. Emily mintha kicsit neheztelt volna rám, hogy azóta sem hívtam, de hogy is hívhattam volna, amikor már másnapra lekopott a telefonszáma a kezemről.

Azon az estén a klubban aukciót tartottak. Képek, szobrok és több tízezer font cserélt gazdát, utána élőzenés táncos multság következett, Emily és Julia pedig egy percre sem hagytak leülni, folyton a kezembe nyomtak egy italt, ha pedig elhagytam a táncoló tömegben, ott felejtettem valamelyik asztalon, és ezért valaki összetévesztette a poharamat a sajátjával, vagy egyszerűen csak kiperdült a kezemből egy tánconfigura közben, és összetört a földön, rögtön egy másikat rendeltek, hogy még véletlenül se menjen el a jó kedvem.

Zárásig maradtam, segítettem Tonymak és a kollégáinak rendet tenni, felmosni, és a végén valóban a konyhában kötöttem ki, és mosogattam.

– Látod? Nem nagy dolog, még egy csatak részeg is ellátja a feladatot, anélkül, hogy józanul bármiféle korábbi tapasztalata lenne.

Ha Tony kora délután, nyitásra volt beosztva, akkor már este tíz körül végzett, megvártam a pultnál, ha meg nem jutottam be – mert Richard nem volt a bárban –, akkor az épület előtt, felültünk a motorjára, és belevetettük magunkat a londoni éjszakába.

Camden szívében olyan bárokban fordultunk meg, melyekben hétről hétre az angol és amerikai blues, rock és alternatív rock nagyjágyúú léptek fel, mint például Seasick Steve a torzított hangú bendzsójával, Pete Doherty, aki ugyan jó zenét csinált, de mindketten úgy gondoltuk, csupán a Kispál és a Borz gyenge, angol utánzata, a Beatlesszel csaknem egyidős Pretty Things élő legendái vagy a Little Wing, akiről egyikünk sem tudott semmit, csak hogy a nevüket Jimi Hendrix azonos című száma után választották.

Egészen addig jártunk ezekre a helyekre, míg Tony meg nem csinálta mind-egyikben a maga balhéját. Véletlenül kiütötte valakinek a kezéből a sörösüveget, és amikor nem volt hajlandó helyette másikat hozni, belékötöttek; a könyökével minden óvatossága ellenére akaratlanul betörte valakinek az orrát pogó közben, vagy merő tévedésből lesmárolt valakit, akiről nem tudta, hogy másnak a barát-nője. Az ilyen és ehhez hasonló vétkekért, valamint erőszakos következményeik miatt általában kidobtak minket, és kénytelenek voltunk olyan helyekre menni, ahol másféle, ízlésünknek nem éppen megfelelő zenéket játszottak. Ez utóbbi bárakat persze nem kedveltük, de mi mást tehettünk volna? Néha megfordul-

tunk belvárosi bárókban, ott sem volt másként, egy-két óra után az utcán talál-
tuk magunkat.

Egy este, miután mindenholnan kidobtak minket, egy melegbárban kötöt-
tünk ki, a Sohóban. Ott végre nem volt semmi gond. Ültünk, ittunk, lágy zenét
hallgattunk és csinos transzlányokkal beszélgettünk, eleinte hétköznapi témákról
(például, hogy mivel foglalkoznak, hol laknak, gyakran járnak-e ide, és vannak-e
egyéb helyek, ahová járnak), aztán Tony a szexuális irányultságukról kérdezte
őket, például, hogy ha szexuálisan a nőkhöz vagy mindkét nemhez vonzódnak,
akkor lesbikusnak érzik-e magukat, amikor nővel fekszenek le. Ismerve Tony
stílusát, joggal hittem azt, hogy ebből megint verekedés lesz, még akkor is, ha
valóban csak a tiszta kíváncsiság és az alkohol motiválta a barátomat, de a társa-
ság pozitívan fogadta érdeklődését, és szívesen osztották meg nézeteiket, érzéseiket
és tapasztalataikat a témával kapcsolatban. Személyes sikerként éltem meg,
hogy az asztaltársaság minden tagja egyetértett velem abban, hogy a világ leg-
szébb szerelmes száma a *Sorry seems to be the hardest word*.

Éjszakai kalandjaink után, mikor már világosodott, általában bementünk egy
mekibe, és dupla sajtburgereket rendeltünk elvitelre. Minden estének ez volt a
legjobb része. Roskadozó padokon ültünk a hajnali napfényben, és habzsoltuk
őket, olyan gyorsan ettünk, hogy az ízüket sem éreztük, csak hogy telik tőlük a
gyomrunk, és miután kiürült a papírzacskó, és a lábunk alól messze vitte a szél,
olyan elégedetten ültünk ott, mint két csavargó, akik az imént élveztek a gatyá-
jukba. Kinyújtottam a karom, és a pad támlájára fektettem, behunytam a szemem,
és arcom a felkelő nap felé fordítottam, mélyeket szippantottam a szmog-
gal keveredő, sültcsirkeszagú városi levegőből.

Most, ahogy visszagondolok ezekre a pillanatokra, be kell valljam, hogy e
londoni éjszakák során bizonytalanodtam el azon meggyőződésemet illetően,
miszerint az egyetem olyan intézmény, amely hozzásegít a szép jövőhöz, amely
elegendő tudást és életre szóló lehetőséget ad ahhoz, hogy az ember tisztességes
életet biztosítson a maga számára, és amelynek elvégzése után a hallgatók el-
mondhatják magukról, hogy jobb emberré váltak, amely arra ösztönzi a kezük-
ben diplomával távozó fiatalokat, hogy hátralevő életükben azon dolgozzanak,
hogy tudásukkal olyan értéket teremtsenek, amelytől jobbá válik a társadalom.
Ma már belátom, hogy ez illúzió, hogy a szorgalom, a kemény munka, a megfe-
lelő szakmai tudás, az elhivatottság és lelkesedés nem feltétlenül biztosít szá-
munkra ideális körülményeket, nem feltétlenül elég a boldoguláshoz, s annak
ellenére, hogy minden diplomás felesküdt rá, nem mindenkinek célja, hogy
megszerzett ismereteivel az emberiség előrehaladását, a társadalom fejlődését
szolgálja. Ma már tudom, hogy nem az egyetemi évek után következik a nagybetűs
élet, hanem az egyetemi évek alatt éljük a nagybetűs életet. Élvezzük minden
örömét, őszintén átélünk minden vele járó fájdalmat, még semmi sem pereg le
rólunk, mert mindent véresen komolyan veszünk, a polihisztor megszállottságá-
val foglalkozunk azzal (és csak azzal), ami igazán érdekelt minket, és mint egy
rettenthetetlen, fáradhatatlan vadász, hajlandók vagyunk a végsőkig üldözni,
amit el akarunk érni.

Ma már nem tudok így gondolkodni, meglehet, érezni sem, és ezt sajnálom.
De akkor elhittem, s meglehet, kicsit még ma is hiszek benne, hogy a mekis

burger az élet minden problémáját megoldja, minden jövőbeli kérdésre válaszol, és ott, valahol London belvárosában áporodott bőfőgéseink teljes mértékben meggyőztek minket, hogy minden rendben van és mindig minden rendben lesz. A mekis burger korunk legnagyobb csodája.

Tonynak rendkívüli érzéke volt ahhoz, hogy megállapítsa, mikor éri el ittasága azt a lélektani határt, amikor már nem szabad motorra ülnie. Ekkor lezárta a járművet, a telefonjával egy képet csinált az utcatábláról és a házsámról, amely előtt parkolt, és tömegközlekedéssel mentünk tovább. Egyszer hat, másszor nyolc sör után tette mindezt, és volt, hogy két whisky és három sör után. Néha azonban elfelejtett képet csinálni, és elvesztettük a motort, mert másnap képtelenek voltunk emlékezni rá, hogy melyik bár előtt jártunk vele utoljára. Akkor elindultunk az előző napi útvonalon, buszról metróra, metróról városi biciklire ültünk, általában néhány óra alatt megtaláltuk, Tony megölelte, becézgette, megsókolta a tankját, felpattantunk rá, és hasítottunk a szállásunk vagy a klub felé.

Egyik este elmondtam Tonynek az aggályaimat az egyetemek helyzetével és a magyar valósággal kapcsolatban. Utóbbi persze neki sem kellett bemutatni, javarészt szótlánul ült és csóválta a fejét, olykor meg magasra emelte a szemöldökét, amikor olyan disznóságokról beszéltem, amiről ő sem tudott. Erre megint megkérdezte, miért nem maradok a bárban mosogatni, kell nekik egy konyhai kisegítő. Megint nevettem az ötleten, de ezúttal komolyan beszéltem.

– Most mit röhögsz? A vendégek nagy része már ismer, valakivel már egészen jóban vagy, mint például Richard, vagy az a két dögös milf... hogy is hívják őket?

– Emily és Julia.

– Ja. Tommal is beszéltél már, intelligens srácnak tart, jó véleménye van rólad, szerintem nem lenne gond.

– Ki az a Tom?

– Az üzletvezető. Ne hülyíts már, hogy nem emlékszel... A sűrű napokon ő is beáll a pultba sört csapolni. Az a bajszos, hosszú hajú, ötven év körüli...

Nem válaszoltam, csak kortyoltam a sörömből és bizonytalanul bámultam magam elé.

– Legalább kipróbálhatnád – mondta –, dolgozhatnál egy-két hónapot, és ha nem tetszik, ha nagyon nem bírod, szeptemberben még mindig visszamehetsz Magyarországra. Csináltad egyik este, nem? Láttad, hogy nem nagy dolog... egy gyerek is tudná csinálni. Egyébként Tom is tudja, hogy az emberek nem dolgoznak le egy életet mosogatóként, tök rendben van, ha egy-két hónap után felmondasz, volt egy srác, aki már két hét után felmondott, majd talál helyetted mást, de te egy-két ezer fonttal vastagabb lennél szeptemberben.

Hallgattam. Felpattantunk a motorra, valamivel később megérkeztünk a London Eye alá, és nem akartam elhinni, hogy még mindig erről beszélünk. Hogy tereljem a témát, megkérdeztem tőle, honnan szerezte a kokót, és ő elmondta, hogy az eritreai sráctól van, akit Brightonban ismertünk meg, és akitől két évvel korábban a gyöngykaplyót vettem.

– Hasznos kapcsolatnak bizonyult. Tényleg, el is felejtettem, hogy voltaképpen miattad ismerem a tagot, úgyhogy köszi... – nevetett, s közben a csíkokat igazgatta a személyi igazolványán. – Camdenben futottam vele össze még tavaly

nyáron, rögtön felismert, váltottunk néhány szót, aztán már kínálta a portékát. Heti kétszer jár fel Londonba teríteni. Ugye nem gondoltad, hogy tényleg rakodómunkából meg hamis gyöngyagylók eladásából él?

Felszippantottuk a cuccot, aztán hátradőlünk a fűben, az óriáskereket néztük, meg fölötte a csillagokat, amint halványan kacsintgatnak a fodrozódó, fekete égen – mint a Temze hullámai, amikor sötétben megvilágítják a város fényei –, hattyúk landolnak közöttük, s verdeső szárnyaikkal odébb lökik őket a felszínen.

– Te látod a hattyúkat? – kérdeztem Tonyt.

– Nem. De lehet, hogy ez nem kokó volt.

Évekkel később, amikor Gabival Oslóban köszöntött ránk a hajnal, és egymást átkarolva, dülöngélve indultunk haza a Torggata zárórát hirdető szórakozóhelyeiből, várakozással néztem fel az égre, hogy valami hasonló csodát láthassak, de egyetlen csillagot sem láttam, mert Norvégiában nyáron nincs éjszaka, az esti szürkület észrevétlenül fordul át virradó hajnalba, mintha egy kollektív emlékezetkiesés rabjai lennénk, s a sötét mint természeti jelenség sohasem létezett volna.

Másnap otthon ültem a ház hátsó udvarán, a házak között átsurranó kóbor macskákat néztem, gyógyszerrel és sörrel próbáltam csillapítani a fejfájásom, és Tony ajánlatán gondolkodtam. Már csak azért is el kellett rajta gondolkodnom, mert még több mint egy hét volt vissza a tanulmányútból, és a zsebemben mindössze harminc font volt, amiből – bár úgylis visszautasította volna – az előző napi anyagért cserébe illett volna legalább egy tízest felajánlanom Tonynak. A camdeni éjszakák felemésztették az egész ösztöndíjat.

Néhány óra múlva eldöntöttem. Nincs vesztenivalóm. Két hónap, aztán meglátjuk. Felhívtam Tonyt, kérdeztem tőle, hogy mennyi lenne az órabérem. Hét font nettó. Soha életemben nem dolgoztam ilyen sok pénzért.

– Rendben, szólj a főnöknek, hogy jövök. Mikor kezdjek?

– Már szóltam neki, ő is kérdezte, mikor tudsz kezdeni, és azt mondtam, ha hazaérek, megbeszélem veled. Szerintem neki is az a jó, ha minél előbb itt vagy, szóval mit szólsz a holnaphoz?

Ezzel eldőlt. A következő hívást a szállást adó céghez intéztem, azt mondtam nekik, hogy bizonytalan időre meghosszabbítanám a tartózkodásom a szobában. Örültek neki. Miért azt mondtam, hogy bizonytalan időre, miért nem azt, hogy még két hónapra? Talán megéreztem valamit, holott akkor még nem tudtam, hogy másfél év múlva is ott leszek.

Öt százalék litván, másfél százalék indonéz

Beleköpök a tubusba. Miért olyan fontos ez neked, kérdezi a szobatársam. Nem fontos, mondom, összegyűjtöm a nyálam, köpök. Rápattintom a kupakot a tubusra, híg stabilizáló folyadék csorog a nyálra, összerázom. Csak kíváncsi vagyok.

Hat napig élt még anya, azután, hogy Emi néni, a nővére meglátogatta. Egyre többet aludt. Amikor ébren volt, Tasi papáról vagy a mamáról mesélt, mindig csak az egyikről, kettejükről együtt soha, mintha nem is egy család lettek volna. Pedig az ő szülei nem váltak el.

A cipősdoboz alján, régi fotók közt koszlott kartonkeretes fekete-fehér kép, klasszikus óvodai portré. Apám lendkerekes autóval. Stilizált versenyautó, egy-személyes szivarforma, a pilóta fején bukósisak. Akkor került le a falról, amikor apa elköltözött. A nappaliban, az üres szög mellett színes fénykép fehér keretben, ugyanaz a beállítás, ugyanaz a kisfiú, még a fejtartás, a mosoly is ugyanaz, csak az autó modernebb. Apám másolata vagyok.

Titok, kérdezi anya. Fölhúzom a vállam, nem jut eszembe semmi. Ha elég hosszan mesélnék, kihülne a fasírt, és odaadhatnám apának. Hétéves vagyok, nagyon vágyom egy igazi titokra, de még azt is tudja mindenki, melyik osztálytársnőmbe vagyok szerelmes. Ha meghallom a nevét, elvörösödöm. Tényleg nem volt ma semmi, mondom. Biztos volt valami, miért nem akarsz elmesélni? Az ember társas lény, mondja, amióta láttuk az oroszlanos filmet, ezzel jön, mintha ez azt jelentené, hogy muszáj folyton beszélni. Pedig az oroszlanok csöndben is tök jól elvannak. Hiába nézek apára, fáradt, ma nem segít. Sem a meséléssel, sem a vacsorával. Múlt héten a negyedikesek ellopták a Józsi sálját, és le akarták húzni a vécén, próbálkozom, anya leállít, nem hiszem el, hogy azóta nem történt veled semmi. Megunja a faggatózást, apához fordul, megsimogatja a kezét, visszafordul hozzám. Ma írták össze a havi irodaszer-rendelést, meséli, elfelejtetem gemkapcsot kérni, pedig kell majd karácsonyra, a szaloncukorhoz. Mindegy, majd jövő hónapban. Rácsempésztem viszont egy papíryukasztót a listára, ha megkapom, hazahozom neked a régit, csinálhatsz konfettit szilveszterre. Szilveszter, Eszter, vörösödés. Beleharapok a fasírtba.

Általános harmadik utáni nyár, pasaréti napközis tábor, a Körszálló mellett. Öt óra múlt, a villamost várjuk anyával. Ma a hotelban ebédeltünk, mutatok a tizenkilenc emeletes betonhengerre, és legfelül van az étterem, és az ablak mellett ültem, és láttam az egész tábort, és ilyen picik voltak a pingpongasztalok, és rántott hús volt krumplipürével, és megettem az egészet. És még lekváros piskótát is kaptunk. Annyira tetszik anyának ez a történet, hogy a tábor végéig elég annyit mondanom, ma is egész nap forgóztunk és autós-kártyáztunk, és nem,

sajnos ma sem vittek fel minket az étterembe. Évekkel később is, ha a környéken járunk, fölmutat a hotel tetejére, egyszer ott ebédeltél.

A daganatos betegségek öt-tíz százalékánál lehet kimutatni örökletes tényezőket. A leggyakoribb örökletes daganatokért a BRCA1 és BRCA2 gének felelnek, ezek petefészekrákot is okozhatnak. Az örökletes daganatok általában fiatalabb korban jelentkeznek. Mondjuk negyvenkilenc évesen.

Tasi papának nem volt autója, csak autós táskája. Jó illatú barna, repedezett bőr, ha megláttam papát, rögtön a táskát követeltem. Lazán a csuklómra tekerte a pántját, és engedte, hogy a sarkát rágszáljam, amikor jöttek a fogaim. A mamának nincs beceneve, őt nem ismertem.

Apa elköltözött, anya nem bírja a csöndet. Nekem sosem jut eszembe semmi, anya egyre többet mesél. Képzeld, a Hajni, tudod, aki velem szemben ül, tisztára kiakadt, mert a Zita ugyanolyan, szűkített szárú, hímzett virágmintás lila nadrágot vett, mint az övé. Egész nap puffogott, Zitácska amorf, görbe lábait szidta, és nem volt hajlandó velünk ebédelni, nehogy meglássák őket együtt. Képzeld, a Hajni tisztára kiakadt, meséli másnap, mert a Zitácska ugyanolyan, szűkített szárú, hímzett virágmintás lila nadrágot vett, mint az övé. Hiába szólok, hogy ezt már mesélted, végigmondja.

Két nő a villamoson, anya és lánya. Az anyán kék csíkos póló, a lányon kék csíkos blúz. Mintha ugyanazt az embert látnám egyszerre huszonöt és negyvenöt évesen. Az anya haja melírozott, ez a legnagyobb különbség. Vajon az életük mennyire hasonlít? A lány is fiatalon született, és van egy öt éves kislánya, aki pont úgy néz ki, mint ők? Alacsonyan kapaszkodik, nem látom a kezét, nem látom, van-e jegygyűrűje.

A genetikai információhoz való hozzáférés után a megszerzett tudás visszavonhatatlan. Olyan információkat tudhat meg magáról, amelyekre nem számított. Ezek az információk erős érzelmi reakciót idézhetnek elő, és potenciálisan megváltoztathatják az életét, a világnézetét. Az eredmények olyan, meglepő tényeket árulhatnak el a származásáról, amelyek fölzaklatják, és amelyekben nem tud változtatni. Ezeknek az eredményeknek szociális, jogi vagy gazdasági következményeik is lehetnek. Javasoljuk, hogy a minta begyűjtése előtt keressen fel egy genetikai tanácsadót vagy a genetikában jártas egészségügyi szakembert, hogy megbizonyosodhasson arról, ez a teszt valóban megfelel Önnek. A genetikai tanácsadó az eredmények feldolgozásában is a segítségére lehet.

Sikeresen regisztráltad a DNS-mintagyűjtő készletet. Következő lépés: posztázd a mintádat tartalmazó csomagot a laboratóriumunkba. Beküldés után a felhasználói fiókodban követheted a feldolgozás állapotát. A folyamat egyes lépéseiről e-mailben is értesítünk.

Rákeresek a Körszállóra. Egy éjszaka reggelivel harmincezer, a fotókon nem látszik, melyik emeleten van az étterem. Az „Egymillióan azért, hogy kapcsolják vissza a Körszálló forgását” Facebook-csoportnak kétszázhatvannégy tagja van.

Felhívom apát, kimennék hozzá hétvégén. Persze, menjek csak, majd főz valamit ebédre. Jó idő lesz, kiülünk a kertbe napozni, addig lemossa a műanyag asztalt meg a székeket. Kihangosítom, nézem, ahogy a telefon számolja a másodperceket, miközben ő virágoz cukkiniről, újfajta, olcsóbb nesz-kávéről és a szomszéd kutyájáról mesél. Apróságokról, amik nekem eszembe sem jutnának. Tizenégy

évig éltek együtt. Anya miatt lett ilyen beszédes, vagy harminc év múlva én is ilyen leszek?

Ültem az ágy mellett, fogtam anya kezét. A vékony paplan torzan gömbölyödött a hasán, mintha keményre fújt strandlabdát takarna. Az áttétek elnyomták a nyirokkeringését, hasüregében napról napra gyűlt a folyadék. Megsimogatta a mutatóujjamat. A körmödet nagyon sajnálom, mondta, az is az apádé. Ahogy odaadtak a kórházban, megnéztem, nagyon szerettem volna, hogy az én körmömet örököld. Széttártam az ujjaim, nem mind apáé, csak a fele, látod, a bal kezemen csak ez a kettő. A többi olyan, mint a tiéd, széles, lapos. Apám pontatlan másolata vagyok, öt szép körömmel. Megfogta a kezem, tovább simogatott. Ha szorongó alkat lennék, úgy érezném, már a születésemkor csalódást okoztam anyának. A szorongásra való hajlam egyik felelőse valószínűleg az RBFOX1 gén.

A szobatársam húga ajánlotta a DNS-elemző weboldalt. Borsodi lány, verseket ír. Az elemzése szerint nulla százalékban magyar, ez valószínűleg nem ritka. Világos bőrű, alacsony, mint a bátyja. Gorid rassz. Pedig a bal alkarján, a könyöke alatt ott a barázda, ami állítólag Turán leszármazottainak a jele, Turán és Irán vérszerződésének emléke. Nekem is van, mindkét oldalon, de a jobbon csak akkor látszik, ha behajlítom a karomat. Anyának nem tudom, volt-e, sosem nézgettem az alkarját.

Anya elmesélte, hogyan tanította meg Tasi papa leolvasni az órát. Lecsatolta a karóráját, a mutatókat tizenkettőre állította, és megkérdezte, most mennyit mutat. Átállította egy órára. Na és most? Kettő, fél három, negyed négy, öt perccel múlt hat. Ha anya belezavarodott, papa türelmesen elmagyarázta újra, kismutató, öt, tíz, tizenöt, nagymutató, egy, kettő, három. Anya néha félbehagyta a mondatot, lehunyta a szemét. Megkért, hogy nyissam ki vagy csukjam be az ablakot. Sehogy sem volt jó neki, de nem panaszkodott, kis pihenés után tovább mesélt. Gyakorlás után Tasi papa a hálósobai vekkerről nézte le az időt, hogy beállítsa az óráját. Öreg vekker volt, gyakran megállt. Olyankor bekapcsolták a rádiót, papa a nótákat dúdolta, amíg várták a híreket. Pihenés. Mama nagyon féltette őt a férfiaktól. Tizenöt éves korában, ha nem érte el a műszak utáni első villamost, és öt perc késéssel ért haza a cérnagyárból, a mama lekurvázta, megtépte a haját. Pihenés. Papa tanította meg leolvasni az órát. Lecsatolta a karóráját, tizenkettőre tekerte a mutatókat, és megkérdezte, mennyit mutat.

Középiskola, osztálykirándulás Párkányban. Olyan ismerősnek tűnsz, mondja a helyi idegenvezető nő, és megkérdezi, hogy hívnak. A nevem is ismerős neki. A Felvidék keleti csücskéből származik, Szobránc mellől. Azt mondja, arrafelé gyakori a nevem. Elképzelek egy falut, ahol minden férfi úgy néz ki, mint apám és én. Nem nehéz elképzelni, sok ilyen falu lehet Közép-Európában. Zömök testalkat, közepes magasság, rövid lábak. Csontos szemöldökív, kicsi orr, vastag szálú, merev, sötétbarna haj, sötétbarna szem. Alpi rassz. A neve ellenére semmi köze az Alpokhoz, Kelet-Európában, sőt, Ázsia nyugati részén is elterjedt. Magyarországon a Dunántúlon a leggyakoribb.

Emi néni alutasakos vitaminzselét hozott anyának, valamit muszáj enned, mondta, fel is bontott egy adagot, de miután anya gyengén megrázta a fejét, nem erőltette. Az ágy mellé húzta a fotelt, és folyamatosan beszélt. Akkor hallgatott el, amikor anya arca megváltozott. Még soványabb lett, mintha hirtelen össze-

ment volna. A hasa viszont feszesen gömbölyödött a paplan alatt. Dehát azt tudta, kérdezte a nővére halkabban, mélyebb hangon, hogy a papa börtönben volt, amikor született, nem? Anya fáradtan bólintott. És azt is meséltük, hogy a pályában csempészte be neki mama a pálinkát. Ezt én is sokszor hallottam, anya soha nem bocsátotta meg. Kéthetes sem volt, máris kihasználták. Az ember társas lény, anya mellett nem lehet csöndben ülni, valamiről muszáj beszélgetni. Talán csak ezért mondta el neki a nővére, hogy a papa már két éve bent volt, amikor ő megszületett. Nem jutott eszébe jobb téma.

A mintád megérkezett a laboratóriumba és feldolgozásra vár. A várakozás a laboratórium leterheltségétől függően általában egy-két hetet vesz igénybe. Hamarosan elkezdjük kivonni a beküldött nyálmintából a DNS-edet.

Apa a kapuban vár, beenged, megnézi a postaládát, üres. Előkészíttem neked a dobozokat, mondja. Albumokba rendezem a fényképeit, minden év külön album, ha kíváncsi vagyok, mi lesz velem huszonkilenc évesen, csak ki kell számolnom, melyik évben volt annyi idő. Nem nehéz, kereken harminc év van közöttünk. Kimegy a kertbe, zöldséget szed az ebédhez, hallom, ahogy a postaláddal zörög. Ötvenkét egyforma, vékony albumot vettem, nem kell ennyi, a katonaság utáni négy évből nincs kép. Kérdezem, miért, azt mondja, amíg nem ismerte meg anyát, nem volt, aki lefényképezze. Négy év kép nélkül. Négy évig nem fogom tudni, még mindig egyformák vagyunk-e. Lefotózom apát, paradicsomot szeletel a salátához, lehajtja a fejét, nem látszik rendesen az arca. Észreveszi, hogy nézem, ki kéne üríteni a lakást, mondja, így csak viszi a pénzt, legalább addig adjam ki, amíg befejezem az egyetemet, aztán majd eldöntöm, hol akarok lakni. A cuccaimat, meg amit anya dolgaiból megtartok, nyugodtan kihozhatom ide. Emi néni biztos szívesen segít átválogatni a ruhákat. Jön a vizsgaidőszak, nem tudok most ezzel foglalkozni, mondom, nem erőlteti. Az alkarját figyelem, túl messze vagyok ahhoz, hogy lássam, van-e barázdája. Esni kezd, kimegy, hogy lecsukja a kukák fedelét, megint zörög a postaláda, olyan sűrűn nézeti, mint én a Messengert. Ez nem örökség, csak rossz szokás.

Anya rögtön tudta, hogy Emi néni igazat mond, nem Tasi papa az igazi apja. Egyetlen körte az almacsaládban, végre megértette, miért különbözik tőlük anynyira. De hogy ki az igazi apja, azt Emi néni sem tudja. Nyolcéves volt, amikor anya megszületett, kettesben éltek a mamával, egy ágyban aludtak, egymás előtt mosakodtak, de nem látott semmit. Semmi olyat, ami segíthetne, még egy idegen cigicsikkre, egy otffejejtett zoknira sem emlékszik. Mama körme volt az egyetlen furcsaság. Megnövesztette, pedig utálta a hosszú körmöket, zavarta a takarításban. Emi néni talált egy körömrészletet a mama retiküljében, elkunyerálta tőle, és megkérte, tanítsa meg használni. A finomabb oldalával, mutatta a mama, óvatosan, mert még kicsi a körömöd. Papa fizetése nélkül még nehezebben jöttek ki, mint előtte, a mamának több lakást kellett vállalnia, mégis nyugodtabb volt akkoriban. Nem volt kivel veszekednie. Vagy talán szerelmes volt.

Anya egyre nagyobb szeretettel mesélt Tasi papáról. A papa elfogadta őt, saját lányaként nevelte. Tulajdonképpen jó ember volt, amikor nem ivott. Hétvégén is dolgozott, a fusizással szerzett mellékesből előbb csokit vett anyának, csak utána ment a kocsmába. Kicsi, ezüstpapírba csomagolt szelet, az volt anya kedvence, a nevét is mondta, de elfelejtettem. Olyasmi lehetett, mint a Szerencsi állatos,

váras és mesefigurás csokijai. Újra és újra földézte, hogyan tanította meg a papa leolvasni az órát. Mindig egy kicsit hosszabban mesélte, ő egyre nehezebben értette meg, mit jelentenek a mutatók, Tasi papa egyre türelmesebben magyarázott. Úgy éreztem, már nem nekem mesél, hanem saját magának. Nem is csoda, hogy a papa ivott, mondta, a gépgyárban is hogy járt. Portás volt, belekeveredett valami lopási ügybe. Ő nem lopott, csak félrenézett, amikor kellett. Kis hal, piti-áner figura. Példát statuáltak vele. Két és fél év. Nem volt szerencséje. Ebben sem volt szerencséje.

Elkezdtek a DNS-ed genotipizálását. Ennek a technológiának köszönhetően körülbelül hatszázezer betűt tudunk kiolvasni a DNS-edből, a kiolvasott betűk alapján készül majd el a származási elemzésed. Ez a lépés általában három és tíz nap közötti időt igényel.

Az órás történet közepén félbehagyta a mondatot. A papa nem mondhatta meg, hogy nem ő az igazi apám, mondta, azzal elárulta volna a kapcsolatunkat. Talán félt is, hogy elveszítené. Elveszítené a lányát.

Az arcom két fele mintha két külön férfihoz tartozna. A bal oldalon csak az állam vonalán nő pár szál szőr, mint apának. A jobb oldalon ritkásan, de egész a járomcsont magasságáig nő szakáll, kénytelen vagyok két-három naponta megborotváltatni.

A rassz genetikailag értelmezhetetlen fogalom, csak társadalmi konstrukció. Genetikailag a földrajzi származás a meghatározó, két zárt törzsből származó afrikai, mondjuk egy pigmeus és egy koikoi DNS-e között nagyobb az eltérés, mint egy átlag afrikai és egy átlag európai ember DNS-e között. Minden ember Afrikából származik.

Kinyitottam az ablakot, becsuktam. Enni nem tudott, a vitaminzselétől öklendezett, azt mondta, olyan szaga van, mint a macskakájának. Csak egy-egy korty vizet ivott, de amikor a mamáról mesélt, a haragtól megerősödött a hangja. Mindentől eltiltott, mondta. Miután megjött az első menzeszem, nem mehettem többet szertornázni. Tánciskolába sem járhattam, semmi nőies program, semmi olyan hely, ahol férfiakkal találkozhattam volna, csak a gyár, de onnan is, ha öt perccel később értem haza, lekurvázott, és megtépte a hajamat. Ha nem kerül kórházba, apáddal sem tudtam volna találkozgatni. Még a körmömet sem engedte megnöveszteni, minden héten le kellett pikkentgetnem a csipesszel. Kimerítette a harag, elaludt. Ültem a fotelban, és az ágy szélét, a lepedő gyűrődéseit néztem. Fészkelődni, forgolódnival nem volt ereje, ha mégis megmozdult álmában, felálltam, készültem, hogy kitámogatom a végére, vagy hozok neki vizet. Vártam egy darabig, aztán kinyitottam vagy becsuktam az ablakot, és visszauldultam. Nem éreztem az idő múlását, nem voltak hangok, nem voltak szagok, csak a gyűrött lepedő volt. Akkor értettem meg, hogy meg fog halni, amikor kimondta a menzesz szót. Soha nem beszélt magáról, a testéről, a nőiségéről. Nem akartam a menzeszre gondolni, azt számolgattam, hogy a mama ötvenévesen halt meg, Tasi papánál majdnem húsz évvel korábban. Ha a papa nem mondhatta el anyának az igazat, akkor a mama sem. Anya fölébredt, bal kezemmel megfogtam a kezét. El kellett volna mondania, mondta. Jogom lett volna tudni.

Nézem anya fotóját, nézem a mama képét, próbálom kivonni anya arcából a mama vonásait, nincs bennük semmi közös, ha nullát vonunk ki, az eredmény

nem változik. Próbálok elképzelni anyát férfiként, karcsú test, keskeny arc, magas járomcsont, szőke haj, szürke szem, ilyen lehetett az apja. Nordikus rassz. Társadalmilag, nem genetikailag. Széles, lapos körmök.

Fogtam a kezét, a szemembe nézett, már nem volt ereje beszélni. Úgy nézett, mintha azt várná, hogy mondjak valamit. Nem jutott eszembe semmi.

Elkészült a DNS-elemzésed. Kattints az alábbi linkre az eredmény megtekintéséhez.

A weboldal adatbázisában ezerötszáz rokonom van, a legközelebbivel nulla egész hatvannyolc század százalékban egyezik a DNS-ünk, négy közös szegmensünk van. Esthernek hívják, már nem pirulok el, ha ezt a nevet látom. Harminchét évvel idősebb nálam és Chicagóban él. A honlap szerint közös ükszüleink lehetnek, de lehet, hogy más generációhoz tartozunk, vagy csak egy közös felmenőnk van. A nagyszüleink biztosan különböznek.

EGY ERKÖLCSRAJZ NYOMÁBAN

Mit tudhat egy megőrzött Nagy Lajos-kézirat

Vajon miért őrizte meg az író évtizedeken keresztül egy nyomtatásban megjelent novellája eredeti, mondhatni nyers változatát a végleges szöveg helyett? Egyáltalán, miért tette el a kéziratot, ha a szövegét a közléshez jócskán átírta, és az meg is jelent? Különösen, hogy más kinyomtatott művei kézírataira ez egyáltalán nem jellemző. Márpedig, pontosan ezt tette Nagy Lajos *Pesti történet* című kéziratával, amely elfeledve és így ismeretlenül lapult mindmáig az író Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában, a novellák és elbeszéléstörödékek részben gépiratos lapjai közt. A többi novellakézirat átnézése alapján teljesen esetlegesnek tűnik, hogy mi található meg a hagyatékban és mi nem, de kézírásos eredetije főként a kiadatlan munkáinak van meg. A *Pesti történet* a kivétel. Az életmű egészéhez mérten nem túlzás megállapítani, hogy Nagy Lajos novellásköteteiből kimaradó szövegeinek egyetlen biztonságos „tárolási helye” az újságok és folyóiratok hasábjai voltak. Ami persze érthető: a többször költöző író anyjával élt közös bérlakásokban, olykor szoba-konyhában, ahová csak aludni járt haza. Saját önéletrása szerint éveken keresztül kávéházakban éjszakázott, barátainál vagy az Otthon Körben aludt egy fotelban, ülve. Csak az 1930-as évek elejétől, miután megnősült, azaz élete utolsó húsz évében sikerült önálló lakás(ok)hoz jutnia. Az írónak addig sem módja, sem lehetősége nem volt, hogy módszeresen gyűjtse és tárolja saját írásait.

Az említett szöveg novellásított és publikált változata, a *Pesti legenda* egyetlenegyszer jelent meg a szerző életében, egy hetilapban. Ez csak azért érdekes, mert a két világháború közötti évtizedekben bevett, pontosabban hallgatólagosan eltűrt gyakorlat volt, hogy a vékonypénzű írók újrahasonosították régebbi vagy kevésbé ismert írásaikat, olykor többször is, némi átpofozás, címváltoztatás után, vagy épp anélkül, de persze szigorúan fillérekért. Különös, hogy az egyszer publikált novellát később nem „hasznosította”, és egyetlen kötetbe sem vette föl. Vagy megfélemedezett róla, vagy nem tartotta érdemesnek, miközben az eredeti kéziratot gondosan megőrizte. A novella kimaradt a posztumusz összeállított háromkötetes elbeszélés-válogatásából és egy kivétellel valamennyi azóta kiadott gyűjteményből is. Hogy joggal vagy sem, majd meglátjuk. A mellőzött írást csak a Kónya Judit szerkesztette *Nagy Lajos művei*-sorozat *Meggyalázott vágy* című elbeszéléskötet közölte újra, 1985-ben. Innen, a könyvvégi (sajnos megbízhatatlan és bosszantóan pontatlan!) jegyzetekből derül ki, hogy a *Pesti legenda* a rövid életű *Vörös Lobogó* 1919. évi 16. számában jelent meg, nem csoda, ha évtizedekre eltűnt szem elől. Biztosan állítható azonban, hogy a szerkesztő nem az (akkor még részben feltáratlan) írói hagyatékból, hanem a folyóirat alapján közölte, különben feltűnt volna a kézirat, illetve a két írás hasonlósága és lényegi különbözősége is.

Adva van tehát egy eddig ismeretlen Nagy Lajos-kézirat (*Pesti történet – Erkölcsrajz*), meg a belőle írt és a szerzője által se sokra tartott novellaváltozat (*Pesti legenda*). Az előbbi is megérdemli, hogy olvashassuk:

Pesti történet

Erkölcscrájz

Az Úrnak ezerkilencszáztizennegyedik esztendejében történt, hogy a Csoda saját személyüleg megjelent Budapesten. A Csoda vonaton jött Dániából és két hosszú, lakkcipős lábbal lépett ki a kupéból a Keleti pályaudvar peronjára, mert a Csoda nem vala más, mint egy élő ember, aki azért volt csoda, mert szívderítően szép és elegáns volt. Olyan szép volt, hogy amikor a képmása a vásznon megjelent, a nők lélegzete elállt egy percre.

A Csodának rajongói valának a nők, kis cselédek, varróleányok és úri dámák: ügyvédnék, doktornék, meg egyéb effélék. Ez utóbbiak – már az úri dámák – még inkább, mint az előbbieket, merthogy ők jobban ráértek erre. Bizonyosra kell vennünk, hogy ők voltak az igazi rajongók, mert a riporterek az ő hűségese hírszállítók, szolgálatot óhajtván tenni, a Csodáról, mint a „cselédek és varróleányok” ideáljáról írtak, ráfogták tehát „hűségese” a Csodát a szegényekre, galambfehérre óhajtván mosni a dámákat.

De attól el is tekintve, hogy az Úrnak ezerkilencszáztizennegyedik esztendejében még semmiféle dolgok nem állhattak úgy, mint ahogy a riporterek írtak róluk, azért is valószínű, hogy a dámák valának a rajongók, mert hiszen ők nem szerették a férjeiket – doktorokat, ügyvédeket és efféléket –, ők férjhez mentek holtig való teljes ellátásért, beleértve ebbe a mosást, fűtést és világítást, valamint a számtalan időnkénti új kalapot. Ők a teljes ellátásért mentek feleségül a férjükhöz, azután rajongtak mindenfelé, leginkább pedig a szélrőzsa legszebb irányában – idejük erre éppen elég volt. A koppenhágai Csoda felé is ők rajongtak csak igazán.

– Látta már? – kérdezte Dr. Jogeró Mórné ügyvédné Dr. Csipesznétől.

– Sajnos, még nem – felelte Csipeszné.

– Akkor maga nem látott semmit – rajongta Dr. Jogeróné.

– Ah, milyen fess! – hangzott el ugyanakkor, máshol, Jordánné eperajkairól.

– Millen kívánatos! – sóhajtotta hozzá Bunkófejeóné.

Szóval a dán Csoda szörnyűségesen tetszett a pesti úrhölgyeknek, akik most már, hogy a Csoda saját és becses testi valóságában jelent meg a színpadon, rajokban özönlöttek, hogy Őt mozogni, járni, játszani lássák, a hangját hallják és majd hogy bele ne haljanak a gyönyörűségbe. Most már, hogy nem a vásznon, hanem a színpadon jelent meg a Csoda, a nők, belépése pillanatának közeledtekor, öt percig tartották vissza a lélegzetüket. Hallatlan is volt az a sikk, amellyel a Csoda lépkedett és amellyel a karját mozgatta. Halhatatlan volt az a másik sikk, amellyel meg a monokliját föltette vagy levette. Ha leült, ha fölállt: – „Isten, aki az égben lax!” A hangja milyen bódítóan, félálomba ringatóan zengett. Ahogy a kis édes-drága színdarabocskában a nőket szemének egy villantásával ágynak döntötte! Ahogy a vetélytársát – azt a csúnyát, azt a gyámoltalant – szemének egy másik villantásával halálosan keresztüldöfte! Ah, nincs még egy ilyen férfi a világon!! Igazi világffy! Gróf. Elegáns, merevre vasalt, frissen fésült, ápolt, [simított], nőhódító, nőkitartó, gyönyörű ember. A nők megtestesült ideálja.

Azon az éjszakán, amelynek estéjén a doktornék és ügyvédnék és más effélének a Csodát a színpadon végiggyönyörölték, sivár nélkülözés vala a férjek osztályrészé, mert feleségeik undorral fordultak el tőlük az ágyban, mondván, hogy:

– Te csak a „dohányt” add, azután hallgass és fordulj el, hogy ne lássalak.

Így bizony.

Dr. Jogeróné hamiskásan pislogott Dr. Csipesznére, mert valami nagyszerű eszme furdogálta már kisdéd agyát:

– Ah! Kedves Csipeszné nagysád, vajon hogyan lehetne annak a Landernek¹ közelébe jutni[?].

– Talán előadás előtt, vagy előadás után meg kellene várni az orfeum kapujában és mosolyogni kellene rá.

– Ugyan! Ilyesmit csak holmi varrólányok tesznek. Csak nem képzeled, hogy egy úrinő...!

– Igaz, igaz. Tisztességes nő ezt meg nem teheti, csak valami szobalány.

Dr. Jogeróné szemei felragyogtak és nem tudta megállani, hogy valamit el ne áruljon tervéből:

– Úgy gondoltam, hogy elmegyek megint előadásra és felvonásközben bejelentem magam „Neki” valamelyik „személyzetnel”, öt koronát adok az illető személyzetnek...

– Vagy talán levelet írna neki, én a magam részéről erre gondoltam.

– Hová gondol, az Isten szerelméért!! Még hogy levelet. Ilyet csak legutolsó nők csinálnak, holmi gépirólányok. A levelet el sem olvassa, vagy ha el is olvassa, mosolyogva eltépi. Tisztességes úrinő nem tehet ilyesmit.

– Tehát elmegy még egyszer az előadásra?

– Igen, és öt koronát adok az illető személyzetnek.

– Beküldi a névjegyet.

– Igen, beküldöm „Hozzá”.

– És ő olvassa: Dr. Jogeró Mórné, köz[-] és váltóüggyvédné...

– Jesszusmária, milyen naiv maga! Hova gondol? Ilyen névjegyre „Ő” nem is fogadna. Azt üzenné ki, hogy sajnálja, de most nem ér rá, átöltözik.

Dr. Csipesznéből kitört a sóhaj:

– Ó, ne mondja tovább! Á-át-öl-tözik! Milyen is lehet átöltözés közben!!

Dr. Jogeróné elővett valamit a retiküljéből:

– Itt van, olvassa! Már csináltattam megfelelő névjegyet.

Dr. Csipeszné olvasta:

– hatökrödi Bátor Puclpam Árthur né földbirtokosné (24.000 hold).

– Mit szól hozzá?

– Remek! Elragadó!!

– Öt koronát adok az illető személyzetnek!

Finom és előkelő pesti hölgyek.

Este megjelent Dr. Jogeró Puclpamné az előadáson. Az első szünetben végrehajtotta terve első részét. Az öt korona és a névjegy megtették hatásukat. Dr. Jogeróné szép és molett asszony volt, hatást „gyakorolt” a Csodára. Asszony és Csoda reszketős suttogás közepette ebben állapotok meg: Stefánia út, Víztorony mellett, másnap este 6 óra, mindketten egy-egy bérautón érkeznek.

Másnap 6-kor mindketten érkeztek is egy-egy bérautón. Az egyik autó már ott állt, amikor a másik érkezett. A másodikból kiszállt egy fess cilinder, ez volt a

¹ Valdemar Psilander (1884–1917) dán filmszínész. 1914. január 31-én lépett föl először a budapesti Royal Orfeumban. A sikerre és érdeklődésre való tekintettel március 15-ig csaknem minden nap megismételte a műsorát.

Nagy Dán Istencsodája. A Csoda odasétált a másik autóhoz, benézett annak ablakán, az ajtó megnyílt, a Csoda belépett:

– Ó, reszketek! – rebegette a hölgy.

A Csoda lecsókolta a reszketést a hölgy ajkairól. A hölgy visszacsókolta a Csodát. Kettőjük közül először a Csoda gyúlt lángra. A finom úrihölgy gyengéd ujjával mérte a Csoda hőmérsékletét. Amikor úgy érezte, hogy a Csoda hőfoka legalább háromszázhetvenöt, így rebegett hozzá:

– É-é-és, drágám, én egyetlenem, mit fogsz nekem ajándékozni?

A Csoda hőfoka háromszázhúszra szállt le és így szólt:

– Tessék?

A finom pesti úrinő így lihegett tovább:

– Ugye, imádott szerelmem, fogsz nekem valamit ajándékozni? Hogy is ne ajándékoznál, amikor úgy szeretlek! Valami kis ékszert. Valami kis drága ékszert. Nem muszáj magát az ékszert, azt majd én magam is megveszem.

Az automobil már vígan gurult. A Nagy Dán Csoda, miközben a hőmérséklete tizenkét fokra szállt le, megnyomta a gumilabdát,² az autó megállt, a Csoda kiszállt belőle. Szó nélkül elsietett. A legelső lámpánál megállt, elővette a noteszét és miután ez már a huszadik hasonló kalandja volt szeretett hazánk szeretett fővárosában, ezt írta bele:

„Budapest a világ legerkölcösebb városa, a tiszta és z ideális szerelem hazája. Éljen!”

A fekete tintás vagy tustollas kézirat kifejezetten jól olvasható és rendezett írásképet mutat. „Nyers változat” ugyan, a szöveg mégis többszöri javítás nyomait őrzi. A csekély, ám korántsem elhanyagolható mértékű egyszavas kihúzások, betoldások, szócserek és szórendi változtatások, a határozott címadás és az utólagos műfajmegjelölés mind-mind arra utal, hogy Nagy Lajos a művét egy menetben jegyezte le, amikor már csaknem „készen” volt, vagyis fejben dolgozott. Ez más rövidprózai kézírataira is jellemző: utólagos javításai döntően stílári vagy technikai jellegűek „szoktak lenni”, és szinte sosem érinti a karcolat, novella vagy elbeszélés kereteit, vázát, még kevésbé a történet fonalát és a párbeszéd menetét. A fenti írás, a *Pesti történet* törölt szavainak többsége olvashatatlaná firkált a sokszoros áthúzásoktól; annál érdekesebb azonban a befejező sor részleges kihúzása csupán egyetlen tollvonással – mintha a szerző függőben hagyta volna a végleges döntésig, hogy a hosszabb vagy a rövidebb változat maradjon. Eldönthetetlen. Az áthúzott mondatnak – „Budapest a világ legerkölcösebb városa” – a mai olvasó számára azonban történelmi konnotációja is van. Az akkori kormánypárti sajtó fél évvel később, 1919 őszén, Horthy fővárosi bevonulásakor írja le először, hogy [Budapest] „a bűnös város”.

A kézirat nem elhanyagolható érdekessége még a papír maga, amire Nagy Lajos írta. A szerkesztőségi kéziratokhoz és nyomdai levonatokhoz használt jegyzetpapírokat, hosszú és keskeny alakjuk miatt, hagyományosan, kutyanyelvnek nevezték; ilyenre dolgozott szinte valamennyi papírírással küzdő újságíró és tollforgató, aki kávéházban írt. Az olyan nagy kávéházak, mint mondjuk az Abbázia, fejléces levélpapírral „támogatta”, ha tetszik, csalogatta magához a rendszeres látogatókat. A csaknem intézményszámba menő irodalmi menedékhely, a New York asztalainál pedig – a legendás „főurak”, mint Reisz Gyula bácsi, Nagy úr vagy Zsán jóvoltából a sosem törlesztendő hitelre fogyasztott kávék és kapucínerek mellett – kutyanyelvre is számíthattak az örökké kölcsönökből élő írók. Alighanem ma már kisebb irodalomtörténeti szenzációszámba megy, hogy a 'kutyanyelv'

² A sofőr számára hangjelzést adó dudu.

nem pusztán metafora volt. A *Pesti történet* kéziratának minden egyes lapján ott díszeleg ugyanis egy nyomtatott fejléc: *Kutyanyelv a New-York Kávéházból*. (És még csak nem is ez az egyetlen ilyen Nagy Lajos-kézirat!)

K
KUTYANYELV A NEW-YORK KÁVÉHÁZBÓL
- 1 -

Pesti történet.
Eskülevelői.
Jósa Nagy Lajos.

Az Úrnak eskülevelői eskülevelőit
először is történet, hogy a Goda rajongói
leg meglepetéssel Budapesten. A Goda vonatban
jött Dániából és két bosszú, halálra ítélt
lépdel ki a kupalet a Keleti pályaudvar
peronyjára, mert a Goda nem való más,
mint egy élő ember, aki mint volt csoda,
mert a Goda nem való más, mint egy élő
vagy, hogy amikor a kegyelme a vármegy
megjelenik, a méltóságok kellettek el
egy perere.

A Goda rajongói valójában a
még, (szelések, varrások és más dárak,
úgyis, doktorok, meg egyéb effélék.
Ez utóbbiak, ~~mind~~ már az évi dárak -
meg, mint az előbbiek, mint
ők jötték rájuk. Bizonyosan kell
hogy ők voltak az igazságot, mert a riporter
tervez, az ő kisérő hírműveik, meglátat
rajongói miket tenni, a Goda, mint
a "szelések és varrások" idejéről
istak, rájötték tehát "kísérő" a Goda
a rajongók, valamint a Goda
mindent a dárakat. ~~Nagy Lajos~~

Az írás ötlete, valóságmagva a dán némafilm-sztár, Valdemar Psilander budapesti látogatása, amire 1914. január végén került sor. Mint a korabeli napilapokból kiderül, Nagy Lajos egyáltalán nem túlzott: az eredetileg néhány naposra tervezett fellépéssorozatot olyan felfokozott érdeklődés fogadta és csaknem hisztérikus rajongás kísérte, hogy a Royal Orfeum többszöri hosszabbításokkal végül hat hétig, március közepéig műsoron tartotta a dán és zömében német nyelvű előadói estet, amit több vidéki (nagyvárad, aradi stb.) fellépés is követett. A *Színházi Élet* tematikus, úgynevezett Psilander-számának fényképes riportja szerint a dán színész énekelt, szavalt, csoportjával rövid szkeccseket adott elő, sőt még nyeregbe is pattant, hogy a színpadra belovagoljon. A lap persze kitért Psilander budapesti intim kalandjaira is. Mindez annyiban érdekes, hogy követhetővé teszi a Nagy Lajos-i próza egyik legjellegzetesebb sajátosságát, a valóság referenciális alkalmazásának technikáját. Hogy létező személy(eke)t mozzgat és valós eseményeket szó a

történetbe, hogy „elemelkedhessen” az írói fantázia, legyen szó kirokíróról, karcolatról, novelláról, elbeszélésről, vagy épp regényről.

Az 1914-ben játszódo erkölcsrajz megírásának pontos dátuma nem ismert. Az elbeszélés szemléletéből, ahogy az író a „dán csoda” látogatásáról anekdotikus távolságból mesél, feltételezhető, hogy évekkel később készült. Noha az írás régies múlt idejű igealakokat is használ, a ’vala’, az ’óhajtván’ és a többi archaizáló kifejezés még véletlenül sem következtesen és csak a szöveg első felében található meg, ezért minden bizonnyal ironikus finomkodásról van szó a „boldog békeidők” kontójára. (Tegyük hozzá, hogy Nagy Lajos már korai, 1905-ös kézírataiban sem használt valázó múltidőt.) Aminek viszont csak akkor van stílusereje, ha utólagos, vagyis a (nagy) háború végén vagy után vagyunk, legalább 1918 őszén. A szöveget az író megfejelte az olvasó szemnek szánt és kifejezetten modernnek tűnő sziporkákkal is: „Isten, aki az égben lax”; „igazi világffy”; „Bunkófejeóné” stb. A szöveg expresszív beszélő nevei sem sokat segítenek, mert csak később, az 1920-as évek közepétől tűnnek fel és lesznek a Nagy Lajos-i próza gyakori stíleszközévé – Disznóképű, Gazdagember, Dr. Kényes vagy épp Agyveleő. A mostani használata inkább a legkorábbi megjelenése lehet. A metszően gúnyos, sőt pimasz Jogeróné és Bunkófejeóné névválasztás ugyanakkor mégiscsak valamiféle elementáris felszabadultságról tanúskodik, ami erősen 1918/19 fordulója felé „tolja” a szöveget.

Az életrajz felől, Tóth Árpád levelezéséből tudható, hogy 1918 októberében Nagy Lajos megbetegedett, őt is elkapta a spanyolnátha, de megúsza magas lázzal. Abban a hónapban csak négy rövidebb írást közölt, több utánjárásra, amivel egy cikk leadása járt, nem futotta erejéből. Ekkoriban állította össze *Az Andrássy-út* című novelláskötetét, és akár megírhatta a *Pesti történet* első változatát is. Később, novemberben már jóval többet publikált (szerkesztőségekhez loholva), be kellett hoznia az anyagi lemaradást, a *Pesti történet* mégsem ekkor jelent meg. Decemberben pedig főmunkatársa lett Franyó Zoltán új hetilapjának, a *Vörös Lobogónak*. Annyi bizonyos, hogy a főszerkesztő előszeretettel dolgozott a New Yorkban, ahol Nagy Lajos is állandó vendég volt, vagyis bármikor leadhatna volna a *Pesti történetet*. De vagy félretette „nehezebb időkre”, vagy ténylegesen csak ekkoriban írta. Az már *A menekülő ember* című önéletrajzi regényéből derül ki, hogy Nagy Lajos 1918 őszén-télén átmenetileg a Margitszigeten lakott, napközben többnyire Szép Ernő és Molnár Ferenc társaságában töltötte az idejét, vagy Máraival és Déryvel ferblizett az Otthon Körben, és stabil nyeresben volt. Vagyis, megint csak átmenetileg, nem voltak anyagi gondjai, ami rákényszerítette volna egy elfekvő kézirat novellásítására. A ritka idill persze csak pár hónapig tartott, aztán 1919. április 26-án megjelent az átírt és immár *Pesti legenda* című elbeszélés. A címhez adalék lehet, hogy 1919 tavaszán a *Pesti történet* épp foglalt volt: egy bulvárlap, a *Pesti Futár* ilyen című novellát hozott le február elején Kaczér Vilmos tollából. Valószínű tehát, hogy a kézirat keletkezése és az új változat nyomdába adása között hosszabb idő, akár két-három hónap is eltelt.

Nagy Lajos a *Vörös Lobogóban* megjelenő írásának nemcsak a címén, hanem a szöveg fókuszán is változtatott. Ha a *Pesti történet* a városról (és lakóiról) akart elmesélni valamit, a *Pesti legenda* ennél szigorúbb: a főszereplő Csoda váratlan legendásodásának meséjével már ítélkezik. A történet itt 1913-ban játszódik – egy fiktív látogatás krónikája lesz. Lander beazonosítható alakját Nagy Lajos névtelen személylé, a dán Csodává fokozza le, akinek többször is említett dásága marad egyetlen jellemzője. Az évődő-epekedő hölgyek neveit is megváltoztatja, Tamponnéra és Blankettánéra, amitől nem lesz az olvasó beljebb. A párbeszéd tartalma alig változik, a leíró-összekötő részek kissé részletesebbek, és eltűnnek az olvasó szemnek szánt sziporkák (lax, világffy stb.). A végére illesztett két új bekezdéstől viszont teljesen megváltozik az elbeszélés zárlata. Eszerint a Csoda Blankettáné szemérmetlen kérésétől nem pusztán lehül, hanem jéggé fagy:

„A jóképű jégbálványnak csodájára jártak az emberek. Ilyent még nem ettek: langyos áprilisban jégbálvány! Különösen a nők jártak búcsút hozzá, mert csakhamar megtudták városzerte a jégbálvány tragikus eredetét. Úrasszonyok és úrleányok áhítattal bámulták, otthon meg is siratták. Aztán, még mielőtt a jégbálvány elolvadt volna, gyűjtést indítottak s a befolyt pénzen kifaragatták a Nagy Dán Csoda szobrát. A szobor a dánt mint Priapust ábrázolta, de eszményítve: amint kezében egy ezerkoronást lobogtat.

A szobrot a Budapesti Szexuálerkölcsi és Családi Múzeumban állították föl, ma is ott áll, ha derék emberek össze nem törték.”

Szinte érthetetlen, hogy a realizmusára kényes, sőt finnyás író, mint Nagy Lajos, akinek az írói felületességgel szembeni ellenszenvéről és valóságghűség melletti elkötelezettségéről anekdoták szólnak, hogyan áldozhatta be ilyen könnyű kézzel írásának egyébként sem túl markáns alapjait. De csak szinte, mert a *Pesti legenda* olcsó didaxisa önmagáért beszél. Még úgy is, ha nyilvánvalóan éppoly kevés olvasója volt tisztában, mint ma Priaposz mitológiai történetével, akit jellemzően hatalmasan meredő pénisszel ábrázolnak. Ráadásul, egy héttel korábban épp a *Vörös Lobogó* közölte Nagy Lajos egyik legkeményebb írását, a *Hogyan fizette a tőkéstársadalom az íróit* címűt, melyben a pokolba küldi el az írók anyagi kiszolgáltatottságával visszaélő lapokat és kiadókat. Kár, hogy a nem túl magas honorokkal is gyakran megcsúszó Franyó Zoltán lapja a tanácskormány alatt sem tudott „eleget” fizetni Nagy Lajosnak. Nem eshet messze a „valósággtól” a feltételezés, hogy az írónak egyszerűen pénz kellett, és a *Pesti történet* volt kéznél. Pontosabban, kéznél volt a szöveg, mely bosszantóan kilógott, és nem felelt meg semmilyen kategóriának sem. Csak egy ‘erkölcsrajz’, amiben a valós főszereplő (Psilander) és a fiktív(?) női alak (Jogeróné) között nem történik semmi említésre méltó, mert a cselekmény bonyolítása helyett csupán a csattanó, egy bon mot kimondására futja. Az világos, hogy ez anekdotának hosszú, karcolatnak túl konkrét, elbeszélésnek pedig így sovány, és mégis, valami „van benne”. A *Pesti történet* műfaja egyszerűen bizonytalan, amit Nagy Lajos is érzékelhetett, mert utólag odaírta a cím alá: erkölcsrajz. Ami – ha hihetünk a szerzőnek, aki gondosan megőrizte a kéziratot – cseppet sem befolyásolja az írás „élvezeti értékét”.

A GYERMEK ÉS A FELNŐTT TEKINTETE

A műveltségről és a kánonokról

(*A metafizika élménye*) Kafka egyik korai novellájában találkoztam egy mondattal, amely azonnal felkeltette a figyelmemet és később is időről időre eszembe jutott. Talán azért is, mert nem értettem teljesen, noha éreztem, hogy valami olyasmiről szól, ami rám nézve is fontos. Az elbeszélésben egy férfi, aki a templomban a legbensőségesebben imádkozik, így szól az elbeszélőhöz: „Mindig, kedves Uram, vágyom arra, hogy a dolgokat olyannak lássam, amilyenek lehetnek, mielőtt megmutatkoznának nekem”. Sokáig nem találtam a kulcsot ehhez a mondathoz. Felírtam magamnak egy jegyzetfüzetbe, később még idéztem is egy könyvemben, amelyben a látás újkori történetéről írtam. Az előítélet-mentes látás nehézségeivel társítottam, miszerint bármire irányítsuk is a tekintetünket, soha nem vagyunk képesek kikapcsolni a tudásunkat, vagyis végső soron nem azt látjuk, amire a szemünket rásegezzük, hanem amit látni akarunk. Egy poharat, egy széket, egy könyvet látok, mondom, miközben szigorúan véve nem poharat, széket, könyvet látok, hanem formákat, alakzatokat, színmezőket, s csak a tudásom birtokában mondom egyből, hogy pohár, szék, könyv. De mit mondana a kutyám, ha képes lenne beszélni (anélkül persze, hogy bármiféle tudása lenne)? És mit mondana a csecsemő, aki először lát könyvet, poharat, s még nem tudja, mire szolgálnak?

Ilyesmikre gondoltam, s úgy véltem, hogy a végére jutottam annak, mire gondolt Kafka. Ám amikor egyszer éppen a tükör előtt álltam, váratlanul nem gondolatként ötlött fel bennem a mondat, hanem szabályosan felsértett. Néztem magamat, s belém villant, hogy persze, mindennél ismerősebb az arc, amit látok. Nincs a világon még egy arc, amit jobban ismernék. De vajon milyennek látnám magam, még mielőtt tudnám, hogy akit látok, az velem azonos? És ebből rögtön következett az, hogy milyennek látnak engem mások? Olyannak, amilyenek én magamat a tükör előtt állva? Vagy valaki mást, akitől én, ha az ő szemükkel tudnék nézni, visszariadnék, mondván: nem, ez nem én vagyok! Dermesztő volt ez a gondolat. Figyeltem magam, az arcot, amelyet a sajátoména mondok, amelyet, ha akarnék, se tudnék úgy nézni, mintha egy idegenhez tartozna. És közben éreztem, hogy bármilyen sokáig nézsem és vizsgáljam a tükörben ezt az arcot, soha nem fogom olyannak látni, mint mások. Még azok is, akik a hozzám legközelebb állnak és nap mint nap együtt vagyok velük, még azok is, ha leülünk reggelizni vagy vacsorázni, olyasvalakit látnak, akit én soha nem fogok látni. Ha látni tudnám magam kívülről, valószínűleg meglepődnék, mennyire különbözik attól, akit magammal azonosítok. Alighanem úgy járnék, mint amikor egyszer véletlenül egy felvételtől meghallottam a hangomat, nem tudva, hogy én vagyok az, és utána alig akartam elhinni, hogy tényleg magamat hallottam.

Ahhoz, hogy tényleg láthassam magam, elfogulatlanul, „objektív szemmel”, ki kellene lépnem önmagamból, el kellene hagynom a testemet. És ezzel együtt persze a tudatomat is. Vagyis el kellene szakadnom attól, amit úgy nevezek, hogy „én”. Ez azonban képzelenség. Éppen azt nem láthatom a maga torzítatlan „valóságában”, ami számomra a

---

Az írás a hollandiai NEXUS folyóirat felkérésére készült.

lehető legvalóságosabb, vagyis önmagamat. S ha mégis látnám, akkor már nem önmagamat látnám, hanem egy idegent, akivel nem szeretnék azonosulni.

Önmagam számára „én” vagyok, mások számára „te” – ennél mélyebb szakadékot nehéz elképzelni. Akár válságba is sodorhatna ez a felismerés – mint ahogyan biztos vagyok benne, hogy sokan nehezen birkóznak meg vele. Ám nem csupán lelki, pszichés problémáról van szó. Az Én bizonyosságába vetett hit azért tud megrendülni, mert az ember váratlanul ráébred arra, hogy a létezés, amelybe beleszületett, milyen határtalanul felülmúlja őt, s ő mennyire csupán elenyésző töredéke egy olyan hatalmas ismeretlenségnek, amelyet soha nem fog tudni meghódítani. A létezésem milliányi szállal fonódik egybe mindazzal, ami rajtam túl van. Kafka mondata a tudattal bíró ember és az őt felülmúló univerzum viszonyáról szól. A metafizika kérdéséről.

Minél körültekintőbben próbálok figyelni magamat, annál nagyobb az esélye, hogy előbb vagy utóbb átlépek a saját határainon és az idegenség élményében részesülök. Ilyenkor vigyázni kell, nehogy elvessek abban. Az önismeret az európai kultúra egyik legősibb parancsa: ismerd meg önmagad. *Gnóthi szeauton*: ez a felirat állt a delphoi jósdá bejárata fölött. De ott volt mellette egy másik felirat is: *méden ağan* – semmit se túlságosan. S ez az önismeretre is vonatkozik. Ezt sem kell a végletekig erőltetni, mert fennáll annak a veszélye, hogy az önismeret az énről alkotott kép és tudás tragikus összeomlásához vezethet. Az önismeret az én bizonyosságába vetett hit és bizalom megrendülését is eredményezheti. Oidipusz király intő példája szerint az ő legfőbb ellensége, az őt fenyegető bűnös idegen, akinek a felkutatására elindult, benne magában rejtőzött. De vajon jobban tette volna Oidipusz, ha neki sem kezd a bűnös felkeresésének? Nem. Tragédiája éppen az, hogy nem lehet nem elindulni az önismeret útján – és ugyanakkor ennek végén nem lehet nem megpillantani az Idegent. A döntés, hogy megkeresi az Idegent, a minden ember számára adott szabadság jele. Az viszont, hogy ez az Idegen benne magában lakozik, a mindenki felett ott lebegő végzetnek a megnyilvánulása. E paradoxonnal mindenkinek együtt kell élnie. Megoldás, ha egyáltalán van, az, hogy fel kell kutatni a bennünk lakozó Idegent – ez mindenkinek az egyik fő életfeladata –, s utána meg kell tanulni együtt élni vele. Nem kell megtagadni, de azt sem szabad hagyni, hogy átvegye fölöttünk az uralmat. *Méden ağan*: mindkét végletet érdemes kerülni, s annak módját kell megtalálni és kialakítani, hogy az Én és az Idegen miként tud együtt létezni – egyidejűleg békében és mégis örök konfliktusban. Ezt az utat járta be Oidipusz király. Kafka gondolatára visszautalva: a végén képes volt látni önmagát úgy, ahogyan addig legfeljebb csak az istenek látták őt.

Oidipusz király az európai kultúra egyik alapmintáját jelölte ki. Hogy az Európán kívüli kultúrákban létezik-e ez a minta, nem tudom. Európában azonban immár évezredek óta az általa kijelölt kényes egyensúly az egyik legfőbb parancs. Az európai irodalom, képzőművészet vagy zene kánonjai olyan alkotásokból állnak, amelyek a *gnóthi szeauton* és a *méden ağan* kettős parancsának tesznek eleget. Az önismeretre szólítanak fel, s közben azt a tapasztalatot közvetítik, hogy egy pontra eljutva az ember saját Énje túlpartján találja magát, ahol felismeri az Idegent.

A metafizika élménye ez: ott találni rá magamra, ahol a saját idegenséggel szembesülök, azzal, hogy van valami, amit soha nem fogok tudni uralni, valami, ami mindig nagyobb nálam, és ami ugyanakkor mégis minden pórusomat, a teljes lényemet áthatja. Ez az élmény bárkit bármikor utolérhet. Elég akár egy tükör elé állni és önmagunkat nézni. De néha egy táj látványa is elegendő, vagy egy felkavaró élmény, egy lebilincselő arc, vagy elég elmélyedni Beethoven valamelyik késői vonósnégyese hallgatásában, meghallgatni Mahler *Dal a földről* című dalciklusának utolsó darabját, *A búcsút (Der Abschied)*, s az ember sejteni kezdi, hogy a lénye, amiben olyan maradéktalanul otthonosan érzi magát, mennyire elenyészően apró töredéke csupán annak, ami körülveszi őt – nevezzük ezt kozmosznak vagy univerzumnak. Meggyőzően mutatta be ezt az európai irodalom egyik

jelentős verse, François Villon *Ellentétek balladája* című nagy költeménye: bármit tartogasson is az ember számára az élet, az olyan, mint egy vékony hártya, amely bármikor beszakadhat, s az ember máris egészen máshol találja magát, mint ahol remélte. Vagy ahogyan Rilke írta *Az utolsó* című költeményében: „Mert mit a világba / kienged e kéz, / elvész, / akár hullámhegyen állna / az egész” (Csorba Győző fordítása). Az európai kánon nagy művei két és fél évezreden át ezt a metafizikai élményt tartották életben. Ebben rokonai egymásnak Tiziano, Rembrandt vagy Francis Bacon portréi, Monteverdi, Händel és Mozart operái, Beethoven, Schönberg vagy Sosztakovics vonósnégyesei, nem szólva az irodalom nagy műveiről. Ez a rengeteg egymástól alapvetően eltérő mű közös abban, hogy mindegyik az említett metafizikai nyitottságot tartotta ébren. Az lett a kánon része, ami ennek eleget tett. Ami pedig nem, arra az örök feledés várt.

*

(*A gyorsaság szelleme*) Az amerikai irodalomkritikus, Harold Bloom 1994-ben összeállított egy listát *A nyugati kánon* cím alatt. Huszonhat szerzőt sorolt fel, Dantétól Samuel Beckettig, Shakespeare-től Joyce-ig. A lista azóta is heves viták tárgya. Miért hiányzik Thomas Mann? Miért nincs ott Dosztojevszkij vagy Racine? Hol van Musil vagy Baudelaire? És így tovább. Egyvalami biztos: a huszonhat felsorolt szerző közül senkit nem akartak a vitázók kihúzni. A hiányzók listája az, ami vita tárgya. Húsz-harminc nevet biztosan hozzá lehetne még tenni Bloom listájához, hogy teljes legyen a kánon, amely nélkül az európai irodalom elképzelhetetlen. Legalábbis a huszadik század derekáig. Ugyanis minél közelebb kerülünk a saját korunkhoz, annál képlékenyebb lesz a lista, annál bizonytalanabb, mi is kerüljön fel a listára. Bloom 1994-ben Nerudát és Borgest is betette a listába. Ma már nem biztos, hogy felkerülnének. Mivel, ha eljutunk napjainkhoz, teljes a bizonytalanság. Sőt a káosz. Hiszen bármerre nézzünk, sikerlisták próbálják meggyőzni az olvasókat arról, hogy ki a „legnagyobb”, a médiumok havonta jelentik be és ünneplik minden idők „legjelentősebb”, „legdrámaibb”, „legfelkavaróbb” regényét. Hónapról hónapra követi egyik a másikat, az igényes olvasó pedig egyre elveszettebbnek érzi magát. Mintha egy hatalmas tengerár vagy egy cunami ellen kellene helytállnia. És ezen az sem segít, hogy tudja: vannak még pár ezren, akik vele együtt nem akarják a napi sikerlistákhoz szabni az ízlésüket. De mit jelent pár ezer ember milliók és milliárdok ellen! Persze, vigasztalhatja magát: Dante *Isteni színjátékát* generációról generációra biztosan nem olvasta el Európában több mint ezer ember, s mégis kiállta az idők próbáját és ma is az európai kultúra egyik alapművének számít. Olvasáson ez esetben nem a gyors átlapozását értem, hanem az elmélyült tanulmányozását, amilyen elmélyülten kellene tanulmányozni egy gótikus székesegyház bonyolult szerkezetét is, hogy sejteni kezdjük azt az átfogó létszemléletet, amelynek birtokában az egykori építészek leültek a tervezőasztaluk mellé.

De kinek van ideje ilyen alapos tanulmányozásra, hangzik a válasz. És valóban, ki az, aki nap mint nap órákon át képes Dantét olvasni, s közben minden részletnek, minden névnek, minden epizódnak utánanéző. Márpedig enélkül a mű mérhetetlenül bonyolult szerkezetét is nehéz érzékelni. Végül pedig, ha e szerkezet körvonalazódni kezd, akkor az egész már nem bonyolult rendszerként tornyosodik az illető fölé, hanem hibátlan univerzumként, amely oly egyszerű és átlátható, mint amilyen egyszerűek (és közben mégis mindennél bonyolultabbak) a transzcendencia és a metafizika nagy kérdései. Igen, kinek van erre manapság ideje (feltéve, hogy az illető nem hivatásos Dante-kutató)? Szinte senkinek. De vajon régen több ideje volt az embereknek? Virginia Woolf szerint a 18. század regényírói még lassabban járó órával mérték az időt. Lassabban teltek a napok, lassúbb volt az évszakok váltakozása, emiatt hosszabbak voltak az évek is. Ám a 19. századba át lépve, amikor a gyorsaság szelleme hódítani kezdett, egyre általánosabb lett az idő rövid-

sége miatti panasz. Egyre gyorsabb lett a civilizáció. És ezzel együtt egyre kielégületlenebb. A gyorsaság mögött rendszerint észrevehető a mohóság. Ez pedig nem arra irányul, hogy egyre intenzívebbé tegyem az életet, hanem hogy egyre több mindent halmozzak fel magam körül, egyre jobban belefotjsam magam a megszerezhető dolgok áradatába. A cél nem az, hogy egyre közelebb jussak önmagamhoz (*gnóthi szeauton*), hanem ellenkezőleg: hogy megfeledekzzem magamról. És ezzel párhuzamosan az, amit műveltségnek lehet nevezni, egyre inkább az információk halmazának adta át a helyét.

A műveltség azonban nem felhalmozott tudást, nem gyorsan megszerezhető ismeretanyagot jelent. Még csak az sem elegendő hozzá, hogy az európai kultúra kanonizált kincseit elolvassam, meghallgassam vagy megnézzem. A műveltség mindenekelőtt életvitel, látásmód. Valami olyasmi, aminek a 18. században, a Felvilágosodás korszakában volt igazi jelentősége. Akkor, amikor az európai kultúra előtt még nyitott volt a jövő, és e jövő ráadásul ígéretesnek látszott. A 18. század még a lehetőségek százada volt; Európa sokféle irányba fejlődhetett. És ezzel együtt a kultúra is. Maradéktalanul leírni a világot, megfejteni mindent, a végére járni minden kérdésnek, nem hagyni semmilyen homályt: ennek vágya mozgatta a Felvilágosodás egyik legnagyobb vállalkozásának, az 1751 és 1780 között kiadott *Nagy Francia Enciklopédiának* a szerzőit és szerkesztőit. Ez a 35 kötetből álló hatalmas tudásatlasz univerzális kívánt lenni. Nemcsak a tudást akarta egyetemessé tenni, hanem a tudás révén velnelni is akart.

Am ahogyan gyorsult az idő és a történelem, azzal arányosan vált egyre gyorsabbá a felhalmozott tudásanyag örökös újjászervezése is. Ami egyik nap még tudásnak számított, az másnapra már érvényét veszítette. Ha pedig ilyen gyorsan változik az, amit tudni kell, akkor a műveltség fogalma is gyökeresen módosul. Azzal párhuzamosan, ahogyan az ipari termelés és a kapitalizmus az élet minden területét behálózta, ahogyan minden kezdett felgyorsulni, a cél egyre inkább az lett, hogy inkább igazodni kell a már meglévőhöz, semmint újrendezni a világot. Goethe *Vonzások és választások* című regénye 1809-ben jelent meg, s ebben az egyik szereplő, Eduárd így panaszodik: „Épp elég baj az, hogy manapság semmit nem tanulhat meg egy egész életre szólóan. Az elődeink még tarthatták magukat mindahhoz, amit ifjúkorukban megtanultak; nekünk azonban ötvenként újra kell mindent tanulnunk, ha nem akarunk kijönni a divatból (Mode)” (Vas István fordítása). Eduárd a divat hatalmának van kiszolgáltatva. Emiatt kénytelen ötvenként új ruhát ölteni. De nemcsak a külsejét kell az elvárásokhoz igazítania, hanem a belsőjét is – a gondolkodását, az ízlését. A gondolatainak, véleményeinek, tapasztalatainak is új szabásmin-tához kell igazodniuk. Egyszóval a szellemének. Ötvenként mindent újra lehet kezdeni. Az a tudás azonban, amelyet ötvenként át kell alakítani, nem feltétlenül jelent műveltséget. Persze nem vitatható, hogy lehetőséget nyújt az embernek a tájékozódásra a jelenben. Biztosítja, hogy szót értsen azokkal, akik szintén ötvenként mindent újratannak. Bekapcsolja őt egy áramkörbe. De közben meg is fosztja sok egyébtől. Az egyéni kreativitás tapasztalatától. Annak élményétől, hogy ha a kultúra addigi nagy eredményeit magáévá teszi, akkor ezzel a szabadsága, az egyéni hatóköre nő. A 19. században az egyéni szabadságot és kreativitást egyre látványosabban szorította ki az egyformaság, az uniformizáltság, ami a század egyik nagy találmányának, a tömegtermelésnek a velejárója. 1833-ban *A hírneves Gaudissart* című elbeszélésében Balzac már ezt írta: „Századunk egybe fogja kapcsolni a magányos erő kifejtést, mely bőven hozott létre eredeti alkotásokat, a közös, de egyszintű erő kifejtéssel, szabványosítva és tömegestül piacra ontva a termékeket, engedelmessé a társadalmak végső eszméjének, a központosítás gondolatának” (Fordította Bókay János). A kulturális tömegtermelés, a kulturálisan is érvényesülő uniformizálás ekkoriban gyorsult fel olyannyira, hogy a 19. század második felére a műveltség helyett Európa-szerre mindinkább az információk megszerzésére, s ezzel együtt a halott tudásanyagra került a hangsúly. Az általános felgyorsulás és a kultúrára is

kiterjedő tömegtermelés a végső horizontot immár abban jelölte ki, ami elérhető, megszerzhető, ami a gyakorlati életvitelben alkalmazható. A kultúrában pedig olyasmire van szükség, ami a közízlést kielégíti, s nem ő teremt elvárásokat, hanem ő próbál a legprózaibb elvárásoknak megfelelni. Egyre többen a pillanatnyi tudásanyag megszerzését azonosították a műveltséggel. Ami korábban eszköz volt – az ismeret, a tudás, az információ –, az céljá változott. A művelt polgár, a „Bildungsbürger” helyét egy új típus vette át, amelyet Nietzsche így nevezett el: művelt nyárspolgár, „Bildungsphilister”.

*

(*Horizontális vágyak*) Harold Bloom kánonja, még ha sok alkotó hiányzik is belőle, arra figyelmeztet, hogy azok az alkotások állták ki az idő próbáját, amelyek fenntartották és őrizték az említett metafizikai kérdések iránti nyitottságot. Az európainak nevezhető kultúra a metafizikai kérdések iránt megnyíló ember megszületésével kezdődött. És ennek az emberfajtának a lassú eltűnésével párhuzamos a hanyatlása is, amely a második évezred végére határozottan felgyorsult.

Az olasz filmrendező és író, Pier Paolo Pasolini az 1970-es évek elején így diagnosztizálta a korszellemet: „A népszerűtlenség veszélye félelmetesebb volt, mint az igazság ősi veszedelme. Másrészt a magas kultúra is méltó volt a kor szelleméhez: belső felépítése teljesen pragmatikussá vált, az intellektuális produktumok is csak termékek voltak, mint bármi más, a siker vagy sikertelenség határozta meg őket... Az egyedüli valóság, ami az igazság ritmusával, lihegésével pulzált, a pénz védelmének, s az új hatalom számára létfontosságú régi intézmények... megtartásának és mindenekelőtt a fogyasztandó javak termelésének könyörtelen igazsága volt” (*Olaj*, Puskás István fordítása). Pasolini egy olyan jelenségre figyelmeztetett, amit Virginia Woolf már az 1930-as évek elején észlelt, amikor az úgynevezett „middlebrow culture”-ra felhívta a figyelmet: ez a fajta kultúra látszólag szembeszegül a 19. század eleje óta egyre terebélyesedő populáris kultúrával, de közben mégis meg akarja tartani azt a széles befogadó közeget, amely a populáris kultúrát fenntartja. Így alakult ki az, amit azután Clement Greenberg (*Avant-garde and Kitsch*, 1939) vagy Dwight Macdonald (*Masscult & Midcult*, 1962) nyomán midcultnak neveztek el, és ami a tettetés és szimuláció művészetének nevezhető: a befogadónak megadni azt az illúziót, mintha „magas művészetben” részesülne, de közben maradéktalanul eleget kell tennie a művészeti tömegtermelés által ébren tartott elvárásoknak.

Greenberg vagy Macdonald a hitelességet, az autentikusságot hiányolta a midcult művészi termékeiből. Ehhez hozzátenném: a midcult mesterséges elvárásoknak igyekszik megfelelni. A metafizika utáni eredendő emberi éhséget mesterségesen ébresztett álhiányok sokaságával takarja el. Az európai kultúra két és fél évezredes hagyományát megtagadva a figyelmet nem az ember egzisztenciális szabadságára, törekénységére, a létezés rejtélyére irányítja, hanem ellenkezőleg, éppen elterelni igyekszik róla. A lengyel költő, Adam Zagajewski „vertikális honvágynak” nevezte az embernek a metafizika utáni vágyát. Ez anakronisztikus egy olyan világban, amely kizárólag horizontális vágyakat gerjeszt és az áruk, a megszerzhető javak végtelen sokaságába igyekszik belefojtani az egész civilizációt. A midcult a „horizontális vágyakat” elégíti ki, s a magas művészet vitathatatlan arisztokratizmusával ellentétben az információk és az elérhető tudás állítólagos demokratizmusát hangsúlyozza. Mi lett ennek az eredménye? A nagy európai irodalom hagyományát az egyszer használatos könyvek áradata váltotta fel, amelyek egyedüli értékmérője az eladott példányszám nagysága, ahogyan a televíziós csatornák műsorainak készítői is a nézők számát tartják a leginkább szem előtt.

*

(*A mindentudás vágya*) Mindenki mindenhez férhessen hozzá: e demokratikusnak látszó követelés a klasszikus értelemben vett műveltségre nézve is végzetesnek bizonyult. Az egyedi igény szerint kialakított saját könyvtár helyett a „világkönyvtár” lett a bűvös jelző. Ez több szempontból is újszerű. A világkönyvtár egyrészt – nevéből következően – mindent tartalmaz. Másrészt mindenki számára hozzáférhető. Harmadrészt pedig nem épületekben, könyvtári termekben, polcokon található, ugyanis virtuális: mivel digitalizálva van, kizárólag akkor van jelen, ha előhívom. Ma az internet látszik e globális műveltség ideális otthonának – és eszközének. Úgy tűnik, mintha a Felvilágosodás nagy álmát az egyetemes műveltségről ez valósítaná meg. Valójában azonban nem műveltséget biztosít, hanem feldolgozhatatlan tömegű információt. Amely befogadhatatlan. Az interneten minden szöveg egymás mellett van, minden zene egyszerre hívható le, és aki ebben él, annak nem kell keresgélnie, minden kéznél van. Az abszolút jelenbeli pillanat az egyedüli otthona. A kultúra immár nem vertikálisan, hanem horizontálisan terül szét, s emiatt az a történeti tudat is egyre halványabb lett, amely nélkül kultúra nem létezik. Kultúra helyett áttekinthetetlenül hatalmas adatmennyiség áll a rendelkezésünkre, ami nem életminőséget kínál, hanem ellenkezőleg: az élet elsekélyesedését, ami világszerte a számítógépek, az okostelefonok és a tabletek képernyőire szegezett üveges tekintetek egyformaságához vezetett.

A mindentudás ősi vágyának sajátos perverz megvalósulásának lehetünk szemtanúi. Mindent megtudni, mindent megismerni – ennek vágya akkor születhetett meg, amikor az első ember a csillagos égboltot nézve ráébredt önnön kicsinységére. A teljesség képzelet elképzeltetlen annak belátása nélkül, hogy csakis korlátok közé zárva lehet gondolkodni róla; nem merülne fel, ha az ember nem szembesülne azzal, mennyire rövidre szabott az, amit életként ajándékba kapott. Az ember – sorsa töredékessége miatt – ősidők óta a teljességre vágyik. Minden szeretne lenni, éppen azért, mert nem lehet minden. Egyedül egy isten vagy az istenek képesek erre, véli. A teljességet, a totalitást azonban még egy isten sem képes látni vagy befogadni, mivel ő maga is része a totalitásnak, írja majd Sartre *A lét és a semmi* című művében. A totalitás ugyanis mindent felölel, hozzá képest semmi nincsen „kívül”. Ha Isten képes lenne rá, hogy lássa a totalitást, akkor ez már nem lenne totalitás. „Éppoly kevésbé vagyunk középpont, mint bármilyen más pont az univerzumban”, írta Giordano Bruno. Az Ismeretlen hatalmas óceánja vesz körül minden élőlényt, s ebből az óceánból soha nem vezet út a biztos és szilárd partra. Nietzsche azt írja, hogy ha az ember egy csoda folytán szót tudna érteni a szűnyoggal, akkor látná, hogy az a mindenség repkedő centrumának hiszi magát, s éppúgy büszkeséggel tölti el annak hite, hogy körülötte forog az egész világ, mint az embert. Az ember persze nevet a beképzelt szűnyogon, s ha az felé száll, egyből le is csapja. De nem így csapja-e le őt is egy „vaksi kéz”? Ezt már William Blake, a költő mondja, aki *A légy* című költeményében az ember és a légy sorsát hasonlónak látja: mindkettőjük élete töredék csupán a mindenséghez képest.

Az internet erre kínál megoldást – látszólag. Azt ígéri, hogy biztos fogódzót nyújt, végérvényes, megingathatatlan tudást. De ez hiú ígéret. Akik a világhálót szilárd fogódzónak hiszik, nem veszik észre, hogy egy vékony pókhálóba kapaszkodnak. A feldolgozhatatlanul sok digitális adat elvben teljességet ígér ugyan, a gyakorlatban viszont szellemi elsivárosodást, ami egyre gyakrabban vezet kiégéshez – világszerte szaporodó *burn outhoz*. Ahogyan sokasodnak az információk, úgy növekszik az éhség, amit maguk az információk gerjesztenek, és amit semmi nem tud csillapítani. Tantalosz mítosza soha nem volt olyan aktuális, mint manapság, amikor a szellem egyre kiéhezettebb, és közben egyre kevésbé talál magának táplálékot. Az utóbbi évtizedekben ezért is hálózta be olyan sűrűn a glóbuszt a szórakoztatóipar: már csak ettől lehet remélni az éhség csillapítását. Mintha minden összeesküdött volna, hogy a metafizikai élménytől örökre búcsút vegyen

az emberiség. Könyvlisták, lemezlisták, filmlisták: a kultúra világszerte egy hatalmas múzeumi giftshop benyomását kelti, ahol minden „művészi”, és semmi nem igaz. A műveltség mindig is egyfajta tartósságot, maradandóságot sugallt. Ma azonban ennek pusztá gondolata is nevetségesnek hangzik. Az örökkévalóság helyett a soron következő könyvvásár, az újabb kiállítás vagy az éppen esedékes fesztivál a végső időhorizont. Nem marandónak, hanem áramvonalasnak, könnyen fogyaszthatónak kell lenni. Egyetlen szóval: divatosnak. Amitől a szórakoztatóipar és a „magaskultúra” ijesztően kezd hasonlítani egymáshoz.

Általános a panasz, hogy a mai fiatalok, az úgynevezett Z és Alfa generáció tagjai mennyire keveset olvasnak és művelődnek. Pedig ők is kitöltik a napjuk mind a huszonnégy óráját. Sőt megkockáztatom: intenzívebben elfoglalják magukat, mint a megelőző, X vagy Y generáció tagjai, nem szólva arról a generációról, amelyhez én is tartozom, és amely még kizárólag az analóg technikák környezetében nőtt fel. Ez az intenzív elfoglaltság azonban az idő felaprózásával jár együtt, ami a figyelem szétforgácsolódását eredményezi. Lessünk meg egy mai fiatal: két-három percnél nem bír ki többet anélkül, hogy ne nézne rá a telefonjára, ne pillantana oda a számítógépe képernyőjére. Ha ugyanis nem tenné, akkor fennáll annak veszélye, hogy kiesik a digitális univerzum hálójából. A pszichológusok egyre többet foglalkoznak azzal, hogy a figyelemnek a percenkénti megszakítása milyen káros következményekkel jár. A koncentrációra való képtelenség és a pszichés irritabilitás egymást erősíti és fokozza. S mindeközben egyre gyorsabbá is válik minden: az ingerek pillanatonként váltják egymást. Nem csoda, hogy Dante tanulmányozására már nincsen idő. De nem csak őrá, aki mindig is valóban nehéz falat volt. Nincsen idő a nála sokkal könnyebben befogadhatókra sem. Az jöhet csak számításba, ami igazodik az idő felgyorsulásához, az óramutatók egyre sietősebbé válásához, a koncentráció kialakulásához. Coelho & Co. a 20. és 21. század győztesei. A 18. században is voltak persze hozzájuk hasonló írók, és a 19. század is tele volt velük. De más volt a helyi értékük: pontosan tudta mindenki – maguk a szerzők is –, hogy a „ponyván” a helyük, s eszükbe nem jutott volna, hogy a kultúra fenntartójának és képviselőjének tartsák magukat. Nem így a 20. században. E szerzőknek a helyi értéke alapvetően megváltozott a kultúrán belül: nem ők szorultak defenzívába, hanem ellenkezőleg: az a kultúra szorult védekező állásba, amelynek befogadásához idő és lassúság kell, amely igényli a koncentrációt, és amely megnyitja a kaput a legveszélyesebb vállalkozás előtt: az önismeret előtt. Ezzel magyarázom, hogy az X és Y generáció mentalitása az egész világon uralkodóvá és meghatározóvá vált – a náluk korábbi generációk számára is. Az általános infantilizálódásnak vagyunk tanúi. A fiatalok egyfolytában a telefonjaikat és tableteiket nyomkodják. De vajon nem ugyanezt teszik a felnőttek is? Nem egyszerűen gyerekesseé válnak a felnőttek, hanem megpróbálják elhagyni a saját generációjuk szabályrendszerét és egy másik generációhoz próbálják átszabni magukat.

*

(*A műveltség gyilkosai*) E folyamat visszafordíthatatlannak látszik. Akik a legradikálisabban szegülnek szembe vele, azok is a foglyai. Én a magam részéről végleg leszámoltam annak illúziójával, hogy a klasszikus értelemben vett műveltség valaha is visszanyerheti a jogait. Az életvitel minőségének a fenntartásához, amely a valódi műveltséget jelenti, egyre nehezebb ragaszkodni. A műveltség a tartalmas élet szinonimája. Az előfeltételei közé ma az is hozzátartozik, hogy próbálok védeni magam attól a mesterségesen gerjesztett kép- és információdömpingtől, amely totális alkalmazkodást vár el tőlem. Kérdéses persze, hogy maradt-e még az életnek olyan érintetlen területe, ahová sértetlenül vissza lehet húzódni. A műveltség helyét átvette valami, amit nem lehet sem műveltségnek, sem

általános tudásnak nevezni, hanem az információk és a képek előtti kapitulációnak. A 21. századra nemcsak a „Bildungsbürger” tűnt el, hanem a „Bildungsphilister” is; a helyüket az „Informationsbürger” vette át. A műveltség pedig, ha mégis rábukkanni a nyomaira, utóvédharcot folytat s a katakombákba szorult vissza. A nagy nyilvánosság előtt, az agorán vállalhatatlan lett. Nietzsche örültje fényes délelőtt lámpást gyűjtött, a piacra rohant és közben ezt kiabálta: „Istent keresem! Istent keresem!” Napjaink örültje ezt kiabálná: „A műveltséget keresem!” S azután így kiabálna tovább: „Megöltük a műveltséget, ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian!”

*

(A *gyermek pillantása*) Belenyugodjunk ebbe? Nem. Van kiút ebből a helyzetből? Aligha. A világ kerekét nehéz bárkinek is visszafelé forgatnia. Az egyetemes infantilizálódás mindent elsöprő tengerárként fenyegeti a két és fél évezredes európai kultúrát. Ez ellen védekezve én a magam részéről már csak egyetlen lehetőséget látok: egyéni szigetek kiépítését. Érdekes módon ebben a gyerekek vannak segítségemre. Amit előbb infantilizmusnak neveztem, az természetesen nem a gyermeki állapotba való visszaesést jelenti, hanem szellemi perverzítást. A felnőtt a felnőtté válás eredményét féltékenyen őrizve próbál úgy tenni, mintha... Csak a felnőtt tud infantil is lenni, a gyermek soha.

A gyerek nem az infantilizmusnak, hanem a szellemi nyitottságnak, az előítélet-mentes rácsodálkozásnak a képviselője. Pilinszky János ezt írta: „A gyerekkor tapasztalatlanságában először és utoljára vagyunk az univerzum gyermekei. Rácsodálkozunk egy fára, és elbeszélgetünk vele anélkül, hogy bármiféle összefüggésben elhelyeznénk. A tiszta léttel társalgunk ily módon, a nyelv kifejezhetetlen, nyelv előtti és nyelv utáni szintjén”. Akár a saját négyéves unokámon is látom ezt. Időnként rajtam felejt a tekintetét, és ilyenkor gyakran olyan benyomásom van, hogy ez nem egy négyéves gyerek tekintete. Felnőttebb a saját koránál. De ez nem az évek számát jelenti. A tekintete időtlen, s számomra, aki, mióta csak visszaemlékezni tudok, az időben, annak szorításában élek, ez szinte felfoghatatlan. A gyerek tekintetében olyasvalamit pillantani meg, ami évtizedekkel korábban, életem kezdetén alighanem rám is jellemző lehetett. Ilyenkor egy pillanatra „felszárnnyal a szívem”. „My heart leaps up” – e szavakkal kezdte hasonló című versét az angol romantikus költő, William Wordsworth (Kálnoky László fordításában: „megdobban a szívem”), s ezzel a gondolattal fejezte be: „A férfi apja a gyerek” („The Child is father of the Man”). Ilyesmit érzek én is időnként az unokámat figyelve. Eltűnik közöttünk az életkori különbség. Ilyenkor mindketten kilépünk pár pillanatra ebből az ismert és megszokott világból, és annak az „örök tengerárnak” a partján találjuk magunkat, amely az időből is kivetett bennünket. Wordsworth kifejezése ez is, *Óda: A halhatatlanság sejtelve a kora gyermekkor emlékeiből* című költeményéből, amelynél pontosabban és szebben az európai irodalomban soha nem írták le a gyermek és a felnőtt időn kívüli rejtélyes találkozását. A gyermek messziről érkezik ide, közénk, s a káprázató fényárba születik bele. „Gyermekkorunkban a menny vesz körül!” (Ferencz Győző fordítása) A menny azonban, vagy amit menyneinek érez, lassan kezd fogyatkozni körülötte, egyre szűkebbek lesznek a határai: „Már kezdik eltakarni börtön-árnyak / a növekvő Fiút”. Ezzel együtt a gyermek kezdi megtapasztalni az időt, azt, hogy a napok már nem végtelen egyformasággal követik egymást az örökkévalóságig, hanem egyre gyorsabban telnek. Alighanem mindenki számára ez az egyik legfájdóbb emlék, amikor ráébred arra, hogy az idő *múlik*, még ha nem is lehet pontosan megmondani, hogy mikor szembesült ezzel. De e ráébredés emléke, akár egy amputált végtag fantomfájdalma, időnként, váratlan helyzetekben fájni kezd. Olyan ez, mint a bűnbeesés és a Paradicsomból való kiűzetés. Minden ember megtapasztalta valamikor a paradicsomi létet. A paradicsomi állapotot a teljes azonosság jellemzi; még nyo-

ma sincsen az Idegennek. Kilépve innen, s belépve az időbe azonban feltűnik az Idegen, s egyre nagyobb részt kér magának abból, amit az ember önnön azonosságának, identitásának vél. „Lelkeden hamar földi teher ül meg, – írja Wordsworth – / és a szokások is rádnehezülnek, a fagy súlyával, s mélyen, mint az élet!”

Az unokám szemébe pillantva nem egy fiatal és egy idős ember tekintete kulcsolódik egymásba, hanem két olyan emberé, akik közül az egyik még innen, a másik pedig már túl van valamin. William Blake azt mondaná, hogy ilyenkor az ártatlanság (innocence) és a tapasztalás (experience) találkozik egymással. Az ártatlanság az az állapot, amelyben az ember maradéktalanul azonos önmagával, amikor még föl sem merül az a Rimbaud-i gondolat, hogy „Én – az mindig valaki Más”. Amikor híján van minden reflexiónak, de közben mégis teljes birtokában van az én-tudatának. Létezik ilyesmi? Nyilvánvalón nem. Egy olyan ideális mércéről van szó, amit elérni nem lehet, legfeljebb csak megközelíteni. És mégis, emberemlékezet óta örök célként ott lebeg az ember előtt. Ez minden aranykorra vonatkozó mitológiai történetnek a gyökere, beleértve a bibliai Édenkertet is. Az ártatlanság ennek az eszményi mércének a hitét és remélt megtalálását jelenti. Wordsworth szerint a gyermek az, aki e mércében nemcsak hisz, hanem annak birtokában is van. Blake szintén a gyermeket tartja ilyen értelemben ártatlannak. Nem az életkora miatt, hanem a reflektálatlan identitása miatt. „Ki gyermeket kétségre oktat, / Sírjában mindörökre rothad”, írja *Az Ártatlanság Jövendölései* című írásában (Kálnoky László fordítása). A tapasztalás a reflektálásnak, a kételkedésnek a következménye. Reflektálás és kételkedés nélkül azonban nem létezik az ember. Az ember többek között a reflexió által vált emberré. Amikor elkezdett beszélni, gondolkodni és eszközöket használni, távolságot teremtett maga és a körülötte lévő világ között. Ebben a résben, ebben a hasadékban jelent meg először a reflexió, a kételkedés. Amikor az ember először döbbsen rá, hogy milyen kicsi a körülötte lévő világ mérhetetlen nagyságához képest. Hogy „örök tengerár” az, ami körülveszi, amiből megszületett és ahová vissza fog térni. A tudattal együtt született meg a reflexió és a kétség, ami a paradicsomi ártatlanság elvesztésének a kézenfekvő jele, az emberbe beköltöző Idegennek a hírnöke. És ahogyan az erendendő bűn azokat is érinti, akik személy szerint ártatlanok, a reflexió és a kétely is mindenkit érint. Az ember erendően reflektáló lény. Ahhoz, hogy megszabadulhasson ettől, Heinrich von Kleisttel szölv, újra kellene enni a tudás fájáról, vissza kellene esni az ártatlanság állapotába, ahol a reflexió szintén ismeretlen. Ez lenne a világtörténelem utolsó fejezete.

*

(Az univerzum gyermekei) A gyermek elmélyült tekintetében ez az utolsó fejezet sejlik föl. És vele persze a legelső fejezet is, az édenkerti ártatlanság. Az a „Nyitott” tükröződik a szemében, amiről a *Nyolcadik duinói elégiában* Rilke azt írta, hogy nem látjuk, mert az emberi szemünk már elzárta a szabad kilátást. De a gyerek még látja. A gyerek az, aki ártatlan tud lenni, mivel van szelleme, anélkül azonban, hogy bezárkózna. Metafizikai ártatlansága irányjelző a felnőt számára, aki tanulhat tőle, hogyan kell elejét venni annak, hogy beleolvadjon a hétköznapi szürke világába. Az esszém elején Kafka mondata kapcsán arról írtam, hogy a tükörbe beletekintve a lényemben ott lappangó Idegen sejtett föl előttem. Az az Idegen, aki nemcsak bennem lakozik, hanem minden emberben ott van, és aki nélkül tudattal, reflexióval sem rendelkezünk. Neki köszönhetjük, hogy szellemünk van, de neki köszönhetjük azt is, hogy elveszítettük az ártatlanságunkat, a rilkei „Nyitott” iránti érzékenységünket. A gyermek ennyiben ideális mérce: van szelleme, látja azt, ami „Nyitott”, de még nem hasonlott meg önmagával. Nem a tapasztalat világában él, mivel még nem veszítette el az ártatlanságát.

A tükörbe néző felnőtt látja, milyen az, amikor az ember kikerült az Édenkertből. És ilyenkor honvágyat érez a gyermeki tekintet ártatlansága után. A felnőtt a világ foglya, a gyermek még metafizikai lény. Kettejük örökös vívódását, harcát, tragédiáját vagy éppen harmóniáját őrzik az európai kultúra nagy alkotásai, a görög drámaíróktól Beckettig, Villontól Georg Traklig, Gesualdótól Eötvös Péterig, a reneszánsz nagy mestereitől Anselm Kieferig. Tetszés szerint állíthatók fel névsorok, de mindegyik ugyanannak a kánonnak a része. Ez a kánon lehetőséget kínál arra, hogy Pilinszky János fenti idézetéhez visszakanyarodva, szembesüljünk azzal, hogy valamennyien az „univerzum gyermekei” vagyunk. Fontos, hogy a gyermekei, és nem az urai. Mert ha mindenáron az urai akarunk lenni és le akarjuk igazni – márpedig egyelőre minden erre utal –, akkor semmilyen kánon nem fog megmenteni bennünket.

A HETVENÉVES BACSÓ BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Hogyan írjon az ember köszöntőt az egyik legeslegközelebbi barátjának vagy barátjáról?¹ Kezdjük talán a találkozással. 1987-ben lehetett, hogy egy pénteki napon, a Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában Bacsó Béla tartott (volna) előadást. Erre utaztam fel Budapestre, és valamiért egyedül voltam a közönségben. Előadás helyett beszélgetni kezdtünk, a téma a hermeneutika lett volna – 1984-ben jelent meg magyarul Gadamer *Igazság és módszer* című alapvető műve, és azt szakmai körökben már tudni lehetett, hogy ennek a legnagyobb ismerőjét és szakértőjét Bacsó Bélának hívják. A könyv bevezetésében Gadamer így ír: „Hermeneutikai vizsgálódásaink [...] arra tesznek kísérletet, hogy a művészetnek és a történeti hagyománynak a tapasztalatából kiindulva, teljes horderejében tegyék láthatóvá a hermeneutikai jelenséget”.² A „hermeneutikai jelenség” láthatóvá tételé – ez Bacsó Béla egész életművének a legalapvetőbb célja.

Bacsó Béla első könyve *A megértés művészete – a művészet megértése* címmel jelent meg a JAK-füzetek 48. köteteként, 1989-ben. Már ez a kötet is hallatlanul nagy tudásanyagot mozgat, és jól mutatja, hogy a „hermeneutikai jelenség” mindig különböző alakokban lép fel. Ebben a műben számos igen súlyos tanulmány szerepel, de először is az irodalomjegyzékre érdemes vetni egy pillantást. Sok romantikus szerző szerepel benne, és közülük is a legfontosabb a romantikus hermeneutika klasszikus alakja, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher. A kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya ezzel a lélegzetelállító felütéssel kezdődik: „A »Los Desastres de la Guerra« (1820 körül) című Goya-sorozat képeit alkalmasnak találom arra, hogy megteremtse azt a szellemi hangulatot, mellyel majd Schleiermacher gondolkodásához is közelíthetünk. Azért értelmezzünk valamit, azért tartunk valamit méltónak arra, hogy megidézzük az európai tradícióból, mert ismét hasonló kérdések elé kerültünk, s talán mi is méltók leszünk arra, hogy szavunkat hozzánk intézzék [...]”.³ Ez a tanulmány a könyv utolsó dolgozata, erősen érződik benne egyfajta felszabadulás, vagy annak legalábbis a közvetlen ígérete. Közeledtünk a rendszerváltáshoz, amely nemcsak a politikai színpadon, hanem a filozófia világában is nagy fölélegzést jelentett. Méltóknak kell lennünk arra, hogy a filozófiatörténet nagy művei megszólítsanak minket, hozzánk beszéljenek. Elkezdődött egyfajta föllendülés, új fordítások és új szellemet sugárzó művek sora jelent meg.

A közvélemény sokáig észre sem vette, de a nyolcvanas évek elejétől készült Martin Heidegger *Sein und Zeit* (Lét és idő) című művének fordítása, amely tudvalevően a gadameri hermeneutika bázisa. A fordítás egy kis csapat munkájával készült, amely Vajda Mihály köré szerveződött, és amelyben Bacsó Bélának (is) meghatározó szerepe volt. A fordítás végül 1989-ben jelent meg. (Erről a könyvről mondta Hermann István egy szűk évtizeddel korábban: ott kell lennie a könyvtárakban, de lefordítani nem szabad, aki olvasni akarja, tanuljon meg németül, és üljön be a könyvtárba.) A nyolcvanas évek köze-

¹ Lásd mindenekelőtt Somlyó Bálint korábbi laudációját, abból az alkalomból, hogy Bacsó Béla kapta meg a Magyar Filozófiai Társaság életműdíját. *Élet és Irodalom*, 2020. november 27.

² Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, Osiris Kiadó, 2003, 27.

³ Bacsó Béla: *A megértés művészete – a művészet megértése*, Magvető Kiadó, 1989.

pére Magyarországon szabályos Heidegger-láz alakult ki, a fiatalok (az én generációm) voltak a kíváncsiak, de segítségre szorultak. A Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában többéves Heidegger-szövegolvasó szeminárium zajlott. Szinte zarándoklasszerűen utaztunk Pécsről, Egerből, Szegedről és Debrecenből. A megjelent fordítás kötetének felelős szerkesztője viszont úgy vélte, hogy egy nyolcvanoldalas bevezetőt kell beillesztenie az akkori hivatásos, bár még nagyon fiatal Heidegger-szakértőtől, Fehér M. Istvántól. Így teljes lett a zavar: az előszó egészen más terminológiát használt, mint a fordítás. De bár-hogyan is volt: ez a könyv mérföldkövet jelentett a rendszerváltáson átmenő magyar filozófia számára.

1991-ben Bacsó Béla egymaga elindított egy folyóiratot *Athenæum* címmel (ekkoriban kezdett el megjelenni a *Holmi* [1989] és a *Hiány* [1990] is). A folyóirat rendkívül fontos fordításokat közölt – a bepótlás és az utolérés szándékával és lendületével. Az első szám tematikus címe ez volt: *Mi az esztétika?* A folyóirat Gadamer egyik tanulmányával kezdődött, amelyhez csatlakozott egy nagyon fontos lábjegyzet, amely a periodika egész programját tekintve is beszédes: „Gadamer professzornak ezt az írását, melyet lapunk számára küldött el, olyan általános bevezetőnek tekintjük, mely túl minden filozófiai irányzatosságon a *lényegi kérdésre és létünk kérdésességére*, valamint a *sokféleséget éltető megértésre* irányítja a figyelmet”.⁴ Vagyis: a különböző filozófiai irányzatokat, megközelítéseket a folyóirat egy hermeneutikai bázisból kiindulva fogja áttekinteni és tálalni. A szám közepén aztán egy Heidegger-dolgozat szerepel, az 1967-ben a görög Tudományos és Művészeti Akadémia meghívására tartott előadás.⁵ (Ez fontos kiegészítés *A műalkotás eredetéhez*, amelyet Bacsó Béla fordított a *Lét és idő* fordításának utolsó szakaszában, és még 1988-ban jelent meg.) A szám utolsó tanulmánya pedig Rüdiger Bubnertől származik, aki Gadamer utolsó asszisztense volt a heidelbergi egyetemen, ekkor azonban egy frankfurti kerülről után már a tübingeni egyetem professzora volt. Az ő tanulmányának címe: „A jelenkori esztétika néhány feltételéről”. Ez a tanulmány eredetileg egy Bubner szerkesztésében megjelent folyóiratban, a *Neue Hefte für Philosophie*-ban jelent meg 1973-ban, s ez a szám is egy tematikus összeállítás volt, ezzel a címmel: *Ist eine philosophische Ästhetik möglich? [Lehetséges-e filozófiai esztétika?]*.⁶ Az *Athenæum* ezt a címet úgy alakítja át, hogy „mi” a filozófiai esztétika?⁷ Már Diltheynél is, de aztán Gadamernél is, a filozófiai hermeneutika szoros kapcsolatban áll a művészetrel (az irodalommal): a szellemtudományokon kívül a művészetet tekinti a maga elsődleges tárgyának.

1996-ban jelent meg egy karcsú kis kötet, *A szó árnyéka* címmel. Ebben Paul Celanról szóló esszék és verselemzések szerepelnek, szisztematikus elrendezésben.⁸ A könyv nemcsak Celanról szól, de Celanra tekintettel az esztétikai hermeneutikát is megpróbálja kitégíteni. Bacsó a következő felütéssel kezd: „Ebben a korszakban, amit mégiscsak az jellemmez a legjobban, hogy sok millió ember technikailag jól kivitelezett elpusztítása után indítja újra az idő számítását, tudomásul vesszük vagy sem, olyan alapvetően kérdőjeleződött meg mindaz, amit emberinek nevez(t)ünk, hogy a benne születő döntések, választások, tettek és teljesítmények [...] csak úgy érthetők meg, mint mindannak a radikális kér-

⁴ *Athenæum*, 1991. I. kötet, 1. füzet 3. Kiemelések tőlem, W. J.

⁵ Megjelent a *Gesamtausgabe* 80. kötetében.

⁶ A szám akkori közvetlen apropóját Adorno *Esztétikai elméletének* megjelentetése szolgáltatta – ekkor jutott Bubner eszébe megkérdezni: lehetséges-e olyan egyáltalán, hogy filozófiai esztétika (vagy esztétikai elmélet)?

⁷ Ez után következett egy összeállítás az olasz filozófiai hermeneutikáról, majd a francia Nietzsche-recepcióról. Ezek mind az oktatásban, mind a kutatásban mind a mai napig fontos forrásnak számítanak.

⁸ Gadamernek is van egy Celan-könyve, *Wer bin Ich und wer bist Du?* címmel.

dőre vonása és kérdéssé tétele, ami késznek mutatkozik a feledésre”.⁹ A Celannal való foglalkozás megköveteli, hogy kiterjesszük a megértés fogalmát. A holokauszttal szemben a világnak van egy „természetes” beállítottsága: felejteni szeretne. Egy olyan megértésfogalomra van tehát szükségünk, amely a megértéssel együtt képes szembeszegülni a feledéssel is. Celan *Atemwende* című kötetének van egy híres verse, amelynek szokványos értelmezését Bacsó Béla rendkívül plasztikusan így írja le:¹⁰ „Ez a bűnöktől darabjaira esett világ végső erőfeszítést igényel, s nem lévén más vezérlő csillaga, a költőt magát mint jelzőt-jelezőt állítja be, mint árbócszalag [...] marad fenn a katasztrófa után egyetlen haragvó vízfelülettel összeállt világban”.¹¹ De itt mégis egy másik értelmezést javasol: a költőt inkább úgy kellene meghatározni, mint aki ellenáll a „harmóniát színlelő csábító éneknek”, mint Odüsszeusz annak idején a szirének énekének. „Nincs más csak ő [a költő], mint jel, mely önmagában olvasandó”.¹²

1999-ben kezdődik a *Filozófia és művészetelméleti írások* alcímet viselő kötetsorozat publikálása. Eddig hét kötet látott napvilágot, szinte áttekinthetetlenül gazdag tematikával; általában két-három évenként jelennek meg, az utolsó 2019-ben. Ebben az időben nagyon sok emlékezetes irodalmi dolgozat született: a fiatal Schillerről, Goethe *Vonzások és választások* című regényéről, illetve a *Faust* második részéről. Aztán ott vannak a kortárs magyar irodalomról szóló dolgozatok, amelyek közül kiemelkednek a Nádas-művekről írt elemzések: a *Saját halálról* és a *Párhuzamos történetekről*, valamint Esterházy Péter *Javított kiadásáról*. De ezek mellett az esszék mellett lassan kibontakozik a képiség iránti erőteljes érdeklődés, sőt ez talán még előtérbe is kerül. Láttuk, hogy már *A megértés művésze...* című kötetben található egy Schleiermacher–Goya-dolgozat, majd az *Athenæum* című folyóirat első számában szerepelt Gottfried Boehm egyik alapvető tanulmánya, amely a (képző)művészet és az esztétika feszültségét ecseteli: „Az esztétika távol tartja magát a művészet individuális tapasztalatától, de a művészet maga sem jelenti az eredendőség minden reflexiót fölöslegessé tevő birodalmát”.¹³ Talán így kerülnek Bacsó Béla érdeklődésének horizontjába a képek, a képesztétika, sőt, egy képhermeneutika kidolgozása. De mivel arra kell törekednünk, hogy az esztétika *ne* menjen el az egyedi művészi tapasztalatok mellett, egyes tanulmányok sokasága születik meg. Ezek közül számomra a legkedvesebb a frankfurti Watteau-kiállításról írott elemzés (mivel a kiállítást 2016 nyarán együtt néztük meg). „A képek pillanatnyisága és eldöntetlen perspektívája arra kényszeríti a nézőt, hogy döntsön az alakok élethelyzetének rákövetkező lépéséről, s ez nem feltétlenül az a mementó, amely a mulandóságra emlékeztet, hanem arra, hogy az élet az adott pillanatban boldogságot ígér.”¹⁴

És ebben az összefüggésben született meg az általános portréelmélet is, a 2012-ben megjelent *Ön-arc-kép* című műben.¹⁵ A kiinduló kérdés az, hogy képes-e az ember önmagát látni, vagy egy kicsit pontosabban: miért nem képes önmagát látni? A saját önarcképünk rejtélyes és megfejthetetlen. A kérdés kiindulópontja Derrida 1991-es Louvre-béli installá-

⁹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, Jelenkor Kiadó, 1996, 5.

¹⁰ Ezt a verset Gadamer is elemezte. „Amiben reménykedhetünk, az már nem a mennyek segítségével, hanem a földé. A hajók már mind zátonyra futottak, az éneket mégis tovább éneklük. Az élet-ének még most is hallatszik, ha az árbócok most már a föld felé nyúlnak is. A költő tehát az, aki ebbe a »faénekbe« kapaszkodik, »a fogaival«, vagyis a végső és a legrendkívül erőfeszítéssel, hogy ne kelljen odavesznie, menthetetlenül elpusztulnia. Ami a víz fölött tartja még őt, az az ének.” Lásd *Tiszatáj*, 2016/2, 73. Fordította: András Orsolya.

¹¹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, 88.

¹² Uo.

¹³ *Athenæum*, 1991/1, 118.

¹⁴ Bacsó Béla: *Kép és szó. Filozófiai és művészetelméleti írások*, Kijárat Kiadó, 2019, 149.

¹⁵ Kijárat Kiadó, 2012.

ciója és könyve: *A vak feljegyzése, az önportré és más romok*.¹⁶ Almási Miklós írja egy nagyon szép elemzésben: „A festő többet lát a kezével, amikor rajzol, amikor fest, mert a *memoire aveugle*, azaz emlékezet vezeti, s azt nem látja, ami előtte van. [...] Bacsó itt olyan terepre kirándul, ami életveszélyes (és ezért mélyen igaz): a fizikai és a lelki látás közötti – mondanám: antropológiai – különbséget elemzi, s a portréfestő (az önarcképpel küszködő művész) ez utóbbit használja. Hót biztosan vezeti kezét – ne kérdezd hogyan. A pontos válasz a könyvben is függőben marad – ezért jó”.¹⁷ Nemcsak jó, hanem az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb esztétikai-művészetelméleti alkotásáról van szó.¹⁸

A *Jelenkor* archívuma szerint 1989 és 2018 között a folyóiratban összesen harminc Bacsó-írás jelent meg, köztük bőven vannak olyanok is, amelyeket a fentiekben kiemeltem. Ha van ilyen státusz, hogy „*Jelenkor-szerző*”, akkor Bacsó Béla kétségtelenül az. Egy másik *Jelenkor-szerző*ként, a *Jelenkor* olvasójaként és barátaként őszintén gratulálok ehhez az igazán rangos életműhöz, és kívánok nagyon boldog születésnapot.

---

¹⁶ Bacsó Béla erről mondja egy beszélgetésben: „[Derridát] ’91-ben felkérte a Louvre, hogy állítson össze egy kiállítást. (Magyarországon nem fordulhat elő, hogy teoretikusokat kiállítások megrendezésével keressenek meg, ők csak írhatnak ezt-azt kiállítások mögé, elé, fölé, de nem válogathatnak.) A franciáknál ez szokásban van, és akit felkérnek, az azt csinál a gyűjteménnyel, amit akar”. Lásd Bacsó Béla – Weiss János: A portré helye. *Jelenkor*, 2012/12, 1232.

¹⁷ Almási Miklós: Az önarckép antropológiája. *Mozgó Világ*, 2012/7, 117.

¹⁸ Lásd ehhez a fentiekben idézett beszélgetésünket.

POLCZ ALAINE LEVELEI MÉSZÖLY MIKLÓSNAK

1.

[1974. május. 17–20.]

[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézírással]¹

Kincsem, jelentés Kisorosziból:

Kóci szült, eleinte mindenképpen az ágyamon akart, de elutaztam. Odakészítettem magam helyett egy ládába az egyik rongyos ingedet, de már túl rég volt Rajtad. Valahova elbújt, hogy elmentem. (Emlékszel, tavaly követelte, hogy mellette maradjak, és a lábamnál szült a konyhapadlóra, végig dorombolva.) Most következő héten boldogan jött elém és majd belém bújt. Minden gombomat végigrágcsálta, hátán hempergőzött. De a kicsik, nem tudunk rájönni, hol vannak.

Nyílnak az orgonák, az első rózsák, még van nárcisz és az ágyásban előttünk egy sor vérvörös, magas, karcsú tulipán. A gesztenyefák talpig virágban az uccán, és hátul a sziklakertben a kék írisz mellett, tudja az ég, hogy került oda – két sarga tulipán.

A csalogányok egész éjjel szóltak, és van már két légy is.

Maris néni² könnyes szemmel ölel, csókol, és, amikor mondtam, hogy képet szeretnél, előbbször a szigetet akarta lefényképeztetni, aztán hallotta, hogy dobolták, hogy jön fényképész – felöltözött, díszkendőt a fejére és elment megkeresni. De volt egy kutya a házban, megijedt, hátrált, és „seggemre ültem, most is nagyon fáj, de a jövő héten kijöjjön ám, mert gyűn a fényképész” – mondta.

Én mindenesetre behoztam a kalapodat, és várom, még mi a kedvenc tárgyad, hogy jöhessen a fényképész.³ Nem tudom, megfigyelted-e – az utóbbi tíz évben Téged kerülget a fényképezés, gipszelés, festés. Ez természetes. A fényképezés lánykoromban folyton kísért, és most már nagyon ritkán készül rólam kép. Amit Péter⁴ csinált Orosziban, abból sem kaptam. Csak az a kettő-három van, ahol együtt ülünk a diófa alatt. Íme az egyik. Akkor még kövér voltam és csúfocska is.

Erről jut eszembe, mindig kevésbé szépnek tudtam magam. És most, hogy öregszem: Azt üzeni Ödön,⁵ hogy szép vagy és szeret – mondja Erzsi. A klinikán „szép doktornő” a nem hivatalos címem. Így kapcsolják a telefont, pl. Péter is az inkriminált forgatókönyv-

---

Polcz Alaine Mészöly Miklóshoz írt 80 levele nemrégiben került elő tárgyi hagyatékából. Az 1960-as és 1970-es években keletkezett levelek egy fadoboz mélyén rejtőztek, amelyekről Polcz Alaine megfeledkezhetett, amikor az összegyűjtött levelezésüket átadta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak. Az újonnan megtalált levelek, melyekből a Polcz Alaine-centenáriumra kiadott *Magam világa* (Jelenkor Kiadó, 2022) című könyvben is szerepel néhány darab, várhatóan 2025-ben jelennek majd meg *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése (1948–1997)* pótkötetként a Jelenkor Kiadónál. (A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Nagy Boglárka.)

¹ Mészöly Miklós 1974 áprilisától 1975 áprilisáig Nyugat-Berlinben volt DAAD-ösztöndíjjal; az itt olvasható négy levelet Polcz Alaine a Knesebeck strassén lakó férjének küldte budapesti címükről, bár kisoroszi tartózkodásáról is gyakran beszámol.

² Greff Andrásné, szomszéd Kisorosziban.

³ Móser Zoltán (1946) fotóművész, aki ekkoriban a *Kortárs* folyóiratba készített sorozatot írókról és tárgyaikról. *Mészöly Miklós arcai, tárgyai, tájai* címmel jelentette meg fényképes albumát 2003-ban

⁴ Nadas Péter (1942) író.

⁵ Kerpel-Fronius Ödön (1906–1984) gyermekgyógyász, ekkoriban a SOTE II. Gyermekklinikájának igazgatója.

ben⁶ szépnek ír le. Fura vicce az életnek. Én meg belenézek a tükörbe és csúfnak, objektíven csúfnak látom magam. Mintha Ula is azt mondta volna, hogy szép madonna. Kövérkés, ráncos malacfej, látom én. De ez nem is lényeges, csak vicces.

Mi a véleményed a beszélgetésről és az egész film dologról? (Én valahol legbelül úgy érzem, hogy Péter elárult és kiadott.) Még másutt is elárult. De miattad tette, nem haragszom rá. Csak fájt. Különbösen nem sokat számít, hogy ki mit gondol és mit talál ki, csak hogy Te mit gondolsz? – az ő részéről az én számomra az teszi tűrhetővé, hogy nem ez, de egy mozdulatom, egy szavam sem volt soha feléje, ami testi közeledést kínált. Sőt álmom se. Egy álmom indult, de a cenzúra azt is letiltotta, mit mulattam! Julika⁷ előtt akartam neki azt az álmot elmesélni, és ő félt meghallgatni. Julika vette észre, hogy fél, és mondta, hagyjam, ne mondjam. Meséltem Neked? (Egy uterusban fekszünk mint ikerpár. Megérezem a lehetétét a nyakamon, mire felugrok, kiugrom a zárt kettesből, ami már kezd a szerelem mozdulata lenni... és azt kiáltom, „testvérek vagyunk”.) Ezzel a fölénnyel zsebre lehet vágni mindent. De vajon tudod-e ezt Te? És vajon számít-e egyáltalán? Szerinte az a nő már nem én vagyok, mert ez a dühöngés idegen. Különbösen is nem felkínálja magát, hanem megalázza és a férje mellett tesz tanúságot vele – mondja. És itt ért az az ütés, ami fájt. Nem azért, ami nem igaz, hanem azért, ami igaz. [kézírással folytatva:] Miklós? – megható, hogy a becsületesemet ő védi. Péterrel szemben? – mulatságos.

Kedd este lett. (Mert fut az idő és üres, mindent kitöltenek a betegek. Túl sok. Szét kell törnöm ezt a láncot. Vagy megadni magamat?)

Milyen jó lenne, ha hinnék. – Amit a tárgyakról írsz, szép, jó is.

Maris néni: Greff Andrásné Sz. u. 156 – Igaz, levágott nekem egy nyulat ajándékba, és bekészített a kályhába, kitakarított. Palacsintát sütött.

Elküldtem az Öregeket⁸ Kalásznak.⁹ Megkaptad a postád? Folyóiratokat? – Most küldöm a magyarokat. Haza hamarabb jön levél, mint Kölyök Kutvához.¹⁰ Szerelmes és csodálatos tud lenni. Nagyon szeret Téged, és azt hiszi, csodálatos férj vagy, és nagyon szeretsz engem. Ami lehet, hogy mind igaz.

[folytatás kézírással, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem, II. Sz. Gyermekklinikájának fejléces lapján:] Írjál!! 74. V. 19.

[folytatás gépirással:]

Kincsem, itt próbálok írni a Klinikán. Tegnap *Arion*-est.¹¹ Somlyó Gyuri¹² szervezte, rendezte. (Sajnos utolsó percben kaptam a meghívót, nem tudtam senkit vinni.) Marianne¹³ is szerepelt. Küldöm a meghívót.

Sükösd¹⁴ beszámolt a magyar prózairodalom lényeges összetevőiről, fontos alkotóiról. Sorrend: Örkény,¹⁵ Mészöly, Hernádi,¹⁶ Konrád.¹⁷ Vége. Gondolhatod, mennyire örültem

⁶ Nádas Péter Elek Judit (1937) filmrendező számára írt forgatókönyve, a film nem készült el.

⁷ Vajda Júlia (1913–1982) festőművész, grafikus, az Európai Iskola tagja, a Polcz-házaspár közeli barátja.

⁸ Az *Öregek, halottak* című Mészöly-elbeszélés, amely bekerült a *Pontos történetek, útközben* bővített változatába, a *Kortárs* 1974/9. számában jelent meg.

⁹ Kalász Márton (1934–2021) költő, műfordító, ekkoriban az *Új Írás* szerkesztője.

¹⁰ Víz Zsigmondné Kovács Zsuzsa (1951) gyógypedagógus, családterapeuta, Polcz Alaine kollégája.

¹¹ Az *Arion* nemzetközi költői almanach 1966 és 1988 között jelent meg Somlyó György szerkesztésében, 1974. május 15-én rendezték az estet.

¹² Somlyó György (1920–2006) költő, műfordító, esszéista.

¹³ Csernus Mariann (1928) színművész, Somlyó György felesége.

¹⁴ Sükösd Mihály (1933–2000) író, újságíró.

¹⁵ Örkény István (1912–1979) író.

¹⁶ Hernádi Gyula (1926–2005) író, forgatókönyvíró.

¹⁷ Konrád György (1933–2019) író, esszéíró, szociológus.

és tűnődtem... Prózát csak Tőled olvastak fel. A munkájukat ismertették, kritika stb. (szóval szépprózát Tőled, a *Nyomozást*, Kálmán bácsis rész). Kissé ómódi előadó, ami természetesen furcsán változtatott a „fekvésén”. Klasszikusabbá vagy konzervatívabbá tette. Nagyon jó hatása volt. Visszafojtott lélegzettel hallgatták, nagyobb figyelemmel, mint a verseket. Ez meglepő. Mivel Csernus is szavalt. Még sok minden volt, amire nem térek ki, mert minden levelem egy regény így is. Például ügyes volt, hogy spanyolul és franciául mondták eredeti, itt lévő költők, eredeti verseiket. Utána magyarul azonnal szavalták. (Mert sajnos még mindig szavalunk... noha spanyolul, úgy tűnt, szintén szavalni kell.) A nyelv... De miért tud egy francia beszélni, mikor verset mond? (Egy ezer év differencia.) És öltözködés – ugyanaz. Hát a dél-amerikai nők. Óriási. Küldöm az *Ariont*.

Székely Magda¹⁸ versét nagyon élveztem. És képzeld, a Bálint¹⁹ angyalok kórusa illusztrációt félreolvastam, azt hittem, „angyalok szíve”, és úgy néztem a képet. Meghatódtam, hogy ilyen az angyalok szíve... Nézd egy kicsit úgy a képet.

Ma könyvesboltokat és antikváriumokat néztem meg, hogy küldjem a kért könyveket (a kis listát, amit itt hagytál. Csak egy volt meg.) Az megy a folyóiratokkal, a többire adtam le hívást.

[*kézírással folytatva:*] Reggel 20.

Tegnap este Erzséknél²⁰ „viharos, durvaságig viharos” *családi* élet[?] csak a Te nevedre enyhültek meg és voltak hajlandók őrzöngésükből kilépni. Túlordalt a közös levél.

[olvashatatlan] és megkaptam a valutaigérvényt. Most szabad beadni az útlevét kérelmet. Így egész Európa szabad. Viszont hova kérjék? Közben szereztem spanyol meghívót is, illetve hogy küldenek. Éva Haldimann²¹ hívott telefonon. Visszament címére a neked küldött posta. Írj azonnal pontos címeddel (noha én is mondtam). Ő is ígért meghívót. Ilyen az élet, dupla vagy semmi. Hivatal Ervin²² csak Berlinbe küldött volna – kilépés nélkül. Azt hivatalos útra átcserezni nem lehet, mert nekem az E.ü. min. Ösztöndíj Tanácsa adja [*a lapszálon körbeírva folytatva:*] 3 hónap átfutási idővel a szolgálati utat. A szimpozium helyhez, időhöz kötött, átcserezni nem lehet. Hát tudod, milyen gyötrelmes volt a dániai engedély megszerzése – az már értelmetlen lett volna, hogy a nyári szabadságom B[erlin]-ben töltsöm, ha úgyis megyek, hivatalosan. [olvashatatlan]

[*más kézírással:*] Drága Miklós, köszönjük a lapot (nagy író tud ilyen kedvesen pár sorban egy csomó dolgot közölni) – így az előny olyan nagy, hogy inkább csak Alenen keresztül küldök pár sort. Megvagyunk. Sokat dolgozom – és nagyon hiányoznak a dumák, és az, hogy a közelség most nincs. Örülök, hogy jól van és kérjük a további híradásokat.

Üdv – csók Erzsi²³

[*más kézírással:*]

Természetes, hogy „sokat” gondolunk feléd. Ha ott is ojan [*sic!*; *felkiáltójel a szó mellé rajzolva*] rondán esik az eső, nehezebb asszimilálódni neked. Jól dumálunk Alennel, idegenbe szakadt hazánkfíáról. Csak jót és még egyszer jó dolgokat kívánok neked. Ölel: Tibor²⁴

[*más kézírással:*]

Látod, a nagy magyar szobrászok nem tudnak helyesen írni! Tartsd a frontot a „városmajor utcaiak” nevében! Üdv – [olvashatatlan aláírás]

[*más kézírással:*]

¹⁸ Székely Magda (1936–2007) költő, műfordító, szerkesztő.

¹⁹ Bálint Endre (1914–1986) festő és grafikus.

²⁰ Schaár Erzsébet (1908–1975) és Vilt Tibor (1905–1983) szobrászművész-házaspár, a Városmajor utcában a szomszédos házban éltek, legendásan viharos házasságban.

²¹ Éva Haldimann (Román Éva) (1927–2019) magyar származású műfordító, kritikus.

²² Hivatal Ervin (1928–1988) a külügyminisztérium osztályvezetője.

²³ Schaár Erzsébet

²⁴ Vilt Tibor

Üdvözl Csibész (ez a talpa, ha nem tudnád!)
[egy nyíl mutat egy kutya tappancsának nyomára]

[lap alján ismét Polcz Elaine kézírása:]

Nagy közös vinnyogás [olvashatatlan] volt, míg Csibész talpát [olvashatatlan] alapoztuk.

2.

1974. május 20.
[Budapestről Berlinbe, írógéppel]

Kincsem, Orosziban,

kezd nyitni tömegével a rózsa. Itt egy sziriom. És az akác, a bodza. Ragyog az ég, fürdőruhában dolgozom. Annyi esős, borús, hideg nap után, mintha... itt volna a nyár...

És végre, most valóban és alaposan javulok. Már egy hete nem volt rosszullétem, és majdnem semmi se fáj. Egész különös. Sokszor gondolom, milyen lehet azoknak, akik fájdalom nélkül élnek.

Most rendszeresen megyek orvoshoz, ultimátumot kaptam. Talán bevált az új szer. Azt mondta a belgyógyász: marhaság, hogy az elfojtott depressziótól van hasnyálmirigygyulladásom. Ettől van depresszióm, mert ez olyan kutya rosszullétekkel jár. Meg az onkológiai kezeléstől.

Mindenesetre új hormonális bukfenc. Lehet, az Androral borította fel a hormonháztartást.

Lelkileg is talpra álltam. A klinikán nagyjából le kellett állnom a munkával, mert volt egy erős rosszullétem, amikor nem tudtam tartani magam, és mindenki megijedt. Most imádnak, és mindent megtesznek. Kímélnek, hazaküldenek, vállalják a munkát helyettem.

Ágfaly Rózsa²⁵ megy férjhez. Párizsban lesz egy évig, oda van kiküldve a leendő férje. „Nem tudom, hogy milyen lesz, de nekivágok. Nehezen bírom már a magányt, és noha voltak kapcsolataim, de házasság már mind a korombeli, és az, hogy mindig csak titokban órákra találkozni, nem megy életem át. Én pedig nem akartam más házasságát felborítani. Ez özvegy ember, és van egy nagy lánya, az anyém is nagy, majd csak elbaldogulok” – sajnálom, hogy elmegy, és örülök is. A receptet megnyugvással hallgattam. Sokszor azt hittem, én vagyok bolond, hogy azt hiszem, jóindulatú nő, vigyáz és nem borítja fel más házasságát, akkor sem, ha szerelmes. Azt hittem, merev és hülye vagyok. Természetesen nem kívánhatom és nem is kívánom, hogy mindenki így gondolkozzon. De nem kell azzal vádoljam magam, hogy bigott vagyok.

Ha már a házasságoknál tartunk. Persze, hogy Editke²⁶ is hibás. Nagy kivétel az, ha csak az egyik fél hibás. Talán nincs is. Nem vettem fel... Dénessel beszéltem, és mivel Editkét nem találtam otthon – nem nyitott ajtót –, de éreztem, nincs baj, és valóban elutazott. Hagytam egy cédulát, nem hívott, nem keresem. Nem volt energiám. És soha nem lenne vége...

És ha már az öngyilkosságnál tartunk. Hunyady Jóska²⁷ keresett fel. A lányát kihozták a Korányiból, vállaljam el, nagyon könyörgött, hogy kezdjek vele valamit, nincs kire bízva stb.

²⁵ dr. Ágfalvy Rózsa gyermekorvos.

²⁶ dr. Szerdahelyi Edit pszichoanalitikus.

²⁷ Hunyady József (1921–1983) író, újságíró.

Pétert²⁸ váratlanul leszerelték. Adminisztratív okokból. A furcsa az, hogy kérdezte, mit érzek, és úgy éreztem, hogy nem kell bevonulnia. Na, telefonált, hogy bent van. Aztán talán négy nap múlva: hazaengedték. Örültem és megdöbbsentem. Jobb szeretek tévedni. Utálok a megérzéseimet. Ha tudnád, micsoda csapás ez. Nem véd, csak kínoz. És mikor rosszat éreztem, például K-val.²⁹ Tudtam, hogy nem fog egy szatyorral és gyermekággal távozni a házasságból, és azt hittem, rosszindulatú vagyok, hogy nem hiszem a nagy anyagi tragédiát. Persze, azért ő még hihette. Csak azt is éreztem, hogy ő se úgy hiszi. Ebből az egy okból nem örülök, hogy így lép ki. Szeretném tisztának és emberinek látni, becsülni és féltetni, mint Te is kívánod. Azt szeretném, hogy akit szeretsz, az méltó legyen hozzád. Ha áldozatnak mutatja magát, legyen is az. Hozzon áldozatot a szerelméért. Dehát ez érzelmesség, és korszerűtlen. A szerelem attól még lehet nagy. (Lehetne, mondja a radar, de nem az, mondja a belső hang. Fulladjon meg a belső hang.) Különbem örültem. Legelőször a Te szempontodból. Nagyon, hogy legalább ezért nem kell vádolnod Magad. És ha tudnád még mennyivel nem. (De fogd be a pofád, mondom magamnak. Úgyse hiszel nekem.) A tényeknek sem, míg szembe nem vágnak. Természetes. Mennyivel inkább akarod Te olyannak látni, ha még én is... Aztán örültem a K. szempontjából. Nagy dolog, hogy így áll anyagilag. P.-t³⁰ kicsit sajnálom. Ne felejtse, itt is a másik fél is hibás. És ha nem is – felszarvazott férjnek lenni megalázó. És aztán K. ül a kocsiban, és P. a Babettán. A K. keresete is benne van? Hm, hát akkor nem kellett volna nyomorognia és eladni a ruhatárát, ha a tartásdíjból – mert kapta – és a saját keresetéből nem tudott megélni. Persze azért most nem lesz könnyű, mert az átírás és költözködés az nem kis pénz. De a vagyonnak adója van. Ez nem szimbólum, hanem kemény konkrétum. Minél többet kapott, annál magasabb az átírási százalék. Most küzdenie kell a jövőért.

Péter depressziója, úgy látszik, erősebb a többi év átlagánál. Nem akar Olaszországba utazni, „mert nincs értelme”. Ide se jön ki. Ül a szobájában, és próbálja tartani magát. Kéne vele valamit kezdenem. Emészti a lelkiismeret-furdalás is, ami marhaság. Elmondtam neki azt, amit neked megírtam. Mármost velem kapcsolatban. Veled nem vétett semmit. Különbem is azt hiszem, csak rá volt kihegyezve az ellenállás[na]k ez a része, de más fiataloknak szólt.

Fogarassy Miki³¹ azt mondta, írt Neked hosszú levelet. Ő az *Öregeket*³² nagyon jónak tartja, a legjobb írásaid közzé számítja, a *Szenzuál*³³ tévedés[nek] – kíváncsi vagyok, mit írt és kíváncsi vagyok a Te véleményedre az egész Péter–Miklós ügygel kapcsolatban.

Miki hétvégén volt a lakásban. Végül is ragyogó ötletem támadt. A kicsi szobát adtam ki neki, annyit, amennyit fizet. Vagy semmiért. Nincs kedvem senkivel együtt lenni, hallgatni az ajtón át a lármáját, és kerülni vagy beszélgetni. Így mindenkinek mondhatom, hogy ki van adva, megvéd az invázió ellen, Zsuzsával. Egyedül vagyok. Hétfvégén én kint, ő bent. Használhat mindent. Használja is. Kéglínek. A személtárában konyakos és sörös üvegek. (Nem tudtam mi a csuda csörömpöl, amikor ürítem.) És a drága gombáimba a kamrában beleejtettek egy fej fokhagymát. Kibírták egymást. Semmi vész. Úgy látszik, berúgtak. Mármost a fokhagyma és a gombák bírták ki egymást. Miki, úgy látszik, kezd mindent előlről. Eszter élvezi, viszont.

²⁸ Nadas Péter

²⁹ Mészöly Miklós házasságon kívüli kapcsolatainak egyike. Lásd még Polcz Alaine *Magam világa* (Jelenkor, 2022) című kötetében az 1. számú levelet.

³⁰ K. férje.

³¹ Fogarassy Miklós (1939–2013) irodalomtörténész, kritikus, 1968 és 1973 között a Mészöly–Polcz házaspár Városmajor utcai lakásának albréleti szobájában lakott.

³² Lásd a 8. jegyzetet.

³³ Az elbeszélés *Utazás (szenuál följegyzések)* címmel jelent meg a *Jelenkor* 1974/7–8. számában, a *Szárnyas lovak* kötetében pedig *Szenvtelen följegyzések* címmel.

Képzeld csak bevezették, hogy a lomokat kirakják a házak elé és teherautón elviszik. Óriási, mikor egy ország lomjait látod. Több lakásberendezést össze lehetne állítani. És a háború nyomai... a kis kályhák, petróleum, szén, fa és egyéb fűtésre eszkaáltak, csövek és kopott lavórok, belét lógató díványok és micsoda székek. Micsoda utazókosarak és bőrdöök. Stelázsik, asztalok, öreg nádbútorok, amik már sehol sincsenek. Mi minden, ami valaha volt és használták. Persze serbli is. (Ezt a szót Erdélyben nem ismertem – és mennyi mindent még.) Ha rám gondolsz, vedd számításba, hogy én régebbi időből, másik világból jöttem. Ott másként éreznek és gondolkodnak, mint itt.

A hajamat azért vágattam le, mert más, modernebb akartam lenni. De nem sikerült. Egyrészt mert nem használt, másrészt mert rohamosan kezdett nőni. Úgy látszik, nem nekem engedelmeskedik. Erre megint levágattam. Mit gondolsz, mi történt? Féloldalra vágta a fodrász. Ilonka (takarító Ilonka) szerint olyan vagyok, mint a kacsa, amelyiknek egyik szárnyát levágták. A lányok visítanak, hogy többet ne engedjek vágni belőle. Inkább maradjon ferde.

Kint voltam pisilni, csak úgy a fűbe a rózsák alatt, ahogy szoktuk. Illatos az este és szólnak a csalogányok balról, jobbról a békák.

Délután körbejártam a szigetvéget. Szép volt. A hegyen át mentem a nagy Duna mentén végig, vissza az erdőn át a kis Duna mentén. Aztán visszavágtam a temetőkhöz. Vörös liliomot akartam hozni.

A verandát berendeztem. Lemostam a farönkről a meszet. Kész a fürdősarok. Nagyon szeretem itt. És ha tudnád, ha éreznéd, Kincsem, annyi hónap után nem kínoz a rosszulét. És enni is kezdek tudni, van néha étvágyam.

Voltak napok, amikor már az utazást is feladtam. Nem akartalak megijeszteni, de rosszabbul voltam, mint valaha. Egyik este mentőkkel akartak kórházba vinni. Alig tudtam elhárítani. Éreztem, ha bevisznek, több hónapig nem engednek ki. És nagyon rosszul viseltem volna. Igazam volt. Jobban lettem. Különben Csillag Marinak³⁴ köszönhetem, aki merte vállalni a felelőséget, hogy otthon maradhatok. Mert tudod, az orvosok, sokszor a felelőség elhárítása miatt, túllőnek a célon. És végül is nem lehet tudni pontosan, hogy milyen rohamom van.

No, mármost ez a berlini utadra is vonatkozik. Persze, hogy nem tudtam derűs levelet írni. De éppen azért, mert mérhetetlenül kívánom, hogy jó legyen, igyekeztem eltitkolni, illetve bagatellizálni és kivágni magam. Nagyon jó, hogy ott vagy. Még akkor is, amikor rosszul vagyok. Akkor sem akarom, hogy itt légy. Kincsem, nagyon bonyolult, vagy éppen nagyon egyszerű. Külön kell lennünk egy darabig. És tőlem függetlenül. Neked ez kell, és én már nagyon vártam. Sőt égieket, földieket megmozgattam.

Nem rosszallom, hanem örülök, hogy ott vagy. Amiben olvastál tisztán, az volt, hogy K. öröklakásának, autójának, teljes berendezésének örülök is, meg nem is. De ez lényegtelen. *[kézirással folytatva:]* Te mit szólna hozzá? – az fontosabb!

3.

[1974. június eleje]

[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézirással]

Kincsem, 21-én írt leveled 25-én délelőtt itt volt a Városmajorban. Zuhogott az eső, sok mindent akartam intézni, így nem mentem ki. Kölyök Kutya is így talált otthon a másik, 18-án írt leveleddel. Egyébként az csak hétfőn, illetve kedden került volna kezembe.

---

³⁴ dr. Csillag Mária pszichológus.

Nem tudom, írtam-e, hogy Szederkényinek³⁵ azt válaszoltam, menjen a dupla számban, kommentár nélkül (A *Szenzuál*).³⁶ B. Miklós³⁷ is így jónak találja a megoldást.

Haldimann Éva hívott telefonon, és küldött meghívót. Visszament hozzá a neked feladott levele. Írj neki azonnal. Megadtam a címed, de azt írja, azzal is baj van. Nem tudja, mit kell javítani, nézte, de nem talált eltérést a szövegben. Ez még ideutazása előtt történt.

H. Jóska³⁸ és családja kis poklai most bomlanak fel előttem a terápiában. Nem akartam őket vállalni, de a lánya nagyon ragaszkodik. Erősebb kéne lennem. Szerdahelyi Editke is ide akar költözni. Bernáth Mártának³⁹ mondta. Szerencsére nem lehet engem megtalálni. Klinika hívhatatlan. Csak este otthon.

De most, hogy jobban vagyok, az se mindig. Képzeld, elmentem egyszer moziba. A *Menyegző*... eszembe jutott, hogy dicsérted. Még most is érzem az ízeit. (Muszáj lenne szórakoznom is.) Taxival mentem és egyedül, este. És kit találtam ott egyedül este? Ili Mártáját.⁴⁰ Alma meg a fa...

A prof.⁴¹ mindig kikerdez felőled. Akármekkora a rumli a klinikán, ezzel foglalkozik, részletesen, és mindig sokszor üdvözlöl.

Erzsiék⁴² őrzögenek és imádnak. Erzsi azt szeretné, ha Te nyitnád meg a kiállítását. Hogy elküldenéd, és valaki felolvasná. Mivelhogy igazában csak Te érted, meg ahogy írni tudsz. Szerinte jobb, ha nem Te olvasod fel, mert olyan a megjelenésed – és aztán jött a részletes leírás –, hogy mindenki azt bámulja, és nem tudnak a szövegre figyelni. – Mit szólna hozzá? Már mint a megnyitáshoz. Jancsó Márta azt mondja, a baleset úgy történt, hogy a barátnője meglátott Téged az uccán Orosziban, és kérte, hogy hívjon be a kocsiba, mert úgy csodál vagy imád, aztán ő nem tudta a kormányt megtartani. Első kézből mondta ezt nekem Barbara, a lengyel kultúrától. Hát Istenem... Csak az Isten nevét nem volna szabad egy olyan papírlapon leírni, ahol a Márta neve szerepel. Vagy mindenütt, mindenkiel, hiszen ott van, vele van. Milyen a kapcsolata a Sátánnal?

Orosziba, a szigetcsúcsba asztalokat és padokat meg szemétdödröket raktak. Szomorú. Különben szebb, mint valaha. Gazdag május, áradt a fény és az illat. (Ez múlt hét volt.) Rendbe tettem a verandát, ültettem őszirózsát, kötöztem a futóbabot és a hajnalkát. Gyomláltam a sziklakerteket. A sok májusi esőtől az idén minden dús. Viszont ezen a hétvégén olyan hideg volt, hogy itt Pesten a központival befűtöttek. A klinikán állandó a fűtés. Itt: Kati elköltözött, Zsuzsa is, Annának udvarlója van. A Szultán háza üres. Megcsinálták a teraszon a lefolyót és lebontották az állványokat. Döbbenetes. Az egész ház elhűlt. Ezért állványoztak és vonultak fel? Azt a kis kiugró csövet bevezették falon kívül a csatornába. De talán újból kezdik és folytatják, mert lépni nem lehet a sok holmitól.

Kóci kölykeit még nem találtuk meg. Gondosan rejtegeti, de velem nagyon kedves. Azt hiszem, Maris nénitől fél. Nincs jelentkező, de majd biztos lesz, csak így vadak lesznek a kismacsák.

Halászlé nem volt. Lajosék⁴³ se nagyon. Lajos rossz állapotban van. Péterék most költöztek ki. Szombaton indultak a teherautóval. Péter sincs valami kitűnően.

³⁵ Szederkényi Ervin (1934–1987) 1964-től haláláig a *Jelenkor* folyóirat főszerkesztője volt.

³⁶ Lásd 33. lábjegyzet.

³⁷ Béládi Miklós (1928–1983) irodalomtörténész, kritikus, a korszak egyik legjelentősebb irodalomtudósa.

³⁸ Hunyady József

³⁹ Bernáth (Radó) Márta (1935–1988), Polcz Alaine barátnője, ő gépelte mások mellett Mészöly, Nádás Péter és Esterházy Péter kéziratait, valamint számos szamizdatot is.

⁴⁰ Némethy Tihamérné Polcz Ilona (1921–1972), Polcz Alaine nővére és lánya, Némethy Márta (1948).

⁴¹ Kerpel-Fronius Ödön

⁴² Schaár Erzsébet és Vilt Tibor

⁴³ Sváby Lajos (1934–2020) festőművész, aki szintén Kisorozsiban bérelt, később vásárolt házat.

Na, most várj egy kicsit, telefonálok Rudiéknak...⁴⁴ Megvolt: Éva vette fel. Ő persze – jól van. Baba jövő hónapban. Rudi állásba ment. Tauruszt csinál. Műszaki értelmező szótár, kompjuterrel. Imádja. Boldog velem, és nem ír. 17.000 német szakkifejezést dolgoz fel. Az ujjai végén kezd egy kicsit érezni. A lapokra válaszoltak. A Peti címét írták meg. Mondtam, Pecke⁴⁵ kell. Nem tudják – megszerzik.

Most telefonálok Levendéléknek⁴⁶ Juliék címe után: megvolt. A Városmajor 52-be írj. Naponta lejárnak a posta után, mivel ott fenn még nem nagyon jár posta. Ir. szám a miénk. (1122)

Pertorini⁴⁷ jobban van. A könyvvel nagyon gyötrődöm. Olyan rövid a hétvége. Utazás, rend, hajmosás, alvás, séta, templom. A macskák, a virágok. Hétköznap a haldoklók. Nem is tudom, mitől gazdag még így is az életem. Tulajdonképpen végtelenül leszűkült, beszűkült. Néha egy villanásnyi időben muzsika. Míg mosdom, míg reggelizek vagy mosok. Írás közben hétvégén.

Ettől a mozitól egészen elkápráztam. De míg hazavergődtem Budára, fél tizenkettő volt. De így is felfrissített.

F. Miklós megjelent. Örült, hogy itt talált. De a csomagot, amit hozott, ital stb., nem vette igénybe. Nem is aludt itt. Másnap, kégli helyett, megjelent a gyermekkel. Gondolom, tiszteletemre váltott. Hagytam. Hiszen elmondtam, hogy azért nem adom ki, hogy csendet és magányt kívánok. Nem kívánta, hogy a gyermekkel foglalkozzam – éppen írtam. Nagyon szeretek egyedül lenni. Pont ma egy éve volt a baleset, és aztán következtek a pokol mélyebb bugyrai. Néha eszembe jut egy-egy részlet az elmúlt évből, és mint a régi gramofonlemezekon mikor a tű elakadt, jár körbe a gondolat, és múlnak az órák, és nem tudok aludni. Álom: ugyanaz más fekvésben. Ébredés. Megnyomták a gombot: ugyanaz. Egy-egy mondatoddal gyógyítasz. Lassan múlik, minden. Túlkerülök rajta. Szeretném, ha megértenél. Nincs bennem harag. Nem ítélek el senkit. Csak sok mindent nem értek. Egyszerűen képtelen vagyok megérteni, hogy volt lehetséges. A másik. Te nem láttál soha, mikor egy furcsa hatalom szállott meg, olyan erő, ami tülemelkedik rajtam. Érzem, hogy magamtól is idegen, és nem vagyok ura. Így ugrottam egy lovas csapat elé, és megállítottam, így fogtam be a tenyeremmel a géppisztoly csövét, és nem lőttek, és így fordultam meg, mikor háttal falhoz állítottak, hogy föbe lőjenek... Most megint éreztem ezt. Egy fölém növekvő tiltakozást, nem megismételni. Nagyon küzdöttem ellene. És aztán megadtam magam. Most altató nélkül alszom. De attól félek, noha azt kellene tennem, de ezt a játszmat nem fogom tudni megismételni. Nem tudom, hogy gyengeség, önzés vagy önvédelem. Az vigasztal, hogy számodra sem járható út.

A román szerződés „könyv formára” szól. Már Általad aláírt példány. Szíves megőrzésre jött a finn szerződés. A román „kéresemre”.

Várom, mit írsz a tárgyakról...

A pontos diagnózist kéred. Hát az nem olyan egyszerű. A lényegesebbeket megírom. Várj, kell a zárójelentés: megvan.

Colitis et sigmoiditis. Adhesiones. Hyperthyreosis. Pancreatitis chr. Poliartitits atyp. chron. Periarthritis humeroscapularis I. s. (Itt egy meszes csomó, ez fáj olyan kutyamód.) Spondylosis, dyskopathia. Csípőízületben arthrosis. Intermittáló arterio vertebrális insufficiencia, a VIII. agyideg, ramus vestibuláris sérülése. Bronchectázia, Emphysema grad. III. Ezenkívül van nőgyógyászati lelet és valami kisebb zavar a szívemmel. (Colira jelenleg negatív vagyok.) Értágítót szedek évek óta: Complamin Retard. Methotyrin 7 hónapja, de minduntalan leesik a fehérvérsejtszámom 4.000 alá. Abba kell hagyni. (Ezt a

⁴⁴ Ungváry Rudolf (1936) író és felesége Monspart Éva (1944–2022) újságíró.

⁴⁵ Hans-Henning Paetzke (1943) író, műfordító, szerkesztő.

⁴⁶ Levendel László (1920–1994) pulmonológus és felesége, dr. Lakatos Mária.

⁴⁷ dr. Pertorini Rezső (1927–1980) neurológus, pszichiáter. Polcz Alaine-nel közösen írt könyvük *Orvosi pszichológia a gyakorlatban* címmel 1976-ban látott napvilágot.

pajzsmirigyre kapom. Azért írom, hogy mit mire, mert az itteni gyógyszereket lehet, hogy nem ismerik.) A pancreatitisre antibioticumot majd és közben Cotazyn fortét kaptam. Az onkológián Androralt, majd Syntesrynt adtak. Emlékszel, 12 féle gyógyszert adtak egyszerre, de azok közül sok lényegtelen, fájdalomcsillapító, reumaellenes szer, meg mint például az Elenium, nyugtató, nem érdemes felsorolni.

Hát ezen röhögni kell. Eddig csak a fontosabbakat írtam a diagnózisok közül. Van még egy és más, de azok tényleg nem fontosak, mint például aranyér. Valahogy szégyellem magam. És rossz a gondolat, hogy ezt Te valakinek megmutatod, és az azt gondolja, hogy ez a halom a feleséged. Azonkívül nem szabad túl komolyan venni, mert akkor leszázalékoltathatom magam, mert azt hiszem, hogy beteg vagyok.

Kértem, hogy küldjék neked rendszeresen a *Jelenkort*, mert nem tudom megtalálni. A többi folyóiratot megkaptad? Az *Ariont*? A postádat? Már kétszer menesztettem. Kalász a két kéziratot levelet? Könyvet Te a madarak életéről? (Marcus Aur.[elius] fog megjelenni, kértem Mikit, küldje el neked.)

Másnap reggel. Fél nyolc telefon: Miskó⁴⁸ felesége. Eszter, talán írtam, hozzáment egy idősebb orvoshoz, még az OTKI-ban mesélte, hogy készülődnek az esküvőre, de akkor már vele élt. Most zúrólnak, Eszter idegosztályon Juhásznéknél,⁴⁹ kint a Hárshegyen. De nincs megelégedve a pszichoterápiával. Velem akar találkozni. Nagyon kínos. Egyrészt az idő – de hát ezt meg kell szokni... Ennél fontosabb az orvosi etika. Mondtam, hogy csak mint barát jöhet hozzám. (De hol a határ?)

Én is úgy élem meg, írom, írom a levelet, és nem írtam semmit. Ez tényközlő részekkel teli. Az csak egy felületes síkon érdekes. De még ott is. Hát magányban a munkának élek, vagy mozgok is? Utolsó tíz nap: egy mozi, Vikár Gyuri,⁵⁰ míg az orvosnál soromra vártam a Pasaréten, egy este Erzsikeknél – úgy érzem, jövök-megyek. Meg Drahos volt itt. (Várzseggy Márta férje az új asszonnyal.) Ezt meg is akartam írni: tudod, Márta apja fejlődésben halt meg. Mert kiment egy sebesült után az uccára, és eltalálták. Márta anyja egy hétig hurcolta szánkón. Ha nincs a háború, talán megmentik.

[a lapszálon kézírással:] A *Pontos történetek*⁵¹ a legsajátabban a Tiéd. A nyersanyagot adtam, az agyagot, amit formáltál, és előhívtad a lényegét. Bennem is teremtesz egy más, ismeretlen vízaknát.

4.

[1974.] június 30.

[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézírással]

Kincsem, Miklós,

Kisoroszi – süt a nap és néha fúj és néha esik. Óránként változik. Nehéz az ember szervezetének. A növények egy része jól túri. Annyi a virág, a rózsza, a lilium, a hárs, a szekfű, floxia, köröm- és fátyolvirág, margaréta, pipacs- és búzavirág rétek – hogy már kezd terhes lenni. Furcsa. Sohase hittem volna, hogy a virágokból elég lehet.

⁴⁸ Miskovits Gusztáv (1919–1996) tüdőgyógyász, egyetemi tanár.

⁴⁹ dr. Juhász Pál (1916–1984) neurológus, pszichiáter.

⁵⁰ dr. Vikár György (1926–2003) pszichoanalitikus, Polcz Alaine régi barátja.

⁵¹ Mészöly *Pontos történetek, útközben* című regénye (Magvető, 1970), melyet két további kiadásban is bővített, a felesége magnóra mondott történeteiből született. Polcz Alaine *Karácsonyi utazás* című könyvében ír erről a közös munkáról (Jelenkor, 2002).

Tegnap kivonult Rózsika leendő családja. Nem építik át a sufnit, sem emeletet nem húznak, hanem csináltak egy szép budit. Hátra a szemétdomb mellé. (Napraforgót ültetünk eléje, és odahajlik egy szilfa is.) Aztán megebédeltek és megbeszélték az esküvőt. Aug. 3. Szentendrén, vendéglőben. Nászút helyett idejönnek. A konyhában fognak lakni, egy függönnyel eltakarva az ágyrészüket. Maris néni kétségbeesett, hogy mi lesz ebből, és meghatott. Nem tud enni, mert eperohamai vannak. A fiatalok szeretik egymást, veszednek néha és azt hiszik, hogy ez megoldja az életüket. Nem tudják, hogy összekuszálja.

Péter utolsó percben jött ki, mert fájt nagyon a keze. Szerinte ideggyulladás. Mondtam, egy pár órára ettől még kijöhet, hogy megünnepeljük, azt válaszolta, hogy végre hétvégén egyedül lehet, és szeretné kihasználni. – Magda⁵² építi az egyszemélyes vikkendházat, ami télen nem fűthető. És vet és öntöz, és nem terem semmi, mert homokos odafent, déli lejtő, minden kisül. De a táj álomi. Tudod, jártunk ezeken az elhagyott, kipusztult szőlőjű dombtetőkön. Az akácerdő alatt. És hozzá épült mellettük három kis faház, ahol beszélgetnek, rádióznak. Péternek lármaiszonya van. És egyáltalában minden iszonya. (Egyik este volt nálam, vacsoráztunk, muzsikáltunk.) Nem beszélek vele többet semmi konkrét dologt.

A szőlőlugas már a verandán, és minden futóka önti a virágait. Átkúsztak azon a rácsfalra, amit Pétertől kaptunk, és belül is nyílnak. Tettem el málnát, epret, most készül a zölddió, nagyon finom piszke- és málnaszörp. A konyha gyönyörű. Kisebb szépítésetek vittem véghez. Az alap maradt.

Zsuzsi néni:⁵³ kivágom a diófát, a mandulafát. Mindet. A sok cseresznyét a disznók ették meg, mert nem volt, aki leszedje. Nekem már nincs erőm felmászni, és amit bottal leverek, az már csak disznónak jó. Két kosár málnát is eljűk borítottam, mert kezdett szőrösödni. Senkinek nem kell. Mert konzervet vesznek a boltban. Ki főz ma már, üvegbe? (Én, na erre küldött egy kosárral, hogy főzzem be. Kész...) A virágai virulnak. Csupa virág minden. A „golgota” virágot eldugta, mert mindenki csak kért belőle hajtást, és úgy nem lesz igazi golgota. Itt van a kút mögött, nézze csak meg... (Valóban olyan, mint egy töviskorona.) És nézze a libákat, azok a kis sárga pelyhesek, most ekkorák. (Szép fehér libák, körülöttünk legelnek és piszkítanak, egy fatörzsön ülünk.) Mit gondol, ez mi volt? Egy nagy viruló mandulafa, de kivágattam. A gyermekek nem jönnek, ki szed ma mandulát? Én nem tudom megrágni. Még ha küldhettem volna belőle az urának, megtartottam volna. Aztán az egyik liba megbetegedett. Az... az... ott... nézze csak, aranyos, amelyiknek egy fekete folt van a fején. Hát nagyon megijedtem, mert tavaly 17 dögölt meg... és adtam abból a gyógyszerből, amit magától kaptam, édes lelkem, tudja, a kicsi sárgát... (Elenium) és hát nem azonnal meggyógyult tőle? Nemcsak hogy meggyógyult, hanem olyan vidám lett. És most már a máját, azért, mert magától gyógyult meg, elteszem, és búcsúkor – mit itt olyan buták az emberek, azt hiszik, búcsúkor libát kell enni... –, szóval a mája a magáé, aranyos lelkem, mert ezt a libát magának köszönhetem.

Ezek után adtam Maris néninek is Eleniumot, hogy jobban bírja a Rózsika esküvőjét. És én is újból szedem.

Tituék,⁵⁴ teljes család elindultak Erdélybe. Még azelőtt beszaladt és elmondta, hogy mit prédikált. Ági terhes és boldog, Vera lánya lakást kapott.

Svábyék jól vannak. Nagyon várnak. Messzinek találják, míg jössz. Lajos kibújt a háromnegyed éves kátyúból és kezd dolgozni. Még nem meri megmutatni. Most kezd közelebb kerülni hozzám, noha Kati bevallotta, hogy bizalmasan velem szokta közölni a bánatait. [olvashatatlan]

Szerdahelyi Editke volt kint. Végre kapott lakást. Félkomfort, de nagyon boldog, meg kellett ígérnem, hogy elmegyek hozzá. És újból imád, ami nagyon rossz jel. Ingyen akar bejárni hozzám dolgozni. Segíteni a retrospectív vizsgálatok feldolgozásában. (Államvizs-

⁵² Salamon Magda (1931) újságíró, Nádas Péter felesége.

⁵³ Sággy Zsuzsanna kisoroszi szomszéd.

⁵⁴ Tóth József (1922–1981) kisoroszi református lelkész és családja.

gázott szociológiából, és szerinte jobban tudok rajta segíteni, mint az analízis, amit hat éve csinál Hidasnál. El ne hidd.)

Ezen a héten Pécsre szállunk ki Piroskával, aki nagyon megrendesedett, pszichoterápiára küldtem és ultimátumot adtam. Úgy nem lehetett együtt dolgozni. Gyógyszerelik is. Hízott is valamennyit. Túl van a válóperén. De egy lakásban a volt férjrel és az új szeretővel. Néhány pofon és verekedés. A pofont a férj adta, aki csalta rendszeresen. Ez csak természetes. Bernáth Mártát próbálom talpra állítani. Erről jut eszembe. Sedlay végül is nem javította meg egészen a magnót. Többet hozzá nem viszem, mert így nincs értelme. A Philips is elromlott, megcsinálta a Kölyök Kutya szerelme. A szombathelyi kiszállás megrázóan szép és jó anyagát felvettük. Márta kezdte legépelni, és nem ment. A klinikán hívott telefonon, nem megy, mit csináljon? Beteg volt nálam. „Állj le, majd gondolkodom”, mondtam, és kiborultam. Mert ez már tényleg sok magnóproblémából. Szerinte nem érződött semmi a hangomon. Egy óra múlva bejelentettem Schulernek,⁵⁵ és a gazdaságiban, hogy másnap nem szállok ki, ha nem lesz megfelelő magnó. És most kapaszkodj meg: délire Magyarország legjobb táskamagnója, egy 6.600 forintot érő, japán kétkazettás magnó és hét kazetta állt az asztalomon. (Az orvosok szerint csoda történt.) No, de az élet nem ilyen egyszerű. Ez a magnó mindent tud, csak én nem merem kezelni. Közben rádió is és beépített mikrofon is van, és külső is, meg mit tudom én. Rábíztram Piroskára, és ő felel érte.

Pécs után benézek Anyádhhoz. Ezért külön elvállaltam az ottani ideggondozó és egy másik intézmény látogatását. (De közben Kardos⁵⁶ vár, rohanok vissza, azonnal adott időpontot, csütörtök, nem jó, hétfő – nem mondtam le.)

Vajda Julika, Tibor, Erzszi állítanak ki. Még egyiket sem láttam. Nehéz is lesz. Székesfehérvár, Tihany. Erzszi kiállítására írt Pilinszky-versekről telefonon, azt hiszem, beszámoltam. Nagyon szépek. Hirtelen megéreztem, milyen lehetetlenül élek: a művészet, ami hirtelen önmagad fölé emel, fél kilométer magasról nézel vissza önmagadra. Haldoklók és betegek... az hova visz?

Mi, akik haldoklókkal dolgozunk, mindnyájan betegek vagyunk – mondta Szombathelyen a vezető orvos. „Krónikusan betegek, és csak így tudjuk ezt elviselni.”

De vajon hogy visel el minket a környezetünk? Beszélni nem szabad, sem szomorúnak lenni? Mit kezdhet az *[a lap alján megszakad a gépelt szöveg]*

Elég. Talán művészet? Néha élvezni? Vikár Gyuri szerint az, hogy megírom, már elaborálás. (Természetesen nem vittem sehova.)

A hajamat a fodrász, akaratom ellenére, teljesen rövidre vágta. Sejtellem sincs, hogy milyen. Hogy csinálta? „Asszonyom, ön ne szóljon bele, én nem alkalmazott, hanem mester vagyok, olyan frizurát csinállok, ami szerintem az ön személyiségének megfelel. A hölgyek nem tudják, mit rendelnek. Nálam nem lehet rendelni!”

Tulajdonképpen igazi örömet ezekben a napokban a Tőled kapott holmik nyújtottak. A farmer ragyogó lett. A hosszú szoknya fölségesen áll és finom. A derekát kellett bevenni csak. A sárga pulcsinak pont ilyen szűknek kell lenni, mert ez a divat. Én a kéket szerettem nagyon. Csak a kórházi ruhával van baj. Pillanatok alatt átalakították, és viseltem. A lányok el voltak ragadtatva. Megegyeztünk, hogy levetetjük a szabásmintát, és majd mindenki csinálta, ha kapunk anyagot. De két idegen kislányon kívül senki nem szólt. Mintha nem is látnák. Mire megkérdeztem a gazdasági vezetőt, hogy van-e jogom viselni? „Természetesen, azt visel, amit akar, ha megfelel az egészségügyi követelményeknek. Megfelel! De barátilag azt javaslom, ne viselje. Túlságosan csinos benne. A nők irigylik és fúrják, a férfiak nem mernek szólni.” Levetettem.

⁵⁵ dr. Schuler Dezső (1927) gyermekgyógyász, onkológus, a II. számú gyermekklinika orvosa.

⁵⁶ Kardos György (1918–1985) a Magvető Kiadó igazgatója volt 1961-től haláláig.

Egy gyönyörű Vilt-plakátot kaptam, odatettem a gázóra elé – azt úgyis mindig függönnyel akartad takarni. Kemény, szépen áll előtte és fedi. Ha lehet, küldöm a nagyon szép katalógust is. Erzsé most készül. Dühöng, szervez.

Spanyolországba nem megyek. Racionális okokból azért, mert az útiköltség mindent egybevetve 10.000 forint körül jár. Ezért csak úgy érdemes menni, ha az ember megnézi Spanyolországot. Hogy ott üljek egy helyben, marhaság. Sokkal olcsóbban ülhetek a Fekete-tenger partján, ha pihenni akarok. Ugyanezt javaslom Neked. Ha elutazol Barcelonáig, nézd meg az országot, és hagyj el olyan utakat, amik közelebb vannak, és ahova akármikor mehetsz barátokhoz, szállodába, útban eső útban, mikor utazol Európában. Egyedül nem utazhatom, mert nem vagyok elég egészséges. Ibusz út sem rám szabott, és ahogy Te utálod, én is – még, ha erősebb is lennék. Veled sem kívánok menni, csak akkor, ha örömmel és tiszta szívből jössz, ha kedves vagy az úton és baráti. Voltak olyan pillanatok, amikor azt hittem, hogy a berlini találkozást én rontottam el. Nem, fanyalogva fogadtál, húztad az odaérkezésem. Itt küldöm megelőző leveled és lapod. Ez nem örömteli hívás. Semmiféle hívás. Mikor elmentél, azzal hagytál itt egy papírt, hogy mikor indulnak és érkeznek vonatok, bármelyik hétvégén mehetek repülővel. Aztán egy negyed év kellett néhány nap híján, hogy megszervezhess egy találkozást. Nem kellett volna mennem. Nem tudom, hogy Benned mi változott így meg közben, de megváltozott. Hogy múlt ez, vagy hosszantartó? – az adott helyzetben, amit várhatok Tőled, ahogy tervezed az életet, ha visszajössz, nem vagyok elég erős elviselni így egy utat. Mert jól van, hogy a lehetetlennel határost kívánsz tőlem, de akkor bizonyítsd is, hogy rám is szükséged van és ne ellenbizonyíts.

Különben, ahogy az utolsó percekben mondtam Neked, nálam az idő nem számít. Ebben az évben lesz egy negyed évszázada, hogy az időt, az életem értelmét, a napok múlását Te szabta meg. Igazán nyugodtan várhatok két-három évig. De nem vállalom, hogy a mindennapjainkat ilyen kelleetlen találkozások megmérgezzék. Ha velem akarsz utazni Spanyolországba, akkor sem kiadó, sem munka nem jöhet közbe. Ahogy a munka két éven keresztül nem zavart, amikor K.-val akartál utazni – pedig milyen jól dolgoztál Pozsony előtt –, hát úgy elvárom én, hogy ne zavarjon épp akkor, amikor velem akarsz utazni.

Különben van tervem, hogy mit csinálok, és ha azt valóra váltottam, megpróbálok elutazni az én Spanyolországomba, ha van *[a szöveg félbemarad]*

[kézírással folytatva:] Minden áldott nap várom a postát. Mindez nem harag, de ha akarod, az – az is, nem is. Küzdök még, hogy jobb legyen. Nem akarom lezárni azt, ami [olvashatatlan] van rossz találkozókkal. Valahogy jó lenne kilépni ebből. Kellene nyitni. Én nyitnék, ha tudnék. Mindenre kész vagyok, kivéve a rossz együttlétet. [olvashatatlan]

De már dolgozom. Nemcsak a klinika [olvashatatlan] nem készül, [olvashatatlan]. De már nevetek rajta.

[olvashatatlan]

Ölel Alaine

Hogy dolgozol – felszabadulás. Más nem számít!

Álmok, ébredések

(Emlékek, történetek az ötvenes évekből)

Iskolák 3.

Klári története

Igen, ez a történet az övé. Klárié. Ezúttal is megpróbáltam az elbeszélőnek kijáró szabadsággal élni, és más nevet adni neki, vagy csak monogrammal utalni rá, mint emlékidézésem más szereplői esetében, de nem ment. Az emlékeimben elválaszthatatlanul hozzákötődött a saját neve: Klári. Elválásunkkor, úgy képzeltem, nekem adta a nevét, örökbe, és más néven él tovább, mondjuk: Máriaként. Klárinak négy levelét őrzöm csupán, mert a családi házunk bontását megelőző költözéskor egy leleményes ismerősünk, segítő szándékkal leplezve zsákmányoló törekvését, szüleim elfoglaltságát s az én távolléteket kihasználva néhány bútordarabunkkal együtt azt a komódot is elszállította, amelyben jegyzeteim és leveleim voltak. Ezeket eltűzelte. De ez a négy, most előttem fekvő levél az emlékeimben változatlanul élő Klári létezésének tárgyi bizonyítéka.

Ez a történet három balatoni nyárhoz kötődik. Konkrétan megjelölöm: 1957 gyanútlanul boldog, 1958 tündöklő és 1959 keserű nyarához. A helyszín, lám, ezt is pontosan meghatározom, Alsóbélatelep. 1948 óta második otthonom.

(1957) A strandon ismerkedtünk meg Klárral. Már előtte is sokszor rajta felejtettem a szemem kamaszlányos alakján, hullámos, barna fürtökkel övezett, keletiesen ívelt, szív alakú arcának bensőséges szépsége vonzotta a tekintetemet. Tisztán ragyogó barna szemének csillogása mélyen érző lélekről tanúskodott, ez már egy érlelődő nő még öntudatlan fénye volt, csengő kacagása pedig még egy kislányé. Lényének ezt a kettős, a fejlődés átmeneti szakaszában alakuló természetét én magam is a kamaszkorból éppen kilépő énemmel inkább csak ösztönösen érzékeltem, az eszem csak sokkal később követte (botladozva) a szívemet. Tudom, nagyon szentimentálisan hangzik, amit mondok (mint ahogyan ez az egész történet is érzelmes história): bármerre néztem, csak őt láttam. Néhány beavatott osztálytársam, akik éppen vendégeim voltak, csipetnyi gúnyba mártott elnéző mosollyal szemlélték wertheri rajongásomat. Szerelmes voltam, életemben először. Úgy éreztem: Kláriból különös vonzerő árad felém. Ez húzott őhozzá, még a strandon felejtett papucsához is, vagy az Sz. utcai nyaralójukhoz,

---

Az írás első része novemberi lapszámunkban olvasható – A szerk.

amely előtt, a szemközti járdán, csakugyan Alsóbélatelepre pottyant Wertherként sétálgattam fel és alá. A néptelen utcán komoly (és nyilván megmosolyogtató) feltűnést kelthettem a nyaralóban tartózkodók előtt. Aminek az lett az eredménye, hogy „hivatalosan” is bemutatkozhattam Klári családjának. Megmaradt egy fénykép, amelyen a család körében ülök a parton, kártyalapok vannak a kezünkben, nyilván egy játék szünetében kapott lencsevégre bennünket valaki, én Klárra nézek mosolyogva, ő pedig felszabadultan kacag.

A család (nemesi gyökerekkel bíró művelt, vidéki polgári család) barátságosan fogadott. Nyilván egy kedves nyári (csak nyári) udvarlót láttak bennem. Együtt mentünk kirándulni hajóval Badacsonyba, ahol a bazaltoszlopok alatt, amikor a többiek nem figyeltek ránk, Klárral megszorítottuk egymás kezét. A fenyvesi Kupa vendéglőbe is elhívtak magunkkal, ahol megvacsoráztunk, beszélgettünk. Cigányzene szólt, de a zenészek szalonmuzsikát is játszottak, s egy keringőnél felkértem Klárit, aki nagyon jól táncolt, jobban, mint én, s egy tangónál megvallottam neki érzelmeimet, mire ő finoman elmosolyodott, s amikor a szülők felől takarásban voltunk, néhány pillanatra a vállamra hajtotta a fejét.

Sokat strandoltunk, úsztunk együtt, de szívesebben sétálgattunk a strandon, vagy üldögéltünk a vízpartot védő nagy, lilás színű köveken, és beszélgettünk. Főként irodalomról. Ő akkoriban olvasta az *Aranykoporsót*, s mesélt nekem Titanilla, a kis Tit szerelméről Quintipor iránt. Hatására én is kivettem a fonyódi, akkor még a hegyen található könyvtárból Móra Ferenc regényét, s olvasás közben, Klárit Titanillának képzelve, büszkén, mondhatnám öntelten kihúztam magam, mikor kiderült, hogy az ifjú magiszter a császár titkos fiaként a trón (és a leány) várományosa. Én legtöbbször Ady-élményemről beszéltem Klárinak, s elmondtam neki kedves verseimet: *Párisban járt az ősz, A Hortobágy poétája, Bujdosó kuruc rigmusa, Az Úr érkezése*. És azt, amelyet legjobban szerettem: *A ló kérdez*. „Lovamra patkót senki nem veret, / Be szerencse, hogy senki sem szeret: / Kocogok, lógok követlen uton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. // S a rossz uton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből, tekintetes úr!” Ezt többször is elmondtam, mire Klári arra kért, hogy bár a versből elhagyni nem szabad, de magamra vonatkoztatva mellőzzem a második sort. Egyébként Klári kiváló versértő volt: egyik levelében a *Körúti hajnal*ról adott hangulati jellemzést, a napfelkelte eseményében az ember önmagára eszmélésének tapasztalatát is érzékelve. Rövid elemzését személyes párhuzammal társította: korán reggel az iskolába menve sötétlő árnyékok veszik körül, ez félelemmel tölti el, miközben várja az első nap-sugár feltűnését a bérházak között. Az Ady-verssel kapcsolatosan ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a „követlen út” nemcsak azt jelenti, hogy nincs kikövezve, hogy elhanyagolt és rossz, merthogy valami ősi útról van szó a mítoszok örök éjszakájában, hanem az is benne van, hogy a járatlan úton a lovast senki nem követi, tehát magányos, sőt bizonyára el is tévedt. Az *ellovan* szóról azt mondta, hogy olyanféle eredeti lelemény, mint Berzsenyinél az *elestvéledtem*. Ezeket azért mesélem el, mert rájöttem, hogy a közös (nem feltétlenül az irodalommal kapcsolatos) élményt követő együttes megértés a legjobb közege két lélek találkozásának. Velünk ez történt.

Ez volt a mi boldog nyarunk. Én tizenhét éves lettem, ő tizenöt múlt.

Ősszel írt leveleiben a diáklány csevegése mögött egy majdani asszony kifinomult érzékenysége, lelki gazdagsága rejlik. Levelei voltaképpen nem monológok, hanem párbeszéd: ha valamit elmondott, általában megkérdezte: neked erről mi a véleményed? Ha feltárta egy gondolatát, töprengését, ezt nyomban követte a kérdés: te hogy gondolod? Klári tehát, ezt már akkor sejtettem, ma már, ahogy újra átélem a történeteket, biztosan tudom, hogy azon kevesek közé tartozik, akik a megértést a párbeszédhez kötik. Nyitott lélek, aki a másik ember, a levél címzettje vagy a beszélgetőtárs figyelemmel kísérése által kíván eljutni önmagához, a saját önálló véleményének megfogalmazásához. Ha nem volt is velem, éreztem a jelenlétét, s ez örömtelivé tette számomra a magányos őszi napokat.

(Közjáték: A romantikus Sellő) Közben leérettségiztem. Magyarból és történelemből jeles eredménnyel. És apám beváltotta ígéretét: megkaptam a kétpárevezős csónakot. Balatonfüreden vettük át a hajógyárban. Kicsit furcsállottuk, hogy a kiszemelt csónak fenekén meglehetősen nagy rés tátong, de az eladók megnyugtattak bennünket: kicsit kiszáradt a nagy melegben, de a vízre téve majd bedagad. Ezt elhittük. Úgy beszéltek meg apámmal, hogy csak a balatonföldvári kikötőig szállíttassuk el a csónakot, ő utazzon nyugodtan haza vonattal, én pedig onnan majd hazaevezek, hiszen Alsóbélatelepig mindössze harmincöt kilométert kell megtennem, mi az nekem, mondtam magabiztosan. Egyedül maradtam, ám közben este lett, ezért a kikötött csónak mellett a parton töltöttem az éjszakát. Amikor hajnalban felébredtem, nem láttam a csónakot. Megijedtem. Hova lett? Ellopták talán? Nem, csupán elsüllyedt, miután a résen át megtelt vízzel. Szerencsére azon a partszakaszon a tó nem volt mély, megláttam a csónakomat a Balaton fenekén. Úgy feküdt ott, mint egy rejtőző najád. Két halász, látván ezt a helyzetet, a segítségemre sietett. Hosszú kötéllel elfordítottuk a csónakot, majd lassan kiemeltük. A még benne lévő vizet kimertük. Szomorú arcomat látva a halászok megnyugtattak, hogy a baljós rés az éjszaka folyamán tényleg bedagadt a vízben, akár lehet is útnak indulni. Előtte azonban megkínáltak pálinkával, amit áldomásként megittunk a csónak tiszteletére. Gyönyörű volt, ahogy kecsesen ringott a vízen. Boldogan néztem. Aztán beleültem, megfogtam az evezőket, s elindultam. Szemes... Szárszó... Lelle... Boglár... Fonyód. Az úton egészen összeszoktunk kedves csónakkal. Estére érkeztem meg. Holtfáradtan, farkaséhesen.

Vártam Klárit.

Romantikus tanulmányaim, olvasmányaim, s a Várkonyitól kapott jegyzet hatására a csónakot a nagy angol költőről, Shelley-ről neveztem el. Egy asztalos ezt kicsit furcsállotta, de azért szépen ráfestette a kívánt betűket. Másnap a csónakkal a fonyódi kikötőbe mentem, ahol a szükséges vizsga teljesítése után (különböző manővereket kellett csinálnom a csónakkal) kiállították számomra a „vízijártassági” bizonyítványt. Ennek készítése során a rendőrök kérdezték a csónak nevét: mondtam, Shelley. Értetlenül néztek rám, mire betűztem? S-h-e-l-l-e-y. Nagy angol költő mondtam, s rámutattam a csónak oldalán lévő feliratra. Á, szóval Sellő, mondták megkönnyebbülve. Nem Sellő, hanem Shelley, akadémuskodtam tovább, s ismét lebetűztem, majd kimondtam a nevet: Selli. Rendben, nyugtattak meg, de mi azt úgy mondjuk, hogy Sellő. Ebben maradtunk.

Vártam tehát Klárit.

Várakozás közben felidéztem magamban, hogy érettségi után Alsóbélatelepen tartózkodva nem nagyon készültem a felvételire, inkább csak olvastam. Biztos voltam magamban. Jó érzéssel utaztam Pestre, az ELTE (akkor Pesti Barnabás utcai) épületében rendezett vizsgára. Az írásbelin Juhász Gyula volt a téma. Nagyon örültem ennek az általam jól ismert feladatnak. (Azt hiszem, majdnem minden versét olvastam.) A dolgozatom bevezetőjében utaltam a készletemből arra a hat-hét költeményre, amelyre építeni kívántam fejtegetésemet. – Ugye, „A munkásotthon homlokára”, kérdezte suttogva a mellettem ülő vizsgázó. – Igen, válaszoltam fölényesen: az is. Amikor a harmadik lap végére értem, láttam, hogy a szomszédom még mindig a munkásotthon homlokánál tart. (Neki lett igaz. Később összefutottunk, és boldogan újságolta, hogy felvették.) A szóbelin azt mondták, hogy tárgyi tudásom megfelelő, de a szemléletmódom téves. Mert Szerb Antal alapján bedobtam a „magyar finitizmus” fogalmát, a magyarság rejtettségre, elzárkózásra való hajlamát, és ezzel összefüggésben Juhász „bujdosó” lelkét elemeztem. Prohászka Lajos túl sok volt nekik. (Nyilván azt hitték, afféle vidéki figura vagyok a világháború előtti időkből, és ebben volt is valami igazság.) De azért, úgy vélem, a fenntartások ellenére is, irodalomból jelest kaptam. Nyelvtanból viszont – erre később jöttem rá – valósággal kivégeztek. Ezt magamnak köszönhettem, mert naiv módon nem okultam a Szerb–Prohászka páros által kiváltott fanyalgásokból. „A mellérendelő összetett mondatok fajtái” volt a tétel, ami benne volt a fejemben példákkal együtt, de naiv módon, tudásommal hivalkodva azzal kezdtem, hogy mielőtt kifejténém a témát, röviden utalnék Karácsony Sándornak a magyar gondolkodás mellérendelő természetéről írt tanulmányára. Karácsony nevét hallva felsziszszentek (azt hittem, az örömteli meglepetéstől, hogy ezt is ismerem), s nyomban leállítottak: köszönjük, mondták. Nem gondoltam, hogy a „köszönjük” szóban „halálos” ítélet rejlett, kilövési parancs. Láttam ugyan, hogy két malomban őrlünk, de jóhiszemű voltam: elképzelni sem tudtam, hogy nem vesznek fel. Láthatták, mennyi minden van a fejemben. Pedig, bizony, (a hivatalos virágnyelven írva: „helyhiány miatt”) az egyetem elutasított. (A „mennyi mindennel” lehetett a baj.) De ezt akkor még nem tudtam, pedig bizony sejthettem volna. (Mint ahogyan azt sem tudhattam, hogy tíz esztendő múlva majd ezen az egyetemen fognak doktorrá avatni.) A felvételi után tehát tele voltam bizalommal, és a szívem szerelemmel. Ezekkel az érzésekkel utaztam vissza Pestről Alsóbélatelepre. És vártam Klárit. Közben nagy utakat tettem Shelley-vel, a romantikus Sellővel.

(1958) Klári július elején megérkezett. Nagyokat csónakáztunk – hármasban, mert a polgári illem megkívánta, hogy „elefántunk” legyen Klári unokaöccse, Péter személyében, aki a saját csónakjával kísért bennünket. Vidám, jópofa srác volt, időnként inkább a szemközti hegyeket nézte, semmint bennünket, s néha megértően eltávolodott tőlünk.

Néztem, csak néztem Klárit. Fején szalmakalap volt, amely árnyékot vetett szép, a tavalyi nyár óta kissé megtelt s ezáltal még vonzóbbá vált arcára. Érzéki sugárzás áradt belőle, telt ajkaiból, félig lehunytt szempillái alól felcsillanó pillantásában, immár női érzékiség, amely a szűziség öntudatán át ragyogott felém.

Hibátlanul szép fogsora megcsillant a mosolyában, a kalapja alól előhullámzó barna hajfürtjei puhán omlottak formás vállaira.

Amit érzelmeinkről vallottunk egymásnak, én hévvel, ő szemérmesen, az maradjon az én titkom. A lélek mélyének ilyen esetben más dimenziója van, mint a papír felületének. Ott másként értelmeződnek a szavak, mint leírva. Amúgy is túlságosan sok ebben a történetben a szív, az érzés, de hát ilyen voltam, ilyenek voltunk. Túl szép ez, de azért szép. Nem tudom, hogy ezt szégyelljem-e, vagy inkább irigyeljem egykori magunkat.

Sokat beszélgettünk, mi egyébről, mint irodalomról. Neki friss olvasmányélménye volt Zilahy Lajos regénye, a *Két fogoly*, Almády Miatt és Takács Péter szerelmének történetét lélektani finomsággal és a szavain átsejtlő mélabúval elemezte. Én pedig még a felvételre készülve olvastam *A pármái kolostort* Illés Endre fordításában, arról beszéltem. Sanseverina hercegnő Fabrizióval kapcsolatos érett asszonyi szenvedélyére kevés gondot fordítottam (később, más vonatkozásban ennek is eljön majd az ideje), ott a csónakban inkább Clelia Conti szűzi szerelmének ébredéséről beszéltem a torony rabja iránt. Bevallom, Christian-Jacque romantikus filmje után (a remek párossal, Maria Casarèsszel és Gérard Philipe-pel) nem volt könnyű átállnom Stendhal hűvösen izzó, pontos, tárgyilagos prózájára, de ez aztán annál nagyobb élményemmé vált. Erről beszéltem Klárinak. (*A pármái kolostort* azóta is gyakran újraolvasom, és mindig megkönyvezem. Talán azért, mert az első olvasás élménye Klárihoz kötődik.) Itt valamit meg kell magyaráznom. Tisztában vagyok azzal, hogy elbeszélésemben sok az irodalmi utalás, ám ezeknek az olvasmányoknak kettős szerepük volt számunkra. Szükségletünk volt a könyv, és, ami ezúttal még erősebben jön számításba, hogy mivel az érzelmek választékos, árnyalt nyelvét a magunk életében még nem volt alkalmunk elsajátítani, ahhoz túlságosan fiatalok voltunk és tapasztalatlanok, ezért kénytelenek voltunk írók és költők segítségét igénybe venni.

De, persze, nem csak irodalmárkodtunk. Kirándultunk (hármásban), nagyokat sétáltunk, kártyáztunk, és a vízben heves fejelés-meccseket vívtunk Péterrel Klári bíraskodása mellett. Tündöklő nyár volt. De a lelkekre árnyék borult. Megkaptam az elutasító végzést, majd a fellebbezés is eredménytelennek bizonyult. Mindez lesújtott, annál is inkább, mert váratlanul ért. Mintha egy álomból ébredtem volna fel. Erről pár napig nem szóltam Klárinak, de ő látta rajtam, hogy gondjaim vannak. Végül bevallottam kudarcomat. Klári azonban mellém állt, vigasztalt, s azt mondta, majd jövőre sikerül, az „ajándékul” kapott esztendőben legalább el tudok mélyedni a tanulmányaimban. Bízott bennem. Szavai erőt adtak. Céltalan kallódásom keserves tapasztalatát csak őrá gondolva tudtam elviselni, illetve átvészelni.

Néhányszor találkoztunk szeptemberben és októberben is Alsóbélatelepen, Klári mindig bátorított. Zaklatott gondolataimat olvasva egyik levelében „kicsi fiam”-nak nevezett, ez engem nagyon meghatott, s „anyai” szavaival lelket öntött belém. Mikor egy-két hónapig a régészeti múzeumban gyakornoki munkát végeztem, azt írta, ez bizonyára érdekesebb, mint az egyetem (miközben én az ásatások során előkerült koponyákat és lábszárcsontokat leltároztam). Csak ő volt a támaszom, és én kétségbeesetten és önző módon belékapaszkodtam. Fogadalmat tettünk egymásnak, közös jövőt terveztünk.

Ezen a ponton a szülők (akiknek bizonyára kezükbe került néhány levelünk) közbeléptek. Érzelmi presszió alá helyezték Klárit. Nem akarták elveszíteni a lányukat, s ezt utólag már nagyon is megértem. Klári érzelmeire, a szívére, azt hiszem, nem voltak képesek hatni, de az eszére igen. Azzal érveltek, hogy bizonyára nekem is teher lehet ez az érzelmi felajzottság, nem tudok a saját feladataimra koncentrálni. Egyébként is légvárat építünk, mondták, és felkészületlenül a semmibe rántanánk egymást. Ehhez még hozzá kell tennem, hogy Klári szülei akkoriban egy súlyos családi baj terhét viselték, s Klári érzékeny szíve nem lett volna arra képes, hogy egy újabb csapással növelje a szülők fájdalmát. – Novemberben, egy esős, reménytelenül hűvös napon még találkoztunk. Sétáltunk egy rideg őszi kertben, dérhullásban, dideregve lépkedtünk a fagyos avarban. Búcsúztunk. (Átmenetileg? Végleg?) Aztán Kanizsára utaztunk, ahol hazakísértem a rokonaihoz, akiknél iskolaidőben lakott. – A most következő jelenetet legszívesebben elhagynám, mert ma olvasva nem csak túl érzelmes, bizonyára színpadias is. De akkor így éltem meg, s ma, előrehaladott koromban nincs jogom ahhoz, hogy a tizennyolc éves ifjú fájdalmából lealkudjam azt, amit már soknak tartok. Hát elmondom úgy, ahogyan történt. – Álltunk a ház kapuja előtt, mindketten könnyeztünk, vártam egy szót, de Klári néma maradt, majd eltűnt a kapu mögött, amely döngve elnyelte őt. Néhány másodperc múlva feltéptem a kaput, beléptem a lépcsőházba, és a távolodó léptek kopogását hallva kitört belőlem a kiáltás: Klári! De ezt a kiáltást csak én hallottam, mert csupán a képzeletemben hangzott el. Összeszorult torkomból egyetlen hangot sem voltam képes kipréselni.

Nem tudom, hogyan jutottam el a pályaudvarra. A vonatban József Attila egyik kései versének sora motoszkált a fejemben: „Könnyű emlékek, hova tűntek? / Nehéz a szívem, majdnem zokogok.” Próbáltam felidézni az egész verset, de nem sikerült. Mély álomba zuhantam.

Azt hittem, ez volt az utolsó találkozásunk. Bárcsak az utolsó lett volna. Akkor nem tudtam volna mindent tönkretenni.

(1959) Május végén az a közlekedési vállalat, ahol akkoriban néhány hónapig dolgoztam, egy hétvégi kirándulást szervezett Balatonfenyvesre. Én is velük mentem. Akkor már rendeződni látszott az életem, bizonyosra vettem, hogy ősszel, a főiskolával új élet kezdődik számomra. Vidám társasággal voltam, lányok vettek körül. A parton összefutottunk Klárral. Véletlenül? Vagy talán keresett? Nem tudom. Ez a találkozás váratlanul, felkészületlenül ért. A novemberi emlék nagyon távolinak tűnt ebben a májusi nyárban. Elhatároztam, hogy ha már itt vagyok, elhozom a fenyvesi csónaktárolóból a Shelley-t. Klári velem jött. Olyan volt, mint régen. És akkor hazafelé evezés közben olyat tettem, amit azóta sem tudtam, és soha nem is leszek képes megbocsátani magamnak. Igaz, sértett voltam, meg, persze, hiú. És kavargó érzelmeim kifejezésére a legrosszabb módot választottam. Méltatlan szerepet játszottam. Kiszínezett kalandjaimmal traktáltam Klárit, eltúlzott sikerekkel kérkedtem, nőügyekre célozgtam. „Látod, milyen hivalkodó, öntelt és illúziótlan lettem nélküled?” – ennek a fájdalmas kérdésnek a parazsa izzott szándékos érzéketlenséggel fogalmazott mondataimban. „Józan ifjú lett a te álmodozó kedvesed” – ezt sugallta a viselkedésem. Meg akar-

tam bántani Klárit, a hiányáért, a némaságáért ott Kanizsán a kapu előtt. Kegyetlen voltam. Torzképet rajzoltam magamról, hogy megsebezsem őt. Klári másra számított, és szónoklatomat hallgatva félrefordította a fejét, és csendesen sírt. Egy megőrzött ideálképet törtem össze benne. Összetörtem a szívében önmagammat.

Megérkezve kikötöttem a csónakot, s a parton elbúcsúztunk. Klári nézett, csak nézett rám. Ezúttal én maradtam néma. Ez tényleg az utolsó találkozásunk volt. Többé nem láttam őt.

Válságos év 1.

(Munkák és napok, és a lötyögő taliga) Az egyetemi felvételi kudarcra és a főiskolára való bejutás közti „üres” évben három helyen is dolgoztam. (Az efféle munkavégzést az újabb felvételi jelentkezéshez meg is követelték.) Virág István ajánlására a régészeti múzeumban Dombay János mellett afféle díjtalan gyakornok lettem. Dombayt Pécssett, méltán, nagy tisztelet övezte. Ő volt a zengővárkonyi őskori telep feltárója, aminek tudományos jelentősége túlmutatott az országhatáron. A téma német nyelvű publikációjának komoly nemzetközi visszhangja támadt. Dombay volt a Pécssett létrehozott megyei múzeum alapítója és első igazgatója. Ő volt tehát, aki befogadott. Sovány volt és sápadt, beteg ember benyomását keltette. (Két év múlva, viszonylag fiatalon, meg is halt.) Kedvesen fogadott, körülvezetett a múzeum épületében, minden fontosabb tárlóhoz alapos magyarázatokat fűzött. Szakkönyveket adott a kezembe, s két-három esetben akkor folyó ásatásokra is magával vitt. Az egyik ilyen ásatási látogatásra, úgy emlékszem, a Megyei Könyvtár udvarán került sor. Elmagyarázta a feltáró munka részleteit. Mindeközben leltároztam, rendeztem a raktárkészletben várakozó csontleleteket. Kedvemem szegte azonban az a hír, amelyet volt tanáraimtól hallottam, hogy régész szakra csak néhány hallgatót vesznek fel, és nem is biztos, hogy a következő évben is indul ez a szak. E téren Dombay sem tudott bizonyosat mondani. Úgy éreztem, vakvágányra kerültem. Ráadásul katonai sorozásra is akkoriban került sor, s ez a távlat még inkább visszariasztott az újabb, kétséges próbálkozástól. Visszavittem Dombaynak a tőle kapott könyveket, megköszöntem segítő szándékát, s bejelentettem neki, hogy más útra térek. Dombay csalódott bennem, s ezt nem is titkolta. A régészet iránti érdeklődésem, sőt szeretetem azonban megmaradt, s a később feltárt ókeresztény emlékeket szakmai szemmel is tudtam értékelni. Ezt Dombay Jánosnak köszönöm.

A földhivatalban két hónapig helyettesítettem valakit. A hivatalnoki munkát nem szerettem. Magányos voltam. Klári emléke volt az egyetlen, amibe belekapaszkodhattam. Ezért hátrítottam el annak a fiatal, nálam öt-hat évvel idősebb nőnek az érdeklődését, aki általa megszervezett találkáinkon sokat mesélt a forradalom leverése utáni megpróbáltatásairól, egyre a véleményemet kérte erről, én azonban csak hümmögtem (szerencsémre), mert nem volt nekem szimpatikus ez a nő, a heves közeledése, s helyette inkább az akkoriban a Mecsek cukrászdába beállított, nagy népszerűségnek örvendő zenegép számait hallgattam. Ezt a szerkezetet pénzürmék bedobásával a vendégek működtették kívánságuk sze-

rint, persze, az adott zenei készletből. Így hát a nővel udvarias voltam, de közönyös. Kis idő elteltével egy kávé mellett bejelentette, hogy Pestre költözik. Amikor felállt az asztaltól, amint ránéztem, különös érzés fogott el: mintha valahol már láttam volna őt. Arra a nőre emlékeztetett, aki három évvel korábban a Széchenyi téren lezajlott októberi jelenetben a karhatalmisták mögött állt és figyelt. De ez csak futó benyomás volt, nem nagyon foglalkoztam vele.

Szilveszterkor egy félig-meddig baráti társaságba csöppentem. Főként jógázhallgatókból s gimnazista lányokból állt a társaság. Jókedvűek voltak, engem is igyekeztek bevonni a mulatságba, de ez nem nagyon sikerült nekik. Szófordulataikat, gesztusaikat figyelve az a benyomásom támadt, hogy a Mikszáthtól és Herczegtől ismert dzsentri idők óta él és virul ez a belterjes társaság, amely lenéző idegenkedéssel szemléli a humán értelmiséget, a bölcsészetet. Engem kedélyes leereszkedéssel bölcsésznek tituláltak, pedig akkor még abban az „üres évben” tengődtem. Egyszóval idegen voltam köztük, olyan voltam, mint egy indián, mint a derék Unkas, aki Cora iránt érzett szerelmével a szívében a magány eljegyzettje. Az én Corám akkor még mindig Klári volt. Klári emléke. Húlt helye. Arra emlékszem még, hogy egy három-négy fős csoporttal hazafelé tartva egy jókedvű fiatalasszony, rossz kedvemet látva, harsány énekléssel igyekezett engem jobb kedvre deríteni: „Lötyög a taliga, lötyög a taliga, amerre én járok”, hangzott a nótája. Tulajdonképpen ez a dal maradt meg nekem ebből a mulatságból.

(Találkozás Nagy Miklóssal) Két alkalommal Pesten is jártam: „illetéktelenül” bemerészkedtem az egyetemre, s az irodalmi tanszékek előtti folyosón üveges vitrinekben kifüggesztett kötelező olvasmányok, szigorlati tételek, szemináriumi tematikák alapján igyekeztem tájékozódni, ezeket lemásoltam magamnak. Amint így ügyködtem, arra jött egy barátságos, negyvenedik éve felé járó férfi. Megkérdezte tőlem, segíthet-e. Nagy Miklós volt, a 19. századi tanszék oktatója, a Jókai-monográfia szerzője, később a Jókai kritikái kiadás szerkesztője. Amikor elmondtam neki, hogy a reformkori irodalom érdekel, beinvitált a szobájába, beszélgettünk a korszakról – kicsit motyogva formálta a szavakat, nyomatéku olykor kiélesedett a hangja –, s felhívta a figyelmemet a témakörrel szülő szemináriumára. Ekkor bevallottam, hogy nem vagyok egyetemista, nem vettek fel. Elmondtam a gondjaimat is, hogy félek az újabb kudarctól. Ekkor azt mondta, hogy én nagyon is idevaló lennék, de éppen akkor hallotta egy tanácskozáson, hogy a pécsi főiskola négyéves képzést fog adni a jövő évtől. Pannon bölcsességgel azt tanácsolta (ő is dunántúli, szombathelyi volt), menjek biztosra, végezzen Pécsen, utána folytassam náluk, segíteni fog. Így is történt. Őhöz írtam az egyetemi szakdolgozatomat, s ő volt a témavezetője Czako Zsigmondról szóló doktori disszertációmnak. A hetvenes években a leánya kíséretében Pécsre jött, s meglátogatott bennünket. A technikum vendégszobáját biztosítottam számukra. Egy mecseki autós túrát is beiktattunk a programba orfűi fürdéssel. Később egyetemi pályám minden fontos eseményén részt vett. Könyveit dedikálva megkaptam tőle. Nem sokkal halála előtt ismét eljött hozzánk a feleségével. A könyvtárban őrzött „centenárium Jókaihoz”, illetve a kritikái kiadás köteteihez fűzött igen tanulságos szakmai megjegyzéseket. Amikor hogyléte iránt érdeklődtem, el-

mondta, hogy terápián vesz részt, ebben bízik. Felesége tekintete azonban elárulta, hogy nincs remény. Hamarosan meg is halt (2002-ben). Rendkívül sokat tanultam tőle. Irodalomtörténeti munkásságában egyesült a filológiai alaposság, a lélektani érzék és a poétikai tudatosság. Az egyik utolsó klasszikus mester volt.

*

Fontos volt nekem Nagy Miklós tanácsa, mert a korábbi kudarc, s az újabb csalódás lehetősége általános szorongást ébresztett a lelkemben, befelé fordulóvá tett, amire a sikerek kényszerű akarásával, mielőbbi visszaigazolást várva reagáltam. A földhivatali helyettesítés után a pécsi közlekedési vállalatához kerültem. Itt négy hónapig, július végéig végeztem, azt hiszem, nem nagyon hasznos hivatali munkát. Egy kis mosókonyhaszerű irodában készítettem az autók futásteljesítményével, a gumiköpenyek kopásával kapcsolatos nyilvántartásokat. Hárman voltunk ebben a helyiségben: én, egy öreg tűzoltó, aki nem csinált semmit (szerecsére nem adódott munkája, viszont érdekes történetek voltak a tarsolyában), a harmadik személyre nem emlékszem. Szívesebben tartózkodtam valamelyik műhelyben (valamit ellenőriznem kellett, akkor sem tudtam, hogy mit is), mert a melósok kendőzetlen, nyílt beszéde rokonszenvesebb volt számomra, mint a hivatalnokok irigykedő, hivalkodó, s főként a nők körül forgó beszéde, akiknek saját kudarcukat kompenzálva, rossz hírt keltezték. De volt a vállalatnál egy (talán a KISZ által szervezett), jókedvű fiatalokból álló csoport, akik közös programokat szerveztek. Velük voltam egy hosszú hétvégi kirándulás keretében Balatonfenyvesen, ahol utoljára láttam Klárit.

(Arató Károly emléke) Akkoriban ismerkedtem meg apám műhelyében Arató Károllyal, aki ott varratta ruháit. Nagyjából egyívásúak voltunk (csak egy évvel volt idősebb, mint én), s az irodalmi érdeklődés közel hozott bennünket egymáshoz. Neki akkor már versei jelentek meg. Helyzetemet ismerve ő is lebeszélte az újabb pesti próbálkozásról, s a pécsi főiskola mellett érvelt. Itt most előre kell futnom. A következő évben egy nyári főiskolai építőtábor alkalmával ismeretségünkből barátság lett. Meghívott magukhoz Lánycsókra, ahol három napot töltöttem el. Sétálgattunk a környéken, egyszer Mohácsra is elugrottunk, ahol ő a gimnáziumot végezte. Egyik este elvitt a lánycsóki kocsmába, ahol jól érezte magát, találó megfigyeléseket tett az iszogató vendégekre. Költőként látta a világot. És Karcsinak már voltak irodalmi kapcsolatai, Nagy Lászlót is ismerte személyesen. A *Deres majális* című kötetből tartott nekem (meg hát magának) felolvasásokat. Jól emlékszem, hogy milyen plasztikusan jellemezte *A gyöngykakas felrikoltoz* című vers, meg az *Árokparton járok mindig* drámai szerkezetét, a költő látomásos lírájának ihletetten színpadi látásmódját. A kötetet záró verset többször is idézte. Ma is látom, ahogy egyik este vacsora után, tanárosan felállva, kissé rekedtes hangján felolvassa a szöveget, személyes érintettségét nem titkolva (s felébresztve az én emlékeimet is), különösen a befejező szakasznak adva rendkívüli hatást

Löknél ki ujjal az emeletről,
Zuhanni iszonyú a szivedből.

Győztél, kitűnt, hogy ki az erősebb,
Te vagy a szenvedésben is hősebb.

Tied volt, most az enyém a dallam,
Amit a villamos sír a kanyarban.

Halállal élek, nem kenyérrel,
Fejbelőtt mének szédületével.

Mennyi mindenről szól ez a vers, amelyet Karcsi anyyira megszerettetett velem: szerelemről, elválásról, órola, énrólam, mirőlunk, álmokról, ébredésekről, s a vers alatt ott a dátum: 1956.

Amikor a Magvető Kiadó „Új Termés” sorozatában 1964-ben megjelent az első kötete *Utcai közjáték* címmel, hozott nekem egy példányt. (Később még egyet az apámnak dedikálva.) Derűs volt és bizakodó. Csak a kötet címével volt elégedetlen, mert, mint elmondta, erre a címre a kiadóban beszéltek rá, ő a „Villámok balladája” címet szeretne volna a kötetének adni. A verseket elolvasva a kiadónak adtam igazat. A szövegek köznapis látványvilágához nem illett volna az általa óhajtott cím, amely inkább a vágyait fejezte ki, semmint a szövegek valóságát. Jó kritikákat kapott, és hamarosan magánélete is sínen volt. Bekerült a *Jelenkor* szerkesztőségébe. És akkor minden megfordulni látszott. Karcsi a hatvanas évek hivatalos kritikája által pártfogolt költői realizmus nyelvét beszélte groteszk tónusokkal, otthonias hangulatot kifejezve. Ám ez a nyelv hamarosan elavultnak bizonyult, és ő a tehetsége mellett volt anyyira okos, hogy ezt a megkésettiséget belássa. Kései kötetében túl akart lépni önmagán, de ihletének erejéből csak egy nem egészen kiérlelt Robinson-szerep megformálására futotta. Szövegei formailag is megoldatlanok, töredezetek, ellentmondásosak. Mégis ez a ziláltság, ez a tépettség és a beszédmód nyers tónusai jelentik véleményem szerint leginkább költői tehetségének legrokonszenvesebb bizonyítékát. A *Néma verseny* (1987) című kötet *Áramforrás* ciklusának új verseire, és a *Hol a dallam?* című posztumusz verseskötény szövegeire gondolok. A költőnek volt ereje szembenézni önmagával, korábbi szerepével, de hiányoztak azok az eszközei, amelyek egy megújult lírai szemlélet hiteles megvalósításához kellett volna. Költői válságához magánéleti krízis társult. Egyik utolsó találkozásunkkor már nagyon akadozva beszélt, s én megdöbbenve észleltem arcszínének az alkohol által festett lilás tónusát. De nem így akarok búcsúzni tőle. Kései versei közül azt idézem, amelyet Bertha Bulcsunak ajánlott, az *Egy vitorlázó arcképvázlata* című szöveget.

Szélduzzanatok domború vitorlák
sikló gyolcsháromszögek a tószint
fölött csak fél-arasszal
sejtésnél alig magasabban
merülő bűvárhegyek az égben
ha a siklás megkezdődik
fűzérpartok között rengő hajó szabadság
üres palackokkal fedélzetén

csőrömpölve szétguruló
tűnődve kikortyolt
egyhajtasra kiivott nyarakkal

Itt a kompozíció szinte hibátlan. (Csupán a hetedik sor utolsó szavát hagynám el szívesen, mert még ironikus tónusban is ráadás csupán.) De a középső sor körül mérnöki pontossággal fordul meg a látvány, s a tó tükrén fejtetőre állított távlati kép az üres palackok fanyar közelképére fókuszálódik. Mintha a szárnyait vesztett, lezuhanó Ikarosz szemével látnánk a világot.

(Sorsfordulat) Már azt hittem, minden rendben van, sínen vagyok. Bejutok a főiskolára, amely éppen a következő évtől, mint már említettem, négyéves képzést ad, ez már majdnem egyetem (gondoltam kis túlzással), s utána folytatni lehet a tanulást az Eötvösön. Kerülő út, de út. És akkor következett a baljós fordulat. Derült égből a villámcsapás. Eljött hozzánk Selymes Ferenc, az orosz tanészék vezetője, aki korábban rábeszélte arra, hogy orosz szakra jelentkezsek, mert a történészekkel, mint mondta, Dunát lehet rekeszteni, s közölte a lesújtó újabb hírt: nem vehetnek fel a főiskolára, mert a gimnázium jellemzése azzal zárul, hogy, bár továbbtanulásomat nem akadályozzák meg, de ideológiai okok miatt (erről később) tanári és jogi pályára nem javasolnak.

A megdöbbenéstől szólni sem tudtam. Életemnek talán legmélyebb pontjára jutottam. Nemcsak kétségbeejtőnek, de képtelennek is láttam a helyzetet, amelyhez akkor, érthetően, érzelmi felháborodással viszonyultam. Később azonban kérdések is megfogalmazódtak bennem. Azt a gimnáziumi évek alatt tudomásul vettem, hogy származás szerint kategorizáltak bennünket, s én az „Egyéb” kategóriában húzhattam meg magam. De ez most új helyzet volt: vélt vagy valós politikai, ideológiai okokból állnak az utamba. És azt is képtelennek tartottam, hogy egy felsőoktatási intézménynek, adott esetben a pécsi főiskolának nincs akkora hatalma, hogy felülbíráljon egy gimnáziumi jellemzést. Ennyire félnek? Miért? Hiszen ha nem a teljesítmény, az elért eredmény számít, hanem ideológiai megfontolások, az eltorzítja a valós értékrendet, kontraszelekcióhoz vezet, s ez az államnak sem jó. Érzelmeim és gondolataim kavargásáról azért beszélek, mert tudom, hogy számtalan sorstársam került hasonló helyzetbe. Későbbi barátom, Bertók László öt évvel korábban ugyanezt élte meg, s *Átok* című versében fejezte ki indulatait.

Az már kevésbé jellemző a szituációra, hogy elindult, hogy úgy mondjam: a megmentésemre egy jótékony igyekezet. A Sors, a Gondviselés? Vagy véletlenek álltak össze az érdekemben? Ha válaszolnék e kérdésre, túlértékelném önmagammat. Ezért inkább hallgatok. De tény, hogy sorsdöntőnek bizonyult az a hétköznapi esemény, hogy osztályfőnököm, Virág István eljött hozzánk, s bizalmasan azt a tanácsot adta, hogy menjek el A.-néhez (neki döntő szava van az efféle dologban), s próbáljak beszélni vele. Már nincs veszíteni valóm. – Elmentem A.-néhez. Otthon volt. Valaki beengedett a lakásba. A.-né ott ült az íróasztalánál egy nagy könyvszekrény előtt. Csodálkozva nézett rám. „Mit óhajt?“, kérdezte. Zavartan, dadogva felvázoltam a helyzetemet. Amit ő jól ismert. „Nézze”, mondta, „az van a jellemzésében, hogy idealista nézeteket vall, és hogy vallásos,

templomba jár. Ez igaz?” szegezte nekem a kérdést. Ösztönösen megéreztem, mi a jó válasz. „Igen, igaz”, feleltem. (Azt hiszem, itt fordult a javamra a dolgok állása. Mert ha tagadtam volna, s bizonygatni kezdtem volna az állítás ellenkezőjét, A.-né nyilván kidob. Igaza is lett volna. De azzal, hogy vállaltam a „vádakat”, felkeltettem a figyelmét.) Tizenkilenc évemre hivatkoztam, lehet, hogy a hetvenéves koromat is megérem (ezt azóta túlteljesítettem), „helyes-e egy egész életre szóló ítéletet hozni s azt ennyire megelőlegezni”, fakadtam ki. „Tizenkilenc éves korában még Marx sem volt marxista.” Ezt a később közhellyé váló mondatot a jó angyalom sugallta, mert ezt ő, A.-né mondta egyik előadásában, őt idéztem tehát. (Kezdtém megnyerni a játszmat.) Azt mondta, tudja, hogy az órán, és a szakkörön is, ezt a lányától hallotta, aki szakkörös, Gorkij *Az anya* című regényéről eléggé kritikus véleményt fogalmaztam meg, ez feltűnést keltett. „Ez így van”, ismertem el, a kérdéses esetben a kezemben volt a könyv, s bírálatomat lapok közé illesztett cédulák alapján idézetekkel támasztottam alá. (Ez volt Fufu módszere.) „És a leánya talán azt is mondta, hogy az *Éjjeli menedékhely* című drámát viszont (talán túlozva) csehovi magaslatozba emeltem”, mondtam lendületből. „Egyébként”, tettem hozzá a valós helyzetről megféledező énem hiú villanásával, ami a kudarcos felvételin nem volt sikeres, de most piros pontot látszott eredményezni, „Pudovkin remek filmet készített Gorkij regényéből, lefejtve a történetről az epikus terheket, és egy nagyszerű színésznő, a Sztanyiszlavszkij iskolájában nevelt Vera Baranovszkaja játékával maradandó értéket hozott létre.” Ez egy szuszra folyt ki belőlem.

A.-né ekkor kávéval kínált, s még sokáig beszélgettünk. A *Csendes Don*ról például, amelynek olvasását nem sokkal korábban fejeztem be, A.-né nagyra értékelte ezt a regényt. Nekem is volt egy tervem arra nézve, hogyan lehetne ezt a művet a középiskolában feldolgozni. „Nagyon hosszú”, szölt közbe A.-né. „A cselekmény átfogó tanári ismertetésének keretében lehetne három részletet kiemelni közös olvasásra”, javasoltam. „Akszinya elmegy Grisáért, ez lenne az egyik szemelvény, Buncsuk és Anna idillje a másik, s végül az a jelenet, amikor a hazatérő Grigorij a Donba veti fegyvereit és találkozik kisiával.” „Majd maga ezt megpróbálja”, zárta ezt a témát A.-né. A filozófiát is szóba hozta, de a valláosszág kérdését nem érintette. Búcsúzóul azt mondta, hogy új jellemzés fog érkezninehány napon belül a főiskolára, s örül, hogy eljöttem hozzá. Megköszöntem, hogy meghallgatott. Hazafelé tartva az örömet némileg beárnyékolta az a kérdés, hogy mi lett volna velem, ha Virág István nem ad tanácsot, ha A.-né nincs otthon, vagy ha nem fogad engem, s ha nem szán rám némi időt. És – ezt is hozzá kell fűznom, így utólag – ha A.-né más karakter, ha nem ilyen nyitott, előítéletein túllépni képes pedagógus. Nekem tehát sikerült a dolog. De nem minden sorstársamnak kedvezett a csillagok állása. Rájuk gondoltam.

A.-né egyébként még kétszer felbukkant az életemben. Először akkor, amikor másodéves koromban B. P. filozófiatanár, neki nyilván kötelező penzumként adták ki a feladatot, előadást tartott az 1956-os „ellenforradalomról”, s végül megkérdezte, kinek van megjegyzése. Senkinek nem volt megjegyzése, csak egy balgának, aki én voltam. Felálltam, s azt mondtam, hogy szerintem az nem ellenforradalom volt. Megfagyott a levegő a magyar szakosok előadójában. „Hanem mi?”, kérdezte B. P. „Szocialista forradalom volt”, mondtam. Ez akkori-

ban nem volt jó válasz (mint ahogy ma sem számítana okvetlenül jó válasznak), lett is belőle egy kis kalamajka. Mint megtudtam, egy zártkörű tanácskozáson B. P. védett meg, őszinteségemre hivatkozva, s A.-né, aki a régi iskolámat képviselte a megbeszélésen, szintén mellettem foglalt állást. Megúsztam.

Tíz évvel később, mikor már a Zipernowsky Technikumban tanítottam, esti tagozatos óráim szünetében véletlenül megláttam A.-nét kilépni Lőrincz József igazgató irodájából. Ő is meglátott engem, odajött, kezét nyújtott, s annyit mondott: „Az igazgató úr nagyon dicsérte magát. További jó munkát.” Elbúcsúzott. Tudtam, hogy Lőrincz József kedvel engem, s becsüli a munkámat. Az ő segítségével lettem, még a felsőoktatásba kerülésem előtt, megyei szakfelügyelő. Amikor később nyugdíjba tették (méltatlan rágalmak alapján), nekem ajándékozta saját gyűjteményéből a *Nyugat* utódjának számító *Magyar Csillag* négy évfolyamának teljes gyűjteményét és Kassák Lajos *Alkotás* című lapjának példányait.

Válságos év 2.

(*Judit története*) A sikeres felvételi után Alsóbélatelepen vettem számot lehetőségeimmel. Augusztus 15-én alig tudtam helyet szerezni a strandon, olyan sokan voltak. (Ez így szokott 20-áig történni, utána viszont fokozatosan kiürül a part, a diákoknak és szüleiknek fel kell készülniük a tanévnyitóra.) A mellettem leterített gyapjútakarón egy csinos szalmakalap s más női holmik hevertek, köztük az akkoriban megjelent *Mai francia költők* című nevezetes versgyűjtemény. Piros borítójáról azonnal megismertem. Napos idő volt, de egy kóbor felhőből váratlanul esni kezdett. Sajnáltam a könyvet, ezért, illetéktelenül, ráhajtottam a pléd sarkát, s nyomatékul rátettem az ott heverő női szandált. Bár a zápor néhány perc múlva elállt, a fürdőzők nagy része kisietett a vízből, s a holmijához igyekezett. Az én ismeretlen szomszédom is megérkezett: Beatrice d'Este, gondoltam, mert mintha a nevezetes festmény nőalakja testesült volna meg, idősebb kiadásban. De ugyanaz az arc, orra, amely a határozott ornyereggtől szabályosan ereszkedett az orrcsúcs felé, alsó harmadában kissé előrehajlott, érdekes, finoman ingerlő kifejezést adva szomszédnőm arcának. Vállig érő, szelíden hullámos barna haját, amelyet a fürdés előtt kontyba tűzött, most, kissé megrázva fejét, kibontotta. Harmincnek néztem. (Több volt.) Meglátva az esőtől megóvott könyvét, körülnézett, majd felém fordulva, mosolyogva megkérdezte: „Maga mentette meg a könyvemet?” „Igen”, válaszoltam, „nekem is megvan, szeretem. Kár lett volna, ha elázik. »Egy ember eltévedt, túl időn és teren...«”, idéztem Queneau versét, amit ő, meglepetésemre, folytatott: „Keskeny mint egy hajszál s tág mint a virradat”, majd utána halkán, szinte csak magának, franciául is elmondta ezt a két sort. Így ismertem meg Juditot.

Attól kezdve kerestük egymás társaságát. Ennek érdekében cselet eszeltem ki. Két pokrócot terítettem le a strandon, s mikor láttam, hogy jön, az egyik pokrócot összehajtogattam, mire elindult felém, s letelepedett mellettem a számára biztosított helyre. Beszélgettünk. Ezeket a beszélgetéseket, amelyeket esti sétáinkon is folytattunk, most összefoglalom. Megtudtam, hogy egy Nógrád megyei tanítócsaládból származik, s Pestre kerülve, már a háború idején, magyar–francia sza-

kot végzett az egyetemen. (Számítgatásaimat érzékelve megjegyezte: „Harminchét éves vagyok, a jelek szerint kétszer annyi, mint maga.”) Elmondta, hogy a vőlegénye a harcok során odaveszett a Don-kanyarban. Sokáig gyászolta. Gimnáziumban tanított, s közben a rövid életű folyóiratot, az *Újholdat* olvasgatta. Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky verseit, Mátyás Iván elbeszéléseit. Fejből idézte őket. Én többek között Kláriról is meséltem neki, nagyon nyomta a lelkemet az utolsó találkozás egyre keserűbb emléke. Szigorú megrovást kaptam ezért tőle. Azt sem titkolta, hogy férjes asszony, s hogy a férje – egy nagy trauma átélése után, amiről a férje nem beszélt – a reformkommunista csoporthoz tartozott, s '56-os tevékenysége miatt (egy vállalat forradalmi bizottmányának tagjaként november 4-e után ellenállásra buzdított) öt évre ítélték. Juditot a tárgyaláson felmentették, de kirúgták az iskolából, így hát azóta alkalmi munkákból él, s franciából fordít különböző cégeknek. Most a szomszédos üdülőben franciát tanít kiváltságosok gyerekeinek, francia filmklubot is vezet. Elég jól megfizetik, tette hozzá. A barátnője augusztus második felére átadta neki a nyaralóját, ott lakik idős édesanyjával. Egy-két filmes előadásra engem is elvitt magával: többek között Robert Bresson filmjeit vetítették, *A bűn angyalai* és az *Egy halálra ítélt megszökött* című filmeket. Judit tárta föl előttem e művek puritán szépségének a titkait, a szerkesztés sallang nélküli pontosságát, a képek sokatmondó egyszerűségét. (Judit leckéje hatásos volt, ma is Bresson életművét tartom a filmművészet egyik csúcsteljesítményének.) Amikor óvatosan a férjéhez való viszonya iránt érdeklődtem, némi hallgatás után bevallotta, hogy ő a vőlegényét nem volt képes elfelejteni, házassága nem szerelmen, hanem kölcsönös tiszteleten alapul. Tudta, hogy férjének a viharos időkben lett egy szeretője, egy pesti lány, aki az utcai harcokban elesett. Férje felajánlotta Juditnak a válást, de ő azt mondta, hogy egy elítéltet, aki az elveiért raboskodik, nem lehet cserbenhagyni. Várni fogja.

Amikor ismeretségünk első napjainak egyikén fürödni indultunk, a vízbe vezető lépcsőn lefelé lépve kezemet nyújtottam neki. Ő elfogadta segítségemet, de amikor szelíden foglyul akartam ejteni a kezét, ő egy kis idő után elvonta tőlem azt. Aztán napról napra tovább tarthattam meg a kezét. Sokat úsztunk és csónakáztunk. Kiderült, hogy Judit remekül evez, ezt még a Dunán tanulta. Én a csónak tatja felé eső ülésről irányítottam a menetet, ő a csónak orrához közelebbi ülőpadon követte az általam diktált ritmust. Élveztük, ahogyan a csónak nekilendül kettőnk összehangolt evezőcsapásainak ereje által. Keszthelyig bekalandoztunk a „Shelley”-vel a Balatont. Egyszer Berényben jártunk, ahol egy vendéglőben megvacsoráztunk, zenét hallgattunk, táncoltunk, elment az idő. Hazafelé tartva Máriánál ránk sötétedett. Megálltunk. A partot nézegetve egy szabadon álló padra lettünk figyelmesek, előtte kikötöttük a csónakot, s a padra telepedtünk. Meleg, csillagos éjszaka volt, nem kívántunk szállást keresni, és a „Shelley”-t, a romantikus sellőt sem akartuk magára hagyni. Elhatároztuk, hogy a padon töltjük az éjszakát, majd pirkadatkor tovább indulunk. Sokáig beszélgettünk, egyre bizalmasabb témákat érintve. Aztán Judit ülve, félig ébren bóbiskolt, én pedig hosszan elnyúlva a padon ölébe hajtottam a fejem. Éreztem, hogy finom mozdulatokkal simogatja az arcomat, nyakamat: a szúnyogokat riasztotta el rólam. (Ekkor egy emlék jutott eszembe, illetve nem is emlék, mert csupán későbbi elbeszélésből ismertem az esetet: egyéves lehettem, s anyám, mint máskor is, délután a nappaliba

helyezett babakocsiban altatott el, s mikor később felébredtem, ujjacskámmal felé felé mutatva azt ismételttem: „kudöbo”, „kudöbo”. Anyám persze először nem értette, mit akarok, de aztán elkezdett kacagni. Eszébe jutott, hogy elszundításom előtt a legyeket hajtotta el rólam, s ő, aki soha nem használt durva kifejezéseket, ekkor mérgében kifakadt: „Kurva dög bogarak!” Ezeknek a szavaknak az első szótagjából kombináltam egy új kifejezést: kudöbo. Ez volt az első szavam. Ez jutott eszembe a balatonmáriai padon.) Ha valaki látott volna bennünket ott a padon, arra gondolhatott volna, hogy anya és fia kettősét látja. De mi akkor már mindketten éreztük, sőt tudtuk, hogy ez a kapcsolat más. Egészen más.

Korán reggel búcsút vettünk a padunktól, s hazafelé vettük az irányt. Dél körül meg is érkeztünk. Délután Juditnak programja volt az üdülőben. Másnap a tervek szerint a túlsó partra kirándultunk. Kicsit késve indultunk, mert az édesanyjának vissza kellett utaznia Pestre, segíteni kellett neki a csomagolásban. A Balaton erősen hullámozott, de a heves szél már elállt, így nekivágtunk az útnak. Judit fején csinos szalmakalap volt, fehér blúzáát a nyakánál csipke díszítette, evezéshez sportos nadrágot vett magára. Karcsú termetét, arányosan telt idomait sóvárogva bámultam. Badacsonyan egy parti kisvendéglőben megebedtünk, az ételhez kéknyelűt ittunk. Utána sétáltunk a parton, beszélgettünk, s Judit egyszer csak felém fordult, és azt mondta: „Megőrültünk, hiszen az anyád lehetnék.” „De nem vagy az”, válaszoltam, s átötlettem. Estefelé lecsendesült a víz, könnyű utunk volt visszafelé. Megbeszéltük, hogy a nyarunk utolsó pár napját együtt töltjük. Így is történt... Juditnak sokat köszönhetek. A szerelmét, asszonyi odaadását, amellyel megismertette velem a szerelem intimitását. S azzal együtt megtanított engem a bensőségesség nyelvére, arra, hogy érzelmeimről őszintén, árnyaltan képes legyek beszélni, a költők segítségével nélkül. Utolsó napunkon még egyszer kieveztünk a tóra, egy ütemre húztuk az evezőket, s ha erősítettem, ő híven követett, ha viszont ő fokozta az iramot, én alkalmazkodtam hozzá, aztán meghajtottuk a csónakot teljes erővel, majd egyszerre emeltük ki a lapátokat a vízből, fénylő cseppek hullottak róluk, aztán hagytuk, hogy a csónak lendületből ússzon tovább, ússzon, csak ússzon...

A barátnőjétől Judit megtudta, hogy férjét valószínűleg hamarosan kiengedik a börtönből, ő pedig nevelői állást kapott egy kispesti leánykollégiumban. Amikor búcsúztunk, tudtuk, hogy többé nem találkozhatunk, s nem is levelezhetünk, mert a leveleit felbontják „az illetékesek”, s a mi történetünk nem tartozik azokra, mondta Judit.

(Sok év után levelet kaptam a barátnőtől, aki értesített Judit haláláról. Cukorbeteg lett, s annak egy szövődménye vitte el. A levélből megtudtam, hogy Judit haláláig megőrizte a velem töltött napok emlékét, s hogy a távolból mindvégig figyelemmel kísérte életem alakulását. Kívánságára hamvait, szűk körű megemlékezés keretében, a Dunába szórták. – Férje a rendszerváltás után méltó elismerésben részesült.)

Itt akár be is fejezhetném az *Álmok, ébredések* című elbeszélésemet, de úgy érzem, egy történet még ide tartozik. Lenin nadrágjának a története. Ezt még el kell mesélnem röviden.

(Lenin nadrágja) Másodéves hallgató voltam, amikor a főiskola elhatározta, hogy az akkoriban sorra kerülő rendezvények keretében beltéri szobrot állítanak az intézményben Leninnek. A hely az épületen belül adott volt. A régi (ma használaton kívül helyezett) boltíves főbejárat után emelkedő széles lépcsőfeljárt egy tágasabb belső térhez vezet, ahonnan három irányban lehet tovább menni. Előttünk a magas földszinti folyosó nyílik egy csapóajtó után, jobbra egy újabb lépcsőfeljárt a díszteremhez (a mai konferenciateremhez) vezet, előtte egy másik csapóajtó annak idején egy lefelé nyíló lépcsővel a tornatermek felé irányult. Forgalmas térség volt. A főbejárattal szemben helyezkedett el az a márvánnyal bélelt falmélyedés, ahol a jezsuita főgimnázium, a Pius alapítójának, Gróf Zichy Gyulának mészke talapzaton álló, carrarai márványból faragott mellszobra őrizte a püspök emlékét, Kiss György szép alkotása. Amikor a Piusból főiskola lett, a szobrot eltávolították, s a helye funkció nélkül, üresen várakozott. Mégpedig Leninre, gondolták az intézmény vezetői. Ezt a helyet szemelték ki ugyanis az új szobor számára.

A szobor elkészítésével H. Olivért, a képzőművészeti tanszék oktatóját bízták meg. Ő álló alakot képzelt el, ami a korábbi büszt számára arányosan képzett térben a méretek szükségszerű kicsinyítését vonta maga után, de ezen nem akadtak fenn. Lenin amúgy is kistermetű ember volt, gondolhatták. A szobrász egy jobb lábával előre lépő alakot formált, aki két karját is előre nyújtva kezében könyvet tart, azt mintegy felkínálva a szobor elé képzelt vagy valóban ott álló embereknek: vegyétek, és egyétek. A szobor kicsinyített méretei ebben a vonatkozásban, a szemlélőhöz való viszonyban is eltérő dimenziót képeztek. De ettől is eltekintettek. Ezek az esztétikai megfontolások nem játszottak szerepet, a figura patetikus mozdulata sem okozott gondot.

A gondot a nadrág okozta. Lenin nadrágja. H. Olivér, aki komoly előtanulmányokat végzett alkotásához, erre nem gondolt. Arra, hogy a nadrág másként áll egy lépő lábón, és másként egy álló, a test súlyát viselő lábón. Másképp húzódik az éle, más módon hajlik, a nadrágszár máshogyan bukik rá a cipőre. H. Olivér a probléma megoldásához két feltétel teljesítését kérte. A színház jelmeztárából kell szerezni egy régimódi, széles szárú, hajtókás nadrágot, továbbá kell egy statisztát, aki modellt áll neki. A kérések jogosnak látszottak, engedélyezték is azok teljesítését, mikor valaki felvetette, hogy adódhat egy egyszerűbb megoldás. Az egyik hallgatónknak szabómester az apja, itt laknak a szomszédban, a műhely raktárában bizonyára léteznek különféle nadrágtípusok, s ez a hallgató, mármint én, még modellt is áll a szoborhoz. Így kerültem a képbe. Amikor a szobrász elmondta nekem, hogy miről lenne szó, igyekeztem a kérést elhárítani, hivatkozván a Lenin és az én testmagasságom közötti harminc centiméternyi különbségre, de azt a választ kaptam, hogy ez nem számít a dologban, őt, a szobrászt csak a nadrág érdekli, Lenin nadrágja, annak gyűrődése, megtörése, ráhajlása a cipőre. Felálltam hát az odakészített padra, jobb lábbal előre léptem, két karomat előre nyújtottam. Két héten át, vagy öt alkalommal „modellkedtem”.

Hát így lettem én Lenin. Csoporttársaim persze tudtak a dologról, s nem győztek viccelődni. Ma délután moziba megy a csoport, mondták például, te, tudjuk jól, nem jöhetsz, mert Lenin leszel. Sőt, ez már túlment a tréfa határain, az „Empiriokriticismus” egy helyének magyarázatához filozófia szemináriumon

nagy komolyan tőlem kértek felvilágosítást, mondván, ha valaki érti a szöveget, az csak én lehetek, Lenin földi alakmása. A szobor felavatásakor is élcelődtek velem: szépen állsz ott a talapzaton, olyan hiteles vagy, szinte lelépsz róla. Milyen könyvet tartasz a kezében? Nehogy elejtsed! Jól áll Leninen a nadrágod. Később is elhangzott néhányszor: megkoszorúztunk titeket.

Még később, a rendszerváltáskor ismét helycsere történt: Lenin ment, Zichy püspök jött, és elfoglalta eredeti helyét. Lenin szobra az egyetem egyik raktárában porosodik. A nadrággal együtt.

Utójáték, amely előjátéka egy meg nem írt elbeszélésnek

Főiskolai tanulmányaim megkezdése után két évvel ismét Alsóbélatelepen vagyok, július van, s bár az ég éppen borult, tompa ezüstkévyben borul a tó fölé, de azért meleg van, sokan fürödnek a strandon. Én ott állok a vízben, a partról levezető lépcsőtől tíz-tizenöt méternyire. Fogom a csónakom orrát, hogy fékezem himbálódzását, és figyelem a strandon zajló eseményeket. A víz combközépig ér. Várok valakit. Az ilyenkor szokásos júliusi események zajlanak előttem: az emberek jönnek, mennek, napoznak (az ilyen opálos időben lehet leginkább lebarácsolni), le-föl járnak a falépcsőn. Várok valakit. Aki most ebben a pillanatban feltűnik a strandhoz oldalt vezető, a másiknál keskenyebb út torkolatánál. Ő a Hadapród utcai szomszéd kislány, Gyöngyike, a Csordásék kis unokája, aki most tizenhat éves, elvégezte a gimnázium második évét, de ezt már nem Sopronban, ahol korábban laktak, hanem Pécsen, ahová édesanyjával visszaköltöztek. Ismét a szomszédunkba. Ezúttal nem lejjebb laknak két házzal, mint régen, hanem feljebb, szintén két épülettel, újonnan épült családi házukban. Mintha a mi házuk lett volna a tengely, amely körül az ő otthonuk 180 fokban megfordult.

Őt várom, aki most a mellékútról belép a strand területére. Már nem Gyöngyike, hanem Gyöngyi. Mathia Gyöngyi. Megáll, körülnéz. Ezt a szokását, a valahová belépéskor történő pillanatnyi megtorpanás mozdulatát később is megőrizte. Egyszerre érvényesül ebben szerénysége és a nyilvános térbe való belépés szubjektív jelentőségének finom, öntudatos megnyilvánulása. A másodpercnyi megállás után jön tovább. Egy családjától meglépett fekete kiskutya fut feléje, akit a gazdáik hangos szóval hívnak vissza, de az Gyöngyi szandálját és lábszárát szagolgatja farkcsóválva, úgy kell a gazdáinak utána futni, s fölkapva visszavinni a családi pokrócra. Azok nem tudják, de én már igen, hogy Gyöngyi különös hatással van az állatokra, a kiskutya is ennek a varázsnak engedelmességedett. Gyöngyi mosolyogva lépeget tovább. Elhalad a strandbüfé mellett, futó pillantást vetve az árjegyzékre. Ezt a pillantását is jól ismerem már. Praktikus női megnyilvánulás. Jön tovább. Szőke haján hozza a napfényt. (Ezt nem én mondom, az elbeszélő, ezt az a fiú, immár huszonegy éves fiatalember gondolja ilyen költőien, aki tehát várja őt, én csak bölintok.) Közben egy piros labda elgurul, Gyöngyi lehajol érte, és visszadobja. Megköszönik. Ebben a pillanatban éppen arra megy Blanka néni, akit mindenki ismer Alsóbélatelepen, és aki szintén ismer mindenkit. Megállnak, beszélgetnek. Nem hallom, mégis értem a szavakat. Blanka néni örül, hogy Gyöngyi eljött mihozzánk nyaralni (hivatalosan a húgom

vendégeként, reményeim szerint azonban én is szerepet játszottam a dologban, talán.) Elbúcsúznak, még találkozunk, mondják.

Jön felém. Ívben kikerül két leterített pokrócot, majd a vízparthoz ér. Nézem őt. Kis strandköpenye alatt egy sötétszürke, vékony posztóból készült kétrészes fürdőruha van rajta (mint később megtudom, saját maga varrta „nyári szerelésnek”), ami jól érvényesíti fehér, a hámozott mandula színét idéző, bársonyos bőrének finomságát. A fürdőruha alsó része fölött mindkét oldalon három-három halvány csík látható a csípőjén, a nővé érés hirtelen gömbölyödő formáinak bájos jeleként. Mintha egy jó grafikus érzékeltette volna ezekkel a finom ívekkel a karcsú alak női plasztikájának szépségét. Elengedem a csónakot, s kezemet nyújtom feléje, aki lépeget lefelé a falépcsőn. Elfogadja a segítséget, majd a vízbe lép. A felénk sodródó csónakomba segítem, a tat pihenőpadjára ül, én pedig a szokott evezőpadomon húzni kezdem az evezőket.

– Megjöttem – mondja.

Óvatosan evezek, hol a jobb, hol a bal lapátot merítem a vízbe, hogy kikerüljünk a fürdőzőket. Gyöngyi ekkor ismét megszólal:

– Azt hallottam, hogy a fonyódi kikötőben finom sült keszeget lehet kapni, Blanka néni is mondta. Menjünk, kóstoljuk meg.

Megkerülöm a jobb oldalon dúsan tenyésző nádat (amelyet azóta a parti építkezések folyamán jócskán megnyirbáltak), majd néhány evezőhúzással kiérünk a mély vízre. Balra a túlsó parton Szigliget a párás levegőben halványan látszó várrommal, távolabb a Szent György-hegy, szemben a Badacsony, jobbra félig eltakarva a Gulács. Előttünk a Fonyódi-hegy Bélatelep felé eső oldala.

A parton vonat húz el Kanizsa felé.

A tó közepén egy hajó igyekszik Badacsonyba.

A közeli strandon zajlik a nyári élet. Gumimatracokon napozók hevernek. Odébb egy vízibiciklit tekernek vidáman nevetve. Labdázó kamaszok kiáltozása hallatszik. Egy-egy hal kiugrik a tóból, hogy pillanatnyi villanás után vissza-süllyedjen. Sirályok köröznek felettünk. Egy hattyúcsalád a nádas felé úszik.

És akkor hihetetlen erővel tör rám az élet áradásának tapasztalata, amelynek része vagyok én is. Érzem, hogy élek, itt vagyok, s ez milyen jó. Hasonló boldogság tölt el, mint tizenöt évvel azelőtt a Pius udvarra vezető lépcsőjén Miriam nővér kezét fogva.

Folytatjuk utunkat. Megyünk a fonyódi kikötőbe sült keszeget ebédelni.

„ENGYEM AZ MOZGAT AMI FOG”

A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében

*Hogyha olvasod a verseit, akkor azok kinyílnak. Nagyon furcsa keverce a tárgyi-
asságnak és az alanyiságnak ez a költészet, mert mindig megadja azt a kis-közepes
kulcsot, amit egy kis utánafigyeléssel tudsz referenciálisan is olvasni és meg tudsz
fejteni. Közbevetőleg: pont ez az, amit én nagyon szerettem ezekben a versekben,
hogy a szövegszerűségnek és a világszerűségnek mindig azon a köztes terepén voltak,
ahonnan bőven nézhetőek voltak szöveggént, de vissza lehetett őket fejteni.
(Parti Nagy Lajos, megjelenés előtt álló interjúrésztlet)*

Különös, de mintha a szakma nem vetett volna kellőképpen számot azzal a kérdéssel, milyen irodalmi nyomot hagyott Bertók László művészetén az ifjúkori börtönélménye. Holott erre alkalmat adhatott volna akár a *Priusz* című dokumentumpróza megjelenése a kilencvenes évek elején (a szöveg először a *Jelenkor* 1990. július–augusztusi lapszámában látott napvilágot, kötetben először 1994-ben jelent meg, majd 2016-ban néhány esszével kiegészülve újra kiadták), akár a 2005-ös versgyűjtemény, a *Platón benéz az ablakon*, amelynek elejére Bertók odahelyezett három verset azok közül, amelyekért 1955-ben államellenes igaztás vádjával bebörtönözték.

Az egyáltalán nem meglepő, hogy a rendszerváltás előtt erről nem lehetett nyíltan beszélni. Sokan nem is tudtak Bertók priuszáról. Akik közelebbről ismerték, azok persze hallották a történetet magától a költőtől, hiszen egy körön belül kendőzetlenül beszélt a priusza történetéről.¹ A recepcióban viszont a körülmények ismerői is épp csak utalhattak erre a körülményre.

Fodor András, aki 1955 nyarán, tehát még a börtön előtt találkozott először Bertókkal, a hároméves kihagyást eufemisztikusan átugorva idézi fel az újraindulást: „hosszú, válságos időszak után 1958 tavaszán ismét viszontláthattam a vései fiú jellegzetes, szögletes betűit”.² Tüskés Tibor pedig így ír a hatvanas-hetvenes évek fordulóján (a Galambosi Lászlóval és Makay Idával közös 1964-es *Lengő fényhidak* és az 1972-es önálló *Fák felvonulása* közötti átmeneti időszakban): „E líra »története« a kényszerű szünetek és újrakezdések, az elhallgatások és megszólalások sorozata”.³ A bebörtönzés referenciája nélkül a verseket valamivel általánosabban értik, olyasmiként, amit manapság talán egzisztencializmusként határoznánk meg, ám ezt a fogalmat értelemszerűen nem használhatták, hiszen a korban jóformán feljelentéssel ért volna fel (ezt épp a *Jelenkor* háza táján tudták nagyon jól).⁴ Így aztán afféle büntelen bűnösségként jelent meg a recepcióban: „Pesszimizmusa nem valami divatos póz, csinált rossz érzés. Fájdalmával nem hivalkodik, inkább leplezni szeretné.

¹ Parti Nagy Lajos személyes közlése.

² Fodor András: Bertók Lászlóról. In: Ágoston Zoltán (szerk.): *Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról*. Szignatúra Könyvek, Alexandra, Pécs, 2005, 10–15., 10.

³ Tüskés Tibor: Bertók László versei elé. In: *Talán a kérdés*, i. m., 16–19., 18. Az írás eredetileg az 1971-es *Magunk kenyérén* című antológiában vezette be Bertók írásait.

⁴ Vö. Szolláth Dávid: Az egzisztencializmus mint vád és a Camus-hasonlat a Mészöly-kritikában, *Jelenkor*, 2002/1, 97–104., illetve Ágoston Zoltán: Az „irodalmi kreliben”. Az *ablakmosó* körülményei, *Jelenkor*, 2020/6, 662–667.

Szomorúsága emberszabású panasza” – írja Tüskés, voltaképpen e mondatokkal igyekezve elhárítani az egzisztencializmus vádját. A folytatásban szintén utal a börtön referenciájára, de aztán ismét általánossá emeli a problémakört: „Úgy érezzük, oka és joga van rá, mert megélt, megszenvedett élményből fakad. Forrása valami furcsa büntudat, amelyről már-már azt hittük, hogy végérvényesen eltűnt, s az irodalomtörténetbe, Arany János balladáiba utalhatjuk; vagy amelyet legfőképpen a bíróság előtt érezhet a vádlott, mivel ott még megkérdezik: »bűnösnek érzi magát?« S most itt van, jön egy költő, aki nem a gyóntatószékben, nem a bíró előtt, hanem mindnél nyilvánosabb helyen, versben mondja ki a maga (és mindnyájunk) megváltatlanságát, katasztrofálisát”.⁵

A recepcióban már a kezdetekben megjelenő büntelen bűnösség bizonyos részletek alapján afféle eredendő bűnnek tűnik, amelyet természetesen nem légből kapnak a kritikusok, hanem a *Fák felvonulása* kötet *Ádám, kapun kívül* („Itt állok, Ádám, kapun kívül. / Egy álomom maradt, az Éden. / De harmincévesen az ember / ne meséljen”), illetve *Aranykor* („Almaízzel a szánkban, naponta / kiűzetünk a paradicsomból”) című verseit idézik. „Valljuk be, szokatlan ez a tépelődő hang, ez a visszakerdező magatartás: költő, aki a paradicsomból kiűzöttnek, a kapun kívüli Ádámnak látja magát” – írja Tüskés ezekre a versekre utalva, de aztán Kis Pintér Imre még 1984-ben is ugyanide helyez hangsúlyt a Bertók-portréjában.⁶ (A mai olvasó számára talán evidensen adódna a Bertók-versekben megjelenő bűnösséget káfkainak mondani, ám ez a korban nem volt magától értetődő párhuzam. Egyrészt a hazai Kafka-kiadás csak késéssel, a hatvanas években vette kezdetét, másrészt a művek nihilista, irracionalista filozófiai háttere miatt a marxista irodalomtudomány viszonya ambivalens volt Kafkához, mivel nem akartak lemaradni a nyugaton klasszikussá váló szerzőről, ezért lefordították, ám egyszersmind irányítani is igyekeztek a Kafka-értést: a kiadott műveket nemegyszer korlátozott példányszámban jelentették meg, s melléjük tendenciózusan ideologikus interpretációk társultak.⁷)

Mindebből persze nem az az érdekes, hogy nem lehetett nyíltan beszélni a rendszerváltás előtt – ha lehetett volna, valószínűleg egészen másról lenne szó, hiszen talán Bertókot se vádolták volna meg, talán a perbe fogott versei sem születtek volna meg, és így tovább. A korabeli recepció vázlatos áttekintésének tanulsága mindenekelőtt az, hogy az elhallgatással, illetve az eltereléssel egyszersmind felerősítik az első kötet „gyűntmentematikáját”, tehát a vidéki, természetközeli, paraszti háttér és a városi elidegenedtség ellentétének sokszorososan összetett problémakörét.⁸

Néhány évtizedet ugorva a recepcióban: 2005-ben, Bertók hetvenedik születésnapjára jelent meg a *Platón benéz az ablakon* című vaskos gyűjtemény, mely három nagy részből áll. Az első fejezet az előző válogatáskötet, az 1985-ös *Hóból a lábnymom* kötet címét viseli. Ez a válogatás az első négy kötetből (*Fák felvonulása* [1972], *Emlékek választása* [1978], *Tárgyak ideje* [1981], *Ágából gyökér* [1984]) szelektált, s néhány új verset tartalmazott. A *Platón...-*ban Bertók ehhez illeszti még az 1987-es *A kettészakadt villamos* című kötetének teljes anyagát. A második rész a *Három az ötödiken*, tehát a 243 sajátos, bertóki szonettből álló teljes periódus. A harmadik részben pedig a *Deszkatavas* (1998), a *Februári kés* (2000), a *Valahol*,

⁵ Tüskés, i. m., 17.

⁶ Kis Pintér Imre: „Még akkor is ha dől a fal”. Bertók László költészetéről, in: *Talán a kérdés*, i. m., 75–88.

⁷ Vö. Joós Katalin: Kafka marxista módra. Marxista olvasási stratégiák Franz Kafka életművéhez, *Literatura*, 2007/3, 251–279.

⁸ A problémakör a szerzői önértelmezésben is az egyik legfontosabb, amit jól példáz, hogy Bertók 2018-ban a Pécs8 és a *Jelenkor* közös videóprojektjében, *Miközben* című 1969-es versét kommentálva is taglalja, milyen nehezen telepedett meg családjával 1965-ben Pécsen, és arra is kitér, hogy felfogásában a pécsivé válás folyamatának végét a bő harmincöt évvel későbbi, 2001-es *A város neve* című verse jelképezi. (<https://www.youtube.com/watch?v=1JeRG1ybtGU&t=278s>)

valami (2003) és a *Háromkák* (2004) kötetek szerepelnek. Mindazonáltal a kötet három nagy egységét megelőzően szerepel három darab azok közül a versek közül, amelyekért Bertókot 1955-ben elítélték államrend elleni izgatás vádjával. Emiatt kerülhet a kötet borítójára alcímként, hogy *Versek, 1954–2004*, tehát ezekkel a versekkel együtt válik a kötet ötven év költészetének foglalataivá. Annál is inkább, mivel a Bertók-pályakép kanonizált momentuma, hogy a *Dunántúl* folyóirat után (amely 1953-ban közölte első verseit) az ÁVH is költővé avatta 1955-ben.

Értelmezésben viszont a szimbolikus jelentőségnél többről van szó e versek kapcsán. Ugyanis ez a gesztus egyszersmind határozott értelmezési irányt jelöl ki az olvasó számára, s ahogy a mottómmá tett Parti Nagy-idézetben is szerepel, kulcsot ad ehhez az interpretációhoz. Mindazonáltal a recepció nem volt fogékony erre az irányra. Bedecs László például így írt a *Platón...-kritikájában*: „Bertók most először közli kötetben azt a három verset, amiért meghurcolták, habár esszéiben és interjúiban már részletesen kitért erre a valóban megdöbbentő eseményre. Ezek a versek, közülük is leginkább a *Csendélet* című, sokat megmutatnak az ötvenes évek anyagi és lelki nyomorúságából, az üres padlások, a kötelező beszolgáltatások és a hatalommal szembeni teljes kiszolgáltatottság hangulatából. A kijelentő mondatok tényközlő egyszerűsége és nyíltsága már egy érett költő eszköztárába valók, de a lezárás megformálatlan indulata még a zsenék közé sorolja ezt a verset is, a pályakezdés ekként is érdekes dokumentumaként”.⁹ Nagy Imre pedig határozottan távolságot tart a referencializáló olvasattól: „azt ugyan eddig is látni lehetett, hogy Bertók versei gyakran merítik tárgyukat a beszélő, a lírai alany krízishelyzetének tapasztalatából, de csak most, végigolvasva e könyvet [a Magyar Költészet Kincsestára 1999-es Bertók-válogatását], válik egészen nyilvánvalóvá, hogy ez a válság e költészet centrális poétikai és világszemléleti problematikáját alkotja. [...] a veszélyeztetett, identitásában fenyegetett én és a tárgyszerű környezet egymásba hatolásával végképp felbontja az én és a világ elkülönítő szemléletét. A poétikai fejlemény háttérében mélyen megélt személyes válság rejlik, ám a korábbi bebörtönzéssel és meghurcoltatással, valamint a gyökerektől való elszakadás félelmével, illetve a visszatérés lehetetlenségének belátásával járó élményhalmaz metafizikai gyökerű poétikai eredményekhez vezet, és a hetvenes-nyolcvanas években korfüggő, de azon túl is emelkedő üzenetet hordoz”.¹⁰ Később, a *Platón... elejére* illesztett versekről pedig Bedecsnél is rosszabb a véleménye: „Ezek verseskötetben még sohasem jelentek meg (érthető okokból), most azért döntött közlésük mellett, mert, mint írja, lélektanilag hitelesítik »poggyászom tartalmát«. Ez kétségkívül igaz, csakhogy a *Priusz* című könyv (amelyben már mindhárom vers publikálására sor került, igaz, az nem verseskötet volt) ezt a hitelesítő bélyeget már megadta. Azonkívül úgy véljük, ezek a kétségkívül érlelődő tehetségről tanúskodó, a népies költészet tradíciójából táplálkozó, a folklórhagyományt (átokszövegek) valós élményből fakadó indulattal dinamizáló, ám mégis csupán zsenégeknek minősülő szövegek a lélektani hitelesítésen kívül poétikai hitelt nem biztosítanak a kanonizált életmű számára. Sőt, a tájékozatlan olvasót esetleg még félre is vezethetik a későbbi művek jellegét illető várakozásait tekintve. Megítélésünk szerint tehát ezeket a verseket helyesebb lett volna a gyűjteményes kötet függelékében közölni”.¹¹

Azt természetesen nehéz lenne vitatni, hogy ezek az ifjúkori versek zsenégek. Ám semmiképpen nincs függelékben a helyük, hiszen – a lélektani hitelesítésen túlmenően is –

⁹ Bedecs László: Nem oly nehéz (Bertók László: *Platón benéz az ablakon. Versek, 1954–2004*), *Jelenkor*, 2005/12, 1174–1180., 1178.

¹⁰ Nagy Imre: Az én és a szavak. Lírai szubjektum és nyelvszemlélet Bertók László költészetében (*A Válogatott versek és a Platón benéz az ablakon* című versgyűjtemény tanulságai), in: *Uő.: A második kapu. Bertók László kései költészete*, Kronosz, Pécs, 2015, 13–26., 13–14.

¹¹ *Uő.*, 23.

jelentőséggel, funkcióval bírnak úgy a *Platón...* kötet kompozíciójában, mint ahogyan az életműben. A Bertók-recepcióban tudtommal erre korábban egyedül Angyalosi Gergely figyelmeztetett: „Nem véletlenül került a kötet élére a három »börtönt érő« vers az ötvenes évek közepéről. Személyes és egyben történelmi dokumentumok ezek; ahogy az előjáró beszédben írja: »lélektanilag és 'államrendileg' talán (a mulandó oldaláról) közelebb-ről megvilágítják (hitelesítik?) poggyászom tartalmát«. A költő ezúttal is hajszálpontosan fogalmaz – a kérdőjellel együtt. A börtönviseltség és a benne sűrűsödő politikai és történelmi helyzet természetesen fontos adalék az életút erkölcsi »hitelesítése« és a költői pálya megértése szempontjából egyaránt. Bertók László lírájának időbeli alakulatait azonban a börtön nem mint életrajzi tény, hanem mint metafora világítja át, a hozzá tartozó ellen-metaforikával, a kitörés, megszabadulás, a szabad lélegzetvétel motivikájával együtt”.¹²

*

Az *Egymás örömére* című, korai (eredetileg az 1968. januári *Jelenkorban* napvilágot látott) versben olvashatók a következő sorok: „idegeim börtönudvara / emlékezik az ifjúságra: / falon behajló zöld faág, / világvevő antenna volt, / alkalom a megaláztatásra”. A részlet szépsége a kettős beszédben rejlik: a képben elemeire bontva megjelenik az ifjúkori börtönélmény, netán kifejezetten azok a *Priuszból* ismerős jelenetek, amikor Bertók a „sétálón” van, ugyanakkor az „idegeim börtönudvara” birtokviszonyba csomagolt metaforája egészen absztrakt, ráadásul a felbontott kép logikája szerint az „ifjúság” az a gyanús, sérelmes dolog, amire emlékezik a lírai én. S még inkább kiforgatott a kép, hiszen a megaláztatásra a külvilágról hírt adó zöld faág ad alkalmat, amely természetesen a kietlen börtönudvar ellenpontja – csakhogy ez a börtönudvar a beszélő pszichéjével egylényegű. Mindehhez hozzátéve, hogy a vers általában véve is meglehetősen közérzetes, és más éles sorok is olvashatók benne („Tiszta vagyok, mint a tavaszi ég, / az emlékek géppuskatüze / bevérez. [...] Nem vagyok különb nálatok: / fiamnak szólítom a jövőt, / pénzt gyűjtök / főbérleti lakásra. [...] Egymás örömére kellene emlékeznünk, / de a magaméra sem tudok”), ám e közérzetes (disztópikus) víziót ráadásul a szöveg maga kiforgatja („ülünk e fordított értekezleten”), azt lehet mondani, hogy a börtönre tett utalás egészen feloldódik a versben. Tágasabb kontextusban pedig a vers illeszkedik azok közé a szövegek közé, amelyek a hidegháborúról, az atomkorszakról, ezeknek az éveknek a közérzetéről szólnak.

Amiként arra Angyalosi is figyelmeztet, a börtön-metaforához „ellen-metaforika” is társul. Mindenekelőtt a szabadság, s a szabadságban megérzett büntelen bűnösség érzete, ami által „kint” és „bent” között elmosódik a határ („Akinek azt mondják: szabad vagy, / s hiszi vagy nem, végül elindul, / s túl a hit apró lépésein / megzissen, mert tarkója lólap, / az már örökké vonul bennem / minden másnap i újság ellen” – *Örökké vonul*; „Mint aki kiment, rázárta az ajtót, / s a kulcsot elveszítette. / Kívül is bent már végérvényesen” – *A történet*). Így aztán azt a Bertók-életműben a nyolcvanas években kiteljesedő, egyébként a Nemes Nagy Ágnes tárgyiasságával is rokonítható köztességérzetet, a „között” létérzékelését („miközben tél és nyár között / nappal és éjszaka között / munkahely és otthon között / miközben ég és föld között [...] százötvenezer sors között” – *Miközben*; „Itt minden vízszintesen. / Párhuzamosan. Között. / Mintha a mitológiában. / Mintha a kiűzetés előtt” – *Vízszintesen*; „Kifelé az erdőből Igen / Az emberélet útjának felén túl / kifelé Ennyi a különbség / az onnan és innen között” – *Forog tovább*) is határozottan – bár nem kizárólagosan – a börtönélményhez lehet kötni. Pontosabban bizonyos versrészletek sajátos

¹² Angyalosi Gergely: *A líra szabaduló-művésze, Élet és Irodalom*, 2006. január 20.

fényben tűnnek fel, ha ez a referencia is működésbe lép olvasásukkor. „Sokrétű élmény ez is – írja Nagy Imre –, életrajzi, szociális és filozófiai jelentéskörrel egyaránt bír. A versek alanya *falu és város között* él, sem itt, sem ott, de *ifjúkor és felnőttkor között* is, hiszen éveinek száma szerint érett férfi lenne már, de valahogy nem képes igazán felnőtté válni, sőt *ég és föld között* »lebeg«, sokszor egy hatalmas szendvics közepében érzi magát”.¹³

A létösszegző beszédhelyzetek rendszerint előhívják ezt a problémakört. Hol egészen közérzetiesen: „Ma lettem kerek negyvenöt, / most éppen magamhoz jövök [...] élünk, öregem, / közepesen, közepesen, / s hogy nem haltunk meg annyiszor, / lassan mindegy lesz, hogy mikor, / lehettünk volna, volna, ha [...] toporzékolsz, mint a rab, / ha kiengeded magadat” (*Születésnap páros*). Hol inkább az egzisztencializmus dimenziójában: „innen ne a farsangi bálba, / hanem hátra, hátra [...] a halál alá, te gyáva, / ha emlékszel még az irányra, / s elhiszed, hogy nem vagy / örökre bezárva” (*Az angyal fölshóllálása*). Ám egy ponton mintha tovább bonyolódna a képlet: „Boldog lehetnék, mint a többiek, / de kerülgettem csak a ketrecet. // Kintről befelé, bentről kifelé, / odaát sem szólt szebben a zene. // Építettem a végtelen falat, / és álmodoztam, mint aki szabad” (*Elmenni kevés, itt maradni sok*) – itt mintha már azt jelentené be a lírai én, hogy maga „a ketrec kerülgetése” – amit e ponton értsünk egyszerűsítve a börtönélmény metaforájaként – az, ami megrekeszti, börtönbe zárja.

Mindeközben az olvasó számos versben figyelhet fel arra, hogy a bűntelen bűnösség érzete egészen interiorizált: „nem követtem el közben semmi bűnt / szándékosan, bár folyton vezekelni / kellett valamiért” (*A tünődés folytatása*). Roppant jelentéses itt az első soráthajlás, hiszen azáltal, hogy a „szándékosan” pontosító kitételét új sorba töri, visszavonja-megkérdőjelezi az első sorban bejelentett bűntelenséget, tehát megengedi annak az eshetőségét, hogy szándékolatlanul mégis követett el bűnt. A „vezekelni” szóválasztása viszont metafizikai-vallásos dimenzióba utalja a problémakört.

Hasonlóan dupla fenekű a *Mint akit tetten értek* című vers, amelyet elsősorban inkább a metafizikai, eredendő bűnösség lenyomataként lehet olvasni. Ám egy fél mondatban szintén jelzi, hogy a bűnösségérzetnek referenciális kiindulópontja van, egy emlék.

Mint akit tetten értek

A félelem, hogy elkövettem,
vagy elkövethettem volna, hiszen
úgy néznek rám, hogy elkövettem,
legalábbis az én szememben
úgy látszanak, mint akik tetten
értek, és rejtély, hogy miért nem
ordítanak, miért nem
vágznak képen,
ha mindenre készen
várom a büntetésem,
vagy talán mégsem?
talán, ahogy most őket nézem,
ahogy fölém hajolnak mélyen,
ahogy bekerítenek a sorvégen,
talán csak emlék, egyik génem
hajította föl a repedésen,

¹³ Nagy Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1995, 134.

hogy tegyem a helyére szépen,
tegyem a nemzedékem
álmai mellé, dobjam a többi érem
tetejére, hogy a mesében
az igazság messzebbre érjen?

*

A nyolcvanas években a börtönmetafora átalakul, a politikai-társadalmi és a személyes-egzisztenciális problémakör nyelvivé válik. Ennek a változásnak egyik lenyomata az 1985-ös *Hóból a lábnym* című válogatott kötet végén, az új versek között megjelent *Egyik rímtől a másikig* című tizenkét részes ciklus. A ciklus hetedik része a következőképpen szól: „jön-megy bennem egy idegen, / kinéz, leül a helyemen, // ha magamat elárulom, / ő az, aki kérdőre von, // ő védelmez, ha bántanak, / egyszer lényeg, másszor alak, // ő a versben, ami közös, / nyelvbe, sorsba bebörtönöz, // emberré tesz, járomba fog, / őt látom, ha boldog vagyok, // őt mondja a társadalom, / ha a titkot szőlítgatom, // ő, kivel egy sosem leszek, / de jobb hűjén benne hiszek, // az ő szárnyát próbálgatom, / ha a kétély a földre nyom.”

Ugyanitt a „között” is jelentésmódosuláson megy át: „s mikor a vers ritmusba fog, / két szó között mindent tudok” (*Egyik rímtől a másikig* / 9). A „között” ekkor már nyelvi, költői esemény. „Ez az a közties lét – mondja Nagy Imre –, ami a versek tanúsága szerint olyan érzékennyé teszi a szubjektumot, hogy az ihlet pillanataiban metafizikai sugallatok médiumává válik.”¹⁴ S a versírásról, az ihletről szóló válaszában Bertók úgy fogalmaz: „Ez »kegyelmi állapot«, majdnem azt mondtam, *áldott állapot*, és akkor meg tudom írni a verset, és akkor érdemes csak megírni. Ez az állapot is »között«, az ismert és az ismeretlen határán van”.¹⁵

Ez az átmenet vezet a Bertók-életmű csúcspontjának tartott szonettkorszakhoz. A nyolcvanas évek második felében írni kezdett sajátos Bertók-sonettek közvetlen poétikai előzményei az 1985-ös *Új versekben* és az 1987-es *A kettőszakadt villamos* kötetben olvashatók, hiszen ezekben a versekben történik meg (vagy pontosabban: itt kezd történni) az, amit nyelvkritikai fordulatnak nevezhetünk, a szópoétikát felváltja a mondatpoétika,¹⁶ a szövegek (ön)ironikusabbá, metareflexív, metapoétikussá válnak. Például: „Voltak igazi verskezdetek, egy-egy szó / fölkelte hirtelen, mint a nap, bevilágította / a többit, akárhová nyúlt, / tudta a dolgát a költő” (*Nosztalgiaik*).

A Bertók-sonettek verstani-poétikai vázlatát sem spórolhatjuk meg, ha teljességében érteni kívánjuk a börtönmetafora nyolcvanas évekbeli transzformációját. Ezek a sonettek kétütemű nyolc szótagos sorokból építkeznek, a sorok három négysoros strófát és egy kétsoros zárlatot alkotnak. A versek címe rendszerint a vers valamelyik teljes sora, így azok gyakran szentencia- vagy refrénszerű, némely esetben pedig keretes ismétlést hoznak létre. A versen két asszonáncpár vonul végig, a négysoros strófaikban változóan ölelkező vagy keresztírmes képzetben, a zárlatban pedig mindkét rím megjelenik – ettől a kétsoros zárlat gyakran csattanószerűvé válik (ez a tulajdonsága egyébként a középkori, francia eredetű versformához, a fatras-hoz is hasonlítja ezt a szonettváltozatot¹⁷). A Bertók-sonett tehát bizonyos szempontból kötöttebb, mint a klasszikus előképei, a petrarcai

¹⁴ Uo., 136.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö. Margócsy István: „névszón ige”. Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról, in: Uő.: *„Nagyon komoly játékok”*. *Tanulmányok, kritikák*, Pesti Szalon, Bp., 1996, 259–281.

¹⁷ A fatras formájához lásd például: Szigeti Csaba: *A magyar fatras, Irodalomtörténet*, 1993/3, 550–570.

vagy a shakespeare-i szonett, hiszen azok esetében nem elvárás, hogy csupán két rím vonuljon végig a versen, s a tíz-tizenegy szótagos sorok is lehetniyivel nagyobb mozgásteret biztosítanak. Ugyanakkor vannak kötetlenségei is a Bertók-szonettnek. Az első kötet, az 1990-ben napvilágot látott *Kő a tollpíhén* 81 szonettje egytől egyig egyetlen központozatlan versmondatból áll: nagybetűvel kezdődnek, ponttal zárulnak, de vesszők vagy más írásjelek nem tagolják őket. A második szonettkötet, az 1992-es *Ha van a világon tető*, illetve az 1995-ös *Három az ötödikben* megjelent *Ez a semmi, két semmi közt* című harmadik rész darabjai viszont használják ugyan a központozást, ám nemegyszer túlszegmentálják a verseket (például: „Kútásók lyukas vödröket. / Állnak alatta és folyik. / Mint mikor az eget merik.” – 85 *Mikor lejjebb már nem lehet*¹⁸). A szonettek további poétikai fejleménye előbb az ellipszis alakzatának alkalmazása. A második szonettkötettől kezdődően általánossá válik, hogy a versek hiányos, elharapott, ám természetesen a mondatszerkezet és a kontextus alapján kiegészíthető mondatokból építkeznek. De nem kell sokat várni arra sem, hogy az ellipszis sajátos aleseteként a mondatok után a szavak legyenek elharapva (mindkét eljárást példázza a *113 Már bizonyos, hogy ki az úr* című darab első szakasza: „Hogy oldódik lassan a görcs, / s már nem megy át az utca túl, / még nem tudható, hogy a bölcs, / vagy csak megállt benne a nyúl” – az idézet abból a szempontból is kiemelendő, hogy szintén köze van az ötvenes évekbeli meghurcoltatáshoz, hiszen mint egy interjúban mondja Bertók, „húsz év múlva is átmentem az utca másik oldalára, ha megláttam egy rendőrt”¹⁹). Amíg tehát a vers formai szempontból egyre kötöttebbé válik, addig nyelvi, főleg grammatikai szempontból egyre kötetlenebb lesz.

Az imént vázolt poétikai fejlemények kapcsán egyébként megfontolandó, hogy ebben a folyamatban már a *Fél korszó hiány* antológiához kapcsolódó munkálatoknak is jelentőséget tulajdonítsunk, hiszen erről az 1980-ban kiadott, Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos és Pálinkás György verseit felvonultató összeállításról a könyvbemutatón így szólt a szerkesztő, Bertók László: „Az eleven társadalmi érzékenység, a versek bátor közéleti töltése, a valahol mindig az avantgárdhoz kapcsolódó forma, amely mint a lélegzetvétel, szaggatott, mint a filmek, vágásokkal, csúsztatásokkal, trükkökkel tesz érzékletessé, amely – máskor – szaporítja a szót, halandzsázik, úgy tesz, mintha mellébeszélne, azt remélve, hogy akik mindennap ezt cselekszik vagy tapasztalják, tudják majd, miről van szó”²⁰. Bertók leírása a *Fél korszó...* verseiről olyan jegyeket emel ki, amelyek saját korabeli verseiben (az *Ágaktól gyűjék* anyagában) is megjelennek, majd felerősödnek, és a nyolcvanas évek végére meghatározzák a költészetét. Meglehet, Bertók és az antológia költői között tizenöt-húsz év korkülönbség volt, ám a késleltetett pályakezdése egyfelől, érdeklődő természete másfelől, valamint a kialakuló szívélyes, baráti viszony poétikai értelemben is egymás kortársaivá tette a külön generációba tartozó költőket. Ezt bizonyítandó talán elég mindössze arra utalni, hogy a fent említett fatras már ekkoriban Csordás kedves műfaja, az ellipszissel, szóelharapással létrejött grammatikai szabadosság pedig Parti Nagy költészetével mutat közeli párhuzamokat. S talán érdekes egybeesést mutat az is, amit Dérczy Péter írt Pálinkás György 1981-es első, *Rendezzünk sügdosó partit* című kötetéről:

¹⁸ Valamelyest rendhagyó módon a szonettek címének részeként idézem azok sorszámát. Egyrészt fontosnak tartom, hogy látható legyen, a periódusban hol helyezkednek el a versek, s ezt legpraktikusabban így lehet jelölni. Másrészt a sorszámozás már része volt a *Három az ötödikben* kötetnek, s ekképpen a *Platón... gyűjteményének* is, e tekintetben akár amellet is lehet érvelni, hogy eljárásom összhangban van a szerzői intencióval.

¹⁹ Bertók László: Szonettkék, háromkák, hosszúkák. Bedecs László beszélgetése, in: Uő.: *Priusz*, Magvető, Bp., 2016, 201–226., 220.

²⁰ Bertók László: *Fél korszó hiány*. Négy fiatal költőről (Könyvbemutató a Pécsi Ifjúsági Házban 1980. december 16-án), in: Uő.: *Visszanéző. Írók, alkalmak, élet*, Pannónia Könyvek, Pécs, 2017, 28–31., 30.

„Az alkotás maga mindig egész – amiről beszél: az mindig töredék”²¹ azzal, amit Kemény István írt a *Három az ötödikenről*: „Bertók nem sűríti-formálja-kerekíti bele a világot a tizennégy sorba; hanem tizennégy sorokra szaggatja. A számítógépes nyelv kifejezése szerint »elmenti« a világát a szonettbe”²²

A szonettekben, bármiről legyen is szó, mindennek a nyelvi-költői dimenziója domborodik ki. „ország bukhat el egy ragon” (17 *Mintha előlről kezdeném*); „és senki sincsen a helyén / csak a szótárban a szavak” (23 *Állunk a világ közepén*); „mostan röpiül a kismadár / és vers lesz aki idenez / ragyog mint a bronzban a réz / rímel mint a kései nyár” (33 *Mostan röpiül a kismadár*); „Ez nem szövetség csak szövet / se képzője se céljai” (38 *Ott álltunk hogy se be se ki*); „valaki magammal büntet / futkos a vers a hátamon” (63 *Remélni a legjobb üzlet*).

A sorozat egy-egy versében olykor ismét megjelenik a büntelen bűnösség témája: „Te bátrabban élsz zárva vagy / nekem menedék a titok / mégis mindent kikotyogok / ha melegebben süt a nap // s ahol a bőröm a lakat / ott is őszinte állatok / én magam elől szaladok / ha kinyitom a kapukat // ennyi az ünnepi csomag / amit cím nélkül föladok / várva a bűnbocsánatot / s hogy holnap visszakapjalak // de ez is ürügy álca csak / mert folytatni kell valahogy” (58 *Én magam elől szaladok*). Másutt a börtönlélményre ismerhetünk, amely ráadásul egyszerre jelenik meg küszöbeseményként és a köztesség helyzeteiként: „Valaminek a vége volt / valaminek az eleje / az ezt ez azt fogta vele / de egyikhez sem tartozott // csak fordítottak egy lapot / fedőt tettek a küblire / megegyeztek hogy nincs mese / és bevették az altatót // járt mint a csöveken a drót / rácsok között a térszene / helye nem volt csak ideje / mondta a mégis mondhatót // megélt minden dimenziót / és egy álomba halt bele” (73 *Rácsok között a térszene*).

A *Kő a tollpíhén* végéhez közeledve aztán odáig jutunk, hogy a vers, a költészet – amely eleinte az én önismereti tréningje volt („csak talál meg a rímeit / s az utolsó szóig kitarst” – 6 *Ahogy botorkálsz magadig*; „egyetlen hely van a között // ha marad rá elég idő / megtalálhatod magadat” – 10 *Mint a lélegzet annyi csak*) – immár börtönszerűen tűnik fel előttünk: „mint a ketrecben a libák / ülök a verssorok között” (79 *Valaki néz a rácson át*). Aligha véletlen ezek után, hogy a második kötet úgy kezdődik: „Mikor már költő lenni nem, / csak veszi mint a levegőt, / s áll a hiányzó szó előtt, / ijedt állat a síneken” (82 *Mikor már költő lenni nem*). A részlet több szempontból beszédes: egyrészt arról tájékoztat, hogy a költőség kiszolgáltatott helyzet, s nem akarat kérdése, hanem sorsszerű, és olykor kíméletlen, hiszen amennyiben továbbgondoljuk a negyedik sor metaforáját, azt kell gondolnunk, hogy a szó (a nyelv, a vers) úgy üti el a költőt, ahogy az óvatlan, ijedt állatot a vonat. Másrészt kétértelműen metapoétikus a részlet: a hiányzó szóra tett utalás egyfelől a versírás nehézségére, az ihlet, az ötlet esetleges hiányára figyelmeztet, másfelől viszont a szonettperiódusban újonnan megjelenő költői eszközre, az ellipszisre is felhívja a figyelmet.

A szonettperiódus a második kötettől politikusabbá válik, természetesen a rendszer-váltás eseményeivel szoros összefüggésben, s ekként a szonett sorozat akár e korszak közérzeti versnaplójaként is olvasható. „Hát kimentek az oroszok”, kezdődik a 86 *Szöszög a szélén, mint a pók* című vers. Ugyanakkor az új rendszer sem makulátlan, s rátelepszik a hétköznapiakra: „Csak sebeik meg álmaik. / Meg ahogy egymást hergelik. / S hogy ez a párt vagy az a párt. // Hát egyik sem várja kitárt. / És továbbra is figyelik” (102 *Mint aki rókát szelidít [sic!]*); „Hajlamos rá, hogy csak a jót. / S egyre inkább dühíti a. / Mint mikor egy lyukas rolót, / s nem tudni, kié a hiba. // Minden szava politika, / s letagadná, hogy hazudott” (110 *S hallani, hogy mi lenne, ha*). A bűn itt már teljesen metafizikai, az étellel egylényegű: „Milyen könnyű, hogy vétkezem. / Hogy a bírám magam vagyok. / Mint a

²¹ Dérczy Péter: „Notre generation”, *Jelenkor*, 1982/7–8, 731–734., 731.

²² Kemény István: A dallam, in: *Talán a kérdésés*, i. m., 194–195., 195.

példázatban a pók, / nem tudom, csak elkövetem" (105 *Milyen könnyű, hogy vétkezem*). Ebben az átmeneti helyzetben (korszakban?) a „között” képzetében ismét megjelenik a bizonytalanság: „Itt és most és én, ugyebár, / beszorulva két ha közé” (117 *Mintha egyszerre két madár*); „Örült malomkövek, ha most. / Két önmagam között, ha én” (118 *S orrán-száján ömlik a rost*).

A szonettperiódus fele tájékán a versek nyelvi közlései egészen töredékessé válnak, ezzel nemegyszer a bizonytalanság, a dadogás beszédhelyzetét viszik színre. Sajátos módon mintha e nyelvi válságban a lehetőségek tériszonya fogalmazódna meg, mintha a szabadság formátlansága jelentene problémát: „S hogy ez az év, hogy az a nap, / s hogy időt csak térben, hogy a. / Se teteje, se ajtaja, / Mintha a szelet a kalap. // S mert folyton utána szalad, / ahány lépés, annyi soha. / Lüktet a gyűrűben a fa, / öli a percet az adat. // S mintha létezne pillanat, / s abban is, hogy innen oda, / mérete, határa, foka, / címetket ad a mozinak. // Fölkel. Lenyugszik. Játszanak. / De örökké csak a nyoma” (135 *Mintha a szelet a kalap*). S a nyelvhez, a költészethez fűződő viszony továbbra is ambivalens: „A mondat, amit keresek. / A kimondani, hogy legyűr. / A fölfogni, hogy vele egy. // A senkit sem váltani meg. / Az élni menthetetlenül” (140 *Mint a közös lovon a seb*). Am jut egy derűs momentum a második rész végére, jellemző módon itt is a nyelv képzetkörén belül vagyunk, ám ez a részlet mintha az élet és a költészet elválaszthatatlanságáról, egylényegűségéről tudósítana: „Meggzületett az unokám. / Mondhatnám ez benne a vers” (146 *Jelen vagyok, hát ne keress*).

Az *Ez a semmi, két semmi közt* című harmadik rész nyitóversében a „között” bizonytalansága egy Adytól ismerős problémával egészül ki: „Kőlapok között az este, / zsong a semmi, mint a méhes, / nem találok az egészhez, / ezt is, azt is csak helyette [...] Száll a súly a részletekbe” (148 *Mintha aknagránát esne*). S újra felbukkan a börtönmélység, ezúttal is a költészet vonatkozásában: „Jár a közte végleg elfogy, / börtön ajtaján a cirkli, / inkább át a falon megy ki, / százszor megzabálja, semhogy // Ezt is, ezt a hogyha naplót, / mintha nyugtát kéne írni.” (154 *Inkább át a falon megy ki*); „-tól -ig, mint a cellamorze. / Fennen, mintha bennük verne.” (155 *Ugrálnak a sitten túlra*). E két utóbbi idézetből egyfelől úgy tűnik, mintha a szonett sorozat (a „hogyha napló”) írásának kényszere magába zárná (bebörtönözné?) kényszermunkára fogná?) a lírai ént, ugyanakkor a „cellamorze” nyelve az énnel, az étellel egylényegű, mint a szívdobogás. Másutt a *Priusz* retorikája idéződik meg, a „Kérem”-mel indító mondatok a vers anaforájává válnak: „Kérem, én nem készültem, én. / Csak jöttem, és benne vagyok. [...] Kérem, én tudom, hogy kemény. [...] Kérem, én csak elkezdeném. / Azt akarom mondani, hogy” (174 *Azt akarom mondani, hogy*). De megjelenik a börtön képzetköre világ- és/vagy létmetaforaként is: „Lehet, hogy most ez a Gulág? / Csak elküldték az óreit?” (195 *Lehet, hogy most ez a Gulág?*).

Az idézetek sora folytatható lenne, de visszatérek oda, amit a szonettekben megfogalmazódó egyik legfontosabb problémakörnek tartok, ami a „nyelv mint börtön” képzetköre, amit bőven szemléltettem a nyelvhez, a költészethez, az íráshoz kapcsolódóan megfogalmazott kényszerekkel. Mindezt a szonettek formanyelvi szinten is színre viszik. Ahogyan a verstani-poétikai vázlatban kifejtettem, ezekben a szövegekben a zárt forma és a grammatikailag nyitott nyelv feszültsége teremt költői többletet. De nemcsak az egyes szonettek zártágával kell számolnunk, hanem a periódussal, az egymás után születő szonettek sorozatával, amikor kezdetben még Bertók sem tudja, hogy ez a vállalkozás kilenc évet és 243 darab szonettet jelent, és az olykor penzumává váló koncepció zártágát, illetve lezárandóságát, amikor már látszani kezd a periódus vége. Az ellipszis alakzata által létrejövő grammatikai szabadság vagy szabadosság mindannyiszor ennek a többszintes zártágnak feszül neki – stílszerűen fogalmazva: ezen a falon (ezeken a falakon?) akar átmenni. Metapoétikai és verstani szempontból a periódus vége felé jutunk el e „szabadságharc” csúcására (ami viszont nem jelenti azt, hogy esztétikai szempontból is csúcstámadás

történne). „Tehát a bal szemem a jobb, / a jobbon nyolc-tíz fekete, / kocsonyában békape-
te, / fel-felszálló (rossz rím, de) pont” (234 *Tehát a bal szemem a jobb*). A vers még kétszer
bejelenti, hogy rossz a rímelése – és valóban, a két asszonáncsor közül az egyik alig-alig
cseng össze („a jobb” – „de] pont” – „plafont” – „a pók” – „rajok” – „annyi folt” – „homá-
lyosod”). Ha nem olvastunk volna már el több mint kétszáz egyforma verset, s maga a
szöveg nem figyelmeztetne önnön hibájára, talán észre se vennénk, hogy e sorvégeknek
össze kellene csengenüek. A 234. szonett jut a legtovább a koncepció, a versforma rácsai-
nak feszegetésében.

*

A forma láncainak levetése a következő kötetre, az 1998-as *Deszkatavasra* a tekintetben
mindenképpen igaz, hogy egyik jellemző versformája a narratív, de álomlogikájú, szürre-
ális képzettársításokkal dolgozó szabadvers. Jóllehet, a kötetek számát tekintve az életmű
felénél járunk, Bertók ekkor már elmúlt hatvanéves, tematikai szempontból felerősödnek
a versekben egyébként már régebb óta jelenlévő létösszegző gesztusok. A kötet cím szóal-
kotásában rejlő metafora is a kései verseket jelenti be, hiszen amíg a „tavasz” az új kezdet-
re, addig a „deszka” a koporsóra, a halálra utal. A létösszegzésnek az is komor tónust ad,
hogy a kötet harmadik ciklusában egymás mellett szerepel három nekrológvers, Bertók itt
búcsúztatja el sorban költőtársait-barátaikat, Csorba Győzőt, Pákolitz Istvánt és Fodor
Andrást.

Amíg az első kötetben még a test „kizárása”, „eleresztése” kapott jelentőséget („Most
eleresztem magamat. / Ernyedj el, kéz! Ernyedj el, test! / Ernyedj el, gondolat!” –
Savászana), a szonettek első harmadában már azt olvastuk, hogy „egyetlen biztos pont a
test” (43 *Kötözik ami nem ereszt*), s itt, az öregkor verseiben egyértelmű a test dominanciája
– csakhogy a deficitek, a betegség jelzései folytán. Eleinte csak a test egyre inkább kitün-
tetett szerepe tűnik fel („Mint a távoli csillagra kitett, / várja a múltból jövő jeleket. / De
amit észlel, csak gyanús zöreje, / azt is egész testével fogja fel.” – *A szeme, szája, az orra,
fülle*), majd már a versekben munkáló tragikus életérzés – ami előbb közérzetes, majd
nyelvi dimenzióban jelent meg – a testben ölt alakot, e helyt már az örkényi abszurdot is
megidézve: „egyetlen szóban sem lehet / megkapaszkodni, mert a vér / nem vér, a fájda-
lom / nem fájdalom többé, / ha nem tudod eldönteni, hogy a / beleidet vonszolod-e ma-
gad után, / vagy a csillagos eget” (*Tárgyakká sűrűsödik*). S persze itt is megjelenik a börtön-
élmény.

Idő előtti

Ritmuszavar. A gyöngyszemen
nem fér át a kavics. Sárkány
zuhan be a bordáid közé. Mély
levegőt vesz, fölemeli a
palota tetejét, elröpül.
Nyomában a huzat
csapkodja a kaput. Úgy tűnik,
leszakad. Ha most
ugranál le a magasház tetejéről,
éreznéd a szárnyaidat. Ha
most vallatnának, bármit
bevallanál. Ha most

veszteniél el valakit, végleg
elveszteniéd.
Összekarcolt
buborékok a szádon. A szó,
mint az idő előtti szívdobbanás.
Fájdalom és félelem
ültet le a küszöbre. Nézed a
falról potyogó képeket.
Mind ugyanaz.

Számos további példával lehetne szemléltetni, miként uralkodik el a testpoétika a kilencvenes évek végétől az életművön. A versek jellemzően az időződő test és elme leépülését, elégtelenségét viszik színre, s persze a kiszolgáltatottság érzését, valamint annak a sajátos tapasztalatát, hogy milyen diszsonanciák vannak az ember önképe és a testi romlás által előidézett valóság között – ami további irodalmi és gondolati rétegekkel gazdagodik azáltal, hogy a modernség alapélményét megfogalmazó „Minden Egész eltörött” Ady-sorra íródik rá. A rész–egész viszony problémája poétikai szinten is megjelenik. Bár a Bertók-lírának a kezdetektől mozgatórugója volt, hogy az individuális és az univerzális közötti íveket vagy ellentéteket megmutatta, ez a kétezres évektől egyre inkább kiéleződik abban, hogy a versek fő tárgya a „szöszmötölés”, de nemcsak a verstárgy banális (legtöbbször hétköznapi cselekvés, pillanatnyi érzület), hanem lassanként a versnyelv is toporgóvá válik. A banalitásokat felnagyító, kielemező, körülbeszélő versek sorozatában megváltozik rész és egész viszonya. Az olvasói tapasztalat hasonló, mint a szonettek esetében: az egyes versekkel szemben felértékelődnek a ciklus- és a kötetkompozíciók.

Amikor az idő múlásának, a test romlásának krónikáján túli jelentésrétegek is megjelennek, váltakozik, hogy a test éppen közérzetes, politikai vagy egzisztenciális színezetű metaforaként íródik a versbe. Például: „Testnyílásai olyan közel / vannak egymáshoz, / mintha egy ellenzéki és egy / kormánypárti magyar / képviselő szájon akarná / csókolni egymást” (*Élvezet*, in: *Februári kés*, 2000); „Az az érzése, hogy / gyomorsavból van a világ” (*Tű*, in: *Valahol, valami*, 2003); „A fájdalomban / részenként szól a test, de / az egész ott van” (*Kert 4*, in: *Háromkák*, 2004).

Mindazonáltal a testmetaforák közül több is a börtön vonatkozásában értelmezhető, ezt némelykor egyértelművé teszi a szöveg, máskor a büntelen bűnösség és a kint–bent korábban már elemzett problémakörei áttételesen idézik fel a börtönélményt. A jelenség további rétege, hogy a lírai én önmagára – saját testére és elméjére – irányuló figyelme is klausztrófbá válik, az önanalízis gyakorlata többször is kémkedésként vagy a szocialista rendszerből ismerős személyi követő általi megfigyelésként fogalmazódik meg.

A 2000-es *Februári kés* című kötet *Fagyos* című versében például azt olvassuk, „Mint a bűnöző / toporogsz a megállóig. Ha a / mellednek szegezik, / az előre megfontolt szándékat is / beismered”. A kint–bent problematikáján a pozitív és negatív tartományokat elkeverve csavar egyet szarkasztikusan a *Kiterjedés* című vers: „Akik nézik csak, amit látnak, és / át akarnak jutni a túloldalra, azok / legjobb ha alagutakat fúrnak, s mint / viszszerekben a vér, / óvakodnak el a trombózisig”. És a bezártság tapasztalatát fogalmazza meg összetetten az *Elválászthatatlan* című vers is. „Mintha kerítés résén keresztül nézné. / Nem, nem leskelődik, csak ott van. / S mintha a kerítés az égig érne, / s a szeme volna a rés. / Ha megmozdul, vele mozdul az egész. / [...] / S ha a rés nem a szeme, hanem / a szemüveg kerete csak? / A szemüvegé, ami nélkül nem látna semmit? / Miért nem tudja pontosan? / Miért akarja tudni? / Hogyan kezdődött, hogy egyszer csak / kettő lett, s önmagát kezdte el / vizsgálni, mérni, kétségbe vonni?” Itt figyelemre méltó, hogy az én korlátai folytonosan áttűnnek egymásba: a kerítés rése szemrészé válik, ám hiába gondol-

nánk, hogy a rés itt a szabadság egy szelete lenne, ugyanis egyszerre már a szemüveg is az én korlátjaként, kalickájaként ismerhető fel. S mindeközben nemcsak a képi áttűnések záródnak magukra, hanem az önvizsgálat kérdései is.

*

A szöszmötölés költészeti programja a 2007-es *Hangyák vonulnak* kötetben teljeseedik ki. A kétezres évek verstermésének fent vázolt sajátosságaira e kötet – a szerző által jegyzett – fülszövege is ráirányítja a figyelmet. „Öregség-verseknek is hívhatnám őket, mert végső soron a hatvan fölötti élet, a meglepetések, az ijedtség, a tiltakozás, a visszaút, s a még mindig kísérletezés »szövegei«. Talán azért bennük a beszélt nyelvhez közelítés, a körbejárás, a kanyarok, az ellentétek, a felsorolások, a sok zárójel, kérdőjel, a kapaszkodás a pillanat szárnyaiba. Az érzékenység, a fokozódó odafigyelés az önmagához közeledő végtelenre, s az önmagától távolodó testre (szellemre, lélekre). Mint a titkos megbízott, úgy követi, fürkészi az egyik felem a másikat, s írogatja róla a jelentéseket. A másik felemnek? A »tartótisztemnek«?”

Ugyanakkor hogy a jelenség mennyire sokrétű, talán ezúttal egy versen be lehet mutatni.

Mindig letörik egy darab

Mindig letörik egy darab, az előbb még eszedbe sem jutott, hogy ott van, most meg halálra rémülsz, hogy nincs ott, hogy nem az van ott már, s a maradékból, az emlékeidből, s főképpen a hiányából (a hiánya okozta meglepetésből, reflexből, kihívásból) kell (kellene), próbálsz összeilleszteni, fölépíteni újra. Olyanná immár, amilyenné a képzeleted, a képességeid, a körülményeid, az éppen való erők és formák engedik (akarják), amilyen sohasem volt. S mintha a törés benned keletkezett volna, s tőled függene, hogy megszűnik-e (megszüntethető-e), helyrebillen-e az átláthatatlan, de valószínű rend, ami a bőrödbe szorult (szorított?, lobbant?) időleges univerzumban (azt hiszed) megvan, de aminek elég annyi, hogy leejtjed a szemüvegedet, beleakad a körmöd a bevásárlókocsi fogantyújába, s vége, elvesztjed a fejedet, hajlamos leszed az emberiség közeli kimúlásáról prédikálni, mi több, úgy viselkedni, mintha érzéketlen üvegkupakon (burán?, úrruhán?) keresztül látnád, hallanád, tapintanád, szagolnád, ízlelnéd a pillanatot, s bizonytalan készenléteden (erőnléteden, elszántságodon) múltna, hogy örökkévalóságot csinál-sz-e

belőle, vagy apróbb darabokra török.
Mintha újra meg újra bizonyítanod kellene
(magadnak?, kinek?), hogy a cella (a hasadék?)
minden oldalát képes vagy megkopogtatni.

A bezártság képzetét leginkább koncentráltan a „bőrödbe szorult (szorított?, / lobbant?) időleges univerzum” képe hordozza, méghozzá egyszerre taktilis-korporális, egzisztenciális és metafizikai dimenzióban is. Ennek következtében a verszárlatban említett cella is többértelmű metafora, vonatkozhat a hétköznapi banalitására, a testre, a társadalomra-civilizációra is. Ugyanakkor az sem hagyható szó nélkül, hogy a vers többértelműségét nemcsak a meg-megtorpanó, önmagát korrigáló-megkérdőjelező vagy a szóalternatívákkal értelmezésalternatívákat is megnyitó versbeszéd hozza létre, hanem a versszituáció komikuma, ahogyan színre viszi, hogy a lírai én a pszichicáré eseteknek is hajlamos apokaliptikus feneket keríteni – s ily módon akár az emögött felismerhető mániás viselkedés is azonosítható a cella oldalainak végigkopogtatásaként.

*

Amíg tematikus szempontból homogénnek (s egyre homogénebbnek) mondható az utolsó tizenöt-húsz év Bertók-lírája, addig ez az időszak a formai kísérletezés tekintetében igen csak változatosnak mondható. Egyfelől a kilencvenes évek végéig születnek még szonettek, megjelennek a narratívabb szabadversek, a 2004-es *Háromkák* kötet rimes haikucsrókból áll össze, amelyet ráadásul szintén az életműben dominanciát nyerő bűvös hármasszám határoz meg. A *Hangyák vonulnak „hosszúkáit”* után a 2010-es *Pénteken vasárnap* kötet formája a szonettszerkezetre leginkább emlékeztető háromszor négy soros dalforma, amelyet a szerző „pillanatának” nevez. A 2014-es *Ott mi van?* kötetben a hosszúkák és a pillanatkák mellett új forma jelenik meg, a kétsoros firka, amelyeket szintén kilencesével köt csokorba, mint korábban a háromkákat. Természetesen e formai változatosság megteremtette annak a feltételét, hogy az azonos tapasztalatok újabb és újabb árnyalatokkal gazdagodva fogalmazódjanak meg.

Az *Ott mi van?* kötet egyik pillanatájában számos már ismert problémakör íródik egybe: a testi-mentális romlás, a kiszolgáltatottság, a bűntelen bűnösség, a kint-bent dichotómiája, ráadásul az én saját maga korlátjaként is felismerhető. S ismét megjelenik a börtön – az értelmező dilemmája, mennyire olvassa referenciálisan vagy metaforikusan, amin nem segít, hogy a zárlatban megjelenő „éppen hatalom” az egzisztenciális után a vers közérzeti-politikai dimenzióját is megnyitja.

Ahogy a saját hülyesége

Ahogy a saját hülyesége,
s beleszalad az ütésekbe,
s mintha bíróság előtt állna,
vállal rögtön mindent magára.

Ahogy a rács megakad benne,
s önbecsülése mint a pernye,
mintha tényleg megtette volna,
készen áll börtönre, bitóra.

S ahogy az éppen hatalom vad
pribékjei rámosolyognak,
s elkezdenek felmosni, enni,
mintha nem történt volna semmi.

A test mint börtön képzetének ábrázolásában legmesszebb a firkák jutnak. Nem pusztán azzal, hogy a kétsoros forma szentenciaszerűen fogalmazza meg ezt a tapasztalatot, hanem azáltal is, hogy a referenciális élményből indul ki, például az ötödik, *Ifjan a börtönben* című csokor darabjaiban: „Ifjan, a börtönben összeestél egy zsák alatt. / Vénen, a bőrdobban a rab is, a zsák is te vagy” (*Zsák alatt*); „Futnál, repülnél fölfelé a lejtőn, / s cirkli, etető, nincs kilincs az ajtón” (*Ajtó*, 1955).

Bertók László pályáíve, mely a vései parasztcsaládból a gimnáziumon, a börtönön át a kortárs magyar költészet csúcsaiig tart, páratlan. S hasonlóan páratlan az az ív is, amelyen a költészete mozog. Jól látható, hogy a börtön alapítóélménye olyan rétege, alapja a költészetének, amelyre a kezdetektől élete végéig építkezett – építkezni volt kénytelen. A börtön referenciája közérzetes-egzisztenciális metaforából előbb nyelvi, majd testi metaforává változott – azzal organikus összefüggésben, ahogyan a költészeti korszakainak formanyelve is újra meg újra átalakult.

MEGMARAD MINDEN

Bertók László költészete a nyolcvanas években

Mondhatni, konszenzus van a Bertók László műveit olvasók és értelmezők között abban, hogy az akkor ötvenéves szerző 1985-ben megjelent első gyűjteményes kötete, a *Hóból a lábnym* az életmű új szakaszának kezdete volt, fontos elágazási pont, ami után több irányba is alakulhatott volna ez a költészet. Egyetértés látszik abban a kérdésben is, hogy az igazán maradandó versek csak ezután íródtak. Legutóbb épp itt, a *Jelenkor* lapjain (2020/12.), Lapis József érintette ezt a vitapontot, amikor az 1984-es *Ágakból gyökér* kötet nyitódarabját, a *Megírjuk a szép, régi verseket* című költeményt olvasta újra. Ő maga is elfogadta azt az állítást, hogy a nyolcvanas évek közepe az életmű fordulatának ideje, sőt azt is, hogy az ezután született versek lennének az értékesebbek, maradandóbbak, de közben épp azért írt az említett versről, hogy bizonyítsa, már a feltételezett poétikai fordulat előtt is születtek nagyon jelentős költemények. Olyanok is, amelyekhez képest egyáltalán nem lehet fejlődésként, előrelépésként tekinteni a későbbiekre. Egyetérték vele, ezért az itteni esszében megpróbálok eleget tenni kódolt felszólításának is, miszerint ideje újraértékelni a kérdéses poétikai változások nagyságrendjét, megvizsgálni a kronológiáját. Eközben amellet szeretnék érvelni, hogy a *Hóból a lábnym*ot követő három és fél évtized minden bertóki újratekzdése, éles poétikai váltása is valójában a nyolcvanas években már előkerült ötletek felhasználása, kidolgozása, nem pedig 'útkeresés', 'kísérletezés', ahogy ezt a kortárs kritika látta. Másképp fogalmazva: a nyolcvanas évek közepén megjelent köteteket utólag érdemes hosszú távú költői tervként, afféle menüsorként olvasni, amit aztán Bertók szép sorban, türelmesen, egyenként kibontott, megvalósított. Ha viszont ezt az állítást sikerül alátámasztanom, az azt is jelenti, hogy a nyolcvanas évek köteteit, különösen az 1984-es *Ágakból gyökér* és a 1987-es *A kettészakadt villamos* címűeket érdemes a mostaninál sokkal nagyobb becsben tartani, magasabb polcra helyezni.

Az értékelések közti különbség oka az lehet, hogy Bertók költészete a szonettek megjelenésével párhuzamosan, a rendszerváltás után vált országosan ismertté, akkortól tekint rá a kritika rangjának és jelentőségének megfelelően, és a korábbi szakmai vaktságot egyszerűbb volt helyben hagyni, mint revideálni. Annyira ugyanis sosem vált fontos szerzővé Bertók, hogy a korábbi kötetei is viták tárgyai legyenek, egyszerűbb volt a szonettekkel kezdeni az értékelést. Valószínűleg az sem segített a recepciónak, hogy nagyrészt a *Jelenkorra*, vagyis arra a lapra korlátozódott, melynek Bertók, pécsiként, maga is kiténtett szerzője volt. A nyolcvanas évek kötetéről is itt jelentek meg a legfontosabb kritikák, de például Parti Nagy Lajostól, aki maga is a lap köréhez tartozott, ekkor még, mondhatjuk, Bertók László követője, majdhogynem tanítványa volt, vagyis nem az a korszakos költő, akivé később vált, és aki aztán magára Bertókra is hatott, visszahatott. Hiába írt az ekkor megjelent kötetekről Szederkényi Ervin, Csűrös Miklós, Kis Pintér Imre, Tüskés Tibor, Tandori Dezső vagy más neves kritikus vagy költő, azzal, hogy ezek az írások szinte kivétel nélkül a *Jelenkorban* láttak napvilágot, valamiképp megmaradt helyi érdekűnek ez a költészet – és ez a helyzet, mint már jeleztem, majd csak a kilencvenes évektől, a szonettkötetektől változik.

Akkortól ugyan elkezdtek visszafelé is olvasni az életművet, de jellemzően csakis azt keresték, hol bukkannak fel a szonettek előzményei, mikortól fedezhetők fel a szonettek

jellemző formai, rímtechnikai és tematikai megoldások. Márpedig a *Hóból a lábnyom* után már csak egy lépés vezetett a szonettekig, ez a közbülső állomás volt *A kettőszakadt villamos*, ami a megjelenésekor meglehetősen visszafogott értékeléseket kapott, utólagosan pedig épp az általam nagyra tartott eklektikussága miatt volt szokás útkeresésnek tekinteni. A ciklusonként változó, sőt nagymértékben változó versbeszédet valóban könnyű volt bizonytalanságnak látni, de ha kicsit visszább lapozunk az életműben, megállapíthatjuk, hogy valójában nem voltak itt sem radikálisan új dolgok, inkább a korábban már kialakult repertoár állt össze egy képpé. Kicsit olyan ez, mintha az újrakezdés startvonalánál sorakoznának fel az eszköztár legfontosabb szereplői: van ebben önbizalomgyűjtés, önigazolás, de erőfitogtatás is. A felsorakozó öt-hat poétikai lehetőségből elsőként, közel egy évtizeden át, csak a szonettekkel dolgozott Bertók, minden mást jegelt, és azokat majd csak később, időben hozzánk közeledve vette elő. Egyébként maguk a szonettek sem egységesek, a tíz év alatt rengeteget alakultak, megjelent bennük például a szócsonkolás – ami a leginkább összeköti ezt a költészetet az imént emlegetett Parti Nagyéval. Ha lehet a magyar költészet pécsi iskolájáról beszélni, azt Csorba Győzővel kiegészülve ők hárman alkotják: a létszemlélet, a nyelvkezelés és az irónia rendeli szorosan egymás mellé őket.

A bertóki újrakezdés bizonyára tudatos döntés volt. A gyűjteményes kötet, az ötvenéves kor önmagában is erős motivációt jelentett, határátlépést, ami a továbblépés lehetőségeinek átgondolását tette szükségessé. De az önreflexív versekben is van nyoma a tudatosságnak. Az 1986-os *Mért akarsz előlről kezdeni?* című vers önkínzó felütése („már se látomás, se indulat / csak a monoton lüktetés”) egy morális döntés számonkérését vezeti fel. A dilemma arról szól, érdemes-e folytatni az írást, ha nincsenek új ötletek, friss impulzusok, lehet-e a régi témákat és formákat rutinszerűen működtetni, alibizni, amire Bertók válasza természetesen az, hogy nem – és később, évtizedek múlva is ez marad. De amikor azt írja, ugyanebben a versben: „ha nincs erőd, hogy szépen abbaahagyd, / mért akarsz előlről kezdeni?”, voltaképp a folytatásra szólít fel, a meglévők újragondolására, az új keresésére. Bertók László életművében sokszor, ízlésem szerint túl sokszor szerepelnek az önreflexív, ars poétikus „költő” és „vers” szavak, illetve ezek szinonimái, változatai, de néhol, mint a most idézett versben és az ilyen költői válsághelyzetekben helye van az efféle megoldásoknak is. Még akkor is, ha nem tiszta lappal elképzelt újrakezdésnek tekintjük ezt a történetet, hanem inkább újrakeverésnek, újradefiniálásnak.

A képzeletbeli startvonalról tehát a szonett indul el elsőként. *A kettőszakadt villamos* kötet egyik ciklusát szokás a közvetlen előzménynek tekinteni, pedig már az 1984-es *Ágaktól gyökérben* is vannak ugyanilyen formai szabályokat követő versek, például a mostani kérdésselvetésünkhöz tematikailag is kapcsolódó *Megmarad minden, ami elszivárog*. Mégis azt mondom, ezek a szonettek nem egyenes ági felmenői az 1995-ös *Három az ötödiken* kétszáznegyvenhárom szonettjének. A háromszor négy plusz két soros forma ugyan egyezik, de még hosszabb, tíz szótagos sorokkal, emiatt másféle prozodiával, illetve másféle versmondatokkal és eltérő tematikával él. Érdekes módon tehát nem ezek a szonett formájú szonettek előlegezték a későbbi bertóki szonetteket, hanem leginkább épp *A kettőszakadt villamos* című vers, amely azonban strófahatárok nélkül, egyetlen tizennégy soros tömbben jelent meg. A szonett mint forma, mint lehetőség volt csak felvillantva, de ahogy a többi lehetőség esetében is, Bertók később visszanyúlt az ötletekhez, és kisebb-nagyobb mértékben módosítva valósította meg őket, írt belőlük kötetnyi verseket.

A rövidversek esetében ez úgy nézett ki, hogy az 1985-ös kötet *Egyik rímtől a másikig* ciklusa, illetve az 1987-es *Magyar epigrammák* című ciklusa köszön vissza a 2004-es *Háromkák* kötet haikuiban, illetve az életművet lezáró 'firkák'-ban. Az *Egyik rímtől a másikig* kétsoros, páros rímű versszakokból álló szövegeket gyűjt össze, ezek hasonlítanak az életmű utolsó kötetének aforizmaszerű, ugyancsak kétsoros, ugyancsak rímes verseire. Az epigrammák szintén kétsorosak, mégis inkább a kétezres évek elején született

'háromkák' rokonai – főleg a gondolatiságuk, témáik miatt. Az epigrammák disztichonjai ugyanakkor egy olyan utat mutattak, amelyet aztán nem járt végig, időmértékes verssel Bertók aztán nem próbálkozott. Ezekben a rövidversekben erősen szólal meg a Bertókra oly jellemző szatirikus, kifejezetten távolságtartó, a közélet jelenségeit mintegy kívülről figyelő és kommentáló hang, ami, mint mindjárt kitérek rá, korábban is megjelent már, de igazán majd az idősödő költő diszskomfortérzetének megjelenítője lett. A kétezeres évek túl gyorsan és a versekben megszólaló szerint rossz irányba változó hétköznapi kedvetlenséget, korrupciót, kontraszelekciót, nyilvánvalóan ostoba döntéseket eredményeztek, nagyon sokszor ezeket kommentálják a villanásnyi, két-három soros, rímes, keserű, mégis játékosnak ható versek – nyolcvanas évekbeli társaikhoz nagyon hasonlóan.

Ráadásul a politikai-közéleti felhangok nem csak a kisformákban kaptak helyet. A nyolcvanas évek hosszabb verseiben az időben előrehaladva egyre gyakrabban és egyre bátrabban kerül elő a politika (pontosan úgy, ahogy a 2007-es *Hangyák vonulnak* kötetből újra), ami Bertók életrajzát ismerve némileg meglepő. Közismert ugyanis az ötvenes évekbeli letartóztatásának, börtönbüntetésének, 'priuszának' története, ami a pályakezdését is legalább tíz évvel elodázta, és ami, érthetően, óvatosabbá tette őt minden politikai tartalommal szemben. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy az igazságtalan büntetésnek volt egy másik, épp ellentétes hatása is: az átélte megaláztatás egy életre a politikához kötötte, és lett ennek köszönhetően még inkább demokráciaszerető, minden szabadságot csorbító szándékkal szemben kritikus költő – olyan értelmiségi tehát, aki interjúiban és esszéiben ugyan messze elkerülte a politikai kérdéseket, publicisztikát soha nem is írt, de verseiben évtizedeken át megszólalt erről a témáról is, még hozzá nagyon következetesen, szigorú értékrendet követve. A versekből kitűnik, mennyire nem szereti a politika közegét, irtózik minden hatalomban lévő politikustól, ezért is igyekszik leleplezni a közélet álságosságát, hazugságait. De a célja az is, hogy aztán a sokkal fontosabb személyes, egzisztenciális kérdésekkel foglalkozhasson. Amikor tehát szembenéz a nyolcvanas évek magyar politikai valóságának tarthatatlanságával, akkor ezt azért teszi, hogy távolságot teremtsen, és kilépjen a kompromittálódott, lejáratódott közegből. A saját poétikai lehetőségei között a falig ment, és ugyanúgy kitapogatta a határokat, ahogy Petri György tette ugyanezekben az években, természetesen egy másik, nyíltabb, konfrontatívabb és ezért többet elbíró költői nyelven.

De Petri versei és például Bertók 1984-es *Éltük a szép, boldog éveket* című verse minden további nélkül egymás mellé állíthatók, mert utóbbi első sora („Mínhogy maholnap vége lesz”) kifejezetten bátor politikai üzenet, kiállítás. A szintén ezekben az években írt A „nagy bummm” című versében a sokat dolgozó „tetű” szintén erősen áthallásos, de az *Elhinnéd-e?* soraiban emlegetett „gátlástalanok”, „hazudozók”, „úrfiúk” és „profi seggnyalók” is leginkább az akkoriban a politikában mozgóak lehettek. Pláne úgy, hogy a vers zárása megint csak azt vetíti előre, vége kell, hogy legyen az ő idejüknek, és akkor majd meg és el kell ítélni a kor bűnöseit, igazságot kell majd tenni jók és rosszak között. A *Vatta-dugdosók* pedig, amely, mint a Nagy Imre-féle beszélgetőkönyvből tudjuk, a '81-es lengyelországi szűkségállapot, majd katonai diktatúra bevezetésének idején született, a politikai propaganda működését leplezi le, olyan szavakat használva, mint a „lánctalpasok”, a „diktátor”, és olyan nyílt üzenettel az embereket süketté és vakká tenni akarók ellen, mint ez: „ne gondoljam, hogy nekik / ez népünnepély, ők ugyanazt / szenvedik el, bizony / szedjem csak össze a bűntudatom / és dugjam be a szépen, vissza az anyámba / úgyse megyek, mindenütt ez van, itt most / rendnek kell lenni, mert / szél ellen minék”. Ugyancsak szót érdemel Az *idegenvezető szövegeiből* ciklus hat hosszabb, áramló szabadverse, melyekben a korabeli magyar valóságot mutatja be a nagy dumás beszélő egy idegennek – és nem sok jót mond az országról. Hogyan lehet másként érteni a „Közép-Európai-Jeges-tenger” metaforát, a gúnyos „Építs Magadba Fékét mozgalom” nevet vagy

a „szokásosnál több gyógyszert, óvszert / élesztőt és sört fogyasztunk este, / hogy figyelhessünk a hírekre” sorokat, mint úgy, hogy az egész ország egy hideg, fagyos, kényelmetlen hely, ahol mindenkinek kötelessége visszafogni magát, és ahol a hírekben, persze, hazudnak? Bertók László kockázatot vállalt ezekkel a versekkel, hiszen a nyolcvanas években még volt tétje a közéleti üzeneteknek, és ha börtön már nem is járhatott értük, de tiltás, zaklatás igen. Bertók mégsem annyira kimért, óvatos és távolságtartó, mint amilyenek a kritika gyakran látni szereti, hanem olykor nagyon is indulatos.

Amikor az imént a Bertók-líra súlyosabb, egzisztenciális kérdéseiről beszéltem, olyan alaptémákra gondoltam, mint a lelkiismeret-furdalással teli első generációs értelmiségi lét, a vidékről a városba került férfi nosztalgiája, büszkesége és büntudata, az ezzel összefüggő nyelvcseré, majd az olyan általánosabb kérdések, mint a szerelem, a gyász, az öregedés és a halálfélelem. Amikor poétikai fordulatról beszélünk, akkor épp az első évtizedek népies, azaz közösségi, a szűkebb családot előtérbe helyező, képeiben a falu tárgyi világát megidéző, metaforáiban is a falu szótárát használó versnyelv és a későbbi, elvontabb fogalmakkal dolgozó, bölcséleti kérdéseket is érintő, és egyre inkább a saját személyes sorsot és közérzetet megszólaltató, egyre bonyolultabb mondatokat és vers-szerkezeteket használó költészet közötti váltást értjük. Az első kötetekben ugyanis a formai változathoz képest a tematikus háló zárt, egyirányú volt. A hatvanas években a „frissvízű gyerekkor” (*Első napok a városban – a Fák felvonulása* kötetben) a központi motívuma, a hetvenesekben már az „elárult gyerekkor” (*Hanyatt-falum – az Emlékek választása* kötetben). A városba kerülés emberpróbáló folyamata, a kis közösségből való kiszakadás fájdalma azáltal oldódik, hogy a mindennapi használati eszközök (egy kanál, egy üres lavór stb.), illetve a falusi munkák kellékei (bádoggödör, fagerenda, vasreszelék) önmagukon túlmutatóan, szimbólumértékkel jelennek meg a versekben. Tájszavakkal való megnevezésük pedig még jobban kiemeli azt a kontrasztot, ami a múlt családiassága, biztonsága és a versbeli jelen elidegenedettsége között van. Az *Emlékek választása* (1978) és a *Tárgyak ideje* (1981) versei folyamatosan ezzel az ellentmondással birkóznak: a faluról el kellett jönni, ott nem volt maradás, jövő, lehetőség, mégis nehéz nem árulásnak, az otthagytak elutasításának érezni ezt a döntést. Hasonló dilemmát láthattunk később Borbély Szilárd verseiben is, ő ráadásul ezt az *Egy elveszett nyelv* című esszéjében más formában is elmondta (*Élet és Irodalom*, 2013/27.)

Bertók a nyolcvanas évek első felében vívja meg belső csatáját. A 2005-ös gyűjteményes kötetének címévé, tehát, úgyszólván, az életmű mottójává emelt *Platón benéz az ablakon* című vers azt a kérdést teszi fel, hogy miféle értéke lehet egy társadalomban a költészetnek és a költőnek, nem hasznosabb-e például asztalosnak lenni. A korábbi *Jónás tűnődése az utolsó leckéztetése után* viszont a költészetéről mint feladatként kapott és egyáltalán nem könnyű sorsról beszél. Az azonban csak az első kérdés, hogy valaki elhagyhatja-e a faluját és a családját azért, hogy értelmiségivé, költővé válhasson egy nagyvárosban – Bertók tágabb generációjából is sokan megtették ezt, olyan különböző költői karakterek, mint Ágh István, Aczél Géza vagy Tózsér Árpád. A másik kérdés, hogy képes-e valaki témáiban is változtatni, vagy eleve eltávolodni a gyerekkor élményvilágától, tárgyi valóságától, szókészletétől. Bertók László az első köteteiben kizárólagosan erről a közegről írt, a nyolcvanas években bekövetkezett költői fordulata után viszont elfelejtődött ez a téma, és ezt nézőpontváltozás, sőt szótárfrissítés is követte. Újraolvasva az első köteteket, korábbi álláspontomat is felülírva úgy látom, ez a váltás nem a *Hóból a lábnyom* után, hanem valamivel korábban, már az *Ágakból gyökér* kötetben megtörténik, tehát a nyolcvanas évek legelején.

Az *Ünnepi másod* című vers ennek a lelki fordulathoz a legszebb dokumentuma. Az ekkoriban meggyökeresedő és később Bertók által oly gyakran használt önmegszólító retorikai szerkezetben beszél ez a vers arról, miért volt minden otthonossága, biztonsága,

szerethetősége ellenére is szűkös és kevés a falu által kínált élet. Egy ünnepi, kiöltözős alkalomra emlékszik vissza a beszélő, tehát egy olyan napra, ami a legszebb egy ilyen helyen. Bántó lenne azt mondani, hogy ez az ünnep végső soron kis semmisség, bántó lenne azt mondani, hogy az elegancia minden igyekezet ellenére is vidékies, de a versben szereplő kislány mégis ezt éli át: nem a falu hibája, pláne nem a család hibája, de ennél többet még az ünnepnapokon sem tudnak adni. Aki többre vágyik, annak el kell mennie, aki viszont jól érzi itt magát, annak talán felesleges is az ünnepi maskara, a színjáték. Ebből a felismerésből születik meg az elvagyódás érzése: „amikor / a keverő fölé / hajoltál, hogy a répát a törekkkel / meg a korpával összekevered, csak ott / tértél magadhoz, s vallottad be, hogy / elvagyódsz innen”. Néhány más vers ebből az időből, például a *Nosztalgiák* arra döbben rá, hogy ami egyik nap a rutin része, a másik nap már csak emlék, az élet és az életmód viszonylag gyorsan és nagyon nagy mértékben változhat.

Az iménti idézetben szerepel a „törek” szó – most megnéztem: összenyomott szalmát jelent, takarmányként használják. A *kettőtört villamos* kötet az utolsó, ahol még szórványosan, de előfordulnak efféle szavak. Korábban sok ilyen volt, köztük sok kifejezetten tájnyelvi kifejezés is, később, a szonettekől kezdődően viszont egy sem, ami megint nyilván tudatos döntés eredménye. Bertók és sorstársai nagy dilemmája, mit kezdjenek a gyerekkori élményeikkel és az akkor használt nyelvvel: akik olvassák a verseiket, nem értik ezeket a szavakat, az élmények pedig inkább csak egzotikusak, akik viszont értik őket, esetleg magukra ismernének egy-egy falusi történetben, vélhetőleg egyáltalán nem olvasnak verseket. Az 1987-es kötetben még feltűnik a korábbi stabilitás dicsérete, az új kulturális közegbe kerülő ember gyökertelenségének problémája, de fontosabb az „ágakból gyökér” metaforában rejlő, megnyugtató és felszabadító életbölcselet: az egykori család stabil gyökérszövetéből és törzsből kibomló ágak, lombzat egyben egy következő generáció számára lesz majd stabilitást adó új gyökérszövet, aminek köszönhetően a család feljebb jut a társadalomban, és remélhetőleg fent is marad.

Ennek a gondolatnak a megszületése szükséges volt ahhoz, hogy Bertók László képes legyen végleg a háta mögött hagyni azt a népies, majd csupán népies ihletettségű versnyelvet, ami végső soron korlátozta, ami belső törvényszerűségei miatt nem tette lehetővé számára, hogy politikáról, közéletéről, létkérdésekről, testi bajokról, személyes sérelmekről beszéljen, hogy ne csupán indulatosan, de ironikusan és játékosan, a nyelvvel és a formával is játszva tudjon írni az öt körülvevő világról és benne önmagáról. Azt igyekeztem bizonyítani, hogy az ehhez szükséges, megújult apparátus már a nyolcvanas évek elején rendelkezésére állt, és az ekkor született kötetek mintegy felmutatták, mi mindent tud: írhat rímes kétsorosokat, időmértékes verseket, szonettekét, szabadverseket, többoldalas, az előbeszéd sodrását imitáló verseket, mindegyikben képes tabukról, traumákról, személyes fájdalmakról is beszélni – mindez szükséges volt ahhoz, hogy ez a költészet ne csupán párbeszédképes lehessen a megújuló, posztmodernnel kacérkodó magyar irodalommal, hanem annak részévé, előremozdítójává váljon.

AZ ISTENEK ALKONYA

Borbély Szilárd: *Bukolikatájban*. Idjillek

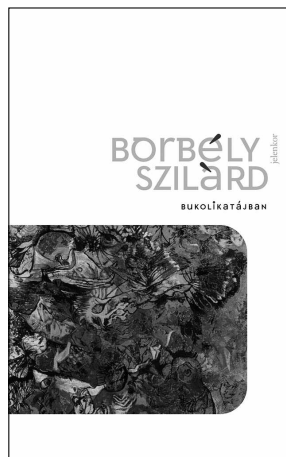
A *Bukolikatájban* nem pusztán hátrahagyott versek gyűjteménye, hanem hátrahagyott könyv. A szerkezetét még maga a szerző alakította ki, a kiadás pedig az ő tervezetét követi. Ugyanakkor joggal gyanítható, hogy a hagyatékból előkerült tervezet dacára sem nyerte el a végső formáját: a függeléként közölt két vers ugyanis egyértelműen ennek a kötetnek a világát írja tovább, és minden bizonnyal helyet kapott volna a végső változatban. Példás kiadói döntés a szerkesztő Nagy Boglárka részéről ezeknek a felvétele, elválasztva őket a Borbély Szilárd tervezetét követő kötetanyagtól; a függelékben ehhez a két költeményhez csatlakozik még egy Borbélytól származó pályázati szinopszis, Krupp József tanulmány értékű utószava (*Az idill alakváltozásai*) és a kiadás szempontjairól tájékoztató rövid szerkesztői jegyzet.

Maga a Borbély-féle kötetszerkezet meglehetősen formabontó. A három ciklus közül az első és a harmadik mindössze egy-egy verset tartalmaz, méghozzá ugyanannak a költeménynek a rövidebb és hosszabb változatát, ugyanazzal a címmel: *Gyászvers Szuromi Lajos halálára*. Ez a két vers foglalja keretbe a közbülső ciklus tizenhárom darabját, a bukolikus és idillköltészet Borbély-féle újraértelmezését. A ciklusok mindegyike egyszavas címet kapott, amelyek összeolvasva így hangzanak: *amikor valaminek vége*. A keretes szerkezet jelentőségteljes gesztusának az értelmezésére később tesztek kísérletet, előbb a középső részt, a *Bukolikatájban* „törzsanyagát” igyekszem szemügyre venni.

*

A könyv szerves folytatása a korábbi életműnek. Tematikusan kapcsolódik a *Nincstelenek* lecsúszott falusi világához éppúgy, mint Borbély tragikus élettörténetéhez, a szülei ellen elkövetett rablógyilkossághoz, amelyben az édesanyja az életét vesztette. Ez a háttértörténet, amelyet a Borbély-életmű korábbi kötetei, mindenekelőtt az *Egy gyilkosság mellékszálai* és az *Árnyképrajzoló* részletesen kifejtettek, beíródik a *Bukolikatájban* verseibe – a posztumusz kötet ismertként feltételezi tehát.

Mindezen túl a korábbi munkákkal rokonítja az új verseskötetet Borbély költészetének az a jellemzője is, hogy felfedez magának egy-egy „használaton kívüli” műfajt, egy-egy jobbára irodalomtörténeti tárgyként számon tartott megszólalásmódot. Ahogy korábban a barokk szekvenciákat, a himnuszokat vagy az ódákat, most a bukolika és az idill műfaját formálja át és használja fel sajátos módon.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
136 oldal, 2999 Ft

Ennek az eljárásnak a jelentősége több irányba mutat. Margócsy István *Nincstelen istenek* című kritikájában (*Élet és Irodalom*, 2022/16) a poétikai karakterét emeli ki, miszerint Borbély „nem a Tandori-féle nyelvkritikához csatlakozott (habár ennek is jó néhány elemét megőrizte), hanem az úgynevezett radikális archaizmus irányzatához: a lírai megszólalás hitelét megőrzendő, elutasította a romantika óta ható szubjektív önképviselő szerepeit, s visszanyúlt a romantika előtti műfajokhoz”. Takáts József nekrológiája (Borbély Szilárd [1963–2014], *Jelenkor*, 2014/4, kötetben: Takáts József: *Átrendeződések*, Kalligram, 2022) az egzisztenciális szempontot hangsúlyozza: Borbélyt „a 2000-es évektől kezdve egyre inkább, az emberi létezés alapkérdései foglalkoztatták, filozófiai és teológiai kérdések. Olyan megszólalásmódot keresett, amely képessé teheti a beszélőt, hogy ne az énjén keresztül lásson rá az emberi létezésre. Azért fordult a felvilágosodás előtti költészeti műfajokhoz és formákhoz, a középkori himnuszok, barokk szekvenciák nyelvezetéhez és szemléletéhez, mert úgy vélte, beszélőket talál bennük, akik nem az énjükön, hanem a Megváltón keresztül pillantottak az emberi életre”.

Mindkét magyarázat megegyezik abban, hogy a modern személyesség visszavételét vagy legalábbis radikális önkorlátozását tételezi Borbély műfaji választásai mögött. A bukolika és az idill ugyanakkor mégiscsak meghökkentő választás a *Nincstelenek* szerzője részéről. Vajon miféle falusi idill, miféle békés pásztori táj képe nyerhető ki a Kádár-kori falusi szegénység tapasztalataiból? Alighanem igaza van Margócsy Istvánnak, amikor azt írja, hogy a kötet címadása „távolságtartóan ironikus”, és erre utal az „»idyll« írásalak nyílt elidegenedettsége” is. Azt az állítást ugyanakkor vitatom, hogy Borbély a választott műfaj anakronizmusát és használhatatlanságát mutatná föl ebben a kötetben; azt gondolom, hogy a műfajhoz való viszony bonyolultabb, többrétű.

Borbély Szilárd megejtő magától értetődőséggel kopírozza egymásra a paraszti idill hagyományát, valamint a Kádár-kor önéletrajzi és falusi valóságát. Jellemző példa erre a *Bécsikék, legyek* című vers, amely a tavaszi meszelés, a ciklikusan elkövetkező megtisztulás-újrakezdés időszakát írja le, melynek során nemcsak a házak születnek újjá, de, mivel „a ház hátsó falának / megfrissítéséhez a szomszédal is szóba kellett / állni”, a falubeliek is túllépnek az egymás közti kisebb-nagyobb civódásokon. A vers ugyanakkor egy váratlan fordulattal a légyapírra ragadt, haldokló legyek képével zár. Az idill és a halál kéz a kézben jár, nem pusztán itt, de a kötet egész világában.

Amikor a XIX. század elején, az Árkádia-per során egy tervezett Csokonai-síremlékmű ügyében egymásnak feszült Kazinczy és Fazekas Mihályék debreceni köre, a vita egyik központi kérdése a Kazinczy által javasolt „Et in Arcadia ego” felirat volt. Ezt a feliratot, amelynek a régebbi és az újabb értelmezési hagyománya más-más jelentéseket hívott elő, Fazekasék sértőnek találták a bezárkózó „debreczenyiséget” bosszankodó lenézéssel emlegető széphalmi mester részéről. Vajon Árkádia barbár számárlegelő-e, melyet a költészet eszközeivel kellett civilizálni, vagy az időtlen pásztori idill vidéke? S a felirat vajon a *memento mori* korábbi barokk tradícióját tükrözi, miszerint a halál még Árkádiában is jelen van, vagy az újabb jelentésében értendő, amely annyit állít, hogy az itt nyugvó poeta a költészet eszményi világában élte életét? A Csokonai-kutató Borbély Szilárd a posztumusz verseskötetben mintha ehhez a régi vitához is hozzászólna, és mintha egyszerre tartaná érvényben a két nézőpontot. A frissen meszelt, bécsi késsel újrafestett házak szinte lebegnek a sáros utcák fölött, miközben a sárba állat és ember úgy ragad bele, akár a legyek a légyapírra: „a lábukkal hátukon fekvő kalimpáló szívárványos / potrohú legyek, lábuk néha még megrándult”. Ami pedig Árkádia civilizálódását illeti, a *Merkúr* a *határba* feleleveníti azt az apától hallott elbeszélést, miszerint ezen a vidéken utazott át Petőfi és Kölcsey is:

Mijér járt volna // erre Petőfi, gondoltam, valamit összezavarhat az / apám.
Akkor ezt nem is hittem, hogy erre utaztak / volna. Már alig emlékeztetett valami

az egykori / császári és királyi hadi útra. Bár néhol volt / egy-két furcsa kóoszlop, amely Merkúrnak, / a bokáján szárnyakat viselő, gyors lábú istennek // lépteire utalt vissza. (...) // És senki se tudja, mondta / apám, hogy kinek lép lába nyomába, aki itt jár.

Az immár csak a tehéncorda hajtására szolgáló út, a szó szerint széttiport kulturális hagyomány, a kollektív felejtés nehézkedése, ahol „Merkúr neve sem jelentett már többet, mint / az autóforgalmazó céget”, mintha visszavonná a számárlegelő civilizálhatóságának a reményét is. Ugyanakkor a költői tekintet mégis más fénytörésbe állítja ezt a vidéket, mint akár csak a *Nincstelének* gyermek elbeszélőjének rezignált pillantása. A *Bukolika-tájban* legszembevetőbb gesztusa ugyanis, amiről mindeddig még nem esett szó, a falusi világ totális átmitizálása.

*

A versek beszélője a falubélieket rendre „istenekként” nevezi meg, mi több, mindegyik vers címe megad egy kulcsot, egy-egy antik mítoszra építve. A középső ciklus nyitóverse, *A Deukalion Termelő Szövetkezet* az apa mitikus vétségét beszéli el, akit a téésnek okozott kár miatt kivet magából a falu közössége. Itt az „istenek” fogalma még nincs kibontva, az anya és az apa figurájával „a falu” és „a téész” áll szemben; a vers teremtéstörténet-paródiaként is olvasható nyitása („Amikor az istenek vizet bocsátottak a földre, / az átemelő szivattyút épp apám kezelte”) még akár valódi isteneket is takarhatna. A második verstől, a már idézett *Bécsikék, legyek*től nyilvánvalóvá válik azonban, hogy az „istenek” kitétel a falu lakóit illeti – és kizárólag őket, a faluba kívülről érkezőket, például a „műemlékéseket” vagy az ugyancsak alkalmi látogató inszeminátort nem.

A kötet lapjain ugyanakkor a falusiak nem is annyira mitikus lényekként, hanem, ha lehet így mondani, az antik istenvilág emanációiként nyernek alakot, a látvány pedig, amit a mítoszi és az életrajzi világ egymásra vetítése létrehoz, sajátosan vibráló, szellemképes lesz. Ezek az istenek ugyanis, akik egy különös, saját szabályok szerint működő, zárt közegben élnek, csak a gyerekkorát felidéző felnőtt tekintetének a prizmáján keresztül tűnnek fel isteni színben, ugyanakkor ki vannak szolgáltatva a külvilág hatásainak – lásd a téész nagy reményekkel övezett, ám mindenkit kiábrándító zárszámadását a *Hermész, a tolvaj isten* című versben.

Mindez a versnyelvben is plasztikusan megjelenik. A falu átmitizált világát leíró szabadversekre az antik időmértékes verselés, mindenekelőtt a hexameter vet árnyékot, gyakran használva az adóniszi kólont (tá-titi-tá-tá), ami mondatvégen-sorvégen elhelyezve a görög idillköltők kedvelt fogását, a bukolikus dierézist idézi: „Apám hitt benne, hogy a mostani / ötéves terv már elhossa a jobb életet minekünk is” (*A Deukalion Termelő Szövetkezet*). Itt érdemes megjegyezni, hogy Szuromi Lajosnak, akinek az emlékére a nyitó és záró ciklus gyászversei születtek – ahogy arra Kórizs Imre kritikája (Lucus a non lucendo, *Mozgó Világ*, 2022/6) felhívja a figyelmet –, „legfontosabb kutatási területe a verstan, azon belül is a hexameter volt, két könyvet is írt erről a versformáról”. Ám a második ciklus végén a falu világát elhagyó két költemény, valamint a két keretező gyászvers alapvetően jambikus: az „antikizáló” és a „modern” költői dikció ilyenformán határozottan elkülönül egymástól.

Ha a hagyatékban maradt anyag – mint ahogy azt a függelékben maradt versek sejtetik – nem is tekinthető véglegesnek, Borbély tervezete, a költemények sorrendje roppant tudatos szerkesztésről tanúskodik, a versek közötti kötések határozott ívet rajzolnak ki. Az első vers, *A Deukalion Termelő Szövetkezet* az özönvízmítoszt és az apa kiközösítéshez vezető vétségét írja egymásra. A következő, a *Bécsikék, legyek* – amint már arról szó esett

– a paraszti élet ciklikusságát, illetve az idill és pusztulás együttállását rajzolja meg, míg a harmadik, *A paraszt Párkák* átfogó panorámát fest a faluról, illetve a zárt világban öröklődő mentális mintázatról: „Mindent pont ugyanúgy kell, mert / ez a rendje. A mozdulatok sose vágytak lenni / mások, se az ugratások, a viccek, az átkok és / a remények se”. A ciklus elején álló három költemény pontos expozíciót nyújt tehát mind a közegeiről, mind a család történetéről. Ezt követi *A Tinószemű*, amely egy tehénnek, a család kedvenc tehénének a történetét beszéli el, miközben az anya alakjára irányítja a figyelmet – ehhez az állathoz ugyanis nemcsak a boldogság kivételszámba menő pillanata kapcsolódik („Meglépetés volt az üsző, / ajándék, anyámat akkor láttam örülni”), hanem a lelkifurdalással terhelt tragikus vétség is, amikor a kiszolgált jószágot leadják a vágóhídra:

Anyám / nem akarta. Sírt, mikor elvitték. Manci szelíden lépett / fel a platóra.
Tehénszeme éppolyan szomorú volt, / mint amikor megláttam először. Mélyfekete,
jámbor és / szomorú. Istenem, Istenem, mormogta anyám, ne ítélj meg.

A következő vers *A Graiák ősz haja* a szülők nélkülözésekkel terhes életéről szól, és a rablógyilkosság képeibe torkollik. A két egymást követő vers befejezése határozottan rimel egymásra, s az utóbbi megrendítő zárata felől olvasva nagyobb nyomatékot és többletjelentést kapnak a korábbi költemény végén a szemek, a látvány, a vétek motívumai:

És amikor már minden megvolt, mire vágyott, / már semminek se volt több értelme.
A tükrös / szekrény bal lába és a szobaajtó közt a földön / volt a legnagyobb vértócsa,
megalvadva, amit / kis lapátra kapartam. Csak feltételezem, hogy ez / volt az apám vére.
De ez előtt a tükör előtt volt / az a jelenet, amikor valakik agyonverték őket,
/ a rettenetes Gorgók látták, és a Medúza-fejű / tükrös szekrényben maradt ott egy lenyomat.
És // az alvilágnak ez a hideg szeme látta a képet, amelyet / az anyám látott legutóbb,
mint az utolsó még az időben.

Nem folytatom a kötések áttekintését. Talán azt érdemes még megemlíteni, hogy a *Merkúr a határba* korábban már említett Petőfije előtt (akiről a vers beszélője először el sem akarja hinni, hogy valóban ezen a vidéken járt), az előző versben (*Ekhó a verandán*) már felbukkan egy másik költő figurája – mégpedig Petri György, akiről a beszélő viszont épp azt feltételezi, hogy egy szociológiai kutatás felmérőjeként annak idején igenis náluk járhatott. Ezek az összecsengések arról tanúskodnak, hogy Borbély Szilárd nagyfokú tudatossággal állította össze a kötetét, amely arra invitál, hogy lapozgatás helyett inkább folyamatos szöveggént olvassuk.

A *Hermész, a tolvaj isten* elkésztető kimenetelű téesz-zárszámadása egy családi veszekedésbe torkollik, majd a vers így zárul: „A ház megroggyant tetején / pedig ültek az Erinnüszek. Ültek és vártak.” Az olvasó, aki itt már ismeri az utalás hátterét, jól tudja, hogy az Erinnüszek mire várnak, és hogy miféle tragédia következik a vers jelen idejéhez képest a jövőben, egyszersmind a mitikus idő állandó és kérérlhetetlen jelenében. Ez a zárlat köt át a középső ciklus két befejező verséhez, amelyek kivezetnek a falu gyermekkori világából, és a következők felől beszélnek el a feldolgozhatatlan traumát.

A *Próteusz a pszichiátrián* a kötetnek – egyszersmind Borbély költészetének – az egyik csúcspontja, amely az alakját folytonosan változtató tengeri isten alakjára írja rá a pszichiátrián meglátogatott, idős apa figuráját. Érdemes megfigyelni a versben a próteuszi közeget, a víz alakváltozásait. A szuggesztív felvezetésben az épület előtti betonmedence már üres, kiszedték belőle az aranyhalakat, mert fuldokoltak a túlságosan meleg, oxigénhiányos vízben: „Az őszutó a búcsú évada. Az elszivárgó víz homálya”. Ezután kerül sor a találkozásra a pszichiátrián fekvő apával: „A szokásos kérdések után hallgatom a / szo-

kásos válaszokat, melyeket a dermedt arcú / öregember mormol. Csak mormolása él, mint / a vizeknek. És egy tele pohár a szekrényen figyel". A mocsár, a pára, az izzadság, az iztriai tengerpart, a vízként elfolyó emlékek, a vizek fölött lebegő hang, mint ahogy a szárazság, a beszédképtelenség, a szomjúság és a fullasztó légszomj is a versen végighúzó motívumcsoport. Ebben az írásban nincs elegendő hely versszakról verszakra számba venni ezeket a képeket, pusztán jelezni tudom, hogy Borbély Szilárd mennyire aprólékos és precíz munkával építkezik. Próteusz faggatása már a görög mitológiában sem egyszerű feladat: az *Odüsszeiában* Meneláosz bírja szóra, ám miközben foglyul ejti, az isten különféle állatok, majd víz és fa alakját ölti magára, mielőtt végül visszaváltozna öregemberré, és válaszolna a spártai királynak. Borbély versében szó sincs efféle sikerről. A démonokkal viaskodó páciens az elfekvőben, a gyász traumáját hallgatásba fojtó férfi, a fia álmában megjelenő és a nyakában ülő alak (a kép nyilvánvalóan a Jézust a vízen át-vivő Szent Kristóf tradicionális ábrázolásának a parafrázisa), az apa emlékére alapított város – ezek mind-mind az apa próteuszi alakváltozatai, ám a versbéli istenalak végül nem ad választ az őt faggató kérdésekre.

A középső ciklus záró verse az *Ikarosz a lakótelepen*. Borbély itt a lakótelep és a Daidalosz építette krétoi labirintus képét kopírozza egymásra („Mert itt mindenki utat téveszt”), a zárlat pedig szinte rákényszeríti az olvasót, hogy a költő öngyilkossága felől olvassa a művet: „És már nem repülni vágytam, csak zuhanni”. Mellbevágó végző, még akkor is, ha a könyvnek nem itt van vége, hiszen az anyagot a két gyászvers keretezi.

Mindemellett föl kell tenni azt a kérdést is, hogy ebben a rendkívüli következetességgel felépített kötetben vajon hol található meg a helyét a függelék két verse, legalábbis abban az értelemben, hogy a kötetanyag mely rétegeihez kapcsolódnak. A *Pegazus, szárnyak* két emléket ír egymásra, a gyerekek játékát a tollseprűnek használt libaszárnyakkal, valamint egy ló elpusztulását – a pegazus, ha úgy tetszik, nem áll össze ebben a világban. Ez a vers minden további nélkül illeszkedik a második ciklus közepéhez, az expozíció túl és a zárlaton innen, például a gyerekek kis híján tragédiába torkolló, brutális játékát felidéző *Dionüszosz és a pucák* társaságába. A másik költemény, a *Kirké, disznósztive* azonban már fogósabb kérdés, közvetlenül célozza ugyanis a kötet súlypontját adó tragédiát. A vers első fele egy disznóvágást idéz fel, mitológikus felhangokkal (a belső szervek vizsgálata, tiszta és tisztátalan elválasztása a bélmosás során). Aztán váratlanul kitágul az addig ábrázolt világ:

Még / csak az udvar fénylik, mint egy sziget, / amelyet körülvesz újra a csend,
meg / az ég, a koromsötét éjszaka vége, a / félelem és a gyilkosság utáni üresség.
/ Mert az istenek elveszik azt, mi az / övük. Amit adtak, egyszerre veszik / vissza
mind és örökre, nem adnak érte / cserébe semmit. Így hányódott Odüsszeusz / is
a tértelen önvád és a sötét szavak / bűvöletében, ahol csak szigetek várták, / szigetek
a szigetek után és az éjben / fényketrecek követték benne egymást, // a
semmiben, amelyet nevezhet a nyelv / tengernek, óceánnak, hónak, jégnek akár, /
mert a víz ábrázata mindez.

Kirké neve egyedül a vers címében fordul elő. Tudható, hogy Odüsszeusz sikerrel hagyta maga mögött Kirké szigetét, miután elérte, hogy az istennő ismét emberi formát adjon a disznóvá változtatott társainak – ugyanakkor Borbély versében hiába keressük ennek a varázslatnak a megfelelőjét. Akárcsak korábban a tehén vágóhídra küldése, az állat megölése itt is az elkövetkező tragédia előképe. Úgy gondolom, hogy ezeken a pontokon a kötet elrugaszkodik a pogány-antik mintáktól, és a keresztény hermeneutika felé mozdul el, az előképi értelem határozott alkalmazásával. A „gyilkosság utáni üresség” – Pilinszkyt visszhangzó – fordulata, anélkül, hogy megnevezné, egyértelműen a rablőgyilkosságot

helyezi a szöveg centrumába. A rablótámadásra (ez Borbély korábbi esszéjéből, az *Egy büntény mellékszála*ból tudható) karácsonykor került sor, és a vers zárlata nem hagy kétséget az előkép értelme felől:

A leghosszabb éjszaka csendje / közel volt. De a sikolyt követő bűz belepte / a tájat. Anyám ilyenkor ült bent a konyhában, / a rádiót felhangosította egészen, hogy elnyomja / a kinti halál visítását, és a szemébe a könnyek / vize vezetette be a fényt csak, míg az arany / pöttös mintájú findzsába, amelyet máskor / sose vett volna elő a stelázsiból, az apró gerezdű / fokhagymát pucolta lassan, a vöröshagyma után, / mert ez marta ki két szeméből a könnyet. És / hallgatta az öt órás hírek előtti zenét, hisz az / istenek a harmóniákkal üzentek az éteren által.

A *Kirké, disznószíve*, ha ki is maradt Borbély utolsó tervezetéből, egyike a *Bukolikatájban* kulcsverseinek.

*

A *Próteusz a pszichiátrián* végén olvasható egy *Ajánlás* címmel ellátott strófa:

Sosem tegeztelek, míg éltél. Megbocsáss most. / Nem tiszteletlenség, ha mégis ezt teszem. De / halottakat az ember hogyan magázzon? Mert / nincs ott korkülönbség, ahol nincs idő. Csak / a nyelv marad talán, a grammatika eltűnő / személye a felelősség elmosódó tengerének / partján. Jel csupán, amit kimos a beszéd / áradása után a hallgatás apálya. Egy hang lebeg / a víz felett, amely nem önmaga. Csak mint a / visszhang, úgy van, útban önmagához.

Az elégikus költemény itt egyértelműen gyászversként határozza meg magát, és a megszólítás lehetetlenségét, a nyelvi formák használhatatlanságát hangsúlyozza. Ez az a pontja a kötetnek, amely határozott mozdulattal csatolja a középső ciklus anyagát a kerekezéshez, a *Gyászvers Szuromi Lajos halálára* két változatához.

A két versváltozat egyidejű beemelése a kötetanyagba egyszerre meghökkentő és erőteljes gesztus. Mindkettő datálva van, és eszerint a rövidebb verzió Tatán született 2010. augusztus 9–10-én, a hosszabb pedig augusztus 11-én hangzott el a gyöngyösi alsóvárosi temetőben. A második vers csak kis mértékben írja át – jobbra pontosítva – a korábbi, viszont jelentősen kibővíti.

A meglehetősen nehezen rekonstruálható gondolatmenet központi kérdése a test és az én közti távolság, valamint a test formákra utaltsága. A beszélő felteszi a kérdést, hogy voltaképpen kihez is szól egy gyászvers (ezúttal az első, rövidebb változatot idézve): „Hogyan búcsúzzunk attól, akihez nem / beszélhetünk többé – csak róla mindig?” Ha nem a porrá lett testhez beszélünk, akkor valójában ki volna a búcsúztató hallgatósága?

Borbély két gyászversének az adja a különös nehézkedését, hogy nem érinti a halhatatlan és individuális lélek koncepcióját, nem foglalkozik vele. Ami itt marad közöttünk, több és kevesebb is a testi létezésnél:

A testben nincs idő, ezért halandó. / Csak a beszéd halhatatlan és az én. / Az én. Ti-tá... egy jambus az. A beszéd: / formatartó. Ezért örök. Mint minden / gondolat, amelynek hangot adtak.

Miközben tehát a *Bukolikatájban* gerincét a daktilikus verselés határozza meg, a jambus itt speciális – mondhatni, egzisztenciális – szerepbe kerül. A beszéd, a hang, a gondolat az

egyetlen, amit szembeszegezhetünk az elmúlással. Tekintsük azonban akár kielégítő, akár sovány vigasznak, ne feledjük, hogy mindez nem a kötet utolsó szava, hanem éppenséggel a felütése, az alaphangja – a nyitóvers állítása. A lezárás nem ez, hanem a gyászvers továbbírt változata.

A két verset összeolvasva azonnal szembetűnik, hogy a *Gyászvers Szuromi Lajos halálára* kötetzáró változata elégikus-idilli képekkel dúsítja a szöveget („Csak rézsút behulló fény sugar a sétaút / fölé lehajló ágközön. A pazar tollazatú fácán- / kakas rikoltásaként metsz bele az álmos délutánba”). A legjelentősebb különbség mindazonáltal a középtájon található mintegy tizenhárom soros betoldás. Ezúttal hosszabban idézek, a betoldás a harmadik mondattól veszi kezdetét, és az utolsó előtti versmondattig tart:

Amikor a fájdalom már / csak a testnek fáj, akkor már nem fáj elbocsátani, / akit a fájdalom jelent. A fájdalom fiát, aki mint / az urna, már olyan csupán. Csordultig telve indulással, / mint egy folyó, amely a partra lépni vágyik. Túl a / távolba hullámzó dombokon. A kéklő határokkal / lassan szakítva visszatér a testet jelentő forma. Egy / nyom csupán, amely jelent magában még az / itt maradtak emlékeit. A port a hamu. A hamu / az por csupán. Szavak tesznek köztük csak / különbségeket. Csak a jelentés tud hosszában / választani el. Vagy keresztben vágni ketté, mint / az ásó a földben tekergőző gilisztát. A csillag- / poros égen közöny. A föld emberhamuszürke / arca döbbenetbe fordul. Itt az éj. Leszállt a harmat / is. A márvány mintha könnyezne néha mégis / reggelente. *Et. In. Arcadia. Ego.* És csónak alakú / fejfák, kereszték, faragott kövek úsznak el a lét / vizében szemünk előtt.

Borbély egyfelől itt is szigorú kötést szerkeszt, a kettévágott giliszta képe ugyanis az ezt megelőző költemény, az *Ikarosz a lakótelepen* soraiból köszön vissza, az ablakból kihajított macskakölyök holttestének a leírásában. De jóval fontosabb ennél az *Et in Arcadia ego* megjelenése. Ha komolyan vesszük a szerzőnek azt a gesztusát, hogy egyazon vers két változatát helyezi el a kötet elején és végén, akkor a köztük elhelyezett ciklust olvashatjuk úgy is, mint a kezdő vers pontosításához és kibővítéséhez vezető utat. Mintha csak annak a lehetőségét vette volna szemügyre Borbély Szilárd, hogy az *Et in Arcadia ego* kijelentés vajon beépíthető-e, és ha igen, milyen módon építhető be a mestere búcsúztatójára írt gyászversbe.

TANMESE AZ ESZMÉLÉSRŐL ÉS A HATALOMRÓL

Tóth Krisztina: A majom szeme

Tóth Krisztina legújabb regénye, *A majom szeme* meg akar mutatni valamit a hatalom és az annak alárendelődők működéséről. Hiába ért egyet az olvasó e program szükségességével, s bizonyos technikáiban hiába nagyrészt jó a könyv, sőt, nem mentes az ötletes eljárásoktól sem, a műegész nem igazán lesz több a részek összegénél, az „üzenet” egyértelmű, dilemmákat nem vet fel, pusztán illusztrálja – igaz, elég elegánsan, és a disztópiákra általában jellemző módon – a tételt.

Helyenként egészen lázban tartó történet bontakozik ki *A majom szeme* lapjain, a megfelelő sejtető és késleltető narratív technikák keltette feszültségekkel, de ami a leginkább benne tart bennünket a sztoriban, az a világépítés és -ábrázolás módja. Tóth remekel abban, ahogyan hosszas expozíciók helyett a szereplők valóságát a világukban való létük, közérzetük, társadalmi helyzetük, viszonyaik által írja le. Fokozatosan derül ki, hogy a mű jelenében egy EÖK (Egységes Összszemzeti Kormányzóság) nevű rendszerben vagyunk, néhány évvel egy polgárháború után, és eddigre a jómódúak és a szegények közötti szakadék olyannyira látványosan elmélyült, hogy az életterekért folytatott küzdelem során szegregátumokra és védett területekre oszlik a meg nem nevezett nagyváros, miközben a folyamatos megfigyelésnek való kitettség, az áramszünet, a hatalmas árak egyik társadalmi réteget sem kímélik. A főbb szereplők foglalkozásain keresztül belelátunk az oktatási, az orvosi és a szociális rendszerbe, s ezáltal azokba a módszerekbe, amelyek révén a hatalom mindannyiuk múltját, jelenét és jövőjét uralja. És amelyekhez már szinte fáradt közönnyel (Giselle és Petra) vagy épp narcisztikus kéjjel (dr. Kreutzer) asziszisztál mindegyikük, amíg nem a saját túlélésük (a *boldogulás* túlságosan optimistán csengene) forog kockán. Több kritika méltatja joggal a szereplők (esetenként jellemalakulásának) lélektani kidolgozottságát: az ellenpontozások által vagy a másik szereplő fókuszán keresztül értelmezett gesztusok és attitűdök gyökereire később fény derül, vagy visszavezethetők lesznek múltbeli sérülésekre, de nem annyira szorosra fűzve, hogy egy-egy személy csak logikai láncolatok eredménye, s ekképpen papírízű figura lenne.

A legtöbb szereplő magánakvalósága nem is olyan meglepő, hisz múltjuk egy-egy részletének feltárásából világossá válik, hogy nemcsak a politikai berendezkedésen, hanem a személyes életükön belül is eljátszotta valaki a bizalmukat, megvonta tőlük az igazi gondoskodást. De igazából nincs pri-

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
352 oldal, 4499 Ft

vát szféra sem, csak kitettség, a közös terekben a feszültség, a saját és a másik szabályainak összeférhetetlensége. Giselle, az Új Egyetem tanára szürke monotóniában él férje mellett, a köztük lévő távolságot a párologtatni való vízzel teli lábosok tevés-vevésének jelenetében járta csúcsra a regény; dr. Kreutzer, Giselle pszichiátora nemcsak testileg-lelkileg tartaná kontroll alatt a feleségét, Petrát, de lakásukban semmilyen, még a vizespohár hagyta foltokat sem tűri; dr. Kreutzer is fulladozik az anyja mocskos lakásában, ahol a férfi öccsének halála óta nincs karácsony. Kivételt csak a fiatal pár, Albert (aki azt hiszi, Gizi [Giselle] az anyja, aki szülés után lemondott róla, ezért elkezdte követni) és Bianka otthonteremtő kísérlete jelent – de egy önkéntes akciójuk kilátástalanná teszi sorsukat. A bizalom terei tehát szintén a kiszolgáltatottság helyei, az intimitás legmegalázóbb kizsákmányolásává pedig a pszichiáter vezetett napló válik a nő pácienseivel folytatott szexuális tevékenységéről.

A rendszerben betöltött pozíció, a szereplők jelleme és a tárgyi valóságuk közötti viszony érzékeltetése révén lepleződnek le a hatalmi játszmák. A fentiek mellett ennek a leleplezésnek egyik narrációs módja a különféle nézőpontok megmutatása. Bár a perspektíva- és szólamváltások, a fejezetek közötti és azokon belüli időbeli ugrások, az egyre-másra felbukkanó epizódfigurák nagyon gyakran megakasztják a szöveg folyását (amely egy ütős első fejezet után amúgy is igen nehezen indul be), olykor pedig szükségtelenül tér vissza a regény egy-egy már megismert történés körülményeinek a részletezésére (például arra, hogyan találta meg Gizi a naplókat – nem is túl meggyőző, hogy mi készítette a keresésükre), mégis van jelentésteremtő funkciójuk abban a tekintetben, hogy ütköztetik a különböző szereplők tudását, és az olvasónak is többször fölül kell írnia a sajátját. Ekképp járul hozzá az elbeszélés módja annak kidomborításához, ami Tóth Krisztinát részben az *Akvárium* című első regényében is foglalkoztatta: amikor az embereknek nincs, vagy csak megkétszerezve lesz rálátásuk a saját valódi helyzetükre. Giselle viszonyba keveredik a pszichiáterével, ami felélel, de mire elkezdik tervezni a közös jövőt, a nő felfedezi szeretője naplójából, hogy ő is csak egyike a rengeteg páciensnek, akiket az orvos behálózott, akikkel visszaélt, és akiknek a nemi szerveiről és együttléteikről feljegyzéseket készített. A válófélben lévő és a regény során az elhunyt anyja lakását takarítgató dr. Kreutzer pedig a kormányzóval együttműködve egy radioaktív szivárgást megállító titkos akció előkészítésében vesz részt, és a háttérinformációk birtokában, illetve a kormányzó bizalmát élvezve nem is gondol arra, hogy egy olyan paranoid és kegyetlen állam számára, ahol az elfekvő betegekkel hamis bűnök bevallását íratják alá, ahol a lakókban állandósult a fenyegetettség és a bizalmatlanság, ahol arról tartanak tréningeket, hogyan kell a szegregátumok kérvényezőit hatékonyan elutasítani, ahol a diákoknak köztudottan hazugságokat tanítanak, ő maga is ugyanúgy egy könnyen kihasználható és szükség esetén kiiktatható elem. Az ő eszmélésére csak a regény legvégén kerül sor.

A majom szeme nem csak két főszereplőjére koncentrálna, hiszen több epizodikus szereplő élettörténetének elbeszélésére is sor kerül. Károlyi Csaba kritikájával¹ egyetértve furcsának tartom a regényszerkezetet, ráadásul egy-egy elágazás az egész felől nézve kevésnek s így inkább fölöslegesnek tűnik (például a 7. fejezet a két munkásról, egyikükbe belecsap a villám, aki újra felbukkan a mű vége felé, viszont nincs jelentős szerepe a továbbiakban sem), de túlnyomórészt fontosnak bizonyulnak a kitérők – ha nem is mindig érthető az elhelyezésük –, amelyek a motívumok összekapcsolásával jelzik, hogy a cinikus játszmák mindent átszönek. Egymást tükröző jelenetek és helyzetek, fejezetcímek terelik a figyelmet ezekre a hasonlóságokra, hangsúlyozzák, hogy nem izolált esetek a személyes történetek: a rossz közérzet, a szorongás, az egymással való visszaélések, a boldogtalanság általános. Olykor szubtilisan rímelenek egymásra mondatok, mint amikor Petráról megjegyzi az elbeszélő, hogy „ő lélekben már nem is lakik itt” (175.). Ez a legna-

¹ Károlyi Csaba: A boldogtalanságról. *Élet és Irodalom*, LXVI. évfolyam, 25. szám, 2022. június 24. <https://www.es.hu/cikk/2022-06-24/karolyi-csaba-/a-boldogtalansagrol.html>

gyobb természetességgel az elbeszélésbe szőtt mondat rögtön felidézi dr. Kreutzer 120 oldallal korábbi gondolatát egy fejátültetést szenvedett majom fényképe kapcsán, hogy vajon hol lakozik az állat lelke. Vagy szembeszökhetnek a fény és különböző formáinak említései (fényoszlopok, villámcsapás, napfény játéka a bőrön), ami a tudat, értelem, a megvilágosodás jelképeként összekapcsolható az eszmélés mozzanataival. Az említett eljárások és motívumok ráerősítenek felszínes összefüggésekre az egyénnek a hatalom viszonyhálójában betöltött szerepét, illetve annak a közhangulatra gyakorolt általános következményeit illetően, de mélyebbre nem tudnak vinni a probléma megértésében, és gondolatilag sem válnak izgalmas rendszerré.

Még a regény talán (tipográfiaiilag is) leglátványosabb elemei, a fejezetcímek hatásosága is megreked félúton. Félkövérrel szedett, leginkább verssorba illő szintagmák, amelyek minden esetben egy-egy másik fejezet szövegtestéből származnak. Címként találók, áttételesen témajelölők, a szövegen belül egyik-másik a különlegessége miatt újabb kizökentő tényező, viszont – gondolom – szükséges ez a különlegesség ahhoz, hogy feltűnjék az olvasónak az ismétlésük. Bár gondoskodik erről a szerző azáltal is, hogy a fejezeten belül szintén félkövérrel emel ki minden ilyen máshol fejezetcímmé avanzáló részt. Számomra kérdéses ennek a folyószövegen belüli kiemelésnek a szükségessége: arról árulkodik, hogy nem bízik a szöveg/szerző abban, hogy megoldásai működésbe lépnek, s mindenképp szeretné, hogy az olvasó előbb-utóbb észrevegye a játékot. De ha észre is veszi, valóban nem biztos, hogy gazdagodik vele a jelentések tárháza. A 141. oldalon az „ezer őz égett” egy bozóttüzekről szereplő cikk parafrázisában szerepel, a cikket Gizi nővére olvassa egy radikális lépésre készülve amiatt, hogy a férfi, akibe szerelmes, nem tudja elhagyni érte a családját. A 64. oldalon kezdődő fejezet címeként már talákoztunk ezzel a szintagmával, az a rész dr. Kreutzer viszonyairól szól, egyik nőjét az elbeszélés „ikszlábú őzsutá”-hoz hasonlíttja. Ilyen s ehhez hasonló finomságok felderítésével lehet bíbelődni olvasás közben, amikor a félkövér szókapcsolatok reminiszcenciákként az ismerősség érzését is megteremtik nyelvi-képileg, azzal párhuzamosan, ahogyan a regény fenntartja az ismerősség érzését az ábrázolt világgal kapcsolatban – ugyan közvetlen nem jelölt, de sejtethetőn a jelenlegi Magyarországon zajló társadalmi-politikai folyamatok következményeinek továbbképzése a mű. A finomságok azonban mégsem szervesülnek bele eléggé ennek a világnak az elmondhatóságába, végső soron nem hatnak a mélyebb rétegekre. Kiss Tibor Noé *Beláthatatlan táj* című regényében például, ahol az oldalak alján szerepelnek hasonló, valamilyen módon a főszövegből kiemelt lírai töredékek, sokkal inkább tűnnek a szövegvilághoz illeszkedőnek, abból következőnek, mert ott mintha a kómában lévő lány töredezett tudatfutamainak kivetülései lennének, amelyek végigkísérik egyfajta elemelkedettséggel, a történi életen s így a társadalmon kívülről a másik három főszereplő nagyon konkrét rágódásait.

Nem pusztán a félkövér részekben érhető tetten a képi látásmód, amely Tóth Krisztina verseiben kiváló, zsigeri hatásokat tud magába sűríteni, de epikájában még keresi az értelmét. A regény elején, főként az egyes szám első személyű szereplői szövegben mesterkéltén lírai a szöveg: „Mennydörgés hangját görgette le a huzat a mélybe...” (10.) – így mesél Giselle, de hasonlóan a harmadik személyű narrátor is. A mű mintegy kétharmadától kezdve érzem úgy, hogy megtalálja medrét ez a kifejezésmód, természetesebben hat, miközben nem veszíti el plasztikus atmoszférelíró képességét: „A város még el nem üszkösödött, működő részeiben futottak az utak szürke vénái, fázósan keringett az élet” (212.), „Levette a szemüvegét, megtörölte: az egész tudata bepárasodott a rémülettől” (221.), „csak feküdtem bezárva a testemben, mint valami húsból épített szoláriumban, ami csak intenzív sötétséget sugároz befelé” (222.).

A regény központi motívuma nyilvánvalóan a majom szeme, amelynek alapjánál – akárcsak az *Akváriumban* – egy konkrét tárgy áll: dr. Kreutzer figyelmét már gyerekként

megragadta egy fénykép, amely az 1970-es években dr. Robert White vezette elhíresült kísérletek egyikét, a fejátültetést követően felébredő majmot ábrázolja: „a roncsolt, két részből összevarrt, meggyötört testbe egyszer csak megérkezett, pontosabban visszatért a csodálkozó, a világ lehetetlenségén megütköző, ámuló lélek. Ez az, ami az orvost már diákként is annyira megragadta, és ami miatt azóta is úgy ragaszkodott ehhez, **az eszmélés pillanatát megörökítő** felvételhez. (...) a dilemma arról szólt, hogy a majom lelke, vagyis az a meghatározhatatlan valami, amit annak szoktunk nevezni, hol lakozott, ha lakozott valahol egyáltalán” (51–52.). Amint már a fentiekből is kiderülhetett, Tóth Krisztina minden akadályt elhárít az értelmezés újtjából, pontosan tudjuk, hogy a majom eszmélése és a szereplők eszmélése között analógia áll fenn (lásd még – többek között – az olyan magyarázó mondatokat, mint a regény zárómondata). Szerencsére marad tér az értelmezésre, ha továbbgondoljuk, hogy a lélek és a tudat mibenlétének kérdése hogyan szűrődik át, kevésbé expliciten, a többi szereplő dilemmáin: Giselle-t tulajdonképpen főként a saját személyiségének mibenléte foglalkoztatja, erről tanúskodnak például a nevével kapcsolatos tűnődései („Lehet, hogy ha nem Gizinek neveznek el, egészen más-képp alakult volna minden”, 107.); Petra az önvédelemre rendezkedik be („Mivel nem tudott kiköltözni a lakásból, a közös élet teréből, apránként kiköltözött saját magából”, 178.), de ha dr. Kreutzer saját vallomásai mögé tekintünk, nyilvánvalóvá válik, hogy őt a lélek és a tudat kérdése végső soron a másik fölötti kontroll és a manipuláció lehetőségei miatt érdeklik.

Ha a pszichiáter regény végi, hatásos, de nem előreláthatatlan sorsa méltó büntetésként olvasható, mégsem megnyugtató, mert az EÖK részéről nem igazságszolgáltatás, hanem tisztogatás eredménye, a rendszer működik tovább, önmagába záródva. Disztópiaként szokták megjelölni *A majom szemét* a társadalomábrázolása okán, de fordultatos cselekményében és lélektani felépítettségében van valami a pszichothriller zsánéréből is,² amellyel talán nem egyértelműen hozható összefüggésbe a poétikus nyelvi kidolgozottság – a költő Tóth Krisztina látásmódja és nyelvhasználata –, illetve még a helyenkénti gunyoros hangnem, az enyhén groteszk szituációk sem, amelyek viszont a szerző novellisztikájától nem idegenek. De ha valamiben újszerű a regény, akkor ebben az érdekes ötvözetben az. Minden egyéb vonatkozásban, még egy-két fennmaradó rejtélyével és az összetett figuráival is, a vége felől szemlélve inkább egyértelmű alkotás, amelyből leginkább csak a kiszolgáltatott majom rémisztő szemére fogunk emlékezni.

---

² Lásd Domján Edit: Ahol zsarnokság van. *Revizor*, 2022. 09. 01. <https://revizoronline.com/hu/cikk/9716/toth-krisztina-a-majom-szeme>

AZ ÚJRAKEZDÉS ALBUMA

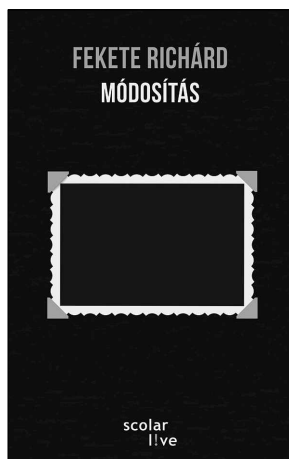
Fekete Richárd: *Módosítás*

Fekete Richárd *Módosítás* című verseskötetének újdonsága, hogy meglepően réginek tűnik, mintha itt hagyták volna a múlt század hatvanas éveiből: „Kocsonyás ég, lucskos talaj, / nyugodt erdő. Nincs semmi baj! / Egy éve, hogy más ablakon / világít ki az otthonom.” – kezdődik a kötetnyitó, Zelk Zoltán *Sirály* című versének átirataként is értelmezhető *Ünnep*. Páros rímet alkalmazó négysoros, felező nyolcasokban írt strófászerkezet. Egzisztenciális tartalmakkal feltöltődő tájszimbolika. A versbéli figyelem jól követhető, kintről befelé tartó mozgása, melynek köszönhetően a természeti képek hangulati tartalma a megszólaló elhagyatottságának kifejeződésévé válik. Iróniának, poszt-iróniának semmi nyoma, csupán egy hol jobban, hol kevésbé rejtőzködő megszólaló van jelen, pőrén és őszintén. Az itt felsoroltak mind olyan fegyvelmezett – és klasszikus – versépítkezésekről tanúskodnak, amely a kortárs, gondolatritmust vagy montázslogikát követő, hiperreflexív líranyelvektől egészen eltérő. Voltaképpen ebben ragadható meg a kötet tétje is. A *Módosítás* kapcsán poétikai szempontból az válik kérdéssé, hogy miképpen lehetséges a későmodern esztétizáló tradícióját élővé tenni autentikusan – elkerülve a posztmoderntől kezdve alkalmazott palimpszeszteszerű hagyományhasználatot.

A *Módosítás* a maga korszerűtlenségével jelentősen eltér a szerző előző, *Bányaidő* című kötetében megmutatott költészettől – részben talán erre a poétikai váltásra is utalhat a kötetcím. A 2015-ös *Bányaidő* egyértelműen illeszkedett a kortárs költészet fősodrába, amely a családi történetek, generációk közti különbségek, nemzedéki tudat, illetve a rendszerváltás emlékezete és a közérzetiség szempontjai mentén dolgozta ki a maga élőbeszéd alapuló, ugyanakkor mitizáló nyelvezetét. A *Bányaidőt* mégis megkülönböztette ettől a fősodortól a témája, ugyanis az addigra elfeledett, történeti relikviává változott miliót, a bányászközösségek nyelvi, kulturális közegét, illetve e közeg felszámolását kísérő társadalmi problémákról való beszédet emelte be a kortárs irodalomba. Pepitában: amíg Fehér

Renátó a határsáv fogalmában találta meg a „Ká-európaiságot”, Fekete Richárd hasonló invencióval a bányászlét szokásrendjén és hiedelemvilágán keresztül fogalmazta meg azt. A társadalmi emlékezet azonban a szerző új kötetében jóval kevésbé hangsúlyos. A *Bányaidő* különféle műfajokat és regisztereket variáló, többszólamú beszédmódjához képest a *Módosításban* egy immanensebb költői nyelv jelenik meg, amelyet kizárólagosan a beszélő érzelmeinek és emlékeinek a szubjektivitása határoz meg.

A szerző nagyon is tudatosan választotta ki kötetének poétikai irányvonalát, erre utal a Várady Szabolcs *De meny-*

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
60 oldal, 1990 Ft

nyire című kötetéről írt kritikája is (Alföld, 2020/1). Amit Fekete Richárd a hetvenes évek után született költőkkel kapcsolatosan megjegyez, azt akár a saját költészeti gyakorlatára is vonatkoztatathatjuk: „a hetvenes évek után született költők között nagyon ritka az, aki érdemben, tehát nagy formakultúrával és hatásos indulatossággal tudna bármit is kezdeni az »Újhold« és a »népi szürrealizmus« hagyományával. [...] Pontosabban: nagyon örülnek, ha a képi és zenei értelemben nagy mesterségbeli tudással (ha úgy tetszik: esztétizmussal) létrehozott, egyéni és közösségi traumákat érvényesen tematizáló költészetnek lenne majd folytatása” (88.).

A *Módosítás* egyéni traumát idéz fel: egy család szétesésének történetét és az ezzel járó érzelmi tehertételt, valamint e trauma részleges feloldódását az újabb szerelem megtalálásában. Ez a feloldódás egyébként jól követhető a versbeszélő pozíciójának alakulásában is. A kötet első felében olvasható versekben, amelyek a volt házasság emlékeit idézik, a megszólított másik mellett még hangsúlyos a beszélői jelenlét. Az új szerelem megtalálásához kapcsolódó versekből azonban kiürödik a szubjektum, rejtőzködővé válik, helyét álomszerű, antropomorf objektumok veszik át: „Éles reggel szökik be a réseken. / Párcseppek gurulnak az üvegen. Megkarcol a novemberi levegő. / Jégvirágokkal telik fel a tüdő” (*Fény*). A beszélői jelenlét módosulása voltaképpen a trauma szubjektumra gyakorolt hatását is érzékelteti. A válás utáni beszélő immár csak a természeti és a tárgyi világ közvetítségében képes megjelenni. Az utolsó, *Mese* című versben azonban éppen annak lehetünk tanúi, ahogyan a szeretett másik megszólítása révén, az önmagáról való beszéd során újratertődik a szubjektum egysége. A *Mese* történetmondása performatív aktus. A beszélő nem egyszerűen elmeséli saját élettörténetét, hanem a történet konstruálása révén szerzi vissza alanyiságát: „Elmesélem, hogy mi történt / ezerkilencszáznyolcvanhat hatodik csütörtökén. / Fáradt égre születtem, akkortájt kezdett gyűlni / a sötét felhők gyomrába préselt madarak / lelkesedése.”

A nyitóvers és a záróciklus motivikus szinten is kiegészítik egymást. Az *Ünnep* vershelyzete az elalvás előtti pillanatot jeleníti meg („A félig zárt szempár alatt / egy mélyen alvó pillanat, / mert felejteni sem lehet / a kocsonyává vált eget”), míg a záróciklus vizsztatéró motívuma az ébredés: „Aztán a lassú szemhéj mögül előbújik Eszter, / és módosítja az álom kristályszerkezetét” – kezdődik a ciklusnyitó *Reggel* című vers. Ami a kötet e két pontja között található, arra egyfajta hitvesi költészetként is tekinthetünk, amely a házasság és a gyerekvállalás történetéből emel ki érzelmileg telített pillanatokot. Ily módon a *Módosítás* párhuzamba állítható Székely Szabolcs *A beszélgetés története* című kötetével. Székely a házastársi mindennapokban lévő feszültséget, bizonytalanságot járja körül. A *Módosítás* egyes versei (melyeknek megszólítottja a volt házastárs) Székely kötetét mintegy kiegészítve azt mutatja be, hogy egy házasság széthullása közben, illetve utána milyen szorongásokkal kell szembenézni: legyen az a gyerek elhagyása miatti bűntudat, az addigi élet teljes felfordulása vagy az elmagányosodás.

A kötet által felvetett témák nyilvánvalóan számos olvasót (és nem-olvasót) érinthetnek. A *Módosítás* alapvetően inkluzív kötet; sem témája, sem megalkotottsága nem zárja ki a nem professzionális olvasókat. Formai és nyelvi megoldásai azok számára hathatnak leginkább ismerősen, akiknek irodalmi szocializációjuk legmeghatározóbb része a középiskolai kerettantervben szereplő szerzők költészetéhez kapcsolódik. Éppen ezért a *Módosítás* nem áll ellen egy olyan olvasatnak sem, amely egyfajta segítőkönyvként tekint a kötetre; és a beleézésen, valamint a szép képek szemlélésének élvezetén alapul. Ez az olvasási mód nagyon is legitim lehet a kötet esetében, amelynek pécsi és budapesti bemutatóján egyaránt felmerült, hogy a *Módosítás* valamiféle terápiás funkcióval is rendelkezik. Részben innen is magyarázható lehetne a hagyományválasztás. A traumatikus, törést okozó események nyelvi színrevitelének egyik lehetséges, az avantgárdhoz közelebbi módja a nyelv töredezetté tétele, akár annak materiális szintjén is. A másik mód – amelyet

Fekete Richárd is választott – a klasszicizálódás. Ebben az értelemben a költészet nem a trauma lenyomata, amelyet az olvasó nyelvbe vésett sebek sorozataként érzékel, hanem menedék. A későmodernség nyelvi eszközeinek alkalmazása valamiféle biztosságot, bár nem kevésbé melankolikus pozíciót képes nyújtani, ahonnan beláthatóvá válik a versek által körülbeszélte traumatikus élmény. Engem azonban kevésbé köt le az azonosulás lehetősége; a kötet olvasása során sokkal inkább az foglalkoztatott, hogy mi az a nyelvi-poétikai munka, amelyet a *Módosítás* az általa választott hagyományon elvégez, pontosabban, hogy miként viszonyul a Várady-kritikában felvázolt poétikai projekthez, amelyben a személyes és kollektív traumákról való beszéd összekapcsolódik a későmodernségbeli techné alkalmazásának magas szintjével.

A *Módosítás* nyelve a korai újholdas és a népi szürrealizmus költészeteit idéző sajátos egyveleg. A kötetben a kora-újholdas autonómiaigény tükröződik, vagyis a költészet által megteremtett világ a társadalmi lét más szféráitól elkülönülve jelenik meg, a politika vagy a társadalom csupán a beszélő nyelvi kivetülésének háttereként szolgál („Pécseken most kezdik el leszedni a plakátokat, / függőnyt cserélnék a rémálmok” – *Mese*). A *Módosítás* verseinek beszélője a Pilinszky első kötetéből kirajzolódó, az elmagányosodás által ontológiai szinten meghatározott szubjektumra emlékeztet. Pilinszky *Trapéz és korlát* című versének zárzata („Mi lesz velem, s mi lesz veled? / Vigasztalan szeretlek! / Ütünk az ég korlátaiban, / mint elitelt fegyverek”) nemcsak a beszélő és a megszólított viszonyának megalkotottságában, hanem a vers idő- és térkezelésében is párhuzamba állítható a *Búcsú madárcsonttal* című Fekete-vers utolsó soraival: „Csontfehér / felhőn fekszel / velem helyrehozhatatlanul, / végérvényesen”. A kötet második felében többször találkozhatunk a tárgyias költészet megoldásaival. A szubjektum háttérbe szorul, helyét töredezett látványok veszik át: „Lassú folyású, sekély patak. Hajnali pára az erdei ház ablakán. / A kávéfőző fújtatása, forró szivárgás az illesztésnél. / Autón felejtett dér” (*Üzenet*).

A népi szürrealizmus leginkább a *Módosítás* retorizáltságában és képalkotásában érzékelhető. Jellemző a versszituációk álomszerűsége, gyakoriak az ismétléses szerkezetek, a határozói és jelzői bővítmények („összedermedt hajszálak súlyos olvadása” – *Reggel*), a szinesztetikus alakzatok („A narancssárga ébredést, a sűrűt” – *Ébredés*), az erős érzelmi töltettel bíró dikció. A versekben számos olyan képet is találunk, amelyek egyértelműen beilleszkednek a népi szürrealizmus nyelvi világába. Az „Eltűnt már / a megkövült határ, / titkos ládából / kristálymadár?” (*Búcsú madárcsonttal*) vagy az [elmesélem a] „Pirkadatkor felrobbanó napot, ahogyan a / kozmikus korom / feketére színezi a Mecseket” (*Mese*) idézetek monumentalitásában Juhász Ferenc költészetének ihletésére ismerhet az olvasó.

Ezek az alakzatok akár visszatetszést is kelthetnek. A melankolikus hangoltság és az ornamentális retorika könnyen kimódoltnak, túlbonyolítottnak tűnhet, különösen a mai irodalomkritika egy értelmező közössége számára, amely kevésbé a szépet, mint inkább a széphez való viszony reflektálását értékeli. A közvetlen beszédnek, amely nem reflektál saját megalkotottságának körülményeire, vállalnia kell azt a kockázatot, hogy a megszólalás a frázisszerűség gyanújába keveredik. Én mégis a *Módosítás* stíláriaszisztemként való olvasása mellett érvelnék. A szerző előző kötetének versbeszéde és az új kötet anakronisztikussága közötti nyelvi-poétikai különbség arra világít rá, hogy a *Módosítás* poétikája olyan médiumként szolgál, amely az adott élethelyzet el- és körülbeszélhetőségét biztosítja. Ez a médium olykor kevésbé tűnik terhelhetőnek, a képek sematikusnak tűnhetnek, a versek személyessége pedig túlon túl priváttá válhat az olvasó számára. Jó néhány olyan esetet is találunk azonban, amelyekben ez a beszédmód nagyon is jól sikerült verseket eredményez.

A kötet legerősebb darabja az *Esküvői album*, melynek jelentőségére már a kötetkompozíció is figyelmeztet; körülbelül a kötet közepén helyezkedik el. A kilencoldalas hosszúvers (vagy ciklus) mintha Szijj Ferenc költészetét idézné meg, amennyiben a fény és

árnyék, látható és láthatatlan dinamikája határozza meg a szöveg működését. A vers középpontjában az esküvői képeken keresztül dinamizálódó emlékek állnak. A megszólalás nem a képeket készítő kameralencsét követi, inkább annak kiegészítéseként értelmezhető. Az esküvői fotók jellemzően az éppen házasodó pár és a násznép önfeledt boldogságának rögzítésére szolgálnak, a versben azonban a fókusz megváltozik, ahogy ezt érzékletesen megjeleníti a második versszak egyik soráthajlása is: „A szirmokat szóró gyerekek / mögött az egyik kutyát sétáltat, / a másik üveges tekintettel fekszik”. A jövőbe vetett bizalommal teli pár helyét átveszik a láthatatlanul dolgozó enyészet nyomai: „Nem gondoltam a sűrű felszín / alatti életre, és a messzi vizekbe / fulladt sirályok tehetetlen sodródására”. A vers legfontosabb kérdése az, hogy egy felbomlott házasságból visszamenőleg milyen jelentésmódosulásokon esnek át az addig összetartozást és a közös boldogságot rögzítő pillanatképek: „Nem tudom, hogy mivé változtak / ezek a titokzatos fényképek, / hogy a nyers következmények maradandó bizonyítékait / vagy a születésben lévő jövő háboríthatatlan relikviáit látom-e bennük, de bármilyen / nyomot is hagytak az idő / hasadékaiban, csak törékeny / emlékezéssel tehetem őket jóvá”. Az *Esküvői album*ban ér össze legtermékenyebben az újholdas szubjektumfelfogás a népi szürrealizmus burjánzóan gazdag képiségeivel. Miközben fotón alig észlelhető tárgyak és apróbb, jelentéktelennek tűnő életképek élesebben és közeli-ként jelennek meg, a beszélő kiíródik az esküvői fotókon keresztül alig felidézhető térből: „Nem / emlékszem a saját arcomra, csak / a fekete szempárban bujkáló / kora esti fényekre és a vándormadarak / ázott tollainak távoli szagára”. Az *Esküvői album* megoldása, hogy láthatóvá teszi az idilli zsánerképek és a valóság közti távolságot; az esküvői fotók újraakartozásával a válásból fakadó trauma elbeszélhetőségének határait keresi. Valahogy így képzelem el a Várady-kritikában felvetett poétikai javaslat alapján íródó költészet egy kiemelkedő szövegét.

A *Módosítás* szokatlan, a kortárs verstermésekből kilógó kötet. A kortárs kötetek jelentős részétől eltérően nem tematizálja megszólalásmódjának irodalmi és társadalmi kereteit, a sűrűn szőtt motivikus háló, a formai megoldások jelentéssége azonban érdekes immans olvasási lehetőségeket biztosíthat. Vállalt korszerűtlenségével reflexióra kényszeríti a kortárs irodalomolvasót saját értelmezői eszköztára kapcsán, emiatt pedig izgalmas kísérletnek látom a *Módosítást*; de nem tartom folytathatónak. A későmodern relikviáit felelevenítő nyelv tüntetőleg képes kimozdítani a megszokott olvasási stratégiákat, és rehabilitálni a későmodern költészet esztétizáló, ornamentális retorikáját. E poétika önmaga megisméltődésével azonban épp azt veszítené el, ami miatt most igazán képes hatni: a meglepetés erejét. Addig is, élvezzük ki meglepődöttségünket.

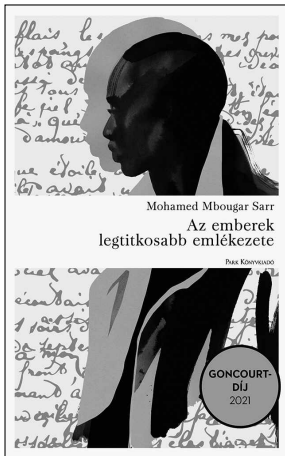
FILOLÓGIAI KUTATÁSNAK ÁLCÁZOTT KALANDREGÉNY

Mohamed Mbougar Sarr: *Az emberek legtitkosabb emlékezete*

A szokványos interjúkérdésre, miről is szól *Az emberek legtitkosabb emlékezete*, a szerző csak annyit mondott, erre nehéz válaszolni. Mohamed Mbougar Sarr (1990) szenegáli származású, francia író olvasójának sem könnyű összefoglalóan beszélni a négyszáz oldalnál is vastkosabb, 2021-es Goncourt-díjas műről. Az áttekintést nem a terjedelem nehezíti, hanem a regény gazdagsága és a sok húron játszó művészi koncepció. A mű poétikájából és a szerző beállítottságából következően azt hiszem, hogy a fenti kérdésre az a megfelelő válasz, hogy az alkotás labirintusszerűségéről.

A kötet ajánlására és mottójára érdemes figyelni. Sarr regényének címe benne van a Roberto Bolaño-idézetben: a *Vad nyomozók* ihletés számára, ahogyan modellként tekint a fordulatos, rejtélyes roman noir, illetve krimi műfajokra is. Bolaño regényírásának ösztönzése a komponálásban és egyes motívumokban is megnyilvánul. Az ajánlásban szereplő névnek különleges szerepe van. A Maliból származó francia író, Yambo Ouologuem (1941–2017) 1968-ban Renaudot-díjjal jutalmazták. A *Le devoir de violence* című regényét később plágiumvád érte, ami után a szerzőnek nyoma veszett. 2017-ben bekövetkezett haláláig végleg eltűnt a nyilvánosság elől.

Ouologuem személyes drámájában Sarr kimeríthetetlennek tűnő forrásra talál, enélkül aligha jöhetett volna létre *Az emberek legtitkosabb emlékezete*. Noha hangsúlyozza, hogy nem az író élete, hanem egyértelműen a poétikája fontos számára, regényét közvetetten mégis a fiktív életrajzra alapozza. Az afrikai íróelőd Sarr szerint művészi inspiráció számára azzal, hogy évtizedekkel ezelőtt a kollázsra, szövegátvételekre, (Rimbaud-) idézetekre támaszkodott. Az utóbbiakról a nyomtatott változatban elmaradtak az idézőjelek, ez váltotta ki a felhördülést. Eredeti értékeit a korabeli elismerő francia, német, angol kritikák sem vitatták el, hatásukra azonban a meghurcolt író végleg visszavonult. *Az emberek legtitkosabb emlékezete* – a mintának tekintett regényekhez hasonlóan – bonyolult szerkezetű. Jól tagolt, három könyvből és több fejezetből áll. Elbeszélésmódja a vonalszerűség helyett szaggatottan, váltásokkal halad előre. Sarr poétikája a legkülönfélébb hangnemek, stílárak, szerkezeti és narratív lehetőségek, műfajváltozatok kombinálásán alapul. Az a benyomásom, hogy nemcsak birtokában vannak a posztmodern írásmód jellemző eljárásai, hanem felhasználásukkal egyben parodizálja is eszköztárát. Használja és meghaladja azokkal a minőségek-

Fordította Bognár Róbert
Park Könyvkiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 3999 Ft

kel, amelyek idegenek voltak ettől az irányzattól. Váltásai, csapongásai, a törések, megszakítások, ugrások olvasói koncentrációt igényelnek. Gyakran a konfúzió indokát fűrkésztem, noha Sarr, szertelensége ellenére is, sok kortársánál tudatosabb alkotó.

Az egyes könyvek és fejezetek szereplői más-más generációhoz, kultúrához tartoznak, a történetek különféle időkben, térségekben, kontinenseken zajlanak. „De ugyan miért kell okvetlenül, hogy egy bizonyos helyen legyünk, és meghatározható időben azonosítható hang szóljon hozzánk? Mindig valami elbeszélésben¹ vagyunk, élethossziglan köztes állapotban: hangok és helyek közt, múlt és jelen és jövő közt.” A gondolat valódi jelentősége meghaladja a szűken vett poétikai és kompozicionális kérdéskört. A regényalakok különféle nemzedékeinek 20. századi hányattatásai a kor meghatározó létállapotaként jelenítik meg a viszonylagossá váló s ezáltal megrendült, elbizonytalanodott téridő-tapasztalatot. Sarr rendkívüli lehetőséget ismer fel abban, hogy e modern kori tudást a szenegáli „szellemlátó” öregember intelmeire vetítse.

Az elbeszélők váltakoznak, a megismert alakok felbukkannak, eltűnnek, s ha a központi szálat próbálnánk kiemelni a szövezből, ami lazán, szaggatottan mégis összetartja az egészet, az a nyomozás lehetne. A nyomkeresés néha nem létező, néha elhunyt személy, vagy barát, szerető után folyik. Ez a kronológián kívül semlegesíti a távoli múlt, közelmúlt, jelen közötti távolságot is. A történet szálak párhuzamosai által szüntelen figyelmet érdemel az, hogy ki is szólal meg, emlékezzük-e a megszólaló, vagy az előtérben álló eseményt követjük-e éppen. Narratív formát kap a fiatal elbeszélő, Diègane Latyr Faye irodalomtörténeti kutatása is. T. C. Elimane szenegáli író *Az embertelenség labirintusa* című elérhetetlen regényét szeretné megszerezni. A valamikori, sikert aratott könyv és rejtélyesen eltűnt szerzője iránti szenvedélyes érdeklődését a plágiumvád is fokozza, amelynek dokumentációját beilleszti a szövegbe. A hangnem, modor és tárgy váltakozásai következtében mintha a regényből kilépve helyenként egy irodalomtörténeti szakmunka közegébe csöppennénk.

Merészen és önkényesen, csupán a jobb megértés céljából talán így is vázolhatnánk az alapviszonyokat: Diègane Latyr Faye a szerző törekvésének képviselője a fikcióban, Yambo Ouologuem helyére pedig T. C. Elimane (eredeti nevén Elimane Madag Diouf) kerül a regényben.

Az olvasás során felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon a 2008-ban szenegáli, 2018-ban már párizsi diák, Diègane személyes történetében vagyunk-e, vagy az 1938-ban francia sikert elért író, Elimane történetében. Ez a további alakok és elbeszélők bevonása által mind nehezebben lesz megválaszolható. Az elbeszélő-kutató Diègane közvetítőként, továbbadóként gyűjtőlencse módjára tereli egybe a sokféle helyzetet, tény, adatot, eseményt, amiről azok számoltak be neki, akik valaha ismerték Elimane-t. Minden jel, tanúvallomás, váratlan családi, szerelmi tanúságtétel fokozza benne a szenegáli előd iránti mágikus vonzalmat. Minden rajta áll, mégsem ő a központi alak, hanem az, akiről igyekszik közvetett és közvetlen értesüléseket kapni. Tehát a rejtélyes Elimane. Szinte a regény zárófejezetéig az volt a benyomásom, hogy kitalált személyről van szó, aki vagy volt, vagy nem, mindenképpen jelképes fókusz, érzelmek, kíváncsiság, hiányérzetek, vágyak szimbóluma. Megjelenése a történet legvégén inkarnációszerű fordulatot jelent.

A bonyodalmak, kalandok, fordulatok sorában a váratlanok közé tartozik a *Második könyvet nyitó Ousseynou Koumakh testamentuma*. A haldokló, 1888-ban született, vak szenegáli öregember, látnok, szellemlátó, tudós misztikus, aki szúfi sejtől is tanult, gyógyított, a Korán alapjait és törzse ősi mítoszait is ismerte, törzse animista hitét követte, kije-

¹ Mohamed Mgbouar Sarr: *La plus secrète mémoire des hommes*, Philippe Rey, Paris, 2021, 133. Az eredetiben a „récit” szó szerepel, ami az idézett mondat összefüggésében nem az elbeszélésnek, hanem a történetnek felel meg. A magyar fordítás Kindle-formátumú változatát használtam, oldalszámait ezért nem jelölhetem.

lenti: „Engem a két kultúra együtt formált, és fontosnak tartottam, hogy megismerje őket.” Nevelt fiára utalt, Elimane-ra, családi nevén Madagra, akit anyja a „tubakok”, a franciák iskolájába adott, majd miután 1935-ben franciaországi tanulmányaira távozott, minden kapcsolatot megszakított családjával. Diègane mindezt a véletlenül megismert Siga D.-től tudja meg, aki Amszterdamból toppan be haldokló apjához. Azt is, hogy mindazok elátkozottak az öreg szerint, akik elárulták családjukat, tradícióikat, mert a francia kultúrába illeszkedtek. Diègane számára Siga lesz az Elimane utáni nyomok fellelésének egyik kalauza. A családjától elfordult asszony, ahogyan korábban Elimane vagy akár Diègane, illetve Sarr maga és az új szenegáli nemzedék más módon vált két kultúra neveltjévé, mint az előttük járók. Számukra a francia nyelv és kultúra biztosít olyan perspektívát, melyből a maguk és a világ számára is beláthatóvá válik az eddig fel nem tárt afrikai közösségi és szellemi örökség.

Diègane Sigától kapja meg a keresett, immár fellelhetetlen könyv, *Az embertelenség labirintusa* példányát. A törzsi mítosz a valamikori hatalomvágyó, embertelen, gyilkos királyról szól. Az 1938-as regény korabeli és későbbi misztikus olvasataival, mágikus hatásának hangsúlyozásával szemben fogalmaznám meg a feltételezést, hogy ha bármiben felismerhető látomásosság, annak alapja a törzsi szellemi örökség, továbbá az első világháborúban odavesztett apa hiánya, halála, illetve a közelgő második világháború előérzetének együttese. A francia barátai elől végleg eltűnt Elimane később váratlanul Dél-Amerikában, Gombrowicz és Sábato Buenos Aires-i társaságában bukkan fel. Innen kísérli meg fellelni barátja, francia kiadója, a zsidó Charles Ellenstein német gyilkosát. A lengyel író állítólag Elimane-ról mondta: „Mindketten száműzöttek vagyunk. Az első percben megláttuk egymásban a száműzöttet. Mindenről szívesen beszélünk, csak a száműzetésről nem. Nincs is mit mondani róla. Nincs ennél unalmasabb téma.” Elimane utolsó levelében ez áll: „Minden elvégzetett, és minden beveződik, végre hazatérhettek.” A levél megírása idején, és később sem derül fény arra, hogy Elimane ki után nyomozott, hogy megtalálta-e azt, kit keresett, s hogy elégtételt vett-e.

A vak nevelőapától örökölt képzelőerő és a mítoszban meglevő történetmag biztosította Elimane regényének váratlanul nagy hatását. Minthogy Sarr egy valós eset motívumait szötte bele Elimane sorsába és sikerébe, a nyomkeresésre alapozott regényben szükség szerű, hogy Elimane eltűnjön afrikai családján, európai barátain, szerelmein, kiadóján kívül az elbeszélő és az olvasó szeme elől is. Ha a mitikus mozzanatnak, a misztikus törzsi hagyománynak és a meseszerű kalandoknak nem lenne jelentősége a regényben, akkor zavaró lenne a záró fordulat: Diègane végül otthon, Szenegálban, szerer nyelvű szülőfaluja közelében rátalál Elimane családjának még életben levő tagjaira. Tőlük tudja meg, hogy az, akinek nyomába szegődött, sok évtizedig tartó világljárása után öregén, sokat szenvedetten mégis hazatért, és százhárom évesen temették el ősei mellé.

Ha az olvasás bevégeztével figyelmesen újra áttekintjük a regény tartalomjegyzékét, a hibriditás ellenére ki fog rajzolódni a szerkezet átgondolt logikája. Ettől még nem lesznek szorosabbak a kötések, hisz vannak tartóoszlopok, a történetszálakat előremozgató részek, dokumentum-betétek és vannak túlbujánzó, felesleges kitérők, túlzások is. Mindvégig meghatározó mozzanat az utak kiismerhetetlensége, a titkok és a megfejtésükre irányuló igyekezet, a vélemények, alkatok, intenciók sokfélesége és szembesítése. A detektívtörténet, a beavatási regény, az életrajzi és dokumentáris elemek rétegein kívül külön jelentőségűek az erotikus viszonyok, szerelmi vonzalmak. Sarnak a kísérletező, konvenciót kikezdő eljárásai ellenére van fogékonysága az olyan érzéki és érzelmi kötődések megformálásához is, amik kivestek az elbeszélés különféle divatjaiból. A baráti, partneri és párkapcsolatokban, valamint az afrikai közösségi tradíció szerinti családi viszonyokban létezik kötődés, a világ-gá mentekben is ragaszkodás az elhagyottak és az elveszítettek iránt. *Az emberek legtitikosabb emlékezete* nem ártallja felfedni sem a szenvedélyt, sem a gyötrelmet. Akkor sem, ha Diègane

mindezt az írónak, művésznak tulajdonított mai jelentőséggel együtt határozottan elutasítja. „Az írói státus bizonytalan, lejárt a csalhatatlanok, vizionáriusok, próféták, mágusok, jövőbe látók és más hasonszőrű romantikus képződmények ideje.” (A francia eredetiben a Victor Hugóra utaló „hugalianismes” kora.)

Mohamed Mbougar Sarr gazdag kulturális hagyatékkal érkezett a francia regényirodalomba. A mitikus, folklór és orális afrikai örökséget kiegészítő vagy éppen abból fakadó érzékiséggel, temperamentumbeli és érzelmi többlettel. Értelmiségi magatartásában imponáló, ahogyan a magával hozott értékeket kezeli, s ahogyan szerényen, bölcsen megválaszolja a származására utaló, értetlenségből származó franciaországi kérdéseket: a francia nyelvet beszélők milliói és a francia irodalmat művelők bőrszínüket illetően világszerte túl sokfélék ahhoz, hogy a kérdésnek jelentősége lehetne. Mégsem tartom véletlenszerűnek azt, hogy fikciója egy olyan művelt, értékes afrikai író indokolt vagy indokolatlan meghurcoltatására irányult, aki T. C. Elimane, a 21. századi regényhős előképének tekinthető.

FÉLRE AZ ÉRZELMEKKEL

Silvester Lavrík: Vasárnapi sakkpartik Tisóval

A L'Harmattan Kiadó jóvoltából idén ősztől magyarul is olvasható szlovák regény, a *Vasárnapi sakkpartik Tisóval* szerzője, Silvester Lavrík kétféle kultúrtörténeti hagyományból táplálkozott, amikor történelmi forrásokra is támaszkodva megalkotta „egzaltált, tompa elméjű” (117.) főhőse, Anička alakját. Egyfelől a kortárs szlovák irodalom egyik fő témája, a testileg, lelkileg, szellemileg akadályozott egyének társadalmi helyzete – beágyazottsága vagy kirekesztettsége – volt az ihletője. Gondoljunk csak a magyarul szintén olvasható Daniela Kapitáňová-regény, a *Könyv a temetőről* törpe, szellemi fogyatékossgal élő Samko Táléjára vagy Ondrej Štefaník *Ujjatlan városa* főleg pszichésen terhelt Edójára.¹ Mivel ez a két főhős a rendszerváltás környékén, illetve az után válik akarva-akaratlanul is a környezete, a kisvárosa sorsának alakítójává, Anička a regény idősíkját tekintve nemcsak továbbviszi ezt a témát mint hagyományt, de előképévé is válik a fenti férfihősöknek. Anička ugyanis a II. világháborút megelőző, illetve a háborús évek alatt végzi városában, Bánovcében a maga dolgát. Azt a ténykedést, amely egyúttal a másik kultúrtörténeti hagyomány részesévé teszi.

Anička a pravoszláviából jól ismert szent örült kategóriájának sajátos, szlovák változatát testesíti meg. A pravoszláviában a szent örült, azaz a jurogyivij amellet – miként D. Lihacsov és A. Pancsenko *A régi Oroszország nevetésvilága* című kötetben kimutatta² –, hogy passzív paradigmával is rendelkezik, amely az aszketikus önmegtágadásban, színlelt örületben, a teste lenézésében, megcsönkítésében érhető tetten, aktív hivatással is bír. Feladata, hogy az örült álcája mögül szemrehányással illesse, szidalmazza a körülötte lévő világot, s ítéletalkotásán keresztül mindaz, aki megérti nevetséges-félelmetes előadásait, az igazságot tapasztalja meg.

Anička teljesen megfelel a jurogyivij passzív paradigmájának. Testét lenézi, pontosabban semmilyen jelentőséget nem tulajdonít neki, fogalma sincs például arról, mit kezdhet-ne női mivoltával. Ezért kényelmes számára, amikor a barát-nőjével, egyben az unokatestvérével, Alicával megfogadják egymásnak – ezt is, mint a teljes történetet, Anička tolmácsolásában olvashatjuk –, „hogyan sohase engedjük meg egyetlen férfinak se, hogy akár csak egy ujjal is hozzánk érjen, meg

¹ A három kortárs szlovák regénnyel kapcsolatos egységesség-érzetet – a témájukon kívül – az is erősítheti, hogy mindhárom Mészáros Tünde kiváló, a hősök örületét a szöveg stílusában is adekvátan tükröző, sodró lendületű fordításában olvashatjuk.

² Lásd: D. Sz. Lihacsov, A. M. Pancsenko: „Szmehovoj mir” Drevnyej Ruszi. Leningrad, 1976.

Fordította Mészáros Tünde
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2022
466 oldal, 4990 Ft

hogy sohase megyünk férjhez, és sohase lesznek gyerekeink” (22.). Szokatlan testi reakciói, a legváratlanabb helyzetekben rátörő dühkitörései, amelyek során ráadásul magyarul cáromkodik, tovább erősítik szent őrült mivoltát. Különös testi megnyilvánulásainak oka, ahogyan ő fogalmaz, abban rejlik, hogy a „bánatát haraggá változtatta” (92.), abbéli bánatát, hogy a kommunistává lett apja elhagyta őt és a családját, elutazott Amerikába, és ezt ő nem tudta megemészteni: „útközben kérdezgettem az embereket, nem látták-e apámat, mert várom haza, megígérte, hogy felvesz a nyakába, kimegyünk a kertbe almát szedni az alsó ágokról. Ha valaki azt felelte, hogy nem látta, vagy nem is ismeri, akkor előfordult, hogy megharaptam az illetőt, vagy legalább sípcsonton rúgtam. Ahogy éppen adódott” (96.). A jurogyivijek passzív, Aničkában is kimutatható paradigmájával szemben az aktív paradigma az, amely – legalábbis ténykedése nagy részében – megkülönbözteti őt a pravoszláv szent őrültektől. Mert amíg pravoszláv elődeinek szemrehányó, ítéletalkotó magatartása belülről fakad, Aničkára mindezt kívülről kényszerítik rá, illetve próbálják rákényszeríteni.

A II. világháborúba sodródó szlovák társadalomnak, azon belül is Bánovce lakosságának az igen bizonytalan, mindenféle fanatikus, egyre radikálisabb ideológiáktól terhelt, kaotikus viszonyai kezelése érdekében lesz szüksége Aničkára, aki, „mint egy bűtordarab vagy háztartási holmi” (9.), mindenhol állandóan jelen van ugyan, de vajmi keveset ért a körülötte röpködő politikai szlogenekből. „Vágtázott mellettem az élet minden irányba” (117.), „a saját életemben afféle véletlen személy vagyok. Látogató csupán, aki csak álmélkodni tud mindazon, ami körülötte történik” – vallja (374.), és emiatt arra is képtelen, hogy „kimutassa, épp hogy érzi magát” (9.). Így ő lesz a bánovcei közösség számára az, akire bármiféle világnézet, gondolkodásmód minden további nélkül ráhúzható, s az ő dühkitörésein vagy visszafogottabb megnyilvánulásain keresztül ki is fejezhető. Ez az együgyű teremtés lesz az, akit a másfajta vallási identitással vagy ideológiai meggyőződéssel bíró másik emberrel szemben be lehet vetni.

Anička játszma állíthatósága miatt válik a regény címében szereplő sakkparti mint konkrét szűzszerző elem szimbolikussá is. Anička ugyanis vasárnaponként konkrétan jelen van egy folytatásos sakkjátszmánál, amely a bánovcei plébános, majd 1938 és 1945 között a fasiszta bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke, Jozef Tiso és a helyi patikus, Balák úr között zajlik. A lány jelenlétét az teszi lehetővé, hogy mivel „ortográfiai kérdésekben felkészült, valamint a rá bízott feladatokhoz felelősségteljesen áll hozzá” (58.), szombatoként ő írkokodik a bánovceiek körében csak Monsignorének hívott Tiso plébániáján. Így Anička elsőként találkozik a mindinkább Adolf Hitler bábjaként működő elnök egyre vérmesebb nacionalizmusával, illetve zsidóellenességével. S mivel fogalma sincs a szlovák nemzettudatot mindennél előrébb helyező Tiso-féle politika veszélyességéről, büszkén vallja, hogy mennyire szereti a Monsignore fejtegetéseit. „Hozzá tartozott az igazsághoz – ismeri be –, hogy annyira ragaszkodtam a Monsignoréhoz, hogy bármit meg tettem volna a kedvéért” (197–198.), csak hogy semleges együgyűségéből fakadóan így folytatja: „Meg a patikus úr kedvéért is. Apám távozása után ők ketten váltak a legfontosabb férfiakká az életemben. Nagyon fontos volt nekem, hogy jóban legyenek” (198.).

Ám Aničkának épp ez utóbbi mondatával szinte egy időben válik a konkrét vasárnapi sakkparti-sorozat szimbolikus értelmű küzdelemmé, melynek során az általa egyformán kedvelt két férfi viszonya megromlik. A jóval mérsékeltebb, józanabb gondolkodású patikus tiltakozik a túlzott szlovák nemzettudat, az átvett nemzetiszocializmus és antiszemitizmus ellen, így kettejük rendszeres sakkjátszmái politikai csatározásokká fajulnak. Miután a Monsignore egyre gyakoribb, Anička lejegyezte szónoki beszédei „a nyitott ablakon elhatoltak egész hozzánk, a Balákék parádés szobájába” (193.), ezekre a választ, vagyis az ezekkel kapcsolatos ellenvéleményét az „anyád valagát mindig” (uo.) felkiáltással a soron következő vasárnapi sakklépéseibe burkolja: „A nemzetiszocializ-

musra ma egyes spekulánsok a gyors üdvözülés eszközeként tekintenek, kezdte a Monsignore a következő vasárnapon, míg a patikus úr a nyitólépésen gondolkodott” (270.). Az elhangzott szónoklatokkal kapcsolatos, a patikus által feltett kérdésekre a plébános sem azonnal, hanem újabb sakklépéssel felel.

A Monsignore újabb sakklépésével – aki, mint bevallja „megszokta, hogy nemcsak egy, hanem több sakktáblán játszik egyszerre” (271.) – nemcsak a két sakkozónak, de a környezetükben élők mindegyikének le lesz osztva a szerepe a II. világháborús politikai játszmában. Mindenki tudja, vagy idővel kénytelen megtudni, hogy hol a helye ezen a szimbolikus politikai sakktáblán, hogy neki melyik sakkbábu helyébe kell lépnie. A szimbolikus sakktáblán 1938 és 1945 között a király szerepét egyértelműen az egyre antiszemitábbá váló Tiso játssza. Vele szemben a politikailag józan patikusnak – „a lakájok lakájalkukat kötnek, a pecsenyét meg úgyis Berlinben és Moszkvában fogják porciózni, megmondtam én, és igazam is lett” (267.) – csak a futó szerepére futja, amely átlósan lépegethet ugyan, azaz felteheti a kínos kérdéseit vasárnaponként a Monsignorénak, de nem ugorhat át rajta, mattot meg végképp nem adhat neki. Azaz nem játszhatja a sakktáblán a vezér szerepét, mert az nem neki, nem az ő visszafogott jóindulatának, hanem a feleségének, a patikusnénak van leosztva. Azért jut ennek az asszonynak a legerőteljesebb bábu ezen a szimbolikus politikai, egyben közéleti sakktáblán, mert ő az egyetlen, aki mindenkit – Tisót és a férjét is – sakkban tudja tartani, épp azzal, hogy ezekben a vészterhes időkből igazi politikai szélkakasként képes viselkedni.

A patikusné szerepéről persze ismét a semleges, mindig mindenhol „kötelező bútor-darabként” jelen lévő Anička tolmácsolásában értesülünk, aki többször is nyilatkozik a fennálló viszonyokról: „a Monsignore a patikusné asszony nagy öröme és büszkeségére nem kerülte el az ő házukat se” (187.), „a Monsignore nagyon jóban volt a Baláková patikusné asszonnal” (139.). Ez a nő csáberőt, a testi vonzalmat nem ismerő félkegyelmű nem jöhet rá arra, hogy a patikusné a Monsignore szeretője, és hogy a patikus és a patikusné közötti állandó szócsatározások háttérben is a vezér hűtlensége bújik meg. Aki annyira meg akar felelni a királynak, hogy evangélikusról katolikus vallásra tér, hogy szeretője teokrata ideológiáját ily módon is támogassa. A patikusnénak épp emiatt jön jól Anička bárgyú jelenléte és együgyűsége. A dühkitörései során kizárólag magyarul káromkodó lány rohamai ugyanis a patikusné szerint „csehoszlovákista és hungarofil provokációk” (103.).

A szimbolikus sakktáblán azonban ott szerepelnek az ideológiai, vérré menő játszma legkisebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, épp ezért legnagyobb vesztesei is: a zsidókat megtestesítő gyalogok. Köztük Anička unokatestvérei, Sidónia, Matilda és az Anička számára legfontosabb ember, Alica. Akiknek a sakkjáték szabályainak megfelelően és Tiso kijelentésének – „a zsidó összetevőt definitíve kiiktatjuk nemzeti életünkől, mivel ez Szlovenszkon mindig is felforgató elem volt, hozzá a marxista meg a liberális eszmék legjelentősebb hordozója” (271–272.) – értelmében csak egyfelé léphetnek: 1942 hűsvétja utáni első vasárnapon a munkaszolgálat felé.

A történet e fordulatanál veszi kezdetét Anička aktív paradigmájának visszahajlása az eredeti, a pravoszláv szent örület felé. Bár Anička továbbra sem érti, mi az az antiszemizmus, hogy mit csinálnak az unokatestvérei azzal a sok bőrrönddel, de a hiányukat megérezve képes lesz ő is a sorsuk miatt aggódni, érzelmeiket kifejezni. S először meri számonkérni a plébánost: „Nagytiszteletű Monsignore, hol vannak az unokatestvéreim?” (301.) Aki erre a lánytól szokatlan megnyilvánulásra „vasárnap délután, mikor minden rendes katolikus keresztény a lelkiismeretét szappanozza, csak úgy sebtiben ezt vetette oda: Félre az érzelmekkel” (uo.).

Alica azonban egy ideig meg tudja úszni a munkaszolgálatot, mivel megpróbál a sakktábla gyalogjából vezérré változni: beleszeret egy fasiszta orvosba, Adolf Beckbe, aki-

ről úgy véli, szerelmével megmenti őt a szlovák zsidók sorsától. Miután ez a kísérlete kudarcba, sőt, tragédiába fullad, még mindig ott van neki a szimbolikus sakktablán bástyaként szereplő Friedl úr, a patikus jó ismerőse, akinél meghúzhatja magát. Ám az, hogy ez a menekülőút sem sikerül, már nemcsak Alica, hanem Anička további sorsát is nagymértékben meghatározza. Olyannyira, hogy az Alicával – és persze a vele – történetek teljes mértékben visszatérítik őt a pravoszláv szent örültek aktív paradigmájához.

A mindeddig a sakktablán semmilyen bábut sem képviselő, mert valamiképp mindenki szerepét magára vállaló Anička egyetlen vágya, hogy olyanná váljon, mint Alica, így őrizve magában unokatestvére emlékét. Ám ez nem mentesíti Aničkat attól, hogy olyasfajta gyaloggá váljék, mint amilyen az unokatestvére, s ezáltal ugyanúgy ki legyen szolgáltatva a fasiszta orvosnak. Ez utóbbira adott reakcióként Anička végképp nem tudja félretenni az érzelmeit, és a pravoszláv szent örültekre jellemző, saját magából fakadó ítéletalkotással felel. Radikális tette révén – amelyet most nem árulunk el az olvasónak – érdekes módon még inkább a szlovák regényhőstársai ikertestvérévé válik. Az örületből fakadó brutalitás összeköti Samko Tále és Edo alakjával – amivel a szlovák irodalomtörténeti ív is kirajzolódik.

A legszebb ajándék a közös élmény!

Ajándékozzon közös élményt
szeretteinek a Zsolnay
Örökségkezelő NKft.
ajándékutalványával

zsolnaynegyed.hu

★
karácsonyi
hangulat

★
finom
falatok

Advent Pécs 2022

★
meghitt
koncertek

★
forró
italok

★
mesék

★
programok

XI. Pécsi Adventi
Kézműves- és Mesevásár
november 25. – december 24.

adventpecs.hu

BIOKOM
BIOKOM HUNGÁRIUM KFT.

PÉCSI
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

PÉCS
NYELVÉRT
KÖZVETLEN
KÖZÖSSÉGI
KÖZVETLEN

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
- > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
- > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

**Bertók
László
Költészeti
Díj**

2022

**Az idei díjazott:
Tóth Krisztina
Gratulálunk!**

Webstar

blkd.hu

PANNON
FILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

JELENKÖR